KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
1992

ULUSLARARASI
II. Ortadoğu Sempozyumu

2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه

ORTADOĞU'DA DEVLET, DEVLET-DIŞI AKTÖRLER VE DEMOKRASİ

4-7 MAYIS 2016

KIRIKKALE

KODAMER
The Practice and Research Center for Middle East Studies

TİKA

ORTA DOĞU'DA DEVLET, DEVLET-DIŞI AKTÖRLER VE DEMOKRASİ

Uygarlığın beşiği olan Orta Doğu, halen yeryüzünün en önemli kültürel ve ekonomik zenginliklerine sahip bir coğrafi bölgesi durumundadır. Mekke, Medine, Kudüs gibi kutsal mekanlar, Şam, Hamedan, Kerkük gibi halen yerleşim alanı olan dünyanın en eski şehirleri, Petra, Efes, Palmira gibi antik kentler bu coğrafyada bulunmaktadır. Oysa bu zengin bölge üzerindeki siyasi belirsizlikler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan güvenlik krizi, göç, ekonomik istikrasızlık gibi sorunlar yalnız Orta Doğu'da bulunan kimseleri değil, bu bölge ile kültürel bağları olan veya ekonomik-siyasi çıkarları olan ülkeleri de bu yöredeki gelişmeleri yakından takip eder bir hale getirmiştir. Devlet kavramının ilk defa ortaya çıktığı bir bölge olmasına rağmen siyaset alanındaki bu sorunlar her geçen gün artan şekilde bizim günlük hayatımızda da hissedilmektedir. Bu yüzden Orta Doğu'daki devlet ve siyaset konusunda ortaya çıkan belirsizlik ve siyasi meşruiyet sorunu bir an önce ele alınmayı, tartışılmayı ve çözümler üretilmesini beklemektedir.

1990'lardan itibaren dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi Ortadoğu'da da bir demokratikleşme dalgası bekleniyordu. Bu beklentiler, Arap Baharı süreciyle yeniden canlandı ama Arap Baharı sürecinin demokratikleşmeye doğru gidip gitmediği çok net olarak ortaya çıkmadı. Hem akademik hem de siyasi çevrelerin, yerinden oynayan taşlardan sonra Ortadoğu'nun alacağı yeni şekli dikkatle izlemesi gerekiyor. Demokrasi, Ortadoğu'nun en acil ihtiyaçlarından birisi durumundadır. Fakat bu süreçte ortaya çıkan devlet-dışı yeni aktörler, değişim sürecini daha sancılı bir hale getiriyor ve halkın demokratikleşme için devlet üzerinde yarattığı baskıyı anlamsız hale getiriyorlar. Bu nedenle, demokrasi çabaları içerisinde bu devlet-dışı aktörlerin siyasal istikrar üzerindeki etkilerine de yakından bakmak gerekiyor. Ortadoğu'nun geleceği, demokrasi özlemi ve devlet-dışı aktörlerin hem devlet hem de halkla olan etkileşimleri çerçevesinde şekillenecek gibi duruyor.

Bu anlamda Kırıkkale Üniversitesi'nde 2016 yılının Mayıs ayında ikincisi düzenlenecek olan uluslararası konferansın teması, "Orta Doğu'da Devlet, Devlet-Dışı Aktörler ve Demokrasi" olarak belirlendi. Orta Doğu'da devlet, siyaset ve toplum konularının ve bu alanların çevresinde ortaya çıkan yeni unsurların tartışılacağı sempozyuma katılımlarınızı bekleriz.

Sempozyum Yeri
Kırıkkale Üniversitesi Merkez Yerleşke / Kırıkkale

Sempozyum Tarihleri
4 – 7 Mayıs 2016

Sempozyum Sekreteryası
Arş. Gör. Ayşe Burcu TUNCA
Kırıkkale Üniversitesi / Sosyoloji Bölümü
Tel: 0 318 357 4242 / 41 19
E-posta: ayseburcutunca@gmail.com

Sempozyum Dilleri
Türkçe, Arapça, Farsça, İngilizce
Bilimsel toplantılarda simültane çeviri yapılacaktır.

Sempozyum İzin Yazıları
Sempozyum katılımı için kurumlara verilmek üzere talep edilecek resmi izin yazıları, sempozyum sekreterliği tarafından talep eden katılımcılara gönderilecektir.

Katılım Sertifikası
Kayıt işlemini tamamlamış ve kayıt ücretini yatırmış olan tüm katılımcılara sempozyum katılım belgesi verilecektir.

SEMPOZYUM ONURSAL BAŞKANI
Prof. Dr. Ekrem YILDIZ (Kırıkkale Üniversitesi Rektörü)

SEMPOZYUM KOORDİNATÖRÜ
Doç. Dr. İbrahim MAZMAN (Kırıkkale Üniversitesi)

DÜZENLEME KURULU
Prof. Dr. Erol KURUBAŞ (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk ÖZDEMİR (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim MAZMAN (Kırıkkale Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Fahrettin COŞGUNER (Kırıkkale Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim GÖK (Kırıkkale Üniversitesi)

BİLİM KURULU
Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Tayyar ARI (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Nasuh USLU (Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Meliha Benli ALTUNIŞIK (METU)
Prof. Dr. Ramazan GÖZEN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf ÖZ (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin EMİROĞLU (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhittin ATAMAN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ (Ankara Üniversitesi D.T.C.F.)
Prof. Dr. Eyüp BAŞ (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Fehrullah TERKAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Dolunay ŞENOL (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Harun ÖZTÜRKLER (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Mashhoor Srour ALHABBAZI (Al-Quds University)
Prof. Dr. İhsan Khader AD-DEEK (An-Najah National University)
Prof. Dr. Yaseen KITTANI (Al-Qasemi Academy University)
Prof. Dr. Musa AJWA (Hebron University)
Prof. Dr. Mahjoob ZWEIRI (Qatar University)
Prof. Dr. İsmail ÖZÇELIK (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamit PEHLIVANLI (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasin AKTAY (TBMM Siirt Milletvekili)
Doç. Dr. Muhammet HEKİMOĞLU (Atatürk Kül. Dil ve Tar. Yük. Kur.)
Prof. Dr. Birol AKGÜN (SDE Chair)
Doç. Dr. H. Bayram SOY (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Levent AYDIN (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Sait OKUMUŞ (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Şamil ÖCAL (Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali BALCI (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Sıtkı YILDIZ (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa BALCI (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet UYSAL (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan YAYLI (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Hassan Akbari BEİRAGH (İran)
Yrd. Doç. Dr Salim PİLAV (Kırıkkale Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr Abdussamed YEŞİLDAĞ (Kırıkkale Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr Recep ÇİNKILIÇ (Kırıkkale Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mezher YÜKSEL (Kırıkkale Üniversitesi)
Dr. Ali GHAREEB (Kırıkkale Üniversitesi) (Palestine)
Yrd. Dr. Hakan ARIKAN
Cahit TUZ, ASEM – Middle East Expert

HALKLA İLİŞKİLER
Uz.Öznur ERMEZ (Kırıkkale Üniversitesi)

SEKRETERYA
Arş. Gör. Ezgi KARMAZ (Kırıkkale Üniversitesi)
Arş. Gör. Ahmet ÖZMEN (Kırıkkale Üniversitesi)
Arş. Gör.Mert Can ERDOĞAN (Kırıkkale Üniversitesi)
Okt. Atilla ALTUN (Kırıkkale Üniversitesi)
Arş. Gör. Naime DURAN (Kırıkkale Üniversitesi)
Arş. Gör. Ayşe Burcu TUNCA
Arş. Gör. Gökhan GÖKMEN
Arş. Gör. Merve Suna ÖZEL

EDİTÖRLER
Doç. Dr. İbrahim MAZMAN
Doç. Dr. Halil İbrahim GÖK
Yrd. Doç. Dr. Çağatay SARP

SEMPOZYUM KONULARI

1. Ortadoğu'da Siyaset ve Diplomasi

- Orta Doğu'da Egemenlik ve Meşruiyet Sorunu
- Orta Doğu'da Devlet ve Devlet Tipleri: Cumhuriyet ve Krallıklar
- Orta Doğu'da Devlet Dışı Unsurlar
- Orta Doğu'da Demokrasi ve Demokratikleşme
- Orta Doğu'da Otoriter Yönetimler ve Diktatörlükler
- Orta Doğu'da Siyaset, Siyasi Hareketler ve Siyasi Partiler
- Ortadoğu'da Güvenlik ve Terör
- Ortadoğu'da Sınırlar
- İslâm-Siyaset İlişkisi ve İslami Hareketler
- Bölge dışı Aktörler
- Devlet Dışı Aktörler ve Tarih

2. Ortadoğu'nun Sosyolojisi

- Ortadoğu'da Ulus, Ulus Devletler ve Ulusçuluk
- Ortadoğu'da Din ve Mezhepler
- Orta Doğu'da Radikalizm ve Radikal Hareketler
- Ortadoğu'da Etnik Gruplar (Aşiretler/Etno-mezhepsel ve Etno-dinsel Gruplar)
- İnsan Hakları ve Hukuk
- Ortadoğu ve Medya
- Kimlikler ve Demokrasi
- Göç, İltica ve Mülteciler
- Kadın ve Kadın Hakları

3. Ortadoğu'da Ekonomi

- Azgelişmişlik ve Ekonomik Yapı
- Kalkınma ve Demokrasi Sorunları
- Orta Doğu ve İslam Ülkelerinde Ekonomik İlişkiler
- Orta Doğu'da Enerji Sorunu, Petrol ve Boru Hatları
- Orta Doğu'da Su Sorunu

4. Ortadoğu Çalışmaları: Mevcut Durum, Sorunlar ve Gelecek

- Orta Doğu Çalışmalarında Yöntem Sorunu
- Oryantalizm ve Batı Kaynaklı Çalışmalar

5. Kuramsal Yönler:

- Orta Doğu Krizinin Felsefi Dayanağı
- Şiddetin Teolojik Temeli
- Orta Doğu Krizinde Dini Entellektüellerin Rolü
- Dini Entellektüeller ve Selefizm arasındaki İlişki

1	**د/ أحمد إسماعيل حسن علي** جدلية العلاقة بين الدين والسياسة في ثورات الربيع العربي	1
2	**MUSTAFA YETİM** HİZBULLAH'I TARTIŞMA: "ARAP BAHARI" SONRASI ŞİDDET EĞİLİMLİ BİR AKTÖR	11
3	**سليم بدرة** . الشرق الأوسط : بين رغبة القيادة التركية ودوام المبادرة الأمريكية	23
4	أ . د . مشهور الحبازي العلاقة بين الإسلام والسياسة: رؤية جديدة	41
5	أ . د مشهور الحبازي تغيير المفاهيم في المجتمع الفلسطيني	61
6	**MUSTAFA EKİNCİKLİ** 1950'Lİ YILLARDA TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU SİYASETİ (BAĞDAT PAKTI BAĞLAMINDA)	75
7	**A.SABRI ERTÜRK** KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN GÜNÜMÜZE MÜLTECİLER	83
8	**YRD. DOÇ. DR. HALIL AKMAN** ABD VE İNGİLTERE'NİN ORTADOĞU'DA BÖLGESEL SAVUNMA GİRİŞİMLERİ VE TÜRKİYE (1950-1953)	89
9	**ABDULLAH ÖZDAĞ | MIRAÇ YAZICI** İNGİLİZ KONSOLOSLUK RAPORUNA GÖRE MISIR-İNGİLTERE TİCARİ İLİŞKİLERİ (1909-1910)	103
10	**ALTUN ALTUN** SURİYE'DEKİ İÇ ÇATIŞMALARIN ÇATIŞMA YÖNETİMİ PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ	115
11	RAMAZAN GÖZEN ARAP BAHARI GİRDABINDA ESKİ VE YENİ ORTADOĞU DİNAMİKLERİ	135
12	**MURAT AKTAŞ** ARAP "BAHARI" VE DEMOKRASİ	147
13	**ERTAN EROL| SEÇKINYALGIN** AVRUPA BIRLIĞI AZINLIK DILLERI POLITIKASI ILE ULUSAL GÜVENLIK İLIŞKISI: FRANSA ÖRNEĞI	159
14	**KÜRŞAT KOÇAK | ABDULLAH BALLI** YEDİNCİ YÜZYILDA ORTA ASYA'DA ARAP VARLIĞI, YAYILMASI VE SONUÇLARI BAKIMINDAN TARİHİ ETKİSİ	169

15	**A BANU HÜLÜR | HABIBE AKÇAY BEKİROĞLU** ORTADOĞU'DA DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE YENİ MEDYANIN YERİ	177
16	**FATIH BECER** DIŞ POLİTİKADA ORTADOĞUNUN KONUMU VE ÖNEMİ: ORTADOĞU HAKİMİYETİNİ SAĞLAMAK ADINA BATI MÜDAHALESİ	183
17	**PROF.DR.DOLUNAY ŞENOL | ÖĞR.GÖR.SEZGIN ERDEM | ÖĞR.GÖR.ELIF ERDEM** IŞİD TERÖR ÖRGÜTÜNÜN İLETİŞİM VE PROPAGANDA TEKNİKLERİ	191
18	**DOĞAN YILDIRIM | NEŞE TOĞRUL** DÜNDEN BUGÜNE ORTADOĞUDA KADIN	203
19	**EJDER OKUMUŞ** ORTADOĞU'DA TOPLUMSAL MEŞRUİYET KRİZİ	229
20	**EMIN ÖZDEMİR** DÖNEMİNİN ORYANTALİST ÇALIŞMALARINDA I.DÜNYA SAVAŞINDA ORTADOĞU'DA PAN- İSLAMİZM CİHAD-I EKBER VE HİLAFET ; "THE MUSLIM WORLD" DERGİSİ ÖRNEĞİNDE	245
21	**ERCÜMENT TEZCAN** AVRUPA BİRLİĞİ VE İÇ SAVAŞTAN KAÇAN SURİYELİLER: HUKUKİ VE KURUMSAL BOYUTLA İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER	253
22	**METIN YÜKSEL** ALLAH'A DA KIRGINIM BEN: ASGHAR FARHADI'NIN GÜZEL ŞEHİR'İNİ İZLEMEK	265
23	FATMA DILARA NARCI | YRD.DOÇ.DR. FAHRI ATASOY ÇERKESLERDE KADININ ÖNEMİ -ÇERKES KADIN ÖRNEKLERI İLE	271
24	**ULVI KESER | ASPORÇA MELIS KESER** FİLİSTİN TOPRAKLARINDA İSRAİL NASIL KURULDU SORUSUNA CEVAP VE İNGİLİZ TOPLAMA KAMPLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	285
25	**A. ÇAĞLAR DENİZ | A. BANU HÜLÜR | YUSUF EKİNCİ** GÜNDELİK HAYAT ÇERÇEVESİNDE SURİYELİ SIĞINMACILAR	307
26	**HIMMET HÜLÜR | BAHAR AYAZ** HABER ÇERÇEVELEME: BASINDA SURİYELİ MÜLTECİLER	313
27	**AYSUN SUNGURHAN** KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA HALEP VE ŞAM	319

28	**DOÇ. DR. HÜSEYIN ALTAY | YRD. DOÇ. DR. ALPER YILMAZ** CASUALITY RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMICAL, SOCIAL AND POLITICAL GLOBALISATION PROCESS AND ECONOMIC GROWTH IN MIDDLE EASTERN COUNTRIES	331
29	**MIRAÇ YAZICI** 1995-2014 DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İSRAİL DIŞ TİCARETİ	343
30	**DOÇ. DR. SADETTIN BAŞTÜRK** ARAP COĞRAFYASINDA OSMANLI HÂKİMİYETİNİN DİNAMİKLERİ	351
31	**FATMA DILARA NARCI | YRD.DOÇ.DR. FAHRI ATASOY** ÇERKESLERDE KADININ ÖNEMİ -ÇERKES KADIN ÖRNEKLERI İLE	359
32	**ZAFER AKBAŞ | AHMET HÜSREV ÇELİK | ŞAHIN ÇAYLI** JEOPOLİTİKAYI ORTADOĞU'DA SINIR SORUNU ÜZERİNDEN YENİDEN DÜŞÜNMEK: IRAK VE SURİYE ÖRNEKLERİ	373
33	**KIYASETTIN KOÇOĞLU** İSLAMCI HAREKETLERİN EN BÜYÜK AÇMAZI: TEKFİR	385
34	**KAAN GAYTANCIOĞLU** TÜSİAD VE ARAP BAHARI SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ	395
35	**ADEM ÇAYLAK | ONUR YILDIRIM** ORTADOĞU TOPLUMLARINDA MUHALEFET KÜLTÜRÜ SORUNU	401
36	**ŞAMIL ÖÇAL** İRAN'IN DIŞ SİYASETİNDE KÜLTÜRÜN ÖNEMİ : SADİ ENSTİTÜSÜ ÖRNEĞİ	413
37	**PROF. ÖMER YILMAZ** ORTADOĞU COĞRAFYASINDA SELEFİ AKIM VE RADİKAL HAREKETLERİN ISLAHINA ALTERNATİF BİR ÇÖZÜM OLARAK İRFÂNÎ GELENEĞİN KATKISI	417
38	**DENIZ ÖZYAKIŞIR | M. GÖKHAN ÖZDEMİR** ORTADOĞU TOPLUMLARINA İSLAM EKONOMİK ENDEKSİ BAĞLAMINDA ELEŞTİREL BİR ANALİZ	425
39	**ÖĞR. GÖR. TARIK ŞENTUNA | ÖĞR.GÖR.İSMAIL YAŞAR** MAĞRİP'İN GÜVENLİĞİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK	439
40	**YRD. DOÇ. DR. ŞAHIN DOĞAN** MEDYANIN BOŞANMAYA ETKİSİ	449
41	**MUAMMER GÜL** MEKANSAL PERSPEKTİFTEN ORTADOĞU RADİKALİZMİNE FARKLI BİR BAKIŞ (DİNİ, MEZHEBİ, KABİLEVİ, ETNİK HAREKETLER VE COĞRAFYA)	459

42	**YRD. DOÇ. DR. MEZHER YÜKSEL | ARŞ. GÖR. AYŞE BURCU TUNCA** ENFORMASYON ÇAĞI VE ORTADOĞUDA HALK HAREKETLERİ	469
43	**İRFAN SANCAK** MISIR'DA 25 OCAK DEVRİMİ'NİN DEMOKRASİ EKSENLİ ANALİZİ	475
44	**FATMA AÇIKGÖZ** MISIR HAZİNESİNİN OSMANLI MALİYESİ İÇİN ÖNEMİ VE HAZİNENİN İSTANBUL'A GELİŞİ İÇİN YAPILAN MERASİM	483
45	NAGEHAN ELEMANA ORTADOĞU'DA KENTLEŞME SÜREÇLERİ: KIRSAL VE KENTSEL ALANLAR VE NİTELİKLERİNDE GÖRÜLEN DEĞİŞİKLİKLER	491
46	**NEJAT DOĞAN** KÜRESEL TERÖRİZMLE MÜCADELE: İSLAM DÜNYASI, BATI VE SOSYAL BİLİMCİLER NELER YAPABİLİR?	497
47	**HASAN KALA | AKIN ÜÇOK** SURİYE'DEKİ İÇ SAVAŞIN TOPLUMSAL VE KÜRESEL ETKİLERİ	507
48	**SONER GÜNDÜZÖZ** ARAP BAHARI SÜRECİNDE ORTADOĞU MEDYASINDA YENİ BİR RETORİK İNŞASI	515
49	**MUAZZEZ HARUNOĞULLARI** ORTA DOĞU'NUN JEOSTRATEJİSİ VE ENERJİ KAYNAKLI SORUNLARI	523
50	**ŞAHSENEM PINAR | DOÇ. DR. İBRAHIM MAZMAN** ORTADOĞU'DA GÖÇ HAREKETLERİ VE TÜRKİYE'YE ETKİSİ	533
51	**YRD. DOÇ. DR. İSLAM SAFA KAYA** ORTADOĞU'DA İNSAN HAKKI İHLALLERİ: DUVAR ÖRNEĞİ	559
52	**ULVI KESER | ASPORÇA MELIS KESER** ORTADOĞU'DA RUSYA FAKTÖRÜ VE DÜNDEN BUGÜNE ASKERİ GERİLİM STRATEJİSİ ÜZERİNE	573
53	**EMINE ERDEN KAYA** ORTADOĞU'NUN SIR İNANÇ SİSTEMİ: YEZİDİLİK	595
54	**METIN AKSOY | NIHAT YILMAZ** DIŞSAL DEMOKRASİ TEŞVİKLERİ	605
55	**KÜRŞAD MAHMAT** TÜRK DIŞ POLİTİKASININ YUMUŞAK GÜÇ UNSURUNUN BÖLGESEL PRATİKLERİ	611

56	**UZM. ÖMER ALI KESKIN** OSMANLI BARIŞINI SAĞLAYAN VE BOZAN UNSURLAR AÇISINDAN ORTA DOĞU'NUN DÜNÜ VE BUGÜNÜ	623
57	**MERT CAN ERDOĞAN** OSMANLI SİYASET DÜŞÜNCESİNDE KAMUSAL DEVLET VE KİMLİK FİKRİNİN ORTAYA ÇIKIŞI	643
58	**KAMIL ŞAHİN** RADİKALİZMİN MEŞRULAŞTIRILMA KAYNAĞI OLARAK DİN VE ORTADOĞU'DA Kİ DURUM	651
59	**SALIH YILMAZ** RUSYA NEDEN SURİYE'DE?	661
60	**MERVE SUNA ÖZEL ÖZCAN** RUSYA FEDERASYONU'NUN SURİYE POLİTİKASINDA ÖNE ÇIKAN ETMENLER	667
61	**SEZER YILMAZ** THOMAS EDWARD LAWRANCE'İN FAALİYETLERİNDEN ORYANTALİZMİN FİKRİ TEMELLERİNİ ANLAMAK	675
62	**DOÇ. DR. SITKI YILDIZ** TOPLUMSAL HAYATTA İNTİHAR OLGUSUNA SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME	683
63	**ATILLA ALTUN** SİYASİ KATILIM BAĞLAMINDA ORTA DOĞU'DA KADIN TEMSİLİ	695
64	**MEHMET DALAR** SURİYE'DEKİ EYLEMLERİN ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİNDE YARGILANMASI SORUNU	703
65	TANER ASLAN LAYİHALAR IŞIĞINDA OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE IRAK'TA ŞİİLİK ÜZERİNE DÜŞÜNCELER	721
66	**PROF. DR. SIDDIK KORKMAZ** ORTADOĞU'DA MEZHEPÇİLİKTEN KAYNAKLANAN SORUNLAR	761
67	**DR. M. ESAT SARICAOĞLU** (ŞEYHÜLISLAM MEHMET ARIF EFENDI'NIN SIYÂSET-NÂME TERCEMESI IŞIĞINDA) ADLÎ TEŞKİLATIN YANI SIRA KAMU OTORİTESİNİN SİYASETEN YARGILAMA YAPMASI	767

68	**ERGÜN DELİGÖZ | ERTAN EROL** TERÖRİZMİN DİL POLİTİKASI: İRLANDA CUMHURİYETÇİ ORDUSU (IRA) TERÖR ÖRGÜTÜ ÖRNEĞİ	779
69	**PROF. DR. TIĞINÇE OKTAR | DR. TAHSIN YAMAK** KÖRFEZ İŞBİRLİĞİ KONSEYİ ÜLKELERİNDE KURUMSAL KALİTENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	785
70	**MEHMET DİKKAYA | YUNUS KUTVAL** TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKÂR BURJUVAZİDE İSLAMİ DEĞERLER VE EMEK ALGISI: GAZİANTEP MÜSİAD ÜYELERİ ÖRNEĞİ	797
71	**ULVI KESER | ASPORÇA MELIS KESER** FİLİSTİN TOPRAKLARINDA İSRAİL NASIL KURULDU SORUSUNA CEVAP VE İNGİLİZ TOPLAMA KAMPLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	813
72	**VEYSEL BABAHANOĞLU** KAMU POLİTİKASI BAĞLAMINDA İRAN VE TÜRKİYE ENERJİ POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI: İŞBİRLİĞİNE YÖNELİK FIRSAT VE ENGELLER ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME	835
73	**YAKUP ÇOŞTU** İNGİLTERE'DEKİ ORTA DOĞU KÖKENLİ MÜSLÜMAN GÖÇMENLER ÜZERİNE BİR ANALİZ	847
74	**SENEM SOYER** FİLİSTİN KADINI, TOPLUMSAL ROLÜ VE DEĞERİ	855
75	**LALE İZCİ | İBRAHIM MAZMAN | ÇAĞATAY SARP** TÜRKİYE'DE ORTADOĞU ÜZERİNE ÇALIŞMA YAPAN DÜŞÜNCE KURULUŞLARI	861
76	**ZAFER UZUN** ORTADOĞU ÜLKELERİNDE KADINLARIN ÇALIŞMA HAYATINA DAİR BAZI ALGILARININ TOPLUMSAL CİNSİYET AÇISINDAN İNCELENMESİ	873
77	**PROF. DR. HÜSEYIN EMİROĞLU** İSLAMİYETİN DOĞUŞUNDAN GÜNÜMÜZE İBN HALDUN'UN MÜLK TEORİSİ PERSPEKTİFİNDEN ORTA DOĞU GELİŞMELERİNE BAKMAK	885
78	**ZIYA ABBAS** İKTİDAR BATAKLIĞINDA IRAK ŞİİLERİ	909
79	**İLHAN ARAS** FRANSA'NIN ARAP BAHARI POLİTİKASI	919
80	**MUHAMMET FATIH ÖZKAN | MEHMET ALKIŞ** İRAN YÖNETİM BİÇİMİNİ ANLAMLANDIRMAK	935

81	**PROF. DR. İSMAIL ÖZÇELİK** KLASİK OSMANLI ÇAĞI TAŞRA TEŞKİLATI BAĞLAMINDA HALEP EYALETİ'NİN İDARİ, SOSYAL VE EKONOMİK TARİHİNE DAİR BAZI TESPİTLER	943
82	**EJDER OKUMUŞ | MUHAMMED YÂSIR OKUMUŞ** II. ULUSLARARASI ORTA DOĞU SEMPOZYUMU	959
83	**MEZHER YÜKSEL** İKTİSADİ AÇIDAN TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİ	971
84	**YRD. DOÇ. DR. ŞAHIN DOĞAN** MEDYANIN BOŞANMAYA ETKİSİ	979
85	**YRD. DOÇ. DR. ŞAHIN DOĞAN** MEDYANIN AİLE ÜZERİNE ETKİLERİ (ÇANKIRI ÖRNEĞİ)	989
86	**HASAN YAYLI | AHMET FIRINCI** TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKÂR DÜŞÜNCENİN DEĞİŞİMİ	1001
87	**HASAN YAYLI** "ORTADOĞU'DA PETROLSÜZ OLMAK": ÇEVRESEL GÜVENLİK VE ENERJİ ARZ GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN ENERJİ POLİTİKASININ GELECEĞİ	1019
88	**UFUK BIRCAN** FOUCAULT'DA ORYANTALİZM VE İRAN DEVRİMİ	1029
89	**PH.D. AKIF MARIFLI** BÜYÜK DEVLETLERİN ORTA DOĞU SİYASETİNDE TERÖR KAVRAMINDAN	1041
90	**PROF. DR. MEHMET EVKURAN** ORTADOĞU'DA YÖNETİM KÜLTÜRÜ SORUNU VE İSLAMCILIK -MUHAFAZAKÂR SIYASET VE İSLAMCILIK ÜZERINE TEZLER	1051
91	**RESUL AY** KIZILBAŞ-ALEVÎ VE EHL-İ HAK İNANÇ GRUPLARININ DİNSEL KİMLİĞİNE YÖNELİK TARTIŞMALARA BATINİYYE/İSMAİLİYYE ÜZERİNDEN YENİDEN BAKMAK	1059
92	**DOÇ DR. ELIFE HATUN KILIÇBEYLİ** DEVLET VE EGEMENLİK : SURİYE İÇ SAVAŞI VE RUSYA DAVETİNİN ANALİZİ	1069
93	**İSMAIL YAŞAR | SEZGIN ERDEM | ZAFER UZUN** IŞİD VE EL NUSRA TERÖR ÖRGÜTLERİNİN ULUSLARARASI GÜVENLİK VE SOSYOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN KARŞILAŞTIRILMASI	1079

94	**DEMET KONUR	SALIH TOPRAK** ORTADOĞU'DAKİ ÖZGÜRLÜK SORUNUNUN BATI VE İSLAM SİYASET FELSEFESİ TEMELİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ	1095
95	**DOÇ. DR. RAFET METİN** SULTAN SELİM VE ŞAH İSMAİL BAĞLAMINDA, OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ	1105
96	**SÜLEYMAN ÖZBEK** ORTA-DOĞU'NUN ŞEKİLLENMESİNDE ROL OYNAYAN MOĞOL İSTİLASI VE KARŞI İTTİFAK ÇABALARI (HAREZMŞAH-SELÇUKLU-EYYUBI)	1117
97	**BAYBARSHAN ALI KAZANCI	NAZAN ŞAHBAZ KILINÇ	ÖZNUR ERMEZ** SON YILLARDA İRAN VE IRAK'TA YAŞANAN KÜRESEL ENERJİ SORUNLARININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİSİ	1127
98	**DOLUNAY ŞENOL	RAMAZAN ATIM** YASADIŞI GÖÇ VE TÜRKİYE	1129
99	**Adnan Karaismailoğlu** DİL VE EDEBİYAT ARAŞTIRMALARININ DEVLETLER ARASI SİYASETE ETKİSİ	1151
100	**Cengiz DİNÇ |İrem TUNÇOL** 2003-2015 DÖNEMİNDE IRAK VE SURİYE'DE YAŞANAN ÇATIŞMALARIN VE TERÖRÜN GÖÇ ÜZERİNE ETKİSİ	1155
101	**Dr. Masoud Gouhar** دور القرآن في محاربة الإرهاب في الشرق الأوسط	1177

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

جدلية العلاقة بين الدين والسياسة في ثورات الربيع العربي

د/ أحمد إسماعيل حسن علي[1]

Abstract:

Arab Spring is considered the outcome of a set of internal political, economic, social, factors next to the external factors that have had a limited role, thus these Arab revolutions formed destabilization to the structure of the authoritarian state in the Arab world, which helped to the fall of some Arab regimes. So the revolutions of the Arab Spring have had an active role in bringing about political change in the Arab region. Civil society emerged in the Arab Spring countries as a central force in bringing about political change in the region.

The Arab revolutions have produced appearance of Islamic forces on the political scene in power after the results of the elections that followed the political change of Arab regimes that have fallen. So it has had a significant impact on the activation of the Islamic movements of various kinds, which means activation of the ideology of political Islam in the Arab region. Since the outbreak of the Arab revolutions (Arab Spring) a wide-ranging controversial appeared between the relationship of religion and politics as this religion has no relation to the world affairs, and it should be relegated between the walls of mosques - as and area for worship - and let the world affairs and politics.

In this research the researcher will explain those suspicions raised by opponents and reply to it. Confirming the attention of Islam in governance and politics, and mention the views of a wide range of thinkers who refuse to the separate between religion and politics.

Key Words: Revolutions, Politics, Religion, Arab Spring, İdeology.

ملخص:

تعتبر ثورات الربيع العربي هي حصيلة لمجموعة من العوامل الداخلية السياسية، والاقتصادية، والاجتماعية، بجانب العوامل الخارجية التي كان لها دور محدود، وبالتالي شكلت هذه الثورات العربية الداعية للتغيير السياسي زعزعة لبنية الدولة التسلطية في العالم العربي مما ساعد في سقوط بعض الأنظمة العربية؛ لذلك كان لثورات الربيع العربي دور فاعل في إحداث التغيير السياسي في المنطقة العربية. وظهر المجتمع المدني في دول الربيع العربي باعتباره قوة مركزية في إحداث التغيير السياسي في المنطقة . كما غيرت ثورات الربيع العربي الرؤية السياسية للدول الغربية حول منطقة الشرق الأوسط عموماً ومستقبلها السياسي.

كما أفرزت الثورات العربية ظهورا على الساحة السياسية للقوى الإسلامية في السلطة وذلك بعد نتائج الإنتخابات التي أعقبت التغيير السياسي للأنظمة العربية التي سقطت؛ ما كان له كبير الأثر في تنشيط التيارات الإسلامية بمختلف أنواعها مما يعني تنشيطًا لايديولوجية الإسلام السياسي في المنطقة العربية .

ومنذ اندلاع الثورات العربية (الربيع العربي) ظهر جدال ونزاع واسع النطاق بين علاقة الدين بالسياسة، ومدى ارتباط السياسة بالدين؛ حيث يدعي بعض المغالطين أن الإسلام شريعة روحية تعبدية، ولا يعدو أن يكون دعوة دينية مقصورة على مجرد الاعتقاد وإقامة الصلات الروحية بين العبد وربه؛ فلا تعلق لهذا الدين بالشئون المادية في الحياة، كالسياسة والحرب والمال... وتفصيل مزاعمهم: أنه لا علاقة لهذا الدين بشئون الدنيا وسياسة أمور العباد، أو ما يعبر عنه بقولهم: «لا سياسة في الدين، ولا دين في السياسة»، وأن الدين يجب أن ينـزوي بين جدران المساجد – بوصفها مجالا للتعبد – وأن يدع شئون الدنيا وساحة السياسة لمذاهب البشر الوضعية وفلسفاتهم الإنسانية، طبقا لمبدأ «دع ما لقيصر لقيصر، وما لله لله».

وفي هذا البحث سوف يتعرض الباحث لتفنيد الشبهات التي أثارها هؤلاء المدَّعون المغالطون، والعمل على مناقشتها، ودحضها والرد عليها، بما يؤكد اهتمام الإسلام بشئون الحكم والسياسة وإيراد طائفة كبيرة من آراء العلماء والمفكرين تدحض دعوى عدم وجود علاقة بين الدين والسياسة.

[1] Öğr.Gör.Dr. Ankara.Üniv, İlahiyat Fak Arap Dili ve Belağatı AnabilimDalı. / drahmm@yahoo.com.

الكلمات المفتاحية :جدلية، السياسة، الدين، الربيع العربي، الثورات.

*** تعريف السياسة لغة:**

السياسة لغة مشتقة من الفعل ساس يسُوس سياسة، وتطلق على إطلاقات كثيرة ترجع إلى معاني:
«القيام على الشيء وتدبيره والتصرف فيه بما يصلحه».
يقال: ساس الأمر سياسة، إذا عالجه وبذل جهده في إصلاحه. وساس الرعية، إذا ولي حكمها وقام فيه بالأمر والنهي وتصرف في شؤونها بما يصلحها(١).
وعلى هذا فإن الكلمة عربية صريحة، فقد وردت في الشعر الجاهلي، قالت حرقة بنت النعمان بن المنذر متحسرة على أيام العز التي كانت تتمتع بها في ظل حكم أبيها:

فبينا نسوس الناس والأمر أمرنا إذا نحن فيهم سوقة نتنصف
فأف لـــــــدنيا لا يـــــــــدوم نعيمها تقلّب تارات بنا وتصــرف(٢).

كما أنها وردت في السنة المطهرة، فمن ذلك ما جاء عن النبي صلي الله عليه وسلم أنه قال:
(كانت بنو إسرائيل تسوسهم الأنبياء كلما هلك نبي خلفه نبي)(٣) ، فبنو إسرائيل كان أنبيائهم يقومون على إدارة أمرهم وشأنهم، أي يسوسونهم. وهذا بخلاف الإسلام الذي يتولى أمر المسلمين فيه بعد الرسول صلى الله عليه وسلم بشر من الرعية يسوسونهم بما يصلحهم.
وقد ذكر القرضاوي تعريفات عدة للسياسة، وأشار إلى أن كلمة السياسة لم ترد في القرآن مطلقا، لكنه رد على من يتوهم أن عدم ورودها يعني عدم اهتمام الإسلام بالسياسة فقال: ولا ريب أن هذا القول ضَرْب من المغالطة، فقد لا يوجد لفظ ما في القرآن الكريم، ولكن معناه ومضمونه مبثوث في القرآن.

وضرب مثلا لذلك بكلمة «العقيدة»، فهي لا توجد في القرآن ومع هذا مضمون العقيدة موجود في القرآن كله، ومثل ذلك كلمة «الفضيلة» فهي لا توجد في القرآن، ولكن القرآن مملوء من أوله إلى آخره بالحثّ على الفضيلة، واجتناب الرذيلة.
ولتأكيد رسوخ مفهوم السياسة في الإسلام، دلل القرضاوي على ذلك بوضوح هذا المفهوم عند كل من الفقهاء إمام الحرمين من الشافعية، والقرافي من المالكية، وابن عابدين من الحنفية، وابن القيم وابن تيمية من الحنابلة.
كما ذكر القرضاوي وضوح المفهوم عند الحكماء مثل ابن سينا والفارابي وابن مسكويه وابن خلدون(٤).

* العلاقة بين الدين والسياسة :

العلاقة بين الدين والسياسة قضية إشكالية جدلية، دارت حول تحديد طبيعتها، ورسم دوائر الاتصال وحدود التمييز والانفصال بينهما، سجالات فكرية ساخنة، بين جمهور الإسلاميين وخصومهم الفكريين، فالمستقر في تصورات الإسلاميين اعتبار السياسة جزءا من الدين، وأن الإسلام دين ودولة، بينما تقوم مقولة العلمانية المركزية على ضرورة الفصل بين الدين والسياسة.
حينما تُثار هذه القضية تُستدعى على الفور أطروحة الشيخ الأزهري علي عبد الرازق، الجاهرة بأن الإسلام «رسالة لا حكم ودين لا دولة»، والواصفة لرسول الإسلام بأنه «ما كان إلا رسولا لدعوة دينية خالصة للدين، لا تشوبها نزعة ملك ولا حكومة..»، و «ما كان إلا رسولا كإخوانه من الرسل، وما كان ملكا ولا مؤسس دولة، ولا داعيا إلى ملك»، مودعا رؤيته تلك الخارجة عن مألوف التداول الإسلامي في كتابه «الإسلام وأصول الحكم» الصادر في القاهرة سنة ١٩٢٦م.
في الوقت الذي تلقف فيه العلمانيون العرب أطروحة علي عبد الرازق بحفاوة بالغة، مثنين عليها أعظم

الثناء، باعتبارها تؤسس لنظرة جديدة تتجاوز مقولة فصل الدين عن الدولة، إلى القول بأن الإسلام «رسالة روحية» لا مكان للدولة فيها، فقد جوبهت من المؤسسات الدينية الإسلامية (وفي مقدمتها الأزهر) وجماهير العلماء والمفكرين الإسلاميين بالرفض التام والإدانة الكاملة.

ولئن كانت أطروحة الشيخ الأزهري قد تم اعتبارها بمثابة حجر الأساس في مشروع «علمنة الإسلام» من داخله بحسب باحثين إسلاميين كثر، فقد ظهرت في أوساط حركات «الإسلام السياسي» رؤى مغايرة لمقررات التصور الإسلامي في الفكر السياسي، بشأن تحديد العلاقة بين الديني والسياسي، بقصرها لدور الدين في السياسة على أنه «مبادئ موجهة، وروح دافقة دافعة.. لكن الممارسة السياسية مستقلة عن أي سلطة باسم الدين أو سلطة دينية» مع تجريد الدولة من حق فرض نظام إسلامي على المجتمع بالقوة كما في أطروحة القيادي البارز في حزب العدالة والتنمية المغربي، الدكتور سعد الدين العثماني في كتابه «الدين والسياسة تمييز لا فصل».

في خضم الجدل الدائر على خلفية اقتحام الحركات الإسلامية لميدان العمل السياسي، وتعثر تجربتها في الحكم والسلطة، هل ثمة ما يستدعي إعادة القراءة للعلاقة بين الديني والسياسي على ضوء الممارسة الجديدة وبالاستناد إلى المرجعية الشرعية؟ وهل تم تقليص مشروع إقامة الدولة الإسلامية بعد وصول تلك الحركات إلى السلطة بقصره على دور الموجه القيمي الأخلاقي فحسب على خلاف ما كانت تنادي به وتلح عليه في سابق عهدها؟ وهل صدرت الحركات الإسلامية عن رؤية واضحة ترسم مسارات محددة لعلاقة الدين بالسياسة؟(٥).

تستحق مسألة العلاقة بين الدين والسياسة بعض التحرير، ذلك أن حرمان أية قوى سياسة من استخدام ما تراه مرجعية لها في التشريع والرؤى السياسية والاقتصادية والاجتماعية، وذلك في معرض الدعاية لنفسها هو عبث حقيقي. فهل بوسعنا أن نقول -مثلا- إن الليبراليين يستخدمون النوادي الاجتماعية التي يلتقون فيها في الدعاية السياسية، أو إن اليساريين يستخدمون النقابات التي ينشطون فيها، أو إن القوميين يستخدمون رموزهم في الدعاية لأنفسهم، فضلا عن نصوص إعلاء شأن العروبة مثلا؟ لو عدنا عقودا إلى الوراء حين كانت القوى الإسلامية ضعيفة وهامشية، فسنرى أن تلك المقولة (استخدام الدين في السياسة) لم تكن موجودة، بينما كنا نسمع مثلا عن استخدام اليساريين مظالم الفقراء من أجل كسب أصواتهم أو تأييدهم، ولم تظهر تلك المقولة عمليا إلا بعد تسيّد الإسلاميين الساحة السياسية.

لو عدنا عقودا إلى الوراء حين كانت القوى الإسلامية ضعيفة وهامشية، فسنرى أن مقولة :" استخدام الدين في السياسة" لم تكن موجودة، بينما كنا نسمع مثلا عن استخدام اليساريين مظالم الفقراء لكسب أصواتهم".

اللافت في هذه القضية أن أحدا لم يقل إن الدين كان حكرا على قوة سياسية بعينها في يوم من الأيام، فالإخوان الذين كانوا ينشطون سياسيا كان يقابلهم صوفيون يتبعون مزاج الأنظمة، وسلفيون من ذات اللون أيضا، وآخرون من ألوان شتى، وكل طرف يقدم تفسيرا مختلفا للدين عن الطرف الآخر، لكن التركيز كان منصبا على من ينشطون في العمل السياسي، مما يعني أن القضية هي في اللون السياسي المعارض، بدليل أن سلفيين يعملون في السياسة - وأقله المطالبة بالإصلاح السياسي- ما لبثوا أن انطبقت عليهم مقولة استخدام الدين في السياسة أيضا.

الأكثر إثارة في هذه القضية هو الوجه المقابل لها، ممثلا في استخدام الأنظمة للدين في الدعاية لنفسها والحصول على الشرعية، فضلا عن توجيه الناس نحو مسارات أخرى تخالف ما تراه وتريده القوى

الإسلامية المسيّسة، بل إن استخدام السياسة للدين كان يمثل الظاهرة الأكثر بروزا في العقود الأخيرة، وربما تاريخيا أيضا، وقد بدأها في الجمهوريات أنور السادات حين أطلق على نفسه لقب «الرئيس المؤمن»، بل إن أمرا كهذا قد حدث في بعض الدول الغربية كما حصل مع بوش الابن في أميركا، على سبيل المثال.

ومنذ أن ظهر ما يُعرف بالإسلام السياسي ردت الأنظمة باستخدام الدين لخدمة السياسة بشكل لافت، وبدأ ذلك بالسيطرة على المساجد، ومنح منابرها ومحاريبها للون معين ينادي بطاعة ولاة الأمر، ورفض الخروج عليهم، وصولا إلى منع انتقادهم في العلن، وانتشر هذا الخطاب، وحصل على دعم مالي وأمني رهيب، ليس على مستويات محلية، بل على مستويات إقليمية ودولية، حتى رأيناه يسيطر على مساجد في دول غربية أيضا.

ففي مصر حين يجري حشد مشايخ في الفضائيات يمعنون في تكفير الآخر، ويقف أحدهم ليقول أمام الملأ عن المعارضين - وبحضور القيادة السياسية والأمنية- "طوبى لمن قتلهم وقتلوه"، وإنهم "خوارج"، و"كلاب النار"، فهذا منتهى استخدام الدين في السياسة، بل في تبرير قتل الآخر وقمعه أيضا.

من الذي يستخدم الدين من الناحية العملية: هل هو الذي يطرح برنامجا إسلاميا، ولا يزعم أنه يمثل الإسلام، بل يمثل نفسه، أم الذي يحتكر الدين عمليا، فيصادر المساجد، ويوظف جحافل من الناس كي يتحدثوا باسم الدين ويمنحوه شرعية الحكم، وشرعية القمع في آن واحد؟

نحن بحاجة إلى تحرير الدين من قبضة السياسة، أكثر من حاجتنا إلى منع استغلال الدين في السياسة؛ لأن أحدا في التاريخ لم يكن بوسعه ادعاء الحق المطلق في النطق باسم الدين، ولم يتمكن أي عالم أو لون فكري من صهر الناس في بوتقته.

إنها مأساة كبرى تتحرك أمام أعيننا، والعنوان الأبرز لها ليس دينيا، بل سياسيا بامتياز، وقد رأينا كيف يجري تطويع النص الديني من قبل البعض لكل الحالات، حتى إن حزبا سياسيا مثل حزب النور السلفي ما لبث أن غيّر الكثير من طروحاته في زمن قياسي من أجل دخول الحلبة السياسية، ثم أخذ يستخدم نصوص الدين ووقائع التاريخ من أجل تبرير اصطفافه إلى جانب الانقلاب، ومن أجل تبرير قتل الناس.

إن ما تحتاجه المجتمعات العربية والإسلامية عمليا ليس تحرير السياسة من الدين، وإنما تحرير الدين من قبضة السياسة؛ لأنها هي من تستخدمه عمليا في تبرير القمع والفساد، وكل ذلك في معرض رفضها الإصلاح السياسي الحقيقي، ذلك أن أية قوة إسلامية لا يمكن أن يكون بوسعها الادعاء بأنها تمثل الدين في ظل كثرة الحركات واختلافها في تفسير النصوص وتباين طروحاتها.

ثمة فرق بين من يطرح رؤاه الدينية ويعرضها على الجمهور بقوة الإقناع، وبين من يفرضها بسطوة الأمن والمال، ومؤخرا بسطوة الفضائيات الممولة من المال المسروق من جيوب الناس، بل يفرضها من خلال مصادرة المساجد برمتها، والحيلولة دون سماع الناس أي رأي يخالف الرأي الرسمي[٦].

*** لا فصل بين الدين والسياسة:**

أين تقع السياسة في التصور الإسلامي بحسب القراءات الإسلامية المعاصرة؟ يرى الدكتور صلاح الخالدي، أستاذ التفسير وعلوم القرآن في جامعة العلوم الإسلامية في الأردن أن الإسلام بشموله جاء ليعالج كافة شؤون الدنيا، والسياسة جزء هام منها، ولا بد للإسلام أن يكون له منهجه وتوجيهاته في الشأن السياسي، وأن ما نطلق عليه النظام السياسي في الإسلام، هو لبيان توجيهاته في هذا الشأن، كما

هو الحال في النظام الاجتماعي والاقتصادي وما إلى ذلك.

وأكد الخالدي أن الدولة الإسلامية تكتسب اسمها وهويتها من كونها قائمة على تطبيق أحكام الإسلام وشرائعه في المجتمع، وهي مكلفة شرعا بهذا الأمر، ومن صلب عملها فرض النظام الإسلامي وحمايته ورعايته، ولا يقتصر دورها على تدبير شؤون الناس الدنيوية في أمور معاشهم، رافضا أن يكون دور الدين الإسلامي في السياسة قاصرا على التوجيه القيمي والأخلاقي، بل لا بد للإسلام أن يكون مهيمنا على حياة المسلمين في سائر شؤونهم وكافة مناحي حياتهم السياسية والاقتصادية والاجتماعية.

وانطلاقا من رؤيته السابقة رفض الدكتور الخالدي فصل الدين عن السياسة أو الدولة، مع عدم رؤيته لأي لون من ألوان التمييز بين الديني والسياسي، فرعاية شؤون الناس، وتدبير أمورهم، وكل ما يندرج تحتها هي واجبات شرعية على الدولة الإسلامية القيام بها، إضافة إلى توليها مهمة تطبيق الأحكام الشرعية بالرفق والحكمة[٧].

ومن ناحيته أوضح القرضاوي العلاقة بين الدين والسياسة عند كل من العلمانيين والإسلاميين، فبينما يرى الإسلاميون ضرورة الارتباط بين الدين والسياسة لأدلة شرعية وتاريخية لديهم، منها: فكرة شمول الإسلام وتعاليمه، حيث إن الإسلام لم يدع جانبا من جوانب الحياة إلا تعهده بالتشريع والتوجيه. ومنها: أن الإسلام يرفض تجزئة أحكامه وتعاليمه، وأخذ بعضها دون بعض. ومنها: أن الحياة وحدة لا تنقسم. فلا يمكن أن تصلح الحياة إذا تولى الإسلام جزءا منها كالمساجد والزوايا يحكمها ويوجهها، وتُركت جوانب الحياة الأخرى لمذاهب وضعية، وأفكار بشرية، وفلسفات أرضية، توجهها وتقودها.

أما العلمانيون: فيذكر الشيخ أنهم يرون العلاقة بين الدِّين والسياسة علاقة تضاد وتصادم، وأن الدِّين شيء، والسياسة خصم له، وأنهما لا يلتقيان.

فمصدرهما مختلف، وطبيعتهما مختلفة، وغايتهما مختلفة. فالدِّين من الله، والسياسة من الإنسان. والدِّين نقاء واستقامة وطهر، والسياسة خبث والتواء وغدر.

والدين غايته الآخرة، والسياسة غايتها الدنيا. فينبغي أن يترك الدِّين لأهله، وتترك السياسة لأهلها.

وإزاء هذه الشبه المثارة وقف القرضاوي موقف المحامي البارع الذي يدافع عن قضيته التي يؤمن بعدالتها، ففند مزاعم العلمانيين، ولا أدل على ذلك من قوله «إن للإسلام موقفًا واضحًا، وحكمًا صريحًا في كثير من الأمور التي تُعتبر من صُلب السياسة. فالإسلام ليس عقيدة لاهوتية، أو شعائر تعبُّدية فحسب، إنه عقيدة، وعبادة، وخلق، وشريعة متكاملة».

وبعبارة أخرى: هو منهاج كامل للحياة، بما سنَّ من تشريعات، تتَّصل بحياة الفرد والأسرة والمجتمع، وأُسس الدولة، وعلاقات العالم. ومن قرأ القرآن الكريم والسنة المطهرة وجد هذا واضحًا كل الوضوح. حتى إن قسم العبادات من الفقه ليس بعيدًا عن السياسة، فالمسلمون مُجْمِعُون على أن ترك الصلاة، ومنع الزكاة، والمجاهرة بالفطر في رمضان، وإهمال فريضة الحج مما يوجب العقوبة، والتعزير[٨].

*** دعاة «الإسلام دين وسياسة» ليسوا على تصور واحد:**

هل كل الحركات والجماعات الإسلامية المؤمنة بمبدأ أن الإسلام دين وسياسية متفقة فيما بينها على تصور واحد لكيفية تطبيق ذلك المبدأ؟ يرى الدكتور محمد حوى، أستاذ الحديث النبوي وعلومه في جامعة مؤتة الأردنية، أن بعض تلك الحركات ترى في الإسلام موجها قيميا وأخلاقيا ويسعى لتحقيق العدالة والأمانة والأمن في المجتمع، في الوقت الذي ترى فيه حركات أخرى أنه حاكم على كل شيء.

ينتقد الدكتور حوى بعض مظاهر وصور التطبيقات السيئة لأتباع مبدأ حاكمية الشريعة وهيمنتها على سائر شؤون الحياة، من أخطرها: التدخل في الفكر والاعتقاد، ومحاسبة الناس على آرائهم، وربما قتل المخالف أو فصله من عمله، والمسارعة إلى تطبيق بعض الأحكام كالحدود دون تدرج ولا تهيئة المناخات الملائمة لذلك، وفرض الرأي في الأمور الخلافية.

ويلفت حوى إلى أن الإسلام مع كونه نظاما شاملا لكن منهج التطبيق له أحكامه وضوابطه، فهو يكفل حرية الاعتقاد لكل الملل والنحل، ويكفل حرية العبادات لكل الجهات أيا كانت، وهو يسمح بأن تختار كل ملة قانون الأسرة الذي تؤمن به وتقره، وتبقى بحسب حوى منظومة القيم العامة والمعاملات، والعقوبات، والسياسة الخارجية والإعلامية مما يدخل تحت القانون العام، الذي يطبق على جميع المواطنين بلا تمييز بينهم.

وفي التفريق بين السياسي والديني، يبين الدكتور حوى أن واجب العالم الشرعي التأكيد الدائم على وجوب تنفيذ الأوامر والتكاليف الشرعية، وتطبيق الأحكام والحدود، والتقيد بتحريم المحرمات كالخمر والربا وغير ذلك، أما السياسي (الحاكم) فواجبه أن يعلن إيمانه بذلك، لكنه ربما لم يستطع تطبيق كل ذلك دفعة واحدة، فواجبه حينها أن يعتني بالدعوة والتعليم للارتقاء بالمجتمع من أجل تهيئة الأجواء للتفاعل مع أحكام الشريعة ليصار إلى تطبيقها بصورتها الشاملة المطلوبة[9].

*** المطلوب فصل الدين عن الدولة لا عن السياسة:**

من جهته، وبرؤية تستند إلى حقل تخصصه في العلوم الإنسانية والاجتماعية رأى الدكتور توفيق شومر، رئيس قسم العلوم الإنسانية في جامعة فيلادلفيا الأردنية، أنه ضمن الفهم المعاصر لحرية المعتقد وحرية الرأي يصبح من أهم ضرورات تحقيق هذا الفهم للحرية السماح للفرد بأن يحمل ما يعتقد من أفكار ومعتقدات بغض النظر عما ولد عليه (بمعنى أن يكون قادرا على تغيير دينه ومعتقده دون الخوف من أن يكفر ويقام عليه حد الردة، مسيحيا كان أو مسلما، وأن يكون قادرا في الوقت نفسه على ممارسة حقوقه المدنية، وخاصة في الأحوال الشخصية، من غير أن يفرض عليه التقيد بالدين الذي ولد عليه.

يبني الدكتور شومر على ما سبق قوله أنه لا بد من فصل الدين عن الدولة بمفهوم فصل الدين عن تحديد شكل قوانين وتشريعات الدولة، وبالتالي لا بد مثلا أن يكون هناك قانون للأحوال الشخصية بمرجعية مدنية وليست دينية لحل الخلافات الممكنة في المجتمع عندما يختلف انتماء الأطراف المعنية في الدين، موضحا أن المطلوب هو فصل الدين عن الدولة وليس عن السياسية؛ لأن الثاني غير ممكن موضوعيا في الظروف الحالية بحسب شومر.

يلفت الدكتور شومر في إشارة منه إلى ضرورة التمييز بين نطاقي الديني والسياسي، بأن على من يرى تدخل الدين في السياسة أن يدرك أنه بشر، وأن ما يقوله ما هو إلا تفسير بشري للنصوص الدينية، وليس نصوصا مقدسة ملزمة للآخرين[١٠].

رأي الشيخ القرضاوي في علاقة الدين بالسياسة:

أولا: أن من حق الإسلام أن تكون له دولة، لأن هذه هي طبيعة الدين،كما أن التاريخ الإسلامي يقر بهذا فلم يعرف التاريخ دينا بلا دولة ولا دولة بلا دين.

ثانيا: أن من حق الإسلاميين أن يكون لهم حزب سياسي، وهذا الحزب في نظر القرضاوي:لا يرخص له بتكوين حزبه إلا بعد أن يقدم برنامجه، ويحدد فيه رؤيته ورسالته، ويبين أهدافه ووسائله، ومناهجه في إصلاح المجتمع من نواحيه المختلفة: (اقتصادية واجتماعية وثقافية وتربوية وسياسية وأخلاقية...

إلخ).

فإذا كان في هذا البرنامج دعوى الحكم بالحق الإلهي: رفض طلبه. ويرى القرضاوي أنه لا مانع من وجود حزب معارض للدولة الإسلامية مستشهدا بأن عليا سمح لجماعة الخوارج المعارضين لحكمه بأن يكون لهم وجودهم الحزبي والسياسي، مع أفكارهم المعارضة، بشرط أن لا يبدؤوا المسلمين بقتال.

ثالثا: أن دولة الإسلام دولة مدنية مرجعيتها الإسلام، ومعنى «مدنية الدولة» كما يرى القرضاوي: أنها تقوم على أساس اختيار القوي الأمين، المؤهل للقيادة، الجامع لشروطها، يختاره بكل حرية: أهل الحل والعقد، كما تقوم على البيعة العامة من الأمة، وعلى وجوب الشورى بعد ذلك، ونزول الأمير أو الإمام على رأي الأمة، أو مجلس شوراها، كما تقوم كذلك على مسؤولية الحاكم أمام الأمة.

رابعا: دولة الإسلام دولة شورية تتوافق مع جوهر الديمقراطية، ويؤكد القرضاوي أن ما يعني الإسلاميين من الديمقراطية هو الجانب السياسي منها، وجوهره أن تختار الشعوب من يحكمها ويقود مسيرتها، ولا يفرض عليها حاكم يقودها رغم أنفها.

خامسا: دولة الإسلام هي دولة تحافظ على حقوق الأقليات الدينية، فاليهود والنصارى أهل ذمة أو أهل دار الإسلام وبمعنى آخر: هم مواطنون. وما يتعلق بهم من شبهات فهي مجرد أوهام لا تقف على قدم ولا ساق.

فالجزية لا مانع من تغيير اسمها، وإن كانت هي ضريبة مقابل الجهاد والدفاع عن الدولة فلا مانع، وتلغى إن اشترك أهل الكتاب في الدفاع عن الوطن كما هو الحال الآن حيث أصبح التجنيد إجباريا.

سادسا: دولة الإسلام هي دولة تهتم بحقوق الإنسان، ويؤكد القرضاوي أنه لا يوجد دين كالإسلام عُني بالإنسان، وقرَّر أن الله كرمه، وأنه جعله في الأرض خليفة، وأنه سخر له ما في السماوات وما في الأرض، وأنه خلقه في أحسن تقويم. كل هذا من كرامته على الله سبحانه.

كما يؤكد الشيخ أن الإسلام جعل حقوق الإنسان في معظم الأحيان فرائض وواجبات، إذ الحق يجوز للإنسان أن يتنازل عنه، أما الفرض والواجب اللازم، فلا يجوز فيه ذلك وخاصة حقوق الضعفاء لدى الأقوياء [١١].

*** مقاربات الإسلاميين والعلمانيين برؤية نقدية:**

كيف يمكن تقييم مقاربة الإسلاميين وخصومهم العلمانيين لطبيعة العلاقة بين الدين والسياسية، وحدود الاتصال والانفصال بينهما؟ ينطلق الكاتب والباحث الأردني، المتخصص في دراسة الفكر الإسلامي، محمد العواودة في قراءته لتلك المقاربات من أن الإسلاميين قدموا رؤيتهم لمناطق الاشتباك السياسي مع النص، وهذا فيه بعض الحق، كما أن العلمانيين قدموا قراءة مضادة فصلوا فيها مناطق الاشتباك السياسي مع النص، إلا أن خطأ الطرفين بحسب العواودة يكمن في أنهم قدموا رؤاهم على أساس كلي، بمعنى إما إسلام سياسي أو لا، وفي الطرف المقابل إسلام علماني لا يتصل بالسياسة أو لا، إما أن نكون في الطرف الإسلامي مشتبكين ذهنيا مع ما يفترض أنه ثوابت إسلامية في السياسة، أو منفصلين عنها ذهنيا في الطرف العلماني.

وقد جاءت محاولات الطرفين وفقا للعواودة بصفة كلية سواء كانت منهجية أو «تلفيقية»، حيث تُنفى الفكرة الأولى بثبوت الفكرة الأخرى، وهو ما اتسمت به الرؤى الإسلامية المعاصرة للقائلين بمذهب الإسلام السياسي، ورؤى المتأثرين بالقراءات العلمانية للنصوص الدينية من المفكرين العرب.

ما يقترحه العواودة في رؤيته بناء على دراسته المستوعبة لكل الأطروحات المختلفة، هو الانتباه للمنطقة المسكوت عنها في الفكر الإسلامي وهي «البعد الإنساني في النص الشرعي»، وإبراز الدور

الإنساني في المسألة السياسة، والمعنى لا إسلام في السياسة، والعكس هو الصحيح أن السياسة كلها في الإسلام، مبينا أن الله قدر لنبيه أن يكون نبيا، وقائدا عظيما للأمة، ومخضرما سياسيا، وكان يشتبك بالموضوع السياسي بصفته قائدا وإنسانا مدنيا. مع محدودية النصوص القرآنية المعالجة للقضايا السياسية، وهي لا تصلح بمجموعها لما يمكن أن نطلق عليه نظاما سياسيا إسلاميا يكون له صفة الإلزام المطلق في كل عصر وزمان خلافا لإسلاميي «الإسلام السياسي».

يخلص العواودة إلى القول بأن ما أراده الإسلام في الموضوع السياسي هو الاشتباك معه في المبادئ العامة للدين كالعدل والمساواة والشورى وعدم الاستبداد، والقيام على ما يصلح المجتمع ..إلخ، وترك التفاصيل الإدارية الدقيقة للإنسان المسلم ليخوض واقعه ويديره بذكائه دون أن يتعدى على تلك المبادئ، وهي العلامة الفارقة في أن تكون الدولة والمجتمع إسلاميين أو خلاف ذلك. لا أن تكون بالشكل الضيق للمعنى فقط كما تريده حركات «الإسلام السياسي» موظفة العديد من النصوص لإثبات ذلك، أو في الوجه العلماني المقابل الذي يريد بحسب اعتقاده اتباع ما أسماه «أنسنة» النص الديني والتداول الإسلامي للسياق السياسي للوصول إلى نص عام يؤسس للثقافة الإنسانية الغربية الغالبة؛ فتضيع مبادئ الدين والمظلة الشرعية للدولة الإسلامية تحت تلك المسميات والدعاوى التحديثية[٢١].

*** العلمانية: هل هي الحل أو هي المشكلة؟**

يذهب الشيخ القرضاوي إلى أن العلمانية ليست حلا في مجتمعاتنا الإسلامية، كما يزعم العلمانيون؛ لأن العلمانية عندما قامت في الغرب كان ذلك لأسباب تاريخية، تتمثل في تحكُّم الكنيسة الغربية ورجالها في الدولة، وفي حياة الناس، وتسلطها عليهم في الأرض باسم السماء، وليس من حق أحد أن يحاسبهم أو ينتقدهم، فلهم من القداسة ما يحول دون ذلك.

وللتدليل على ما ذهب إليه الشيخ استشهد بكلام اثنين من كبار المفكرين، الأول: عابد الجابري الذي يقول: إن العلمانية طرحت في بعض المراحل لأسباب لم تعد قائمة اليوم.

والثاني أحمد كمال أبو المجد الذي يقول: والقوميون العرب مطالبون فوق ذلك بإسقاط الدعوة إلى «علمنة القومية». وموضوع «العلمانية» موضوع دقيق ويحتاج إلى دراسة مستقلة. والعلمانية مصطلح نلح بشدة على تغييره والعدول عنه، لشدة غموضه أولا، ولاشتماله على إيحاءات غير صحيحة تتعلَّق بالتقابل والتناقض بين الدِّين والعلم.

ورد القرضاوي على أحد الليبراليين الجدد، الذي يزعم أن هناك علمانية إسلامية، وقال ساخرا من هذا الكاتب: ولا أدري كيف تكون العلمانية إسلامية؟! هل يقبل أن نقول: الشيوعية الإسلامية؟!! أو اللادينية الإسلامية؟!

ثم يعود القرضاوي إلى تعريف العلمانية ليظهر للقارئ أن مصطلح «علمانية إسلامية» ليس مقبولا أبدا، فيقول: إن العلمانية معناها: فصل الدِّين عن الدولة، بل فصل الدِّين عن حياة المجتمع، بحيث يبقى المجتمع معزولا عن الدِّين وتوجيهاته وتشريعاته، فهذا هو مفهوم العلمانية المعروف عند الناس في الشرق والغرب. فكيف يكون هذا المفهوم إسلاميا؟[13].

*** أهمية العمل بالسياسة الشرعية:**

لابن قيم الجوزية رحمه الله في كتابه المهم في علم السياسة الشرعية «الطرق الحكمية في السياسة الشرعية» بيان جيد في موضوع الأخذ بالسياسة الشرعية المعتدلة نسوقه فيما يلي:

(وهذا موضع مزلة أقدام، ومضلة أفهام، وهو مقام ضنك، ومعترك صعب: فرطت فيه طائفة، فعطلوا الحدود، وضيعوا الحقوق، وجرءوا أهل الفجور على الفساد، وجعلوا الشريعة قاصرة لا تقوم بمصالح العباد محتاجة إلى غيرها، وسدوا على أنفسهم طرقاً صحيحة من طرق معرفة الحق والتنفيذ له، وعطلوها مع علمهم وعلم غيرهم قطعاً أنها حق مطابق للواقع، ظناً منهم منافاتها لقواعد الشرع، ولعمر الله أنها لم تناف ما جاء به الرسول، وإن نافت ما فهموه من شريعته باجتهادهم، والذي أوجب لهم ذلك نوع تقصير في معرفة الشريعة، وتقصير في معرفة الواقع، وتنزيل أحدهما على الآخر، فلما رأى ولاة الأمور ذلك، وأن الناس لا يستقيم أمرهم إلا بأمر وراء

ما فهمه هؤلاء من الشريعة، أحدثوا من أوضاع سياستهم شراً طويلاً، وفساداً عريضاً، فتفاقم الأمر وتعذر استدراكه، وعز على العالمين بحقائق الشرع تخليص النفوس من ذلك، واستنقاذها من تلك المهالك.

- وأفرطت طائفة أخرى قابلت هذه الطائفة، فسوغت من ذلك ما ينافي حكم الله ورسوله.

وكلتا الطائفتين أتيت من تقصيرها في معرفة ما بعث الله به رسوله، وأنزل به كتبه. فإن الله أرسل رسله، وأنزل كتبه ليقوم الناس بالقسط، وهو العدل الذي قامت به الأرض والسموات، فإذا ظهرت أمارات العدل وأسفر وجهه بأي طريق كان فثمّ شرع الله ودينه، والله سبحانه أعلم وأحكم وأعدل أن يخص طريق العدل وأماراته وأعلامه بشيء ثم ينفي ما هو أظهر منه وأقوى دلالة، وأبين إمارة، فلا يجعله منها ولا يحكم عند وجودها وقيامها بموجبها، بل قد بين سبحانه بما شرعه من الطرق أن مقصودة إقامة العدل بين عباده، وقيام الناس بالقسط، فأي طريق استخرج به العدل والقسط فهي من الدين وليست مخالفة له، فلا يقال: إن السياسة العادلة مخالفة لما نطق به الشرع، بل موافقة لما جاء به، بل هي جزء من أجزائه، ونحن نسميها سياسة تبعاً لمصطلحكم، وإنما هي عدل الله ورسوله ظهر بهذه الأمارات والعلامات، فقد حبس رسول الله صلى الله عليه وسلم في تهمة، وعاقب في تهمة لما ظهرت علامات الريبة على المتهم، فمن أطلق كل متهم وحلَّفه وخلى سبيله مع علمه باشتهاره بالفساد في الأرض وكثرة سرقاته، وقال: لا آخذه إلا بشاهدي عدل، فقوله مخالف للسياسة الشرعية) (٤١).

: **الخاتمة**

أولاً : تعتبر ثورات الربيع العربي هي حصيلة لمجموعة من العوامل الداخلية السياسية والاقتصادية والاجتماعية ، بجانب العوامل الخارجية التي كان لها دور محدود، وبالتالي شكلت هذه الثورات العربية الداعية للتغيير السياسي زعزعة لبنية الدولة التسلطية في العالم العربي مما ساعد في سقوط بعض الأنظمة العربية؛ لذلك كان لثورات الربيع العربي دور فاعل في إحداث التغيير السياسي في المنطقة العربية.

. **ثانياً :** ظهر المجتمع المدني في دول الربيع العربي باعتباره قوة مركزية في إحداث التغيير السياسي في المنطقة

ثالثا : افرزت الثورات العربية هيمنة للقوى الإسلامية على السلطة وذلك بعد نتائج الإنتخابات التي اعقبت التغيير السياسي للأنظمة العربية التي سقطت، ما كان له كبير الأثر في تنشيط التيارات الإسلامية بمختلف أنواعها مما يعني تنشيط لايديولوجية الإسلام السياسي في المنطقة العربية .

رابعا : وجوب وخيرية دخول الدين في السياسة، والسياسة في الدين، فمن الخير أن يدخل الدِّين في السياسة فيوجهها إلى الحق، ويرشدها إلى الخير، ويهديها سواء السبيل، ويعصمها من الغرور بالقوة، والانحراف إلى الشهوات، ويمد أصحابها بالخشية من الله، ولا سيما أن السلطة تغري بالفساد، والقوة تغري بالفجور والطغيان.

خامسا: من الخير كذلك أن تدخل السياسة في الدِّين، لا لتتخذه مطية تركبها، أو أداة تستغلها، ولكن لتجعله قوة هادية تضيء لها طريق العدل والشورى والتكافل، وقوة حافزة تبعثها لنصرة الحق، وفعل الخير والدعوة إليه، وقوة ضابطة تمنعها من اقتراف الشرور، والإعانة على الفجور.

الهوامش: () معجم مقاييس اللغة مادة:(سوس)، ولسان العرب مادة(سوس).

(٢) ديوان الحماسة ٣٥/٢، ومعنى الأبيات:(بينا نستخدم الناس، وندبر أمورهم، وطاعتنا واجبةٌ عليهم، وأحكامنا نافذة، تقلبت الأمور، واتضعت الأحوال، وصرنا سوقة تخدم الناس)، شرح ديوان الحماسة للمرزوقي الأصفهاني ٠٧٣/١.

(٣) أخرجه البخاري في صحيحه ، حديث رقم « ٥٥٤٣ « .

(٤) يوسف القرضاوي، الدين والسياسة، دار الشروق, القاهرة- الطبعة: الأولى،٧٠٠٢.

(٥)http://arabi21.com. العربي ١٢ موقع إلكتروني.

(٦)httpwww.aljazeera.net. الجزيرة نت ،

(٧)http://arabi21.com. العربي ١٢ موقع إلكتروني.

(٨) يوسف القرضاوي، الدين والسياسة، دار الشروق, القاهرة- الطبعة: الأولى،٧٠٠٢.

(٩)http://arabi21.com. العربي ١٢ موقع إلكتروني.

(٠١)http://arabi21.com. العربي ١٢ موقع إلكتروني.

(١١) يوسف القرضاوي، الدين والسياسة، دار الشروق, القاهرة- الطبعة: الأولى،٧٠٠٢.
(٢١) العربي ١٢ موقع إلكتروني.http://arabi21.com.
(٣١) يوسف القرضاوي، الدين والسياسة، دار الشروق, القاهرة- الطبعة: الأولى،٧٠٠٢.
(14) الناصر، عبد الله بن إبراهيم ، محاضرات في السياسة الشرعية، كلية التربية، جامعة الملك سعود، ص19.

المصادر والمراجع

- ابن فارس،معجم مقاييس اللغة مادة:(سوس).

- ابن قيم الجوزية، الطرق الحكمية في السياسة الشرعية، تحقيق : د. محمد جميل غازي، مطبعة المدني القاهرة، ١٤٢٨ه.

- ابن منظور، معجم لسان العرب مادة: (سوس).

- الناصر، عبد الله بن إبراهيم ، محاضرات في السياسة الشرعية،كلية التربية، جامعة الملك سعود.

- حرش ديوان الحماسة للمرزوقي الأصفهاني.

- صحيح البخاري ، حديث رقم « ٥٥٤٣ ” .

- يوسف القرضاوي، الدين والسياسة، دار الشروق, القاهرة- الطبعة: الأولى،٧٠٠٢.

- موقع الجزيرة نت على الشبكة الدولية http.www.aljazeera.net.

- موقع العربي ١٢ على الشبكة الدولية.http://arabi21.com

HİZBULLAH'I TARTIŞMA: "ARAP BAHARI" SONRASI ŞİDDET EĞİLİMLİ BİR AKTÖR

Mustafa YETİM[1]

Özet: 2010 yılının son zamanlarında başlayan "Arap Baharı" süreci ile birlikte şiddet eğilimli devlet dışı aktörlerin (VNSA) Ortadoğu bölgesinde artan rolü ve kalıcılığı daha görünür olmuştur. Hizbullah (Lübnan), Hamas (Filistin) ve Müslüman Kardeşler ile ilişkili Suriye ve Libya'daki oluşumlar tarihsel ve sosyal bağlamda araştırılması gereken başlıca şiddet eğilimli aktörlerdir. Bu gruplar özellikle "Arap Baharı" sonrası önemli işlevsellik kazanmış ve hem Ortadoğu bölgesindeki hem de yerel sosyo-politik gelişmelerdeki etkilerini artırmışlardır. Bu nedenle, bölgesel gelişmeleri analiz eden teorik yaklaşımlar artan bir şekilde "yeni" ortaya çıktığı varsayılan bu yerel aktörleri tartışma ve anlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, Hizbullah oluşumunu derinlemesine inceleme ve bu oluşumu teorik olarak açıklama "Arap Baharı" sonrası ortaya çıkan sosyo-politik gelişmelere ilişkin farklı yorumlara/okumalara mütevazı bir katkı sağlamak açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Şiddet Eğilimli Aktörler, Arap Baharı, Hizbullah, Ortadoğu

DEBATING HIZBULLAH: A VIOLENT NON-STATE ACTOR AFTER THE "ARAB SPRING"

Abstract: Since the beginning of the "Arab Spring" in the end of the 2010, the increasing role and salience of violent non-state actors (VNSAs) in the Middle East has become apparent. Hizbullah (Lebanon), Hamas (Palestine) and Muslim Brotherhood affiliated groups in Syria and Libya are just some of the prominent VNSAs which need to be explored within historical and social contexts. Those organizations has gained great momentum especially after the "Arab Spring" and has expanded their influence both among Middle East and local socio-political developments. Therefore, theoretical approaches which examine regional developments have increasingly attempted to comprehend and discuss supposedly those "new" local actors. In this context, looking deeply at the Hizbullah and understanding it theoretically has become so crucial in making modest contribution to the different interpretations/readings of the latest social-political developments which has occured following the "Arab Spring".

Key Words: Violent Non-State Actors, "Arab Spring", Hizbullah, Middle East

Introduction

After the latest social-historical developments and increasing role of the non-state actors including violent ones some scholars and theoretical approaches has begun to argue that national boundaries have lost its importance in the new world in which there has been many transnational, international and regional organizations. However, those assumptions revived heavily by liberal (neo-liberal) scholars have fallen short in explaining some NSAs such as violent ones. Neo-liberal scholars have simply identified those organizations as terrorist organizations threatening the world stability and order. Yet, the "new"

1 *Ass. Prof.* **Dr., International Relations Department, Eskisehir Osmangazi University, mustafayetimm@gmail.com**

developments after cold war has challenged those assumptions and forced many scholars to reconsider their previous assumptions. Identifying these organizations (violent non-state actors) just as "bad" organizations has prevented scholars from improving effective analytic and theoretical predictions.

More specifically, as those organizations including Hizbullah, Hamas and Muslim Brotherhood affiliated groups in the Middle East has relatively increased their societal strength particularly following the cold war, those actors need to be drawn attention in the social sciences. In this context, this article will proceed as follows. After, in the first section, presenting some central theoretical debates regarding the actor and domestic/international binary in international relations, the paper evaluates the re-emergence and return of the central concepts of the historical sociology in international discipline. It is claimed that unlike mainstream accounts in international relations theories, current wing of the historical sociology, namely neo-weberian approach, can provide scholars with comprehensive and essential framework in order to transcend current difficulties in the interpretation of world affairs. Neo-weberian approach (second wave of historical sociology), attributes relative autonomy to each actor on their domestic and international affairs and posits multiple interactions between domestic and external context instead of assuming mono-causal relation between them and accounting one actor/unit, be they states, classes or non-state actors, as the determinant of historical changes. In other words, this study aims to analyze one of the imporatant VNSA, Hizbullah, within theoretical debates in the international relations discipline by drawing attention the latest socio-political developments (Arab Spring) within the Middle East.

Mainstream Theories in International Relations

Much of mainstream approaches in international discipline especially realism and its current version (neo-realism) have scarcely questioned the underlying ontology of the discipline and taken for granted the assumption that states are only the units determining foreign and domestic policy. In this sense, the states operating at anarchical international area behave in as a "container" and "sole power" of their societies.[2] Such a stance equals state with the nation and dismisses the possible struggle among a society regarding the subject of the representation between state administration and other powerful domestic actors, namely non-state actors (NSA).[3] More importantly, understating these struggles and the varieties of spatial relations among a certain society has led many scholars not to adequately capture their reflections on the domestic and international realm.[4] Not only realist approach but also neo-liberal approach has, over time, considered such ahistorical definitions practical in explaining international political and economic issues.[5] Indeed, ontological differences between neo-realism and neo-liberalism are not, however, unimportant and new fact, which possibly date back to arguably the emergence of modern states in 1648.

For realists, state is the only actor and present throughout history, which is a timeless, given and fixed object. As for liberals, unlike states there are other units such as market forces namely firms and some

2 John Agnew, "The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory", *Rewiev Of International Political Economy,* Vol. 1, No. 1, 1994, p. 59.

3 Daniel Chernilo, "Methodological Nationalism and Domestic Analogy; the Classical Resources of Their Critique", *Cambridge Rewiev of International Relations,* Vol. 23, No. 1, 2010, p. 89.

4 John Gerard Ruggie, "Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations", *International organization,* Vol. 47. No. 1, 1993, pp. 148-160.

5 Daphne Josselin and William Wallace, "Non-State Actors in World Politics: a Framework", *Non-State Actors in World Politics,* Editors: Daphne Josselin and William Wallace, Palgrave Press, Newyork, 2001, pp. 11-13.

domestic, regional and international actors exerting considerable and decisive influence both on domestic and international economy and policy.[6] Neo-liberal theorists, however, keep focusing generally on the non-state actors which are not violent and armed, and consider the violent and armed non-state actors as terrorist organizations destabilizing the global system rested supposedly on the order and stability.

On the other side, while liberalism and neo-liberalism maintain to claim the supremacy and efficiency of non-state actors on world *economic and political issues,* it has no longer ignored the key assumptions of neo-realism pertaining to the importance of states within supposedly anarchical atmosphere.[7] However, both theories have largely drawn back from formulating a systematic and comprehensive framework in order to examine the role and impact of the violent and non-state actors in historical perspective. Consequently, neither theory has achieved to incorporate multiple actor models due to their restrictive assumptions and ignorance of historical perspective on state and non-state actor. Such negligence, albeit in a different manner, is also present at the classical Marxist perspective ascribing autonomous role to the classes in making history and determining the events, thus neglecting importance of the states or other like-units as an agency throughout the history. Explaining the history in terms of the so-called dialectic struggle between distinct economic classes identified according to property relations, this theory ascribes almost no distinct role and efficacy to the states or other like-units in analyzing economic and political matters both at domestic and world area.[8]

Moreover, neither neo-Marxism nor neo-liberalism attaches adequate relevance to the formative influence of international or external context on the internal affairs[9] though over time they have agreed with neo-realist assumption that states can have some autonomy from domestic realm. Unlike those theories, neo-realism regards the international context as a sole determiner of the state behaviors. Either way, mainstream literature on international relations have not only failed to short in attributing the necessary importance and role to the units except the ones which they regard as timeless, determinant and fixed, but also have dismissed the multi-linear interaction and co-constitution or, in other words, *dual reflexivity* between domestic and international area.[10] As a result, such mono-causal aspect and lack of sufficient emphasis on partial autonomy of the each actor has led to the subsequent overgeneralization of the core international concepts -state, class, non-state actor or international-, and thence put them *outside* history rather than *in* history.[11]

As current wing of historical sociology contains multi-spatial and multi-causal approach, it is possible to explore in-depth the efficacy of the social powers, be they classes, states and non-state actors, on domestic and international realm and multilateral interactions between external and internal affairs. Neo-Weberian approach focuses also on the role of "international" and its direct and indirect effect both "as realm of constraint" and "as a realm of opportunity" over domestic politics. In incorporating these points into their analyses and exploring and situating any subject in their historical context, this perspective adopts

6 Chris Brown, *Understanding International Relations,* Palgrave Macmillan, 2000, pp. 68-81.
7 Scott Burchill, "Liberalism", *Theories of International Relations,* Editors: Scott Burchill…et.all., Palgrave Macmillan, New York, 2005, pp. 57-65.
8 Fred Halliday, *Rethinking International Relations*, Macmillan Press, London, 1994, pp. 59-73.
9 Andrew Linklater, "Marxism", *Theories of International Relations,* Editors: Scott Burchill…et.all., Palgrave Macmillan, New York, 2005, pp. 115-120.
10 John M. Hobson, "Debate: The 'second wave' of Weberian Historical Sociology-The Historical Sociology of state and the state of historical sociology in international relations", *Rewiev of International Political Economy,* Vol. 5, No. 2, 1998, p. 289.
11 George Lawson, "The Promise of Historical Sociology in International Relations", *International Studies Rewiev,* Vol. 8, 2006, p. 351-360.

and proposes a historical and sociological way in order not to fall in *ahistorical trap*. Consequently, the present historical and sociological account in international discipline has enabled scholars to reconsider in some respects their long-held assumptions about actor debates and strict distinction between domestic and international realm.[12]

Neo-Weberian Historical Sociology: Towards Multiple-Actor Model within International Relations

Contemporary theoretical debates show that it becomes practical to analyze a situation or subject, regardless of whether it is domestic or international, in terms of its reciprocal interaction with both domestic and external context. In agreeing, in other words, that a certain internal or external case can have both domestic and international cause requires and points out the *thicker* position related to internal and external linkage than *thinner* one widespread among mainstream theories of the international relations. In this sense, Anthony Gidden's *structuration* theory[13], Halliday's *methodological internationalization*[14], John M. Hobson's *structurationist*[15], Michael Mann's *Polymorphous state* and, last but not least, John S. Migdal's *State-in-Society* approach based[16] on historical and sociological perspective can be apposite in overcoming several shortcomings inherent in some approaches in international relations. The other point that needs to be clarified exactly before proceeding is pertaining to existence of different spatial forms in a territorial border. If politics are about ruling and legitimate dominion over spatial extension, as called by Ruggie, then it needs not to be necessarily territorial state as claimed many IR theorists. Throughout the history, people have adopted several forms of political structure in given spatial and temporal contexts. Even more those long-lasted sociopolitical collectivities remain vital today without being contained in territorial states.[17]

In a word there were and would probably be different kinds of territorial pattern or spatial organization ranging from states to non-state actors in each historical context though their existence and strength within and without a territory depend heavily on the international and domestic circumstances, namely the interaction between those two spheres.[18] This point is also valid over the Middle East region in which non-state social forces are, both in the past and current world affairs, largely in a struggle with the states to take some decisive role on the regional and domestic politics. Therefore, examining regional events only in terms of state-to-state relations could be inadequate as non-state actors are also important integral part of the regional politics. Indeed, Hizbullah is only one, albeit important, non-state social forces among others over the region. After the emergence in 1985 as an organization executing a range of terrorist activities especially up to the 1992, arguably this Shia-led organization has largely managed to transform itself into both a political and social actor, though still a violent and armed one. If many scholars have attempted to define and explain Hizbullah in various ways, their interpretations, nonetheless, have partially shed light on its social, organizational and political position. In some respects, they have refrained from

12 Faruk Yalvaç, "Discourse of Anarchy in the Theory of International Relations", *International Relations,* Vol., No, 29, 2011, pp. 73-85.
13 Anthony Giddens, *Constitution of Society: Outline of the theory of structuration,* University of California Press, 1984, pp. 1-35.
14 Halliday, "Rethinking International", *ibid.,* pp. 124-147.
15 Hobson, "Debate: The 'second wave' of Weberian Historical Sociology", *ibid.,* pp. 288-289.
16 Joel S. Migdal, *State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another*, UK, Cambridge University Press, 2004.
17 Ruggie, *ibid.,* pp. 148-174.
18 Fred Halliday, "The Romanance of Non-State Actors", *Non-State Actors in World Politics,* Editors: Daphne Josselin and William Wallace, Palgrave, New York, 2001, pp. 21-28.

regarding this organization as the unit that may have state-like features and patterns especially over south Lebanon, called "Hizbullah Land", and, by extension, serious domestic, regional and international impact.[19] Presenting Hizbullah as just "terrorist", "transnational", "religious", "proxy" organization or "national liberation movement", however meaningful in some respects, have understated to some degree its growing state-like capacity within territory under their control.

Due to *the foundational myths* leading the lack of acceptance among many scholars the presence of various types of spatial forms[20] it becomes hardly possible to consider Hizbullah in terms of its agential or spatial position. In a nutshell, unitary actor model, be they state-centric, class-centric or firm-centric, within prevalent international relations theories have caused many scholars not to regard Hizbullah as agential and ultimately effective and voluntary political and spatial power. In parallel with this, they have also fallen short of explaining the interplay between domestic and international context that shapes the emergence of the Hizbullah and its increasing and changing impact over the regional and on less widespread scale international affairs since its foundation. Multi-causal and multiple actor approach in Neo-Weberian international relations, however, may present us the possibility of other forms of spatial relations except state authority and interrelation between those actors and internal and external context through historical and sociological analysis.

Domestic context namely state's administrative and legitimate-coercive position as well as international context is the primary variable for the emergence of non-state actors over a state territory. Accordingly, it is necessarily logical to focus both on domestic and international context and their interactions. In this sense, we should at first examine Lebanon's state-society relations in order to define its domestic situation and to assess its state qualities in terms of agreed standards on modern and sovereign state.[21] As is commonly agreed, Lebanon driven by internal instabilities and wars and consequently external interventions since its independence in 1943 can be hardly identified as unitary and modern territorial state. This situation has fostered suspicion and mistrust among already divided religious communities. Such *"anarchic condition"* have led these religious groups to form their own spatial organization for state have considerably failed to meet their social and security needs especially after its emergence arguably as a sovereign state[22]. That said , both material factors, numerous drawbacks concerning people security and social needs, and ideational factors, the weak national allegiance compared to strong religious or communitarian loyalty, have caused to diminish Lebanon's coercive and administrative power over its territorial border.

Emergence and Strengthening of Violent Non-State Actor: Hizbullah within Lebanon and Middle East Context

The coercive and administrative power that is seen legitimate by the society are the cornerstones of the modern states. Lack of these attributes can result in the emergence of different spatial organizations

19 Karim Knio, "Structure, Agency and Hezbollah: a Morphogenetic View", *Third World Quarterly,* Vol. 34, No. 5, 2013, p. 862.
20 Benjamin De Carvalho, Halvard Leira and John M. Hobson, "The Big Bangs of IR: The Myths that your teachers still tell you about 1648 and 1919", *Millennium: Journal Of International Studies,* Vol. 39, No. 3, 2011, pp. 1-24.
21 Katerina Dalacoura, "Islamist Movements as Non-State Actors and Their Relevance to International Relations", *Non-State Actors in World Politics,* Editors: Daphne Josselin and William Wallace, Palgrave, New York, 2001, pp 246-247.
22 Klejda Mulaj, "Violent Non-State Actors: Exploring Their State Relations, and Operationality", *Violent Non-State Actors in World Politics,* Editor: Kledja Mulaj, Columbia University Press, 2010, pp. 5-7.

except state as exemplified by Lebanon case. Within Lebanon, almost each community has developed its own spatial organization or state-like position, last of which is Shia-oriented Hizbullah. Furthermore, Lebanon constitution and state system based on consociational or sectarian democracy have facilitated the varieties and strength of the spatial organizations having only instrumental relations with state organization in order to use it for their communitarian purposes. It should be nevertheless kept in mind that this is not particular to Lebanon in the Middle East[23] and there are many failed and even collapsed states in contemporary word and, by extension, numerous violent and non-violent non state actors.

It needs to be reiterated that it is impossible to see all states as unitary and sovereign spatial organization. For this reason, it is necessary to analyze state-society relations to identify size and power differences among states, which vary over time. Because this situation could both increase and limit the possibilities of non-state actors over these territorial scopes. Not only domestic structure but also external context could have various impacts over the course of the events within a state. Since, contrary to what mainstream theories argued, there are intimate relations between domestic and international/regional realm. As clearly reflected by several changes occurred in Lebanon domestic realm, international/regional context, especially through war and revolution, may determine the way developments taking place in domestic politics. Of great importance among these external developments are Israeli invasion starting in 1982 and ending 2000 and foundation of Islamic Republic in Iran in 1979 based on Shia belief. After long internal wars starting early 1970s these developments have further endangered already ethno-religiously fragmented Lebanese state and marginalized and sharpened Shia community. To conclude, ideological and material support by Shia regime in Iran and violence attacks by Israel army and its domestic ally, Christian Phalangitis, on South Lebanon are the key international events in addition anarchic situation in Lebanon affecting the emergence of Hizbullah.[24]

Thus, the interaction of these two leading regional/international events with long time social and political exclusion from state institutions and social services have led Shia community to form their different spatial organizations in South Lebanon, latest of which is Hizbullah. Given this, it could be simplistic to define this organization as just terrorist organization or religious organization. It is, after all, not only a social and political but also ideologically driven military and economic agent shaped by the interaction between inside and outside developments.[25] Whereas this interpretation does not equal the approval of the violence attacks exercised by this organization, it offers to incorporate societal and historical dimensions in order to grasp increased Hizbullah influence on the domestic and regional realm. In other words, special importance needs to be laid on both changing and to some degree continuing historical and societal reasons rather than current symptoms. In this sense, emergence and maintenance of Hizbullah as an actor in South Lebanon could be viewed as the result of the interplay between domestic and international realm changing according to historical context.

23 Fred Halliday, "The Middle East and Conceptions of 'International Society'", *International Society and the Middle East: English School Theory at the Regional Level,* Editors: Barry Buzan and Ana Gonzalez-Pelaez, Palgrave Studies, England, 2009, pp. 16-18.

24 Judith Palmer Harik, "Force of Arms and Hizbullah's Staying Power in Precarious Lebanon", Kledja Mulaj (Eds.), *Violent Non-State Actors in World Politics,* Columbia University Press, 2010, pp. 141-153.

25 Morten Valbjorn, "Arab Nationalism (s) in Transformation", *International Society and the Middle East: English School Theory at the Regional Level,* Editors: Barry Buzan dn Ana Gonzalez-Pelaez, Palgrave Studies, England, 2009, pp. 160-167.

Hizbullah within the "Arab Spring": From Local Actor to Regional One

Thereafter, Hizbullah emergence and its "open letter" making call for the unification of the Muslim community, namely *umma*[26], in the struggle against the oppression that western and their regional allies exerted over Middle Eastern countries can be placed and assessed in the appropriate historical context.[27] Principally, as during the "Arab Spring", like other groups Shia groups and their latest organization Hizbullah in Lebanon has also attempted to benefit internal and external developments in its favor since especially foundation of modern Lebanon. Hizbullah's relatively successful path in this point has over time transformed it from chiefly passive and proxy local actor applying terrorist methods to powerful spatial and to some extent voluntary regional actor among regional and domestic sphere. As during the emergence period, this internal and external realm has affected the course Hizbullah is taking both in the process of globalization and "Arab Spring". Not until the people demonstrations and internal war in Syria beginning in 2012, it becomes even clearer the regional and domestic influence of Hizbullah. It has occasionally displayed and enhanced its domestic power when a crisis or in some respects chance has appeared in Lebanon. And it has substantially kept away from taking active and aggressive position on regional matters except in regards to Israeli-Palestinian conflict and Lebanon.

In the beginning of the people demonstrations it has retained this position and welcomed, though hesitantly, these uprisings against western oriented countries. But after people demonstrations driven by similar demands such as democracy and freedom have spread into Syria, one of main supporter of Hizbullah, it has rapidly changed its course and made its best to prevent Syrian regime from toppling. In this context, it has sent its troops into Syrian lands to fight against opposition movements after the events turned out to be internal war in Syria. With these interventions, it becomes apparent that Hizbullah being largely powerful domestic player could also affect the course of developments in the region as exemplified by Syrian events. Although it is still impossible to estimate as to whether Syrian regime remains in the future, nonetheless, its present existence has not been only ensured by its regional/state allies such as Russia and Iran but also a violent non-state actor, namely Hizbullah.

Conclusion

Intensive debates on actor issues have reflected that along with states non-state actors including violent ones should also been analyzed to understand different regional events. Neo-Weberian approaches that heavily criticize the leading assumptions within international relations and propose different approach towards social relations have considerably contributed to the development of the alternative methods. These studies have also forced scholars exploring regional events to rethink their previous assumptions. Especially through the "Arab Spring" process, the importance of the assumptions that Neo-Weberian second wing has proposed have become apparent. These assumptions have enabled to understand the role and effect of

26 Amira K. Bennison, "The Ottoman Empire and English School Theory", *International Society and the Middle East: English School Theory at the Regional Level,* Editors: Barry Buzan dn Ana Gonzalez-Pelaez, Palgrave Studies, England, 2009, pp. 65-69.

27 J. Ann Tickner, "On Taking Religious Worldviews Seriously", *Power, Interdependence and Non-State Actors in World Politics,* Editors: Helen V. Milner and Andrew Moravscik, Princeton University Press, United Kingdom, 2009, pp. 223-235; Mulaj, "Violent Non-State Actors", *ibid.*,p. 12.

the emergent powers like Hizbullah which has both affected the current regional events especially Syrian internal war (2011-?) and been mainly affected by these developments. Acting with its regional allies, namely *resistance camp*, during "Arab Spring" Hizbullah has benefited both from internal and external context to advance its role over the region.

This does not mean that each action of a unit, Hizbullah in this case, is based on rationalist assumptions in regards to both domestic and international realm. However, it points out that changing domestic and international/regional settings have considerable impact on the very existence and strength of the different unit forms, be they states, classes and non-state actors, and their policy choices. Furthermore, these units also can have some influences on the international and domestic scene. In conclusion, with the new theoretical approaches within international relations discipline it becomes more possible to examine the role and impact of the VNSA's in the regional events. In this context, it can be stated that Hizbullah, once a local actor in Lebanon, has transformed itself into effective politico-military regional actor with the ongoing developments in Syria.

References

AGNEW, John (1994), "The territorial trap: the geographical assumptions of international relations theory", *Review of international political economy,* Vol. 1, No. 1, pp. 53-80.

BENNISON, Amira K. (2009), "The Ottoman Empire and English School Theory", *International Society and the Middle East: English School Theory at the Regional Level,* Editors: Barry Buzan and Ana Gonzalez-Pelaez, Palgrave Studies, England, pp. 65-69.

BROWN, Chris (2005), *Understanding International Relations,* USA, Plagrave Macmillan.

BURCHILL Scott (2005), "Liberalism", *Theories of International Relations,* Editors: Scott Burchill…et.all., Palgrave Macmillan, New York, pp. 57-65.

CARVALHO, Benjamin De, Halvard Leira and John M. Hobson (2011), "The Big Bangs of IR: The Myths that your teachers still tell you about 1648 and 1919", *Millennium: Journal Of International Studies,* Vol. 39, No. 3, pp. 1-24.

CHERNILO, Daniel (2010), "Methodological Nationalism and the Domestic Analogy: Classical Resources for their Critique", *Cambridge Review of International Affairs,* Vol. 23, No. 1, pp. 87-106.

DALACOURA, Katerina (2001), "Islamist Movements as Non-State Actors and Their Relevance to International Relations", *Non-State Actors in World Politics,* Editors: Daphne Josselin and William Wallace, Palgrave, New York, pp. 235-250.

GIDDENS, Anthony (1984), *Constitution of Society: Outline of the theory of structuration,* University of California Press.

HALLIDAY, Fred (1994), *Rethinking International Relations*, London, Macmillan Press.

HALLIDAY, Fred (2001), "The Romanance of Non-State Actors", Daphne Josselin ve William Wallace (Eds.), *Non-State Actors in World Politics,* Newyork, Palgrave Press, pp. 21-40.

HALLIDAY, Fred (2009), "The Middle East and Conceptions of 'International Society"', Barry Buzan ve Ana Gonzales-Pelaez (Eds.), *International Society and The Middle East: English School Theory at the Regional Level,* UK, Palgrave Macmillan, pp. 1-24.

HARIK, Judith Palmer (2010), "Force of Arms and Hizbullah's Staying Power in Precarious Lebanon", Kledja Mulaj (Eds.), *Violent Non-State Actors in World Politics,* Columbia University Press, pp. 141-153.

HOBSON, John M., (1998), "Debate: The 'second wave' of Weberian Historical Sociology-The Historical Sociology of state and the state of historical sociology in international relations", *Rewiev of International Political Economy,* Vol. 5, No. 2, pp. 284-320.

JOSSELIN, Daphne ve William Wallace (2001), "Non-state Actors in World Politics: A Framework",Daphne Josselin ve William Wallace (Eds.), *Non-State Actors in World Politics,* Newyork, Palgrave Press, pp. 1-20.

KNIO, Karim (2013), "Structure, Agency and Hezbollah: A Morphogenetic View", *Thirld World Quarterly,* Vol. 34, No. 5, pp. 856-872.

LAWSON, George (2006), "The Promise of Historical Sociology in International Relations", *International Studies Rewiev,* Vol. 8, pp. 397-423.

LINKLATER, Andrew (2005), "Marxism", Scott Burchill…et.all. (Eds.), *Theories of International Relations,* New York, Palgrave Macmillan, pp. 110-137.

MIGDAL, Joel S. (2004), *State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another*, UK, Cambridge University Press.

MULAJ, Klejda (2010), "Violent Non-State Actors: Exploring Their State Relations, and Operationality",Kledja Mulaj (Eds.), *Violent Non-State Actors in World Politics,* Columbia University Press, pp. 1-27.

RUGGIE, John Gerard (1993), "Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations", *International organization,* Vol. 47. No. 1, pp. 139-174.

TICKNER, J. Ann (2009), "On Taking Religious Worldviews Seriously", Helen V. Milner ve Andrew Moravscik (Eds.), *Power, Interdependence and Non-State Actors in World Politics*, United Kingdom, Princeton University Press, pp. 223-235

VALBJORN, Morten (2009), "Arab Nationalism (s) in Transformation: From Arab Interstate Societies to an Arab-Islamic World Society", Barry Buzan ve Ana Gonzales-Pelaez (Eds.), *International Society and The Middle East: English School Theory at the Regional Level,* UK, Palgrave Macmillan, pp. 140-169

YALVAÇ, Faruk (2011), "Discourse of Anarchy in the Theory of International Relations", *International Relations,* Vol., No, 29, pp. 73-85.

. ةيكيرمألا ةرادابملا ماودو ةيكرتلا ةدايقلا قبغر نيب : طسوألا قرشلا

سليم بدرة *

ملخص .

الشرق الأوسط حيز جغرافي كبير يحمل في ثناياه مجموعة من السمات جعلت جل أنظار القوى الإقليمية والدولية تتطلع للهيمنة عليه بشتى الوسائل وفي كافة المجالات، إذا فالشرق الأوسط منطقة متسمة بالتعقيد والتشابك والتداخل، فمن ناحية الجغرافية السياسية تزخر هذه المنطقة بموقع استراتيجي تراوح بين الكم الهائل لعدد السكان، وبين المساحة الواسعة والشاسعة لأراضيه التي هي الأخرى غنية بثروات باطنية لا غنى عنها يأتي في مقدمتها النفط، فمن الناحية الاجتماعية تتسم هذه المنطقة بأزمات تنوعت بين أزمة الاندماج وأخرى للتكامل ، أما من الناحية الاقتصادية ضعف وهشاشة البنية التحتية لغالبية الدول هي الحلقة الأبرز، أما سياسيا يشهد هذا الحيز الجغرافي مسرحا واسعا لصراعات عرقية ولنزاعات إثنية هذا وناهيك عن حروب أهلية وأخرى حدودية ، كل هذه الأوضاع المتذبذبة وغير المستقرة نجدها قد فتحت المجال واسع لتحرك قوى دولية وأخرى إقليمية اتجاه المنطقة ، فتركيا بحكم ما تحوزه من مقومات تاريخية ، بشرية ، وجيوبولوتكية اندفعت بقوة وفق إستراتجية بعيدة المدى مستغلة ما هو كائن للعب دور إقليمي ريادي وقيادي ، فاعل و مهيمن ، وفي ذات السياق نجد أن هذه الرؤية التركية أو التصور التركي حيال المنطقة برمتها قد اصدم بتصميم استراتيجي لوجستي لقوى دولية فرضت نفسها بقواها الاقتصادية، العسكرية والدبلوماسية و المؤسسية ممثلة في الولايات المتحدة الأمريكية ليأخذ شكل التقاطع بين الإستراتجيتين طابعا تعاونيا وأخر صراعيا، وعلى هذا النمط نمت و توطدت العلاقة بين الطرفين (نظرية القيادة من الخلف الولايات المتحدة الأمريكية)، ونظرية التحالف الاستراتيجي المشترك تركيا) يوما تلوى الأخر .

الكلمات المفتاحية : الشرق الأوسط ، المؤسسة العسكرية ، حزب العدالة والتنمية ، الولايات المتحدة الأمريكية .

Abstract of the study

The Middle East into a large geographical carries the set of attributes made the bulk of the attention of the regional and international powers-lookedforwarddominateit by all means and in all areas , The Middle East is an area characterized by complex, On the one hand and the geopolitical-abounds in thisregionenjoys a strategic location between the hugenum-ber of the population , And the wide area, homeyterritorywhichisrichoth-erwealth of the aquiferis indispensable in the forefront of whichis the oil , From a social standpointcharacterizedthisregioncrisisvariedamong the crisis of integration and of integration , As for the economicweakness and fragility of the infrastructure of the majority of States is the mostprom-inent , Politically, the geographical space scenewideethnicconflictsthisa-partfrom civil wars and the Border , All these situations the volatile and unstablefoundhadopened a broad area for the movement of internation-al forces and one regionaltoward the region , Turkey by virtue of those components of the historic and human , And stronglyrushedaccording to the strategy of far-reachingexploitingwhatis an object to play the role of a pilot regional leader , This vision of the Turkish or Turkish perception

toward the region as a wholehadshockedstrategic design logistic international forces imposeditself on itseconomic , The military and diplomatic and institutionalrepresented in the United States of America, to take the form of intersection between operationalizing cooperative character and conflict , And consolidated the relationshipbetween the parties ,(The theory of the leadership of the attribution of the United States of America, .and The Theory of strategic alliance joint Turkey), Day writhe the other

Key words: the Middle East, the military establishment, the Party of Justice and Development, the United States of America.

---

*سليم بدرة .أستاذ باحث ، جامعة المسيلة ، (salim_badra@yahoo.fr)

تمهيد.

سال حبر الأكاديميين ، فزاد اهتمام الباحثين والمختصين تعمقا واكتشافا لواقع حال أجمع موسوم كنيته بالشرق الأوسط، إنه حيز جغرافي كبير، كبر وثراء وغنى باطنه بما هو معدن وبما هو نفيس نابعة تخومه من رحم دول عربية –إسلامية ذات تجاور حدودي ، وتقارب تاريخي، وامتزاج ثقافي قومي، سياسي ، إذا كيف ترفع الأقلام وتجف الصحف نعتا، و توصيفا وتدوينا لواقع حال منطقة شهدت ولا زالت تشهد ومنذ عقد بعيد مسرحا سياسيا واسعا لصراعات عرقية ولنزاعات إثنية هذا وناهيك عن تناحرات وتطاحنات حدودية وأخرى حروب أهلية، وبهذا يكون الشرق الأوسط قد أضحى فضاء شاسعا جلب إليه الأنظار الإقليمية والدولية، يأتي هذا نظرا لتعرضه لهبوب رياح الديمقراطية و عواصف التحولات الدولية والتي رمت هذه الأخيرة بظلالها على أنظمة هذه الدول التي وجدت نفسها مكبلة تصارع الشرعية وتبحث عن المشروعية، وفي هذا السياق وأمام هذا الوضع السياسي الأهون والأرعن الذي يكون قد دفع بلدان وأنظمة هذا الحيز الجغرافي إلى الدرك الأسفل ليفسح المجال واسعا لتحركات القوى الإقليمية والدولية أمام ما يسمى بأولوية التدخل و روح المبادرة كل تحت شعار تعظيم القوة والعمل على صون والحفاظ على المصالح الإستراتيجية، ففي هذا الصدد تتطلع وترتقي تركيا لأن تكون اللاعب الأول في الجوار الإقليمي،كيف لا وهي تحوز من الإمكانات العسكرية والاقتصادية وحتى الدبلوماسية والتي تجعل من سياساتها ذات حركة نشطة وفعالية دائمة مستمرة للعب دوما دورا مهما سواء كان ذلك في شكل بحث مقترحات أو فرض وجود ودحض قيود، حفاظا على أمنها ومصالحها ومن ثم دوام غائية القيادة و الريادة الإقليمية ، حق إقليمي ودولي مشروع وليد تفكير استراتجي مدروس مفتوح كتب له الاصطدام بتصميم استراتيجي لوجستي لقوى دولية فرضت نفسها بقواها الاقتصادية، العسكرية والدبلوماسية و المؤسسية في المنطقة عبر التاريخ جعلت من شعوب المنطقة

تذعن لها طوعا وتبعية في مقابل المشروطية السياسية، ونخص بالذكر هنا الولايات المتحدة الأمريكية، وبهذا تسعى تركيا بأن لا تكون فقيدة القيادة وسجينة الدور ، أما الولايات المتحدة الأمريكية السيد المطاع الذي لا تقبل مصالحه القسمة على اثنان، ومن هنا نتساءل قصد الإجابة عن إشكال جوهري مفاده :إلى أي مدى أثرت محددات السياستين الخارجيتين التركية والأمريكية على القضايا الشرق الأوسطية ؟

المحور الأول : المضامين المختلفة لمفهومي الشرق الأوسط والسياسات الخارجية لتركيا و والولايات المتحدة الأمريكية

أ- ١٠-مفهوم الشرق الأوسط: يتميز مفهوم الشرق الأوسط بالتعقيد والتداخل والتشابك، إذ لم تتفق الساحة العلمية، البحثية، و الأكاديمية على تعريف محددا و جامع له ، ولعل ذلك مرده لاعتبارات سياسية وأخرى تاريخية منها، و استعمارية .

أ - كرونولوجية مصطلح الشرق الأوسط : تاريخيا وبالتحديد منذ مضي القرن المنصرم ذاع صيت مصطلح راحت تتباين مضامينه بين مد وجز ، لتطلق أبعاده السياسية رواجا علميا ، و توسعا بحثيا أكاديميا في أبعاده الإستراتيجية ومجالاته الاقتصادية ، الثقافية منها والاجتماعية، مفهوم غامض لطالما ارتبطت تسميته بالمصالح الغربية الاستعمارية البريطانية منها والفرنسية[1]، وفي هذا السياق يرجع مفهوم الشرق الأوسط إلى رجل الاستخبارات البريطاني الجنرال توماس إدوارد جوردن Thomes Tdward Tordan في مقال كتبه سنة ٠٠٩١ والذي نوه فيه الحكومة البريطانية بالخطر الروسي المرتقب على المصالح البريطانية في الهند، خاصة إثر تقدم هذا الأخير في بلاد فارس إيران حاليا، ليعرف بعد ذلك المصطلح رواجا وتطورا تاريخيا وأكاديميا وذلك عندما ارتبطت تسميته بالمقال المنشور لضابط البحرية الجنرال الأمريكي ألفرد ما هان Mahan سنة ٢٠٩١ الصادر في نشرة مجلة national review تحت عنوان: «الخليج الفارسي والعلاقات الدولية «، أين أطلق هذا المصطلح على المنطقة الواقعة بين الهند والجزيرة العربية وليعرف بعد ذلك هذا المفهوم تداولا كبيرا وعلى نطاق واسع وذلك عندما استقاه فلنيتن جيرول Chirolمراسل جريدة التايمز اللندنية في طهران، والذي اخذ يستخدمه بكثرة في مقالاته التي كانت تنشر بذات الجريدة، ثم أعقبه بعد ذلك صدور كتاب هاملتون بعنوان مشاكل شرق أوسطية وكان ذلك سنة ٩٠٩١، وفي سنة ١١٩١ استخدم من طرف اللورد كيرزون حاكم الهند في إشارة منه أن عبارة الشرق الأوسط تفضي إلى دلالات جغرافية ارتبطت بالمناطق التالية : تركيا ، الخليج العربي ، إيران ، وبعد الحرب العالمية الأولى اكتسب مصطلح الشرق الأوسط ذيوعا حيث أنشأ ونتسون تشرشال وزير المستعمرات البريطاني آنذاك ما عرف بإدارة الشرق الأوسط وكان ذلك في سنة ١٢٩١ حيث أنيط بالإدارة شؤون فلسطين وشرق الأردن والعراق[2] ، وفي هذا الصدد جاءت نهاية الحرب العالمية الثانية لتؤكد وتقر منهجيا وموضوعيا بمفهوم الشرق الأوسط ذو الإيحاءات السياسية منها ،والإستراتيجية وذلك عندما أنشئ مركز تموين الشرق الأوسط وقيادة الشرق الأوسط، والتي كانت قائمة تحت إشراف البريطانيون، وفي عام ٥٤٩١ أنشأت الولايات المتحدة الأمريكية معهد الشرق الأوسط، أين حددت هذه المؤسسة القريبة من وزارة الخارجية الأمريكية مجالها الجغرافي في المنطقة الواقعة بين المغرب وباكستان[3]، أي نخلص هنا أن ميلاد هذا المصطلح جاء ليعبر عن اختلافات في الرؤى، وتناقضات في المصالح بين أطراف غربية أوروبية وأخرى وأمريكية ذات الخبايا و النوايا الاستنزافية الاستغلالية البعيدة كل البعد عن الحيز الجغرافي المحيط بهذه الدول .

1 تاعوبطملا نواويد :رئازجلا ، بعرلا نزاوتو ةءانبلا ىضولا نيب طسوألا قرشلا ، يمداخملا قيزر رداقلا دبع - .58 ، ص ،2008 ةيعماجلا

2 .40 39:ص ص،يلوبدم قبتكم :قرداقلا ، طسوألا قرشلا يف يتايفوسلا يكيرمألا عارصلا ، روصنم ىفطصم دومحم حودمم -

3 .47 ، 46 ، ص ص ،2011، (ةيحاتبرتسإلا تاساردلل نانتسدرك زلكرم ، طسوألا قرشلا لايح ةيكرتلا ةيجراخلا قسايسلا ، يلع رمعم ليلج-03-

ب- الشرق الأوسط تعاريف تقبع بين الاختلاف والتعدد: كما أشرنا سابقا توجد صعوبة لا ينكرها جاحد أكاديمي في تحديد الصورة النهائية لمصطلح الشرق الأوسط، وذلك لربما راجع لاختلاف وتنوع وجهات النظر بالنسبة لكل باحث، خاصة وان هذا الأخير ذي صبغة سياسية محضا .

*الشرق الأوسط:»مصطلح جغرافي وسياسي هلامي القوام ، يتسع أو يضيق على خريطة العالم حسب اختلاف وتعدد وتنوع وجهة النظر إليه ، واهم التصنيفات المقدمة له .»[٤]

* تعريف الموسوعة البريطانية للشرق الأوسط :» هو تلك الأراضي الواقعة حول الساحلين الجنوبي والشرقي للبحر المتوسط من المملكة المغربية إلى شبه الجزيرة العربية وإيران .»

*تعريف القاموس السياسي للشرق الأوسط :»اصطلاح جغرافي يطلق على الإقليم الذي يضم الدول الأسيوية و الإفريقية المتجاورة القريبة من أوربا ويطل أكثرها على البحر المتوسط .»[٥]

*تعريف القاموس الموسوعة السياسية للشرق الأوسط :» مصطلح غربي استعماري كثر استخدامه إبان الحرب العالمية الثانية ، وهو يشمل منطقة جغرافية تضم : سوريا ولبنان وفلسطين والأردن والعراق والخليج العربي ، ومصر وتركيا وإيران ، وتتوسع لتشمل أفغانستان ،قبرص وليبيا أحيانا» .[٦]

-ومن خلال ما تقدم من تعريفات نستشف أن مفهوم الشرق الأوسط يحمل في مكنوناته جملة من الميزات نذكرها على النحوي الأتي :

-إن مصطلح الشرق الأوسط تسمية غربية أوروبية ، وهو بذلك مكمل لمصطلحي الشرق الأدنى والشرق الأقصى وقد أطلق المصطلح على بلدان عربية وغير عربية في قارة أسيا ، لكن هذا المصطلح الجغرافي -السياسي غير محدد المساحة فتارة يعني البلدان العربية الأسيوية ، وتارة تضاف إليه البلدان الأخرى .

-إن تحديد منطقة الشرق الأوسط يغلب عليها الطابع المصلحي ، لذا نجد أغلب التعريفات لا تستند إلى معايير موضوعية في تحديد ماهية الشرق الأوسط والدول التي تدخل في إطاره .

-إن معظم التعريفات المقدمة للشرق الأوسط لها دوافع وأهداف سياسية ، ومن ثمة فهي تقوم بدراسات علمية لتحقيق أهداف سياسية وأخرى إستراتيجية .[٧]

ج-خصائص منطقة الشرق الأوسط .

١٠-سيادة اللغة العربية على غالبية سكان المنطقة ، وذلك باستثناء طرفها الشمالي أين تسود اللغة التركية ، أما أطراف إيران الغربية الداخلة في قلب المنطقة فتسودها اللغة الإيرانية ، أي أن المنطقة مزيج بين العربية والكردية والفارسية .

٢٠-تتسم منطقة الشرق الأوسط بمناخ جاف وشبه جاف له آثاره الواضحة على معدلات النمو الاقتصادي

إذ يشكل نقطة قوة في التركيب الاستراتيجي لدول هذه الأخيرة.

٣٠-تتسم منطقة الشرق الأوسط بثراء باطني لا يستهان به ، إذ بلغ إنتاج البترول الخام حوالي 35% ، بينما وصل احتياطي البترول العالمي المؤكد حولي 65.1% ، ولعل هذا ما جعل المنطقة ذات موقع استراتيجي مهم ، ومحل أطماع جل القوى الكبرى .[٨]

4 - ةيبرعلا ةضهنلا راد ، توريب ،1ط ، ةملوعلا عارصو طسوألا قرشلا ، يكعكلا دمحأ يحي ، 2002، ص ،120.
5 - طسوألا قرشلا ،ةزغ ،ةيفرغلا ةعجارملا ةرئاد ،ةيبرعلا ةيلاحلا ةيلودلا تاقلاعلا ،ةيبرعلا ةيلاحلا ةيلودلا تاقلاعلا ةرئاد ،ةعجارملا ةيفرغلا ،ةزغ ،طسوألا قرشلا ،2012 ص29.
٦ - عبد الوهاب كيالي وأخرون ، موسوعة السياسة الجزء الثالث ،ط٢ ،بيروت : المؤسسة العربية للدراسات والنشر ٣٩٩١ ص ،٦٥٤.
٧ - جليل معمر علي ،مرجع سابق ، ص ، ١٥.
٨ - يحي أحمد الكعكي، مرجع سابق ، ص ، ٦٢١.

٤٠- تتسم منطقة الشرق الأوسط من الناحية السياسية والاجتماعية بتناحر وتطاحن سياسي ، وتشرذم طبقي .

٥٠-تضم منطقة الشرق الأوسط خليطا من القوميات والسلالات والأديان ، بحيث أن القاعدة الأساسية فيها هي التعدد والتنوع وليس الوحدة والتماثل ، بحيث أصبح واضحا أن مصطلح الشرق الأوسط هو أكثر من مصطلح جغرافي ،فهو مصطلح سياسي واقتصادي ، يضم بين جناحيه أقوام من عروق شتى عربية ، تركية وفارسية وكردية وغيرها ، ومن أديان شتى إسلامية ومسيحية ويهودية .[٩]

د-الأهمية الجيو إستراتجية لمنطقة الشرق الأوسط : منطقة الشرق الأوسط فإلى جانب تمتعها بالموقع الجغرافي الاستراتيجي الهام، ومع امتلاكها لثروات مادية وبشرية كثيرة، والتي من خلالها استطاعت و لا زال بإمكانها التأثير في مسيرة الحياة الإنسانية وأخذ موقع الصدارة من تاريخ البشرية ، وذلك لما قدمته للإنسانية، بات الحديث اليوم عن هذا الحيز الجغرافي بعين غادرة، و أخرى ماكرة راحت تتلاوح في الأفق ، كيف لا و جل القوى الصاعدة كشرت أنيابها لافتراسها تحت ممسيات عدة، وتبعا لشعارات متعددة ، لتركن في الأخير فقيدة المظهر وسجينة الجوهر .

١٠*الأهمية الجيوبولتيكية : تعتبر منطقة الشرق الأوسط واحدة من أهم المناطق المؤثرة في توازن القوى والمصالح في العالم ،فموقعها الاستراتيجي الفريد جعلها محكومة بقانون التداخل والتعارض بين الأضداد ، كما أن توسطها قارات العالم قديما آسيا وإفريقيا وتمسكها جغرافيا وتحكمها في أهم الممرات الدولية وإطلالها على بحار ومحيطات هامة قد جعل منها منطقة ذات أهمية قصوى في العلاقات الدولية ، في حين بات لها تأثير كبير في تضارب المصالح العالمية، وفي هذا السياق كتب ألفريد تيير ماهان الضابط والمؤرخ الأمريكي في كتابه» تأثير القوة البحرية على التاريخ» الصادر عام ٢٩٨١ أن الظروف هي التي جعلت من البحر الأبيض المتوسط يلعب دورا تجاريا وعسكريا في تاريخ العالم أكبر مما لعبه أي سطح مائي أخر يتمتع بذات الحجم ، فقد سعت أمة بعد أمة للسيطرة عليه ولا يزال الصراع مستمرا .[١٠]

٢٠-*الأهمية الاقتصادية :تزخر منطقة الشرق الأوسط بثراء باطني لا غني عنه، حيث تحوز دول المنطقة مكانة هامة ضمن خارطة السوق النفطية، ولعل هذا ما جعلها ميدانا تتنافس الدول على استثمار موارده بعد أن دلت البوادر على وفرة بترولية، حيث نشطت أعمال البحث عن البترول في الشرق الأوسط بعد الحربية العالمية الأولى حيث كان النصيب الأكبر لصالح الولايات المتحدة الأمريكية [١١] ، كيف لا و أنه ليس من قبيل المفاجآت أن غالبية التقديرات تشير إلى أن منطقة الدول العربية ستزيد من إنتاجها النفطي مما سيؤدي إلى زيادة حصتها من الإنتاج العالمي حتى عام ٠٣٠٢، في حين ومن بين الدول المنتجة والمصدرة للنفط في العالم هناك خمس دول من منطقة الشرق الأوسط قد بلغ احتياطها النفطي عام ٠١٠٢ ما يقارب حوالي ٠٠١مليار برميل وهي : المملكة العربية السعودية العراق ، إيران والكويت والإمارات العربية المتحدة ، والتي تضم فيما بينها احتياطات تقدر بـ ٩٨,٧٨٥مليار برميل مشكلة بذلك حوالي 48% من إجمالي الاحتياطات النفطية المؤكدة في العالم ، فإلى جانب المورد البترول ، لعب مورد الغاز الطبيعي وغيره من موارد طبيعية دورا كبيرا في جلب أنظار الدول الكبرى إلى المنطقة والتي سال لعابها استغلالا ، نهبا واستنزافا وفقا لإستراتجيات عدة و لسياسات مختلفة .[١٢]

٣٠-*الأهمية الثقافية :تتسم منطقة الشرق الأوسط بالتنوع والتعدد الثقافي واللغوي والعرقي، فمن الناحية العرقية السلالية يقطن هذه المنطقة ثلاثة أجناس :

-الشعوب الهندية الأوروبية في كل من إيران والعراق وبعض مناطق الأناضول وكل هؤلاء يتكلمون الفارسية وبعض اللغات القريبة منها .

٩ - جليل معمر علي ،مرجع سابق ، ص ، ٢٥.

١٠ علاقات تركيا الأطلسية الأمريكية في ظل التحولات الدولية الحالية ، مذكرة مقدمة لنيل شهادة الماجستير في العلوم السياسية والعلاقات الدولية فرع

١١ - محمد أزعر ، السياسة الأمريكية اتجاه المنطقة العربية والتوازنات بعد حرب الخليج ، مجلة مستقبل العالم الإسلامي العدد ٧٠، ٢٩٩١،ص ،٥٧.

١٢ - خديجة لعريبي ، السياسة الخارجية الروسية تجاه منطقة الشرق الأوسط بعد أحداث ١١سبتمبر ٢٠٠٢، رسالة مقدمة لنيل متطلبات درجة الماجستير في العلوم السياسية والعلاقات الدولية تخصص علاقات دولية وإستراتجية ، كلية الحقوق و العلوم السياسية ، قسم العلوم السياسية والعلاقات الدولية ، جامعة محمد خيضر بسكرة - الجزائر ، ٢٠١٤، ص ،٤٣.

-الشعوب التركية، ويتكلمون اللغة التركية .

-الشعوب السامية ، وهم لا يمثلون امة واحدة فمنهم العرب الإسرائيليون الذين يتحدثون العبرية .

*هذا ونفس الشيء نجده ينطبق من الناحية الدينية ، بحيث أنه على الرغم من أن أكثر الأديان انتشارا في المنطقة هو الإسلام ، إلا أن أبناءه لا يمثلون كتلة متجانسة ، بل ينقسمون إلى شيعة وسنة ،وينقسم الشيعة بدورهم إلى علوية وزبدية وجعفرية ، هذا و إلى جانب البهائيين والدروز ، أما المسيحيون فينقسمون بدورهم إلى حوالي إثنتى عشرة كنيسة مثل : الكنيسة الشرقية الأرثوذكسية والروم والكاثوليك والانجيلكان والبروتستان ، وهنا أيضاك الديانة اليهودية بطوائفها المتعددة إلى جانب العديد من الأديان والمذاهب الأخرى .[١٣]

*هذا التعدد الاجتماعي والتنوع الثقافي الذي طبع مجتمع منطقة الشرق الأوسط لطالما كان سببا رئيس للصراعات السياسية التي هزت كيان هذا الحيز الجغرافي مزجتا به إلى الدرك الأهون .

٢.مفهوم السياسة الخارجية التركية :يعد موضوع السياسة الخارجية التركية من المواضيع الهامة والمثيرة للجدل ، النقاش ، والتحليل لأنها ببساطة تعبر عن صورة مجسدة لمعالم الدولة ، أو بالأحرى السلوكات السياسة العامة للدولة المبنية هي الأخرى على مجموعة من المحددات التي تعد بمثابة مقومات ومرتكزات مرشدة وموجهة للسلوك الخارجي للوحدات الدولية والتي نذكر على سبيل الحصر منها ، الموقع الجغرافي ، والمورد البشري ودور النسق العقائدي لصانع القرار الخارجي ، وكل هذا وناهيك عن تفاعل هذه العوامل مجتمعة ، أو هذه المحددات مع البيئة الخارجية لتكتمل بعد ذلك الإيحاءات النهائية للسياسة الخارجية للوحدة الدولية ، سواء اتسمت بالقوة والهيمنة ، السيطرة وبسط النفوذ ، أو امتازت بالضعف والإذعان ، الهشاشة والتبعية .

وفي هذا السياق فان الحديث عن السياسة الخارجية التركية خاصة بعد الإعلان الرسمي للجمهورية و إلى غاية اليوم يجعلنا نتوقف قليلا عند تاريخ هذا البلد الذي صنع ولا يزال يصنع الحدث ، بلد المتناقضات أو كما كنى عليه بمصطلح الجمهورية الحائرة ، فدولة تركيا تزخر بقدرات داخلية هائلة وثمينة كان لابد من حسن استغلالها حتى يتسنى لها الارتقاء مبكرا بمصاف القوى الكبرى ، لكن يشاء القدر وتشاء الصدف أن يشهد هذا البلد عاصفة وزلزالا سياسيا عصف بكيانه إعصاران الأول : تمثل في النزاع السلطوي بين ما هو مدني و بين ما هو عسكري والثاني: تجسد في الصراع بين من ينادي بالتيار الإسلامي والأخر الذي يناشد بالأصولية العلمانية، ليعود النصر للنزعة العسكرية ولتتجسد بعد ذلك معالم العلمانية الأتاتوركية ، ولينعكس كل هذا على السياسة الخارجية التركية والتي اتسمت منذ تأسيس الجمهورية والى غاية عقد التسعينات بسياسة خارجية أحادية التوجه نحو الغرب، سياسية خارجية أقل ما يقال عنها بأنها سياسة سلبية ، جامدة ناجمة عن توليفة عقائدية فضلت فيها آنذاك النخبة السياسية العسكرية التركية رفع شعار السلام في الداخل والسلام في العالم ، ليستمر الحال على حاله إلى حين تفجر بعض الأحداث السياسية التي حملت في ثنايا طياتها بزوغ بعض المتغيرات التي ألقت هي الأخرى بظلالها تأثيرا على العملية السياسية على المستوى الداخلي بصفة خاصة وعلى المستوى الخارجي بصفة عامة ، ألا وهي ميلاد ما يسمى بحزب العدالة والتنمية هذا الأخير الذي استطاع من خلال عمل دءوب ، وصبر طويل ، و مسار سياسيا عصيب مرير حافلا بحنكة وخبرة قياداته ، أن يغير مجرى الحياة السياسية التركية على كافة الأصعدة سواء على المستوى المحلي : من خلال إبعاد المؤسسة العسكرية عن الساحة السياسية من ثمة إرجاع السيطرة للمدنين ، أو على المستوى الإقليمي من خلال التوظيف الجيد لمفهوم حسن الجوار خاصة مع العرب والقوقاز وشرق الأوسط ، أو على الصعيد الدولي من خلال حجز مكانة دولية محترمة كانت وليدة جهود نخبوية ذات تفكير استراتجي بعيد المدى ، أين تم التخلي عن مفهوم الجسر والانتقال لمفهوم أخر وهو تصفير المشكلات وما يعني ذلك من سلوك خارجي نشط ، وأسلوب دبلوماسي فعال ، و تسجيل تواجد دولي قوي ومستمر .

١٠-مقومات السياسة الخارجية التركية .

أ-المقومات الجيوبولتكية : يعد مقوم الجغرافيا السياسية أحد أهم الدعائم التي يرتكز عليها صانع القرار الخارجي

١٣ ممدوح محمود مصطفى منصور، مرجع سابق ، ص ص ، ١٦،٠٦.

لدولة ما لتوجيه سياسة بلده الخارجية ، حيث يساهم هذا الإدراك والوعي التام المنبثق من استغلال ما هو كائن من إمكانات مادية خاصة ما تعلق بالموقع الاستراتيجي للبلد ،من جهة المساهمة في إكساب هذا الأخير القوة الفعلية للوحدة الدولية إقليميا ودوليا ، ومن جهة أخرى يسهل للدولة الدخول في علاقات تعاونية وصراعية في نفس الوقت ،وبناء عليه تتربع تركيا على مساحة قدرها ٢٤٥٩٧٧كم مربع ، فهذه المساحة الشاسعة تخومها حدود تلامس معالمها الجغرافيا على النحوي الأتي ذكره : من الشمال الغربي بلغاريا واليونان ، ومن الشمال البحر الأسود ، ومن الشمال الشرقي جورجيا وأرمينيا ، ومن الشرق كل من إيران وإقليم ناكسيفان الأذربيجاني ، ومن الجنوب العراق وسوريا والبحر المتوسط ، ومن الغرب بحر ايجة .[١٤]

أي من خلال هذه التوليفة الحدودية نلاحظ أن تركيا تجاور ثماني ٨٠ دول عبر الأطوال الحدودية التالية : طول الحدود مع أرمينيا ٨٦٢كم ، طول الحدود مع أذربيجان ٩٠كم ، طول الحدود مع بلغاريا ٢٤٠كم ، طول الحدود مع جورجيا ٢٥٢ كم، طول الحدود مع اليونان ٦٠٢كم ، طول الحدود مع إيران ٩٩٤كم ، طول الحدود مع العراق ، ١٣٣كم ، طول الحدود مع سوريا٢٢٨كم، أما الحدود الساحلية ٢٧٠كم،والمياه الإقليمية في بحر ايجة ٦أميال،والبحر المتوسط ٢١ميلا والبحر الأسود ٢١ميلا .[١٥]

جدول رقم ١٠: أطوال الحدود البرية و البحرية لتركيا .

قلودلا							نارياا			دودحلا
دودحلا لوط مك	268	9	240	252	206	499	331	822	7200	

المصدر :عقيل سعيد محفوض ، ص ، ٦٧.

بناء على ما تقدم يمكن أن نلخص بأن الحدود الجغرافية التي تحوزها الآن تركيا هي امتداد لتطور تاريخي صراعي عسكري طويل ، خاذته الدولة العثمانية منذ زمن عثمان ابن ارطغل إلى غاية تأسيس الجمهورية على يد كمال أتاتورك ، أي أن الحدود المرسى عليها الآن جاءت وليدة كفاح نضال عسكري بحت كلل بموقع استراتيجي هام ، جعل في الماضي وسيجعل تركيا في المستقبل القريب من أن تكون قوة عالمية على كافة المقاييس ويكفي في هذا الجانب وبلغة الجغرافيا السياسية أن نزكي تركيا لان تكون قوة محورية وإقليمية لكونها تتوسط قارتين وتجاور ثماني دول ، قوة مائية لتحكمها في ثلاث مضايق وممرات مائية هامة ، وقوة بحرية لحدودها الساحلية .

ب- المقومات الديمغرافية : يعد المقوم السكاني أحد أهم المقومات الدافعة والمحفزة نحو بلوغ خطوات متقدمة لتحقيق ما يسمى بالتنمية الشاملة ، وكيف لا وهو المتسم بالحيوية البيولوجية والعطاء والفاعلية الاجتماعية ، وفي هذا السياق يقدر إجمالي سكان الجمهورية التركية حسب تقديرات سنة ٢٠٠٧ (٤,٤٧ مليون) ساكن ،، فهذا الكم الهائل من السكان وفي حالة ما سمح لتركيا مستقبلا بالانضمام إلى الاتحاد الأوروبي ، سيجعل منها الدولة رقم واحد لأنها البلد الأكثر كثافة سكانية من ثمة سينجر عن هذا المؤثر نقلا سياسيا يوازي هذه الكثافة في البرلمان واللجان الأخرى وبالتالي سيفوق الثقل الذي تتمتع بدول كبرى كفرنسا ألمانيا ، وايطاليا ، هذا وفضلا عن ما سيتمتع به الساكن التركي من حرية التنقل والإقامة، و من ثمة سيجتاح حوالي عشرة ملاين عنصرا تركيا أوربا ، هذا وما يعنيه ذلك من تبيعات ستعود بالفائدة الايجابية لدولة الأمة وفي شتى الأصعدة وكافة المجالات.[١٦]

ج- مقوم المورد الطبيعي : تعتبر تركيا وبشهادة الجميع بلد يتسم بوفرة الموارد الطبيعية خاصة ما تتعلق بأهم موردين تفتقرهما باقي الدول المجاور لها ، ألا وهما المياه والغذاء في حين أنها تعوز موردين آخرين هامين وضروريين للانتعاش الاقتصادي على المستوى المحلي بالدرجة الأولى ، وعلى مستوى التجارة الخارجية بدرجة

١٤ - زياد طارق الشرطي ، السياسة الخارجية التركية تجاه القضية الفلسطينة عثمانيون جدد أم علمانية مؤمنة،ط١،عمان :مؤسسة الوراق للنشر والتوزيع ، ٢٠١٣، ص ، ٧٦.

١٥ - عقيل سعيد محفوظ ، المؤسسة العسكرية والسياسة العامة في تركيا :دراسة في جدليات المجتمع والدولة والسياسة الخارجية، أطروحة مقدمة لنيل درجة الدكتوراة في العلاقات الدولية، كلية الاقتصاد، قسم الاقتصاد والعلاقات الدولية، جامعة حلب، ٢٠٠٦، ص ٩٤.

١٦ -أحمد محمد نور الدين ، تركيا الجمهورية الحائرة ،ط١،بيروت :مركز الدراسات الإستراتيجية والبحوث والتوثيق ،١٩٩٨، ص ،٩٣.

ثانية ، ألا وهما الغاز والنفط عليه فتركيا تتمتع بموارد طبيعية وثروات معدنية وبمساحات شاسعة إضافة و كما أسلفنا الذكر موقع مميز ، كل هذا أعطى دافع معنوي للاقتصاد التركي بان يتسم بالتركيب والتعقيد ، لكونه ينطلق من التكامل ليخلص للاندماج ، ولعل ما يؤكد صحة كلامنا ، هو أن هذا البلد يتمتع باكتفاء ذاتي ، ومن الناحية الزراعية فهو يحتل المرتبة الأولى عالميا في إنتاج البندق والمشمش والتين ، أما من الناحية الصناعية فهو يحتل المرتبة الثانية عالميا في إنتاج الزجاج المسطح ، في حين تقع تركيا ضمن الخماسي العالمي الأول لإنتاج الذهب ، والثماني العالمي الأول لصناعة وبناء السفن . [١٧]

وعليه نخلص إلى القول أن بلد المفارقات العجيبة تستمر غرائبه كلما بحثنا في مجال وجدنا مفارقات تعد بمثابة نقطة قوة وضعف الدولة في أن واحد ، فتركيا غنية بالموارد الطبيعة ، لكنها فقيرة في نفس الوقت خاصة وأنها تفتقر أهم موردين يضمنان تواجد القوي على المسرح الدولي، فيتحولان بها من وحدة دولية تابعة ، إلى أخرى متغيرة ضاغطة مسيطرة ونافذة ، ألا وهما موردي الغاز والبترول ، لكن هذا لم يمنع صانع القرار التركي من الاستثمار في ما هو كائن والسعي في نفسي الوقت للتطلع لما يجب أن يكون .

د المقوم الاقتصادي والعسكري .

١٠ المقوم الاقتصادي : لعب الحلم التركي للانضمام للاتحاد الأوروبي دورا كبيرا في حصد الاقتصاد التركي مراتب مشرفة ضمن الاقتصاديات العالمية ، إذ أضحى يحتل المرتبة السادسة عشر عالميا ، كيف لا وهو واحد من أهم وأكبر الاقتصاديات في البلقان والشرق الأوسط ، بحيث وصل الدخل القومي به حوالي ٠٤٢ مليار دولار عام ٣٠٠٢ ، أما فيما يتعلق بالتجارة الخارجية فقد تخطى حجم التجارة الخارجية حاجز ٠٠١مليار دولار في عام ٨٠٠٢ ، بينما وصل نصيب الفرد من الدخل القومي حوالي ٠١ ألاف و٧٦ دولار [١٨]، ولعل هذا الارتفاع في المعدلات المسجل يمكن إرجاعه بالدرجة الأولى للسياسة الرشيدة التي تبناها قياديو حزب العدالة والتنمية ، والتي أعطت النتائج التالية:

*ارتفاع حجم الاستثمار بحوالي أربعة أضعاف.

*ارتفاع حجم الإنتاج ضعفين .

*ارتفاع معدل استخدام رؤوس الأموال من 75% إلى 80%.

*ارتفاع معدلات استثمار القطاع الخاص في الفترة المذكورة بنسبة 300% أما استمارات القطاع الحكومي فقد ارتفعت إلى نسبة 100%.

*ارتفاع نسبة الاستهلاك لتصل 39%،و22% في القطاع الحكومي.

*انخفاض عجز الموازنة العامة من الناتج القومي من 16.5%إلى اقل من2%,[١٩]

١٠ المقوم العسكري : إن القوة العسكرية هي إحدى المؤشرات الأساسية للقوة الكامنة للدولة في زمن السلم وأهم مظهر يعكس القوة الحقيقية للدولة زمن الحرب ، إن القدرة العسكرية لبلد ما كمقياس يستطيع التكيف مع الأوضاع المتغيرة ، تتحدد بالقرارات الاقتصادية والدبلوماسية والسياسية مما ينتج عن هذه القرارات من توجهات وتطبيقات تؤثر على المقاييس الأمينة للدولة إلى حد كبير على كيفية استخدام مصادرها الاقتصادية ونقلها ، وتحديد اتجاه سير علاقاتها الدبلوماسية السياسية. [٢٠]

---

١٧ - علي حسن باكير وآخرون، تركيا :الدولة والمجتمع المقومات الجيو-سياسية والجيو إستراتيجية النموذج الاقليمي والارتقاء العالمي، قطر :الدار العربية للعلوم، ٩٠٠٢، ص ٤٢.

١٨ -دني إيمان ، الدور الاقليمي لتركيا في منطقة الشرق الأوسط بعد الحرب الباردة ، ط١،الإسكندرية ، مكتبة الوفاء القانونية ، ٤١٠٢، ص ص ، ٣٨ ، ٥٨.

١٩ -ابراهيم أوزتورك، التحولات الاقتصادية بين عامي ٢٠٠٢-٨٠٠٢ ، قطر :الدار العربية للعلوم: ،٩٠٠٢، ص ٣٥.

٢٠ -أحمد داوود اوغلو ، العمق الاستراتيجي ، ط٢ ، قطر : الدار العربية للعلوم ناشرون، مركز الجزيرة للدراسات ، ١١٠٢، ص ٨٤.

-وفي هذا السياق تقبع القوات التركية المسلحة ، أو بالأحرى الجيش التركي في المراتب الأولى عالميا من حيث تعداد الجيوش بحيث يعد أكبر ثاني جيش في حلف الشمال الأطلسي بعد الولايات المتحدة الأمريكية ، وثامن اكبر جيش عالميا باحتياطي بلغ تعداده الإجمالي حولي ٨٠٣ألف جندي موضوعين في الخدمة (٩٠) ، كيف لا وقد وصل عدد الأشخاص الموائمين للخدمة العسكرية في تركيا حوالي ٢١ مليون ، بينما وصل عدد من يدخل سن التجنيد ٠٨٦ألف كل عام بينما يتوزع حوالي ٠٠١٥١٥شخص يؤدون الخدمة العسكرية على صنوف القوات المسلحة بين ٠٠٠٢٠٤للقوات البرية و٠٠١٠٦للجوية ، و٠٠٠٣٥للبحرية ، هذا وكما يمكن للجيش أن يجند ٠٠٧٨٧٣من المواطنين المؤهلين للأعمال العسكرية عند الضرورة ، وهذا ولدى الأتراك أيضا ٠٤الف جندي في قبرص التركية وحوالي٠٠٠٣جندي يعملون في إطار عمليات الأمم المتحدة (الناتو) . [٢١]

الجدول رقم :٢٠ يوضح الأسلحة الرئيسية لدى الجيش التركي .

قنسلا حالسلا	لاتق تاباببد ةيسيئر	ةيعفدملا	تارئاطلا قلتاقملا	تارئاطلا رتبوكولويه
1990	3714	4191	163	273
1994	4919	4275	174	262
1998	4205	4274	168	291
2002	4205	2990	168	534

المصدر :عقيل سعيد محفوض،ص ،٠٧١.

-وبهذا نجد أن تركيا قد اهتمت بتطوير قدراتها العسكرية ، حيث سجلت تواجدها كحليف لعدة منظمات دولية ذات طابع أمني كالناتو مثلا ، هذا من جهة ومن جهة أخرى نجد أنها بنت علاقات إستراتجية متينة مع دول صديقة كإسرائيل مثلا ، ومن هنا ومن خلال هذه التركيبة العسكرية يتبين أن هذا البلد أضحى يتمتع بقاعدة لوجستية متقدمة ، وذات موقع استراتجي مهم وقريب من مسرح العمليات العسكرية في الشرق الأوسط ، وأصبح له أيضا القدرة على أداء دور إقليمي عسكري. [٢٢]

٢٠-مرتكزات السياسة الخارجية التركية .

-التوازن بين الحرية والأمن :لا يمكن لدولة أن توثر في محيطها الإقليمي دون إقامة توازن بين الأمن والحرية،فرغم أن العالم عرف تحديات أمنية بفعل الإرهاب نتيجة أحداث الحادي عشر من أيلول ٢٠٠١، فتركيا استطاعت أن تحقق نوعا من الانسجام بين حرية مواطنيها وأمنها الداخلي، وهذا بفضل الديمقراطية المقوم الأساسي في تركيا.

-تصفير المشاكل مع الدول المجاورة :في الأعوام السبعة الماضية تتبع علاقات تركيا مع جيرانها اليوم مسارا أكثر تعاونا هناك اعتماد اقتصادي متبادل ينمو بين تركيا وجيرانها في ٢٠٠٩، على سبيل المثال ، حققت تركيا تقدما دبلوماسيا كبيرا مع أرمينيا التي تبقى العلاقة معها في كل الأحوال الأكثر إشكالية في سياسة تركيا الإقليمية،كما وطدت علاقاتها التجارية والاقتصادية مع سوريا من خلال تشكيل آلية للحوار الاستراتيجي بين البلدين، نفس الشيء قامت به مع العراق وروسيا كما انفتحت علاقاتها أيضا مع جورجيا وبلغاريا وإيران،عموما يمكن القول أن صناع القرار في تركيا قد اخذوا من مبدأ تصفير المشاكل خطوة جادة ، وأبعد سعيا لتعاون بين تركيا والدول المجاورة لها .

-التأثير في الأقاليم الداخلية والخارجية لدول الجوار :تلعب السياسة الخارجية التركية دورا في التأثير في قضايا

٢١ -علي حسن باكير ، مرجع سابق ، ص ،٦٣.

٢٢ - جليل عمر علي ، واقع مرجع سابق ، ص،٩٣

الشرق الأوسط واسيا الوسطى والبلقان ، ففي التسعينيات اهتمت تركيا بالأزمة في البلقان اثر اندلاع الحرب البوسنة والهرسك وكوسوفو، بينما ظل تأثير تركيا محدودا في الشرق الأوسط مقارنة مع البلقان والقوقاز، لكن في السنوات الأخيرة لعبت تركيا دورا مؤثرا في الشرق الأوسط اثر زيارة وزير الخارجية التركي السابق عبد الله غل إلى لبنان عام ٢٠٠٤. [٢٣]

- السياسة الخارجية المتعددة البعد: ويعني ذلك الاتساق في السياسة الخارجية وعدم تعارض توجهاتها تجاه الدول والمنظمات الدولية فتركيا تعمل على تدعيم علاقاتها الإستراتيجية بالولايات المتحدة في إطار حلف الناتو وفي إطار علاقاتهم الثنائية، وكذلك تدعم علاقاتها مع روسيا والإتحاد الأوروبي، وفي الوقت الذي نجدها تدافع عن بعض قضايا العرب وفي مقدمتها حقوق الشعب الفلسطيني وتنتقد ممارسات إسرائيل الإجرامية، لكن في المقابل من كل هذا نجدها أيضا تقيم علاقات إستراتيجية في مجالات عسكرية واقتصادية مع إسرائيل، دون أن يحدث ذلك تعارض أو عدم اتساق في سياستها الخارجية.

- الدبلوماسية المتناغمة: ويعتمد هذا المبدأ على تبلور حالة من التوافق والانسجام بين الإستراتيجية الكبرى للدولة والاستراتيجيات الصغيرة للشركات والأفراد والمؤسسات ومؤسسات المجتمع المدني، بحيث يتوافق سلوك اللاعبين الدوليين من غير الدول -سواء شركات تركية أو جمعيات رجال أعمال- مع سلوك الدولة التركية وسياستها الخارجية تركيا المنفتحة على أفريقيا والعرب من خلال حصولها على عضوية مراقب بالإتحاد الإفريقي والجامعة العربية وتشكيل المنتدى التركي – العربي، وعضويتها الكاملة في العديد من المنظمات الدولية، استضافتها للمؤتمرات والقمم الدولية مثل قمة الناتو ومنظمة المؤتمر الإسلامي، يصاحب هذا الانفتاح تفاعل موازي لمؤسسات المجتمع المدني التركية واتحادات المستثمرين وجمعيات رجال الأعمال التركية مع الدول العربية والإفريقية والإسلامية بشكل متناغم مع توجهات الدولة وسياستها الخارجية.

- أسلوب دبلوماسي جديد: أي رسم خريطة جديدة لتركيا تجعلها مرشحة لأداء دور مركزي: وأن تكون دولة قادرة على إنتاج الأفكار والحلول في محافل الشرق ومنتدياته، رافعة هويتها الشرقية دون امتعاض، ودولة قادرة على مناقشة مستقبل أوروبا داخل محافل أوروبا ومنتدياتها من خلال نظرتها الأوروبية، وهذه الرؤية ليست موجهة للدبلوماسيين والسياسيين وحدهم بل للمثقفين أيضا، إذ إن الوصول إلى نتائج ايجابية في هذه الرؤية يعد أمرا مستحيلا دون إعادة تهيئة المثقف وتطويره في نموذج جديد.[٢٤]

مفهوم السياسة الخارجية الأمريكية .

إن الحديث عن موضوع السياسية الخارجية الأمريكية يجعلنا نتوقف قليلا عند وزير الخارجية الفرنسي دوفليبان في مقولته الشهيرة :» على العالم أن يقف على رجلين بدلا من رجل واحدة « ، هي كلها إيحاءات تشير إلى قوة وعظمة الولايات المتحدة الأمريكية ، وكذا جاءت لتؤكد عن مدى حنكة ودهاء صانعي القرار بها ، فالولايات المتحدة الأمريكية بلد نستطيع أن نكن عليه ببلد الاستثناءات ، بلد استثنائي في تاريخه والذي يعود ميلاده إلى مضي قرنين تقريبا ، على غرار الماضي الطويل لباقي الدول الكبرى ، استثنائي جغرافي لكونه يأخذ موضع الجزيرة ، كما أنه استثنائي من الجانب القيمي فالولايات المتحدة الأمريكية لم تبتكر الحرية ولا الديمقراطية ومع ذلك فقد جعلت من القيم الديمقراطية والليبرالية تنتصر في العالم ، هي حقيقة جاءت لتنعت سياساتها الخارجية بالفعالية ، كيف لا ومنهجها و سلوكها الدولي واقعي بحت قائم على تعظيم القوة من اجل تحقيق المصلحة الوطنية ، وبعد أحداث ١١سبمتبر ٢٠٠١ عرفت السياسة الخارجية الأمريكية منحنى متزايدا والذي أخذ يتجه إلى المزيد من العالمية وذلك بإحكام السيطرة والهيمنة على جل التفاعلات الدولية لتصنع مقدراتها الاقتصادية والعسكرية ، الثقافية والتكنولوجية من الولايات المتحدة الأمريكية البلد رقم واحد في العالم ، في حين أخذت جل الدول الأخرى تتطلع وترتقي وتسمو لتحاكي دهاء سياسيتها الخارجية وتستنبط فكرها الاستراتيجي.

٢٣ - محمد نور الدين، السياسة الخارجية .... أسس ومرتكزات، قطر :الدار العربية للعلوم ،٢٠٠٩، ص، ٨٣١

٢٤ - بهاء الدين محمد ، دروس مستفادة من السياسة الخارجية التركية الجديدة ، نقلا عن الموقع:
http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=٢٦٧٥٣٣ تاريخ الاطلاع :٢٠١٦/٣٠/٥١.

١٠-مقومات السياسة الخارجية الأمريكية .

أ-المقوم الاقتصادي : تحتل الولايات المتحدة الأمريكية المرتبة الأولى في العالم من الناحية الاقتصادية ، حيث بلغ الناتج القومي الإجمالي حوالي ٣١ تريليون دولار في عام ٢٠٠٦ ، وهو ما يعادل 30%من إجمالي الناتج القومي العالمي تقريبا وهذا وقد بلغ معدل نمو الاقتصاد الأمريكي حوالي 2.2%عام ٢٠٠٨ ، ومن ناحية أخرى تعد الولايات المتحدة الأمريكية أكبر قوة تجارية ، إذ شكلت الصادرات السلعية الأمريكية حوالي 11.9% من قيمة الصادرات السلعية العالمية كما شكلت قيمة الواردات الأمريكية حوالي 18.6% من إجمالي قيمة الواردات السلعية العالمية في ٢٠٠١ ، وقد عزا وزير التجارة الأمريكي كارلوس غوتيرز ذلك النمو في الصادرات الأمريكية وزيادتها إلى اتفاقيات التجارة الحرة إذ قال :»أنه على الرغم من أن بلدان اتفاقيات التجارة الحرة لا تشكل سوى 7.3%من إجمالي الناتج المحلي العالمي ، فإن الصادرات إلى تلك البلدان تشكل 42.5% من صادرات الولايات المتحدة الأمريكية، وعليه فإن هذه المكانة الاقتصادية العالمية للولايات المتحدة الأمريكية تعود إلى الهيمنة على المؤسسات المالية الدولية ، هذا من جهة ، ومن جهة أخرى استحواذها على معظم الشركات المتعددة الجنسيات في العالم ، هذا وناهيك عن قبوع الدولار الأمريكي في المرتبة الأولى فيما لدى دول العالم من احتياطي بالعملات الأجنبية .[٢٥]

ب-المقوم العسكري : إلى جانب القوة الاقتصادية ، يعد المقوم العسكري عاملا مهما للهيمنة الأمريكية ، فالميزانية العسكرية للولايات المتحدة الأمريكية التي كانت قد بلغت 06% من إجمالي إنتاجها الوطني في أواسط الثمانينات من القرن الماضي ، نجدها قد تراجعت إلى نسبة 03% أثناء القفزات الفجائية للحرب الباردة ، ففي نهاية تسعينات القرن الماضي وبسب الفوائض في الميزانية في سنوات رئاسة كلينتون والسياسة المقررة من قبل الرئيس بوش الابن و ردا على اعتداءات الحادي عشر من سبتمبر ٢٠٠١ ارتفعت الميزانية العسكرية الأمريكية من ٣٠٠مليار في عام ٢٠٠٠ إلى ٤٠٠ مليار دولار في عام ٢٠٠٤ ، فالولايات المتحدة الأمريكية تمثل وحدها نصف النفقات العسكرية العالمية وأكثر من الثلثين من النفقات العسكرية لحلف الأطلسي ٢٦٧٢، وبهذا الشفر الضخم المخصص للقطاع العسكري نجد أن الولايات المتحدة الأمريكية تؤكد على أهمية القوات العسكرية في نجاح سياستها الخارجية وإستراتجيتها الأمنية القومية ، فضلا عن الدفاع عن المصالح الأمريكية الحيوية ، والتي تشمل الدفاع عن إقليم الولايات المتحدة الأمريكية ومواطنيها وحلفائها وازدهارها الاقتصادي ، ومصالح الولايات المتحدة الهامة التي لا تهدد بقاء الولايات المتحدة الأمريكية ولكنها تؤثر بشكل عام على الرفاه الاقتصادي والمصالح ذات الطابع الإنساني ٢٧٨٢.[٢٧]

ج –المقوم التكنولوجي ، أضحى المقوم التكنولوجي قوة لا يستهان بها في عصر أصبح لا يتعرف إلا بالقوى، ففي هذا الصدد شهدت الولايات المتحدة الأمريكية تطورا كبيرا في قدراتها التكنولوجية ، إذ تعد في مقدمة الدول الرأسمالية الأخرى التي دشنت ما يسمى بـ عصر الثورة الصناعية الثالثة ، أو ثورة المعلومات ، وهو ما يعني زيادتها وتقدمها في مجالات التكنولوجية المعقدة ، كتكنولوجية العسكرية ، وتكنولوجيا الفضاء والاتصالات والعقول الالكترونية والهندسة الوراثية وغير ، وبذلك تعد التكنولوجية الحديثة واحدة من أهم ميادين قوة الولايات المتحدة الأمريكية المؤثرة سواء على الصعيد المدني ، أو الصعيد العسكري .[٢٨]

٢٠-أهداف السياسة الخارجية الأمريكية .

أولا : من الناحية السياسية :

١٠-ضمان امن الولايات المتحدة الأمريكية وسيادتها ووحدتها الإقليمية وسلامة مواطنيها وحرياتهم .

---

٢٥ - سليم كاطع علي ،مقومات القوة الأمريكية وأثرها في النظام الدولي ، مجلة دراسات دولية ، العدد الثاني والأربعون ، ص ص ، ٦٥١ ، ٨٥١.

٢٦ - مكسيم لوفابر ، السياسة الخارجية الأمريكية ،ط١ ، بيروت : عويدات للنشر والطباعة ، ٢٠٠٦، ص ص ، ١٢١ ٢٢١.

٢٧ جامعة الشرق الأوسط، السياسة الخارجية الأمريكية تجاه حركات الإسلام السياسي في العالم العربي ٢٠٠١-٢٠١١ ، رسالة مقدمة لنيل متطلبات درجة الماجستير في العلوم السياسية ، كلية الآداب والعلوم ،

٢٨ - سليم كاطع علي ، مرجع سابق ، ص ص، ٤٦١ ، ٥٦١.

٢٠-إقامة نظام دولي جديد بقيادتها .

٣٠-تقديم الدعم والحماية للحلفاء والأصدقاء بما يضمن تحقيق وضمان مصالحها الحيوية .

٤٠-الحد من ظهور قوة دولية منافسة .

٥٠-الهيمنة على شؤون المجتمع الدولي .

ثانيا :من الناحية الاقتصادية :

١٠-الحفاظ على قوة الاقتصاد الأمريكي .

٢٠-تأمين مصادر الطاقة الدائمة والمضمونة للولايات المتحدة الأمريكية.

٣٠-مواجهة القوى والتكتلات الاقتصادية الكبرى .

ثالثا : من الناحية العسكرية :

١٠-إدامة التفوق العسكري الأمريكي العالمي .

٢٠-منع انتشار أسلحة الدمار الشامل .

٣٠-إنشاء دفاع فعال مضاد للصواريخ .

٤٠-ضمان جاهزية واستمرارية القوات العسكرية الأمريكية .

٥٠- تحديث وسائل الاتصالات والقيادة والتحكم والاستخبارات .

٣٠-وسائل السياسة الخارجية الأمريكية في تحقيق أهدافها :

*الوسيلة العسكرية (القوة الصلبة) : وذلك باستخدام الأداة العسكرية لتنفيذ سياساتها الخارجية .

*الوسيلة الاستخباراتية (الدعم الاستخباراتي واللوجستي) –(القوة الناعمة) .

*الوسيلة الاقتصادية (القوة الناعمة): وذلك بالاعتماد على المؤسسات المالية الدولية ، واعتمادا في الكثير من الأحيان على المساعدات المالية .

*الوسيلة السياسية (القوة الناعمة) : توظيف الأمم المتحدة كوسيلة دولية أو مرجعية لشرعية سلوكها الدولي .

*الوسيلة الإعلامية –الدعائية (القوة الناعمة): من خلال التركيز على المؤسسات الإعلامية الأمريكية في تحقيق مصالحها الوطنية .[٢٩]

المحور الثاني : محددات السياسات الخارجية التركية والأمريكية اتجاه الشرق الأوسط .

بين نعم الموقع الجغرافي الاستراتيجي ، وبين نقم المصالح والتوجهات الأمنية العالمية والإقليمية المعاكسة ، وبعيدا عن مشاعر الصداقة و هروبا من القيم و الاديولوجيات المشتركة ، ولدت من أرحام كل هذه التوصيفات إستراتجية قوامها طرفان الأول ريادي والثاني طامح للواصفة ، إنها علاقة متينة وعميقة تمتد أواصرها إلى جذور تاريخية بعيدة المدى والتي لطالما حكمت دعائمها بمحدد عسكري محض وأخر اقتصادي بروتوكولي تعاوني[٣٠]، إذا فهي علاقة غير

٢٩ - باهر مردان ، الاستراتيجية الأمريكية الأهداف والوسائل والمؤسسات ، بكين ، ٢٠١٤ ، ص ص ، ٤٣ ،٤٣.

30 زكرم : لصوملا ، 1991-2008 قدرابيلا برحلا دعب ةيكيرمالا ةيكرتلا تاقلاعلا روطت يف قسارد: قرصاعملا ةيكيرمالا ةيجيتارتسالا يف ايكرت ، يميعنلا دومحم رمع نامقر -

201. ،ص ،2008 ، ةيميلقإلا تاساردلا

قابلة للفصل والقطع يأتي هذا خاصة في ظل مطامع تركيا للعب على وتر أمريكا ونفوذها وهيمنتها على العالم ضغطا على أوربا من اجل قبول عضويتها في الاتحاد الأوروبي ، وفي الجهة المقابلة تسعى أمريكا ومن خلال تواجدها الدائم ولاسيما العسكري في تركيا من أجل ضمان مصالحها الإستراتجية في المنطقة ، و خاصة وأن هذه الأخير ة تتوسط قارتي أوروبا وآسيا ، فهي بذلك تتحكم في ممرات ومضايق بحرية مما يجعل منها ذات أهمية إستراتجية عظمى بالنسبة للتوازنات السياسية في أوربا [٣١]، وفي هذا السياق ومع انتهاء الحرب الباردة لم يكن أحد يتوقع أو يتنبأ بدوام و استمرارية نفس نهج العلاقة بين الجانبين ، خاصة على اثر انهيار الاتحاد السوفيتي العدو والمهدد الأول للولايات المتحدة الأمريكية في منطقة الشرق الوسط ، إلا أن صانع القرار الأمريكي وفي نوع من التخمين الاستراتيجي المستقبلي أدرك أهمية تعزيز علاقاته الاقتصادية والعسكرية مع تركيا ولعل هذا ما جره لعقد اتفاق الدفاع التعاوني الاقتصادي مع تركيا سنة ٠٨٩١ ، بذلك تكون أمريكا قد أمنت مصالحها الإستراتجية في المنطقة ، وفي المقابل من ذلك تكون تركيا قد كسبت الريادة الإقليمية ناهيك عن تحصيلها نصف تأشيرة الاتحاد الأوروبي[٣٢].

مجلات التقارب والتعاون التركي الأمريكي .

تتجلى نظرة الولايات المتحدة الأمريكية لتركيا باعتبارها أحد المفاتيح الإستراتيجية في المنطقة الممتدة من أوروبا وحتى القوقاز مرورا بالبلقان والشرق الأوسط ، وفي هذا الصدد نجد أن الولايات المتحدة الأمريكية قد حرصت طيلة نصف قرن على توطيد علاقتها بتركيا ودعمها عسكريا واقتصاديا ، وفي هذا السياق فقد شهدت العلاقة بين البلدين مزيدا من التقارب والتمتين خاصة خلال مرحلة الحرب الباردة وما بعدها ، يأتي هذا نظرا لحاجة الولايات المتحدة الأمريكية لفرض وجودها في منطقة الشرق الأوسط .

أ-المجال العسكري : كانت ولا تزال تعتبر الولايات المتحدة الأمريكية تركيا بأنها الحليف والشريك واللاعب رقم واحد في منظومة الأمن الإقليمي في الشرق الأوسط ، ولذلك سعت جاهدة للعمل على مكافئتها وذلك من خلال توفير لها الحماية الكافية في مواجهة أي تهديد أي كان نوعه إقليميا أو دوليا ، ولعل ما يؤكد صحة هذا الكلام هو تشكيل الهيئة المشتركة بين البلدين للتنسيق في العديد من القضايا الاستخباراتية[٣٣] ، وخير دليل على هذا هو معية الاستخبارات الأمريكية في إلقاء القبض على زعيم الحزب الكردستاني عبد الله أوجلان في كينيا سنة ٩٩٩١ ، وهي المساعدة الأهم التي قدمتها المخابرات الأمريكية إلى تركيا خلال سنوات عدة ، وهو الأمر الذي حسم الكثير من التحفظات لدى الأتراك بشأن طبيعة[٣٤] العلاقات مع الولايات المتحدة الأمريكية، في المقابل من ذلك فقد تكون أحداث سبتمبر ٢٠٠١ في الولايات المتحدة الأمريكية قد حسمت قدرا كبيرا أيضا من التحفظات والمخاوف بخصوص دور تركيا وأهميتها الإستراتيجية الأمريكية في منطقة الشرق الأوسط .

جدول٣٠ : يوضح المساعدات الأمريكية العسكرية والأمنية إلى تركيا بملايين الدولارات للفترة بين ١٩٤٨-٢٠١٢.

---

٣١ - لقمان عمر محمود النعيمي ، تركيا في الاستراتيجية الامريكية المعاصرة :دراسة في تطور العلاقات التركية الامريكية بعد الحرب الباردة ١٩٩١-٢٠٠٨ ، الموصل : مركز الدراسات الإقليمية ، ٢٠٠٨، ص، ١٠٢.

٣٢ - kamel kirisci ,turkey and the states ambivalant allies,middle east rewiew of international affairs ,١٩٩١,p,٢١.

٣٣ - خليل العناني ، مع الولايات المتحدة الأمريكية مصالح إستراتجية متبادلة ، مركز الكاشف للمتابعة و الدراسات الإستراتيجية، ٢٠١١، ص ،٥١٠.

٣٤ - عقيل سعيد محفوض، السياسة الخارجية التركية الاستمرارية –التغيير ،ط١،بيروت : المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات ،٢٠١٢، ص ص ،٨٣٢ ، ٩٣٢.

الفترة الزمنية	المساعدات العسكرية والمالية	أسلحة فائضة عن الحاجة	التعليم والتدريب العسكري	مكافحة المخدرات وتطبيق القوانين الدولية	مكافحة الإرهاب وإزالة الألغام أمور ذات صلة	منح أخرى	حلول الإمداد	قروض
1948-1950	-	؟	111.8	-	-	3.406.0	4.386.8	158.0
1976-1981	-	-	3.4	-	1.0	10.5	14.9	952.9
1982-1992	1.884.0	-	36.4	-	2.7	1.362.1	3.289.2	2.769.1

ب - المجال الاستراتيجي : منذ انضمام تركيا إلى حلف الشمال الأطلسي ، ونظير الدور الذي سعت إليه خاصة ما تعلق بحفظ الأمن والاستقرار في وسط شرق أوربا بعد تفكك الاتحاد السوفيتي سابقا ، اعتبرت الولايات المتحدة الأمريكية أن تركيا جزء أساسي في منظومة الأمن الإقليمي في الشرق الأوسط ، وانه يجب العمل على حمايتها في مواجهة أية تهديدات إقليمية ، ولعل هذا الدور المناط بتركيا جعل الولايات المتحدة الأمريكية تسجل إعجابها به و تستفيد منه معنويا ورمزيا بمشاركة دولة مسلمة في إطار حربها على أفغانستان ، هذا وفضلا عن إرسال تركيا لما يقارب حوالي ٠٢١ جندي لتقديم العون لقوات الدعم والإسناد التابعة لحلف الناتو، هذا ولا تزال تركيا تقوم بدور مهم في إطار تقديم العون اللوجستي والتدريبي لقوات الجيش الأفغانية ، هذا ومن المتوقع أن تلعب تركيا دورا محوريا في إطار الإستراتيجية الجديدة التي وضعها الرئيس الأمريكي الجديد بارك أوبا ما لمعالجة الوضع في أفغانستان.[٣٥]

ج - المجال الاقتصادي : لم تقتصر العلاقات التركية الأمريكية على البعد الاستراتيجي فحسب وإنما سعت الولايات المتحدة الأمريكية لتوطيد علاقتها الاقتصادية بتركيا خاصة خلال النصف الثاني من التسعينات[٣٦] التي وصل فيها التبادل التجاري بين البلدين حوالي 80%، وهو الذي يعد تطورا غير مسبوق لكنه اقل بكثير مما يريده الجانب التركي الذي يفضل المنح والمساعدات المالية ، في حين زادت التفاعلات الاقتصادية بين تركيا والولايات المتحدة الأمريكية خلال فترة حكم حزب العدالة والتنمية منذ عامي ٢٠٠٢-٠١٠٢ بحيث كانت قيمة الصادرات إلى الولايات المتحدة الأمريكية ٦٢١٦٥٣٣دولار في عام ٢٠٠٢، وقد بلغت ٩١٩٢٦٧٣دولار في عام ٠١٠٢ ، في حين بلغ إجمالي الصادرات ٩٨٩٥٠٦٣دولار في عام ٢٠٠٢ ، ووصل إلى ٩١٢٣٨٨٣١١دولار في عام ٠١٠٢ بينما شهدت الواردات نموا كبيرا حيث بلغت٩٩٠٩٩٠٣دولار سنة ٢٠٠٢ ، لترتفع سنة ٠١٠٢ لتصل إلى ٥٤٧٨١٣٢١دولار [٣٧].

جدول٤٠ :يوضح الوردات التركية من الولايات المتحدة الأمريكية ونسبتها إلى إجمالي الصادرات (١٩٥٠-٢٠٠٠)

العام	الواردات من الولايات المتحدة الأمريكية ألاف الدولارات	إجمالي الواردات بألاف الدولارات	النسبة المئوية	الصادرات إلى الولايات المتحدة الأمريكية ألاف الدولارات	إجمالي الصادرات بألاف الدولارات	النسبة المئوية
1950	7..68	285446	24.5	44484	263424	16.9
1955	111297	497632	22.4	486640	313346	15.5

٣٥ - محمد نور الدين، مرجع سابق ، ص، ٠٥١.
٣٦ - خليل العناني ، مرجع سابق ، ص ، ٣٥١
37 - 250. ، قباس عجرم ، ضوفحم دي عس لي قع

1960	120609	468186	25.8	48130	320731	18.3
1965	160639	571953	28.1	82329	463738	17.8
1970	206040	94704	21.7	56235	588476	9.6
1975	425748	4738558	9	147120	1401075	10.5
1980	432357	7909443	5.5	127390	2910122	4.4
1985	1150061	11343375	10.1	505992	7958008	6.4
1990	2281647	22302126	10.2	967622	12959288	7.5
1995	3723982	35709011	10.4	1513831	21637041	7
2000	3911022	54502821	7.2	3135162	27774906	11.3

-ففي عام ٢٠٠٢ تم تشكيل منطقة صناعية مشتركة Qualified industrial zonzبين وشطن وأنقرة والتي أعطت المنتجات التركية مزايا تنافسية داخل السوق الأمريكية ، وإعفاءات ضريبية ساهمت في زيادة العلاقات التجارية بين البلدين ، وبهذا تعد الولايات المتحدة الأمريكية ثاني أكبر شريكي تجاري بعد ألمانيا بصادرات بلغت قيمتها حوالي ٧,٥ مليار دولار.[٣٨]

01- بؤر التوتر والصراع التركي الأمريكي .

أ-الملف العراقي : ساد التوتر في العلاقة بين الولايات المتحدة الأمريكية وتركيا عقب الغزو الأمريكي للعراق سنة ٢٠٠٣ حيث أبدى الجانب التركي وحسب أجندته الإستراتيجية تخوفا كبيرا إزاء إقدام السياسة الكردية العراقية بالتوجه نحو قيام حكم ذاتي كردي دائم ، وعلى أن يكون لهم في المستقبل الدولة الكردية المستقلة ، معتبرة أن حدوث ذلك سيكون سبب من السياسات الأمريكية بالأساس وهكذا تطورت العلاقة بين الجانبين فزاد حجم التوتر بين الطرفين ، وفي المقابل من كل هذا رفضت تركيا السماح للولايات المتحدة الأمريكية من استخدام أراضيها لأجل تحقيق هذا الغزو وجاء نتيجة الرفض البرلماني التركي، ولعل هذا الرفض نبع أيضا من شعور تركيا بأن الولايات المتحدة الأمريكية ربما تكون داعمة لمساعي كيانية للكرد في المنطقة ، أو لديها جدول أعمال سريا يتعارض مع المصالح التركية خاصة ما تعلق بمؤامرة تستهدف تقسيم تركيا إلى تكوينات اثنيه متعددة ،أو على الأقل تحجيمها وإشغالها بجدول أعمال محلي مثقل بالتوتر والعداء[٣٩].

-هذا وقد استمر التباعد الأمريكي التركي بشأن العراق، حيث دعمت تركيا في الانتخابات النيابية العراقية التي جرت في عام ٢٠١٠م، تكتل السيد إياد علاوي، وعارضت إعادة اختيار رئيس الوزراء العراقي السابق نوري المالكي -آنذاك- الذي رأت في سياساته الداخلية تكريسا للنهج الطائفي، الذي "فشلت" واشنطن في كبح جماحها، كما كانت تنظر إليه أيضًا بوصفه "رجل طهران" في العراق، في حين دعمت واشنطن إعادة اختياره، وترى أن عداء أنقرة له غير ضروري ولن يأتي بنتائج إيجابية، لكن أثبت التطورات الميدانية في العراق بعد إعادة اختيار نوري المالكي رئيسا لمجلس الوزراء العراقي وإزاحته عن الحكم في أب/أغسطس ٢٠١٤، على خلفية أحداث الموصل، نجاعة الموقف التركي من المشهد العراقي.[40]

ب-الملف السوري :يعد هو الأخر احد أهم نقاط التقاطع بين الطرفين حول طريقة المثلى للتعامل مع الوضع المعاش والهدف النهائي له ، وحينما اندلعت الانتفاضة السورية في ١٥آذار /مارس٢٠١١م، ولاحتواء تداعياتها طلبت الحكومة التركية من الحكومة السورية التجاوب مع مطالب الشعب السوري، ولكنها رفضت واستمرت في ممارسة القتل والتنكيل بالمتظاهرين السوريين، حينها وتحديدا في تشرين الأول/أكتوبر عام ٢٠١١م، دعا رئيس الوزراء التركي السابق ورئيس الجمهورية الحالي رجب طيب أردوغان، الرئيس السوري بشار الأسد بالتنحي عن الحكم.

38 - خليل العنانى ، مرجع سابق ، ص ، 153.

39 - زياد قرط الشرقي ، مرجع سابق ، ص ، 194.

40 - عقيل سعيد محفوض ، مرجع سابق ، ص ص ، 254، 255.

هذا وعلى الرغم من أن الموقف التركي لقي ترحيبا من قبل الولايات المتحدة الأمريكية على أنه تأكيد لوقوف تركيا مع الغرب في مشهد التغيير العربي،إلا أن الانتفاضة السورية جسدت أكبر المشاهد الخلافية التي حازت اهتمام الدولتين وبشأن أسلوب التعامل معها والغاية النهائية لها، بالنسبة لتركيا لم يكن لديها اقتناع متماسك بأن الولايات المتحدة الأمريكية ترغب بشكل جدي في تغيير الحكم في سورية على الرغم من تصريحات رئيسها "باراك أوباما" بداية الانتفاضة السورية بأن حكم الرئيس بشار الأسد قد فقد شرعيته فهي تفضل بقاؤه على جلب الإسلام السني المتحالف مع تركيا غير مرحب به إسرائيليا، والذي سيشكل خطرا- كما تدعي الولايات المتحدة الأمريكية- على مكونات المجتمع السوري غير سنية لذلك رفضت- ولا تزال- ترفض أي مقترح قد يتضمن حظرا جوا أو منطقة آمنة للمدنيين.[41]

بهذا زاد التنافر بين الجانين حول هذه المسالة وتحديدا في سنة ٢٠١٢ يأتي ذلك على إثر إخفاق الولايات المتحدة الأمريكية في لعب دور فعال في جلسة مجلس الأمن التي دعت إليها تركيا لمناقشة القضية السورية من باب إنساني على أمل أن تصل إلى فرض منطقة آمنة داخل سوريا يلجأ إليها المدنيون السوريون بدلا من التدفق إلى الخارج ، بحيث لا شيء تغير في هذه المعادلة حتى الآن.

ج - الملف الإيراني : يعد الملف الإيراني أحد أهم نقاط التقاطع ، التوتر ، والانفصام بين الجانبين التركي والأمريكي ، يأتي هذا نظرا الارتباط الدولي الوثيق الذي جمع ويجمع الطرف الإيراني ونظيره التركي خاصة فيما تعلق بالاتفاقيات الثنائية الاقتصادية والعسكرية بين الطرفين ، وبناء على الروابط المتينة تكون تركيا قد عارضت سياسة الولايات المتحدة الأمريكية الرامية لفرض عقوبات على إيران في ما يتعلق بالمجال النووي ، وفي هذا الصدد فقد امتنعت مرات عديدة عن التصويت في الأمم المتحدة بل صوتت ضده في مجلس الأمن ، مما خلف أثار سلبية في العلاقة بين الطرفين إذ أصاب الإحباط لدى الأواسط الأمريكية إيمانا منهم بان تركيا تعدم دعما لوجستيا للبرنامج النووي الإيراني ، ولعل ما زاد الطين بلة هو إبرام الاتفاق الثلاثي مع البرازيل، ملف أسال العرق البارد للأمريكان في حين كاد أن يفقد الأتراك شرعية الولايات المتحدة الأمريكية الدولية ، لكن سرعن ما تغيرت وجه النظر التركية من البرنامج النووي الإيراني بعد الأزمة السورية على الصعيد الرسمي والشعبي ، وجاء هذا التغير بعد الثورات العربية وتحديدا بعد اندلاع الثورة السورية دون أن يعني ذلك الدخول في صراع مباشرة مع إيران [٤٢]، وعليه كاد يكلف هذا الملف الخسارة لكلا الطرفين ، من جانب تركيا خسارة الولايات المتحدة الأمريكية ، يعني خسارة حليف مهم في الشرق الأوسط خاصة في ظل تأخر عضويتها في الاتحاد الأوروبي ، بينما الطرف الأمريكي خسارة تركيا يعني البحث عن حليف ليس بمكانة وموقع تركيا الاستراتيجي في المنطقة .

*وبهذا نخلص للقول أنه كلما زاد تغلغل وانغماس تركيا في مناقشة ملفات الشرق الأوسط كلما زاد تشبث واهتمام أمريكا بها كحليف استراتجي يجب رعايته والحفاظ عليه ، من أجل ضمان وجود دائم وتسجيل حضور قائم في ذات المنطقة التي تشهد تنافس وتصارع كبيرا على ثرواتها الباطنية بصفة عامة ، والطاقوية بصفة خاصة ، يأتي هذا في ظل سيادة سياسة دولية قائمة على مبدأ «لا توجد صدقات دائمة ، ولا توجد عدوات دائمة ، إنما توجد مصالح دائمة ».

الخـاتـمـة .

وفي الختام نخلص إلى أن الحيز الجغرافي الموسوم كنيته بالشرق الأوسط ، أضحى فريسة لذئاب كشرت أنيابها لتطلق العنان لما يسمى بسياسة أنا ومن بعدي الطوفان ، سياسة هجينة أدخلت جل دول المنطقة في دوامة صارع سياسي ، وتقهقر اقتصادي ، وتخبط اجتماعي ، وتراجع فكري وثقافي ، وفي المقابل من كل هذا توافد أجنبي ، تناحر إقليمي ، ونزاع جواري حدودي ، كل هذا جعل للقوى الكبرى يد في المنطقة ، تارة تحت شعار ديمقراطي ، وتارة

41 http://rawabetcenter.com/archives/1820 :عالطالا خيرات 16/03/2016. ةيكيرمألا تاقالعلا - ةيكيرتلا ةيجولوبلا ةيعاملا ىلع ...ةيكيرمألا ةيجيتارتسالا نع قيقحتلا ، ىلع

42 - ريراقت، ةعجارتملا ةوقلاو ةدعاصلا ةوقلا ةلداعم : ايكرتو اكيرمأ، ريكاب نسح ىلع ، 2012 تاساردلل ةيزجلا زكرم ،ص،04.

أخرى تحت ستار إصلاح سياسي، اقتصادي هز كيان هذا الحيز الجغرافي ليبعث ما يسمى نوعا من العنف السياسي ، والانقسام المجتمعي وأمام هذا الوضع الأهون والأرعن تحركت القوى الإقليمية و الدولية كل حسب أهدافه وغايته ، ونخص بالذكر هنا الدور الإقليمي الحثيث لتركيا في مناقشة وبحث جل الملفات والقضايا الشرق الأوسطية العالقة (المياه ، الحدود ، الأكراد النووي) المرهون حلها و تسويتها بصونها لأمنها القومي ، ومن ثمة ضمان دورها الإقليمي الريادي والقيادي ، وفي المقابل من كل هذا سعت والولايات المتحدة الأمريكية باعتبارها القوة رقم واحد في العالم بمبادرات أخذت أشكال متعددة ومختلفة فتراوحت بين التدخل العسكري ، وبين المساعدة الاقتصادية ، وبين الضغط المؤسسي الدولي ، كلها مساعي سمت من خلالها الولايات المتحدة الأمريكية وبالاعتماد على حليف استراتيجي تركي وفي ضمان لتواجدها الدائم في المنطقة ومن ثمة منع أي قوى أخرى لمزاحمتها ، اذا بين نظرية القيادة من الخلف (الولايات المتحدة الأمريكية) ونظرية (التحالف الاستراتيجي المشترك) نمت و توطدت العلاقة بين الطرفين يوما تلوى الأخر .

***في حال استمرار تركيا العمل بمبدأ تصفير المشكلات ، وخاصة إذا رافق هذا المبدأ انفتاح على المستويين الداخلي والخارجي ، وفي حال استمرار ثقة الشعب بالقيادة الحاكمة ، خاصة مع ما تتسم به هذه الأخيرة من حنكة ودهاء سياسي سيجعل كل هذا مجتمعا الإتحاد الأوروبي يبدي رغبته الأكيدة للاستفادة من قوة إقليمية قارة ، وقوة عالمية ناشئة ومؤثرة ألا وهي تركيا لتعزيز كيان هيئته الحكومية الدولية ، ومن ثم ضمان تواجده على المسرح التنافس على الأسواق العالمية في مجابهة غيره من القوى والتكتلات الاقتصادية والتجارية العالمية ، تبقى هذه وجهة نظر خاصة بالباحث ، غير أن هناك من الباحثين من يبدي وجهة نظره باستحالة انضمام تركيا إلى القطار الأوروبي .**

قائمة الهوامش .

<u>أولا بالعربية :</u>

١٠-أحمد محمد، نور الدين . (٨٩٩١)، **<u>تركيا الجمهورية الحائرة</u>** ،(ط)١،بيروت :مركز الدراسات الإستراتيجية والبحوث والتوثيق .

٢٠-ابراهيم، أوزتورك. (٩٠٠٢)□ □□□□ □□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□ □□□□ **8002-2002** ، قطر :الدار العربية للعلوم.

٣٠- أحمد داوود، اوغلو **.(١١٠٢)،<u>العمق الاستراتيجي</u>** ، (ط٢)، قطر : الدار العربية للعلوم ناشرون، مركز الجزيرة للدراسات .

٤٠- إيمان، دني . (٤١٠٢)□ □□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□ □□ □□□□□ □□□□□ □□□□□□□ □□□ □□□□□ □□□□□□□ □ (ط١) ،الإسكندرية ، مكتبة الوفاء القانونية .

٥٠- باهر ، مردان . (٤١٠٢)، □□□□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□ ، بكين .

٦٠- بهاء الدين ،محمد . **دروس مستفادة من السياسة الخارجية التركية الجديدة** ، نقلا عن الموقع:

http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=267533 تاريخ الاطلاع: (٦١٠٢/٣٠/٥١).

٧٠- جليل، معمر علي . (١١٠٢)،**السياسة الخارجية التركية حيال الشرق الأوسط** ، مركز كردستان للدراسات الإستراتيجية ،(<u>□□□□□ أوراق بحثية</u>) .

٨٠-زياد ، طارق الشرطي . (٣١٠٢)،□□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□ □□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□ □□□□□□□ □□ □□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□□□ (ط١)،عمان :مؤسسة

KIRIKKALE UNIVERSITY
KODAMER

الوراق للنشر والتوزيع .

٩٠- يحي، أحمد الكعكي ،**الشرق الأوسط وصراع العولمة** ، (ط١)، بيروت : دار النهضة العربية .

٠١- كعسيس، خليدة . (٨٠٠٢) ، **السياسة الأمريكية في الشرق الأوسط بعد أحداث ١١ سبتمبر ١٠٠٢ مشروع الشرق الأوسط الكبير،** □□□□□□ □□□□□□ □□□□ □□□□□□□□ □□□□□ □□□□□□□□□□ □□ □□□□□□□ □□□□□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□ □□□□□□□ □□□□□□ ، كلية العلوم السياسية والإعلام ، قسم العلوم السياسية والعلاقات الدولية ، جامعة الجزائر .

١١- لقمان عمر محمود، النعيمي . (٨٠٠٢) ، كرتيا في تارتسإلايجية رمألايكية
ةرصاعملا *:* ةسارد في روطت تاقالعلا كرتلاية رمالايكية دعب
□□□□□□ □□□□□□□□ ***8002-1991*** ، الموصل : مركز الدراسات الإقليمية .

٢١- محمد، نور الدين. (٩٠٠٢) سلا،يةسا جراخلاية ***....*** سسأ تازكترمو ، قطر
الدار العربية للعلوم .:

٣١- سليم، كاطع علي .تاموقم ةوقلا رمألايكية اهرثأو في ماظنلا
لودلاي ، ةلجم تاسارد لودية ، العدد الثاني والأربعون.

٤١- مكسيم ، لوفابر .(٦٠٠٢)، سلايةسا جراخلاية رمألايكية ،(ط١) ، بيروت :
عويدات للنشر والطباعة .

٥١- محمد، أزعر . (٢٩٩١)،**السياسة الأمريكية اتجاه المنطقة العربية والتوازنات بعد حرب الخليج** ، □□□□
لبقتسم ملاعلا مالسإلاي العدد ٧٠.

٦١- ممدوح، محمود مصطفى منصور . عارصلا رمألايكي فوسلايتاي في
□□□□□□ □□□□□□□ ، القاهرة: مكتبة مدبولي.

٧١- ناجي صادق، شراب . (٢١٠٢)، **مشروع الشرق الأوسط الكبير وأثره على النظام الإقليمي العربي** ، □□□□□□ □□□□□□ □□□□ □□□□□□□□ □□□□ □□□□□□□□□□ □□ □□□□□□□ □□□□□□ □□□□□□□ ، كلية الآداب والعلوم الإنسانية ، جامعة الأزهر ، غزة .

٨١- علي حسن ،باكير .(٢١٠٢)، **أمريكا وتركيا : معادلة القوة الصاعدة والقوة المتراجعة** ،□□□□□□□ ، مركز الجزيرة للدراسات .

٩١- عقيل سعيد ،محفوض. (٢١٠٢) ،**السياسة الخارجية التركية الاستمرارية –التغيير** ،(ط١)،بيروت : المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات .

٠٢- عقيل، سعيد محفوظ . (٦٠٠٢)**المؤسسة العسكرية والسياسة العامة في تركيا :دراسة في جدليات المجتمع والدولة والسياسة الخارجية،** □□□□□□□ □□□□□□ □□□□ □□□□ □□□□□□□□□□ □□ □□□□□□□□□ □□□□□□□□ ، □□□□□ □□□□□□□□□ ، قسم الاقتصاد والعلاقات الدولية، جامعة حلب.

١٢- علي حسن، باكير وآخرون. (٩٠٠٢) ،**تركيا :** ةلودلا عمتجملاو تاموقملا جلايو -
سيساية جلاويو تارتسإيجية جذومنلا لقإلايمي ءاقترالاو
ملاعلاي، قطر :الدار العربية للعلوم.

٢٢- علي دعسان، الهقيش. (٢١٠٢) ،**السياسة الخارجية الأمريكية تجاه حركات الإسلام السياسي في العالم العربي ١١٠٢-١٠٠٢** □□□□□□ □□□□□□ □□□□ □□□□□□□□□ □□□□ □□□□□□□□□□ □□

40

بحث بعنوان :

«العلاقة بين الإسلام والسياسة: رؤية جديدة»

إعداد : أ . د . مشهور الحبازي

كلية الآداب – جامعة القدس

moc.liamtoh@izabahm

مقدّم إلى :

المؤتمر الدوليّ الثاني « الديمقراطية والدول والجهات غير الحكوميّة الفاعلة في الشرق الأوسط : الدولة في الشرق الأوسط بين اليمقراطية والعناصر الخارجية « .

جامعة قريق قلعة – الجمهورية التركية

٦٢ – ٩٢ رجب ٧٣٤١ / ٤ – ٧ /٥ / ٦١٠٢

ملخص بحث بعنوان :

« العلاقة بين الإسلام والسياسة : رؤية جديدة «

يختلف الباحثون حول العلاقة بين الدّين والسّياسة بعامة ، و يكادون يتّفقون حول علاقة الدّين الإسلاميّ بالسياسة ، حيث يُصر أكثر الباحثين – من غير دليل - على ضرورة فصل الإسلام عن السياسة ، ويعتبرون أي ربط بين الاسلام والسياسة غير مقبول ، بل يذهبون إلى محاربته بعدما عمدوا إلى تشويهه بتسميته « الإسلام السياسي « ، ولذلك يعمدون إلى منع إنشاء احزاب إسلامية ، أو حتى ربط أي حزب بالإسلام ، فيما أغلب بلدان العالم لديها أحزاب دينية صريحة ، ومرتبطة بالدين ، لا بل تطالب بإقامة دولة دينية .

إنّ العمل الجاد الذي يقوم به هؤلاء الباحثون من أجل الفصل بين الإسلام والسياسة ، فيما يطبقه الساسة في الغرب والشرق عبر ممارسات كثيرة في العالم الإسلامي ليس جديدًا كما قد يتبادر إلى أذهان بعض الناس ، وليس مُرتبطًا بالأحداث التي تشهدها المنطقة المُسماة الشرق الأوسط – تجاوزًا – هذه الأيام ، بل يعود إلى نهاية الحرب العالمية الأولى فعليا ، وممارسة ، فيما يرى كثيرون أنه يعود إلى بداية الدعوة الإسلامية ، وبدء انتشارها خارج شبه الجزيرة العربية، حيث عمل الغرب والشرق على القضاء على الدولة الإسلامية الوليدة ، وكانت المحاولة الكبيرة عندما احتل نابليون مصر حيث وجّه السلطان العثماني سليم الثالث رسالة إلى شريف مكّة المكرّمة غالب بن مُساعد وضّح له فيها أهداف نابليون ما أدّى إلى نجاح المسلمين في طرد الحملة الفرنسية وإفشالها.

بعد نهاية الحرب العالمية الأولى تمكّن الغرب النّصراني من تحقيق أهدافه التي سعى إليها قرونًا عديدة حيث أنهى الخلافة الإسلامية ، وفتّت البلدان الإسلامية ، وزرع فيها بذور الخلافات التي ما زال يستغلها ؛ لاثارة الفتن والنزاعات بين المسلمين كلما شك بامكانية حصول تقارب بين هذه الدولة الإسلامية أوتلك ، وها هو اليوم يستغلها أبشع إستغلال لاثارة النزاعات والحروب بين المسلمين في كل من : العراق وسوريا واليمن وليبيا وغيرها.

في هذا البحث سأتحدّث عن العلاقة بين الإسلام والسياسة، وحقيقة الإسلام كونه الدّين الذي ارتضاه الله، سبحانه، للناس كافة، والمخططات التي استخدمها وما يزال الغرب من أجل منع إعادة الوحدة الإسلامية عبر الخلافة أو أي شكل من أشكال الوحدة الحقيقية.

SUMMARY

The relationship between Islam politics: a new outlook

The relationship between Islam and politics is controversial in general but many insist on separating the relationship between Islam and politics claiming that not separating them is unacceptable. They defame this relationship by calling it "political Islam". They try to prohibit the establishment of Islamic parties or the association of Islam with any political party although many countries in the world have such parties which call for theological states.

The serious effort exerted by many scholars to separate between Islam and politics has always been promoted by western and eastern politicians which is not new and not related to current events taking place in the middle east but started by the end of the first world war; Some, even, claim that it started by the emergence of Islamic Dawa outside the Arab Peninsula when the West and the East started their efforts to stop the newly emerging Islamic state. The biggest attempt was when Napoleon occupied Egypt leading the ottoman sultan Salim the Third to address the Sharief of Mecca, Galeb bin Musaed, explaining to him Napoleon's malicious objectives leading the Muslims to fail his campaign.

After the end of first world war, the Christian West succeeded in accomplishing their objectives in ending the Islamic caliphate leading to the Caliphate break down into separate states causing animosity between the Muslims which the West exploits to maintain their disunity like in Syria, Iraq, Yemen , and Libya and others.

In this study, I will tackle the relationship between Islam and Politics and the tactics and plans used by the West to prevent the unification of Muslim countries as one caliphate or any other form.

الإسلام والسياسة: رؤية جديدة

تقديم

السؤال الذي لا بدّ من طرحه في بداية هذا البحث هو: ما هو المحرّك الأساس للبشر نحو الوحدة والتّوحّد؟ هل هو القوميّة، أم اللّغة، أم التاريخ، أم الدّين ، أم غيرذلك؟

أجاب كثيرون عن هذا السؤال بوضوح، فالغرب النّصراني قال في أكثر من مناسبة إنّ المحرّك الأساس هو: الدّين. وأمثلة ذلك كثيرة أذكر منها:

1- صموئيل هنتنجتون في كتابه « صدام الحضارات» ، قال: «العودة إلى الأصول وإحياء الدّين ظاهرة عالمية، وقد تبدّت في أوضح صورها في التوكيد الثقافي وتحدّيات الغرب الّتي جاءت من آسيا ومن الإسلام». وقال عن تأثير بابا روما وآية الله الخميني في إنهاء أنظمة الحكم غير الدينيّة : «البابا كانَ عاملاً مركزيًا في إنهاء النظام الشيوعي في بولندا، وآية الله في إسقاط نظام الشاه في إيران».

2- بابا روما بنديكتوس السادس عشر كانَ لا يعترف بأي دين آخر غير المسيحيّة الكاثوليكية، وقد بدأ عهده في منصبه البابويّ بمعاداة الدّين الإسلاميّ فقال: «إنّ محمّدًا لم يأت إلّا بما هو سيّيء وغير إنسانيّ، كأمره بنشر الإسلام بحدّ السيف». ثم قال: «إن العقيدة المسيحيّة تقوم على المنطق، لكنّ العقيدة الإسلاميّة تقوم على أساس أنّ إرادة الله لا تخضع لمحاكمة العقل أو المنطق».

وحول رغبة تركيا الانضمام إلى الاتحاد الأوروبي كانَ قوله فصلاً بالنسبة لكثير من السياسيين الأوروبيين الذين عارضوا انضمامها؛ سرًّا وعلانية ، فقد أراح بتصريحاته هؤلاء جميعًا فقال: «ينبغي على تركيا أن تبحث عن مستقبلها في منظومة الدول الإسلاميّة وليس في الاتحاد الأوروبيّ، ذي الجذور المسيحيّة ... لقد كانت تركيا دائمًا في تباين مستمرّ مع أوروبا، وإن ارتباط تركيا بأوروبا يمكنّ أن يكون خطأً».

3- الرئيس الأمريكي جورج بوش الأب عندما قرأ إعلان الحرب على العراق في إحدى الكاثدرائيات وبحضور أربعة رؤساء أمريكيين سابقين صرّح بأن ما يقوم به هو حملة صليبية، ثم أعلن أن ذلك ليس إلّا زلّة لسان.

4- رئيس وزراء فرنسا هتف في إحتفال مسكونيّ بعد أحداث ١١ أيلول ٢٠٠١ بنشيد «ليبارك الرّب أمريكا».

5- موشيه آرنس، وزير دفاع إسرائيلي سابق، كتب مقالاً في صحيفة هآرتس الإسرائيلية بعد الأحداث الّتي شهدتها العاصمة الفرنسيّة باريس، تساءل فيه عمّا إذا كانت تلك الأحداث تشبه ما قاله صموئيل هنتنجتون بأن المواجهات الكبرى في المستقبل ستحدث على امتداد خطوط الصدع الثقافيّة الّتي تفصل بين الحضارات. ثمّ أردف بسؤال أكثر وضوحًا حول الإسلام فقال: هل نشهد اليوم صدامًا بين الحضارات ؟ حرب الإسلام ضد الحضارة الغربيّة ؟ وأجاب على التساؤل بأن الإسلام الراديكالي أعلن الحرب على الغرب المسيحيّ ، وأنّ منفذي الهجوم على صحيفة شارلي إبدو الفرنسيّة الّتي أساءت للرّسول محمّد بن عبدالله ، صلّى الله عليه وسلّم، صرخوا: الله أكبر، وأنّهم آمنوا أنّهم يفعلون ذلك باسم الله.

وقد لام موشيه آرنس الغرب المسيحيّ لأنه لم يفعل الشيء نفسه عندما قتل أربعة يهود في كنيس بالقدس، مؤكدًا أنّ أجزاء من العالم الإسلاميّ تُدير حربًا دينيّة ضد أوروبا، وهم يعتبرون إسرائيل جزءًا لا يتجزأ من الثقافة الأوروبيّة. وأنّ ما يُظهره الغرب المسيحيّ ممّا سمّاه آرنس تفهم الغرب للإرهاب الإسلاميّ ضد إسرائيل واليهود لا يوفّر لهم الحصانة أمام عمليات مُشابهة. وأنّ على الغرب المسيحيّ أن يفهم أنه مُشترك مع إسرائيل في كونه هدفًا مشروعًا لما أسماه الإسلام الراديكالي.

6- بطريرك روسيا كيريل ظهر مع الرئيس الروسي فلاديمير بوتين عندما أعلن الحرب على الشعب السوري لصالح النظام الطائفي النّصيريّ يوم ٢٠١٥/٩/٠٣، وقال: إن إعلان الحرب قرار مسؤول ، وأن الحرب هي حرب

مقدّسة، وبارك الجنود الذين يشاركون فيها. وكان أعلن خلال حملة بوتين الانتخابيّة لفترة ثالثة أن بوتين «معجزة الرب»، وأنه «إصلاحيّ أرسلته العناية الإلهية لينقذ البلاد».

كما أنّ الرئيس الروسي انتقد الرئيس التركي رجب طيب أردوغان بعد إسقاط سلاح الجو التركي طائرة حربيّة روسيّة عندما اخترقت الأجواء التركيّة، بأنّه يعمل منذ سنوات على أسلمة الشعب التركيّ، وكأنّ الشعب التركي ليس مُسلمًا بالأساس، لا بل إنّهم يريدونه بعيدًا عن الإسلام؛ لأنّ ذلك يُسهّل السيطرة عليه واستعباده.

ونسي بوتين أنّ جوزيف ستالين رئيس الاتحاد السوفياتي، الذي كانَ يدّعي الشيوعيّة، قام عام ٣٤٩١م بإعادة إنشاء مؤسسة البطريركيّة الروسيّة الأرثوذكسيّة، بعد عقود من العداء بين البلشفية والكنيسة، وذلك لإيمانه بأنّ النّصر في المعركة بحاجة إلى عامل معنوي يُضاف إلى قوة السلاح.

كما أنَّه هو نفسه عندما تولّى حكم روسيا الاتحادية مزج بين الرؤيتين الدّينية والقوميّة، ووظّف الكنيسة لشغل الفراغ الأيديولوجيّ الذي تركه سقوط الاتحاد السوفياتيّ، وزاد المشاعر المعادية للمسيحيّة الكاثوليكيّة. وعمل على حلّ الخلاف بين الكنيسة الأرثوذكسية الروسيّة، والأرثوذكس خارج روسيا ووحدهما في أيار ٧٠٠٢م بعد (٠٨) عامًا من الانفصال، ونصّب نفسه مُدافعًا عن الأرثوذكس في العالم، وظهر ذلك بوضوح في حرب البوسنة والهرسك حيث لعب وزير خارجيته سيرغي لافروف دورًا مهمًا في قتل المسلمين وتمكين عصابات الصّرب من ارتكاب المجازر بحقّهم.

7- إسرائيل تعلن باستمرار أنّها دولة اليهود، وتطالب ومعها الولايات المتحدة الأمريكيّة، السلطة الوطنية الفلسطينية الاعتراف بإسرائيل دولة يهودية، وذلك على الرغم من المخاطر الّتي يحملها مثل هذا الاعتراف.

8- الشيعة وبموافقة الغرب تمكّنوا من إقامة دولة لهم في إيران، واستطاعوا بدعم الغرب النصرانيّ من التمدّد إلى: العراق، وسوريا، ولبنان، واليمن، بهدف إقامة دولة شيعية واحدة، تكون حاجزًا بين دول العالم الإسلاميّ غير العربيّة، ودول العالم الإسلاميّ العربيّة، وذلك لتحقيق الهدف المشترك للمسيحيين واليهود والشيعة بمنع إقامة دولة إسلاميّة، وهناك ضغط كبير ومحاولات واضحة من تلك القوى الدّينية الثلاثة لضرب الدول الإسلاميّة الفاعلة مُمثّلة بتركيا والمملكة العربيّة السعودية ومنعها من إقامة أي شكل من أشكال التحالف والتعاون والوحدة.

9- الشيعة مُمثلين بإيران ، تمكّنوا من إقامة نظام ولاية الفقيه من دون ضجة تُذكر _ تقريبًا _ وهم يعلنون صباح مساء ، أنهم يدافعون عن الشيعة في العالم ، ويُمارسون كل الأساليب اللازمة من أجل تحقيق أهدافهم ، والتي تمثلت بشكل واضح في ظل ما يحدث في سوريا والعراق واليمن ، حيث تمّ إقامة تحالف سياسي وديني بقيادة إيران وعضوية القادة السياسيين والدينيين الشيعة في البلدان السابقة ، وأكدوا أهدافهم الدّاعية إلى إقامة دولة شيعية ، وحماية الأماكن الشيعية المقدسة في العراق وسوريا ، واعتبارها أماكن حجّ ، بعيدًا عن تعاليم الإسلام الذي يدعونه، ثمّ أقامو عشرات المليشيات الشيعية ، وسمّوها بتسميات طائفية ، ودعوا الشيعة في كل أنحاء العالم للتطوع في صفوف تلك المليشيات، وقتل المسلمين بحجة محاربة مَنْ اتفقت قياداتهم مع قيادات الغرب النصراني وروسيا النصرانية الأرثوذكسية ، على تسميتهم تارة باسم « الإرهابيين « ، وثانية باسم « التكفيريين « وثالثة باسم « المتطرفين « ورابعة باسم « الجهاديين «، وخامسة يمزجون بين هذه المسمّيات ، وربما يخرجون مستقبلًا بتسميات أخرى ، وقد حصلت الميليشيات الشيعية على فتاوى من قيادات التشيع في العالم بقتل المسلمين بكل الطرق الممكنة ، وقد صدرت تلك الفتاوى في كل وسائل الإعلام المتاحة ، كما أنّ أفراد الميليشيات وقياداتهم يبثون إحتفالات طائفية وهم يمارسون ابشع طرق التعذيب والقتل ضد المسلمين وبضمنها الحرق وتقطيع الأعضاء وخلعها والسحل في الطرقات ولا أحد في هذا العالم الظالم يُدين ذلك بما فيه ما يُسمى مجلس الأمن والأمم المتحدة ومنظمات حقوق الإنسان ، اللهم سوى دعوات خجولة تصدر ما بين فينة وأخرى .

مقابل ذلك التمسك بالدّين من قبل العالم المسيحيّ واليهوديّ والشيعيّ يُمنع على المسلمين مجرّد التفكير بالوحدة الإسلاميّة مهما كان شكل هذه الوحدة، كما يُمنع مجرّد التفكير بإعادة الخلافة الإسلاميّة، ومن هنا يشنّ الغرب وغيره بطرق مختلفة؛ تلميحًا وتصريحًا حملات إعلاميّة ضد ما يُسمونه رغبات الرئيس التركي رجب طيب أردوغان في الدفاع عن المسلمين المظلومين في أنحاء العالم، ويتهمونه بأنه يسعى لإعادة السلطنة العثمانيّة. وكأنّ ذلك شيء معيب وإجرامي، فيما كلّ الشعوب تعتز بدينها وتاريخها وثقافتها.

ومع الأسف فإنّ كثيرين من الزعماء العرب والمسلمين يتساوقون مع الطرح المسيحيّ واليهوديّ والشيعيّ بعدم الدّعوة

إلى الوحدة الإسلاميّة، ويمنعون في بلادهم إنشاء أحزاب ترتبط بالإسلام بأي شكل من الأشكال، لا بل إن قوانين بعض الدول تمنع إنشاء أحزاب على أسس دينية، وتعلن بعضها؛ تلميحًا أوتصريحًا، مُعاداتها للدولة الإسلاميّة، وتُحرّض على عدم السماح بظهورها بأي شكل من الأشكال. كما يحرص الزعماء العرب والمسلمون على التأكيد - بمناسبة وغير مناسبة - على عدم تحويل الصراع مع إسرائيل والغرب إلى صراع ديني وذلك على الرّغم من كلّ الحقائق السابقة.

وقد صدر دعم إسلاميّ من مفتي المملكة العربيّة السعودية لتركيا عندما تعرّضت لتهديد روسي، حيث أعلن أن إستانبول ثغر من ثغور الإسلام، مع ما يعنيه هذا المصطلح التاريخيّ والدّيني في الثقافة الإسلاميّة، لكنّ أحدًا لم يَعُدْ يتحدّث به.

إنّ ما سبق وغيره يؤكد بوضوح أن العامل الأساس المحرّك للشعوب نحو الوحدة والتّوحّد هو العامل الدّيني، وبذلك فإنّ المسيحيين واليهود والشيعة يحرصون على عدم السماح بقيام دولة إسلاميّة واحدة ؛ لأنهم يعرفون تبعات ظهور هذه الدولة لما تتمتّع به من: اقتصاد، وعدد سكان، ومساحة جغرافية، وقدرات غير متاحة لأي من الديانات السابقة.

شرق أوسط أم عالم إسلاميّ ؟!

ينعقد هذا المؤتمر تحت عنوان « الديمقراطية والدول والجهات غير الحكوميّة الفاعلة في الشرق الأوسط : الدولة في الشرق الأوسط بين اليمقراطية والعناصر الخارجية» «، وهذه التسمية « **الشرق الأوسط**» هي تسمية استعمارية فرضتها بريطانيا وأوروبا، حيث جعلت نفسها مركز العالم وقاعدته، ونظرت إلى العالم بالنسبة إليها، فالأقرب شرق أدنى، والأبعد شرق أقصى، والوسط شرق أوسط.

وهذه تسمية تصبُّ في الهدف الأوّل، وهو محاربة الإسلام والوحدة الإسلاميّة، وعدم السماح حتى بذكر الإسلام ودوله على ألسنة الناشئة في هذه المنطقة من العالم. وتحقّق هدفًا آخر ثقافيًا ودينيًا وهو عدم ربط أهل هذه المنطقة المسلمين بدينهم وتاريخهم وثقافتهم، حيث لا أحد يذكر تقسيم ابن خلدون في مقدّمته الرائعة لكتاب «العبر وديوان المبتدأ والخبر في أيام العرب والعجم والبربر ومن عاصرهم من ذوي السلطان الأكبر». حيث قسّم العالم إلى ثلاث مناطق جغرافية هي:[١]

1- الشمال ووصفهم بصفات الشجاعة والتفكير والأهلية للحكم.

2- الوسط ووصفهم بالاعتدال في الأجسام والأخلاق والمعاش وفيهم ظهرت الأديان.

3- الجنوب: ووصفهم بالكسل والميل للهو، والرضوخ لأهل الشمال.

وعلى الرغم من وجود هذه القسمة في كلّ قطر من أقطار العالم، ومن وجود بعض تلك الصفات إلى حدّ ما في أهل البلد الواحد وفقًا لتقسيم ابن خلدون إلّا أنّه يجب ملاحظة أن الوسط يضم العالم الإسلاميّ الذي يمتدُّ من المملكة المغربيّة غربًا إلى تركستان شرقًا ومن القوقاز و تركيا شمالاً إلى الصومال واليمن جنوبًا، فأهل هذه المنطقة في الأصل هم أهل الدّين والمعتدلون في كلّ شيء، ولعلّ ابن خلدون أخذ هذه القسمة استرشادًا بما جاء في القرآن الكريم بالنسبة لأمة الإسلام، فقد قال تعالى: **(كَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِّتَكُونُواْ شُهَدَاء عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا)**[٢].

لماذا كل هذا العداء للإسلام ؟!

ما سبق وغيره كثير ، يُثير جملة من الأسئلة حول حقيقة هذا العداء الثلاثي المشترك للإسلام ،

والمسلمين ، ولماذا يحرص هؤلاء كلهم على منع عودة الوحدة الإسلامية مُمثلة بعودة الخليفة المسلم ، باعتباره الديني والدنيويّ ؟ والإجابة عن ذلك باختصار يمكن ان تكون حسب الآتي :

نظرة الإسلام للإنسان والكون

لقد كرّم الإسلام الإنسان من دون النظر إلى لونه، وعرقه، ودينه، ومكان سكناه؛ كرّمه باعتباره ابن آدم، عليه السلام، الذي فضّله الله، سبحانه وتعالى، على كثير ممّن خلقهم، قال تعالى:**(وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلاً)**[٣].

وآدم، عليه السلام، اختاره الله وذريته من الأنبياء، واصطفاه لمهمة إعمار الأرض، والاستخلاف فيها على العالمين

كلّهم، مَنْ نعرفهم ومَنْ لا نعرفهم، فقد قال تعالى: **(إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ، ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِن بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ)**(٤).

وقد هيأ الله، سبحانه وتعالى، بمقتضى عدله آدم للمهمة التي خلقه من أجلها ألا وهي، إعمار الأرض، فعلّمه كلّ ما يحتاج إليه في مهمته، قال تعالى: **(وَعَلَّمَ آدَمَ الأَسْمَاء كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلاَئِكَةِ فَقَالَ أَنبِئُونِي بِأَسْمَاء هَؤُلاء إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ، قَالُواْ سُبْحَانَكَ لاَ عِلْمَ لَنَا إِلاَّ مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ)**(٥).

واقتضت حكمة الله أن يحصل ما حصل بين آدم، عليه السلام، وإبليس، لعنة الله عليه، بحيث تتحقق مهمّة الاستخلاف في الأرض وإعمارها إلى حين، قال تعالى: **(وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلاَئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الأَرْضِ خَلِيفَةً)**(٦). فأنزل الله، سبحانه، آدم وزوجه إلى الأرض لإعمارها قال: **(وَقُلْنَا اهْبِطُواْ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ)**(٧).

ولمّا كانَ الشيطان عدوًا لآدم وذريته في الأرض، ونظرًا لطبيعة الإنسان في النسيان وعدم الاهتداء، فقد تكفّل الله سبحانه بأن يرسل بين الحين والآخر على بني آدم رسلاً لهدايتهم فقال: **(قُلْنَا اهْبِطُواْ مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّي هُدًى فَمَن تَبِعَ هُدَايَ فَلاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ، وَالَّذِينَ كَفَرُواْ وَكَذَّبُواْ بِآيَاتِنَا أُوْلَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ)**(٨).

وشاءت قدرة الله أن يختلف بنو آدم، بعد أن كانوا أمة واحدة، فأنزل عليهم الرّسل ليرشدوهم وليوضّحوا لهم ما اختلفوا فيه من شؤون حياتهم قال تعالى: **(كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُواْ فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلاَّ الَّذِينَ أُوتُوهُ مِن بَعْدِ مَا جَاءتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ لِمَا اخْتَلَفُواْ فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَن يَشَاء إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ)**(٩). وقال: **(وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلاَّ أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُواْ)**(١٠).

وكانَ الاختلاف سنة من الله لحكمة أرادها، قال تعالى: **(وَلَوْ شَاء رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلاَ يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ، إِلاَّ مَن رَّحِمَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لأَمْلأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ)**(١١).

وشاءت قدرة الله اختلاف البشر في اللسان والمكان، فبعث الله لكلّ أمة رسولاً خاصًا بها لهدايتهم قال: **(وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولاً أَنِ اعْبُدُواْ اللَّهَ وَاجْتَنِبُواْ الطَّاغُوتَ فَمِنْهُم مَّنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُم مَّنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلاَلَةُ)**(٢١).

وقال في اختلاف الألسن باعتباره آية من آياته سبحانه: **(وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَاخْتِلاَفُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالِمِينَ)**(٣١).

وتتابع إرسال الرسل على الأمم لهدايتها قال تعالى: **(ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا كُلَّ مَا جَاءَ أُمَّةً رَّسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَأَتْبَعْنَا بَعْضَهُم بَعْضًا وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ فَبُعْدًا لِّقَوْمٍ لاَّ يُؤْمِنُونَ)**(٤١). وأكد ، سبحانه وتعالى، أنه ما وجدت أمة من بني آدم إلاّ وأرسل لها رسولاً ينذرها ويبشرها قال تعالى: **(إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَإِن مِّنْ أُمَّةٍ إِلاَّ خَلا فِيهَا نَذِيرٌ)**(٥١). ويكون الرسول حجة على أمته يوم القيامة قال تعالى: **(وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ وَهُمْ لاَ يُظْلَمُونَ)**(٦١). وكانَ عدل الله يقتضي أنْ أرسل لكلّ أمة رسولاً بلسانها (لغتها) التي تعلمها قال تعالى: **(وَمَا أَرْسَلْنَا مِن رَّسُولٍ إِلاَّ بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاء وَيَهْدِي مَن يَشَاء وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)**(٧١).

الإسلام هو دين الله ، سبحانه ، المُرتضى للبشر كافة

وقد جعل الله الإسلام دينه، الذي لا دين غيره في الأرض، منذ خلقها واستخلف الإنسان فيها، وجعل الله نبيّه محمّدًا، صلّى الله عليه وسلّم، آخر أنبيائه، وخاتم رسله، فأنزل عليه القرآن الكريم، بلسان الأمة التي أُرسل إليها، وهي الأمة العربيّة، ولسانها العربيّ. الذي هو لسان أهل الجنّة، ولمّا كانَ الإسلام دين الله في الأرض، ومحمّد ، صلّى الله عليه وسلّم، خاتم الأنبياء، فقد جعله رسولاً للناس كافة، مهمّا اختلفت ألوانهم، وألسنتهم، وأعراقهم، وأماكن وجودهم ، قال تعالى: **(إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الإِسْلاَمُ)**(٨١). وقال: **(وَمَن يَبْتَغِ غَيْرَ الإِسْلاَمِ دِينًا فَلَن يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ)**(٩١). وجعل التوفيق والهداية للإسلام من الله تعالى: **(فَمَن يُرِدِ اللَّهُ أَن يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلإِسْلاَمِ وَمَن يُرِدْ أَن يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا)**(٢٠).

ولذلك ارتضى الله لأمة محمّد، صلّى الله عليه وسلّم، الإسلام دينًا، قال تعالى: **(الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الإِسْلاَمَ دِينًا)**(٢٢).وقال تعالى: **(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلاَّ كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ)**(٢٢). وقال تعالى: **(يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِن رَّبِّكُمْ فَآمِنُواْ خَيْرًا لَّكُمْ وَإِن تَكْفُرُواْ فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا)**(٣٢).

وهدف إرسال الرسل هو عدم احتجاج النّاس أمام الله يوم القيامة بالجهل وعدم المعرفة قال، تعالى، في مخاطبة سيّدنا محمّد، صلّى الله عليه وسلّم، مبينًا له أن إرسال الرسل ومنهم محمّد، صلّى الله عليه وسلّم، لكي لا يترك أمام النّاس كافة حجّة يحتجوّن بها يوم القيامة، قال: **(رُّسُلاً مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلاَّ يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا)**(٤٢).

ولمّا كانَ الإسلام دين الله الذي ارتضى للناس كافة، فقد أمر الله سيّدنا محمّد، صلّى الله عليه وسلّم، بعد مدّة من الدعوة أن يعلن هذا الدّين - و تكفّل له الله ، سبحانه وتعالى ، بأن يعصمه من النّاس - ويدعو النّاس كافة له، لكي يحقّق حجّة الله على النّاس، بأنه ارتضى لهم دينًا هو الإسلام، وجعل له كتابًا هو القرآن الكريم، قد كفله بالحفظ وعدم التخليط، والتغيير والتبديل، وكلّف نبيًّا بنشره والدّعوة إليه وجعل الدّعوة إليه مهمّة كلّ مسلم إلى أن يرث الله الأرض ومَنْ عليها. قال تعالى: **(فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ)**(٥٢). وقال: **(يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ وَإِن لَّمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ)**(٦٢). وقال تعالى في حفظ القرآن: **(إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ)**(٧٢). وقال تعالى: **(بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ، فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ)**(٨٢).

ثم قيّد الله الدّعوة إلى الإسلام بأنّها يجب أن تكون بالحكمة والموعظة الحسنة قال، تعالى: **(ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُم بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ)**(٩٢).

وكانَ من نتيجة هذه الدّعوة أَنْ انقسم النّاس إلى قسمين لا ثالث لهما، المؤمنون والكافرون، المؤمنون يقاتلون في سبيل الله، والكافرون في سبيل الشيطان قال تعالى: **(الَّذِينَ آمَنُواْ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُواْ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُواْ أَوْلِيَاء الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا)**(٠٣).

ولمّا كانت مهمّة الرّسول، صلّى الله عليه وسلّم، ومِنْ بعده المسلمين هي الدعوة إلى الله، وإبلاغ الإسلام للنّاس كافة، فإنّ الله أمر نبيّه والمسلمين بأن ليس عليهم إلاّ البلاغ، ولا إكراه في الدّين، قال تعالى: **(وَقُل لِّلَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ وَالأُمِّيِّينَ أَأَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُواْ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَّإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلاَغُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ)**(١٣). وقال: **(مَّا عَلَى الرَّسُولِ إِلاَّ الْبَلاَغُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ)**(٢٣). وأمرهم بالطاعة وحذّرهم من المعصية قال تعالى: **(وَأَطِيعُواْ اللّهَ وَأَطِيعُواْ الرَّسُولَ وَاحْذَرُواْ فَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُواْ أَنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلاَغُ الْمُبِينُ)**(٣٣). وقال: **(قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُم مَّا حُمِّلْتُمْ وَإِن تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلاَّ الْبَلاَغُ الْمُبِينُ)**(٤٣).وقال تعالى: **(لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىَ لاَ انفِصَامَ لَهَا وَاللّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ)**(٥٣).

الحاكمية في الإسلام لله وحده ثمّ لرسوله

وقد جعل الله ، سبحانه وتعالى، الحكم بين النّاس- كلّهم من دون إستثناء- له وحده من دون غيره ، فهو يتولّى أمرهم، ويحكم بينهم فيما اختلفوا به يوم القيامة، وأمر رسوله والمسلمين بذلك، فلا نتدخل في شؤونهم قال تعالى: **(أَلا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ أَوْلِيَاء مَا نَعْبُدُهُمْ إِلاَّ لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ)**(٦٣).وقال تعالى: **(إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ)**(٧٣).

ذلك أَنَّ مهمّة الرّسول، صلّى الله عليه وسلّم، الدّعوة ، وعدم إرغام النّاس على اتباع رسالته، فواجبه إبلاغهم بالإسلام وماهيته، ودعوتهم إلى اتّباعه فمَنْ شاء فليؤمن ومن شاء فليكفر قال تعالى: **(وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَاء فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاء فَلْيَكْفُرْ)**(٨٣). وليس ذلك فحسب، بل أدّبَ الله المسلمين في تعاملهم مع الكافرين، بالانسحاب من مجالسهم إن مسّ حديثهم عقيدة المسلمين، فإنْ فاءوا وعادوا لقواعد الاحترام المتبادل ، عادوا للتعامل بالمثل قال: **(وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلاَ تَقْعُدُواْ مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُواْ فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذًا مِّثْلُهُمْ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا)**(٩٣).

كما أمر الله ، سبحانه، المسلمين أن لا يُبادروا إلى سبّ غيرهم لكي لا يكونوا سببًا في سبّ الله من غير علم بتبعات سبّهم قال ، تعالى: **(وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ فَيَسُبُّواْ اللّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ إِلَى رَبِّهِم مَّرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ)**(٠٤).

النصر للإسلام والمسلمين

وقد تكفّل الله للمسلمين الذين يطيعونه ويطيعون رسوله، بإظهار الإسلام على غيره من الديانات في أكثر من آية من آيات القرآن الكريم، قال تعالى: **(يُرِيدُونَ أَن يُطْفِئُوا نُورَ اللّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللّهُ إِلاَّ أَن يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ، هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ)**(١٤). وقال: **(هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ**

لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا)[٣٤]. وقال: **(يُرِيدُونَ لِيطفئوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ، هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ)**[٣٤].

كما طمأن الله المسلمين بأن النّصر من عنده، سبحانه، لا يقوم على شيء ممّا يعتقده النّاس في هذه الحياة الدّنيا إلاّ أمرين هما: الإعداد والإيمان بالله وإخلاص العمل لنصرة دينه، والدّعاء، قال تعالى: **(وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُواْ لِي وَلْيُؤْمِنُواْ بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ)**[٤٤]. وقال: **(وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ)**[٥٤].وقال تعالى: **(وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِن دُونِهِمْ لاَ تَعْلَمُونَهُمُ اللّهُ يَعْلَمُهُمْ)**[٦٤].

ومع الإعداد والدّعاء، فإنّ النّصرَ دائمًا من الله، تعهّد به للمؤمنين، قال تعالى: **(إِن يَنصُرْكُمُ اللَّهُ فَلاَ غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَن ذَا الَّذِي يَنصُرُكُم مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ)**[٧٤]. وقال: **(وَلَيَنصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ)**[٨٤]. وقال: **(إِنَّا لَنَنصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الأَشْهَادُ)**[٩٤]. وقال: **(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ)**[٠٥]. وقال: **(وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ)**[١٥].وقال تعالى: **(ومَا النَّصْرُإِلا مِنْ عِنْدِ اللهِ الْعَزِيزِ الحَكِيمِ)**[٢٥]، وقال: **(وَمَا النَّصْرُ إِلاَّ مِنْ عِندِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ)**[٣٥].

الغرب والإسلام

لأن الإسلام هو دين الله المرتضى للنّاس كافة، وهو خاتم الأديان وناسخها، فقد قام المشركون كلّهم بالكيد للإسلام، والعمل على هدمه من خلال إخراج المسلمين منه، شريعة حياة في الدّنيا والآخرة، ولذلك قاموا بوضع خطط كثيرة لإخراج المسلمين من الإسلام؛ لأنه بذلك فقط يمكن استعبادهم، ونهب خيرات بلادهم ، والفصل بينهم وبين دينهم ، وبذلك ينالون من هذا الدين العظيم.

وقد قاموا بخطوات كثيرة من أجل إخراج المسلمين من الإسلام، لا يمكن في هذا البحث الإحاطة بها، لكن يمكن ذكر أهم محطاتها، والتي تتمثل في:

محاولات إخراج المسلمين من الإسلام

بثّ الغرب في العالمين العربيّ والإسلاميّ وما يزال يبث منذ بداية الرابع عشر الهجري/القرن العشرين الميلاديّ وحتى اليوم، مجموعة من المفاهيم الخاطئة، بطرق شتّى أهمها: وسائل الإعلام المتنوّعة، والاستشراق، والتبشير، والتعليم ممثلاً في : المدارس التبشيريّة الغربيّة، والجامعات الغربيّة أو المرتبطة بالغرب، والمسرح والسينما والأدب المترجم وغيره، فضلاً عن البعثات العلمية التي يمنحها لكثيرين من أبناء العرب والمسلمين، فيعودون لبلدانهم – في الأغلب - تلاميذ مخلصين لأساتذتهم المستشرقين والمبشرين، ومن أهم تلك المفاهيم: الإسلام سبب تخلّف المسلمين، فيما سبب تطوّر الغرب هو فصل الدّين عن الحياة السياسيّة والمدنيّة في نواحيها المختلفة. وأن الشّرق روحاني والغرب عقلانيّ، والشّرق موطن الفساد والانحطاط والاستغلال والجشع، فيما الغرب موطن الحرية والمساواة والعدالة والأمن والنظام والأخلاق. وبالتالي فخلاص الشّرق ممّا هو فيه يتم باتباع الغرب، والسير على طريقه، والتماهي في حضارته وثقافته.

ظنّ أغلب زعماء العرب والمسلمين خيرًا في مفاهيم الغرب، فساروا في ركابه أو ركاب الاتحاد السوفياتي، بحثًا عن النّجاة، فلم يفلح أحد ممّن سار في هذا الطريق أو ذاك، وذلك لسبب واحد يتمثّل في أنّ الغرب لم يرد بأي شكل من الأشكال أن يلحق العرب والمسلمون بركب الحضارة الغربيّة والمشاركة فيها، فهو تحالف مع حكام فاسدين، لا يؤمنون بأي من المبادئ التي ينادي بها الغرب، فأقاموا أنظمة حكم شمولية، أو فردية، أو ذات حزب واحد تعمل على بيع بلادها للغرب.

وقد وضّح كبار مخططي الغرب هدفهم في العالمين العربيّ والإسلاميّ منذ قرون عديدة، وعملوا على تحقيقها بكلّ السُّبل المتاحة، لكنّ زعماء العرب والمسلمين تعاموا عنها أو لم يريدوا أخذها على محمل الجدّ، ولكي لا أبعدُ كثيرًا في حوادث التاريخ وشواهده، أكتفي بمثالين:

الأوّل، ظهر مع ما سمّاه الغرب وآمن به العرب والمسلمون بعصر النهضة، الذي ربط - مع الأسف - بحملة نابليون بونابرت الاستعماريّة على مصر والمشرق العربيّ، فقد جعلها المؤرّخون بداية لعصر النهضة فيما هي في حقيقتها البداية المبكّرة جدًّا لقضم دولة الخلافة العثمانية، وتقطيع أوصالها، وقد أدرك ذلك السّلطان العثماني سليم الثالث (ت٢٢٢١/٧٠٨١) وشريف مكّة المكرّمة غالب بن مساعد (ت٨٢٢١/٣١٨١)؛ إذ أرسل له رسالة شرح فيها أهداف نابليون الخفيّة التي ما زال الغرب يحاول تنفيذها قال فيها يصف جيش نابليون «وتحشّدوا تحت راية الشيطان، وتمكّن البغي في أحشائهم، وإنّ الشياطين ليوحونَ إلى

أوليائهم، لا حاكم يردعهم، ولا دين واعتقاد يجمعهم. يعدّون النّهب غنيمة، والنميمة أكمل شيمة»[٤٥].

ثم يوضّح خطط نابليون فيقول: «قد اتفقت آراؤهم، وارتبطت مشورتهم ، على الهجوم على سائر بلدان المسلمين، وأقطار عباد الله الموحّدين، بأنَّ أهل الإسلام أقوياء، ولهم مزيد الصّلابة في الدّين، فإذا وصلنا أقطارهم، وحللنا ديارهم، فالضعيف منهم نُباشره بالحرب والضّرب، والقتل والنّهب، والقويُّ منهم نَنْصبُ له شرائك المكر والحيل حتّى تطمئن خواطرهم، وتأمن ضمائرهم إلى أن يقعوا في أشراكنا، ونَعْملُ فيهم ما شئنا من مقاصدنا، ونُلقي بين سائر المسلمين المكايد الخفيّة بالفساد، لايقاع العداوة المباينة للاتّحاد، في أحوالهم وأديانهم... وخصوصًا في طوائف العرب؛ لنبلغ فيهم أقصى مرام وأعزَّ مطلب، ونَبْذلَ الجهد في تخريج الرّعايا من الإسلام عن طاعة مَنْ ولّي عليهم من الحكّام، حتّى يكون لنا الصّولة العظمى، ويصيرون الجميع لنا مغنمًا، فينقطع بذلك سلك نظامهم، وينفصم عقد انتظامهم ... فإذا ظفرنا بأقطارهم، وهُدِمَتْ كعبتهم، ومَسجِد نبيّهم، وبَيتِ مقدس عزّهم؛ انقطع أملهم، وتفرّق شملهم، وملكنا ديارهم؛ فإنّ الأمور لا يدركها إلّا اتفاق الجمهور، فنقتل جميع رجالهم، ومَنْ يعقل من صبيانهم، فحينئذ نقتسمُ ديارهم، وأموالهَم، وأملاكَهم، ونُحوّل بقيّة النّاس إلى أُصولنا وقواعدنا ولساننا وديننا، فَبِهِ يُمحى الإسلام، وقواعده وشرائعه، ويندرس رسومه، وآثاره من وجه الأرض؛ من شرقها، وغربها، وجنوبها وشمالها، وعربها وعجمها»[٥٥].

ثم بيّن السلطان المطلوب من المسلمين وغايتهم، فقال لشريف مكّة: «فشدّوا عزائمكم للقائهم، واحفظوا جهاتكم وسواحلكم، ومنافذ بلدانكم، وسارعوا إلى الرّباط إلى حدود الكفرة اللئام، ببندر[٦٥] جدّة وينبع وما والاهما ممّا فيه صيانة المسلمين وحفظ أعراض الموحّدين ... ولتقصدوا بذلك إعلاء كلمة الدّين، والذّبِّ عن بيت الله، ومسجد رسول الله»[٧٥]، وأوضح الخليفة سليم الثالث ما هو فاعله ضد نابليون ، فقال: «ونَحْنُ في طرف السلطنة السّنيّة، ننشرُ رايتنا العليّة، فبحول الله وقوّته وباهر عظمته، تملكهم عساكرنا المنصورة، وتقطعهم سيوفنا المشهورة، وقد سيّرنا عليهم شجعانًا لا يُبالون بالموت لإعلاء كلمة الدّين، وغزاة يقتحمون على النّار محبّةً في دين الله، فنتعقّبَ بقدرة الله أدبارهم»[٨٥]. وبناء على ذلك فقد قاد حملة تحرير مصر من الفرنسيين الصّدر الأعظم بنفسه، وتمكن من دحرهم، فَجَلَوُا عن مصر سنة (١٢١٨هـ/١٨٠٣م).

أطاع شريف مكّة المكرّمة وباقي العرب سلطان المسلمين وخليفتهم السلطان سليم الثالث الذي تولى الخلافة حكم ما بين سنتي (١٢٠٢١ - ١٢٢٢ه / ١٧٨٧ - ١٨٠٧م) قال أحمد عزت عبد الكريم تعليقًا حاقدًا على ذلك: «وحاول العثمانيون أن يستردوا مصر خالصة لهم، مُعتمدين على القوات التي قادها إلى مصر الصدر الأعظم نفسه، وهي من حيث العدد والعدة قوات لم تشهد مصر لها مثيلاً من قبل، وعادوا يدلّون على المصريين بأنّهم خلّصوهم من حكم الكفرة، فلا أقلَّ من أن يُسلِّموا لهم في أعراضهم وأرزاقهم بل وأرواحهم! ولكنّ الظروف التي كانت تجتازها مصر في ذلك الوقت، كانت أقوى من إرادة العثمانيين، وما لبث أن قام من بين الصفوف العسكرية العثمانيّة جندي مغامر –هو محمّد علي- ولّاه الشّعب، ثمّ أقرَّه السلطان العثماني، ولكنّه ما لبث أن سار في حكم مصر على نهج خاص، أدى به إلى الاصطدام بالسلطنة العثمانيّة، ومن ثم إلى إضعاف السيطرة العثمانيّة على مصر، وإلى انسلاخها –تدريجيًا- عن الدولة العثمانيّة، وتكوين شخصية مصر كدولة عربية»[٩٥]. فكان أن مكّنهم الله، سبحانه، من طرد نابليون وإفشال حملته.

وفي سنة (٥٣١٤هـ/٥٣٩١م) عقد في القدس مؤتمر جمعيات التبشير المسيحيّة ، وألقى رئيس الجمعيات صموئيل زويمر كلمة أجمل فيها عمل المبشرين خلال مائة عام خلت ما بين النصف الأوّل من القرن الثالث عشر والنصف الأوّل من القرن الرابع عشر الهجريّ/ الثلث الأوّل من القرن التاسع عشر والثلث الأوّل من القرن العشرين بيّن فيها مجموعة قضايا مهمّة وهي[٠٦]:

1- تعريف المبشرين، فقال: إنهم مجاهدون في سبيل المسيحيّة، واستعمارها لبلاد الإسلام، اختارهم الله لذلك، وأحاطهم بعنايته ورعايته.

2- غاية المبشرين وهدفهم. فحدّد غايتين، الأولى: نقل المسلمين من الإسلام إلى المسيحيّة، وهذه الغاية انتهت بانتهاء المائة سنة التي مرّت على عمل الجمعيات؛ وذلك لأنّ مَنْ دخل المسيحيّة واحد من ثلاثة هم:

أ- صغير غير عاقل لم يُعرّفه أهله بالإسلام.

ب- مُستخفٌّ بالأديان، وفقير يسعى للحصول على لقمة عيشه.

ج- صاحب غايات وأهداف شخصية.

وهم لا يريدون هؤلاء؛ إذ ينطبق عليهم القول الشامي المأثور في مثل هذه الحالة - مع تحفّظي عليه- ما نقص المسلمون،

ولا زاد المسيحيون.

الثانية: وهي الغاية الأهم، وقد مُهّدَ لها خلال المائة سنة الماضية أيضًا، ويريدها قاعدة عمل للمبشّرين في أرض الإسلام خلال المائة عام المقبلة من خلال: الكنائس، والجمعيات، والمدارس، والمراكز التبشيرية المرتبطة بالدول الأوروبيّة والولايات المتحدة الأمريكيّة، والشخصيات التي لا يجوز الإشارة إليها. وتتمثّل هذه الغاية في: إخراج المسلم من الإسلام. وبهذه الغاية يُصبح المسلم منقطع الصلة بالله، ولا يعرف الأخلاق الّتي تقوم عليها الأمم. وبذلك يكون المبشّرون طلائع الفتح الاستعماريّ الأوروبيّ والأمريكيّ للبلاد الإسلاميّة.

وأكدّ صموئيل زويمر أنّ تحقيق هذه الغاية يُحقّق غرض الاستعمار، المتمثّل في جعل المسلم يتصف بصفتين هما:

1- عدم الاهتمام بعظائم الأمور.

ودليل ذلك، اهتمامه بشتم الحاكم والمسؤول أكثر من اهتمامه بشتم رَبِّ العالمين والرّسول الكريم، صلّى الله عليه وسلّم، واهتمامه بمتر أرض اختلف عليه مع أخيه أو جاره وتضحيته بمقدّسات الإسلام وأرض الإسلام لأعداء الدّين، واستخدام الأعداء لاستعادتها وسيلة لاستعباد الشعوب وقهرها.

2- حبّ الرّاحة والكسل.

ودليل ذلك أن نسبة العاملين في القطاع العام في -كثير من- الدول الإسلاميّة هي الأكثر في العالم، وهم الأقل انتاجًا. فيما نسبة العاملين في القطاع الخاص أقل منها في دول العالم، وتجد هؤلاء إن جمعوا أموالاً –غالبًا- يسعون إلى تحقيق ما قاله صموئيل زويمر في خطابه أمام مؤتمر المبشرين وهو واحد من ثلاثة:

أ- إن تعلّم يكون غاية تعلّمه تحقيق شهواته.

ب-إن جمع المال أو غيره يكون غاية انفاقه تحقيق شهواته.

ج- إن تبوأ أسمى المراكز يبذل كلّ شيء لتحقيق شهواته.

صحيح أنه لا يوجد إنسان لا يسعى لإشباع شهواته، لكنّ المسلم يجب أن يشبعها بالطرق الحلال ، الّتي أباحها له الله ، سبحانه وتعالى، وأن يكون غاية كلّ عمل يقوم به هو إرضاء الله، سبحانه وتعالى، ولا يكون ذلك إلّا باتباع السّبل المشروعة، الّتي لنا سابق قدوة عظيمة فيها ممثلة في الرّسول، صلّى الله عليه وسلّم، وصحابته، رضي الله عنهم، والخلفاء والأمراء والسلاطين والعلماء والتجار صادقي الإسلام، وهم أكثر ممّا يُعدّهم عاد أو يحصيهم محصي.

المبشّرون ونصارى الشرق

يقتصر أذى المبشرين النصارى الغربيين على رعايا الدولة العثمانية المسلمين بل تعدّاهم ليطال رعايا الدولة العثمانية النصارى ، حيث أدى ذلك إلى تقسيمهم ، وبثّ الفرقة بينهم ، وسؤ أوضاعهم ، وقد عبّر عن ذلك بعض مفكري نصارى الشرق والمسلمين ، ودليل ذلك :

في سنة (١٦٣١هـ/١٩٤٧م) نشر الشاعر رشيد سليم الخوريّ في مجلة العصبة الأندلسيّة مقالاً عبّر فيه عن ألمه للضّرر الذي سبّبته الإرساليات التبشيريّة المسيحيّة بعامة، والبروتستانتيّة بخاصة على أبناء وطنه النّصارى في بلده وبلدهم لبنان ، فقال: «أمّا من الناحية الدينيّة فإنّ إقامتي الدّليل على عدم نزاهتهم لا تقضي أن أكون بارعًا في الجدل أو عالمًا بالتاريخ. إنّ طوائفنا العديدة قد زيدت بفضل تعرّفنا على الرّسالة الأمريكيّة طائفة جديدة اسمها الطائفة الإنجيلية (البروتستانية)، وكم أنفق رجالها لكي يُعرّفونا بمواطننا السيّد المسيح وبدينه ، كأنّنا أشدُّ افتقارًا إلى فضائل المسيحيّة من الأمريكيين أنفسهم»[١٦].

وفي ٣٥٩١/٠١/٦٢م نشرت مجلة «روز اليوسف» المصريّة مقالًا في عددها رقم (٤٢٣١) بعنوان «الدفاع عن الكنيسة القبطية» جاء فيه : « أثار الدكتور طه حسين عند مناقشة نظم التعليم في لجنة الحريات والحقوق العامة بلجنة الدستور، مسألة المدارس الأجنبيّة ونظمها، وذكر أنَّ هدفها الأوّل هو التبشير الدّيني، حيث خلقت من الأقباط المصريين ثلاث طوائف هي: الكاثوليكيّة، والبروتستانتيّة والأرثوذكسيّة، إنّه في الوقت الذي تتّجه فيه التربيّة القوميّة إلى محو كلّ ما يتصل بالتّعصب الدّينيّ نرى أنّ هذه المدارس الأجنبيّة تثير التفرقة بين أبناء الدّين الواحد. وقال الدكتور طه في كلامه: «إنّ الهدف المقصود من التبشير الأمريكيّ والإنجليزيّ والفرنسيّ هو هدم الكنيسة القبطية ، مع أنّ هذه الكنيسة جزء هام من تراث الدولة الّتي يجب المحافظة عليه »[٢٦].

وقد علّق على كلام الدكتور طه حسين الشيخ محمّد صبري عابدين وهو من علماء الأزهر الشريف، فتمنّى لو أنّ الدكتور طه حسين، وهو وزير معارف سابق، يعرف مقاصد المدارس الأجنبيّة وأغراضها التبشيريّة والاستعماريّة الخطيرة ، لو أنه دافع عن قومه المسلمين، أكثرية شعب مصر ، فقال: «وليت الدكتور طه ذكر لنا كم طائفة خلقت المدارس الأجنبية من مسلمي مصر وغيرها من بلاد الشرق، وكم خلقت فيهم من: مُلحدين، وإنجليز، وفرنسيين، وأمريكيين، وصهيونيين طبعهم المعلّمون الأجانب بالطابع الغربيّ، وأبعدوهم عن كلّ ما هو شرقيّ، وجرّدوهم من أخلاقهم ، وفضائلهم ، وتقاليدهم الإسلاميّة والعربيّة الحميدة ، وأوجدوا بينهم فريقًا عاقًّا مُذبذبًا كانَ وما زال حربًا على أمته ووطنه، عونًا للعدو والمحتل مُنفذًا لسياسته وخططه. وفات الدكتور طه أن يذكر للجنة الدستور أنّ الهدف الأوّل للمدارس الأجنبيّة : العمل على هدم الإسلام وتقويض دعائمه، وجعل أوطانه وأقطاره فريسة للاستعمار الأجنبيّ»[٣٦].

وكما فعل صموئيل زويمر في مؤتمر جمعيات التبشير المسيحيّة في القدس حيث أعلن أهداف الجمعيات التبشيريّة للمبشرين والعالم، فعل كثيرون ممّن عملوا في تلك الجمعيات ومنهم رئيس الجامعة الأمريكيّة في بيروت سنة (١٣٧٣١هـ/٣٥٩١م) السيّد ستيفن بنروز حيث أعلن في كلمة له بالجامعة: «إنّ المبشّرين يمكن أن يكونوا قد خابوا في هدفهم المباشر، وهو تنصير المسلمين جماعات جماعات، إلّا أنّهم قد أحدثوا بينهم آثار نهضة ... ولقد برهن التعليم على أنّه أثمن الوسائل الّتي استطاع المبشّرون أن يلجأوا إليها في سعيهم لتنصير سوريا ولبنان»[٤٦].

ولم يكتف المبشّرون بإنشاء الجامعة الأمريكيّة في بيروت بل سعوا إلى أن يكون لهم كليّة في القاهرة إلى جانب الأزهر بعد أن كانوا أسّسوا كليّة روبرت في إستانبول. ومنذ ذلك اليوم وحتى يومنا أنشئت في أقطار العالمين العربي والإسلامي عشرات الكليّات والمعاهد العلمية والجامعات ذات الأهداف التبشيريّة ، ومئات المدارس وآلاف حضانات الأطفال الّتي تسعى لتحقيق الأهداف ذاتها بشكل أو بآخر وهي تجتذب عادة كثيرين من أبناء زعماء الأحزاب والحكام والمتنفّذين والأثرياء وكثيرين ممّن تعلّموا في الغرب.

التحرير الثقافي طريق إلى الإسلام

شهدت – أغلب - بلدان العالمين العربيّ والإسلاميّ منذ العقد السادس من القرن الرابع عشر الهجريّ / الرابع من القرن العشرين الماضي، إستقلالًا سياسيًّا وعسكريًا عن الدول الأوروبيّة، ولكنّ تلك الدول الاستعمارية كانت قد بذرت قبل رحيلها، لا بل قبل احتلالها تلك الدول، وفي الحقبة الّتي كانت دولة الخلافة الإسلاميّة العثمانيّة تسمى عند العالم المسيحي الرجل المريض. بذرت بذور ثقافتها من خلال المدارس والمعاهد والجامعات والصحف والكتب المترجمة بأنواعها، والبعثات العلميّة حيث تعلّم كثيرون من أبناء العرب والمسلمين، فتنبهت عقولهم إلى مدارج العلم والحضارة والثقافة في الدول الّتي أشرفت على تعليمهم أو منحتهم البعثات العلميّة، ونبّهوا عقول كثيرين من أبناء أمتهم إلى أهمية العلم والثقافة، ولكنّ المأساة كانت في الفرقة والاختلاف الّتي تشرّبها هؤلاء المتعلّمون، وأسقوها لمن اتصل بهم من أبناء الأمة، وقد عبّر عن ذلك الشاعر اللبنانيّ جبران خليل جبران – وهو مسيحيّ - في مجلة الهلال القاهرية حيث قال: «كانَ التعليم يأتينا من الغرب بشكل الصدقة، وكُنّا ولم نزل نلتهم خبز الصدقة لأننا جياع مُتضوّرون، ولقد أحيانا ذلك الخبز، ولمّا أحيانا أماتنا؛ أحيانا لأنّه أيقظ بعض مداركنا، ونبّه عقولنا، وأماتنا لأنّه فرّق كلمتنا، وأضعف وحدتنا، وقَطّع روابطنا، وأبعد ما بين طوائفنا، حتى أصبحت بلادنا مجموعة مستعمرات صغيرة، مختلفة الأذواق، مُتضاربة المشارب، كلّ مستعمرة منها تُشدُّ في حبل إحدى الأمم الغربيّة، وترفع لواءها، وتترنّم بمحاسنها وأمجادها، فالشّاب الذي تناول لقمة من العلم في مدرسة أمريكيّة، قد تحوّل بالطبع إلى معتمد أمريكيّ، والشّاب الذي تجرّع رشفة من العلم في مدرسة يسوعيّة صار سفيرًا إفرنسيًّا، والشّاب الذي لبس قميصًا من نسج مدرسة روسيّة أصبح ممثّلاً لروسيا ... إلى آخر ما هنالك من المدارس، وما تُخرّجه في كلّ عام من الممثلين والمُعتمدين والسفراء ... وقد يكون ميلنا إلى الأمّة الّتي نتعلّم عندها دليلاً على عاطفة عرفان الجميل في نفوس الشّرقيين، ولكنّ ما هذه العاطفة الّتي تبني حجرًا من جهة واحدة، وتَهْدمُ جدارًا من الجهة الأخرى؟ ما هذه العاطفة الّتي تستنبت زهرة، وتقتلع غابة؟ ما هذه العاطفة الّتي تُحيينا يومًا وتُميتنا دهرًا؟!»[٥٦].

والثقافة وأساليب الفكر، ومناهج التعليم تختلف ألوانها ومقاصدها وتوجيهاتها باختلاف الأمم الصادرة عنها، بعكس العلم الذي له لون واحد، ووجه واحد في كلّ الأمم وبقاع الأرض.

الثقافة أشبه ما تكون في تنوّعها بالحرباء، والأمة الّتي تحترم نفسها، وتقدّس استقلالها تتمسك بثقافتها، وتعمل على تهذيبها بما يلائم العصر، لكنّها تكون حريصة على عدم الاقتراب من ثقافات الأمم الأخرى حرص السليم على عدم الاقتراب من المصاب بالجدري، أوأيّ مرض مُعد آخر. وليس أدل على ذلك من قراءة حدث تاريخي اشتركت فيه امتان، فستجد له روايتان متناقضتان، ومثال ذلك قديمًا: الحروب الإفرنجيّة حسب التسمية الإسلاميّة، والحروب الصليبية حسب التسمية المسيحيّة. وحديثًا

حرب المسيحيّة على أفغانستان والعراق وسوريا الإسلاميّة. وحرب الشيعة على سوريا والعراق واليمن والبحرين الإسلاميّة. فالاختلاف كبير في أسباب الحرب وتفسيرها وتعليلها وأهدافها وكلّ ما يتعلّق بها.

لا بدّ من تحرير الثقافة وأساليب الفكر ومناهج التعليم في البلدان الإسلاميّة، وسيلة وحيدة لإنقاذ أبناء الأمة من العبودية والاستعمار الثقافي، الذي يُمارسه العالم المسيحيّ ضد الأمة ، ووضع حدّ مرّة ، وإلى الأبد لما تبثّه مناهج وأساليب التفكير الحاضرة في العالم الإسلاميّ – تلك الّتي وضعها العالم المسيحيّ بمساعدة من كثيرين ممّن تلقّوا الثقافة والفكر على أيدي العالم المسيحيّ، كما قال جبران خليل جبران– من أنّنا أمة مُفلسة ليس لها ثقافة، وأساليب تفكير، ومناهج تعليم موروثة، وبالتالي ليس لها أساس تُقيم عليه كيانها الثقافيّ والفكريّ والتربويّ، الذي يدّعي تلاميذ الغرب أنّهم يُقيمونه منذ أكثر من سبعة عقود، ولكنّ من دون جدوى، والسبب في ذلك أننا ما نزال نتخبط ونلهث وراء ثقافة وأساليب ومناهج العالم المسيحي، فتارة نريد روسيا، وثانية بريطانيا، وثالثة فرنسا، ورابعة أمريكا ولكن محظور علينا العودة لثقافتنا الإسلاميّة، الّتي فيها خلاصنا وعزّنا وقوّتنا وحريتنا.

لقد كانَ تأثير هذا التخبط واللّهاث وراء الثقافات عجيبًا غريبًا على الأجيال الناشئة الّتي أصبحت كافرة بكيان الأمة، ومُقوّماتها، وقدرتها على النهوض من جديد، وأصبح العلماء يهربون من أقطارهم للدول المسيحيّة، والمفكّرون، والفلاسفة يتذيّلون لهذه الدولة، أو تلك الّتي تعلّموا فيها، أو للحكام في بلادهم ، أو يكونون ممّن يُحكم عليهم بالغياب في ظلمات السجون، أو يكونون ممّنْ يُحالفه الحظّ فيعيش على هامش التاريخ ، يُثرثر مع أمثاله، ولا يكاد يحصلُ على لقمة عيش كريمة من اضطهاد تلاميذ الغرب الذين يدّعون الديمقراطية والليبرالية، وحقوق الإنسان، والمساواة، والمكافأة في الفرص، وهم الكافرون بها كفر ماركس وإنجلز بالله العزيز الجبّار.

فصل الدّين الإسلاميّ عن السياسة

أقدم مصطفى كمال أتاتورك في رمضان ١٣٤٢هـ الموافق لآذار ١٩٢٤م على إنهاء الخلافة العثمانيّة، وقطع علاقة رعايا الخليفة العثمانيّ بماضيهم العريق عبر سلسلة إجراءات – ليس هنا المكان للحديث عنها- فكان صدى ذلك مُدوّيًّا في مختلف أنحاء العالم الإسلاميّ، وثار جدل كبير بين علماء الأمة ومفكّريها وأدبائها حول ضرورة وجود الخلافة سلطة عليا للمسلمين، وأهميتها، وأعمالها، وموقف الشّرع من إلغاء منصب الخلافة، وقد شارك في الجدل والنقاش بعض العلماء والمفكرين والأدباء من رعايا الدّولة العثمانيّة غير المسلمين، وكانَ لبعضهم رأي مؤيّد لإعادة الخلافة الإسلاميّة.

لم يرق هذا الجدل والنقاش الذي ملأ أرض الخلافة الإسلاميّة الغرب النصرانيّ المنتصر في الحرب العالمية الأولى؛ لأنّ إسقاط الخلافة كانَ هدفًا مركزيًا له منذ الحروب الصليبيّة في القرن الخامس الهجري/الثاني عشر الميلادي، ولأنّ هذا الفعل جاء من قائد عسكريّ كانَ يعمل بإمرة الخليفة العثمانيّ، وله مكانته في شعبه، فعمل الغرب على وقف ذلك من خلال مسارين هما:

الأوّل: دفع بعض تلاميذه من العلماء المسلمين للكتابة حول الموضوع، واعتبار الإسلام لا يهتم بالحكم والمعاملات بل بالعبادات، وأنّ الطريق أمام المسلمين للّحاق بالغرب، واكتساب علومه هو السّير على هداه بفصل الدّين عن الدّولة.

كانَ المبادر لنشر وترسيخ مبادئ المسار الأوّل هو أحد علماء الأزهر، إنّه الشيخ علي عبد الرازق (ت١٣٤٨هـ/١٩٢٦م) حيث أصدر سنة (١٣٤٣هـ/١٩٢٥م) كتابًا بعنوان «الإسلام وأُصول الحكم»، نفى فيه أن يكون الرّسول محمّد بن عبدالله ، صلّى الله عليه وسلّم، قد أقام دولة، وقال: إن رسالته هي رسالة دينيّة خالصة كسابقه من الأديان، وأنّه يُمكن للمسلمين أن يختاروا أي نظام حكم حتى لو كانَ البلشفية، وهذا الاختيار لا ينقص من الإسلام شيئًا، قال: « إنّ محمّدًا، صلّى الله عليه وسلّم، ما كانَ إلّا رسولاً لدعوة دينيّة خالصة للدّين ... غير مشوبة بشيء من الحكم، وأنّه لم يقم بتأسيس مملكة بالمعنى الذي يُفهم سياسة من هذه الكلمة ومرادفاتها، ما كانَ إلّا رسولاً كإخوانه الخالين من الرّسل، وما كانَ ملكًا، ولا مُؤسّس دولة، ولا داعيًا إلى ملك ... هيهات هيهات، لم يكنْ ثمّة حكومة ولا دولة، ولا شيء من نزعات السياسة ، ولا أعراض الملوك والأمراء ... لم يكنّ هناك ترتيب حكومي، ولم يكنْ ثمّة ولاة ولا قضاة ولا ديوان ... كانت زعامة دينيّة ... ويا بُعد ما بين السياسة والدّين»[٦٦].

وقد أثار كتاب الشيخ علي عبد الرازق جدلاً واسعًا بين علماء الأمة طوال عقود عدّة، وقد جمع الآراء الّتي ثارت حول رأي علي عبد الرازق وناقشها محمد عمارة في كتاب بعنوان «معركة الإسلام وأصول الحكم». وخرج بنتيجة مفادها عكس ما قاله الشيخ علي عبد الرازق تمامًا، فالرّسول، صلّى الله عليه وسلّم، أقام دولة إسلاميّة، واستمرّت هذه الدّولة، بسمات ومظاهر متنوّعة إلى أنّ أسقطها مصطفى كمال أتاتورك، حيث يعيش المسلمون منذ إنهاء الخلافة الإسلاميّة من دون رأس جامع يجمعهم دينيًا وسياسيًّا، فكثر الخلاف بينهم، وكثرت المنازعات، فهم يذوقون بأس بعضهم بعضًا بأيديهم وبأيدي أعدائهم مصداقًا لقوله تعالى **(وَيُذِيقَ بَعْضَكُم بَأْسَ بَعْضٍ)**[٧٦].

الثاني، دفع الغرب النصرانيّ، سدنته في الأقطار العربيّة ممّن قادوا ما سُمّي بالإستقلال، وأقاموا دولاً وطنيّة، رسم حدودها الغرب نفسه، ووضع في تلك الحدود جراثيم قاتلة قادر هو نفسه على تحريكها وقتما يشاء، دفع هؤلاء السّدنة إلى تضمين الإستقلال الوطنيّ ضمن ما كانَ يُعرف في حينه بالميثاق الوطنيّ، فأُعلنت تركيا بحدودها الحالية - مع بعض التغييرات لاحقًا - دولة مستقلة، وأعلنت بعدها كثير من الولايات الّتي كانت في إطار دولة الخلافة، دولاً وطنيّة مستقلّة، فكان هذا الإستقلال القائم على تقسيم دولة الخلافة الإسلاميّة العثمانيّة هو النصر النهائي للغرب النصرانيّ في الحرب العالمية الأولى، الذي ما يزال يرفض السماح بأية وحدة إسلاميّة تحت أي مسمّى، فكثيرًا ما جرت محاولات وحدة عربيّة على أسس مختلفة، وكذلك إسلاميّة لكنّها كلّها فشلت، كما أوجد الاستعمار البريطانيّ بشكل أو بآخر جامعة الدول العربيّة بديلاً عن الوحدة العربيّة، وجعل ميثاقها مانعًا لأي اتفاق عربيّ فاعل، ولمّا حُرق المسجد الأقصى المبارك من قبل اليهود سنة (١٣٧٣هـ/١٩٦٩م) تأسّست منظمة المؤتمر الإسلاميّ بدلاً عن تسيير الجيوش الإسلاميّة لتحريره، وها قد مرّ على تأسيها أكثر من ثمانية وأربعين عامًا دون أن تفعل شيئًا للمسجد الأقصى المبارك الذي يُدنّسه الاحتلال بشكل يوميّ.

مُقابل ذلك التفكيك والتقسيم لأراضي دولة الخلافة الإسلاميّة لم يحصل تفكيك وتقسيم للدولة الألمانية شريكة الدولة العثمانية في الحرب العالمية الأولى. ما يؤكّد حقيقة ما كانَ يسعى له الغرب، وحرصه على استمرار هذا التقسيم الذي تحقق لأراضي دولة الخلافة.

ومنذ هدم الخلافة الإسلاميّة العثمانيّة وحتى يومنا هذا، والغرب النصراني يعمل ما وسعه من أجل منع إعادة الخلافة، وتوحيد المسلمين، ويخلق لذلك أعذارًا كثيرة، آخرها ما يسميه هذه الأيام بمحاربة التطرف والإرهاب فيما هو حقيقة يحارب كلّ محاولة مهما كانت بسيطة لإعادة الحكم الإسلاميّ، وهو يمنع حتى تسمية أي حزب باسم الإسلام، ويدعو باستمرار إلى إقامة ما يسميه دولة علمانيّة، ولمّا أصبحت هذه التسمية ممجوجة ومكروهة من المسلمين بعامة، ذلك أنّها مرادفة لفصل الدّين عن الدّولة، فإنّه يدفع سدنته لإقامة ما يسميه الدّولة المدنيّة، الّتي ترفض تطبيق أحكام الإسلام في أي شأن من شؤون الحياة بإستثناء بعض قوانين الأحوال الشخصية الّتي تُطبقها المحاكم الشرعيّة. وذلك إصرارًا منه على فصل الدّين عن السياسة، وبهدف حصر الدّين في أمور العبادات وقضاء الأحوال الشخصية، فيما المعاملات تبقى خاضعة للقوانين الوضعية الغربيّة بعامة. وذلك في تناقض كامل للإسلام بمفهومه الصحيح ؛ إذ صحّ عن الرّسول، صلّى الله عليه وسلّم، قوله: **((الدّين المعاملة))**. وذلك أن العبادات هي علاقة للعبد مع ربّه، لا تؤثر على علاقة العبد بالعبد (الإنسان بالإنسان) فيما المعاملة هي الّتي تؤثّر على علاقة الإنسان المسلم بغيره من بني البشر، سواء أكانوا مسلمين أم غير مسلمين.

الإسلام الدّين الكامل

يسعى الإنسان في الحياة الدّنيا للإجابة على أسئلة ثلاثة تشغل باله، وبناء عليها يختار العقيدة والفكر الذي يناسبه، وقد وجد المسلمون؛ عربًا وعجمًا، في الإسلام إجابة شافية على تلك الأسئلة وهي:

1- ما علاقة الإنسان بالإنسان؟

2- ما علاقة الإنسان بالكون الذي يعيش فيه؟

3- ما علاقة الإنسان بالحياة الأخرى؟

وقد كانت الإجابة وفق الآتي:

أوّلاً- علاقة الإنسان بالإنسان

تتمثل علاقة الإنسان بالإنسان في الإسلام في التكريم لبني البشر جميعهم من دون استثناء، وهم في ذلك سواء؛ لقوله تعالى: **(وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ)**[٨٦] والبشر كلّهم مخلوقون لعبادة الله وعمارة الأرض، وقد أرسل الله لكلّ أمة رسولاً بلسانها، ثم اعتمد الإسلام دينًا خاتمًا للأديان كلّها، ولن يَقبلَ الله، سبحانه وتعالى، غيره من أحد من النّاس يوم القيامة، وقد كلّف الله، سبحانه، الرّسول، صلّى الله عليه وسلّم، والمسلمين من بعده بإبلاغ النّاس هذا الدّين ودعوتهم إليه. لكن من دون إكراه فقال، سبحانه وتعالى: **(لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ)**[٩٦].

وبيّن الله علاقة المسلمين بعضهم ببعض، فلا فضل لأحد على غيره إلّا بالتقوى، أي اتباع أوامر الله، سبحانه، واجتناب نواهيه، فقال سبحانه: **(إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ)**.(٥٧)

ثانيًا- علاقة الإنسان بالكون الذي يعيش فيه

أوضح الله ، سبحانه وتعالى، للبشر علاقتهم بالكون الذي يعيشون فيه، فبيّن لهم، أنّهم مستخلفون في الأرض لعمارتها، وسخّر موجوداتها لمنفعتهم قال تعالى: **(أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي الأَرْضِ)**(١٧). لا بل إنّه سخّر للإنسان ما في السماوات وما في الأرض فقال: **(أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ)**(٢٧). وقال: **(وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ جَمِيعًا)**(٣٧). وعليه فإنهم مُطالبون بالإفادة من موجودات هذه الحياة وفق شرع الله ، وبما يُحقّق مهمة الاستخلاف التي قبلها الإنسان من ربّه ، سبحانه .

ثالثًا- علاقة الإنسان بالحياة الأخرى

بيّن الله ، سبحانه وتعالى، للإنسان ما ينتظره بعد الموت، حيث يقتضي عدله، سبحانه وتعالى، أن يكون هناك بعث ونشور وحساب يترتّب عليه جزاء؛ خيرًا لمن اتبع أوامر الله، واجتنب نواهيه، وشرًّا لمن تمرّد على الله، سبحانه وتعالى، وارتكب الجرائم بحقّ نفسه وغيره، فقال تعالى:**(فَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ، وَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ)**.(٤٧)

بناء على ما سبق كلّه، فإنّه يتضح أنّ الإسلام الذي ارتضاه الله للبشر جميعهم، عالج قضايا الإنسان الدنيويّة والأخروية. وأنه بذلك ليس كالدّيانات السابقة الّتي اهتمت بجوانب محدّدة من الحياة بشقيها الدنيويّ، والأخرويّ. وأنّه لا يمكن فصل شيء منه عن آخر لأنّ ذلك يخرج الإنسان عن الإسلام. فلا صحة لما يُقال بضرورة فصل الدّين عن السياسة ، لكن يُمكن للمسلمين أن يُشكلوا أحزابًا سياسية وفق قواعد تنظيمية حديثة ، ويتم ادارتها وفق مبدأ الانتخابات ، على أن تبقى مرجعيتها في الحكم وتسيير شؤون الأمة هي المرجعية الإسلامية التي تحدّثت عنها ، وهذا هو نفسه ما مارسه المسلمون عبر التاريخ ، وإلى سقوط دولة الخلافة العثمانية . وهذا ما يُمارسه حزب العدالة والتنمية في الجمهورية التركية منذ حوالي عقد من الزمن وقد نجح إلى حدّ بعيد في ادراة شؤون البلاد والأخذ بها نحو مصاف الدولة المتقدّمة في كل المجالات ، وهذ ا هو نفسه ما تُحاول أن تسير عليه حركة النهضة التونسية من خلال القرار المهم والجريء الذي اتخذته في مؤتمرها العاشر الذي عقدته بتونس العاصمة في الحقبة ما بين (٢١- ٤١ شعبان ٧٣٤١ هـ الموافق ل ٠٢ – ٢٢ أيار ٦١٠٢ م) ، والذي ينُصُّ على فصل العمل الدّعويّ عن العمل السياسيّ مع اعتماد المرجعية والثوابت الإسلامية والعربية للجمهورية التونسيّة .

الإنسان خليفة الله في الأرض، ومهمته عمارة الحياة الدنيا، وهذه العمارة هي اختبار من الله، سبحانه وتعالى، ومعيار نجاح هذا الاختبار هو الحياة الأخرى، الّتي قال الله تعالى فيها: **(وَالآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى)**(٥٧).

والإنسان في عمارته الأرض محكوم بشريعة الله، الّتي هي تمثل عقد الاستخلاف الذي وافق عليه أبو البشر، آدم عليه السلام، ومَنْ تبعه ممّن آمنوا بالرّسل جميعًا، وخاتمهم محمّد بن عبدالله ، صلّى الله عليه وسلّم، والمسلمون من بعده الذين يقبلون دين الإسلام جملة واحدة.

وقد أعطى الله ، سبحانه، الإنسان أمانة تتمثل في عمارة الأرض، وهذه العمارة يتم تدبيرها وحسن التصرّف بها وفق الشريعة الإسلاميّة، الّتي هي سياسة شرعيّة كاملة، أو جزءًا من الشريعة، وجزءًا آخر تهدي إليه الشريعة بما تقتضيه الحياة الدّنيا وأحوالها الّتي هي في الأساس مرتبطة بمصالح الآخرة الّتي هي خيرٌ وأبقى من هذه الحياة الدّنيا لأنها أبدية. وإن ظهر لبعض النّاس بقصور عقولهم أن بعض خيرهم قد يكون في الخروج عن الشّرع الحنيف.

ولكي لا يظنُّ ظان أنني لم أتطرق للسياسة أقول باختصار:

السياسة لغة هي الرياسة والرعاية.

والسياسة اصطلاحًا شرعيًا هي إرشاد الخلق إلى الطريق المستقيم المُنجي، وتدبير معاشهم في الدّنيا على سنن العدل المرتبط والمحكوم بالشرع وعدم مخالفته. وعليه فالسياسة قسمان هما:

1- عدل، وهي من الشريعة، وهذه صحيحة تقود النّاس إلى خيرهم في الدّنيا والآخرة.

2- ظلم، وهي من غير الشريعة، وهذه فاسدة تقود النّاس إلى تعاستهم في الدّنيا والآخرة.

والمطلوب هو النظر بحكمة إلى الخير والشّر، والله ، سبحانه وتعالى، لم يُرد للإنسان إلّا خيره، وسعادته، لذلك أرسل

الرّسل لهدايته ومنحه العقل ليختار، فهو بنفسه يُقرّر أين يكون، وعلى المسلمين أن ينظروا إلى أحوالهم في الدّنيا، وأحوال الأمم السابقة، ومنها أمة الإسلام في العصور السابقة، فإن رأوا أنهم بخير فذلك من الله ، سبحانه، ولأنّهم اتّبعوا ما أمرهم به، وإن رأوا أنهم في شرّ وبلاء فذلك من أنفسهم؛ لأنّهم خرجوا عمّا أمرهم الله به. والله سبحانه يقول: **(إنّ اللهَ يأمُرُ بالعَدلِ والإحسانِ وإيتاءِ ذِي القُربى وينهى عن الفَحشاءِ والمُنكَرِ والبَغيِ يضعِظُكُم لعَلَّكُم تَذَكّرون)**[٦٧].

الهوامش

(setondnE)

1))انظر: ابن خلدون، المقدّمة، ص٥٧.

2))البقرة، ٣٤١/٢.

3))الإسراء، ٠٧/٧١.

4))آل عمران، ٣٣/٣-٤٣.

5))البقرة، ١٣/٢-٢٣.

6))البقرة، ٠٣/٢.

7))البقرة، ٦٣/٢.

8))البقرة، ٨٣/٢-٩٣.

9))البقرة، ٣١٢/٢.

10))يونس، ٩١/٠١.

11))هود، ٨١١/١١-٩١١.

12))النحل، ٦٣/٦١.

13 ((الروم، ٢٢/٠٣.

14 ((المؤمنون، ٤٤/٣٢.

15 ((فاطر، ٤٢/٥٣.

16 ((يونس، ٧٤/٠١.

17 ((إبراهيم، ٤/٤١.

18 ((آل عمران، ٩١/٣.

19 ((آل عمران، ٥٨/٣.

20 ((الأنعام، ٥٢١/٦.

21 ((المائدة، ٣/٥.

22 ((سبأ، ٨٢/٤٣.

23 ((النساء، ٠٧١/٤.

24 ((النساء، ٥٦١/٤.

25 ((الحجر، ٤٩/٥١.

26 ((المائدة، ٧٦/٥.

27 ((الحجر، ٩/٥١.

28))البروج، ١٢/٥٨-٢٢.

29))النحل، ٦١-٥٢١.

30))النساء، ٦٧/٤.

31)) آل عمران، ٠٢/٣.

32))المائدة، ٩٩/٥.

33))المائدة، ٢٩/٥.

34))النور، ٤٥/٤٢.

35))البقرة، ٦٥٢/٢.

36))الزمر، ٣/٩٣.

37))الحج، ٧١/٢٢.

38))الكهف، ٩٢/٨١.

39))النساء، ٠٤١/٤.

40))الأنعام، ٨٠١/٦.

41))التوبة، ٢٣/٩-٣٣.

42))الفتح، ٨٤/٨٤.

43))الصف، ٨/١٦-٩.

44))البقرة، ٦٨١/٢.

45))غافر، ٠٦/٠٤.

46))الأنفال، ٠٦/٨.

47))آل عمران، ٠٦١/٣.

48))الحج، ٠٤/٢٢.

49))غافر، ١٥/٠٤.

50))محمّد، ٧/٧٤.

51))الروم، ٧٤/٠٣.

52))آل عمران، ٦٢١/٣.

53))الأنفال، ٠١/٨.

54)) الشوكاني، البدر الطالع، ٢/ .

55)) الشوكاني، البدر الطالع، ٢/ .

56)) البندر: الميناء البحريّ.

57)) الشوكاني، مصدر سابق، ٢/ .

58)) الشوكاني، مصدر سابق، ٢/ .

59)) أحمد عبد الكريم ، مصر:دراسات تاريخية ، ص٦٩٥-٧٩٥.

6

61 » محمد صبري عابدين، المدارس الأجنبيّة: مجلة الأزهر، م٥٢، ج٣، ص٨٥٣.

62 » محمد صبري عابدين، المرجع نفسه، ص٧٥٣.

63 » محمد صبري عابدين، المرجع نفسه، ص٧٥٣-٨٥٣.

64 » محمد صبري عابدين، المرجع نفسه، ص٨٥٣-٩٥٣. عن التبشير والاستعمار، المطبعة العلمية، بيروت، ٣٥٩١م، ص١٤.

65 » محبّ الدّين الخطيب، الثقافات الأجنبيّة، مجلة الأزهر، م٧٢، ج٥، ص٧٦٤.

66 » علي عبد الرازق، الإسلام وأصول الحكم، ص٨٤.

67 » الأنعام، ٥٦/٦.

68 » الإسراء، ٠٧/٧١.

69 » البقرة، ٦٥٢/٢.

70 » الحجرات، ٣١/٩٤.

71 » الحج، ٥٦/٢٢.

72 » لقمان، ٠٢/١٣.

73 » الجاثية، ٣١/٥٤.

74 » الزلزلة، ٧/٩٩-٨.

75 » الأعلى، ٧١/٧٨.

76 » النحل ، ٦١ / ٠٩ .

المصادر والمراجع

- القرآن الكريم.

أوّلاً- المصادر

1- الشوكاني، محمّد بن علي (ت١٢٥٠هـ)، **البدر الطالع بمحاسن من بعد القرن السابع**، بيروت: دار المعرفة، د.ت، ج٢.

2- الطهطاوي، رفاعة رافع (ت٣٧٨١/٠٩٢١)، **الأعمال الكاملة**، دراسة وتحقيق محمد عمارة، بيروت، ٣٧٩١م. ج١.

ثانيًا- المراجع

1- التل، عبدالله، **جذور البلاء**، ط٣، بيروت: المكتب الإسلاميّ، ٨٠٤١هـ/٨٨٩١م، قسم١.

2- الخطيب، محبّ الدّين، **الثقافات الأجنبيّة: استعمار عقليّ والدّعاة إليها طابور خامس**: مجلة الأزهر، المجلد السابع والعشرون، الجزء الخامس، غرّة جمادى الأولى ٥١/٥٧٣١ ديسمبر ٥٥٩١م، القاهرة. ص٥٦٤-١٧٤.

3- الرافعي، عبد الرحمن، **عصر إسماعيل**، القاهرة: دار المعارف، ٨٤٩١م. ج٢.

بحث بعنوان

" تغيير المفاهيم في المجتمع الفلسطيني "

إعداد : أ . د مشهور الحبازي

كلية الآداب – جامعة القدس

القدس – فلسطين

العنوان الإلكتروني : moc.liamtoh@izabahm

الجوّال : 00970598790585

ملخص بحث بعنوان

" تغيير المفاهيم في المجتمع الفلسطيني"

تعاني كثير من المجتمعات العربيّة والإسلاميّة من عدم قدرتها على التّكيف مع متطلبات العصر الحديث، وبخاصة في مجال العلاقات الإنسانيّة، سواء أكان ذلك في العلاقات داخل الأسرة، أم خرجها، وذلك جرّاء عوامل عديدة من أهمها: عدم قدرة الجهاز التّربويّ على تربية النشء تربية سليمة، تكون قادرة على تحقيق الهدف التربويّ الأساس في أغلب تلك الدول، ألا وهو تنشئة مواطن صالح.

المواطن الصّالح هو غاية نبيلة يسعى إلى تحقيقها الجهاز التربويّ في فلسطين، وكذلك تسعى الأسرة إلى ذلك بكل ما أُوتيت من وسائل، لكنّ هذا المواطن الصّالح يجد المجتمع ،خارج الأسرة والجهاز التربويّ، وبتأثير كبير من عوامل عديدة يضغط عليه لكي يتجاوز كثيرًا من المفاهيم والقيم

- التي تعلّمها نظريًا وعمليًّا في أسرته وعلى مقاعد الدراسة؛ في المدرسة والجامعة على حدّ سواء- النّبيلة التي تقود بسلاسة إلى إيجاد المواطن الصّالح.

في هذا البحث سأتناول مجموعة من المفاهيم والقيم التي يتمّ تغييرها في الممارسة العمليّة، من قبل النشء في مرحلة الشّباب والكهولة في المجتمع الفلسطينيّ، والتي يؤدي التّغيير السّلبيّ في مُمارستها إلى تدمير مُمنهج في بنية المجتمع القلسطينيّ، حيث يوجد انفصام بين المبادئ والمفاهيم وبين المُمارسة العمليّة لتلك المفاهيم، وأهم المفاهيم التي سأتحدث عنها في هذا البحث هي: احترام الصّحابة والخلفاء المسلمين، ومكانة علماء الدّين واللّغة العربيّة، والوقت والوفاء بالعهد، والصّدق والكذب، والقتل.

Summary

Values Change in The Palestinian Society

Many Arab and Islamic societies are unable to adapt to modernity especially regarding human relations both within the family or outside it due to many factors most importantly: the inability of the Educational system .to raise children to be good citizens

The good citizen is the ultimate noble objective the educational system along with family seek to accomplish with all available means. However, this good citizen faces pressure from the outside world to uphold many of the values instilled by the family and by the school underlying the .making of the good citizen

In this study, I will tackle a group of values and concepts that are affected when children, youth and adults face in the real world in the Palestinian society which lead to undermining the society structure causing schizophrenia between values adopted and practice in society. The issues to be addressed her relates to Islamic caliphs, prophet companions, and Islamic scholars, Arabic language scholars, time, commitment, .truthfulness, lying, and killing

تقديم

يتداول النّاس في المجتمع الفلسطينيّ مجموعة من الألفاظ والمُفردات التي لها دلالات ومفاهيم ذات قيم مهمّة في المجتمع، ولكنّ تقدير تلك الدّلالات والمفاهيم ذات القيم ، يختلف من فرد إلى آخر، ومن أُسرة إلى أخرى، ومن جماعة إلى جماعة، وذلك الاختلاف يرتبط بعوامل عديدة منها: الحاجات التي يسعى إلى إشباعها هؤلاء، والغايات التي يسعون إلى تحقيقها، والمصالح الخاصة بهم في مقابل المصلحة العامة.

كلّ لفظة في اللّغة تُشير إلى معنى لغويّ واضح، هو الأصل الذي وُضعت له اللفظة في أول وُجودها، ثمّ تطوّر هذا المعنى عبر الزّمن وفق ظروف مختلفة. ويصدر عن المعنى اللّغويّ مفهوم مُعيّن، كما تتكون لدى الأفراد والجماعات قيم محدّدة حول تلك الألفاظ اللّغويّة.

السؤال هو: ما معنى المفهوم ، وما معنى القيمة ؟ وكيف يمكن أن تجعل فهم أبناء المجتمع لهما واحدًا ، أو مُشتركًا ؛ نظريًّا وعمليًّا.

لكلمة مفهوم دلالة واضحة تَتَمثّل في: المعنى الذي تستدعيه هذه اللفظة أو المفردة في ذهن الإنسان غير معناها اللّغويّ الأول؛ وذلك لتجربة فرديّة أو جماعيّة، حسب اعتقاد الفرد والجماعة وموقفه منها[١]. ومثال ذلك كلمة صلاة: معناها اللّغويذ هو الدّعاء، لكنّ مفهومها عند المسلم ، هو: تلك العبادة التي لها هيئة مُحدّدة، وحركات رتيبة، وقراءة مُعروفة من القرآن الكريم لدى المسلم البالغ الرّاشد (المُكلّف بالصّلاة). وهي عند كلّ صاحب ديانة تَستدعي أشياء أخرى. لكنّ مفهوم الأم عند أبناء الدّيانات(ورُبّماعند كلّ البشر) يُثير الحنان والاحترام ويستدعيهما لديهم جميعًا مع استثناءات قليلة.

ويترتّب على المفاهيم التي يُشكّلها الإنسان في حياته، قيم مختلفة؛ دينيّة، واجتماعيّة، واقتصاديّة، وسياسيّة، وأخلاقيّة وجماليّة وغيرها. فما هي القيمة؟!

القيم جمع قيمة، والقيمة: مقدار الشّيء، والقيّمة هي :الاعتدال في الشّيء، والاستقامة، والكمال. ومنه قوله تعالى: { وذلكَ دِينُ القَيّمَة}[٢] . أي دين الأمة القيّمة بالحق، ودين الملّة المستقيمة، والقيّم هو: المستقيم، والسيّد، وقيّم القوم: الذي يُدبّرُ أمرهم. ويُؤكّد ذلك قوله تعالى: { فيها كُتُبٌ قيّمَة}[٣]. أي كتب مُستقيمة. و يُقال : خُلقك قيّم أي مستقيم حسن[٤] .

وعليه يُمكن القول: إنّ معنى القيّمة في الاصطلاح هو : خواص تتوافر في الأشياء، فتجعلها مرغوبًا فيها، فيُعطيها الفرد أو الجماعة أهمية مُعينة، ما يرفع هذه الأشياء لتكون مبدأ في السلوك الفرديّ أو الجماعيّ، وإن كانت هذه الأشياء ذات قيمة ايجابية مقبولة يتمسّكُ بها الفرد والجماعة، ولكنّ مفاهيم هذه القيم ودلالاتها تكون نسبيّة، وذلك بحسب الأفراد والجماعات الذين يَعتقدون بها، ويُحافظون عليها، ويُربّون النشء عليها باعتبارها هي التي تُحدّد سلوك المجتمع وأخلاقه، ومثله العليا التي بناء عليها يُقاس المواطن في فلسطين وغيرها، فيُقال : هذا مواطن صالح وذاك مواطن غير صالح[٥].

ومفهوم القيمة ينبع من ذات الفرد، وهو مُرتبط بتحقيق حاجاته وغاياته، ولذلك فهو يتأثّر بها تأثّرًا كبيرًا ويَحرص على إشاعتها في مُحيطه. ولمّا كان المجتمع هو: مجموع الأفراد والجماعات الذين يعيشون في موطن واحد، ولهم قيمٌ مُشتركة، ولغة واحدة، وعقيدة واحدة، فإنّ لكلّ مُجتمع بناء قيميّ يَحرص على أن يُعلّمه لكلّ أفراده، وبذلك تُصبح تلك القيم نموذجًا مثاليًّا للخير في هذا المجتمع، تحرص الأسرة والجهاز التّربويّ فيه على أن يتمثّل النّشء تلك القيم النّموذج.

وفي المجتمع الفلسطينيّ العربيّ المسلم تَسودُ مجموعة من القيم التي من خلالها يأخذ صفاته، ومنها: العروبة، والإسلام، فالعرب منهم المسلم وغير المسلم، وهم يشتركون في قيم مُعيّنة، والمسلمون هم أتباع دين الإسلام، الدّين المُرْتَضى للبشر كافة، وأتباعه يشتركون في قيم مُعيّنة تُميّزهم عن غيرهم من البشر مهما كانت أعراقهم، وألوانهم ، ولُغاتهم. وعليه فهناك مجموعة من القيم السائدة في المجتمع الفلسطينيّ المسلم، التي بات كثير من أفراده لا يفهمونها الفهم الصّحيح، ولا يَتَمثّلونها تمثُّلًا سليمًا، لا بل انعكس فهم كثيرين لها رأسًا على عقب ، وصاروا يُمارسونها مُمارسة خاطئة ، فأعطوا بمُمارستهم تلك صورة سلبية للمجتمع الفلسطينيّ المسلم ، ولطبيعة القيم السائدة فيه ، ومن القيم التي تغيّر فهم المجتمع الفلسطينيّ المسلم لها، وانعكس تغيير فهمها سلبًا على مُمارسة الأفراد والجماعات ، وبالتالي على طبيعة صورة المجتمع الفلسطينيّ المسلم ، والتي هي مدار هذا البحث:

١- احترام الصّحابة والخلفاء المسلمين.

قبل عدّة عقود من الزّمن كانت مناهج التعليم تحثُّ على احترام صحابة الرّسول صلى الله عليه وسلم ، والخلفاء المسلمين، وذلك من خلال: إبداء مظاهر الاحترام لهم كلّما ورد اسم أحدهم في المناهج الدراسيّة المختلفة، سواء أكانت مناهج علوم إنسانيّة أم مناهج علوم طبيعيّة. وتتمثّل تلك المظاهر بالتّرضي عليهم أي قول عبارة : «رضي الله عنه»، أو التّرحّم عليهم أي قول عبارة: «رحمه الله» كلّما مرّ ذكر واحد منهم. ومن خلال تدريس سير عدد منهم أو نماذج من سيرهم، حيث كان الطلبة يدرسون عبقرية عمر بن الخطاب، رضي الله عنه، وغيره من الصّحابة والخلفاء. ومن خلال ما يسمعونه من أسرهم، وعامة النّاس وخاصتهم على حدٍّ سواء ، عندما يُذكر اسم واحد من هؤلاء الصحابة والخلفاء، حيث يُتبع الاسم أبدًا بالتّرضّي أوالتّرحّم، وغالبًا ما يُتبعون ذلك بذكر بعض فضائلهم، ومناقبهم ، وأقوالهم المأثورة، أو ما قيل من أحاديث نبويّة شريفة بحقّ أحدهم. فكان الجيل الناشئ، يتربّى على احترام الصّحابة والخلفاء، وحفظ نماذج من سيرهم وأقوالهم باعتبارهم أسوة حسنة يُمكن أن يتّخذها النّشء قُدوة يقتدون بها.

في هذه الأيام، ومع غياب كثير من مظاهر: الاحترام، والتّقدير، والاعتبار للصّحابة، والخلفاء المسلمين من مناهج التعليم، اللّهمّ حيثما وردت في كتب التربيّة الإسلاميّة، وبعض المواطن في كتب اللّغة العربيّة، ومع رفع تدريس الأجيال الناشئة لنماذج من سير الصّحابة والخلفاء أو سير بعضهم كاملة كما في العبقريات، ومع عدم اهتمام أكثر فئات المجتمع باحترامهم، فضلًا عمّا يُشاهده النّشء من برامج تلفازيّة أو أفلام سينمائيّة لا تُقيم كبير أهمّيّة لكثير من الصّحابة والخلفاء، وتُظهرهم بمظاهر أقرب ما تكون إلى عامة النّاس، بل إنّ كثيرًا من وسائل الإعلام في العالمين العربيّ والإسلاميّ تُظهر احترامًا للزّعماء الحاليين أكثر ممّا تظهره اتجاه الصّحابة والخلفاء، وبعضُها لا يتحرّج من إثارة مزاعم حول بعض الصّحابة والخلفاء استنادًا إلى روايات ضعيفة وردت عند بعض الشّعوبيين أو ذوي الميول الطائفيّة والمذهبيّة المنحرفة مثل: الشّيعة الرّافضة، والباطنيّة، والخوارج، وحديثًا عند الأحزاب القوميّة، والوطنيّة ذات التّوجهات الإقليميّة والإثنيّة(العرقيّة) الضّيّقة، والأحزاب الشيوعيّة وما يتبعها من أحزاب لادينيّة.

إنّ هذا التّغيير في القيم التي يجب أن يتربّى عليها النّشء في العالمين العربيّ والإسلاميّ، والتي تقود إلى وجود نماذج يقتدي بها هذا النّشء في حياته، ويسعى إلى تحقيق مُثلها العليا، هي القيم التي نحن بحاجة ماسّة إليها، لكي نُحقّق أهداف الأمة في قضايا عديدة أهمها:

١- وحدة الأمة، من خلال وجود نماذج واحدة صالحة لكلّ أبناء الأمّة، وتكون قدوة لكلّ الأمّة في مشارق الأرض ومغاربها، هذه النماذج هي التي أوجدت القادة العظام الذين جدّدوا تاريخ الأمة عبر العصور عندما كان يدبُّ في أعضائها الوهن والضّعف، فتتداعى عليها الأمم المعادية، وتحاول القضاء عليها.

٢- إعادة الاعتبار للصّحابة، والخلفاء وقادة الأمة العظام من خلال تدريس نماذج من سيرهم، وأقوالهم، وأعمالهم التي لا تزال ماثلة حتى يومنا هذا في مشارق الأرض ومغاربها، ويمكن العودة في ذلك - حسمًا للخلافات المتنوّعة بين علماء اليوم - إلى كثير من المؤلّفات الموثوقة من قبل أغلبيّة علماء الأمة، والتي منها على سبيل المثال لا الحصر: فضائل الصّحابة، ومناقب الأنصار المُستخرجة من كتاب صحيح الإمام البخاريّ، رحمه الله، المتوفى سنة (٦٥٢هـ). وكتاب فضائل الصّحابة، المُستخرج من كتاب صحيح الإمام مسلم، رحمه الله، المتوفى سنة (١٦٢هـ)، وكتاب فضائل الخلفاء الأربعة وغيرهم للإمام أحمد بن عبدالله الأصبهانيّ، رحمه الله، المتوفى سنة (٠٣٤هـ). وكتاب «الاستيعاب في معرفة الأصحاب» ليوسف بن عبدالله القرطبيّ، رحمه الله، المتوفى سنة (٣٦٤هـ). وكتاب «الإصابة في معرفة الصّحابة» للحافظ أحمد بن حجر العسقلانيّ، رحمه الله، المتوفى سنة (٢٥٨هـ) وغيرها كثير من الكتب التي تغرس في نفوس الأجيال الناشئة حبَّ الصّحابة والخلفاء الرّاشدين، وتكفُّ الألسنة عن الخوض فيما شَجرَ بينهم، وتركّز على فضائلهم العظيمة، فَهُم الّذينَ نقلوا لنا الدّين والسُّنن، والعلم النّافع، والعمل الصّالح، وهم الّذين ضَحّوا بأرواحهم، وأموالهم، وأُسرهم في سبيل نُصرة دعوة الله ، ورفع راية الإسلام عالية.

وقد قال عبدالله بن مسعود، رضي الله عنهما: إنّ الله نظر في قلوب العباد، فوجد قلب محمّد خير قلوب العباد، فاصطفاه لنفسه، وابتعثه برسالته، ثمّ نظر في قلوب العباد بعد قلب محمّد صلى الله عليه وسلم، فوجد قلوب أصحابه خير قلوب العباد، فجعلهم وزراء نبيه، يُقاتلون عن دينه»[٦].

٢- مكانة علماء الدّين الإسلاميّ واللّغة العربيّة

لقد رفع الإسلام من مكانة أهل العلم بعامة، وعلماء الدّين الإسلاميّ بخاصة، وظهر ذلك في كتاب الله، سبحانه وتعالى، وفي سنة رسوله صلى الله عليه وسلم، وفي سير أكثر الخلفاء والملوك والسّلاطين والأمراء المسلمين عبر العصور المتعاقبة ، قال تعالى: {إنَّما يتَذَكَّرُ أُولُو الألْبَاب}(٧) ، وقال عزّ وجلّ: {فاسألوا أهلَ الذِّكرِ إنْ كُنْتُم لا تَعلَمون}(٨) ، وقال تعالى: { إنَّمَا يَخْشَى اللهَ من عِبادِه العُلماءُ إنَّ اللهَ عَزيزٌ غَفورٌ}(٩) ، وقال سبحانه وتعالى: { قُلْ هَلْ يَسْتوِي الَّذينَ يَعْلَمُونَ والَّذينَ لا يَعْلَمُونَ إنَّما يتَذَكَّرُ أُولُوا الأَلْباب}(١٠) ، وقال تعالى: {يَرفَعُ اللهُ الَّذينَ آمنُوا مِنْكُم والَّذينَ أُوتُوا العِلمِ دَرَجاتٍ واللهُ بمَا تَعمَلُونَ خَبيرٌ}(١١).

وفي الحديث الشّريف: عن معاوية، رضي الله عنه، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «مَنْ يُرد اللهُ به خيرًا يُفقّهه في الدّين»(٢١).

وعن أبي هُريرة، رضي الله عنه، أنّ رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال: «ومَنْ سلك طريقًا يلتمسُ فيه علمًا، سهّل اللهُ له به طريقًا إلى الجنّة»(٣١).

وعن أبي هُريرة، رضي الله عنه، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: « إذا ماتَ ابنُ آدم انقطع عملُه إلّا من ثلاثٍ: صَدقةٍ جارية، أو علمٍ يُنتفعُ به، أو ولدٍ صالحٍ يَدعُو له»(٤١).

وعن أبي أُمامة، رضي الله عنه، أنّ رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال: «فَضلُ العالمِ على العابدِ كفضلي على أَدناكم». ثُمّ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إنّ اللهَ وملائكته وأهلَ السّماواتِ والأرضِ، حتى النّملة في جُحرها، وحتى الحوت، لَيُصلّون على مُعلّمي النّاس الخير»(٥١).

وفي سير الخلفاء والملوك والأمراء المسلمين أخبار لا تعدُّ ولا تُحصى عن تشجيعهم العلماء وتقريبهم واستشارتهم، وبناء المدارس، والمكتبات، ووقف الأوقاف عليها، وتوفير كلّ ما يلزم لطالب العلم، والمعلم، ومَنْ يقوم على خدمتهم، والاعتناء بترجمة العلوم ونشرها، وهذا كلُّه أسهم بشكل واضح في بناء الحضارة العربيّة الإسلاميّة، وجَعلَ دولة الإسلام تمتدُّ ، فتبلغ ما لم تبلغه دولة في تاريخ البشر. وكان العالمُ في دولة الإسلام يحتلُّ مرتبة عالية في المجتمع ، وله قيمة كبيرة ، واحترام عظيم عند عامة النّاس وخاصتهم على حدّ سواء. واستمرّت هذه المكانة للعلماء بعامة، وعلماء الدّين الإسلاميّ بخاصة إلى ما قبل عقود عديدة، حيث خضعت كثير من الدول العربيّة والإسلاميّة للاستعمار الغربيّ النّصرانيّ، الذي عمد إلى توهين مكانة علماء الدّين الإسلاميّ بخاصة، وإضعاف مكانتهم من خلال عدّة إجراءات تتمثّل في:

١- تقسيم التعليم إلى مسارين، هما: مسار العلوم الإنسانيّة، وهو ما سمي بالفرع الأدبيّ، ومسار العلوم الطبيعيّة، وهو ما سمي بالفرع العلميّ، وأعطى الفرع العلميّ أهمية كبيرة من خلال الراتب الذي يحصل عليه المتخرّج في هذا الفرع بأيّ شهادة كانت، وهذا انعكس ايجابيًّا على مكانة خريج الفرع العلميّ في المجتمع، في حين أعطى قيمة مُتدنّية للفرع الأدبيّ بعامة، والتّخصّص في العلوم الشّرعيّة بخاصة، وأعطاه راتبًا أقل من راتب خريج الفرع العلميّ، وحتى بقيّة تخصّصات الفرع الأدبيّ، ما انعكس سلبًا على مكانة عالم الدّين والعلماء المتخصّصون في بقية فروع العلوم الإنسانيّة باستثناء المتخصّصين في اللّغات الأوروبيّة بعامة ، والإنجليزيّة بخاصة.

٢- في مُعدلات القبول في الجامعات، أصبح -غالبًا- لا يذهب لدراسة العلوم الشّرعيّة إلّا من لا يُقبل في بقية الكليات الإنسانيّة والعلميّة على حد سواء، وبالتالي أصبح مَنْ يدرس العلوم الشّرعيّة - غالبًا- أقل قدرة على فهم علوم الشّريعة، وأقل قدرة على الاجتهاد، واشتقاق الأحكام وإصدار الفتاوى وفق متطلّبات العصر، فبات همُّ مَنْ يدرس العلوم الشّرعية هو القيام بأمور رتيبة، كالإمامة، والوعظ والإرشاد في أمور بسيطة وسطحية، والبحث عن فتاوى علماء الشّرع القدماء وعدم الخروج عنها، لا بل سرد ما قاله فلان وفلان من العلماء من دون القدرة على ترجيح رأي واحد منهم وإعطاء العامة رأيًا صريحًا وواضحًا في أيّة قضية من قضايا العصر المتطور باستمرار. ومن أهمّ قضايا العصر هي قضيّة التّعامل مع البنوك بكل تفرّعاتها، وقضايا التّبرع بالأعضاء ، وقضايا التجميل

وغيرها كثير.

٣- ربط العلوم الشّرعيّة بالدول الوطنيّة (الإقليميّة)، التي -غالبًا- ما لا تقيم وزنًا للقضايا الشّرعيّة، والتي قامت بحصر الدّين الإسلاميّ في قضايا الأحوال الشخصيّة من : زواج وطلاق وميراث وغيرها، أما القوانين التي تحتكم إليها الدولة في كلّ شؤون الحياة ، فقد سنّتها دول الاستعمار من تشريعات وضعية -وغالبًا- ما تكون تلك القوانين مُنافية للتعاليم الإسلاميّة ومناقضة لها.

إنّ هذا الواقع الذي فرضه الاستعمار تبنّاه - أكثر- سدنة الدول الاستعماريّة الذين تسلّموا أنظمة الحكم في كثير من الدول العربيّة والإسلاميّة تدريجيًّا، بحيث أصبحت العلوم الشّرعيّة لا يقبل على دراستها إلّا مَنْ أغلقت أمامه فرص دخول أي تخصّص آخر، وهم -غالبًا- الذين تكون معدّلاتهم في الثانوية العامة مُتدنّية، وهذه المعدلات لا تؤهّل صاحبها لفهم الشّريعة الإسلاميّة ، التي هي بحاجة إلى عقل مُتفتّح، وقادر على إقامة الحجّة، واعتماد الأدلة والبراهين، واستنتاج الأحكام الشّرعيّة وفق أصول سليمة، فضلًا عن القدرة على فهم القرآن الكريم والحديث النبويّ الشّريف، وآراء الفقهاء. كما أنّ المكانة الاقتصاديّة لدارسي العلوم الشّرعيّة تنعكس سلبًا على المكانة الاجتماعيّة لهؤلاء العلماء الّذين يُفترض أنَّهم حراس القيم والمبادئ والمفاهيم التي يجب أن تُنشّأ عليها الأجيال، فتكون وفق ما تنصُّ عليه دساتير تلك الدول، والأهداف العليا في وزارات التربية والتعليم، وأهداف المعاهد العليا والجامعات، وهو تنشئة جيل صالح أو مواطن صالح؛ إذ مُواصفات هذا المواطن الصّالح يجب أن تتضمّن مجموعة من القيم المعنويّة والماديّة المتعلّقة بانتماء المواطن في الدول العربيّة والإسلاميّة إلى دين هذه الأمة العظيم، ألا وهو الإسلام، هذا الدّين الذي ارتضاه الله، سبحانه وتعالى، للناس كافة من كلّ الأعراق والألوان والألسن، لاعتباره الدّين المُخلّص للإنسان من شرور هذه الحياة الدُّنيا، والقدار بذلك على نقله من هذه الحياة الدُّنيا الفانية إلى الحياة الأخرى الباقية والخالدة. قال تعالى: { إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللهِ الإسلام}(٧١). وقال سبحانه وتعالى: { اليومَ أكمَلْتُ لكُمْ دينَكُم وأتْمَمتُ عليكُمْ نِعمَتي ورَضيتُ لكُمْ الإسلامَ دينا}(٨١). وقال عزّ وجلّ: {ومَنْ يَبتَغِ غيرَ الإسلامِ دينًا فَلَنْ يُقْبلَ مِنْهُ وهُوَ في الآخرةِ مِنَ الخاسِرين}(٩١).

لم يكتف الاستعمار وسدنته في كثير من الدول العربيّة والإسلاميّة بالاجراءات السابقة بل واصلوا السير في مخطّطهم المُدمّر للأجيال المسلمة الناشئة، وذلك بهدف تسهيل السيطرة عليهم، وسرقة مُقدّرات الأمة، وإبقاء الشعوب المسلمة شديدة الفقر، لا همَّ لها في هذه الحياة الدّنيا سوى البحث عن لقمة العيش، فأصبحت الحياة، أيّة حياة ، غايةً لا مرحلة من مراحل الوجود الإنسانيّ في هذا الكون.

إنّ الاجراءات السابقة التي اتّخذها الاستعمار، ما زالت قائمة في عديد من الدول العربيّة والإسلاميّة، وهذه الاجراءات قادت بشكل طبيعي إلى تشكيل نظرة اجتماعيّة دونيّة لعلماء الدّين الإسلاميّ واللغة العربيّة ما أدى إلى الحطّ من مكانتهم في المجتمعات بكل تفاصيل حياتهم، وفي المقابل تمت المحافظة لا بل رفع مكانة نظرائهم من أتباع الدّيانات والمذاهب الأخرى، وبخاصة اليهود والنّصارى والشيعة الرافضة، وبعض الفرق الخارجة عن الإسلام في فلسطين مثل: البهائيّة، والأحمديّة، والدَّرزيّة وغيرها، وقد تمثّل ذلك من خلال الآتي:

١. عدم احترام عالم الدّين المسلم، وهيئته، ولباسه ووعظه. فتجد الدولة لا بل أكثر العالم ينظر إلى عالم الدّين المسلم الذي يلتزم بالهيئة المألوفة والمُميّزة لعالم الدّين المُتمثّلة في: تربية الذّقن، وقصّ الشّارب ، وشعر الرأس ضمن حدود معينة يثير الانتقاد من قبل أبناء المجتمع المحليّ المحيط بعالم الدّين، ثمّ تَطوّر الأمر إلى المجتمع العالميّ، حيث أصبحت هذه الهيئة تُثير الشُّبهات خلال العقدين الماضيين، ويزيد من ذلك الانتقاد إذا لبس عالم الدّين المسلم العمامة، والملاءة (الدشداشة) أو وضع غطاء للرأس، ويزداد الانتقاد أكثر إذا كان ذلك كلّه من اللون الأبيض، ويُصبح هذا العالم موضع انتقاد مجتمعيّ، ومَثار شُبهات أقلّها التّعصّب ، وأقصاها الإرهاب والتكفير، وما إلى ذلك من صفات يبتدعها الغرب، وتستهلكها هذه المجتمعات المسلمة المقهورة.

كما يوجد لباس خاص للقضاة الشّرعيين في فلسطين، وهو لباس كان قبل ثلاثة عقود يُوحي بالهيبة والاحترام، أمّا في هذه الأيام، فهو يُوحي بغير ذلك تمامًا، وكثيرًا ما تسمع العامة والخاصة يُطلقون على مَنْ يتزيّون بهذا الزيّ الرسميّ التراثيّ ألفاظًا تُوحي بعدم الاحترام، والاستهجان، فيضّطر كثيرون من القضاة إلى لبسه فقط في دوائر العمل

الرسميّة.

مُقابل ذلك فإنّ هيئة رجال الدّين اليهود والنّصارى والشّيعة الرّافضة وطوائف أخرى لا تلقى هذه الاستهجان؛ لا من قبل العامة ولا الخاصة، ولا يكونون موضع انتقاد وإثارة شُبهات من أي كان، وذلك على الرّغم من أنّ تلك الهيئات مع الزيّ الذي يتزيون به أقل جمالًا وهيبة من مثيلاتها لدى علماء الدّين المسلمين، وكثيرًا ما تُوحي بعدم النّظافة والاهتمام بالمنظر العام لرجل الدّين غير المسلم، لكن - مع الأسف - تجد كثيرًا من الحكام، وذوي الشأن في أنظمة الحكم يُظهرون اهتمامًا بهؤلاء واحترامًا لهم أكبر ممّا يُظهرونه تجاه علماء الدّين المسلمين، وإن كانوا يُجلسون علماء الدّين المسلمين أقرب إلى الحاكم أو المسؤول وفق ترتيبات النظام الاحتفاليّ المعمول به في أكثر الدول العربيّة والمسلمة، كما أنّ أفراد المجتمع ووسائل الإعلام يُظهرون احترامًا أكثر تجاه رجال الدّين غير المسلمين، وذلك على الرّغم من أنّ كثيرين منهم تكون: ذقونهم ،وشواربهم، وشعور رؤوسهم وأغطية الرؤوس، فضلا عن زيّهم، وزخرفاته لدى كثير من رجال الدّين غير المسلمين، يكون مُرعبًا للصّغار والكبار على حدّ سواء، كما أنّ سيرهم الاجتماعيّة - غالبًا - ما تكون مثار حديث اجتماعيّ باعتبارهم يُظهرون غير ما يُبطنون في كثير من شؤون حياتهم. وذلك بعكس الغالبيّة العظمى من علماء الدّين المسلمين.

٢. تطاول الصّغير والكبير على علماء الدّين الإسلاميّ، وتجريحهم، وتحقير آرائهم، والسُّخرية من خطبهم ومواعظهم، ويظهر ذلك من خلال مَنْ يستمعون إلى خطب الجمعة والعيدين، فبعد أن يخرج المصلون تجدُ بعضهم ينتقد ويجرّح الخطيب والخطبة التي ألقاها، وحتى الدّرس الوعظيّ ، الذي ألقاه قبل الخطبة، ويجعل هؤلاء أنفسهم في مكانة الناقد والمعلّم للخطيب، مُتناسين أنّ المطلوب من الخطيب هو مُراعاة المُصلين كلّهم، وهم – غالبًا - ثلاثة أصناف وليس صنفًا واحدًا، فهناك العامة، وهناك المتوسطة، وهناك مَنْ هُم على درجة عالية من الثقافة والعلم لكنّ أيًّا من هؤلاء - إلّا نادرًا - لن يكون أكثر معرفة من الإمام في أمور الدّين بعامة، وموضوع خطبته بخاصة.

أما فيما يتعلّق بالفتاوى، وأخذ رأي الدّين في قضايا المجتمع العامة، فتجد كثيرين يتبرّعون للفتوى وإعطاء الرأي على رأي الإمام والمفتي، بحجة وبغير حجة، فضلًا عن أنّ كثيرين يتنقّلون من عالم إلى عالم بحثًا عن الفتوى التي تلائم هواه ورغبته. وذلك من دون رادع يردع هؤلاء المُتطاولين الذين -ربما- وجدوا في اختلاف بعض الفتاوى مُدخلا للطّعن في هذا العالم أو ذاك، وغالبًا ما يكون لهذا الاختلاف ما يُسبّبه، وأهم أسبابه هي: اختلاف رواية الحدث من الباحث عن الفتوى، واختلاف المذهب الذي يُفتي عليه عالم الدّين وذلك أنّ كثيرًا من الدول الإسلاميّة لا تُلزم علماء الدّين بمذهب مُحدّد، ولا تَضع لهم منهاجًا تعليميًّا مُحدّدًا في المدارس والجامعات بل تترك الأمر لمن يضع المناهج في وزارة التربيّة والتّعليم، وكذلك الحال في الجامعات، وذلك على الرّغم من أنّها تتبع هي في معاملاتها الرسمية مذهبا محددا. وهذا يؤدي إلى وجود باب كبير للتشكيك في علماء الدين وما يصدر عنهم من فتاوى.

وفيما يتعلق باللغة العربيّة، فإنّ عدم اهتمام وزارات التربية والجامعات بتدريس اللغة العربيّة وعلومها، بحجة أنّها اللّغة الأم، وأنّ الناشئة يعرفونها، أدّى إلى إضعاف اتقان العامة والخاصة للغة العربيّة، وذلك من خلال عدم الاهتمام بتعلّمها باعتبار أنّها ليست مطلوبة حتى في قاعة الدرس باللغة العربيّة - إلّا نادرًا - فالحديث والتواصل من أعلى مستوى رسميّ في كثير من الدول العربية - مُمثّلًا بوزير التربية ورئيس الدولة أو الملك أو رئيس مجلس النواب - لا يُكلّف نفسه اتقان اللغة العربيّة، وإن أخطأ بها وحطّمها لا تجد أحدًا ينتقده أو حتى يطلب منه إعطاء كلمته - قبل إلقائها - لِمُتخصّص في حين لو تحدّث باللغة الأجنبيّة - أيًّا كانت - تجده شديد الحرص على عدم الخطأ، ويتّخذ لذلك كلّ الاحتياطات اللازمة، وتجده لا يغضب إن انتقده فلان أو علّان على خطأ بدر منه، بل يَشكُره على ذلك، مع وعد بعدم تكرار ذلك لاحقًا.

إنّ عدم الاهتمام بالعربيّة وتعليمها تسرب بشكل طبيعيّ إلى -كثير- من علماء الدّين الإسلاميّ الذين استهانوا بدراسة اللغة العربيّة ، وتدريسها في مناهج الكليات والمعاهد الشّرعيّة، ما أدى إلى عدم قُدرة كثيرين من العلماء المسلمين على إلقاء المواعظ والخطب والدروس بلغة سليمة، ففتح ذلك عليهم باب انتقاد عامة الناس وخاصتهم على حد سواء، وبخاصة أنّ اللغة العربيّة سماعيّة، يُمكن لمن يستمعها أن يعرف موطن الخطأ وإن كان غير قادر على تعليله، كما أدّى إلى عدم القدرة على فهم النُّصوص الشّرعيّة فهمًا سليمًا لدى عدد لا يُستهان به من علماء الدّين ما

أدّى إلى وجود خلل في الفتاوى التي تصدر عن هؤلاء العلماء.

٣. الوقت والوفاء بالعهد

الوفاء قيمة سلوكيّة عظيمة الأثر في نفس المسلم، وعظيمة الأهميّة على المجتمع المسلم الذي يعيش فيه، وهي مُرتبطة بمفهوم الوقت الذي يعتمد على حسن إدارة الإنسان المسلم له، لما فيه خيره، وخير مجتمعه وأمّته. ولا يُحسنُ إدارة الوقت إلّا مَنْ يعي معناه، ويُشكّل لديه مفهومًا واضحًا، فما هو الوقت؟ وما علاقته بالوفاء؟

الوقت هو: الزّمن الذي هو حياة الإنسان، لا بل هو الحياة الدّنيا كلها إلى يوم القيامة، وهو يمرّ بسرعة ثابتة، ولا يُمكن إيقافه إلّا بمعجزة إلهية كما حصل مع يوشع بن نون، عليه السلام. والزّمن ملك لكلّ الناس، بعضهم يُحسن استخدامه، وبعضهم يهدره من دون طائل، لا بل رُبّما يُمضيه فيما يُلحق به ضررًا فادحًا، وكثير من الشباب تشيع بينهم عبارة «تضييع الوقت» من دون معرفة عاقبة ما يقومون به.

ولأهمية الوقت ورد ذكره في القرآن الكريم في كثير من الآيات، وبأسلوب القسم ما زاد من أهميته؛ إذ لا يقسم الله ، سبحانه وتعالى، بشيء إلّا لِيُثبت عظمته وقيمته، ومن ذلك قوله تعالى: {والعَصْرِ إنَّ الإنسانَ لَفيْ خُسْرٍ}[٩١]. ففي هاتين الآيتين، بيّن الله، سبحانه وتعالى، قيمة الوقت وأهمّيته من خلال ربطه بحياة الإنسان، فكلُّ زمن يمضي عليه، لا يعود ثانية، فهو بذلك خسارة كبيرة للإنسان، خسارة من عمره المحدود بسنوات معدودة، وهي مهما طالت فهي قصيرة في عمر البشريّة. ولذلك على الإنسان أن يُحسن استخدام هذا الزّمن، الذي هو عمره ، والذي هو وعاء أعماله الصّالحة والطّالحة، ولا يكون حُسن الاستخدام إلّا بانفاقه في القيام بأعمال صالحة تكون ذخيرة له يوم القيامة، ذلك اليوم الذي يُحاسب فيه الإنسان حسابًا دقيقًا عادلًا على عمره في الحياة الدّنيا، وهو نعمة من نعم الله الكثيرة على الإنسان، بل هو أساس هذه النّعم كلّها، ويوم القيامة يشعر الإنسان بأهميّة الوقت، فتجد مَنْ لم يُحسن استخدام وقته (عمره) يُسيطر عليه النّدم، ولكن حين لا ينفع النّدم، وقد حدّد الله، سبحانه وتعالى، مَوقفين يندم فيهما الإنسان على عدم استخدامه زمنه (عمره) استخدامًا صالحًا، وهما:

١- وقت الموت، قال تعالى: { رَبِّ لَوْلا أَخَّرْتَنِي إِلى أَجلٍ قَريبٍ، فَأَصَّدَّقَ وأَكُن مِنَ الصَّالِحين}[٠٢]. فَوَقتُ الموت يشعر الإنسان وقد بُسطت أعماله أمامه بالخسران، فيندم، ويعي حقيقة إهداره وقته (عمره)، فيطلب من ربّه فسحة من العمر (الوقت) ليعمل الخير، ولكن أنّى له ذلك، فالوقت لا يعود، والعمر محدود.

٢- وقت القيامة، قال تعالى على لسان أهلّ النار: { رَبّنا أَخْرِجنَا نَعْمَلُ صالحًا غيرَ الذي كُنّا نَعمَلُ}[١٢]. فعند الجزاء، ومُعاينته يدرك الإنسان الكافر حقيقة ما جناه في عمره، ويطلب الخروج ممّا هو فيه، وممّا أوقعه فيه سوء استخدامه لوقته، ليعمل الخير الذي كان يرفض عمله في عمره، فلا يتلقى إلّا التقريع والتقرير.

وقد أوضح الرّسول صلى الله عليه وسلم أنّ الوقت الذي هو عمر الإنسان ، وهو أمانة أؤتمن عليها الإنسان من خالقه، وهو سيحاسبه عليها يوم القيامة، قال: «لا تزول قدم ابن آدم يوم القيامة من عند ربّه حتى يُسأل عن خمس: عن عمره فيمَ أفناه، وعن شبابه فيمَ أبلاه، وماله من أين اكتسبه وفيمَ أنفقه، وماذا عمل فيما علم؟»[٢٢].

ومن أبلغ ما قيل في فهم أهمية الوقت قول عبدالله بن مسعود، رضي الله عنهما:»ما ندمتُ على شيء ندمي على يوم غربت شمسه، نقص فيه أجلي ولم يزد فيه عملي». فهذا الصحابيّ الجليل فهم آيات القرآن الكريم، والأحاديث الشّريفة المتعلّقة بالوقت فهمًا مُتوازنًا، يجب على كلّ مسلم أن يفهمه الفهم ذاته، فاليوم الماضي هو نقصان في عمر الإنسان في هذه الحياة الدّنيا، وهو يجب أن يكون للمسلم زيادة في العمل الصّالح ، الذي به وعلى أساسه يرتقي الإنسان في الحياة الآخرة ، التي هي خير وأبقى. وقد أكّد فهم الصحابيّ السليم للوقت ، المثل العربيّ «الوقت كالسيف إن لم تقطعه قطعك».

بناء على الفهم السليم لقيمة الوقت من قبل المسلم، فإنّه يفهم معنى الوفاء فهمًا سليمًا، ويُعطيه قيمة سلوكيّة مُرتبطة ارتباطًا وثيقًا بمفهوم الزمن (الوقت) باعتباره أجزاء حياة الإنسان التي سيُسأل عنها يوم القيامة، وباعتبار تلك الحياة

أمانة عليه حفظها وصيانتها كما أمره الله، سبحانه وتعالى. وذلك على عكس الإنسان غير المسلم الذي يهدر وقته، ويفخر بأنّه يضيعه فيما لا فائدة منه، ما يجعله يندم عليه يوم الحساب الأعظم، يوم القيامة.

مع بالغ الأسف تنتشر بين كثير من الشباب في فلسطين سلوكات ومُمارسات لا تقيم للوقت وزنًا، وبالتالي لا تهتمُّ بالوفاء بالوعود، واحترام العهود التي تنعقد فيما بينهم، فترى هؤلاء يتبادلون عبارات السُّخرية والهزء من هاتين القيمتين العظيمتين، بقولهم عبارة: «تضييع وقت» عن الفراغ الذي يعيشونه، و عبارة : «مواعيد عرب « عن عدم التزامهم بالوقت المُحدّد والمُتفق عليه لبدء عمل ما، أو بدء لقاء ما. في حين أنّهم إن أرادوا الالتزام بالوقت يُعبّرون عن ذلك بعبارات ينسبونها للأجنبيّ. فما حقيقة هذا القلب لمعنى هاتين القيمتين ومفاهيمهما لدى هذا العنصر من المجتمع، الذي أخذ يتسرب إلى فئات المجتمع الأخرى؟!

في واقع الحال إنّ هذا المفهوم هو مفهوم خاطئ ناتج عن تعليم خاطئ لمعنى الوقت والوفاء، وذلك بسبب الظروف السياسيّة والاجتماعيّة التي عاشها المجتمع الفلسطينيّ خلال العقود الماضية، والتي انسلخ فيها المجتمع عن حكم الإسلام، وفهم معانيه وقيمه، كما انسلخ عن فهم معاني هاتين القيمتين في التراث العربيّ الأصيل.

فالعرب حتى في جاهليتهم الأولى كانوا يعوون وعيًا كاملًا معنى الوفاء باعتباره قيمة عظيمة، دونها الأرواح والأنفس، قال الأعشى في ذلك(٣٢):

وإن امروء أسدى إليك أمانةً فأوفِ بها إنْ متّ سُمّيت وافيا

فهو ينصح النّشء بحفظ الأمانة وأدائها لصاحبها حتى لو بذل حياته من أجلها، حيث سيخلد بصفة لصيقة بالوفاء. فيُسمى وفيًّا.

وقال لبيد مفتخرًا بحفظ الأمانة والوفاء بها(٤٢):

وإذا الأمانة قُسّمت في مَعشرٍ أوفى بأوفر حظّنا قسّامها

فلبيد بن أبي ربيعة يفخر بقومه الذين يُحافظون على الأمانة، ويردّونها لأصحابها. وقال عمرو بن كلثوم يحثّ على عدم الحنث باليمين(٥٢):

معاذَ الله تَدعوني لحنثٍ ولو أقفرتُ أيامًا قتارُ

فهو يرفض الحنث باليمين ؛لأنّه معيب له في قومه والعرب. وقد عدّ العرب قبل الإسلام الوفاء قيمة نبيلة، ونقيضها «الغدر» قيمة حقيرة، بل هي عندهم عار يُلازم العربيّ مدى حياته، ورأوا في نقض العهود والمواثيق سُبّة تَطال شرفهم، وحسبهم، وتُدنّس أخلاقهم، وقد عبّر العرب عن الوفاء بعبارة قصيرة ذات دلالة كبيرة وهي: «كلمة شرف»، فأخذت هذه العبارة مَجرى القانون عندهم. ولمّا جاء الإسلام العظيم عزّز هذه المكانة للوفاء بالعهود، وحطَّ من قيمة الغدر، فاستمرَّ المسلمون يُعطون عبارة : «كلمة شرف» ، قُوة القانون والدستور المعنويّ، الذي يحرصون على الالتزام به على الرّغم من عدم تدوينه.

وبذلك يتّضح بما لا يدع مجالًا للشك خُبث هذه العبارة (مواعيد عرب) التي تلصق بالعربي صفة عدم الوفاء بالوعد، وعدم حفظ الأمانة، وعدم احترام الوقت؛ فالعربيّ كان يحترم الوقت ،ويُقدّسه ،وهو لذلك حرص كل الحرص على أن يكون دقيقًا في مواعيده، وعلى الوفاء بها ، واعتبرها جزءًا من أخلاقه التي يُفاخر بها، ويحرص على أن تشيع عنه بين القبائل، ولمّا جاء الإسلام العظيم، زاد من قيمة الوقت وأهميته، وحفظ الأمانة، وجعل العهد مسؤولية عظيمة مُلقاة على عاتق المسلم، الذي يعقد العهد مع الله في الوقت نفسه الذي يعقده مع غيره من البشر؛ مسلمين كانوا أم غير مسلمين، وقد أكّدت ذلك كثير من الآيات القرآنية الكريمة، والأحاديث النبويّة الشّريفة، ومن ذلك: قول الله ،تعالى، في سورة المائدة: { يا أيُّها الَّذينَ آمَنُوا أَوْفُوا بالعُقودِ}(٦٢). فالوفاء بالعقود من صفات المؤمنين، وهم مأمورون بها. وقال: { وأَوْفُوا بالعَهْدِ إنَّ العَهدِ كانَ مَسْؤولِا}(٧٢) ، فالله تعالى، يأمر المؤمنين بالوفاء بما عاهدوا عليه غيرهم من

الناس، ويُحذّرهم من ذلك؛ لأنّه سيسألهم عن ذلك يوم القيامة.

وفي الحديث الشّريف، روى أبو هُريرة، رضي الله عنه، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال: « آية المنافق ثلاث: إذا حدّث كذب، وإذا وعد أخلف، وإذا أؤتمن خان»[٨٢]. فالرسول صلى الله عليه وسلم جعل عدم الوفاء بالوعد علامة من علامات النّفاق، وهذا يدلُّ بشكل واضح على أنَّ ما يشيع بين كثير من الشباب وفئات المجتمع الفلسطينيّ عن اعتبار عدم الوفاء بالوعد واحترام الوقت هو صفة عربيّة، وبالتالي إسلاميّة باعتبار الإسلام مُرتبط بالعرب، الذين هم مادته الأولى، لا أساس له من الصّحة، وهو ناتج عن عدم فهم صحيح لمفهوم هاتين القيمتين، قيمة الوقت والعهد.

٤. الصّدق والكذب

الصّدق فضيلة، والكذب رذيلة، هذه قيمة كانت شائعة عند العرب قبل الإسلام، حتى أنَّ قريش أطلقت على الرسول صلى الله عليه وسلم لقب الصّادق الأمين؛ لما عُرف عنه من أمانة وقول الحقّ في كلّ الأحوال، حتى قبل أن يُبعث برسالة الإسلام ، ولمّا جاء الإسلام عزّز هذه القيمة، وجعلها جزءًا من عقيدة المسلم. من خلال مصدريّ التّشريع؛ القرآن الكريم، والسنّة المُطهّرة. فقد قال تعالى في الحثّ على التزام الصدق: {يا أيُّها الّذين آمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وكُونُوا َ الصَّادِقين}[٩٢]. وحذّر من التزام الكذب، فقال: {ولا تَقْفُ مَا ليسَ لَكَ بِهِ عِلْم}[٠٣]. وفي السُّنة الشّريفة أنّ الصّدق طريق الجنة، والكذب طريق النّار، قال صلى الله عليه وسلم: «إنَّ الصِّدق يهدي إلى البِرَّ وإنَّ البِرَّ يهدي إلى الجنة، وإنَّ الرّجل لَيَصدُقَ حتى يُكتب عند الله صِديقًا، وإنَّ الكذب يهدي إلى الفجور، وإنَّ الفجور يهدي إلى النّار، وإنَّ الرجل لَيكْذِبَ حتى يُكتب عند الله كذّابًا»[١٣]. فالصّدق طريق لكل عمل صالح؛ ولذلك يقود صاحبه إلى الجنة، والكذب طريق لكل عمل طالح وفاسد؛ ولذلك يقود صاحبه إلى النار.

في العقود الأخيرة، وجراء عوامل كثيرة، انقلب معنى هذه القيمة عند كثير من فئات المجتمع الفلسطينيّ، بحيث أصبح الصدق دليلًا على السذاجة والبساطة في التفكير، وعدم اختبار الحياة، ومعرفة مُتطلباتها. ووصل الأمر ببعض مَنْ يتعاطون السياسة والتجارة إلى اعتبار الصّادق أهبل، وربط الصدق فقط بعلماء الدّين باعتباره خاصية لهم، أمّا بقية أفراد المجتمع -وإن كانوا مسلمين- فهم غير مُطالبين بالصدق، فترى مجموعة الشباب إن اختلفوا على شيء، وبينهم شاب مُتدين وملتزم بالصّلاة يقولون: لنسأل الشيخ. وهو ليس شيخًا، بالمعنى الرسمي، فلا هو إمام، ولا هو دارس للعلوم الشرعية بل لأنّه مُلتزم دينيًّا، فهو عندهم شيخ، وهو ساذج يجب أن يقول الصدق.

ومُقابل ذلك فإنَّ الكذب أصبح كما في المثل الشعبي الفلسطيني: «الكذب ملح الرّجال». وكأن الكذب صفة ملازمة للرّجولة، وذلك في تناقض واضح مع العقيدة الإسلاميّة، وأصبح الكاذب يوصف بالشطارة والفهلوة، واختبار الحياة، والقدرة على التعامل مع المجتمع الذي يجب أن يكون في عرفهم كذّابًا.

٥- القتل

قتل المسلم أخاه المسلم جريمة تقوده إلى الخلود في نار جهنّم، وقد حرّم الله، سبحانه وتعالى، قتل المؤمن عمدا، وشدّد عقوبته بشكل غير مسبوق في أية جرائم أخرى حرمها الإسلام؛ إذ قال عز وجلّ: { ومَنْ يَقتُل مُؤمنًا مُتعمّدًا فَجزاؤُه جَهنَّم خالدًا فيها، وغَضِبَ اللهُ عَليهِ، ولَعنَهُ، وأعدَّ لَهُ عذابًا عَظيمًا}[٢٣]. فالله سبحانه، هدّد القاتل المتعمد بأربع عقوبات شديدة غير منجية، ومن يرتكب هذه الجريمة لو يفكر في هذه العقوبة لما أقدم على ارتكابها مهما كانت الأسباب حتى لو قتل أخوه وأبوه أو أي قريب له، لأنه لا يمكن أن يقبل وقوع هذه العقوبات الأربعة الشديدة عليه وهي: الخلود في جهنم، وغضب الله، ولعنة الله (أي الطرد من رحمته)، والعذاب العظيم.

كان المسلم لا يقدم على قتل أخيه المسلم بأي حال من الأحوال، وتنفيذ عملية القتل محددة بالخليفة أو من هو مقامه، لأن ذلك تطبيق لقوله تعالى: { ولَكُم في القِصاصِ حَياةٌ يا أُولي الألبابِ لعلَّكُمْ تَتّقُونَ}[٣٣]. ولا يتمُّ قتل النّفس إلّا في ثلاث حالات هي : القتل العمد ، وزنا المُحصن (المتزوج) ، والمُرتدُّ عن الإسلام ، وذلك بعد استتابته ثلاثة أيّام ، أمّا غير ذلك فمهما بلغ الخلاف بين المسلمين لا يجوز لأحدهم أن يقتتل الآخر؛ لأنّ النّفس البشرية مكرّمة عند الله، ونفس المسلم أكثر تكريما من أي شيء في هذه الدنيا. حتى قال الرسول صلى الله عليه وسلم في خطبة الوداع مخاطبا

المسلمين، وموضّحا لهم حرمة دمائهم، لا بل حرمة المسلم كله، قال: «أيُّها الناس، إن دماءكم وأموالكم عليكم حرام كحرمة يومكم هذا، في شهركم هذا، في بلدكم هذا، ألا هل بلغت؛ اللّهُمَّ فاشهد، كلُّ المسلم على المسلم حرام: دمه، وماله، وعرضه»[٤٣]. فالرسول صلى الله عليه وسلم شدّد على تحريم قتل المسلم ، وأخذ ماله، وهتك عرضه، في يوم عرفة الذي هو الحج كلّه، وفي شهر ذي الحجة، الشهر الحرام، وفي بلد مكة المكرمة ،التي هي بلد حرام سفك الدم فيها. ولم يكتف بذلك التحريم بل جعل هدم الكعبة المشرّفة على حرمتها أهون على الله من سفك دم مسلم، ثم ذهب أبعد من ذلك، فجعل زوال الدنيا على عِظم خلقها عند الله أهون على الله، سبحانه، من قتل مؤمن فقال: «لَزَوالُ الدنيا أهون على الله من قتل مؤمن بغير حق»[٥٣].

على الرغم من كل ما سبق، إلّا أنّ القتل شاع خلال العقدين الأخيرين في أوساط المجتمع الفلسطيني، بسبب وبغير سبب، ومهما كانت الأسباب الداعية للقتل عظيمة، فإنّها لا تدخل في إطار الأسباب التي حدّدها الشرع الإسلامي الحنيف.

لقد استسهل كثيرون القتل، حتى باتوا لا يراعون حرمة لأخ أو أخت أو أم أو أب، لا في الأشهر الحرم، ولا في رمضان، ولا حتى في أيام الأعياد المباركة والفضيلة، وكثير من حوادث القتل تحدث لأسباب تافهة وغير ذات قيمة، ومن أهم الأسباب التي تدفع الناس في فلسطين لارتكاب جرائم القتل هي: الخلافات البسيطة بين الأشقاء والأقارب على الأرض، والميراث، والسكن، وفي حلّ المشاكل بين الأطفال، وحول استرداد الدّيون، واقتراض الأموال، وفي الأعراس والمناسبات الاجتماعية، فينقلب الأمر إلى ثأر يجرّ عمليات قتل كثيرة بين طرفي العملية، وحتى إنْ قتل صديق صديقه عن طريق الخطأ فإنّ بعض المغرضين، يتدخلون فيحمّلون عملية القتل للأهل الذين لم يحسنوا تربية أبنائهم، وتشتعل نار فتنة تأخذ أروح أناس أبرياء، وقد تمتدُّ عمليات القتل إلى عقود. وفضلا عن كل ذلك فإن القتل على خلفية الشّرف هو سبب يحصد أرواح عشرات من المواطنين في فلسطين من غير تحقّق في حدوث الزنا.

إن ما يشجع عمليات القتل تلك هي عوامل عديدة أهمها: عدم معرفة الناس بعامة وفئة الشباب بخاصة لعقوبة القتل في الحياة الآخرة، وعدم تنفيذ القصاص الإلهي في الحياة الدنيا من قبل السلطة الفلسطينية وذلك بضغط ممّا يسمى منظمات حقوق الإنسان الأهلية المدعومة من دول الاتحاد الأوروبي، والولايات المتحدة الأمريكية، وذلك بهدف تعطيل الأحكام الشرعية أولا وإشاعة عمليات القتل، وتسهيل ارتكابها ثانيا، فعندما كان القاتل يُقْتَل لم تكن تحدث عمليات قتل إلّا نادرًا، واليوم شاع عند ذوي النفوذ السياسي والاقتصادي في فلسطين عبارة تهديد لمعارضيهم هي: «كل رأس مالك فنجان قهوة» وذلك في إشارة إلى ما يقوم به –أغلب- مَنْ يقومون بعمليات الصلح العشائري، حيث يذهب دم الفقيد سدى في أثناء اجتماعات الصلح العشائري، والضغط على أهل المقتول الفقير من أجل الصفح والعفو إكرامًا لما يسمونه بعد الله، سبحانه وتعالى، ورسوله صلى الله عليه وسلم ، الجاهة الكريمة، وفلان وعلان من المسؤولين الذين يحتشدون في اجتماعات الصلح العشائري.

وبذلك انقلبت قيمة النفس المسلمة وحرمتها رأسًا على عقب، وأصبح كثير من الشّباب يستسهلون القتل، ويمارسونه لأتفه الأسباب، لأنّهم لا يخشون عقوبة القتل في الدنيا، ولا يعرفون عقوبتها في الآخرة.

الخاتمة

بعد الانتهاء من كتابة هذا البحث يمكن ذكر عدد من النتائج والتوصيات وهي :

أولًا – النتائج

١- إنّ تغيّرًا مهمًّا وخطيرًا قد طرأ على مفاهيم عدد من القيم التي كانت سائدة في المجتمع الفلسطينيّ خلال العقود الأربعة الماضية ، التي هي حقبة الاحتلال الإسرائيليّ وسيطرة السلطة الوطنيّة الفلسطينيّة – الشكليّة غالبًا- وإنّ هذا

التّغيير – مع الأسف – كان سلبيًّا على الاتجاه الإسلاميّ ، ما جعل المجتمع الفلسطينيّ يبتعد أكثر من أي وقت مضى عن الفهم الإسلاميّ لتلك المفاهيم والقيم .

٢- التغيّر السلبيّ الذي طرأ على فهم القيم بمعناها الإسلاميّ أدّى بشكل واضح إلى زيادة معاناة المجتمع الفلسطينيّ ؛ اجتماعيًّا وأخلاقيًّا واقتصاديًّا وأمنيًّا.

٣- كان لسلطة الاحتلال ومنظمات المجتمع المدني (المنظمات الأهليّة) المدعومة من الغرب المسيحيّ ، وللسلطة الوطنيّة – بشكل غير مباشر- دور مهم في إحداث هذا التّغيير السلبيّ .

ثانيًا- التوصيات

١- ضرورة إعادة الاعتبار للعلم الشرعيّ والمتصّصين فيه والعاملين في مجاله ؛ بدءًا من المناهج المدرسيّة وانتهاءً بالمكانة الاقتصاديّة التي ينعكس أثرها اجتماعيًّا وتربويًّا .

٢ – ضرورة اعادة الاعتبار للغة العربيّة وإعطائها حقها في التعليم المدرسيّ والجامعيّ ، وذلك بمنع جعل تعليم اللغات الاستعماريّة(الإنجليزيّة والفرنسيّة والإسبانيّة وغيرها) تعليمًا اجباريًّا ، وجعله تعليمًا اختياريّا كما تفعل باقي دول العالم . حيث أثبتت الدراسات العلميّة أنّ تعلم الطلبة الفلسطينيين للغة الإنجليزيّة لمدة تزيد على اثنتي عشرة سنة ، وما يعادل نصف سنة إلى سنة أكاديميّة في الجامعة لم تجد نفعًا، فهؤلاء الطلبة –غالبًا – لايستطيعون فعل شيء مفيد فيما تعلّموه من اللغة الإنجليزيّة .

٣- ضرورة الاهتمام بتعليم النّشء الفلسطينيّ المفاهيم الإسلاميّة السليمة لكثير من قضايا العصر المجتمعيّة ؛ لأنّ ذلك سيسهم في إنشاء المواطن الصالح المطلوب ، وسيؤدي إلى معالجة سليمة لكثير من الأمراض المجتمعيّة التي أخذت تنتشر في المجتمع الفلسطينيّ جراء التّغيير السلبيّ الذي طرأ على فهم كثير من القيم.

الهوامش

(١) انظر: جبور عبدالنور، المعجم الأدبي، ص٩٥٢؛ مجدي وهبة، معجم المصطلحات، ص٧٠٢.

(٢) البينة، ٥/٨٩.

(٣) البينة، ٣/٨٩.

(٤) انظر: ابن منظور، لسان العرب، مادة قوم.

(٥) انظر: جبور عبدالنور، مرجع سابق، ص٧١٢؛ مجدي وهبة، مرجع سابق، ص٧٦١.

(٦) ابن حنبل، المسند، ٨٩٧٣.

(٧) الرعد، ٩١/٣١.

(٨) النحل، ٣٤/٦١.

(٩) فاطر، ٨٢/٥٣.

(٠١) الزمر، ٩/٩٣.

(١١) المجادلة، ١١/٨٥.

(٢١) النووي، رياض الصالحين، ص٠٣٥.

(٣١) المصدر نفسه، ص١٣٥.

(٤١) المصدر نفسه، ص٢٣٥.

(٥١) المصدر نفسه، ص٣٣٥.

(٦١) آل عمران، ٥١/٣.

(٧١) المائدة، ٣/٥.

(٨١) آل عمران، ٥٨/٣.

(٩١) الإخلاص، ١/٢١١-٢.

(٠٢) المنافقون، ٠١/٣٦.

(١٢) فاطر، ٧٣/٥٣.

(٢٢) النووي، مصدر سابق، ص .

(٣٢) الأعشى، ديوانه، ص١٨٣.

(٤٢) لبيد، ديوانه، ص٩١١.

(٥٢) عمرو بن كلثوم، ديوانه، ص٢٤.

(٦٢) المائدة، ١/٥.

(٧٢) الإسراء، ٤٣/٥١.

(٨٢) النووي، مصدر سابق، ص٣٣٣.

(٩٢) التوبة، ٩١١/٩ .

(٠٣) الإسراء، ٥١/ ٦٣ .

(١٣) النوويّ، مصدر سابق ، ص٩٥ ، ١٩٥.

(٢٣) النساء ، ٤/ ٣٩ .

(٣٣) البقرة ، ٢/ ٩٧١.

(٤٣) السيد سابق ، فقه السنة ، ٧٠٥/٢ .

(٥٣) المرجع نفسه ،٩٠٥/٢.

فهرس المصادر والمراجع

1950'Lİ YILLARDA TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU SİYASETİ (BAĞDAT PAKTI BAĞLAMINDA)

Mustafa EKİNCİKLİ[1*]

ABSTRACT

Within or outside of the scope of the Baghdad Pact, there has been some remarkable developments on Middle Eastern Policy followed by Turkey. Turkey, after the Suez crisis, has got inside the developments in the Middle East and has followed a policy even more intrusive than before. Turkey's foreign policy, until the beginning of 1957 could be summarized as various efforts to form a defense pact and as for after 1957 not only adopting Baghdad Pact but also expansion of scope of a role in the Middle East by siding against anti-Western regimes. Turkey, while sending harsh diplomatic notes to Syria for her relations with the Soviets, called its allies to demonstrate an obdurate stance on Syria issue.

ÖZET

Bağdat Paktı çerçevesinde veya dışında Türkiye'nin takip ettiği Ortadoğu siyasetinde bazı dikkat çekici gelişmeler yaşandı. Süveyş krizinden sonra Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerin doğrudan içine girmiş olan Türkiye, eskiye oranla daha da fazla müdahaleci bir siyaset takip etmiştir. Türkiye'nin siyasetini, 1957'nin başına kadar bir savunma paktının oluşturulması yönünde çabalar 1957'den sonra ise sadece Bağdat Paktı'nın kabul edilmesi değil bölgedeki Batı karşıtı rejimlere cephe alarak Ortadoğu'daki rolünün kapsamının oldukça genişletildiği bir siyaset olarak özetlemek mümkündür. Suriye'ye Sovyetlerle ilişkilerini protesto eden sert notalar göndermesinin yanı sıra Türkiye, müttefiklerini de Suriye konusunda katı bir tutum sergilemeye çağırmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ortadoğu, Dış Siyaset, Bağdat Paktı, Süveyş Krizi, Baas.*

20. Yüzyılda uluslararası ilişkiler açısından üç ana dönüşüm yaşanmıştır. İlk ikisi Dünya Savaşlarının üçüncüsü ise Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşının akabinde Avrupa'daki klasik imparatorluklar yıkılmış, ulus-devlet olgusu ve ideolojik temelli çatışmalar

1 * Prof. Dr. , Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: mekincikli@gazi.edu.tr

imparatorluklar arası hakimiyet çatışmalarının yerini almaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında sömürge imparatorluklarının yerini Avrupa dışındaki alanlarda ortaya çıkan çok sayıda ulus-devlet almış ve ideolojik temelli çift kutupluluk uluslar arası sistemin temel özelliği olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise bir yandan çift kutuplu sistem dağılırken; diğer yandan uluslar arası sistemin temelini oluşturan prensip ve yapılarda ciddi bunalımlar ortaya çıkmış, ulus-devlet olgusu bir çok ülkede meşruiyet bunalımına bağlı olarak sarsıntı geçirmeye başlamıştır. Bu durum uluslararası sistemin unsurları olan ulus-devletleri ortaya çıkaran faktörleri ve bu devletlerin varlık sebeplerini tartışma gündemine getirmiştir.[2]

Bu üç ana dönüşümü ortaya çıkaran savaşlar ve siyasi gelişmeler Avrupa'da cereyan ederken bu dönüşümün en geniş çaplı sonuçları Ortadoğu'da görülmüştür. I. Dünya Savaşı neticesinde bölgede gerçekleşen sömürgeci bölüşüm ile bölgenin asırlardır süren ve son olarak da Osmanlı Devleti tarafından daha geniş kapsamlı bir bütünlük içinde muhafaza edilen İslam medeniyeti kimliği etrafında şekillenmiş jeokültürel ve jeopolitik karakteri parçalanmıştır. Bölgenin Müslüman toplulukları arasındaki çatışma unsurları tahrik edilerek bölgenin ekonomik kaynakları sömürgeci güçlerin operasyonlarına uygun hale getirilmiştir.[3]

Osmanlı Devleti'nin dağılması sonrasında bölgede egemenlik kuran İngiliz ve Fransız sömürge yapılarının kendi aralarında oluşturdukları etki alanları, hala geçerliliğini sürdüren siyasi sınırların oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Sömürge yapılarının gayritabiî bölüşümü II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ulus-devletlerin siyasi sınırları ile jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel hatlar arasında uyumsuzluklar oluşturmuştur. II. Dünya Savaşından sonra oluşan BM sistemi çerçevesinde garanti altına alınan siyasi sınırlar ile jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel geçişkenlikler arasındaki farklılaşma hemen hemen bölge ülkelerinin tümünü ilgilendiren hat-sınır problemlerinin doğmasına yol açmıştır.[4]

II. Dünya Savaşını müteakiben İsrail'in kurulması ve II. Dünya Savaşının sebeplerinden biri olan anti-semitik ırkçılığın gündemde tutulduğu tarihi "Yahudi Meselesi"nin Avrupa'dan Ortadoğu'ya ihraç edilmesi Soğuk Savaş döneminin genel değerlerini de bölge üzerindeki yansımalarını da doğrudan ilgilendiren sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçlar çoğu zaman son derece

2 Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, 109. Baskı, İstanbul 2016, s. 338-339.
3 DAVUTOĞLU, Stratejik Derinlik…, s. 339.
4 DAVUTOĞLU, Stratejik Derinlik,… s. 339.

çelişik siyasi tabloların ortaya çıkmasına da yol açmıştır. İsrail'in kurulması bir taraftan bölgedeki sömürge yapıları üzerinde doğan Arap ulus-devletlerin hat ve sınır uzlaşmazlıklarından kaynaklanan iç meselelerini ortak düşman karşısında dondurmaya sevk ederken; diğer taraftan küresel ölçekli Soğuk Savaş kutuplaşmasının bölgedeki devrimci-radikal-totaliter Arap devletleri ile geleneksel-ılımlı Arap sultanlıkları arasındaki rejim farklılaşmasının küresel ve bölgesel ittifaklara yansıyan bir kutuplaşmaya dönüşmesine sebep olmuştur. Nasır ve Baas hareketlerinin estirdiği rüzgar Arap milliyetçiliğinin anti-Batı ve anti-İsrail psikolojileri ile de desteklenecek şekilde sosyalizmle buluştuğu bir eksen oluşturmuştur. Küresel çift kutuplu yapılanmanın sonucu olarak sağlanan Sovyet desteği bu sentezin ürettiği rejimlere hayat alanı açarken, Batı ülkeleri bir taraftan İsrail'in hayat alanını garanti altına almaya; diğer taraftan geleneksel Arap rejimlerini korumaya ve devrimci-radikal Arap rejimlerini dönüştürmeye çalışmıştır.[5]

Uluslararası ilişkilerde küresel ölçekte strateji belirleme gücüne sahip ülkeler öncelikle kendi güç unsurlarını maksimize edecek çıkar alanlarını ve bu çıkar alanlarında söz konusu olabilecek potansiyel gerilim ve çatışma konularını belirlerler. Bu belirleme kısa, orta ve uzun dönemli ittifak alternatiflerini ve değişik kademeler içinde diplomatik gerginlikten sıcak savaşa kadar giden çatışma opsiyonlarını ortaya koyar. Dış politika stratejisinin taktik safhalara indirgenmesi bu opsiyonların uygun bir zamanlama ile devreye sokulmasını gerekli kılar. Böylesi bir küresel stratejik rekabetin belki de en dinamik bir şekilde seyrettiği bölge Ortadoğu olagelmiştir.[6]

Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile olan münasebetleri ve bu bölgeye yönelik siyasetini ortaya koyabilmek için Orta Doğu'da etkili olan tarafları iyi tespit edebilmek gerekmektedir. İkinci Dünya Savaşından sonra Rusya'nın Türkiye'ye yönelik tehditleri Türk dış siyasetinin en fazla ilgilendiği mesele iken Orta Doğu ülkeleri Rusya'yı değil İsrail'i bir tehdit olarak görmüşlerdir. 1948'den sonra Orta Doğu'da artık en önemli siyasi aktör İsrail olmuştur.[7]

İsrail'in kuruluş süreci, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin Şerif Hüseyin'i "Arapların bağımsızlığı kandırmacasıyla" Osmanlı'ya karşı isyan ettirmesi sonucu başlamıştır. İngiltere, Filistin'i bağımsız Arap Krallığı'na bırakmadığı gibi, burada Yahudilere bir "yurt" edinmeyi vaad eden Balfour Deklarasyonu'nu da kaleme almıştır. Balfour Deklarasyonu Chaim

5 DAVUTOĞLU, Stratejik Derinlik,… s. 339-340.
6 DAVUTOĞLU, Stratejik Derinlik,… s. 341.
7 Mustafa Ekincikli, **İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti**, 2. Baskı, Ankara 2010, s. 229.

Weizmann'ın eseridir.[8]

Weizmann ve arkadaşları İngiltere hükümetine verdikleri bir muhtıra (memorandum) ile Filistin'in Yahudi yurdu olarak kabul edilmesini istediler. İngiliz kabinesi de Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasını kabul etti.[9]

Türkiye, İsrail Devleti'ni, kuruluşundan hemen on ay sonra 28 Mart 1949 tarihinde resmen tanımıştır.[10] İsrail'in kuruluş aşamasında Türkiye 29 Kasım 1947 tarihli Birleşmiş Milletler oylamasında, Amerika ve Rusya'nın karşısında, Arap ülkeleri ile birlikte taksimin aleyhinde oy kullanmış iken 1949 yılında İsrail Devletini tanımak suretiyle bu yönde hareket eden ilk Müslüman ülke olma özelliğini kazanmıştır. Türk Devleti İsrail'i tanımakla Arap Devletlerinin gözünde Emperyalist Batı'nın bir parçası, kendi davalarının düşmanı haline gelmiştir.[11] Bir başka ifade ile Türkiye'nin Orta Doğu siyasetinde 1949 yılında İsrail'i tanıması bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra Orta Doğu'daki ülkelerle Türkiye'nin arası giderek soğumuş ve Türk-Arap ilişkileri olumlu olmayan bir mecraya girmiştir.[12]

İsrail'in Orta Doğu'da yeni bir varlık olarak ortaya çıkması, günümüze kadar sürecek olan bir Arap-İsrail çatışmasını, Orta Doğu siyasetinin en ciddi meselesi haline getirmiştir. İsrail'in ortaya çıkmasında Amerika'nın aktif bir rol oynaması, tam bu sırada Suudi Arabistan petrollerine el atmış olan Amerika'yı, bundan sonra, hem bu çetin anlaşmazlığın ve hem de Orta Doğu'daki milletlerarası siyasetin aktif bir unsuru yapacaktır. Bundan sonra Amerika adeta bir Orta Doğu devleti haline gelmiştir. 1956 Süveyş Krizi ve bunun arkasından Eisenhower Doktrini, bu gelişmeyi daha da perçinleyecektir.[13]

Başbakan Adnan Menderes ve onun ilk Dışişleri Bakanı olan Fuad Köprülü, geçmişte ihmal edilen Arap ülkeleri ile ilişkileri düzeltmeye kararlı bir siyaset takip etmişlerdir.Bu siyasetin temelinde, Türkiye'nin Orta Doğu'nun zayıf Müslüman ülkelerine **"büyük ağabey"** olarak yaklaşma isteği vardır.[14]

Hükümetteki bu isteğin yanında Washington da sürekli olarak Türk hükümetini Orta Doğu ile daha fazla ilgilenmeye teşvik etmiştir. Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi George Mc Ghee, Türk liderleriyle yaptığı görüşmelerde, Türkiye'nin tarihi konumu, askerî gücü ve NATO üyeliği nedeniyle lider rolü

8 EKİNCİKLİ, Türk Dış Siyaseti…, s. 229.
9 EKİNCİKLİ, Türk Dış Siyaseti…, s. 230.
10 Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar,** Ankara 2001, s. 39.
11 Nasuh Uslu, **Türk Amerikan İlişkileri**, Ankara 2000, s. 107.
12 Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara 2004, s. 473.
13 Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları, 1948-1988**, Ankara 1991, s. 104-105.
14 EKİNCİKLİ, Türk Dış Siyaseti …, s. 239.

üstlenme potansiyelinin yüksek olduğunu sürekli tekrarlamıştır. Bu çerçevede, Büyükelçi, Araplarla Türkler arasındaki ilişkileri geliştirecek ve Türkiye'nin bölgede önderlik rolüne zemin hazırlayabilecek bazı yollar da teklif etti. McGhee, başlangıç olarak Türkiye'nin askerî okullarında Arap öğrencilere eğitim verebileceğini, birçok Arap ülkesine kültürel ve ekonomik heyetler gönderebileceğini ve bölge ülkelerine bazı resmî ziyaretler düzenleyebileceğini söyledi.DP Hükümeti bu önerileri olumlu karşılamıştır.[15]

Amerikalı liderler, birbiriyle çatışan iki politikayı birbirine uydurmaya çalışıyorlardı.Birincisi Orta Doğu'da bir sınırlandırma yapısı oluşturmak, ikincisi İngiltere'nin nüfuzundan geriye kalanları kullanmasına bir son vermek. Eisenhower yönetimi, Türkiye, Irak, Suriye, Pakistan ve sonra İran'dan oluşan bir Kuzey Seddi kavramı oluşturdu.NATO'nun bu Orta Doğu versiyonunun amacı, Sovyetler Birliği'ni güney sınırları boyunca çevrelemekti. Bu kavram daha sonra İngiliz destekli Bağdat Paktı şeklinde gerçekleşecektir.[16]

Eisenhower'in Ocak 1953'te Başkan olmasıyla birlikte Amerika, Orta Doğu'nun savunmasında daha aktif rol almaya başlamıştır. Mevcut durumu yerinde tespit amacıyla yeni Dışişleri Bakanı Jhon Foster Dulles, Yakın ve Orta Doğu Güvenlik Sorumlusu Harold Stasses eşliğinde 9 Mayıs 1953'te Orta Doğu ve Güney Asya ülkelerini kapsayan bir geziye çıktı.[17]

Dulles'ın Orta Doğu ziyareti sırasında uğradığı ülkelerden birisi de Türkiye'dir. Ankara, resmî ziyaret programında olmadığı halde DP hükümeti, bölgeyi ziyareti sırasında Amerikan Dışişleri Bakanı'na davet götürmüş Dulles de olumlu cevap vermişti. 25-27 Mayıs 1953 tarihleri arasında Ankara'yı ziyaret eden Dulles, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes ile iki ayrı toplantı yapmıştır. Görüşmelerde Orta Doğu meselelerine tarafların bakışı anlatılmış ve görüş alış-verişi yapılmıştır.[18]

Türkiye, sınırlarının doğu kanadını emniyet altına almak için bir savunma ittifakı arayışı içerisinde iken Dulles bu ziyarette ilk defa sözünü ettiği Kuzey Kuşak İttifakı fikrini savunuyordu. Başbakan Menderes, böyle bir ittifakın kurulması halinde bölgeye daha fazla Amerikan yardımı geleceğini çok iyi biliyordu. Menderes, Dulles gibi bir Orta Doğu Savunma Organizasyonu taraftarı değildi. Türkiye Başbakanının bu organizasyonun kurulması için taraftar olmayışı, sadece bu konuda Avrupalı devletlerin ön planda

15 EKİNCİKLİ, Türk Dış Siyaseti …, s. 240.
16 Henry Kissinger, **Diplomasi**, (Çev: İbrahim H. Kurt), İstanbul 2004, s. 506- 507.
17 EKİNCİKLİ, Türk Dış Siyaseti …, s. 242.
18 EKİNCİKLİ, Türk Dış Siyaseti …, s. 243.

olmalarından kaynaklanıyordu. Özellikle İngiltere'nin bu organizasyonun kurulmasında öncülük etmek istemesi, Orta Doğu Savunma Organizasyonu düşüncesinin reddedilmesi için yeterli bir sebepti. Çünkü Türkiye, Arap ülkeleri ile zaten kötü olan ilişkilerini daha da bozmak istemiyordu. Bu bakımdan Amerikan Dışişleri Bakanı'nın Orta Doğu seyahati ve bu çerçevede Türkiye'ye uğraması oldukça önemlidir. Çünkü İngiltere tarafından ortaya atılmış olan ve başından beri Türkiye'nin sıcak karşılamadığı Orta Doğu Savunma Organizasyonu (MEDO) fikrinden bu seyahat sırasında vazgeçilmiştir.[19]

İngiltere, Amerika'nın Orta Doğu için tasarladığı Kuzey Kuşağı projesine başta karşı çıkmışsa da sonuçta kabul etmek zorunda kalmıştır. İngilizler, Amerikan girişimini kabul etmeye yanaşırken Türk hükümeti de Şubat ayı başında bir dostluk antlaşması imzalamak üzere Pakistan hükümetine resmen çağrıda bulundu. Türkiye'nin girişimini takiben Amerikalılar, Pakistanlılara anlaşma imzalanır imzalanmaz kendilerine yardım yapılacağı güvencesini verdiler. Pakistan'ın kararında bu güvencenin büyük etkisi olmuştu. 19 Şubat 1954'te Türk ve Pakistan hükümetleri bir dostluk antlaşması imzalama arzularını dile getiren ortak bir bildiri yayınlamışlardır. Bildiriden kısa bir süre sonra 2 Nisanda Pakistan Dışişleri Bakanı Zafirrullah Han ve Büyükelçi Selahattin Arel Karaçi'de bir Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzaladı.[20]

Pakistan'la imzalanan anlaşmadan hemen sonra DP hükümeti, dış siyasetini antlaşmaya yeni devletlerin katılımına yönelik faaliyetlerde bulunmaya yoğunlaştırmıştır. Türkiye özellikle Irak'ın katılımı konusunda ümitliydi. Hükümet, Orta Doğu politikasını belirlemeye yardımcı olmak için Cumhuriyet tarihinde bir ilk olmak üzere Arap ülkelerinde görev yapan büyükelçi ve maslahatgüzarlarını 12 Temmuz 1954'te İstanbul'da konferansa çağırdı. Menderes'in başkanlığında 5 gün devam eden bu toplantıda katılımcılar, Türkiye'nin Orta Doğu'da bir savunma organizasyonu kurmada öncü olacak niteliklere sahip olduğunu ve bu amaç için çalışacaklarına dair kararlılıklarını dile getirdiler.[21]

Konferansın hemen sonrasında 27 Temmuz 1954'te İngiltere'nin Süveyş Kanalı'ndan çekilmesiyle ilgili İngiliz-Mısır Antlaşması'nın ilan edilmesi, Türkiye'nin Amerika ve İngiltere ile birlikte Orta Doğu'da Batı-Arap ilişkilerinde yeni ve daha ümit verici bir dönemin başlayacağına inanmasına yol açmıştır. Bu antlaşmadan sonra Arapların Sovyetlere karşı Orta Doğu

19 EKİNCİKLİ, Türk Dış Siyaseti …, s. 244.
20 EKİNCİKLİ, Türk Dış Siyaseti …, s. 246.
21 EKİNCİKLİ, Türk Dış Siyaseti …, s. 246-247.

savunmasına katılmaları için ikna edilmeleri daha kolay olabilirdi.[22]

Türk hükümeti özellikle İngiliz-Mısır Antlaşması'nın Ekim 1954'te sonuçlandırılmasından sonra doğan olumlu atmosferden yararlanarak Mısır'la ilişiklerini geliştirmek istiyordu. Ancak Mısır'ın pakta destek konusunda verdiği ilk işaretler pek de yüreklendirici değildi. Sonuçta Nasır, Türkiye'nin Batı ile bir savunma paktı organize etme çabalarından vazgeçmediği sürece iki ülke ilişkilerinin gelişmeyeceğini açıkça belli etmiştir.[23]

Başbakan Menderes 1955 yılı başlarında Orta Doğu'da bir savunma paktı kurmak için Irak, Lübnan ve Suriye'yi kapsayan bir resmî ziyaret dizisine başladı. Menderes'in bu geziyi yapmasındaki amacı bu ülkelerin devlet adamları ile paktın kurulması yolunda görüşmeler yapmaktı. Menderes önce 6-14 Ocak 1955 tarihlerinde Irak'ı ziyaret etti. Başbakan, Irak Başbakanı Nuri Said ile ilk bildiriyi 12 Ocak 1955'de ilan etmek suretiyle istediği sonuca ulaşabilmiştir. Fakat daha sonra Suriye ve Lübnan'da beklediği ilgiyi ve pakta katılımı bulamamanın hayal kırıklığını yaşayacaktır. Üstelik Türkiye Başbakanı'nın bu teşebbüsü başında Nasır'ın olduğu Arap muhalefetinin pakta karşı harekete geçmesine sebep olmuştur.[24] Nasır, Türkiye'nin Orta Doğu'nun savunması konusundaki işbirliği çağrısını iki sebebe dayandırarak reddediyordu:

- Türkiye'nin İsrail'le olan ilişkilerinden,
- Türkiye'nin Orta Doğu'daki bir savunma paktının, İngiltere, Amerika ve Fransa'nın desteği ile önderliğini üstlenmesinden.

Mısır Başbakanı Nasır'ın Türkiye'nin Başbakanı Menderes ile görüşmeyi bile istememesi, kendi Orta Doğu politikası için onu bir rakip olarak görmesinden kaynaklanıyordu.[25]

Bağdat Paktı için ilk adım 12 Ocak 1955 günü Menderes ile Nuri Said Paşa'nın Bağdat'ta yayınladıkları bir ortak bildiri ile atılmıştı. Bildiride Orta Doğu bölgesinin istikrarı ve güvenliği için bir antlaşma yapılması bununla ne yoldan olursa olsun (dışarıdan ya da içeriden, yani bir isyan kışkırtması), ortaya çıkabilecek saldırılara karşı işbirliği yapılacağı açıklanmıştı.[26]

22 EKİNCİKLİ, Türk Dış Siyaseti …, s. 247.
23 Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958**, İstanbul 1997, s. 119-125.
24 EKİNCİKLİ, Türk Dış Siyaseti …, s. 247-248.
25 BAĞCI, 1950'li Yıllar…, s. 61-65.
26 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları**, Cilt: II (1945-1990), Kesim A (Çok Taraflı Bağıtlar), Ankara, 2000, s. 490.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN GÜNÜMÜZE MÜLTECİLER

A.Sabri ERTÜRK[1]

ÖZET

Mülteci sorunu; özellikle savaş ve iç çatışmaların yaşandığı dönemlerde artan bir hacme, dolayısıyla artan bir öneme sahip olmuştur. Bu nedenle bu çalışmada, önce ikinci dünya savaşının neden olduğu mülteci hareketliliği, ardından günümüze doğru gerçekleşen seyri, ele alınacaktır.

Geçmişte ancak ikinci dünya savaşı gibi ülke sayısı, nüfus ve yüzölçümü açısından *büyük savaşlar* büyük mülteci hareketliliklerine yol açarken, günümüzde daha dar alanlarda çıkan savaş ve iç çatışmalarda bile çok büyük mülteci hareketliliği yaşanmaktadır. Bu sonuçlar, küreselleşmenin mülteci hareketliliğine bir etkisi olup olmadığını düşündürerek, çalışmamıza hareket noktası olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası (1946 yılında) Holokosttan kurtulan yaklaşık yedi yüz bin Yahudi İsrail'e göç ederken, günümüzde sadece Türkiye'ye sığınan Suriyeli sayısının iki milyonu bulması çarpıcı bir karşılaştırmadır. Ayrıca geçmişte (İkinci Dünya Savaşı sonrasında) mültecilerin çoğu Avrupalı iken bugün mültecilerin çoğunluğu Afrika ve Asya kökenlidir. Bu durumun küresel güçlerin yöneldiği başlıca bölgenin Ortadoğu olmasından kaynaklandığını ifade etmek mümkündür. Küreselleşen ekonomi ve siyaset, mülteci hareketlerinin de küreselleşmesini sağlamış, bugün mülteciler sığınacak güvenli küresel limanlar arama yoluna girmişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Göç, mülteci, savaş, küresel çatışma.

REFUGEES IN GLOBALIZATION PROCESS FROM THE 2ND WORLD WAR TO PRESENT

ABSTRACT

1 Kırıkkale Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Mezunu

The problem of refugee is increased and become important especially in the periods when war and inner conflicts are experienced. So, in this study the refugee movement in the 2nd world war and its situation in present will be discussed.

While in the past, we see the refugee movements in the big wars in terms of the number or countries, population and surface area, there are big refugee movements even in the wars and inner conflicts in confined spaces in present. These results became the starting point for the study by making think whether the globalisation influence these movements.

While about seven hundred thousand Jews migrated to Israel by getting rid of Holocaust after the 2nd world war (in 1946), it is a striking comparison that Syrians who take shelter in Turkey became about two millions. Also, in the past the refugees are from Europe (after the 2nd world war), and today they are from Africa and Asia. It is possible to say that it is arisen from the global powers' facing to the Middle East. Globalized economy and politics provided the refugee movements to be global, too. Today, refugees try to find secure global ports for taking a shelter.

Key words: Migration, Refugee, War, Global Conflict.

GİRİŞ

Savaşlar her zaman, dünya tarihinin acılarla dolu sayfalarının yazarı olmuştur. İnsanların yurtlarından olması, en az can kayıpları kadar acı yaşatmıştır. Toplumların siyaset, kültür, ekonomi alanlarında getirdiği tarihsel birikimler; küresel toplumun oluşmasına yol açmıştır. Bugün sadece siyasal anlamda devlet değil, toplum da yeni bir formdadır. Küreselleşme, dünya ölçeğinde toplumsal ilişkiler biçimi ise küresel toplum, dünya ölçeğinde bir toplum anlayışını ortaya koymaktadır. Artık toplum ve toplumsal ilişkiler, ulusal düzeyde olmaktan çıkmış, her bir toplumsal olgu, küresel düzeyde gerçekleşmeye başlamıştır. Bu nedenle birçok olgu gibi savaş ve göç olguları

da küreselleşmenin etkisindedir.

Savaş öldürebildiğini öldürür, öldüremediğini yerinden eder. Bir galibi olduğunu düşünmek zordur. Aslında herkes yenilir; sadece bazıları yendiğini zanneder. Ama yenenler de vicdanlarına ve insanlığa yenilmişlerdir. Savaşın öldüremedikleri; anayurtlarını terk etmeye zorlanan ya da can güvenliklerinin tehdit altında olması nedeniyle istemeden terk eden *mülteciler* ile, kaçtıkları ülkede kalmak isteyen *sığınmacılardır*.[2] Bu konu hem mağdur konumundaki insanlar (mülteciler-sığınmacılar), hem de kapılarını açan ülkeler için önemli bir sorundur. Küresel anlamda da tüm dünyayı ilgilendiren bir sorundur. Birleşmiş Milletler'in bu sorunun çözümü hakkında çaba göstermekte olduğuna dair bir örnek, BM Mülteciler Yüksek Komiseri António Guterres'in devletlere, ülkesinden kaçan Suriyeliler için açık kapı politikasını sürdürmeleri doğrultusunda yaptığı: "BM kuruluşlarından ve ulusal ve bölgesel kalkınma ajanslarından ilgili hükümetlerle Suriye'deki kriz ile başa çıkma ve bu ülkelere destek sağlayacak toplum destekleme programlarını oluşturma konusunda 'işbirliği yapması'"[3] biçimindeki çağrıdır.

Çoğunluğunu Türkiye›nin üstlendiği büyük yük; BM, Dünya Bankası, AB Komisyonu ve çeşitli bağışçı ülkelerin katkılarıyla azaltılmaya çalışılmaktadır. Ancak 2015 yılının Ağustos ayı verilerine göre Türkiye'ye yerleştirilen Suriyeli sayısı 1.673.569, kamplarda bekleyen Suriyeli sayısı ise 265.430'dur.[4] Aynı konuda 2016 yılının Nisan ayı verileri; Türkiye'ye yerleştirilen Suriyeli sayısının 2.749.140 olduğunu söylemektedir[5]. Ekonomik kaynak oluşturma, sorunun çözümünde önemli bir adım iken, çatışmaların azaltılması ve ev sahibi ülkede çıkabilecek toplumsal sorunları önlemek daha önemli gibi görülmektedir. "UNHCR, uluslararası insani yardım ve kalkınma yardımı olarak 2015 yılında toplamda 5.5 milyar ABD Doları'na ihtiyaç duyulduğunu tahmin ediyor. Bu fonun önemli bir oranı, bölgedeki başlıca ev sahibi ülkelerin sıkıntıya düşüp istikrarsız hale gelmesini önlemeye yöneliktir."[6]

1. II. Dünya Savaşı'nda Mülteciler

2 Ritzer, George, ***Küresel Dünya***, Çev. Melih Pekdemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s.319
3 BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, Suriye Krizi, 16.07.2015, Cenevre, (Çevrimiçi), http://www.unhcr.org.tr/?content=417#768, 17.10.2015
4 BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, Türkiye Güncellemeleri, 25.08.2015, (Erişim), http://www.unhcr.org.tr/uploads/root/august_external_update_2015.pdf, 17.10.2015
5 BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, Türkiye Güncellemeleri, 11.04.2016, (Erişim) http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224, 13.04.2016
6 BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, Türkiye, UNCHR: Suriyeli mültecilerin toplam sayısı ilk kez 4 milyonu geçti, (Çevrimiçi), http://www.unhcr.org.tr/?content=648, 26.10.2015

İkinci Dünya Savaşı; benzer nitelikleri ile Birinci Dünya Savaşı›nın devamı gibi görülmekte, küresel boyutta ikinci savaş olarak ifade edilmektedir[7]. Ancak diğer bazı görüşlere göre ise; birincisi tam bir Avrupa savaşı iken ikincisi yeryüzünün küreselleşmesi sürecinde, dünyanın tüm köşelerine yayılmıştır.[8] Aslında her iki savaşta da A.B.D. ve Japonya'nın bulunması, katılan ülkelerin paylaşım ve dünyanın en etkili gücü olma amacını taşımaları, ilk görüşü, küresel etkenlerin varlığını destekler niteliktedir. İkinci savaşın önemli farklılığı küresel olup olmamasında değil, sivil kayıpların çokluğu ve mülteci sorununun büyüklüğündedir. Kırk dokuz milyonu asker, yirmi dört milyonu sivil olmak üzere yetmiş üç milyon insanın öldüğü savaşta[9], toplamda bir milyon civarındaki Yahudi mültecinin yedi yüz bini İsrail'e göç etmek zorunda kalmıştır.[10] Aynı dönemde Türkiye, Mayıs 1941 tarihinden Mart 1943 tarihine kadar 22.525, Aralık 1943 tarihinden Şubat 1945 tarihine kadar 7.118 olmak üzere sınırları içinde otuz bin civarında mülteciyi barındırmıştır[11]. Çok sayıda can kaybının yanı sıra yaşanan bu büyük küresel akıntı, durumun ciddiyetini gözler önüne sermektedir. Ayrıca toplamda; "II. Dünya Savaşı'ndan sonra 7 milyon Avrupalı ülkesini terk ederek başka yerlere göç etmiştir."[12] II. Dünya Savaşı çatışmalarında ve kamplarda öldürülenlerin yanı sıra göç ettirilenlerin sayılarının çokluğu felaketin büyüklüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

Türkiye, yapılan uluslararası politik baskılara direnerek, bu savaşa katılmamasına ve tarafsız kalmasına karşın, mülteciler konusunda sorumluluklarını fazlasıyla yerine getirmiştir. Mültecilerin barındırılması, esir mübadelesi gibi konularda gösterilen çabaların yanı sıra, Yunanistan'ın 1940-1941 yıllarında yaşadığı "Büyük Açlık"[13] döneminde verdiği destek ve yardımlar bu konudaki en önemli örneklerdir. Bu dönemde Alman askerlerinin daha ilk günlerden başlayarak un, peynir, ekmek, et dahil yiyecek maddelerini toplamalarının, Alman savaş endüstrisinin hammadde ihtiyacının da mağlupların fabrikalarından, maden ve tarlalarından karşılanmasının sonucunda hammadde sıkıntısı ve işsizlik baş göstermesinin, ordu ve devletin gıda stoklarının tükenmesinin de etkileri vardır. Açlıkla beraber ayrıca sefalet ve iç karışıklıklar yaşan-

7 Sander, Oral, ***Siyasi Tarih:1918'den 1994'e***, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s.117
8 Sander, Oral, a.g.e., s.111
9 II. Dünya Savaşı, https://tr.wikipedia.org/wiki/II._D%C3%BCnya_Sava%C5%9F%C4%B1Erişim Tarihi: 17.04.2016
10 United States Holocaust Memorial Museum, Önemli Tarihler: II. Dünya Savaşı'nı Yahudi Mülteci Krizi İzledi, https://www.ushmm.org/outreach/tr/article.php?ModuleId=10007737, (Çevrimiçi), 14.04.2016
11 Sarısır, Serdar, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu Sahillerine Sığınan Yunanlı Sivil Mülteciler", ***Türkiyat Araştırmaları Dergisi***, Selçuk Üniversitesi Yayınları, sayı:27, 2010, s.511-518
12 Türkoğlu, Oğuzhan, "Mülteciler ve Ulusal/Uluslararası Güvenlik", İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Uludağ Üniversitesi sayı:2, 2011, s.103
13 Keser, Ulvi, "Arşiv Belgeleri Işığında İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'de Mülteciler ve Esirler Sorunu", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,** Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları sayı:18-19, 2009, s.186

maktadır. Özellikle Atina ve Pire gibi büyük şehirlerde insanların durumları içler acısı, perişan bir haldedir. İlk etapta yapılması gereken ise bu insanlara karınlarını doyurabilmeleri için yiyecek sağlamak olacaktır.[14] Bu sorunlar savaşın Avrupa'daki soğuk yüzünü gösterdiğini işaret etmektedir. Türkiye'nin o dönemde yeni, genç ve yorgun bir ülke olarak savaşa girmemek üzere akılcı bir politika izlemesi, olaylardan çok uzak kalmasını sağlamasa da, tarafsız politikalar nedeniyle savaş sonrasında yalnız kalsa da, büyük acılar yaşamasına kesinlikle engel olmuştur. Savaşta güç dengelerinin sürekli değişmesi nedeniyle diğer ülkelerin Türkiye'den farklı istek ve talepleri, savaşa girmesi için baskılar yaşanmıştır. Ancak hem yeni kurulmuş hem de I. Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşlarından yeni çıkmış bir ülkenin, yeni bir savaşı kaldırabilecek gücünün bulunmamasından dolayı Türk yöneticiler savaşa girmemek için politik stratejiler uyguladılar. "İngiltere'ye karşı Sovyet tehdidini, Almanya'ya karşı İngiltere ile yaptığı ittifak anlaşmasını, Sovyetlere karşı da İngiltere ve Amerika›yı öne sürerek istedikleri meseleleri meşruiyet çerçevesinde ele alıp reddediyorlardı.".[15] Bu stratejilerin ülkeyi yalnızlığa itmesi, savaşa girip daha büyük acıların yaşanmasına yeğlenmiştir. Çünkü savaşın kendisi bir yıkım olduğu gibi, savaşlar yorgunu genç bir ülkenin bunu hiç kaldıramayacağı gerçeği ağır basmıştır.

2. 21. Yüzyılda Mülteciler

Mülteciler, ülkelerini özellikle şiddet ve savaş nedeniyle terk etmek zorunda kalmalarının yanı sıra, gittikleri yerlerde karşılaştıkları zorluklarla da mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu zorlukların başında birçok ülkenin onları almak istememesi gelmektedir. Bu sadece mültecileri kabul eden ülkelerin değil, ortak bir sorun olmasına karşın, diğer ülkelerin (özellikle Avrupa ülkelerinin), sınırlarını açmaması örneğin "Macaristan'ın, Sırbistan sınırına tel örgü çekmesi"[16] yardımlar konusunda sınırlı davranmaları, gibi nedenlerle, ekonomik zorlukların artmasına, sorunun daha da büyümesine yol açmaktadır.

> Milli geliri 3,8 trilyon dolar olan Almanya 4 bin civarında mülteci nedeniyle dehşete düşüp içeride büyük tartışmalara sürüklenirken, milli geliri 815 milyar dolar olan Türkiye sadece Kobani'den kaçan 180 bin mülteciye kucak açtı ve buna rağmen o insanlar için bir şey yapmamakla suçlandı... Sorunun bölgesel olduğunu ileri süren Batılı ülkeler, bunun insan onuruna uygun bir şekilde çözülmesi konusunda sorumluluktan kaçıyor. Ancak Avrupa içlerine kadar ulaşan son

14 Keser, Ulvi, "İkinci Dünya Savaşı **Sürecinde Yunanistan, Türkiye'de Mülteciler, Askeri** İhlaller ve Esirler Sorunu", ***Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,*** Sinop Üniversitesi Yayınları, 2010, s.382

15 Özçelik, Mücahit, «İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası», ***Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi***, Gazi Üniversitesi, 2010, s.267-268

16 Avrupa Birliği'nin Mülteci Krizi, (Çevrimiçi), http://www.londragazete.com/2015/08/26/abnin-multeci-krizi/, 28.10.2015

mülteci dalgası ve Ege Denizi'nde sahillere vuran küçücük bedenler gösteriyor ki, yaşanan bu dramın sorumluluğundan kimse kaçamayacaktır...[17]

Gelişmiş ülkeler, savaşlar ve şiddet olayları nedeniyle gerçekleşen zorunlu göçler sırasında yaşanan ölümlerin sorumluluğunu taşımaktan kaçınmaktadırlar. Özellikle Avrupa ülkelerinin; ekonomik, siyasi, toplumsal yönden, üzerlerine düşenleri yapmadıkları gözlenmektedir. Bu ülkelerin topraklarından uzakta olmasına karşın yaşanan mülteci akınları ve ölümlerden sorumlu olduklarını düşündüren neden, bölgeden çıkan petrolü işleyerek dünyaya pazarlayan şirketlerin büyük çoğunluğunun Avrupa ve Amerika kökenli olmasıdır. Sadece mülteci krizi değil, bir adım daha ileri gidersek, Ortadoğu'nun özellikle petrol yatağı olarak sürekli karışıklıklar yaşaması ve bu nedenle savaşların çıkması, bu durumların küresel sistemin sonucu olduğu iddiasına zemin oluşturmaktadır. Yaşanan mülteci krizini küresel sistemin bir başarısızlığı olarak gören, dünyada en az otuz-kırk ülkenin vatandaşlarının temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını ve bu ülkelerde toplum içi etnik, dini ya da siyasi ayrışmalar da bulunduğunu, uluslararası siyasi sistemin soğuk savaşın bitiminden bu yana ilk kez bu kadar zayıf ve parçalı bir hal aldığını[18] iddia eden de Uluslararası Kurtarma Komitesi Başkanı David Miliband'dir.

UNHCR'nin raporu, mülteci ve ülkeleri içinde yerinden edilmiş kişi sayısının bölgelerde ard arda arttığını ortaya koymaktadır. Son beş yıl içerisinde en az 15 çatışma patlak vermiş ya da yeniden alevlenmiştir[19]: Afrika'da sekiz (Fildişi Sahili, Orta Afrika Cumhuriyeti, Libya, Mali, Kuzeydoğu Nijerya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Güney Sudan ve bu yıl Brundi'de); Orta Doğu'da üç (Suriye, Irak ve Yemen), Avrupa'da bir (Ukrayna) ve Asya'da üç (Kırgızistan ile Myanmar ve Pakistan'ın birçok bölgesinde). Bu raporun en önemli özelliği; II. Dünya Savaşı sonrası mültecilerin çıkış ülkeleri ve gittikleri ülkeler ile günümüzdeki mültecilerin çıkış ülkeleri ve gittikleri ülkeler arasındaki değişmedir. Bir başka ilginç ve üzerinde durulması gereken yanı ise; II. Dünya Savaşı ve sonrasında mültecilerin Avrupalı olup Asya'ya yönelirken, günümüzde mültecilerin (Ukrayna dışında) Asya ve Afrikalı olup Avrupa'ya yönelmiş olmalarıdır. Bu küresel siyaset ve küresel ekonomi bağlamında ele alınabilecek bir sonuçtur. Birinci ve ikinci dünya savaşları sonrasında biçim-

17 İnat, Kemal, "Avrupa Mülteciler Konusunda Yaptıklarını Sorgulamalı", (Çevrimiçi), http://www.milliyet.com.tr/sau-ogretim-uyesi-inat-avrupa-multeciler-sakarya-yerelhaber-964072/, 28.10.2015

18 Miliband, David, Uluslararası Kurtarma Komitesi Başkanı, (Çevrimiçi), http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151027_miliband_multeci_istanbul_avrupa, 28.10.2015

19 UNHCR Küresel Eğilimler Raporu, Basın Açıklaması, (Çevrimiçi), http://www.unhcr.org/turkey/home.php?content=640, 18.06.2015, Erişim Tarihi: 17.04.2016

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

ABD VE İNGİLTERE'NİN ORTADOĞU'DA BÖLGESEL SAVUNMA GİRİŞİMLERİ VE TÜRKİYE (1950-1953)

Yrd. Doç. Dr. Halil AKMAN[1]

Özet

İkinci Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu dünya oluşumu aşamasında, ABD ve SSCB'nin etki bölgeleri mücadelesinde Ortadoğu özellikle önemli bir yer etmiştir. İkinci Dünya savaşı sonrasında, galip devletler arasında olan ve Ortadoğu'da etkin olan İngiltere'nin bölgede etkinliği sendeye uğrayınca bölge hâkimiyeti için İngiltere ve ABD'nin karşılıklı diyalogları gelişmeye başlamıştır. Bölge için İngiltere, savunma organizasyonlarına yönelirken öncelikle Mısır merkezli bir komutanlık kurup, bu komutanlıkla bölgede hakimiyet kurmayı planlamıştı. Fakat Mısır, teklifi reddedince ABD'nin de onayıyla, yeni bir teklif olarak Ortadoğu Savunma Organizasyonu girişiminde bulunmuştur. Bu girişimden de beklenen sonuç alınamamıştır. Bağdat Paktına giden süreçte bu savunma girişimleri önemlidir.

REGIONAL DEFENCE INITIATIVE BETWEEN US AND UK IN THE MIDDLE EAST AND TURKEY (1950-53)

Abstract

After the Second World War, during the formation of bipolar world process, Middle East region became crucial competition ground for US and USSR. Both of them had struggled to extent their influence in the region after the withdrawal of UK once the main power having great influence in the region. US, without losing time, sought for dialog to establish her supremacy in the region. During the beginning of the diplomatic negotiations, UK aimed to create purely defensive organization in the region primarily. British diplomats offered to establish central military commanding authority in Egypt howev-

1 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü (Metin, "ABD'nin Ortadoğu Politikası ve Türkiye (1950-60)" konulu doktora tezinden geliştirilmiştir.)

er their plan was refused by Egyptian. Hence with the approval of US, UK came up with new offer; setting up Middle East Defence Initiative. Yet this initiative did not achieve any result but it is accepted as one of the important milestone for the formation of Baghdad Pact. Middle East became one of the crucial region

1. Giriş

II. Dünya savaşı, dünyadaki dengeleri yeniden belirlemiş, savaş sonrası eski düzen yıkılarak yeni bir düzen oluşturulmaya başlanmıştır. Bu oluşum elbette ki sancılı olacaktır. Bu sancı, mağlup devletlerin konumunun belirlenmesindeki problemlerle alakalı olduğu kadar, galipleri de etkilemiştir. Bu açıdan, sömürgelerinden ayrılmak zorunda kalan İngiltere'nin özellikle ortadoğudaki durumuna yakından bakmak gereklidir. Akabinde de ABD'nin ortadoğu'ya yönelmek zorunda kalması ve Türkiye'nin bölgedeki durumu, uluslararası sistemin yeniden şekillenmesini anlamak açısından önem teşkil etmektedir.

2. Ortadoğu Komutanlığı Süreci

2.1. İngiltere'nin Dünya Savaşı Sonrası Durumu:

İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkmasına rağmen, savaşın etkisiyle hem ekonomide, hem de sömürge siyasetinde değişiklikler meydana gelmiştir. Savaşın sonunda İngiltere, hala Ortadoğu'da önder konumdaydı. Bölge üzerinde etkisi büyüktü. Mısır, Irak, Ürdün, Kıbrıs, Libya, Yemen ve Filistin'de sahip olduğu üsler askeri hâkimiyetini; ekonomik yardımları ve yatırımlar ise bölgede ekonomik hâkimiyetini perçinliyordu.

İngiltere'nin, Dünya Savaşından oldukça yorgun çıktığını görmekteyiz. Savaşın büyük yıkım etkisiyle savaş sonrasında, öncesindeki durumuna göre oldukça olumsuz noktaya geçiş yapmış, elinde sömürge olarak tuttuğu önemli topraklardan geri çekilmek zorunda kalmıştır. Büyük önem verdiği Hindistan'ın yani sıra, Burma, Seylan, Filistin gibi sömürgelerini 1948'e gelindiğinde kaybetmiş durumdaydı. Bu sebepten savaş sonrasında takip ettiği dış politikanın temelinde Ortadoğu'daki etkinliği sürdürerek, buradaki üslerini kaybetmeyi engellemek ve çıkarlarını devam ettirmek olmuştu. Bölgedeki mevcut etkinliğini devam ettirmenin en önemli yöntemi olarak, Ortadoğu'da bölgesel bir

savunma paktı kurmayı görüyordu.

Bölge hâkimiyetini sürdürme adına, İngiltere'nin bölge ülkeleri ile ikili anlaşmaları mevcut ve bu anlaşmalar kapsamında ilgili ülkelerde İngiliz kuvvetleri konuşlanmış olduğunu göze çarpmaktadır. Bu anlaşmalara göre savaş zamanında İngiltere'nin, bu ülkelere girip, ihtiyaçlarını karşılayabilme hakkı vardı. Fakat İkinci Dünya Savaşı sonrasında artan Arap milliyetçiliği İngiltere'ye, bu anlaşmaların iptali için büyük bir baskı oluşturdu. Müttefik anlaşmalarından Mısır'la olanı 1956'da, Irak'la 1957'de ve Ürdün'le 1968'de sona erecekti. Fakat hal böyle iken, İngiltere ile İkinci Dünya Savaşı sonunda, müttefik antlaşmasını yenileyen tek ülke tahmin edileceği gibi Ürdün'dür.

İngiltere; savaş sonrasında sömürgelerini terk etmek zorunda kalmasına ek olarak, ekonomik yardımla bağladığı ülkelere de yardımı devam ettiremeyecek duruma gelmişti. Yunanistan ve Türkiye'ye yönelik İngiliz yardımlarının sürdürülemeyeceği belli olunca, ABD'den bu konuda yardım talep etmiştir. ABD ile Ortadoğu konusunda beraber hareket kararı alan İngiltere'nin, Ortadoğu politikaları aynı doğrultuda gitmemiştir. İngiltere; bölgede çıkarları yönünde politikalar izlerken, ABD ise "çevreleme' politikasıyla Sovyet tehdidine karşı bölgeyi etkin olarak kullanmayı tercih etmiştir.

İngiltere için Mısır, hayati önem taşımaktaydı ve Mısır'ı kaybetmek istemiyordu. Mısır; Ortadoğu savunması için eşsiz stratejik öneme sahipti. (Acheson, 1951, s. 2) Süveyş bölgesinin eşsiz stratejik öneminin yanında; lojistik açıdan da vazgeçilemez bölge durumuna gelmiştir. İngilizler, İkinci Dünya Savaşı sırasında Mısır'da dev bir üs oluşturmuşlar ve bu üs savaş süresince aktif olarak kullanılmıştır. İngiliz üssü bölgesel depo, tamir atölyesi, askeri endüstri merkezi ve imparatorluk kuvvetleri için eğitim sahası olarak kullanılmış ve aynı zamanda İngiliz kuvvetlerine uçuş pistleri, deniz ve kara kuvvetlerine ait birlikler için de garnizonlar sağlamıştı.

Ancak Mısır hükümetinin, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden hemen sonra, İngiliz askerlerinin ülkeyi terk etmesi konusunda baskıları, İngiltere'yi zor durumda bırakmıştır. Bu amaçla 1945'in sonlarında başlayan iki ülkenin görüşmeleri, 1954'e kadar sürmüş, İngiltere ülkeden çıkmama yollarını ve yöntemlerini aramıştı. Mısır ise İngilizlerin tamamen çekilmesi dışında bir alterna-

tife yanaşmamaktaydı.

İngiltere ise Mısır'ı kaybetmemek adına; Mısır'a uluslararası bir yaklaşımla, "Müttefik Ortadoğu Komutanlığı" adı altında batılı devletlerle (İngiltere, Amerika ve Fransa) ile eşit haklara sahip bir ortaklık teklif etmeyi düşünmekteydi.

2.2. Üçlü Deklerasyon'un İlanı

1950 Mayısında, Londra'da İngiliz, Amerikan ve Fransız Dışişleri Bakanlarının (Bevin, Acheson, Schuman) katıldığı toplantıda İngilizler, Ortadoğu için bir savunma paktı kurulması fikrini benimsediklerini ve bu paktı kendilerince oluşturmak niyetinde olduklarını açıklamışlardı. "Ortadoğu Komutanlığı" (Middle East Command, MEC) kurulması için bu toplantı önemli bir tarihtir. Fakat ABD tarafından Dışişleri Bakanı Acheson, ABD'nin bu plana şartlar ve diğer dış yükümlülükleri dolayısıyla destek vermesinin mümkün olmadığı belirterek, İngiltere'nin bu plan konusundaki eylemlerine karşı çıkılmayacağını bildirmiştir.

25 Mayıs 1950'de ABD, İngiltere ve Fransa, Ortadoğu'nun güvenliği konusunda "Üçlü Beyanname" (Triparte Declaration) yayınlamışlardır. Londra'daki bu görüşmelerde, Arap devletleri ve İsrail'in barış ve düzeni, bu devletlerin silah ve savaş materyalleri temini konusunda kararlar alınmıştır. Bu kararlara göre;

1. *Üç devlet, Arap devletlerine ve İsrail'e, temel seviyede silahlı kuvvetleri tutması, bunlarla iç güvenliklerini sağlaması, kendi savunmalarını koruması konusunda, bölge güvenliği düşünülerek izin verecektir. Bu ülkelerin tüm silah ve savaş materyalleri başvuruları, bu prensip ile değerlendirilecektir. Bu bağlamda üç devlet, 4 Ağustos 1949'daki güvenlik konseyindeki temsilcilerinin çağrılarını yinelemek istemişlerdir. Bu çağrı* ile, Arap devletleri ve İsrail arasında silahlanma yarışına karşı olduklarını açıklamışlardır.

2. *Üç devlet, problem yaşayan devletlerden ülkeleri için silah sağlamasına izin verirken, alıcı devletlerin diğer devletlere karşı* hasmane tutumda olmamaları yükümlülüğünde olacaklardır. Benzer şekilde benzer güvenceler, bölgedeki gelecekte silah almasına izin verilen herhangi bir

devletten de talep edilecektir.

3. *Üç devlet, bu fırsatla bölgenin barış ve güvenliğini sağlamak istediklerini dile getirmişlerdir. Aynı zamanda bölgedeki devletlerin arasında güç kullanımı, tehdidi konularında, değişmez karşı koyma konumunda olacaklardır. Bu üç devlet, sınırlarında şiddet ya da silahlı hatlar hazırlayan devletlere karşı, Birleşmiş Milletlere üye olarak sorumluluklarını kullanarak, derhal harekete geçecek ve bu şekil şiddeti engelleyeceklerdir.* (Kopper, 1950)

Bu deklarasyona göre; Batılı üç büyük güç, Filistin'deki mevcut sınırların muhafaza edileceği, İsrail ve Arap devletlerini kuvvetlerinin belli limiti aşmaması gerektiği ve her türlü silah taleplerinin bu anlayışla değerlendirileceğini açıkladılar. Fakat Arap ülkeleri bu deklarasyona tepki gösterdiler.

El Hayat gazetesinin 16 Hazirandaki makalesinde, Türkiye'nin, Pakistan-Türk anlaşmasıyla, Ortadoğu savunma düzenlemeleriyle, lider konumda olmak istediğini yazmıştır. Telegraph gazetesi ise Türkiye'nin, özellikle Suriye olmak üzere tüm Arap dünyasının tekrar kontrolüne alacağı bir yola girdiği yönünde anlayış olduğunu yazmıştır. (Hare, 1954) Beyrut'ta, dış ilişkileri ofisinde genel yönetici Fuat Bey Ammoun ve Lübnan'daki Belçika Bakanı'nın sözlerinde de genel Arap antipatisine yol açacak bir hareket olarak belirtilmiştir. (Hare, 1954)

Üçlü Beyannameye Türk desteği, 12 Temmuz'da bu konu ile ilgili yapılan Memorandumda değerlendirilmiş, Mısır tarafından General Mahmut Riyad, Mısır'ın Türk pozisyonuna ve değerlendirmelerine tamamen karşı olduğunu, Suriye ve Lübnan'ın da aynı kanıyı paylaştığını belirtmiştir. (Caffery, 1954)

2.3. Ortadoğu Komutanlığı Kurulma Girişimleri

Haziran 1950'de İngiliz Genelkurmay Başkanı General William Slim, Süveyş Kanalı üssünün geleceğiyle ilgili olarak karşılıklı görüşmeleri yeniden başlatmak amacıyla Mısır'a gitti. Mısır Hükümetine bir Ortadoğu Komutanlığı kurulmasını teklif etti. Bu girişim, Ortadoğu komutanlığı için ilk ciddi teklifti. Fakat Mısır hükümeti, İngiltere'nin Mısır'daki askerlerini çekene kadar herhangi bir savunma paktı kurulmasını görüşmeyeceğini bildirdi ve bu teklifi red-

detti.

1950 Haziranında Kore savaşının çıkmasıyla, ABD'nin Ortadoğu için fikri de değişmiştir. Amerikan hükümetinin Ortadoğu'yu, Sovyet saldırısına karşı İngiltere'nin tek başına koruyacağı konusundaki anlayışı geçersiz hale gelmiştir. Kore savaşı, İngiliz askerinin Mısır'daki konumunu daha da önemli hale getirmiştir. Kore'deki problemler; İngiltere'nin istediği bölgesel savunma paktı kurulması girişimlerine karşı ABD'nin muhalefetini zayıflatmış, hatta ilgisini çekmiştir. ABD, Süveyş üssü ve İran körfezindeki petrol kaynakları gibi stratejik sebeplerden dolayı Ortadoğu'daki gücü gittikçe zayıflamış olan İngiltere'yi yalnız bırakmama niyetindeydi. Fakat yine de ABD, bölgede herhangi bir askeri rol oynamaya hazır değildi.

1950 Temmuzunda Ortadoğu güvenliği konusunda Washington'da, Amerikan-İngiliz görüşmeleri yapıldı. Bu görüşmelerde iki ülke de farklı düşüncelere sahipti. İngilizler, Mısır merkezli bir iç savunma sistemi projesini savunurlarken Amerikalılar, Sovyet tehdidinin büyüklüğü dolayısıyla daha geniş bakarak, Sovyet tehdidine set olacak şekilde Türkiye ve İran'ın da dâhil olduğu bir dış çemberden oluşan savunma sistemini düşünüyorlardı. 1950 Eylülünde Londra'daki görüşmelerde ise, Türkiye'ye yapılacak askeri yardım, Mısır'daki üslerin devamı ve İsrail'le askeri iş birliği konularında anlaşmaya varıldı.

26 Ekim'de Washington'da iki ülke yetkilileri tekrar bir araya geldi. Bu toplantılara büyükelçi Jessup ve Sir Oliver katıldılar. İki yetkili de bölgenin korunmasından öncelikle sorumlu olarak İngiliz Krallığının görüldüğünü belirttiler. (Kopper, 1951)

ABD, Ortadoğu savunması konusunda, Ortadoğu Komutanlığıyla değil de, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya dâhil edilmesi ile mümkün olacağı kanaatindeydi.

23-24 Ocak 1951'de İngiltere'nin Ortadoğu güçleri komutanı General Bryan Robertson ile Amerika Doğu Atlantik ve Altıncı Filo Komutanı Amiral Robert Carney, Malta'da görüşmelerde bulundular. Görüşmeler sırasında Başkan Truman, Fransız isteklerinin de dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. (Kopper, Middle East Defence-Malta Talks, 1951, s. 1) Yapılan görüşmeler, Türkiye'nin konumunun belirlenmesi açısından önemlidir. (Kopper, 1951) Görüşmelerde Robertson, Carney'e Türk kuvvetlerinin İngiltere'nin Ortadoğu

karargâhına bağlanması teklifini iletti. ABD Amirali Carney bu teklifi kabul etmedi. Ona göre, Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardım ABD tarafından yapıldığı için, Türk kuvvetleri de ABD ile beraber eşgüdümde olmalıydı. Bu tavırla ABD tarafı, Türkiye'nin askeri bakımdan İngiltere'nin nüfuzunda olmasını reddetmekteydi.

22-25 Şubat 1951'de İngiliz ve ABD'li generaller Malta görüşmeleri akabinde Türkiye'nin Ortadoğu güvenliği konusunda nabız ölçmek için Türkiye'ye geldiler. Türk yetkililerden, Ortadoğu'da stratejik bir ittifaka girme isteklerini, fakat Ortadoğu Komutanlığına katılma arzularının olmadığı görüşlerini dinlediler. Görüşmelerde Türk yetkilileri, NATO'ya girmeleri durumunda Ortadoğu'da istenilen adımları atacakları yönünde İngiltere'ye güvence vermişlerdir.

14-21 Şubat 1951'de İstanbul'da yapılan, Amerika Dışişleri Bakanı Yardımcısı George McGhee'nin başkanlığını yaptığı, 2. Misyon Şefleri Toplantısı'nda, Ortadoğu'daki ABD Büyükelçileri bir araya geldi. Bu toplantıda, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

16 Mayıs 1951'de yapılan Amerikan-İngiliz görüşmeleri Washington'da oldu. ABD'nin tavrı, artık Türkiye'nin NATO'ya alınması şeklinde idi. İngiltere ise, Türkiye ve Yunanistan'ın, Avrupa Yüksek Müttefik Komutanlığı'na (SACEUR) değil, NATO'ya bağlı İngiliz Ortadoğu Yüksek Müttefik Komutanlığı'na (SACME) katılmalarını istiyordu. Amerikan genelkurmayı ise, Ortadoğu Komutanlığı konusunun kabul edilebileceğini, fakat Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınması gerektiğini belirtmekteydi. Genelkurmayın bu görüşünü Başkan Truman ve Dışişleri Bakanı Acheson da tasdik etmesinden sonra, İngilizler de razı oldular.

28 Haziran tarihli Doğu Akdeniz ve Ortadoğu komutanlığı hakkında ABD pozisyonu konusundaki Dışişleri Bakanlığının sunduğu öneriler şunlardır:

1- Türkiye ve Yunanistan, NATO'ya tam üye olarak alınmalıdır.

2- ABD, İngiltere, Milletler topluluğu, Fransız ve Türk görevlilerden oluşan bir Yüksek Birleşik Doğu Komutanlığı karargâhı olmalıdır.

3- Yüksek Birleşik Doğu komutanlığı, NATO komutasında olacaktır.

4- Yüksek Birleşik Komutanlığının komutanı İngiliz olmalıdır.

5- Yüksek Birleşik Doğu Komutanlığının karargâhı Kıbrıs'ta olmalıdır.

6- Yunanistan, SACEUR (Avrupa Yüksek Birleşik komutanlığı) bir parçayı oluşturacaktır. Fakat Birleşik Doğu Komutanlığı Karargâhında bir irtibat görevlisi misyonu olarak temsil edileceklerdir.

7- Türkiye, SAEC'te (Yüksek Birleşik Doğu Komutanlığı) nda bir parçayı oluşturacaktır. Fakat Güney Avrupa Birleşik Kuvvetler karargâhında bir irtibat görevlisi misyonu olarak temsil edilecektir.

8- Türkiye'nin NATO'ya katılması, Yüksek Birleşik Doğu Komutanlığı ve Ortadoğu Savunma Komutanlığının kurulması için bir ön şarttır…. (H.Ferguson, 1951, s. 1-3)

16 Temmuz 1951'de Akdeniz ve Ortadoğu Komutanlıklarıyla alakalı, ABD ve İngiliz anlaşmasına varıldı. ABD Müşterek Kurmay Başkanları, Dışişleri Bakanlığı temsilcileri ile İngiliz büyükelçisi, İngiliz Müşterek kuvvet misyonu, Akdeniz, Güneydoğu Avrupa ve Ortadoğu komutanlıkları ile ilgili hükümetlere aşağıdaki hazırlık tekliflerini yapmışlardır.

1) Yunanistan ve Türkiye, NATO'ya tam üyeliğe kabul edilmelidirler. ABD, Türkiye'yi Birleşik Ortadoğu Komutanlığı altında, Ortadoğu savunması için bütün bir unsur olarak istemekte ve bu durum için Türkiye'yi, NATO üyesi olur olmaz teşvik ederek hazırlamayı düşünmektedir.

2) Birleşik Ortadoğu Komutanlığı Karargâhında ABD, İngiltere, Milletler Topluluğu, Fransız ve Türk görevliler olmalıdır.

3) Ortadoğu Komutanlığı, NATO kumandasında olmayacaktır. Fakat NATO'yla yakın çalışacaktır.

4) Birleşik Ortadoğu Komutanlığında, komutan İngiliz olmalıdır.

5) SACME'nin karargâhı mümkünse Mısır'da olmalıdır.

6) Yunanistan, Birleşik karargâhta, bir irtibat yetkilisi tarafından

temsil edilecektir.

7) Ortadoğu Savunma Bloğunun (MEDB) kurulmasının da dâhil olduğu, belirtilen komutanlık yapısının kurulması için ön şart, Türkiye'nin NATO'ya katılmasıdır. (Perkins, 1951, s. 1-3)

15-20 Eylül 1951'de Ottowa'da toplanan NATO Konseyi, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılması için önemli bir karar alarak, iki devletin pakta resmen üye olmasını üye devletlere tavsiye etmiştir. 22 Eylül 1951'de NATO'nun 12 üyesi, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya dahil olmaları hakkındaki anlaşmayı imzalamış ve resmi davetini yapmıştır. (Chicago Daily Tribune, 1951, s. 17) Türkiye'nin, İngiliz komutasındaki Ortadoğu Komutanlığına bakışı pek olumlu değildi ve istemiyordu.

ABD, İngiltere ve Fransa, Ortadoğu bölgesinin stratejik yönü için Avrupa ve Ortadoğu Komutanlıklarının koordineli bir şekilde ve birlik içinde olmasına karar vermişlerdir. Üç büyük güç, Ortadoğu'nun savunma ihtiyaçlarını karşılamak için, İngiliz Yüksek Komutanlığı (SACME) altında bir Ortadoğu Komutanlığı kurulmasına karar vermişlerdir. Böylelikle çok taraflı bir komutanlık yapısı düşünülmüştür. Komutanlığa dâhil olarak ABD, İngiltere ve Fransa'nın olduğu üç milletler topluluğu ülkesinin yanı sıra, Türkiye ve Mısır'ın da olması planlanmıştır. ABD'nin katılımı, ABD güçlerine herhangi bir yükümlülük getirmeyecekti. (Webb, 1951)

12 Ekim'de İngiliz, Fransız ve Amerikalı temsilciler, Ankara'da Türk liderlerle görüşmesinde, Mısır'a Ortadoğu Komutanlığı için davet iletilmesi kararı aldılar. (The Manchester Guardian, 1951, s. 5) 13 Ekim 1951'de Mısır'ı, Ortadoğu Komutanlığı'na kurucu üye olarak davet ettiler. (McGhee, 1951)

2.4. Türkiye'nin Ortadoğu Komutanlığına Yaklaşımı

Türkiye, ısrarla istediği, Batı yanında olmak ve batı yanlısı ittifaklarda bulunmak arzusu doğrultusunda Batı ittifaklarına girme talebini yenilemekteydi. NATO bu yolda en önemli adım olarak göze çarpmaktadır. NATO'ya girişte ise İngiltere'nin direncini aşmak için Ortadoğu Komutanlığında bulunmak ve İngiltere'ye destek vermek şartını kabul etmek zorunda kalmıştır. Haddizatında Türkiye'nin, İngiliz komutasındaki Ortadoğu Komutanlığına bakışı pek olumlu değildi ve istememekteydi. (Stabler, 1951, s. 2) Bu konuda, General Egeli'nin

yorumları dikkat çekicidir. Egeli, İngiltere'ye karşı Ortadoğu'daki tepkiye dikkat çekerek Mısır ve Irak kadar, İran'ın da İngiliz yayılmasına ve hâkimiyetine karşı tepkili olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin ise, Ortadoğu Komutanlığının Komutanı olarak bir İngiliz generali tasvip etmediği, Amerikalı komutan olursa olumlu, İngiliz komutan olursa olumsuz tavır takınacaklarını söylemiştir. (Wadsworth, 1951)

Türk Hükümeti, başlangıcından beri Ortadoğu savunması için alternatif çözümler konusunda destek veren ülkelerden biriydi. 1951 Ekiminde Mısır'a sunulan Ortadoğu Komutanlığına, dörtlü yaklaşım teklifine katılmıştı. (Eric Wendellin, 1955, s. 9) Türkiye aynı zamanda, Ortadoğu Komutanlığının kurulmasında ve Ortadoğu Komutanlığının NATO ve üçlü askeri misyonla ilişkilerinin ayrıntılı şekilde tartışılmasına istekliydi. (Stabler W. , 1951)

Türkiye, Ortadoğu komutanlığı için yapılan teklif için hemfikir olduğunu 16 Eylül'de bildirmiştir. Daha önce ABD, İngiltere ve Fransa'nın tartıştığı, bölgenin güvenliği için Ortadoğu Komutanlığı'nın kurulma düşüncesini kabul etmiştir. Türk tarafının, NATO'ya girmeyle birlikte Ortadoğu Komutanlığına entegre olabileceği düşünülmekteydi. (Wadsworth, 1951) Şüphesiz Türkiye, NATO'ya resmi olarak tam katılımına kadar Ortadoğu Komutanlığına dâhil olmaya isteksizdi. (Stabler, 1951, s. 3)

13 Ekim 1951'de, Türkiye'nin NATO'ya girişi ve Ortadoğu'nun savunmasına dair konuları görüşmek üzere ABD, İngiltere ve Fransa'nın Genelkurmay Başkanları Ankara'da bir araya geldiler. İngiltere'den Mareşal Slim, Amerika'dan General Bradley ve Fransa'dan General Lécheres'in uzlaşmasıyla Türkiye'nin eşit şartlarda Ortadoğu Komutanlığına katılmasını, Mısır'ın da bu komutanlığa katılması için davet edilmesi kabul edildi. Türk tarafı da bu müzakerelerde, NATO'nun Avrupa Komutanlığı'na (SACEUR) dâhil edilmeleri taleplerinde ısrarcı olmuştur.

Türkiye'nin ABD tarafından desteklenmesi konusunda da, 18 Temmuz 1951 tarihli Akdeniz ve Ortadoğu Komutanlığı konulu memorandumda, emperyalist güç olan İngiltere'yi besleyecek dayanak olacağına dikkat çekilmiş, bu durumda ABD'nin algılanması açısından ve Ortadoğu'nun politik durumu üzerine olumsuz etki yapabileceği yorum yapılmıştır. (Bingham, 1951, s. 1)

2.5. **Mısır'ın Ortadoğu Komutanlığı Teklifini Reddetmesi**

Mısır Parlamentosu; İngiltere, ABD ve Türkiye'nin Ortadoğu Komutanlığı teklifini 15 Ekim'deki oturumunda reddetmiştir. Aynı zamanda, 1936 Antlaşması'nı ve 1899'da imzalanmış olan Sudan'la ilgili Kondominyon Antlaşması'nı da hükümsüz sayan bir yasayı oybirliği ile onaylamıştır. Mısır Hükümeti, Ortadoğu Komutanlığı'nın 1936 Antlaşması'ndan daha kötü olduğu görüşündeydi. Çünkü bu teklif sadece ve sınırlı olarak İngiltere'nin işgalinde olan bir bölgeyi, daha fazla ülkenin katılımına açık hale getirmekteydi. Dolayısıyla; Mısır Hükümeti, İngiliz kuvvetlerinin Süveyş Kanal Üssü'nü boşaltmasını ve İngiltere'nin Mısır'ın bütünlüğünü tanımasını istemiştir.

17 Ekim'de ABD Dışişleri Bakanı, Mısır'ın teklifi reddettiğini ve bundan dolayı üzüntülerini kamuoyuna açıklamıştır. Fakat Mısır'dan yana ümit kesilmiş değildi. Ortadoğu Komutanlığına katılmak için Mısır'a, kapıların hala açık olduğunu bildirmiştir. (McGhee, 1951)

ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye, 27 Ekim'de, Mısır dışındaki Arap devletleri ve İsrail'e dört taraflı yaklaşımla, yeniden Ortadoğu komutanlığı teklifleri yapılması konusunda hemfikirdir olduklarını belirtmişlerdir. (Webb, 1951)

Teklifi reddeden Mısır Hükümeti aynı zamanda, İngiliz kuvvetlerinin Süveyş Kanal Üssü'nü boşaltmasını ve İngiltere'nin Mısır'ın bütünlüğünü tanımasını istemiştir. Mısır'ın reddinde Türk generali Egeli'nin dikkat çektiği unsur önemliydi. Buna göre yalnızca Mısır'da değil, tüm Ortadoğu'da anti-İngiliz tavrı hâkimdi. (Wadsworth, 1951)

Ortadoğu Komutanlığı teklifi, Mısır milliyetçilerinin tepkisini çekmiş, onları adeta provoke etmiş ve İngilizlere karşı tutumlarının daha da sertleşmesine sebep olmuştur. Bu doğrultuda, kanal üssündeki İngiliz askerlerine saldırılar başlamıştı. Sonraki aylarda Kahire'de İngiliz mağazaları yağmalandı. Sokak gösterileri yapıldı. Bu şartlarda, İngilizlerin bölgedeki varlığı daha riskli hale geldi. Batılı ülkelerin Ortadoğu savunması ile ilgili ilk önemli gayretleri, Mısır'ın Ortadoğu Komutanlığı teklifini reddetmesiyle sonuçsuz kalmış oldu.

Mısır'ın Ortadoğu Komutanlığı'nı reddetmesi ve girişimin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine dört devlet, 10 Kasım 1951'de, onbir maddeden oluşan

"Ortadoğu Komutanlığı Konusunda Temel İlkeler" başlığı ile bir bildirge yayınladılar. Bildirgede, Komutanlığın kuruluş ilkelerinin açıklanmış, hedefe devam edileceği belirtilmiş, bu oluşumun Ortadoğu halklarının savunmaları, kendilerini korumaları için gerekli olduğu anlatılmıştır. (Chicago Daily Tribune, 1951, s. 5) Aynı zamanda, eğer Ortadoğu ülkeleri bir saldırı durumunda yardım bekliyorlarsa, oluşuma katılmaları gerektiğine dikkat çekilmiştir. (The Hartford Courant, 1951, s. 5) Komutanlığın kurucusu olan dört ülke de, Komutanlığın, bölge içindeki anlaşmazlıklara müdahale etmeyeceğini bildirmişlerdir. (The Observer, 1951, s. 1)

Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika Birliği'nin Komutanlığa katılımı için davet bildirilmiştir. (Stabler W. , 1951) Sovyet cephesinden de Ortadoğu Komutanlığı davetleri yüzünden ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye'ye tehdit edici şekilde nota gelmiştir. (Webb, 1951) Bu notaya nasıl cevap verileceği hususunda görüşmeler yapılmış, karşı notada Ortadoğu Komutanlığının savunma karakterinde bir yapı olduğu, katılımcı devletlerin bağımsızlığına ve hükümranlığına karşı bir kısıtlama olmadan eşitlik ve karşılıklı katılım içerdiğinin belirtileceği bildirilmiştir. (Wadsworth, 1951)

24 Kasım 1951 tarihli Ortadoğu Komutanlığını protesto eden Sovyet notasına cevap, 19 Aralık 1951'de gelmiştir. Dört devlet de ayrı ayrı notaya cevap vermiştir. Cevaplarda, Komutanlığın bir savunma anlaşması olduğuna dikkat çekilmiştir. Aynı zamanda Rusya'yı uluslararası tansiyonu yükseltmekle suçlamışlardır.

Mısır'ın Ortadoğu Komutanlığın teklifini reddetmesiyle, topraklarındaki İngiliz "işgali" bitmeden, hiçbir şekilde Batı'nın kurduğu herhangi bir çokuluslu savunma örgütüne katılmayacağı belli olmuştur. Bu durumda, Mısır'ın bu teklifi reddetmesinden sonra, diğer Arap devletleri de bu öneriyi kabul etmek istemeyeceklerdi. Aynı zamanda, Arap liderleri için ülkelerini bu çeşit organizasyonlara katılmaya zorlaması, oldukça tehlike arz edecekti. (Crocker, 151)

ABD'nin Ortadoğu Komutanlığındaki rolü ile ilgili, şu ayrıntılar dikkat çekicidir. Ortadoğu Komutanlığına ABD'nin katılımı limitli olacaktı. ABD, temel olarak müşterek Ortadoğu komutanlığına katılan devletlerarasında, herhangi bir resmi ve politik işbirliğine karşıydı. yalnızca askeri savunma düzenlemelerini istemekteydi. (Jones, 1951)

ABD, İngiltere ve Fransa 1 Şubat'ta, Ortadoğu Komutanlığı hakkında görüşmelerde bulundular. Fransızlar, Londra toplantısı hakkında Türkiye'ye bilgi verilmesi konusunda hemfikir olduklarını dile getirmişlerdir. (Jones G. L., 1952)

1 Mart 1952'de Ortadoğu Komutanlığı terimi üzerine tartışmalar oluşmuştur. Ortadoğu Komutanlığında, terim olarak "komutanlık" kelimesinin, zorla ve empoze şeklinde algılandığına dikkat çekilmiştir. Özellikle organizasyona, batılı güçlerce sponsor olununca bölgedeki ülkeler için kaygı verici bir durum oluşmuştur. Bu yüzden, Ortadoğu Komutanlığı'nı, Ortadoğu Savunma Organizasyonu olarak değiştirilme teklifi getirilmiş ve böylelikle istenmeyen algılamalardan kurtulup, bu tanımlama ile organizasyonun avantajlı bir unvana kavuşacağı planlanmıştır.

3. Ortadoğu Savunma Organizasyonu (1952-53)

18 Haziran 1952'de ABD'ye verilen bir muhtırada, "komutanlık" ibaresi yerine "Savunma Örgütü" ibaresine dönüştürülen bir yapı teklif etmiştir. Yani Ortadoğu Komutanlığı yerine Ortadoğu Savunma Organizasyonu'na geçiş yapılmıştır. Bu teklif ABD tarafından da olumlu karşılanmıştır. Bu değişiklik, kurumu sadece askeri bir kurum niteliğinden çıkarıp, siyasi nitelikli ve geniş kapsamlı bir savunma örgütüne dönüştürüyordu. İlk terim daha psikolojik itirazlar getirdiği düşüncesiyle, ilgili memorandumda Birleşik Ortadoğu Savunma Organizasyonu ismi kullanılmıştır. (Acheson, 1952, s. 1)

Yedi sponsor güç olan, ABD, İngiltere, Fransa, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Türkiye, Ortadoğu Savunma Organizasyonunun kurulması konusunda fikir birliğine varmışlardır.

3.1. Teklif ve Red

Mısır merkezli bir örgüt planları yapılırken, Mısır'dan gelen bir haber, organizasyon kurulma düşüncesinde olan İngiltere'de hareketlilik oluşturdu. General Necip'in (Naguip Muhammed) bulunduğu askeri bir cunta yönetime el koymuştur. Cuntacılar, Mısır-Sudan birliği fikrini katı şekilde savunmayıp, Sudan'ın geleceğinin kendisi tarafından belirlenmesi görüşünü benimsediler. İngiltere; Süveyş Kanalı ve Sudan sorunları yaşanırken meydana gelen bu

darbeyi, bir fırsat olarak gördü. Harekete geçen İngiliz hükümeti, 11 Ağustos 1952'de ABD Dışişleri Bakanlığı'na bir memorandum göndererek, Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun biran önce kurulması için harekete geçilmesi gerektiğini belirtti. Bu görüş Organizasyona kurucu olarak düşünülen diğer ülkelere de gönderildi.

Kahire büyükelçiliğinden 21 Kasım tarihli telgrafta, Kanal bölgesi İngilizler ve askerleri tarafından boşaltılmadıkça, İngiltere'nin olduğu herhangi bir Ortadoğu Savunmasına Mısır'ın dâhil olmayacağı belirtilmiştir. (Caffery J. , 1952) Mısır yöneticileri ODSO'ya girmeye eğilimli olsalar da, ODSO'ya girme karşılığında İngiliz askerlerinin ülkeden çekilmesini istiyorlardı

3.2. Türkiye'nin Konumu

Ortadoğu'nun savunması, Türkiye'nin savunması demekti. (A.B. Foster, 1952, s. 2) Türk Hükümeti, Ekim 1952'den sonra Batılı devletlerle birlikte katılacağı Ortadoğu Komutanlığında daha aktif rol oynamaya başlamıştı. Başbakan Adnan Menderes ile Dışişleri Fuat Köprülü 16–18 Ekim 1952 günlerinde İngiltere'ye giderek bu konu hakkında temaslarda bulundu. Görüşmelerde iki taraf da, Savunma Organizasyonu'nun bir an önce kurulmasını ve bunun ardından da Arap ülkelerin katılımını sağlamak için her çabaya girilmesi konusunda mutabakata vardılar. Görüşmelerin en önemli konusu Arap desteğinin nasıl kazanılacağıydı. Bu durumda iki yöntem vardı. Ya İngilizlerin istediği önce organizasyonu kurup, sonra Arap devletlerini davet etmek, ya da Amerikalıların istediği, önce Arapları davet ve ikna ettikten sonra organizasyonu kurmaktı. Görüşmelerde önce organizasyonun kurulması, sonra Arapların beklenmesine karar verildi. Menderes'e göre, Irak'ın organizasyona girmesi sağlanırsa, Ürdün de ikna edilebilirdi. Menderes, 18 Ekim'de Arap devletlerinin katılımları beklenmeden, Organizasyonun bir an önce kurulması gerektiğini söylemiştir. (Chicago Daily Tribune, 1952, s. 23)

ABD tarafından; Türkiye'nin, bu ülkeye karşı sempati göstererek, ilişkileri geliştirebileceği tavsiyesi yapılmaktaydı. Jefferson Caffery'nin mektubunda, Türkiye ve Mısır'ın konumu irdelenmiştir. Muhtemel Sovyetlere karşı bir savaşta, Türkiye'nin stratejik önemine dikkat çekmiş, aynı zamanda da Arap devletlerinin ODSO'ya katılıma ikna edilmesinin önemine de vurgu yapmıştır. Devamında; "Türk tarafı, Ortadoğu ülkelerine askeri potansiyeli bakımından

İNGİLİZ KONSOLOSLUK RAPORUNA GÖRE MISIR-İNGİLTERE TİCARİ İLİŞKİLERİ (1909-1910)

Abdullah Özdağ[1] ve Miraç Yazıcı[2]

Özet

Birçok medeniyete ev sahipliği yapan Orta Doğu bölgesi siyasi ve sosyal ve ekonomik açıdan medeniyetlerin kesişim noktası olmuştur. Tarih boyunca Mısır coğrafyası bu bölgenin en önemli medeniyet merkezlerinden birisidir. Osmanlı Devleti, Mısır üzerinden İngiltere ile önemli ticari münasebetlerde bulunmuştur. 19. yüzyılda Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın yapmış olduğu alt yapı yatırımları Mısır'ı oldukça önemli bir konuma taşımıştır. Bununla beraber 19. yüzyılda Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla jeopolitik önemi giderek artan Mısır, İngiltere'nin üzerinde durduğu önemli bölgelerden birisi olmuştur. 1882'de Mısır'ın İngiltere hâkimiyetine girmesiyle Mısır-İngiltere ticari ilişkileri giderek artmıştır. Bu çalışmada İngiliz konsolos raporuna dayanılarak 1909-1910 dönemindeki İngiltere-Mısır ikili ticaretinin yapısı üzerinde durulacaktır. 20. yüzyılın başlarında Orta Doğu havzasının önemli bir figürü olan Mısır'ın ticari pozisyonu değerlendirilecektir. Aynı zamanda bu çalışma emperyal faaliyetleri o dönemde zirvede olan İngiltere'nin Orta Doğu bölgesi üzerindeki siyasi ve ekonomik etkisini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Böylece bu çalışmanın iktisat tarihi ve siyasi tarih çalışmalarına katkıda bulunması amaçlanmaktadır.

EGYPT-GREAT BRİTAİN TRADE RELATİONSHİPS ACCORDİNG TO BRİTİSH CONSULATE REPORT (1909-1910)

Abstract

The Middle East region has been the intersection point of civilizations for political and socio-economic aspects. Egypt is one of the important center

1 Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
2 Arş. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisat Bölümü

of civilization in Middle East region, throughout history. The Ottoman Empire, has made significant commercial relationships with Great Britain via Egypt. Governor of Egypt, Mehmet Ali Paşa's infrastructure investments has brought Egypt to a very important position in the region. After opening of the Suez Channel in 19th century, Egypt became one of the geopolitically important region, which Britain places value. Egypt- Britain trade relationships have gained strenght after Britain dominated Egypt in 1882. Indeed, this study will focus on the structure of Egypt- Great Britain bilateral trade over the period 1909-1910, based on British Consulate report. Mercantile position of Middle East region's important figure will be evaluated for the early twenteeth century. Besides, this study indicates political and economic state of Britain in Middle East for that period. Thus, this study aims to make contribution for further studies about economic history and political history.

Giriş

Mısır tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, jeopolitik yapısı gereği birçok tarihsel olayın merkezinde yer almıştır. En eski dönemlerden günümüze Mısır'ın ticari hayatında Nil nehri önemli bir yer tutmuştur. Bu nedenle ekonomik faaliyetler Nil nehri ve çevresinde yoğunlaşmıştır. Nil havzası hem tarımsal faaliyetlerin yapıldığı verimli bir bölge hem de yerel mallar ile uluslararası malların nakledildiği önemli bir geçiş bölgesidir. İlkçağlardan 16. Yüzyıla kadar Mısır ekonomisinde transit ticaretin önemi oldukça büyük olmuştur. Kızıldeniz'e gelen ticaret eşyalarının batıya taşınmasında iki önemli yol bulunmaktaydı. Bunlardan ilki ticaret eşyalarının deve sırtında Nil'e kadar taşınması ve oradan nehir boyunca Akdeniz limanlarına indirilmesi, ikincisi ise doğrudan doğruya Süveyş üzerinden kara yolu ile denize ulaştırılmasıydı. (Heyd, 2000: 46, 47). Diğer yandan Nil nehri vasıtasıyla Kene'ye getirilen ticaret malları ve hacı kafileleri, oradan kafilelerle 3-4 gün içerisinde çölü aşarak Kızıldeniz sahilinde bulunan Kuseyr limanına nakledilmekteydi. Oradan da Yenbu ve Cidde sahillerine sevk edilmekteydi. (Orhonlu, 1996: 4, 5)[3].

Ümit Burnu keşfinden önce doğu ile batı arasındaki en önemli ticaret yolu Kızıldeniz yolu idi. Hindistan'dan ve Çin'den gönderilen ticaret mallarının transferi daima deniz yoluyla yapılmakta, İtalya, İspanya ve Fransa limanlarına bu şekilde ulaştırılmaktaydı. İlkçağlardan itibaren devam eden bu ticari hareketlilik ortaçağ döneminde de devam etmiştir. (Heyd, 2000: 422).

3 Doğu ticaretinin en önemli yollarından biri Basra Körfezi'nden diğeri Kızıldeniz'den geçmekteydi. Güney-doğu Asya'daki Malaka Boğazından Hindistan'a, Hindistan'ın batısında bulunan Malabar sahillerinde bulunan limanlardan Basra Körfezine ve Irak'taki Dicle, Fırat Nehirleri ve kervanlar vasıtasıyla gerçekleşen bu ticaret Suriye limanlarına intikal etmekteydi. Diğer yol ise Kızıldeniz yolu ile Süveyş, oradan da karayolu ile İskenderiye'ye gitmekteydi.

16. Yüzyıla gelindiğinde Mısır gerek jeopolitik gerekse ekonomik potansiyeli ile Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekmiştir. Nihayetinde I. Selim döneminde 1517 yılında Ridaniye Savaşı ile Mısır'ı elinde bulunduran Memluk Devleti yıkılmış, bölgenin tamamı Osmanlı Devleti kontrolüne girmiştir. (Uzunçarşılı, 1988: 288). Fakat daha sonraları Mısır'ın Coğrafi Keşifler nedeniyle etkisi giderek azalmaya başlamıştır. Ticaret yollarının yön değiştirmesi ve imparatorluk merkezi İstanbul'a uzak olması dolayısıyla Mısır'da kendine has bir idari ve ekonomik yapı oluşmuştur.

Mısır eyaleti batı ve doğu arasındaki ticaret yolu üzerinde stratejik bir mevkideydi, ayrıca ziraî, hayvansal ve madenî kaynaklara sahipti. Devlet merkeziyle güney ve doğu vilâyetlerinin arasını birleştirmesi bakımından ekonomik önemi büyüktü. 17. ve 18. yüzyılda Ziraat Mısır'ın temel iktisadî kaynağı olup küçük sanayi ile iç ve dış ticareti tarıma dayalı idi. Bu devirde Mısır'ın başlıca tarım ürünleri pirinç, buğday, şeker kamışı, mercimek, nohut vb. idi. Bu ürünlere dayalı, şeker, pekmez, kumaş, yağ ve sabun sanayileri vardı. Ayrıca İskenderiye, Süveyş ve Bulak'ta gemicilik ve iplik imali, tuzculuk ve balık tuzlamacılığı, halıcılık yapılırdı. Mısır'ın gerek Akdeniz ve Kızıldeniz'de gerekse Nil üzerindeki limanları ticarî bakımdan önemli role sahipti. İskenderiye, Dimyat ve Reşîd gibi limanlar iç ve dış ticarette başta geliyordu. Hububat, Mısır'ın İstanbul'a ve Osmanlı vilâyetlerine başlıca ihracat metaı olup Saîd ve Delta'dan buğday, Fereskûr'dan pirinç Dimyat'a gelir, daha sonra Şam'a ve Anadolu'ya gönderilirdi. İskenderiye'den İstanbul'a kahve, zencefil ve biber gibi baharat çeşitleriyle birlikte barut ve ordular için peksimet yollanırdı. Ayrıca Trablusgarp, Tunus, Circe ve Cezayir gibi devletin batı vilâyetlerinden, Fas ve Merakeş'ten hacılar, talebelerle tüccarları taşıyan kafileler Mısır'a gelirdi. Birçok Faslı tüccar İskenderiye'de yerleşmişti. (Seyyid Muhammed es-Seyyid, 2004: 567)[4].

1798'de Fransızların önemli stratejik konumu nedeniyle Mısır'a saldırması İmparatorluk merkezinde Mısır'ın önemi artırmıştı. Fransa'nın üç yıl bölgede hâkimiyet kurması yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Fransız işgalinin ardından gelen kargaşa esnasında Mehmet Ali Paşa ön plana çıkmıştır. (Shaw, 2008: 326, 327).

Mısır, Mehmet Ali Paşa'nın valiliği döneminde sosyo-ekonomik açıdan önemli bir değişime girmişti. Bayındırlık, ziraat ve ticaret alanında önemli pro-

4 Mısır eyaletinin dış dünya ile ticarî faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle imzaladığı antlaşma ve protokoller gereğince olurdu. Osmanlı idaresi, Avrupa ülkeleriyle barış ve savaş durumuna göre yabancı tüccarları sıkı kontrol altına alır, demir, barut, buğday gibi stratejik öneme sahip malların onlara satılmasını yasaklardı.

jeler gerçekleştirilmişti. (Ünal, 2013: 178-292)[5]. Nil'den İskenderiye'ye açılan Mahmudiye kanalı ile sulama işleri düzenlenmişti. Kölemen ve vakıf topraklarına el konulmuş, ziraatte ürün vergisi kabul edilmiş, ticaret ve endüstride tekel sistemi yaratılmış bulunuyordu. Ziraatte pamuk ekimi ön plana alınmış, afyon, pirinç ve hububat geniş ölçüde yetiştirilmeye başlanmıştı. Endüstri, ziraata paralel olarak geliştirilmiş bulunuyordu. İplik, bez, şeker, alkol fabrikaları Mısır'ın ekonomisine yeni bir çehre vermeye başlamıştı. Bu çalışmalar sonucunda Mısır'ın gelirleri artmıştı. (Karal, 2007: 127)[6].

Süveyş kanalının 15 Ağustos 1869'da açılmasıyla Mısır'da yeni bir dönem başlamış oldu. (Anderson, 2010: 191). Zira Güney Asya'dan gelen ticaret mallarının Kızıldeniz'den Akdeniz'e yegâne geçiş noktasını Süveyş kanalı oluşturmaktaydı. Uzak doğuda büyük sömürgelere sahip olan İngiltere bu kanalın açılmasından en fazla istifade eden devlet olmuştur. Nitekim İngiliz dışişleri bakanı Lord Stanley *"Kanal üzerinde yapılacak ticaretten hiçbir millet bizim milletimiz kadar istifade etmeyecektir"* sözleriyle kanalın İngiltere için önemini vurgulamıştır. (Karal, C. VII, 2003: 44)[7]. 19. yüzyıl boyunca İngiltere'nin uzak doğudaki sömürgeleri üzerinde bulunan Mısır'ın ticari ilişkileri artarak devam etmiştir.

19. yüzyılın sonuna doğru Mısır üzerindeki İngiltere baskısı giderek artmıştı. Üstelik Hidiv İsmail Paşa'nın Mısır ekonomisini yönetememesi ve ağır borç yükü altına girmesi İngiltere ve Fransa'nın kontrolünü kolaylaştırmıştır. Nitekim İngiltere, uzak doğu ticaretini kendi lehine garanti altına almak için 1882'de Mısır'ı işgal etmiştir. (Uçarol, 2015: 457)[8] . Bu tarihten itibaren Mısır'ın hem sosyo-kültürel hem de ekonomik dinamikleri İngiltere'nin kontrolüne girmiştir.

1909-1910 Yıllarında Mısır Ticareti[9]

1910 yılı hem ithalatta hem de ihracatta Mısır ticaretinde yeniden bir canlanmaya tanıklık etmiştir. Grafik 1'de Mısır dış ticaretinin ilgili dönemdeki genel durumu görülmektedir. 1910'da yıllık ihracat artış oranı % 11 olurken,

5 Arşiv belgelerine göre Mısır'da bayındırlık ve imar alanında yapılan faaliyetler ayrıntılı olarak Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanmıştır.

6 Mehmet Ali Paşa, Kahire Paşası olduğunda Mısır'ın geliri 13 bin kese idi. Valiliğinin ikinci yılında bu sayı 18 bin keseye, dördüncü yılında 38 bin keseye ve daha sonra 400 bin keseye kadar çıkmıştı. Fakat bu gelirlerin sadece belirli bir kısmı 12 bin kesesi İstanbul'a gönderilmekteydi. Geriye kalan miktar Mısır hazine aktarılmaktaydı ki bu Mısır'ın gelişimini giderek artırmaktaydı.

7 Suveyş Kanalının açılış törenine Hidiv İsmail Paşa'nın misafiri olarak Fransa imparatoriçesi Öjeni, Avusturya-Macaristan İmparatoru Fransuva Jozef, Prusya prensi, Hollanda prensesi, İngiltere elçisi ve başka temsilciler katılmıştır.

8 1882 yılında yönetime karşı çıkan Arabî Paşa isyanını fırsat bilen İngiltere 20 Ağustos 1882'de Port-Said'e asker çıkarmış, 15 Eylül 1882'de Kahire'ye girerek Mısır'a fiilen yerleşmiştir.

9 **BOA. A. MTZ.** (05) 37/96, Egypt. No. 1, (1911), Reports by His Majesty's Agent and Consul-General on the Finances, Administration and Condition of Egypt and the Soudan in 1910.

ithalat artış oranı % 6 olmuştur. Mısır'ın dış ticaret hacmindeki artış oranı % 9 olmuş, dış ticaret fazlasındaki artış oranı ise % 40 olmuştur.

Grafik 1- 1909-1910 Döneminde Mısır'ın Dış Ticareti (£)

Grafik 1'de görüldüğü gibi her iki yılda da Mısır'ın ihracatı ithalatından fazla olmuştur. Dolayısıyla Mısır'ın dış ticareti iki dönemde de fazla vermiştir. Bu dönemlerde Mısır'ın ihracatı 30 milyon Pound'a yaklaşırken ithalatı 20 milyon Pound'un üzerinde olmuştur. Böylece dış ticaret hacmi 50 milyon Pound'un üzerine çıkmıştır.

1909- 1910 yıllarında Mısır'ın İthalatı

Mısır'ın 1909 ve 1910'da gerçekleştirdiği ithalat miktarı sırasıyla 22.230.000 £ ve 23.553.000 £ olarak gerçekleşmiştir. Fiyatlar 1909'a göre hafif bir artış göstermiştir.

Ücretlerin düşmesine eşlik eden arsa ve yerli taşlardaki değer kaybı inşaat yapımını tetiklemiştir. Böylece kereste ve inşaat malzemelerindeki ithalatta artış olmuştur. Kömür, yüksek fiyatlar ve çırçır fabrikalarından daha büyük talepler nedeniyle son yılda bir artış göstermiştir. Benzer bir şekilde 83.000 tondan daha az miktarda olmasına rağmen kömüre doğrudan yapılan ödeme artarak 18.000 £ olmuştur. Pamuklu dokuma ve iplik ithalatında önemli artış olmuştur. Pamuk dokumaları ithalatı %12 oranında bir artışla 3.403.000 £, pamuk iplikleri ithalatı ise %24 oranında bir artışla 224.000 £ olmuştur. Kimyasal gübre ithalatı 178.000 £'dan 296.000 £'a yükselerek büyük bir artış göstermiştir. Demir-çelik, bakır ve diğer metallerin ithalattaki payı %20'den %30'a çıkmıştır. Yünlü dokumalar, karma dokumalar ve ham ipek ithalatı sırasıyla %6 oranında artışla 420.000 £, %42 oranında artışla 281.000£ ve %43 oranında artışla 147.000 £ olmuştur. Diğer yandan şeker ve tahıl ithalatı yerli üretimin artışıyla büyük oranda düşüş göstermiştir. İthalattaki payı düşen diğer ürünler ise kahve, petrol, tarım makineleri, taze ve kuru meyveler olmuştur. Bu dönemde gerçekleşen ithalatın ülkelere göre dağılımı Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1- 1909 ve 1910 Yıllarındaki Mısır İthalatının Ülkelere Göre Dağılımı (£)

	1910	Toplam	1909	Toplam
		(%)		(%)
İngiltere		31.3		30.3
İngiltere'nin Akdeniz'deki Varlığı	169.000	0.6	174.000	0.8
İngiltere'nin Uzak Doğudaki Varlığı	967.000	4.0	975.000	4.4
Türkiye		12.3		11.8
Fransa		11.3		13.0
Avusturya		7.0		6.4
Almanya		5.4		5.7
İtalya		5.0	997.000	4.4

Tablo 1'de Mısır'ın en büyük ithalat ortağı %35'in üzerinde pazar payı ile İngiltere'dir. Her iki yılda da Mısır'ın İngiltere'den sonra ikinci büyük ithalat ortağı %12 civarındaki payı ile Türkiye olmuştur. Bu dönemde Mısır'ın ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında Türkiye'nin ardından sırasıyla Fransa, Avusturya, Almanya ve İtalya gelmektedir. (Tablo-1)

Mısır'ın 1909 ve 1910 yıllarında ithal ettiği ürünlerin değerleri görülmektedir. Mısır'ın ithal ettiği ürün gruplarında en çok payı tekstil alırken (Quataert, 2008: 170)[10], bunu tahıl, sebze ve unlu ürünler, kolonial mallar ve ilaçlar, kömür ve ahşap, metaller ve mamul metaller takip etmektedir. Diğer yandan en az ithal ettiği ürünler post ve mamul deri, diğer hayvan ürünleri, kâğıt, kitap ve basılı materyaller, taş toprak, cam ile boya/renk materyalleri olmuştur.

Mısır'ın ithal ettiği ürünlere bakıldığında coğrafi ve sosyo-ekonomik faktörler etkili olmuştur. Nitekim tarımsal alanda pamuk üretimi önemli bir yere sahipken tarıma dayalı sanayinin yetersizliğinden dolayı tekstil ürünleri en önemli ithalat kalemini oluşturmuştur. Bununla beraber imalat sanayiinin yetersizliği metaller ve mamül metallerin ithalatını zorunlu kılmıştır. Yine iklimin elverişsizliği temel gıda maddeleri ile ahşap ve benzeri ürünlerin ithal edilmesinde önemli rol oynamıştır. Mısır'ın ithalatında önemli bir yere sahip olmayan

10 Mısır'ın ithal ettiği tekstil ürünlerinde Osmanlı iç pazarı önemli bir paya sahipti. Özellikle Halep vilayetinde üretilen tekstil ürünlerinin önemli bir kısmı Mısır'a gönderilmekteydi. 1870 ve 1880'lerde Halep ve Beyrut tekstil ürünlerinin dörtte üçü Anadolu ve Mısır'a gönderilmekteydi.

ürünlere bakıldığında bunların daha az gereksinim duyulan ürünler olduğu görülmektedir. Mesela daha çok eğitim ve kültür alanına yönelik olan kâğıt, kitap ve basılı materyallerin ithalatı sınırlı olmuştur. Yine yüksek medeniyet düzeyini yansıtan post ve mamül deri, cam ile boya/renk materyallerinin de ithalattaki payı oldukça sınırlı olmuştur. (Grafik-2)

Grafik 2- 1909 ve 1910 Yıllarında Mısır'ın İthal Ettiği Ürünler ve Değerleri (£)

1909- 1910 Yıllarında Mısır'ın İngiltere'den İthalatı

Mısır'ın İngiltere'den yaptığı ithalat bu dönemde 567.000 £, diğer bir deyişle %1 oranında artmıştır. Diğer taraftan İngiltere'nin Akdeniz ve Uzak Doğu'daki kolonilerinden Mısır'a yapılan ithalat az da olsa düşmüştür. 1910 yılında Mısır'ın İngiltere ve İngiltere'nin Akdeniz'deki ve Uzak Doğu'daki varlıklarından yaptığı ithalat 8.447.000 £ ve bunun toplam ithalata oranı %36 olmuştur. Bu oran 1909 yılında 7.892.000 £ ve bunun toplam ithalata oranı %35,5 olarak gerçekleşmiştir. (Tablo-1)

Tablo 2- 1909-1910 Döneminde Mısır'ın İngiltere'den İthal Ettiği Ürünler ve Değerleri (£)

	Yıl			İngiltere'nin Varlıkları	
				Akdeniz	**Uzak Doğu**
Hayvanlar ve Gıda ürünleri	1910	15	73.994	49.077	39.964
	1909	17	71.961	32.057	54.085
Post ve Mamul deri	1910	40		92	6.940
	1909	41		116	8.371
Diğer Hayvan Ürünleri	1910	27	18.428	116	370
	1909	24	17.975	62	228
Tahıl, Sebze ve Unlu/ Nişastalı Yiyecekler	1910	21	84.124	79.294	404.757
	1909	25		197.123	407.048

Kolonial Mallar ve İlaçlar	1910	20	93.855	66	95.671
	1909	15	87.247	78	81.662
Alkollü İçkiler ve Yağlar	1910	18		20.658	7.627
	1909	16		18.785	8.158
Kâğıt, Kitap ve Basılı Materyaller	1910	0	74.032	36	78
	1909	21	72.735	39	88
Kömür ve Ahşap	1910	44		320	6.395
	1909	44		354	3.578
Taş, Toprak, Cam vb.	1910	22		6.401	264
	1909	2	78.880	11.206	463
Boya/Renk Materyalleri	1910	26	38.863	262	28.685
	1909	26	28.382	131	34.867
Kimyasal Ürünler, İlaç ve Parfümeri	1910	19		3.089	41.105
	1909	20		633	33.084
Tekstil	1910	61		4.915	329.086
	1909	64		4.215	283.899
Metaller ve Mamul Metaller	1910	48		110	1567
	1909	48		701	1.564
Diğerleri	1910	12		623	3.562
	1909	12		805	3.025
Tütün ve Sigara	1910	1	5.947	4.190	1.122
	1909	1	6.057	3.992	1.385
Toplam İthalat	**1910**			**169.249**	**967.190**
	1909			**173.700**	**974.975**

Mısır'ın toplam ithalatında önemli bir paya sahip olan İngiltere (ve kolonileri), ithalat alt kalemleri dikkate alındığında da birçok alt kalemde önemli paya sahiptir.1909 ve 1910 döneminde İngiltere'nin Mısır ithalatında %40 ve üzerinde paya sahip olduğu alt kategoriler; Tekstil, Kömür ve

Ahşap, Metaller ve Mamul Metaller, Post ve Mamul Deri kategorileridir. Nitekim Mısır kendinden daha gelişmiş sanayiye sahip olan İngiltere'den daha çok işlenmiş ürünler ithal etmiştir. Diğer yandan 1909-1910 dönemlerinde Mısır'ın İngiltere'den en az ithal ettiği ürün grubu tütün ver sigara olmuştur. Ayrıca kâğıt, kitap ve basılı materyallerin 1910'da ithalatı yapılmamıştır. Buna ilaveten taş, toprak ve cam ithalatında 1910'da önemli artış gerçekleşmiştir. (Tablo-2 ve Grafik-3)

Grafik 3- 1909-1910 Döneminde Mısır'ın İngiltere'den Yaptığı İthalatın Alt Kategorilerdeki Ağırlıkları (%)

Canlı hayvan ithalatında Kıbrıs önemli bir pay almaktadır. 1909'da 17.000 £ olan katır, maymun ve büyükbaş hayvan ithalatı, 1910'da 31.000 £'a çıkmıştır. 101.000 £ olan toplam et ithalatının 1909'da 28.000 £'luk kısmını İngiltere, 29.000 £'luk kısmını Avusturalya gerçekleştirmiştir. Bu değerler 1910'da ise sırasıyla 30.000 £ ve 17.000 £ olarak gerçekleşmiştir.

Toplam peynir ithalatı 200.000 £ olup, Malta'dan ithal edilen peynir 9.877 £'dan 11.498 £'a çıkmıştır. Toplam 23.000 £ olan ve İsviçre'den ve İngiltere'den ithal edilen koyu sütün değeri 8.126 £'dan 10.753 £'a çıkmıştır. İngiltere'den ithal edilen tabaklanmış deri miktarı 36.678 £'dan 33.000 £'a düşmüştür.

Toplam kandil ithalatı 35.000 £'a düşmüştür fakat İngiltere'den ithal edilen kandil miktarı 981 £'dan 1.540 £'a çıkmıştır. 20.500 £ olan toplam mum yağı ithalatının 15.415 £'luk kısmını gerçekleştiren İngiltere, en büyük ithalatçı olmaya devam etmektedir.

Hasat mevsiminin iyi geçmesi nedeniyle tahıl ithalatı büyük düşüş kaydetmiştir. Hindistan'dan ithal edilen pirinç, bol mahsul elde edilmesi sonucu 307.000 £'dan 239.000 £'a düşmüştür. Saygon'dan yapılan ithalattaki düşüş çok daha fazladır. Diğer taraftan yerli boyotu tohumu mahsulü büyük düşüş gösterdiği için toplamda 90.000 £ olan ithalatın 76.000 £'u Hindistan'dan ithal edilmiştir.

Un ithalatı yaklaşık %30 oranında düşmüştür. 1909'da 187.000 £ değerinde ithalat yapan İngiltere, 1910'da 76.000 £ değerinde ithalat yaparak bu düşüşten en çok etkilenen ülke olmuştur. Hindistan'dan ithal edilen susam, Çin'den ithalatı artıracak şekilde 41.000 £'dan 33.000 £'a düşmüştür.

Toplam ithalatın 28.000 £'a düşmesine rağmen Aden'den kahve ithalatı, toplam ithalattaki payını korumaktadır. Çay ithalatı Çin lehine olmak üzere 41.000 £'dan 51.000 £'a çıkmıştır. Çin ve Seylan'dan ithal edilen miktarlar aynı kalmıştır. Singapur'dan ithal edilen biber miktarı 29.000 £'dan 45.000 £'a çıkmıştır. İngiliz reçeli 1909'da kaybettiği pazar payını 91.600 £ olan toplam ithalatın 48.457 £'unu sağlayarak geri kazanmıştır.

İngiltere'den 37.196 £ değerinde bira ve diğer likörlerden 46.407 £ değerinde ithalat gerçekleştirilmiştir ve ülkenin bu kalemlerdeki ithalat payları artmıştır. Kanyak yerine viski içen yerlilerin sayısında artış olduğu görülmektedir.

Kâğıt ithalatının 95.000 £'dan 112.000 £'a çıkmasına rağmen, İngiltere'nin ithalatı 33.000 £'da kalmıştır.

Toplam kömür ithalatı 1.135.000 £'dan 1.185.000 £'a çıkarken, İngiltere'nin ithalattaki payı 1.119.000 £'dan 1.137.000£'a çıkmıştır. İthal edilen miktar düşük olsa da ithalat fiyatı oldukça yüksektir. Almanya'dan kömür ithalatı 14.000 £'dan 41.000 £'a çıkmıştır.

Çimento ithalatında büyük artış gerçekleşmiş ve 98.000 £'dan 137.000 £'a çıkmıştır. İngiltere'nin payı ise 25.000 £'dan 63.000 £'a çıkmıştır. 16.000 £'luk ithalatı yapılan toprak işi çubuklarda İngiltere'nin payı 15.000 £ olmuştur.

Hindistan'dan ithal edilen çivit miktarı da azalmıştır. Diğer taraftan, Alman sentetik çiviti ithalatı artmıştır.

Kimyasal gübre ithalatı 178.000 £'dan 296.000 £'a çıkmıştır. En büyük ithalatçı ülke Belçika, ardından da Şili'dir fakat İngiltere'nin 10.000 £'dan 40.000£'a çıkan payı tatmin edicidir. İngiltere'den ithal edilen sabun 5290 £'dan 13364 £'a çıkmıştır fakat kokulu sabun ithalatı 4000 £ düşmüştür.

İngiltere'den yapılan pamuk iplik ithalatındaki düşüş, daha düşük kaliteye sahip Hint ve İtalyan iplikleri nedeniyle olmuştur. Bununla birlikte, bu alanda gelişme kaydeden tek ülke olan İtalya'nın 77.000 £'luk ithalat artışına karşın, ile İngiltere pamuk bez ithalatında 252.000 £'luk artış gerçekleştirmiştir. Almanya, Avusturya ve Fransa ham yün ithalatlarını İngiltere lehine artırmışlardır. 237.000 £'luk çuval ithalatının 232.000 £'luk kısmı Hindistan'dan yapılmıştır. Hazır giyim ithalatındaki genel artışa

rağmen İngiltere'den yapılan ithalat 5000 £ düşüş gerçekleştirmiştir. Bu kategorideki kalemlere ilişkin veriler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. (Tablo 3)

1909-1910 dönemlerinde Mısır'ın İngiltere'den yaptığı pamuk ipliği ithalatının toplam ithalata oranı azalmasına rağmen yine de önemli payı İngiltere oluşturmaktadır. Tekstil ürünleri arasında İngiltere'den en fazla ithalatı yapılan ürün grubunu pamuklu ürünler teşkil etmektedir. Bununla beraber tekstil alanında karışık ürünler kategorisi İngiltere oransal olarak en az değere sahip ülkedir.

Tablo 3- 1909-1910 Döneminde Mısır'ın İngiltere'den Yaptığı Tekstil İthalatı

		Toplam		**İngiltere**	
	Yıl	**Miktar**	**Değer (£)**	**Miktar**	**Değer (£)**
Pamuk İplik		2.768.781 (kg[1])		966.759 (kg)	93.156
		2.459.473 (kg)		1.375.277 (kg)	108.836
Pamuklu Ürünler				44.771.265 (m)	670.917
					499.595
Saf Yün Ürünler				895.275 (m)	167.171
				1.123.535 (m)	186.931
Keten ve Elyaf Bezler		-	98.373	-	46.397
Karışık Ürünler		-		-	55.947
		-		-	35.870
		-		-	25.943
Amerikan bezi		-	34.698	-	26.952
		-	34166	-	28.260

SURİYE'DEKİ İÇ ÇATIŞMALARIN ÇATIŞMA YÖNETİMİ PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ

Altun Altun[1]

Özet

Suriye'de yaşanan çatışmalar Arap Baharı'nda yaşanan en fazla uluslararası nitelik kazanan çatışma olmuştur Arap Baharı'nın Suriye'de de esmesiyle Suriye Krizi ortaya çıkmış ve kısa zamanda Esad güçlerinin sivil halka sert müdahalesiyle bir silahlı çatışmaya dönüşmüştür. Krizin ilk safhasında Esad ve diğerleri olarak iki ayrı kampa ayrılmış ve silahlı mücadeleye girişilmiştir. Bu safhadayken bölge ülkeleri ellerinden geldiğince yapıcı rol oynamaya dikkat etmiş ve Şam yönetiminin reform yapması için çağrıda bulunmuşlardır. Fakat Esad'ın muhalif güçlere karşı silahlı mücadele girişmesi ve hatta sivil halk üzerinde kimyasal silah kullanması bölgesel ve küresel aktörler tarafından dile getirilen barışçıl çözüm önerilerini ortadan kaldırmıştır. Bu çalışmada Suriye'deki mevcut çatışmanın durumu ile gelecek bazlı muhtemel gelişmeler çatışma yönetimi analizine göre incelenecektir. çatışma yönetimi, silahlı çatışmaların sona erdirilmesi ve kalıcı barışın tesisine yönelik belirli aşamalardan oluşan yaklaşımlar geliştirmiştir. Sorunun tarihsel arka planı Suriye iç çatışmasının aktörleri ile birlikte tanımlanmış, SWOT analizi ile aktörlerin güçlü ve zayıf yanları ile yine bu duruma ilişkin fırsat ve tehdit konumları ele alınmıştır. Çözümsüzlüğün devamını sağlayan unsurları vurgulayan bu çalışma olası çözüm önerileri de sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Arap Baharı, Çatışma Yönetimi, Aktörler, Swot Analizi.

THE ANALYSIS OF INTERNAL CONFLICTS IN SYRIA FROM THE PERSPECTIVE OF CONFLICT MANAGEMENT

Abstract

The conflicts lived in Syria became the conflicts that acquired the furthest international qualification in Arab Spring. The Syria crisis arisen as a result of the

1 Öğr. Gör. , Hakkari Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü
İletişim: altunaltun6@hotmail.com , Hakkari Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 30000, Hakkari

blowing of Arab Spring in Syria and it turned into an armed conflict in a short while by the harsh intervention of the Esad Powers to the civil society. In the first phase of the crisis, Syria was separated into two different camps as Esad and the others and armed struggle was begun accordingly. In this phase, the countries of the region tried to play constructive role as best as they could and they issued a call to the Government of Damascus for making reforms. However, the facts that Esad began the armed struggle against the opposition forces and used the chemical weapons even on the civil society removed the peaceful solution proposals uttered by the by regional and global actors. In this study, the situation of the current conflict in Syria and the future based some possible progress will be examined according to the analysis of conflict management. The conflict management developed some approaches consist of certain stages that are aimed at ending of the armed conflicts and establishment of lasting peace. The historical background of the problem was identified with the actors of the internal conflicts of Syria and the strengths and weaknesses of the actors and the locations of opportunities and threats about this situation were evaluated by SWOT analysis. This study that emphasizes the factors which provide continuance of insolubility presents the solution recommendations as well.

Key Words: Syria, the Arab Spring, Conflict Management, Actors, Swot Analysis.

GİRİŞ

Çatışma yönetimi bir disiplin olarak barış çalışmalarından temelini alarak II. Dünya Savaşı sonrası süreçte uluslararası ilişkiler sahasının bir alt dalı olarak ortaya çıkmıştır. Çatışmanın genelde kavga, saldırganlık, stres, korku, dayılanma, kaybedenler-kazananlar gibi kavramlarla özdeşleştirildiği söylenmektedir. Çatışmanın küresel ölçekte bir tanımının olmadığı gibi kavram olarak ta tartışmalıdır. Çatışmanın genel bir tanımı yapılacak olursa; Çatışma, siyasi, ekonomik, kültürel, inanç ve felsefi bir hedefe ulaşmak için karşılıklı bağımlı olan örgütlü taraflarca kişi, grup, millet ve devletler gibi içsel ve çevresel potansiyel,algısal ya da gerçek tehdit ya da engellere karşı verilen yoğunluk derecesi ve şiddet düzeyi farklılık arz eden, gizli ya da açık bir mücadeleden oluşan geçici bir süreçtir.

Çatışma analizi, bir çatışmanın tarihsel arka planını, nedenleri, aktörleri ve barış sürecini etkileyen dinamikleri anlama, planlama ve stratejiler geliştirmeden oluşan süreçlerin sistematik bir şekilde incelenmesidir.

Çatışma analizleri farklı formatlarda olabilir. UNDP çatışma analizinde ana unsurlar (1) Çatışmanın temel faktörlerinin analizi, (2) Aktör analizi, (3) barış için kapasite analizi (4) eğilimler ve fırsatlar olarak belirlenmiştir. Stratejik-Diyalog Planın ana unsurları ise (1) Sorunu tanımlama, (2) aktör analizi, (3) Stratejik hedef ve öneriler oluşturma sürecidir. Bu tablo şeklinde gösterilecek olursa aşağıdaki gibidir.

Stratejik-Diyalog Planı Çerçeve Unsurları	
A. Sorunu tanımlama	A.1. Arkaplan analizi
B.	A.2 Çatışmanın mevcut durumu
C.	A.3 Yönlendirici güçlerin etkisi
D. Aktör analizi	B.1 Aktör/koalisyon (SWOT) analizi
E.	B.2. Karşılaştırmalı aktör analizi
F. Strateji oluşturma	C.1. Diyalogun stratejik hedefleri
G.	C.2. Stratejik konu ve öneriler
H. Uygulama	D.1. Eylem planı
I.	D.2. Ayrılan kaynaklar
J.	D.3. İzleme süreci

Sorunu tanımlama da daha çok sorunu anlama, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel nedenleri, dinamik ve konuları üzerinde durulmaktadır. UNDP'ye göre çatışma çok boyutlu bir fenomen olduğundan tek bir faktörle açıklanamaz. Bu nedenle neden ve sonuçları açıklayabilmek için çatışmanın güvenlik, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları detaylıca incelenmelidir. Çatışma nedenleri, yapısal, siyasi ve yönetimi ekonomik ve sosyal, çevresel, kültürel ve algısal şeklinde sıralanabilir.

Aktör analizinde, aktör çatışmaya katılan ya da ondan etkilenen kişi, grup ve kurumları ifade eder. Aktör analizinde çatışmada yer alan tarafların

yapıları, çıkarları, ihtiyaçları, pozisyonları, zayıf ve güçlü yanları ile fırsatlar ve tehditler ve birbiriyle olan ilişkileri incelenir. Çatışmaya taraflar ise doğrudan ya da dolaylı aktörler veya birincil ve ikincil aktörler olarak sınıflandırılır. Aktörlerin SWOT analizi ise en çok üzerinde durulan konulardandır. SWOT analizi öz sağlar.ellikle arabulucuya kısa sürede tarafları, önceliklerini, çıkar ve ihtiyaçlarını daha net görmesi ve stratejik öneriler geliştirmesini sağlar.

Strateji oluşturmada ise üçüncü taraf olan arabulucu sorunu tanımlama ve swot analizinden elde ettiği verileri dikkate alarak öncelikle barış planı için stratejik hedefler koyar ve bu hedeflerine ulaşmak için stratejiler geliştirir.

Uygulama süreci ise çatışma analizi neticesinde elde edilebilecek bir barış projesinin son safhasıdır. Eylem planı, ayrılan kaynaklar ve izleme sürecinden oluşmaktadır. (Bağcı, 2013:3-18).

Suriye'deki iç çatışmalar ülkede yaşanan insani trajediye rağmen hala çözüme ulaşılamamış bir şekilde devam etmektedir. Sorunun çözülememesi küresel ve bölgesel güçlerin Suriye'deki insani trajedi karşısındaki sessizliği, trajediyi sona erdirmek yerine çıkar hesaplarıyla güç mücadelesine girmesi krizi çözümsüzlüğe mahkûm etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada, Suriye'deki iç çatışmalar tarihsel süreç içresinde aktörleri ile birlikte tanımlanarak çatışma yönetimi perspektifinden incelenmeye çalışılacaktır.

SORUNU TANIMLAMA

Suriye, Arap Baharında istikrarsızlığın halen sürdüğü ülkelerden birisidir. Suriye, Libya gibi diğer Arap devletlerinden oldukça farklı siyasi tavır gösteren, İran ile güçlü ilişkileri olan ve İsrail karşıtı politikalar izleyen bir devlettir. Suriye, Şii azınlığın Sünni çoğunluk üzerinde egemen olduğu ve baskıcı rejimin hüküm sürdüğü bir ülkedir. Baas rejiminin baskıcı yönetimi ve katı devletçi idare şeklinden yıllardan beri Suriye halkına büyük sıkıntılar yaşatmıştır. Esad yönetimi ülkede var olan katı Baas idari şekil ve yapısına rağmen bu yönde reformlar yapacağı niyetini ortaya koymuşsa da bu yeterli görülmemiştir. Esad 40 yıldır süre giden olağanüstü hali kaldırmış, vatandaşlık hakları ve kimlikleri bulunmayanlara haklarını iade etmiş ve diğer reformları gerçekleştirmek için adımlar atmaya başlamıştır. Esad yönetiminin gerekli reformları yapmakta ve ülkeyi normalleştirme sürecine götürmekte ihtiyatlı

davranması ve Suriye Devleti'nin katı yapısından kaynaklanan olumsuzluklar halkta memnuniyetsizlik yaratmıştır ve istikrarsızlık ortamı genişlemiştir.

Suriye'de ayaklanma, ekonomik temelli olmaktan ziyade, etnik ve mezhep mücadelesi ile küresel güçlerin Suriye'de etkin olmak isteğinden kaynaklanmaktadır. Yönetimde olmayan Sünni çoğunluğun bu hakkı elde etme mücadelesi Suriye'deki çatışmaların temelini oluşturmaktadır. Suriye rejimlerinin ABD karşıtı niteliği, Batının muhalifleri desteklemesine neden olmuştur. Suriye'de yaşanan çatışmalar Arap Baharı'nda yaşanan en fazla uluslararası nitelik kazanan çatışma olmuştur.(Demir,2012:277).

Sorunun Doğası ve Tarihsel Arkaplanı

Suriye, petrol ve su zengini olmayan fakat bölge dengelerini gözeterek Arap dünyasında önemli bir yeri olan ülkedir. Lübnan siyasetinde etkili olup, İsrail'in İran ile birlikte iki düşmanından birisidir. Birbirlerini "stratejik ortak" olarak tanımlayan Şam ve Tahran, Lübnan'da büyük ağırlığı olan Hizbullah'ın en büyük destekçileridir. Rusya'nın Akdeniz'deki tek ussu olan Tartus'a ve büyük önem verdiği Lazkiye limanlarına ev sahipliği yapar. İki ülke ilişkileri sadece siyasi değil, ticari ve askeri anlamda da güçlüdür. Nufusu 22 milyonu aşan, bunun da yüzde 60'ı 30 yaş altında olan Suriye'de halkın yüzde 70'i Sünni, yüzde 12'si Nusayri, yüzde 10'u Hristiyandır. (Doster,2013:24).

İç çatışmadan önce, Suriye ekonomisi petrol ve tarım sektörü üzerine kuruluydu. Suriye petrollerinin üretimine ve gelirine ilişkin net rakamlar bilinmemekle birlikte üretimin günde 500 bin varil civarında olduğu tahmin ediliyor. Bu üretimin önemli bir kısmı ihraç ediliyor ve ülkenin gelirinin yüzde 40'ına yakın bir bölümünü karşılıyordu. Petrol gelirlerinin önemli bir kısmı da halka dağıtılan şeker ve mazot gibi maddelerin sübvansiyonu için kullanılıyordu. Suriye ayaklanmasıyla birlikte Batı ülkeleri Suriye'ye ekonomik yaptırım uygulamaya başladı.

Ayaklanma öncesi, hızlı nüfus artışının da etkisiyle özellikle gençler arasında işsizlik oranları % 20'lere yaklaşmıştı. Ayaklanmadan önce, ülkedeki kuraklık da tarım gelirlerini ve köylülerin ekonomik durumunu olumsuz etkilemişti. Beşşar Esad döneminde bazı özelleştirme denemeleri olmakla birlikte ekonomi devletçi bir yapıya sahipti. Turizm ve inşaat gelişen sektörler arasındaydı. (Aljezeera,2014)

Tablo 1: Suriye'nin Sosyo-ekonomik Yapısı

Nüfusu	23,027,000
Yüzölçümü	185,000 km2
GSMH	59,147,033,452 $
Etnik yapı	77-83 Arap % 7-8 Kürt % 5-6 Türk % 2 Ermeni % 1 Çerkez % 1 Diğer (Ayrıca Suriye topraklarında Filis-tinli mülteciler de bulunmaktadır)
Başlıca dinî gruplar	% 74 Sünni % 12 Nusayri % 10 Hıristiyan % 3 Dürzî

Kaynak: https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html

Tablo 2:Suriye'de Dinî Grupların Coğrafî Dağılımı

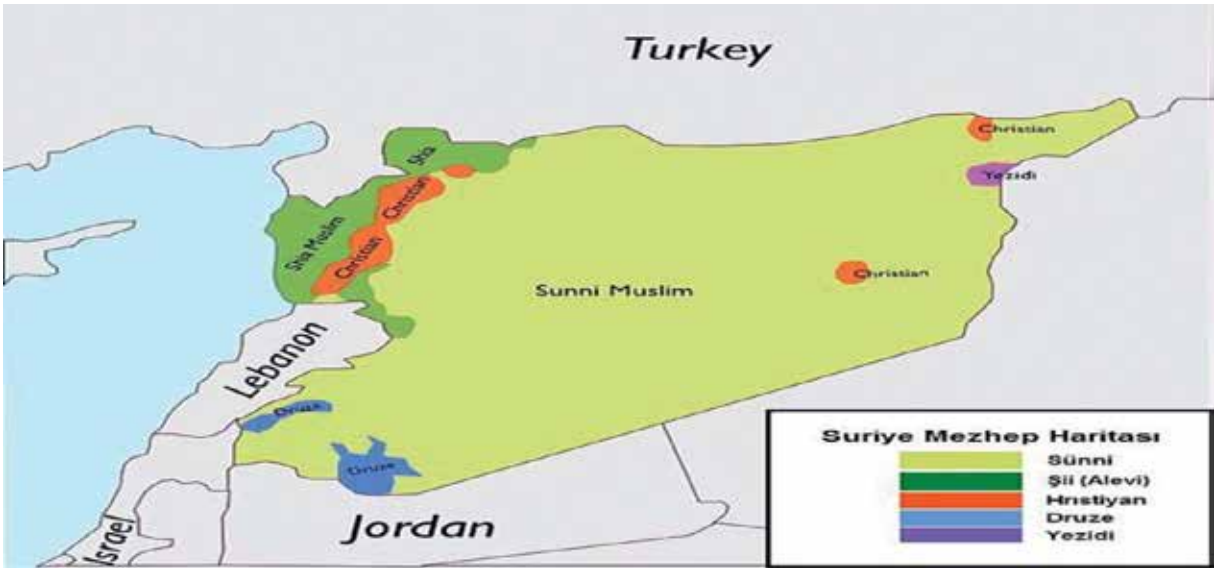

Kaynak: (SDE, 2012:5)

Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan Sykes-Picot antlaşmasıyla önce İngiltere'nin hâkimiyetine verilmesi tasarlanan Suriye, Savaş'tan sonra İngiltere ve Fransa arasında yapılan anlaşma bağlamında Fransa'ya devredilmiştir. Fransa, Milletler Cemiyeti döneminde Suriye'de bir manda rejimi tesis etmiştir.

Suriye Mandası, Fransa'nın idaresine girmesiyle çeşitli etnik ve dini gruplara dayalı devletlere ayrılmıştır. Şam Devleti, Halep Devleti, Nusayri merkezli Alevi Devleti, Dürzî merkezli Jabal Durize, sonradan Türkiye Cumhuriyeti'ne katılan Hatay Cumhuriyeti ve Lübnan Devleti olmak üzere 6 yapılı yönetim oluşturulmuştur. Ancak Fransa, 1937'de Şam Devleti, Alevi Devleti, Halep Devleti ve Dürzi Devleti'ni tek bir yönetim altında birleştirmiştir. Fakat bu duruma özellikle Nusayriler karşı çıkmışlar ve 1954'e kadar kendi devletleri için mücadele etmişlerdir. 1941 tarihinde Fransa, kendi nüfuzu altında kalmak şartıyla Suriye manda yönetimine kısmî bağımsızlık vermiştir. 1943 yılında yapılan seçimlerde manda yönetimine karşı olan Şükrü el Kuvvetli, Suriye'nin ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Fransa, İkinci Büyük Savaş sürerken oluşan uluslararası dinamikler ve iç politikadaki bir takım gelişmeler sebebiyle Savaş sona ererken Suriye'den çekilmiştir. Suriye, 1946'da Birleşmiş Milletler'e katılarak Suriye Arap Cumhuriyeti adını almıştır. 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında Mısır'la birleşen ülke, 1961 yılında yapılan bir darbe ile birlikten ayrılmış ve bağımsız Suriye Arap Cumhuriyeti kurulmuş-

tur. Ülkede her zaman etkin bir güç olan Baas partisinin' de desteğiyle yapılan 1970 darbesinden sonra General Hafız Esad cumhurbaşkanı seçilmiştir.(Sönmezoğlu,1996:410). 1971-2000 yılları arasında Suriye Devlet Başkanı olan Hafız Esad Soğuk Savaş yılları boyunca SSCB doğrultusunda bir dış politika benimsemiş; iç politikada da sıkı bir istihbarat rejimi oluşturarak farklı siyasal hareketlerin yaşam alanını yok etmiştir. Özellikle 2 Şubat 1982 tarihinde gerçekleştirilen ve 20,000 civarında sivil insanın hayatını kaybettiği tahmin edilen Hama Katliamı, Hafız Esad döneminin en tartışmalı ve kanlı müdahalesi olarak sonraki yıllarda da sıklıkla hatırlanmıştır. Hafız Esad'ın 2000 yılında akciğer kanserinden ölümü sonrasında görevi oğlu Beşar Esad almış ve 2000 yılında yapılan oylama ile Suriye Devlet Başkanı olmuştur.

2010 yılı sonu 2011 yılı başında Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki otoriter rejimlere yönelik büyük bir öfke patlaması gerçekleşip bu patlama mevcut rejimlerin varlıklarını tehdit eder hale dönüşünce, 2011 yılı Ocak ayında Wall Street Journal'a mülakat veren Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad bölgede reform ve değişime yönelik ciddi bir talep olduğunu fark ettiğini ve bu talebi karşılamaya yönelik adımlar atacaklarını ifade etti. Mart 2011'de Suriye'de reform talep eden gösteriler başladığında Suriye yönetimi bir yandan çok uzun bir süredir yürürlükte olan reform yasasını yürürlükten kaldırırken, diğer taraftan göstericilere yönelik sert tedbirler almak suretiyle protestoları bastırma yolunu tercih etti. 2011 Haziran-Temmuz ayından itibaren kitle gösterilerinin yoğunluğunda yaşanan artış Suriye yönetiminin de tepkisinin sertleşmesine sebep oldu. Beşar Esad konuşmasında olayları dış güçlere bağlarken, Kaddafi'nin göstericileri "farelere" benzettiği konuşmasına benzer bir konuşma konuşma yapmıştır. Esad konuşmasında göstericiler için kullandığı "Mikroplar gibi sürekli orada burada ürüyorlar. Göstericiler mikrop gibi hem içimizde hem de dışımızdalar. Komplolar, Suriye'yi sadece daha güçlü yapar sözleri muhalif halkın tepkisinin daha da artmasına yol açmıştır. Dört ay sonra halkın karşısına bir kez daha çıkan Esad, 10 Ocak 2012'de yaptığı son konuşmasında istifa etmeyi düşünmediğini söylemiş ve Suriye halkının kendisine desteğinin sürdüğünü ve yakın zamanda zafer ilan edeceklerini belirtmiştir. Suriyeli güvenlik güçleri ağır makineli silahlar ve hatta tanklarla muhalif gösterilerin yoğunlaştığı Hama, İdlib ve Humus gibi kentleri kuşatma altına aldı, katliama varan kasıtlı öldürme olayları yaşandı. (Ulutaş&bölme,2012:14).

Suriye'de gösteriler ve gösterilere sert müdahale devam ederken BM Güvenlik Konseyi Suriye'ye yönelik karar alabilmek için toplandı ancak Rusya ve Çin'in vetosu sebebiyle BM Güvenlik Konseyi'nde bir karar alınamadı. Arap Birliği, Avrupa Birliği ve Türkiye, Suriye'ye yönelik yaptırımlarını sertleştirdi. 2011 yılının son aylarında BM eski Genel Sekreteri Kofi Annan'ın ismi Suriye yönetimiyle görüşme im-

kânının oluşması için öne çıkmaya başladı. BM ve Arap Birliği Özel Temsilcisi olarak Suriye yönetimi ile görüşen Kofi Annan "Annan'ın 6 Madde Planı" olarak bilinen bir barış ve müzakere planı hazırladı. Annan Planı'nın maddeleri şu şekildeydi:

- Suriye yönetimi, "halkın meşru istek ve kaygılarına yanıt vermek için başlatılacak olan ve Suriyelilerin liderlik edeceği kapsamlı siyasi süreç" için Annan'la işbirliği içinde çalışmayı taahhüt etmektedir.

- Suriye, çatışmaları durdurmayı ve insanların yaşadığı bölgelerde görülen askeri hareketliliği ve ağır silahların kullanılmasını derhal durduracağını taahhüt eder. Bu adımlar atılırken Suriye, şiddeti sonlandırmak için BM gözetimi altında Annan'la birlikte çalışacaktır. Annan, muhalefetten de bütün çatışmaların sona erdirilmesi için benzer taahhütler beklemektedir.

- Suriye insani yardımın iletilmesi ve yaralıların tahliye edilmesi için günlük iki saatlik "insani duraklama"yı kabul etmekte ve uygulamaktadır.

- Suriye "rastgele tutuklanan kişilerin serbest bırakılma hızını ve kapsamını" ve bu kişilerin tutulduğu yerlerin bir listesini sunmayı taahhüt etmektedir.

- Suriye ülke genelinde gazeteciler için hareket özgürlüğünü sağlamayı ve "ayrımcı olmayan bir vize politikası uygulamayı" taahhüt etmektedir.

- Suriye "yasalarca garantilenen çerçevede toplanma özgürlüğü ve barışçıl gösteri yapma hakkına saygı duyacağını" taahhüt etmektedir.

Annan Planı çerçevesinde Suriye'ye bir uluslararası gözlemci misyonu ulaştı. Gözlemci misyonunda görevli olanların sayısı BM tarafından daha sonra 300'e çıkarıldı. Bu arada Suriye'de 1973'ten beri ilk kez çok partili seçim gerçekleştirildi. Yapılan anayasal reformların ardından gerçekleştirilen ve muhalifler tarafından boykot edilen ilk seçimden, Suriye sisteminde belirleyiciliğini sürdüren Baas Partisi'nin galip çıktığı açıklandı. Uluslararası toplum, seçim sonuçlarını gerçekçi bulmadığını açıkladı. (Buçukçu, 2012:9). ABD ve Rusya dışişleri bakanları Suriye'deki olaylar için ateşkes görüşmelerinde bulunmuşlardır. 22 Ocak'ta Cenevre'de düzenlenecek görüşmelere Suriye Hükümeti'nin Suriye Ulusal Konseyi'nin katılması öngörülmektedir. Uluslararası barış konferansı niteliğindeki Cenevre-2, Haziran 2012'de İsviçre'nin Cenevre kentinde BM tarafından desteklenen Suriye Eylem Grubunun yaptığı toplantının ardından yayımlanan Cenevre Bildirisi'ni uygulamaya çalışacağı öngörülüyor. Bildiri, şiddete son verilmesi ve "karşılıklı irade birliği temelinde" geçici bir hükümet kurulmasını, bu hükümette Esad rejiminde hizmet veren görevlilerin ve muhalefetin birlikte yer almasını öngörmektedir. Geçtiğimiz Kasım ayında Suriye'deki ana muhalif ittifak olan Ulusal Koal-

isyon, yardım kuruluşlarına kuşatma altındaki bölgelere giriş izni verilmesini ve başta kadın ve çocuklar olmak üzere gözaltında tutulanların serbest bırakılmasını şartıyla ikinci Cenevre görüşmelerine katılacağını bildirdi. Ayrıca geçiş döneminde Esad'ın geçiş süresinde hiçbir rol almasını istemediklerini açıklamıştır. Esad Yönetimi ise ilke olarak Cenevre-2 ye katılacağını, teröristlerle görüşmeyeceğini ve Esad'ın gitmesini isteyen teklife sıcak bakmadığını söylemiştir. (BBC, 2013).

Muhalefet geçiş hükümetinde Devlet Başkanı Beşar Esad ve kendisine sadık siyasetçilerin yer almaması gerektiğini savunması ve Hükümetin buna karşı çıkarak Esad'ın görevini bırakmayacağını söylemesiyle Cenevre görüşmeleri çökmüştür.(BBC,2014).

ÇATIŞMANIN MEVCUT DURUMU

Bu savaş sonucu bütün ülke tahrip olmuştur. Ekonomi ve üretim durmuştur. Her gün evlerin, binaların hatta ibadet yerlerinin bombalandığı bir yerde kim hangi hammadde, hangi sanayi ile hangi üretimi gerçekleştirebilir tartışmalıdır. Suriye adeta bitirilme noktasına getirilmiştir. Devlet ve devlet otoritesi kalmamıştır. Yüz binlerce kişi işini, aşını, evini, barkını, malını, mülkünü, terk etmiştir. Suriye'de can güvenliği yoktur. Öte yandan silahlı devlet gücünün karşısına yine silahlı muhalefet gücü çıkarılmıştır. Irak'ta olduğu gibi dünyada etkin bütün istihbarat teşkilatlarının ajanlarının cirit attığı açık bir meydan haline getirilmiştir. Hizbullah, El Nusra cephesi, El Kaide, Sebbiha gibi ne kadar terör örgütü varsa onlarda Suriye'yi mesken tutmuştur. Bu kadar çok istihbarat örgütü ve bu kadar çok terör örgütünün bulunduğu bir yerde istikrar ve barış beklemek çok gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Bu örgütler istikrara değil karşı tarafa daha çok zarar verme ve daha büyük operasyonlar yapma gayreti içindedirler.

Bütün bunlar Suriye'deki sorunu daha da çözülmez hale getirmektedir. Halihazırda Suriye'de temel aktörler olarak muhalifler ve rejim savaşmaktadır, Hizbullah ve El kaide gibi örgütler buna destek vermektedir. Savaş süresince iki tarafı da dengede tutma gayreti göze çarpmaktadır. Savaşın bu kadar uzamasının nedeni çarpışan kuvvetler arasında yaklaşık güç dengesinin bulunmasıdır. Bu dengeyi değiştirebilecek bir dış müdahale veya destek olmadığı takdirde savaşın çok daha uzun sürmesi muhtemeldir. Bu yüzden savaş belirsiz

bir süre daha devam edecektir. (Yılmaz,2013: 12).

2011 yılının sonlarına doğru rejimin askeri operasyonları kırsal bölgelere yoğunlaştırması sonucunda barışçıl protesto eylemleri giderek azaldı. ÖSO, Suriye'nin sanayi kenti olan ve jeostratejik öneme sahip olan Halep kırsalını ele geçirdikten sonra bölgenin imkânlarından ve kucaklayıcı zemininden yararlanan birçok silahlı tugay kurdu. Böylece halk ayaklanması silahlı devrim halini alarak başta Türkiye'ye komşu olan kuzey bölgeleri olmak üzere çeşitli bölgeler rejimin elinden alındı. Kuzeydeki Deraa kentinde oluşturulan ÖSO tugayları ise Ürdün'e komşu olmaları avantajını kullanarak güneyde birçok bölgeyi ele geçirdi. Ancak özellikle güney komşu Ürdün tarafından kontrol altında tutulan ÖSO tugaylarının sadece 70 km uzaklıktaki başkent Şam'a ilerlemesine izin verilmedi. Hem devrimin sivil yönetimi niteliğinde olan yerel konseylerin imkânlarının zayıf olması hem de devrimin siyasi liderliğini üstlenen SUK ve daha sonra SMDK'nın sahanın dinamiğinden uzaklaşması, devrimin askeri yapılarının kendi bağımsız karar mekanizmalarını oluşturmalarına sevk etti.

Irak Başbakanı Nuri El-Maliki'nin Esad rejimine sağladığı en büyük imkan, El-Kaide bağlantılı grupların Ebu Garip Hapishanesi'nden rahatça kaçmalarına göz yumması oldu. Bu durum daha sonra IŞİD olarak bilinen El-Kaide ekolünün en uç grubunun Suriye'deki savaş sahnesinde yerini alarak ÖSO'nun ilerlemesini frenlemesine sebep oldu. Bu örgüt ÖSO ve diğer İslami devrimci tugayların karargahlarını hedef alarak ve komutanlara karşı suikastlar düzenleyerek stratejik konumda olan ve enerji kaynaklarına hakim olan Rakka şehrini ele geçirdi. Esed rejimi IŞİD'in varlığını uluslararası kamuoyunda öne sürdüğü komplo teorilerine kanıt olarak kullanırken hızla yayılan devrimi bastırmaları için ekseriyeti Şii olan çok uluslu paramiliter milislerin Suriye'ye girişini sağladı. Aynı zamanda ayrılıkçı politika güden ve Kamışlı bölgesinde etkin olan PYD ile işbirliği yaptı. Böylece çabasını başkent Şam'daki gücünü pekiştirmeye ayırıp Humus kentini kontrol altına alarak Şam'ı, kucaklayıcı zemin bulduğu sahil bölgesine bağlama yoluna gitti.

Esad rejimi, devrimin başından beri Hizbullah, İran ve Rusya'dan gelen desteğin devamlılığını sağlayabilen, stratejik Şam, Humus ve sahil kısmını içine alan bölgeyi kontrol altında tutmaya çalıştı. Rakka'da IŞİD'ın, Haseki'de PYD'nin, Halep'te İslami Cephe ile Mücahidler Ordusu'nun, İdlip'te Suriye Devrimciler Cephesi'nin, Hama kırsalında Hazm Hareketi'nin ve Güney'de çeşitli tugayların kontrolündeki, sınırı olmayan ve kantonvari bir yapıya dönen bölgeleri ele geçirme ümidini kestiği için mezkur hat dışındaki bölgelere göreceli olarak az önem verdi.

Esad rejimi, cumhurbaşkanlığı seçimlerinin bu de facto bölünme gölgesinde yapılmasına ısrar etmek ile mevcut bölünmüşlüğü pekiştirerek ülkenin haritasını değiştirebilecek nitelikte yeni bir durum yaratmak istemektedir. Cenevre süreci başarısızlığa uğradıktan sonra alternatifsiz kalan uluslararası camia ise bu durumu kabullenmeye meyilli gözükmektedir. İsveçli 'Humanitarian Dialogue' gibi bazı Batılı STK'lar tarafından geliştirilen insiyatiflerin de bu yönde olması dikkate değerdir. 'Humanitarian Dialogue' insiyatifi, karşıt gruplar tarafından kontrol edilen bölgelerin karşılıklı olarak tanınıp ateşkes sağlanması ve her bölgenin kendi yerel yönetimini seçip vatandaşların bölgeler arasında serbest dolaşım yapma imkanına kavuşması fikrine dayanmaktadır. İngiltere Eski Başbakanı Tony Blair'in, Esad'in adaylığı hakkında yaptığı yorum da çok ilgi çekicidir. (Bloomberg,2014).

Esed rejimi, etnik temizlik, tecavüz, tehcir ve işkence de dahil olmak üzere şiddet ve hukuk ihlallerini tırmandırarak devam ettirmektedir. Bu durum Suriye'de en muhafazakar tahminlere göre 200 bini aşkın can kaybı, 220 bin tutuklu, 85 bin kayıp ve Suriye'deki demografik ve dini dağılım dengesini değiştirdiği düşünülen çoğu Sünni olan 9 milyon kişinin göç etmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bölge siyaseti de Suriyeli muhalifleri zorlamakta ve insanlık dramını genişletmektedir. Örneğin, Mısır'daki askeri yönetim Esad rejimi ile üst düzey diplomatik ilişkiler kurduktan sonra Suriyeli mülteciler üze-

rinde baskı uygulayarak sınır dışı etme ve tutuklama yollarına başvurmuştur. Ayrıca Suriyelilerin ülkeye girişlerine vize şartı koymuştur. Türkiye'nin Suriyeli mültecileri konuk eden ülkeler listesinde uzun süre kalmasından sonra Lübnan ve Ürdün'de ciddi ölçüde artması iki açıdan yorumlanabilir. Bir tarafta rejimin askeri operasyonları Lübnan ve Ürdün sınırına doğru kayarken, Türkiye sınırında muhaliflerin saha hakimiyetinin genişlemiş olmasıdır. (Bakeer, 2013:26).

Suriye'de Esad rejimi ile muhalif güçler arasındaki çatışmalar devam etmektedir. İki taraf için de genel olarak bir başarıdan söz etmek mümkün değildir. Bu durumun temel nedenlerine bakıldığında, Suriyeli muhaliflerin siyasi ve askeri yapısındaki bölünmüşlüğün önüne geçilememesi, rejimin ordusundan ayrılan kişi sayısının fazla olmaması ilk bakışta göze çarpmaktadır. Konu daha ayrıntılı incelendiğinde çatışmanın sürüncemede kalması üç başlık altında açıklanabilir. Birinci başlık muhalefetin birliğini sağlayamaması ve muhalefet içinde farklı odakların ortaya çıkması olarak kaydedilebilir. İkinci başlık kriz sürecinde El Kaide bağlantılı silahlı grupların muhalefet çizgisinde ortaya çıkarak dünya kamuoyunda ÖSO'ya olan güveni zedelemesi ve sonrasında da ÖSO'ya karşı savaşarak muhalefeti zayıflatması şeklinde ifade edilebilir. Üçüncü başlık ise ülkenin kuzeyinde PYD'nin PKK/KCK'nın hedefleri doğrultusunda hareket etmesi ve Esad rejimine dolaylı biçimde destek olması şeklinde düşünülebilir.

Ekim 2011'de İstanbul'da ilan edilen Suriye Ulusal Konseyi (SUK), kendi içindeki etnik, mezhepsel ve ideolojik ayrışmalardan dolayı yekpare bir siyasi yapı arz etmemektedir. SUK, sürekli iç çatışma yaşaması nedeniyle uluslararası toplumun yeterince desteğini kazanamamıştır. Bu sebeple Suriye muhalefeti, temsil kapsamını genişleterek Kasım 2012'de Doha'da Suriye Muhalif ve Devrimci Ulusal Koalisyonu (SMDK) adı altında daha geniş bir yapı tesis etmiştir. Ancak Suriye muhalefeti genişledikçe kendi içinde yeni muhalefet odakları ortaya çıkmıştır. Özellikle 2013 yılında muhalefet içerisinde yer alan gruplar yalnızca Esad rejimine karşı mücadele etmemiş, kendi içindeki bölünmeyle de uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu bölünmüşlük, muhalefetin askeri yapısına da yansımış, Özgür Suriye Ordusu'nda (ÖSO) etnik, mezhepsel ve ideolojik anlamda ayrışmalar meydana gelmiştir. Neticede Suriye muhalefeti, strateji ve hedef birlikteliğini ve ortak hareket kabiliyetini yitirmeye başlamış, muhalefetin dağınıklığı iç savaştaki dengeleri Esad rejimi lehine değiştirmiştir. (Semin, 2014)

14 Mart 2016 tarihinde yapılan 3. Cenevre görüşmelerinden önce ise Rusya soruna askeri anlamda dahil olmuştur ve özellikle muhalefete Halep bölgesinde saldırılara başladı. IŞID ile mücadele kapsamında Suriye'de operasyonlara başlayan Rusya'nın SU 24 tipi uçağı Türkiye tarafından hava sahasını ihlal etme nedeniyle 24 Kasım 2015 günü düşürülmüştür. Rus makamları uçağın Suriye hava sahasında uçtuğunu Türk hava sahasını ihlal etmediğini iddia etmişler ve Türkiye'den tazminat ve özür talep etmişlerdir. Türkiye bu talepleri reddetmiştir. (Pravda.ru, 2015). Haziran 2012 yılında Suriye hava sahasına izinsiz girdiği gerekçesiyle Türk savaş uçağının düşürülmesinden sonra Türkiye tavrını sertleştirmiş ve "angajman" kurallarını değiştirdiğini açıklamıştı. Ak Parti döneminde siyaset,ekonomi ve ticarette altın çağını yaşayan Türk-Rus ilişkileri uçak kriziyle sıkıntılı bir döneme girmiştir. (Turkishny,2015).

Üçüncü Cenevre görüşmelerinin diğerlerinden en önemli farkı biraz daha net bir yol haritası ve takvimle yola çıkılmış olmasıdır.Uluslararası Suriye Destek Grubu'nun 2015 Kasım ayında ortaya koyduğu yol haritasına göre, Ocak 2016 tarihinde görüşmeler başlayacak, altı ay içinde bir geçiş hükümeti kurulacak ve on sekiz ay içinde ülkede seçimler yapılacaktır. Üçüncü Cenevre görüşmelerinin birinci turundan sonra ülkede EL-Nusra ve IŞİD'i dışarıda bırakan bir ateşkes 26 Şubat 2016'da ilan edilmesine rağmen muhalefet ateşkesin gerçekten uygulanmadığını iddia etmiştir.(Aljazeera,2016) BM Suriye özel temsilcisi Mistura, devam eden Cenevre görüşmelerinde ilerleme kaydedilmesini endişe verici bulmuştur. Mistura siyasi geçiş konusunda ilerleme olmazsa çatışmaların durmayacağını ifade etmiştir.(AA,2016)

Bu sonuçların yanı sıra Suriye krizini önemli kılan unsurlardan biri insani boyuttur. Suriye'de resmi rakamlara göre 150 bine yakın kişi hayatını kaybetmiştir. 3 milyona yakın Suriyeli ülke dışına göç etmek durumda kalmış, 6 milyona yakını evlerini terk ederek ülke içinde güvenli bölgelere göç etmiştir. Dolayısıyla 10 milyon civarında Suriyeli iç savaştan doğrudan etkilenmiştir. İç savaş öncesi toplam nüfusun yaklaşık 23 milyon olduğu düşünülecek olursa, Mart 2016 itibarıyla nüfusun neredeyse yarıya yakını iç savaşın etkilerine doğrudan maruz kalmıştır. Mültecilerin %75'inden fazlasını çocuk ve kadınlar oluşturmakta ve büyük çoğunluğu kamplar dışında zor koşullar altında yaşamlarını sürdürmektedir. Suriyeliler iyi bir yaşam sürmekten ziyade; güvenlik, beslenme, barınma, sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılama arayışındadır. Beş

milyona yakın mültecinin büyük çoğunluğuna Suriye'nin dört komşu ülkesi Türkiye, Lübnan, Ürdün ve Irak ev sahipliği yapmaktadır. Ancak mülteci krizi dört ülkenin kendi başına altından kalkabileceği boyutu aşmıştır.(ORSAM,2014:7) Suriyeli mülteciler son bir yıldır daha iyi bir yaşam umuduyla AB'ye gitmeye başlamıştır. AB'nin sınırlarını kapatmasına rağmen 1.200 bin mülteci AB'ye ulaşmış durumdadır.(Aljeezera, 2016).

Tablo 3:Mülteci Sayısı

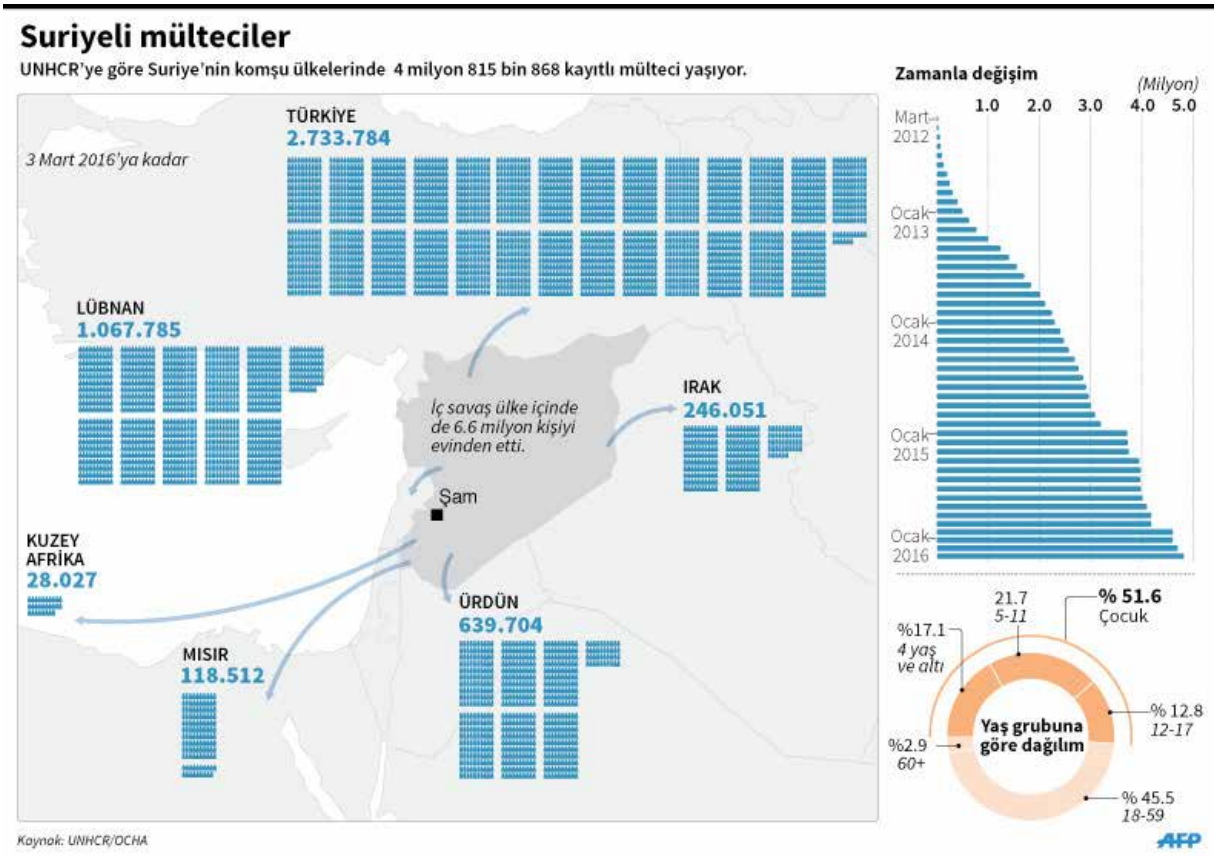

Kaynak: http://aljazeera.com.tr/haber/savasla-ayni-yastalar, 15.04.2016.

ÇATIŞMANIN TARAFLARI VE AKTÖR ANALİZİ

Bu savaşın klasik savaşlarda olduğu gibi tarafları vardır. Kısa zamanda devletin silahlı kuvvetleri karşısında ağır silahlar hariç denge sağlayabilecek

başka bir silahlı kuvvetler meydana getirilmiştir. Bugün muhaliflerin sayısının yüz bini geçtiği ifade edilmektedir. Bu oldukça önemli bir kuvvettir. Türkiye, Katar, Suudi Arabistan ve Libya muhalifleri desteklemektedir. ABD ve diğer Batı ülkelerinin muhaliflere desteği ya çok kısıtlıdır veya sözde kalmaktadır. Muhalifler ağır silahlara sahip değildir. Muhaliflerin elinde az da olsa ağır silah bulunsaydı savaşın gidişatı çok daha farklı olurdu. Rejim kuvvetleri ise helikopter, uçak, tank ve füze gibi ağır silahlara sahiptir. Kimyasal silahları mevcuttur. Bunlar muhalifler ilerleme kaydettiğinde kullanıldığında savaşın gidişatını etkileyebilecek kuvvet çarpanları olmaktadır. Rejim kuvvetleri Rusya, Çin ve İran tarafından desteklenmektedir. Bu ülkelerden özellikle İran üzerinden rejim kuvvetlerine önemli miktarda silah, mühimmat ve lojistik yardım yapıldığı bilinmektedir.(Yılmaz, 2013:8).

Birincil Aktörler

Esad Rejimi:

Esad, ülkenin kuzeyindeki Kürtleri yanına çekebilmek ve karşı kamptaki bölgesel ülkelere karşı kullanabilmek için birtakım hamleler yaparak PKK / PYD örgütleri açık ve tam destek vermeye başlamıştır Bir taraftan Kürt gruplarını yanına çekmeye çalışırken diğer taraftan Hizbullah'ın iç savaşa müdahil olmasıyla kendisine karşı savaşan iç aktörlere karşı bu iki unsuru denge unsuru olarak kullanma yoluna gitmiş ve iç muhalefeti zayıflatmaya çalışmıştır.

Suriye Krizi'nde Hizbullah örgütü, Esad rejiminin yanında yer almış, Şii bölgeleri için askeri koruma görevini üstlenmiş ve de Suriyeli Şii ve Nusayri grupları eğiterek silahlı birimlere dönüştürmeye çabalamıştır. Bu durum Suriye'de mezhep ayrımını körüklemiş ve iç muhalefet mezhepsel iki kanada göre bölünmüştür: Şiiler ve Sünniler. Hizbullah'ın Suriye içinde aktif savaşa girmesiyle mezhepsel çatışmaya dönmüş ve iç aktörler birbirleriyle mücadele içine girmişlerdir. Bu durum da komşu ülkeleri de içine alarak bölgesel bir çatışma alanı oluşturmaya başlamıştır. Örneğin, Hizbullah örgütünün Suriye'ye girebilmesi için Lübnan sınırını kullanması hasebiyle Özgür Suriye Ordusu'nun Hizbullahı geri püskürtmek için Lübnan topraklarına ateş açmak durumunda kalmıştır. Bu durum Lübnan içinde bir mezhepsel bölünmüşlüğe ve sonrasında silahlı bir çatışma riski oluşturacağı tahmin edilmektedir. (Bakeer, 2013: 22-24).

Hizbullah İran'ın kum kentinde 1973 yılında Gaffari tarafından şah rejimini devirmek için kurulmuştur ve Allah'ın Partisi anlamına gelmektedir. Manevi lideri Fadllalah olan Hizbullah Lübnan'da iran benzeri bir İslam Devleti kurulması, Batılı emperyal güçlerin Lübnan'ı terk etmesi ve Siyonist İsrail'e karşı mücadele temel hedefleri olmuştur. Suriye olayları başladığında Lübnan tarafsız kalacağını söylemiştir. Hizbullah lideri ise Nasrallah ise Suriye düşerse Kudüs'te düşer, biz bu savaşa gireceğiz ve kazanacağız demiştir. Hizbullah İran Şiiliğine yakın bir çizgidedir. Suriye ise Hizbullah'a İran'dan gelen askeri, mali ve teknik yardım için transit ülke konumundadır (Taşdemir, 31 Mayıs 2013). İran'ın Suriye içinde Hizbullah'ı desteklemesi Suriye'de olayların Esad lehine dönmesini sağlamıştır.

Esad rejimini destekleyen ülkeler ise , Rusya, İran, Çin ve Irak'tır.

Rusya, Suriye'de diğer ayaklanmaların yaşandığı ülkelere göre daha aktif bir politika izlemiştir. 2011 yılının ilk aylarında Tunus ve Mısır'da meydana gelen iktidar değişikliklerini oldukça temkinli ve Batıyla uyumlu bir biçimde takip eden Moskova, olayların Libya ve Suriye'ye sıçramasından sonra daha aktif bir politika izlemek zorunda kalmıştır.(Kartz,2012). Bunda etkili olan unsurlar suriye'nin coğrafi önemi, Rusya'nın gerek silah satışları gerek ticari gelirleri ve Ülkede bulunan Çerkez Diasporasıdır. Rusya Suriye'ye karşı BM ambargosunu veto etmiş ve sorunu Esad'ın çözmesi gerektiğini savunmuştur. Rusya Libya müdahalesinden sonra bu ülkedeki ticari karlarından mahrum kalmıştır. Suriye'de aynısını yaşamak istememektedir. Rusya Suriye'ye karşı çok boyutlu bir politika izlemektedir. Batı'nın Suriye politikalarına karşı Çin ile beraber hareket eden Rusya Akdeniz'deki tek askeri limanını da kaybetmek istememektedir (SDE, Haziran 2012). ABD, Esad'ın Suriye'nin geleceğinde yeri olmadığını belirtirken, Rusya ise Esad ile ilgili kararı ancak Suriye halkının vereceğini savunmaktadır.(Türkrus,2016).

Çin , başlangıçta Annan planına destek vermiş olumlu tepkiler almıştır. Fakat BM Güvenlik Konseyinde ki üç defa çıkartılmaya çalışan Suriye'ye karşı yaptırımları veto etmiştir. Çin, bu bu tavrının Suriye'de diplomatik çözüme yaklaştırdığını ifade etmiştir.Çin Suriye halkının kendi işlerine kendisinin karışmasını istemektedir. Çin Suriye'ye yönelik askeri müdahale ve zorla rejim değişikliğine karşıdır. Çin'in bu politikasının temelinde bir çok ekonomik, siyasi, enerji ve jeopolitik etkenleri vardır. Suriye'deki ekonomik ve stratejik çıkarlarını kaybetmekten korkan Rusya ve Çin ise Esad rejimini şiddetle savun-

muştur. Çin, Suriye krizinin yalnızca siyasi yoldan çözümünden yana olduğunu açıklamıştır.(CRİ, 2016)

İran ise Suriye ile rejim olarak değil fakat mezhepsel yakınlığa sahiptir. Suriye'de ulusal çıkarları için Baas rejimini desteklemektedir. Baas rejimi Şiilerden oluşur ve Suriye'de halkın büyük çoğunluğu Sünni denilebilir. Irak, Suriye ve Lübnan hattında Şii etkinliğini sürdürmek için bu desteğini günden güne artırmıştır.

Muhalifler:

Suriye içindeki muhalif aktörlere baktığımızda Özgür Suriye Ordusu ve El Nusra, İŞİD görmekteyiz. Suriyeli muhalefet uluslararası kamuoyunun desteğiyle bir araya gelerek Suriye Ulusal Konseyi'ni kurdular ve tüm Esad karşıtları bu çatı altında toplandı. Suriye Ulusal Konseyi'nin temsiliyeti hakkında bir takım anlaşmazlık mevcuttur uluslararası kamuoyunda. Örneğin, Konsey'de Müslüman Kardeşler grubunun diğer kesimlere oranla daha fazla temsil hakkı olduğu dile getirilmektedir. Yine, Washington'un Konsey'in Suriye'yi kapsayıcı bir oranda temsil edemediğini, geniş katılımlı bir muhalif yapının kurulması ve de Kürtlerin ve de Nusayrilerin de temsil edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla da 11 Kasım 2012 tarihinde tüm muhalefetin temsil edildiği Suriye Devrimi ve Muhalefet Güçleri Ulusal Koalisyonu adı altında yeni bir çatı kurulmuş oldu. Böylelikle Suriye içindeki devrim hareketleri %33, siyasi kitleler ise %45 nispetinde temsil edilme imkânına kavuşmuş oldu. Bu Koalisyon Batı ülkeleri, Türkiye ve Körfez ülkeleri tarafından resmen tanınmıştır. Böylelikle muhalif güçler Esad rejimini devirmek için hep beraber silahlı mücadele vermeyi taahhüt etmişlerdir. (Sandıklı ve Semin, 2012: 10-11).

Suriye'de Esad karşıtı gruplardan önde geleni EL-Nusra ve Irak Şam İslam Devletidir. El Nusra Irak'taki El Kaide'den doğmuştur. Grup izleyecekleri strateji Irak'ta belirlemiş ve Esad karşıtı ayaklanmaların ortaya çıkmasıyla Suriye'ye dönmüştür. Suriye'de ve Doğu Akdeniz'de İslam Devleti kurma amacında olan El Nusra ABD'nin terör listesindedir. Suriye'nin kuzeyinde ve doğusunda Kürtler ve Özgür Suriye Ordusu'ndan bazı gruplarla savaşıyorlar. Örgütün üyeleri içinde Kuzey Afrika ve Avrupa'dan gelenlerde var.

Irak Şam İslam Devleti (IŞİD) ise El Kaide'nin Irak kolu Şam İslam Dev-

leti'ne dayanıyor. 2013 yılında El Nusra ile birleşme çağrısı yaptı fakat El Nusra kabul etmedi. Grubun Amacı şeriat kanunlarının uygulanmasını sağlamaktır. Suriye'nin kuzeyinde Kürt gruplarlarla çatışma içinde olan IŞİD , muhalif koalisyon grubunu Esad karşıtı mücadele yerine kendi konumunu güçlendirecek şekilde davrandığı eleştirisini yapmıştır. Londra merkezli Quilliam Vakfı uzmanlarına göre, Suriye›deki silahlı muhaliflerin yüzde 10›u cihat savaşçısı ve Sünni olan bu gruplar Şiiler, Aleviler ve diğer azınlıklara karşı düşmanca hareketlerinden dolayı Suriye'deki olaylar zaman zaman mezhep mücadelesi olarak görülmektedir (www.bbc.co.uk. , 16 Ekim 2013). Türkiye'nin bu gruplara silah gönderdiği ve desteklediği belirtilmektedir.

Muhalifleri destekleyen ülkeler ise, Türkiye, S.Arabistan, Ürdün, ABD, Katar, AB,Fransa, İngiltere ve İsrail'dir.

Türkiye Suudi Arabistan Katar gibi ülkelerin içerden ve dışarıdan desteğiyle Suriye içindeki muhalif gruplar desteklenmiştir. Arabistan ve Katar'ın muhaliflere para desteği verdiği, Türkiye'nin ise muhalifleri askeri eğitim ve silah verdiği tartışmaları gündeme gelmiştir. Türkiye ise Sığınmacılar sorunu, sınır güvenliği ve PKK / PYD, Suriye ile ilişkilerin gerginleşmesi ve ekonomik ilişkilerin bozulması gibi açılardan etkilenmiştir. Suriye'nin Bahar'ın domino etkisiyle düşeceği beklentisi hayal olmuştur. Rusya, İran, Çin Suriye tarafında hareket etmektedirler. Esad'ın düşmemesi askeri operasyon seçeneğini gündeme getirmiştir. Özellikle Esad'ın kimyasal silah kullanması durumu daha da karmaşıklaştırmıştır. Muhalifler, başta Türkiye olmak üzere batılı güçler askeri seçeneği gündeme getirmişler fakat Çin ve Rusya tarafından BM'de destek görmemiştir. Rusya Suriye'ye desteğinin karşılığını gerek silah satımları gerek diğer anlaşmalarla stratejik avantaj sağlayan bir ülkedir. Burada İran daha çok önem arz etmektedir. Çünkü İran Hizbullah desteğiyle Esad'ın elini rahatlatmıştır.

ABD'nin Arap Baharı süresince izlediği dış politika aşırı ihtiyatlı, ön plana çıkmayan olayları perde gerisinden izler bir tutumla düşük profil çizmiş ve kritik önemdeki güvenlik sorunlarını bölgesel güçlere havale etmiştir. Libya'da inisiyatifi Fransa öncülüğündeki güçlere bırakmış, Suriye'de ise Rusya gibi ülkelerin geliştirdiği çözümlere mahkûm olmuştur. Arap Baharı'na hazırlıksız yakalan ABD'nin küresel gücünde ciddi aşınmalar olmakla birlikte, bölgedeki değişimi ve demokratikleşme taleplerini destelemektedir. Fakat bütçesindeki savunma yükünden ve kendi kamuoyunun tepkisinden dolayı yeni bir askeri

çatışma içine girmek istememektedir. Obama yeni savunma doktriniyle Amerika'nın odak noktasını Orta Doğu'dan Asya Pasifiğe kaydırma kararı almıştır. Çünkü küresel gücünün rakibi olabilecek Çin'i çevrelemesi gerekmektedir. Fakat en son Ukrayna krizinden sonra ABD Suriye ile daha çok ilgileneceğinin işaretlerini vermektedir.

AB 'nin politikalarının başat yöneticileri İngiltere, Fransa ve Almanya'nın söylemlerinde benzerlikler bulunmaktadır. Hepsi de Esad'ı kınamakla yetinmişlerdir. Etkili bir politika geliştirdikleri söylenemez. Yalnızca Fransa'nın Türkiye'nin önerdiği tampon bölge ve NATO ile birlikte sınırlı bir Suriye operasyonuna sıcak bakmıştır.

Suriye'nin geleceğinden en fazla etkilenecek ülke olan İsrail ise tamamen nötr bir politikada izlemektedir. Hizbullah örgütüne gideceğini tespit ettiği yardım kamyonları bombaladığını fakat herhangi bir söylem veya tartışmaya girmeden Suriye Krizi'ni izlemekle yetinmektedir(Ertuğrul, 2012: 1).

İkincil Aktörler

İkincil Aktörler, Katar, Ürdün ve Suudi Arabistan'dır. Katar ve Suudi Arabistan Esad rejimine karşı muhalefeti desteklemektedir. Katar, Esad'a karşı uluslararası arenada destek aramış fakat istediği başarıyı pek sağlayamamıştır. Arap Birliği'ni harekete geçiren Katar, Esad'ın uygulamasını istediği bir plan hazırlatmış fakat Esad her ne kadar uymayı taahhüt etse de bir türlü sivillere karşı silah kullanmayı bırakmamıştır. BM Güvelik Konseyi'nden Rusya ve Çin'in muhalefeti hasebiyle Suriye'yi kınayan bir karar çıkartılamamıştır. Arap Birliği, ekonomik ve siyasi yaptırımlar uygulamaya yoluna gitmiş hatta Arap Gücü'nün müdahale etmesini istemiş fakat bunda da muvaffak olamamışlardır. Suudi Arabistan'a gelirsek, Katar'ın izinden gitmektedir. Esad'a karşı muhalefeti ciddi anlamda desteklemektedir. Sebebi de Suriye içindeki Selefi grupların güçlenmesini sağlamaktır. Suriye'deki olaylara Körfezdeki Arap ülkeleri ise demokratik sebeplerden çok stratejik kaygılarla bakmaktadır. Zengin körfez ülkeleri İran'dan büyük bir tehdit algılamaktadır. İran'ın bölgedeki Şiileri tahrik etmesi, ideolojik farklılık ve nükleer çalışmaları bu tehdit algısında önemlidir.(SDE, a.g.e) Suriye Krizi'nin Ürdün'e yansıması sadece demografik sorun ve ekonomik yük değildir. Bir de

ARAP BAHARI GİRDABINDA ESKİ VE YENİ ORTADOĞU DİNAMİKLERİ

Ramazan GÖZEN[1]

Özet: Ortadoğu ve temel özelliği nedir ve Arap Baharı gelişmeleri bunları nasıl etkiledi? Bunlar bu yazının cevap bulmaya çalıştığı sorulardır. Bu bağlamda, öncelikle Ortadoğu'nun klasik siyasi özellikleri ve temel işleyiş şekli ortaya konulmuş, yaklaşık yüz yıllık siyaseti ve uluslararası ilişkilerinin anatomisi tasvir edilmiştir. Kısaca "eski" Ortadoğu olarak isimlendirdiğim bu anatominin, niçin ve nasıl Arap Baharı şeklinde yeni ve ümit verici bir fırsata ve daha sonra da birden felakete dönüştüğü, ciddi bir tartışma konusudur. Bu konudaki düşüncelerimi, özellikle Arap Baharı'nın nedenleri, gelişim süreci, sonuçları ve geleceği hakkındaki iddialarım ile özlü bir şekilde bütünleştirdim. Arap Baharı'nın bölge için bir yüzyıl sonunda ortaya çıkmış bir fırsat olduğunu, bir yandan bölge halklarının diğer yandan da demokratik uluslararası aktörlerin (ama özellikle Obama yönetimin) bölgenin aydınlanması için bir ateş yaktığını, ama bu fırsatın ve ateşin öncelikle bizzat bölge aktörlerinin kendi elleriyle kaçırıldığını ve kontrol edilemez bir yangına dönüştürüldüğünü iddia ettim. Kaçan fırsata kısmen "eski" Ortadoğu hastalıkları sebep olmakla birlikte, güncel başka faktörlerin etkisi ihmal edilmemelidir. Bu fırsatın sebepleri ve sonuçları ne olursa olsun, eski Ortadoğu devri bitmiş ve yeni bir Ortadoğu süreci başlamıştır. Bu çalışmanın son kısmı, Arap Baharı ile ortaya çıkan "yeni" Ortadoğu'nun özelliklerini tartışmaktadır. Ama burada görüleceği üzere, "yeni" demek, her zaman "iyi ve olumlu" demek değildir. Hatta bölge "eski"sinden bile "kötü ve olumsuz" bir "girdabın" içine düşmüştür. Bunun gerçekten böyle olup olmadığını, gelecekte nasıl gelişeceğini ben kısmen açıklamaya çalıştım; ama başka araştırma, çalışmalara ve görüşlere de ihtiyaç var elbette. Bunun siz ve diğer okurların katkısıyla devam ettirmek gerektiğini düşünüyor ve öneriyorum.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu'nun özelliği, Arap Baharı süreci, Obama etkisi, Arap Baharı'nın çöküşü, Yeni Ortadoğu

1 Prof.Dr., Marmara Üniversitesi, SBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İngilizce), rgozen@hotmail.com

OLD AND NEW MIDDLE EAST

IN THE VORTEX OF THE ARAB SPRING

Abstract: What is the Middle East and its basic characteristic, and how did the Arab Spring developments impact them? These are the questions this article tries to answer. In this regard, primarily the classical political characteristic and the fundamental operation model of the Middle East are explained, and the anatomy of its approximately hundred years politics and international relations is described. How and why this anatomy which I briefly call as "old" Middle East turned out firstly to be a new and inspiring/promising opportunity in the form of the Arab Spring and then suddenly has been a catastrophe is a critical debate to dwell on. I concisely integrated my thoughts on this debate with my arguments about the causes, development, outcomes, prospects and future of the Arab Spring in particular. I argued that the Arab Spring was an opportunity for the region to have emerged over a century, that people of the region as well as democratically motivated international actors (Obama administration in particular) set alight for enlightening the region, but that this opportunity and the light has been put down especially at the hands of the regional actors *per se*, and turned to a uncontrollable fire. Although part of the reason in missing this opportunity should be blamed of the diseases/infections of the "old" Middle East, the effects of other current factors must not be neglected. Whatever the causes and consequences of this opportunity, the old Middle East era has ended and a new Middle East process has started. The last section of this work discusses characteristics of the "new" Middle East which emerged with the Arab Spring. But as will be seen here, the "new" does not always and under all conditions mean being "good and positive". To the contrary, the region has been engulfed into a "vortex" of even "worse and more negative conditions" than the "old" one. I partly tried to elaborate whether this is really so and how it will develop and feature in the future, but there really needs to be further research, works, and ideas on this subject. I think and suggest that this debate must be proceeded with contributions of you the reader and others.

Key Words: The characteristic of the Middle East, Arab Spring process, Obama effect, the collapse of the Arab Spring, The New Middle East

Giriş

Ortadoğu; 20. Yüzyılın başında emperyalizminin kirli entrika oyunları (Sykes-Picot anlaşması, Şerif Hüseyin-İngiltere işbirliği, Balfour Deklarasyonu, Osmanlının çöküşü ve Manda yönetimleri) ile ortaya çıktı; Soğuk Savaş döneminde ideolojik ve askeri yönetimler (Cemal Abdül Nasır, Abdülkerim Kasım, Baasçılık, Kemalizm, Komünizm, Humeyni) altında otoriter, totaliter ve militarist diktatörlükler tarafından yönetildi; Soğuk Savaş sonrasında ise bir yandan iç-dış askeri işgaller (Irak'ın Kuveyt'i ve ABD'nin Irak'ı işgalleri) diğer yandan küreselleşmenin etkisi altında istikrasız ve kaotik bir döneme girdi. Böylece Ortadoğu hep uluslararası sistemin çevresinde/kenarında kaldı ama gelişmiş dünya standartlarında bir bölge olmadı. İslam'ın "İnsanlık içinden çıkarılmış en iyi ümmetsiniz, iyiliği emreder kötülüğü nehy edersiniz" ayeti bağlamında bir özelliğe sahip olamadı; insanlığa örnek olamadı.

Arap Baharı, işte bu altyapı ve birikimin üstünde ortaya çıkmış ve ilk kez sivil toplum ve demokratik kuvvetlerin öne çıkarak iktidara gelmeye başladığı bir süreçti. Bu süreç, Ortadoğu'nun en azından yüz yıllık olumsuz talihini değiştirebilme ihtimali içeren, gerçek katılımcı ve demokratik yeni bir dönem ve yenilenme imkanı sunan ve bölgeyi uluslararası sistemin merkezine yöneltme ivmesi bulunan bir fırsattı. Bu fırsatı iyi anlayabilmemiz için öncelikle "eski" Ortadoğu'nun özelliklerini ve Arap Baharı nasıl bir fırsat olduğunu, ardından bu fırsatın bugün itibarıyla bitiş nedenlerini, nihayet önümüzdeki "yeni" dönemde Ortadoğu'nun karşı karşıya bulunduğu potansiyelleri değerlendireceğim.

Eski Ortadoğu'nun Özellikleri

Ortadoğu bölgesinin oluşmasında ve gelişmesinde ya uluslararası güçler ve emperyalizm ya da bölgesel diktatörlükler ve militarist yönetimler başrol oynamıştır. Bölgeyle ilgili yapılan akademik çalışmalarda genelde Ortadoğu devlet yönetim şekilleri, darbeler ve darbecilerin özellikleri, liderler ve liderlikler, ideolojiler ve siyasal İslam, büyük güçlerin işgalleri, on yıllardır çözülemeyen krizler veya çatışmalar (örneğin Arap-İsrail çatışması), petrol ağırlıklı ekonomi politik, mezhepler ve etnik çatışmalar gibi konular incelenir. Bu tabloyla ilgili gerek pratikte gerekse akademik ve bilimsel çalışmalarda nadiren sivil toplum, demokrasi/demokratik katılım, yerel kültürler gibi insana veya topluma dair konular ve unsurlar görülür. 21. Yüzyılın başına gelindiğine

Ortadoğu hâlâ 20.yüzyılın başında kurulmuş ve yüzyıl boyunca değişik iç ve dış otoriterlerce şekillendirilmiş olan anti-demokratik devletlerden oluşan bir sistemdi. Ama buna yeni bir dinamik olarak küreselleşme ve bölgesel kaoslar meydan okumaya başlamıştı.

Bu eski Ortadoğu sürecinin tipik özelliği, uluslararası sistemin periferisinde kalmış bir bölge olarak genelde bölge dışı müdahaleler ve dinamiklerin etkisi altında şekillenmiş olmasıdır. Bu müdahaleler sadece Osmanlı sonrası devletlerin, sınırların, rejimlerin ve politikaların oluşumu şeklindeki yapısal boyutta değil, aynı zamanda askeri darbelerin desteklenmesi, ekonomik ve enerji ilişkilerinin kontrol edilmesi, ideolojik indoktrinizasyon, sosyo-kültürel ve eğitim programlar gibi süreçler ya da içişlerine müdahaleler ve ambargolar gibi müeyyideler şeklinde kendini göstermiştir.

Böylece oluşan Ortadoğu düzeninde yerel ve sivil toplumların rolü ve etkisi doğal olarak neredeyse yok denecek kadar azdır. Yönetimlerin belirlenmesinde, kaynakların üretiminde ve dağıtımında, toplumsal ve kültürel örgütlenmelerde ve uygulanmalarda halkların ve bireylerin rolü ancak *regimentary* (emir-komuta) tarzda/şekilde görülür. Toplumsal ve bireysel özgürlük alanları ve imkanları devletlerin otoriter, totaliter, militarist ve baskıcı yapıları ve politikaları ile daraltılmıştır.

Elbette ki, tüm Ortadoğu'da ve genelde İslam dünyasında önemli bir toplumsal taban, devletin iç ve dış siyasetine katılmaya talip ve istekli çok güçlü toplumsal hareketler her zaman olmuştur. Gerek 19. Yüzyılda gerekse izleyen yüzyılda ortaya çıkmış milliyetçi, İslamcı, Marksist, liberal ve diğer pek çok irili ufaklı örgütlenmeler olmuş ve bunlar genelde cılız ama bazen çok güçlü bir şekilde seslerini yükseltmiştir. Bu toplumsal tabanın en temel hedefleri arasında; kendilerini ifade edebilecekleri bir mekanizma kurmak, alternatif araçlar ve fırsatlar oluşturmak ve en önemlisi de sınırlar ötesi bölgesel ve ülkesel krizlerin çözümüne katkı sağlamak vardır. Daha açık ifade etmek gerekirse, bölge halkları; demokrasi, ifade özgürlüğü, ekonomik kalkınma, zengin-fakir uçurumun sona ermesi, refah ve yaşam standartlarının yükselmesi gibi şartların geliştirilmesini ama aynı zamanda özellikle Filistin sorununun çözülmesini, Irak ve Lübnan gibi olumsuz/onur kırıcı başarısızlıklardan duyulan rahatsızlıklarının ve şikayetlerinin giderilmesini istiyordu.

Bölgenin en eski, güçlü ve yaygın örgütlenmesi olan Müslüman

Kardeşler, on yıllardır bölgenin en güçlü muhalefet hareketi olarak yer alıyordu. Ancak 1950'ler ve 1970'ler tecrübesi göz önünde bulundurulduğunda iktidara gelme şansı çok fazla yoktu. Müslüman Kardeşlerin siyasal İslam etiketi/imajı nedeniyle hem toplumsal ve devletler düzeyinde hem de bölgesel ve uluslararası sistem düzeyinde kredisi düşüktü. Müslüman Kardeşler ve diğer toplumsal muhalefet hareketlerin devlet yönetiminde yer alma çabası ve isteği, ya doğrudan iç ve dış müdahaleler sonucunda ya da gerekli şartlar olmadığı için bastırıldığı için başarılı olamıyordu. Zira bölgesel ve küresel düzen, Müslüman Kardeşler gibi hareketleri bir tehdit veya risk olarak görüyordu.

Özetle, eski Ortadoğu'nun tipik özelliği; köhnemiş devlet yapıları (Libya, Mısır, Tunus, Fas gibi klasik otoriterlikler, Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri gibi krallıklar, Irak, Afganistan, Lübnan gibi iç savaşlar; İran, Irak, Suriye ve kısmen de Türkiye gibi totalitarizm) ile yönetilen, toplumsal ve sivil toplumun olmadığı, olanların da devletlerin baskısı ve uluslararası sistemin müdahaleleriyle bastırıldığı ve kenarda kalmış bir bölge olmasıydı.

Arap Baharı'nın Nedenleri ve Obama Felsefesi

Yukarıdaki analizimde Arap Baharı'nın nedenlerinden en önemlisini tarif ettim. Ancak Arap Baharı'nın oluşumunda sadece eski Ortadoğu'nun sorunlarının değil, aynı zamanda 21.yüzyılın başında bölgede cari olan konjonktür ve sorunların da etkili olduğunu vurgulamam gerekir. Özetle, Arap Baharı'nın oluşumunda rol oynayan dört kritik faktör vurgulamak gerekir:

1) Eski Ortadoğu devletlerinin tarihsel ve siyasal sorunları,

2) Ortadoğu'nun on yıllardır çözülemeyen ekonomik, sosyal, siyasi, güvenlik ve bölgesel sorunlarının bölge halkları için "onur kırıcı" durumu,

3) Küreselleşme süreçlerinin doğurduğu olağanüstü eşitsizlik ve imkansızlıklar ile bu sürecin sunduğu potansiyel imkanlar: küreselleşmenin "gösterge etkisi" (S. Huntington, *Democracy's Third Wave*),

4) Türkiye modeli ve cazibesi: Demokratikleşme, AB üyeliği, 1 Mart Tezkeresi, İsrail politikası,

5) Toplumsal ve devrimsel hareketlere ve taleplere kulak ve destek veren Obama "felsefesi" ve diğer demokrat uluslararası sistemin şartları.

Ben bu 5 faktörden ilk 3'nü temel sebepler (*underlying causes*), 4.ncüsünü ara sebep (*intermediate cause*), 5.ncisini de kolaylaştırıcı sebep (*permissive cause*) (K.N.Waltz, *Man, the State and War)* olarak görüyorum.

Bu bağlamdaki iddiam şudur: Arap Baharı, temel sebeplerin etkisi altındaki halkların, dünyadaki ama özellikle Türkiye gibi bir bölge (İslam) ülkesindeki demokratikleşme süreçlerinden etkilenmesi sonucu, en nihayetinde Obama felsefesi, girişimi ve desteğiyle uygulamaya geçmiş bir süreçtir. Arap Baharı'nın 'ilk' kahramanı Arap Baharı ateşinin kıvılcımını atan Tunuslu Tarık El Azizi Tayyib Muhammed Buazizi idiyse, 'diğer' kahramanı Buazizi'nin bu ateşini diktatörlere karşı kullanan halkın önün açan Başkan Obama ve yönetimidir. Aslında 'üçüncü' kahramanı da Recep Tayyip Erdoğan idi.

Bu iddiamın merkezinde Başkan Obama olduğu için, özellikle Obama'nın Arap Baharı sürecindeki rolüne ve etkisine yoğunlaşmak gerekiyor. Bunun için de, Obama'nın 2009'da Başkanlığı devraldıktan sonra gerçekleştirdiği iki kritik ziyaretin, yani önce Ankara daha sonra da Kahire ziyaretlerinin ve bu ülkelerde yaptığı konuşmaların içerik analizinin yapılmasının yardımcı olacağını düşünüyorum. Zira bu iki ziyaret ve mesajları, kanaatimce Arap Baharı'nın ön habercileri olduğunu gösteren güçlü ipuçları içeriyordu.

Arap Baharı sürecinin ilk ipucunu Obama'nın Kahire konuşmasındaki satır aralarında bulabiliriz:[2] Diyor ki Obama [ince vurguları gösterebilmek için orijinal konuşma metni çevrilmeden ve *italik yapılarak* kullanılmıştır]:

"…The fourth issue that I will address is democracy. (Applause.) I know -- I know there has been controversy about the promotion of democracy in recent years, and much of this controversy is connected to the war in Iraq. So let me be clear*: No system of government can or should be imposed by one nation by any other.* That does not lessen my commitment, however, to *governments that reflect the will of the people*. Each nation gives life to this principle in its own way, grounded in the traditions of its own people. But I do have an unyielding belief that all people yearn for certain things: *the ability to speak your mind and have a say in how you are governed; confidence in the rule of law and the equal administration of justice; government that is transparent and doesn't steal from the people; the freedom to live as you choose. These*

2 https://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-cairo-university-6-04-09:

are not just American ideas; they are human rights. And that is why we will support them everywhere…Suppressing ideas never succeeds in making them go away. America respects the right of all peaceful and law-abiding voices to be heard around the world, even if we disagree with them. And we will welcome all elected, peaceful governments -- provided they govern with respect for all their people. This last point is important because there are some who advocate for democracy only when they're out of power; once in power, they are ruthless in suppressing the rights of others. (Applause).

İtalikleri bana ait olan cümleler Obama'nın Kahire'de verdiği mesajın özü olup, özetle demokrasinin dışarıdan empoze edilmeyeceğini, ancak halkın kendi iradesi ile yönetim hakkını ifade etmesi halinde kendisinin bu talepleri destekleyeceğini ortaya koymaktadır. Bunu Obama'nın Mısır ve diğer bölge ülkelerindeki demokratik mücadelelere destek için verdiği 'açık çek' olarak okumak da mümkündür. Ama özellikle şu sözleri, Obama'nın diktatörlerin değil muhalefetin yanında olacağının ve Arap Baharı'nın gelişiminde öncü rol oynayacağının işaretleriydi:

"*You must maintain your power through consent, not coercion; you must respect the rights of minorities, and participate with a spirit of tolerance and compromise; you must place the interests of your people and the legitimate workings of the political process above your party. Without these ingredients, elections alone do not make true democracy….All these things must be done in partnership. Americans are ready to join with citizens and governments; community organizations, religious leaders, and businesses in Muslim communities around the world to help our people pursue a better life.*"

Obama, 6 Nisan 2009 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmasında ise doğrudan Arap Baharı değil, ama Türkiye'nin bölgesel rolü ve konumu bağlamındaki ifadeleriyle Türkiye-Arap Baharı ilişkisinin ipuçlarını ortaya koymuştur:[3]

3 https://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-obama-turkish-parliament, 6 April 2009.

"…And there is a simple truth to this story: *Turkey's democracy is your own achievement. It was not forced upon you by any outside power*, nor did it come without struggle and sacrifice. Turkey draws strength from both the successes of the past, and from the efforts of each generation of Turks that makes new progress for your people.

We must listen to one another, and seek common ground. That is why we must build on our mutual interests, and rise above our differences. We are stronger when we act together. That is the message that I've carried with me throughout this trip to Europe. [The Model Partnership !] That is the message that I delivered when I had the privilege of meeting with you"

Obama, Ankara konuşmasında Ortadoğu, Kafkaslar, Filistin, İran, Ermenistan vd. konulara değindikten sonra şunları söyledi (Özellikle italik olan ifadelere dikkat çekmek istiyorum):

"*Turkey has been a true partner… Now we must achieve our goals together. .. Together, we can rise to meet this challenge like we have so many before….. Turkey's greatness lies in your ability to be at the center of things. This is not where East and West divide -- this is where they come together. (Applause.) In the beauty of your culture. In the richness of your history. In the strength of your democracy*

*Above all, we will demonstrate through actions our commitment to a better future… In the months ahead, I will present specific programs to advance these goals. Our focus will be on what we can do, in partnership with people across the Muslim world, to advance our common hopes and our common dreams…*There's some who must be met by force, they will not compromise. *But force alone cannot solve our problems, and it is no alternative to extremism.* The future must belong to those who create, not those who destroy. *That is the future we must work for, and we must work for it together*

Buazizi ve halklar on yıllardır birikmiş talepleri güçlü ve organize bir

şekilde diktatörlere karşı isyan ve değişim ateşine dönüştürdüğünde, eski Ortadoğu şartlarında ya diktatörler isyanı bastırmak için karşı saldırıya geçerdi ya da bölge dışı devletler (Batılı, özellikle ABD yönetimler) bu karşı saldırıları teşvik ederdi veya açıkça askeri olarak desteklerdi. Böyle zamanlarda, eski Ortadoğu klasiğindeki devlet güçleri şiddet veya baskı ile halkın taleplerini bastırmaya ve söndürmeye teşebbüs etmesi, hemen ardından da ilgili devlete uluslararası müttefiklerinden açık ve maddi destek gelmesi ve hatta doğrudan müdahalesi şeklinde bir süreç gelişirdi. Ancak Arap Baharı döneminde, Bin Ali ve Hüsnü Mübarek güç kullanmaya çalıştığında, bu kez uluslararası/ABD dış destek diktatörlere değil muhalefete geldi. Özellikle Obama ama aynı zamanda demokratik ve sivil uluslararası aktörler, diktatörlerin değil toplumsal hareketlerin ve taleplerin yanında durdu. Obama ve diğer demokratik güçlerin diktatörlerin karşısında ve halkların yanında durması, Buazizi'nin ateşinin demokrasi ateşiyle bütünleştiğini gösteriyordu.

Obama'nın Mısır gösterileri sırasında Mübarek'ten istifa etmesini istediği açıklama ile ilgili CNN editörü şunu yazdı:

"Obama said Mubarak recognizes that the status quo is not sustainable and a change must take place. Repeating *earlier calls for an orderly transition in Egypt from Mubarak's nearly three decades of repressive rule to a fully representative democracy,* Obama said *the transition "must be meaningful, it must be peaceful and it must begin now." …*

"Furthermore, *the process must include a broad spectrum of Egyptian voices and opposition parties,*" Obama said. *"It should lead to elections that are free and fair. And it should result in a government that's not only grounded in democratic principles but is also responsive to the aspirations of the Egyptian people*."[4]

Obama'nın Tunus, Mısır, Libya ve genel olarak Arap Baharı sürecinin başında süreç ile ilgili 11 Şubat 2011'deki yorumu da şöyleydi:[5]

"*There are very few moments in our lives where we have the privilege to witness history taking place. This is one of those moments. This is one of those times. The people of Egypt have spoken, their voices*

4 http://edition.cnn.com/2011/POLITICS/02/01/us.egypt.obama/
5 https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/02/11/remarks-president-egypt

have been heard, and Egypt will never be the same.

By stepping down, President Mubarak responded to the Egyptian people's hunger for change. But this is not the end of Egypt's transition… The United States will continue to be a friend and partner to Egypt. We stand ready to provide whatever assistance is necessary -- and asked for -- to pursue a credible transition to a democracy…

The word Tahrir means liberation. It is a word that speaks to that something in our souls that cries out for freedom. And forevermore it will remind us of the Egyptian people -- *of what they did, of the things that they stood for, and how they changed their country, and in doing so changed the world.*

Ne yazık ki, Arap Baharı süreci, Obama'nın yukarıda da ifade ettiği felsefeye uygun devam etmedi. Özellikle ve öncelikle Libya'daki gelişmeler daha sonra da Suriye iç savaş dalgası, Arap Baharı'nın gelişim sürecini «demokratik bir dönüşüm süreci" olmaktan çıkarıp "militarist bir kaos ve iç savaşa" dönüşmesine yol açtı. Bu gelişme, Obama'nın "istikrar içinde demokratik dönüşüm" talep ve hedefine büyük bir darbe vurmuştur. Ama tabii ki, buna rağmen Obama, Arap Baharı'na destek vermekten vazgeçmedi veya çekinmedi, ancak politikasının ve desteğin şeklinde ciddi bir değişiklik oldu. Bu değişiklik de "*Leading from behind* [6] / Geriden yönetme/öncülük etme" kavramıyla açıklandı. Aslında bu gelişme, Arap Baharı ve Obama felsefesinin boğulması anlamına geldi. Ve Arap Baharı işte buradan itibaren kışa dönmeye ve kaosa dönüşmeye başladı.

Arap Baharı Fırsatı ve Çöküşü

Arap Baharı, eski Ortadoğu'yu restore ve revize ederek yenilemek için çok önemli bir gelişme, sadece yerel ve toplumsal hareketler için değil aynı zamanda bölgesel ve küresel sistem için de çok önemli bir fırsattı. Ortadoğu toplumlarının ve halklarının demokratik katılımı yanında, ekonomik kalkınması ve gelişmesi, küreselleşme sürecinin imkanlarından yararlanması ve böylece kendini ve değerlerini daha iyi ifade edebilmesi şansı doğmuştu. On yıllardır sistemden dışlanmış olan siyasal İslam'ın demokratik bir nitelik ka-

6 http://www.newyorker.com/news/news-desk/leading-from-behind

zanması, sadece ilgili partilerin ve düşüncelerin değil aynı zamanda İslam değerlerinin ve Müslümanların öncelikle bölgedeki ama aynı zamanda dünyadaki imajının ve konumunun daha olumlu hale gelmesi ihtimali çok yüksekti.

Ortadoğu'nun Arap Baharı demokratik dönüşümleri kanalıyla ve yoluyla uluslararası sistemin periferisinden merkezine doğru gelişme şansının doğması, hem yerel ve ulusal hem de bölgesel ve küresel düzenin lehine bir durum olabilirdi. Tüm Ortadoğu'da demokratik ve sivil bir düzenin kurulmasının zeminini oluşturabilir; özünde sivil, demokratik, barışçı, çoğulcu ve evrimsel bir hareket olan bu sürecin sürekliliğinin sağlanabilmesi, öncelikle ilgili ülkelerde ama aşamalı bir şekilde tüm bölgede yeni bir dönemin doğmasını sağlayabilirdi.

İkincisi, on yıllardır temel sorun olarak görülen siyasal İslam'ın demokratik ve sivil bir karakter kazanarak meşruiyet kazanması mümkün olabilirdi. Demokratik rejimlerin kurulması, ekonomik kaynakların adil bir şekilde üretimi, kullanımı ve tüketiminin sağlanması ve tüm bölgenin ekonomik ilişkilerinin gelişmesi mümkündü. Belki bir AB modelinin kurulması çok erken ve ütopik görülebilir; ama Ortadoğu'nun jeo-ekonomik ve hatta jeo-politik sorunlarının çözülmesi ihtimali çok yüksekti. Özellikle Arap-İsrail çatışması gibi kronik sorunların çözümünde etkili bir model oluşabilirdi. Ortadoğu'nun klasik aktörleri olan İslam İşbirliği Teşkilatı, Arap Birliği gibi statükocu yapıların daha aktif ve etkin olması mümkün hale gelebilirdi. Böylece dönüşmeye başlayan Ortadoğu'nun dünya sistemine aşamalı ve adaletli bir şekilde entegre olup (eklemlenerek değil !) merkeze yakın bir konuma yükselmesinin yolu açılabilirdi.

Burada çizdiğim ideal tablo, fazla ütopik veya *wishful thinking* olarak görünebilir. Ama bu idealizm sadece benim düşüncem değil, aynı zamanda gerek bölgede gerek bölge etrafında gerekse dünyada birçok aktör tarafından savunuluyordu. Bunu ifade etmek üzere Arap "Baharı" tanımlaması kullanılmıştı. Bu aktörlerin başında yukarıda belirttiğim Arap Baharı'nın teşvik edici faktörü olduğunu düşündüğüm Obama vardı; ama aynı zamanda bu sürecin kenarında olmakla birlikte aktif katılımcısı olan Türkiye'deki iktidar ve entelektüellerin de olduğunu biliyoruz. 2011-2013 dönemindeki medya ve akademik yazılar incelendiğinde Arap Baharı'nın devrimsel bir fırsat olduğunu ifade eden pek çok çalışma, konferans ve faaliyet görmek mümkündür.

Ancak Arap Baharı sürecinin başarı olmasının ön şartları da vardı: Bun-

ARAP "BAHARI" VE DEMOKRASİ

Murat AKTAŞ[1]

Özet: Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki Arap ülkelerinde Aralık 2010'dan itibaren başlayan halk ayaklanmaları başladığında bölgede demokrasinin gelişebileceğine dair umutları güçlendirmişti. Milyonlarca insan demokrasi, insan hakları, adalet ve daha iyi bir yaşam talebinde bulunarak sokaklara dökülmüştü. B**ölgedeki siyasal yapıları ve güç dengelerini alt üst eden** bu süreç hiç de umut edilen baharı ve demokrasiyi getirmedi. Aksine bölge siyasetini bir kargaşanın içine sürükledi. Peki, milyonlarca gencin sokaklara dökülerek Tunus, Mısır, Libya ve Yemen gibi ülkelerde yönetimleri devirdiği bu süreç neden demokrasi ile sonuçlanmadı? Yaygın bir biçimde Arap "Baharı" olarak adlandırılan süreci ve demokrasi ilişkisini ele alan bu çalışma bölgedeki demokrasi yoksunluğunun çok farklı yapılar ve nedenlere dayandığını göstermektedir. Bu nedenler; bölgenin petrol ve doğal gaz gibi önemli enerji kaynaklarına sahip olması, jeo-stratejik konumu, tarihi ve kültürel öneminden dolayı sürekli olarak küresel güçlerin ilgi odağında olması ve müdahalelere maruz kalması gibi karmaşık nedenlere dayanmaktadır. Bunlara bölge ülkelerinde askerin konumu ve seküritokrasi olarak adlandırabilecek muhaberat rejimleri, petrol ve eş dost kapitalizmi gibi nedenler de eklenebilir.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Demokrasi ve İslam.

THE ARAB "SPRING" AND DEMOCRACY

Abstract: The uprisings starting from December 2010 in the Arab countries in the Middle East and North Africa (MENA) had strengthened the hope of democracy in the region. Millions of people had poured out into the streets with demand for democracy, human rights, justice, and a better living. This process had turned the political structure and the balance of power upside down in the region, but it did not bring any of the hoped-for spring and democracy. On the contrary, it dragged the region's politic into the chaos. Well, why this process, which took millions of young people into the streets and overturn the regime in Tunisia, Egypt, Libya and Yemen did not result in a democracy? This study approaches widely known the Arab "Spring" process and its tie with de-

1 Doç. Dr. Muş Alparslan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölüm Başkanı, muratmha@hotmail.com

mocracy by indicating that the lack of democracy in the region is stemming from very different structures and reasons. Some of these reasons originating from such complex factors of the region, for instance significant energy resources such as oil and natural gas in these countries, geo-strategic location along with history and cultural significance of the area. You can also add some other raisons such as the position of the army, regimes based on security services called securitocratia and crony capitalism in these countries.

Key Words: Arab Spring, Middle East, Nord Africa, Democracy and Islam

Giriş

Yirminci yüzyılda bağımsızlıklarını elde eden Tunus, Mısır, Libya, Suriye, Yemen, Fas, Cezayir, Ürdün, Bahreyn, Suudi Arabistan gibi Arap ülkeleri bir türlü demokratik yönetimler kuramadılar. Bu yüzden Aralık 2010'da Tunus'tan başlayarak Arap ülkelerine yayılan ve yaygın olarak Arap Baharı biçiminde adlandırılan halk ayaklanmaları, bu bölgelerde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki en kapsamlı yönetim değişikliklerini de beraberinde getirdi. Tunus'ta ulusal kurtuluş hareketinin lideri olan ve kurucusu olduğu devleti uzun süre yöneten Habib Burgiba'dan 1987'de yönetimi alan Zeynel Abidin Bin Ali, 2011 yılına kadar **ülkeyi baskıyla** yönetti. **Ülkenin başına geçmeden önce a**skeri güvenlik kurumunun kuruluşu ve yönetiminde görev almış olan Bin Ali, yönetimi boyunca muhalefeti bastırarak iktidarı devretmeyi bir türlü kabul etmedi.

Mısır'da bir ihtilalle yönetimi Kral Faruk'tan alan Cemal Abdül Nasır'dan sonra yerine yine bir asker olan Enver Sedat geçti. Sedat öldürüldükten sonra 1981'de onun yerine de yine bir asker olan Hüsnü Mübarek geçti ve Arap Ayaklanmalarına kadar kesintisiz bir şekilde ülkeyi yönetti. Benzer şekilde, Libya'da 1969'da bir darbe ile yönetimi ele geçiren Muammer Kaddafi de, 2011 yılındaki Arap Ayaklanmaları sırasında öldürülünceye kadar yönetimi devretmedi. **Üstelik öldükten sonra yönetimi devretmeyi düşünmeyen Kaddafi ve Mübarek bu kez yerleri için oğullarını hazırlamaktaydılar. Benzer şekilde Suriye'de** 1970'te yönetimi ele geçiren Hafız Esad 2000 yılında ölünceye kadar 30 yıl boyunca ülkeyi yönetti. Esad'ın ölümünden sonra

devlet yönetimini bu kez oğlu Beşar Esad devraldı. Mart 2011'den beri rejime karşı başlayan protestoların iç savaşa dönüştüğü Suriye hala Esad ailesi tarafından yönetilmektedir. Suudi Arabistan'da 1932 yılından beri El-Saud ailesi, Fas'ta ise 1956'dan beri Alaviyyin ailesi hüküm sürmektedir. Yine 1970 yılında babası Seyd İbn Teymur'u tahttan indiren Sultan Kâbus bin Seyd El Ebu Seyd hala Umman'ı yönetiyor. Meclis tarafından 1978'de Kuzey Yemen'deki Yemen Arap Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı seçilen Mareşal Ali Abdullah Salih, 1990'da birleşen Birleşik Yemen'in Başkanı oldu. Bunun gibi uzun yıllar yönetimde kalan diğer Arap liderler de, sadece solcu ve İslamcı hareketleri bastırmakla kalmadı gerektiğinde darbelerle **yönetimlerini pekiştirdiler**. Bu **örnekler Arap dünyasında ciddi bir demokrasi sorunu olduğunu açıkça göstermektedir. Fakat Arap dünyasındaki demokrasi yoksunluğunun çok çeşitli nedenleri** bulunmaktadır. Bölgenin jeo-stratejik konumu ve kültürel durumu, enerji kaynakları ve büyük güçlerin bölgedeki etkinlikleri, bölgedeki anti demokratik askeri k**ökenli muhaberat yönetimleri,** etnik ve mezhepsel çatışmalar bunların başlıcaları olarak özetlenebilir.

MENA Bölgesi ve Demokrasi

Kitle iletişim araçlarının gelişerek yayılması ve k**üresel medyanın gelişimiyle birlikte, dünyanın çoğu yerindeki sorumsuz devletlere karşı popüler başkaldırı**lar zamanla gelişerek büyüdü. Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA) daki Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de on yıllarca aynı yöneticilerin elinde bulunan ve seçim yoluyla değişmeyen yönetimler de Arap ayaklanmaları ile birlikte devrildi. Aynı şekilde Suriye'de de rejime karşı başlayan gösteriler de iç savaşa dönüşerek yüzbinlerce insanın ölmesine ve milyonlarca insanın göç etmesine neden oldu. Suriye'deki iç savaş hala devam ederken birde dünya gündeminin en önemli sıralarını işgal eden Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD) ortaya çıkarak bölgede başarısız devletlerin (failed states) yerine siyasal istikrasızlık ve belirsizliklerin hakim olmasına neden oldu. Kaddafi'nin devrilmesinin ardından devletin çöktüğü Libya'ya kaos hakim oldu. Birden fazla parlamento ve hükümetin olduğu ülkede, IŞİD de bazı bölgeleri kontrolünde tutuyor.

Bu arada komşularında meydana gelen gösterileri yakından izleyen Cezayir, Fas, Suudi Arabistan ve Ürdün gibi ülkelerde ise yönetimler irili ufaklı bazı reformlar yaparak muhalifleri geçici de olsa susturmayı başardılar. Protestolarından etkilenen binlerce Faslı, Şubat 2011'de daha fazla demokrasi ve yol-

suzluğun sona ermesi talebiyle ülke çapında birden çok ilde haftalık gösteriler başlattı. Güvenlik güçlerinin sert bir şekilde müdahale etmediği olaylar krallık yönetiminin de talepleri karşılama yönünde refleksleriyle yatıştırılabildi. Yeni bir anayasa ve erken seçim dahil bir reform programı ile hızlı bir şekilde taleplere cevap veren krallık yönetimi devrilmekten kurtuldu. Meclise ve başbakana bazı yeni yetkiler veren ancak nihai otoriteyi yine de hükümdarın elinde bırakan yeni anayasa, Temmuz 2011'de referandumla kabul edildi. Kasım 2012'de düzenlenen erken seçimlerde de ılımlı İslamcı Adalet ve Kalkınma Partisi en fazla koltuk sayısını kazanarak Fas'ta iktidara gelen ilk İslamcı parti oldu.

Yemen Devlet Başkanı Ali Abdullah Salih Arap Baharı ile birlikte gelişen tepkiler nedeniyle 2 Şubat 2011'de 2013 yılında yapılması beklenen seçimlerde yeniden aday olmayacağını açıklamak durumunda kaldı. Protestoları yatıştırmak için reform sözü veren Salih 10 Mart 2011'de yasama ve yürütme yetkilerini ayıran yeni bir anayasa konusunda bir referandum yapacağını açıkladı. Bu arada Suudi Arabistan, Yemen Hükümeti'ne yardım etmesi için asker gönderirken Abdullah Salih artan protestolar sonucu görevini yardımcısı Abd Rabbuh Mansur al-Hadi'ye devrederek tedavi için ABD'ye gitti.

Arap dünyasında demokrasi ve daha iyi bir yaşam için başlayan gösterileri birçok gözlemci hatta devlet yöneticilerinin şaşkınlıkla karşılaması da son derece dikkat çekicidir. Oysa aslında dönemin koşulları **göz önüne alındığında, Arap bölgesinin kitlesel halk ayaklanmaları için** son derece uygun koşullara sahip olduğu görülebilirdi. Ancak sonuç çok farklı oldu.

Demokrasi kelimesi farklı kitleler için farklı anlamlar ifade etse de, Zogby şirketinin 2010 yılındaki bir anket bulguları Mısırlıların çoğunluğunun demokrasiyi onayladığını gösteriyordu. John Esposito ve Dalia Mogahed'in 2006 yılında yaptığı bir araştırma da Mısırlıların yüzde 93'ünün ifade özgürlüğünü güvence altına alan bir anayasayı tercih ettiklerini ortaya çıkarmıştır. Ancak, bununla birlikte, Esposito ve Mogahed yaptığı çalışmada büyük bir çoğunluğun kanunun kaynağının sadece İslam Hukuku'ndan oluşmasını istediklerini de ortaya çıkarmıştır (Byman, 2011).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı UNDP'nin 2002 yılında bu ülkelerdeki özgürlüklerle ilgili yayınladığı ilk raporda Arap ülkelerinde insan hak ve özgürlükleri ile ilgili önemli sorunlar olduğu ve siyasal sistemin bütün vatan-

daşlara açık olmadığı belirtilmektedir. Bu raporda vatandaşların siyasal yaşama katılımının gelişmekte olan diğer ülkelere göre daha geride olduğu da vurgulanmaktadır (http://hdr.undp.org, 2002). UNDP'nin bir yıl sonra (2003'te) yayınladığı raporda özgürlüklerle ilgili herhangi bir ilerleme yaşanmadığına ve durumun daha da kötüleştiğine dikkat çekilmektedir (http://hdr.undp.org, 2003). UNDP'nin 2009 yılındaki raporunda ise bazı ülkelerin kısmi reformlar yaptığı ancak bu reformların "iktidarın yapısında hiçbir köklü değişiklik gerçekleştirmediği" (http://hdr.undp.org, 2009) vurgulanmaktadır.

Yine dünya ülkelerindeki demokrasi durumunu analiz eden the Economist Intelligence Unit Kuruluşu'nun her yıl yayınladığı demokrasi kriterlerine uyan ülkeler listesinde, 2010 yılında sadece Lübnan yer alabildi. EIU'nun seçimlerin özgürce yapıldığı, temel hak ve özgürlüklere ve azınlık haklarına saygı gösteren hukuk devleti kriterlerine uyan ülkeler listesinde Lübnan dışında bir Arap ülkesi bulunmamaktadır (www.eiu.com, 2010). Lübnan dışındaki diğer Arap ülkelerinden hiçbirinin Batı tarzı demokratik ülkeler listesinde yer almadığı ve otoriter devletler olarak bu tabloda yer aldıkları görülüyor.

Demokrasi belki de dünyanın diğer bölgelerinde sınırdayken, Freedom House'un 2011 yılındaki sıralamasında özgür sayılan hiçbir Arap ülkesi yoktu. Ortadoğu ülkelerinden sadece İsrail özgür ülkeler içinde yer almaktaydı. Üç ülke kısmen özgür olarak değerlendirilirken, 14 tanesi özgür olmayan ülke olarak değerlendiriliyordu. Freedom House, Fas'ı "kısmen özgür" biçiminde değerlendirirken, Batı Sahra'yı ayrı bir ülke olarak ele aldı ve "özgür olmayan" şeklinde değerlendirdi. Sahraaltı Afrika ülkelerinin yüzde 35'iyle kıyaslandığında, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın toplam nüfusunun yüzde 78'i (şehirde yaşayan) özgür olmayanlar biçiminde değerlendirildi (http://www.freedomhouse.org, 2011). Ancak 2010 yılındaki raporda Bahreyn, Filistin bölgesi, Yemen ve Ürdün "kısmen özgür ülke"den "özgür olmayan ülke" kategorisine düşmüşlerdi. Nispeten antidemokratik Kuveyt ile nispeten demokratik Türkiye de aynı puanla "kısmen özgür ülkeler" kategorisinde yer alıyordu. Bazı Sahraaltı Afrika ülkeleri ise demokratik zorluklar konusunda çoğu Arap ülkelerinden de daha üst sıralarda yer alıyordu. Buralarda Arap Baharı başladıktan sonra açıklanan the Economist Intelligence Unit 2011 tarihli bir raporu da Arap Baharının Arap toplumlarında demokrasiye dönüşme olasılığını % 20 olarak belirlemektedir (www.eiu.com, 2011).

Arap ayaklanmalarının yaşandığı ülkelere baktığımızda istisnasız hepsinde demokrasi ve insan hakları ile ilgili ciddi sorunlar olduğunu görülmektedir. Bu benzerliklerin yanısıra demokrasi yokluğunun nedenlerinde de benzerlikler ve ortak noktalar gözlenmektedir. Ordu ve askeri darbeler, muhaberat rejimleri, gelir dağılımındaki uçurum ve kaynakların eşitsiz dağılımı, eş-dost kapitalizmi, rüşvet ve yolsuzluklar ile gerçek bir sivil toplumun olmaması bu nedenlerin bazılarıdır.

Eş-dost Kapitalizmi ve Ekonomik Nedenler

Baskıcı otoriter yönetimlerin yerleşmiş olduğu bu ülkelerde, ülke kaynaklarını kullanarak bütün iş sahalarına sahip olan küçük bir azınlık kendilerini zenginleştirmekte ve lüks bir yaşam sürmektedir. Sorenson'a göre, demokratikleşmenin önündeki ana engeller rejimlerim direnci ve onların yerleşmiş, değişmez olan ekonomik, siyasi ve askeri tabakasıdır. Despot yöneticilerden ciddi şekilde faydalanan idari destekçiler, yöneticiler tarafından bir değişim olmadıkça, siyasi dönüşüme karşı koymaktalar. Bu yönetici elitler, gerekli kamu hizmeti sunmaktan çok merkezi idareye hizmet eden devlet yapılarına katkıda bulunmaktalar. Bir yandan yüksek orandaki işsizlik bu ülkelerde ciddi huzursuzluklara sebep olurken aynı zamanda rüşvet ve gelir dağılımındaki adaletsizlik mutsuz yığınlar oluşmasına neden olmuştur (2011).

Birçok Arap devletinde, bir avuç zengin kesim için özel okullar ve öğretmenler, askerler tarafından işletilen ve varlıklı yabancı kesime hitap eden hastaneler bu devletlerin kullandığı yapılardır. Bu devlet yapıları ayrıca, sadece milli güvenliği sağlayan yönetimler değil aynı zamanda rejim için askeri destek sağlayan, büyük orduları ve askeri bütçeleri de kapsamaktadır. Bu yüzden, seçimler Arap dünyasında olsa bile bu derin devlet yapıları demokratik gelişime engel olmaktadır (Sorenson, 2011: 27-28).

Muhalefetin iktidar olma şansının olmadığı, seçimlerin formaliteden ibaret kaldığı bu ülkelerde halkta tahammül edilemez oranda büyüyen devasa eşitsizliklere ve yoksulluklara yol açmıştır. Demokratik bir sistemin yokluğu ve baskıcı polisiye yönetimlerin varlığı, yolsuzluk, adaletsizlik ve insan hakları ihlalleri, vatandaşın bu ülkelerde insan onuruna yakışır saygın bir yaşam kurmasına izin vermiyor.

Halka rağmen halkı yöneten, halktan kopuk yönetici kadroların yöne-

timde olmaları, gelir dağılımındaki uçurum ve adaletsizlik, bölgedeki rüşvet ve mafyatik yapılar, bölge ülkelerinin demokratikleşmeleri önündeki temel engeller arasında gösterilebilir. Yolsuzluk ve rüşvete batmış bölgedeki otoriter rejimlerin, meşruiyetlerini işbirliği yaptıkları Batılı ülkelerin doğrudan veya dolaylı desteğiyle sağladığı bilinmektedir. Mısır, Tunus ve Suriye gibi ülkelerdeki otoriter yönetimler, sürekli siyasal İslam ve muhalif hareketleri demokrasi ve insan hakları için temel tehlike gibi göstererek, kendilerini Batılı değerlerin temsilcisi gibi göstermeyi başarmış ve Batılı ülkeler de bunu bile bile bu rejimlere destek vererek bu rejimlerin dünya kamuoyunda meşrulaşmasına katkı sağlamışlardır. Batılı ülkelerle işbirliği halindeki Arap yöneticiler de Paris ve Londra gibi şehirlerin en lüks yerlerinde kendilerine lüks evler, şatolar satın almış, çocuklarını buralara okumaya veya eğlenmeye göndermişler, fakat oradaki sosyal, siyasal ve kültürel yaşamı kendi ülkelerine getirme zahmetinde bulunmamışlardır (Aktaş, 2011).

Bu ülkelerde Arap Baharı öncesi yönetimlerin inşa ettikleri devlet yapısı, oluşturdukları yönetici elit ve eş-dost kapitalizmi son derece çarpıcıydı. Arap dünyasında yönetimler varlıklarını sürdürebilmek için rüşvetle askerlerin devlet ve ekonomide güçlü konumlara gelmesini sağlayarak ülkelerine siyasi istikrarı ve güvenliği getirdiklerini iddia ediyorlar. Koruma ve himaye birçok Arap lideri ayakta tuttuğundan çoğu bunlara dayandılar. Arap yöneticiler iktidarda uzun süre kalabilmeyi, mevcut kurum ve kuruluşları ele geçirerek ya da kendi çıkarlarına ve taraftarlarına hizmet edecek yeni kurumları oluşturarak sağladılar. Yönetimlerin popülizm, nepotizm, adam kayırma gibi uygulamaları bilinmektedir. Tunus'ta devlet mallarının Zeynel Abidin Bin Ali'nin ve eşi Leyla Trabelsi'nin yakınlarına verilmesi, Mısır'da ihalelerin oğul Cemal Mübarek tarafından belirlenmesi, Suriye'de ticari hayatın Esad ve Mahluf aileleri ile dar bir elit çevrenin inisiyatifine bırakılması bilinen örneklerdir. Ayrıca bu yöneticilerin ve yakınlarının gösterişli yaşam tarzları çok konuşulan konular arasındadır. Örneğin akrabaları ile birlikte devletin tüm kademelerini bir ahtapot gibi sarıp sarmalayan Bin Ali'nin eşi Leyla Trabelsi'nin Fransa'dan tatlılar getirttiği, 1000 çift ayakkabısı olduğu medyaya yansımıştı. Hüsnü Mübarek, Esma Esad ve Katar Şeyhinin eşinin giyime olan düşkünlüğü bilinmektedir. Katar Şeyhi'nin modayı yakından takip eden eşi için ünlü bir giyim markasını 735 milyon Euro karşılığında satın alması yine çok konuşulan konular arasındaydı. Kaddafi'nin ve oğullarının şaşaalı yaşam tarzları, Hüsnü Mübarek'in oğlu Cemal'in bitmek bilmeyen kazanımları, Suudi Arabistan başta olmak üzere Kör-

fez ülkelerindeki ailelerin yaşantıları da yine akılda kalan örneklerdir. Kasım 1996'da ABD'nin Riyad Büyükelçiliği'nden Washington DC'ye gönderilen gizli bir belge Suudi Arabistan Kraliyet Ailesi'nin harcamasına dair fikir vermektedir. Belgede; kraliyet ailesinin her ferdine düzenli bir aylık bağlandığı, Abdülaziz'in oğullarının ayda 200-270 bin dolar, torunların ayda 27 bin dolar, torunların çocuklarının ayda 13 bin dolar ve torunların torunlarının ise 8 bin dolar maaş aldıkları, bu maaşların aile üyesinin doğar doğmaz bağlandığı hususları yer almaktadır. Bu ödemelerin sadece görünen kısmıdır. Binlerce prens ve prenses Suudi Arabistan Havayolları'ndan sınırsız sayıda bileti ücretsiz alabilmekte, binlerce dolar tutan telefon faturalarını Suudi devletine ödetmekteydi. Bu ve benzeri yaşam tarzları hem bu ülkelerin içinde hem de dışında ilgiyle izlenmekteydi (Tekek, 2012).

Petrol gelirlerine bağlı ekonomik uçurum, yetersiz eğitim, ABD, Rusya ve AB gibi büyük güçlerin müdahalesi de Arap ülkelerinde demokratikleşmenin önündeki engeller içerisinde sayılabilir. Burada ham madde kaynaklarını yabancı müşterilere satarak gelirlerine doğrudan sahip olan devletler elde ettikleri bu gelirleri büyütülmüş devlet kapasitesi sistemiyle, muhalefetle seçim yarışında yüzleşmek yerine muhalefeti rüşvetle etkisiz hale getirmek için kullanmaktalar. Rant sağlayan bu devletler kişisel gelir vergisini toplamayarak siyasette önemli bir ölçü olan hesap verilebilirliği ortadan kaldırmaktadır (Ross, 2001). Charles Tilly'nin de belirttiği gibi, devlet petrol satışlarıyla demokratikleşmeyi kolaylaştırabilir de engelleyebilir de. Arap dünyasında petrol gibi kaynakların uluslararası satışları demokratikleşmeye ket vurduğu (2007) görülmektedir.

Diğer yandan Arap Baharı boyunca ayaklanmalara sahne olan, özellikle de petrolü olmayan Arap ülkelerinin 2008 ve 2009 yıllarında küresel düzeyde ortaya çıkan ekonomik krizlere hazırlıksız yakalanması zaten bozuk ekonomilerinin derinden etkilenmesine ve işsizliğin ve yaşam koşullarının daha da kötüleşmesine neden oldu. Aynı zamanda Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin de bu krizden etkilenmiş olması, burada çalışan Arap işçilerin ülkelerine döviz gönderememeleri de ekonomiyi etkiledi. Böylece gıda enflasyonu, işsizlik ve fakirlik daha da katlanılmaz boyutlara vardı. Örneğin Arap ayaklanmaları öncesinde Tunus'ta üniversite mezunlarının işsizlik oranı yüzde 55'e yükselmişti. Suriye'de 25 yaş altıdakilerin yüzde 50'si işsiz, ülke genelinin yüzde 25'i işsizdi (Tekek, 2012). Dünyanın en çok buğday ithal eden ülkesi olarak bilinen Mısır'ın 2008-2009 ekonomik krizine hazırlıksız yakalanması ve

dünya çapında temel gıda fiyatlarının artması Mısır'ı son derece kötü etkiledi. Kişi başına günlük gelirin 2 dolar civarında olduğu Mısır'da ekmeğin halka daha pahalıya satılmaya başlaması ve sübvansiyonların da azaltılması hayatı daha da çekilmez hale getirdi.

Bu ülkelerde bir yandan dar elit grupların bu gösterişli yaşamları devam ederken, buna paralel gelişen ekonomik kriz, artan işsizlik, yolsuzluk, rüşvet ve yöneticilerin hak hukuk tanımaz davranışları vatandaşların hoşnutsuzluğu hat safhaya ulaştı. Aynı zamanda seçimlerle siyasi sisteme girmek isteyen İslamcı hareketlerin bu baskıcı yönetimlere karşı alternatif olarak yükselişi ve yeni kitle iletişim araçları ile tanışan, dünyanın başka yerlerindeki yaşamları kendileri için de isteyen kuşakların gelişmesi protestolar için koşulların iyice olgunlaşmasına neden oldu.

Ordu ve Demokrasi

Tunus, Mısır, Libya ve Suriye gibi Arap ülkelerindeki rejimlerin en önemli benzerlikleri ve ortak noktaları hepsinde darbelerle başa gelmiş olan askeri istibdat yönetimleri ile bu yönetimlerin on yıllarca süren baskıları olmuştur. Askeri darbelerle yönetime gelmemiş olan krallıkların yönetimlerinin ise bizzat Batılı devletler tarafından atandığı ve bu ailelerin iktidarlarını ABD, İngiltere ve Fransa gibi devletlerin sayesinde sürdürdüğü görülmektedir.

Ortadoğu'da askeri tabakanın en önemli ve en etkili güç olması bir tesadüf değil. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri ordu, modern eğitim gören ve Batı değerleri ve Batılı yaşam tarzıyla karşılaşan aynı zamanda Batılı tarzda eğitim gören ilk gruptur. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Mısır'da modernleşme orduda başlamıştır. Birçok asker Avrupa'da eğitim almış, eğitim aldıkları yerlerde arkadaşlıklar ve bağlantılara sahip olmuştur. Bu askeri sınıf bir toplumu yönetecek olan en zeki grubun kendileri olduğunu düşünmüştür. Aslında MENA'da ordu uzun yıllar boyunca en modern ve etkili grup olarak birçok ülkede direk olarak yönetimi elinde bulundurmuştur. Birçok ülkede devrimler ordu tarafından yapılmıştır. Ordunun direk olarak yönetimi elinde bulundurmadığı bölgedeki ülkelerde de dolaylı olarak siyaseti yönlendirmeye çalışmıştır. Askeri uzmanlar tarafından eğitilmiş olan bu askerler, bir kere yönetimi ele geçirdikten sonra entelektüel sınıf ve iş adamlarının desteğini de alan bu de almaşı başarmış, siyasal partileri baskı altına alarak baskıcı otoriter ve totaliter rejimler oluşturmuşlardır. Asker yöneticiler kendilerinin

oluşturduğu elit kesimin toplum için iyi ve güzel olan şeyler hakkında karar verebileceği ve toplumu istediği gibi şekillendirebileceği görüşlerini adeta bir toplumsal mühendislik alanı haline getirmiş ve bunu uygulamışlardır. Böylece esas görevleri olan ülkeyi koruma işini unutan askerler, bir kere siyasete bulaştıktan sonra bu işlerle uğraşmayı alışkanlık haline getirerek bu alışkanlıklarını sürekli tekrarlamışlardır (Aktaş, 2012).

Osmanlı döneminden beri askerlerin ve askeri kurumların modernlikle ilk buluşan kesim olmaları uzun süre onların, sadece sahip oldukları makine ve araç gereçler bakımından değil aynı zamanda sosyal yaşam kültürü bakımından da toplumun en ilerici kesimi olarak bilinmelerini de sağlamıştır. Bu yüzden devletin temel organlarından biri olan ordunun Ortadoğu'daki ülkelerin ulusal kurtuluşunda önemli roller de üstlenmiş olan askerler devrimci olarak da kabul edildikleri de bilinmektedir. Oysa ordular yapıları ve devleti koruma yükümlülükleri gereği statükocudur; düzenin koruyucusu olduğu anlamda ordu devrimci bir niteliğe sahip olamaz. Ancak askeri cunta rejimleri genelde muhafazakâr oldular. Hiçbir zaman devrimci olmayan ordu da devletin diğer esas organı bürokrasi gibi statükocu vasfını korudu (Pınar, 2012: 72). Nitekim Arap ülkelerinde askerler ve asker kökenli yöneticilerin kendi toplumlarını ve toplumsal taleplerini iyi okuyamamaları, yaşanan ayaklanmaları fark edememeleri de kendi toplumlarına ne kadar yabancılaştıklarını da gözler önüne sermektedir.

Arap demokrasisi on yıllar süren otokratik yönetimlerin yarattığı liderlik kalıplarını yıkmak konusunda bugüne kadar çok az ilerleme kaydetti. Bu bölgelerde, ordunun siyasetteki rolünü etkisizleştirmek ve kamusal alanda işgal ettiği alanları en aza indirmek zaman alacaktır. Mısır bu konuya çarpıcı bir örnek olarak gösterilebilir. Mısır gibi ülkelerde ordu bir yandan devasa bir ekonomiyi ve önemli endüstrileri kontrol etmekte ve sosyal hizmetler sunmaktadır. Bu yüzden bu tür ülkelerde orduyu siyasi ve kamusal alanda etkisizleştirmek kolay olmayacaktır. Üstelik ordu her yıl binlerce asker toplayarak onları sosyal hareketlilik olasılığına hazırlayarak en büyük ve dinamik yapı olarak varlığını sürdürmektedir. 2011 yılında Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in koltuğundan indirilmesinden sonra Mısırlılar iki cumhurbaşkanlığı seçiminde, hem Meclis hem Şura Konseyi'nde ve de üç ayrı referandumda oy kullandı. Ancak tüm bu demokrasi şovlarına rağmen ordu ve güvenlik teşkilatları perde arkasında iktidarını korumaya devam etti. En son yapılan anayasa, askeri mahkemelerin

sivilleri yargılama hakkını korurken, yeni bir kanun protesto gösterileri üzerine sıkı kısıtlamalar getirdi. Müslüman Kardeşleri destekleyenlerin çoğu ve bazı liberal Mısırlılar, sandığı boykot ederek durumdan duydukları memnuniyetsizliği göstermeye çalıştı. Ancak cumhurbaşkanlığı seçimlerinin kazananı eski genelkurmay başkanı Abdülfettah el Sisi oldu ve İslamcılarla laikler arasında kutuplaşmış ülkenin başına geldi (Butt, 2014).

Suriye'deki başkanlık seçimleri ise savaşla yıkıma uğramış bir ülkede gerçekleşti. Hükümet kontrolünde olan bölgelerde durum 2011 öncesindekinden farklı değildi. Bu tek parti devletinde özgürce bir tartışma ortamının ya da Beşar Esad'a karşı güçlü bir rakibin yokluğunda yapılan seçimler, Suriye'nin yakın tarihindeki diğerleri gibi sadece bir formaliteden ibaret kaldı. Libya'da Muammer Kaddafi'nin koltuğunda indirilmesini takiben 2012 yılında ülkenin ilk serbest seçimleri gerçekleşti. Bu, yeni bir dönemin başlangıcı gibi görünüyordu. Fakat o zamandan bu yana, merkezi otoriteler ve ulusal kurumlar milis gruplarına direnmek konusunda yeterince güçlü olamadı. Kapsayıcı bir demokratik sistemin öngörülebilir bir gelecekte kök salması olasılığı pek de yakın görünmüyor (Butt, 2014).

Muhaberat Rejimleri

Arap ülkelerindeki rejimlerin en önemli ortak özelliklerinden biri de; bu ülkelerdeki istihbarat servisleri, bunların yetkileri ve çalışma biçimleri ile alakalıdır. Muhaberat olarak adlandırılan gizli servisler ve gelişmiş güvenlik ağları, görünüşte ordunun bir koluna bağlıdır ama gerçekte ordudan tamamen farklıdır. Bu gerçekte devlet başkanının etrafında oluşan bir klandan emir almaktadır. Bu anlamda Mısır, daha sonra Cezayir, Suriye, Libya ve hemen hemen bütün Arap ülkelerine yayılan bir siyasi model yaratmıştır. Bu ülkelerde yasaları Muhaberatlar yapar ve kapalı kapılar ardında istediği gibi kararlar alırlar (Stora, 2011: 29).

Arap ülkelerinde oluşan bu siyasi modelin kendi koyduğu kurallar dışında hiçbir hukuk kuralı ile bağlı olmaması, güç ve yetkilerinin takdire dayanması, yargısal denetimin uygulanmaması bu ülkelerdeki yönetimleri keyfi ve baskıcı diktatörlüklere dönüştürmüştür. Bu durum, sınırsız yetkilerle donatılmış devlet gücünün tamamen "keyfiliğe" kaymasına neden olmuştur. Böylece Avrupa'da on sekizinci yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan; varlığının nedenini insanların huzur ve mutluluğunu sağlamakta bulan, amacı insan hak ve hürriyetlerini

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

AVRUPA BİRLİĞİ AZINLIK DİLLERİ POLİTİKASI İLE ULUSAL GÜVENLİK İLİŞKİSİ: FRANSA ÖRNEĞİ

Ertan EROL[1]
SeçkinYALGIN[2]

Özet

Dil ve etnisite dolayısıyla dil ile azınlıklar birbirleriyle bağlantılı kavramlardır. Bir topluluk içinde sosyal ve kültürel **öğ**eler nesilden nesle dil ile aktarılır. Dil, egemen olsun veya azınlık olsun, her toplumun bireyleri için topluma aitlik göstergesi, bir grup kimliğidir. Bir ülkede egemen grubun çoğunlukta olduğu siyasi, hukuki ve sosyal yapı, ülke içindeki egemen olmayan fakat farklı olduklarının bilincinde olup, buna göre hareket eden azınlıkların bazı kültürel ve sosyal talep ve isteklerini devletin güvenliğine yönelik tehdit olarak algılayıp, yumuşak veya sert tedbirler alabilir. Ülkeler ulusal güvenlik bağlamında fiziksel bütünlüklerinin devamını, toprağının muhafazasını, ülke içindeki ulusun yapısının korunmasını, ülke içinden veya dışından gelebilecek tehditleri bertaraf etmek isterler.

Avrupa Birliği kurucu üyelerinden ve ulus-devletin ilklerinden olan ve ülkesinde azınlık değil bölgesel dil gruplarının olduğunu iddia eden Fransa, dil politikalarında, sınırları içinde, resmi olarak tek bir dil dışında başka dilleri tanımamaktadır. Fransa için ortak dil Fransızca ulus **bütünlüğünün vazgeçilmez ögesidir.** Fransa ulus-devlet yapılanmasında ilke olarak, bütünlüğünü korumak ve devam ettirmek amacıyla, sınırları içinde bulunan dilsel azınlıklara veya **bölgesel dillere sınırlı ölçüde haklar vermektedir.** Bu hak kısıtlamalarına bölgesel dil grupları içinden etnik terör örgütleri meydana çıkmış Fransa'da zaman zaman şiddet eylemlerine başvurmuşlardır. Fransa uluslararası ortamda da kendi bölgesel dil politikalarını etkileyecek kararlara taraf olmamaktadır. Ancak bu durum AB'nin "**çok dillilik**" ilkeli dil politikalarına tezat bir durum oluşturmaktadır. Fransa'nın ülke sınırları içinde bulunan bölgesel dil gruplarına karşı uyguladığı dil politikalarının, ulusal güvenliğine etkisinin olduğu değerlendirilmektedir.

1 Doç.Dr., Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri ABD Bşk. Ankara, eerol@kho.edu.tr
2 Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri **Yük. Lis. Müdavimi, Ankara,** seckinyalgin@yahoo.com

Anahtar Kelimeler: Fransa, Tek Dil Politikası, Bölgesel Diller, Çok Dillilik, Ulusal Güvenlik

Relations Between EU's Regional or Minority Languages Policy and National Security:France Example

Abstract

Language, etnicity and minority are interrelated terms. Cultural and social elements are passed down by language of the society. Language is belongingness indicator and identity for an individual to a society, which is either dominant or minority. A state may perceive that demands of minority groups are threats against state's security. So, state may take soft or harsh precautions against these conscious groups. In the context of national security states wish for continuity of integrity, maintenance of country's land, protecting the nation structure and defeating internal or external threats.

As a one of the founder member of EU and inventor of the nation-state concept, France alleges that there are no minority groups in the country and no other official language than French. French is essential element of her national integrity. France gives limited rights to her regional languages and users of them (linguistic minorities) for the purpose of maintenance of the national integrity. Limited rights caused reactions of the linguistic groups. Some of these reactions were used by ethnic terrorist groups as resorting to violance against France, at times.

France is not a party to decisions which could effect her regional language policy in international arena. But this situation contradicts with EU's "multilingualism" language policy. It's evaluated that France's language policy which is applied for regional languages and groups, has effects on her national security.

KeyWords: France, Monolinguistic Policy, Regional Language, Multilingualism, National Security

Giriş

Günümüz küreselleşme sürecinde siyasi bir ünite içinde kullanılan dil veya dillere, gelişimlerine, kullanımlarına ve kullandıkları alan ve bölgelere ilişkin haklara dair prensipler, kararlar ve planlamaların tamamına dil politikaları denir (Schiffman,1996:3). Dil politikaları devletler tarafından yapılıp uygulanacağı gibi (Virtanen, 2003:18) uluslararası örgütlerce de uygulanmaktadır.

Devletler, sınırları içinde ulusal bir kimlik meydana getirmek (Terzioğlu, 2007:97), bunun devamını sağlamak, katılımı desteklemek veya engellemek gibi amaçlarla dil politikalarını benimseyebilirler. Devletin dil politikasını sınırları içinde bulunan dillerin statüleri belirler. Ulusal veya grup kimliğinin temsilcisi olan aynı ülkedeki farklı diller ülke içerisinde çatışma konusu olabilmektedir (Uzeltürk,1999:558). Çünkü dil, kendini ülke içinde baskı altında kalan, acı çeken veya ayrımcılığın nesnesi olarak gören dilsel azınlıkların kendi topluluklarına bağlılıklarını gösteren bir ögedir.

Ülkedeki ulusal güvenlik sorunlarından en önemlilerinden biri etnik milliyetçiliğe dayalı terördür. Çünkü etnik terör mensupları, ulusu olarak yaşadıkları ülkenin kendilerine haksızlık yaptığını, dışlandıklarını savunurlar. Bunu yaparken şiddet içeren davranışlarda bulunurlar. Ayrıca kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri toprakları yaşadıkları ülkeden elde etmek amacıyla talepleri olur. Bunun yanı sıra kendi grup kimliklerine ait bireylerin farklılıklarını öne çıkararak kitleleri kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmeye çalışırlar. Bu farklılıkları kendi grup kimliklerinden olan bireylerin farklı bir ırk oldukları, çok eski tarihlere dayalı geçmişlerinin olduğu, üzerinde yaşadıkları toprakların çok eski tarihlerden beri kendilerinin olduğu, kendi ırklarına ait ortak bir dillerinin olduğunu ileri **sürerek etkilemeye çalışırlar.** Kendi etnik kimlik gruplarına ve kendilerini yöneten ülkeye gücünü terör eylemleri yaparak göstermeye çalışırlar. Bununla beraber ülkeyi, çeşitli sebeplerden düşman veya tehdit olarak algılayan diğer ülkeler ise ülkenin parçalanmasını sağlamak veya güçlenmesini önlemek ve/veya silah ticareti yapmak amacıyla etnik terör örgütlerini desteklemektedir.

D**ünya üzerinde bulunan devletlerin, kendi ulusal güvenliklerini düşünerek, devletlerin katılımıyla oluşan uluslararası örgütlerin uyguladıkları dil politikaları bazı noktalarda birleşse de, ortak değildir**. Çünkü çeşitlilik ve farklılık, ülkeler için yönetilmesi güç kavramlardır. Dünya-

da yaklaşık 160 civarında bağımsız ülke bulunmasına rağmen 6500 dolayında dilsel topluluğun bulunması (Geary, 1997:38), sadece bir dili kullananların aynı sınırlar içinde olamayacağının göstergesidir. İşte siyasal iktidarlar ülkenin güvenliğini tehdit eden/edebilecek farklılaşmayı kontrol altında tutmak için ülke **sınırları içindeki farklı dilleri de, devlet ile dilsel toplulukları örtüştürerek yapar. Bu örtüşmede en önemli** kıstas devletin siyasi alanı ile bu alan **üzerinde yerleşmiş şekilde bulunan dil to**pluluğunun arasındaki ilişkidir (Sadoğlu, 2010:40).

AB kurucu üyesi Fransa'nın tarihi boyunca ülke **içinde** uyguladığı etnik grupları veya bölgesel dilleri/dilsel azınlıkları da etkileyen dil politikalarının, ulusal güvenliğini muhafaza etmek amaçlı olduğu düşünülmektedir. **Çalışmamızda nüfusu yaklaşık 64 milyon olan ve bunun 7,5 milyon civarında Fransızca dışında dil kullanan dilsel azınlık niteliğine sahip birçok grubun bulunduğu Fransa'nın, ülkesi içinde** ulus bütünlüğünü korumak amaçlı izlediği dil politikaları ele alınmıştır.

Çalışmamızda, literatür taramasını müteakip, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması (case study) kullanılmıştır. **Çalışmamız giriş bölümünü müteakip üç bölümden oluşmaktadır.** Birinci bölümde Avrupa Birliği'nin azınlık dilleri politikası açıklanmıştır. İkinci bölümde Fransa'nın bölgesel veya azınlık dil politikaları tarihi süreç içinde ulusal güvenlik bağlamında açıklanmıştır. Çalışmamızın sonuç bölümünde, Fransa'nın dil politikalarının ulusal güvenliğine olumlu veya olumsuz etkileri değerlendirilmiştir.

1. AB ve Bölgesel veya Azınlık Dilleri Politikası

Avrupa'da devletlerin oluşumları genel olarak ulus-devlet yapılanması biçiminde olmuştur. Tarih içinde Avrupa'da bir ulus-devletin oluşumu şehirlerin, derebeyliklerin, prensliklerin, devletçiklerin bir araya gelmesiyle tamamlandığı gibi, günümüzde de AB üye ülkeleri de aynı şekilde bir araya gelmiş ve bu birliği kurmuştur (Kaygusuz,2009:124).

Avrupa Birliği'nde Avrupa genelinde olduğu gibi, "Avrupa Kimliği" söyleyişi, ulus-devlet yapısını temel alarak, kullanılmaya devam etmektedir. Fakat Avrupalılık, AB'ye üye devletleri arasında farklılık göstermektedir (Gilles, 1998:13). Bu bakımdan AB üyesi ülkelerin kendi ulusal kimliklerine, kültür

ve geleneklerinin oluşumlarına, kolektif kimliklerine veya bilinçlerine ulaşma süreçleri ve deneyimleri farklı olduğu için (Giesen,2003:26), üye ülkelerin "Avrupa Vatandaşlığı" veya "Avrupalılık Kimliği"ni algılama biçimleri, bazı zamanlarda birbirinden farklılık göstermektedir (Akdemir, 2013;145).

Avrupa kıtası tarih içinde birçok milliyetçi ve etnik veya dinsel çatışmalara sahne olmuştur. Fakat bunlara rağmen (özellikle Batı Avrupa) AB çatısı altında, siyasi bütünleşme süreçleriyle, benzeşen çatışma ve gerginliklerin birçoğunu engelleyebilmiştir (Saraçlı, 2012:59).

1990 sonrası AB'yi kuran anlaşma olan 1992 tarihli Maastrich Anlaşmasının 151/1. maddesinde Avrupa Topluluğunun "ulusal ve bölgesel farklılıklara" saygı duyarken, aynı zamanda ortak kültürel mirası öne alarak üye ülkelerden kültürlerinin çeşitlendirilmesine katkıda bulunacağı (Maastrich Treaty [web],2016) belirtilmektedir. Madde, azınlıkları belirtmese de, ima etmesi bakımından önemli bir vurgudur (Saraçlı,2012: 60). Bu madde ile AB, **kültürel çeşitlilik kavramıyla ilk kez azınlıkları ima ederek dil ve kültürel alanda yüzeye geçen bir**takım çalışmalara hukuksal bir dayanak oluşturmuştur. Böylelikle günümüze kadar devam eden AB'nin çoğulculuk anlayışındaki bölgesel veya azınlık dillerini ve kültürlerini araştırma, geliştirme ve muhafaza etme, mali destek sağlama esaslı projelerin ve AB kararlarının desteklenmesi sağlanabilmiştir (Kurubaş, 2006:128).

Gün**ümüzde Avrupa Birliği**, özellikle Avrupa Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu'nun hazırladığı raporlar ve alt kuruluşların projelerine finansal destek ile "bölgesel ve azınlık dilleri" ile ilgili politika oluşturmuştur (Kurubaş,2006:111; Saraçlı, 2012:65). Özellikle Avrupa Komisyonu'nun "dil öğrenme ve dilsel farklılık desteği" AB'nin konu ile ilgili politikasını destekleyen öne çıkan bir konudur (RML [web],2016).

Komisyon'un aday ülkelerin ilerleme raporlarında esas aldığı metin ise Avrupa Konseyi'nin Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi'dir (Adrey,2005:456). Komisyon bölgesel veya azınlık dillerin korunmasında ilerleyen yıllarda da bu konuda çalışma yapmıştır. Bu çalışmalardan ayrı bir yere sahip olan 1997 tarihli "Gündem 2000 Raporu" –ki bu rapor Avrupa Birliği'nin aday ülkelerle ilişkilerinin nasıl ve ne şekilde geliştirileceğini ve genişlemenin etkilerini inceler (Karluk,2005:119)- AB'nin azınlıklar konusundaki politikalarına da yön vermiştir. Bu raporda aday ülkeler, azın-

lıkların ülkenin parlamentosunda ve yerel yönetimlerinde yer almaları, ilk-orta öğretimde, dillerinde eğitim görmelerinin sağlanması, dillerinde yayın yapabilmeleri ve yargı makamları **önünde** kendi dillerini kullanmalarını sağlaması yönünde yükümlü tutulmuştur (Duvan, 2004:199).

Avrupa Komisyonu'nun raporları yanında, bölgesel veya azınlık dillerinin korunmasında uygulamaya yönelik birçok projesi ve programı vardır. Bunlardan bir kısmı AB bünyesinde, bir kısmı da özerk kuruluşlarca, AB tarafından finanse edilerek yürütülmektedir (Kurubaş, 2006:145). Bunlardan Avrupa Enformasyon, Dokümantasyon ve Araştırma Ağı (MERCATOR) Programı AB'deki bölgesel ve azınlık dilleri arasında bilgi ve kaynak şebekesi oluşturup bilgi toplayıp dağıtmak amacındadır ve AB'nin kendi bünyesinde yürüttüğü projedir (Mercator [web], 2016). Avrupa Birliği bünyesindeki diğer önemli azınlık dilleri ile ilgili proje "Avrupa Mozayiği" (Euromosaic)'dir (Kurubaş, 2006:147; Terzioğlu: 2007:40).

Avrupa Komisyonunca finansmanı yapılan özerk kuruluş ve projelerden en aktifi "Avrupa'da Az Kullanılan Diller Bürosu (EBLUL)"dur. Amacı, AB üyesi ülkelerde az kullanılan diller ve dilsel hakları teşvik etmek için Avrupa örgütleri ve uluslararası kurumlar, devletler ve bölgeler seviyesinde uygulanabilecek bir ortam oluşturmaktır (EBLUL [web],2016).

Avrupa Parlamentosu (AP)'nun bölgesel ve azınlık dilleri konusundaki en önemli katılımı 1994 yılında aldığı, " Killilea Kararı" olarak da bilinen, "Avrupa Topluluğu Dilsel ve Kültürel Azınlıklar Hakkındaki Karar" ile olmuştur. Kararın en önemli noktası, Parlamento'nun **üye ülkelerden, Avrupa Konseyi'**nin hazırladığı 1992 tarihli "Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı"nın desteklenerek, Şartı imzalamalarını, onaylamalarını ve **Şarta** uymalarını istemesidir (EP Decisions [web],2016). Kararda ayrıca, Avrupa Konseyi (AK) ve Avrupa Birliği Komisyonlarının EBLUL'un devletlerdeki komiteleri başta olmak üzere, dil topluluklarını **temsil eden kuruluşları mali açıdan destekleme ve geliştirme için teşvik etmesi tavsiye edilmektedi**r (Kurubaş,2006:15; Terzioğlu ,2007:41). AP'nin 2001 yılında aldığı karar olan "Bölgesel ve Az Kullanılan Avrupa Dilleri Hakkında Avrupa Parlamentosu Kararı" da yine bölgesel ve azınlık dillerinin geliştirilmesine ve mali açıdan desteklenmesine dair hükümler içermektedir.

AP, 1993 yılından günümüze yıllık olarak AB'de insan haklarına riayet konusunda Avrupa Birliği Konseyi'nden bir rapor kabul etmektedir. Bu raporlarda insan haklarına saygı konularıyla, üye devletlerin "Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı"nı onaylamaları istenmekte, dilsel çeşitliliğe temel haklara saygı kapsamında önem verildiği belirtilmektedir (Kurubaş'tan aktaran Saraçlı,2012:73).

Ayrıca AB'nin AK ile temel değerleri paylaştığını, AB'ye girişin AK üyeliğini ve AK'nin aldığı kararlara katılımın**ın** üstü kapalı bir biçimde şart olduğunu (Kurubaş,2007:174) göz önünde bulundurarak, AK çerçevesinde kabul edilen "Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı"nın da AB tarafından üye ülkelerce kabulü ve onayı AB'nin "Azınlıkların Dilsel Hakları" konusundaki hassasiyetini göstermektedir.

Günümüzde 24 resmi dile sahip AB, Birlik içinde kırk milyon civarında insanın altmış**ın üzerinde yerel**, **bölgesel ve azınlık dilini konuştuğunu belirtmektedir** (Linguistic Diversity [web],2016). 500 milyon Avrupa vatandaşına sahip AB, dillerin sayısın**ın çok olmasını Avrupa Birliği'**nin mirası olarak görmektedir. AB, güncel olarak dil ile ilgili şu faaliyetleri yapmaktadır (ibid):

- AK, Avrupa Modern Diller Merkezi, Avrupa'daki çeşitli dil kurumları ve topluluklarıyla iş birliği yaparak dilsel farklılıkları, dil öğrenimini geliştirmektedir. Böylelikle geniş kitlelerce kullanılabilen çok taraflı dil öğrenim projelerine ve dil gelişim politikalarına katkıda bulunmaktadır.
- 2014-2020 yılları arasında devam eden "Erasmus+ Programı" ile dilsel farklılık ve dil öğrenimini öncelikle önemsemektedir.
- "Yaratıcı Avrupa Programı" ile edebi eserlerin tercümelerini destekleyerek ve daha çok insanın bu eserlere ulaşmasını sağlayarak Avrupa Birliği içindeki dilsel farklılıkları ve çeşitliliği muhafaza etmeyi amaçlamaktadır.

Çok dillilik politikası AB'nin diğer örgütlerden ayırıcı bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir (Virtanen,2008:156). AB'nin "dil politikası" olarak belirlediği çok dillilik politikasının iki **yönü vardır (**Multilingualism [web],2016);

- Avrupa'nın zengin dil farklılıklarını korumak için mücadele etme,
- Dil öğrenimini geliştirip teşvik etme.

Fakat AB, üye **ülkelerden özellikle ulus devletlerin** uyguladığı dil politikalarında esas karar verici olarak Avrupa Komisyonunun "Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı"n**ı kabul etmelerini** belirtir (Linguistic Diversity [web],2016).

Günümüzde AB üye devletlerinin -kurucu üye Fransa dâhil- bir kısmının da içinde bulunduğu bir**çok ülke**, **sınırları içindeki bölgesel**, farklı grupları ve azınlıkları iç ve dış ilişkilerini olumsuz etkileyen kapasiteler veya fiili tehditler olarak görmektedir (Gillespie,1997:141). Bu görüş açısıyla ülkeler güvenliklerini, egemenliklerini ve ulusal bütünlüklerini korumak amacıyla, azınlık dil politikalarını seçerken, planlarken ve uygularken ülke içindeki bölgesel ve etnik tehditleri dikkate alarak yürütmeye çalışmaktadırlar.

2. Fransa'nın Ulusal Güvenlik Bağlamında Bölgesel Dil Politikaları

Ülkesinde azınlık bulunmadığını konu ile ilgili uluslararası her ortamda belirten ve 1992 yılında aldığı kararla anayasasına "**ülkenin tek resmi** dilinin Fransızca olduğu" ifadesini ekleyen Fransa ortak dili Fransızcayı tarihi boyunca ulusal bütünlüğü sağlama ve muhafaza etme aracı olarak kullanmıştır. Fransızca ilk defa kral I.Fransuva'nın 1539'da çıkarttığı "Villers-Cotterets" fermanıyla, bölgesel yönetimlerin ve Kilisenin itirazına rağmen, resmi dil olarak kabul edilmişti (Sadoğlu,2010:13). Böylelikle bölgesel diller ve yerel diller ile özellikle Latince devlet işlerinde dışarıda tutulmaya çalışılmıştı. Ferman aslında Fransızca dışındaki dillerin yok edilmesi amacı taşımaktaydı (Schiffman,1996:83).

17. yy.da bölgenin diğer ulusların dil istilasına karşı **önlem almak isteyen Krallık, 1637**'de aynı zamanda rejimin bir organı olan "Academie Française-Fransızca Akademisi"ni kurmuştur. Temelleri Kardinal Richeliu tarafından 1635'te atılan Academie Française, 1637'de Paris Parlamentosu tarafından tanınmasını müteakip yeni bir Fransızca sözlük ve gramer oluşturulması **için görevlendirilmiştir (Rick**ard, 1989:102). Richelieu Krallığın, birliğini dış müdahalelere ve iç etnik mücadelelere karşı korumaya yönelik oluştur-

duğu Academia, sosyo-politik bir bağ ile Fransızcadan yararlanmaktaydı (Cooper, 1989:3,4).

17.ve 18.yy.daki Latince ve Fransızca mücadelesini, Latincenin sadece dini alanda kullanılmasını sağlayarak Fransızca kazanmıştır (Schiffman, 1996:19)

Fransız devrimi Fransızcayı eğitimin, yönetimin, haberciliğin, ticaretin vb. dili hâline getirip ülke içindeki diller içinde statüsünü en yüksek seviyeye çıkarmıştır (Schiffman,1996:83). Bölgesel veya azınlık dillerine en sert tutum 1793-1794 yıllarında Fransa'daki "Terör Dönemi"nde gösterilmiştir (Kohn'dan aktaran, Sadoğlu,2010:32). Yöneticilerin, devrime karşı hareketleri Baskça, Bretonca, Flamanca ve Almanca konuşabilen din adamlarınca bu dillerde örgütlendirdiği düşüncesi, bölgesel/azınlık dillerinin hem ulusal bütünlüğe karşı hem de özgürlükleri engelleyici bir tehdit olarak görülmesine sebep olmuştur (Achard'dan çev. Kırımsoy,1994:45).

Fransız devriminde istenilen düzeyde gerçekleştirilemeyen, fakat önemi ortaya konan tek dil Fransızca politikası, devrimden sonra reformcular ve eğitim öncüleri sayesinde 19. yy.dan günümüze Paris tarafından kontrol edilen bir öğretim sistemine dönüşerek gelmiştir (Schiffman, 1996:114).

Fransa'da 1881 **yılından itibaren** alınan tedbirlerden sonra standart Fransızca, Fransa'da bölgesel dilleri yavaşça ortadan kaldırmaya ve ülkenin tüm bölgelerinde duyulmaya başlamıştır. Buna rağmen 20. yy.ın ilk başlarına kadar ülkede genel dil olmayı başaramamıştır

Bölgesel diller 20. yy.ın başında herhangi bir istek ve talepte bulunmamakla beraber bu durum Fransa'nın ulusal bütünlüğüne ilişkin şüphelerinin de giderilmesine yardımcı olmuştur. Bu durum kısa bir sürede Fransa'nın dil politikalarını etkilemiş, Bretonca kurslara ders saatleri dışında izin vermek gibi hoşgörülü tavırlar sergilemesine yol açmıştır (Sadoğlu, 2010:34). Fakat bu hoşgörülü tavır II. Dünya Savaşı'nda, Almanların Fransa'daki bölgesel dil gruplarını özerklik talepleriyle kışkırtması üzerine, Fransa savaş sonrası bölgesel dil gruplarına daha katı tedbirler uygulamaya başlamıştır. Örneğin Alsas'da Almanca tümüyle yasaklanmış, daha sonra bu yasak bazı konularda gevşetilmiştir. Ama esas baskı savaş sırasında Almanlarla iş birliği yaptığı iddialarının muhatabı olan Breton dil grubu üzerinde olmuştur (Ager,1996:45,46). Dilsel grupların savaş sırasındaki ayrılıkçı girişimlerinin etkileri Paris'in hafızasın-

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

YEDİNCİ YÜZYILDA ORTA ASYA'DA ARAP VARLIĞI, YAYILMASI VE SONUÇLARI BAKIMINDAN TARİHİ ETKİSİ

التأثير التاريخي العائد إلى انتشار ونتائج وجود العرب في اسيا الوسطى في القرن السابع

Kürşat KOÇAK[1]

كورشاد كوجاك

Abdullah BALLI[2]

عبدالله باللي

Giriş

المقدمة

Arap dünyası V. yüzyılda kendi doğal sınırları içerisinde küçücük varlıklar halinde yaşarken Hz. Muhammed (S.A.V.) sayesinde cihan şümul bir devletin temelleri atıldı. Dört halife devrinde Orta Asya'nın sınırlarına dayanıldı ve Emevi'ler devri ile sert bir istila hareketi başlatıldı. Bu harekât karşısında doğal olarak Türkler vardı ve onlarda savunma refleksi ile karşı koydular. Ancak Talih Müslüman Arap ordularının yanındaydı ve Arap ilerleyişi yavaşlasa da devam etti. Bu kaderin oyunu daha sonra Türklerin ezeli düşmanın devreye girmesiyle değişti ve Türklerle Araplar aynı safta yer aldı. Bu durum ise İslam medeniyetinin doğmasına ve şekillenmesine yardım etti. Türklerin İslam'la şereflenmesi sonucunda Hıristiyan dünyasının şaheseri Doğu Roma Müslüman Türkler tarafından tarih sahnesinden silindi. Haçlı seferleri başarıyla savuşturuldu. Arap savaşçılar Fransa kapısına dayanırken, Türk Alpler Viyana'yı zorladılar. Ancak düşmanlıkla başlayan dostluk muhteşem bir bin yıl sürdükten sonra sönmüş ve sonucunda Türk ve Araplar ayrı mecralara sürüklenmiştir. Biz bu çalışmamız ile Arap ve Türklerin ilk defa karşılaşmaları ve aralarındaki geçen mücadeleyi Türklerin Arap devletinde asker olarak görev almalarına kadar inceleyeceğiz.

1 **Yrd. Doç. Dr. Nevşehir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü kocakkursat@nevsehir.edu.tr**
2 Öğr. Gör. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arapça Mütercim Tercümanlık Bölümü abdullahballi@gmail.com

كان العالم العربي في القرن الخامس الميلادي يعيش في كيانات صغيرة ضمن حدودهم الطبيعية حتى مجئ الرسول محمد (ص) الذي وضع اساسات دولة عالمية عظيمة. ففي عهد الخلفاء الراشدين الاربعة توسعت الدولة حتى حدود اسيا الوسطى ومع العهد الأموي بدأت عمليات غزو عنيفة. وكان من الطبيعي ان يكون الاتراك في مواجهة هذه الغزوات حيث كان رد فعلهم الدفاعي ان تصدوا لها بالمقاومة. غير ان القدر كان بجانب الجيوش العربية المسلمة واستمر المد العربي بالرغم من تباطؤه. وتغيرت لعبة القدر هذه عندما بدأ العدو الازلي للأتراك بالنشاط واصبح الاتراك والعرب في صف واحد. اذ ساعد هذا الوضع على ولادة وتشكيل العالم الاسلامي. وبعد ان تشرف الاتراك بأعتناق الاسلام مُسحت الامبراطورية الرومانية الشرقية التي كانت تحفة العالم المسيحي من على مسرح التاريخ من قبل الاتراك المسلمين. وتم التصدي وبنجاح للحملات الصليبية. فمع وصول المحاربين العرب حتى ابواب فرنسا كان اتراك الألب يهاجمون فيينا. غير ان الصداقة التي بدأت بالعداوة افلت بعد استمرارها لألف عام مهيب وكانت النتيجة ان جنح الاتراك والعرب الى قنوات مختلفة. ونحن في هذا العمل سنفوم بألقاء الضوء على المرة الاولى التي واجه العرب و الاتراك فيها بعضهم البعض والصراع الذي كان بينهما وحتى توظيف الاتراك كجنود في الدولة العربية.

İlk Türk Arap Münasebetleri

العلاقات العربية التركية الاولى

Hazar Cephesi

Türklerle ilgili ilk olarak Hz. Muhammed (S.a.v.) **“ Türkler size dokunmadıkça sizde onlarla dost geçininiz. Türkler size dokunmadıkça siz de onlara dokunmayınız”** (Yıldız,2000: 27) Hz. Ömer devrinde Bizans’la mücadele eden Arap orduları Güney-Doğu ve Doğu Anadolu bölgelerinden kuzeye ilerleyerek Kafkasya ya vardılar. Bu fetihler esnasında İslam orduları Horasan, Mâverâünnehr ve Toharistan bölgelerinde Türklerle karşılaştılar ve onlarla mücadeleye başladılar. (Yıldız, 2000: 29) Diğer bir koldan ise yedinci yüzyılın ortalarından itibaren 642 Nihavend savaşıyla İran’daki Sasani devletini yıkan Arap orduları Türklerle ilk temasta bulundular ve yarım yüzyıl sürecek sert mücadeleler devri başladı. (Merçil, 1991:1) Çünkü Horasandan Orhun nehrine kadar uzanan “Turan” denilen Türk ülkesi İran’a komşu idi.(Günay-Güngör,1998:229) İlk Temaslar Türklerin İslamiyet’e girmeleri açısından bir şey ifade etmemektedir. Dört halife devrinde başlayan fetih harekâtı, Türklerle Arapların temasının sıklaşmasına imkân vermiştir. Türklerle Arapların mücadelesi iki koldan başlamış ve devam etmiştir yukarıda bahsettiğimiz üzere Kafkasya üzerinden Hazar Kağanlığı ile ve İran Üzerinden Göktürk kağanlığı

.ile olan kanlı mücadeleler olarak söyleyebiliriz

جبهة بحر قزوين

كان اول ذكر للأتراك على لسان الرسول محمد (ص) عندما قال **«اتركوا الترك ما تركوكم».** (٢٠٠٢:٧٢ ,zıdlıY) وفي عهد الخليفة عمر بن الخطاب كانت الجيوش العربية تحارب ضد البيزنطيين وقد تقدمت هذه الجيوش نحو الشمال عبر المناطق الجنوبية الشرقية والشرقية لهضبة الاناضول الى ان وصلت الى القوقاز. واثناء هذه الفتوحات واجهت الجيوش الاسلامية الاتراك في مناطق خوراسان ومعبر النهر وطوخارستان وبدأوا بالصراع معهم. (zıdlıY, ٢٠٠٢:٩٢) ومن جهة اخرى وفي منتصف القرن السابع الميلادي دمرت الجيوش العربية الدولة الساسانية في ايران وذلك في معركة نهاوند سنة ٢٤٦م وواجهوا الاتراك للمرة الاولى حيث بدأت فترة الصراعات العنيفة التي استمرت لنصف قرن. (liçreM, ١٩٩١:١) ذلك لأن الدولة التركية المسماة «طوران» كانت تمتد من خوراسان وحتى نهر اورهون وكانت جارة لأيران. (yanüG-rögnüG, ٨٩٩١:٩٢٢) المواجهات الاولى لم تكن ذات معنى من ناحية اعتناق الاتراك للأسلام. اذ هيئت الفتوحات التي بدأت ايام الخلفاء الراشدين الاربعة لكثرة المواجهات بين العرب والاتراك. وقد بدأت مواجهات الاتراك والعرب من جهتين واستمرت ويمكننا القول بأنها كانت مواجهات دامية مع مملكة الخزر من جهة القوقاز ومع مملكة غوكتورك من جهة ايران كما ذكرنا ذلك انفا.

yılında, ٦٤٣ .Öncelikle Kafkasya üzerindeki mücadeleye değinelim Derbent'i fethe memur edilen **Süreka b. Amr,** ordusuyla oraya vardığında, İranlı komutan cizye vererek anlaşınca Arap orduları Hazar Türkleriyle karşılaştılar. 645–646 yıllarında Arap orduları Hazar ülkesine akınlar düzenlediler. 652–653 yıllarında ilk ciddi savaşta Hazarlar Arap ordularına ciddi kayıplar verdirdiler. Daha sonra ise Arap orduları Hazar cephesine olan ilgilerini kestiler. (Günay-Güngör,1998:232) Ancak Arap orduları Halife Abdülmelik'in(685–705) iç düzeni sağladıktan sonra tekrar yüzlerine batıya dönmeleri ile Kafkasya üzerine ağırlık vermeye başladılar. Muhammed b. Ogbay'ın henüz 692–693 de Derbenti ele geçirsede uzun süre tutunamamıştır. Daha sonra harekete geçen Mesleme b. Abdülmelik Derbenti ele geçirip Azerbaycan şehir ve kalelerini zapt edecektir. 710 yılında hazarlar tekrar Derbent'i işgal etsede bu uzun sürmeyecek ve 714 yılında Mesleme tekrar bölgeyi ele geçirecektir.(Artmanov, 2004:270) Ermeni Kaynaklarına göre Mesleme bu zaferden sonra Hazar bölgesinin

derinliklerine doğru ilerlemiş ve Hazar(Hun) şehri Takyu'ya ulaşmıştır. Bu gelişme üzerine Hunlar bölgeye büyük bir orduyla varsan süzerenleri Hazarlar'ı çağırdılar. Savaş esnasında her iki ordu da Kağan'ın general Alp Tarhan komutasındaki güçler gelinceye kadar öylece beklediler. Mesleme, bu durumun kritik hal almaya başladığını fark etti ve Hazar ordusunu aldatmaya yönelik bir plan yaptı. Böylece ana karargâhını terk ederek; birliklerini, ağaçlık alanda saklamayı düşündüğü, Gürcistan güzergâhına doğru çekildi. Hazar ordusuna Ermenilerin saldırmasıyla Mesleme b. Abdülmelik güvenli şekilde geri çekildi.(Golden,2006: 76;Kalankatlı Moses, 2006: 291)

لنتحدث اولا عن الصراع على القوقاز. في سنة ٣٤٦م عندما كُلف **سراقة بن عمرو** بفتح دربند فأنه عند وصوله بجيشه الى هناك واتفاقه مع القائد الايراني على دفع الجزية له فأن الجيوش العربية اصبحت في مواجهة اتراك منطقة الخزر. وفي السنوات مابين ٥٤٦-٦٤٦م نظمت الجيوش العربية غزوات على دولة الخزر. والحق اتراك الخزر بالجيوش العربية خسائر فادحة في اول معركة حقيقية بينهما في سنة ٢٥٦ – ٣٥٦م. بعد ذلك كفت الجيوش العربية عن الاهتمام بجبهة الخزر. (yanüG-rögnüG, ٢٣٢:٨٩٩١) غير انه بعد ان قام الخليفة عبد الملك بن مروان (٥٨٦-٥٠٧) بتنظيم الدولة داخليا بدأت الجيوش العربية بالألتفات نحو الغرب من جديد وبدأت بالتركيز على القوقاز. وبالرغم من ان محمد بن عقبة استطاع فتح دربند سنة ٢٩٦-٣٩٦م فأنه لم يستطع بسط سيطرته عليها لمدة طويلة. بعدها استولى مسلمة بن عبدالملك على دربند وبسط سيطرته على قلاع ومدن اذربيجان. ورغم ان اتراك الخزر اعادوا بسط سيطرتهم على دربند سنة ٠١٧م فأن هذا لم يستمر طويلا اذ اعاد مسلمة السيطرة على المنطقة من جديد سنة ٤١٧م. (vonamtrA, ٠٧٢:٤٠٠٢) وحسب المصادر الارمنية فأن مسلمة بعد احرازه لنصره هذا تقدم نحو اعماق منطقة الخزر ووصل الى مدينة تاكيو التي كانت مدينة الهون في الخزر. واثر هذا التطور قام الهونيون مع جيش كبير بأستدعاء الخزريين والسوزيرينيين. واثناء المعركة التزم كلا الجيشين الانتظار لحين وصول القوات بقيادة ألب طارهان قائد الملك. وادرك مسلمة بأن هذا الوضع بدأ يأخذ منحى حرجا وقام بخطة لخداع جيش الخزر. وهكذا بناء على فكرة اخفاء وحداته في منطقة شجرية قام بترك مقره الرئيسي وانسحب بأتجاه جورجيا. ومع هجوم الارمن على جيوش الخزر انسحب مسلمة بن عبدالملك بشكل أمن. (sesoM, ١٩٢:٦٠٠٢ nedloG, ٦٧:٦٠٠٢)

Süregelen Arap –Hazar mücadelesinde 732(H.114) yılında II: Mervan el-Cezîra Azerbaycan valiliğine getirildi. Hazar Kağanlığına karşı sefere çıkıp Kuzey Azerbaycan'da Berdea ve bazı şehirleri ele geçirdi. Mervan'ın Hazarlara karşı yaptığı en büyük sefer ise 737(h.119) yılında oldu. Mervan'ın seferi hakkında İbn el-A'sem Bel'amî ciddi bilgi verirler. Naklettiklerine göre Mervan 150000 (Mübalağlı) kişilik ordunun başında Kür nehri üzerindeki Kasak (Kasah) şehrinden Semender'e hareket etti. Ordusunu iki kısma ayırıp bir kısmını Derbend'ten, kendisinin kuman-

.da ettiği ana kısmı ise Daryal geçidinden geçirip Hazar ülkesine girdi Gafil avlanan Hazarlar ülke içine çekildiler.(İbn Fazlan,1995:201-202) Yâkût el Hamivî'ye göre Mervan 737(h.119) yılında Hazarları itaat altına almak için yeni bir sefer tertip ederek Hazar Kağanlığının başşehri Etil'i muhasara etti. Bunun üzerine hakan itâatini bildirip Müslümanlığı kabul etti. Mervan'dan islamiyeti öğretecek fakihler istedi. Bunun üzerine Mervan da orduda bulunan Nûh b.Sâbit el-Esedî ile Abdurrahmân b. Zübeyr el-Hâlûnî'yi Hazarlara ve Bulgarlara İslâmiyet'i öğretmesi için, Hazar (kağan'ın yanında bıraktı.(Şeşen,2001:7:Golden,2006: 78

ومع توالي صراع العرب – الخزر تم تعيين مروان الجزيرة الثاني حاكما على اذربيجان سنة ٢٣٧م (٤١١هـ). وقد خرج بحملة ضد مملكة الخزر واستولى على بيردا الواقعة شمال اذربيجان وعلى بعض المدن الاخرى. اما اكبر حملة عسكرية قام بها مروان ضد الخزر فقد كانت سنة ٧٣٧م (٩١١هـ). ويعطينا ابن العاصم بالعامي معلومات قيمة حول حملة مروان العسكرية. فحسب ما رواه فأن مروان توجه على رأس جيش يتكون من ٠٠٠,٠٥١ جنديا (متفوقا) الى سمندر مارا من مدينة كاساخ الواقعة على نهر الكور. وقسم جيشه على قسمين مر احدهما من دربند ومر الاخر الذي كان القسم الرئيسي بقيادته هو من معبر داريال ودخل الى مملكة الخزر. وانسحب الخزريون الذي تفاجؤا به الى داخل البلاد (٥٩٩١: ٢٠٢-١٠٢ , nalzaF nbl) وحسب ياقوت الحموي فأن مروان قام بأعداد حملة جديدة سنة ٧٣٧م (٩١١هـ) لفرض السيطرة على الخزريين وقام بحصار أتيل عاصمة مملكة الخزر. واثر هذا اعلن السلطان طاعته واعتنق الاسلام. وطلب الفقهاء من مروان لتعليم الاسلام. واستجابة له ترك مروان كل من نوح بن ثابت الاسدي وعبدالرحمن بن زبير الخولاني الذين كانا في الجيش للخزر والبلغار لتعليمهم الاسلام. (٧:١٠٠٢ neşeŞ, ٨٧:٦٠٠٢ ,nedloG)

Arap komutan Mervan'ın seferi Hazarlara karşı yapılan büyük seferlerin sonuncusudur. Araplar gözle görülür bir üstünlük sağlamalarına rağmen bölgede tam bir hâkimiyet kuramadılar. Arap komutanlar zaferlerinin olumlu sonuçlarını hiçbir zaman alamadılar. Türklerin yaşam tarzı özellikle zor zamanlarda geri çekilmeleri stratejisinin Arapların şehir üzerlerinde hâkimiyet stratejisi ile çelişmesi sonucu bölgede kalıcı bir hâkimiyet elde edememişlerdir. Ancak önemli bir Sevk-ül Ceyş noktası olan Derbent üzerinde Arap imparatorluğu bayrak göstermiş ve Orta .Asya'nın girişi kapısını zorlamaya başladığını ilan etmiştir

وكانت حملة القائد العربي مروان اخر اكبر الحملات ضد الخزر. ورغم ان العرب احرزوا تفوقا ملحوظا الا انهم لم يتمكنوا من بسط سيادتهم الكاملة على المنطقة. فلم يتمكن القادة العرب ابدا من الحصول على النتائج الايجابية لأنتصاراتهم. اذ لم يتمكنوا ابدا من فرض هيمنة دائمة على المنطقة نتيجة تعارض نمط حياة الاتراك خصوصا استراتيجيتهم في الانسحاب في الاوقات الصعبة مع استراتيجية هيمنة العرب على المدينة. غير ان الامبراطورية العربية رفعت راياتها على دربند التي كانت نقطة مهمة لعبور الجيوش

واعلنت بدء ضغطها على ابواب الدخول الى اسيا الوسطى.

Horasan Cephesi

Arap ordularının Kafkas cephesinden başka Türklerle karşılaştığı diğer bir cephe ise İran'ın fethinden sonra karşılarına çıkan Horasan cephesidir. Burası Türklerin meskûn bulundukları coğrafya idi ve ilk defa Arap orduları ile karşılaşıyorlardı. Ancak Türklerin çok iyi teşkilata sahip olmaları ve bu teşkilatın temel işlevlerinden birisinin askeri amaçlı olması Arap orduları için zor günlerin ve kanlı çarpışmaların başlangıcı idi. İslam dininin Araplara vermiş olduğu gaza ve şahadet ruhuna karşın Türklerin ise vatanı korumadaki azimleri usta teşkilatçı olmaları kanlı mücadeleyi kaçınılmaz kılmıştır. Türk Arap mücadelesinde İran cephesinde olduğu gibi Arap ordusu iki darbede sonuç alma gibi bir şansı yoktu çünkü İran ve Arap devletinin savaş konseptleri birbirinin aynısıydı ve güçlü olan zayıfı tepelemişti. Ancak Türklere gelince durum değişmişti, çünkü Türkler kendilerinde onlarca kat üstün düşmanlarla sık sık karşılaşıyorlar ve yenilmiyorlardı. Türkler ezeli ve üstün düşmanları Çinlilerdi ve Çinliler yerleşik kültürün en güçlüsü olan devlet idi buna rağmen Türklerle başa çıkamamıştı. Türkler harp esnasında asla düzenli savaşa girmiyorlardı veya yenileceklerini hissettikleri zaman onlar için çok değerli olan insanlarını yani askerlerini düşünüyor ve coğrafi olarak zor şartlara haiz bölgelere çekiliyorlardı. Daha önce Pers ordusu bunu denemiş ve İskitler karşısında perişan olmuştu. (Herotodotos, 2006:346.) Arap orduları da çok fazla bu mücadeleyi yürütebilecek güçte değillerdi üstelik merkezlerinden çok fazla uzaktaydılar.

جبهة خوراسان

عدا جبهة القوقاز كانت هنالك جبهة ثانية واجهت فيها الجيوش العربية الاتراك وهي جبهة خوراسان التي ظهرت بعد فتح ايران. كانت هذه هي الجغرافية التي يسكن فيها الاتراك وكانت هي المرة الاولى التي يواجه فيها الاتراك الجيوش العربية. غير ان امتلاك الاتراك لتنظيم ممتاز وكون احد المهام الاساسية لهذا التنظيم هو خدمته الاغراض العسكرية اصبح البداية التي جعلت العرب يعيشون أيام صعبة ومواجهات دامية. ان لمنح الدين الاسلامي العرب روح الجهاد والشهادة في مقابل الاصرار لدى الاتراك على حماية الوطن وكونهم منظمين بشكل ماهر جعل المواجهات الدامية شيئا لا مفر منه. في الصراع العربي التركي

لم يكن الحال كما كان عليه في جبهة ايران فلم تكن للجيوش العربية امكانية الحصول على نتائج بهجمتين لأن مفاهيم القتال لدى الفرس والعرب كانت متطابقة وكان القوي يسيطر على الضعيف. غير ان الوضع تغير مع الاتراك لأن الاتراك كانوا كثيرا ما يواجهون اعداء اشد منعهم بأضعاف ولم يهزموا. لقد كان عدو الاتراك الأزلي والمتفوق هم الصينيون حيث كانوا يعيشون في اقوى الكيانات لأي ثقافة مقيمة وهي الدولة ورغم ذلك لم يستطيعوا السيطرة على الاتراك. كان الاتراك اثناء المعركة يتجنبون تماما القتال المنظم او عند تيقنهم بأنهم سيخسرون المعركة كان اول ما يفكرون فيه هو جنودهم الذي كانوا اثمن ما لديهم لذا كانوا ينسحبون الى مناطق ذات تضاريس جغرافية صعبة. لقد جرب الجيش الفارسي هذا سابقا وتعرض لهزيمة كبيرة على يد الاسكيثيين (sotodotoreH, ٦٤٣:٦٠٠٢) ولم تكن الجيوش العربية ذات قوة كافية لمواصلة هذا الصراع علاوة على انهم كانوا بعيدين جدا عن مراكزهم.

Arap Orduları Orta Asya'nın bozkırlarına ulaştığında Göktürk kağanlığı son yıllarını yaşıyor ve çöküş içindeydi. Göktürklerin yerini Türgiş Hanlığı almak üzereydi. Türgişler kendi devletlerini kurmadan önce Batı Göktürklerin Aşina Ailesi'nin yönetimi altında yaşıyorlardı. Bir otorite olarak Aşina Ailesi'nin çökmesinden sonra Türgişler, Orta Asya'da çok güçlenmişler ve On Oklar'a hâkim olmuşlardır. (SU BEI-HAI, Çev E. SARITAŞ,2010:147)

عند وصول الجيوش العربية الى سهوب آسيا الوسطى كانوا حكام الغوكتورك في سنواتهم الاخيرة يعيشون حالة من الانهيار. وكانت سلطنة تورغيش على وشك احتلال مكانة اتراك الغوكتورك. قبل تأسيس التورغيشيون دولتهم كانوا يعيشون تحت حكم قبيلة اشينا احدى قبائل الغوكتورك. ادى انهيار سلطنة عائلة اشينا الى زيادة نفوذ التورغيشيون وحكموا منطقة اون اوكلار. (SU BEIHAI, Çev E. SARITAŞ,2010:147)

Mâverâünnehir'in Araplar tarafından ele geçirilmesindeki asıl kişi Kuteybe b. Müslimdir. 705(86) yılında Horasan valiliğine tayin edilen Kuteybe Horasan'a geldiği zaman burayla hudut tehlikeli iki bölge vardı Bunlardan birincisi Toharistan merkezi Belh ve Daha tehlikeli olanı ise ikinci olanı Mâverâünnehir idi. Türkler her iki bölgede de hâkim unsur idi. (Yıldız, 2010: 37.) Ancak bölgede siyasi bir birlik mevcut değildi, küçük beylikler halinde ve müstakil hareket ediyorlardı. Eski Türk dinin yanı sıra Budizm, Zerdüştlük, Mani dini, Hıristiyanlık hatta Yahudilik bile orada kendi kitlesine sahipti. Bu durum bölgede İslam ordularının ilerlemesini kolaylaştırmıştır. (Günay-Güngör,1998:235)

تمت السيطرة على مناطق ماوراء النهر بفضل قتيبة بن مسلم. عندما عين قتيبة في ولاية خوراسان في عام ٥٠٧ م (٦٨ هـ) كان هناك منطقتين مجاورتين لخوراسان وتعتبران خطرتين عليها, الاولى

اسمها بيله وهي مركز توهاريستان, اما الثانية والاكثر خطورة فقد كانت ماوراء النهر. وكلا المنطقتين كانت تحت حكم الاتراك.(Yıldız, 2010: 37.) وبسبب التفرقة السياسية فقد انقسمت المنطقة الى امارات صغيرة مستقلة عن بعضها البعض. وبالاضافة الى الدين التركي القديم فقد اعتنق سكان المنطقة ديانات اخرى كالبوذية والزرادشتية والمانية والمسيحية واليهودية وقد ساعد هذا الاختلاف على سهولة تقدم الجيوش الاسلامية في المنطقة. (Günay-Güngör,1998:235)

Arap generali Kuteybe 707(h.88) Buhara'nın başkenti Numeşkes'i ita-at altına almıştı ve oradan dönerken Türk kuvvetleri ile karşılaştı Çetin bir savaştan sonra Kuteybe galip geldi. Arap kaynaklara göre "Allahın yardımıyla mağlup ettikleri düşman, Çin hakanın ikiyüzbin savaşçıyla kendilerine saldırmaya gelen yeğeni Kurgengabundur. Ancak Çin kay-naklarında bu tarihte batı ülkelerine düzenlenen bir seferden kesinlikle bahsedilmez. Dolaysıyla sözü edilen Çin hakanı Türklerin Ulu hakanın-dan başkası değildir. Bu durumda onun yeğeni de Kapagan Kağanın yeğeni Kül-tegin olabilir idi.(Cahavannes,2007:357) Ancak bu durum tam .olarak kesinliğe kavuşmuş değildir ve sadece iddiadır

في عام ٧٠٧ م (٨٨ هـ) قام القائد العربي قتيبة بالسيطرة على نوميشكيس عاصمة بخارى وجعلها تحت امرته وعند عودته من هناك اشتبك مع القوات التركية في قتال عنيف انتهت بانتصار قتيبة. وحسب ما يذكر في المراجع العربية (ان العدو الذي تم دحره بعون الله هو ابن اخ خان الصين واسمه كورغينغابو الذي هاجم مع جيش يتألف من مئتي الف مقاتل. غير ان المراجع التاريخية الصينية لاتذكر اطلاقا اية هجومات او حروب ازاء الدول الغربية في ذلك العهد. ولذلك فان الخان الصيني المذكور ليس الا الخان التركي الكبير. وفي هذه الحالة فان ابن اخيه هو ابن اخ خان كاباغان واسمه كول-تغين.(Caha-vannes,2007:357) ولكن هذا الشئ ليس مؤكدا بل مجرد تخمين.

Ünlü Türk Tarihçisi Kafesoğlu ise Araplar karşısında yenilen Hakanın Külteğin olmadığı konusunda görüş bildirmiştir. Bu görüş bizim düşüncemize göre doğru gelmektedir. "Kuteybe, Buhara'yı aldıktan sonra Sogd başkenti Semerkand üzerine hareket etmiş ve 300 muhasara mak-inesi ile kuşattığı şehri, Türk asıllı hükümdarı "Gürek"'i serbest bırakmak şartı ile teslim almıştı (93/711–712). İslam kaynaklarında bu münaseb-etle Maveraünnehir halkının Türk "hakan"ından yardım istediği, böylece Araplarla mücadele eden müttefik Maveraünnehir kuvvetlerinin başında bulunan "Hakanın oğlu"nun bir gece baskınında bozguna uğradığı bildir-ilmektedir. Bu kayıt Göktürklerle ilgili sayılmış ve mağlup olanın Kül Tegin olduğu iddia edilmiş veya mağlup olan Göktürk prens'inin mutlaka Kül Tegin olması gerekmediği beyan edilmiş son olarak da Kapgan Kağan'ın mağlup olduğu ileri sürülmüştür. Gerçekte ne Kapgan'ın, ne Bilge'nin,

ORTADOĞU'DA DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE YENİ MEDYANIN YERİ

A Banu HÜLÜR[1]

Habibe Akçay BEKİROĞLU[2]

Özet**:** 2010 yılı sonrasında Ortadoğu'daki toplumsal dönüşümlerde yeni medyanın yerinin anlaşılması bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Yeni medya teknolojilerinin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla tüm dünyada büyük dönüşümler yaşanmıştır. Özellikle sosyal medyayla birlikte iletişim süreci daha özgür, katılımcı, karşılıklı ve zaman ve mekândan bağımsız hale gelmiştir.

Ortadoğu Arap coğrafyasında baskıcı ve totaliter rejimlerin halkı önemsemeyen, antidemokratik uygulamaları söz konusudur. Bunun sonucunda birikmiş halk öfkeleri tepkisel hareketlere dönüşmüş, yeni medya ise halkın kendini ifade etmesinde, bilgi sahibi olmasında ve aynı amaç için birlikte hareket etmesinde önemli bir araç rolünü üstlenmiştir. Uzun yıllardır hüküm süren baskıcı yönetimler kısa sürede devrilmiştir. Tüm bunlar demokratikleşme süreci açısından dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Medya, Demokratikleşme, Ortadoğu

THE ROLE OF NEW MEDIA IN THE PROCESS OF DEMOCRATIZATION IN THE MIDDLE EAST

Abstract: This study is about the role of new media in the social transformations in the Middle East after 2010. There has been great transformations in all over the World with the development and proliferation of the new media technologies. Specifically, with social media, the process of communication has become more free, participatory, reciprocal and independent of time and space.

The oppressive and totalitarian regimes in the Middle Eastern Arabic geography have an attitude that set the people aside and that is antidemocratic. As a result of this, the cumulative anger of people has turned into reactive movements, and the new media has played the role of an important instrument in people's having information and taking joint action for the same purpose. The long lasting oppressive rules have been overthrown in a short time. All of these

1 Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, banuhulur@gmail.com

2 Uzm. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, habibeakcay@gmail.com

are considerable in terms of the process of democratization.

Key Words: New Media, Democratization, Middle East

Giriş

İlk kez eski Yunan'da uygulanan demokrasi, günümüzdeki çağrışımlara ve uygulamalara göre büyük farklılıklar göstermektedir. Demokrasinin temel argümanlarından olan özgürlük, insan hakları, eşitlik gibi ilkeler Orta Çağın sonlarından itibaren gelişmeye başlamış ve bu kavramlar etrafında demokrasi, merkezi bir konuma doğru evrilmiştir. Zaman içinde düşüncelerin ifade edilmesindeki sınırlılıkların giderek zayıfladığı ve toplumsal, ekonomik ve siyasal konularda seküler ve bağımsız düşüncelerin ifade edildiği ve bu düşüncelerin büyük bir coşkuyla desteklendiği görülmüştür. Benimsenen bu yeni düşünce yapısı daha çok bağımsız, akılcı ve hümanist nitelikleri içinde barındırır.

Fransız İhtilali sonrasında özellikle Sanayi Devrimiyle birlikte demokrasinin özgürlükçü ve eşitlikçi ruhu daha fazla kendini gerçekleştirme imkânına kavuşmuştur. Teknolojinin ve kitle iletişim araçlarının gelişimiyle birlikte insanlar,yaşanılan olaylar, değişimler, haklar ve özgürlükler konusunda daha fazla bilgi sahibi olmaya başlamışlardır. Durmaksızın gelişen ve kendini yenileyen kitle iletişim teknolojileri ve demokratikleşme süreci karşılıklı olarak birbirini desteklemektedir. Gazete, televizyon, radyo gibi geleneksel kitle iletişim araçlarına, yakın tarihlerde yeni iletişim teknolojilerinin eklenmesi, tüm dünyada büyük toplumsal değişiklikleri beraberinde getirmiştir.

Ortadoğu ülkelerinde 2010 yılı sonrasında baskıcı yönetimlere karşı başlatılan halk hareketlerinin temel çıkış noktası demokrasi isteğidir. Yaşanan bu değişim sürecinde hangi faktörlerin etkili olduğu ve bu hareketlerin Ortadoğu ülkelerinin kendi içsel mekanizmalarıyla mı yoksa gelişmiş ülkelerin bir projesi dâhilinde mi gerçekleştiği gibi tartışmalar bulunsa da bu çalışmada konu, demokratik olmayan yönetimlere karşı sürdürülen tepkisel hareketlerde medyanın ve özellikle yeni medyanın etkisinin ortaya konulmasıdır.

Yeni medyanın yaygınlaşmasıyla insanlar yalnızca dünyadaki gelişmelerden haberdar olmakla kalmayıp kendi düşüncelerini de ifade etme imkânını elde etmişlerdir. Özellikle sosyal medya, kişilerin hak ve özgürlükleri açısından

tarihte görülmemiş elverişli bir ortam oluşturur. Elbette ki tek başına yeni medyanın demokrasiyi getirecek sihirli bir güç olduğunu söylemek abartılı olur. Ancak yeni medya aracılığıyla mesajların küresel düzeyde hızla yayılması ve yeni toplumsal hareketleri aktive etmesi nedeniyle onun demokratikleşme sürecinde en önemli aktörlerden biri olduğunu söylemek de yanlış olmaz.

Bu düşüncelerden yola çıkarak çalışmada öncelikle 2010 yılı sonrasında Ortadoğu'da yaşanan değişim ve dönüşümler toplumsal bir bakışla ortaya konulmaya ve demokratikleşme kavramı ışığında yeni medyanın demokratik değerler ve siyasal katılım konularında duyarlılığı artırdığı görüşü açığa çıkarılmaya çalışılacaktır.

Toplumsal Dönüşüm Açısından Yeni İletişim Teknolojileri

Medya toplumsal dönüşüm açısından önemli bir yere sahiptir. Teknolojik gelişmelere paralel olarak geleneksel medya araçlarının kullanımı ve yaygınlaşması sayesinde habere ulaşma noktasında büyük bir devrim oldu. Gazete, radyo ve televizyon gibi araçlar yoluyla tarihte görülmemiş bir enformasyon akışı başladı. Bu durum, bireysel, toplumsal, siyasal ve ekonomik olarak büyük dönüşümleri beraberinde getirdi. Ancak geleneksel medya araçları yoluyla sunulan enformasyonun iletişim süreci açısından birtakım eksiklikleri bulunmaktaydı. Örneğin bu araçlardan sunulan mesajların geri bildirimi yok denecek kadar azdı. İktidar sahiplerinin bu araçların gücünün farkında olması ve gücü kendi lehlerine kullanmak istemeleri nedeniyle de bu ortamlarda çok demokratik uygulamaların yapıldığını söylemek de gerçeği çok yansıtmamaktadır.

Geleneksel medyaya göre daha yakın bir tarihte yaşama dâhil olan ve hatta yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelen yeni bir kavramla karşılaştık; yeni medya. Yeni medya birçok açıdan geleneksel medyaya göre daha özgür ve katılımcı bir ortam sunar. Bu platformlarda kişiler haber yapabilmekte, görüş, öneri ve şikâyetlerini dile getirmekte hatta çeşitli tartışma gruplarında konular ve sorunlar küresel ölçekte tartışılabilmektedir. Zaman, mekan ve maliyet açısından sınırların olmaması, yeni medyaya yönelik yasal kontrolün sınırlılığı, kişilerin sanal kimliklerle günlük yaşamda olmadığı şekilde özgür bir ortamda kendilerini ifade etme olanaklarına sahip olması gibi nedenlerle yeni medya oldukça güçlü bir araç olarak karşımıza çıkar.

Son yıllarda bilgisayar ve internet teknolojilerindeki gelişmelerle toplumsal hareketler arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Bu teknolojiler, iletişimi ontolojik bir dönüşüme uğratırken aynı zamanda toplumsal yapıdaki yatay ve dikey geçişleri de etkisi altına almaktadır. Bu açıdan internet, tarihsel olarak çok yeni olmasına karşınbelirli bir alan ve konuyla sınırlandırılamayan yepyeni özellikleri içinde barındıran, kendine özgü bir kültür alanı olarak yaşama dâhil olmuştur.Burada yeni ilişki biçimleri, yeni kimlikler ve yeni bir kültürel ortam meydana gelmiştir (Babacan, 2014: 141).

İletişim teknolojilerinin gelişmesi ve yaygınlaşması küreselleşme sürecine önemli katkılar sağlamıştır. İnternet aracılığıyla bilginin ve enformasyonun bireyin kullanımına girmesi ve hızla yayılması, etki alanı geniş ve büyük bir devrim olarak düşünülmektedir. Bunun ötesinde asıl büyük dönüşümün web 2.0 teknolojilerinin gelişmesi olduğu vurgulanmalıdır. Bu yeni iletişim ortamı, siber bir kamusal alan olarak karşımıza çıkar. Aynı zamanda holdingleşen ve sermayeleşen medyaya bir alternatif oluşturur. Çeşitli araştırmacılar bu yeni ortamın katılımcı demokrasiyi destekleyerek güçlendiren yönünü vurgularken muhalif, sistemin dışında kalmış ve görmezden gelinen bireylerin ve kitlelerin seslerini duyurmalarındaki araç yönünü öne çıkarırlar. “2001 yılında Filipinlerde Estrada’nın mobil teknolojinin baskısıyla görevden alınması ile başlayan yeni süreçte sistem karşıtı gruplar internet ile örgütlenmeye devam etmiştir. Yeni dünya düzenin kurgulandığı ortamda Türkiye dâhil dünyanın birçok yerinde sistem muhalifi gruplar ‘yeni medya’ aracılığıyla kendi seslerini duyurmakta, eski toplum hareketlerinden farklı olarak sosyal ağları kullanarak siber ortamlarda aktif biçimde küresel etkileşimler elde etmektedirler” (Karagöz, 2013: 132). Ortadoğu’daen yaygın tanımıyla Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte de yeni medyanın etkileri ve yeri pek çok araştırmaya konu olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

Ortadoğu’dameydana gelen değişimler önceleri daha olumlu bir bakış açısını yansıtan Arap baharı olarak isimlendirilmiş ve bu kullanım yaygın bir şekilde benimsenmiştir.Zamanla bu süreci tanımlamak için Arap baharı dışında farklı bakış açılarını yansıtan çeşitli terimler de kullanılmıştır. Bunlardan bazıları; Arap uyanışı, Arap devrimi, Arap isyanı ve Arap dönüşümüolarak terimleşmiştir(Bingöl, 2013: 26). Bu çalışmada Ortadoğu’da yaşanan büyük toplumsal değişimler daha yaygın olarak kullanılan Arap baharı olarak kullanılmaktadır.

Arap Baharı öncesinde bölgesel yapıya bakıldığında mevcut rejimlerin hemen hemen hepsinin temsili ve demokratik olmayan karakteri dikkati çekmektedir. Bölgede Türkiye ve İsrail dışında yer alan ülkelerin iktidardaki yönetimlerin büyük bir çoğunluğu meşruiyetlerini "ya askeri bir darbeye ve bunun neticesinde oluşturulan baskıcı devlet kurumlarına ya da kraliyet bağlarına ve monarşik bir geçmişe dayandırmaktaydı." (Oğuzlu, 2011: 9). Kamuoyunun ve halk ise bu ülkelerde meşruiyet oluşturmada son derece etkisizdi.

Bölgede halkın etkisizliği ve yönetimin baskın politikaları ilk kez Tunus'ta patlak verdi. 17 Aralık 2010'da başlayan süreç diğer Arap ülkelerine de yayılmıştır. Tunuslu üniversite mezunu ancak işsiz olan ve seyyar satıcılıkla geçimini sağlayan Muhammed Bouazizi'nin güvenlik güçlerince engellenmesine tepki olarak kendini ateşe vermesiyle halkın bu isyana destek vermesi bir olmuş ve Bouazizi'nin ateşi kısa sürede ülke ötesinde Ortadoğuya yayılmıştır.

Elbette yaşanan süreç,öncesinde yaşanan büyük toplumsal ve ekonomik problemlerin adeta bir çığ haline gelmesinden kaynaklanmıştır. Zaman içinde büyüyen halk isyanı sonucunda Tunus başbakanı Zine al-Abidine Ben Ali devrilmiş ve halkın gücü ortaya çıkmıştır. Tunus'ta başlayan süreç Cezayir, Libya, Mısır, Ürdün, Bahreyn ve Yemen, Moritanya, Umman, Irak, Suudi Arabistan, Suriye, Fas ve Lübnan'da etkili olmuştur. Arap isyanlarında işsizlik, kötü yaşam koşulları, siyasal yozlaşma, enflasyon, hak ve özgürlük engelleri gibi sorunlar neden olmuştur. Bu isyanların etkili olmasında ve dikkat çekmesinde ise hiç şüphesiz sosyal medyanın önemli bir rolü bulunmaktadır(Çildan ve diğ., 2012). Yani yaşanılan süreci bir sosyal medya devrimi olarak nitelendirmek yerine sosyal medyanın bu süreci şekillendiren, hızlandıran ve pekiştiren "araç" rolüne vurgu yapmak gerekir.

Yaşanan tüm bu değişim ve dönüşüm sürecinde yaşama dâhil olan pek çok yenilik bulunmaktadır. Bireylerin dünyaya yönelik farklı enformasyonlara ulaşma imkânlarının kolaylaşması, sanal tartışma platformlarının oluşması ve tepkilerin bu ortamlarda dijital olarak ortaya konulması yeni medyayla birlikte yaşamın vazgeçilmez parçaları haline gelmiştir. Dahası, politik karar alıcılar artık bu yeni ortamları takip ederek sokağın nabzını tutmakta ve bu doğrultuda harekete geçmektedir. Ortaya çıkan sonuca bakıldığında ise bu durum, tarihin hiçbir döneminde görülmemiş bir demokratik ortamın gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Doğan'a göre (2013: 213,214) toplumsal bilincin gelişmesinde büyük bir rol oynadığı düşünülen sosyal medyanın gücü; bilginin diğer araçlara nazaran daha hızlı, ekonomik ve özgür yayılmasıyla ilişkilidir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da baskıcı yönetimlere karşı halk, hak ve özgürlüklerini sağlamak için bu yeni dijital araçları dünya çapında ses getirecek biçimde örgütlenme aracı olarak kullanmıştır. Totaliter rejimlere karşı sürdürülen yeni halk hareketi/devrimi büyük çapta ses getirmiş ve belirli bir yaptırım gücünü elde etmiştir. Sosyal medya artık sokaklardaki gibi hatta belki sokaklardan çok daha öte kişilerin broşür dağıttığı ve sloganlar attığı bir forum alanına dönüşmüştür.

Yeni medyanın demokratikleşmeyle olan ilişkisi kimi zaman oldukça güçlü olarak nitelendirilirken kimi zaman ise onun demokrasiye katkıda bulunduğu ancak bu katkının çok da abartılmaması gerektiği yönündedir.

> "İnternet bireylere ideal bir kamusal alan sağlamasa da, enformasyona dayalı kitlesel hareketleri de beslediği de görülmektedir. Demokrasiyi tek başına ülkelere getirici gücü yoktur ancak iktidarın baskılarına rağmen demokratik uygulamaların yaygınlaşması için fırsat olduğu da görülür" (Tahralı, 2013: 226).

Arap Baharı ve Yeni Medya Üzerine Çalışmalar

Tunus ve Mısır başta olmak üzere Arap coğrafyasında baskıcı yönetime tepki olarak doğan "Arap Baharı", özellikle yeni medyanın etkisinin yoğun olarak hissedildiği toplumsal hareketlerin başlangıcı olarak görülmektedir.

Szajkowski(2011) çalışmasında sosyal medyanın Arap Baharı'ndaki rolünü ele almışve sosyal medyanın kişilere rejim korkusu duymadan, toplumsal hareketlere katılabilmelerine olanak sağladığı ve bu doğrultuda kişileri mobilize edebildiğini ortaya koymuştur. Salvatore (2013) ise sosyal medyanın Arap Baharı sürecinde, kamuoyunun olaylara ilişkin algısı üzerindeki etkilerini ele almıştır.

Korkmaz (2012) internet ve sosyal medyanın Arap Baharı sürecinde rolünü ele aldığı çalışmasında, sosyal medyanın, "devrime taraftar kazandırılmada, kitleleri harekete geçirmede, sivil toplumu organize etmede, siyasi tartışmaları şekillendirmede ve insanların olayları protesto etmelerine zemin hazırlamada" etkili olduğunu iddia etmektedir.

Shirky (2011) sosyal medyanın etkisini analiz ettiği çalışmasında, Fil-

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

DIŞ POLİTİKADA ORTADOĞUNUN KONUMU VE ÖNEMİ: ORTADOĞU HAKİMİYETİNİ SAĞLAMAK ADINA BATI MÜDAHALESİ

Fatih Becer[1]

ÖZET:

Ortadoğu, dünyanın doğusu ile batısını, Akdeniz ile Hint Ummanını, ülkemiz adına Rusya' yı sıcak denizlere buluşturan, kara-hava-deniz yollarının vazgeçilemez uğrak yeri, yer altı ve üstü kaynaklarıyla dünyanın tam ortası, kültürel cümbüşün ev sahibi, tarihi itibariyle de bünyesinde barındırdığı nice güzelliklerinde halihazırda ev sahibi. Her yönüyle güzel olanın, talibinin de fazla olmasını çok görmemek gerekir!

Ortadoğu Ülkelerine baktığımızda, büyük bir çoğunluğu itibariyle dil, din, kültürel yapısı, karakteristik yönleri itibariyle benzeşme hemen göze çarpmaktadır. Özellikle Osmanlı Devletinin birleştirici gücü, merkeziyetçi yapısı ve ortak inançları çerçevesinde bu birlikteliği daha net görmek mümkündür. Bu kadar birin içerisindeki ayrılıkların fazlalığını analiz etmek, neredeyse İsrail' in dışında islam dinine tabi bu kadar ülkenin birleşememesi ve kan gölüne dönmesi, terör ve şiddetle anılması, kaynaklarını kullanamaması, siyasi ve etnik gerginliklerin merkezi konumuna düşmesi, ya İslam dininin birleştirici gücünün anlaşılamamasından veya geleceklerini her yönüyle garanti altına almaya çalışan Batı' nın, iyi niyetli gibi gözüken müdahaleci yapısının netice-i zaruriyesidir ve bu durum her yönüyle tetkik edilmek mecburiyetindedir. Özellikle Osmanlı Devletinin yıkılması ve birleştirici rolün ortadan kalkmasıyla, çok daha rahat sindirilebilen duruma düşen Ortadoğu ülkelerinin içinde bulunduğu durum, söylemlerimizi de doğrular mahiyettedir.

Ortadoğu ülkelerinin, tekrar bulundukları konumlarının farkına varabilmeleri, avantajlı taraflarını barış ve kardeşlik iksiriyle canlandırmaları ve geçmişinden gelen bağların sağlamlaştırılması adına kendisine gelmesi zaruriyeti vardır. Bu farkındalığı ortaya çıkartabilmek adına, başta Ortadoğu bölgesindeki terörün doğmasına sebep etkiler her yönüyle analiz edilmeli ve sağlanacak sulh ortamıyla da Ortadoğunun geleceği kimseye bırakılmadan şekillendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler : Ortadoğu, Terör, Birleştiricilik, Barış, İslam.

1 Kırıkkale üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

POSITION AND IMPORTANCE OF THE MIDDLE EAST IN FOREIGN POLICY: WESTERN STRUGGLE FOR THE DOMINANCE IN THE MIDDLE EAST

ABSTRACT

The Middle East is the bridge between the east and west of the world; a connecting point between the Mediterranean Sea and the Indian Ocean, in terms of Turkey, an indispensable beaten track allowing Russia to reach to the open seas and crossroads of land, air and seaways; right the middle of the world with its surface and underground sources and host of the cultural life and host to numerous beauties with its history. It should be normal that there would be many claimants on the beautiful in all aspects!

What immediately strikes one when we look at the Middle Eastern Countries is that most of these countries are look like each other in language, religion, cultural structure and traits and characteristics terms. It is possible to more clearly observe such associative qualities especially within the unifying power, centralized formation and collective faiths of the Ottoman Empire. Analysis of the surplus of differences among so many similarities, failure of so many countries who are followers of the Islam, apart from only Israel, to unite and transformation of the region into a blood bath, always being mentioned with terrorism and violence, failure to make use of the resources, political and ethnic tensions at the very center are the compulsory result of either non-comprehension of the unifying power of the Islam or interventionist structure, which seems on the surface good-intentioned, of the West trying to dominate the futures of these countries from all angles. Especially after the collapse of the Ottoman Empire

and disappearance of its associative and unifying role, the current situation of the Middle Eastern countries that are highly vulnerable is corroborative of our discourse as well.

The Middle Eastern countries must again be aware of their positions, rekindle and invigorate their advantageous points by means of brotherhood elixir and recover themselves in order to solidify their bonds from the history. For the purpose of revealing this awareness, the causes and factors leading to terror in the Middle East should be analyzed from all aspects and the future of the Middle East should be shaped without interference from any third party through the peace environment to be established.

Keywords: Middle East, Terror, Unification, Peace, Islam.

ÇALIŞMANIN İÇERİĞİ

Orta Doğu Ülkelerine baktığımızda, siyasi tarihi boyunca ve günümüzde de çatışmalar, etnik ayrımcılık, terör ve daha bir çok konuda, sürekli müdahale edilmesi gerekli topluluklar bütünü olarak algılanmakta ve algılanmak da istenilmektedir. Bu şekilde gösterilebilmesi adına da, somut olaylara ve dünyaca kabul edilebilecek terör faaliyetlerine ve ciddi ekonomik istikrarsızlıklara, hukuksuzluk ve özgürlüklerin, insan haklarınında sorgulandığı bir alana sahne olması gerektiği, kısaca küreselleşen dünyada genel kabul görmüş olaylarla desteklenmesi gerektiği muhakkaktır. Orta Doğu' yu hastalıklı hale getiren sebepler ve neticesi itibariyle, üzerinde yapılması planlanan ameliyatlar, tarihsel

süreçte dikkate alınarak sebep-sonuç ilişkisi içerisinde yorumlanmaya çalışılacaktır. Kısacası; neden Orta Doğu tabirinin kullanıldığı, kime göre Orta Doğu olduğu, sadece kullanılan bir isim olarak mı yoksa her alanda bir Orta Doğu› mu, neden sürekli müdahale edilen bir alan ve sürekli kan, gözyaşı, çatışmalar ve iç karışıklara sahne olduğu, müdahaleci zihniyetin altında yatan sebepler insanlığa bir fayda sağlamak yönünde mi yoksa iştah kabartıcı kaynakların varlığımı? şeklinde bir zihin çalışması yapmakta amaçlanmıştır. Bu yönüyle bakıldığında, yaşanan olayların seyri de, Orta Doğu' nun önemi de daha iyi anlaşılacaktır.

ORTA DOĞU VE ÖZELLİKLERİ İLE MÜDAHALELERİ BAĞLAMINDA BATI AKTÖRLERİ

Orta Doğu' yu anlamak için sadece günümüz siyaseti, ekonomisi, güvenliği, dil, din ve kültürel yapısı v.b. içerisinde değerlendirmek, anlamaya yönelik olarak tarihi ile bağ kurmaya engel teşkil edeceğinden ve eksik kalacağından dolayı, bölgenin dünden bugüne safahatına bakmak gerekir.

Doğu (Orient) tabiri, genel olarak Avrupa'da 19.yy' a kadar Arapça konuşan ülkeler Türkiye, İran, Hindistan ve hatta Çin' i de içine alacak şekilde geniş bir bölgeyi tanımlamak için kullanılmıştır. Zamanla batı dillerinde mahalli anlamda çok farklı tanımlarada yer verilmiştir. Bu tanımlamalarda ortak olan bir şey varsa o da Avrupa perspektifli bakış açısıdır. Çünkü sadece Avrupa' dan bakıldığı zaman Doğu yakın, orta veya uzak olmaktadır (Özalp, 2013: 25). Tarihsel süreç içerisinde günümüze kadar Doğu tabiri, sınırları çizilmiş bir coğrafi konum olmaktan çok, Batının dışında kalan coğrafi, siyasi, kültürel, inanç v.b. bir çok alanda kullanılan ve zihinlerde yer etmiş bir olgudur. Kısacası; " Orta Doğu terimininde coğrafi bir sınırlamayı değil, siyasi ve kültürel bir kimliği içerdiği unutulmamalıdır" (Özalp, 2013: 27). Sonuç olarak denilebilir ki; Orta Doğu kesin çizgilerle sınırları çizilmiş bir coğrafi alan olmaktan ziyade, ismi ve yerleşim alanı itibariyle her an değişmeye uğrayabilecek bir değişken yapıya sahiptir.

Orta Doğu, ilk çağlardan beri yerleşim yeri olarak çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Orta Asya, Çin, İndus, Nil Uygarlıkları ile birlikte ilk dönem uygarlıkların yeşerdiği, bir çok dininde doğuş yeridir. Musevilik, Hristiyanlık ve nihayet İslamiyet bu bölgede doğarak dünyaya

yayılmışlardır (Aydın, 2013: 239). Neredeyse ruhani dinlerin hepsinin bu coğrafyada neşet etmesi, dinin birleştirici gücünün ve farklı inançlara sahip olunmasının neticesi bağlamında, bir ayrıştırmacılığında ana unsuru olmuştur. Bu duruma teşkil edecek örnek de İsrail' dir. Bugünkü Orta Doğu ülkelerinin büyük çoğunluğunun Arap halklarından oluştuğu ve yoğun müslüman nüfusa sahip olduğu, sadece İsrail' in bu durumun dışında kaldığını fakat yadsınamaz bir etkide olduğunu da görmekteyiz.

Bugünün Orta Doğu'sunu diğer ülkelerden ayrı değerlendirmeye sebep analizi Yalçıntaş, Kenan Akın' ın kitabında yazdığı Önsözünde (Akın, 2013: 8);

> Dünyamızın gittikçe küçülmesi ve artık çok çeşitli alanlarda "küreselleşme" gerçeğinin bilinmesi, jeo-politik konularda isabetli analizler yapabilmenin ön şartı olmuştur. Bu durum, özellikle geçen 20.yy' ın getirdiği ve asrımızda da devam eden gelişmelerin sonucunda meydana gelmiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, onları takip eden ve "vekaleten" yürütülen bölgesel çatışmalar bütün tarafları aralarında "birlikler", "bütünleşmeler" gerçekleştirerek barış ve istikrarı sağlamak zaruretine sevk etmiştir. Dolayısıyla bugün dünyamızda geniş alanları kapsayan, çatışmaları bertaraf etmiş, istikrar ve huzur bölgeleri vardır. ABD, ki güneyinde Meksika, kuzeyinde de Kanada' yı alarak "Kuzey Atlantik Serbest Ticaret Bölgesi» ni (NAFTA); yüzyıllar boyu kanlı savaşların sahnesi olan Avrupa Devletleri Roma Anlaşması temelinde halen 28 Devleti içine alan "Avrupa Birliği (AB)" ni başarıyla gerçekleştirmişlerdir. Dünyamız, bugün güneşin doğduğu yöne doğru 17 milyon kilometre kare toprakları ile Rusya Federasyonu, 1,5 milyar nüfusu ile Çin' i ve güneyde Hint Kıtasını barındırmaktadır. Berlin duvarının yıkılması, Varşova Paktının dağılması da "Soğuk Harbin" sonunu getirmiş, barış ve istikrarda küreselleşmiştir.
>
> İçinde bulunduğumuz 21.yy› da da bu durum devam etmekte ve bu büyük alanlarda, ülkelerde, enformasyon ağı gelişmiş, genişlemiş, haberalma imkanı şeffaflaşmış, demokrasi, basın yayın mesleğinde olanların çalışmalarını kolaylaştırmış ve güvenli kılmıştır.

Bu satırlarda çizmeye çalıştığım tablonun, dünyamızda tek istisnası vardır: **ORTA DOĞU BÖLGESİ.**

İkinci Dünya Harbi bitti, Kore ve Vietnam Savaşları sona erdi; Sovyet Bloğu dağıldı fakat Orta Doğu bölgemizdeki savaşlar, çatışmalar, iç harpler, Afganistan' dan Irak ve Suriye' ye kadar halen devam ediyor, yüz binler hayatlarını kaybediyor, dünün muhteşem ilim, kültür, medeniyet şehirleri harabeler, yıkıntılar haline dönüşüyor.

şeklinde kısa ve öz bir anlatımla özetlemektedir. Burada asıl olan soru şudur. Neden diğer ülkelerin başardığını Orta Doğu Ülkeleri başaramamış ve hali hazırda durum sürekli daha da çıkılmaz bir hal almaya devam etmektedir? Bu sonucun altında yatan amaçlar nelerdir? Terör ve İç Savaşla anılan bu bölge, sosyolojik yapısının mı yoksa huzurun sağlanması ile kendi ülkelerinin karşısına çok güçlü bir yapıyla çıkabilecek dinamiklerin ve kaynakların kullanımının engellenmesi adına yapay terör oluşturma çabalarının bir sonucumudur? Bitmek bilmeyen İç Terör ve çatışmaların ateşlenmesinde rol oynayan ana faktörler nelerdir? Din kavramı, bölgesel anlamda bu duruma sebebiyet veriyor olabilir mi?

Yukarıda sorularını sorduğumuz ve bu yönüyle açıklamaya çalışacağımız Orta Doğu' nun, günümüz durumunu anlamak için kısaca genel özelliklerine bakarak çıkarımsamalarda bulunmak yerinde olacaktır.

Efegil durumu, Orta Doğu' nun konumu ve yakın tarihi bağlamında;

Orta Doğu Bölgesi, Afganistan' dan Fas' a, Türkiye' den Yemen' e kadar olan coğrafyayı kapsamaktadır. Bölge, yüzyıllardır dünya siyasetinin en ilgi çekici coğrafyalarından birisi olmuştur. Birinci Dünya savaşından önce, dünya ticaret yollarının kesişim noktasında yer alan bölge, günümüzde bulunmuş dünya petrol rezervlerinin yaklaşık yüzde 73'üne sahiptir. Jeo-stratejik ve jeo-ekonomik konumunun ilgi çekiciliğinden ötürü, büyük devletler, bölge siyasetini yönlendirebilmek ve/veya bölge kaynakları üzerinde hakimiyetlerini kurabilmek amacıyla birbirleriyle sürekli olarak stratejik

rekabet içerisinde bulunmuşlardır. 1940 lara kadar bölge ülkelerinin büyük bir kısmı, büyük devletlerin isgali altında kalmış, diğer bir ifadeyle sömürgeleştirilmiştir. Bu nedenden ötürü, günümüzde İsrail ve Türkiye hariç olmak üzere, Orta Doğu ülkelerinin halkları ve elitleri, Batı karşıtı ve sömürgecilik karşıtı duygulara sahiptir (Efegil, 2012: 54-55)

şeklinde açıklamaktadır.

Bu açıklamalar bize, batının tavırlarına güvensizlik ve ön yargının çok yüksek olduğu, küreselleşen dünya hatlarının da dışında kalmayı gerektirir bir durumun varlığının doğmasına sebebiyet verdiği düşüncesini göstermektedir. Kaldı ki sadece dış politika ve dinamikler adına sorunların varlığı da yoktur. Günümüzde bölge devletleri, çok karmaşık etnik ve/veya kabilesel ve/veya dinsel farklılıkları bünyesinde barındıran toplumsal yapılara sahip olmakla beraber, bölge halkları arasında, devletten ziyade etnik, kabilesel ve/veya dinsel bağlılıklar mevcuttur ve iç çatışmalara sebebiyet veren asıl unsurlarda bunlardır(Efegil, 2012: 55). İç siyasette ve bağlılıklarda yaşanan bu kopukluklar, bölge ülkeleri adına iç savaşa ve çatışmalara sebebiyet vermesinin yanında, dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşıda savunmasız ve üzerinde oynanmaya müsait bir durumu da netice vermesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Kısacası ulus haline gelemeyen topluluklarda bugün yaşanılan dram çokta yabancı bir durum değildir.

Bölgesel ekonomik farklılıklarda hiç bir toplulukta olmadığı kadar açıktır. Bölgenin çoğunluğunu oluşturan Arap Ülkeleridir ve gelirleri de petrol odaklıdır. Aynı bölge içerisinde bulunan Türkiye gibi ülkeler ise petrol kaynaklarının azlığı veya yokluğundan dolayı, her ne kadar aynı bölgede olsalar bile bu yönüyle bağımlı hale gelmektedirler. Bölge ülkeleri kendi ülkeleri adına bir tehdit unsuru gördüğü durumlar adına da, bölgesel zenginlikten uzaklaşarak teknoloji ve askeri stratejiler gereği batı toplumları ile anlaşma yollarına ve ticaret ilişkilerine girerek, bölge adına ayrıştırmacı bir durumun da içerisine girebilmektedir. Günümüzde teknolojinin sözünün geçtiği Amerika ve Uzak Doğu Ülkeleride bu durumu rahatlıkla kullanabilmekte ve bölge ülkeleri adına söz sahibi konuma gelebilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye ve Arap Halkları arasında yaşanılan sorun, batı toplumları tarafından da sürekli canlı tutulmuş ve ayrıştırmaya yönelik siyasetlerini uygulamışlardır. Türk-Batı arası tarihi düşmanlıkları unutturup 20.yy' ın başındaki sorunu canlı tutan batı ve yerli yandaşları, bölgede barış ve huzur ortamını sürekli engellemeye çalışmaktadırlar(Aydın, 2013: 241). Bu durumda Bölge Ülkelerini birbirine düşürmek adına yeterli olabilmektedir.

Dünya geneline bakıldığında gözyaşının, savaşların, terörün, mültecilerin ve işgallerin merkezinde uzun zamandır hep Orta Doğu ülkeleri olmuştur ve olmayada devam etmektedir. Eski Batı Avrupa İmparatorlukları, Osmanlı İmparatorluğunun Orta Doğu'daki hakimiyetinin sona ermesiyle ortaya çıkan iştah açıcı parçaları üzerine mücadele etmişler, Birinci ve İkinci Dünya savaşından sonra bölge köklü bir biçimde dizayn edilmiştir (Erdoğan, 2014: 263). Masa başında yapılan ve hatları çizilen bu bölge, savaşların sonucunda hakim hale gelen ABD tarafından, çıkarları adına kullanılan bir parça haline geldiği görülmektedir. Üzerinde bu kadar etkili ve söz sahibi olduğu halde, terörün bu denli yükselişi ve bitirilememiş olmasının altında yatan sebeplerinde bu güçler olduğunu anlamak çok da zor olmasa gerek.

Orta Doğu denildiğinde akla terör örgütleri, iç savaşlar, mezhep ayrılıklarından kaynaklı karmaşalar ve ayrıştırmacı yapı, kan, şiddet, gözyaşı, islam adına terör v.b. bir sürü menfi durum ve bu duruma bakışları adına özellikle islam dinine karşı bir korku ve ötekileştirmeye matuf oluşturulan kamuoyu gelmektedir. Asıl konu edilmesi ve irdelenmesi gereken sorunda budur. Bu durumu anlamak için bölgede isminden sıkça söz ettiren ve eylemleriyle Orta Doğu ülkelerinin bir bütün gibi algılandığı örgütlere bakalım.

Orta Doğu'da tarihsel örgütlerin 19. yüzyılda Mısır'da başladığı kabul edilmektedir. Mısır'da emperyalizm ve sömürge düzenine karşı olan Hasan El-Benna, Seyyid Kutub gibi din adamlarının öncülüğünde başlatılan direniş hareketleri zamanla kurulan radikal örgütlerin bünyesine taşındı. El-Benna'nın

kurduğu **Müslüman Kardeşler Örgütü** diğer örgütlerin kurulmasında örnek rol

IŞİD TERÖR ÖRGÜTÜNÜN İLETİŞİM VE PROPAGANDA TEKNİKLERİ

*Prof.Dr.Dolunay ŞENOL

** ***Öğr.Gör.***Sezgin ERDEM

***Öğr.Gör.**Elif ERDEM

ÖZET

IŞİD, küreselleşen dünyanın en çok korku salan terör örgütlerinin başında gelmektedir. Örgütün sadece Ortadoğu coğrafyası ile sınırlı kalmayan eylemlerinin ve elemanlarının nasıl bu kadar geniş bir alana yayılabildiği sorusu son zamanlarda çokça sorulmaktadır. Bu sorunun en önemli cevaplarından birisinin IŞİD'in kullanmış olduğu iletişim araçları ve propaganda teknikleri olduğu yönünde yaygın kanaatler söz konusudur. Küreselleşen dünya, kitle iletişim ve ulaşım araçlarının kullanılması ile birlikte küçük bir köy haline gelmiştir. Bugünün dünyasında kitle iletişim araçlarını etkin olarak kullanabilenlerin etki alanları son derece genişleyebilmektedir. Biz de bu çalışmamızda IŞİD terör örgütünün kullanmış olduğu iletişim ve propaganda tekniklerini ortaya koymaya çalışarak, kendi yayın organlarından örneklerle propaganda ve iletişim teknolojilerine dikkat çekmeye çalıştık. Böylece örgütün etki alanını genişletirken kimleri hedef aldığını ve hangi teknikleri kullandıklarını ortaya koyulmuştur. Bu çalışmada IŞİD'e katılımların neden bu kadar arttığını sorgulayan ve bu artışın önüne nasıl geçilebileceği ile ilgili çalışmalar yapacak olanlara ışık tutmayı hedefledik. Böylece özellikle kitle iletişim araçlarını çok daha etkin olarak kullanabilen gençleri, bu terör örgütünün propaganda tekniklerine karşı uyarabilme ve bu yönde çözüm önerileri sunabilme şansının çok daha fazla artacağına inanıyoruz.

Anahtar Kelimeler: *Ortadoğu, IŞİD, İletişim Teknolojileri, Medya, Propaganda.*

COMMUNICATION AND PROPAGANDA TECHNIQUES OF ISIS TERRORIST ORGANIZATION

ABSTRACT

ISIS is one of the most fearsome terrorist organizations of globalized world. The question of how organizations' actions and elements not only limited with Middle East region can spread over a large area is asked recently a lot. There are common convictions about ISIS's media and propaganda techniques are

one of the most important responses of this question. Globalized world has become a small village with the use of mass communication and transportation. In today's world people who can use mass media effectively have extremely wide impression domain. On this study we will try to draw attention to propaganda and communication technologies with examples from their own publications by trying to demonstrate communication and propaganda techniques that have been used by ISIS terrorist organization. Thus we are planning to reveal which techniques they use and who targets while expanding the organization's domain. In this study, we aim to shed light on people who will make studies on why participation to ISIS has increased so much and how to prevent this increase. Thus, we believe that chance of warning youth using especially mass media much more efficiently against this terrorist organization's propaganda techniques and offer solutions in this direction much more increased.

Keywords: *Middle East, ISIS, Communication Technologies, Media, Propaganda.*

GİRİŞ

İletişim ihtiyacı ilk insanla başlamış ve toplumların karmaşık yapılara evrilmesi ile birlikte iletişim de bu değişimden etkilenmiştir. İlk zamanlarda yüz yüze olan iletişimin yerini günümüzde çok farklı iletişim türleri ve teknikleri almıştır. Bugün internetin yaygınlaşması ve teknolojide meydana gelen gelişmeler ile birlikte, yüz yüze iletişim eski önemini ve gücünü kaybetmeye başlamıştır. İnternet ortamındaki iletişim, çok farklı şekil ve alanlarda etkileşimin oluşmasına zemin hazırlamıştır. İletişimin gücü zamanla çok daha fazla anlaşılmaya başlanmış, bu sebep ile de medya dördüncü unsur olarak kabul edilmiş ve 'yumuşak güç' olarak adlandırılmıştır. Medya ve sanal alemin gücü fark edildiği için toplum mühendisliği adına farklı oluşumlar tarafından daha etkin olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Propaganda terimi Latince kökenli bir kelime olup yeni bir bitki üretmek için taze bitkinin filizlerini toprağa dikmesi anlamına gelmektedir (Brown J., 1992: 11). Domenach (2003: 17) propaganda kavramını; toplumun davranış ve görüşünü istenilen davranışı benimsemesini sağlamak amacıyla etkileme girişimi şeklinde tanımlamaktadır. Onaran (1984: 67)'a göre propagandanın üç ana amacı bulunmaktadır: Hedef kitlede istendik düşünce oluşturmak, mevcut

düşünce ya da eylemin varlığını artırmak ve mevcut düşünce ya da eylemleri değiştirmek.

İnternet ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeler neticesinde internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte 2000'li yılların başında internet ortamı propaganda aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Borins, 2011). Maliyetinin düşük olması, hedef kitleye ulaşımın çok kolay, hızlı ve aynı anda milyonlarca kişiye ulaşılabilmesinden dolayı her geçen gün medya ve internet daha fazla propaganda aracı olarak kullanılmaktadır.

Castells (2008) tarafından teknolojik paradigma olarak adlandırılan günümüz dünyası; siyaset, sosyal ve ekonomi gibi sosyal yaşamımızın her alanında köklü değişimlere neden olmuştur. Teknolojik paradigma, içinde bulunduğumuz toplumsal dünyayı derinden sarsmış, yeni ilişki kalıpları oluşturmuştur ve bu toplumun ağ toplumu olarak adlandırılmasına neden olmuştur. İlk ortaya çıktığında haberleşme ve bilgiye ulaşma aracı olarak kullanılan internet, zamanla bir sosyal iletişim aracı haline gelmiştir. Twitter'da günlük tweet sayısı yaklaşık 190 milyon olup Facebook'un 1 milyar 400 milyona yakın kullanıcısı bulunmaktadır. YouTube'da ayda ortalama 92 milyara yakın video görüntülenmektedir (http://www.statisticbrain.com).

Bu sosyal medya araçları Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketlerinin başlamasında ve bu hareketin dünyaya duyurulmasında ve meşruiyet kazanmasında birer propaganda aracı olarak kullanılmıştır (Szajkowski, 2011; Korkmaz, 2012). Yine Amerika'da başlayan, tüm dünyada sesini duyuran 'Wall Street'i İşgal Et' hareketi ve İspanya'da başlayan ve Avrupa'da etkisini gösteren 'Indignados' hareketlerinin sosyal medya üzerinden yayılmış (Shirky, 2011) olduğunu dikkatten kaçırmamak gerekir.

Medyanın diğer propaganda araçlarına nazaran maliyetinin son derece düşük olması, etki alanı olarak kısa süre içinde çok geniş kitlelere ulaşılabiliyor olması (Wolfsfeldvd, 2013: 3), içerik oluşumlarının son derece kolay olması, herhangi bir ön hazırlık yapmaksızın kitlelere erişimin mümkün olması, hedef kitlelere ulaşımının direk olarak seçilebilmesi, siyasal otoriteler tarafından kontrol ve denetiminin çok zor olması gibi pek çok nedenden dolayı medyanın propaganda aracı olarak seçilmesinin çok sayıda avantajları bulunmaktadır.

IŞİD Terör Örgütüne Kısa Bir Bakış

Arapça adı *'Ad-Davla Al-Islāmiyya fi al-'Irāq wa-sh-Shām'* olarak adlandırılan ve Türkçe kısaltmasıyla IŞİD (Irak Şam İslam Devleti) olarak bilinen 'İslam Devleti' (İD, IS) kurulduğu zamandan bu yana farklı isimler almıştır. Kuruluşunun ilk aşamasında *'Cemaat el-Tevhid vel-Cihat'* (Tevhid ve Cihat Örgütü) adıyla kurulmuş ve 2004 yılının Ekim'inde *'Tanzim Kaidat el-Cihat fi Bilad el-Rafidayn'* Türkçe karşılığıyla *"Irak el Kaide'si"* (Al Qaeda in Iraq (AQI)) adını kullanmıştır (Zelin, 2014). İdeolojisine yakın birkaç radikal İslami grup ile birleşerek *'Mücahidin Şûra Konseyi'* adıyla birleşmiş ve daha sonra 2006 Ekim ayında ismini *'Irak İslam Devleti'* (IİD) olarak belirlemiştir. Literatürde en çok kullanılan *'Irak ve Şam İslam Devleti'* (IŞİD) adını 8 Nisan 2013 tarihinde kullanmaya başlamıştır (Duman, 2013). IŞİD'in sözcüsü El-Adnani'nin 29 Haziran 2014 tarihinden Bağdadi'nin halifeliğini ilan etmesi ve adına hutbe okutması ile *'İslam Devleti'* (İD) (Islamic State (IS)) adını kullanmaya başlamıştır (Timeturk, 2014; Friedland, 2015; Lister, 2014; Holmes, 2014). Yabancı kaynaklarda ISIS (Islamic State of Iraq and Al-Sham), ISIL (Islamic State of Iraq and Levant) Irak ve Levant İslam Devleti (ILİD) (Ishaan, 2014), AQI (Al-Qaede of Iraq), IS (Islamic State), DAESH (Dawlat Al-Islamiyah f'al-Iraq Wa Belaad Al-Sham) isimleriyle kullanılmaktadır. Fakat literatürde IŞİD adı yaygın olarak kullanıldığından dolayı çalışmamızda bu ismi kullanmayı tercih ettik.

IŞİD dünya üzerindeki ses getiren eylemleri, söylemleri, infaz görüntüleri, Ortadoğu'daki dengeleri değiştirmesi ve bu değişimi çok hızlı bir şekilde yapmasıyla tüm dünyanın dikkatinin bu coğrafya ve özellikle IŞİD terör örgütü üzerinde toplanmasına neden olmuştur. Özellikle Batılı ülkeler tarafından terör örgütü olarak kabul edilen bu yapılanma; kendisini İslam Devleti (İD, IS) olarak adlandırmaktadır. Bu tanımlama ile birlikte IŞİD'in hakimiyeti altında olan topraklar yaklaşık 100 bin kilometre karelik geniş bir alan oluşturmakta ve bu topraklarda yaşayan 8-10 milyon civarında bir halk kesimi bulunmaktadır (Maggie, 2014). İlan ettiği devletin idamesine yönelik olarak halk desteğini almayı amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik olarak idari tedbirler almakta ve bürokratik anlamda yapılanmaktadır. Kontrol altına alınan bölgelerde öncelik olarak şeriatın hayatın her alanına uygulanması sağlanmakta ve halkın bu kurallara uyup uymadığı kontrol edilmektedir.

Bölgenin karışık yapısı, güvenli bölge olmayışı, araştırma yapma im-

kanlarının kısıtlı olması nedeniyle farklı rakamlar olmakla birlikte; IŞİD'e ait 20.000 ile 31.500 arasında örgüt mensubunun aktif olarak savaştığı bilgisi kaynaklarda belirtilmektedir (BBC, 2014; Karadsheh, Sciutto ve Smith-Spark, 2014; Lister, 2014). Bu örgüt elemanlarından 3.000 civarının 81 farklı ülkeden gelen yabancı militanlardan oluştuğu belirtilmektedir (Lister, 2014; Barrett, 2014). Batı ülkelerinden gelen militanlar daha çok ABD, Avrupa Birliği, Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda ülkelerinden katılmaktadır (Barrett, 2014). Bu coğrafyada savaşanların büyük bir kısmını yakın coğrafya ve İslam ülkeleri vatandaşları oluşturmaktadır (Carter, Maher ve Neumann, 2014).

Ortaya koyulan rakamlar açısından bakıldığında IŞİD'in örgüte eleman toplamakta çok etkin olduğu değerlendirilmektedir. Örgüt eleman kazanma stratejilerine bakıldığında ideoloji, ekonomik vaatler, halifelik, şehitlik gibi argümanları kullanmaktadır. Bu argümanlar üzerinden Müslümanların mağdur olduğu ve İslam'ın tek kurtuluşunun İslam Devleti adına cihat etmek olduğu propagandasını işlemektedir. Bu propagandasını da en etkili bir şekilde medya aracılığıyla tüm dünyaya duyurabilmektedir. Çalışmamızda örgütün bu alanda ciddi bir yapılanma içerisinde olduğu, medya sektöründe nasıl örgütlendiğini, medyada hangi yollarla propagandasını yaptığı ve ikna yöntemleri üzerine değerlendirme yapmayı amaçladık. Vakitlerinin birçoğunu internette geçiren ve IŞİD terör örgütünün de hedefteki yaş aralığında olan günümüz gençlerinin ne tür bir propagandaya maruz kalabileceklerini göstermek, bu alanda ileride yapılacak çalışmalara destek olmak çalışmamızın önemini artırmaktadır.

Propaganda ve İletişim Gücü

IŞİD terör örgütü küreselleşen dünyanın iletişim imkanlarını en etkin şekilde kullanan terör örgütlerinin başında gelmektedir. Örgütün komuta heyeti çoğunlukla Saddam rejiminin yıkılmasının ardından dağılan Irak ordusunun profesyonel askerlerinden oluşmaktadır. Bu da örgüte propaganda ve yapılanma açısından ciddi bir avantaj sağlamaktadır. Örgütün içerisinde orta düzeyde komutan seviyesinde yaklaşık 1.000 militan bulunmaktadır ve bunların aylık maaşları 300 ile 2000 dolar arasında değişmektedir (Friedland, 2015).

IŞİD bulunduğu bölgelerde devlet yapılanmasının yanında hücre yapılanmasına da giderek sivillere yönelik eylemler gerçekleştirmekte ve böylelikle mezhepsel çatışmayı sürekli canlı tutarak 'Sünnilerin gerçek koruyucusu old-

uğu' algısı yaratmayı amaçlamaktadır. Askeri hedeflere yapılan saldırılar da diğer bir eylem türüdür. Bu eylem türünde amaç askeri birliklerin moral motivasyonunu düşürmek, onlar üzerinde korku yaratmak ve askeri birliklerin kabiliyetlerini zayıflatmayı amaçlamaktadırlar (Lister, 2014). Üst düzey askeri komutanlar ve sivil bürokratlara yönelik suikast girişimleri bu eylem kategorisi içinde değerlendirilmektedir.

IŞİD internet başta olmak üzere teknolojik imkanları aktif olarak kullanmaktadır. Özellikle yabancı militanların örgüte katılımının sağlanması başta olmak üzere örgüte eleman kazandırılmasında internet ve sosyal medyanın büyük rol oynadığı kabul edilmektedir (BM Raporu, 2014). IŞİD'in kuruluş aşamasında bilgi ve iletişim teknolojisini anahtar unsur olarak kullanılmaya başlanmıştır. IŞİD'in medya kampanyalarında iki amaç söz konusudur (Kirdar, 2011): Birincisi dış medya kampanyası olup yapılan şiddet eylemleri medyada büyük yankı uyandırması sağlanarak eylemlerin şok edici etkisini artırmak amaçlanmaktadır. İkincisinde ise Amerika başta olmak üzere dünyada ve özellikle Irak'ta Müslümanlara yapılan zulümleri göstererek kendi profilini yükseltmek ve karşı tarafta bir kin uyandırmaya çalışılmaktadır. Bu yapılan propaganda ve oluşturulan kamuoyu, bölge halkı tarafından kabul görmüş ve IŞİD'in bu bölgede yayılabilmesinin zemini oluşmuştur.

IŞİD 2006 yılı Kasım ayında örgütün propagandasını yapmak maksadıyla hazırlanan broşür, poster, CD, DVD ve web sayfalarının oluşturulması için 'Al-Furkan Vakfı Medya Prodüksiyon'u kurmuştur (Roggio, 2007). Örgüt, 2013 Mart ayında medya çerçevesini genişletmeye başlamış ve "Al-I'tisaam Meyda Vakfı"nı kurmuştur. Özellikle ilahi ve ses konseptini zenginleştirmiştir (Zelin, 2013). Batılı hedef kitlelere İngilizce, Almanca, Rusça ve Fransızca yayınlar yapan malzemeler üretmek amacıyla 2014 yılında 'Al-Hayat Medya Merkezi'ni kurmuştur (Gertz, 2014). Böylece örgütün doğrudan hitap ettiği ve propagandasını yapabildiği hedef kitle çok daha hızlı ve etkin hale gelme fırsatını bulmuş oluyordu.

Aynı ideolojiden beslenen El-Nusra ve El-Kaide gibi terör örgütlerin aksine IŞİD medyayı sadece Ortadoğu Müslümanlarına hitaben değil, ideolojisini yaymak için tüm dünyaya hitap edecek şekilde kullanmaktadır. Diğer radikal dini gruplarda internette kullanım dili olarak Arapça ön plana çıkarken IŞİD hem farklı dilleri kullanmasıyla hem de internet sohbet odaları, yüksek çözünürlükte oluşturulmuş şiddet içeren video görüntüleri, sosyal medya, sözde

şehitlik görüntüleri ve cihat forumlarıyla bilişim alanında geniş bir yelpaze sunmaktadır (Kirdar, 2011). IŞİD'in ortaya çıkma aşamasında Felluce ve Ebu Garib hapishanelerinde yapılan işkence ve Irak'taki koalisyon güçlerine karşı şiddet kullanımına fetva veren görüntülerin medya ortamında yayılmasının sağlanmış olmasının etkisi çok büyük olmuştur. İnternet ve medyanın etkin bir şekilde kullanılması ve bu alanda başarılı olunması neticesinde yabancı savaşçıların örgüte katılımı hem kendi savaşçılarından hem de uluslararası bağışçılardan gelen bağışları arttırmıştır (Kirdar, 2011).

IŞİD, internet propagandasını Mayıs 2014'de kurduğu Al-Hayat Medya Merkezi aracılığıyla yürütmeye başlamıştır. Propaganda amaçlı oluşturulan internet sitesinde çeşitli dergiler ve videolar bulunmaktadır. İlk video 19 Haziran 2014 tarihinde yayınlanmıştır. Batıdan örgüte katılan savaşçıların örgüte katılım çağrılarını içeren cihat çağrısı videoları yüksek çözünürlüklü olarak ve farklı dillerde sitede sunulmaktadır. Al Hayat Medya tarafından online olarak basılan 'Dabiq' adlı dergi propaganda ve örgüte eleman kazanma amacıyla yayınlanmaktadır. Dergi adını Hz. Muhammed'in kafirlerle Müslümanlar arasında kıyamete yakın bir zamanda büyük bir savaşın geçeceği yer olarak bildirdiği Dabik'ten almıştır. Bu hadise göre kafirlerle Müslümanlar kıyamete yakın bir zamanda Dabik'te karşılaşacak ve kafirlerin yenilmesinin ardından kıyamet kopacaktır (Ryan, 2014). Başta İngilizce olmak üzere birçok farklı dilde yayınlanan dergi ilk olarak 2014 Temmuz ayında 'The Return of Khilafah' (Hilafetin Dönüşü) adıyla yayınlanmıştır.

Dabiq, kendisini tevhid sorunları, hakikati arama, hicret, cihat, topluluk konularına odaklanan ve periyodik olarak yayınlanan dergi olarak tanımlamaktadır (Dabiq, 2014). 2015 yılı Kasım (Hicri 1435 Sefer Ayı) ayında 12'nci sayısını yayımlamıştır. Bu sayının başlığı 'Teror' (Terör) olarak adlandırılmıştır. Bu sayıda, Paris'teki terör saldırısı, Beyrut'taki bombalama saldırısı ve Rus uçağının düşürülmesi ile ilgili yazılar bulunmaktadır. Kendi adlarına gerçekleştirilen terörist saldırılarını, Müslümanlara yapılmış zulümlere karşı bir cevap verme olarak adlandırmakta, bu uğurda savaşanları da mücahit olarak tanımlamaktadır. Bu savaşın Müslümanların onur mücadelesi olduğu iddia edilerek, terörist saldırılar meşrulaştırılmaktadır. Derginin içeriğinde, İslam Devleti'nde çekilen kısa videoların en popüler 10 tanesinden kesitler sunulmakta, cihatçılara tavsiyelerde bulunulmakta, dört kadınla evlenmenin meşruluğu savunulmakta, Arap coğrafyası, Amerika ve Avrupa siya-

setine ilişkin yazılar bulunmaktadır. Görsel materyallerle de zenginleştirilen derginin tasarımı profesyonel bir şekilde yapılmış olup kullanılan fotoğraflarla okuyucularda Batı karşıtlığı ve İslam Devletinin gün geçtikçe güçlendiği algısı oluşturulmaya çalışılmaktadır (Dabiq, 2015).

2015 yılı Haziran ayında 'Konstantiniyye' adıyla digital olarak basılan Türkçe dergi yayınlanmaya başlanmıştır (Hunter, 2015). Dergi Al Hayat Medya bünyesinde çıkarılmaktadır. Derginin ilk sayısında İstanbul'un gerçek manada fethedilmediği, asıl hedefin İstanbul'u fethetmek olduğu belirtilmektedir. Demokrasinin şirk koşan bir sistem olduğu ve bununla mücadele etmek gerektiği, Batının IŞİD toprakları üzerinde yaptığı saldırılara karşılık Beyaz Saray'ı havaya uçurduktan sonra Paris'i istediklerini belirtmektedirler. Ayrıca Fransa'daki Charlie Hebdo saldırısı sonrası Fransa'da İslami kitaplara olan ilginin arttığı, İslam Devleti'nin Beyci Rafinerisi'ni ele geçirdiği, Anbar'da bulunan aşiret liderlerinin halifeye biat ettiği, hilafet askerlerinin Teksas'ta silahlı saldırı gerçekleştirdiği başlıklı kısa haberler yer almaktadır (Konstantiniyye, 2015a). 2015 yılı Kasım (Hicri 1435 Sefer Ayı) ayında çıkan 4'üncü sayısında Türk Milli Eğitim sisteminin şeriata uygun olmadığı ve çocukların bu eğitimden geçmesinin dinen caiz olmadığı yönünde detaylı ve ikna etmeye yönelik bilgiler bulunmaktadır. Bunun yanında iki, üç ve dört eşle evlenmenin 'faziletlerinden', şehitliğin yüceltilerek şehit eşlerine yapılan tavsiyelerden, Irak ve Şam coğrafyasında kendi inançlarından olmayanlara ilişkin tehditkar mesajlara kadar pek çok bilgi bulunmaktadır. Yine bu sayıda 'Fransa'da yapılan Mübarek Paris Operasyonu' adlı yazıda, bu saldırı ile ilgili detaylı bilgilere yer verilmiştir (Konstantiniyye, 2015b).

Örgüt, yayınlanan 'Insigt into the Islamic State' adlı raporlarla, geniş kitlelere örgütün ideolojisinin propagandasını yapmaktadır. Bu yayınlarda, Batı'dan hangi yollarla IŞİD'e katılımın mümkün olabileceği ile ilgili senaryolara yer verilmektedir (Becker, 2014). Örgüt kullandığı kendine ait akıllı telefon uygulaması sayesinde kişisel bilgilerin iletişimini sağlamakta ve grup faaliyetlerini koordine ederek bu program aracılığıyla paylaşımlarda bulunmaktadır (Lister, 2014). Bunun yanı sıra örgütün El Beyan adlı Irak, Suriye ve Libya'da Arapça, Rusça ve İngilizce yayınlar yapan bir radyo şirketi de bulunmaktadır (The Daily Telegraph, 2015).

Örgüt interneti iletişim ve propaganda amaçlı aktif olarak kullanırken askerî operasyonlarda iletişimi sağlamak maksadıyla Irak Ordusundan ele

geçirdiği Amerikan yapımı telsizleri kullanmaktadır (Chandrasekaran, 2014) Ancak örgüt özellikle yabancı ülkelerdeki hücre yapılanmaları arasındaki iletişimi ise kuryeler aracılığıyla sağlamakta ve böylelikle gizliliği en üst seviyede sağlayabilmektedir (O'Neill, 2014).

IŞİD genel olarak interneti özelde ise gençlerin yoğun olarak bulunduğu sosyal medyayı aktif olarak kullanarak, İslam'la yeni tanışan, bilgi seviyesi yetersiz ve kimlik bunalımları yaşayan gençler üzerinde etkili olmayı hedeflemektedir. Bazı Müslüman devletler de örgütün Sünnilerin haklarını Şiilere ve Batı güçlerine karşı savunan kesim olarak IŞİD'i görmektedirler. Bu mücadeleyi bir hak hareketi ve olumlu bir direniş olarak değerlendirerek IŞİD'e katılımı dolaylı yollardan desteklemektedirler. Bazıları ise bölgedeki diğer unsurların güçlenmesindense kendi inancına yakın olarak gördüğü Selefi akıma mensup bu örgütün güçlenmesi için destek sağlamaktadır. Bir başka grup ise kendi çıkarlarını tehdit eder hale gelmedikçe IŞİD'e karşı tedbir geliştirmeyi planları arasına almayı düşünmemektedir (Bilge Adamlar Kurulu Raporu, 2015).

ABD'li sosyal medya uzmanı, IŞİD'in sosyal medya kullanımını 'Amerikan şirketlerinden bile daha sofistike' şeklinde ifade etmektedir. Örgüt düzenli olarak sosyal medyayı kullanarak propaganda yapmakta ve özellikle Twitter aracılığıyla hashtag kampanyaları organize etmekte, takipçilerine otomatik propaganda materyalleri gönderen yeni yazılımlar üretmektedir (Berger, 2014). IŞİD diğer cihadi gruplara göre sosyal medyaya daha çok önem vermekte ve sosyal medyada çok koordineli hareket etmektedir. (Sheera, 2014). 2014 Ağustos ayında Twitter yöneticileri IŞİD ile ilişkili olan hesaplardan bazılarını kapatmıştır. Fakat örgüt ertesi gün yeniden yeni hesaplarla Twitter'da aktif olmaya devam etmiştir. Örgüt daha sonra diğer Quitter, Friendica ve Diaspora gibi alternatif sosyal medya ağlarında örgütlenmeye devam etmiştir. Ancak Quitter ve Friendica IŞİD ile ilişkili hesapları sitelerinde barındırmamayı amaçlamaktadır (Friedman, 2014).

IŞİD'in farklı yöntemler kullanarak gerçekleştirdiği eylemlerin YouTube başta olmak üzere sosyal medya platformlarına servis edilmesinin altında karşı tarafın moralini bozmak ve korkutmak amaçlanmaktadır. IŞİD'in yürüttüğü bu savaşın bir ölüm-kalım savaşı olduğu ve 'kafirlerin' eline düşmektense ölmenin daha iyi olduğuna vurgu yapılmaktadır (Gürler ve Özdemir, 2014a). Bu da IŞİD'in, sosyal medya üzerinden bağlantı kuran kesim özellikle gençler üze-

rinde istendik yönde geri dönüşümler elde etmesinde etkili olmaktadır.

17 Mart 2014 tarihinde IŞİD'e ait Al-Furkan Medya tarafından yayımlanan ve yaklaşık bir saat süren 'Salil el-Sawarim I' adlı video 24 saat içinde 56.998 farklı YouTube hesabı tarafından izlenmiştir. Yayın tarihinden sonra ise Twitter'da 60 saat içerisinde 32,313 kez retweetlenmiş ve takip eden iki ay içerisinde ise 807,256 kez retweetlenmiştirir (Prucja ve Fisher, 2014). Yine VICE News muhabiri Medyan Dairieh'in IŞİD topraklarında yaşadığı üç haftayı anlatan belgesel 2014 yılında yayınlanmıştır. 42 dakikalık bu belgesel IŞİD'de yaşanan sosyal hayat adına en kapsamlı belgesel olarak nitelendirilmektedir. IŞİD'in basın görevlisinin Medyan Dairieh'e eşlik etmesi ile çekilen belgeselde IŞİD militanları ile yapılan görüşmeler, sınırda savaşan militanlara ilişkin görüntüler, halkın sosyal yaşamına ilişkin çarşıda halkla yapılan röportajlar, IŞİD militanlarının propaganda amaçlı akşam halka yönelik faaliyetleri, mahkemeler, devlet daireleri, tutuklularla yapılan röportajlar vb. bulunmaktadır (Vice News, 2014). Belgeselde, halkın ve militanların IŞİD'den memnun olduğuna sürekli olarak vurgu yapılmaktadır. Alkol bulundurmaktan tutuklu mahkumlar dahi *"IŞİD'den* çok *memnunuz. Alkol bulundurduğumdan çok pişmanım elhamdülillah burada namaza başladım."* (!) şeklinde ifadeler kullanmaktadırlar. Bu belgeselde bölge halkının yaşanılan sosyal hayattan çok memnun olduğu, burada kardeşlik unsurlarının ön planda olduğu vb. yönde algı oluşturulmaya çalışılarak IŞİD'in kendi propagandasını yaptığı dikkat çekmektedir.

IŞİD'in kullandığı en önemli argümanlardan bir tanesi de ölü cihatçıların cenneti kazandıkları propagandasıdır. Sosyal medyada sık sık ölmüş militanların -IŞİD selamı olarak adlandırılan- sağ işaret parmağını yukarı kaldırarak gülümseyen yüzleri ile mutlu fotoğrafları yayınlanmaktadır (Ruthven, 2015). Bu da insanların zihninde IŞİD algısını olumlu yönde etkilemeye yönelik önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

İnternetteki propaganda alanlarından bir tanesi de İslam aleyhine ciddi bir zulüm olduğu ve bunun tek savunucusunun ise IŞİD olduğudur. Bu propagandalarda Sırpların Yugoslavya'da, Rusların Çeçenistan'da ve Afganistan'da, Amerika'nın Afganistan ve Irak'ta, Esed Rejiminin Suriye'de yaptıklarını kullanılmaktadır. IŞİD'in bölgede yaşayan ve bir şekilde ABD rejimi tarafından şiddete maruz kalmış kişileri ajitasyon aracı olarak kullandığı görülmektedir. Örgütün dünyanın çeşitli yerlerinde inançlarından dolayı bir-

takım mağduriyetler yaşayan kişiler tarafından kabul görmesi, onların bu davranışlarının tekrarını ve bu düşünceye sempati duyanların da örgüte katılmalarını sağlamaktadır (Cengil ve Aydın, 2014).

IŞİD, kullandığı politik ve dini argümanlarla kendisini mutlak haklı, kendilerinden olmayanları din dışı ve haksız olarak nitelendirerek insanları kutuplaştırmıştır. Böylece bireyleri daha da radikalleştirmeyi amaçlamaktadır. Rasyonelleştirme sayesinde yaptığı eylemleri meşru göstermeye çalışmaktadır. Silahlı/silahsız tüm eylemleri İslâm ve mazlum Müslümanlar adına yaptığını iddia etmektedir (Cengil ve Aydın, 2014). Adolf Hitler'in, yaptığı her şeyi Alman ırkı için yaptığını ileri sürmesine (Tozar, 2014) benzer bir politika gütmektedirler.

Örgüt mensuplarını birlikte tutan etmenler arasında silah, toprak miktarı, para ve karizmatik liderin yanında örgüt mensuplarını motive eden diğer unsurların da dostluk, yeni arkadaşlar ve şartsız toplumsal kabul olduğu belirtilmektedir. Birey, grubun ideolojisini benimseyerek savaşmaya başlamaktayken, daha sonra onu motive edecek başka unsurlar ön plana çıkmaya başlamaktadır (Barrett, 2014). Böylece örgüte olan bağlılık ve devamlılık sağlanmış oluyor. Sosyal medyada paylaşılan vahşet görüntülerinin yanında IŞİD, yaşanılan toprakları insanların kardeşlik bağıyla bağlı olarak yaşadığı duygusal bir paylaşım ortamı olarak sunmaktadır (Ruthven, 2015). Böylelikle düşmana korku salma ve gücünü ispat etmenin yanında sempatizanlarına da davetkar bir üslup kullanmayı tercih etmektedir.

Örgütün insan kaynağına ilişkin bir başka unsur ise; Irak merkezi hükümetine bağlı askeri güçlerin yaşadığı dağılma, bir yandan örgütün ilerlemesini sağlarken bir yandan da yeni savaşçılar elde etmesine yol açmaktadır (Gürler ve Özdemir, 2014a). Ayrıca bölgenin uzun yıllar savaş ortamında olması, kayıpların fazla olması, şiddete maruz kalan bireylerin sayısının yüksek olması vb. etkenler bireylerin yeni bir gruba aidiyetini daha kolay hale getirmektedir. Böylece bu bireylerin kişilikleri grup içerisinde yeniden üretilerek şekillendirilmekte (Collins, 1970; Post, 1992: 31), hayatlarını anlamlı ve önemli hale getirmekte, böylece kazandıkları bu misyona kendilerini adamaları sağlanmaktadır (Tozar, 2001). Ait olduğu grup içerisinde kendi kimliğini kaybederek uyma davranışı ile grubun davranışına uyum gösteren bireyler için artık en acımasız eylemler dahi (kafa kesme gibi) normal kabul edilebilir hale gelebilmektedir (Brown R., 1967). Şehir meydanlarında kurallara uymayanlara

yönelik yapılan infazlarla, kontrol ettikleri bölgelerdeki halkı pasifize ederek korkutmayı amaçlamaktadırlar. Düşmanlarına karşı aşırı şiddet gösterileriyle korku propagandası yapmaktan (Friedland, 2015; Vice News, 2014) da çekinmemektedirler.

Sıradan bir insanı din adına terör eyleminde bulunmaya yönelten sosyolojik ve psikolojik süreçler ne olabilir? Bu süreçleri 'tutum' ve 'algı' kavramlarıyla açıklayabiliriz. Tutum davranıştan önce gelmekte ve hareketlere rehberlik eden bir yapı (Arkonaç, 1998: 169) ve bir bireyin herhangi bir objeye karşı düşünce, duygu ve davranışlarının oluşumunu sağlayan eğilim olarak tanımlanmaktadır (Usal ve Kuşluvan, 2000: 125). Tutumların meydana gelmesinde duygu, düşünce ve davranış en önemli etkenlerdir (İnceoğlu, 2000: 9). Örgüt elemanlarına tutum kazandırılabilmek için mutlak doğru ve gerçek bilginin örgütün yayın organlarından elde edilen bilgi olduğu empoze edilmektedir (Taşçı, 1987). Böylelikle örgüt mensupları, örgütün istediği çizgide tutumlara sahip olarak yetişmekte ve kendi ideolojilerini benimsettiği bireylere davranış boyutunda istedikleri eylemi yaptırabilmektedirler.

Duyu organlarından beyne ulaşan verilerin yorumlanması ve anlamlandırılması sürecine algı adı verilmektedir (Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, Benn, ve Hilgard, 1990: 156). Din, birey tarafından nasıl algılanıyorsa toplumsal hayatta da o şekilde yansıması olmaktadır (Bemholz, 2004; Juergensmeyer, 2000: 137; Sivan, 1988: 177; Testas, 2002: 162; Mayer, 2001: 363). IŞİD yaptığı propaganda ile bireylerin din algısı üzerinde oyunlar oynayarak onları istediği şekilde yönlendirmektedir. Bireyler üzerinde kendi ideolojisi çerçevesinden kurguladığı din algısını yerleştirerek din üzerinden bireyleri sömürmektedir. Din, toplum mühendisliğinde bir afyon ve propaganda aracı olarak kullanmaktadır.

Erich Fromm günümüz toplumlarının insanların kimlik, toplumsal kabul görme, sevgi ihtiyacı gibi temel ihtiyaçlarına cevap veremediğini ve bunun neticesinde de yalnızlaştığını ve yabancılaştığını belirtmektedir (Topses, 2003: 149). Ortaya çıkan bu yabancılaşma bireyde bir belirsizlik ve varoluşsal boşluklar meydana getirmektedir (Karacoşkun, 2002). Gittikçe sekülerleşen ve bireyselleşen dünyada bireyler, bu yabancılaşma ve varoluşsal boşluklarla mücadele edebilmek için bir arayış içine girebilmektedirler. Bireyler zaman zaman bu arayışlarına bir çözüm bulabilmek için IŞİD ve benzeri yeni dini oluşumlara katılmayı tercih edebilmektedirler. Bireylerin bu zaafını iyi değer-

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

DÜNDEN BUGÜNE ORTADOĞUDA KADIN

Doğan YILDIRIM [1]

Neşe TOĞRUL [2]

ÖZET

Kadınlar, toplumsal yapının gizli şekillendiricisi ve yönlendiricisi olarak kabul edilmektedirler. Bu çalışmada tarihi bir perspektifle, ilk insan yerleşmelerinden bugüne her zaman önemli bir yaşam bölgesi olmuş ve hep savaşlara sahne olmuş bir coğrafyada, Ortadoğu'da kadının durumu incelenecektir. İslam medeniyetinin hüküm sürdüğü topraklar olması nedeniyle İslam'la bağdaştırılan Ortadoğu'da kadın, bu topraklarda kurulmuş Türk İslam Devletleri içerisindeki toplumsal durumlarına göre değerlendirilmeye çalışılacaktır. "Hanım" kelimesinin kökeninin; Cengiz Han'ın eşi için, "Ben sizin Han'ınızım, bu da benim Han'ım" sözüyle dilimize yerleştiği varsayımı, aslında doğu toplumlarında kadına verilen değerin ne olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Ortaçağ Avrupası'nda içine şeytan girdiği düşüncesiyle insan yerine konmayan kadın ile cahiliye döneminde diri diri toprağa gömülen kız çocukları arasında sıkışan kadın algısı, İslamiyet ile birlikte erkeklere Allah'ın emaneti ve cennetin ayaklarının altına serildiği bir statüye yükselmiştir. Yine Osmanlı dönemine bakıldığında erkek çocuğuna mahdum, kız çocuğuna "kerime" denildiği görülmektedir. "Kerime" gözbebeği, çok kıymetli, kıymetli olduğu kadar lüzumlu ve lüzumlu olduğu kadar da en nazik bir uzvu temsil etmektedir. Bununla birlikte Osmanlı dönemine bakıldığında hukuki anlamda da kadına çok önemli haklar tanındığı görülmektedir. Kadına tanınan haklar ve kadının toplumsal yapıdaki konumunu ortaya koyan bazı tarihi belge ve vesikalara da çalışmamızda yer verilecektir. Bütün bu yaklaşımlara, kadına tanınan haklar ve verilen değerlere rağmen geleneksel toplumlardan kaynaklanan, örf ve adetlerin daha baskın olduğu ataerkil bir yapının egemen olduğu bu bölgede kadının durumu, her zaman istenilen düzeyde olmamıştır. Günümüz dünyasında yaşanan savaşlar en çok da kadınların hayatını temelden etkileyecek problemleri doğurmuştur. Arap baharıyla esen demokrasi rüzgârı yeni kurulan hükümetlerin politikaları ve oluşan yeni konjonktürle tekrar karamsar

1 Kırıkkale Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Doktora Öğrencisi, udogan08@yahoo.com, 0505 680 6316

2 Gaziantep Üniversitesi, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, nesetogrul@hotmail.com, 0531 991 8542

bir tabloya dönüşmüştür. Bütün bunlarla birlikte Suriye'deki savaş nedeniyle mülteci durumuna düşen Suriyeli kadınlar, Irak'taki savaş nedeniyle yurtlarından edilen Iraklı kadınlar, IŞİD mağduru Ezidi kadınlar, İran ve Suudi Arabistan'da çıkarılan hukuki düzenlemeler ile temel insan haklarından yoksun bırakılan kadınlar ve giderek büyüyen Şii-Sünni kavgası arasında kalan tüm Ortadoğu kadınlarının içinde bulundukları durumlar, vb. çeşitli istatistikî veriler ışığında bu çalışmada ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kadın, Ortadoğu, Ortadoğu da kadın, sosyo-kültürel yapı*

Abstract

From Past to Present Women in the Middle-East

Women are considered that they are undisclosed designer and leader of the social structure. In this study, we will analyze the conditions of women in the Middle East which has been the scene of lots of wars and an important living territory since the first human settlements by a historical perspective. The woman, in the Middle East that is associated with Islam due to its Islamic domination, will be evaluated according to her social conditions in Turkish-Islamic States. The word; 'Hanım' is quite notable for indicating the importance of women given in eastern communities that it is originated to Cenghis Khan and his compliment to his wife. On one side, the woman, in Medieval Europe, wasn't treated as a human, on the other side the woman, in Jahiliyya, was burned alive as a little girl. The perception of woman has risen to the status of "Heaven is just under the mothers' feet" by Islam. In the Ottoman Period, sons were called 'mahdum' and daughters were called 'kerime' which means valuable, gracious and dearest. Besides, women were given a lot of legal rights at that time. The rights of women will take place in this study with their docu-

ments and records. Despite all these dealings, giving rights and value to women, their condition hasn't always been up to the mark due to the patriarchal society and dominant customs and traditions. Today's wars cause problems that mostly affect women life. The blow of democracy, after the Arab Spring, has turned a pessimistic spirit again by the policies of new governments and conjuncture. In addition to these, the refugee Syrian women, the displaced Iraqi women, the Yazidi women- victims of ISIL, the Iranian and Saudi Arabian women who are deprived of human rights and the women who mixed up in Shi'ite – Sunnite affair in Middle East will be discussed in this study.

Key Words: *Woman, Middle East, Woman in Middle East, Socio-Cultural Structure*

Tarihi Kaynaklarda Ortadoğu Kadını

Bir toplumu tanımak ve değer yargılarını öğrenmek, öncelikle toplumun temel taşını oluşturan aileyi tanımakla mümkün olabilmektedir. Aileyi tanımak ise şüphesiz yuvanın inşa edicisi olan anne yani kadını tanımakla çok daha başarılı olacaktır. Zira her toplumda kadınlara kendi kültürel yapılarına ve değer yargılarına bağlı bir statü verilmektedir.

Ortadoğu, Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu ve binlerce yıldır onlarca kültüre ev sahipliği yapmış olan çok önemli bir coğrafyadır**.** Aynı coğrafyada aynı anda birden çok kültüre ev sahipliği yapmış ve yapmakta olan bir bölgede toplumların birbirlerinden bağımsız yaşamaları ve birbirlerinden etkilenmemeleri mümkün değildir. Bu nedenle bu coğrafyada yaşayan toplumlar geçmişten

getirdikleri gelenek ve göreneklerinden, inançlarının getirdiği değerlere kadar her alanda çok fazla paylaşımda bulunmuş, ortak sıkıntılarla olgunlaşarak adeta iç içe geçmiş, ortak ve zengin bir kültür oluşturmuşlardır.

Bu ortak kültürün oluşmasında ise şüphesiz en önemli rolü, bazen başka bir devletin yöneticisi ile evlenmek zorunda kalan, bazen bir cariye olarak bilmediği diyarlara götürülen, bazen siyasi ihtirasların tatmini için kullanılmak istenen, bazen eşleri savaşa gittiğinde sahipsiz kalıp tecavüzlere uğrayan veya yaşam mücadelesini tek başına vermek zorunda kalan, bazen de koca koca ülkelerin yönetiminde söz sahibi olan veya yaptırdıkları hayır kurumları ile adını günümüze kadar taşımayı başaran, yeri geldiğinde hakkını savunmak için mahkemelere başvurmaktan çekinmeyen ya da çalışma hayatında da en az erkekler kadar etkin ve yetkin olabilmiş ama her zaman toplumun ve yuvanın temel taşı olmuş kadınlar üstlenmiştir.

Ortadoğu'da hüküm sürmüş toplumların İslamiyet öncesi yaşantılarına bakıldığında kadınların oldukça farklı statülerde yer aldığı görülmektedir. Örneğin, cahiliye dönemi olarak tanımlanan dönemde Arap yarımadasında kız çocuklarının doğumundan dahi hoşlanılmaması, hatta diri diri toprağa gömülmeleri, köle pazarlarında satılan cariyelerin şehir şehir dolaştırılması gibi uygulamalar dikkat çekmektedir (Uysal;2014,5)**.** Ancak bu uygulamaların yanında Hz. Hatice gibi ticaretle uğraşan, zengin ve toplum içinde oldukça saygın, yine Ebu Süfyan'ın karısı Hind gibi otoriter ve etkili kadınların varlığı da dikkat çekmektedir.

Çok eşliliğin yaygın olduğu eski Arap toplumunda, erkek istediği kadar kadınla evlenebilmekte, dilediği kadar cariyeye sahip olabilmekte idi. Ancak İslamiyet'in yayılması ile birlikte kadınlar boşanma, miras, memurluk, şahitlik gibi haklar elde edebilmişti (Topaloğlu;1990,19-25).

Ortadoğu coğrafyasının sayıca az ancak siyasi varlık olarak çok önemli bir aktörü olan Yahudi toplumunda ise kadın, daha çok olumsuz karakteri temsil etmekteydi. Kadına karşı olan bu olumsuz tavrın arkasında ise, cennetten kovulan Hz. Âdem ile Havva'nın yasak meyveyi yemelerinde bütün suçun Hz. Havva'ya yüklenmesi düşüncesi yatmaktaydı. Bu suçun cezasını doğum sancısı ile ödediklerine inanılan kadınlar lohusalık ve regl dönemlerinde pis sayılmakta, dokundukları şeyleri de kirlettiklerine inanılmaktaydı (Aksoy;2010,153).

Ortadoğu toplumları içinde önemli bir kültürel değer olan eski Mısır'da ise, Firavunlar Dönemi'nde kadının Tanrı soyundan geldiğine inanılmaktaydı. Saltanat hakkı kadından çocuğuna geçtiği için, hanedan dışından Firavun olabilmek için, hanedandan bir kız

ile evlenme geleneği yaygındı. Eşleri ölen kraliçeler, dilerlerse hanedandan, asillerden veya halktan biri ile evlenip onu firavun yapabilirlerdi. Kraliçe Hatşepsut (Velikovsky'ye göre Sabâ Melikesi Belkıs'tır), eşi II. Tutmoses'in ölümünden sonra takma sakal ve erkek kıyafeti ile 22 yıl ülkeyi idare etmişti. (MÖ:1479-1457) Firavun'un saltanatı birlikte yürüttüğü eşi dışında, 3-4 eşi daha olurdu ve bunlar farklı saraylarda otururlardı (Tınaz;2016,1).

Çağdaşları içinde kadına bir takım haklar sağlayan uygarlıklardan birisi de Babiller idi. Kral Hammurabi'nin yaptığı yasalar içinde erkekler gibi kadınlara da mülk edinme, miras, boşanma gibi bazı haklar tanınmaktaydı ve ihlali durumunda da önemli cezalar öngörülmüştü (Aydın;2005,281).

Ortadoğu'ya hâkim olmuş topluluklardan birisi olan Türkler'de ise kadın, İslamiyet öncesi dönemde oldukça önemli bir yer tutmaktaydı. İslâm öncesi Türk toplumlarında kadın, erkeklerin yapmış olduğu her türlü faaliyete katılmaktaydı (İndirkaş;1994,8). Bu dönemde kadınlar ata biner, ok atar, kılıç kullanır ve gerektiğinde savaşlarda düşmanla bile çarpışırdı (Kaplan;1951,99). Devlet yönetiminde hatundan bağımsız iş yapılmaz, elçi kabul törenlerinde muhakkak Hatun da Hakanın yanında yer alırdı. Kanun niteliği taşıyan emirler Hatunun imzası olmadan yürürlüğe girmezdi. Yine çeşitli tören ve kutlamalara katılan Hatun, ifade edilen görüşleri dinler ve gerektiğinde kendi düşüncelerini dile getirebilirdi. Bununla beraber Hatun, savaş meclisinin de üyesiydi ve savaş taktikleri belirlenirken bizzat karar mekanizmasında yer alırdı. Hatunların kendilerine ait bir sarayı ve gelirleri vardı. Bu hatunlar içerisinde devlet siyasetine yön verenler, devlet başkanlığı yapanlar da bulunmaktaydı (Bıçak;2007).

İslamiyet'in kabulünden sonra ise kadının hak ve sorumluluklarını iki temel kaynak Kur'an'ı Kerim ve Hz. Muhammed'in hadisleri belirlemiştir. Dünyevi hayatı düzene koymayı amaçlayan İslâm hukuku, kadınların yaşantılarının sınırlarını da belirlemişti. İslami döneme geçiş ile birlikte Türk toplumlarında kadının yeri ve statüsü eskiye nazaran büyük bir değişiklik göstermemişti. Çünkü İslâm inancına göre temelde kadın-erkek arasında herhangi bir ayrım yoktu ve her ikisi de Allah'ın huzurunda eşitti (Kur'an;49/13). İslâmiyet'in

kadın ve erkeğe bu şekilde yaklaşmış olması, aynı zamanda Türkler'in bu yeni dine kolaylıkla uyum sağlamasında da etkili olmuştu (Korucuoğlu;1991,34).

Müslüman Türk toplumlarında kadın, önceden olduğu gibi, sosyal ve siyasi statüsünü devam ettirmiş ve mevcut konumunu korumuştu (Turan;1998,127). Bu dönemde kadın, yine devletin siyasi-idari faaliyetlerinde görev almış, elçi karşılamış ve gerektiğinde savaşlara katılarak kahramanca savaşmıştı (Sevinç;1987,35). Ancak kadının zayıf bir yaradılışa sahip olduğu ve yöneticilik vasfının kadına uygun bir vasıf olmadığı düşüncesinin Türk İslam Toplumunda zaman zaman yer aldığını görmek mümkündür (Köymen;1999,131).

Buraya kadar anlatılanlara bir de kadınların gözüyle bakmak gerekir elbette. Tarihte bölgede varlık göstermiş devletlerinin pek çoğunda var olan geleneklerden birisi de komşu devlet ya da beyliklerden kız alıp kız verme geleneğidir. Ancak bu alışverişlerde çoğunlukla devletlerin siyasi gelecekleri veya diplomatik ilişkileri ön planda tutulmuştur. Örneğin Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın Çaka Bey'in kızı ile yapmış olduğu evlilik tamamen diplomatik amaçlı yapılmış bir evlilik idi. İzmir ve çevresinde denizcilik faaliyetleri ile güç kazanmış olan Çaka Bey, bölgede etkili bir konuma gelmişti. Zamanla Bizans tahtına da göz diken Çaka Bey, I. Kılıç Arslan ile ilişkileri iyi tutmak amacıyla kızını ona vermeyi arzulamıştı. Bu güçlü Türk beyi ile akrabalık ilişkilerinin kendisine yarayacağını düşünen Kılıç Arslan da bu evliliğe sıcak bakmış ve Çaka Bey'in kızı ile evlenmişti (Turan;2002,97).

Diplomatik amaçla siyasi kazanımlar elde etmek için yapılan bu evlilikler bazen de muhatap devletlerin ilişkilerinin bozulmalarına yol açabiliyordu. Zira hanedan üyesi hatuna yapılan kötü bir muamele, o hatunun ailesine yapılmış bir hakaret olarak algılanabiliyor ve bu da iki devleti savaşa bile sürükleyebiliyordu. Bu duruma en çarpıcı örnek; Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıcarslan'ın, kızını verdiği Diyarbekir Artuklu Hükümdarı Kara Arslan'ın oğlu Nureddin Muhammed'in evliliğin üzerinden henüz kısa bir süre geçtikten sonra şarkıcı bir kadına gönül verip karısına kötü muamelelerde bulunmaya başlaması ve bu yüzden büyük bir diplomatik krizin yaşanması hadisesi gösterilebilir.(Turan; 2002, 212)

Ortadoğu Coğrafyası'nda yüzlerce yıl hüküm sürmüş Osmanlı Devleti'nde de benzer uygulamalar yaşanmıştır. Pek çok Osmanlı hükümdarı toprak-

larını ülkesine katmak istediği veya siyasi ilişkileri düzeltmek istediği beylik veya devletlerin hanedan üyeleriyle evlilik yoluyla akrabalık kurmuştur. Bazen de Osman Gazi'nin Anadolu'da oldukça etkin dini bir grup olan Ahilerin lideri Şeyh Edebali'nin kızı Malhun hatun ile evlenmesi örneğinde olduğu gibi toplum nazarında güvenilirlik ve saygınlık kazanma amaçlı evlilikler yapmışlardır. (Şimşirgil;2009,25)

Doğu toplumlarında hiç azımsanmayacak oranda olan hayırsever kadınlara da değinmeden geçmemek gerekir. Çünkü günümüze kadar ulaşmış ve hayırsever kadınlar tarafından inşa ettirilmiş şifahane, imarethane, bimarhane v.b. sayısız vakıf müessesesi hala varlığını korumaktadır. Halife Harun Reşid'in hanımı tarafından yapılan su kanalları, Kayseri'deki Gevher Nesibe Sultan Şifaiyesi, saraya Hristiyan bir gelin olarak gelip İslamiyet'i seçtikten sonra pek çok eser yaptıran Mahperi Hatun'un Kayseri'de ve Tokat'ta yaptırdığı camiler, medrese, hamam ve Hatun Hanı bunlara örnek olarak gösterilebilir (Turan;2002,403). Yine Osmanlılar dönemine ait II. Mustafa'nın Annesi Gülnuş Emetullah Sultan'ın Hac yolunda yaptırdığı çeşme ve sebiller veya Hafsa sultan tarafından Manisa'da yaptırılıp talebe okutulan vakfiye ve hastaların musiki ile tedavi edildiği şifahane, bunlardan yalnızca birkaçıdır.

Kölelik ve cariyeliğin oldukça yaygın olduğu bu topraklarda yüzlerce yıl süren bu gelenek nedeniyle kadınlar, köle pazarlarında şehir şehir dolaştırılmakta veya nüfuz sahibi insanların hediyesi olarak bir başkasına sunulmakta, doğduğu topraklardan belki de çok çok uzak coğrafyalarda yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmaktaydılar. Tabii ki bunlar arasında bir hükümdara haseki olup, hanedanın soyunu devam ettirme bahtiyarlığını yaşayan şanslı kadınlar olduğu gibi, ömür boyu hizmetkârlık yapmak zorunda olanlar veya rutubetli harem bölümünde zatürreye yakalanıp ömrünün baharında hayatını kaybeden kadınlar da azımsanmayacak sayıda idi. Ancak, burada vurgulanması gereken en önemli nokta bu kadınların kendi yaşam şartlarını kendilerinin seçme haklarına hiçbir zaman sahip olamamaları durumudur.

Tarihte tüm bunların dışında yaşanmış öyle bir örnek de vardır ki oğlunun siyasi ihtirasları uğruna toplum içinde küçük düşürülmüş, namus iftirasına uğramış olan bir kadının hikâyesidir bu;

Rivayete göre Selçuklu tahtını ele geçirmek isteyen Sâdeddin Köpek, nüfuzunu artırmak amacıyla her yola başvurmakta, Selçuklu ülkesinde ade-

ta terör estirmekteydi. Selçuklu tahtına oturabilmesi için hanedandan olması gereken Sâdeddin Köpek, maksadına ulaşmak için; Konya'nın zengin ve ileri gelenlerinden birinin kızı olan annesi Şehnaz Hatun'un, babası ile evlenmeden önce Selçuklu Sultanı ile gayrimeşru bir ilişkisi olduğunu ve sultandan

hamile kaldığı dedikodusunu yayarak kendisinin bu ilişkiden dünyaya geldiğini, dolayısıyla Selçuklu soyundan olduğunu ileri sürmüştür (Turan;2002,411). Böylece yine bir kadın bir erkeğin üstelik de kendi kanından canından olan oğlunun siyasi ihtirasları için kurban edilmişti.

Kadınların en büyük mağduriyetler yaşadığı dönemler savaş ve istila zamanları olmuştur. Özellikle de savaşların yüzyıllardır hiç bitmediği Ortadoğu'da kadınlar, savaş zamanlarında birçok kötülüğe maruz kalmış, tecavüzlere uğramış, işkence görmüş, geçim derdinden bunalmış, toprağını terk etmek zorunda kalmış veya esir alınarak köle pazarlarında satılmışlardı. Kimi zamanda, vatanını ve halkını kendi canından mukaddes bilip ülkesini korumak adına seve seve ölüme gitmişlerdir. Örneğin 17.yy Osmanlı'sında kocasını Bağdat seferine gönderdikten sonra korunmasız kaldığı için tecavüze uğrayıp hamile kalan Menkul Hatun konuyu mahkemeye taşıyarak kendisine tecavüz ederek hamile bırakan kişinin kaynı olduğunu ifade etmiş, köylülerden birinin suçlanmamasını istemişti (Amasya Şeriyye Sicili;23,26a). Yine aynı şekilde kocası aher diyara gidip de dönmediği için çocuklarını geçindirmekte zorlanan ve bu nedenle mahkemeye başvurarak nafaka talep eden Hanım hatun da kayıtlara geçen isimlerden birisi olarak gösterilmektedir (Amasya Şeriyye Sicili;2,11b).

Osmanlı kadınlarının haklarını savunma konusunda, batılıların iddia ettiği gibi çekimser davranmadıkları gerçeği burada vurgulanması gereken bir başka husustur. Çünkü Osmanlı mahkemelerinde tutulan şer'iyye sicilleri üzerinde yapılan çalışmalar, kadınların mahkemeye başvurma oranının hiç de azımsanmayacak rakamlarda olduğunu ve hemen hemen her konuda hiç çekinmeden mahkemeye başvurduklarını göstermektedir. Örneğin, Ayıntab (Antep) mahkemesine başvuran küçük gelin İne, henüz namzed olarak bulunduğu evde kayınpederinin cinsel tacizine uğradığını ve şikâyetçi olduğunu ifade etmişti. Her ne kadar şahitlerin ifadeleri üzerine haklı bulunmamışsa da dokuz ay sonra yeniden mahkemeye gelen İne ile kocası Tanrıvirdi boşanma talebinde bulunmuşlardı. (Pierce;2005,171)

Osmanlı toplumunda kadınlar yalnızca bu tür ağır konularda değil oldukça basit konularda da mahkemeye başvurabiliyorlardı. Örneğin daha önce kaybettiği kazanını, Abdülkadir adlı adamın evinde gören Selime Hatun da konuyu mahkemeye taşımaktan çekinmemişti (Amasya Şeriyye Sicili;1,44d). Bunların yanında Osmanlı mahkemeleri kadın kavgalarına da şahitlik etmiştir. Örneğin, Ayıntap şehrinde oturan Emine ile Fatma Hatunlar kavga ettikleri sırada birbirlerinin dişlerini kırmışlar, subaşı yardımcısı tarafından mahkemeye çıkarıldıklarında ise cezadan kurtulmak amacıyla, kavga ettiklerini ancak dişlerinin zaten çürük olduğu için düşüverdiğini söylemişlerdir (Ayıntab Şeriyye Sicili;2,27a).

Osmanlı kadınlarının sosyal ve ekonomik hayatta aktif olmaları ise şüphesiz çalışma hayatında daha fazla yer almaları ile gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Osmanlı kadınları tarımın yanı sıra halı, kilim, altın ve gümüş işleme, kumaş dokuma, iplik bükme vb. gibi dokuma endüstrisinin çeşitli kollarında kendi evlerinde çalışmışlardır.

Kadınların evlerde yaptıkları iplik eğirme işi gibi işler bir meslek değil, aile bütçesine *"ek gelir"* sağlamak amacıyla yapılan bir uğraştı. Bu konuda Donalt Quataert Diyarbakır'da evlerde oldukça yaygın olarak yapılan dokumacılıkla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: (Quataert;2013,70).

"Bütün Kürt kadınları, kışın *bezin yapıldığı yerli* ibrişimi eğirmekle uğraşırlar. Kırsal alanda yoksulluk o kadar büyüktür ki, çoğu zaman ibrişimin yapıldığı *pamu*ğu almaya güçleri yetmez. Bundan ötürü pek çok kadın pamuk toplamaya gider. Karşılığında sadece topladıkları pamuğun küçük bir kısmını alırlar. Böylece diyelim altı libre ham pamukla takas eder; sonra bu pamuğu da ibrişime dönüştürür. Onu da aynı oranda ham pamukla değiştirir; nihayet, belirli bir miktar ibrişim sahibi olur; kocası da ibrişimden bir şeyler dokur, aile için gerekli olanı kullanılır, geri kalanı satılır."

Genel bakış açısına göre bir meslek olarak kabul edilmese de dokumacılık bu dönemde Halep, Diyarbakır, Bağdat gibi yerlerde bütün bir yıl boyunca yaygın olarak süren bir iş ve kadınlar için de bir gelir kaynağıdır.

XIX. yüzyılın ortalarına kadar oldukça ilkel koşullarda kendi mekânlarında dokumacılık yapan kadınlar, Tanzimat ile birlikte atölye ve fabrika gibi işletmelerde çalışmaya başlamışlardı. Ancak başlangıçta kadınları ev

dışında çalışmaya yönlendirmek oldukça güç olmuştur. Örneğin, Lübnan'da yeni açılan bir fabrikanın işçi talebine aileler sıcak bakmamış, erkek işçilerle yakın çalışmayı gerektiren ve çalışmaya fazla elverişli olmayan bu işletmede kızlarının çalışmasını onaylamamışlardır. Bunun üzerine Lübnan'da kurulan dokuma fabrikasında çalışmak için Antep civarındandan Ermeni kızları getirtmişlerdi (Dulum;2006,77).

Başlangıçta dışarıda çalışma konusunda reaksiyon gösteren kadınlar zamanla, çalışma hayatında yaşadıkları zorluklar ve haksız uygulamalar karşısında da tepkisiz kalmamaya başlamışlar ve 19. yüzyıldan itibaren pek çok grevde ön saflarda yer almışlardır (Dulum;2006,98).

19. yüzyılda Ortadoğu'da Osmanlı-İran sınır bölgelerinde yaşayan Hıristiyan Azınlıklardan birisi olan Nasturiler'de ise kadın ve kızlar, toplumsal yapılanmada ikinci planda yer almaktaydı. Nasturiler arasında Erkek çocuğu doğan bir kişiye haber müjde ile verilirken, kız çocuğu olanların sevinci daha az olurdu. Bu nedenle eğitimsiz bırakılan kız çocukları 12- 14 yaş aralığında erken dönemlerde başlık parası karşılığında evlendirilirlerdi. Evlilik sonrası aileye yeni gelen kadın evdeki herkesten daha fazla çalışmak ve başta gelinlik yapmak olmak üzere ev halkının her dediğini itirazsız yerine getirmek zorunda idi. Örneğin, kocası ve kayınbabası yemek yerken ayakta beklemeli ve onlara hizmet ettikten sonra yemeğini tek başına ayrı yemeliydi. Nasturi toplumunda kadınlar ancak kayınvalide olduktan sonra ailedeki ilişkilere yön vermeye başlamaktadır. Buna rağmen 19. yüzyıl Nasturi kadınları kocalarından dayak yemekten ve erkeklerin gölgesinde kalmaktan kurtulamamışlardır (Dalyan;2009,37).

Ayrıca Nasturiler arasında çok eşlilik dinen yasak olduğu için bir Nasturi ikinci eşini ancak hanımı vefat ettiğinde alabilirdi (Dalyan;2009,44). Nasturilerde kocası ölen kadın, kaynı ile veya hanımı ölen Nasturi erkeği, baldızı ile evlenemezdi. Bu tür evlilikler yine dinen yasaklanmıştı (Bulut;2005,84).

Bölgenin önemli unsurlarından birisi olan ve yoğun olarak Suriye'de Lazkiye Türkiye'de ise Hatay ve çevresinde yaşayan Nusayri toplumunda ise kadın ve erkeğin birlikte ibadet etmesi, dini bilgilerin kadınlara öğretilmesi hatta kadınların kutsal kitaplara dokunmaları yasaklanmıştır (Aslan;2005,35). Özellikle kendilerince baskı dönemleri olarak kabul edilen Haçlı seferleri ve Yavuz Sultan Selim döneminden sonra içe kapanan Nusayriler, ibadetlerini gi-

zli yapmaya başlamışlar ve bu gizlilik sonucunda mezhep tamamen batın hale dönüştürülmüştür (Tavil;2000,263).

Din adamlarına göre dini öğrenme ağır bir yüktür ve kadınlar yaradılışları itibariyle daha güçsüzdürler. Bu yüzden bu mükellefiyeti kaldıramazlar. Nusayri olmayan birinin, bir kadını konuşturarak dini ifşa ettirmesi mümkün kabul edildiğinden, mezhep kadına öğretilmemiştir. Aynı zamanda kadının Nusayri olmayan bir erkekle evlenmesi durumunda mezhepten çıktığı kabul edildiğinden, evleneceği insana durumu ifşa edebileceği düşüncesi kadınlara dini bilgilerin verilmesini yasaklamıştır. Kadının adet görmesi, doğurgan olması da kadının mezhep dışında tutulmasına etki eden diğer bir faktördür. Nusayrilerde regl ve lohusalık dönemindeki kadının kirli olduğuna inanılmaktadır. Doğurganlığın getirdiği kanama ile kirlenen kadın dini öğrenmeden muaftır. Bu noktada evlenene kadar baba, evlendikten sonra da koca kadın için namaz kılmaktadır (Över;2011,16).

Kabul edilen diğer bir görüş ise; kadının, şeytanın günahlarından yaratıldığı düşüncesidir. Bu görüşe göre "Nusayriler, kadınların ruhlarının olmadığına inanarak şeytanların, insanların günahlarından; kadınların da şeytanların günahlarından yaratılmış olduklarına inanmaktadırlar. Bundan dolayı '…onların dini olmaz' diyerek kadınları dinden hariç tutmaktadırlar. Böylece kadınlar hor ve hakir görülmeye layık, mezhebin sırlarının açıklanamayacağı adi yaratıklar" olarak nitelendirilmektedir (Turan;2000,179).

Ortadoğu kadınının yaşadığı en büyük sıkıntı ve zorluklar ise şüphesiz ki Birinci Dünya Savaşı ile başlayıp hiç bitmeyen petrol savaşlarının yaşandığı ve bölgede istikrarın hemen hemen hiç sağlanamadığı, 20. yüzyıldan günümüze kadar uzanan süreçtedir. Savaşların hiç durmadığı bu süreçte en büyük mağduriyeti ise yine kadın ve çocuklar yaşamışlardır.

Ortadoğu Kadınları

Büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Ortadoğu kadınları, batı toplumlarınca yıllarca pasif, boyun eğen ve kaderci insanlar olarak kabul edilmişlerdir. Hatta 2002 – 2003 yıllarında Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan İnsani Gelişme Raporlarında bölgenin en önemli sorunlarından ve ilerlemenin önündeki engellerden birisi olarak da kadın haklarının ihlal edilmesi gösterilmiştir (Akt;Aktaş,Bora,2008,55). Ancak Arap Baharı ile birlikte

baskıcı rejimlere karşı ayaklanmaların yaşandığı bu coğrafyada kadınların protesto gösterilerinde en ön saflarda yer alarak, demokrasi, adalet ve siyasal haklar için mücadele etmeleri ile bu algı değişmeye başlamıştır (Aktaş;2012,33).

2010 yılında başlayan ve dalga dalga tüm Ortadoğu'ya yayılan Arap Baharı'ını meydana getiren toplumsal olaylarda, kadınların en ön saflarda yer almaları ve demokrasi, özgürlük gibi talepleri dile getirmeleri, dünyadaki Müslüman kadın algısını temelden değiştirecek bir noktaya gelmiştir. Bu bağlamda, sadece evinin kadını olan, en önemli fonksiyonu çocuk doğurmak olan, itaatkâr ve kapalı Müslüman kadın; artık internet kullanan, sosyal medyada iletişim kuran, yabancı dil bilen, ilerici ve devrimci bir kadın imgesine evrilmiştir (Aktaş;2012,33).

Müslüman kadının imajındaki bu algı değişikliği, müspet bir durum gibi gözükse de, Ertan'a göre dünyadaki örneklerine bakıldığında, kadınların demokratikleşme hareketlerinde aktif rol almalarının, izleyen dönemdeki siyasetin işleyişi ya da politikaların belirlenmesine olan etkisi çok sınırlıdır. Buna göre tarihte gözlemlenen İran devrimi ya da Doğu Avrupa'daki birçok demokratikleşme örneğinde, kadınlar olumsuz bir şekilde etkilenmiş ve edinilmiş haklarını da kaybetmişlerdir. Örneğin, Doğu Avrupa'daki demokratikleşme hareketi kadınların siyasetteki temsilini büyük oranlarda düşürmüş, kadın kotaları kaldırılmış, annelik, çocuk bakımı ve kürtaj gibi üremeyle ilgili haklarında da gerilemelere yol açmıştır (Ertan;2016,128).

Yine Ertan'a göre demokratikleşme hareketlerinin, kadın haklarının ve özgürlüklerinin kısıtlanmasıyla sonuçlanması, literatüre "erkek demokrasisi" teriminin girmesinde ilham kaynağı olmuştur. Arap Baharı sürecinde kadınların toplumsal hareketlerdeki yerini inceleyen birçok çalışma, kadının birçok ülkedeki toplumsal harekette aktif olarak yer almasına rağmen protestolar bittikten sonraki süreçte muhalifler ve rejim arasındaki müzakerelere dâhil edilmediğini ve siyasi haklarının sınırlandırıldığı ortaya koymaktadır (Ertan;2016,129).

Dünya Ekonomik Forumu'nun (WEF) 2006 yılında ilk defa yayınladığı Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi 150 civarındaki ülkeyi mercek altına alarak toplumsal cinsiyet eksenindeki eşitsizlikleri ve bu alandaki ilerlemelerini takip altına almayı amaçlamaktadır. Geçtiğimiz günlerde 2015 yılı için onuncu kez hazırlanan raporda ekonomi, eğitim, sağlık ve siyaset alanlarından göstergeler ile ekonomilerin kadın yetenekleri ne ölçüde değerlendirdikleri

ölçülürken, eşitsizliklerin ortaya çıkardığı riskler ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin ortaya koyduğu fırsatlar dünya kamuoyunun bilgilerine sunulmaktadır. Ayrıca endeks ülkeler arası kıyaslama olanağı sağlarken, bölgelere ve gelir gruplarına göre rol modeli ülkeleri de ortaya koymaktadır.

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi 155 ülkede sağlık, güçlendirme ve iş gücü piyasası alanlarındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine ışık tutan bir eşitsizlik endeksidir. Kadınların ve erkeklerin kazanımlarındaki eşitsizliklere bağlı potansiyel insani gelişme kaybını güçlendirme ve ekonomik statü olmak üzere iki boyutu ele alan endeks, kadın sağlığı gibi temel birtakım haklar konusunda kadınların ne kadar dezavantajlı olduklarını ülkeler bazında ortaya koymaktadır.

Dünya Ekonomik Forumu, Küresel Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksini hazırlarken dört temel kategoride inceleme yapmaktadır. Bunlar; ekonomik katılım ve fırsat eşitliği, eğitim durumu, sağlık ve yaşam mücadelesi ile siyasal güçlendirmedir. Bu ana kategoriler aşağıdaki gibi alt endekslere ayrılmak suretiyle değerlendirmeye tabi tutulmaktadır (weforum.org;2015).

1. Ekonomik Katılım ve Fırsat Eşitliği (*Economic Participation and Opportunity)*

- Kadın İşgücüne Katılım Oranı *(Female Labour Force Participation)*
- Benzer İş İçin Kadın ve Erkek Arasındaki Ücret Eşitliği *(Wage Equality Between Women and Men For Similar Work)*
- Kadın Tahmini Kazanılan Gelir *(Female Estimated Earned Income)*
- Kadın Üst Düzey Yetkili, Yönetici ve Milletvekili Oranı *(Female Legislators, Senior Officials and Managers)*
- Kadın Profesyonel ve Teknik Çalışan Oranı *(Female Professional and Technical Workers)*

2. Eğitim Durumu (*Educational Attainment)*

- Kadın Okuryazarlık Oranı *(Female Literacy Rate)*
- Kadınlarda İlköğretim ve Öncesi Okullaşma Oranı *(Female Net Primary Enrolment Rate)*
- Kadınlarda Ortaöğretimde Okullaşma Oranı *(Female Net Secondary Enrolment Rate)*
- Kadınlarda Yükseköğretimde Okullaşma Oranı *(Female Gross Tertiary Enrolment Ratio)*

3. Sağlık ve Yaşam Mücadelesi (*Health and Survival)*

- Doğumda cinsiyet Oranı *(Sex Ratio At Birth)*
- Kadın Sağlıklı Yaşam Beklentisi *(Female Healthy Life Expectancy)*

4. Siyasal Güçlendirme (*Political Empowerment)*

- Parlemantodaki Kadın Sandalye Oranı *(Females With Seats İn Parliament)*
- Kadın Bakan Oranı *(Females At Ministerial Level)*
- Son 50 yıldaki Kadın Devlet Başkanı Sayısı *(Number Of Years Of A Female Head Of State)*

İstatistiklerle Ortadoğu Ülkelerinde Kadın

Çalışmanın bu bölümünde, 19 Kasım 2015 tarihinde yayınlanan, Dünya Ekonomik Forumu Küresel Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği 2015 Yılı Endeksi, Ortadoğu ülkeleri özelinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Zira günümüz Ortadoğu'sundaki kadının toplumsal bünyede ne konumda olduğunu en iyi izah edecek analizler, toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksi yardımıyla yapılabilecektir. 2015 raporuna göre toplumsal cinsiyet eşitliğinde en önde gelen ülkeler sırasıyla İzlanda, Norveç, Finlandiya, İsveç, İrlanda, Ruanda, Filipinler, İsviçre, Slovenya ve Yeni Zelanda'dır. En son sırada ise Yemen, Pakistan ve Suriye gelmektedir. Raporda, şimdiye kadarki hesaplamalara göre küresel cinsiyet uçurumunun tamamen ortadan kalkabilmesi için 118 yıl geçmesi gerektiği ifade edilmektedir (weforum.org;2015).

Aşağıda Ortadoğu ülkeleri içerisinde hem nüfus hem de küresel ölçekteki etki alanı bakımından önde görünen İran, İsrail, Lübnan, Mısır, Suriye, Suu-

di Arabistan, Umman, Ürdün, Yemen ve Türkiye'den ibaret 10 ülke, toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksi istatistiklerine göre değerlendirilmek suretiyle, Ortadoğu kadınına ışık tutmaya çalışılacaktır.

İZLANDA 2006: 4. sıra - 2015: 1. sıra (0,881) 2006 2015	Dünya Sıralaması				

Ekonomik Katılım ve Fırsat Eşitliği		17	**5**			
İşgücüne Katılım Oranı		11	**10**	0,95	**82**	**87**
Benzer İş İçin Kdn-Erk Arası Ücret Eşitliği		43	**16**	0,77		
Tahmini Kazanılan Gelir ($)		11	**14**	0,89		
Üst Düzey Yetkili, Yönetici, M.vekili Oranı		42	**32**	0,59	**37**	**63**
Profesyonel ve Teknik Çalışan Oranı		1	**1**	1	**57**	**43**
Eğitim Durumu		50	**1**	1		
Kadın Okuryazarlık Oranı		1	**1**	1	**99**	**99**
İlköğretim ve Öncesi Okullaşma Oranı		87	**1**	1	**98**	**98**
Ortaöğretimde Okullaşma Oranı		1	**1**	1	**89**	**89**
Yükseköğretimde Okullaş-ma Oranı		1	**1**	1	**103**	**60**
Sağlık ve Yaşam Mücade-lesi		92	**105**	0,97		
Doğumda Cinsiyet Oranı		1	**1**	0,94		
Sağlıklı Yaşam Beklentisi		99	**118**	1,03	**73**	**71**
Siyasal Güçlendirme		4	**1**			
Kadın Parlamenter Oranı		10	**12**	0,7	**41**	**59**
Kadın Bakan Oranı		16	**9**	0,8	**44**	**56**
Son 50 Yıl İçindeki Dvlt. Başkanlığı Süresi		2	**4**	0,68	**20**	**30**
GSYH ($ Milyar)	**19,5**		**$**	**Nü-fus**	**330 Bin**	**Nü-fus**	

Tablo 1:The Global Gender Gap Report - Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu 2015 – İzlanda

Endeks Puanları: "0=en eşit olmayan, 1= en eşit olan"

İlk olarak Dünya geneli toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksi

sıralamasında 1. sırada yer alan İzlanda'ya ait istatistikleri vurgulamakta yarar görülmektedir. Zira kadına verilen değer bakımından en önde olan ülke ile Ortadoğu ülkelerini karşılaştırmak sağlıklı bir analizi mümkün kılacaktır. Endeksin yayınlandığı ilk yıl olan 2006'da dördüncü sırada yer alan İzlanda 2015 yılı itibariyle, 0,881 endeks değeri ile birinci sıraya yükselmiştir. Rapora göre, İzlanda'da bir kadının kazandığı 35 dolara karşılık, aynı işi yapan bir erkek 40 dolar kazanmaktadır. İşgücüne katılım ise kadınlarda yüzde 82, erkeklerde yüzde 87 oranındadır. İzlanda'nın kadın erkek eşitliği bakımından eğitim durumuna bakıldığında ise muazzam bir eşitlik görmek mümkündür. Kadınların okuryazarlık, ortaöğretim, okul öncesi ve ilköğretimde okullaşma oranlarında kadın ve erkekler eşit oranlara sahipken yükseköğretimdeki okullaşmada kadınlar erkeklerden çok daha fazla bir orana sahiptir.

Yine sağlıklı yaşam beklentisinde de kadınlar erkeklerden daha iyi durumdadır. Siyasi güçlendirme parametrelerinde de kadınların durumu oldukça dikkat çekici ölçüde öne çıkmaktadır. Buna göre parlamentodaki kadın oranı % 41, bakan oranı ise % 44'dür. Devlet başkanlığında son 50 yılın 20 yılında kadınlar yer almıştır.

İRAN **2006: 108. - 2015: 141.** **(0,580)**	**Dünya Sıralaması**				
	2006	**2015**			
Ekonomik Katılım ve Fırsat Eşitliği	113	**141**			
İşgücüne Katılım Oranı	97	**143**	0,23	**18**	**77**
Benzer İş İçin Kdn-Erk Arası Ücret Eşitliği		**98**	0,59		
Tahmini Kazanılan Gelir ($)	111	**142**	0,17		
Üst Düzey Yetkili, Yönetici, M.vekili Oranı	84	**106**	0,17	**15**	**85**

Profesyonel ve Teknik Çalışan Oranı			76	**108**	0,54	**35**	**65**
Eğitim Durumu			80	**106**			
Kadın Okuryazarlık Oranı			87	**110**	0,9	**83**	**91**
İlköğretim ve Öncesi Okullaşma Oranı			69	**109**	0,98	**96**	**98**
Ortaöğretimde Okullaşma Oranı			86	**106**	0,95	**79**	**84**
Yükseköğretimde Okullaşma Oranı			1	**101**	0,94	**56**	**60**
Sağlık ve Yaşam Mücadelesi			52	**99**			
Doğumda Cinsiyet Oranı			1	**1**	0,94		
Sağlıklı Yaşam Beklentisi			62	**108**	1,03	**65**	**63**
Siyasal Güçlendirme			109	**137**			
Kadın Parlamenter Oranı			107	**139**	0,03	**3**	**97**
Kadın Bakan Oranı			88	**114**	0,11	**10**	**90**
Son 50 Yıl İçindeki Dvlt. Başkanlığı Süresi			41	**64**	0	**0**	**50**
GSYH ($ Milyar)	**231**		**$**	**Nüfus**	**78,5 Milyon**		

Tablo 2:The Global Gender Gap Report - Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu 2015 – İran

Ortadoğu'nun siyasal anlamda etki alanı en geniş ve stratejik olarak da güçlü ülkelerinden birisi olan İran toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksine göre 145 ülke içerisinde 141. sırada yer almaktadır. 2006 yılında 108. sırada yer alırken geçen 10 yılda daha da gerilemiş ve 33 sıra birden kaybetmiştir. Ekonomik katılım ve fırsat eşitliğinde de aynı sırada yer alan İran'da kadınların işgücüne katılım oranı % 18 iken erkeklerin % 77'dir. Yine kadınların 4,7 dolar kazandıkları bir işte erkekler beş katından fazla, 27,7 dolar kazanmaktadırlar. İran'da üst düzey yöneticilik pozisyonlarındaki kadın oranı % 15, profesyonel ve teknik işlerde ise % 35 civarındadır.

Eğitim durumuna bakıldığında ise kadınlarda okuryazarlık oranı % 83

ile erkeklerin gerisinde kalmıştır. Ancak okullaşma oranlarında rakamlar daha yüksektir. Okul öncesi ve ilköğretimde % 96, ortaöğretimde % 79 ve yükseköğretimde % 56 oranları dikkat çekmektedir. İran'da kadınların sağlıklı yaşam beklentisi erkeklerden daha fazladır. Erkekler ortalama 63 yaşa kadar yaşarken kadınlarda bu rakam 65'e kadar çıkmaktadır. Siyasi arenada temsile bakıldığında ise İran'da parlamentodaki kadın temsil oranı % 3 iken bakanlık düzeyinde bu oran % 10 olarak gerçekleşmektedir. Son 50 yıllık başkanlık dönemlerinde ise hiçbir kadına yer verilmemiştir.

İSRAİL 2006: 35. - 2015: 53. (0,712)	**Dünya Sıralaması**				
2006					
2015					
Ekonomik Katılım ve Fırsat Eşitliği	46	**71**			
İşgücüne Katılım Oranı	15	**36**	0,88	**67**	**76**
Benzer İş İçin Kdn-Erk Arası Ücret Eşitliği	87	**117**	0,54		
Tahmini Kazanılan Gelir ($)	53	**80**	0,6		
Üst Düzey Yetkili, Yönetici, M.vekili Oranı	42	**58**	0,48	**33**	**67**
Profesyonel ve Teknik Çalışan Oranı	1	**1**	1	**56**	**44**
Eğitim Durumu	36	**51**			
Kadın Okuryazarlık Oranı	60	**79**	0,98	**97**	**99**
İlköğretim ve Öncesi Okullaşma Oranı	1	**1**	1	**97**	**96**
Ortaöğretimde Okullaşma Oranı	1	**1**	1	**100**	**97**
Yükseköğretimde Okullaşma Oranı	1	**1**	1	**76**	**57**
Sağlık ve Yaşam Mücadelesi	83	**69**			
Doğumda Cinsiyet Oranı	1	**1**	0,94		

Sağlıklı Yaşam Beklentisi			90	**87**	1,04	**74**	**71**
Siyasal Güçlendirme			36	**54**			
Kadın Parlamenter Oranı			61	**59**	0,32	**24**	**76**
Kadın Bakan Oranı			39	**74**	0,22	**18**	**82**
Son 50 Yıl İçindeki Dvlt. Başkanlığı Süresi			13	**22**	0,12	**5**	**45**
GSYH ($ Milyar)	**201,5**		**$**	**Nü-fus**	**8,2 Mi-ly-on**	**Nü-fus**	

Tablo 3:The Global Gender Gap Report - Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu 2015 – İsrail

Etnik köken ve din farklılığından dolayı bulunduğu coğrafyayla doku uyuşmazlığı yaşayan İsrail Devleti, toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında da diğer Ortadoğu ülkelerinden farklı bir boyutta kendine yer bulmaktadır. Buna göre İsrail 0,712 puanlık toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeks değeri ile 53. sırada yer almaktadır. 2006'daki sırasından 18 basamak aşağı düşen İsrail'de kadınların işgücüne katılım oranı % 67, erkeklerin ise % 76'dır. Kadınların kazandığı her 24 dolara karşılık erkekler 40 dolar kazanmaktadır. Üst düzey

görevlerde ise kadınların oranı % 33'de kalmıştır. Profesyonel ve teknik işlerde ise kadınların oranı % 56 ile erkeklerden daha fazladır.

İsrail'de kadınların eğitim durumlarına bakıldığında ise neredeyse % 100'e yakın bir eşitlik söz konusudur. Eşitliğin yanı sıra okullaşma oranlarının da % 100'e yakın olması, gelişmişlik kriteri açısından da çok önemli bir artı olarak göze çarpmaktadır. Kadınların, orta ve yükseköğretimde erkeklerden çok daha yüksek bir okullaşma oranına sahip olduğu ülkede sağlıklı yaşam beklentisi yönüyle de kadınların yaşam süresi (74) erkeklerden (71) daha uzundur.Siyasal temsil açısından bakıldığında, İsrail parlamentosundaki kadınların oranı % 24, bakanların oranı ise % 18'dir. Son 50 yılın başkanlık sürelerine bakıldığında ise sadece 5 yılda kadınların söz sahibi oldukları görülmektedir.

İsrail Devleti kurulduğundan beri kadınlarla erkeklerin eşitlik içerisinde olduğu bir ülke olarak görülmekle birlikte, bu görüş dini kurallar ve geleneklerden dolayı zedelenmektedir. Dini kurallar ve gelenekler kadını dezavantajlı duruma getirmektedir. İsrail'de evli çiftlerin çocuk sahibi olmak istememe gibi bir seçenekleri bulunmamaktadır. Aile başına düşen ortalama çocuk sayısı

3,7'dir. Evlilikle birlikte taraflar Museviliğin sürdürülmesi için taahhütte bulunmuş olmaktadırlar. İstedikleri halde çocuk sahibi olamayan çiftler ayıplanmamaktadırlar ancak anne-baba olmayı istememek ve bunun için korunmak günah olarak kabul edilmektedir. *İsrail'de kadınlar için farklı bir durum ise askere alınma durumlarıdır. İsrail'de kadınların % 32'si düzenli olarak orduya katılmakta ve 2 yıl askerlik yapmaktadırlar* (Küçük;2008,115).

LÜBNAN 2010: 116. - 2015: 138. (0,598)	**Dünya Sıralaması**				
	2010	**2015**			
Ekonomik Katılım ve Fırsat Eşitliği	124	**136**			
İşgücüne Katılım Oranı	128	**138**	0,34	**26**	**76**
Benzer İş İçin Kdn-Erk Arası Ücret Eşitliği	74	**91**	0,61		
Tahmini Kazanılan Gelir ($)	127	**138**	0,25		
Üst Düzey Yetkili, Yönetici, M.vekili Oranı	115	**119**	0,09	**8**	**92**
Profesyonel ve Teknik Çalışan Oranı	69	**77**	0,93	**48**	**52**
Eğitim Durumu	91	**104**			
Kadın Okuryazarlık Oranı	96	**94**	0,96	**92**	**96**
İlköğretim ve Öncesi Okullaşma Oranı	100	**127**	0,94	**90**	**97**
Ortaöğretimde Okullaşma Oranı	1	**1**	1	**68**	**67**
Yükseköğretimde Okullaşma Oranı	1	**1**	1	**50**	**46**
Sağlık ve Yaşam Mücadelesi	1	**103**	0,97		
Doğumda Cinsiyet Oranı	1	**1**	0,94		
Sağlıklı Yaşam Beklentisi	1	**114**	1,03	**71**	**69**
Siyasal Güçlendirme	127	**143**			
Kadın Parlamenter Oranı	124	**137**	0,03	**3**	**97**

Kadın Bakan Oranı			104	**137**	0,05	**4**	**96**
Son 50 Yıl İçindeki Dvlt. Başkanlığı Süresi			44	**64**	0	**0**	**50**
GSYH ($ Milyar)	**33**		**$**	**Nüfus**	**4,5 Milyon**		

Tablo 4:The Global Gender Gap Report - Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu 2015 – Lübnan

2010 yılına kadarki raporlarda kendisine yer verilmeyen Lübnan, o yıl toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksinde 116. sıradayken 2015 yılında 138. sıraya gerilemiştir. 4,5 milyon nüfusa sahip Lübnan'da kadınların işgücüne katılımı ancak % 26 seviyesinde gerçekleşmektedir. Yine kadınların 7 dolar kazandıkları bir işte erkekler yaklaşık dört katı bir oranla 27,7 dolar kazanmaktadır. Üst düzey görevlerde bulunan kadın oranı ise Lübnan'da % 8 oranı ile oldukça düşüktür. Uzmanlık gerektiren teknik işlerde bu oran oldukça yükselmiş ve % 48'lere çıkmıştır.

Lübnan'daki eğitim durumu incelendiğinde okuryazarlığın kadınlarda % 92 ile ideale yakın olduğu görülmektedir. Okul öncesi ve ilköğretimde kadınların okullaşma oranı % 90 iken ileri düzey eğitim basamaklarında bu oran giderek düşmektedir. Buna göre kadınların ortaöğretimdeki okullaşma oranları % 68, yükseköğretimde ise % 50 seviyesindedir. Kadın okullaşma oranlarına paralel olarak erkek okullaşma oranlarının da düştüğü Lübnan'da orta ve yükseköğretim düzeylerinde kadınların oranı erkeklerden az da olsa daha fazladır. Ancak yukarıda da değinildiği üzere bu durum işgücüne katılım oranlarına yansımamaktadır.

Lübnan'da siyasi temsil bağlamında kadınların parlamentodaki temsil oranı %3, bakanlık düzeyinde ise % 4 oranındadır. Devlet başkanlığı düzeyinde ise son 50 yılda kadınlara hiç yer verilmemiştir.

MISIR **2006: 109. - 2015: 136.** **(0,599)** **2006** **2015**	**Dünya Sıralaması**			

Ekonomik Katılım ve Fırsat Eşitliği	108	**135**				
İşgücüne Katılım Oranı	114	**139**	0,33	**26**	**79**	
Benzer İş İçin Kdn-Erk Arası Ücret Eşitliği	21	**24**	0,75			
Tahmini Kazanılan Gelir ($)	113	**133**	0,3			
Üst Düzey Yetkili, Yönetici, M.vekili Oranı	90	**121**	0,08	**7**	**93**	
Profesyonel ve Teknik Çalışan Oranı	80	**104**	0,55	**36**	**64**	
Eğitim Durumu	90	**115**				
Kadın Okuryazarlık Oranı	103	**123**	0,8	**65**	**82**	
İlköğretim ve Öncesi Okullaşma Oranı	90	**117**	0,97	**96**	**98**	
Ortaöğretimde Okullaşma Oranı	85	**86**	1	**85**	**86**	
Yükseköğretimde Okullaşma Oranı		**108**	0,89	**31**	**35**	
Sağlık ve Yaşam Mücadelesi	66	**97**				
Doğumda Cinsiyet Oranı	1	**1**	0,94			
Sağlıklı Yaşam Beklentisi	78	**106**	1,03	**63**	**61**	
Siyasal Güçlendirme	111	**136**				
Kadın Parlamenter Oranı						
Kadın Bakan Oranı	92	**101**	0,13	**12**	**88**	
Son 50 Yıl İçindeki Dvlt. Başkanlığı Süresi	41	**64**	0	**0**	**50**	
GSYH ($ Milyar)	**131,4**		**$**	**Nüfus**	**83,4 Milyon**	

Tablo 5:The Global Gender Gap Report - Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu 2015 – Mısır

Arap baharının sembolü olan ülkelerden birisi olmasıyla dikkatleri üzerine çeken Mısır, toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksinde 2006 yılındaki 109. sırasından 27 basamak aşağı düşerek 136 sıraya gerilemiştir. Adeviye meydanındaki gösterilerde en ön saflarda yer alarak Dünya'daki Müslüman kadın imajında devrim niteliğinde değişiklikler yapan Mısırlı kadınların

işgücüne katılım oranlarına bakıldığında pek de istedikleri kazanımları elde etmiş olmadıkları görülmektedir. Buna göre Mısır'da kadınların ancak % 26'sı işgücüne katılabilmektedir. Erkeklerde ise bu oran % 79 seviyesindedir. Kazanılan tahmini gelire bakıldığında da kadın ve erkekler arasında bir uçurumdan söz etmek mümkündür. Mısır'da kadınların kazandığı her 5,2 dolara karşı erkekler 17,3 dolar kazanmaktadır. Üst düzey görevlerde de kadınlara ait oran % 7 ile çok düşük bir orandadır.

Mısırdaki eğitim durumuna bakıldığında da düşük yüzdeler dikkat çekmektedir. Kadınlardaki okuryazar oranının % 65 olması, benzer Ortadoğu ülkelerinin bile birçoğundan daha düşük bir oran olarak karşımıza çıkmaktadır. Okullaşma oranlarında ise erkeklere paralel bir yüzde değeri gerçekleşse de ilerleyen yaşlardaki okullaşma oranları oldukça düşük bir seviyede gerçekleşmektedir.

Siyasi temsil noktasında da Mısır parlamentosundaki kadın oranı hem 2006 hem de 2015 yıllarında belirtilmezken, bakanlık düzeyindeki kadın temsil oranı % 12 olarak gerçekleşmiştir. Ülkede son 50 yıl içerisinde başkanlık düzeyinde kadın bulunmamıştır.

Mısır'da Müslüman Kardeşlerin kurduğu Hürriyet ve Özgürlük Partisi'nin % 47 oranında oy alarak iktidara gelmesi beraberinde kadın haklarının ne olacağı ile ilgili önemli soruları da gündeme getirmiştir. Zira partinin adı hürriyet ve özgürlük olsa bile siyasal İslam akımını temsil eden bir gelenekten gelen yeni iktidar kadın haklarının daha da kısıtlandığı iddialarını gündeme getirmiştir. Aslına bakılırsa Mısır bağımsızlığına kavuştuktan sonra1956 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmış ve Mısır 1957'de kadınların parlamentoya girdiği ilk Arap ülkesi olmuştur (Aktaş;2012,36).

Cemal Nasır döneminde kız çocuklarının okutulması ve kadınların sosyal, kültürel ve ekonomik yaşama katılmaları teşvik edilmiştir. Enver Sedat döneminde ise Sedat'ın eşi Cihan Sedat'ın da teşvikleri ile kadın hakları konusunda önemli ilerlemeler sağlanmış ve kadınlar birçok Arap ülkesine göre önemli haklar elde etmişlerdir. Ancak Arap Baharı ile devrilen Hüsnü Mübarek döneminde kadın haklarının gelişiminde de bir durgunluk dönemine girilmiş ve önemli ihlaller söz konusu olmuştur. Kadınların çalışma hayatında erkeklerin beşte birini oluşturduğu bu dönemde, birçoğu kadınlar tarafından yürütülen 3000 civarında grev meydana gelmiş ve kadınlar Mübarek rejimini deviren

gösterilerin en önemli aktörleri olmuşlardır. Kitleler halinde gösterilerde yer alarak hak ve demokrasi talebinde bulunan kadınlar, ordunun göstericilere karşı kullandığı şiddeti protesto etmek içinde yürüyerek mücadelenin sürekliliğini sağlamışlardır (Aktaş;2012,37).

Mısır, Birleşmiş Milletler tarafından 1979'da kabul edilen "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi"ni (CEDAW)1981 yılında "İslam hukukuyla çatışma" konusunda çekinceler koyarak onaylamıştır. "Bu sözleşme kadının insan haklarına saygı gösterilmesini ve bunlara riayet edilmesini gerektiren ve talep eden uluslararası yasal bir belgedir. Kadınların maruz kaldığı ayrımcılığın her türlü biçiminden söz eden sözleşme, kadın-erkek eşitsizliğinin toplumsal nedenlerinin de dikkate alınması gereğini içermesi bakımından kadın-erkek eşitliğini öngören önceki genel nitelikli sözleşmelerden daha ilerici bir tutum sergilemektedir. Bu yönüyle kadınların karşılaştıkları ayrımcılığın özel niteliğine ve farklılığına cevap verebilmektedir (Akt:Aktaş,Cook;1994,36).

SURİYE **2007: 103. - 2015: 143.** **(0,568)** **2007** **2015**	**Dünya Sıralaması**				
Ekonomik Katılım ve Fırsat Eşitliği	104	**144**			
İşgücüne Katılım Oranı	113	**145**	0,19	**14**	**76**
Benzer İş İçin Kdn-Erk Arası Ücret Eşitliği	66				
Tahmini Kazanılan Gelir ($)	110				
Üst Düzey Yetkili, Yönetici, M.vekili Oranı		**117**	0,1	**9**	**91**
Profesyonel ve Teknik Çalışan Oranı	78	**100**	0,65	**39**	**61**
Eğitim Durumu	99	**103**			
Kadın Okuryazarlık Oranı	94	**112**	0,88	**81**	**92**

İlköğretim ve Öncesi Okullaşma Oranı	110	**112**	0,98	**61**	**62**
Ortaöğretimde Okullaşma Oranı	98	**91**	0,99	**44**	**44**
Yükseköğretimde Okullaşma Oranı		**1**	1	**31**	**31**
Sağlık ve Yaşam Mücadelesi	63	**102**	0,97		
Doğumda Cinsiyet Oranı	87	**99**	0,94		
Sağlıklı Yaşam Beklentisi	73	**110**	1,03	**67**	**65**
Siyasal Güçlendirme	100	**130**			
Kadın Parlamenter Oranı	78	**112**	0,14	**12**	**88**
Kadın Bakan Oranı	99	**130**	0,06	**6**	**94**
Son 50 Yıl İçindeki Dvlt. Başkanlığı Süresi	42	**64**	0	**0**	**50**
GSYH ($ Milyar)	**32**		**$ 4800**	**Nüfus**	**23,3 Milyon**		

Tablo 6:The Global Gender Gap Report - Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu 2015 – Suriye

1946 yılında Fransa'dan özgürlüğünü kazanarak kurulan, 1970 yılında Hafız Esad'ın bir darbe yaparak iktidara geldiği ve 30 yıl boyunca ülkenin başkanı olarak kaldığı Suriye'de iktidara 2000 yılında Hafız Esad'ın oğlu Beşar Esad geçmiştir. Beşar Esat ilk yıllarında siyasi tutukluların bir kısmının salınmasını sağlamış ve ülkenin ilk bağımsız gazetesi "Damaskus İlkbaharı"nın yayınlanmasına izin vermiştir. Fakat kısa bir süre içerisinde gazete kapatılmış ve oğul Esad da babasının baskıcı yöntemleri ile ülkeyi yönetmeye devam etmiştir (Ertan;2016, 137).

Arap Baharı protestoları Suriye'de 2011 yılında başlamış, hükümetin sert bir şekilde protestocuların üzerine ateş açmasıyla tüm Suriye'ye yayılmıştır. Devlet başkanı Beşar Esad'ın istifa etmesini ve daha fazla özgürlük elde etmek isteyen protestocular, öncelikle kendilerini savunmak için silahlanmışlar daha sonra ise terörist ve silahlı çetelerin de dâhil olmaya başladığı milis gruplarına dönüşmüşlerdir. Bu milis güçleri ise geri dönülemez bir noktaya gelerek Esad yönetimine savaş açmışlar ve ülkede bir iç savaş başlatmışlardır. Suriye Arap Baharı protestolarının şiddetlenerek bir iç savaşa dönüştüğü tek

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

ORTADOĞU'DA TOPLUMSAL MEŞRUİYET KRİZİ

Ejder OKUMUŞ[1]

Özet

Ortadoğu'da, bilhassa Suriye, Irak, Yemen, Mısır, Libya, Afganistan, Filistin, Tunus, Sudan, Lübnan'da yaşayan insanlar; bölgesel, ulusal, yerel ve küresel aktörlerin her birinin farklı biçimlerde ayrı ayrı veya işbirliği halinde etkili oldukları yaygın çatışmaların arasında ya ikametlerini devam ettirerek ya da göç ederek, ya çatışmanın bir tarafında yer alarak ve bizzat çatışarak ya da çatışmanın dışında kalarak varlık mücadelesi vermektedirler. Böyle kaotik bir toplumsal evrende devletlerin, siyasal hareketlerin, dinî hareketlerin, mezheplerin, devlet aktörlerinin ve devlet-dışı aktörlerin toplumsal meşruiyet durumları en dikkat çekici konular arasında yer almaktadır. Ortada çatışmanın çok etkili olduğu bir kaos ve belirsizlikler yumağı varolduğuna göre, sosyolojik planda ciddi meşrûiyet kaybı ve krizlerinin gerçeklik bulduğu iddia edilebilir. Bu çalışmada Ortadoğu'da olup bitenler meşrûiyet krizi ekseninde anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bilindiği üzere gerek devletlerin gerekse devlet-dışı kuruluş ve aktörlerin, toplumda varlık bulabilmeleri, kendilerine toplumsal gerçekliğin içinde bir yer bulabilmeleri için sağlıklı bir biçimde ve mütemadiyen toplumdan meşrûluk elde etmeleri şarttır. Şart olan meşrûluğu elde etmek için de toplumun onları, yapıp-ettikleriyle, liderleri ve liderlik mekanizmalarıyla, ilişki biçimleriyle, adalet anlayışları ve sistemleriyle vd. geçerli görmesi gerekir. Yani toplumun onlarla uzlaşması, onların duruşunu ve yapıp-etmelerini onaylaması gerekir; aksi halde meşrûiyet kaybı ve krizi baş gösterir. Meşrûiyet kaybının artmasıyla ortaya çıkan meşrûiyet krizinin derinleşmesi ise toplumu yeni arayışlara, kaoslara, çatışmalara veya tam tersi uzlaşmalara, çatışma-çözümlere, barışmalara vs. yönlendirir. Bu araştırmanın amacı, İslam toplumları için bir kötülük problemi merkezi haline gelen ve ciddi meşrûiyet krizlerinin yaşandığı Ortadoğu'yu toplumsal meşrûluk açısından, fakat meşrûluk krizlerini eksene alarak sosyolojik perspektifle incelemektir.

Anahtar sözcükler: Ortadoğu, din, İslam, mezhepler, meşruiyet krizi

1 Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Öğretim Üyesi, ejder.okumus@gmail.com

Abstract

People living in many countries in Middle Eastern, especially in Syria, Iraq, Yemen, Egypt, Libya, Afghanistan, Palestine, Tunusia, Sudan and Lebanon make struggle for existence either by continuing their residence or by emigrating, either by taking part and coflicting in one side of the conflict or by staying out of the conflict among the widespread conflicts in which each one of regional, national, local and global actors are ifluental separately or in cooperation in different formats. In such a chaotic social universe, the social legitimacy of political movements, religious movements, sects, denomination, state actors and non-state actors is among the most notable issues. Because a web of chaos and uncertainty that the conflict is very effective exists in the middle, it can be claimed that serious legitimacy loss and crisis happen in sociological background. This work tries to understand goings on in the Middle East in the axis of the legitimacy crisis. As known, both the states and non-governmental organizations and actors must continually obtain legitimacy from society in a healthy manner to find presence in society and find a place for them in the social reality. Because they achieve the necessary legitimacy, society need to see valid their makings, leaderships, leadership mechanism, relation styles, justice percept and systems etc. That is, it is essential for society to come to an agreement with them and to approve their stance and makings; otherwise legitimacy loss and crisis arise. The increasing legitimacy loss makes legitimacy crisis deep. This situation directs society new quests, chaos, conflict, or vice versa compromise, conflict-resolution, peace, etc. The aim of this research is to examine the Middle East where has become a center of evil problem and serious legitimacy crisis for the Islamic societies in terms of social legitimacy, but taking the axis of the legitimacy crisis with the sociological perspective.

Key words: Middle East, religion, Islam, sects, denominations, legitimacy crisis

Giriş

Orta Doğu'da değişim sancısı devam etmektedir. 21. Yüzyılın başlarında Orta Doğu halkları, çok ağır bedeller ödemektedir. İnsanlık, Orta Doğu'da, bilhassa Suriye, Irak, Yemen, Mısır, Libya, Afganistan, Filistin, Tunus, Sudan,

Lübnan gibi ülkelerde yerel, ulusal, bölgesel ve küresel aktörlerin etkili olduğu ciddi/tarihi çatışmalara, şiddete, teröre, savaşlara, katliamlara, göçlere tanıklık etmektedir.

Bölgede yaşayan insanlar; söz konusu etkili aktörlerin her birinin ayrı ayrı veya işbirliği halinde eşitli şekillerde etkin oldukları yaygın çatışmaların arasında ya ikametlerini devam ettirerek ya da göç ederek, ya çatışmanın bir tarafında yer alarak ve bizzat çatışarak ya da çatışmanın dışında kalarak varlık mücadelesi vermektedirler. Böyle kaotik bir toplumsal evrende devletlerin, siyasal hareketlerin, dinî hareketlerin, mezheplerin, devlet aktörlerinin ve devlet-dışı aktörlerin, çatışmaların, olup bitenlerin toplumsal meşrûiyet durumları, en dikkat çekici konular/gerçeklikler arasında yer almaktadır.

Denilebilir ki, Orta Doğu'da ortada çatışmanın çok etkili olduğu bir kaos atmosferi ve belirsizlikler yumağı vardır. Bu durumda sosyolojik düzlede önemli meşrûiyet kaybı ve krizlerinin gerçeklik bulduğu gözlemlenebilir. İşte bu çalışmada Ortadoğu'da olup bitenler meşrûiyet krizi ekseninde anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bilindiği üzere gerek devletlerin gerekse devlet-dışı kuruluş, organizasyon ve aktörlerin, toplumda varlık bulabilmeleri, toplumsal gerçekliğin içinde kendilerine yer bulabilmeleri için sağlıklı bir biçimde ve sürekli olarak toplumdan meşrûluk elde etmeleri gerekir. Gerekli meşrûluğu elde etmek için de toplumun onları, yapıp-ettikleriyle, liderleri ve liderlik mekanizmalarıyla, ilişki biçimleriyle, adalet anlayışları ve sistemleriyle vd. geçerli görmesi, onaylaması, haklı bir konuma yerleştirmesi; yani toplumun onlarla uzlaşması, onların duruşunu ve yapıp-etmelerini onaylaması gerekir; aksi halde meşrûiyet kaybı ve krizi baş gösterir. Meşrûiyet kaybının artmasıyla ortaya çıkan meşrûiyet krizinin derinleşmesi ise toplumu yeni arayışlara, kaoslara, çatışmalara veya tam tersi uzlaşmalara, çatışma-çözümlere, barışmalara vs. yönlendirir. Bu araştırmanın amacı, İslam toplumları için bir kötülük problemi merkezi haline gelen ve ciddi meşrûiyet sorunlarının yaşandığı Ortadoğu'yu meşrûluk krizlerini eksene alarak sosyolojik perspektifle incelemektir.

Çalışmada problem anlayıcı-açıklayıcı bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Araştırmacıda konuyla ilgili herhangi bir önyargı ve tarafgirlik söz konusu değildir. Araştırmada konuya dair sosyoloji, siyasetbilimi, uluslararası ilişkiler, tarih vs. alanında yazılmış bulunan bazı bilimsel kaynaklara başvurulmuştur.

Meşrûiyet

Etimolojik anlamda yasal, geçerli, hukukî, tasdik edilen, kabul gören, onaylanan, dine ve İlâhî emre uygun olan, dinin, toplumun ve kamu vicdanının doğru, geçerli ve haklı bulduğu eylem, davranış ve kuralı ifade eden meşrû kelimesinden yapılmış olan meşrûiyet, kelime yönünden yasallık, dine ve İlâhî olana uygunluk, hukuka uygunluk gibi anlamlara gelir. Psikolojik ve sosyolojik, öznel ve nesnel boyutları olan meşrûiyet (Berger ve Luckmann 1967: 110-146; Berger 1967; Gellner 1947: 25-26, 29; Berger ve Luckmann 1971: 66-67, 68 vd.), siyaset bazında çoklukla üzerinde durulan bir mefhumdur. Ancak bu ifadeden de anlaşılacağı üzere meşrûiyet, sadece siyasî alana, devlete ve siyasî kurumlara özgü bir kavram değildir. Hayatın çoğu, belki de bütün alanları ve tabiatıyla bireysel ve sosyal yönleri meşrûiyet kavramıyla ilgili olabilmektedir (Adams ve Mikelson 1987: 499-500). Örneğin bir üniversite hocası, sınıfta ders yaparken öğrencilerinin gürültü yapmamaları, öğrencilerin o hocayı meşrû otorite olarak kabul etmelerine dayanır. Bilindiği üzere öğrenciler gürültü yapmadan hocayı veya öğretmeni dinlerlerse, o dersini verebilir, eğitim işlevini yerine getirebilir (Okumuş 2005).

Meşrûiyet, toplumsal ilişkilerin gerçekleşmesi ve toplumsal yapının inşasında olmazsa olmaz bir kurumdur. Grup üyelerinin karşılıklı ilişkilerinin sürdürülmesi, üyelerin bizzat kendilerinin, statülerinin ve davranışlarının meşrûluk elde etmeleriyle yakından iligilidir. Küçük grupların da büyük grupların da işleyişinde anahtar konumda bulunan meşrûiyet, grup içi ilişkilerde, grup üyelerinin otoriteye itaatlerinde, grup içi hiyerarşik düzenin oluşması ve sürdürülmesinde rol oynar. İnsan, kendi iç dünyasında meşrûiyetle çok sıkı bir ilgi kurarken dış dünyasında da aynı sıklıkla ilgi kurmaktadır. Bu bağlamda ferdin diğer fertlerle, grup, kurum ve düzenle ilişkilerinde kendini gösteren meşrûiyet, meşrûiyet, sadece hükümdar, yönetici veya rejimler bazında değil, ayrıca mülkiyet, üretim, eğitim, hukuk, düşünce, kimlik, ifade, dil, sanat gibi alanlarda da kendini gösterir (Gellner 1947: 25). Sosyal psikolojik düzlemde söylenebilir ki meşrûiyet, bir yandan birey-toplum ilişkilerinde toplumun veya kurulu düzenin fertler katında geçerliliğini ve haklılığını ortaya koyarken bir yandan da toplum içinde yaşayan ferdin, toplum tarafından geçerli kabul edilmesini, yani içinde yaşadığı toplumun kabul ettiği hayat tarzının, kimlik veya kimliklerinin sınırları içerisinde

yer alarak toplumundan elde ettiği geçerliliği-haklılığı ortaya koyar. Bu durumda meşrûiyet, toplumsal aktöre aidiyet, güvenlik veya kimlik duygusu kazandırır. Bunu *toplumsal meşrûiyet* olarak adlandırmak mümkündür. Toplumsal meşrûiyet kurulu rollere, prensiplere, standartlara, hakimiyet ve kontrol kalıbına gönderme yapar. Toplumsal ilişkiler, toplumsal meşrûiyet içinde gerçeklik ve geçerlilik kazanır. Meşrûiyet, hem sosyal düzenle hem de sosyal düzenin geçerliliğini kabul eden fert, grup veya toplumla ilgili olmak üzere iki boyutludur. Buna göre bir yandan sosyal düzen, kendisi bizzat kendisinin geçerli olduğu bilincine sahipken, öte yandan var olması ve varlığını sürdürebilmesi için o düzene katılanların bilincinde tasdik edilmeli ve tanınmalı, yani meşrûiyet kazanmalıdır (Okumuş 2005).

Meşrûiyetle ilgili söylenilerden de anlaşılacağı üzere meşrûiyet elde eden davranış meşrû davranış demektir. Meşrû davranış, kısaca grup üyelerinin birbirlerinden yapmalarını bekledikleri davranış olarak anlaşılabilir. Meşrûiyet böylece insanlara meşrû davranışlarını gerçekleştirme hakkı verir. Herkes meşrûiyet sınırları içinde kendi pozisyon veya statüsüne göre hareket etme özgürlük ve de hakkına sahiptir. Görece daha düşük pozisyonda bulunan, sözgelimi yönetici güce karşı yönetilen konumunda yer alanlar ise yöneticiden meşrû davranışlar bekleme ve kendilerinin meşrû hak ve taleplerini yerine getirmesini bekleme hakkına sahiptirler (Okumuş 2005).

"Meşrûluğun sağlandığı süreç, meşrûlaştırımı ifade eder. Topluluk veya toplum üyelerinin etkileşiminde meşrûlaştırım anahtardır. Toplum veya grup üyelerinin otoriteye itaatleri meşrûlaştırım süreci içinde gerçekleşir. Sosyolojik olarak konuşmak gerekirse, toplumun verili niteliğini koruyup sürdürmek için gerekli aygıt, ajan, süreç veya yöntemlere meşrûlaştırımlar denilebilir. Meşrûlaştırımlar, eşyanın yapılma tarzını ifade eden çok basit, anlaşılması kolay ifadelerden moral, felsefî ve dinî açıklama sistemlerine kadar değişiklik arz ederler. Böylece sözgelimi eğitimin neden dışarıda bir ağacın altında değil de, bir sınıfta yapılması gerektiğini kendisine veya başkasına, sivile veya resmî makama soran kişiye, kolayca, Türkiye'de veya başka bir ülkede eğitimin bu şekilde yapılmasının kural olduğu biçiminde cevap verilebilir (Berger ve Berger 1975: 19). Dikkatli bir şekilde bakıldığında görülebileceği gibi meşrûlaştırım, makro düzlemde, sosyal düzenin, sosyal olarak nesnelleşen bilgiyle açıklanma ve haklı kılınmasında, toplumsal bütünleşmenin muhafazasında işlev ve hizmet gören bir fenomendir. Bu anlamda

meşrûlaştırma ile, sosyal düzeni açıklama ve haklı kılmaya hizmet eden sosyal olarak nesnelleşmiş bilgi kastedilir (Berger 1967: 29). Bu bağlamda meşrûlaştırım, Luckmann ve Berger'in yaklaşımında temelde gerçekliğin sosyal inşasıyla ilgili bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Meşrûiyet kazandırma anlamında izah etme, haklılaştırma ve tasdik edip geçerli kılma süreci olarak meşrûlaştırım, yapı veya kurumsal düzeni, objektifleşmiş anlamlarına kognitif onay vererek izah eder; pratik zorunluluklarına normatif bir değer atfederek, yapının olması gereken olduğunu veya yapması gerekeni yaptığını göstererek haklılaştırır (Berger ve Luckmann 1967: 111) ve geçerli kılar. Meşrûlaştırım olgusuyla ilgili olarak yapılmaya çalışılan tariflerden de anlaşılacağı üzere, sosyo-politik bir süreç olarak meşrûlaştırımın objektif ve sübjektif olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Etkin olan meşrûlaştırma, gerçekliğin objektif ve sübjektif tanımlamaları arasında kurulan simetriyi ifade eder. Bu durumda meşrûlaştırımın amacı, objektif veya sübjektif düzeylerde, gerçekliğin muhafazası olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal olarak kurulu düzen veya sosyal gerçeklik, meşrûlaştırımla, makuliyeti için gerekli olan psikolojik ve sosyolojik temelin varlığını devam ettirir. Toplumsal olarak tanımlandığı biçimiyle dünyanın gerçekliği, insanın hemcinsleriyle olan diyaloğunda dışsal olarak, bireyin kendi öz-bilincinde dünyayı algıladığı biçimiyle de içsel olarak korunmalıdır." (Berger 1967; Okumuş 2005).

"Bireysel ve sosyal düzlemde bir tür savunma mekanizması olan meşrûlaştırım, toplumsal ilişkileri, statü ve rolleri, aktörlerin statüye dayalı ilişkilerini ve sosyal grubun icraatlarını anlamlandırma, izah etme, rasyonalize etme yönünde de hizmet görür. Bu noktada meşrûlaştırım, bir eylem biçimini haklılaştırmak, geçerli göstermek için ortaya konan sosyal olarak kurulmuş bir izah, bir rasyonalizasyon biçimidir. Burada meşrûlaştırımlar, sosyal pratiklerin bir izahını içerirler: Biz, bu tür şeyleri niçin yapıyoruz? Niçin bu kurala göre hareket etmemiz gerek? Toplum içinde niçin bu pozisyondayız? Kollektif bir süreç olarak meşrûlaştırım, sosyal grubun davranış biçimlerini açıklar, ama arzu edilen veya uygun görülen eylem normlarını haklılaştırarak daha sonraki aksiyona da biçim verir. Meşrûlaştırımlar, çok çeşitli formlar halinde ifade edilir veya işleme konulurlar. Mitler, öyküler, masallar, atasözleri, halk deyişleri ve tarih, sosyal düzenlemeleri haklı kılmak, meşrûlaştırmak için işe koyulan, yardımına başvurulan unsurlardır. Bu örnekler göstermektedir ki meşrûlaştırımlar, formda nadiren entellektüeldirler. Felsefî, teolojik, politik ve ekonomik alanda kendini gösteren entellektüel meşrûlaştırımlar,

meşrûlaştırımın çok yüksek düzeyde bir özel formudur. Dolayısıyla entellektüel olmayan formlar, çok daha yaygındırlar (McGuire 1987: 19). Makro ve mikro düzlemde kendini gösterebilen meşrûlaştırım, gündelik hayatın hemen her alanında insan davranışlarının hem kendi katında hem de sosyal çevresi katında geçerli olması için başvurulan bir durumdur. İlk etapta alışkanlık haline getirilen davranış veya eylemler için meşrûlaştırıma, gerekçelendirmeye ihtiyaç duyulmadığı zannedilebilir, ancak o tür davranışları bizzat alışkanlığın ve geleneğin kendisi meşrûlaştırmaktadır. Yeni olan, mevcut sosyal norm ve değerlerin dışında bir takım özelliklerle gerçekleştirilen davranışlar, elbette meşrûlaştırılmaya, hatta güçlü bir biçimde gerekçelendirilmeye ihtiyaç duyar. Ancak her zamanki davranışlar, alışkanlığın veya geleneğin meşrûlaştırımını alırlar.“ (Okumuş 2005).

“Siyasal düzlemde denilebilir ki, bir yönetim, devlet veya hükümet, varlığını sürdürebilmek, etkin bir biçimde varlık gösterebilmek için, o yönetim veya iktidari ellerinde tutanların, sahip oldukları otoriteyi hak etttikleri konusunda toplum bireylerini, toplumsal grupları, toplumsal aktörleri ikna etmeleri, toplum üyelerine haklı nedenler göstermeleri, güven vermeleri zorunludur. Bilindiği gibi bu, sosyoloji ve siyaset biliminde *otoritenin meşrûlaştırımı* olarak adlandırılır. Bütün yönetim biçimleri, siyasal teorilerini şu temel soru üzerine kurarlar: “Otoriteye sahip olmayı kim, niçin ve nasıl hak etmektedir? Yönetim sahipleri, bu soruya öyle cevap vermelidirler ki yönetilenler katında meşrû kabul edilsinler. Otoritenin meşrûlaştırımı konusunda işaret edilebilecek önemli hususlardan biri de meşrûlaştırım-güven ilişkisidir. Bir insanın, grubun veya genel olarak yönetilenlerin, yönetenlere, otoriteyi elinde tutanlara, geleneksel, karizmatik veya legal-rasyonel bürokratik egemenliğe itaat etmeleri, onların otoritesini tanımaları, onların değerlerine, politikalarına, vaatlerine veya yaptıklarına onay vermeleri için onlara güven duymaları gerekmektedir. Bu durumda denilebilir ki otoritenin meşrûlaştırımı güvenle, insanların otoriteye güven beslemeleriyle gerçekleşmektedir. Demek ki güven, meşrûlaştırımın bir ön-şartı olmaktadır.“ (Okumuş 2005).

Meşrûiyet ve meşrûlaştırımdan söz edilebildiğine göre *meşrûlaştırıcılar*dan da söz edilebilir demektir. Meşrûlaştırım meşrûlaştırıcılarla gerçekleşir. Meşrûlaştırımın biçimi, muhtevası ve yönü bakımından *meşrûlaştırıcı unsurlar* önemli bir yere sahiptir. Burada meşrûlaştırıcılarla kastedilen, meşrûlaştırım sürecinde rol alan ferdî, sosyal

ve siyasî aktörlerdir. Bu aktörler, meşrûiyetin sağlanması ve yürütülmesinde aktif roller üstlenirler. Örneğin modern zamanlar öncesi bir Hıristiyan Batı toplumunda en önemli meşrûlaştırıcı aktör, Ruhban sınıfı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ruhban sınıfı, kendi denetiminde bulunan Kilise gibi kurumlarla düzenin meşrûlaştırılmasında önemli rol oynar. Bu durumda meşrûlaştırımın tipi veya rengi de elbette dinî olacaktır. Aynı şekilde genel olarak toplum da topyekün bir tavır sergileyerek meşrûlaştırımda meşrûlaştırıcı rolü oynayabilir. Toplum dindarsa, sahip olduğu din doğrultusunda meşrûlaştırıcılık yapar. Sekülerliği ön plana çıkaran bir toplumsa, temelde seküler bir takım faktörler doğrultusunda meşrûlaştırıcı bir rol oynar. Osmanlı örneğinde meşrûlaştırıcı aktör konusuna bakıldığında, Osmanlı toplumunda örneğin Ulemâ devletin meşrûiyet kazanmasında rol oynayan bir zümre olarak meşrûlaştırıcı aktör kabul edilebilir. Aynı şekilde batılılaşma zamanlarında Osmanlı Batıcı Aydınları meşrûlaştırıcılar olarak görülebilir. Meşrûlaştırımla ilgili olarak belirtilmesi gereken bir husus da *meşrûlaştırımın hatırlatılması* veya *tekrarlanması* meselesidir. Bilindiği gibi meşrûlaştırım -özellikle kriz, çözülme veya çöküş, hatta tam tersine zenginlik ve güçlülük dönemlerinde- unutulabilir. Bu durumda meşrûiyet kaybı ve krizi ortaya çıkabilir. Öyleyse meşrûiyyet krizini doğuracak olan unutkanlığın ortadan kalkması için meşrûlaştırım tekrarlanmalıdır (Berger 1967). Gerçekten de meşrûiyet ve meşrûlaştırımın sürekli varlık gösterebilmesi ve etkin olabilmesi için hatırlatılması gerekir; zira insanlar unutabilir, sosyal veya siyasal düzeni meşrûlaştıran ifadeleri, unsurları veya araçları hatırından çıkarabilir. Bu durumda meşrûluk ve meşrûlaştırımın devam edebilmesi, sözkonusu ifade, unsur veya araçların sürekli hatırda tutulmasını sağlayacak tekrarların yapılmasına bağlıdır. Meşrûlaştırımın asıl önemi bu noktada, yani tekrarlama ve hatırlatma noktasında ortaya çıkmaktadır. Normal şartlarda her toplum, sosyal olarak kurulu her dünya, zaten kendini birincil düzeyde nesnel gerçekliği vasıtasıyla meşrûlaştırmaktadır. Ancak meşrûlaştırımın süreklilik arzetmesi, kuşaktan kuşağa aktarılması için ek meşrûlaştırımlar gerekmektedir. Bu bütün toplumlar, bütün sosyal düzenler için geçerli bir durumdur. Biraz daha açmak gerekirse, kurum, sadece, hem öznelerarası hem de biyografik olarak ilave bir destek istemeyen bir olgu olduğunda, meşrûlaştırım, kurumsallaşmanın ilk aşamasında gerekli değildir; kurumun kendisi bu aşamada ilgili herkese açıktır. Meşrûlaştırım problemi, kurumsal düzenin nesnelleşmeleri yeni bir jenerasyona nakledildiği zaman, kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, gördüğümüz gibi, kurumların kendi-

açık karakteri, bireyin kendi hâtıra ve alışkanlıkları vasıtasıyla korunup sürdürülemez. Tarih ve biyografinin birliği parçalanmıştır. Onu restore etmek ve böylece onun her iki vechesini idrak edilebilir kılmak için kurumsal geleneğin göze çarpan unsurlarının açıklamaları ve haklılaştırımlarının olması gerekir.“ (Berger ve Lucmann 1967: 111; Okumuş 2005).

Meşrûiyet ve Siyasal Düzen

“Meşrûiyet, belki de en çok siyasî bağlamı içerisinde ele alınmaktadır. Gerçekten de en geniş anlamıyla siyaset, belki de meşrûiyet ve meşrûlaştırımın, meşrûlaştırıma dayalı ilişki biçiminin en etkili olduğu alandır. Bilindiği gibi her toplumda insanlar, diğerlerinin eylemleri üzerinde otorite kurma ve kontrolde bulunma kabiliyeti olarak güç gerçekliğini tecrübe ederler. Bu gerçeklikler, öncelikle aile bağlamında ve bir çocuğun hayatının diğer dar alanlarında tecrübe edilir. Bununla birlikte er ya da geç her şahıs, özellikle formal politik sistemle ilişkilerinde kendi toplumunun gücünün daha büyük yapılarıyla karşı karşıya gelir. İşte bu tür tecrübelerinde insanlar siyasal bağlamda meşrûiyet ilişkisine girerler. Siyasî bağlamda sosyal sistemin, mevcut siyasî mekanizma ve kurumlarının, topluma, en uygun mekanizma ve kurumlar oldukları inancını oluşturup-yaşatmak yeteneğiyle ilgili olan *meşrûiyet* (Lipset 1986: 59), egemenliğin sükûnet içerisinde elde edilmesini siyasal sağlayan sosyal-siyasal bir mekanizma (Gellner 1947: 24) olarak tanımlanabilir. Benzer bir biçimde meşrûiyet, belli bir siyasî düzenin haklı ve geçerli olduğuna dair inanç olarak da kabul edilebilir. Daha geniş anlamda ifade etmek istersek uzun vadeli bir sürecin sonucu olarak (Wallerstein 1998: 4) kendini gerçekleştiren meşrûiyet, sosyo-politik bir kavram olarak yönetimi altındaki insanlar üzerinde yönetme hakkına sahip olduğu bilinciyle otoritesini kuran yönetimin, yönettiği toplum tarafından onaylanması ve tanınması şeklinde kendini gösteren yönetsel güç kurumu olarak tarif edilebilir (Sternberger 1968: 244). Denilebilir ki meşrûiyette esas olan, birey, grup, kurum ve yöneticilerin kendilerinin, pozisyonlarının, davranışlarının, iddia ve taleplerinin, toplumun diğer üyeleri tarafından kabulüdür. Bu bağlamda siyasal meşrûluğun totallik arz etmediğini belirtmek gerekir. Örneğin toplum üyeleri genel olarak sistemi veya siyasal rejimi meşrû bulurken gücü elinde tutan aktörleri meşrû görmeyebilirler. Ve yahut bu ikisini de meşrû görebilir, fakat iktidar sahiplerinin bazı politikalarını meşrû görmeyebilirler. Konunun anlaşılması bakımından bu ayrımın hatırda

tutulması faydalı olabilir. Son tahlilde devletle vatandaşlar veya uyruklar arasında gönüllü itaate dayalı ilişkinin gerçekleşebilmesi için meşrûiyet gereklidir. Rol performansı, ilgili grubun yapısı, gelenek, yararlanma duygusu gibi başka faktörler de gereklidir. Ama meşrûiyet başat bir faktördür (Nisbet 1970: 139-141). Devletin, toplumda düzen ve disiplini sağlayabilmesi için meşrûiyete ihtiyacı vardır. Otorite, meşrûiyetle kurulur ve kabul edilir. Otoriteye itaat, otoritenin meşrûiyetiyle olur. Bazı durumlarda otoriteler, baskı yoluyla da itaat elde edebilirler, ama bu görece geçici bir durumdur. Belli bir süre sonra yönetenlerin rızaya dayalı itaati sağlamaya ve bunun için de meşrûlaştırıma ihtiyaç duyar. Devletin bir şekilde varlığını sürdürebilmesi için uyruklarını, devletin emir ve kanunlarına uymalarının gerekliliğine ilişkin geçerli ve haklı nedenlerin olduğuna ikna etmesi gerekir. Meşrûiyet, devletten gelen ve siyasî otoritelerin damgasını taşıyan her şeyin boyun eğilmeye değer olduğuna güven duymalarını ve itaat edilmesininin gerekliliğine inanmalarını temin etmeyi amaçlar. Meşrûiyet, vatandaş aktörün, uyulması istenen yasa veya kuralın, emir veya yasağın akla uygun olduğundan emin olmasa veya yasanın yapmasını istediği şeyden hoşlanmasa bile yasaya uymasını sağlar. Yasaya meşrû otorite, meşrû devlet istediği için uyulmalıdır. Tabii belirtmek gerekir ki iktidar, günümüzün demokratik yönetimlerinde olduğu gibi halkın çoğu tarafından desteklendiğinde, en azından destekleyenler katında meşrû güç olarak kabul edilir. Ancak çoğu kez bu büyük destek nedeniyle elde edilen meşrûiyetten dolayı, desteklemeyenler de yönetimi kabul etmek durumunda kalırlar.“ (Okumuş 2005).

“Bu bilgileree göre meşrûiyet elde ederek geçerlilik kazanmış olan düzen veya otoriteye meşrû düzen veya meşrû otorite denilebilir. Meşrû düzen, toplumsal etkinlik veya toplumsal ilişkinin şekillenip yönlendirilmesinde merkezî öneme sahiptir. Zira toplumsal etkinlik veya ilişki, kendisine katılanlar tarafından meşrû bir düzenin varlığı tasarımına göre yönlendirilir. Düzenin meşrû olarak görülmesi, düzenin geçerliliğini sağlar (Weber 1995: 56). Bu noktada belirtmek gerekir ki düzenin meşrû olarak görülmesi, toplum üyelerinin eylemlerinin düzene uymalarını da beraberinde getirir. Bu anlamda hem düzen, hem de grup üyeleri meşûiyet sınırları içinde hareket ederler. Düzenin meşrû olarak görülmesi neye göre olur? Başka bir ifadeyle insanlar, verili bir otoriteyi bilinçli olarak niçin ve hangi durumlarda meşrû görürler? R. Nisbet’in yaklaşımından (Nisbet : 140-141) hareketle diyelim ki büyük ölçüde dindar olan bir toplumda bu sorunun cevabı, bir şahsın *dinî inanç sistemi*nde aranabilir. Eğer o otorite sahiplerinin dindar bir şahsiyetin soyundan geldiğine veya samimi bir şekilde inandığı dindar bir insanın temsilcileri olduğuna inansa, otoritenin meşrûiyeti bu şahıs için temin edilir. Kısaca meşrûiyet, dinî inancın veya kutsal geleneğin bir vasfı olarak algılanır. Burada denilebilir ki toplumun merkezî değerlerini ve kutsal niteliklerini dışa vuran, üzerinde taşıyan otorite, meşrû olarak kabul edilir. Bir başka örnekte, Weber’in vurguladığı gibi meşrûiyet,

verili bir otoritenin *rasyonelliğ*inden elde edilebilir. Burada meşrû otorite rasyonel otoritedir. Diğer bir meşrûiyet testi veya kriteri, rasyonel meşrûiyetle yakın ilişkili insancıl meşrûiyettir. Burada ototritenin meşrûiyetinde ölçü, eşitlik, adalet ve insancıllıktır. Adil, eşitlikçi ve insancıl olan otorite meşrû olarak kabul edilir. Bir de meşrûyetin sağlanmasında *işlev* kavramı açıklayıcı olabilir. Eğer otorite, toplumda verili bir işlevin, bir görevin yerine getirilmesiyle varlık gösteriyorsa, o takdirde o otorite meşrû bir otoritedir. Meselâ öğretmenin otoritesi, öğretme işleviyle sınırlandırıldığı sürece meşrûdur. Bu durum, anne baba, papaz, imam, köy ağası, muhtar, vergi tahsildarı, polis ve benzerlerinin otoritesi için de geçerlidir. Burada, onaylanan veya kabul edilen görev ve hizmetlerin başarıyla yerine getirilmesi için gerekli görülen otorite meşrû olarak kabul edilir (Leslie, Larson ve Gorman 1972: 628; Okumuş 2005).

Gayr-i Meşrûluk

Şeylerin anlam kazanmalarında zıtları önemli işlevler gördüğü gibi sosyal olay ve olguların anlam kazanmaları ve anlaşılmalarında da zıtlık olgusu mühim bir işlev icra eder. Dolayısıyla meşrûiyetin zıddına işaret etmek, meşrûiyeti anlamak bakımından önemlidir. Meşrûiyetin zıddı *gayrimeşrûluk*tur. Gayrimeşrû olan, meşrû olmayandır. Hukuk alanında ve sosyal hayatın pek çok alanında gayrimeşrûluklar bulunabilmektedir. Özellikle de bu noktada ilk akla gelen belki de, gayrimeşrû evlilik ve gayrimeşrû evlilikten doğan çocuktur. Hukuki düzlemde yasal ve meşrû olmayanı ifade eden gayrimeşrûluk, devlet veya siyasî otorite planında düşünüldüğünde, gasp, hile ve zor ile yönetimi elde etme olarak kabul edilebilir. Yöneticiler zor, hile ve şiddet kullanarak emretme gücünü ele geçirmişlerse, iktidarları geçerli, meşrû ve haklı sayılmaz. J. Locke'a göre başkasının hakkı olan iktidarı kullanmak gayrimeşrûdur. Bu şekilde gaspla elde edilen yönetim de meşrû değildir (Göze 1995: 84, 159).

Gâsıp yönetimler de aslında idareyi ele geçirdikten sonra gayrimeşrû bir şekilde elde ettikleri yönetimlerine meşrû bir form vermeye, başarılı olsalar da olmasalar da gasbedici iktidarlarını meşrûiyet kılıfıyla örtmeye çalışmışlardır. Esasen gâsıplar kendilerinin meşrû olduklarını ileri sürmüş veya *meşrûiyet standartları*nın, gerçekte verili bir toplum veya medeniyet için geçerli olduğunu söylemişlerdir. Fakat her halükarda denilebilir ki ister geleneksel meşrûluk prensiplerini izleyen toplumlar, isterse karizmatik veya devrimci meşrûiyet prensiplerini takip eden düzenler yahut ister temelde dinî meşrûiyete başvuran toplumlar, isterse temelde din-dışı meşrûiyete sahip olan yönetimler, izledikleri sözkonusu meşrûiyet prensiplerini ihlal ettiklerinde, meşrûiyetlerini kaybeder, gayrimeşrû olurlar ve meşrûlaştırıcı aktörler, meşrûlaştırdıkları başka bir otorite veya yönetimi getirme çabasına düşerler. Belirtmek gerekir ki meşrû görülen devlet ve iktidarlarda toplumla yönetim arasında uzlaşma

var demektir. Gayrimeşrû görülen devlet ve iktidarlarda ise toplumla yönetim arasında tersine uzlaşmazlık mevcut demektir. Bir siyasal sistemin meşrûluğu konusunda uzlaşma oranı ne derece yüksek olursa, rejim o derece kuvvetli bir temel üzerine oturmuş demektir.“ (Kapani 1975: 59; Okumus 2005).

Meşrûiyet Krizi

Anlaşıldığı kadarıyla “devlet ve toplum düzeninin *istikrar* kazanmasıyla meşrûiyet arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Siyasal açıdan meşrûluk, yönetimi kolaylaştıran, sağlamlaştıran, daha istikrarlı ve etkili kılan bir faktördür. Eğer düzen veya iktidar, meşrûiyet elde etmiş ve meşrûlaştırıcıların haklılaştırımını almışsa o takdirde sözkonusu düzen ve iktidarın istikrarından söz edilebilir. Meşrûluğun düzeyi yüksekse istikrar da o oranda yüksektir. Meşrûiyetin düzeyi düşükse istikrar da o oranda düşüktür. Aksi halde, yani otoritenin geçerliliği veya haklılığı toplum veya toplum içindeki güçlü bazı gruplar tarafından kabul edilmezse, bir meşrûiyet krizinden, bir meşrûlaştırım krizinden, otoritenin meşrûlaştırımı krizinden bahsedilebilir. Genellikle hızlı değişim ve farklılaşım zamanlarında kendini gösteren ve modern toplumsal düzenlerin önemli bir özelliği olarak karşımıza çıkan *meşrûiyet krizi*, benimsenen meşrûiyet prensipleri veya standartları ihlal edildiği, devletin yeni bir yapılanmaya geçtiği ve yeni yapılanmada mevcut aktif meşrûlaştırıcı aktörlere yeterince yer vermediği zaman ortaya çıkacağı gibi toplum içindeki farklı kutupsal, sınıfsal vb. meşrûlaştırıcıların birbirinden farklı meşrûiyet kaynak veya faktörlerine sahip oldukları ve meşrûiyet uyumsuzluğu nedeniyle çatışmaya girdikleri zamanlarda, yani *meşrûiyet çatışması* olduğu durumlarda da ortaya çıkar. Meşrûiyet krizi, ayrıca devlet veya hükümetin kendine yönelik itirazları boşa çıkaramadığı, meşrûlaştırım için ahlâkî, aklî, dinî vs. yönden getirdiği izahlar yeterince tatmin edici olmadığı zamanlarda da kendini gösterir. Meşrûlaştırım krizi ortaya çıktığında, olması gereken itaat ve sadakatin yeterince olmadığı, Habermas’ın deyimiyle (1975: 46) meşrûlaştırıcı sistemin, istenen kitlesel sadakat düzeyini devam ettirmede başarılı olmadığı anlaşılır. Meşrûiyet kriziyle kurumların meşrûiyetinin erozyona uğraması, aşınması sözkonusudur. *Meşrûluğun erozyonu*nun tonu oranında meşrûiyet krizinin tonu da değişir. Robert N. Bellah (1980b: 168 vd.), 19. yüzyılın sonlarında çoğu Avrupa ülkelerinde belli sektörler arasında, özellikle çalışan sınıf ve entellektüeller arasında bu mânâda kurumların meşrûiyet erozyonuna maruz

kaldığından ve 1960'larda Amerika'da böyle bir erozyonun işaretlerinin kendini göstermeye başladığından bahsetmektedir.

Meşrûiyet krizinin olduğu bir toplumda *meşrûiyet açığı/kaybı*, meşrûiyet kaybı oranında da *istikrarsızlık* başgösterir. Meşrûiyet ve meşrûlaştırım açığı/kaybı, ne kadar çok olursa, o kadar çok meşrûlaştırım zorluk ve problemleri olur. Meşrûlaştırım açığı/kaybı, meşrûlaştırım sisteminin zayıflaması, etkili meşrûlaştırımın yerini zayıf meşrûlaştırımın alması, meşrûlaştırım gücünde azalma, meşrûlaştırımın problemli hale gelmesi, yapı içinde meşrûlaştırıma dayalı ilişkilerin bu ilişki özelliğini kaybetmesi, meşrûlaştırıcıların desteğini çekmesi demektir. Meşrûlaştırım kaybı, mevcut yönetimin meşrûlaştırım kaybı oranında muhalefetin veya alternatif yönetim biçimlerinin meşrûlaştırım gücü elde etmelerini sağlar. Meşrûiyet krizinin çıkması veya meşrûiyetin sorunlu hale gelmesi, *meşrûiyetin gerekçesi*nin ihlal edilmesi, tabir caizse *meşrûluğun meşrûluğu*nu yitirmesiyle de izah edilebilir. Yukarıda verdiğimiz örneği hatırlayacak olursak durum daha net anlaşılabilir. Bir üniversite hocası, sınıfta ders yaparken öğrencilerinin gürültü yapmamaları, öğrencilerin o hocayı meşrû otorite olarak kabul etmelerine dayanır. Bilindiği üzere öğrenciler gürültü yapmadan hocayı veya öğretmeni dinlerlerse, o dersini verebilir, eğitim işlevini yerine getirebilir. Burada öğrencilerin hocayı meşrû olarak görme gerekçesi, eğitimdir. Eğer hoca, eğitimin dışına çıkar ve öğrencilerin özel alanlarına veya başka aksiyonlarına müdahele ederse, o durumda öğrencilerin gözünde meşrûluktan çıkar, gayrimeşrû duruma düşer." (Okumus 2005).

Legitimation Crisis'in yazarı Habermas'a göre (1975: 45-75 vd.) bir *kimlik krizi* olan meşrûlaştırma (veya meşrûlaşma) krizi, girdi krizi ile alakalıdır. *Girdi krizi* ise yaygın sadakat ve bağlılıkta ortaya çıkan problemi ifade eder. Habermas'ın meşrûlaştırım teorisinde politik sistem mümkün olduğunca yaygın bir kitlesel sadakat girdisi gerektirir. Girdi krizi meşrûlaştırım krizi formuna sahiptir. Meşrûlaştırım krizi, sistem bütünleşmesini tehlikeye atmaktan değil, yönetsel planlama görevlerinin yerine getirilmesinin depolitize kamusal alanın yapısını ve böylece üretim araçlarının özel otonom tabiatının formal olarak demokratik teminini gündeme getirmesinden kaynaklanır. Habermas bir başka ifadeyle meşrûlaştırım krizinin, politik sistemdeki değişikliklerden doğan (normatif yapılar değişmeden kaldığı zaman bile) ve mevcut meşrûlaştırım kaynağı tarafından karşılanamayan bir *meşrûlaştırım ihtiyacı*ndan kaynaklandığını belirtir. Meşrûlaştırım krizini ileri

kapitalist toplumların önemli bir problemi olarak ele alan Habermas, ekonomik, politik ve sosyo-kültürel sistem içinde ekonomik, rasyonellik, meşrûlaştırım ve motivasyon kriz eğilimleri bulunduğundan bahseder ve meşrûlaştırım krizini politik sistemde meydana gelen kimlik krizi olarak görür. Meşrûlaştırım krizi, meşrûlaştırım kaybının veya kaybolan meşrûlaştırımın sisteme uygun *ödül*lerle dengelenmemesiyle yakından ilişkilidir; Bir meşrûlaştırım krizi, sözkonusu ödüllere olan *talepler* mevcut değer miktarından daha hızlı arttığında veya beklentiler, bu ödüllerle tatmin edilemeyecek boyutlara ulaştığında ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle meşrûlaştırım krizi, ancak mevcut değerin niceliğiyle veya genel olarak sisteme uyan ödüllerle karşılanamayan beklentilerin sistematik olarak üretilmesi durumunda öngörülebilir. Habermas'a göre o halde meşrûlaştırım krizi, sosyo-kültürel sistem, çıktının devlet ve sosyal iş sistemi için disfonksiyonel hale gelmesine yol açacak şekilde değiştiğinde ortaya çıkan *motivasyon krizi*ne, yani devlet, eğitim sistemi ve meslekî sistem tarafından ilan edilen güdülere ihtiyaç ile sosyo-kültürel sistem tarafından tedarik edilen motivasyon arasındaki çelişkiye dayalı olsa gerektir.“ (Okumus 2005).

“Bir devlet veya yönetim için meşrûiyet krizi sözkonusu ise ve toplumun yönetimi meşrû görmesini sağlayacak özellikler ortadan kalkmışsa, o takdirde toplum, meşrû olma özelliğini kaybeden yönetim veya iktidara karşı çıkma ve onun yerine geçme hakkı olan bir muhalefet çıkaracaktır. Tabiatıyla ifadelerden de anlaşılacağı üzere muhalefete geçenlerin de meşrû sayılması gerekmektedir. Muhalefetin, muhalefetinin geçerli olabilmesi, meşrû görülmesi ve haklılaştırılmasına bağlıdır. Meşrû bir tarzda ortaya çıkmayan muhalefet başarılı olsun ya da olmasın, toplum tarafından olumlu karşılanmayacaktır. Meşrû sayılmayan muhalefet, çeşitli toplumlarda farklı şekillerde isimlendirilerek mahkum edilebilir. Meselâ İslam tarihinde meşrû olmayan muhalefetlere fitne ve fesat nitelemeleri yapılmıştır. Hülasa devlet, sultan veya yönetici, meşrûiyetini temelde dinden sağladığı gibi muhalif cephe veya cepheler de meşuiyetlerini dinden elde etmek zorundadırlar. Bir olgu olarak muhalefet, İslam toplumunun çerçevesi içinde yer alır; dolayısıyla dine dayanmak ve meşrûluğunu dinden alarak kendisini haklılaştırmak zorundadır. İslam idealizmini gerçekleştirmek için siyasal toplumda yaşama zaruretinden doğan siyasî bir olgu olarak muhalefet (Lewis 1992: 141-176), eğer mevcut Halife'yi, Halife-sultanı, yönetimi ya da yönetici seçkinleri, yerlerinden uzaklaştırıp kendisi geçmek istiyorsa, o durumda toplumu, mevcudun meşrûiyetini yitirdiğine dair ikna etmesi veya toplumun bunu bizzat görmesi

ve muhalefetin kendisinin de bu meşrûiyetin kendisine geçtiğini kanıtlaması gerekmektedir. Aksi halde muhalefet de meşrû addedilmez ve ona da muhalif bir hareket yönelebilir. İslam toplumunun varlığının korunması bu çerçevede bir muhalefeti gerekli kılar. Fârâbî'nin (1995) *erdemli şehir*, Erich Fromm'un (1990) *sağlıklı toplum* nitelemesinden yararlanarak bu muhalefete İslamî toplumlar bağlamında erdemli veya sağlıklı muhalefet, buna uymayana ise erdemsiz veya sağlıksız-patalojik muhalefet diyebiliriz." (Okumus 2005).

Bu noktada İslam tarihinde ve tarihçiliğinde kendini gösteren fitne olgusuna işaret etmek yararlı olabilir. İslam toplumu içinde ortaya çıkan muhalefet hareketleri meşrûiyetlerini kazanmışlarsa, sağlıklı muhalefet olarak toplum ve devlet katında olumlu bir makamda yerlerini alırlar; ancak sağlıksız bir muhalefet sözkonusuysa, bu bir fitne olarak addedilir. Osmanlı tarihçileri de bu fitne türünden muhalefet olgusuna işaret ederler. Devlete karşı yapılan muhalefet, özellikle isyan biçiminde kendini gösteren karşıt hareketler, Osmanlı tarihlerinde fitne olarak adlandırılarak mahkum edilirler. Hoca Sadeddin Efendi'nin, Naîma'nın, Cevdet Paşa'nın, Lütfî'nin vb. tarihlerinde bunu görmek mümkündür. Meselâ Tanzimat Dönemi tarihçisi Cevdet Paşa (1986: 132, 139, 101-113), Mekke Ulema'sının Tanzimat'a karşı giriştiği olaylı muhalefet hareketini, yani "ihtilal teşebbüsü"nü fitne olarak adlandırmakta, Mekke Emiri Şerif Abdülmuttalib ve Mekke Reisü'l-Ulema'sı Cemal Efendilerin fitne çıkardıklarını, Cemal Efendi'nin Reisü'l-Ulema iken reis-i ehl-i fitne ve fesat olduğunu söylemektedir. Tabii ki Mekke muhalefetini, Cevdet Paşa devlet tarihçisi olarak devlet gözlüğüyle değerlendirerek sağlıksız görmekte ve fitneyle eşdeğer kabul etmektedir. Sonuç olarak bir siyasî sistemin veya devletin var olabilmesi, yönetimde varlık gösterebilmesi, geçerliliğini sağlayabilmesi ve iktidarını sürdürebilmesi, meşrûlaştırım kaynaklarının olmasına, insanlar nezdinde meşrûiyet sağlamasına bağlıdır (Parsons 1995: 18). Diğer siyasî kurumlar gibi insanın insana egemenliği ilişkisi olan devletin var olabilmesi için yönetilenlerin, egemen güçlerin sahip olduklarını iddia ettikleri otoriteye itaat etmeleri gerekir. Bu itaat nasıl sağlanır? İtaat, otorite altındakilerin otoriteyi meşrû görmeleriyle sağlanır. İnsanların meşrû olduğuna inanmadığı bir siyasî sistemin veya iktidarın istikrarlı olması, halkla uyum ve uzlaşma içinde bulunması ve daha da önemlisi ayakta kalabilmesi mümkün görünmemektedir. O halde diyebiliriz ki otoritenin iktidarını ve tabiatıyla otoritesini sürdürebilmesi, kendini yönetilenler katında bir şekilde meşrûlaştırmasına bağlıdır. Bunu biraz açarak şöyle ifade etmek mümkündür:

Siyasî sistemin varlığını sürdürebilmesi için meşrûiyete ve meşrûlaştırıcı desteğe ihtiyacı bulunmaktadır. Devletin, meşrûiyet ve destek olmadan otoritesini ve iktidarını yürütmesi zordur. İşte bu meşrûiyet ve desteği siyasî sistem, çeşitli meşrûlaştırıcılarla çeşitli vasıtalardan, sözgelimi bir kurum, örgüt veya grup gibi meşrûlaştırıcılarla, gelenek, inanç, din, yasa, hukuk, ideoloji, rasyonel bir gerekçe, karizma, herhangi bir kültürel öğe gibi meşrûiyet vasıtalarından alabilir. Devlet, meşrûiyetini sağladığı kaynak, faktör veya unsurlar vasıtasıyla toplumun, siyasî grup ve kurumların desteğini alarak muşrû bir iktidara sahip olur. Devlet meşrûiyetini sözkonusu unsurların bir kaçıyla, hepsiyle veya temelde birini öne çıkararak sağlayabilir. *Meşrûiyet aracı* toplum katında ne kadar bağlayıcı ise devlet de varlığını o kadar uzun sürdürür.“ (Okumus 2005).

Devletin meşrûiyet aracı olarak aldığı unsurları, yani meşrûlaştırım kaynaklarını gerçekten devlet ve toplum içselleştirerek kabul edebileceği, yani sahiden inanarak meşrûiyet vasıtası olarak benimseyebileceği gibi devlet, sırf varlığını koruyabilmek ve toplum katında meşrûiyet elde edebilmek için de alabilir, siyasî bir araç olarak değerlendirebilir. Yani meşrûiyette tabiîlik ve sahicilik olduğu gibi manipülasyon veya pragmatizm de olabilir. Kuşkusuz burada bizi asıl ilgilendiren, meşrûiyetin varlığının önemi hususudur. Meşrûiyetle ilgili hususlardan bir diğeri ise, siyasî sistemin yahut devletin kendisini meşrûlaştırmada tam olarak başarılı olabilmesi için hem yasal hem de sosyolojik düzlemde meşrû kabul edilmesinin şart olduğu konusudur. Bir devlet veya bir idare, kanunî (legal) anlamda meşrûluk kazanabilir, ancak bu yeterli değildir. Devlet için asıl gerekli olan toplumdan meşrûiyet (sosyolojik meşrûiyet) elde edebilmektir. Başka bir ifadeyle *legality* (kanunîlik) ile *legitimacy* (meşrûiyet-meşrûluk) aynı şey değildir. Bu durumda *kanunlaştırma* (legislation) ile *meşrûlaştırma*nın (legitimation) da aynı şeyler olmadıklarını zikretmek gerek. Şu halde bazen kanunî manada kendini meşrû gören bir yönetim, sosyolojik ve siyasî anlamda meşrû görülmeyebilir. Dolayısıyla kanunîlik ile toplumsal meşrûluğu birbirine karıştırmamak gerek. Siyasî iktidar, pozitif hukuka, yani yürürlükteki *hukuk* kurallarına uygun olan kanunî bir yönetime sahip olabilir. Fakat bu yönetim halk katında meşrûluk kazanamayabilir. Şu halde meşrû iktidar, yönetilenlerin meşrû olarak kabul ettiği iktidardır. Bu anlamda meşrûiyet, siyasal iktidarın sağlanması ve elde tutulması bakımından son derece önemli faktörlerdendir. Bir siyasî sistemde yönetilenler, iktidarın meşrûluğuna inandıkları ölçüde onu kabul eder ve

DÖNEMİNİN ORYANTALİST ÇALIŞMALARINDA I.DÜNYA SAVAŞINDA ORTADOĞU'DA PAN- İSLAMİZM CİHAD-I EKBER VE HİLAFET ; "THE MUSLIM WORLD" DERGİSİ ÖRNEĞİNDE

Emin ÖZDEMİR [1]

Özet

Genel olarak, Doğu ülkelerinin din, dil, tarih, kültür ve medeniyetlerinin Batılı araştırmacılar tarafından incelenmesi "oryantalizm" yada "şarkiyatçılık olarak tanımlanmaktadır. İlkçağlarda gelişen siyasi ve ticari münasebetlerle başlayan Batı'nın Doğu merakı, Ortaçağ'da İslam'ın doğuşu ve yayılışı ile daha da artar. Yakınçağ'da sömürgeciliğin yaygınlaşmasıyla Doğu'ya yönelik araştırmalar sistemleşir, "oryantalizm" adı altında akademik bir disipline dönüşür. Artık, Doğu, özellikle de İslam Dünyası, detaylı bir şekilde incelenmeye başlanır. 19. Yüzyılın sonlarına doğru, Batılı sömürgecilerin İslam Dünyasına yönelik tahakkümlerine karşı çıkan pan-islamist düşünce, oryantalist çalışmaların odağına girer. I. Dünya Savaşı öncesi ve savaş boyunca pan-islamizm, hilafet ve cihad-ı ekberin İslam Dünyası üzerindeki etkileri yakından takip edilir. Yapmış olduğumuz bu çalışma ile 1911 yılında yayınlanmaya başlayan "The Muslim World" isimli misyoner dergisine göre, savaş boyunca pan-islamizm, hilafet ve cihad-ı ekberin İslam Dünyasındaki etkileri sorgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, The Muslim World Dergisi, Hilafet, Pan- İslamizm

PAN-ISLAMISM JIHAD-E-AKBAR AND CALIPHATE IN THE MIDDLE EAST AT THE WORLD WAR I AT THE ORIANTALIST STUDIES OF TIME; AT THE EXAMPLE OF THE "MUSLIM WORLD" MAGA-

[1] Doç.Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Öğretim Üyesi

Abstract

In general, the studies which are made by western researchers on the religion, language, history, culture and civilization of Eastern countries are called "orientalism". The east curiosity of the west emerged at ancient times with political and commercial relations and it have increased with the birth of Islam at the middle ages. With the expansion of colonialism at the modern era, oriental studies became systematized and turn to be an academic discipline under the name of "orientalism". East, especially Islamic World has begun to be studied in depth. Toward the end of the 19th century, the idea of Pan-Islamism, which stands against to western colonialists' domination, enters into the focus of orientalist studies. Before and during the World War I the effects of Pan-Islamism, Caliphate and Jihad-e-akbar on the Islamic world are followed closely. With this study the effects Pan-Islamism, Caliphate and Jihad-e-akbar on the Islamic world during the war is going to be questioned according to a missionary magazine "The Muslim World" that began to be published at 1911.

Key Words: Oryantalizm, Caliphate, Pan Islamism, The Muslim World Magazine

Giriş

Doğu ülkelerinin başta din, dil, tarih olmak üzere kültür ve medeniyet sahasında ürettikleri bütün ürünlerin batılı araştırmacılar tarafından incelenmesi eylemi "oryantalizm" yada "şarkiyatçılık olarak tanımlanmaktadır. "*Batı*" ve "*Doğu*" kavramları, yön veya farklı iki coğrafi bölgeyi anlatmakla birlikte, aynı zamanda birbirinden farklı kültür dünyalarını ve medeniyet merkezlerini ifade etmektedir. İlk çağlarda Batı'yı Yunanlılar, Doğu'yu ise Ön Asya ve Orta Asya'da kurulan medeniyetler temsil etmişlerdir. Henüz İlkçağlarda Batı'nın Doğu'yu tanıma merakıyla başlayan incelemeler, sonraki yüzyıllarda artarak devam eder. Coğrafi keşifler ve sanayi inkılabı sonrasında sömürgecilik zihniyetinde yaşanan değişimler, ötekini tanıma arzusunu artırır. Bunun sonucunda da Batı'da Doğu araştırmaları, oryantalizm adı altında akademik bir disipline dönüşür. Sanayi inkılabı ile birlikte yeni sömürge alanlarına olan ihtiyacın artması Batı'da Doğu araştır-

malarının sistemleşmesini sağlar. Bu dönemde sömürgecilik ile oryantalizm arasında Fransız düşünür Micheal Faucault'un ortaya attığı bilgi-iktidar ilişkisi üzerinden bir bağ kurulur. Bu ilişkiye Batı'nın sömürgecilik tarihinden bir çok örnek vermek de mümkündür. Lord Curzon'un 27 Eylül 1909'da Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşma, bu ilişkiyi oldukça sarih bir şekilde ortaya koymaktadır. Curzon, konuşmasında oryantalizmin İngiliz sömürgeciliği açısından ne denli gerekli olduğunu şu sözlerle vurgulamıştır: "*Doğu insanının yalnız dillerine değil, törelerine, hissiyatına, geleneklerine, tarihine, dinine de aşina olmamız, Doğu ruhu diyebileceğimiz şeyi anlama maharetimiz, kazanmış olduğumuz mevkii gelecekte de koruyabilmemizi sağlayacak tek dayanaktır.*"(Mertcan,2007: s.11).

Sömürgeci güçlerin emrine giren oryantalistlerin artık en önemli vazifeleri, batılı güçlerin doğudaki hakimiyetlerini pekiştirecek bilgiyi üretmek olur. Bu hakimiyeti tehdit edecek bütün gelişmeler de yakından takip edilmeye başlanır. Bu bağlamda 19. Yüzyıldan itibaren İslam'ın Avrupa sömürgeciliğine tehditkar yönleri, oryantalist çalışmaların odağına girer. Batılı devletlerin en önemli çekincesi, sömürgelerindeki toplu isyanlar, sömürge yönetimini zorlayan direnişlerdi. Müslüman olmayan sömürgelerinde bu denli bir direnişle karşılaşmayan Avrupalı Devletler, bu direnişi besleyen "*Cihad*", "*Hilafet*", "İslam dayanışması" gibi kavramlar ve kurumları incelettirirler. Sömürgeciler, direnişlerin arkasında yatan gücü, "*Panislamizm"*, Panislamist eğilimleri teşkilatlandıran ve ortak bir hedefe yönelten yapıyı da "*Hilafet*" olarak teşhis ettiler. Neticede "*Hilafet"* ve "*Panislamizm*" bu araştırmaların değişmeyen başlıkları ve konularını oluşturur(Mengüşoğlu,2010: s.64.).

1. İttihad-ı İslam Düşüncesinin Doğuşu

Batı literatüründe, ilk olarak Fransız-İngiliz ve Rus diplomatik yazışmalarında kullanılan Pan-İslamizm ya da Osmanlı Türkçesinde kullanıldığı şekliyle İttihad-ı İslam terimi, bir kavram ve düşünce olarak ilk defa Yeni Osmanlılıların Avrupa yayınlarında kullanılır (Hülagü,1994:s.5). XIX. yüzyıla hemen her alanda Batılı devletlerin ağır baskısı altında giren İslâm dünyasında Avrupa'nın sömürgeleştirme hareketine karşı koyabilmek ve İs-

lâm toplumunun Batı karşısında gerilediğini hissettiği alanlarda gelişmesini sağlayabilmek için dünya İslâm dayanışması fikri geliştirilir. İslâm'ın özünde var olan birlik ve kardeşlik ruhunun Osmanlı'nın temsil ettiği hilâfet kurumu etrafında modern anlamda siyasî ideoloji olarak formüle edilmesi, Tanzimat döneminin aydınları olan Yeni Osmanlılar tarafından gerçekleştirilmiştir (Türköne,2001:60).

Pan- İslamizm'in doğuşu ve ortaya çıkış nedenleri günümüze kadar tartışıla gelmiş ve bir çok tez ortaya atılmıştır. Bir görüşe göre, Pan- İslamizm fikri, sömürgecilik yarışında ortaya çıkan rekabetin ürünü olarak Batı'dan İslam ülkelerine ihraç edilen bir düşünce sistemi olarak belirtilirken, başka bir görüşe göre ise, Osmanlı Devleti'nde ittihad-ı anasır düşüncesinin zayıflamasının bir sonucu olarak ittihad-ı İslam düşüncesi, bir kurtuluş reçetesi olarak ortaya çıkmıştır (Hülagü,1994:s.12).

Bu görüşler bir yana, Osmanlı basını ve kamuoyunda yoğun bir şekilde tartışılan ve kitle ideolojisine dönüştürülen Pan- İslamizm ya da İttihad'ı İslam'ın II. Abdülhamid devrinde belirgin bir şekilde devletin iç ve dış siyasetinde etkili olduğu bir gerçektir. II. Abdülhamid'in tahta geçmesinden kısa bir müddet sonra ilan edilen 1876 Anayasası bu gerçeği haber vermektedir. Anayasa sadece İslam'ı devletin resmi dini olarak tavsif etmekle kalmayıp, aynı zamanda Osmanlı sultanına halife unvanıyla İslam'ın koruyuculuğu misyonunu da resmen yüklemiştir (Özcan,1994: s.54). 1877-1878 Osmanlı Rus savaşında devletin büyük toprak kayıpları, 1881'de Tunus'un Fransa tarafından işgali, 1882'de İngiltere'nin Mısır'a girmesi ve sair gelişmeler, II. Abdülhamid'i, devletin bütünlüğünü muhafaza edebilmek ve çökmekte olan imparatorluğu sömürgeci devletlerin tasallutundan kurtarmak, Avrupa'dan gelen tecavüzlere karşı koymak ve nihayetinde sömürgeleştirilmiş olan İslam coğrafyasındaki batılı idarelere son vermek gayesiyle İslam ülkelerini birleştirmek üzere Pan- İslamizm'i devletin resmi politikası haline getirmeye sevk eder (Hülagü,1994: s.13).

Halife unvanıyla ülke içinde toplumsal dayanışmayı gerçekleştirmeye yönelik bir siyaset izleyen II. Abdülhamid, dış dünyada hilafetin fonksiyonlarını genişletmeyi amaçlamıştır. Hilafetin dış siyasetteki fonksiyonlarından biri kurumun Müslüman halklar üzerinde hamilik vasfını kullanarak aralarındaki her türden anlaşmazlıkları çözmeye ve birleştirici olmaya gayret etmiştir. Bunun yanında İslam kamuoyunda imaj olarak tek halifenin varlığı ve her

konuda ilk merci olduğu anlayışını hakim kılmaya çalışmıştır (Turan,2008: s.287).

Hilafetin işlevsel gücünü ön plana çıkarmak isteyen II. Abdülhamid'in bu amacına ulaşabilmek için sömürge altında yaşayan Müslüman topluluklara Kuran'ı Kerim ve dini kitaplar göndermek, Müslüman devletler arasındaki problemlere arabuluculuk yapmak gibi simgesel faaliyetlerde bulunur. Siyasi saha da ise, yine sömürge altında kalmış, İslam toplumlarına yardımcı olmak, onları himaye ettiği izlenimini verecek çalışmalar, bu faaliyetlere örnek niteliğindedir (Eraslan,2011: s.424).

Bununla birlikte II. Abdülhamid döneminde İslâm âleminde ortak bir şuurun uyandığı inkâr edilemez. 1877-78 Rus Harbi'nden itibaren Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren milletlerarası gelişmelerde, özellikle de 1890'lardaki Ermeni olayları ile Osmanlı-Yunan Savaşı'nda dünya Müslümanlarının ortaya koyduğu tepki ve Hicaz demiryolu projesinde sergilenen olağan üstü dayanışma, söz konusu şuurun göstergeleri olmuştur. Bu hususta II. Abdülhamid'in gerek şahsiyet olarak gerekse bizzat gelişmeleri yönlendiren kişi sıfatıyla merkezî konumda bulunduğu açıktır. Abdülhamid'den sonra Osmanlı idaresini ellerine alan İttihatçılar onun siyasetinin mirasından faydalanma yoluna gitmişlerdir. Trablusgarp ve Balkan savaşlarında İslâm âleminden destek alabilmek için ittihâd-ı İslâm'a yapılan vurgular, I. Dünya Savaşı'ndaki cihâd-ı ekber ve cihâd-ı mukaddes ilânlarıyla en üst düzeye çıkmıştır (Özcan,2001:475).

Cihad-ı Ekber ilanının fikir babası olan Almanya, bir çok faktörün yanında, dünyanın dört bir tarafına yayılmış bulunan Müslümanların sağlayacakları katkıları düşünerek Osmanlı Devleti'nin kendi müttefiki olarak Birinci Dünya Savaşı'na katılması yolunda büyük gayretler sarf etmiştir. Eğer Osmanlı Devleti savaşa sokulabilirse bu takdirde Türk ırkından olmayan diğer Müslüman milletlere de cihad-ı ekber ilan edilmek suretiyle halifenin manevî otoritesi ile tesirde bulunulabilecek, her millete mensup Müslüman gönüllülerin Türk ve Alman subayları tarafından kumanda edilmesiyle İslam aleminin uyandırılması, Arapların ve Afgan Emiri'nin elde edilmesi ve yardımının sağlanması sayesinde Hindistan istila edilebilecek ve bu suretle oradaki yetmiş bin Hintli Müslüman'ın ayaklanması mümkün olabilecekti. Nil vadisi yoluyla Habeşistan Müslümanlarına varılmak suretiyle bunlar tahrik ve Doğu Afrika Almanyası'na da yardım edilmiş olunacak, böyle bir olayla da Osmanlı Devleti askerî sahada yapacağı katkıdan çok daha fazlasını siyasî-dinî alanda gerçekleştirecekti.

(Hülagü,1994: s.23).

2. The Muslim World Dergisinde Pan –İslamizm Hilafet ve Cihad-ı Ekber

Osmanlı aydınlarının modern bir fikir olarak İslam dayanışmasını ifade etmek için kullandıkları İttihad-ı İslam terimi, ilk olarak 1868'ten sonra dile getirilmiş, Panislamizm kavramı ise, Batılı akademik literatürde ilk defa 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sonrası kullanılmıştır. Bu konuda Gabriel Charmes'in Paris' te basılan *L'Avenir de la Turquie Le Panislamisme* başlıklı kitabı örnek verilebilir. Charmes bu kitabın "*L'situation de la Turquie*" bölümünde Abdülhamid'in hilafet kurumuna dayalı "*Pan İslamist Politika"* izlemek zorunda olduğunu yazmıştır (Mengüşoğlu,2010: s.64). Bu terime İngilizce neşriyatta ilk olarak Wilfred W. Scawen Blunt'ın Ocak 1882'de Fortnightly Review'de yayımladığı "*The Future of Islam*" başlıklı makalelerinde rastlanır. Daha sonra da yaygın olarak kullanılan terim, 1890'lardan itibaren çok sayıda müstakil makalenin başlığını teşkil etmiştir. Oryantalist çalışmalarda da kavram, dönemin Pan-Cermenizm, Pan-Slavizm gibi akımlarından hareketle daha çok olumsuz anlamda ve Müslümanlar arasında Batı'ya karşı organize edilen tehlikeli bir askeri teşkilatlanma olarak sunulmuştur. (Özcan,2001:470)

II. Abdülhamid dönemi boyunca oryantalist eserlerde tartışılan Pan- İslamizm ve bu olguyu besleyen cihad ve hilafet gibi kavramlar, Osmanlı Devleti'nin Almaya safında savaşa girmesi ile birlikte Batılı İslamologlar tarafından dini ve siyasi yönleriyle daha derin bir şekilde incelenmeye başlanır. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın ilk yarısında Müslümanlara yönelik faaliyetleriyle önemli oryantalist misyonerler arasında yer alan, başlattığı Arabistan Misyonerliği'nden dolayı kendisine "İslam'a gönderilen elçi" denilen Samuel Marinus Zwemer'in editörlüğünde 1911 yılında Missionary Review Publishing Company tarafından New York'ta yılda dört sayı halinde çıkarılmaya başlayan The Muslim Word isimli misyoner oryantalist dergide de bu kavramlar ele alınır(Güngör,2014:189), (Köse,2006;271).

Dergi'nin yayın hayatına başlaması ile birlikte Pan- İslamizm'in etkilerinin sorgulanabileceği ilk vaka Trablusgarb savaşı olmuştur. I.Dünya Savaşı öncesinde I. Abdülhamid'in iktidarı boyunca altyapısını oluşturduğu Pan- İslamist siyasetin etkileri 1911'de İtalya'nın Trablusgarb'ı işgalinde yaşanmıştı. Uluslar arası hukuka aykırı bir şekilde gerçekleşen bu saldırı, İslam ülkelerinin toprak bütünlüğüne yönelik tecavüzlere karşı duyarlı olan Hint Müslümanlarını eyleme geçirmiş, Hindistan'ın çeşitli kentlerinde düzenlenen toplantılarda İtalyanların Trablusgarp'a saldırıları kınanırken Osmanlı halifesini desteklemesi konusunda İngiliz yönetimine başvurulmuştu. Savaşın başladığı günlerde ise, Osmanlı subayları direnişi örgütlemek için Mısır ve Tunus yolundan Trablusgarp'a gitmişler, Tehlike dolu bu yolculukta, İngiliz sömürgesi olan Mısır halkı Türklere büyük destek vermiş, Tunus ve Mısır yoluyla erzak vs. Trablusgarp'a gönderilmişti (Kerimoğlu,2012: s.165).

The Muslim World Dergisinde, 1912 Ekiminde W. R. W. Gardner tarafından yayınlanan "Cihad" isimli makalede, Trablusgarb Savaşında Pan-İslamist siyasetin etkileri sorgulanır. Özellikle, bu siyasetin savaş boyunca Mısır Müslümanları üzerindeki tesirleri değerlendirilir. Gardner'e (1912: s.347) göre, Savaşın başlamasından itibaren, Mısır Müslümanları arasında Trablusgarb'da gerçekleşen cihad ile ilgili her hangi bir kıpırdanma gerçekleşmemiş, hiç kimse Trablusgarb'a yardım etme noktasında bir teşebbüste bulunmamış, her hangi bir açıklama yapma ihtiyacı dahi hissedilmemiştir.

Mısır Müslümanlarının bu tavrını, Mısır ulemasının cihad anlayışı ve bu kavrama yükledikleri yoruma bağlayan Gardner, Muhammed Reşid Rıza'nın Manar dergisinde 1911'de yayınladığı makalesinde de cihad konusunda yaptığı değerlendirmeleri ön plana çıkarmıştır. Galdner,(1912) "*Reşid Rıza'nın cihadı büyük ve küçük olmak üzere ikiye ayırdığını, Büyük cihadın, kişinin nefsiyle mücadelesi olduğunu, küçük cihadın ise, müminlerin inançlarına saldırı olduğu takdirde, inançları için savaşması şeklinde tanımlamıştır. Reşid Rıza, bazı İslam ulemasının iddia ettiği gibi, cihadın Müslümanların gayri Müslimlerle savaşı olmadığının altını çizmiş, cihadı inanmayanların yok edilmesi şeklinde yorumlayanların ise, bilgisizlikten bu tevili getirdiklerini açıkladığını"*(s.377-378) belirtir.

İslam ulemasının cihad mevzunu dini ve siyasi yönleriyle detaylı bir şekilde tartıştığını belirten Gardner, halifenin her hangi bir savaş durumunda bütün Müslümanları cihada çağırması halinde, bu çağrıya Müslümanların nasıl

bir reaksiyon göstereceklerini, dönemim İslam ulemasının bu konu hakkındaki yorumları üzerinden açıklamaya çalışır. Bu konuda, İslam'a yeni bir yorum getirme gayreti içinde olan Dr. Muhammed Badr'in görüşlerini ön plana çıkaran Gardner'e göre, Muhammed Badr, cihadı, İslam ülkelerine yapılan tecavüze karşı verilecek mücadele olarak yorumlamış, halifenin kutsal bir savaşa çağırması durumunda bütün Müslümanların buna katılması gerektiğini belirtmiştir. Ancak Galdner'e göre, Muhammed Badr, cihad konusunda yapılan tecavüzü dini ve siyasi boyutuna göre tefrik etmiştir. Bu tefrike göre, cihadın sadece İslam'ı yok etmek isteyenlere karşı ilan edilebileceği, bu durumda bu çağrıya bütün inananların buna iştirak etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Tecavüz siyasi nedenlerden kaynaklanıyorsa, cihada iştirak zorunluluğu yoktur. Galdner'e (1912) göre, Muhammed Badr, bu mülahazasını, Trablusgarb savaşı üzerinden şu şekilde somutlaştırmaya çalışır; " İtalya'nın tecavüzünde İslam'a ve kurumlarına saldırıl*mıyorsa cihad kanunsuzdur. Eğer, İtalyan hükümeti, Trablusgarp'da İslam hukukunun uygulanmasına engel olup, kendi kanunlarını uyguluyorsa cihad meşrudur."* (s.347).

Ulemanın bütün bu değerlendirmelerinin Ortodoks Müslümanlar üzerinde herhangi bir tesirinin olmadığını da vurgulayan Galdner'e göre, eğer bir Müslüman ülke gayri Müslimlerce saldırıya uğramışsa, Ortodoks Müslümanların, İslam hukukunun yada müesseselerinin zarar görüp, görmemesine bakmazlar, saldırgan karşısında cihad duygusuyla hareket ederler. Trablusgarb'da Ahmet bin Sunusi, cihad ilan etmese de yanında savaşan yerli Müslümanlar cihad duygusuyla savaşmışlardır.

Büyük savaş öncesinde bloklaşmansın netleşmesiyle, Almanya'nın muhtemel bir savaşta Osmanlı devletini yanına alarak İngiltere, Fransa ve Rusya'nın sömürgelerindeki Müslümanları ayaklandırma projesi, Avrupa kamuoyunda konuşulan tezler arasındaydı. Nitekim Almanya'nın *İslâm silahı*nı ilk ne zaman gündemine aldığı konusu tam net olmamakla birlikte, II. Wilhem'in 1896 yılı Ocak ayında Rus elçisiyle yaptığı bir görüşmede İngiltere'ye karşı Almanya'nın bu silahı kullanabileceğini açıkça ifade ettiği bilinmektedir. Öte yandan uzun yıllar Türkiye'deki Alman askerî misyonunun başında görev yapan Colmar von der Goltz da, İngiltere'ye karşı muhtemel bir savaş durumunda potansiyel müttefiki olarak gördüğü Türkiye'nin Mısır ve Sudan'ı yeniden geri kazanmasının hiç de zor olmayacağını, zira 50 milyon Müslüman'ın Türkiye'yi desteklemeye hazır olacağını daha 1899'da dile ge-

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

AVRUPA BİRLİĞİ VE İÇ SAVAŞTAN KAÇAN SURİYELİLER: HUKUKİ VE KURUMSAL BOYUTLA İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

Ercüment TEZCAN[1*]

Özet

Mart 2011'den bu yana Suriye'de sürmekte olan iç savaş nedeniyle 8 milyon insan ülke içinde yer değiştirmek; bunlardan 4 milyonu da Türkiye başta olmak üzere Lübnan, Irak ve Ürdün gibi komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır. Başlangıçtan itibaren savaştan kaçan Suriyelilerin ilgi odağı AB ülkeleri olmuştur. Bu eğilim, 2015 ilkbaharından itibaren ciddi artış göstermiştir. Bu yoğun ilgi karşısında AB ülkeleri Suriyelileri karşılama ve kabul konusunda ciddi sıkıntı yaşamaktadır. Konunun özünde siyasi olduğu kadar hukuki ve kurumsal sıkıntının da olduğu gayet açıktır. Zira sığınmacıların kabulüyle ilgili Dublin III Tüzüğü olarak bilinen AB düzenlemesinin oldukça yetersiz olduğu; diğer yandan sığınmacıların karşılanması ve kabulüyle ilgili kurumsal yapının ihtiyaca cevap vermediği ortaya çıkmıştır. Konuyla ilgili olarak AB düzeyinde henüz net bir oydaşmanın ortaya çıkmaması da kaygı vericidir. Çalışma kapsamında savaştan kaçan Suriyelilerin AB ülkelerine gitmek istemeleri sonucu ortaya çıkan hukuki ve kurumsal konular tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Suriyeli Mülteciler, Avrupa Birliği, Dublin Tüzüğü, Türkiye-Avrupa Birliği, İltica Politikası

EUROPEAN UNION AND REFUGEES OF THE SYRIAN CIVIL WAR: LEGAL AND INSTITUTIONAL CONSIDERATIONS

Abstract

1 *Prof. Dr.,Galatasaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
Not: 4-7 Mayıs 2016 tarihleri arasında Kırıkkale'de düzenlenen 2. Ortadoğu Konferansı kapsamında sunulan bu metni dikkatli bir şekilde okuyarak, metin üzerinde gerekli değişiklikleri yapan Dr. Fatma Yılmaz Elmas'a ve metnin APA formatına getirilmesinde yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. İlhan ARAS'a teşekkürü bir borç bilirim.

Since March 2011 due to the ongoing civil war in Syria, the 8 million people displaced within the country. 4 million of them have been forced to seek refuge in neighboring countries such as Lebanon, Iraq, Jordan and particularly Turkey. From the outset, the EU countries it has been the focus of attention of Syrian refugees. This trend has increased significantly since September 2015. This intense interest across, the EU countries are experiencing serious difficulties in Syrian refugees are welcome and accepted. At the origin of the matter, there are political, legal and institutional constraints. Because, the European regulation relating to the reception of asylum seekers known as the Dublin regulation III is still inadequate. On the other hand, the institutional capacity relative to the reception of asylum seekers do not meets the needs. It is also worrying that a clear consensus has not been reached between the EU Member. In this study, the problems arisen legal, political and institutional as a result of mass arrivals of Syrian asylum seekers to European countries will be discussed.

Keywords: Syrian Refugees, the European Union, the Dublin Regulation, Turkey-European Union, asylum policy

Giriş

Mart 2011'den beri Suriye'de sürmekte olan iç savaş sonucu, Suriyeli mülteciler 2015'ten bu yana dünyadaki en fazla sayıda mülteci nüfusu oluşturmaktadır. Her ne kadar net rakam vermek mümkün değilse de uluslararası gözlemcilerin ve kuruluşların tahminlerine göre, iç karışıklıklar başlamadan önce yaklaşık 20 milyon nüfusa sahip Suriye'den, çatışmaların başlamasıyla birlikte 11 milyona yakın insan ülke içinde yer değiştirmek; bunlardan 4 milyonu da Türkiye başta olmak üzere Lübnan, Irak ve Ürdün gibi komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır. AB Komisyonu'nun da Mart 2016'da ifade ettiği gibi, Suriye iç savaşı nedeniyle dünya II. Dünya Savaşı'ndan bu yana en büyük insani krizle karşı karşıya kalmıştır (Commission européenne: 2016-a).

Başlangıçtan itibaren Suriyeli mültecilerin ilgi odağı AB ülkeleri olmuştur. Bu noktada Türkiye gibi komşu ülkeler Suriyeli mülteciler tarafından Avrupa'ya geçiş yolu/rotası olarak kullanılmıştır. Bu eğilim, Eylül 2015'ten itibaren ciddi artış göstermiştir. Bu yoğun ilgi karşısında AB ülkeleri Suriyeli mültecileri karşılama ve kabul konusunda ciddi sıkıntı yaşamaktadır.

Konunun özünde siyasi olduğu kadar hukuki ve kurumsal sıkıntının da olduğu gayet açıktır. Zira mülteci ve sığınmacıların kabulüyle ilgili Dublin

III Tüzüğü olarak bilinen AB düzenlemesinin oldukça yetersiz olduğu; diğer yandan mültecilerin karşılanması ve kabulüyle ilgili kurumsal yapının ihtiyaca cevap vermediği ortaya çıkmıştır. Konuyla ilgili olarak AB düzeyinde henüz net bir oydaşmanın ortaya çıkmaması da kaygı vericidir. Çalışma kapsamında Suriyeli mültecilerin AB ülkelerine gitmek istemeleri sonucu ortaya çıkan hukuki, siyasi ve kurumsal konular tartışılacaktır.

HUKUKİ BOYUTLA İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

Genel Durum

Mültecilerin kabulü konusu, konunun önemi nedeniyle uluslararası hukuk düzeyinde kodifiye edilmiştir. 28 Temmuz 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi ve onu tamamlayan mültecilerin statüsüyle ilgili 31 Ocak 1967 tarihli New York Protokolü bu konudaki en temel hukuki belgelerdir.

AB özeline gelindiğinde ise konunun üç boyutu ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki sınırların kontrolü konusudur. Konuyu kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür: 14 Haziran 1985'te Benelüks ülkelerinin yanısıra Fransa ve Almanya tarafından Schengen anlaşması imzalanmıştır. 19 Haziran 1990'da imzalanan Uygulama Sözleşmesiyle de bu anlaşma yürürlüğe konmuştur. Bu anlaşma, uygulama sözleşmesi ve sonrasında yapılan düzenlemeler sonucu Schengen müktesebatı (*acquis de Schengen*) adı verilen bir müktesebatla 22 AB üyesi ve Avrupa Ekonomik Alanına dâhil 4 eski EFTA ülkesi Schengen alanını(*espace de Schengen*) oluşturmuşlardır.

Bu alanın ana özelliği sisteme dâhil olan devletler arasındaki iç sınırlarda sınır kontrollerinin kaldırılmış olmasıdır. Bunun sonucu olarak her ne kadar her ülkede havaalanları gibi birtakım mekânlarda üçüncü ülke vatandaşlarına yönelik kontroller sürse de, uygulamada sınır kontrolleri üçüncü ülkelerle sınırı olan ülkelerin sorumluluğuna devredilmiş durumda ve onlar tarafından daha ciddi bir biçimde gerçekleştirilmektedir.

Konunun ikinci boyutu ise iltica taleplerinin değerlendirilmesi meselesidir. Bu konuyu da şu şekilde özetlemek mümkündür: AB üyesi ülkelerde yapılacak iltica taleplerinin değerlendirilmesi konusunda yetkili ve sorumlu AB üyesi ülkenin belirlenmesi amacıyla, üyedevletler arasında 15 Haziran 1990'da Dublin Sözleşmesi yapılmıştır. İltica konusunda Amsterdam Antlaşmasıyla yaşanan hukuki değişiklik (iltica konusunun AB antlaşmasından AT

antlaşmasına kaydırılması) sonucu bu sözleşmenin yerini 18 Şubat 2003 tarih ve 343/2003 sayılı bir AT Tüzüğü almıştır (konuyla ilgili gelişmeler için bkz. Özcan, 2006; Da Lomba, 2004). Bu tüzükle ilgili olarak da 2008'de başlayan revizyon süreci başarılı bir şekilde sonuçlanmış ve bu tüzüğün yerini de 26 Haziran 2013 tarih ve 604/2013 sayılı tüzük almıştır. Literatürde Dublin I, II ve III olarak adlandırılan düzenlemeler bunlardır. Halihâzırda AB'de, iltica taleplerinin değerlendirilmesi konusunda yetkili ve sorumlu devletin belirlenmesiyle ilgili olarak yürürlükte olan düzenleme Dublin III olarak bilinen 26 Haziran 2013 tarihli tüzüktür.

İltica taleplerinin değerlendirilmesiyle ilgili sistem iki ana unsur üzerine oturmaktadır. Bunlardan birincisi birden fazla iltica talebinin yapılmasını önlemek; diğeri ise üye devletlerin hiçbirisinin bir iltica talebini değerlendirmeye almaktan kaçınmasını (iltica talebinin havada kalmasını) engellemektir. İstisnalar bir yana bırakılacak olursa, genel kural olarak iltica talebini yapan kişinin ilk giriş yaptığı ve parmak izinin ilk alındığı ülke iltica talebini değerlendirme konusunda yetkili ve sorumludur.

Üçüncü ve son husus ise AB'ye gayri kanuni yollardan girme ya da daha kısa bir anlatımla kaçak göç olgusunun yönetimidir. Bu husus kaçak göçle mücadele konusunda kurumsal kapasitenin yanısıra AB'ye kaçak yollardan giren kişilere yapılacak muameleyi de kapsamaktadır. Kurumsal kapasite konusu aşağıda ele alınacağı için burada ayrıntıya girilmeyecektir. Kaçak göçmenlere yapılacak muamele çerçevesinde bu kişilerin sınırdışı edilmeleri ön plana çıkmaktadır. Sınırdışı edilecekleri ülke konusunda ise bu kişilerin AB'ye kaçak yoldan giriş yaptıkları üçüncü ülke ön plana çıkmaktadır. Bu da bu tür ülkelerle yapılan geri kabul anlaşmaları (*accord de réadmission*) marifetiyle yapılmaktadır.

Hukuki Rejimle İlgili Eleştiriler

Hukuki rejimle ilgili sıkıntıların başında iltica sahipleriyle ilgili sıkıntılar gelmektedir. Bunun yanısıra AB düzenlemelerinin uluslararası düzenlemelerle uyumu konusunda da sıkıntı yaşanmaktadır. Bu genel nitelikli sıkıntıların ötesinde Dublin III Tüzüğü ve kurumsal kapasiteyle ilgili birtakım sıkıntılar da mevcuttur. Şimdi sırayla bu sıkıntılara değinmek yerinde olacaktır.

İltica Sahipleriyle İlgili Sıkıntılar

İltica sahipleri açısından, Dublin I, II ve III olarak adlandırılan ve birbirini izleyen düzenlemelerle oluşturulan hukuki rejim, iltica talebinde bulunanlara/bulunmak isteyenlere hakkaniyete uygun ve etkin bir koruma sağlamadığı gerekçesiyle, Mülteciler Yüksek Komiserliği (*Haut Commissairat des Refugiés-HCR*) gibi uluslararası otoritelerce eleştirilmektedir. Sözkonusu hukuki rejim, bir yandan iltica talebinde bulunanların kişisel haklarını ve menfaatlerini yeterince koruma altına almadığı eleştirilerine hedef olurken; diğer yandan iltica taleplerinin hakkaniyete uygun bir şekilde değerlendirilmediği ve sözkonusu kişilere yeterli bir koruma sağlamadığı gerekçesiyle eleştirilmektedir.

Özellikle bu noktada Dublin düzenlemeleriyle oluşturulan rejimin iltica talebi başvurularının değerlendirilmesini ciddi bir biçimde geciktirme potansiyelini taşıdığı; hatta bu başvuruların hiçbir zaman ilgili makamlarca ciddi olarak ele alınmama/değerlendirilmeme riskini barındırdığı ihtimali üzerinde durulmaktadır. Bunun yanı sıra iltica talebinde bulunanların taleplerinin doğru/yetkili devlet tarafından incelenebilmesi için bu kişilerin o ülkeye nakil mecburiyeti; bu kapsamda dolaşım özgürlüklerinin kısıtlanması ve sınıra yakın bir yerde ya da Fas, Cezayir, Moritanya ve Libya gibi komşu ülkelerde konuşlu kamplarda tutulmaları (*détention*) bir başka endişe kaynağıdır.

Mecburi nakil kararına ya da uygulamasına karşı iltica talebi sahibinin başvurusunun o ülke makamlarınca reddedilmesi durumunda da gene bu kişilerin ne tür bir sıkıntıyla karşı karşıya oldukları gayet rahat anlaşılabilir. Bu kapsamda mecburi nakil (*transfert forcé*) sisteminin çok da iyi işlemediği bilinmektedir. Yapılan çalışmalarda mecburi nakil sisteminin, zaten ruhen yaralı durumdaki mülteciler üzerinde yeni bir psikolojik travmaya neden olduğu vurgulanmıştır.

Avrupa Birliği Düzenlemelerinin Uluslararası Düzenlemelerle Uyumu Konusu

AB'de hâlihazırda yürürlükte olan düzenlemeler, mültecilerle ilgili uluslararası hukukta kabul edilmiş olan düzenlemelerle uyumlu olmadığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bilindiği gibi mültecilerin durumu ve iltica taleplerinin değerlendirilmesi 28 Temmuz 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi ve Mültecilerin statüsüyle ilgili 31 Ocak 1967 tarihli New York Protokolüyle düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler imzacı 145 ülkeyi, savaştan kaçan ya da ırkı, dini, uyruğu, bir sosyal gruba aidiyeti ya da görüşleri nedeniyle zulme uğrayan kişileri ayrım yapmaksızın kabul etme (*accueil*) yükümlülüğü altına sokmaktadır.

AB düzenlemelerine bakıldığında yukarıdaki uluslararası düzenlemelerle birebir örtüşmeme durumu sözkonusudur. Öncelikle yukarıdaki uluslararası sözleşmelerde imzacı devletlerin bireysel olarak mültecileri kabul sorumluluğu mevcutken; Schengen sözleşmeleri sonucu AB içinde iç sınırların kalkması ve üçüncü ülkelere yönelik olarak daha sıkılaştırılmış bir dış sınır kontrolü sözkonusudur. Bu noktada her ne kadar tüm üye devletlerde üçüncü ülke vatandaşlarına yönelik sıkı kontrol sözkonusuysa da üçüncü ülkelerle sınırı olan üye devletlere daha fazla sorumluluk yüklenmiş olmaktadır. Bu noktada iltica talebinde bulunanların ilk elemesinin yapılması (*triage*) ve bu haktan yararlanamayacak durumda olanların geldikleri ülkelere geri gönderilmesi o ülkelerin biraz da takdirine bırakılmış olmaktadır.

Diğer yandan Dublin düzenlemeleriyle getirilmeye çalışılan yükün eşit paylaşımı ilkesi de gene yukarıdaki uluslararası düzenlemelerle tam uyumlu değildir. Yükün eşit paylaşımı ilkesi bilindiği gibi sınırda yer alan üye devletlerin iltica baskısıyla zor durumda kalmalarını önlemenin yanı sıra; mültecilerin

daha esnek davranan ülkeleri bir güzergâh olarak kullanıp AB'ye girmelerini engelleme amacına yöneliktir. Ancak amaç ne olursa olsun yükün eşit paylaşımı adına iltica talebinde bulunanlar diğer üye devletlere gerekirse mecburi nakil yükümlülüğüne tabidir. Bu da ister istemez ilkesel anlamda yukarıda ifade edilen tam örtüşmeme durumunu ortaya koymaktadır.

Dublin III Tüzüğüyle İlgili Eleştiriler

Haziran 2013'te kabul edilip Ocak 2014'te yürürlüğe giren ve Dublin III tüzüğü olarak bilinen 604/2013 sayılı tüzükte (JOUE, L 180/31, 2013) önceki versiyonlara (Dublin I ve II) nazaran ciddi bir mantık değişikliği olmadığını belirtmek gerekir (Bu konuda daha fazla ayrıntı için bkz. Maiani, 2014). Daha açık ifade etmek gerekirse, önceki düzenlemelerde yer alan tek başvuru, parmak izinin alınması, yükün eşit paylaşımı ve mecburi nakil gibi ilkelerde ciddi bir değişiklik sözkonusu değildir. Buna ilaveten bu düzenlemeyle üye devletler arasında iltica konusuna yaklaşım farkı, mültecilere yönelik şartlarda standart farkı giderilmeye çalışılmış olsa da bu farklar ne yazık ki devam etmektedir. Hatta bu noktada bir iltica talebinin kabul edilip edilmeyeceği, talebin yapıldığı ülkeye göre bile değişmektedir.

Dublin III düzenlemesinde mültecilerin hakları ve insani boyutta birtakım iyileştirmeler mevcuttur. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi radikal bir değişim sözkonusu değildir. Tabi bu tür bir değişim için üye devletlerde öncelikle zihniyet değişiminin yaşanması gerekir. Böyle bir değişim yaşanmadığı müddetçe en insancıl düzenlemeler bile yapılsa, bu düzenlemeler uygulanmayacağı için kâğıt üstünde kalacaktır (*lettre morte*).

Kurumsal Yapıyla İlgili Eleştiriler

Son olarak bu çerçevedeki kurumsal yapıya çok kısa göz atmak gerekirse karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır. Öncelikle sınır kontrollerinin ve mültecilerin kabulüyle ilgili merkezlerin üye devletlerin ilgili makamları tarafından yönetildiğini belirtmek gerekir. Tıpkı gümrüklerde olduğu gibi, AB'nin yeterli bürokratı/insan kaynağı olmadığı için bu konudaki somut uygulamalar ulusal makamlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu noktada sınır kontrollerinin etkin sağlanıp sağlanmadığı sorgulanabilir. AB'nin yanı sıra üye devletler de konuya oldukça duyarlı olup; bu konuda kurumsal kapasitesinin yetersiz olduğunu düşündükleri Bulgaristan ve Romanya'yı

Schengen sistemine almakta isteksiz davranmaktadırlar.

Benzer biçimde üye devletler, diğer üye devletlerden ciddi mülteci baskısı olduğu zaman iç sınırlarda kontrolü devreye sokabilmektedirler. Örneğin, Almanya'nın 2015 sonbaharında Suriyeli mülteci akınının belirli sayıya ulaşınca bu yönteme başvurduğu bilinmektedir.

Spesifik olarak mültecilerle ilgili olarak üye devletlerdeki kabul merkezlerinin yeterli olup olmadığı, minimum insani/uluslararası standartları karşılayıp karşılamadığı sorgulanabilir. Bu noktada da ciddi handikaplar sözkonusudur. Daha açık bir ifadeyle bir yandan çok sayıdaki mülteci akınları karşısında kabul merkezleri ihtiyaca cevap vermekten uzak bir imaj çizerken; diğer yandan Yunanistan gibi üye devletlerdeki kabul merkezlerinin gerekli uluslararası standartları karşılamadığı, bu merkezlerde mültecilere gayri insani muamele yapıldığı AİHM kararıyla yargısal olarak hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde tespit edilmiştir (bkz, 21 Ocak 2011 tarihli *MSS c/Grèce et Belgique* kararı, CEDH, 2001).

Bunların dışında kaçak göçle mücadele konusu 2004'ten bu yana AB tarafından kurumsal olarak kısmen üstlenilmiş durumdadır. Bu konuda Bakanlar Konseyi'nin 26 Ekim 2004 tarih ve 2007/2004 sayılı tüzüğüyle, AB Üyesi Ülkelerin Dış Sınırlarının Yönetimi İçin Operasyonel İşbirliği Ajansı (*European Agency for he Management of Operational Cooperation at theExternal Borders-Frontex*) kurulmuştur. Frontex, 3 Ekim 2005'te görevine başlamıştır.

Ancak bu bir operasyonel işbirliği niteliğindedir ve sadece üçüncü ülkelerden AB'ye giriş güzergâhlarında operasyoneldir. Buna ilaveten Frontex, tüm dış sınırları kapsamaktan uzak olup, sadece kaçak göçmen akınının yoğun yaşandığı noktalarda konuşlandırılmıştır. Örneğin Türkiye-Yunanistan sınırında konuşlandırılmış bir Frontex ünitesi mevcuttur. Ayrıca Frontex'in etkin bir koruma sağlayıp sağlamadığı da şüphelidir.

Buna ilaveten, özellikle Libya'dan kaçak göçmen işini organize eden örgütlerle mücadele amacıyla 22 Haziran 2015'te Akdeniz'de görev yapan AB Deniz Gücü (*European Union Naval Force Mediterranean-EUNAVFOR Med*) Operasyonu (Sophia Operasyonu) görevlendirilmiştir. Bu operasyonu yürüten

karargâh Roma'dadır ve başında bir İtalyan amiral bulunmaktadır. Ancak operasyon için tahsis edilen ekipman oldukça zayıf olup sadece 5 savaş gemisi, 2 denizaltı, 2 insansız hava aracı ve 1 helikopterden ibarettir. Buna ilaveten BM Güvenlik Konseyi kararı olmadığı için ekip Libya karasularında operasyon yapamamaktadır. Bu nedenle EUNAVFOR Med şu aşamada sadece gözlem yapma ve bilgi toplama işi yapmaktadır.

ÜYE ÜLKELERİN BİRBİRİYLE TUTARLI OLMAYAN UYGULAMALARI

Genel Değerlendirmeler

Mültecilerle ilgili Avrupa Birliği düzenlemelerinde üye devletleri ilgilendiren hususların başında iltica taleplerinin değerlendirilmesinde üye devletler arasında eşit olmayan bir paylaşımın sözkonusu olmasıdır. Konuyla ilgili literatürün de sıklıkla vurguladığı gibi, iltica talepleri AB üyesi ülkeler arasında eşit olarak paylaştırılmamakta; üçüncü ülkelerle sınırı olan AB üyesi ülkeler daha fazla iltica talebine muhatap olmaktadır. Bu da bu ülkelere daha fazla iş yükü ve mali yük getirirken; bu tür bir yoğunluk yaşamayan ülkelerin bu yüke omuz vermek için gerekli dayanışmayı göstermedikleri eleştirisine muhatap olmalarına neden olmaktadır. Bu da Dublin düzenlemeleriyle getirilmeye çalışılan "yükün eşit paylaşımı" *(répartition équitable des charges)* ilkesiyle taban tabana zıt bir durum yaratmaktadır.

Diğer yandan üçüncü ülkelerle sınırdaş olan üye devletlerin mülteci akınından bıktıkları; mültecilerle ilgili olarak yeterince bakım ve koruma sağlamadıkları ya da bu imkâna sahip olmadıkları da bir diğer eleştiri konusudur. Bu noktada Yunanistan'ın durumu artık tüm ülkeler tarafından bilinmekte ve ülkenin bu konudaki yetersizliği nedeniyle İsveç, Norveç ve Almanya gibi ülkeler Yunanistan'a mülteci transferini askıya almışlar ya da kısıtlamışlardır (Yunanistan'la ilgili spesifik değerlendirmeler için bkz. Yılmaz-Elmas, 2016).

Yunanistan'ın bu durumu çok yeni değildir. Zira, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, yukarıda değinilen 21 Ocak 2011 tarihli *MSS c/Grèce et Belgique* kararıyla (CEDH, 2011), Yunanistan'daki kabul kapasitesinin yetersiz olduğunu ve bu nedenle bu ülkeye iltica talebinde bulunanların, mülteci kabul ve belirleme merkezlerinde ciddi olarak gayri insani ve onur kırıcı muameleye maruz kalma riskiyle karşı karşıya olduklarını yargısal olarak tespit etmiştir (bu kararın yorumu için bkz. Pétin, 2013).

Yukarıdaki hususların ötesinde aslında sorun biraz da ulusal ölçekli olarak gündeme gelmektedir. Daha açık bir ifadeyle, mültecilere bakış açısının tüm AB üyesi ülkelerde aynı ve koruyucu olduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla mültecilere bakış kültürden kültüre, ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bunun sonucu olarak tüm üye ülkelerin mültecilere yönelik olarak aynı kabul ve muamele perspektifini sunduğunu ifade etmek hiç de doğru değildir.

Bu açıdan bakıldığında AB düzenlemelerinin temelinde yatan ve tüm üye ülkelerin "güvenli ülke" (*pays sûr*) olduğuna ilişkin karine çok da gerçeği yansıtmamaktadır. Zaten yukarıda bahsedilen *MSS c/Grèce et Belgique* kararında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bu karineyi/ilkeyi yargısal olarak çürütmüştür. Dolayısıyla üye devletler daha objektif veriler ışığında değerlendirilerek ona göre AB düzeyinde iltica ile ilgili bir sistem kurulması daha anlamlı ve mantıklı olacaktır.

Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Spesifik Değerlendirmeler

İlk bölümde de belirtildiği gibi, üye devletlerin mülteciler konusunda genel anlamda farklı yaklaşımlara ve uygulamalara sahip oldukları bilinmektedir. Bu yaklaşım ve uygulama farkları Avrupa'ya ulaşmaya çalışan Suriyeli sığınmacı sayısının tavan yaptığı 2015 yılında daha bariz hale gelmiştir.

Konuyla ilgili olarak önce Komisyon Başkanı Juncker'in Eylül 2015'te gündeme getirdiği önerilere değinilecek; ardından Bakanlar Konseyi'nde ve zirvelerde alınan kararlara değinilecektir. Son olarak Suriyeli sığınmacılar özelinde Türkiye'yle ilgili birtakım değerlendirmeler yapılarak çalışma sonlandırılacaktır.

Komisyon Başkanı Juncker'in Eylül 2015'te Getirdiği Öneriler

AB Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker, Birliğin 2015'teki durumu üzerine yaptığı bir değerlendirme vesilesiyle, Suriyeli sığınmacılar konusunda AB üyesi ülkeler arasında çıkan krize bir çözüm getirmek amacıyla birtakım öneriler getirmiştir (bkz, Commission européenne, 2015-a). Juncker'in önerilerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

1- İltica talebinde bulunanlara yönelik olarak acil dağıtım mekanizmalarının ve merkezlerinin oluşturulması; buna ilaveten iltica talebinde bulunanların kalıcı olarak duracakları yerlerin ve bununla ilgili mekanizmanın da oluşturulması. Ayrıca gerekirse AB'ye yakın komşu ülkelerde sığınmacıların barınabileceği güvenliği artırılmış daimi merkezlerin oluşturulması. 2- AB'nin dış sınırlarının daha iyi korunması için Frontex'in güçlendirilmesinin yanısıra kara ve deniz sınırlarının daha iyi korunması için AB düzeyinde bir sınır muhafızlığı (*gadre des frontières*) sisteminin kurulması. 3- AB iltica sisteminin yeniden değerlendirilmesi ve güçlendirilmesi. Bunun için de Dublin III Tüzüğünün gerekirse revize edilmesi, AB İltica Destek Bürosu'nun (*Bureau européen d'appui en matière d'asile-EASO*) güçlendirilmesi. Bu noktada gerçekten korunmaya ihtiyacı olan insanlar için AB'ye girişte güvenlikli ve hukuka uygun giriş olanaklarının uygulamaya konması. Bu noktada yasal göçle ilgili Mavi Kart gibi usul ve mekanizmaların daha modern ve esnek hale getirilmesi. 4- Tam tersine iltica talebi için gerekli şartları taşımayanların, başvurusu reddedilen ya da güvenli ülkelerden gelenlerin, ülkelerine geri gönderilme süreçlerinin etkin bir şekilde takip edilmesi. Ancak son hususa ilişkin olarak bu tür kişilerin ülkelerine geri dönmedikleri ve AB ülkelerinde kalmaya devam ettikleri herkes tarafından bilinmektedir.

Juncker'in bu önerileri Almanya ve Fransa gibi ülkeler tarafından desteklenmiştir. Örneğin; Almanya Şansölyesi Angela Merkel, bir adım daha ileri giderek iltica talebinde bulunanlara yönelik olarak AB ülkeleri arasında üst sınırı olmayan zorunlu bir paylaşım/kota sisteminin getirilmesini önermiştir. Buna göre örneğin Almanya % 26'lık bir sığınmacı kotasına sahipken; Malta % 0,11'lik bir sığınmacı kotasıyla bağlıdır. Almanya kadar başı çekmese de Fransa da bu konuda bazı öneriler getirmiştir. Cumhurbaşkanı Hollande tarafından bu bağlamda Eylül 2015'te 3 öneri getirilmiştir: 1- Çok sayıda sığınmacı akınına maruz kalan ülkelerde "hotspot" adı verilen geçici kabul ve karşılama merkezlerinin oluşturulması. 2- Geçici kabul ve karşılama merkezlerinin bulunduğu ülkelere yardım edilmesi ve bu merkezlerle ilgili olarak toplumda yatıştırılamayacak olayların çıkmasının engellenmesi, 3- Suriyeli sığınmacıların AB ülkelerine gelmemeleri için Türkiye'ye yardım edilmesi.

Bu iki ülkenin tersine Doğu Avrupa ülkeleri Juncker'in yukarıdaki önerilerine o kadar da olumlu tepki vermemişlerdir. Çek Cumhuriyeti,

Letonya, Litvanya, Slovakya ve Polonya gibi ülkeler bu kapsamda dikkati çeken ülkelerdir. Bu ülkelere ilaveten Avusturya ve Hollanda gibi ülkeler de Juncker'in yukarıdaki tekliflerine çok sıcak bakmamışlardır.

Bu önerilere sıcak bakmayan ülkelerle ilgili bir başka husus bu ülkelerdeki kamuoyu baskısıdır. Normalde hiçbir AB üyesi ülkede kamuoyu sığınmacılar konusuna çok sıcak bakmamaktadır. Bu noktadaki oran AB genelinde % 56'dır. Ancak sıcak bakmayan ülkelerdeki oranlara bakıldığında AB ortalamasının çok üstünde olduğu görülmektedir. Örneğin Çek Cumhuriyetinde % 81; Letonya'da % 78; Litvanya'da % 70; Slovakya'da % 77 oranında kamuoyu sığınmacıların kabulü konusunda rezervlidir.

Bakanlar Konseyi ve Devlet Başkanları Düzeyinde Alınan Kararlar

Suriyeli sığınmacılar konusu daha ziyade Bakanlar Konseyi'nin İçişleri Bakanlarından oluşan formasyonunda ele alınıp tartışılmıştır. Göçün daha ziyade içişlerini ilgilendiren bir konu olduğu düşünüldüğünde bu mantıklıdır. Ancak çalışmanın başında da belirtildiği gibi Nisan 2016 itibariyle bu konuda henüz net bir mutabakat sağlanmış değildir.

Eylül 2015'ten itibaren yapılan toplantılara bakılacak olursa bu konunun 14 ve 22 Eylül 2015 tarihli toplantıların gündeminde olduğunu belirtmek gerekir.

14 Eylül 2015 tarihli İçişleri Bakanları toplantısında Yunanistan, İtalya ve Macaristan'a ulaşmış olan 160.000 Suriyeli sığınmacının üye devletler arasında nasıl paylaştırılacağı konusunda genel bir mutabakata varılamamıştır. Bununla birlikte, bazı konularda kısmen de olsa uzlaşılmıştır. Uzlaşılan konular arasında İtalya ve Yunanistan'da konuşlu bulunan 40.000 Suriyelinin başka ülkelere nakledilmesi, parmak izlerinin alınması, konuyla ilgili olarak da bu ülkelere yardım edilmesi gibi hususlar bulunmaktadır.

22 Eylül 2015 tarihli toplantıda ise İçişleri Bakanları nitelikli çoğunlukla AB'ye mülteci akınının durdurulması ve 20 Ağustos 2015 itibariyle Yunanistan ve İtalya'ya gelen Suriye, Irak ve Eritreli 160.000 sığınmacının üye devletler arasında paylaştırılması konusunu karara bağlamışlardır. Ancak Doğu Avrupa

ülkelerinin muhalefeti nedeniyle bu paylaşım ne zorunlu ne de daimidir.

Bu toplantıda da Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Romanya ve Macaristan gibi Doğu Avrupa ülkeleri karara muhalif; Finlandiya ise çekimser kalmıştır. Kabul edilen karara göre 160.000 sığınmacının üye devletler arasında paylaşımı iki aşamada gerçekleştirilecektir. İlk aşamada 66.000 sığınmacı Yunanistan (50.400); İtalya (15.600) arasında paylaştırılacaktır. Paylaştırılacak sığınmacılar hususunda ülkeler seçme hakkına sahip olmayacaklardır. Geri kalanlardan 17.036'sı Almanya'ya; 1.294'ü ise Macaristan'a gönderilecektir. Yönlendirildikleri ülkelere gitmek istemeyenler ya da iltica talebinde bulunmayanlar sınırdışı edileceklerdir. Bu önlemlerin panik halinde alınmış önlemler olduğu ve sorunu çözmeye yetmeyeceği; tersine daimi kabul kapasitesinin artırılması gerektiği BM Yetkilisi Melissa Fleming tarafından açıkça ifade edilmiştir.

Benzer tartışmaların Devlet ve Hükümet Başkanlarının 23 Eylül 2015 tarihli zirvesinde de yaşandığını belirtmek gerekir. Bu zirvede AB'ye yönelik olarak Suriye kökenli sığınmacı akınının bir an önce durdurulması için iki seçenek üzerinde durulmuştur. Birinci seçenek Dünya Gıda Programı ve UNICEF gibi BM bünyesindeki insani yardım kuruluşlarına 1 milyar avroluk maddi mali destek yapılarak; Türkiye, Lübnan, Ürdün ve Irak gibi ülkelerdeki Suriyeli mültecilere yönelik şartların iyileştirilmesini sağlamak. İkinci seçenek ise kaçak göçle mücadeleyle görevli Frontex, Europol ve AB İltica Destek Bürosu (EASO) gibi AB birimlerinin bütçelerinin 1,3 milyar avro artırılması. Bu mali önlemlere ilaveten Yunanistan'a sınırlarını kontrol etmesi konusunda baskı yapılması kararlaştırılmıştır.

Sonraki dönemlerde de Suriyeli mülteciler konusu AB'nin gündemini işgal etmeye devam etmiştir. Örneğin Devlet ve Hükümet Başkanlarının 17 Aralık 2015 tarihli zirvesinde konuyla ilgili olarak doğrudan AB'ye yönelik önlemlerin yanısıra Türkiye-AB ilişkilerine yönelik önlemlerin alınması (Türkiye'ye 3 milyar avro yardım yapılması gibi) kararlaştırılmıştır (Conseil européen, 2015).

Suriyeli Mülteciler Özelinde Türkiye ile İlgili Değerlendirmeler

Öncelikle Türkiye'nin Suriye krizinin/iç savaşının en başlarında ciddi bir

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

ALLAH'A DA KIRGINIM BEN: ASGHAR FARHADI'NIN *GÜZEL ŞEHİR*'İNİ İZLEMEK[1]

Metin Yüksel[2]

Özet: Bu çalışmanın temelinde sinema sanatının toplumsal, kültürel ve siyasal yaşamı incelemede sosyal ve beşeri bilimler alanlarındaki araştırmacılar için vazgeçilemez bir kaynak olduğu inancı yatmaktadır. Edward Said 1978'de yayımlanan çığır açıcı eseri Şarkiyatçılık'ta 1960'lar ve 1970'lerdeki Hollywood sinemasının gayriinsanileştirilmiş bir Orta Doğu imgesinin yaratılmasına ve dolaşıma sokulmasına hizmet ettiğine işaret etmektedir. Başka birçok araştırma 1979 Devrimi sonrasında da İran'ın Batı medyasında 'fanatik' ve 'çağdışı' olarak temsil edildiğinin altını çizmektedir. Gayriinsanileştirilmiş ve Batımerkezci önyargılarla malul Orta Doğu imgesini tersyüz eden bir araç edebiyat ise diğeri de sinemadır. 1980'lerden sonra yükselişe geçen 'Yeni İran Sineması' (Chaudhuri 1994), aldığı bazı eleştirilere rağmen İran toplumsal ve kültürel yaşamına dair değerli kaynaklar sunmaktadır.

Bu çalışma Oscar ödüllü İranlı yönetmen Asghar Farhadi'nin 2006 yapımlı *Güzel Şehir* (Şehr-i Ziba) adlı filmi üzerinde bir düşünme denemesidir. Film, maşuku Meliha'yı öldürmekten idama mahkum edilen Ekber'in hapisane arkadaşı Ala ve boşanmış ablası Firuze'nin, Meliha'nın babası Ebul Kasım'dan 'rıza alma' (*rezayet gırıften*) ve böylece diyet ödeyerek Ekber'i idamdan kurtarma çabalarının ekseninde dönmektedir. Sıradan, çaresiz ve yoksul insanların aşklarına ve hayatta kalma mücadelelerine iç burkultucu bir tarzda ışık tutan bu filmdeki belki de en çarpıcı sahne ise mahalle imamının kitabi bilgisine ve pratiğine ortalama insanlar tarafından meydan okunduğu sahnelerdir. Farhadi'nin bu fevkalade filmi 'cahil' insanların 'bilgili' otoriteye meydan okuması ve kitabi bilgi ve pratiğin gündelik yaşamda karşılaştığı sınırlılıklarına dikkat çekmesi dolayısıyla ilham verici bir sanatsal eserdir. Basitçe yaygın Oryantalist imgelere düzelti olmanın da ötesinde hem Kitap'ı hem 'ortodoks' kitabi pratiği sorguladığı ölçüde teolojik ve felsefi göndermeleri de içermekte olduğundan başlı başına bir incelemeyi hak etmektedir bu sanatsal eser.

Anahtar Kelimeler: Asghar Farhadi, sinema, İran, sosyal eleştiri

---

1 Bu çalışma süresince kendilerine danıştığım meslektaşlarım Gülsüm Depeli, Maryam Najafi ve Ali Rıza Taşkale'ye müteşekkirim. Metin boyunca İngilizce ve Farsça'dan Türkçe'ye çeviriler bana aittir.

2 Yard. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

I AM HEARTBROKEN BY GOD:

SEEING ASGHAR FARHADI'S *BEAUTIFUL CITY*

Abstract: Underlying this study is the conviction that cinema is an indispensable tool for researchers in humanities and social sciences for an analysis of social, cultural and political life. In his groundbreaking 1978 work called *Orientalism*, Edward Said highlights the role of the Hollywood cinema in the reproduction and circulation of a dehumanized image of the Middle East in the 1960s and 1970s. Likewise a number of studies point to the representation of Iran in Western media as 'fanatic' and 'backward'. While one helpful corrective to the image of a dehumanized Middle East loaded by West-centric biases is literature, the other one is cinema. Despite some criticism it received, the rising "New Iranian cinema" from the 1980s onward (Chaudhuri 1994), provides students of Iranian Studies with invaluable sources concerning social and cultural life in Iran.

With these considerations in mind, this paper is an attempt to reflect on the 2006 film called *Beautiful City* (Şehr-i Ziba) by the Oscar-prize winning Iranian director Asghar Farhadi. The plot is as follows: Akbar turns 18 in prison. He is in jail because he killed his girlfriend Maliha. With Akbar's divorced sister Firouza, his close friend from prison, namely Ala continuously tries to "get the consent" (r*ezāyat gereftan*) of Aboul Ghasem, Maliha's father. If they can get his consent, then they will be able to pay him and save Akbar, who is otherwise going to be executed by Islamic law, according to which the punishment of the murderer is execution. However, since the murdered person is female and the murderer is male, in order for the execution of the murderer to take place, Aboul Ghasem is required to make a payment in the amount of half the price that the family of the murderer would have to make in order to save Akbar.

The film thus effectively makes the viewer feel the dilemma experienced by ordinary, helpless and poor people. The heart of the movie is the conversation taking place between Aboul Ghasem and the leader of prayer in his neighborhood. In this striking scene, the literal Islamic knowledge and practice of

the prayer leader is challenged by Aboul Ghasem. This extraordinary film by Farhadi is indeed an inspiring work of art mainly because it points to the challenge of 'learned' authorities by 'unlearned' people and hence points to the limits of bookish knowledge and practice in everyday life. Far beyond simply being a corrective for common Orientalist images, to the extent that it questions both the 'Book' and its literalist interpretations and/or practice, this work of art has deep theological and philosophical references and thus it deserves an independent analysis of its own.

Keywords: Asghar Farhadi, cinema, Iran, social criticism

Giriş

Bu çalışmaya ilham veren eleştirel bakış iki noktada düğümlenmektedir. Birincisi, Türkiye'de genel olarak Orta Doğu özel olarak İran üzerine yapılan sosyal bilimsel çalışmalar ağırlıklı olarak güvenlik eksenli görünmektedir. Tepeden ve devlet-merkezci olan bu çalışmaların toplumsal ve kültürel dinamikleri metinsel veya etnografik yöntemlerle ve birincil kaynaklar aracılığıyla incelemekten uzak olduğu görülmektedir.[3]

Bu çalışmaya rehberlik eden ikinci gözlem ise sinemanın toplumsal, kültürel ve siyasal yaşamı incelemede sosyal ve beşeri bilimler alanlarındaki araştırmacılar için vazgeçilmez bir kaynak olduğudur. Sinema hakkında yapılan çalışmalar sıklıkla bu noktanın altını çizmektedirler. Örneğin, Ryan ve Kellner Hollywood sinemasının Amerikan toplumsal, siyasal ve kültürel yaşamını incelemedeki işlevine şu şekilde işaret etmektedir:

> Bu dönemin filmlerini çözümlemeye çalışmak, birçok bakımdan, şiddetli ekonomik, politik ve toplumsal krizlerle yüzleşmeye ve Amerika'nın gerek politik gerekse ekonomik iktidarının önemli ölçüde azaldığı bir dünyaya uyum sağlamaya çalışan, düşüşe geçmiş bir kültürü çözümlemek anlamına da geliyor. Filmler, bu dönüşüm sürecinde yaşanan kaygı, gerginlik, umut ve korkuların uç noktalarını resmederler, hem toplumsal değişimde yer alır, hem de bu değişimi körüklerler (Ryan ve Kellner 2010: 26).

Sinemanın toplumsal ve siyasal araştırmalar için önemli bir kaynak olduğuna başka araştırmacılar da işaret etmektedir (Hill and Gibso 2000). Orta Doğu'da

3 İran konusundaki akademik çalışmalarımda bana bir tür yol haritası işlevi gören bu eleştirel gözlemler için ayrıca bkz. Yüksel (2012, 2015a). Bu eleştiriler ışığında ortaya çıkardığım giriş mahiyetinde bir inceleme için bkz. Yüksel (2015b).

sinema hakkında ise çok sayıda çalışma mevcuttur (Arslan 2005, 2012, Arslan 2009, Dabaşi 2009, Armes 2011, Koçer 2014, Yücel 2008). Dünyada ödüller alan ve ilgi gören İran sineması da çok sayıda araştırmaya konu olmuştur (Naficy 2011, Dabaşi 2013, Tapper 2002, Chaudri 1994).

Edward Said 1978'de yayımlanan çığır açıcı eseri Şarkiyatçılık'ta gayri-insanileştirilmiş bir Orta Doğu imgesinin yaratılmasına ve dolaşıma sokulmasına 1960'lar ve 1970'lerdeki Hollywood sinemasının da katkıda bulunduğunun altını çizmektedir. 1979 Devrimi ve devrim sonrasında Amerikan Büyükelçiliği çalışanlarının 444 gün boyunca rehine tutulduğu ve Rehine Krizi (*Hostage Crisis*) olarak bilinen sürecin de katkısıyla, İran Batı medyasında 'fanatik' ve 'çağdışı' olarak temsil edildi. Hamid Reza Sadr bu konuya şu şekilde işaret etmektedir:

> İran hükümeti ile Batılı güçler arasındaki siyasi mücadelede, sıradan İranlılar insanlıktan yoksun, kaba, acımasız ve tuhaf olarak algılandılar. Bu zamanda, sinema farklı bir İran imgesi çizmeye çalışan tek araçtı (Sadr, 2002: 227).[4]

Gayriinsanileştirilmiş ve Batımerkezci önyargılarla öne çıkan İran imgesini tersyüz eden bir araç edebiyat ise diğeri de —yukarıda Sadr'ın da kaydettiği gibi— sinemadır. Bu anlamda, 1980'lerden sonra yükselişe geçen 'Yeni İran Sineması' (Chaudhuri 1994), İran toplumsal ve kültürel yaşamına dair çok değerli kaynaklar sunmaktadır.

Asghar Farhadi'nin *Güzel Şehir*'i

Bu gözlemlerden hareket eden bu çalışma, Asghar Farhadi'nin Şehr-i Ziba adlı filmine ışık tutmaktadır. Filmin içeriğine ve analizine geçmeden önce Farhadi'nin yönetmenlik kariyerine kısaca bakmak faydalı olacaktır. 1972'de İsfahan şehrinde dünyaya gelen Asghar Farhadi'nin tanınmasında bel-

4 İngilizce orijinali: "In the political struggle between the Iranian government and Western powers, ordinary Iranians were perceived as rough, ruthless and outlandish people lacking in humanity. At this time, cinema was the only medium that tried to portray a different image of Iran."

ki de en önemli denilebilecek gelişme 2011 yılında *Cudâi-yi Nadir ez Simin* (*Bir Ayrılık*) filmi ile yabancı dilde film kategorisinde Oscar ödülü almasıdır.[5]

Üniversite eğitimini Tahran'da tiyatro alanında yapan Farhadi İran ulusal kanalları için radyo oyunları yazdı. Yönetmenliğini yaptığı filmler kronolojik olarak şöyledir: *Rags der Gobar* (2003), Şehr-i Ziba (2004), Çeharşenbe Sûrî (2006), *Derbâre-yi Eli* (2009), *Cudâi-yi Nadir ez Simin* (2011), *Gozeşte* (2013) ve *Furûşende* (2016).[6] Filmleri çağdaş İran'da "toplumsal sınıf, toplumsal cinsiyet ve dinden kaynaklanan etik problemler ve çelişkileri"[7] konu edinen Farhadi'nin yönettiği ikinci filmi olan Şehr-i Ziba:

> adalet kavramını, kız arkadaşını öldürdüğünden idam edilmeyi bekleyen 18 yaşındaki mahpusun hikâyesi aracılığıyla keşfetmektedir; bu arada, kız kardeşi de, öldürülen kızın babasının rızasını, kardeşinin affedilmesi amacıyla vermesi için ikna etmeye çalışarak hayatını kurtarmaya çalışmaktadır.[8]

Film, çocuk hapisanesinde ölüme mahkum Ekber'in 18 yaşına basmasının hapisane arkadaşları tarafından kutlandığı sahne ile başlamaktadır. Bu kutlamaya önce katılan Ekber, hemen sonrasında ağlamaya başlar zira 18 yaşına girişi kötü haberdir çünkü Ekber Meliha'yı öldürmekten idama mahkumdur. İdamı için 18 yaşına girmesi beklenmektedir. Yankesicilikten ceza almış arkadaşı Ala hapisane memurundan izin alarak Ekber'in ablası Firuze'nin yanına gider ve film buradan itibaren Firuze ile Ala'nın Meliha'nın babası Ebu'l-Kasım'dan 'rıza almak' (*rızayet gırıften*) için ısrarlı uğraşlarına odaklanır. 1-2 yaşlarında bebeği olan Firuze esrarkeş olduğundan hapse girip çıkan, evin yakınında küçük bir dükkan sahibi olan kocasından bu gerekçelerle boşanmış olduğu halde, çevreden sürekli tacize maruz kaldığından parmağında yüzüğünü tutmak zorundadır. Filmin ilerleyen kısımlarında, ancak Ala ve Firuze birbirlerini sevdiklerini anladıklarında Firuze bu açıklamayı yapar. Mücadelelerinin amacı, çok sevdiği karısını kaybettikten sonra ondan kendisine kalan kızı Meliha'nın da öldürülmesi ile travmatize olan Ebu'l-Kasım'dan rıza alarak Ekber'i idamdan kurtarmaktır. İlk karısının ölümünden sonra Ebu'l-Kasım da çeşitli fiziksel (yürüme, konuşma gibi) engelleri olan 15 yaşlarında bir kız sahibi

5 Biyografisi ve filmlerine dair burada sunulan bilgiler için şu kaynaktan yararlandım: http://global.britannica.com/biography/Asghar-Farhadi (erişim tarihi: 15 Nisan 2016).

6 Bu tebliğin sunulmasından kısa bir zaman sonra Farhadi'nin *Furûşende* (Satıcı) adlı son filmi Cannes Film Festivali'nde ödül aldı: https://www.theguardian.com/film/2016/may/21/the-salesman-review-asghar-farhadi-cannes (erişim tarihi: 8 Haziran 2016).

7 http://global.britannica.com/biography/Asghar-Farhadi (erişim tarihi: 15 Nisan 2016).

8 Orijinali: "...which explores the concept of justice through the story of an 18-year-old prisoner awaiting execution for the murder of his girlfriend while his sister works to save his life by trying to persuade the murdered girl's father to give his consent for clemency."

bir kadınla evlenmiştir. Kızın ameliyat masrafları için annesi Ebu'l-Kasım'ın rıza vermesi konusunda Ala ve Firuze'ye yardımcı olur, onlara yol gösterir. Örneğin, mahalle camiinin imamına gidip 'istihareye yatması'nı o rica eder. Ebu'l-Kasım sonunda diyet verilmesi için "rıza verir" ancak bir hastanede çamaşır yıkayan ve hayatta başka kimsesi de olmayan Firuze'nin de ve mahpus olan Ala'nın da diyeti ödeyecek paraları yoktur. Bu noktada anne Firuze'ye yaklaşarak Ala'ya kızı ile evlenmesini kabul etmesi için öneride bulunur. Film burada adeta sonlanmadan biter.

Bu çalışma açısından filmin kalbi 42.30 ilâ 45.05 dakikaları arasıdır. Ebu'l-Kasım'ın karısı mahalle imamından Ebu'l-Kasım ile konuşup onu ikna etmesi konusunda ricada bulunur. Bu noktada filmin önemli bir fıkıh meselesine de eleştirel göndermesi görülmektedir. Maktul, kadın olduğu için katil olan erkeğin diyetinin yarısını Ebu'l-Kasım mahkemeye ödemek zorundadır ki böylece kısas gerçekleşebilsin. Ancak onun da bunu ödeyebilecek gücü yoktur. Bu konuyu kadı ile konuştuğu sahneden biraz sonra bu filmin kalbi diyebileceğimiz sahne gelmektedir. Bu sahnede mahalle imamıyla Ebu'l-Kasım arasında cereyan eden konuşmada imam En'âm Suresi 54. âyetini kısmen[9] okuyup tercüme ettikten sonra babaya dönerek affedici olmasını ister. Bu noktada aralarında şu şekilde bir konuşma cereyan eder:

EBU'L-KASIM: Hacı Ağa benim bir sorum var: meğer Kur'an bana kısas hakkı vermemiş mi? Meğer demiyor mu katilin kısas edilmesi sevaptır? Meğer bana zulmedilmedi mi? O zaman neden önüme taş atıp duruyor? Vallahi öyle görünüyor ki sanki ben zulmettim, ben zalimim. Peygamber'e and olsun ki hiç kimse benim kadar mazlum değil.

MAHALLE İMAMI: Acı zamanlarda bir ömürlük namaz ve orucunu heder edecek bir şey söyleme.

EBU'L-KASIM: Ben vazgeçmiyorum [kısastan].

MAHALLE İMAMI: Allah'ın rızası vazgeçmendedir.

EBU'L-KASIM: O zaman neûzu billah Allah adil değil.

MAHALLE İMAMI: Küfür söyleme.

EBU'L-KASIM: Küfür söylemiyorum. Ama ben Allah'a da kırgınım.

Ebu'l-Kasım'ın bu cevabı üzerine imamın verecek cevabının olmaması dikkat çekicidir. Aynı şekilde, Ebu'l-Kasım'ın itiraz ettiği noktanın imamın Allah'ın

9 Bu âyetin tercümesi şu şekildedir: "Sizden her kim bilmeyerek bir kötülük işleyip de sonra arkasından tevbe eder, kendini düzeltirse, muhakkak ki O, bağışlayan, esirgeyendir:" http://www.kuranmeali.org/6/enam_suresi/54.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx (erişim tarihi: 8 Haziran 2016).

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

ÇERKESLERDE KADININ ÖNEMİ

-Çerkes Kadın Örnekleri İle-

Fatma Dilara NARCI

Yrd.Doç.Dr. Fahri ATASOY

ÖZET

Kadın, tarih boyunca birçok medeniyette ve birçok milliyette ağırlığını korumuş, annelik vasfına sahip olması nedeniyle her zaman kutsal bir varlık olarak görülmüştür. Tarih, fedakar kadın rolüne, kadının kendi zekasıyla gerçekleştirmiş olduğu ve kendisi için yapılan birçok zafere tanıklık etmiştir. Öyle ki kadın uğruna savaşlar yapılmış, kadın aşkı için şiirler yazılmış, şarkılar bestelenmiştir. Onu bu denli önemli kılan zerafeti, şefkati, zekası ve bitmek bilmeyen sevgisi olmuştur. Bu özellikleriyle her zaman baş tacı olan kadın, bütün kültürlerde kendisine ayrı bir yer edinmeyi başarmıştır.

Bu bağlamda, yapılan araştırmaların da göstermiş olduğu, Çerkes toplumunun kadına vermiş olduğu değer, bu çalışmanın temel konusu olmuştur. Çalışmanın amacı bu kültüre sahip olan insanların, diğer toplumlar tarafından tanınması ve Çerkeslerin kadınlarına vermiş oldukları değerin, geleneklerle birlikte nasıl sistematikleştirildiğinin belirtilmesi olmuştur.

Çalışma içerisinde, Çerkeslerin kim oldukları, nasıl bir tarihe sahip oldukları, Türkiye içerisinde oluşturmuş oldukları diasporanın nasıl meydana geldiği, belli başlı hatlarla anlatılmaktadır. Aynı şekilde kendi topraklarından ayrılarak, yaşamak durumunda oldukları toplumların içerisinde nasıl bir hayat sürdükleri, bu toplumlara ne gibi faydalar gösterdikleri, kadınlarına vermiş oldukları değer sebebiyle bulundukları toplumları ne yönde etkiledikleri de anlatılmaktadır. Yine çalışmanın asıl amacı olan, Çerkeslerde kadına verilen önem, detaylı bir şekilde işlenmektedir. Tarihlerinin ilk aşamalarından itibaren anaerkil bir yapıya sahip olan Çerkeslerin, sosyal yaşamda ve aile içerisinde kadına ne denli önem verdikleri çeşitli örneklerle aktarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler:Çerkesler, Çerkes kültürü, Kadın, Çerkeslerde Kadın, Kadının Değeri

ABSTRACT

Woman, throughout history had protected her influence in many civilisations and nations, and had seen as a holy being because of her possession of motherhood title. History had testified to self-sacrificing woman role and to many victories achieved by woman's own intelligence. In fact, wars made for woman, poems written and songs composed for woman's love. Her grace, compassion, intelligence and endless love made her that much important. Woman, who held in high esteem because of these traits, had successed to gain a seat in all cultures.

In this regard, as seen in studies, the value given to woman by circassians, have been the main topic of this study. The purpose of this study is systematisation of the value given to woman by circassians together with traditions and to introduce the people which have that culture. In this study, information about who are the Circassians, what kind of history do they have, how the diaspora created in Turkey found will be explained with the main lines. Likewise, how did they live after leaving their own lands, in the society they live with, how did

they bring benefit to that societies, how did they affect other societies in consequence of the

value they have given to woman will be explained too in this study. Once again, the value given

to woman which is the main topic of our study is explained detailedly in this study. How much

value given to woman in social and family life by circassians which had matriarchy from first

ages of history is explained with examples.

Keywords: Circassians, Circassian Culture, Woman, Woman in Circassians, Value of Woman

1.GİRİŞ

Geçmişten günümüze gelen bir inanış neticesinde kadın her çağda önemli bir yer edinmiştir. Fakat bunun yanı sıra en çok eziyet çeken ve hor görülen varlık da yine kadın olmuştur. Özellikle günümüzün bazı toplumlarında kadına ikinci sınıf insan muamelesi yapılmakta, hemen hemen her konuda pasifize edilmekte ve fikirlerine, haklarına saygı duyulmamaktadır. Onu ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumlu ve başka hiçbir işe yaramayan insanlar olarak nitelendirmektedirler.

Kadın için yapılan bu ayrım henüz anne karnındayken başlamakta ve kız erkek ayrımı daha bebeklikten itibaren insanların zihinlerine empoze edilmektedir. İlk ayrım mavi ve pembe renklerinin cinsiyetlere göre dağılmasıyla başlamaktadır. Erkek her zaman kurtarıcı, ön plana çıkan, kadın ise erkeğe muhtaç, onsuz hareket edemeyen ve onun bakımından sorumlu kişilikler olarak yetiştirilmektedirler.

Bu çalışma, günümüzde de kadının böylesine hor görülüyor olması sebebiyle, tarihleri boyunca kadına her daim daha farklı bir ayrıcalık tanımış olan

Çerkeslerin geleneklerinde kadını nasıl yaşattıkları konusunu diğer toplumlara tanıtmak amacıyla hazırlanmıştır. Çerkes toplumu, anaerkil bir yapıdan geliyor olmakla birlikte, kadını her daim baş tacı etmiş, hemen hemen her konunun çözümünde ona söz hakkı vermiştir ve bu durum şu süreçte de devam etmektedir.

Çalışmada Çerkes toplumunun kadına vermiş olduğu değeri aktarmak, gelenkeleri neticesinde nasıl bir yaşam tarzlarının olduğunu anlatmak ve Çerkes toplumunu bir nebze de olsa diğer toplumlara tanıtmak amaçlanmıştır. Tüm bunlardan önce Çerkeslerin tarihine ve yaşam tarzlarına bakılacaktır.

2.ÇERKESLER

'Çerkes' ismi, geniş anlamda Kuzeybatı Kafkas kökenli Adıge-Abaza-Ubıh gruplarını, dar anlamda ise sadece Adıge grubuna mensup 12 boyu kapsamaktadır. Osmanlı'dan günümüze kadar olan dönemde, göçler ve sürgünler sonucunda Kafkasya'dan gelen tüm göçmenler bir üst kimlik olarak 'Çerkes' adıyla tanımlanmıştır. Günümüzde Çerkeslerin Türk boyundan gelmiş olduğuna dair düşünceler bulunmaktadır. Fakat Çerkeslerin (Adıge boyları, Abhaz(Abaza)lar, Ubıhlar), tıpkı Çeçen-İnguş ve Dağıstanlılar (Lezgi,Avar, Lak, Tabasaran, Agul) gibi Beyaz Kafkas Irkından geldikleri düşüncesi daha fazla kabul edilmektedir.

''…M.Ö. IV. Yüzyıldan itibaren Kafkasya'yı gezip gören ve eserlerinde buradan bahseden Heredot, Hellenikus, F. Arrian, Strabon, Romalı Pliny gibi antik dönem seyyah ve tarihçileri ile Ruslar, Gürcüler, Tatarlar ve Araplar; Kuzey Kafkasya'nın otokhton (yerli) halkı için Kas, Kask, Kasog, Kasogi, Sirkas, Kerkes, Kerakes gibi isimler kullanmışlardır. Bu tanımlamalar, zamanla batı söylemi ile Cirkas, Cirkassi, Cirkasiyen ve nihayet Arapların kullandığı Şerakise, Çerakise gibi ifadelerden hareketle ''ÇERKES'' sözcüğüne dönüşmüş ve litaritüre geçmiştir…'' (Aslan ve diğerleri, 2005: 14-15) Fakat Çerkes kavramı, Kuzey Kafkasya bölgesinden göçen toplumlar için kullanılan genel bir kavramdır. Bunun dışında Çerkesler kendi aralarında birbirleri için Adıge, Abhaz ve Ubıh kavramlarını kullanmaktadırlar.

Tükiye topraklarına yerleştikleri andan itibaren kendilerinden saygı ve sevgiyle bahsettirmeyi başarmışlardır. Çerkes toplumu bu saygınlıklarını,

kendilerine bir yaşam felsefesi olarak edindikleri yazısız kanunlar sayesinde sağlamışlardır. Bu kanunlara Xabze(Khabze) denilmektedir.

0.1 XABZE(KHABZE)

Xabze(Khabze), Çerkes toplumunun geleneklerinden meydana gelen, hiçbir yazılı belgeye dayandırılmayan, tamamen toplumun kendi yaşam felsefesi olarak edindiği ve doğaçlama meydana gelmiş kurallar bütünüdür. Tamamen toplumun yaşam tarzından meydana gelmiş ve nesilden nesile uygulanarak aktarılmıştır.

Xabze, Çerkes toplumuna adaleti, hoşgörüyü, sevgiyi, iyiliği, güzelliği, saygıyı ve saygınlığı getirmiştir. Bu yaşam tarzı da onları her zaman güvenilir kılmış ve diğer toplumlar tarafından da bu şekilde kabul edilmesini sağlamıştır. Xabze'nin yaptırımı o denli kuvvetlidir ki, bu kuralların dışına çıkan herhangi birine karşı sergilenen tutum, ardından aynı durumun tekrarlanmasını engeller niteliktedir. Bu nedenledir ki Çerkesler, hapishanesi bulunmayan tek toplumdur. Çünkü suç oranı yok denecek kadar az bulunmaktadır.

Xabze'nin getirilerine uymayan herhangi birine verilecek olan ceza, sembolik mahkemeler kurularak, toplum tarafından en saygın kişiler olarak nitelendirilenlerin hakimliğinde kararlaştırılarak uygulamaya alınır. Çerkes toplumunun kendilerince çok büyük olarak nitelendirdikleri herhangi bir suç karşısında sergilemiş oldukları tavır, suçu işleyen kişiyi toplumdan dışlamak olmaktadır. Bu ceza da bir insana verilebilecek en keskin ceza olma niteliğini taşımaktadır. Bu sebeple, bunu göze alamayan toplum, herhangi bir suç işleme eğiliminde bulunmamaktadır. Bu cezalar neticesinde olası herhangi bir suç, önü kesilmiş bir şekilde hakimiyet altına alınmaktadır. Cezaların uygulanmasını yönlendirecek olan ve halk tarafından saygın olduğu ileri sürülen kişiler, Xabze'ye tam anlamıyla hakim olan ve toplum içerisinde herhangi yanlış bir harekette bulunmamış olan kişilerdir. Bu kişilerin kaç yaşında olduğu ya da cinsiyetinin ne olduğu önemli değildir. Toplum tarafından seçilen bu saygın kişilere 'Thamade' adı verilmektedir. Thamadeler, topluma örnek olan, onları iyiye, doğruya ve güzele yönlendiren saygın kişilerdir. Bu kişiler Xabze'nin temsilcileridir.

Xabze, bir ortamda oturma düzeninden yolda selamlaşmaya, sofra düzeninden danslara kadar insanlara sistematik bir düzen sunmuştur. Yolda yürüme düzeninde bile öyle ince detaylar bulunmaktadır ki, Xabze bu denli ince detayları içinde barındıran bir kurallar bütünü olduğunu bu şekilde de

ispatlamaktadır. Öyle ki yolda yürüme düzeninden insanların medeni halleri bile anlaşılabilmektedir. Eğer yürüyüş sırasında kadın erkeğin solunda gidiyorsa çiftin karı koca oldukları anlaşılır. İki erkek bir kadın ile birlikte yürüyorsa kadın, yaşı ne olursa olsun iki erkeğin ortasında olması gerekmektedir. Bunun sebebi, karşıdan gelen herhangi bir yabancıya, bu topluluk hakkında alması gereken mesajı iletmek istenmesidir. Yani yabancı, karşısına çıkan kişilerin medeni durumlarını ve konumlarını bu yürüyüş düzeninden anlamakta, bu durum neticesinde de nasıl davranması gerektiğini ayarlamaktadır.

Herhangi bir ortama yeni katılan birini, yaşı kaç olursa olsun ortamda oturan herkes ayağa kalkarak karşılamaktadır. Bu noktada özellikle kadının çok büyük bir yeri bulunmaktadır. Bir ortamda eğer kadın bulunuyorsa, ona son derece saygılı ve seviyeli davranılmaktadır. Eğer herhangi bir toplantıda söz hakkı bir kadındaysa ortamdaki tüm erkekler onu ayakta dinlemektedir. Aynı şekilde kadın da toplum içerisinde belli başlı kurallara tabi tutulmaktadır. Kısacası Xabze'ye uygun yaşayabilmek için insanların ilişikilerinde birbirlerine saygılı ve seviyeli davranmaları gerekmektedir. Bunlar mevcut olduğu sürece de toplum içerisinde herhangi bir sıkıntı meydana gelmeyecektir.

0.2 BÜYÜK ÇERKES SÜRGÜN VE SOYKIRIMI

Çerkesler, tarihleri boyunca bir çok sıkıntı ve zorlukla karşılaşmıştır. Yaşadıkları bölgenin jeopolitik konumu da bu sıkıntıların başlaıca nedenlerinden biridir. Çerkeslerin yerleşim yerleri Kafkas Dağları'nın kuzey tarafları ile Kerç Boğazı'ndan İngur Nehri'ne kadar uzanan Karadeniz sahili olarak tanımlanmaktadır.

Öncesinde yağmacı göçebe kavimlerin, daha sonrasında Cengiz, Timur, Kırım gibi düşmanların saldırılarına uğrayan Kafkasya, en sonunda en büyük düşman Rusya'nın saldırılarına hedef olmuştur. Yıllarca süren kanlı savaşların ardından 1864'te kesin olarak işgal altına alınmıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlayan göçler, 1864'te en şiddetli dönemini yaşamış ve sonrasında da devam etmiştir. Göçlerin temel sebebi, Rus emperyalist politikasıdır. 1853-1856 yılları arasında yaşanan Kırım Savaşı, Rusya açısından Çerkesya'nı n stratejik önemini ortaya koymuştur. (http://tr.wikipedia.org). Ruslar doğu Kafkasya'da toplu sürgüne gerek görmemiş, fakat jeostratejik nedenlerle,

Çerkeslerin tehdidinden uzak, güvenli bir doğu Karadeniz oluşturmak amacıyla Batı Kafkasya'yı boşaltmaya karar vermiş ve Çerkesleri (Adıgeleri, Wubıhları) ve Abhazları toplu olarak Osmanlı ülkesine sürmüştür.

1859 yılında başlayan anavatandan ayrılmalar, 21 Mayıs 1864'den sonra daha da şiddetlenerek, 1860 yılında 4 milyon olan Kafkasya nüfusu, 1897'de 1.666.000 sayısına inmiştir.

1864'teki büyük Çerkes sürgününden 65 yıl sonra, sürgüne tanıklık eden, Şapsığ boylarından 91 yaşındaki bir ihitiyar o günleri şöyle aktarmıştır:

'' Deniz kenarında yedi yıl boyunca atılmış insan kemikleri vardı. Kargalar erkek sakallarından ve kadın saçlarından yuvalarını kurarlardı. Deniz yedi yıl boyunca karpuz gibi insan kafataslarını atıyordu. Benim orada gördüklerimi düşmanımın bile görmesini istemem.'' (http://tr.wikipedia.org)

Göçten sonra Çerkesler, uzunca bir süre diğer kültürlerle iletişimin az olduğu bölgelerde, köylerde geleneklerini ve kimliklerini korumaya çalışmışlardır. Farklı toplumlarla bir arada yaşamak durumunda kalan Çerkesler, yaşadıkları kültür şoku ve vatanlarından ayrılmış olmalarının vermiş olduğu acıyla birlikte, bir süre adaptasyonda zorluklar yaşamışlardır. Osmanlı'ya yerleşen Çerkeslere bakacak olursak, iskan politikaları sebebiyle bir arada yaşama şansına sahip olamamışlardır. Bu durum da adapte olmaya çalıştıkları kültürle biraz daha kaynaşmalarına ve değişme sürecine girmelerine neden olmuştur.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de büyük bir sosyal ve ekonomik değişme meydana gelmiş ve köylerden şehirlere göçler çoğalmıştır. Bu durum da zaten zorla ayakta tutulmaya çalışılan kimlik, kendini zamanla değişime bırakmıştır. Kentleşmenin vermiş olduğu etkilerden dolayı yeni nesil dillerini unutmaya başlamış ve gelenkelerden de iyice kopmaya başlamıştır. Bu durumu kurtarmak amacıyla, kentler içerisinde dernekleşmeler meydana gelmiş ve kültür bir nebze de olsa bu derneklerde yaşatılmaya çalışılmıştır. Derneklerde dil eğitimleri, dans eğitimleri ve çeşitli sohbetlerle yetişen yeni nesile kimlikleri aşılanmaya çalışılmıştır. Bu faaliyetler günümüzde de devam etmektedir.

1.3. OSMANLIDA ÇERKESLER

Göçle birlikte Çerkeslerin çok büyük bir kısmı Osmanlı topraklarına yerleşmiştir. Kısa süre içerisinde devlet bünyesinde önemli makamlara getirilen Çerkesler, devlet adına önemli işlere imza atmışlardır. Özellikle Kurtuluş Savaşı sürecinde Mustafa Kemal Atatürk'e silah arkadaşlığı yapan çok sayıda Çerkes bulunmaktadır.

Dönemin edebiyat yazılarında da Çerkesler önemli bir yeri tutmaya devam etmiştir. Ayrıca Çerkes kökenli olan önemli edebiyatçılar da bu dönemde yetişmiştir. Ahmet Mithat Efendi ve Şemsi Paşazade Sezai eserlerinde Çerkeslere sıkça yer veren edebiyatçılardan bir kaçıdır.

Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan bir çok farklı etnik topluluğa çeşitli ayrıcalıklarda bulunmuştur. Çerkesler de bu ayrıcalıklardan yararlanan bir toplum olmuştur.

''…İkinci Anayasa ile birlikte Çerkeslere bazı haklar verildi. Bu hakların kullanılması sonucunda dernekler ve gazeteler ortaya çıktı…'' (Çorlu, 1993: 11)

1908 : Çerkes Yardımlaşma Derneği

1914 : Kafkasyalılar Yardımlaşma Derneği

1918 : Çerkes Kadınları Yardımlaşma Derneği

Kurulan bu dernekler içerisinde Çerkes Kadınları Yardımlaşma Derneği önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Osmanlı döneminde çok fazla sayıda önemli faaliyete imza atmıştır. Bir Çerkes ilkokulu kurarak, öğrencilerin bu okul içerisinde el becerisinden kültürel eğitimine kadar bir çok şeyi üstlenmiştir. Osmanlı Dönemi'nde ilk karma eğitimi veren okul, Çerkes ilkokulu olmuştur. Aynı şekilde yabancı dilde eğitim veren, el becerilerine de eğilen ve Latin alfabesini de ilk defa kullanan bir okul olma niteliğini taşımaktadır.

2. ÇERKESLERDE KADININ ÖNEMİ

2.1. SETENAY GUAŞE

Anaerkil bir yapıdan gelen Çerkesler için Setenay Guaşe, mitolojik destanların ana karakteridir. Çerkesler tarafından 'Bilge Kadın' olarak nitelendirilmektedir.

''...Kuzey Kafkasya Halk Destanlarının sembolü olmuştur Setenay Guaşe. Güzeldir, bilgedir, Nart kurultaylarında çözümlenemeyen toplumsal sorunlar O'nun dudakları arasından çıkan sihirli bir kaç söz ile hallolur...'' (KKKD Gençlik Kolları, 1972: 6).

Yarı insan, yarı tanrı olarak bilinir ve Nart Destanları'nda oldukça sık karşılaşılan Demirci Tlepş ile evlidir. Setenay Guaşe, her türlü sorunun çözümü, her türlü derdin devasıdır. '...Demirci Tlepş ile olan ilişkisi, Aphrodite ile ateş ve demirciler tanrısı topal ve çirkin Hephaistos arasındaki bağa benzer. Setenay'ın çok yönlü işlevlerine kıyasla Grek tanrıçalarının işlevleri tek yönlüdür. Setenay'ın farklı özellikleri Grek Mitolojisinde ayrı bir tanrıça ile simgelenmiştir...''(KKKD Gençlik Kolları, 1972: 6)

Setenay, toplumun sorunlarını çözümleyen, birliği ve beraberliği sağlayan, ticaretten tarıma kadar her konuda bilgisi bulunan binevi akıl hocası konumundadır. Çerkes toplumunun anaerkil bir yapıya sahip olduğunun kanıtıdır Setenay. Bilim adamları, Nart destanlarından yola çıkarak Çerkeslerin anaerkil bir yapıya sahip olduklarını dile getirmiştir. Öyle ki Setenay'ın oğlu Sosrıuko, 'Setenay oğlu Sosrıuko' diye anılmaktadır ve Nart mitolojisinde annesinin adıyla anılan tek Nart kahramanıdır. Çünkü bu durum Setenay'ın güçlü kişiliğinden kaynaklanmaktadır.

2.2. ÇERKESLERDE KADIN PROFİLİ

Hayatlarının her karesinde nezaket ve saygıyı temel almış olan Çerkes kadınları, küçüklüklerinden itibaren büyük bir özenle ve şefkatle yetiştirilirler. Yetiştirilişlerinde Xabze(Khabze) kuralları yatmaktadır. Hareketlerindeki incelik, zerafet ve naiflik tamamıyle Xabze'den kaynaklanmaktadır. Xabze'nin gerçek koruyucusu ve savunucusu olan kızlar; Çerkes medeniyetinin ve yaşantısının birer sembolü durumundadır. Ev işlerinde maharetli, eşine ve ailesine saygılı olmayı görev bilmiştir. Bütün bu işlerden ayrı olarak kadın, toplumda süregelen

gelenek ve alışkanlıklara göre çocuklarını yetiştirmekle de sorumludur. Bu sorumluluk göz önünde bulundurularak Çerkes kızı küçüklüğünden beri dikkatle yetiştirilir.

‘’…Kızlar ailenin en nazlı ferdidir. Peder çocuklarından yalnız kızlarına yumuşak davranır. Anne bütün şefkat ve dikkatini ona haşreder. Kardeşleri taparcasına sever. Aile efradından hiç biri bu aziz misafirin gönlünü kırmaz…’’ (Zihni, 2007: 47). Bu denli yoğun bir sevgiyle ve şefkatle yetiştirilen Çerkes kızı, ailesinin bu sevgisini boşa çıkartmaz ve onları mutlu etmek için elinden gelen her şeyi yapmaya gayret gösterir. Ailesinin gururunu, onurunu ayaklar altına alacak en ufak davranışlardan bile kaçınır ki zaten böyle bir davranışta bulunmak kendi doğasında yoktur. ‘’…Çerkeslerde kız; şerefini bilen kişilik sahibidir…’’ (Zihni, 2007: 46)

Çerkes kızlarının hürmetkar olmaları, hoşgörülü ve vefalı olmaları diğer toplumlar tarafından takdir edilen özelliklerdir. Bu sebepledir ki böyle yetişmiş bir genç kızı ailelerine gelin olarak almak onlar için büyük bir mutluluktur. Tarihte bunun çok somut örnekleriyle karşılaşabiliriz. Örneğin Osmanlı padişahlarından II.Abdulhamit’in bütün eşleri Çerkes kızlarından seçilmiştir. Sadece bu örnek bile Çerkes kadının her zaman tercih edilen kişi olduğunun en büyük göstergesidir. Bir Çerkes kızı bulunduğu bir toplulukta, bir ortamda kıvrak zekasının vermiş olduğu bir özgüvenle yapmış olduğu konuşmalarıyla orada bulunan herkesin ilgisini çekmeyi başarmıştır. Bu özellikleriyle çok büyük başarılar göstermiş, bulundukları milletlere faydalı işlerde bulunmuşlardır. Adeta bir Setenay Guaşe edasıyla pratik çözümlerde bulunmuş, yöneticilik ruhuyla bir çok zor işin üstesinden gelmiştir.

‘’…Özgüven ve ileriyi görebilme yeteneği bir Çerkes kadınının sahip olması gereken en önemli değerdir. Bunun en somut örneklerinden birisi de Türkiye’nin ilk merkez ilçe belediye başkanı olan Leyla Atakan’dır. 11 Şubat 1971 yılında bir trafik kazasında hayatını kaybeden Leyla Atakan’ın 2 Haziran 1968’de yapılan yerel seçimlerde İzmit Belediye Başkanı seçilmesi, Türkiye’de önemli bir olay olarak değerlendirilmiştir…’’ (Serbes, 2001: 48-49)

Çerkeslerde kadın oldukça önemli bir yere sahiptir. Daha önce de belirttiğimiz gibi eğer bir ortamda bir kadın bulunuyorsa tüm olaylar onun çevresinde meydana gelmekte ve ona en ufak bir kusur sergilememek adına özenle davranılmaktadır. Kadının sözü bir çok sözden daha büyük bir değer

taşımaktadır. ‘’Her yıl 7 Mayıs tarihi Çerkes toplumunda, 8 Mart tarihi ise dünya genelinde ‘’Kadınlar Günü’’ olarak kutlanıyor. Kadın bazı toplumlarda yok sayılırken, bazı toplumlarda el üstünde tutuluyor. Çerkes toplumu da tarih boyunca kadına her zaman hakettiği değeri vermiş, bu özelliği ile de içinde yaşadığı diğer toplumlara örnek olmuştur…’’ (Özven ve diğerleri, 2005: 41-42)

Tarihte bir çok savaş kadın için yapılmış, kadın için kardeş kardeşi öldürmüş, kadın için methiyeler dizilmiştir. Ona bu denli önem verilmesini sağlayan en büyük özelliği annelik vasfıdır. Zerafetiyle, naifliğiyle her zaman narin ve kırılgan bir yapıya sahip olmuştur kadın. Fakat içinde bulunduğumuz zaman dilimi içerisinde, modernizm ve kapitalizmin etkileriyle insanlar sanal bir atmosfere bürünmüş ve dolayısıyla uğruna şiirler yazılan kadın da bu durumdan nasibini almıştır. Artık daha hoyrat ve daha sanal bir varlık meydana gelmiştir. Bu durumun yanı sıra kadına karşı olan tutumlar da bazı toplumlar da olumsuz boyutlara ulaşmıştır. Artık kadın hor görülmekte, ikinci plana atılmakta ve çeşitli sebeplerle belki de hayatlarına son verilmektedir. İşte tam da bu noktada Çerkes toplumunun kadına vermiş olduğu değerin hala süregeliyor olması oldukça dikkat çekicidir. Çünkü geleneklerini devam ettirmek için mücadele veren Çerkes toplumu, en çok da kadına verdiği değer konusunda kendinden asla taviz vermemiştir.

‘’…Bir Çerkes kadını yanlarından geçerken, köylerimizde yaşı ne olursa olsun bütün erkekler ayağı kalkarlardı. Biz bunları hep böyle gördük…’’ (Özven ve diğerleri, 2005: 41-42). Kadın ve erkek selamlaşma şekilleri aynıdır. Fakat bir erkek elinde sigara ile bir bayana selam vermemelidir. Gurupta kadın varsa eğer selam kadına verilmekte, selamı erkek vermekte ve el uzatmayı kadın yapmaktadır. Erkeğin yolda rastladığı kadınları evine kadar götürmek zorundalığı vardır. Bu hareketlerin hepsi kadını yüceltmek, kadını aşağılayacak herhangi bir davranışın gerçekleşmemesi için yapılan hareketlerdir. Aktarılmış olan tüm bu kurallar bütünü eski dönem yaşantılarına veya köy yaşantılarına verilebilecek örneklerdendir. Çünkü şehir hayatı, bu gibi uygulamaların gerçekleştirilebileceği bir hayat tarzı değildir. Yalnız bu durum, şehir hayatında Çerkeslerin geleneklerini devam ettirmedikleri anlamına gelmemektedir. Şehir hayatında da geleneklerin çoğu devam ettiği gibi, kadına olan saygı her koşulda mevcuttur.

Kadına verilen önem ve gösterilen saygı, bu toplumun danslarına kadar yansımaktadır. Dans sırasında genç delikanlı hiçbir surette dans ettiği genç

kıza sırtını dönmemekte ve onunla hiçbir şekilde konuşmamaktadır. Aynı şekilde genç kız da bu kurallara uymak durumundadır. Genç kız bir kuğu gibi süzülürken, genç delikanlı bir kartal gibi şahlanarak yanındaki genç kızı koruyormuş edasıyla dans etmektedir. Dans esnasında delikanlı gözlerini genç kızdan hiçbir şekilde ayrımaz, genç kız da tam aksine karşısındaki delikanlıya bakmamaktadır. Dansın sonunda delikanlı genç kızı yerine bırakarak selamlamakta ve asla sırtını genç kıza dönmeyerek geriye doğru adımlarla yerine geçmektedir. İşte bu düzenden de anlaşılacağı üzere, kadınlara olan saygı ve verilen önem en ufak detaylarda bile hesaplanmış ve karşılıklı yapılacak herhangi bir saygısızlığa olanak sağlanmamıştır.

Bu tarz eğlenceli ortamlara bir genç kız rahatlıkla girip çıkabilmektedir. Bu durum da Çerkes kızının özgür bir ortamda yetiştiğinin ve kendine özgüvenli yetiştirildiğinin kanıtıdır. '…Kadının bekarlık evresinde babasının veya ağabeylerinin korumasına ihtiyacı yoktur.Hatta bu konuda 18.yüzyılın Avrupalı gezginlerden Boderstedt şöyle demiştir: ''Özgür yaşayan Çerkes kızları altın üzengili atlara binerler.''…' (Serbes, 2011: 47). Çerkes kızı, evleninceye kadar serbest bir ortamda yetişmekte ve her türlü arkadaşıyla rahatça görüşebilme özgürlüğüne sahiptir. Arkadaşlarını rahatlıkla evinde ağırlayabilir ve bu süreçte evin hiçbir büyüğü onları rahatsız etmemektedir. Çünkü bu durum Çerkeslerde ayıp sayılabilecek bir durumdur. Çerkeslerin büyüklerine karşı sergilemiş oldukları saygı göz önünde bulundurularak, kendilerini daha rahat hissetmeleri adına gençlerin toplantılarında hiçbir büyük yanlarında bulunmamaktadır. Aynı şekilde genç kızlarının veya oğullarının katılacağını bildiği düğünlerde babalar bulunmamaktadır. Ya da eğelenceler büyüklerin olmadığı ortamlarda gerçekleştirilmektedir. Çünkü bir genç kızın veya delikanlının babalarının bulunduğu ortamlarda dans etmeleri hoş karşılanmamaktadır. Bu durum da Çerkes toplumunda saygıya verilen önemin bir göstergesidir.

Evlilik sonrası Çerkes kadınına baktığımız zaman, hareketleri biraz daha kısıtlamaya uğramış fakat özgür denilebilecek derecede yaşam tarzı olan bir kadınla karşılaşmaktayız. Her toplumda olduğu gibi evlilik sorası bireyler birbirlerinden ve ailelerinden sorumlu oldukları için eski özgürlüklerine belli başlı kısıtlamalar gelmektedir. ''…Ömrünün bahar günlerini topluluk içinde serbestçe yaşayarak geçirmiş, zevk duymuş olması dolayısıyla evlendikten sonra aile saadeti yaşamayı tabii görür ve bununla yetinir. Fakat bu suretle kadınlık

vazifelerine katıldığından hürriyet ve istiklalilinin yok edildiği manası çıkarılmaz. Çünkü tabiatın kadına yüklediği görevleri yerine getirmesi tabii olduğu gibi kadınlık durumunun izin verdiği oranda yine serbesttir..'' (Zihni, 2007: 15).

Evlilikle birlikte sorumluluk altına giren Çerkes kadını, farklı bir aileyle birlikte yaşayacak olmanın bilincindedir. Bu noktada da Çerkeslerde gelinlik dediğimiz kavram ortaya çıkmaktadır. Gelin gitmiş olduğu ailede bazı sorumlukların altına gireceğinin bilincinde olan Çerkes kadını, gelin gitmiş olduğu ailede de saygınlığını devam ettirmektedir. Eziyet derecesinde gösterilebilecek herhangi bir gelenek durumu söz konusu değildir. Aksine karışıklı saygı çerçevesi içinde bir hayat tarzı yaşanmaktadır. Hatta öyle ki Çerkes kadını, gelin gittiği ailede kendi soyadıyla anılmaktadır. ''…Gelin yeni evinde sevgi ve nezaketle karşılanır. Çünkü o büyük bir fedakarlık göstermiş, sevgisi uğrunda ailesini terketmiştir. Kocası taraftarları da gelinlerine öz kızlarıymış gibi bakar, her iki taraf birbirlerini incitmemek için azami gayret sarfederler..'' (Aydemir, 1965: 2).

Gelin gittiği ailedeki büyüklerle gelinin konuşmaması gibi bir durum söz konusudur. Bu da Çerkes geleneklerinde yaptırımı hala devam eden bir uygulamadır. Gelin, gelin gittiği aileden kayınbaba, kayınbirader, amca ve ailenin belli başlı büyükleriyle bir süreliğine konuşmamaktadır. Konuşmasını istedikleri zaman, gelinlerine aldıkları bir hediyeyle bu sürece son vermektedirler. ''...Çerkes adetlerinden olan gelinin kayınbabasıyla konuşamaması; Çerkes olmayan toplumlar tarafından ilkellik, kadınların hor görülmesi, ezilmesi yahut kadın erkek eşitsizliği olarak yorumlanmaktadır. Çerkeslerde ise kurallı toplumun üyesi olmanın sorumluluğuyla uygulanan bu ve diğer adetler saygının gereği olarak görülür. Kadın erkek eşitsizliği durumu söz konusu olmadığı gibi söylenenlerin aksine kadın her zaman değerli olmuş, saygı gösterdiği için saygı görmüştür…'' (Şengül ve diğerleri, 2013: 10)

Çerkeslerde annelik konusuna gelecek olursak, çocuklarıyla mesafeli olmayı tercih etmiş bir babaya karşın annenin, çocuklarıyla daha samimi, onlarla arasında farklı bir iletişim kurmuş olduğunu söyleyebiliriz. ''…Tabiatın babadan ziyade ana ile evlat arasında ilişki doğurduğunu takdir eden anneler evladına karşı baba gibi sıkı bir resmi vaziyet olmayarak kucağını onlar için sevgi ve hasret ocağı yapar, babadan görmedikleri iltifata ve aşırı sevgiye boğarlar. Bundan ötürü Çerkesler'de anneye sevgi ve saygı her milletten fa-

zladır…" (Zihni, 2007: 25)

Ev içerisindeki tüm görevlerden sorumlu olan Çerkes kadını, aile içinde konuşulacak ve sonuca bağlanması gereken konularda söz sahibidir. Her ne kadar evin reisi baba olsa da kadının sözü alınmadan, onun rızası olmadan hiç bir şey gerçekleştirilemez. Kadın, evdeki işlerin yürütülmesinde, çıkan herhangi bir anlaşmazlığın sonuca bağlanmasında, aile içerisindeki ilişkilerin şekillenmesinde söz sahibidir. Çocukları bunun bilincinde olarak ona göstermeleri gereken saygıyı gösterirler. Onu baş tacı eder ve sözünden çıkmamaya özen gösterirler.

Çocuklarının yetiştirilmesinde en büyük rolü anneler üstlendiği için, özellikle kızlarının yetiştirilişinde büyük özen göstermektedirler. Onları Xabze'ye uygun olarak ve saygınlığını korumaya devam edecek nitelikte bireyler olarak yetiştirmektedir. Bu sebeple de kadın her zaman özgüveni yerinde, toplum içerisinde saygınlığını devam ettirebilen sağlıklı bir birey konumuna yükselmektedir.

2.3. ÇERKES KADINLARI TEAVÜN CEMİYETİ

1918 yılında İstanbul'da Hunc Hayriye Melek, Berzeg Makbule, Zalıko Emine Reşid, Pooh Seza ve Ulagay Faika hanımlar tarafından kurulmuştur. Başkanlığına Hayriye Melek Hanım'ın getirildiği Cemiyet'in merkezi Beşiktaş Akaretlerde bulunuyordu.

Cemiyet, mütareke yıllarının özel koşulları nedeniyle zor durumda bulunan ve müdürlüğünü Mustafa Butbay'ın yaptığı Anas Terakki Mektebi'ni devraldı ve adını bir süre sonra *"Çerkes Numune Mektebi"* (Çerkes Kız Mektebi) olarak değiştirdi. Günümüzün ilköğretim okullarına denk olan *"Mektep"* 6 sınıflı özel bir okuldu. Okulun en önemli özelliği Osmanlı İmparatorluğunda ilk defa, Müslüman bir tebaaya

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

FİLİSTİN TOPRAKLARINDA İSRAİL NASIL KURULDU SORUSUNA CEVAP VE İNGİLİZ TOPLAMA KAMPLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ulvi Keser[1]-Asporça Melis Keser[2]

Özet

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin hemen ardından Avrupa'nın farklı noktalarında bir araya gelen Yahudiler öncelikle ve özellikle Filistin'e doğru yola çıkarlar; ancak Ege ve Akdeniz'de yolları İngiliz savaş gemileri tarafından kesilir. İngiltere uyguladığı kotaya bağlı olarak bu Yahudilerin Filistin'e gitmesine izin vermediğinden önce Mauritus adasına yollamayı planladığı Yahudileri daha sonra Kıbrıs adasına getirir ve burada 1948 yılında İsrail devleti kuruluncaya kadar bu Yahudileri kamplarda tutar. Bu kamplar bazılarına göre ölüm kampları olurken bazıları içinse İsrail devletine giden yolda bir staj, alıştırma ve pratik alanı da olacaktır. Bu çalışma bugüne kadar üzerinde pek durulmayan Filistin topraklarında İsrail yaratma projesinin nasıl adım adım uygulandığını, Kıbrıs adasındaki Yahudi kamplarının nasıl birer okul haline getirildiğini, İsrail ordusunun çekirdek kadrosunun burada nasıl yetiştirildiğini ortaya koymak üzere hazırlanmaktadır. Çalışmanın hazırlanması aşamasında İngiltere, Kıbrıs Rum Kesimi, KKTC, İsrail ve ABD başta olmak üzere uluslararası arşivlerden istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler; İsrail, Filistin, Kıbrıs, Akdeniz, kamp

Abstract

Just after the end of the World War II, the Jewish people who have gathered in various areas of Europe have firstly made for Palestine, but the British Navy stops them in the Aegean and the Mediterranean Sea. Since the British authority has no allowance those Jewish survivors to go to Palestine, they are firstly directed to Mauritius but due to the physical and economic difficulties, then they are transported to Cyprus so as to keep in the camps up to the foundation of the state of Israel in 1948. These camps turn to be death camps for some, but the practice school for the others on the way of Israel. This scientific study will focus on the British camps in Cyprus which turns to be the practice schools and the essence of the Israel army gradually towards Israel. While preparing the study, the domestic and the international archives in TRNC, the USA, the UK

1 Prof. Dr. Girne Amerikan Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dekanı, GAÜ Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Müdürü
2 Bilkent üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

will be mostly made use of.

Key Words: Israel, Palestine, Cyprus, Mediterranean, camp

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939 günü Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla başlar. Savaşın başlamasının ardından tarafsız kalmayı esas alan Türkiye savaşa katılması veya taraf ülkelerin lehine tarafsızlık politikası izlemesi yönünde baskılarla karşılaşır. Türkiye'nin söz konusu savaş dönemindeki konumu "stratejik mevkiin önemi dolayısıyla, gerek Müttefiklerin, gerek Mihver'in Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için harcadıkları çabaların ve Türkiye üzerinde yaptıkları baskıların hikâyesinden başka bir şey değildir. İngiltere'nin kanundışı bir hareket olarak nitelendirdiği Yahudilerin Filistin'e gitme düşüncesini engelleme konusunda son derece kararlı bir tutum sergilemesi Yahudilere başka seçenek bırakmaz. Genel olarak Türkiye'nin politikası ise transit olarak Türkiye'den geçmek isteyenleri hiçbir problem yaratmamak ve destek olmak şeklindedir. Araplarla Yahudiler arasında ortaya çıkacak bir sürtüşmede taraf olmak istemeyen ve özellikle zengin petrol rezervlerinin üzerinde oturan Arap ülkelerini gücendirmekten ısrarla kaçınan İngiltere böylece bütün askerî kaynaklarını bu konuda harcamak niyetinde de değildir. Böylece Romanya ve Bulgaristan'dan kaçarak Karadeniz Boğazı'na gelen ve Türkiye'den geçmek isteyen Yahudi göçmenlerin sayısı iyice artar;[3] ancak Yahudilerin gelişi sırasında istenmeyen gemi kazaları da meydana gelir.[4] Dışişleri Bakanlığı da 14 Eylül 1942 tarihinde yayımladığı bir genelgeyle 'Son günlerde Romanya'dan 4-5 bin Musevi'nin tehcirine karar verilmesi üzerine, bunların her ne pahasına olursa olsun Romanya'yı terki tasmim ettikleri ve bu meyanda 4 vapur derununda bir çok Yahudilerin Filistin'e gitmek için hazırlık yaptıkları; ve birtakımının da ayrıca motor ve küçük vapur kiraladıkları ve bu seyahati tertip edenlerin, işbu Yahudilere ait paraları bir ecnebi diplomatik kuryesi vasıtasıyla memleketimize çıkarmaya muvaffak olduklarının haber

3 BCA.030.10.206.407.31.
4 BCA.030.10.99.641.13.

alındığı' bildirilerek hazırlıklı olunması istenir.[5] Bu dönemde Türkiye'ye denizyoluyla gelen Yahudi göçmenler ve bunları getiren gemiler ise şu şekildedir;[6] Transilvanya gemisiyle 8 Mart 1939 tarihinde gelen 54 Romen, Imtı gemisiyle 10 Mart 1939 tarihinde gelen 600 Romen, Atrato gemisiyle 22 Mayıs 1939 tarihinde gelen 325 Alman ve Çek, Lasparla gemisiyle 22 Haziran 1939 tarihinde gelen 380 Alman ve Çek, Rim gemisiyle 27 Haziran 1939 tarihinde gelen 450 Alman ve Çek, Frossola gemisiyle 1 Temmuz 1939 tarihinde gelen 658 Alman ve Çek, Patya gemisiyle 30 Temmuz 1939 tarihinde gelen 700 Romen, Parkerhil gemisiyle 9 Ağustos 1939 tarihinde gelen 850 Romen, Putniçer gemisiyle 16 Ağustos 1939 tarihinde gelen 271 Macar, Harziyon gemisiyle 7 Eylül 1939 tarihinde gelen 142 İngiliz, Rudniçer gemisiyle 10 Eylül 1939 tarihinde gelen 210 Bulgar, Neomi Julia gemisiyle 12 Eylül 1939 tarihinde gelen 1200 Romen, Salvator gemisiyle 1941 yılında gelen 246 Romen ve Bulgar. Marmara'da batan bu gemideki 125 göçmen boğularak hayatını kaybederken, geriye kalan 121 kişi de Filistin'e gider.[7]

Yahudilerin Durumu ve Türkiye'nin Yardım Faaliyetleri

Bu arada ülkelerini terk ederek Türkiye kanalıyla Filistin'e gitmek isteyen ve deniz yollarını tercih eden Yahudi göçmenler konusu da ciddiyetini korumaktadır. İngiltere'nin kendi iç siyaseti ise Yahudilerin Filistin'e getirilmesine açık değildir. Yahudilerin bulundukları ülkelerden ayrılarak Filistin'e gelmeleri daha diplomasi masasında İngiltere tarafından engellenir. Amerikan hükümetinin Yahudi mülteciler ve göçmenlerle ilgili çok sıkı kurallar koyması, Avrupa kıtasında bu Yahudilerin Filistin'e gidebilmek için kullanacakları en uygun yerlerden Portekiz'in ise 22 Ekim 1940 tarihinde çıkardığı bir yasayla Yahudilerin topraklarını geçiş için kullanmalarına yasak getirmesi sonrasında tek kaçış yolu olarak Türkiye kalır. Portekiz'in aksine Türkiye 20 Şubat 1941 tarihli kanunla Yahudilere transit vize konusunda her türlü kolaylığı hazırlar. Esasında daha savaş başlamadan önce özellikle "Almanya'da nasyonal-sosyalist rejimin kurulmasından sonra haklarında tatbik edilmeye başlanılan cezri muameleler dolayısıyla orada barınamayacaklarını anlayan Yahudilerin bir kısmı memleketimize gelerek yerleşmek niyetinde oldukları"[8] görülmüş ve böylece Türkiye'ye

5 BCA.030.10.99.641.13.
6 BCA.030.10.99.641.13.
7 BCA.030.18.01.02.93.122.16.
8 BCA.030.10.99.641.7.

Yahudi akını başlamıştır. Bu noktada denilebilir ki eğer Hitler ve Yahudi soykırımı söz konusu olmasaydı belki de bugün İsrail devleti diye bir devlet asla söz konusu olmayacaktı. İlginç olan bir nokta ise özellikle Avrupa'da Hitler'in Yahudiler üzerindeki baskıları artıp bir soykırım ortaya çıkarken, İngiltere'nin de buna paralel olarak Yahudi göçmenlere yönelik kısıtlamalarını arttırmasıdır. Bu arada Türkiye'de Yahudi 'kesafetini önlemek üzere' bu Alman Yahudileri ülkeden çıkarılmaya başlanırlar. Bu kişiler kendilerine verilen makul bir sürenin sonunda ülkeyi terk edeceklerdir, ancak yine de pek çok Yahudi İsrail devleti kuruluncaya kadar sınır dışı edilmezler veya Türkiye'den ayrılmazlar.[9] Öte yandan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya vasıtasıyla 25 Ocak 1938 günü alınan ve Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu'na iletilen talimata göre Romen tebaası olanlar Türkiye'de "mukabele bilmisil" olarak iki aydan fazla oturamazlar. Bu kural saklı kalmak şartıyla Türkiye'ye geçici bir süre için gelecek olan Yahudiler veya bunların aileleri Türkiye'den sonra gideceği yerin vizesini de almış olacaktır. Türkiye'ye gelecek olan Yahudilere ancak bir aylık geçici ikamet müsaadesi verilecektir. Bu şekilde Türkiye'ye gelmiş olan Yahudilerin İstanbul'da kaldıkları süre içinde geçineceği kadar ve Türkiye'den ayrılırken de bineceği geminin navlun ücretine yetecek parası bulunduğunu İstanbul'da ise polise nakit olarak göstermesi gerekmektedir. Söz konusu bu para tek bir kişi için 300 lira karşılığı döviz ve her nüfus için de 150 lira karşılığı döviz olarak hesaplanacaktır.[10] Türkiye'den Boğazlar vasıtasıyla geçecek olan Yahudileri taşıyan gemilerin İstanbul'da limana uğraması ve Yahudi göçmenlerin karaya çıkıp çıkamayacakları konusundaki kararı ise yetkili polis görevlileri verecektir. Muhacir statüsünde geçici olarak Türkiye'ye gelen Yahudilerin sayısı da aylık 200 kişiyi geçmeyecektir. Bu miktardan fazla Yahudi'nin gelmesi halinde o sayı kadar Yahudi'nin Türkiye'den ayrılması sağlanacaktır. Ayrıca Türkiye gerekli şartlara sahip olsalar dahi Yahudi göçmenlerin karaya ayak basmalarına ve İstanbul'a gelmelerine izin verip vermemekte serbest olacaktır. Alınan bu kararlara rağmen Türk hükümeti ve yetkililer özellikle Yahudi göçmenler konusunda inisiyatifi esnek tutarlar ve yazılı kuralların neredeyse hiçbirini uygulamaya geçirmezler. Bu durum Dahilliye Vekaletince 10 Ağustos 1938 günü valiliklere gönderilen 40330 sayılı yazıya da "son zamanlarda bu emre karşı müsamaha edildiği" şeklinde yansır.[11] Özellikle Balkanlar'dan ve Trakya üzerinden Türkiye'ye giriş yapan Yahudilere gerekli tıbbi müdahalede

9 BCA.030.10.99.641.7.
10 BCA.030.110.736.5.
11 BCA.030.110.736.5.

bulunulur, yiyecek ihtiyaçları karşılanır ve Kıbrıs veya Suriye'ye gitmeleri konusunda yardımcı olunur. Suriye'deki Fransız yetkililerin gelen mültecilere zorluk çıkarmamaları, mültecilerin Suriye sınırını tercih etmelerine neden olur. Suriye'ye kabul edilen Yahudilerden askerlik yaşında olanlar askere alınırken geriye kalanlar da Filistin veya Mısır'a nakledilirler. Türkiye'nin Yahudilere yönelik gösterdiği kolaylık ve bu insanların Türkiye'den transit geçme konusundaki isteklerine destek olması Filistin'deki Yahudi kuruluşlarının da takdirini kazanır. 9 Ekim 1940 tarihinde Filistin Musevi Muhaceret Ajansı Başkanı Chaim Barlas tarafından Başbakanlığa gönderilir.[12] 24 Ocak 1945 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen Filistin Yahudi Ajanlığı imzalı yazıda da bu takdir ve teşekkür duyguları ifade edilir.[13] Filistin Yahudi Ajansı tarafından Kudüs Başkonsolosluğuna gönderilen bir yazı da çeşitli Yahudi meseleleriyle ilgilenmek üzere Ankara'ya gönderilmiş olan Eliyah görevlisinin Türkiye'de irtibata geçtiği Türk yetkililer tarafından büyük bir hüsnükabul gördüğü ve Yahudi mültecilere karşı Türk yetkililerin yaklaşımının son derece içten ve insani olduğu belirtilerek teşekkür edilir ve "bu insani kurtarma faaliyetine olan yardımın imkan olduğu nispette artacağına" inanıldığı belirtilir.[14] Bu dönemde Türkiye'nin Yahudi göçmenler dışında yardım etmeye çalıştığı bir başka husus ise daha önce Alman ve İtalyan savaş esirleriyle İngiliz savaş esirlerinin İzmir ve Mersin'de Türkiye'nin kontrol ve gözetiminde yapılmasında olduğu gibi farklı ülkelere ait sivil ve askerlerin mübadele edilmesidir. Bu girişimlerden birisi de Suudi Arabistan'daki İtalyanların İngilizlerle mübadelesidir.[15] Bu konuda bir başka karar ise Almanya'da bulunan Filistinli Museviler ile Filistin'de yaşayan Almanların mübadelesinin İstanbul'da yapılmasının kararlaştırılmasıdır.[16]

Kıbrıs'ta Yahudi Kampları ve İlk Gelenler

1946 yılında İngiliz hükümeti Avrupa'da Nazi zulmünden kaçmak ve Filistin'e gitmek isteyen Yahudilere müdahale etmeye başlar ve Yahudi

12 BCA.030.10.99.641.7..

13 BCA.030.10.110.736.16.

14 BCA.030.10.266.793.45.

15 BCA.030.10.219.476.15.

16 BCA.030.10.232.563.15.

göçmenlerin Kıbrıs'a yönlendirilmesi ve geçici bir süre de olsa burada tutulmaları kararlaştırılır. Adaya mültecilerin getirileceğinin duyulması Kıbrıs'ta geniş bir yankı yapar ve konu gazete manşetlerine taşınır.[17] Yahudi göçünün temelinde 2 Kasım 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu yatmaktadır. Bunun ardından Yahudiler arasında İngiltere'ye karşı bir yumuşama ve esneklik ortaya çıkar ve tıpkı Enosis hayaliyle Megali İdea fikrini gerçekleştirmek isteyen bazı Kıbrıslı Rumların gönüllü olarak İngiliz ordusuna asker yazılmaları gibi yaklaşık 18.000 Filistinli Yahudi de İngiliz ordusunda görev yapmaya başlar. Esasında İngiltere'nin Beyaz Kitap uygulamasıyla ortaya attığı şey insani duygulardan tamamen uzak; ancak geleceğe yönelik bölgesel menfaatlerini ilgilendiren hususlardır. Ortadoğu'da Yahudi nüfusunun kaçak yollarla gelmiş mültecilerle devamlı olarak artması bölgede İngiltere'ye karşı nefret ve düşmanlık duygularının, dolayısıyla da Almanlara ve Nazi siyasetine sempati duygularının yükselmesine neden olur. En kısa şekliyle İngiltere'nin Ortadoğu politikası Avrupa'da yaşanan soykırımla değil ulusal menfaatler göz önüne alınarak şekillendirilir. Beyaz Kitap çerçevesinde uygulanmaya başlayan kotalarla 1 Nisan 1939-31 Aralık 1942 döneminde 38.930 Yahudi de Filistin'e girmeyi başarır. Aynı günlerde 600 Yahudi, 9-11 Mayıs 1942 tarihinde New York'ta toplanıp Filistin'de bir İsrail devleti kurulması konusundaki kararlılıklarını gösterirler. Bir yandan Almanya ve müttefiklerine karşı savaşan İngiltere bir yandan da Ortadoğu'da zengin petrol kaynaklarının üzerinde oturan ülkeleri diplomasi ve mali destek kanalıyla etkisi altına almaya çalışır. Filistin işte tam bu noktada oyunun en önemli parçası haline gelir ve sadece kazanmaya endekslenmiş İngiltere'nin oyunu kaybetmeye neredeyse hiç niyeti yoktur. Bu arada 27 Aralık 1939 tarihinde Bükreş'ten Reginald Hoare tarafından kaleme alınan bir mektupta ise 700 kadar Yahudi göçmenin halen Sakarya isimli bir gemide oldukları, gemide elektrik ve ısıtma sistemi olmadığı ve gemidekilerin çoğunun zatürree oldukları belirtilir. İngiltere bir yandan büyük bir göç hareketini engelleyeceğini hesaplarken, bir yandan da Arap dünyasına bir mesaj vermeyi hesaplar; ancak ortaya çıkan durum Yahudilerin biraz daha cesaretlerinin kırılmasına ve moral bozukluğuna dönüştüğü şeklindedir. İngiliz Dışişleri Bakanlığı ise Yahudilere ne kadar yardımcı olduklarını açıklayarak tepkileri de azaltma gayreti içine girerler.[18] Esasında özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan bu göç hareketi farklı zamanlarda münferit gruplar tarafından da gerçekleştirilmiştir. Eylül 1940 döneminde Danzig, Prag ve

17 Söz, 1 Mart 1946.

18 FO.PIO Communique No.5.13 Ağustos 1946.

Viyana'dan 3.000 kişilik bir Yahudi grubu Romanya'nın Tulcea limanından Panama bandıralı Atlantic, Milos ve Pasific isimli üç kargo gemisine binerler (Frantz;2003,54). Gemilerin içinde en kötü şartlarda yolculuk yapılanı ise 1.875 kişinin bulunduğu Pasific isimli gemidir. 16 Ekim 1940 günü İstanbul'da yakıt ve yiyecek ikmali yapan gemi 12 Kasım 1940 günü İngiliz savaş gemileri tarafından durdurulur ve rotası Kıbrıs'a çevrilir (Frantz;2003,55). İngiliz yetkililer ise İngiltere'nin Ortadoğu'daki menfaatlerine uygun davranışın bu mültecilerin Mauritius'a gönderilmeleri olduğunu açıklar (Hurewitz;1968,140). Bu gemilerdeki Yahudiler 25 Kasım 1940 günü Mauritius'a gitmek üzere Patria isimli gemiye aktarılırken bir patlama olur ve 267 Yahudi hayatını kaybeder. Daha sonra bu sabotajın geminin Mauritius'a gitmesini engellemeye çalışan Haganah tarafından yapıldığı ortaya çıkar.[19]

Yahudi göçü sırasında kullanılan bütün gemilerde elverişsiz şartlar, kapasitenin üzerinde alınan yolcular, sağlık ve temizlik konusunda çok ilkel şartlar, gemi mürettebatlarının aşağılayıcı tavırları, yiyeceklerin berbatlığı, içecek temiz su olmaması, lavabo ve tuvalet gibi yerlerin son derece sağlıksız olması, salgın hastalıklar ortak özellik halini almıştır. Gemilerle yaklaşık 14 günlük bir yolculuk sonrasında Hayfa limanına ayak basmayı ve Filistin'e girmeyi bekleyen mültecilerin gemilerde yaşadıkları da tam bir trajedidir. Herkese ancak kendisinin sığabileceği kadar bir yer verilmektedir. Ranza şeklinde çakılmış bu düz tahtaların üzerinde oturmanın ise imkânı yoktur. 14 gün boyunca sadece yatmak ve hemen üzerindeki tahtadan başka bir şey görememek insanların sinir sistemlerini alt üst eder. Gemilerin son derece eski, güvensiz ve kapasitesinin üzerinde yolcu alması nedeniyle pek çok gemi batar veya batma tehlikesi geçirir. Ayrıca yiyecek ve su neredeyse hiç yoktur. Temizlik şartları son derece olumsuz bir durumdadır. Denizin ortasında içecek su bulamayan insanlar en doğal temizlik ihtiyaçlarını bile karşılayamayınca bulaşıcı hastalıklar da kaçınılmaz olur. Güvenlik açısından güverteye bile çıkamayan mültecilerin sağlık sorunlarına yardım edecek kimse de yoktur. Bütün bunlar insanlarda fiziki rahatsızlıklar yanında sinirsel yıpranmalara da neden olur ve bütün yolculuk boyunca umutsuz bir şekilde birbirlerine "daha ne kadar yolumuz kaldı? Daha ne kadar gideceğiz? diye sorarlar; ancak hiç kimse bu soruların cevabını veremez. İngiltere'nin adada Yahudiler için planladığı

19 www.jafiorg.mil/education/100/act/38zion.html.

ilk kamp Mağusa yakınlarında, Karakol bölgesinde[20] 14 Ağustos 1946 günü faaliyete geçer. İngiltere'nin Kıbrıs adasını seçmesinin sebepleri arasında bu adanın Akdeniz'deki stratejik konumu yanında Lübnan, Suriye ve Filistin'e yakınlığı da bulunmaktadır. Ayrıca adanın savaşa girmemiş ve tarafsızlığını koruyan Türkiye'ye de çok yakın olması İngiltere için bir tercih sebebidir. Mağusa'ya yakınlarındaki Karaolos kampında kullanılmak üzere öncelikle çadırlar hazırlanmaya başlanır ve kamp alanının etrafı dikenli tellerle çevrilir ve bir iddiaya göre elektrik de verilmiştir.[21] İngilizlerin en çok endişelendikleri husus ise kamplara Yahudi tedhişçileri destekleyebilecek olanların da sızması ihtimalidir.[22] Kampların etrafında iki sıra halinde çekilmiş olan dikenli tellerin arasında yaklaşık 2-3 metre genişliğinde bir boşluk bulunmaktadır ve her 100 metreye bir tane olmak üzere büyük projektörler ve nöbetçi kulübeleri de inşa edilmiştir. İngiliz askerleri ise klasik Tommy Gun silahlarıyla gerektiğinde ateş etmeye hazır nöbet tutmaktadırlar. İngiliz idaresi her ne kadar kampta kalanların burada hapis hayatı yaşamadıklarını ve gözetim altında tutulmadıklarını belirtse de "illegal" göçmen olarak kabul edilen Yahudilerin kampı sıkı koruma altına alınır. Her kamptan bir Binbaşı, bütün kamplardan ise bir Albay sorumludur. Kamplarla ilgili asıl sorumlu Filistin'deki İngiliz yönetimidir. Bu kamplarla ilgili her türlü harcama ve masraflar doğrudan Filistin'den sağlanmaktadır. Bu noktada Filistin'deki İngiliz yetkililer Yahudi Ajansı ve Müşterek Yardım Komitesi aracılığıyla yardım talebinde bulunur. Kamplar toplam 2.500 kişilik bir askerî birliğin sorumluluğundadır. Kamplarda uygulanan sistem ise bir esir kampına yönelik olarak düzenlenmiştir. Bu arada açılacak olan Yahudi kamplarının geçicimi yoksa kalıcımı olacağı konusunda endişeye kapılan Kıbrıs'taki Rum başpiskoposluğu da konuyu görüşmek üzere 16 Ağustos 1946 günü acilen bir toplantı yapar.[23] Daha kampların ilk açıldığı günlerde Esperini gazetesine bir açıklamada bulunan kamp yetkilileri Kıbrıs'a getirilen Yahudilere kesinlikle oturma izni verilmeyeceğini ve bu insanların adada temelli iskan edilmesinin söz konusu olmadığını belirtirler.[24] Esperini gazetesi ise adada üretim kısıtlı olduğundan Yahudilerin adaya getirilmemelerini ve çok daha verimli ve zengin bir Afrika ülkesine götürülmelerini ister.[25] Karaolos bölgesinde Yahudi göçmenler için 55, 60, 61, 62 ve 63

20 ATASE, K.2680,D.210,F.1-37,1-63, 1-64,1-65, F.1-59,1-60,1-61,1-62.

21 Larchmond Gazete, 24 Kasım 2003.

22 Söz, 9 Ağustos 1946.

23 Eleftheria, 14 Ağustos 1946.

24 FO.PIO Communique Confidential Pres Comments. No.5.14 Ağustos 1946

25 FO.PIO Communique Confidential Pres Comments. No.5.14 Ağustos 1946.

numaralı beş kamp açılır ve bunlar "yaz kampları" olarak bilinir. Bu kamplar "kış kampları" olarak bilinenlere nazaran hayatın nispeten daha kolay olduğu yerlerdir. Kamplarda Yahudi nüfusun artmasıyla beraber Larnaka'nın Dikelya bölgesinde ve Xylotymbou'da yeni kamplar inşa edilmeye başlanır. Dikelya'daki yedi kamp ise Karaolos'takilerden farklı olarak çadır değil tamamıyla Amerikan tarzı barakalardır. Kamplarda altyapı son derece yetersiz, hatta yok denecek kadar azdır ve içecek su yoktur. Susuzluk ve pislik nedeniyle bulaşıcı hastalıklar ve deri hastalıkları ortaya çıkar. Ayrıca çadırlarda özel hayat gibi bir kavram söz konusu değildir. Böylece "seyahat kitaplarının 'Romantik Kıbrıs', Yunanlıların 'Aşk Adası' olarak isimlendirdikleri, Afrodit'in doğum yeri Kıbrıs adası Filistin'e gitmeye çalışan Yahudilerin elektrik su olmadan yazın sıcaktan kavruldukları, kışın soğuktan titredikleri bir "açık hava hapishanesi" haline gelir. Yahudilere su konusunda yardım edenler arasında Kıbrıslı Türkler de bulunmaktadır Kıbrıs Rum basını ise kamplardaki mülteci sayısının 10.000'i aşmayacağının belirtildiğini; ancak Yahudi sayısının belki de 100.000'i bile geçeceğini belirtir ve kampların açılmasını komedi olarak tarif eder.[26] Kıbrıs'a giderken ilk felaketle karşılaşan Yahudi gemisi Rafiah isimli gemidir. Filistin'e doğru yola çıkan gemi Yunanistan açıklarında kayalıklara çarpar ve parçalanır. Kazada 8 yolcu boğulurken, 785 yolcu ise bir İngiliz savaş gemisi tarafından Kıbrıs'a getirilirler. Böylece Kıbrıs'taki Yahudi kamplarının ilk "kanundışı" misafirleri de Akdeniz'de gemileri İngilizler tarafından sıkıştırılıp araya alınan ve "sandviç" yapılan gemilerdeki mültecilerdir.[27] Aynı dönemde Kıbrıs'tan Filistin'e gitmek isteyen Yahudi göçmenler için açılan ve 100.000 sterlin toplanması hedeflenen yardım kampanyasına Ermeniler de katılırlar ve kampanyaya 700 sterlin toplanır.[28] Bu arada kamptaki ihtiyaçlar da artmaya başlar ve öğretmen, doktor, hemşire konusunda ihtiyaç listeleri belirlenir. Bu arada Amerikan Dışişleri Bakanlığı bu iki gemiyle Kıbrıs'a gelen yaklaşık 15.000 kişinin Romanya'dan geldikleri için komünist ajanlar olduklarını ileri sürer. Ancak yaklaşık 400 Bulgar dışında hiç kimse komünist olduklarını belirtmez.[29] İlginç olan nokta ise özellikle Romenler arasındaki bir grubun kampta hiç de güven telkin etmeyen kanunsuz işler içine girmesi ve kampın huzurunu bozmalarıdır. İngiliz idaresi bu duruma derhal müdahale ederek bunlara öncülük eden kadınları tutuklayarak hepsini sıfır numara traş ettirir.

Kampların genel güvenliği Binbaşı sorumluluğunda yapılırken, bu kam-

26 www.hri.org/news/cyprus/eng/1998 ve www.washington-report.org/backissues.
27 Larchmond Gazete, 24 Kasım 2003.
28 Söz, 14 Haziran 1947.
29 Hürsöz, 6 Şubat 1948.

plarla ilgili sorumluluk Kıbrıs'taki hükümet, Sömürgeler Bakanlığı ve İngiliz manda hükümeti arasında paylaşılmaktadır. İngiliz askerî yetkilileri ile söz konusu bu üç kuruluş ve kamplardaki Yahudi göçmenler arasındaki irtibatı sağlamak, ayrıca göçmenlerin ihtiyaçlarını, tepkilerini, istediklerini, yapılması gereken ve önceliği olan her türlü durumu yetkililere iletmek üzere Tony Aldridge, Sir Godfrey Collins gibi uzmanları göreve getirir. Sağlık işlerinden ise C.R.C. Donald isimli bir İngiliz sorumludur. Yahudilerle idare arasındaki irtibat ise 6 kişilik bir Yahudi heyeti ve C.R.C.Donald vasıtasıyla yapılır.[30] İngiliz yetkililer ise muhaceret kanununda bazı değişiklikler yapmak suretiyle gelecek olan göçmenlere yönelik tedbirler almaya da çalışırlar.[31] Filistin'deki İngiliz manda yönetimi ise 14 Kasım 1946-14 Ocak 1947 döneminde ve iki ayrı seferde toplam 3.000 kişinin Filistin'e girmelerine müsaade edileceğini bildirir.[32] Bu kontenjana Kıbrıs Valisi tarafından Karaolos kampından da ilk etapta 300 kişi eklenir. İlk grupta küçük çocuklarla bebekler ve hamile kadınlar ve hastalar bulunmaktadır. Bu sayıya Filistin'deki toplama kamplarındaki 843 Yahudi de dahildir. Ancak Filistin'e gideceklerin sayısı konusundaki bu kısıtlama Yahudiler tarafından Karaolos kampında protesto edilir.[33] Bu arada 30 Kasım 1946 günü 3 ayrı gemide toplam 3.800 Yahudi göçmen daha gelir.[34] Filistin Yüksek Komiseri Sir Alan Cunningham ise Kıbrıs'taki 6.009 Yahudi göçmenin derhal Filistin'e nakledileceklerini belirtir; ancak bu hiçbir şekilde gerçekleşmeyecektir.

Kamplardaki Yahudi göçmenlere en büyük destek İngiltere ve Amerika'daki Yahudi kuruluşlarından gelir. Bu kuruluşlar arasında ilk sırayı ise Müşterek Yardım/Dağıtım Komitesi ve Yahudi Ajansı almaktadır. Bu kuruluşlar Yahudilerin giyim ihtiyaçlarını öncelikle İngiliz askerî depolarından sağlamaya çalışırlar.[35] Başta çocuklar olmak üzere kamplardaki herkesin eğitimi yanında göçmenler için ana dilde bir gazete çıkartılması da öncelikler arasına alınır. Ayrıca dinî vecibelerini yerine getirmek isteyenlere yönelik dinî kitaplar ve yayınlarla özellikle kadınlar için şal temini planlanır. Çocuk pedagojisi ve terapisi ile spor alanında yardımcı olmak üzere iki eğitimli personel, 2 İbranice öğretmen ve bir haham da tahsis edilir ve kampa gönderilir. Ayrıca banyo, mutfak tuvalet, yemekhane, yatakhane gibi kolaylık tesisleri için de gi-

30 FO.PIO Communique Confidential Pres Comments. No.5.16 Ağustos 1946.
31 The Cyprus Gazette, 20 Ağustos 1946.
32 Hürsöz, 14 Kasım 1946.
33 Hürsöz, 17 Kasım 1946.
34 Hürsöz, 30 Kasım 1946.
35 FO.PIO News Item. 29 Ağustos 1946.

rişimlerde bulunulur.[36] Bunun hemen ardından 10 Eylül 1946 tarihinde yardım malzemeleri Fuadiye isimli gemiyle Mağusa'ya gelir. İlk parti acil ihtiyaç listesinde tıbbi malzeme ve ilaçlar, kitap, anasınıfı ve kreş malzemesi, dinî eşyalar, giysiler de vardır.[37] Kamplarda Filistin'de faaliyette bulunan İşçi Partisi olarak bilinen Mapai, Hashomer Hatzair, dinî ağırlıklı partiler Agudas Israel, Mizrachi, hem İşçi Partisi, hem de dinî parti gibi görünen Hapoel Hamizrachi, genel Siyonist eğilimleriyle Noar Zioni veya Betar başta olmak üzere 17 partinin bir temsilcisi ve bunların oluşturduğu bir sekreterya bulunmaktadır. Bu siyasi partiler o kadar organize ve etkili çalışmaların içindedir ki kamplarda kalan ve herhangi bir siyasi partinin üyesi olmayanlar aç kalmaktadır çünkü bütün yemek ve yiyecekleri bu partiler dağıtmakta ve sadece kendi üyelerini koruyup kollamaktadırlar.[38] Kamplardaki siyasi çekişmeler ve rekabet öyle bir boyuta gelir ki bu durum hemen herkesi rahatsız etmeye başlar ve şiddete varan çatışmalar da yaşanır. Ayrıca gelecekte kurulacak bir İsrail devletinin askerî çekirdeğini oluşturmak için liderlik vasıflarına sahip kimseler arasında Haganah tarafından gizli bir kurs da açılır.Siyasi partilerin gönderdikleri öğretmen ve eğitimciler ise eğitimsiz, tecrübesiz ve pedagojik formasyondan yoksundurlar. Bu bağlamda çocuklar yaşlarına uygun olarak değil siyasi partilerin düşüncelerine göre sınıflara alınmaya başlanır. Bu derslerde çocukları özellikle hırsızlık, cinayet, soygun gibi kanundışı faaliyetlerden uzak tutmak maksadıyla özel ihtiyaçlarına yönelik bazı dersler, Filistin ile ilgili dersler ve matematik konusunda haftada toplam 22 saatlik bir program çıkartılır. İngiliz idaresi ise kampların işleyişi konusunda 18 Ağustos 1946 gününe kadar bilgi vermekten kaçınmayı tercih eder.[39] Kamplara ilk giren ise Cyprus Mail olur. Söz konusu gazetenin muhabirleri kamplara alınacak; ancak Yahudi göçmenlerle konuşmayacaklardır.[40] Gazetecilerin kampa geldiğini gören;ancak onlarla konuşmaları yasaklanan Yahudi göçmenler ise durumu protesto ederler, bayraklar ve marşlar eşliğinde 'Filistin, Filistin' diye bağırarak yürüyüşe geçerler. Kampın ana kapısına kadar gelen göstericilerin üzerine İngiliz askerlerinin ateş açması sonucunda yaralananlar olur ve tansiyon iyice yükselir. Ortamı sakinleştirmek için Filistin gazetesi yazarı A.Fisherman İbranice bir konuşma yapmak zorunda kalır.[41] Yahudilerin kamplarla ilgili ilk şikâyetleri verilen yemeklerin ve yiyece-

36 FO.PIO News Item. 29 Ağustos 1946.
37 Hürsöz, 14 Mayıs 1947.
38 www.jewishgen.org/Yizkor/libkany/lip001.html.
39 FO.PIO Communique. No.3. 16 Ağustos 1946.
40 Hürsözğustos 1946.
41 Hürsöz, 20 Ağustos 1946.

klerin yetersiz olduğu, çocuklara ise süt verilmediği konusundadır.[42] Yahudi kamplarına BBC ve Reuter muhabirlerinin yanında Kıbrıs'ta yayınlanmakta olan Hürsöz, Vakit, Haber ve Son Dakika gazeteleri adına Türk gazetelerinin ilk girişleri ise 9 Eylül 1946 tarihinde gerçekleşir. Bu tarihte kampta 2.139 Yahudi göçmen bulunmaktadır.[43] Evli Yahudiler için müstakil çadır verilmemesi, 4 evli aileye sadece bir çadırın verilmesi, hamile kadınlara ekstra yiyecek verilmemesi ve bakımsızlıkları da şikâyet konusu olur.[44] Kamptaki görüntü içler acısıdır ve insanlar perişan vaziyettedir ve giyecek bir şeyleri yoktur. Bu arada İtalya'dan Polonya'dan kaçan Kaf-Gimel Yordei Hasira gemisi 785 yolcusuyla 18 Ağustos 1946 günü Mağusa'ya gelir. Knesset Yisrael gemisiyle gelen 3.845 Yahudi ise Mağusa limanından Karaolos kampına götürülürken üzerinde "Kıbrıslı kardeşler! Auschwitz, Bucheuwad, Maidauek'deki Alman temerküz kamplarında fena muamele gören bizler için memleketinizin de bir temerküz kampı haline getirilmesine müsaade etmeyiniz. Kıbrıslı kardeşler! Kıbrıs'ta bulunan Yahudilerin memleketleri olan Filistin'e gönderilmeleri için siz de gösteriler yapabilirsiniz."[45] yazan bildiriler dağıtırlar. İngilizler özellikle Karaolos bölgesinde göçmenlere mal satmak isteyenlere ve dükkan veya kantin çalıştırmak isteyenlere müsaade etmez. Acil ihtiyaçlar bile Lefkoşa'da Malzeme, Nakliyat ve Pazarlama Kontrolörlüğü tarafından karşılanmaktadır.[46] Esasında bu kamplara gelirken yanlarında hiçbir şey getirmemiş olan Yahudi göçmenlerin alışveriş için paraları da yoktur. Daha sonraki dönemde İngilizlerin de müsaadesiyle limonatacı, saraç, terzihaneler ve marangoz atölyeleri açılır. Ayrıca Yahudi sanatçılar da taş ve tahtadan el işi eserler yapmaya başlarlar. Kamplarda yemeklerin hazırlanması ve pişirilmesinde sadece Yahudiler görevlidir ve yemekler büyük kazanlarda pişirilmektedir. Yahudi göçmenlere haftalık olarak peynir ve marmelat, günlük olarak da genellikle pirinç bulamacı ve etli patates yemeği verilmektedir. İngilizler yemeklerin gayet doyurucu olduğunu, Kıbrıslıların bile bu yemekleri yiyemediklerini söyleseler de Yahudiler yemeklerin kalitesinden ve azlığından şikâyetçidirler. Kamplarda daha sonra Yahudi Merkez Komitesi tarafından meyve, dikiş malzemesi, gaz lambası ve bazı ufak ihtiyaç maddelerinin satıldığı kantinler açılır. Kıbrıslı Rumların bu "zavallı yaratıklara"[47] (Eleftheria, 16 Ağustos 1946.) sevgi göstermekle beraber

42 Hürsöz, 20 Ocak 1948.
43 Vakit, 10 Eylül 1946.
44 Hürsöz, 11 Eylül 1946.
45 Hürsöz, 5 Aralık 1946.
46 FO.PIO.News Items.17 Eylül 1946.
47 Eleftheria, 16 Ağustos 1946.

Yahudi göçmenlerin adaya getirilmeleri konusunda tepki gösterdikleri bir husus ise hayat pahalılığının artacağı, Kıbrıslıların ikinci planda kalacağı korkusudur. Ayrıca Yahudi göçmenlerin kamptan dışarıya çıkmalarına izin verilip verilmeyeceği de belli değildir. Farklı ülkelerden ve farklı kültürlerden gelmiş olan insanların tek bir çatı altında barınmaları dinî alışkanlıkları farklı insanlar bağlamında yemek konusunda sıkıntıların çıkmasına neden olur. Örneğin Macarlar et yemeyi reddederler ve kendi kasaplarının kestiği etleri talep ederler. Kültür farklılıkları da problemler yaratır. Yahudi Müşterek Yardım Komitesi tarafından Amerika'dan getirtilen ve "Lee" fabrikası tarafından üretilen pantolonlar beklenmedik bir tepki yaratır. Tam olarak 52.384 Yahudi göçmenin barındığı kamplarda iki yılda 2.000 çocuk doğar ve erkek çocukların Yahudi geleneğine göre sünnet törenleri de burada yapılır. Kamplar deniz kıyısında olmasına rağmen çocukların denize girmelerine müsaade edilmez. Israrlı girişimler sonunda sadece Kamp 64'te çocukların silahlı nöbetçilerin arasında denize girmelerine müsaade edilir. Ortaya çıkan bu komik duruma daha fazla dayanamayan kamp komutanı Albay Dent de istifa eder ve adadan ayrılır. Kampın ilk yılında 500 bebek doğarken, yaklaşık 800 çift de evlenir. Kampta 1 yaşının altında 250'den fazla bebekle karşılaşan gazeteci Gruber bu durum karşısında hayrete düşer.[48] Genellikle göçmenler arasında gerçekleşen evliliklerin dışında görevlilerle göçmenler veya kamp görevlileri arasında da evlilikler söz konusudur. İsveç'ten kaçıp gelen ve 800 genç kadını taşıyan Chaim Arlosoroff isimli geminin 28 Şubat 1947 tarihinde Kıbrıs'a gelmesinin ardından evliliklerin sayısında büyük bir artış ortaya çıkar. Yahudi göçmenler, siyasi parti temsilcileri ve yardım kuruluşlarının personeli bu bayanlarla evlenmek için yarışırlar. Kamplarda çoğunluğu yaşlılar olmak üzere yaklaşık 400 kişi çeşitli sebeplerden hayatını kaybeder. Kamplarda hayatını kaybeden ilk İngiliz askeri ise 9 Eylül 1946'da Karaolos'ta nöbette elektrik çarpması sonucu ölür. Kamplarda hayatlarını kaybedenler Margoa adı verilen mezarlıkta gömülürler ve "unutulan adanın unutulan Yahudileri"[49] olarak ifade edilir. Yahudi Yardım Komitesi göçmenler için doktor ve hemşire bulmak için de girişimlerde bulunur ve çocuk gelişimi konusunda uzman doktorlar, kadın doğum uzmanları dahil doktorlar kamplarda istihdam edilirler. Bu arada bebek kliniği dahil farklı klinikler de açılır. Kamplarda en yaygın hastalıklar cilt hastalıkları, salgınlar ve psikolojik rahatsızlıklardır. Acil durumlar dışında Yahudi göçmenler İngiliz doktorlar

48 Herald Tribune, 15 Ağustos 1948.

49 FO.PIO Communique No.6. 19 Nisan 1947.

tarafından tedavi edilmeyi reddederler. Ağır hastalar ise Lefkoşa'daki İngiliz askerî hastanesine kaldırılırlar. Bu hastanede göçmenler için 400 kişilik bir kontenjan ayrılmıştır. Hastanede ebe ve hemşireler, diş hekimleri, psikolog ve psikiyatrlar da görev yapmaktadır. 29 Ağustos 1946 gününden itibaren kamplarda bir göz ve optik servisi de açılır. Gözlükler ihtiyaç sahiplerine aciliyet durumuna göre ve parasız verilecektir.[50] Yahudi göçmenlere günlük 2.100 kalori civarında ve genellikle ekmek, patates, sebze, süt, yumurta, margarin, çay ve etten oluşan gıdalar da verilir. Hamile kadınlara ise hamileliklerinin yirminci haftasından itibaren 550 kalorilik ekstra yiyecek yardımı yapılır. Mağusa'da mültecilere yardım edenler arasında Cafer Ertuğrul isimli Kıbrıslı Türk de bulunmaktadır;[51] (Ertuğrul; 24 Nisan 2006)

"Çocukluğum zamanında bana annemin verdiği portakalları tellerin arasından Yahudilere veriyordum. Bir gün bir İngiliz askeri beni yakaladı ve tokatladı. Bunun üzerine annem derhal Yahudi kampına giderek nöbetçi askeri etkisiz hale getirdi ve silahını elinden aldı. Daha sonra da nöbetçi askerin silahıyla beraber kamp komutanının makam odasına girdi. İçeri girmesiyle beraber komutana öyle bir çıkıştı ki komutan ne yapacağını, ne söyleyeceğini bilemedi. Komutan derhal annemden özür diledi ve beni tokatlayan askeri çağırarak hem azarladı, hem de annemden özür dilemesini emretti. Ertesi günü komutan bana bir kutu dolusu çikolata gönderdi. Komşuların anneme 'Hanife bunu nasıl yaptın? Askerler seni vurabilirdi.' sözlerine ise hiçbir zaman cevap vermedi."

Kamplarda Eğitim ve Kültür Faaliyetleri

Vakit geçirecek ve kendilerini meşgul edecek herhangi bir faaliyetin içinde olmayan insanların sosyal düzene karşı isyan ve tepki içine girecekleri-nin farkında olan İngiliz idaresi bu durumla ilgili acil tedbir alma yoluna gider. Bu arada Yahudi Yardım Komitesi de kamplarda 1947 yılında sayıları 1.000 civarında olan çocuklar için ana sınıfı, kreş, ilkokul açar. Çocukların büyük bir kısmı İngilizler tarafından Kamp 65 olarak adlandırılan yaz kampında bulun-

50 Hürsöz, 1 Eylül 1946.
51 Cafer Ertuğrul ile 24 Nisan 2006 tarihinde Londra'da yapılan görüşme.

makta ve sabah saat 06.00'dan öğleyin saat 12.00'ye kadar eğitim almaktadırlar.[52] Büyükler için gün boyu verilen eğitimlerde ise Yahudi tarihi, gelenekler, protokol ve görgü kuralları ve Filistin'deki sosyal hayat, Yahudi sanatçılar, şairler, dinî liderler, edebiyat ve kültür insanlarıyla ilgili dersler bulunur. Bu bağlamda Filistin'den akademisyenler, siyasi parti temsilcileri ve kendi konularında ön plana çıkmış insanlar bu kamplara birkaç günlüğüne gelerek insanları eğitir. Kamplardaki eğitim faaliyetleri konusunda en fazla ön plana çıkan ise merkez yönetimi Hayfa'da bulunan ve yetişkin eğitimini öncelikli hedef olarak tespit eden Rutenberg Vakfı ve Henrietta Szold tarafından kurulmuş olan ve genellikle öksüz ve yetim Yahudi çocuklar konusunda faaliyette bulunan The Youth Aliya örgütüdür. Ayrıca göçmenlere marangozluk, su tesisatçılığı ve elektrikçilik gibi konularda kurslar da verilir. Kamplarda Yahudi göçmenler tarafından tiyatro ve dans grupları da oluşturulur.[53] Bu faaliyetlere ilaveten kamplarda Yahudi göçmenler tarafından 25 Eylül, 26 Eylül ve 27 Eylül günlerinde Yahudi yeni yıl kutlamalarına müsaade edilir. Bu arada Filistin'de görev yapmakta olan Kraliyet Silahlı Kuvvetleri Din işleri Departmanı'ndan Yüzbaşı B.Ebstein de Kamp 60 ve Kamp 61'de görev yapmak üzere Kıbrıs'a gelir. Kamplarda ayrıca futbol takımları kurulur ve bu futbol takımları ilerleyen günlerde İngiliz askerleriyle ve hatta adada esir tutulan Alman askerleriyle de futbol maçları yaparlar.

İsrail Devletinin Kurulması

Öte yandan BM Filistin Komitesi ve BM Genel Kurulu tarafından yapılan görüşmelerde Filistin'in taksimi konusunda sert tartışmalar gerçekleşir. Bu toplantılarda Türkiye'nin taksimin aleyhinde bir tutum sergilemesi ve bu yönde oy kullanması ise Arap ülkeleri tarafından takdirle karşılanır. Bu bağlamda BM Genel Kurulu'nda bulunan Lübnan, Suudi Arabistan, Suriye, Yemen, Irak ve Mısır delegasyonları gönderdikleri müşterek bir mektupla Türkiye'nin bu hareketinin "ebediyen minnettarlıkla karşılanacağını" [54] bildirirler. Ayrıca aynı konuyla ilgili olarak Irak, Suudi Arabistan, Lübnan ve Suriye Dışişleri Bakanlıkları da takdir duygularını belirten mesajlar gönderirler. Bu arada 28 Nisan 1947 günü yapılan toplantıda UNSCOP (United Nations Special Committee of Inquiry on Palestine) Filistin Konusunu Araştıran Özel Komite de İsveç, Uru-

52 P.I.O. News Items. 30 Ağustos 1946

53 FO.PIO Communique No.1. 12 Eylül 1946.

54 BCA.030.10.266.793.49.

guay, İran, Hollanda, Peru, Hindistan, Çekoslovakya, Kanada, Avustralya, Guetemala ve Yugoslavya'dan temsilcilerin katılımıyla bölgede İngiliz mandasının sona ermesi, Filistin'in ekonomik birliğinin korunması ve kutsal toprakların korunması konusunda karar alır. Bu karar doğrultusunda yapılan oylamada 7 aleyhte oy çıkarken, 45 ülke de bu kararlar lehine oy kullanırlar. 11 üyeden oluşacak olan bu özel komite derhal çalışmalarına başlayacak ve en geç 1 Eylül 1947 tarihine kadar da hazırlayacağı bir raporu BM'ye sunacaktır. Alınan bu karar daha sonra 31 Ağustos 1947 tarihinde yayımlanır.

Kurulan komitenin çalışmaları sırasında Filistin'deki Yahudi yetkililer komite üyeleriyle görüşmelere katılırken, Arap Yüksek Komitesi ise müzakerelerde bulunmayı reddeder. Komite hazırladığı raporu 31 Ağustos 1947 tarihine kadar tamamlar ve 1 Eylül 1947 günü de BM'ye takdim eder. Buna göre komisyon üyelerinden sadece Hindistan, İran ve Pakistan üyeleri azınlık planını teklif ederken, komisyon üyelerinden Çekoslovakya, Guatemala, Peru, İsveç, Uruguay, Hollanda ve Kanada üyeleri ise çoğunluk planını gündeme getirir. Komisyonun tek çekimser oyu ise Avustralya'dan gelir. Çoğunluk planı olarak kabul edilen plana göre Filistin toprakları Arap devleti, Yahudi devleti ve BM gözetimindeki Kudüs olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Arap ve Yahudiler de 1 Eylül 1947 tarihinden itibaren 2 yıl içerisinde bağımsızlıklarını kazanmış olacaklardır. Azınlık planı olarak ortaya atılan planda ise başkent Kudüs olacak şekilde Araplar ve Yahudilerin bir arada yaşadıkları bağımsız bir Filistin devleti söz konusu olmaktadır. 29 Kasım 1947 tarihinde BM Genel Kurulu'nda yapılan oylamada Avustralya, Belçika, Bolivya, Brezilya, Belarus, Kanada, Kosta Rika, Çekoslovakya, Danimarka, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, Fransa, Guatemala, Haiti, İzlanda, Liberya, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, Nikaragua, Norveç, Panama, Uruguay, Peru, Filipinler, Polonya, İsveç, Ukrayna, Güney Afrika Birliği, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, ABD, Uruguay ve Venezuela olmak üzere toplam 33 ülke taksim yönünde oy kullanır. Karşı çıkan 13 ülke arasında başta Türkiye olmak üzere Afganistan, Küba, Mısır, Yunanistan, Hindistan, İran, Irak, Lübnan, Pakistan, Suudi Arabistan, Suriye ve Yemen bulunmaktadır. Siyam oylamaya katılmazken Arjantin, Şili, Çin, Kolombiya, El Salvador, Etiyopya, Honduras, Meksika, İngiltere ve Yugoslavya olmak üzere 10 ülke çekimser oy kullanırlar. Böylece İngiltere her ne kadar ABD'den gelen baskılara dayanmaya çalışsa da artık gözden çıkardığı Filistin'le ilgili olarak ne Batı kamuoyunu, ne de Arap ülkelerini ürkütmek niyetindedir. Durum böyle olunca da kendisi devreden çıkmak suretiyle BM'yi ön plana çıkartmış

ve bu sorunun BM kanalıyla çözülmesine razı bir pozisyon takınmıştır.[55] Aynı günlerde BM Filistin Komisyonu da kamplardaki Yahudi mülteciler konusunda hummalı çalışmalar içerisindedir.[56] Konuyla ilgili olarak BM New York karargâhında yapılan toplantılarda komisyonun üzerinde durduğu ilk husus 1948 yılına girildiği günlerde kamplardan Filistin'e Yahudi göçmenleri taşıyan gemiler de daha sık çalışmaya başlar. Bu Yahudi yolcular arasında La Negev isimli gemiyle Kıbrıs adasına getirilenler de vardır.[57] Örneğin 13 Mayıs 1948 günü Hayfa limanına gelen 360 kişilik ilk grubun ardından Pan Crescent gemisiyle gelmeleri beklenen 10.000 Yahudi mülteci de söz konusudur.[58] Bu arada Birleşik Filistin İstinaf Mahkemesi Başkanı Dr. Israel Goldstein tarafından Filistin'de yapılan bir açıklamada bu topraklardaki İngiliz mandaterliğinin bitmesinin ardından Kıbrıs'tan tahliye edilecek ilk etapta 28.000 Yahudi mülteci için en azından 30.000.000 Dolarlık bir bütçeye ihtiyaç duyulduğu belirtilir.[59] Filistin topraklarında hareketliliğin arttığı günlerde İngiltere Dışişleri Bakanlığı da bir açıklama yaparak artık mültecileri bu kamplarda tutmanın bir geçerliliği kalmadığını bildirerek Filistin'de İngiliz mandaterliğinin sona ermesinin hemen ardından bütün mültecilerin salıverileceğini duyurur.[60] Kıbrıs›ta bulunan Yahudi yetkililer ise aylık 10.000 kişilik bir mülteci göçünün kolayca halledilebileceğini, bunun için uygun nakil araçlarına ihtiyaç duyulduğunu belirtirken İngiliz idaresi ise mültecilerin Filistin›e gönderilmeleri sırasında eskortluk yapmak üzere gemi görevlendirileceğini ve bütün bu işlerin ancak 4-5 ayda tamamlanabileceğini belirtirler.[61] Aynı gün Reuters kaynaklı olarak Roma'dan bildirilen bir haberde ise muhtemelen İrlandalı pilotların yönetiminde olan ve Filistin'deki Yahudi güçleri tarafından satın alınmış tam donanımlı ve silahlı 10 savaş uçağı İtalyan Hava Kuvvetleri tarafından indirilir.[62] 14 Mayıs 1948 tarihinde yayımlanan ve 37 üyeli Yahudi ulusal yönetimi tarafından açıklanan deklarasyonun ardından 15 Mayıs 1948 tarihinde İsrail devleti ortaya çıkar.[63] Aynı gün Tel-Aviv'de toplanan Yahudi Milli Konseyi tarafından yapılan resmi açıklamayla yeni kurulan İsrail devleti bütün dünyaya ilan edilir ve hemen ardından Ben-Guron başkanlığında geçici bir hükümet teşkil edilir. İngiliz yönetimi ise İsrail devletinin kurulduğunun açıklandığı ilk gün bu devleti bölgedeki sorun çözülünceye kadar tanımayacağını belirtir. Bu

55 Harp Akademileri Komutanlığı, Mareşal Montgomery'nin Anıları, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1991, s. 208.
56 United Nations Palestine Commission Archive, Strictly Confidential/Restricted UK/39 sayılı ve 24 Şubat 1948 tarihli, BM Filistin Komisyonu İngiltere Delegasyonu adına Trafford Smith tarafından hazırlanan "Kıbrıs'taki Yahudi Mülteciler" konulu memorandum.
57 Shimon Kaufman'dan aktaran www.momentmag.com
58 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 14 Mayıs 1948.
59 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 16 Mayıs 1948.
60 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 11 Mayıs 1948.
61 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 11 Mayıs 1948.
62 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 11 Mayıs 1948.
63 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 14 Mayıs 1948.

arada çıkartılan Geri Dönüş Yasası ile de bütün Yahudilerin İsrail devleti topraklarında yaşama hakkı olduğu da kanuna bağlanır. İlginçtir ki ABD Merkezi Haber Alma Dairesi CIA tarafından 28 Kasım 1947 tarihinde hazırlanan raporda ise "...Yahudilerle Araplar arasında BM Genel Asamblesi tarafından Filistin topraklarının BM Filistin Özel Komitesi tarafından tavsiye edildiği üzere Yahudi ve Arap devletleri olarak taksim edilmesi halinde silahlı çatışmalar başlayacaktır. Filistin yanında Suudi Arabistan, Ürdün, Mısır, Irak, Lübnan ve Suriye'deki Araplar ulusalcılık ve dini motiflerle coştuklarından bir Yahudi devleti kurmaya teşebbüs eden herhangi bir güç veya ortak bir güce karşı savaşmaya kararlıdırlar..."[64] denilmektedir. Konuyla ilgili olarak ortaya çıkacak durum da aşağıdaki başlıklarla verilmektedir; [65]

"a. Filistin topraklarının büyük bir kısmını işgal edecek şekilde egemen bir Yahudi devleti kurulacaktır.

b. Büyük oranda mültecinin yeni kurulan bu Yahudi devletine girmesine müsaade edilecektir.

c. Sadece Filistin Arapları değil fakat Yakındoğu'daki Arapların tamamı yukarıdaki (a) ve (b) maddelerine şiddetle karşı çıkacaklar ve Araplarla Yahudiler arasında silahlı çatışmalar çıkacaktır.

d. Filistin dışındaki Araplar ve Yahudilerden insan, silah ve malzeme anlamında yardım alınacaktır.

e. BM Filistin'de barışı korumak üzere derhal bir uluslararası polis gücü oluşturmayacaktır.

Bütün bunların ışığında aşağıdaki sorulara cevap verilmelidir;

a. **Arap-Yahudi çatışması nerelere gelecek ve nasıl sonuçlanacaktır?**

b. **Ortadoğu'da istikrar nasıl etkilenecektir?**

c. **Amerikan stratejik ve ekonomik çıkarları bundan nasıl etkilenecektir?"**

Yeni devletin kurulması Mağusa'daki kamplarda tutulan Yahudi mülte-

64 ABD Merkezi Haber Alma Teşkilatı CIA tarafından hazırlanan "The Consequences of the Partition of Palestine" başlıklı, 28 Kasım 1947 tarih ve ORE 55/300016 sayılı Gizli başlıklı rapor.

65 ABD Merkezi Haber Alma Teşkilatı CIA tarafından hazırlanan "The Consequences of the Partition of Palestine" başlıklı, 28 Kasım 1947 tarih ve ORE 55/300016 sayılı Gizli başlıklı rapor.

ciler tarafından da coşkuyla karşılanır.[66] Öte yandan esasında Filistin topraklarında ortaya çıkan bu yeni devletin kurulmasında en etkili faktör İngiltere değil ABD olur. Özellikle Başkan Truman'ın yaklaşan 1946 kongre seçimlerini de düşünerek İngiltere'ye karşı inisiyatifi ele alma düşüncesi ve kaygısı savaş döneminde bütün Avrupa'yı kasıp kavuran Hitler zulmü ve Yahudi katliamlarıyla birleşince ortaya Yahudilere karşı bir ilgi ve sempatik yaklaşım çıkar. Özellikle Amerikan kamuoyunda son derece etkili olan bu ilgi ve sempati sonrasında Hitler katliamlarında kaçıp kurtulabilen Yahudilerin Filistin topraklarına gitme ve Filistin'de yerleşme konusundaki talepleri Amerikan hükümeti tarafından kamuoyu baskılarına da paralel olarak göz ardı edilemez. 2 Şubat 1948 tarihinde Magistrate Lowenberg tarafından kaleme alınan ve Nathan Glazer'a gönderilen Filistin'in son iki ayını anlatan ayrıntılı rapor ise dönemi yansıtması bağlamında kayda değerdir.[67] Buna göre BM'de taksimle ilgili oylamanın yapılması ve İsrail adıyla yeni bir devletin kurulmasının ardından bölgede olaylar artarak devam etmektedir. Rapora göre bölge son 50 yılda görmediği kadar ciddi bir çatışma ortamına girmiş durumdadır ve bu muhtemelen bir iç savaşa dönüşecektir. Rapora göre "Komşu Arap ülkelerini durduracak bir şey olmaması halinde bu iç savaş çok daha ciddi boyutlara taşınacaktır." Özellikle Kudüs-Tel Aviv ve Hayfa-Tel Aviv gibi ana arterler başta olmak üzere iletişimi kesmeye yönelik olarak yollarda müthiş bir çatışma ve savaş hali vardır. Arapların ve Yahudilerin karma olarak yaşadıkları Kudüs şehrinde de ciddi çatışmalar yaşanmaktadır. Bölgenin merkezi durumundaki bu şehirde İngiltere, Filistin ve Yahudiler başta olmak üzere üst düzey yetkililerin olması ve çatışmaların dış kamuoyuna çok çabuk ulaştırılması nedeniyle çatışmalar burada daha da yoğunlaşmış gibi görünmektedir. Aynı durum Tel Aviv ve Hayfa şehri için de geçerlidir. Doğaldır ki Yahudi yanlısı bir bakış açısıyla kaleme alınan ve bölgede olup biten her şeyden Filistinlileri sorumlu tutan rapora göre Yahudileri hayal kırıklığına uğratan bir husus ise BM yanında Arap ülkelerine karşı dik bir duruş gösteremeyen ABD'dir. İngiltere ise bölgedeki bütün askeri gücünü, savaş malzemelerini ve lojistik yükünü bölgeden temelli olarak çekmeye başlamıştır. Kamplar, askeri kışlalar ve ordugâhlar dağıtılmış, malzemeler askeri araçlara yüklenmiş durumdadır. Her hafta askeri malzeme dolu 4 İngiliz gemisi Hayfa'dan hareket etmektedir. 1947 yılında bölgede 30.000 olan İngiliz askeri gücü 1948 Ocak ayında 6.500'e düşmüş durumdadır. Tel Aviv ve Nablus bölgelerinde konuşlanmış durumdaki İngiliz polis gücü de bölgeden

66 Kıbrıs Mülteciler Komitesi tarafından 14 Mayıs 1948 tarihinde Dr. Joseph J. Schwartz, Moses A. Leavitt, Henrietta K. Buchman ve Raphael Levy'ye gönderilen 6776/59-59 sayılı telgraf

67 American Joint Distribution Committee tarafından kaleme alınan "Palestine Report January 1948" başlıklı rapor.

ayrılmış durumdadır. İngiliz yetkililer bölgeyi dönmemek üzere terk ederken bölgede bulunan aileleri de belli bir süre kalacakları Kıbrıs adasına nakledilmeye başlamışlardır. İsrail devletinin kurulması ve Yahudilerin bölgeye gelmeye başlamasının ardından 1947-1949 döneminde 600-700.000 civarında Filistinli de ya bölgeyi terk eder ya da kaçmak zorunda kalır. İsrail'in ilk başbakanı ve Mossad'ın da kurucusu olarak bilinen Yahudi Ben Gurion'un günlüklerine yazdığı "Geride kalan bütün Araplar için insani ve sosyal eşitlik sağlamak için gayret göstermeliyiz; ancak Arapların geri dönüşleri konusunda kaygılanmaksa bizim işimiz değildir..."[68] **cümlesi ne derece samimi olduklarını ortaya koymaktadır.**

Aynı dönemde Kıbrıs adasında askeri hareketlilik de son hızla devam etmektedir. Nisan-Mayıs 1948 döneminde Ortadoğu'nun problemli bölgelerindeki Amerikan vatandaşlarını güvenli bölgelere götürmek üzere Kıbrıs'a gelen ve Lefkoşa'daki havaalanına inen askeri uçaklardan sonra bu sefer de yine aynı maksatla Dakota ve Kaleler tipi nakliye uçakları adaya gelmeye başlar. Yaklaşık 12.000 Amerikan vatandaşının bulunduğu ve büyük çoğunluğu petrol işiyle uğraşan bu insanlar için Filistin, Lübnan, Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye'den gerçekleştirilecek tahliye harekâtı için uçaklar ara istasyon olarak Kıbrıs'a gelirler. İsrail'in kurulmasının ardından Yahudi göçmenler Kıbrıs'tan İsrail'e götürülmeye başlandıklarında ilginç bir olay yaşanır ve Karakol kampında kalan Arieh Zizensky isimli Yahudi bir göçmen İngiltere'nin kendisini Kıbrıs'taki bu kamplarda zorla tutmasının yasal olup olmadığını öğrenmek üzere Mağusa kaza mahkemesinde bir dava açar.[69] Esasında bu durum Yahudiler tarafından mahkemeye müracaat konusunda ilk değildir ve daha önce de pek çok defa mülteciler ve Filistin'de bulunan Yahudiler tarafından aynı konuyla ilgili olarak müracaatta bulunulmuş ve hemen hepsi mahkemeler tarafından reddedilmiştir. Aynı şekilde Mordechai Herling ve askerlik yaşına gelmiş 563 mülteci adına açılan dava İngiliz Albay Weston mültecilerin avukatı olarak görev alacaktır. Örneğin 29 Aralık 1948 günü Lefkoşa'da açılan buna benzer bir başka davada Yahudilerin avukatı adadaki İngiliz idaresini suçlayarak alıkoyma durumunun İngiltere'nin Filistin'deki ateşkesi yorumlamalarıyla ve Kıbrıs kanunlarıyla değil, tamamen İngilizler tarafından uygulanan keyfi

68 David Ben Gurion idaresindeki Yahudi yönetimi ise bir yandan da Filistin'de silahlanma girişimi içerisindedir ve eski düşmanları olarak değerlendirilen Irgun, Etzel ve Lohmei Herut İsrail gibi oluşumlarla da İngiltere'nin Yahudi politikalarını hırpalamak ve bir strateji değişikliğine zorlamak maksadıyla İngilizlere karşı işbirliğine girişir. Burada stratejik kırılma noktası ise Yahudi örgütlerinin Yahudi mültecileri taşıyan gemilerle ilgili olarak geminin demir alıp hareket ettiği ülkeleri sorumlu tutmasıdır. Bunun sonucu olarak da örneğin Filistin'e yönelik Yahudi göçünün simgesi haline gelen Exodus 1947 gemisinin Fransa'ya geri gönderilmesinin ardından Fransız yetkililer mültecilerin kendi ülkelerinde karaya ayak basmalarına engel olması gösterilebilir. İngilizler genel stratejilerini devam ettirmek ve Filistin'de mevcudiyetlerini korumak amacıyla Arapları ve Yahudileri pasifize etmeye gayret ederken uzun vadede beklemedikleri tepkilerle de karşılaşacaklardır. Bütün bunların sonucu ise 1948 yılı Mayıs ayında Filistin topraklarında ortaya çıkan İsrail devleti olacaktır. Steven Wagner, "British Intelligence and the Fifth Occupying Power: The Secret Struggle to Prevent Jewish Illegal Immigration to Palestine", Intelligence and National Security, Volume 29, No 5, 2014, s. 704. Simha Flapan, The Birth of Israel;Myths and Realities, Pantheon Books, New York, Ağustos 1987, s. 98.

69 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 7 ve 30 Aralık 1948 ve Hürsöz, 27 Ağustos 1948.

bir tutum sonrasında olduğunu belirtir ve İngiliz adalet geleneğinin yaşatılması için bu mültecilerin derhal salıverilmeleri gerektiğini belirtir. Avukat ayrıca bu durumun tellerin arasındaki Yahudilerle tellerin arkasındaki İngiliz askerlerini de aşağılayan bir husus olduğunu belirtir.

Bu davanın sonucu o sırada kamplarda kalan bütün göçmenler tarafından da merakla beklenir. Bu Yahudi gencin avukatlığını ise Kıbrıslı Türk avukat Fuat Bey yapar. Avukat Fuat Bey'e karşılık Avukat Tornaritis de İngiliz idaresini savunmaktadır ve Fuat Bey'in savunmasının tam aksine mahkemenin böyle bir konuda karar verme yetkisi yoktur. Açılan bu davayla ilgili olarak İngiltere'nin karşı tedbir alması da gecikmez ve İngiliz yetkililer 17 Eylül 1948 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan "Şüphenin İzalesi" başlıklı kanunla kamplarda muhafaza altına alınan herhangi bir şahsın bu kanun çerçevesinde tutulduklarını açıklarlar.[70] Aynı günlerde Türkiye'nin Filistin'e gitmek isteyen Türk vatandaşı Yahudilere pasaport ve vize vermeyi durdurduğu, bu kişilere müsaade etmeyeceği yönünde alınan bir haber ise İstanbul'daki Yahudi vatandaşları harekete geçirir ve beş kişilik bir heyet hazırlanarak Ankara'ya gönderilmesine karar verilir.[71]

Filistin topraklarında yeni bir devletin ortaya çıkmasıyla beraber Arap-İsrail savaşı da patlak verir. İngiliz hükümeti bir yandan Filistin'deki askeri gücünü geri çekme telaşı içerisindeyken Arap Birliği üyesi Mısır, Ürdün, Suriye, Irak ve Lübnan da askeri güçlerini teyakkuz durumuna geçirerek savaşa katılırlar. Savaşın balamasıyla beraber resmi Siyonist hareketinin silahlı gücü olan Haganah[72] yaklaşık 60.000-80.000, Irgun ve Stern ise 5.000-10.000 arası üyesini yeraltından düzenli asker pozisyonuna çıkartarak Arap Birliği karşısında savaşa katılırlar. Böylece bazılarınca silahsız ve mukavemetsiz oldukları ileri sürülen Filistin'deki Yahudilerin hiç de öyle olmadıkları, "paramiliter güçlerin Filistin Manda Yönetimi'ni ciddi şekilde hırpaladığı, Filistin'de yaşayan Arapların göçünü hızlandırdığı, pek çok Arap kasabası yanında onlarca Arap köyünü"[73] de işgal ettiği bir döneme girilir. Savaşı sonlandırmak amacıyla yapılan girişimlerden birisi de İsveç Kontu Folke Bernadotte tarafından yürütülür ve BM gözetiminde Rodos adasında görüşmelere başlanır. Görüşmeler sırasında ele alınan konulardan biri savaşan tarafların görüşmelerin devam ettiği sürede toprak kazanımlarına girişmemeleri konusunda getirilen kısıtlama-

70 Hürsöz, 18 Eylül 1948.
71 Söz, 13 Kasım 1948.
72 Gunther E. Rothenberg, "Israel", Isolating the Guerilla, Historical Evaluation and Reseacrh Organization, Washington DC, 1 Şubat 1966, s. 186
73 Walid Khalidi, "The Hebrew Reconquista of Palestine from the 1947 United Nations Partition Resolution to the First Zionist Congress of 1897", Journal of Palestine Studies, Volume 39, No 1, Ağustos 2009, s. 27.

lar ve yaptırımlardır. Bu durum özellikle Kıbrıs'taki kamplarda kalan Yahudi göçmenlerin Filistin topraklarına dönüşleri de uzun bir süre askıya alınır. Rodos adasında, Hotel Des Roses isimli otelde yapılan görüşmelerde 500 Kıbrıslı Yahudi göçmenin yeni kurulan İsrail topraklarına dönmeleri konusunda özel izin verilir.[74] **Söz konusu bu izin verilirken öne atılan düşünce parçalanmış ailelerin birleştirilmesi olmakla birlikte perde arkasındaki asıl düşünce İsrail'e savaş için gerekli olan askeri gücü arttırma düşüncesidir. İsrail'e dönen söz konusu bu 500 kişinin neredeyse tamamı derhal askere yazılırlar ve büyük bir kısmı da Latrun'daki muharebelerde hayatlarını kaybederler.**[75] Aynı günlerde Kıbrıs'taki kampların boşaltılması faaliyetleri de devam etmektedir. Konuyla ilgili olarak mültecileri taşıyacak olan gemiler 2 Temmuz 1948 tarihi itibarıyla Hayfa'dan hareket etmiş durumdadır ve ilk etapta yaklaşık 25.000 kişinin taşınması hedeflenmektedir.[76] Bu kapsamda 10 Temmuz 1948 tarihi itibarıyla 2.000 kişilik bir Yahudi grubu Pan York gemisiyle Filistin'e doğru yola çıkarlar. BM gözetiminde yapılan tahliye sonrasında İngilizler bu gemileri havadan ve karadan takip edeceklerini ve güvenliklerini sağlayacaklarını bildirirler.[77] Bu arada Londra'da İngiliz hükümet sözcüsü tarafından yapılan açıklamada ise adadaki bütün mültecilerin 1 Ağustos 1948 tarihine kadar adadan çıkartılması ve Filistin'e gönderilmesi gerektiği vurgulanır.[78] İngiliz sözcünün "vizesiz" olarak nitelendirdiği bu Yahudi mültecilerin adadan çıkartılması süreci Filistin'deki İngiliz mandaterliğinin sona ermesiyle birlikte devreye sokulacaktır. Sözcü ayrıca bu faaliyetlerin İngiliz vergi mükelleflerine ek bir mali külfet getirmeyeceğini, bu mültecilerin taşınması sürecinde İngiliz gemilerinden istifade edilmeyeceğini de belirtir.[79] Aynı konuyla ilgili olarak İsrail hükümeti de BM Güvenlik Konseyi'nden Kıbrıs'taki Yahudi mültecilerin durumuyla ilgili olarak özel bir oturum yapılmasını talep eder.[80] Öte yandan BM Güvenlik Konseyi'nin İsrail'in ortaya attığı suçlamaları dinlemek ve İngiltere'nin Filistin Mandaterliği yaklaşık 3 ay önce bitmiş olmasına rağmen Filistin barışını Kıbrıs adasında enterne ettiği Yahudi mültecileri hala serbest bırakmayarak ihlal ettiği yönündeki iddialarını tartışmak üzere toplantı yapacağı bir sırada Arap Yüksek Komiseri de BM Güvenlik Konseyi'ne başvurarak "Yahudilerin insan gücü ve savaşçı gücünü" arttıracağı endişesiyle Kıbrıs'ta bulunan yaklaşık "11.000 Yahudi mültecinin" Kıbrıs'tan Filistin'e

74 İngilizler tarafından kamplardan çıkmalarına ve Filistin'e gitmelerine müsaade edilen Yahudi göçmenlerle ilgili olarak konulan 750 kişilik kotalar zaman zaman değiştirilir ve farklı sebeplerle özel izinler de verilir.
75 Morris Laub, a.g.e., s. 71.
76 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 2 Temmuz 1948.
77 Hürsöz, 10 Temmuz 1948.
78 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 13 Mayıs 1948.
79 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 13 Mayıs 1948.
80 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 5 Ağustos 1948.

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

GÜNDELİK HAYAT ÇERÇEVESİNDE SURİYELİ SIĞINMACILAR

A. Çağlar DENİZ[1]

A. Banu HÜLÜR[2]

Yusuf EKİNCİ[3]

Özet

Suriye'de yaşanan iç savaşla birlikte Türkiye'ye göç eden milyonlarca Suriyeli sığınmacının önemli bir kısmı sınırdaki kentlere yerleşmişlerdir. Bu kentlerden ikisi Gaziantep ve Kilis'tir. Bu çalışmada Gaziantep ve Kilis'te yaşayan sığınmacıların karşılaştığı sorunlar üzerinde durulmaktadır. Ayrıca yerli halkın sığınmacılarla ilişkilerine yer verilmektedir. Bunları, sahadan elde ettiğimiz verilerle basın ve sosyal medyaya yansıyan haberler eşliğinde ele almaya çalıştık. Ağustos 2014 ile Ağustos 2015 arasında yürütülen bu araştırma kapsamında Suriyeli ve Gaziantepli/Kilisli toplam 115 görüşmeci ile yüz yüze derinlemesine mülakat gerçekleştirildi. Bunun yanında katılımlı gözlem ve doküman incelemesinden yararlanıldı.

Anahtar Kavramlar: Suriyeli Sığınmacılar, Mülteciler, Gaziantep/Kilis, Gündelik Hayat.

SYRIAN ASYLYUM SEEKERS IN TERMS OF EVERYDAY LIFE

Abstract

With the outbreak of the Syrian civil war a significant part of the millions of Syrian asylum seekers in Turkey are placed in the border cities. Gaziantep and Kilis were two of these cities. In this study we focus on the problems faced by the asylum seekers living in Gaziantep and Kilis. Also the relations between local people and asylum seekers are taken into consideration. We attempted to consider all of these on the basis of the data gathered from the field and the news reflected in press and social media. In this study carried out between August 2014 and August 2015, we collected data from the total 115 interviewees of Syrian and Gaziantep/Kilis origin. Beside this, we realized participatory observation and document reviews.

Keyword: Syrian Asylum Seekers, Refugees, Gaziantep/Kilis, Everyday Life.

1 Öğretim Üyesi, Uşak Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, caglardeniz34@gmail.com.

2 Öğretim Üyesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, banuhulur@gmail.com.

3 Doktora Öğrencisi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ysfekinci84@hotmail.com.

Giriş

Suriye'deki savaşın itici etkisiyle Antep-Kilis Çevresine[4] yerleşen sığınmacıların sayısının yaklaşık olarak 600.000 ila 650.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakamın 500.000'i Antep şehrinde, 100.000 ila 150.000'i ise Kilis'te yaşamaktadır. İçişleri Bakanlığı'na bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün 15 Ocak 2016 tarihinde yayınladığı rakamlara göre (GİGM, 15 Ocak 2016) Gaziantep'te geçici barınma merkezlerinde ve dışında yaşayan Suriyeli sığınmacıların sayısı 325.874'tür. Bu rakam Kilis'te 124.287'dir. Dolayısıyla son resmi rakamlara göre Gaziantep-Kilis Bölgesi'nde toplam kayıtlı sığınmacı sayısı 450.000 civarındadır. Fakat gerek sahadaki gözlemlerimizden, gerekse de STK temsilcileri ile yaptığımız görüşmelerden elde ettiğimiz tahminler, Gaziantep şehrinde 200.000'e yakın Suriyelinin kayıt dışı olarak yaşadığı yönündedir. Kilis şehrinde ise bu rakamın 100.000 ile 150.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir (Deniz, Hülür ve Ekinci, 2016: 1078). Rakamların net olmamasının ve resmi verilerden farklı olmasının en büyük nedeni, sığınmacıların sınırı geçme taktikleri (buna göre pek az sığınmacı, pasaport kullanarak geçiş yapmaktadır) ve yerleştikleri şehirlerde sınır-dışı edilecekleri kaygısı sebebiyle kayıt altına alınmak istememeleridir.

İstisna, Yasak K**amplar, Taktikler, Stratejiler**

Suriyeli sığınmacıların, mülteci statüsüne alınmayarak ara bir form olarak sığınmacı olarak adlandırılma stratejisi, kendileri için hazırlanan kamplar için de yürürlüğe konarak, bu kamplara da çadırkent yahut konteynerkent denmiştir. Böylece "çadırkentlerde/ konteynerkentlerde kalan sığınmacılar" iç siyaset açısından müstesna olarak değerlendirilirken dış siyaset açısından da müdahaleden azade bırakılmıştır. Bu isim değiştirmelerle adeta gerçeklik yeniden kurgulanarak, savaştan kaçan Suriyelilerin birer istisna olarak görülmesine özen gösterilmiştir. Schmitt'ten mülhem olarak istisnayı bir tür dışlama olarak kavramsallaştıran Agamben, istisnanın alamet-i farikasını ise şöyle açıklamaktadır: İstisna olarak dışlanan şey, dışlandığından dolayı kuralla hiçbir ilişkisi kalmayan bir şey değildir. Tam tersine, istisna olarak dışlanan şey, kuralla olan ilişkisini, kuralın askıya alınması biçiminde devam ettiriyor.

4 Çalışmamızın bundan sonraki kısımlarında yerlilerinin çoğunluğunun kendilerini Türk olarak nitelediği ve Türkçeden başka dillerin nispeten az konuşulduğu bu iki şehir için "Antep-Kilis Çevresi" ibaresi kullanılacaktır.

Kuralın istisna üzerindeki geçerliliği, artık onun üzerinde uygulanmama ve ondan çekilme suretiyle devam ediyor. İstisna, tamamen dışarıya terk edilen bir şey değil, dışarıda tutulan bir şeydir (Agamben, 2001: 28-29). Aynı yerde Agamben, bir şeyin dışlanma yoluyla içlendiği uç ilişki biçimine istisna ilişkisi demektedir. Böylece çadırkentlerde/konteynerkentlerde kalan sığınmacılar iç siyaset açısından müstesna olarak değerlendirilirken dış siyaset açısından da müdahaleden azade bırakılmıştır. Bu durum aslında resmi açıklamalarda bile bir kafa karışıklığına yol açmış gözükmektedir. Mesela AFAD Başkanı Fuat Oktay (Yeni Şafak, 07.10.2014), aşağıda vereceğimiz açıklamada da görüleceği üzere (vurgular bize aittir, AE) hem misafir hem sığınmacı, hem konteynerkent hem kamp hem de barınma merkezi kavramlarını her birine farklı manalar yüklemesine rağmen beraber kullanabilmektedir:

> Israrla **'konteynerkent'** dedik. Hiçbir zaman **kamp** demedik. Türk milletinin misafirperverliğini anlatması için **sığınmacı** kelimesini kullanmadık. Onları **misafir** olarak görüyoruz. Millet olarak kucağımızı ve yüreğimiz açtık. İlk **barınma merkezini** Kilis'e kurduk… **Kamplarda** hiçbir sorun yaşanmıyor. **Kamplarımız** uluslararası standartların çok üzerinde. Bu **kamplar** şirin bir mahalle gibi… **Sığınmacı** nüfusunun yüzde 30›u okul çağındaki çocuklardan oluşuyor. 450 bine yaklaşan bir öğrenci nüfusundan bahsediyoruz.

Lefebvre'e göre (1991: 12) mekân; projeler, sunumlar, semboller ve ütopyalar gibi tahayyül/imgelem üretimlerini içeren duyulara ait fenomenlerle işgal edilen yerdir. Bu bağlamda mekân üretimi süreci (Lefebvre, 1991: 38); mekânsal pratik, mekânın temsilleri ve temsili mekânlar ile mümkündür. Yani bir mekân yaşanarak, tasarlanarak ve imgelenerek üretilir. Sığınmacı kampları özelinde tasarlanan mekân ile anlamlandırılan mekân ve yaşanan mekân bazen farklı toplumsal düzeylerde anlamlı farklılıklara karşılık gelmektedir. Yukarıda verilen AFAD Başkanının ifadeleri çerçevesinde tasarlandığı anlaşılan bazı sığınmacı kamplarına milletvekillerine bile giriş izni verilmemesi (Ezer, 26.08.2012) ve bazı sığınmacı kampları hakkında çıkan insan ticareti (Acarer, 17.01.2015) haberleri, kapılarında "konaklama tesisleri" yazan bu kamplara dair dedikoduların dolaşıma sokulmasına ve bunların tekrar be tekrar üretilip işe koşulmasına sebep olmaktadır. Oysa Türkiye'nin sınırlarında uyguladığı açık kapı politikasına paralel olarak, sığınmacıların kaldığı yerlerle ilgili de daha şeffaf bir politikaya geçmesi gerekmektedir.

De Certeau, zayıfın sanatı olarak tanımladığı taktiğin mekânsızlığına vurgu yaparak, onun stratejinin mekânında işlemek durumunda kaldığını belirtmektedir (De Certeau, 2009: 55, 114). Suriyeli sığınmacılar, yerel halkın mekânında ve onların stratejileri dâhilinde, değişik taktikleri uygulamaya koyarak kendi stratejilerini yürürlüğe sokmaya çalışmaktadır. Mesela Suriyeli kadınlardan bazıları Suriye'de bulundukları sırada tesettür (hijab) kullanmazken, Türkiye'de tesettüre girmiştir. Bu da yetmemiş ve özellikle 11 Ağustos 2014 tarihindeki cinayetin[5] toplumsal bir linçe dönüşmesinin ardından Suriye usulü başörtülerini Türkiye usulü başörtüsüyle değiştirmişlerdir. Aynı olay erkeklerin kamusal alanda giydikleri Jellabiye adı verilen yerel erkek kıyafetini giymeyi terk etmelerine de sebep olmuştur. Kıyafet tarzındaki bu değişimler, yerleşik topluluğun arasında daha az fark edilmek ve muhtemel tacizlerden kaçınmak amacıyla işlerliğe konulmaktadır. Suriyeliler tarafından açılan ve çoğunlukla Suriyelilere hizmet veren berber, restoran vs. gibi işletmelere Türk bayrağı asılması da bu döneme ardıldır. Yine bu dönemde Gaziantep Belediye Başkanı Fatma Şahin'in adeta kentteki Suriyeli varlığını hedef alan ve gittikçe sertleşen bir dil kullandığı bazı açıklamalar (Fatma Şahin: Suriyelileri kampa taşıyacağız, (20.11.2015), http://www.haber7.com/yerel-yonetimler/haber/1191110-fatma-sahin-suriyelileri-kampa-tasiyacagiz; Fatma Şahin: Suriyeliler kurallara uymak zorunda, (20.11.2015) http://www.haber7.com/yerel-yonetimler/haber/1192731-fatma-sahin-suriyeliler-kurallara-uymak-zorunda) Suriyelilerin kendilerini sahipsiz, güvensiz ve hedef olarak görmelerine sebep olmuştur. Mülakatlardan elde ettiğimiz verilere göre, bu dönemde Suriyeli sığınmacılar evlerinden çıkmak zorunda kalarak on gün boyunca evlerine girememişlerdir. Ayrıca bazı Suriyeli gençler de el-Şebab adlı bir savunma birimi kurmaya yeltenmiştir. Bir başka hayatta kalma taktiği olarak, kâğıt toplayıcılığı, sigara satıcılığı gibi informel meslekler özellikle Antep özelinde tümüyle Suriyelilerce icra edilmeye başlanmıştır. Günlük olarak 10-15 lira kazanılan bu işin Suriyelilerce neden önemsenip benimsendiğini anlamak gerekmektedir (Deniz, Hülür ve Ekinci, 2016).

Araştırmamız esnasında yerli halkın anlatımlarından da gördüğümüz üzere, Suriyelilerin dezavantajlı durumu kentteki "uyanık"larca istismar

5 Gaziantep'te yaşayan ve Abdal olarak bilinen halka mensup olan Hıdır Çalar, Suriyeli kiracısı tarafından 11.08.2014 tarihinde öldürüldü. Cinayetin sebebine dair pek çok iddia ortaya atıldıysa da, katil zanlısı bulunamadı. Bu olay Antep bölgesinde, Suriyelilere dönük algı ve tavırlarda ciddi bir dönüm noktasıdır. Daha fazla bilgi için bkz.:Abdurrahim Çelik, vd. "Gaziantep'te Suriyelilere Yönelik Saldırılar ve Toplumsal Nefretin Sebeplerinin Analizine Dair Rapor" http://gaziantep.mazlumder.org/fotograf/yayinresimleri/dokuman/Suriyeliler-1.pdf, 15.12.2015.

edilmeye çok açıktır. Bu yüzden dil bilmeyen ve belirli bir iş kolunda uzman olmayan Suriyeliler, işveren baskısı altında çalışıp 10-20 TL kazanacaklarına kendi hesaplarına informel sektörlere –mesela kâğıt toplayıcılığı, sigara satıcılığı, hamallık vs.- girerek esnek çalışma şartlarında çalışmayı tercih etmektedir. Sahada gözlemlediğimiz kadarıyla, Türkiye'ye geldikten sonra hayatın gailesi içerisinde savrularak Suriye'deki sosyo-ekonomik düzeyinin çok gerisine düşmüş olan geniş Suriyeli sığınmacı toplulukları, savaş öncesi döneme hasret duymaktadır. Bazı hallerde bu durumdaki insanlar Esed rejimine taraftarlıklarını gizli/açık ifade etmektedirler. Saha araştırmaları esnasında Esed rejimi muhalifi ve taraftarı Suriyelilerin iş arkadaşlığı yaptıklarını ve çalışma saatleri içerisinde aralarında bir tartışma yaşamadıklarını da müşahede ettik.

Bourdieu'nün tabiriyle, alana yeni girenler baskın grupların alanda yeniden-üretimlerini sağlayan doxa'yı sarsmak için takip/yıkma stratejileri geliştirirler. Baskın gruplar ise, alandaki statülerini devam ettirmek için koruma stratejileri geliştirirler (Kaya, 2010: 401). Suriyeli sığınmacıların şehir içinde esnaflaşma faaliyetine girişerek ve evlilikler yoluyla şehirde kalıcı hale gelmesi bir strateji olarak görülecekse, Anteplilerin hangi koruma stratejileri geliştirdiği de ayrıca araştırmaya değerdir. Bu bağlamda, bir yandan Suriyelilerin yanlarında getirdikleri maddi birikimlerin tükenmesi, öte yandan İslami camianın göçmen Suriyelilerle ilgili oluşturduğu mağduriyet söyleminin gündelik hayatın gerçekliğiyle çelişmesi nedeniyle Antep-Kilis Çevresinde Suriyeli göçmenlerle ilgili şikâyetler, dedikodular, şayialar çıkmaya başladı. Şehir genelindeki kira artışlarını ve işçi ücretlerindeki azalmayı Suriyelilerin şehre gelişine bağlayan bu söylem, Suriyeliler tarafından söylendiği sözler ve yapıldığı iddia edilen bazı eylemlerin dedikodusuyla büyüdü. Otobüste seyahat eden bir Suriyelinin Arapça bilen Antepli şoför (!) tarafından tesadüfen duyulan *Anteplileri çok iyi, ne istiysek veriyler. Avratlarını istesek, onları bile vericiler* sözleri üzerine dövüldüğü iddiası şehir geneline yayılırken, Suriyelilerin şehir şebeke suyuna zehir kattığına dair iddialar 11 Ağustos 2014 tarihindeki cinayetin hemen ardından işlerliğe koşularak (18 Ağustos 2014) Suriyelileri birer nefret öznesi haline getirmeye çalışmıştır.

Gerçeğe Yenilen Simülasyon ve Üretilen Stigmatizasyon

Gerçeğin ürettiği tarihi tehditlere karşı iktidar, her zaman bir caydırma ve simülasyon oyununa başvurmuştur (Baudrillard, 2011: 44). Günümüz insanına, yaşamın içinde çözülerek eriyen televizyon yahut televizyonun içinde

çözülerek eriyen bir yaşam dayatılmaktadır. Medyanın ürettiği simülakrlar gerçeğin yerini alabilmektedir (Baudrillard, 2011: 56-57). Suriyeli sığınmacılar özelinde ise, medyanın ürettiği simülakrlar gündelik hayatın gerçeğine yenilmiş görünmektedir. Suriyelileri bir bütün olarak yardıma muhtaç, masum ve ezilen olarak gösteren merkez medyanın söylemine maruz kalan yerel halk, sığınmacılarla karşılaştığında onların da 'insan' olduğu gerçeğine muttali olmuştur. Bu kavrayış, yerel halkı sığınmacılar hakkında işleyen dedikodu ve karalama süreçlerine yönlendirmiştir. Goffman'ın"damga" teorisi de, bu sürecini anlamamız için açıklayıcı olabilir. Buna göre, bir yabancı karşımızdayken onun, dâhil edilmesine müsait kategorisindeki diğerlerinden farklı ve pek de rağbet edilmeyen bir sıfata haiz olduğu yönünde kanıtlar ortaya çıkabilir –uç bir durumda bu, kişiyi baştan aşağı kötü, tehlikeli veya zayıf biri kategorisine sokabilir. Böylece karşımızdaki yabancı, zihnimizde sağlıklı ve sıradan bir kişi olmaktan çıkıp lekeli ve sakat, dikkate alınmayan birine indirgenir. Böyle bir sıfat, özellikle de itibarsızlaştırıcı etkisi çok kapsamlıysa bir damgadır (Goffman, 2014: 31). Dedikodu ve karalama süreçleri, kötücül-şeytani-gayri-insani-suçlu, en azından güvenilmez Suriyeli imajını üreterek, toplum içinde işlerliğe sokmuştur.

Dolayısıyla bu olgu, Elias ve Scotson'ın (1994: 89-105) "dışlayıcı dedikodu" (blamegossip) olarak kavramlaştırdıkları söylemsel dışlanmaya denk düşmektedir. Elias ve Scotson, Winston Parva kasabasının yerleşik halkının kasabaya sonradan yerleşen göçmenlere dair negatif kanaatlerini ifade eden "dışlayıcı dedikodu" kavramını, yerleşikler için toplumsal kimliğin inşasında ve korunmasında işlevsel bir araç olarak değerlendirmekle beraber, sosyal dışlanma olgusunu besleyen bir katalizör olarak ele almaktadırlar. Dedikodudan beslenen bu dışlayıcı söylemlerin bir benzeri, Gaziantep ve Kilis'te Suriyeli sığınmacılara yönelik kullanılmaktadır. Suriyeli sığınmacılara yönelik dedikodu ve şehir efsaneleriyle beslenen bu tür söylemlerin de, yerleşikler için "biz" imajını güçlendirdiğini ve göçmenlere yönelik sosyal dışlanmayı katmerleştirdiğini söylemek mümkündür. Suriyeli kadınların makyaj alışkanlıkları ("ülkelerinde savaş varken bunlar bakımlarını eksik etmiyorlar!") ve Suriyeli erkeklerin savaştan kaçarak Türkiye'ye gelmesi dahi ("kadınlar ve çocuklar tamam da, bu erkekler niye geliyor, savaştan kadın gibi kaçıyorlar, vatan haini bunlar!") hem cinsiyetçi hem de etnik bir dışlama - damgalama mekanizmasını işlerliğe sokabilmektedir. Sonuç olarak "dışlayıcı dedikodu" şeklinde üretilen dışlayıcı söylem, her seferinde kamusal alanın hâkimi konumundaki yer-

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

HABER ÇERÇEVELEME: BASINDA SURİYELİ MÜLTECİLER

Himmet HÜLÜR[1], Bahar AYAZ[2]

Özet

Suriye Savaşı, milyonlarca insanı mülteci olmaya zorlamıştır. Suriyeliler, savaşın başlangıcından bu yana Ürdün, Türkiye, Lübnan ve Irak gibi komşu ülkelere sığınmaya devam etmektedir. Ülkelerdeki mülteci sayısı her geçen gün daha da artmaktadır. 3 yaşındaki Suriyeli mülteci Alan Kurdi'nin kıyıya vurmuş fotoğrafı, uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiş olsa da, her gün birçok mülteci kaçmaya çalışırken can vermektedir. Kaçmaya başaranlar ise farklı zorluklarla mücadele etmeye başlamaktadır. Ancak kimi zaman medya kanallarında, mültecilerin yaşadıkları sorunlardan çok, mültecilerin neden olduğu sorunlara daha fazla yer verilmekte ve Suriyeli mültecilerle ilgili haberler farklı biçimlerde çerçevelenmektedir. Medyanın mülteci sorununu nasıl çerçevelediği oldukça önemlidir; çünkü medya insanların görüşlerini etkileyen önemli bir araçtır ve haber çerçeveleri günlük gerçekliği inşa ederler. Bu nedenle bu çalışma kapsamında, Suriyeli mültecilerin farklı ülkelerin haber sitelerinde nasıl haberleştirildiği incelenmiştir. Bu doğrultuda konuyla ilgili haberlerdeki çerçeveler analiz edilerek, farklı haber sitelerinin Suriyeli mülteciler ile ilgili haberleri ele alış biçimleri karşılaştırmalı olarak araştırılmıştır.

Aahtar Kelimeler: Suriyeli mülteciler, haber çerçeveleme, *Milliyet*, *Daily Star*, *Haaretz*

FRAMING THE NEWS: THE SYRIAN REFUGEES IN PRESS

Abstract

The Syrian civil war has been forcing millions of people to be refugees. Syrians have been taking refuge in the neighboring countries such as Jordan, Turkey, Lebanon and Iraq. The number of refugees in each country is increasing day by day. Although the washed ashore photograph of 3 years old Alan Kurdi has attracted the attention of international public opinion, every day many

1 Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, himmethulur@gmail.com
2 Gazi Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, bharayaz@gmail.com

refugees are dying in their attempt to escape.Thos who are able to escape start to struggle against various difficulties. However, sometimes in media channels the problems caused by refugees are given more place than the problems lived by the refugees and the news on Syrian refugees are framed in different forms. The way that media frames the refugee problem is vitally important because media is an important instrument that influences the views of the people and the news frames construct the daily reality. Therefore, within the scope of this study we investigate how the Syrian refugees are reflected in the news sites of different countries. In this direction, the ways the different news sites approach to the news about the Syrian refugees are comparatively analyzed.

Key Words: Syrian refugees, framing the news, *Milliyet*, *Daily Star*, *Haaretz*

Giriş

Suriye Savaşı, milyonlarca insanı mülteci olmaya zorlamıştır. Suriyeliler, savaşın başlangıcından bu yana Ürdün, Türkiye, Lübnan ve Irak gibi komşu ülkelere sığınmaya devam etmektedir. Ülkelerdeki mülteci sayısı her geçen gün daha da artmaktadır. 3 yaşındaki Suriyeli mülteci Alan Kurdi'nin kıyıya vurmuş fotoğrafı, uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiş olsa da, her gün birçok mülteci kaçmaya çalışırken can vermektedir. Kaçmayı başaranlar ise farklı zorluklarla mücadele etmeye başlamaktadır.

Kimi zaman medya kanallarında, mültecilerin yaşadıkları sorunlardan çok, mültecilerin neden olduğu sorunlara daha fazla yer verilmekte ve Suriyeli mültecilerle ilgili haberler farklı biçimlerde çerçevelenmektedir. Bu nedenle bu çalışma kapsamında Suriyeli mültecilerin farklı haber sitelerinde nasıl yansıtıldığı incelenmiştir. Türkiye, İsrail ve Lübnan'ın haber siteleri örneklem olarak seçilmiştir. Farklı ülkelerin haber siteleri incelenerek Suriyeli mültecilerin hangi çerçeveler ile sunulduğu araştırılmıştır.

Suriyeli mültecilerle ilgili haberlerde hangi çerçevelerin öne çıktığı bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Haberler kapsamında nelerin sunulduğu ve nelerin kapsam dışında bırakıldığı belirlenerek, olayın ya da konunun hangi yönlerinin ön plana çıkarıldığı araştırılarak toplumsal alanı belirleyen egemen çerçevelerin neler olduğu incelenmiştir.

Medyanın Mülteci Çerçevesi

Medya, bir olayın belirli bir yönünü vurgulayarak ve diğer yönlerini görmezden gelerek olayı haberleştirdiğinde, insanlar şeffaf ve çok yönlü bir şekilde o olay hakkında bilgi sahibi olamazlar. Bu açıdan haber çerçeveleri, toplumsal gerçekliği belirli biçimlerde inşa ederler. ABD basınının, Irak işgali öncesinde, Saddam Hüseyin rejiminin kitle imha silahlarına sahip olduğu iddiasıyla, 'dünyanın tehdit altında olduğu' çerçevesiyle sunduğu haberler ve sonrasında ABD halkının da büyük oranda Irak'ta kitle imha silahları olduğuna inandığını ortaya koyan pek çok araştırma haber çerçevelemenin önemine işaret eder. Bu açıdan, medyanın gündemi belirleme gücü olduğunu vurgulayan gündem belirleme yaklaşımları dikkate alındığında, ikincil derece gündem belirleme yaklaşımı olan haber çerçevelemenin de gerçekliği inşa etme açısından önemli rol oynadığı görülür.

Çerçeveler, toplumsal hayatın önemli bir parçasıdır. İletişim araçları da bu çerçeveleri yaratmak ve sürdürmek açısından önemli rol oynarlar. David Morley ve Kevin Robins'e göre, izleyiciler medya kanallarını ya da ürünlerini seçimlerinde belli açılardan aktif olsalar da, kültürel güç aktivitelerini sınırlandırmakta ve çerçevelemektedir (Morley ve Robins, 2002: 127). Bu nedenle, hangi medya içeriğinin sunulacağı ve bu içeriğin hangi bağlamda sunulacağı önemlidir.

Temel olarak haber çerçeveleri bir konunun farklı yönlerini vurgulayarak, bu yönlerinin dikkat çekmesini sağlarlar. Haber çerçeveleme ile gündem belirleme yaklaşımı arasında da farklılıklar vardır. Gündem belirleme kuramı, konuların dikkat çekmesi ile ilgilenirken, haber çerçeveleme yaklaşımı konuların nasıl sunulduğu ile ilgilenmektedir (Erdoğan, 2008: 38). Başka bir deyişle, haber çerçeveleri, haber kapsamında nelerin sunulacağını ve nelerin kapsam dışında bırakılacağını belirleyerek bir olayla ya da sorunla ilgili olarak haberi anlamlandıran bağlamdır (Atabek ve Uztuğ, 1998: 100). Ayrıca, haber çerçeveleri yalnızca haberin konusuna ilişkin değildir. Çerçevenin içeriğinin yanı sıra, kullanılan sözcük seçimleri, fotoğraf seçimleri de belirleyicidir.

Haber çerçevelemeye yönelik tanımlamalardan biri Entman'a aittir. Entman'a göre (1993: 52), çerçeveler gerçekliğin bazı yönlerini seçmeye ve onları bir iletişim metninde daha belirgin hale getirmeye yararlar. Bunu da belirli bir problemin belli bir yönünü tanıtarak yaparlar. Bir başka tanıma göre ise, çerçevelemeler değerleri farklı şekillerde öncelikli hale getirmeye

ve bir değeri diğerine göre daha fazla göze çarpar hale getirmeye yararlar (Sniderman vd., 1991: 52). Örneğin, Batılı ülkelerin problemlerine kıyasla, gelişmemiş ülkelerin problemleri kamuoyu için oldukça önemsizdir. Savaş, ölüm, terör, taciz gibi olayların Ortadoğu'daki bir ülkede meydana gelmesi oldukça olağandır; çünkü burada yaşayan insanlar batılı, beyaz, refah içinde yaşayan insanlardan farklıdır. Batı ve doğu, erkek ve kadın ve benzeri ikilikler ile bir 'öteki' yaratılmaktadır ve toplum sürekli olarak egemen olanın iktidarını pekiştirerek, ötekilerin başına gelen olayları normalleştirmektedir. İnsanlar rahat koltuklarında oturarak, iletişim araçları vasıtasıyla, adeta film izler gibi kendilerinden farklı olan insanların başına gelenleri izlerler.

Haber çerçevelerinin belirginliği ise farklılık gösterebilir. Goffman'a göre (1974: 115), haberlerdeki bazı çerçeveler varlıkların, önermelerin, kuralların bir sistemi olarak açık seçiktir. Ancak bazı çerçeveler belli bir bakış açısını temsil etme açısından yetersizdir. Bu nedenle haber çerçevelerinin okuyucuya olan etkilerinin de farklı oranlarda olabileceğinden söz edilebilir. Goffman, çerçevelemeyi sosyoloji alanı kapsamında incelemiştir. Medya araştırmaları alanında çerçevelemeyi Amerikan medya araştırmalarına tanıtan ilk yazarlar ise Tuchman ve Gitlin olmuştur. Tuchman ve Gitlin çerçeveleme kavramını haberleri anlamak için toplumsal bir inşa ve toplumsal bir kaynak olarak kullanmışlardır (Özarslan ve Güran: 33- 35).

Pek çok olay, farklı gazetelerde farklı biçimlerde çerçevelenmektedir. "Bir haber metni üzerinde yapılan çerçeve analizi de, haber metinlerindeki bu yapıları çözümleyerek habere konu olan şeyin 'nasıl' ortaya konduğunu ve bu şekilde toplumsal alandaki egemen çerçevelerin nasıl yeniden üretildiğini açıklamaya çalışmaktadır" (Durur, 2011: 28). Toplumsal yaşam ve anlamlar, söylem ile şekillendirilir, bu açıdan söylem toplumu inşa eden bir yapıdır, ancak yalnızca kullanılan dil değil, haber çerçevelerinin de toplumu belirleyen bir yapı olduğu söylenebilir. Örneğin ABD basını Suriye Savaşını, Esad rejiminin verdiği zararlar çerçevesiyle sunarken, Rus basını Suriye Savaşını ülkelerin iç meselelerine müdahale edilmemesi gerektiği çerçevesiyle sunar. Bu farklı çerçeveler de, iki farklı toplumun aynı olayı farklı bakış açılarıyla değerlendirmelerine neden olacaktır. Kısacası farklı çerçeveler, farklı toplumsal algılar, farklı toplumsal bellekler, farklı düşünceler, farklı değerler ve dolayısıyla da farklı toplumlar yaratacaktır. Bu nedenle haber çerçeveleme iletişim çalışmaları açısından önemli bir çalışma alanıdır; çünkü haber

çerçeveleme araştırmalarıyla toplum ve medya ilişkisi de incelenmektedir.

Medyanın mülteci sorununu nasıl çerçevelediği önemlidir; çünkü medyanın mültecilere ilişkin olayları sunumu belli çerçeveler üzerinden olduğunda, buradan hareketle insanların mültecilere yönelik algıları da tek yönlü olacaktır. Örneğin Suriyeli mültecilerle ilgili bir olay, ahlak çerçevesiyle sunulabileceği gibi, ekonomik bir çerçeveyle de sunulabilir, herhangi bir başka çerçeveye de sunulabilir. Mültecilerin neden olduğu ekonomik sorunlar çerçevelenerek, olayın diğer yönleri daha az vurgulanabilir. Ya da Suriyeli mültecilerin, ülkeden kaçarken yaşadığı sıkıntılar ahlaki bir çerçeveyle haberleştirilebilir.

Araştırma Bulguları

Bu çalışma kapsamında, Suriyeli mültecilerin farklı ülkelerin haber sitelerinde nasıl çerçevelendiği incelenmiştir. Türkiye'nin www.milliyet.com.tr haber sitesi, İsrail'in http://www.haaretz.com/ haber sitesi, Lübnan'ın ise http://www.dailystar.com.lb/ haber sitesi çalışma kapsamında içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu üç haber sitesi, farklı ülkelerin haber kaynaklarını inceleyebilmek amacıyla seçilmiştir ve bu haber sitelerinin Suriyeli mülteciler ile ilgili haberleri ele alış biçimleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Üç gazetenin Suriyeli mültecilerle ilgili haberleri, 11 Haziran 2016 tarihinden itibaren geriye doğru incelenmiştir. Milliyet'ten 39 haber, Haaretz'den 39 haber, Dailystar'dan ise 22 haber çalışmaya dahil edilmiştir. Dailystar sitesinin arşivinde Suriyeli mültecilerle ilgili toplam 22 haber listelendiği için, diğer iki haber sitesinden daha çok haber incelenmiştir. Toplamda 100 haber bu çalışma kapsamında incelenmiştir.

Tablo 1: Haber çerçeveleri						
	%	f	%	f	%	f
Ekonomik tehdit çerçevesi	23%	9	5%	2	36%	8
Güvenlik tehdidi çerçevesi	2,5%	1	2,5%	1	0	0
Mağdur çerçevesi (yoksulluk, sağlık sorunları, ölüm)	56%		74%		40,9%	9
Başarı çerçevesi	2,5%	1	0	0	0	0
Yok	15%	6	17,9%	7	22,7%	5

Gazetelerin Suriyeli mültecilerle ilgili haberleri incelendiğinde, haberlerdeki en belirgin çerçevenin mağdur çerçevesi olduğu görülmüştür. Tablo 1'de gösterildiği gibi Milliyet'in Suriyeli mültecilerle ilgili haberlerinin %56'sı, Haaretz'in Suriyeli mültecilerle ilgili haberlerinin %74'ü, Dailystar'ın ise Suriyeli mültecilerle ilgili haberlerinin %40,9'u mağdur çerçevesi ile sunulmuştur.

Mağdur çerçevesi, Suriyeli mültecilerin yoksulluk, sağlık sıkıntıları gibi problemlerinin ön plana çıkarılarak yansıtıldığı bir sunumu kapsamaktadır. Ayrıca, hava saldırıları nedeniyle ölen Suriyeli mültecilerin ya da ülkelerinden kaçmaya çalışırken can veren mültecilerin konu edildiği haberler de bu çerçeve kapsamında değerlendirilmiştir. Mülteci kamplarındaki kadınların yaşadığı zor şartlar gibi daha spesifik konular da yine bu çerçevenin belirgin olduğu haberlerdir.

Suriyeli Mültecilerin mağdur olduklarına yönelik bir anlatımın öne plana çıktığı haberlerde Milliyet'in bir haberinde rastlanan "Öncüpınar Mülteci Kampı'nda; uluslararası kriterler uygun hale getirilmeli, etnik ve dini ayrımcılığa son verilmeli, kadınların ve kız çocukların cinsel tacize maruz kalmamaları için gerekli önlemler alınmalıdır" gibi ifadelere sıklıkla yer verilmektedir. Yine Milliyet'teki bir haberde "2015 yılında 59 çocuk mülteci 'umuda' yaptıkları yolculuk sırasında can verdi" denilmektedir. Bu ve benzeri ifadelerle Suriyeli mültecilerin mağduriyeti haberlerde vurgulanmaktadır.

Milliyet'teki "Mültecilere 'Suriye'ye geri dönün' tabelası!" başlıklı başka bir haberde ise Danimarka'da yol işaretlerinin altına, Suriye ve Irak'ın ne tarafta ve ne kadar uzakta olduğunu gösteren tabelalar yerleştirilmesinin, Suriyeli mültecilere karşı ırkçı bir tavrı gösterdiği vurgulanabilir. Bu açıdan, Suriyeli mültecilerin çeşitli ülkelerdeki bazı tutumlar nedeniyle mağdur olmaları önem kazanmaktadır.

Haaretz'deki bir haberde ise eşcinsel bir mültecinin, Yunanistan'da sınır dışı edilme tehdidi ile karşı karşıya kaldığı vurgulanmıştır. Yine bu haberde, Suriyeli bir mültecinin yaşadığı mağduriyetin ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Mağdur çerçevesinden sonra, haberlerde en belirgin olan çerçevenin ekonomik tehdit çerçevesi olduğu görülmüştür. Bu haberlerde, Suriyeli mültecilerin ülkeler için ekonomik bir problem olduğu vurgulanmaktadır.

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA HALEP VE ŞAM

Aysun SUNGURHAN[1*]

ÖZET

Klasik Türk Edebiyatı şairleri, doğup yetiştikleri yerleri, önemli kültür merkezlerini çoğunlukla mesnevi nazım şekliyle yazdıkları şehr-engîzlerde tasvir etmektedirler. Ancak bu tür şehir tasvirleri divanlardaki kaside, gazel, kıta, tuyuğ gibi nazım şekilleriyle yazılan şiirlerde de bulunmaktadır. Divanlardaki şiirlerde yapılan şehir tasvirlerinde dönemin sosyo-kültürel hayatı, şehrin siyasî ve coğrafî yapısı gözler önüne serilmektedir. Bu bakımdan şehir tasvirleri, edebiyat tarihçilerini, sosyoloji, etnoloji gibi ilim dallarıyla uğraşanları, coğrafyacıları ilgilendiren önemli bilgiler içermektedir.

Halep, Suriye'nin önemli şehirlerinden biridir ve coğrafî konumundan ötürü eskiden kervanların uğrak yeri olmuştur. Suriye sınırları içerisinde bulunan bir başka şehir de Şam'dır. Şam, Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra İslâm dünyası için önemli bir merkezdir. Çalışmada, uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin idaresi altında kalan Halep ve Şam'ın Klasik Türk Edebiyatı şairlerinin şiirlerinde nasıl tasvir edildiği üzerinde durulmakta; her iki şehir dönemin aydın niteliğini taşıyan şairlerin gözünden tanıtılmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halep, Şam, Klasik Türk Edebiyatı, Divan, Şehir Tasvirleri

ALEPPO AND DAMASCUS IN CLASSICAL TURKISH LITERATURE

ABSTRACT

The poets of the classical Turkish literature described the regions where they were born and raised and important cultural centers in şehr-engîz (poems about a city) that they wrote mostly in the masnavi verse style. However, descriptions of cities were also used in poem styles such as kaside (eulogies), gazel (odes), kıta (stanzas), tuyuğ (folk poems written in quatrains in aruz meter) in Divan literature (also known as classical Ottoman literature) works. The socio-cultural life of the period and the political and geographical structure of cities are represented by their descriptions in the poems of Divan literature. In this respect, city descriptions contain important information regarding literary historians, experts studying in fields such as sociology and ethnology, and geographers.

Aleppo is one of Syria's important cities, and it was frequently visited by caravans due to its geographical location. Damascus, Syria is one of the most important cities to the Islamic world after Mecca, Medina and Jerusalem. This study examines the way poets of the classical Turkish literature described Aleppo and Damascus, which were ruled by the Ottoman Empire for many years, in their poems and introduces both cities through the eyes of the poets who were regarded as the intellectuals of the period.

Keywords: Aleppo, Damascus, Classical Turkish Literature, Divan, Descriptions of Cities

1 * Doç. Dr. Aysun Sungurhan, Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Kırıkkale, e-mail: aysunsungurhan@hotmail.com.

Klasik Türk Edebiyatı şairleri doğup yetiştikleri veya gezip gördükleri yerleri, önemli ticaret ve kültür merkezlerini birçok eserde kaleme alıp tasvir etmişlerdir. Bu eserlerin başında mesnevi nazım şekliyle yazılan şehr-engîzler gelmektedir. Türk edebiyatında "şehr-engîz", Fars edebiyatında "şehr-âşûb" adıyla anılan eserlerde genellikle esnaf güzeller övülürken şehir de çeşitli yönleriyle tanıtılmaktadır (Tezcan 2001: 163). Müstakil kitap halindeki mesnevilerde de kimi zaman bir başlık altında şehir tasvirlerine yer verilmektedir. Şehir veya şehir adlarının konu edildiği bilâdiyelerin yanı sıra mesire yerlerinin anlatıldığı örnekler de bulunmaktadır (Kurnaz 1997: 230-253; Aksoyak 2007: 37-51). Ayrıca şehirler, semtler, kasidelerin nesip bölümlerinde; gazel, kıta, tuyuğ gibi nazım şekilleriyle yazılan şiirlerin bütününde işlendiği gibi kimi zaman sadece bir veya birkaç beyitte de söz konusu edilmektedir. Bu tarz şiirlerde şehir adları genellikle redif olarak kullanılırken, yapılan tasvirler ile şehrin sosyo-kültürel hayatına, siyasî ve coğrafî yapısına dikkat çekilmektedir (Eyduran 2007: II/465-474). Zaman zaman şehirler hicv de edilmektedir (Kutlar 2011: 1-16). Klasik Türk Edebiyatı'nda bu tarz tavsiflerin yapıldığı şehirlerin başında İstanbul, Edirne, Manisa, Amasya gibi Anadolu şehirleri ve Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde kalan Mekke, Medine, Halep, Şam ve Bağdat gibi önemli merkezler gelmektedir.

Edebî metinlerde Halep ile Şam çoğunlukla birlikte anılırken Hicaz, Bağdat, Mekke, Medine ve az olmakla birlikte Yemen de söz konusu edilmektedir.

Bu şerefdür nazar-ı ehl-i merâsimde dahı/Pest iden Mısr'a göre pâye-i Şâm u Haleb'i

Neylî (Erdem 2005: 190)

Ol müsteşâr-ı mü'temen kim reşk ederler cümleten/Hükkâm-ı Bağdâd u Yemen fermân-dih-i Şâm ü Haleb

Nef'î (Akkuş 1993: 255)

Günümüzde Suriye'nin önemli şehirlerinden biri olan Halep, Anadolu'dan Mezopotamya'ya, Akdeniz'den İran'a giden yolların kavşak noktasında bulunmaktadır. Şehir, coğrafî konumundan ötürü eskiden kervanların uğrak yeri olmuş; ticaretle zenginleşip gelişmiş; ancak aynı yoldan sefere çıkan ordularca da ne yazık ki birkaç kez yakılıp yıkılmıştır (Yâzîcî 1997: 15/239). Şehrin Osmanlı Devleti'ne geçişi Yavuz Sultan Selim tarafından Mercidabık Savaşı'ndan sonra 28 Ağustos 1516 tarihindedir. Halep Osmanlı Devleti'nin idaresinden 1918'de ayrılmıştır (Masters 1997: 15/244-246).

Tarihte farklı zamanlarda saldırılar sonucunda yakılıp yıkılan Halep ve Şam'ın bu durumu şiire de yansımıştır. Ahmedî ve Mezâkî, Halep ve Şam'ın yanı sıra Bağdat'ın da saldırılara maruz kalarak yıkıldığını dile getirmektedir.

Meydân-ı mücâzât-ı hiyânetde Haleb'de/Çok kelleyi top eyledi çevgân-ı zamâne

Mezakî (Mermer 1991: 207)

N'ola gönlün Rûmı yıhılsa Ahmedî/Çün yıhıldı Şâm u Bagdâd u Haleb

Ahmedî (Akdoğan yıl yok: 250)

"Süt veya süt sağma" anlamına gelen Halep, edebî metinlerde "kır, akçıl" anlamında "Şehbâ" ve "uzaktan kırçıl görünen" demek "Halebü'ş-şehbâ" (Devellioğlu 1986: 1178) olarak anılmaktadır. Şehir yapılarının "Kayşanî" denilen sarımsı beyaz taştan yapılmasından ötürü Halep'in "Halebü'ş-şehbâ" adı ile anıldığı düşünülmektedir (Yeniterzi 2010: 312). Evliyâ Çelebi, Seya-

hat-nâme'sinde Mekke'ye gitmeden önce Halep'te sütçülük yapan Hz. İbrahim'in "Sevrü'ş-şehb" adındaki beyaz ineğinden ötürü şehre "Sağılmış beyaz inek" anlamında "Halebü'ş-şehbâ" dendiğini ileri sürmektedir. Hz. İbrahim, ineğinden sağdığı sütü iç kaledeki camide "Makâm-ı İbrahîm" denilen minberin altındaki taş teknede bekletirmiş. Halep kumandanı Kertbay, Yavuz Sultan Selim'e karşı şehri savunurken süt tekneden taşmış ve ancak fetihten sonra şehir eski haline dönmüştür (Gökyay 1995: 1/243). Nâbî bir beyitinde Halep-süt ilişkisine "Halep'te şimdi içecek süt kalmadı" diyerek değinmektedir.

Nakl itdi Rûm'a kısmetümüz dâye-i kadîr/Şehbâ'da şimdi nûş edecek şîr kalmadı

Nâbî (Bilkan 1997: II/1078)

Bugün Suriye sınırları içerisinde bulunan Şam da Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra İslâm dünyası için önemli bir şehirdir. Suriye'nin güneybatısında bulunan Şam, Kâsiyûn dağı ile Bâdiyetüşşâm adı verilen çöl sahası arasındaki vahada kurulmuştur (Tomar 2010: 38/311). Şam'ın eski adı "Dımışk/Dımaşk"tır. Ancak günümüzde "Dımışk/Dımaşk" yerine Arapça kaynaklarda bütün Suriye bölgesini ifade eden "Şam" adı kullanılmaktadır. Şam, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında 9271521'de Osmanlı idaresine girmiştir. Osmanlı'nın idaresi altındayken şehir, askerî, ilmî, kültürel ve ticarî merkezi konumunu korumuştur. XVII. yüzyılın ilk yarısında iç isyanlar şehri olumsuz yönde etkilemiştir. Şam, 1918 sonunda Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır (Buzpınar 2010: 38/320).

Cennetin Şam'ın altında veya üstünde olduğuna inanılmaktadır. Necâtî bir beyitinde "Cennetin Şam'ın altında veya üstünde olduğu" inanışına, Azmîzâde Haletî de "Hz. İsa'nın Şam'da Ak Minare'ye ineceğine" yer vermektedir.

Zülfüne nisbet yâ alnun ola cennet yâ ruhun/Çünki Şâm'un bâğ-ı huld altında yâ üstindedir

Necatî (Tarlan 1997: 219)

Menâr-ı Hazret-i 'Îsâ'ya çıkdı Şâm'a geldükde/Görenler 'adl u dâdın çıkdı zann itdi Mesîhâ'yı

Haletî (Yeniterzi 2010: 326)

Sözlük anlamı itibariyle Farsça "şâm", "akşam"; Arapça da yüzdeki "benler" demektir. Klasik Türk şiirinde Şâm genellikle bu anlamlara gelecek şekilde tevriyeli kullanılmaktadır. "Şâm" kelimesine "nisbet ye"si getirilerek oluşturulan "Şâmî", "Şamlı; akşamcı, yani her akşam işret eden, zenci" anlamlarına da gelmektedir (Kurnaz 1992: 385). Osmanlı Devleti'nin fethinden önce Şam ve

civarında kullanılan gümüş paraya "Sikke-i Şamî" denmiştir (Sertoğlu 1986: 321). Sûdî'ye göre de Hint'te bir memleketin adı "Şâmiyân"dır (Kurnaz 1992: 385). Şiirlerde "Halep" ve "Şâm" sevgilinin saçının siyahlığıyla ilgi oluşturacak şekilde kullanılıken, beyazlığı temsil eden Anadolu anlamına gelen "Rûm" kelimesiyle de tezatlık oluşturur.

Şâmîler itmesin diyü ikide bir hücûm/Götürdi zülf kâ'idesin yüzden ehl-i Rûm

Necâtî (Tarlan 1997: 363)

Güneş tayy-ı mekân itmiş ki seyri/Olur giceyle Şâm u gündüzin Rûm

Mesîhî (Mengi 1995: 219)

Ruhsârın üzre turralar olmuş girih girih/Gûyâ Hicâz'a bağladılar Şâmiyân miyân

Bâkî (Küçük 1994: 5)

İy sanem zülfündedür ta'zîm-i Şâm/Da'vetinden buldılar tencîm-i Şâm

Şol yüzün agındadur ümmîd-i Mısr/Şol kara saçundadur her bîm-i Şâm

Ol mübârek gündedür nev-ruz-ı ruz/Ol huceste dündedür takvîm-i Şâm

Şol iki haddun iki zülfün dürüst/Ya'nî oldur nîm-ruz u nîm-Şâm

Şemme-i şeb-revlerün şâh-ı dile/Ger ire anun olur iklîm-i Şâm

Şâmun erkâmı olur her safhada/Hatt-ı ruyun üzredür terkîm-ı Şâm

'Aynî dil dalını virdi ana kim/Andadur cism-i cemâl ü mîm-i Şâm

Karamanlı Aynî (Mermer 1997: 571)

Şeyhülislâm Yahyâ, Halep redifli şiirinde sevgilinin şaraba benzeyen dudağı ile Halep şarabı arasında bir kıyaslama yaparken, dolaylı yoldan oranın şarabıyla ünlü olduğunu hatırlatır.

Zülfün kokusı müşk olup nâf-ı Haleb'de/Ragbet mi kodı 'anbere eknâf-ı Haleb'de

Lutfun yili cân-bahş olup esdükde kalur mı/Bir seng ki gül virmeye etrâf-ı Haleb'de

Câm-ı leb-i şîrînüni emmek ne safâdur/Bu neşve 'aceb var mı mey-i sâf-ı Haleb'de

Benzer ruh-ı rengîn ile bir gonce-i âle/Bir tıfla düşürdüm dili eşrâf-ı Haleb'de

Yahyâ ide Vassâf dahı tab'una insâf/Hoş şi'r didün hak bu ki evsâf-ı Haleb'de

Şeyhülislâm Yahyâ (Kavruk 2001: 405)

Şairler, zaman zaman hac görevini yerine getirmek amacıyla yaptıkları ziyaretlerde de bu bölgeleri betimlemektedir. XIII. yüzyıl şairlerinden Ahmed Fakih, hacca giderken gördüğü Şam, Kudüs, Mekke ve Medine ile orada ziyaret ettiği kutsal yerleri "Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi'ş-şerîfe" adlı eserinde anlat-

maktadır. Bu eserde "Fî Zikri Vasfi'ş-şâmi'l-mübârek" başlığı altında Şam'da bulunan mescitlerden, şehrin tabiî güzelliğinden ve şehir halkının misafirperverliğinden söz edilmektedir.

Çıkup Şâm ehli bizi karşuladı/Görüben bizi hoş şâzılık itdi

Hakun toksan tokuz rahmeti anda/Ki yapılmış görün mescidler anda

Yidi ırmak akar şehrün ucına/Hatâdur benzedürsem Rûm u Çîn'e

Toyar kişi anun ni'metlerine/İrüp konduk bir gün bir hân içine

Gidişde anmaz imiş evin âdem/Dönişde üşer imiş başına gam

Düşer imiş oğul kızı firâkı/Bedel olmaz köyine Şâm 'Irâkı

Ahmed Fakih (Mazıoğlu 1974: 40)

Halep havasının, suyunun güzelliğiyle tasvir edilirken, cennet ile kıyaslanır. Nâbî, bir gazelinde Halep'i redif olarak kullanırken, "Şehrin havası, suyu o kadar güzel, ferahlık vericidir ki cennet ve şarap, bu güzellik karşısında kendinden utanır" der. Ayrıca Halep'in dört mevsim hiç kesilmeyen rüzgârlı bir havası vardır.

Şarâba şerm virür âb-ı cân-fezâ-yı Haleb/Şemîm-i cenneti mahcûb ider hevâ-yı Haleb

Leb-i mütâna olur hande-rîz-i istihzâ/Nemek-sirişte leb-i piste-i fezâ-yı Haleb

Buna hevâda 'Irak u 'Acem muhâlifdür/Ki çâr faslı da nev-rûz ider sabâ-yı Haleb

Esâsı kâv-ı zemînün şikest ider şâhın/O denlü ser-be-ser-i çerhdür binâ-yı Haleb

Bihişt kanda görür hüsninün temâşâsın/Tururken âyîne-i âb-ı dil-güşâ-yı Haleb

Sezâdur olmaga zeyn-i mevâlî-i 'ulemâ/Nasîb olursa kime mansıb-ı kazâ-yı Haleb

Nesîm-i 'âfiyetün desti şell olur Nâbî/Meded-res olmasa tedbîrine safâ-yı Haleb

Nâbî (Bilkan 1997: I/468)

Hâkine vârını sarf itmemedür berg-i bahâr/Dem-be-dem nâ'il-i seyrânı sabâ bâd-ı hevâ

Nâbî (Bilkan 1997: I/259)

Şehrî de bir gazelinde Halep'i redif olarak kullanır ve Halep'in neşe veren havasından, suyundan, cennet ve İrem bahçesi gibi güzel oluşundan, rüzgârından, sağlam binalarından, şairlerinden söz eder. Ayrıca Halep ile Şam'ın mukayesesi sonucunda Halep'i alabilmek için üstüne Şam'ın bile verilebileceği ifade edilir.

Mey kadar neş'e virür âb u hevâsı Haleb'ün/Âh cennet gibi olsayidi bekâsı Haleb'ün

Yolı enfâs-ı Mesîhâ'ya mı ugrar bilmem/Rûh-bahşâne eser bâd-ı sabâsı Haleb'ün

Andırur kalbini hûbân-ı cefâ-pîşelerün/Hüsn-i sûretde metânetde binâsı Haleb'ün

Görinür Bâg-ı İrem sahnına dek hâ'il yok/Münkeşif tâ o kadar seyr-i safâsı Haleb'ün

Mâlik olsam hele ben üste virürdüm Şâmı/Nakd-i cennetle mezâd olsa bahâsı Haleb'ün

Şehrî tahsîn iderüm bu gazel-i bî-bedele/Virse gönlümce nazîre şu'arâsı Haleb'ün

Şehrî (Demirel 1999: 149)

Yûnus Emre "Halep ile Şam'ı gezdim, ilmi öğrendim. Ancak edep olmadan ilim bir hiç imiş" diyerek Halep ile Şam'ı ilim öğrenme yeri olarak anar; ancak edep olmadan ilmin bir önem arz etmediğini vurgular.

Gezdim Halep ile Şam'ı/Eyledim ilmi talep/Meğer ilim bir hîç imiş/İllâ edeb illâ edeb

Yûnus Emre

Lebîb de Halep redifli şiirinde rüzgârlı havasına rağmen insanların burayı sevdiğinden; özellikle bu havanın şairlerin kalemini mest ettiğinden; Halep'in evleri, köşkleri, satışa çıksa feleğin alabilmek için güneşi verebileceğinden; cennet hurilerine Halep mermerleri ayna dahi olsa şaşılmayacağından söz eder.

Ne gûne vasf olunur şehr-i cân-fezây-ı Haleb/Ki mest eder kalem-i şâ'iri hevâ-yı Haleb

Kemîne kasrının evvel mezâdı bâg-ı İrem/Hazâna zîb-i ta'akkul degil binâ-yı Haleb

Verirdi pey-zer-i hurşîdi Müşterî-i felek/Mezâda çıksa eger hânmân-serây-ı Haleb

Nesîm-i garbi degil rukye-hân olup hıfza/Müdâm okur üfürür kudsiyâ berây-ı Haleb

'Aceb mi safvet ile hûriyân-ı firdevse/Secencel olsa ruhâm-ı beden-nümâ-yı Haleb

Bakılsa âyinecidir yanında 'arz-ı nahif/Cilâ-yı mıskale-i feyzdir binâ-yı Haleb

Görülmedikçe bilinmez misâl-i neş'e-i mey/Beyâna gelmez imiş vâkı'â binâ-yı Haleb (…)

Lebîb (Kutoğlu 2012: 532-533)

Kimi zaman Şam'ı, Mısır'ı seyreden şair, kendi memleketi Anadolu topraklarını görmeyi arzular.

Ey Mezâkî Mısr u Şâm'ı seyr idüp şimdi gönül/Ârzû-mend-i temâşâ-yı diyâr-ı Rûm olur

Mezâkî (Mermer 1191: 168)

Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte Halep 17. yüzyılda büyük bir gelişme göstermiş; birçok medrese, darülhadis, imaret, han, kervansaray yapılmış; meşhur Halep çarşısında çok sayıda dükkân açılmıştır (Raymond 1995: 8-10, 28, 89). Klasik şiirde Halep, bu ticarî özelliğiyle anılmaktadır. Vücûdî, "Hayâl ü Yâr" adlı eserinin "Vasf-ı Haleb-i Şehbâ'dur" başlığı altında Halep'in çarşı ve dükkânlarından söz etmekte; önemli bir ticaret merkezi olduğu üzerinde durmak-

tadır.

Kân-ı ni'met derinde her dükkân/Biter ol kân içinde cevher-i cân

Çârşûsı metâ'-ı hüsn-i bahâ/Semen-i cân medâr-ı bey' ü şirâ

Vücûdî (Aydemir 2009: 168)

Erzurumlu Zihnî ve Sâbit, Halep'in süslü yeni ipekli kumaşlarını anarken, dokumacılıktaki rolüne değinmekte ve kumaşlar üzerinde Halep damgasının bulunmasının önemini vurgulamaktadır.

Zihnî cebîn-i safha-i evrâka hâmemiz/Nev-kâle-i Haleb gibi çok zîver artırır

Erzurumlu Zihnî (Macit 2001: 163)

Kumâş-ı nev-zuhûr-ı ma'rifetden şimdilik Sâbit/Bulınmazsa Haleb tamgası İstanbul'da rağbet yok

Sâbit (Karacan 1991: 453)

Nâbî, kendi şiiri ile o dönemde özgün ve değerli olan Halep kumaşı arasında ilgi kurarken, gönlünü yeni hayaller üretmesi yönünden Halep kumaşı atölyelerine benzetmektedir (Kurnaz 2007: 619).

Nâbî dil ider emti'a-i nev-be-nev îcâd/Gûyâ ki sanâyi-kede-i şehr-i Haleb'dür

Nâbî (Bilkan 1997: I/593)

Sûdâgerân-ı şehr-i Sıtanbul'a 'arz ider/Nâbî bu nev-kumaş Haleb yâdigârıdur

Nâbî (Bilkan 1997: I/576)

Şeyh Gâlib de Hüsn ü Aşk mesnevisinde "Evren kumaşının rengi kötü ise de yine Halep bezinden geri kalmaz. Tanıdık şehirden olan kimse, bizim malımızın nereden olduğunu bilir" diyerek Halep'in ipekli kumaşlarına değinmektedir.

Bed-reng ise de kumâş-ı evren/Kalmaz yine kâle-i Haleb'den

Ân kes ki zi şehr-i âşinâyîst/Dâned ki metâ'-ı mâ kocâyîst

Şeyh Gâlib (Okay-Ayan 1992: 46)

Cem Sultan, Konya ile Halep'i kıyaslarken, Halep'in yaldızlı, mineli cam ürünlerine dikkat çekmektedir. Beyitlerde bazen "Dımışkî âyîne"den söz edilmektedir. Bu cins aynanın demirden sapı vardır. Onay "Şol kimseye denir ki bazı Arap ve Acem diyarında Hint fakirlerinden, bazısı eline bir âyîne alıp gezdirir ve mülâkî olduğu kimseye sunar. O da bir parça âyîneye bakar, çıkarır, bir miktar para verir. Âyîneyi iâde eder. Bu vaz' ekser Hint ve Acem fukarasınındır. Ve âyîneden murâd Dımışkî âyînedir ki demirden sapı olur."

şeklinde açıklamaktadır (Kurnaz 1992: 56).

Şîşe-i gönlin Cem'ün iy cân sıma/Kim bu şehr-i Konya'dur sanma Haleb

Cem Sultan (Ersoylu 1989: 48)

Gül yağı elde etmek amacıyla yetiştirilen "Şam gülü" adında bir gül de vardır (Baytop 1994: 123). Kâimî, Şam gülüne (verd-i Dımışk); Ahmed Paşa, Zâtî ve Yahya Bey de Şam'da üretilen gül suyuna dikkat çekmektedir.

Bakcada köşki verd-i Dımaşkî/Bülbül-i 'aşkı derdile var ol

Kâimî (Aydın 2007: 38)

Saçsa benefşe zülfine ol gül-'izâr âb/Şâmî gül-âb gibi olur müşg-bâr âb

Ahmed Paşa (Tarlan 1992: 101)

Haşmet "Ne Şam'ın şekeri, ne Arab'ın yüzü" deyimini kullanırken, Şam şekerini; Muhlis de "Bu menzilin suyu Şam helvası" derken, Şam helvasını öne çıkarmaktadır.

Nev-hatânın pür-halâvet bûse-i cân-perveri/Cümleden şîrîndir Şâm'ın nebât-ı sükkeri

Haşmet (Arslan-Aksoyak 1994: 120)

Suyı bu menzilün helvâ-yı Şâmî/Mu'attar mî-küned cân-râ meşâmî

Muhlis (Coşkun, 2007: 91)

Evliya Çelebi, Seyahat-nâme'sinde Halep'te yapılan kalkanların Anadolu, Acem ve Arap ülkelerinde çok beğenildiğini belirtmektedir (Gökyay 1995: 1/266; Kahraman-Dağlı 1999: 3/45; Kahraman-Dağlı-Dankoff 2007; 10/73). Ayrıca hafızların sayısının çok olduğu üzerinde durmaktadır (Kahraman-Dağlı 1999: 3/251). Şam da Halep gibi savaş aletleri üretimi bakımından önem arz etmektedir. Şamî kılıcın eskiden yalnız Şam'da yapılan ve daha çok savaşlarda kullanılan bir kılıç çeşidi olduğu bilinmektedir. Dımışkî hançer (Pakalın, 1983, II: 451), "Dımışkî" olarak anılan kılıç namlusu da Şam'da imal edilmiştir. Emrî ve Bağdatlı Rûhî Şam kılıcına, Ahmed Paşa Şam zırhına, Enverî Şam mızrağına, Ahmed-i Daî ve Hâzık da Şam yayına değinmektedir.

Dûd-ı âh-ı 'âşıkı bir Şâmî şemşîr eylemiş/Çarh cellâd olmaga beñzer ki tedbîr eylemiş

Emrî (Saraç yıl yok: 124)

'Ömr-i hasmına şebîhin etmek için her gece/Gök giyer Şâmî zırıh mehden düzer miğfer güneş

Ahmed Paşa (Tarlan 1992: 66)

Bir Şâmî nîze almış ele ucı zer-nişân/Tağıtdı cünd-i şâmı gelüp iy nigâr şem'

Enverî (Kurnaz-Tatçı 2001: 114)

Benzedürlerse Dımışkî kılıca müjgânun/Aceb olmaz o meh-i sîm-beden gamlıdur

Bağdadlı Rûhî (Ak 2001: 543)

Birinin kaşları genc aya benzer/Galat didüm Dımışkî yaya benzer

Ahmed-i Daî (Alpay Tekin 1973: 339)

Nâbî bir gazelinde Halep ile Şam'ı karşılaştırırken "Yüce Allah tarafından Şam'a güzellik, Halep'e de mal, mülk ve zenginlik verilmiştir" der. Şam'da her ne kadar kazançta kıtlık varsa, Halep'te de güzellik bakımından kıtlık vardır. Halep zenginlik ile donatılmışken, Şam güzellerle doludur ve bu güzeller âşıka teklifte bulunacak kadar da cüretkârdır.

Herkesin vefk-i murâdınca Hudâ-yı müte'âl/Şâm'a hüsn eylemiş ihsân Haleb'e mâl ü menâl

Şâm'da her ne kadar kaht-ı mekâsib var ise/Bulunur şehr-i Haleb'de o kadar kaht-ı cemâl

Eyleyen mâl ü menâl ile leb-â-leb Haleb'i/Eylemiş Şâm'ı dahı dil-ber le mâl-â-mâl

Haleb içre arayup buldugını mâh-ruhân /Şâm'a var tâ ide yek merhaleden istikbâl

Başka bir hüsni de Nâbî budur ol şehrün kim/Mâh-rûyânı ider 'âşıka teklîf-i visâl

Nâbî (Bilkan 1997: II/832)

Kalır gider bu gönül zülf-i yârdan gelmez/Hevâ-yı Şâm'ı bilen ol diyârdan gelmez

Sabâdan etme dilâ hâk-ı pâyını ümmîd/O denlü lutf (u) kerem rûzgârdan gelmez

Nef'î (Akkuş 1993: 350)

Halep ve Şam üzerine tarih manzumeleri de yazılmıştır. Uzun yıllar ömrünü Halep'te geçiren Nâbi özellikle Halep'in saray ve köşklerine, camilerine, hamamlarına, sebillerine çeşitli vesilelerle tarih düşmüştür. Nâbî, Halep'te vergi tahsildarı olarak görev yapan Abdurrahman Ağa'nın köşkü için söylediği şiirde köşkü bahçesiyle birlikte tasvir etmektedir Köşk eşi, benzeri bulunmayan gönüle, göze zevk veren, çok hoş bir bahçeye sahiptir. Bahçede derya gibi bir havuz, havuzda âşığın gözyaşı gibi coşan fıskiyeler vardır. Gölgeleri havuza düşen ağaçlar, Tuba ağacını andırmaktadır. Köşkün çiçeklerle donanmış bahçesi cennet kadar güzeldir. Ayrıca Abdurrahman Ağa, şehrin ilim, irfan sahibi kişilerini desteklenmektedir (Sungurhan 2014: 23).

Habbezâ bâgçe-i bî-bedel ü bî-hemtâ/Ki virür zevk-i temâşâsı dil ü çeşme cilâ

Kasrı nüzhetkede-i kâfile-i bâg-ı bihişt/Bâgı tamgâ-zede-i emti'a-i Çîn ü Hıtâ

Ham ü pîç-i şiken-i tâkçe-i tâkinden/Mevc-hîz olmadadur havzı misâl-i deryâ

Çeşm-i 'âşık gibi fevvâreleri pür-cûşiş/Târ-ı ümmîd-sıfat âbı kesilmez kat'â

Sahn-ı gülzârı güzergâh-ı nesîm-i cennet/Berg-i ezhârı gazab-bahş-ı cebîn-i havrâ

Görinür âyîne-i havz-ı musaffâsından/'Aks-i eşcârı nümûdâr-ı dıraht-ı Tûbâ

Şehr-i Şehbâ'da muhassıl ser-i erbâb-ı 'ukûl/'Abdurahmân Agâ'nun himmet-i tab'ına sezâ

Nâbî (Bilkan 1997: I/258)

Halep'te bulunan Alî Bey Hamamı'nın tadilattan geçirilerek yenilenip, süslendiğini yine Nâbî'den öğrenmekteyiz.

Pânzdeh sâle bu germ-âbe harâb olmışken/Oldı menvî ana termîm ile istihkâmı

İtdi tecdîd o kadar zînet ile zîver ile/ki ider hande meh ü mihr-i sipihre câmı

Nâbî (Bilkan 1997: I/227)

Nâbî, Halep'te Hacı Hüseyin Ağa tarafından yapılan sebile de tarih düşmüş. Hayır amaçlı yapılan sebilin yeri gayet güzeldir; suyu oldukça temiz ve soğuktur. Yüksek bir kubbesi, hoş ve nazik bir tarhı vardır.

Bu sebîli mevki'inde eyledi Allâh binâ/Sıdk ile Hâcî Hüseyn Agâ sadîk-i hoş-nihâd

Niyyeti âbı gibi sâf oldugından eyledi/Böyle bir hayra muvaffak hazret-i Rabbü'l-'ibâd

Kubbesi 'âlî binâsı hûb âbı serd ü sâf/Tarhı hoşter tarzı nâzikter hevâsı rûh-zâd

Nâbiyâ âbın içenler didiler târîhini/Fî'sebîli'llâh bu mâ' rûh-ı Hüseyn-i kıldı şâd

Nâbî (Bilkan 1997: I/234)

Zekeriyya Hazretlerinin Halep'te bulunan türbesi, Sultan Ahmed tarafından onarılmıştır. Bütün tamir işleri bittikten sonra Kur'an okunup, vezir ile dönemin sultanına dua edilmiştir. Bu açılış törenine Nâbî de bizzat katılmıştır.

Âlûde idüp misk ü gülâb ile türâbın/Lâzım gelen ârâyişini itdiler icrâ

İtmâm-ı bînâ hadd-i hitâma irişince/Bir hatme-i Kur'ân-ı tamâm eyledi kurrâ

Şâhenşâh-ı devrân ile bânîsi vezîre/Pür oldı du'â ile bu nüh günbed-i Hadrâ

Nâbî-i du'â-gûy-ı kadîm-i der-i devlet/Hâlince bu hidmetde olup oldugı pûyâ

Rîzân iderek âb-ı dü-çeşmin didi târîh/Makbûl ola tecdîd-i mezâr-ı Zekeriyyâ

Nâbî (Bilkan 1997: I/308, 309)

Söylenen tarihler sayesinde Halep'te kimlerin ne zaman göreve başladığı veya görevden ayrıldığı hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır. Ayrıca bu bölgelerde vefat edenler için de tarih düşülmüştür. Kethüda Hacı İbrâhîm'in 1102/1690'da Halep'te öldüğünü Nâbî kaydetmiştir.

İde ahkâm-ı umûrında muvaffak Bârî/İde dil-hᵛâhı kadar hüccet-i kadrin imzâ

Nâbî bî-gâye du'â ile didi târîhin/Halebî Vahdî Efendi'ye kıla sa'd Hudâ

Nâbî (Bilkan 1997: I/320)

Hâcı İbrâhîm âhir itdi ‘azm-i âhiret/Eylesün Allâh Ta’âlâ menzilin ‘Berd ü Selâm’

Geldi bir hâtif didi târîh-i sâl-i fevtini/Hâcı İbrâhîm’e firdevs-i berîn ola makâm

Nâbî (Bilkan 1997: I/226)

Türâbî de Nâbî gibi Halep’e gelen Bostân-zâde ve Mustafa Efendi için Halep redifli tarih manzumesi kaleme almıştır.

Bostân-zâde Efendi gelüp ol verd-i ‘ulûm/Açılup gülse nola cây-ı dil-ârâ-yı Haleb

Mürde cân buldı anun her dem-i ‘Îsîsinden/Nâm-ı Yahyâ ile çün eyledi ihyâ-yı Haleb

‘İlm ü fazlıyla alup ‘adl ile oldı hâkim/Kavm-i hussâdı düşürdi gama sevdâ-yı Haleb

Eyledi ‘arz-ı cemâl ol gül-i gülzâr-ı kemâl/Zîb ü fer bulsa nola gülşen-i zîbâ-yı Haleb

Didi da’vetle anun târîhini hâtif-i gayb/Verd-i bostân ile zeyn oldı gelün cây-ı Haleb (sene 1010)

Ereğlili Türâbî (Okuyucu 2004: 68)

Geldi ey dil yine bir hâkim-i dânâ Haleb’e/İtdi rahmet nazarın Bâr-ı Te’âlâ Haleb’e

Mustafâ oldı ana fazl ile çün Şâm-ı şerîf/Mustafâ şer’in ider ‘adl ile icrâ Haleb’e

Devr-i ‘adlünle bu gün mürdeler ihyâ oldı/Gökden indi sanasın Hazret-i ‘Îsâ Haleb’e

Herkes âsûde olup başına gün togdı meğer/Saldı devlet güneşi pertevin âyâ Haleb’e

Devlet ü ‘izzet ile gördi kudûmın yârân/Didiler târîhini kâdî-i dânâ Haleb (sene 1012)

Ereğlili Türâbî (Okuyucu 2004: 117)

Şeyh Galib de Şemseddin Efendi’nin Şam’a monla olarak atanması durumunda bir tarih söylemiş ve “Onun gelişiyle devlet güneşi artık Şam’dan doğsa şaşırmamalıdır.” demiştir.

Hazret-i Şemsî Efendi kim odur âfâkda/Matla’-ı mihr-i fezâ’il mehbit-i nûr-ı felâh

Şarkdan tâ garba dek ol âfitâb-ı iffetin/Var ise gelsin nazîri işte hayy ‘ale’s-salâh

Pertev-i re’y-i münîriyle safâ-yı sinesi/Hem vişâhu’s-sadrdır ikbâle hem sadrü’l-vişâh

Nûr-ı ma’nâ oldı çün rûşen sevâd-ı harfden/Şâm’dan etse ‘aceb mi subh-ı devlet iftitâh

Râbi’ayla çıkdığı târîhini Gâlib dedim/Vâdî-i Şâm oldu Şemse’d-dîn Efendi’den sabâh

Şeyh Gâlib (Okçu 1993: II/913)

Muhlis, Emeviye (Ümeyye) Cami”nin Şam’ın şanına şan kattığını söylerken, cennetten bir bahçe olarak gördüğü camiyi Şam’ın Ayasofyası olarak nitelendirmektedir.

Benî Ümeyye’nün câmisi nâmı/İder zâyid hemîşe şân-ı Şâm”ı

Ayasufiyyesi’dür şehr-i Şâm’un/Ve hem bir ravzası dârü’s-selâmun

Muhlis (Coşkun 2007: 111)

Vücudî'nin "Hayâl u Yâr" mesnevisinde Emeviye Camisi müstakil bir başlık altında ele alınırken, âşıkların kıblesi olarak görülmekte, mihrabı sevgilinin kaşına, minberi Allah'a ulaşan merdivene benzetilmekte; Mescid-i Aksa ile kıyaslanmakta, makam-ı Mahmûd'un burası olduğu ve Hz. İsa'nın bu caminin minaresine ineceği söylenmektedir.

Bir sütûnı o hâne-i dînün/Yeg bininden kulûb-ı sengînün

Anun içindeki imâd-ı ruhâm/Sanki saf saf cemâ'at-ı İslâm

Ol makâm olmasun mı ki Mahmûd/Tâkı ider rükû' u ferşi sücûd

Şerefesi bu burc u bârûsına/İne 'Îsî anun minâresine

Vücudî (Aydemir 2007: 30-31)

SONUÇ

Sonuç olarak uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin idaresi altında kalan Halep ve Şam, Klasik Türk Edebiyatı'nda sıklıkla söz konusu edilmekte ve genellikle de birlikte anılmaktadır. Şairler şiirlerinde Halep ve Şam'ı coğrafî konum ve özellikleriyle, iklimiyle, mimarîsiyle, ticarî ve ekonomik başarısıyla, sosyo-kültürel hayatıyla tavsif etmektedir. Yazılmış olan tarih manzumeleri vesilesiyle farklı sebeplerden Halep ve Şam'a gelen devlet büyüklerinin yanı sıra onların gelişini kutlamak amacıyla yapılan hazırlıklar, düzenlemeler, yenilikler ve törenler hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır. Ayrıca şiirlerde her iki şehrin siyasî ve idârî yapısı üzerinde de durulmaktadır.

Şehirlerin kültürel yapılarında tekke, zaviye ve camiler önemli bir yere sahiptir. Osmanlılar Halep ve Şam'da harap halde bulunan birçok tekke, zaviye, cami, köşk veya hamamı onarmış; onlara yenilerini eklemiştir. Böylece dönemin mimarî anlayışının yanı sıra bugün sınırlarımız dışında kalan yerlerde Osmanlı Devleti'nin mimarî ve kültürel etkileri hakkında bilgi sahibi olunmaktadır.

Kısacası Klasik Türk Edebiyatı'ndaki şehir tasvirleri, edebiyat tarihçilerini, sosyoloji, etnoloji gibi ilim dallarıyla uğraşanları, coğrafyacıları ilgilendiren önemli veriler içermektedir.

KAYNAKLAR

AK, Coşkun (2001). *Bağdatlı Rûhî Divanı*, Bursa: Uludağ Üniversitesi.

AKDOĞAN, Yaşar (Yıl Yok). *Ahmedî-Divan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, e-kitap: http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/ 10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0 [Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2016, saat: 00.08].

AKKUŞ, Metin (1993). *Nef'î Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yay.

AKSOYAK, İsmail Hakkı (2007). "Feyzullah Efendi'nin Mesâiri ile Lutfî'nin Ferdî'nin Bilâdiyesine Zeyli", *Gazi Üniversitesi*

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

CASUALITY RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMICAL, SOCIAL AND POLITICAL GLOBALISATION PROCESS AND ECONOMIC GROWTH IN MIDDLE EASTERN COUNTRIES

Doç. Dr. Hüseyin ALTAY[1]

Yrd. Doç. Dr. Alper YILMAZ[2]

Abstract: The purpose of this study is to investigate causality relationship between economical, social and political dimensions of globalisation process and economic growth rate for Middle Eastern countries. In this sense we employed yearly data of economic growth rate and economical, social and political globalisation data that covers 1980-2012 period for 17 Middle Eastern countries. To accomplish this purpose we utilize Panel data analysis. On that note we firstly check cross section dependency of 17 Middle Eastern countries. Secondly stationary of variables are examine with Hadri-Kurozomi (2012) panel unit root test in which cross section dependency is taken into account. Thirdly causality relationship between variables is hold with Dumitrescu-Hurlin (2012) test in which we regards again cross section dependency between series. From the empirical results, we can conclude that there is bi-directional causality relationship between economic growth rate and social globalisation index for 17 Middle Eastern Countries. Also there is one directional causality that flows through economic growth to political globalisation.

Key Words: Middle East, Globalisation, Panel Data Analysis

Ortadoğu Ülkelerindeki Ekonomik, Sosyal ve Politik Küreselleşme Süreci İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi

Özet: Bu çalışmada, Ortadoğu ülkelerindeki ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme süreci ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Bu bağlamda 17 Ortadoğu ülkesi için 1980-2012 dönemine ait ekonomik büyüme verileri ile ekonomik, sosyal ve poltik küreselleşme verileri kullanılmıştır. Panel nedensellik analizinin kullanıldığı çalışmada öncelikle veri setinde yer alan ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığı incelenmiştir. Çalışma kapsamında yer alan her bir değişkenin durağanlığı

1 Bilecik Şeyh Edebali University Bozüyük School of Applied Sciences, Corresponding Author, huseyin.altay@bilecik.edu.tr

2 Adnan Menderes University Söke School of Business Administration, alper_yilmaz09@hotmail.com

yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Hadri-Kurozumi (2012) panel birim kök testiyle, ilgili değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise yine yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Dumitrescu-Hurlin (2012) testiyle analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, seçilen 17 Ortadoğu ülkesi kapsamında ekonomik ve sosyal küreselleşme ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken, ekonomik büyümeden politik küreselleşmeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Küreselleşme, Panel Veri Analizi

1.Introduction

It's argued that globalisation concept was firstly used as *"global village"* by Canadian sociologist McLuhan in 1962 in conjunction with emphasized the effect of fast growing communication technologies in the context of new world order after World War II. Even it has started to discussed 1960's period, globalisation concept was especially discussed broadly after 1980. Today globalization is commonly used as a shorthand way of describing the spread and connectedness of production, communication and technologies across the world. From first to the last there has been accumulating rich literature including review essays, papers, surveys and different kind of views or questions of debates. It has also become a key idea for business theory and practice, and entered academic debates. But what people mean by "*globalization*" is often confused and confusing. In the frame of broad literature there is no common view about definition of globalisation. Main reason for why we couldn't reach a consensus about definition of concept is may be globalisation is a concept that related with economic interactions in addition to social and politic interactions.

Anthony Giddens (1990: 67) has described globalization as "*the intensification of worldwide social relations which link distant localities in such a way that local happenings are shaped by events occurring many miles away and vice versa*". This involves a change in the way we understand geography and experience localness. It also involves relationship between countries not only in an economic aspect but also it has cultural, social and political way of connections.

According to similar definition, globalisation is wide spreading and developing the economic, social and politic relationship between countries, relieving the polarization that based on ideological fractions and intensifying the relationships between countries in distant localities. Thereby globalisation term should be evaluated not only in an economic way but also it has to be handled in an international social and political relations and transformations.

One of the most known aspects of globalisation is economic globalization that means the on-going process of greater economic interdependence among countries, is reflected in the increasing amount of cross-border trade in goods and services, the increasing volume of international financial flows, and increasing flows of labour (Fischer,2003:2).

Another aspect of globalisation, which lies behind each of the various institutional dimensions that have

been mentioned, might be referred to as cultural globalisation. This term referring to the increased contact between societies, cultures, identities and views across national boundaries that results from the application of modern communications. This represents a positive view of globalization in which societies come close together and develop shared values and interests. It means sharing experience about basic human rights, urbanization, environmental consciousness and consumption patterns.

Politics are also subject to globalisation. International political systems are continually becoming more complex and inevitably less transparent. Political problems and conflicts between countries may affect an entire region and, in some cases, have an unexpected effect on the entire world political situation In the past, governments typically served the citizens of their own nations, but now, the world is much more globally connected. So political globalization is when governmental action takes place on a global level, where responsibilities, such as the welfare of citizens and economic growth, are acted upon by an international political body. It takes place on international agreements and contracts, governmental and non-governmental international organisations and information of happenings around the world as a result of the internet communication system. In this process governments lose powers on their own national borders, more interactions between different political systems, political interference that based on human rights and liberty, democracy, going to pieces of countries on the basis of political and cultural symbols such as language, religion and ethnic origin and flag (Çelik, 2015:69).

The present period of economic globalization that originated following World War II especially on the march of neo-liberal economic policy is in progress at full speed. So different kind of debate about this process has taken place increasingly. There is good sides and bad sides about advantages and disadvantages of globalisation process over countries. Good side says globalization lets countries do what they can do best. Globalization gives you a larger market opportunities which means that you can sell more goods and services and earn more money and you can create more jobs. Consumers also benefit from globalization. Products become cheaper and you can buy goods and services more quickly. But on the other hand globalization may give rise to unemployment because firms move their production factors to places where they can employ cheaper workers. Globalization may lead to more environmental problems. A company may want to build its factories in other countries where environmental laws are not as strict as home countries. Globalization can lead to financial problems. In the 1970s and 80s during the foreign debt crisis countries like Mexico, Thailand, Indonesia or Brazil got a lot of money from investors who hoped they could build up new businesses there. These new companies often didn't work, so they had to close down and investors pulled out their money. Some of the poorest countries in the world, especially in Africa, may get even poorer during the globalisation process. Their population is not as educated as in developed countries and they don't have the new technology. Lastly human, animal and plant diseases can spread more quickly through globalization. So it can be said that globalisation process is more in favour of developed countries instead of least developed countries.

Within this context main target of study is examining the relationship between economic, social and political globalisation process and economic growth in Middle Eastern Countries. The remainder of the paper is organized as follows: the next section gives a literature review Section 3 outlines the empirical model, econometric techniques and data used in this study. Section 5 presents the empirical results of the study. The final section summarizes the main finding so of the study and gives policy implications.

2. Literature Review

Dreher (2006) develops globalization index (*KOF index*) that covering its three main dimensions: economic integration, social integration, and political integration. Using panel data for 123 countries in 1970-2000 periods and it is analysed empirically whether the overall index of globalization as well as sub-indexes constructed to measure the single dimensions affect economic growth. According to results, globalization process indeed promotes economic growth. %1 increase in globalisation index leads to %1.09 increase in economic growth. The dimensions most closely related with growth refer to actual economic flows and restrictions in developed countries. Although less robustly, information flows also promote growth whereas political integration has no effect.

Heshmati and Lee (2010) investigates the relationship between globalization and income inequality by developing a new globalization index based on economic growth. The proposed new index can be divided into four sub-components. The index is also estimated in several forms separated by different economic growth variables and in decomposed or composite forms. The empirical analysis is based on a panel data consisting of 61 developed and developing countries observed during the period 1995-2001. Regression analysis is used to estimate the effects of globalization on income inequality. To examine the sensitivity of the relationship between globalization and inequality, different inequality variables are employed. The authors concluded that on the one hand globalisation process has positive effect on economic growth on the other hand it has worsened the income inequality.

Chang et all (2011) adopts an advanced panel cointegration method which embodies multiple structural breaks to examine the long-run relationship between real output (*RGDP*) and the KOF index of globalization by employing annual data of G7 countries from 1970 to 2006. Empirical findings provide strong evidence that overall globalization and its social dimension are cointegrated with RGDP, and most of the structural break points are discovered during the period of the oil crisis (*the mid-1970s*) and the process of European Union integration. According to empirical results globalisation process boosts economic growth more in G7 countries than other countries.

Change, C. and Lee, C. (2011) explore the role of globalization in promoting economic growth and examine if the incumbent political party influences the relation between the two variables. Authors attempt to analyse the evidence of long-run equilibrium in terms of the relationship between globalization and economic growth for the period 1990-2006 while also considering the influences of the incumbent political party. The results show that globalization contributes to economic growth, but it is also sensitive to specific institutional factors, like an incumbent political party. Globalization has a larger impact on real gross domestic product per capita in *FCC*s than in *OECD* countries. Although the *FCC*s and *OECD* countries are in geographic proximity, the difference in their level of economic development is very large.

Rao, B.B. and Vadlamannati, K.C. (2011), examining the relationship between globalization and economic growth in the poorer developing countries in Africa. Unlike single globalization indicators authors use a comprehensive measure of a globalization of Dreher (2006), which is based on measures of globalization of the economic, social and political sectors. Panel data estimates with data of 21 low income African countries show a small but significant positive permanent growth effects.

Marginean and Orastrean (2011) analyses the relation between degree of economic globalization and the impact of economic crisis for developed and emerging European countries. They measure economic globalization through indexes based on share of external trade in *GDP* and *FDI* intensity *(% of FDI inflows*

and outflows divided by GDP). The complexity of current economic and financial crisis could be evaluated through *GDP* growth rate, inflation rate, unemployment, public debt, budget deficit, balance of payments, exchange rate, etc. according to the results globalization affects economic growth through technology, financial markets, openness and foreign direct investment.

Mutascu and Fleischer (2011) analyses the "*behaviour*" of the relationship between economic growth and globalization, in Romania, using an unrestricted vector autoregressive model (*Unrestricted VAR*) for 1972-2006 period. The results show that if countries tend to maximize the economic growth, they must globalize more. This connection is functional only on medium and long term, but with a flat intensity. Unfortunately, this process cannot be absolutized. For the Romanian at the beginning of the outward oriented economic policy, globalisation process robustly effects economic growth in positive way but it has turned to weak relationship in the following periods.

Villaverde ve Maza (2011) analyses the concept by dividing two parts; Firstly, it is evaluated disparities in the degree of globalisation observed for 101 countries over the period 1970–2005. Secondly, authors tries to reveal whether globalisation affects economic growth and, in so doing, whether convergence in globalisation brings about convergence in per capita income. The results showed that on the one side there has been a clear process of globalisation convergence; on the other, the paper concludes that globalisation has been one of the main drivers of economic growth, thus fostering convergence in per capita income in the long run.

Chang et all (2013) examined the effect of energy exports and globalization on economic growth using the bias-corrected least square dummy variable model in a panel of five South Caucasus countries (*Azerbaijan, Armenia, Georgia, Russia and Turkey*) over the period of 1990–2009. They found that higher energy export and globalization has led to expand economic growth. Also higher economic, political and social integrations were associated with higher growth rates. Furthermore, authors proved that greater energy exports contribute to higher growth rates in the course of globalization. Especially, higher energy exports lead to higher growth rates in the period of increasing economic and political integration.

Gurgul and Lach (2014) investigate the role of various aspects of globalization for economic growth in ten *CEE* economies. Authors restrict their analysis to the first two decades of transition period. Using the globalization indexes published by the Swiss Economic Institute, they found strong and robust evidence of growth-stimulating effect of globalization processes, especially in social and economic dimensions. On the other hand, the role of political dimension of globalization was not found to be statistically significant in any research variant.

Samimi and Jenatabati (2014) were carried out to reveal the effect of economic globalization on economic growth in *OIC* countries, the effect of complementary policies on the growth effect of globalization and also investigated whether the growth effect of globalization depends on the income level of countries. Authors used generalized method of moments (*GMM*) estimator within the framework of a dynamic panel data approach. As a result of empirical analysis they provided evidence which support that economic globalization has statistically significant impact on economic growth in *OIC* countries. The results indicate that this positive effect is increased in the countries with better-educated workers and well-developed financial systems. Their findings also showed that the effect of economic globalization also depends on the country's level of income. High and middle-income countries benefit from globalization whereas low-

income countries do not gain from it. In fact, the countries should receive the appropriate income level to be benefited from globalization. Economic globalization not only directly promotes growth but also indirectly does so via complementary reforms.

As it is seen from the selected literature it can be said that there is high and positive correlation between globalisation process and economic growth. When we look at sub-dimensions of process, on the one hand economic and social globalisation affects economic growth positively on the other hand political dimension of globalisation has no effect on economic growth.

3. Empirical Analysis

3.1. Data and Estimation Method

We examine the relationship between social, economic and political dimensions of globalisation process and economic growth for 17 Middle Eastern countries[3]. Our empirical analysis is based on annual data from 1980 to 2012. *GDP* is used to represent real gross domestic product and we get *GDP* data from World Bank data base. Also we used *EG – SG – PG* to represent economic, social and political globalisation index that taken from *KOF* Swiss Economic Institute[4].

Before using panel causality test to reveal causality relationship between variables we need to check cross section dependence in the panel data models. Secondly we employ Hadri-Kurozumi (2012) test, a second generation panel unit root test which assumed cross-section dependence in order to formally discern the unit root properties of the series. Lastly we use Dumitrescu-Hurlin (2012) granger non-causality test which also consider cross-section dependence to investigate causality relationship between globalisation and economic growth.

3.2. Analysing Cross-Section Dependence

Panel-data models are probably to include cross-sectional dependence in the errors, which may arise from common shocks, unobserved components, spatial dependence and idiosyncratic pairwise dependence. Globalisation process appears one of the most important reasons owing to experiencing an ever-increasing economic and financial integration of countries and financial entities, which implies strong interdependencies between cross-sectional units (Hoyos and Sarafidis 2006). It is well known that neglecting cross section dependence can lead to biased estimates and spurious inference. So we need to determine whether or not presence of cross section dependence between variables. To determine cross-section dependence we used adjusted CD_{LMadj} test which proposed by Pesaran et all (2008). It is the improved form of Berusch and Pagan (1980) CD_{LM} test which is the first one to specify cross sectional dependence.

Table 1: Results of Cross Sectional Dependence Test

Variable	Test Stat.	Prob.

3 *Algeria, Bahrain, Egypt, Iran, Israel, Jordan, Kuwait, Lebanon, Morocco, Oman, Pakistan, Saudi Arabia, Syrian, Tunusia, Turkey, United Arab Emirates, Yemen.*

4 *http://globalization.kof.ethz.ch/*

GDP	245.21	0.000
EG	113.62	0.000
SG	196.99	0.000
PG	131.18	0.000

H_0: No cross-section dependency

Table 1 reports the results of this test. As can be seen, test statistics clearly indicate there is cross sectional dependence for each variables implying that we need to use second generation unit root tests to specify stationarity of variables.

3.3. Panel Unit Root Test

At the second stage of analyses we test for stationarity of series by using Hadri and Kurozumi (2012) approach that one of the second generation test which take into account cross section dependence. This approach also improved as a variety of *KPSS* test in panel data form to check for unit root.

Table 2: Hadri-Kurozumi (2012) Panel Unit Root Test Results

	Level	
	Z_4^{SPC}	Z_4^{LA}
GDP	-2.18 (0.98)	-0.37 (0.64)
EG	-2.31 (0.98)	-3.76 (0.99)
SG	-2.05 (0.98)	-1.54 (0.93)
PG	-0.92 (0.82)	-0.87 (0.80)

H_0 : Null hypothesis of no unit root , H_1: Alternative hypothesis of unit root. We use constant & trend model in the test. Numbers in parenthesis are p values

As clearly seen from table 2, each variable in the model are stationary at their level or it means we do not reject null hypothesis at %5. In the next stage we use stationary form of variables in the granger non-causality test.

3.4. Panel Causality Test

At the last stage of the analyses we use Dumitrescu-Hurlin (2012) panel causality test to determine causality relationship between variables. It is also possible utilize from test when $T>N$ or $T<N$ situations. Another advantage of test is it considers cross section dependence and provides efficient result even in cases where we have unbalanced panel data. Dumitrescu-Hurlin (2012) test proposes Homogeneous Non Causality (*HNC*) hypothesis by taking into account both the heterogeneity of the regression model and that of the causal relation. Under the alternative hypothesis it is allowed for a subgroup

of individuals for which there is no causality relation and a subgroup of individuals for which the variable x Granger causes y. so the null hypothesis of HNC is defined as:

$$H_0 : b_i = 0, \quad \forall_i = 1,2,....N$$

In this equation β_i continues as $b_i = (b_i^{(1)}, b_i^{(2)}.....b_i^{(k)})$. It can be change across groups. Test also allows some of the individual vectors βi equal to 0 (non causality assumption). Under null hypothesis there are N_1<N individual processes with no causality from x to y. Under the alternative:

$$H_1 : b_i = 0, \quad \forall_i = 1,2,....N_1$$
$$b_i \neq 0, \quad \forall_i = N_1 + 1,...., N$$

Where N_1 is unknown but satisfies the condition $0 \leq N_1/N < 1$. The ratio N_1/N is necessarily less than one, since if N_1=N, there is no causality for any of the individuals in the panel. Conversely, when N_1=0 there is causality for all the individuals in the sample. If the null is accepted the variable x does not Granger cause the variable y for all the units of the panel. By contrast, if we assume that the HNC is rejected and N_1=0,we have seen that x Granger causes y for all the individuals of the panel: in this case we get an homogeneous result as far as causality is concerned. To test null hypothesis firstly Wald statistics ($W_{i,T}$) are computed for each of the cross sections and then averaged for each individual to find out panel Wald statistic ($W_{N,T}^{HNC}$).Dumitrescu-Hurlin (2012) also supposed to use $Z_{N,T}^{HNC}$ statatistic. when $T>N$ and use Z_N^{HNC} statistic when $T<N$.

$$Z_{N,T}^{HNC} = \sqrt{\frac{N}{2K}}(W_{N,T}^{HNC} - K)$$

$$Z_N^{HNC} = \frac{\sqrt{N}\left[W_{N,T}^{HNC} - N^{-1}\sum_{i=1}^{N} E(W_{i,T})\right]}{\sqrt{N^{-1}\sum_{i=1}^{N} Var(W_{i,T})}}$$

Wald test statistics results by using level value series combining the p-values of countries to assess hypothesis no causality for 17 Middle Eastern countries is given in Table 3. It can be seen causality relationship between political,

economic and social dimensions of globalisation and gross domestic product with each other.

Tablo 3: Dumitrescu-Hurlin (2012) Panel Causality Test Results

	$Z_{N,T}^{HNC}$		
	K1	K2	K3
EG ⇏ *GDP*	6.092 (0.000)*	3.397 (0.000)*	2.524 (0.011)**
GDP ⇏ *EG*	4.158 (0.000)*	2.536 (0.011)**	2.605 (0.009)*
SG ⇏ *GDP*	4.388 (0.000)*	2.416 (0.015)**	2.083 (0.037)**
GDP ⇏ *SG*	2.653 (0.008)*	1.803 (0.071)***	0.775 (0.437)
PG ⇏ *GDP*	0.912 (0.361)	0.492 (0.622)	0.171 (0.863)
GDP ⇏ *PG*	3.953 (0.000)*	3.148 (0.001)*	5.304 (0.000)*
SG ⇏ *EG*	5.548 (0.000)*	2.878 (0.004)*	3.209 (0.001)*
EG ⇏ *SG*	2.546 (0.010)**	0.612 (0.540)	0.732 (0.463)
PG ⇏ *EG*	2.267 (0.023)**	1.247 (0.212)	0.655 (0.512)
EG ⇏ *PG*	0.514 (0.606)	0.096 (0.922)	-0.314 (0.753)
PG ⇏ *SG*	3.145 (0.001)*	3.149 (0.001)*	3.768 (0.000)*
SG ⇏ *PG*	1.541 (0.123)	6.514 (0.000)*	6.929 (0.000)*

***Note**: *, **, and *** indicate rejection of the null hypothesis (no causality) at the 1, 5, and 10 percent levels of significance, respectively. K is lag number.*

Figure 1: Causality Relationship Between Economical, Social and Political Globalisation Process and Economic Growth in Middle Eastern Countries

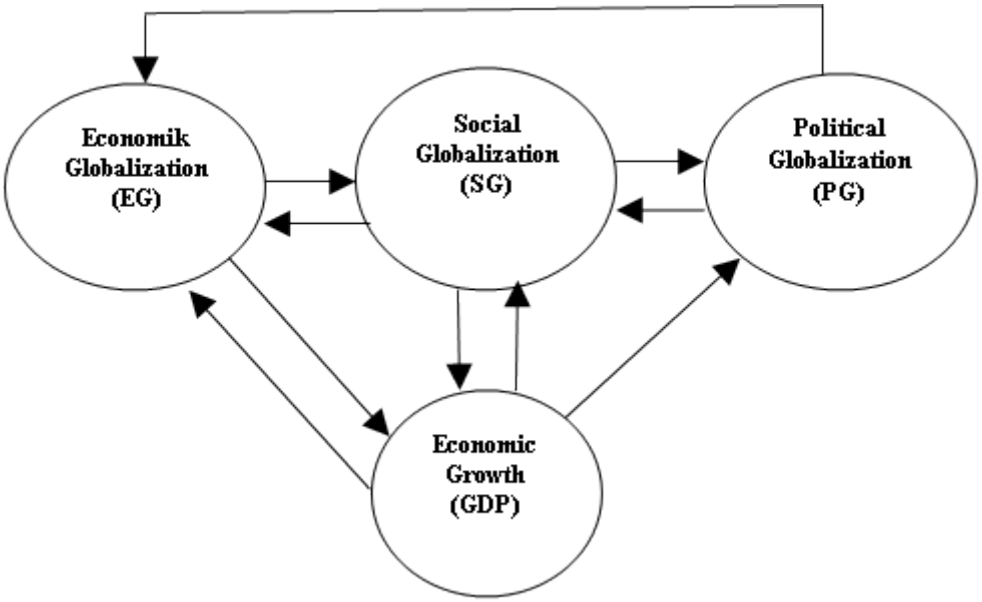

4. Conclusion

The relationship between globalisation process and economic growth has long remained an important issue of debate in the literature. In this context we aim to investigate causality relationship between economical, social and political dimensions of globalisation process and economic growth rate for 17 Middle Eastern countries (*Algeria, Bahrain, Egypt, Iran, Israel, Jordan, Kuwait, Lebanon, Morocco, Oman, Pakistan, Saudi Arabia, Syrian, Tunusia, Turkey, United Arab Emirates, Yemen*) over the period of 1980-2012. We exhibit all findings of our study in figure 1. The empirical results show that our study nearly fit into other studies in the empirical literature on globalisation and economic growth causality relationship. But differently from other studies, our results indicate that while there is *bidirectional* causality relationship between economic and social globalisation with economic growth on the other hand there is *unidirectional* causality that goes from economic growth to political dimension of globalisation process. In addition there is bidirectional causality between economic and social globalisation and also social globalisation and political globalisation. Thirdly

we found unidirectional causality that follows from political globalisation to economic globalisation.

References

Breusch, T.S ve Pagan, A.R. (1980), "The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification Tests in Econometrics". ***Review of Economic Studies***, 47(1), pp.239-53.

Çelik, Mehmet Y. (2015), "Boyutlari ve Farkli Algılarıyla Küreselleşme", ***Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi***, 32(32), ss. 57-74.

Chang, C.P., Berdiev, A.N. and Lee, C.C. (2013), "Energy Exports, Globalization and Economic Growth: The Case of South Caucasus", ***Economic Modelling***, S. 33, pp. 333-346.

Chang, C.P., Lee, C.C. ve Hsieh, M.C. (2011), "Globalization, Real Output and Multiple Structural Breaks", ***Global Economic Review***, 40(4), pp. 421-444.

Change, C. and Lee, C. (2011),"The Effect of Globalization and Political Party on Economic Growth", ***Eastern European Economics***, 49 (6), pp. 5-26.

DPT, (1995). ***Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler***, DPT Yayınları 2375, ÖIK: 440, Ankara.

Dreher, Axel (2006), "Does Globalization Affect Growth? Evidence From A New Index of Globalization", ***Applied Econımics***, 38(10), pp. 1091-1110.

Dumitrescu, Elena and Christophe Hurlin (2012), "Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels", ***Economic Modelling***, 29(4), pp.1450–1460.

Fischer, Stanley (2003), "Globalization and Its Challenges", **American Economic Review**, Vol. 93, No. 2, pp: 1-30.

Giddens ,Anthony (2000), ***Elimizden Kaçıp Giden Dünya***, (Çev. Osman Akınhay), Alfa Yayınları, İstanbul.

Gurgul, Henryk and Łukasz Lach (2014),"Globalization and Economic Growth: Evidence From Two Decades of Transition in CEE", ***Economic Modelling***, 36, pp. 99-107.

Hadri, Kaddour and Eiji Kurozumi (2012), "A Simple Panel Stationarity Test in the Presence of Serial Correlation and a Common Factor", ***Economics Letters***, 115 (1), pp.31–34.

Heshmati, A. and Lee, S. (2010), "The Relationship between Globalization, Economic Growth and Income Inequality", ***Journal of Globalization Studies***, 1(2), pp. 87-117.

Hoyos, Rafael E.and Vasilis Sarafidis (2006), "Testing for cross-sectional dependence in panel-data models", The Stata Journal, 6 (4), pp. 482-496.

Marginean, S. and Orastean, R. (2011) "Globalization and Economic Crises in European Countries", ***International Journal of Economics and Finance Studies***, 3(1), pp. 209-218.

McLuham, Marshall (1962), ***The Gutenberg Galaxy: The Making of Tupographic Man***, University of Toronto Press, Toronto.

Mutascu, M. and Fleischer, A. (2011), "Economic Growth and Globalization in Romania", ***World Applied Sciences Journal***, 12(10), pp. 1691-1697.

Pesaran, M.Hashem, Aman Ullah and Takashi Yamagata (2008), "A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence", ***Econometrics Journal***, 11(1), pp. 105-127.

Rao, B.B. and Vadlamannati, K.C. (2011), "Globalization and Growth in the Low Income African Countries with Extreme

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

1995-2014 DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İSRAİL DIŞ TİCARETİ

Miraç Yazıcı[1]

Özet

İki ülke arasındaki ticaretin gelişimini araştırmanın bir yöntemi, iki ülkenin arasındaki ticaret yoğunluğu endeksini hesaplayarak bu endeksin zaman içerisindeki değişimini gözlemlemektir. Bu çalışmada Türkiye ile İsrail arasındaki ikili ticaret, 1995-2014 dönemi için ticaret yoğunluğu endeksi kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmanın bulguları göstermektedir ki, dönem içerisinde Türkiye ile İsrail'in ticaret yoğunluğu endeksi değerlerine göre ikili ticaret olumsuz etkilenmemiş, aksine iki ülkenin dünya ticaretindeki paylarından daha fazla artmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İsrail, Ticaret Yoğunluğu Endeksi, İkili Ticaret

FOREİGN TRADE BETWEEN TURKEY AND ISRAEL OVER THE PERİOD 1995-2014

Abstract

Trade intensity index is a way to investigate trade between two countries. This paper aims to investigate trend of bilateral trade between Turkey and Israel, with using trade intensity index values. Study investigates bilateral trade between Turkey and Israel for 1995-2014 period. According to findings of this paper, trade intensity index values between Turkey and Israel point out that bilateral trade is not affected negatively. On the contrary, bilateral trade has been improved more than Turkey's and Israel's shares in global trade.

1 Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Araştırma Görevlisi, myazici@nevsehir.edu.tr

Keywords: Turkey, Israel, Trade Intensity Index, bilateral trade

1. Giriş

Bu çalışma, 1995-2014 dönemi için Türkiye ile İsrail arasındaki İkili ticaretin gelişimini incelemektedir. Ticaret yoğunluğu endeksi ile, Türkiye'nin ve İsrail'in ilgili dönemde birbirleri ile yaptığı ticaret, dünya ile yaptıkları ticaretle karşılaştırılarak incelenmektedir.

İsrail 2014 yılı sonu itibariyle dünyanın 55. büyük ihracatçısıdır. Başlıca ihracat ürünleri paketlenmiş ilaçlar (4,96 milyar $), rafine edilmiş Petrol (4,49 milyar $), entegre devreler (4,19 milyar $), elmas (3,63 milyar $) ve telefonlardır (1,57 milyar $). İthal ettiği başlıca ürünler ise elmas (5,24 milyar $), otomotiv (4,05 milyar $), ham petrol (3,34 milyar $), rafine edilmiş petrol (1.83milyar $) ve entegre devrelerdir (1.77 milyar $).İhracat yaptığı başlıca ülkeler, ABD (11,7 milyar $), Filistin ($2,93 milyar $), Çin (2,89milyar $), Türkiye (2,81 milyar $) ve Hollanda (2.14 milyar $). İthalat yaptığı başlıca ülkeler ABD (7.22 milyar $), Çin (5,91 milyar $), İsviçre (4,76 milyar $), Almanya (4,57 milyar $) ve Belçika-Lüksemburg'dur ($3,28 milyar $).

Türkiye 2014 yılı sonu itibariyle dünyanın 27. büyük ihracatçısıdır. Başlıca ihracat ürünleri otomotiv (7.95 milyar $), araç parçaları ($4.73 milyar $), ham demir çubuklar (4,28 milyar $), dağıtım kamyonları (4.15 milyar $), ve mücevherattır ($4,06 milyar $). İthal ettiği başlıca ürünler ise rafine edilmiş petrol (15,7 milyar $), otomotiv (7,94 milyar $), altın (7,51 milyar $), hurda demir (6,65 milyar $) ve doğalgazdır(6.56 milyar $). İhracat yaptığı başlıca ülkeler, Almanya(16,9 milyar $), Irak (10,8 milyar $), İngiltere (10,3 milyar $), Fransa (7,87 milyar $) ve İtalya'dır (7,58 milyar $). İthalat yaptığı başlıca ülkeler ise Çin (24,6 milyar $), Almanya (23,5 milyar $), Rusya(14,7 milyar $), İtalya (12,3 milyar $) ve ABD'dir ($11,8B). (OEC: The Observatory of Economic Complexity)

Türkiye ile İsrail arasındaki ticaret 1995'ten 2014'e ciddi bir artış göstermiştir. 1995 yılında İsrail ile 0,44 milyar $ olan dış ticaret hacmimiz

Türkiye ile İsrail arasında imzalanan ve 1 Mayıs 1997'de yürürlüğe giren serbest ticaret anlaşması sonrasında ivme kazanmış 2014 yılı sonu itibariyle 5,83 milyar $'a çıkmıştır. 2014 yılı sonu verileri ile Türkiye İsrail'e 2,95 milyar $ değerinde ihracat yaparken, İsrail'den 2,88 milyar $ değerinde ithalat yapmıştır. İsrail ihracatının %5,2 'sini Türkiye'ye ve ithalatının %4,3'ünü Türkiye'den yapmaktadır.

2. Güncel Yazın

Ticaret yoğunluğu endeksi ile ikili ticareti ölçen pek çok uluslararası çalışma mevcuttur. Güncel çalışma örneklerine bakıldığında Endonezya-Şili ikili ticareti 1989-2012 dönemi için ticaret yoğunluğu endeksi ile ölçülmüştür. (Sabaruddin and Nugrahaningsih, 2013: 49) 2001-2013 dönemi için Suudi Arabistan ve Hindistan arasındaki ticaret yoğunluğu endeksi hesaplanmıştır. (Alam and Ahmed,2015: 86) 1990-2012 dönemi için Hindistan'ın ASEAN ülkeleri ile ticaret yoğunluğu endeksi hesaplanmıştır. (Alam,2015: 86) Gene CARICOM (Karayip Toplulukları) ülkeleri ile Çin arasındaki ve Kanada arasındaki ticaret yoğunluğu 2004-2013 dönemi için araştırılmıştır. (Colley,2015: 109) Başka bir çalışmada Hindistan ile Japonya'nın ticaret yoğunluğu 1990-2009 dönemi için araştırılmıştır. (Bhattacharyay ve Mukhopadhyay,2015: 97) Diğer bir çalışmada Yeni Zelanda ile seçilmiş Doğu Asya ülkeleri arasında 1990-2000 dönemi için ticaret yoğunluğu araştırılmıştır. (Bano,2002: 12) 2003-2008 dönemi için Güney Kore ile ASEAN (Güneydoğu Asya Ülkeleri) ticaret yoğunlukları (Kim, 2012:68) hesaplanmıştır.

Türkiye'nin İsrail ile ikili ticaretini ampirik olarak araştıran çalışmalar sınırlıdır. Seçilmiş Ortadoğu ülkeleri ile Türkiye'nin ticaretini incelediği bir çalışma Türkiye-İsrail ticaretini incelerken ticari yoğunlaşma endeksini 1999-2009 dönemi için hesaplamış, Türkiye için dönemin ortalama ticaret yoğunluk endeksi 4,33 olarak bulunmuş ve endeks dönem içerisinde çok az dalgalanma göstermiştir. Aynı çalışmada İsrail için dönemin ortalama ticaret yoğunluk endeksi 0,44 olarak bulunmuştur, bununla birlikte özellikle 2008 ve 2009 yıllarında dönem içerisindeki seyrinden çok daha yüksek bulunmuştur. (Çeştepe,2012: 31) Yapılan diğer çalışmalar çoğunlukla Türkiye ile İsrail arasındaki endüstri-içi ticaretin sektörel bazda ölçülmesine yöneliktir. Bir diğer çalışmada Türkiye'nin İsrail ile olan ileri teknoloji ürün grubunda endüstri-

içi ticaret düzeyinin gelişimi 2000-2012 dönemi için incelenmiş ve bu ürün grubundaki endüstri-içi ticaretin olumsuz etkilenmediği sunucuna ulaşılmıştır. (Can ve Mercan,2012: 42) Ortadoğu ülkeleri ile Türkiye ticaretinin 1990-2002 dönemi için incelendiği bir çalışmada ise Türkiye ile İsrail ticaretinde açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler ve endüstri içi ticaret düzeyleri ölçülmüştür.(Erlat ve Erlat,2004)

3. 1995- 2014 Dönemi Türkiye- İsrail Ticaretinin Görünümü

1995-2014 döneminde Türkiye'nin İsrail'e olan ihracatı 11,35 katına, İsrail'den yaptığı ithalat 16 katına çıkmıştır. İki ülkenin dış ticaret hacmi ise 13,25 katına çıkmıştır. Tablo 1' ve Grafik 1'de görüleceği gibi, Türkiye'nin İsrail'e olan ihracatı dönem başında 0,26 milyar $ iken dönem sonu itibariyle 2,95 milyar $'a çıkmıştır. Türkiye'nin İsrail'den yaptığı ihracat ise dönem başında 0,18 milyar $ iken dönem sonunda 2,88 milyar $'a çıkmıştır. Türkiye ile İsrail'in ikili ticaretinin hacmi ise 0,44 milyar $'dan 5,83 milyar $'a çıkmıştır. Dönem içerisinde İsrail ile ticarette Türkiye her yıl dış ticaret fazlası vermiştir.

Tablo 1: Türkiye'nin İsrail ile Toplam Dış Ticareti (Milyar ABD $)

Yıllar			Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi
1995	0.26	0.18	0.07	0.44
1996	0.25	0.20	0.05	0.44
1997	0.36	0.26	0.10	0.61
1998	0.44	0.29	0.16	0.73
1999	0.56	0.34	0.22	0.90
2000	0.62	0.50	0.12	1.13
2001	0.81	0.53	0.28	1.33
2002	0.85	0.54	0.31	1.39
2003	1.08	0.46	0.62	1.54
2004	1.31	0.71	0.60	2.03
2005	1.47	0.80	0.66	2.27
2006	1.53	0.78	0.75	2.31
2007	1.66	1.08	0.58	2.74

2008	1.94	1.45	0.49	3.38
2009	1.53	1.07	0.46	2.60
2010	2.08	1.36	0.72	3.44
2011	2.39	2.06	0.33	4.45
2012	2.33	1.71	0.62	4.04
2013	2.65	2.42	0.23	5.07
2014	2.95	2.88	0.07	5.83

Kaynak: www.comtrade.un.org ve Yazarın Hesaplamaları

1995-2014 döneminde Türkiye'nin dünyaya yaptığı toplam ihracat 7,3 katına, dünyadan yaptığı toplam ithalat ise 6,78 katına çıkmıştır. Dış ticaret hacmi ise 6,98 katına çıkmıştır. Grafik 2'de görüleceği gibi, Türkiye'nin dünyaya yaptığı toplam ihracat dönem başında 21,6 milyar $ iken dönem sonu itibariyle 157,71 milyar $'a çıkmıştır. Türkiye'nin dünyadan yaptığı toplam ithalat ise dönem başında 35,71 milyar $ iken dönem sonunda 242,22 milyar $'a çıkmıştır. Türkiye'nin dış ticaret hacmi ise 57,31 milyar $'dan 399,94 milyar $'a çıkmıştır. Dönem içerisinde Türkiye her yıl dış ticaret açığı vermiştir.

Grafik 1: Türkiye'nin İsrail ile Toplam Dış Ticareti (Milyar ABD $)

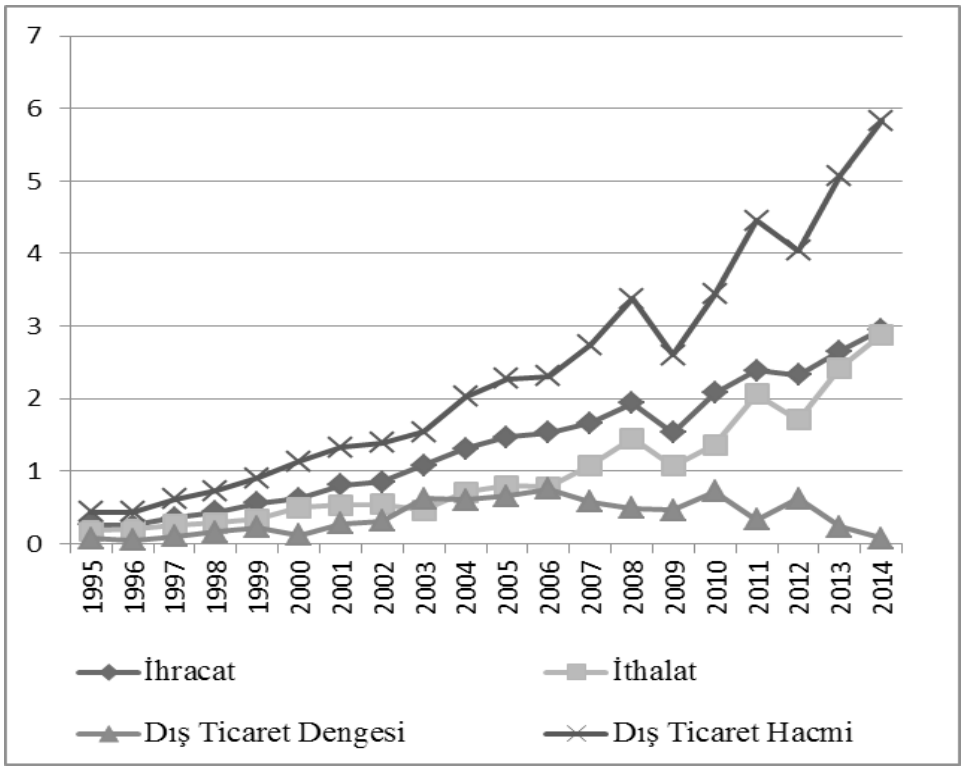

1995-2014 döneminde İsrail'in dünyaya yaptığı toplam ihracat 3,62 katına, dünyadan yaptığı toplam ithalat ise 2,55 katına çıkmıştır. Dış ticaret hacmi ise 2,98 katına çıkmıştır. Grafik 3'te görüleceği gibi, İsrail'in dünyaya yaptığı toplam ihracat dönem başında 19,05 milyar $ iken dönem sonu itibariyle 68,97 milyar $'a çıkmıştır. İsrail'in dünyadan yaptığı toplam ithalat ise dönem başında 28,34 milyar $ iken dönem sonunda 72,33 milyar $'a çıkmıştır. İsrail'in dış ticaret hacmi ise 47,39 milyar $'dan 141,30 milyar $'a çıkmıştır. Dönem içerisinde İsrail 2009 yılı hariç her yıl dış ticaret açığı vermiştir.

Grafik 2: Türkiye'nin Dünya İle Toplam Dış Ticareti (Milyar ABD $)

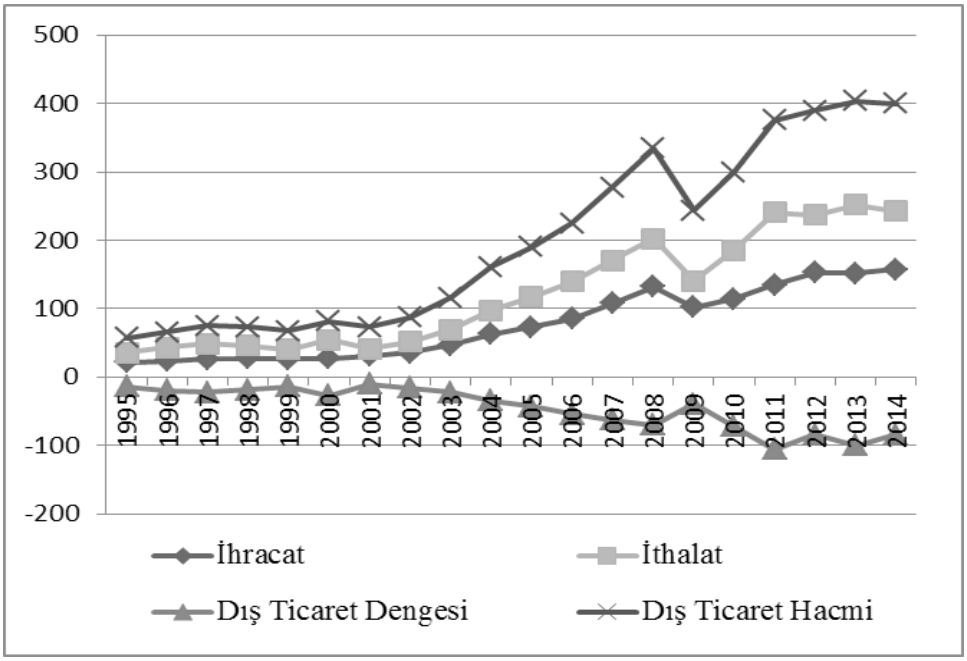

Grafik 3: İsrail'in Dünya İle Toplam Dış Ticareti (Milyar ABD $)

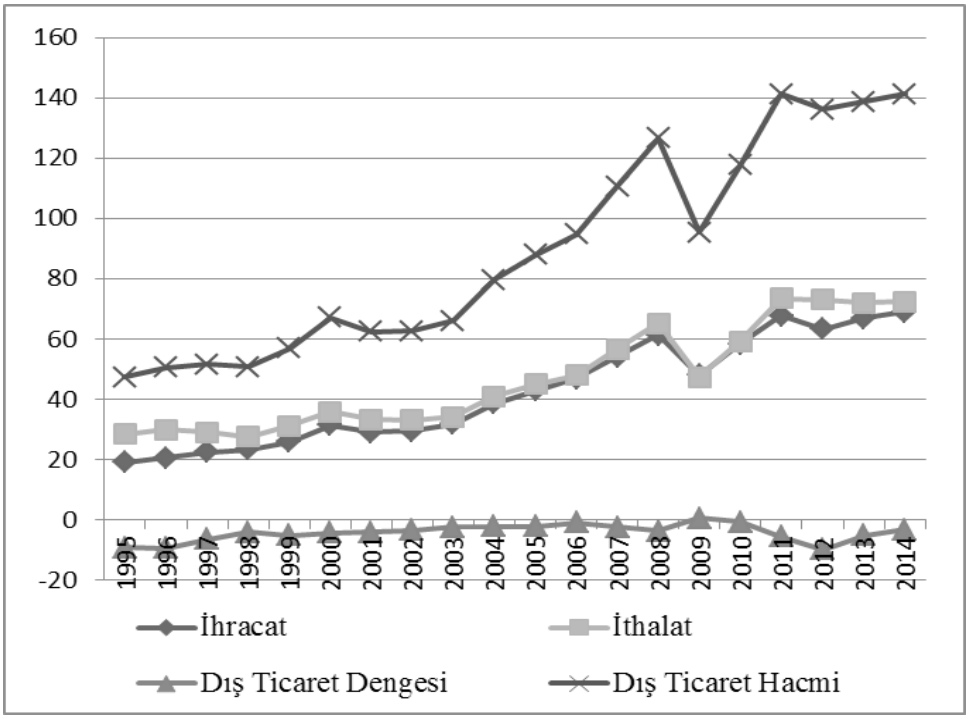

4. Türkiye ile İsrail Arasındaki Ticaret Yoğunluğu

Ticaret yoğunluğu indeksi, iki ülkenin birbiriyle yaptığı ticaretin, dünya ticaretindeki ağırlıklarından daha az veya fazla olduklarını gösteren bir endekstir. Analizde kullanılan ticaret yoğunluğu endeksi şöyle tanımlanmıştır: (Yamazawa, 1970: 62)$TII = (x_{ij}/X_{it})/(x_{wj}/X_{wt})$

Burada x_{ij} ve $x_{wj,}$ i ülkesinin j ülkesine ihracatı ve j ülkesinin dünyaya toplam ihracatını, X_{it} ve X_{wt} ise sırasıyla i ülkesinin toplan ihracatı ve toplam dünya ihracatını göstermektedir. Ticaret yoğunluğu endeksinin (TYE) değeri 1'den büyükse, bu ülke dünya ticaretindeki payına kıyasla, ilgili ticaret ortağına daha fazla ihracat yapmaktadır. Ticaret yoğunluğu endeksinin değeri 1'den küçükse, bu ülke dünya ticaretindeki payına kıyasla, ilgili ticaret ortağına daha az ihracat yapmaktadır.

Hasaplamalarda kullanılan dış ticaret verileri Dünya Bankasının ticaret istatistikleri veritabanından (WITS), HS 1988/92 sınıflandırması ile alınmıştır. Ticaret yoğunluğu endeksi formülü ile hesaplanan Türkiye'nin İsrail ile olan ticaret yoğunluğu ve İsrail'in Türkiye ile olan ticaret yoğunluğu endeksi sonuçları tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4: Türkiye- İsrail Ticaret Yoğunluğu Endeks Verileri

Yıllar	Türkiye Açısından Ticaret Yoğunluğu Endeksi	İsrail Açısından Ticaret Yoğunluğu Endeksi
1995	2,22	1,73
1996	2,17	1,37
1997	3,10	1,47
1998	3,67	1,63
1999	4,20	2,10
2000	4,38	1,84
2001	5,23	1,95
2002	5,23	1,99
2003	5,57	1,91
2004	4,92	2,35
2005	4,87	2,19
2006	4,69	1,79
2007	3,93	2,21
2008	3,61	2,47
2009	4,09	2,32
2010	4,82	2,16
2011	4,58	2,47
2012	3,93	2,10
2013	4,60	3,35
2014	4,68	3,55
	4,22	**2,15**

Kaynak: WITS (World Integrated Trade Solutions) ve Yazarın hesaplamaları

Türkiye açısından bakıldığında Türkiye'nin İsrail ile ticaret yoğunluğunun yüksek olduğu görülmektedir. Bu endeksin 1'den büyük olması, Türkiye'nin 1995-2014 döneminde İsrail'e yaptığı ihracatın payının, dünya toplam ihracatındaki payından yüksek olduğunu ifade etmektedir. Bu dönem içerisinde Türkiye açısından TII, 2,17-5,57 bandı aralığında dalgalanmıştır. 1995-2014 döneminde Türkiye açısından İsrail ile ticaret yoğunluğu endeksi ortalaması 4,22'dir. 2014 yılı sonu itibariyle ise endeks 4,68 değerindedir.

İsrail açısından bakıldığında da İsrail'in Türkiye ile ticaret yoğunluğunun yüksek olduğu görülmektedir. Bu endeksin 1'den büyük olması, İsrail'in 1995-2014 döneminde Türkiye'ye yaptığı ihracatın payının, dünya toplam ihracatındaki payından yüksek olduğunu ifade etmektedir. 1995-2014

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

ARAP COĞRAFYASINDA OSMANLI HÂKİMİYETİNİN DİNAMİKLERİ

Doç. Dr. Sadettin BAŞTÜRK[1*]

Özet

XVI. asrın başlarına gelindiğinde Osmanlıların, İslam'ın kutsal topraklarının bulunduğu, Baharat Ticaret Yolu'nun geçtiği Arap coğrafyasında bir hâkimiyetleri henüz söz konusu değildi. Oysa bahsolunan dönemde Batı Hıristiyan dünyası, gerçekleştirilen coğrafî keşifler neticesinde zengin doğuya ulaşabilmek için buldukları yeni yollar ve geliştirdikleri teknolojileri sayesinde okyanuslarda kurdukları deniz filolarıyla (özellikle Portekizliler) Arap coğrafyasının güneyinde göründüler. Arap coğrafyasının önemli bir bölümüne sahip Mısır merkezli Kansu Gavri hükümdarlığındaki Memluk Devleti ise güneyden Arap Coğrafyasına çıkarma yapan batılılara karşı, yeterli derecede olmasa da, mücadele etmeye başladı. Bütün bu gelişmelerin farkında olan devrin Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim, Arap coğrafyasında hâkimiyet tesis edebilmek için ise bu coğrafyanın büyük bir bölümünde hüküm süren Memluk Devletini ortadan kaldırması gerekiyordu ki Memluklar da bir Türk-İslam devletiydi. Ancak Yavuz'un Memluklar üzerine sefere çıkması cihad ve gaza ile açıklamak mümkün görünmüyordu. Bu durum Osmanlı dünyasında "Arap coğrafyasının büyük bir bölümü Müslüman idi ve Batı Hıristiyan dünyasının istila tehlikesine karşı korunması gerekiyordu" şeklinde açıklanmaya çalışılmış, nihayetinde Yavuz Sultan Selim 1516 Mercidabık ve 1517 Ridaniye Savaşlarıyla Mısır'daki Memluk Devletini ortadan kaldırarak Osmanlıların Arap coğrafyasındaki hâkimiyet dönemini başlatmıştır. Daha sonraki yıllarda da coğrafyanın tamamına teşmil hale getirilmiştir. Osmanlıların Arap coğrafyasında bu şekilde başlayan hâkimiyetleri bazı bölgelerde XIX. asrın son çeyreğine, bazı bölgelerde ise XX. Asrın başlarına kadar devam etmiştir. Bu bölgelerin içerisinde Yemen'in durumu ise diğer bölgelere göre daha da farklı bir durum arz etmektedir. Çünkü Yemen, 1517'den sonraki süreçte Osmanlı hâkimiyetine iltihak ettiyse de 1635'de Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştır. 1820'lerden sonra yeniden Yemen'de Osmanlı hâkimiyetini tesis etme mücadelesi başlamış ve 1870'lerde gerçekleştirilmişse de I. Dünya savaşıyla yeniden son bulmuştur. Bu çalışmada genelde Osmanlıların Arap coğrafyasında, lokalde ise Yemen'de hâkimiyet tesis etme hedefleri ve Yemen'de Osmanlı hâkimiyetine karşı koyma hareketlerinin dinamikleri üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Acaba Osmanlıların İslam'ın

1 * Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Böl. Öğrt. Üyesi. Merkez-Nevşehir. sadettinbasturk@nevsehir.edu.tr

kutsal topraklarının da içinde bulunduğu, büyük bölümü Müslüman olan bu coğrafyayı hâkimiyetlerine alırken amaçları, Batı Hıristiyan dünyasının istilasına karşı korumak mıydı? Veya Baharat Ticaret Yolu'nu, Kızıldeniz'i, Basra Körfezi'ni, Aden Körfezi'ni, Bağdat'ı, Şam'ı, Doğu Akdeniz'i, Nil Nehri'ni, Mısır'ı, kısaca zengin Arap coğrafyasını hâkimiyetlerine alarak Cihanşümul bir devlet olabilme gayelerini gerçekleştirmekmiydi? Zira XVII. asrın ilk yarısında Osmanlılar iç sarsıntı yaşamaya başlayınca ilk ayrılan coğrafya 1635'de Arap coğrafyasından Yemen olmuştur. O halde Osmanlıların Arap coğrafyasında hâkimiyet kurma ve buna karşı duruş dinamikleri neydi? Bunda Arap coğrafyası ahalisinin dini ve sosyolojik yapısı ne kadar etkili oldu. Çalışmada yukarıda bahsolunanlar doğrultusunda genelde Arap coğrafyası lokalde ise Yemen üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Coğrafyası, Osmanlı Devleti, Yemen.

THE DYNAMICS OF OTTOMAN SOVEREIGNTY IN THE ARABIC GEOGRAPHY

Abstract

At the beginning of the 16th century, Ottoman sovereignty was out of question in the Arabic geography where spice commerce road passes and there is sacred land of Islam. Whereas western Christian world was seen at the south of Arabic world with their sea fleets (particularly Portuguese) established by the technology they developed and by means of new routes in consequence of geographical discoveries to reach the rich east. Mamluk State was ruled by Kansu Gayri and based in Egypt having sovereignty over a significant part of Arabic geography and although it wasn't adequate they struggled against westerns that landed on Arabic geography. Selim I was aware of all these developments and he needed to clear away Mamluk State that was ruling in a major part of this land in order to establish his sovereign at Arabic world but Mamluks were also a Turkish and Islamic state. It seemed to make an expedition on Mamluks was not explainable by *Jihad* or *Gaza*. This situation was tried to explained by "Because most of the Arabic World is Muslim it needs to be protected from western invasion", after all Selim I provided Ottoman sovereignty at Arabic world by clearing away Mamluk state at Egypt with the wars of 1516 Marj Dabiq and 1517 Ridaniya. In later years it contained the entire region. The Ottoman sovereignty at Arabic geography

began in this way and continued in some regions until the last quarter of 19th century and the beginning of the 20th century. Among these regions Yemen presents a different situation than other regions. Because even though Yemen entered into Ottoman rule after the process of 1517, it got off at 1635. The struggle to reestablish Ottoman sovereignty had started at 1820s and succeeded at 1870s but ended again at the World War I. In this study the targets of Ottomans to establish their rule in general at Arabic world and in regional at Yemen and the dynamics in Yemen against Ottoman sovereignty will try to be elaborated. When they capture this geography where most part of is Muslim and contains the sacred lands of Islam, was the real aim of Ottomans to protect of this land against the invasion of western Christian world? Or to become a worldwide state by controlling rich Arabic geography; Spice commerce route, Red Sea, Persian Gulf, Gulf of Aden, Baghdad, Damascus, Levant, Nile River, Egypt? When Ottomans began to have internal convulsion at the first half of the 17th century, the first diverged part from Arabic geography was Yemen at 1635. So what were the dynamics that Ottomans establishing their sovereignty at Arabic world and that stance against it? How effective were the religion and sociological structure of Arabic geography at this situation? In this study Arabic geography in general and Yemen in specific will be held on the direction mentioned above.

Key Words: Arabic Geography, Ottoman State, Yemen.

Giriş;

Arap Coğrafyası olarak adlandırdığımız coğrafyadan anlaşılması gereken sadece Arap Yarımadası (el-Cezire) olmayıp günümüzde Ortadoğu olarak adlandırılan ve yaklaşık 30'a yakın ülkeyi kapsayan geniş bir coğrafyayı ifade amaçlanmaktadır.

Osmanlıların Arap Coğrafyasındaki hakimiyetleri XVI. asrın başlarında Yavuz Sultan Selim döneminde başlamış olup, onun Mısır seferi ile büyük ölçüde temin edilmiş olsa da Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk dönemlerinde coğrafyanın hemen tamamına teşmil hale geldiği kabaca bir tasnifle söylenebilir. Ancak bu hakimiyetin seyrine, kaynaklardaki bilgilere ciddi bir değerlendirmeden sonra bakılacak olursa, Osmanlıların bu coğrafyada hakimiyet dinamikleri daha iyi anlaşılacaktır.

XVI. asrın başlarında Osmanlılar, babasını tahttan indirerek tahta cülûs etmiş olan cevval padişah Yavuz Sultan Selim ile gücünün doruklarında bulunuyordu. Osmanlıların bahsolunan coğrafyada hakimiyet kurmalarına giden süreç, Anadolu'nun doğusuna ve Güneydoğusuna hakim olma teşebbüsleriyle başlamıştır. Yavuz Sultan Selim, Cihan devleti Osmanlılar için XVI. asırda doğudaki en büyük tehlike olarak gördüğü Safeviler'e 1514 Çaldıran Savaşı ile büyük bir darbe vurmuş, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu için Şah İsmail tehlikesi bertaraf edilerek buralarda Osmanlı hakimiyeti kısmen tesis edilmiş olarak görülüyor ise de tam manasıyla ortadan kaldırıldığı söylenemezdi. Hatta eskisinden daha büyük sıkıntılara yol açacak gelişmeler dahi doğabilirdi. Çünkü Şii Şah İsmail, Sünni Osmanlılara Çaldıran'da yenilerek dini açıdan hakim olduğu kitle üzerinde büyük bir hayal kırıklığına sebebiyet vermişti ve bu başarısızlığını telafi etmeye çalışıyor, kendisine bel bağlayanlara yeni ümitler vermek gerektiği düşüncesinde idi. Nitekim önceden belirlenecek bir günde Osmanlılar ile bir savaş daha yapma teklifinde bulunduğuna dair bilgiler mevcuttur. (Jorga, 2005-II: 282) Çaldıran galibiyetinden sonra Yavuz Sultan Selim, Dulkadiroğlu Alaüddevle meselesiyle uğraşıyor, Erzincan ve havalisinde Osmanlı hakimiyetini tam manasıyla tesis edebilmek için o yıl Amasya'da kışlamayı tercih etmişti. Nitekim 1515'de Turnadağ Savaşı ile Dulkadiroğlu Alaüddevle meselesi halledilmiş beyliğin başına aynı aileden ama Alaüddevle'nin rakibi konumunda olan Şehsuvaroğlu Ali Bey geçirilmiştir. Bu durum Şah İsmail'den ziyade Maraş merkezli Dulkadiroğulları'nın hamisi durumundaki Memluk sultanlığını daha fazlaca ilgilendirmekte idi. Dulkadiroğulları meselesi ilerleyen zaman içerisinde Osmanlı ile Memluk Sultanlığını arasında mücadeleye dönüşecek ve arkasından Osmanlıların Güneydoğu Anadolu'dan başlayarak Arap Coğrafyasındaki hakimiyetinin başlamasına giden süreci doğuracaktır.

Mısır/Kahire merkezli olarak bugünkü Suriye ve Filistin'e, Malatya'ya kadar Anadolu'da hakimiyeti bulunan Memluk Sultanlığı ile Osmanlılar arasında, XIV yüzyılın sonlarında Yıldırım Bayezid'in Malatya'ya kadar inmesinin getirdiği kısa bir sıkıntılı dönem hariç, Fatih Sultan Mehmed'in Hac güzergahı su yolları ile ilgili girişimlerine kadar ciddi bir krize dönüşmeksizin devam edegelmiştir. O dönemlerde Memluk Sultanlığının Anadolu'ya olan ilgileri çok fazla idi. Divriği ve Harput'tan Malatya, Maraş, Urfa, Antep, Kilis, Adana, Tarsus, Antakya'ya uzanan coğrafya üzerinde nüfuzları yoğun olup bu bölgenin sınırlarında etkin bir güç konumunda idiler. (Kopraman, Türkler IX,

2002: 470-485, Tekindağ, Tarih Dergisi 30, 1976: 73-98)

Fatih devrinde baş gösteren sıkıntılı sürecin ardından II. Bayezid döneminde Çukurova'daki mücadelelerde (1485-1491) Osmanlı kuvvetleri başarı sağlayamadıysa da Adana merkezli Ramazanoğulları ile Dulkadiroğulları üzerindeki himaye siyasetleri iki Türk devletini karşı karşıya getiren ana mesele gibi görünmektedir. (Tekindağ, Belleten XXXI/123, 1967:345373) Ancak İslâm'ın mukaddes topraklarını hakimiyeti altında bulunduran Memluk Sultanlığına karşı dolayısıyla İslâm'a karşı beliren Portekiz tehdidi karşısında Memluk sultanlığının Osmanlılardan yardım talepleri üzerine aradaki çekişmeler bir tarafa bırakılarak Osmanlılar Memluklulara ciddi oranda destekte bulunmuştur.

Yavuz Sultan Selim'in Osmanlı tahtına cülusu vuku bulduğu zaman Memluk Sultanlığı tahtında Kansu Gavri bulunuyordu. Kansu Gavri Yavuz'un tahta çıkışını gönderdiği bir elçilik heyeti ile kutlamıştı ancak Safeviler üzerine çıkılacak seferde Yavuz'un müttefik olma çağrısını ise geçiştirmişti. Çaldıran Savaşı'na kadar Safevi-Memluk ilişkileri iyi değildi. Hatta 1510'da Şah İsmail'in Memluk Sultanlığı üzerine yürüyeceği şayiaları çıkınca 1511'de sınırlı sayıdaki Osmanlı-Memluk kuvvetleri Safevilere karşı birlikte sefer düzenlemişlerdir. Nitekim 1512'deki Şah İsmail ile Kansu Gavri arasındaki mektuplaşma sebebiyle iki devlet arasındaki ilişkiler neredeyse tamamen bozulmuştur. Fakat 1514'te Çaldıran Savaşı öncesi Yavuz'un Şah İsmail'e karşı Kansu Gavri'ye, birlikte hareket etme teklifine Gavri yine sessiz kalmış, hatta kendisine sığınan Osmanlı şehzadelerini himayesine almıştı. Bunlardan anlaşılan odur ki, Kansu Gavri her iki devleti de kendisi için tehdit olarak görmektedir. Fakat Çaldıran Savaşı'nın Osmanlılar lehine sonuçlanmasına Memluk-Osmanlı ilişkileri açısından bakıldığında Osmanlıların daha da Doğu ve Güneye ineme düşüncesini benimseyeceklerine işaret etmekte idi ve nitekim öyle de oldu. Kansu Gavri'nin bu durumu hissettiğine bariz örnek Osmanlıların Safevilere karşı kazandığı zafer Kahire'de büyük bir sessizlikle karşılanmıştır. Zafer haberini Kahire'ye getiren Osmanlı elçisi için herhangi bir tören yapılmamıştır. Bu durumu İbn Iyas eserinde "***Bu esnada Memluk Sultanı, Selim'in bu zaferinden dolayı kalede davul çaldırmadı ve yine Kahire'nin süslenmesi emrini vermedi, bunun sebebi de anlaşılamadı***" (Kanat, TDİD IV, 2000: 64-74) şeklinde kaydetmektedir.

Yavuz Sultan Selim ise Çaldıran'dan sonra hem zaferin sonucu hususunda

hem himaye altına alınan şehzade Kasım (Şehzade Ahmed'in oğulları Süleyman ve Alaeddin 1513'de Mısır'a sığınmış ancak vebaya yakalanarak hayatlarını kaybetmişler ise de Ahmed'in diğer oğlu Kasım'ı Gavri gizlice Kahire'ye getirterek himayesi altına almıştır.) (Uzunçarşılı, Belleten XVII/68: 531-532) hem de Dulkadiroğulları meselesi dolayısıyla Kansu Gavri'nin davranışlarını izlemeyi onun tepkisini görmeyi beklemiştir. Nitekim Hilafet merkezinde bahsolunan durumların görülmesine cihan padişahı Yavuz Sultan Selim'in tepki vermemesi de elbette beklenemezdi. Karşılıklı elçiler gidip gelmiş, Memluk himayesindeki Dulkadiroğlu Alaüddevle meselesi halledilmiş hatta kellesi Kahire'ye gönderilerek Kansu Gavri'nin önüne atılmış ve bir mektupla da Gavri'ye Yavuz ***"Eğer merd ise Mısır'da hutbesin ve sikkesin müstemirr (daim) etsin…***" şeklinde çıkışmıştır. Gavri ise kendisine "*baba*" diye hitap eden Yavuz'un bu hareketinin yakışık almadığını zira bu kellenin bir "*kafir hükümdarı*" kellesi olmadığını dile getirmekle yetinmiştir. Bu esnada Kahire'de Yavuz'un Mısır'a yürüyeceği, bunun için hazırlıklar içinde bulunduğu şayiaları da oldukça etkilidir. Bütün bunlar üzerine Kansu Gavri Yavuz'un Mısır seferine çıkacağı düşüncesine kapılmış ve bu doğrultuda hazırlıklara başlayarak Halep'e doğru hareket etmesinin yanısıra Şah İsmail ile de Osmanlılara karşı mektuplaşmaya, gizlice elçilik teatisine girmiştir.

Yavuz Sultan Selim'in doğuya sefer fikri hususunda ise döneme dair kaynakların ortak düşüncesi; Yavuz'un Mısır'ı ele geçirmeyi düşündüğü ama çıkacağı seferin öncelikle Safeviler üzerine yürümek ve bu esnada Memlüklerin ortaya koyacağı siyaseti de görmek istediği noktasındadır. Binaenaleyh Mısır hiç şüphesiz ki Fatih Sultan Mehmed'den bu yana Osmanlı padişahlarının İslam dünyasının liderliğini elde etme ve tek güç haline gelme isteklerinin anahtarı konumunda idi. Bilhassa üç semavi dinin kutsal yerlerinin bulunduğu coğrafyaya Memluk Sultanlığı hakimdi. İslâmın kutsal coğrafyası olan Haremeyn'in koruyuculuğu ve hizmetkarlığını Memluklar bütün İslam dünyasına kabul ettirmişlerdi ancak bu asırda güneyde beliren Hıristiyan Portekiz tehlikesine karşı koruyabilecek güçte de değillerdi. Memluk Sultanlığı, Hind Denizi'nden Akdeniz'e uzanan tarihi ticaret yolu olan Baharat Yolu'nun kontrolünü ellerinde tutuyordu. Nil'in suladığı coğrafyanın ehemmiyeti, Kızıldeniz ve Hint Okyanusunda hakimiyet kurabilmenin yolu da bu coğrafyadaki hakim güç Memlukları ortadan kaldırarak buralarda hakimiyet kurmaktan geçiyordu. Zira Ümit Burnunu dolaşarak Hindistan'a ulaşan Portekizliler, Hind Denizi sularında Arap tüccarların ticaretine darbe vurup

Akdeniz ticaretini engellemeye, ayrıca Kızıldeniz'e harekât düzenleyerek Mekke-Medine'yi dahi tehdit etmeye başlamışlardı. Memlükler onlara karşı koyabilmek için daha II. Bayezid döneminde Osmanlılardan yardım talebinde dahi bulunmuşlardı. Arap Yarımadasının adeta Portekizliler tarafından güneyden abluka altına alınmaya başlamış olması yerli Müslüman ahalide, tüccarlarda ve hatta birçok bölge idarecisinde Arap coğrafyasında Memlük hakimiyeti yerine Osmanlı hakimiyetini tercih etmeye sevketmişti. Aden Körfezi, Basra Körfezi, Doğu Akdeniz, Kuzey ve Güney Afrika coğrafyasının kontrolünün Osmanlılara geçebilmesi için ise Memluk Sultanlığı coğrafyasının hâkimiyet altına alınması gerekiyordu. Dolayısıyla Yavuz Sultan Selim'in zihninde Arap coğrafyasına sefer düzenleme fikri kendiliğinden de doğmamıştı. Yukarıda bahs olunanlar ve bunların dışında da bazı gelişmeler yaşanmakta idi. Çaldıran Savaşı'ndan sonraki süreçte Mısır uleması Yavuz'a haberler göndererek Memluk hâkimiyetine son vererek buralarda Osmanlı hakimiyetini kurmasını isteyen haberler gönderiyor hatta Mısır'a giden Osmanlı elçilerine bu doğrultuda yazdıkları mektupları gizlice veriyorlardı ve Sultan'a ulaşmasını sağlıyorlardı. Nitekim çağdaş kaynaklardan İbn Iyas'ın verdiği bilgiye göre Kansu Gavri'nin yakın adamı iken kaçıp İstanbul'a gelen Hoşkadem Memluk Sultanlığının durumu hususunda Yavuz Selim'i bilgilendirmiş ve onu Mısır üzerine sefere çıkmaya teşvik etmiştir. Hatta çağdaş kaynaklar Memluk Sultanlığının Haleb Emiri Hayırbey (Hayr Beg), Gazze Emiri Canberdi Gazali'nin bile Yavuz Sultan Selim ile irtibat halinde olduklarını Mısır üzerine sefere çıkılması için mektuplar yolladıklarını yazmaktadırlar. Bütün bunlar abartılı olsa da Çaldıran Savaşı'ndan sonra Yavuz Sultan Selim'in zihninde Mısır üzerine sefere çıkma düşüncesinin tamamen oluştuğu düşünülebilir. Mamafih Şam, Halep ve Kudüs, Kahire'nin zapt edilmesi demek Yavuz'u İslam dünyasının tek bir lideri haline getirmesinin yanısıra tarihi ticaret yollarının tam anlamıyla denetiminin Osmanlıların eline geçişini sağlayacak büyük bir ekonomik güç kazanılmış olacaktır. Bu durum, siyasi olarak zaten büyük bir güç haline gelmiş olan Osmanlıların gücüne daha da fazla güç katacak, İslam coğrafyası açısından dini ve dünya açısından ekonomik iki güçlü faktör elde edilecektir ki işte o zaman dünyanın tek hakim gücü olunacaktır. Nitekim bu düşünceleri süsleyen Hoca Sadeddin Efendi'nin eserinde yer verdiği şu kayıtlar oldukça ilginçtir. Yavuz Sultan Selim'in yakın hizmetinde bulunan Hoca Sadeddin Efendi'nin babası Hasan Can'dan nakline göre: "***Hasan Can, Kapı Ağası Hasan Ağa'nın gördüğü ve anlatmaktan çekindiği bir rüyasından söz***

eder. Hasan Ağa, rüyasında çalınan bir kapıyı açtığı vakit Arap kılığında eli bayraklı ve silahlı birçok kişinin karşıda durduğunu, kapının hemen yanındaki dört sahsın içinden kapıyı çalanın elinde padişahın –ak sancağını- taşıdığını görür. Bu zat kendisinin Hz. Ali, yanındakileri ise Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman olduğunu diğerlerinin ise sahabe olduğunu söyler. Kendilerini Hz. Peygamber'in gönderdiğini ve Sultan Selim Han'a bir mesaj yolladığını ifade ederler. Hz. Peygamber'in mesajı şudur; …Kalkıp gelsin ki Haremeyn hizmeti ona buyruldu" şeklindedir. Rüyayı dinleyen Hasan Can hemen bunu padişaha anlatır. O da kendisinin ilahi bir vazife ile görevlendirilmiş olduğunu belirterek şu sözleri söyler: …Biz sana demez miyiz ki biz bir canibe me'mur olmadan hareket etmemişiz, ebâ vû ecdadımız velâyetden behre-mendler idi, kerametleri vardır, içlerinde heman hiç onlara benzemedik…" (Hoca Sadeddin, Tâcü't-tevârih II, 608-609)

Bu menkıbevi bilgi üzerinde tartışılabilir. Ancak Yavuz'un zihninde Mısır seferinin olduğu şeklinde değerlendirmeye de bir beis yoktur. Mısır seferi sonrası kaleme alınmış olan çoğu çağdaş kaynaktaki bilgilerde Yavuz'un Mısır'a düzenlediği sefere dini-hukuki bir gerekçe bulma gayretleri elbettedki mevcuttur. Ancak Yavuz'un Safeviler meselesini tamamen çözmek amacıyla çıktığı 1515 seferinin Mısır üzerine çevrilmesinin gerekçeleri hem daha önce zaten var idi hem de sefer esnasında Elbistan havalisine geldiği esnada ortaya çıkan siyasi-askeri gelişmelerin büyük rolü olduğu gerçektir. Nitekim bu esnada Gansu Gavri yanında himaye ettiği Osmanlı şehzadesi Kasım olduğu halde yaklaşık 60 000 kişilik ordusuyla Haleb'e kadar gelmiş ve Şah İsmail ile sürekli haberleşme halinde olduğu hususundaki ciddi gelişmeler Mısır seferini zahiri sebeplerindendir.

Dönemin kaynaklarından Celalzâde Yavuz'un Mısır seferine çıkmayı daha Edirne'de planladığını ifade ederek Kansu Gavri'nin Şah İsmail ile haberleşmesi üzerine sinirlenen padişahın "hanedanımızın en kavi düşmanı Mısır'dır" diye hiddetlenerek padişahın esasında kimsenin toprağında gözü olmadığını, fakat Mukaddes yerlerin ve güzide Mısır havalisi halkının memluk zulmünden inlediğini bu fesadın kaldırılmasının ilahi bir gereklilik olduğunu dile getirerek sefere meşruiyyet kazandırma yolunda olduğu görülmektedir. Çağdaş araştırmacıların bir kısmı buradan hareketle Mısır üzerine seferin önceden planlandığı noktasından hareket etmektedirler. Oysa Padişahın yanında bulunan ve bu seferlerin en önemli tanığı olan İdris-i Bitlisî ise Yavuz

ÇERKESLERDE KADININ ÖNEMİ

-Çerkes Kadın Örnekleri İle-

Fatma Dilara NARCI

Yrd.Doç.Dr. Fahri ATASOY

ÖZET

Kadın, tarih boyunca birçok medeniyette ve birçok milliyette ağırlığını korumuş, annelik vasfına sahip olması nedeniyle her zaman kutsal bir varlık olarak görülmüştür. Tarih, fedakar kadın rolüne, kadının kendi zekasıyla gerçekleştirmiş olduğu ve kendisi için yapılan birçok zafere tanıklık etmiştir. Öyle ki kadın uğruna savaşlar yapılmış, kadın aşkı için şiirler yazılmış, şarkılar bestelenmiştir. Onu bu denli önemli kılan zerafeti, şefkati, zekası ve bitmek bilmeyen sevgisi olmuştur. Bu özellikleriyle her zaman baş tacı olan kadın, bütün kültürlerde kendisine ayrı bir yer edinmeyi başarmıştır.

Bu bağlamda, yapılan araştırmaların da göstermiş olduğu, Çerkes toplumunun kadına vermiş olduğu değer, bu çalışmanın temel konusu olmuştur. Çalışmanın amacı bu kültüre sahip olan insanların, diğer toplumlar tarafından tanınması ve Çerkeslerin kadınlarına vermiş oldukları değerin, geleneklerle birlikte nasıl sistematikleştirildiğinin belirtilmesi olmuştur.

Çalışma içerisinde, Çerkeslerin kim oldukları, nasıl bir tarihe sahip oldukları, Türkiye içerisinde oluşturmuş oldukları diasporanın nasıl meydana geldiği, belli başlı hatlarla anlatılmaktadır. Aynı şekilde kendi topraklarından ayrılarak, yaşamak durumunda oldukları toplumların içerisinde nasıl bir hayat sürdükleri, bu toplumlara ne gibi faydalar gösterdikleri, kadınlarına vermiş oldukları değer sebebiyle bulundukları toplumları ne yönde etkiledikleri de anlatılmaktadır. Yine çalışmanın asıl amacı olan, Çerkeslerde kadına verilen önem, detaylı bir şekilde işlenmektedir. Tarihlerinin ilk aşamalarından itibaren anaerkil bir yapıya sahip olan Çerkeslerin, sosyal yaşamda ve aile içerisinde kadına ne denli önem verdikleri çeşitli örneklerle aktarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler:Çerkesler, Çerkes kültürü, Kadın, Çerkeslerde Kadın, Kadının Değeri

ABSTRACT

Woman, throughout history had protected her influence in many civilisations and nations, and had seen as a holy being because of her possession of motherhood title. History had testified to self-sacrificing woman role and to many victories achieved by woman's own intelligence. In fact, wars made for woman, poems written and songs composed for woman's love. Her grace, compassion, intelligence and endless love made her that much important. Woman, who held in high esteem because of these traits, had successed to gain a seat in all cultures.

In this regard, as seen in studies, the value given to woman by circassians, have been the main topic of this study. The purpose of this study is systematisation of the value given to woman by circassians together with traditions and to introduce the people which have that culture. In this study, information about who are the Circassians, what kind of history do they have, how the diaspora created in Turkey found will be explained with the main lines. Likewise, how did they live after leaving their own lands, in the society they live with, how did

they bring benefit to that societies, how did they affect other societies in consequence of the

value they have given to woman will be explained too in this study. Once again, the value given

to woman which is the main topic of our study is explained detailedly in this study. How much

value given to woman in social and family life by circassians which had matriarchy from first

ages of history is explained with examples.

Keywords: Circassians, Circassian Culture, Woman, Woman in Circassians, Value of Woman

1.GİRİŞ

Geçmişten günümüze gelen bir inanış neticesinde kadın her çağda önemli bir yer edinmiştir. Fakat bunun yanı sıra en çok eziyet çeken ve hor görülen varlık da yine kadın olmuştur. Özellikle günümüzün bazı toplumlarında kadına ikinci sınıf insan muamelesi yapılmakta, hemen hemen her konuda pasifize edilmekte ve fikirlerine, haklarına saygı duyulmamaktadır. Onu ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumlu ve başka hiçbir işe yaramayan insanlar olarak nitelendirmektedirler.

Kadın için yapılan bu ayrım henüz anne karnındayken başlamakta ve kız erkek ayrımı daha bebeklikten itibaren insanların zihinlerine empoze edilmektedir. İlk ayrım mavi ve pembe renklerinin cinsiyetlere göre dağılmasıyla başlamaktadır. Erkek her zaman kurtarıcı, ön plana çıkan, kadın ise erkeğe muhtaç, onsuz hareket edemeyen ve onun bakımından sorumlu kişilikler olarak yetiştirilmektedirler.

Bu çalışma, günümüzde de kadının böylesine hor görülüyor olması sebebiyle, tarihleri boyunca kadına her daim daha farklı bir ayrıcalık tanımış olan

Çerkeslerin geleneklerinde kadını nasıl yaşattıkları konusunu diğer toplumlara tanıtmak amacıyla hazırlanmıştır. Çerkes toplumu, anaerkil bir yapıdan geliyor olmakla birlikte, kadını her daim baş tacı etmiş, hemen hemen her konunun çözümünde ona söz hakkı vermiştir ve bu durum şu süreçte de devam etmektedir.

Çalışmada Çerkes toplumunun kadına vermiş olduğu değeri aktarmak, gelenkeleri neticesinde nasıl bir yaşam tarzlarının olduğunu anlatmak ve Çerkes toplumunu bir nebze de olsa diğer toplumlara tanıtmak amaçlanmıştır. Tüm bunlardan önce Çerkeslerin tarihine ve yaşam tarzlarına bakılacaktır.

2.ÇERKESLER

'Çerkes' ismi, geniş anlamda Kuzeybatı Kafkas kökenli Adıge-Abaza-Ubıh gruplarını, dar anlamda ise sadece Adıge grubuna mensup 12 boyu kapsamaktadır. Osmanlı'dan günümüze kadar olan dönemde, göçler ve sürgünler sonucunda Kafkasya'dan gelen tüm göçmenler bir üst kimlik olarak 'Çerkes' adıyla tanımlanmıştır. Günümüzde Çerkeslerin Türk boyundan gelmiş olduğuna dair düşünceler bulunmaktadır. Fakat Çerkeslerin (Adıge boyları, Abhaz(Abaza) lar, Ubıhlar), tıpkı Çeçen-İnguş ve Dağıstanlılar (Lezgi,Avar, Lak, Tabasaran, Agul) gibi Beyaz Kafkas Irkından geldikleri düşüncesi daha fazla kabul edilmektedir.

''…M.Ö. IV. Yüzyıldan itibaren Kafkasya'yı gezip gören ve eserlerinde buradan bahseden Heredot, Hellenikus, F. Arrian, Strabon, Romalı Pliny gibi antik dönem seyyah ve tarihçileri ile Ruslar, Gürcüler, Tatarlar ve Araplar; Kuzey Kafkasya'nın otokhton (yerli) halkı için Kas, Kask, Kasog, Kasogi, Sirkas, Kerkes, Kerakes gibi isimler kullanmışlardır. Bu tanımlamalar, zamanla batı söylemi ile Cirkas, Cirkassi, Cirkasiyen ve nihayet Arapların kullandığı Şerakise, Çerakise gibi ifadelerden hareketle ''ÇERKES'' sözcüğüne dönüşmüş ve litaritüre geçmiştir…'' (Aslan ve diğerleri, 2005: 14-15) Fakat Çerkes kavramı, Kuzey Kafkasya bölgesinden göçen toplumlar için kullanılan genel bir kavramdır. Bunun dışında Çerkesler kendi aralarında birbirleri için Adıge, Abhaz ve Ubıh kavramlarını kullanmaktadırlar.

Tükiye topraklarına yerleştikleri andan itibaren kendilerinden saygı ve sevgiyle bahsettirmeyi başarmışlardır. Çerkes toplumu bu saygınlıklarını,

kendilerine bir yaşam felsefesi olarak edindikleri yazısız kanunlar sayesinde sağlamışlardır. Bu kanunlara Xabze(Khabze) denilmektedir.

0.1 XABZE(KHABZE)

Xabze(Khabze), Çerkes toplumunun geleneklerinden meydana gelen, hiçbir yazılı belgeye dayandırılmayan, tamamen toplumun kendi yaşam felsefesi olarak edindiği ve doğaçlama meydana gelmiş kurallar bütünüdür. Tamamen toplumun yaşam tarzından meydana gelmiş ve nesilden nesile uygulanarak aktarılmıştır.

Xabze, Çerkes toplumuna adaleti, hoşgörüyü, sevgiyi, iyiliği, güzelliği, saygıyı ve saygınlığı getirmiştir. Bu yaşam tarzı da onları her zaman güvenilir kılmış ve diğer toplumlar tarafından da bu şekilde kabul edilmesini sağlamıştır. Xabze'nin yaptırımı o denli kuvvetlidir ki, bu kuralların dışına çıkan herhangi birine karşı sergilenen tutum, ardından aynı durumun tekrarlanmasını engeller niteliktedir. Bu nedenledir ki Çerkesler, hapishanesi bulunmayan tek toplumdur. Çünkü suç oranı yok denecek kadar az bulunmaktadır.

Xabze'nin getirilerine uymayan herhangi birine verilecek olan ceza, sembolik mahkemeler kurularak, toplum tarafından en saygın kişiler olarak nitelendirilenlerin hakimliğinde kararlaştırılarak uygulamaya alınır. Çerkes toplumunun kendilerince çok büyük olarak nitelendirdikleri herhangi bir suç karşısında sergilemiş oldukları tavır, suçu işleyen kişiyi toplumdan dışlamak olmaktadır. Bu ceza da bir insana verilebilecek en keskin ceza olma niteliğini taşımaktadır. Bu sebeple, bunu göze alamayan toplum, herhangi bir suç işleme eğiliminde bulunmamaktadır. Bu cezalar neticesinde olası herhangi bir suç, önü kesilmiş bir şekilde hakimiyet altına alınmaktadır. Cezaların uygulanmasını yönlendirecek olan ve halk tarafından saygın olduğu ileri sürülen kişiler, Xabze'ye tam anlamıyla hakim olan ve toplum içerisinde herhangi yanlış bir harekette bulunmamış olan kişilerdir. Bu kişilerin kaç yaşında olduğu ya da cinsiyetinin ne olduğu önemli değildir. Toplum tarafından seçilen bu saygın kişilere 'Thamade' adı verilmektedir. Thamadeler, topluma örnek olan, onları iyiye, doğruya ve güzele yönlendiren saygın kişilerdir. Bu kişiler Xabze'nin temsilcileridir.

Xabze, bir ortamda oturma düzeninden yolda selamlaşmaya, sofra düzeninden danslara kadar insanlara sistematik bir düzen sunmuştur. Yolda yürüme düzeninde bile öyle ince detaylar bulunmaktadır ki, Xabze bu denli ince detayları içinde barındıran bir kurallar bütünü olduğunu bu şekilde de

ispatlamaktadır. Öyle ki yolda yürüme düzeninden insanların medeni halleri bile anlaşılabilmektedir. Eğer yürüyüş sırasında kadın erkeğin solunda gidiyorsa çiftin karı koca oldukları anlaşılır. İki erkek bir kadın ile birlikte yürüyorsa kadın, yaşı ne olursa olsun iki erkeğin ortasında olması gerekmektedir. Bunun sebebi, karşıdan gelen herhangi bir yabancıya, bu topluluk hakkında alması gereken mesajı iletmek istenmesidir. Yani yabancı, karşısına çıkan kişilerin medeni durumlarını ve konumlarını bu yürüyüş düzeninden anlamakta, bu durum neticesinde de nasıl davranması gerektiğini ayarlamaktadır.

Herhangi bir ortama yeni katılan birini, yaşı kaç olursa olsun ortamda oturan herkes ayağa kalkarak karşılamaktadır. Bu noktada özellikle kadının çok büyük bir yeri bulunmaktadır. Bir ortamda eğer kadın bulunuyorsa, ona son derece saygılı ve seviyeli davranılmaktadır. Eğer herhangi bir toplantıda söz hakkı bir kadındaysa ortamdaki tüm erkekler onu ayakta dinlemektedir. Aynı şekilde kadın da toplum içerisinde belli başlı kurallara tabi tutulmaktadır. Kısacası Xabze'ye uygun yaşayabilmek için insanların ilişikilerinde birbirlerine saygılı ve seviyeli davranmaları gerekmektedir. Bunlar mevcut olduğu sürece de toplum içerisinde herhangi bir sıkıntı meydana gelmeyecektir.

0.2 BÜYÜK ÇERKES SÜRGÜN VE SOYKIRIMI

Çerkesler, tarihleri boyunca bir çok sıkıntı ve zorlukla karşılaşmıştır. Yaşadıkları bölgenin jeopolitik konumu da bu sıkıntıların başlaıca nedenlerinden biridir. Çerkeslerin yerleşim yerleri Kafkas Dağları'nın kuzey tarafları ile Kerç Boğazı'ndan İngur Nehri'ne kadar uzanan Karadeniz sahili olarak tanımlanmaktadır.

Öncesinde yağmacı göçebe kavimlerin, daha sonrasında Cengiz, Timur, Kırım gibi düşmanların saldırılarına uğrayan Kafkasya, en sonunda en büyük düşman Rusya'nın saldırılarına hedef olmuştur. Yıllarca süren kanlı savaşların ardından 1864'te kesin olarak işgal altına alınmıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlayan göçler, 1864'te en şiddetli dönemini yaşamış ve sonrasında da devam etmiştir. Göçlerin temel sebebi, Rus emperyalist politikasıdır. 1853-1856 yılları arasında yaşanan Kırım Savaşı, Rusya açısından Çerkesya'nı n stratejik önemini ortaya koymuştur. (http://tr.wikipedia.org). Ruslar doğu Kafkasya'da toplu sürgüne gerek görmemiş, fakat jeostratejik nedenlerle,

Çerkeslerin tehdidinden uzak, güvenli bir doğu Karadeniz oluşturmak amacıyla Batı Kafkasya'yı boşaltmaya karar vermiş ve Çerkesleri (Adıgeleri, Wubıhları) ve Abhazları toplu olarak Osmanlı ülkesine sürmüştür.

1859 yılında başlayan anavatandan ayrılmalar, 21 Mayıs 1864'den sonra daha da şiddetlenerek, 1860 yılında 4 milyon olan Kafkasya nüfusu, 1897'de 1.666.000 sayısına inmiştir.

1864'teki büyük Çerkes sürgününden 65 yıl sonra, sürgüne tanıklık eden, Şapsığ boylarından 91 yaşındaki bir ihitiyar o günleri şöyle aktarmıştır:

'' Deniz kenarında yedi yıl boyunca atılmış insan kemikleri vardı. Kargalar erkek sakallarından ve kadın saçlarından yuvalarını kurarlardı. Deniz yedi yıl boyunca karpuz gibi insan kafataslarını atıyordu. Benim orada gördüklerimi düşmanımın bile görmesini istemem.'' (http://tr.wikipedia.org)

Göçten sonra Çerkesler, uzunca bir süre diğer kültürlerle iletişimin az olduğu bölgelerde, köylerde geleneklerini ve kimliklerini korumaya çalışmışlardır. Farklı toplumlarla bir arada yaşamak durumunda kalan Çerkesler, yaşadıkları kültür şoku ve vatanlarından ayrılmış olmalarının vermiş olduğu acıyla birlikte, bir süre adaptasyonda zorluklar yaşamışlardır. Osmanlı'ya yerleşen Çerkeslere bakacak olursak, iskan politikaları sebebiyle bir arada yaşama şansına sahip olamamışlardır. Bu durum da adapte olmaya çalıştıkları kültürle biraz daha kaynaşmalarına ve değişme sürecine girmelerine neden olmuştur.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de büyük bir sosyal ve ekonomik değişme meydana gelmiş ve köylerden şehirlere göçler çoğalmıştır. Bu durum da zaten zorla ayakta tutulmaya çalışılan kimlik, kendini zamanla değişime bırakmıştır. Kentleşmenin vermiş olduğu etkilerden dolayı yeni nesil dillerini unutmaya başlamış ve gelenkelerden de iyice kopmaya başlamıştır. Bu durumu kurtarmak amacıyla, kentler içerisinde dernekleşmeler meydana gelmiş ve kültür bir nebze de olsa bu derneklerde yaşatılmaya çalışılmıştır. Derneklerde dil eğitimleri, dans eğitimleri ve çeşitli sohbetlerle yetişen yeni nesile kimlikleri aşılanmaya çalışılmıştır. Bu faaliyetler günümüzde de devam etmektedir.

1.3. OSMANLIDA ÇERKESLER

Göçle birlikte Çerkeslerin çok büyük bir kısmı Osmanlı topraklarına yerleşmiştir. Kısa süre içerisinde devlet bünyesinde önemli makamlara getirilen Çerkesler, devlet adına önemli işlere imza atmışlardır. Özellikle Kurtuluş Savaşı sürecinde Mustafa Kemal Atatürk'e silah arkadaşlığı yapan çok sayıda Çerkes bulunmaktadır.

Dönemin edebiyat yazılarında da Çerkesler önemli bir yeri tutmaya devam etmiştir. Ayrıca Çerkes kökenli olan önemli edebiyatçılar da bu dönemde yetişmiştir. Ahmet Mithat Efendi ve Şemsi Paşazade Sezai eserlerinde Çerkeslere sıkça yer veren edebiyatçılardan bir kaçıdır.

Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan bir çok farklı etnik topluluğa çeşitli ayrıcalıklarda bulunmuştur. Çerkesler de bu ayrıcalıklardan yararlanan bir toplum olmuştur.

''…İkinci Anayasa ile birlikte Çerkeslere bazı haklar verildi. Bu hakların kullanılması sonucunda dernekler ve gazeteler ortaya çıktı…'' (Çorlu, 1993: 11)

1908 : Çerkes Yardımlaşma Derneği

1914 : Kafkasyalılar Yardımlaşma Derneği

1918 : Çerkes Kadınları Yardımlaşma Derneği

Kurulan bu dernekler içerisinde Çerkes Kadınları Yardımlaşma Derneği önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Osmanlı döneminde çok fazla sayıda önemli faaliyete imza atmıştır. Bir Çerkes ilkokulu kurarak, öğrencilerin bu okul içerisinde el becerisinden kültürel eğitimine kadar bir çok şeyi üstlenmiştir. Osmanlı Dönemi'nde ilk karma eğitimi veren okul, Çerkes ilkokulu olmuştur. Aynı şekilde yabancı dilde eğitim veren, el becerilerine de eğilen ve Latin alfabesini de ilk defa kullanan bir okul olma niteliğini taşımaktadır.

2. ÇERKESLERDE KADININ ÖNEMİ

2.1. SETENAY GUAŞE

Anaerkil bir yapıdan gelen Çerkesler için Setenay Guaşe, mitolojik destanların ana karakteridir. Çerkesler tarafından 'Bilge Kadın' olarak nitelendirilmektedir.

''...Kuzey Kafkasya Halk Destanlarının sembolü olmuştur Setenay Guaşe. Güzeldir, bilgedir, Nart kurultaylarında çözümlenemeyen toplumsal sorunlar O'nun dudakları arasından çıkan sihirli bir kaç söz ile hallolur...'' (KKKD Gençlik Kolları, 1972: 6).

Yarı insan, yarı tanrı olarak bilinir ve Nart Destanları'nda oldukça sık karşılaşılan Demirci Tlepş ile evlidir. Setenay Guaşe, her türlü sorunun çözümü, her türlü derdin devasıdır. '...Demirci Tlepş ile olan ilişkisi, Aphrodite ile ateş ve demirciler tanrısı topal ve çirkin Hephaistos arasındaki bağa benzer. Setenay'ın çok yönlü işlevlerine kıyasla Grek tanrıçalarının işlevleri tek yönlüdür. Setenay'ın farklı özellikleri Grek Mitolojisinde ayrı bir tanrıça ile simgelenmiştir...''(KKKD Gençlik Kolları, 1972: 6)

Setenay, toplumun sorunlarını çözümleyen, birliği ve beraberliği sağlayan, ticaretten tarıma kadar her konuda bilgisi bulunan binevi akıl hocası konumundadır. Çerkes toplumunun anaerkil bir yapıya sahip olduğunun kanıtıdır Setenay. Bilim adamları, Nart destanlarından yola çıkarak Çerkeslerin anaerkil bir yapıya sahip olduklarını dile getirmiştir. Öyle ki Setenay'ın oğlu Sosrıuko, 'Setenay oğlu Sosrıuko' diye anılmaktadır ve Nart mitolojisinde annesinin adıyla anılan tek Nart kahramanıdır. Çünkü bu durum Setenay'ın güçlü kişiliğinden kaynaklanmaktadır.

2.2. ÇERKESLERDE KADIN PROFİLİ

Hayatlarının her karesinde nezaket ve saygıyı temel almış olan Çerkes kadınları, küçüklüklerinden itibaren büyük bir özenle ve şefkatle yetiştirilirler. Yetiştirilişlerinde Xabze(Khabze) kuralları yatmaktadır. Hareketlerindeki incelik, zerafet ve naiflik tamamıyle Xabze'den kaynaklanmaktadır. Xabze'nin gerçek koruyucusu ve savunucusu olan kızlar; Çerkes medeniyetinin ve yaşantısının birer sembolü durumundadır. Ev işlerinde maharetli, eşine ve ailesine saygılı olmayı görev bilmiştir. Bütün bu işlerden ayrı olarak kadın, toplumda süregelen

gelenek ve alışkanlıklara göre çocuklarını yetiştirmekle de sorumludur. Bu sorumluluk göz önünde bulundurularak Çerkes kızı küçüklüğünden beri dikkatle yetiştirilir.

‘’…Kızlar ailenin en nazlı ferdidir. Peder çocuklarından yalnız kızlarına yumuşak davranır. Anne bütün şefkat ve dikkatini ona haşreder. Kardeşleri taparcasına sever. Aile efradından hiç biri bu aziz misafirin gönlünü kırmaz…’’ (Zihni, 2007: 47). Bu denli yoğun bir sevgiyle ve şefkatle yetiştirilen Çerkes kızı, ailesinin bu sevgisini boşa çıkartmaz ve onları mutlu etmek için elinden gelen her şeyi yapmaya gayret gösterir. Ailesinin gururunu, onurunu ayaklar altına alacak en ufak davranışlardan bile kaçınır ki zaten böyle bir davranışta bulunmak kendi doğasında yoktur. ‘’…Çerkeslerde kız; şerefini bilen kişilik sahibidir…’’ (Zihni, 2007: 46)

Çerkes kızlarının hürmetkar olmaları, hoşgörülü ve vefalı olmaları diğer toplumlar tarafından takdir edilen özelliklerdir. Bu sebepledir ki böyle yetişmiş bir genç kızı ailelerine gelin olarak almak onlar için büyük bir mutluluktur. Tarihte bunun çok somut örnekleriyle karşılaşabiliriz. Örneğin Osmanlı padişahlarından II.Abdulhamit’in bütün eşleri Çerkes kızlarından seçilmiştir. Sadece bu örnek bile Çerkes kadının her zaman tercih edilen kişi olduğunun en büyük göstergesidir. Bir Çerkes kızı bulunduğu bir toplulukta, bir ortamda kıvrak zekasının vermiş olduğu bir özgüvenle yapmış olduğu konuşmalarıyla orada bulunan herkesin ilgisini çekmeyi başarmıştır. Bu özellikleriyle çok büyük başarılar göstermiş, bulundukları milletlere faydalı işlerde bulunmuşlardır. Adeta bir Setenay Guaşe edasıyla pratik çözümlerde bulunmuş, yöneticilik ruhuyla bir çok zor işin üstesinden gelmiştir.

‘’…Özgüven ve ileriyi görebilme yeteneği bir Çerkes kadınının sahip olması gereken en önemli değerdir. Bunun en somut örneklerinden birisi de Türkiye’nin ilk merkez ilçe belediye başkanı olan Leyla Atakan’dır. 11 Şubat 1971 yılında bir trafik kazasında hayatını kaybeden Leyla Atakan’ın 2 Haziran 1968’de yapılan yerel seçimlerde İzmit Belediye Başkanı seçilmesi, Türkiye’de önemli bir olay olarak değerlendirilmiştir…’’ (Serbes, 2001: 48-49)

Çerkeslerde kadın oldukça önemli bir yere sahiptir. Daha önce de belirttiğimiz gibi eğer bir ortamda bir kadın bulunuyorsa tüm olaylar onun çevresinde meydana gelmekte ve ona en ufak bir kusur sergilememek adına özenle davranılmaktadır. Kadının sözü bir çok sözden daha büyük bir değer

taşımaktadır. ‘’Her yıl 7 Mayıs tarihi Çerkes toplumunda, 8 Mart tarihi ise dünya genelinde ‘’Kadınlar Günü’’ olarak kutlanıyor. Kadın bazı toplumlarda yok sayılırken, bazı toplumlarda el üstünde tutuluyor. Çerkes toplumu da tarih boyunca kadına her zaman hakettiği değeri vermiş, bu özelliği ile de içinde yaşadığı diğer toplumlara örnek olmuştur…’’ (Özven ve diğerleri, 2005: 41-42)

Tarihte bir çok savaş kadın için yapılmış, kadın için kardeş kardeşi öldürmüş, kadın için methiyeler dizilmiştir. Ona bu denli önem verilmesini sağlayan en büyük özelliği annelik vasfıdır. Zerafetiyle, naifliğiyle her zaman narin ve kırılgan bir yapıya sahip olmuştur kadın. Fakat içinde bulunduğumuz zaman dilimi içerisinde, modernizm ve kapitalizmin etkileriyle insanlar sanal bir atmosfere bürünmüş ve dolayısıyla uğruna şiirler yazılan kadın da bu durumdan nasibini almıştır. Artık daha hoyrat ve daha sanal bir varlık meydana gelmiştir. Bu durumun yanı sıra kadına karşı olan tutumlar da bazı toplumlar da olumsuz boyutlara ulaşmıştır. Artık kadın hor görülmekte, ikinci plana atılmakta ve çeşitli sebeplerle belki de hayatlarına son verilmektedir. İşte tam da bu noktada Çerkes toplumunun kadına vermiş olduğu değerin hala süregeliyor olması oldukça dikkat çekicidir. Çünkü geleneklerini devam ettirmek için mücadele veren Çerkes toplumu, en çok da kadına verdiği değer konusunda kendinden asla taviz vermemiştir.

‘’…Bir Çerkes kadını yanlarından geçerken, köylerimizde yaşı ne olursa olsun bütün erkekler ayağı kalkarlardı. Biz bunları hep böyle gördük…’’ (Özven ve diğerleri, 2005: 41-42). Kadın ve erkek selamlaşma şekilleri aynıdır. Fakat bir erkek elinde sigara ile bir bayana selam vermemelidir. Gurupta kadın varsa eğer selam kadına verilmekte, selamı erkek vermekte ve el uzatmayı kadın yapmaktadır. Erkeğin yolda rastladığı kadınları evine kadar götürmek zorundalığı vardır. Bu hareketlerin hepsi kadını yüceltmek, kadını aşağılayacak herhangi bir davranışın gerçekleşmemesi için yapılan hareketlerdir. Aktarılmış olan tüm bu kurallar bütünü eski dönem yaşantılarına veya köy yaşantılarına verilebilecek örneklerdendir. Çünkü şehir hayatı, bu gibi uygulamaların gerçekleştirilebileceği bir hayat tarzı değildir. Yalnız bu durum, şehir hayatında Çerkeslerin geleneklerini devam ettirmedikleri anlamına gelmemektedir. Şehir hayatında da geleneklerin çoğu devam ettiği gibi, kadına olan saygı her koşulda mevcuttur.

Kadına verilen önem ve gösterilen saygı, bu toplumun danslarına kadar yansımaktadır. Dans sırasında genç delikanlı hiçbir surette dans ettiği genç

kıza sırtını dönmemekte ve onunla hiçbir şekilde konuşmamaktadır. Aynı şekilde genç kız da bu kurallara uymak durumundadır. Genç kız bir kuğu gibi süzülürken, genç delikanlı bir kartal gibi şahlanarak yanındaki genç kızı koruyormuş edasıyla dans etmektedir. Dans esnasında delikanlı gözlerini genç kızdan hiçbir şekilde ayrımaz, genç kız da tam aksine karşısındaki delikanlıya bakmamaktadır. Dansın sonunda delikanlı genç kızı yerine bırakarak selamlamakta ve asla sırtını genç kıza dönmeyerek geriye doğru adımlarla yerine geçmektedir. İşte bu düzenden de anlaşılacağı üzere, kadınlara olan saygı ve verilen önem en ufak detaylarda bile hesaplanmış ve karşılıklı yapılacak herhangi bir saygısızlığa olanak sağlanmamıştır.

Bu tarz eğlenceli ortamlara bir genç kız rahatlıkla girip çıkabilmektedir. Bu durum da Çerkes kızının özgür bir ortamda yetiştiğinin ve kendine özgüvenli yetiştirildiğinin kanıtıdır. '…Kadının bekarlık evresinde babasının veya ağabeylerinin korumasına ihtiyacı yoktur.Hatta bu konuda 18.yüzyılın Avrupalı gezginlerden Boderstedt şöyle demiştir: ''Özgür yaşayan Çerkes kızları altın üzengili atlara binerler.''…' (Serbes, 2011: 47). Çerkes kızı, evleninceye kadar serbest bir ortamda yetişmekte ve her türlü arkadaşıyla rahatça görüşebilme özgürlüğüne sahiptir. Arkadaşlarını rahatlıkla evinde ağırlayabilir ve bu süreçte evin hiçbir büyüğü onları rahatsız etmemektedir. Çünkü bu durum Çerkeslerde ayıp sayılabilecek bir durumdur. Çerkeslerin büyüklerine karşı sergilemiş oldukları saygı göz önünde bulundurularak, kendilerini daha rahat hissetmeleri adına gençlerin toplantılarında hiçbir büyük yanlarında bulunmamaktadır. Aynı şekilde genç kızlarının veya oğullarının katılacağını bildiği düğünlerde babalar bulunmamaktadır. Ya da eğelenceler büyüklerin olmadığı ortamlarda gerçekleştirilmektedir. Çünkü bir genç kızın veya delikanlının babalarının bulunduğu ortamlarda dans etmeleri hoş karşılanmamaktadır. Bu durum da Çerkes toplumunda saygıya verilen önemin bir göstergesidir.

Evlilik sonrası Çerkes kadınına baktığımız zaman, hareketleri biraz daha kısıtlamaya uğramış fakat özgür denilebilecek derecede yaşam tarzı olan bir kadınla karşılaşmaktayız. Her toplumda olduğu gibi evlilik sorası bireyler birbirlerinden ve ailelerinden sorumlu oldukları için eski özgürlüklerine belli başlı kısıtlamalar gelmektedir. ''…Ömrünün bahar günlerini topluluk içinde serbestçe yaşayarak geçirmiş, zevk duymuş olması dolayısıyla evlendikten sonra aile saadeti yaşamayı tabii görür ve bununla yetinir. Fakat bu suretle kadınlık

vazifelerine katıldığından hürriyet ve istiklalilinin yok edildiği manası çıkarılmaz. Çünkü tabiatın kadına yüklediği görevleri yerine getirmesi tabii olduğu gibi kadınlık durumunun izin verdiği oranda yine serbesttir..'' (Zihni, 2007: 15).

Evlilikle birlikte sorumluluk altına giren Çerkes kadını, farklı bir aileyle birlikte yaşayacak olmanın bilincindedir. Bu noktada da Çerkeslerde gelinlik dediğimiz kavram ortaya çıkmaktadır. Gelin gitmiş olduğu ailede bazı sorumlukların altına gireceğinin bilincinde olan Çerkes kadını, gelin gitmiş olduğu ailede de saygınlığını devam ettirmektedir. Eziyet derecesinde gösterilebilecek herhangi bir gelenek durumu söz konusu değildir. Aksine karışıklı saygı çerçevesi içinde bir hayat tarzı yaşanmaktadır. Hatta öyle ki Çerkes kadını, gelin gittiği ailede kendi soyadıyla anılmaktadır. ''…Gelin yeni evinde sevgi ve nezaketle karşılanır. Çünkü o büyük bir fedakarlık göstermiş, sevgisi uğrunda ailesini terketmiştir. Kocası taraftarları da gelinlerine öz kızlarıymış gibi bakar, her iki taraf birbirlerini incitmemek için azami gayret sarfederler..'' (Aydemir, 1965: 2).

Gelin gittiği ailedeki büyüklerle gelinin konuşmaması gibi bir durum söz konusudur. Bu da Çerkes geleneklerinde yaptırımı hala devam eden bir uygulamadır. Gelin, gelin gittiği aileden kayınbaba, kayınbirader, amca ve ailenin belli başlı büyükleriyle bir süreliğine konuşmamaktadır. Konuşmasını istedikleri zaman, gelinlerine aldıkları bir hediyeyle bu sürece son vermektedirler. ''...Çerkes adetlerinden olan gelinin kayınbabasıyla konuşamaması; Çerkes olmayan toplumlar tarafından ilkellik, kadınların hor görülmesi, ezilmesi yahut kadın erkek eşitsizliği olarak yorumlanmaktadır. Çerkeslerde ise kurallı toplumun üyesi olmanın sorumluluğuyla uygulanan bu ve diğer adetler saygının gereği olarak görülür. Kadın erkek eşitsizliği durumu söz konusu olmadığı gibi söylenenlerin aksine kadın her zaman değerli olmuş, saygı gösterdiği için saygı görmüştür…'' (Şengül ve diğerleri, 2013: 10)

Çerkeslerde annelik konusuna gelecek olursak, çocuklarıyla mesafeli olmayı tercih etmiş bir babaya karşın annenin, çocuklarıyla daha samimi, onlarla arasında farklı bir iletişim kurmuş olduğunu söyleyebiliriz. ''…Tabiatın babadan ziyade ana ile evlat arasında ilişki doğurduğunu takdir eden anneler evladına karşı baba gibi sıkı bir resmi vaziyet olmayarak kucağını onlar için sevgi ve hasret ocağı yapar, babadan görmedikleri iltifata ve aşırı sevgiye boğarlar. Bundan ötürü Çerkesler'de anneye sevgi ve saygı her milletten fa-

zladır…" (Zihni, 2007: 25)

Ev içerisindeki tüm görevlerden sorumlu olan Çerkes kadını, aile içinde konuşulacak ve sonuca bağlanması gereken konularda söz sahibidir. Her ne kadar evin reisi baba olsa da kadının sözü alınmadan, onun rızası olmadan hiç bir şey gerçekleştirilemez. Kadın, evdeki işlerin yürütülmesinde, çıkan herhangi bir anlaşmazlığın sonuca bağlanmasında, aile içerisindeki ilişkilerin şekillenmesinde söz sahibidir. Çocukları bunun bilincinde olarak ona göstermeleri gereken saygıyı gösterirler. Onu baş tacı eder ve sözünden çıkmamaya özen gösterirler.

Çocuklarının yetiştirilmesinde en büyük rolü anneler üstlendiği için, özellikle kızlarının yetiştirilişinde büyük özen göstermektedirler. Onları Xabze'ye uygun olarak ve saygınlığını korumaya devam edecek nitelikte bireyler olarak yetiştirmektedir. Bu sebeple de kadın her zaman özgüveni yerinde, toplum içerisinde saygınlığını devam ettirebilen sağlıklı bir birey konumuna yükselmektedir.

2.3. ÇERKES KADINLARI TEAVÜN CEMİYETİ

1918 yılında İstanbul'da Hunc Hayriye Melek, Berzeg Makbule, Zalıko Emine Reşid, Pooh Seza ve Ulagay Faika hanımlar tarafından kurulmuştur. Başkanlığına Hayriye Melek Hanım'ın getirildiği Cemiyet'in merkezi Beşiktaş Akaretlerde bulunuyordu.

Cemiyet, mütareke yıllarının özel koşulları nedeniyle zor durumda bulunan ve müdürlüğünü Mustafa Butbay'ın yaptığı Anas Terakki Mektebi'ni devraldı ve adını bir süre sonra *"Çerkes Numune Mektebi"* (Çerkes Kız Mektebi) olarak değiştirdi. Günümüzün ilköğretim okullarına denk olan *"Mektep"* 6 sınıflı özel bir okuldu. Okulun en önemli özelliği Osmanlı İmparatorluğunda ilk defa, Müslüman bir tebaaya

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

JEOPOLİTİKAYI ORTADOĞU'DA SINIR SORUNU ÜZERİNDEN YENİDEN DÜŞÜNMEK: IRAK VE SURİYE ÖRNEKLERİ

Zafer AKBAŞ[1], Ahmet Hüsrev ÇELİK[2], Şahin ÇAYLI[3]

ÖZET

Ortadoğu'da savaşlar ve çatışmalar; yüz binleri aşan can kayıpları, milyonları aşan göçler, değişen sınırlar, değişen-değişemeyen rejimler, yeni aktörler, yenilenen aktörler, bölgesel terörün yanı sıra artık Avrupa başkentlerini de hedef alır hale gelen terör, uzak coğrafyalardan harekete geçerek bölgeye hareket eden ve bölgede karşı karşıya gelen bölge dışı aktörlerin askeri unsurları, ekonomik ambargolara kadar uzanan askeri ve politik gerginlikler ile birlikte gün geçtikçe yoğunluğunu ve yaygınlığını artırarak devam etmektedir.

Savaşlar ve çatışmalar sürecinin arka planında küresel sistemin bölge üzerinde yeniden yapılandırma sürecinin işlediği gözlemlenmektedir. Rusya ve ABD gibi büyük aktörlerin bölgesel yeniden rekabeti, jeopolitik ve jeostratejik hesaplar üzerinden yeniden g*ündemin üst sıralarına taşınmaya başlamıştır. Dünya sisteminin dinamiklerindeki bu hızlı değişim ve dönüşüm j*eopolitikanın önemini tekrar art*ırmıştır.*

Enerji kaynakları üzerindeki çatışmalar, etnik ve dini temelli çatışmalar, sınır sorunları, bölgesel rekabet gibi unsurlar günümüz uluslararası sisteminin görünür meseleleri haline dönüşmüş olup, temelde jeopolitik *çıkar çatışmalarının birer* yansımaları olarak ifade edilebilir. Bütün bu sorunların yeniden güçlü bir şekilde ortaya çıkışı, Soğuk Savaş sonrası öneminin görece azaldığı dillendirilen jeopolitik boyutun da yeniden önemli bir çıkar meselesi olarak ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

Çalışmada uluslararası sitemin genel görünümündeki sorunlardan biri olarak sınır sorunu *üzerine odaklanılmıştır. Uluslararası sistemde yaşanan jeopolitik dönüşümün önemli bir izdüşümü sınır sorunlarıdır. Ortadoğu'da 20.*

1 Doç. Dr., Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, zaferakbas@duzce.edu.tr
2 Ahmet Hüsrev ÇELİK Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, ahmetcelik@duzce.edu.tr
3 Ar. Gör., Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, sahincayli@duzce.edu.tr

yüzyılın başında büyük aktörler tarafından suni bir şekilde çizilen sınırlar, bir yüzyıl sonra yeniden çizilmek istenmektedir. Temeli Sykes Picot Antlaşması ile atılan bu günkü Ortadoğu ülkelerinin sınırları yerel, bölgesel ve küresel aktörler tarafından yeniden çizilmeye çalışılmaktadır. Bu durum, Soğuk Savaş Sonrası görece önemini yetirdiği ifade edilen jeopolitikanın yeniden ve daha güçlü bir şekilde önemini ortaya koymaktadır. Anılan bu iddianın gerçekliğinin sınanması için de Irak ve Suriye örnekleri üzerinden sınır çatışması incelenmiştir. Suriye özelinde Çin, Rus ve İran ittifakına karşı ABD öncülüğündeki Batı ittifakı ve DEAŞ, PYD gibi yerel aktörlerin çatışmasının bu iddiayı doğruladığı savunulmaktadır. Benzer şekilde Irak özelinde de, yine DEAŞ, Bölgesel Kürt Yönetimi gibi yerel güçlerle, İran, Rusya gibi aktörlerin Batılı aktörlerle olan ilişkileri, çatışma ve işbirliği eksenli olarak işlemektedir. Çalışmada jeopolitik hesapların yeniden *önemli* hale geldiği; bölgede çıkarları bulunan aktörlerin tutumlarından hareketle, kontrol alanları oluşturmak suretiyle hesaplar yaptıkları; bu nedenle bölgesel etnik, mezhepsel, ekonomik, askeri ve politik sonuçları, sınırları yeniden düzenleyerek, jeopolitik *çıkar hesapları*nı gerçekleştirmeye çalıştıkları değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitika, Ortadoğu, Irak, Suriye, Sınır Sorunu

RETHINKING GEOPOLITICS THROUGH THE BORDER PROBLEM IN THE MIDDLE-EAST: IRAQ AND SYRIA EXAMPLES

ABSTRACT

Wars and conflicts in the Middle-East continue to exist by increasing their prevalence and intensity with; loss of life exceeding thousands of people, mass migration in millions, changing borders, regimes that change or cannot change, new actors, renovated actors, terrorism not affecting European capitals in addition to regional terrorism, military elements of external actors who come from remote locations and face each other in the region, as well as military and political conflicts that develop as far as economic embargos.

It may be observed that the restructuring process by the global system is in action in the background of wars and conflicts. Repeated competition of super powers such as Russia and the U.S., started to move towards the higher ranks in the agenda over geopolitical and geostrategic calculations. This rapid

change and transformation in the dynamics of the global system increased the significance of geopolitics again.

While factors such as conflicts over energy resources, ethnic and religious conflicts, border conflicts and regional competition have become visible issues of today's international system, they may be expressed as reflections of conflicts of geopolitical interests. The strong re-emergence of all these issues has paved the way to the revival of the geopolitical dimension as an important issue of interests, while it was considered to have relatively declined in importance after the Cold War.

This study focused on border conflicts as a type of the issues within the general overview of the international system. Border conflicts are important projections of the geopolitical transformation experienced in the international system. The borders in the Middle-East drawn artificially by super powers in the beginning of the 20th century are now demanded to be re-drawn after a century. The borders of today's Middle-Eastern countries whose fundamentals were set by the Sykes-Picot agreement are now attempted to be re-drawn by local, regional and global actors. This situation, again and more strongly, reveals the significance of geopolitics, which was previously considered to have declined in importance after the Cold War. In order to test the reality to this claim mentioned above, border conflicts were analyzed using Iraq and Syria examples. It is argued that, in the particular example of Syria, the conflicts among the alliance of China, Russia and Iran, the alliance of the West led by the U.S., and local actors like ISIS and PYD confirm this claim. Likewise, in the particular example of Iraq, the relationships among local powers such as ISIS and the Regional Kurdish Government, actors like Iran and Russia, and Western actors were analyzed in terms of conflicts and cooperation. In this study, it was construed that, geopolitical approaches have become significant again; based on the attitudes of the actors who have interests in the region, they establish strategies to construct control areas; therefore, they aim to realize their geopolitical interest goals by re-organizing ethnic, sectarian, economic, military and political outcomes, as well as borders.

Giriş

Jeopolitika; uluslararası ilişkilerin belirleyiciliğinde zaman ve mekanın

etkinliğini ön plana çıkaran yaklaşımlarıyla, pratik hadiselerin teorik izahı noktasında önemli bir referans zemini olmaktadır. Bu kavram, uluslararası pek çok hadiseyi pratik nedenleriyle üst yapısında barındırmakta, üzerine inşaya izin veren mahiyetiyle de önemli bir altyapı oluşturmaktadır.

Literatürün yazımlarında sıkça "sistem" olarak ifade edilen, uluslararası ilişkilerin teorik altyapısını genişleten ve pratiğini belirleyen "yapıların" ortaya çıkmasına sebep olan hadiseler küresel ölçekte meydana gelmektedir. Devletlerin ekserisinin müdahil olduğu hadiseleri "küresel ölçek" olarak nitelendirmek mümkündür. Bu ölçekteki hadiselerin neticeleri de sürece dâhil olan veya olmayan bütün devletlerin yer aldığı yapıdan başlamak üzere, devletlerin iç işlerine, rejimlerine kadar uzanabilmektedir.

Jeopolitika, Soğuk Savaşın hemen öncesi dönem ve özellikle Soğuk Savaş döneminde küresel sistemin hem pratiğini şekillendirmede hem de izah etmede ana yaklaşımlar arasında yer almıştır. Soğuk Savaşın sona erdirdiği küresel yapının jeopolitik kaygılarla şekillenmiş bir yapı olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda bir dönemin sonu jeopolitikaya da ara verdirmiştir denilebilir. Verilen bu ara, Arap Baharı ile başlayan sürecin, içinde sınır sorununa bağlı unsurları da kapsayan bölgesel ve küresel ölçekte bir soruna dönüşümüne kadar devam etmiştir. Suriye ve Irak eksenli sınır sorunları, bölgede kaotik bir ortam oluşturmuş; jeopolitik kaygılar kadar amaçları da tevarüs ettirmiş ABD, İran ve Rusya gibi aktörleri harekete geçirmiştir.

Özellikle Rusya'nın Kafkasya ve Karadeniz havzasında yakın dönemde birbirini takip eden politikaları dikkat çekicidir. Rusya'nın 2008 yılında Gürcistan'a müdahalesi ardından 2014 yılında Kırım üzerinden Ukrayna ile yaşadığı krizin Jeopolitik kodları bulunmaktadır. Rusya'nın Akdeniz kıyısında yer alan Suriye'deki politikaları ve konumu da bu bağlamda jeopolitik bir eksen oluşturma, iki kutuplu dünya şartlarına zorlama mahiyeti taşımaktadır.

Kuramsal Çerçeve: Jeopolitika

Jeopolitika, 19. y*üzyıl* sonlarından itibaren gelişmeye başlamış ve 20. y*üzyılın* ilk yarısında özel bir bilim alanı haline gelmiştir. Bu süreçte Jeopolitika, akademik bir alandan ziyade dönemin devlet politikalarını planlama ve

politikacılara pratik önerilerde bulunma ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve büyük ölçüde uygulamalı bir bilim alanı olarak gelişim göstermiştir. Jeopolitika, yalnızca 20. y*üzyıl* başlarından itibaren Avrupa'da bilimin gelişmesi ve yeni politik gerçekliklerin anlaşılması ihtiyacını karşılamak üzere daha fazla gelişerek zamanla akademik bir alan haline gelmiştir.[4] Jeopolitikanın bir yaklaşım olarak doğuşu ve gelişimi, aralarında bir kısmının aktif olarak sahada olduğu, pratikte uygulama veya uygulatma makamında bulunan *İsveçli siyasi coğrafyacı Rudolf Kjellen, Alman* Friedrich Ratzel, İngiliz Sir Halford Mackinder, Fransız Vidal de la Blanehe, ABD'den Alfred Thayer Mahan ve Nicholas J. Spykman gibi düşünürlerce olmuştur.[5]

Jeopolitika, bir ülkenin veya bir bölgenin sahip olduğu yeryüzü şekillerinin, tabii zenginliklerinin ve üzerinde yaşayan insanların kültür değerlerinin diğer *ülke veya bölgelerle olan ilişkilerinde oynadığı rolün etkisini, bir ülkenin dış siyasetine vereceği istikameti tespit etmek ve ortaya çıkarmak üzere belirli bir zaman dilimi için yapılan bir değe*rlendirmedir. Bu değerlendirme sonucunda *söz konusu ülke veya bölgey*e verilen anlamın genel adıdır.[6]

Jeopolitika, coğrafya eksenli devletlerarası ilişkiler ile bu ilişkilerin bir bütün olarak yine coğrafyaya yani siyasi harita üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Jeopolitika her devletin, kendi varlığının fiziksel şartlarından kaynaklanan kendine özgü ihtiyaçlarının olduğunu kabul etmektedir. Bu ihtiyaçlar arasında bir devletin halkı için bir yaşam alanını ifade eden Lebensraum gibi

4 HASANOV, Ali, Jeopolitik, Babıali Kültür Yayıncılığı, Ekim 2012, İstanbul, s.15
5 İLHAN, Suat, Jeopolitik Kavramı ve Unsurları, Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel, Kış 2002, Cilt 8, Sayı 4, s. 318-322
6 TEZKAN, Yılmaz, Jeopolitikten Milli Güvenliğe, Ülke Kitapları, Mart 2005, İstanbul, s.19

sınırları oldukça geniş olabilecek bir kabulde yer almaktadır. Hayat alanı ile birlikte fiziksel ve insani kaynaklar da bir devletin başarısı için önemli addedilmektedir. Özellikle küresel veya bölgesel güç olma hevesi bulunan ülkeler için bir yaşam alanının güvence altına alınması, savaş dâhil olmak üzere, bir dizi yöntem kullanılarak ülkenin genişletilmesine neden olmaktadır.[7]

Rudolf Kjellen Jeopolitiği yorumlarken, coğrafi oluşum veya mekân içerisinde devletin bilimsel olarak tetkik edilmesi ifadesini kullanmaktadır. Bu bağlamda Jeopolitika, devletin varlığının doğa kanunları ve insanların davranışları açısından araştırılması ve değerlendirilmesidir. Haushofer'a göre ise Jeopolitika, coğrafi bölgenin ve tarihsel gelişmelerin etkisi altında değişen politikanın devletin üzerinde yaşadığı toprak parçası ile ilişkisinin incelenmesidir. Yine Haushofer'a göre Jeopolitika, yeryüzündeki ilişkilerin siyasi gelişmelerle olan bağlantısının araştırılmasının bilimi olarak tanımlanmaktadır.[8]

İlk Jeopolitik teorilerden olan Kara Hâkimiyet teorisini ortaya atan Halford J. Mackinder, Jeopolitika bilimi ile ilgili esas görüşlerini İngiliz Kraliyet Coğrafya Cemiyetine sunduğu Tarihin Coğrafya Mihveri adlı tebliğde açıklamıştır. Bu sunum bazı araştırmacılar tarafından Jeopolitika'nın temel çalışması olarak kabul edilmektedirler. Bu sunumda Mackinder, siyasi coğrafya çalışmalarından esaslar çıkararak jeopolitiğin gelecekteki bilimsel gelişimi için bir çerçeve ortaya koymuştur.[9]

7 ÇAKMAK, Cenap, ÖZTÜRK, Ahmet, Editör Hasret ÇOMAK, Dünya Jeopolitiğinde Türkiye, Jeopolitik, Soğuk Savaş Sonrası Avrasya Ve Uluslararası İlişkiler Teorileri, Hiperlink Yayınları, Temmuz 2011, İstanbul, s.215

8 ARI, Tayyar, Uluslararası İlişkiler Teorileri, MKM Yayıncılık, Nisan 2013, Bursa, s.183

9 İŞCAN, İsmail Hakkı, "Uluslararası İlişkilerde Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", Uluslararası İlişkiler, Cilt 1, Sayı 2 (Yaz 2004), s. 47-79

Jeopolitik yaklaşım içerisinde yer alan, hatta jeopolitiği oluşturan önemli parçalardan birisi olan, Mackinder'in "Kalpgah" (Heartland-Stratejik Merkez Bölgesi) doktrini dikkat çekicidir. Mackinder'in Jeopolitik stratejisinde, Kalpgah olarak tanımlanan; Doğu Avrupa ile Sibirya üzerinden Rusya ve Orta Asya'yı kucaklayan kıta aşırı devasa Avrasya toprak kitlesinin denetim altına alınması söz konusudur. Kalpgah, Asya ve Afrika'nın geri kalanıyla birlikte, Dünya Adası'nı oluşturmaktadır. Kalpgah'ın kendisi denize erişemezliği ile tanımlanmaktadır. Mackinder'e göre, deniz kuvvetlerinin hâkimiyeti yerini kara kuvvetlerinin belirleyiciliğine bırakacak bu durum yeni bir Avrasya çağına neden olacaktır. Kara ulaşımının ve iletişimin gelişmesi, kara kuvvetlerinin nihayet deniz kuvvetlerine rakip çıkarması anlamına gelmiştir. Bu yeni Avrasya Çağı'nda Kalpgah'a hakim olan, eğer aynı zamanda modern bir donanmaya sahip olursa, denizcilik dünyasını; yani Britanya ve ABD imparatorlukları tarafından kontrol edilen dünyayı da arkadan çevreleyebilecektir.[10]

Alanın en önemli isimlerinden bir diğeri olan Amiral Alfred T. Mahan ise, "Tarihin Akışı Üzerinde Deniz Gücünün Etkisi" adlı 1890 yılında basılan eserinde; dünya hakimiyeti kurmada bütün tarih boyunca en etkin rolü deniz gücünün oynadığını ileri sürmüştür. Ülkede refah ve emniyeti mümkün olan en yüksek seviyeye çıkarmak ve dünya gücü olmanın yolunun deniz hâkimiyetinden ve deniz ulaşım yollarını kontrol etmekten geçtiğini vurgulamıştır. 17. yüzyıl ortasından yüzyılın sonuna kadar, İngiliz deniz gücünün doğuşu ve

10 SANDIKLI, Atilla, Jeopolitik ve Türkiye Riskler ve Fırsatlar, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor No:27, İstanbul, 2011, s.3, www.bilgesam.org

gelişimini anlattığı eserinde denizde güç kazanmak isteyen bir milletin sahip olması gereken altı özellik üzerinde durmuştur. Bunlar; coğrafi konum, fiziki olgunluk, arazi genişliği, nüfus, halkın ve yönetimin karakteridir. Mahan'ın temel tezi ise; deniz gücü ile kara gücü arasındaki mücadele, bir ülkenin denizden kuşatılmasının ona karşı yenilmez bir kara ordusu çıkarmaktan daima etkili olduğu üzerine kurulmuştur.[11]

Jeopolitiğin disiplin içerisindeki diğer yaklaşımlar gibi tarihsel ve kavramsal bir değişim seyri, devlet olgusuna ilişkin bir bakışı olduğu gibi bunların yanı sıra dünya siyasetinin coğrafya eksenli olarak kurgulanması biçimlerini merkeze alan bir yaklaşım olma hususiyeti bulunmaktadır. Jeopolitiğin ilgi alanına giren ve kapsamını oluşturan bu hususlar, bizatihi jeopolitiği niteleyen üç farklı yaklaşımı gündeme getirmektedir. Bunlardan birincisi zaman-coğrafya ilişkisinden hareketle, birbiri ile paralel olarak geliştirilen, organik devlet teorisinden beslenen klasik jeopolitiktir. İkincisi ise Soğuk Savaş döneminde ulusal güvenlik ve ulusal çıkar kavramlarının şekillendirdiği neo-klasik jeopolitik yaklaşım ile kesişen ideolojik jeopolitiktir. Üçüncü olarak dünya siyasetini sebep-sonuç bakımından etkileyen, bu bağlamda vazgeçilmez, değişmez bir olgu olarak konumlanan coğrafyanın, uluslararası ilişkiler disiplini içerisindeki statüsünü tenkit eden eleştirel jeopolitik yaklaşımıdır.[12]

Sınır Sorunu ve Jeopolitik İlişkisi

Uluslararası ilişkilerde sınır olgusu coğrafya ile doğrudan ilişkili bir hu-

11 GÜNDOĞDU, Abdullah, www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/105.pdf, *s.*153 *(24.04.2014)*
12 KARDAŞ, Şaban, BALCI, Ali, Uluslararası İlişkilere Giriş, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s.340

sustur. Coğrafya temelli sınır olgusu aynı zamanda, devletlerin politikalarının iç politika-dış politika olarak tasnif yapılmasına da imkân sağlamaktadır. Sınır olgusu ile diğer devletlerden alan ve politikalarını ayıran devletler, diğer devletlerin ve aktörlerin de muhataplığına sahip olmaktadır. Bir muhataplık ekseni oluşturan coğrafya, sınır ve coğrafi sınırlar içerisinde yer alan unsurlar, devletlerin birbirlerine karşı politika üretim araçlarının odağında yer almaktadır.

Coğrafya, sınır ve coğrafyanın sahip olduğu ekonomik, politik değere sahip yeraltı–yerüstü varlıklarının kesişimi, jeopolitika kavram ve olgusunu var kılan önemli unsurlardır. Bu hususlar aynı zamanda jeopolitiği sınır sorunu ekseninde de irdelenir kılmaktadır. Zira başta coğrafyanın bizatihi kendisi, devletlerin sınırları içerisinde sahip olduklarını korumaları hayati bir husus iken, devletlerin diğer devletlerin sahip olduklarını elde etmeye çalışmaları, arzu etmeleri de jeopolitik perspektif tarafından bir başka hayati husus olarak kabul edilmiştir. Nitekim Ratzel'in devletleri canlı bir organizma olarak tanımlaması, canlı bir organizma olarak ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olduğunu vurgulaması, bunun da genişleme ile mümkün olacağını ifade etmesi[13] mahiyet itibariyle bir devletin diğer devletin sınırlarının ihlalini öngören jeopolitik bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın Nazi Almanya'sında "hayat sahası" olgusuna ilham olması[14] aynı şekilde Karl Haushofer'in coğrafya, hakimiyet eksenli jeopolitik çalışmalarının pratik uygulama zemini bulması[15] jeopolitik sınır ilişkisinin reel

13 DEMİRAY, Muhittin, İŞÇAN İsmail Hakkı, "Uluslararası Sistemde Güvenlik Kuramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Planı" Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı 21, Ağustos 2008, s.148

14 YILMAZ, Sait, Jeopolitik ve strateji, İstanbul Aydın Üniversitesi Ulusal Güvenlik ve strateji Uygulama ve Araştırma Merkezi, http://usam.aydin.edu.tr/JEOPOLITIKVESTRATEJI(3a4a).pdf (Erişim tarihi 24.04.2016)

15 O'HARA, Sarah L., "Great Game or Grubby Game? The Struggle for Control of Caspian" The Geopolitics of Resource Wars: Resource Dependence, Governance and

sonuçlarının boyutunu ve potansiyelini göstermektedir.

Gerek Mackinder'in Kara Hakimiyeti'ni, gerek Mahan'ın Deniz Hakimiyeti'ni ve gerekse Spykman'ın kenar kuşak hakimiyetini ön plana çıkaran "hakimiyet teorileri" de sınır olgusu ile birebir ilişkili yaklaşımlardır. Jeopolitik yaklaşımlar salt neden sonuç ilişkisini izah eden teori olmakla sınırlı kalmamışlar aynı zamanda, zaman zaman pratik uygulama imkânı bulan bir politik kılavuz haline de dönüşmüşlerdir. Karl Haushofer'in Nazi Almanya'sına ilham olan ve diğer ülkelerin sınır ihlali ile işgaline dönüşen yaklaşımları önemli bir örnektir. Bu bağlamda önemli bir diğer örnekte Alfred T. Mahan'dır. Aynı zamanda amiral olan Mahan'ın denizler üzerinden ileri sürdüğü yaklaşımlarda başta ABD olmak üzere İngiltere, Rusya, Japonya gibi ülkelerce dikkate alınacak ölçüde ilgi çekici bulunmuştur.[16] Coğrafya eksenli sorunların diğer sorunların da temelinde yer aldığını belirten Brzezinski'nin coğrafyanın bu belirleyiciliğin hala devam ettiğini vurgulaması Jeopolitiğin günümüz konumu hakkında önemli bir değerlendirmedir.[17]

Jeopolitik yaklaşımlar kimi coğrafi alanları jeopolitik açıdan önemli alan olarak tanımlamakla, belirtilen alandaki, coğrafyadaki ülkeleri bir cihette hedef haline getirmektedirler. Bu durum ülkelerin sınır güvenliklerine ilişkin tehdit boyutunu artırmaktadır. Jeopolitikanın hedef gösterdiği alana sahip olmanın ilk adımı bir diğer ülkenin sınırını ihlal etmekle başlamakta, sınırları içerisine dahil ederek, kendi sınırlarını değiştirmekle devam etmektedir.

Violance, Frank Cass Published, Edited by Phlippe Le Billion, New York, 2005, s.144
16 İLHAN, Suat, Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, s.34
17 BRZEZINSKI, Zbigniew, Büyük Satranç Tahtası, İnkılap Yayınları, İstanbul 2005, s.60

Jeopolitika coğrafi hâkimiyet ekseni üzerine inşa edilmiş pratik karşılığı olan teorik bir alandır. Jeopolitika için coğrafya kadar hakimiyet de önemlidir ve ikisi birbirinin mütemmim cüzüdür. Dolayısıyla coğrafyaya hakimiyet esastır. Jeopolitika "sınırsız", hakimiyet boşluğu olan yani kaos içerisinde bir coğrafya öngörmemektedir. Irak ve Suriye coğrafyasında mevcut durumda fiilen sınırların kalkmış olması ve bölgedeki hâkimiyet olgusunun deforme olmuş olması jeopolitiğin amaçladığı bir sonuç değildir. Jeopolitik amaçlarla bölgedeki hadiselere müdahil olan aktörlerin kullanmış oldukları politik ve askeri araçlar neticesinde ortaya çıkan tablonun, yakın tarihte jeopolitik amaçlarla atılan adımlardan daha farklı olduğu müşahede edilmektedir.

Ortadoğu'da *Sınır Sorunları* **Süreci**

Osmanlı Devleti'nin parçalanmasıyla Ortadoğu'da irili ufaklı birçok devlet ortaya çıkmıştır. Başta İngiltere ve Fransa olmak üzere, bölge dışı aktörlerin etkinliği ve çıkar tanımlamaları doğrultusunda şekillenen sınırlar ile birlikte bölge halkı yeni sorunlarla yüzleşmek zorunda kaldığı gibi, bir kısım mevcut ve potansiyel sorunların da büyümesine ve kronik hale dönüşmesine neden olmuştur. Her iki dünya savaşının sonuçlarının oluşturduğu küresel yapı, sistemin bir parçası olan Ortadoğu Bölgesi'ni de doğrudan etkilemiştir. Bölge bir yandan bağımsızlığını yeni elde eden, diğer bir ifadeyle bağımsızlığı verilen ülkelerle tanışırken; diğer taraftan da jeopolitik kaygıların ve kavgaların yoğun olduğu Soğuk Savaş döneminin başat iki aktörü olan SSCB ve ABD arasındaki kutuplaşmadan payına düşeni de almıştır. Soğuk Savaş dönemi mücadelesi-

nin önemli argümanlarından biri olan jeopolitika olgusu ile Ortadoğu Bölgesi, soğuk veya sıcak alanı haline dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti'nin mütebakisi topraklar üzerinde varlık bulan Suriye ve Irak, biri Fransız diğeri İngiliz mandası altında kalan iki önemli Ortadoğu ülkesidir. Baas ve otoriter rejimler geleneğiyle muhatap olan iki ülke; siyasi tarihi, politik ve ideolojik öyküleriyle birbiri ile benzeşmektedir.[18] Ortadoğu ülkelerinin kader örgülerinin benzerliği sadece iç politik yapı ile sınırlı kalmamış, her biri etnik ve mezhep konuları gibi bölgenin geçmişten devralınan sorunları ve başta sınır sorunları olmak üzere bölgenin ürettiği diğer sorunlarla yaşaya gelmektedirler.

Irak ve *Sınır Sorunu*

Ortadoğu jeopolitiğinde; bulunduğu konum, sahip olduğu kaynaklar ve etnik yapısının kırılganlığı ile önemli bir alan olan Irak coğrafyası, Osmanlı'dan ayrıldıktan sonra İngilizlerin hâkimiyetine girmiştir. Bağımsızlığını elde etmesinin ardından ülkenin birçok sorunu da beraberinde devralmıştır. Sınırları içerisinde ve coğrafyasının uhdesinde sahip olduğu doğal kaynaklar nedeniyle enerjiye ihtiyacı olan, bölge içi ve dışı devletlerce, aktörlerce yakın takipte ve ilgi alanında tutulmuştur.

Irak, sınırlarının Batılı emperyalist aktörler tarafından suni olarak çizilmesi nedeniyle sürekli çatışma ve çatışma tehdidi altında olan bir ülkedir.[19] Irak, Osmanlı dönemi de dahil olmak üzere, tarih boyunca hep uluslararası ilginin odağında yer almıştır. Britanya, Almanya, Sovyetler Birliği, Fransa

18 ÇAĞ, Galip, EKER, Sami, Ortadoğu'da Baas Rejimleri: Suriye ve Irak, Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi 2(2): 57-72, s.57

19 AKBAŞ, Zafer, "Devlet İnşa Sürecinde Terörle Mücadele Sorunu: Irak Örneği ve Türkiye Üzerine Etkileri" "Devlet İnşa Sürecinde Terörle Mücadele Sorunu: Irak Örneği ve Türkiye Üzerine Etkileri" International Journal of Academic Social Science Studies, August 2012, Volume 5, Issue 4, p. 319-332, s.323

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

İSLAMCI HAREKETLERİN EN BÜYÜK AÇMAZI: TEKFİR

Kıyasettin KOÇOĞLU[1]

ÖZET

Tekfir, bilinçli bir şekilde İslam'ın temel esaslarını inkar eden için yapılmaktadır. Müslümanların birbirlerine karşı en çok dikkat etmeleri ya da hiç yapmamaları gereken bir şeydir. Çünkü Dini literatüre göre eğer yapılan kişi bu tekfiri hak etmiyorsa, hüküm yapana râci olur. Ancak günümüz İslamcı hareketlerinin birbirlerine karşı yaptıkları katliama varan karşıt tepkiler küfür hükmü üzerinden yapılmaktadır.

Bu tekfir edebiyatının oluşması, bilgi nazariyesi, teolojik ve ahlaki problemleri de beraberinde getirmektedir. Öncelikle İslam Hz. Peygamber döneminde tamamlanmış ve ondan sonra da Din adına, vahiy kaynaklı konuşma yetkisi hiç kimseye verilmemiştir. Bu bağlamda sonraki nesillerin Din adına söyleyecekleri her şey bir yorumdur. Yorumun ise sübjektifliği ve yanlış olabilme ihtimali ya da en az yorumun yapan kadar karşısındakinin de yorumunun doğru olabilme ihtimali her kes için vardır. Diğer bir deyişle, mutlak hakikat hiç kimsenin tekelinde değildir. Hakikati tekelleştirerek başkalarını tekfir etmek, ciddi bilgi, ve anlayış problemleri içermektedir.

Dini açıdan meseleye bakıldığında, Allah ve Resulüne ve Allah'ın Peygamberi aracılığıyla indirdiklerine iman eden kişiyi tekfir etme amel-iman tartışmaları bağlamında şekillenmektedir. Ameli imana dâhil eden yaklaşım tekfiri kolay kullanmaktadır. Bu anlayışın İslam tarihindeki ilk örnekleri teolojik olmaktan ziyade siyasi nedenlerle ortaya çıkmıştır. Ancak bu günkü İslamcı radikal hareketler bu argüman üzerinden karşıt gördüklerini tekfir edebilmekte ve onlara kafirler için bile uygulanmayan işlemleri gerçekleştirmektedir. Bu boyut, bilgi anlayışıyla birlikte ele alınması gereken önemli alanlardan birisidir.

Üçüncü boyut ise meselenin ahlaki temelidir. İslam ahlakı kaynağını Dinden aldığından merhamet üzerine bütün sistemini koyar. Değil Müslümanların,

1 Doç. Dr., Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-mail: kkiyas@hotmail.com , kiyasettin.kocoglu@bozok.edu.tr

gayri Müslimlerin ve hatta diğer canlılara bile merhametle yaklaşılarak, onların korunması, yaşatılması üzerine yoğunlaşılır. Bu anlamda gayri Müslimlere verilen yaşam hakkının Müslümanlara verilmemesi aynı zamanda ahlaki olarak, egoizm, kin, zulüm, nefret, adavet, fitne gibi pek çok İslam'ın yasakladığı, erdemli olmaya engel olan virüslü algıları içerisinde barındırmaktadır.

Bu çalışma yukarıda zikredilen üç ana temel üzerinden İslamcı hareketlerin tekfir fiiliyatlarını analiz etmeyi hedeflemektedir.

ABSTRACT

THE GREATEST DILEMMA OF THE ISLAMIST MOVEMENTS: TAQFIR

Taqfir is made for those who deny the basic principles of Islam in a conscious way. Muslims should never do or should be very careful when using it against each other because, according to religious literature if the person who is subject to taqfir does not deserve it, the one who proclaim receives back the accusation. Nonetheless, today upon this justification, Islamist movement react against each that sometimes end with killing each other.

Creation of the taqfir literature and its theory of knowledge bring the theological and moral problems along together. Firstly Islam was completed during the life of Prophet Muhammad and after him no one was given authority to talk in the name of religion and claim that get revelation from Allah. In this respect everything they are outspoken in terms of religious issues after the prophet are not more than an interpretation of religion. Subjectivity of interpretation and possibility of being wrong is valid for anyone as its correctness is valid for the interpreter. In other words, absolute truth is not monopoly of anyone. Monopolizing the truth by announcing others as heretics include serious information and understanding problems.

Looking at the issue from a religious perspective, announcing someone who has a faith in Allah and his Messenger and whatever sent to Muslims through the message of the prophet is debated in the scope of deeds-faith relations. The first examples of this approach has emerged in Islamic history for political rea-

sons rather than theological. But the radical Islamist movements in these days are able denounce (taqfir) opposing ideas and communities and persecute them in a way not even confirm for non-Muslims. This dimension is among the subject that should be addressed with epistemology.

The third dimension is the moral foundation of the issue. Islamic morality is rooted in religion and established its whole system upon compassion. It approaches with compassion to not only Muslims, but also non-Muslims and even other living things. And it focuses their protection and keeping them alive. In this sense, the fact that they do not give Muslims the right of life but give to non-Muslims incorporates that their perception has egoism, hatred, cruelty, enmity, hostility which are all banned by Islam.

This study aims to analyze Islamist movements' application of taqfir upon the three basic dimensions mentioned above.

Giriş

Orta Doğu başta olmak üzere günümüzde İslam dünyasına bakıldığında, özellikle sosyal-siyasal, dini-mezhebi ayrışmalar bağlamında tarihte olmadığı kadar yaygın ve derin bir iç acıtıcı manzara görünmektedir. Müslümanlar yaklaşık üç asırdan fazla bir zamandır içine düştüğü dar boğazdan kurtulma mücadelesi vermeye çalışmaktadır. Ancak özünde içine düşülen geri kalmışlık pozisyonundan bir kurtuluş veya yükselme çabası olarak değerlendirilmesi gereken yenilik/tecdid/ıslah hareketleri, maalesef zaman zaman temel hedeflerinin aksi istikametinde gelişmelere dönüştüğü veya kaynaklık ettiği görülmektedir. Gelinen bu son durumu, yaşamın her alanını kuşatan problem alanlarını bir ya da birkaç nedene bağlayarak izah etmek doğru olmayacaktır. Bu noktada olumlu anlamda yapılan ciddi gayretleri elbette görmek, takdir etmek ve desteklemek gerekmektedir. Ancak bu tebliğimde, tarihsel kökenleri olan, Müslümanlar arasında sonuçları itibariyle çok derin izeler bırakan ve günümüzde üst düzey yaygın kullanıma sahip olan tekfir problemini, aşılması gereken en önemli açmaz olarak ele almaya çalışacağımdan meselenin sadece bu boyutuna bilgi, itikad ve ahlak kapsamlı bakmaya gayret edeceğim.

Mezhepler Tarihi araştırmalarında çokça karşılaşılan durumlardan birisi şudur: Temel kavramlarda, zaman içerisinde anlam daralması, genişlemesi,

değişimi ve hatta zıt anlamlarda kullanımı gibi bir değişim ve dönüşümlerin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla aynı kavramlar kullanılmasına rağmen farklı anlamların kastedildiği durumlarda, anlayamama hatta yanlış anlama gibi istenmeyen sonuçlar oluşmaktadır. Tekfir meselesinde de bu tarz problemler vaki olduğundan kavramla ilgili kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

Küfür, Arapça "k-f-r" fiilinden mastar olup, en yalın anlamıyla bir şeyi örtmek demektir. Bu anlamıyla tohumu toprağa ekip üstünü örten çiftçiye, karanlığı örttüğü için geceye, kılıcı gizlediği için kınına "kâfir" denmektedir. Meyve tomurcuğuna kâfur, kalça etine kâfire ve bazı ibadetler ve tövbeye de bir takım günahları örttüğünden dolayı keffâre denilmiştir. Tekfir ise aynı fiilin tef'il babından masdarı olup, kişiyi küfürle itham etmek, kafir saymak, kafir olarak çağırma gibi manalara gelmektedir.[2]

Bilinçli bir şekilde var olan bir şeyi örtmek manasını içeren sözlük anlamları bağlamında düşünüldüğünde, kâfir denilen kişinin iradeli bir şekilde, bilerek, gerçek bir şeyi yok sayması, var olduğu aşikar olan şeyi inkar etmesi anlamlarını içermektedir. Dini literatürde müminin karşıtı olarak kafir kavramı kullanılmaktadır. Bir kişinin küfrüne hüküm vermek, onun iman ve İslam'dan çıktığını söylemektir. Yani kâfir ifadesi Allah'ın birliğine, peygambere veya dini hükümlere inanmayan kişi için kullanılmaktadır. Kâfir oldu (*kefera*) ifadesi de şeriata karşı gelen ve Allah'a şükrün gereğini yapmayan kişi için kullanılır. Her övülen iş imandan sayıldığı gibi her yerilen işte küfürden sayılmıştır.[3]

Kur'an'da küfür kavramı kök halinde kırk bir yerde geçmekte, bunun yanında çok sayıda âyette aynı kökten türemiş fiil ve isimler bulunmaktadır.[4] Izutsu, kelimenin lugavi kök anlamı olan iyiliğe veya nimete karşı takdir bilmeyip nankörlük etmek demek olan kefere fiilinin, İslam düşüncesi içerisinde kazandığı özel anlama dikkat çekmektedir. Ona göre kelime basit bir nankörlük hareketinden çıkmış ve daha geniş bir anlamda Allah'a karşı, Allah'ın yaptığı iyiliğe, verdiği nimete karsı nankörlük anlamını kazanmıştır. İslam'ın tevhid inancı tam tekamül edince küfür kelimesi imanın zıddı anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla mü'min kelimesinin en belirgin karşıtı da kafir kelimesi olmuştur.[5]

2 Geniş Bilgi için bkz., Râğıb el-İsbehani, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1986, s. 653; Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *Kâmusu'l-Muhît,* Dâru'l-Fikr, Beyrut-Lübnan, 1995, s. 424-425, İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, I. Baskı, Beyrut- Lübnan, 1416/1995, 12/118-119 ; Ramazan Şahin, *İman Küfür ve Nifaka Talluk Eden Amellerle İlgili Hadislerin İncelenmesi (Sahihi Buhari Özelinde)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

3 İsbehâni, *el-Mufradat,* s. 655; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 12/118-119.

4 Tuğba Cansever, *Radikal İslami Söylemlerde Kullanılan Kavramların Kur'an'da İfade Ettiği Anlamlar",* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, Şubat, 2007, s. 19.

5 Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev., Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Nesriyat, İstanbul, ty. s. 29-30, 166.

Kaynaklarda Küfür İle İlgili Olarak Farklı Tasnifler

Küfr-i inkârî, Kişinin iman edilmesi gerekenlere, yani Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.s) ve Hz. Peygamberin Allah'tan getirmiş olduğu esasları hem kalbiyle hem de diliyle inkar etmesi, yalanlaması ve reddetmesidir. Kufr-i inkari aşikardır ve tespiti açısından sorun değildir.[6]

Küfr-i cühûd, kişinin İslam'ın hak olduğunu fark etmesine rağmen, onu hak din olarak benimsemeyip lisanıyla da inkarını dile getirmesidir. Bu tür küfür bilmenin ötesinde inkar boyutuyla inkar-i küfürden farksızdır.[7]

Küfr-i inâdî ise kişinin hak dini bilmesi, diliyle de bunu zaman zaman itiraf etmesine rağmen bazı ahlaki zaafları nedeniyle İslam'ı bir din olarak kabullenmemesidir. Bu da zahir ve aşikar olan bir inkarcılıktır. Aşikar olma noktasında küfr-i cühûd da küfr-i inâdi de birdir.[8]

Küfr-i nifâkî, Kişinin iman etmesi gerekenleri diliyle ikrar etmesi, fakat kalbiyle tasdik etmemesidir. Küfr-i nifak, itikaden münafıklıktır.[9] Burada da diğer insanlar tarafından içyüzü bilinmemekle birlikte bireyin küfrü bilinçli olarak seçmesi söz konusudur. Küfr-i nifakın bazı alametleri olsa da bunlara bakarak kesin bir yargıya varmak tehlikelidir.[10]

Küfr-i cehlî, kişinin küfür olduğunu bilmediği ama inkar anlamına gelen bir sözü söylemesidir. Bu tür küfürde kişi küfür sözünü her ne kadar kendi iradesi ile söylese de o sözün küfür olduğunu bilmediğinden inkar etme amacını gütmemektedir. Küfr-i cehlide, bilmeden ve bilincinde olmadan yapılan inkar söz konusu olduğundan küfr-i inkari, küfr-i cühud, küfr-i inadiden ayrılmaktadır.[11]

Küfr-i ameli: Bir Müslümanın bir farzı terk etmesi veya haramı işlemesidir. Kalben tasvip etmediğinden, inkar ve istihzaya gitmediğinden dolayı kafir olmaz, küfür sıfatını taşımış olur. Ameli küfürle kişi dinden çıkmaz. Günahkar

6 İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab,* 12/119.
7 İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab,* 12/119.
8 İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab,* 12/119; A. Saim Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1982, s. 59.
9 Kılavuz, *İman Kufur Sınırı*, s. 59.
10 İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab,* 12/119.
11 Küfür çeşitleri hakkında geniş bilgi için bkz. A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş,* Ensar Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 41-42; Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı,* s. 59.

olur, mürted sayılmaz. Bu küfür türüne küfr-i sağir, mecazi küfür veya küfran-ı nimet gibi isimlendirmeler yapılmaktadır.[12] Ancak İslam mezhepleri içerisinde ameli imana dahil ederek iman tanımı yapanların önemli bir kısmının bu tür ameli küfrü, küfür olarak kabul ettikleri de bir gerçektir.[13]

Bu çalışmamızda konu edineceğimiz küfür türleri ya da bu alanda en çok kullanılan küfrün kapsamına giren türler amel-i küfür, cehl-i küfür ve kısmen de olsa nifak-i küfür çeşididir.

Burada şunun üzerinde özellikle durmak gerekir. Bir kişinin kafir ya da mümin olarak tanımlamasında kazandığı veya kaybettiği şeylerin neler olduğu önem arz etmektedir. Çünkü ahiretteki süreç veya hükümden ziyade konumuzu ilgilendiren kısım meselenin dünyadaki yaşama olan yansımasıdır. Zira tekfir edilen kişi açısından kendisiyle ilgili tüm dünyevi uygulamalar değişmektedir. Velayet, nikâh, miras, diyetler, yargılanma, savaş hukuku, vela ve bera, cenaze defni başta olmak üzere, bu kişinin sahip olacağı dünyevi hükümler tümüyle değişmektedir. Ehl-i Sünnet içinde hâkim olan yoruma göre bu kişi mirasla ilgili haklarını kaybeder; evli ise hanımı kendisine boş olur; Müslüman kadınlarla evlenemez; öldüğünde cenazesi yıkanmaz, namazı kılınmaz ve Müslüman mezarlığına da gömülmez.[14] Dolayısıyla tekfir doğru kişi için kullanılmadığında yok eden bir stratejinin meşruiyet kaynağı olacak kadar önemli bir meseledir.[15]

Genel kabul gören Ehl-i Sünnetin iman telakkisi dikkate alınacak olursa, tekfirin sınırları şu şekilde çizilebilir: İman konusunda kalbin tasdiki, kişinin ahiretteki durumuna işaret eder; dilin ikrarı ise dünyada Müslüman sayılması ve Müslüman olarak muamele görmesini sağlar.[16] Dolayısıyla Eş'arî-Mâturîdî kelamcılara göre tasdik imanın rüknü, ikrar ise kişiye ait hükümlerin uygulanabilmesi için imanın şartıdır.[17] Bu konuda, tarih boyunca Ehl-i Sünnetin tekfir meselesine bakışını etkileyen Hanefi fıkıhçıları arasındaki meşhur söz, tekfire nasıl bir hassasiyetle yaklaşıldığını göstermesi açısından anılmaya değerdir. Ali el-Kari ve İbn Abidin'de de geçen bu kavl-i meşhur "bir kimsenin kâfir olduğuna dair doksan dokuz; Müslüman olduğuna dair bir delil bulunsa, müftü ve kadının o kişinin Müslüman olduğunu gösteren delile göre amel etmeleri gere-

12 Ali b. Muhammed İbn Ebi'l-İzz, *Şerh-i Akiddetu't-Tahavîyye*, 1992, I/445-446.

13 Amel-iman ilişkisinin değerlendirilmesi Fıkıh Usûlü'nde ekollerin emrin niteliğini değerlendirmelerine de doğrudan yansımıştır. Buna göre iman-ameli bir bütün gören Şafiyye ekolü emrin konusunun iyi veya kötü (hüsün-kubuh) niteliğinin olmadığını savunurken Hanefiyye ekolü ise varlığın asıldan iyi veya kötü niteliğinin bulunduğunu iyi olanın emre kötü olanının ise nehye konu olduğunu savunmuştur. İyi olanın yasağa konu olması durumunda ise iman-amel ayırımına benzer şekilde asıl-vasıf ayrımı yapılmış ve bu durumda yasağa konu olan o şeyin aslen meşru vasfen gayr-ı meşru olacağı savunulmuştur. Hanefilerin bu varlık anlayışının başta akıl-nakil ilişkisi, diyani/kazai hüküm ayrımı ve hükümsüzlük (sıhhat-fesat-butlan) teorisi olmak üzere birçok pratik fikhî sonucu bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Vahap Ovacı, "İslam Hukuk Metodolojisinde Aklın Teşrii Rolü (*Usûl- ü Pezdevi ve el-Mustasfa Örneğinde Hüsün-Kubuh)"*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniv., S.B.E., Erzurum 2013, s.85-174.

14 Kılavuz, *İman Küfür Sınır*, s.193-194.

15 Halil Aydınalp, "Kural Dışı Dini Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı: 46, Nisan 2014, s. 6.

16 İmam-ı Azam, "el-Vasiyye", *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri,* Tercüme, Mustafa Öz, İFAV Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2011, s. 65.

17 Klavuz, *İman-Küfür Sınırı,* s. 33-35.

kir" demektedir.[18]

Tekfir konusundaki bu hassasiyet boşuna değildir. Zira tekfir hem tekfir eden, hem de tekfir edilen açısından ağır sonuçlar doğurur. Şartlarına uygun yapılmamış küfür ithamının aksine tekfir eden şahsı dinden çıkarabilmesi, tekfirin gelişi güzel kullanılmasının önüne geçebilmek için bizzat Hz. Peygamber tarafından ortaya konulmuş bir ihtardır.[19] Kişi küfrünü ya itiraf eder ya da doğru ve güvenilir (adalet ve zabt'a haiz) iki şahidin şahadetiyle tekfir edilebilir. Bununla birlikte, irtidat suçunu zina gibi değerlendirerek dört şahit getirilmesini şart koşan fakihler de olmuştur. Neticede Müslümanlığı sabit bir kişi irtidat ettiğinde, Ehl-i Sünnet anlayışına göre, tövbe etmesi beklenir ya da tövbe etmeye zorlanır; bir ya da üç ay içinde küfründen vazgeçmesi için hapsedilir; buna rağmen vazgeçmez ve tövbe etmezse, devlet reisi adına hâkim kararıyla acı çektirmeden öldürülür.[20]

Bu açıklamalardan sonra konunun ana yapısını, yani ele almaya çalıştığım boyutlarına geçmek istiyorum.

1. Bilgi Boyutu

Bilgi karşısında beş farklı tutum bulunmaktadır:

a) İlgili konuda hiçbir bilgiye sahip olmayanların tutumu

Bu beş yaklaşımın birincisindeki tutumda, insanlar konuyla ilgili bilgileri olmadığından herhangi bir tavır (pozitif/negatif) sergilememektedirler.

b) İlgili konu hakkında noksan yanlış bilgiye sahip olanların tutumu

İkinci yaklaşımda ise insanlar, bildikleri bilginin yeterliliğinden hareket etmektedirler. Ancak bazen noksan bilgi yanlış bilgi kadar tehlikeli olabilmektedir. Bu tutuma sahip kişiler, eğer iyi niyetli iseler, tamamlayıcı bilgiye sahip olduklarında tutumlarındaki noksan ya da yanlış hali düzeltme yoluna gidebilmektedirler.

c) İlgili konu hakkında yanlış bilgiye sahip olanların tutumu

Üçüncü tutumda ise konuyla alakalı yanlış bilgiye sahip olan kişilerin sergiledikleri tutumdur. Böyle bir durumda hakikat bir şekilde ortaya çıktığında bu tutum sahipleri fikirlerini değiştirmek durumunda kalmaktadırlar. Eğer inad ve taassup söz konusu değilse kendisini yanlışa yönlendirenlere karşı radikal bir tepkiye de sahip olabilmektedirler ve durumlarındaki bu yanlıştan kolay dönebilmektedirler.

d) Bilginin kasıtlı yanlış kullanımı

Dördüncü tutum ise aslında olmayan bir olayı ve ona bağlı bilgiyi var-

18 Ali el-Kari, *Şerhu'ş-Şifa*, Kahire 1307. II/502; Aydınalp, "Kural Dışı Dini Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak", s. 9-10.
19 Kılavuz, *İman Küfür Sınır*, s.193-194.
20 Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, s. 201-204; Aydınalp, "Kural Dışı Dini Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak", s. 10.

mış gibi kullanabilen kasıtlı bir tutumdur. Bu tutumda meselenin doğruluğu veya yanlışlığından ziyade, kendi görüşünü destekliyor bir materyal olması ve karşısındaki kişide istediği değişikliği yapabilme de bir unsur olarak kullanılır olabilmesi önemlidir. Uzun vadede kendi aleyhine dönüşmesi büyük oranda muhtemel bu tutum, kısa süreli durumlarda işlevsel bir kullanıma sahiptir. Hele kutsanmış liderlerden gelen böyle bir tutumun sorgulanmadan kullanımı durumu daha vahim bir hale veya şekle dönüştürmektedir.[21]

e) Tevile açık konuda kendi yorumlarını mutlak doğru bilgi kabul etmek ve bu konuda tavizsiz savunmaya girmek

Beşinci tutum ise, belki de en tehlikeli sonuçları olan şeklidir. Çünkü bu alanda ciddi düzeyde bir taassup söz konusu olduğundan kendi bilgilerini sorgulamak gibi bir işleve en küçük bir kapı aralamak bir yana, daha çok karşıt görülen görüşlerin üzerine onların yok edilmesine yönelik bir yönlenme söz konusudur. Bu yaklaşımda derinlemesine ve ön yargıdan uzak, bütünsel bir bakış ile elde edilen bilgiden ziyade, ideolojik, parçacı, zahire bağlı yüzeysel bir okuma ile elde edilen bir bilgi söz konusudur. Elde edilen bilginin epistemik değerinden ziyade uygulama alanındaki aksiyonik etkisi daha öndedir. Bu tarz elde edilen bilgilerde sistematik bir yaklaşım teorisi kullanılmaya çalışılsa da daha çok tarafgir ve daha önceden belirlenmiş ideoloji ve hedefe yönelik bir bilgi derleme söz konusudur.[22]

İslamcı radikal hareketlerde bilgi açısından karşılaşılan en önemli yaklaşım şekilleri dördüncü ve daha çok da beşinci yaklaşımlardır.

2. İtikadi Boyut

Tekfirin İslam tarihinde ortaya çıkması henüz birinci neslin hayatta olduğu bir döneme denk gelmektedir. Yani Hz. Peygamberin "…ashabım gökteki yıldızlar gibidir. Hangisine sarılsanız hidayete erersiniz.[23] şeklinde zikrettiği sahabenin karşı karşıya geldiği Sıffin Savaşı ve sonrasında vuku bulması tarihsel zemini açısından önemlidir.

Aslında tekfir/küfür Kur'an-i bir kavram olarak müminin karşıtı olarak kullanılmaktadır. Ancak Cemel savaşında da Hz. Ali tarafları ile Hz. Aişe yanlıları karşı karşıya gelmiş olmalarına rağmen asıl müminlerin tekfir edilmesi

21 Kıyasettin Koçoğlu, "Iğdır'da Yaşayan Aşura", *Milel ve Nihal İnanç Kültür Mitoloji Dergisi*, C. 8, Sayı: 3 Eylül-Aralık, 2011, s. 165-166, 187; İlyas Üzüm, "Duygunun Tarihe Meydan Okuması: Kerbela Olayının Tahrifi Bağlamında 'Utak-ı Kasım'", *Çeşitli Yönleriyle Kerbela*, Ed. A. Yıldız, Sivas, 2010, III/137-141.

22 Aydınalp, "Kural Dışı Dini Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak", s, 5.

23 Beyhaki, *el-Medhal*, s. 162-3, No:152.

olayı daha sonra Hariciler denilecek grup tarafından Sıffin'de yapılmıştır. Yani aynı ordu içerisinde yine farklı bir Müslüman topluluğa karşı yapılan savaşta kendi safındaki kişiler ile fikir farklılığı dolayısıyla yapılmıştır. Bu durum sonrasında Kelam ilminin temel meselelerinden olan imanın tanımı tartışmaları başlamış ve farklı versiyonlu yaklaşımlar ile çeşitlenmiştir. Ancak teorikten pratiğe bir tartışmadan ziyade, fiilden fikre doğru bir süreç ile ortaya çıkmıştır. Bir durum tespiti veya İslam Dinindeki durumu nedir sorunundan öte savunma ya da saldırı amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Yani "niye öldürdünüz?" sorusuna aslında verilen bir cevaptır tekfir etmek. Hz. Osman'ın şehit edildiği, Cemel Savaşı ve akabinde gelen Sıffin Savaşı bir süreç olarak değerlendirildiğinde Sıffin olayı bardağı taşıran son damla gibidir. Yaşanılan bütün bu olayların akabinde, "Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır"[24] "Kim bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibidir"[25] ayetlerindeki hükümden kurtulmak için, yapılan ölüm ve öldürmelerin tesmiyelendirilmesi yani nedenlerin makul bir açıklamasının yapılması gerekmektedir. İşte bu durum hâdiselerin faillerinin kendilerini bir anlamda savunma amacıyla da olsa karşı tarafın tekfirini ileri sürdürdükleri görülür.

Burada ölen ve öldürülenler arasında sahabelerin ve hatta cennet ile müjdelen kişilerin de olduğu düşünülürse konu daha karmaşık bir hal arz etmektedir. Aynı zamanda tarihsel gelişim süreci dikkate alındığında meselenin teolojik tartışmalardan daha ziyade sosyal hayattaki değişimlere sağlanamayan uyum, siyasi tercihler ve bunların sonrasında oluşan ayrışmalar ve gruplaşmalarla yakından ilgili olduğu görülür.[26]

İslamcı hareketlere önemli kaynaklık eden mezhepler açısından konuya bakıldığında konuyu sistematik olarak ilk başlatan grup Hariciliktir. Tekfire temel dayanak olarak mümin olan kişilerin işledikleri büyük günahları öne süren Hariciler büyük günah işleyen kişinin müminlikten çıktığını ancak kendi aralarında oluşan farklı değerlendirmeler kapsamında bu kişinin kâfir, münafık ya da müşrik olmasında ihtilaf etmişlerdir. Bu anlamda kendileri gibi düşünmeyen ya da karşılarında yer alan Hz Ali, Hz. Osman, Hz. Aişe, Hz. Talha ve Zübeyr gibi önde gelen sahabileri tekfir etmişlerdir. Müslümanları küfürle itham eden, onların canını ve malını helal sayan çeşitli Harici zümreler, ilk dönemlerden itibaren tekfir anlayışının nasıl işletildiğini müşahhas bir biçimde

24 4. Nisa, 93.
25 5. Maide, 32.
26 Aydınalp, "Kural Dışı Dini Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak", s. 7-8.

gözler önüne sermektedirler.[27]

> Tekfiri en yoğun kullanan mezheplerden birisi de Şia'dır. Şia'nın Ehl-i Sünnet'e en yakın kolu olan Zeydiye'ye göre bir kişi büyük günah işler ve tevbe etmeden ahirete irtihal ederse kafir olarak ölmüş olur ve ebedi cehennemde kalır. Ancak Zeydiyye'nin aşırı kollarından Carudiler, Hz Peygamber'den sonra Hz. Ali'ye biat etmeyen bütün sahabeler cennetle müjdelenmiş olsalar bile tekfir edilmişlerdir. Süleymaniye grubu ise hilafeti gasp ettiği için sadece Hz. Osman'ı küfürle itham etmiş, sahabenin ise hata ettiğini iddia etmiştir. Yine İmamiye'nin bir kolu olan Kamiliye'nin Hz. Ali'ye biat etmedikleri için sahabeyi tekfir etmesi yanında, hakkını aramadığı için Hz. Ali'yi bile küfürle itham etmeleri, tekfirin İslam mezhepler tarihinde aldığı boyutları göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir.[28]

Bütün bu tekfirci yaklaşımın yanında "Eğer siz hiç günah işlemeseydiniz, Allah Teâlâ hazretleri sizi helak eder ve yerinize, günah işleyecek (fakat tövbeleri sebebiyle) mağfiret edeceği kimseler yaratırdı."[29] hadisini anmak gerekir. Çünkü hadiste müminlerinde yanlış yapma ihtimallerinin olduğuna ve nasıl düzeltilmesi gerektiğine de vurgu yapılmaktadır.

3. Ahlaki Boyutu

Müslümanların arasındaki tutum ve davranışlar itikadi ve ameli konulardaki şekli tartışmaların ötesinde ahlaki boyutu bakımından da ele alınması gerekir. Aslında Kur'an bütüncül nazar ile bakıldığında iman, ibadet ve ahlakın bir bütün oluşturduğunu, yani iman edenin ibadet etmesi gerektiği ve bu ibadetlerinde doğal ve zorunlu bir sonucu olarak ta kişinin ahlaklı olması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda "(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor…."[30] Namaz ile ilgili bu yaklaşım diğer ibadet esasları için de geçerlidir. Çünkü bu iki yapının yani tevhid ve onun ameli hali olan ibadetler aynı zamanda kişiyi ahlaklı da yapmaktadır. Hz. Peygamber güzel ahlakı tamamlamak üzere geldiği[31] ve onun ahlakının Kur'an olduğu[32] vurguları bu anlamda önemlidir. Kur'an ve Hz. Peygamber'in hadislerinde Müslüman tanımlanırken bu boyut öne çıkarılmaktadır: "Müminler (…) başkalarına iyilik etmeye gayret ederler"[33], Müminler merhamet sahibidirler, bütün kötülükleri iyilikle veya en güzel yolla savarlar. Onlar ancak, küfre, isyana ve zalimliğe yumuşaklıkla davranmazlar"[34], "Müminler birbirlerinin kardeşidirler. Birbirlerine karşı kardeşlik hukukuna uyarlar."[35] Hz. Peygamber, "Bir adamın, "hangi Müslüman hayırlıdır?" sorusuna diğer Müslümanların elinden

27 Abdulkahir el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, TDV Yayınları, Ankara, 1991, s. 66-79; Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi*, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2000, s.142.

28 Bağdadi, Mezhepler Arasındaki Farklar, 32-35 ve 51; Kılavuz, İman Küfür Sınırı, 91-93; Halil Aydınalp, "Kural Dışı Dini Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak", s. 8.

29 Müslim, Tevbe, 9, (2748); Tirmizi, Da'avat 105, (3533).

30 29. Ankebut, 25.

31 Muvatta, Hüsnü'l-Hulk, 8.

32 Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 139 (746).

33 28. Kasas, 55.

34 13. Ra'd, 22.

35 49. Hucurat, 10.

TÜSİAD VE ARAP BAHARI SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ

Kaan GAYTANCIOĞLU[1*]

Özet

Baskı gruplarının, devletlerin iç ve dış politika yapımlarında ve karar verme süreçlerinde etkin rol oynadıkları düşünülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri de, temel stratejilerin belirlenmesinde siyasal ve ekonomik baskı gruplarını dikkate almakta ve bu bağlamda söz konusu kuruluşlara önem atfetmektedirler. Bu önem iç politika da olduğu gibi dış politika da gözlemlenmektedir. Özellikle Türkiye'nin ihracat potansiyelini artırmada ve ticari ilişkilerini güçlendirmede etkin olan kuruluşlar dikkatleri çekmekte, bunlar arasında Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği'nin (TÜSİAD) ön plana çıktığı görülmektedir.

Arap Baharı süreci ile birlikte yakınlaşmadan gerginliğe doğru dönüşen Türkiye-Suriye ilişkilerinde, TÜSİAD'ın değerlendirmeleri, krizlere yaklaşımı ve çözüm ya da çözümsüzlük hususunda ortaya koyduğu düşünceler, bildirinin konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: TÜSİAD, Arap Baharı, Beşar Esad, Türkiye-Suriye İlişkileri, Baskı Grubu

TUSIAD AND TURKEY-SYRIA RELATIONS AFTER THE ARAP SPRING PERIOD

Abstract

It is believed that the pressure groups, play an active role at the domestic and foreign policy-making and decision-making processes of the states. Also the governments of the Republic of Turkey, taking into account the political and economic pressure groups to identify the main strategy in this regard and they attach importance to these organizations. This relevance is observed as in domestic policy and foreign policy.

Especially in increasing Turkey's export potential and commercial relations with organizations active in drawing attention to the reinforcement, among them Turkey Industrialists and Businessmen's Association (TUSIAD) seems to be at the forefront. Turkey-Syria relations which turned into rapprochement

1 * Öğr. Gör. Dr., Namık Kemal Üniversitesi Saray MYO, kgaytancioglu@nku.edu.tr, 0 (282) 2504207.

to tension in Arap Spring process, TUSIAD's estimations, approach to crises and ideas put forward by the solutions or disagreements are the subject of the notification.

Key Words: TUSIAD, Arab Spring, Besar Esad, Turkey-Syria Relations, Pressure Group.

Giriş

Yirminci yüzyılın sonlarına doğru ulusal ve uluslararası politik gündem, sadece devletler tarafından değil, devlet dışı aktörler tarafından da belirlenmeye başlamıştır. Kişisel temaslardan turizm ve sportif faaliyetlere, ülke içindeki sivil toplum kuruluşlarından uluslararası düzeyde faaliyet gösteren baskı gruplarına ve çok uluslu şirketlere kadar pek çok aktör/faktör ulusal ve uluslararası politika çözümlemelerinde göz önüne alınmıştır.

Uluslararası siyasetin devlet dışı aktörlerinden birisi de bu tebliğin temelinde yer almaktadır. Tebliğde, "Baskı Grubu" olarak tanımlanan örgütlerin, doğrudan veya dolaylı olarak, hükümetlerin iç ve dış politikası hakkında belirleyici olmak amacıyla çeşitli araç ve yöntemleri geliştirdiği ve kullandığı ortaya konulmaktadır. Bu yüzden öncelikle, genel hatlarıyla baskı grubunun tanımlanması ve birbiriyle sıkça karıştırılan "Çıkar Grubu" ile arasındaki farkın açıklanması gerekmektedir.

Baskı Grubu, yalın bir tanımla, *"ortak menfaatler etrafında birleşen ve bunları gerçekleştirmek için siyasal otoriteler üzerinde doğrudan ya da dolaylı etki yapmaya çalışan, örgütlenmiş insanlar veya topluluklar"* olarak adlandırılabilmektedir (Fedayi, 2011: 47). Burada dikkat edilmesi gereken bir husus bulunmaktadır ki bu da baskı grubunun, çıkar grubu veya lobi tanımlamalarıyla karıştırılmamasıdır.

Çıkar Grubu, bir araya gelen insanların ortak maddi ve manevi menfaatlerini korumak için oluşturduğu birliktelik için kullanılmaktadır. Ekonomik amaçla kurulan çıkar grupları en yaygın olanlarını teşkil etmektedir. Örneğin konut sahibi olmak isteyenlerin kurduğu kooperatifler çıkar grubuna karşılık gelmektedir (Fedayi, 2011: 47-48).

Çıkar grupları, menfaatine zarar verecek bir sorunla karşılaştığı zaman bir araya gelerek sorunun çözümü için idari ve siyasi makamları etkilemeye ve

baskı uygulamaya başlamaktadırlar. İşte bu aşamadan sonra çıkar grupları, baskı grubuna dönüşmektedirler. Buradaki ince ayrıntıyı bir başka şekilde tarif etmek gerekirse şu önerme kullanılabilir: "Bütün baskı grupları aynı zamanda bir çıkar grubudur ama bütün çıkar grupları baskı grubu değildir" (Fedayi, 2011: 47-48).

Baskı grupları, kamuoyunu ve hükümeti etkilemek adına çeşitli iletişim ve propaganda tekniklerini kullanmakta, çağın kavramıyla, "algı yönetimi" gerçekleştirmektedirler. Mevzubahis grupların propaganda etkinliklerinde, ilk ve öncelikli hedefleri, bizzat kendi üyelerini bilinçlendirmek ve ortak hedefler etrafında bütünleştirmeye çalışmaktadırlar (Kışlalı, 2008: 302-303).

Baskı gruplarının, hem içe hem de dışa dönük söz konusu algı yönetimini sürdürebilmesi adına, öncelikle ve yalnız kendi üyelerine yönelik çıkardıkları "iç haber bültenleri" belirli bir önem taşımaktadır. Ancak bu birinci aşamadan sonra daha geniş olarak, kamuoyunu etkilemek amacıyla yapılacak propaganda ve iletişim yönetimine sıra gelmektedir. Söz konusu amaç çerçevesinde basın toplantıları yapmak, çalıştaylar düzenlemek, gazetelerde kendi görüşleri çerçevesinde yazılar yazılmasına yönelik kişisel dostluklar kurmak ve baskı adedi yüksek gazetelere paralı ilan vermek gibi birçok araç ve yöntem kullanmaktadırlar.

Türkiye'de de baskı grupları, hükümetin karar alma süreçlerine, kendi üyelerinin menfaatleri doğrultusunda, yukarıda sayılan araçlar vasıtasıyla etki etmeye çalışmaktadır. Ülkedeki baskı grupları daha çok ekonomik nitelik arz etmekte olup, Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) bunlar arasında başat aktör konumunda bulunmaktadır.

1.Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği

"Patronlar Kulübü" olarak da adlandırılan TÜSİAD, 2 Nisan 1971'de kurulmuş ve kuruluşundan bu yana geçen kırk beş yıllık süreçte, sahip olduğu ekonomik gücü devam ettirebilmek adına, bir başka deyişle, üyelerinin ortak menfaatlerini sürdürülebilir kılmak için, dönemin hükümetleri ve kamuoyu nezdinde bir baskı grubu olarak, en önemli örneklerden birini teşkil etmiştir.

TÜSİAD'ın amacı, tüzüğünde aşağıdaki paragrafta sunulmakta ve bir baskı grubu olduğu, söz konusu cümlelerde alenen gözlemlenebilmektedir:

"TÜSİAD, Türk iş dünyası adına, bu çerçevede oluşan görüş ve önerilerini, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, hükümete, diğer

devletlere, uluslararası kuruluşlara ve kamuoyuna doğrudan ya da dolaylı olarak basın ve diğer araçlar aracılığıyla ileterek, düşünce ve hareket birliği oluşturmayı hedeflemektedir" (http://tusiad.org/tr/tusiad/tuzuk, Son erişim tarihi: 10.06.2016).

TÜSİAD, dört bin şirketi temsil eden üye portföyüyle, ülkedeki, kamu dışı milli gelirin yüzde seksenini, dış ticaretin yüzde seksenini, kayıtlı istihdamın yüzde ellisini ve kurumlar vergisinin yüzde seksenini karşılamaktadır (http://tusiad.org/tr/tusiad/hakkinda, Son erişim tarihi: 10.06.2016). Bu gücünü ve elde ettiği menfaati korumak ve geliştirmek için TÜSİAD, çeşitli araç, yayın ve yöntemlerle bir baskı grubu olarak kendi amaçlarıyla uyumlu olacak hususlarda, Türk iç ve dış politikasına etki etmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda 2005-2015 arasında yüz yirmi adet rapor yayımlamış, 2010-2015 yıllarında üç yüz adet "görüş" oluşturmuş, son on yılda, iki bin beş yüzden fazla etkinlik gerçekleştirmiştir. İlaveten son beş yılda, Business-Europe, OECD ve B-20 nezdinde yüz yetmiş beş kez temaslarda bulunmuş ve Türk iş dünyasının fikir ve projelerini sunmuştur (http://tusiad.org/tr/tusiad/hakkinda, Son erişim tarihi: 10.06.2016). Ayrıca aylık olarak "Görüş" dergisini çıkarmakta olan TÜSİAD, bu dergide dış politikadan ekonomiye çevreden enerjiye geniş bir yelpazede çeşitli yazı ve düşüncelerini kamuoyuna servis etmiştir.

Çalışmalarını dokuz adet "Yuvarlak Masa" bünyesinde yer alan otuz altı çalışma grubuyla yürütmekte olan TÜSİAD'ın dış politika hususundaki görüşlerini belirlemede, söz konusu yuvarlak masaları içinde "Küresel İlişkiler ve AB Yuvarlak Masası" faaliyet yürütmektedir (http://tusiad.org/tr/tusiad/hakkinda, Son erişim tarihi: 10.06.2016). Bu bağlamda, TÜSİAD'ın, Arap Baharı'nın yaşandığı coğrafyadaki ve tabi ki de Suriye ile olan ticari faaliyetleri doğrultusunda olası olumlu veya olumsuz durumları saptamak ve bu konuda hükümete baskı yapabilmek amacıyla, yapılacak çalışmaları da Küresel İlişkiler ve AB Yuvarlak Masası gerçekleştirmektedir.

Türkiye-Suriye ilişkileri ve Arap coğrafyasında meydana gelen olumsuz gelişmeler, kesinlikle TÜSİAD'ın ticari geleceğine kötü etkiler yaratacağından, TÜSİAD, Arap Baharı'nı ve Türkiye-Suriye ilişkilerini yakından takip etmiş ve gerektiğinde menfaatleri doğrultusunda görüşlerini bildirerek, hem hükümet nezdinde hem de kamuoyuna çeşitli öneriler sunmuş veya yaptığı etkinliklerle sürece kendisi açısından olumlu katkı sunulması yönünde faaliyetler yürütmüştür.

2.Arap Baharı ve Türkiye-Suriye İlişkileri

Bilindiği üzere, 1998 Adana Mutabakatı sonrasında, Suriye'nin teröre destek vermekten vazgeçeceğini taahhüt etmesi çerçevesinde, Türkiye-Suriye ilişkileri yumuşamaya başlamıştı. 3 Kasım 2002'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidar olması ve akabinde Recep Tayyip Erdoğan-Beşar Esad arasındaki kişisel samimiyetin de etkisiyle ilişkiler yakınlaşma dönemine girmiştir. Yakınlaşma ise kısa sürede ekonomik olarak, iki ülke arasındaki ticari faaliyetleri geliştirerek, bir işbirliği dönemine aracılık etmiş ve 2008-2011 yılları arasında Türkiye'nin Suriye olan ihracatı ard arda rekorlar kırmıştır (Gaytancıoğlu, 2012: 83-121).

Türkiye-Suriye işbirliği döneminde ve tam da Türkiye'nin Arap coğrafyasında etkin ticaret yaptığı anda Arap Baharı yaşanmaya başlamıştır. Diktatöryel eğilime sahip liderlerin tekelinde, demokrasiye özlem duyan birçok Ortadoğu ve Kuzey Afrika devleti, 2010 yılında Tunus'ta başlayan bu "Bahar"dan çok kısa bir süre içinde etkilenmiş ve adeta domino etkisiyle Arap Baharı, Ortadoğu ve Kuzey Afrika devletlerine yayılmıştır. "Bahar", Suriye'de de kendini göstermiş ve ülke içinde Esad rejimine yönelik demokratik talepleri içeren bir "hareketlenme" başlamıştır. Genel olarak isyanın çıkış noktası *"halkın Baas rejiminin haksızlıklarına tepki"* olarak gösterilmektedir. Bunun üzerine Suriye halkı önce reformların yapılması daha sonraki günlerde ise rejimin değişmesi talepleriyle sokaklara dökülmüştür (Ataman, 2012: 24). Ancak yığınların demokrasi taleplerini geri çeviren Esad rejimi, son beş yılda kanlı olayların da "faili" veya "tetikçisi" olarak gösterilmiştir.

AKP hükümeti, Arap Baharı esnasında, Tunus'ta olduğu gibi diğer ülkelerde ve Suriye'de de, demokratik kazanımlar lehinde taraf bildirmiş ve bu durumda Türkiye-Suriye ilişkilerinde "bunalım dönemi" yaşanmaya başlamıştır. Esad'ın, taleplere karşılık şiddetten yana tavrı ve uzlaşmaya yanaşmaması, kısa sürede iç savaşın boyutlarını genişletmiştir. Suriye'de artan şiddetle beraber, milyonlarca Suriyeli vatandaş ülkesini terk etmek zorunda kalmış ve küresel bir mülteci meselesinin fitili ateşlenmiştir.

Suriye'deki iç savaş, IŞID'in şiddet içeren eylemleri, PKK terörü ve Ortadoğu'nun değişik yerlerindeki çatışmalar, pek tabi ki de söz konusu coğrafyadaki yatırımları ve ticari faaliyetleri sekteye uğratmıştır. Tam da söz konusu coğrafyadaki ağırlığını hissettirmeye başlayan Türkiye ve onun en büyük ticari baskı grubu TÜSİAD da olumsuz gelişmelerden etkilenmiştir. Ayrıca bölgeye yönelik doğrudan veya dolaylı olarak üretim ve satış yapan,

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

ORTADOĞU TOPLUMLARINDA MUHALEFET KÜLTÜRÜ SORUNU

Adem ÇAYLAK[1]

Onur YILDIRIM[2]

ÖZET

Toplumların siyasete ve toplumsala ilişkin düşünüş, davranış, siyasal yönelim ve pratikleri şekillendiren, insanların siyasal olana ilişkin sahip oldukları değerler, ritüeller, semboller ve inançlar bütünü anlamına gelen siyasal kültür, bir toplumda icra edilen siyasetin biçimi ve siyasal rejim tiplerinin oluşmasında, üretim ilişkileri, sınıfsal ayırımlar ve siyasal nedenler gibi başkaca etmenlerin yanında çok önemli bir faktördür. Bir toplumda cari siyasal kültürün varlığı muhalefet olgu ve sürecinin olup olmadığı ya da en azından meşruiyet kazanıp kazanmadığı ile ilgilidir.

Ortadoğu toplumlarının siyasal kültüründen beslendiğini düşünülen muhalefet kültürünün zayıflığı ya da etkisizliği sorunsalı, yüzyıllardır Ortadoğu toplumlarının en büyük sorun alanlarından birisidir.

Bu bağlamda çalışmada, Ortadoğu toplumlarında muhalefet kültürü eksikliğinin nedenleri üzerinde bir analiz yapılacaktır. Ortadoğu toplumlarında muhalefet kültürünün zayıflığı ya de etkisizliğinin tarihsel, dinsel, iktisadi, toplumsal ve siyasi nedenlerden kaynaklandığı iddiasında bulunan çalışmada, bu unsurların her biri birbiriyle bağlantılı bir biçimde incelenecektir. Aynı zamanda çalışma, Ortadoğu toplumlarında, muhalefet ve eleştirel kültürün zayıflığı, hâkim bir toplumsal ve siyasal kod olamaması ve var olan sosyo-ekonomik ve siyasi yapıyı bilişsel ve yargısal düzeyde eleştiriye tabi tutamamasının teorik ve pratik etkenlerini ele alacaktır. Böylece, medeniyet ve şehir-devletlerinin ilk kurulduğu bu topraklarda, dini, siyasi ve ekonomik sebeplerle yüzyıllardır yaşanan ve dünyada bugünkü çatışma ve savaşların ana merkezi olan Ortadoğu'nun, insanlığın birikimine yeniden katkı sağlayacak bir bağlamda ele alınmasını zorlaştıran unsurlarla başa çıkmanın mümkün olup olmadığı ortaya çıkacaktır.

1 Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, e-posta: ademcaylak@gmail.com

2 Arş. Gör. Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi e-posta: onur20082008@hotmail.com

ABSTRACT

The civic culture, which forms society's politics and social regarding thinking, attitude, political orientation and practices, is meant to the consist of values, rituals, symbols and cults that are related to political consideration of people. The civil culture, along with economic relations, class inequality and political causes, is one of the most important factors to constitute political regimes and life. In a society, the entity of current civil culture or at least its legitimacy depends on the phenomenon and process of opposition.

In this theoretical perspective, the weakness and ineffectiveness of opposition culture in the Middle East, which is directly related to the civic culture, has been one of the biggest problems for ages.

In this regard, there is an analysis on the causes of the lack of opposition culture in the Middle East. This study claims that the lack and ineffectiveness of opposition culture derives from religious, historical, economic and political reasons that are completely related to one another. Also this study handles the theoretical and practical reasons of the lack of opposition and criticism culture. The question why opposition culture has not been dominanting social and poltical codes in the Middle East will be discussed in detail. Thus, it will be revealed that while this land was the first one to establish civilization and the prototype of city-states, its name has been degraded chaos, conflicts and wars due to religious, economic and political reasons for ages. Lastly, it will be clear whether the Middle East can contribute to humanity or not.

Key Words: The Middle East, Islam, Oppostion

Giriş

Sosyolojik perspektifle muhalefet kavramı ele alındığı vakit kavramın yeni bir fenomen olmadığını tebarüz ettirmemiz gerekmektedir. Zira insanlık tarihinin başlangıç anı olarak kabul edilen Âdem'in yeryüzüne gönderilmesi ve oğullarının farklı ve birbirleriyle çekişen görüşlere sahip olması, insanın, insana muhalefetinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu kanıtlayıcı bir argümandır. Dinlerin ve peygamberlerin yeryüzüne gönderiliş nedenlerinden birisi de, yeryüzünde var olan kurulu düzenin (status quo) şirke ve sömürüye hizmet eden yapısına muhalefettir. Muhalefet kavramı, tarihsel sürecin de etkisiyle, Ortadoğu toplum ve kültüründe olumsuz bir içerime sahip ola gelse de, kavramın iyiye, ahlaka, adalete, hakkaniyete ve erdeme dayanan bir toplumsallık ve siyasallık durumunun elde edilmesi ve sürdürülmesinde "olumlayıcı" bir boyuttan ele alınması gerekmektedir.

Muhalefet, toplumsal, sivil ve siyasal boyutlarıyla birlikte var olan bir kavram, süreç, dil ve söylem barındıran bir kavramsallaştırma olarak toplumsal ilişkiler ağının en yaratıcı boyutunu teşkil etmektedir. Hal böyleyken, bu yüzden siyasi düşünceler eksenli muhalefet kavramsallaştırılmasının, sosyal ve siyasal perspektifli olanının tefrik edilmesi zaruridir. Bir toplumda toplumsal ve siyasal muhalefetin varlığı ya da yokluğu tarihsel muhalefet kültürü ve geleneği ile

ilgilidir. Her ne kadar tarih boyunca siyasal arenada birbiriyle çekişen siyasi, sosyal ve iktisadi görüşler mevcut olsa da, muhalefet kavramının kurumsal bir yapıya bürünmesi ancak siyasi partilerin doğuşu ile gerçekleşmiştir denilebilir. Kurumsallaşmış siyasi partilerin sadece 150 yıllık bir geçmişe sahip olduğu bilindiğine göre (Türköne, 2014: 337), siyasal anlamda muhalefetin de bu kadar yıllık bir geçmişe sahip olduğunu savlamak mümkündür.

Kurumsallaşmış siyasi partilerin Batı toplumlarına içkin bir fenomen olduğu aşikar olmakla birlikte, bu toplumlarda toplumsal muhalefetin gelişmişlik düzeyinin yüksek seviyelerde olduğunu iddia etmekte mümkündür. Esasen siyasal alanda muhalefetin gelişmesini sağlayacak olan da toplumsal muhalefet kültürünün gelişmişlik düzeyiyle ilintilidir. Zira Almond ve Verba'nın ünlü *The Civic Culture* adlı eseri de insanların toplumsal olarak tutum, davranış, inanç ve değerleri üzerine odaklanmış ve bu doğrultuda hedef ülke vatandaşlarının sahip olduğu siyasal kültürleri kategorize etmişti (Heywood, 2007: 290). Ortadoğu toplumlarında ise ne siyasal muhalefetin ne de toplumsal muhalefetin yerleşmesi/kurumsallaşması ve gelişmesi yeterince mümkün olabilmiştir. Siyasal iktidara ve iktidarı kullanan yönetici sınıfa karşı eleştiri kültürü geliştirilememiş; yüz yıllardan beri hâkim olan siyasi kültür, muhalif unsurların ötekileştirilmesine ve şer odağı olarak görülmesine sebebiyet vermiştir. Muhalefet kavramına pejoratif ve negatif bir anlam yüklenmiş, devletin ve milletin (bir türlü bitmeyen) zor zamanlarda geçtiği öne sürülerek, muhalif unsurlar "fitne" çıkarmakla suçlanmış ve siyasal alanın dışına itilmiştir. Diğer bir ifadeyle, vahdette kesreti yansıtması gereken siyasal alanın içi, toplumsal düzen ve siyasi birlik adına, aslına bakılırsa muktedirin istibdatçı yönetiminin sürekliliğini sağlamak adına, boşaltılmıştır (Çaylak, 2014).

Tarihsel süreçte İslam'a ait olmayan dinsel motifler kullanılarak, devletin takdis edilmesi arayışları baş göstermiştir. Saint Augustinusçu Hristiyanlık'ın "devleti Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi" biçiminde telakki eden anlayış, Muaviye ile birlikte (sözde) İslami bir öğreti olarak sunulmuştur. Bu bağlamda muhalefet devletin varlığının ve birliğinin zedelenmesi amacıyla, dış ve iç mihrakların besleyip, büyüttüğü fitne çıkaran bir unsur olarak algılanmıştır. Bununla birlikte, Ortadoğu toplumlarında muhalefet kültürünün eksikliğinin nedeni sadece dinsel kaynaklı olarak ele alınamaz. Ayrıca siyasal ve toplumsal kültür ve iktisadi faktörler de muhalefetin yerleşmesine ket vurmuştur. Mamafih, Ortadoğu toplumlarında, İslam'ın ana etkileyici olarak rol almasından ötürü üç

çeşit muhalefet ekolü gelişmiştir: Devrimci ekol, sabırcı ekol ve temekküncü ekol (Mustafa, 2011: 217-223).

1) Muhalefet Kavramı

Sonradan gelen, ardıl, yerine geçen, bir şey ya da birinin yerini almak ve onun yerine geçmek, bir şeyi taşımak, peşisıra gelmek, sorumluluk, emaneti devralmak, yükümlülük, yüklenmek gibi anlamlara gelen Arapça HA-LE-FE kökünden masdar olarak türetilen muhalefet kavramı, bir durum, süreç, ilişki ve olay konusunda cari paradigma, anlayış, zihin, kurulu düzen ve uygulamaya farklı yerden bakmak, alternatif olmak, kurulu düzen ve fikre karşı duruş sergilemek ya da yeni bir perspektif ve yaklaşım getirmek anlamlarına gelmektedir.

Ontolojik, epistemolojik ve etimolojik kökenlerine inildiğinde kavram, özsel değil, nötr bir anlam içermektedir. Başka bir deyişle, varlığın varoluşsal anlamda dile, söyleme ve harekete geçişiyle ilgili özsel, amaçsal ve tarafgir/karşıt bir anlam içermeyen kavram, episteme/bilgi düzeyinde de içeriği saptanmış ve belirlenmiş bir anlam haritasına sahip değildir. Aynı şekilde, etimolojik düzlemde de, kavrama olumsuzluğu çağrıştıracak bir düzlemde yaklaşmanın tarihsel ve kültürel olduğu görülecektir. Tarihseldir, çünkü Faucoultyan bir perspektifle ifade edecek olursak, kavramın net olmayan ve metalaşmamış arkelojisine geri gidildiği, kavramın kendi tarihine, kökenine ilişkin bir yolculuğa çıkıldığında, muhalefete dair kavramsal bilginin muhtemel oluşum koşullarının hangi zeminde inşa edildiği ve kırılma ve süreksizlikle yeniden çözülüp biçimlendirildiği ile ilgilidir. Başka bir deyişle, muhalefetin kökenlerine dair her türden açıklamay karşı çıkmak ve muhalefetin "kökensiz kökeni"ni formüle etmek ve muhalefet kavramını tarihselsi, özsel ve temelci düşünceden arındırmaktır. Kültüreldir, çünkü insanın doğa ve toplumsallıkla olan temasının ilişkiselliğinde biçimlendirilmiştir.

Kavramın, soykütüksel analizine girildiğinde muhalefetin bir tür iktidar inşası aracı haline getirildiği görülecektir. Soykütüksel analiz, evrensel kabullerin tarihselliğini reddeder. Soykütüksel analiz, geçmiş kararların üzerimizde devam edegelen etkileri üzerinde durarak geçmişin şimdiliğini göstermeye çalışır. Foucaultcu soykütüğü, kökenlerin keşfini, özleri, teleolojileri ve metafiziği reddeder. Soykütüksel analizde olgu ve kavram, şimdiliğini yaratan süreksizlik, sapma ve eleştiri üzerinden okunur. Bu cümleden mülhem olarak söylebiliriz ki, muhafelet kavramı, içeriği tarihsel, evrensel ve özsel belirlenmiş bir gerçek-

lik olarak değil, soykütüksel bir inşa, bir iktidar söylemi aracı çerçevesinde ele alınmış ve kavram, kurulu söylem ve toplumsal pratikler ekseninde negatif bir imgelem dünyasına hapsedilmiştir. Özelikle İslam devlet ve toplumları tarihinde söylemsel bir tür tarih formu olarak yaratılan muhalefete, toplumda fitne çıkarmaya özdeş bir kavramsallaştıma üzerinden okunarak şer ve şeytanla eş bir varoluşsallık kazandırılmıştır.

Bir toplumda var olan siyasi kültürün varlığı muhalefet olgusuna gösterilen saygı ile doğru orantılıdır; zira muhalefet, siyasi iktidarın tamamlayıcısı konumundadır. Başka bir deyişle, gelişmiş siyasi kültüre sahip toplumlarda, sağlıklı bir siyasal ve toplumsal yapının inşası muhalefetin var olmasıyla ilişkilidir. Mamafih, siyasal iktidarın icraatlarını denetlemek işlevini görebilecek olan muhalif unsurlar, Ortadoğu siyasal anlayışında ötekileştirilmiş ve patolojik bir vakıa olarak nitelendirilmişlerdir. Ortadoğu toplumlarının siyaset ve siyasi kültür anlayışında muhalefet, devletin işleyişindeki muntazamlığı bozabilecek, çürütebilecek ve sekteye uğratabilecek bir unsur olarak telakki edilmiştir. Müzmin bir hastalık olması hasebiyle muhalif olanı bastırma, sindirme ve son kertede ortadan kaldırma ihtiyacı belirmiştir. Muhalif unsurlar "bay kıl", "gıcık" vb. nitelendirilmelerle, ötekileştirilmeye ve şeytanileştirilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde boy gösteren nitelendirme çabaları, muhalif olanı "fitne" çıkarmakla özdeş tutarak, pejoratif anlam yüklendirilmesine yol açmış ve kavram menfi bir içeriğe büründürülerek işlevsiz hale getirilmiştir (Çaylak, 2014). Hâlbuki muhalefet kavramının etimolojik kökenine inilip, derinlikli bir analizi ve tanımı yapıldığı vakit anlaşılacağı üzere, kavramın hakiki anlamından saptırıldığının ayırdına varılacaktır.

İlk olarak muhalefet, belirli bir toplumsal formasyonda, var olan siyasal rejime ve içerisinde yaşanan sosyo-ekonomik düzene veya bunlardan yalnızca birine, ya da sadece siyasi iktidarı elinde bulunduranlara ve/veya bunların faaliyetlerine karşı olmayı, bunları, karşılığında alternatif bir program ya da bir öneri sunmak veya sunmayarak, yasal veya yasal sayılmayan çeşitli yollara başvurarak eleştirmeyi ve bu arada istenilen amaç doğrultusunda etki ve sonuçlar yaratmayı içeren bir olgu olarak tanımlanabilir (Turgut, 1984: 8). İkinci olarak muhalefet kavramı etimolojik açıdan hilafet kavramı ile ortak menşei paylaşan, Arapça "*h-l-f*" kökünden türetilen, "sonradan gelen düşünce", "bir konuda farklı yerde durmak" ve "öncekinden farklı olmak" anlamlarını içermektedir (Çaylak, 2014). Kavramın tanımından ve etimolojisinden yararlanarak, mu-

halefet, farklı düşünmek, olayları ve olguları farklı bir perspektiften değerlendirmek şeklinde tanımlanabilir. Hegel'in diyalektik anlayışında nasıl ki, her idea, fikir ve düşünce içerisinde zıddını ve çelişkide olduğunu barındırıyor ve "tez" ile "anti-tez"in çatışması sonrası, zıtların her birindeki hakikati birleştiren "sentez" meydana geliyorsa (Tannenbaum & Schultz, 2015: 309), siyasal arenada da tez olarak nitelendirebilecek "iktidarı kullananlarla", anti-tez biçiminde ele alınabilecek "muhalif unsurlar"ın çatışması her ikisinde de bulunan hakikati birleştirip, uzlaştırarak, idealize edilmiş olan siyasal yapının ortaya çıkmasına katkıda bulunacaktır.

Hakikate giden yolun yürüyen merdiveni ve ideal olan siyasal yapının oluşturulması için elzem bir unsur olan muhalefet, Ortadoğu'nun siyaset anlayışında "şer" çıkarabilme potansiyeline sahip "şeytani" bir varlık biçiminde değerlendirilmiştir. Ortadoğu toplumsal ve siyasal yapısında muhalif unsurların "insan-dışılaştırılması" ve "şeytani" bir varlık biçiminde algılanması, yalnızca dışlayıcı ve ötekileştirici bir siyasi kültürünün oluşmasına zemin hazırlamakla kalmamış, aynı zamanda muhalif olanın sindirilmesini veya ortadan kaldırılmasını elzem hale getirmiştir.

2) Muhalefet Oluşumunu Etkileyen Faktörler

Ortadoğu toplumlarının kültür anlayışında hâkim olan görüş, çoğunluğun ya da muktedirin mütenasip olarak kabul ettiği söylem, eylem, tutum ve davranışlara paralellik arz edecek bir biçimde hareket etmekten geçmektedir. El Maverdi'nin "bin yıllık tiranlığın bir dakikalık fitneye" tercih edilmesi (Bozarslan, 2016: 27-8) ya da İbn Teymiyye'nin, "zalim imamla altmış yıl, sultansız bir geceden daha iyidir" (İbn Teymiyye, 1999) türünden sözlerinden mülhem anlayışından yola çıkarak, tiranlığın, "fitne"nin ve "fitne" oluşturduğu ya da oluşturacağı düşünülen gruba (muhalefete) nazaran daha muteber, yapıcı ve işlevsel olduğu belleklere kazınmıştır. Biraz daha teorik ve derinlikli bir analiz ise muhalefet kavramını dünya aleminden, ebedi alemde cereyan eden olaylar silsilesine götürecektir. Şöyle ki; Allah'a (yaratmış olduğu Adem Peygamber'den dolayı) meydan okuma (muhalefet etme) şeytan tarafından gerçekleştirilmişti. Bu yüzden tarihsel süreç içerisinde her türlü muhalif harekete "şer" ve "şeytan" damgası vurulmuş ve sapkın muamelesi yapılmıştır. Bir grup, topluluk, zümre ve cemaat içerisinde organik bütünden farklı düşünenlere menfi bir gözle bakılmış ve muhalif olan kişi ya da kişiler ait olduğunu hissettiği grubun, topluluğun, zümrenin ve cemaatin dışına itilmiştir. Ayrıyeten

Hammurabi dönemi itibariyle başlayan "çoban-sürü" metaforu, dinsel aromalar katılarak İslam toplumlarının yönetim anlayışına da sirayet etmiştir. Bu yüzden, muhalefetin kurumsallaşamaması ve eleştiri kültürünün zayıf kalması olağan karşılanırken; sürünün ıslah edicisi ve yol göstericisi olan Halife-Sultan, yanılmazlığın ve hakikatin ete kemiğe bürünmüş hali biçiminde telakki edilmiştir.

Mamafih bir topluluk içerisinde farklı dünya görüşlerine sahip olmak ve bu tarzda söylem ve eylem geliştirmek doğal bir olgudur. Çünkü bu durum, insana Allah tarafından bahşedilen fikir sahibi olma, yorumlama ve değerlendirme melekesiyle ilgilidir (Mustafa, 2001: 98). "İş hakkında onlara danış, fakat karar verdin mi Allah'a güven, doğrusu Allah güvenenleri sever" (Al-i İmran 159) ayetinde Allah, danışma mekanizmasının önemini vurgulamıştır. Bu ayetten yola çıkarak bir toplulukta herhangi bir konu hakkında danışmanın, fikir alış-verişini gerektireceğini ve nihayetinde farklı düşünce ve değerlendirmelerin vuku bulacağını savlamak mümkündür. Buna bağlı olarak, bir kişi ya da grubun değerlendirmeleri diğerleriyle paralellik arz etmeyecektir ve muhalif görüşler beyan edilecektir. Fakat ne yazık ki, Ortadoğu toplumlarında, Allah tarafından bahşedilen farklı fikir sahibi olma, yorumlama ve değerlendirme melekesi, (çarpıtılmış) dinsel, iktisadi ve siyasal ve toplumsal kültür faktörlerinin birleşiminden dolayı kısıtlanmış ve ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

2.1. Dinsel Faktörler

Rousseau'nun (2015: 124) öne sürmüş olduğu "başlangıçta insanların tanrılarından başka kralları, dine dayanan yönetimden başka yönetimleri yoktu" savı esasen 20. yüzyılda kurulmuş olan Sovyetler Birliği ve güdümündeki devletler hariç tutulduğu ve Rousseau'nun bu aforizmasındaki "başlangıçta" kısmı çıkarılıp, "yoktu" kısmına "r" harfi eklendiği vakit, mecazi biçimde de olsa aktüel dünya siyasetini yansıttığını iddia etmek mümkündür. İlk çağlarda muktedirler, Tanrıların soyundan geldiğini belirtmiş –Pers Hükümdarı I. Şahpur[3] gibi- ve "yanılmaz" egemenliklerini bu (sözde) öğreti üzerine inşa etmişlerdir. Günümüzde Aydınlanma Çağı ve sekülerleşme paradigmasının etkisi ile birlikte her ne kadar egemenliğin kaynağı Tanrılardan halka aktarılmış olsa da, güncel siyasetin ana gövdesini hala dinsel etmenler oluşturmaktadır. Ortadoğu toplumlarında ise bilakis İslam'ın çarpıtılmış etmenleri, (sözde) dinsel saiklerin korunması amacıyla muhalefetin gelişmesine engel teşkil etmiş/ etmeye devam etmektedir. Esasen, İslam "iyiliği emredip, kötülüğü defetmek" amacıyla siya-

3 Ayr. Bk. Lewis, B., **Ortadoğu**, çev. Selen Y. Kölay, Ankara 2014, s.169-175.

si ve toplumsal alanda muhalefete salık vermiş olsa bile (Mustafa, 2001: 15), uygulamada muktedirler tarafında sözüm ona İslami öğreti biçiminde telakki edilen gerekçelerden dolayı muhalefet etmenin önü kapatılmıştır. Gerçek şu ki, İslam hiçbir surette inanları arasında ihtilafa mahal vermeyecek bir biçimde mükemmelliğe sahiptir. Fakat ihtilaf, fıkıh ve fetvadan kaynaklanmış ve dönemin hâkim İslami paradigmasının yorumlayış şekli muteber, diğerleri ise patolojik olarak algılanmıştır (Mustafa, 2001: 97).

İslam siyasi düşüncesinde, toplumun tamamı adına ya da topluluğun ortak işleri doğrultusunda karar almanın ve uygulamanın şura (istişare/müzakere) ile gerçekleştirilmesi gerektiği, İslam'ın ana referansı olan Kur'an'da açıkça zikredilir (Çaylak, 2015b: 142). Kur'an'da, Allah, "*Onların işleri/yönetimleri aralarında şura (danışma/istişare/müzakere) iledir*" (Şura 38) ifadesiyle, toplumun ve devletin işleri ve uygulamaları konusunda, muktedir olan ya da muhalif olan ayrımına girmeden, şura/istişare kanallarının çalıştırılmasına ilişkin çok önemli bir hakikati vurgulamaktadır. Peygamber Muhammed ve dört halife, topluluk işlerinde ve devlet yönetimde şura makamına ziyadesiyle önem vermişlerdir.

Fakat tarihsel süreç içerisinde Peygamber Muhammed ve dört halife döneminden sonra, Muaviye dönemiyle birlikte "halife" kavramında semantik kayma yaşanmıştır. Peygamber Muhammed ve dört halifenin kullanmaktan imtina ettikleri "halifetullah" (Allah'ın halifesi) ve "zıllulahı fılalem" (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) metaforları, Muaviye ve ardılları tarafından kullanılarak (Çaylak, 2015b: 149), bir nevi yanılmaz ve mutlak doğru "genel irade" oluşturulmuştur. Zira Allah'ın halifesi ya da yeryüzündeki gölgesi olduğunu iddia eden bir yöneticiye, her ne kadar müstebit bir edaya bürünmüş olsa da, bir mümin olarak muhalif olmak iki kere düşünmeyi gerektirecektir savlamasını yapmak mümkündür.

Diğer yandan Pavlusçu Hristiyanlığın amentüsü olarak kabul edilen "Tanrı'dan kaynaklanmayan iktidar yoktur" aforizmasını, İslami bir öğreti biçimine dönüştüren Muaviye ve ardılları Ortadoğu toplumlarında, kendileriyle başlayan ve günümüze kadar devam eden muktedirin yanılmazlığına gösterilen ilginin ve muhalif olana gösterilen tahammülsüzlüğün İslami açıdan ilk halkasını oluşturmuştur. Ayrıca Bizans imparatorlarının iktidarlarının meşruiyetini sağlamlaştırmak amacıyla resmi emirlerini "Hazreti İsa'nın adına" (Lewis, 2014: 170) şeklinde yayınlamaları ile Muaviye döneminde üretilen ve daha

sonra Ortadoğu coğrafyasında hüküm süren muktedirler tarafından da sıklıkla kullanılan "halifetullah" ve "zıllulahı fılalem" metaforları arasındaki benzerlik, doğduğu günden itibaren İslam'a ait olduğu iddia edilen bu terimlerin, hangi amaçlar doğrultusunda ortaya sürüldüğünü daha iyi ortaya koymaktadır. Bu semantik kaymadan dolayı, muhalif olanların talepleri hakkaniyet, eşitlik, özgürlük, adalet vb. ilkeler ekseninde dile getirilse bile, yanılmaz muktedir ya da muktedirler üzerinde, geliştirmiş ve kullanmış oldukları dinsel öğretilerden ötürü etkili olamamıştır.

2.2. Siyasal ve Toplumsal Kültür Faktörü

Ortadoğu toplumlarında, muhalefet ve eleştirel kültürün zayıflığı, hâkim bir toplumsal ve siyasal kod olamaması, bu toplumlara mündemiç tarihi ve sosyal damarlardan kaynaklanan yerleşik siyasal kültürle de ilintilidir. Siyasal kültür, bir ülke üzerinde yaşayan bireylerin ve grupların, toplumsala ve siyasala ilişkin duruş, tavır ve davranışlarını şekillendiren tutumlar, değerler, ritüeller, semboller ve inançlar bütünü ve kamu kurumlarına yön veren siyasal gelenekler olarak ele alındığında (Türköne, 2014: 229), Ortadoğu siyasal ve toplumsal kültürünün "devlet mitosu" ve "etnosentrizm" etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür.

Ortadoğu kendine özgü dinamiklerinden dolayı ilk çağlardan beri homojen bir siyasal ve toplumsal kültüre sahip olmamış, içerisinde çeşitlilik göstermiştir (Lewis, 2014: 314). Sahip olunan farklı kültürlerden dolayı ilk çağlarda Ortadoğu toplumunun iki büyük etnik grubundan biri olarak gösterilen Persler, bürokratik yapılanması güçlü, monarşiye dayalı bir devlet tesis edebilme kabiliyetine gösterebilmişken; Araplar, monarklar tarafından yönetilmeyi kabul etmemiş, üzerinde konsensüse vardıkları bir reisin yönetimine sıcak bakmışlardır (Lewis, 2014: 171-180). Ayrıca İslami kıstaslar çerçevesinde siyasi toplumun ilk çekirdeğini oluşturan Medine'de Peygamber Muhammed, devleti akit ve sözleşme temelinde inşa etmiştir (Mustafa, 2001: 126). Mamafih tarihsel süreç içerisinde, münhasıran Emevilerin imparatorluk serüveni ile birlikte, Persler'e mündemiç patrimonyal monarşi anlayışı Arap toplumu yönünde genişlemiş ve "devlet mitosu" oluşturulmuştur. Emevilerle başlayan patrimonyal yönetim biçimi Abbasi, Arap-İslam ve Türk-İslam devletleriyle devam etmiş ve bir nevi resmi yönetim biçimi halini almıştır. Bu tarzda geliştirilen anlayış, ülkenin ve ülke üzerinde yaşayan unsurların başta bulunan yöneticiye ait olduğunu vurgulayarak, muhalif unsurların oluşumunun, oluşsa bile

yeşermesinin önünü en başından engellemiştir.

Patrimonyal ilişkilerin güçlü bir şekilde hissedildiği (kurulan) İslam devletlerinde, bu anlayışa ilaveten "etnosentrizm" seçkincilik kültürü ile özdeşleştirilerek, iktidarın bir kabile/aşiret tekelinde bulunması vuku bulmuştur. Gerçek şu ki; seçkincilik kültürü, etnisite, toplumsal statü ve eğitim düzeyi üzerinde yükselmiş, bu dört unsur "etnosentrizm" kabında eritilmiş ve Ortadoğu toplumlarında imtiyazlı bir grup (t)üretilerek, iktidar tekeli meydana getirilmiştir. Arap-İslam siyasi toplumunun oluşumunda, Peygamber Muhammed'in vefatından sonra, münhasıran Halife Osman döneminde "kabile/soy" üzerine yapılan vurgu (Çaylak, 2015a: 56-62) siyasi toplumun şekillenmesinde önemli bir parametre olarak göze çarpmıştır. Belirtilmesi zaruri olan bir nokta "kabile/soy"a verilen önemin Arap dünyasına mündemiç bir fenomen olarak, İslam öncesinde de etkili olduğudur[4]. Asabiyet bağları Hulafe-i Raşidin döneminde kabile/soy üzerine inşa edilirken, Emevilerle birlikte Arap asabiyeti ve ırkçılığı şeklinde kendisini göstermiştir (Tayfur, 2011). Her ne kadar Kur'an'da Allah "*Ey insanlar! Biz, sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık! Hem de sizi cemaat cemaat, kabile kabile yaptık ki, tanışasınız. Haberiniz olsun ki, Allah katında en keremliniz en takva olanınızdır*" (Hucurat 13) ayeti açık bir biçimde, üstünlüğün sadece takvada olduğunu belirtse de, uygulamada durum daha farklı bir şekilde tezahür etmiştir. İktidarı elinde bulunduran grup, aynı soydan geldiklerine imtiyaz sağlamış (Lewis, 2014: 226-7), diğer gruplar ve münhasıran muhalif unsurlar yok sayılmıştır.

Platon'un "üç cevher yalanı[5]"nı anımsatan bir biçimde, hiyerarşik bir kast sistemi ve organizmacı bir toplumsal ve siyasal yapı oluşturulmuş ve bu yapı içerisinde vücudun başı ve kalbi olan muktedir (Mustafa, 2001: 67), sorgulanamaz bir hakikatin mimarı, dekoratifi ve savunucusu olmuştur. Diğer bir ifadeyle, yanılmaz ve sorgudan muaf "genel irade", muktedirde tecessüm etmiştir. Fakat "*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan Rabbinizden sakının*" (Nisa 1) ayetinde Allah, insanların aynı nefisten yaratıldıklarını, etnisite, makam, rütbe, servet ve zenginlik gibi niteliklerin kendi indinde, üstünlük belirten bir işleve sahip olmadığını açık bir biçimde vurgulamaktadır. Allah indinde üstünlüğün ancak takvada olduğu su götürmez bir gerçek olduğuna göre, dünya görüşünü açıklamak, içinde bulunulan toplumdan farklı düşünmek ve muhalefet etmek, patolojik bir vakıa olarak algılanmayı gerektirmemektedir. Ayrıyeten, mukte-

4 Ayr. Bk. Çaylak, A., İslam'da Siyasi Akıl ve Düşüncenin Oluşumu, Muhafazakar Düşünce 2015, 12(3), s. 18-30.

5 Platon'un, toplumu oluşturan bireylerin, Tanrı'nın yarattığı bir biçimde farklı özelliklere ve niteliklere sahip olduğunu belirten metaforu. Ayr. Bk. Ağaoğulları, M.A., **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, İletişim Yayınları, 2014, 4. Baskı, s. 101.

dir ve yönetilen Allah indinde eşittirler ve bu yüzden, muktedirin herhangi bir kutsallığı bulunmamakla birlikte, onun eleştirilmesi veya yerine getirmiş olduğu işlemlerden dolayı sorumlu olması ve ona muhalefet edilebilmesi pek ala olanak dâhilindedir (Mustafa, 2001: 112-117).

2.3. İktisadi Faktörler

Adam Smith *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde insan topluluğun dört farklı ekonomik sistemden geçtiğini belirtmektedir: Avlanma, hayvancılık, tarım ve ticaret (Yayla, 2015: 84). Avcılık ve hayvancılık döneminde elde edilen ürünün hemen tüketilmesinden dolayı toprağa dayalı üretim usulü olan tarım ekonomisi gelişmiştir. Tarım ekonomisinin de gelişmesiyle birlikte mübadele isteği devreye girerek, ticaret eğilimi artmıştır (Yayla, 2015: 81). Tarihsel süreç içerisinde bu farklı ekonomik sistemler varlığını sürdürmekle birlikte, Ortadoğu toplumlarında gücü elinde bulunduranlar özellikle tarım ekonomisinin gelişmesiyle birlikte kendilerine, bireyin ve toplumun üstünde bir değer biçmişlerdir.

Ortadoğu toplumlarında, insan olmaktan öte bir niteliği bulunmayan muktedirin kutsallaş(tırıl)ması İslam öncesi çağlara kadar dayanmaktadır. Babil Krallığı'nın muktediri Hammurabi, Pers Hükümdarı I. Şahpur ve Mısır'ın Firavunları, kendilerini ya Tanrı'nın elçisi ya Tanrı'nın soyunun devamı ya da Tanrı-Kral biçiminde telakki etmekteydiler. Bu durum, onların iktisadi kaynaklara el koymasıyla yakından ilişkiliydi. Karl Marx'ın artı-değer[6] kavramı temelinde konuya yaklaşıldığı vakit görüleceği üzere, insanın kendi emeği neticesinde üretilen artı ürüne, muktedirler tarafından el konulmuştur. Nihayetinde Nil Vadisi'nin bereketli topraklarını elinde bulunduran Firavunlar, kendilerini Tanrı-Kral olarak görmekte ve bu dayanağın tabii sonucu olarak kendi otoritesini sarsılamaz hale getirmekteydiler. İslam öncesinde Ortadoğu toplumlarının sahip olduğu bu anlayışa ilave bir biçimde İslam'ın zaman içerisindeki yanlış yorumu ve değerlendirmeleri eklenince, Halife-Sultan'larda kendilerine kutsallık atfetmeye başlamışlardır. Diğer bir ifadeyle, İslam'ın tarihsel süreç içerisinde vuku bulan olaylar ve çarpık yorumu neticesinde, Halife-Sultan'lara mukaddes bir nitelik yüklenmiştir. Esasen halifenin asli görevinin İslam kanunu uygulamaktan öte bir fonksiyonu ve mahiyeti olmaması gerekirken, Muaviye ile birlikte başlayan ve asırlar boyunca devam eden süreçte devlet ve üzerinde yaşayan unsurlar muktedirin uyruğu olarak telakki edilmiştir. Bu yüzden

6 Ayr. bk. Marx, K., **Kapital** I. Cilt, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 2015, 7. Baskı, s. 179-232. Marx, K., **1844 El Yazmaları**, Birikim Yayınları, 2014, 9. Baskı, s. 73-91.

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

İRAN›IN DIŞ SİYASETİNDE KÜLTÜRÜN ÖNEMİ : SADİ ENSTİTÜSÜ ÖRNEĞİ

Şamil Öçal[1]

Özet

İran İslam Cumhuriyeti 1979 yılında gerçekleştirdiği devrimden bu yana dış siyasetinde kültüre ve kültürel tanıtım ve propogandaya özel bir önem vermiş ve bunun için dikkat çeken bütçeler tahsis etmiştir. İran'da İran İslam Cumhuriyetinin Kültürel alanda tanıtımı için kurulan ve özellikle İslam ükelerinde faaliyet gösteren kurumlar vardır. Bu kurumlar , çeşitli etkinlikler, gezi proğramları, Farsça Kursları ve öğrencilere verilen burslarla İran'ın uluslarası planda tanıtımını yapmaktadırlar. Bu makalede İran'ın kültürel alanda özellikle Farsça alanında tanıtımını üstlenmiş olan Sadi Kurumunun İran'daki örgütlenmesi ve İran dışındaki faaliyetleri ele alınarak tartışılacaktır.

Abstract

Since the İslamic revolution in 1979 İslamic republic of İran has given special importance to culture and cultural representtaion in his foreign policy and allocated salient budgets. There are institutions in İran, established for the cultural representaion of İslamic republic. These institutions have ben conducting the cultural reperesentation of iran on the internatianal level, with Persian classes, scholarships and trips. İn this paper ı will deal with Saadi foundation which established for he cultural aims , especially teaching Persian for non-İranians and with its organisation in İran and operations in other countries.

Anahtar Kelimeler: İran, Dış Siyaset, Kültürel Tanıtım, Sadi Enstitüsü, Farsça

Key words: İran, foreign policiy, cultural reperentation, Saadi foundation, Persian.

1 Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal Ve Beşeri Bilimler Fakültesi Felsefe Bölümü

Giriş

İran'ın bugün bölgede giderek önemli güçlerden biri haline gelmesi İranı çeşitli yönlerden tartışmanın odağı haline getirmektedir. İran devriminin durduğu ideolojik zemin ve dünyadaki belli başlı siyasi güç odaklarının İran'daki ve bölgedeki çıkarları için tehlike teşkil ettiği düşünülerek İran devrimden sonra yalnızlık yaşamış ve etkisi dönemden döneme değişen ambargoya maruz kalmıştır. Buna rağmen İran'ın özellikle de İslam ülkelere yönelik kültürel faaliyetleri her dönem İran dış siyasetinin bir parçası haline gelmiştir. Bu yazı İran'ın dış siyasetinde kültürün yeri ve önemi, Saadi Vakfı örneğinde ele alınarak tartışılacaktır. Giriş bölümü genel olarak yumuşak güç olarak ülkelerin dış siyasetlerindeki yeri ve bu bağlamda İran'ın dış siyasetinde kültürün yeri ele alınacak, daha sonra da nispeten yeni bir kurum olan Sadi vakfının durumu tartışılacaktır.

Yumuşak Güç olarak Kültür Diplomasisi

Bir ülke, ulusal karakteri, inanç sistemlerini ve stratejik önemi haiz kültürü ve ulusal kimliği şeyleştirmeye katkıda bulunan ulusal çıkarın bir ifadesi olarak kültürü dış politikasına yerleştirebilir. Kültür diplomasi ülkeler arasında köprüler kurmanın ve karşılıklı etkileşim oluşturmanın bir aracı olarak kabul edilmiştir. Bu şekilde, kendi ulusal ve kültürel sınırlarının ötesine uzanarak kültürler içinde güç alanları, ağ örgüleri oluşturmayı amaçlar.

Yumuşak güç ise bir toplumun tarihsel süreç içinde oluşturduğu , bilgi , inanç, sanat, alışkanlıklar, dil vb şeyleri içerir. "Yumuşak güç" kavramı, sert gücün karşıtı olarak Joseph S. Nye tarafından ilk defa kullanılmıştır. Nye, davranış özelliklerini ve kaynaklarını somutluğu temeline dayalı olarak bu iki güç arasında bir ayrım yapmaktadır.[2] Yumuşak güç kamu diplomasininin en önemli unsurlarından biri olarak görülmektedir. Kültür diplomasisini kullanarak bir ülke diğer ülke insanları üzerinde kendisiyle ilgili bir güven algısı oluşturabilir. Bu algıya dayalı olarak da o ülke ise askeri, siyasi , kültür ve eğitim alanlarında çeşitli anlaşmalar yapabilir. Kültür diplomasisi karşı ülkenin siyasetini de dolaylı yoldan etki eder. Bu o ülkeye karşı düşmanlık siyasetinin

2 Joseph S. Nye, Soft Power and American Foreign Policy, Political Science Quarterly, Academy of Political Science, 2004.

azalması ve siyasetçileri o ülkeye karşı işbirliği yapmaya teşvik etme şeklinde de gerçekleşir. Elçilik bürokrasisinin sevimsiz ortamında o ülke insanlarıyla gerçek dostlukların kurulması oldukça zor olduğu için , kültür diplomasisi bir ülkenin kültürel değerlerinin daha samimi daha gayri resmi ortamlarda başka ülke insanlarına sunulmasına imkan sağlar. Bu sayede insanlar en kolay ve ilgi çekici yoldan birbirlerine ulaşmış ve birbirlerini etkilemiş olurlar.[3] Kültür diplomasi sayesinde devletler arasındaki ilişkiler kötüye gittiği durumlarda bile, ilgili ülkenin halkı üzerinde olumlu bir izlenim ve etki oluşturmak mümkündür. Esasında kültür diplomasisinde etki tek yönlü değildir. Her ne kadar asıl hedef kültürel diplomasi yapan ülkenin kendi kültürünü başka ülke insanlarına aktarmak olsa da , sonuçta bu faaliyeti yürütenler de başka bir kültür ortamında bulunmakta ve ondan etkilenmektedirler. Dolayısıyla Shizuru Saek'in de vurguladığı gibi kültür diplomasisi sayesinde ülkeler dış politikasını belirlerken tek yönlü düşünceden kurtularak çoklu bakış açıları kazanmış olurlar. [4]Bu da dış politikanın daha sağlam temellere dayandırılmasını kendiliğinden zorunlu kılacaktır.

Kültür diplomasisinde vurgulanması gereken başka bir nokta da bir çok unsurun göz önünde bulundurulmasıyla geliştirilmesi gereken bakış açısıdır. Çünkü Kültür diplomasisinde sadece geleneksel dış işleri bakanlığı değil , farklı şartlarda faaliyet gösteren başka devlet kurumları ve devlet dışı sivil toplum örgütlerinin ya da yarı resmi sayılabilecek kuruluşların da da mevcudiyeti söz konusu olacaktır.

Kültür ve diplomasi arasında 1930'lu yıllardan beri bir ilişkinin kurulduğunu görüyoruz. Fransa ve Almanya daha I. Dünya savaşından önce, kültür ilişkileri kurmak suretiyle kültürel genişlemeyi hedefleyen bir politika izlemeye başladılar. Daha sonra bu ülkeleri 1934 yılında British Counsel'i kuran İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri takip etti. Soğuk savaş yıllarında Sovyetler Birliği ile düşnsel savaş çerçevesinde Amerika Birleşik devletlerinin yoğun bir kültür diplomasi faaliyeti içine girdi. 1980'li yıllara geldiğimizde ise kültürün artık etkin bir diplomasi aracı olduğu ortaya çıktığında dış politika anlayışında

---

3 Hwajung Kim, "Cultural Diplomacy as the Means of Soft Power in an Information Age", http://www.culturaldiplomacy.org/pdf/casestudies/Hwajung_Kim_Cultural_Diplomacy_as_the_Means_of_Soft_Power_in_the_Information Age, s.3. (erişim: 26.04.2016.)

4 Shizuru Saeki, The Perry Centennial Celebration: a Case Study in US-Japanese Cultural Diplomacy, International Social Science Review, 80(3&4): 137-138, 2005.

önemli dönüşümler yaşandı. [5]

Yumuşak Güç Olarak İran'ın Kültür Politikası

İran Kültürü "kadim", İslami ve modern olmak üzere üç katmandan oluşan bir yapıya sahiptir . Bu katmanlardan hepsi de İran kültüründe tarih boyunca meydana gelen değişimler sonucu birbirine geçmiş bir vaziyete varlıklarını devam ettirmektedirler.[6] Bu bakımdan İran tarihinde önemli olan dönüm noktaları , Arya ırkına mensup olanların İran'a girmesi ve kadim İran kültürünün teşekkülü ve Miladi yedinci asırda İslamın İran'da yayılmaya başlaması ve daha sonra da 19. Yüzyıldan itibaren İran'ın Batı kültürünün tesiri altında kalmaya başlaması. İran'ın islam'ı kabul etmesi sonrasında eski kültürün de etkisiyle İslamın Şii yorumu oluşmaya ve İran kimliğinin önemli bir parçası olmaya başladı. İran İslam Cumhuriyetinin dış siyasetinde İslami kimliğin önemli bir rolü vardır. [7]

İran'ın kültürel kimliğinin oluşumunda birbirine geçmiş bu üç unsurun etkili olduğu açıktır. Ancak İranda yönetime gelen farklı anlayışlara göre bunlardan bazen birinin öne çıkarken diğerlerinin geri plana itildiği görülmektedir. Mesela Devrimden önce İran'ın'ı kültüründeki iki katmanı yani eski İran ve modern İran katmanlarını ön plana çıkaran bir kültür politikası oluşturduğu ve dış siyasette de bunun öne geçtiğini görüyoruz. İslami kimlik bu dönemde orijinal İran kimliğine dayatılan bir olgu olarak algılandı.[8] Devrim Sonrası dönemde, özellikle devrimin ilk yıllarında ise İslami kimlik ön plana çıkarken İran milliyetçiliği daha geri planda kalmıştır. Bugün itibariyle İran'ın İslamın ve İran milliyetçiliğinin ve modern düşüncenin birlikte etkin olduğu melez bir kimliği benimseme yolundadır.

İran, devrimden sonra dış siyasetinde din-devlet bilikteliğini ve buna bağlı olarak İslami ölçüleri esas aldığını ileriye sürmektedir. Dolayısıyla Devrimden sonra İran kimliği esasında dini bir nitelik kazanmıştır ve milli bir anlamın ötesine taşınan anlamlar yüklenmiştir. Ancak İranlılık kimliğinin ya da Batı etkisinin dış siyasetten dolayısıyla kültür politikalarından tamamen

5 Hwajung Kim, "Cultural Diplomacy as the Means of Soft Power in an Information Age", http://www.culturaldiplomacy.org/pdf/casestudies/Hwajung_Kim_Cultural_Diplomacy_as_the_Means_of_Soft_Power_in_the_Information Age, s.6 . (erişim: 26.04.2016.)

6 Abdulkerim Süruş, "Se Ferheng" , Mecelle-i Âyine-i Endişe , S.3-4 (1378) s. 25.

7 Hadi Nah'î, *Tevafuk ve Tezahum menafi'i Milli ve Mesalih-i İslami: Berresî-tatbîk-i siyaset-i haric-i devlethay-i milli-İslami*, Defter-i Mütealat-ı siyasi ve beynelmileli : Tahran 1376, 281; Ahmet ,Nakipzade , Te'sir-i Ferheng-i Milli ber Siyaset-i Harici-i Cumhuri-i İslam-i İran Defter-i Mütealat-ı siyasi ve beynelmileli : Tahran 1371, 113-114.

8 Ali Rıza Musavizade ve Mehdi Cavidani Mukaddem, "Nakş-i Ferheng-i Milli der Siyaset-i Harici-i Cumhur-i İslam-i İran" *Daniş-i Siyasi*, IV, s. 2 (Payiz ve Zimistan), 1387, s. 198,217 ; Muhammed Rıza Tacik, *Siyaset-i Harici: Arsa-i Fikdân-ı tasmim ve tedbir*, Tahran, Ferhengi Goftiman, 1383. , ss. 34-35.

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

ORTADOĞU COĞRAFYASINDA SELEFİ AKIM VE RADİKAL HAREKETLERİN ISLAHINA ALTERNATİF BİR ÇÖZÜM OLARAK İRFÂNÎ GELENEĞİN KATKISI

Ömer YILMAZ[1]

Özet: Günümüzde insânî ilişkiler, ahlâkî kurallar ve moral değerler eskiye oranla hayli örselenmiştir. Beşerî ilişkiler gittikçe zayıflamış, dinler hatta mezhepler arası nefret, korku, çatışma, şiddet, ayrımcılık sarmalı artmış ve adeta dünya yaşanmaz bir hale getirilmiştir.

Son yıllarda Ortadoğu/İslam coğrafyasında Neo Selefî ve radikal dini gruplar dinî argümanlardan hareketle belli bir çatışma ortamı yaratmakta,

Tebliğimize başlık olarak koyduğumuz irfânî geleneğin İslâm toplumlarında meydana gelen neo-selefî ve radikal hareket sorunlarına tek başına alternatif çözüm üretme iddiasında olduğunu söylemiyoruz. Ancak İslâm dünyasında olup bitenlere bir nebze katkı sağlayabileceğine inanıyoruz. Önce problemin tespit ve teşhisine yönelik kısa bir değerlendirme yapıp daha sonra bahse konu grupların dinî ve felsefî referanslarına atıfta bulunacağız.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, radikal gruplar, tasavvuf, insan, şiddet

CONTRIBUTION OF IRFANI TRADITION TOWARDS SALAFI AND RADICAL MOVEMENTS IN THE MIDDLE EAST AS AN ALTERNATIVE SOLUTION

Abstract: Today, relations among people, ethical rules and moral values have ruined more than that were in the past. Human relations have weakened, hate, fear, conflict, violence, exclusivism have been increasing in religions and sects. In recent years, Neo Salafi and radical groups have created conflictive atmosphere using religious arguments in the Middle East.

We do not claim that Irfani tradition that we name our paper, is the only solution towards radical and salafi movements, but we believe that it will contribute to the solution. First the problem will be analyzed and evaluated, than the references that these groups are using will be analyzed.

Key words: Middle East, radical groups, tasawwuf, man, violence

Giriş

Kelime olarak "barış" anlamına gelen İslam ile "şiddet" kavramının beraber telaffuz edilmesi kolay anlaşılabilir bir durum değildir. Ne var ki g**ünümüzde, tüm dünyada insânî ilişkiler**in, ahlâkî kuralları**n** ve moral değerlerin eskiye oranla hayli örselendiği, beşerî ilişkilerin gittikçe zayıfladığı, dinler hatta mezhepler arası nefret, korku, çatışma, şiddet, ayrımcılık sar-

1 Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. oyilmaz64@gmail.com

malının arttığı bilinen bir gerçektir. İnsanlık tarihine bakıldığında, savaş ve şiddetle geçen dönemlerin barışla geçenlerden daha fazla olduğu görülmektedir. Kutsal metinler okunduğu zaman buralarda barışı temsil söylemlerle birlişkte kılıcın da yer aldığı bilinen bir husustur. O halde mesele metinlerin siyak ve sibakını iyi okumak, esbab-ı nüzulünü iyi değerlendirmek ve konuya parçacı bir açıdan değil bütüncül bir yönden yaklaşmak büyük bir **önem arz etmektedir.**

Son yıllarda Ortadoğu/İslam coğrafyasında el-Kaide, Boko Haram, en-Nusra, eş- Şebab ve DAEŞ gibi Neo Selefî ve radikal gruplar dinî argümanlardan hareketle belli bir çatışma ortamı yaratmakta, bahsi geçen akımlar her şeyi literal anlamakta, sloganik ve ideolojik, hamasi idealler peşinde koşmakta, yönlendirilmeye ve istismara açık, yeterli dinî eğitimden oldukça mahrum yetişmektedirler. Bu kimseler etik anlayışlı bir din yerine daha ziyade ibadet ve siyaset ağırlıklı bir din anlayışı egemen kılma iddiasındadırlar. Ne yazık ki b**ütün bunlar çok fazla okumayan, sorgulamayan, araştırmayan** bir kitlede, kuru, katı ve formel bir dindarlık olarak tezahür etmektedir. **İç dünyaları öfke ve nefretle doyurulmuş, kentlerin daha çok kırsal bölgeleri**nde **büyümüş**, işsiz ve getto halinde yaşamaya mahkûm edilmiş, eğitimde, sosyal hayatta **dışla**nmış ve ötelenmiş gençler şiddet ve nefrete alet edilmektedir.

Bu genel girizgâhtan sonra daha özele doğru gelecek olursak, dini şiddete alet edinenlerin en önemli **özelliklerinden biri** dini metinlerden hareket etmeleri, diğeri **İslâm düşünce geleneğinin temel** sacayakları felsefe, kelâm ve tasavvufa karşı olmalarıdır. Onlara göre **İslam medeniyet** mefkûresini oluşturan sanat, edebiyat, kültür, tekke, türbe ya bid'at ya da birer **şirk unsurudur**lar.

Tebliğimizin esasını teşkil eden irfani/tasavvufî gelenek bir düşünce ve hayat tarzı olarak İslâm'ın değişik algı, duyuş ve duruş biçimlerinden biridir. Bu gelenek hem tarihî, hem dinî ve kültürel, hem de sosyolojik bir olgudur. Tarihte sahih tasavvuf erbabının çevreleriyle daima barış içinde yaşadıkları bilinen bir gerçektir. Şüphesiz bu gelenek İslâm toplumlarında meydana gelen nevzuhur neo-selefî ve radikal hareket sorunlarına tek başına alternatif çözüm üretme iddiasında değildir. Ancak onların meydana getirdiği şiddet sarmalına ve nefret diline karşı önerilecek alternatif çözümler arasında irfânî/tasavvufî gelenek de bulunabilir.

Konuya giriş yapılırken önce problemin tespit ve teşhisine yönelik kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Akabinde bahse konu grupların dinî ve felsefî referanslarına atıfta bulunulacak, en sonunda irfânî geleneğin başta insan ol-

mak üzere varlığa dair görüş ve yaklaşımlarına bak**ılacaktır.**

Problemin Tespit ve Teşhisine Dair Kısa Bir Bakış

Dünyada meydana gelen huzursuzluk ve çatışmalar şu veya bu nedenden dolayı daha çok Ortadoğu/İslam coğrafyasında vuku bulmaktadır. Şiddete temayüllü dinî gruplar bunu yaparken referanslarını Kur'ân ve hadislere dayandırmakta, meşrûiyetlerine dinden bir takım argümanlar getirmek suretiyle taban bulmaya, taraftar toplamaya çalışmaktadır. **Şüphesiz bahse konu gruplar** sadece dinden ilhâm alarak hareket etmezler. Bunların son yıllarda ortaya çıkmasının bazı sosyolojik, psikolojik, politik altyapıları göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, Afrika'daki **sömürgecilik hareketleri,** Afganistan işgali, Körfez Savaşı, **İsrail'in Ortadoğu ve Filistin halkına zulmü,** ABD öncülüğünde Irak'ın işgali ve **söz verilen** demokrasinin bir türlü gelmeyişi, Avrupa'nın ortasında Bosna katliamı, Kafkas topraklarında **Çeç**enistan işgali ve en son Suriye'de Esad rejimi bunları **hızlandıran saiklerden** bazılarıdır.

Bununla beraber bazı Ortadoğu İslam ülkelerinin kendi halkına yönelik baskıcı tutumları özgürlüğe susamış bir gençlik **için** (Arap Baharı) geniş bir hareket alanı oluşturmuştur. Arap baharının çok kısa sürmesi veya sürdürülmesi, özgürlüğe umut bağlamış gençlik için tabir yerindeyse kışın erken gelmesine sebep olmuş ve buna giden yolda tedhişten başka bir alternatif kalmadığı izlenimine yol açmıştır. Keza Batılı devletlerde yetişmiş ancak kendi kültürel ve dinî kimliğini yaşama fırsatı elde edememiş, hep asimile ile yüzleşmeye mecbur bırakılmış, **üstelik** doğdukları ülkelerde **işsizlik, eğitimsizlik, dışlanmışlık**, adaletsiz gelir dağılımına maruz bırakılmış gençlik, **İslâm**ofobik yaklaşımları da göz önüne alarak böyle bir zemine çok daha çabuk intibak etmiştir. Buradan bahisle anılan coğrafyada cereyan eden terör ve şiddet hadiselerinin büyük bir kısmının siyasî ve ticarî amaç ve hedef uğruna uluslararası güçlerce finanse edildiğini söylemek pek kehanetvari söylem olmasa gerektir.

Bu tür olaylarda aktif rol olan gençlerin yaş ortalamasına bakıldığında hemen hemen hepsinin çatışma ortamında doğdukları ve yetiştikleri **görülür.** Her şeyi literal anlayan, sloganik ve ideolojik, hamasi idealler peşinde koşan, yönlendirilmeye ve istismara açık böyle bir gençliğin irfânî geleneğin değerlerini birer şirk unsuru olarak görmesi ise ayrı bir husustur.

Netice itibariyle sorun bir bilgi (epistemik) sorunu olmanın ötesinde, bu bilginin İslâmîleştirilmesi ve ahlakîleştirilmesi sorunudur. Çünkü bir değerin davranışa dönüşmesi din ile etik arasında kopmaz bir bağ**ın varlığına işaret etmektedir.** Hatta dinimiz **İslâm** açısından konuya bakacak olursak, İslam bundan bir adım daha öncesine giderek sonuca giden yolda "niyet"in de düzgün olması gerektiğine dikkat çeker. Nitekim Hz. Peygamberin, *"Ameller niyetlere göredir"* (Buhârî, "İman", 41.) hadisi ve *"Allah sizin görünüşünüze ve amelinize bakmaz, kalp ve niyetinize bakar"* (Müslim: IV/1987) sözü, eylemi önemsemekle birlikte, onun öncesi olan niyetin de en az eylem kadar önemli olduğunu ifade eder. Zira eylemi fikre bağlayan şey niyettir. Fikir aklî, eylem fizikî, niyet ise ahlakîdir.

Şidddete Meyilli Grupların Dinî ve Felsefî Dayanakları

Geçmişten günümüze dünya ölçeğinde dinsel kaynaklı şiddet eylemlerine **göz atıldığında**, dini duygu ve düşünceler hemen hemen her dönemde yaşanan şiddet ve terörize eylemleri **yönlendirmede ve** bunlara meşrûiyet kazandırmada önemli bir rol oynamıştır. Bu kimseler genelde "hakikat" tekelciliği yapar ve kendilerini merkeze koyup diğerlerini etraflarında dönen yörüngelere benzetirler.

Şiddet ve tedhişi esas alan dinî gruplar öncelikle tarihte itikadî bir mezhep olan, nasları olduğu gibi anlayan, mecâzi manayı düşünmeyen, tefsir ve tevile gitmeyen Selefîlik ile aynı adı taşıma gayreti **güderler.** Doğrusu bu kavramın istimalini kabullenmek mümkün değildir. Bazen de taban bulabilmek için kendilerini Hanbelî Mezhebine mensup görürler ve İbn Teymiyye **(ö.1328)** gibi alimlere atıfta bulunurlar. Bilindiği üzere Selefiyye aklı ve mantığı dışlayan, Yunanî münakaşa usulünü reddeden buna karşın köke ircayı esas alan bir yapılanmadır. (Bolay 1990: 234-237) Bu açıdan bakıldığında bu tür hareketlere bir tür nev-zuhur "Neo-Selefîlik" veya "Neo-Haricilik" demek **mümkündür**. Bu haliyle kadim bir gelenek olması hasebiyle Selefiliğin istismar edildiğini tekrar belirtmemiz gerekir. Ancak Hariciyye vb. a**şırı grupların da** İslam dünyasının sekr/kriz dönemi yaşadığı bir zamanda tarih sahnesine çıktıkları bilinmektedir.

Bu tür dinî yapılanmaların tercih ettikleri söylem genelde yapılı/legal düzene protest bir tavır sergileme üzerine bina edilmekte ve gençlerin tabir yerindeyse kanının deli aktığı bir dönemde onların ilgisini çekmektedir. Bu

kişiler için bir şey ya siyahtır, ya da beyazdır, arada gri ve fulü bir alan yoktur. Keza bu tarz düşünenlerin fikir kaynakları daha çok taassup üzerine kurulu olduğu için, **İslâm** dininin evrensel hak ve adalet anlayışı, şefkat ve rahmet mesajı, **İslâm kültür tarihinin yaklaşık on beş asırlık geleneği, etik ve estetiği bir anlam ifade etmemektedir.**

Taassubun ve toleranssızlığın bulunduğu bir yerde tahammülden, nezaket ve nezahet gibi manevî ve ruhî olgulardan bahsetmek mümkün değildir. Bu davranışa sahip kişiler olaylara ve nesnelere kategorik yaklaşırlar ve ötekinin varlığını asla kabul etmek istemezler. Şiddet sarmalı etrafında bir din algısına sahip olanlar Kur'ânı zâhiri bir anlayışla yorumlamakta, ayetlerin tarihi bağlamını, siyâk ve sibâkını, özellikle de esbâb-ı nüzûlünü göz ardı etmektedirler. Hâlbuki Kur'ân'da kıtal ile (savaş) ilgili ayetlerin her birinin kendine özgü sosyal, siyasal ve tarihsel konteksti vardır. Durum böyle olunca, Kur'ân'ı yüzeysel ve şekilsel okuyup anlayanlar, kendi indî yorumlarını ve öznel anlayışlarını mutlak gerçeklik olarak görmekte, kendileri gibi düşünmeyen herkesi ötekileştirmekte ve daha da ileri giderek onları tekfir etmekte ve öldürebilmektedir.

Kur'ân'a parçacı bir yaklaşım sergilemek sağlıklı ve sahih bir yol ve yöntem değildir. Kur'ân'ın tevilini haram sayan, mecaz ve hakikatini birbirine karıştıran, maksat ve maslahatı bilmeyen, ibarenin delaleti gibi bir şeyi kabul etmeyen, maksat ve manadan bi-haber hülasa usulsüzlüğü ilke haline getirenlerin olaylara bilimsel yaklaşmaları düşünülemez. Üstelik bu gibi kimseler bir zaman sonra "dinî" olabilecek bir yorumu "din" olarak algılamaya başlarlar.

Halbuki bizim kadim geleneğimizde ayetleri yorumlayan müfessirler ve sufiler şahsî yorumları akabinde hem bir gerçeğin yansıması hem de tevazuun bir gereği olarak "Allâhu alem bi's sevâb" veya "Allâhu âlem bi muradihî" ifadelerini kullanırlar. Böylece tek hakikat/doğru tekelciliğinin kendilerinde olmadığını, başka doğruların da olabileceğini beyan etmek isterler.

Tedhişi esas alan gruplar genelde Kur'ân'a bu zaviyeden yaklaşırken, hadis anlayışlarını da benzer doğrultuda şekillendirirler. Hadisin esbâb-ı vürûdu göz ardı edilir, bağlamından koparılıp, sadece rivayetle yetinilir. Naslardaki nâsih-mensûhu bilmeden, zayıf ve mevzû hadis tefriki yapmadan, peygamberin sünnetine parçacı bir yaklaşımla gitmek sağlıklı bir yol olamaz.

Kur'ân ve sünneti kendi anlayışları ve ideolojileri, yaptıkları meşum olaylara birer meşrûiyyet malzemesi olarak kullanmakta sakınca görmeyen bu tür radikal dinî gruplar, bir takım dinî kavramları da kendi düşünceleri etrafında yorumlama eğilimi gösterirler. Bu kavramların başında "mürted, müşrik, kafir, münafık, bel'am, tagut, cennet, cihad, şerîat, imam, dâru'l-harp, ulü'l-emr, hilâfet, şehitlik" gelir.

Şiddet ve nefreti esas alarak Müslümanları katleden ve terör estirenler eğer tarihsel bağlama bir göz atmış olsalardı, harp hukuku içinde bile uyulması gerekli bazı kural ve kaidelerden haberdar olmaları gerekecekti. Başta Kur'ân (Mümtehine, 8-9.) olmak üzere tüm dinî kitaplarda savaş arzu edilmemekle birlikte, zorunluluk halini almışsa bu ortamda bile bazı önemli ilkeler göz ardı edilemez.

Özetle buradan çıkan sonuç şiddeti metot haline getirenlerin "insan" denen varlığın kıymet ve hürmetini göz ardı ettikleri gözlemlenmektedir. Üstelik bunlar her kıta ve zamanda farklı din ve kültür erbabıyla asırlardır birlikte yaşama ahlak ve hukukunu oluşturmuş İslâm siyaset anlayışının temel prensipleri ve tecrübesini görmezlikten gelirler. İşte biz bu noktada irfani bakış açısıyla insanın hürmetine ve mükerrem oluşuna bakacağız.

İrfânî Geleneğin İnsana Bakışı ve İnsanın **'Halifetullah' Oluşu**

İstisnasız tüm İslâm âlimleri, bâhusûs sûfîler "insan" denen varlığın önemi, masuniyeti ve hürmeti konusunda müttefiktirler. Kişinin inancı, ırkı, milleti, dini, dili, cinsiyeti ve sosyal konumu ne olursa olsun "makâsıd-ı şerîa" olarak bilinen can, mal, ırz, akıl ve dinleri masundur. (Şatıbi: 1/8) Bu durum Kur'ân'da herhangi bir inanç ayrımı da gözetilmeksizin *"Biz insanı şerefli kıldık"* (İsra, 70.) şeklinde yer almıştır.

Hz. Peygamber'in hadisleri de insanın masu(n)miyetine dikkat çekmektedir: Abdullah ibn Amr tarafından rivayet edilen ve birbiriyle aynı anlamı içeren iki hadisin birinde Hz. Peygamber, hem Kâbe'yi tavaf ediyor hem de şöyle seslenıyordu: *"Ey Kâbe! Sen ne kadar güzelsin, kokun da ne kadar hoştur. Yemin olsun ki, müminin hürmet ve kıymeti senin hürmetinden daha büyüktür. Şüphesiz Allah sende bir şeyi haram kıldı, seni haram bölgesi yaptı. Fakat müminin üç şeyini birden haram kıldı; malını, kanını ve şerefini. Ayrıca mümin hakkında kötü zan beslemeyi de."* (İbn Mâce, "Sünen", H. No: 3932)

Bir diğer hadisinde Peygamberimiz, kelime-i tevhidi söyleyenlerin kan ve mallarının garanti altına alındığını, (Buhârî, "İman", 17; Ebu Davud, "Cihad", 95.) bununla birlikte ehl-i kıblenin tekfir edilemeyeceğini, Müslüman birini küfürle itham edenin kendisinin küfre düşeceğini ifade etmiştir. (Buhârî, "Eymân",7; "Edeb", 73.) Bir İslâm fakihi olan İbn Nüceym (ö.1562) şunları söyler: "Sözünü yorumlama imkânı olduğu sürece ya da o sözün küfrü gerektirmeyeceğine dair zayıf bir rivayete dayalı bile olsa bir ihtilaf varsa, bir Müslümanın tekfirine fetva verilmemelidir." (İbn Nüceym 1986: V/135) Keza Hz. Ali de Cemel ve Sıffin Savaşlarında kendilerini acımasızca tekfir edenlere aynı metotla karşılık vermemiş, bu kimselerin Müslüman olduklarını söylemiştir.

Bilindiği gibi Kur'ân'da insana teşmil olunan en önemli kavramların başında onun halifelik özelliği gelir ve bu kavram siyasette ve tasavvufta yaygın olarak kullanılır. (Bardakoğlu 1997: 281-282; Uludağ: 15/299-300) *"Ben yeryüzünde halife kılacağım"* (Bakara, 30.) *"Sizi yeryüzünde halifeler kılan ve kiminizi kiminize derecelerle üstün yapan O'dur."* (En'am, 165.) Doğrusu insanın Kur'ân-ı Kerim'de alenen "halîfetullâh" şeklinde Allah'a izafe edildiği hiç bir ayet yoktur. Ancak bu kavram tasavvuf terminolojisinde Allah ile özdeşleştirilmiştir. Bu bağlamda, insanın yeryüzünde Allah'ın halîfesi olarak görülmesi tasavvuf kültürüne ilk defa Gazzâlî (ö.1111) (Uludağ: 299) ile girmiştir. Daha sonra İbnü'l- Arabî ve Ekberî geleneğe bağlı Hacı Bektaş-ı Veli (ö. 1271?), Mevlânâ Celaleddin er- Rûmî (ö.1273), Yunus Emre (ö.1321), Abdurrahman Camii (ö.1492), Sunulah Gaybî (ö.1661), Niyaz-i Mısrî (ö.1694), İsmail Hakkı Bursevî (ö.1725), İbrahim Hakı Erzurumî, (ö.1774), Şeyh Galib (ö.1799) gibi pek çok sûfî bu merkezde görüş beyan etmiştir.

Hadis tekniği açısından farklı yorumlanabilen bir hadise göre, *"Allah'ın Âdemi kendi suretinde yarattı"* (Buhârî, "İstizan", 1; Müslim, "Birr", 115; Müsned, II, 244) haberi de insanın yeryüzünde Allah'ın halifeliğini hak ettiğine dair delillerinden biridir. Bu arada insanın Allah'ın halifeliğine layık görülmesi, tasavvuf ve tekke edebiyatında insan gönlü/kalbi ile Kâbe/Beytullâh karşılaştırmasına konu yapılmış (Uzun: 24/ 23-26) ve insan kalbinin/gönlünün Kâbe'den daha üstün olduğu kanaatine varılmıştır. (Yılmaz: 2015, 1-26.)

Edep ve ahlak bağlamında insana daha çok hoşgörülü yaklaşılması gerektiğini öneren sûfî geleneğin temsilcileri, mürit ve müntesiplerine daima bağışlamayı, öfkeyi yutmayı, kötülük edene iyilikte bulunmayı tavsiye etmişlerdir. Bu cümleden hareketle tasavvuf kaynakları ve mevıza kitaplarında, Hz. Yu-

suf'un kendisine eza eden kardeşlerini affetmesi (Yusuf, 92.) kendisini öldürmeye teşebbüs eden Kabil'e karşı Habil'in, *"Sen beni* öldürmeye teşebbüs etsen de ben seni öldürmek için elimi kaldırmayacağım. Ben âlemlerin *Rabbi Allah'tan korkarım"* (Maide, 28.) dediklerini naklederler. Nitekim Kur'ân-ı Kerim de ahde vefadan, adaletten, affetmekten, doğruluktan, feragatten, yardımlaşmadan, paylaşmadan, diğerkâmlık vb. hasletlerden bahsetmektedir. Onlara göre birçok kavmin helak oluş nedeni de ahlâkî yozlaşma ve etik değerler örselenmesidir. (Hûd, 85.) Dikkat edilecek olursa, burada söz konusu edilen parametreler aslında her toplumun ortak değerleridir. Bunlar doğal olarak şahısların bireysel öncelikleriyle, zorlamalarıyla, yanlı değerlendirmeleriyle tanımlanabilecek kadar sade ve köksüz değildir.

Kur'ân'la beraber Hz. Peygamber'in gönderiliş sebebi ahlâkî değerleri ve o değerlerin toplumda eyleme dönüşmesini temin etmek içindir. O, bir taraftan *"Ben dünyada güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim"* (İmâm-ı Mâlik; *Muvatta,* "Husnu'l-Hulk", 8.) buyururken erken, diğer taraftan **Müslümanı elinden ve dilinden diğer insanların emniyette kaldığı biri olarak tanımlar.** (Buhârî, "Kitâbü'l-İman", 5.)

İslam inancına göre kalpte olup bitenlerden haberdar olan yegâne varlık Allah'tır. O'nun dışında hiç kimseye gönüllerde gizli olanı okuma yeti ve yetkisi verilmemiştir. Nitekim Üsâme b. Zeyd, bir seriye esnasında kelime-i tevhîdi getiren müşrik birisini korkudan böyle davrandığı zannıyla öldürmüştü. Hz. Peygamber olaydan haberdar olunca çok üzülmüş, hiddetlenerek Üsame'ye: *'Kalbini yarıp baktın mı da korkudan böyle davrandığını anladın'?* diye çıkışmıştır. Zeyd bunun üzerine, *"Keşke bu zamana kadar Müslüman olmasaydım da Allah Resulünden bu azarlamayı işitmeseydim"* (Buhârî, "Megâzî", 45.) demiştir.

Ahlak ilkelerinin belirlenip bilinmesi şüphesiz önemli bir merhaledir. Ancak bilinen ahlak ilkelerinin sosyal hayata geçirilmesi bundan daha önemlidir. İşte din ya da tasavvuf, bu erdemlerin hayata geçirilmesinde etkin rol üstlenir.

Hz. Peygamber (as),*"Bir insan iyilik yaptığında sevinç, kötülük yaptığında üzüntü duyabiliyorsa, o gerçekten mü'mindir* (Ahmed ibn Hanbel, Müsned I/389.) buyurmakla iç kontrolün (buna vicdan da diyebiliriz) önemine değinmiştir. **İslâm/tasavvuf geleneğindeki "ihsan" kavramının anlamı da bu olsa gerektir.**

İrfani gelenekte insânî ilişkilerde asla göz ardı edilmemesi gereken bazı temel prensipler vardır: Bunlardan biri edeptir. Batı dillerinde karşılığı bulun-

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

ORTADOĞU TOPLUMLARINA İSLAM EKONOMİK ENDEKSİ BAĞLAMINDA ELEŞTİREL BİR ANALİZ

Deniz ÖZYAKIŞIR[1]

M. Gökhan ÖZDEMİR[2]

ÖZET

Ortadoğu toplumları genelde tarihsel, geleneksel, kültürel ve ekonomik olarak İslami değerler üzerine kurulmuş toplumlardır. Bununla birlikte, İslam'ın Kur'an ve sünnette ifadesini bulan temel, genel ve doğru ilkeleriyle Ortadoğu toplumlarının yaşadığı değerlerin birbirlerinden farklı olup olmadığı, Ortadoğu toplumlarının içine düşmüş olduğu durumdan daha iyi anlaşılmaktadır.

Bu perspektif ışığında, Amerika'da Georgetown Üniversitesinde çalışan iki Müslüman akademisyenin yapmış olduğu "How Islamic are Islamic Countries?" başlıklı çalışmanın Islamicity ve Ekonomik Index verileri kullanılarak Müslüman Ortadoğu toplumlarının Kur'an ve sünnet eksenli İslami değerler (Islamic Values) açılarından ne durumda olup olmadıklarını açığa çıkartmayı hedefleyen bu çalışmayla, Müslüman Ortadoğu toplumlarının ileriye dönük sosyo-ekonomik ve politik çöküntüden kurtulabilme ve dünyaya örnek bir model potansiyellerinin mümkünlüğü analiz edilecektir.

Bu bağlamda, Islamicity endeksinde kullanılan; ekonomik fırsat ve özgürlükler, mülkiyet hakları, istihdam yaratma, eğitim eşitliği, yoksulluk, yardım ve temel insan ihtiyaçları, ekonomik eşitlik, vergilendirme ve sosyal refah, yönetim, rüşvet, destekleyici finansal sistem, gibi kriterler endekse konu alt başlıklar olmak üzere, Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri ekseninde etraflıca incelenecektir.

ABSTRACT

In general, Middle east societies are based on islamic values in the point of historical, traditional, cultural and economical view. On the one hand, these soceities has the base conceptualized by Islam on the eye of Kur'an and sunnah. On the other hand, whether their livings and admitted principles of Islamic values are different or not. So, they can be critized by situation that they currently in this regard.

1 Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, e-posta: dozyakisir@gmail.com
2 Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, e-posta: mgozdemirera@kku.edu.tr

In the light of this perspective, we intent to analyze that what are the positions of Middle East societies. With this idea, we highly affected the research of two muslim collegue at Georgetown University in America. In this survey with The title “how Islamic are Islamic countries?”, It is surveyed that whether there is a correlation between Islamic values and these societies livings. Survey has been done by using Islamicity and Economic Index datas of 208 countries. As mentioned above, we discussed that Is there any option on Muslim Middle east societies to represent a potential model as a futurist socio-economic and political solution for other soceities.

In this regard, It is highly scrutinized of Turkey’s and Middle East region societies’ ranks with the subprinciples used in the Islamicity index – such as economic opportunities and freedom, property rights, employment, education equality, poverty, aid and basic human needs, economic equity, taxation, social welfare, administration, bribery, supportive financial system issues-.

1. Giriş

Özellikle Amerika’da gerçekleşen 11 Eylül terör saldırıları sonrası Batı toplumlarında algısal anlamda nispeten daha geniş bir taban bulan ve giderek gelişim gösteren İslamofobi olgusunun yanı sıra, İslamiyet ilkeleri ile İslam toplumları yaşayış biçimleri arasındaki ilişki ve çelişki hak ve batıl arasındaki ince çizgideki hassas denge açısından özellikle İslam değerleri ile olgunlaşan akademisyenlerin özeleştiri yapma hakkını beraberinde getirmiştir. İslami değerlerin pratikteki yaşam havzası konumundaki Ortadoğu halklarının kadim tarihsel geçmişine rağmen mevcut krizler kapsamındaki durumları eleştirel gözle akıl yürütmenin gerekliliğini de tetiklemiştir.

Bu bağlamda (Rehman ve Askari, 2010) İslam ülkelerinin ne kadar İslami olduğunu bilimsel manada inceleyen bir çalışma yapmışlardır. Ülkelerin ekonomik, politik ve sosyal durumunu din olgusunun etkileyip etkilemediğini gözlem altına alan akademisyenler, bir anlamda, din faktörünün değişken olarak bağımlı mı yoksa bağımsız değişken olup olmadığını incelemelerinde mercek altına almışlardır. Bu anlamda kendini İslami ülkeler olarak tanımlayan ülkeler olmak üzere İslam İşbirliği Örgütü üyeliğine sahip ve İslami

öğretilerle kurulu olduğu ve bu eksende politika yapıcı olduğu ileri sürülen ülkeler açısından ne aşamada din ve diğer faktörlerin etkisi olduğu incelenmeye çalışılmıştır.

Kur'an ve onun peygamber Muhammed vasıtasıyla yaşam, söylev ve pratiğine dökülmesi olan sünneti ana eksene yerleştirerek, bu öğretiler sacayağında, Müslüman toplumlara referans sağlayan iki yol haritasının İslam değerlerinin yaşam bulduğu toplumlarda ne derece geçerli olup olmadıkları akademisyenlerin çalışmasının birincil kısmını oluşturmuştur.

İkincil olarak ise çalışmanın sahiplerince, "İslami ve İslami olmayan ülkeler" ayrımına gidecek bir endeks geliştirilerek "İslamilik" kavramı ölçülmüştür. Bu bağlamda 208 ülkenin analizi tabi tutulmasıyla, İslam ilkelerinin dört alt indise ilişkin olarak ne kadar İslami ilkelere uyduğu ekonomik, yasal ve yönetimsel, insani ve politik haklar ve uluslararası ilişkiler bazında incelenmiştir.

Çalışma konumuzun Ortadoğu ülkeleri odağına yerleştirilmesi gerekçesiyle daha ziyade Ortadoğu ülkeleri özelinde yoğunlaşarak, bu ülkelerdeki durum genel bir çerçeve niteliğiyle ortaya konulacaktır.

Hiç şüphesizdir ki, başta akademik camia açısından olmak üzere, dinin ekonomik, finansal, yasal ve politik gelişim açısından ülkeleri nasıl etkilediği oldukça düşündürücü ve giderek artan bir ilgi konusudur. Din olgusunu şu şekilde (Iannaccone, 1998) ifade etmiştir. Ona göre "Din" öyle bir güce sahiptir ki ekonomideki dinin rolü oldukça önemli derecede dikkate alınmasını gerektirir. Çünkü din, ekonomik performanstaki başarılı açıklamaların pusulasının politik, yasal ve sosyal güçler gibi ekonomik değişkenlerinin ötesinde bir açıklayıcısıdır.

Bu sav sosyoloji bilimiyle uğraşanlarca da genel kabul görülen bir gerçektir. Bireylerin günlük kararları kısmi de olsa onların inanç sistemlerince etkilenmektedir. 2001 sonlarında, Bernard Lewis (2002) ve Robert Barro (2006) da bu duruma atıfta bulunarak, din ile ülkelerin ekonomik, yasal ve sosyal kalkınmasının ilişkili olduğunu değerlendirmişlerdir. Maalesef, din olgusu ile ilgili bu durum tıpkı (Mirakor ve Hossein, 2010) adlı çalışmada vurgulandığı gibi, İslam mesajının güncel manadaki uygulamacıları Müslümanlar tarafından, Kur'an'a ve peygamberce onun pratiği ve söylevlerine dayalı esasa bağlı kalanların ve kalmayanların olduğu şeklinde İslam özelinde kısıta tabi eleştiriye konu olmaktadır.

Akademik araştırmalarda, sosyolojideki dinin insan davranışındaki etkilerinin soruşturulmasının aksine, ekonomi bilimi alanında çalışan iktisatçılar, daha ziyade din ve ekonomik davranış arasında bir bağlantının varlığı ya da yokluğunun ilişkilendirilmesi üzerine girişimde bulunmaktadırlar.

Genel olarak dinin ekonomik, sosyal, politik ve yasa koyma ile ilgili kararları, akademik çalışmaları etkilediği kabul görse de, bu görüşe iki zıt düşünce okulundan da bahsedilebilir. Din etkisinin ve ekonomik kalkınma üzerindeki gelişimi tartışmalarının kalbinde din olgusunun bağımlı mı yoksa bağımsız değişken olarak denkleme tabi tutulacağı olgusu yatmaktadır. Eğer din bağımlı değişken ise, o halde ekonomik kalkınma kapsamındaki örneğin yaşam standardı, devletin piyasaya, müdahalesi dini öğreti ve ritüelleri (Cami ve kiliseye ibadet ve ayin katılımında ve diğer inanç aktivitelerinde olduğu gibi) etki altına alarak uyumlaştırmayı çıkarsama yapmamıza sebep olur.

Öte yandan, eğer din bağımsız bir değişken ise, o halde din doğrudan politik ekonomiyi (ekonomik performans, üretkenlik, çalışma etikleri ve sosyal kalkınmaya sonuçlanma örneklerindeki gibi) etkileyecektir. Ancak bu tartışmada gözden kaçırılan bir durum söz konusudur. Hipotez her ne şekilde oluşturulursa oluşturulsun, bu değişkenin bağımlı ya da bağımsız değişken şeklinde denkleme dâhil olmasına bakılmaksızın, analize tabi ülkenin iddia ettiği gibi İslami öğreti ve doktrine hangi boyutlarıyla takip edip etmediği asıl ele alınması gereken noktadır. Ancak bu tatbikatın ne boyutta olduğunun tespitiyle, İslam ve ekonomik performans, yaşam standardı ve kalkınma ile ilişki kurulabilir.

Bu kapsamıyla, metin iki ana amaca ulaşmayı hedef edinmiştir. Bunlardan ilki, İslami öğretiler içerisinde öneme sahip ve bu yönüyle kendini "İslami" olarak etiketlendiren ülkelerin politikalarını şekillendiren öğretileri ve ilkelere açıkça değinmektir. İkinci olarak ise, bu öğretilere atıfta bulunularak, ülkelerin ne derece "İslami öğreti ve doktrine dayalı ülkeler" olduğu geliştirilen "İslam Ekonomik Endeksi" bağlamında ölçüme tabi tutulup sıralanacaktır.

2. İslamiliği **Ölçmek**

Yakın geçmişte, İslam dini, dünya ölçeğinde kamuoyunun ilgisini çeken bir konu olmaya başlamıştır. Fakat İslam değerlendirilirken, Müslüman kişi davranışları ile "Müslümanlık öğretileri" arasındaki etiketin farkındalığı ile dikkatlice bu iki ayrıma gidilerek bunun yapılması önemsenmelidir. Kendisi-

ni İslam ülkesi şeklinde tanımlayan ve İslam ülkesi olarak davrandığını iddia eden ülkelerde bu ilkeler ne derece Kur'an ve Peygamber davranışları, söylevlerine uygundur? Bu soru ve sorun araştırmacı olarak bizleri, İslam'ın insani gelişmişliği, insani dayanışma ve ekonomik performansı artırıp artırmadığını, ampirik olarak ölçmek ya da iddia etmeye yöneltmektedir.

Bu bağlamda, "İslam ülkeleri ne kadar İslamidir?" sorusu yöneltildiğinde beklenilen, sorunun karmaşık ve tartışmalı gibi gözükmesidir, fakat belki de sebebe bağlanmaksızın, karşılıksız bir şekilde ölçülemez görülen bu duruma belirli kıstaslar altında çıkarım yapılabilir. Buna ek olarak, metin içerisinde atıfta bulunulan İslami öğretilerin hangi ilkelere dayalı olduğunun açığa çıkarımı, İslam'ın pratikte ekonomik, sosyal, yasal ve politik çizgisinin günümüzdeki mevcut en iyi modelle yaşam bulabilmesi adına ve kurumsal yapılarla sinerji açısından somuta dökülebilmesi için kılavuz niteliği taşır.

Hâlihazırda, kendini İslami ülkeler olarak tanımlayan yedi ülke mevcuttur. Bu ülkeler Afganistan, Bahreyn, İran, Moritanya, Umman, Pakistan ve Yemen ülkeleridir. On iki ülke ise devlet dini olarak İslam dinine tabi olduğunu açıklamışlardır. Bu ülkeler ise Cezayir, Bangladeş, Mısır, Irak, Kuveyt, Libya, Malezya, Maldivler, Fas, Katar, Tunus ve Birleşik Arap Emirlikleridir.

İslam Endeksi hazırlanırken yönetim ilkesi ve birincil ilkelerinden biri olarak tüm ülkelerin İslami öğretilere ne derece bağlı kaldığı tüm ülkeleri kapsayacak şekilde geliştirilmiştir. Bu bağlamda İslam İşbirliği Örgütü üyeleri ülkeler İslam'ın ulusal düzeyde temsili açısından rol model alınmıştır.

Elli yedi ülke İslam İşbirliği Örgütü üyesi kendilerini,

- Ya İslam'ı resmi devlet dini kabul eden ülkeler olarak,
- Ya da İslam'ı dinler arasında birincil din olarak,
- Ya da önemli sayı ve derecede Müslüman nüfusa sahip ülkeler,
- Ya da kendini İslam cumhuriyetleri olarak tanımlamaktadırlar.

Bu boyutuyla 208 ülke içerisinde 57 İslam İşbirliği Örgütü üyesi İslam ülkeleri bir alt küme niteliği taşımaktadır.

Ayrıca, analize dair yapılan ölçüm, yalnızca Batı standartlarında ekonomik, sosyal, hukuksal ve politik gelişimi ölçmekle kalmayıp, Birleşmiş Milletlerce

İnsani Gelişmişlik Endeksi, Economic Intelligence Unit'in Demokrasi endeksi, Heritage Foundation'ın Ekonomik Özgürlükler Endeksi, Fraser Enstitüsünün Ekonomik Özgürlükler Endeksi, Transparency International'ın Yolsuzluk Algı Endeksi ve Freedom House'un Dünya Endeksi gibi oldukça bilinen ve güvenilirliği yüksek endekslerden yararlanılarak ama İslami standartlar ölçüsüne paralellik arz eden kıstaslarıyla bağdaştırılarak hazırlanmaya çalışılmıştır.

3. İslam Öğretileri ve İslam Endeksi

İslam ülkeleri ne kadar İslamidir? Ya da hangi ölçüde İslami olduklarından bahsedilebilir? Bu soruların cevabının bulunması için İslami öğretilere daha yakından bakılmalı ve kendisini Müslüman olarak tanımlayan kitle davranışlarının bu öğretilerle ne derece uyumlu olduğunun incelenmesi oldukça önem arz etmektedir.

3.1. **İslam Öğretilerinin Doğası**

Çoğu diğer dinlerin aksine, İslam, açık bir şekilde detaylı kuralları olan ve yönlendirici ilkeler içeren, başarılı bir gelişim için tam ekonomik sistem, iyi yönetim, insan haklarına saygı, seçim özgürlüğü ve duruma özgü yasalar altında koruma ve gayrimüslimlerle olan ilişkilere dair kodlar gibi kurallara dayalıdır. Bu yüzden, "Katoliklik endeksi" yerine "İslam endeksi" inşa etmek nispeten daha kolaydır. Öte yandan, Batılı ülkelerde geniş ölçüde ve farklılaşan seviyelerde kilise ile devlet arasında sosyal adaletin dağıtılması, uyumlaştırılması ve savunulmasına dair bir ayrım söz konusuyken, bu problematik İslam ülkeleri iddiasındaki ülkelerde sorundur.

İslam, seçim özgürlüğünü savunurken, inancın pratikte özgürlüğünü savunurken takipçilerine Hristiyan inancının tanımladığından daha detaylı kurallar bütünü, yasal kurallar içerek şekilde, devletin yönetiminde ekonomik ve sosyal işlere müdahaleyi de kapsayacak kodlarla bunu yapmaktadır. İşte bu yüzden İslam (burada din olarak İslam olduğu için) ile devleti ayırt etmek bir şekilde problematik kendini İslami olarak nitelendiren ülkeler için bu yönü ile Hristiyan inanç yoğun ülkelerden farklılık arz etmektedir.

İki temel kaynak olarak Kur'an ve hadisler Müslümanlara sağlanan

kılavuz niteliğinde yol haritalarıdır. Bu iki temel kaynak Şii Müslümanlar için üçüncü kaynak niteliğinde müçtehitlerin ve dini liderlerin uzlaştığı konuları kapsayan koleksiyonu ifade eden İcmayı içerecek şekilde genişletilebilir. Yine, Kıyas da dini doktrin ve mukayeseye dayalı olarak, dini görüş liderlerinin fikirlerine dayanan yardımcı bir kaynaktır.

Alan kapsamında oluşmuş doktrin tıpkı Yahudi inancında Tevrat'ın bireyin günlük finansal ve ticari yaşamına dair talimatlarında olduğu gibi; emek, piyasa ekonomisi, paylaşma, rekabet, vergileme, hükümetin finansmanı, finansal kurumların görev ve yetkileri, yoksullukla başa çıkma, sosyal ve ekonomik harcamaların yoksulluğu nasıl etkilediği, gelir dağılımı, özel mülkiyet, hukukun üstünlüğü, anlaşma yaptırımları, doğal kaynakların yönetimi (ki bunun içerisinde tükenebilir kaynaklar da vardır), Müslüman inanca sahip olmayanlara karşı uygulanacak hükümler, miras ve çocuk bakımı, iyi yönetişim, yoksula zekât, erkek ve kadın için insani ve sivil haklar gibi konularda talimatları kapsasa da bu konularla sınırlandırılamayacak kadar çok içeriğe sahiptir.

İslami öğretiler Rehman ve Askari'nin (2010) çalışmasında beş ana alanda incelenmiştir. Bunlardan ilkini, insanın yaratıcı (Allah) ile ilişkisi ve insani sorumlulukları ilkesine ilişkin insanın iyilikleri oluşturmaktadır. İkincil alan, ekonomik sistemler ve politikalar ve sosyo-ekonomik adalettir. Üçüncül alan, hukuk sistemi ve yönetişimdir. Dördüncü alanı, insan ve politik haklar bağlamında ele alan akademisyenler, beşinci alan olarak ise, uluslararası ilişkiler açısından yetki alanlarını (özellikle Müslüman olmayanlarla olan ilişkileri bağlamında) kıstas olarak öne sürmüşlerdir.

Metnin birinci kısmında detaylı bir şekilde İslam öğretisinin tüm bu beş alanla ilişkisi gözlem altına alınmıştır. İkincil kısım ise daha ziyade geliştirilen İslam endeksinin üzerine kurulmuştur. Endeks teologların (din bilimciler) ilgi alanının kapsadığından ilk alanı yani, insanın yaratıcı ile ilişkisi ve insanı sorumluluklar ilkesine ilişkin insanın iyiliklerini hariç tutarak diğer dört alan üzerine eğilmiştir.

3.2. İslamiliğin **Boyutunu Ölçmek için Kullanılan İslam Öğretilerin**

Özeti

Daha önce yukarıda da değinildiği üzere, İslam kurallara dayalı bir sistem içerir. Bu sistem meşruiyetini yasa koyucu Allah tarafından tanımlanan talimatlardan alır. Yine Allah bu kurallar bütününde nihai olarak uyanları uymayanları gözlemler, uyanlar için ödüller vaat eder, uymayanlar içinse yaptırımlarını açıklar (Mirakhor ve Askari, 2010). Allah tarafından buyurulan bu emirler, onun kulu ve elçisi tarafından açıklanan ve uygulanan kurallardır. İslami kurallar bütününde bu emir ve yasaklar dört ana alt kavram içerisinde açıklanmıştır. Bunlardan ilkini Türkçeye "Valiyeh" olarak çevirebileceğimiz "Walayahh" kavramı oluşturur. Koşulsuz, dinamik, aktif, hep var olan yaratıcının yarattığına olan sevgisi ve yaratılış yasasının manifestosu bu kavram kapsamında açıklanmaktadır. Bu kavram insanlar için yeterli kaynaklarla yaşamına devam edebilme, insanın ilahi kuralların varlığı ile hayatını idame ettirmesi ve insanın varlığı ile ilgili durumları içerir. Bu kavramla insan da yaratıcının sevgisine karşılık bağlamında diğer insanlarda sevgiyi yayar ve genişletir ki bu da yaratılışın diğer kısmını oluşturmaktadır. "Valiyeh" kavramının en çekirdek eylemi bilgi ve adaleti temin ederek sevginin manifestosudur.

Bir diğer önemli kavram İngilizcedeki Arap kökenli "Karamah", Türkçede "İtibar, Makam, Yüksek Mevkii" sözcüklerine karşılık gelmektedir. Bu kavram insanın şerefini ifade eder. Kur'an insanın Allah'ın onu yaratmasıyla birlikte kişisel ve kolektif gelişim açısından diğer tüm yaratılanlardan en üstün olanı olduğunu açıkça beyan etmektedir. İnsan dehasıyla yaratıcısının bilebilecek şekilde donatılmıştır. O yaratıcısın tanıyabilir ve evrenin yaratılışı karşısında memnuniyetini gizleyemez. Evren ve evrenin içindeki her şey yaratıcısının isteği doğrultusunda mümkün olur ve insan tüm bu varlıkların kendi var olma sebeplerini anlayacak kapasite ve iradededir. Bağışlayıcı Allah tarafından verilen bu yüksek makam ve şeref için, Allah'ın yaratılışının mukaddesiyatı-insanlar- için, tüm insanlar diğer insanların haklarına ve itibarına saygı göstermelidirler. Bu bir bakıma, bir insanı dahi incitmenin tüm insanlığı incitmek olduğu anlamına gelmektir. Eğer insan insanı intikam için öldürüyorsa, o tıpkı tüm insanlığı öldürmüş gibi olur. Eğer insan bir insanın canını kurtarıyorsa, o tüm insanlığı kurtarmış gibi olur. Bu bağlam-

da Allah eğer koyduğu kuralların gözlemi için otomatik bir zorlayıcı isteseydi, o halde insanlara seçme özgürlüğü vermeyeceğini ifade etmeliyiz. Aksine İnsan Kur'an'da ifade edildiği gibi de dinini seçme özgürlüğüne sahiptir.

Üçüncü kavram olarak, Arapça aslı İngilizce'deki "Meethaq" olan Türkçe "Vaat, Sözleşme, Misak" kavramıdır. Bu kavram ulu yaratıcı olarak Allah ile başlangıçta yapılan sözden ileri gelmektedir. İnsanlık Allah'ı tek yaratıcı olarak tanımayı ve tüm yaratılışın devam ettiricisi olanın "O" olduğuna şahitlik etmeye bu kavram üzerinden sorumlu tutulurlar.

Dördüncü kavram "Khilafa" yani "Hilafe" sözcüğüdür. Vasilik anlamına gelen bu sözcükte insan Allah'ın "Valiyeh" kavramını bir insandan diğerine aktarılan ve ona Allah tarafından sağlanan materyallerin ve soyut kuralların yönetilmesi için yetkilendirilmesidir.

Emir ve buyruklara itaat edilmesi materyallerin büyümesi için gerekli yüksek üretkenliği beraberinde getirir. Bu açıdan ekonomik büyüme üç önemli kural üzerine inşa edilir. Bunlar, mülkiyet haklarının korunması, sözleşmelerin icraası, iyi yönetişimdir. Kurallara uyma açısından bu üç ana kural da hem Kur'an hem de Peygamber geleneklerinde hayat bulmaktadır. Bununla birlikte, İslam'daki kurallar ağı, daha ileri kalkınmayı garanti ederken bu gelişmeyi şunların takip edeceğini ileri sürer. Bunlar, bilgiyi edinme kuralı, israf etmeme, zedeleme ve sakatlamadan imtina edilme, sıkı çalışmak ve sahtekârlık ve dolandırıcılık yapmamaktır.

Piyasa katılımının yönetimi ile çalışan kuralların uluslararası boyut kazanması ve uygunluğunun teminatı, ekonomi içerisinde denge yaratarak, piyasanın etkin bir mekanizma şeklinde işlemesini sağlayacaktır. Çünkü adalet ve hakkaniyet kuralların uygunluğu ile temin altına alınırsa, piyasada oluşan fiyat da adil fiyat olarak ortaya çıkacaktır. Diğerlerine adil davranmaya ilişkin kurallar üretim yapmak için katılım gösteren öznelerin çabaların karşılığında adil bir ödeme almalarını da beraberinde getireceği açıktır. Böyle fiyat mekanizması tarafınca kılavuz edinilen piya-

sa-dayalı bölüşüm de adil olacaktır. Gelirin yeniden dağılımının yöneten emir ve talimatlarsa diğerlerinin haklarını teminat altına alırken, kaynaklara ulaşmanın korunması noktasından hemen önce gelirin harcanabilirliğini temin eder. Tüm ekonomik işlemler, sözleşmeye, kontrat koşul ve maddelerine, vaatlere uygun katı adalet kurallarını gerektirecek şekilde yönetilirler. Böylece, Asimetrik Bilgi ve ahlaki çöküntü gibi olasılıklar da minimize edilmiş olunur. Allah'ın tüketime dair kuralları, bol miktarda ya da israf olacak şekilde tüketimin olmamasını teminat altına alır. Tüketiciler bu kuralları piyasaya giriş yapmadan daha önce içselleştirdiğinde bu durum tüketicilerin tercihleri üzerinde ve bu yolla talep üzerinde etkiye sebep olmaktadır. Harcanılabilir gelir ve zenginlik üzerine koyulan kurallarla (başkalarının hakları ve iddia ettiği gelir ve zenginlik hesaplandıktan sonra) refahın biriktirilmemesini ve yatırım ve harcamalarınsa Allah yolunda harcanmasının uygunluğunu temin eder. Faiz yasağı ise zenginlik sahiplerinin doğrudan katılımını teminat altına alır.

Tüm bunlar piyasa-dayalı ekonomide herkesin çok sıkı çalışması prensibine dayanan, teknik bilgisini kullanarak Allah tarafınca sağlanan kendi emek ve kaynaklarını birleştirerek, toplum için mallar ve hizmetler üretmesini iler sürmektedir. Böylesi bir ekonomide tamamıyla ve bilinçli bir şekilde yaratıcının sürekli varlığının farkında olunur ki bu yolla yasa koyucu tarafından konulan buyruklar içselleştirilir. Tüm ekonomik, sosyal ve politik işler tam bir uyma ile kurallar bütününde işler. Bireysel ve kolektif olarak hesap verebilirlik ve sorumluluğun bilinmesi, tüm iş ve işlemlerde otoritenin meşru kıldığı tebaalık toplumca kabullenilir ve uygulanır.

"İyiyi emretmek ve kötüden sakınmak" kuralı, bireylere ve topluma uygulanabilir ve böylelikle toplumdaki işlerin tümünde tam ve aktif katılım teminat altına alınır. Bu konuda totaliter kâbus rejimlerin tam ve aktif katılımsız olacağına ilişkin Peygamberin bu şekilde toplumun üyelerini kaybedeceğine yol açacağına, kuralların uyumu ve ahenginin sağlanmasının gerektiğine dair uyarısı söz konusudur. Etkin olmayan yönetimin de düzeltilmesi yine peygamber tarafından vurgulanmıştır. Al-

lah'ın emirlerinin kullarınca uygulanmamasını sonuçları üzerine nebi çok ciddi uyarılarda bulunmuştur. Böylesi durumlarda ibadetin karşılığının bulunmayacağı(cevaplandırılmayacağı) bu uyarılardandır. Yaratıcının "Valiyeh" kuralından kaynaklanan ve inanların birbirine yansıması olan "Valiyeh", insanlığın diğer kalanı ve yaratılanlar için, ritüel olarak ibadet katılımlarının talimatları kadar, çoğunlukla (belki de en az o kadar) umumi, insani birlik ve beraberliği teşvik edici talimatlarda bulunmuştur. Bu kurallar arasında yardımlaşmayı, danışmayı, karşılıklı ödünü, yakın iletişimi, diğerleriyle olan ilişkilere önem verme gibi kuralları emreden tavsiyeler bulunmaktadır. Ekonomik araçlarla güçlendirilen "Valiyeh" ilişkisinde yeniden bölüşüm, gelecek nesillerin sürecek materyal ihtiyaçların sağlanmasının yasalar üzerinden "Vakıf" edilmesi, zenginlik sahiplerinin sosyal altyapının kurulmasını temin ve tedarik etmesi gibi destekleyici hükümleri mevcuttur. Sonunda, mutlak ve göreli yoksulluk, önemli gelir eşitsizliği ile birlikte ilk bakışta, yasaların çiğnenmesinin kanıtı ve kötü yönetimin yol açtığı kayıp olarak açığa çıkan durumlardır ki, onların ne kadar güçlü şekilde İslami olduğunun olmadığını da açığa vurur bir göstergedir.

İslam, ahlaka uygun ilkeleri, İslam'ı ilham edinen ekonomi ve toplulukların nasıl işleve sahip olacağının çerçevesine ortaya koyarak, bunu kurumsal ölçümlerle (yasalar ve kurallarla) birleştirmektedir. İslam tarafından yönetim, sosyal dayanışma, işbirliği ve adalete ilişkin sunulan kurumlar ekonomik ve büyümeyi amaç edinecek şekilde tasarlanmaktadır. İslami topluluğun esası bu kural-dayalı sistemdir. "El-Adl"i merkeze yerleştiren adalet kavramı bu sistemin adeta çimentosudur. Kaynakların kıtlığı ile ilgili ölçümler, eşitliği hedef edinen refah dağıtımı, hakkaniyet altında kaynak paylaşımı şeklinde üç bölümü kapsayan bu sistem şunları da içermektedir. Bunlar:

a) Dürüstlük, eşitlik, adalet gibi Ahlaki ve etik değerlerin artırılması

b) Zekât, sadaka, veraset ve mülkiyet haklarını içeren ekonomik araçlar ve enstrümanlar

c) Politik girişim ve kurumsal kapasitenin gelişimi ile yukarıda bahsi geçen ilke ve normların bolca idamesini sağlanmasının güvence altına almaktır. Böylece modelin öz çekirdeği hakkaniyet ilkesine dayatılırken,

bu merkezi tema eşitlik ilkesi, mali ihtiyatlılık, mülkiyet haklarına saygı, sıkı çalışma şekilde alt dallarla genişletilmelidir.

Adalet üzerinde ısrar, kurumsal yönetimin ana iskeletini oluşturarak, hesap verebilirlik ve tam saydamlık içeren bir yapıyla uygulama imkânı bulmalıdır. Güvenilir kaynaklar ve Peygamberin biyografisini kaleme alan doktrin, gelenekler kitabı olarak tanımlanan (adet) onun eylemlerini ve söylevlerini metinlerde Peygamberin vatandaşlarla ne kadar iç içe olduğu, ne kadar ulaşılabilir olduğu Kur'an'a ilişkin referanslarla, İslam'ı nasıl yaşadığı şeklinde anlatılmaktadır. Pek çok örnekte tebaa tarafından onun aldığı kararların nasıl katı ve saldırgan şekilde sorgulandığı, onunsa kıyasla çok daha toleransla ve sabırla kendi eylemlerinin gerekçesinin hesabını tamamıyla verdiği açıkça ifade edilmiştir.

Hakkaniyet ve eşitlik İslam toplumları ve ekonomisinin en temelini oluştururken, önceden belirlenen kısıtta yasalarla serbest piyasa üzerinden mal ve hizmetlerin dağılması temel rol olarak geniş bir kabul görecek biçimde yaşam imkânı bulmuştur. İslam yasaları açıkça, saydamlığa çağrı yapmış, serbest piyasa, ticari adalet ve etik işi ekonomik eylemlerin en temel standardı olarak kabul etmiştir. Mekke'nin fethinden sonra da Arabistan'ın kalan kısmı için de piyasanın çalışması ve katılımcılar tüm Arabistan için kurumsallaşmış ve genelleştirilmiştir. Bu kurallarda bölgeler arasında ve uluslararasında ne bir kısıtlama (ithalat ve ihracat üzerine vergi koyma da dahil olmak üzere) konulmamıştır. Mal ve hizmetlerin, kaynakların bir piyasadan diğerine dolaşımı bölgesel temelde serbest bırakılmış, piyasaya giriş ve çıkış için her hangi bir engel uygulanmamıştır. Malın fiyatına, kalitesine ve miktarına ilişkin özgür ve saydamlık (özellikle de spot ticarette bilgi, ticaretin tamamlanacağı sürenin zamana bağlı belirli olması, mülkiyetin belirlenmesi, tarafların diğer ilgili sözleşme maddeleri her kontratta ayrı ayrı belirli olması, yasal aparatlar, istiflenmenin yasak olması gibi konularda) bu temel standartla uygulanmıştır. İhtikar olarak ifade edilen kara borsacılık ya da malın istiflenmesi neticesinde fiyatlarının yukarı yönlü çekilmesi bu bağlamda yasaklanmıştır. Ta'seer olarak ifade bulan fiyat kontrollerinin yasaklanması ile piyasadaki diğer oyuncuların alımda ve satımda çıkarının zedelenmesi engelletilmiştir. Bunun gibi birçok ilke yine İslami öğretilerce piyasa yapısını belirlemiştir.

İslami öğretilere göre tüm çalışabilir insanlık ticarette rekabet etmeye, ekonomik çıkar için sıkı çalışmaya, kendi özel mülkiyetini edinmeye (belirli

tanımlanan katı kurallar kapsamında) cesaretlendirilmiştir. İslam ilkesel olarak yoksulluğun giderilmesini ve engellenmesini güvence altına alarak tüm bireylerinin entelektüel ve süreklilik arz eden sosyal gelişimi için eğitim imkânı ve istihdamda herkes için eşit fırsat yaratacak bir ekonomik sistemi zihinlerde tasarlamıştır.

4. İslam Ülkeleri Sınıflandırması Kapsamındaki Ülkeler**in Genel Ekonomik Görünüm ve İslam Ekonomi Endeksi**

Bu alt bölümde İslam Ülkeleri tanımı kapsamında kendini ifade eden ülkeler dair eleştirel yaklaşımda bulunulmaktadır. Niceliksel gelişimin pozitif olmasına ek olarak niteliksel durumun ne aşamada olduğuna dair fikir edinilebilir.

4.1. İslam Ülkeleri**ne dair Eleştirel Yaklaşım**

İslam ülkelerinin Dünya sınıflandırmasında hangi seviyede olduğuna dair birçok makroekonomik gösterge ile analiz yapılabilir. Gelir grupları açısından fikir sahip olunabileceğimiz Gayrisafi Hâsıla üretiminin nüfusa bölümüne eşit olan Kişi başı GSMH bu göstergeler arasında en önemlilerinden biridir.

İslam ülkeleri kapsamında kişi başına GSMH seviyesi 40 bin $ üzeri yalnızca iki ülke vardır. Bunlar Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar ülkeleridir. 30 bin $ üzeri ise yalnızca Kuveyt bulunmaktadır. Şekil 1'de görüleceği gibi Dünya ortalama kişi başı GSMH 10 bin $ altında seyretmekte iken, OECD ülkeleri için bu kıstas 30 bin $ üzerindedir. İslam ülkeleri arasında gelir seviyelerinde olukça adaletsiz bir dağılım yine ülkeler arasındaki farklılıklar gözlenerek Şekil 1'den takip edilebilir.

Şekil 1: İslam Ülkelerinde Kişi başına düşen GSMH (2005 sabit fiyatlarla-$)

Kaynak: Worldbank, (2016) "World Developmen Indicators" http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators

Çaylak (2014) konu ile ilgili özeleştiri bağlamında şu sözleri ifade etmiştir:

> "Rakam ve göstergelerin dilini bir kenara bıraksak bile, İslam ülkeleri ve özellikle Türkiye'de niceliksel büyüme ve gelişme at başı gittiği halde nitelik, insani olgunlaşma, değer, ahlak ve adalet yönlerinden Müslümanların içine girdiği girdabın nedenleri üzerinde Müslümanların kafa patlatması elzem hale gelmiştir"

> **"**Müslümanların çoğunluğu ile nakilcilikten beslenen hurafeci din anlayışları devam ettiği, eleştirel aklı ön plana alan bir din ve hakikat sorgulaması önünde engeller olduğu, pragmatist, kişiselci, kabileci, milliyetçi ve devletçi bir dindarlık biçimi sürdüğü, "ataları üzerinde bulduğumuz din anlayışı" ile hesaplaşma gerçekleştirilmediği, yönetim ve siyaset mekanizmasında kurumsallaşma ve sistematik yönetim

anlayışının olmadığı, emanet ve sorumluluğun ehline değil de akraba, hemşehri, eş dost ve aynı tarikat ya da ideolojiye mensup kişiler arasında paylaşıldığı, tüm bu hususları besleyen iktidar, ganimet ve güç üzerinden Müslümanların "İslami rantın paylaşım kavgası" verdikleri sürece, Müslümanlar ve dindarlar İslami değerler skalasında sınıfta kalmaya mahkûm olmaya devam edecektir"

Şekil **2**: 1982-2013 yılları arasında İntihar Saldırıları

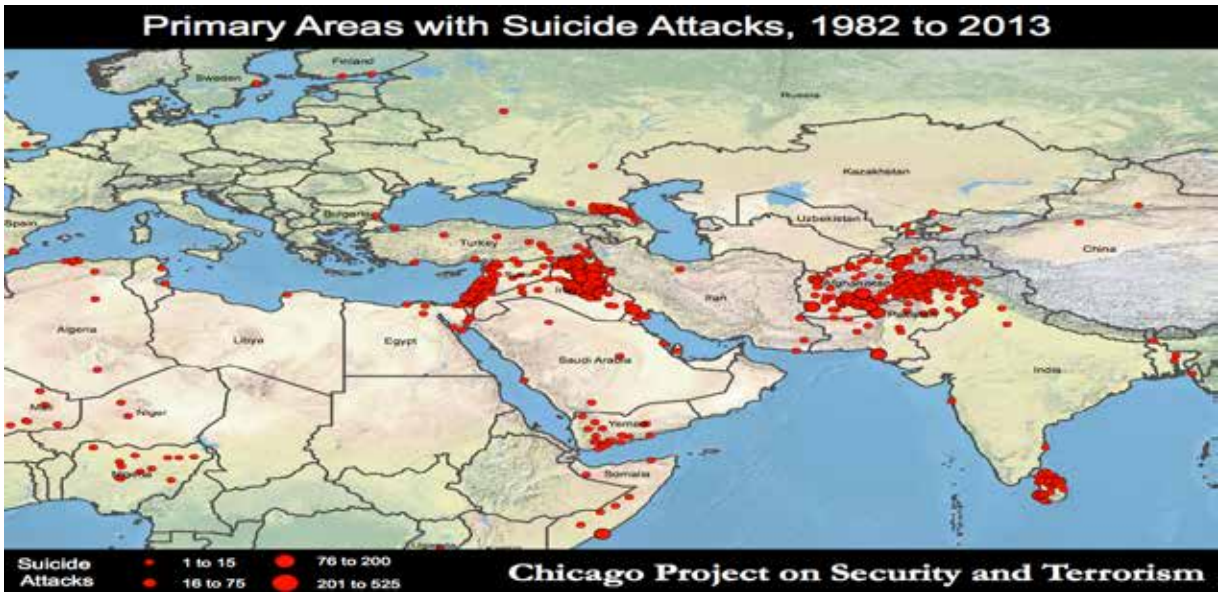

Kaynak: http://www.vox.com/2015/12/15/10133138/terrorism-maps

Üzerine oldukça düşünülmesi gerekli olan bir şekil de yine terör olaylarının sıklıkla yapıldığı lokasyonları ifade eden yukarıdaki haritadır. Maalesef Ortadoğu ülkeleri terör olaylarının gerçekleştirildiği lokasyonların beşiği konumundadır.

4.2. Metodoloji Açısından İslam Endeksi Hesaplanması

İslami değerlerin ekonomik endeks bağlamında ölçümü için 4 kıstas belirlenmiştir. Bunlar;

- Serbest Piyasa ve güçlü ekonomik performans
- İyi hükümet yönetimi ve hukukun üstünlüğü
- İnsani ve sivil haklarının, eşitliğin toplum üzerindeki etkisi
- Küresel topluluklarla olan bağ ve ilişkiler bağlamında katılımdır.

Bu 4 kıstas ise 4 endeks ile ülkeler arasında kıyaslamaya tutulmuştur

1) EI^2: İslam Ekonomi Endeksi

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

MAĞRİP'İN GÜVENLİĞİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Öğr. Gör. Tarık ŞENTUNA[1*], Öğr.Gör.İsmail YAŞAR[2**]

Özet

Mağrip olarak adlandırdığımız Kuzey Afrika ülkeleri ulusal güvenliğini ikinci ülkelerle birebirde kurdukları ilişkiler vasıtasıyla sağlamaktadırlar. Bu çalışmada Avrupa Birliği ve Güneydoğu Asya örneklerinde olduğu gibi Mağrip Bölgesi güvenliğinin bölgesel işbirliği ve entegrasyon yaklaşımının mümkün olup olamayacağı sorusuna cevap aranacaktır. Mağrip'te güvenlik bölgesel işbirliği yönüyle sağlanabilir mi? sorusuna cevap ararken bölge ülkeleri açısından fırsatların ve tehditlerin bir arada yer aldığını görmekteyiz. İlk olarak bölge ülkeleri ortak bir kolonizasyon geçmişine sahip, post kolonyal dönemde bağımsızlıklarını kazanmış ve benzer düşmanla savaşmış, Arap dilinin konuşulduğu ve çoğunluğu Müslüman olan dolayısıyla ortak değere sahip bir demografik yapı barındırmaktadır. Diğer yandan bütün bu ortak değerlere rağmen bölgesel işbirliği ve entegrasyon oluşturmak için uygun bir sektör olan ekonomik ilişkiler çok zayıftır. Mağrip ülkeleri kendi aralarındaki güvenlik ikilemini de çözebilmiş değildirler. Bölge ülkeleri birbirlerinin sınırları tanıma konusunda da sorunlar yaşamaktadır. Mağrip bölgesine yönelik ortak bir tehdidin olmaması bölgesel güvenliğin sağlanmasında işbirliğine gidilmesinin önündeki diğer bir engeldir. Bölge ülkelerinin iç tehdit algıları ise İslami muhalefettir. Ülkeler bazen bu tehdidi birbirlerine karşı da kullanabilmektedirler. Bu durum ise karşılıklı güvensizliği beraberinde getirmektedirler. Sonuç olarak Mağrip bölgesi ülkeleri bağımsızlıklarını post kolonyal dönemde kazanmış genç devletler olarak, özellikle Soğuk Savaş sonrası karmaşık bir hale gelen güvenlik tehdidine karşı bölgesel işbirliği ve entegrasyon yaklaşımına karşı sahip oldukları potansiyeli kullanma yönünde isteksiz davranmakta ve orta vadede güvenliklerini soğuk savaş refleksinin bir ürünü olan güç dengesi yaklaşımı ve ikili anlaşmalar yoluyla sürdürmeye kararlı gözükmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Mağrip, Bölgesel İşbirliği, NATO Akdeniz Diyaloğu, 5+5 Ülkeleri

1 * Kara Harp Okulu, Bölgesel Dil ve İlişkiler Ana Bilim Dalı, tsentuna@kho.edu.tr
2 ** Kara Harp Okulu, Bölgesel Dil ve İlişkiler Ana Bilim Dalı, iyasar@kho.edu.tr

Reconsidering the Security in Maghreb

Abstract

Security of Northern Africa, also known as the Maghreb is maintained through bilateral relations. In this study, we investigate if the security of Maghreb can be realized through regional cooperation and integration which is the case in the examples of European Union and South East Asia. To start with, it is important to keep in mind that countries in the region have common colonization past in which they gained their independence from the common enemies. Although Maghreb nations have common values based on demographic structure of overwhelming Muslim population speaking Arabic, economic relations, an appropriate ground on which regional cooperation and integration can be built is very weak. Maghreb countries have not resolved the security dilemma exist among one another. Countries in the region have also serious problems concerning mutual border recognition issues. Another obstacle standing before regional cooperation for Maghreb security is that there is no common perceived threat by the countries towards the region. Maghreb countries' perceptions of internal threats are linked with Islamic opposition. And countries use this against each other which bring about mutual mistrust. As a conclusion, Maghreb countries, as young states which won their independence during the post-colonial era are not willing to launch regional cooperation against the new emerging sophisticated security challenges of post-cold war era. But they would rather maintain their security through balance of power and bilateral agreements which are the products of cold war practices.

Key Words: Maghreb, Regional Cooperation, NATO's Mediterranean Dialogue, 5+5 Countries

GİRİŞ

Kuzey Afrika'nın ulusal güvenliğini en iyi şekilde bölgesel birliktelikten ziyade ikili ilişkiler tasvir eder. Mağrip devletleri Avrupa ve Güney Doğu Asya örneğinde olduğu gibi devlet davranışlarını belirleyen çok taraflı mekanizmalar oluşturamadıklarından dolayı aralarındaki sorunları ve çekişmeleri çözmede söz konusu mekanizma ve kurumların kolaylaştırıcı kaldıraç etkilerinden mahrum kalmışlardır. Bu kapsamda sorunsalımız "Mağrip'te özellikle ülkelerin birbirleriyle olan güvenlik sorunlarının çözümünde çok taraflı bir yapının veya

organın teşkil edilebilmesinin mümkün olup olmadığının ortaya konulmasıdır. Sunumda çok taraflı bir güvenlik yapısı oluşturmanın önündeki faktörler ve nedenler incelenecektir. Çalışmaya ilk olarak kısa bir şekilde çok taraflılık yaklaşımının teorik bir çerçevesinin açıklanmasıyla başlanacaktır. Ardından Mağrip bölgesinde çok taraflı güvenlik anlayışının tatbiki sorgulanacaktır. Mevcut durumun fotoğrafının çekilmesinden sonra ise çalışmanın sonunda, geleceğe dair bir projeksiyon çizilmeye çalışılacaktır.

TEORİK ÇERÇEVE

Güvenliğin çok taraflılaşması kavramı özellikle Soğuk Savaşın sona ermesini müteakip uluslararası ilişkiler alanında çalışan araştırmacıların giderek daha fazla ilgi gösterdikleri bir konu haline gelmiştir.[3] Bölgesel çatışmaların çözümünde yaşanan zorluklar ve barış ve güvenliğin güç dengesi yöntemiyle sağlanmasında yaşanan başarısızlıklar çok taraflılığın ve kolektif eylemin önemini arttırmıştır. Neo-fonksiyonalist ve ana akım liberal düşünürler taraflardan birinin güvenliğini arttırma yolunda attığı adımların diğerleri için tehdit şeklinde algılandığı geleneksel güvenlik ikilemi yaklaşımının bölgesel tansiyonları arttıran bir unsur olduğunu ifade etmektedirler (Brown, 1996, s. 34). Bu kapsamda David Mitrany ve Karl Deutch gibi neo-fonksiyonalist yazarlar uluslararası ve bölgesel çatışmaların işbirliği ve entegrasyon yoluyla çözümünün mümkün olabileceğinden bahsetmektedirler (Mitrany, 1966;Deutsch, 2006). David Mitrany "*Çalışan Bir Barış Sistemi*" adlı çalışmasında ekonomik ve sosyal konuların çözümünde ekonomik ve işlevsel kurumların öneminden bahsetmiştir. Mitrany uluslararası ilişkilerin yeniden yapılandırılarak realistlerin "yüksek politika" (high politics) kavramının önceliğini ekonomi ve sosyal konuları içeren "düşük politika" düşük politikaya bırakması gerektiğini teklif etmektedirler (Mitrany, 1966). Mitrany'nin takipçileri Karl Deutsch ve Ernst Hass ise bir adım daha atarak devlet davranışlarında ve devletlerin birbirleriyle işbirliği eğilimlerinde ekonomik ve kültürel konuların öneminin bağımsız bir değişken olarak ele alınması gerektiğini ifade etmektedir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesini müteakip küresel bağlamda ortaya çıkan anlaşmazlıkların sadece ülkelerin kendi aralarında çözmesinin mümkün olmadığının görülmesiyle çok taraflı yapıların uluslararası sistemdeki önemi

3 Örneğin bkz.; The Works of John Gerhard Ruggie, Multilateralism Matters: The Theory and Praxis of an Institutional Form, New York: Columbia University Press, 1993; Lisa L. Martin, "Interests, Power and Multilateralism," *International Organization,* vol. 64, no. 4, fall 1992, 765–92.

artmıştır. Tanım olarak çok taraflılık üç veya daha fazla devletin ulusal politikalarının koordine edilmesi anlamına gelmektedir (Brown, 1996, s. 34). Söz konusu koordinasyon sürecinde aktörlerin birbirleriyle hegemonik bir liderlik yarışına girmesinin önü mutlaka alınmalıdır. Bu ise ancak aktörlerin bazı egemenlik haklarını çok taraflı işbirliği sürecin içinde oluşturulacak ulus üstü yapılara devrederek veya tek taraflı davranışlarda bulunmayarak mümkün olacaktır.

Bunun yanında çok taraflılık yaklaşımı bölgesel kolektif bir politik kimlik inşasını gerektirmektedir. Böyle bir kimliğin oluşturulmasında belirli bir jeopolitik sahada ilgili aktörlerin güvenliklerine ilişkin olarak ortak bir tehdit hissetmeleri ve ortak değerlere sahip olmalarını önemlidir. Çok taraflılık yaklaşımının en gelişmiş şekli olan güvenlik toplumunun oluşturulmasında bahsi geçen kolektif kimlik kritik öneme sahiptir. Aslında güvenlik toplumu oluşturmanın bir kimlik inşası olduğunu ileri süren ilk düşünür Karl Deutsch'tur (Acharya, 1998). Bu noktadan hareketle bölgesel bir kimlik oluşturmadan çok taraflı bir kültür oluşturmak mümkün değildir. Daha da önemlisi bölgesel bir yapının oluşturulabilmesi aktörlerin ulusal güvenliklerinin bölge güvenliğine bağlı olduğuna inanmalarına bağlıdır. Diğer bir ifadeyle bir bütün olarak bölgenin güvenliğinin her bir devletin bireysel güvenliğinden önemli olduğu taraflarca kabul edilmelidir.

Mağrip ülkelerinin egemenliklerinin ne kadarını ulus aşırı bir yapıya bırakmak istedikleri soru işaretleriyle doludur. Yukarıda teorik çerçevesi sunulan bölgesel işbirliği kuramına bağlı kalarak, çalışmada Mağrip ülkelerinin bölgesel güvenlik algısı ve bu alandaki iş birliği isteği irdelenecektir.

Mağrip Güvenliğini Çok Taraflılık Yaklaşımı İçinde Yeniden Düşünmek: Fırsatlar ve Engeller

Mağrip halkının önemli bir bölümü birleşik bir Mağrip fikrine ve bölgesel entegrasyon projesine inanmamaktadır. Ayrıca bu düşünceler Mağrip liderleri tarafından da paylaşılmaktadır. Mağrip'in üç önemli ülkesi aynı dini, dili ve ortak Fransız emperyalist mirasına sahip olsalar da aralarındaki ekonomik ve sosyal bağlar zayıftır ve bu durumun yakın vadede değişebileceğine ilişkin bir emare de gözükmemektedir. Orta Asya ve Mağrip'i ekonomik perspektiften değerlendiren IMF raporunda Mağrip bölgesi toplam ticareti içinde AB ile olan ticaretin payı %66 iken bölge içi ticaretin %2'lerde kaldığını ortaya koymaktadır (Slimani, 2006). Bölge ülkelerinin birbirlerine karşı güven

duymamaları bölgesel birliğin önündeki diğer bir engeldir. 1994 yılında bir grup teröristin iki İspanyol turisti Marakeş'te öldürmesinin ardından Fas hükümeti Cezayir gizli servisini saldırının arkasında olduğu gerekçesiyle suçlamış ve Cezayir'e karşı vize uygulamaya başlamış, buna karşılık ise Cezayir hükümeti Fas ile olan sınırlarını kapatmıştır.

Olası bir bölgesel birlikte, AB'de Fransa ve Almanya'nın oynamış olduğu itici motor rolünü Mağrip dinamikleri içinde Cezayir ve Fas'ın oynaması beklenmektedir. Diğer taraftan iki ülke arasındaki Batı Sahra probleminden kaynaklanan 1963 yılındaki "Kum Savaşı", ortak sınırın belirlenmesindeki anlaşmazlıklar entegrasyon yolunun açılması için gösterilen tüm çabaları boşa çıkarmıştır (Zoubir ve Volman, 1993). 1975 yılında Batı Sahra'da yaşanan sınır ihtilafının ardından, Fas hükümeti Sahra topraklarında hak talebinde bulunmuş ve bu durumu tanımayan bütün çözüm önerilerini ve Batı Sahra'ya bağımsızlık tanınması yönündeki bütün çabaları ve arayışları reddetmiştir. Görüldüğü gibi Fas'ın sorunu diğer bölge aktörlerinin müdahalesine kapalı tutması ve Cezayir ile ikili ilişkiler çerçevesinde çözmek istemesi bölgenin güvenlik yapısının nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. 1989'ların başında Arap Mağrip Birliği (AMU) kurulması yönünde sergilenen çabalar bölgesel etkileşimleri arttırma, ikili ilişkilerdeki sorunlardan kaynaklanan baskıyı azaltma yönünde bir beklenti oluşturarak çok taraflılık yaklaşımını tekrar canlandırmıştır. Ancak Mağrip liderleri çok taraflılığı sadece kültür çok taraflılığı olarak algılamış ikili ilişkileri ikame edecek bir kavram olarak düşünmemişlerdir (Jensen, 2005).

Geleneksel Mağrip Güvenlik Yapısı

Bağımsızlıklarını kazandıkları tarihlerden itibaren Mağrip ülkelerinin arasındaki bölgesel liderlik rekabeti çok taraflılığa olan ilginin istenilen düzeye ulaşamamasında önemli bir nedendir. Bölge ülkeleri arasındaki kolonyal dönemden miras kalan sınır anlaşmazlıkları durumu daha da karmaşık hale getirmiş ve ülkeler Fransızlar tarafından yapılan sınır düzenlemelerini kendi ulusal çıkarlarına aykırı olarak görmüşlerdir. 1963 yılına Fas'ın Cezayir'e saldırarak Tinduf'u ele geçirmesi ve buradaki sorunun çözümü için Batı Sahra'daki Fas iddialarının tanınmasını ön şart olarak koşması bu duruma örnektir. Fakat bölgede Cezayir ile sınır anlaşmazlıkları yaşayan tek ülke Fas değildir. 1957 yılında bağımsızlığını kazanmasının bir yıl sonra Tunus Devlet Başkanı Habib Burgiba Fransız hükümeti ve Geçici Cezayir hükümetinden iki ülke arasındaki sınırların yeniden düzenlenmesini istedi. Problem, Tunus'un

talebine 1965 yılında Cezayir Devlet Başkanı Hourai Boumedienne tarafından olumlu yaklaşılması ve 1970 yılında imzalanan 20 yıl süreli Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği anlaşmasıyla çözüldü.

Cezayir'in Libya ile yaşadığı problem ise Muammer Kaddafi'nin bölgesel hırslarından ve söz konusu sınırların kolonyal dönemin eseri olduğu inancından dolayı Tunus ile olan ilişkilerinden daha da karmaşıktı. Kaddafi'nin Cezayir ile olan sınırı tanımadığını bildirmesinin hemen ardından Cezayir bu hamleye 1983 yılında Tunus ve Moritanya ile imzaladığı Dostluk ve Uyum Anlaşmasını Cezayir ile uzatmayarak karşılık verdi (Damis, 1993).

Ülkeler arasında kolonyal dönemden miras kalan sınır anlaşmazlıklarına rağmen bölgedeki tansiyon bölgesel işbirliği ile değil ikili anlaşmalarla azaltılmıştır. Sorunların çözümünde hiç bir Mağrip devleti çok taraflılık yaklaşımına prim vermemiş ve ikili ilişkileri tercih etmiştir.

Ulus Devlet Mantığının Güvenlik Yaklaşımına Etkisi

Mağrip ülkelerinin hepsi onlarca yıl süren sömürge dönemlerini tecrübe etmişlerdir. Bağımsızlıklarını kazanmalarının hemen ardından ulus devlet inşa sürecine giren ülkeler farklı gelişme stratejiler izlemişlerdir. Fas ve Tunus kapitalist modeli tercih ederken Cezayir, Moritanya ve Libya sosyalist modeli benimsemiştir. Söz konusu farklı rejimlere rağmen bütün Mağrip ülkeleri için ortak payda ulusal bağımsızlıkları ve egemenlikleri konusunda katı ve tavizsiz politikaları olmuştur. Bu kapsamda Mağrip ülkeleri Westfalya mantığına sıkı sıkıya bağlı politikalar üretmiş, ulus aşırı veya bu kelimeyi çağrıştıran hiç bir oluşuma katılmamışlardır. Ulus devlet inşası ile ilgili kaygılar çok taraflı güvenlik düzenlemelerini reddetmek için bir neden olmuştur.

Ulus Devlet inşası Mağrip'te yeni başladığından dolayı yönetici elitler Mağrip'te çok taraflı güvenlik anlayışının iç birliği ve ulusal gelişim sürecini tehlikeye atacağından endişe etmektedirler. Mağrip ülkeleri açısından çok taraflı güvenlik yaklaşımlarını gerçekçi olmaktan çıkaran diğer bir husus rejimlerin askeri düzenin tahakkümü altında olmasından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak bu ülkelerde gizlilik kültürü ve ordunun siyasallaşması mevcut politik sistemin sürdürülmesinde rol oynayan mihenk taşlarıdır. Bu şartlar altında egemenliğin bir kısmının ulus üstü bir güvenlik kurumuna devredilmesi gerçekleştirilmesi imkansız hale gelmiştir.

Bu ülkelerde ulusal güvenlik rejime olan güvenlik anlamında kullanılmaktadır. Mağrip yönetici elitleri muhalefetin faaliyetlerini dış tehdit kapsamında değerlendirmektedir. Rejimin güvenliğinin bu derece ön plana çıkartılması Westfalya mantığının ağırlığını ortaya koymaktadır. Bu aşırı hamasetçi milliyetçilik yönüyle Mağrip, Arap dünyasının genel bir yansımasını sergilemektedir.

Parçalı Mağrip Jeopolitiği ve Bölgesel Liderlik Rekabeti

Mağrip bir bölge-altı sistem olarak Afrika, Akdeniz ve Arap dünyası olmak üzere üç ayrı jeopolitik alanla ilişki içindedir. Ayrıca bu alanlara Fas ve Moritanya sınırları açısından Atlantik Okyanusu da eklenmelidir.

Bu verili jeopolitik içinde bireysel olarak her Mağrip ülkesi kendi çıkarlarına en iyi hizmet ettiğini düşündükleri ulusal politikayı takip etmektedirler. Fakat sahip oldukları güç kaynakları itibarıyla Mağrip ülkelerinden sadece Cezayir, Libya ve bir ölçüde Fas bahsi geçen her üç alanda da çok yönlü politikalar izleme kabiliyetine sahiptir. Cezayir her üç jeopolitik ile etkileşim içinde olan bir ülke olmasına rağmen diplomatik aktivizm olarak Arap dünyasını Afrika ve Akdeniz'in arkasına atmıştır. Cezayir (1992-2000) yılları arasında ülke içindeki krizden dolayı yaşadığı uluslararası izolasyonun ardından kayıplarını telafi etmeye çalışmaktadır.

Libya da bu konuda şahsına münhasır bir ülkedir. Kaddafi'nin 1 Eylül 1969 yılında iktidara gelmesinin ardından Libya dış politikası Arabizm'den Afrikanizm'e dönmüştür. Libya Sahra-Altı Afrika'da cami ve İslam merkezlerinin yapılmasına finansal destek sağlayarak İslami öğretilerin yayılması için çaba göstermiştir. Suudi Arabistan Afrika'da Libya'nın bu çabalarını Selefi İslamın tutucu bir şekli olan Vahhabiliğin yayılması için bir tehdit olarak görmüştür. Fas'ta başta Sahel bölgesi ve Akdeniz olmak üzere kendisini Afrika'da göstermeye çalışmaktadır. Fas Kralı II. Hasan tarafından 1987 yılında ilan edilen Avrupa toplumu standartlarına uyum başvurusu bütünleşmiş bir Mağrip bölgesine olan ilgisi konusunda fikir vermektedir. 1993 yılında dönemin Fas Dışişleri Bakanı Abdelatif Filali ekonomi, diplomasi ve iç politikalar itibarıyla Avrupa'ya en yakın ülke olarak Fas'ın AB ile özel ilişkiler içinde olmaya hakkı olduğunu ifade etmiştir (Mortimer, 1999, s. 185).

Mağrip ülkelerinin yukarıda bahsi geçen üç jeopolitik bölge üzerindeki politikaları liderlik rekabetine neden olmuştur. Bölgedeki güç dengesi özellikle

Fas ve Cezayir arasındaki ikili ilişkilere bağlıdır. Mağrip ülkeler arasındaki liderlik mücadelesi söz konusu olduğunda yalnız değildir. Dünyanın birçok bölgesinde ülkeler arasında benzer rekabetler söz konusudur. Örnek olarak Güneydoğu Asya'da Malezya ve Endonezya arasında liderlik mücadelesi olmasına rağmen bu ülkeler ASEAN bölgesel örgütü içinde bir araya gelebilmişlerdir. Ancak Güneydoğu Asya jeopolitik oyununda ülkelerin birbirinden bağımsız çok yönlü politikalar geliştirebilmesi mümkün değildir. Bölge kara olarak dünyanın geri kalanından kopuktur. Bölgesel etkileşim bir bakıma jeopolitiğin bölgeye zorladığı bir özelliktir. Bu faktörler göz önüne alındığında aynı zorunluluğun Mağrip'te çok taraflı güvenlik inşası için geçerli olmadığı görülmektedir. Bölgeye yönelik ortak bir tehdidin olmayışı projeyi geçersiz kılmaktadır. Bazı düşünürler Mağrip yönetimleri için ortak tehdidin ve istikrarsızlık oluşturan unsurun yükselen İslami muhalefet olduğunu ifade etmektedir. Cezayir'de 1992'de yapılan seçimlerin kesintiye uğraması İslami muhalefetin radikalleşmesini beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan bölge ülkelerinden Libya ve Fas 1990'ların başlarında Cezayir'deki İslami muhalefeti terörizm olarak nitelememişler ve kendi ulusal güvenliklerine tehdit olarak görmemişlerdir. Kısacası bölge içi rekabet ve bölgeye yönelik ortak bir tehdidin olmaması Mağrip bölgesinde bölgesel bir güvenlik yapısının oluşturulmasını olanaksız hale getirmektedir. Aslında Kuzey Afrika ülkeleri ortak bölgesel ortak bir siyasi kimlik oluşturmayı mümkün kılan bir çok ortak değer taşımaktadır. Bu bölgesel kimlik 1989 yılında Arap Mağrip Birliği (AMU)'nun kurulmasına da yol açmıştır. Fakat AMU'nun Mağrip'te çok taraflı bir güvenlik oluşturmada bir kilit taşı olup olamayacağı belirsizliğini korumaktadır.

Arap Mağrip Birliği (AMU): Güvenliği Çok Taraflı Olarak Düşünmek İçin Yeni Bir Fırsat

AMU bölgeye yönelik ortak bir tehdide binaen kurulmuş bir örgüt değildir. AMU'nun kuruluş nedeni AB'nin doğuya yönelik genişlemesine karşın bölge ülkelerinin marjinalize olma korkusundan kaynaklanmıştır. Mağrip rejimleri kendilerine karşı ortak olarak hissettikleri İslami muhalefete karşı bile ulus üstü bir güvenlik stratejisi üretememişlerdir. Bu yüzden çok taraflı ulusal güvenlik yaklaşımı AMU'nun gündemine dahil edilmemiştir. AMU'nun kuruluş maksadı Mağrip ülkelerinin AB'nin doğuya genişlemesi karşısında kendilerini marjinalize olmuş hissetmelerinden kaynaklanmıştır.

Mağrip ülkeleri bu girişimi başlattıklarında esas olarak bölgedeki istikrarın

bozulması riskine karşı mevcut güç dengesini korumayı amaçlayan bir takım kurallar koymuşlardır. Anlaşmanın 14'üncü maddesi üye ülkelerden birisine karşı yapılacak saldırı tüm üye ülkelere yapılmış kabul edilecektir ifadesini taşırken, 15'inci madde "hiç bir ülke diğer üye ülkelerin siyasi bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne halel getirebilecek ittifaklara girmeyecektir" hükmü taşımaktadır. Anlaşmanın 14'üncü maddesi NATO'nun 5'inci maddesiyle benzer özellikte gibi gözükse de dayanışma kural olarak konulmamıştır. Diğer bir ifadeyle böyle bir saldırı vuku bulduğunda diğer üye ülkelerin dayanışma ile yardıma gelip gelmeyeceği konusunda netlik yoktur. Bu haliyle AMU'yu bir güvenlik bloğu veya askeri ittifak olarak düşünmek mümkün gözükmemektedir. Örneğin 1988 yılında İskoçya/Lockerbie uçak patlaması olayının ardından BM Güvenlik Konseyi tarafından Libya'ya karşı başlatılan uluslararası ambargo karşısında AMU ülkeleri hiçbir şey yapmamışlardır. Ayrıca anlaşmanın 15'inci maddesine rağmen bölge ülkelerinin Libya hariç "NATO'nun Akdeniz Diyaloğu ve 5+5" ittifakına katılmalarında bir sakınca görmemeleri bize Mağrip'in güvenlik gerçekleri konusunda bir fikir vermektedir.

Çok Taraflılık ve Bölgesel Politik Kimlik

Daha önce de belirtildiği gibi çok taraflık yaklaşımının inşası için bölgesel politik bir kimlik bir ön şart olarak düşünülmektedir. AB örneğinde ortak değerler, öncelikler ve tehditler belirleyen üye ülkeler bu uyumu yakalamışlardır (Weaver, 1998).

Aslına bakıldığında Mağrip ülkelerinde de ortak değerlerin olduğu görülmektedir. Bölge ülkeleri aynı dini, dili paylaşmakta ve geçmişlerinde ortak bir Avrupa sömürgecilik mirasını barındırmaktadır. Ülkeler arasındaki diğer ortak bir nokta Berberi kimliğidir ve bu kimlik Kuzey Afrika kimliğini belirleyen unsurlardan birisidir. Fakat bütün bu ortak değerler ortak bir Mağrip siyasi kimliği oluşturmada yeterli olmamıştır.

Cezayir ve Fas kökleri geçmişe giden derin bir İslami mirasa, 12'nci ve 13'üncü yüzyıllarda birlikte yaşayan akraba "Almoravid" ve "Almohad" hanedanlarından gelmelerine rağmen ilişkilerinde birbirlerine mesafe koymaktan ve başta Batı Sahra sorunu olmak üzere çeşitli sınır sorunları yaşmaktan kendilerini alıkoyamamışlardır. Sonuç olarak, Mağrip güvenliğinde çok taraflılık devlet aktörlerinin ulusal düzeyde kural ve norm koymalarının

ötesine geçememiş, ortak olarak algılanan bir dış tehdidin yokluğunda ülkeler ortak bir güvenlik stratejisi geliştirememişlerdir (Barnet, 1996-1997, 599).

Çelişen Tehdit Algıları ve Karşılıklı Güvensizlik

Mağrip ülkeleri küresel sıralamada küçük olarak kabul edeceğimiz bir grup içinde bulunan ülkelerden oluşmakta ve bu yönüyle hiç bir bölge ülkesi bölgedeki güç dengesini bozma imkân ve kabiliyetinden yoksun bulunmaktadır. Durum böyleyken birbirlerine karşı tehdit algısı taşıyan bölge ülkeleri güçlü Avrupa ülkeleri ve ABD'nin bölge politikalarına karşı güvenliğe yönelik ortak bir dış tehdit algısı taşımamaktadır. Örneğin Güney Afrika ülkeleri 1967 yılında ASEAN'ı kurduklarında ortak motivasyonları Çin tehdidi algısıydı. Endonezya ve Malezya için bu tehdit diğer bütün tehditlerden daha şiddetliydi. Bölge ülkeleri kendi aralarındaki bazı sorunlara rağmen ülkeler Çin komünizminin çevrelenmesini en önemli tehdit olarak algılamışlardır. Mağrip'te ise ülkeler en önemli tehdidin bölge içinde birbirlerinden geldiği algısına sahiptirler.

Mağrip ülkelerinde diğer ülkelerde olan ayrılıkçı hareketler söz konusu değildir. Mağrip ülkelerinin çoğunluğu en azından yakın zamana kadar (Arap Baharı öncesi) siyasi çoğulculuğu ve muhalefeti yasaklayan ve ortaya çıktığında da sert bir şekilde baskılayan tek parti rejimleri ile yönetilmekteydi. Soğuk savaş sonrası bütün küreyi saran demokratikleşme rüzgârı bölge rejimlerini de muhalefete bir miktar siyasi alan açmaya zorlamış ve bu alanı 1990'ların başında Cezayir'de yaşana gelişmelerde olduğu gibi gelişmelere siyasete en hazırlıklı bulunan ve siyasi tabanı en geniş olan İslami hareketler doldurmuştur. Fakat Cezayir'de 1992 seçim sürecinin kesintiye uğraması şiddet hareketlerine yol açmış ve ülkenin ulusal güvenliği için öncelikli bir tehdit haline gelmiştir. Cezayir kadar olmasa da Fas ve Tunus'ta benzer tehdit algısına sahiptir. Söz konusu ülkelerin ortak tehdit algısı bile benzer politikalar izlemeleri sonucunu doğurmamıştır. Bu kapsamda Fas Batı Sahra'da kendisine karşı mücadele eden POLISARIO hareketini terörist olarak algılarken Cezayir ve Afrika ülkelerinin birçoğu örgütü bir özgürlük hareketi olarak kabul etmektedir. Buna karşılık Cezayir ülkesindeki silahlı muhalefetin Fas topraklarında konuşlandığını iddia etmektedir.

Sınırlarda yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı Mağrip bölgesinde uyuşturucu kaçakçılığı, yasadışı göç, kara para aklama ve terörizm daha

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

MEDYANIN BOŞANMAYA ETKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Şahin DOĞAN[1]

Özet

Bu araştırmanın temel amacı halkın, medyanın boşanmaya etkisi konusundaki tutumlarının araştırılmasıdır. Bu amaçla Türkiye genelinde 33 ilde Şubat 2014 tarihinde araştırma yapılmıştır. Örneklem genişliği % 95 güvenle ve % 2.5 hata payı ile 1.667 kişi bulunmuştur. Bu 33 ilde 18 yaş ve üzeri 1.667 kişiye rastgele (randomsampling) yöntemi ile yüz yüze görüşülerek anket uygulaması yapılmıştır. Katılımcıların %58,7'i eşlerin boşanma kararı almalarında medyanın etkili olduğuna, %58,8'i televizyondaki evlendirme programlarının aileleri olumsuz yönde etkilediğine, %59,4'ü televizyonda yayınlanan bazı dizilerin eşlerin birbirlerini aldatmasında etkili olduğuna, % 69,7'si internet (facebook, twitter vb.) eşlerin birbirlerini aldatmasında etkili olduğuna, % 66,6'sı televizyonun eşler arasında iletişim kopukluğuna neden olduğuna,

% 69,3'ü televizyondaki bazı programların aile mahremiyetini olumsuz yönde etkilediğine inanmaktadır.

Anahtar kelimeler: medya, aile, boşanma, tutum, medyanın etkisi.

Abstract

The main objective of this research is to investigate the attitudes of the society about the impact of media on divorce. The 58,7% of the participants indicated that the media had an impact on his/her spouse on taking a divorce decision, 58,8% of them believed that dating shows effect the families in a negative way, 59,4% of them expressed that some TV series on TV have an impact on the spouses to cheat on, 69,7% of them indicated that the internet (Facebook, twitter, etc.) had an impact on the spouses to cheat on, 66,6% of them thought that the TV causes lack of communication between the spouses, 69,3% of them be-

1 Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, sahindogan@karatekin.edu.tr

lieved that some TV programs affect the family privacy in a negative way.

Keywords: Media, family, internet, media impact.

Giriş

Yapılan araştırmalarda medyanın aileyi değişik açılardan etkilediği anlaşılmaktadır. Aile mahremiyeti her geçen gün biraz daha zarar görmektedir. Türk aile yapısına ve kültürüne uymayan bir çok davranış ve ilişki biçimleri medya aracılığı ile normal gibi gösteriliyor. Medya eşlerin birbirini aldatmasında etkili olmaktadır. Kısaca medya farklı açılardan aileyi olumsuz olarak etkilemektedir. Bu nedenle medyanın aileye etkisi daha fazla araştırılması geren bir konudur. Oldukça yaygın ve yoğun kullanımı nedeniyle televizyon (diziler, evlendirme programları, yarışmalar ve kadın programları), aileyi farklı yönleriyle etkilemektedir.

Küçükcan'ın yaptığı araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların %78,9'u televizyon dizilerinde kadınların reyting amacıyla çoğunlukla cinsel obje olarak sunulduğuna inanmaktadır. Benzer şekilde katılımcıların %79,1'i televizyonlardaki evlilik programlarının, Türk aile yapısı ve evlilik ilişkilerini olumsuz etkileyeceğini düşündüğünü belirtmektedir (Küçükcan, 2011:112-115).

I.Bölüm

Araştırmanın Konsu, Amacı, Önemi ve Yöntem Yaklaşımı

1.1. Araştırmanın Konusu: Araştırmanın konusu Türkiye'de ikamet eden 33 ildeki 18 yaş ve üzeri kadın ve erkeklerin medyanın boşanmaya etkisi konusundaki tutumlarıdır.

1.2. Araştırmanın Amacı: Türkiye'de 33 ildeki 18 yaş ve üzeri kadın ve erkeklerin medyanın boşanmaya etkisi konusundaki tutumlarının araştırıl-

masıdır. Araştırma betimsel bir çalışmadır genelleme iddiası taşımamaktadır

Araştırmanın önemi:

Aile toplumun temel yapı taşıdır. Ailenin yıkılması toplumun yıkılması demektir. Türkiye'de boşanma son yıllara kadar düşük düzeyde seyretmekteydi. Fakat son yıllarda özellikle 2000'li yıllardan sonra boşanma oranlarında hızlı bir artışın olduğu gözlenmektedir. Hatta halk içinde "boşanma artık moda oldu" gibi sözleri duyar olduk (Doğan,2016:993). Boşanmaların artmasında değişik faktörler farklı düzeylerde etkili olmaktadır. Bunlardan birisi de hiç şüphesiz medyadır. Boşanma nedenlerine yönelik ölçek geliştirme çalışmamızda da medya ile ilgili altı soru sorduk. Bunlardan üç tanesi faktörlerden bir boyutu oluşturdu. Yaptığımız araştırma sonucunda boşanma nedenlerine yönelik tutumların dört faktörde toplandığı görüldü. Bunlardan birisi de "medya etkisine tepkili" olarak adlandırdığımız medyanın etki boyutudur. Boşanmaya etki eden temel dört faktörden birisinin medya boyu olması medyanın boşanmaya etkisini göstermesi açısından oldukça önemli bir sonuçtur (Doğan,2016:1006-1007). Yapılan değişik araştırmalarda medyanın aileye olan etkisi ortaya konulmuştur. Günümüzde medya aileyi değişik yönlerden etkilemektedir. Bu nedenle bizde bu araştırmamızda boşanmaya etki eden faktörlerden medyanı boşanmaya etkisi konusunu araştırdık.

0.1. Araştırmanın Yöntem Yaklaşımı:

1.3.1.Veri Toplama Aracı: Araştırmada nicel veri toplamak amacıyla anket formu veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Soru kağıdı 6 demografik soru, 6 tane beşli likert tipi tutum sorusu olmak üzere toplam 12 sorudan oluşmaktadır.

Medyanın boşanmaya etkisini ölçmek için kullanılan tutum soruları için Likert tipi beşli cevap kategorileri kullanan sorular kullanılmıştır. Bunlar "kesinlikle katılıyorum", "katılıyorum", "kararsızım", "katılmıyorum", "kesinlikle katılmıyorum" şeklindedir. "Kesinlikle katılıyorum" beş puan , "Katılıyorum" dört puan, "Karasızım" üç puan, "Katılmıyorum" iki puan ve "Kesinlikle katılmıyorum" bir puan üzerinden değerlendirilmiştir.

1.3.3.Veri Analizi : Araştırma soruları SPSS 22 paket programında analiz edilmiş frekans analizi yapılmıştır.

1.4. Evren ve Örneklem: Araştırmanın evrenini 18 ve üzeri yaşa sahip olan-

lar ve Türkiye'de (33 ilde) ikamet eden kadın ve erkekler oluşturmaktadır. Örneklem seçimi olarak tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklem genişliği %95 güvenle ve %2.4 hata payı ile 1667 kişi bulunmuştur. Örneklem nüfus genişliğine göre orantılı dağıtım yapılmış ve bu 33 ilde ikamet eden 18 yaş ve üzeri 1667 kişiye Şubat 2014'de rastgele anket uygulaması yapılmıştır.

Tablo 1:Anket Uygulanan İller

	Sayı	Oran %

Ankara	170	10,2
Bursa	96	5,8
Çankırı	7	,4
Çorum	20	1,2
Diyarbakır	61	3,7
Eskişehir	30	1,8
Gaziantep	70	4,2
İstanbul	446	26,8
İzmir	153	9,2
İzmit	50	3,0
Kırıkkale	10	,6
Kütahya	21	1,3
Muğla	33	2,0
Nevşehir	11	,7
Ordu	27	1,6
Samsun	47	2,8
Şırnak	18	1,1
Tekirdağ	34	2,0
Karabük	9	,5
Uşak	13	,8
Siirt	12	,7
Amasya	12	,7
Balıkesir	44	2,6
Bitlis	13	,8
Denizli	36	2,2
Elazığ	21	1,3
Hatay	56	3,4
Karaman	9	,5
Kahraman Maraş	40	2,4
Mersin	64	3,8
Niğde	13	,8
Düzce	13	,8
Bilecik	8	,5
Total	1667	100,0

(Doğan, 2016:995).

II: Bölüm

Bulgular ve Yorum

Tablo 2: Katılımcıların Sosyo-demografik Değişkenlerinin Frekans Dağılımları

Değişken	Sayı	Geçerli %
		Cinsiyet
Kadın	871	52,2
Erkek	796	47,8
Toplam	1667	100,0
		Yaş
18-25 yaş	460	27,6
26-35 yaş	494	29,7
36-45 yaş	430	25,8
46 yaş ve üzeri	282	16,9
Toplam	1666	100,0
Kayıp Değer	1	
Genel Toplam	1667	
		Medeni Durum
Evli	984	59,1
Bekar	567	34,1
Eşinden Ayrılmış	73	4,4
Eşi Ölmüş	40	2,4
Toplam	1664	100,0
Kayıp Değer	3	
Genel Toplam	1667	
		Eğitim
İlkokul ve aşağısı	270	16,2
Ortaokul ve İlköğretim	192	11,5
Lise	426	25,6
Önlisans	243	14,6
Lisans ve Lisansüstü	534	32,1

Toplam	1665	100,0
Kayıp Değer	2	
Genel Toplam	1667	
		Meslek
İşçi	266	16,0
Memur	269	16,2
Esnaf	129	7,8
Serbest meslek	67	4,0
Emekli	70	4,2
Ev hanımı	261	15,7
Öğretmen	166	10,0
Çiftçi	16	1,0
İşsiz	28	1,7
Öğrenci	268	16,1
Diğer	122	7,3
Toplam	1662	100,0
Kayıp Değer	5	
Genel Toplam	1667	
		Aylık Kazanç
1000TL ve altı	273	16,4
1001-2000TLarası	386	23,2
2001-3000TLarası	349	21,0
3001TLveüzeri	144	8,7
Düzenli kazancı yok	511	30,7
Toplam	1663	100,0
Kayıp Değer	4	
Genel Toplam	1667	

(Doğan, 2016:1003-1004).

Tablo 3: **Günümüzde medya, eşlerin boşanma kararı almalarında etkili olmaktadır.**

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	415	24,9
Kararsızım	267	16,0
Katılıyorum	978	58,7
Total	1660	99,6

Kayıp Değer	7	,4
Toplam	1667	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında medyanın eşlerin boşanma kararı almalarında etkili olduğu görüşüne katılmayanların oranı %24›5, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı %10 ve katılanların oranı ise %58,7›dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların büyük oranda eşlerin boşanma kararı almalarında medyanın etkili olduğu görüşünü benimsedikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 4:Televizyondaki evlendirme programları aileleri olumsuz yönde etkilemektedir.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	429	25,7
Kararsızım	253	15,2
Katılıyorum	980	58,8
Total	1662	99,7
Kayıp değer	5	,3
Toplam	1667	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında evlendirme programlarının aileyi olumsuz yönde etkilediği görüşüne katılmayanların oranı %25›7, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı %15,2 ve katılanların oranı ise %58,8›dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların büyük oranda

evlendirme programlarının aileyi olumsuz yönde etkilediği görüşünü benimsedikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Televizyonda yayınlanan bazı diziler eşlerin birbirlerini aldatmasında etkili olmaktadır.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	436	26,2
Kararsızım	234	14,0
Katılıyorum	990	59,4
Toplam	1660	99,6
Kayıp değer	7	,4
Genel toplam	1667	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında televizyonda yayınlanan bazı dizilerin eşlerin birbirlerini aldatmasında etkili olduğu görüşüne katılmayanların oranı %26'2, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı %14,0 ve katılanların oranı ise %59,4'dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların büyük oranda televizyonda yayınlanan bazı dizilerin eşlerin birbirlerini aldatmasında etkili olduğu görüşünü benimsedikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 6: İnternet (facebook, twitter vb.) eşlerin birbirlerini aldatmasında etkili olmaktadır.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	366	22,0
Kararsızım	134	8,0
Katılıyorum	1162	69,7
Toplam	1662	99,7

Kayıp değer	5	,3
Toplam	1667	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında internet (facebook, twitter vb.) eşlerin birbirlerini aldatmasında etkili olduğu görüşüne katılmayanların oranı %22,0, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı %8,0 ve katılanların oranı ise %69,7'dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların büyük oranda internet (facebook, twitter vb.) eşlerin birbirlerini aldatmasında etkili olduğu görüşünü benimsedikleri görülmektedir.

Tablo 7 : Televizyon eşler arasında iletişimin kopukluğuna neden olmaktadır.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	384	23,0
Kararsızım	166	10,0
Katılıyorum	1111	66,6
Toplam	1661	99,6
Kayıp değer	6	,4
Toplam		100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında televizyonun eşler arasında iletişim kopukluğuna neden televizyonun eşler arasında iletişim kopukluğuna neden görüşüne katılmayanların oranı %23,0, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı %10,0 ve katılanların oranı ise %66,6'dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların büyük oranda televizyonun eşler arasında iletişim kopukluğuna neden televizyonun eşler arasında iletişim kopukluğuna neden görüşünü benimsedikleri görülmektedir.

Tablo 8 : Televizyondaki bazı programlar aile mahremiyetini olumsuz yönde etkilemektedir.

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

MEKANSAL PERSPEKTİFTEN ORTADOĞU RADİKALİZMİNE FARKLI BİR BAKIŞ

(DİNİ, MEZHEBİ, KABİLEVİ, ETNİK HAREKETLER VE COĞRAFYA)

Muammer Gül[1*]

Özet

Bu bildiride Ortadoğu coğrafyasındaki dini, mezhebi, kabilevi hareketler ile modern etnik ve ideolojik hareketlerin anlaşılmasına dair mekânsal bakış/coğrafi bakış sunulacaktır.

Bugün İslam coğrafyası dünyada radikal hareketlerin en yoğun olduğu bölgelerdir. Bu radikal hareketler bazen dini, mezhebi, bazen aşiret, kabile veya etnik milliyetçilik, bazen de modern ideolojik etiketler taşısalar da aynı coğrafyada yoğunluk oluşturmalarını nasıl anlamalıyız?

Bu meseleyi sadece göründüğü haliyle bir mezhep kavgası, siyasi hakimiyet mücadelesi, rejim meselesi, aşiret/kabile yapısının bitmeyen bir tezahürü olarak mı görecek yoksa dış kaynaklı emperyalist politikaya mı havale edeceğiz? Bu bildiride meseleye kendimizden, yaşadığımız yerden yani coğrafyamızdan bakmayı deneyeceğiz. Mesele Müslüman toplumların yaşadığı coğrafya meselesidir ve ancak tarihi bir perspektif içerisinde ve insan-coğrafya ilişkileri bağlamında ele alınırsa doğru anlaşılabilir. Çünkü nerede olursa olsun insan üzerinde yaşadığı toprağın, coğrafyanın çocuğudur.

Orta Doğu Müslüman toplumlarının yaşadığı coğrafyanın karakterini çöller, derin vadiler, hemen yanında münbit ovalar, yüksek yaylalar, dağlar, yani zıtlıklar oluşturmaktadır. Bu zıtlıklar iklim ve bitki örtüsü ile insan ve onun üzerinde yüzyıllardır yaşamış toplumların renkleri, dilleri, alışkanlıkları, inanışları, düşünüşleri, ideolojileri ve karakter yapıları üzerinde derin bir tesir meydana getirmiştir. Kadim medeniyetlerin ve İslamiyet'in geç ve zor nüfuz ettiği dağların, çöllerin ve derin vadilerin değişmeyen dilinin zamana nasıl hükmettiğini tartışacağız.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, kabile, İslam, coğrafya

1 * Prof. Dr., Adıyaman Ün. Fen-Ed. Fak. Tarih Bölümü. glmuammer@yahoo.com

A Different View to Radicalism of the Middle East from Spatial Perspective
(Religious, Sectarian, Tribal, Ethnic Movements and Geography)

Abstract

It will be presented religious, sectarian and tribal movements of the Middle East region and a spatial/geographic perspective with regards to understanding the modern ethnic and ideological movements in this paper. Today, the Islamic world is where a geography that the radical movements are minimal level in there more than from the rest of world. How should we understand the minimality of these radical movements in the same geography which are labelled sometimes religious, sectarian, and sometimes tribal or ethnic nationalism and modern ideological?

Will we see this issue as an unended reflection of a sectarian struggle, fight for the political dominance, the problem of the regime and the nature of tribal/clan, or unlike this, as an imperialist policy that came from outside? In this report will try to look at this issue from ourselves, from where we live, so from our geography. The issue is an issue of the geography of Muslims and it can be understood clearly within a historical perspective and in the context of human-geography relations. Because, human being is the child of his homeland.

The character of the Middle Eastern Muslim societies was formed by deserts, deep valleys, fertile plains next to this valleys, high plateaus, mountains, that is adversities. These adversities has made a profound impact on the climate, flora and human and the color, language, habits, beliefs, thoughts, ideologies and characters on his society where in ongoing live. We'll argue that how the immutable discourse of ancient civilizations, the mountains that was Islam ruled them late and difficulty, deserts and deep valleys will be dominate the time.

Keywords: Middle Eastern, tribal, Islamic, geography

Giriş

Bu bildiride radikalizmi medeniyetlerin diyalektiği açısından, daha dar anlamda insan-mekan ilişkileri çerçevesinde ele alacağım.

Orta Doğu'nun Sümerlere kadar giden bir medeniyet havzası olduğu genel bir kabuldür. Medeniyet, insanın tabiatı iradi olarak kullanmaya başlaması demektir. Bu medenileşme ameliyesinin zıddı ise, avcı-göçebe hayat tarzıdır. Modern zamanlara kadar tarihin en temel **çelişki**si, Habil ile Kabil örneklerinde olduğu gibi mitolojilere akseden yerleşik düzen ile göçebe düzen arasında olmuştur. Bu diyalektik, medenileşme diyalektiğidir. Medenileşme ameliyesinin çatışma diyalektiklerinden biri kan bağını sosyal bağlardan üstün tutan kabileciliğin devlet ile çatışmıştır. Kabilelerin denetimi, vergilendirilmesi, iskanı ve sosyalleştirilmesi devletin en büyük ve en ağır ödevi olmuştur. Tarihteki isyan ve savaşlar, esasen kabilevi yapının yerleşik düzene entegrasyon çabalarından doğan çatışmalardır.

İnsanlık tarihinde ana hatlarıyla iki büyük evrensel medenileşme hamlesi görünmektedir. Bunlardan ilki, henüz akli melekeleri gelişmemiş ilkel kabilelerin temsil ettiği **beşerden** ilk insan kabilesi(Adem nesli) olan **insana geçiş**tir. İkincisi, **göçebelikten yerleşik hayata geçiş** aşaması olan tarım devrimidir. Tarımın başlaması, hayvancılık, şehirlerin kuruluşu, ticaret, yazı, sanat. Tüm insanlık melekeleri, önceki döneme göre bu dönemde doruğa çıkmıştır. Toplumların medenileşme süreçlerini bu eşiklerdeki yeri ile ortaya koymalıyız. Orta Doğu toplumları ikinci eşiğin aşılması hamlesinde büyük bir tecrübeyi yaşamalarına rağmen, modern zamanları idrak edememişlerdir. Dolayısı ile Orta Doğu toplumlarının yerini tayin etmek için sırtlarında taşıdıkları coğrafyanın yükünü bilmek, yani meseleyi insan-coğrafya ilişkileri üzerinden açmak gerekiyor(Özcan, 2005: 35).

İslâm toplumlarının tarihinin karmaşık yapısı kapsamlı bir bakışı gerektirdiğinden öncelikle İslâm toplumlarının oluşum ve şekillenme dönemlerinin iyi anlaşılması gerekir. Bunun için de üzerinde yaşadıkları mekanın iyi bilinmesi gerekir. İslâmiyet, baş döndürücü bir hızla bir yüzyıl içinde Frank hudutlarından Çin Seddi'ne kadar hızlı yayılmasına rağmen merkez alanlarda İslamlaşma oldukça yavaş ve zorlu olmuştur. Bu boşluklar; dağlar, çöller, bataklıklar gibi İslâm coğrafyasının bir tür *kayıt dışı mekânlar*"dır. Fetihler askerî bir boyutta gerçekleştiği için taşların yerine oturması, yani İslâmiyet'in hâkim olduğu coğrafya ile yüzleşmesi gerekiyordu. Bu yüzleşme, Müslüman toplumların dilleri, dinleri, etnik yapı ve milletleşme evreleri ile yeniden yapılanmalarıdır.

Bu şekillenmede ana damarlar Anadolu'da Türk Milleti'nin oluşması, İran'ın Şiî kimliğine bürünmesi ve Anadolu-İran hattından Kuzey Afrika'ya kadar olan coğrafyalarda Samî ve kadim halklarının Araplaşması şeklinde olmuştur. Bu ana katmanlar arasında, daha mikro ölçekte kabile, din, mezhep topluluklarının itmeleri, sıkışmaları, direnmeleri ve sürekli hareketlilikleri ile farklı renklerde biçimlendiklerine şahit olunacaktır. İşte İslam coğrafyasındaki radikalizmin yatakları bu ara katmanlardır. Burada insan-coğrafya ilişkisini biraz açmak gerekecektir.

1- İnsan-Coğrafya İlişkisi

Medeniyetleri meydana getiren coğrafya, insan ve dindir. Tarihî olayların izahında, fizikî çevrenin ve tabiat kanunlarının tarihe tatbiki önemlidir. Zira tarihin konusu da insan olduğuna göre insan tabiatı, tabiat insanı karşılıklı etkilemektedir(Öztürk, 1999: 32-58; Meriç, 1977: 212). Her medeniyet idraki aynı zamanda bir coğrafya idrakine dayanır ve her coğrafî mekân bir medeniyetin havzasını teşkil etmiştir. Bu tanımlamada kimi zaman çöl, bozkır, nehir veya bir iç deniz, kimi zaman ise, okyanus veya semavî dinlerin tasvir edildiği coğrafyalar merkez rolü oynamıştır(Toynbee, 1991: 57-64; Togan, 1981: 126-128).

Eski Yunanlılar Ege merkezli, Roma İmparatorluğu Akdeniz'e, Türkler ve Moğollar bozkırlara dayalı bir mekân idrakine sahip iken, Büyük İskender Mezopotamya-Mısır-Hint coğrafyasını, Persler Avesta'ya, Çinliler "orta vaha devleti" dedikleri bir coğrafyayı esas almışlardır. Araplar da *çöl medeniyeti* nitelemesini hak etmişlerdir. Her dinin veya inancın da bir coğrafyası olmuştur. Musevîlik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet gibi dinler de ortaya çıktıkları coğrafyayı merkez alan bir coğrafya idrakine sahip olmuşlardır. İslâm coğrafyası, Yahudi coğrafyası, Hıristiyan coğrafyası, Budizm coğrafyası, Kofiçyüs coğrafyası, Şintoizm coğrafyası, Ortodoks coğrafyası, Katolik coğrafyası, Şiîlik coğrafyası vb. olarak tanımlanabilecek coğrafyaları göstermek mümkündür(Gül, 2016: 16).

Aslında coğrafyaların insanların yapısı, renkleri, dilleri ve ırkları üzerinde etkili olduğu ve cemiyetlerin tekâmülünün de, insanın çevreye en iyi şekilde fiilî uyum sağlaması olarak açıklayabileceğimiz *coğrafî davranış* biçimi ile alakalı olduğu Hipokrat, Birunî, İbn Sina, Mesudî ve İbn Haldun'dan beri bilinmektedir(İbn Sina, 1995: 8-17; Mes'udi, 2004: 56-80; İbn Haldun, 1986: 126-215; Gumilev, 2003: 11). İnsanoğlu rengi, dili, düşüncesi, zevkleri, korkuları, cesareti, asaleti, katılığı, yumuşaklığı, taassubu, muhafazakarlığı, dini anlama ve yaşama biçimi ve karakteri ile büyüdüğü toprağının, toprak anasının oğludur. Bunu, yüzey şekilleri, bitki örtüsü, iklimi, yağışı, havası ve suyu ile insan ekolojisinin bütünlüğü içinde düşünmeliyiz.

Coğrafya ve çevre insanı nasıl etkiliyorsa onun meydana getirdiği toplumun belli bir karakter kazanmasında da etkili olur(Gül, 2016: 15vd.; Braudel, 1993: 55; Özcan, 1996: 17). Dinlerin, siyasî ve ekonomik sistemlerin ve hatta ideolojilerin, farklı zaman ve mekânlarda yayıldıkça bir yandan insanları belli ölçüde kendi kalıpları içine sokarken, diğer taraftan da kaçınılmaz bir şekilde onların niteliklerine uygun bir biçim aldığı bir gerçektir(Ocak, 2002: 77). Bir coğrafyadaki ekolojik zıtlıklar, çeşitlilikler, demografik yapılar, coğrafî çevrenin medenî hayat için sağladığı imkânlar toplumların hayatını etkiler. Ülkelerin rejimleri de üzerinde yaşayan toplumların karakterine göre biçimlenecektir.

2- Fizikî Mekân

Coğrafyalar, insan ve her türden canlı varlığı etkilerken farklı renklerdeki radikal hareketler ile nasıl bir ilişki içindedir? Bir coğrafyadaki ekolojik zıtlıklar; dağlar, çöller, bozkırlar, demografik sıklıklar ve sığlıklar dinî hayatı nasıl etkiler ya da dini radikalizm ile nasıl ilişkilendirilebilir? Bu sorulara cevap bulmak için önce İslâm coğrafyasının fizikî sınırlarını ana hatlarını görmek gerekir.

Ortadoğu'nun merkezi alanında *Mümbit Hilal/Bereketli Hilal*, İslâm coğrafyasının trajedisi olan kuraklığın ortasında medenî hayatın derinliğine sahip bir bölgedir. İran ve Arap düzlükleri arasındaki Zagros sıradağlarının yüksekliği 4000 metreye ulaşırken hemen yanıbaşında ilk şehirleşme, yazının icadı ve tarihin başladığı Mezopotamya, deniz seviyesinden ortalama olarak 100 metreden daha az yüksekliktedir(Gözenç, 1996: 24, 100). *Cezîretü'l-Arab*'ın büyük bölümü sönmüş volkanların bulunduğu yüksek bir yayladır(Yücel, 1960: 99-101; Gözenç, 1996: 135). Burada çölün imkansızlığını onu çevreleyen dağ ve denizin kuşatmaları derinleştirmektedir. Kuzey Afrika ise, çöl ile deniz arasında, Berberîlerin Akdeniz'e bakan bu dağlık coğrafyası, Roma günlerinden beri yabancılara farklı olduklarını hissettirmişlerdir. Torosların hemen kuzeyinde soğuk iklim kuşağı ile artık tamamen farklı bir coğrafya olan Anadolu yarımadası yer alır(Gül, 2010: 36-37). Kafkasların ötesi, ancak yüksek dağların izin verdiği geç tarihlerde İslâmiyet ile tanışacaktır(Yakubovsky, 2000: 99-101). Kafkas sisteminin merkezinde, en yüksek tepesi Elbruz (5642m.) olmak üzere Büyük Kafkas Dağları bulunur. Bu Alp kıvrımlı dağlar, Hazar Denizi'nin doğusunda İran ve Turan düzlüklerini birbirinden ayıran Kopet Dağı ile Aşağı Kara Kum çölünün işgal ettiği Batı Türkistan çöküntüsüne kadar uzanır(Dalukhanov, 1998: 69-71; Gözenç, 1996: 21).

İslâm coğrafyasının en dikkate değer ülkesi olan İran, bir ülke olmaktan çok bir *kıta* gibidir. İran, gerçekten, üç tarafı yüksek dağlar ve güneyden körfez ve ona paralel giden sıradağlar ile çevrili bir *ada*dır. Dağ vadilerinde, çöller ile dağlar arasına sıkışmış birçok dereleri ile bölgeler arasında önemli derecede sıcaklık ve karakter farkları vardır(Kramers, 1988: 2013). Bu coğrafî farklılıklar, İran'ın birleştiriciliğinin en önemli unsuru olmuştur (Gözenç, 1996: 22, 24, 92). Ancak İran'ı bir ada yapan sadece zikrettiğimiz dağların bu fizikî kuşatması değildir. İran'ı çevreleyen *Kuhistan*, *Dağıstan* ve *Cibal* üç dilde dağ demektir. Bu, İran'ın, İslâm medeniyeti içerisinde Şiî bir coğrafya olması açısından da bir *ada* olması ile bir paralellik sergilemektedir. Zaten onu kültürel olarak ayrı

kılan da bu coğrafî kuşatılmışlığıdır. Horasan, göç ve istilaların batıya akış yolunda bozkır ve çöl iklimini yan yana tutan bir coğrafyadır. Afganistan, tam anlamıyla dağların, derin vadilerin ve geçitlerin ülkesidir. Bozkır coğrafyasını aydınlatan ve çeken bir havzası olan Mâverâünnehir, şehirlerin, tarımın, ticaretin ve refahın coğrafyasıdır.

Nihayet İslâm coğrafyasının çevre şartları, bütün bölge için geniş çöl bölgelerinin kurak bir ikliminden, arkasında dağ sıraları ve onların arasında kalan alüvyonlu ovaların oluşturduğu çöküntülerle birbirinden ayrılmış yaylaların hâkimiyetine dayanır. İslam coğrafyasının iklim yapısının; gece gündüz sıcaklık farklılıkları, yağış rejimindeki derin farklılıklar ve bitki örtüsü farklılıkları açısından, en az yer şekillerindeki kadar zıtlıkları barındırdığını da ekleyelim(Dalukhanov, 1988: 66-73).

Bu coğrafya korkunç derecede aykırılıkların, zıtlıkların, dengesizliklerin olduğu bir coğrafyadır. Nimetler ve külfetler hiç de dengeli değildir. Aşırı sıcak çöl bölgelerinin hemen yanında soğuk dağ ve bozkır iklim kuşakları beliriverir, yüzünü çevirdiğin mesafede ifradi ölçüde sıcaklık farklılıkları vardır. Dengesiz, düzensiz ve yetersiz bir yağış rejimi ile büyük nem farklılıkları tabloyu tamamlar. Ve tabii olarak yetersiz bitki örtüsünün ifadesi olarak gözün gördüğü bir yeşili cennetle kıyaslayacak kadar yeşilin kutsandığı bir coğrafya.

İşte sizlere İslam coğrafyası. İnsan üzerinde yaşadığı toprak anasının çocuğudur. İklimi, havası, suyu, nemi, bitki örtüsü, yediği, içtiği, zorlukları, nimetleri ile insanı biçimlendiren coğrafyadır bir yerde. İnsan derisinin sertliğinden kemik yapısına, dilinin ve huyunun kabalığından ahlaki karakterine, dini anlama, algılama ve yaşama biçimine kadar bir bütün olarak biçimlenmesinde coğrafya önemli bir yere sahiptir. Bu coğrafyada şiddete ve teröre açık olan bu coğrafyanın şekillendirdiği insanlardır.

O halde bu coğrafya üzerindeki insanlara, Müslümanlar da bakmak gerekir.

3- Orta Doğu'nun Nüfus Dinamikleri ve Radikalizm

Bir coğrafyadaki radikal hareketler bir yönüyle o coğrafyanın biçimlendirdiği nüfus yapısı, nüfusun niteliği, niceliği ve hareketliliği ile de ilgilidir. İslam toplumlarının oluşumunda nasıl coğrafi mekan belirleyici bir etkiye sa-

hip olmuşsa onun kadar bir diğer etki de nüfusun oluşum sürecidir. Bu sebepten bugün İslam toplumlarının oluşum sürecini de tarihi süreç içerisinde ele almak durumundayız. İslam toplumlarının bu şekillenmesinde birinci aşama Hz. Ebubekir döneminde başlayan ve Hz. Ömer döneminde baş döndürücü bir hızla yayılan *büyük fetih hareketleri*dir. Bu nüfus hareketi ile eski Samileşmiş coğrafyanın da ötesinde bir Araplaşma ve Arap coğrafyası ortaya çıkmıştır. Eski dünyanın merkez alanları ise, İslam'ın bu coğrafya ile yüzleşmesi ile yeni bir yüz ve çehre alacaktır.

Bugün Ortadoğu olarak adlandırdığımız bölgede ikinci büyük nüfus hareketi, 10. yüzyıldan başlayıp beş asır süren Oğuz göçüdür. 13. yüzyılın hemen başından itibaren İslâm dünyasının Moğollar tarafından istilası, Türk-Moğol nüfusunun katkısı ile ayrı bir renk alarak tamamlayacaktır. Ortaçağlardan itibaren İslâm coğrafyasının yeniden şekillenmesi ve bu coğrafyadaki her türden hareketler bir yönü ile bu büyük göç hareketlerinin doğrudan sonuçları ile ilgilidir.

Burada bu göç ve nüfus hareketlerinin niteliği ve niceliği de önemlidir. Nüfus hareketlerini gerçekleştiren insanî unsurun *bedevî/göçebe karakteri* ile *hareket halinde* olması, arkasından şehirleşme ile birlikte *nüfus artışları* erken ortaçağların radikal hareketleri olan *kabileciliğin* ve *Bâtınîliğin* esas dinamiklerini oluşturacaklardır. Bu fetih ve istilaların oluşturduğu nüfus hareketliliği adeta İslam coğrafyasındaki *etnosların*(siyasi, dini, mezhebi ve tenik yapıların) enerji fazlalığı idi. Büyük nüfus hareketlerinin insanlar üzerinde çok yönlü müspet ve menfî etkileri olmakla birlikte büyük medeniyetlerin esas dinamikleri arasında yer alırlar. Göçebeler yerleşmeye meyyal ve yerleşik toplumların etkilerine açık olduklarından İslam medeniyeti içinde bir dirilme ve kültürel senteze zemin hazırlamışlardır(Ortaylı, 2007: 99; Arslan, 2001: 163-164). Bu İslam medeniyeti dediğimiz şeydir aslında. Ancak coğrafi mekanın yapısı göçebe toplumların tamamının sistem içine alınmasına pek imkan vermemiştir. İslamiyet vahdaniyet anlayışı içinde millet-devlet-ümmet politikaları ile göçebe toplumları yerleşik bir toplum formasyonuna dönüştürmüştür. İslam ve Türk tarihinde gördüğümüz bir çok dini görünümlü siyasi, sosyal ve ikitisadi karakterli hareketler bu intibaksızlığın bir sonucudur. Kısaca büyük göç veya nüfus hareketleri bir enerji boşalması ve dinamizmidir. Bu nüfus hareketleri sistemli ve düzenli bir politikayla iskan ve istihdam edilmedikleri takdirde sıkışan enerji radikal hareketlerin esas dinamiği olarak bu hareketlere

uygun insani malzemeyi temin ederler[2]. Orta Doğu'daki radikal hareketleri ele alırken Müslüman toplumların değişen nüfus dinamiklerinin coğrafya ile nasıl biçimlendirildiklerinin bilinmesi gerekir.

O halde nüfusun siyasal yapısı ile radikalizm arasında nasıl bir ilişki olduğunu da görmek gerekir. Yerelleşme, feodalleşme veya Orta Doğu'nun atomizasyonu radikalizmi nasıl etkiler?

4- Siyasi Çözülmeler ve Radikalizm (Orta Doğu'nun Atomizasyonu, Yerelleşme, Feodalleşme)

İslam coğrafyasında radikalizmin tarih içinde kabardığı dönemler vardır. Bu daha çok merkezi devlet modellerinin yerine *yerelleşme*, *feodalleşme*, *siyasi çözülmeler* dönemleridir. Büyük fetihler sonrasındaki bu *durulma, siyasi çözülmeler ve yerelleşmeler devri*ni taşların yerine oturması olarak kabul etmek lazımdır. İslâm coğrafyasındaki mahallî idarelerin ortaya çıkması ve merkez-kaç eğilimlerin başlaması, fetih hareketlerinin durması ile Müslümanlaşmış coğrafyanın Arabistan'a muhalefet etmesi ve bu muhalefeti merkezin tersine yerli-millî değerleri ile ifade etmesidir. Artık Arap temsil gücü ve siyasi tecrübesi Arap yarımadasının dışındaki dünyayı taşıyacak durumda değildi.

Gerçekten Emevî hilafeti, bir yüzyıl boyunca İspanya'dan Çin Seddi'ne kadar çok geniş bir coğrafyaya hükmetmesine rağmen hala çöl ile sıcak bir temas içindeydi ve bir İslâm imparatorluğu olmaktan çok bir Arap İmparatorluğuydu(Lombart, 1977: 127, 32-33; Barthold, 2002: 107, 134). Ancak doğu dünyasının insanlarının hâkim olduğu Abbasî saraylarında çöl esintileri kaybolmuştu. İşte İslâm tarihinde en önemli kırılmalardan biri de budur. Değişen bir şey vardı: Bir rejim değişimi; o da yeni Müslüman toplumlarının İslâm idaresine katılmayı Abbasîlerden aldıkları meşruiyetle kendi mekânlarında sürdürme istekleriydi(Watt, 2001: 337-338; Zeydan, 19754: 344-346)[3]. 9. ve 10. yüzyıllardaki bu hareketler temelde kabile ve kabilecilik üzerine dayanmaktaydı. Abbasîlere karşı başlayan muhalefetin rengi ve dili ne olursa olsun bunlar genel olarak bedevîler, dağlık bölge halkları, her zaman merkez-kaç olduğu için politikanın nesnesi olan yarı yerleşik köylüler ve şehir halklarının düşük sınıflarına dayanmaktaydı.

2 İslamiyet, vahdaniyet anlayışı içerisindeki millet-devlet-ümmet politikaları ile göçebe toplulukları yerleşik toplumsal formasyona dönüştürmeyi amaçlamıştır. İslam ve Türk tarihinde gördüğümüz birçok dini veya siyasi-sosyal karakterli isyanlar bu intibaksızlığın bir sonucudur.

3 8. yüzyılda Endülüs Emevileri ile başlayan süreçte 9. yüzyıl başlarında önce Tahirîler Horasan'da, arkasından Saffarîler Fars'ta, Samanîler Mâverâünnehr'de, Sacoğulları Azerbaycan'da, Zeydîlerin Alevî hükümeti Taberistan'da ve Yemen'de devlet olarak ortaya çıkıyordu. Cürcan'da ise, Ziyyarîler, Mısır'da Toluniler ve İhşidîler, Kuzey Afrika'da Ağlabîler, İdrisîler ve ardından da Fatımîler onların yerini aldılar. 936 yılında ise, İran'da Büveyhîler yerli ve millî motifleri taşımışlardır.

Siyasi çözülme ile birlikte bütün bu yerel hanedanlar ve devletler ile Abbasî Hilafeti çevreden koparken, merkezde Zuttlar, Zencîler, Alevî ve Bedevîlerin hareketleri sürekli bir istikrarsızlık meydana getirmekteydi(Canard, 1953: 291; Lapidus, 2003: 193-197; Brockelman, 1992: 88)[4]. Burada Orta Doğu radikalizmin vazgeçilmez iki temel karakteri kendini gösterecektir: *Kabilecilik ve Batınilik*. Nüfus, kabilevi yapısı ile daha profan veya bugünü karşılamak adına daha laik bir yapı ortaya koyuyorsa radikalizm de kabilecilik asabiyeti ya da bugün olduğu gibi etnik veya ideolojik bir asabiyet olarak kendini gösterir. Ancak Orta Doğu'da radikalizmin en temel karakteri dindir.

İmamiye tezleri Halep ve Musul Hamdanîleri ile Irak ve İran platosuna hâkim Büveyhîler arasında en iyi savunucularını buldu. Hilafet İmparatorluğunda, İslam'a geç bir tarihte giren Taberistan, Deylem, Kabil vb. dağlık bölgelerdeki eyaletler itaate karşı en etkili direnç bölgeleridir. Bütün bu siyasî oluşumların tek ortak yanı kabile yapısına dayanmakta olmalarıydı. Diğer taraftan Fatımî, Haricî, Karmatî ve Bedevî baskıları Mısır'da İbn Tulun ve "İhşidi" gibi güçlü valileri gerekli kılabiliyordu.(İbnü'l Esir, 1985: 225-226; Canard, 1953: 292; Salibi, 1987: 56-57). Merkezî idare bir taraftan da onların gücünü dengelemek için kabilelerin desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Merkezî idareyi zayıflatan ve kabileciliği yükselten de bu çelişkili tablodur. Bağdat'taki Sünnî Abbasî halifeliği 10. yüzyılda bir asır boyunca Şiî Büveyhoğulları'nın koruması altında kalmış, ancak Abbasi Halifesine daima saygılı olmuşlardı. Kabilevi karakterdeki bütün siyasi oluşumlar siyasi ağırlık merkezi ve dengelere göre Sünni veya Şiiliği tercih ediyorlardı(İbnü'l Ezrak, 1990: 105; İbnü'l Esir, 1985: 379, 389; İbnü'l Adim, 1996: 70; Sobernheim, 1988: 179; Duri, 1974: 28; Tufantoz, 2005, 52).

9. ve 10. yüzyılda Arap bedevî kabilelerinin neredeyse tamamı muhalif dinî hareketler arsında paylaşılmıştı. Bedevî kabileler herhangi bir Bâtınî hareketle doğrudan veya dolaylı olarak ilintili olmadıkları zaman, daha profan bir tabiata sahip olduklarından dinî olmaktan ziyade kabilevî karakterleriyle kendi liderleri etrafında kabile hanedanlıklarını kuruyorlardı. Kuzey Afrika'da İslâm'ın yayılması karşısında direnç gösteren dağlı Berberîler de muhalif Bâtınî hareketlerin yatağı olmuşlardı. Merkezî devlet karşısında bütün kabilevi ve Bâtınî hareketler ortaçağlardaki radikalizmin temsilcileri durumundaydılar.

4 Ahsa'da Karmatîler, el-Cezire'de, Haricîler, Hamdanîler, Şeybaniler, Mirdasiler, Ukayliler, Mervanîler ortaya çıktılar. 11. asır Mezopotamya, Suriye ve Filistan'i bedevî kabilelerin emirlikleri ile küçük şehir devletlerinden meydana geliyordu. Kuzey Afrika'da ise, Haricî Rüstemîlerle, Sicilmase'nin Sufrî Midrarîleri ile Sünnî inanç ve ilkelere bağlı İdrisî emirliği ortaya çıkmıştı.

Mısır'da İhşidlerin yıkılması ile Mısır'ın Karmatî ve Fatımîler arasında paylaşılacağı sanılıyordu. Ancak askerî ve idarî yapısı ile bir devlet olarak ortaya çıkan Fatımîler karşısında anarşik Karmatîlerin fazla dayanması mümkün değildi. Zira, Mısır kabilevî bir siyasî yapılanmaya değil Fatımî devlet yapısını kabule yatkındır. Bugün Arap Baharı olarak adlandırılan toplumsal hareketlerde "Mısır'ın devletli bir gelenek" ile farklı bir duruş sergilemesi bu açıdan önemlidir.

Devlet düzeni, kimin adına ve kim tarafından kurulursa kurulsun, kabileci ruh için haksızlığın kendisidir. Onun için dağlarda ve çöllerde her zaman muhalefet için bir potansiyel var olagelmiştir. Zira Fatımi halifesi el-Hâkim'i tanrılaştırma tabusu dağlarda yaşayan bedevi kökenli kabileler arasında Dürzîliği ortaya çıkardı(Petachia, 2001: 46; Salibi, 1987: 82-83). İşin ilginç yanı, Kahire'nin varoşlarında geliştirilen Dürzîliğin Mısır'ın Sünnî taban ve şehirli formundan dolayı orada değil, Suriye'nin dağlık vahşi etraf kabileleri arasında yayılmasıdır(İbn Qalanisi, 1932: 56; Gül, 2002: 83; Salibi, 1987: 108-109). Fatımîler Mısır'a hükmederken sahil, dağ, çöl, şehir ve kasaba bölgeleri gibi sayısız ekolojik ve siyasî bölgeyi barındıran Suriye kıtası daha küçük devletlere bölünmüştü. Coğrafî zıtlıklar her yerde olduğu gibi burada da siyasî parçalanmışlığı besliyordu. Kabileler ve kabilecilik, geniş İslâm coğrafyasının büyük bir kısmını içine alacak şekilde, her halde bu dönemdeki kadar siyaset sahnesinin belirleyici aktörü olmamışlardır. Oysa din, mezhep ve muhtelif inançlar onların kabile asabiyetlerini meşrulaştırmaktan öteye bir mana ifade etmiyordu.

O halde Mezheplerin sosyolojik coğrafyasında Radikalizmin yeri nedir?

5- Mezheplerin sosyolojik coğrafyası ve Radikalizm

İslâm'ın ana caddesindeki mezheplerin ortaya çıkışında ve şekillenmesinde, mezheb kurucuları ve mensuplarının yaşadığı mekânın insanî unsuruna da bakmalıyız. Aklı ve bilimi öncelemesi ile insana yaşadığı çağda daha bir serbesti tanıyan Ebu Hanife tıpkı Hz. Peygamber gibi şehir ortamında yetişen bir tüccardır. Hanefî mezhebi daha çok yerleşik şehirli yanı ağır basan bir mezheptir. Ayrıca Ebu Hanife Kufe'de bedevî Arap coğrafyasının hemen yanında Arap olmayan Ortadoğu yerleşik kültürünün tesirini taşıyan *Mevâli* sosyal tabanı içinde yetişmişti ve burası farklı milletlerin ve kültürlerinin karıştığı bir mekândı. Gelenekten kopmayı ifade eden Mu'tezile ekolünde olduğu gibi

Yrd. Doç. Dr. Mezher YÜKSEL*

Arş. Gör. Ayşe Burcu TUNCA**

Özet: Ortadoğu'da 2011 yılından itibaren artış gösteren, Arap Baharı adıyla bildiğimiz halk hareketleri, hükümetlerin devrilmesi şeklinde sonuçlanmıştır. Bu hareketler yaşadığımız yüzyıla ait bir kavram olan "enformasyon" bağlamında da değerlendirilmelidir. Bu çalışmada Castells'in enformasyon ile ilişkili olarak yaptığı çalışmalardan yararlanılarak, Arap Baharı sürecinin enformasyon çağındaki haritası çıkarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Enformasyon, Castells.

POLITICAL MOVEMENTS IN MIDDLE EAST AT INFORMATION AGE

Abstract: The uprising starting from 2011 the Civil Commotion in the Middle East, as far as we know Arap Spring, had resulted overthrown government. These political movements should evaluate context of "information". In this study, the studies of Castells contributed to our essay and we tried to reveal a view of Arap Spring in the Information Age.

Keywords: Arap Spring, Information, Castells.

Giriş

Zaman bağlamı, toplumsal hareketlerin analizinde büyük önem taşımaktadır. Bir **hareketin boyutlarını, nedenlerini, sonuçlarını, dinamiklerini incelerken, tüm bunları** zamandan bağımsız gerçekleştiremeyiz. 19. yy'da gerçekleşen toplumsal dönüşümleri nasıl internet teknolojisiyle açıklayamazsak, bugün yaşanan toplumsal dönüşümleri de aynı şekilde, o yüzyıla ait ekonomik bağlamda açıklayamayız. O halde yaşadığımız yüzyıla ait değişen/dönüşen yapılar mevcuttur ve bunlar toplumsal olayların her boyutuna dokunmuş ve onu dönüştürmüştür.

Nedir bu yirmi birinci yüzyıla ait dönüşümler? İnsanın toplumsallaşmaya başlamasından beri varolan güç ilişkilerinin, günümüzdeki boyutları/görünümleri nelerdir? Bunları hangi dinamiklerle ya da hangi yapılarla açıklayabiliriz? Zamanın şu anki boyutuyla yüzyılı, salt olarak eski sistemlerle açıklamaya

çalışmak ancak ve ancak olayı maskelemek

anlamına gelmekte ve toplumsal hareketlerin bu çağa ait kavramlarla içinin oyulması, nedenlerinin daha görünür hale gelmesi gerekmektedir.

Bu noktada göz önünde bulundurulması gereken kavramlardan biri "enformasyon" kavramıdır. Enformasyon, yaşadığımız çağdan bağımsız düşünülemeyecek, gündelik hayatın ve güç ilişkilerinin hemen her noktasına nüfuz etmiş bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Eskiden iktidarın, merkezden dayattığı kontrol noktaları artık, aynı zamanda, iktidarın uygulandığı kesimin eline geçmiştir.

Bu güç ilişkilerinin el değiştirdiği demek değildir, aksine karşılıklı bu dengenin ivme kazandığı, kimi zaman iktidarın uygulandığı sınıflarca, kimi zaman da iktidarın bizzat kendisince kullanıldığı bir araç haline gelmiştir. İvme kazanmasının sebebi ise artık bilgi akışının, bırakın yüzyıl öncesine yirmi yıl öncesine göre bile son derecede hızlanmasıdır.

Çok hızlı bir şekilde ilerleyen bu bilgi akışının toplumsal görünümleri neler olmuştur? İnternetin dönüşümünün ve hızının dayandığı noktada toplumsal hareketler bundan ne şekilde etkilenmiştir ve bilgi akışını ne şekilde etkilemiştir? İnternet ortamında kullanıcının kendini ifade etme alanını genişleten sosyal medyanın büyük değişimlere katkısı neler olmuştur?

Tüm bunları açıklamaya çalışırken, Castells'in *Enformasyon Çağı* üzerine kurulu araştırmalarından mümkün olduğunca yararlanacağız. Castells, *Ağ Toplumunun Yükselişi* adlı üç ciltlik eserinde *enformasyon teknolojilerinin* uygulanacak araçlar olmadığından, bu süreçte kullananlar ve yapanların benzer özellikler gösterebileceğinden, toplumsal süreçlerle üretim güçleri arasında yakın bir ilişki oluşacağından bahseder (Castells 2013: 17). Demek ki bu süreçteki güç ilişkilerinin aynılaşması toplumsal hareketlerin değişimine de yansımaktadır. Castells'in araladığı bu yolda, Arap Baharı örneğini inceleyeceğiz.

Arap Baharı, 2011'de Tunus'ta Muhammed Buazizi'in kendini yakmasıyla başlayan/ başladığı söylenen, sonrasında da Mısır, Libya, Suriye, Bahreyn, Cezayir, Ürdün ve Yemen'de devam eden protestolar zincirine verilen addır. Bu toplumsal hareketlerde dikkat çekici noktalardan biri, halkın sosyal medya aracılığıyla bir araya gelmesidir. İnternetin, Arap Baharı'nın yaygınlaşmasında

inkar edilemeyecek bir katkısı vardır. Diyebiliriz ki, toplumsal hareketlerin yirmibirinci yüzyıldaki ses getiren toplumsal hareketlerinden biri olan 'Arap Baharı'nda, enformasyonun çağının, diğer bir deyişle Castells'in de dediği gibi, yeni toplumsal yapının geldiği noktaları, bizi ilgilendiren enformasyon dahilinde yüzeysel bir incelemesi mümkündür.

Bu toplumsal hareketin varolduğu, sosyal medya olmasaydı bu zincirin ateşinin söneceği iddialarına bu çalışmada yer vermek mümkün olmasa da, Castells'in yirmi yıl önce ortaya koyduğu enformasyon teknolojisinin 2011'de Arap ülkelerindeki görünümünü incelemek pekala mümkündür.

Yeni Çağın Genel Bir Görünümü

Enformasyon teknolojisi devrimi, yarı-bilinçli bir şekilde 1960'lardaki özgürlük hareketlerini de tetiklemiştir. Yeni enformasyon teknolojileri başka ülkelerce ve kültürlerce farklı amaçlar ekseninde benimsenmiştir. Kendi tabiriyle yarı-bilinçsiz toplumsal sonuçları anlayabilmek için şu şablonu çizmiştir (Castells, 2013: 7):

İnternet ilk olarak 1960'larda ABD Savunma Bakanlığı İleri Araştırma Projeleri Kurumu'ndaki Sovyet zaferini önleme adına uygulamaya konan bir plan çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Bu, Castells'e göre tıpkı arazi bilgisiyle gerilla güçlerinin çok geniş bir alana yayılmasını öngören Maocu taktiklerin elektronik dengidir. Sonuç, ABD Savunma Bakanlığı'nın kurduğu ARPANET, her türlü amaçla bireyler ve gruplar arasında kullanılan binlerce bilgisayar ağının etkileşimine dönüşmüştür Hatta öyle ki, Chiapas'taki Zapatistaların lideri Subcomandante Marcos, Lacondon ormanının derinliklerinden dünyayla internet aracılığıyla iletişim kurmuş, 1999'da Seattle'da Dünya Ticaret Örgütü'ne karşı protestolarda da aynı rolü üstlenmiştir (Castells, 2013: 8).

Castells'e göre "teknolojik devrimler yeni ürünler ortaya koymak yerine, *sürece odaklanmışlardır* (2013)". Her dönemdeki değişimlerde olduğu gibi bu döneme ait değişimin de bir özü bulunmaktadır ve bu da bilgi işleme ve iletişim teknolojilerinde yatmaktadır. Bugünün teknolojik devrimini diğerlerinden ayıran şey ise, bu enformasyonun bilgi üretimine, bilgi işleme aygıtlarına uygulanması, yenilik ile yeniliğin kullanımı arasında, ikisinin birbirlerini beslediği bir zincir oluşturmasıdır. Bu teknolojik dönüşümler son yirmi yılda üç aşamadan geçmişlerdir: *işlerin otomasyonu, teknolojik yenilik* ve *kullanarak* öğrenme. Bu üçüncü aşamada kullanıcılar teknolojiyi yaparak öğrenmişlerdir

ve ağları yeniden biçimlendirmişlerdir. Yeni enformasyon teknolojileri aynı zamanda kullanılacak süreçlerdir, kullananlar ve yapanlar aynılaşabilmiştir (Castells, 2013: 41).

Bu köklü değişim nasıl gerçekleşmiş ve bir devrim niteliğini almıştır? Eşitsiz de olsa hızla ilerleyen ve tüm dünyaya yayılan bu dönüşümün yayılma sebepleri nelerdir (Castells, 2013: 43). Bunu Castells'in çalışmalarındaki internetin ortaya çıkışıyla yanıtlamaya çalışalım:

20. yüzyılın son otuz yılında internetin ortaya çıkışı şu faktörlerin bileşiminin bir ürünüdür: *askeri strateji, bilimin büyük işbirliği, teknolojik girişimcilik ve kültürellik karşıtı yenilik*. İnternetin kökleri dünyanın en yenilikçi araştırma kurumlarından biri olan ABD Savunma Bakanlığı İleri Araştırma Projeleri Kurumu'nda yatar. ARPANET adını taşıyan ilk bilgisayar ağı ise Los Angeles'da California Üniversitesi'nde Stanford Araştırma Enstitüsü'nde, California Üniversitesi'nde ve Utah Üniversitesi'nde kurulmasıyla devreye girdi.bu bir noktada askeri odaklı araştırmaları bilimsel iletişimden ayıramaz noktaya getirdi ve sonrasında kişisel sohbetlerden ayrılamadı. ARPANET'le doğrudan askeri uygulamalarına yoğunlaşmış MILNET birbirinden ayrıldı. 1980'lerde ise National Science Foundation bir başka bilimsel ağın, BITNET'in yaratılması sürecine dahil oldu. BITNET fen bilimleri mensubu olmayan bilim adamlarına yönelik bir ağdır. Bütün bu sistemler ARPANET'i kullanıyorlardı, önceleri ARPANET_INTERNET adı verilen daha sonra INTERNET denen ağların ağı, hâlâ Savunma Bakanlığınca destekleniyordu. Daha sonra ARPANET 28 Şubat 1980'de kapatıldı ve bundan sonra İnternet'in iskeleti olma görevini National Science Foundation'ın işlettiği NFSNET aldı. Özelleştirilen İnternet'te düzenleyici ve yönetici görevini üstlenen bir otorite yoktu. 1999'da ne ABD'de ne de dünyada İnternet üzerinde yetki sahibi açık, tartışmasız bir otorite bulunmuyordu; bu da yeni çarkın hem teknolojik hem de kültürel açıdan serbestçe hareket etmesi anlamına geliyordu (Castells, 2013: 59-60).

Görüldüğü gibi internetin gelişiminin gerisinde, Savunma Bakanlığı, Ulusal Bilim Vakfı, araştırmada öne çıkan üniversiteler ve labaratuvarlar vardır. İnternetin asli niteliklerinden birini oluşturan unsur ilk kullanıcılarının beklenmedik icatlarıdır. ARPANET'in ilk aşamalarında bilgisayarlar arasında bağlantı kurmanın mantığı, birbirine uzak bilgisayarlar arasında bağlantı kurarak zamanı paylaşmayı mümkün kılmaktı. Asıl bu dönüşümü başlatan şey, ağ katılımcıları arasında e-posta ile iletişimin mümkün kılınmasıydı (Castells,

2013: 61-62).

Bu teknolojilerin gelişmesinin belli başlı özelliklerinden birisi de hükümet destekli olmasıdır. Bell Labaratuvarları bir ulusal labaratuvar rolü üstlenmiştir; ana şirketi ATT telekomünikasyon alanında hükümet destekli bir tekelden yararlanmış ve teknolojik yenilikleri kamusal alana yaymaya zorlandı. Castells'e göre hem Amerika'da hem de dünya genelinde enformasyon teknolojisi devrimini başlatan devlet olmuştur (Castells, 2013: 87-88).

Enformasyon Teknolojisinin Paradigmaları

Castells'e göre enformasyon teknolojisinin paradigmaları genel hatlarıyla şunlardır:

Bu paradigmanın ilk özelliği hammaddesinin enformasyon olmasıdır. Bunların hareketlerinin kaynağı enformasyon teknolojileridir. Ikinci özellik, yeni teknolojilerinin yayılımıyla alakalıdır. Hayatımızın belli alanlarını bu teknolojik araçlar şekillendirmektedir. Üçüncü olarak da, bu enformasyon teknolojilerini kullanan sistemlerin ağ kurma mantığını söyleyebiliriz (Castells, 2013: 89). Bu paradigmaların dördüncüsü *esnekliktir*. Parçaların yeniden düzenlenmesi süreçleri kökten değiştirebilir. Yeni teknoloji paradigmasının özellikleri arasında sürekli değişim, örgütsel akışkanlık da vardır. Ancak bu esneklik özgürleştirici bir güç olabileceği gibi, kuralları yeniden yazanlar için baskıcı bir nitelik kazanabilmektedir (Castells, 2013: 91).

Özetlemek gerekirse Castells'e göre yeni ekonomik bir yandan kapitalist özelliğini korurken, diğer yandan bilgiyi temel alan bir üretim sisteminin güçlendirilmesinde kullanılmaktadır. Her yeri ve herkesi etkiler ama zıt özellikleri de bünyesinde barındırır, bunu yaparken aynı zamanda dışlayıcıdır, kapsayıcılığının sınırları toplumdan topluma değişmektedir ve her ne kadar ABD'de başlamış olsa da dünya çapında küreselleşme etiketiyle birlikte yeniden yapılanmayı getirmiştir (Castells, 2013: 202-203).

O halde bu kapitalist yeniden yapılanma? Öncelikli olarak üretimde bir değişikliği gerektirmiştir. Kitlesel üretimden esnek üretime geçiş yapılmıştır. Castells'in dediği şekliyle yeni ekonominin gerektirdiği enformasyonel bir alt yapıdır ve bunun bir göstergesi de üretim şeklinin değişmesinden ileri gelmektedir.

Yeni Medya ve Toplumsal Dönüşüm

Babacan'ın aktardığına göre 'ben' merkezli özne, popüler tüketim unsuru ve iktidarın her türlüsüne maruz bırakılmıştır ve bu açıdan yeni medyanın özne üzerindeki önemi çok farklı şekillerde değerlendirilmelidir. Bu demek oluyor ki birey ve yeni medyada direnç gösterdiği unsur paradoksal olarak aynı kapıya çıkabilmektedir (Babacan, 2015: 298).

Bir önceki bölümde Castells'in enformasyon teknolojisine yönelik olarak, ortaya koyduğu paradigmalardan bahsetmiştik. Bu paradigmaların içinde akışkanlık ve esneklik gibi enformasyon teknolojisinin yeni özellikleri de mevcuttu. Babacan'ın aktardığı kadarıyla, Castells'in paradigmalarına ek olarak yeni medyayla ilgili birkaç şey ekleyebiliriz. Castells'in enformasyon ile ilgili belirttiği esneklik ve akışkanlık sosyal medya ve dolayısıyla özneler arası ilişkilerde de mevcut hale gelmiştir. Yeni medya araçlarının yapısal özelliği gereği artık bütün etkileşimlere açık hale gelmiş, kolaylıkla yönlendirilebilir ve provoke edilebilir bir pozisyona sahip olmuştur. Herhangi bir toplumsal hareketin başlattığı meşru ve haklı bir davranışın, kolaylıkla amacından saptırıldığı durumlar gözlenmektedir. Toplumsal hareketin örgütlü yapısını idrak edememiş bireyler, iktidarın çok boyutlu etkisi altına girmektedirler. Babacan, 2015:299).

Ortaya konulan bu iddialardan sonra şunu söyleyebiliriz ki, yeni medya ya da enformasyon çağındaki özneler, iktidardan pay alabildikleri ya da iktidarı kullanabildikleri gibi aynı zamanda iktidarın istediği doğrultuda yönlendirilebilmektedirler. İlk yönüyle özneler, Castells'in enformasyonu *kullananlar* ile *yapanlar*ın aynılaşması iddiasına denk düşerken ikinci yönüyle buna zıt bir konumda yer alabilir. Yeni medya ve yarattığı yeni düzen karşılıklı dengeyi, yani iktidar ve iktidarı uygulayanlar arasındaki dengeleri iki yönlü olarak değiştirmiştir.

Yeni Çağda Sosyal Hareketler Kapsamında Arap Baharı

2010 yılının haziran ayında, polisin uyuşturu ticareti yaptığına dair Facebook'ta paylaşım yapan Khaled Said'in, polisler tarafından dövülerek öldürülmesi üzerine, Facebook'ta "Hepimiz Khaled Said'iz" adıyla bir sayfa açıldı Said'in morgdaki yaralı ve darp edilmiş vücudunun fotoğrafı bu sayfada

MISIR'DA 25 OCAK DEVRİMİ'NİN DEMOKRASİ EKSENLİ ANALİZİ[1*]

İrfan SANCAK[2*3*]

ÖZET

Geçtiğimiz yıllarda Orta Doğu'da ciddi çalkantılara sebep olan Arap halk hareketlerinin seyyar satıcılık yapan bir gencin kendisine yapılan haksızlığa ve içinde bulunduğu şartlara bir tepki olarak kendini yakması sonucu başladığı söylenebilirse de bu eylemin sadece bardağı taşıran son damla hükmünde olduğu açıktır. Kitleleri böylesine öfkelendiren ve bu öfke birikimini bir devrime dönüştüren asıl sebeplerin neler olduğu cevaplanması gereken sorulardır.

Genel olarak ekonomisi iyi durumda olmayan Mısır'ın olayların öncesindeki birkaç yılda ekonomik göstergelerinin azalan bir hızla da olsa iyiye gittiği görülmekteydi. Ancak bu iyileşme toplumu tatmin edecek seviyede değildi. Genel ekonomik sorunlar ve büyük bir genç nüfusuna sahip olan ülkede özellikle gençler arasındaki yüksek işsizlik oranları Mısır halkında yaygın bir memnuniyetsizliğe sebep olmaktaydı. Ancak benzer sorunları yaşayan birçok ülkede bu tür sorunlara karşı protestoların sınırlı kalması ve olayların sistemi tümden değiştirecek kadar büyümemesi akla "neden Mısır" sorusunu getirmektedir.

Mısır, tarihi boyunca gerçek anlamda demokratik bir seçimi nerdeyse hiç yaşamamış bir ülke olmuştu. 25 Ocak Devrimi'ne kadar hiçbir iktidarın seçim yoluyla değişmediği ülkede hoşnutsuz kitlelerin seslerini duyurabilecekleri, emniyet supabı işlevi görecek özgür yayın organları ya da iktidarın demokratik yollarla değişme ihtimali olsaydı sonuç farklı olabilirdi. Ancak talepleri karşılanmamış öfkeli bir kitle, bu kitlenin sisteme taleplerini iletebilecekleri demokratik yapının yokluğu ve hükümet kontrolü dışında kalıp katalizör işlevi gören iletişim araçları bir araya gelerek, kısa ömürlü de olsa Mısır'ın geleceği için umut verici olan Mısır Devrimi'ni gerçekleştirdi.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Orta Doğu, Arap Baharı, 25 Ocak Devrimi, Demokrasi

1 * Bu çalışma Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Coşkun TOPAL danışmanlığında İrfan SANCAK tarafından yazılan "Bir Devrimin Analizi: Arap Halk Hareketleri ve Mısır'da 25 Ocak Devrimi" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

2 ** Öğretim Görevlisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, FUBYO, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, irfansancak@gmail.com

3

JANUARY 25 EGYPT REVOLUTION: AN ANALYSIS OF THE AXIS OF DEMOCRACY

ABSTRACT

Although it can be said that the Arab uprising which has agitated Middle East has begun as a result of a young street vendor's self-immolation as a reaction of wrongfulness and conditions he is in, it is clear that the action was the last straw. The questions about the sources of the anger and what evolved this anger to a revolution must be answered.

Generally Egypt's economy is not good but in the years before the Revolution it was seen that economic indicators were going better. But this upturn was not satisfying for the people. There was a big dissatisfaction in the society because of general economic problems and the high unemployment rate especially among youth. On the other hand the question in the mind is that "why Egypt" even though there are other States which have the similar problems and not experienced big protests.

In the history of Egypt no government was changed by elections until the January 25 Revolution. The consequences may be different if there were free media organs by which people can make regime heard their demands and act as a safety valve. However an angry, unsatisfied large mass, locking of a democratic regime and the communication instruments without regime control came together and revolutionized. Although its short lifetime January 25 Revolution is promising for the future of Egypt.

Key Words: Egypt, Middle East, Arab Spring, January 25 Revolution, Democracy

1. DEVRİM ÖNCESİNDE MISIR'IN TEMEL EKONOMİK

GÖSTERGELERİ

17 Aralık 2010'da, seyyar sebze-meyve satıcılığı yapan 26 yaşındaki Mohammed Bouazizi, el arabasına el konulmasına ve itirazı sonrasında polisten gördüğü kötü muameleye karşı kendini yakarak tepki gösterdi. Aynı gün bu olayın yaşandığı Sidi Bouzid şehrinde protesto gösterileri başladı. Ama o günlerde Tunus dışında bu olaylar pek dikkat çekmemişti ki konuyla ilgili haberlerin dış basında yer alması için aradan iki haftadan fazla zaman geçmesi gerekti.[4*] Ancak bir süre sonra içlerinde Mısır'ın da bulunduğu çevre ülkelere sıçrayan olaylar dünya gündemini işgal edecekti.

Orta Doğu coğrafyasında patlamaya yol açan kıvılcımın ekonomi kaynaklı olduğu **göz önünde bulundurulduğunda Mısır'daki devrimin arka planında** da öncelikle ekonomik sebeplerin olup olmadığını aramak yanlış olmayacaktır. Bu sebepleri ele alırken Mısır ekonomisi hakkında fikir verebilecek bazı temel verilere bakmakta fayda vardır.

Geçmişten beri büyük uygarlıklara ev sahipliği yapmış olan Mısır, günümüzde de seksen yedi milyonun üzerindeki **nüfusuyla** bu açıdan en büyük Arap ülkesi olarak Orta Doğu ülkeleri içinde önemli bir yere sahiptir.[5] Mısır ekonomik büyüklük bakımından da 2010 yılında 218,912 milyar dolarlık GSYİH ile Suudi Arabistan ve BAE'nin ardından üçüncü büyük Arap devleti olmuştur.[6] Aşağıdaki tabloda Devrimden önceki beş yıla ait GSYİH'ye ilişkin veriler sunulmaktadır.

---

4 * Mesela Türkiye'de Sabah gazetesi ilk olarak 4 Ocak 2011'de olaylardan söz ederken (http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/safak/2011/01/05/tunusta_bir_vakai_adiye), Zaman gazetesi olaylarla ilgili ilk haberi 7 Ocak 2011'de internet sayfasına koymuş (http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1075460). İsrail gazetesi Haaretz ise 3 Ocak 2011'de olayları haber konusu yapmış (http://www.haaretz.com/news/international/self-immolation-leads-to-massive-protests-in-tunisia-1.334934).

5 Egypt State Information Service, Population, http://www.sis.gov.eg/En/Templates/Articles/tmpArticles.aspx?ArtID=9#.VwelJqSLSHs(01.04.2016)

6 World Development Indicators database, World Bank, Egypt, http://data.worldbank.org/country/egypt-arab-republic

Tablo 1: Mısır'da 2006-2010 Dönemi Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya İlişkin Veriler

Büyüklükler	2006	2007	2008	2009	2010
GSYİH (Milyar $)	107,5	130,5	162,8	189,0	
GSYİH Büyüme Hızı (%)	6,8	7,1	7,2	4,7	5,1
Kişi Başına GSYİH ($)	1422	1696	2079	2371	2689

Kaynak: Dünya Bankası web sayfasından derlenmiştir http://databank.worldbank.org

Görüldüğü üzere bu dönemde GSYİH önemli derecede büyümüş, 2006 ile 2010 arasındaki beş yıllık dönemde ikiye katlanmıştır. Nüfus artışına rağmen aynı dönemde kişi başına düşen GSYİH de yüzde yüze yakın artmış ama yine de oldukça düşük bir seviyede kalmıştır.

Mısır'da 70'li yıllardan itibaren tüketici fiyatlarındaki artışın milli gelirdeki artışa oranla daha fazla olması **halkın büyük bölümü için önemli** bir sorun olmuşsa da[7] 2006 ile 2010 yılları arasındaki döneme baktığımızda karşımıza vahim bir enflasyon tablosu çıkmamaktadır. Aşağıdaki tablo bu dönemdeki enflasyon oranlarını göstermektedir:

Tablo 2: Mısır'da 2006-2010 Dönemi Enflasyon Oranları

2006	2007	2008	2009	2010
% 4,2	% 11	% 11,7	% 16,2	% 11,7

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, September 2011, s.190

Bu oranlar Mısır'ın Devrim öncesinde bir enflasyon sorunu olduğunu ancak bu sorunun gelişmekte olan bir ülke için çok büyük bir ekonomik sorun olarak kabul edilemeyeceğini ortaya koymaktadır.

Bu dönemde Mısır'ın karşı karşıya olduğu en önemli ekonomik sorunlardan biri gelir dağılımındaki adaletsizlik olmuştur. Devrimden önceki rakamlara

7 N. Fouad Ibrahimve Barbara Ibrahim, **Egypt: An Economic Geography**, I.B.Tauris & Co. Ltd., London, 2003, s. 6

göre **Mısır nüfusunun** % 20'si yoksulluk sınırının altında yaşamakta[8] ve nüfusun % 14'lük zengin kesimi GSMH'den % 76 oranında pay alırken nüfusun % 86'sı geri kalan % 24'ü almaktadır.[9]

Diğer bir önemli sorun **işsizliktir**. 2000'li yılların başında % 10 civarında olan işsizlik oranı 2008 yılına gelindiğinde % 8,7'ye kadar düşmüşse de sonrasında yeniden yükselme eğilimi göstermiş,[10] 2009'da % 9,4 olmuştur.[11] Genç nüfus arasındaki işsizlik sorunu ise daha vahim durumdadır ve % 25 seviyesindedir.[12] **Nüfus artış hızı** % 2'ye yaklaşmakta[13] ve **işgücüne** her yıl 700 bin kişi daha katılmaktadır.[14] Mısır maalesef bu nüfus için yeterli istihdam imkânlarına sahip değildir ve işsizlik yüzünden 3 milyondan fazla Mısırlı ülke dışında çalışmak zorunda kalmıştır.[15] Gösterilerde kullanılan bir slogan öfkenin ekonomik yönünü **özetler** gibidir: "Aç bir adam, kızgın bir adamdır".[16]

Yukarıdaki verilere bakıldığında Devrim öncesinde Mısır ekonomisinin genel olarak çok iyi bir durumda olmadığı ancak bir kötüye gidişten de söz edilemeyeceği görülmektedir. Ekonomide halkın refahını **kısa vadede** doğrudan etkileyecek sorunlar açısından bakıldığında enflasyon rakamları ürkütücü olmasa da işsizlik ve gelir dağılımındaki adaletsizlik ciddi boyutlardadır.

2. MISIR'DA POLİTİKA GELENEĞİ

Osmanlı İmparatorluğu'na katıldığı 1517 yılından itibaren beş yüz yıldan uzun bir süre Mısır bağımsız bir devlet olamamıştır. **İngil**tere 1882'de Mısır'ı işgal

8 Harun ***Öztürkler,"Mısır Ekonomisinin Genel Özellikleri",*** **Ortadoğu Analiz,** (2012), 4(38), 51-57.
9 N. Fouad Ibrahimve Barbara Ibrahim, a.g.e., s. 6
10 International Labour Organization, Statistics by Country, http://laborsta.ilo.org/ (21.02.2012)
11 World Development Indicators database, World Bank, Egypt, http://data.worldbank.org/country/egypt-arab-republic
12 United Nations, Development Programme, "Human Development Report 2011", http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2011/ (07.04.2016).
13 "The World Factbook - Egypt", www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/eg.html
14 T.C. Kahire Büyükelçiliği, Ticaret Müşavirliği (2009), "Yıllık Raporlar", http://www.musavirlikler.gov.tr/altdetay.cfm?AltAlanID=368&dil=TR&ulke=ET (02.02.2012).
15 Derek Hopwood, **Egypt: Politics and Society 1945-1990,** 3. Baskı, Harper Collins Academic, London, 1991, s. 123
16 Fawwaz Al-Abed Al-Haq ve Abdullah Abdelhameed Hussein, "The slogans of the Tunisian and Egyptian Revolutions", In 42nd Colloquium on African Languages and Linguistics (CALL), Leiden, The Netherlands s. 27-29, http://media.leidenuniv.nl/legacy/fawwaz.pdf (10.04.2016)

etmiş, özellikle Birinci Dünya Savaşı **sırasında** ve sonrasında yaşanan yoğun ayaklanma ve gösteriler sonucunda 28 Şubat 1922 tarihinde yayınladığı tek taraflı bir bildiri ile Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmiştir.[17]

Bağımsızlıktan önce olduğu gibi bağımsızlıktan sonra da Mısır istikrara kavuşamamış, ülkedeki karışıklıklar zaman zaman meclisin Kral tarafından feshine kadar varmıştır.[18] Mısır'ın, müttefikleri ile birlikte 1948'de İsrail'e karşı savaşıp yenilmesiyle istikrarsızlık daha da artmış; bu kargaşa ortamı Mısır'da mevcut yönetimin işlemediğini ortaya koymuş ve "Hür Subaylar" adı verilen bir grup subay 23 Temmuz 1952'de bir darbe ile iktidarı devirerek monarşi yönetimine son vermişlerdir.[19] 1952 Mısır Devrimi olarak bilinen bu olayın ardından siyasi partilerin kurulması önce Devrim Komuta Konseyi'nin onayına bağlanmış, 1953 yılı başında da tüm siyasi partiler kapatılıp mal varlıklarına el konulmuştur.[20]

1956 yılında Ulusal Birlik adında tek bir siyasal örgüt kurulmuştur. 23 Haziran'da yapılan halk oylamasında Anayasa % 99,8 oy oranıyla kabul edilirken Nasır da % 99,9'luk oy oranıyla Devlet Başkanı seçilmiştir. Başkana geniş yetkiler veren Anayasa, üç yıllık olması öngörülen geçiş dönemi için hazırlanmış ancak Nasır Eylül 1969'da ölünceye kadar iktidarda kalmıştır.[21]

Nasır'ın ardından devlet başkanı olan Enver Sedat döneminin ilk on yılında demokrasi açısından Mısır'da büyük değişiklikler yaşanmamıştır. Demokrasi bağlamında bu dönemdeki en önemli gelişme 1979 yılında ilk kez çok partili seçimlerin yapılması olmuş[22] ve seçimler beklendiği üzere iktidar partisinin zaferiyle sonuçlanmıştır.[23] 6 Ekim 1981 günü Sedat vurularak öldürülmüş, böylece Sedat'ın iktidarı da Nasır'da olduğu gibi ölümle sona ermiştir.[24]

Devlet Başkan Yardımcısı olan Hüsnü Mübarek'in Sedat'ın ardından devlet başkanı olması bir sürpriz olmamıştır. Mübarek, Kasım 1981'de Halk Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada Mısır halkından aşırı görüşlere prim vermemesini isteyerek muhalif partilere izin verileceğini duyurmuştur. Ancak muhalefet bir çatışma değil farklı görüşlerin paylaşılması şeklinde olmalıydı.[25] Mübarek dönemi demokrasi açısından iç açıcı olmayan bir şekilde, Sedat

17 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995,** 1-2. cilt, Alkım Yayınevi, Ankara, (t.y.), s. 204-205
18 Arthur Goldschmidt Jr ve Lawrence Davidson, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, Doruk Yayımcılık, İstanbul, 2008, s. 340-344
19 Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, **Mısır Tarihi - Arapların Fethinden Bugüne**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 97-105
20 Zeynep Suda Güler, **Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık, Tahrir Meydanında Korkuyu Yenmek**, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 90, 91, 96
21 Zeynep Suda Güler, a.g.e. s. 98
22 Mısır'da dün genel seçimler yapıldı, Milliyet Gazetesi, 08.06.1979, s.3
23 Mısır'da oyların çoğunluğunu Sedat'ın partisi aldı, Milliyet Gazetesi, 09.06.1979, s.3
24 John Felton, **The Contemporary Middle East A Documentary History**, CQ Press, Washington, 2008, s. 121
25 Derek Hopwood(1991), **Egypt: Politics and Society 1945-1990,** 3. Baskı, Harper Collins, Academic, London, 1991, s. 184

suikastının ardından temel siyasi haklara sınırlandırma getiren Olağanüstü Hâl Yasası'nın yürürlüğe konulmasıyla başlamıştır. Her ne kadar 1984'ten sonra dinsel olanlar dışında her düşünceden siyasi partinin kurulmasına izin verilmişse de başbakanı devlet başkanının seçtiği, kabinenin meclise değil devlet başkanına karşı sorumlu olduğu ve uzun yıllar Mübarek'in devlet başkanlığı için tek aday olduğu bir seçim ve yönetim sistemi yürürlükte kalmıştır.[26]

Mübarek liderliğindeki Milli Demokrat Parti 1984, 1987, 1990, 1995, 2000, 2005 ve 2010 yıllarında yapılan ve çoğu muhalefet tarafından boykot edilen Halk Meclisi seçimlerinin tamamından farklı bir şekilde galip çıkmıştır.[27]

ABD baskısıyla ilk kez çok adaylı olarak yapılan 2005 başkanlık seçiminde Hüsnü Mübarek 6 yıl için tekrar Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Anayasa'nın 76. Maddesinde yapılan ve seçime birden fazla adayın girmesine imkân veren değişikliğin içeriğine bakıldığında başka türlüsünün mümkün olamayacağı görülmektedir. Bu değişikliğe göre başkanlık seçimine aday olabilmek için kişinin en az beş yıl önce kurulup faaliyetlerine kesintisiz bir şekilde devam etmiş bir partinin üst düzey yöneticilerinden olması ve bu partinin asgari yüzde beş oranında Halk Meclisi ve Şura Konseyi'nde temsil ediliyor olması şarttır. Bu şartlar altında Mübarek'in kullanılan oyların % 88,7'sini alması bazı yayın organlarınca adeta bir seçim zaferi olarak sunulmuşs da kayıtlı seçmenlerin sadece % 23'ünün oy kullanması Mısır halkının seçimlere olan güvensizliğini ortaya koymuştur. Bu seçimlerde Mübarek'in karşısına çıkan dokuz adaydan biri olan liberal El-Ğad (Yarın) Partisi lideri Ayman Nur % 7,3 oy almıştır.[28] Gayri resmi kaynaklara göre ise Nur % 13 oy almıştır ve bu oran bile yönetimi korkutmaya yetmiştir. Seçimlerden bir süre sonra Nur seçimlere hile karıştırmak suçlamasıyla tutuklanmış ve ABD'nin baskısıyla 2009 yılında serbest kalabilmiştir.[29]

1 Haziran 2010'da Şura Meclisi'nin 88 sandalyesi için yapılan seçimler beklendiği gibi iktidardaki Milli Demokratik Parti'nin seçim zaferi ile sonuçlanmıştır. İktidar partisi 80 sandalye kazanırken muhalefete 8 sandalye

26 Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, a.g.e., s. 144

27 Konur Alp Koçak, "Mısır: Demokratikleşme Yolunda İki Adım İleri Bir Adım Geri", **Yasama Dergisi**, Sayı 23, Bahar 2013, s. 7-53

28 Kürşat Bumin, "Hüsnü Mübarek seçimden zaferle çıktı!", Yeni Şafak Gazetesi, http://www.yenisafak.com/arsiv/2005/eylul/20/kronikmedya.htm (05.04.2016).

29 Arian Fariborz ve Mahmoud Tawfik "I Won›t Wait for the Regime to Give Me Its Blessings!", **Qantara** (online dergi), (20.03.2009), http://en.qantara.de/I-Wont-Wait-for-the-Regime-to-Give-Me-Its-Blessings/6824c155/index.html (04.04.2016).

kalmıştır. Ancak Yasama ve Parlamentodan Sorumlu Devlet Bakanı Shehab'a göre sorun seçimlerde değildir. Bu sonucun alınmasında etken iktidarın seçimlere iyi hazırlanmasıdır. Shehab seçimlere hile karıştığı iddialarını da kesinlikle reddederek ve özellikle de Müslüman Kardeşler'e (MK) yüklenerek "madem bu bir hileli seçimdi MK neden seçimlere katıldı" demiştir. Shehab'a göre "halk artık dinle siyaseti birbirine karıştıran bu oluşuma destek vermiyor, tercihini yasal partilerden yana kullanıyor" du.[30]

Şura Meclisi seçimlerinden bir hafta sonra yapılan Halk Meclisi seçimlerinde de benzer şeyler yaşanmıştır. Seçimlerden önce Yüksek Seçim Konseyi Başkanı "Çözüm İslam'dır" şeklinde slogan atan bir aday dışında adaylığı engellenen kimsenin olmadığını belirtmiştir. Ancak en güçlü muhalif grup olan MK'nin başkanı Mohamed Badei iktidar partisini güvenlik güçlerini kullanarak kendilerine baskı uygulamakla suçlamıştır. Diğer muhalifler üzerinde de benzer baskılar vardır. Bu baskılara bir tepki olarak, muhtemel cumhurbaşkanı adaylarından Baradey'in boykot çağrısının ardından El-Ğad da boykot kararı almıştır. MK ise boykot kararı almamış, taraftarlarını serbest bırakmıştır. Bu nedenle seçimin ilk turuna bağımsız olarak bazı muhalif adaylar katılmış ancak birinci turda seçilen 221 üyeden 209'unun iktidar partisinden olması üzerine hem MK hem de Wafd Partisi seçimlerden çekilmişlerdir. Bu seçimle 518 sandalyeli Meclis'in 488'i iktidar partisinin olmuştur.[31]-[32] Görünürde Mübarek istediğini yine elde etmiştir. Ancak baskıyla kazanılan her seçim zaferi 25 Ocak'a giden yolda yeni bir adım olacaktır.

3. DEVRİMİN DİNAMİKLERİ

Yukarıdaki bilgiler göstermektedir ki Mısır geçmişte Devrimin yaşandığı dönemden daha özgür değildi. Diğer taraftan bu coğrafyadan daha fakir olduğu halde herhangi bir hareketin yaşanmadığı coğrafyalar vardır. Öyleyse demokrasi, özgürlük isteği ve ekonomik koşullar belki temel sorundurlar ama olayları açıklamada tek başına yeterli değildirler. O halde 25 Ocak Devrimi neden Mısır'da ve neden bu dönemde ortaya çıkmıştır?

Hareketleri ortaya çıkaran temel iç dinamiklerden biri beklentileri karşılanmamış, gelecekleri belirsiz, büyük genç nüfustur. 1977-1999 yılları arasındaki sivil çatışmaların % 80'inin genç nüfusun toplam nüfusa oranının % 60 ya da

30 Gamal Essam El-Din, "A blow to the Brotherhood", **Al-Ahram Weekly,** (10 – 16.06.2010), 1002, http://weekly.ahram.org.eg/2010/1002/eg2.htm, (17.09.2012)

31 Veysel Ayhan, **Arap Baharı – İsyanlar, Devrimler ve Değişim,** MKM Yayınları, Bursa, 2012, s. 91-92

32 Gamal Essam El-Din, "A clean sweep?", **Al-Ahram Weekly,** (03 – 09.06.2010), 1001, http://weekly.ahram.org.eg/2010/1001/eg2.htm, (17.09.2012)

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

MISIR HAZİNESİNİN OSMANLI MALİYESİ İÇİN ÖNEMİ VE HAZİNENİN İSTANBUL'A GELİŞİ İÇİN YAPILAN MERASİM[1*]

Fatma Açıkgöz[2**]

ÖZET

Osmanlılarda hazine, kullanımı sadrazam ve defterdara bırakılıp devletin harcamalarına ayrılan Dış Hazine ve sarfiyatı padişaha ait olan İç Hazine olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İç Hazine'nin çeşitli gelir kaynakları bulunmaktaydı. Bunlardan ceyb-i hümayun akçesi adı verilen gelirlerin büyük bir kısmını Mısır irsaliyesi ya da Mısır hazinesi denilen bu eyaletten gönderilen yıllık vergiler teşkil etmekteydi. (Bundan başka örneğin bayramlarda sadrazam, defterdar, Erzurum valisi, Budin valisi, Bağdat valisi gibi devlet erkânının gönderdikleri meblağlar da ceyb-i hümayun gelirleri arasında idi). Mısır valileri XVII. yüzyıl sonlarından itibaren Mısır irsaliyesinden ayrı olarak bir de ceyb-i hümayun harçlığı adı altında 5.000 altın sikke göndermeye başlamışlardı. Ayrıca miktarı ve niteliği belli hediyeler de gönderilmekteydi. Bütün bunların gelişi için İstanbul'da tantanalı bir merasim düzenlenirdi. Arşiv belgelerinde Ceyb-i hümayun gelirleri ve giderlerinin irad ve masraf defterlerine kaydedildiği görülmektedir. Osmanlılarda Ceyb-i (Cîb-i) hümayun akçesi padişaha ait gelirleri ve padişahların bunlardan yaptığı harcamaları ifade etmek için kullanılmış bir tabir olup bununla ilgili işler, harem-i hümayun hazinesi ve daha sonra ceyb-i hümayun hazinesinde görülürdü. Cîb-i hümayun harçlığı, Osmanlı maliyesinde padişahın tasarrufunda olan iç hazine kaynaklarının özel bir kısmını teşkil etmekte ve bazı özel giderler "harc-ı hassa" adıyla kaydedilmekteydi. Mısır hazinesinden İç Hazine'ye aktarılan meblağlar olduğu gibi Dış Hazine'ye transfer edilen fonlar da vardı ki bunlar "*hazine kredisi*" niteliği taşımaktaydı. Bu bildiride, sözü edilen meblağların gelir/gider olarak kayıtlarından örnekler verilerek Osmanlı maliyesi için önemi ile irsaliye, ceyb-i hümayun harçlığı ve hediyeler için yapılan merasimin, Osmanlı Devleti'nde gücün teşhiri ve meşruiyet aracı olarak fonksiyonu üzerinde durulacaktır.

IMPORTANCE OF EGYPT TREASURY FOR OTTOMAN FINANCE AND THE CEREMONY WHICH WAS HELD DURING BRINGING OF THE TREASURY TO ISTANBUL

1 * Bu makale, "Fatma Açıkgöz, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye ve Hediyeleşme (Padişahlara Sunulan ve Padişahların Verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma)*", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012." künyeli çalışmanın "Hazine (Vergi) İrsalinde Hediyeleşme" alt başlığında yer alan Mısır ile ilgili bahsin genişletilmesi ile oluşturulmuştur.

2 ** *Yrd. Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,e-posta: facikgoz78@hotmail.com*

ABSTRACT

During the Ottomans, the usage of the treasury was divided into two sections, the first one was the External Treasury which was dedicated to spending of the state which was controlled by the grand vizier (sadrazam) and the treasurer (defterdar) and the second one was the Internal Treasury spending of which belonged to the sultan. The Internal Treasury had a number of income source. Among these, a great deal of the income which was called the sultan's pocket money (ceyb-i hümayun akçesi) was provided by the annual taxes which were sent by this commonwealth which was also called the Egyptian receipts or Egyptian treasury (Mısır irsaliyesi or Mısır hazinesi). (In addition to these, the amounts which were sent for example during holidays, by state officials such as grand vizier (sadrazam), the treasurer (defterdar) , the governor of Erzurum, the governor of Budapest, the governor of Baghdad were also among the ceyb-i hümayun income). Towards the end of XVIIth century, the governors of Egypt began to send 5.000 gold coins under the title of the sultan's pocket allowance (ceyb-i hümayun harçlığı), in addition to Egyptian receipts (Mısır irsaliyesi). In addition, presents with specific qualities and amounts were also being sent. During the arrival of all of these, grandiose ceremonies were held in Istanbul. It is seen on the archived documents that the ceyb-i hümayun income and expenses were recorded in the income and expense books. The Ottomans used the expression the sultan's pocket money (Ceyb-i (Cîb-i) hümayun akçesi) to express the income belonging to the sultans, together with the amount which had been spent by the sultans and all of the transactions related to them were conducted at the treasury of the imperial harem (harem-i hümayun hazinesi) or later on the sultan's pocket treasury (ceyb-i hümayun hazinesi). The sultan's pocket allowance (Cîb-i hümayun harçlığı) in the Ottoman finance constituted a special part of the internal treasury resources and some of the special expenses were recorded as the "sultan's money" (harc-ı hassa). In addition to the amounts which were transferred to the Internal Treasury from the Egypt's Treasury, there were also funds which were transferred to the External Treasury, which had the character of "treasury credits". In this communique, examples of the income /expense records of the above mentioned amounts will be provided, together with their importance for the Ottoman finance and the functions of the ceremonies which were held for the presents, receipts (irsaliye), and pocket of the sultan's allowance (ceyb-i hümayun harçlığı) in displaying of the power of the Ottoman State and a means for displaying the legitimacy will be.

Giriş

Mısır, tarih öncesi devirlerden itibaren ticaret yolları açısından önem taşıyan coğrafi konumu ve Nil Nehrinin suladığı bereketli toprakları sayesinde tarih boyunca dikkati çeken bir bölge olmuştur. Mısır'da Osmanlı hâkimiyeti Yavuz Sultan Selim'in buraya yönelik seferi sonucunda 1517'de başlamış ve fetihten sonra Osmanlı idaresi altında Mısır, beylerbeyilik haline getirilmiştir.[3]

Yavuz Sultan Selim'in İran ve özellikle Mısır gibi zengin kaynaklara sahip iki yeri Osmanlı memleketine dâhil etmesi ile nüfus ve gelir birden çoğaldığı gibi zafer sonucu elde edilen ganimetlerden de çok büyük gelir elde edilmişti. Bütün bunlar muhafaza edilmek üzere Hazine-i Hümayûn, Saray-ı Hümayûn hazinesinin dış sofasına inşa edilen altı büyük anbar ve Harem-i Hümayûndaki İç Hazine'ye konulmuştu. Bunlara da sığmayan hazine Yedikule'deki büyük mahzenlerde korunmuş, hazinelerin böyle çoğaltılmasından dolayı Hazine-i Hümayûn ve Harem hazinelerinde de bazı yeni memuriyetler oluşturulmuş ve uygun kimseler bu görevlere atanmıştı.[4]

Osmanlı idaresinde Mısır eyaleti konum itibariyle, Batı ve Doğu arasındaki ticaret yolu üzerinde stratejik bir mevkideydi, ayrıca ziraî, madenî, vb. kaynaklara sahipti. Devlet merkeziyle güney ve doğu vilâyetlerinin arasını birleştirmesi bakımından ekonomik önemi büyüktü. Ziraat Mısır'ın temel iktisadî kaynağı olup küçük sanayi ile iç ve dış ticareti tarıma dayalı idi. Bu devirde Mısır'ın başlıca tarım ürünleri pirinç, buğday, şeker kamışı, mercimek, nohut vb. idi. Bu ürünlere dayalı, şeker, pekmez, kumaş, yağ ve sabun sanayileri mevcuttu. Ayrıca İskenderiye, Süveyş ve Bulak'ta gemicilik ve iplik imali, tuzculuk ve balık tuzlamacılığı, halıcılık yapılmaktaydı. Mısır'ın gerek Akdeniz ve Kızıl-deniz'deki gerekse Nil üzerindeki limanları ticarî bakımdan önemli role sahipti.[5]

Diğer Arap eyaletlerine kıyasla Mısır, imparatorluğa ekonomik açıdan olduğu kadar askerî ve stratejik olarak da daha çok katkı sağlayan bir eyaletti. Mısır, Kızıldeniz'deki olası müdahaleler ve fetihler için önemli bir konumdaydı. Nitekim, 1538'de Yemen'in fethinde de önemli bir rol oynamıştı. Ayrıca, Mısır, Portekizlilere karşı gerçekleştirilen seferler ve Doğu Akdeniz ile Kızıldeniz'deki fetihler için de bir harekete geçme noktası olmuştu. Bunun yanı sıra Mısır, Mekke'ye giden hac kervanlarının konaklama mekanı olduğu için, yılın belli dönemlerinde hac kervanlarının güvenliğini sağlamak Mısır yönetiminin sorumluluğundaydı. Dolayısıyla, Osmanlı padişahının İslam dünyasındaki meşruiyetinin önemli bir sembolü olan kutsal topraklarda ibadetin aksamadan yürümesinden Mısır yönetimi mesuldü.[6]

3 Seyyid Muhammed Es-Seyyid, "Mısır-Osmanlı Dönemi", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 563.

4 Bir kethüdâ ile bir çantacı, bir kaftancı ve üç hazine kâtibi; Harem Hazinesine ise Harem Saray-ı Hümayûn emekdarlarından bir hazinedâr usta ile harem ağalarından hazinedâr ağa ve hazine vekili tayin edilmişti. Abdurrahman Vefik SAYIN, *Tarih-i Mali-Kuruluşundan Kanûnî* Döneminin Sonuna Kadar Osmanlı Maliye Tarihi (1299-1566), Ankara 2000, s. 111.

5 Seyyid Muhammed Es-Seyyid, *a.g.m.*, s. 567.

6 Özge Özkoç, *İmparatorluk İktidarının Sınırında Osmanlı Mısırı: Mehmet Ali Paşa Döneminden Hıdivliğe*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2013, s. 32.

Osmanlı idaresinde dokuz salyaneli eyaletten biri olan Mısır, yukarıdaki faktörlerden ötürü büyük gelirlere sahipti ve merkezî hazineyi besleyen en önemli eyalet idi.[7] Keza Mısır'ın İmparatorluk hazinesine ödediği yıllık vergi de, diğer salyaneli eyaletlerin ödediğinden daha fazlaydı. Devletin en yüksek memurları arasından seçilen Mısır valileri merkezî hazineye her yıl "*Mısır İrsaliyesi*" ile "*Ceyb-i (Cîb-i)* Hümayun Harçlığı" adıyla iki tür vergi ve bunların yanısıra "*pîşkeş*" adıyla da çeşitli hediyeler gönderirlerdi. Esasen pîşkeş de bir tür vergi sayılırdı.[8]

A-Mısır İrsaliyesi, Ceyb-i Hümayun Akçesi ve Hediyeler (Pîşkeş)

1-Mısır İrsaliyesi

Mısır eyaleti gelir fazlasına kaynaklarda "*Mısır Hazinesi*", "*Mısır İrsaliyesi*" veya "İrsaliye Hazinesi" denirdi. Mısır hazinesi XVI. yüzyıl bütçelerinin çoğunda hem gelir hem de gider olarak yer alırdı. Gelirde ayrı bir rakam olarak kaydedilir, giderde ise teslimat bölümünde padişaha teslim edildiği belirtilirdi. VXII. yüzyıl sonlarına doğru Mısır irsaliyeleri 600.000 altın değerine karşılık 1670-1695'te 1.200 Mısrî kese (90 milyon) akçeden oluşmaktaydı.[9] Mısır bütçesinin en önemli giderlerinden birisi Haremeyn masrafları idi.[10] 29 Rebiülahir 1092 (18 Mayıs 1681)'de İç Hazine'ye dahil edilen 175 kese altının 100 kese-i rumîsinin Mısır hazinesi irsaliyesinden irad ve masraf (gelir ve gider) olarak kaydedildiği; 15 Cemaziyelevvel 1092 (2 Haziran 1681)'de Mısır irsaliyesinden her kesesi 500'er guruş olmak üzere 63 kese esedî guruş ile 6.379 parenin Enderun Hazinesi denilen İç Hazine'ye aktarıldığı görülmektedir. Diğer taraftan Dış Hazine'ye transfer edilen fonlar da vardı ki bunlar "*hazine kredisi*" niteliği taşımaktaydı.[11] 1683'ten sonra savaş harcamalarının ağırlaşması üzerine irsaliye doğrudan Dış Hazine'ye alınabilmişti.[12]

2- Ceyb-i Hümayun Harçlığı

Mısır valileri irsaliyeden başka XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Enderûn Hazinesi'nin önemli gelir kaynaklarından olan Ceyb-i Hümayûn Hazinesi'ne her sene "*Ceyb-i Hümayûn Harçlığı*" adıyla belli miktarda nakit gönderirlerdi. Bu miktar XVII. yüzyılın son çeyreğinde 5.000 mamul (şerifî) altın ve her kesesi kırk bin akçeden olmak üzere 40 kese cedîd akçe idi.[13]

---

7 Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 59-67. Osmanlılarda Eyâletler salyânesiz ve salyâneli yani yıllıksız ve yıllıklı olarak iki kısımdı. Bunların en çoğu yıllıksız olanıydı. Rumeli, Budin, Anadolu, Karaman, Dulkadır ve Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Haleb, Şam, Trablusşam salyânesiz eyâletler idiler. Bunların mahsulâtı has, zeamet ve tımar olarak ayrılmış ve hazineden ve defterhâneden idare edilmekte bulunmuştu. Yıllıksız eyâletlerin öşür ve resimleri havass-ı hümâyun ismiyle hazineye ve beylerbeyi ve sancakbeyi haslarına ve bir de zeamet ve tımara ait olmak üzere bölünmüştü. Yıllıklı eyâletler Mısır, Habeş, Bağdat, Basra, Yemen ve Kaptan Paşa eyaletindeki bazı sancaklar olup buraların mahsulâtı has, zeamet ve tımara ayrılmayarak doğrudan doğruya devlet hazinesi tarafından mıntıka mıntıka her sene iltizama verilirdi; bu eyâletlerin senevî hasılatından bir kısmı beylerbeyi, sancakbeyi, asker vesairlerinin maaşları için dağıtıldıktan sonra kalanı devlet hazinesine yollanırdı. Trablusgarp, Tunus ve Cezayir eyâletleri de yıllıklı eyâletlerdendi.

8 Türk-İslâm devletlerinde teknik bir terim olarak "pîşkeş" düzenli vergi ya da haraç, hükümdar tarafından eyalet valileri başta olmak üzere idarecilere yüklenen arızi/düzenli olmayan vergi (eyalet valilerinin atamalarında pîşkeş takdim etmeleri, sonra her yıl Nevruz'da bunun tekrarlamaları gibi) ve valilerin de kendi kuvvetlerine göre- nüfuzları altındaki halktan zaman zaman topladıkları vergi anlamlarına gelir. A. Nezihi Turan, "Bir Pîşkeş Defteri İçin", *OTAM*, 13, Ankara 2002, s. 61. Osmanlılarda da uygulamaları görülen pîşkeşin XVII. yüzyılda bayram pişkeşi, ziyafet pişkeşi, nevruz pişkeşi gibi çeşitleri artmıştır.

9 Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 59-61.

10 Özkoç, *a.g.t*, s. 136

11 *TSMA* (*Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi), D. nr. 1057*, *TSMA, D. nr. 29*, s. 7/a-b.

12 Halil Sahillioğlu, "Ceyb-i Hümayun", *DİA,* VII, Ankara 1993, s. 465.

13 *TSMA, D. nr. 13*, s. 6/b.

Burada Ceyb-i Hümayun Hazinesi hakkında kısaca bilgi vermek uygun olacaktır. Bilindiği gibi Osmanlı Maliyesi'nde hazine birincisi, kullanımı sadrazam ve defterdara bırakılan ve devletin harcamalarına ayrılan meblağların, sarayın dış bahçesinde saklandığı "*Dış Hazine*" ve ikincisi de bunların bir kısmının sarayın iç bahçesinde bulunan ve bundan dolayı "*İç Hazine*" diye anılan hazineye aktarıldığı ve sarfının padişahın iradesine bırakıldığı hazine olmak üzere iki kısımda ele alınmaktadır.[14] İç Hazine'nin önemli bir kısmı olan "*Ceyb-i Hümayûn Hazinesi*" padişahın gündelik masraflarını karşılama gayesiyle kurulmuştu. Bu hazinenin başlıca gelirleri bazı haslar, evkâf-ı selâtin avaîd ve zevaîdi (bazı sultan vakıflarının gelirleri), Yeniil Türkmenleri mukataası gibi bazı mukataa gelirleri, Mısır irsaliyesi, Darphane faizleri (Darphane hakkı, ücreti ve kârı), çeşitli câize ve hediyeler, müsadereler sonunda elde edilen muhallefât gelirleri vs. idi. Giderleri ise harem aylıkları, çeşitli ihsanlar, bahşişler sadakalar, fitre, hediye vs. idi. Gerektikçe kesilen yeni sikkeler ile Dış Hazine'nin gelir fazlası da burada muhafaza edilirdi. Bu hazineye tahsis edilen gelirlerin belli miktarı her ay padişaha teslim edilirdi. 1664 yılına kadar bir kese olan bu miktar bu yıldan sonra beş keseye yükseltilmişti.[15]

Osmanlılar'da doğrudan padişahın şahsî kullanımına ayrılan para ve buradan yapılan harcamaları ifade eden bir tabir olan ceyb-i hümayun, kaynaklarda "*ceyb-i hümâyun akçesi, cep akçesi, ceyb-i hümâyun harçlığı, aylık-ı ceyb-i hümâyun, ceyb-i hümâyun dairesi*" gibi değişik şekillerde geçmekte olup padişaha ait gelirleri ve bunlardan yaptığı harcamaları ifade etmektedir. Padişah bunların bir bölümünü bugün kamu masrafları denen harcamalara tahsis edebildiği gibi şahsî masraflarına da ayırabilirdi. Bazı durumlarda gizli ödenek şeklinde kullanılabilen bu gelirler zaman zaman Dış Hazine'ye, defterdar ve sadrazamın tasarrufuna verilebilirdi. Bu durumda bu kişiler, tahsis edilen meblağları iade etmek zorundaydılar. Bu haliyle de İç Hazine fonları bir çeşit hazine kredisi mahiyeti taşırdı. "Ceyb-i hümâyun akçesi" gelirleri, tamamıyla padişahın şahsî masraflarını karşılamak üzere ayrılmıştı. "*Mısır hazinesi"* veya "*Mısır irsaliyesi"* de bu gelirlerin tipik bir örneğini teşkil etmekte idi. Bu eyaletten gönderilen yıllık vergiler, Ceyb-i Hümayûn Hazinesi'nin en önemli gelir kaynağı sayılırdı. Mısır irsaliyesi devlet hazinesi durumundaki Dış Hazine'ye gelir olarak girer, sonra İç Hazine'ye aktarılıp muhasebede gider kısmına kaydedilirdi. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Mısır valileri, Mısır irsaliyesinden ayrı olarak bir de "*Ceyb-i Hümâyun Harçlığı*" adı altında 5.000 "*mamul hasene"* (altın sikke) göndermeye başladılar.[16]

Enderun Hazinesi nakit ve eşya gelir defterlerinde Mısır irsaliyesi ve ceyb-i hümayun harçlığı ile hediyelerin kayıt altına alındığı ayrıca gider olarak

14 Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 465.
15 Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 36.
16 Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 465.

da kaydedildiği görülmektedir.

Ceyb-i hümâyun olarak tahsis edilen paraların nerelere sarfedildiği de defterlere yazılırdı. Bunlar;

a. Çeşitli İhsanlar/Hediyeler: Örneğin Cemâziyelâhir 1098 (Nisan 1687) tarihli ceyb-i hümâyun masrafları deftere şu şekilde kaydedilmişti: Haseki sultana 120.000 cedîd akçe, silâhdar ağa aylığı olarak 4.000 akçe, Okmeydanı'nda dört çift pehlivana ve duacılara 8,5 guruş. Karaağaç bahçesinde balıkçılara 1 zolota. Üsküdar harem-i şerifine silâhdar ağa marifetiyle 100 altın, Mîrâhur Köşkü'nde güreşen beş çift pehlivana 13 guruş, Beşiktaş'ta güreşen altı çift pehlivana 12 guruş, Mîrâhur Köşkü'nde kayıkçı ihtiyara 2 guruş, Mîrâhur Köşkü'ne Bahri Ağa eliyle 50 altın, musâhib Barnit Ağa eliyle Bahri Kadın'a kan aldığı için 7.000 akçe. Baruthâne'de güreşen beş çift pehlivana 9,5 guruş, İncili Köşk'e alınan kiraz bahası 1.000 akçe ki toplam 132.000 akçe. 1 zolota, 45 guruş ve 150 altın. Aynı şekilde 1189 yılı Muharrem ayına ait ceyb-i hümâyun harcamaları arasında harem şehriyemi olarak baş kadına 500, ikinci kadına 400 ve üç ile beşinci kadına 250-şer guruş, bazı meşâyihe 111 zer-i mahbûb, Üsküdar yangınının söndüğü haberiyle gelen sadrazam çuhadarına 10 Mısır zer-i mahbûbu, Mâbeyn-i Hümâyun'da ihsân-ı şâhâne olarak 1.500 guruş, hekimbaşıya 500, cerrahbaşıya 200, müneccimbaşıya 100 ve kehhâlbaşıya da 60 guruş nevrûziyye ihsanı verilmiştir.[17]

Başka bir kayıtta "*1092* şehr-*i Muharremü'l-haramın fi 6 varid olan hatt-ı hümayun mucebince devletü valide sultan hazretlerine ellişer bin olmak üzere divandan alınagelen ceyb-i hümayun akçesinden beş kese cedid akçe*" ihsan olunduğu görülmektedir."[18]

b. Sefer Masrafları: Hazinenin buhranlı yıllarında zaman zaman ceyb-i hümâyundan bilhassa Mısır hazinesinden sefer masrafları için para tahsisinde de bulunulmuştur. Meselâ Kanunî Sultan Süleyman, Zigetvar Seferi (1566) masraflarının bir kısmını bu yolla karşılamıştı. Ancak I. Ahmed döneminde 1606'da İran'a yapılması düşünülen sefer için Şeyhülislâm Sunullah Efendi'nin Mısır hazinesinden para çıkarılması teklifinin padişah tarafından, "*Mısır hazinesi bizim ceyb harçlığımızdır*" denilerek reddedildiği bilinmektedir.[19]

c. Aylıklar/Maaşlar: Ayrıca 1247 (1831) yılında Enderun halkının

17 Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 467.
18 *TSMA, D. nr. 29*, s. 4/b.
19 Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 467.

maaşları da ceyb-i hümâyundan verilmiştir.[20]

3- Ceyb-i Hümayun Hediyesi

Mısır valilerinin her sene Ceyb-i Hümayun Hediyesi denilen ve Mısır'a has eşyalarla atlardan oluşan birbirinden değerli hediyeleri de göndermeleri gerekmekteydi. Pîşkeş adıyla gönderilen bu hediyeler, Enderun Hazinesi değerli eşya irad defterlerine tek tek kaydedilirdi.[21] Bunlar en değerli tekstil ürünleri, öd ve amber gibi kokular olarak kaydedilmiştir. Ancak Abdurrahman Abdi Paşa'nın verdiği bilgilere göre bu kayıtlara girmeyen başka hediyelerin de sunulduğu görülmektedir. Bunlar, donanmış atlar, süslü hançerler, cündî oğlanlar gibi çeşitlilik arz etmektedir.[22]

24 Aralık 1683'te Mısır valisi Osman Paşa, padişaha Ceyb-i Hümayûn harçlığı (5.000 mamul altın, 40 kese cedîd akçe) ile 400 dirhem amber, 4 kıyye öd, mahalle perdesi, üç mahalle makremesi, onar telli güldarî, Çelebi makremesi, putedârî, köse destar, telli Buruch, on top beyaz bogasi, arka şalı, sade kutnu, Hint atlası, kutnu, çeşm-i bülbül kutnu, yirmi hünkârî destar hediye etmişti.[23] Osman Paşa aynı gün bunların yanında sadrazama da hediyeler göndermiş ve bunlar da Enderûn Hazinesi'ne teslim edilerek, irâd kaydolunmuştu. Bunlar iki bin mamul altın, beş bin cedîd akçe (yirmi kese), yüz kırk miskal amber, üç kıyye öd, yedişer elvan Keşmirî şal, yedi elvan Hint kutnusu, destar, Hint atlası, elvan zertari atlas, beş elbiselik elvan atlas putedârî ve altı elbiselik alaca kumaştan oluşmaktaydı.[24]

XVII. yüzyılın son çeyreğinde Mısır valileri, sadrazamlara da iki bin mamul altın ve değerli hediyelerden oluşan pişkeşlerini takdim ederlerdi. Bunların da Ceyb-i Hümayûn akçe ve eşya hazinesi defterlerine irâd (gelir) olarak kaydedildiği görülmektedir.[25] 15 Aralık 1686'da Mısır valisi Hamza Paşanın IV. Mehmed'e mutad hediyelerin yanısıra sadrazama da yedişer elbiselik Keşmir şalı, kutnu, köse destar, Hint atlası, zertari atlas ve daha az miktarda

20 Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 467.

21 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan *D. nr. 14, D. nr. 15, D. nr. 16, D. nr. 22,* bu türden kayıtlar içermektedir.

22 Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, *[Osmanlı Tarihi (1648-1682)]*, (hzl. Fahri Ç. Derin), İstanbul 2008, s. 195; "Ve binyirmi tarihinde, Vezir Kapdan Mehmed Paşa, Mısır hazinesin karadan gönderüp ve azim pîşkeş, yarar atlar ve cündî oğlanlar ve tefarik meta'lar ve Hindî kumaşlar ve hazine teslim olunur." Abdülkadir Efendi*, Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir Efendi Tarihi(Metin ve Tahlil)*, I, (hzl. Ziya Yılmazer), Ankara 2003*,* s. 596.

23 *TSMA, D. nr. 14*, s. 35/b.

24 "Zikrolunan eşyalar veziriazam Mustafa Paşa hazretleri için gelip lakin makbûl olmağın hazineye alınmışdır." *TSMA, D. nr. 14*, s. 35/b.

25 *TSMA, D. nr. 13*, s. 6/b, 16/a. "Veziriazam Mustafa Paşa hazretlerine Mısır valisi Osman Paşa hazretleri tarafından Mısır harçlığı ile hediye gelen iki bin aded ma'mul altın Rikâb-ı Hümayûn'a ihda eylemeğin Harem-i Şerif tarafından gelüb teslim-i Hazine-i Enderûn-ı Hümayûn olmuşdur. Hasene iki bin. Veziriazam hazretlerine gelen hediyedir. An menzil-i Karışdıran." *TSMA, D. nr. 13*, s. 6/b.

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

ORTADOĞU'DA KENTLEŞME SÜREÇLERİ:

KIRSAL VE KENTSEL ALANLAR VE NİTELİKLERİNDE GÖRÜLEN DEĞİŞİKLİKLER

Nagehan ELEMANA[1]

Özet

Ortadoğu ülkelerinde kentleşme serüveninin gelişmiş ülkelerdekinden oldukça farklı olduğu gözlenebilir. Kentleşme, sanayileşme ve ekonomik gelişmeye paralel olarak ortaya çıkar. Avrupa'da Sanayi Devrimi ile birlikte belli bir düzen içerisinde ortaya çıkan kentleşme sürecinin, Ortadoğu'da özellikle 1980 sonrası ani bir ivme kazanarak yaşandığı görülmektedir. Sanayi Devriminin gerçekleşmediği Ortadoğu kentlerinde, modernleşme süreçlerinde olduğu gibi yapay bir kentleşme sürecine girildiği ve Avrupa'dakinden farklı bir kentlilik kültürü geliştiği söylenebilir. Daha çok petrol odaklı bir ekonominin mevcudiyeti nedeniyle istihdamın hizmet sektörüne yığılması ve kentleşme ile birlikte beklenen doğum oranlarının azalması yerine artmaya devam etmesi bu kültür farkını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Abstract

Of the voyage of urbanization in the Middle Eastern countries to be quite different from that of the advanced countries can be observed. Urbanization, industrialization and occurs in parallel with economic development. The urbanization process occurs in a certain order with the Industrial Revolution in Europe but in the Middle East it is observed that especially after 1980 are experiencing a sudden gaining momentum. The İndustrial Revolution did not occur in the cities of the Middle East, said that the process of modernization as it entered into an artificial process of urbanization and the advent of a different urban cultures than in Europe. More oil -driven economy because of the presence of clutter in the employment services industry, and will continue to increase rather than decrease in the birth rate with urbanization reveals clearly anticipated this cultural difference.

Bu çalışmada yalnızca ekonomik olarak doğal kaynak (petrol, doğalgaz) rantına bağımlı (rantiye devlet) olan Ortadoğu ülkeleri (Suudi Arabistan, İran, Irak, Kuveyt, Umman, Libya, Katar, Cezayir ve Bahreyn)[2] üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Bu özelliğe sahip çok sayıda ülke olması nedeniyle bu ülkeler, yazar ve okuyucu için kolaylık sağlaması adına "Ortadoğu" genel ismi altında zikredilecektir.

Ülke	Ranta Bağımlılık% (2010)
Suudi Arabistan	90
İran	78

1 Arş. Gör., Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Elemanı. Mersin/Türkiye. nagehanyilmaz@yandex.com

2 İşte doğalgaz zengini ülkeler ve petrol oranları. (t.y.).

Irak	84
Kuveyt	97
Libya	93
Katar	77
Cezayir	96
Umman	58
Bahreyn	72

Tablo 1: Ortadoğu Ülke Ekonomilerinin Ranta Bağımlılık Oranları (Kaynak: World Bank)

Max Weber, İslami ve diğer Avrupa dışı kentsel yığılmaları, normlara uygun Avrupa kentiyle zıtlık içinde, belirgin kentsel kültür geleneğinden yoksunlukla karakterize eder .[3] Zira kentleşme, yalnızca nüfus hareketlerinden ibaret bir olgu değildir. Ekonomik gelişme ve modernleşme ile paralel olarak ilerleyen kentleşme, toplumun ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel yapısındaki değişimleri de kapsamaktadır.[4]

Gelişmiş ülkelerde Sanayi Devrimi sonrasında düzenli bir gelişme kaydeden kentleşmenin aksine, 1980'lere kadar durağan bir görüntü çizen Ortadoğu kentleşmesi, bu dönemden sonra oldukça ani bir ivme kazanarak yükselişe geçmiştir.[5] Bu hızlı değişim; Ortadoğu kentlerinin ekonomik yapısı, istihdam, göç, demografik değişim ve eğitim faktörleri ekseninde irdelenecektir. Ayrıca gelişmiş ülkeler ile Ortadoğu ülkelerinin kentleşme süreçlerinde ortaya çıkan farklılıklar tespit edilmeye çalışılacaktır.

Ülke	Kentleşme % (1981)	Kentleşme % (2015)
Suudi Arabistan	67	83

3 Eldem, Goffman ve Masters, 2000: 1.
4 Duru ve Alkan, 2002: 81.
5 Kaya, 2007: 13.

İran	50	73
Irak	66	69
Kuveyt	96	98
Libya	71	78
Katar	90	99
Cezayir	44	70
Umman	49	77
Bahreyn	86	89

Tablo 2: Ortadoğu Ülkelerinin Kentleşme Oranları (Kaynak: World Bank)

Kentleşme için en önemli itici güç ekonomik gelişme seviyesidir. Çünkü sanayileşme sonucunda kentlerde ortaya çıkan istihdam alanları, kırsal alanlardaki nüfusun kentsel alanlara doğru hareketliliğini büyük ölçüde etkilemektedir.[6] Gelişmiş ülkelerde tarım ekonomisi ve sanayi ekonomisinin güçlenmesinin ardından hizmet sektörünün de gelişmeye başladığı görülmektedir. Mahvady'e göre; "rantiye devletlerde" petrol üretimi için bölgesel ekonominin gereksinimleri o kadar önemsizdir ki petrol gelirleri neredeyse doğanın ücretsiz olarak bahşettiği bir armağan gibidir.[7] Dolayısıyla bahsi geçen Ortadoğu ülkelerinde yatırımlar çoğunlukla petrol sektörüne yapıldığı için doğal bir "sanayisizleşme" meydana gelmiştir. Böylece diğer sektörlerdeki üretim azalarak ithalat artmış bu da hizmet sektörüne dayalı bir ekonomi ortaya çıkarmıştır. Normal şartlarda sanayileşme ve üretimin artması ile birlikte hizmet sektörünün GSMH içindeki payının artması gelişmişlik göstergesi olarak kabul edilmektedir.[8] Ancak Hollanda Hastalığı* olarak niteleyebileceğimiz, Ortadoğu ülkelerinin içinde bulunduğu bu kısır döngü sonucunda üretim odaklı ekonomik çeşitlilik sekteye uğramıştır. Başka bir deyişle doğal kaynak zengini olan Ortadoğu ülkelerinde refah seviyesinin yüksek olması sanayileşmenin önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır.[9]

Diğer taraftan Ortadoğu ülkelerindeki kentleşme, sanayileşmiş ülkelere nazaran daha hızlı bir şekilde ilerlemektedir fakat yalnızca nüfus bakımından gerçekleşen yapay bir kentleşme mevcuttur.[10] Bu da Ortadoğu'da gelişmekte olan ülkelerdeki kentleşme deneyiminin, çarpık kentleşme, kente göç edenlerin adaptasyon sorunu, kent içinde hem yapısal hem de sosyal olarak kent ile uyumsuz bölgelerin ortaya çıkması gibi sorunlarla karşılaşılmasına neden olmaktadır.[11]

Nüfus ve kentleşme arasındaki ilişkiye bakacak olursak, genellikle nüfus artışındaki azalma eğiliminin ülkenin ulaştığı ekonomik gelişme ve kentleşme seviyesini yansıttığı kabul edilmektedir. Ancak Ortadoğu'daki nüfus artış oranlarına baktığımızda kentleşme hızına oranla oldukça yavaş bir düşüş olduğu görülmektedir.[12]

Ortadoğu	% (1981)	% (2014)

6 * Hollanda Hastalığı: Yüksek miktarda önemli bir doğal kaynağa sahip olan bir ekonomide, aşırı döviz girişi sonucu ülke parası değer kazanır. Yatırımlar da tamamen bu doğal kaynakla ilgili sektörlere kaydırılır. Dolayısıyla diğer sektörlerde bir "de-industrializasyon" (sanayileşmeme) ve ithalat patlaması meydana gelir. Detaylı bilgi için bkz. Mercan ve Göçer, 2014.

Demografi: Nüfus meselelerine sosyolojik bir bakış. (t.y.).

7 Mahvady, 1970: 429.

8 Öztürkler, 2014: 57.

9 Sözen, Uslu, ve Öngel, 2011: 93.

10 Erkan, 2010: 68.

11 Çan, t.y: 10.

12 Wilson, 1995: 50.

Suudi Arabistan	6.3	2.2
İran	3.9	1.3
Irak	2.9	3.0
Kuveyt	4.8	4.3
Katar	10.3	3.3
Cezayir	3.1	1.9
Umman	5.6	8.1
Bahreyn	3.9	0.9

Avrupa	**% (2014)**
Almanya	-0.2
Fransa	0.6
Avusturya	0.0
İtalya	0.0
İngiltere	0.2
Belçika	0.0
İspanya	0.4

Tablo 3-4: Ortadoğu ve Avrupa Ülkelerin Yıllık Nüfus Artış Oranları (Kaynak: World Bank)

Ortadoğu ülkelerinde 1970'lerden sonra doğurganlık oranlarında düşüş görülse de Amerika, Avrupa ve Japonya'daki doğurganlık oranlarının iki-üç katıdır. Bunun; kadınların ev hanımı olmayı tercih etmeleri, erken yaşta evlilik, doğum kontrolü yöntemlerinin kullanılmaması, erkek evlat sahibi olma arzusu ve aynı çatı altında yaşanan büyük ebeveynlerin çocuklara bakma konusunda yardımcı olması gibi birçok nedeni olduğu söylenebilir.[13]

Eğitim konusuna baktığımızda ise son yıllarda Ortadoğu'da büyük bir ilerleme söz konusudur. Resmi kayıtlara göre orta öğrenim seviyesi Mısır ve Ürdün'de yüzde 80'in üzerindedir. Cezayir, Sudi Arabistan ve İran'da ise bu oranlar yüzde 50'nin üzerindedir. Ortadoğu'daki bazı ülkeler üniversite öğrenimi için gelişmekte olan dünyanın en yüksek oranlarına sahiptir. Ortadoğu'daki bazı ülkelerin eğitim bütçelerinin çoğunu üniversite eğitimine ayırdıkları söylenebilir. Ortadoğu'daki modern eğitim sistemi yoğun bir şekilde batı modelinden etkilenmektedir ve geleneksel dini eğitimden ziyade geniş ölçüde bilgi özgürlüğünü kapsamaktadır. Geleneksel dini eğitimle bir paralellik bulunsa da pratikte neredeyse tamamen modern eğitim ağırlık kazanmıştır. Özellikle kız çocuklarının eğitilmesi konusunda ciddi bir gelişme vardır ve sınav sonuçları kızların daha başarılı olduğunu göstermektedir. Erkek öğrencilerin büyük

13 Wilson, 1995: 51-52.

çoğunluğunun özellikle lisansüstü eğitim için yurt dışını tercih etmeleri, kız öğrencilerin evlerine yakın bölgelerdeki üniversitelerde kalmak için fırsat bulmasını sağlamıştır. Ortadoğu'da eğitim alanındaki gelişmelerin kentleşmenin kültürel boyutunu oluşturmaya başladığını söylemek mümkündür ancak bu devletleri doğal kaynaklara bağımlılıktan kurtaracak sanayisini ve ekonomisini geliştirecek bir etkisi olup olmayacağı henüz belirsizdir.[14]

Ülke	İlköğretim % **(Yıl)**	**Orta Öğretim % (Yıl)**	İlk Öğrenim Görmeyen Kız Çocuk Sayısı **(Yıl)**
Suudi Arabistan	**109** (2014)	**108** (2014)	**84.620** (2014)
İran	**109** (2014)	**88** (2014)	-
Irak	**108** (2007)	-	-
Kuveyt	**104** (2013)	**93** (2013)	**776** (2013)
Libya	**115** (2006)	-	-
Katar	**101** (2011)	**109** (2011)	**2.192** (2011)
Cezayir	**119** (2014)	**100** (2011)	-
Umman	**110** (2014)	**100** (2012)	**2.812** (2014)
Bahreyn	**104** (1999)	-	-

Tablo 5: Ortadoğu Ülkelerinin Eğitim Durumları (Kaynak: World Bank)

Tablo 5'e baktığımızda ilk ve ortaöğretim oranların % 100'ü aştığı görülmektedir. Bunun nedeni oranlara, okul çağında olanların dışında küçük yaşta ya da geç yaşta okula başlamış olan kesimin de dahil olmasıdır. Bazı ülkelerin orta öğretim yüzdeleri ve öğrenim görmeyen kız çocuk sayılarına ulaşılamamıştır. Ancak eldeki veriler Ortadoğu ülkelerinde eğitim alanındaki gelişmeyi rakamsal olarak göstermektedir. İlk ve orta öğretim yüzdeleri oldukça yüksekken Suudi Arabistan dışındaki ülkelerde öğrenim görmeyen kız çocuk sayısı da oldukça azdır.

Altyapı açısından baktığımızda son dönemlerde Ortadoğu'da sürdürülebilir kentsel gelişim için akıllı şehirler oluşturulmaya başlanmıştır. Özellikle Katar, Sudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri geçtiğimiz yıllarda bunun için ciddi kaynak ayırmışlardır. "Akıllı şehirler, altyapı inşa etmek ya da mevcut altyapıyı iyileştirmek için bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanır. Bu yapı ve sistemler; enerji kaynakları ve kullanımını, iklim değişikliklerini, nüfus artışı ve değişimlerini, kentleşme ve kaynakların tükenmesini iyi şekilde etkiler ve yükselen yaşam standartlarında emisyonun azalmasına katkıda bulunur."[15]

14 Wilson, 1995: 54-61.
15 Feuilherade, 2012: 46-47.

SONUÇ

Ortadoğu ülkelerinde kentleşme serüveninin gelişmiş ülkelerdekinden oldukça farklı olduğunu gözlemlemek mümkündür. Kentleşme genellikle, sanayileşme ve ekonomik gelişmeye paralel olarak ortaya çıkar. Avrupa'da Sanayi Devrimi ile birlikte belli bir düzen içerisinde ortaya çıkan kentleşme sürecinin, Ortadoğu'da özellikle 1980 sonrası ani bir ivme kazanarak yaşandığı görülmektedir. Sanayi Devriminin gerçekleşmediği Ortadoğu kentlerinde, modernleşme süreçlerinde olduğu gibi yapay bir kentleşme sürecine girildiği ve Avrupa'dakinden farklı bir kentlilik kültürü geliştiği söylenebilir. Daha çok petrol odaklı bir ekonominin mevcudiyeti nedeniyle istihdamın hizmet sektörüne yığılması, kentleşme ile birlikte beklenen doğum oranlarındaki azalmanın tam olarak gerçekleşmemesi bu kültür farkını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak eğitim alanında görülen gelişmeler yakın gelecekte Ortadoğu'da gelişmiş bir ekonomi ve modern bir kentleşme sürecinin ortaya çıkacağı beklentisini yaratmaktadır. Son dönemlerde ortaya çıkan akıllı şehirler de altyapı anlamında modern bir kentleşme sürecine girildiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Çan, M. F. (t.y.). Kentleşme, sanayileşme ve kalkınma etkileşimi. *T.C. Fırat Kalkınma Ajansı Bildiri Kitabı*.

Demografi: Nüfus meselelerine sosyolojik bir bakış. (t.y.). 13 Nisan 2016 tarihinde http://www.acikders.org.tr/pluginfile.php/4160/mod_resource/content/1/TUBA12.pdf adresinden alınmıştır.

Duru, B., Alkan, A. (2002). *20. yüzyıl kenti*. Ankara: İmge Kitabevi.

Eldem, E., Goffman, D., ve Masters, B. (2000). *Doğu ile batı arasında Osmanlı kenti*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Erkan, R. (2010). *Kentleşme ve sosyal değişme*. Ankara: Bilimadamı Yayınları.

Feuilherade, P. (2012, August/September). Smart cities emerge from the desert. *The Middle East*, 46-47.

İşte doğalgaz zengini ülkeler ve petrol oranları. (t.y.). 13 Nisan 2016 tarihinde http://www.aksam.com.tr/foto-galeri/guncel/iste-dogalgaz-zengini-ulkeler-ve-petrol-oranlari/26197/. Adresinden alınmıştır.

Kaya, E. (2007). *Kentleşme ve kentlileşme*. İstanbul: Okutan Yayınları.

Mahvady, H. (1970). The pattern and problems of economic development in rentier states: The case of Iran. Cook, M.A. (edt). *Studies in the Economic History of The Middle East* içinde (ss. 428-467). Oxford: Oxford University Press.

Mercan, M., Göçer, İ. (2014). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Hollanda Hastalığı riski: Ampirik bir analiz". *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32/2, 251-274.

Öztürkler, H. (2014). Ortadoğu ve Kuzey Afrika demografisinin ekonomi politiği. *Ortadoğu Analiz*, 62, 55-57.

Sözen, İ., Uslu, K., ve Öngel, V. (2011). Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin rantiyeci ekonomi yapıları. İstanbul Ticaret

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

KÜRESEL TERÖRİZMLE MÜCADELE:

İSLAM DÜNYASI, BATI VE SOSYAL BİLİMCİLER NELER YAPABİLİR?

Nejat DOĞAN [1*]

Özet

Bildiri küresel terörizmle mücadelede izlenmesi gereken bazı temel politikalar üzerinde durmakta ve özellikle İslam dünyası, Batı ve bilim insanlarının terörizme çözüm bulmak ve uzun vadede bu sorunu ortadan kaldırmak için üstlenmesi gereken sorumluluklara değinmektedir. Bu amaca yönelik olarak Müslüman devletler kendi vatandaşlarına İslam'ın bazı temel konulardaki yaklaşımını öğretmesi gerekirken, daha geniş bir açıdan hem eğitime önem vermeli hem de bilimsel bilgiyi üreterek yeni alanlara (teknolojiye) uygulamalıdır. Tüm bunlar ise toplumsal yaşama rasyonel bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Diğer taraftan Batı ise, İslam dünyasının sorunlarına iyi niyetle yaklaşmalı ve uluslararası toplumu Müslümanları da içine alacak şekilde genişletmelidir. Bu çözüm teklifi bir ekonomik paylaşım sürecini beraberinde getireceği için, Batı'nın hem bölüşüme daha açık olması hem de uluslararası kuruluşlarda reforma olumlu yaklaşması gerekmektedir. Batı'nın bu açılımı yapabilecek felsefi birikimi aslında mevcuttur. Sosyal bilimciler ise bu amaçlara ulaşmak için uygarlıklar çatışmasını veya uluslararası çatışmaları vurgulamaktan ziyade, işbirliğinin yollarını araştırmalı ve bilime objektif yaklaşmalıdırlar.

Anahtar Kelimeler: Küresel Terörizm, İslam Dünyası, Batı, Uluslararası Toplum, Çevre Amaçları.

Fighting Global Terrorism:

What Can the Islamic World, the West, and Social Scientists Do About It?

Abstract

The article touches on some basic policies to be followed for fighting global terrorism; especially it urges the Islamic world to reeducate its community regarding the true teachings of Islam on critical issues such as salvation and jihad while it also suggests that Islamic states must give due attention to education,

1 * Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, nejatdogan@anadolu.edu.tr

science, and technology. The article, however, also suggests that the West has critical responsibilities, one of which is to enlarge the international community in an effort to help Islamic nations participate in global economic development process. This will require reforms at some economic institutions such as the World Bank and the IMF. The West, in fact, has philosophical tools such as pluralism and milieu goals to accomplish this responsibility, if only it wishes to do so. Social scientists too can help fighting international terrorism; they can choose to stress international cooperation rather than promoting the clash theories and adopt a relatively objective approach to social science.

Keywords: Global Terrorism, the Islamic World, the West, International Society, Milieu Goals.

I. Giriş

11 Eylül 2001'de ABD'ye yönelik terörist saldırıların ardından, uluslararası terör akademik tartışmaların merkezine oturmuştur. Uluslararası terörle mücadele sürecinde İslam dünyasına, Batı'ya ve bilim insanlarına önemli görevler düşmektedir. İslam dünyası vatandaşlarını İslam'ın belirli konulardaki gerçek görüşleri doğrultusunda yeniden eğitmelidir. İslam dünyası aynı zamanda genel olarak eğitime önem vermeli, bilim ve teknikteki gelişmeleri hem takip etmeli hem de uygulamalı, ekonomik alanda ise reel üretime yönelmelidir. Batı ise, bir taraftan terörist örgütler ve bunları destekleyen devletlerle mücadele ederken, diğer taraftan da çoğulcu bir uluslararası toplum yaratmak amacı doğrultusunda, İslam dünyasının Amerikan ve Batı değerlerine beslediği kuşkuyu anlamaya çalışmalıdır. İslam dünyasının içinde bulunduğu olumsuz ekonomik ve sosyal şartlar düşünüldüğünde, bu kuşkunun doğal karşılanması gerekir. Daha güvenli bir dünya yaratılması için bu kuşkunun da ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu nedenle, Batılı toplumlar Müslüman devletlerin küresel ekonomiyle bütünleşmesine yardımcı olmaları, bu devletlerin uluslararası sistemde kural üretme süreçlerine yaptığı itirazlara kulak vermeleri ve sürüncemede bırakılmış birçok önemli politik ve güvenlik sorununun çözümüne katkı sağlamaları gerekmektedir. Kısaca, adalet ilkesini dikkate almadan uluslararası toplumun barışçıl bir dünya düzeni yaratması olası görünmemektedir. Bilim insanları da ayrımcı ve kışkırtıcı bir yaklaşımı benimsemekten ziyade, birleştirici ve barışa katkıda bulunan teorilere ve öğretilere destek vermelidir. Bu görüşler ve politika önerileri,

izlenmesi gereken politikalar başlığı altında aşağıda üç bölüm halinde irdelenecektir.

II. İzlenmesi Gereken Politikalar

1. Küresel Terörizmi Önlemek İçin İslam Dünyası Ne Yapabilir?

a) Terörist olaylar İslam'ın bazı öğretilerinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmış ve teröristler özellikle "cihat," "dinlerarası ilişkiler" ve "kişinin hidayete ermesi" ile ilgili İslami gerçekleri yanlış yorumlayarak yandaş toplamaya çalışmışlardır. O halde İslam dünyasını oluşturan devletlerce yapılması gereken en önemli şey, vatandaşlarını İslam'ın gerçek öğretileri konusunda yeniden eğitmeleridir. Bugünkü İslam, Peygamberimiz Hazreti Muhammet'in açıkladığı ve Kuran'da yazılı olan İslam'dan ziyade, bir gelenekler ve görenekler bütünüdür. Kuran'ın ve diğer önemli İslam kaynaklarının önyargısız ve nesnel incelenmesi gösterecektir ki, İslam bir barış dinidir. İslam devletlerinin İslam'ın insan yaşamına ve akla verdiği önemi, kurtuluşa giden yolun toplumda ve bireysel yaşamda iyi işler yapmaktan geçtiğini ve şiddete başvurmanın yanlış olduğunu vatandaşlarının kalbine işlemesi gerekmektedir. Bu, yalnızca uluslararası terörizm sorununun çözümü için değil, İslam dininin kendi geleceği için de oldukça önemlidir.

Uluslararası toplum, askeri bir strateji izlemekle değil ve fakat (hangi dinden olursa olsun) radikal kişilerin kalplerini ve görüşlerini değiştirmekle terörizmi kurutmayı umabilir. Çünkü ancak bu durumda, uluslararası sistem de dâhil olmak üzere her sosyal düzeyde şiddet sorunu çözülecektir. İslam'ın gerçek öğretileriyle Müslümanlar, Allah'ın insan yaşamına verdiği değeri yeniden keşfedebilir ve diğer toplumlarla aralarındaki her sorunu barışçı yollardan çözmeye yönelebilirler. İslam'a göre bir insanı haksız yere öldürmekle bütün insanlığı öldürmek birbirinden farklı değildir. Hatta Allah'ın bugüne kadar yarattığı en kusursuz ve en güzel şeyin insan olduğunu Kuran'dan öğreniyoruz. İslam'da insan meleklerden dahi üstün tutulmuştur. "Hani biz meleklere ve cinlere: Âdem'e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu" (Kuran, 2: 34). Teröristlerin bugünkü durumu İblis' in ilk insanın yaratılışına tanıklık ettiği andaki durumundan farklı değildir. Hangi dine

bağlı olursa olsun, radikal kişiler bu ilahi mesajı anlayıp İslam insanseverliğini (hümanizmasını) takdir ettiklerinde, terörizmi ortadan kaldırmaya doğru önemli bir yol alınmış olacaktır (Doğan, 2005). Bu nedenle son yıllarda tanık olduğumuz çekişme, sadece İslam ve Hıristiyan uygarlıkları ya da Müslüman toplumlarla Batı arasında değil, aynı zamanda İslam'ın kendi içindedir- yani rekabetin bir boyutu da İslam'ın gerçek mesajı ile baskıcı/radikal İslam'ın politik gündemi arasındadır.

b) Ortadoğu ülkelerinin ekonomilerinin kabuk değiştirmesi gerektiği ortadadır. Yeni enerji kaynaklarının bulunmasıyla birlikte özellikle petrol ihraç eden ülkelerin ekonomilerinin zor durumda kalacağı açıktır. Belki yeni enerji kaynaklarının tam kullanılmamasının ve uygulamada fazla yer almamasının bir nedeni de bu ülke ekonomilerinin tamamen çökertilmesi siyaseti olabilir. 2050 sonrasında petrole olan bağımlılık azalacaktır. Dolayısıyla, kısa vadede terörizme çare bulunması ve orta ile uzun vadede şiddet sorununun çözümlenmesi için Ortadoğu ekonomilerinin çeşitlenmesi ve canlanması gerekmektedir. Bu ise, ekonomide reel üretime geçilmekle olacaktır. Bugün için Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Katar ve Bahreyn gibi ülkelerin petrol gelirlerini lüks mallara harcadığı, fakat yatırıma yöneltmediği açıktır. Ayrıca silah alımları İslam ülkelerinin ulusal bütçelerinde önemli bir yer tutmaktadır. Her hâlükârda Ortadoğu devletleri arasındaki kısır siyasal çekişmelerin aşılarak, gelirlerin yatırımlara ve insani kalkınmaya ayrılması gereklidir (Doğan, 2011). Ortadoğu devletleri aslında oldukça zengindir, ancak bu zenginlik verimli alanlara kaydırılmamaktadır. Türkiye Ortadoğu devletlerine ekonomik yatırım ve çeşitlenme için öncü olabilir. Ekonomik kalkınma ve demokrasi arasında da genellikle teorik bir ilişki kurulmaktadır (Przeworski, 1991). Hem Ortadoğu devletlerinin demokratik yönetimleri benimsemesi hem de Türkiye'nin bu bölgede demokrasiyi desteklemesi tabii ki faydalı olur. Ama demokrasinin özünün, seçimler ve sandıktan ziyade, insanlara belirli bir yaklaşım tarzı ve bir sosyolojik olgu olduğu İslam dünyasında ve Ortadoğu coğrafyasında kabul edilir. Demokrasi belki de en iyi yönetim şekli değildir ve demokrasi deyince sadece parlamenter demokrasi anlaşılmamalıdır. Ancak Ortadoğu'da demokrasi tartışması yönetim şekilleri üzerinden yapılmaktadır. İngiltere, İspanya, İsveç, Danimarka, Hollanda gibi krallıkla yönetilen demokrasilerin de olduğu hatırda tutulmalıdır. Dolayısıyla, nasıl tanımlanırsa tanımlansın ve ne şekilde uygulanırsa uygulansın, 21. yüzyılda bu bölgede demokrasinin özde gelişimi önemli olacaktır ve bu da bir süreç işidir. Bölge dışından demokrasi ihracı olumlu olmadığı gibi, demokrasi üretilmesi için silahlı müdahaleler de faydalı sonuçlar doğurmayacaktır. John Stuart Mill'in vurguladığı üzere, bir toplum kendi üye-

lerinin ürünü olacaktır. Aksi halde demokrasi veya iyi yönetimin değeri bilinmeyecek ve demokratik rejimler uzun vadede korunamayacaktır (Mill, 1962).

c) Çağımızda bilim ve teknoloji hızla ilerlemektedir. Özellikle, yapay zekâ ve robotik, genetik ve biyogenetik, bilgisayar-iletişim, nanoteknoloji ve uzay mühendisliği alanlarında çok önemli gelişmeler ve buluşlar kaydedilmektedir (Kaku, 2011). Bilimsel gelişmeler, tarihin her döneminde olduğu gibi bugünlerde de savunma ve güvenliğe uygulanmaktadır. Uzaydan bilgi toplanması, insansız hava ve kara araçlarının kullanılması, haber alma ve istihbarat alanında en gelişmiş teknolojinin uygulanması nedeniyle bugünlerde Ortadoğu devletleri şiddetin önlenmesinde yetersiz kalmaktadırlar. Dolayısıyla savunma sanayii açısından bilimsel ve teknolojik gelişme ve uygulamaların Ortadoğu devletlerince takip edilmesi, aslında takip edilmekle kalınmayarak savunma sanayilerinin en azından asimetrik savaş durumunda kullanılacak teknolojik ürünler üretmesi gerekmektedir. 21. yüzyılda şiddet ve terörizme karşı Ortadoğu'da 50 yıl-100 yıllık bir strateji oluşturulacaksa İslam devletlerinin bilim ve teknolojiyi önplana alması gereği açıktır. Bilgiyi bizzat üretip teknolojik yeniliklere yol açan bir Ortadoğu, şiddet ve dolayısıyla terörle mücadele edebilecektir. Aksi takdirde terörist örgütlere yardım etmemesi konusunda üçüncü devletler nezdinde diplomatik girişimlerde bulunmaya devam edecek ve böylece güvenliğini bu ülkelerin politikalarına endeksleyecektir.

2. Küresel Terörizmin Çözümüne Batı Nasıl Katkıda Bulunabilir?

Uluslararası terörizmin doğmasında ve çözümünün zorlaşmasında Batı toplumlarının da çok ciddi payı olduğu yadsınamaz. Batı dünyası da yanlış politikalarıyla bazı Müslüman ülkelerin teröristlere "açık çek" vermesine yol açmış olabilir. Terörist örgütlere kızgınlık duymada ve onlara karşı cephe almada bazı devletler haklı görülebilir; ancak Batılı devletlerin elindeki tüm kaynakların ve çabaların tamamen bu tür örgütleri ortadan kaldırmaya harcanması, Don Kişot'un yel değirmenleri ile savaşmasından farklı olmayacaktır. Terörist örgütlerden ziyade asıl düşman, cehalet, fakirlik, siyasal propaganda, ekonomik çöküntü ve umutsuzluktur. Bu nedenle Batı, askeri stratejiler yanında yapıcı politikalar izlemek durumundadır.

Öncelikle Batı, geri kalmış Müslüman devletlerin kalkınması ve dünya ekonomisi ile bütünleşmesi için üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmelidir. Unutmayalım ki, terörist örgütler Suudi Arabistan, Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri gibi milli geliri yüksek Müslüman ülkelerde değil ve fakat Suriye, Irak, Pakistan, Afganistan gibi ekonomik açıdan dezavantajlı yerlerde yandaş ve sığınak bulabilmektedir. Bu nedenle, birçok uluslararası ekonomik kuruluşun yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bu kuruluşlarda oylar sadece ekonomik, askeri ve politik açılardan güçlü devletler tarafından değil, vatandaşlarına yiyecek, iş ve barınak bulmaya çabalayan ülkeler tarafından da verilmelidir. Bugünkü uluslararası sorunların çözümüne giden yol yüksek faizle kredi vermekten değil, uluslararası kuralları belirleyen kuruluşlarda yapısal değişiklikler yapmaktan geçmektedir.

Stephen Krasner gibi bilim adamları "Üçüncü Dünya" ülkelerinin uluslararası kurumlarda değişiklik talebini, dünyadaki ekonomik dengeyi bozmaya ve Batı'yı ayrıcalıklı politik statüsünden mahrum etmeye yönelik bir girişim olarak görmektedir (Krasner, 1985). Fakat uluslararası toplum bu değişiklikleri ne kadar geciktirirse, "Üçüncü Dünya" devletleri de vatandaşlarının durumunu iyileştirmek ve uluslararası sistemde kendi geleceklerini garanti altına almak için o kadar radikal kararlar almak durumunda kalabilecektir.[2] Gelişmemiş ve az gelişmiş ülkelerin dünya ekonomisine nasıl kazandırılacağının ayrıntılarını vermek ekonomi uzmanlarının uğraş alanına girer; yalnız şu kadarını söylemeliyim ki, ekonomi ve güvenlik arasında çok yakın bir ilişki, bir ortak yaşam olduğu gerçeği uluslararası çevrelerce daha iyi anlaşılmalıdır. Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, G-8 ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlar birçok ülkeyi tehdit eden politikalar izlerken, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ile Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi kurumların dünya güvenliğini sağlayabileceğini ve kişisel özgürlüklerin bekçisi olabileceğini düşünemeyiz.

Yoksulluk ve gelecek için duyulan umutsuzluk hem uluslararası hem de toplumsal düzeyde daha çok şiddete yol açacaktır. Aslında İslam bu ilişkiyi görmüştür; İslam açısından sosyal adaletin önemini ne kadar vurgulasak azdır. Unutmayalım ki, cihat kişinin kendisini ve içinde bulunduğu toplumu geliştire-

2 Uluslararası kurumlar son yıllarda rejim teorisi altında incelenmiştir. Uluslararası kurumlarda değişiklik yapılmasını önerirken kastettiğim, uluslararası ilişkilerdeki mevcut rejimlerde değişikliğe gidilmesidir. Rejim teorisine giriş için örneğin bkz. Krasner (1983).

bilmek için yaptığı mücadeledir. Ekonomik gücün yokluğunda bu mücadele büyük bir olasılıkla kaybedilecektir. Belki de bu, Müslümanları şiddet kullanmaya iten önemli nedenlerden biridir.

İkinci olarak Batı toplumları, dinlerarası ilişkileri zedeleyen politik ve güvenlik sorunlarının çözümüne doğru yaptıkları katkıları artırmalıdır. Örneğin Filistin sorunu, 1940'ların sonundan beri Batı ile Müslüman toplumlar arasında gerginlik yaşanmasına neden olmuştur. Filistin'de yaşayan Araplara da kendi devletini kurma hakkı tanınmadan bir İsrail devletinin oluşturulması, bu süreçte Birleşmiş Milletler ve özellikle İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri'nin Müslümanlarca suçlanmasına yol açmıştır. Bu durum, Filistin'de şiddet kullanımının hemen her Müslüman toplum tarafından desteklenmesine neden olmuştur.

Keşmir, Kafkaslar ve Balkanlar da dinlerarası diyalog açısından önemli diğer bölgelerdir. Örneğin, Rusya'nın uluslararası terörizmle mücadele konusunda verdiği desteğe karşılık Batı'nın bu ülkeye Çeçenistan'da yardım etmesi Müslümanlarca "kutsal ittifak" olarak görülecektir. Benzer bir şekilde, Sırbistan ve Makedonya'daki Arnavut azınlığın korunması ve Bosna ile Kosova savaşlarında insanlığa karşı suç işleyenlerin adalete teslimi gibi birçok konuda Balkanlarda işbirliğine gidilmesi dinlerarası ilişkiler açısından önemlidir. Bu politikalarla, bütün güvenlik sorunlarının Müslümanlar lehine çözülmesine değil ve fakat Müslüman toplumların Batı'nın bu sorunlara bakış açısına yaptığı itirazların dikkate alınması gerektiğine işaret etmekteyim. Örneğin Müslüman toplumlar; Azerbaycan, Irak ve Balkanlardaki çatışmaların nasıl sonuçlanacağını Batılı devletlerin önceden planladıklarını düşünmektedir. Önemli olan, güvenlik sorunlarının çözümünde birlikte hareket etmeye çalışmak ve bu sorunların dinlerarası ve mezhepler arası çatışmaya dönüşmesini engellemektir.

Tüm bu çatışma alanlarının yanında, bugün için daha da önemli olan bizzat İslam coğrafyasında süregiden çatışmalar ve kargaşalardır. Irak, Suriye, Afganistan, Yemen gibi ülkelerdeki fiili savaşlar yanında, Mısır, Lübnan, Libya, Sudan gibi ülkelerde huzursuzluk devam etmektedir. Hem gerçek hem de sanal birçok terör örgütü İslam ve diğer dinler adına bu coğrafyada savaşmaktadır. İslam dünyasında eğitime önem verilmesi, rasyonel düşüncenin savunulması gibi politika ve yöntemler zaman geçirilmeden uygulanmadır. Ancak Batı'nın ve uluslararası toplumun da bu coğrafyadaki savaş, çatışma ve huzursuzlukları önlemede görevleri vardır. İçişlerine karışmama, kırılgan konuların üzerine gitmeme, silah satışında ve sevkiyatında bulunmama, çatışan gruplar arasında taraf tutmama, haber alma elemanlarını ve milis güçlerini uzakta tutma, azınlık-çoğunluk grupları yaratma sürecini terk etme, millet ve devlet yaratma sosyal mühendisliğinden vazgeçme gibi görevler bunlar arasında sayılabilir.

Üçüncü olarak ve diğer noktalardan daha da önemlisi, Müslümanların sadece dünya ekonomisi ile değil, uluslararası toplum ile de bütünleşmesi gerekmektedir.[3] Bu bildiride "Batı" ve "Müslüman toplumlar" gibi bir ayrıma istemeden

3 Uluslararası toplum düşüncesine giriş için bkz. Bull (1995). Uluslararası toplumun genişlemesi konusunda

de olsa gidilmiştir. Bunun nedeni, böyle bir ayrımın varlığı gerçeğidir. İslam dünyası uluslararası toplumdan genel olarak dışlanmıştır. Bu nedenle yapılması gereken, uluslararası toplumun genişletilerek İslam dünyasını da bu topluma dâhil etmektir. Bu düşüncenin temel hedefi, tek bir dünya toplumu oluşturmak değildir; bilakis hedef, ortak amaçların vurgulanmasıyla dünya uygarlıklarının yakınlaşmasını sağlamaktır.

Aslında Batı, bu amacı gerçekleştirebilecek felsefi birikime sahiptir. Bu birikimde özellikle çoğulculuk konumuz açısından önemlidir. Kuzey Amerikalı ve Avrupalı devletler çoğulcu yapılarını korumayı bilmişler ve kendilerini oluşturan değişik topluluklar arasındaki sorunları barışçı yollardan çözmeyi başarmışlardır. Ancak bu çoğulcu yaklaşımın küresel olarak uygulanabilirliğini görme konusunda isteksiz olmuşlardır. Ne politikacılar ulusal sorunların çözümüne öncelik vermek zorundadır ne de devletler kaynaklarını diğerleriyle paylaşmak gibi yasal bir zorunluluk altındadır; ancak her gün çoğalan ve çözümü zorlaşan dünya sorunlarına etik bir yaklaşımın gerekliliği de ortadadır. Bu nedenle uluslararası toplum, Hıristiyanlığın ve İslam'ın sınırdaş olduğu Balkanlarda bitmemeli ve fakat genişleyerek Ortadoğu, Afrika ve Asya'daki Müslüman toplumları da içine almalıdır. Uluslararası toplumun sağlıklı bir şekilde genişleyerek dünya barışını sağlaması, bir yandan Müslümanların politik sorunların çözümünde şiddet kullanmasından vazgeçmesi, diğer yandan da Batı'nın uluslararası alanda sosyal adalete önem vermesiyle gerçekleşecektir.

3. Küresel Terörizmle Mücadelede Akademisyenlerin Katkısı Ne Olabilir?

Daha güvenli bir dünyanın oluşturulmasına akademisyenlerin bir kat-

bkz. Bull ve Watson (1984). Burada "toplum" teriminden kasıt, "community" değil, "society"dir. Yabancı kaynaklardan Türkçe 'ye çevrilirken her iki terim de "toplum" kelimesiyle karşılanabilir. Aslında "toplum" kelimesi İngilizce' deki bu ayrımı iyi yansıtmamaktadır. "Cemaat" ile "cemiyet" arasındaki farka dikkat edilirse belki de bu yazıdaki "toplum" kavramı daha iyi anlaşılabilir. Cemaat (community) cemiyete (society) göre daha küçük bir grubu ve böylece daha fazla ortak değerlerin bulunduğu birlikteliği ifade eder. Uluslararası sisteme baktığımızda birbirinden o kadar farklı değerlere sahip uluslar görüyoruz ki, bunların ne bugün ne de yakın bir gelecekte bir cemaat (community) oluşturabileceği düşünülemez. Ancak temel bazı ilkelere (yaşam, mülkiyet, insan hakları gibi) saygılı ve aralarındaki ilişkileri barışçıl yoldan çözmeye azimli bir devletler grubu düşünebiliriz ki, bunu da uluslararası toplum (international society) kavramıyla karşılıyoruz. Aşağıda değineceğim gibi, bugün böyle bir oluşum vardır; ancak genel olarak Kuzey Amerika ve Batı Avrupa devletlerinin oluşturduğu ve demokrasi gibi politik değerlere önem vermekle birlikte, uluslararası ilişkilerde sosyal adaleti benimsemeyen ve temelde İslam dünyasını dışlayan bir gruplaşma sözkonusudur. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1856'da resmen uluslararası topluma kabul edildiği ve böylece halefi Türkiye Cumhuriyeti'nin de bu toplumun bir üyesi olduğu savunulmuştur (Bull ve Watson, 1984). Ancak, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin gelişimine baktığımızda bu tez pek de doğru görünmemektedir.

kısı olabilir mi? Özellikle ABD'ye yönelik terörist saldırılardan sonra birçok siyaset bilimci, Samuel Huntington'un (1996) "uygarlıklar çatışması" tezini eleştirmiştir. Huntington'un birçok konuda bizi uyardığı düşünülse de, bu tür "çatışma" teorilerinin eksikliği, dinler ve uygarlıklar arası yanlış anlamaların nasıl giderileceği konusunda yapıcı politikalar ortaya koyamamasıdır. Bu nedenle, çatışma teorileri daha çok radikal politikacıların ve teröristlerin işini kolaylaştırmaktadır. Akademisyenler, tarihi ve politik gerçeklere dikkat çekmekle birlikte, bu tür "çatışma" teorileri üretmek yerine devletlerin politik, sosyal ve ekonomik sorunlarını birlikte çözebilmelerine yardımcı olacak düşünce ve ideralleri ortaya koymalıdırlar.

Örneğin, Arnold Wolfers tarafından ortaya atılan ve Inis L. Claude, Jr. tarafından savunulup geliştirilen, "çevre amaçları" (milieu goals) tezi iyi bir başlangıç noktası olabilir (Wolfers, 1962: 67-80; Claude, 1964). Bu teze göre güçlü devletler, etrafındaki politik ve ekonomik açıdan dezavantajlı devletlere el uzatmakla yalnız bu devletlerin çıkarlarına değil, aynı zamanda kendi ulusal çıkarlarına da hizmet etmiş olacaklardır. Çünkü bir devletin sorunu, özellikle karşılıklı bağımlılığın giderek arttığı son dönemlerde, rahatlıkla diğer devletlerin sorunu haline gelmekte ve uluslararası istikrarı bozmaktadır. Bu nedenle, diğer ülkelerin kalkınmasına, modernleşmesine ve dünyadaki payını almasına yardımcı olunması ulusal ekonomilerden bu ülkelere kaynak aktarımı olarak algılanmamalıdır.

Aynı zamanda, Ortadoğu ve İslam konuları üzerine çalışan Batılı bilim adamları "Müslüman toplumlar demokrasiyi benimseyecek mi" sorusundan başka sorular da sormaya başlaması gerekir. Demokrasinin benimsenmesi sorusu önemlidir ve sorulması da gerekir; ancak kapsamı o kadar dar bir sorudur ki, uygarlıklar arasındaki sorunların kaynağına inmeyi ve bu sorunların çözümüne yardımcı olacak politikalar oluşturmayı mümkün kılmamaktadır.[4] Batı özellikle Ortadoğu'da tüm sorunun demokrasinin varlığı ve geleceği şeklinde algılanmasını istemektedir. Fakat dört-beş yılda bir seçim yapmakla uluslararası

4 Demokratik barış teorisine giriş için bkz. Brown, Lynn-Jones ve Miller (1996).

sorunların çözüleceğine Müslüman toplumlar haklı olarak inanmamaktadır. Yukarıda değindiğimiz gibi, İslam toplumları için belki de en önemli konu sosyal adalettir. Bu nedenle Batı'nın demokrasinin gelişmesi ve demokratik rejimlerin yaygınlaşmasıyla sağlanabileceğini düşündüğü dünya düzeni planına sosyal adaleti de eklemesi gerekmektedir.[5] Son olarak "adil savaş" teorisi ile uğraşan Batılı akademisyenler, dünyada herhangi bir sorun çıkar çıkmaz veya bir terörist saldırı olur olmaz askeri harekâtı destekleyecek fikirler üretmek yerine, diğer toplumların da inanç ve değer sistemlerini dikkate almalıdırlar. Çünkü ancak adil bir dünyada adil savaşlardan söz edilebilir.

Akademisyenler açısından değinilmesi gereken bir diğer konu ve çatışmacı yaklaşımlara karşı da bir önlem olarak, özellikle sosyal bilimlerde üretilen teori ve metotlara daha temkinli bir yaklaşımın gerekliliğidir. Önemli hususlar şu şekilde özetlenebilir: öncelikle ayırıcı ve çatışmacı bir sosyal bilimden birleştirici ve yapıcı bir sosyal bilime geçilmesi gerekmektedir. Örneğin, etnik çalışmalar, kültür çalışmaları gibi alanlar oldukça yapay ve politika hedefli alanlardır. Türkiye ve Ortadoğu coğrafyasında üniversite müfredatlarının etnik çatışmalar, etnik çalışmalar ve kültür çalışmaları gibi derslere boğulduğunu gözlememize rağmen, Batı üniversitelerinde her nedense bu çalışmalara hemen hiç rastlamıyoruz. Yani sosyal bilimin asıl konuları şeklinde İslam dünyasında ilan edilen konulara aslında başka coğrafyalarda neredeyse hiç değinilmiyor. Bu nedenle özellikle üniversite müfredatlarında ve genelde sosyal bilim eğitiminde bu gibi noktasal saldırı içeriğine sahip alanlardan ziyade, sosyal bilimlere daha yapıcı yaklaşan alanlar vurgulanmalıdır. Sosyal bilim yöntemi açısından da kültür ve kültür çalışmalarının zayıf kaldığı açıktır. Nedeni, kültürün çok geniş bir kavram olması ve her şeyin kültür değişkeni ile açıklanabileceğidir. Diğer bir ifadeyle, eğer bir değişken her şeyi açıklıyorsa, bilimsel olarak hiçbir şeyi açıklayamıyordur. Fakat hem olumlu hem olumsuz, hem pozitif hem negatif olay ve unsurlar ve görüşler kültür değişkeni ile rahatlıkla açıklanabilir. Örneğin "x" ulusunun hem çalışkanlığı hem de dış politikada 20. yüzyıl boyunca saldırganlığı, "x ülkesinin kültürü" ile rahatlıkla açıklanabilir.

Sosyal bilim alanındaki bir diğer önemli konu, post-pozitivizmin etki-

5 Dünya istikrarı ya da dünya düzeni (world order) literatüründe sosyal adalet ile ilgili çalışmalar hiç yok denecek kadar azdır. İyi bir giriş çalışması olarak bkz. Beitz (1979).

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

SURİYE'DEKİ İÇ SAVAŞIN TOPLUMSAL VE KÜRESEL ETKİLERİ

Hasan KALA[1]

Akın ÜÇOK[2]

Özet

2010 yılında, Tunus'ta bir gencin polis şiddetinden dolayı kendini yakması başta Tunus olmak üzere tüm Arap toplumlarında kısa sürede yayılan bir toplumsal ayaklanmaya dönüştü. Genel olarak toplumları yöneten idarecilere karşı bu kalkışma "Arap Baharı" olarak isimlendirildi. Başlangıçta, toplumsal kalkışmalar başarılı gözükseler de, mücadelelerin uzaması ve çok farklı mecralara kayması gibi nedenlerle muhalif hareketlerin aleyhine gelişen durumları ortaya çıkmıştır. 2016 yılına gelindiğinde, Orta Doğu'da ümit edilen toplumsal değişimlerin ve özgürlüklerin tam aksine "Arap Baharı" öncesini aratan trajedilerin yaşandığı görülmektedir. Bu trajedilerin en büyüğü de kuşkusuz Suriye'de yaşanmaya devam etmektedir. İç savaş boyunca milyonlarca insan yaşamını yitirirken, milyonlarcası yaşadıkları ülkeyi terk ederek çok zor koşullarda başka ülkelerde yaşam mücadelesi vermektedir. Suriye'deki iç savaşın başta Suriye halkı ve toplumu olmak üzere Türkiye başta olmak üzere çevre ülkeler, AB ve küresel anlamda olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan bu olumsuz sonuçlar tüm Dünya'da; etnik, din, kültür ve tarih temelli büyük ayrışmalara neden olmuştur. Bu çalışmayla birlikte Suriye özelinde; Orta Doğu'nun son yüzyılı, yaşanan sorunlar Arap Baharına gelen süreç ve Arap Baharı ile yaşanan olayların yerel ve küresel etkileri analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Arap Baharı, Suriye, Toplumsal ve Küresel Etki,

Social and Global Impact of the Civil War in Syria

Abstract

In 2010, in Tunisia, self immolation of a youth man because of violance of a policeman led to rebellion in a short time. In general, this rebels against governments named as "Arab Spring". Even though these rebellions was seemed to be successful the process developed against opponents' out of countenance. Since, fight was prolonged and focus of rebels moved to different points.

1 Yrd. Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü
2 Öğretim Görevlisi Kara Harp Okulu

When year of 2016 is scrutunized, in the middle east, contrary to the expected change and freedom the citizens in the region wishing to return before the "arab Spring" period because of experienced tragedies. Undoutably, the worst events are still happening in Syria. Millions of people died and left the country. In difficult conditions they are trying to survive. Civil war; particularly Syria, including the community, Turkey, neighboring countries, the EU and globally have revealed negative results These negative results end up with serious segregations based on ethnicity, culture and history. The aim of this study is to analyze last century of Middle East in respect to Syria, experienced issues before, during and after the "Arab Spring" and their local and global impacts.

Key Words: Middle East, Arab Spring, Syria, Social and Global Impacts

Tarihi Süreç İçerisinde Orta Doğu

Orta Doğu coğrafyasında beşeri yaşam ilk insanın varlığına kadar uzanmaktadır. Tarihteki kadim medeniyetler bu coğrafyada doğdu ve gelişti. Tarihe damgasını vuran sosyo-ekonomik ve bilimsel tüm gelişmelerin macerası Orta Doğu'da başladı. Yer altı ve yer üstü zenginlikleri Orta Doğu'yu sürekli cazibe merkezi haline getirdi. Orta Doğu, jeopolitik ve jeostratejik özellikleri yönüyle Dünya'nın tam merkezinde bulunmaktadır. Kara ve deniz ticaret yollarının Orta Doğu'dan geçmesi bölgeyi jeopolitik olarak önemli kılmaktadır. Orta Doğu 3 semavi dinin doğduğu yer olarak bilinirken, 3 dine ait tüm kutsal mekanlar da burada yer almaktadır. Orta Doğu'da kurulan medeniyetler tarih boyunca gücün, medeniyetin ve zenginliğin sembolü olmuşlardır. Yazıyı Dünya medeniyetine kazandıran Sümerler, Asma bahçeleriyle ünlü Babiller, dünya ticaretine önemli katkılar sağlayan Asurlular Orta Doğu ve Dünya tarihinde önemli izler bırakmışlardır. Sümerlerin Ziggurat adını verdikleri tapınaklarında gökyüzünü incelemeleri bilimsel çalışmaların temelleri adına da oldukça önemlidir.

Tüm bu olumlu özelliklerinin yanında tarihin en kanlı mücadelelerinin de Orta Doğu coğrafyasında yaşandığı bilinen bir gerçektir. Günümüzde de devam eden bu sorunlar daha uzun yıllar yaşanmaya devam edecek görünüyor. Orta Doğu'da; farklı etnik unsurların, dinlerin ve dillerin var olması bölge içinde

sürekli hakimiyet mücadelesi ortaya çıkarırken, bölgede bulunan özellikle petrol rezervleri uluslar arası güçlerin hakimiyet isteğini de arttırmaktadır. Gerek bölge ülkelerinin; karışık etnik, mezhepsel ve dini yapılarından kaynaklanan mücadele durumu gerekse dış güçlerin hakimiyet amacıyla ülkeler üzerinde planladıkları savaş ve sorun stratejileri Orta Doğu coğrafyasında büyük sorunların ve savaşların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Hurewitz, 1969: 72). Orta Doğu ülkelerinde çok kültürlü ve dinli yapıların barış içerisinde yaşayamamalarının başlıca nedenleri; bölge halkının sosyo-ekonomik anlamda fakirlik içerisinde olması, eğitim imkanlarının oldukça yetersiz olması, yaşanan acıların sosyal miras yoluyla büyüyerek gelecek nesillere kin mirası olarak aktarılması şeklinde sıralanabilir. Bunlara ek olarak uluslar arası sermaye ve politik güçlerin bölgeye sosyo-ekonomik anlamda hakim olabilmek amacıyla bölgeyi sürekli olarak karıştırmaları da önemli nedenler arasında sayılabilir.

18. yüzyılda Avrupa'da başlayan sanayi devrimi ile birlikte üretimin artması beraberinde daha fazla enerji ihtiyacını ortaya çıkarmış. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte Orta Doğu'nun zengin enerji kaynakları Batı tarafından daha tanınır ve önemli hale gelmiştir. Tüm bu gelişmeler Orta Doğu'nun daha da karışmasına neden olmuştur. Bölgedeki farklı unsurlar dış güçlerinin etki alanıyla birlikte daha güçlü bir mücadelenin içerisine girmişlerdir.

Orta Doğu'nun karışıklık yaşadığı dönemler ve özelliklerine dikkat edildiğinde bazı dönemlerin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Orta Doğu coğrafyasında 16. Yüzyıldan itibaren Osmanlı hakimiyeti başlamış ve bu hakimiyet 1919 yılında gerçekleştirilen Paris Barış Konferansına kadar devam etmiştir. 1919 yılından itibaren İngiliz ve Fransız'ların hakimiyetine giren Orta Doğu 1950'lere doğru bağımsız olmaya başlamıştır. Fakat, elde edilen bu bağımsızlık; gerek farklı antik ve dini yapıların olması gerekse uzun yıllar bir devlet geleneği oluşturmamış olması bölgeyi dış güçlerin politik, ekonomik, güvenlik açıdan kontrol alanı haline getirmiştir. 1980-1989 Irak-İran Savaşı, 1991 yılında Irak'a yönelik operasyonun başlaması ve 2003 yılında Irak'ın işgal edilmesi, 2004 yılında daha kapsamlı bir plan dahilinde G-8 ülkelerinin "Büyük Orta Doğu Projesi"ni başlatmaları ve son olarak da 2010 yılından itibaren "Arap Baharı" ile birlikte stratejik olarak oluşturulan alt yapının fiziki mücadeleye dönüşmesi dönemi başlatılmış oldu (Mutlu, Taş, Akpınar, 2012: 6).

Arap Baharı

Orta Doğu'nun tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. İlk insanın bu topraklarda yaşaması, ilk toplulukların, ilk devletlerin buralarda kurulmuş olması Orta Doğu'yu daha önemli bir noktaya taşımaktadır. Orta Doğu; yeraltı ve yer üstü kaynakları açısından zengin olmasının yanında üç semavi dinin kutsal saydığı mekanları da içerisinde barındırmaktadır. Bazen enerji kaynaklarına hakim olma arzusu, bazen dinler üzerinden kurgulanan mücadeleler, adı ne olursa olsun Orta Doğu farklı zamanlarda ve farklı nedenlerle sürekli karışmaktadır. Bu karışıklıklar sonucunda yine bedeli bu coğrafya ve burada yaşayan insanlar ödemektedir. Orta Doğu coğrafyasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti esnasında uzunca bir süre sorun yaşanmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla birlikte bölge çok büyük savaşlar ve acılar yaşanmıştır. Orta Doğu; çeşitli kültürel, maddi, manevi ekonomik zenginliklere sahiptir. Bu zenginlikler sürekli Orta Doğu'nun dışardan ve içeriden karıştırılmasına neden olmuştur (Şenol ve Kala, 2014: 108).

Orta Doğu ülkeleri, 1946'dan sonra Fransız ve İngilizlerin bölgeden çekilmesiyle birlikte uzunca bir süre iç karışıklıklar yaşadı. Çok sayıda askeri darbeler gerçekleşti ve ülkelerde; sosyo-ekonomik ve siyasal alanda bir istikrar sağlanamadı. Suriye'de de durumun diğer Orta Doğu ülkelerinden farklı olmadığı görülmektedir. 1970 yılında orduda general olan Hafız Esad'ın yapmış olduğu darbeyle yönetimi ele geçirmesi uzun yıllar Suriye'nin yönetiminde sadece Hafız Esad'ın rolünü ve etkisini ön plana çıkarmıştır. Diğer ülkelerde de olduğu gibi Hafız Esad Suriye'sinde de demokrasi, özgürlük ve sosyo-ekonomik kalkınmadan bahsetmek oldukça güçtür. İnsanlar, genel olarak baskıcı yönetimlere karşı oldular fakat bir çözüm yolu üretmeme çaresizliğini de yıllarca yaşadılar. Bir yandan idarecilerin baskıları bir yandan dış güçlerin planları bölge halkı için artık çekilmez bir noktaya ulaşmıştı.

Tarih 2010 yılını gösterdiğinde, Tunus'ta üniversite öğrencisi olup aynı zamanda seyyar satıcılık yapan Bouzizi'nin tezgahının polis tarafından parçalanmıştır. Tezgahının parçalanması ile birlikte kendisinin de kadın bir polis tarafından tokatlanması bardağı taşıran son damla oldu. Bouzizi bunun üzerine kendini yaktı ve hayatını kaybetti. Bu olay tüm Dünya'da "Arap Baharı" olarak anılan ve kısa sürede bütün Orta Doğu ülkelerine yayılan büyük bir ayaklanmaya dönüştü. Bu ayaklanma adeta yıllarca süregelen baskıcı yönetimlerin gitmesi adına bir umut olmuştu Orta Doğu haklarında. Nitekim, başlarda Libya ve Mısır'da sonuç alınan bu mücadeleler Libya'da Kaddafi'nin, Mısır'da

Mübarek'in, Tunus'ta Zeynel Abidin Ben Ali'nin devrilmesine yol açmıştır (Akbıyık ve Öztürk, 2012: 1005). Fakat aynı durum Suriye için söz konusu değildir. Suriye'de Beşar Esad'a karşı girişilen mücadelenin beklenenden daha uzun sürmesi, muhaliflerin gücünü kaybetmesine neden olurken, Rusya ve İran'ın Esad'ı desteklemesi durumu çok sorunlu bir noktaya sürüklemiştir. 15 Mart 2011 yılında başlayan iç savaş aradan 5 yıl geçmesine rağmen bitmek yerine Suriye'yi ve bölgeyi içinden çıkılmaz sorunların içerisine atmıştır. Suriye'deki savaş sadece Suriye'de kalmamış etkileri başta bölge ülkeleri olmak üzere, Türkiye, Rusya, İran, AB ülkeleri ve tüm dünyayı olumsuz etkilemiştir. 5 yıllık iç savaş süresince milyonlarca insan öldürülmüş ve yerlerinden çıkarak başta Türkiye olmak üzere başka ülkelere göç etmişlerdir. Yaşanan bu büyük göç hareketliliği gidilen ülkelerdeki sosyo-ekonomik ve güvenlik durumlarını da olumsuz etkilemiştir (Hallıso, 2011: 2-3).

Suriye'de Yaşanan İç Savaşın Toplumsal ve Küresel Etkileri

Suriye 1918 yılında Osmanlı hakimiyetinden çıkıp Fransız'ların işgali altına girmiştir. Bu işgal 1946 yılına kadar devam etmiştir. Uzun yıllar Fransız işgalinde kalan Suriye'de 1946 yılından 1970 yılına kadar birçok darbe yaşanmıştır. Suriye'de bu süreçte üzerinde uzlaşılan bir yönetim sistemi kurulamamıştır. Bunun en önemli nedeni Suriye'nin içinde barındırdığı çeşitli ırk, din, mezhep türleri olarak gösterilebilir. Ülke ekonomisi, büyük bölümünü Hristiyan'ların oluşturduğu orta sınıfın kontrolü altındaydı. Bu da toplam nüfusun yaklaşık % 15'ine denk gelmekteydi. Yaklaşık 30 yıllık Fransız işgali esnasında günden güne Suriye'de milliyetçilik fikri Batı düşmanlığı artış gösterdiği anlaşılmaktadır (Ülger, 2011: 25-28). 1952 yılında Mısır'da Cemal Abdülnasır'ın darbeyle yönetimi ele geçirip sosyalist ve milliyetçi çizgide bir yönetim anlayışı benimsemesi başta Suriye olmak üzere diğer Arap devletlerini de etkilemiştir. 1958 yılında Cemal Abdülnasır liderliğinde Birleşik Arap Cumhuriyetini oluşturan Mısır ve Suriye arasındaki bu yapı Mısır'ın Suriye'yi kendilerine bağlı bir şehir gibi görmeye başlamasıyla birlikte sorunlu bir hale dönüştü (Harri, 1962: 120-125). Fransızların işgalinden kurtulan Suriye'de 1950'den itibaren gerek orduda gerekse siyasi partilerin içerisinde Baas partisine mensup kişiler gizliden gizliye yerleşmeye ve faaliyetler yürütmeye başladılar. Suriye'de 1963'de yaşanan darbe ile yönetimi Baas Partisi ele geçirmiş ve günümüze kadar ülkeyi yönetmiştir. 1970 yılına kadar Baas partisi içerisinde partiye hakimiyet mücadeleleri yaşanmıştır.

1970 yılında Hafız Esad mücadeleyi kazanarak Suriye'yi ölene kadar kendi verdiği kararlar doğrultusunda yönetmiştir. Hafız Esad'ın, yönetiminin ilk yıllarından itibaren kendisine muhalefet edenlere karşı sert bir tutum içerisine girdi ve onları sindirme ve yok etme yolunu tercih ettiği anlaşılmaktadır (Ülger, 2011: 28-30). Hafız Esad ve sonrası dönemdeki Baas Partisi'nin ideolojik yapısı milliyetçilik ve sosyalizm karışımı bir özellik gösterirken, sosyalizmin milliyetçiliğin çok daha önünde olduğu görülmüştür. Hafız Esad ve oğlu Beşar Esad dönemlerinde diğer Arap ülkelerinin aksine Rusya ve İran'la yakınlaşma politikası izlenmiştir. Gerek Hafız Esad gerekse Beşar Esad döneminde ülke yönetiminde hakim olan taraf Nusayriler olmuştur. Nusayriler, başta Müslüman kardeşler olmak üzere Sünni'lere karşı ağır baskı uygulamıştır. Bu baskının en somut ve trajik örneği 1982 yılında Hama katliamı ile yaşanmıştır. 1982 yılında Müslüman kardeşler Hama şehrinde Hafız Esad'a karşı ayaklanma başlatmışlar ve bu ayaklanma çok sert bir şekilde bastırıldı. Önce havadan bombalanan şehir ardından tank ve top atışlarıyla yerle bir edilerek, muhaliflerin yaşama ihtimaline karşılık kimyasal silah dahi kullanılmıştır. Suriye insan hakları komisyonunun değerlendirmesine göre Hama şehrinde yaklaşık 40.000 kişi öldürülmüştür. Bu katliamdan sonra Müslüman kardeşler üyeleri Suriye dışına çıkmış bir kısmı da faaliyetlerini gizli devam ettirmişlerdir (Tüysüzoğlu, 2012: 383-386).

Arap Baharı Suriye'de çok farklı bir noktaya gelmekle kalmayıp tüm bölgeyi hatta Dünya'yı içinden çıkılmaz bir sorunlar bütünün içerisine attı. Suriye toprakları içerisinde muhalif gruplardan birçoğu çok uluslu savaşçıları barındırırken birçok terör örgütünün de Suriye'deki boşluktan ve iç savaştan yararlanarak güçlendiklerinden ve eylemlerini arttırdıklarından söz edilebilir. Suriye'de yaşanan iç savaşın en başta Suriye'ye sonrasında başta Türkiye olmak üzere tüm dünyaya oldukça olumsuz sonuçları olmuştur. Bu olumsuz durumlar her geçen gün artarak devam etmektedir. Suriye savaşı ile ortaya çıkan sorunlar; güvenlik, eğitim, sağlık ve sosyal olarak başlıklara ayrılabilir. Bu sorunlar, Suriye'de olduğu kadar çevre ülkelerde hatta dünyanın birçok ülkesinde yaşanmakta ya da hissedilmektedir.

İç Savaşın **Sosyal Etkileri**

Suriye'de yaşanan iç savaşın demografik ve sosyal olarak büyük sorunlar ortaya çıkardığı bilinmektedir. Savaşın başladığı 2011 yılından bu yana Suriye'de çok büyük insan kayıpları yaşandı. Milyonlarca insan hayatını kaybederken

milyonlarca insanında yerlerinden olduğu, yerleşim yerlerinin, hastanelerin, okulların, ibadet yerlerinin yerle bir edildiği görülmektedir. Suriye içerisinde birçok etnik ve dine mensup insanların bulunması ve savaş süresince insanların birbirlerine zarar vermeleri de sosyal anlamda uzun yıllar düzeltilemeyecek düşmanlık ve nefretlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aşağıdaki veriler Suriye'deki savaşın yol açtığı sosyal ve demografik sorunları göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Tablo: Suriye'deki İç Savaşın Etkileri

	Toplam	Çocuk
Savaştan Önceki Nüfus	21.500.000	
Suriye'den Göç Eden Sayı	4,366,863	2,296,955
Savaştan Etkilenen Sayı	13.500.000	6.000.000
Yerinden Olmuş Sayı	6.500.000	2.800.000
Suriye'de Zor Şartlarda Yaşayan Sayı	4.490.000	2.000.000

Kaynak: www.unicef.org.tr

Savaşta ölenlerin sayısı 500 bin civarına yaklaşmıştır. Ölenlerin yaklaşık 20 bininin çocuk olduğu bilinmektedir. Unicef, Suriye'de bulunan iki milyondan fazla çocuğun savaş bölgesinde bulunduğu ve hiçbir şekilde bu çocuklara ulaşılıp yardım yapılamadığını vurgulamaktadır. Suriye'li göçmenlerin en çok göç ettikleri ülkeler Türkiye ve Lübnan olarak sıralanabilir. Lübnan'a nüfusunun beşte bir oranında Suriye'linin göç ettiği anlaşılmaktadır. Suriye'de toplam yerinden ayrılan nüfus 11 milyon civarındadır. Aralık 2015 verilerine göre en fazla Suriye'linin bulunduğu ülke Türkiye'dir. Türkiye'de 2,5 milyondan fazla Suriyeli yaşamaktadır. Bu Suriyelilerin sadece 263 bini kamplarda yaşamaktadır. Geri kalanlar ise Türkiye geneline dağılmış durumdalar ve tam

anlamıyla kontrol altına alınabilmiş durumda da değiller. Suriye dışında herhangi bir ülkede kamp dışında yaşayan Suriyeli çocuk sayısı 2 milyon 250 bin civarındadır. Türkiye'de yaşayan toplam Suriyeli çocuk sayısı yaklaşık 1 milyon 400 bindir.

İç Savaşın **Ekonomik Etkileri**

Dünya üzerinde yaşanan savaşlar öncelikle ekonomiyi etkilemektedir. Savaş bölgelerinde ekonomik faaliyetler kısa bir sürede durma noktasına gelir. Güvenliğin olmadığı yerlerde ekonomik faaliyetlerde gerçekleştirilemez. Savaşın yaşandığı ülkeler ekonomik olarak doğrudan etkilendiği gibi komşu ülkelerde süreç içerisinde ekonomik olarak olumsuz etkilenir. Suriye iç savaş öncesinde komşu ülkeleriyle önemli bir ticari potansiyele sahipti. Özellikle, Türkiye ile Suriye arasında gerçekleştirilen ticaret 2012 yılı verilerine göre 5 milyar dolar civarındaydı. Yılda yaklaşık 500 bin araç Türkiye'den Suriye'ye ticaret amaçlı geçiş yapmaktaydı. Başta Türkiye'nin güney illeri olmak üzere Suriye'deki iç savaş Türkiye genelinde önemli ekonomik kayıplara neden olmuştur. 2010 yılında Türkiye ile Suriye arasındaki ticaret hacmi 2,3 milyar dolarlar düzeyine çıkarken bu oranının savaşın başlamasıyla birlikte 2012 yılında 0,5 milyar dolara gerilediği günümüzde ise 2015 yılı verilerine göre ithalat ve ihracat dahil sadece 500 bin dolar civarındadır (Tüik, 2016). Suriye'den savaş nedeniyle Türkiye'ye gelen Suriye'liler düşük ücretle çalışmaları Türkiye'de işsizlik oranlarında artış yaşanmasına neden olmuştur (Kaypak, Bimay: 2016, 95-96). Suriye'de savaşın başlamasından günümüze kadar birçok ekonomik faaliyet durdu ve sona erdi. Savaş esnasında gerçekleştirilen tahribatların düzeltilmesi, yıkılan şehirlerin, hastanelerin, okulların yeniden inşası da uzun yıllar alacak ve oldukça maliyetli olacaktır.

İç Savaşın **Eğitim Üzerindeki Etkileri**

Eğitim insanın; sosyal ve psikolojik açıdan gelişmesi, bireysel ve sosyal uyumunu güçlenmesi açısından son derece gereklidir. Eğitim, insanların doğumu ile başlayıp ölümüne kadar devam eden bir gelişme ve öğrenme sürecidir. Eğitim hakkı en temel insan haklarından birisi olarak değerlendirilmektedir. Gelişmiş ülkeler ile geri kalmış yada gelişmekte olan ülkeler kıyaslandığında en belirgin fark eğitim konusunda görülmektedir. İnsanlarına iyi eğitim imkanı sunan toplumlar başta bilim olmak üzere sosyo-ekonomik, bireysel ve toplumsal açıdan da gelişme gösterirler. Dünya üzerinde geçmişten günümüze eğitimi

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

ARAP BAHARI SÜRECİNDE ORTADOĞU MEDYASINDA YENİ BİR RETORİK İNŞASI

Soner GÜNDÜZÖZ[1*]

Özet: Arap Baharında ve sonrasında -devrim ve karşı devrim olguları çerçevesinde- çeşitli Arap ülkelerinde yönetici sınıfın siyasetçileri ve yönetime yakın medyanın üslubu ilgi çekicidir. Buna mukabil Arap Baharı'nın aktörü durumunda olan geniş halk kitlelerinin slogan ve şarkı gibi kitlesel olayları destekleyen propaganda şekilleri ve bir bütün olarak basın ve yazılı ve görsel medyada oluşturulan dil ve terminoloji özgün bir yapı arz etmektedir. Her iki taraf açısından teşekkül ettirilen bu retorik, bazen mizahi unsurlar içerirken bazen ise farklı Arap coğrafyalarındaki kültürel ve sosyolojik yapıyı ortaya koyan ifade kalıpları ve söylemlerle kendini göstermiştir. Söz konusu ifade ve söylemlerin semiyotik yönden analiz edilmesi, Arap toplumunun Arap Baharı sürecinde yaşadığı dönüşümü ve farklı grupların birbirleriyle olan mücadelesini anlamada temel bir mekanizma işlevi görmektedir. Ortadoğu'da Arap toplumunun kültürel ve sosyal hayatındaki değişimin ipuçlarını anlamak için şarkılardan siyasetçilerin söylev ve demeçlerine, gazetelerdeki köşe yazılarından sokaktaki adamın slogan ve sözlerine popüler kültürün analizine ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Medya, Devrim, Siyasi Retorik.

بناءُ خطابةٍ جديدةٍ خِلالَ الربيع العربيِّ في وسائلِ إعلام الشَّرْقِ اللأوْسط

الملخص: خلال الربيع العربي وبعده لفت أسلوب الإعلام العربي واستخدام الشعوب العربية وسائل شتى انتباه الرأي العام العالمي وكانت هذه الوسائل تؤيد المظاهرات والأحداث الشعبية والثورة. ومنها الإنترنت والفيسبوك والتغريدات والشعارات وفي الميادين والشوارع والأغاني وذلك فسح مكانا واسعا للدعاية والثورة وفي نهاية المطاف صدرت خطابة جديدة ولغة لا مثيل لها ومصطلحات حديثة. وهذه اللغة لكلا الطرفين، الثوار والنظام كانت تشمل أساليب مزاحية وخطابات وتراكيب جديدة في مختلف البلاد العربية والآن نحتاج إلى تحليلها لأنْ نفهم تغيير المجتمع العربي والفئات المختلفة وعلاقاتها مع بعض في هذه المنطقة. ولابد لنا أن نأخذ في عين الإعتبار في فهم الثقافة الشعبية الأغاني والخطابات والتصريحات للسياسيين وتعليقات الكُتاب والصحفيين و شعارات المظاهرين.

كلمات البحث: الربيع العربي، وسائل الإعلام، الثورة، الخطابة السياسية.

A New Rhetorical Construction of The Middle East Media in The Arab Spring

Abstract: The Arab spring and later The media close to the management and politicians of the ruling class in various Arab countries have interesting style. In contrast to the case of the Arab Spring Press actors supporting the broad masses of mass events like propaganda slogans and song forms and as a whole and the language and terminology that is created in the written and visual media poses a unique structure. It is established that the rhetoric from both sides, In this rhetoric There are sometimes humorous elements and sometimes the cultural and sociological expressions and discourses in different Arab regions. Semiotic analysis of the direction of these statements and rhetoric to understand the process of transformation experienced by the Arab Spring Arab society and the different groups fight with each other is important mechanism. There is a need of analysis popular culture from Songs to speeches and statements of the

1 * Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık (Arapça) ABD
gunduzoz@hotmail.com

politicians, and from columnists in newspapers to slogans and words of the man on the street to understand changes related to cultural and social life in the Middle East.

Key Words: The Arab Spring, Mass Media, Revolutionary Uprisings, Political Rhetoric.

Giriş: Devrim ve Retorik

Kuşkusuz Arap Baharını başlatan birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler bir taraftan yıllarca devam eden eşitsizlik, özgürlüklerin kısıtlanması, sosyal adaletsizlik gibi iç dinamikler şeklinde kendini göstermektedir. Diğer taraftan Arap Baharının anlaşılması bir ölçüde teknoloji, internet ve genel olarak iletişim yollarındaki değişimi anlamakla mümkün görünmektedir. Ayrıca istihbarat faaliyetleri, Wikileaks Belgeleri ve Libya'ya NATO ve Amerikan müdahalesi de dâhil olmak üzere çeşitli dış faktörler, uluslararası kamuoyu baskısı, Amerikan çıkarları konunun başka boyutlarını oluşturmaktadır (Yiğit 2014: 60, 77).

Arap Baharı görünüşte 17 Aralık 2010'da Tunus'ta işportacı Muhammed el-Bûazîzî adındaki gencin kendini yakmasıyla başlamış ve bu olayın görüntülerinin internete düşmesi ve *el-Cezîre* kanalı tarafından yayınlanmasıyla bütün Arap dünyasında domino etkisi meydana gelmiştir (Kepsutlu 2016: 91). Bu etkide asıl manivela vazifesi gören genel olarak kitle iletişim araçları ve özelde sosyal paylaşım siteleri olmuştur. Medya ve sosyal paylaşım siteleri dördüncü bir güç olarak isyan ve ayaklanmalara şekil veren, rejimleri değiştiren ve uzun yıllar demir yumrukla ülkelerini idare eden liderleri deviren bir olgu olmayı başarmıştır. Üstelik medya bu başarısını ilginç biçimde ifade özgürlüğü konusunun çok tartışmalı olduğu bir coğrafyada, Ortadoğu'da gerçekleştirmiştir.

Kuşkusuz bu konuda Katar'daki *el-Cezîre* ve Suudi Arabistan'daki *el-Arabiyye*, Batı'da ise CNN ve BBC'nin etkisi yabana atılamaz. Tunus'ta başlayan yangın, kısa sürede Mısır, Libya, Yemen ve Bahreyn gibi diğer Arap ülkelerini etkisi altına almıştır. Bazılarına göre bütün bu ülkelerde *ılımlı İslam* iktidara taşınmak istenmiş, bazılarına göre ise Tunus baskılardan bunalan farklı Arap halklarına güzel bir örnek oluşturmuş ve Arap ülkelerinde ezilen kitleler daha fazla özgürlük ve daha müreffeh bir hayat için sokağa dökülmüştür. Son tahlilde Arap Baharı her büyük toplumsal olay gibi bir taraftan kendi mitini oluştururken diğer taraftan varlığına ve gelişim sürecine ilişkin birçok komplo teorisini de beraberinde doğurmuştur. Arap Baharının ve Ortadoğu'daki yeni siyasal hareketliliğin diğer boyutunu ise propaganda ve imaj savaşları oluşturmaktadır.

1. Arap Baharını Hazırlayıcı Zemin ve Zihin Yapısı

Arap baharından birkaç on yıl önce Arap ülkeleri şartların zorlaması ve küresel değişim rüzgârlarının etkisiyle pek çok alanda neoliberal bir yola girmişlerdir. Bir tarafta baskıcı devlet yönetimleri diğer tarafta paradoksal şekilde küreselleşme ve ekonomik şartlar çerçevesinde ortaya konulan neoliberal politika ve uygulamalar, Arap Baharına giden süreçte kitlelerin bazı şeyleri sorgulamasına yardımcı olmuştur. Artık sübvansiyondan, mali desteklerden ve devlet güvencesinden yoksun pek çok insan, küresel sermaye odaklarıyla doğrudan karşı karşıyadır.

Arap toplumlarında–kültürel düzeylerine rağmen- varoşlarda ve gecekondu bölgelerinde (aşvâiyyât) yaşamaya ve marjinalleşmeye/ötekileşmeye mahkûm edilen eğitimli pek çok gencin şehirlerde –orta sınıf yoksullar olarak ayaklanmaların başında yer alması bunun tabi bir göstergesidir (Korany-el-Mahdi 2012: 7-15).

Örneğin Tunus ve Mısır sevrenin ortaya çıkışı bakımından bir derece birbirinden farklılık gösterir. Rağbet Muhammed el-Buazîzî ekonomik nedenler yüzünden öğrenimini yarıda kesmek zorunda kalmış olan biri olarak Tunus'ta öfkeli kırsal çevreyi temsil eden bir devrim figürü haline gelmiştir. Kırsaldan şehre doğru bir siyasi momentuma atıfta bulunan Tunus sevresine mukabil Mısır'da öncelikli olarak kırsalda değil, başlıca büyük şehirlerde bir ayaklanmadan bahsedilebilir. Nihayetinde her iki ülkede de ayaklananlar "ekmek", "özgürlük" ve "saygın ve onurlu bir hayat"a dair slogan ve taleplerle ortaya çıkmışlardır. Tunus'un sevresinin göreceli olarak Mısır'dakinden farklılık göstermesi, Tunus köylüsünün o dönemde Vadi'n-Nîl'de Mısır'dakinden daha çok kuraklığa ve buna bağlı olarak ekonomik krize maruz kalmış olmasına, Mısır'daki yoksunluk ve mahrumiyetin ise asıl olarak Mısır'ın büyük şehirlerinde kol geziyor olmasına bağlanmaktadır (Lynch 2016: 212).

Durum ne olursa olsun asıl olarak daha ziyade *aşvaiyyât*tan yayılmış olan Arap Baharı Batıdaki gençlik hareketleri ile mukayese edildiği zaman salt bir gençlik hareketi olarak görülemez. Zira bir hareketin gençlik hareketi olarak değerlendirilebilmesi için protestolarda gençlerin bulunması yeterli bir gerekçe değildir. Söz konusu hareketin bu nitelemeyi hak edebilmesi için bu harekette gençliğe atıf yapan kültüre ait beklenti ve taleplerin, yaşam biçimlerinin ve modanın şekillendirici olması gerekir. Arap Baharında %70'lere varan genç katılım doğrudan gençlik problemleri ile bir talepte bulunmaktan çok genel olarak herkes için değişim, özgürlük, eşitlik ve ekonomik refah talebinde bulunmuştur.

Diğer taraftan Arap Baharı bazılarının iddiasının aksine dini birtakım grupların öne çıktığı bir olgu da değildir (Bayat 2016: 174-175). Arap Baharında dini grupların yer almış olması bu olguyu dini bir hareket olarak değerlendirmek için yeterli değildir. Harekette dindarlar, liberaller, sosyalistler, Müslümanlar, Hıristiyanlar ve toplumun her kesiminden insan yer almıştır. O halde Arap Baharı bir gençlik jargonu veya dini bir retorik üretmekten çok kendine özgü geliştirdiği bir propaganda dili üzerinden değerlendirilebilir. Arap Baharında ayaklanmalar şehirlerde ve kırsalda bir bütün olarak gerçekleşmişse de Arap Baharı daha ziyade kayıt dışına itilmek zorunda bırakılmış orta sınıf yoksulların başat rol oynadığı varoşlarda mayalanmıştır. Arap Baharı farklı ideoloji ve katmanlardan beslenen bir topluluk aktivizmidir. Kentsel topluluk ve yerleşim ya da mahalle, kentsel taban için bir ortak kimlik duygusu ve işyerinin dışında bir ortak eylem zemini sunmuştur. Kitleler, geleneksel iletişim stratejilerini kullanmanın yanı sıra medyayla seslerini duyurmak gibi yollara başvurmuşlardır (Bayat 2016: 104-105).

2. Sosyal Aktivitenin Yeni Enstrümanı Olarak Teknoloji ve Kitle İletişim Araçları

Arap Baharında sosyal aktivitenin yeni enstrümanları boykot kampanyaları, siberaktivizm ve protest sanat gibi unsurlardır. Bunlar Mısır'da *kifâye zulm, kifâye istibdâd, kifâye fesâd* sloganlarıyla henüz 2004'te Arap Baharının lokomotifi olan Kifâye hareketinin ve bir bütün olarak Arap Baharının temel enstrümanları olacaktır. Bu noktada teknolojik cihazlar önem kazanmaktadır. Uydu antenleri, mobil telefonlar, internet, bloglar, Facebook ve Twitter… İnternet devrimi siber aktivizm olarak adlandırılabilir. Bu siyasetle ilişkili biçimde Arap dünyasında farklı aşamalarda kendini gösteren bir süreçtir. Örneğin Siber aktivizmin öncülleri İslami gençlik arasında Yusuf el-Karadavî, Şeyh Abdülhamid Kişk, Şeyh Muhammed Hüseyin Fadlullah ve Amr Hâlid'in vaaz bantları ve videolarıdır. Bu vaazlar internet üzerinden dini olduğu kadar siyasi tesirler yapmıştır. Aslında Ortadoğu'da medya vaizleri ve pop yıldızları beraberce siber aktif bir dönüşüm ve harekete işaret etmektedirler. Amr Diyâb, Muhammed Münîr, Mustafa Kamar, Ali el-Haccâr ve Hâni Şâkir gibi sanatçılar dini ve milli unsurlar taşıyan pek çok albüm satmışlardır. "*el-arz es-selâm ebşirû yâşebâb*…" "*Meded yâ resulallah*…" gibi şarkılar gençlik üzerinde mutlaka etkili olmuştur (Bayat 2016: 345). Diğer taraftan gençlik muhtemelen Mahmut Derviş'in şiir ve yazılarından da beslenmiştir. "*Tekebber tekebber femehma yekun min cefâk se-tebkâ bi-aynî ve lahmî melâk… ve tebkâ kema şâe lî hubbuna en erâk, nesîmuke anber ve arduke sükker…* Şu kadar var ki Arap Baharında olanlar Arap meltemi mi, Arap Baharı mı yoksa Arap kasırgası mı idi? Bu hala sorgulanmaktadır.

Arap Baharını, ekonomik şartların yanında kültürel şartlar da hazırlamıştır. Söz konusu hareketler çeşitli şarkılardan beslenmeye devam etmiştir. Şarkılar rejime ve rejim yandaşlarına karşı tüm Arap coğrafyasında ortak bir jargonun parçaları haline dönüşmüştür. Kahire'de Bur Said'de ya da İskenderiyye'de *li-yerhal Mübarek* sloganları, Yemen'de Komedyen şarkıcı Muhammed el-Adruî'nin *eyş âd tişti minnenâ*, *irhal irhal*, *yâ ferâh yâ selâ hâne vaktu'r-rahîl* ve *fîhâ* şarkılarıyla -göstericilerin hep bir ağızdan *eş-Şa'b yurîdu iskâte'n-nizâm* sloganlarına dönüşmüştür. Bu talepler herhangi bir ideoloji üzerinden olmaktan çok yoksulluk ve yoksunluğun izalesi ve değişime yönelik taleplerdir. Bu Zemalik'teki ile Bûr Said'tekinin aynı görülmesi ve eşit sayılması talebidir.

3. Medya: Modern İkonların Üretimi Yahut Ölümcül Bir Giyotin

Ortadoğu'da Arap Baharı öncesi topluluk aktivizmi göreceli olarak sıra dışıdır. Alan Durning gibi yazarlar tarafından belirtildiği üzere bu bölge küresel topluluk eylem haritasında koca bir boşluktur. Nedenlerden biri birçok Ortadoğu ülkesinde sıradan insanların siyasal davranışını etkilemeyi sürdüren popülizm mirasıdır. Popülist rejimler alt ve orta sınıflar ile devlet arasında bir toplumsal sözleşme gerçekleştirmişlerdir. Buna göre devlet, bu sınıfların desteğine, toplumun huzuruna ve dolayısıyla seferber olmamalarına veya kontrollü bir seferberliğe karşılık, temel ihtiyaçları karşılamayı kabul etmiştir. Öte yandan bu sınıflar homojen olmayan biçimsiz bir kitleyi oluşturmaktadır (Bayat 2016: 108-109).

Neoliberal gelişmeler ve eşitsizliğin derinleşmesi bu gizli anlaşmayı yıkmıştır. Böylece özellikle gençler 2010 civarında devlete karşı *seferberlik* ilan edebilmişlerdir. Bu seferberlik önceleri sokakta değil, e-postalar, bloglar ve Facebook gibi teknolojik imkânlarla gerçekleşmiştir. Burada Mısır'daki 6 Nisan Gençlik Hareketi ve *Hepimiz Halidiz* Facebook sayfasına bağlı sokak gösterileri hatırlanmalıdır. "Kifâye

hareketi Başkan Hüsnü Mübarek'in baskıcı yönetimine internet ve kısa mesajlarla karşı çıkmıştır. Hareket, protestolarını ancak daha sonraları internet üzerinden organize etmeye başlamıştır. Bu organize biçimi uluslararası güç odaklarının ilgisini çekmiştir. Benzer şekilde Bahreyn'de seçim sonuçlarının manipüle edilmesinden çılgına dönmüş insan hakları çağrısı yapan göstericiler internet blogları sayesinde sokağa dökülebilmiştir (Lynch 2016: 159)." Mısır başkaldırısının ardından Libya, Yemen, Bahreyn, Ürdün, Cezayir, Fas ve Suriye'de kitlesel ayaklanmalar patlak vermiştir. Mısır'da olduğu gibi Tunus'un Yasemin Devriminde de Facebook aynı derece de işlevsel olmuştur (Lynch 2016: 156). Facebook ayaklanmada etkin, hızlı ve düşük maliyetli bir enstrüman olarak yerini almıştır (Lynch 2016: 158). Youtube ve Google gibi arama motorları da bu sistemin bir parçasıdır.

Arap Baharında sosyal paylaşım siteleri kadar yazılı ve dijital basın da manivela görevi görmüştür. Mısırda seküler-liberal *el-Vefd*, solcu *el-Ahali*, İslamcı *eş-Şa'b* ve *Müslüman Kardeşler*'in yayınları halk ayaklanmalarına ayrı ayrı ilgi göstermişlerdir. İslamcı yayınlar hükümet yolsuzluğu, uluslararası Siyonizm, dünyada İslâmî siyaset gibi daha geniş perspektifler ortaya koyarken sol ve liberal basın yoksulluğu ön plana çıkarmaktadır (Bayat 2016: 291). Mısır'daki ayaklanma sırasında *eş-Şurûk*, *el-Yevm* ve *ed-Dustûr* gibi gazeteler devrimi haber yapmaya devam etmişlerdir. Mobil ve sabit telefonlar ve kısa mesaj iletişimi de büyük ölçüde kesintiye uğramamıştır. Süreç boyunca sosyal medya hemen hemen varlığını sürdürmüştür. Mısırda internet sadece 48 saatliğine kesilmiştir. *BBC*, *CNN*, *el-Arabiyye* ve *el-Cezîre* gibi uluslararası medya kuruluşlarının yayınları da buna eklenmelidir (Bayat 2016: 424). Kuşkusuz medyanın gücü, Ortadoğu'daki ideal siyasal sınıf olan seküler ve İslami hareketlerin hedefi durumunda olan öğrenciler, entelektüeller ve meslek sahiplerinin oluşturduğu orta sınıfın gücü ile bir anlam kazanmaktadır. Arap Baharında meydan ve sokaklarda olup biten her şeyi dünyanın dört bir yanından insanlar sıcak evlerinde çaylarını yudumlayarak izlemişlerdir. Medya üzerinden toplumsal şiddetin haber kalıbıyla metalaşması ise ayrı bir etik problemdir. Medya modern bir giyotin gibi karşımıza çıkmış, bazen sokaktaki adamın katlini bazen Kaddafî'nin linç görüntülerini ve Saddam'ın idamını adeta modern ve seküler bir ikona dönüştürmeyi başarmıştır.

4. Etkin Propaganda Dili: İtibarsızlaştırma Stratejileri

Arap halklarının kendi dinamikleri konunun anlaşılmasında asla göz ardı edilemez. Arap toplumları için direniş, ayaklanma ve protesto gösterileri yabancı bir olgu değildir. Despot bir otoriteye karşı başkaldırışın, çok eski tarihlerden bu yana başta Filistin'de Siyonistlere karşı olmak üzere sayısız örneği vardır. Fakat polis ve asker devlet şeklinde yapılanmış Arap coğrafyasında despotik pek çok yapı her türlü ayaklanmayı, ya önceden engellenmek suretiyle ya da zor kullanarak bastırmış ve bertaraf etmiştir. Bu hareketlerin bazısında milliyetçilik, din, vatan gibi unsurlar ön planda olmakla birlikte, bazısında 18-19 Ocak 1977 Ekmek İntifada'sında olduğu gibi yoksulluk rol oynamıştır. Arap Baharı sürecinde ise durum eskisinden bir ölçüde farklıdır.

Arap Baharında yine aynı etnik bağ içindeki muktedirlere karşı değişim, eşitlik, özgürlük, refah talebi ve seçkinci sömürüye bir başkaldırı vardır. Şu kadar var ki Arap Baharındaki isyanlarda, Arap toplumsal yapısında meydana gelen değişimin izleri de görülmektedir. Bu ise ayaklanmalarda genel olarak

medya araçlarının ve özelde Facebook ve Tweter gibi sosyal paylaşım araçlarının kullanılmasıdır. Resmi makamlar 1977'te söz konusu ayaklanmayı *hırsızların ayaklanması* olarak nitelemişlerdir. Arap Baharında ise rejim ve iktidar sahipleri ayaklanmacıları *fareler*, *yol kesen haydutlar*, *teröristler*, *Bin Ladinciler*, *emperyalistlerin uşakları*, *mikroplar*, *halüsinasyon gören zavallılar*, *komplocular*, *rejimin borazanları, liberal veya radikal İslamcı gençler*, *kargaşa ve fitne çıkartmak için yurda sızmış yabancılar* (Lynch 2016: 160) olarak değersizleştirmek istemiş, mevcut durumu ise kaos, Batının tezgahı, sömürgeciliğin yeni oyunu, terör, akıl tutulması gibi nitelemelerle anmışlardır.

Arap Baharındaki ayaklanmacıların durumunu daha önce bu coğrafyada hak talep edenlerinkinden bir ölçüde farklı kılan daha başka özellikler vardır. Her şeyden önce seleflerinin eğitim düzeyleri şimdiki orta sınıf yoksul kitlelerin eğitim düzeylerinde değildi, benzer biçimde geçmiştekilerin elinde Arap Baharındaki kalkışmacıların elindeki adeta Hz. Musa'nın atınca yılana dönüşen asa misali elektronik güçleri de yoktu. Dahası geçmiş dönemde sosyal aktivitenin kipi yoksullukken, günümüzde kayıt dışına itilip marjinalleştirilme olgusudur. Sonuçta Arap Baharı salt yoksulluğu reddetmeye karşı değil, gerçekte kayıt dışı ve marjinal olmaya karşı bir başkaldırıdır.

Ayrıca Arap Baharında meydanlara inenler lidersiz ve kurumsal olmayan bir yapı içinde bir görünüm verseler de teknolojinin gücüyle bir arada hareket edebiliyorlar, kurumsal yapıların üzerindeki devlet denetiminden de bu sayede kurtulabiliyorlardı. Üstelik rejimin kendilerine yönelttiği eleştirilere meydanlardan, sokaklardan ve sanal âlemden misliyle karşılık veriyorlardı. Böylece ayaklanmacılar tarafından *el-Cezîre* gibi kanallar üzerinden aynı ortak paydada kitlelere yön veren bir dil ve duygu periferi inşa edilmiştir. Öyle ki slogan ve üslup farklı coğrafyalarda hep aynıdır (Lynch 2016: 149, 150). Resmi holiganizmi ve devlet tedhiş ve vandalizmini ülkeden ülkeye biri diğerine tercih edilse de *şebbiha*, *baltaciyye*, *balâtıca*, *lejyoner-mürtezika*, *rejim artıkları-ulûc/fulûl/ezlâmu'n-nizâm*, *rejimin asalakları-tahâlib, Fas'ın demokrasi karşıtı elitleri-mahzen* gibi kelimelerden oluşan bir terminoloji ile açıklıyorlardı. Kendi varlıklarının meşruiyetini ise *şa'b* ve milyonlara vardıklarını ifade etmek üzere *milyûniyye* gibi adlandırmalarla ortaya koyuyorlardı.

Sonuç ve Değerlendirme:

Arap Baharı ve sonrasında yaşanan değişim ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yeni aktörler bugün bu sürecin biraz da imaj savaşı olduğunu ortaya koymaktadır. Libya Lideri Berlusconi'nin bizzat elini öptüğü ya da Avrupa'da bayan korumaları ve geleneksel giyim tarzı ve konuşmaları ile adeta bir magazin figürü olan Muammer Kaddafi bundan kısa bir süre sonra Arap Baharı'nda işe yaramayan eski bir despot figürüne dönüşmüştür.

DAİŞ terör örgütü Hz. Peygamberin mührünü kendine alamet yapmak suretiyle nebevî bir sembolü Avrupa'da ve Anglo-Sakson çevrelerde İslamofobianın en güçlü imajı hâline dönüştürmüştür. Bu, barışın simgesi durumundaki Hz. Peygamber'in mührünün Hz. Osman'ın ellerinden kayıp Eris kuyusuna düşmesinden daha hazin bir durumdur. Geçmişte fiziksel olarak kaybolan mührün günümüzde imajı örselenmiştir. "Modern çağda tedavüldeki imgelerin tüketim sürecine müdahale etmek, özel imgeler

yaratmaktan daha radikal bir hamle olarak görülmektedir. İmgenin ve bilginin dijitalleşmesi ile imgenin aurası erozyona uğramış ve imgelerin kolayca kopyalanması imgeleri kökensizleştirmiştir (Çakır 2014: 188-189).” Tıpkı Mührü Nebevî’de olduğu gibi.

Arap Baharında medya güçlü bir dönüştürücü güç ve hak talebinde modern bir enstrüman olsa da aynı zamanda küresel sermayenin de bir parçası olarak farklı etkilere açıktır. Aynı zamanda bir teknolojik devrim olan Arap Baharının bazen, “özgürleştirmek için öldürmek” ile eleştirilmesi, bazen ise farklı komplo teorilerine konu olması bu sebeple olsa gerektir. Diğer taraftan devrim kitle iletişim araçlarıyla koordine edilen sistematik bir yapı görüntüsü verse de rejime paralel otorite organları inşa edememiştir. Bunun sonucu olarak devasa toplumsal güç idari bir otoriteye dönüşememiştir. Gerçek şu ki her şeyden önce vurgulanması gereken şey Medyanın artık her alanda yeni jargonların oluşmasında ya da bunların yayılmasında en etkili araç olduğudur.

بناءُ خطابةٍ جديدةٍ خِلالَ الربيع العربيِّ في وسائلِ إعلام الشَّرْقِ اللأوْسط

الثورة والخطابة: في الواقع أنَّ هناك محفزات مختلفة في اندلاع الربيع العربي ومنها الفقرُ وغياب القانون وعدم المساواة وتقييد الحريات والضغوط الإجتماعية التي تستمرّ خلال سنوات كثيرة كما أنّ المستجدّات التكنولوجية نحو الإنترنت أو الشبكة العنكبوتية ووسائل الإعلام ومواقع التواصل الاجتماعي لعبتْ دورا هاما في نجاح الربيع العربي. (Yiğit 2014: 60, 77)

في الظاهر أنَّ البائع المتجول المدعوّ بمحمد البوعزيزي في تونس بإضرام النار في نفسه ولم يبرح هذا الحاث مكانه وصار له تأثيرُ دومنو في العالم العربي جميعا وفي هذا التأثير دورٌ كبير لوسائل الإعلام عموما ولاسيما وسائل التواصل الاجتماعي خصوصا. (Kepsutlu 2016: 91) لأنّ الإعلام بصفة سلطة رابعة نجحت إسقاط الأنظمة التي يُديرها المستبدّون بقبضة حديدية منذ سنوات كثيرة وفوق ذلك حدث في منطقة يناقش الناس فيها حول ما إذا كان تعبير الحرية موجودا أمْ لا في منطقة الشرق الأوسط.

-كما ذكرنا-إنّ الإعلام له دورٌ كبير في الربيع العربي مثل الانترنت والصحافة نحو قناة الجزيرة في القطر وقناة العربية في السعودية و «بي بي سي» و «سي أن أن» في الغرب وسرعان ما اندلع الحريق في تونس فانتشر إلى مصر وليبيا واليمن وبحرين وبعد زمن قصير ولدت الثورة أساطير خاصة بها كما في كل حادث كبير وحتى أُنتجت نظريات المؤامرة وأما المدى الآخر في الثورة فهو حروب الدعاية والصورة النمطية.

١. الوسط والعقل في تحقيق الربيع العربي

البلاد العربية اتّجهت إلى أساليب ليبرالية جديدة على مضض قبل الربيع العربي جرّاء الشروط الجديدة في النظام العالمي الجديد ورياح التغير العالمي في مجالات شتى ولكن السلطة المستبدّة ما زالت موجودة وخلال ذلك عانى كثيرٌ من الناس من معانات مختلفة نحو الأزمة الإقتصادية والبطالة وتدهور أوضاعهم الاجتماعية لأنهم افتقدوا إعاناتهم المالية. وكان في المجتمع العربي كثير من المواطنين يعيشون في العشوائيات رغم أنّ بعض السكان فيها مثقّفون وخريجون من الجامعات وكان يتعرضون للتهميش

(Korany-el-Mahdi 2012: 7-15)

وليست الثورة ريفية ونعترف بأن بين ثورتي تونس ومصر فروقا طفيفة وهنا كان التناقض مع ما جرى في مصر صارخا بالنسبة لتونس من حيثُ النشأةُ ففي مصر انحصرت الثورة في الغالب في المدن الرئيسية وليست الأطرافِ الريفية التي احتضنت الاحتجاجاتِ في المدن التونسية فعلى الرغم في كلا البلدين أن الثُوار كانوا ينادون بالشعارات

نفسها «الخبز والحرية والكرامة» إلاأنّ مواسم الجفاف الدوري قد ضربت التونسيين الذين يعيشون في المحيط الريفي بدرجة أكبر فأكبر مما أثرت فلاحي وادي النيل (Lynch 2016: 212) وتخمّر الربيع العربي في العشوائيات التي تعيش الطبقةُ الوسطى البائسة التي عانت من التهميش وغياب القانون ومع أنّ الانتفاضات كانت في المدن والقرى على حدٍ سواءٍ.

ومعظم الثوار اشتركوا في الثورة وبخاصة الشباب لعبوا دورا مهما فيها. ولكن أيًا كان الوضعُ لايُوصَف الربيع العربي بحركة شبابية فقطْ لأنّ حركة واحدة لا تستحقّ بوصف حركة شبابية إلا بمطالب خاصة بالشباب والثقافة الشبابية والطراز والأساليب المتعلقة بالشباب وهذه الحركة ليست دينية أيضاً. (Bayat 2016: 174-175) ونقبل أنّ في الثورة كثيرا من المتدينين ولكن فيها علمانيون وليبراليون واشتراكيون ونصارى كمأنّ الثورة لا يمكنها أن تسمَّي بحركة الفقر لأن المطالب ليست إلا بإزالة الفقر فقط وإنما طُلِبَ فيها التغيّر والعدالة وخاصة إزالة التهميش فأصبحت الثورة حركة إزالة التهميش بخاصة.(Bayat 2016: 104-105)

٢. التكنولوجيا ووسائل الإعلام وسيلةً جديدةً

كانت وسائل الحراك الجماعي في الربيع العربي مستجدات مثل حملات المقاطعة والفضاء الإلكتروني والفن المعارض وأصبحت كلها وسائل حركة «كفاية » المصرية في عام ٢٠٠٤ لترفع شعار «كفاية ظلم، كفاية استبداد ، وكفاية فساد» ، تلك الحركة أُعتبرت قاطرة عملية التغيير الذي سبق ثوراتِ الربيع العربي وبذلك اكتسبت الأجهزةُ الإليكترونية والصُحُن اللاقطة والجوالات والشبكة العنكبوتية والمدوَّنات والفيسبوك والتغريدات أهميةً كبيرة وهذه انعكست على الثورات في الربيع العربي و مقدماتها من هذه المستجدات شرائط وفيديوهات يوسف القرضاوي والشيخ عبد الحميد كِشك والشيخ محمد حسين فضل الله وعمر خالد وهذه الاوعظة أثّرت في الناس دينياً و سياسياً عبر الإنترنت.

وكذلك نزلت ألبومات عمر دياب ومحد منير ومصطفى قمر وعلي الحجار وهاني شاكر الأسواقَ وهي كانت تثير المشاعر مثل «الأرض السلام أبشروا يا شباب...» «مددْ يا رسول الله «(Bayat 2016: 345) إذاً الوُعاظ والمطربون معا رمزٌ إلى التغير التكنولوجي. ومن المحتمل أنّ في الربيع العربي آثارا للأشعار على سبيل المثال لكلمات محمود درويش « تكَبرْ .. تكبرْ فمهما يكن من جفاك ستبقى بعيني ولحمي ملاك تكبر .. تكبر فمهما يكن من جفاك وتبقى كما شاء لي حبنا أن أراك نسيمك عنبر وأرضك سُكر...» غير أنّ الأحداث في الربيع العربي أ نسيم أم ربيع أم عاصفة؟ وذلك لا يزال مثار المناقشة. تغذّتْ الثورات من الأغاني وشكّلت هذه الأغاني اللغةَ المشتركة ضد النظام. مثلاً أغاني المغنِّي والكوميديان محمد الأضرُعي في اليمن»أيش عاد تشتي منّنا، ارحل ارحل، يا فراح يا سلا حان وقت الرحيل، وأما شعارات الشعب يريد إسقاط النظام وليرحل مبارك في القاهرة وبور سعيد وإليها فتعبّر عن نفس الروح.

٣. توليد أيْقونات حديثة أو مِقْصَلَة فتَّاكة

لقوة الإعلام في الشرق الأوسط معنى مع قوة الطبقة الوسطى التي يشكّلها الطلاب والمثقفون والعمال والعاطلون والآخرون وهذه الطبقة هدف للتيارات الإسلامية والعلمانية معا.(Lynch 2016: 158) مواقع الشبكات الاجتماعية العربية والصحافة المكتوبة والرقمية أخذت المهمة على عاتقها خلال الربيع العربي. وفي مصر الوفد العلماني الليبرالي ،الأهالي اليساري ، الشعب الاسلامي ومنشورات جماعة الإخوان اهتمَّت بالثورات. والصحف الإسلامية تركّزت على الفساد الحكومي والصهيونية والسياسة الإسلامية في العالم بينما الصحف اليسارية والليبرالية اهتمّت بالفقر (Bayat 2016: 291) ولا تزال الصحف مثل الشروق واليوم والدستور تصدر أخبار الانتفاضة الشعبية على حدة. وقد ظل نشاط الهواتف النقالة والثابتة الرسالة القصيرة إلى حد كبير. وبالإضافة إلى ذلك كانت بي بي سي، سي إن إن، تبثّ أخبار الثورات (Bayat 2016: 424).

ومن ناحية أخرَى كلّ ماحدثَ في الربيع العربي من المظاهرات والأحداث الأخرى شاهده الناسُ من أرجاء العالم وهم يحتسون الشاي في بيوتهم ولكن العنف في النشرات الإخبارية بات متاعا وظهر الإعلام وكأنه مقصلة حديثة أمامنا

ORTA DOĞU'NUN JEOSTRATEJİSİ VE ENERJİ KAYNAKLI SORUNLARI

Muazzez HARUNOĞULLARI[1]

Özet

Enerji kaynakları, küresel arenada bütün ekonomik ve politik gelişmeleri şekillendiren önemli bir olgudur. Sanayi devriminden sonra dünyada yaşanan bütün savaşlar ve yapılan antlaşmalar büyük oranda enerji kaynakları, bu kaynakların bulunduğu alanlar ve çevreleri üzerindeki güç mücadelelerin eseridir. Bu anlamda petrolle özdeşleşen bir coğrafya olan Orta Doğu, bütün büyük güçlerin ilgi odağıdır.

Bu çalışmanın amacı, Orta Doğu'nun enerji kaynakları bakımından sahip olduğu zenginliğini, bölgenin jeopolitik ve jeostratejik önemini ve bu kaynaklarla ilgili ortaya çıkan sorunları değerlendirmektir.

Orta Doğu'daki petrol ve doğal gaz rezervleri, üretim ve tüketim miktarları ile dünya devletlerin enerji arz ve talep değerleri dikkate alınarak geniş çaplı bir literatür çalışması yapılmış, elde edilen veriler tarafsız bir bakış açısıyla betimsel bir şekilde değerlendirilmiştir.

Bütün sanayisi gelişmiş ülkeler kalkınma hamlelerinin sürdürebilirliği için enerji kaynaklarına ihtiyaç duymaktadırlar. Petrol ve doğal gaz bu kaynaklar içinde en büyük paya sahiptir. Orta Doğu, petrol ve doğal gaz yatakları bakımından dünyanın en zengin kaynaklarının bulunduğu bölgelerin başında gelmektedir. Petrol ticari, sanayi, ulaşım, ulusal güvenlik açısından stratejik önem sahip olduğu gibi bu kaynağın azlığı ya da yokluğu büyük çapta sosyo-ekonomik ve siyasal sorunların yaşanmasına yol açacaktır.

Uzun ömürlü, ucuz ve nispeten bol olan petrol, dünya ekonomisi açısından oldukça yaşamsal bir değer taşımaktadır. Kısa vadede petrol yerine geçecek başka enerji kaynakları bulunamadığı sürece petrol üzerine olan ekonomik ve siyasi mücadeleler devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, enerji, petrol, enerji sorunları.

[1]Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Kilis.
e-posta: muez2000@yahoo.com, muazzez@kilis.edu.tr

Geostrategy the Middle East and its Energy Source Problems

Abstract

Energy sources is an important phenomenon shaping all political and economical developments in the global arena. After the industrial revolution, substantially all wars and the treaties that are in the world, is the result of the power struggle over areas where is these resources and their environments. In this sense, Middle East where is a region synonymous with oil is the focus of attention of all the major powers.

The aim of this study is to evaluate having the Middle East's energy resources in terms of wealth, it is the region's geopolitical and geostrategic importance and emerging issues related to these resources.

Considering oil and natural gas reserves and their production and consumption in the Middle East, the supply and the demand value of energy in the world states was performed with a wide range of a literature study, the data obtained was evaluated in a descriptive manner the terms of a neutral point of view.

All industrial developed countries are in need of energy resources for the sustainability of economic development efforts. Oil and natural gas has the largest share of these resources. Middle East is one of the regions where the world's richest sources in terms of oil and natural gas deposits. Besides of oil for commercial, industrial, transportation and having strategic importance for national security, scarcity of this resource or the lack of it will lead to the emergence of large-scale socio-economic and political problems.

Long-lasting, cheap and relatively abundant oil is a value which can be extremely vital for the world economy. In the short term that will replace oil unless it can find other sources of energy will continue economic and political struggles on oil.

Keywords: Middle East, energy, oil, energy ıssues.

Giriş

Orta Doğu, tarihin başlangıcı sayılan yazının bulunmasından bu yana insanoğlunun meydana getirdiği medeniyetin beşiği olmuştur. Dünyanın diğer bölgelerinde gelişen uygarlıkların yayılmasında kavşak noktası olan bölge, doğu-batı arasında ticari malların, kültürlerin, inançların ve medeniyetlerin transferlerinin gerçekleşmesini sağlamış, ulaşımda önemli bir yer tutmuştur (Davutoğlu, 2002). Üç kıtanın düğüm noktasında bulunan bölge ulaşım yollarının kesiştiği, farklı etnik ve kültüre sahip, tüm semavi dinlerin buluştuğu bir coğrafyadır. Dünya ve insanlık tarihini en çok etkileyen pek çok gelişme ve değişimin görüldüğü bu bölge, dünya savaşlarının, küresel arenada yaşanan siyasi ve ekonomik çekişmelerin merkezinde yer almaktadır. Dünya egemenliğini elinde tutmak isteyen her devlet için en önemli ve vazgeçilmez bir coğrafya (Davutoğlu, 2002) olan Orta Doğu, günümüz güç mücadelesinin merkezinde bulunmaktadır.

Enerji kaynakları son iki yüzyılda da devletlerin dış politikalarını uluslararası ilişkilerini belirleyen en temel unsurlardan biridir. Ülkeler kalkınma ve gelişme seviyelerini ancak ve ancak enerji kaynaklarına dayalı olarak gerçekleştirebilirler. Bu durum ülkelerin, enerji bağımlılıklarını arttırmakta dolayısıyla dış güvenlik yaklaşımlarını şekillendirmektedir. Ülkeler, dünya devletleriyle ilişkilerini enerji temelli üretmektedirler. Enerjiye sahip olma, enerji lojistiğinin güvenliğini sağlama ve dünya enerji kaynakları ve ulaşımı üzerinde denetim kurma ülkelerin uluslararası alanda izlediği politikaların temelini teşkil etmektedir. 20. ve 21. yüzyıllara damgasını vuran en önemli enerji kaynağı olan petrolün %60'tan fazlasının bölgede bulunması bu mücadelenin en büyük nedenlerinden başlıcasıdır.

20. yüzyılda sanayi ve ulaşım alanlarında temel enerji hammaddesi haline gelen petrol, büyük bir önem kazanmış ve küresel güçler, bu stratejik hammaddeyi ele geçirebilmek için büyük mücadele ve rekabet içine girmiştir. Güçlü devletler petrol kaynaklarını ele geçirebilmek için diplomasinin bütün imkanlarını zorlamaktan, yeri geldiğinde güç kullanmaktan kaçınmamıştır. Sahip olduğu farklı özelliklerinin keşfedilmesiyle önemi artan petrol, II. Dünya savaşı sırasında stratejik bir değer kazanmıştır (İzzeti, 2006).

Dünyada zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip ülkeler, küresel aktörlerin emellerine yönelik ortaya koydukları politik çekişmelerin yaşandığı yerler konumundadırlar. Enerji naklinin siyasal sebeplerle engellenmesi, ulusal ve enerji güvenliği açısından risk meydana getirmektedir. Enerji ulaşım hatlarının geçtiği ülkelerin birbirleri ile istikrarlı politik ilişkiler içinde bulunmaları son derece önemlidir. Enerji kaynakları ve ulaşımı üzerinde etkin rol almaya çalışan ABD, Rusya ve Çin birbirleriyle sürekli bir rekabet içindedirler. Bu rekabet zaman zaman uluslararası alanda enerji güvenlik sorununa sebep olabilmektedir (Gumpel ve Hekimler, 2007).

Amaç ve Yöntem

Çalışmanın amacı, Orta Doğu'nun enerji kaynakları bakımından sahip olduğu zenginliğini, bölgenin jeopolitik ve jeostratejik önemini ve bu kaynaklarla ilgili ortaya çıkan sosyo-politik-ekonomik sorunları değerlendirmektir. Orta Doğu'nun stratejik önemi, enerji kaynakları ve enerji kaynaklarına dayalı olarak bölgede meydana gelen politik ve ekonomik sorunlar analiz edilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla kapsamlı bir literatür taraması yapılmış elde edilen veriler, durum çalışması yaklaşımıyla ele alınmış nitel araştırma yöntemi kullanılarak betimsel biçimde değerlendirilmiştir.

Bulgular

Orta Doğu'nun Jeostratejik Önemi

Üç kıtanın birbirine bağlandığı bir düğüm noktasında yer alan Orta Doğu küresel ölçekte en önemli kara, deniz, hava ve enerji ulaşımı yolları üzerinde bulunması nedeniyle jeostratejik ehemmiyete sahiptir. Dünyanın en zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının bulunduğu bölgelerin başında gelen Orta Doğu, enerji kaynakları bakımından son derece önemli bir çekim merkezi durumundadır.

Orta Doğu bölgesinin jeopolitik önemini ortaya koyan temel neden kritik su ve kara yollarını kontrol eden jeostratejik konumudur. Bu özelliğinin yanı sıra bölgede yer alan petrol rezervleri Orta Doğu bölgesinin jeopolitik ve jeostratejik önemini bir kat daha arttırmaktadır (Sevim, 2012). Doğu-batı doğrultusunda Akdeniz Havzası ile Çin arasında, kuzey-güney istikametinde ise Karadeniz'in kuzeyindeki stepler ile Akdeniz ve Mısır arasında yürütülen ticaret Orta Doğu'yu ekonomik-politik bir eksen haline getirmiştir. Sanayi devrimini de

doğrudan ilgilendiren bir olgu olarak enerji kaynaklarına duyulan ihtiyacın artması, Petrolü stratejik bir araç, Ortadoğu'yu da bu stratejik aracın jeoekonomik havzası olarak stratejik bir rekabet alanı haline dönüştürmüştür. Böylece Orta Doğu sadece ticari ve doğal kaynak aktarım hattı olarak değil, doğal kaynak stoku olarak da başlı başına önemli bir stratejik konum kazanmıştır. Orta Doğu'nun dünya petrol rezervlerinin önemli bir bölümüne sahip olması bölgenin stratejik yapılanmasına ve gerek küresel gerekse bölgesel güçlerin bu yapılanma içindeki pozisyon alışlarında önemli bir etki yapmıştır ve yapmaya devam edecektir. Petrolün uluslararası ekonomik-politik güçler açısından taşıdığı hayati önem bu doğal kaynağa dayalı bir stratejik planlamanın geliştirmesini zorunlu kılmıştır (Davutoğlu, 2002). Kuzey Afrika, Orta Asya ve Kafkasya bölgesini de içine alan Büyük Orta Doğu adı verilen bölgede (Şekil 1) dünya petrol rezervlerinin % 80'i doğal gaz rezervlerinin ise yaklaşık %50'si bulunmaktadır. Dar anlamdaki Orta Doğu dikkate alındığında bile bu oranlar % 60-65 ve % 35'in altına düşmemektedir. Bu bölgede egemenlik kurmayı başaran bir devletin dünya gücü olması sorgulanamaz. Geçmişte Osmanlı İmparatorluğu, sonra Birleşik Krallık, Soğuk Savaş döneminde ise bölgeyi doğrudan ve dolaylı etkileri altına alan ABD ve SSCB, bu sayede dünya gücü olmuşlardır (Arı, 2004).

Şekil 1. Kuzey Afrika, Orta Asya ve Kafkasya bölgesini de içine alan Büyük Orta Doğu.

Irak'ın kuzeyi, coğrafi konumu ile Basra Körfezi'ni, enerji zengini Körfez

ülkelerini, Babülmendep Boğazı, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı yolu ile Akdeniz'e açılan enerji güzergâhını, Bakü-Tiflis-Ceyhan güzergâhını, Doğu Akdeniz'i, Karadeniz'i ve Kafkasya'yı denetleme imkânına sahiptir. Bu nedenle de bölge küresel ve bölgesel jeopolitik içinde önem kazanmaktadır (Eslen, 2008). Kıbrıs Adası batı sırtıyla da Doğu Akdeniz, Balkanlar ve Kuzey Afrika'daki stratejik dengelerin temel taşı niteliğindedir. Musul ve Suudi Arabistan petrollerinin Doğu Akdeniz'e yönelmesi (Davutoğlu, 2002), Doğu Akdeniz'de zengin enerji kaynaklarının varlığının tespit edilmesi, enerji hatları açısından öneminin artması sebebiyle bölgenin jeostratejik ehemmiyeti artmış ve bölge küresel rekabet alanı haline gelmiştir.

Orta Doğu'da yaşanan kriz, gerginlik ve çatışmalar, Doğu Akdeniz ve Kıbrıs'ın bölgesel ve küresel üstünlük kurma, barış ve istikrara katkı sağlama açısından değerini yükselmektedir. Doğu Akdeniz'in ulaştırma ve enerji kaynaklarını kontrol etmesi (Çomak, 2012) Akdeniz'de yeni enerji kaynaklarının bulunması, bu kaynakların Avrupa'ya ulaştırılması açısından da Orta Doğu'nun jeostratejik önemi bir kat daha artmıştır.

Dünya Petrol ve Doğal Gaz Rezerv, Üretim ve Tüketiminde Orta Doğu'nun Yeri

Dünyadaki petrol ve doğal gaz rezervleri ülkelere ve bölgelere farklı şekilde dağılmıştır. Stratejik enerji kaynaklarının üretildiği ve tüketildiği bölgeler arasında önemli bir farklılık bulunmaktadır. Bu hidrokarbon kaynakların büyük bölümünün onu kullanan sanayileşmiş batılı devletlerin sınırlarının dışında olması enerji alanındaki rekabeti arttırmıştır. ABD, jeostratejik **çıkarları açısından son derece önemli olan Orta Doğu ve Orta Asya coğrafyasını** içine alan büyük bir alanla ilgili ekonomik ve politik planlamalar yapmakta ve planlarını hayata geçirmek için büyük gayret sarf etmektedir (Brzezınskı ve Gates, 2004).

Dünyanın bilinen en büyük petrol rezervleri Orta Doğu'dadır. Suudi Arabistan, İran, Irak, Kuveyt, Katar ve Abu Dabi büyük petrol üreticileridir. Bu ülkelerle birlikte Nijerya, Libya, Cezayir, Endonezya, Ekvator, Gabon ve Venezuela, petrol satış fiyatlarını ortaklaşa belirleyebilmek için Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nü (OPEC) kurmuşlardır. Dünya petrol rezervlerinin toplamının 400-500 gigaton (1 Gt= 1 milyar ton) olduğu tahmin edilmektedir. Buna göre dünya petrolünün % 16'sını ABD, % 15'ini Eski Sovyet Cumhuriyetleri, % 11'ini

Kuzey Afrika ve Nijerya, % 38'ini İran Körfezi ülkeleri, % 6'sını Venezüella, geri kalanını da elli beş değişik ülke üretmektedir. Ülkeleri çevreleyen kıta sahanlıklarında da, örneğin Kuzey denizinin İngiltere ve Norveç'e ait kesimlerinde petrol sondajları yapılmaktadır. Dünyanın görünür petrol rezervi yaklaşık 666 milyar varil kadardır; bunun yarıdan çoğu Orta Doğu'dadır. Belirlenen bu rezervlerin yanında keşfedilmeyi bekleyen pek çok petrol yatağı bulunduğu ifade edilmektedir (PİGM, 2013). Körfez Bölgesi, büyük enerji rezervlerinden dolayı dünya stratejilerinin en fazla önem verdiği bölgelerden birisine dönüşmüştür. Her gün yaklaşık 15-16 milyon varil petrol Suudi Arabistan, Irak, İran, Katar, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından Hürmüz Boğazı yoluyla ihraç edilmektedir. Bu rakam, eski Doğu Bloku ülkeleri çıkarıldığında, dünya tüketiminin yarısını oluşturmaktadır. Fars Körfezinden ihraç edilen petrol Batı ülkeleri için hayati öneme sahip olduğundan bu ülkelerin Körfez politikalarının temelini petrol oluşturmaktadır. Petrolden elde edilen gelir kapitalist ve sanayileşmiş dünyanın dikkatini bu bölgeye çevirmesine yol açmıştır (İzzeti, 2006).

Orta Doğu günümüzde dünya petrol rezervinin yaklaşık % 48'ine sahiptir (BP, 2015). Rezerv bakımından Suudi Arabistan birinci, İran ikinci, Irak üçüncü, Kuveyt dördüncü, Birleşik Arap Emirlikleri ise beşinci sırada yer almaktadır. Orta Doğu petrolleri başlıca üç büyük havzada toplanmış durumdadır. Bunlar;1. İran'da Kuzistan havzası, 2. Irak'ın kuzey havzası, 3. Suudi Arabistan ve Basra Körfezinin kuzeybatısındaki havza (Özey, 2003). Bu ülkelerin yanında Suriye'de hidrokarbon kaynaklar da değer arz eder. Suriye'nin en önemli yer altı kaynağı petrol ve doğal gazdır. Yatakların çoğu, kuzeydoğu Irak sınırı yakınındadır (Özey, 2001). Suriye'nin petrol rezervi 2014 yılında 2.5 milyar varildir (BP, 2015).

Petrol, 2013 yılından itibaren dünya enerji talebinin % 33.1'ini, doğal gaz ise % 23,9'unu karşılamıştır. 2012'de Brezilya, Çin, AB ülkeleri, Japonya, Rusya ve ABD fosil yakıtlardan kaynaklanan enerji tüketim artışı dünya ortalamasının altında olmuştur. ABD'de büyük oranda şeyl gazı üretilmektedir. ABD'de 2012'de en yüksek petrol ve doğal gaz üretim artışları kaydedilmiş ve tarihin en büyük petrol üretimi gerçekleşmiştir. Afrika ve Orta Doğu'daki bazı ülkelerde yaşanan arz kesintileri OPEC ülkelerince gerçekleştirilen üretim artışlarıyla telafi edilmiştir. 2011'de Libya'da petrol üretiminde aşırı düşüş yaşanmış 2012'de petrol üretimi kuvvetli bir artış göstermiştir. Sanayileşmede meydana

gelen hızlanma ile birlikte doğal gaz tüketimi de artmıştır. 2030 yılına kadar fosil yakıtlar içinde en fazla artışın doğal gazda yaşanacağı öngörülmekte ve doğal gaz üretiminin Avrupa dışında bütün bölgelerde artması beklenmektedir. Dünya enerji talebinin 2030'a kadar % 38 oranında artacağı, talep edilen enerji miktarının ise 12 milyar ton petrol eşdeğerinden (mtep), 16,7 milyar ton petrol eşdeğerine ulaşacağı beklenmektedir. Bu artışın tamamına yakını gelişmekte olan ülkelerdeki talep artışından kaynaklanacaktır (Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, 2014). 2012 yılında dünya petrol üretimi bir önceki yıla göre % 2,2 artarak 86,2 milyon varil olmuştur. İran'ın uluslararası yaptırımlar sebebiyle üretiminde düşüş (-680 bin v/g) yaşanmışsa da OPEC küresel artışın yaklaşık dörtte üçünü karşılamıştır. Libya 2011'deki 1 milyon v/g üretimini yerine koymuş, Suudi Arabistan, BAE ve Katar'da son iki yıldaki üretim rekor seviyelere ulaşmıştır. Bir önceki yıla göre Kuveyt ve Irak'ta üretim artmıştır. OPEC dışında, Kanada, Rusya ve Çin'in üretimlerinde artış gerçekleşmiş, İngiltere ve Norveç'te önemli miktarda, Suriye'de ise iç savaş nedeniyle yaklaşık % 50 oranında düşüş yaşanmıştır (Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, 2013). Dünya kanıtlanmış petrol rezervlerinin oranları dikkate alındığında Orta Doğu bölgesinin 1994 yılında % 59,9; 2004'de % 54,9; 2014'te ise % 47,7 ile en büyük değere sahip olduğu dikkat çekmektedir (Şekil 2).

Şekil 2**.** Kanıtlanmış Petrol Rezervlerinin Bölgesel Dağılışı (1994, 2004, 2014 yılları- %). Kaynak: BP, 2015.

2014 yılında Suudi Arabistan 546 mtep üretmişken, bu ülkeyi 529 mtep ile Rusya ve 510 mtep ile ABD izlemiştir. Dünya petrol üretiminde Suudi Arabistan, Rusya, ABD, Çin, Kanada, Kuveyt, BAE, Irak, İran ve Venezuela önde gelen ülkelerdir (Şekil 3).

Şekil **3.** Küresel ham petrol üretimi, 2014 (mt) Kaynak: Enerdata, Global Energy Statistical Yearbook, 2015.

Petrolde olduğu gibi doğal gaz rezervlerinde de Orta Doğu dünyada en önemli bölge konumundadır. 2014 yılında dünya doğal gaz rezervleri bölgelere göre değerlendirildiğinde Orta Doğu'nun 79,8 trilyon m^3 ile yani % 42,7 ile başı çektiği görülmektedir. Orta Doğu bölgesinden sonra dünyada en fazla doğal

gaz rezervleri Avrupa ve Avrasya bölgesinde bulunmaktadır (Şekil 4, Şekil 5).

Şekil **4.** Dünya Doğal Gaz Rezervi, 2014 (Trilyon m^3). Şekil **5.** Dünya Doğal Gaz Rezervi, 2014 (%).

Kaynak: BP, 2015: 20.

Dünya üretiminde ilk üç sırada ABD, Rusya ve Iran olduğu görülmektedir. Bu ülkeleri Katar, Kanada, Çin, Norveç, Suudi Arabistan, Cezayir ve Türkmenistan izlemektedir. ABD ve Rusya 1375 milyar m^3 ile dünya doğal gaz üretiminde önemli bir yer tutmaktadır. Dünya doğal gaz tüketiminde ise 757 milyar m^3 ile ABD ilk sırada yer alırken, Rusya 462 milyar m^3 ile ikinci sırada, Çin 181 milyar m^3 ile üçüncü sırada bulunmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Doğal Gaz Üretim ve Tüketiminde Dünyada İlk Sırada Yer Alan Ülkeler (2014).

Doğal gaz Üretiminde İlk On Ülke (2014)	Milyar M^3	Doğal gaz Tüketiminde İlk On Ülke (2014)	Milyar M^3
ABD	732	ABD	757
Rusya	643	Rusya	462
İran	174	Çin	181
Katar	161	İran	174
Kanada	160	Japonya	134
Çin	127	Kanada	110
Norveç	108	Suudi Arabistan	87
Suudi Arabistan	87	Almanya	81
Cezayir	80	Meksika	72
Türkmenistan	77	Birleşik Krallık	70

Kaynak: Enerdata, Global Energy Statistical Yearbook, 2015.

Enerji stratejilerinde büyük çapta başarısızlıklar, yalnız gelişmekte olan değil, gelişmiş ülkelerde bile, sosyal ve siyasi istikrarsızlığa yol açabilecek ekonomik ve çevresel sonuçlar doğurabilmektedir. İşsizliğin artığı bölgeler göç vermeye başlar ve görece sanayileşmiş bölgeler göç alır. Nüfustaki bu hareket barınma, beslenme gibi sorunlarla birlikte kaynak tüketiminde bir artışı ve hızlı çevresel bozulmayı getirir (Deese, 1980). Enerji kaynaklı olarak ortaya çıkan sorunlar sadece ekonomik ve çevresel olmamakta dünya ülkeleri arasında çatışmalara ve hatta savaşlara sebep olabilmektedir. Enerji kaynakları dünya devletlerinin üzerinde hakimiyet kurmak için her yolu mübah gördüğü bir metadır. Bu

sebeple enerji kaynakları, geçmişten günümüze küresel ve bölgesel ekonomik ve politik çekişme, çatışma ve savaşların nedeni olmuştur.

Orta Doğu'da Enerji Temelli Sorunlar

Dünyadaki enerji, su ve diğer doğal kaynaklara dayalı istikrarsızlığın temelinde son 50 yıldır giderek ağırlaşan ekonomik kutuplaşma bulunmaktadır. Dünya'daki mülteci sayısı bölgesel çatışmalar, yoksulluk, enerji ve su gibi doğal kaynaklara erişim problemleri nedeniyle büyük bir hızla artmaktadır. Bu sebeple devletler toprak bütünlüklerini korumak için savunma harcamalarını artırmaya başlamışlardır (Sevim, 2012). Orta Doğu petrolle özdeşleşen bir coğrafyadır. Bu özellik Orta Doğu'yu sömürge rekabetinden en derin etkilenen bölge haline getirmiştir. Sanayi devrimini doğrudan ilgilendiren bir olgu olarak enerji kaynaklarına duyulan ihtiyacın artması petrolü stratejik bir araç, Orta Doğu'yu da bu stratejik aracın jeoekonomik havzası olarak stratejik bir rekabet alanı haline dönüştürmüştür. Orta doğu sadece ticari ve doğal kaynak aktarım hattı olarak değil, doğal kaynak stoku olarak da başlı başına önemli bir stratejik konum kazanmıştır. Orta Doğu dünya petrol rezervlerinin önemli bir bölümüne sahiptir. Petrolün uluslararası ekonomi- politik güçler açısından taşıdığı hayati önem bu doğal kaynağa dayalı bir stratejik planlamanın geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Daha önce çorak ve önemsiz alanlar petrolün bulunmasından sonra stratejik önem kazanmıştır. II. Dünya savaşından sonra bölgede ortaya çıkan ulus-devletlerin yapılanması petrol unsuru ile ilişkili bir eksende gelişmiştir (Davutoğlu, 2002). Orta Doğu'nun petrol bakımından sahip olduğu zenginliğin boyutu esas olarak II. Dünya savaşından sonra keşfedildi ve büyük çaplı üretimler bu dönemden sonra gerçekleşti. Orta Doğu petrolleri uzunca bir süre dünyanın diğer bölgelerindeki petrol alanlarında olduğu gibi batılı büyük petrol şirketlerinin hakimiyetinde kaldı (PİGM, 2013). Orta Doğu dünyanın en zengin enerji kaynaklarına sahip olması nedeniyle tarihsel bir jeopolitik öneme sahiptir. I. ve II. Dünya savaşlarının ve pek çok bölgesel savaşın nedeni Orta Doğu'daki petrol yatakları olmuştur. Arap-İsrail savaşı, Irak-İran savaşı, Ermenistan-Azerbaycan arasında yaşanan çatışma, Körfez savaşı ABD'nin Irak'ı işgali ve son olarak Kuzey Afrika ve Orta Doğu'nun geniş bir alanında yaşanan Arap Baharı adıyla yaygınlaşan halk hareketleri ve akabinde çıkan iç savaşlar ve dünya devletlerinin müdahaleleri enerji hammaddesi kaynaklıdır.

ABD petrol+silah=savaş denklemi ile özdeşleşmiştir. ABD'nin dış politikasının temelini oluşturan ve "Amerika Amerikalılarındır" deyişinde özetlenen

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

ORTADOĞU'DA GÖÇ HAREKETLERİ VE TÜRKİYE'YE ETKİSİ

Şahsenem PINAR[1]

Doç. Dr. İbrahim MAZMAN[2]

ÖZET

Ortadoğu, gerek sahip olduğu doğal zenginlikler gerekse coğrafi konumu itibariyle tarih boyunca büyük devletlerin gözdesi olmuştur. Dolayısıyla hem Ortadoğu kavramının ortaya çıkmasında ve sınırlarının belirlenmesinde hem de nüfus hareketlerinde batılı devletlerin büyük etkisi olmuştur. Buradan hareketle Ortadoğu'nun dünyanın diğer bölgelerine göre politik gelişmelere daha duyarlı bir konumda bulunduğunu söylemek mümkündür. Bölgenin herhangi bir yerinde ortaya çıkan bunalım, dalgalar halinde yayılarak çevrelerindeki ülkeleri de etkilemektedir. Bu bağlamda bölgenin uluslararası göç tarihine bakıldığında; bölgedeki göç hareketlerinde "Kara Altın" olarak da tabir edilen petrol üretiminin etkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bölgede petrol üretiminin artması ve buna bağlı olarak meydana gelen politik gelişmeler uluslararası işgücü göçünü de beraberinde getirmiştir. Ancak bölgedeki bu zengin petrol yatakları aynı zamanda ülkeler arasındaki çıkar çatışmalarına da yol açmıştır. Dolayısıyla günümüzde gelinen noktada bu çıkar çatışmalarının yol açtığı iç karışıklıklar bir zamanlar göç alan Ortadoğu'yu göç veren bir bölge haline getirmiştir.

İnsanlık tarihi kadar eski olan göç olgusu, toplumları ekonomik, sosyal, kültürel ve politik açılardan şekillendiren bir unsurdur. Özellikle savaş, iç çatışma ve doğal afetler gibi nedenlerle insanları vatan olarak benimsedikleri toprakları terk etmek zorunda bırakan zorunlu göçlerin toplumların şekillenmesindeki etkisinin daha bariz olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Ortadoğu'da yaşanan iç çatışmalar, bu bölgede meydana gelen göçlerin gönüllülük esasından uzak, zorunlu bir göç olduğunu göstermektedir. Zorunlu göçlerin gerçekleştikleri ülkelerde kültürel alandaki uyum sorunlarının yanı sıra ekonomik ve politik sorunların da büyük boyutlara ulaştığı görülmektedir. Bu sorunların en bariz örneğini coğrafi konumu itibariyle bu göçlere en fazla maruz kalan Türkiye'de görmek mümkündür. Dolayısıyla bu çalışmada; öncelikle Ortadoğu'nun

1 Yüksek lisans öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, sahsenempinar@hotmail.com
2 Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Öğretim Üyesi

doğal zenginlikleri ve coğrafi konumundan kaynaklanan çıkar çatışmaları üzerinde durulacak, akabinde bu çatışmaların bir sonucu olarak karşımıza çıkan zorunlu göçlere yer verilecek, son olarak da bu göçlerin sınırdaki en istikrarlı ülke olan Türkiye'ye etkileri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Çıkar çatışmaları, Zorunlu göç, Türkiye

MIGRATION MOVEMENTS IN THE MIDDLE EAST AND THE EFFECT OF IT TO TURKEY

SUMMARY

The Middle East, due to natural riches and geographic location it has owned, has been the favorite of the great States throughout history. Therefore, Western countries had a great impact on both the concept of emergence of the Middle East and the determination of the boundaries as well as population movements. From this point it is possible to say that the Middle East, compared to other parts of the World, is presented in a more sensitive location to political developments. The crisis that emerged in any part of the region also affects countries around, spreading in waves. In this context, when we look at the history of the international migration of the region, we see that the production of oil, also known as "Black Gold", is effective on migration movements in the region. Therefore, the increase in oil production in the region and accordingly political developments occurring in the region has brought international labor migration along. However, this region is rich in oil deposits at the same time, has led to conflicts of interest between countries. Therefore, at this point today the internal turmoil that was caused by this conflict of interest has become the migrating Middle East once, a region that emigrate.

The phenomenon of migration as old as the history of humanity, is an element that shapes societies economically, socially, culturally.perspectives shaped element. Especially for reasons such as war, civil conflict and natural disasters, the influence of forced migration in the shaping of societies which has forced the people to leave the countries they have adopted as the homeland is appeared to be more pronounced. In this context, the civil conflicts in the Middle East shows that the migration occured in this region is far from the voluntary ba-

sis and a mandatory migration. In the countries where forced migration takes place, it is seen that the adjustment problems in the cultural area and also economic and political problems has reached great dimensions. It is possible to see the most obvious example of this problem in Turkey exposed to this migration due to its geographical position. Therefore, in this conflict; It will be primarily focused on the conflicts of interest arising from the Middle East's natural riches and geographical position, as a result of this conflict subsequently it will be given place to the encountered forced migration, and finally the effects of this migration to Turkey which is the most stable country on the border will be discussed.

Keywords: Middle East, conflicts of interests, forced migration, Turkey

GİRİŞ

Ortadoğu geçmişte olduğu gibi günümüzde de hem sahip olduğu doğal zenginlikler hem de coğrafi konumu itibariyle bütün dünya devletlerinin hâkimiyet kurmak istediği bir alan olmuştur. Bu durum ise bölgeyi dünyada meydana gelen bütün gelişmelere duyarlı hale getirmiştir. Dolayısıyla hem Ortadoğu kavramının ortaya çıkmasında ve sınırlarının belirlenmesinde hem de bölgede yaşanan çatışmalar ve bu çatışmaların doğurduğu nüfus hareketlerinde bütün dünya devletlerinin özellikle batılı güçlerin büyük etkisi olmuştur. Buradan hareketle gerek Ortadoğu kavramının ortaya çıkışı, sınırlarının yapaylığı ve bünyesinde barındırdığı dini ve etnik yapısı gerekse geçmişten günümüze içinde bulunduğu mevcut durum göz önüne alındığında Ortadoğu'nun tam anlamıyla bir belirsizlikler diyarı olduğunu söylemek mümkündür. Bir zamanlar sadece medeniyetin beşiği olarak bildiğimiz bu belirsizlikler diyarı sahip olduğu maddi ve manevi değerler nedeniyle sürekli olarak batılı güçlerin bir mücadele alanı olmuştur. Özellikle bölgenin dünya petrol rezervlerinin büyük bir kısmını içermesi, batılı güçlerin bu mücadelesinin şeklinin ve şiddetinin zaman zaman değişiklik göstermesine neden olmuş, kargaşa, çatışma, savaş başlıca mücadele vasıtası olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunun yanı sıra özellikle son zamanlarda demokrasi, özgürlük, eşitlik gibi argümanlar da kullanılarak bölgenin sürekli olarak kaynaması sağlanmıştır. Bu bağlamda sürekli olarak kaynayan Ortadoğu'yu dünyanın aktif volkanı olarak değerlendirmek mümkündür.

Ortadoğu'da gerek batılı güçlerin zeminini hazırladığı çatışma ve savaşlar gerekse yine batılı güçlerin desteklediği otoriter rejimler masum halkın üzerinde sürekli bir baskı unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu baskı unsuru zaman zaman Ortadoğu'dan dünyanın değişik yerlerine kitlesel olarak gerçekleşen göçleri de beraberinde getirmiştir. İkamet edilen bir bölgeden başka bir coğrafyaya taşınmak anlamına gelen göç olgusunu, bu baskı unsuruyla birlikte ele aldığımızda Ortadoğu'da gerçekleşen bu kitlesel göçlerin zorunlu göç niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda Ortadoğu'dan yakın geçmişte gerçekleşen kitlesel göçleri değerlendirdiğimizde en büyük kitlesel göçlerin 1979 İran Devrimi'yle başladığı, akabinde Irak'taki çatışmalara bağlı olarak meydana gelen özellikle ABD'nin Irak'ı işgaliyle bu göçlerin devam ettiği görülmektedir. Irak kaynaklı bu göçleri son zamanlarda Arap baharı adıyla gündeme gelen halk hareketlerinin neden olduğu göçler takip et-

miştir. Bu bağlamda Ortadoğu'da yaşanan siyasal ve etnik eksenli çatışmaların mülteci ve sığınmacı hareketlerini ortaya çıkardığını söyleyebiliriz. Ortadoğu kaynaklı bu mülteci ve sığınmacı hareketleri en çok doğu ile batı arasında bir köprü vazifesi gören Türkiye'yi etkilemiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin gerek coğrafi konumu gerekse AB'nin göç politikaları nedeniyle bu düzensiz göç konusunda bir tampon ülke konumuna geldiği görülmektedir. AB'nin bu göç politikalarıyla hem seçici davranması hem de bu göç hareketlerini daha fazla sınırlandırması kriz bölgelerinin sayısını arttırdığı gibi göç akımlarının kavşağında bulunan Türkiye'nin yükünün artmasında da önemli bir rol oynamıştır. Bu yükün artmasıyla birlikte ülkemizde birtakım siyasi, ekonomik, sosyal ve toplumsal sıkıntıların gündeme geldiği görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada öncelikle Ortadoğu kavramı ve sınırlarındaki belirsizlikler ve bu belirsizliklerin yol açtığı çatışmalar üzerinde durulacaktır. Akabinde bu çatışmaların bir sonucu olarak gündeme gelen göçler hakkında bilgi verilecek ve son olarak da bu göçlerin Türkiye üzerindeki çeşitli etkileri ele alınacaktır.

Belirsizlik Diyarı: Ortadoğu

Gerek Ortadoğu kavramının ortaya çıkışı, sınırlarının yapaylığı ve bünyesinde barındırdığı dini ve etnik yapısı gerekse geçmişten günümüze içinde bulunduğu mevcut durum göz önüne alındığında Ortadoğu'nun bir belirsizlikler diyarı olduğunu söylemek mümkündür. Ortadoğu kavramı ilk defa batılı devletlerin sömürgecilik anlayışıyla birlikte kullanılmaya başlanmış ve Ortadoğu bu anlayış çerçevesinde sürekli değişen sınırlara sahip olmuştur. Cemil Meriç bu durumu "Ortadoğu kaypak bir mefhumdur. Çünkü ne zaman doğduğu, niçin doğduğu, hudutlarının ne olduğu konusunda rivayetlerin muhtelif olduğu bir kavramdır" (Özdemir, 2013: 3) sözleriyle açıklamaktadır. Cemil Meriç'in de ifade ettiği gibi bu belirsizlik, kavrama bir yapaylık kazandırmış, emperyalist politikaların, sömürge anlayışlarının somut bir yansıması şeklinde kendini göstermiştir. Günümüzde de farklı isimler altında bu anlayışın devam ettiği görülmektedir. Asıl amaçları bölgeyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak olan Batılı devletlerin gelişmekte olan ülkeleri kalkındırmak, bölgeye demokrasiyi getirmek söylemleriyle asıl düşüncelerini perdeledikleri görülmektedir. Aslında bu tür iyi niyet göstergeleriyle aynı zamanda bölgenin coğrafi sınırlarını çizmeye, sömürecekleri alanları belirlemeye çalışmaktadırlar. Özellikle bölgede son on yılda yaşanan gelişmeler, Birinci Dünya Savaşı'ndan beri

devam eden bu sömürge anlayışını daha fazla ön plana çıkarmaktadır.

Ortadoğu kavramı, "ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve Jeopolitikçi Alfred Thayer Mahan, National Review"de yayınlanan, "The Persian Gulf and International Relations" başlıklı makalesinde kullanmıştır. Mahan'a göre, Basra Körfezi, Süveyş Kanalı'ndan sonra Hindistan'a geçişte savunulması gereken en önemli bölgedir" (Sakin, 2011: 284). Bu tanımlamaya baktığımızda; Mahan'ın Ortadoğu kavramını daha çok Hindistan'ın batı sahillerini tanımlamak için kullandığı görülmektedir. "Ortadoğu terimini ilk kullanan Amerikalı Deniz Subay'ı Mahan olmasına rağmen, başlangıçta coğrafi bir kavram olarak ortaya çıkan Ortadoğu, dönemin en büyük sömürgeci devleti olan İngiltere tarafından Yakın Doğu, Uzak Doğu ile birlikte kullanılarak yaygınlaştırılmıştır. Gerçekten de Doğu tabirini ortaya çıkaran İngiltere, Yakın, Orta ve Uzak Doğu'yu kendisine göre belirlemiş ve dünyaya kabul ettirmiştir" (Özdem, 2016: 4). Buradan da anlaşılacağı üzere Ortadoğu kavramının sömürgecilik anlayışıyla birlikte ortaya çıktığı, bölgeye özgü olmayan, belirsiz, yapay bir kavram olduğu görülmektedir.

Ortadoğu kavramının hem akademik dilde hem de konuşma dilinde çok sık kullanılmasına rağmen ilk ortaya çıktığı andan günümüze kadar üzerindeki sis perdesinin halen aralanamadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu kavram farklı tanımlanıp farklı coğrafi bölgelere işaret ettiği için de farklı sınırların çizildiği görülmektedir. Coğrafi bir tanımlama olarak başlangıçta Osmanlı egemenliğinde olan topraklarla İran ve Afganistan'ı içine alan Ortadoğu kavramı zaman içinde genişletilerek Mısır'dan Basra Körfezi'ne, Türkiye'den İran'a ve Hint Okyanusu'na kadar uzanan bir alanı ifade etmek için kullanılmıştır. Bu coğrafi tanımlamaya dil ve din gibi faktörler de eklenerek farklı tanımlamaların yapıldığı da görülmektedir. Dil eklenerek yapılan tanımlamaya göre; Arapça konuşan ülkelere ek olarak Türkiye ve İran'ı kapsayan bölgeler de Ortadoğu olarak tanımlanmıştır. Zaman içerisinde coğrafi tanımlamaya dilin yanı sıra din de ilave edilmiş ve buna göre çoğunluğunu Müslüman nüfusun oluşturduğu Arapça konuşan Kuzey Afrika'dan Afganistan'ı da içine alan bölgeye kadar olan alan da Ortadoğu'nun içine dâhil edilmiştir. Günümüzde bu tanımlamanın Malezya'ya kadar uzatıldığı da ifade edilmektedir (Özdem, 2016: 5). Bir bölgenin sınırlarının belirlenmesinde yarımadalar, dağlar, nehirler gibi coğrafi faktörlerin yanı sıra din, mezhep, konuşulan dil, hatta gelir düzeyi bile etkili olabilmektedir. Yani bir bölgeye adını koyup tanımlayabilmemiz için anlamlı

özelliklerinin olması yanında en azından bir yönden ortak özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda bu sözde bölgeyi değerlendirdiğimizde; Hint ve Atlas Okyanusu olarak iki ayrı okyanusa, Akdeniz, Kızıldeniz, Basra Körfezi, Karadeniz, Ege Denizi, Hazar Denizi olmak üzere altı ayrı denize kıyısı bulunduğu görülmektedir. Ayrıca Afrika, Asya ve Avrupa gibi üç ayrı kıtaya yayıldığı; Güney ve Kuzey Kafkasya, Kuzey Afrika, Arabistan, Büyük Filistin ve Suriye, Mezopotamya, Hazar Havzası, Orta Asya, Hint Yarımadası gibi on ayrı alt bölgeden oluştuğu görülmektedir. Bütün bunların yanı sıra Müslümanlık, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi üç tek tanrılı dinin ve bunlara bağlı sayısız mezhepler bu bölgede yaşamaktadır. Bütün bu coğrafi ve dinsel yapının yanı sıra Türkler, Araplar ve Farsiler olmak üzere onlarca farklı etnik-dilsel gruptan oluştuğu göz önüne alınırsa bu bölgenin dünyanın en önemli ve en büyük laboratuvarlarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Durum böyle olunca bu bölgeyi tek bir kavram altında toplamak ve bu kavram ve sınırları üzerindeki belirsizliği ortadan kaldırmak pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bölgenin bu coğrafi, etnik ve dinsel farklılıkları göz önüne alındığında Ortadoğu'nun bir belirsizlikler diyarı olduğunu söylemek mümkündür.

Bu tanımlamaların sadece bunlarla sınırlı kalmadığı aynı zamanda bölgeye hâkim olan güçlerin politikalarına göre de değişiklik gösterdiği bilinmektedir. Özellikle ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında; Türkiye ve 22 Arap ülkesi, ilaveten İsrail, İran, Pakistan ve Afganistan'ı içine alan ve nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu alan da Ortadoğu olarak tanımlanmaktadır (Özdem, 2016: 5). Bu bağlamda ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında çizmiş olduğu bu sınırlara baktığımızda tıpkı Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin yaptığı gibi ABD'nin de kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiği, bölgenin sınırlarını belirlerken bölgenin etnik, dini, coğrafi ve kültürel özelliklerini dikkate almadığı görülmektedir. Dolayısıyla sömürgeciliğin bıraktığı etkilerin bölge sınırlarının oluşmasında önemli bir role sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun yol açtığı belirsizlik ise geçmişten günümüze bölgede hem iç hem de dış güvenlik sorunlarının oluşmasına neden olmuştur. Ahmet Davutoğlu ise Ortadoğu'nun jeo-kültürel olarak tanımlanması gerektiğinin altını çizerek "Ortadoğu'yu, Hindistan'ın batısından başlayarak Kuzey Afrika'da Mısır'ı içine alan bir hattaki bölgeleri kapsayan alanlar için güncel alanda kullanılan bir kavram olarak tanımlamaktadır" (Erdönmez, 2010: 10). Davutoğlu'nun yapmış olduğu bu tanımlamaya bakıldığında Ortadoğu'nun jeo-kültürel havza olarak İslam kimliğini,

jeo-ekonomik kaynak olarak petrolü, fiziki coğrafya olarak kurak bozkır ve çöl iklimini, stratejik olarak da Avrasya'yı çevreleyen kenar bölge kuşağının merkez hattını ifade ettiği görülmektedir. Bütün bu tanımlamalara bakıldığında Ortadoğu kavramı ve sınırlarının zamana, mekana ve ülkelerin çıkarlarına göre farklılık göstermekle birlikte her tanımın merkezini Arap Yarımadası ile Mısır'ın oluşturduğu görülmektedir. Ülkemiz açısından da bir tanımlama yapmak gerekirse hem tarihi hem de coğrafi ve kültürel açıdan Ortadoğu'yu Anadolu'nun güneyinden başlayarak Akdeniz'in doğu kıyıları, Mısır, Süveyş Kanalı ve Kızıl Deniz ile Basra Körfezi'nden Anadolu'ya kadar uzanan hat olarak tanımlamak mümkündür (Özdem, 2016: 5-6). Bütün bu açıklamalardan yola çıkarak batılı güçlerin Avrupa'yı dünyanın merkezi olarak kabul edip dünyanın diğer bölgelerini bu merkeze uzaklıklarına göre kategorize ettiklerini söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu durum, sınırları net olarak belirlenemeyen öncelikli amacı bu güçlerin çıkarlarına hizmet etmek olan Yakındoğu ve Uzakdoğu kavramlarının yanı sıra Ortadoğu kavramının ortaya çıkmasında da önemli bir etken olmuştur. Dolayısıyla Ortadoğu kavramı, 20.yy'ın başlarında kullanılmaya başlayan batılı bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda Ortadoğu kavramını Anadolu, Mezopotamya ve Kafkasya isimleriyle karşılaştırdığımızda bu kavramın ne kadar yapay, üretilmiş, hatta icat edilmiş bir kavram olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Ortadoğu kavramının gerek batılı güçler tarafından ortaya çıkarılması ve aynı kavramla her ülkenin çıkarları doğrultusunda farklı yerleri işaret etmesi gerekse özellikle Yakındoğu ve Ortadoğu kavramlarının karıştırılması hatta zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılması Ortadoğu'nun belirsizlikler diyarı olduğunu savını güçlendirmektedir. Örneğin; "Amerikan Princeton Üniversitesi Ortadoğu bölgesi üzerinde çalışan birimlerine Near East adını verirken, Harvard Üniversitesi aynı bölge üzerinde çalışan birimlerine Middle East adını vermektedir" (Erdönmez, 2010: 12).

Geçmişten günümüze birçok faktöre bağlı olarak zaman içinde sınırları değişen Ortadoğu'nun günümüzdeki nihai sınırlarını şu şekilde tespit etmek mümkündür. " Siyasî sınırlarıyla kuzeyde Türkiye, doğuda İran, güneyde Arabistan Yarımadası ve Sudan ile batıda Mısır, Birleşik Arap Cumhuriyeti topraklarının uzandığı alan mantıkî bir tespit olabilir. Bu alanda yer alan belli başlı devletler; Mısır, Birleşik Arap Cumhuriyeti, Irak Arap Cumhuriyeti, Suudi Arabistan Krallığı, Lübnan Cumhuriyeti, Ürdün Krallığı, İsrail Cumhuriyeti, Yemen Cumhuriyeti, Maskat-Umman Emirliği, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt

Emirliği, Sudan Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti, Kıbrıs Rum Cumhuriyeti ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti" (Sakin, 2011: 288-289)'dir. Batılı güçlerin kendi ekonomik ve siyasal çıkarlarına göre düzenledikleri ve çıkarlarının dönemsel olarak değişmesine bağlı olarak yeniden çizdikleri Ortadoğu bölgesinin sınırları halen büyük bir belirsizlik ve karmaşa içindedir. Dolayısıyla gerek kavramdaki gerekse sınırlardaki bu belirsizliklerin bu bölgedeki toplumsal yapıya da yansıdığını, nedenini kendilerinin bile bilmedikleri bir kargaşa içinde olduklarını söylemek mümkündür.

Günümüzde Medeniyetler Beşiği olarak adlandırılan Ortadoğu, üç semavi dinin doğduğu, yazının başladığı, ilk şehirciliğin yükseldiği, farklı insan ırklarının yer aldığı önemli bir alandır. Aynı zamanda coğrafi olarak Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişme noktasında bulunmakta, dolayısıyla önemli ticaret yollarını da içine almaktadır. Bütün bunların yanı sıra özellikle 20.yy'dan itibaren değer kazanan ve "Kara Altın" olarak da tabir edilen petrol rezervleri bakımından da zengin bir bölgedir. Bütün bu özellikler göz önüne alındığında Ortadoğu'nun geçmişte olduğu gibi günümüzde de bölgede çıkarları olan büyük güçlerin ilgi ve oyun alanı haline geldiği dolayısıyla bölgede istikrarsızlık, güvenlik kaygısı ve yoksunluğun devam ettiği görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizlerin sömürgesi haline gelen Ortadoğu bölgesi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin kontrolüne girmiştir. Özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra bölgedeki faaliyetlerini arttıran ABD, terörü önleyici bir politika izleyerek Ortadoğu'ya tamamıyla yerleşmiştir. Ancak Amerika'nın Irak işgalinden sonra tahmin edemediği bir direnişle karşılaşması ve dünya kamuoyunun eleştirileri ABD'nin Ortadoğu'ya yayılma sürecinde strateji değişikliğine gitmesini gerekli kılmıştır. Askeri güç ve şiddete dayanan bir yayılma yöntemi yerine rızaya dayanan ve içerden desteklenen yöntemlerin gerçekleştirilmesi ABD'nin hem yükünü hafifletecek hem de Ortadoğu'ya müdahale etmesine meşruluk kazandıracaktır. Bu bağlamda insan hakları, kadının sosyal hayat içindeki yeri, demokrasi vb. gibi konularda başlattığı birtakım çalışma ve projelerle Ortadoğu'da bir değişim rüzgarının esmesinde önemli bir tetikleyici unsur olmuştur. Zaman içerisinde bu değişim süreci, gerek iç gerekse dış aktörlerin etkisiyle ülkelerin rejimlerini değiştiren bir karaktere bürünmüştür. Dolayısıyla yıllardır ekonomik sıkıntılar içinde otoriter rejimin gölgesinde yaşayan halkın yönetime karşı ayaklanmasıyla ortaya çıkan ve Arap baharı olarak adlandırılan halk hareketleri, bölgede tarihsel süreçte yaşanan en önemli değişimlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Yıllardır baskıcı ve otoriter rejimler tarafından yönetilen Arap halkları, 2010 Aralık ayında, Tunus'ta başlayan isyan dalgası ile birlikte çeşitli değişimlere sürüklenmiştir. Tunus'ta işsizlik ve ekonomik sorunlardan ötürü pazarcılık yapan üniversite mezunu Muhammed Bouazizi isimli gencin kendini yakmasıyla başlayan isyan ve değişim talebi bölge ülkelerinin çoğunu etkilemiş, Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de yönetim değişiklikleri ile sonuçlanmış, birçok Arap ülkesinde de halkın yönetime karşı protestolar başlatmasına sebep olmuştur" (Orhan, 2013: 18). Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapay müdahalelerle yolundan saptırılmış olan Ortadoğu'da bugün yaşanan halk hareketleri, aslında bölgenin doğal seyrine kaldığı yerden devam etmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Arap Baharı'nın görünürdeki nedeni olarak her ne kadar Tunuslu Muhammed Buazizi'nin kendini yakması gösterilse de konunun temeline inildiğinde bu olayların patlak vermesinde daha derin ve köklü nedenlerin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Ortadoğu'da yaşanan bu hareketlerin nedenlerini iç ve dış aktörlerin yol açtığı tarihi, ekonomik, sosyal, politik ve psikolojik unsurlarda aramak gerekmektedir.

Bu unsurları kısaca açıklamak hem Ortadoğu'nun içinde bulunduğu kaos ortamını anlamak hem de asıl konumuz olan göçün nedenlerini ortaya koymak açısından faydalı olacaktır. Dolayısıyla bu unsurları genel olarak değerlendirecek olursak; Ortadoğu'daki çatışmaların temelinin Birinci Dünya Savaşı'na kadar gittiği görülmektedir. Yıllardır Osmanlı egemenliği altında sükûnet içinde var olan Ortadoğu, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizlerin kışkırttığı Arap milliyetçiliği ile karışmış ve bundan sonraki dönemlerde de sürekli olarak batılı güçlerin sömürgesi haline gelmiştir. Dolayısıyla batılı güçlerin çıkarları doğrultusunda Ortadoğu'daki ülkelerin içişlerine müdahale etmesi çatışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Şöyle ki, batılı güçler bölgenin dini ve etnik yapısındaki farklılıklardan faydalanarak bir kaos ortamının oluşmasında rol oynamışlar ve kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilecekleri liderlerin başa geçmesinde etkili olmuşlardır. Otoriter bir rejimin verdiği rahatlıkla hareket eden liderler ise sahip oldukları doğal zenginlikleri koltuk sevdaları yüzüne ucuz bir şekilde batılı güçlere pazarlamaktadırlar. Bu durum ise tüm bu süreçleri uzaktan seyreden halk ile liderler ve yakın çevreleri arasında ekonomik açıdan bir uçurumun oluşmasına neden olmuştur. Bütün bu gelişmeler, bölgede ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunların ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur. Özellikle "ekonomik olarak yoksulluk, işsizlik, eğitimli gençlerin çaresizliği, genç nüfusun oluşturduğu demografik baskı, hayat pa-

halılığı ve ücretlerin çok düşük olması, sosyal adaletsizlik, yolsuzluklar, rüşvet, hukuktan yoksunluk, liderler ile yakın çevresinin ve bürokrasinin sahip olduğu ekonomik güç ile servetin yarattığı öfke, halk hareketlerini tetiklemiştir" (SAE, 2011: 3). Dolayısıyla söz konusu bölgedeki hemen hemen bütün ülkelerde giderek yaygınlaşan işsizliğin özellikle de eğitimli gençlerin işsizliğinin en büyük sorunlardan birini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Eğitimli gençlerin iş bulamaması, rejimlerin yanlış politikaları yüzünden geleceğe dair umutlarının sürekli olarak aşındırılması, bunların yanı sıra küreselleşmeyle birlikte gençlerin sosyal medyayı çok iyi kullanır duruma gelmesiyle birlikte dünyadaki değişimlerden haberdar olmaları ve kendi ülkeleriyle diğer ülkeleri karşılaştırma imkanı bulmaları gençlerin rejime karşı öfke duymalarına dolayısıyla bu öfkenin sokağa taşmasına ve rejim değişikliği istemelerine neden olmuştur. Bu bağlamda bütün bu gelişmeler göz önüne alındığında Arap baharının asıl aktörlerinin işsiz gençler olduğunu söylemek mümkündür.

Arap coğrafyasında 2010 yılında başlayan ve temelinde derin ve köklü nedenleri barındıran yönetim karşıtı halk hareketlerinin sonucunda Tunus, Mısır, Libya, Yemen gibi ülkelerde rejim değişiklikleri gerçekleşirken; Ürdün, Bahreyn, Suudi Arabistan, Fas, Kuveyt, Cezayir ve Lübnan gibi ülkelerde de yönetim karşıtı benzeri gösteri ve protestolar düzenlenmiş, ancak yönetim değişikliğine yol açacak boyutlara ulaşmadığı görülmektedir. Bu bağlamda Ortadoğu'da meydana gelen bu gelişim sürecinin bu bölge ülkelerini farklı şekillerde etkilediğini söylemek mümkündür. Bazı ülkelerde iktidarların devrilmesi, bazı ülkelerde de aynı sistemin devam etmesi şeklinde seyreden bu süreçten daha farklı bir şekilde etkilenen ülke de Suriye'dir. Suriye'deki halk hareketlerini diğer ülkelerden farklı kılan, yönetime karşı sürdürülen isyanlar karşısında rejimin şiddet politikası uygulaması ve bu durumun ülkeyi her geçen gün daha çok istikrarsızlığa sürüklemesidir. Ayrıca muhaliflerin zaman içerisinde farklı gruplara ayrılması ve kendi içlerinde mücadele içerisine girmeleri de olayı içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Dolayısıyla rejimin kendiliğinden çözülememesi, sorunun uluslararası bir krize dönüşmesine yol açmıştır. Sorunun uluslararası alana yansıması kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden ülkeler arasında da kamplaşmalara yol açmıştır. Irak'taki deneyiminden sonra strateji değiştiren ABD ile diğer batılı ülkeler yönetimin iktidarı devretmesi yönünde bir tavır alırken, yönetimin yıkılmasıyla karşılaşacakları olumsuz gelişmelerden endişe duyan Rusya, İran, Çin gibi ülkeler ise rejime destek vermektedirler. Ortadoğu'da özellikle Suriye'de yaşananlardan sınır

komşusu olması itibariyle en çok etkilenen ülke Türkiye olmuştur. Türkiye, başlangıçta "komşularla sıfır sorun" politikasını izleyerek sessiz kalmayı tercih etmiştir. Ancak Suriye rejiminin sivil halka yönelik uyguladığı şiddetin artmasıyla birlikte Türkiye, Suriye yönetimini halkın taleplerine dikkate alması yönünde uyarılarda bulunmuştur. Bu durum ise Türkiye ile Suriye arasında büyük bir siyasi krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bütün bu gelişmeler genel olarak değerlendirildiğinde son zamanlarda Ortadoğu'nun özellikle Suriye'nin uluslararası güçlerin mücadele alanı haline geldiğini söylemek mümkündür.

Ortadoğu'da eskiden beri süregelen coğrafi, tarihi, sosyal, siyasal ve ekonomik belirsizliklerin yol açtığı karışıklıkların Irak işgali ve özellikle son zamanlarda ortaya çıkan Arap baharıyla birlikte daha fazla su yüzüne çıktığı görülmektedir. Bu karışıklıkların birçok önemli sonuçları olmakla birlikte hem bölgeyi hem de dünya kamuoyunu yakından etkileyen en önemli sonucunun ülkesindeki kanlı savaşlardan kaçanların oluşturduğu kitlesel göçler olduğunu söylemek mümkündür. Sınırda bulunması itibariyle bu göçlerden en fazla etkilenen ülkenin de Türkiye olduğu su götürmez bir gerçektir.

Ortadoğu'da Göç Hareketleri

İnsanoğlunun farklı coğrafyalar arasındaki hareketi göç olarak değerlendirilmektedir. Bu hareket bireysel ya da küçük topluluklar halinde olabildiği gibi savaş, doğal afetler gibi nedenlerle kitleler halinde de olabilmektedir. Göç, "ekonomik, siyasal veya toplumsal nedenlerle insanların bireysel ya da kitlesel olarak yer değiştirme eylemidir" (Şahin, 2001: 59). Ancak göç olgusunu sadece yer değiştirmeye yönelik bir hareket olarak değerlendirmemek gerekir. Daha geniş kapsamlı bir tanım yapmak gerekirse; Göç, "ekonomik, siyasi, ekolojik veya bireysel nedenlerle, bir yerden başka bir yere yapılan ve kısa, orta veya uzun vadeli geriye dönüş veya sürekli yerleşim hedefi güden coğrafik, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir" (Yalçın, 2004: 13). Tuzcu ve Bademli de göç olgusunu "kişilerin gelecek yaşantılarının tamamını veya bir kısmını geçirmek üzere, sürekli ya da geçici bir süre için bir yerleşim ünitesinden bir başkasına yerleşmek amacıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme olayını kapsayan sosyal bir değişim süreci" (Tuzcu ve Bademli, 2014: 56) olarak tanımlamaktadırlar. Bütün bu tanımlara

bakıldığında göç olgusunun yer değiştirmekten ziyade bir yerleşme eylemi olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla göçün insanların geçici veya uzun süreli olarak farklı bir yöreye, bölgeye ya da ülkeye yerleşmesini kapsadığını söyleyebiliriz.

Göç olgusu özellikle mekânsal ilişkide kendini göstermektedir. Göç, ister gönüllü veya zorunlu isterse kısa ya da uzun dönemli olsun insanların yaşamlarını sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan etkileyen önemli bir olgudur. Bunda da etkili olan en önemli unsur, yaşanılan mekânın değiştirilmesidir. "Bu mekân değişimi yakın ya da uzak mesafeli olabilmekte; kat edilen idari ve siyasi sınırlar göç olgusuna farklı anlamlar yükleyebilmektedir" (Mutluer, 2003: 10). Göç olayları aynı toplumsal sistem içinde gerçekleşiyorsa "iç göç", kendine özgü koşulları nedeniyle toplumsal sistemler arasında gerçekleşiyorsa "dış göç" başka bir ifadeyle "uluslararası göç" olarak değerlendirilmektedir. Bu şekilde iç ve dış göç olarak gruplandırılan göçlerin aynı zamanda tarihi süreç içerisinde gerçekleşme nedenlerine göre gönüllü ve zorunlu olarak da devam ettiği görülmektedir. Gönüllü göçler, "insanların meraklarını gidermek, maddi durumlarını düzeltmek ve yeni kuşağın geleceğini garanti altına almak amacıyla yapılan göçlerdir" (Akgür, 1997: 45-46). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere gönüllü göçte insanların daha iyi hayat şartlarına ulaşmak için göç etmeye kendilerinin karar verdiği görülmektedir. Zorunlu göç ise, "savaş, tabi afet, sürgün gibi nedenlerle insanların yaşadıkları yerlerden ayrılmak zorunda kalmaları veya buna mecbur bırakılmaları sebebiyle meydana gelen göç" (Yılmaz, 2014: 1687) olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda zorunlu göçleri, günümüzde Ortadoğu'da olduğu gibi insanların siyasi istikrarsızlık, iç savaşlar, etnik çatışmalar nedeniyle can korkusundan kaçanların oluşturduğu mecburi göçler olarak da değerlendirmek mümkündür. Bu sınıflandırmaların yanı sıra göçleri bireysel ve kitlesel olarak da sınıflandırmak mümkündür. Bu bağlamda bireysel göçler, "bireyin kendi özerk kararıyla göç etmesine denir. Kişilerin kendi becerisi ve birikimleriyle yapmış oldukları göç türüdür" (Ağır, 2015: 98). Dolayısıyla bireysel göçlerin daha çok isteğe bağlı olarak gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Kitlesel göçler ise, "ekonomik ve sosyal nedenlerle herhangi bir travma yaşandığında toplumun tüm katmanlarını kapsayan göç" (Ağır, 2015: 98) olarak tanımlanmaktadır. Bu kitlesel göçler tıpkı bir zamanlar Orta Asya'da yaşayan Türklerin Anadolu'ya göç etmesi gibi ekonomik nedenlerle olabileceği gibi aynı zamanda ülkesindeki zulüm, baskı ve savaşlardan kaçmak gibi

nedenlerle de gerçekleşebilmektedir. Bütün bu tanımlamalardan yola çıkarak Ortadoğu kaynaklı göçlerin zorunlu, kitlesel bir dış göç olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum ise günümüz göçlerinin özellikle Ortadoğu kaynaklı göçlerin bir tercih meselesi olmadığını, daha çok zorunlu olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Zorla yerinden edilme olarak da ifade edebileceğimiz bu göç kavramıyla birlikte mülteci, sığınmacı kavramlarının da ön plana çıktığı görülmektedir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde farklı nedenlerden dolayı ortaya çıkan savaşlar ve iç karışıklıklar nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan insanlar için kullanılan mülteci kavramı, 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne göre; "kendi ülkesinde bulunan ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi görüşü sebebiyle zulüm görmekten haklı nedenlerle korku duyan ve ülkesinin korumasından yararlanamayan ya da yararlanmak istemeyen kişi" (Kara, 2010: 154-155) olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda mültecileri, kendi ülkesinde kendi kontrolleri dışında meydana gelen olayların kurbanları olarak değerlendirmek mümkündür. Genellikle mülteci kavramıyla sıkça karıştırılan sığınmacı kavramı ise, "sığınma arayan, mülteci olarak kabul edilmek üzere başvuru yapmış, ancak başvurusu henüz sonuçlanmamış, cevap bekleyen kişiler" (Kara, 2010: 155) olarak ifade edilmektedir. Bu kavramları Türkiye açısından değerlendirdiğimizde; Türkiye'nin 1951 Cenevre Sözleşmesi'ni coğrafi sınırlamalarla kabul ettiği, buna bağlı olarak da sadece Avrupa'dan gelenleri mülteci, Avrupa dışından gelenleri ise sığınmacı olarak kabul ettiği görülmektedir. Bu durumda Ortadoğu'dan ülkemize gelenleri geçici sığınmacı olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

Kitlesel göçler, sadece gerçekleştiği bölgenin değil, aynı zamanda tüm dünyanın karşı karşıya kaldığı önemli bir sorundur. Dolayısıyla dünyanın birçok bölgesinde geçmişten günümüze zaman zaman yaşanan bölgesel çatışmalar ve savaşlar yüzünden ortaya çıkan bu göçlerin en önemli ve en etkili sonucunun ciddi miktarda insan yığınının mülteci ya da sığınmacı durumuna düşmesi olduğunu söyleyebiliriz. Bunun sonucunda da bugün dünyanın birçok ülkesinde mülteci kamplarında zor şartlarda yaşamlarını sürdürmeye çalışan çok sayıda insan bulunmaktadır. Bu bağlamda Ortadoğu kaynaklı göçleri genel olarak değerlendirmek gerekirse; Ortadoğu'daki göç hareketlerinin temellerinin Birinci Dünya Savaşı'na kadar dayandığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra sömürgecilik hareketlerinin başlamasıyla birlikte ortaya çıkan yeni sınırlar, bu bölgedeki halk arasında ciddi bir göç krizi oluşturmuştur. Özellikle Avrupa'dan getirilen Yahudi göçmenlerin Filis-

tin'e yerleştirilmesi ve Filistinlilerin vatanlarından edilmesiyle bölgede krizin başladığı görülmektedir. "Orta Doğu'da Filistin'in, Arap ve Musevi olarak iki ayrı devlet haline dönüştürülmesinin kabulü ve ardından İsrail devletinin kuruluşuyla birlikte 700 bin dolayında oldukları tahmin edilen Filistinli Araplar, komşu ülkelere göç etmişti" (Kurtuluş, 2016: 163). İsrail Devleti'nin kurulmasından önce başlayan Yahudi çetelerinin katliam ve terör eylemleri, önce Filistin Devleti'nin parçalanmasına, ardından da Filistinlilerin topraklarını terk etmek zorunda kalmalarına neden olmuştur. Daha sonraki dönemlerde artan tehdit ve ambargo ile bu göçlerin arttığı görülmektedir. Dolayısıyla hem İsrail yıkımları hem de Ortadoğu'nun ortasında yükselen utanç duvarı Filistinlilerin mülteci durumuna düşmesine neden olmuştur. Filistinlilerin ilk etapta göç ettikleri ülkelerin başında Suriye ve Ürdün gelmektedir. Daha sonraki dönemlerde Lübnan, Türkiye, Mısır, Şili, Amerika gibi ülkelerde de mülteci olarak yaşamaya başlamışlardır. Günümüzde gelinen noktada birçok ülkede Filistinlilerin kendilerini mülteci olarak görmeyecek kadar o ülkenin yerlisi oldukları görülmektedir. Ortadoğu kaynaklı göçlerin ikinci grubunu 1979 İran Devrimi'nden sonra gerçekleşen göçler oluşturmaktadır. "1979 İran Devrimi'nden sonra muhalif kalanlar ya da mağdur bırakılanlar için İran'dan ayrılmak yolu gözüktüğünde ilk durakları Türkiye olmuştur. Bir tahmine göre 1980-1991 yılları arasında Türkiye'yi kısa süreli beklemek için kullanıp esasen transit şekilde genellikle Kuzey Avrupa ülkeleri ve Avrupa'ya 1,5 milyon İranlı'nın göç ettiği öne sürülmektedir" (Kara, 2010: 157). Görüldüğü gibi Ortadoğu'dan gerçekleşen İran merkezli göçler, Türkiye'ye sığınma ve yerleşme amaçlı olduğu gibi Türkiye yoluyla Avrupa ülkelerine sığınmak amacıyla da gerçekleştirilmiştir. Bu durum da bize Türkiye'nin Ortadoğu kaynaklı göçlerde hem hedef hem de transit ülke olduğunu göstermektedir.

Ortadoğu kaynaklı büyük göç dalgalarının diğer bir kısmını ise Irak'ta yaşanan olumsuz gelişmeler sonucunda meydana gelen göçler oluşturmaktadır. Bu göçlerin üç dalga halinde gerçekleştiği görülmektedir. Birincisi, 1980-1988 yılları arasında gerçekleşen İran-Irak savaşının bitmesiyle Mart 1988'de Halepçe'deki katliam sonucu birçok insanın ülkesini bırakıp özellikle komşu ülkelere göç etmesiyle ortaya çıkmıştır. İkincisi ise 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle birlikte ortaya çıkan, 1991 Körfez krizi sonrasında yarım milyon Iraklının Türkiye'ye, bir milyona yakınının da İran'a sığınmasıyla gerçekleşen göçlerdir. Körfez Savaşı'yla birlikte hem ülkenin altyapısının ağır hasar alması hem de BM denetiminde uygulanmaya başlayan ambargo-

lar, Irak'ı her yönden felce uğratmıştı. Dolayısıyla 1991 ve 2003 arasındaki bu ortamda göçün az fakat sistematik bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Üçüncü göç dalgası ise, 2003'te ABD'nin Irak'ı işgaliyle başlamıştır. ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle birlikte ülkede altyapı ve yoksullaşmaya ek olarak başta Bağdat olmak üzere büyük şehirlerde düzen tamamen bozulmuş, ölüm ve korku herkes için gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Dolayısıyla bu durum Irak'tan kaçışları daha da arttırmıştır (Danış, 2009: 16-20). Buradan da anlaşılacağı üzere Irak'tan yapılan bu göçlerin en önemli nedenini işgal altında bulunmaları oluşturmaktadır. Ülkede yaşanan işgaller ve işgalin beraberinde getirdiği kaotik ortamdan sonra gerçekleşen göçlerin büyük bir kısmı başta Suriye, Ürdün ve Türkiye olmak üzere komşu ülkelere olmuştur. Daha sonraki dönemlerde bu göçlerin bir kısmı transit güzergâh olarak kullanılan Türkiye üzerinden batıya doğru gerçekleşmiştir.

Ortadoğu kaynaklı göçlerin önemli bir kısmını da yakın dönemde Suriye'de yaşanan iç savaştan kaynaklanan göçler oluşturmaktadır. 2010 yılında Arap baharı adı altında Tunus'ta başlayan halk hareketleri, diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi Suriye'de de baskıcı rejimden kurtulmak, özgürlük ve demokrasi isteyen çeşitli toplum kesimlerini etkilemiş ve akabinde Suriye sokaklarında büyük bir isyan ortaya çıkmıştır. Suriye geneline yayılan bu isyanlar Esad rejimi tarafından reform vaatleriyle önlenmeye çalışılmışsa da bu gösterileri engellemek mümkün olmamıştır. Bunun sonucunda Mart 2011'de Suriye güvenlik güçleri Derah kentinde 25 göstericiyi öldürmüştür. Tüm bu yaşananlar üzerine Suriye'yi şiddetle sarsan kanlı bir süreç başlamıştır. Bunun sonucu olarak da Suriye'den Türkiye'ye ve diğer ülkelere yönelik zorunlu bir göç hareketi başlamıştır. BM'in 2015 verilerine göre 4 milyon civarında Suriyeli kendi ülkesinin dışında sığınmacı ya da mülteci olarak yaşamaktadır. Bu Suriyeli sığınmacıların yaklaşık 2 milyonunun Türkiye'de ikamet etmekte olduğu bildirilmektedir. 2015 yılında 2 milyon olan bu sayının 2016 Mart ayı itibariyle 3 milyonu aştığı verilen bilgiler arasında yer almaktadır. (Şahin, 2015: 171-172). Görüldüğü gibi Ortadoğu'da ilk ateşin Tunus'ta yakılmasıyla başlayan halk isyanlarının yol açtığı çatışmaların Suriye'de halen devam ediyor olması, önemli miktarda göç hareketlerini de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla "Ortadoğu bölgesinin yakın geçmişinde yaşanan İran Devrimi, İran-Irak Savaşı, Irak'ın Kuveyt'i işgali, Körfez Savaşı, Irak'ın ABD tarafından işgali, 2010 yılında başlayan Arap Baharı süreci ve sürecin son uzantısı olan Suriye iç savaşı gibi birçok gelişmenin Avrupa ve Ortadoğu arasında jeo-

politik açıdan tampon bir bölge oluşturan Türkiye'ye etkileri kaçınılmazdır" (Kartal, 2014: 284). Bu bağlamda Ortadoğu'da gerçekleşen bu gelişmelerin, ülkemizde düzensiz göçmen sayısının küresel dinamiklere koşut olarak hızla artmasına neden olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum üzerinde kuşkusuz Türkiye'nin Avrupa ile Ortadoğu arasında bir geçiş bölgesi özelliğine sahip olmasının önemli bir etkisi vardır. Bunun yanı sıra AB'nin aksine Türkiye'nin vize konusunda daha esnek davranması, ülkede sığınmacılık konusunda başlıca muhatap olan BMMYK'nın bulunması, özellikle son dönemde AB sınırlarının koruma altına alınması ve denetimlerinin arttırılması sonucu daha da kurumsallaşan insan kaçakçılığının ülkemizde giderek artması ve Avrupa ülkelerinin sığınmacıları kendi ülkelerinde barındırma konusunda çekimser davranmaları da Türkiye'nin bu konudaki yükünü arttırmaktadır. Bu yükün artması da ülkemizde zaman zaman Türk halkının tepkilerine yol açan birtakım siyasal, ekonomik, sosyal ve toplumsal sıkıntıları da beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu bağlamda Ortadoğu kaynaklı özellikle güncel olması itibariyle Suriye kaynaklı göçlerin ülkemize olan etkilerine yer vermek faydalı olacaktır.

Ortadoğu Kaynaklı Göçlerin **T**ürkiye'ye **Etkisi**

İnsanlık tarihi kadar eski olan göç, hem bireysel hem de kitlesel ölçekte gerçekleşebilmekte, dünyanın bugünkü nüfus dağılımını, toplumların siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarını ve gelişimlerini şekillendiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu göç olgusu, daha iyi bir yaşam için genellikle ekonomik nedenlerle gerçekleşen insan hareketlerini içerdiği gibi aynı zamanda kendi ülkesinde var olan zulüm, baskı ya da savaşlardan kurtulmak için zorunlu olarak ülkelerini terk eden mülteci ve sığınmacı gibi kitleleri de kapsamaktadır. İnsan hareketleri açısından son derece deneyimli bir ülke olan Türkiye, kurulduğu ilk yıllardan itibaren sürekli olarak göç alan, zor durumda olan gruplara kucak açarak ev sahipliği yapmış olan bir ülkedir. Gerek çevresindeki ülkelere göre daha gelişmiş olması ve coğrafi konumundan kaynaklanan özellikleri gerekse komşularının siyasal ve toplumsal açıdan istikrarsız bir yapıda olması Türkiye'nin göç deneyimlerinin süreklilik arz etmesinde önemli bir etken olmuştur.

Göç veren ve göç alan ülkeler bağlamında bakıldığında; özellikle 1960'lı yıllardan itibaren sahip olduğu işgücü potansiyeli ile gelişmiş Avrupa ülkelerinin ucuz işgücü ihtiyacını karşılayan Türkiye, bu dönemde sadece göç veren bir ülke olarak anılmaktaydı. Ancak son yıllarda ülkeye yönelen göç

hareketleri göz önüne alındığında bu geleneksel tanımın aksine hem göç alan hem de transit ülke olma konumuna taşındığı ve dolayısıyla çok boyutlu bir göç ülkesi olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'ye yönelen göçleri düzenli göçler ve düzensiz göçler olarak ikili bir sınıflandırmaya tabi tutarak incelemek daha doğru olacaktır. Düzenli göçler, "daha çok yasal çerçeveler içerisinde gerçekleşen ya da kayıtlı göç hareketlerini anlatan" (İçduygu, 2014: 223) insan hareketleridir. Bu durumda Türkiye'ye yönelen düzenli göçleri, çalışma ya da eğitim amacıyla gelen kişiler ile gelişmiş Avrupa ülkelerinden gelen emeklilerin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Düzensiz göçler ise, "mekik göçü, transit göç, sığınmacı ve mülteci hareketlerini de kapsayan ve daha çok yasadışı ya da kayıt dışı göç hareketlerine gönderme yapan" (İçduygu, 2014: 2203) göçlerdir. Bu bağlamda ülkemize yönelen Ortadoğu kaynaklı göçleri düzensiz göç grubunda değerlendirmek mümkündür.

Türkiye'nin göç tarihine bakıldığında farklı dönemlerde farklı nüfus hareketlerinin gerçekleştiği görülmektedir. Ulusal inşa dönemi olarak değerlendirilen ilk dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte ulus devlet sınırları dışında kalan Müslüman ve Türk kökenlilerin göçü, ülkeye dışardan gelen ilk göçleri oluşturmaktadır. 1945'ten 1980'lere kadar olan ikinci dönemde daha çok Bulgaristan'dan, hemen ardından Yugoslavya'dan gerçekleşen göçler belirleyici olmuştur. 1980 ve 1990 yıllarını kapsayan üçüncü dönemde ise Afgan sığınmacıların ön plana çıktığı görülmektedir. Ayrıca bu dönemde Bulgaristan Türklerinin de Türkiye'ye göç ettiği bilinmektedir. 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'nin bir transit göç bölgesi haline geldiği ve bu konuda özellikle Ortadoğu'dan gelen mültecilerin etkili olduğu görülmektedir. Transit göçmen olarak görülebilecek bu grubun ilk örneğini 1979 İran Devrimi sonrasında Türkiye'ye sığınan İranlılar oluşturmaktadır. 1988 ile 1991 yılları arasında üç kitlesel göç hareketiyle Türkiye'ye gelen Iraklılar ise en büyük ikinci mülteci grubu olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca Türkiye'nin 1992 yılında Bosna-Hersek kaynaklı göçlere de sahne olduğu ve göç yolunda Türkiye'nin bir geçiş bölgesi olarak değerlendirildiği görülmektedir (Buz, 2008: 3). Ayrıca Irak'tan gelen sığınma talepleri 1988-1991 dönemleriyle sınırlı kalmamış, 2003 yılında ABD-Irak savaşı sırasında yaşanan iç çatışmalar da ülkemize yönelen Irak kökenli mülteci göçlerini hızlandırmıştır. Bütün bu göçlerin yanı sıra özellikle 2010 yılında Arap baharı adıyla Tunus'ta başlayan gösterilerin Suriye geneline yayılmasıyla başlayan kanlı savaşın neden olduğu sığınmacı göçüyle birlikte Türkiye, son zamanların en büyük sığınmacı

göç dalgasına maruz kalmıştır. Görüldüğü gibi Türkiye'ye yönelen düzensiz göçlerin büyük bir kısmını Ortadoğu kaynaklı göçler oluşturmaktadır. Bu göçler içerisinde özellikle yakın zamanda gerçekleşen İran ve Irak göçleri ile günümüzde hale devam eden ve Türkiye'nin kapasitesini zorlayan Suriye kaynaklı göçler hem kitlesel ölçekte olmasıyla hem de dünya kamuoyunda büyük sarsıntılara neden olmasıyla dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Ortadoğu kaynaklı göçlerin Türkiye'ye etkisi güncel olması itibariyle daha çok Suriye bazında ele alınacaktır.

Türkiye'nin uluslararası alanda bu kadar yoğun bir göç dalgasına maruz kalması, göç konusunda bazı yasal düzenlemeleri de gündeme getirmiştir. Bu bağlamda "Türkiye'deki iltica ve sığınma işlemleri mevzuat doğrultusunda yürütülmektedir. 28 Temmuz 1951 tarihinde Cenevre'de imzalanan ve 22 Nisan 1954 tarihinde yürürlüğe giren, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da ortaya çıkan mülteci sorununu çözmeye yönelik Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme, Türkiye'nin mülteci adayları ve sığınmacılarla ilgili mevzuatının en önemli dayanağını oluşturmaktadır" (Kartal, 2014: 282). Türkiye bu sözleşmeyi, sözleşmede geçen mülteci tanımına coğrafi bir kısıtlama getirerek imzalamıştır. Ayrıca kendi göç ve iltica düzenlemelerini 1994 tarihli iltica yönetmeliğine göre yürütmeyi tercih etmiştir. Türkiye'nin değiştirerek kabul ettiği bu düzenlemeye göre; Avrupa'dan gelenler mülteci olarak değerlendirilmekte, Avrupa dışından gelenler ise sığınmacı olarak kabul edilmekte ve bunların geçici sığınmacı adı altında Türkiye'de geçici olarak yerleşmelerine izin vermektedir. Türkiye'nin bu sözleşmede geçici sığınmacı olarak değerlendirdiği sığınmacıları bugün Ortadoğu'dan gelen özellikle de Suriye'den gelen sığınmacılar oluşturmaktadır. Ayrıca "1999 yılında göç ve iltica alanında mevzuat geliştirmek üzere kurulan İçişleri Bakanlığına bağlı Göç ve İltica Bürosu, 2013 yılında göç yönetimi konusunda AB politikalarıyla uyumlu bir politika geliştirilmesine ilişkin çalışmalar yapan Göç İdaresi Genel Müdürlüğüne dönüşerek kurumsallaşmıştır" (Kartal, 2014: 283). Yine bu çalışmalar da Türkiye'nin göç konusunda yaptığı önemli yasal düzenlemeler olarak değerlendirilebilinir. Bütün bu çalışmaların yanı sıra "Türkiye'nin iltica politikasında tabi olduğu uluslararası sözleşme ve iç hukuk düzenlemeleri kapsamında köklü değişiklikler içeren Ulusal Eylem Planı (2005) ise sığınmacı kabul sistemi oluşturulması konusunda en önemli düzenlemelerden biri olarak değerlendirilmektedir" (Kartal, 2014: 284). Bu sığınmacı kabul sisteminin oluşturulmasıyla birlikte Türkiye'nin AB ülkeleri ile kaynak ülkeler

arasında bir tampon bölge işlevini üstlendiği görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de sığınmacı konusunda çekilen sıkıntıların temelinde Türkiye'nin AB'ne girme sevdasının yattığını söylemek mümkündür. Bugün gelinen noktada AB'nin Türkiye ile mülteci krizine çözüm üretmek için yapılacak işbirliğinin kapsamını belirlemek amacıyla taleplerini sıraladığı AB-Türkiye Ortak Eylem Planı'nın gündemde olduğu görülmektedir. Aslında bu planın asıl amacının sığınmacı krizine çözüm üretmek yerine AB ülkelerini Ortadoğu kaynaklı göçlerden korumak olduğunu söyleyebiliriz.

Ülkemizde bu yasal düzenlemeleri gerekli kılan Ortadoğu kaynaklı özellikle Suriye kaynaklı göçlerin ülkemizdeki genel durumunu değerlendirecek olursak; "Türkiye, bugün itibariyle 2 buçuk milyonu aşkın Suriyeli ve başta Afganistan, İran, Irak ve Somali olmak üzere diğer ülkelerden gelen 250 bini aşkın mülteci ile dünyada en büyük mülteci ve sığınmacı nüfusuna sahip ülke konumundadır" (http://www.unhcr.org/turkey/uploads/root/tr-40). Türkiye, Suriye'den gelenleri önceleri misafir olarak görmekteydi, ancak Suriye'deki çatışmaların uzamasıyla birlikte ülkemize gelenlerin sayılarının her geçen gün daha da artması sonucunda Avrupa Geçici Koruma Yönergesi'ne başvuruldu ve Ekim 2011'den itibaren Suriyelilere geçici koruma statüsü verildi. Bu statünün bir parçası olarak uluslararası koruma arayan Suriyeliler, açık kapı politikaları ve geri göndermeme ilkeleri çerçevesinde Türkiye'ye kabul edilmiştir. Bu geçici koruma uygulaması, uluslararası koruma ihtiyacı olan tüm Suriyelileri, vatansız kişileri kapsamaktadır. BM verilerine göre, "Mart 2016 tarihi itibariyle Türkiye'de bulunan kayıtlı Suriyeli sığınmacı sayısı 2 milyon 715 bin 789'dur" (www.milliyet.com.tr › Haber). Geçici koruma statüsüyle ülkemizde koruma altına alınan Suriyeli sığınmacılara ek olarak, "Afgan, İran, Irak, Somali ve diğer kayıtlı ve kayıt dışı mülteci ve sığınmacılarla birlikte bu sayının 3 milyonu aştığı bilinmektedir" (http://www.unhcr.org/turkey/uploads/root/tr(41).pdf). Suriyelilerin doğum oranı ve birçoğunun ülkesine dönmeyeceği gerçeği göz önüne alınırsa yakın gelecekte sayılarının daha da artacağını söylemek mümkündür. Bu durumda ülkemizdeki sığınmacılara yönelik bütüncül bir politika geliştirilmesi, geçicilik esas alınarak uygulanan çözüm önerilerinden ziyade kalıcılık gerçeği dikkate alınarak yeni çözüm önerilerinin gündeme getirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde batılı güçlerin Türkiye'yi içten zayıflatma politikasının olumlu sonuçlar vereceği bir gerçektir.

Ülkemizde sayıları giderek artan bu sığınmacıları yerleşim yerleri açısın-

dan değerlendirdiğimizde; bu sığınmacıların bir kısmının kamplarda, büyük bir çoğunluğunun ise kamp dışında yaşadıkları görülmektedir. Kamplarda sosyal alanlar, eğitim, sağlık imkanları, güvenlik ve hijyen açısından imkanlar sağlanmakla birlikte sığınmacıların sosyalleşmesi ve ilerde meslek sahibi olmasına katkı sağlayacak kursların da bulunduğu bilinmektedir. Ancak kamplardaki yaşam koşullarının iyi olmasına rağmen sığınmacıların büyük çoğunluğunun kamp dışında yaşadığı ve bunların sayısının giderek arttığı görülmektedir. Kamp dışındaki yaşam koşullarının zor olmasına rağmen sığınmacıların kamp dışında yaşamak istemesinin nedenlerini; "Ülkeye kaçak giriş yapan ve herhangi bir yere kaydolmayan ya da olmak istemeyen kişilerin varlığı, kamplarda yaşamaya başlamalarına rağmen kamp yaşamına uyum sağlayamayan kişilerin ayrılmak istekleri, maddi durumu iyi olan kişilerin kişisel ya da özel nedenlerle kamp dışı yaşamı tercih etmeleri, kampların kapasitesinin dolması nedeniyle dışarıda beklemek zorunda olmaları, akrabalık ilişkileri nedeniyle kamplar yerine akrabalarının gösterdikleri yerlerde yaşamayı tercih etmeleri" (ORSAM, 2014: 15) şeklinde sıralamak mümkündür. Ayrıca kamp yaşamının sıkıcı olmasının yanı sıra giriş-çıkışların izinle olması ve buradaki hayatın bazı kuralları içermesi sığınmacılar üzerinde büyük bir baskı oluşturmakta ve bu durum da özgürlüklerinin kısıtlandığı hissine kapılmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla kampları geçici olarak düşünen sığınmacılar, kamp dışında çalışıp kendi hayatlarını kurmak için kamplardan ayrılmaktadırlar. Özellikle Suriye'de iç savaşın uzamasıyla birlikte geçiciliğin kalıcılığa evrildiği ve bu durumun da kamptan ayrılıp yeni bir hayat kurmak isteyenlerin sayısını arttırdığı görülmektedir. Bu sayının artmasıyla birlikte Suriye kaynaklı göçlerin ülkemizde siyasi, ekonomik, sosyal ve toplumsal alanda görülen etkilerinin daha da barizleştiği görülmektedir.

Siyasal Etkiler

Ortadoğu'da son zamanlarda yaşanan gelişmeler, uluslararası siyasetin ana gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır. 2010 yılında Arap baharı adıyla başlayan halk hareketleri zaman içinde kanlı bir savaşa dönüşmüş ve bu durum da kitle halinde gerçekleşen yeni bir göç dalgasını tetiklemiştir. Özellikle Suriye'de derinleşen iç savaş nedeniyle birçok kişi göç etmek zorunda kalmıştır. Suriye'den gerçekleşen bu göçlerin iki dalga halinde gerçekleştiği görülmektedir. İlk dalga, Türkiye ve Lübnan gibi sınırda bulunan komşu ülkelere doğru olurken, ikinci dalga komşu ülkelerde belli bir süre kaldıktan sonra

rotasını Avrupa'ya çevirmiştir. Bu kitlesel göçlerin rotasını Avrupa'ya çevirmesiyle birlikte Akdeniz sahilleri, bu mültecilerin trajedilerine sahne olmuş ve Avrupalı devletler ilk defa Suriye savaşının etkilerini derinden hissetmeye başlamışlardır. Dolayısıyla bu Ortadoğu kaynaklı kitlesel göçler, Avrupa ülkeleri arasında fikir ayrılıklarına ve farklı tutumların sergilenmesine neden olmuştur. Örneğin; göç karşıtı katı bir tutum benimseyen Macaristan Başbakanı Viktor Orban, dünyayı Almanların gözünden görmediklerini, göç konusunda herhangi bir yaptırıma zorlanmak istemediklerini ve her ülkenin mülteci kabul edip etmeyeceğine kendisinin karar vermesi gerektiğini iddia etti (www.dw.com/.../hungarys-orban-criticizes-merkels-moral-i). Ayrıca Slovakya, az sayıda mülteci alacağını ve bunları yalnızca Hristiyanlardan seçeceğini duyururken Çek Cumhuriyeti ise kabul ettiği mültecilerin kollarına numara yazma uygulaması başlattı (http://www.slate.com/blogs/the_slatest). Görüldüğü gibi Ortadoğu kaynaklı göçler içerisinde önemli bir yere sahip olan Suriyeli sığınmacı sorunu Avrupalı ülkeler arasında farklı fikir ve çıkarlar nedeniyle anlaşmazlıklara neden olmuştur. Dolayısıyla AB'nin göç krizine çözüm bulma konusunda zorluklarla karşılaştığı görülmektedir. Bu durum ise AB'nin Türkiye ile işbirliği yapma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyaçla birlikte Türkiye ile AB arasında yük paylaşımı çerçevesinde işbirliğini öngören 29 Kasım 2015 tarihli AB-Türkiye Ortak Eylem Planı yürürlüğe konulmuştur. Bu planın içeriğini " Türkiye'nin Suriyeli göçmenleri Türkiye'de kalmaya ikna etmesi ve AB ülkelerine yasa dışı yollardan girmek isteyenleri daha sıkı kontrollerle engellemesi" (gusam.org/.../suriyeli-siginmacilar-ab-ortak-eylem-plani-turkiye-icin-buyuk-riskler) şeklinde özetlemek mümkündür. Tüm bunların karşılığında ise maddi yardımların yanı sıra Türkiye'nin AB'ne giriş sürecini kolaylaştıran birtakım tekliflerin ve Türkiye'nin güvenli ülkeler listesine eklenmesinin de pazarlık masasında yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte 4 Mart 2016 yılında AB, Türkiye'nin vize serbestliği yol haritasındaki koşulları yerine getirme durumunu değerlendiren ikinci bir ilerleme raporu yayınlanmıştır. Bu raporda;

> Türkiye'nin bugüne kadar sağladığı ilerlemeye değinilirken, henüz yerine getirmediği koşulların üzerinde duruluyor ve Türkiye tarafından yapılması gerekenler, 46 maddede sıralanıyor. Bu ödevler yoğunlukla göç yönetimi ve geri kabul başlıkları altında toplanıyor. Bu maddeler uyarınca, Türkiye'nin atması gereken adımlar arasında düzensiz göç ile mücadele, göçmen kaçakçılığının önlenmesi, Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması'nın uygulanması, sınırların korunması, vize rejiminin adaptasyonu, organize suçlar, yolsuzluk ile mücadele ve veri koruma yasası, ayrımcılıkla mücadele yasası gibi temel haklarla ilgili ilerleme başlıkları öne çıkıyor. Türkiye'nin bu koşulları yerine getirmesine bağlı olarak, Ekim 2016'da Türk vatandaşları için vize zorunluluğunun kaldırılması mümkün olabileceği söyleniyor (http://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=99&id=1300).

Ayrıca 7 Mart'ta Brüksel'deki AB-Türkiye zirvesinde yapılan yeni bir anlaşmayla yeni tekliflerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu anlaşmada yer alan Türkiye'nin tekliflerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 2016-2017 için öngörülen 3 milyar Avroluk fona ek olarak 2018 için 6 milyar ek ödeme yapılması,

-2016 Ekim ayının hedeflendiği vize serbestisi görüşmelerinin Haziran 2016'da tamamlanması,

- Türkiye'nin üyelik müzakereleri kapsamında yeni başlıkların görüşmelere açılması,

-Bununla birlikte; Türkiye kıyılarından yola çıkıp Yunan adalarına ulaşan tüm yasadışı göçmenler, buna Suriyeli mülteciler de dâhil, Türkiye'ye geri gönderilebilecek. Bunun karşılığında AB ise Türkiye'ye gönderilen her bir Suriyeli karşılığına Türkiye'den bir mülteci alacak (http://www.haberdar.com/turkiye-avrupa-birligi-multeci-zirvesinde-gercekten-ne-oldu-makale,898.html).

Görüldüğü gibi Türkiye, AB'nin vize serbestisi görüşmelerini Haziran 2016'da tamamlamasını beklemektedir. Ancak Türkiye'nin bu tarihe kadar vize serbestisi için öngörülen 72 kriteri hazirana kadar yerine getirip getiremeyeceği yönünde birçok soru işaretleri bulunmaktadır. Ayrıca AB'nin Türkiye'ye göndereceği her bir Suriyeli karşılığında Türkiye'den bir mülteci alması, AB'nin göçmen alımı konusunda seçici davrandığını göstermekte, bu durum ise gerek ekonomik gerekse sosyal anlamda AB'ye avantaj sağlarken, Türkiye'nin yükünü daha da arttırmaktadır. Bütün bu gelişmeleri 18 Mart 2016'da Brüksel'de gerçekleştirilen Mülteci Zirvesi takip etmiştir. Bu zirvede varılan anlaşmaya göre; önceki zirvede teklif edilen maddenin uygulanmak üzere bir tarihe bağlandığı görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye üzerinden Yunanistan'a ulaşan göçmenler 4 Nisan'dan itibaren Türkiye'ye geri gönderilmesi planlanmaktadır. Anlaşmanın 20 Mart'tan önceki göçmenleri kapsamayacağı açıklanmıştır (http://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=99&id=1331). Bu anlaşmanın nisan ayının başından itibaren uygulamaya konulduğu ve bu anlaşmaya bağlı olarak 72 bin sığınmacının halkın protestosuna rağmen Yunanistan'dan Türkiye'ye gönderilmeye başlandığı görülmektedir.

Bütün bu gelişmeler göz önüne alındığında bugün gelinen noktada AB'ni söz verdiği maddi yardımların yeterli olmadığı ve bu kitlesel göçlerin ülkemize getirdiği olumsuz etkilerin giderek arttığı görülmektedir. Bu durum ise Türkiye'nin içten içe zayıflamasına ve kötü sona doğru gitmesine neden olacağı ve aynı zamanda ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında yer alan planların bir parçası olup olmadığı yönündeki şüpheleri gündeme getirmektedir. Zira Türkiye'nin ısrarlı taleplerine rağmen siyasi sebeplerle açılmayan başlıkların, mülteci krizi gibi insani bir meselede gündeme gelmiş olması, ayrıca Türkiye'nin bir güvenlik görevlisi konumunda görülüp, AB'ne girmeye

aday bir ülkeden ziyade Avrupa'ya göçmen akışını kontrol edecek bir sınır ülkeye indirgenmiş olması da bu yöndeki kuşkuları arttırmaktadır. Bütün bunların yanı sıra AB'nin Suriyeli sığınmacı krizinin başından beri sorumluluğunun ve kapasitesinin çok altında performans sergilemesi de akıllarda soru işareti oluşmasına neden olmaktadır. Bir taraftan terör örgütüne karşı verilen mücadele, diğer taraftan da mülteci krizinin yol açtığı sıkıntıların eş zamanlı olarak gündemde olması her ne kadar kamuoyuna yansıtılmasa da Türkiye'nin gelecekte büyük sıkıntılar yaşayacağının bir sinyali olarak değerlendirmek mümkündür. Bazı akademik çalışmalar AB ülkelerinin ekonomik sıkıntı içinde olduğunu ve bu durumun ilerleyen yıllarda da devam edeceğini bu yüzden bu ülkelerin göçmenlere kapılarını açmadıklarını ifade etmektedirler. Bu durumu ise Pierson'un "daima kemer sıkma dönemi, AB üyesi ülke vatandaşlarında her türlü göçmene karşı sert reaksiyon oluşturuyor. Zira göçmenler eldeki işleri çalan aktörler olarak değerlendiriliyor" (Pierson, 1998: 539-560) ifadesiyle açıklamaktadırlar. Ancak öte yandan bazı akademik çalışmalar ise AB ülkelerinin nüfusunun hızla yaşlandığını, uzun vadede ekonomik dinamizmini korumak için göçmene ihtiyaç duyduğunu göstermektedir (Nye, 2015: 26). Çok uzun yıllardır Avrupa nüfusunun giderek yaşlandığı hepimiz tarafından bilinen bir gerçektir. Ayrıca AB ülkelerinin Türkiye ile kıyaslandığında bu ülkelerin ekonomik açıdan daha istikrarlı ülkeler olduğu da belirtilen gerçekler arasında yer almaktadır. Bütün bunlar göz önüne alındığında hem AB ülkeleriyle ilgili çelişkili bilgiler hem de AB'nin sorumluluk ve kapasitesinin çok altında ve değerleriyle temelden çelişen bir göçmen politikası izlemesi neler oluyor sorusunun adeta zihinlere kazınmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda AB'nin kendi çıkarlarının gerektirdiği planlar çerçevesinde hareket ettiğini ve AB'nin bu keyfiliğinin bedelini de Türkiye'nin ödediğini söylemek mümkündür. Ayrıca bütün bu gelişmeler, Türkiye'nin Suriyeli sığınmacılarla ilgili yürüttüğü politikaların uluslararası alanda sürekli olarak değişen dengelerin etkisi altında olduğunu ve bu dengelere göre şekillendiğini göstermektedir. Bütün bunların yanı sıra 18 Mart 2016'da Brüksel'de yapılan Mülteci Zirvesi'nde varılan anlaşmayı, insanlık dışı bir tutum olarak değerlendirebiliriz. Bu bağlamda daha güvenilir ve yasal yollarla sığınmacıların Avrupa'daki çeşitli ülkelere dağıtılması ve yerleştirilmesi yerine Türkiye'ye geri gönderilme çalışmalarının insanlığın temel değerlerine aykırı olduğunu ve bu insanlık dışı tutumların bir an önce önlenmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Ekonomik Etkiler

Suriye kaynaklı kitlesel göçlerin ülkemiz üzerindeki ekonomik etkileri genel olarak değerlendirildiğinde; risk ve fırsatların iç içe geçtiği bir tablonun karşımıza çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla bu göçlerin ekonomimize olumsuz olduğu kadar olumlu etkilerinin de olduğunu söylemek mümkündür. Ekonomik anlamda bu göçlerin yol açtığı en büyük olumsuzluk kuşkusuz Suriyeliler için ödenen yüksek maliyettir. Bunun yanı sıra Suriyeli sığınmacıların büyük çoğunluğunun eğitim seviyesi düşük, alt gelire sahip insanlardan oluşması da diğer bir olumsuzluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik fırsatlar bazında ise az da olsa Suriyeli işadamlarının özellikle sınır bölgelerinde yatırımlarda bulunması ve sığınmacıların temel ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli olan malzemelerin yerel firmalardan temin edilmesi önem taşımaktadır.

Suriye'den gelen sığınmacılar için ödenen maliyetlere baktığımızda 4 Şubat 2016 tarihinde İngiltere'nin başkenti Londra'da düzenlenen Suriye Donörler Konferansı'nda konuşan Ahmet Davutoğlu, sadece kamplardaki Suriyeliler için 10 milyar dolar harcandığını, diğer şehirlerdekiler için belki 20 milyar dolar ek masraf olduğunu ifade etmiştir (Hürriyet, 2016). Ayrıca AFAD'ın resmi internet sayfasında 08.02.2016 tarihinde güncellenen Suriye Afet Raporuna göre, Türkiye'nin bugüne kadar Suriyeli sığınmacılar için 8 milyar ABD dolarını aşkın bir kaynak kullanıldığı, uluslararası toplam yardımın ise 455 milyon ABD doları olduğu belirtilmektedir. Bu kaynağın AFAD'ın koordinasyonunda Dışişleri, İçişleri, Milli Eğitim, Sağlık, Gıda Tarım ve Hayvancılık, Ulaştırma ve Maliye Bakanlıkları, Genelkurmay Başkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Gümrük müsteşarlığı tarafından kullanıldığı da ilave edilmektedir (AFAD, 2016). AFAD'ın bu ifadesine bakıldığında bu miktarın sadece kamplardaki sığınmacılar için kullanıldığı ve kamp dışındaki sığınmacılar için yapılan giderlerin dikkate alınmadığı görülmektedir. Ayrıca Türkiye'nin ödediği bu miktarın sadece 455 milyon ABD dolarını uluslararası yardımın oluşturduğu dikkate alındığında ortaya çıkan bu maliyetin neredeyse tamamını Türkiye'nin karşıladığı görülmektedir. Bu durum ise Suriyeli sığınmacıların Türkiye ekonomisi üzerindeki yükünün boyutunu göstermesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca AFAD tarafından ortaya konan miktar ile yetkililerin ifade ettiği miktarların örtüşmediği görülmektedir. Bu durum ise sığınmacılar için ödenen miktar konusunda bir belirsizliğe neden olmaktadır. Bu belirsizliğin nedenini ise, halkın daha fazla tepkisini çekmemek için kesin rakamların verilmek istenmemesiyle açıklamak mümkündür. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde yapılan araştırmalar da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bu bağlamda yapılan saha

araştırmalarında "halkın %70,8'sinde, Türk ekonomisinin Suriyelilerden dolayı zarar gördüğü algısının mevcut olduğu, halkın %60'ının ise Türkiye'de yoksullar varken Suriyelilere yardım yapılmasına itiraz ettiği" (Erdoğan, 2014: 26) belirtilmektedir. Görüldüğü gibi Türk ekonomisi üzerindeki yük halkın tepkilerine neden olmakta ve bir çözüm bulunamazsa halkın tepkilerinin bir çığ gibi büyüyüp bir iç karışıklığa neden olması muhtemeldir.

Suriyeli sığınmacıların ekonomik yükünün yanı sıra Türk iş piyasası üzerinde de önemli etkilerinin olduğu görülmektedir. Ancak bu etki, sadece olumsuzlukları değil, aynı zamanda bazı olumlu gelişmeleri de içermektedir. Bu bağlamda Türkiye'de yoğun olarak yaşadıkları illerde sığınmacıların iş piyasasına üç farklı biçimde katıldıkları görülmektedir. İlk olarak sığınmacıların gerek kendi sermayeleri ile gerekse nadiren de olsa Türk ortaklarla şirket kurmaktadırlar. İkinci olarak bu yeni kurulan şirketlerin yanı sıra bağımsız işyeri açarak esnaf ve zanaatkârlık yaptıkları da bilinmektedir. Bu tür faaliyetlerin daha çok perakende gıda sektörü, kahvehane, berber, lokanta veya kuyumculuk gibi küçük zanaat alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Üçüncü olarak da sığınmacıların en fazla yer aldıkları alanlar olan bağımlı olarak çalıştıkları inşaat, tarım ve sanayi gibi alanlardır (Lordoğlu ve Aslan, 2015: 253-254). Görüldüğü gibi Suriyeli sığınmacıların iş piyasasında hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabilmektedir. Şöyle ki, Suriyeli sığınmacıların küçük çaplı da olsa yapmış oldukları bu yatırımlar yeni iş imkânlarının doğmasına neden olmakta, ayrıca buralarda çalışanların büyük kısmının sığınmacılardan oluşması da Türkiye'nin ekonomisi üzerindeki mali yükü az da olsa hafifletmektedir. Bunun yanı sıra ülkemize gelen sığınmacı tüccar ve yatırımcıların bazılarının Ortadoğu ülkeleri ile ticaret ve yatırım ilişkisinin iyi olması ve bu ülkelerdeki pazarları iyi bilmesi Türk mallarının Ortadoğu pazarına ulaştırılmasında büyük önem taşımakta ve özellikle son zamanlarda Ortadoğu'yla kopma noktasında olan ihracatımıza canlılık kazandırmaktadır. Ayrıca gerek Suriye'de gerekse Türkiye'deki kamplarda yaşayan sığınmacıların insani yardım malzemelerinin ülkemizdeki yerel firmalardan temin edildiği görülmektedir. Bu durum ise özellikle sınır illerindeki ekonomiye canlılık kazandırmaktadır. Bu bağlamda sığınmacıların ekonomiye sağladıkları bu katkıların halkın sığınmacılara karşı bakış açısını ve toplumsal kabulü olumlu yönde etkileyeceğinden bu tür katkıların basında sık sık gündeme getirilmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Sığınmacıların iş piyasası üzerindeki bu katkılarının yanı sıra iş piyasasını

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

ORTADOĞU'DA İNSAN HAKKI İHLALLERİ: DUVAR ÖRNEĞİ

Yrd. Doç. Dr. İslam Safa KAYA[1]

ÖZET

Günümüzde, gelişen dünya ile beraber artan devletler arası ve bireyler arası ilişkiler, gerçekleşen insan hakları ihlallerini de doğru orantılı şekilde artırmaktadır. Aslında insan hakları savunucusu olarak görünen süper güçler, çoğu zaman bu ihlallerde baş aktör olmaktadır. Özellikle konumlandıkları bölgede güçlerini pekiştirmek isteyen devletlerin, aynı bölgede, yaşamlarını sürdürebilmekten başka amaç taşımayan toplulukların haklarını kolayca ihlal edebildikleri görülmektedir.

İnsan hakları ihlallerinin en yoğun yaşandığı bölgelerin başında da Ortadoğu gelmektedir. Savaşların ve silahlı çatışmaların hiç bitmediği bu coğrafya, büyük devletlerin birbirlerine üstün gelme telaşı ile günden güne yaşanmaz bir bölge haline dönüşmekte ve insanların yaşam hakkı başta olmak üzere, temel insan haklarının çiğnendiği bir arena haline gelmektedir.

Ortadoğu coğrafyasında kesintisiz ve artan yoğunluklu insan hakkı ihlallerinin yaşandığı bir bölge de İsrail-Filistin bölgesidir. Son 70 yıldır İsrail tarafından Filistinli insanlara karşı gerçekleştirilen insan hakları ihlalleri ise literatüre geçecek kadar farklı ve şiddetlidir. Bu ihlallerden birisi de Batı Şeria'da İsrail tarafından inşaa edilen duvardır. Bu duvarın inşaası ile bölge insanı, temel gıda malzemelerinden dahi yoksun bırakılmış ve dünyanın geri kalanından soyutlanmıştır.

İsrail tarafından örülen bu duvar, sonuçsuz kalsa da, uluslararası hukuk camiasında oldukça sert tepki ile karşılanmıştır. Duvarın bir insan hakkı ihlali olduğunu tescil eden Uluslararası Adalet Divanı (UAD), 2004 yılında "İşgal Altındaki Filistin Topraklarında Duvar İnşasının Hukuki Sonuçları Konusundaki Danışma Görüşü" adı altında bir görüş vermiştir. Bu görüşünde UAD, bu duvarın inşaasının aynı zamanda Filistin halkının self determinasyon hakkını da ihlal eden bir insan hakkı ihlali olduğunu ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Duvar, insan hakları, Ortadoğu.

ABSTRACT

1 Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Uluslararası Hukuk ABD Öğretim Üyesi, islamsafakaya@kku.edu.tr

Nowadays, increasing inter-state relations and interpersonal relationships, with the developing world increase the human rights violations as directly proportional. In fact superpowers appears to be human rights defenders are often the leading actors in these violations. States which want to consolidate their power in the region, especially the state of positioning, can easily be seen to be able to violate the rights transport communities whose only purpose is being alive.

The Middle East, is the leader in the most intense of human rights violations. the geography of the never-ending wars and armed conflict, has become a region uninhabitable by the day with prevail bustle of the big states to each other and becoming an arena where violations of basic human rights, especially the right to life.

Yet another continuous and increasing density region with the human rights violations is Israel-Palestine region in the geography of the Middle East. The human rights violations committed against the Palestinian people by Israel for the past 70 years is different and strong enough to take the literature. One of these violations is the wall built by Israel in the West Bank. The people in the region with the construction of the wall, deprived of even the basic food materials and is isolated from the rest of the world.

The wall built by Israel, also remained inconclusive met with a rather sharp reaction of the international legal community. International Court of Justice (ICJ) that registered the wall as a human rights violation, has given an opinion named “Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian soil Regarding the Advisory Opinion” in 2004. The ICJ stated, the construction of this wall is a human rights violation also violate the right.

Key Words: Wall, human rights, middle east.

GİRİŞ

Dünya kurulduğu günden bu yana sorunlu bir coğrafya olan Ortadoğu’da, çeşitli aktörlerce gerçekleştirilen birçok insan hakkı ihlali vardır. Yakın tarihe bakıldığında, bu ihlallerin en yoğun yaşandığı bölgelerin başında da Filistin toprakları gelmektedir. Bu bölgede gerçekleşen ihlallerin failinin ise İsrail olduğu açıktır.

Filistin’de, son yıllarda artan şiddetli insan hakkı ihlallerine bir örnek de

Batı Şeria'da İsrail tarafından inşa edilen Duvar'dır. Uyuşmazlığın taraflarının ve UAD'nin isimlendirmesinde farklı terimleri tercih ettiği Duvar ile bölge halkı göçe zorlanmış, Filistinlilerin sahip olduğu arazilere el konulmuş ve insanlar kendi topraklarında yabancı statüsüne düşmüştür. Duvar ile aynı zamanda daha önce BM tarafından bölgedeki İsrail-Filistin sınırı olarak belirlenen ''Yeşil Hattın'' da ihlal edildiği görümüştür.

Bu çalışmada, öncelikle Filistin'in işgal sürecine ilişkin kısa bir bilgi verilmiş olup, akabinde duvarın isimlendirilmesi konusundaki farklı yaklaşımlar izah edilmiştir. Devamında, duvarın inşası süreci anlatılarak, Filistinliler üzerindeki sosyal ve ekonomik etkileri ortaya konulmuştur. Çalışmanın özünü oluşturan UAD'nin duvara ilişkin danışma görüşü detaylı ele alınarak, sürecin nasıl başladığı, UAD'ye yapılan başvuruya karşı İsrail'in yapmış olduğu itirazlar ve nihayet UAD'nin esasa ilişkin görüşleri ve vardığı sonuçlar belirlenerek karara ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.

I- FİLİSTİN'İN İŞGAL SÜRECİ

Filistin üzerinde, 1922 yılında başlayan İngiliz manda yönetimi, 1947 yılında sorunun Birleşmiş Milletler'e (BM) devri ile sona ermiştir. Bunun üzerine BM, 181 nolu kararı[2] ile bölgede İsrail ve Filistin adında iki bağımsız devletin kurulmasına ve Kudüs'ün uluslararası yönetimce idare edilmesine karar vermiştir. Takip eden yıl İsrail Devleti kurulmuş, ertesi gün Mısır, Suriye, Ürdün ve Lübnan İsrail'e savaş açmıştır. Bu savaş sonunda İsrail, Filistin topraklarının %77'sini, 1967'deki Arap-İsrail savaşı sonunda da tamamını işgal etmiş ve Kudüs'ün tamamını da kendi idaresine almıştır. Geçen 50 yıllık süre içerisinde de zaman zaman barış umudu doğsa da, Duvar inşası ve sonrasında İsrail'ce gerçekleştirilen ablukalar ve saldırılar, sorunu ve bölgedeki hayatı çekilmez hale getirmiştir.

II- DUVAR

A. DUVARIN TANIMLANMASI

Duvarın tanımlanması, yani isimlendirilmesi konusunda farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Örneğin Filistin bu duvarı ''apart-

2 United Nations General Assembly Resolution 181, 29.11.1947, (Erişim) http://www.yale.edu/lawweb/avalon/un/res181.htm, 21.03.2016.

heid wall'', yani ayrımcı duvar olarak adlandırmaktadır. İsrail ise bu duvarı ''security fence'', yani güvenlik çiti olarak adlandırmıştır.[3] UAD ise duvara, ''Batı Şeria Duvarı'' demeyi tercih etmiştir. Tercihler, isimlendirmenin hangi mercii tarafından yapıldığına göre de değişiklik göstermektedir. Medya, hükümetler ve sivil toplum kuruluşları bu konuda farklı terimleri kullanabilmektedir.[4] İsrail'in bahsi geçen duvara ''çit'' tanımlaması yapmış olması, sorunu küçümseme gayretinden ibarettir.

Filistin Merkezi İstatistik Ofisi'nin de kabulüne göre ''duvarın batı kısmı'', duvar ile 1949'daki Arap-İsrail savaşı sonrasında taraflar arasında belirlenen ve ''Yeşil Hat'' olarak ifade edilen sınır arasındaki bölgedir. Bu bölge İsrail tarafından ''kapalı askeri bölge'' olarak, BM tarafından ise ''bağlantı bölgesi'' olarak adlandırılmaktadır. Eğer duvar, düşünüldüğü gibi tamamlanırsa Batı Şeria'daki 25.000 Filistinli ile Doğu Kudüs nüfus cüzdanı olan Filistinliler, duvar ile Yeşil Hat arasındaki bölgede kalacaktır.[5]

B. DUVARIN İNŞAASI SÜRECİ

Duvar inşa etme fikri 2002'de, Ariel Şaron döneminde ortaya çıkmıştır. O dönemde alınan bir parlamento kararı ile 260 milyon USD'ye mal olan, boyu 8 m olan ve 650 km'lik uzunluğa sahip bir duvar örülmüştür. İsrail, böyle bir karar alınmasının sebebini, bölgeden gerçekleşen geçişler ile terör saldırıları olması şeklinde ifade etmiştir. Duvarın bazı bölümleri boyu 5 metre olan dikenli tellerden oluşmaktadır. Ayrıca duvarın arkasında var olan ve içinde dikenli toplar ile elektronik sensörlerin olduğu 4 metrelik hendeklerin bitiminde kumla kaplı bölge bulunmaktadır. Buranın kumla kaplı olmasının sebebi de olası geçiş teşebbüslerinde ayak izi tespiti yapabilmektir. Birçok noktada gözetleme kuleleri bulunmaktadır ve İsrail kolluk kuvvetleri de devriye görevi yap-

3 İsrail Dışişleri Bakanlığı'nın ''Saving Lives: Israel's Anti-Terrorist Fence, Answers to Questions'' isimli raporu, s. 8. Rapor için bkz. (Erişim) http://mfa.gov.il/MFA_Graphics/MFA%20Gallery/Documents/savinglives.pdf , 21.03.2016.

4 Richard Rogers, Anat Ben-David, ''Coming to Terms. A conflict analysis of the usage, in official and unofficial sources, of 'security fence,' 'apartheid wall,' and other terms for the structure between Israel and the Palestinian Territories'', (Erişim) http://www.govcom.org/publications/full_list/ben-david_rogers_coming_to_terms_2oct.pdf , 19.03.2016.

5 United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (UN OCHA) Occupied Palestine Territory, ''Barrier Update'', 2011.

maktadır.[6]

260 milyon USD'ye mal olan duvar, Yeşil Hat sınırını da ihlal etmiştir. Ayrıca, verimli tarım arazilerinin yarıdan fazla kısmı da İsrail tarafında kalmıştır.[7] İsrail, bu ihlali ile zaten hukuken işgalci olduğu bölgedeki işgal ettiği alanı genişletmiştir.

2014 Temmuz rakamlarına göre,[8]

- Duvarın %62'si tamamlandı; %10'unun yapımı halen devam ediyor.
- Duvar, 712 km'lik uzunluğuyla (tamamlandığında ulaşacağı düşünülen rakam) 323 km'lik Yeşil Hat'ın iki katından fazla uzunluğa sahiptir.
- Duvarın %85'i Batı Şeria sınırlarının içerisine taşmış durumdadır.
- Duvar ile Batı Şeria'nın %9,4'ü insansız bölge olarak düzenlenmiştir.

İsrail tarafından bu iddia reddedilse de[9] duvar tamamlandığında, 160.000 dönüm verimli tarım arazisinin ve Batı Şeria topraklarının %2,9'unun İsrail tarafında kalacağı öngörülmektedir. Duvar ile aynı zamanda birçok Filistinli, İsrail topraklarında mülteci durumuna düşmüştür.[10] Bu durum, İsrailli politikacıların, ''Yahudi sayısını artırıp, Filistinli sayısını azaltarak hakimiyet elde etme'' düşüncesinin bir tezahürüdür.[11] İsrail ayrıca, Altı Gün Savaşları'nda Gazze ve Batı Şeria bölgesinin bir devletin egemenliğine bırakılmadığını, bu yönüyle bölgede işgalci olarak nitelendirilemeyeceğini, bilakis bölgenin tarihsel açıdan Yahudi bölgeleri olduğunu iddia etmektedir.[12]

---

6 ''Q&A: What is the West Bank Barrier?'' 15.09.2005, (Erişim) http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3111159.stm , 19.03.2016.

7 ''Walled off: 12 years of Israel's separation barrier'', 12.03.2014, (Erişim) http://america.aljazeera.com/articles/2014/3/12/visual-activism-activestillsphotographsthebarrierwall.html , 19.03.2016.

8 ''What Is the Israeli Barrier / Fence / Wall?'' , (Erişim) http://israelipalestinian.procon.org/view.answers.php?questionID=514 , 19.03.2016.

9 ''Saving Lives: Israel's Anti-Terrorist Fence, Answers to Questions'', s. 10-12.

10 ''Special Report on the West Bank Security Barrier'', By UNRWA, 17.07.2003, (Erişim) http://www.miftah.org/PrinterF.cfm?DocId=2197 , 19.03.2016.

11 Helge Brunborg, ''Demographic and Social Consequences of the Seperation Barrier on the West Bank'', ***Palestinian Central Bureau of Statistics***, 2004, s. 23.

12 ''Saving Lives: Israel's Anti-Terrorist Fence, Answers to Questions'', s. 11.

C. DUVARIN FİLİSTİNLİLER ÜZERİNDEKİ EKONOMİK VE SOSYAL ETKİLERİ

Duvar ile birlikte bölge halkının evleri yıkılmış ve topraklarına el konulmuştur.[13] Ayrıca bölgede ciddi manada göç sorunu doğmuştur. Duvar ile Yeşil Hat arasında kalan Filistinliler, bir müddet sonra kendi topraklarında yaşayabilmek için İsrail'den resmi izin almak durumunda kalacaktır. Aynı bölgeye dışarıdan girmek isteyen de İsrail'in resmi iznine başvuracaktır.[14] Görüldüğü gibi Filistin halkı bu duvar ile adı konmuş bir işgalin adı konmamış bir genişlemesi ile karşı karşıya kalmıştır.

Duvarın doğusunda yer alan Kalkiliya ve Tulkarm bölgelerinde yaşayan kişilerin de seyahat hakkı ihlal edilmiştir.[15] Zira bölgede yaşayan kişiler, bazen çok kısa sürelerle açılan bazen de hiç açılmayan kapılardan İsrail'in izniyle giriş yapabilmekte ve kendi arazilerini ziyaret edebilmektedir. İsrail, tarım arazilerinin bulunduğu bölgeye giriş yapılabilecek kapının günde sadece 3 defa açılacağını ve 15 dakika açık kalacağını ilan etmiştir.[16] 2003 verilerine göre bölgede var olan BM'ye bağlı hastane hasta kabulünde %40 düşüş yaşamıştır. Duvardan olumsuz etkilenen Cenin, Kalkilya ve Tulkarm, 220 milyon USD'lik tarım ihracatı ile Batı Şeria'nın toplam tarım ihracatının %45'sini karşılarken, duvar sonrasında bu rakam ciddi ölçüde düşmüştür.[17]

Temel insan haklarından olan seyahat hakkının açıkça ihlal edildiğine ilişkin bir diğer örnek de Habla'da çalışan Kalkilya halkının, aslında 2 km olan mesafeye ancak 25 km lik bol kontrol noktalı bir seyahat ile varabiliyor olmasıdır. Bu durumda olan kişiler çareyi, mesai günleri Habla'da kalarak sadece hafta sonları evlerine gitmekte bulmuşlardır.[18] Bu durum, şüphe yok ki aynı zamanda ailelerin bölünmesine, sosyal ilişkilerin zayıflamasına sebebiyet vermektedir. Bu sayede tam da İsrail'in hedeflediği şekilde ''iç göç yaşamış yeni bir nesil''[19] ortaya çıkmıştır.

13 "Israel›s separation barrier" in the occupied West Bank: Human Rights and International Humanitarian Law consequences", A Human Rights Watch Briefing Paper, ***Human Rights Watch***, February 2004, (Erişim) https://www.hrw.org/legacy/english/docs/2004/02/20/isrlpa7581_txt.htm, 19.03.2016.

14 Yavuz Cankara, Pınar Özden Cankara, ''Batı Şeria Duvar İnşasının Filistin Halkına Ekonomik, Siyasal ve Kültürel Etkileri'', ***Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi,*** C. 1, S. 1, 2012, s. 1239-1250, s. 1246.

15 United Nations General Assembly (UNGA), ''Report of the Secretry-General prepared pursuant to General Assembly resolution ES-10/13'', 24.11.2003.

16 Brunborg, s. 33.

17 UNGA, Res. ES-10/13.

18 Brunborg, s. 33-34.

19 Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC), ''Palestinian Territories: West Bank Wall Main Cause of New Displacement Amid Worsening Humanitarian Situation'', 21.06.2006, s. 10.

Her ne kadar İsrail tarafından duvarın inşasına gerekçe olarak ‘’terör tehdidi’’ gösterilmiş olsa da, mevcut durumun daha çok şiddete teşvik edeceği aşikardır. Zira, kendilerine yaşama şansı bırakmayan bir devlete karşı bölgedeki silahlı unsurların daha sert eylemlerde bulunacağını söylemek zor olmayacaktır. Hatta bu durumun ABD'nin bölgedeki Irak, Afganistan gibi devletlere ‘’demokrasi ve barış getirme’’ iddiası ile çeliştiği ve nihayetinde duvar projesinden İsrail'i vazgeçirebileceği de dillendirilmiştir.[20] Ancak gelinen aşamada bu düşüncenin gerçekleşmediği görülmektedir.

III- DANIŞMA GÖRÜŞÜ

Uluslararası Adalet Divanı (UAD), bir olayı re'sen inceleyemez. UAD'nin vereceği kararlar, bağlayıcı kararlar ve danışma görüşü olmak üzere iki türlüdür. Divan'ın bağlayıcı karar alabilmesi için bir ya da birden çok devletin, aralarında olan uyuşmazlığı Divan'a götürmeleri gerekir. Böyle bir ihtimalde dahi Divan'ın vereceği karar yalnızca uyuşmazlığın taraflarını bağlar. Danışma görüşü süreci ise bir uyuşmazlık hakkında Birleşmiş Milletler'in (BM) yargı organı durumunda olan UAD'ye başvurarak görüş alma, izlenecek yolu belirleme amacıyla tavsiye isteme şeklinde gerçekleşir. Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nun veya Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) doğrudan başvurusu üzerine danışma görüşü verilebilir. Ayrıca bazı uluslararası örgütlerin de sadece kendi faaliyet alanları ile ilgili olmak üzere danışma görüşü talep etmeleri mümkündür. Buna karşın devletler, danışma görüşü talebinde bulunamaz.[21] Verilen danışma görüşü, sadece başvurucuyu ilgilendirir. Görüş açıklandıktan sonraki süreç, UAD'nin ilgisi dışındadır. Zira, UAD'nin vermiş olduğu danışma görüşüne uymak ya da uymamak başvurucunun iradesindedir. Danışma görüşünde belirtilen hususlar, başvurucu dışında bir ya da birden çok devleti ilgilendirse, hatta bir uluslararası hukuk ihlali tespiti içerse dahi bu devletler bakımından yapılabilecek bir şey yoktur.

A. BM GENEL KURULU'NUN SÜRECİ BAŞLATMASI

BMGK'nin karar alma mekanizması ve BMGK'ye daimi üye devletlerden ABD'nin İsrail aleyhine çıkacak kararları sürekli veto et-

20 Daniel B. Barasch, Lala R. Qadir, "US National Security Interests and the West Bank Separation Barrier", ***John F. Kennedy School of Government***, 2004.
21 Erdem Denk, ''Uluslararası Adalet Divanı'nın İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Topraklarında İnşa Etmekte Olduğu Duvar Konusundaki Kararı'', ***Uluslararası İlişkiler***, C. 1, S. 3, Güz 2004, s. 151-173, s. 152.

mesi sebebiyle duvar sorununda BMGK yetersiz kalmıştır. Duruma ilgisiz kalamayan diğer devletler Genel Kurul'u devreye sokarak aksiyon alma yoluna gitmiştir. Bu çerçevede Genel Kurul, öncelikle 20.10.2003 tarihinde duvarın uluslararası hukuka aykırı olduğuna karar vermiştir.[22] Daha sonra da UAD'den konu hakkında danışma görüşü alınmasına karar vermiştir.[23] Karara Türkiye ile birlikte 90 devlet evet oyu vermiş, İsrail ve ABD'nin de aralarında bulunduğu 8 devlet hayır oyu vermiş, büyük çoğunluğu Batılı devletlerden müteşekkil olan diğer çoğunluk da çekimser oy vermiştir.[24] Alınan karar ile birlikte UAD'ye yöneltilen soru şudur:[25]

''1949 Dördüncü Cenevre Sözleşmesi ve ilgili Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul kararları dahil uluslararası hukukun kural ve ilkeleri göz önüne alındığında, işgalci güç olan İsrail'in, Genel Sekreter'in raporunda tanımlandığı gibi Doğu Kudüs dahil işgal altındaki Filistin topraklarında inşa etmekte olduğu duvarın hukuksal sonuçları nelerdir?''

Dikkat edilirse, UAD'den duvarın uluslararası hukuka aykırı olup olmadığı sorulmamış, sadece bu duvarın hukuksal sonuçları konusunda görüş talebinde bulunulmuştur. Bunun sebebi, daha önce zaten duvarın uluslararası hukuka aykırı olduğu noktasında alınan karardır. Tekrar bu yönde bir soru sorulması kararı alan merciinin kendi kararından şüphe duyması gibi bir izlenim oluşturacağından, böyle bir yola gidilmemiştir.

B. BAŞVURUYA YAPILAN İTİRAZLAR

1. BM Genel Kurulu'nun Bu Konuda Danışma Görüşü İstemeye Yetkisi Yoktur

BM Genel Kurulu'nun UAD'den görüş istemeye yetkili olan iki organdan biri olduğu BM Şartı m. 96/1 de belirtilmiştir. BM Şartı'nın 12/1 maddesine göre ise Genel Kurul, BMGK'nin gündeminde olan bir konuyu inceleyemez. İsrail de itirazını bu maddeye dayandırmıştır. İsrail'e göre Filistin sorunu halen BMGK'nin önündedir ve Genel Kurul, bu konuyu inceleyip konu hakkında karar veremez. Oysa durum, İsrail'in iddia ettiğinden farklıdır. İsrail'in dayandığı madde, BMGK'nin önündeki bir mesele hakkında Genel Kurul'un tavsiye kararı alamayacağını

22 UNGA Resolution ES-10/13, ''Illegal Israeli actions in Occupied East Jerusalem and the rest of the Occupied Palestinian Territory'', 27 October 2003.
23 UNGA Resolution ES-10/14, ''Illegal Israeli actions in Occupied East Jerusalem and the rest of the Occupied Palestinian Territory'', 12 December 2003.
24 Denk, s. 153.
25 UNGA Res. ES-10/14.

ifade etmektedir. Halbuki danışma görüşü başvurusu bir tavsiye kararı niteliğinde değildir. UAD de kararında aynı düşünceyi ifade etmiştir.[26] Yine aynı kararda, BMGK'nin gündeminde olan konunun güvenlik ve uluslararası barış boyutu dışındaki insani, ekonomik ve toplumsal boyutlarının Genel Kurul tarafından incelenebildiği ifade edilmektedir.[27]

BM Şartı'nın 10. ve 11. maddeleri, Şart'ta yer alan tüm konularda Genel Kurul'un yetki sahibi olduğunu, eğer üyelerden biri bir mevzuyu Genel Kurul'a taşırsa inceleyip tavsiye kararı alabileceğini belirtmiştir. Ancak İsrail yine de UAD'nin yetki aşımında bulunduğunu iddia etmektedir.[28]

2. Uyuşmazlık Hukuki Değil Siyasidir

İsrail'in başvuruya dönük bir diğer itirazı ise duvar konusunun hukuki değil siyasi bir konu olduğu, bu sebeple UAD'nin görev ve yetkisi dışında olduğu şeklindedir. Oysa sorun genel olarak Filistin'deki mevcut siyasi ve askeri durumun nasıl çözümleneceği sorunu değil, spesifik bir hadise olan duvar yapımıdır. Şüphesiz, duvar konusunun da siyasi boyutları vardır. Ancak keskin bir hukuki-siyasi ayrımı yapmak mümkün değildir.[29] UAD, bu konuyu siyasi boyutu olsa da ciddi hukuksal sorunlar oluşturan bir konu olarak nitelemiştir.[30] Duvar konusunun hukuki boyutunun siyasi boyutundan çok daha ciddi ölçüde yoğunluk taşıdığı açıktır. Zira yaşam hakkının, seyahat hürriyetinin ve mülkiyet hakkının siyasi saiklerle kısıtlanması söz konusu olamaz.

İsrail, UAD'ye sorulan soruyu da muğlak olarak nitelendirmiştir. Sorunun gayet açık olduğu görülmektedir. Bu yönüyle İsrail'in iddia ettiği gibi verilecek cevabın da hukuken belirsizliğe sebep olacağı yaklaşımı yersiz olacaktır.

3. UAD Davaya Bakmama Yönünde Takdir Yetkisi Kullanmalıdır

İsrail, ''bir an için UAD'nin bu başvuruyu incelemeye yetkili olduğu düşünülse dahi'' takdir yetkisini incelememe yönünde kullanması

26 ICJ, ''Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory'', 9 July 2004, para. 25. Karar metni için bkz. (Erişim) http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=4&case=131&p3=4, 23.03.2016.

27 ICJ, Wall, para. 27.

28 ICJ, Wall, para. 24.

29 Denk, s. 156-157.

30 ICJ, Wall, para. 41.

gerektiğini ifade etmiştir. İsrail, bu itirazını dört sebebe dayandırmıştır.

İsrail'in ilk gerekçesi, UAD'nin ancak uyuşmazlığın tarafı olan devletlerin rızası varsa bir konuda karar alabileceği, oysa bu başvuruda kendi onayının bulunmadığı şeklindedir. İsrail'in bu gerekçesinin yersiz olduğu açıktır. Zira, yukarıda da izah edildiği gibi UAD'nin bu başvuru neticesinde vereceği karar, bağlayıcı bir karar değildir.

İsrail'in ikinci gerekçesi ise UAD'nin bu başvuruyu incelemesinin devam eden siyasi müzakere sürecine zarar vereceği şeklindedir. Bu iddianın İsrail tarafından dile getirilmesi oldukça ilginçtir. Zira, siyasi müzakere sürecine zarar verecek olan Genel Kurul'un soruna çözüm arama niyeti doğrultusunda yapmış olduğu başvuru mudur yoksa insanları birbirinden ayıran ve bir bölgeyi ekonomik olarak çöküntüye uğratan bir duvar inşası mıdır? Şüphesiz, bu sorunun cevabı duvar inşası olacaktır.

İsrail'in bir diğer gerekçesi, UAD'nin bu başvuruyu sağlıklı şekilde neticelendirebilmek için elinde yeterli materyalin bulunmadığı hususudur.[31] UAD kural olarak, talep edilen bir danışma görüşü dahi olsa uyuşmazlığın taraflarından bilgi ve belge talep etmektedir. Bunun yanında danışma görüşünü talep eden mercii de elindeki tüm verileri zaten başvuru esnasında UAD'ye teslim etmektedir. Duvara ilişkin başvuruda da durum böyledir. Genel Kurul, başvuru ile beraber elindeki tüm bilgi ve belgeleri UAD'ye teslim etmiştir. Ayrıca İsrail de başvuruya yaptığı itirazda konuya ilişkin birçok bilgi vererek eldeki verileri artırmıştır. Bu yönüyle İsrail'in bu gerekçesi, diğerlerine nazaran daha temelli olsa da somut vakada karşılık bulamamıştır.

İsrail'in son gerekçesi ise UAD'nin bu başvuruyu incelemesinin pratikte bir fayda getirmeyeceğidir. İsrail'e göre Genel Kurul zaten duvarın uluslararası hukuka aykırı olduğuna karar vermiştir ve UAD'nin vereceği karar aleyhte çıksa dahi malumun ilamından öte anlam taşımayacaktır. İsrail'in bu gerekçesinin de yerinde olmadığı iki açıdan ifade edilebilir. Öncelikle soru, duvar inşasının hukuksal sonuçlarının ne olacağı şeklindedir. Yani Genel Kurul, ''Duvar uluslararası hukuka uygun mudur?'' şeklinde bir soru yöneltmemiştir. İkinci olarak da burada mevcut bir tespitin bir uluslararası yargı merciince de teyidi amaçlanmıştır. Zira, duvarın uluslararası hukuka aykırı olduğunu ilan eden Genel Kurul, bu

31 ICJ, Wall, para. 55.

kararını bir uluslararası yargı merciinin onayı ile daha etkin ve daha sonuç alıcı hale getirmeyi amaçlamıştır. Bu sebeplerden ötürü İsrail'in bu iddiasının da bir tutarlılığı bulunmamaktadır.

C. UAD'NİN ESASA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

1. Uyuşmazlığın Kapsamının Belirlenmesi

UAD, kararında öncelikle uyuşmazlığın kapsamına, İsrail-Filistin sorununun arka planına ve duvarın rotasına ilişkin genel bilgiler vermiştir.[32] Daha sonra, kendisinden talep edilenin sadece duvarın işgal altındaki Filistin topraklarında kalan kısmı ile ilgili hukuksal sonuçlar olduğunu bu nedenle duvarın İsrail tarafında kalan kısmı ile ilgili bir görüş vermeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca, duvarın isimlendirilmesi konusundaki diğer yaklaşımları kabul etmeyerek ''duvar'' kelimesini kullanmayı tercih etmiştir.

UAD, BMGK ve Genel Kurul kararlarına da atıf yaparak Yeşil Hat konusunu da duvar ile ilişkilendirerek açıklığa kavuşturmaya çalıştırmıştır.

2. Uyuşmazlığa Uygulanabilecek Uluslararası Hukuk Kurallarının Belirlenmesi

UAD, kararının uyuşmazlığa uygulanacak hukuk kurallarını anlatan bölümünde[33] öncelikle kuvvet kullanımını yasaklayan BM Şartı'na ve bu konudaki 2625 nolu Genel Kurul kararına[34] dikkat çekmiştir. Daha sonra ''Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin''[35] ilk maddesinde yer verilen self determination (kendi kaderini tayin) hakkının konuyla ilişkisine değinilmiştir. İsrail, taraf olduğu bu tip sözleşmelerin, vatandaşların barış zamanında kendi hükümetlerine karşı haklarının korunması amacıyla çıkarılan insan hakları sözleşmeleri olduğunu ve Batı Şeria ile Gezze bölgelerinde uygulanamayacağını iddia etmiştir. Esasında İsrail'in bu iddiası, onun bölgede işgalci devlet pozisyonunda olduğunu ikrar ettiğini de

32 ICJ, Wall, para. 66-85.
33 ICJ, Wall, para. 86-114.
34 UNGA Resolution 2625 (XXV), ''Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations'', 24 October 1970.
35 Sözleşme metni için bkz. (Erişim) http://www.edb.adalet.gov.tr/mevzuat/Ekonomik%20Sosyal%20Haklar%20.pdf , 29.03.2016.

göstermiştir.

Uluslararası insancıl hukuka dair kurallar içeren ‘’Kara Savaşları Hukuku ve Teamülleri Hakkındaki Dördüncü La Haye Sözleşmesi ve Eki Düzenlemelerin’’ de duvar hadisesine uygulanabileceği UAD’ce belirtilmiştir. Bu sözleşmeye İsrail’in taraf olmaması sonucu değiştirmemektedir. Zira, bu sözleşmede yer alan hükümler aynı zamanda uluslararası teamül hukukunda da benimsenmiştir. UAD’ye göre sözleşmenin ‘’düşman devletin ülkesinde askeri yetki’’ başlıklı bölümü, uyuşmazlık konusu ile doğrudan ilgilidir.

Yine La Haye Sözleşmesi çerçevesinde, işgalci gücün mümkün olan en kısa sürede bulunduğu bölgedeki kamu düzenini ve güvenliği sağlaması, özel mülkiyete saygı göstermesi ve el koymaması da UAD tarafından dikkate alınmıştır. Mahkeme tarafından dikkat çekilen bir diğer husus da bölgede bulunan ve her üç dine mensup kişilerin özgürce ibadethanelerine gidebileceğinin 1949 ve 1994 barış andlaşmaları ile İsrail tarafından kabul edildiği hususudur.

UAD, yukarıda zikredilen sözleşmelerin, devletin ülkesi dışındaki eylemlerinde de uygulanabileceğini açıkça dile getirmiştir.[36] Ayrıca UAD’ye göre ‘’Kişisel ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi’’[37] de konuyla doğrudan ilgilidir ve İsrail’in adı geçen sözleşmenin 4. Maddesi çerçevesinde 9. Maddeye koyduğu çekince, bu sözleşmenin olaya uygulanmasına engel olmayacaktır. Zira 9. Madde, yakalama ve gözaltı hallerindeki bazı hükümleri içermektedir.[38] Bu çerçevede sözleşmedeki, özel hayatın ve haberleşmenin gizliliği ile seyahat ve yerleşme özgürlüğü gibi hükümlere vurgu yapılmıştır.[39]

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nde yer alan çalışma hakkı, gençlerin ve ailelerin korunması ve desteklenmesi hakkı, asgari barınma ve gıda ihtiyaçlarının karşılanması, sağlık ve eğitim hakkına ilişkin hükümler ve BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde yer alan bazı maddelerin de olaya uygulanacağı ifade edilm-

36 ICJ, Wall, para. 109-111.

37 Sözleşme metni için bkz. (Erişim) https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/53-73.pdf , 29.03.2016.

38 ICJ, Wall, para. 127.

39 ICJ, Wall, para. 128-129.

iştir.[40]

Son olarak, olayda BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin de uygulama alanı bulacağı açıktır. Zira, Beyanname'de mülkiyet hakkı, yaşam hakkı, yerleşme ve seyahat hürriyeti ile sağlık hakkı konularında birçok hüküm bulunmaktadır ve bu hükümler duvar meselesi ile doğrudan ilgilidir.[41] Beyanname bağlayıcılık taşımasa da, uluslararası teamül kuralı haline gelmiş olup birçok devlet tarafından Anayasa hükmü haline getirilmiş, birçok devlet de ikili veya çok taraflı andlaşmalarda adı geçen hükümlere bağlayıcılık atfetmiştir.[42]

3. Uyuşmazlığa Uygulanabilecek Uluslararası Hukuk Kurallarının İhlali

a) İnsan Hakları Hukuku ve Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından

UAD, öncelikle Cenevre Sözleşmesi'ne ilişkin değerlendirmede bulunmuştur. UAD'ye göre İsrail'in, bu sözleşmenin uyuşmazlığa uygulanamayacağı yolundaki iddiası geçersizdir. İsrail, bu iddiasını uyuşmazlık konusu toprakların daha önce sözleşmeye taraf devlet Ürdün'ün hakimiyetine girmediği gerekçesine dayandırmıştır. UAD ise İsrail ve Ürdün'ün sözleşmeye çekincesiz şekilde 1951'den beri taraf olduğunu, ayrıca bu sözleşmenin uygulanabilmesi için işgalin akit devletlerin egemenliği altındaki topraklardan birinde olmasının şart olmadığını, bunun gereksiz bir kısıtlama olacağını ifade etmiştir. UAD'ye göre bu sözleşmenin hükümleri, herhangi bir askeri direnişle karşılaşılmadan işgal edilmiş topraklar için de geçerlidir. UAD, bu görüşün 1999'da toplanan ''4. Cenevre Sözleşmesi Yüksek Akit Tarafları Konferansı'', BMGK, BM Genel Kurulu ve Uluslararası Kızılhaç Komitesi tarafından da benimsendiğini ifade etmiştir.[43]

Dikkat edilirse UAD, uyuşmazlığın diğer tarafını Ürdün olarak kabul etme eğilimi göstermiştir. Bu yaklaşımın doğru olmadığı kanısındayız. Zira UAD, Filistin'in uluslararası hukuk karşısında bir devlet olduğu gerçeğini görmezden gelmiştir.[44]

40 ICJ, Wall, para. 130-131.
41 Gamze Değirmenci, ''Batı Şeria Duvarı ve Uluslararası Hukuk'', ***Bilge Strateji,*** C. 2, S. 4, Bahar 2011, s. 203-223, s. 214.
42 Aslan Gündüz, ***Milletlerarası Hukuk***, Beta Basım A.Ş., 5. Bası, İstanbul, 2003, s. 271.
43 ICJ, Wall, para. 101.
44 Filistin'in devlet olma niteliği konusunda detaylı değerlendirme için bkz. İslam Safa KAYA, ***Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Gazze ve Mavi Marmara***, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016, s. 65-72.

Kararda, duvarın 1907 Cenevre Sözleşmeleri'nin 46. ve 52. maddelerine aykırılık taşıdığı, 4. Cenevre Sözleşmesi'nin de 53. maddesine aykırı şekilde duvarın geçtiği bölgelerdeki gayrimenkullere el konulduğu ve büyük kısmının da yıkıldığı ifade edilmiştir. Aynı şekilde bölge halkının seyahat özgürlüğünün ihlal edildiği, tarım için olmazsa olmaz su kaynaklarından mahrum bırakıldığı, eğitim ve sağlık hakkından yararlanma hakkının çekilmez hale getirildiği, tarım alanlarının ve doğanın tahrip edildiği belirtilmiştir.[45]

Filistinlilerin göçe zorlanarak, yerleşme özgürlüğünün ihlal edilmesi ve bölgenin demografik anlamda değişime uğratılması da karara yansıyan bir başka insan hakları ve uluslararası insancıl hukuk ihlali olarak karara yansımıştır.

UAD, yukarıda belirtilen tüm bu hususları dikkate alarak Duvar'ın insan hakları hukukuna ve uluslararası insancıl hukuka aykırılık taşıdığını belirtmiştir.

b) Kendi Kaderini Tayin Etme Hakkı Bakımından

BM Genel Sekreterliği'nin başvuru dilekçesinde yer alan Filistin tarafı görüşlerinde, duvar ile Filistin topraklarının bir kısmının ilhak edildiği, bu durumun egemenlik ilkesi ve bu doğrultuda kendi kaderini tayin hakkına da aykırılık teşkil ettiği, bunun yanında bölgenin nüfus yapısının değiştirildiğini belirtilmiştir. İsrail ise duvarın teröristlerin geçişini engellemek amacıyla inşa edildiği, bir sınır veya nüfus değişikliğini amaçlamadığını dile getirmiştir.[46]

UAD, 242 sayılı BMGK kararını[47] örnek göstererek savaş ile toprak kazanımının mümkün olmadığını belirtmiş ve duvarın, bölge halkının %80'inin yaşadığı kapalı bir alan ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Ayrıca İsrail'in 1977 yılından beri sürdürdüğü yerleşimci politikasının da 4. Cenevre Sözleşmesi'nin işgal edenin, işgal ettiği topraklara kendi vatandaşlarını nakledemeyeceğine dair 49/6. maddesine aykırılık taşıdığını ifade etmiştir.

UAD, yukarıda belirtilen gerekçelerle Duvar'ın, Filistin halkının

45 ICJ, Wall, para. 132-133.
46 ICJ, Wall, para. 116.
47 Karar metni için bkz. (Erişim) http://www.un.org/Depts/dpi/palestine/ch3.pdf, 30.03.2016.

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

ORTADOĞU'DA RUSYA FAKTÖRÜ VE DÜNDEN BUGÜNE ASKERİ GERİLİM STRATEJİSİ ÜZERİNE

Ulvi Keser[1]-Asporça Melis Keser[2]

Özet

Amerikalı stratejist Alfred Thayer Mahan'ın cadı kazanına benzettiği ve bütün dünyayı etkileyecek kaotik olayların yaşanacağı bölge olarak adlandırdığı Ortadoğu coğrafyasında başat güç olarak özellikle ABD karşısında dik durabilmek ve her ne kadar Gürcistan-Ukrayna-Kırım operasyonlarıyla yönünü Baltık coğrafyasına çevirse de- klasik sıcak denizlere inme stratejisi içerisinde kalıcı olabilmek düşüncesindeki Rusya'nın bölgede sığınabileceği tek liman Suriye'nin Tartus limanıdır. Özellikle deniz gücünü kuvvetlendirmek, daha ağır tonajlı gemilerini ve özellikle de uçak gemilerini uzun süreli olarak bölgede tutmak düşüncesindeki Rusya İkinci Dünya Savaşı sonrasında bölgede kalıcı ve gerilimi artırıcı stratejiler geliştirmektedir. Bunun son halkası Türkiye ile yaşadığı uçak krizidir ve bu noktada Rusya savaş yorgunu Suriye'de Lazkiye bölgesinde de yeni bir askeri üs açma imkânını bulmuştur. Bu çalışma kapsamında Rusya'nın Ortadoğu'daki askeri mevcudiyeti mercek altına yatırılacak ve muhtemel hareket planları üzerine bir analiz ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Akdeniz, Kıbrıs, Ortadoğu, Askeri, İkinci Dünya Savaşı

Abstract

In the area that was named by American strategist Alfred Thayer Mahan as the boiling pan, that is to say in the Middle East, Russia confronting or trying to challenge against especially the USA has only one harbour so as to make use of, and to reach at tyhe hot waters, and it is that of Tartus in Syria even if Russia seems to direct itself towards the line of Georgia-Ukraine-Crimea. Russia has been carrying out the strategies to increase the military tension in the area so as to strengthen the naval force, to keep the military presence there, and to keep the heavy naval ships in the Mediterranean just after World War II. The last step of such a tense strategey is the aircraft dispute with Turkey, and Russia

1 Prof. Dr. Girne Amerikan Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dekanı, GAÜ Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Müdürü
2 Bilkent üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

has got the opportunity to establish a new military air base in Latakia of war-torn Syria. This scientific study will focus on Russian military activities in the Mediterranean and the Middle East, and will put the possible war plans forth.

Key Words: Russia, mediterranean, Cyprus, Middle East, Military, World War II

Rusya-Güney Kıbrıs Rum Yönetimi İlişkileri

Slavlar tarafından kara devleti olarak kurulan Rusya, güçlü bir devlet olabilmek için her zaman sıcak denizlere inmek istemiştir. Bu yüzden Rusya'nın ilk deniz hedefleri, sınırlarına yakın olan Karadeniz, Baltık ve Hazar Denizi olurken; ikinci deniz hedefleri ise Akdeniz, Basra Körfezi, Pasifik ve Büyük Okyanus'u içine alan ve sıcak denizleri kapsayan coğrafi bölgeler olmuştur.[3] Rusların sıcak denizlere inme siyasetinin mimarı Çar I. Petro'dur.[4] Rusya, Çar I. Petro'dan itibaren güçlü bir devlet olabilmek için sıcak denizlere inme ve Balkanlara ulaşma politikası gütmüştür. Rusya'nın sıcak denizlere inme hedeflerine ulaşabilmesi için de, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması gerekmekteydi.[5] Rusya'nın Kıbrıs ilgisi, 1877–78 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında başlamıştır ve günümüze kadar süre gelmiştir. 19.yüzyılda topraklarının nüfusuna yetmediği Rus Çarlığı, güneyinde bulunan Hazar İmparatorluğu'nun varisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun desteklediği Tatarlar ile Kırım merkezli Karadeniz hegemonyasının önünü kesmek için ve sıcak denizlere inme hedefinin ilk adımı olarak Kırım Savaşı'nda karşı karşıya gelmişlerdir. Diğer tarafta dünya ticaretini elinde tutan Yahudi burjuvazisinin eğilimleri doğrultusunda İpek Yolu'nu denetimi altında tutan Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzeyindeki ticaret yollarını da Kırım üzerinden denetlemesi Fransız Devrimi sonrasında gelişen Rus milliyetçiliğini rahatsız etmiş ve iki güç karşı karşıya gelmiştir ve bu Osmanlıyı çöküşe götürecek olaylar zincirinin başlangıcını oluşturur. Sıcak denizler stratejisinin ilk ayağı olan Kırım mücadelesinin başarıyla sonuçlanmasının ardından güneye inişini batıdan Balkanlar, doğudan Kafkaslar üzerinden sürdürmüştür ve Batum üzerinden Kars'la Ardahan'a girmiştir. Bu sırada 15.yüzyıldan sonra dünya üzerinde hegemonyasını kuran okyanusların hâkimi Büyük Britanya İmparatorluğu, Çarlık Rusya'sının dünyanın merkezi denilebilecek jeopolitik bir noktaya inmesini engellemek için Kırım'a karşılık Kıbrıs'ı

3 Süleyman Kocabaş, Kuzey'den Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi, İstanbul 1989, s.25.
4 M. Hüdai Şentürk, Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875), TTK, Ankara 1992, s.74.
5 Erdoğan Keleş, "Rusya'nın Panslavizm Politikasını Balkanlarda Uygulamasına Dair Bir Layiha", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Güz 2008, Sayı 21, s. 8.

işgal etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu yok olurken Bolşevik Rusya'daki devrimin de etkisiyle Kırım, Batı desteği ile kurulan Ukrayna'ya bağlanmıştır. İngiltere ABD'nin de desteğini alarak, eski bir Türk toprağı olmasına bakılmaksızın ve Lozan' da bu konuya yer bile verilmeksizin, Kıbrıs'ı merkezi bir üs yapan stratejiyi Ortadoğu coğrafyasında izlemiştir. Rusya'nın sıcak denizlere inme girişimleri önce İngiltere, ardından ABD tarafından engellenmiştir ve Türkiye Cumhuriyeti Rus hegemonyasının yayılmasının önünde tampon görevi görerek merkezi coğrafyada yerini almıştır. Kıbrıs adası İngilizlerin merkezi coğrafyada ana üssü konumuna gelmiş, daha sonraki dönemlerde de operasyonlar buradan yönlendirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı ve Atlantik inisiyatifinin bölgede egemen kılınması için çalışılmıştır hatta Türkiye'nin de NATO' ya dâhil edilmesiyle askeri üs yapılanması genişletilmiştir. Dolayısıyla Rus emperyalizminin güneye inmesini engellemek adına Kıbrıs adası, merkezi üs konumuna sürüklenmiştir. Kıbrıs merkez üssü ile Birinci Dünya Savaş'ında Ortadoğu'ya yayılma imkânı bulun İngiltere'nin yanı sıra İkinci Dünya Savaşı sonrasında da Yahudiler yine Kıbrıs adası üzerinden İngiltere vasıtasıyla Filistin'e yerleştirilmişlerdir.[6] Rusya'nın Kafkasya üzerinden Ortadoğu'ya inmesi ve Anadolu kıyılarından sıcak denizlere ulaşması doğrultusunda geliştirdiği güneye yolculuk hedefinin önü bir anlamda Atlantik inisiyatifinin Kıbrıs adasını karşı kale haline dönüştürmesiyle, kesilmek istenmiştir. 1958 İhtilali ile Rusya Irak'a girerek kendine bağımlı bir askeri yönetimi burada yaratmış, ardından ABD ve NATO da Türkiye üzerinden karşı bir askeri rejim kurdurmaya çalışmışlardır. Sovyetler Birliği daha sonraki aşamada Suriye'ye girerek Baas yönetimi ile sıkı ilişkiler geliştirmiş ve Ortadoğu'daki dengeleri değiştirmiştir. Böylece Suriye üzerinden sıcak denizlere inme hayalini de hayata geçirmiştir. Bu dönemde Suriye'de Hafız Esad yönetimi ise

6 İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından dünyanın dört bir tarafında Hitler zulmünden kurtulabilen ve hayatta kalmayı başarabilen Yahudiler bulabildikleri derme çatma gemilerle o günkü Filistin'e gitmek için yola çıkarlar. Genellikle hayvan taşımacılığında kullanılan eski, bakımsız ve açık denizlerde ihtiyacı karşılamayacak kadar yatersiz ve eski gemilerle başlatılan bu yolculukların çıkış noktası genellikle Bulgaristan'ın Köstence limanı olur. Türk karasularından geçerek Ege ve Akdeniz üzerinden Filistin'e ulaşmaya çalışan binlerce Yahudi İngiltere'nin uygulamaya koyduğu kotalar nedeniyle Akdeniz'de durudurlurlar; ancak İngiltere binlerce Yahudiyle ne yapacağını bilememektedir ve bu insanları önce Mauritius'a gönderme düşüncesi söz konusu olur. Bunun daha sonra pratik ve ucuz bir yol olmayacağı anlaşılınca Yahudiler 1948 yılında İsrail devleti kuruluncaya kadar kalacakları Kıbrıs adasındaki kamplara yerleştirilirler. Kamplarda kalan bazı Yahudilerin yaşadıkları açlık, susuzluk, zor şartlar, kötü yönetim, vs nedeniyle "açık hava hapishanesi", bazılarının "Hitler'in kamplarından tek farkı ne zaman öldürüleceğiz korkusu yoktu." dediği kamplar bütün Yahudilerin taşınmasının ardından 1949 yılında kapatılır. 1945-1948 sürecinde Kıbrıs'ta İngiltere tarafından açılan kamplarda tutulan Yahudilerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ulvi Keser, "1945–1948 Sürecinde Türkiye-Kıbrıs-Filistin Ekseninde Yahudiler, Atılım Üniversitesi, Ankara, 2012.

Sovyetlerle kurdukları sıkı stratejik işbirliğinin ardından Scud füzeleri, T-20 tankları başta olmak üzere Sovyet silah sanayiinin nimetlerinden bolca faydalanmıştır. Akdeniz'e inen her siyasal gücün karşısına Kıbrıs çıktığı için, Sovyet emperyalizmi de Kıbrıs'a yönelmiştir. Rus emperyalizmi dayandığı ideolojiyle Kıbrıs adasında Akdeniz'in en güçlü komünist partisi olan AKEL'i kurmuştur. Başta İtalya, İspanya, Portekiz, Fransa, Yunanistan, Yugoslavya, Arnavutluk gibi Akdeniz ülkelerinin güçlü bir komünist akımın etkisine girmesine karşılık Batı Bloku NATO üzerinden Türkiye'nin 1974 Barış Harekâtı'yla Kıbrıs çıkarmasına destek vermiştir. Rusya'nın Akdeniz ve dolayısıyla klasik Kıbrıs politikası ise adanın ne olursa olsun Batı güdümünden çıkması, Rusya yanlısı güçler tarafından kontrol ve idare edilmesi veya en azından bağımsız ve bağlantısız kalmasıdır.[7] Rusya'nın bu stratejisi özellikle 16 Ağustos 1960 tarihinde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti sürecinin ardından bir süre daha devam etmiş, Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı seçilen Başpiskopos Makarios'un ABD ve Batı yanlısı bir siyaset izlemek yerine bağlantısızlar grubuna yaklaşması, Rusya'nın tam da çıkarlarına uygun olarak bağlantısızlar içinde hareket etmesi, ABD yardımlarını zaman zaman kabul etse dahi Batı yanlısı bir politika izlememesi ve özellikle silahlanmaya gittiği süreçte başta Sovyetler Birliği ve uydusu Çekoslovakya gibi ülkelerden silah almaya başlaması ABD ve müttefiklerini ürküten gelişmeler olmuştur. Kıbrıs'ta 21 Aralık 1963 tarihinde başlayan ve Rumların Akritas Planı adı verilen bir plan çerçevesinde bütün Kıbrıslı Türkleri ortadan kaldırarak adayı doğrudan bir Yunan adası yapmayı hedefleyen saldırıları ve ardından 1964 yılında Türkiye'nin adaya müdahale girişimleri döneminde Rusya doğrudan Makarios'u desteklemiş, hatta Türkiye'ye nota dahi vermiştir. 5 Mayıs 1964 günü TBMM'de bir konuşma yapan Başbakan İsmet İnönü ise yaşananları "...Bu konuda Rusya'nın bize nota verdiğini biliyorsunuz. Bu nota bizim umumi efkârımızda hayretle ve derin bir üzüntü ile karşılandı. İyi komşuluk münasebetleri için uzun zamandan beri çok gayret sarf edildiği bir sırada Türklerin aşikâr mezaliminin caiz görülmesi gibi bir manayı halkımız notadan elemle çıkarmıştır. Buna mukabil Kıbrıs Rum idarecileri çok sevinmiştir. Verilen izahlardan anlaşılmıştır ki Rusya, Kıbrıs davasını daha ziyade bir NATO üssü olarak ele almakta, bugünkü Kıbrıs istiklalinin devamını bu bakımdan istemektedir..." diyerek açıklar.

7 ABD'nin Kıbrıs stratejisi de buna koşut olarak Sovyetler Birliği'nin Doğu Akdeniz'de ve doğaldır ki Kıbrıs adasında yayılmacı politikasının ve etkisinin mümkün olduğunca zayıflatılması ve özellikle Sovyetler Birliği/Rusya tarafından zaman zaman kaşınan Türkiye-Yunanistan çatışmasının Kıbrıs sorunu etrafında alevlenmesi ve NATO'nun bu kanadında zayıf düşmesinin engellenmesi şeklindedir. Böylece ABD Kıbrıs sorununun "herhangi bir şekilde daha fazla uluslararasılaşmasını engellemek ve bu soruna Sovyet/Rus müdahalesini ortadan kaldıracak şekilde sorunun NATO ailesi içinde" halledilmesi taraftarı görünmektedir. F. Stephen Larrabee, "US Policy in the Eastern Mediterranean", Eastern Mediterranean Countries and Issues, Editör Mustafa Kibaroğlu, Foreign Policy Institute, Ankara, 2009, s. 216. Ayrıca Bkz. Harp Akademileri Komutanlığı, Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Yarını, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, Mayıs 1995, s. 92

Makarios'un Yunanistan'daki Albaylar Cuntası'nın isteği doğrultusunda adayı Yunanistan'a ilhak etme konusunda yavaş ve isteksiz davranması Albaylar Cuntası'nın 15 Temmuz 1974 tarihinde Nikos Sampson vasıtasıyla bir darbe gerçekleştirmesine neden olmuş, ABD bu noktada herhangi bir müdahalede bulunmazken Türkiye'nin 20 Temmuz 1974 tarihinde garantör devlet olarak tek başına giriştiği askeri harekâta da onay vermiştir. Böylece ABD bir yandan faşist Albaylar Cuntası'ndan kurtulurken bir yandan da iyice Sovyetler Birliği'ne yanaşan Makarios'u saf dışı bırakmıştır. Bu duruma en sert tepki gösteren ülke ise Sovyetler Birliği olmuş, bu darbe ve ardından yaşananların bir NATO tezgâhı olduğunu ileri süren Sovyetler Birliği adada Makarios dışında hiç kimseyi tanımadığını açıklamıştır. Kıbrıs sorununun çözümü konusunda Rusya'nın yaklaşımı ise bunun sadece ABD ve müttefiklerinin sorunu olmadığı yönündedir. Bu noktada Kıbrıs sorununa Rusya'nın Türkiye ve Yunanistan'a karşı açıkça cephe almasını ve ilişkileri gerginleştirmesini gerektirecek kadar önem vermiyormuş gibi davranması da stratejik bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.[8] Şüphesiz bu aşamada Türk-ABD ilişkileri de önem arz etmektedir. "Bölgenin en güçlü ülkesi olarak"[9] Türkiye›nin 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve harekât sürecinde Amerikan yardımı olarak verilen askeri malzemeyi kullanması, 25 Nisan 2015 tarihinde 100.yılı Ermeni diasporası tarafından muazzam bir propaganda kampanyasıyla karşılanması beklenen sözde Ermeni sorunu ve Türkiye›nin bu sorundaki yeri, Türkiye›nin özellikle AB üyesi Yunanistan ve GKRY ile ilişkileri yanında Irak ve Afganistan harekâtlarında ABD yanında yer alması, Malatya Kürecik›e yerleştirilen Tomahawk füzelerine ev sahipliği yapması, inişli çıkışlı bir seyir izleyen ve özellikle Temmuz 2014›den itibaren İsrail›in karadan, havadan, denizden Gazze›yi ablukaya alması ve hedef gözetmeksizin saldırmasıyla kopma noktasına gelen Türkiye-İsrail ilişkileri, ayrıca Türk-Amerikan askeri işbirliği ve eğitim anlaşmaları, 3.500 Türk ve 1.500 Amerikalı personelin görev yaptığı İncirlik üssünün[10] durumu gibi pek çok önemli husus da iyi değerlendirilmesi gereken hususlar arasındadır.

Öte yandan Putin liderliğindeki Rusya'nın GKRY üzerinden Doğu Akdeniz siyaseti, 21. yüzyıl dünya politikalarında söz sahibi olma ve karar mekanizmalarında yer alma talep ve arzusu olarak tanımlanabilir. Makro bakış açısıyla sorgulandığında bugün Rusya, Soğuk Savaş dönemindeki gibi iki

8 Harp Akademileri Komutanlığı, a.g.e., s. 92.
9 Jim Zanotti, "Turkey-US Defense Cooperation:Prospects and Challenges", Congressional research Service, US Senate, Washington DC, 8 Nisan 2011, s. 4.
10 İncirlik üssü ayrıca NATO şemsiyesi altında havadan atılabilen 60-70 civarında Amerikan taktik nükleer bombası B61'e de ev sahipliği yapmaktadır. Jim Zanotti, a.g.m., s. 22.

kutuplu dünya aktörlüğünü devam ettirmemektedir. Dünya liderliğini ABD'ye kaptırmış gibi görünse de Rusya, ABD'nin uygulatmaya çalıştığı uluslararası sistemde önemli bir aktör olarak yer almaktadır. Kimi zaman Batı ile benzer politikalar içinde yer alan ama kimi zamanda farklı bir siyaset güden Rusya, dünyanın alternatifsiz olmadığını ve kendisine ihtiyaç duyulduğu izlenimini vermektedir ve özellikle ABD ile ters düştüğü noktalarda Çin desteğini alarak hareket etmiştir.[11] Rusya 17 milyon kilometrekarenin üzerinde sahip olduğu toprakla uluslararası sistemde önemli bir yer teşkil etmektedir. Sahip olduğu jeopolitik konum yüzölçümü ile de sınırlı değildir. Rusya Uzakdoğu'dan Doğu Avrupa'ya, Kuzey Buz Okyanusu'ndan Hazar Denizi'ne ve oradan da Karadeniz'e uzanan doğal sınırı ile geniş bir hareket alanına sahiptir. Özellikle Çarlık döneminden beri değiştirmediği Akdeniz'e inme ideali, küreselleşen dünyanın yarattığı yeni oluşumlar çerçevesinde değiştiği de kabul görmektedir. Güneyde sahip olduğu ekonomik baskı ve diplomatik gücünü başta Mavi Akım enerji[12] koridorundan alan Neo-Rusya, etki sahasını ticari açıdan Akdeniz ile doğal sınırı olan Türkiye üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Rusya'nın deniz ve ülke aşırı olarak etki ve çıkar sahası içinde bulunan diğer bölge ise Akdeniz'de Kıbrıs adasıdır.[13] 2012 yılı bütçesinin en azından %50'lik kısmını hidrokarbondan sağlayan ve Avrupa'nın enerji ihtiyacının büyük bir kısmını karşılayan Rusya kontrolü dışındaki bu bölgede de etkin olma düşüncesindedir.[14] Durum böyle olunca da Rusya'nın devlet patentli enerji şirketi Gazprom Kıbrıs açıklarında enerji arama çalışmaları konusunda son derece hevesli görünmektedir. Rusya aynı sondaj çalışmasını İsrail kıyı şeridinde de yapmak üzere çalışmalara başlamıştır.[15]

GKRY, Rusya'ya verdiği liman ve sahip olduğu ikili stratejik ortaklıklarla lojistik destek veren ve alan ülke konumundadır. Rusya kapitalist dünya ile iç içe giren, sistemi devlet kontrolüyle de olsa kapitalizme açan bir G–8 ülkesi olarak aynı masa etrafında yer aldığı ABD ve Batılı ülkeler ile restleşmektedir. Diplomatik açıdan bakıldığında 1991 öncesine göre etkisini uluslararası

11 Bülent Aydın Ertekin,"Neo-Rusya'nın Akdeniz rüyası: Neo-Rusya'nın Suriye Arap Baharı'ndaki rolü", Bilge Strateji Dergisi, Güz 2012, Cilt 4, Sayı 7, s.26.

12 Sinan Oğan, "Mavi Akım Projesi: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliği Örneği", Stradigma.com, Ağustos 2003 | Sayı 7, http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/ 08_2003_04.pdf, s.1-20; Sinan Oğan, "Mavi Akım: Türk-Rus İlişkilerinde Mavi Bağımlılık", Türksam, 02 Ocak 2006, http://www.turksam.org/tr/a627.html Erişim Tarihi 15 Mayıs.2013

13 Niklas Anzinger, "Will the Eastern Mediterranean Become the Next Persian Gulf?", Middle Eastern Outlook, American Enterprise Institute for Public Policy Reseacrh, No. 3, Temmuz 2013, Washington DC, s. 3.

14 2006 ve 2009 yıllarında Ukrayna kaynaklı olarak başgözteren sorunlar nedeniyle Gazprom'un petrol boru hatlarını kapatarak Avrupa'ya gaz akışını kesmesi başta ABD olmak üzere müttefikerlinin Rusya'nın bu tekelini kırmak ve alternatif enerji kaynakları bulmak konusunda yeni arayışlara girmelerine neden olmuştur. Örneğin Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Slovakya gibi Güneydoğu Avrupa ülkeleri tükettikleri enerjinin neredeyse %85'den fazla kısmını Rusya'dan almaktadırlar. Jeffrey Mankoff, "Resource Rivalry in the Eastern Mediterranean; The View from Washington", The German Marshall Fund of the United States, Mediterranean Policy Program, Washington DC, Haziran 2012, s. 4.

15 Niklas Anzinger, a.g.m., s. 3.

platformlarda kaybeden Rusya, özellikle taraf olduğu çatışmalarda gücünü BM Güvenlik Konseyi'nde kendisine tanınan veto hakkıyla aldığı görülmektedir. Rus ordusunun mevcudunun 1 milyona çıkması hedeflenmektedir ve Türkiye'nin 2023'te Doğu Akdeniz'den Ortadoğu'ya uzanan sıcak denizler coğrafyasında bu güçlerle birlikte politika üretmek durumunda kalacağı ve bölgeye hangi devletin iradesinin yansıyacağı düşünülmesi gereken bir noktadır. ABD ile silahlanma yarışını devam ettiren Rusya'nın deniz gücünü füzeler ile geliştirme çabası uluslararası sistemde oyun kurucu olma isteğinin somut bir örneğini oluşturmaktadır. Esasında ABD Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki enerji faaliyetleriyle pek de ilgilenmemektedir; ancak İsrail'in Ortadoğu coğrafyasında yaşadığı gerginlikler ve savaş durumu, Yunanistan ve GKRY'nin de Türkiye ve KKTC karşıtı pozisyonları nedeniyle bu yaklaşım adı geçen bütün ülkeler için avantaj sağlamaktadır.[16] Rusya'nın GKRY, Suriye ve hatta İsrail ile olan ilişkileri ile Akdeniz ve Ortadoğu coğrafyasında söz sahibi olmak istediği, Kıbrıs üzerinde siyasi etkisini kullanarak da[17] bölgede hâkim olmaya çalıştığı görülmektedir.[18] Özellikle 1994 sonrasında bugüne kadar gelinen süreçte GKRY ile Rusya arasında karşılıklı olarak işlemekte olan savunma ve güvenlik alanında yoğun bir işleyiş olduğu görülmektedir. Rusların Rumlara silah satmasının ötesinde Genişletilmiş Savunma İşbirliği Anlaşması yapılması ve bu kapsamda Kıbrıs adasında müşterek eğitim merkezlerinin açılması, ayrıca çeşitli askeri malzeme ve teknoloji transferinin gerçekleştirilmesi, malzeme ve silah depoları kurulması yanında Rusya tarafından Kıbrıs'ta küçük uçaklar üreten bir fabrika açma teşebbüsü de söz konusudur.[19]

Rusya'nın Kıbrıs'ta AKEL ve Kilise Bağlantıları

Akdeniz'de komünist partiler oluşturarak yeni Roma İmparatorluğunu komünist ideoloji üzerinden, Alfred Thayer Mahan'ın da belirttiği üzere dünyanın merkezi Ortadoğu ve Akdeniz çevresinde kurmayı düşünen Rusya, Suriye üzerinden geçmeyi düşündüğü Kıbrıs'ta bugün de Kıbrıs'ın en büyük siyasal gücü olarak varlığını sürdüren ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nde iktidarda bulunan AKEL partisini örgütlemiştir. Soğuk Savaş rüzgârlarının estiği dönemde Kıbrıs'ta bir Küba yaratamayan Rusya, Sovyetlerin dağılmasından ve Akdeniz ülkelerinde komünist etkisi yok olmasına rağmen GKRY üzerinde

16 Rusya bu arada Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarıyla ilgili olarak finansal destek ve ortaklık çabaları içine de girer. Örneğin 2010 yılı sonunda İsrail'in Tamar ve Leviathan bölgelerinde doğalgaz üretim lisansını elinde bulunduran bir İsrail şirketine hisselerinin %50'lik kısmını satması için teklifte bulunur. Ayrıca Mart 2012 tarihinde adı geçen bölgelerde kurulacak platformların ardından 2017 yılından itibaren başlamak üzere bölgede çalışmakta olan konsorsiyum tarafından Rus Gazprom'a 2.3 milyon ton doğalgaz alabilmesi için onay da verilir. Gazprom ayrıca böyle bir dolum tesisi kurabilmek amacıyla Rumlara resmen teklifte de bulunur. Jeffrey Mankoff, a.g.m., s. 15.

17 Niklas Anzinger, a.g.m., s. 3.

18 Bülent Aydın Ertekin, a.g.m., s. 27.

19 Osman Metin Öztürk, a.g.e., s. 87.

AKEL ile hegemonyasını sürdürmeye çalışmaktadır. 11 Şubat 1959 tarihinde İngiltere, Türkiye ve Yunanistan ile Kıbrıs Rum ve Türk toplumları arasında imzalanan, bağımsız bir devlet olarak Kıbrıs halklarının geleceğini belirleyen ve Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasını onaylayan Zürih ve Londra antlaşmaları ile Kıbrıs'ın bağımsız oluşu AKEL etkisindeki Komünist Rumları memnun etmemiştir. Komünizmle Akdeniz'deki yayılmasına engel olan Türk-Yunan ittifakını bozmak ve Yunanistan'ı da, Türkiye'yi de Batı dünyasından ve NATO'dan uzaklaştırmak için Kıbrıs konusunu istismar etmek AKEL için de zarurî bir hâl almıştır. Sovyet Rusya gibi AKEL'in isteği de Kıbrıs'ın kayıtsız, şartsız ve topyekûn bağımsızlık ile yönetilmesidir. Kıbrıs buhranından faydalanan Rusya, ada halklarının koruyucusu ve kendi kaderini tayin etme prensibinin savunucusu olarak ortaya çıkmıştır. Doğu Bloku Kıbrıs buhranını istismar ederek tüm Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'e hâkim olacak bir konuma gelmek için çaba harcamıştır. Bunu yaparken de AKEL' in etkisinden faydalanılmıştır. Bugün de hala GKRY'de AKEL etkisi görülmekte olup Rumların Avrupa Birliği katılım sürecinde de bu üyeliğe karşı çıkmıştır.

Moskova Ortodoks Kilisesi vasıtasıyla hem Yunanistan ve hem de GKRY'de kiliseyi ve kilise vasıtasıyla da kamuoyunu kanalize etmeye çalışan Rusya örneğin kendisinden silah satın alan tek NATO ülkesi olan Yunanistan'da Yunanistan ve Rum tezlerini savunan ülke durumunda algılanmaktadır. Daha sonra Girit'e sevk edilen Rus yapımı S-300 füzelerinin Kıbrıslı Rumlara satılması da bu anlamda değerlendirilmelidir. Öte yandan iki NATO üyesi ülke olarak Türkiye ile Yunanistan arasındaki Kıbrıs eksenli sorunun büyümesini NATO içerisinde bir çatlak olarak değerlendiren Rusya bu hassas denge üzerinde de durmuş, zaman zaman Ortodoks kiliseyi de devreye sokarak özellikle Yunanistan'ı etki sahasına almaya gayret etmiştir. Örneğin 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadından çekilmesi Sovyetler Birliği tarafından üzerinde en çok durulan ve kaşınan hususlardan birisi olmuştur. Sovyetler Birliği Kıbrıs konusundaki politikasını ve Kıbrıs sorununa nasıl bir çözüm bulunmasını istediğini ilk defa 1986 yılında bir öneri paketi halinde kamuoyuyla paylaşmıştır;[20]

"1- Kıbrıs Cumhuriyeti bağımsız, bağlantısız ve toprak bütünlüğüne sahip bir devlet olarak kalmalıdır.

20 Böylece Sovyetler Birliği Kıbrıs konusunda doğrudan müdahil olma şansını yakalayacak, BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olarak temsil hakkını kazanacak ve adadaki askeri faaliyetler ve üslerin kapatılması talebiyle de İngiltere ve ABD›nin askeri gücünü Kıbrıs adasında sıfırlayacaktır. Her ne kadar Kıbrıs sorununa çözüm arayışı gbi görünse de ortaya konulan planın tek gayesinin bölgede Sovyetler Birliği›nin mevcudiyetini ve nüfuzunu artıracak bir strateji olduğu açıktır. Ancak Kıbrıs adası birbirlerini kollayan ve birbirlerine şüphe ile bakan bütün büyük güçlerin çekim alanına dahilken Rusya Federasyonu›nun böyle bir talepte bulunması pek de ciddi ve samimi bulunmaz. Harp Akademileri Komutanlığı, a.g.e., s. 94. Ayrıca bkz. Osman Metin Öztürk, Stratejik Açıdan Doğu Akdeniz ve Kıbrıs, Altın Küre Yay., Nisan 2003, Ankara, s. 77.

2- Kıbrıs devletinin iç yapısını ilgilendiren hususlar bizzat Kıbrıslılar (Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar) tarafından çözümlenmelidir.

3- Ada toprakları silahsızlandırılmalıdır. Yabancı üs ve askeri tesislerin faaliyetlerine son verilmelidir.

4- Sorunun uluslararası boyutlara giren hususlarına köklü bir çözüm sağlanması BM çerçevesinde uluslararası bir konferans toplanması ile mümkün olabilir.

5- Garantiler hiçbir ülkenin tek başına müdahalesine imkân vermeyecek şekilde daha geniş çerçevede düzenlenmelidir. Garantör olarak BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri veya bütün üyeleri, Yunanistan, Türkiye ve bazı bağlantısızlar olabilir.

6- Bu ülkeler aynı zamanda Kıbrıs konusunda toplanacak uluslararası konferansa da katılabilirler. Bu konferansa Kıbrıs Cumhuriyeti her iki toplum da temsil edilmek suretiyle katılacaktır."

Rusya Federasyonu Doğu Akdeniz'de güç dengesi ile yakından ilgili olacağının işaretini GKRY'de etkili olduğu siyasi partiler ve özellikle AKEL kanalıyla izlediği politika ve BM Güvenlik Konseyi'ndeki veto kararıyla göstermiştir. Slav Ortodoksluğun ağır bastığı Rusya'nın Ortodoks Balkan bölgelerinde Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Kıbrıs ile yakın, Romanya'yla ise nispeten daha mesafeli ilişkileri vardır. Bir bütün olarak ele alındığında Rusya kendi liderliği altında Ortodoks bir anavatana sahip bir blok ve bu bloğun etrafında farklı derecelerde tahakkümü altında olan ve başka güçlerin nüfuzu altına girmesine izin vermeyeceği bir halka yaratmaktadır. GKRY üzerinde Rusya'nın uzun dönemdir var olan etkisi, Doğu Akdeniz ülkelerindeki Sovyetler döneminden kalma etki ve esintiler bu bölgenin geleceğine ilişkin değerlendirmelerde Rusya Federasyonu'nun da bir aktör olarak dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Rusya Federasyonu bölge ülkeleri ile kurduğu sıcak ilişkiler üzerinden bu veya benzeri bir uzun vadeli stratejik bir planın hesapları içinde olabilir. Doğu Akdeniz'deki güç dengeleri Akdeniz ve çevresinde değişen dengelerden etkilenerek bir değişim sürecine girebilir. Bu değişimin yönü Doğu Akdeniz'in Rusya Federasyonu'ndan başlayıp Bulgaristan, Sırbistan üzerinden Yunanistan'a uzanan Girit ve Kıbrıs'ı içine alan

Slav-Ortodoks eksenine dâhil olması şeklinde gelişirse bölgedeki stratejik güç dengeleri de değişebilir. Doğu Akdeniz'i kontrol etmenin tüm jeostratejik avantajlarının Slav-Ortodoks kültürüne mensup ülkelere geçmesi ile Doğu Akdeniz'deki stratejik güç dengelerindeki değişim küresel güç dengelerini de değiştirebilir. Rusya Federasyonu'nun tarih sahnesine geri dönmesi, Doğu Akdeniz, Karadeniz ve Ege Denizi'nin Slav-Ortodoks kültürünün kontrolü altına girmesi Batı için karşılaşılması muhtemel önemli bir sorun olabilir böyle bir durumda Doğu Akdeniz bölgesi için yapılan stratejik planların değişmesi muhtemeldir. Soğuk Savaş döneminde Varşova Paktı üzerinden Doğu Avrupa'da etkisini gösteren Ortodoks Rusya, kendisi gibi Ortodoks tebaaya sahip Yunanistan'ı da bu halkaya dâhil etmek istemiştir; ancak NATO'nun gizli servisler üzerinden yürüttüğü hareketler sonrasında bunda başarılı olamamıştır.

Öte yandan Yunanistan'daki bütün gelişmeler ise Kıbrıs adasındaki Rum nüfus üzerinde etkili olmuştur. Yunanistan hızla AB üyesi yapılarak Yunanistan'ın Rusya ile Ortodoks dayanışması içine girmesi engellenmek istenmiştir. Yunanistan'ı etkisi altına alamayan Rusya bu dönemde AKEL üzerinden Kıbrıs'ta Hristiyanlığı da kullanarak kendisine bağlamaya çalışmıştır. Başpiskopos Makarios döneminde Moskova Ortodoks Kilisesi ile Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi arasında giderek artan Ortodoks dayanışması bugünde hala devam etmektedir. Bununla birlikte Başpiskopos Makarios'un kendine özgü Kıbrıs Helen Ortodoks sentezli milliyetçi yaklaşımı zaman zaman Yunanistan'a karşı tepki ve başkaldırı olarak da ortaya çıkar.[21] Bu durum son olarak 15 Temmuz 1974 tarihinde Yunanistan'da iktidarda bulunan faşist Albaylar Cuntası'nın adanın derhal Yunanlaştırılması taleplerine isteksiz davranması sonrasında darbeyle iktidardan indirilmesine de neden olacaktır. Öte yandan özellikle Gürcistan, Ermenistan gibi doğu Hristiyanlığının yaygın olduğu merkezi bölgede, Moskova Kilisesi üzerinden ülkeleri yönlendirmeye çalışan Rusya, Kıbrıs Rum Ortodokslarını da kendi hegemonya alanı içine almayı hedeflediği görülmektedir. Moskova Kilisesinin Ortadoğu coğrafyasını da içine alan Ortodoksların birleştirilmesi stratejisini önlemek amacıyla, Vatikan ve Fener Rum Patrikhanesi bir araya gelerek Rus yayılmacılığına karşı işbirliği yapmak üzere bazı girişimlerde bulunduğu görülmüştür, ekümeniklik girişimleri de Türkiye'yi fazlasıyla rahatsız etmiştir. Bu durumdan, Vatikan üzerinden batı bloğu ile Moskova Kilisesinin din çekişmesinden en çok Kıbrıslı Rumlar Rusya'yı yanlarına çekerek kazançlı çıkmışlardır.

21 Şevki Kıralp, "Avrupa ve Kıbrıs'ta Kilise-Devlet İlişkileri", 21. Yüzyıl Dergisi, Ocak 2011, Sayı 25, s.87.

Rusya'nın Doğu Akdeniz Politikası

Rusya dünyanın büyük bir kısmını hem ideolojik hem de teknolojik anlamda etkileyebilecek küresel bir gücün bütün birikim ve iradesini içinde barındıran, ülkesini erken dönemde küresel boyutlara taşımış, dünya doğal gaz rezervlerinin %23,7 ve petrol üretiminin %6.6'sını elinde bulunduran önemli bir ülkedir. Rusya sahip olduğu enerji ve teknolojiyi askeri potansiyeli ile birlikte uluslararası arenada değerlendirebilecek politikalar geliştirmek konusunda da deneyimli bir devlettir. Rusya Doğu Akdeniz' deki çıkarlarını korumak için diplomatik bir ağ örmekte ve bu ağın bir halkasını da İsrail oluşturmaktadır. Böylece Rusya ilişkilerini geliştirmek adına bir yandan hem en önemli rakibi kabul ettiği ABD'nin hem de Rusya lideri Putin'in ülkesini çevreleyip kuşatmak üzere renkli devrimler ithal etmekle suçladığı NATO'nun Ortadoğu'daki en önemli müttefiki olan ve 15 Temmuz 2014 itibarıyla Gazze Şeridi'ne havadan, karadan ve denizden saldırı başlatan, bu arada Rusya'nın İran'a destek veren tutumundan pek de hoşlanmayan İsrail ile de zaman zaman yakınlaşma çabası içindedir. Bir yandan petrol zenginliği, bir yandan stratejik pozisyonu nedeniyle Ortadoğu'da mümkün olduğu kadar geniş bir nüfuz yaratmaya çalışan Rusya bir yandan da ABD'nin uyguladığı çevreleme politikasına karşı bu çemberi kırabilecek bazı halkaları kendi kontrolünde tutabilmek ve güvenliğini güneyden sağlarken bir yandan da tarihsel stratejisi olan sıcak denizlere inmek düşüncesini gerçekleştirmek amacındadır. Bu bağlamda Rusya Doğu Akdeniz politikasını şu anda karışıklık yaşayan Suriye ile sınırlı tutmak istemediği için İsrail, Güney Kıbrıs gibi bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler içine girme yolunu tutmuş görünmektedir. Özellikle Kuzey Afrika coğrafyasında yer alan ülkelerde güvensiz ve istikrarsız bir hava yaşatan Arap Baharı'nın Suriye durağında, Rusya'yı endişelendiren konulardan biri de Tartus üssünün geleceğidir. Ocak 2005 tarihinde Beşar Esad'ın Moskova ziyareti sonrasında iki ülke arasındaki ilişkilerin gözle görülür derecede artması ve Rusya'nın Suriye'ye gelişmiş hava savunma sistemleri satmasının ardından bu yakınlığın sebepleri Moskva gazetesi tarafından "Moskova Suriye'yi İsrail ile barış yapmaya ikna edebilecek kapasitededir. Suriye sahilindeki Tartus, Rusya'nın Akdeniz'de donanmasına ev sahipliği yapan tek üstür ve Şam'ın Sovyet döneminden kalma 12 milyar dolar borcunu ödemeye hazır olduğunu ifade etmesi" olarak aktarılır. Akdeniz' in kalbinde bulunan Tartus deniz üssünün korunması Rusya'nın bölgedeki varlığı açısından son derece mühimdir; çünkü klasik öngörüye göre Rusya Tartus üssü ile Doğu Akdeniz'e iner ve Ortadoğu coğrafyasında yerini

alma şansı elde eder. Özellikle Rusya ile ABD arasındaki ideolojik ve fiziki uzaklık göz önüne alındığında iki ülke arasında şüphesiz pek çok belirsizlikler de ortaya çıkacaktır ve bunların en net görüldüğü yer de Akdeniz coğrafyasıdır. Rus askeri uzmanlarından Aleksander Perenjiyev ise Suriye'nin Ortadoğu'da Rusya'nın son cephesi olduğunu ifade eder ve ''Eğer bu kaybedilirse bizim değerimiz ikinci sınıf bir ülke konumuna düşer."[22] açıklamasında bulunarak Suriye›nin bölgeye çıkış noktasındaki önemine değinir.[23] Rusya'nın bölgedeki bu üssünü kaybetme ihtimali ise Rusya'yı yeni arayışlara sürüklemiştir ve Euro Krizi sürecinde ekonomik çıkmazlar içinde boğuşan GKRY ile bu olumsuz şartlar içinde, ortak bir zeminde buluşma imkânına kavuşur. Sovyetlerin çöküşünden sonra içe kapanıp aktif bir dış politika sergileyememiş olan Rusya, 2000'li yıllarda Vladimir Putin ile yeniden güç merkezi olarak temayüz edince Ortadoğu' da yakın ilişki içinde olduğu ülke sadece batı ile entegre olmaya çalışan Suriye kalmıştır. Rusya geleneksel müttefiki Saddam'ı kaybetmiş, Irak ABD'nin yörüngesine girmiş, hamisi olduğu GKRY AB'ye üye olmuş ve Cebeli Tarık'ı aşıp Atlantik'e ve Süveyş Kanalını aşıp Hint Okyanusu'na uzanabilmek için rahatlıkla yaslanabileceği stratejik bir dostu kalmamıştı. 2012 Haziran başında Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)'nde alınan "ŞİÖ bölgesel ve küresel sorunlara daha aktif bir şekilde müdahalede bulunur." kararını Filistin meselesinde hayata geçirdi. ABD'nin Irak'ta yaşadığı başarısızlık da buna eklenince Rusya ŞİÖ gibi uluslararası bir örgütü de peşine katarak Doğu Akdeniz gibi jeopolitik önemi gittikçe artan bir bölgede kaybettiği inisiyatifi geri almanın hesaplarını yapmaya başlamıştır. Rus dış politikasının Doğu Akdeniz' deki kilit noktası GKRY'dir. Dünya ticaretinin %70' inin Akdeniz üzerinden taşınmakta olduğu, Asya, Afrika, Avrupa kıtalarının tam ortasında yer aldığı için Kıbrıs paha biçilemez bir noktadadır. Son zamanlarda ortaya çıkan petrol ve doğalgaz rezervleriyle de Rusya'nın Sovyet döneminden beri tüm hesaplarını üzerinde yapıldığı bir konuma gelmiştir. Yorgo Papandreu 1964 Haziran'ında dönemin ABD Başkanı Lyndon Baiden Johnson'a "Kıbrıs adasını hemen 'NATO'laştırmazsanız Kübalılaşacaktır."[24] ikazını içeren bir mektup göndermek durumunda kalmıştır. 2012'de AB dönem başkanı olan

22 "Rus basını: Esad'dan 3 vaat" 08 Şubat 2012.Bkz. http://www.aksam.com.tr/dunya/rus-basini-esaddan-3-vaat--97577h/haber-97577 Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2013

23 Bu arada 27 Şubat 2012 tarihinde Fransız İstihbarat Merkezi DGSE mensubu bir Fransız albay Suriyeliler tarafından Türkiye sınırılan çok yakın bi noktadaki Idlib bölgesinde yakalanır. Böylece yakalanan ve hapse atılan Fransız sayısı da 19'a çıkar. Genellikle gazetecikimliğiyle ve yasadışı yollardan ülkeye gelen bu casusların hemen hepsi Kıbrıs'taki dinleme istasyonlarından da istifade etmişlerdir.Current Concerns, 12 Mart 2012.

24 Ellis, Robert. 2012. Russia and the Cyprus Gambit, 17 Mayıs. Bkz. http://www.neurope.eu/blog/russia-and-cyprus-gambit(Erişim 15.05. 2013)

dönemin GKRY Başkanı Dimitris Hristofyas ise 2008 Moskova ziyaretinde "Avrupa'nın kızıl koyunu"[25] olduğunu bizzat kendisi itiraf etmiştir. Ocak 2012'de Rusya'nın Suriye'ye gönderdiği kargo gemisi, AB silah ambargosu çerçevesinde limana çekilmesine karşılık GKRY'nin gemiye el koymaması ve geminin Suriye'ye ulaşması Rusya ile GKRY'nin ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir. Kıbrıs, Suriye, Lübnan ve İsrail arasında kalan Leviathan bölgesinde yaklaşık 3.45 trilyon metreküp doğalgaz ve 1,7 milyar varil petrol bulunduğu tespit edilmiş olup; Kıbrıs, Girit ve Mısır arasındaki Nil deltasında bulunanlarla birlikte Doğu Akdeniz'de toplam hidrokarbon miktarının 60 milyar metreküp ve 3 trilyon dolar değere ulaştığı söylenmektedir. Politik açıdan bakıldığında Doğu Akdeniz'de bulunan bu rezervlerle Avrupa'nın Rusya'dan aldığı enerji bağımlılığı azalmış olacaktır. Rusya bu durumdan karlı çıkabilmek için Gazprom aracılığıyla çıkacak enerjinin taşınması işlemini üzerine almak istemektedir. Bu arada Rusya ise Türkiye'nin bölgede petrol arama faaliyetlerine başlama açıklamasını eleştirir ve Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Aleksander Lukashevich de yaptığı açıklamada Türkiye'nin hamlelerinin Kıbrıs toprakları üzerindeki durumu daha da kötüleştireceğini belirtir.[26] Rusya'nın Avrupa ile fiyat konusunda sıkıntı yaşadığı Gazprom'la Kıbrıs gazını ele geçirerek Avrupalılara karşı Truva Atı gibi kullanarak avantaj sağlayacağı vurgulanmaktadır.[27] GKRY'nin Rusya' ya gösterdiği desteğin temelinde antik çağlardan beri gelen kültürel kökler, dini açıdan Ortodoksluğun birleştirici gücünü Rusya'nın kullanması, AKEL gibi komünist partilerin yönetimdeki etkinliği ve daha da önemlisi jeopolitik ve ekonomik zeminin sağlayacağı çıkar bulunmaktadır.

Kıbrıs Sorununa Rusya'nın Desteği

18 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs'ın İngiltere'den ayrılarak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından iki yıl sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tarafından tanınmasıyla, Rusya'nın GKRY ile olan ilişkil-

25 http://www.ntvmsnbc.com/id/25317340/ Erişim 18.05.2013

26 GKRY'nin İsrail'le bölgede petrol ve doğalgaz arama çalışmalarına başlaması ve bunları uluslarası şirketler vasıtasıyla ihraç etme kararı Türkiye'yle Doğu Akdeniz'de sorun yaşayan İsrail, Yunanistan ve GKRY'ni bir araya getirir. Kıbrıs Rumlarını destekleyen Rusya ise çıkarılacak hammaddenin Avrupa'ya ulaştırılması aşamasında söz sahibi olmak istemektedir. İsrail, Yunanistan ve GKRY arasında başlatılan bu ekonomik işbirliği faaliyetleri jeopolitik işbirliğini de ön plana çıkartır. Türkiye'yle son dönemde ciddi sorunlar yaşayan İsrail ise saf değiştirerek Rumlara yanaşmayı tercih eder. İsrail aynı zamanda Mavi Akım Projesi ile de yakından ilgilenmektedir ve enerji kaynaklarını çeşitlendirmeyi hedefleyen Tel Aviv var olan enerji kaynaklarını hem çok zor şartlarda hem de pahalıya almaktadır. Meksika, Norveç ve İngiltere ile petrol, Avustralya, Güney Afrika ve Kolombiya ile de uzun süreli ve pahalı sözleşmelere imza atan Tel Aviv'in yakın coğrafyasında bulunan Arap ülkelerinden petrol veya kömür alması ise siyasi koşullardan dolayı olası değildir..." Rusya ise bu süreçte Gaprom ve Novatek vasıtasıyla Kıbrıs açıklarında bulunan zengin gaz yataklarına girmenin yollarını aramaktadır. http://politikaakademisi.org/dogu-akdenizde-hidrokarbon-yataklari-yeni-bir-jeopolitik-mucadele-sahasi-mi/. Erişim tarihi 19 Mayıs 2014. Vladimir Socor, "Russia Backs Greece-Cyprus-Israel Trangel against Turkey on Offshore Gas", Eurasia Monitor, Volume 9, Sayı 87, Mayıs 2012, s. 14.kcs

27 " http://www.migmedya.com/9950-rusyadan-rumlara-ilginc-teklif.html Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2013

eri günümüze kadar dostane bir şekilde süreç içinde gelişmiştir. Gerek Ortadoğu'da ve gerekse Doğu Akdeniz'de güçlenmek isteyen SSCB açısından Kıbrıs adası son derece stratejik bir öneme sahiptir.[28] Kıbrıs Cumhuriyeti›nin daha sonraki süreçte bir NATO üssü haline geleceğinden çekinen Sovyetler Birliği›nin yaklaşımı Kıbrıs sorununun tamamen Kıbrıs Türkleri ile Kıbrıs Rumları arasında çözülmesi ve dış müdahalelerin olmaması şeklindedir. Bu noktada örneğin Kasım 1983 tarihinde Sovyetler Birliği BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan «bütün ülkelerin Kıbrıs Cumhuriyeti›nden başka bir Kıbrıs devletini tanımamasının» istendiği 541 sayılı kararı desteklemiş, Mayıs 1984 tarihinde de 550 sayılı kararla «KTFD›de yapılan göstermelik büyükelçileri atamaları ve anayasal referandum yapılmasını Kıbrıs›ın bölünmesi yönündeki ayrılıkçı hareketler»[29] olarak nitelendirmiştir. GKRY'nin güçlü ortağı Rusya'nın ve GKRY'nin uluslararası platformlardaki duruşlarının benzerlik göstermesi ve Rusya'nın Kıbrıs meselesine dâhil olmak için verdiği çabalar iki ülkenin ilişkisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Söz konusu ilişki bürokratik birimler arasında da giderek büyüyen ve iki ülkenin hükümetleri arasında da imzalanan çeşitli antlaşmalarla da derinlik kazanmaktadır. 2002'deki İki Taraflı Anlaşmalar Envanteri Üzerine Hükümetler Arası Protokol" bunlara örnek sayılabilir.[30]1997 yılı Nisan ayında Kıbrıs sorununun çözümü için "Kıbrıs Çözümü için Temel İlkeler" adlı teklifle Rusya, Rum kesiminin tezlerini desteklediğini gösterir nitelikte çalışmalar içine girmiştir ve Kıbrıs sorununun adil ve kapsamlı bir şekilde çözülmesinin gerekliliğini savunmaktadır. Bu durum Türkiye için stratejik değeri olan Doğu Akdeniz'in ileri karakolu Kıbrıs'la ilgili bölge istikrarını ve güvenliğini gündeme getirecek politikaları içermesi bakımından göz ardı edilemeyecek bir husustur. 2008 yılında Hristofyas'ın Rusya ziyareti sırasında Kıbrıs sorununa ilişkin bir manifesto imzalanmış ve bu ziyaret sonrasında Türkiye'yi de yakından ilgilendirecek Kıbrıs sorununun siyasi çözüm ekseni belirlenmiştir.[31] 2010 yılına gelindiğinde GKRY ilk kez bir Rus devlet başkanı tarafından ziyaret edilmiş

28 I. Ivanov ve N. Ulchenko, "Russia and the Eastern Mediterranean", Eastern Mediterranean Countries and Issues, Editör Mustafa Kibaroğlu, Foreign Policy Institute, Ankara, 2009, s. 243.

29 Habibe Özdal, "Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin Güçlü Ortağı; Rusya", Analist, Sayı 9, Kasım 2011, s.38-39.

30 Cansu, Arısoy, "Rusya-Güney Kıbrıs İlişkileri", Bilgesam. http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=737:kayp-ajan-ekseninde-rusya-gueney-kbrs-likileri&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150. Erişim Tarihi 16 Mayıs 2014

31 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.milliyet.com.tr/kibris-rum-kesimi-ile-rusya-arasinda-memorandum imzalandi/dunya/sondakika/19.11.2008/1018216/default.htm. Erişim Tarihi 11 Mayıs 2014.

ve bu ziyarette Rusya'nın ve GKRY'nin komünist liderleri Medvedev ve Hristofyas 2010-2013 yılları arası ekonomik anlaşmalarla beraber stratejik hedefleri ortaya koymuştur.[32] Ayrıca Kıbrıs sorununun yanında ikili ticaret, yatırım, turizm gibi konuları da içine alan on üç antlaşmaya imza atılması ile sonlanan ziyarette, Rusya'nın GKRY'ye verdiği destek açık bir şekilde görülürken, Kıbrıs sorununun çözümünün ancak dışarıdan müdahalesiz gerçekleşebileceği üzerinde durulmuştur.

AB Üyesi Güney Kıbrıs'ın Yaşadığı Ekonomik Krizin Rusya Bağlantısı

Dünyadaki küresel mali krizin yaşandığı ülkelerden birisi olarak görünen Güney Kıbrıs Rum Kesimi hem Yunan finans sektörüyle yakın bağları nedeniyle karşı karşıya kaldıkları devasa zararlardan dolayı hem de son dönemde yaşadığı bankacılık sektöründeki krizle sıkıntılı bir süreçten geçmekte ve kendisini bu durumdan kurtaracağını umduğu Rusya gibi bir ülkeyle işbirliğine girişmektedir. Bu süreçte GKRY ve üyesi bulunduğu AB'yi en çok tedirgin eden konuların başında GKRY'deki off-shore hesaplarında yaklaşık 50 milyar dolar yatırımı bulunan Rusya'nın, bu krizden en az payla çıkmak için yapacağı hesaplar gelmektedir. AB'nin 10 milyar Euro yardım paketi için öne sürdüğü 20 bin Euro'nun üzerindeki mevduat hesaplarından vergi alınması koşulunu reddeden Güney Kıbrıs, Rusya'dan medet ummuştur. 2010 yılında GKRY'de bulunan Rus yatırımların 50 Milyar dolar olduğu ifade edilmiş 2011' de 2.5 milyar Euro kredi almıştır, 2012'de yine Rusya' dan 5 milyar Euro kredi talebinde bulunulmuş ve bu durum Güney Kıbrıs' ta artan Rus etkisini göstermesi bakımından, dikkat çekmiştir. Bir anlamda Ortadoğu coğrafyasından kopmak istemeyen Rusya'nın Doğu Akdeniz'de üs elde etmek için ekonomik yardımlardan kaçınmadığı görüşmüştür.[33] GKRY sadece off-shore bankacılık değil, silah ticareti ve istihbarat çalışmaları açısından bir üs olmasının yanı sıra Rus mafyasının da kara para akladığı iddia edilen, ayrıca 50 bin civarında Rus asıllıyla sayıları tam olarak bilinmeyen sayıda Yahudi'nin de yaşadığı bir yer olarak[34] Özellikle SSCB'nin dağılmasının ardından GKRY adeta Rusların kara para aklama merkezi haline gelir. Bu dönemde GKRY sınırları içinde

32 Kıbrıs Postası, 6 Ekim 2010

33 Merve Suna Özel, "Rusya Dış Politikasında Paranın Gücü: Yeni Üs Kıbrıs Mı?", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü http://www.21yyte.org/arastirma/rusya-slav-arastirmalari-merkezi/2012/07/09/6666/rusya-dis-politikasinda-paranin-gucu-yeni-us-kibris-mi. Erişim Tarihi 14 Mayıs 2014

34 Anıl Çeçen, Kıbrıs Çıkmazı, Toplumsal Dönüşüm Yay., Eylül 2005, İstanbul, s.95.

başka hiçbir ülkede benzeri görülmedik bir şekilde 30.000'den fazla Rus kıyı bankacılığı yapan şirketi ile 30 kıyı bankası (off-shore) faaliyet göstermeye başlar.[35] Öte yandan 2004 yılında ve Annan Planı sürecinde verilen sözlerin aksine AB tarafından üyeliğe alınan GKRY ise AB'nin sert yaptırımları gereği kara para aklayan bu kıyı bankacılığı faaliyetlerine sınırlama getirmek zorunda kalır ve Rusların bu planlarının biraz dışına çıkmak zorunda kalır. Rusya için vazgeçilmez sayılabilecek yerlerden biri olması bakımından önem arz etmektedir.[36] Güney Kıbrıs Rusya'nın Hong Kong'u olarak bilinmekte, Rusya'dan buraya yaklaşık 30 milyar dolarlık bir para akışı olduğu ifade edilmektedir. Aralık 2012'de Güney Kıbrıs'taki mevduatın yaklaşık yarısı doğrudan ya da dolaylı olarak Rus şirket yatırımlarıyla ilgili olduğu belirtilmektedir. Güney Kıbrıs ekonomisinin Rusya merkezli kaynaklarla ayakta durabilir bir ekonomi haline gelmesi Batı'yı korkutmuş, hatta Alman maliye bakanı Güney Kıbrıs'ın kara para aklama işine kolaylık sağladığını ifade etmiştir. Bu arada Güney Kıbrıs'ta bankalara el koyulmasından en çok Rus sermayesinin etkilendiği de söylenebilir. Nitekim Avrupalı yatırımcılar 2010'da paralarını Güney Kıbrıs'tan transfer etmeye başlayınca hesaplara el konulması ile Rus yatırımcıların mali kaynakları kontrol altına alınmış görünmektedir. Yunanlar ve Kıbrıslı Rumlar açısından Rusya ile yapılan her türlü askeri ve ekonomik anlaşma ve yatırım esasında ABD ve AB›ye alternatif olarak değerlendirilmektedir.[37]

Güney Kıbrıs'ta kara para aklamanın önüne geçilerek, Rus sermayesinin bir kısmına el konulması; ABD-İngiltere-İsrail ittifakı, Rusya'nın bölgedeki ekonomik etkinliğini kendilerine karşı bir tehdit olarak görüyor, düşüncesini akla getirmektedir. ABD-İngiltere-İsrail ittifakı ile Rusya arasında bölgede rekabet oldukça yoğun olduğu görülmekte bu yüzden Rusya'nın GKRY üzerinden Doğu Akdeniz'de etkinliğini artırma çabası, her alanda kırılmaya çalışılmaktadır.[38] Rusya Doğu Akdeniz'deki enerji oyununun içerisinde yer

35 I. Ivanov ve N. Ulchenko, a.g.m., s. 244.

36 Uğur, Ertaş, "Kıbrıs Rum Kesimi 'n deki Ekonomik Krize Gazprom Nokta Koyabilir" http://www.academia.edu/3069364/Kibris_Rum_Kesimindeki_Ekonomik_Krize_Gazprom_Nokta_Koyabilir. Erişim Tarihi 14 Mayıs 2014

37 Bu dönem Rusya'nın bir yandan da Türkiye'yle gelişmekte olan siyasi ve ekonomik ilişkileri düşünmek zorunda olduğu bşir dönemdir ve Ruslar bunun bilincinde olarak her tarafa sıcak ve olumlu görünme girişimlerini sürdürmektedirler. Örneğin 2004 Haziran ayında İstanbul'da toplanan islam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı çerçevesinde İstanbul'a gelen Rus Dışişleri Bakanı S. Lavrov burada dönemin KKTC Başbakanı Mehmet Ali Talat ve Dışişleri Bakanı serdar denktaşile de görüşltükten sonra Türkiye'nin o dönemki Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'e Rus şirketlerinin KKTC'de yatırım yapmalarına herhangi bir engel çıkarmalarının söz konusu olmadığını da belirtmiştir. I. Ivanov ve N. Ulchenko, a.g.m., s. 244.

38 Emin, Gürses, "Güney Kıbrıs üzerinden Rusya'ya mesaj", 30.03.2013. http://www.aydinlikgazete.com/yazarlar/emn-guerses/20394-guney-kibris-uzerinden-rusyaya-mesaj.html. Erişim Tarihi 5 Mayıs 2014

almakla, Kıbrıs' ta yeni parlayan enerji potansiyeli ve ihalelerinden payını alarak ve 1 numaralı pazarı olan Avrupa'yı kaybetmeden İngiltere ve ABD'nin bir uçak gemisi olarak gördüğü GKRY'deki yerini koruyacaktır. Rusya'nın "klasik destekçisi olduğu"[39] Güney Kıbrıs'ta yer edinmesi, bölgede önemli jeopolitik üstünlük ve müdahale alanına kavuşmasını sağlayacaktır. GKRY kuzeye sıkışmış dev Rus emperyalizminin dünyaya açılan yeni kapısı gibi görünmektedir. İki ülkenin ilişkisinin giderek yoğun bir seviyeye gelmiş olduğunun da bir göstergesi olan Rusya'nın ve GKRY'nin stratejik ortaklığı bugüne kadar el altın yürütülen işbirliğinin de ilanıdır. Rusya'nın Batı bloğunu ve AB'yi geride bırakarak GKRY üzerinde daha etkili bir konuma geldiği görülmektedir. Hatta Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medvedev 2010 yılında yaptığı Kıbrıs ziyaretinde ''Kıbrıs Cumhuriyeti'' olarak nitelediği GKRY için ''Tescilli dostumuz ve ortağımız oldu, öyle olmaya devam ediyor.'' ifadesini kullanarak Rusya ve GKRY arasındaki politikaların birbiriyle uyumlu olduğunu belirtmiş ve Avrupa güvenliği için yapılacak yeni sözleşmede Rum desteğinin Ruslar için önemine değinmiştir.[40]Bu gelişmeler GKRY'nin Rusya için AB ile olan ilişkilerinde farklı bir konumda olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.[41]Doğu Akdeniz'in stratejik öneme sahip bu küçük adası ile dünyanın yüzölçümü bakımından en büyü ülkesinin politik, ekonomik ve sosyal alanda çok güçlü dış politika ilişkileri içerisinde, iki ülke arasında geçmişten gelen güçlü bağların koparılmadan süre geldiği, güçlü bir ortaklık söz konusudur. Bugün özellikle Ortadoğu coğrafyasında yaşanan istikrarsızlık ve güven ortamından uzak hava ile Kuzey Afrika ülkelerinde ortaya çıkan karmaşa halk ayaklanmaları olarak devam etmiş, ardından Arap Baharı denilen bir sürece girilmiştir. Bu tartışmaların içerisinde Rusya'nın takınacağı tavır son derece önemlidir. Özellikle Kıbrıs adası etrafında hidrokarbon ve petrol aramaya yönelik girişimler sırasında Türkiye'nin Piri Reis gemisine karşılık Rusya'nın Amiral Kuznetsov önlüğündeki Kuzey Filosu'nu Akdeniz'e göndermesi bu açıdan anlamlıdır ve doğrudan Rumlara yönelik bir destektir.[42] Rusya, Soğuk Savaş dönemi sonrası kendine daha yeni ve aktif bir rol çizmek için Kıbrıs'ı Ortadoğu'ya ve Akdeniz'e açılan bir kapı olarak görmekte ve bu

39 . I. Ivanov ve N. Ulchenko, a.g.m., s. 247.

40 "Rusya Rumları Mest Etti", NTVMSNBC, 7 Ekim 2010, bkz. http://www.ntvmsnbc.com/id/25138898/. Erişim Tarihi 11 Mayıs 2014.

41 Ertürk, Ahmet Cemal, "Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin Dış Politikası", http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1315:gueney-kbrs-rum-yoenetiminin-d-politikas&catid=167:ab-analizler. Erişim Tarihi 10 Mayıs 2014.

42 İlginç olan husus ise özellikle 2010 sonrasında Türkiye ile Rusya arasında başlayan ekonomik işbirliği, enerji yatırımları, doğalgaz anlaşmaları, karşılıklı vize muafiyetleri gibi önemli bazı konuların bugün itibarıyla rekabetten ortaklığa giden bir süreci başlatamamış olmasıdır. Dağlık Karabağ ve Kıbrıs sorunu gibi uluslararasılaşan sorunların çözümünde katkı da bu aşamada söz konusu olmamıştır. Habibe Özdal, a.g.e., s. 38-39.

kapıdan geçebilmek için de askeri, siyasi, dini etkinliğini kullanarak stratejik ortağı Güney Kıbrıs'ı kullanmaktadır. Kıbrıs Rum kesimi ve Rusya arasındaki ilişkiler üç noktada toplanmaktadır; Güney Kıbrıs, Rus off-shore şirketleri için önemli bir merkezdir, Rusya GKRY'yi KKTC'ye karşı destekler pozisyondadır ve GKRK Rusya' da en büyük üçüncü yatırımcı konumundadır. Rusya'nın Kıbrıs politikaları; bir taraftan AB içindeki enerji şirketlerinin ana iş kolunu muhafaza etmekte diğer taraftan Ortadoğu ile daha çok bütünleşmek için oldukça istekli olmakla birlikte iki taraflı görünmektedir. Ortadoğu ve Avrupa'nın kesişme noktasında olan ve özellikle NATO'nun Avrupa petrol rotası üzerinde yer alan Kıbrıs adası Akdeniz'e inme hedefi içinde olan Rusya için bir şanstır;[43]

"...İflasın eşiğine gelen Kıbrıslı Rumlar geçtiğimiz haftalarda AB ile Rusya Federasyonu arasında gitti geldi. Avrupa ekonomisine 22 milyar dolarlık milli gelir ile %0.5'in altında katkısı olan (ve) Kadıköy kadar nüfusa sahip Rumların Ruslara yaklaşması 1974 Sampson darbesi öncesi Makarios'un Sovyetlere yaklaşmasına benzedi. Rusların adadaki Rum bankalarında mevcut yüksek mevduatlarının AB dayatması altında yüksek vergi kıskacına girmesi ortalığı karıştırdı. Rum ekonomisini kurtarma karşılığında adada üs kolaylığı ile çevre sulardaki doğal gazdan imtiyazlar istemesi AB'yi -dolayısıyla ABD'yi-neredeyse çıldırttı. Zira AB'nin küresel elitleri, şimdi çok pişman olsalar da Rumları güzel şarapları veya plajları için değil, denizlerindeki zengin hidrokarbon potansiyeli nedeniyle aralarına almıştı.

Şimdi doğal gazda zaten göbekten bağımlı oldukları Ruslar, Akdeniz'e davet ediliyor. Hem de ne zaman? Çok değil Rusların bu gelişmeden bir hafta önce, eski adıyla Sovmedron'u, yani Akdeniz Beşinci Filosunu 20 yıl aradan sonra tekrar aktive edeceklerini ve bu filonun uğrak limanları arasında Güney Kıbrıs'ı da saydıktan sonra. Bu gelişmeye emperyal elitlerin cevabı çok seri oldu. AB, Rus sermayesinin de aralarında bulunduğu Rum hesaplarına ağır vergi dayattı ve Rus sermayesinin adadan uzaklaştırılması süreci başlatıldı. Bu sürece dolaylı bir darbe de İsrail'den geldi. Suriye'deki gelişmeleri emperyal çıkarlar lehinde etkileyecek Türk-İsrail barışmasının yaşandığı günlerde İsrail, Lübnan sınırına yakın deniz yetki alanlarında bulunan doğal gaz zengini Tamar ve Leviathan sahalarının boru hattı ile Hayfa'ya bağlandığını açıkladı. İsrail artık enerji ihraç eden ülkeler arasına giriyordu. Bazı çevreler bu gelişmeyi Rus doğal gaz enerji devi Gazprom'un Avrasya'da oluşturduğu

43 Cem Gürdeniz'den aktaran Aydınlık, 6 Nisan 2013.

tekele karşı büyük bir gelişme olarak niteledi. İsrail gazının, Irak Kürdistan gazı ile değerlendirildiğinde Türkiye'nin yıllık 50 milyar metreküplük İran ve Rus doğal gazına olan bağımlılığının azalacağına dikkat çekildi. Yani kısaca emperyal kurgu enerji tuzağı ile jeopolitik kamplaşmayı kaşıyor; ancak bu gelişmeler Rusya'yı Suriye'ye daha da yaklaştırıyor. Zira oyunun emperyal hedeflerini onlar da görüyor. Putin'in Karadeniz Donanmasına ani bir tatbikat emri vermesi bu başlangıcın işaret fişeğidir. Artık Ruslar, Suriye savaşının yanı sıra, enerji savaşında da Akdeniz'de yerlerini alıyor. Peki biz Türkler, bu savaşın neresindeyiz? AB ve ABD iradesi ve çıkarları karşısında ulusal çıkarların korunamadığı bir ortamda bugün Doğu Akdeniz'de herkes var ama Türkler yok...»

Rusya, adadaki varlığı ile NATO'nun Akdeniz'deki tüm faaliyetleri konusunda bilgi sahibi olmakta ve 1997'de Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'ın katılımlarıyla NATO'nun doğudaki genişlemesine karşılık Kıbrıs'ı bir pazarlık aracı olarak görmektedir. NATO'nun güney kanadını oluşturan ve askeri olarak ikinci büyük ordusuna sahip Türkiye ile de güçlü ticari ilişkileri olmasına rağmen GKRY Türkiye'nin Kafkaslardaki gücüne karşılık koz olarak kullanmaktadır. Mevcut uluslararası siyasi konjonktür ve Rusya'nın yeni Akdeniz stratejisi, Güney Kıbrıs'ı Rusya için değerli yapmakta ve günümüz uluslararası siyasetinin, gerek bölgesel gerekse küresel güvenlik algılarının enerji kaynaklarının stratejik önemi üzerine kurulu olması Akdeniz havzasını her zaman önemli kılmaktadır.

Rusya'nın Akdeniz'deki Askeri Mevcudiyeti

"Sızma ve yıkıcı harp faaliyetleri"[44] ile anakaradaki savaş gücünün tamamını kullanmadan sonuca gitmeye en uygun yer olarak Akdeniz'i gören Ruslar böylece özellikle ABD karşısında herhangi bir atom savaşı, nükleer bir çılgınlık veya füze krizine gerek kalmadan "bir deneme alanı"[45] olarak gördükleri bölgede deniz gücünü göstermeye başlarlar. Sovyetler Birliği ve daha sonra da Rusya Federasyonu'nun Akdeniz Donanması Sovyet/Rus barış dönemi diplomasi ve savaş sürecinde de kriz yönetiminin ilk ve en önemli enstrümanı olarak görev yapmıştır.[46]ABD'nin Lübnan'a yönelik müdahalesinin hemen ardından Sovyet donanması da ilk defa 1958 yılında Akdeniz'de devriye dolaşmaya başlar.[47] Öte yandan son Tartus

44 Wolfgang Höpker, Akdeniz;Kesin Sonuçların Alınacağı Deniz, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 1970, s.4.
45 Wolfgang Höpker, a.g.e., s. 4.
46 Gordon H. McCormick, The Soviet Presence in the Mediterranean, the Rand Corporation, Santa Monica, Kaliforniya, Ekim 1987, s.18.
47 Sovyet donanmasının 1957 yılından başlayarak 1986 yılına kadar Akdeniz'de sürdürdüğü mevcudiyeti 1957 yılında 600 deniz günü, 1958'de 1.000 deniz günü, 1959'da 4.100 deniz günü, 1960'da 5.600, 1961'de 2.300, 1962'de 800, 1963'de 600 deniz günü, 1964'de 1.800, 1965'de 3.700, 1966'da 5.400, 1967'de 8.800 deniz günü, 1968'de 11.700 deniz günü, 1969'da 15.400, 1970'de 17.400, 1971'de 18.700 deniz günü, 1972'de 17.700, 1973'de 20.600, 1974'de 20.200, 1975'de 20.000, 1976'da 18.600, 1977'de 16.300, 1978'de

limanı uygulamasında olduğu üzere Sovyetlerin ve şimdi de Rusların Akdeniz'de seyreden savaş gemilerinin gücü, sayısı ve kapasitesi ne olursa olsun genel kanı bunun diplomatik bir atak ve gövde gösterisi olarak değerlendirilmesidir.[48] 1960'lı, 1970'li yıllarda Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasından pek çok ülkeye askeri ve ekonomik yardımlarda bulunan Sovyetler Birliği aynı dönemde NATO'nun haberleşme, iletişim ve taşımacılık hattı olarak değerlendirilen Akdeniz'de Batı ve ABD açısından en üst düzey tehdit olarak algılanmaktadır.[49] Bu arada Sovyet 5. Donanma Komutanı Amiral Zumwalt da İsrail gibi düşünmektedir ve özellikle Doğu Akdeniz'de operasyonel taleplere cevap verebilecek tek gücün ABD donanması olduğunu belirtmektedir.[50] Arap coğrafyasındaki anti emperyalist havadan bir hayli istifade eden Sovyetler böylece devamlı bir üs bulundurma düşüncesinde oldukları Akdeniz'de boy göstermeye başlar. Bununla birlikte devamlı üs bulundurma stratejisinin Arap coğrafyasına yönelik Sovyet propagandasının sonu olacağı ve bu yüzden Sovyetler açısından deniz üsleri istenmemesi gerektiği gibi savlar da ileri sürülür.[51] Bu dönem İngiltere'nin Süveyş'in doğusundaki savunmacı rolünden çekileceğini açıkladığı, İngiliz sterlininin devalüe olduğu, İngiliz ekonomisinin ekonomik durgunlukla çalkalandığı, Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle'ün İngiltere'nin Avrupa Komitesi'ne girişine ikinci defa veto dediği dönemde İngiltere-ABD ilişkileri ise Vietnam sorunundan İngiltere'nin askeri işbirliğine varıncaya kadar "eşi benzeri görülmedik şekilde"[52] düzgün ve dengeli gitmektedir. İngiltere ve ABD›nin güvenlik, savunma ve istihbarat alanında işbirliği sağlamaya çalıştıkları süreçte ve Ortadoğu›da Altı Gün Savaşları›nın ardından ise Sovyet donanması Mısır›ın İskenderiye, Mersa Matruh ve Port Said limanları yanında Suriye›nin Lazkiye limanına da serbestçe girmeye başlar. 1960-1967 sürecinde Arap ülkelerinin İsrail karşısında yaşadıkları çaresizlik ve yenilgiler bu ülkeleri Sovyet yardımına açık ve hazır bir hale getirmiştir.[53] 1967 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği Akdeniz'de NATO'nun deniz gücü ve ABD'nin 6. Filosu karşısında askeri dengeyi yakalamak üzere 5. Operasyonel Donanma'yı teşkil eder.[54] Söz konusu deniz gücü bölgede yaklaşık 25 yıl kalır ve 1992 yılında bölgeden ayrılır. Bu kapsamda Akdeniz›de bulunan Rus donanması ilk etapta 55 gemi yanında tankerler ve destek gemilerinden oluşmaktadır ve bu donanmada 8-10 dizel motorlu saldırı torpido denizaltısı, 2-3 nükleer güçlü Cruise füze sistemleriyle donatılmış denizaltı, 2-4 Cruise, 9-12 destroyer, 2-3 mayın temizleyici, 1-3 amfibi gemi, 18-20 destek hizmet gemisi ve 5-6 takip-araştırma ve keşif gemisi bulunmaktadır.[55] Öte yandan özellikle 1970'li yıllarda tamir, bakım ve onarım faaliyetleri için donanmasının sığınabileceği tek liman olarak değerlendirdiği Mısır'ın altyapı imkânları[56]

16.600, 1979'da 16.600, 1980'da 16.600, 1981'de 16.700, 1982'de 16.100, 1983'de 17.500, 1984'de 14.600, 1985'de 16.400 ve 1986 yılında da 16.400 yıllık deniz günü olarak hesaplanır. Gordon H. McCormick, a.g.e., s. 19.

48 Gordon H. McCormick, a.g.e., s. 18.

49 Oliver A. Ray, The Nature of Growing Soviet Power in the Mediterranean, National Technical Information Service; US Department of Service, Springfield, 15 Ekim 1973, s. 1

50 Dov. S. Zakheim, The United States Navy and Israeli Navy, Defense Technical Information Center, Washington DC, Şubat 2012, s. 9.

51 Lyle J. Goldstein ve Yuri M. Zhukov, "A Tale of Two Fleets; A Russian Perspective on the 1973 Naval Standoff in the Mediterranean", Naval War College Review, İlkbahar 2004, Cilt LVII, Sayı 2, s. 35.

52 İngilizlere göre İngiltere ile ABD'nin dış politika stratejileri, beklentileri ve menfaatleri her konuda örtüşmemekle beraber başka hiçbir iki ülke arasında olmayacak kadar benzerlik ve uyum da göstermektedir. Stradford University Institute of Scientific Research'den ve Jonathan Colman'ın "What Now For Britain; The State Department's Intelligence Assessment of the Special Relationship-7 February 1968" yazısından aktaran http://usir.salford.ac.uk/1712/1/What_Now_for_Britain.pdf. Erişim Tarihi 5 Nisan 2013.

53 Lyle J. Goldstein ve Yuri M. Zhukov, a.g.m., s. 33.

54 Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin 430-500 civarında denizaltısı olduğu tahmin edilmektedir ve atomla çalışan ve füzelerle teçhiz edilmiş bu denizaltılar ilk defa 30 Temmuz 1961 tarihinde Leningrad'da yapılan bir askeri törende gösterilmiştir. Bu dönemde kayda değer bir gelişme ise Sovyetler Birliği menfaatleri için çlışan bazı casusların Amerikan karşı güçleri tarafından tespit edi,lmesi ve kimliklerinin deşifre edilmesidir. Bu bağlamda örneğin İtalya'daki Sovyet ticari şirketi Sovfrakth yöneticisi K. G. Lemzenko, daha önce Hollanda'da da görev yapan Prof. D. A. Tchoumovsky, onunla birlikte İtalya'da görev yapan G. Y. Balan ve A. V. Solovov ile Kıbrıs'ta askeri ateşe olan P. I. Lomakine, Cenova'da BM karargahında görevli M. E. Kleimenov, ayrıca daha önce Kıbrıs'ta görev yapmış olan Victor Pertroukhine ile Nikolai Machkovtsev'in casusluk faaliyetleri deşifre edilmiştir. CIA, 30 Ekim 1967 tarihli "Espionage and Counterespionage Operations" başlıklı şifre rapor. Andrew Borowiec, The Mediterranean Feud, Praeger Publishers, New York, 1983, s.7. Niklas Anzinger, "Will the Eastern Mediterranean Become the Next Persian Gulf?", Middle Eastern Outlook, American Enterprise Institute for Public Policy Reseacrh, No. 3, Temmuz 2013, Washington DC, s. 3. Wolfgang Höpker, a.g.e., s. 6.

55 Bölgedeki denizaltı sayısının çokluğu Soğuk Savaş sonuna kadar Sovyet donanmasının gücünün kırılması açısından ABD›yi tedirgin eden bir husus olmuştur. Desmond P. Wilson, a.g.e., s. 13.

56 Sovyetler Birliği 1972 yılında Mısır'daki 3 hava üssünde bulunan deniz havacılık ünitesini kapatmak zorunda kalmıştır. Bu hava-deniz ünitesi istihbarat, keşif, erken uyarı sistemleriyle donatılmış olup özellikle Akdeniz'de yürütülecek olan harekatlarda ABD ve diğer unsurlara karşı kullanılmak üzere tasarlanmıştır. Amerikalılara göre özellikle muharip

ve Suriye'de Tartus limanı artan NATO ve ABD baskısı karşısında yetersiz kalmaktadır.[57] Ancak daha fazla adım atmaya kalkışması ise Amerikalılara göre "daha pahalı, daha zor ve daha sıkıntılı" olacaktır. Bu süreçte Mısır'ın İskenderiye limanı Ruslar açısından tamir-bakım, depolama, askeri mevcudiyetin devamlılığı ve komuta-kontrol bağlamında tam anlamıyla ana karargâh görevi üstlenmiş durumdadır. İlginç olan ise bütün bu faaliyetlerin Rus askeri yetkililer tarafından yürütülmesi ve bu bölgelere Mısırlıların girmesine dahi müsaade edilmemesidir. Her ne kadar 1966-1971 sürecinde Rusların bölgedeki deniz gücü yaklaşık %300'lük bir artış göstermiş olsa da Amerikalılara göre Rusların bu şartlarda kullanabilecekleri tek liman Suriye kalmaktadır; ancak tıpkı eski Yugoslavya'da olduğu üzere Suriye'nin topraklarını kullanma konusunda Ruslara sıkıntı yaratması ve kısıtlı liman imkânlarından istifade etmeleri konusunda da son derece gönülsüz hareket etmesi bu imkânı da ortadan kaldırmaktadır.[58] Özellikle 1971 yılının son aylarında Mısır'da bulunan Sovyet askeri mevcudiyeti çoğunluğu Nil Vadisi'nden idare edilmekte olan hava savunma personeli olan 15-20.000 kişilik bir güce ulaşmış durumdadır. Bu gücün içinde ayrıca hava savunma deniz piyadelerinin devriye görevleriyle ilgili olarak çalışmakta olan 200 kadar pilot da bulunmaktadır. Aynı yıl içinde Sovyet donanmasının Akdeniz'deki yıllık gemi günü ise 18.700 olmuştur ve bu da ortalama 50-54 arasında muharip gemi anlamına gelmektedir.[59] 1970'li yıllardaki bu durum Batı dünyası açısından NATO'nun Akdeniz'de güç kaybına paralel olarak Rusların hâkim güç olması olarak değerlendirilir ve kaygı uyandırır.[60] 1972 yılına kadar Ruslar Mısır'daki askeri gücünü geri çekmiş durumdadır ve böylece Akdeniz'de yer merkezli hava kontrol gücünü de kaybetmiş durumdadır. 1973 yılına gelindiğinde İsrail'in Filistin üzerinden yayılmacı politikasını durdurmak amacıyla Mısır ve Suriye önderliğinde Arap ülkelerinin başlattığı Yom Kipur Savaşı sırasında ve özellikle 13-30 Ekim 1973 sürecinde Rus ve Amerikan donanmaları Akdeniz'de tam anlamıyla bir gövde gösterisine girişirler ve bu durum dünya ekonomisi ve enerji pazarı için ağır bir darbe yaratırken uluslararası kamuoyunda ciddi kaygılara neden olur. Suriye'de Hafız Esad ve Mısır'da Enver Sedat tarafından İsrail'le savaşa girme kararı alınması[61] ve bu kararın Moskova'dan da bir süre gizlenmesinin ardından Leonid Brejnev bu savaşın sadece Arapların savaşı olacağını söyler; ancak 11 denizaltı, 3 destroyer, 6 füze güdümlü konvansiyonel destroyer, beş fırkateyn, 2 mayın tarayıcı ve 2 amfibi gemiden oluşan toplam 52 gemilik Rus donanması da Akdeniz'e açılır.[62] Daha sonra bu güce 11 denizaltı, 9 farklı özellikte destroyer, 5 fırkateyn, 2 mayın tarayıcı ve çok sayıda yardımcı gemi de katılacaktır. Yaklaşık 96 savaş gemisi ve destek birliğinden oluşan bu Sovyet askeri gücü Suriye ve Mısır'a havayoluyla gönderilen 12.500 ton askeri malzeme yanında deniz yoluyla ulaştırılan 63.000 ton malzemeyle birlikte esasında ABD açısından son derece ciddi ve önem atfedilmesi gereken bir istihbarat kaynağı olarak da değerlendirilebilir.[63] 6 Ekim 1973 itibarıyla Akdeniz'de toplam 48 Amerikan savaş gemisi bulunmaktadır. Böylece Akdeniz'de uzun süre sonra ilk defa ciddi bir

savaş gücü özellikle bu altyapı tesislerinin kapatılma aşamasında Amerikan unsurlarını vurmaya yönelik olarak hazırlık yapmaktadır. Amerikan Merkezi Haber Alma Ajansı (CIA), a.g.e., s.5

57 Amerikan Merkezi Haber Alma Ajansı (CIA), Prospects for Soviet Naval Access to Mediterranean Shore Facilities, NIO IIM 76-035, Washington DC, 2 Ağustos 1976, s.1

58 Amerikan Merkezi Haber Alma Ajansı (CIA), Prospects for Soviet Naval Access to Mediterranean Shore Facilities, NIO IIM 76-035, Washington DC, 2 Ağustos 1976, s.1

59 Gordon H. McCormick, a.g.e., s. 18.

60 Konuyla ilgili olarak Amerikan senatosu Dışilişkiler Komisyonu'nda bir konuşma yapan Senatör Warren Christopher bu durumu "...Doğu Akdeniz bölgesi Batı Avrupa, Sovyetler Birliği, Balkanlar ve Ortadoğu gibi son derece kritik bölgelerin kesişme noktasıdır. Bölgenin stratejik önemi zaten ortadadır. Güney kanadımızda gölü ve etkili bir NATO gücü bizim ve NATO içerisindeki müttefiklerimizin menfaatlerini korumak açısından son derece gereklidir. Maalesef son birkaç yıl içerisinde bu kanatta NATO'nun gücü bizi ve müttefiklerimizi kaygılandıracak şekilde erozyona uğramıştır..." Andrew Borowiec, The Mediterranean Feud, Praeger Publishers, New York, 1983, s.1ve 3.

61 Korkmaz Haktanır, "Egypt", Eastern Mediterranean Countries and Issues, Editör Mustafa Kibaroğlu, Foreign Policy Institute, Ankara, 2009, s. 102.

62 Böylece her iki taraf da denizde güçlü olmaları gerektiğini, bununla birlikte denizle ilgili tehdit algısının her ana her yerde çıkabileceğini de görürler. Bu arada Sovyetler Birliği de gelenekselleşmiş bir kara gücü olarak donanma ve deniz gücünü sadece kıyı savunma ve güvenliği için kullanmanın stratejik yanlışlığını da anlayacaktır. Rusların bu çatışma ortamında çıkardıkları bir başka ders ise ABD yanında ABD müttefiklerinin de çatışma ortamlarını kendi lehlerine ve avantajlarına olacak şekilde bir anda ters yüz etme gücüne sahip olmaları ve böyle bir şeyi bu süreçte de yaptıkları gerçeğidir. Lyle J. Goldstein ve Yuri M. Zhukov, a.g.m., s. 44-45. Ayrıca Bkz. Dov. S. Zakheim, a.g.e., s. 11.

63 Panagiotis Dimitrakis, a.g.m., s. 618.

gövde gösterisi söz konusu olur. Soğuk savaş döneminde limanlarda demir atmış vaziyette sıkışıp kalan Rus donanması bu süreçte öncelikle misyonunu kıyı savunmasına yönelik olarak belirler ve kısıtlı açık deniz imkânlarıyla da beklemeye koyulur.[64] ABD ile Sovyetler Birliği'nin savaşın eşiğine geldiği bu süreçte İngiltere, Fransa, Türkiye, İspanya ve Yunanistan'ın Amerikan taleplerine sırt çevirmesi ve kendi topraklarındaki üslerin kullanılmasına müsaade etmemeleri ABD'yi yalnız bırakmanın ötesinde uzun vadede özellikle ABD-İngiltere ilişkilerini sıkıntıya sokar. Böylece Almanya'dan havalanan Amerikan savaş uçakları yukarıda belirtilen ülkelerin hava sahalarını da kullanamadığından Atlas Okyanusu ve Akdeniz üzerinden ve normal şartlarda 1.000 mil kadar olması gereken bir uzaklığı 2.000 millik bir rota olarak kat etmek zorunda kalır.[65] İngiltere'nin de Kıbrıs'ta bulunan hükümran askeri üslerini bu amaçla kullandırmaması da Amerikan yönetimini ve özellikle de Kissinger'ı son derece öfkelendirir. Daha önce Süveyş Kanalı krizi sırasında bölgedeki Sovyet askeri mevcudiyetini Makarios'un göz yumması ve müsaade etmesiyle[66] U-2 casus uçakları vasıtasıyla tespit eden ABD'nin bu sefer İsrail'e sadece 70 mil uzaklıktaki Agrotur üssünü kullanamaması ve uçakların 6.000 mil uzaklıktaki ABD üslerinden havalanmasının planlanması da İngiltere'yle ilişkileri iyiden iyiye gerginleştirir. Sovyetler Birliği ise aynı dönemde güvenli uçuş hatları üzerinden 700 tonluk kargolar halinde lojistik destek sağlamaya devam etmektedir.[67] Bugün bile Rus donanmasıyla ilgili genel kanı donanmanın denizlerde mümkün olduğunca az kalması, lojistik destek sağlayabileceği liman ve deniz üslerine mümkün olduğunca yakın seyretmesi, zamanının neredeyse tamamını bakım ve onarım faaliyetleriyle geçirmesidir. Süreklilik ve kısıtlı donanma gücüyle çeşitli sorunlarla karşılaşılınca Rus donanması genel anlamda Akdeniz'deki faaliyetlerini askıya almakta, beklemeye geçmekte ve Karadeniz'de bulunan ana karargâhlarından mümkün olduğunca çabuk destek talep etmektedir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Kıbrıs sorununun doruk yaptığı o günlerde, Suriye füzelerinin Lübnan hedeflerine kilitlendiği 1981 yılında, Libya ve Sedra Körfezi bölgesinde yaşanan sıkıntılarla ilgili olarak 1985-1986 sürecinde de aynı durum yaşanmıştır. Şüphesiz bu durumu Rusların bir taktik denemesi olarak algılamak ve hem rutin faaliyetleri yürütmeye ve hem de kriz yönetimi oluşturarak bir noktaya kadar soruna çözüm bulabildiğini görmek de mümkündür. Bu arada her ne kadar Akdeniz'de bulunan Sovyet/Rus donanması bir savaşa girmemiş olsa da barış döneminde Rusların çalışmaları, yaptıkları tatbikatlar ve ortaya koydukları yaklaşım savaşta nasıl bir strateji izleyecekleri konusunda önemli ipuçları vermektedir. Buna göre Akdeniz'de meydana gelecek muhtemel bir çatışma ortamında Ruslar "D-Day Ateş" olarak da adlandırılabilecek bir taktik içinde olacaklar ve düşman deniz unsurlarının menzilinde bulunan muharip gemileriyle denizaltıları aynı anda ve çatışmanın başladığı anda ateşlemeye başlayacaklardır. Böyle bir durumun gerçekleşmesi ise Akdeniz'de NATO'nun güney kanadını desteklemesine engel olacak, ayrıca Sovyet tehdidi altında bulunan bu bölgede savunma ve güvenliği de tehlikeye sokacaktır. Bugün gelinen noktada ise Rusya ile ilgili böyle bir tehlikenin olmaması bu senaryonun en azından uzunca bir süre gerçekleşemeyeceği anlamına gelmektedir. Öte yandan Lübnan'la ilgili olarak Rusya-Suriye ilişkilerinin de gerilmeye başlaması bu avantajı da Ruslar bağlamında tehlikeye sokmaktadır. Amerikalılara göre Cezayir, Malta, Libya, Suriye[68] ve Yugoslavya'da olduğu üzere gerek ülkelerin kendi sorunları ve gerekse Ruslarla olan ilişkilerin kötüye gitmesi Rusları olumsuz etkilemektedir. Bu durum ister

64 Stephen S. Roberts, a.g.e., s. 99.MGordon H. McCormick, The Soviet Presence in the Mediterranean, the Rand Corporation, Santa Monica, Kaliforniya, Ekim 1987, s.18.
65 Brendan O'Malley ve Ian Craig, a.g.e.s,. 232.
66 Glen D. Camp, "The Cyprus Problem: A Cold War Legacy", Global Dialogue, Sonbahar 2001, Cilt 3, Sayı 4, s.137.
67 Brendan O'Malley ve Ian Craig, a.g.e.s,. 232.
68 Gordon H. McCormick, a.g.e., s. 14.

ORTADOĞU'NUN SIR İNANÇ SİSTEMİ: YEZİDİLİK

Emine ERDEN KAYA[1]

Özet: Yezidilik, genellikle Türkiye, Irak ve İran'da görülen senkretik[2] bir inanç sistemidir. Yezidiler etnik bakımdan Kürt olan dini bir topluluktur. Melek Tavus inancından dolayı, onlar şeytana tapmakla suçlanmışlardır. Tarih boyunca, özellikle bu nedenle yezidiler hor görülmüş, öldürülmüş veya göçe zorlanmışlardır. Bu nedenle, onlar inançlarını ve ibadetlerini gizlemişlerdir. Bu yüzden onlar sır bir topluluk olarak kabul edilir. Bu topluluğun üyeleri yaşadıkları topraklardan etkilenmişlerdir. Bu çalışmada, Yezidilerin ibadet ve inanç sistemlerine odaklanılmaktadır. Çalışmanın amacı ise onları daha yakından tanıma ve tanıtmaktır.

Anahtar Kelimeler: Yezidiler, Senkretik, Sır Topluluk, İnançlar, İbadetler

THE SECRET BELIEF SYSTEM OF MIDDLE EAST: YEZİDİSM

Özet**:** Yezidism is a syncretic belief system. Generally, It's seen in Turkey Iraq and Iran. Members of this belief system introverted and affected from different religious creeds and worship. Ethnically, they are Kurdish religious community. Because of the Peacock Angel belief, they were accused Satan worship. During the history, espcially this reason, they were seen contempt, killed, or were forced to emigrate. That's why, they hide their worship and beliefs. Therefore, they are considered as a secret community. Members of this group have been affected by where they live. In this context, they have created their system of belief and worship. In this study, we investigated their worship and belief systems. The aim is simply to get better acquainted and to introduce them.

Key Words: Yezidis, Syncretic, Secret Community, Worships, Beliefs

GİRİŞ

1 Gazi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı Doktora öğrencisi ve Araştırma Görevlisi.

2 Senkretik: Birbirinden ayrı düşünce, inanış veya öğretilerin kaynaşması demektir. Yezidilikte melez bir inanç sistemi olarak tanınabilir.

Yezidilik, daha çok Türkiye, Irak ve İran'da görülen senkretik bir inanç sistemidir (Taşğın, 2013) . Yezidi veya ezidi adıyla anılan bu inanç sisteminin mensupları kendi içine kapalı, farklı dinlerden inanç ve ibadetler noktasında etkilenmiş, etnik bakımdan Kürt olan dini bir topluluktur. Melek Tavus inancından dolayı Şeytana tapmakla suçlanmışlar hor görülmüşler, öldürülmüşler veya göçe zorlanmışlardır. Bu yüzden Almanya, İsviçre, Belçika, Fransa gibi ülkelere iltica etmişlerdir ve bu ülkelerde yoğun Yezidi diasporasının olduğu bilinmektedir. Kalanların ise dağınık yoğun olmayan nüfuslarıyla, Şeyhan, Sincar, Ba'şik ve Duhok merkezi ile çevresindeki köylerde yaşadığı bilinmektedir. Türkiye sınırları içinde yaşayan Yezidiler ise sayıları bini geçmemekle birlikte Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin ve Şanlıurfa illerinde yaşamaktadır(Çelik, 2011) .

Yezidilerin nasıl evirildiği ve hangi dönüşümleri geçirdiği konusunda çalışan birçok araştırmacının ve yayın çalışmasının olmasına rağmen ortak bir konsensüs söz konusu değildir. Bunda bu topluluğun içine kapalı olması ve inançlarını sır din olarak adlandırılmalarının payı büyüktür. Bu yüzden bu çalışma hazırlanırken yoğun olarak dillendirilen ortak anlatılar esas alınmıştır. Zira rivayetler çok çeşitlidir. Yezidileri farklı kılan en önemli unsur ise onların ana dinlerin mozaiği konumunda olmalarıdır. Yaşadıkları coğrafyanın etkisiyle birçok dinden ve inanıştan etkilenmişler ve farklılıklarıyla dikkat çekmişlerdir. Bu yüzden bu çalışmanın konusu Yezidilerin çeşitli konulara dair inançlarına ve ibadetlerine odaklanmaktadır. Amacı ise sadece onları daha yakından tanıma ve tanıtmadır. Giriş mahiyetinde olan bu çalışma Yezidiler hakkındaki esaslı bir çalışma olma iddiası taşımamaktadır.

Çalışmamızda öncelikle Yezidi isminin ve kökenliklerinin nasıl oluştuğu incelenmiş, ikinci olarak bu topluluk için önemli bir önder olan Şeyh Adi'nin hayatı ve tesirine değinilmiş, son olarak da Yezidilerin zamanla farklılaşan inanç ve ibadet sistemleri incelenmiş ve Yezidiliğe tesir eden dinlere ve inançlara yer verilerek çalışma sonlandırılmıştır.

1. YEZİDİ İSMİNİN MENŞEİ

Yezidiler, Anadolu'da da nüfusu bulunan ancak çok tanınmayan dini-sosyal gruplardan birisidir. Yezidilerin fazla tanınmama sebepleri arasında topluluğun kendi arasında sürdürdüğü dışa kapalı yapı sayılabilir (Taşğın, 2005:13). Bu yüzden kendileri hakkında çok çeşitli iddia ve çalışmalar söz konusudur.

Yezidi isminin nereden kaynaklandığına dair bir araştırma yapıldığında da yine bu çeşitlilikle karşılaşılmaktadır. Ancak bu iddialar özetle şu şekilde sıralanabilir (Şahin, 2015: 13-16):

1-Yezidi isminin Yezid b. Muaviye'den geldiğini savunanlar

2-İran'ın Yezd şehrinden çıkmış olduklarından kendilerine Yezd'li yani Yezd şehrinden olanlar manasına geldiğini savunanlar.

3-Hariciliğin bir kolu olan İbadiye'den ayrılıp Yezid b. Üneyse'ye tabi olanlar manasına geldiğini kabul edenler

4-Yezidi isminin muhtemelen, fonetik kanunlarına uygun olarak gelişen şekli gösteren yeni Farsçadaki İzed (melek, Tanrı), Avesta dilinde Yazata(saygıya, tapınmaya layık olmak), Pehlevi dilinde Yazdan(Tanrı), Avesta'da Yazalanam, Pehlevi'de Yaztan, Yazdan İzed'den gelip Yezidi, İzidi, İzdi(Tanrı'ya tapanlar manasına geldiğini savunanlar.

Bu farklı görüşlerden Yezidilerce en kabul göreni dördüncü tanımdır. Zira Yezidiler, Farsçadaki Allah'ın 1001 isminden biri olan Tanrı'ya tapanlar manasına Yezdan'dan dolayı kendilerine Yezidi dendiğini belirtmektedirler(Şahin, 2015: 18)

2. YEZİDİLİĞİN KÖKENLERİ

Yezidiler, günümüzde Irak Federal Kürdistan Bölgesi, Türkiye, Suriye, Ermenistan, Gürcistan, Avrupa ülkeleri ve Rusya federasyonu sınırları içerisinde yaşamaktadırlar. Nüfusları geçmişe göre giderek azalmıştır. Son Yezidi kaynakları verilerine göre, Irak Federal Kürdistan Bölgesi'nde 400-450 bin, Suriye'de 15-20 bin, Türkiye'de binler ile ifade edilecek küçük bir nüfus, Rusya Federasyonu'nda 150-180 bin, Avrupa'da 60-75 bin olmak üzere toplam 750 bin Yezidi dini mensubunun yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu nüfusun yarısından fazlası, Irak Bölgesel Kürt Hükümeti sınırları içerisinde Ninova (Musul) ve Duhok illerine bağlı Sincar (Şengal) ve Şeyhan (Welatşex) bölgelerinde yaşamaktadırlar. Etnik köken olarak tamamı Kürt olan bu nüfus, Kürtçe'nin Kurmanci lehçesinin Botan şivesini kullanmaktadırlar. Ayrıca, Irak'ın Ninova iline bağlı olan Bahzan ve Başi bölgelerinde oturanlar ise Arapça konuşmaktadır (Kaplan, 2013: 15-16)

Geleneksel Yezidilik; genel olarak sentretik (bağdaştırmacı), esoterik

(batıni-gizemci), heretik (sapkın), asketik (çileci), etnosentrik (soy-klan merkezli) özellikler taşıyan ve bununla bağlantılı atalar kültü, inkarnasyon (hulul), kast sistemi, endogami(iç evlilik) ve takiyyenin etkin olduğu bir dini gelenektir. Bütün bu özellikleri, yezidi toplulukların tarih boyunca birçok baskı ve soykırıma uğramalarına neden olmuştur. Ayrıca zorunlu göçler sebebiyle yaşadıkları toprakları sürekli olarak terk etme durumunda kalmışlardır (Kaplan, 2013: 16).

Yezidiliğin kökeni, dışa kapalı bir topluluk olmasının verdiği etkiyle uzun süre gizemli kalmıştır. Bu alanda çalışan ilk araştırmacılar, bu dini inanışta Zerdüştlük veya Manicilik gibi Doğulu antik inançların etkilerini görmüşlerdir. Ancak daha sonra özellikle son dönemde Ahmet Paşa, Taymur'un ve 'Abbas 'Azzawinin'nin çalışmaları bu meseleyi açığa kavuşturmuştur. Bu araştırıcıların ortaya koyduğu verileri tekrar düzenleyen M. Guidi[3] ye göre Yezidiliğin kökeninde, Abbasi döneminin ilk asırlarında Arap imparatorluğunun birçok noktasında şiddet uygulanmasına neden olan ve özellikle de Güney Kürdistan'da yoğunlaşan Emeviler öncesi bir gulüvv hareketi bulunmaktadır. Yani Yezidilik İslam dininin sapkın bir mezhebidir ve günümüzdeki haliyle İslam ile benzeşen hiçbir yönü kalmamıştır (Lescot, 2014: 17-18)

1130-1160 yılları arasında Şeyh 'Adi'nin (Yezidilerin önderi) vaazları, hareketi mistisizme doğru yöneltmiştir. Bu zat Hakkâri dağlarına yakın olan Laleş'e çekilmiş ve birçok kişiyi etrafında toplayarak bir tarikatın kurulmasına önderlik etmiştir. Daha sonra ikiye ayrılan bu tarikat üyelerinin bir kısmı Suriye ve Mısır'a yerleşirken ve zamanla yok olurken, diğer grup Kürdistan'a yerleşmiş ve zamanla Sünni ilkelerini unutarak Yezidi topluluğun çekirdeğini oluşturmuştur (Lescot, 2014: 18).

Hicretin 5. ve 6. yüzyıllarında ortaya çıkan bu gulüvv hareketi, Doğu Anadolu'nun güney kısmından Musul'a kadar olan bölgede etkili olmuş ve çok sayıda sempatizan kazanmıştır. Bunun ayrıca siyasi bir nedeni daha vardır. Zira Emevi halifelerinin bu bölgeden bir kölenin oğlu olması, bölge sakinlerinin Emevi halifeleriyle iyi ilişkiler içinde olmasına sebep olmuştur. Neticede, Emevi hanedanlığı sona erince, bu hilafet taraftarları, Hakkari dağlarına çekilmiş ve devrin siyasi çalkantısından uzak bir hayatı tercih etmişlerdir. Zamanla, bu sakinlerin bahsettiğimiz gibi mistisizme yönelişi buradaki dini aktiviteleri ve önderleri artırmıştır. Bunlar arasında şeceresi, Halid b. Velid'e ulaşan Hakkari'li Ebu'l Hasan Ali (409-484) Sincar'da inzivaya çekilmiş ve

3 Bkz. Guidi, Origine dei Yezidi e storia religiosa dell 'İslam e del doalismo, birde Nuove ricerche sui Yazidi

çok sayıda mürit elde etmiştir (Şahin, 2015: 19)İşte bu kişinin Şeyh Adi'nin öncüsü olduğu savunulmaktadır.

Kaynakların ortak verilerine göre bu durum, Hicri 5. Yüzyıldan itibaren Anadolu'nun tüm güney doğusu siyasi ve dini olarak Emevi taraftarı olmuştur. Ebu'l Hasan Ali'nin ölümünden yaklaşık bir asır sonra bu bölgeden geçen Es Sam'ani, Yezid'in imametine inanan ve tarikatlarına bu halifenin ismini veren tarikatçılarla temasa geçtiğini belirmiştir. Yine onun aktarımlarından, Irak, Hilvan Dağı ve çevresindeki bölgede, birçok Yezidinin yaşadığını, yaşam şartlarının kötü olduğunu ve hal (xal) denen bir bitkiyle beslendiklerini öğreniyoruz. Ayrıca Diğer insanlarla nadiren görüştüklerini, Yezid'in imametine inandıkları ve bu halifenin doğru yolda olduğunu savundukları diğer aktarımlar arasındadır. Şeyh 'Adi b. Musafir, 6. Yüzyılın başlarında bu topluluğun yanına gelip yerleşmiştir(Lescot, 2014: 19).

3. ŞEYH 'ADİ BİN MUSAFİR

Yezidilik dini inanışının "peygamberi" ve "kurucusu" olarak bilinen Adi bin Musafir 1075 yılında, Lübnan'da Antik Baalbek'in güneyinde ve Bekaa Vadisi'nin batı yamaçlarında kurulmuş olan Beyt Far/Kirbet Kanfar Köyü'nde doğmuştur. Annesinin ismi Yezda olan Adi'nin babası Musafir bin İsmail, soyu Emevi Halifesi Mervan el Hakim'e dayanan bir adamıydı (Sever, 2006: 9).

Adi bin Musafir gençliğinde Bağdat'a giderek, el-Gazali ve diğer Sufi hocalardan dersler almıştır. Birlikte öğrenim gördüğü arkadaşları arasında sonradan Sufi Kadiri tarikatının kuracak olan Abdülkadir el-Geylani de vardır. El-Geylani ile birlikte 116'da Mekke'ye yaptığı hac ziyaretinin dışında Adi b. Musafir ömrünü, Musul'a 58 km uzaklıkta bulunan Laleş'te inzivaya çekilerek geçirmiştir. Dini bir cemaatin lideri olduğundan, Şeyh Adi olarak tanınmaya başlanmış ve ilk başlarda "es-Şami" (Suriyeli) olarak bilinmektedir. Ancak, daha sonraları el-Hakkâri (Hakkârili) olarak anılmaya başlanmıştır. Yıllar içerisinde, Şeyh Adi sofuluk, ağırbaşlılık ve mucizevi güç bakımından ün salmıştır. Dağ eteklerinde yetiştirdiği meyvelerden beslenmiş, kendi tarlasında ektiği pamuktan yapılmış elbiseler gitmiştir. Kuran'ı Kerimi bir gecede iki kez hatmettiği, sürekli oruç tuttuğu için bir deri bir kemik kaldığı, ibadetlere düşkünlüğü rivayetler arasındadır. Öyle ki birlikte hacca gittiği arkadaşı el-Geylani'nin "eğer peygamberlik çalışmakla elde edilecek bir şey olsaydı, onu mutlaka Şeyh Adi elde ederdi" söylediği aktarılmaktadır (Guest, 2000: 43-

45).

Şeyh Adi'nin Sufi öğretileri Arapça dilinde yazılmış dört risale ve bazı ilahilerde dile getirilmiştir. "Ortodoks(Sünni) İnanç"(15 yaprak), "Ruh Nasıl İyileştirilir?"(3 yaprak), "Halifeye Uyarılar" ve " Şeyh Qayd ve Öteki Çömezlere Uyarılar" önemli risaleleridir. Bunların hepsi de geleneksel İslam inancına katı bir biçimde riayet edilmesini, yeni doktrinlerden kaçınılmasını ve zevki sefa yaşamından uzak durulması ve ibadet edilmesini tavsiye etmektedir. Şeyh Adi'nin Şam'da 1509'da çoğaltılan Sufi yazılarının başlıca el yazmaları Batı Berlin'de Devlet kütüphanesinde korunmaktadır. İlahilerinden birinin bulunduğu başka bir el yazması Berlin'de; diğer ikisi ise British Kütüphanesi'ndedir. 1934'te Amerikalı Henry Field, Sincer dağında Şeyh Adi tarafından yazılan başka Sufi şiirler de ortaya çıkarmıştır. Bu metinlerin kopyaları da ABD'deki Kongre Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir (Guest, 2000: 45-47).

İslam yorumcuları 13. Ve 14. Yüzyıllara kadar, Şeyh Adi'nin öğretilerinin İslam'a uygunluğunu kabul etmişlerdir. Ancak bu dönemde, Şeyh Adi'ye atfedilen ve iki kutsal kitaptan kimsenin haberi yoktu. Zaten bu kitaplar henüz yazılmamıştı. Arapça yazılan bu kitaplar, Kürtçeye çevrilen adlarıyla tanınmaktaydı.[4] İsimleri ise Kitab ül Esved/Mushaf-ı Reş veya Kara Kitap ve Kitap ül cilve(Kürtçe adı yok)/Tanrısal açıklama kitabıdır. Ancak, Bu gelişmelerden sonra, sonraki yüzyıllarda Müslüman din adamlarının Şeyh Adi'ye ve öğretilerine karşı tavırları değişmiştir(Sever, 2006: 9). Kendisine dönemi içerinde bağlı olanların sayılarının giderek artması onun kutsiyetini artırmıştır. Daha sonraları kendisine bağlı olanlar bu insanlar Adeviyye Tarikatı'nı kurmuşlardır (Şahin, 2015: 19). Yaygın olan kanaate göre Şeyh Adi 1162 senesinde 87 yaşında ölmüş ve Laleş'te kendisi için hazırlanan bir türbeye gömülmüştür.

Şey Adi'nin ölümünden sonra takipçilerinin oluşturduğu Laleş'teki küçük Adavi cemaati Abbasîlerin, Moğolları, veba salgınını, Müslüman Kürtlerin saldırılarını atlamıştı. Düşman saldırınca köylerinin arkasındaki Sincer Dağlarına sığınıyorlardı. 13. Ve 14 yüzyıllarda Laleş'teki bu küçük topluluk içine kapanmış ve yeni bir Ortadoğu dini inanışının temellerini atmışlardı. Daha sonraları Yezidilik ismini alacak olan bu dini inanış, karma yapısı ve cemaatin üyelerinin farklı etnik kökenlerden olmasıyla dikkat çekiyordu. Tavus

4 Bu kitapların uydurma olduğuna inanılmaktadır. Zira etnik kökeni Kürt olan ve Kürtçe konuşan bir topluluğun dini inanış sistemi olan Yezidiliğin sözde iki kutsal kitabının dilinin Arapça olması dikkat çekicidir.

kuşu bu inanışın yeni sembolüydü (Sever, 2006: 18).

4. YEZİDİLİKTE İNANÇLAR VE İBADETLER

Tarihi seyir içerisinde genellikle, tarikat veya mezheplerin birçoğu kurucularının ölümünden sonra değişime ve başkalaşmaya maruz kalmıştır. Zaman içinde yeni usuller icat edilmiş veya mevcut usuller değiştirilmiş ya da kişisel görüş veya arzulara göre yorumlanmıştır. Bu tür değişimler, ilgili tarikatta nüfuz sahibi olanların amaç ve eğilimleri doğrultusunda ve mensuplarının bu değişime hazır olup olmamasına bağlı olarak az veya çok olmaktadır. Yezidiliğin inanç ve ibadet sistemindeki seyir de bu şekilde gelişmiştir. Yezidilik başlangıçta tıpkı diğer tarikatlar gibi kendine has usulleri olan mistik bir oluşumken zamanla özellikle Yezidiler, Şeyh Adi'ye olan muhabbeti abartmalarıyla ileri gitmişler ve şeyh hakkında İslam hukuku ve akılla bağdaşmayacak görüşler ileri sürmüşlerdir. Ayrıca başlarına geçen kötü liderler, nefis ve arzularına göre cemaati yanlış yönlendirmiştir. Sonuç itibarı ile de tamamen İslam'dan uzaklaşmışlardır (Paşa, 2008: 57). Yezidilik, kurallar, yasaklar, buyruklar, ritüeller, anlatılar ve mitlerle şekillendirilmiştir ve bunların büyük çoğunluğu bahsi geçen kutsal saydıkları iki kitapta toplanmıştır. Yezidiler arasında bu kutsal saydıkları kitapların hakiki olmadığını düşünenlerde vardır. Zaten Yezidilik şifahi olarak aktarılan bilgilere dayanır, yazılı kaynakların uygulamada pek rolü yoktur (Yalkut, 2014: 48). Yezidilerin inanç ve ibadetleri incelendiğinde bu iddialar daha net istişare edilebilecektir.

A- İnançlar

Yezidilerde İslam'da olduğu gibi dine kabul için okunacak bir giriş duası yoktur. Bunun yerine her sabah ve akşam yatarken imanlı olarak ölmek için okudukları kendilerine has bir dua niteliğinde kelime-i şehadetleri vardır. Yezidiler tarafından küçük farklarla birkaç şehadet duası okunmaktadır[5](Kaplan,

5 Bunlardan bir tanesi şu şekildedir: " *Muhakkak O'dur Huda, muhakkak O'dur.*
O, ne yer ne de uyur.
Şehadet ve inancım onun ismi ve Melek Tavus'un ismi iledir.
Bir Allah'a şehadet ederim.
Melek Tavus hak Habibullah'tır.
Maklup ve Mergeh'"
Selam olsun Laleş'e, Maklub'a, Mergeh'e
Aydan kaşlara, çifte kubbeye, o yere ki Yezidiler
İbadet ve secde için Şeyh Adi'nin önünde başalarını eğerler,
Sultan Yezid padişahımdır(Tanrımdır)
Melek Tavus şehadetim ve imanımdır.
Akpınar benim mührümdür(vaktizimdir)
Mağara ve Zemzem benim haccımdır.
Güneş (ya da Şeyh Adi'nin mezar kubbesi) benim kıblemdir.

2013: 73-75).

Yezidiler, zaman ve mekânla sınırlı olmayan, her şeyi yaratan sadece bir Tanrının olduğuna inanırlar. Tanrı yarattığı her şeyi iradesi altında tutar ve yönetir (Taşğın, 2005: 20). Yezidilerin inandığı Tanrı sonsuz bir şekilde iyidir ve kudretini kendisine yardım eden meleklerle gösterir. Yezidiler, Allah'ın bir kuş suretinde Melek-i Tavus, bir ihtiyar insan suretinde Şeyh Adi, bir genç suretinde Yezid bin Muaviye olmak üzere üç şekilde tecelli ettiğine de inanmaktadırlar (Şahin, 2015: 86)

Yezidi inancına göre Tanrı, dünyayı kendi kudretini ihsan ettiği yedi melekle yönetmektedir. Melek Azrail (Melek Tavus), Melek Dardael, Melek İsrafil, Melek Mikail, Melek Cebrail, Melek Samuel ve Melek Nuraelden oluşan bu yedi varlık Tanrı melek şeklinde Yezidiler'ce kabul görür. Ayrıca bu yedi melek mezhebin emriyle bedenleşmiştir. Bu bedenleşme ise şu şekildedir (Şahin, 2015: 86-87):

1-Şeyh Adi 2-Şeyh Hasan 3-Şeyh Şemseddin 4- Şeyh Ebu Bekir 5-Şeyh Secaeddin 6-Şeyh Sadreddin 7-Şeyh Fahrettin[6]

Bu meleklerin zaman zaman gökten indiğine inanan Yezidiler, bin yılda bir de insanlara yeni yasalar getirdiğine inanırlar. Melekler kutsal yasaları ve kitapları bildirirler ve bu bildirileri dünyada mevcut diğer mezheplere de duyururlar(Şahin, 2015: 87). Melek inancının en önemli mevkiini de Melek Tavus oluşturur. O hiçbir şey yokken var olan bir melektir. Sürekli olarak Tanrı katından Yezidilere yardım getirdiğine ve sıkıntıları giderdiğine inanılır. Ayrıca, bu inanca göre Azrail'in Melek Tavus olduğu kabul edilir (Taşğın, 2005: 20-21).

Yezidiler genel olarak peygamberlerin varlığını kabul ederler. Yezidi dini literatürü özellikle Kuran'ı Kerimde geçen peygamberler üzere birçok peygamberin hayat hikâyesine dair kavil ve kıssalarla doludur. Özellikle, H. İbrahim, peygamberlerin babası olması nedeniyle başat bir rol oynamaktadır(Kaplan,

Sultan Şeyh Adi benim padişahımdır (Tanrımdır)
Şeyh Şems benim mezhebimdir,
Gözümün nurudur.
(...)
Hamd olsun Adevilere.
Ayırdı bizi kâfirlerden ve Rafızilerden.
Bizi Sünnilerin payına kattı.
(..)"

2013: 83). Kendileri de kendilerinin kutsal kitapları, Kıtab-cilve ve Musaf-ı Reş'te adı geçen, Adem, Şit[7], Nuh, yunus, İsa ve Hasiye peygamberlere önem verirler(Taşğın, 2005: 21).Ancak bu inanış biraz farklıdır. Onlar, peygamberlerin dalalete düşmüş insanları hidayete erdiren insan suretinde gönderilmiş melekler olarak kabul ederler. Hidayet vazifelerini tamamladıktan sonra yeryüzünden kaldırıldıklarına inanırlar. Yezidilere göre, Hz. Muhammed ve Hz Musa bu şekilde gökyüzüne kaldırılmış melekelerdir. Onlar da, Şeyh Adi ve Sultan Yezid gibidirler (Şahin, 2015: 87). Bu ikisini önem noktasında Melek Tavus'a eş görürler. Çünkü ikisi de aynı ilahi özden gelmiştir(Kaplan, 2013: 86).

Yezidiler Şeyh Adi'nin Huda'nın üstün mertebede bir meleği iken sapmış olan insanların hidayet etmek üzere yeryüzüne(Laleş) gönderdiğine ve vazifesi bittikten sonra tekrar Huda'nın katına çıkardığına inanırlar (Şahin, 2015: 100). Yezid b. Muaviye için ise yezidiler, adını aldıkları bu kişinin dinleri için ne gibi bir rol oynadığına dair bir şey net bilgi sahibi değillerdir. Araştırmacıların çoğu Yezidi inanışında Yezid'in rolünü bulamamışlardır. En büyük üçüncü melek kabul edilmesine rağmen, ne bu dinle ne müritlerle alakasının olmamıştır. Ancak buna rağmen, Yezidilerin bir kısmı, Allah'ın Yezid'i kendi zamanlarında gönderdiğini ve Yezid'in yerleşip vekillerini açıkladığını iddia ederler. Şeyh Adi'den sonra ikinci planda olan Yezid, kimi taraftarlarca da aşırı gidilerek önce veli ve peygamber, daha sonra da yedi ilahtan biri olarak kabul edilmiştir(Şahin, 2015: 100-101).

Diğer bir Yezidi inanışa göre de, Sultan Yezid, binlerce yıl önce Tanrı'nın huzurunda gizli bir sır (Sırra Mexfi) olarak var olmuştur. Onun sırrı Muaviye ve eşinden zuhur etmiştir. Yezidiler doğdu yerine zuhur etti söylemini kullanırlar. Onlara göre, bu haliyle o Âdem'in soyundan değil, tertemiz sünnet soyundandır. O, şeriat ile hakikat (veya Tarikat) arasındaki farkı izhar etmek için, Zahir'in değil Batın'ın ortaya çıkması için dünyaya gelmiştir. Ayrıca Yezid'in Muaviye ve kadılar şahsında Şeriat (Zahir) ile çatışmaya girerek, Yezidileri Şeriatın boyunduruğundan kurtarmıştır. Yani bu şekilde Yezidiler dini vecibeleri yerine getirmekten kurtarılmıştır. O, Tanrı'nın hulul ettiği bir şahsiyettir. Onun bu sırrına muttali olmayıp bu şekilde kabul etmeyenler cehennemi boylayacaklardır. Yezid'e iman bu yüzden önemlidir. Ayrıca bütün nebilerden üstün kabul edilen Yezid'in Ahir zamanda tekrar yeryüzüne inip şeriatın hükmünü kaldırıp Yezidileri egemen hale getireceğine ve dünyayı adalet ile dolduracağına

7 Soylarının Şit peygamberden geldiğine inanıyorlar

inanılır(Kaplan, 2013: 85-86).

İkinci bir hayata inanmak olan ve bu dünyada işlenen iyi ve kötü amellerin karşılıksız kalmayacağına iman Yezidi inancının esasları arasındadır. Ölümden sonra hesap vermeye ve sırat köprüsünden geçmeye de inanan Yezidiler, bu işlemler sırasında Sultan Yezid ve Şeyh Adinin yardımcı olacağına ve Yezidi millerinin diğer milletlerden daha avantajlı olacağını savunurlar. Dolayısıyla cennet-cehennem inancı da vardır(Şahin, 2015: 123-24).

Diğer taraftan farklı olarak Yezidilerde Tenasüh inancı vardır. Tenasüh, bir ruhun bir bedenden diğerine veya çeşitli bedenlere geçmesi olayıdır. Yezidiler 'de ki, tenasüh inancı kutsal kitapları, Kitap el-Cilve 'de "Eğer istersem onu ikinci ve üçüncü defa olarak tekraren bu veya diğer âleme tenasüh-ü ervah tarikiyle gönderirim." ifadeleriyle teyit edilmektedir(Şahin, 2015: 125).

B- İBADETLER

Nüfus bakımından az olsalar da dağınık bir coğrafyada yaşamaları hasebiyle Yezidiler, yaşadıkları bölgelerin dinlerinden ve ibadet şekillerinden etkilenmişlerdir. Özellikle İslam coğrafyası menşeili oluşları onların Müslümanların ibadetlerinden etkilenmelerine sebebiyet vermiştir. Zaman zaman Yezidilerin ibadetleri bu yüzden özellikle Müslümanların ibadetleriyle karıştırılmaktadır (Çakar, 2007:141). Sözlü ve fiili olmak üzere iki çeşit ibadet şekilleri vardır. Yezidiler, ibadetlerini kendi dindaşları dışında kimsenin göremeyeceği bir yerde yaparlar. İbadetler için özel bir mabet yoktur. Laleş, kutsal bir mekân olarak merkezi bir yer tutulmakta birçok dini merasim burada yerine getirilmektedir. Ayrıca Yezidi köylerinde bulunan evliya mezarları ve makamları da birçok dini merasimin yerine getirildiği mekânlardır (Kaplan, 2003: 92-93).

1. Namaz

Yezidilerin namazları bilinen manada namaz değildir. Yezidiler, namazın kalp ile ifade edildiğine, dolayısıyla namazın nasıl eda edileceği hususunda yazılı bir farz ve herhangi bir şartın bulunmadığına inanmaktadırlar. Yezidiler güneş doğarken ve batarken Güneşe yönelerek üç defa rükû etmekle ibadet etmiş olurlar. Bu sırada da çeşitli dualar okurlar. Bunun için herhangi bir ibadethaneleri yoktur. Dualar okunduktan sonra taş dikerler, onlara göre bu heykeldir. Onu öper ve etrafında dönerler. Bu ibadetlerindeki en önemli husus, güneş

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

DIŞSAL DEMOKRASİ TEŞVİKLERİ

[1*] Metin Aksoy

[2**] Nihat Yılmaz

Özet

Dışsal Demokrasi müdahalesi; Dışarıdan bir müdahale ile uluslararası bir aktör tarafından bir devletin siyasal sisteminin temelinin ve/veya politik karar verme sürecinin değiştirilmesi hedeflenerek, o devlette demokrasinin minimum kriterlerinin uygulanacak duruma getirilmesini ifade etmektedir. Minimum kriterlerden anlaşılması gereken şeyler ise; halk egemenliği, sivil katılım, özgür ve adil seçimler, siyasi ve toplumsal çoğulculuk, iktidarın ve gücün sınırlandırılması, hukukun üstünlüğü ve sosyal devlet gibi demokrasinin temel kurallarıdır.

Demokratik devletler dışsal demokratikleşme müdahalesi ile kendi yakın ve uzak çevrelerinin daha güvenli hale gelmesi için uğraş verirler. Bu çaba genel olarak istikrar, barış ve güvenlik arzusuyla birlikte yeni güvenli pazarlara ulaşmak içindir. Demokrasinin güvenlik altına alınması, bir bakıma demokratik barışın sağlanması, Kant'ın sonsuz barış fikrine kadar dayanmakta ve geniş kapsamlı olarak tartışılmaktadır.

Dışsal Demokrasi müdahalesiyle mevcut ve gelecekteki yöneticilerin, karar vericilerin teşvik veya ikna yoluyla demokrasiye katılması amaçlanmaktadır. Toplumsal taban kazanılmadan demokrasinin gelişmesi ve meşruiyeti mümkün görünmemektedir. Bundan dolayı tüm inisiyatiflerin demokrasi düşüncesi içerisinde olması gerekmektedir. Bu ikna gerçekleştiği durumda demokrasi düşüncesinin batının emperyalist amaçlar için kullandığı bir araç olmadığı anlaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Dışsal Destek, Strateji, Değişim, Çoğulculuk

External Promotions of Democracy

Summary

[*] Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, metinaksoy@htmail.de

[**] Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi nihatts@gumushane.edu.tr

The term “external democratic intervention” expresses how democracy in a state is upgraded by an international actor via an external intervention which aims to change the fundementals of the state’s political system and/or the political decision making process there in a way ensuring the minimum criteria of democracy can be applied. What should come out from “the minimum criteria” would be the main rules of democracy such as popular sovereignty, civil participation, free and just elections, political and social pluralism, restriction of the government and power, reign of law and the social state.

Democratic states strive after securing their immediate and distant environments over external democratic intervention. This effort is mainly in order to maintain stability, peace and security together with reaching new and secure markets. Securing democracy, maintaining democratic peace in a sense, finds its roots in Kant’s idea of the eternal peace and it is being extensively discussed.

Through external intervention, political participation of the current and prospective intendants and decision makers is aimed by means of encouragement and persuasion. It does not seem possible that democracy would improve and become legitimate without gaining social base. Therefore, all initiatives should have the idea of democracy in mind. As the persuasion comes true, it can come clear that the idea of democracy is not an instrument used by the Occident for imperialistic purposes.

Keywords: Demokracy, External Promotions, Strategy, Change, Pluralism

Giriş

Ampirik yönteme dayalı bu bildiri, büyük ölçüde Eberhard Sandschneider’in, diğer etkilenen politik alanlara fazlaca yoğunlaşmadan, orta vadede demokrasi teşviklerinin politik boyutlarını kapsamaktadır. Buna göre Dışsal Demokrasi Teşviki; dışarıdan bir müdahale ile uluslararası bir aktör tarafından bir devletin siyasal sisteminin temelinin ve/veya politik karar verme sürecinin değiştirilmesi hedeflenerek, o devlette demokrasinin minimum kriterlerinin uygulanacak duruma getirilme denemesinin genel toplamı olarak ifade edilmektedir. Buradaki genel toplam oldukça geniş bir yelpaze üzerinde hem yumuşaktan serte kadar direkt ve dolaylı araçları (Merkel, 2010:455) hem de

asgari ölçüde demokrasi tanımını kapsamaktadır. Bu bakış, açısıyla üzerinde minimum düzeyde uzlaşılmış bir demokrasinin, Demokrasi Teşvikindeki dışsal aktörlerin demokrasi kavramları, anlayışları, faaliyetleri ve yöntem farklılığı için bir temel çıkış noktası oluşturmaktadır. Bu asgari düzeydeki uzlaşma, demokrasi kavramının işlevselliğinin ve diğer dışsal demokrasi teşviki aktörlerinin destek programlarının karşılaştırılmasına yardımcı olmaktadır. Uluslararası Demokrasi yardımları konusunda Mair'e göre temel kriterler ana amaç olmalıdır. Bunlar; a) politik katılımın yükseltilmesi b) serbest politik rekabet c) insan haklarının korunması d) politik hakların kullanılması ve e) hukukun üstünlüğünün icra edilmesidir (Mair, 1997:33). Bu beş kriter Robert Dahl'ın 1) etkin Makamların seçimle belirlenmesi 2) seçimlerin düzenli aralıklarla tekrarlanması 3) seçimlerin serbest olması 4) birden fazla siyasal partilerin varlığı 5) Muhalefetin iktidara gelme ihtimali 6) kamu temel haklarının kişiler tanınmış ve güvence altına alınmış olması gibi çoğulcu siyasal katılım anlayışıyla örtüşmektedir (Dahl, 1989:211). Bunun ötesinde politik bilim ve aktörler arasındaki genel kanıda olduğu gibi; sistemin güvenli işleyişinin sağlanması konusunda biçimsel kurumlara, ölçülü bir seçim sistemine, politik kültüre ve demokratik değerlere dayanan sivil toplumun gerekliğine ihtiyaç duyulmaktadır (Freise, 2004:22).

Demokrasi Teşviklerin Aktörleri ve Güdüleri

Uluslararası demokrasi teşvikleri karşılığını 20. ve 21. Yüzyıldaki tarihsel perspektifinde bulmaktadır. Örneğin Fransız Devrim'inden sonra, devrim ordusu Fransız Devriminin ihracı amacına uygun politikalar geliştirmiştir (Hanisch, 1996: 6-7). SSCB'nin çökmesi, Orta ve Doğu Avrupa Devletleri'nin dönüşüm sürecinde, bu ülkelerin Demokrasi ve Pazar Ekonomisi konusunda Batılı devletler ve OECD gibi uluslararası örgütlerin gündeminde önemli bir yer tutmuştur (Freise, 2004:22).

Dışarıdan müdahale iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi, dolaylı müdahaleyi ve uluslararası demokratik uygun ortamın oluşturulması öngörmenin yansıra belirli bir ülke amaçlanmamaktadır. AB üyeliğinde olduğu gibi Kopenhag Kriterleri'nin belirlenmesi buna örnek gösterilebilir (Schraeder, 2003:4). Buna uygun olarak hedef ülke uyulmaya zorlanmaktan öte bu ülkenin kriterlere uymak için kendiliğinden iradesinin ortaya konulması sağlanır. Diğeri ise demokratik siyasal sistemin ve piyasa ekonomisinin oluşturulmasının hedeflenmesi ve doğrudan belirli bir demokratik sürecin desteklenmesi amacıyla

yapılan müdahalelerdir. Bu çerçevede aktif önlemler olan siyasi koşullar, diplomatik ilişkiler ve yaptırımlar uygulanmaktadır. Ulusal demokratikleşme sürecinde dışsal müdahaleler etki ve kabul derecesi bakımından oldukça tartışmalı durumdadır (Schraeder, 2003:4; Hillenbrand, 2003:1).

Demokrasinin desteklenmesi alanındaki dışsal aktörler oldukça fazla olmasına rağmen bunlar Çok Taraflı Uluslararası Örgütler, Ulusal Devlet(ler) ve Hükümetlerin temsil edilmediği uluslararası örgütler olarak üç grupta toplanabilir. Bu üç aktör tipi çalışma alanları bakımından birbirinden oldukça farklılık göstermektedir. Birinci aktör kategorisinde Uluslararası/Çok Taraflı organizasyonlar genellikle modernleşme teorisi boyutunda ve ekonomik temelli demokratikleşme sürecini önceleyerek; uygun ekonomi politik, finansal yardımlar, teknik danışmanlık hizmetleri ve yardım programlarının koordinasyonunda faaliyet göstermektedirler. Bu yardımlar genellikle İyi Yönetişim gibi siyasal koşullu olup İnsan haklarına uyum ve demokratik standartlara riayeti kapsamaktadır (Sandschneider ,2003). Bu Organizasyonlara AB de dahildir.

İkinci kategoride Uluslararası Örgütlerin yanında birçok Ulusal Devlet de dışsal demokrasi teşviklerine katkı sunmaktadır. Ancak bunlar genellikle diğer dış politika amaçları olan ekonomik, jeostratejik veya güvenlik politikasına uygun olarak araçsallaştırılabilir (Sandschneider, 2003). Bunların temel görevleri demokratik durumların ve yasal mevzuatın oluşturulması, danışma faaliyetleri, finansal destek ve sivil toplumun oluşmasının desteklenmesidir (Merkel 2010:242-243).

Üçüncü aktör kategorisinde ise hükümetlerin temsil edilmediği örgütler, daha somut bir ifade ile iş dünyası, bulunmaktadır (Hanisch, 1996:28). Bu aktörler biçimsel olarak bağımsız olmakla beraber pratik olarak devletlerin finansmanına bağlı ve kamuya ait siyasal projeleri yürütürler. Bunların hareket alanı resmi aktörlere göre daha geniştir. Yumuşak destek olarak adlandırılan faaliyetler arasında siyasal elitin profesyonelleştirilmesi, demokratik temel eğitim, devlet aygıtının bu anlamda iyileştirilmesi ve iyi yönetişim sayılabilir (Sandschneider, 2003: 26-27; Mair, 1997:33). Yurt dışında faaliyet gösteren vakıflar buna örnek olarak verilebilir.

Dışsal Aktörlerin güdüleri, demokrasinin desteklenmesi konusundaki performansları bakımından farklı olabilir. Bu bakımdan birinci güdü, kendi siyasal ve etik değer algısının devletlerarasında, demokratik yöntemlerde, uluslararası

kurumsallaşmış çatışma ve çözüm mekanizmalarında kullanılması ve yayılmasıdır. Bundan dolayı, dışsal aktörlerin politik davranış ve eylemleri çatışma yerine işbirliği ve çözüm odaklıdır (Sandschneider, 2003: 17-18). Başkalarının yararını da kendi yararı kadar gözetmeyi ifade eden Altruizm ahlaksal öğretisine uygun biçimde hareket eden demokratik devletlerin, ahlaki sorumluluk olarak diğer insanların da demokratik bir sisteme sahip olmalarını mümkün hale getirmeleri gerekmektedir (Hanisch, 1996:16-23). Bu ahlaksal yaklaşım, uluslararası sorumluluk, antlaşmalara uyma, demokrasinin ve insan haklarının desteklenmesi amaçlı dış ticareti meşrulaştırmaktadır (Nolting, 2003:77). Bu demokrasi teşvikleri bağlamında normatif motif olarak adlandırmak mümkündür.

İkinci güdü demokrasinin iç çatışmalarda çözüm yeteneğinin yüksek olması ve ihtiyaçlara cevap vermesidir. Bu yetenek çoğu kez ekonomik performansın arttırılmasını desteklemekte ve göç hareketlerini, eroin ve silah kaçakçılığı gibi ortaya çıkan sorunları azaltmaktadır.

Üçüncü güdü de ise güvenlik politikası çok somut bir rol oynamaktadır. Bu güdü demokrasinin olmadığı durumdaki kabule dayanmaktadır. Silahların yayılması, devlet terörizmi ve organize suç örgütlerinin ortaya çıkması doğrudan klasik askeri güvenlik önlemlerini de beraberinde getirmektedir. . Bu bağlamda dışsal demokrasi teşvikleri destekçi ülkenin kendisini koruma aracına dönüşür (Sandschneider, 2003:17; Essouss, 2008:36).

Dördüncü güdü güvenlik amacı taşımakla birlikte demokratik barış teorisinden türetilmiştir (Müller,2002; Müller, 2008; Geis, 2001). Demokratik sistemler diğer sistemlere göre barışın sağlanması konusunda daha yeteneklidirler. Demokratik yönetimlerin benzer davranışları ve hareketleri aralarında hoşgörünün, karşılıklı anlayışın ve devletlerarası işbirliğinin sağlanmasını mümkün hale getirir. Buna göre demokratik faaliyetler küresel düzeyde barışın, güvenliğin ve istikrarın gelişimine katkıda bulunur (Youngs, 2001:11). Bu konuda yapılan araştırmalar bu savın küresel düzeyde geçerli olduğuna dair şüphe ile yaklaşmaktadır (Geis, 2001: 282-289).

Beşinci güdü ise iyi derecede demokrasinin, performansı yüksek bir ekonomik ve sosyal gelişmeyi tetiklediği hipotezi olan ekonomik çıkarlara dayanmaktadır. Bundan dolayı dışsal aktörler demokrasi teşviki sayesinde yeni ticaret ortakları, yatırım alanları ve yeni pazarlar kazanırlar (Freise, 2004:26).

Bu beş temel hareket noktası, dışsal aktörlerin amaçları ve hedefleri açısından farklılık gösterebilir, rekabet halinde veya uyum içerisinde olabilir (Schraeder, 2003:33). Bunun yanında demokrasinin ve insan haklarının teşviki konusundaki dışsal aktörün politikası yerel elit tarafından inandırıcılığını kaybettiğinde etkisini kaybeder ve yeni emperyalist politika olarak algılanır (Graevingholt, 2009:31).

Demokratikleşmenin Adresi ve Zamansal Ufku

Uluslararası konjonktür ve dışsal aktörler, politik ve ekonomik olarak bağımlı ülkelerin dönüşüm ve kalkınma sürecini etkileyebilir. Dışsal aktörlerin süreci güçlendirmesi ve hızlandırmasına rağmen dışsal müdahale imkânları -Askeri müdahalenin dışında- sınırlıdır (Hillenbrand, 2003:1). Bu bakımdan ulusal demokratikleşme sürecinin biçimi ve hızı gelişmekte olan her ülkenin kalkınma ve dönüşüm evresine bağlıdır. Sandschneider'e göre bu evreler dönüşüm süreci araştırmalarında üç evrede gerçekleşir. Bunlar liberalleşme, demokratikleşme ve uyumlulaştırmadır(birleştirme- sağlamlaştırma)(Sandschneider, 2003:28). Bu üç evre zamansal olarak çakışabileceği gibi aynı zamanda değişe de bilmektedir.

Liberalleşme sürecinde mevcut sistem ve onun otoriter temsilcisi egemenlik bakımından meşruiyet krizi yaşamaktadır. Rejimin sonu geldiği gibi ya iktidar devri ya da sistemin parçalanması gerçekleşecektir (Freise, 2004:35). Bu durum, dışsal demokrasi teşvikçisi aktör için, sürecin yürümesine bağlı olarak yeni meydan okumalar ve şanslar doğuracaktır. Bunlar yerel demokratik elitin desteklenmesi, diplomatik tanıma sayesinde uluslararası meşruiyet kazandırma ve finansal desteklerle ekonominin yeniden yapılandırılmasıdır (Sandschneider, 2003:30-32).

Dışsal aktör ikinci aşamada demokratikleşme ve üçüncü aşamada istikrar kazandırmada önemli roller oynamaktadır. Bu süreçler özellikle politik, teknik ve ekonomik danışma ve önlemlerle desteklenmelidir. Demokratikleşme, yeni bir anayasa, demokratik kurumların oluşturulmasının yanında hem demokratik yöntemleri hem de seçim ve tüm bunların demokratik sivil güçlere dayanmasını içermektedir. Son ve en uzun aşama ise istikrar kazandırma ve uyumdur. Bunun amacı sağlamlaştırma, meşrulaştırma, yeni demokratik sistemin ve kurumlarının istikrar kazandırılmasını sağlamaktadır. Eğer merkezi anayasal kurumlar güçlendirilmiş, parti ve çıkar gruplarının tarafından çıkarlarının temsili

ORTADOĞU'DA TİKA VARLIĞI:

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ YUMUŞAK GÜÇ UNSURUNUN BÖLGESEL PRATİKLERİ

Kürşad MAHMAT

Özet:

Geçen 10 yılda yardım alan ülkeden yardım veren ülke pozisyonuna yükselen Türkiye, yükselen donör olarak tanımlanmaktadır. Son yıllarda adından bu yönüyle sıklıkla söz ettiren Türkiye, resmi OECD verilerine göre 2013 yılında ABD ve Britanya'dan sonra en fazla yardım yapan 3. ülke, kişi başına gelir oranlamasında ise en cömert ülke seçilmiştir. Türkiye'nin yaptığı kalkınma yardımı ve dış yardımların genel koordinasyonundan ve raporlamasından sorumlu Başbakanlık kuruluşu olan TİKA 50'yi aşkın ülkedeki yerleşik program koordinasyon ofisleri aracılığıyla proje ve faaliyet gerçekleştirmektedir. Ofis sayısını geçen 10 yılda 4 kat arttıran TİKA 2005 yılında Ortadoğu ve Afrika açılımını Filistin üzerinden başlatmıştır. Akabinde Irak Savaşı ve Arap Baharı sonrasında bölgede yaşanan siyasi, politik, sosyal ve ekonomik çalkantılarla özellikle Lübnan, Suriye, Ürdün, Yemen›de yerleşik ofis açarak çalışmalarını sürdüren TİKA, bölge genelinde proje ve faaliyetler gerçekleştirmektedir. Tarihi, kültürel, ekonomik ve diğer saiklerle önemsenen bölge Türk Dış politikasında özel ve ayrıcaklı bir konumdadır. Ortadoğu yıllık dış yardım bütçesi içerisinde başta Filistin olmak üzere sürekli olarak en fazla katkı sunulan bölgelerden olmuştur. Bölgede eğitimden sağlığa, alt yapıdan kültürel mirasa, kapasite artırımından acil insani yardıma kadar çok çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren TİKA'nın çalışmaları yeterince analiz edilmemiştir. Makalede yapılan yardımların sektörel ağırlıkları yanı sıra bölgesel dağılımlarıyla birlikte alıcı ülke siyaset yapıcıları, idarecileri ve halkı nezdindeki algısı da değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Filistin, Kalkınma, Kalkınma Yardımları, Dış Yardım, Türk Dış Yardımları, Arap Baharı, TİKA

Abstract:

During the last 10 years Turkey rising from aid recipient contry position to the aid giving contry, has been described as emerging donor. In recent years the name of Turkey frequently has been talked about on this aspect. According

to the official datas of OECD, Turkey has got the rank 3th after USA and Britian and to the ratio of per capita income the most generous contry all over the world in 2013. As a prime ministry organization TIKA is the responsible organization for coordinating and reporting of Turkey's development aids and foreign aids, implementing projects and facilities via resident country program coordination officies (PCO) in more than 50 countries all over the world. During the past ten years TIKA increased its PCO numbers 4 times and at 2005 it has started its expansion policy to Africa and Middle East by opening PCO at Palestine. Then because of the political, social and economic turmoil all over the region after the war in Iraq and Arab Sipring, Turkey has continued to work by opening new residual PCO's at Lebanon, Syria, Jordan and Yemen. Becuse of historical, cultural and economical and the other reasons the region has special and previleged position for the Turkish foreign policy. For recent years generally Middle East has got the the biggest part of the annual total budget. At the region from education to health, from infrastructure to cultural heritage, from capacity building to emergency humanitarian aid TIKA is implementing and realizing projects on different sectors and its activities have not been analysed sufficiently. In the article the sectors of aid and their dispursion at region will be evaluated and also the recipient countries politicians, governers and public perceptions will be checked.

Key Words: Middle East, Palestine, Development, Development Aid, Foreign Aid, Turkish Foreign Aid, Arab Sipring, TIKA

Giriş

OECD bünyesindeki 29 üyeli DAC (Development Assistance Committee (DAC) tarafından üzerinde mutabık kalınan tanıma göre; gelişmekte olan ülkelere ve çok taraflı kurumlara devletler, yerel yönetimler ya da ilgili kurumlarınca yapılan aktarmalar, yardım yapılan ülkelerin ekonomik kalkınmasını ve refahını hedeflemesi ve en az yüzde 25'inin bağış niteliği taşıması karşılamak koşuluyla resmi kalkınma yardımı olarak değerlendirilmektedir.((Führer, 2011:24-27) Resmi kalkınma yardımı kapsamındaki en bilinen yardım türleri olarak ikili düzeyde proje/program yardımları, teknik işbirliği, barışı yapılandırma çalışmaları, mülteci yardımları, insani ve acil yardımlar ile benzer

amaçlar doğrultusunda uluslararası kuruluşlara yapılan katkılar sayılabilir.

Uluslararası arenada önemli bir enstrüman olan dış yardım 2. Dünya savaşı sonundan günümüze değin gelişmiş ülkelerin denetiminde ve dominasyonunda sürdürülmüştür. Türkiye 2. Dünya Savaşının bitimiyle birlikte başlatılan Marshall yardımlarının alıcısı olarak 20. Yüzyılın 2. Yarısını bütünüyle yardım alan ülke pozisyonunda geçirmiştir. Özellikle soğuk savaşın sürdüğü on yıllar boyunca komünizmle mücadele ve yayılmasının önlenmesi kapsamında Türkiye kritik jeostratejik pozisyonu sebebiyle dış yardım ve kalkınma yardımının önemli alıcılarından olmuştur (Veltmeyer, 2006, s.44). Bununla birlikte Türkiye tarafından kaydadeğer ilk yardım sunuluşu 1980'li yılların ortalarında Afrika'da Sahel Kuşağı'na kuraklığa karşı verilen 10 milyon $ (Kulaklıkaya&Aybey, 2009, s.263) lık yardım olmuştur. Asıl radikal dönüşüm ise Sovyetler Birliğinin dağılması ve soğuk savaşın bitmesi akabinde bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerine yönelik faaliyet gerçekleştirmek üzere 1992'de dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'in fikri öncülüğünde ve yönlendirmesinde öncelikle Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bir ajans olarak TİKA'nın kurulması ve yardım alıcısı bir ülkenin kalkınma yardımı ve dış yardım yapan profesyonel kurumunun tesis edilmesi ile gerçekleştirilmiştir. İlk Program Koordinasyon Ofisini (Bundan sonra PKO olarak geçecektir) de Türkmenistan'da açan TİKA, hızla bölgedeki diğer 6 ülkede de varlık göstermiştir. Yugoslavya'nın dağılmasını müteakip Balkanlar'da da ofisler açarak çalışma sahasını genişletmiş, 1999 yılında Başbakanlık'a bağlanmış ve 2001 yılında kanuni zeminine kavuşmuştur. 2002 yılına gelindiğinde Orta Asya ve Balkanlar'da 12 yerleşik ofisi ile mütevazi bir bütçe ile çalışmalarını sürdüren ve ağırlıklı olarak kapasite artırım projesi uygulayan küçük ölçekli bir kurum olarak varlığını devam ettirmiştir. Aynı yıl sonunda Türkiye'de AKP iktidarı işbaşına geçmiş ve dış politikada izleyen yıllar içerisinde söylem düzeyinde ve uygulamada belirgin bir değişikliğe gidilmiştir. Komşu ve çevre ülkelerle, hassaten Osmanlı Devleti bakiyesi topraklarda kurulu devletler öncelikli olmak üzere daha proaktif ve ritmik bir diplomatik ilişki geliştirmeyi arzulayan Türkiye, yumuşak güç, kültürel diplomasi ve kamu diplomasisi (Kalın, 2011, s.7) gibi kavramların ekseninde mevcut kurumlarını yeniden yapılandırırken boşluk görülen alanlara da yenilerini eklemeyi başarmıştır. Buna paralel olarak tarihinde olmadığı kadar dış politikada güçlü bir enstrüman olarak kullanılmaya başlayan TİKA hızla yeniden yapılanmaya, faaliyet sahasını genişletmeye ve bütçesini artırmaya başlamıştır. Eş zamanlı

olarak uzman personel yapısında dönüşüme giden TİKA artan ilgi sahası ve yüklendiği misyonun genişlemesine bağlı olarak personel sayısını 15 yılda yaklaşık 4 katına çıkarmıştır. TİKA 21. Yüzyılın ilk on yılı sonunda Türkiye'nin yardım veren ülke pozisyonunu pekiştirmeyi ve uluslararası camiada adından yükselen donör olarak söz ettirmeyi başarmıştır (Fidan&Nurdun, 2008, s.93). 2016 yılı başı itibariyle 48 ülkede 50 PKO ile son derece geniş bir coğrafyada TİKA çalışmalarını sürdürmektedir. Her ne kadar Filipinler ve Bangladeş gibi Uzak Doğu Asya, Kolombiya ve Meksika gibi Latin Amerika ülkelerine açılan PKO'lar ile genişleme gerçekleştirilmiş olsa da söz konusu açılım çalışmalarının en önemlisi belirlenen strateji çerçevesinde Ortadoğu ve Afrika'da başlatılmıştır.

Ortadoğu'da TİKA Varlığı:

Ortadoğu kavramı çoğu zaman netameli bir kavram olarak değerlendirilmekle birlikte İngiltere ve Fransa'nın 1. Dünya Savaşı sonrasında siyasi kaygıları ağır basan bir yöntemle isimlendirdikleri alan coğrafi ya da kültürel bir tanımlama değildi. Savaş sonrası yapılan barış anlaşmaları ve mandaların kurulmasından sonra yeni bir bölgesel devlet sistemi ortaya çıktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi altı devlete bölünmüştü: Türkiye ve beş yeni Arap devleti olan Suriye, Lübnan, Filistin, Irak ve Ürdün. Suudi Arabistan ve Yemen de ayrı siyasal birimler olarak ortaya çıktılar(Cleveland,2015,s.193). Bu çalışmada 2011 yılı sonunda TİKA'nın organizasyonel dönüşümü ve bölgesel çalışma pratiği dikkate alınarak tam da yukarıda anılan ülkeler değerlendirilecek olup Ortadoğu'nun geniş tanımında yer alan Mısır, Tunus, Libya'da ki çalışmalara da vurgu yapılacaktır.

TİKA mevcut kurulu yapısı ile salt yerleşik PKO'larının bulunduğu ülkelerde değil halihazırda dünya genelinde 100'ün üzerinde ülkede faaliyet göstermektedir. Dolayısıyla her ne kadar Ortadoğu'da PKO açılışları ve hizmete başlamaları daha sonra olsa da özellikle 90'lı yıllarda Körfez savaşı sonrasında Irak'ın geçiş sürecinin yönetilmesi ve istikrarın sağlanması ve dolayımında Türkiye'ye yönelik güvenlik tehdidinin elimine edilmesi için yardım faaliyetlerinde bulunulmuştur. 1975 yılında Filistin Kurtuluş Örgütünün Ankara'da ofis açmasına izin verilmesinden 1988'de resmen devlet olarak tanınmasına kadar geriye götürülen ve her daim dış politika gündeminde olan Filistinle ilişkiler 2000'li yılların ortalarından itibaren daha da yoğunlaşmıştır. Keza özellikle Lübnan'daki 2006 savaşından sonra Lübnan'da çeşitli yardım ve yeniden

yapılandırma faaliyetleri gerçekleştirildiği gibi Halep yoğunluklu ve merkezli olmak üzere Suriye'de de çeşitli projeler yerleşik PKO bulunmadığı halde gerçekleştirilmiştir.

2005 yılında resmen Türkiye'de Afrika yılı ilan edilmiş ve eşzamanlı olarak hem büyükelçilik sayısının artırılması hem de TİKA PKO'larının açılmasına karar verilmiştir. Bu karar Türkiye'de iktidarda olan ve Türk siyasetinde uzunca bir süre sonra tek başına ve hakim bir çoğunlukla mecliste yer bulan AKP'nin Türk dış politikasında gerçekleştirmeyi arzuladığı dönüşümün somut bir yansıması olarak kabul edilebilir. 1. Dünya Savaşının kötü hatıralarına binaen inşa edilmiş ve karşılıklı önyargıların kontrolünde süren son derece sınırlı ilişki biçiminin değişme zorunluluğu ısrarla iktidar tarafından gündeme getirilmiştir. Ortadoğu ile onlarca yıldır süregelen kopukluğun aşılması için de Ortadoğu'nun tarihi, politik ve dini sebeplerle kalbi hükmündeki Filistin TİKA açılımı için belirlenen ilk ülke olmuştur. İslam dünyasının genelinde ve bölge politikalarının seyri açısından her daim kritik bir öneme sahip Filistin'de aktif olarak proje yürütülmesi bir çok açıdan önemli mesajlar içermektedir. Özellikle Arap-Yahudi çatışmasında ya da İran-İsrail anlaşmazlığında merkezi konumdaki Filistin meselesinde denklemde yer almak önemli olmuştur. Her ne kadar romantik ve dini saikler Filistin meselesi için sürekli olarak tartışmanın ana eksenine oturtulsa da pürrealist ve bütünüyle ekonomik ve siyasi saikler de Türkiye'nin Filistin politikasına bakış açısına hakim olabilmiştir.

2005 yılında gerçekleşen resmi ziyaret çerçevesinde TİKA Ramallah PKO resmen dönemin Başbakanı R.Tayyip Erdoğan tarafından açılmıştır. Hukuki altyapısı İsrail ve Filistin arasındaki anlaşmazlığa istinaden oturmamış olan Filistin PKO resmi adres olarak Kudüs Başkonsolosluğu'nu kullanmaktadır. Çalışma sahası olarak Batı Şeria ve Gazze'yi seçen PKO tanınmış İsrail sınırları içerisinde aktif olmamayı tercih etmiştir. Yani 1948 yılında İsrail'in bağımsızlığının kabulüyle ve 1967 yılında yaşanan 6 gün savaşları akabinde alınan 242 sayılı Birleşmiş Milletler kararı çerçevesinde İsrail'de kalan Yafa, Hayfa, Akka ve benzeri şehirlerde sosyolojik, tarihi ve kültürel dinamiklerle gerçekleştirilebilecek bir çok proje konusu olduğu halde bundan imtina edilmiştir(Pappe, 2007, s.319). Özellikle İsrail vatandaşı konumunda olan ve sayıları yaklaşık 1.5 milyon olan ve 48 Arapları diye bilinen toplumsal kitle ile ilgili proje gerçekleştirilmemiştir. 2012 yılında Gazze İrtibat Ofisinin açılması ile birlikte daha önce Ramallah'dan takip edilen ve gerçekleştirilen Gazze'ye

yönelik projeler ve faaliyetler mahallinden doğrudan sürdürülmeye başlanmıştır. Mevcut durumu itibariyle Filistin Ulusal Yönetimi Bakanlık ve diğer resmi kurum merkezlerinin bulunduğu Ramallah merkez olmak üzere Kudüs ve Gazze'de ofisleri bulunan TİKA Filistin PKO kurulduğu günden itibaren en fazla kaynak kullanan PKO'lardan biri olma özelliğini kazanmıştır (TİKA Faaliyet Raporu, 2013).

Suriye'de özellikle 2005'den itibaren artan ikili siyasi ve diplomatik ilişkilere binaen çeşitli ortak kültürel miras projeleri başta olmak üzere bir çok proje hayata geçirilmiştir. Ortak Bakanlar Kurulu toplantılarının dahi yapılabildiği ölçekte sıcaklaşan ilişkiler kendisini ağır işleyiş içerisinde de olsa kurumsal altyapıların geliştirilmesi ve ortak tecrübe paylaşımı gibi alanlarda göstermiştir. Gelişen ve yıldan yıla artan ilişkiler neticesinde ise Arap Baharından hemen önce Şubat 2010 tarihinde Suriye Şam'da PKO hizmet vermeye başlamıştır.

Tüm bunlarla birlikte 2010 yılı sonunda Tunus'da patlak veren ve kısa zamanda 'Arap Baharı' olarak tesmiye edilen ancak geçen zaman içerisinde yaşananlarla isimlendirmenin doğruluğunun sorgulandığı halk hareketleri ve beraberindeki yönetim ve iktidar değişikliklerine en hızlı reaksiyon gösteren kurumlardan biri TİKA olmuştur. Hemen hemen her ülkedeki dengeyi domino etkisiyle sarsan bu rüzgar aynı zamanda mahalli koşullar, sosyal ve cemaatsel yapılar ve iktisadi realitelerin tesiriyle ivme kazanabilmiş ya da zayıflamıştır (Bozarslan, 2014,s21). Bu çerçevede Mart 2012'de Tunus'da ve yine aynı yıl içerisinde Libya ve Mısır'da, Haziran 2012'de Yemen Sanaa'da PKO'lar açılmıştır. PKO açılması için bazı girişimler daha önce olmuş olsa da resmen Koordinatör atanmasıyla 2014'de Lübnan Beyrut PKO ve 2015'de ise Ürdün Amman ve Cezayir PKO'lar hizmete alınmıştır. PKO'ların yapısı ise dünya genelinde benzerlik arz etmektedir. Program Koordinatör ve yardımcısı olarak görev yapan 2 Türk uzmanın yanında umumiyetle Türkiye'deki üniversitelerden mezun proje asistanları ve diğer hizmetlilerden oluşan yaklaşık 10 kişilik bir ekipten oluşmaktadır.

PKO'ların açılması akabinde süratle proje ve faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda özellikle Batılı donörlerin yaşadığı yardım hususundaki tereddütleri TİKA'nın yaşamadığını aktivite yoğunluğundan takip edebilmekteyiz. Öte yandan geleneksel güçlü donör ülkelerin Arap Baharı'nı yorumlamakta ve tepki vermekte gecikmesine gerekçe olarak ise bürokratik

direnç ve alışkanlıkların ağır basması öne sürülmektedir. (Challand, 2014, s. 290). Yine İsrail-Filistin ilişkilerini bölgesel istikrar açısından vazgeçilmez önemde gören bir çok Avrupalı donör ise yapılan saha araştırmaları ile Filistin halk ve idarecilerinin Arap Baharı sonrası yaklaşımlarını anlamaya çalışmıştır. (Wildeman&Tartir, 2014, s.437).

TİKA başka bölgelerde ve ülkelerde olduğu gibi daha çok alıcı ve faydalanıcıdan gelen talep odaklı çalışma sistematiğini bölge genelinde sürdürmeyi tercih etmiştir. Bu pratiğin temel sebeplerinden biri alıcı memnuniyeti ve ihtiyaçlarının maksimum seviyede karşılanması iken bir diğeri ise program oluşturma ve yürütme becerisi diğer bir deyişle stratejik bir yaklaşımla sürdürülebilir kalkınma yardımı sunmadaki kapasitesinin düşük seviyesidir (Tol, 2015, syf 2). Bu çerçevede yürütülen proje ve faaliyetlerin süreç ve sosyal etki analizleri yapılmamıştır. Yardımların etkililiği ve yerindeliği ile ilgili ölçümler de gerçekleştirilmemiştir (Altunışık, 2014, s.335). Buna karşın sektör ayırt etmeksizin ve herhangi bir şarta bağlamaksızın sunulan yardımlar alıcı ülke idarelerince ve halk tarafından takdirle karşılanmıştır.

Yerleşik bir ofis ve çalışanların bulunması diğer bölge ülkelerine göre Filistin'in öne çıkmasına hem gerçekleştirilen proje sayısında hem de kullanılan maddi kaynak anlamında açık ara önde olmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca İsrail'in uyguladığı sert önlemler ve politikalar sebebiyle planlar yeterince realize olamasa da Kudüs özellikle dini ve politik sebeplerle öncelenmeye ve proje arayışlarında her zaman ön sıralara konulmaya çalışılmıştır. (TİKA Faaliyet Raporları,2007-2012). Öte taraftan TİKA Batı Şeria ve Gazze'nin tamamında projeler gerçekleştirmiştir. Burada özellikle hassas bir denge izlenmesi zorunluluğu 2007'de gerçekleşen iç çatışma sonucu oluşan idari bölünmeden kaynaklanmaktadır. Batı Şeria'yı kontrol eden resmi otorite olarak El-Fetih Gazze'deki idareyi Hamas kontrolüne bırakma durumunda kalmıştır. Bu tarihten itibaren TİKA Filistin içi siyasetin çatışma barındıran bu yönünü fazlasıyla gündemine almıştır. AKP iktidarının 'İslamcı' olarak nitelendirilen siyasetinin ve beslendiği ana damarların 'Müslüman Kardeşler'in Filistin kolu olarak görülen Hamas'a doğrudan yakınlığı gerektirdiği yaygın bir kabul görmüştür. Bununla birlikte özellikle 'Hamas'ın başlangıçta sadece AKP tarafından sonrasında ise devlet tarafından uluslararası arenada desteklenmesi, meşru seçilmiş bir hükümet olarak kabul edilip ABD ve İsrail başta olmak üzere diğer devletlerin aksine terör örgütü olarak kabul edilmemesi se-

bebiyle Gazze genelinde yürütülen çalışmalar nazik ve hassas bir durum arz etmiştir. Bu durum 2009 Davos zirvesinde yaşanan 'One Minute' krizi ve 2010'da uluslararası açık sularda Gazze'ye yardım götüren Mavi Marmara gemisinin İsrail askerlerince saldırıya uğraması akabinde İsrail-Türkiye ilişkilerinin kopmasıyla daha da incelikli hale gelmiştir. Özellikle Ramallah merkezli yönetim ve Gazze merkezli yönetim arasındaki ideolojik kamplaşma ve zıtlık Türkiye'ye ve TİKA'ya bakış açısında da kendisini göstermiştir. Türkiye'deki iktidarın uzlaşma yanlısı tavrının dışında özellikle halk düzeyinde sempati toplamasının Ramallah idaresi nezdinde çok da pozitif karşılanmadığı belirtilmelidir.

Bahardan Hazana- Yarım Kalan Dönüşüm

Tunus'da başlayan Mısır, Libya, Suriye ve Yemen'de devam eden halk hareketleri ve toplumsal eylemler Cezayir, Fas, Ürdün ve Suudi Arabistan dahil bölgeyi bütünüyle etkilemiştir. Gerçekleşen siyasal dönüşümler TİKA faaliyetlerini doğrudan etkilemiştir. Sahaya inmede ve hızla faaliyet gerçekleştirmede başarılı olunduğu ifade edilebilecek olsa da dönüşümün tesirlerinin etraflıca değerlendirildiği ya da sürecin akış yönünün doğrulukla kestirilebildiği söylenemeyecektir. Örneğin Arap Baharı sonrasında Mısır'da yaşanan demokratik dönüşüm esnasında özellikle 1 yıllık Mursi idaresi altındaki Mısır'ın Refah sınır kapısındaki gösterdiği nispeten ılımlı ve açıklık yanlısı politikası Gazze'de projelerin hızlandırılmasına ve yeni projelerin başlatılmasına kolaylık sağlamıştır. Bununla birlikte Türkiye için esen olumlu hava iç savaşa sürüklenen Libya'da ve Suriye'de sürecin başlangıcından daha kötü bir duruma gelmiştir. Arap Baharı sürecine ve halk hareketlerine Türkiye'nin gösterdiği sempati ve verdiği zımni ya da açıktan destek Ramallah başta olmak üzere bölgenin diğer başkentlerindeki idareciler tarafından dikkatle ve kaygıyla izlenmiştir.

Özellikle Mursi'nin Sisi komutasındaki askerler tarafından devrilerek demokratik kazanımların geriye dönmesi diplomatik ilişkileri olduğu kadar çalışma pratikleri açısından TİKA'yı da zorluk içerisinde bırakmıştır. Askeri idarenin görevi devralır almaz yaptığı ilk işlerden biri Mısır kamu kurumlarına TİKA ile işbirliği ve ortak proje gerçekleştirilmesi hususlarında dikkatli olunması noktasında uyarı göndermek olmuştur. Bunun yanında Libya'da iç savaşın patlak vermesi ve güvenlik ortamının tamamen ortadan kalkması TİKA faaliyetlerini tamamen durma noktasına getirmiştir.

Gerçekleştirilen Temel Projeler ve Yıllara Göre Seyri

Diğer bölge ülkelerinden çok önce kurulu ofis ile çalışma yapılan Filistin bu durumun avantajlarını hemen hemen tüm sektörlerde yaşamıştır. Diğer ülkelerde kurulan PKO'lar ise daha tam aktif olamadan çalışmalarını durdurmak zorunda kalmıştır. Suriye, Libya, Mısır ve Yemen'de Koordinatörler görev sahalarını terk etmek durumunda kalmışlardır.

Eğitim

Eğitim alanında gerçekleştirilen projeler daha çok altyapı imkanlarının iyileştirilmesi kapsamında olup yeni okul binalarının inşası, mevcut okulların tadilatı ve donanım desteklerinin sağlanması şeklinde gelişmiştir. Batı Şeria'nın büyük ve köklü şehirleri olan Cenin, Nablus, El Halil, Ramallah, Kalkilya ve Tulkarim'de yeni okullar inşa edilip donatılırken meslek lisesi ve diğer kapsamdaki birçok okula da hem inşaat hem de donanım anlamında destek sağlanmıştır. Eğitim alanında yapılan yatırımlar herhangi bir şarta bağlı olmaksızın gerçekleştirilmiş ve doğrudan Filistin Ulusal Yönetimi altındaki Eğitim Bakanlığına hibe edilmiştir. Burada asıl sorun tamamlanan okullarla beraber donör pozisyonundaki gelişmiş birçok ülkenin aksine okul eğitim öğretimine ve müfredatına herhangi bir müdahale yapılmamış, gerçekleştirilen milyonlarca dolarlık yatırım hiçbir şarta bağlı kalmaksızın tamamlanmıştır. Ancak 2014 yılı Eylül ayında Filistin Eğitim Bakanlığı ile imzalanan protokol uyarınca Türkçe 2. Seçmeli yabancı dil olarak müfredata girmeye hak kazanmıştır. Pilot uygulama olarak ise Ramallah ve Nablus'da TİKA tarafından inşa edilip donatılan okullarda Türkçe öğretimine başlanmıştır. Bu uygulamanın hayata geçişinde ise Türkiye içerisinde sürmekte olan iç siyasi tartışmaların etkisinin olduğu yadsınamaz. Eğitim alanında Kudüs'de yapılabilenler ise oldukça sınırlı kalmıştır. Yeni dersliklerin eklenmesi mümkün olamazken ancak şartların iyileştirilmesi, labaratuar kurulması ve ekipman desteği sağlanması şeklinde projeler hayata geçirilmiştir (TİKA Faaliyet Raporları, 2006-2013). Kudüs'de cari olan ve İsrail tarafından özel olarak belirlenen emlak vergisi 'Arnona' yeni arsa alınmasını imkansıza yakın zor bir durum kılarken arsa bulunsa dahi yeni okul için yapım ruhsatı almak mümkün olamamaktadır.

Türkoloji programı kapsamında Kudüs Üniversitesi bünyesinde kurulan Türkçe öğretim merkezi ise istenen verimde çalışmamıştır. Üniversitenin İsrail

tarafından inşa edilen tecrid duvarı neticesinde Kudüs kent merkeziyle doğrudan bağının kopuk olması, üniversite isminin İsrail tarafından kabul edilmemesi ve yaşanan sorunlara istinaden diplomasının diğer Filistin üniversitelerinden ayrı olarak geçerli kabul edilmemesi sorunun temel kaynağı olmuştur. Bunun yanında Türkiye'nin çeşitli eğitim fakültelerinden görevlendirilen öğretim üyelerinin yabancı ülkede çalışmanın asgari gerekliliklerini sağlamakta gösterdikleri yetersizlik bir diğer önemli sebep olarak öne çıkmıştır.

Suriye'de bu sektörde sağlanan katkılar daha çok Türkoloji projesi kapsamında Halep'de yürütülen çalışmaları içermektedir. Yemen'de tüm altyapı imkanları TİKA tarafından sağlanan Türk-Yemen Meslek Enstitüsü bünyesinde seramikçilik başta olmak üzere meslek edindirme kursları, eğitmen görevlendirmeleri ve malzeme teminleri sağlanmıştır. Bunun yanında Türkiye'de ki çeşitli bilimsel etkinliklere Yemenli bilim insanlarının katılımına destek sağlanmıştır. Sana Üniversitesindeki Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne öğretim elemanı desteği sunulmuştur. Ürdün'deki çalışmalarda yine Türk Dili ve Edebiyatı bölümünün fiziki şartlarının iyileştirilmesi olarak sınırlı bir kapsamda gerçekleşmiştir. Irak'ta ise Kuzey Irak'ta 16 Türkmen okulunun fiziki şartlarının iyileştirilmesinin ve donanım desteğinin sağlanmasının yanı sıra 2000 öğrenciye kırtasiye malzemesi sağlanmıştır. Lübnan'da ise Aydamon başta olmak üzere Kuzey'deki Türkmen yerleşim yerlerinde bulunan okulların hem derslik sayılarının arttırılması hem de genel fiziki şartlarının iyileştirilmesi gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında her türlü donanım ihtiyacı da karşılanmıştır.

Sağlık

Sağlık alanında yatırımlar hastane inşaatları olabildiği gibi çeşitli sağlık merkezlerinin tadilatı, eksik ekipmanlarının temini, Sağlık Bakanlığına ilaç yardımı gibi alandaki her başlık ve konu altında olabilmektedir. Filistin'de yapılan yatırımlardan rakamsal olarak en büyük ikisi Batı Şeria'da Nablus'un Kuzey'inde Tubas şehrinde 30 yataklı tam teşekküllü bir hastane ile Gazze'deki İslam Üniversitesi bünyesinde araştırma hastanesi olarak hizmet etmesi planlanan 150 yataklı hastanedir. Tubas'daki hastane hizmete alındığı halde Gazze'deki hastane İsrail ablukası sebebiyle yaşanan malzeme ve ekipman girişindeki zorluklar sebebiyle henüz açılamamıştır. Bu konuda hastane ölçeğinin Gazze şartlarında çok büyük olmasının da payı olduğu söylenebilir. Zira bu yatırım TİKA'nın tüm dünyada gerçekleştirdiği tek kalemdeki en büyük yatırımdır (TİKA Faaliyet Raporları, 2012,2013). Türkiye'nin göreceli olarak

üstün olduğu en başat sektörlerden olan sağlık alanında altyapı yatırımlarının yanı sıra yalnızca Filistin için değil tüm az gelişmiş ülkeler için hayati önemdeki uzman personel eğitim programları da hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda onlarca doktor, hemşire, hasta bakıcı ve diğer sağlık personelleri kurs ve eğitim almışlardır. Lübnan'da gerçekleştirilen en önemli ve büyük yarım ise güneydeki önemli merkezlerden olan Sayda'da kurulan Travma ve Rehabilitasyon hastanesi yer almaktadır. Lübnan'da ki sağlık bakanlığı ile hükümet kompozisyonundaki değişime bağlı olarak hastane işletimi hususunda anlaşma sağlanamaması sebebiyle hastane yıllardır atıl olarak durmaktadır. Bunun yanında çeşitli sağlık ocaklarına ve tıp merkezlerine tıbbi cihaz donanım desteği ve ambulans hibeleri de gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ilaç ve tıbbi sarf malzemeleri de belli aralıklarla temin edilmiştir. Yemen'de Sana, Aden, Taiz ve Hudeyde şehirlerinde diyaliz merkezleri kurulmuş, her türlü ekipman ve donanım ihtiyacı sağlanmış ve personelinin eğitimi sağlanmıştır. Yemenli hastaların Türkiye'de tedavi görmeleri sağlanmış ve bunun yanında Türk Sağlık Bakanlığı tarafından Aden'de kurulmuş olan sahra hastanesinin çeşitli ihtiyaçları karşılanmıştır.

Su ve Sanitasyon

Bu sektördeki çalışmaların Filistin'deki kısmının neredeyse tamamı Gazze'de gerçekleştirilmiştir. Gazze uygulanan ablukaya bağlı olarak içme suyuna ve temiz suya ulaşımda büyük güçlükler çeken bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Atık su arıtma tesisleri ve kanalları, temiz su iletim hatları İsrail saldırıları sırasında zarar görmektedir. Yapılmış olan yatırımlar su kuyuları, pompa istasyonları, iletim hatları, kanalizasyon gibi sağlıklı yaşamın temel gereklilikleri içerisinde yer almaktadır. 2012 yılında Bileşmiş Milletler Filistin takımı tarafından yayınlanan rapora (UNRWA,2012,syf.11) göre 2020 yılından itibaren Gazze'nin yeraltı su kaynakları geri döndürülemez şekilde tahrip olacaktır. Yaklaşık 360 km2'lik alanda yaşayan 2 milyona yakın insan ile dünyadaki nüfus yoğunluğu en yüksek şehir olarak Gazze'de uzun süre artan temiz su ihtiyacı açılan düzensiz ve programsız su kuyularından sağlamaya çalışmış olsa da bu konuda yolun sonuna gelindiği anlaşılmaktadır. TİKA'nın son yıllarda bu sektörde yaptığı yatırımlar genel olarak yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının yönetiminden sorumlu CMWU (Coastal Municipalities Water Utility) resmi idaresinin desteklenmesi ve ortak projelerin hayata geçirilmesi ile olmuştur. Yine aynı idareye Gazze'nin tamamının temiz suya erişim için ihtiyaç duyduğu

klor ve benzeri dezenfektan malzemelerin temini sağlanmıştır. Bu sektörde Gazze dışında yalnızca Kuzey Lübnan Aidamoun, Alquashra, Albirre Beldelerinde Su Projesi 2 aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir.

İdari Altyapı

Bu sektör özellikle Arap Baharı sonrası devlet idarelerinin yeniden yapılanmaya girdiği ve dönüşüm gerçekleştirdiği süreçte ihtiyaç alanlarının başında gelmektedir. TİKA'da bu sahada özellikle Tunus başta olmak üzere Libya ve Mısır'da çeşitli faaliyetler gerçekleştirmeye çalışmıştır. Libya ve Mısır'da istikrarın bir türlü sağlanamamasından kaynaklı olarak birkaç uzman eğitim programı dışında başarılı olunamamıştır. Ancak Tunus'ta özellikle belediyeler başta olmak üzere bir çok bakanlık ve kamu kurumunun ihtiyaç duyduğu hizmet araçları, kazıcı ve yükleyiciler, çöp kamyonları ve ambulanslar gibi milyonlarca dolar değerinde yardım çok hızlı bir şekilde ulaştırılmıştır. Aşağıdaki Tablo(1) görülen Tunus'a harcanan kaynağı çok büyük oranda bu kalem oluşturmaktadır.

Özellikle kamu kurum ve kuruluşlarının uzmanlarının kapasitelerinin artırılması amacıyla yürütülen eğitim programları iki ülke bürokratlarının daha yakın ilişki geliştirmesi için güzel fırsatlar doğurmaktadır. Maliye, istatistik, gümrük, ekonomi, bankacılık ve sigorta ve diğer alanlarda eğitim programları gerçekleştirilmiştir.

Filistin Batı Şeria'da bu kapsamda yapılan en önemli programlı çalışmalardan biri 'Polis Eğitim Projesi' başlığı altında onlarca başlık altında yüzlerce Filistinli polise verilen mesleki eğitimler olmuştur. Bunlar için Türkiye'deki çeşitli şehirler kullanılırken Filistin ayağındaki merkez Avrupa Birliği fonlarıyla kurulan Eriha'daki polis eğitim merkezidir. Özellikle kapasite artırım kapsamında yapılan çalışmalar faydalanıcılar ilk kez eğitime tabi tutuluyorlarsa fazlasıyla katkı sağlayan bir alan olmakla birlikte uzun yıllardır yardım alan bir ülkenin uzmanları da bu konunun turizmini oluşturmuştur. Dolayısıyla gereğinden fazla eğitim programına çeşitli ülkeler tarafından tabi tutulan personeller söz konusudur. Mevzuat uyumlaştırması anlamında yapılabilen her türlü çalışma ise olumlu tesirleri çok fazla olan bir alandır.

Üretim Sektörleri

Bu alan genel olarak TİKA'nın diğer sektörlere göre göreceli olarak zayıf

“ OSMANLI BARIŞI ”NI SAĞLAYAN VE BOZAN UNSURLAR AÇISINDAN ORTA DOĞU’NUN DÜNÜ VE BUGÜNÜ

Uzm. Ömer Ali Keskin*

Özet

Bu gün Osmanlı İmparatorluğu’nun geri çekildiği topraklarda büyüklü küçüklü birçok devletin kurulmuş olduğu görülmektedir. Bu devletler kendi dinamikleri çerçevesinde varlıklarını sürdürürken zaman zaman iç çalkantılarla zaman zaman da dış müdahalelerle yüzleşmekte, bazıları yeni birlikler içine girerek bu süreci devam ettirmekte bazıları da kendi öz kaynaklarını kullanarak daha korumacı politikalarla ayakta durmaya çalışmaktadırlar. Bu siyasi birlikler bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu’nun bünyesinde sağlanmış olan barışın birer unsuru idiler.

Osmanlı Barışı’nın sağlayıcısı olarak bildiğimiz ve yaklaşık olarak altıyüz yıllık bir süreci kapsayan, beylikten imparatorluğa dönüşen ve sonrasında yeniden ulaştığı en geniş sınırlardan yavaş yavaş geri çekilen Osmanlı İmparatorluğu, dönemsel olarak barış sürecini farklılıklarla devam ettirebilmişti. Bu gün ise aynı coğrafyada bu türden bir barıştan söz edebilmek oldukça zor gözükmekte, sağlanmaya çalışılan birlikler ise Osmanlı’nın altı asırlık ömrü içinde uzun süre korunabilmiş olan barışçı birliğiyle boy ölçüşebilecek düzeye ve sürece ulaşamamaktadır.

Balkanlar, Ortadoğu, Doğu, Kafkaslar, iç saha olarak denizler, kuzey Afrika ve güney Rusya bu günden baktığımızda, bir kısmı uzun süredir büyük çalkantılar yaşamakta, bir kısmı da büyük çalkantıların eşiğinde bulunmaktadır. Dünya barışı meselesi, sağlanabilirliğinin yol ve yönteminin arandığı gerçeği temelinde, Osmanlı Barışı’nın dinamiklerinin söz konusu edilmesini ve buradan yola çıkarak bir modern Osmanlı Barışı arenası oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır. Bunu sağlamanın yolu da Osmanlı’yı, millet sistemini, birleştirici dinamiklerini ve bu gün bu dinamikleri bozan unsurlarını iyi anlamaktan, konunun tahlilini ve yeni bir yönelimle bu sistemi ayakta tutan adalet dairesini yeniden oluşturmaktan geçmektedir.

Pax Ottomana tabiriyle de ifade edilmekte olan bu konu üzerinde çalışmak, daha çok Osmanlı Barışı’nın, barışı sağlayıcı unsurlarıyla bu günü yani Os-

manlı Barışı'nı bozan unsurları karşılaştırmalı bir anlayışla ortaya koymaya çalışmak, bir ölçüde de olsa bu konu üzerinde daha net bir kanıya varmak düşüncesi vardır. Çalışma Osmanlı Barışı'nın varlığının sağladıklarıyla, ortadan kalkmasıyla oluşan problemler sarmalının anlaşılmasını sağlamayı temel amaç olarak öne çıkaracaktır. Buradan hareketle çalışma, sınırları olmayan yeni bir Osmanlı Barışı anlayışının oluşabilmesi veya evrensel barışın Osmanlı barışı temelinde şekillenebilmesi için tarih bilimi çerçevesinde bir değerlendirme sağlamaya çalışacaktır. Çalışmada yöntem bu günden tarihe bakmak, bu günü anlamak ve Osmanlı Barışı'na atıflarla ana sorunsalın çözümlenmesini sağlamak, böylece bugünden tarihe ve tarihten bu güne bir karşılaştırmalı tarih çalışma metodu ile konuyu yeni bir bakış açısıyla değerlendirmektir.

*Kırıkkale Üniversitesi / Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı.

Bu alan, tarihsel, siyasal, sosyal, iktisadi, askeri, dini ve birçok başka konu açısından bir araştırma potansiyeline sahiptir ve her bir konu hemen hemen birbiriyle ilintilidir. Bu çalışma ile Osmanlı Barışı ana konusunu Orta Doğu perspektifinden ele alıp değerlendirerek veya bir başka açıdan söylersek Orta Doğu'yu Osmanlı Barışı tarihsel perspektifinden analiz ederek, bölgenin bu günkü ana meselelerinin çözümüne bir katkı sağlanmak istenmektedir.

Anahtar Kelimeler: ***Osmanlı Barışı, Adalet Dairesi, Millet Sistemi, Osmanlılık, Orta Doğu, Emperyalizm, Osmanlı İmparatorluğu, Milliyetçilik,***

Abstract

"THE OTTOMAN PEACE" PROVIDES AND DISTORTING ELEMENTS IN MIDDLE EAST, PAST AND PRESENT

The Ottoman Empire is an important power of the Balkan and Middle East as ruled for a long time. During this long period he worked to provide inner peace. The Ottoman Empire was a civilizing force dominated by a large geography. Many folks who were living in the Empire's sovereignty. A variety of religions, sects, peoples, cultures together. But they're all in peace. It is held together by the Ottoman administration. Of course, there were the basic elements of peace. The Ottoman millet system and justice system and Ottomanism. If a process does not have the same geography of the Ottoman Empire issues has

evolved into the circle.

Ottoman Peace also known pax Ottomana. This day is the same as the geography of this kind of peace it is difficult to talk about. Balkans, Middle East, East, Caucasus, home to North Africa and the South seas, as Russia looking at these days, some of it is going through great turmoil for a long time, some of them are on the verge of major upheaval. The presence of troubled region has a solution. It also passes through the formation of Ottoman peace. The way to accomplish this is the unifying elements of the Ottoman Empire is to provide. But with time the imperialist powers into Ottoman heritage to the battlefield. This is the Middle East was plunged into endless problems. This makes it essential to the understanding of modern Ottoman peace. This must be a regional peace Project. Regional powers should resolve their own problems with dynamic and solution process should execute themselves. At the same time should overlap the global value. Thus, decisions for their future in the region. It is possible to provide the peace without foreign intervention. ensuring regional peace will contribute to global peace. Otherwise at the end of the regional unrest will also supply global unrest

Keywords: Ottoman Peace, Justice, Millet System, Ottomanism, Middle East, Imperialism, The Ottoman Empire, Nationalism,

Orta Doğu, Önemi ve Osmanlı İmparatorluğu

Orta Doğu[1] eski dünya kıtaları olarak bilinen üç kıtanın, yaklaşık olarak, coğrafi merkezi şeklinde tanımlanabilecek birleşme noktasıdır. Tarihi çağlar boyunca birbirini izleyen ana uygarlıkların temel sahası olması nedeniyledir ki birçok etnik unsurun geçiş yolu, karışma ve kaynaşma yeridir (Öngör, 1964: 1).

1 "1939'dan bu yana bir iktisadi teşkilat olan Middle East Supple Center Orta Doğu deyimini oldukça kullanılır bir hale getirmiştir. Öyle ki yalnız İngilizler değil Amerikalılar, Arap devletleri, Türkiye ve İsrail hatta Birleşmiş Milletler ve diğer milletlerarası teşekküller tarafından da benimsenmiştir. Fakat bu teşkilatın ortaya attığı Orta Doğu çok geniştir. Buna göre bölge Libya'dan Afganistan'a kadar uzanır. Diğer taraftan resmi İngiliz neşriyatı Yunanistan'ı hatta Türkiye'yi bu bölge dışında bırakmakta, buna karşılık Eritea-Habeşistan ve Somali'yi bölgeye dahil etmektedir. Daha sonra 1946'da İngiltere'de Royal Geographycal Society, Orta Doğu olarak kabul edilen bu geniş sahada bazı değişiklikler yapıp yukarıda adı geçen Afrika ülkelerini listeden çıkarılarak bölgeyi Bingazi, Libya, Mısır, Münbit Hillal memleketleri, Türkiye ve Kıbrıs'tan oluşan bir saha olarak kabul etmiştir. Bir başka resmi teşekkül olarak Royal Institute of International Affairs de aynı tanımlamayı yapsa da yayımlarına Sudan'ı ilave etmiş fakat Afganistan ve İran'ı bölge dışında ele almıştır. Middle East Institute of Washington tarafından yayımlanan Orta Doğu dergisi ise bunlara ilaveten Kuzey Afrika ve Hint ülkelerini de tanımın içine koymaktadır. Pierre Birot ve Jean Dresch tarafından yazılan Akdeniz ve Orta Doğu adlı eser bölgeyi şu kadro ile ele almaktadır: Akdeniz'in Doğu havzasında yer alan ve Türkiye ile Mısır'ı da kapsayan devletler ile Arap Yarımadası ve daha doğuda İran ve Afganistan bu coğrafyanın içinde sayılmaktadır (Öngör, 1964: 2-3).
İkinci Dünya Savaşı içinde ve sonrasında Uzakdoğu ile Avrupa arasına yakın doğu denilmekteydi. Zamanla bu Yakın Doğu kavramı Osmanlı topraklarının tümüne verilen ad olarak kullanıldı. Ortadoğu ise batının ve özellikle ABD'nin kendi stratejisini belirlemek için kullandığı bir kavramdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa toprakları dışında yer alaN topraklar olarak Türkiye, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Arap Yarımadası ve Kuzey Afrika'yı içine alan bölgedir. Alman şarkiyatçı Udo Steinbach Arap Birliği'ne dahil bütün ülkeleri ve İsrail, Türkiye, İran, Afganistan, Pakistan'ı da içeren coğrafya olarak bu bölgeyi tarif eder. İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya ve Rusya ise bunu, üç kıtanın kesiştiği yerde stratejik öneme haiz bir geçit olup boğazlar vasıtasıyla Karadeniz'i Akdeniz'e Süveyş Kanalı ile de her iki denizi Hint Okyanusu'na bağlayan bölge olarak ele alırlar. ABD ise özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası jeopolitik açıdan Batı'da Atlantik Okyanusu'ndan Doğu'da Orta Asya'ya kadar uzanan Pakistan ve Afganistan'ı da içeren, Kuzey'de Trans Kafkasya'ya Güney'de Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ni içine alarak Hint Okyanusu'na uzanan saha olarak belirtmektedir (Kocaoğlu, 1995: 6-7).
Orta Doğu olarak tarif edilen bölge İngilizlerin Napolyon savaşlarından itibaren kendi egemenlik alanı olarak planladığı Hindistan yolunu önce Fransa'nın sonradan ise Rusya'nın saldırı ve işgallerinden korumak amacıyla onlarla ve diğer etkin unsurlarla mücadele ettiği tüm coğrafi bölge (Mısır, İsrail, İran, Türkiye, Arap çoğunluk bölgeleri- ki bu gün için Arap devletleri- Sovyet Orta Asya'sı ve Afganistan olarak belirtilebilir (Fromkin, 1993: 2).

Bu gün ise Orta Doğu, başta bölge insanlarının etnik yapısına, bölgenin stratejik kaynaklarına veya İslam toplumları yapısına göre olmak üzere birçok kriter açısından tanımlanabilmektedir (Çevik, 2005: 14). Bunun yanı sıra değişik Orta Doğu tanımları ve coğrafi alan veya sınırları mevcuttur.

İnsanlık tarihi süresince milletler arası bağların ana geçiş ve kurulma alanı olan Orta Doğu'nun genel anlamda önemi, 15. yüzyılda Ümit Burnu keşfi ve Atlas Okyanusu'nun aşılması gibi coğrafi keşiflerle ve ardından 16. yüzyılda Pasifik'in tanınmaya başlamasıyla bir ölçüde zayıflamıştır. Fakat 19. yüzyıl ortalarından başlayarak Süveyş Kanalı'nın açılması (1869), Avrupa'da sanayi devriminin hız kazanması ve buna paralel Osmanlı'nın zayıflaması sonucunda bölgeden hammadde sağlama niyetiyle yararlanma imkanının doğması söz konusu coğrafi bölgenin yeni bir stratejik alan olarak ortaya çıkmasına da vesile olmuştur. Batılı güçlerin iktisadi nüfuz alanları oluşturmaları ve petrolün önemli bir kaynak olarak belirmeye başlaması bölgeyi yeniden önemli kılmıştı. Bölgenin önemine binaen gelişen ve değişen bu yeni dönemde demiryolu ve diğer ulaşım imkanları da yoğun bir şekilde Orta Doğu'yu bir uçtan bir uca, başta Mısır ve Basra bölgesi olmak üzere, kat etmeye başlayacaktı (Lewis, 2006: 246-249). Bölge dünya için politik, stratejik ve ekonomik konular açısından en önemli coğrafyalarından biri olarak öne çıkmaktadır (Öngör, 1964: 1). Bu da bu bölgeyi dünyanın diğer güçleri, süper güçleri açısından ve onlar arasındaki siyasal, ekonomik ve stratejik mücadele bakımından önemli kılmakta ve temelde rekabetin ana nedeni olmaktadır.

Orta Doğu, İslam dönemi öncesini bir tarafa koyduğumuzda, yeni bir bakışla anlaşılmayı bekleyen bir coğrafyadır. Bir İslam İmparatorluğu'nun pragmatik bir akılla yaratılması süreci ancak devlet ve toplumun örgütlenmesini yöneten İslamiyet görüşünün Orta Doğu coğrafyasının bu dönemden sonra en önemli etkileyeni olarak gözükecektir. Bazı aykırı yöneticilere rağmen uzun süre Hz. Muhammed'in benimsediği ve önemsediği ümmet kavramını devam ettirme arzusu bunlara rağmen sürebilmiştir (Cleveland, 2008: 41).

Orta Doğu'da ardı ardına oluşan İslam düşüncesi temelli yönetimler belli bir sürecin ivme kazanması olarak yeni bir geleceğe doğru yönelmiş gözükmektedir. İşte bu sürecin devamında Asya kaynaklı Moğol İstilaları ve Avrupa kaynaklı Haçlı Seferleri Orta Doğu'nun bu yerleşik sistemini yıkma cesareti göstermiş ve önemli hasarlar vermiştir. 14. ve 15. yüzyılların başlarındaki kaos ve istikrarsızlık ortamı ise yeni imparatorluklar oluşturabilecek bir düzene

gebe duruma gelmiş, söz konusu gelişim ivmesi artık yeni bir kanal üzerinden ve yeni bir devlet düzeni anlayışına doğru evirilmeye başlamıştır. Bölge'de İlhanlılar, Safeviler, Memlükler, Selçuklular, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Osmanlılar birbirinden farklı zamanlarda veya aynı zamanlara denk gelen farklı bölgelerde Orta Doğu'nun önemli alanlarında hüküm sürdüler (Lewis, 1996: 81-84). Kendi egemenlik mücadelelerini birbirleriyle olan mücadelelerine endeksli hale getirdiler. Bunlar zaman zaman ve bölgenin tamamı açısından sınırlı olmakla birlikte istikrara da katkı sundular. Fakat genel anlamda ve bölgenin tamamına yönelik olarak Osmanlı'dan önce bölgede tam bir uyum ve barıştan, hakim bir egemenlik anlayışı ve bütünlükten bahsetmek zordur. Moğol ve Haçlı istilaları sonrası dağılan ve ardından toparlanmaya çalışan Orta Doğu'da Osmanlı İmparatorluğu bu yıkımlardan sonra kurulan bir düzenin adıdır ve bu düzeni sağlaması da oldukça zor olmuştur. 1500'lü yılların başındaki hemen hemen son Orta Doğu egemenlik savaşı olarak zikredilebilecek mücadele Safevi hükümdarı Şah İsmail ve Osmanlı sultanı Yavuz Sultan Selim arasında yapıldı ve bu mücadeleden sonra Orta Doğu için yeni bir hakim güç, bir anlamda İslam'ın himaye edici gücü ortaya çıkmış oldu (Lewis, 1996: 89). Fakat bölge için iran Safevi İmparatorluğu da bir başka egemen güç olarak varlığını sürdürmüş, 1736 da sona erene kadar yöneticilerinin Şiiliği devlet dini olarak tercih etmesi Osmanlı gibi Sunni yapılı bir egemenle çarpışmasını dini kanallar üzerinden sürdürmesine vesile olmuştur. Buna rağmen gerek Safeviler gerekse Memlükler ve diğer bölgesel güçlerle mücadele Osmanlı İmparatorluğu'nu zamanla daha etkili ve güçlü hakim güç olmaktan uzaklaştıramamıştır.

Osmanlı İmparatorluğunu tarih panoramasından çıkarmamız durumunda tarihin resmi temelinden değişecektir. Hem Orta Doğu hem doğu hem de orta ve batı Avrupa, kuzey Afrika ve Hindistan üzerinde oluşturduğu etki oldukça önemlidir. Bu etkinin önemi ve kapsamı bölgenin tarihlerini yazanlar açısından Osmanlının etkisini ele almadan ve ona gönderme yapmadan kalem oynatmayı adeta olanaksızlaştırmıştır (İnalcık, 2003: 33). 1517'den Birinci Dünya Savaşı'na kadar bölgeyi 400 yıl elinde tutan Osmanlı hanedanı bu bölgenin merkezi, Orta Doğu'nun hakim gücü oldu (Cleveland, 2008: 43) 1517'de Portekiz'in Cidde saldırısı ile Mekke ve Medine'yi alma girişiminde, Selman Reis'in Osmanlı donanması ile karşı koyması Kızıldeniz'de hakimiyeti sağladı. Kızıldeniz ve Basra Körfezi ile bölgenin baharat ticaretinde Hindistan mallarının sevk edilmesi yeni bir canlanmaya doğru itici güç oldu. Suriye ve Mısır kentleri ile Hicaz-Bağdat-Basra güzergahı Halep merkezli canlanmayı te-

tikledi (İnalcık, 2003: 47).

Balkanlar ve Orta Doğu'nun Ortak Değeri: Osmanlı Barışı

Osmanlı'nın bu değişen ve gelişen egemenlik alanlarında sağlamaya başladığı birlik gerek Balkanlar gerekse Orta Doğu'da yeni bir ruh da oluşturmaya başlamıştı. Hatta bu birlik ruhu kuruluş sürecinden başlayan bir alt yapıya da sahip olarak "Osmanlı Barışı" anlayışı içinde gelişiyordu. Osmanlı Barışı deyimi Osmanlı düzenine tabi milletlerin bu idare altındaki uyumunu izah etmek için kullanılan bir deyimdir (Ortaylı, 2010: 11). Her ne kadar tam olarak karşılamasa da daha Orhan Bey zamanında onun başarıları ve Bursa'yı alışı ile kurduğu beylik içindeki halk ve katılan tüm aşiretler Osmanlılar olarak adlandırılmaya başlanmıştı. Aslında temelde ortak bir ad olarak onun aile adını almaları bir tek hanedana bağlı olma duygusunun verdiği itici güçle Osmanlılığa olan sadakat ve dayanışma duygusu aşiret bağlılığının önüne geçtiğinde Osmanlı Barışı temelini sağlayan öğeye göz kırpmış oluyordu (Cleveland, 2008: 43). Osmanlı, bu gün anlaşılan bir bakışla, dünde kalan halk veya halklar ile bunların yerel ve kültürel değerlerini bu güne taşıyan bir sistemin adıdır. Zira ulus çağı olarak adlandırılan bu çağın birçok ulusu, Osmanlı dönemi olarak bilinen uzun dönemde varlığından ve değerlerinden bir eksilme yaşamadan bu güne köprü kurabilme imkanı bularak, Osmanlı'nın varlığından yararlanmış gözükmektedir. Diğer bir deyişle Osmanlı tüm yerel, bölgesel değer, kültür ve kimliklerin zedelenmeden, asimile edilmeden ve bozulmadan geçmişten bu güne taşınmasının vasıtası olmuştur. Oysa aynı bakış açısından baktığımızda bunu ne Hindistan'ı emperyalist anlayışla yöneten İngiltere açısından Hindu sınıfın varlığı için ne de Mağrib[2] Arap medeniyeti için Fransızlar açısından söylemek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu birden çok din, mezhep, dil, etnik yapı, kültür ve anlayışın imparatorluğu olarak var olan ve bütün bu unsurları bir arada yaşatmayı bilen bir yapıyı muhafaza ediyordu. Öyle ki Osmanlı sistemi içinde yaşama ve var olma problemi görmeyen azınlık (gayrimüslim) kesim İstanbul'un fethinden sonra onun himayesinde yaşamaya istekli olmuşlardır. İstanbul'un Bizanslı halkı belki Bizans devleti için azınlık değildir ve Osmanlı'nın anlayışını da tam olarak bilmiyor olabilirler fakat zamanla bu tercihlerinde yanılmadıklarını Osmanlı millet sistemi içinde yaşarken pek tabii olarak fark etmiş

2 Osmanlılar Cezayir'i 1830'da Fransızlara terk etmek zorunda kaldı. Fransız sömürgesi burayı işgal edince ve Tunus 1881'de yine Fransız kolonyalizminin içine alınınca buranın halkı onları kurtaracak Osmanlı gemilerini kıyıda bekleyerek bu güne kadar ulaşan bir sözlü geleneği oluşturdu. Yine Libya 1911'de Avrupa (İtalya) kolonyalizmine boyun eğdiğinde orayı kurtarmak için giden ve halkını örgütleyerek bu kolonyalizme karşı savaşmayı düşünen Osmanlı ve onu bekler durumda Osmanlıya tabi bir halk vardı (Brown, 2003: 26).

olacaklardır. Osmanlı Devleti'nde Osmanlı Barışı'nı Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethiyle başlatmak mümkündür. Şehrin adının İstanbul, Konstantiniyye olarak söylenmeye ve para ve fermanlarda imparatorluğun son günlerine kadar da basılı kitaplarda künye bilgisi olarak Konstantiniyye isminin kullanılmasının sürdürülmesi önemliydi (Ortaylı, 2010: 12) Bu barışın en temel göstergesi olarak görülür. İmparatorluğun asıl unsuru Türkler olsa da elçilik ve konsolosluklarda esas dil olan Türkçenin yanında Rumca, Bulgarca, Sırpça, Arapça, Farsça da kullanılmaktadır (Ortaylı, 2010: 13).

Balkanlar'da Hıristiyanlar kilise örgütlerini, fetih öncesi adetlerini, vergilerini ve yerel kurumlarını koruma olanağına sahip oldular. Rumlar, Sırplar Hıristiyanlar, Yahudiler katip ve mültezim olarak görevlendirilirken veya başka devletlerin hizmetlerinde kullanılırken, resmi yazışmalarda da Rum, Latin, Macar, Sırp dilleri de kullanılmıştı. Bu ise fatihle fethedilen arasında bir kültürel ve toplumsal ilişkiyi de sağlamış oldu, bütünleşme sağlanabildi (İnalcık, 2003: 42-43). Sorunsuz bir varlık gücüyle yaşayan azınlık halkın bu ortamdan rahatsızlığı yine Batı'nın bu unsurlara sirayet etmesi ve Osmanlı'yı güçsüzleştirme gayretinin bir vasıtası olarak bu unsurları kullanmak istemesiyle başlamış olacaktır.

Osmanlı Barışı'nın Ana Unsurları: Adalet Dairesi, Millet Sistemi ve Osmanlılık

Osmanlı İmparatorluğu'nun barışında adalet dairesi, millet sistemi ve Osmanlılık bilinci önemli üç faktördür. Bunların doğru olarak işletilmesi Osmanlı barışının zorunluluğudur ve işletildiği, dış müdahalelerle iç siyasete nüfuz edilmesine müsaade edilmediği sürece bu barış da pek tabii olarak devam edebilmiştir. Öyle ki, bu sitemin varlığı 15-16. yüzyıllarda İspanya'da zulme uğrayan Safarad Yahudilerinin Osmanlı topraklarına yönelmesinin de en önemli nedeni olabilmiştir. Oysa batı bu anlamda bir barışı sağlamaktan oldukça uzaktır.

Adalet dairesi, Türk devletlerinin genel anlayışını yansıtması bakımından Kutadgu Bilig'de daha 1069'da belirtilmiştir. Adaletle hükmetme ve halka adil davranma ilkesi çerçevesinde; devlet idaresi için ordu, ordu teşkili için hanın zenginliği, hanın zengin olması için halkın zengin olması, halkın zenginliği ve refahı için ise adil kanunlar gereklidir. Bunlardan birisi yok olursa devlet ve düzen yok olur (Akyılmaz, 1999: 46). Arap tarihçisi Taberi de bu

duruma ilişkin olarak "adaletle yönetim olursa insanlar daha çok üretim yapar, vergi gelirleri yükselir, devletin zenginliği ve gücü artar. Adalet güçlü bir devletin temelini teşkil eder" der(Akyılmaz, 1999: 47). Fatih devri tarihçisi Tursun Beğ'e göre adaletsiz ülke ayakta kalamaz, adalet insanlar arasındaki düzenin temelidir. Osmanlı tarihçisi Naima ise "hakkaniyet çemberi" olarak tarif ettiği anlayışta devlet ve mülkün temelini adalet olarak tarif ederken 17. Yüzyıl Osmanlı bilgini, tarihçi ve devlet adamı Katip Çelebi devlet için ordu, ordu için para, para için zengin reaya, bunun için de adalet düsturunu tekrar eder. Bütün bunlar Türk devlet geleneği ve İslam hukuku kaynaklı olarak beslenen anlayışlardır (Akyılmaz, 1999: 47).

Osmanlı devleti, millet sistemi esası üzerinden çalışan bir düzen barındırır. Millet sistemini kompartıman sistemi olarak değerlendirilir. Her kompartıman kendi içinde bir hiyerarşik düzende alttan üste yükselme gayreti içinde bir yapıyı içerir. İdari teşkilatları da onların Osmanlı merkez yönetimiyle olan ilişki ve iletişiminin idari ve ruhani birimidir (Ortaylı, 2010: 11). Böylece Osmanlı ile millet sistemine dahil unsurlar arasında tam bir uyumdan bahsetmek ve sorunları en az seviyeye indirmek mümkün olabilmiştir. Hıristiyanlar ve Yahudilere dini özgürlük tanınmış ve kendi dinsel eğitim sistemleri ve yine dini, hukuki yapılarını işletme, koruma hakları mevcut olarak toplumda hem dini hem de sivil yetkileri olan yönetici unsurları eliyle yönetilmişlerdir (Cleveland, 2008: 55). Diğer taraftan ise Osmanlı Barışı'nı sağlayan unsurlardan biri olarak millet sistemi vasıtasıyla, uzun süredir kendi aralarında devam eden mücadeleler açısından Hıristiyan mezhepler ve çeşitli küçük dini yapılar arasındaki mücadele de sonlanmış, Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu'da Ermeniler, Maruniler, Geldaniler, Melkitler, Süryaniler veya Ortodoks ve Katolik inanç sisteminin çatışması Osmanlı'nın kurduğu düzenle sükuta ermiştir (Küçük, 1999: 210).

Millet sisteminin diğer birleşeni ise Müslümanlardır ve Müslümanların ana otoritesi de halifeliktir. Osmanlı yönetimi için halifelik başlangıçtan 18. yüzyıla kadar Emirü'l-Müminin olarak anlaşılmalı ve anlaşılmıştır. Bir ruhanilik atfedilemez (Ortaylı, 2010: 14). Bütün dinlerin mensuplarının hükümdarı olan Fatih Sultan Mehmet 1454 yılı başlarında Ortodoks din adamı ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun son patriklerinden (azledilmiş olan) Ghennadios Scholarios'u saraya davet ederek onu imparatorluğun Ortodoks patriği tayin etmiştir. Bu ve ona gösterilen ihtimam ve iltifat Bizans dönemiyle asla kıyaslana-

mayacak derecede yüksek seviyedeydi. O hem ruhani lider hem de millet başı olmuştur (Ortaylı, 2010: 15,18).

1335'den beri Osmanlı himayesinde olan Bulgarlar başta olmak üzere, Makedonlar, Sırplar ve kuzey Yunanistan yeni patriğin ruhani, idari, mali, kültürel ve hukuki otoritesi altına girmişlerdir. Katolik ve Ortodoks çatışmasının yeni boyutu eriyen Bizans'la güçsüzleşen Ortodoks yapıyı yeniden Osmanlı'yla güçlü bir rakip haline getirmiştir. Yine Roma kilisesinden ayrılmış olan Ermeni kilisesini himaye ederek Bursa Ermeni metropoliti Hovagem'i 1461 'de Ermeni milletinin patriği ve millet başı yaptı (Ortaylı, 2010: 15). Musevi cemaatin bağımsızlığı tanınmıştı. 15 ve 16 yüzyıllarda İspanya'nın Hıristiyanlarca zabtından sonra Müslüman ve Hıristiyanlar Osmanlı topraklarına kabul edilmişlerdir. Safarad (ispanyalı)Yahudi göçü İstanbul'da onlarca Yahudi cemaatin oluşmasına vesile olmuştur. Osmanlı Avrupalı güçlere karşı Yahudileri kabul ve himaye eden bir politika izlemiş Selanik o dönemin en yoğun Yahudi nüfusa sahip şehir haline gelmiştir (Ortaylı, 2010: 16).

Osmanlılar Avrupa'ya kıyasla dinsel azınlıkları kabulü çok daha görünürdür. İslam'a zorlama (devşirme sistemi içindeki döngü hariç) hemen hemen yoktur ve gayrimüslimler devlet içinde kolayca yükselirlerdi. Millet sistemi batı Avrupa kaynaklı millet sistemine temel olarak görülemez. Zira batı tipi milliyetçilik bu sistemle çarpışarak ve onun silinmesiyle gelişebilmiştir. Onu millet (nation) ve milliyetçilik (nationalism) sözcüklerinin tercümesi olarak görmek mümkün değildir (Ortaylı, 2002: 220). Bütün bu nedenlerledir ki kültürel bütünlükleri tehdit altında olmamıştır. Osmanlı millet sistemi proto-nations, ön–ulus yapılarını ulus-devletler aşamasına taşıyarak bu ulusların varlıklarını temin etti (Brown, 2003: 30).

Fakat Osmanlı millet sistemi bir süre sonra birçok etkiye bağlı olarak çözülmeye başlayacaktır. Geçen süre zarfında, Osmanlı coğrafyasında İslam ve Osmanlı medeniyetini bilen fakat batının sömürgeci zihniyetinin ve yayılmacılığının arttığı son dönemlerde batıyı da tanımaya ve ona meyletmeye başlayan cemaatlerden söz etmek mümkündür. Osmanlı yönetimini bir Hıristiyan devlet yönetimine tercihin başlaması kopuşun da başlamasına vesiledir. Venedik ve İtalya yolu, batılı diplomatlar kanalı ve Akdeniz'de ticaretin gelişmesi gayrimüslimler üzerinde batı kültürünün etkisini arttırdı. Arnold Toynbee de bunu batı kültürünün Osmanlı Hıristiyan teba üzerindeki etki olarak gösterir (Küçük, 1999: 211). Zamanla kapitülasyonlar ve diğer

müdahale aracı olacak konularla, Osmanlı içindeki gayrimüslimleri himaye adına onları kullanma ve Osmanlı iç işlerine müdahaleler başlamış olacaktı. Avrupalı güçlerin Katolik, Protestan, Ortodoks ve diğer unsurları himaye gerekçesi, batılı her gücün bir alan açmasını ve o alandan Osmanlıyı dizayn etmeye kalkışmasını meşrulaştırma yolu olarak görülebiliyordu. 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve 1856 Islahat Fermanı bir bakıma Osmanlı egemenlik alanına batılı güçlerin sirayet edişinin belgeleri olarak öne çıkmaya başlayacaktı. Bunların ağırlıklı amacı Müslüman ve gayrimüslimler arasında eşitlik sağlama niyeti olsa da Osmanlı tebası üzerinde batılıların nüfuz alanı sağlama girişimi olarak daha çok önemlidir (Çevik, 2005: 39). 1839 Tanzimat Fermanı Müslümanlar için çıkarılmış Hattı Hümayun olarak görülüp eşitlikçi bir anlayışı yansıtıyorsa da 1856'da çıkan ferman da ağırlıklı olarak gayrimüslimlere yöneliktir ve bu Islahat Fermanı onlara milletlerin anayasal gelişmelerinin başlangıcı ve bir bağımsızlık bildirgesi özelliği de aktarmıştır (Küçük, 1999: 214). Osmanlı millet sistemi II. Meşrutiyet yıllarına doğru bozulmaya hatta çürümeye başlamıştır. Balkan Savaşları'yla Balkanlar'ın elden çıkması ise sistemi sona erdirmiş gözükür. Temelde ise Orta Doğu sistemin içinde bir süre daha kalacak olsa da bozulan sistem Müslüman çoğunluk teşkil eden Orta Doğu gibi alanlar içindeki gayrimüslimleri de etkilemeye başlar. Zira artık sonu gelmez savaşlar sürecine girilmiş olmaktadır. Kiliseler kanununun kabulü ile daha önceden zaten gayrimüslim milletler hatta Araplar da dahil olarak kulüpler halinde teşkilatlanmaya başlamışlardı. Bu teşkilatlanmalarla oluşan fiil ve eylemler bu sistemin sonunu hazırlayan etmenlerden olmuştur (Ortaylı, 2010: 12).

Balkanlar gibi Orta doğu da kendi içinde var olan farklılıklara rağmen Osmanlı yönetiminde bir bütün olarak var olagelmiş, batının emperyalist amaçları doğrultusunda son olarak I. Dünya Savaşı sonunda parçalanmıştır. Bu gün için Ortadoğu'yu oluşturan coğrafyada harekete geçirilen milliyetçi hareketlerin sonucunda oluşan yapı ortadadır. Batılı güçler bu bölgeyi böl-parçala-yönet pratiği çerçevesinde ele almış, sonuçta millileşememiş ülkelerle dolu bir Ortadoğu coğrafyasında adeta masa başında haritalar çizilmiştir. Amaç küçük, güçsüz, sorunlu, bölünmüş, batının emelleri doğrultusunda yönetilebilir bir coğrafi iklim yaratma gayretidir ve büyük oranda da başarılmıştır. Osmanlı ise bunun tam tersi olarak bütüncül bir yapı içinde kimlik ve kültürlerin var olduğu bir sistemi işletebilmiştir. Osmanlı aslında o sistemin adıdır.

Osmanlı sultanları evrensel İslami toplumun koruyucusu rolünü üstlenmişlerdi. Bu rolleri önemli kutsal şehirler olarak, Kudüs, Şam, Mekke ve Medine hatta Bağdat gibi şehirler alındığında daha da önem kazanmıştır (Cleveland, 2008: 50). Batı Rönesans ve reform hareketleri olarak bilinen süreçle ve keşiflerle başlayan dünyayı tanıma yarışı sonucunda yeni alanlar, yeni piyasalar ve yeni hammadde kaynakları ile sanayi devrimine önemli bir altyapı hazırlamıştı. Böylece dünyanın önemli ekonomik kaynaklarına sahip olma güdüsüyle başlayan emperyalist yaklaşım yeni dönemde bambaşka bir Avrupa'nın ortaya çıkmasına neden olacaktı. Avrupa kendi içinde de önemli bir dönüşümü yaşamaya başlayacaktır. Bu dönüşüm dinsel, toplumsal, siyasal kanallarda daha belirgin olacaktı.

Diğer taraftan Osmanlı yönetimi bir Osmanlılık çatısı oluşturmaya çalışmışlar bunu da büyük oranda başarabilmişlerdir. Bu bakımdan Osmanlı'nın dinsel, toplumsal, siyasal sistemi de imparatorluk yaşamı boyunca üç önemli aşamada değişikliğe uğramıştır. Birinci aşamada anayasal bir çerçeve olarak söylenebilecek ve devletin kendi egemen alanında etnik ve dini cemaatleri temel ve kalıcı yeniden örgütlemeye giriştiği, ya da onları buna tabi tuttuğu ve 1413'den 1839'a süren dönemdir. Osmanlı Orta Doğu halklarının yaşamakta olan cemaat ve inanca dayalı grup kimliğine ve dayanışma duygularına karışmamıştır. Onlara, dinsel cemaatlere önceleri var olmayan bir örgütlenme ve topluluğun siyasal ifadesini sağlayacak bir çıkış yolu sağlayarak bu gevşek sistemi olduğu gibi korumuş ve desteklemişlerdi. Etnik ve dinsel kimlikle cemaat ilkelerini siyasal örgütlenmenin temeli haline getiren Osmanlı sultanları bu ilkeleri uygulamak için güçlü merkezi bürokrasiden yararlandılar. Bu var olan toplumsal-dinsel yapının bir devletin siyasal sisteminin anayasal temelleri olarak bilinçli bir şekilde kullanılması çok özgün bir yaklaşım olarak yeni bir anlayışı beraberinde getiriyordu (Karpat, 2001:51). İkinci aşama Osmanlı hükümetinin, Avrupalı devletlerin baskısı ile ve toplumdaki yapısal değişikliklerin sonucunda ortaya çıkan iç baskılara karşılık olarak dinsel–etnik cemaatlerin yeniden örgütlenmesi işine girişildiği 1839-1865 dönemidir. Son aşama ise 1865 den I. Dünya Savaşı dönemine ulusal dönüşüm dönemi olarak ortaya çıkar. Bu dönem teritoryal devletlerin Osmanlı topraklarında kurulmaya başladığı milliyetçiliğin hareketlendiği dönemdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ulusal dönüşümü olan bu dönem milliyetçiliğin güçlenerek devam ettiği ve bugün hem günümüz Türkiye'si hem de Orta Doğu'da oluşmuş olan devletlerin içinde bulunduğu sürecin adıdır (Karpat, 2001: 52).

İmparatorluğun vasfı iyi uyarlayıcı olmasında yatar. Ortadoğu imparatorlukları birbirlerini izleyen ve benimseyen taklit eden şirketler gibidir diyen Ortaylı, imparatorlukların iyi uyarlayıcı vasfını öne çıkarır (Ortaylı, 2010: 17). Osmanlı bu uyarlayıcılığı hem hukuki, hem mali hem de idari anlamda iyi başarmıştır. Hem gayrimüslimlere hem de Müslüman topluluklara ait cemaatlere sağlanan dikkate değer özerklik anlayışı kadim Osmanlı siyaseti olarak bilinir ve bu kesimlerin milli ve bağımsız devletler kurmalarının en önemli destekleyici unsuru olmuştur (İnalcık, 2003: 43).

Osmanlılar hem kültürel hem de siyasal ideolojilerinde İslam dünyasının öncüsü olduklarını göstermişler, Hıristiyan haçlı zihniyetine karşı İslam'ın gaza ruhunu temsil etmişlerdir. Pratikte ise siyasal iktidarI ve yönetimİ dinden bağımsız ele almışlar ve din ile devleti birbirinden net olarak ayrı tutmuşlardır (İnalcık, 2003: 37). Osmanlılar fethedilen topraklarda yerel görenekler konusunda değişmesi gerekenlerle kalması gerekenler konusunda iyi bir tanzim yapmışlardır. Politikası sert olduğu için halkı ayaklanma derecesine getiren bir vali kolayca azledilebilmiş, devletin varlığı için belirlenen vergilerin toplanması sağlandıkça ve istikrar var oldukça yerel uygulama ve farklılıklar için hoşgörü sınırı oldukça yüksek tutulabilmiştir. Bu husus çok ince idari ve mali bir denge içinde yeni bir mozaiğin doğması demekti. Bu Osmanlının tek örneklikten çok, verimlilik esasını temel aldığını göstermektedir. "Osmanlıların Sırbistan ve Mısır ya da Suriye ve Yunanistan gibi farklı topraklarda o kadar uzun süre hüküm sürmelerini sağlayan şey bu idari esnekliktir" (Cleveland, 2008: 50). Önceleri Balkan imparatorluğu gibi gözüken ve ahalisinin çoğunluğunu Hıristiyanların oluşturduğu Osmanlı imparatorluğu 15. asrın sonları ile 16. yüzyıl başlarında Müslüman ahali sayısı lehine bir nüfus yapısına kavuşmaya başlamıştır. Fakat yönetim açısından değişen bir durum yoktu ve halklar arsındaki denge korunmaktaydı (Ortaylı, 2010: 19).

Dönüşüm zamanla farklı bir noktaya doğru da evirilmeye başlayacak, fay hatları ve kırılmalar birçok nedene bağlı olarak artacaktı. 1774'de Osmanlı, Ortodoks teba üzerindeki haklarını (diplomatik himaye) Rusya'ya kaptırmış fakat Rus sahasındaki Müslüman halkların himayesini kazanmıştı. Bu kırılma noktasıydı ve bunu zorlayan koşullar batılı etki ve özellikle Rusya olmuştu. Tabii olarak, yavaş yavaş, Rönesans ve reform ve bunlarla tohumları atılan milliyetçi etkilerle, imparatorluk çağının sonuna gelinmekte, imparatorluk rolünün oynanmayıp yaşanması dönemi sona ermekte süreç imparatorluk rolü

oynama sürecine evirilmeye başlanmaktaydı (Ortaylı, 2010: 19). Milliyetçi uyanmalar gün yüzüne çıkmaya, imparatorluklar milliyetçiliği barındıran yapılara dönüşmeye başlamıştı. Artık Yunanlılar ayaklanmış, bağımsız Atina patrikliği kurulmuş, Bulgar eksarhlığı oluşmuş, bir yandan Suriye ve Filistin'de Hıristiyan Araplar Grek Katolik kilisesine veya Protestanlığa yönelmeye başlamışlardı (Ortaylı, 2010: 20). Bu süreçte Avrupalı güçler Osmanlı'ya müdahale gerekçelerini hem oluşturmakta hem de bu gerekçelerle fiili müdahaleye zemin hazırlamaktaydılar. Özellikle Islahat Fermanı (1856) ve ardında gelen 1857 Cidde olayları, İngiltere müdahalesini, 1841-1846, 1860-1861 Lübnan olayları ve Şam'da 1860-61 olayları Fransa öncülüğünde Avrupa müdahalelerini sağlamıştı (Çevik, 2005: 39-40).

Bütün bu olaylara rağmen 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlılık çemberi içine girmek isteyen veya sultanın halife olarak değil her dinin ve kesimin hükümdarı olarak varlığıyla devletin bekasını devam ettirmek isteyen tüm kesimden insanlar vardı. Osmanlılık üst çatısı altında yer alan ve kendisini Müslüman veya Osmanlı olarak tanıtan, Türk, Kürt, Arnavut, Rum, Ermeni'nin imparatorluk yapısı gereği etnik isim kullanmadan, bir dinin üstünlüğünü tanıyıp diğerlerine rahat bir yaşama alanı sağlayarak devletin devamlılığı sağlandı. Fakat bu uzun sürmeyecekti. Zira imparatorluk içinde Osmanlılık artık yaşanan değil bir bakıma oynanan bir rol gibiydi ve bunu batının etkilerinin sona erdirmesi de oldukça mümkün görünüyordu. Osmanlı imparatorluğunun kalıntıları olarak gerek Balkanlar'da gerekse Orta Doğu'da milliyetçi yaklaşımlarla oluşan veya oluşturulan devletler açısından Osmanlı geçmişlerine sıcak bakılmadığı gerçeğiyle de karşılaşılır. Bu anlayış Osmanlı geçmişleriyle barışık olmalarına engeldir (Brown, 2003: 18). Bunu Orta Doğu'da Araplar için ve hatta Türkiye'de Türkiye Cumhuriyeti yönetimi için söylemek de mümkündür. Zira tüm bu ulusçu anlayışa sahip yönetimler Osmanlı mirasını reddederek ortak bir çıkarımla oluşmuş gözükmektedirler (Brown, 2003: 18).

Batı, Emperyalizm ve Osmanlı Orta Doğusu

Haçlı Seferleri'nden başlayarak Orta Doğu coğrafyasına yönelen Batı'lı anlayış coğrafi keşifler sürecinde farklı coğrafyalara el atmaya çalışmışsa da sanayileşme sonrasında Orta Doğu'ya olan ilgisi yine gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Yakın Tarihimize baktığımızda, Batı'nın yayılmacılığın hem Birinci Dünya Savaşı'nın oluşumuna neden olduğuna tanıklık edebiliriz hem de Birinci Dünya Savaşı'ndan arta kalan, sonlandırılmayan hesapların İkinci Dün-

ya Savaşı'nın tetikleyici ana unsuru olmuş olduğunu görmüş oluruz. Her şeye rağmen 1945'lerde de tam anlamıyla sonlandırılamayan ve hatta diyebiliriz ki yarım kalan hesaplaşmanın üçüncü dünya savaşına sebep olabileceğini ve bu savaşın da bu bölge üzerinden, Orta Doğu üzerinden planlanmakta olduğunu anlamış olacağız. Zira birinci, ikinci ve olma ihtimali gözüken veya bu günün tabiriyle vekalet savaşları eliyle zaten olmakta olan üçüncü dünya savaşında temel öğe batılı emperyal istekler, yayılmacı anlayış, enerji ve ekonomi yollarının kontrolü ve bunun hakimiyetini sağlama güdüsüyle kendilerine ait olmayan bir coğrafya üzerinde yapmaya çalıştıkları tasarruftan bahsetmek zor olmayacaktır. Bunu I. Dünya Savaşı'nda emperyal rakipleri olan Almanya'nın, II. Dünya Savaşı'nda yine benzer batılı Avrupa güçlerinin ve bu gün de yine geçmişin hesaplaşmasını tamamlanmak isteyen Avrupalıların bir manipülasyonu olarak görmek mümkündür. Bütün dünya savaşlarında hep Avrupa kaynaklı bir süreç ve Avrupa dışındaki olgular üzerinden bir coğrafi planlama gayretini görmek mümkündür.

Şüphesiz I. Dünya Savaşı Orta Doğu coğrafyasını büyük oranda çözerek adeta artık çözülemez bir sorunlar yumağına dönüştürmüştür. Bu sorunlar yumağına ilk neşter belki de genel anlamda II. Dünya Savaşı'yla vurulmak istenmiş gözükmektedir. Mücadele bu sorunları çözmek amaçlı gözükmekte ise de bu sorunlar emperyal güçlerin kendi aralarındaki sorunlardan başkası değildir. Bölgenin, bölge halkının ve bölge kültürlerinin sorunları batılı güçlerin algı alanında pek gözükmez.

1917 Bolşevik İhtilali ile Orta Doğu'da kabuğuna çekilen Rusya bu gün bu ihtilalin belki de kaybettirdiğini düşündüğü, bir önceki çarlık yönetiminin batılı ortaklarıyla giriştiği ortak planın elde edilememiş, kağıt üzerinde kalmış kazanımlarının peşine düşmüştür. O dönmede Türk imparatorluğu olarak algılanan Osmanlı'nın yerine bir Arap imparatorluğu planı kaim edilmek istenmiş, o da sonradan amaçlara uygun gözükmeyerek Arap veya diğer yerel unsurlar, karışık devlet veya devletçikler daha kontrol edilebilir gözüktüğü için, çoğu mandater yapıda siyasi oluşumlar haline dönüştürülmüştür. Osmanlı parçalanmış fakat parçalanan Osmanlı topraklarının paylaşılması meselesi emperyal güçler arasında yeni ve sonu gelmez savaşlar sürecini başlatmıştır. Bu süreçte savaş coğrafyası kendi ana karaları değil yine Orta Doğu coğrafyası olmuştur.

1914-1922 yılları arasında verilmiş olan Orta Doğu ile ilişkili kararların

masasını kuran ve bu masa etrafında oturanlar Avrupalılar ve Amerikalılardır (Fromkin, 1993: 3). Amerika Birleşik Devletleri I. Dünya Savaşı süreci sonunda dünyanın yeni hakim gücü görünümünü yavaş yavaş ortaya çıkarırken Avrupalı güçlerle de müttefiklik yapmaktadır. Böylece tanzim konusunda oluşturulan masanın etrafında Orta Doğu'ya ait yerel veya bölgesel bir politik kişiden, kurumdan veya kültürel öğeden bahsetmek imkanı yoktur ve söz sahibi asla değillerdir. Geçmişin bu süreci bu günün sonucunu doğuran ana etmendir ve bu günden mesul olanlar da onlardır. Elbette bu çıkarımı dile getirebilmek zor değildir ve hakikat de aslında budur. Batılı güçler I. Dünya Savaşı dönemi ve sonrasında bu kadar güçsüz ve yıkılması her halükarda olası bir Türk İmparatorluğu'nun küllerinden Orta Doğu'da yeni bir tasarım peşinde koşarak ve oluşturulacak bu tasarımla 20. ve 21. yy ve hatta daha sonraki yüzyıllar için bir projeyi hayata geçirmek istemişler, böylece bu günün sancılarını geçmişte ekilen tohumlarla oluşturmuşlardır.

Bu gün Orta Doğu parçalanmış, bölük pörçük tabir edilen yapılarla, din ve mezhep kavgalarının körüklendiği, petrol ve benzeri enerji kaynakları kaygısını da içinde barındırarak, özendirilmiş ve el üstünde tutularak imkan sağlanan şeyhler veya buna muadil unsurlarla batılılarca yeni bir yönetilebilir alan oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bunun kurgusunu batının çok önceleri planladığını söylemiştik. Bu gerçekliği bu gün görmek artık zor olan bir şey değildir. Afganistan, Filistin, Karabağ, Bosna-Hersek, Suriye, Irak, Lübnan, Kafkaslar gibi alanlar ve diğer birçok bölgede düzen adına kavga, barış adına savaş, uygarlık adına kıyım oluşturulmaktadır.

Orta Doğu silah ve güç kullanılarak, parası ve petrolü ve diğer kaynakları sömürülen, sınırları sun'i olarak belirlenmiş devletlere bölünmüş olan, tarihsel, kültürel ve medeniyet açısından karma ve kaynaşmış bir bölge olarak en büyük uyumsuzluklara gebe bırakılan, hakim olmak istenilen bir coğrafyadır. Bu coğrafya İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Almanya, Rusya ve İtalya ile sonradan Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin göz diktiği topraklardır (Kocaoğlu, 1995: 5). Orta Doğu'nun tek meselesi ekonomik çıkar savaşları üzerinden sömürge olmamıştır. Bütünleşince başarı ve istikrarı yakalayan bir Orta Doğu için parçalama stratejisinin birçok ayağı içinde bir de dinsel farklılıklar ve mezhep savaşları konusu vardır. Bunu dil ve ırk kavramları izler. Bunlar sayesinde bölge bir olamaz ve sömürüye açık hale gelir (Kocaoğlu, 1995: 5).

Bu gün, dün çizilen sınırlar yeniden ve bir yüzyıl daha, yine hep sorunlu ve istenildiği gibi yönetilebilecek kıvamda bir Orta Doğu konsepti içinde şekillendirilmektedir. Emperyalist güçlerin asla kendi aralarında, ittifakla kesin sonuca vararak, bir anlaşma ile el sıkışmadıkları bu sürecin sonu gelecek gibi değildir. Ve bu gün varılan sonuç ve yapılanlar, 1914'lerin 1922'lerin yarım kalmış olgularına yeni bir yön verme sürecinin Orta Doğu'ya maliyetidir. Bu bakımdan bu gün için batılılardan ari bir Orta Doğu ekonomisi ve siyaseti bölgenin istikrarının temel gerekliliğidir ve bunu yine Osmanlı Barışı temelinde fakat modern imparatorluk konsepti içinde sağlamak imkanı vardır. Her ne kadar siyasal olarak gözükmese de batılı hegemon güçler, eğer bir siyasal nüfuz haritası oluşturulsa, Orta Doğu'yu sınırları içine almış oldukları görülebilir. Fakat bunu daha yeni bir yöntemle ve yönetimsel iktidar odağı kurarak yapmış olmaları nedeniyledir ki, halk yönetenin yerli olduğu sanısıyla hareket etmekte ve bu yanılsaması nedeniyle sürekli madur durumda kalmaktadır. Kısaca şunu demek önemli olacaktır. Orta Doğu'da emperyalist ülkelerin egemen olmak ve sömürmek amacıyla yararlanacakları topraklar için çizdikleri yapay sınırlar konusundaki anlaşmazlık Orta Doğu'nun kaderi olmuştur. Bu kaderi Osmanlı Barışı ertelemiş ve ortadan kaldırmıştır. Fakat bir şekilde birçok farklı etken ve faktör, bir ölçüde Osmanlı'nın gücünü kaybetmiş olması ve asıl önemli etken olarak ise batılı güçlerin Osmanlı üzerindeki amaçları ve gizli ve açık niyet ve politikaları bu ara dönem olan Osmanlı uzun barışını sonlandırmış oluyordu.

Orta Doğu'da Nil, Fırat ve Dicle gibi önemli ve hayati nehirler vardır. Üç büyük tek tanrılı dinin doğduğu ve dünyanın diğer bölgelerine yayıldığı ana merkez de bu coğrafyadır. Şüphesiz emperyalist güçler dünyanın birçok bölgesinde emperyalist amaçları doğrultusunda istikrarsız ortamların oluşmasına vesile olmaktadırlar. Fakat bu bölgeler onların sürekli egemenlik çatışması yaşayacağı bölgeler değildi ve buraları zaten uzun süre ellerinde tutabildiler. Fakat Orta Doğu farklı bir coğrafya idi ve buranın halkı da bunun farkındaydı. Buranın halkı çoğunluklu olarak Müslüman'dı ve tarihsel süreçte Hıristiyan batı bu bölgeye birçok nedenle sahip olmak, en azından bu bölgeyi kendi politikaları doğrultusunda yönetmek veya vekaleten yönetilmesini sağlamak istiyordu. Müslümanların dini sorunlarını bölge için ayrıştırıcı unsur olarak körüklemek gibi gizli bir amaç yanında, Arap milliyetçiliğini desteklemek gibi açık fakat gerçekte inanılmayan bir unsuru da Orta Doğu'ya girme gerekçesi olarak başta İngilizler olmak üzere, bir yöntem olarak kullanmışlardır. (Fromkin, 1993: 1). Ortadoğu için emperyalist öğe olarak Avrupa'nın yanında

bir ikinci emperyalist güç olarak Osmanlı'nın sözünün edilmesi gerçeği yansıtır bir durum olmaktan uzaktır. Zira sorunların sebebi olarak bu iki unsurdan bahsedenler olsa da burada Osmanlı'yı bir yabancı güç olarak algılayan taban yoktur. Siyasi olarak da padişah/halifeyi desteklerler. I. Dünya Savaşı sırasında oluşan Arap isyanı hareketinde dahi Hüseyin Şerif'in destekleyenleri oldukça sınırlı kalmış ve birçok kesim bu harekete kuşkuyla yaklaşmıştır (Brown, 2003: 27).

Orta Doğu: Batılıların Paylaşım ve Yönetim Siyaseti

Şüphesiz Orta Doğu için birçok plan batılı emperyalistler tarafından oluşturulmaya çalışılmıştır. Orta Doğu coğrafyası bölünürken var olan yapılara yeni yapılar da eklenmekte, her alan daha küçük yapılar eşliğinde kontrol edilebilir hale getirilmeye çalışılmaktaydı. Orta Doğu'da çizilen sınırlardan Irak ve Ürdün bir İngiliz buluşu olup sınırları boş bir haritada İngiliz politikacılarca I. Dünya Savaşı sonunda, yine Sudi Arabistan ve Kuveyt sınırları 1922'de aynı şekilde masa başında bir İngiliz memur tarafından, Suriye ve Lübnan'da Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki sınır Fransa tarafından, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki sınır da Sovyetler birliği tarafından çizilmiş durumdadır (Fromkin, 1993: 3). Orta Doğu'nun kaderinde Rusya açısından dinin yerine komünizmi, İngilizler için milliyetçilik veya hanedana bağlılık anlayışını ikame etmek gerekmekte, Fransa açısından da dinin politikanın temeli olması siyaseti esas alınmaktadır. Bir mezhebi diğerine karşı rakip unsur olarak göstermek ve bunun üzerinden siyaset oluşturmak, aslında özellikle bölünmenin fay hatlarını kendi politikalarına paralel hale getirmek demektir (Fromkin, 1993: 4). Bu hala Orta Doğu'nun kanayan yarası ve batılılar için kullanılabilirliği olan vakasıdır.

Orta Doğu 'da, özellikle Arapça konuşan eyaletlerde 1800'lerin ortalarından itibaren Osmanlı otoritesinin rakipsizliğine yönelik endişelerle başlayan süreç ve Avrupalı misyonerlerin faaliyetleri ile oluşan el nahde harekeni Hıristiyan aydın sınıf olarak ortaya çıkardı. Bir kısmı da Müslümanlar arasında zorlaştığına inandıkları yaşamları konusunda batılılarla siyasi bağlar da oluşturmaya başladılar (Kılınçkaya, 2008: 51). Bu şüphesiz Müslüman kesime de zaman zaman sirayet eden bir duruma da gelmeye başlamıştı. Buna karşılık II. Abdülhamid Arap vilayetleri üzerinde Osmanlıcılık ve İslam politikalarına yönelik eğilimlere ağırlık vermeye başlamıştır (Kılınçkaya, 2008: 52). Osmanlıcılık veya İslamcılık ilkeleri üzerinden devlet yerel eşraf, şeyhler ve tarikatlar

eliyle Osmanlının bölgesel amaçları doğrultusunda bu mekanizmaları kullanmak istemiştir. Fakat yeni neslin yaklaşımı, batının tazyiki ve Osmanlının belirgin düzen sağlama zafiyeti bu gelişmeleri akamete uğratabilir gözükmektedir. Yine de II. Abdülhamid, bütün bu açmazları bertaraf edebilmek adına, doğru bir tercihle yola çıkmıştır (Kılınçkaya, 2008: 52). Bölgede Müslümanların ve Hıristiyanların kendi aralarında ve ayrı ayrı olarak her iki kesimin kendi iç yapılarında milliyetçi akımları zayıflatan unsurları mevcuttu. Müslümanlar arasında Şii/Sunni ve Hırıistiyanlar arasında Maruni, Yunan Ortodoks, Katolik ve Protestan gibi bölünmelerin olması bu milliyetçi birleşmeleri engelleyen yapılardır (Kılınçkaya, 2008: 53). Fakat sonuçta tüm bu kesimler Arap dili ve Arap milleti kimliğini bir tutunacak öğe olarak ele alabileceklerdir. Bu bakış açısıyla I. Dünya Savaşı ve sonrası Orta Doğu haritası batılıların yaralanabilecekleri ana olgular çerçevesinde şekillenebilecekti.

Batılı güçler 1922'ye gelindiğinde Orta Doğu konusunu şu şekilde çözümlemiş olacaklardı: Mısır şekli olara Allenby Deklerasyonu ile bağımsız olacak, Filistin mandası ve Churchill'in Filistin ile ilgili beyaz rapor'u (bundan İsrail ve Ürdün çıkmaktadır), Irak'ın statüsünü belirleyen İngiliz anlaşması, Suriye ve Lübnan için Fransız Mandası, İngiltere'nin Mısır ve Irak tahtlarına yeni krallar yerleştirmesi, Ürdün olarak belirlenecek ülkenin başına bir prensin getirilmesi, Rusya'nın Müslüman Orta Asya'da egemenliğini yeniden kuracağını ilan etmesi, fakat burada İngiltere ile paylaşıma saygı göstermesi paylaşım planlarının geldiği aşamayı göstermektedir. Fransa anlaşmalar çerçevesinde savaş yıllarında anlaşılandan daha az toprak veya iktidar alanı almış, İngiltere ise planda eksik bir kazanıma uğramamıştır (Fromkin, 1993: 5). İngiltere görünürde hem Araplar'ın hem de Yahudilerin (Arap ve Yahudi milliyetçiliğinin) koruyucusu rolünü de üstlenmişti (Fromkin, 1993: 5).

Temelde bütün bu anlaşma ve paylaşmalarda şu üç ana konu önemliydi. Orta Doğu'da Fransa sınırı nerede olmalı, Rus sınırı nerede durmalı ve İngiltere buna ne kadar olanak vermeliydi (Fromkin, 1993: 5). Birinci Dünya Savaşı sırasında Orta Doğu'da Rus ya da Fransızların varlığı kabul görürken savaş sonrasında Ruslar tehdit halini almış, Fransızlar ise felaket olarak görülmüştür. Yine Osmanlı'ya karşı ayaklandırılan Arap yöneticilerden Faysal ve diğerleri batılılarca yarı yolda bırakılmıştı. Bu paylaşım ve birbirlerini dışlama siyasetinin varış noktası, paylaşımdan pay alamayan veya az alanlarla diğerleri arasındaki mücadelenin yeni bir alana doğru kaymasına neden olacaktır. Bu alan

Avrupa'dır. Yani Orta Doğu'yu ya da diğer sömürü alanlarını paylaşamamak ya da aralarında anlaşamamak temelde batılı güçlerin kendi coğrafyalarında ki kavganın da asıl nedeni olarak görülebilir. Bunu bilmek, bu gün için, batılı kamuoyunun daha bilinçli olarak kendi ülkelerinin sömürü politikalarına karşı durmaları için de önemli bir durumdur. "İngiltere'yi Avrupalı rakipleriyle karşı karşıya getiren Ortadoğu'yu ele geçirme çabası, Kolomb, Vasco da Gama, Macellan ve Drake'in seyahatleriyle başlayan emperyalist yayılmacılığın bir sonucuydu" (Fromkin, 1993: 13). Batılı güçlerin keşifler çağındaki kazanımlarıyla dünyanın kendi coğrafyaları dışındaki alanlarını kendi kontrollerine alma çabaları birbirleriyle yarışın başlangıcı olarak alınabilir.

Batı'nın yayılmacılığında Fransızlar, Ruslar veya diğerleri için asıl nirengi noktası Orta Doğu oldu. Zira Hindistan'a giden tarihe mal olmuş ticaret yolları buradan geçmekteydi. Fransız lider Napolyon'un Mısır seferi (1798) bu anlamda İngiltere'yi tedirgin etmişti. O halde İngiltere bölge yerel güçleri ve iktidar odaklarıyla ittifak kurarak kendi varlığını pekiştirme peşine düşecekti. Bölgenin iktidar güçlerini, ki buna Osmanlılar da dahildir, ayakta tutarak diğer emperyalist güçlerin bölgeye yerleşmesini en azından girmesini, engellemek istemiştir. Aynı durum İngiltere'nin bölge için önemli bir rakibi olan Rusya cephesinden de benzer şekilde çözümlenmeye çalışılacaktır. Rusya Osmanlı İmparatorluğu üzerinde hakimiyet kurmak hatta onu ortadan kaldırabilmek amacı çerçevesinde politika üretmekteydi. Bütün bunlara rağmen Çarlık Rusya'sı ya da başka bir deyişle Rus imparatorluğu, hasta adam olarak I. Nikola zamanında nitelenen Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha önce tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştı (Barbir, 2003: 151).

Batı için Rusya dinamik bir engel ve rakip olarak sürekli yükselen bir güç olmaya başlamış, 1856 Kırım Savaşı sonrası bu algı bir ölçüde gevşetilmiş olsa da zamanla artarak devam etmiştir. Bu bakımdan Alman, Fransız ve İngiliz ekonomik çıkarları önünde var olan bir engel olarak Ruslar kimi zaman batı ile ortak noktada buluşabilse de genelde sıcak denizlere inme hevesindedirler. Afganistan'dan Hindistan'a yönelmek isteyen veya İstanbul'a hakim olmaya çalışan bir Rusya İngiltere için önemli bir rakip olmaya başlamıştır. Ayrıca Orta Doğu için planları olan bir İngiltere'ye yeni bir rakip yeni problemlerin oluşması demek olacaktır. Sahneye Fransa ve Almanların girmesiyle dengeler ve paylaşılacak alanlar konusunda tam bir mayınlı alan haline dönüşen Orta Doğu'nun kaderi de işte bu noktada içinden çıkılmaz bir hal almaya başlaya-

caktır. Ortada henüz petrol yokken bile bu kadar iştah kabartan bir coğrafya 20. yüzyılı başından itibaren önemi artan ve 1920'lerden sonra daha da ehemmiyetli hale gelen bir enerji kaynağı olarak petrolün Orta Doğu için yeni denge sağlayıcısı olmaya başladığı görülecektir. Fakat Orta Doğu'da hali hazırda hakim güç Osmanlıdır ve yeni süreçte değişik müttefiklik ilişkileri ile Orta Doğu şekillendirilmeye çalışılmaktadır. 1880 seçimlerinde her ne kadar Ruslara karşı da temkinli ve tepkili olsa da William Ewart Gladstone muhafazakar başbakan Benjamin Disraeli'yi devirerek iktidar oldu ve İngiliz yönetiminin Rus tehdidine karşı desteklediği Osmanlı yönetimine öncekilere nazaran sırt döndü, adeta savaş açtı. Bu nedenle de bir bakıma daha uygun gözüktüğü için Osmanlı da Almanlarla yakınlaşmayı tercih edecekti (Fromkin, 1993: 17). Konu tamamen çıkarlar meselesiydi ve bu bakımdan Orta Doğu'yu veya halklarını düşünmek veya oraya bir katkı sağlamak amacı yoktu. Dünya'da yeni bir düzen oluşturulacaktı ve bu düzenin merkezi yine Orta Doğu olacaktı.

Diğer taraftan sahnede yeni bir güç olarak Almanlar belirmeye başlamış, önemli bir gelişim göstererek ana sömürge güçlerine meydan okumaya başlamıştı. Hatta, Rusya'dan daha fazla olarak[3] batının, aslında İngiltere'nin yayılmacı politikalarının tek rakibi haline gelmişti. Alman sanayisi askeri gücünü tetiklemişti ve 1871'de kurulan bu devlet artık kendine sömürge alanları sağlamak istiyordu. Hızlı demiryolu ağı deniz gücünün hantallığının ve müdahale kapasitesinin önüne geçmişti. Bu iş ise İngilizlerin çıkarına değildi (Fromkin, 1993: 18). O halde, İngiltere açısından, Fransızlarla Almanlara karşı ve Japonlarla da Ruslara karşı ittifak kurulmalıydı. Fakat gelişen olaylar nedeniyle bu uzun sürmeyince İngilizler Ruslarla direkt iletişime geçerek Afganistan ve İran üzerinde ittifak sağladı. Bu yeni plandı ve 1907 anlaşması ile İstanbul artık tedirginliği yaşamaya başlamıştı. Zira yeni plana göre Asya coğrafyasında Afganistan'ın denetimi İngilizlere bırakılmış, İran üçe ayrılarak İngiliz ve Rus sahası ile tarafsız bir bölgeden müteşekkil bölgeler oluşturulmuştu. Tibet tarafsızlaştırılmıştı (Fromkin, 1993: 19). İngiltere yeni yükselen güce, Almanlara karşı, Ruslarla ittifak kurarak Asya planını garantilemiş, Orta Doğu planını da uygulamaya hazır hale gelmiştir. Almanlarla beraber hareket edecek olan Osmanlı artık parçalanabilir, Orta Doğu'da bağımsız kalacak bölgeler de böylece Avrupa güdümüne ve rehberliğine girebilirdi. Osmanlı parçalanırsa onun yerini alacak olan gücün Avrupa olması gerektiği fikri İngilizlerin, ihtilaflarına rağmen, Rus ve Fransızlarla ortak hareket etmelerinin de bir

3 Zira Ruslar 1904-5'de Japonlar tarafından büyük bir yenilgiye uğratıldılar, 1905 de St Petersburg ve diğer önemli kent ayaklanmaları Çar'ın ordularının gücünü gösterir durumdaydı (Fromkin, 1993: 19).

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

OSMANLI SİYASET DÜŞÜNCESİNDE KAMUSAL DEVLET VE KİMLİK FİKRİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Mert Can Erdoğan[1]

Özet

Osmanlı siyaset düşüncesinde öne çıkan önemli bir gelişme devlet kavramının geçirdiği dönüşümdür. XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla değin geçen süreçte hükümdarın kişiliğinden bağımsız bir Osmanlı devlet aygıtı ve kalemiye bürokrasisi ortaya çıkmıştı. Bürokratik kurumsallaşma sonucunda, XVI. yüzyılda dönemin sultanı ile özdeşleşmiş olan "devlet" kavramı, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda büyük oranda gayrişahsi ve kurumsal bir nitelik kazanmıştı. Geleneksel Osmanlı siyaset düşüncesinde hükümdarın şahsını aşarak giderek kurumsal ve soyut bir anlam kazanan devlet kavramı, XIX. Yüzyıl'da inşa edilen kamusal kimlik için de bir zemin yaratmıştı. Osmanlı Devleti'ne mensubiyet fikri üzerinden inşa edilen kamusal kimlik, dilde sadeleşme çabaları, kıyafet reformları ve okullaşma ile geniş toplumsal kitlelere yayılmak istenmişti. Devlet merkezli aidiyet ve buna bağlı devletin bekası ideolojisi amaçlandığı şekilde tüm toplumu kuşatan bir beraberlik duygusu yaratmayı başaramamış olsa da bu düşünce hem Tanzimat'ın kurucu paşaları tarafından da hem de sonraki dönemlerde genç Osmanlılar ve Jön Türkler tarafından paylaşılarak, Türk siyaset düşüncesini derinden etkilemişti.

Abstract

The transformation of the concept of state is an important development in the Ottoman political thought. From the 16th to the 18th century a state mechanism apart from the personality of the ruler emerged. As a result of the institutionalization of bureaucracy, the concept of state which was identified with the personality of ruler, gained an impersonal and institutional meaning in the 18th century. This impersonal and institutional concept of state became a base for the public identity which was built in the 19th century. The public identity which was built on the allegiance to the Ottoman Empire, was aimed to spread with the language reform, opening new schools for mass population and dressing codes. Although the Ottoman public identity couldn't succeed to embrace the entire society as it had aimed, it has deeply effect the Turkish political thought since it was shared by both the Ottoman statesmen of the Tanzimat pe-

1 Kırıkkale Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi, Historianturk@gmail.com

riod and the Young Ottomans and the Young Turks.

Osmanlı siyaset düşüncesinde öne çıkan önemli bir gelişme devlet kavramının geçirdiği dönüşümdür. XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla değin geçen süreçte hükümdarın kişiliğinden bağımsız bir Osmanlı devlet aygıtı ve kalemiye bürokrasisi ortaya çıkmıştı. Bürokratik kurumsallaşma sonucunda, XVI. yüzyılda dönemin sultanı ile özdeşleşmiş olan "devlet" kavramı, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda büyük oranda gayrişahsi ve kurumsal bir nitelik kazanmıştı[2]. Aynı dönemde "devlet" kavramı Avrupa'da da köklü bir değişim geçirmekteydi. Köken olarak Latincedeki "durum" ya da "var olma biçimi" anlamına gelen "statü" kelimesi, ilk defa Machiavelli'nin *Prens* isimli yapıtında "devlet gücünü" izah edecek bir kavram olarak kullanılmıştı[3]. Bu kullanım şekli XVI. ve XVII. yüzyıllarda daha da yaygınlaşacak ve nihayet "modern devlet" anlamında kullanılmaya başlanacaktı. Devlet kavramının gelişmesi, modern siyaset düşüncesinin evrimi açısından oldukça önemlidir, zira bu kavram XVIII. yüzyılın başlarından itibaren "ulus" kavramının eşanlamlısı olarak görülür ve 1717 yılında Fransa'da prenslerle ilgili çıkarılan bir fermanda da bu şekilde kullanılır. Bu kullanım şekli aydınlanma devri Avrupa düşünürlerinin devleti, ulusun organı ve ulusun temsilcisi olarak kavramlaştırmasını mümkün kılmış ve "toplumsal sözleşme" fikrinin önünü açmıştı. [4]

Osmanlı Devleti'nde de "devlet" kavramının XVI. yüzyıldan itibaren geçirdiği dönüşüm çağın koşullarından bağımsız düşünülemezdi. Bürokratik kurumsallaşma neticesinde Osmanlı düşünce dünyasında "devlet" algısı önemli bir dönüşüme uğramıştı. Fakat Avrupalı çağdaşları ile kıyaslandığından "devlet" kavramının köklerinin Osmanlı düşünce dünyasında çok daha kişisel ve hükümdarın şahsıyla özdeşleşmiş bir anlama dayandığını ifade etmek gerekmektedir. XVI. yüzyılın sonlarına kadar devlet kavramı kurumsal bir devamlılıktan öte hükümdarın bahtı olarak algılanmaktaydı. Osmanlı düşünce dünyasındaki bu yaklaşımın ise derin tarihi kökleri bulunmaktaydı. Zira hükümdar olma hakkının Tanrı tarafından bahşedilmiş bir "talih" ve "saadet" olduğu dolayısıyla devletin hükümdarın kişisel talihi olduğu fikri, Osmanlı öncesindeki Türk-İslam devletlerinde de görülmektedir. Örneğin XI. Yüzyıl'da Karahanlı Türkleri tarafından yazılmış Kutadgu Bilig isimli eser, söz konusu dönemde devletin hükümdarın şahsıyla ne kadar özdeşleştiğini ortaya koymak-

2 Baki Tezcan, **The second Ottoman Empire**, Cambridge University Press, 2012, UK, s. 6-7
3 Alessandro Passerin D'entreves, "Devlet Kavramı", **Devlet Kuramı**, derleyen: Cemal Bali Akal,Dost Yayınevi, 2005, Ankara, s.196
4 Jean-Pierre Brancourt, "Estat'lardan devlete bir sözcüğün evrimi", **Devlet Kuramı**, derleyen: Cemal Bali Akal,Dost Yayınevi, 2005, Ankara, s. 190

tadır. Eserin müellifi Yusuf Has Hacib, eser boyunca devlet ve kut (ikbal) kavramlarını eş anlamlı olarak kullanmakta ve şöyle demektedir:

Bu kutku küvenme ay kut bulguçı	[Ey ikbal bulan, bu ikbale güvenme;
Keligli turur kut yana barguçı	gelen ikbal bir gün olur gider.
Ay devlet idisi bu devlet bile	Ey devlet sahibi, ikbalinin devamını istersen;
Turayın tise tus sen edgü tile	onun devamı süresince sen de iyilik etmeye devam et.][5]
Küvenme bu kutka kelir hem barır	[Güvenme bu mutluluğa, geldiği gibi gider;
İnanma bu devlet *birür hem alır*	inanma bu devlete, verdiği gibi alır.
Yayığ ermez erse bu devlet özi	Eğer bu devlet dönek olmasaydı;
Ne edgü neng erdi bu kut ay kozı	ey kuzum bu ikbal ne güzel şey olurdu.][6]

Kutadgu Bilig'de ele alındığı şekliyle, devlet hükümdarın bahtıdır. Hükümdar, bu devlete talihi sayesinde kavuşmuştur ve bu yüzden de makamını kimseye borçlu değildir. Devlet kavramının kişiselleşmesiyle neticelenen bu yaklaşım sonucunda, devletin kaderi ve geleceği hükümdarın talihi ve ikbaline bağlanmış, hükümet kurumu kişisel bir mesele olarak yorumlanmıştı. Bu yorumlama şekli büyük ölçüde Osmanlı düşüncesine de geçmişti. Devletin kişisel düşünülmesi ilahi olarak "kutlu" ve "kutlanmış" insanların devlet sahibi yani "devletlü" olacağı fikri Osmanlı düşünce hayatında da devam etmişti. Bu durum Osmanlı düşünce dünyasının önemli kaynaklarından olan Divan edebiyatında da kendini göstermekteydi. Nabi güzel talih ve ikbal için feleğe yalvarmaktan bıktığını *"Bir devlet için* çarha *temennâdan usandık; Bir vasl için ağyâra müdârâdan usandık*." şeklindeki beyitle dile getiriyordu.

Divan edebiyatına önemli katkılar sunan devlet adamları bu noktada öne çıkarak devleti kurumsal bir aygıt olarak değil, şahsi ikballeri ve talihleri olarak gördüklerini ifade etmekteydiler. Bu noktada taht kavgaları XV. Yüzyıl'a damgasına vuran Sultan II Bayezid ve kardeşi Cem Sultan özellikle dikkat çekmektedir. Devletin kendi kısmeti ve hakkı olduğu vurgulayan Sultan II. Bayezid; *"*Çün *ruz-i ezel, kısmet olunmuş bize devlet; Takdire rıza vermeyesin buna sebep ne?"* derken; taht kavgasını kaybeden kardeşi Cem Sultan bu olayı; *"Devletimdir visâl-i yâr ammâ; Bana yâr olmadı o devlet* âh.*"* diyerek anlatmış ve devleti kendi ikbal ve talihinin bir parçası olarak gördüğünü göstermiştir.

Benzer bir yaklaşımı Kanuni Sultan Süleyman'ın ünlü dizelerinde de görmek mümkündür. Sultan Süleyman, devlet kavramının kurumsal anlamı ile

5 Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig, Çeviren Reşid Rahmeti Arat, Kabalcı yayınevi, 2008, İstanbul, s.175-176
6 Age, s. 201

kişisel talih anlamını bir arada kullanarak, devleti nasıl anladığını şu ifadelerle ifade etmektedir:

"Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi

Saltanat didükleri ancak cihan gavgasıdır

Olmaya baht u saadet dünyada vahdet gibi"

Sultan Süleyman burada, birinci dizedeki devlet sözcüğüyle üçüncü dizedeki saltanat, ikinci dizedeki devlet sözcüğüyle ise dördüncü dizedeki baht u saadet sözcükleri arasında bağ kurarak, devlet sözcüğünün iki farklı anlamını bağdaştırmaktadır. Devlet sözcüğünün talih ve saltanat anlamları arasındaki yakın ilişki yönetim aygıtını çok kişisel bir hale getirmektedir. Sultan Süleyman'ın şahsi devleti yani bahtı, ona devleti yani tahta geçme talihini bahşetmiştir. Bu mevkii Allah'tan başka kimseye borçlu değildir. Dolayısıyla yönetim aygıtının kendisine ait olduğunu iddia etmeye hakkı vardır[7].

Bürokrasinin giderek güçlendiği ve kurumsallaştığı XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ise siyaset düşüncesinin hükümet kurumunu tamamen kişisel bir mesele olarak görmesi beklenemezdi. Padişahın tahta geçme sırasını ifade eden "devletin" ilahi takdirle gelen talih anlamındaki "devlet" ile olan bağlantısı bu dönemde zayıflamaya başlamıştı. Bu süreç önemli ölçüde XVII. yüzyılın siyasal krizleri ile gerçekleşecekti. Zira XVI. yüzyıla kadar Osmanlı şehzadeleri tüm erkek kardeşlere açık bir şekilde yürütülen tahta geçme yarışında kendi talihlerini sınamak zorundaydılar ve kardeş katli bu yarışın meşru bir kuralıydı. Fakat XVIII. yüzyıla gelindiğinde bu anlamda sınanacak bir şey kalmadı. Zira padişahın ölümü üzerine Osmanlı hanedanının en yaşlı erkek üyesi tahta geçmeye başladı. Artık tahta geçmek taht adayının talihine, yani ilahi takdire değil, belli kurallara bağlıydı. Bir padişahın devleti, yani tahta geçme sırası, artık çok daha gayrişahsi ve gayri ilahi bir meseleydi. Bu dönemde sadece padişahın şahsi talihiyle tahta geçme sırası arasında ilişki kopartılmakla kalmamıştı, ikinci bölümde ele alındığı üzere bürokrasinin kurumsallaşması ile birlikte yönetimi faaliyetleri fiziksel olarak da saraydan uzaklaşarak, sadaret binası çevresinde toplanmıştı. XVII. yüzyıldan itibaren sultanlar hala siyasetin içinde olsalar da, esas olarak imparatorluk sarayda ya da Babıali'de odaklanan bürokratlarca yönetiliyordu. Bu durum özellikle IV. Mehmed'in iktidarında gözle görülür hale gelmişti. Zira IV. Mehmed tahta bulunduğu dönemin önemli

7 Baki Tezcan, "Tarih Üzerinden Siyaset: Erken Modern Osmanlı Tarih Yazımı" **Erken Modern Osmanlılar**, Timaş Yayınları, 2013, İstanbul, s. 250

bir bölümünde çocuk olduğu halde devlet organları kendi başlarına işleyişlerini sürdürebilmişti. Tüm bu gelişmeler siyaset düşüncesindeki devlet kavramının daha gayri-şahsi ve kurumsal bir yere oturmasına yol açmaktaydı.

Devlet kavramının sultanların kişiliğinden öte bir devamlılık içinde düşünülmesi kendisini XVII. yüzyıldan itibaren tarih yazıcılığında göstermeye başlamıştır. Bu döneme kadar kaleme alınan Osmanlı tarihleri, padişahların saltanat dönemlerine göre düzenleniyordu. Tarihsel anlatılar esere konu alan hükümdar ile başlıyor ve onun ölümü ile sonlanıyordu. Daha kapsamlı ve birden fazla hükümdarı konu alan tarih eserlerinde ise eser bir hükümdar ile başlayıp başka bir hükümdar ile bitebiliyordu. Bu durum XVII. yüzyıla kadar tarihsel tahayyülün hükümdarların iktidar dönemleri ile şekillendiğini göstermektedir. Fakat XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı tarih yazımında yeni bir usul görülmeye başlandı. Bu yeni usulde sultanların iktidarları değil, Hicri 1000 senesi merkeze oturmaktaydı. Örneğin, Kadri'nin ünlü tarihi, olayları ele almaya Hicri 1000 senesinden başlamaktadır. Benzer bir şekilde, Edirneli Mehmed Rumi, Hicri 1000 senesinden itibaren tahtan çıkan padişahlar ve imparatorluk idaresinde görev almış vezir, kadı ve âlimlerin biyografilerini yazmıştır. Rumi ve Kadri'de gördüğümüz yaklaşım, Kâtip Çelebi tarafından da sürdürülmüştür. Kâtip Çelebi Fezlekesi'nde, Hicri 1000 senesinden itibaren yaşanan tarihsel süreçleri kaleme almayı seçmiştir. Hicri 1000 senesinin merkeze oturtulması geleneği XVIII. yüzyıla gelindiğinde ilk vakanüvis Naima ile beraber kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Çünkü Naima da tarihi anlatısına Hicri 1000 senesinden başlamaktadır. Naima'nın eserini 1000 senesinden başlatması zihniyet açısından tarihsel zamanın padişahların saltanat devirlerine göre değil çok daha gayri-şahsi ve bir devamlılık ile ele alınmasının bir sonucu olarak görülebilir. Bu eserlere bir bütün olarak bakıldığında hanedan fertlerini siyasal düşüncenin merkezinden alarak, padişahlardan bağımsız olarak devletin sürekliliğini vurguladıkları düşünülebilir.[8]

Siyaset düşüncesinde hükümdarların kişiliğinden bağımsız bir devlet mefhumunun ortaya çıkmasını, değişen tarihsel tahayyülün yanı sıra siyasal metinlerde ortaya çıkan "*devlet-i aliyye*" kavramından da takip edebiliriz. Bu kavram devlet ifadesini daha önceki kişiselliğinden arındırarak zamanın ve şahısların ötesinde kurumsal bir nitelikte betimliyordu. Fakat bu kavram ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanacaktı. XV. yüzyıl boyunca Osmanlı tarih yazarları eserlerini "*Tevarih-i Al-i Osman*" yani "Osmanlı

8 Tezcan, "Tarih Üzerinden Siyaset", s. 256

Hanedanın Tarihleri" başlığı ile kaleme almışlardı. Bu geleneğin XVI. yüzyıldaki temsilcisi olan Kemal Paşazade sultanın emriyle kaleme aldığı eserinin hiçbir yerinde "*Devlet-i Aliyye*" kavramından söz etmemişti[9]. "*Devlet-i Aliyye*" kavramı ancak XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı düşünürleri tarafından Osmanlı Devleti anlamında kullanılmaya başlanmıştı. Bu kavramı yine Osmanlı yazarları icat etmişlerdi; bu kişilerin büyük bir kısmını önceki bölümde ele aldığımız bürokratik kurumsallaşma sonucunda ortaya çıkan deneyimli ve profesyonel bürokratlar oluşturmaktaydı[10]. Bu insanlar uzun yönetim deneyimine sahip ve idareyi paylaşmış kimselerdi. Bu yüzden de devlet tahayyülleri şahısların ötesinde ve sahiplenici bir noktaya ulaşmıştı. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman'ın ünlü vezirlerinden Lütfi Paşa, *Asafname* adlı eserlerinde, "*Devlet-i Aliyye emekdarları*" ve "*rical-i Devlet-i Aliyye*" terimlerine yer vererek[11] hem Devlet-i Aliyye kavramını ilk kullananlardan olmuş hem de kavramı kullandığı bağlamdan da anlaşılacağı üzere kurumsal ve kolektif bir çerçeveyi tarif etmiştir. Kınalızade, 1564 yılında yazdığı Ahlak-ı Alai'de "*Cihân bir bağdır, duvarı devlet. Devletin nâzımı* şeriatdir"[12] ifadesiyle devleti modern anlamına yakın bir şekilde siyasal hâkimiyet olarak kurumsal çerçevede görmektedir. "Devlet-i Aliyye" kavramını kurumsal anlamı XVI. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren giderek güçlenmiş ve kullanımı yaygınlaşmıştı. Bu bağlamda söz konusu kavramı Mustafa Selaniki de, Tarihi Selaniki'de sık sık kullanılmıştı. XVII. yüzyıla gelindiğinde bir başka siyaset yazarı Hazarfen Hüseyin Efendi, *Telhis*-ül *Beyan Fi Kavanin-i Al-i Osman* adlı çalışmasının birçok yerinde "*Devlet-i Aliyye*" kavramını kullandığı gibi bu kavramlara eş anlamlı olarak "*Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*" ve "*Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*" ifadelerini kullanmıştır[13].

Devlet-i Aliyye kavramının Osmanlı siyaset düşüncesindeki merkezî konumunu Osmanlı tarih yazarlarından İbrahim Peçevi[14]'nin 1640'ta kaleme aldığı iki ciltlik ünlü tarihinde gözlemleyebiliriz. Peçevi'nin anlatısına göre İnebahtı Savaşı sonrasında Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa'yı huzuruna çağıran Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, ona bahara kadar yeni bir donanma hazırlama emri vermiştir. Fakat Ali Paşa birkaç ay içerisinde yeni bir donanma hazırlamanın mümkün olmadığını ifade edince, Sokullu Mehmed Paşa cevaben:

"*Paşa hazretleri sen henüz bu Devlet-i Aliyye'yi bilememişsin vallahi böyle itikat ile bu devlet ol devlettir ki murat ediverirse*

9 Christoph K. Neumann, "Devletin Adı Yok", **Cogito XIX**, Yapı Kredi Yayınları, Yaz 1999, İstanbul, s.276
10 Nejat Göyünç, "Osmanlı'nın 700. Kuruluş yıldönümünü anarken", İslam Araştırmaları Dergisi, sayı 3, 1999, s. 1-7
11 Lütfi Paşa, **Asafname**, düzenleyen: Mübahat Kütükoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, İstanbul, s. 8-12
12 Kınalızade, **Ahlak-i Alai**, Klasik Yayınları, Ankara, 2012 s. 77.
13 Göyünç, Osmanlı'nın 700. Kuruluş, s. 4
14 Peçevi İbrahim Efendi 1572 – 1650 yılları arasında yaşamış Macaristan doğumlu Osmanlı tarihçisidir.

cümle donanmanın lengerlerini gümüşten resenlerini ibrişimden yelkenlerini atlastan etmekte suubet çekmez" demiştir.[15] Peçevi'nin anlatısında devlet gayri-şahsi devlet kavramına yapılan vurgu oldukça dikkat çekicidir. Zira söz konusu anlatıda ne hükümdarın ve hanedanın ne de herhangi bir devlet adamının kudreti veya becerisi vurgulanmaktadır. Bu anlatıda öne çıkan nokta, şahısların ötesinde var olan devletin kurumsal ve ideolojik ağırlığıdır. Bu ağırlık ile birlikte devlet tarihin öznesi haline gelmekte ve olaylar kişilerin şahsi nitelikleriyle değil devletin kurumsal gücüyle izah edilmektedir.

XVIII. yüzyılın başlarında devlet görevinde bulunan bir başka Osmanlı siyaset yazarı Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Zübde-i Vekayiat isimli eseri ise devlet kavramının Osmanlı düşünce hayatındaki yerinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Eserde tam 190 defa Devlet-i Aliyye ismini kullanmıştır. Bunlardan yalnızca bir tanesinde bu kavram hükümdar ile eş anlamlıdır. Eser boyunca farklı yerlerde "*Devlet-i Al-i Osman*", "*devlet-i aliyye-i Osmaniyye*" ve "*Devlet-i Osmaniyye*" ifadeleri sık sık geçerken eserin sadece bir yerinde "*devlet-i padişahi*" deyimi geçmektedir. Bu bağlamda XVIII. yüzyılın ilk yarısında devleti padişahın şahsıyla özdeşleştirme "alışkanlığı" tamamen terk edilmediğini ancak oldukça zayıfladığını öne sürebiliriz. Eserde dikkat çeken bir diğer mesele ise yedi defa kullanılan "*devlet-i aliyye-i ebedpeyvend*" ifadesidir. Bu ifade XVIII. yüzyıldan itibaren giderek artan oranda Osmanlı siyaset yazarları tarafından kullanılmaya başlanmış ve nihayet "*devlet-i ebed* müddet" şeklini almıştır. Devletin devamlılığını ve kurumsallığını vurgulan bu ifade, Osmanlı düşünce dünyasında devlet mefhumunun geçirdiğini dönüşümü izah etmek açısından önemlidir. Zira bu kavramın yaygınlaşmasıyla birlikte "devlet" artık sadece hükümdarın şahsının ötesindeki kurumsal bir yapı olarak değil aynı zamanda mevcut koşulların ve zamanın ötesinde neredeyse soyut bir kavram haline gelmekteydi. Devlet kavramının hükümdarın şahsından ve yaşanılan zamandan soyutlanması ise başta bürokratlar ve seçkinler olmak üzere hizmet edilecek ve uğrunda fedakârlıkta bulunulacak yeni bir amaç meydana getiriyordu. Bu yeni amaç fani yöneticilerin ve yaşanılan zamanın ötesinde varlığını koruyan ve ebediyete kadar var olacak olan devlet kavramıydı[16].

XVIII. yüzyılda devlet kavramının mevcut idarecilerden ve hükümdardan öte bir sadakat noktası haline gelmesi sadece Osmanlı düşünce dünyasında oluşan bir dinamik değildi. Bu dönemde Avrupa'daki "aydınlanma düşünürleri"

15 İbrahim Peçevi, **Peçevi Tarihi** Cilt 1, Matbaa-ı Amire, 1866, İstanbul, s. 498-499.
16 Göyünç, "Osmanlı'nın 700. Kuruluş", s. 5

de devlet kavramı üzerinden siyaset felsefesi üretiyor ve kuramlar ortaya koyuyordu. Söz konusu dönemde İngiliz siyaset yazarı Hobbes, her türlü dini aşırılıktan ve kişisellikten arınmış soyut ve yapay bir kavram olarak devlet modelini oluşturmuştu. Hobbes, bu yeni kavramı izah etmek için o zamana dek pek alışılmamış bir deyim olan "*Commonwealth*" tabirini kullanmıştır. Bu alışılmamış terim devleti soyut ve kamusal bir varlık olarak kurgulayarak Batı siyaset düşüncesinin yönünü tayin ediyordu. Böylece kişisel ihtiraslardan ve fikri saplantılardan arınmış tamamen akılcı yöntemlerle kamu yararına çalışan kral fikri ortaya çıkıyordu. Aydınlanma devri Fransa'sının ünlü Kralı XIV. Louis " *Halkımızın çıkarlarını kralların çıkarlarının üzerinde görmeliyiz… Kralların temel görevi bireyleri kamuya en yararlı olabilecekleri mevkie getirmektir.*" diyordu[17].

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı düşünce dünyasında güçlenen soyut devlet kavramını, aydınlanma devri Avrupa siyaset düşüncesiyle bir arada ele aldığımızda söz konusu yaklaşımın çağın koşulları ile uyumlu olduğunu ifade edebiliriz. Bürokratik kurumsallaşmaya bağlı olarak teşekkül eden şahıslardan münezzeh soyut bir devlet kavramı, tıpkı Avrupa'da olduğu gibi kamusal kimlik inşasının oluşumuna zemin hazırlayacaktı. Bu bağlamda XIX. Yüzyıl'ın yeni koşullarında devlete olan sadakati pekiştirecek ve dayanışmayı güçlendirecek yeni bir kavram ihtiyacı ortaya çıktığında daha sonraki dönemde Osmanlıcılık olarak ifade edilecek kamusal kimliğin inşası geçmiş süreçlerle uyumlu bir şekilde başlamıştı. 1810'da Osmanlı Rus savaşı sırasında II. Mahmud'un alışılmadık bir şekilde, Divan-u Hümayunu Fatih Camii'nde toplayarak, toplumun geniş kesimlerini kucaklayacak kamusal bir kimliğin izlerini taşıyan fermanını yayımlamıştı. Bu ferman sultanın kullarına yönelik emirlerini kapsayan bir buyruktan ziyade devletin hizmetindeki memurlara yönelik bir seferberlik çağrısıydı. Fermanda şöyle denilmekteydi:

"*Silistre, Rusçuk ve Yerköyü kaleleri düşmanda kaldığı gibi kâfirler giderek ilerlemektedir. İslam'ın namusu ve dinin gayreti bunlara daha ne kadar tahammül eder… Halkın cümlesi İslam'a bağlılık iddiasında iken ezanın susturulmasına daha nice razı olunur, buna gün boyu sövmektense şimdi din yolunda canımızı feda etmek daha doğru değil midir?*"[18]

Fermanda açıkça görüldüğü şekliyle Sultan artık memurlarına emretmiyor, onları ortak bir dava ve aidiyet için yüreklendirmeye çalışıyordu. Bu durum siyaset kurumu içerisinde dayanışmayı kuvvetlendirecek ve fertleri birbirine bağlayacak yeni bir kavramın habercisiydi. Osmanlıcılık düşüncesinin temelini işaret eden bu ihtiyaç, hükümdarın şahsının ötesinde kurumsal Osmanlı

17 Pierre Brancourt, Estat'lardan devlete, s. 190

18 "*Silistre, Rusçuk ve Yerköyü kaleleri ve vera-yı* düşmanda kalıp *refte refte* küffarı *haksar berülere gelmektedir. Hamiyeti İslamiye ve gayreti diniye bunlara nice tahammül eder… Cümle ahaliyi* İslamdan *madudiyyet iddiasını ederken ezan-ı muhammedinin inkıtıana nice razı olunur bunun encamı külliye yevm hakaretle vakit geçirmekten ise şimdi din yolunda can feda eylemek dahi ala değil mi?"* Şerif Mardin, **Türkiye, İslam ve Sekülarizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 11.

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

RADİKALİZMİN MEŞRULAŞTIRILMA KAYNAĞI OLARAK DİN VE ORTADOĞU'DA Kİ DURUM

Kamil ŞAHİN[1]

Özet

Süregelen yaşam içerisinde eylemlerde bulunan insan bu eylemlerini belli bir meşruluk temeline dayandırmaktadır. Meşrulaştırma birey için temelde psikolojik bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkar. Eylemin meşrulaştırılması insanı bilişsel çelişki durumundan kurtarır ve haklılık kanaatinin kendinde oluşmasına, böylece kendisi ile barışık bir biçimde yaşamını sürdürmesine imkân tanır. Eylemlerin meşrulaştırılması toplumsal, dinsel veya hukuksal boyutta olabilir. Fakat bunların içinde insanın doğrudan vicdanı ile ilgili olan boyut dindir. Din hemen hemen tarihin her döneminde insan yaşamının merkezinde yer alan ve eylemlerin yönünü belirleyen temel etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Din vicdanen hissedilen bir olgu olarak değerlendirildiğinde her türlü eylemin meşrulaştırılmasında başvurulan ana etken durumundadır. Bu çerçevede din iyi eylemlere temel bir hareket noktası olabildiği gibi radikal eylemler içinde hareket noktası olabilmektedir. Geçmişte ve Günümüzde bunun örnekleri oldukça fazla miktarda görülebilir. Bu gün özellikle Ortadoğu coğrafyasında oldukça farklı radikal hareketlerin varlığına şahitlik etmekteyiz. Var olan radikal, şiddet yüklü eylemlerin dinsel yollarla meşruluk zeminine çekildiği de yadsınamaz bir olgudur. Böylece güzel ahlak ve hoşgörü dini olarak ifade edilen İslam dinin nasıl ve neden şiddetin meşrulaştırılmasında kullanıldığının tespit edilmesi son derece önemli bir durumdur.

Anahtar Kelimeler: Radikalizm, Ortadoğu, Din, Terör, Meşrulaştırma.

1 Yrd.Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

RELIGION AS THE LEGITIMIZATION SOURCE OF RADICALISM: THE CASE OF THE MIDDLE EAST

Kamil ŞAHİN[2*]

Abstract

In the everyday life, the human being who acts bases his activities upon a certain legitimacy-base. Essentially, legitimacy appears to be a psychological need for individual. The legitimization of activity rescues the individual from the situation of cognitive conflict, and enables him to have the belief of rightness and to continue his life as being at peace with himself. The legitimacy of activities may be social, religious or legal. But, among them, religion is directly related to conscience of individual. Religion has been in the centre of human life throughout history and the key driver for determining the way to the activities. When it is discussed as a phenomenon felt conscientiously, it will be the basic factor for legitimization of every activity. In this context, religion can be starting point both for good activities and radical activities. There are a lot of examples of it in the past and in the present. Today, we witness very different radical actions in the Middle East. It is an undeniable fact that radical and violence-laden actions are tried to be legitimize religiously. So, It is very important to determine how and why the religion of Islam, which is stated as the religion of social ethic and tolerance, has been used for the legitimacy of violence.

Keywords: Radicalism, the Middle East, Religion, Terrorism, Legitimacy.

Giriş

İnsanoğlunun bilinen tarihi süreci içerisinde antropolojik veriler bize dinsel inançlar olmaksızın hiçbir zamansal döngünün var olmadığını göstermektedir. En ilkel topluluklardan en modern topluluklara kadar tüm insan topluluklarında ve tüm zamanlarda kuvvetli bir din olgusu ile karşılaşılmaktadır. Bilimi, san-

2 * Assist. Prof. Dr., Kirikkale University, Faculty of Science and Literature, Department of Philosophy

atı, felsefesi olmayan insan toplumları geçmişte olduğu gibi bugün de vardır fakat dini olmayan bir insan topluluğuna rastlanmamıştır (Bergson, 2013: 91). Din ister insana dışsal bir olgu olarak kabul edilsin isterse insanın ürünü bir olgu olarak kabul edilsin her iki durum da toplum içinde dinin varlığını göz ardı etmemize müsaade etmez. Burada dinin insana dışsal olmasından kasıt din inancının yaratıcı tanrı tarafından insanlara verilmesi ve o yaratıcının emir ve yasakları ile oluşan bir sistem olmasıdır. Dinin insanın kendisinin oluşturduğu bir olgu olduğundan kasıt ise Durkheim gibi çeşitli düşünürlerin dini toplumların kendi birlikteliklerine tapması sonucunda ortaya çıkmış bir olgu olarak ele almasıdır. Her iki durumda da dinin toplumsal bağlamda işlevsel fonksiyonu kabul edilir.

Din toplumsal işlevleri bakımından değerlendirildiğinde, en temel işlevi toplumsal düzen ve adaleti tesis etmesi ve bütünleşmiş bir toplumsal yapıyı oluşturması olduğu açıktır. Bu temel işlevlerin yanında din, insanoğlunun bir takım ihtiyaçlarını karşılama yollarını gösterme ve onları meşrulaştırma gibi işlevlere de sahiptir. Din yönetim işlerini, ekonomik ilişkileri, hukuk kurallarını, cinsiyet ilişkilerini ve pek çok insan ilişkilerini meşru bir zemine taşıyarak onların kurumsallaşmasını sağlayan temel toplumsal bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Freyer'e göre dinsel deneyim üç türlü nesnelleşir; İlk olarak her dinsel yaşayış, davranış, ritüel bir takım tasavvurlar ile bağlantılıdır ki bu düşünceler bir takım maddi, tasviri veya somut unsurlardan oluşabilir. Çok tanrılı dinlerde dinsel düşüncelerin içeriği somut bazı unsurlardan veya mitlerden oluşabilirken tek tanrılı ileri dinlerde bu içerik soyut düşünceler veya öğretilere bağlıdır. Elbette dinsel tecrübe ileri dinlerde de bir takım somut unsurlar içerse de çok tanrılı dinlerde somut içerik ileri dinlere göre oldukça fazladır. İkinci olarak din sadece düşünceler ve fikirler toplamı olarak ele alınamaz, dolayısıyla din aynı zamanda bir duygu ve irade meselesi olarak da değerlendirilmelidir. Bu boyutuyla din sadece akılsal temelde açıklanamaz bir olgu niteliğine sahip durumdadır. Üçüncü olarak her din, özellikle her büyük yüksek din sadece dinsel konularla ilgili sorunlar üzerinde bir takım düşünceler ihtiva etmez ve aynı zamanda dünyevi olan her şeyle ilgili bir takım öğretiler ve davranış kalıpları sunar. Böylece din sadece manevi hayatı ya da ahreti düzenleyen bir olgu olarak kalmayarak maddi hayatı yani dünyevi hayatı düzenleyen bir olgudur (Freyer, 2013: 56-63). Dinin bu özelliği insanı çepeçevre sararak ona bütünsel bir

ruh kazandırmaktadır. Aynı dine inanan insanların oluşturduğu bir toplumda o toplumun ruhuna hakim rengi böylece din verebilmektedir. Bu durum İsveç'te inanmayan insanlar üzerinde yapılmış bir araştırma ile daha net olarak ortaya çıkartılmıştır. İnanmayan insan oranının bu ülkede oldukça fazla olmasına rağmen kiliseye gidenlerin oranının inanmayanların oranından daha fazla çıktığı görülmüştür. Dolayısıyla bir yaratıcı tanrının varlığına inanmayanlar da İsveç'te kiliseye gittiklerini ifade etmişlerdir. Bunun nedeni sorulduğunda Hıristiyanlığın onların milli kimliklerinin bir parçası olduğunu belirtmişler ve böylece toplumsal bütünleşmede din temel eksen olarak tanımlanmıştır (Kasselstrand, 2015: 275-283). Bu bağlamda dinin Montesquieu'nun ulus ruhu dediği veya Rousseau'nun genel irade dediği şeyin ortaya çıkışında ve bunun sürekliliğinin sağlanmasında önemli bir unsur olduğu asla yadsınamaz. Bu duruma açık örnek olarak A. Comte ve Durkheim'ın dinin toplumsal bütünleşme çerçevesinde işlevsel dengini bulma çabaları gösterilebilir.

Dinin toplumsal önemi düşünce tarihinde ağırlıklı olarak yadsınmamıştır. Dinin insan için zararlı bir takım sonuçlar doğurabileceğini ifade eden Marx bile bunu dinin insanların gerçek çıkarlarını görmelerini engelleyici bir araç olarak Burjuva tarafından etkili biçimde kullanıldığını ifade ederek bireysel temelde dinsel inancın öncelikle insan üzerindeki etkisine dikkat çekmiş ve böylece tüm maddi yaşamın dinsel inançlar temelinde geçirildiğine vurgu yapmıştır. Marx insan yaşamını maddi alemde hümanist bir bakış açısıyla ele alarak insanın hiçbir surette gerçek çıkarlarını görmesine engel olunmaması gerektiği görüşündedir. Bunu engelleyen hakim değer kalıplarıdır ki bunlardan kurtulma konusunda insanları bilinçlendirme çabası içerisindedir. Fakat göz ardı edilen husus insanın sadece maddi bir varlık olmadığıdır.

Bireysel temelde din insanın yaşam süreci üstünde belirleyici bir etkiye sahiptir. Çünkü genel anlamda tüm dinler iki farklı dünya düşüncesi ortaya koymaktadır. Bunlar maddi yaşam dünyası (yaşanılan dünya) ve ruhi yaşam dünyasıdır (ahret). Bu iki dünya arasındaki geçiş kapısı ise ölümdür. Tüm canlılar gibi insanlarda ölümü süregiden yaşamları içinde görmekte, gözlemlemektedirler. Gözlemlenen bu olgunun anlamlandırılmasında devreye din girmektedir. Böylece dinler öncelikli olarak ölümü anlamlandırmakta ve onu yeni bir yaşama geçiş biçiminde göstermektedirler. Asıl önemli olan husus ise burada ikinci yaşamın, ahretin ya da ruhsal yaşamın sonsuz olarak tasavvur edilmesidir. Budara ikinci yaşam için hazırlık birinci yaşamda yapılmaktadır.

İkinci yaşamda insanın elde edeceği mükafat veya cezalar birinci yaşamdaki seyri, eylemleri belirlemektedir. Böylece ikinci yaşam için yapılan iyi ve kötü tanımlamaları birinci yaşamdaki insan fiillerini belirlemekte, birinci yaşamı ikinci yaşam için feda etme düzeyinde etkilemektedir. Bu çerçevede birinci yaşamda kutsalın yaşanması ve yaşatılması uğruna insanlar yaşamlarını feda edebilmektedir. Birinci yaşamın fedası, fiilleri inanılan dininin buyruklarına göre veya inanma biçimine, düzeyine göre değişmektedir. Bu aynı zamanda insanların maddi yaşamlarındaki fiillerine meşruluk kazandırırken aynı zamanda inanç temelinde yapılan davranışlar ruhsal, vicdani sorumluluğu da ortadan kaldırmaktadır. Yapılan fiil bir nevi ibadet veya dine hizmet olarak algılandığında fiilin işlenmesi esnasında bireye rahatlık, iç huzuru, cesaret kazandırırken, fiil yapıldıktan sonrada kendini birey herhangi bir biçimde sorumlu hissetmemektedir.

İnsan eylemleri üzerinde inanılan her dinin bu biçimde etkileri söz konusudur. Ortadoğu'da ki radikal hareketler temelinde konu ele alındığında bu hareketlerin, eylemlerin meşrulaştırılmasında elbette İslam dininin ele alınması gerekmektedir. Fakat sadece İslam dininin şiddeti teşvik ettiği veya meşrulaştırdığı gibi bir düşünce kesinlikle ifade edilemez. Diğer taraftan semavi dinler dediğimiz dinlerin temelinde şiddetin kesinlikle yasaklandığı ve hoş bir durum olmadığı sürekli olarak vaaz edilmektedir. Dinsel kökenli şiddet temelde dinin ideolojik veya grup çıkarları çerçevesinde kullanılması sonucu ortaya çıkmaktadır. Nasıl ki haçlı seferleri düzenlenirken siyasal amaçlar dinsel duygularla kaplandıysa günümüzde Ortadoğu'da yaşanan dinsel şiddet olaylarında da siyasal, ideolojik amaçlar dinsel duygularla kaplanmaktadır. Bu noktada Ortadoğu'daki dinsel radikalizmin meşrulaştırılması bağlamında dinin kullanılmasını ifade etmek açısından öncelikli olarak meşruluk veya meşrulaştırma kavramının üzerinde durulması gerekmektedir.

1.Meşrulaştırma

Meşrulaştırma kavramı sosyolojik bağlamda siyasal, kültürel ve psikolojik boyutları içeren oldukça geniş içeriğe sahip bir kavramdır. Fakat genel olarak ifade edilmesi gerekirse öncelikli olarak meşrulaştırma terimine girmeden önce meşruluk kavramının açıklanması gerekmektedir. Meşruiyet siyasal anlamda yasallık anlamına gelmektedir (Heywood, 2012: 49). Siyasal anlamda ortaya çıkan bu yasallık siyasal yapının hükmetme gücünü temsil etmektedir. İnsanların gönüllü olarak siyasal anlamda itaatinin temelinde siyasal işleyişin

meşruluk zemininde topluma yerleşmesi temel koşul olarak ifade edilmektedir (Boėtie, 2011: 74). Meşruluğun zemini halk ve halkın sahip olduğu kültürel değerlerdir. Siyasal sistemin meşrulaşması halkın bu pratiği zamansal bir süreçte kabul etmesiyle gerçekleşir. Siyasal meşruluktan ziyade kültürel anlamda kavram değerlendirildiğinde meşruluk farklı bir boyutta karşımıza çıkmaktadır.

Meşrulaştırma, kurumsal düzenin görünen anlamlarına bilişsel bir gerçeklik atfederek var olan düzeni açıklamaktadır. Meşrulaştırma kurumsal düzenin pratik buyruklarına kuralsal bir itibar kazandırarak bu düzeni haklılaştırmaktadır. Meşrulaştırma sadece normatif bir unsuru kapsamaz bunun yanında bilişsel bir unsura da sahiptir. Bu açıdan meşrulaştırma sadece değerlerle ilgili bir durum olmayıp bilgiyi de içeren bir durumdur. Bilgi öncelikli olarak bireyin kendi konumunu tanımlaması tanıması olarak değerlendirilir. Bu doğrultuda birey meşruluk temelinde bir davranış sergileyeceği zaman önce kendi konumlandırmasını yapar daha sonra değer temelli meşru davranışı sergiler (Berger ve Luckman, 2008: 136-137). Yine bir davranışın meşrulaşmasında üç süreçten söz edilmektedir. Bunlar dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirmedir. Dışsallaştırma daha önce olmayan yeni bir arzunun karşılanması için bu arzuyu karşılama isteği olarak karşımıza çıkmaktadır. Arzuların karşılanması yönünde davranışa geçiş nesnelleştirme sürecini ortaya çıkartır. Nesnelleştirme sürecinde yapılan davranışlar birey ve birey dışındaki toplum tarafından kabul gördüğünde içselleştirme evresi tamamlanmış olur (Berger, 2011: 53-65). Bu süreç hem yeni bir gerçeklik oluşturma süreci hem de oluşturulan yeni gerçekliğin meşruluk zemini kazanması süreci olarak karşımıza çıkmaktadır.

Meşruluk veya meşrulaşmayı egemenlik analizi bağlamında Max Weber'in bakış açısıyla değerlendirdiğimizde tanımladığı egemenlik tiplerinin nasıl meşru bir zemine dayandığı görülmektedir. O geleneksel, karizmatik ve rasyonel egemenlik olarak üç farklı egemenlik ideal tipi belirlerken bu egemenlik tiplerinin meşruiyet zeminini de açıklamaktadır. Geleneksel egemenlik tipinde egemen yetkilerini tarihsel ve kültürel geleneklerden almaktadır. Egemenin kullandığı gücün meşruiyeti ona geleneklerden gelmektedir. Rasyonel temelden ziyade alışılagelmiş bir durum olarak ifade edilebilir. Alışılagelmek genel anlamda meşru davranışın temel argümanıdır. Karizmatik egemenlikte, egemenin sahip olduğu özelliklerin toplumu oluşturan diğer insanlarınkinden daha üstün olduğu düşünülür. Bu üstünlük düşüncesi ve karizmatik egemeni ortaya çıkar-

tan kriz döneminden kurtulma durumu toplumda yaşayan insanları onun otoritesine uymaya razı eder ve otoritenin kullanımı bu doğrultuda meşruluk kazanır. Rasyonel egemenlikte meşruluk halkın ortak olarak üzerinde uzlaştıkları yasalar çerçevesinde egemenin hareket etmesinden kaynaklanmaktadır. Yasaya uygun olarak gücün kullanımı böylece meşruluk kazanır.

Giddens toplumun kuruluşunda yapılaşma kuramını anlatırken kurumsal yapıların nasıl ortaya çıktığını ifade etmiştir. Ona göre insanlar yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olan rasyonel varlıklardır. İnsanlar yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak üzere eyleme geçtiklerinde öncelikle bir düşünce süreci içerisine girmektedirler. Bu düşünce süreci ihtiyaçlarını karşılamak üzere harekete geçen insanın eylemini biçimlendirmektedir. Düşünce süreci bireysel ihtiyaçların karşılanması odaklı olarak başlamakla birlikte çevresel araçların kullanımı ve diğer insanların eylemlerini tahmin etmeyi kapsayan bir süreçtir. Eylemler gerçekleştikçe diğer insanların bu eylemlere karşı belirli tutumlar sergilediği görülür ve bu tutumlara göre insan eylemini yeniden düzenlemekte ve ihtiyacın uygun eylem kalıbında karşılanması sağlanmaktadır (Giddens, 1999: 42-56). Tekrar edilen eylemler ihtiyacı karşılamanın diğer insanlarca uygun görülen yolunun bulunmasına yol açmakta buda ihtiyacı karşılamak üzere gerçekleştirilen eylemin meşru olarak kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Meşrulukta temel olan hususun toplumsal kabul, alışma ya da Bourdieu'nun kavramsallaştırması ile ifade edilecek olursa "habitus" olarak belirlenebilir. Bu davranışın diğer insanlar tarafından yadırganmaması anlamına da gelmektedir. Böylece eylemin tekrarı meşru veya normal bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal, siyasal bağlamda davranışın meşruluk zemini daha fazla açıklanabilir fakat konumuz gereği bizim üzerinde duracağımız husus dinin bir meşruluk zemini olarak konumudur.

2.Meşruluk Kaynağı Olarak Din

Dininin insan eylemlerini meşrulaştırmada çok önemli bir etken olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Fakat bu yadsınamaz gerçeğin temelinde yatan etkenin açıklanması elzemdir. Bu açıklamanın temeline de elbette ölümün konulması gerekmektedir. Öncelikle "ölme" bir durum ya da süreç olarak algılandığında temel öncül bu durum veya süreci algılayabilme bilincine sahip bir varlığın olmasıdır (Kellehear, 2012: 29). Böylece ölümün algılanması bilinçlilik durumunu ifade etmektedir. Bilinçli bir varlık olarak insan yaşamının her bir anını anlamlandırma peşinde olduğu gibi ölümü de anlamlandırmak du-

rumundadır. İlkel zamanlardan itibaren insan ölüm olgusu ile karşılaştığında bedenin ölmüş olması ile bilirlikte ölen insanın yaşamaya başka bir yerde devam ettiğine inanmıştır. İlkel insanlarda tamamen ayrışmış bir ruh olgusundan ziyade ölüm sonrasında yaşayan unsurun vücut içinde bulunan bir yer veya parça olarak algılanması durumu söz konusudur. Bu da ölen insanın bedeni ile ilgili çeşitli ritüellerin meydana çıkması sonucunu doğurmuştur. Yine bu insanlar ölümün bir yok oluş olmadığını kabul etmekle birlikte aynı biçimde vücudun tekrar dirileceğine de inanmamaktadırlar. Diğer taraftan ölüm sonrası yaşanılan yerdeki yaşam sürecinde insana yardımcı olabileceğini düşündükleri malzeme veya hayvan kurbanları ölü ile birilikte diğer tarafa gönderebileceklerini düşünmektedirler. Özellikle hayvan kurbanlar ölenin yaşam süreci içinde verilebilmektedir (Levy-Bruhl, 2006: 240-243). Bu durum insanın yaşam süreci içindeki eylemlerinin diğer yaşamdaki durumunu etkileyeceğini göstermektedir. Dinin ilksel biçimleri ölüm olgusunu tanımlayarak kurumsallaşmış bir yapıyı göstermektedir. İnsandaki ölüm korkusu dini pratiklerin yerine getirilmesi ve din duygusuna inanma temelini pekiştirmektedir.

İnanç kavramı ise tam anlamıyla onaydan daha az şeyi akla getiren bir kavramdır. Bilgi veya bilme inancı geride bırakan bir kavramdır (Elster, 2010: 152-170). İnsan temelde kesin olarak bildiği şeye inanma durumunda değildir. Bu duruma kesin bilgi veya bilme denir. İnanç ta bilinmezlik karşısındaki çaresizlik durumu söz konusudur. Yüzde yüz bilginin olmadığı her ihtimal içinde inanç barındırır. Bu yüzden rasyonel temelde kesinlikle ispatı ve inkarı söz konusu olmayan durumlarda inanç devreye girmektedir. Din de bu temelde değerlendirildiğinde akılsal bağlamda kesin olarak reddedilemeyen fakat aynı düzlemde ispat da edilemeyen inanç temelli bir olgudur. İnanç bireysel temelde farklı düzeyler sergileyebilir. Bireysel temelde ortaya çıkan bu inanç düzeyi farklılıkları inanç uğruna yapılabilecek eylemlerinde bireyden bireye farklılık göstermesine sebebiyet vermektedir.

Duygular ve aklın erişemediği şeylerle ilgili bir takım inançlar ve uygulamalardan meydana gelen din, inanç temelli bir olgu (Günay, 1998: 198) olarak insan yaşamının tüm taraflarını çevreleyen toplumsal kurumlara ontolojik bir statü bahşederek yani kutsal ve kozmik bir referans çerçevesine yerleştirerek onları meşrulaştırır. İnsanlar yaşadıkları varlık alemi içerisinde en üst konumda değildirler onların gücünün sınırlarını aşan pek çok durum ile sürekli karşılaşmaktadırlar. Karşılaştıkları bu durumların üstesinden gelebilecek bir

varlığa ihtiyaç duyarak bu varlığın kendi yaşam dünyalarında etkili olmasını sağlamaktadırlar. Böylece yaşanılan maddeler evreninin daha üstün bir modeli "yukarıda" yaşadıkları madde evrenin üstünde bulunmaktadır. Böylece yaşadıkları madde evreni daha üstteki evrenin küçük bir modeli durumuna gelmekte ve bu model içindeki tüm yapılar daha üst modelin küçük bir göstergesi, temsili olduğu için meşru bir zemine kavuşmaktadır (Berger, 2011: 93-96). Bu meşru zemin içerisinde birey düzene veya inancına uygun davrandığında davranışları kabul gören, meşru bir nitelik kazanmaktadır. İnsanların inançlarına göre kendilerine biçtikleri roller her ne kadar farklı normlar tarafından ceza ile sınırlandırılmaya çalışılsa da daha üst bir kural koyucunun kurallarına uydukları için kendi ve kendisi gibi düşünenlerin bakış açılarına göre haklı ve doğru eylemi yapmış olacaklardır.

Bireysel temelde insan davranışını meşrulaştırmasının yanında kurumsallaşmış dinin toplumsal düzenin tesisinde ve devlet otoritesinin meşrulaştırılmasında da önemli rolü bulunmaktadır. Edmund Burke Fransız devrimini eleştirirken toplumsal düzenin, kamu düzeninin tesisi için yerleşik bir kilise yapısının, dinin zorunlu bir koşul olduğunu ifade etmektedir (Nisbet, 2007: 133). Tanrısal kurallar ve bu kuralları yürütmekle yükümlü otoritenin tanrıya inan insanlar üzerindeki etkisi elbette tartışılamaz. Bu yüzden toplumsal düzenin tesisinde yasaların uygulanmasının meşru zemini din tarafından oluşturulur ve din tarafından meşrulaştırılan yasalara uyum kolaylıkla sağlanır ki böylece kamu düzeni tesis etmiş olur. Buradaki temel duygu kutsal adına bireyin davranış sergilemesidir.

Durkheim dini sosyal bütünleşme ve kontrolün sağlanmasında temel olarak görmekte ve toplumu meydana getiren temel yapı taşı olarak nitelendirmektedir. Elbette Durkheim'ın dine bakış açısı pozitivist bir çizgide bulunmaktadır. O dini kutsal şeylerle ilgili inanç ve eylemlerden meydana gelen ve bu inanç ve eylemlerin ona inanıp bağlananları manevi bir birlik meydana getiren cemaatte birleştirdiği dayanışmalı bir sistem şeklinde tanımlamaktadır (Günay, 1998: 201). Pozitivist bakış açısı ona kutsalın sosyal kökenli bir olgu olduğu sonucunu çıkartmasına vesile olmuştur. Burada üzerinde durulan konu dinin kökeninden ziyade işlevsel bağlamda toplumdaki ve bireysel temelde insan davranışlarını meşrulaştırma boyutudur.

İnsanın duygusal bir varlık olduğu göz önüne alındığında duygular üzerinde en önemli tesirin inanç olduğu görülmektedir. İnançlar içinde en önemli ve

etkili olanı ise tarihsel geçmişe baktığımızda din inancıdır. İnsanlar inançları çerçevesinde duygularını biçimlendirme ve bu çerçevede eylemlerde bulunma eğilimi içinde bulunmaktadırlar. Dinsel inançlara göre insanların eylemde bulunması bu eylemlerini haklılık temelinde meşru bir zemine taşımaktadır. Böylece en radikal davranışlar bile bireyin inanç yapısına göre kendisi tarafından meşru olarak görülebilmektedir.

Burada problem alanı olarak karşılaştığımız durum ise radikalizm ve eylemin meşruluğu meselesidir. Radikalizm terimsel anlamda topumun genel kabullerinin dışında bir takım grupların veya kişilerin aşırı uçlarda davranışlar, eylemler sergilemesi olarak ifade edilebilir. Fakat meşruluğunda genel kabul ile ilintili bir kavram olduğu düşünüldüğünde radikal davranışların meşruluğu nasıl belirlenecektir? Problemin çözümü eyleme, fiile bakış perspektifi ile bağlantılıdır. Radikal eylem geniş perspektifli bir nitelemedir. Eyleme, fiile bakış kütlenin genelinden ziyade özeline doğru ilerledikçe radikal olarak nitelendirilen eylem, fiil radikallikten uzaklaşacaktır ve alışılmışlık meşruluk zeminine yaklaşacaktır. Örneğin bugünün koşullarında ülkemizde başlık parası çağ dışı ekstern bir durumdur. Fakat bu geleneğin devam ettiği küçük yerleşim birimlerinde durum olağan, alışılmış meşru bir hak olarak değerlendirilmektedir. Bu örnek şiddet içeren fiillere genişletildiğinde durum daha kolay çözümlenebilir. Böylece meşruluk, din ve radikalizm çerçevesinde yapılan tespitlerden sonra Ortadoğu'da radikalizmin dinsel dayanağı daha net olarak açıklanabilir.

3.Ortadoğu'da Radikalizm ve Dinsel Dayanağı

Coğrafi sınırlar çerçevesinde Ön Asya ve Kuzey Afrika'yı içine alan Ortadoğu medeniyetin ilk yeşerdiği yer olarak ifade edilir. Bu coğrafya pek çok medeniyetin doğmasına ve yok olmasına şahitlik etmiş bir alandır. Bu alan içerisinde çok farklı topluluklar ve çok farklı inanç sistemleri birilikte yaşamış ve gelişmiştir. Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi dünyanın en büyük iki dini bu coğrafyada filizlenmiştir. Günümüzde bu coğrafya genel olarak Müslüman nüfusun yoğunlukla yaşadığı bir yerdir. Bu yüzden bu bölgedeki radikalizminde İslami temelde açıklanması gerekmektedir. Bu açıklama elbette İslam tarihi ile ilintili olmalıdır.

İslamiyet birilik esasına dayalı bir din olarak kabileler halinde yaşayan putperest bir topluluk olan Arap topluluğu üzerine gelmiş ve buradan tüm dünyaya yayılmış bir dindir. İslamiyet'in gelmesi ile Arap toplumunda

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

RUSYA NEDEN SURİYE'DE?

Salih YILMAZ[1*]

Öz

Arap Baharının Mart 2011'den beri başlayıp bir türlü bitirilemediği Suriye'de Rusya'nın politikalarını değerlendirirken Sovyetler Birliği'nden bugüne Rusya-Suriye ilişkilerini incelemek ve Rusya'nın Suriye'de yaşanan devrim sürecine bakışını ve tutumunu değerlendirmek yararlı olacaktır. Rusya, tıpkı ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrasında oluşturduğu dış düşman ve terör kavramlarını 2014 yılından itibaren kendisi devreye sokmuştur. Rusya'yı korumak adına Suriye'deki sözde teröristlerle mücadeleye girişildiği propaganda edilmiştir. Rusya'nın Suriye operasyonları ülke içerisinde gündemde olan birçok konunun yönünü ve içeriğini de değiştirmiş veya unutturmuştur. Rusya hem iç kamuoyuna hem de dış kamuoyuna uluslararası terörizmle mücadele ettiğine dönük propaganda yapmışsa da bu tez Türkiye'nin Rus jetini düşürmesiyle biranda yerle bir olmuştur. Çünkü Rusya, DAEŞ ile mücadele etmekten çok sırf Türkiye'yi cezalandırmak amaçlı Türkmenleri ve Esed muhaliflerini bombalamıştır. Rusya sık sık Batıyı tek taraflı davranarak Suriye sorunu siyasileştirmekle suçlamıştır. Rusya'nın ne pahasına olursa olsun Suriye'nin arkasında kararlılıkla durmasını ve müdahalesini birçok etkene bağlayabiliriz. Bu bildirimizde Rusya'nın Suriye'ye müdahalesini siyasi, ekonomik, stratejik, açılardan değerlendireceğiz.

Anahtar kelimeler: Rusya, Suriye, Tartus Limanı, Türkmenler, Esed.

Why Russia is in Syria?

While exploring Russia's politics in Syria, where the Arab Spring has not been finished yet since March 2011, it is important to analyse Russian-Syrian relationship since the Soviet Union up to now and evaluate Russia's attitude towards the process of revolution in Syria. Similar to the USA, which has initiated the exterior enemy and the concepts of terror after the September 11 attacks, Russia has started them since 2014. It has been propagated that there is a struggle against so-called terrorists in Syria in order to protect Russia. The Russian activities in Syria have changed the direction of subjects on the agenda and made the subject matter be changed or forgotten in the country. Even though Russia has tried to persuade both interior and the exterior public

1 * Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İTBF, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara/Türkiye, e-posta:salihyilmaz76@yahoo.com

opinion in terms of their struggle with the terrorism, their plans failed when Turkey dropped their plane. Russia tries more to punish Turkey than struggle with Isidor by bombing Turkmens and Esed opposition forces. Russia has often blamed the West for being subjective and for regarding Syrian problem as a political problem. Russia's determinate support of Syria in any condition and its intervention can be explained by several factors. This article explores the political, economic and strategic intervention of Russia in Syria.

Keywrods: Russia, Syria, Tartus Port, PYD, Turkmens, Esed.

GİRİŞ

21. yüzyıl, tam anlamıyla küreselleşmenin tüm dünyayı etkisine aldığı bir dönemdir. Bu dönemde dünyanın başta enerji kaynakları olmak üzere her türlü para edecek doğal kaynakları mücadele bölgesi olmaktadır. ABD ve Rusya'nın son yüzyılda giriştiği Soğuk Savaş mücadelesi yeni dönemde Çin, Hindistan, Türkiye, Suudi Arabistan, Brezilya, Almanya gibi ülkelerin sahaya girmesiyle çeşitli boyutlar kazanmıştır. Bu dönemde Rusya, Avrasya medeniyeti adı altında birçok ülkeyi tek çatı etrafında birleştirerek ABD'ye karşı ittifak oluşturabilmiştir. Tek kutuplu dünyaya karşı olduğu teziyle propaganda yapan Rusya, Çin ile birlikte BRICS ve Şanghay vb. yeni örgütlenmeler kurarak hem ekonomik hem siyasi hem de askeri yapılanmaya gitmiştir. Rusya aslında Çin'i yanına alarak stratejik ortaklık kurarken ABD ile tek başına mücadele etmek istememiştir. Fakat ilginçtir ki Rusya'nın Çin'e karşı beslediği stratejik ortaklık perspektifini Çin, Rusya'ya karşı beslememektedir. Çin, Rusya ile ilişkilerini açık ve net olarak ekonomi üzerine inşa etmektedir. Çin, Rusya'nın kendisini Batı ve ABD ile olan mücadelesinde kullanmasına izin vermek istememektedir. Rusya, Çin'in bu isteksizliğine karşı İran'a özel önem vermeye başlamıştır. ABD ve Batı Dünyası da İran'ın Rusya ile oluşturabileceği stratejik ortaklığa karşı hamle olarak nitelendirilebilecek İran'a uyguladıkları ekonomik ambargoları kaldırmıştır. Çin'in Rusya'ya karşı en büyük güvensizliği ise Rusya'daki milliyetçilik ve yayılmacılık politikalarıdır. Rusya ise Çin'in Uzak Doğu ve Sibirya bölgesine yönelik politikalarından rahatsız olmaktadır.

Rusya'nın günümüzde Suriye konusunda yaptığı mücadelenin sebeplerini çok yönlü incelemek gereklidir. Rusya'da günümüzde çok parçalı etnik yapı Rus kimliğinin oluşmasında sorunlar yaratmaktadır. Rusya son 15

yıldır vatanseverlik konusunda önemli projeler ve politikalar yürütmesine rağmen bir türlü bu soruna çözüm bulamamıştır. Fakat Putin'in işbaşına gelmesiyle 2008 yılında Gürcistan'a düzenlenen müdahale sırasında ülkede gerçekleşen bütünleşme ve yurtseverlik duygularının artması devletin dikkatini çekmiştir. Putin yönetimi 2008 yılından sonra belli aralıklarla özellikle yakın çevresindeki ülkelerle sorunlar oluşturarak milli duyguların artmasına yönelik politikalar yürütmüştür. Savaşları ve müdahaleleri milli dava konusu gibi sunarak vatanseverlik propagandası yapmıştır. Hatta bu propaganda yapılırken ülkenin azalan nüfusu gündeme getirilmiş ve doğum oranları vatanseverlikle ilişkilendirilmiştir.

Rusya'nın Suriye'deki operasyonlarının temelinde aslında ABD, Türkiye ve Suudi Arabistan vb. ülkelerin kendi çıkarına uygun olmayan politikalar yürüterek Orta Doğu'da etkin olmalarını engellemek vardır. Türkiye'nin PYD'nin Suriye'de Fırat Nehri'nin batısına geçmesini 'kırmızı çizgisi' olarak belirlemesi aslında Rusya'nın operasyonu önceye almasının da sebepleri arasındadır. Rusya, Türkiye'nin Halep'e kadar uzanan bölgede Esed karşıtı güçlerin insani gıda ve destek yolunu keserek bir bakıma Esed'e güç kazandırmak istemiştir. Rusya Savunma Bakanlığı Tişrin Barajı operasyonunda Suriye Demokratik Güçleri adıyla aslında PYD'ye destek vererek bölgede bir ayrılıkçı Kürt koridoru oluşturmak istemiştir. Rusya, Türkiye ve Halep arasında kendi politikalarına veya PYD'ye destek olmayan Kürt grupların yaşadığı köyleri de bombalamıştır.

Rusya, Suriye operasyonuyla bir bakıma Türkiye'nin bölgesel güç olma emellerini engellediğini iddia etmektedir. Rusya'ya göre Türkiye'nin bölgesel güç olması en fazla kendisine zarar verecektir. Suriye'de başarılı olmuş bir Türkiye'nin başta Orta Doğu ve Orta Asya olmak üzere Kafkasya ve İdil-Ural bölgesinde yaşayan Müslüman-Türk toplumlara güven vereceğini düşünmüştür. Rusya Federasyonu topraklarında yaşayan 22 Türk boyunun milli kimliğinin inkârı meselesinin güç geçtikçe sorun haline gelmesi, Rusya'nın Türkiye ile her halükarda kriz çıkarması için başlıbaşına bir sebeptir. Çünkü 1999 yılında Rusya Devlet Başkanı görevini devralan Vladimir Putin'in ilk işi ülkenin federal devlet yapısını değiştirmek olmuştur. Putin aslında ilk iş olarak Yeltsin Döneminde Çeçenlerle imzalanan anlaşmayı tanımayarak Çeçen İçkeriya Cumhuriyeti'nin varlığını reddetmiştir. Putin, 2003 yılında ülkedeki Rus olmayan toplumların dillerinde yayınlanan televizyon ve radyo yayınlarını

da "mali yetersizlik" adı altında tamamen durdurmuştur. Putin daha sonra ana dilde eğitimin iptali politikalarını gündeme getirmiştir. Rusya'daki milli cumhuriyetlerin devlet federalizmi kanunlarını toplu şekilde iptal ederek güncellemiştir. Rusya'da Rus milliyetçiliğinin yaygınlaşması adına projeleri desteklemiştir. Putin Döneminde Rusya Devlet Dumasında Rusça dışında diğer dillerin tamamen iptal edilmesi yönünde girişimler yapılmıştır. Rusya'da kendi ana dilinde eğitim alma, milli örf ve adetlerine yaşatma konusunda ısrar eden milli cumhuriyetler ve toplumlar Moskova'nın ironik tepkileriyle karşılaşmıştır. Putin ülkede yaptığı sözde reformlarla 'Büyük Petro" alkışları altında başta medya ve basın tarafından teşvik edilmiştir. Putin'in politikalarına karşı çıkan muhalefet ise bir biçimde etkisiz hale getirilmiştir. Putin'in 31 Aralık 2015 tarihinde de belirttiği gibi ülkenin en büyük sorunu etnik ayrışmadır. Putin, Rus kimliğinin tehlikede olduğunu birçok defa vurgulayarak ülkede her topluluğun kendi kültür ve dilinde yaşamasına karşı çıkmıştır. Hatta bu konuda Lenin'i bile suçlayarak günümüzde Ruslara yapılan en büyük kötülüğün Lenin tarafından uygulamaya geçirilen Sovyet sistemi olduğunu ilan etmiştir. Lenin'i savunanları da sert bir dille uyarmıştır. Ona göre Lenin'in etnik milli unsurların ve kültürlerin koruma altına alınması politikası Rusların azınlık durumuna düşmesine dair bir tehdit oluşturmuştur.

RUSYA'NIN SURİYE MÜDAHALESİNİN SEBEPLERİ

Rusya sık sık Batıyı tek taraflı davranarak Suriye sorunu siyasileştirmekle suçlamıştır. Rusya'nın ne pahasına olursa olsun Suriye'nin arkasında kararlılıkla durmasını ve müdahalesini birçok etkene bağlayabiliriz. Rusya'nın Suriye müdahalesinin sebeplerini şu başlıklar altında verebiliriz (Yılmaz, 2016:158-235):

- Tartus Limanı'nın korumak istemektedir. Çünkü Esed'in yıkılması halinde hâkimiyetinden çıkacağından endişelenmektedir. Rusya, Akdeniz'deki etkinliğini Tartus Limanı sayesinde sağlayabileceğini düşünerek Esed'e olan desteğini sürdürmektedir. Rusya'nın Suriye'deki Tartus üssü Karadeniz Donanmasına bağlıdır. Bu üs Rus Donanmasının Akdeniz, Aden Körfezi ve Hint Okyanusu'nda görev yapan savaş gemilerine tamir-bakım, depolama, ikmal vb. lojistik destek vermektedir.

- Suriye'de SSCB döneminden kalma Rus Diasporası vardır. Suriye'de Rusça bilen ve Rusya'yı tanıyan Suriyelilerin sayısı otuz bin civarındadır.

 Suriye, Rusya'nın Ortadoğu'ya açılan kapısıdır. Rusya'nın yeni stratejik vizyonunda Suriye, SSCB'de olduğu gibi merkez ülke konumuna gelmiştir. Rusya, SSCB döneminde olduğu gibi uluslararası bir güç olarak kendini kabul ettirmek amaçlı Ortadoğu'ya yeniden dönüşünü Suriye'de başlatmıştır.

 Rusya, ABD ve diğer Sünni ülkelerin Ortadoğu hâkimiyetini engellemek istemektedir. Rusya aslında Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar gibi ülkelerden oluşan Sünni bloğun karşısında Suriye ve İran'ın oluşturduğu Şii bloğu destekleyerek denge oluşturmaktadır.

 Rusya, Ukrayna krizini unutturmak ve ekonomik ambargoları kaldırmak istemektedir. Rusya, Suriye operasyonlarıyla Ukrayna ve Kırım krizlerinden dünyayı uzaklaştırmak istemiştir. Ayrıca Batı'nın kendisine uyguladığı ekonomik ambargoları da bir şekilde hafifletebileceğini düşünmüştür.

 Rusya, Ortadoğu'da etkinlik kazanmak istemektedir. Rusya, Esed'e verdiği desteği açıkça ortaya koymakla hem Avrupa'ya hem ABD'ye hem de diğer ülkelere diplomatik bir sinyal vermiştir. Bu sinyal Moskova'nın Suriye'nin ve çevre coğrafyasının geleceğinde söz sahibi olmak istediğine dair politikalardır.

 Rusya, ABD'yi Suriye'de başarısız göstermek istemektedir. Rusya, ABD'nin dünya çapındaki jandarmalığını engellemek istediğini İkinci Dünya Savaşından beri dile getiriyordu. Bu plan Putin'in iktidara gelmesiyle yeniden aktif olarak uygulanmaya başlamıştır.

 Rusya, bölgede Türkiye'yi etkisiz kılma çabaları göstermektedir. Rusya, Suriye operasyonuyla bir bakıma Türkiye'nin bölgesel güç olma emellerini engellediğini iddia etmektedir. Rusya'ya göre Türkiye'nin bölgesel güç olması en fazla kendisine zarar verecektir. Suriye'de başarılı olmuş bir Türkiye'nin başta Ortadoğu ve Orta Asya olmak üzere Kafkasya ve İdil-Ural bölgesinde yaşayan Müslüman-Türk toplumlara güven vereceğini düşünmüştür.

 Suriye'de Esed'in dayanma gücü kalmamıştır. Rusya'nın müdahalesi öncesinde Suriye'de Esed'in hem insan hem de maddi kaynakları oldukça azalmış durumdaydı. Esed özellikle Nisan-Ağustos 2015 tarihleri arasında

ciddi anlamda zorlanmaya başlamıştı. İdlib'in Esed'in elinden çıkması ve Lazkiye'ye yönelik saldırılardan sonra Halep, Hama ve Humus hattı tehlikeye girmiştir. Bu hattın muhalefetin eline geçmesiyle Esed'in çok fazla dayanamayacağı biliniyordu. Esed'in yıkılması demek Rusya'nın Suriye'deki kazanımlarının da yok olması anlamına geliyordu. Bu sebeplere bağlı olarak Rusya, Suriye'ye müdahale etmiştir.

 Rusya, Doğu Akdeniz'de doğalgaz/petrol kaynaklarının Batı'ya satışını ve diğer enerji hatlarını engellemek istemektedir. Rusya, daha fazla gelir elde edebilmek için Avrupa'ya alternatif hatları kendisi inşa etmek istemiştir. Fakat bu planlar Ukrayna krizi sonrasında ABD'nin girişimleriyle engellenmiştir. Rusya'nın gündeme getirdiği Güney Akım, Türk Akımı ve Kuzey Akım hatları uygulanabilirlikten uzaklaşmıştır. Suriye'de zengin petrol ve doğalgaz yatakları bulunmuyorsa da Doğu Akdeniz'deki zengin enerji yatakları Rusya'yı cezbetmektedir. Esed döneminde Rusya ile yapılan anlaşmaya göre Suriye adına Doğu Akdeniz'deki enerji yataklarını işletme hakkına Rus şirketleri sahip olmuştur. Rusya, Doğu Akdeniz'de doğal gaz/petrol kaynaklarını kendi güvenliği ve ekonomisi için tehdit olarak görmektedir. Rusya, Doğu Akdeniz'deki enerji paylaşımında söz sahibi olmak istemektedir. Rusya'dan şirketler, 25 Aralık 2013 tarihinde yaptığı antlaşma ile Suriye karasularında gaz arama ve çıkarma izni elde etmiştir. Rus şirketi Soyuzneftegaz, Lübnan sınırından başlayarak Banyas ve Tartus limanlarını içine alan yaklaşık 2190 kilometrekarelik alanda arama, çıkarma ve işleme hakkı kazanmıştır. Rus şirketler Suriye'de doğalgaz işleme tesisi ve doğalgaz boru hattı inşa etmiştir. Ayrıca Rakka ve çevresinde Kasım 2014'te Soyuzneftegaz arama hakkı almıştır. Bu bilgiler doğrultusunda Rusya'nın Suriye'ye ilgisinin sadece terörizmle savaş olmadığı anlaşılmaktadır. Rusya'nın Gazprom, Lukoil, Soyuzneftegaz vb. enerji şirketlerinin Suriye'de çıkarları vardır.

 Suriye'deki cihatçılar da Rusya'nın müdahalesinin ana nedenlerinden olmuştur. Rusya, Kuzey Kafkasya'da hala etkin bir mücadele yürüttüğü Kafkasya Emirliği ve DAEŞ ile Suriye'de hesaplaşmanın daha uygulanabilir olduğunu düşünmüştür. Çünkü Suriye'de hem IŞİD hem de diğer muhalefet saflarında 3.000 civarında Kuzey Kafkasya'dan giden gönüllü cihatçılar vardır. Bu cihatçıların Kuzey Kafkasya'ya dönmeleri

RUSYA FEDERASYONU'NUN SURİYE POLİTİKASINDA ÖNE ÇIKAN ETMENLER

*Merve Suna ÖZEL ÖZCAN

Özet

Rus dış politikasında sıcak denizlere ulaşma hedefi tarihsel bir miras haline gelmiştir. Dönemler ve devletler değişse de bu miras farklı unsurlar aracılığıyla uygulanmaya devam etmiştir. Bu bağlamda Ortadoğu ve sıcak denizler Rusya açısından küresel güç söylemlerinin önemli bir merkezi olmuştur. Son gelişmeler ile birlikte Ortadoğu coğrafyasında Rus dış politikası açısından Suriye en önemli ülke konumundadır. Bunun nedeniyse Suriye'nin Akdeniz'de Rus varlığının kilit noktası ve aynı zamanda Soğuk Savaş Dönemine dayanan tarihsel bir müttefik olmasıdır. Bu bağlamda bu çalışma içerisinde *de Rusya'nın Suriye politikası ele alınacaktır.*

Anahtar Kelimeler: Rusya, Suriye, Ortadoğu, Güç, Dış Politika

Abstract

The goal of reaching to warm-seas has become a historical heritage in Russian Foreign Policy. Despite of the changing eras and states, the legacy continued to be implemented by different elements. In this context, Middle East and warm seas have become a crucial centre in Russian global power rhetoric. According to recent political developments, Syria is the most significiant country in the Middle East region for Russian foreign policy. The reason of this situation is that the Syria is the key point of Russian presence in the Mediterranean Sea and at the same time these counties were historical alliances since the the Cold War era. In this respect Russia 's Syria policy will be discussed in this study.

Key Words: Russia, Syria, Middle East, Power, Foreign Policy

**Arş. Gör. KKU, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, (mervesuna@yahoo.com).*

Giriş

Rus İmparatorluğu 19. yüzyıl boyunca Avrupa'nın en geniş ordusuna sahip ve 20. Yüzyılın "**dünya güçleri**" kulübünde görülen güçlü bir devlet konumunda idi (Kennedy, 1991: 270-273). Rus Dış politikasında özellikle Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki tarihsel hedefler öne çıkmaktadır. Bu açıdan Ortadoğu coğrafyası bağlamında da odaklanılması gereken sıcak denizler politikasıdır. Rusların Çar Petro ile birlikte, Rus dış politikasında âdete bir miras haline gelen sıcak denizlere ulaşma hedefi aslında Rusya'nın dünya sistemi içindeki yeri ve gücünü de ortaya koyan bir sınav olmuştur. Çünkü kıta devleti olan Rusya, kuzeyde buzullar ile baş etmeye çalışırken güney de ise sıcak denizlere inme hedefinin karşısında başka devletler ile karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle de I. Petro, **dünya hakimiyetinin** tesisinde sıcak denizlere hakim olmanın elzem olduğuna dikkat çekmiştir. Nitekim Rus İmparatorluğu'nun sona ermesi bu hedefi de sonlandırmamıştır. 1917 Bolşevik İhtilali ile birlikte kendi iç sorunlarına yoğunlaşan Rusya, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu bölgesinde aktif politikalar izlemeye başlamıştır. Soğuk Savaşın bitimi ile Sovyetler Birliği'nin ardılı olan Rusya Federasyonu 1990'lı yıllar boyunca ekonomik, sosyal ve siyasal pek çok sorunla karşı karşıya kalması nedeni ile bu dönem içerisinde Ortadoğu bölgesinde aktif bir dış politika takip edememiştir. Ancak 2000 yılı ve sonrasında Rusya'da hem iç hem de dış politikada hızlı bir toparlana sürecine girilmiş ve geçmişin mirası üzerine yeniden politikalar ortaya konmaya başlamıştır. Nitekim Rus dış politikasında coğrafi temelli hedeflerin ön planda oluşu açısından Ortadoğu coğrafyası önemlidir.

Ortadoğu coğrafyası her daim stratejik ve politik önem arz eden bir bölge olmuştur. Özellikle Arap Baharı süreci ile birlikte Ortadoğu Coğrafyasında çatışma ve değişimler yaşanmaya başlamış. Bu durum ise küresel bazda bir etki doğurmuştur. Bu noktada Ortadoğu coğrafyasında son dönemlerde sıklıkla karşımıza Suriye Krizi çıkmaktadır. Rusya Federasyonu da bu kriz sürecinde takip ettiği Suriye politikası ile öne çıkmıştır. 2011 yılı içinde bölgede olayların başlamasının ardından Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 27 Şubat 2012'de Moskovskiye Novosti'te yayınlanan "Rusya ve Değişen Dünya" başlıklı makalesinde Arap Baharı sürecinden, Afganistan sorunu, İran ve Kuzey Kore konularına kadar pek çok konuyu ele almıştır. Özellikle Suriye Krizi bağlamında Putin, kimsenin Libya senaryolarını yeniden görmek istemediğini ifade ederek Rusya'nın Suriye konusunda politikasının değişmeyeceğini de göstermiştir. Bu bağlamda bu çalışma Rusya'nın Ortadoğu politikasında son dönemlere yaşanan iç savaş nedeni ile küresel ölçekli etkisi olan

Suriye konusu ele alınacaktır. Çalışmada ilk olarak Rusya'nın tarihsel süreçte Ortadoğu politikasına değinilecektir. Bu eksende çalışma tarihsel bir süreçten ziyade yaşanan son gelişmeler ışığında Rusya'nın Suriye politikasında, tespit edilen ana belirleyici noktalar ortaya konacaktır.

Geçmişten Günümüze Ortadoğu Coğrafyasında Rusya

David Fromkin Barışa Son Veren Barış adlı eserinde Ortadoğu bölgesini Türkiye, Mısır, İsrail, İran ve Asya'daki Arap ülkelerinin yanı sıra Sovyet Orta Asya'sı ve Afganistan'ı da içene alan geniş bir alanı ifade etmektedir. Fromkin'in asıl dikkatini çektiği nokta, bu coğrafi belirlemenin İngiltere'nin "Büyük Oyun"unu içine alan bölgeyi kapsamasıdır. Bu nedenle de Ortadoğu, İngilizlerin Hindistan yolunu Rus ve Fransız saldırılarından koruma amacı ile savunduğu bölgelerdir (Fromkin, 1994: 2). Nitekim her ne kadar Rus İmparatorluğu tam olarak başat güç olarak görülmese de İngiltere açısından bu bölgede önemli bir endişe nedeni olmuştur. Nitekim İngiliz Başbakanı William Pitt'in, Avrupa'da güç politikası bağlamında Rus İmparatorluğu endişesini (Fromkin, 1994: 16) dile getirmesi eş zamanlı olarak Rusların Büyük Oyunda içerisinde de yer aldığını gösterir. Bunun en önemli göstergelerinden biri de Çar Petro ile sıcak denizlere inme politikasını benimseyen Rusya 1864 yılında Prens Gorçakov'un yayınladığı muhtıra ile bir okyanustan diğerine ***koca bir kıtayı doldurma*** hedefine yönelmesidir (Fromkin, 1994: 17). Ruslar bu açıklama ile büyük güçler liginde olma ve sıcak denizlere inme gayelerini ortaya koymuştur. Ancak dış politik alanda bu yayılmacı hedef 20. yüzyılın reel politiğine tam olarak uymamıştır.

1914-1918 yılları arasında I. Dünya savaşı akabinde imparatorluklar yıkılırken, Rusya İmparatorluğu da 1917 Ekim Devrimi ile yeni dünya düzenin de yerini almıştır. Bu dönem Sovyetler Birliği için bir geçiş olurken, II. Dünya Savası Sonrasında Sovyetler Birliği Soğuk Savaş içerisinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'in başını çektiği Batı Kutbunun karşısında yer almıştır. Soğuk Savaş Dönemi içinde ABD, Sovyetler Birliği ve Doğu Blok'u ülkelerine karşı Çevreleme Politikası (Containment policy) takip etmiştir. Bu politika bağlamında 1955 yılında oluşturulan Bağdat Paktı'nın ABD'nin beklediği sonucu vermeyerek bölgeyi parçalaması dikkat çekicidir. Nitekim Türkiye, İran, Irak ve Pakistan pakta katılırken Mısır ve Suriye'nin başını çek-

tiği Arap devletleri ise pakta şiddetle karşı çıkmışlardır. Bölgede yaşanan bu bölünme Sovyetlerin bölgeye girişini kolaylaştırmıştır. Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın Sovyetlere karşı tutumu değişmeye başlamış ve Arap Dünyası'nı kendi liderliği altında birleştirmek isteyen Nasır, Batı karşıtı politikalar takip etmeye başlamıştır. Sovyetler açısından bir diğer önemli gelişme de 1956 tarihli Süveyş Buhranı olmuş ve bu dönemde Mısır Lideri Nasır'ı büsbütün Sovyetlere yöneltmiştir. Süveyş Kanalı Krizi'nde Sovyetlerin Mısır'ın yanında yer alışı ve Mısır'a silah satışı Sovyetlerin Arap Dünyası'nda prestijini arttırmıştır (Armaoğlu, 2005: 490-501).

Böylece Soğuk Savaş Dönemi, Ortadoğu Coğrafyası her iki kutbun da nüfuz sağlamak istediği, önemli bir güç mücadelesi alanı olmuştur. Ancak 1980'li yılların ortalarından itibaren Sovyetler Birliği için yeni dönüşümün sinyalleri verilmeye başlanmıştı. 1985 yılında Mihail Gorbaçov göreve başladığında, ülkenin reformlar ile düzeleceğini düşünmüş ve bu bağlamda perestroyka (ekonomide yeniden yapılanma) ve glasnost (politikada şeffaflık) adını verdiği ilkeleri yürürlüğe koymuştur. Fakat bu ilkeler, SSCB'nin dağılışını beraberinde getirmiştir. SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu da tıpkı Sovyetler Birliği'nin kuruluş aşamasında olduğu gibi iç sorunlarına öncelik vermek durumunda kalmıştır.

Yeni kurulan Rusya Federasyonu iç politikada kendini toplamaya çalışırken ABD'nin Orta Asya ve Ortadoğu coğrafyalarında daha etkin olmaya başlamıştır. 1993 yılında "yakın çevre" doktrini ile Rusya, Eski Sovyet coğrafyasında daha aktif bir politika takip edeceğini açıklarken, Batı ile ilişkilerinde de ise kendi çıkarlarının ön planda olacağı bir işbirliğine yönelmiştir. 1990'larda Rusya'nın Ortadoğu Politikasında Yakın Çevre'de ve Ortadoğu Barış Süreci'nde Rusya'nın etkisinin korunumu ve silah ticaretinde Rusya'nın payının azalmasının önlenmesi başlıkları ön plana çıkmıştır (Şir, 1999: 32). Rusya Federasyonu dış politikasında asıl değişim ise 1999 yılında başlamıştır. Boris Yeltsin'in koltuğunu çok tanınmayan Vladimir Putin'e devretmesi ile Rusya Federasyonu için yeni bir dönem başlamıştır. Putin önce ülke içindeki sorunların çözümüne odaklanmış ardından uluslararası alan da Rusya'nın eski konumunu kazanması adına dış politikada aktif bir dönem başlamıştır. Tarihsel süreç içerisinde Rus dış politikası açsından Ortadoğu sıcak denizlere bir çıkış kapısı olmasının yanı sıra, küresel güç olma ve nüfuzunu koruma adına da önemli bir bölge olmuştur. Bu açıdan özellikle 2010 yılı sonrasında bölge Arap

Baharı etkileri ile Rusya açısından daha da önem kazanmıştır.

Rusya'nın Suriye Politikası'nın Belirleyici Yönleri

Rusya ve Suriye arasındaki ilişkiler tarihsel bir geçmişe dayanırken aynı zamanda sıcak denizlere inme hedefinin de bir anlamda uygulama alanıdır. Soğuk Savaş Döneminde Sovyetler Birliği'nin Suriye'de BAAS iktidarı ile yaptığı üs anlaşmaları bugün hala devam etmektedir. Bu açıdan Rus dış politikası açısından tarihsel ilişkilerin jeopolitik ve jeostratejik ihtirasları da içinde saklamakta olduğu söylenebilir. Nitekim Rusya'nın Suriye politikasında öne çıkan belli noktalar söz konusudur. Bu kapsamında Rus dış politikası ve belirleyicilerinin tarihsel, küresel güç olma, sıcak denizlere inme ve güçlü lider portresi hedefleri ekseninde başlıklar içinde Suriye konusunu değerlendirmek doğru olacaktır. Burada bahsi geçen başlıklar bir anlamda Rus Dış politikasında öne çıkan ulusal çıkarlar olarak da düşünülebilir. Bu bölüm içinde ele alınan saptamalar tarihsel ulusal çıkarlar olarak düşünülebilir ancak realist teoride olduğu gibi katı ve değişmez bir çıkardan hareket etmeden, sert belirlemeler ile değil, tarihsel ve konjonktürel değişimler içinde oluşan çıkarlar olarak yorumlanmıştır.

Rusya açısından Suriye'nin öneminde ilk nokta ***tarihsel bağlar***ıdır. Sovyetlerin Soğuk Savaş dönemi içerisinde Ortadoğu coğrafyasında amacı Fransa ve İngiltere'nin bölgeden çekilmesini sağlamak ve bu topraklara nüfuz etmek olurken, Suriye ile ilişkileri Şubat 1954'te Albay Edip Çiçekli'nin askeri bir darbe ile devrilmesinden sonra Suriye'de siyasi alanda BAAS Partisinin ön plana çıkması ile olmuştur. Nitekim Suriye'de sol eğilimli radikal grupların iktidarda öne çıkmaya başlamaları ile SSCB ve diğer komünist ülkelerle yakın ilişkiler kurmasını sağlamıştır. 1954-1956 yılları arasında iki ülke arsında döneminde bu ülkeler arasında pek çok ekonomik anlaşma imzalanmıştır. Suriye, SSCB ile geliştirdiği stratejik ittifak düzeyindeki ilişkilerini ve ekonomik-askeri ortaklıklarını sürdürürken SSCB ile olan ilişkisinde ABD'yi de bir denge unsuru olarak kullanmıştır (Amanov, 2004: 228-230).

SSCB'nin dağılmasının ardından 1990'lı yılların başında Rusya-Suriye ilişkilerinde durgun bir dönem yaşanmıştır. 1990'ların ikinci yarısında ilişkiler yeniden tesis edilmeye, güçlendirilmeye başlamış ve 1999 yılında Hafız Esad, Rusya Federasyonu'na, Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonraki ilk ziyaretini gerçekleştirmiştir. Bu noktada Rusya-Suriye ilişkilerinde ilk öne çıkan nokta

jeopolitik önem olmuştur. Bu noktada da karşımıza ikinci odak noktası çıkmaktadır o da ***sıcak denizler hedefi***dir. Rusya, Suriye'nin Sovyetlere olan borcu nedeni ile ilişkilerini bir süre askıya almış olsa da Rusya'nın Akdeniz'deki tek askeri üssü olan Tartus limanından vazgeçmemiştir (Timeline, 2012; Katz, 2013). Suriye'nin Tartus Limanı Rus askeri deniz üssünün varlığı ve üssün korunması, Rusya'nın bölgeye çıkışı açısından önemlidir. Vladimir Putin'in ikinci başkanlık döneminde, Beşir Esad'ın Rusya ziyareti gerçekleştirmiştir. Ziyaret sonrasında Rusya Federasyonu'nun Tartus ve Lazkiye üslerini kullanabilme adına Suriye'nin Rusya'ya olan borcunun 4'te 3'ünün silindiği açıklanmıştır (Valenta & Valenta, 2016). Böylece Rusya, 1971'de kullanmaya başlamış olduğu Tartus askeri üssü ile Ortadoğu'da ve Akdeniz'de varlığının devamını sağlamıştır.

Üçüncü bir nokta ise ***küresel güç*** ve ***Güçlü Rusya*** söylemleridir. Bu söylemin iki ayağı mevcuttur; biri iç politik alanda güven ikincisi ise dış politik alanda söz sahibi konumuna olma isteğidir. İlk olarak Kremlin açısından, Rus dış politikasında Suriye krizi bağlamında hedef, dış politika alandaki hamlelerin iç politikada destekletme amacıdır. Nitekim Rus milliyetçiliği noktasında "Güçlü Rusya" söylemi ile Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi her alanda söz sahibi bir Rusya profilidir. Ortaya konan hedef ekseninde Kremlin'in Suriye politikası, ülkede var olan Putin karşıtlığının aksine, muhalif liderler tarafından da desteklenmektedir. Liberal Demokrat Parti Başkanı Vladimir Jirinovski ve Komünist Parti Başkanı Gennadiy Zyganov bu konuda desteklerini belirtmiştir. Güçlü Rusya söylemi ile Rusya Federasyonunda hedeflenen ise dış politik alanda imparatorluk miraslarının devamıdır. Yani buradaki asıl nokta güçlü Rusya'nın dünya politikasında belirleyici olma amacıdır.

Rusya'da iç politik bağlamda güç vurgusunda bir diğer konu, 1990'lı yıllarda ülkede yaşanan iktisadi, sosyal ve siyasi sorunlarla eş zamanlı olarak parçalanma endişesi ile oluşan kaotik süreçtir. Sovyetler Birliğinin çöküşü ile pek çok yeni bağımsız devlet ortaya çıkarken Kuzey Kafkasya coğrafyası yeni kurulan Rusya Federasyonu içinde özerk birimler olarak yer almıştır. Kuzey Kafkasya coğrafyası Rusya'nın yumuşak karnı konumundadır. Rusya'nın ulusal güvenliği açısından, Kuzey Kafkasya coğrafyasında radikal İslami hareketler ekseninde istikrarsız bir ortamın hâkim olması büyük bir çatlaktır. Rusya Federasyonu bunu kuruluş yıllarında yaşamış ve yeniden o süreci yaşamak istememektedir. Bu durumun özerk bölgelerin bağımsızlığı nok-

tasında domino etkisi yaratması da söz konusudur. Bu nedenle de Kremlin'in Ortadoğu coğrafyasında faaliyet gösteren dini gruplar ve bu grupların Kuzey Kafkasya'da gerçekleştireceği etkiden çekinmektedir (Byman, vd, 2012: 3-4). Dmitri Trennin konuya dair Kremlin'in, radikal saldırgan görüşlerin yayılması endişene dikkat çekerek, Ortadoğu coğrafyasından din temelli radikal fikri akımların Rusya'nın kuzey Kafkasya bölgesinde ve Baş Kürdistan, Tataristan gibi merkez Asya bölgelerinde hızla yayıldığını belirtmiştir. ABD'de yaşanan 11 Eylül terör saldırısı sonrasında, ulusötesi İslamcı terör tehdidi ile mücadele konusu öne çıkmıştır. Bugün Ortadoğu ve özelde Suriye'de yaşanan gelişmeler ışığında da Kremlin, terör ile mücadele üzerinden argümanlar geliştirmektedir (Notte, 2016).

Güçlü Rusya söylemi ile bağlantılı olarak dış politika alanında, Rusya'nın Soğuk Savaş sonrası dönemde Çin ile birlikte sürekli suretle dile getirdiği çok kutupluluk vurgusu öne çıkmaktadır. Ortaya konan bu çok kutuplu düzen fikri esas olarak 2010 yılı sonrası Ortadoğu coğrafyasında yaşanan gelişmeler ışığında değerlendirilebilir. Ancak burada dikkat çeken konulardan biri de Rusya Federasyonu'nun Arap Baharı sürecinin başında takip ettiği politikalardır. Burada en önemli etki ise Libya'da yaşanan müdahaledir. Çalışmanın girişinde de belirttiğimiz gibi Rusya bir anlamda Libya endişesi ile Suriye krizine müdahil olmaktadır. Nitekim Rus yetkililer Libya müdahalesinin şokunu ve kızgınlığını her fırsatta dile getirmiştir. Şubat 2012'de Rus Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Nikolay Patruşev, İnterfax'a verdiği bir röportajda Suriye ile ilgili "*NATO üyeleri ile bazı Arap ülkelerinin Libya senaryosu olmayınca işi doğrudan askeri müdahaleye dönüştürmek istedikleri bilgisi geliyor...*" (Russia Says, 2012)" açıklamasında bulunmuştur.

Ancak burada eklememiz gereken önemli bir nokta da Rusya'nın Çin ile birlikte Suriye bağlamında BMGK'ne sunulan Suriye tasarılarını ***veto*** etmelerinde saklı kısımdır. Suriye Krizinin balından bu yana birlikte hareket eden Rusya ve Çin'in sadece küresel güç mücadelesi ***güçlü devletler ligi***nde yer alma hedefi ile hareket etmemiştir. Eş zamanlı olarak bu ülkelerin Suriye konusunda ortak hareket etmesindeki öne çıkan uluslararası alanda egemen bir gücün iç işlerine karışmama gerekliliği görüşüdür. Pek çok uzman bu durumun nedeni olarak, iki ülke liderinin de aynı durumun kendi iç politikalarında yaşanmasından korktuğunu öne sürmektedir. Bu nedenle de taraflar sorunun diplomatik yollardan çözümü savunmaktadır (Byman, vd., 2012: 3).

Küresel güç olma hedefi ile bağlantılı olmakla birlikte diğer öne çıkan nokta da ***güçlü lider*** portresi çizme hedefidir. Cenevre Konferansının ardından Suriye Krizi'nde Putin'nın liderliğinde çözüm sürecine ulaşılması Obama'nın ve Amerika'nın gücünün sorgulanmasına neden olmuş ve Putin'in ***yeni dünya lideri*** olarak adlandırılmasını beraberinde getirmiştir. Öyle ki oluşan yeni atmosfer içerisinde "Putin"in Dünyası" (Continetti, 2013) deyimi kullanılmaya başlamıştı. Putin, Suriye müdahalesinin tartışıldığı süreçte takip ettiği politika ve müdahale karşıtı söylemleri ile sadece müdahale karşıtı ülkeleri değil müdahaleye dahil olma konusunda kararsız kalan tarafları da etkilemiştir (Hill, 2013). Bu açıdan Dmitri Trenin, ABD'nin 2003 Irak müdahalesinden yaklaşık on yıl sonra yeni bir müdahaleye bu kadar yakınken Kremlin'in müdahale karşıtı tavrının yanı sıra önemli müttefiklerinden olan İngiltere'nin de "hayır" ı ile karşı karşıya kalmıştır (Trennin, 2013). Bu anlamda Putin'in Suriye stratejisi Obama'yı dünyaya bir "***amatör"*** (Herbert, 2013) olarak gösterirken "***Nobel Barış Ödülünü asıl hak eden lider***" (Putin is the.. 2013), yorumlarına da nail olmasını sağlamış, Putin'i ***III. Dünya Savaşını*** engelleyen "süper kahraman" yapmıştır. Ancak Süper Kahraman Putin, kahramanlığını Eylül 2015 te müdahale ile yeni bir boyut kazandırmıştır. Yıllarca Batı müdahalesine karşı duran Putin, 30 Eylül 2015 tarihinde ise Suriye'deki iç çatışma ve kriz sürecine Rusya Federasyonu'nu müdahil etmiştir.

Sonuç

Ortadoğu'nun coğrafyası Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında bir köprü vazifesi görmüş ve bu açıdan tarih boyunca kilit bir öneme sahip olmuştur. Bu durum ise beraberinde Ortadoğu bölgesinin pek çok medeniyetin nüfuz ve savaş alanı olmasına yol açmıştır. Her ülkenin olduğu gibi Rus dış politikasında da Ortadoğu'nun özel bir yeri olmuştur. Ruslarında 17. Yüzyıl sonu 18. Yüzyıl başlarında Çar I. Petro birlikte sıcak denizlere ulaşma ve hakimiyet alanını genişleme hedefi ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra Rus dış politikasında bölge, özellikle Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD'nin kendisine karşı uyguladığı çevreleme politikasını kırma adına önemlidir. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin bölgede işbirliği içerisinde olduğu ülkelerin arasında Suriye de yer almıştır.

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

THOMAS EDWARD LAWRANCE'İN FAALİYETLERİNDEN ORYANTALİZMİN FİKRİ TEMELLERİNİ ANLAMAK

Sezer YILMAZ[1]

ÖZET

İngiliz istihbarat ordusunda görev alan arkeolog T.E. Lawrance'in yaptığı faaliyetleri bir bütün olarak değerlendirdiğimizde; onun şahsında oryantalistlerin Doğuya bakış açısını, Doğudan beklentilerini ve ulaşmak istediği nihai hedefleri her şeyden öte günümüz problemlerinin temelinde ciddi bir payının olduğunu gözlemleyebiliriz. Konuya bu noktadan bakıldığında bugün küresel dünyada yaşananların esasen T.E. Lawrance, A. Vambery, N.İ. İlminskiy ve W. Barthold gibi oryantalistlerin ortaya koyduğu vizyon, ileriye dönük bakış ve yaklaşımların bir neticesi olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir ifadeyle bugün yaşadığımız sonucun muhtelif sebeplerini yakın tarihimizde yaşanan hadiselerle analiz edebiliriz. Dolayısıyla bizi bu çalışmaya sevk eden saikler 21.yüzyılın dünya düzeninde fikirleriyle etkili olmuş, bugüne yön vermiş müsteşriklerin faaliyetlerini daha yakından ortaya koyabilmektir. Söz konusu analizler için çalışmamızda art süremsel bir metotla oryantalizm kavramını, tarihi süreçlerini, İslam medeniyetinde uyandırdığı yankıyı genel çerçevede değerlendirdikten sonra, esasen yapılan oryantalist faaliyetlerin dini, siyasî ve ilmî sebepler açısından doğurduğu neticeleri mikro bir yaklaşımla değerlendirmeye çalıştık.

ABSTRACT

If the activities of archeologist T.E. Lawrence, assigned in the English Intelligence Corps, are evaluated as a whole, one could observe that Lawrance has a profound effect on the perspective, expectations and ultimate goals of orientalists with regard to the East, however, above all he had an essential impact on the roots of today's issues. In consequence of this approach to the subject, it can purported that the developments of the global world are fundamentally the outcome of the vision, forward-looking perspective and approaches of orientalists such as T.E. Lawrance, A. Vambery, N.İ. İlminskiy and W. Barthold In

1 Ankara Adâlet Sarayı, Mütercim-Tercüman (Arapça) Bilirkişisi. (sezarylmz@gmail.com)

other words, we may perform analysis on the various reasons of the outcome, which shape our lives today, with the incidents occurred in recent years. Therefore, the motives, which have impelled us to conduct this study, can better reveal the activities of orientalists, who influenced the world order of the 21st Century with their ideas and shaped the present. In respect of the aforementioned analysis, following the overall assessment of the concept of orientalism, its historical process and repercussions within the Islam civilization by means of a diachronic method, we tried to evaluate the outcomes of actual orientalist activities in terms of religious, politic and scientific reasons with a micro approach.

GİRİŞ

ORYANTALİZM

Bu kavram üzerine pek çok bakış ve yaklaşım ortaya konmakla birlikte fikirlerine en çok referans edilen Edward Said'e göre oryantalizm, Şark ile uğraşan toplu müessesedir; yani Şark hakkında hükümlerde bulunur, Şark hakkındaki kanaatleri onayından geçirir, Şark'ı tasvir eder, tedris eder, iskân eder, yönetir; kısacası 'Doğu'ya hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve onun amiri olmak için' Batı'nın bulduğu bir yoldur (Said, 1991:15-16). Köken olarak güneşin doğuşunu ifade eden Latince "oriens" kelimesine dayanan oryantalizm; kültürel, hatta ideolojik bir açıdan arkasında müesseseler, kelimeler, ilimler, tasvirler, öğretiler, kavramlar olan bir muhakeme biçimidir. Oryantalizm, doğulu nesneleri inceleme, eleştirme, hüküm verme, disiplin etme yahut yönetim için başvuru kaynağı olan el kitabına yerleştirilen "Doğu bilgisidir" (Çetin, 2013:8).

Oryantalizm, Doğu hakkında bilgi edinme peşinde olma demektir. Bazıları buna 'Doğubilim' diye bir Türkçe karşılık kullanmaktadırlar. Arapçada ise 'İstişrak' bu işle meşgul olana 'Müsteşrik' denmektedir. Türkiye'de 'Şarkiyatçılık' tabiri de kullanılmaktadır. Şu halde oryantalist; Şark ile ilgili incelemeler yapan, oraya dair herhangi bir konuda uzmanlaşmış Batılı bilim adamı denmektedir (Yıldırım, 2012:19). Oryantalizm kavramını genel olarak ele almak gerekirse; Doğu ülkelerinin din, dil, tarih ve medeniyetlerini araştıran

ilim dalıdır (Dikici, 2014:47). Oryantalizm yalnız kültür, bilimsel faaliyet veya müesseselerin pasif bir yansıması olan bir siyasi konu veya saha değildir (Said, 2008:58). Oryantalizm tanımı ve mahiyeti hakkında kısaca giriş yaptıktan sonra bu kavramın teşekkülü ve tarihi gelişimi hakkındaki görüşlere de yer verelim;

ORYANTALİZM KAVRAMININ DOĞUŞU VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Bazı araştırmacılar, oryantalizmin resmen ortaya çıkışını, 1312'de toplanan Viyana Konsülü'nün çeşitli Batı üniversitelerinde birkaç Arap Dili kürsüsünün kurulmasına dair karar çıkarılmasıyla başlatıldığına işaret ediyorlarsa da oryantalizmin başlangıcı için kesin bir tarih belirlemek zordur. Bununla birlikte bu kavram, Avrupa'da ancak 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. İlk defa 1779'da İngiltere'de, daha sonra 1799'da Fransa'da kullanılmaya başlanmıştır. 'orientalizm' kelimesi Fransız Dil Akademisinin sözlüğüne 1838'de kaydedildiği belirtilir (Gönültaş, 2008:15).

19. Asrın ortalarına gelmeden önce, batı edebiyatında, İslam'a karşı Hristiyan doğmalardan hareketle büyük bir saldırı başlamıştır. Bu arada Hristiyan misyonerler de Fransız ve İngiliz emperyalizminin temsilcileri olarak gerçek yüzlerini göstermeye ve faaliyetlerine hız kazandırmaya başlamışlardır (Cemile, 2011:17). Yukarda bahsedildiği gibi 19. Asrın ortalarındaki emperyalist tutum Avrupa ülkelerinin Doğuya bakışlarını tahakküm altına aldığı belirtilir. Dolayısıyla sömürgeci siyasetçiler maksatlarına hizmet etmek için bazı oryantalistlerden istifade etmişlerdir. Mesela Hollandalı Snouck Hurgronje, Rus Bartholt, Alman H.Becker, bu tür müsteşriklerden yararlanmışlardır (Yıldırım, 2012:27). Bu bağlamda Rusya Federasyonu da kendisi din görevlisi olmakla birlikte büyük bir dil âlimi olan Nikolay İvanoviç İlminskiy'nin faaliyetlerinden pek ziyade istifade etmiştir. Rusya toprakları dâhilindeki özellikle Türk etnik gruplar üzerinde yerel ağız farklılıklarını bağımsız birer dil gibi göstererek her bir Türk etnik grubu için ayrı bir alfabe tahsis ederek ayrıştırıcı bir yol izlemiş ve benlik kavramı kazandırmıştır. Yukarda bahsedilen emperyalist düzende Rusya da İlminskiy, Barthold, Radloff gibi aydınlarla söz sahibi olmuştur.

19. yüzyılın ortalarından sonra Batı'nın Doğu hakkındaki görüşünü belirleyen emperyalizm Batı'nın askeri, siyasi, kültürel ve benzeri birçok alan-

da ilerlemesine, Doğu'nun ise tam aksine gerilemede hatta çöküş dönemine sürüklendiğini söyleyebiliriz (Bulut, 2011:432). 19. ve 20. yüzyıllar Şarkiyat faaliyetlerinin bariz bir şekilde inkişaf ettiği bir dönem olmuştur. Bu bağlamda Fransız İnkılabı Hükümeti 1975'te Paris'te yaşayan Doğu dillerinin okutulması için Langues Orientales Vivantes Yüksekokulunu açmıştır. Bunu yapmakla dil ve edebiyat araştırmalarını geliştirmelerinin yanında pratik kazançlar üzerinde durmuşlardır. Bu sayede Fransız oryantalizmi, yaşadığı asırdaki bütün müsteşriklerin üstatları durumunda olan Sylvester Dsacy'nin öncülüğünde, bilimsel bir özellik kazanarak müstakil bir alan haline gelmiştir (Yıldırım, 2012:26). 20. asrın başlarına gelince, Hristiyan misyonerler, bu çabalarının karşılığı olarak batılı yaşama biçiminden pay istemeye, hayatlarını bu emperyalist amaçlarla bütünlemeye teşebbüs etmişlerdir (Cemile, 2011:17). Nitekim Batı'da Langues Orientales Vivantes Yüksekokulu'nun görev ve faaliyetlerini Rusya için Kazan'da Şarkiyatçılık Enstitüsü üstlenmiştir diyebiliriz.

ORYANTALİST BAKIŞ AÇISIYLA DOĞU VE BATI

"Doğu" ve "Batı" kavramları bir coğrafyaya ve mekâna hasredilemez. Aksine, Batı, Batılılaşma, Batılı olma tarihsel ve söylemsel yapılar olduğu ifade edilir. Coğrafi açıdan Batı diye tanımladığımız Batı Avrupa, bugün Batıdan kastedilen yalnızca Avrupa değil, aynı şekilde tüm Avrupa da Batıyı temsil edemez. Bu bağlamda coğrafi olarak bir ayrım yapmak bir anlam taşımamaktadır. Böylelikle Batı belirli bir coğrafi mekânı simgeleyen bir kurgu olarak değil; tarihsel ve söylemsel bir kurgu olarak incelenmesi gerektiğinden bahsedilir (Gönültaş, 2008:30). Bir sosyal bilimci olan Hilmi Ziya Ülken'e göre de; Şark ve Garp denilince, Doğu ve Batı gibi iki coğrafi yön anlaşılmaz, daha çok zihniyetleri ayrı olan iki âlem, büsbütün seçik hayatları, yaşama tarzları olan iki dünya anlaşılır (Dikici, 2014:49). Doğu; özet olarak Batı'nın "Öteki"si olarak dile getirilirken Batı ve "Öteki"si, ne yönleri işaret eden birer kavram, ne de coğrafyaya ait terimlerdir. İki karşıt medeniyeti simgeleyen isimler olarak ele alınmasının da uygun olamayacağını ifade eder (Çetin, 2013:9). Bu minvalde "Öteki" kavramı, Doğu olarak işaretlenir. Batı'dan farklı; ama ondan aşağı, barbar, ilkel bir Doğu imgesi olarak telakki edilir. Aslında oryantalizmin ortaya çıkışının tarihi, Avrupa'nın kendi kimliğini inşa etmesinin tarihi ile eşzamanlı olduğu, başka bir ifadeyle Doğu'nun "Öteki" olarak kurulmasının oryantalist tarihi, Batılı öznenin kendini merkeze çekmesiyle belirlenen tarihten

başka bir şey olmadığı düşüncesinden ibarettir (Yavuz, 1999:56). Doğu-Batı ayrımının daha iyi anlaşılması için "Öteki" kavramının üzerinde durulmasında fayda vardır. "Öteki" bilinci, kültürden kaynaklanan farklı sosyal davranışın sonucudur. İnsanlar arasındaki "Öteki", ayrı bir kültüre mensup olan insan veya grup olarak ele alınır. Ayrı bir kültür ve yaşam tarzı geliştiren grup farklı olandır ve "Öteki" diye nitelendirilir. Kültür ne kadar gelişmiş ise farklılık, ben ve Öteki bilinci o kadar derin ve güçlü olacaktır ki Doğu kimliğinin ve "Öteki"liğin politik ifadesi biçiminde varlık kazanan oryantalizm, Doğu'yu kurgusal bir çerçeve içine hapsetmenin ve Öteki ile ilişkilerini de bu kurgusal çerçevedeki algılayışlarına paralel biçimde yeniden ortaya çıkarmanın bir ürünü olarak kabul edilir (Dikici, 2014:51-52). Yücel Bulut ise bu konuyu şöyle izah eder; "Doğu" olmasaydı eğer, "Batı" da olmazdı. Batı'ya göre Doğu "Öteki"dir. Diğer bir anlatımla kendisinin tamamen karşıtı olan "Doğu"yu icat ederek kendisini tanımlar. Bu ötekileştirme işlemiyle, kendisinde olan iyi şeylerin Doğu'da olmadığını ve kendisinde olmayan kötü şeylerin hepsinin Doğu'da bulunduğunu iddia eder. Oryantalist düzlemde Doğu, genellikle Batı'nın sahip olduğu varsayılan bilim, ilerleme fikri, demokrasi, akılcı düşünme vb. özelliklerle tanımlanır. Doğu kendini ifade edemez ve anlatamaz; ama Batı hem kendini anlatabildiği gibi bir de Doğu adına konuşur. Başka bir deyişle, Doğu kendi kendisini temsil edemiyorsa, temsil edilmesi gerekir. Oryantalizmin incelediği temel nesne Doğu'dur, aynı zamanda Batı'nın bizzat kendisiyle de ilgilidir. Batı'da Doğu toplumlarını açıklamak için sunulan teoriler, Batı'nın üstünlüğünü daha belirgin bir şekilde göstermektedir (Bulut, 2004:13-14). Batı'nın Doğu'da hedeflediği esaslardan birisi ve belki de en önemlisi ta başından beri Batı'nın Doğu'yu tanıma merakı ile başlayıp Batı'dan Doğu'ya yapılan seyahatler, Ortaçağ ve Yeniçağ'da iki farklı medeniyet merkezinin siyasî, kültürel ve ekonomik ilişkilerinden dolayı devam etmesine kadar bir dizi faaliyetler içerisinde bulunmasıdır. Yakınçağ'da ise Avrupa'da Sanayi İnkılâbı ile birlikte sanayisi gelişmiş Batı ülkeleri kendilerinden daha geri olan Doğu ülkelerinde sömürge alanları arayışına girmeleri oryantalist tutumun başka bir tezahürüdür (Çetin, 2013:10).

ORYANTALİZMİN BAKIŞ AÇISIYLA (THOMAS EDWARD LAWRANCE)

Thomas Edward Lawrance (1888-1935)

Aslen İrlandalı bir ailenin çocuğudur. Oxford Üniversitesinde okumuştur. Hristiyanlığın koyu bir taassübüne sahip Cizvit tarikatı okulunda iyi bir eğitim almıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Orta Doğuda istihbarat etkinlikleriyle İngiliz arkeolog, asker ve yazar olarak tanınmıştır. İngilizlerin Orta Doğuya yayılma siyasetindeki faaliyetlere katılıp 1910 yılında Türkiye'ye gelmiştir. Fırat Nehri kıyısında arkeolojik araştırmalar adı altında petrol kaynakları, siyasi etnolojik bilgiler toplamıştır.

Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Mısır'ı gezip, Arapçayı ve *İslam adetlerini çok iyi öğrenmiş,* 1914'te savaş ilan edildiğinde Savaş Bakanlığı Harita Dairesinde görev almak üzere Sina yarımadasına gönderilmiştir. Daha sonra Mısır'da İngiliz askeri haber alma örgütüne atanmıştır. 1916'da Osmanlılara karşı bir ayaklanma başlatmış olan Mekke Emir'i Hüseyin bin Ali'nin Oğlu Faysal'ın askeri danışmanı olmuştur. 1917'de Dera'da Arap kılığında casusluk yaparken Osmanlılara tutsak düşmüş; ancak bir süre sonra kaçmayı başarmıştır. Askeri ve siyasi alandaki etkinlikleriyle ülkesinde ulusal kahraman olarak tanınmıştır. Nitekim 1926'da savaş anılarını anlattığı "Aklın Yedi Dayanağı" adlı kitabıyla bu ününü pekiştirmiş bir şahsiyettir (Yeni Rehber Ansiklopedisi, 1993:25-26). 1927-1930 yılları arasında Hindistan'da çalışmış, burada kendisine verilen görevler tamamen masa başı işlerinden ibaret olup 1935 Şubatında emekliye ayrılmıştır. Kullandığı motosikletle yaptığı kaza, bazılarına göre ise suikast sonucunda 19 Mayıs 1935'te ölmüştür (Koloğlu, 2003:115). Kısaca hayat hikâyesine değindiğimiz Lawrance'in bizi ilgilendiren yanı onu bu anlayışa iten oryantalist sebeplerdir. Bu itibarla çalışmamızda oryantalist sebepleri; İlmî sebepler, siyasî sebepler ve dinî sebepler olarak üç başlık altında ele almaya çalıştık.

1.İlmî Sebepler:

Lawrence, 1910 Haziran döneminde mezun olduktan sonra, Aralık ayından itibaren, öğrenciliği sırasında kendisine hocalık ve hamilik yapmış olan Ön Asya arkeolojisi uzmanı David George Hogarth'ın Karkamış kazılarına katılmış ve Haziran 1914'e kadar Hogarth'ın ekibinde çalışmıştır. Her ne kadar bu çalışmalar, öncelikle arkeolojik bir amaca yönelik olarak sürdürülüyor ise de diğer bir gizli amacı, başta Bağdat demiryolunun yapımı olmak üzere bölge hakkında istihbarat ve casusluk olmuştur (Umunç, 2010:4).

Lawrence'in bu kazıya katılması dolaylı da olsa onu ilk defa İngiliz istihbaratının şemsiyesi altına sokmuştur. Ancak başta Hogarth olmak üzere Lawrence'i yetiştirenler henüz onu yeterli bulmadıklarından önce Beyrut yakınlarında Cübeyl'de Amerikan Misyoner Okuluna göndererek Arapça'sını geliştirmesini sağlamışlardır (Koloğlu, 203:115). Dolayısıyla Doğu'nun gözünde her ne kadar ilmi sebepler adı altında çalışmalar yapıldığı sanılsa da aslında oryantalizme hizmet eden faktörler olduğunu görmek hiç te zor değildir. Konuya bilimsel dairede yaklaşıldığında Lawrence'in ve ilmî faaliyet gösteren diğer müsteşriklerin çalışmalarını örneklem aldığımızda ve yapılan işlerin esas gayesini irdelediğimizde oryantalizm'in kullandığı metodun aslında masum bir bilimsel çalışmanın ötesinde 20. ve 21.yüzyıl dünya düzeninde nasıl etkin bir rol alabilirim sorusunun cevabına hizmet eder nitelikte olduğunu söyleyebiliriz.

2. Siyasî Sebepler:

Lawrence 1914 Yılı'nın başında Hogarth'ın talimatıyla Filistin Araştırma Vakfı adına bilimsel bir inceleme gezisine katılmıştır. İngiliz ordusundan Yüzbaşı S. F. Newcombe'un nezaretinde gerçekleşen bu gezi, aslında Sina çölünde geçitleri ve su kaynaklarının yerini belirlemek için yapılan bir askeri istihbarat çalışmasından başka bir şey değildir. Böylece Lawrence'in o güne kadar İngiliz İstihbaratı ile dolaylı ilişkisi doğrudan ilişkiye dönüşmüştür. Altı hafta süren çalışmalar sırasında geçitlerin ve su kaynaklarının haritasını çıkaran ekip Osmanlı yetkilileri tarafından Akabe'ye sokulmamış, ancak Lawrence bir yolunu bularak kasabaya girmiş ve önemli bilgiler edindiği aşikârdır (Koloğlu, 2003:115). 1914 Aralığında teğmenliğe yükselen Lawrence, Kahire'de İngiliz İstihbaratında görevlendirilmiş; savaş tutsaklarını sorguya çekmiş, haritalar çizerek Türk hatlarının ardındaki ajanlardan gelen bilgiyi incelemiştir. Aynı zamanda, Orta Doğu'da, Arapların da katılmalarıyla Türkiye'yi yenmek amacıyla bir strateji geliştirmiştir. Bu arada Kahire'deki Arap Bürosuna atanması sağlanmıştır. Bu yeni görevin de, arkeolog dostu D.G. Hogarth'a gönderdiği 18 Mart 1915 tarihli mektubunda şu ifadelere yer vermesi ele aldığımız konu açısından önem arz etmektedir:

"(Türkiye'nin merkezi Konya'ya taşındıktan sonra) İstanbul'u yitiren Türk'ün bir Rönesans geçirmesini beklemeliyiz kanısındayım Askeri açıdan

daha korkunç, ama siyasî bakımdan daha zayıf olacaklardır)" (Sonyel, 1987:234).

Yukardaki ifadelerden anlaşılacağı üzere bugün kendi topraklarında mülteci konumuna düşen insanların makus talihi ve Lawrence'nin seyehat ettiği coğrafyanın sınırlarının yeniden şekillenmesi, bahsi geçen coğrafyanın dış dünya siyasetinde gündem maddesi olması, siyasî arenadaki senaristlerinin cesaretinin ardında hiç kuşkusuz oryantalistlerin ortaya koyduğu vizyon etkili olmuştur.

Bu bağlamda Lawrence, Ekim 1916'ya kadar Türkiye karşıtı her türlü istihbarat ve propaganda çalışmalarını sürdürmüş ve askerî amaçlı haritaların yapımına katılmıştır. Şerif Hüseyin ve dört oğlu tarafından Haziran 1916 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başlatılmış olan Arap isyanı ile ilgili görüşmeler yapmak üzere, Ekim ayı başlarında Hicaz'a gönderilen İngiliz heyetinde yer almış ve görüşmelerde hazır bulunmuştur (Umunç, 2010:1). Bütün bunlar gösteriyor ki Lawrence bulunduğu coğrafyada arkeolog kimliğinin ötesinde emperyalist hedeflere hizmet etmek için etkisini bir asır geçmeden gösterecek ciddi bir projenin içinde yer almıştır. Sanayi inkılabı ile birlikte enerji ihtiyacı için dünyaya açılan emperyalistlerin izlediği yol ve yöntemin kavşağında olan oryantalizm, ulaşılması gereken nihai hedefler için bir araç olarak kullanılmıştır. Nitekim Lawrence ve onun gibi müsteşrikler bu projede aktif rol üstlenmişlerdir. Bu bakımdan Lawrence'in Araplara ve Türklere bakış açısını "*Arapları sevk ve İdare Etmenin Yolları*" adlı eserinde yine onun kendi ifadeleri ile değerlendirelim: "*Arapları idare etmek bir sanattır. Bilgili veya tahsilli olmak kâfi değildir. Eğer sanatsever ve sanatkâr kimse değilseniz bu işin üstesinden gelemezsiniz.* " (Çev. Emiroğlu, 1994:106). Lawrance bu söylemiyle Arap âleminin ve dolayısıyla İslam kalesinin gizli kapısına ulaşmanın inceliğine vakıf olmuştur diyebiliriz. Bu işi kendisine adeta bir sanat edinmiştir.

3.Dini Sebepler:

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

TOPLUMSAL HAYATTA İNTİHAR OLGUSUNA SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Sıtkı YILDIZ[1]

Özet: Tarihin en eski dönemlerinden itibaren toplumlar tarafından onaylanmamasına rağmen var olan ve gerçekleşmesi engellenemeyen intihar olgusu günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Sosyal, psikolojik, biyolojik, hukuki, vb. boyutları bulunan intihar olgusu toplumların bireylere yüklemiş olduğu rol ve sorumluluklara göre farklılıklar ortaya koymaktadır. İçinde yaşanılan toplum kadına, erkeğe, farklı yaş gruplarına, doğum öncesinden başlayan süreç içinde farklı sorumluluklar yüklemektedir. Bireylere yüklenilen bu sorumluluklar, bireylerin toplum ile uyumlu olmasında etkili olmaktadır. Ancak her zaman beklenilen sonuçların elde edilemediği de zaman zaman görülmektedir. Ataerkil toplum yapısı içinde kadına yüklenilen ev içi işleri ve ilişki ağını düzenleme görevi; evin ekonomik yükünden ve ev dışında evin temsili, gücü ve otoritesi ile göstermesi istenilen erkeğin, görevini yerine getirememesi durumunda intihar vakaları yaşanabilmektedir. Yaşlılık da güç ve otorite kaybı olarak değerlendirildiği için yaşlı erkekler arasında kadınlara göre intihar oranlarında artış olmaktadır. Tüm bu kabuller, çalışma içinde TÜİK'in son beş yıl intihar verileri ışığında sosyolojik değerlendirmelerle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsel roller, yaşlılık, intihar.

A SOCIOLOGICAL EVALUATION ON SUICIDE IN SOCIAL LIFE

Abstract: Phenomenon of suicide which could not be controlled and approved from since the earliest periods of history it still continues nowadays. Phenomenon of suicide that has social, psychological, biological, judicial dimensions shows difference according to societies bestowed tasks on individuals. The current society gives different responsibilities the process before birth within and to woman, men and people in different age groups. The responsibilities that are uploaded to individuals have influence on individual's harmony with society. However, always expected result may not be achieved from time to time. Inside patriarchal system the pressure woman has about do-

1 Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, sitkiyildiz@yahoo.com

ing housework and retain relationship network and man which has economic burden and outside home man has to represent home's power and authority if the individuals cannot do the task suicide cases are livable .Because senile is been evaluated as loosing authority and power, increasing in old male's suicide ratios is higher than woman suicide ratios. All of this acceptations attempts to show studies **sociological** evaluations that are in the light of TUİK's last five years of suicide datum.

Key words: Gender, gender roles, senile, suicide

Giriş: Aile ve Sosyal Hayat

Sosyal hayatın en temel kurumlarının başında kabul edilen aile kurumunu, sadece biyolojik bir birliktelik olarak kabul etmek mümkün değildir. Aile, bireyin içine doğup büyüdüğü, sosyalizasyon sürecinin temellerinin atılarak büyük bir bölümünün gerçekleştirildiği, bu anlamda son derece önem arz eden bir kurumdur. Aile kurumu, kendi içinde bir etkileşim ağı oluşturduğu gibi, toplumun etkileşim ağında da önemli bir fonksiyon üstlenmektedir. Aile insana, insani değerlerin kazandırıldığı ilk ve en önemli kurum olma özelliğini de göstermektedir. Aile, insanlığa dair değerlerin kazandırıldığı, fonksiyonlarını yerine getiremediğinde bu değerlerin fonksiyonlarının toplum içinde bozulduğu, zayıfladığı, toplumsal yapıda değişimlerin, zaman zaman da istenmeyen durumların ortaya çıkmasında etken olan önemli bir kurumdur.

Toplumların kadın ve erkeklerden beklentileri farklılık göstermektedir. Her toplum, kadın ve erkeklerine farklı rol ve davranış şekilleri kazandırarak, toplumun beklentilerine uyan bireyler olmalarını sağlama gayreti içindedir (Aksu, 2011:21). Toplumsal düzenin belirlemiş olduğu bu ilişki ağı içinde edilgen konumda olan bireyden, kendisine öğretilenleri öğrenmek ve uygulamak dışında fazla bir şey beklenmemektedir. Doğum öncesinde, doğacak bebeğin cinsiyetine uygun renklerle yapılan hazırlıklar, ölüm merasimlerindeki rituellere kadar kendisini hissettirmekte, bir fonksiyon ortaya koymaktadır. Yaşanılan zaman ve sosyo-kültürel yapı, kadın ve erkeğin sosyal ilişki ağını belirlemektedir. Toplumsal cinsiyet, bireye sadece kadın ve erkek olmayı değil, aynı zamanda bireyin hayatını nasıl yönlendirmesi, nasıl yaşaması, han-

gi sorumluluk ve görevleri yüklenmesi gerektiğini de öğretmektedir (Aksu, 2010:55). Bu anlamda toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınlık ve erkeklik rollerinin nasıl üretildiği, nasıl yaşandığı, yeniden nasıl üretildiğini gösteren son derece önemli bir kavramdır.

Toplumsal cinsel rollerin kazandırıldığı aile kurumunda aynı zamanda güç ve iktidar ilişkileri de kazandırılmaktadır. Gerçekte güç ve iktidar ilişkisi, toplumsal cinsel roller ile ilişkili değil gibi görünse de dünya genelinde toplumların siyasi ve ekonomik yapıları ve ilişki ağları ile ailelerin işleyişi arasında bir paralellik görülmektedir. Dünya tarihi, fiziksel gücünün kendilerine tanımış olduğu ayrıcalıktan olsa gerek, erkek egemenliği örnekleri ile doludur. Dünya tarihinde ekonominin ve siyasetin lideri olan erkekler, dışarıdaki güç ve hakimiyet alanlarını evlerine de taşımışlar, evlerinin de hakimi olmayı en temel hakları olarak görmüşlerdir.

Erkekler, neden hakim olduklarını veya olmaları gerektiğini sorgulamadıkları gibi, bu hakimiyet alanlarını devam ettirmek ve hakimiyetlerini kadınlara kaptırmamak için büyük mücadeleler vermişlerdir. Bu mücadelelerini temelinde kendilerine öğretilen toplumsal cinsel rolleri olduğunu unutmamak gerekir. Kadınlara yönelik olan erkek şiddetinin bu kadar fazla olmasının arkasında sadece erkeklerin fiziksel gücünün daha fazla olması değil, aynı zamanda toplumsal cinsel rollerinin kendilerine öğrettikleri olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

İntihar

Dünya Sağlık Örgütü'nün bireyin kendisine yöneltmiş olduğu şiddet olarak tanımladığı intiharın son derece karmaşık bir olgu olduğu kabul edilmektedir. **İntihar, tek bir faktör ile açıklanamayacak kadar karmaşık bir eylemdir. İntihar eyleminde bireysel, sosyo-kültürel, psikolojik, ekonomik, fiziki, dini, hukuki, felsefi, vb. pek çok faktörün etkisi olabildiği gibi, bu bileşenlerden hangilerinin hangi eylemlerde ve ne kadar etkili olduğu da farklılık ortaya koymaktadır. Tüm bu belirleyicilerin toplumlar arasında ortaya koymuş olduğu farklılıklar, intihar oranlarının farklılaşmasında etkili** olmaktadır. Ayrıca bu farklılıklar, farklı cinsiyetlerde, farklı yaş gruplarında, farklı eğitim seviyelerinde, farklı yerleşim yerlerinde, farklı inanç sistemlerinde, farklı düşünce yapılarında, vb. farklı düzeylerde intihar oranlarının tezahürüne sebebiyet vermektedir.

İntiharın demografik ve sosyal etkileri olduğu gibi bireysel etkileri de göz ardı edilemeyecek kadar yüksektir. İntihar bir seçim midir? Seçim ise benzer şartlara sahip olan iki kişiden birisi intiharı seçerken bir diğeri neden tercih etmemektedir? Bu noktada intiharı bireyin kişilik yapısı ile daha fazla ilişkilendiren psikolojik yaklaşım etkili çalışmalar ortaya koymaktadır. İntiharı psikolojik faktörlere dayandıranlar, sosyal faktörlerin tetikleyici bir role sahip olduğunu, ancak insanların kendilerine özgü bir kararları olduğuna vurgu yapmaktadırlar.

İntihar ile ilgili psikolojik açıklamalarda bulunan ilk kişinin Sigmund Freud olduğu kabul edilmektedir. Bireyin her hareketinin bir iç tutarlılığa sahip olduğunu savunan Freud, çocuklukta yaşanılan deneyimlerin, normaldışı davranışların ortaya çıkmasında etkili olduğunu vurgular (Dublin, 1963:154). Freud, bir insanın psikolojik olarak dengede olmasının id, ego ve süperego uyumu ile mümkün olabileceğini, bu uyumun sağlanamaması durumunda da bireylerin farklı seviyelerde çatışma ve kaygılar yaşayabildiğine vurgu yapmaktadır. Bu durumun bireyi nevroz, hatta intihara götürmesi de kaçınılmaz kabul edilmektedir.

Freud, sadistçe düşüncelerin ruhsal çöküntü hallerinde ortaya çıktığını savunur. Buna göre süperego, egoyu kendi haline bıraktığında kişi bu düşünceleri kendisine yöneltebilmektedir. Freud, içgüdüsel olarak intiharı, ölümün yaşam üzerinde zafer kazanması olarak değerlendirmektedir (Douglas,1967: 370-371). İd, ego ve süperego arasındaki çatışmanın sonucunda, süperegonun yalnız bıraktığı egonun, ölüm ve yaşam içgüdüsü arasında oluşturmuş olduğu dengesizlik sonucunda idin kişiyi ölüme sürüklediği kabul edilmektedir. Bu ölüm şekli de "intihar" olarak adlandırılmaktadır.

İntihar olgusunu sadece psikolojik boyutu ile değil aynı zamanda sosyal boyutu ile de ele almanın gerekliliğine inanan ve psikolojik faktörlerden daha fazla sosyal faktörlerin etkisi ile ortaya çıktığını, dolayısı ile de toplumsal bir sorun olarak ele alınması gerektiğini belirten sosyologların çalışmaları de bulunmaktadır. Bu tür çalışmalar yapan bilim insanları, intiharın sadece insanın kendi hayatını sonlandırması değil, bir sürecin ürünü olduğunu kabul etmektedirler (Eskin, 2012: 3-6). İntiharı süreç olarak kabul edilecek olursak "intihar" kavramının yerini intiharla bağlantılı diğer davranış şekillerini de içeren" intihar davranışı" kavramına bırakmak daha uygun olacaktır. Bu yaklaşıma göre intiharı açıklarken sadece bireysel faktörleri dikkate almak ve basit bir eylem

olarak değerlendirmek mümkün değildir. İntiharı, tek bir davranış olarak değil, birbirleri ile ilişkili, iç içe geçmiş çok sayıda ögesi bulunan davranışlar kümesi olarak adlandırmak (Alptekin ve Duyan, 2014: 11-12) daha uygun olacaktır.

Kendi hayatını sonlandırma kararı ile tek başına ölüme giden bireyin yaşamak ve ölmek arasında özgür seçimi olarak kabul edilen intihar, bireysel bir eylem olarak görünmektedir. İntihar olgusu ile ilgilenen sosyologlar, intiharı sadece bireysel bir eylem olarak değerlendirenlerin, intihara sürükleyen sebepleri sadece bireyin ruhsal durumu ile açıklamaya çalışan yaklaşımların son derece yüzeysel olduğu düşüncesindedirler. İntihar kararının alınmasında, bu kararı alan bireyin içinde bulunduğu toplumdan, toplum içinde öğrendiklerinden ve toplum ile olan iletişim ağından bağımsız olarak düşünülmemesi gerektiğine dikkat çekmektedirler. Ayrıca intihar eden veya intihar girişiminde bulunan kişinin eylemi, sadece kendisine karşı bir eylem gibi görünüyor olmasına rağmen sadece kendisine değil, kendi yakın çevresi ve dolayısı ile de yaşadığı dünyaya karşı yapılmış bir eylemi olarak algılamak gerekir. Buna göre her bir bireyin kendi etrafında bir etkileşim alanının olduğunu gözden kaçırmamak gerekir.

Bireyi sadece kendi kararlarını alan ve uygulayabilen olarak düşünmek mümkün değildir. Birey, o kararları alırken ve uygularken tek başına gibi görünüyor olmasına rağmen geçmiş yaşantısı ve dolayısı ile de tecrübeleri, kendi olmasını belirleyen son derece önemli unsurları oluşturmaktadır. Bireyi birey yapan sosyalizasyon sürecindeki ajanlarıdır.(Gündoğdu, 2013: 247-259). Bu ajanlar, onu toplumun onay vereceği bir birey haline getirmektedir. Kısaca söylemek gerekir ise bu ajanlar bireyi kendi haline bırakmak yerine, toplumun istediği doğrultuda yetişmesinde etken olmaktadırlar. Buna göre bireyi tam bağımsız bir varlık olarak değerlendirebilmek çok da mümkün görünmüyor. Bireyin pek çok davranışını ve kararını etkileyen bu sürecin, bireyin hayatını sonlandırma gibi çok önemli bir karar alma sürecinde etkisinin olmadığını varsaymak çok da akıllıca görünmemektedir.

İntiharı sosyolojik bakış açısı ile değerlendirenler, anomi, yabancılaşma, sanayileşme, bütünleşme ve çözülme kavramları çerçevesinde ortaya koymaya çalışmaktadırlar. İntihar ile ilgili sosyolojik bakış açısından bahsedildiğinde ilk detaylı ve bütünsel çalışmayı yapan kişi olarak Emile Durkheim kabul edilmektedir. Durkheim, bireylerin kendi aralarındaki etkileşimi ile oluşan topluluk bilincinin, bireysel bilinçten çok daha farklı olduğuna vurgu yaparak,

sosyal olguların sosyalizasyon sürecinde içselleştirilmesi sebebi ile bireyler üzerindeki etkisinin son derece yüksek olduğuna vurgu yapmaktadır ve teorisini de bu kabul üzerine kurmaktadır.

O'na göre tek tek intihar olayları farklılıklar ortaya koymasına rağmen, belirli bir dönemde ve toplumda olan intiharların genel özellikleri, intiharın sosyal boyutunun da son derece önem arz ettiğini ortaya koymaktadır. Durkheim, bireysel intiharların benzerlik ve farklılıkları üzerine çalışarak intiharın türlerini belirler. Durkheim, intiharın türlerini (2013:127-307) bencil, özgeci ve kuralsız olarak belirlemiştir. Durkheim, intihar adlı çalışmasında intihar türlerini detaylı olarak ortaya koymaya çalışmıştır. Buna göre bireyin aşırı bencilliğinden kaynaklanan sebeplerle intihar gerçekleşebilmektedir ki Durkheim bu intihar türünü bencil intihar olarak tanımlamaktadır (2013: 127-212). Özellikle dinin, ailenin ve siyasal sistemin çözülmesi, fonksiyonunu eskisi gibi yerine getiremiyor olması vb. sebeplerle bireyler boşluğa düşmekte, toplumla istenilen düzeyde bütünleşememektedirler. Bu durumun tam tersi olan toplumla aşırı bütünleşmenin de bireyi intihara sürükleyebildiğini söyleyen Durkheim, bu intihar türünün bireyi topluma bağımlı hale getirdiğini söyler ve bu tür intiharları özgeci intiharlar olarak tanımlar (2013: 212-241). Bu intihar şeklinde bireyin vicdani sorumlulukları ağır basmakta, bireyi intihara kadar götürebilmektedir. Durkheim, kuralsız intihar olarak tanımlamış olduğu üçüncü intihar şeklinin genellikle refah dönemlerinde görüldüğünü belirtir (2013:241-285). Durkheim, böyle dönemlerde bireylerin tutkularını kontrol etmekte güçlük çektiklerini, bu sebep ile de intiharı bir çıkış olarak değerlendirdiklerini belirtir.

Görüldüğü gibi Durkheim'e göre birey sadece bireysel sebepler ile intihar eyleminde bulunmamaktadır. Aksine bireyi intihara sürükleyen sosyal etkenlerin birey üzerindeki etkisi, bireysel etkenlerden çok daha önde gelmektedir. İnsanın sosyal bir varlık olduğu kabulünden hareket edildiğinde, intihar eyleminde de sosyal faktörlerin en az bireysel faktörler kadar etkili olduğunun dikkate alınması gerekmektedir. İnsanın sosyal bir varlık olarak doğmadığı, ancak zaman içinde sosyal bir varlık olduğu her geçen gün biraz daha fazla kabul gören bir görüş. Buna göre intihar eylemlerinde sosyalizasyon sürecinin rolünü bir tarafa bırakmak mümkün görünmemektedir.

Yaş ve İntihar

Dünya Sağlık Örgütü'nün bireyin kendisine yöneltmiş olduğu şid-

det olarak tanımladığı intiharın son derece karmaşık bir olgu olduğu kabul edilmektedir. Bu sebep ile de her bir intihar vakasının ortaya çıkmasında farklı bileşenler etkili olmaktadır. Tüm faktörleri ve etki derecelerini bir arada ölçebilmek mümkün olamayacağı için çalışmamızda TÜİK verilerine dayanarak yaşlara ve cinsiyetlere göre son beş yılda meydana gelen intihar vakalarını, yukarıda ortaya koymuş olduğumuz sosyolojik veriler ışığında değerlendirmeye çalışacağız.

Yaşlılık Nedir?

Yaşlılığın kesin olarak belirlenmiş bir zaman dilimi bulunmamaktadır. Zamana, sosyo-kültürel şartlara, vb. bağlı olarak farklılık göstermesine rağmen genellikle 65 yaş üzerindekileri yaşlı nüfus olarak gösterme eğilimi fazladır. Yaşlılık; fiziksel, bilişsel ve üretim alanında gerileme, sosyal konumda değişme, kişiler arası destek ve iletişimin azaldığı, sağlık kaybı ile başlayan ve döneme özgü sorunların kayıplarının getirdiği, beraberinde kişinin kendisine olan öz güven ve saygısının azalmaya başladığı, tüm bunlara bağlı olarak yeterli doyumun elde edilemediği bir dönem (Palabıyıkoğlu, 1993: 26) olarak kabul edilmektedir.

Gençler arasında başta gelen ölüm sebepleri arasında gösterilen intihar oranlarının fazlalığı, konunun gençler için dikkat edilmesi gerektiğini ortaya koyarken (Duman ve İnci: 2014, 54), oranlarda önemli düşüş olmasına rağmen ilerleyen yaşlarda da intihar vakalarının devam ettiğini gösteren istatistikler, yaşlılık döneminde de intihar vakalarına dikkat edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. İntihar oranları ilerleyen yaşlarda, yaşlanma ile genellikle paralel artış göstermektedir.

Gençler arasında intihar girişimlerinin oranı fazla görülürken, yaş ilerledikçe intihar oranlarında önemli artışlar görülmektedir. Burada intihar ve intihar girişimleri arasında farklılık olduğunu belirtmek gerekir. İntihar eylemi, bireyin kendi isteği ile yaşamını tehdit edici bir eylem gerçekleştirmesi ve bu davranışın ölüm ile sonuçlanması iken intihar girişimi, bireyin yaşamını tehlikeye atacak bir eylemde bulunması veya bulunuyor izlenimi oluşturması ancak eylemin ölümle sonuçlanmamasıdır (Atasoy ve Diğerleri, 2014:1). Yaş ile intihar arasındaki doğrusal ilişkinin gerekçesi olarak da eylemin planlanmasındaki tecrübe ve planlamanın iyi yapılıyor olması gösterilmektedir. Yaşlıların karşılaşmış oldukları fiziksel güç kaybı dolayısı ile kendi ihtiyaçlarını

karşılayamaz duruma gelmeleri, bağımsızlıklarını kaybetmeleri, gençlere bağımlı hale gelmeleri olarak yorumlanmaktadır. Kendilerini işe yaramaz ve toplumdan uzak ve bağ kuramaz hissetmeleri, yakınlarını, özellikle de eşlerini kaybetmeleri sebebi ile yaşamak zorunda kaldıkları yas, ayrılık, yalnız kalma ve terk edilme hissi intihar düşüncesinin gelişmesinde etken rol oynayabilmektedir (Odağ, 2002:50-52).

Yaşlılar, yalnızlık ve çile çekerek önlerinde kalan günleri geçirmek istemedikleri düşüncesi ile intihar kararı verebilmektedirler. Gençlik yıllarında sahip olunan güç, kuvvet ve iktidar; bireyin kendisini güçlü hissetmesini sağlarken; ilerleyen yıllar, bireyin gücünü kaybetmeye başlaması ve kendisinin de bunun farkına varması; çaresizlik ve umutsuzluk duygusunun gelişmesinde etken olmaktadır. Çaresizlik, umutsuzluk ile birleştiğinde istenmeyen eylemlerin ortaya çıkmasını hızlandırabilmektedir (Alptekin ve Duyan, 2012 :52-53). Sosyal, psikolojik, fizyolojik ve ekonomik gücünü kaybetmeye başladığını fark eden birey, yaşama gayesini ve gayretini kaybedebilmektedir. Bu durum aslında bir var oluş problemi olarak da değerlendirilebilir.

Batılı ülkelerle kıyaslandığında Türkiye'de yaşlı intiharlarının düşük olduğunu 1974-1996 yılları arasında Türkiye'de yaşlı intiharları ile ilgili çalışması olan Çiğdem Aydemir (1997: 22-23)'in çalışması somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Aydemir, Türkiye'deki oranın düşük olmasında İslam dininin intiharı yasaklaması, yaşlılar arasında gençlere göre dini eğilimin fazla olması ve güçlü aile bağlarının etkin olmasının rolünün büyük olduğuna vurgu yapmaktadır.

İstatistiklerle Türkiye'de Yaşa ve Cinsiyete Göre İntihar

Türkiye'de Batılı ülkelerle kıyaslandığında intihar oranlarının son derece düşük olduğundan daha önce bahsetmiştik. İntihar oranları düşük olsa dahi yıllara göre bakıldığında her yıl ortalama yüz binde 4 oranında intiharın olduğu dikkati çekiyor.

Tablo 1- İntihar sayısı ve kaba intihar hızı

Yıl	İntihar sayısı	(Yüz binde)
2010	2 933	4,01
2011	2 677	3,61
2012	3 287	4,37

2013	3 252	4,27
2014	3 065	3,97

Kaynak: TÜİK, İntihar İstatistikleri

Son beş yılın, yıllara göre intihar oranlarına bakıldığında yüz binde olmak şartı ile 2010 yılında 4.01, 2011 yılında 3.61, 2012 yılında 4.37, 2013 yılında 4.27 ve 2014 yılında da 3.97 olduğu dikkati çekmektedir. Bu rakamlar çok yüksek gibi görünmeyebilir. Ancak bireylerin kendi hayatlarını sonlandırması, bu kararı verebilecek noktaya geliyor olması olarak değerlendirilecek olursa, boyutlarının büyüklüğü ve önemi daha iyi fark edilecektir.

Çalışmamız, erkek ve kadın intihar oranları arasında toplumsallaşma sürecinde kazandırılanlardan dolayı önemli farklılıklar olduğu kabulü üzerine kurulmaktadır. TÜİK verilerine dayanarak bu varsayımımızın doğrulanıp doğrulanmadığına baktığımızda, kadın ve erkek intihar oranları arasında önemli bir farklılığın olduğu görülmektedir. Öncelikle cinsiyete ve yıllara göre intihar oranları tablosuna bakmak genel bir fikir edinmekte etkili olacaktır.

Tablo 2- Cinsiyete göre intiharlar, 2010-2014

Yıl		Sayı	Yüzde
2014	Toplam	3 065	100,00
	Erkek	2 276	74,26
	Kadın	789	25,74
2013	Toplam	3 252	100,00
	Erkek	2 382	73,25
	Kadın	870	36,52
2012	Toplam	3 287	100,00
	Erkek	2 377	72,32
	Kadın	910	38,28
2011	Toplam	2 677	100,00
	Erkek	1 876	70,08
	Kadın	801	42,70

2010	Toplam	2 933	100,00
	Erkek	2 073	70,68
	Kadın	860	41,49

Kaynak: TÜİK, İntihar İstatistikleri

Cinsiyete göre bakıldığında son beş yıl içinde kadınların intihar oranının erkeklerinkine göre oldukça düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Son beş yılda intihar edenlerin cinsiyetlerine göre dağılımına bakıldığında, 2010 yılında intihar edenlerin %71'ini, 2011 yılında %70'ini, 2012 yılında %72'sini, 2013 yılında %73'ünü, 2014 yılında da %74'ünü, erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. Tabloya genel olarak bakıldığında erkelerin intihar oranlarının bütün yıllarda intiharların yaklaşık ¾'ünü oluşturduğu dikkati çekmektedir. Oranların erkekler lehine bu derece yüksek olmasında erkeğe toplumun yüklemiş olduğu cinsel rollerin etkisinin fazla olduğu kanaatindeyiz.

Toplumlar, kadın ve erkek rollerini farklılaştırırken kadın ve erkeklerin farklı beceri ve kişilikler geliştirmelerini beklerler. Ancak genellikle kadının besleyici ve koruyucu konumuna karşı erkeğin karar verici ve denetleyici konumu ön plana çıkmaktadır (Ünlü, 2004:257). Bu da kadınların daha fazla iş ile sorumlu tutulmalarını, ancak erkeklerin de büyük sorumlulukların altına girmek zorunda kalmasını beraberinde getirmektedir. Kadınların bitmek tükenmek bilmez ve mesai saati olmaksızın sürekli devam eden işlerine karşılık, güç, kuvvet ve sürekli bir iktidar gerektiren erkek rolleri söz konusudur. Buna göre kadının mesaisi uzun, işi zor ve yorucudur. Kadına göre işi ve kendisinden beklentiler çok daha az gibi görünmesine rağmen erkekten beklenen çok daha yorucu ve yıpratıcı olabilmektedir. Toplum erkekten güçlü olmasını, otoritesini korumasını ve devam ettirmesini beklemektedir. Bu son derece yıpratıcı bir süreçtir. Otoritesinin sarsıldığını düşünen veya fark eden erkek, kendisini önemsiz ve işe yaramaz olarak değerlendirmeye başlar.

Cinsiyet ve intihar arasındaki ilişkiyi ortaya koymada en önemli faktörlerin başında kültürel farklılıkların geldiğini ortaya koyan çalışmaların sayısı her geçen gün artmakta (Coşkun ve Diğerleri, 2012; Delice ve Teymur, 2012) olması da bunun bir göstergesi olsa gerek. İnsanların dün olduğu gibi bugün de tolumun istediğinden farklı yaşamasının son derece zor olduğunu, intihar vakaları üzerinden dahi görebilmek mümkün.

Teorik kısımda da belirtmiş olduğumuz gibi toplum erkeklere başarılı olma, güçlü olma ve ailesinin geçimini en iyi şekilde gerçekleştirme görevini yüklemektedir. Sosyalizasyon sürecinde bunu öğrenen erkek ticari başarısızlık, geçim zorluğu gibi ailesinin geçimini istediği düzeyde gerçekleştiremediğinde kendi hayatını sonlandırmayı dahi düşünebilmektedir. Çünkü ailesinin geçimini toplumun kendisine öğrettiği düzeyde gerçekleştiremeyen erkek, kendisini "erkek" gibi, toplumun istediği erkek gibi hissetmeyebilmektedir. Bu da onlara büyük bir toplumsal yük yüklemektedir.

Bu düşüncemizi intihar gerekçeleri ile ilgili tablonun verileri de desteklemektedir. Son beş yılda intihar edenlerin intihar gerekçelerini gösteren tabloya genel olarak bakıldığında erkekler ve kadınlar arasında en fazla farklılığın görüldüğü gerekçelerin ticari başarısızlık ve geçim zorluğu maddelerinde olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 3- Geçim Zorluğu Nedenine ve Cinsiyete Göre İntiharlar, 2010-2014

Yıl		Sayı	Yüzde
	Toplam	275	100,00
	Erkek	198	95,31
	Kadın	77	4,69
	Toplam	302	100,00
	Erkek	205	92,76
	Kadın	97	7,80
	Toplam	259	100,00
	Erkek	176	94,00
	Kadın	83	6,38
	Toplam	252	100,00
	Erkek	156	91,16
	Kadın	96	9,69
	Toplam	296	100,00
	Erkek	195	93,04
	Kadın	101	7,48

Kaynak: TÜİK, İntihar İstatistikleriİntihar edenlerin gerekçelerine

bakıldığında, geçim zorluğu sebebi ile intihar edenlerin yıllara ve cinsiyetlere göre dağılımını gösteren tabloya bakıldığında 2010 yılında bu gerekçe ile intihar edenlerin % 93'ünü, 2011 yılında %91'ini, 2012 yılında %94'ünü, 2013 yılında %93'ünü ve 2014 yılında da %95'ini erkelerin oluşturduğu görülmektedir. Görüldüğü gibi kadın ve erkek oranları arasında oldukça büyük bir farklılık görülmektedir.

Tablo 4- Ticari Başarısızlık Nedenine ve Cinsiyete Göre İntiharlar, 2010-2014

Yıl		Sayı	Yüzde
	Toplam	275	100,00
	Erkek	198	97,50
	Kadın	77	2,50
	Toplam	302	100,00
	Erkek	205	95,16
	Kadın	97	5,08
	Toplam	259	100,00
	Erkek	176	98,51
	Kadın	83	1,52
	Toplam	252	100,00
	Erkek	156	96,67
	Kadın	96	3,45
	Toplam	296	100,00
	Erkek	195	98,39
	Kadın	101	1,64

Kaynak: TÜİK, İntihar İstatistikleri

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

SİYASİ KATILIM BAĞLAMINDA ORTA DOĞU'DA KADIN TEMSİLİ

Atilla Altun[1*]

ÖZET

Toplumsal değişim özellikle 20.yy. itibariyle siyasi ve ekonomik hamleler ve teknolojik ilerlemelerin etkisiyle hız kazanmış; özellikle kentleşme, endüstrileşme ve küreselleşme gibi makro seviyeli süreçler ve devamında yerel, ulusal ve uluslararası çerçevede gerçekleştirilen düzenlemelerle bireyin farklı rolleri ve deneyimleri tecrübe edinmesine neden olmuştur. Bu aslında yeni eşitsizliklerin ve mağduriyetlerin de ortaya çıkışına sebep olmuştur. Bir yanda yeni mücadele şekillerinin ortaya çıkışı bir yanda da geleneklerin ortaya koyduğu baskı altında kalan bireyler içinde özellikle kadınlar rol değişiklikleri, aile yapısı ve statü farklılıkları nazarında en çok etkilenen kesimlerden olmuştur. Medeniyetlerin beşiği olarak kabul edilen Ortadoğu'da da durum böyledir. Dünyadaki tüm ülkelerin ilgi odağı halindeki bu bölgede toplumsal, ekonomik ve siyasi değişikliklerden en çok etkilenen kesimlerden biri olarak kadınların siyasi ve ekonomik güç kazanma mücadeleleri incelenmesi gereken önemli konuların başında gelir. Özellikle bireyin birebir yönetime ortak olduğu demokratik yönetim biçimlerinin de Ortadoğu'da aktif olarak var olageldiği göz önüne alındığında sosyal yapı, ideoloji ve siyaset ekseninde kadınların siyasi temsili önem arz etmektedir. Yönetimin daha demokratik bir alana yayılması için kadının siyasi temsili konusunda son zamanlarda ortaya çıkan gelişmelere rağmen siyasi katılımın ve kadın temsilinin artırılması konusunda çalışmaların yapılması gerektiği barizdir. Kurumsal ve kültürel sınırlılıklarla karşı karşıya ayakta kalma mücadelesi veren Ortadoğu kadınının özellikle yönetim biçimi olarak demokrasiyi seçmiş ülkelerdeki durumu bu bildirinin ana konusunu oluşturmaktadır. Çalışmadaki amacımız kadınların Ortadoğu ülkelerindeki siyasi katılım düzeylerini dünya örnekleri ile karşılaştırmalı olarak incelemektir. Böylece kadınların ulusal ve yerel düzeyde yönetimde ağırlığının artırılması konusunda öneriler sunmak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Siyasi Katılım, Kadın Temsili, Ortadoğu, Demokrasi

[1] [*] Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens., Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi

WOMEN'S REPRESENTATION IN THE MIDDLE EAST IN THE CONTEXT OF POLITICAL PARTICIPATION

Atilla Altun[2*]

ABSTRACT

Social change accelerated with the effect of political and economical moves and technological developments in the 20th century, and caused different roles and experiences of individuals with macro level processes like urbanisation, industrialisation and globalisation and arrangements carried out in the context of locality, nationality and internationality. Indeed, this caused the new inequalities and victimisation. The individual remain under the pressure of the new struggle types and traditions, women are the most influenced ones in terms of role changes, family type and statue differences. The situation is similar in the Middle East, too. The struggle of women in terms of political and economical strengthening is one of the important subjects in the Middle East. When the democratic regimes are considered to be active in the Middle East, women's political representation in terms of social structure, ideology and politics has importance. In spite of the developments on women's representation in democratic regimes, the studies must be increased on the political participation and representation of women. The main theme of this notice is the situation of the Middle East women who struggle for standing against institutional and cultural constraints in the countries choosing democracy. The aim is to examine the level of political participation of women in the Middle East by comparing them with the examples from the world. So, some proposals can be made on increasing the representation of women in the context of national and local levels.

2 * Kirikkale University, Institute of Social Sciences, Department of Sociology, Postgraduate Student

Key Words: Women, Political Participation, Women's Representation, The Middle East, Democracy.

GİRİŞ

Yöneten-yönetilen ilişkisi, yüzyıllardır tartışılan konular arasındadır. Zamanla birçok siyasi kavram yerini yenilerine bırakmış, birçoğu değişikliğe uğramış, modernleşme ile beraber daha özgürlükçü ve eşitlikçi yönetim biçimleri tartışılmaya başlanmıştır. Demokrasi ve parlamenter sistem bunlar arasındadır. Parlamentoların güçlendirilmesi ve siyasi yapıda karşılaşılan çıkmazların çözüme kavuşturulmaya çalışılması demokrasinin daha iyi uygulanabilirliği çabaları arasındadır. Bireyler arası özgür ve eşit ilişkiler, kişisel potansiyelin gerçekleşmesi için uygun şartlar, temsilcilerin aldıkları kararların gerektiğinde tartışılabilmesi, bireylerin bir araya gelme ve katılım sağlama özgürlüğü ve ekonomik fırsatların yaratılması, siyasi otoritenin meşruiyeti ve güçlü kılınması için önem arz etmektedir.

Dünyanın hangi ülkesi olursa olsun modern sayılabilecek bütün toplumların sahip olması gereken şey demokratik ortamdır. Kişisel hakların ön plana çıkması ve ayrımların ortadan kalkması toplum egemenliğinin temelidir. Oy hakkı, özgürlük, çoğunluk yönetimi, adil temsil, seçim, ekonomik, sosyal ve kültürel temelde yasal düzenlemeler bu egemenliğin öncelikli şartlarıdır. Katılımın sağlanması yönetenlerin meşruiyeti için gereklidir. Alternatif, etkin ve çeşitlilik gösteren sesler farklı mekânlarda, topluluklarda ve örgütlerde ifade bulabilmelidir (Etzioni, 1995: 11). Etzioni'ye göre bu, bireyler arasında eşitliğin ve

adaletin sağlanması için şarttır.

Eşitlik, özgürlük, temsil ve katılım bağlamında meydana gelen demokratik mücadele aslında bireyin özellikle siyasi alanda geleneksel olanla savaşımı anlamına gelir. Geleneksel ile modern arasında sıkışmış ve rahat nefes alacak bir duruma girmeye çalışan bireyin tecrübeleri araştırılması gereken konular arasındadır. Konumu itibariyle birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Ortadoğu'da da durum aynıdır. Ekonomik ve tarihi alt yapısı güçlü olan bu bölgede otorite ve güç elde etme arzusu her zaman var olagelmiş, bu hem iç hem de dış etkenlerin varlığıyla yer yer sert bir biçimde süregelmiştir. Orta Doğu'da uzun yıllar süren siyasi ve askeri mücadeleler, parçalanmış ve güvensiz toplum yapıları ortaya çıkarmıştır. Siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan değişimlerin hızlı olması özgürlük, insan hakları, demokrasi, katılım, toplumsal cinsiyet, eşitlik konularının tartışılır olmasına neden olmaktadır. Human Freedom Index (2015)[3]'ine göre demokrasi ve özgürlük indeksleri bakımından bu Ortadoğu ülkelerinin son sıralarda yer alıyor olması[4] da durumun ciddiyetini artırmaktadır.

Buradan hareketle eşitlik, hukukun güvencesi, katılım ve temsil çerçevesinde bu bildiride dünya nüfusunun yarıdan fazlasını oluşturan kadınların toplumsal temelde katılım ve temsil durumunu ortaya koymak ve ülkeler arası bir karşılaştırma yapmak amaçlanmaktadır. Böylece toplumsal değişim, toplumsal cinsiyet ve demokratik mücadele konularında daha etkin aktiviteler yapılmasının önünün açılacağı kanısındayız.

KATILIM VE TOPLUMSAL CİNSİYET İLİŞKİSİ

Demokrasilerin en önemli unsurlarından biri olan katılım, esasen demokrasinin niteliğini de ortaya koyarak siyasi, sosyal ve ekonomik değişimin temeli olarak görülmektedir. Aileden başlayarak yerel ve küresel çerçevede katılımın boyutu farklılık gösterebilir. Birey, katılım sayesinde daha iyi bilgilenir, görüşlerini karar alıcılara direkt iletebilir, sosyal becerilerini geliştirebilir, yeni projelere katkı sağlayabilir ve duyarlılık sağlar. Yönetenler için ise vatandaşın bilgilendirilmesi, vatandaşlarla daha yakından ilgilenebilme fırsatı sağlaması, meşruiyeti için daha geniş halk desteği alması ve güveni artırması imkânı tanır.

3 Vasquez Ian, Porcnik Tanja (2015), The Human Freedom Index, A Global Measurement of Personal, Civil and Economic Freedom, Fraser Institute, USA

4 Iran 152 ülke içinde son sırada, Yemen 148, Suudi Arabistan 141 ve daha sonra Mısır 136, Fas 121, BAE 117, Katar 114, Tunus ve Umman vd. gelmekte Türkiye ise 62. sırada yer almaktadır.

Etzioni'ye göre (1995: 8) eğer vatandaşlar katılım ve sonucunda dayanışmayı gerçekleştirmek için yeterince çaba sarf etmezse, toplumsal varoluş alanı insan özgürlüğünün kontrolünden kaçıp gidebilir veya güçlü seçkinlerin kontrolü altına girer. Toplum maddi, kişisel ve kurumsal olarak örgütlere ve sosyal çevrelere destek vermelidir. Katılımın en önemli özelliği de budur. Yönetilenlerin sadece yönetimde söz sahibi olması değil ayrıca demokratik anlamada kendilerine ait otorite kullanma hakkını elitlerin eline bırakmamaktır. Bireyler arası eşit ve özgür ilişkiler, potansiyellerin geliştirilmesi ve niteliklerini ifade edebilmeleri, demokrasiyi keyfi kullanımdan koruma, bir araya gelme şartlarının düzenlenmesi ve eldeki kaynakların geliştirilmesi için ekonomik fırsatların yayılması genel olarak demokrasinin temelini ihtiva eder (Giddens, 2010: 170).

Günümüzde her ne kadar demokratik vatandaşlığın olmazsa olmazı olarak kabul edeceğimiz bireysel ve kurumsal temelde katılım konusunda ilerlemeler görünse de, siyasi katılım boyutunun bazı olumsuz yönleriyle de karşılaşmaktayız. "Kamu alanında demokrasinin geliştirilmesi bir erkek projesidir ve kadınlar zamanla gösterdikleri mücadelelerle bu sürece katılabildiler" (Giddens, 2010: 169) düşüncesi bu olumsuzluklardan sayılır. Diğer bir deyişle katılım ve temsil konusunda toplumsal cinsiyet eşitsizliği irdelenmesi gereken olumsuzluklardandır. Birçok ülkede siyasi ve ekonomik alanları içeren kadın katılımı ile ilgili toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı çalışmalar mevcuttur ve bunlar kadın hakları mücadelesine öncülük etmektedir (Elbadawi, 2011: 5).

Tarihi kaynaklara göre modernleşme dönemine kadar ataerkil toplum düzeni içinde erkek egemenliğinin hüküm sürdüğü bir dönem göze çarpmaktadır. Fakat meydana gelen siyasi ve ekonomik gelişmeler ve yıkıcı savaşlar kadınların da toplumda söz sahibi olduğunu göstermeye başlamıştır. İletişim teknolojilerindeki gelişme, ekonomik özgürlüklerin kazanılması ve eğitim alanındaki ilerlemeler kadının toplumdaki rolünün çeşitlenmesine imkân tanımış sosyal haklar edinme çabası doğmuştur. Yaylı ve Eroğlu'na göre (2015: 506) toplumsal cinsiyet eşitsizliği, temel eşitsizliklerdendir. Bu eşitsizliğin ortadan kaldırılmasında en önemli adım yasal düzenlemeler ve uygulamalardır. Kadınlar 20.yüzyılın başlarında önemli kazanımlar elde etmiş, ama uygulama konusunda sorunlar yaşanmıştır. Bunun çözümü için siyasi ve ekonomik manada atılacak adımlar en önemlileridir. Kadınların güvenliği ve hareket özgürlüğü konusunda yasal düzenlemeler yapılması[5], eğitim düzeyinin artırılması,

5 Human Freedom Index'inde "Kadınların güvenliği" ve "Kadınların Hareket Özgürlüğü" konularında Ortadoğu ülkeleriyle ilgili veriler ürkütücüdür. 1-10 arası puanlamada kadınların güvenliği konusunda Ürdün 4,8, Bahreyn ve Kuveyt 5,8, Katar 2,3, Birleşik Arap Emirlikleri 2,5, Mısır 3,6, Suudi Arabistan 5,5…vb. şeklindedir. Kadınların Hareket Özgürlüğü konusunda Türkiye tam puan alırken, Bahreyn 5,0 ve diğer Ortadoğu ülkeleri ise 0,0 almıştır.

eşit hakların tanınması yanında uygulanması ve ekonomik alanda erkeklere gösterilen davranışın kadınlara da gösterilmesi gerekliliği önemlidir. Bu bakımdan demokratik mücadelenin bir gereği olarak kadınların tüm dünyada siyasi-sosyal katılım bağlamında gereken örgütlenmeyi yapması ve temsil aşamasında daha gerçekçi adımların atılmasına imkân verilmesi gerekmektedir.

Genel olarak toplumsal cinsiyet eşitliği, oy kullanma hakkı ve kadın temsili sorunları birçok ülkede var olan bir problemdir. Sınırlı siyasi reformlarla demokratik olma mücadelesi veren ülkeler kadın temsili konusunda zayıf kalmaktadır (Elbadawi, 2011: 6). Siyasi süreçte katılım konusunda kadın haklarının artırılması pozitif bir adımdır ve siyasi rejimin temel niteliğini de değiştirmemektedir. Aksine daha eşitlikçi, özgürlükçü ve demokratik bir tutumun göstergesidir.

ORTADOĞU'DA KADIN TEMSİLİ

2000 yılından bu yana devam eden İsrail-Filistin arasındaki şiddet, Irak'a uygulanan müeyyideler ve dış politikaları, Lübnan ve Yemen'de şiddet sonucu acı çeken insanlar ve yine Türkiye ve Suriye gibi ülkelerde meydana gelen terörist vakaları Orta Doğu'da devamlı bir barış ortamının oluşumuna engel olmaya devam etmektedir. Bu karışıklıklar, şiddet ve engellemeler bu ülkeleri ötekileştirerek ekonomik ve sosyal durağanlığın içine sokmakta ve tüm bölge, küresel ekonominin arzuladığı iyi siyaset ve barış ortamından uzak olmaya devamlılık gösterme çabasındadır.

Tablo 1. Bölgesel ortalamaya göre ulusal parlamentolarda kadınlar[6]

BÖLGESEL ORTALAMALAR			
	Yasam Organı-Meclis	**Senato-Bakanlar Kurulu**	**Her ikisi**
İskandinav Ülkeleri	41.1%	---	---
Amerika	27.3%	26.9%	27.2%

6 http://ipu.org/wmn-e/arc/classif010216.htm (Erişim: Şubat 2016)

Avrupa – AGİT üyesi ülkeler İskandinav ülkeleri dâhil	25.6%	24.7%	25.4%
Avrupa – AGİT üyesi ülkeler İskandinav ülkeleri hariç	24.1%	24.7%	24.3%
Aşağı Sahra Afrika	23.3%	21.9%	23.1%
Asya	19.1%	15.3%	18.8%
Arap Ülkeleri	**18.4%**	11.7%	17.5%
Pasifik	13.2%	36.0%	15.8%
Bölgeler yasama organlarında kadınların oranına göre azalan sırada sıralanmıştır.			

Bu karışıklık ortamında toplumsal cinsiyet konusunda da farklı şeyler söylemek mümkün değildir. Bu eşitsizlik Ortadoğu'da siyasi yetki kazanma bağlamında kadın temsili oranlarına da yansımaktadır (Tablo 1). Tablodaki bu veriler gösteriyor ki, Batı, demokrasi açısından önemli ilerlemeler kaydetmiş ve kadınların da demokratik mücadele konusunda söz sahibi olması gerekliliğini dikkate almıştır. Fakat Ortadoğu'da durum böyle değildir. Kadınların yasal olarak oy kullanma ve seçilme hakkına sahip olma tarihleri bile bunun en önemli göstergesi sayılabilir[7]. Burada dikkat çekmemiz gereken önemli husus, kadınlara karşı adalet sağlanması konusundaki yasal metinler ile adaletsiz uygulamalar arasındaki çelişkidir. Dünya ortalamalarına göre yasal dayanaklara rağmen katılım ve temsil ortalamaları oldukça düşüktür. Nüfus bakımından her ne kadar bir eşitlik görülse de kadınların siyasi katılımı ve temsili konusunda birçok ülkede bir dengesizlik olduğunu kolaylıkla görebiliriz. (Soufi, 2009: 255-257).

7 Ortadoğu'da kadınların ilk olarak oy kullanma ve seçilme hakkına sahip oldukları ülke Türkiye'dir (1934). Daha sonra İsrail (1948) ve Lübnan-Suriye-Mısır (1952) ve ardından sırasıyla Libya (1964), Ürdün (1974), Irak (1980), Umman (1994), Katar (1998), Bahreyn (2002), Kuveyt (2005) ve Birleşik Arap Emirlikleri (2006) gelmektedir.

Ulusal parlamentolar için seçimlerin yapılması gibi Ortadoğu'daki artan demokratikleşme mücadeleleri 13 ülkede görülmektedir: Cezayir, Mısır, İran, İsrail, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Fas, Filistin, Sudan, Tunus, Türkiye ve Yemen. (Rizzo vd., 2002: 640). Bu ülkelerin anayasaları evrensel, cinsiyet yansız bir dil kullanmasına rağmen, bu 13 ülkenin hiç biri erkekler gibi kadınlara oy kullanma hakkını erkenden tanımamıştır. Kadınların halen vatandaşlık imtiyazlarına sahip olmadığı ülkelere rastlamak mümkündür. Bayat'a göre Ortadoğu'daki Müslüman çoğunluk millet ve din adına sıkı toplumsal denetim dayatma eğiliminde olan otoriter rejimler ve İslamcı muhalefet ile demokratikleşme adına dışardan müdahale ve işgal arasında sıkışmış durumdadır (Bayat, 2015: 325).

Tablo 2. Parlamentoda Kadınlar (Global Gender Gap 2015)[8].

Ülke	Kadın	Erkek	Kadın-Erkek Oranı	Sıra
Suudi Arabistan	20	80	0,25	79
Türkiye	18	82	0,22	86
Birleşik Arap Emirlikleri	18	83	0,21	87
Suriye	12	88	0,14	112
Ürdün	12	88	0,14	114
Bahreyn	8	93	0,08	130
Lübnan	3	97	0,03	137
İran	3	97	0,03	139
Kuveyt	2	98	0,02	140
Umman	1	99	0,01	141
Katar	0	100	0,00	142

Dünya Ekonomi Forumu'nun toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ilgili yayınladığı "Global Gender Gap 2015" raporuna göre genel olarak Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da mevcut durum kolaylıkla görülebilir. Diğer ülkelere kıyasla düşük oranlar dikkat çekmektedir (Tablo 2-3-4). Bir önceki yıla göre genel anlamda yüksek oranda (%60) bir ilerleme gözlenmektedir. Ekonomik katılım ve fırsat eşitliği konusunda da bir ilerleme kaydedilmektedir ancak siyasi yetkilendirme oranlarında çok düşük bir değişiklik görülmüştür. Rapora göre önceki yıllara göre siyasi bağlamda çok düşük bir oranda değişiklik gözlenmekte (%9) ve genel ortalamanın altında olmaya devam etmektedir. Dikkat çeken bir diğer

8 Toplam 145 ülkede gerçekleştirilen toplumsal cinsiyet analizi raporu.

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

SURİYE'DEKİ EYLEMLERİN ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİNDE YARGILANMASI SORUNU

Mehmet DALAR[1*]

Özet

Bilindiği gibi 2010 yılının sonunda Tunus'ta ortaya çıkan ve adına "Arap Baharı" denilen ayaklanmalar diğer Arap ülkelerinde de yayılma göstermiştir. 2011 yılının Mart ayından itibaren Suriye'de Beşar Esad'ın başında olduğu hükümete karşı yapılan gösterileri hükümetin şiddet kullanarak bastırmasından sonra silahlı muhalefet ortaya çıkmış ve hükümet güçleri ile muhalifler arasında çatışmalar baş göstermiştir. Gittikçe iç savaş boyutuna varan çatışmalar tüm şiddetiyle devam etmektedir. Bu çatışmalarda insan hakları ve uluslararası insancıl hukuk kuralları ağır bir şekilde ihlal edilmektedir. Büyük felaketlere, yüz binlerce kişinin ölmesine ve yaralanmasınayol açan ve milyonlarca sivilin gerek ülke içinde gerekse ülke dışına göç etmeleriyle sonuçlanan bu çatışmaların durdurulması ve barışın tesisi konusunda uluslararası toplum yetersiz kalmıştır. Bölgesel ve küresel güçlerin çıkar çatışmaları ve rekabetine sahne olan Suriye'de ağır insanlık suçları işlenmektedir. Bir taraftan hükümet güçleri ile ona destek veren Rusya, İran ve Hizbullah'ın diğer taraftan bölgesel ve küresel güçlerden destek alan muhaliflerin insancıl hukuk kurallarını ihlal etmelerinin yanında IŞİD ve El kaide bağlantılı örgüt ve kişilerin işledikleri insanlık suçları ve terör suçları uluslararası bağımsız kurum ve kuruluşlarca rapor edilmektedir. Bu çalışmamızda 1998 yılında kurulup, 2002 yılının Temmuz ayından itibaren yargı yetkisine sahip olan ve soykırım, insanlığa karşı suçlar ile saldırı suçlarını yargılamakla yetkili olan Uluslararası Ceza Mahkemesinin yargı yetkisine değindikten sonra Suriye'de işlenen eylemlerin bu mahkemede yargılanması sorunu ele alınacaktır. Suriye'nin statüsüne taraf olmadığı bu mahkeme gerçek kişilerin cezai sorumluluklarına karar vermektedir. Çalışmada da değinileceği gibi Suriye ulusal yargı sisteminin bu eylemleri yargılama konusunda ülkenin içinde bulunduğu durum ve yargı sisteminin niteliği nedeniyle etkili olmayacağı dikkate alınarak, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Suriye'deki eylemlerin soruşturulması ve yargılanması için bu mahkemeye yetki verme girişimi Rusya ve Çin vetosu yüzünden sonuçsuz kalmıştır. Uluslararası Ceza Mahkemesinin yargı yetkisine giren Suriye'de işlenen eylemlerin uluslararası bağımsız kuruluşların raporlarına ve verilerine dayanarak analiz eden bu çalışma, Suriye'de uluslararası toplumun başarısız olduğu barış

1 *Doç. Dr.,Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bolu, E-posta: mehmetdalar@hotmail.com

ve güvenliğin tesisi için önem arz eden eylemlerin yargılanması konusunda Uluslararası Ceza Mahkemesinin yargısının önemini ve karşılaştığı problemleri incelemektedir.

Jurisdiction Problem of International Criminal Court to Prosecute Criminal Actions in Syria

Abstract

As it is known the riots called as “Arab Spring” took place in Tunisia at the end of 2010, and spread to other Arab countries. In March of 2011 the demonstrations against government presided by Bashar Al Asad were suppressed violently by that government. After that event the armed opposition emerged, and armed conflicts between government and armed opposition have continued up to now. The conflict turns to civil war character gradually and situation deteriorates as the clashes continue in full scale. The rules of human rights and international humanitarian law have been seriously violated in this conflict. This armed conflict causes to major disasters, hundreds of thousands of deaths and injuries, and led to millions of civilians to displace in or out of country. Unfortunately the international community is insufficient to end the conflict and bring peace to Syria. The gross human rights violations committed, war crime and crime against humanity perpetrated in Syria which is scene to rival global and regional powers having conflicted interests in the country. According to independent reports of international organizations and institutions, the government forces supported by Russia, Iran and Hezbollah on one hand and the armed opposition forces supported by regional and global power on the other hand seriously violate rules of humanitarian law, and commit war crimes. Also ISIS and armed groups connected with Al Qaida were reported by said reports to commit war crimes and crimes against humanity. In this study we examine problem of trial by international criminal court (ICC) to prosecute of crimes perpetuated in Syria after dealing with jurisdiction of ICC, established in 1998 and entered into force in 2002, to prosecute genocide crime, crimes against humanity, war crimes and aggression crime. Syria is not party to status of ICC which concludes its trial on the criminal liability of individuals not on the responsibility of states. As it is noted in the study the Syrian national judicial system will not be effective to exercise judgment on the actions committed because of negative situation of country and due to character of judicial system. Considering this situation Security Council of United Nations attempted

to give ICC authority to prosecute and judge crime actions committed in Syria. But this attempt failed due to veto of Russia and China. The prosecution of crime actions in Syria is necessary to protect international peace and security. Examining the importance of jurisdiction of ICC to prosecute criminal actions in Syria this paper analyzes actions perpetuated in Syria during armed conflicts based on the reports and data of independent international organizations.

Giriş

Uluslararası hukukta kabul edilen kişilerin cezai sorumluluğu uluslararası suç kavramıyla birlikte gündeme gelmiştir. Uluslararası suç kavramı ulusal hukuk sistemlerinden bağımsız olarak uluslararası hukuk kuralları tarafından oluşturulmuştur. Soykırım, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve saldırı suçları gibi uluslararası niteliği olan suçlar her ne kadar ulusal hukuk düzenlerinde oluşturulmuş ise de bunlar devletlerarasında yapılan ikili veya çok taraflı antlaşmalar tarafından da düzenlenmiş ve yaptırımlara bağlanmıştır (Acer ve Kaya, 2010, 262-263). Uluslararası suçlardan dolayı her ne kadar kişilerin cezai sorumluluğu söz konusu olsa da adına görev yaptıkları devletlerin sorumluluğunu da beraberinde getirmektedir. Tüzel kişilik olan devletlerin sorumluluğu daha çok hukuki niteliktedir. Bununla birlikte bu sorumluluk cezai sorumlulukla yakın ilişkilidir. Uluslararası suçların devletin sorumluluğuna yol açabilmesi için ilgili kişilerin devlet adına onun bir organı olarak hareket etmeleri, eylemlerini hukuken yetkili kılınan veya devletin kontrol ettiği de facto (fiili) unsurlar aracılığıyla gerçekleştirmeleri gerekir. Aksi halde sorumluluk, sadece bireysel cezai sorumlulukla sınırlı kalır. Uluslararası suçları yargılayan yargı organları Nuremberg ve Tokyo mahkemeleri hariç, daha çok kişilerin cezai sorumluluğu çerçevesinde karar vermektedir. Bu eylemelere bağlı olarak devletlerin hukuki sorumluluğunu da başka uluslararası veya ulusal yargı organları kararlaştırabilmektedir (Değer, 2009, 66-67).Devletin düzenli silahlı kuvvetleri dışında silahlı çatışmalara devlet lehine katılan ve üzerlerinde devletin kontrolü bulunan gönüllü kişiler, milisler, paralı askerler gibi gayrı nizami grupların da eylemlerinden dolayı devlet sorumlu tutulabilmektedir. Bu konularda devletlerin hukuki sorumluluklarının dayanakları 1907 tarihli La Haye 4 sayılı sözleşme, 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve ona ek 1977 tarihli protokoller ile 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi gibi sözleşmelerdir (Pazarcı, 2007, 643). Bu sözleşmeler söz konusu suçlarla ilgili genel olarak devletlere üç yükümlülük getirmektedir. Bunlardan biri bu suç eylemlerini cezalandıracak

mevzuatın oluşturulması, ikincisi suç faillerini araştırmak ve uyruklarına bakılmaksızın ulusal mahkemelerinde yargılamak, üçüncüsü de suç faillerini onlarla ilgili yeterince delil bulunan ve yargılama yetkisine sahip olan başka yargı organlarına teslim etmektir (Pazarcı, 2007, 659).

Silahlı çatışmaların yürütülmesiyle ilgili getirilen sınırlamalar antik çağlara kadar dayanmaktadır. Savaşlarda uyulması gereken insancıl hukuk kurallarıyla ilgili düşüncelere M.Ö. 6. Yüzyıl'da Çinli yazar Sun Tzu "savaş sanatı" adlı eserinde yer vermiştir (Pazarcı, 2000, 324).Uluslararası hukukta, hukuka aykırı olarak savaşlarda işlenen suçların yargılanması ve kişilerin cezai sorumluluğuna karar verildiği konusunda ilk örnek 1474 yılında 12 değişik prensliğin onayı ile gerçekleşen Germen imparatoru Peter von Hagenbach'ın yargılanmasıdır. Hagenbach'ın kendisine bağlı güçlerin Breisach kentini işgal ederken yaptığı insanlık dışı davranış ve vahşetten dolayı suçlanmış ve yargılanmıştır (Başer, 2014, 233).Aradan uzun bir zaman geçtikten sonra Savaş suçlularının yargılanmasıyla ilgili diğer girişim 1. Dünya savaşı sonucunda yapılan Versailles antlaşmasının 227 ve 228. Maddeleriyle savaş suçu işlemesinden sorumlu tutulan Almanya kralı KaiserII. Wilhelm'in ve diğer yetkililerin yargılanmasıyla ilgiliydi (Shaw, 2003, 234).Bu amaçla Leipzig'te Alman Yüksek Mahkemesinin fiilen yetkili kılınması sonucunda Alman savaş suçlularının Alman ulusal mahkemelerinde yargılanması ve cezalandırılması uluslararası uygulamada ilk kez benimsenmiştir (Pazarcı, 2000, 324).Ancak müttefik devletlerin talep etmelerine rağmen Hollanda'nın kendisine sığınmış II. Wilhelm'i iade etmemesi yargı sürecini sonuçsuz bırakmıştır. Diğer savaş suçlularının yargılanması konusunda da müttefikler yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine Alman ulusal mahkemesi Leipzig mahkemesi, önüne getirilen 901 davadan 888'i beraatla sonuçlandırmış, diğerlerine de hafif cezalar vererek yargı sürecini kapatmıştır (Meray, 1962, 551).Kişilerin cezai sorumluluğu kapsamında uluslararası mahkemelerce yargılanmaya başlanması ancak 2. Dünya Savaşı'ndan sonra mümkün olmuştur. 2. Dünya Savaşı sona ererken birçok coğrafi alanı kapsayan suç eylemlerini gerçekleştiren kişilerin yargılanması konusunda müttefik devletlerce anlaşmaya varılmış ve Nuremberg Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi kurularak savaş ve insanlık suçlarını işleyen kişilerin uluslararası mahkemelerde yargılanması konusunda ilk adımlar atılmıştır. ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Fransa arasında 8 Ağustos 1945'te imzalanan büyük savaş suçlarının takibine ve cezalandırılmasına dair Londra antlaşmasına dayanan Nuremberg Mahkemesi statüsü, barışa karşı suçlar, savaş

suçları ve insanlığa karşı suçlar konusunda yetkilendirilmiş ve yargı yetkisi kapsamına giren suç faillerini mevki, makam ve statülerine bakmaksızın ve dokunulmazlıklarını dikkate almaksızın yargılama yetkisiyle donatılmıştır. Bu mahkeme haklarında statü kapsamında suç isnat edilmiş sanıkları yargılamış ve onların suçlu olduklarını tespit ederek mahkûmiyetlerine karar vermiştir. 1946 yılında Tokyo'da kurulan ve Nuremberg Mahkemesiyle aynı yetkiye sahip olan Tokyo mahkemesi Japon savaş suçlularını yargılamış ve cezalandırılmalarına hükmetmiştir (Meray, 1962, 552 ve 557). Ağır insanlık suçlarının tespit edilerek cezalandırılması sadece Nuremberg Mahkemesi ile yetinmeyen ve Nuremberg Mahkemesi Statüsü ile karar ve içtihatlarını uluslararası hukuk kuralları olarak teyit eden Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu, 1946 yılında Uluslararası Hukuk Komisyonunu bu konuda çalışma hazırlamakla görevlendirmiştir. Bu arada Genel Kurul, uluslararası ceza yargısı komisyonunu kurmuştur. Bu komisyon 1953 yılında Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü Tasarısını kabul etmiştir. Bu arada Uluslararası hukuk komisyonu da 1954 yılında barışa ve insanlığa karşı suçlar adlı taslak belgeyi hazırlamıştır (Meray, 1962, 558). Ne var ki Soğuk Savaş'ın hüküm sürdüğü o dönemde devletlerin birbirlerine karşı güven duymamaları ve kurulacak mahkemenin kendi aleyhlerinde kullanılacağı şüphelerinden dolayı bu çabalar o dönemde sonuç vermemiştir (Başer, 2014, 234).

Uluslararası toplum başlangıçta evrensel anlamda bir uluslararası ceza mahkemesini kurmakta başarısız olduğundan dolayı insanlık suçlarında kişilerin cezai sorumlulukları ile ilgili BM Güvenlik Konseyi ad hoc tedbirlere başvurmuştur. Bosna-Hersek'te işlenen suçları yargılamak üzere Konsey BM kurucu antlaşmasının 7. Bölümü kapsamında 1993 yılında aldığı 827 sayılı kararla (Security Council, 1993) Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (EYUCM)'ni kurmuştur. Soykırım suçları, insanlığa karşı suçlar ile savaş suçlarını yargılamak ve cezalandırmakla yetkilendirilen bu mahkeme, eski Yugoslavya ülkesi üzerinde 1991'den itibaren yargı kapsamındaki suçları işleyenleri cezai sorumluluk çerçevesinde yargılamaktadır. Yargı yetkisi kapsamına giren konularda ulusal yargı organlarından üstünlüğü tanınan bu mahkemenin yargı süreci devam etmektedir (Doğan, 2008, 339; Pazarcı, 2000, 352). Ruanda'da işlenen suçları yargılamak üzere Güvenlik Konseyi EYUCM'de olduğu gibi BM antlaşmasının 7. Bölüm kapsamında aldığı 8.11.1994 tarih ve 955 sayılı kararla (Security Council, 1994) Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesini kurmuştur. EYUCM'de olduğu gibi yargı yetkisine giren konularda ulusal yargı

organlarından üstünlüğü kabul edilen Ruanda mahkemesi, soykırım suçları, insanlığa karşı suçlar ile uluslararası olmayan silahlı çatışmalarla ilgili düzenlemeler getiren 1949 Cenevre sözleşmesinin ortak 3. Maddesi ve 1977 tarihli II nolu protokol hükümlerinin ihlal suçlar çerçevesinde yargı yetkisine sahiptir.1.1.1994-31.12.1994 tarihleri arasında Ruanda ve komşu ülkelerde işlenen suçları yargılayan bu mahkeme gerçek kişileri cezai sorumluluk bağlamında yargılamaktadır (Doğan, 2008, 340; Pazarcı, 2000, 353-354).Aşağıda değinilen Uluslararası Ceza Mahkemesinin kurulmasından sonra da BM Güvenlik Konseyi bazı olaylar ve yerler itibariyle ad hoc mahkemeler kurmuştur. Bunlardan 2002 yılında kurulan Sierra Leone Özel Mahkemesi ve 2006 yılında terör suçlarını yargılamak üzere kurulan Lübnan Özel Mahkemesi örneği verilebilir (Rashidi, 2012, 1-25).

Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Temel Özellikleri ve Yargı Yetkisi

Çatışmaların bir türlü eksik olmadığı dünyada çatışmalarda ağır insanlık suçlarını işleyenleri yargılamak için ad hoc önlemlerle kurulacak mahkemeler yerine çok taraflı sözleşmeyle tüm dünyada gerçekleşebilecek eylemleri soruşturmak ve yargılamak için faaliyette bulunacak sürekli bir mahkemenin teşkil edilmesi uluslararası barış ve güvenlik için gerekli görülmüştür. İnsancıl hukuk kurallarıyla ilgili sözleşmelerin ve bu bağlamda oluşan yapıla geliş kurallarının işlerlik kazanabilmesi için bu kuralların denetimini ve uygulanmasını sağlayan devletlerden bağımsız bir yargı organının oluşturulması, hem barış ve güvenliğin sağlanması hem de uluslararası hukukun gelişimi ve insan haklarının dünya çapında sağlanması açısından önemli bir basamak niteliğindedir.

Öteden beri BM uluslararası hukuk komisyonunun bu konuda yaptığı çalışmalar bir taslak statü haline getirilerek devletlerin bilgisine sunulmuştur. İsveç, İngiltere ve Belçika gibi devletler, statüye suç kurbanlarının uğradıkları zararların giderilmesi için de hükümler konulmasını istemişlerdir. Fakat ABD bu görüşe katılmadığı için statüye sadece cezai sorumluluk kapsamında hükümler konulmakla yetinilmiştir. İngiltere de soykırımdan doğrudan ilgili devletin sorumlu olmasını önermekle birlikte bu öneri de kabul edilmemiştir (Doğan, 2008, 341).

15 Haziran-17 Temmuz 1998 tarihinde Roma'da toplanan diplomatik konferansta yapılan görüşme ve tartışmalardan sonra Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin (UCM'nin) kurulmasına karar verilmiş ve kabul edilen statü

metni imzalanarak devletlerin onayına sunulmuştur. 120 devletin lehinde oy verdiği statüye ABD, İsrail, Çin, Libya, Irak, Katar ve Yemen aleyhte oy kullanmış ve 21 devlet ise çekimser kalmıştır. Yürürlüğe girmesi için öngörülen en az 60 devlet tarafından onaylanması üzerine 1 Temmuz 2002 tarihi itibariyle UCM statüsü yürürlüğe girmiştir (Aksar, 2005, 4).128 maddeden oluşan UCM Statüsüne (Rome Statute, 1998) bu yazının yazıldığı 03.02.2016 tarihine kadar imza koyan 139 devletten 123'ü taraf olmuştur. Suriye 29 Kasım 2000'de statüyü imzalamış olmakla beraber onaylamamıştır. Suriye'de çatışan Rusya 2000'de imzalamış olmakla beraber onaylamamıştır. İran ve Hizbullah bağlamında Lübnan ve Türkiye taraf değildir. UCM'ye başlangıçta karşı çıkan ABD statüyü 2000'de imzalamakla beraber 2002'de imzasını çektiğini bildirmiştir. Bölge ülkelerinden sadece Ürdün'ün (11.04.2002) ve Filistin Yönetimi'nin (02.01.2015) taraf olduğu görülmektedir (UN Treaty Collection, 2016).

Sadece gerçek kişiler üzerinde yargı yetkisine sahip olduğu, devletler üzerinde veya devletlerin sorumluluğu konusunda yargı yetkisine sahip olmadığı ifade edilen UCM'nin (Topal, 2005, 85) bir uluslararası kurumdan çok, ulus-üstü bir kurum olduğunu savunanlar, oluşturulan sistemin devletlerin tekelinde varsayılan konularla ilgili hükümler getirmesi ve buna bağlı olarak devletlerin egemenliğine bir sınırlama getirilmek istendiğine dikkat çekmektedirler. Bununla birlikte devletlerin egemenlikleri konusunda ödün vermek istemedikleri dikkate alınarak egemenlik yetkileriyle çatışmayı önlemek için statüye tamamlayıcılık ilkesi konulmuştur (Bayıllıoğlu, 2007, 55-56).Statünün 1 ve 4. Maddelerine göre UCM sürekli, uluslararası hukuk tüzel kişiliğine sahip, gerekli hukuki yetkiyle donatılmış ve bağımsız bir kurum olarak ulusal yargı yetkisini tamamlayıcı nitelikte olacaktır. Bu mahkeme BM'nin bir organı olmamakla birlikte 2. Madde uyarınca yapılacak bir anlaşma ile BM'yle ilişkisi düzenleneceği öngörülmüştür. Yargı yetkisi kapsamına giren suç eylemleri 5-8. Maddelerinde belirtilmiştir. Soykırım suçları, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve saldırı suçları konusunda yargı yetkisine sahiptir. Fakat saldırı suçları konusunda statünün yürürlüğe girmesinden 7 yıl sonra tanımlanmasının, koşullarının ve uygulanmaya konulmasının tespitine kadar mahkemenin bu konuda bir işlem yapmayacağı öngörülmüştür. Yetkili olduğu ağır suçlardan soykırım suçlarıyla insanlığa karşı suçların savaş veya barış zamanında işlenmesinin olanaklı bulunduğu ve savaş suçlarının gerek uluslararası silahlı çatışmalarda gerekse uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda işlenen suçları kapsadığı yani

1949 Cenevre sözleşmelerinin ihlaliyle ilgili suçları içerdiği hükme bağlanmıştır (Pazarcı, 2000, 355; Aksar, 2005, 5-6; Bayıllıoğlu, 2007, 57). Konferansta bazı devletler tarafından terörizm gibi suçların da UCM'nin yargı yetkisine dahil edilmesi talep edilmiş ise de terörizmin tanımının yapılmasından sonra konulması gerektiğini belirten devletlerce reddedilmiştir. Terörizmin tanımlanması konusunda devletlerarasında uyuşma olmamakla birlikte terör eylemlerinin belirleyici unsurları bağlamında bir düzenleme yapılması konusunda da bir gelişme sağlanmamıştır. Terörizmin insanlık suçları kapsamına alınmasını öneren bazı devletlerin önerisine karşılık ABD gibi bazı devletler, bu eylemlerin statüye konulması halinde mahkemenin politize edileceği endişesiyle bu öneriyi desteklememişlerdir. Bununla birlikte konferansın nihai bildirisinde terör ve uyuşturucu kaçakçılığı suçlarının daha sonra statüye dahil edilmesi için çalışmaların yapılacağı belirtilmiştir (Topal, 2005, 86 ve 88).

UCM 18 yargıcın görev yaptığı bir hazırlık dairesi, ilk derece dairesi ve istinaf (temyiz) dairelerinden oluşmakta olup, savcılık makamı ile yazı işleri bölümü bulunmaktadır. Yargıçlar ile savcılar statüye taraf olan devletlerin genel kurulu tarafından 9 yıllık bir süre için seçilmekte olup tekrar seçilmeleri mümkün değildir. Mahkemenin yargı yetkisine giren suçlarla ilgili tüm bilgi, haber ve belgeleri, incelemek, soruşturmaları yönetmek gibi yetkileri olan savcılık iddia makamı niteliğindedir. Savcılık makamında aynı prosedürle seçilen savcı ve savcı yardımcıları bulunmaktadır. Savcılık otonom yetkilere sahip olup gerek kendisine yapılan başvurular üzerine gerekse kendiliğinden araştırma ve soruşturma yaparak dava açabilir (Saulnier, 2002, 393).Yargıç ve savcıların tekrar seçilmemeleri, özellikle tarafsızlıklarını ve bağımsızlıklarını temin altına almaya yönelik olup, bir daha seçilmeyeceğini düşünen savcı ve yargıçların daha rahat ve bağımsız olarak çalışmalarını sağlamaktadır.

UCM yargı yetkisine giren suç eylemleri işleyen, işlenmesini emreden, isteyen, özendiren, yardımcı olan, ortaklaşa veya herhangi bir şekilde suçun işlenmesine teşebbüs eden kişiler mahkeme tarafından yargılanmaktadır. Bu kişilerin amir veya memur olmaları, dokunulmazlıklarının olup olmaması önemli değildir. Yani ilgili kişiler devlet başkanı, hükümet başkanı, askeri lider gibi resmi görevli olsalar dahi yargılanmaktan muaf olamazlar. Statünün 12. Maddesine göre statüye taraf olarak veya taraf olmadan da UCM'ye bildirim yaparak UCM'nin yargı yetkisinin kabul edilmesi mümkündür. UCM'nin yargı yetkisi, suçun işlendiği ülke hukukunun dikkate alındığı mülkilik niteliğinde

olabileceği gibi mülkilik dışı da olabilir. Şöyle ki statüye taraf olmayan bir devletin vatandaşı, taraf olan bir devletin ülkesinde ilgili suçları işlerse UCM yetkili olabilmektedir. Statüye taraf olan bir devletin vatandaşı taraf olmayan bir devletin ülkesinde ilgili suçları işlerse UCM yargı yetkisine sahip olabilmektedir. Statüye taraf olmayan bir devletin vatandaşı statüye taraf olmayan bir devletin ülkesinde ilgili suçları işlerse UCM'nin yargı yetkisine sahip olabilmesi için 13. Madde uyarınca BM Güvenlik Konseyi'nin BM antlaşmasının 7. Bölümü çerçevesinde karar alarak UCM'yi yetkilendirmesi halinde UCM yargı yetkisine sahip olabilmektedir. Bu bağlamda UCM'nin yargılama usulü, Statüye taraf olan bir devletin ya da Güvenlik Konseyi'nin başvurusu ya da kendisine yapılan başvuru üzerine veya kendiliğinden Savcının soruşturma açması ile başlamaktadır (Pazarcı, 2007, 665-666; Saulnier, 2002, 393-394).

UCM'nin yargı yetkisi yarışan değil tamamlayıcı nitelikte olup, yargı yetkisine giren suç eylemlerinin bir ulusal mahkeme tarafından yargılanması halinde UCM o davaya bakmayacaktır. Yani statüye taraf olsa da olmasa da bir devletin ulusal yargı organlarında davalar açılıp yargılama yapılıyorsa UCM o davalara bakmayacaktır. 20. Madde uyarınca bir kişinin aynı suçtan dolayı iki kez yargılanmaması ilkesi kabul edilmiştir. Bununla birlikte ilgili devletin soruşturma veya kovuşturma konusunda isteksizliği varsa veya kendisi UCM'ne havale ediyorsa veya ulusal mahkeme tarafsız ve bağımsız değilse, ulusal mahkeme adil yargılama yapmayarak göstermelik bir yargılamayla sanıkları UCM'nin yargı yetkisinden kaçırıyorsaUCM'nin yargı yetkisi söz konusu olacaktır (Pazarcı, 2007, 666; Saulnier, 2002, 394; Aksar, 2005, 8-10; Bayıllıoğlu, 2007, 56-57).

Suriye'deki Eylemler

2011 yılının başlarında Arap devletlerinde yönetimlere karşı toplumsal ayaklanmalar baş göstermiştir. Adına "Arap Baharı" da denilen bu ayaklanmalar birçok Arap devletinde yayılmış olup Suriye'yi de etkilemiştir. Halkın yönetime karşı başlattıkları gösteri yürüyüşüne karşı Beşşar Esad'ın başında olduğu Suriye Baas Rejimi Hükümeti, kendisine muhalif gördüğü gösterileri bastırmaya çalışmıştır. Hükümetin gösterileri bastırmasıyla silahlı muhalefet ortaya çıkmıştır. Yönetimle bu muhalifler arasında ortaya çıkan çatışmalar ülkeyi iç savaşa sürüklemiştir. Esad rejimi ile bu rejime muhalif silahlı gruplar arasında baş gösteren çatışmalar, bu çalışmanın yazıldığı günlerde, devam etmekte ve gerek rejim güçlerinin ve kendisine yardım eden Hizbullah, İran

ve Rusya'nın neden olduğu gerekse silahlı muhalif gruplarının ve IŞİD gibi yabancı savaşçıların neden olduğu saldırılar sonucunda yüz binlerce Suriye halkı yaşamını kaybetmektedir. Milyonlarca Suriyeli ülke içi ve ülke dışı yer değiştirmiştir. 2011 yılının Mart ayından 2015 yılının Kasım ayına kadar rejim güçleri, yabancı savaşçılar ve muhalif güçler tarafından 250 bin kişinin öldürüldüğü rapor edilmiştir (UN Genaral Assembly, 2015).En fazla Türkiye'de olmak üzere Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır gibi değişik ülkelerde 4 milyon 289 bin 792 Suriyeli sığınmacının bulunduğu ve Suriye'nin içinde 6,5-7,5 milyon kişinin yer değiştirdiği tespit edildiği bildirilmiştir (I am Syria, 2015). Suriye insan hakları komitesine göre 2015 yılı itibariyle ülkenin değişik yerlerinde işlenen 619 katliamda içinde kadın ve çocukların da olduğu 20 bin 63 kişi öldürülmüştür (Syrian Human Rights Committe Reports, 2015, 9).Suriye Siyasi Araştırma Merkezi adlı kuruluş, 5 yılda 470 bin kişi öldüğünü, yaralı sayısının 1 milyon 900 bin olduğu, iç savaş nedeniyle ülke nüfusunun yüzde 12'ye yakınının öldüğünü ya da yaralandığını ve savaşın ülke ekonomisine maliyetinin 255 milyar dolar olduğunu raporunda bildirmiştir. Ülkenin altyapısı ve sağlık sisteminin neredeyse yok olduğu açıklanan raporda, 400 bin kişinin doğrudan savaşın getirdiği şiddet sonucu, 70 bin kişinin ise iç savaş nedeniyle ulaşılması kısıtlı hale gelen ilaç ve gıda yetersizliğinden dolayı öldüğü açıklanmıştır. Suriye'deki sağlıklı verilere ulaşamadığı için ölümlerle ilgili istatistik toplamayı 18 ay önce durduran BM'nin son verilerinde 250 bin Suriyelinin savaş nedeniyle hayatını kaybettiği belirtilmiştir (Anadolu Ajansı, 2006b).

BM İnsan Hakları Konseyi, BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliğinin kendisine sunduğu rapora göre Suriye'de gerçekleşen insan hakları ihlallerinin insanlığa karşı suç niteliğini oluşturduğunu belirtmesi üzerine, 12 Eylül 2011 tarihinde insan hakları alanında uzman olan üç kişiden oluşan bir uluslararası bağımsız soruşturma komisyonun kurulmasına karar vermiştir. Komisyon ilk raporunu (Report, 2011, par. 23) 23 Kasım 2011 tarihinde İnsan Hakları Konseyi'ne sunmuştur. Bu raporda 2011 yılının Mart ayında Der'a'da kamu binalarında hükümet karşıtı yazılar yazan çocukların gözaltına alınarak işkence edilmelerini protesto etmek için barışçıl gösterileri hükümetin bastırmasından sonra diğer illere yayılan gösterilerin de bastırılmasıyla birlikte olayların patlak verdiğine değinilmektedir. Hükümetin bastırdığı barışçıl gösterilerde BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliğinin tespitine göre en az 3500 sivil öldürülmüş, binlercesi tutuklanmış, işkence ve kötü muameleye maruz kalmıştır. Bu uygulamalara karşı güvenlik güçlerinden ve askeri birimlerden birçok kişi ayrılarak

"Özgür Suriye Ordusu" adına bir yapılanmanın içine girmiş ve güvenlik güçlerine karşı saldırıya geçmiştir. Beşar Esad, ülkenin bir komployla karşı karşıya kaldığını, silahlı grupların ve teröristlerin yabancı kaynaklardan finanse edildiğini, mezhep geriliminin çıkartılmak istendiğini ileri sürmüştür. Nisan 2011 ve takip eden aylarda yeni hükümetin kurulması, olağanüstü hal uygulamasının ve devlet güvenlik mahkemesinin kaldırılması, genel affın ilan edilmesi, vatandaşların barışçıl gösteriler yapmalarıyla ilgili yeni düzenlemeler yapılması gibi reform girişimleri olmuştur. Çok partili demokrasiye geçmek için istişarelerde bulunan Ulusal Diyalog Komisyonu kurulmuştur. Fakat göstericilere karşı devam eden şiddet hareketlerinden dolayı bazı önemli muhalif çevreler, toplantıları boykot etmişlerdir. Siyasi partilerle ve serbest seçimlerin yapılmasıyla ilgili yeni kanunlar çıkarılmıştır(Report, 2011, par. 27-34).BM Güvenlik Konseyi'nden veto nedeniyle bir karar alınamadığı için uluslararası toplumun da yetersiz kalmasının etkisiyle her geçen gün olaylar şiddetini arttırmış ve ortaya çıkan silahlı muhalefet gruplarıyla birlikte ülke iç savaşa doğru sürüklenmiştir.

22 milyonluk Suriye'nin yüzde 74'nün Sünni, yüzde 10'nun Alevi, yüzde 3'nin Şii, yüzde 10'nun Hıristiyan ve yüzde 3'nün Dürzi olduğu, Araplar dışında başlıca etnik grupların Kürtler, Türkmenler, Asuriler, Ermeniler ve Kafkas halklarından oluştuğunu belirten yukarıda adı geçen rapor, Esad'ınmensubu olduğu Alevilerin silahlı kuvvetler de dahil olmak üzere devlet kademelerinin önemli kilit noktalarında yer aldıklarını, 2011'den önce de insan haklarının ağır ihlallerinin 1982'deHama'da katledilen 10 bin ila 25 bin arasında kişinin öldürülmesi örneğinde görüldüğünü ve bu katliamların cezalandırılmadığını not etmiştir. Rapor, ayrıca 40 yıl boyunca hükümete muhalif oldukları şüphelenilen kişilerin işkence edilerek uzun süre göz altında tutuldukları ve hapsedildikleri, devletin istihbarat örgütü olan "Muhaberat" kurumunun kişileri gözeterek ve baskı altına alarak halk üzerinde bir korku ortamını uyandırmak suretiyle siyasi hayatı ve düşünce özgürlüğünü oldukça kısıtladığını belirtmiştir (Report, 2011, par. 15-27). 300 bin personelden oluşan silahlı kuvvetler dışında cumhurbaşkanının kontrolünde on bin seçkin cumhuriyet muhafızları ile Mahir Esad'a bağlı 20 bin kişiden oluşan dördüncü tümen bulunmaktadır ki bu birlikler silahlı kuvvetlerden ayrılarak tehdit oluşturacak kesimlere karşı görevlendirilmişlerdir. Devletin güvenlik gücü, ülke çapında oldukça etkili olup güçlü istihbarat ağıyla hükümet karşıtı faaliyetleri izleyerek ve baskı altına alarak Suriye toplumu üzerinde güçlü bir role sahiptir. Ayrıca yukarıdaki güçlerden

ayrı olarak on bin sivil kişiden oluşan ve hükümet tarafından silahlandırılan ve“Shabbiha” olarak adlandırılan milis güçleri ile yüz bin kişiden oluşan halk ordusu veya Baas Partisi milisleri de bulunmaktadır. Belirli bir askeri disipline tabi olmayan ve paramiliter nitelikteki bu milisler, hükümet karşıtı gösterileri bastırmakta kullanılmaktadırlar(Report, 2011, par. 18-20).

1969/14 ve 2008/69 sayılı kanunlarla güvenlik güçleri üyelerine dokunulmazlık getirilmiştir. Anayasa yargıçların bağımsız olduğunu öngörmesine rağmen, yargıç ve savcı olabilmek için Baas Partisi üyeliği bir ön şart olarak kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı, yargı sistemini yöneten yüksek yargı konseyine başkanlık yapmakta ve beş kişilik yüksek anayasa mahkemesinin hem üyesi olup hem de diğer dört üyenin de seçimini kendisi yapmaktadır (Report, 2011, par. 22; Syria Constitution, 1973, madde 132 ve 139). Ülkedeki yargı sisteminin ne kadar bağımsız ve tarafsız olduğu şüphesini uyandıran bu durum, Suriye'deki eylemlerin uluslararası ceza mahkemesinde yargılanmasının önemini açıklamaktadır.

Suriye 1973 yılında yapılan anayasa ile yönetilmektedir. Suriye'nin Arap bölgesinin Arap yurdunun ve burada yaşayan halkın Arap ulusunun bir parçası olduğunu belirten anayasa (m.1), hükümet sisteminin cumhuriyet olduğu, ülkenin cumhurbaşkanının dininin İslam olacağı ve İslam hukukunun yasamanın kaynağı olacağı hükmünü getirmektedir (m.2-3). Anayasanın 25-49. Maddeleri kişi hak ve özgürlükleriyle ilgili olup, bu hak ve özgürlüklerin anayasa ve kanunlar çerçevesinde kullanılacağını öngörmüştür. 8. Madde ise Baas Partisi'nin önde gelen siyasi parti olduğunu belirtmektedir. Dört yılda bir halk tarafından temsilcileri seçilecek meclisi de öngören anayasa Baas Partisi'nin önerisi üzerine meclisin göstereceği adaylardan halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanına ise birçok yetki tanımaktadır. Silahlı kuvvetlerin başkomutanı olan, savaş ilan edebilen, meclisle birlikte barış antlaşmaları yapan cumhurbaşkanı, olağanüstü hal ilan etme ve sonlandırma, özel organizasyon, konsey ve komite oluşturma, meclisi feshetme, kanunları onaylama, otoritesini yürütmek için gerekli gördüğü tüm karar ve talimatları çıkarma gibi yetkileri bulunmaktadır (Syria Constitution, 1973, md.83-114). Ülkede ayaklanmaların çıkmasından sonra anayasada bazı değişiklikler yapılmıştır. 3. Maddeye devletin tüm dinlere saygılı olacağı kamu düzenine zarar vermeyecek tüm ibadetlere serbestlik tanınacağı, dinsel toplulukların tüzel kişiliklerinin korunacağı hükmü eklenmiştir. 8. Maddedeki "önde gelen Baas Partisi" ibaresi kaldırılmış, yer-

ine devlet yönetiminin çoğulculuğa dayandığını, yönetimin sadece demokratik seçimle olacağını, lisans verilmiş siyasi partilerin ve kuruluşların siyasi hayata katkı sağlayacağı yönünde hükümler konulmuştur. 88. Maddede yapılan değişiklikle 7 yıllık görev süresi için seçilecek cumhurbaşkanının en fazla iki defa seçileceği öngörülmüştür (Refworld, 2012).

Gerçi Hafız Esad'ın 2000'de ölümünden sonra yerine geçen oğlu Beşar Esad, bir takım reform girişiminde bulunmak istemiştir. Bu girişimler üzerine ortaya çıkan"Şam Baharı" olarak nitelenen özgürlük ortamı kısa sürmüştür. Açılıma izin vermeyen güvenlik güçleri,duruma müdahale ederek tekrar kontrolü ele geçirmiş ve durumu eskiye çevirmişlerdir.2004 yılında Kamışlı 'da yapılan bir futbol maçında taraftarlar arasında kavga çıkması üzerine içinde vatansız olanların da bulunduğu Kürtlerin hoşnutsuzluğu sonucunda yapılan gösteriler, hükümet güçlerince kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Çok kişinin öldürüldüğü bu olaylar sonucunda yüzlerce kişi tutuklanmış ve bölgedeki insanlar baskı altına alınmıştır (bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ghadry, 2005, 61-70; Özkaya, 2007, 90-116).Nisan 2011'de Esad'ın yayınladığı 49 nolu kararla vatansız Kürtlere vatandaşlık verileceği öngörüldü. Bununla birlikte rejime güvensizlikten dolayı vatandaşlık başvuruları düşük kalmıştır (Kurds in Syria, 2016).

Suriye'de Çatışan Tarafların İnsancıl Hukuk Kurallarına Aykırı Eylemleri

BM İnsan Hakları Konseyi'nin oluşturduğu Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu'nun yaptığı araştırma ve soruşturma sonucunda elde ettiği bulguları derleyerek 16 Ağustos 2012'de düzenlediği 21/51 sayılı raporunda (Report, 2012 Aug)Suriye'de gerek hükümet güçleri ile Shabbiha gibi hükümet yanlısı grupların gerekse hükümet karşıtı grupların uluslararası insan hakları ve insancıl hukuk kurallarını ihlal ettiklerini ve ağır insan hakları ihlallerini gerçekleştirdiklerini not etmiştir. Komisyona göre insancıl hukuk kuralları sadece hükümeti değil aynı zamanda hükümet karşıtı grupları da bağlamakta ve hükümetle birlikte sorumlu tutulmaları gerekmektedir. Bu bağlamada komisyon, uluslararası ceza mahkemesi tarafından yargılanması gereken insancıl hukuka aykırı eylemleri işleyen hem hükümet ve hükümet yanlısı güçler hem de hükümet karşıtı güçler yönünden ayrı ayrı tespit etmiştir.

Hükümet Güçleri ve **Hükümet Yanlısı Shabbiha gibi G**üçlerin

İşlediği E**ylemler**: Hukuka aykırı öldürmelerden ve infazlardan yakalanan hükümet karşıtı kişilerin bir kısmı yaralı olduğu halde öldürülmeleri, muhalif savaşçıların yakınlarının öldürülmesi, hükümetin terörist dediği hedefleri vurduğunu ileri sürmekle birlikte saldırdığı yerlerin sivil yerleşim alanlarının olması ve ağırlıklı olarak sivillerin öldürüldüğü bildirilmiştir (Report, 2012 Aug, par. 52-57). Hükümet güçleri sivillerin çoğunlukta oldukları Şam, Der'a, Halep, İdlib, Deyruzzor gibi yerleri havadan yoğun olarak bombalamış ve büyük sivil katliamını gerçekleştirmiştir. Özellikle daha fazla sivil ölümlerine yol açması için pazar yerleri ve ulaşım merkezilerine saldırılar düzenlenmiştir. Ayrıca havadan atılan varil bombaları özellikle sivil yerleşim bölgelerinde büyük zayiatlara ve ölümlere ve on binlercesinin yerlerinden göç etmelerine yol açmıştır (Report, 2015, par. 33-34). Her ne kadar hükümet, çıkardığı af kanunuyla bir çok kişinin serbest bırakıldığını söylese de keyfi göz altı ve tutuklamalar eksik olmamaktadır. Yargı kararı olmadan, kişilere bir suçlama yöneltilmeden ve yargısal güvence tanınmadan kişilerin uzun süre gözaltında tutulması, gözaltına alınanların ailelerine haber verilmemesi ve şüpheli bir şekilde kaybolmalarına neden olunması gibi insan hakları sözleşmelerine aykırı işlemler hükümet tarafından uygulanmaktadır (Report, 2012Aug, par. 63-72).Yakalanan ve tutuklanan kişilere maddi ve manevi işkence edildiği ve kötü muamelelere maruz bırakıldıkları, işkence yönteminin yakalanan kişiler üzerinde sistematik ve yaygın olarak uygulandığı tespit edilmiştir (Report, 2012Aug, par. 74-86).Askeri hedef ile sivil ayrımı gözetilmeksizin saldırılar gerçekleştirilmiş, barışçıl gösteri yapan silahsız kişilere ateş açılarak ölümlerine ve yaralanmalarına yol açılmış ve ayırım gözetilmeksizin misket bombaları kullanılmıştır (Report, 2012 Aug, par. 90-95).Gerek hükümet güçlerinin gerekse hükümet yanlısı Shabbiha gruplarının sivil yerleri ararken gerekse kontrol noktalarında, toplama merkezlerinde ve gözaltına alırken kadınlara tecavüz etmeleri, tecavüzü sistematik ve yaygın faaliyetlerin parçası haline getirmeleri, yakalanan erkeklerin cinsel organlarına elektrik şoku verilmesi gibi insanlık dışı işlem ve uygulamaları bildirilmiştir (Report, 2012Aug, par. 96-102; Report, 2015, par. 53).Hükümet güçlerinin düzenlediği saldırılardan çocuk ve kadınlar daha fazla etkilenmiştir. Köy ve kasabalara saldırılarda çocukların öldürülmeleri, keskin nişancılarca açılan ateş sonucunda çoğunluğu çocuk olmak üzere sivillerin öldürülmeleri ve yaralanmaları, çocukların keyfi olarak yakalandıktan sonra elektrik şokuna verilerek, vücutlarına sigara söndürülerek, dayak atılarak, cinsel bölgelerine elektrik soku verilerek işkencelere tabi tutul-

maları, 18 yaşın altındaki çocuklara tecavüz edilmesi, çocukların rehin veya canlı kalkan olarak kullanılması, çocukların protesto eylemlerine katıldıkları için okullarının yağmalanması yakılması, tutuk yerlerinde çocukların yetişkinlerle birlikte tutulması gibi eylemler tespit edilmiştir (Report, 2012Aug, par. 104-113). Uluslararası insancıl hukukun sadece saldırmamayı değil aynı zamanda korunmasını emrettiği hastaneler, okullar, ibadet yerleri, hizmet binaları gibi sivil yerler, sahra klinikleri saldırıların hedefi olmuştur. Hükümet güçleri, içinde hasta ve yaralıların olduğu sahra kliniklerine ve sağlık merkezilerine saldırılar düzenlemiştir. Buralarda her ne kadar savaştığı muhalifler bulunsa da bu tür kuruluşlara saldırmamakla yükümlüdür. Yer altı sahra kliniklerinin de donanımları yetersizdir. Suriye Kızılay örgütü çalışanları ve ambulanslar da hükümet güçlerinin saldırılarına maruz kalmış ve bu saldırılar sonucunda sağlık görevlileri yaşamlarını yitirmişlerdir. Hükümet güçleri, hastaneleri ve okulları işgal ederek buraları askeri alan haline getirmiştir. Böyle yapmakla sadece kişilerin sağlık ve eğitim haklarına erişmeyi engellemekle kalmamış aynı zamanda bu tür korunması gereken yerleri kalkan yaparak düşmanın saldırı hedefi haline getirmişlerdir. Bu tür eylemler savaş suçu olarak kabul edilmiştir (Report, 2012 Aug, par. 115-125). Gerek hükümet güçleri gerekse Shabbiha güçleri, hükümet karşı oldukları düşündükleri kesimlerin mal varlıklarına yasa dışı el koyarak, ev, araç, değerli eşya gibi mal ve mülklerini yağma girişimlerinde bulunmuşlardır. Ev, araç ve eşyalarını yakmışlardır(Report, 2012 Aug, par.126-129). Uluslararası Af Örgütünün son dönmelerde yaptığı tespitlere göre 2014'ten 2015 Martına kadar Halep başta olmak üzere içinde üç okul, 17 hastane,23 cami, 14 pazar yeri, 12 ulaştırma merkezi gibi bir çoksivil yerleşim alanlarına hükümet güçlerinin uçaklardan varil bombalarını atarak on binlerce sivilin ölümlerine, yaralanmalarına ve yerlerinden göç etmelerine neden olmuştur (Amnesty International, 2015, 14vd).

Kimyasal silah kullanımına gelince BM Kimyasal Silah kullanımı iddialarını araştırma Misyonu, 19 Mart 2013'te Halep'in Khan Al Asal bölgesinde, 21 Ağustos 2013'te Şam'ın Guta bölgesinde ve 29 Nisan 2013'te Saraqib'te kimyasal silah kullanıldığı ve binlerce sivil kişinin öldüğünü tespit etmiştir. Önemli miktarda sarin gazının kullanıldığı belirlenenkimyasal silahların cinslerinin Suriye ordusunun elinde bulunan kimyasal silah cinsinden olduğu, bu silahları kullananların bu stoktan temin ettiklerini tespit eden(Report, 2014 par. 127-129) BM misyonu, bu silahları gerçekte rejim güçlerinin mi, yoksa muhaliflerin mi kullandığını açıklamamıştır. Kimyasal silah kullanılması üzerine

ABD'nin müdahale ihtimali gündeme gelince, Rusya'nın girişimi üzerine Suriye kimyasal silahların yasaklanması sözleşmesine taraf olmuştur. Bu sebeple müdahaleden vazgeçilmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 27.09.2013 tarih ve 2118 sayılı karar uyarınca Suriye'nin kimyasal silahları imha edeceği ve bu konuda sözleşme kapsamında kurulmuş olan örgütle işbirliği içinde olacağı öngörülmüştür (Security Council, 2013).Suriye'de kimyasal silah kullanıldığı ifade edilen bu kararda bu silahların kimin tarafından kullanıldığıyla ilgili açıklama bulunmamaktadır. Bu kararın Suriye tarafından yerine getirilip getirilmediği konusunda şüpheler bulunmaktadır. Her ne kadar kimyasal silahların yasaklanması örgütü, tespit edilen 12 kimyasal üretim tesisinden birinin yanı sıra kimyasal silahların yüzde 98'nin imha edildiğini belirtse de 28 Ağustos 2014'te BM Suriye Bağımsız Araştırma Komisyonu, Esad rejiminin Nisan ve Mayıs aylarında sekiz ayrı olayda klorin gazı gibi kimyasal silah kullandığını raporunda bildirmiştir (Aljazeera, 2015).Başlı başına insanlık suçu olan kimyasal silah kullanımının cezasız kalmaması uluslararası toplumun bu konuda gerekli girişimlerde bulunmasına bağlıdır.

20 Ocak 2014'te Suriye ordusunda 13 yıl askeri polislik yapan bir kişinin arkadaşlarıyla iki yıl boyunca çektiği 55 bin fotoğrafla Suriye'de hükümet yetkililerinin sistemli işkence yaptığı, işkenceler sonucunda gözaltına alınan ve yakalanan kişilerin öldüğünü, hastaneye getirilen cenazelerin tamamında işkence izlerine rastlandığını ortaya çıkarmıştır. İngiltere'de konuyla ilgili uluslararası hukuk uzmanları ile adli tıp uzmanlarının oluşturdukları bir komisyon, çekilen fotoğrafların gerçek olduğunu ve herhangi bir oynama yapılmadığını tespit etmiştir. İşkencelerle yaklaşık 11 bin kişinin öldürüldüğünü ve işkencenin hükümet üyelerince sistematik ve yaygın olarak kullanıldığı, bu da insanlık ve savaş suçlarını oluşturduğunu belirten komisyon bu amaçla yargılama yapacak mahkeme için bu bulguların açık delil niteliğinde olduğunu belirtmiştir (Hürriyet, 2014).

BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin 3 Şubat 2016'da yayınladığı rapora göre Suriye'de hükümet güçlerinin tutukladığı on binlerce kişiye işkence ettiğini, hükümetin kontrolü altındayken hayatlarını kaybettiğini, ortadan kayboldukları, keyfi tutuklama ve göz altıların yaygın olduğunu tanık, bilgi ve belgelere dayanarak ortaya konulmuştur (OHCHR, 2016, 1-25).

Hükümetin Yanında Çatışan Hizbullah'ın Eylemleri: Lübnan'da faaliyet gösteren ve Lübnan'da hem siyasi parti hem de silahlı örgüt olan Şii

eğilimli Hizbullah örgütü, Suriye'deki olayların başlangıcından itibaren Esad rejimini desteklemiş olup, 2012 yılından itibaren muhaliflere karşı Esad rejiminin yanında savaşmak için Suriye'ye militanlarını göndermiştir (Hirst, 2012). Hizbullah lideri 2013 yılında resmen militanlarının Suriye rejiminin yanında savaştığını açıklamıştır. Hizbullah,Esad birliklerinin yanında muhaliflere karşı aktif olarak savaşmaktadır (Barnard, 2013). Hizbullah'tan başka Irak ve Afganistan'daki Şii grupların da Suriye hükümet güçleriyle birlikte savaş suçları ve insanlığa karşı suçları işledikleri rapor edilmiştir (Naameshaame, 2015).

Hükümetin Yanında Çatışan İran'ın Eylemleri: İran, Esad rejimini muhaliflere karşı ayakta tutmak için olayların başlangıcından beri rejime askeri, finansal, istihbarat, lojistik gibi konularda her türlü desteği vermektedir. Hizbullah militanlarıyla birlikte devrim muhafızlarının en üst yetkililerinin de içinde olduğu İranlılar, silahlı muhaliflere karşı savaşmaktadırlar. Sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte on bin dolayında İranlı savaşçının Suriye'de savaştığı bildirilmiştir (Ruth Sherlock, 2014).

Hükümetin Yanında Çatışan Rusya'nın Eylemleri: Rusya da olayların başlangıcından itibaren Esad rejimine destek vermiştir. BM Güvenlik Konseyi'nde veto yetkisini kullanarak Esad rejimi aleyhinde olabilecek karar girişimlerini veto etmiştir. Rusya'nın Suriye'de askeri müdahalede bulunmasının hukuksal dayanağının Esad'ın bu konuda Rusya'dan talepte bulunması ve bu konuda iki ülke arasında yapılan anlaşma olduğu bildirilmiştir. Söz konusu anlaşmanın Rusya'ya askeri anlamda önemli yetkiler verdiği, süre yönünden bir kısıtlama getirmediği, Rus askeri personeline bir çok yetki getirdiği buna karşılık Rusların müdahalesi sonucunda ortaya çıkacak tüm sorumluluğun Esad rejimine ait olduğu öngörülmüştür (Washington Post, 2016). Sonuçta Rusya verdiği destekten öte Esad rejimi ile anlaşarak 30 Eylül 2015'ten itibaren gönderdiği askeri mühimmat ve savaş uçaklarıyla doğrudan savaşa müdahil olmuştur. Esad rejimini korumak amacıyla çatışmalara müdahalesiyle muhaliflere karşı önemli ilerleme sağladığı belirtilen Rusya her ne kadar IŞİD'e karşı savaştığını belirtse de daha çok muhalif hedeflere saldırdığı ve sivil yerleşim yerlerindeki hastane, okul gibi sivil hedefleri vurduğu ve çoğunlukla sivillerin ölümüne yol açtığı bildirilmiştir. Türk uçaklarınca 24 Kasım 2015'te hava sahası ihlalinden dolayı düşürülen Rus Su 24 tipi savaş uçağının Türkmen köyleri bombalarken düşürüldüğü bildirilmiştir. Halep ve çevresindeki muhaliflere Esat birlikleriyle saldıran Rusya'nın hava bombardımanıyla birçok

sivilin ölümüne yol açtığı on binlerce kişinin yerlerinden edilerek Türkiye sınırına yığılmalarına neden oldukları ve onları mülteci durumuna düşürdükleri bildirilmiştir (Russian military intervention, 2016).BM Genel Sekreterliği, Halep'te düzenlenen Rusya ve Esat rejiminin ortak saldırıları sonucunda çoğunluğu kadın ve çocuk olmak üzere 51 binden fazla kişinin göç ettiğini ve insani durumun daha da kötüleştiğini bildirmiştir. Humus'un kuzeyindeki kırsal bölgede yolların kesilmesi nedeniyle yaklaşık 120 bin kişinin mahsur kaldığı vurgulanarak, çocuklar ve hamile kadınlarda yetersiz beslenme ile tıbbi yardım alamadığı için ölümlerin gerçekleştiği bildirilmiştir (Anadolu Ajansı, 2016a). Rusya'nın rejim güçleri ile birlikte Halep ve Azez'deki sivil yerleşim birimlerine düzenlediği füze saldırılarında en az 5 hastane ile 2 okulun vurulduğu ve çoğunlukla çocuk olmak üzere 50 sivilin öldüğü ve çok kişinin yaralandığı BM sözcüsü Ferhan Hak tarafından bildirilmiştir (CBC News, 2016).Ayrıca Rusya'nın ayırım gözetmeksizin uluslararası hukukça yasaklanmış misket bombaları kullandığı da tespit edilmiştir (HRW, 2015). İnsan Hakları İzleme örgütü, 8 Şubat 2016'ya kadar Rusya'nın misket bombalı en az 20 saldırı gerçekleştirdiğini belgelendirmiştir (HRW, 2016).Bu gelişmeler, Suriye'de savaşan Rus savaşçılarının savaş suçları ile insanlığa karşı suçları işlediklerini göstermektedir.

PYD/YPG'nin İşlediği Eylemler: Suriye'nin kuzeyinde Kürtlerin ağırlıklı olarak yaşadığı bölgelerde silahlı olarak etkinlik gösteren, Türkiye tarafından terörist olarak tanımlanan PKK'nın Suriye'deki kolu olarak kabul edilen PYD (Demokratik Birlik Partisi), 2012 yılından itibaren Esad rejimi ile anlaşarak Türkiye sınırındaki bazı yerleşim alanlarında kanton olarak adlandırdıkları yönetimlerini kurmuşlardır.IŞİD ile mücadele ettiği ileri sürülen PYD'nin hem ABD hem de Rusya ve Esad rejimi tarafından desteklendiği ifade edilmektedir. Bu örgütün silahlı kanadı olan YPG (Halk Savunma Birliği)'nin ele geçirdiği yerlerde etnik temizlik yaptığı, Sünni Araplardan ve düşüncesini paylaşmayan Kürtlerden on binlercesini göç etmeye zorladığı, göç edenlerin önemli çoğunluğunun Türkiye ve Irak'taki Barzani bölgesine gittikleri rapor edilmiştir. PYD'nin Arapların çoğunlukta yaşadıkları yerleri ele geçirdiğinde etnik temizlik yaptığı, içinde çocukların da olduğu binlerce kişiyi keyfi olarak tutukladığı, bunlara işkence ettiği, yargısız infazlar gerçekleştirdiği ve kişilerin ortadan kaybolmalarına neden olduğu bildirilmiştir (Orient News, 2016; SNHR, 2015). Bu eylemler de insancıl hukuk kurallarının ihlalini oluşturmaktadır.

THOUGHTS ABOUT SHIITISM IN IRAQ IN THE LATEST PERIOD OF THE OTTOMAN STATE IN LIGHT OF MEMORANDUMS

Taner ASLAN*

ABSTRACT

Bu bildiride, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Irak Şiiliği üzerine Alusizade Şakir Efendi'nin ve Binbaşı Ali Rıza Bey'in layihaları ele alınmıştır. Layihalarda Irak'ta Şiiliğin genişlemesi ve yayılması için faaliyetlerde bulunulduğundan bahsedilmektedir. Iran için Şiiliğin varlık alanı olarak kabul ettiği ve Atebat-ı Aliyye'nin bulunduğu Irak önemli bir coğrafyaydı. Iran, bölgeyi kontrol altına almak için çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar içerisinde Şiiliğin yayılmasına yönelik kültürel ve toplumsal çalışmalar gerçekleştirmesi, Şii ailelerin önemli yerlere yerleştirilmesi (Report, 2015, par. 36-37) bu girişimlerden bazılarıdır. Bu girişimlerin bulunduğu layihalarda etkili olmuştur. Layihaların temas ettiği Şii faaliyetlerin önlenmesinin zarureti ele alınmıştır. Layihaların bugün Sünnilik ve Şiilik inanışıyla tavsif edilen Irak coğrafyasındaki temel soruna, tarihsel bağlamda sıkı tutuyor olması layihaları önemli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Irak, Şii, layiha

ÖZET

Bu bildiride, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Irak Şiiliği üzerine Alusizade Şakir Efendi'nin ve Binbaşı Ali Rıza Bey'in layihaları ele alınmıştır. Layihalarda Irak'ta Şiiliğin genişlemesi ve yayılması için faaliyetlerde bulunulduğundan bahsedilmektedir. Iran için Şiiliğin varlık alanı olarak kabul ettiği ve Atebat-ı Aliyye'nin bulunduğu Irak önemli bir coğrafyaydı. Iran, bölgeyi kontrol altına almak için çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar içerisinde Şiiliğin yayılmasına yönelik kültürel ve toplumsal çalışmalar gerçekleştirmesi, Şii ailelerin önemli yerlere yerleştirilmesi (Report, 2015, par. 36-37) bu girişimlerden bazılarıdır. Bu girişimlerin bulunduğu layihalarda etkili olmuştur. Layihaların temas ettiği Şii faaliyetlerin önlenmesinin zarureti ele alınmıştır. Layihaların bugün Sünnilik ve Şiilik inanışıyla tavsif edilen Irak coğrafyasındaki temel soruna, tarihsel bağlamda sıkı tutuyor olması layihaları önemli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Irak, Şii, layiha

LAYİHALAR IŞIĞINDA OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE IRAK'TA ŞİİLİK ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Hükümet Karşıtı Grupların İşlediği Eylemler: Bu güçler tarafından hükümet güçleri veya hükümet yanlısı güçlere mensup kişilerin yakalandıkları halde hukuka aykırı öldürülmeleri, yakalanan bazılarının göstermelik bir yargılamadan sonra idam edildikleri, yakalanan kişilere maddi ve manevi işkence edildiği ve kötü muamelelere maruz bırakıldıkları tespit edilmiştir. Çocukları kendi eylemlerinde kurye ve yardımcı olarak kullanan hükümet karşıtı silahlı grupların, 18 yaşın altındakileri savaşçı yapmaları, bu grupların eylemlerinde kullanmak için araç çaldıkları, bir takım yağma eylemlerinde bulundukları bildirilmiştir (Report, 2012 Aug, par.58-60, 87-89, 114-115, 130). Özür Suriye Ordusu ile el Kaide bağlantılı Nusra gibi silahlı gruplar da yargısız infaz, tutsakların öldürülmesi, işkence, yağma gibi yaygın suç eylemlerini gerçekleştirdikleri raporlaştırılmıştır (Report, 2014, par. 25-35). Bu gruplar, hükümetin kontrol ettiği Lazkiye, Şam, İdlib, Halep bölgelerindeki sivil yerleşim alanlarına roket ve topçu atışı gerçekleştirmiş, sivillerin ölümlerine yol açmışlardır (Report, 2015, par. 36-37). Bu gruplar, kadınlara karşı hükümetin elindeki kadınlarla ve savaşçılarla takas etmek için bu kadınları hukuka aykırı olarak alıkoymaktadırlar. Nusra Cephesi, Ahrarüşşam gibi el Kaide bağlantılı örgütler, Alevi köylerinden kaçırdıkları kadınları rehin olarak ellerinde bulundurmaktadırlar (Report, 2015, par. 55-56).

IŞİD'in İşlediği Eylemler: El Kaide bağlantılı olan, önce Irak'ta sonra Suriye'de etkinlik gösteren Selefi ve Vahhabi anlayışla İslam'ı dar yorumlayarak şiddet uygulayan, Sünni Müslüman Arapbölgelerinde yaygınlık gösteren, düşüncesini benimsemeyen mezhep, din ve etnik unsurlar üzerinde şiddet uygulayan, bu kesimlere karşı katliam yapan ve terör uygulayan bu örgüt, Irak ve Suriye'nin önemli kısmını kontrol etmektedir. Irak ve Suriye'nin Sünni bölgelerinde varlık gösteren ve önemli kısmını yapmış olduğu savaş suçlarında bulunan bu örgüt, Haziran 2014'te Musul'u ele geçirdikten sonra kendisini "İslam Devleti" olarak ilan etmiştir. Lideri Ebu Bekir El Bağdadi de kendisini "Halife" olarak nitelendirmiştir. Bu örgüt hem Suriye'de hem Irak'ta soykırıma varacak şekilde katliamlar gerçekleştirdiği, yüz binlerce kişinin yerlerinden göç etmelerine neden olduğu, kadınlara tecavüz ettiği, bu tecavüzleri savaş silahı olarak kullandığı, köleleştirme, rehin alma, adam kaçırma, toplu ve yargısız infaz gibi eylemleri yaptığı, ele geçirdiği kişilerin başlarını keserek medyada yayınlanması gibi eşine çok az rastlanan vahşet örneklerini sergileyerek etnik temizlik, insanlık suçları ve savaş suçları işlediği bilgi, belge ve fotoğraflarla tespit edilmiştir (Amnesty International, 2014, 1-30; Report, 2015, par. 60-62, 15-16,

69,74-75, 172). IŞİD'in Humus ve Şam'da sivil yerleşimlere düzenlediği bomba yüklü araçlarla gerçekleştirdiği saldırılarda 140 sivilin öldürmesi ve 178 sivilin yaralaması (BBC Türkçe, 2016), IŞİD'in son zamanlarda insanlığa karşı işlediği büyük suç eylemlerinden biri olarak dikkate alınmak gerekir.

Eylemlerden Suriye Hükümetinin, Yandaşlarının ve Silahlı Muhaliflerin Sorumluluğu

BM Bağımsız Soruşturma Komisyonu, Suriye'de uluslararası insancıl hukuk kurallarını çiğneyecek şekilde ağır insan hakları ihlalleri ile insanlığa karşı suçlar ile savaş suçlarının işlendiği sonucuna varmıştır. Komisyon sorumlu olabilecek lider konumdaki kişileri belirlemiştir. Komisyon 2012'nin Mart ayında şüpheli kişilerin ve birimlerin listelerini kapalı zarf içinde BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliğine vermiştir (Report, 2012 Aug, par. 131). Komisyon tarafından doğruluğu tespit edilen bilgi, belge ve bulgulara göre suç eylemlerin hükümet politikalarına uygun olarak işlendiğini, ülkenin çeşitli yerlerindeki saldırılarda hükümetin ve silahlı kuvvetlerin en üst seviyesinde müdahalelerinin olduğunu, hükümet destekli Shabbiha milislerinin birçok insanlık suçları işlediklerinin tespit edildiğini, her ne kadar bu milislerin resmi olamayan hiyerarşik yapıları olsa da hükümet adına veya hükümetin rızasıyla bu eylemleri gerçekleştirdiklerini dikkate alarak hükümetin sorumluluğunu belirlemiştir (Report, 2012 Aug, par. 132-133).

Hükümet karşıtı silahlı muhalif gruplara gelince, bunlar her ne kadar insancıl hukuk belgelerine taraf olmasa da uluslararası teamül hukukunun bir parçası olan bu belgeler onlar için de bağlayıcıdır. Dolayısıyla uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda bu grupların işledikleri eylemler savaş suçu ve insanlığa karşı suç olarak değerlendirilerek kovuşturulabilir. Komisyon, hükümet karşıtı grupların katliam, yargısız infaz, işkence gibi işledikleri eylemlerden sorumlu olduklarını belirlemiştir(Report, 2012 Aug, par.134).

Komisyon gerek hükümet güçlerinin gerekse hükümet karşıtı güçlerin kasten insanlık suçlarını işledikleri ve bu eylemlerden sorumlu oldukları sonucuna varmıştır. Bu eylemleri yapan, emreden, planlayan, teşvik eden, yardım ve yataklık yapanlar aynı oranda sorumludurlar. Komisyon hem yüksek hem orta rütbeli hükümet güçleri yetkililerinin doğrudan illegal eylemlerde bulunduklarını, komutanların kendi astlarına sivilleri ve savaş dışı olanları (hors de combat) vurmaları, yakalananlara işkence ve kötü muamelede

Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E posta: taner.aslan4@gmail.com

memorandums is the obligation to prevent the spread of Shiitism and activities of Shi'ite. As these memorandums shed light on today's main problem that is the struggle between Shi'ite andSunniIslaminthegeographyofIraqwithinahistoricalcontext,theyarehighlyimportant.

Key Words: Iraq, Shi'ite, memorandum.

GİRİŞ

Siyasal, toplumsal ve iktisadi açıdan Irak'ta önemli bir varlık olan Şiilik, 7. Yüzyılda Küfe şehrinde ortaya çıkan ve İslam dünyasında bir aktör olarak günümüzde de etkinliği görülen mezhebi bir yapıdır. Şiiliğin çıkış noktası olmasının yanı sıra Şiilerce kutsal kabul edilen mekânların ve mabetlerin de burada olması, bölgenin ehemmiyetini bir kat daha arttırmaktadır. Bölge, Şiiliği bir inanç ve devlet yönetim boyutuna taşıyan İran'ın dinî nüfuzu altında bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu hassas durum ve bu durumdan kaynaklanan ilgisizlik ile 1886 tarihine kadar İran'la işbirliğine gitme teşebbüslerinin bir sonucu olarak İran'a faaliyet alanının açılması gibi nedenlerin İran'ın bölgede Şiileştirme politikasında etkili olduğunu söyleyebiliriz.

OsmanlıDevleti'ninharicisorunlarınınarttığıdönemlerdedâhildeinançbirliğisağlamak teşebbüslerinegirişmişancakakimkalmıştır.İran'ınİslambirliğiiçindeerimektenkaybolacağı endişe ve korkusunun bunun en önemli sebebi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, İran Şiiliğe farklı bir perspektiften bakmaktadır. O, Şiiliği hem bir doktriner bir mezhep hem de millî kimliklerinin korunması ve inşasında önemli bir yapı taşı olarak görmektedir. Tarihsel boyutta buna yüklediği anlam bu olmuştur ve bunu da Sünniliğe karşı bir kalkan olarak kullanmıştır (Eraslan, 1992: 307).

19. yüzyılın başlarında İran'ın, önemli bir nüfuz alanı olarak gördüğü Irak'a dair politik yaklaşımını günümüzde de etkin bir biçimde sürdürdüğü görülmektedir. Bu reel politik yaklaşımını sadece Irak'la sınırlandırmadığı Sünni İslam dünyası üzerinde önemli bir güç olmak için Şiilerin bulunduğu coğrafya üzerinde bir Şia yapılanmasına doğru evrildiği anlaşılmaktadır. Şiiliğin tarihi gelişimi üzerine kurgulanmayan bu tebliğde layihalara göre, Irak'ta Şii yayılmacılığının önemli bir sorun oluşturduğu ve bu sorunun ortadan kaldırılması için önerilen çözüm yolları ele alınacaktır.

Politik ve Mezhepsel Varlık Alanı Olarak Şii Yayılmacılığı

Ortadoğu'nun önemli askerî ve politik alanı olan Irak, tarihî ve mezhebî önemiaçısından özellikle İran'da hüküm süren Safevi Devleti'nin ilgi odağında yer almıştır. Şah İsmail 1509 tarihinde Irak'ı İran'a ilhak etmiş, ancak bu ilhak 29 yıl sürmüştür (Hartmann, 1997/5-2: 678).

1534 tarihinde Kanuni'nin Irakeyn seferi sonucu bölge Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır (Et-Talib, 1999/19: 90). Kanuni, bölgede Osmanlı hakimiyetini tesis etmek için bir süre burada kalarak idarî anlamda birtakım düzenlemeler yapmıştır. Başta Abdülkadir Geylani ve İmam-ı Azam'ın kabirlerinin yanı sıra dinî mabetleri ve kutsal mekanları tamir ettirmiş, Hz. Ali, Hz. Hüseyin ve İmam Musa Kazım'ın türbelerini de ziyaret ederek, hem Sünni hem de Şiilerin gönlünü kazanmıştır (Uzunçarşılı, 1995/3-1: 352; Öztuna, 1983/4: 129). Bölgenin stratejik konumave-Bağdat-Halep-Basraticaretyolunasahipolması,OsmanlıDevletiaçısındanönemli bir kazanım olmuştur (Emecen, 2002: 27). Ayrıca buranın Safevilerden alınması, Şiileştirilmesinin önüne geçilmesi bakımından da dikkate değer görülmelidir (Mantran, 1999/19: 91). Politik-dinî ve stratejik açıdan önemli bir merkezi 29 yıl elinde tuttuktan sonra Osmanlı Devleti'ne kaptıran Safeviler, Irak'a dair ham hayallerinden vaz geçmemişler, politik oyunlarla burayı ellerine geçirmenin yollarını aramışlardır. Şah Abbas 1624 tarihinde hile ile Bağdat'ı işgal ettikten sonra Sünnilere ve kutsallarına karşı büyük fenalıklar yapmıştır.

Sünnileri, Bağdat kadısını, büyük cami hatibi ile şeyhi işkence ile öldürtmüştür. İmam-ı Azam ve Abdülkadir Geylani türbelerini yıktırmıştır.[1] Irak, IV. Murat zamanında tekrar Osmanlı hakimiyetine alınmıştır. Şah tarafından yıkılan türbeler yeniden inşa edilmiştir (Yavuz, 1994: 93).

İran, Irak'ı ele geçirmenin askerî yolla olamayacağını anladığından burada Şii propagan dasıyaparaknüfuzalanıoluşturmayıpolitiktercioholarakkabuletmişveuygulamıştır. Irak, mezhebî ve tarihsel geçmişi açısından Şiilerce kutsal kabul edilmiştir. Buradaki kutsal şehirlere "*Atebat*" adı verilmekteydi. Bu şehirler arasında Necef, Samarra ve Kerbela'nın özel biryerivardır.Buşehirlerde19.YüzyılŞiidünyasınınöndegelenmüçtehitleribulunmaktaydı. Hem Irak hem de İran'da bu müçtehitlerin nüfuz ve otoritesi artmaktaydı. Bağdat ve Basra vilayetleri Irak'ın önemli Şii nüfusunu barındırmaktaydı. O dönemde Irak'ta Şiileştirme politikası sonucu % 40 ya da %50 oranında Şii nüfusundan bahsedilmektedir.[2] Ancak İran'ın

[1] Bu fırsatı Bağdat'ta 12000 yerli kulu ile kale azaplarının kumandanı Bekir Subaşı'nın isyanı vermiştir. Bağdat Valiliğine atanan Hafız Ahmet Paşa, Bekir Subaşı'nın isyanına son vermesini istemiş, Subaşı kabul etmeyince Bağdat kuşatılmıştır. Durumun ciddiyetini anlayan Subaşı, Şah Abbas'a müracaat ederek himayesini istemiş ve Osmanlı kuvvetlerini buradan def etmesi karşılığında Bağdat'ı kendisine teslim edeceğini bildirmiştir. İran Şahı bunun üzerine 30000 kişilik kuvvetle Karçıkay'ı Bağdat üzerine sevk etmiştir. Subaşı'nın hizmeti karşılığı olarak kendisine tac ve berat göndermiştir. Hafız Paşa, Subaşı'nın Bağdat'ı Şaha teslim edeceğini öğrenince karşı harekete geçerek, Bağdat Valiliğinin Subaşı'na verildiğine dair menşuru Harput Beyi Küçük İbrahim Bey ile yolladıktansonraSubaşıbunaitibaretmiş,ancakdahaönceŞahabiatettiğindendolayıpişmanolmuştur.Buarada Bağdat'ın teslimi üzerine çıkan anlaşmazlık üzerine Şah, bizzat Bağdat üzerine yürümüştür. Kalenin üç ay muhasara edilmesi Subaşı açısından bazı güçlükler doğurmuştur. Bu arada Şah, Subaşı'nın oğlu Derviş Mehmet'i Bağdat'ı kendisine vereceği vaadi ile kandırmış, Şahtan Bağdat Valiliği beratını alan Mehmet, Bağdat'ın gizli kapısındanŞahaskerlerinikaleyealarak,Bağdat'ınŞahtarafındanişgaledilmesinisağlamıştır(1624).Bkz.İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 3, Kısım: 1, TTK, Ankara 1995, s.153-160.

[2] Hoy ve Salmas şehbenderlikleri görevinde bulunmuş olan Erkan-ı Harbiye Dördüncü Şubesinde görevli Binbaşı

bölgeyiŞiipolitikdüşüncesininarkabahçesiolarakgördüğüIrak'taŞiileştirmeprojesiniortaya koyduğunda Irak'ta ciddi bir Şii nüfusunun varlığına rastlanmamaktadır. Yukarıda verilen Şii nüfus oranına ulaşmasında, İran'ın politik Şiileştirme projesi ile 1722 tarihinde İsfahan başta olmak üzere bazı İran topraklarının Afganlar tarafından işgal edilmesi sonucu bölgeden Irak'a yapılan göçler etkili olmuştur. Göçlerle artan Şii nüfusu İran'ın Şiileştirme faaliyetlerinde önemli rol oynamıştır. Şii nüfusunun artmasında ayrıca 1801 tarihlerinde Arabistan'da ortaya çıkan Vahhabiliğin Kerbela'yı tehdit etmesi Şiiliğe geçişi artırdığını söyleyebiliriz (Akoğlu, 2013/6-2, 392).

OsmanlıDevleti'ndeyayılmacıtemellipolitikbirargümanizleyenŞiilikbirsorunolarak devlet bazında II. Abdülhamit döneminde ele alınmıştır. Irak'ta görev yapan ve yapmış olan mülkî ve askerî erkanın1890'larda merkeze gönderdikleri raporlarda Irak'ın iktisadî, idarî ve sosyo kültürel sorunları yanında Şii yayılmacılığı probleminden de bahsetmişlerdir. Şiilerinbu yayılmacı anlayışları ve Sünni otoriteyi tanımayışları, Osmanlı Devleti açısından mahzurlu bir durum arz etmekteydi. İran Şii dünyası üzerinde hakim bir otorite tesis etmek ve bir öğreti olarak sistemleştirdikleri Şiiliği, Sünni Müslümanlar arasında yayarak nüfuz alanı oluşturduğundanbahsedenraporlarda,İran'ın19.YüzyılboyuncaOsmanlıDevletiveSünnilik açısından büyük bir tehdit olduğuna yer verilmiştir (Çetinsaya, 2000a: 140). Bu tarihten önce Anadolu'da ve Irak'ta Safevi propagandası 15. Yüzyılın sonu ve 16. Yüzyılın başında icra edildiği görülmektedir. Bu propaganda ile Şiiliğin bu topraklarda rastlanan Şii inanç kalıntılarının açığa çıkmasıyla daha da güçlendiği anlaşılmaktadır (Cahen, 1982/5: 307). Bu propaganda yoluyla İran, çevresinde Şii doktrine dayalı bir nüfuz alanı oluşturmayı hedeflemektedir. Bunda 16. Yüzyılda İran'ın Şiiliği resmen devlet politikası olarak sistemleştirmesinin rolü büyüktür (Ecer, 1983/1: 140). İran saltanatının esası Şiilik mezhebi üzerine inşa edilmiştir (Ali Rıza Bey'in layihası. *BOA, Y.EE.*, 7/17, s. 5.).

Osmanlı topraklarında Şii yayılmacılığı ile İran'ın şiileştirilmesi arasında tarihsel ve siyasalbağlantıvardır.HoyveSalmaseskişehbenderlerindenBinbaşıAliRızaBey,raporunda Safevi Devleti kuruluşundan sonra Osmanlı Devleti'ne gözünü dikerek Osmanlı topraklarını

Ali Rıza Bey "*Bağdad ve Bütün Hıtta-i Irakiye'de İntişâr Eylemekde Bulunan Şî'anın Men'-i İttisâ'ına Dair*" kaleme aldığı raporunda 20. Yüzyılın başlarında bütün Irak'ta Şii nüfusunun %40 olduğunu belirtmektedir. Bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrak*, 7/17, s. 4. (Bundan böyle *BOA, Y.EE.* şeklinde verilecektir). Bu oranlara dair bkz. Gökhan Çetinsaya, "Osmanlı Irakında Şii-Sünni İlişkileri: II. Abdülhamid Dönemi (1890- 1908)", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti,* Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, s. 139. Ayrıca bkz. Gökhan Çetinsaya"XIX.YüzyıldaIrak'taOsmanlıİdaresi",*MilletlerarasıOrtadoğu:Kaosmu,Düzenmi?Konferansı9- 10 Ocak 2004, Bildiriler*, Yayına Haz., Ali Ahmetbeyoğlu, Recep Ahıskalı, Hasan Demiroğlu, Yahya Başkan, İstanbul2004),s.152-153.Darkot,tahminiolarakŞiileri%52Sünnileriise%40olarakverir.Bkz.Besim Darkok,"Irak",İslam*Ansiklopedisi*,Cilt:5/2,MEB,Eskişehir1997,s.670.(667-670).

ele geçirmek için Şiiliği kullandığından bahsetmektedir. O, Şah İsmail'in İran'da Şiiliği icat ederek bu yolla şahlığını ve iktidarını sağlamlaştırdığını belirtmektedir. İran'da parayla elde ettiği dervişler sayesinde İranlıları Şiileştirmekteydi. Bu dervişler mersiyeler ve medhiyelerle halkın zihinlerini bulandırarak Sünniliği bu topraklardan uzaklaştırarak Şiiliğin merkezihaline getirmeyiamaçlamışvebundadamuvaffakolmuşlardır.BöyleceŞiilerleSünniHilafetiarasına birsetçekilmişolunacaktı.Safevilerİranhalkınazorlakabulettirdikleriyenimezhebindevamı için İran'ın eski adet ve geleneklerini millî benliklerini İslam'la mecz ve onlara isnat ettirerek

İran'da Şiiliğin güçlenmesini, dolayısıyla Safevi Devleti'nin vücut bulmasını ve kabul görmesini sağlamışlardır. Safevilerden sonra İran'da hüküm süren Kaçar Hanedanlığı'nın[3] da Safevilerin Şii politikasını sürdürdüğü görülmektedir. Bu hanedanlıkta Şiiliğin genişlemesi ve yayılması için büyük çaba sarf etmiştir. İran'da güçlenen Kaçarlar, Şiiliğin önemli

merkezlerindenIrakveçevresindevarlığınıhissettirmekiçinŞiiliğiaraçolarakkullanmışlardır. Safeviler, daha sonra da Şiiliği devlet politikası haline getiren Kaçarlar, Irak topraklarında, İranlı Şii alimlerince Şiiliğin yayılması ve genişlemesini istemişlerdir. Özellikle İran'daeğitim gören talebelerin icazetlerini aldıktan sonra Irak'a gitmeleri mecburi tutulmuştur. Irak'ta Şii müçtehitsayısıSünnialimleregöreoldukçafazlaidi.Bunlarınfaaliyetlerisonucubütün Irak'ta Yumen ve Füyumen Şiiyyet vücut bulmuştur. Irak'ın yerleşimi İran Şii alimlerinin işlerini kolaylaştırmaktaydı. Irak'ta bulunan Sünni Müslümanların ekserisi "urban-ı seyyare ve bedeviye"den ibaretti. Yaşam tarzları gereği Müslümanlığa dair bilgi eksiklikleri vecehaletleri sebebiyle İran ulemalarınca kolaylıkla Şiiliğe iltihak etmekteydiler (Ali Rıza Bey'in layihası. *BOA, Y.EE.*, 7/17, s. 1-2).

İran'ın bir Osmanlı toprağı olan Irak'ta Şiileştirme faaliyetleri karşısında ne gibi bir önlem aldığı konusu tartışmalıdır. Buna dair önlemlerin II. Abdülhamit dönemine kadar ciddiyetle ele alınmadığı anlaşılmaktadır. Olsa bile bunlar palyatif tedbirlerden öteye gitmemiştir. O zamana kadar İran'ın faaliyetleriyle bölgenin aktif bir Şii coğrafyası haline getirildiğigörülmektedir.Bufaaliyetlerarasında Irak'taAtebat-ıAliyyeadıylaanılanŞiikutsal mekanların bulunmasından dolayı burayı ziyarete gelen yüzbinlerce İranlı'nın etkisinin olduğunudasöyleyebiliriz.İranulemalarıİran'da nmaddivemaneviaçıkdestekalarakburaya yerleşmişlerdir. Bu ulemalar Şiiliği yaymada tarihî ve dinî büyüklerini dayanak ve delil

[3] Kaçar Hanedanlığı için bkz. Yılmaz Karadeniz, İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı 1795- 1925, Bakış Yayınları, İstanbul 2006; Yasin İpek, İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı: Babilik ve Bahailik, Ekim, İstanbul 2010.

göstermeye çalışmışlardır. Özellikle Şiiliğin güya İmam Cafer-i Sadık tarafından tesis edildiğini anlatarak ona kutsiyet atfetmek suretiyle halkın Şiiliği kabulünü sağlamışlardır.

Şehbenderliği sırasında İran'da Şiilik üzerine araştırma ve gözlemlerini raporunaaktaran Ali Bey, "makam ve mansıp sevdalısı", "haris ve servet düşkünü" olarak nitelendirdiği İran ulemasının "şeran ve aklen kabul edilmeyen bir çok adeti kavaid-i İslamiye suretinde" İran halkına kabul ettirdiklerini Sünnilere ve İslamiyet'e iftiralarda bulunduklarından bahseder. İran'da bir Sünni ile putperest arasında cüzi bir fark görüldüğünü söyler. Onu da Sünnilerin kestiklerinin yenmesi olarak tavsif eder. Şiilerin Sünniye kız vermeyip nikahında bile bulunmadığını, cenazesine gitmediğini belirtir (Ali Rıza Bey'in layihası. *BOA, Y.EE.*, 7/17, s. 3).

İran'ın Irak'ta Şiileştirme ve nüfuzunu artırma süreci 19. Asrın ortalarına doğru başlar. Osmanlı-İran ilişkilerindeki yumuşamanın verdiği avantajdan yararlanan İran, bölgede Şiileştirme faaliyetlerini artırarak nüfuz alanı oluşturmuştur. İran'ın bölgede hareket alanı bul masındamevcutŞiivarlığıileyukarıdabahsedilen1722'yetarihlenenİsfahanvecivarından Irak topraklarına göçün etkili olduğu düşünülebilir. Bunun yanında bazı İran vatandaşlarının mezhep taassubu, askerlikten kaçma ya da iş bulma ümidiyle Bağdat, Kerbela ve Necef gibi şehirlere yerleşmeleri de gözden kaçırılmamalıdır. 1849 Mart ayı ile 1850 Şubat ayına kadar söz konusu şehirlere 52.969 kişinin geldiği tahmin edilmektedir. Daha sonraki yıllardaki göçlerle birlikte bu sayının artması bölgedeki demografik yapının Şii lehine değiştiğini söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra Irak'taki Şiilere verilen birtakım düzenlemelerin de Şii etkinliğinin artmasına sebep olmuştur. 1859 tarihinde Bağdat ve çevresindeki Şiilerin yargılanmaları mahkemelerden alınarak Şii ulemaya verilmiştir. Şii ulemaya verilen geniş salahiyetler, onların Şii toplumunda itibar ve nüfuzlarının artmasını sağlamıştır. Bununverdiği avantaj Şii ulemanın Şiileştirme faaliyetlerine oldukça önemli bir ivme kazandırmıştır denilebilir. Şii ulemanın bölgede otorite olarak kabul edilmesine Osmanlı Devleti'nin 1869 tarihli arazi kanunnamesinin Kerbela ve Necef gibi göçebe Sünni Arap kabilelerine de uygulanması zorunluluğu getirilmesinin de etkili olduğu söylenebilir. Aslında bu yeni düzenleme söz konusu iki şehrin sosyal ve iktisadî durumunu iyileştirecek, ortak mal anlayışından ferdi toprak sahipliğine geçilecekti. Bu durum statükoya ve kabile geleneklerine bağlılığın sonu demekti. Bu durum dengeleri bozarak kabile reislerinin toplumsal otoritelerini sarsacaktı. Dolayısıyla gelişmeler statüsünü kaybetmek istemeyen kabile reisleriyle devlet arasında birtakım gerginliklerin yaşanmasına yol açmıştır. Şii ulema bu fırsatı kaçırmayarak, devletvekabilereisleriarasındaarabuluculukrolünesoyunarakkabilevetoplumnazarında

itibarlarınıartırmışlardır.Budurum,kabilereisleriyletoplumkatmanlarıarasındasıcakilişkiler kuran Şii ulemaya Sünni Arap kabilelerine Şiilik propagandası yapabileceği ortamı hazırlamıştır (Ali Rıza Bey'in layihası. *BOA, Y.EE.*, 7/17, s. 3). Osmanlı-İran yakınlaşmasının 1882tarihinekadarİran'ınbölgedeŞiileştirmepropagandasınıŞiiulemavasıtasıylaartırmasına zemin oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı Devleti ile İran arasında uluslararası güç dengesi göz önünde bulundurularak farklıbirmezhebemensupolmaklabirlikteiyimünasebetlerkurulmuştu.1882tarihindensonra buiyimünasebetlerindahadageliştiğinigörmekteyiz.BuilişkilerinbirnişanesiolarakAtebât- ı Aliyye ve Kerbela gibi Şiilerin kutsal mekanlarında yeni düzenlemelere gidilerek bir jest yapılmıştır. 1886 tarihi ortalarında bu ilişkiyi bir ittifak haline dönüştürme girişimi sonuçsuz kalmıştır. Bu ittifak denemelerinden bir sonuç alınamayınca II. Abdülhamit İran ile münasebetlerdemesafelidavranmıştır.BundansonraOsmanlı-İranmünasebetleribirSünni-Şii mücadelesi şeklini almaya başlamıştır. Bu münasebetlerin bozulmasında uluslararası politik gelişmeler ile Osmanlı Devleti'nin dış politikasına bağlı olarak ülke genelinde bir iman birliği sağlama politikası iki devleti muhtelif bakımdan hasım hale getirmiştir. Bu cümleden olarak Osmanlı Devleti'nin iman birliği adıyla formülüze ettiği politik tercihin uygulanabilirliği İran'ın dinî nüfuz alanı olan Irak coğrafyasıydı. Devlet İran'la diplomatik ikili ilişkilerkurmak adına 1886'ya kadar olan dönemde İran'ın söz konusu bölgede faaliyetlerine müsaade ettiği görülmektedir. İran'a alan aşmış olan bu hoşgörü İran'ın bölgede Şiiliğin yayılmasına yol açmıştır (Eraslan, 1992: 303-307).

II. Abdülhamit 1886 tarihinde İran'la yapılması planlanan işbirliğin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra iç politikada daha etkin ve güçlü bir idare tesis etmenin uygun olacağına kani olmuştu. Bu bağlamda en çok istismar edilmiş olan ve 16. Yüzyıldan itibaren İslambirliğinitehditedenŞiiliksorununugündeminealmıştır.BuaşamadaAhmetCevdetPaşa İslam düşmanlarına karşı Şii-Sünni birliğine dair etkin politikalar yapılmasını zaruri görmekteydi. Abdülhamit bu bağlamda bir politik tercih olarak gördüğü Pan-İslamcı CemalettinEfgani'denfaydalanmanınönemliolduğunudüşünmüş,onuParisSefiriMünirPaşa vasıtasıyla İstanbul'a davet etmiştir. Padişah İslam İttihadı projesini onunla müzakereetmiştir. Padişah Sünniler ve Şiiler iyi niyet göstermeleri durumunda bu ittihadın sağlanabileceğini düşünmekteydi. Efgani'nin bu hususta İran'daki bazı ulemayı elde ettiğini söylemesi gelecek adına ümit verici olmuştur. Ancak iyi niyetlerle başlatılan bu görüşmeler de akim kalmıştır (Eraslan, 1992: 309-310).

İran Şii düşüncesinin mebdei olan Irak'ta Şiiliği yayma propagandasını 19. Yüzyılın başlarında etkin bir şekilde yürüttüğü gözlerden kaçmamaktadır. Bağdat'ta dinî ilimlerle uğraşan ve Osmanlı Devleti'ne sadakatle bağlı olduğu anlaşılan Alusizâde Ahmed Şakir Efendi'ye göre, İran Irak'ın Şiileştirilmesinde maddî ve manevî her türlü desteği vermekteydi. İr an,bumaksadabinaen"ahund"adıverilenŞiiulemalarıbölgeyegöndermiştir.Buulemaların faaliyet alanı olarak, özellikle Sünni olan ancak dini bilgisi zayıf aşiret ve kabileleri seçtikleri görülmektedir. Bu ulemalar vaazlarıyla aşiret ve kabileleri tesirleri altına alarak, Ehl-i Beyt ve Resulperdesialtındaonlarıetkileyerekgerçekmaksatlarıolan Şiiliğiaşılamaktaydılar.Buetkin propagandaları aşiret ve kabileler arasında makes bulmuş, birçok Sünni, Şii ulemaların takiyyelerine aldanarak Şiiliğe meyletmişlerdir. Ahmet Şakir Efendi, İran ulemalarının bu yıkıcı ve ayrıştırıcı faaliyetlerine dair devleti bilgilendirmiştir. Bunun önlenmesi için birkaç defa teşebbüste bulunulmuş, Sünni ulema göndermek yoluyla buna çözüm aranmıştır. Ancak gönderilen ulemaların yetersizliği, gereken önemin verilmemesi gibi nedenlerle başarılı olunamamıştır. Ahmet Şakir Efendi Şiilik faaliyetlerinin engellenememesi durumunda gelecekte devletin özellikle "muzırrat-ı siyasiyye" gibi büyük problemlerle karşı karşıya kalacağının altını çizmektedir. Zira Bağdat başta olmak üzere özellikle Basra Vilayetinde İngiliz politikasına meyleden aşiretlerin olması ve bu aşiretlerin Şiileştirilmesi gelecek adına bölgenin İngiliz siyasî nüfuz alanına girmesine yol açabilirdi. İngiltere uzun zamandır bölgeyi siyasî nüfuz alanı haline getirme amacındaydı. Bu sebeple Irak'ta Şiileştirme projesinde İngiltere önemli bir aktör olmuştur. İngiltere'nin takip ettiği bu politika İran gibi Şiileştirmeyi mezhepselgenişlemearzusuiletercihetmemiştir.BölgedeŞiileştirmepolitikasıİran'ınolduğu kadar İngiliz siyasetine de uygun düşmektedir. İngiltere Irak ve Elcezire hattında aşiretleri hilelerle Osmanlı Devleti'nden Şiilik üzerinden kolaylıkla uzaklaştırabilirdi. İki farklı mezhep arasındaki derin fikir ve inanç ayrılığının İngiltere'nin bölgeyi elde etme politikasında önemli biraraçolduğugörülmektedir.Bölgedeyürütülen Şiileştirmefaaliyetleriüzerindensiyasînüfuz alanı oluşturma çabalarının II. Abdülhamit'in bölgede uygulamak istediği iman birliği projesinin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. İngiltere Sünnilerin hilafete bağlılıklarını bildiğiiçinŞiileriSünnileregöredahakolayeldeedebilirdi.İngiltere'ninŞiileştirmeprojesinde İran'a desteği kanıtlanmasa da bölgeyi elde etme amacına oldukça uygun düşmesinden dolayı buprojeninarkasındayeralmaktaydı(AlusizâdeŞakirAhmed'inLâyihası.*BOA, Y.EE*.,8/9,s. 1).

Osmanlı Devleti'nin bölgeye ilgisiz kalmasının sonucu olarak bölgenin ihmal edildiği anlaşılmaktadır.Builgisizliktendolayı Sünnilikvesünnikurumların,camivetürbelerdeimam

ve vaizlerin eksikliği vardı. Sünni medreselere gereken desteğin verilmemesi Sünni ulemanın İran uleması karşısında yetersiz kaldığını göstermektedir. İran'ın etkin Şiileştirme projesinin başarılı olmasında Osmanlı Devleti'nin buraya kayıtsız kalmasında aramak gerekir. İran'ın bölgedeki faaliyetlerinin anlaşılması üzerine buradaki halkın itikadını düzeltmek üzere gönderilen din bilginlerinin İran ulemasının propagandist faaliyetleri karşısında nasıl bir yol takipetmelerikonusundabirfikresahipdeğillerdi.Birprogramveprojehazırlanmadanyapılan teşebbüsler başarısız olmuştur. Ayrıca buraya gönderilen hocaların problemlerin çözümüne yönelik çalışmaları bir kenara bırakarak aşiretleri çıkarları için kullandıklarına dair güçlü deliller bulunmaktadır. Bütün bunlar devleti, Şii yayılmacılığına karşı alacağı tedbirlerde başarısızlığa mahkum etmiştir (Eraslan, 1992: 312). Bu konuda duyarsız davranan halkı iyibir eğitimden yoksun bırakan ve Şii ulemanın tesirlerine terk eden yerel idarecilerin bunda büyük suçu vardır.

Irak'ın Şiileştirilmesinde İran önemli miktarda maddi destek sağlamıştır. Hem İran'ın devlet olarak hem de zengin Şiiler burada Şii medrese ve okullar açarak Şii propagandası ve eğitiminiyapmaktaydılar.AyrıcazenginŞiiler,maddiolanaklarıylayoksulSünnilereverdikleri maddi desteklerle onları Şiileştirmekteydiler. Atebatta yetiştirilen İranlı öğrenciler (ahundlar) aşiretler ve kabileler arasına gönderilerek Şiiliği yaymaktaydılar. Irak halkının çoğunluğunu oluşturan göçebe kabileler cahil ve eğitimden yoksun olduklarından Şiilik ve Sünnilik arasındaki farkları anlayamamaktaydılar. Bu göçebe kabileler İslam dininin en temel prensiplerini dahi bilmemekteydiler. Bu durum İran ulemasının işini kolaylaştırmaktaydı. Ahundlar cahil halkı kolayca şiileştirebiliyorlardı. Öğretilere göre Şiiliği gerçek İslam zannederek Şiiliği tercih etmekteydiler. Ayrıca Irak'ın fakirliği ve geri kalmışlığı da Şii yayılmacılığının önemli sebeplerindendir. Aşiretler cehalet ve maddi kaygılardan olsa gerek kolaycaŞiiliğibenimsemekteydiler(Çetinsaya,2000a:141).Şiidinalimlericahilırakhalkıve kabileleri etkisi altına almışlardır. Devlet Irak'ta Sünni kurumları gereğince desteklememekteydiler. Bunun yanında Şii kurumları Sünni kurumlara göre daha bakımlıydı. Bu sebeple halkı celbediyordu. Müçtehitlerin yoksul halka maddi destek olmaları da Şiiliğe sempatinin artmasına yol açmaktaydı (Çetinsaya, 2000a: 146).

Şiileştirme Projesi Karşısında Osmanlı Devleti ve Alınan Önlemler

OsmanlıDevletiSünniİslamdevletiolmasıhasebiyleİslamdünyasındamakulvemakbul bir siyaset takip ederek, saygı görmüştür. Kendi topraklarında Şiileri farklı bir mezhep kabul etmekle birlikte onların mezhepsel tercihlerine hoşgörüyle yaklaşmış, onların kutsal addettikleri İslam'ın büyüklerine aynı sevgi ve muhabbetle bakmış, inançlarını özgürce

yaşayabilmelerine ve atebat adı verilen kutsal mekanlarının tamirine ve bakımına ihtimam göstermiştir. 1839 Tanzimat Fermanının ruhuna uygun olarak ırk, cins ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün Osmanlı vatandaşlarını eşit kabul eden yönetim anlayışı, Şiilere ari olmamıştır. Osmanlı Devleti bir Sünnileştirme projesi tatbik etmemiştir. Herkesi tercihlerinde serbest bırakmıştır. Ancak gerek İran'ın uzun zamandır bölgede nüfuz alanı oluşturmak için Şiileştirme siyaseti takip etmesi, gerekse İngiltere'nin bölgedeki çıkarları, özellikle Hindistan yolunun güvenliğinin sağlama düşüncesi onu Osmanlı Hilafetine bağlı olmayan Şiileri desteklemeyesevketmiştir. İranHindistan'daveIrak'taŞiiliğiyaymavegeliştirmehamlesinde önemli mesafeler kat etmiştir.

IrakcoğrafyasındaŞiiliğinyayılmasınaOsmanlıdevletmemurlarınınvebölgedekiSünni alimlerin bu meseleyi ciddiye almamalarının önemli etkisi olduğu göz önünde tutulmalıdır. 3 yıl İran'da şehbenderlik görevinde bulunmuş olan Ali Rıza Bey'e göre "*bölge memurlarının Şiiliğin yayılmasının sebeplerini araştırmış olsalardı, bunun önlenmesine dair tedbirler alınılabilirdi*" demektedir. Şiiliğin artmasının en önemli sebebinin cehalet yüzünden olduğunu belirtmektedir. Şiiliğin yayılmasını engellemek için önce bu cehaletin ortadan kaldırılmasının önemine değinmektedir. Ali Rıza Bey, İran'da ne kadar aklı başında okumuş yazmışdünyasını anlamış insanlar varsa tamamının bu mezhebin boyunduruğundan kurtulmak istediklerini ileri sürer. Ancak Şiiliğin İran'ın resmi mezhebi olmasından ve İran hükümetinin esasının bu mezhep üzerine tesis edilmesinden dolayı herkesin bu mezhebe kerhen riayete mecbur bıraktırıldıklarını söylemektedir (Ali Rıza Beyin Layihası. *BOA, Y.EE.*, 7/17, s. 4).

İngiltere'nin Şiileri kullanarak bölgedeki hedeflerine ulaşma siyasetinin de etkisiyle Osmanlı Devleti bölgeden gönderilen raporlar doğrultusunda bölgedeki Şiileştirme faaliyetlerinin önemli bir sorun oluşturacağından, bu faaliyetlerin önlenmesi için bir dizi önlemler almıştır. Bu önlemlerin başında Sünni akideye yönelik karalama kampanyalarının bertaraf edilmesi, Sünni halka Sünni İslam akidesinin verilmesine yönelik Sünniliğin korunması yer almaktaydı. Ahmet Şakir Efendi buna dair hazırladığı raporu İstanbul'a göndermiştir. Raporunda bazı önerilerde bulunmuştur. Raporunda bu meselenin titizlikle ve kapsamlı olarak yürütülmesi için bir komisyon oluşturulmasını teklif etmiştir. Bu komisyonda naib, nakibüleşraf, müftü, İmamıazam, Abdülkadir Geylani, Seyyid Sultan Rıfai, Şeyh Sandal, Münevvre-i Hatun medreseleri müderrisleri ile evkaf muhasebecisinden oluşan bir komisyon kurulmasını önermiştir. Bu komisyonun Irak uleması arasından seçimle uygun görülenler 800 kuruş maaşla görevlendirilecekti. Bunlar bulundukları vilayet dahilindeki aşiret ve kabilelere dini nasihat ve vaazlar vereceklerdi. Sünni halk, Sünni akidenin gereklerini öğrenmeleriyle Şii

ulemanın telkinlerinden uzaklaştırılmış olacaktı. Bu görevliler, vaaz ve nasihatlerinin tesirine dair rapor hazırlayarak komisyona sunacaklar, bunun faydalı olup olmadığı değerlendirilecek ona göre yeni düzenlemelere gidilecekti (Alusizâde Şakir Ahmed'in Lâyihası. *BOA, Y.EE.*, 7/17, s. 4). Bu medreselerde eğitim gören talebeler söz konusu komisyon huzurunda her yıl sınava tabi tutulacaklardı. Başarılı görülenlere her ay altmış kuruş maaş verilerek, bu öğrencilerdenyirmibeşiİmâm-ıa'zam,Hazret-iGavs,SeyyidSultanAli,Sandal?,Münevvere- i Hatun medreselerine, yirmibeşi mezheb-i Şia'nın toplanma noktası olan Necef-i Eşref Medresesine, on öğrenci de önemli merkezlerden olan Kerbela'da görevlendirileceklerdi (Alusizâde Şakir Ahmed'in Lâyihası. *BOA, Y.EE.*, 8/9, s. 2). Bölgede bulunan medrese ve tekkeler devlet eliyle faal hale getirilerek müsbet faaliyetleriyle toplum üzerinde olumlu intiba uyandıracaktı (Eraslan, 1992: 312).

Ahmet Şakir, mevcut medreselerin ıslah edilip yeniden düzenlenerek modern hale getirilmesinin önemine değinmektedir. Bu medreselerin ıslah edilmesiyle eğitimin daha nitelikli hale geleceğini ümit etmektedir. Öğrencilere temel medrese eğitiminin verilmesinin yanında Şiiliğin reddine ve yıkıcı faaliyetlerini önlemek için toplumu bilgilendirecek ve yön verecek programların hazırlanmasının önemine değinmektedir. Bu programın üç yıl olacağını belirtmektedir. Bu talebelerin her yıl medreselerin tatil zamanlarında üç ay kendilerine yolluk verilerek aşiretler ve kabileleri Şiiliğe karşı bilgilendirmek, Sünni akideyi vermek için görevlendirilmelerinin faydalı olacağını düşünmektedir. Bu talebeler birer talimatnameyle tayinedileceklerdi(AlusizâdeŞakirAhmed'inLâyihası.*BOA,Y.EE.*,8/9,s.3).Ayrıcabölgede görevyapacakalimlereyüksekmaaşvermeksuretiylebölgeyegelmelerininsağlanması,bunlar bölgede İslam'ı topluma anlatacak ve cahilliklerinden dolayı Şiiliği kabul etmiş olanların da yenidenkazanılmasınaçalışacaklardı(AlusizâdeŞakirAhmed'inLâyihası.*BOA,Y.EE.*,8/9,s. 3).

Ahmet Şakir Efendi, Irak'ta Şii propagandasını önlemenin en etkin yolunun eğitim olduğu kanaatindedir. Bu sebeple raporunda eğitim öğretime dair önemli görüşler ileri sürmektedir. Şehirlerde köy ya da kasabalarda eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması ve ilköğretimin zorunlu hale getirilmesinin önemli bir açığı ortadan kaldıracağını ancak bunda göçebe Sünni Arapların önemli bir sorun oluşturduğunu ifade etmektedir. Göçebe topluluklar için de seyyar okullar teklif etmektedir. Aşiretlerin nüfusuna göre seyyar rüşdi mekteplerinin kurulmasının ve buralardan yetişecek çocukların Bağdat'taki idadi, mülki ve askeri okullara gönderilmesini önermektedir. Buraları bitiren talebelerde mensup oldukları bölgelerde eğitim durumlarına göre istihdam edileceklerdi. Bu mekteplerde okuyan öğrencilerin ehl-i sünnet

itikadını iyi anlamaları için risaleler hazırlatılarak okutturulmasının önemine değinmektedir (Alusizâde Şakir Ahmed'in Lâyihası. *BOA, Y.EE.*, 8/9, s. 2). Ayrıca Basra, Bağdat ve Musul gibi merkezlerdeki nüfuzlu Şii ailelerin çocuklarının bütün masraflarının devlet tarafından karşılanarakİstanbul'daSünniinancagöreyetiştirilmesininsağlanmasıdatekliflerarasındaydı (Eraslan, 1992: 311). Bölgenin kalkınması ve refah seviyesinin yükselmesi için Bağdat'ta, Selanik ve Bursa gibi vilayetlerde olduğu gibi ziraat ve darülharir mekteplerinin kurulmasının önemli bir açığı kapatacağını ve bölgeye canlılık getireceğini savunmaktadır.

Ahmet Şakir Efendi, geliştirilecek mekteb-i ibtidainin bütün köy ve kasabalarda tesis edilmesinin önemine değinmektedir. Açılacak bu okullarda eğitim öğretimin zorunlu tutulmasını önermektedir. Ayrıca göçebe aşiret ve kabilelere dini eğitim ile temel eğitim vermek amacıyla seyyar eğitim hizmetleri verilebilirdi. Görevli öğretmenler kabileler arasında bulunarak onlarla birlikte seyr ü hareket ederek aşiret ve kabilelerin Şii propagandasına karşı bilgilendirilmesi sağlanabilirdi. Zira göçebe kabileler eğitim öğretimden yoksunolduklarından onlara seyyar eğitimle bilgi verilebilirdi. Buralarda görevlendirilecek öğretmenler tatil günlerinde vaaz ve nasihatlerde bulunacak, derecede ehliyetli olanların tayin edilmesinedikkat edilecekti. Özellikle buralara aşiretlere mensup öğretmenler varsa onların tayin edilmelerinin daha etkili olacağını da düşünmektedir.

Ahmet Şakir Efendi'nin önerilerinden biri de Şii yayılmacılığında en etkin rolü ifa eden ahundların özellikle aşiret ve kabileler arasında yürüttükleri yıkıcı faaliyetlerinindurdurulması için atılması gereken adımlardır (Alusizâde Şakir Ahmed'in Lâyihası. *BOA, Y.EE.*, 8/9, s. 2). AhundlarvasıtasıylaSünniaşiretlerarasındaŞiipropagandasıyapan,Sünniliğikötüleyenrisale ve broşürlerin basımlarının, yayımlarının ve dağıtımlarının engellenmesini, ayrıca Şiilerin kutsal mekanlarının tamir ve bakımlarının yapılarak şiilerin sempatisini toplamanın önemli olacağını düşünmektedir.

İran'da şehbenderlik görevinde bulunmuş olan Ali Rıza Bey'de Şiiliğin önlenmesi ve izalesi için tek çarenin cehaleti ortadan kaldırmak olduğunu bunun için de mektepler tesis etmekten başka çarenin olmadığını belirtir. Mekteplerin öğrencilere gerçek İslam kaidelerini ve receğini,İslam'ınzuhuruylaİslamiyet'ehizmetetmişolanİslambüyüklerinideöğreteceğini söyler. DolayısıylagerçekMüslümanlıkinsanlarabuyollaaşılanacaktır."Şu*halegöre*Şî'yyetin men'i intişâr için bütün hıtta-i Irakiyeye mekâtib –i iptidaiye küşadıyla erkân-ı din-i mebni-i t'amim ve t'alim etmek lazım gelir." Irak'ın genelinde okullar açmanın maksadı şiiyete set çekmekolduğundanburadakiderslerprogramlarınındabirdereceyekadardiniolmasıgerektiğini belirtir. Ayrıca ona göre İstanbul'daki dârü'l-fünûn ve muallim-i şâhâne mezunlarından ikna

kabiliyetleri ile ulum-ı fıkhiyeye intisabı olanların iyi bir maaşla Irak'a görevlendirilmeleri isabetli olacaktır. Görevlendirilen öğretmenlerin beş sene burada görev yapmaları da gerekmektedir. Bu okullarda Şiiliğe karşı Sünniliği en iyi şekilde anlatacak talebe yetiştirilmesinin önemine değinmekte hatta bundan başka bir çare de görmemektedir (Alusizâde Şakir Ahmed'in Lâyihası. *BOA, Y.EE.*, 8/9, s. 5). Bu okullara aynı zamanda ikna kabiliyetlerini güçlendirecek bir ders konulmasının zaruretine değinmektedir (Alusizâde Şakir Ahmed'in Lâyihası. *BOA, Y.EE.*, 8/9, s. 6). Burada okuyan talebelere verilecek derslerde İslam'ın doğuşu ve yayılışı ile Hulefa-i Raşidin'in İslam'a hizmetleri tam olarak öğretilmesi önemliydi. Böylelikle Şiilerin onlar hakkında ortaya attıkları fitneler ortadan kaldırılmış olacaktı. Fırsat buldukça öğretmenlerin ders haricinde mutedil bir lisanla, Şiilikteki kavaidi eleştirmek suretiyle küçüklere Müslümanlığı aşılamaları için gerekli bilginin verilmesi de önemli bir ayrıntıydı.

Ali Rıza Bey, Şiiliğe en çok meyledenlerin aşiretler ve kabileler olmasından dolayı bunlaradaireğitimöğretimprogramlarınınhazırlanmasınınveuygulanmasınınelzemolduğunu belirtmektedir. Göçebe Arapların Şiiliğe meyletmesini engellemek ve güçlü bir İslam itikadı verebilmek için seyyar urban mektepleri kurularak, iyi yetişmiş öğretmenlerle verilecek eğitiminçokfaydavereceğineinanmaktadır(AlusizâdeŞakirAhmed'inLâyihası.*BOA,Y.EE.*, 8/9, s. 6). İran ulemasının Şiileştirmede etkin bir rol oynamasını İran'da mollalık kurumunda aramak gerektiğinin altını çizer. Zira İran'da en rağbet gören meslek ilmiyedir. İran'da servet için fıkıh ilmi ile molla olmaktan kolay bir şey yoktur. Bu mesleğe girmeden önce fakir olan bir kişinin tahsil ederek atebata yaya olarak gidip bir icazet aldıktan sonra birkaç sene içinde köyveçiftliksahibiolmalarınınbirçokİranlınınbumesleğecelbinisağlamıştır.İrandevletinin Şiileştirme projesinde ciddi paralar ayırması da bu mesleğe rağbeti artırmaktaydı. İran ulemasının vakıflardan zekat ve humustan çok az zamanda önemli servete ulaştıklarını belirtmektedir. Bu meslek mensuplarının İran'da önemli ayrıcalıkları vardır. Hükümetin bunlara riayeti mecburdur (Alusizâde Şakir Ahmed'in Lâyihası. *BOA, Y.EE.*, 8/9, s. 8). Bu ulemanın çoğunluğu atebat-ı aliyyede bulunduğundan şiiyyetin gelişmesine hizmet etmeye ehemmiyet vermekteydiler. İşte bu revaç sayesinde İran'da ilim ve fazılda yed-i tulâ sahibi adamlaryetişmiştir.BurayagelecekolanOsmanlıulemasınındabunlarlabaşaçıkabilecekikna kabiliyetiyüksekbilgilialimlerolmasıoldukçaönemlidir(AlusizâdeŞakirAhmed'inLâyihası. *BOA, Y.EE.*, 8/9, s. 9).

İran bu bölgeye verdiği önemden atebât-ı aliyyede binlerce İran talebesi bulunmaktaydı. bunlar han ve hanlarda gayet sefilâne bir surette eğitimlerini devam ettirmekteydi veeğitimleri

de üç yıl sürmekteydi. Bu talebelerin birçoğunun maddi desteğe ihtiyacı vardı. Ali Rıza Bey, bunların eğitiminin sağlıklı yapılabilmesi için burada medreseler açılması ve eğitim masraflarının devlet tarafından karşılanmasının Şiiler arasında hoşnutlukla karşılanacağı, böylece onların zararlı fikirlerinin ve Şiiliği yayma teşebbüslerinin de bertaraf edilebileceği düşüncesindedir. İran ulemasının karşılık beklemeden yapılan bu iyiliklere minnettarlık duyacaklarını İran'da mersiye meclislerindeki menfi bakışın kalkabileceğini ileri sürmektedir (Alusizâde Şakir Ahmed'in Lâyihası. *BOA, Y.EE.*, 8/9, s. 10).

II. Abdülhamit'in Irak'ta mecburî ikamet ettirdiği Süleyman Paşa'da şeyhülislam himayesinde ders vekili atanmasını, bir alimin başkanlığında İstanbul ve diğer İslam memleketlerialimlerindenoluşandinîilimlerkomisyonuoluşturulmasını,bukomisyondasapık İslammezheplerininakidelerinidüzeltecekbirkitaphazırlanmasını,bukitabıhazırlarkensapık mezheplerin akaid kitaplarının incelenip aklî ve naklî delillerle iddialara cevap verilmesini ele almaktadır. Bölgeye gönderilecek hocalara okutulmak üzere Hintli alim Rahmetullah Efendi'nin Yahudi ve Hristiyan akaidinin reddine dair İzharu'l-Hak isimli eseri, Seyyid Hüseyin Cisr Efendi'nin telifi olan *Risaletü'l-Hamidiyye*, Davud-i Bağdadi'nin Vahhabi akidesini reddetme hususunda *Tuhfetü'l-İslam* gibi kitapları tavsiye etmektedir (Eraslan,1992: 313-314).

Şii Yayılmacılığına Karşı Yürütülen Faaliyetlerin Akıbeti

OsmanlıDevleti'ninpalyatiftedbirlerleIrak'taŞiiyayılmacılığınıönlemeteşebbüslerine derece başarılı olmuştur? İyi niyetlerle buraya gönderilen ulemanın kısmen görevlerini layıkıyla yap(a) mamaları, bunun yanı sıra Şii yayılmacılığında hükümet merkezini zamanında uyarmayan ve bunlara yönelik eğitim, dini ve idari tedbirler almayan bölge yöneticilerinin Şiiliğe karşı mücadelede meselenin ciddiyetine vakıf olamamalı ile suiistimalleri alternatif projelerin kısmen başarısızlıkla neticelenmesine yol açtığını söyleyebiliriz. Bölgede görev yapan idarecilerin idari kadro derecelerinin ve maaşlarının düşük olması burada görev yapan idarecilerin görevlerini içtenlikle yürütmemede etkisi olduğu düşünülebilir. Bu durum, idarecilerin gelirlerini yükseltmek için gayr-i hukuki yollara tevvüssül etmelerine yol açıyor, devlet görevlilerinin uygulamaları halk arasında tepkiyle karşılanıyor, dolayısıyla devletekarşı soğukluk oluşturuyordu. Maaş düşüklüğü gibi nedenlerin bütünüyle bu idarecileri hukuksuzluğa ittiğini de söyleyemeyiz. Daha ziyade bu idarecilerin şahsi suiniyetlerinden kaynaklanmaktadır. Bu hususta seçkin ve işini layıkıyla yapmayan idarecilerin işin önemini kavrayacak yetkinliğe ve yeterliliğe sahip olmamalarının önemli etki olmuştur. Şii yayılmacılığının önlenememesindeki sebeplerden birinin de nitelikli ve ehliyetli devlet

memurlarının bölgeye gitmemelerinden kaynaklanmakta olduğunu söyleyebiliriz. Irak'ta Şii ulemaların faaliyetleri sonucu devamlı artan Şiiliği önlemek için cebri tedbirlerden de bahsedilmektedir. Binbaşı Ali Rıza Bey, Şiiliğin yayılmasının engellenmesinde kuvvet kullanılmasını doğru bulmaz. Bunun İslamiyet'e kötü tesir verebileceği gibi şiileşme eğilimini daha da tetikleyeceğini savunmaktadır. Bunun Hristiyan devletlerin zevklerine hizmet olacağından da bahsetmektedir (Ali Rıza Bey'in layihası. *BOA, Y.EE.*, 8/9, s. 4).

Irak'ta Şii yayılmacılığının bölgenin ve devletin geleceğine büyük zarar vereceğini bu sebeplesorununköktençözecektedbirlerinhayatageçirilmesininelzemolduğunubelirtenlayiha yazarlarının bölgede eğitim kurumlarının artırılması ve geliştirilmesi ile halkın eğitiminin sağlanacağına yönelik tekliflerinin İstanbul'da tartışıldığı, bunun için bazı çalışmaların başlatıldığı görülmektedir. Askeri Levazım Nazırı Hacı Akif Paşa başkanlığında Şura-yı Devlet'ten mülkiye komisyonu üyesinden Zühdü ve Talip efendiler ile maliye tahsilat müdürü Rıfat beylerden bir komisyon kurulmuş, bu komisyon öncelikle bir Hukuk Mektebi'nin açılmasını görüşerek karara bağlamış ve 5 Mart 1908 tarihinde de gerekli izinler alınarak okulun açılması sağlanmıştır (Eraslan, 1992: 312-313).

Sonuç

Osmanlı Irak'ında Şii yayılmacılığını layihalar ışığında ele alan bu tebliğde, bu yayılmanın sebepleri ele alınmıştır. Bir Türk devleti olan ancak Şiiliğe dayalı bir yönetimtarzı oluşturan Safeviler ve Kaçarlardan sonra Perslilerin yönetimindeki bugünkü İran'da Şiilik üzerine kurgulanmış yönetim tarzının devam ettiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla bugünkü İran politik yapısının inşasının Safeviler ve Kaçarlar döneminin bir mirası olduğu anlaşılmaktadır.

İran merkezi coğrafyasını çevreleyen bölgelerde Şii yayılmacılığı sayesinde bir kalkan oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Bu faaliyetler başta Irak olmak üzere daha doğudaki bugün küPakistanveHindistan'dayoğunlukkazanmıştır.İranmerkez-çevreilişkisibağlamında söz konusu coğrafyalarda hatırı sayılır bir Şii nüfusu oluşturarak şiileşen çevrenin merkeze kalkan vazifesi yaptığını ileri sürebiliriz.

Abdülhamit kendisine gelen raporlar bağlamında Irak bölgesinde şiileştirme faaliyetlerinin Osmanlı Devleti açısından sorun olabileceğini görmüş, bunun üzerine "iman birliği" projesini uygulamaya koymuş ancak bu projenin mahiyetinin özellikle İran tarafından anlaşılamaması ya da anlamak istenmemesinden dolayı netice alınamamıştır. Buradakifaaliyet kiminişineyaramıştır?sorusuönemligörülmelidir.Görünüşteİran'aalanaştığıgörülsede

İngiltere'ye yaramaktadır. Zira İngiltere farklı dini ve etnik yapıları siyasi nüfuz oluşturmada etkin bir şekilde kullanmaktaydı.

Irak'ta Şii yayılmacılığı politik bir tercihin sonucudur. Layihalardan anlaşıldığına göre, gerek İran ve gerekse İngiltere Şiiliği çıkarlarına göre kullanmışlardır. İngiltere'nin Şii mezhebini bölgeyi denetime almada ve tutmada kullandığı düşünülebilir. Osmanlı hilafetine bağlı Sünnilere göre Şiilerle daha kolay anlaşma zemini kurabilirdi.

Tarihi süreklilik içerisinde İran'ın Şiileştirme projesinin bir maksada matuf yapıldığı ve bunun Sünni dünyası için politik bir dayatma aracı olacağı Osmanlı yöneticilerince anlaşılmış, ancak buna dair alınan önlemlerin palyatif tedbirlerden öteye gitmediği görülmektedir. İran'ın Şiiliği yayma ve genişletme amacının İslam dünyasında nüfuz alanı oluşturma isteğinden ve Şiilikle önemli bir güç olmayı hedeflemesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Arşiv Vesikaları

AlusizâdeAhmedŞakirEfendi'nin"*Irak'da*Şîa'nın*Men'ineDair*"Layihası*BaşbakanlıkOsmanlıArşivi Yıldız Esas Evrak*,8/9.

Erkan-ı Harbiye Dördüncü Şubesinde görevli Binbaşı Ali Rıza Bey'in "*Bağdad ve Bütün Hıtta-i Iraki-ye'de*İntişâr*EylemekdeBulunan*Şî'anın*Men'-i*İttisâ'ına*Dair*"Layihası,*BaşbakanlıkOsmanlıArşivi-Yıldız Esas Evrak*,7/17.

Telif-Tedkik Eserler

Akoğlu, M. (2013). "Irak'ta Şii Varlığı", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, VI/2, (391-428).

Cahen, C. (1982). "Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şiilik Problemi", çeviren Sabri Hizmetli, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi V, Ankara (307-319).

Çetinsaya, G. (2000a). "Osmanlı Irak'ında Şii-Sünni İlişkileri: II. Abdülhamid Dönemi (1890-1908)",

Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Çetinsaya, G. (2004b). "XIX. Yüzyılda Irak'ta Osmanlı İdaresi",
Milletler arası Ortadoğu: Kaos mu, Düzen mi? Konferansı 9-10 Ocak 2004, Bildiriler, Yayına Haz, Ali Ahmetbeyoğlu, Recep Ahıskalı, Hasan Demiroğlu, Yahya Başkan, İstanbul.

Darkok, B. (1997). "Irak", İslam Ansiklopedisi, Cilt: 5/2, Eskişehir: MEB, (667-670).

Ecer, A. V. (1983). "Şia ve Doğuşu", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, Kayseri, (131-141).

Emecen, F. (2002). "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", *Genel Türk Tarihi*, C: 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Eraslan, C. (1992). *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Et-Talib, İ. H. (1999). "Irak", İslam Ansiklopedisi, C: 19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Hartmann, M. (1997). "Irak", İslam Ansiklopedisi, Cilt: 5/2, Eskişehir: MEB, (670-679).

İpek, Y. (2010). İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı: Babilik ve Bahailik, İstanbul: Ekim.

Karadeniz, Y. (2006). İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı 1795-1925, İstanbul: Bakış Yayınları.

Mantran, R. (1999). "Irak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Öztuna, Y. (1983). *Büyük Türkiye Tarihi*, Cilt: 4, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1995). *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 3/1, Ankara: TTK.

Yavuz, K. (1994). *Türkiye-Irak İlişkilerinin Dünü Bugünü Yarını*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

Bağdadvilayetidahilindemezhebî Şîa'nın tevsi'itmekdeolmasıhasebiylebununesbâb-ımen'ihakkında tedâbir-i lâzımenin ittihazına dair cânib-i vilayetden 13 Ağustos 1323 tarihli makâm-ı sadârete çekilen şifreli telgrafnamenin ehemmiyetine binaen bunun çare-i men'ine mütevakkıf ise bir an evvel ittihâzı zımnında taraf-ı sadâretden maârif Nezaretine tezekkür idilmek üzere havâle ve Meclis-i Kebir-i Maârif'de bulunmaklığım cihetle mütalâa-i dâiyânem istifâredilmişdir.

Dâî'leri Abâ-an-ced vilayet-i müşarunileyhada neşr-i ulûm ile din-i devlete sâdıkâne hidmet eylemekle me'lûf bulunduğumuz hasebiyle mezheb-i Şîa'nın bu derece ilerlediği ve bundan hâmil olacak muzırrât ile men'- i sirâyeti hakkında ne gibi tedâbire ihtiyaç hissetdiğini veliyy-i ni'met efendimize ber-vechi zîr arz eylerim.

Vilayet-i müşarunileyha dahilinde Şîa'nın tevessü'-yı İran erbâb-ı servet ve gınası tarafından bir çok Ahundulemasıtedârikidilerekgönderilmekdevebunlardahibilvasıtavilâyetdahilindebulunanaşâyirvekabâ'il- i cesimiye bi'd-duhûl aralarında tevsi'-i daire-i nüfûz ile bunların arasında va'az itmekle ihlâlde bulunurlar. Bu gibi aşâir-i kabâil efrâdı isenin ve bedi-yi fark ve temyîzden aciz erbâb-ı cehlden bulunmaları cihetle ulemâ-i mezkûreninhebehl-ibeytResulperdesialtındaeblehfirîbânbirtarzlagetirdikleridelâil üemsaliyealdanarak Şîa mezhebine dahil olurlar. Şîalık mezhebi hınta-i Irak'da bu suretle tevsi' itmekdedir. Bu teşeyyun meni' sirâyeti hakkında hükümet-i seniyye birkaç defa teşebbüsatda bulunmuş ve mukarreren ulema-i i'zâm ve tedâbir-i lazıme ittihâz idilmiş ise de gerek i'zâm olunan ulemanın ve gerek ittihâz olunan tedâbir-i icâbât-ı mevki'yeye muvafık olmadığı cihetle semere pezîr muvaffakiyet olamadıktan başka hazine-i celilenin tazarrurundan gayrı bir netice-i müfideye müncerr olmamışdır. Halbuki bu teşeyyu'n esbâb-ı menî cihetine gidilmezse atide hükümet-i seniyyece pek çok muzırrât-ı siyâsiye tevlîdine bâ'is olacaktır. Çünkü vilayet-i müşarunileyhâ dahilinde olub İngiltere hükümeti nüfuz-ısiyasiyesinemeyyâlolanaşâ'irileberaber İran hükümetinin Şîa mezhebindebulunmuşmezheb– i mezkûrun dalâletinden gayrı siyâseten şiddet ehemmiyeti tebeyyün ider. İngiltere hükümetince Irak ve Elcezire hıntası hakkında perverde eylediği âmâl ve desâyis hilâfet-i seniyyeleri içünde ahali-i mahalliyeyi tebrîde vasıta bildiği çare-i mahsûs-ı mezkûr mezhebin sür'at-ı tevsi'iyle olacağından şu ümniyyenin husûlü içünde her iki hükümetbirsa'y-ıfevka'l-âdebulunduklarıgibimezheb-i şîa efrâdıdamakam-ımu'allâ– yıhilâfetikendimezheb– i hükümeti olan İran hükümeti de yendiği cihetle hilâfet-i seniyye-i Osmaniyeye karşı atide büyük bir muzırrat–ı istihzârını sebeb olacağından tedâbir-i lazımesibervechiatidir.

Ulûm-ı Diniyye Ciheti

1- Naib, müfti, nakîbü'l-eşrâfla beraber İmâm-ı A'zam, Abdülkadir Geylani, Seyyid Sultan, Ali Rıfaî Hazretleri, ŞeyhSandal?Münevvere-iHatunmedreselerimüderrisleriyleevkâfmuhasebecisindenmürekkebbirkomisyonun teşkîli bunların rey ve tensîbiyle ulema-i mahalliyeden bi'l-müsâbaka intihâb idilmek ve sekizyüz guruş ma'âş tahsîsi ve bulundukları vilayet dahilindeki aşa'ir ve kabâ'il beyninde va'az ve nasihatde bulunulması ve bunların geşdü güzârideceklerimahallerdeta'kîbeyleyeceklerihattuhareketvevezâ'if-itedrisiyevesaireyedairyedlerine bir ta'limâti'tâsı

2- Mezkûr seyyar medreselerde icra eyleyecekleri va'az ve nasihatın ve vazifelerinin hiss-i isti'mâl eylemelerinin bir nezâret-i mütemâdiyyet tahtında bulundurulmasıyla biraber geşt ü güzâr itdikleri mahallerde müşâhedât ve tedrisât–ı saireden hâsıl olan te'sîrât ve netâyicin bu babda lüzum görünen icrâat ve tedâbiri hâvi mufassalan mahalli en büyük mülkiye memûrîne raporlar i'tasının usûl-iittihâzı

3- Buralarda gavâmız ulûm-ı aliyye-i diniyye ve felsefe-i fıkhiyye ve akzâ ulemâ yetişdirerek ahundların kesr-i nüfûzunu ve hükümet-i mezkûrenin âmâllarını nihayet verilmek içün mevcûd medreselerin ıslâhı ve tedrisât-ı aliyyenin bir kat daha tevsî'iyle beraber şimdilik bâlada muharrer komisyon huzurunda medâris-i mahallenin sâirlerinde mukaddemât-ı ulûmı görmüş mevcûd talebeden her sene müsâbaka icrasıyla isbât–ı ehliyet idenlerden intihâbidilmekve üç sınıfımünkasımolmakvekendilerinemesârıfolarak şehr-i altmışguruşmaâşvirilmek üzre

İmâm-ıA'zam,Hazret-iGavs,SeyyidSultanAli,Sandal?,Münevvere-iHatunmedreselerineyirmişervemezheb- i Şîanın en müctemî noktası bulunan Necef-i Eşref Medresesine yirmibeş ve ziyadesiyle ehemmiyet mevki'yesi olan Kerbela'da mevcûd muvazzaf on talebenin yirmibeşi iblağ idilerek tedrisâtda bulunulması ve Samarra'da muvazzaf talebe umurunun mezkûr komisyonca şirâze-i intizama râbıtayla bağlanılan istifâdenin te'mîni**(2)**

4- Medâris-i hamse nâmı verilen bâlâda muharrer medreselere alınacak talebelere komisyon tarafından icâbât –ı hâzıra ve ehemmiyet –i mevki'e ve esası maksad-ı ar'iz ve amik tedkîk idilerek ulûm-ı aliyye ve mezheb-i teşeyyu'n–ı men'-i esbâbı hakkında reddiyât-ı müteallik mükemmelen bir program tanzîmiyle ona göre üç sene tedrisât-ı ulûmda bulunulması, şu suretle vâki' olacak tedrisâtdan talebe-i ulûm saye-i şâhânede ziyadesiyle feyziyâb –ı fazl ve kemâl olacakları cihetle bunlar her sene medresenin ta'til zamanlarında üç mah kadar kendilerine mesârıf-ı rahiyye verilerek aşâir ü kabâil-i kurraya a'zam ve suret-i haretlerinin mahallince bir ta'lîmâtnâme ile ta'yîn idilerek ona göre ve va'az ve ni'metde bulundurulmasının mecbûrîtutulması.

5- Mârü'l-arz medârisde neşredilecek ulûm-ı aliye şu suretle ıslâh edildiği ve talebelerin her sene nihayetinde derece-iterkiblerianlaşılmaküzreDarü'l-fünûn-ıŞahâne'deolduğugibimahallienbüyükme'mûrînveulemâve müderrisin-i kirâm hazretlerinin imtihânları icrâ, imtihanlarının icrâsında isbât-ı ehemmiyet ve iktidâr idenlerin teşvîk ve tergîbine de gidildiği takdirde ziyadesiyle semeredâr-ı muvaffakiyyet ve az bir zamanda sâye-i şahanelerindehemgavâmız-ıulûm-ıfıkhiyyevenakliyeyevakıfulemâyetişmişhemdemezheb-işîayakarşu

şiddetli harb iderek amâllarına nihâyet virilmiş olduktan başka ulûm-ı aliye-i diniyyenin sâye-i hazreti hilafetpenahidebuveçhilenâ'ilolacağıte rakkidendolayıoralarcaveliyy-ini'metefendimizekarşıteşyîdrevâbıt- ı ubûdiyyet hâsıl olarak ilkâât-ı ecânib-i sem'–i i'tibara alınmayarak nâm-ı kudsiyyet ittisâm-ı şehriyarileri civâriyet hasebiyle iktâr-ı alemde bulunan kaffe-i bilâd-ı İslamiye ulemâ ve ahalisini şâyi' olarak isticlâb-ı d'avet hazine-i mülûkanelerine bâ'isolur.

6- Ma'lûm-ı şahaneleridir ki her şeyi teceddüde tâbi' olduğu gibi böyle ulûm-ı aliyenin derecât-ı fevkal'adesi ta'lîm idilecek ve ba husus bunlara dahil olacak talebenin muvazzaf olması da nazar-ı dikkati celb iderek pek ziyade hiss-i te'sîr eyleyeceği cihetle bütün ahali-i vilayet-i medârisde ta'limi bir inhimâlde şedide ile arzu eyleyecekleri.

Ulûm-ı İbtidâiye Kısmı

7- Vilayet-i mezkure dahilinde mevcûd mekâtib-i ibtidaiyenin ihtiyâc mahalli nisbetinde tezyîdi ile beraber ahali-i mahalliyenin sinn-i saferinde akâid-i seniyye ile pîrâste olması için karye ve kasabatda te'sîs ve küşâd idilmiş mekteblerde sibyanın tahsilâtı mecburi tutulması ve mekteblerde icra idilecek tedrisât-ı nezâret-i celile-i ma'arif tarafındantatbikidilenprogramveçhileta'lîmolunması,dahilivilayetdeseyyarbirhaldebulunanİzze?,Şemmer?, Deym? gibi sarfını kabâ'il beyninde ve nüfusu mevcûdelerinin mikdârı nisbetinde kabâ'ille seyr ü hareket itmek, etfâl-ı kabâ'il–i tedrisâtda bulunmak ve ta'til olan cümle vesâ'ir günlerde va'az ve nasihatde bulunacak derecede mahallince ehl-i mu'allimlerin ta'yini ve bunların aşâ'ir evladından vâki' olacak ta'limlerinin ilcâât-ı mevki'ye göre ta'yini cihetine gidilmesine i'tinaidilmesi.

Rüşdi Kısmı

8- Emr-i ma'arifin oralarca tamamıyla ta'mimi ile makam-ı mu'alla-yı hilafet-i seniyyeye karşı te'mîn –i ubudiyetleri zımnında aşâ'ir-i mevcûdenin kesret-i nüfusuna göre seyyar rüşdi mektebleri te'sîsi ve bunlardan neş'et idecek talebenin Bağdad'daki i'dadiyi mülki ve askeri mekteblerine kabulleriyle bu iki mektebden me'zûn olacak evlad-ı aşâ'irin askerlik silk-i celiline dahil olanlarından mâ'adası mensûb oldukları menâtık dahilinde ve liyâkat-ıresmiyelerida'iresindehidemâtımünâsibdeistihdâmı,mekatib-iiptidaiyeverüşdiyevei'dadiyedetedrîsi tabiiolanakâ'iddahisonderecedetakviyesizımnındaehl-isünneti'tikâdınınsıhhatveisabetinedairolanberâhin- i nakliye ve akliyeyi muhtevi müfîd risaleler tertibiyle vakıfâne bir sûretdeokutdurulması.

Zirâ'ât, Harîr Mektebi

9- Terakkiyât-ımemleketnokta-inazarındailkâât-ıecânibikat'iyyensektedâritmekvevilâyet-imüşârunileyhânın kâbiliyyet-i umrânı nazar-ı dikkate alınarak Bağdad'da sa Selanik ve Burusa vilayetlerinde olduğu gibi bir zirâ'ât ve bir de dârü'l-harîr mektebinin te'sîsi halinde hem oraları muhtaç olduğu umrânı saye-i şâhânelerinde bir kat dahaiktisâbitmişhemdeŞumekteblerdenme'zûnolacaktalebelerinservetverefâhımemleketinderece-iesbâbını takdir ile i'nâyât-ı seniyye-i veliyy-i ni'met a'zamilerinin büyüklüğü hem de hissiyât-ı şükrânını ahaliye bilfi'il tefhim eylemişolacaklardır.

Usûl-ı İdâre-i Mülkiyesi

10- Bu tedâbîr ve teşebbüsâtın semere bahş-ı muvaffakıyyet olabilmesi için Şî'îlerle Sünnilerin men'i izdivacları hakkındaki evâmir ve nizâmât-ı mevcûdenin şimdiden muhâfaza-i ahkamlarına dikkat olunmasıyla beraber Ahundların aşa'ir dahilinde geşt ü güzâr da bulunmalarının şediden men'i lazım gelüb zaten bu Ahundların **(3)** ya hükümet-i seniyye veya İran tebasından olduklarına nazaran hükümet-i seniyye tâbi'iyyetinde bulunanların beyne'l-aşâ'irgeştügüzârlarınınidaretenmenindebirbe'isgörülemeyeceğiveİranteba'sındanbulunanlarındahi bir maslahât-ı şahsiyesi olduğu resmen tahakkuk itmedikce azimete mâ'adâ olunmaması hükümet-i seniyyenin salâhiyyetidahilindebulunmuşveşayetbucihetlesiyâsetenmen'ikâbilolmasıbilekabâ'ildenkendilerineta'arruz olunmaması ciheti dermeyân olunarak eyyam-ı mahdûde ve mu'ayyene içinde gidüb gelmeleri üzre zâbıta nezaretine tevdi'leri takdirde zuhuru melhûz olan mahâzîrin tahdîdi taht-ı imkanı alınmışolur.

11- Şî'îlerinmerâsim-imezhebiyesindenbulunanmâtemvehusûsât-ısâireleridahizâbtiyenezâretialtınaalınarak Şî'îlerin zekûr ve inâslarının evkâf-ı sâirede ve husûsan öşr-i muharremde Şi'îlerle ihtilâtlarının memnuiyeti aldırılması lazım geldikden başka teba'i Osmaniyeden bulunan Şî'îlerin icrası merâsim-i mâtem itdikleri zaman Şî'îmezhebincedebed'şeydenma'dûlolantaklidâtvetesbihât-ımüheyyicicrasındanmen'leritedâbîr-imü'essire cümlesinden olub gerek bu cihetlerin ve gerek bâlâda arz olunan tedâbirin hiss-i tatbikine i'tinâ olunduğu halde ilerüdemelhûzolanmuzırrât-ısiyâsiyeninönüalınmışvehemdeehl-isünneti'tikâdınıntatarrukvehâlidenmasun kalmasına muvaffakiyet hâsıl olmağla beraber i'nayet-i ilâhe ve avâtıf–ı cihândârileri semeresiyle Şî'îlerin hakkında da mürûr-ı zamanlar neticesi kaviyyen meşhûd olacağı ma'rûzdurfermân.

Kitâbe-i Hazreti Şehriyârî

Alûsizâde Ahmed Şakir Kulları

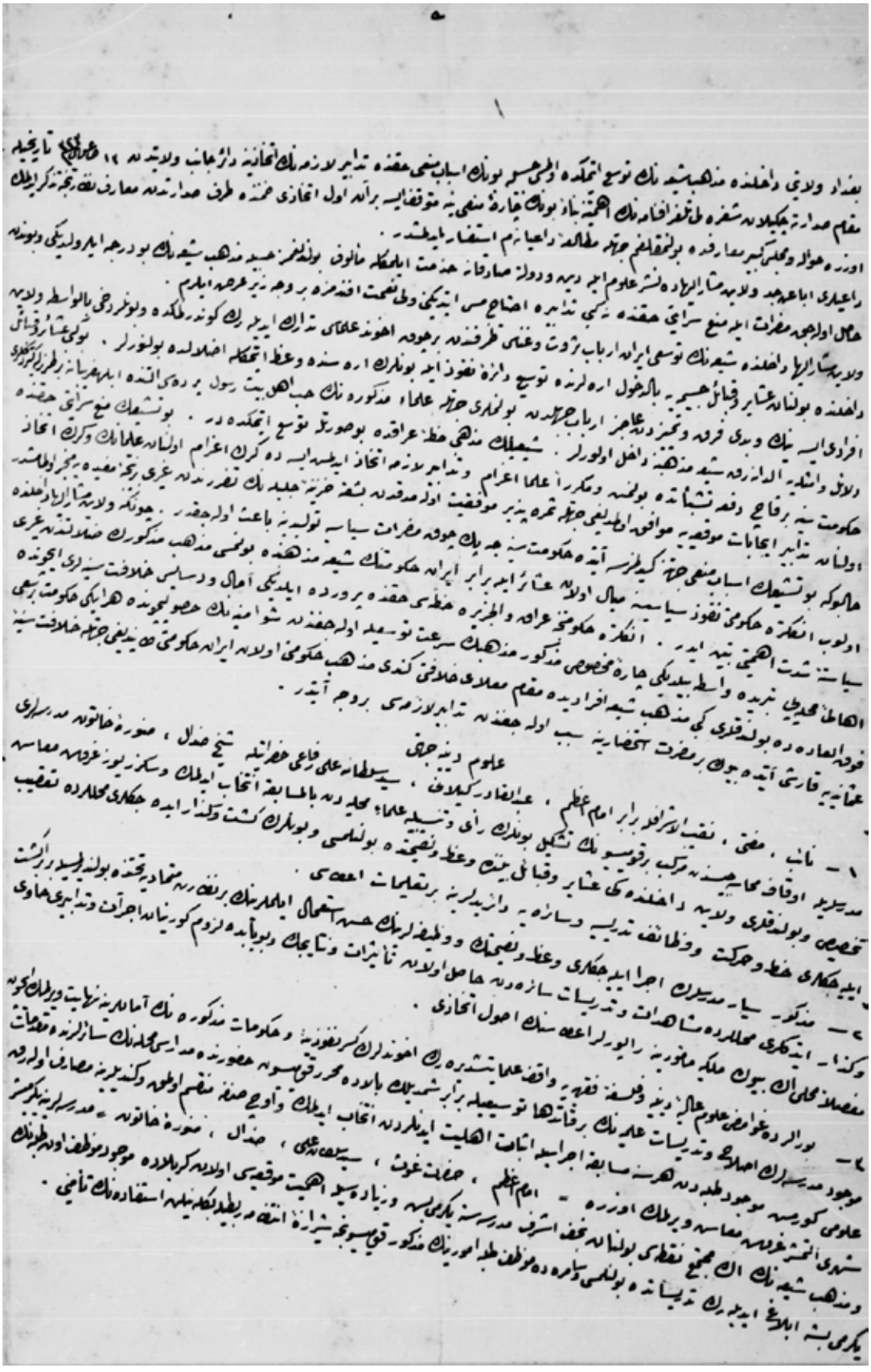

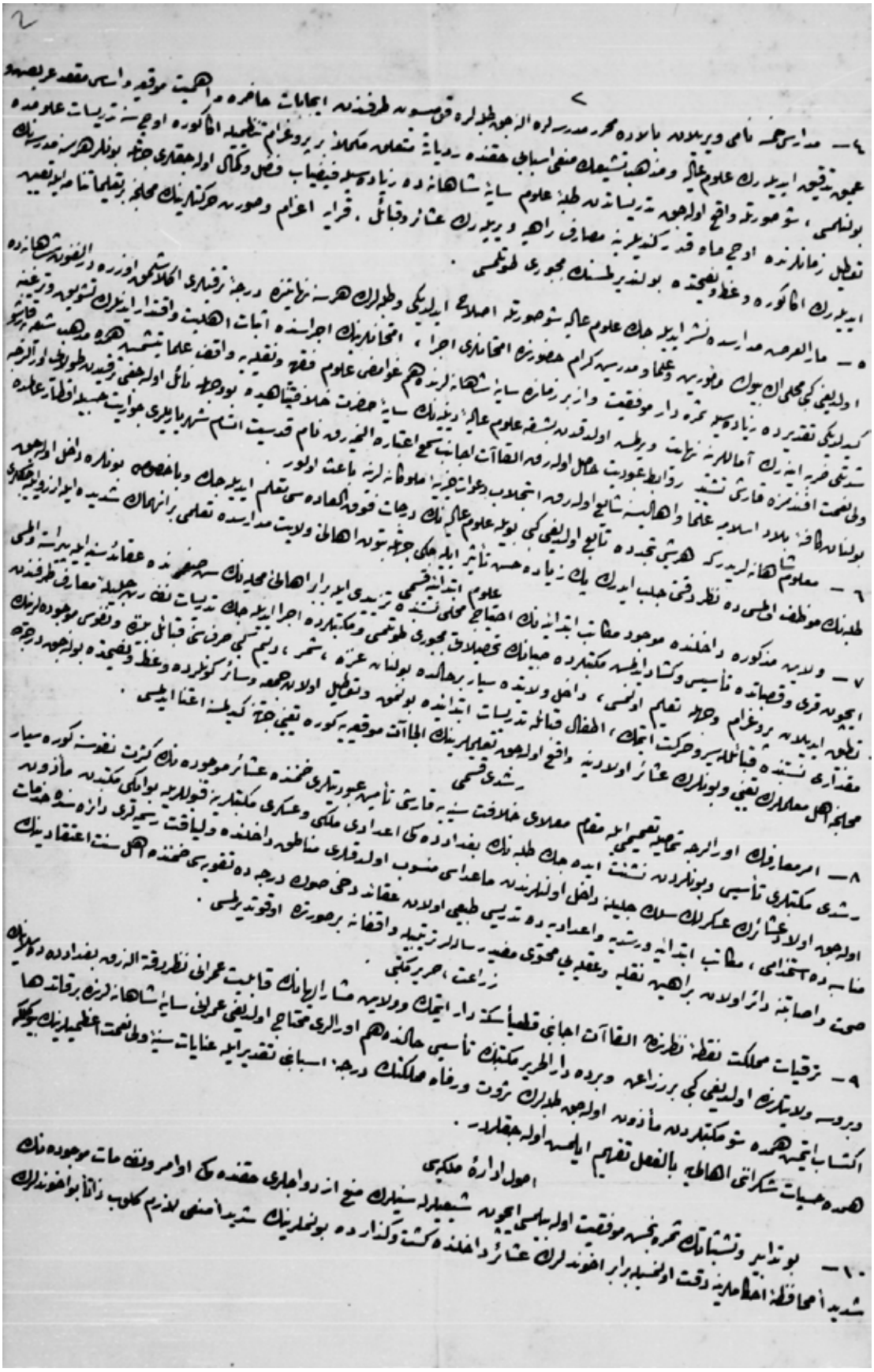

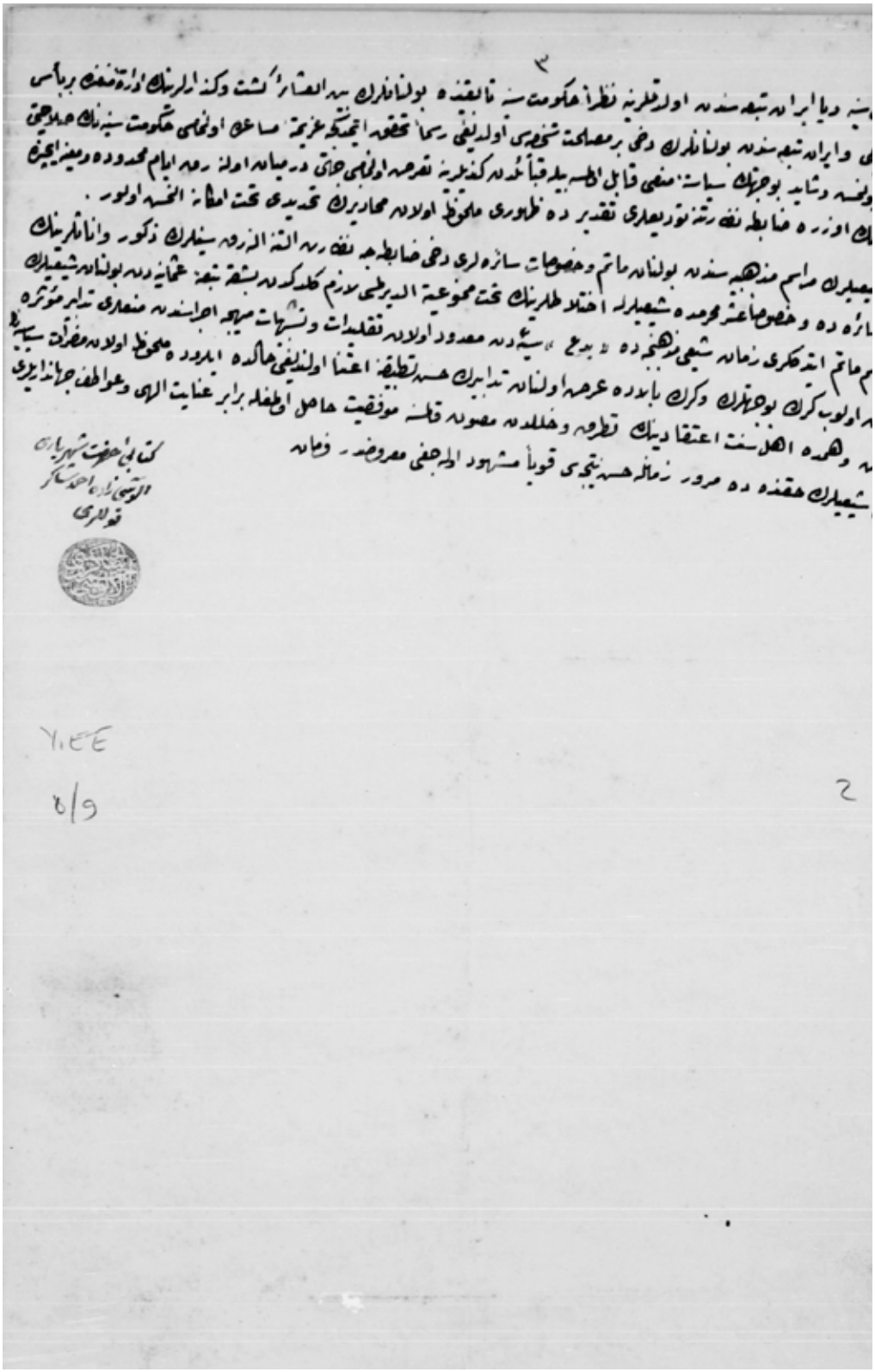

Bağdad ve Bütün Hıtta-i Irakiye'de İntişâr

Eylemekde Bulunan Şîʿanın Menʿ-i İttisâʿı-na Dair

Lâyiha-i Memlûkânemdir (Y.EE., 7/17)

(1) Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesi Dördüncü Şûʿbesine Me'mûr Hoy ve Salmas Şehbenderi Esbakı Binbaşı Kulları Ali Rıza

1-Şîʿanın Zuhûru

Târihlere mürâcaʿat edilürse Hânedân-ı Safeviyye Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin ziyâsı şemsi ile rekâbet iden devr-i istilâsını tevkif ile tagallüben İran'da te'sîs eyledikleri Devlet-iSafeviyye'ninbünyân-ısaltanatınıtarsîniçünozamânkullandıklarıhiyelvedesâyisin en birinci mürevveci olmak üzre Şîʿiyyeti ileriye sürdükleri görülüyor.

Devlet-i Safeviyye'nin zuhûru İran memâlikinin en büyük vukûʿatın sahnesi olduğu bir zamanmüsâdifolmağlafırka-inâciye-iMüsliminitefrikidecekbumezheb-icedîdemuhâlefete muktedir bulunan ulemâ-i Mâverâ'ü'n-nehri para kudretiyle ıtmaʿ ve söz söylemekden menʿ eylemiş ve Şah İsmail Safevi şeyhliği sayelerinde şahlığa tebdil eylediği dervişleri sokaklara dökerek bir çok mersiyeler, medhiyelerin kırâ'eti suretiyle halkın zihinlerini teflît ve her sınıf halkı tavʿan ve kerhen icâd eylediği Şîʿiyyeti kabule icbâr iderek hem saltanatını takvîye ve tahkîme hem de aksâ-yı şarkdaki Müslümanlarla merkez-i hilafet-i küberâ arasında bir sedd-i hâ'il teşkîline muvaffak olmuşdur.

Safeviler İran halkına o zamân zorla kabûl itdirdikleri bu mezheb-i cedîdin devam-ı intişârı içün İran'ın âdât-ı kadîmiyelerini, iʿyâd-ı millîyelerini şerʿan makbûl **(2)** ve muʿteber olan vekâyiʿ-i mühimme-i İslamiye ile mecz ve anlara istinâd itdirerek günden güne bünyân-ı saltanatlarını takvîye eyledikleri gibi bi'l-icrâ İran tahtına câlis olan hânedân-ı Kaçariye'de halkın meyl ve rağbetini okşamak suretiyle Şîʿiyyetin tevsiʿine, intişârına aid esbâb ve vesâ'il- i memleketlerinde taʿyîne sarf-ı gayret eylemişlerdir.

İran memâlikinde bu suretle te'sîsyâb olan Şiʿiyyet yavaş yavaş memalik-i Osmanîyye'nin Bağdad ve havâlisinde vücûdunu his etdirmiş ve bundan dolayı Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâneyi de müte'essir eylemişdir. Şöyle ki;

Atebât-ı aliyyenin hıtta-i Irakiye'de vâkiʿ olması ve her sene hıtta-i mezbûreye yüzde binlercezevât-ıİraniye'ningelmesiİranmüctehidlerinindaimisuretdeatebât-ıaliyyedeikâmet eylemeleri ba-husûs İran'da tahsil-i ulûm iden talebe-i ulûmun icâzet almak üzere behemehâl oraya gitmeleri meşrût olması gibi kuyûd-ı atebât-ı aliyye de her vakit bir çok ulemâ-yı İraniye'nin vücûdunu istilzâm eylemiş ve bunlara karşı orada bulunan ulemâ-yı ehl-i sünnet ve'l-cemâʿat ekall-i kalîl kaldıkları cihetle İran ulemâsının ilkââtını mümânaʿat idemiyerek bütün hıtta-i Irakiye'de Yumen? Füyumen Şîʿiyyet intişâr eylemişdir.

Zaten hıtta-i Irakiye'de bulunan ahali-i Müslimenin ekserisi urbân-ı seyyare ve bedeviyyeden ibâret olmağla İraniler tarafından hayır-hâhlık suretiyle arz idilen Şîʿiyyetin muzırratını takdîre cehâletleri mâniʿ-i kavî olduğundan Şîʿiyyeti kuyûd ile teşeyyuʿ idiyorlar.

2- Şîʿiyyetden İslamiyet'e Gelen Mazarrat

Devlet-i ebed müddet Osmaniye'nin devr-i istilâsını nazar-ı mütâlaʿadan gçiren ger sahibü'l-insâf bu devletde yetişân bütün aʿzâm-ı saltanat ve siyâsetin hedefi amâli iʿlâ-yı kelimetullah olduğunu teslim iderler.

(1) Osmanlı padişahları yedd-i yemin satvetlerini Avrupa'dan seyl-i hurûşânı gibi akıb gelen ehl-i salib fırkalarının kahr u tedmîrini ve dest-yâr himmetlerini daima Hindistan, Çin gibi Aksâ-yı Şark'da derkâr iken Safevilerin hilâfet-i muʿazzamaya karşı ihtirâʿ eyledikleri Şîʿiyyet geçilmez bir derya haline gelmekle Hive ve Buhara'nın Rusya, Kaşgar Müslümanlarının Çin ve Hind ahali-i müslimesinin İngiltere'nin eline geçmesine sebeb olmuş ve milyonlarca Müslümanların küffar elinde kalmasını intâc eylemişdir ki bu mazarrat cihân-ı insâniyyet bâki kaldıkça hâtırası kalub mü'mininde pâyidâr olacağı gibi kalûb hamiyyet de de onulmaz yaralar açmışdır.

3-Şîʿiyyet

Şîʿyyet-i mevcûdeleri büyük bir süs vermek içün bunun güyâ İmâm Cafer-i Sadık Hazretleri tarafından te'sîs edildiğini halka iʿlan etmiş ve o suretle revâcına hidmet eylemişlerdir.

Ulemâ-yı İran hubb-ı câh tasaddur iʿtilâ illetleriyle maʿlûl oldukları ve menâfiʿ-i şahsiyeleriuğrundadinleriniimanlarınıfedâidecekkadarharîsservetbulunduklarıcihetlehalkı daima kendilerini muhtaç ve mutîʿ görmek içün şer'en ve aklen mezmûm olan bir çok adâtı kavâid-i İslamiye suretinde İran halkına kabul itdirdikleri sırada Sünnilere ve bu suretlealem-i İslamiyete oraca iftirâlarda buulnmuşlardır ki iş bu layıha-i mûrâneme kayd u imlasındanhayâ itmemek kâbil değildir.

İran'da bir Sünni ile put-perest veya Hristiyan arasındaki fark cüzidir. Hristiyanların kesdikleri yenilmez. Sinnilerin kesdikleri yenilür. Fakat bir Şîʿi Sünniye kız vermediği gibi nikahında bile bulunamaz. Cenazesine gitmez. Sünnilerin malını esirgeme de anların şânı değildir.

(2) Binâ'enaleyh şu mütâlaʿa ve tahmîne göre hıtta-i Irakiye'de tevsiʿ ve intişâr eylemekde bulunan Şîʿiyetin önüne bir sed çekmek zamanı geldiği kendiliğinden taʿyîn eder.

4- Şîʿiyyetin Menʿ-i Tevsiʿ-i İçün İttihâz Olunacak Tedabir

ŞîʿiyyetbütünİranmemâlikindeveHindistan'ınbüyücekbirkısmındakabuledildiğigibi hıtta-i Irakiye ahalisinin yüz de kırkı tarafından ihtiyâr olunduğu cihetle menʿi intişârı içün kuvve-icebiriyeistiʿmâlicâizdeğildir.Çünkükuvve-icebiriyeistiʿmâlialem-İslamiyetefenâ haldete'sîrideceğigibibugünİslamiyet'inmahvıylateşfi'-isadritmekisteyenbütünHristiyan hükümetlerinin zevklerine hidmet idilmiş olur. Binâ'en aleyh Şîʿiyyetin önüne bir sed çekmek ve daha doğrusu onu Memalik-i Mahrûse-i Şâhâne'den çıkarmak içün tedâbîr-i saire ittihâzına mecbûriyyet vardır.

Bağdadvebütünhıtta-ilrakiye'detevsiʿveintişâridenŞîʿiyetesebebneolduğuşimdiye kadar o havalideki me'mûriyet-i saltanat-ı seniyyenin nazar-ı dikkati celb itmiş olsa idi elbette menʿ-iintiş ârınaaidtedâbîrdüşünülürveicrâkılınuridi.Ancakburalaraatf-ınazaridilmemesi hükümet-i seniyye elyevm iʿmâl-i tedâbîre mecbur eylemişdir.

Elhâsıl Şîʿiyyet Bağdad ve havalisinde cehâlet yüzünden günden güne tevsiʿ eylemekde olduğu muhakkakdır. İran'da Hoy ve Salmas şehbenderliğinde bulunduğum üç sene zarfında sebk iden tecârib-i memlûkâneme istinâden arz edebilirim ki Şîʿi İran'ın bu gün mezheb-i resmiyesi olmasa idi İran'da ne kadar aklı başında ne kadar okumuş yazmış dünyasını anlamış insanlar varsa kaffesi bu mezhebin boyunduruğundan tahlisi can itmek isterler. Fakat İran saltanatınınesasıbumezhebüzerinekurulmuşolduğundanherkesonutavʿanvekerhentakdîre riʿayetemecbûrdur.**(5)**Hıtta-ilrakiye'debugibimahâzir–imevcûdolduğundanŞîʿininrefʿine aid tedâbir-i kemâl suhûletle mevkiʿ-i tatbike konulabilir. Zaten esbâb-ı intişâr cehâlet olduğu tahakkuk eylemiş olmağla onun izâlesi içün mektebler te'sîsini sarf-ı gayretden başka çare kalmamışdır.

Mektebler insana Allah ve Peygamber ne dimek olduğunu öğredeceği ve zuhûr-ıİslamla bu İslamiyete hidmet idenleri birer birer ezhân-ı sibyâna yerleşdireceği ve daha doğrusu Müslümanlığı aşılayacakları cihetle ondan sonra İranların ilkâatı te'sîrden sâkıt olur.

Şu hale göre Şîʿiyyetin menʿ-i intişâr içün bütün hıtta-i Irakiye'ye mekâtib –i iptidaiye küşadıyla erkân-ı din-i mübîn-i tʿamim ve tʿalim itmek lazım gelir.

5- Mekteb Muʿallimleri

Hıtta-i Irakiye'de te'sîs-i mekâtîbden maksad-ı asli Şîʿiyyete sed çekmek olduğundan mekâtib-i mezbûre de idebilecek tedrisâtın bir dereceye kadar dini olması iktizâ ider. Binâenaleyh bu maksadda vusûl içün Dersaadet'deki dâr'ü-l-fünûn ve muaʿllimîn –i şâhâne icâzetnâmelilerinin kuvve-i iknâiyeleri ulum –ı fıkhiye intisâb olanları müstevfî maʿaşla mahalli mezkûre taʿyîn ve beş sene müddetle tedrise mecbur idilmeleri iktizâ eyler. Filhakika bu emr-i vâcibü'l-iʿtinâya kafî derecede hıtta-i Irakiye'de muʿallim tedâriki güç bir şeydeğilse de ora ahalisinin yüzde kırkı teşyiʿ itdiği mülâhaza idiliyorsa bu muʿallimlerin de o gürûha nisbetleri olacağı ve bittabʿ Şîʿiyyeti zımnen tervîc idecekleri derkâr olmağla fâide yerine mazarrat tevlîd iderler.

Şu mütâlaʿa ve tahmîne göre yine dârü'l-fünûn ve muʿallimîn –i şâhâneden evsâf-ı matlûbeye hâ'iz talebe yetişdirerek oraya göndermekden başka çare yokdur. Dârü'l-fünûn ve muʿallimîn –i şâhânede bu maksada vüsûl içün iktisâb behre itmiş talebe biʿl-külliye mevkûddur denilemez **(6)** ise de vücudlarından çok istifâde idilecek talebenin de az olduğu teslîm itmemek kabîl değildir. Binaenaleyh bu yolda talebenin maʿlûmâtını tevsiʿ ile İran ulemasının talâkâtlarına karşı kuvve-i iknâiʿyelerini tezyîd eylemek üzre mekâtîb-i mezbûreye bir ders iʿlavesi münâsib gibi mütâlaʿa kılınmış ise de iktizâsının ifâsı menût-ı rey'i alidir.

6- Mekteblerin Tedrîsâtı

Şîʿiyyetin menʿ-i tevsiʿ ve intişârı maksadıyla te'sîs buyurulacak mekâtib-i cedîde tedrisâtı bir dereceye kadar mekâtib mevcûdunu tedrîsâtını tevâfuk idecek ise de her zuhur –ı İslamla Hulefâ-yı Raşidin tarihleri mufassalan ezhân-ı talebeye yerleştirmek Hulefâ-yı Raşidinin din –i İslama itdikleri hizmetler Şîʿilerin onlar hakkındaki efkâr-ı batılalarını bir lisân-ımünâsibletefhîm

eylemekfırsatbuldukçamua'llimlerdershâricindemu'tedilbirlisânla Şî'iyetdeki kavâidi tenkîd itmek suretiyle küçüklere Müslümanlığı telkih eylemek lazımdır.

Bu suret-i hiss idâre edildiği suretde senelerce İraniler tarafından keşf idilemeyeceği ve idilse bile onların Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de mekteb küşâdıyla Osmanlı etfâlını tedrîse bir gûnâ hakları olmadığı cihetle bu maksad-ı aliyi akîm bırakmak üzre yayacakları şeylerin kâffesinin hükm ü te'sîri olamaz.

Hıtta-i Irakiyede te'sîs buyurulacak mekâtib-i urbân-ı seyyâre ve bedeviyeden pek çoğunun ilm ve ma'arifle tezyîn eylemesini intâc ideceğinden şu halde Şâmiye ve El-cezire'de ecânibin ilkâât-ı mefsedetkârânelerinin hükm ve te'siri de tehdîd idilmiş olurlar ki bunun siyâset-i dâhiliye ve hâriciyemize te'sîr-i külliyesi vardır.

(7) 7-Mekteblerden Mâ-adâ Ne Gibi Tedâbir İttihâz Olunabilir?

Hıtta-i Irakiye'de olduğu gibi bir aralık Arnavudluk'da Bektaşilik Nevresin elyevm Yanya ve havalisinde dehşetle hükümfermâ bulunmuşdur. O zaman Bektaşilik Elbasan Sancağında o derece çoğalmışdı ki bu beliden o memleketi kurtarmak üzere hükümet-i müşfik ve seniyyemiz i'mâl-i tedâbîre mecbûriyyet gördü.

O sırada hükümet-i seniyyenin ittihâz eylediği tedâbirin başlucası Elbasan Mutasarrıflığına elyevm beş hey'et-i ıslâhiyyesine me'mûr sudûr-ı azâmdan semâhatlü Yunus VahbiEfendigibialem-isiyâsivekuvve-iiknâiyesigalibbirzâtıta'yînetmişidi.Müşarünileyh oraya muvâsalat ider itmez Elbasan'daki Bektaşi Tekkesi postnişini olan Rafizi vefât itmekle yerini ilmine fazlına i'timâdı olan büyük bir zâtı nasb itdirmiş ve bu suretle mezkûr tekkeye Bektaşi kayd idilmesinin önünü almışdır.

Müşarünileyh yine bu maksada vüsûl içün daha pek çok tedâbîr-i hüsn-i ittihâz eylemiş ve Elbasan kazasının hal-i hâzırını tehdîd iden Bektaşiliği külliyen denilemezse de kısmen kaldırmış ve ittisâ'ına mânî' olmuşdur.

İştefâidesigörülenbutevcîh-ivecîhdenhıtta-iIrakiyeveYanyavilayetideistifâdeitmesi kâbil ise de tatbîk ve icrâsı rey-i âlîye menût bulunmuşdur.

8-Mekâtib-i Mezbûreden El-cezire'nin Hissedâr Olacağı

Hıtaa-iIrakiye'deŞî'iyyetekarşımekâtibte'sîsbuyurulduğusûretdeEl-Cezireveyanam- ı diğerle Mezopotamya'da cevelân iden urbân –ı bedeviye vesairenin ni'met-i maârifden müstefîdolacağımaârifletezyîn–isıfâtitdikdensonraurban-ı**(8)**mezbûreyebuhall-ibedeviyet çirkin görünerek bilahere iskân-ı temdîne meyl ve gayretleri artacağı bundan evvel TevfikBey kulları vasıtasıyla

arz ve takdîmine mütecâsir olduğum “ha bunları” lâyıhasında te’sîsini istirhâm eylediğim mukaddemât-ı i‘mârı daha kolay bir sûretde sâhî ârâ-yı husûl olacağı derkârdır.

El-cezire kıt‘ası beşyüz altmış dokuz bin kilometre murabba‘ında feyyâzı kerîmin her dürlüfüyûzât-ıcelîliyesinemazharolmuşbirkıt‘a-ifesîhiyedirkiderûnundacevelânidenurban

–ı seyyarenin emr-i tevettün ve iskânları hazine-i celile-i mâliyeye ne gibi fevâid ve hazine-i hâssa-i şâhâneye ne yolda menâbi‘–i mühimme-i vâridât te’mîn eyleyeceği o layıha-i memlûkânda bir tafsîl arz ve ta‘dâd idildiği cihetle burada tafsilinden sarf-ı nazar idildi.

9-İran Uleması

İran’da iktisâb –ı servet ve saman içün ilm-i fıkhı tahsil ile molla olmakdan daha kolay şeyyokdur.Meslek-iilmeintisâbitmedengayetfakirolanbiradamtahsiliderekatebât-ıtahliye yaya olarak gidüb bir icâzet aldı mı hemân birkaç sene zarfında köy ve çiftlik sahibi olur.

Bu hal İran’da bulunduğum esnada nazar-ı dikkat-i abidânemi celb itmekle tedkikâta başladım. Bu babdaki tetebbuât–ı memlûkânem neticesinde İran ulemâsı vesâyet evkâf-ı nezâret,zekâtvehumus,malgibisadakalarıntevzi‘yüzündenpekazvaktiçindeiktisâb-ıservet itdikleri anlaşılmışdır.

İran’da en rağbetli meslek “ilmiyedir.” Bu mesleğe mensûb olanların

(9) mahkemeleri de vardır. Hükümet bunlara riâyete mecbûrdur. İşte bu revâc sayesinde

İran’da bu gün ilim ve fazılda yed-i tulâ sahibi adamlar bulunabilir.

Binaenaleyh bu ulemanın en çoğu atebât-ı aliyyede bulunduğundan Şî‘iyyetin men‘i ittisâ‘ına hidmet itmek üzere oraya i‘zâm ulemâ-yı Osmaniye’nin a‘lem fâzıl ve kuvve-i iknâiyeleri galib takımdan olmaları lazım gelir.

10- İran Ulemâsının Celbi Lüzûmu

İran ulemâsı saye-i şâhânede serbestçe atebât-ı aliyyede icrâsı tahsil eylemiş ve eylemekdebulunmuşiselerdeMemalik-iMahrûse-iŞâhânedebaşkabiriyilikgörmemişlerdir. Zaten bunların tahsilleri orada iki üç sene kadar olmağla bu müddet zarfında haklarında ibzâl buyurulacak ehâsin ve tevcihât-ı seniyye sayesinde saltanat-ı seniyye hakkında bir muhabbet hissedecekleri tabîî olmağla bu yolda ittihâz buyurulacak bir usûl ile Şî‘yyetin Sünniliğe itdiği ifk ve iftiralara nihâyet verileceği ve bu da hasıl olmaz ise Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne’de Şî‘iyyetintevsî‘içünsarfitdiklerimesâîyitahdîdeyleyeceğiderkârkibudabirmuvaffakiyyet- i azimedir.

11-İran Talebesinin Tahsili İçin Ne Yapılmalıdır?

Atebât-ıaliyyedebulunanbinlerceİrantalebesihanvehanlardagayetsefilânebirsuretde icrâ-yı tahsîl idiyorlar.

Talebe-i mezkûre içinde öyleleri vardır ki bu gün nân-ı pareye muhtâcdır. Binaenaleyh Kerbelâ'yı muâllada nâm-ı nâme-i hümâyuna nisbetle medreseler te'sîs ve o talebelerin infâk ve iâşelerine muvaffakiyyet hâsıl olursa bütün İran uleması bu âtıfet–i celileden dolayı minnetdâr olarak İran memâlikinde bütün ta'zîr **(10)** ve mersiye meclislerinde nâm-ı maâli ittisâm –ı hümâyûna hayır duâlar idileceği ve bu suretle İran ulemâsının tahsîli de taht-ı teftîş ve merâkıbeye alınacağı ve bundan da menâfi'-i mâdiyye ve ma'neviyye hasıl geleceği bedîhi bulunmuşdur.

12- Bu Müessesâta Muktezi Masârif

Bervechi bâlâ müessesât-ı masârif-ı kesîre lazımdır. Ancak masârıf-ı mezbûre içün iktizâ iden para bir seneden beri saltanat-ı seniyyenin Kirmanşah Şehbenderhânesininİran habbâzelerinden aldığı birer mecidiye şehadetnâme-i resminin o işe tahsîsiyle te'mîn edilebilir.

Bu suret-i nazar-ı hükümet-i seniyyeye hoş gelmez ise hıtta-i Irakiye'de meşrût lehleri münderis şunun bunun elinde nice nice evkâf-ı münderis–i mevsûd olunduğunun bu misillü evkâfın zâhire ihrâcıyla ber mantuk emr u ferman-ı hümâyûn cenâb-ı hilâfetpenâhi maârif zabtıyla iş bu emr-i vacibü'l-tahmîde tahsîs iktizâ ider.

Hıtta-i Irakiye'de bu yolda bir maksad uğrunda idilecek taharriyyât yüzlercesenedenberi ihtilâs idilmiş nice nice evkâf-ı münderis meydana çıkaracağından alınacak vâridât-ı külliye urbân–ı bedeviye ve seyyarenin ni'met-i maârifden hissedâr olmalarına ve bervechi bâlâ emr– i hayra bâligân-mâ-belag kifâyet ider. Fakat ikdâmât–ı ciddiye ister.

13- Bu Sûretin Menâfi'

Bu suret-i nigâh–ı iltifât–ı şâhâneleriyle meşmûl buyurularak tatbîk ve icrâ kılınursa Sünni ile Şî'iyyet arasında mevcûd olan fırkaları ecânibin katiyyen ma'lûmâtı olmaksızın kaldıracağı ve şimdilik Aksâ-yı Şark Müslümanları merkez **(11)** hilâfet-i küberâ arasında bir sedd-i hâ'il olan Şî'iyyet pek az vakt zarfında en güzel bir vasıta-i isbât teşkîl ideceği bedîdâr bulunmuşdur.

Binaenaleyh cennetmekân Sultan Selim-i evvel hazretlerinin bir azm-i ali-i Hudâ- pesendâneilekılıçkuvvetiylehusûlegetiremediğibuemr-iazimiebeşfakveakdesimizpadişâh muazzamveşehriyâr-ımükrîmefendimizhazretlerininulvîmerhametveşefkat-ışâhâneleriyle bil-suhûl sâhe arâ-yı husûl olacağı kendiliğinden ta'yîn ider.

14- Hâtime

Abd-i memlûk ve sıdk-ı şâhâneleri üç sene kadar İran'da bulunmuş İran ulemasıyla görüşmüş onların ahvâl ve adâtını kesb-i ıttılâ eylemiş, hayli vakitden beri hıtta-i Irakiyye'de tevsi'-i ve intişâr eylemekde bulunan Şî'yyetin men'-i ittisâına dair bir lâyıha-i abidâne arz ve takdîm eylemek arzusunda bulunmuş ise de Arabistan ve Kürdistan ve ahiren İran'dabilcümle şedâid–i rüzgara göğüs virerek kazandığım hastalıkların ızdırâb –ı elimesi mâni'-i kuvvesi olmuş idi. Hamd olsun sâye-i şâhâne de etibbâ-yı hâzık-ânın tedâvileri ve ameliyatı sayesinde elyevm ızdırâbât-ı mezkûre zâil olmuş ve kamilen iktisâb –ı afiyet iderek iş bu lâyıha-i memlûkânemi hazırlamağla meşmûl iken bir hey'et-i muhtereme-i teftişiyenin Bağdad ve havalisini

me'mûr buyurulduğu gazetelerde okuduğum cihetle icrâ buyurulacak tahkikât ve tedkîkât bir hâtıra nâçiz olur mülâhazasıyla ve vakt-ı fevt itmeyerek tebeyyin ve arz ve takdîmini ictisâr kılınmışdır. Olbabda ve kâtebe-i ahvâlde emr u fermân şevketlü, kudretlü, azimetlü padişahımız efendimiz hazretlerinindir.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Dördüncü Şu'besine Me'mûr Erkân-ı Mezkûre Binbaşılarından Kulları Ali Rıza

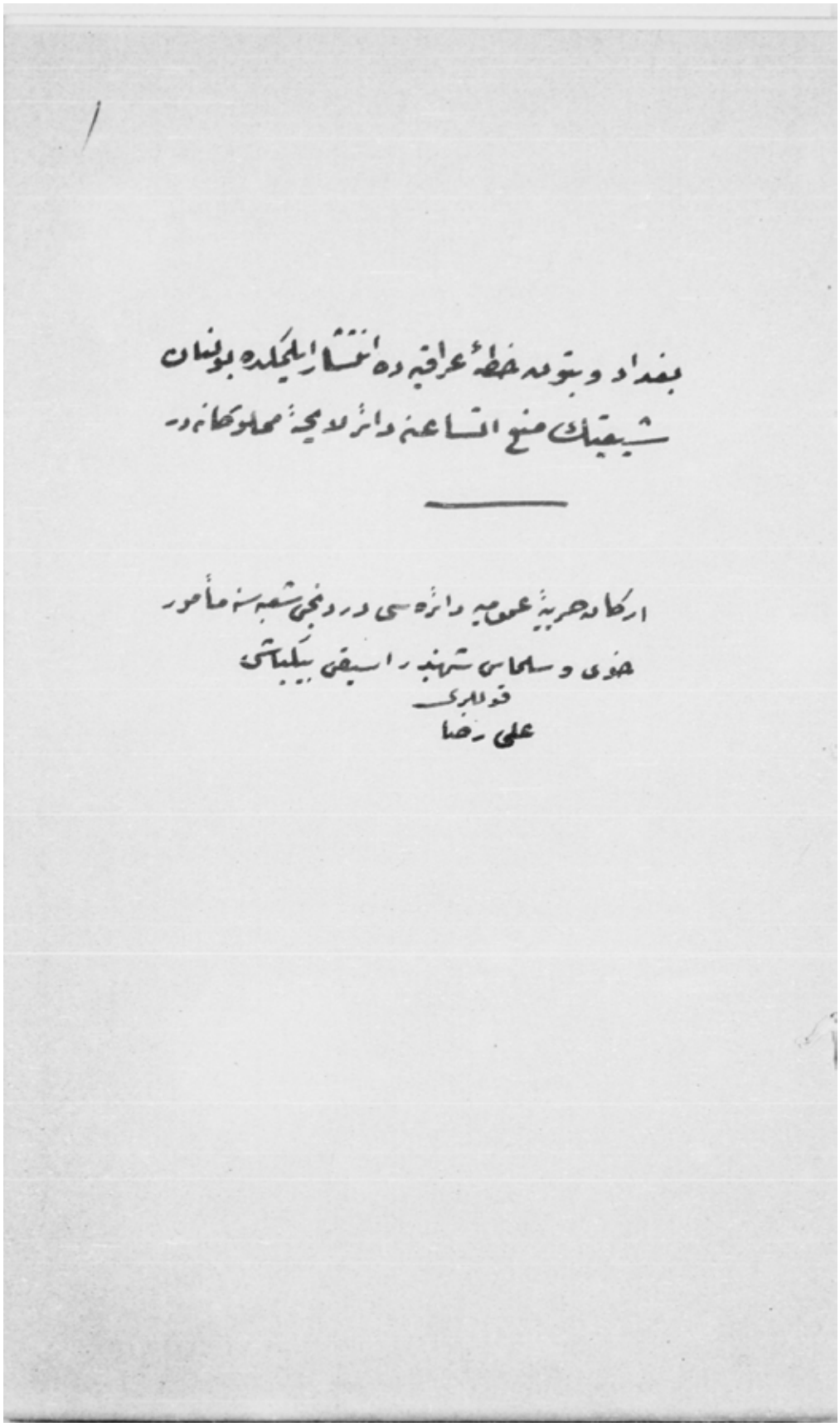

بغداد ویلایت خطهٔ عراقیه ده انتشار ایلیکلده بولنان
شیعیلك منع اشاعه دائر لایحه محلوکدر.

ارکان حربیهٔ عمومیه دائره سی درد نجی شعبه سنه مأمور
هوی و سلماس شهبندر اسبقی بیکباشی
قولاری
علی رضا

بغداد وبتومه خطهٔ عراقیه انتشار ایلمکده بولنان شیعیه
مذهبی اساعده دائر بر لایحهٔ مهمه کاتبه در .

۱ — شیعیك ظهوری

تاریخلره مراجعت ایدیلیرسه خاندان صفویه دولتلرینك عثمانیلرك ضدی اولمق
رقابتیله دور استبدادی توقیف ایله تقریباً ایرانده تأسیس ایلدکلری دولتلرك
بنیانه سلطنتی ترصیه ایچون اورمانه قولاندقلری حیل و وسایسك الی برنجی مرتبه اولمق
اوزره شیعیی ایلریه سوردکلری کورلیور .

دولتلرینك ظهوری ایرانه مخالف اولان بیوك و قوعاتك ضدی اولدیغی
اولدیغی بر زمانه مصادف اولمغله فرقهٔ ناجیهٔ مسلمینی تقویه ایده جك بومذهب
جدیده مخالفتی مقتدر بولنان علماء ماوراء النهری یاره قوتیله اطاعت و سوزیلکده
مع ایلمیه و شاه اسماعیل صفوی تبعلکی سایه لرنده شاهلغه تبدیل ایلدیکی درویشلری
سوقاقلره دوکه رك برعیوفه مرتبه لر ، مدهیه لرك قرائتی صورتیله خلفك ذهنلری
تغلیط و لهو صنف خلقی طوغاً و کرهاً ایجاد ایلدیکی شیعیی قبوله اجبار ایدرك
هم سلطنتی تقویه و تحکیمه هم ده اقصای شرقده کی مسلمانلره مرکز خلافت کبرا
اره سنده برسد هائل تشکیله موفق اولمشدر .

صفویلر ایرانده حنفیه اورمانه زورله قبول ایتدردکلری بومذهب جدیدك
دوام انتشاری ایچون ایرانك عادات قدیمه لرینی ، اعیاد دینیه لرینی شرعاً مقبول

و معتبر اولدیغی وقایع ملهمهٔ اسلامیه ایله مزج و آنره استناد ایتدیره رك کوندیرکه بنیاً علیه طفرنی تقویه ایلدکدن بك یاخود ایرانه تحکم هالسی اولدیغی خاندانه قاجاریه ملقك میل و رغبتی اوقاعده صورتنده شیعیك توسعه، انتشاریه عائد اسباب و وسائلی محکمتدنده تنبیه صرف غیرت ایلمشدر.

ایرانه محالفنده بوصورتله تأسیسیاب اولدیغی شیعیت یوزندن بوزندن محالف عثمانیه نك بغداد و حوالیسنده وجودینی حس ایتدیرمه و بوندن طولایی محالف محروسهٔ شاهانه یه ده متأثر ایلمشدر. شویله که:

عثمانلیلرك عراقیده واقع اولمسی و هرسنه خطهٔ مزبوره یه یوزبیکلرجه زوار ایرانیه نك کلمسی، ایرانه مجتهدلرینك دائمی صورتده عتبات عالیه اقامتلری، بالخصوص ایرانده تحصیل علوم ایدن طلبهٔ علومك اجازت المعه اوزره برهه ملك اورایه کیتمکلری مشروط اولمسی کبی قیود عتبات عالیه ده لحظه بلحظه علمای ایرانیه نك وجودینی استلزام ایلمسه و بونلرده فارسی اوزره بولنه علمای اهل سنت والجماعت اقل قلیل قالمه قرك جرمنه ایرانه علمای سنیك انتقالاتی ممانعت ایدیه رك بتون خطهٔ عراقیه ده یوماً فیوماً شیعیت انتشار ایلمشدر.

زاتاً خطهٔ عراقیه بولنه اهالیسنه نك اکثریسی عربدن سیاره و بدویه دن عبارت اولمغله ایرانلیلر طرفندن هیچ خواهلانه صورتده عرصه ایدیلن شیعیك مضرتی تقدیره جرأتلری مانع قوی اولدیغندن شیعیت قیولاً ایدیشمکه ایدیورلر.

۲ — شیعیتدن اسلامیته کلمه مضرت

دولتلرك ایده مدت عثمانیه نك دور استبدادنی نظر مطالعه دن کچیرن هر صاحب انصاف بود ولندن بیشاده بتون اعاظم سلفنك و سیاستك هدف آمال اعدای کلمهٔ اولدیغی تسلیم ایدرلر.

عثمانلی پادشاهلرینه بدعیه سلوکنی اورو پادن سبق خروشانی کبی اقویه کلمه اهل صلیب فرقه لرینه قهرو ندمیه ووستیه یار اولمشلری دائما هندستان ، جیه یه اوقیای شرقیه بولنان مسلمانلره مرکز خلافت کبرایه ربطه اوزاده برعزم خدایسندانه ایله چالشه قلری درکار ایکن صفویلرك خلافت مقامیه قارشی اختراع ایلدکلری شیعیت کیمسه بردریا حاکم کاشکه جیحون وبخارا نك روسیه ، کاشغر مسلمانلرینه جیه ولهذا هانی مسلمانلرك انقلابه نك الهه کیمسه سبب اولسه ومیلیونلرجه مسلمانلرك کفاره سنده فالسی اتباع ایلیشدرکه بو مدت جهانه فساد بیقه باغ قالدیجی خاطره سی قلوب مؤمنده پایدار اولمجق کی قلوب حمیده ده اونوتلمار یاره لر آچمشدر .

۳ — شیعیت

شیعیه موجدلری بیون برسوسی ویرمك ایچون بونك کویا امام جعفر صادقه مفتری طرفندن تأسیس ایدلدیکی خلقه اعلان ایتمه واوصورتله رواج حدیث ایلشلردر .

علمای ایران حب جاه ، نفسدر ، اعتقاد علمایه معلول اولدیغی و منافع شخصیه لری اغوا ایدیجی ، ایمانلری فدا ایده جك قدر حریص ثروت بولندقلری جهتله خلقی دائما تقدیسه محتاج ویطمع کورمك ایچون شرعا وعقلا مذموم اولدیغی برحوزه عادات قواعد اسلامیه صورتنده ایراد خلقه قبول ایتدیرمکله حرمه ده سیئره وبو صورتله عالم اسلامیه اودرجه اقتدار ده بولنمشدرکه آجیق لایحه مورا نه قید واعلان سندنه حیا ایتمامك قابل دکلدر .

ایرانده برسنی ایله بت پرست ویا خرستیانه اره سنده کی فرقه جزئیه در . خرستیانلرك کسدکلری بیلور ، سیئرك کسدکلری بیلور . فقط برسنیلی سنی یه قزو یرمدیکی کبی کافر دیه بیله بولنماز . جنازه سنه کیمسه سیئرك مالنی ایرکلمه لرك شانی دکلدر .

3

بناء عليه شوكه لعد وتجمع كوره خطهٔ عراقيه ده توسع وانتشار ايلمكه
بولنان شيعيك اولكه برسد حكمك زمان كلديكي كبي كلنده بقيه ايدر .

٤ — شيعيك منع توسعي ايجون اتحاد اولنه جق تدابير

شيعيت بتون ايران مملكتنده ولقد سلمك بيوجك برقسمنده قبول ايديلمكله
كه خطهٔ عراقيه الحاليه يوزدن قرقي طرفنده اختيار اولنديغي جهتله منع انتشاري
ايجون قوهٔ جبريه استعمالي جائز دكلدر . حيوناً قوهٔ جبريه استعمالي عالم اسلامية
فنا حالده تأثير ايده جكي كبي بوكونه اسلاميك محويه تشفي صدر ايتمك ايسته
بتون خريستيانلر حكومتلرينك ذوقلرينه خدمت ايدلسه اولور .

بناء عليه شيعيك اولكه برسد حكمك ودها طوغروسي اسلام محروسه
شاهانه ده هيچ معارضه ايجون تدابير سائره اتخاذنه مجبوريت واردر .

بغداد وبتون خطهٔ عراقيه ده توسع وانتشار ايده شيعيت سبب اولديغي كبي
خدا وهوالهدي كرماً موريه سلطنت سنيه مك نظر دقتي جلب ايمه اولسايدي البته منع انتشاري
عائد تدابير دوشونيلور واجرا قلنورايدي . انجق بو باره عطف نظر ايدلسه
حكومت سنيه يه اليوم اعمال تدابيره مجبور ايلمكدر .

الحاصل شيعيت بغداد وحواليسنده جهالت يوزندن كوندن كونه توسع
ايلمكده اولديغي محققدر . ايرانده خوى وسلماس شهرلرنده بولنديغم اوچ سنه
ظرفنده سيوه ايده تجاربمله كاملا مشاهده عرصه ايده بيلورم كه ، شيعي ايرانلي
بوكونه مذهبه رسمن اولسايدي ايرانده نه قدر عقلي باشنده ، نه قدر اوقومسه
يازمسه ، دنيانك اكثر مسلمانلرندن كافري بو مذهبه بيوندروغندن
تحليف جانه ايمك اليزدر . فقط ايرانده سلطنت اساسي بو مذهب اوزرينه
قورلمسه اولديغندن لكن اني طوعاً وكرهاً تقديره ، رعايته مجبوردر .

ORTADOĞU'DA MEZHEPÇİLİKTEN KAYNAKLANAN SORUNLAR

Prof. Dr. Sıddık korkmaz[1]

ÖZET

Günümüzde Ortadoğu diye tanımlanan coğrafya hiç kuşkusuz bir İslâm coğrafyasıdır ve bölgede yaşayan insanların çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Ancak bu topraklarda yaşanan olay ya da savaşları İslâm dininin tasvip ettiğini söylemek mümkün değildir. Adı barış ve güvenlik olan bir dinin mensuplarının içine düşmüş olduğu durumu izah edebilmek oldukça zordur.

Ortadoğu'da yaşanan olayların gerçek sebebi nedir? Bu insanlar yıllar yılı neden birbirleri ile savaşmaktadır? Savaş ortamı bu bölgenin kaderi midir? Mezhepler dinin aslı olmadığı halde neden din gibi algılanmaktadır? Tarih boyunca İslâm coğrafyasına rehberlik eden birçok âlim çıkarmış olmasına karşın günümüzde yetişen kanaat önderleri neden bölgede barış ve huzurun sağlanmasına yeterli katkıyı sunamamaktadır? Bunlar ve benzeri sorular hakkında verilecek ortak cevapların bulunduğunu iddia etmek bir hayli güçtür.

Ortadoğu'nun parçası olan Irak, Suriye ve öteki İslâm ülkelerine daha yakından bakıldığında, sürekli kanayan yaralardan başka bir şey görünmemektedir. Bu yaraların temel sebebini ortaya koyabilmek, alternatif çözüm üretmek açısından elbette faydalı olacaktır. Her dinin olduğu gibi İslâm dininin de mezhepleri vardır. Mezhep olgusu bu sorunun neresinde durmaktadır ve çözümünde bir katkısı olacak mıdır? Irak'ta yaşananlar sadece bir mezhep farkı mıdır? Suriye'de yaşanan olaylar, var olan despot yönetime karşı bir ayaklanma iken neden birden çok cephe oluşmuştur? Oluşan muhalif grupların herkesi kendi fikir ve ideolojilerine uymaya çağırmaları veya halkı kendi düşüncelerine uymaya mecbur etmeleri ne kadar doğrudur? Kısaca Ortadoğu bu noktaya nereden gelmiştir ve geçmişi nedir? Zira Sorunun geçmişini görmeden geleceğini görmek oldukça zordur.

Tebliğimizde; İslam Dini'nin barış hakkındaki görüşlerine yer verilecek, mezhepli olmanın bir kültürel zenginlik, mezhepçi olmanın kavga ve ayrışma

1 Necemettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, skorkmaztr@gmail.com

unsuru, bu kargaşanın en yoğun olarak yaşandığı coğrafya olarak Ortadoğu ve genel olarak bütün İslam coğrafyasının tek çıkış yolunun bilgilenme ve aydınlanma olabileceğine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Mezheplilik, Mezhepçilik, Ortadoğu, Savaş, Barış.

PROBLEMS CAUSED BY SECTERIANİSM IN THE MIDDLE EAST

ABSTRACT

Description of Middle East is an Islamic territory without any doubt and the people who live are Muslims. But its impossible to say that the wars and tragedy in these lands caused and accepted by Islam. Its quite hard to explain the situation of Muslims who are members of a religion that has a name of peace and security.

What is the real reason of the events in the Middle East? Why are these people keep fighting each other? Does war environment is the destiny of this territory? Why the sects perceived as a religion while they are not a real religion? While a lot of scholars that guided society came from there along history, why the intellectuals of today can not contribute enough to ensure of peace and welfare? It is hard to claim that there are common answers for these questions and alike.

When looked closer to the Iraq, Syria and other Islamic Countries that part of Middle East, there can't be seen anything else than bleeding wounds. Finding a real reason behind these wounds will be surely helpful to find alternative solutions. Islam has sects just like every other religions. Where does the sect phenomenon have been in this problem and will it contribute anything to the solution? Does terrible happenings in Iraq just a sect difference? Why there are a lot of sides, while this movement started as a protest against despotic ruling? How much of it is acceptable that opposing group's force to accept their ideology and ideas or make them obey to their claims. To sum it up; how did Middle East come to this point and what is its history? Because its

really hard to see the future if the past is unknown.

We will address the Islam's view about peace and being part of a sect is a cultural richness. Being part of sectarianism is a reason for fights and disagreements. As a geography that has the most conflicts, Middle East and Islamic World's only way out is enlightenment and knowledge.

Key Words: Islam, Sect, Sectarian, Middle East, War, Peace.

GİRİŞ

Günümüzde Ortadoğu diye tanımlanan coğrafya hiç kuşkusuz bir İslâm coğrafyasıdır ve bölgede yaşayan insanların çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Ancak bu topraklarda yaşanan olay ya da savaşları İslâm dininin tasvip ettiğini söylemek mümkün değildir. Adı barış ve güvenlik olan bir dinin mensuplarının içine düşmüş olduğu bugünkü durumu izah edebilmek oldukça zordur.

Ortadoğu'da yaşanan olayların gerçek sebebi nedir? Bu insanlar neden birbirleri ile savaşmaktadır? Savaş ortamı bu bölgenin kaderi midir? Mezhepler dinin aslı olmadığı halde neden din gibi algılanmaktadır? Tarih boyunca İslâm coğrafyasına rehberlik eden birçok âlim çıkarmış olmasına karşın günümüzde yetişen kanaat önderleri neden bölgede barış ve huzurun sağlanmasına yeterli katkıyı sunamamaktadır? Bunlar ve benzeri sorular hakkında verilecek ortak cevapların bulunduğunu iddia etmek bir hayli güçtür.

Ortadoğu'nun parçası olan Irak, Suriye ve öteki İslâm ülkelerine daha yakından bakıldığında, sürekli kanayan yaralardan başka bir şey görünmemektedir. Bu yaraların temel sebebini ortaya koyabilmek, alternatif çözüm üretmek açısından elbette faydalı olacaktır. Her dinin olduğu gibi İslâm dininin de mezhepleri vardır. Mezhep olgusu bu sorunun neresinde durmaktadır ve çözümünde bir katkısı olacak mıdır? Irak'ta yaşananlar sadece bir mezhep farkı mıdır? Suriye'de yaşanan olaylar, var olan despot yönetime karşı bir ayaklanma iken neden birden çok cephe oluşmuştur? Oluşan muhalif grupların herkesi kendi fikir ve ideolojilerine uymaya çağırmaları veya halkı kendi düşüncelerine uymaya mecbur etmeleri ne kadar doğrudur? Kısaca

Ortadoğu'da neler olup bitmektedir? Çalışmamızda günümüzde yaşananlardan başlayarak bölgede yaşananlara kabaca bir göz atmaya gayret edeceğiz.

ŞİMDİKİ DURUM

Günümüzde Ortadoğu'da yaşanan savaş ve kargaşa döneminden önce halkını sürekli tehdit olarak gören ve onlara karşı silahlanan zalim ve zorba yöneticiler bulunmakta idi. Bu yöneticiler insanların eğitim almasına, dünya standartlarında kültür edinmesine sıcak bakmamakta ve kendilerine itaatten başka bir şeyin gündemlerine gelmesine razı olmamakta idiler. Bölgede fiili bir savaş ortamı bulunmasa da halk patlamaya hazır bir bomba gibi piminin çekilmesini beklemekte idi (Huntington, 2003). Bu yapının bölgenin genelinde değiştiğini söylemek mümkün olmadığı gibi ne zaman değişeceğini kestirmek de oldukça güçtür.

Küreselleşmenin getirdiği imkânlar sebebiyle halk dış dünyadan haberdar oldu ve kendi sefaletine tepki gösterdi. Tunus'ta başlayan eylemler kısa sürede bütün Arap dünyasına yayıldı ve adının Arap Baharı mı yoksa Hazanı mı olduğunu belirleyemediğimiz eylemlerin başladığı noktaya gelinmiş oldu. Arkasından başlayan iç savaşlar egemen güçlerin de desteğiyle bölgeyi tam bir kargaşa ortamına dönüştürdü. Aslında adı her ne kadar açıkça konulmamış olsa da bölgede yaşananlar tam anlamıyla bir üçüncü dünya savaşı olarak tanımlanabilir. Artık bu büyük ve kirli savaşın gerçek faillerinin doğu batı bloğu, savaşın figüranlarının da zavallı Müslümanlar olduğu bilinmektedir.

Şüphesiz Arap Baharı adı verilen olaylar bölgede yaşayan insanların zalim yöneticilerine karşı geliştirdikleri masum siyasî bir tepki idi ve büyük halk kesimlerinde yankısını buldu. Yöneticilerin siyasî tutumlarına karşı yöneltilen eleştiriler büyük eylemlere yol açtı ve bu eylemler çeşitli şekillerde izah edildi. Kanaatimizce bu izahların en gülünç ve gerçeklerden uzak olanı, bütün bu olayların dış mihraklar tarafından organize edildiği ve yönlendirildiği şeklinde olanıdır. Söz konusu açıklamaları besleyen düşünce, eskiden beri bildiğimiz, tek merkezli siyaset algısı olsa gerektir. Bu algıyı, *"zalim de olsa, yöneticiye itaat farzdır"* ilkesi de beslemektedir. Ülkesinde barış ve refahı yükseltmek yerine savaş ve sefaleti artıran yönetici en başarısız yönetici, halkını kargaşa ve yokluğa sürükleyen idareci en kötü idarecidir. Böyle olmasına karşın, başlangıçta halkın başlattığı eylemler, bir yerleri yakıp yıkmak, birilerini öldürmek değil, sadece yöneticilerin gitmesi ve yerine adil

bir yolla seçilen, kendi içlerinden birilerinin gelmesinden ibaret idi. Halk ve yönetimler arasındaki çekişme bu şekilde başlamış iken, bütün dünya kamuoyu, iktidarı elinde bulunduranların, halkın üzerine silah ve askerlerle yürüdüğüne şahit oldu. Yani kavga açık ve tartışmasız bir biçimde siyasî tepki olarak başlamış iken sonradan çatışma ortamına taşındı ve dinî olarak da tanımlanmaya başlandı.

Ortadoğu'da yaşanan olayları anlamaya çalışırken gözden uzak tutulmaması gereken önemli husus büyük ve küresel güçlerin ihtiraslarıdır. Amerika, Rusya, Çin, İsrail ve Avrupa Ülkeleri gibi unsurlar hem siyasî hem de dinî gerekçelerle bölgeye sürekli ilgi duymuşlar ve maalesef bu ilgilerini çoğu zaman bu ülkelerde yaşayan insanların kan ve gözyaşları üzerine bina etmekten çekinmemişlerdir. Yüz binlerce ölen masum sivil, kadın, çocuk veya yaşlının, sönen onca ailenin veya yerlerinden yurtlarından edilen insanların acılarına sürekli kulaklarını tıkamışlardır. Mısır'da yaşanan darbeyi Amerika'nın desteklemesi, İran ve Rusya'nın zalim Esed rejimine olan desteklerini çekmemesi, Irak'da IŞİD eliyle devam eden katliamlara küresel silah şirketlerinin malzeme temin etmesi bunun örneklerindendir. Söz konusu küresel merkezler, sahip oldukları güç ve kudretlerini bölge insanının hayatta kalması ve istikrar içinde yaşaması için kullanabilecek iken onların sefalet ve helakini tercih etmişlerdir (Sayın, 2015). Ne de olsa kendi toplumlarının yaşanan savaşlarda kaybedecekleri herhangi bir şeyi yoktur. Bunun aksine silah ticareti sebebiyle ekonomik açıdan kazandıkları ve kazanacakları pek çok şey bulunmaktadır.

Dış güçlerin etkisi büyük olmakla birlikte Ortadoğu bölgesinde yaşanan savaş ve karışıklıkların tek sebebi bunlar değildir (Turan, 2002). İnsanlık adına utanç sebebi olan günümüzdeki durumu sadece bu gerekçeyle açıklamak en azından saflık veya kolaycılıktır. Yaşanan olumsuz durum karşısında bölgede yaşayan insanların veya Müslümanların hiç mi suçu bulunmamaktadır? Elbette ki sorumluluğun büyüğü ve hatta en önemlisi öncelikle bölgede yaşayan siyasetçilerdedir. Bunlara, halkın gözüne baktığı ve sözüne itimat ettiği din âlimleri veya kanaat önderlerini de eklemek gerekir. Müslüman olmak adına insanları bugünden uzaklaştırmak ve bugünün gerçeklerinden habersiz bir halde, hayal ve rüya âlemlerinde yaşatmak şüphesiz bu türden sonuçlar doğuracaktır. Perşembenin gelişi çarşambadan bellidir ve evrensel anlamda ilme irfana ve kültüre yöneltilmeyen insanların topyekûn sıkıntıya düşecekleri

bilinmektedir *(Öyle bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz, hepinize erişir. Bilin ki Allah'ın azabı çetindir.* Enfâl, 8/25). Yaşananlar maalesef bunun izahından başka bir şey değildir.

Mezhepler açısından bakıldığında Ortadoğu bölgesini egemen rengi Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'tir. Bu mezheple birlikte bölgede, Selefî/Vehhâbîler, Şiîler, Dürzîler, Nusayrîler (Arap Alevîleri), Yezidîler/Ezidîler, Şebekler, Kakaîler, Ehl-i Haklar ve başta Yahudîler olmak üzere, çeşitli mezhepleri ile birlikte Hıristiyanlar, Keldânîler, Sâbiîler ve benzeri farklı din mensupları da bulunmaktadır. Bu dinî oluşumların hiç birisi nevzuhur değildir ve yıllardan beri o bölgede yaşamakta idiler. Özellikle 1500'lü yıllarda Osmanlı'nın bölgeye hâkim olmasından başlayıp, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte o coğrafyadan çekilmesine kadar, hepsi huzur ve refah içinde yaşamışlardır. Bölgedeki kavgalar, batının bölgeye girmesi ile başlamış ve günümüze gelinceye kadar o coğrafyadaki insanlar neredeyse rahat yüzü görmemişlerdir. Yaşanan kargaşada dış unsurların payı bir yana, Müslümanlar da bazen mezhepleri bazen de etnik yapıları üzerinden çeşitli kimlikler oluşturarak bu kavganın parçası olmuşlardır (Evkuran, 2013). Gelinen bu noktada Müslümanların, İslâm'ı yanlış yorumlamalarının payı büyük olmuştur. Onlar maalesef dini, hayatı ve barışı önceleyen bir din olarak değil de, ölümü (şehitliği) veya kavgayı (cihadı) önemseyen bir din olarak yorumlamanın bedelini ödemeye mahkûm olmuşlardır. Bu durum İslâm dini açısından sapmadır ve büyük bir savrulmadır. İslâm'ın temel kaynağı olarak Kur'ân-ı Kerîm'i eline alan herkes cihat âyetlerini veya Hz. İbrahim'in putları nasıl kırdığını okumaktadır. Ancak aynı kitabın içinde yer alan Hz. Yusuf'un hazinelerden sorumlu olarak Firavun'un yanında nasıl vezirlik yaptığına değinmemektedir. Mısır'lı bir Kıptî'yi öldüren Musa'nın, yanlışından dönerek nasıl bir Hz. Musa'ya dönüştüğünü de gündeme getirmemektedir. Üzülerek belirtmek gerekir ki, bölgede din merkezli oluşturulan kimlikler hep nefret söylemi üzerinden gerçekleştirilmiş, dinin temel hedefi olan sevgi, barış ve kardeşlik gibi kavramlar göz ardı edilmiştir.

Maalesef Ortadoğuda'ki devlet ya da devletçiklerin her şeyden önce halkın tamamını kuşatan bir siyasi kimlik geliştirememiş olması büyük bir sorundur. Bu soruna, dinî, mezhebî, etnik farklılıkların çatışmayı körüklemesi ve ekonomik sorunların çözülememesini de eklemek gerekmektedir. Bu sorunlar bölgeyi içinden çıkılmaz bir noktaya getirmiştir. Gelinen noktanın

(Şeyhülislam Mehmet Arif Efendi'nin Siyâset-nâme Tercemesi Işığında)

ADLÎ TEŞKİLATIN YANI SIRA KAMU OTORİTESİNİN SİYASETEN YARGILAMA YAPMASI

Dr. M. Esat SARICAOĞLU

ÖZET

Hukuk, yeryüzünde insanoğlunun yaşamaya başladığı günden itibaren kaçınılmaz olmuş ve devlet kurumu da bu terimin ışığından aydınlanmıştır. Fakat hukukun kendisi kadar onu uygulayacak olanlar da çok önemli olmuştur. Bu itibarla bütün İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devletinde de yargı, kadıların idaresinde bir alan iken bürokrasinin de yargılama yetkisine sahip olduğu bir alan olarak da karşımıza çıkmaktadır. Devletin en büyük yönetim organı olan Divân-ı Hümayun sultan/devlet başkanının idaresinde idi. Ve sultan bu yetkisini merkezde sadrazamlara devrederken, taşrada da beylerbeyi, vali ve benzeri üst yöneticilerin başkanlığında toplanıp yönetim ve yargılama yapmışlardır. Divân-ı mezâlim/cerâim olarak adlandırılan bu kurullar aynı zamanda kadı mahkemelerinin üst mahkemesi gibi faaliyet göstermişler ve devletin bütün faaliyetlerini denetlemişlerdir. Divân-ı mezalim kurumu, bu yargılamalarla kadı mahkemelerinin yargılamalarına göre daha esnek ve hukuk kurallarını farklı yorumlarla uygulamışlardır. Bu da siyaset etme olarak adlandırılmıştır.

Bu divan uygulamaları da kadı mahkemelerinin dayandığı gibi İslam dininin temel esaslarına dayanmaktadır. Referans İslam dininin hukuk normları olduğu için yapılan yargılamalar da dinî temelli olmuştur. Bu çalışmada Bursalı Dede Cöngî'nin yazmış olduğu ve Şeyhülislam Mehmet Arif Efendinin şerhlerle terceme ettiği **Siyâset-i Şer'iyye** adlı eser esas alınarak siyaset etme olarak adlandırdığımız usulleri değerlendirmeye ve anlatmaya çalıştık.

Siyaset etmek, temel suçların hadd olarak tanımlanan cezalarının dışındaki tazir ve benzer cezalandırma yöntemlerinin uygulandığı alandır. Biz de bu hususları değerlendirerek Siyaset-i Şer'iyye risalesinin ışığında ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Siyaset etme, Kadı Mahkemesi Divan-ı Mezalim, Vali'l-Mezalim

(In the Light of Şeyhülislam Mehmet Arif Efendi's Siyâset-nâme)

THE JUDGE OF PUBLİC AUTHORITY ALONGSIDE THE JURISDICTION

ABSTRACT

Law is an indispensable concept since the beginning of humanity and enlighten the intuition of state. But the men of law is also important as the law itself. In this respect in the Ottoman Empire, law was a sphere of high bureaucrats as much as judges. The highest level of state authority Divan-I Hümayun was under the command of sultan. Sultan transfer his authority to the grand vizier in center and to governor generals on the provinces, these high bureaucrats made judgements in their sphere of authority. The instutions which named as Divân-ı mezâlim/cerâim also proceed as high courts of the kadı courts and supervise all activities of the state. The judgement of the Divan-ı mezalim was more flexible than kadı courts; and because of this is named as siyaset [politic]

These divan practices based on Islam as kadı courts. So their judgement were religious judgements. In this study we try to analyze and explain the method of siyaset throughout the work of Bursalı Dede Cöngi and translation of Şeyhülislam Mehmet Arif Efendi's **Siyaset-i Şer'iyye**.

Politic is a sphere of other than basic crimes. We also tried to analyze these points throughout the Siyaset-i Şer'iyye.

Key Words: Politic, Kadı Court, Divan-i Mezalim, Vali'l- Mezalim

Dr. M. Esat SARICAOĞLU*

Siyaset kelimesi sözlük anlamı ile yönetmek, sevk ve idare etmek anlamlarını taşımaktadır. Güncel sözlükte: Devlet işlerini düzenleme ve

yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış anlamına gelmektedir. Kökenbilimsel sözlükte ise: Arapça sāsa, siyasa, قسايس seyislik, at bakıcılığı, devlet yönetme, yönetim gibi anlamlara gelmektedir. Politika ise güncel sözlükte 1. Devletin etkinliklerini amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve gerçekleştirme esaslarının bütününü; 2. Davranış biçimi, düşünce yapısını 3. Mecaz olarak da bir hedefe varmak için karşısındakilerin duygularını okşama, zayıf noktalarından veya aralarındaki uyuşmazlıklardan yararlanma vb. yollarla işini yürütme anlamlarında kullanılmaktadır. Politika: Kökenbilimsel sözlükte Eski Yunanca politikē: devlet yönetme sanatı, vatandaşlara dair olan Eski Yunanca pólis: devlet[1] anlamlarını taşımaktadır. Bu çalışmada siyaset ifadesiyle kastettiğimiz şey ise, devlet idarecilerinin yönetimleri altındaki yurttaşlarını muhâfaza ile onlar için vâlî ve hâkim olmak anlamında kullanım olacaktır. Özetle **siyaset bütün insanları dünya ve ahirette kurtaracak olan doğru yola sevk ve irşat ile hallerini doğru yol üzere korumak ve harâsetden ibarettir**[2].

Bir başka tanımla Arapça kökenli siyaset kelimesi bir nesneyi dikkatle gözetmektir. Vali ve hâkim olmak, halkı gözeterek yönetmek, bu yolda gereken tedbirleri almak anlamlarına gelir. Daha sonraları hükümet işleri, politika ve diplomasi yerinde de kullanılmıştır. Bu terimin bir başka anlamı da, şeriat hükümlerine göre suçluyu cezalandırmaktır. Bu tarife "Siyâset-i Şer'iyye", suçluyu cezalandırmak demektir. Hükmün uygulandığı yere de siyaset-gâh adı verilmektedir[3]. Siyaset-i Şeriyye, fıkıhta *"ta'zir"* terimiyle karşılanır; kişiyi suçuna göre hadd cezası uygulanarak te'dib etmektir[4].

Siyâset ve siyaset-nameler, devlet yönetimini elinde bulunduran hükümdar için kaleme alınmış eserler için de kullanılmış terimlerdir. Bu tür eserler, hükümdarlarda bulunması gereken vasıfları belirtirler; bunlarla saltanatın esasları ve şartları sıralanır. Yine bu eserlerde halkın durumu anlatılarak hükümdara öğütler verilmekte ve kötü yönetimin zararları belirtilmektedir. Ayrıca vezirler ve emirler için de yazılmış siyaset-nameler bulunmaktadır[5].

---

1 * Yrd. Doç. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Doğuhan Murat Yücel, http://www.dmy.info/siyaset-nedir

2 Mehmet Arif, Siyaset-i Şeriyye Tercemesi, s.5. Bu eserin Arapçası ve tercemesi ile ilgili olarak bkz. Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C.4, s.122-173, İstanbul 1992.

3 Agah Sırrı Levend, Siyaset-Nâmeler, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Ankara,1962, s.167, http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDA/1962/1962_9_Levend.pdf .

4 Levend a.g.m., s.168.

5 Levend, a.g.m., s. 168

Bu çalışmanın konusu siyaset-name teriminin kısımlarından biri olan *siyâset-i şer'iyye* olacaktır ve siyaset kelimesiyle, bu kavram ifade edilmiş olacaktır. Siyâset-i şer'iyye klasik dönem fıkıh kitaplarında önemli bir bölüm olarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

DÎVÂN-I MEZALİM/CERÂİM KAVRAMLARI

Dîvân-ı Mezâlim, tarihteki hemen bütün İslâm devletlerinde yaygın olarak yer almış bir devlet kurumudur. Hatta diğer devletler gibi[6] İslam öncesi dönemde Türkler, hukukun bu kuralının önemini, daha eski çağlarda anlamış ve uygulamışlardır. Mesela Uygur oymaklarında âsâyiş ve dolayısıyla düzen hüküm sürmüştür. Eski Türklerde adlî teşkilâtın, hükümdarın başkanlığındaki yüksek devlet mahkemesi (Yargu, siyasî suçlarla meşgul) ile hakan adına örfî hukuku (töre hükümlerini) uygulamakla görevli yarganlar (yargucı) ve maiyetlerinden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. İslam tarihinin çok eski dönemlerinden beri idarî organizasyonlarda adalet teşkilâtının yanı sıra ihtiyaçlara göre mülkî idarecilerden ve İslam hukukçularından oluşan Dîvân-ı mezâlim gerek adlî teşkilâtın bir üst mahkeme gibi denetlemesini ve gerekse mülkî idâre açısından zorunlu olan kararları almaya yetkili bir organ olarak var olmuştur. Dîvân-ı mezalim, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Emevî dönemi halifelerinden Ömer b. Abdülaziz ve diğer halifeler tarafından uygulanan bir yargılama yöntemi olarak gözükmektedir. Bu durum, Abbasi döneminde yaygınlık kazanmıştır[7]. Dîvân-ı Mezâlim, İslâm devletlerinin hisbe, şurta, kaza gibi temel organlarından birisidir. Dolayısıyla İslâm hukukunun ve tarihinin ortaya çıkardığı özgün bir hukuk kurumudur. Dîvân-ı Mezâlim Kurumu yalnızca yargı değil, yasama ve yürütme fonksiyları ile de yakından ilgilidir. Bunun içindir ki, modern yazarların değerlendirmeleri biraz eksik kabul edilebilir[8].

Dîvân-ı Mezâlim, genel yönetimin merkez teşkilâtında, çoğunlukla, devlet başkanlarınca yürütülmüştür. Bununla birlikte, bazen, devlet başkanları yetkilerinin bir kısmını vezir, kadı ve sâhibu'l-mezâlim unvanını taşıyan kamu görevlilerine de devretmişlerdir. Dîvân-ı Mezalimin genel yönetimin taşra teşkilâtı içinde de, merkezdekine uygun bir modelde yer aldığı görülmektedir.

6 Nizamülmülk, a.g.e.s.24.

7 Celal Yeniçeri, Mezalim, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.29,s, 516-518, İstanbul, 2004.

8 Vecdi Akyüz, "Müslüman Türk Devletlerinde Dîvân-ı Mezâlim Kurumu", Yeni Türkiye Dergisi Türkler Özel Sayısı, C. 5 s. 214, Ankara, 2002

Özel olarak mezâlim görevlisi sıfatıyla taşraya tayin edilen devlet memurlarının yanında, valilerin de mezâlim oturumları düzenlediğini görüyoruz. Böylelikle, mezâlim açısından genel yönetimin taşra teşkilâtında da devlet başkanı ve valinin yanı sıra özel görevlinin bulunduğu iki yönlü bir uygulama vardır[9].

Divânda sultan, vezir, vâlî, sâhibu'l-mezâlim[10] (vâli'l-mezâlim/cerâim), yargılama konusunda uzman oldukları için, ihtilaf konusunun çözümünde divan-ı mezalimin başındaki kişiye danışmanlık yapmak, hatta bazen onun tarafından havale edilen davaları görmekle görevlendirilen kadı ve müftüler bulunurdu. Divanda alınan kararların hukuka uygunluğuna şahitlik etmek ve ihtilaflı taraflar ve olay hakkında görgü ve bilgisine başvurmak için şahitler, ordu ve maliye temsilcileri, muhtesib[11] ve diğer görevliler de bulunurdu. Divân toplantılarına sultanların başkanlık etmesi esastı[12]. Vezirlerin ise mesela Büyük Selçuklularda mezâlim divânlarında hükümdarın vekili olarak görev yaptıklarını söylemek yanlış olmaz[13].

Divân-ı mezâlim, siyasi, hukukî ve idârî, iktisâdî ve denetlemeyle ilgili görevleri olan bir organdır. "Ancak, mezâlim mahkemesine adlî uyuşmazlıklar, genellikle davalının devlet memuru veya güçlü bir kişi olması dolayısıyla, kadı mahkemelerinin görüm ve çözümünde yetersiz kaldığı ihtilaflardır. Çok defa hükümdar veya bazen temsilcilerinin başkanlık ettiği mezâlim mahkemelerine, kadı mahkemelerinin çözemediği bu tür davaların götürülmesi, adaleti sağlayacak en yüksek güç olarak devlet fonksiyonlarının tümünü elinde tutması veya yetki devrinde bulunulan kişiyi desteklemesi dolayısıyladır. Bu bakımdan, uygulamada, mezâlim mahkemeleri, kadı mahkemelerinin yerini alacak ölçüde adlî ihtilafların çözümüyle uğraşmıştır. Bir hakkı ispat veya inkâr, devlet memurları veya fertler tarafından işlenen haksızlıklar ve bunlara benzer şikâyetleri dinlemek için çok geçmeden mezâlim mahkemeleri teşkil edilmiştir. Nazarî olarak kadıların yargılama sahasına giren mülkiyetle ilgili önemli davaların da mezâlim mahkemelerine götürülmesi cihetine gidilmiştir. Öyle ki, zamanla bu

9 Akyüz, a.g.m s.214; Nizamülmülk, Siyâset-Nâme, Haz: M. Altay Köymen Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s.93.

10 Bu görevlinin atanması ile ilgili olarak Akyüz, "Sahibu'l-Mezâlim'in tayini Sicil, Mersûm veya Ahd denilen belge ile olur. Söz konusu belge, büyük camide halka okunarak, sahibu'l-mezâlim'in tayini halka duyurulur. Bu tayin belgesinde, sahibu'l-mezâlim'in görev ve yetki alanı açıkça belirtilir, bazı usul kaideleri konusunda tavsiyelerde bulunulur." Açıklamasını yapmaktadır. a.g.e s.11 (Kalkaşandî ve Makrizî'den naklen)

11 Akyüz, a.g.m., s. 217 vd.

12 Nizamülmülk, a.g.e. s.10, Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II, Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı2-3, s. 312, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966.

13 Köymen Selçuklu, s.319

mahkemelerin yargı işleri, geniş çapta kadı mahkemelerine ait yargı işleriyle uygun hale gelmiştir. Devlet organları arasında bağımsızlık söz konusu olmadığından, yargıçların verdiği kararlar gasplar, özel vakıflardaki ihtilaflar gibi belli bazı davalarda yoğunlaşmıştır.[14].”

Bu bağlamda, Osmanlı Devletinde Divan-ı Hümâyûn genel olarak mahkeme görevini de ifa ederdi. Bu divanın fonksiyonunu kaybettiği zamanlarda vezir-i azamin sarayında toplanan İkindi Divanı'nda da yargılama yapılmıştır. Eyaletlerde yetkili valiler, kaptan paşalar, serdar-ı-ekremler ile diğer serdarlar ve başka yetkililer de bulundukları yerde gerekli gördükleri hallerde yargılamalar yapabilirlerdi[15].

Mezalim kurumunu günümüzdeki hukuk müesseseleriyle karşılaştıran bazı modern müellifler onu devletin yüksek bir danışma organı olan danıştayın, bir kısmı da görev benzerliğini dikkate alarak yargıtayın karşılığı olarak değerlendirmiştir. Devletin mali denetim organı olan sayıştayın yerine getirdiği görevin mezalim kurumunun görevleri arasında bulunduğuna da dikkat çekilmiştir[16].

Tarihsel süreçte devlet teşkilatları bünyesinde dîvân-ı mezâlim/cerâim ve vâlî-i mezâlimin/cerâimin dışında vâlî-i kazâ ve vâlî-i emvâl gibi çeşitli unvanlar da bulunmaktadır[17].

Siyaset şer'î yollardan birisidir ve zulme varan ve â**dil olan diye iki kısma ayrılır. Siyaseti, zulme kaçacak endişesiyle tamamen terk ve ihmal etmek insanların hukukunun zâyi olmasına, ilâhi** sınırların da anlamsız ve boş olmasına sebep olur. Siyasetin terki, huyları fesat dolu olan yaramaz kişilerin fesatlarını ortaya çıkarmaya ve fitne ateşini yakmalarına bir nevi yardım etmek olur. Fakat sınırların zorlanmasıyla**, olması gerekenden fazla genişletmek ise birçok zulme ve haksız yere kan dökülmesine sebep olur. Ölçüleri içerisinde uygulanacak** â**dil siyaset ise insanların hukukunun yükselmesine, zalim kişilerin şerrinden korunmasına imkân bulunmuş olur**. Özetle ziyade ve noksandan arınmış siyaset zulme sapılmasını engellerken adil siyasete dönülmesine imkân sağlamış olur. Siyâset-i şer'iyyeyi inkâr ise dini delilleri kabul etmeme anlamına gelir.

14 Akyüz, a.g.m. s.222.
15 Ahmet Mumcu, Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, s.103, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963
16 Yeniçeri, a.g.m. s.517
17 Bu konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Prof. Dr. M. Fuat Köprülü, İslam Medeniyeti Tarihi (İzahlar) s.114-127, Türk Tarih Kurumu basımevi, Ankara,1973.

Bu bağlamda siyaseti ilgisi ve etkisi itibarıyla üç kısma ayırmak mümkündür:

a. Resuller ve nebiler, yüksek düzeyli ve sıradan bütün insanların zahir ve bâtınlarına;

b. Peygamberlerin varisleri olan alimler, yüksek düzeyli kişilerin sadece bâtınlarına;

c. Halifeler ve sultanlar ise, yüksek düzeyli ve sıradan insanların ancak zahirlerinedir hitap ederler.

Böyle olunca da umumun yönetimi (siyaset) Müslümanların nazarlarına bağlı olarak devlet idarecilerinin görüşlerine havale edilmiş ve bağlı kılınmış olur. Yani İslam hukukunda kendisi için tayin edilmiş hadd cezası olsun olmasın her bir cinayet ve kötülüğü işlemeye cesaret edenlerin, umumun çıkarı için cezalandırılması ve bu eylemlerden uzaklaştırılması gerekir. Bunun için de devlet idarecilerinin siyasete başvurması uygun görülmüştür. İster küçük ister büyük olsun suçlar ve cinayetler için kararlaştırılmış engelleyici ve cezalandırıcı yöntemler, suçlunun sabıka durumuna göre güvenlik güçleri tarafından belirlenmelidir. Doğruluğundan emin olunmayan hallerde tersi ortaya çıkmadıkça zahir olan duruma göre hükmolunması şarttır[18]. Mesela şer ve fesat ile bilinmeyen bir kimesne, hadd ve ta‘zir cezası gerektiren bir suç işlediğinde birinci defa bu hal, hata olarak kabul edilmeli ve uyarılarak affedilmeli, eğer uyarıldığı halde yine kötülüğü işlemeye devam ederse özür dilemelerine itibar edilmeyerek kendisine ta‘zir cezası uygulanmalıdır. Çünkü bu hal hem âsînin boyun eğmesini hem de diğerleri için ibret olup kötü alışkanlıklara cesaret edilmemesini sağlar. Ve eğer uyarıyla cezalandırılmış olmasına rağmen aynı kişi boyun eğmeyip bu büyük günahları işlemeye devam ve ısrar edip fesadını açıklar, izhar ederse katli de dâhil devlet idarecisinin adı geçen o şahsı siyâseten cezalandırması meşru olur[19]. Buraya kadar anlatmaya çalışılan hususlar *siyaset* terimiyle neyi kastettiğimizi ifade etmek içindir.

SİYÂSET-İ ŞER‘İYYE TERCEMESİ IŞIĞINDA SİYÂSET ETME YÖN-

18 Mehmet Arif A.g.e. s.5-6.
19 Mehmet Arif A.g.e. s.7.

Bu genel açıklamalardan sonra tebliğin esasını teşkil eden ve Şeyhülislam Mehmet Arif Efendinin[20] terceme etmiş olduğu Bursalı Dede Cöngî'ye[21] ait es-*Siyâset*ü'ş-Şe'iyye adlı eser tercemesi esas alınarak incelenecektir. Çünkü Şeyhülislam Mehmed Arif Efendi bu tercemeyi yaparken, gerek başvurduğu müracaat eserler itibariyle ve gerekse Dede Cöngî'nin görüşlerine ilave açıklamalar yapmak suretiyle metnin dışına çıkmış ve risaleyi içerik açısından oldukça geliştirmiştir[22].

Risalede de açıklandığı haliyle siyaset âdil ve âdil olmayan diye ikiye ayrılmaktadır. Âdil siyaset etme, temelini İslam hukukundan alan ve kamunun yararına olan siyasettir. Buna karşılık âdil olmayan siyaset ise kamu otoritesinin sahip olduğu iktidarı koruyabilmek için başvurulan hukuk dışı yöntemlerdir. Hatta bu bağlamda günümüzde bile bazı idarecilerle sözde iktidar sahipleri siyaseti yanlış anlamışlar, sınırları aşarak hem Allah'ın hukukuna aykırı yargılamalar yapmakta hem de uyguladıkları usullerle insanlık için utanç sebebi olacak cezalar vermektedirler. Eylemlerini de bu kavramın kapsamında

20 Şeyhülislam Mehmet Arif Efendinin eserinin baş tarafında kaleme alınan şekliyle şöyledir: Osmanlı âlimlerinden. Yüz altıncı Osmanlı şeyhülislâmıdır. İsmi Mehmed Ârif olup, Kazasker Meşreb Ali Efendi'nin torunu, Müderris Şâtır-zâde Emîn Efendi'nin oğludur. Dedesinin ismine izafeten "Meşreb-zâde" diye bilinir. 1206/1791 senesinde İstanbul'da doğdu. Çankırılı Abdullah Efendi ve Büyük Emin Efendi'den aklî ve naklî ilimleri tahsil etti. İlim ve marifette yüksek dereceye ulaştıktan sonra, Şeyhülislâm Çelebi-zâde Zeynelâbidîn Efendi'nin başkanlığındaki heyet tarafından yapılan imtihanda başarı gösterip, 1232/1816 senesinde müderris oldu. Hâriç rütbesiyle müderrisler arasına girdi. Aynı sene içinde Şeyhülislâm Sıddîkî-zâde Ahmed Reşid Efendi'nin kızıyla evlendi. 1236/1820 senesinde Ölen kimsenin geride bıraktığı tereklerin kassâmlığı ve evkaf müfettişliğine getirildi. 1245/1829 senesinde nüfus sayımı göreviyle Rumeli'ye gönderildi. Yaptığı bu görevlerde ve ilmiye mesleğinde üstün başarılar gösterdiğinden, 1251/1835 senesinde Galata kadılığına atandı. Câmi-ül-İcâreteyn adlı esere açıklamalar ve bazı sahih bilgiler ilâve ederek, Sultan 2. Mahmut 'a sundu. Bunun üzerine Mekke-i Mükerreme pâyesiyle ödüllendirildi. Fıkıh ilmindeki üstün seviyesi sayesinde. 1253/1837 senesinde fetvâ eminliğine getirildi. 1254/1838 senesinde İstanbul kadılığı payesine ulaştı. Bir yıl sonra Kudüs'te ortaya çıkan Kamâme Kilisesi meselesini tahkik edip soruşturmak için Kudüs'e gönderildi. İstanbul'a dönüşünde, 1256/1840 senesinde kendisine Anadolu payesi verildi. Bu sırada fetva eminliğinden ayrılıp, Anadolu'ya müfettiş olarak gönderildi. İstanbul'a dönüşünde 1259/1843 senesinde tekrar fetva eminliğine getirildi. Aynı sene içinde Âsım Efendi'nin isteği üzerine Bursalı Dede Efendi'nin "Siyâset-nâme" adlı eserini Türkçeye tercüme etti. 1262/1845 senesinde Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye üyeliğine getirildi. 1263/1846 senesinde Anadolu kazaskerliğine, 1268/1851 senesinde Rumeli kazaskerliğine yükseldi. Bu sırada Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in isteği üzerine, yetim mallarının korunması için bir müdürlük kurdu. 1270/1854 senesinde Ârif Hikmet Bey'in ayrılmasıyla boşalan şeyhülislâmlık görevine getirildi. 4 yıl 9 ay 7 gün süren bu görevi sırasında, kadıların sosyal ve mali durumlarını düzeltmeye çalıştı. Kadı yetiştirmek için Süleymaniye'de, Hukuk Fakültesi'nin temelini oluşturan Muallim-hâne-i Nüvvâb (Nâiblik mektebini) kurdu. Şeyhülislâmlık görevindeyken 1270/1853 senesinde İstanbul'da vefat etti. Edirnekapı dışında Mustafa Paşa Dergâhı bahçesinde defnedildi.

21 Ahmet Akgündüz Bursalı DedeCöngî 'nin biyografisini Diyanet İslam Ansiklopedisinde şöyle ifade etmektedir: "Bir İslam hukumkçusu olan Dede Efendi, Dede Halîfe ve Kara Dede lakaplarıyla da tanınır. X/XVI. yüzyılın başında Amasya'nın Sonusa (Uluköy) köyünde doğdu. 920/1514 yılına kadar deri tabaklama işiyle uğraştıktan sonra ilim tahsiline başladı. Hanefî fıkhı, tefsir ve Arap edebiyatı sahalarında uzmanlaştı. 935'te (1528-29) mülâzım olarak göreve başladığı Bursa Bayezid Paşa Medresesi'nde daha sonra müderrisliğe yükseldi. Tire Kara Kadı Medresesi ve Merzifon Sultâniyesi'nde devam ettirdiği bu görevinin ardından 950'de (1543) Diyarbekir, iki yıl sonra da Halep Hüsrev Paşa medreselerinde müftü ve müderris oldu. 957/1550 yılında Süleymâniyye-i İznik pâyesiyle taltif edildi; Rebîülâhir 965'te (Şubat 1558) Kefe müftülüğüne getirildi. Cemâziyelâhir 971'de (Ocak 1564) hakkında verilen azil kararı daha sonra geri alınan Dede Cöngî, yaşlılık sebebiyle istifasını sunduğu 972 Zilhiccesine (Temmuz 1565) kadar bu son görevinde kaldı. Ömrünün geri kalan devresini inziva halinde geçirdiği Bursa'da vefat etti."

22 Ayrıca Dede Cöngi hakkında Bilkent Üniversitesi'nde Zeynep Gül Erel tarafından Dede Cöngi's Risâletü's-Siyâseti'ş-Şer'iyye: A Context Analysıs Through Its Translatıons In The Sıxteenth And The Nıneteenth Centurıes adıyla yayınlanmamış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.(http://www.thesis.bilkent.edu.tr/0006740.pdf). Ayrıca Murat Erten'in "Dede Cöngî Siyâsetnâme'sinde Kâdının ve Vâlinin Siyâsal Görevleri: Hukuk-Siyâset İlişkisi Üzerine bir Karşılaştırma", adlı makalesi Gümüşane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisinde yayınlanmıştır. (4/2015, s.165-189, 2015)

değerlendirmektedirler.

İslam hukuk sisteminin temelini oluşturan Kur'an ve hadis kaynağının dışında icmâ, kıyas ve örfün de birer referans kaynak olduğunu düşünürsek siyaset etme alanı hadd olarak bilinen temel cezaların dışında kalan ve devlet başkanı, melik, sultan ve daha birçok isimle adlandırabileceğimiz ulu'l-emre geniş yargılama yetkisi vermektedir. Ancak yukarda da ifade edildiği gibi, adil siyaset bağlamından koparılarak keyfî yönetime alan açmayı hedeflemek hiçbir fikir sahibinin kabul edebileceği bir husus değildir. En iyi ve mükemmel siyasetçi, vacipleri yerine getirip, haramları tekedendir. Allah'ın emir ve yasaklarından biri çiğnenince, Rableri için sinirlenirler; fakat kendi haklarını affederler. Buna karşılık bazı siyasetçiler aşırıya kaçan inançları yüzünden halkı sıkıntıya sokabilir, kimi zaman da kendilerine bazı haramlardan daha zararlı olarak farzları terk ederek Allah yolundan alıkoyacak şekilde İslam hükümlerinin yasaklanmasına sebep olabilirler. Hatta bu alıkoymanın savaşla tamamlanacağına inanarak Müslümanlarla savaşabilirler. Böyleleriyle ne dünya ne de din düzgün olabilir. Bunların içtihatları sonucu ortaya çıkacak hatalar ve kusurlar belki affedilebilir. Ancak doğru hareket ettiğini zanneden böylelerinin dünya hayatındaki işleri de boşa giderek amelce hüsrana uğrarlar[23].

Yani siyaset iki tarafı keskin bir bıçak gibidir ve çok dikkatli bir şekilde uygulanmalıdır.

SONUÇ

Erkler ayrımının kesin hatlarla belli olmadığı dönemlerde yargıçların yanı sıra kamu otoritesinin de onlara koşut olarak bir yasama faaliyeti yürüttüğü görülmektedir. Bu yargı faaliyetleri yasama ve yürütmeyi de elinde bulunduran devlet başkanının bizzat veya vâlî olarak belirlemiş olduğu vekilleri aracılığıyla hayata geçirilmiştir. Yargıçların, yargılama sırasında yapamayacağı bazı yöntemleri kamu gücünü de elinde bulunduran ve adına Dîvân denilen organlar rahatlıkla hayata geçirebilmişlerdir. Hatta bunu yaparken bir anlamda yargıç mahkemelerinin üst mahkemesi gibi davranmışlardır.

İslam inancına dayalı hukuk sistemlerinde de üst mahkeme diyebi-

23 İbn Teymiye, Siyaset (es-Siyasetü'ş-Şer'iyye) Ter. Vecdi Akyüz, s.86-87, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996.

leceğimiz Dîvân-ı Mezâlim hemen her dönemde var olmuş bir yargı organıdır. Âdil ve zalim olarak tanımlanan siyaset etme kavramı âdil olursa temeli İslam hukukuna dayanan ve meşru bir mahkeme olarak kabul görmüştür. Esasen bu mahkemeler, ihtiyaçları ve şartların gerektirmesiyle ve de pratik çözümler üretebilmek amacıyla oluşturulmuştur.

Yine İslam hukukunda cezalandırma yöntemlerinden olan ta'zir cezası da, aynı ihtiyaçtan ve ulu'l-emrin takdiriyle uygulanan esaslardandır.

SİYASET-İ ŞERİYYE TERCEMESİNİN **DEĞERLENDİRİLMESİ**

A-SİYÂSETİN MEŞRULUĞU

Devlet başkanları (Veliyyü'l-emr) tarafından devlet idaresinde hükümleri yerine getirmek için görevlendirilen vâliler ve hâkimlerin siyaset hükümlerini uygulamada genişlik vermeleri dinî kurallara aykırı değildir. Bu fikri ispat etmek amacıyla:

1. Önceki zamanlarda çokça ortaya çıkan kötülükler yayılınca İslam hukukunun tamamen dışına çıkmamak şartıyla siyasetin uygulanması kaçınılmaz olmuştur.

2. İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu *mesâlih-i mürsele* ile hüküm vermişlerdir. Mesâlih-i mürsele ise beldelerin işlerinin düzgün ve sağlıklı olması için dinî kuralların yasaklamadığı ve akıl sahibi kişiler tarafından uygun bulunan umur-ı gayr-ı mukayyede demektir.

3. Bazı özel durumlar dolayısıyla dinî hükümlerde ortaya çıkan ihtilaf ve düşmanlıklarda bir şâhidin şâhitliğini, davayı sonuçlandırmada yeterli görmemekle birlikte, kadılık makamı şartların gerektirdiğinden fazla ve hür olmayı şart koşarak şahitlik kurumu güçlendirildi.

4. Uygulamaya konan siyâset kanunlarına dair var olan her bir hüküm için kesin deliller veya o delillere uygun kıyaslar siyaset için dinî bir

dayanak olmuştur.

5. Altı başlık halinde düzenlenen ve bireyleri alıkoyma ve siyâset için düzenlenen kanunlar:

a. İnsan vücudunu korumak için siyaset; haksız yere kan dökmek ve başkalarının organlarına zarar vermeye karşılık uygulanan kısas.

b. İnsanlığın nesebinin korunması amacıyla bir İslam ülkesinde zina suçu işleyenlere uygulanan hadd-i zina.

c. Masum insanların namuslarını korumak amacıyla onlara iftira edenlere hadd-i kazf.

d. İnsanların mallarının korunması için belirlenen hırsızlık haddi.

e. Akıl sağlığı için konan içki yasağını ihlal edenler için belirlenen hadd.

f. Kuran ve sünnette bulun kurala dayanılarak uygulamaya konmuş olan sürgün ve ta‘zir cezaları.

6. Hz. Âdem zamanında, kardeşler arasındaki nikâh ruhsatının nüfusun genişlemesiyle yasaklanması, hatta daha sonra bu tür bir nikâha cesaret edenlerin öldürülmesi; Yahudiler için cumartesi günlerine dair çalışma yasağı; necâset bulaşan elbiselerin temizlenmesi, suçluyu konuşturmak için darp ve hapis, yol kesenlerin öldürülmesi vb. konularla alakalı hükümlerde zaman içinde beliren ihtiyaçlar doğrultusunda Allah’ın iradesi doğrultusunda değişiklikler olmuştur.

Siyaset, devletin genel ve yerel anlamdaki idarecilerinin kadılardan farklı olarak uyguladıkları muhakeme usullerini ifade eden yöntemlerdir. Siyaseten hükmetme yetkisi bulunanların başvurdukları keşif, araştırma, iddia sahibinin doğruyu söylememesinin ortaya çıkması durumunda ona dayak atmak ve ta‘zir cezası uygulama veya kötü huyu dolayısıyla onun hakkında gizlice araştırma yapmak gibi hallerde kadıların bir davayı görürken geçerli kabul ettikleri ikrar, beyyine ikamesi (şahit dinletmek) gibi usullerin dışında uygulayabilecekleri hususlar arasında olup-olmadığı tartışma konusu olmuştur. Hanefi mezhebine mensup imamlar, kadıların bu usulleri mecburiyet durumunda kullanmalarının mümkün olduğunu

düşünürken Mâlikî ve Şâfiî imamlarından bazıları ise ahkâm-ı siyâsiyyeyi kullanamayacakları görüşündedir.

B-KADILARLA VALİ'L-CERÂİM ARASINDAKİ FARKLAR

Bu hususta ihtilaflar şu on başlık altında değerlendirilmelidir:

1. Dizginleri sağlam tutması gereken vâlî-i cerâyim için gerekli olan şey gücünü göstermek iken kadılar ise için bu hal ne caiz ne de uygundur

2. Vâlî-i mezâlim için kudret ve istediğini yapmada vüz'at yani istedikleri şeyleri söylemede iktidarları cihetiyle zorluk varken kadılar için ise bir darlık yoktur.

3. Hukukun sabit olmasını sağlamaya yarayan saptırıcı delillere ve şahitlerin görünen hallerine vâlî-i mezâlim itibar edip gizli şeyleri ortaya çıkarmak için itham olunan kişiyi korkutabilir; fakat kadı için bu mümkün değildir.

4. Bir kimesnenin zulüm ve hattı aştığı ortaya çıkar ve vâlî-i mezâlim ondan haberdar olursa derhâl cezalandırma cihetine gider. Kadılar ise böyle bir şey yapamazlar.

5. Açılan dava ile ilgili olarak bir şüphe duyan vâlî-i mezâlimin doğrusunu öğrenebilmek için davayı te'hir edebilir; fakat taraflardan biri hüküm talep ettiği zaman kadının davayı ertelemesi mümkün değildir.

6. Vâlî-i mezâlim, hasımlar tezvîre başlayıp davaları anlamsız hale gelince onları anlaştırmak üzere görevli memurlara gönderebilir. Kadı ise anlaşmaya talip olmadıkça başka birisini onların arasını bulmak üzere hakem olarak görevlendirmesi caiz değildir.

7. Vâlî-i mezâlim, hasımlar arasında olan davada her biri diğerinin hakkını bilerek inkar edecek olsa ve birinin ötekine zimmeti kalmayacak olsa, ancak inkardan da sakınsalar bu durumda araları ayrılıp kefil alınması mümkün olan maddelerden dolayı olan bir

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

TERÖRİZMİN DİL POLİTİKASI: İRLANDA CUMHURİYETÇİ ORDUSU (IRA) TERÖR ÖRGÜTÜ ÖRNEĞİ

Ergün DELİGÖZ[1]

Ertan EROL[2]

Özet: IRA terör örgütünün amacı, Kuzey İrlanda'nın bağımsızlığını kazanması ve müteakiben İrlanda Cumhuriyeti ve Kuzey İrlanda'nın birleşerek İngiltere'den ayrı, bağımsız bir İrlanda Devleti kurulmasıdır. Bu amacını gerçekleştirebilmek için, İrlanda halkı içerisinde ve ulusal ve uluslararası alanda meşruiyetini ve desteği sağlamak zorunda kalmıştır. Bu kapsamda İrlandaca, İrlanda halkı içerisinde ulusal birliktelik sağlamak için IRA terör örgütü tarafından bir araç olarak kullanmıştır. Bu çalışmada IRA terör örgütünün mücadelesinde dil politikası incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dil Politikası, IRA, İrlandaca

LANGUAGE POLICY OF TERRORISM: A CASE STUDY OF IRISH REPUBLICAN ARMY (IRA) TERRORIST ORGANIZATION

Abstract: The goal of IRA terrorist organization is the independence of Northern Ireland and afterwards the establishment of an independent Ireland through the merger of Northern Ireland and Republic of Ireland. To obtain this aim, it had to legitimate and obtain enough domestic and international public support. In this context, Irish language was used as a mean to provide national unity within Irish people by IRA. In this study, language policy of IRA terrorist organization in its struggle is examined.

Key Words: Language Policy, IRA, Irish Language

Giriş

Terör örgütleri, savunucusu olduğunu iddia ettiği kesimde, toplulukta ihtiyacı olan desteği gördüğü sürece varlığını devam ettirebilmektedir. Silahlı mücadelenin yanında halk desteği, amaçlanan hedef için tamamlayıcı bir unsur

1 Doktora Müdavimi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri ABD, ergundeligoz@gmail.com
2 Doç.Dr., Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri ABD Başkanı ertanerol1@gmail.com

olmaktadır. Halk desteği olmadan silahlı mücadele, istenen kazanımları elde etmede yeterli olamamakta, halk desteğini elde edebilmek için farklı araçlar kullanılmaktadır.

Toplumu bir arada tutacak, kültür, ortak tarih, yaşanan mağduriyetler vb. değerler terör örgütlerin beslendiği ana kaynaklar olmuştur. Çalışmanın konusunu da teşkil eden IRA gibi etnik ayrılıkçı terör örgütlerinde, kolektif kimlik unsuru olan dil, kullanılan önemli araçlardan biri olmaktadır. Bu çalışmada, IRA terör örgütünün mücadelesinde, İrlanda toplumunda meşruiyetini sağlayabilmek amacıyla, İrlandaca politikası incelenecektir.

Dil Kavramı ve Kimlik İnşasında Dilin Önemi

Dil, insanların düşüncelerini ifade ederken kullandığı bir iletişim aracı (İnal, 2012: 13), kurallara ve yasalara sahip ve bunlar dahilinde gelişen canlı bir varlık (Ergin, 2009: 3), toplum içerisinde bir bilinç meydana getiren kolektif kimlik unsurudur (Sadoğlu, 2010: 1). Bir topluluk içerisinde yaşayabilmek ve ondan destek almak zorunda olan bireyin, karşılıklı bağımlılığını devam ettirdiği bir araç (İnal, 2012: 13-17), bir ulusun kültürünün göstergesi, insanın ve medeniyetinin en önemli aracıdır (Aksan, 2009: 13).

Dil genellikle etnik grupların kültürel unsurlarının oluşmasında önemli bir etken olmakla birlikte (İnal, 2012: 116), etnik kimliğin meydana gelmesinde ve yeni nesillere aktarılmasında önemli bir işlev görmektedir (Sadoğlu, 2010: 1). Toplumu bir arada tutan, insanlar arasında kuvvetli bağlar meydana getiren kültürün en önemli unsurudur (Aksan, 1987' den aktaran İlhan, 2012: 1519). Toplumun tamamına ait olan dilin, toplumun ayakta durmasını sağlaması, varlığını devam ettirmesi ve toplum içerisinde kuvvetli bir birliktelik yaratması sebebiyle oynadığı rol çok büyüktür. Bir milleti oluşturan ögelerin başında geldiği gibi, milli benliği koruyarak, onu yok olmaktan ve değişmekten alıkoymaktadır (Ergin, 2009: 5). Dil - insan - toplum birlikte düşünülmelidir.

Dil, bir toplumun ulus olarak ortaya çıkmasını sağlayan unsurlardan en güçlüsü (Aksan, 2009: 13), toplumun temel taşlarından biridir (Aksan, 2009: 64). Schleicher ulusları farklılaştıranın dış görünüşlerden önce dil olduğunu belirtmiştir (Akarsu, 1984'ten aktaran İnal, 2012: 101).

Dil sosyal olarak hem birleştirici hem de ayırıcı özelliğe sahiptir. Etnik

kimliğin de etkisi ile bu ayrışma, bizim gibi konuşan biz ve ayrı dili kullanan onlar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan dil, bir gruba aidiyetin simgesi, etnik olarak ayrışmanın bir göstergesi, grup içinde sürekliliğin bir aracıdır (İnal, 2012: 113). Ulusal kültürler, bir gruba ait olarak kendini diğerlerinden farklılaştırdığı oranda anlam kazanmakta, dil toplum kimliğinin oluşmasında bu farklılaşmanın bir ölçütü olmaktadır (Sadoğlu, 2010: 26-27).

Topluluklar, başka bir toplum içerisinde sömürü olmamak amacıyla, eğitim sistemlerini kendi dilleri ile yapılandırma çabası içerisinde olmuştur. Dil ulusal kimliğin en önemli göstergelerinden biri olması sebebiyle, toplumu oluşturan bireyler dillerine karşı yapılan herhangi bir müdahaleyi kendi kimliklerine yönelik yapılan bir müdahale olarak görürler ve buna karşı dillerini muhafaza etmek için mücadele ederler. (İnal, 2012: 114-126).

Bir ulusu karakterize eden önem unsurlardan biri olarak dil, ulusun varlığının bir kanıtı olmakla birlikte aynı zamanda ulusal birliğin bir sembolüdür. Bir grubun bireyleri arasında iletişim kurmak için kullanılması yanında, dıştan gelen kültürel etkilere karşı da koruma rolüne sahiptir (Sadoğlu, 2010: 27-28).

Kuzey İrlanda Sorunu

Kuzey İrlanda sorunu, Cumhuriyetçi/Milliyetçi Katolikler ile Birlikçi/Kralcı Protestanlar arasındaki, İrlanda adası üzerinde gücü ele geçirme/elde tutma mücadelesidir. Bu, 17'nci yüzyıl başlarında, ada üzerinde çoğunluk sağlamak maksadıyla, İngilizlerin İskoçya'dan getirerek, İrlanda adasının kuzeydoğusuna yerleştirdiği Protestanlar ile İrlanda adası üzerinde yaşayan Katolikler arasında gerçekleşen bir mücadele olmuştur. İrlandalıların toprakları ellerinden zorla alınarak, adaya göç ettirilen Protestanlara verilmesi ile başlamış, günümüzde de devam etmektedir (Gürses, 2001). IRA terör örgütü ve siyasi uzantısı Sinn Fein Partisi bu çekişmenin baş aktörlerinden olmuştur. 1919 yılında kurulan örgüt, silahlı mücadele ile Kuzey İrlanda üzerindeki İngiliz hakimiyetini işlemez hâle getirmeyi ve bu sayede Kuzey İrlanda'nın İngiliz askerlerinden arındırılarak bağımsızlığını sağlamasını ve müteakiben Güney ve Kuzey İrlanda'nın birleşerek, İrlanda adası üzerinde, İngiltere'den bağımsız bir İrlanda devletinin kurulmasını amaç edinmiştir.

Bölge farklı kesimler tarafından farklı şekilde adlandırılmaktadır. Kuzey

İrlanda, Ulster veya altı vilayet. Ulster, İrlanda adasının dört coğrafi bölgesinden birisidir ve dokuz vilayeti kapsamaktadır. Bu dokuz vilayetten altısı Birleşik Krallığa bağlı Kuzey İrlanda bölgesinde, üçü İrlanda Cumhuriyeti topraklarındadır (Özçağatay, 1998: 11). Protestanlar genellikle Ulster ismini kullanırken, Katolikler genellikle 6 vilayet ismini tercih etmektedir. Kuzey İrlanda terimi genel olarak herkes tarafından kullanılagelmiştir.

Katolikler kendilerini "milliyetçi" olarak tanımlamakta, içlerinden İngiliz idaresinin ve askerinin adadan arındırılmasını amaçlayanlar kendilerini "cumhuriyetçi" olarak isimlendirmektedir. Protestanlar Birleşik Krallık ile birlikten yanadır. Bundan dolayı kendilerini "birlikçi" olarak adlandırmakta, aralarından silahlı mücadeleyi savunanlara "kralcı" denmektedir (Özçağatay, 1998: 11).

IRA Terör Örgütünün Mücadelesinde Dil'in Yeri

Dil, kültür ve iletişimin ana unsuru olmasının yanında, bireylerin bir topluluğa ait olma hissini oluşturan manevi bir role sahiptir (Eraydın, 2008: 148). Bu kapsamda dil, ortak bir kimlik yaratarak, İrlanda toplumunda meşruluğunu sağlamaya çalışan IRA terör örgütü tarafından kullanılan önemli unsurlardan biri olmuştur.

31 Temmuz 1893 tarihinde, İrlandacanın korunması amacı ile kurulan "İrlandaca Birliği[3]", öncesinde benzer amaçla kurulan başka organizasyonlar olmasına karşın, "İrlandacanın yeniden hayata döndürülmesinin, İrlanda adasının İngiliz işgalinden kurtarılması sürecinin bir parçası olduğu" düşüncesine sahip olmuştur. Bu düşünce ile, IRA'nın siyasi uzantısı olan Sinn Fein Partisinin fikir babası olmuş, 1915'ten itibaren cumhuriyetçi hareketin öncülerinden olmuştur (Laukaitis, 2010: 224-229). İrlandaca birliği, İrlandacayı İrlanda kültürünün ayırt edici bir unsuru olarak görmesi, IRA terör örgütünün mücadelesinde merkezinde tuttuğu "İrlanda İngiltere'den ayrılarak bağımsız bir kültür ve devlet olmalıdır." düşüncesini desteklemektedir (English, 2004: 25).

Cumhuriyetçi aktivistlerden Prof. Mairtin O Cadhain "İrlanda'nın tekrar

3 İrlandalılar tarafından, 31 Temmuz 1893 tarihinde, İrlandacanın korunması ve tekrar canlandırılması amacı ile kurulan bir organizasyondur.

fethedilmesi, İrlandacanın tekrar fethedilmesi ile başlayacaktır." ifadesi ile benzer olarak, Sinn Fein Başkanı Gery Adams da "Kültürümüzün tekrar canlandırılması mücadelemizin önemli bir parçası olmalıdır ve İrlandaca dili bu kültürel mücadelemizin merkezinde yer almalıdır." (Cahill, 2007: 112) şeklinde ifade ederek İrlandacanın, bağımsız ve birleşik İrlanda hedefindeki önemini göstermiştir.

İrlandacanın, IRA'nın mücadelesindeki önemini vurgulayan bir başka söylemde Michael Collins; "Biz kendi İrlandacamızı konuşmak için çaba göstermeye ve dilimizi tekrar sahiplenmeye başladıktan sonra başarılı olduk. Bir insan en güzel duygularını ana dili haricinde yabancı bir dilde nasıl ifade edebilir... İrlandacayı konuşmadığımız sürece özgür değiliz." şeklinde ifadede bulunarak, İrlandacanın merkezi rolüne (Crowley, 2005: 164) vurgu yapmıştır.

İrlandacanın önemini vurgulayan bir başka ifade ise IRA'nın politika ve eğitim kılavuzu "Yeşil Kitap"ta yer almaktadır. "... Kültürel alanda uyanışı sağlayarak yeni sosyalist İrlanda Devletini elde edebilmemiz için İrlandacayı korumayı arzu etmeliyiz ... (The Green Book, 1977)" denilerek, İrlanda toplumunu bir arada tutacak, İrlanda toplumunda birlik yaratarak, İrlanda devletinin bağımsızlığını sürdürecek bir araç olarak İrlandaca görülmüştür.

IRA'nın mücadelesinde İrlandacanın önemini vurgulayan söylemler, tabanda istenen desteği görmüş müdür? İrlanda halkının ortak bir değeri olan İrlandacanın, IRA terör örgütü tarafından, halk desteğini kazanmak için nasıl kullanıldığına ilişkin, 1970 ve 1980'li yıllarda meydana gelen hapishane olaylarını ele alabiliriz.

Her ne kadar kurulduğu andan itibaren, birleşik ve bağımsız İrlanda Devleti söylemi ile istediği desteği bulmuş olmasına rağmen, 1970'li yıllarda örgütün eylemlerinin şiddetini artırması, İrlanda toplumu içerisinde bir öfke meydana getirmiş, çatışma ortamının bitmesini isteyen toplumsal hareketler (Fitzduff, 2002: 167) yapılmıştır. Bununla birlikte, bu yıllarda IRA'nın kendi içerisinde bölünerek, örgüt içinde çekişmelere de sahne olması (Şenocak, 2006: 84) halk desteğini kaybetmesine neden olmuştur.

Böyle bir ortamda, hapishanelerde açlık grevlerine başlanarak (Crowley, 2005: 193) insanların ilgilerini ve desteklerini tekrar kazanmak amaçlanmıştır.

İrlandaca bu eylemlerde, Cumhuriyetçiler tarafından etkin olarak kullanılmıştır.

IRA'nın bu yeni eylem şekli sayesinde, insanlar tekrar kendi İrlanda kimliklerini düşünmeye başlamışlar, İrlandacanın ve özgürlük mücadelesinin ayrı olamayacağını anlamışlardır. Hapishanelerde ve kulüplerde İrlandaca eğitimleri başlamıştır (Sinn Fein, 1986'dan aktaran Crowley, 2005). Hapishanelerde İrlandaca hem gizli bir iletişim aracı olarak hem de siyasi bir simge olarak kullanılmıştır. İrlandacayı öğrenmek ve konuşmak, aktivistler arasında iletişimi sağlamak, dili konuşmayan İrlandalı olmayan diğerlerini dışlamak (English, 2004: 236) ve mahkûmların kendi kimliklerini ifade etmek için bir yöntem ve İngiliz hakimiyetine karşı bir sembol olarak (Crowley, 2005: 194) kullanılmıştır.

Bu mücadelede sembol insanlardan biri olan Bobby Sands'in[4] de hapishanede İrladacayı kullanması, Kuzey İrlanda'da politik bir farkındalık meydana getirmiş, cumhuriyetçi hareket ile İrlandacanın birlikte anılmasına neden (Craith, 1999: 193) olmuştur.

Bu dönemde Bobby Sands ile birlikte mahkûm olan Seanna Walsh, İrlandacanın diğer mahkumlardan farklılaşmak için kullanıldığını (Chriost, 2011: 202-203) belirtmiştir. Bu süreçte "İrlandaca İrlanda Adasında ölebilir, ama hapishanelerde yaşayacaktır." sloganı sıklıkla kullanılmıştır.

Sinn Fein Partisinin üyelerinden Padraig O Maolcraoibhe, Cumhuriyetçi mahkûmların, politik tutuklu hakları elinden alındığında, kıyafetleri dahil, her şeylerini kaybettiklerini, ama en İrlandaca olan şeylerinin dilleri olduğunun farkına vardıklarını, İrlandacayı öğrenmeyi ve konuşmayı kimliklerini korumak için bir yöntem olarak kullandıklarını (Cahill, 2007: 112) ifade etmiştir. Mahkûmlar ve İrlandacayı bu şekilde kullanmaları, Kuzey İrlanda'da dilin gelişmesinde (Chriost, 2011: 199) etkili olmuştur. Bu eylemler aynı zamanda, hapishane dışarısından da destek görmüştür. İnandıkları amaçları uğruna ölenler için, hiç olmazsa İrlandaca konuşarak desteklerini ifade etme (O'Reilly, 1999 'dan aktaran Crowley, 2005) düşüncesi hakim olmuştur.

Sonuç

IRA terör örgütü, İrlanda toplumunda ortak bir kimlik yaratarak kendini

4 Bobby Sands 1981 yılında açlık grevine devam ederken, Sinn Fein Partisi tarafından aday gösterilmesi sayesinde milletvekili seçilmiş, açlık grevleri esnasında 05 Mayıs 1981'de ölmüştür. Bu ölüm dünya kamuoyunun ilgisini çekmiştir.

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

KÖRFEZ İŞBİRLİĞİ KONSEYİ ÜLKELERİNDE KURUMSAL KALİTENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ [1]

Prof. Dr. Tiğinçe OKTAR [2]

Dr. Tahsin YAMAK [3]

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, 1995-2014 döneminde, Körfez İşbirliği Konseyi üyesi ülkelerde, kurumsal kalitenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin, panel veri analizi yöntemi kullanılarak incelenmesidir. Yapılan çalışma neticesinde; "İfade Özgürlüğü ve Hesap Verme Sorumluluğu" ile "Yolsuzluğun Kontrolü" değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı etkilerinin bulunduğu, "Hukukun Üstünlüğü" ile "Düzenlemelerin Kalitesi" değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde negatif ve anlamlı etkilerinin bulunduğu, "Politik İstikrar ve Şiddet Yokluğu" ile "Yönetimin Etkinliği" kurumsal kalite değişkenlerinin ise ekonomik büyüme üzerinde anlamlı etkilerinin bulunmadığı, sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Kalite, Ekonomik Büyüme, Körfez Ülkeleri

THE EFFECTS OF INSTITUTIONAL QUALITY ON ECONOMIC GROWTH IN THE GCC COUNTRIES

1 Bu bildiri; Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü'nde hazırlanarak, 29.12.2015 tarihinde kabul edilen "Kurumsal Kalite ve Ekonomik Büyüme: Körfez Ülkeleri İçin Bir Uygulama" başlıklı doktora tezinden üretilmiş olup, söz konusu doktora çalışmasında elde edilen bulguların bilim kamuoyu ile paylaşılmasını amaçlanmaktadır.

2 Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi

3 Bağımsız Araştırmacı, Kamu İç Denetçisi

ABSTRACT

This paper aims to examine the effects of institutional quality in GCC Countries on the performance of their economic growth between the periods of 1995-2014 by using the panel data analysis method. As a result of this, it has been concluded that there is a positive and significant relationship between economic growth and the institutional quality variables of "Voice and Accountability" and "Control of Corruption", there is a negative and significant relationship between economic growth and the institutional quality variables of "Rule Of Law" and "Regulatory Quality" and there is a no significant relationship between economic growth and the institutional quality variables of "Political Stability and Absence of Violence " and "Government Effectiveness"

Keywords: Institutional Quality, Economic Growth, Gulf Countries

1. Giriş: Körfez Bölgesinin Ekonomi Politiği ve Çıkarsamalar

Kurumsal kalite faktörlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin incelendiği işbu çalışmamızın coğrafi sınırını, Arabistan Yarımadasının doğu kesimi ile İran'ın güneybatı kesimi arasında kalan ve Hint Okyanusuna bağlı olan [4] ve literatürde Arap Körfezi ya da Fars Körfezi şeklinde de anılmakta olan Basra Körfezi oluşturmaktadır. Literatürde, Güney Batı Asya olarak da ifade edilen bu bölge, İran ve Irak ile Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman olmak üzere sekiz ülkeden meydana gelmektedir. Bölge, dünya enerji kaynaklarının toplandığı stratejik bir merkez konumundadır. Körfez'de yer alan zengin petrol ve doğalgaz kaynakları ise bölgeyi dünyanın diğer bölgelerinden stratejik ve politik olarak farklı kılmaktadır. [5]

Bölge ülkelerinde, demokratikleşme tam olarak tesis edilememiş olup, esasen hanedanlık rejimleri hüküm sürmektedir. Siyasi olarak, otoriter özellikler arz eden işbu ülkelerde, karma ekonomik yapı bulunmakla, özel mül-

4 Mustafa L. Bilge, "Basra Körfezi" TDV İslam Ansiklopedisi, 1992, Cilt: 05, s.114

5 Tayyar Arı, **2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi**, İstanbul: Alfa Yayınları, 4. Baskı, 1999, s.10; Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Bursa: MKM Yayıncılık, 5. Baskı, 2012, s. 365

kiyet, yabancı sermaye ve girişimcilik teşvik edilmektedir. Örneğin, bölge ülkelerinden Bahreyn ve Katar dünyanın önemli bankacılık, finans ve sermaye piyasaları merkezleri arasında gösterilmektedir. [6]

Dünya kanıtlanmış ham petrol rezervlerinin yaklaşık %47,7'si Ortadoğu Bölgesinde yer almakta olup, bunun hemen hemen tamamı -%99'u- Körfez ülkelerinde bulunmaktadır. Dünya petrol üretiminin %31,7'si Ortadoğu Bölgesi tarafından karşılanmakta olup, bu üretimin %98'lik kısmı da Körfez ülkelerine aittir. Diğer yandan, doğalgaz rezervlerinin yaklaşık %42,7'si Ortadoğu Bölgesinde yer almakta olup, petrol rezervlerinde olduğu gibi bunun da hemen hemen tamamı -%98'i- bölge ülkelerinde bulunmaktadır. Doğalgaz üretimi açısından bakıldığında ise toplam üretimin %17,3'lük kısmı Ortadoğu ülkelerine ait olup, bunun da %96'lık kısmını Körfez ülkeleri karşılamaktadır. [7]

Jeopolitik konumu ve doğal kaynak zenginliği nedeniyle önemli bir konumda olan bölgeye yönelik bir takım tehditler, esasen bölgenin istikrarsızlaşmasına yol açtığı gibi güvenliği konusunda çeşitli yapılanmaların gelişmesine de sebebiyet vermiş [8] diğer yandan ekonomik işbirliklerin ortaya çıkmasına da imkân sağlamıştır. Gerek doğal kaynak güvenliği, gerek devrim sonrası İran'ın bölgedeki etkinliğini arttırmak maksatlı yayılmacı politikaları gibi çeşitli siyasi ve ekonomik nedenler çerçevesinde, Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri 1981 yılında Körfez Arap Ülkelerinin İşbirliği Konseyini (Cooperation Council for the Arab States of the Gulf) kurmuşlardır. [9]

Körfez ülkelerinin ekonomisi doğal kaynak merkezli bir yapı arz etmekte, ekonomik çeşitlenme az bulunmakta ve doğal kaynak fiyatları bölge ülkelerinin ekonomik performansı için en önemli gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. [10] Diğer yandan, bölge ülkelerinin gelişmiş ülkeler düzeyinde milli gelir düzeyine sahip olmakla, düşük nüfusa ve fakat yüksek göçmen stokuna sahiptirler. Bölge ülkeler yoğun miktarlarda doğal kaynak ihracı nedeniyle yüksek miktarda dış ticaret ve cari fazla vermekte, dışa açıklık oranları ciddi seviyelerde bulunmak-

6 Burcu Kaya Erdem, Orta Doğu'da "Küçük" Ama "Önemli" Olabilmek: "Katar" Örneği" **Akademik Orta Doğu,** Cilt 4, Sayı 1, 2009, s. 41; Arı, Geçmişten… 2012, s. 25
7 BP Statistical Review of World Energy June 2015, http://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html (14.08.2015)
8 Arı, Geçmişten… 2012, s. 388, 399
9 Harun Öztürkler, "Körfez Arap Ülkelerinin İşbirliği Konseyi ve Birleşik Bir Suudi Arabistan ve Bahreyn'in Ekonomik Açıdan Önemi", **Ortadoğu Analiz**, Haziran 2012 - Cilt: 4 - Sayı: 42, s. 78; Birol Başkan, "Turkey-GCC Relations: Is There A Future" **Insight Turkey,** Vol.13, No. 1,2011, s. 159-161
10 UNDP, **Arab Human Development Report 2009-Challenges to Human Security in the Arab Countries**, New York: 2009, s. 99

tadır. Bölge ülkelerinde yüksek askeri harcamalar [11] bulunmakta, hanedanlık rejimleri hüküm sürmekte, doğal kaynak rantı ekseninde şekillenen ve çeşitlendirilememiş bir ekonomik yapı bulunmakta, gelir dağılımında ciddi adaletsizler bulunmakta, siyasi ve ekonomik güç elit bir elde tekelleşmekte ve ekonomik anlamda sıkı devlet müdahaleleri bulunmaktadır. [12]

Gelirlerinin önemli bir bölümünü vergi gelirleri gibi yurtiçi kaynaklardan değil daha çok doğal kaynak ihracatı ile yurtdışından temin eden ve teorik olarak "Rantiyeci Devlet" [13] olarak tanımlayabileceğimiz bu ülkeler, her ne kadar bir takım ekonomik istatistiklerde yüksek performansa sahip iseler de, kaynak laneti (talihsizliği) ya da Hollanda Hastalığı gibi sorunlar ile karşılaşma riskleri her zaman bulunmaktadır.

İşbu riskler yanında, çeşitli nedenlerden kaynaklanan ekonomik ve siyasi krizleri bertaraf etmek ve sürdürülebilir bir ekonomik performans sağlayabilmek maksadıyla yaptıkları reformların, bu ülkelerin kurumsal yapılarını geliştirmek suretiyle kurumsal kalite düzeylerinin yükselmesine neden olup, olmadığı hususu da tartışmalıdır.

İfade edilen tüm bu hususlar da göz önünde bulundurularak hazırlanan işbu çalışmanın amacı, Körfez ülkelerinin, ekonomik büyüme performansları ile kurumsal kalite düzeyleri arasında bir ilişkinin bulunup bulunmadığı, bulunuyor ise hangi kurumsal kalite faktörünün büyüme üzerindeki etkisinin daha fazla olduğu şeklindeki sorulara Kurumsal İktisat Ekolünüm kuram, yöntem ve varsayımları ekseninde makul bir açıklama getirmektir.

Bu bağlamda, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisine dair yapılacak teorik açıklamalar akabinde, panel veri analizi yöntemi kullanılarak yapılacak bir uygulama ile b**ölgede kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisine dair çeşitli kanıtlar elde edilmesi**

11 Hamdi Genç, "MENA Bölgesinde Uygulanan İktisat Politikalarını Belirleyen Faktörler", **Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Ekonomik Yapısı-MENA Ülkeleri Ekonomileri**, Hamdi Genç ve Ferhat Sayım (Der.), Bursa: MKM Yayıncılık. 2011. s. 24

12 Sadık Ünay, **Kalkınmacı Modernlik; Küresel Entegrasyon ve Ortadoğu Ekonomi Politiği**, İstanbul: Küre Yayınları, Birinci Basım, Ocak 2013, s. 317

13 Ünay, age, s. 317

hedeflenmektedir.

2. Ekonomik Büyüme ve Kurumsal Kalite İlişkisi: Teorik Literatür

Çalışmanın temel kavramlarından olan ekonomik büyüme; "*kişi başına reel hâsıladaki artışlar" şeklinde tanımlanabilir.* [14] Esasen, ekonomik sistemleri ve yapıları değişse de ülkelerin temel hedeflerin birisi, ekonomik büyümenin sağlanması ve böylelikle ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesidir.

Bu çerçeveden ele alındığında, ekonomik büyümenin açıklanmasına yönelik ortaya konulan teorilerinin konusunu; ülkelerin üretim/üretim ölçeklerine ilişkin kararların hangi kıstaslar perspektifinde belirlendiği ve bunların ekonomik büyüme üzerindeki rolü/önemi gibi hususlar oluşturmaktadır. [15]

Ekonomik Büyüme Teorileri, "Dışsal Ekonomik Büyüme Teorileri" ve "İçsel Ekonomik Büyüme Teorileri" olarak iki şekilde tasnif edilmekte olup, dışsal büyüme teorilerinde ekonomik faktörleri etkilediği ve fakat kendisinin etkilenmediği varsayılan teknolojinin gelişimi «dışsal» olarak ifade edilmektedir. Akabinde, teknolojinin çeşitli ekonomik değişkenler çerçevesinde ortaya çıktığına yönelik sonuçlar elde edilmesi üzerine, teknoloji, içsel bir süreç olarak değerlendirilmiş ve bu kapsamdaki kuramlar içsel büyüme teorileri olarak nitelendirilmiştir. [16]

14 Aykut Kibritçioğlu, "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ocak - Aralık 1998, Cilt 53, No: 1 - 4, s. 208

15 Özgür Uysal, "Sürdürülebilir Büyüme Kavramının Çevre ve Ekonomik Boyutlarının Ayrıştırılması", **Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, Yıl:2013, C:5, S:2, s. 112; Kibritçioğlu, agm, s. 207

16 Halil Seyidoğlu, **İktisat Biliminin Temelleri**, İstanbul: Güzem Can Yayınları No:21, 2006, s.844-845

Ancak bu teorik açıklamalar, dönemsel sorunlara ilişkin çözüm önerileri sunmaları ile sahip oldukları ciddi varsayımlar gibi nedenlerle, ekonomik büyüme farklılıklarını tam ve kesin olarak açıklayamadıkları gibi büyüme sürecinde meydana gelen pek çok soruna da makul bir çözüm getirememişlerdir. Hatta çoğu kez, bu kuramların varsayımları doğrulanmadığı gibi yıllar itibariyle aksi sonuçlara erişildiği de olmuştur.[17]

Bu noktada, ülkelerarası gelişmişlik farklılıklarının, sadece ekonomik nedenlerden değil bununla birlikte, ülkelerin sahip oldukları sosyal, kültürel, siyasal yapılarını da içeren farklı kurumsal yapılarından kaynaklandığı savunan "Kurumsal İktisat" açılımı ön plana çıkmıştır.

Bu teorik çerçevede, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkın büyük bir bölümünü toplumsal kuralların niteliğini belirleyen ve bireysel ilişkileri koordine eden, bu çerçevede işlem maliyetlerinden, mülkiyet haklarına, hukukun üstünlüğünden ve siyasal istikrara kadar pek çok hususu ifade etmekte kullanılan "kurum" kavramı ile açıklanmaktadır. Buna göre, mülkiyet haklarının istenilen düzeyde korunamadığı ve yolsuzluk düzeyi yüksek toplumlarda, iktisadi büyümenin sürdürülebilirliği sınırlı belirtilmekte olup, kurumsal kalite düzeyi yüksek olan ülkelerin yüksek büyüme oranlarına sahip olacağı belirtilmektedir. [18]

Yapılan çalışmalar ekseninde ölçülebilir bir kavram olarak ortaya konulan ve ekonomik ilişkileri izah etmek için de kullanılmakta olan kurumsal kalite kavramı, ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik, politik istikrar ve şiddet yokluğu, yönetimin etkinliği, düzenlemelerin kalitesi, hukukun üstünlüğü ve devlet müdahalesi gibi pek çok unsuru barındıran bir perspektifi ifade etmektedir.

Bu hususlara ilişkin teorik literatürün detaylarına bakıldığında, kurum-

17 Örneğin: Neo-Klasik İktisatçıların saf yakınlaşma hipotezi gerçekleşmemiş, diğer yandan teknolojik ilerlemenin sabit ve dışsal bir unsur olmadığı anlaşılmıştır. Kibritçioğlu, agm, s. 214-215

18 Devrim Dumludağ, "Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Kalkınma", **Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar**, Devrim Dumludağ, Ahmet Faruk Aysan (Ed), Ankara: İmge Yayınları, 2014, s. 18

sal kalite ölçütü olarak, bu kavram ile aynı anlamda kullanılan "yönetişim" kavramına rastlanılmakta olup, yönetişim kavramı, başta kamu kesimi olmak üzere, özel sektör ve STK'ları da içeren ve bu kurumlar arasındaki etkileşimleri ifade eden bunun yanı sıra ülkede otoritenin nasıl uygulandığını belirleyen/tanımlayan gelenekler ve kurumlar; toplumsal faydanın sağlanması için kurumlardan kaynaklanan yetkinin kullanılması; ekonomik faktör ve kaynakların şeffaf ve hesap verilebilir şekilde yönetilmesi gibi çeşitli şekillerde tanımlamaktadır. [19]

Bunun yanı sıra, bazı çalışmalarda ise kurumsal kaliteyi temsilen "ekonomik özgürlük" kavramının kullanıldığı da müşahede edilmektedir. Ekonomik özgürlük, bireylerin herhangi bir kısıtlama olmaksızın iktisadi faaliyetlerde bulunmasını ve bunun neticesinde elde ettikleri kazanımları istedikleri şekilde değerlendirebilmelerini, ifade etmektedir. [20]

Kurumsal kaliteyi temsilen kullanılan bu kavramların ölçülmesine ilişkin hususlar ve bu yönde yapılan çalışmalar ise çeşitli endekslerin gelişmesine sebebiyet vermiştir. Örneğin, Dünya Yönetişim Endeksi, Freedom House, Fraser Institute ve Herigate Foundation ait Ekonomik Özgürlük Endeksleri ile PRS Group tarafından hazırlanan Uluslararası Ülke Risk Rehberi gibi endeksler birçok çalışmada kurumsal kaliteyi temsilen kullanılmakta olan veri setleridir. Esasen, yalnızca bu veri setlerinin değil pek çok başka veri setinin de kurumsal kaliteyi temsilen kullanıldığını da ayrıca belirtmek gerekir.

Bu noktada, kurumsal kalite faktörü olarak sıklıkla kullanılan; seçim, hesap verilebilirlik ve yönetimin değiştirilmesi gibi hususların ölçülmesine ilişkin "İfade Özgürlüğü ve Hesap Verme Sorumluluğu" ile Siyasi İstikrar ve Şiddet Yokluğu" değişkenleri; kurumların verimliliği, düzenlemeler ve kaynakların yönetimine ilişkin hususların ölçülmesine ilişkin "Yönetimin Etkinliği" ve "Düzenlemelerin Kalitesi" değişkenleri ile kurumlara duyulan saygı, yasal düzenlemeler ile iş dünyası, sivil toplum ve politikacılar arasındaki etkileşimlerin ölçülmesine dair "Hukukun Üstünlüğü" ve "Yolsuzluğu Kontrolü"

19 M. Akif Özer, "Yönetişim Üzerine Notlar", **Sayıştay Dergisi**, Sayı:63, s. 79-81

20 James Gwartney ve Robert Lawson, "The Concept and Measurement of Economic Freedom" **European Journal of Political Economy**, Vol. 19 (3) 2003, s. 406-407; H.Bahadır Akın, "Türkiye'de İş Yapma Ortamının Girişimcilik ve Ekonomik Özgürlükler Açısından Değerlendirilmesi", **Bilig**, Güz 2010, Sayı 55, s. 22

değişkenlerini, ifade etmek gerekir. [21]

3.Körfez Ülkelerinde Kurumsal Kalite ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Dair Bir Uygulama

Çalışmanın bundan önceki kısmında ifade edilen hususlardan anlaşılabileceği üzere, kurumsal kalite göstergesi olarak genellikle kullanılan değişkenler; hukukun üstünlüğü, mülkiyet hakları, yolsuzluğun kontrolü, bürokratik etkinlik, etkin yargı sistemi, ifade özgürlüğü, politik istikrar, düzenlemelerin kalitesi, sivil, politik ve ekonomik özgürlükler gibi kavramlar olup, ülkelerin bu ve benzer göstergelerinde meydana gelen değişimlerin, ekonomik büyüme performansları üzerine etkileri, bu ilişkinin nedenselliği, anlamlılığı ve yönü yapılan ampirik çalışmalarla ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Çalışmaların genelinde, kurumsal kalitenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı etkilerinin bulunduğu ileri sürülmüştür. Ancak, bazı çalışmalarda, kurumsal kalite ile ekonomik büyüme arasında güçlü ve doğrudan bir ilişkinin bulunmadığı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, bu çalışmaların çoğunda, nedenselliğin kurumsal kaliteden ekonomik büyümeye doğru olduğu bildirilmiş, bazı çalışmalarda ise nedenselliğin ekonomik büyümeden kurumsal kaliteye doğru olduğu belirtilmiştir. Buna göre, kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisine dair ampirik çalışmaların ulaştığı nihai ve tek bir sonuç bulunmamaktadır. [22]

Bu husus, esasen kullanılan veri seti, çalışma dönemi, coğrafi kısıt ve hipotez farklılıkları gibi nedenler dolayısıyla olup, genel olarak veri setlerinin

21 Bu değişkenler hakkında detaylı bilgi için bkz. Daniel Kaufmann, Aaart Kraay ve Massimo Mastruzzi. "The Worldwide Governance Indicators-Methodology and Analytical Issues". The World Bank Policy Research, Working Paper. No: 5430, 2010, s. 2; The World Bank Institute, **Good Governance And its Benefits On Economic Development An Overview Of Current Trends**, http://siteresources.worldbank.org/INTWBIGOVANTCOR/Resources/1740479-1149112210081/2604389-1149699431307/edouardpresentation_munich_inwent.pdf (15.03.2016)

22 Bu alanda yapılmış önemli çalışmalardan bazıları için bkz. Daron Acemoglu, Simon Johnson ve James A. Robinson, "The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation", **The American Economic Review**, Vol. 91, No. 5, 2001, s. 1369-1401 ; Daron Acemoglu vd, "Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms: Volatility, Crises and Growth", **Journal of Monetary Economics,** Volume 50, Issue 1, January 2003, s. 49-123 ; Dani Rodrik, "Institutions for High-Quality Growth: What They are and How to Acquire Them", **National Bureau Economic Research**, Working Paper No. 7540, February 2000,s.1-48 ; Stephen Knack ve Philip Keefer, "Why Don't Poor Countries Catch Up? A Cross-National Test of Institutional Explanation", **Economic Inquiry**, Vol. 35, No. 4, s. 590-602 ; Mancur Olson, Naveen Sarna ve Anand V. Swamy, "Governance And Growth: A Simple Hypothesis Explaining Cross-Country Differences In Productivity Growth", **Public Choice**, 102, 2000, s.341-364 ; Jeffrey D. Sachs ve Andrew Warner, "Sources of Slow Growth in African Economies", **Journal of African Economies,** 1997, 6(3), s.335-376. ; Clague, C. P. Keefer, S, Knack ve M. Olson, "Institutions And Economic Performance: Property Rights And Contract Enforcement" in C. Calgue (ed.**), Institutions and Economic Development: Growth and Governance in Less-Developed and Post-Socialist Countries**, Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, s. 67-90.

öznellik, içsellik ve yanlılık sorunları barındırdığını da belirtmek gerekmektedir.[23]

Kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisinin araştırıldığı işbu çalışmamızda yer alan kurumsal kalite faktörleri ise, Dünya Bankası tarafından 1996 yılından bu yana birçok veri kaynağından derlenen veriler ile hazırlanmakta olan ve bu alanda yapılan birçok ampirik çalışmada kurumsal kalite göstergesi olarak kullanılan Dünya Yönetişim Göstergelerinden temin edilmiştir. Bu gösterge içerisinde, İfade özgürlüğü ve hesap verme sorumluluğu (VA), Siyasi istikrar ve şiddet yokluğu (PS), Yönetimin etkinliği (GE), Düzenlemelerin kalitesi (RQ), Hukukun üstünlüğü (RL) ve Yolsuzluğun kontrolü (CC) olmak üzere toplam altı adet kurumsal kalite faktörü bulunmaktadır.

Bunun yanı sıra, Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumları (GFCF), Merkezi Hükümet Nihai Tüketim Harcamaları (GGFCE), Toplam Dış Ticaret Hacmi (TRD) ile Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (LE) kontrol (açıklayıcı) değişkenleri olarak modele dâhil edilmiş olup, işbu değişkenlerin modele dâhil edilmesinde kurumsal kalite ile ekonomik büyüme ilişkisinin araştırıldığı çeşitli çalışmalar ile ekonomik büyüme modellerini içeren diğer çalışmalardan faydalanılmıştır.

Çalışmada ileri sürülen hipotezler ise, literatür incelenmesi neticesinde şu şekilde belirlenmiş bulunmaktadır. VA, PS, GE, RQ, RL ve CC kurumsal kalite göstergeleri ile ekonomik büyüme arasında beklenen işaret pozitif, GFCF değişkeni ile ekonomik büyüme arasında beklenen işaret pozitif, GGFCE değişkeni ile ekonomik büyüme arasında beklenen işaret negatif, TRD değişkeni ile ekonomik büyüme arasında beklenen işaret pozitif, LE değişkeni ile ekonomik büyüme arasında beklenen işaret pozitif, olduğu yönündedir.

Bu çerçevede hazırlanan model; $pGDPi = \beta 1\ GFCFi + \beta 2\ GGFCEi + \beta 3\ LEi + \beta 4 TRDi + \beta 5\ VAi + \beta 6\ PSi + \beta 7\ GEi + \beta 8\ RQi + \beta 9\ RLi + \beta 10\ CCi + \mu i$ şeklindedir.

23 Mehmet Uğur, "Kurumsal Kalite ve Ekonomik Performans: İktisadın (Yeniden) Siyasallaşması Mı?", İktisat ve Toplum, Yıl 1, Sayı 9, 2011, s. 39

Buna göre, panel veri analizinde, öncelikle yöntem seçimi için çeşitli testlere başvurulmuş ve modelin Rassal Etkiler Modelinin varsayımlarını karşıladığı ortaya konulmuş ve modele ait tahminci ile yola devam edilmiştir. Akabinde modelde otokorelasyonun, heteroskedasitenin ve birimler arası korelâsyonun varlığı çeşitli testler yardımıyla test edilmiş ve modelde, otokorelasyonun, heteroskedasitenin bulunduğu ve yatay kesit bağımlılığının bulunmadığı tespit edilmiş ve nihai model tespit edilen bu hususlar perspektifinde Esnek Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FGLS) kullanılarak tahmin edilmiştir.

Buna göre, 1995-2014 döneminde Körfez İşbirliği Konseyi üyesi Bahreyn, Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan, Katar ve Umman'da kurumsal kalite faktörlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışma neticesinde;

VA (İfade Özgürlüğü ve Hesap Verme Sorumluluğu) değişkeni ile CC (Yolsuzluğun Kontrolü) değişkeninin, ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı etkilerinin bulunduğu, RL (Hukukun Üstünlüğü) değişkeni ile RQ (Düzenlemelerin Kalitesi) değişkeninin, ekonomik büyüme üzerinde negatif ve anlamlı etkilerinin bulunduğu, PS (Politik İstikrar ve Şiddet Yokluğu) değişkeni ile GE (Yönetimin Etkinliği) kurumsal kalite değişkenlerinin, ekonomik büyüme üzerinde anlamlı etkilerinin bulunmadığı,

Kontrol değişkenlerinden; GFCF (Gayri Safi Sabit Sermaye Yatırımları) ile LE (Doğumda Beklenen Yaşam Süresi) değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkilerinin bulunduğu, GGFCE (Merkezi Hükümet Nihai Tüketim Harcamaları) ile TRD (Dış Ticaret Hacmi) değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde negatif ve anlamlı bir etkilerinin bulunduğu,

Şeklinde, sonuçlara erişilmiş bulunmaktadır.

4. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Körfez İşbirliği Konseyi üyesi Bahreyn, Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan, Katar ve Umman'da, kurumsal kalite faktörlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin panel veri yöntemi kullanılarak incelendiği bu araştırmanın sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde;

Adı geçen ülkelerde, 1995-2014 döneminde, tüm kurumsal kalite faktörlerinin ekonomik büyüme üzerinde, pozitif ve anlamlı etkileri bulunmamakla,

"İfade Özgürlüğü ve Hesap Verme Sorumluluğu" ile "Yolsuzluğun Kontrolü" kurumsal kalite faktörlerinin ekonomik büyüme üzerinde **pozitif ve anlamlı etkilerinin bulunduğu**,

"Hukukun Üstünlüğü" ve "Düzenlemelerin Kalitesi" gibi göstergelerin, Körfez ülkelerinin ekonomik büyüme performansları üzerinde **anlamlı ancak negatif etkilerinin bulunduğunu**,

"Politik İstikrar ve Şiddet Yokluğu" ve "Yönetimin Etkinliği" gibi kurumsal kalite faktörlerinin ise ekonomik büyüme üzerinde **anlamlı bir etkisinin bulunmadığını**,

Modele kontrol değişkeni olarak dâhil edilen, GFCF (Gayri Safi Sabit Sermaye Yatırımları) ile LE (Doğumda Beklenen Yaşam Süresi) değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde **pozitif ve anlamlı** etkilerinin bulunduğu, GGFCE (Merkezi Hükümet Nihai Tüketim Harcamaları) ile TRD (Dış Ticaret Hacmi) değişkenlerinin ise **negatif ve anlamlı** etkilerinin bulunduğu,

Müşahede edilmektedir.

Bu çerçevede; Körfez ülkelerinin, yolsuzluğun azaltılmasını sağlayacak katılımcı, demokratik, hesap verilebilir, etkin ve sürdürülebilir bir yönetim yapısı tesis etmeleri yanında, devletin ekonomi içerisindeki payını azaltmaları, yatırımların artmasını sağlayacak yöntemlere başvurmaları ile beşeri sermayenin kapasitesini arttıracak düzenlemelerini sürdürmeleri durumunda ekonomik

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKÂR BURJUVAZİDE İSLAMİ DEĞERLER VE EMEK ALGISI: GAZİANTEP MÜSİAD ÜYELERİ ÖRNEĞİ

Mehmet DİKKAYA[1*] ve Yunus KUTVAL[2**]

ÖZET

İnsanların bedensel ve zihinsel faaliyetleri sonucu üretime dönük çabalarını ifade eden emek kavramı, ilk çağlardan itibaren tartışma konusu olmuştur. Sanayi devrimin ardından derinleşen bu tartışmalar, kapitalizmin teknik sınırlarına yaklaşmasıyla hızlanmıştır. Sanayileşmede geç kalan Türkiye'de girişimci-iş gören ilişkileri de bu düzlemde sağlam bir zemine oturmamış, kapitalizmin yaşadığı evrim sürecinden farklı bir gelişme trendi göstermiştir.

Bu çalışmada, Gaziantep'te faaliyette bulunan MÜSİAD üyelerinin "İslam'da emek kavramı" algıları tespit edilmeye çalışılacaktır. Yaklaşık 50 MÜSİAD üyesi ile birebir görüşme tekniğiyle yapılacak anket çalışmasıyla emek sömürüsünün bu muhafazakâr camia için söz konusu olup olmadığı incelenecektir.

Çalışmanın temel savı, Türkiye›deki muhafazakâr sermayedarların Kuran ve onun Peygamberinin öğretilerinin sınırlarını anlamlandırabilme konusunda pek çok sınırlılıkla karşı karşıya kaldıklarıdır. MUSIAD eksenli bu girişimci gurubun, Türkiye'de 13 yıldır siyasi iktidarı elinde bulunduran Ak Parti çevresinde güçlendiği bilinmektedir. Dolayısıyla, böylesine temel bir konuda "muhafazakâr demokrat" olduğu iddiasında olan siyasi hareketin geliştirmeye çalıştığı iş ortamları ile olan ilişkisi de bu eksende belirginleşecektir.

Anahtar Kelimeler: İslami Burjuvazi, MÜSİAD, İslam ve Kapitalizm, İslam'da Emek

JEL Kodlar: A13, N35, J39, P12

1 * Kırıkkale Üniversitesi, İktisat Bölümü, Öğretim Üyesi, mdikkaya@kku.edu.tr

2 ** Kırıkkale Üniversitesi SBE, İktisat ABD Doktora Öğrencisi, yunuskutval@hotmail.com

ISLAMIC VALUES AND PERCEPTIONS ABOUT LABOR IN TURKEY'S CONSERVATIVE BOURGEOISIE: THE CASE FOR MUSIAD MEMBERS IN GAZIANTEP

ABSTRACT

The term labor consisted of physical and mental activities in production has been important debate since the ancient ages. These debates deepened and fastened after Industrial Revolution because of the consequences of capitalism. In Turkey, as a late industrializing country, relations between workers and employers did not lay a strong ground. In addition, these relations differentiated from capitalistic process relatively.

In this study, the "perception of labor in Islam" adopted MUSIAD (Independent Industrialists' and Businessmen's Association) Gaziantep members of Turkey will be discussed. By interviewing with almost 50 MUSIAD members, it will be analyzed whether exploitation of labor exists in this conservative entrepreneur group.

The basic hypothesis of the study is there are many limitations in making sense of Quran and the its Prophet's teachings on Turkey's conservative capitalists. This group of entrepreneurs called MUSIAD has grown stronger by the support of Justice and Development Party which has ruled Turkey for 14 years. Eventually, it will be determined the relations between this political party claiming itself as a "conservative democrats" and its business environment which makes stronger during the era of this political party.

Key words: Islamic bourgeoisie, MÜSİAD, Islam and capitalism, Labor in Islam

JEL Codes: A13, N35, J39, P12

GİRİŞ

Türkiye'de özellikle 1950'lerden itibaren gelişme gösteren burjuva sınıfının 1980'lerden sonra tarihsel İslami değerlere daha fazla referans vermeye başlamasıyla birlikte, işçi işveren ilişkileri hem kapitalizm hem de geleneksel değerler boyutunda ele alınmaya başlanmıştır. Böylece "yeşil

sermaye" olarak adlandırılan yeni bir sermaye grubu ortaya çıkarılarak, sermayenin küreselleşmesi sürecinde neo-liberal politikaları uygulayacak yeni bir tipoloji yaratılmıştır.

İslami söylemlerin oryantalist bir eğilime girdiği bu dönemde, işçi-işveren ilişkilerinin İslami prensiplerden uzak kapitalist bir düzlemde ele alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu ilişkilerin şekillenmesinde "emek" olgusuna bakış açısı önemli bir yer tutmaktadır. Aslında İslam'da emek kavramına bakış, Kuran ve Hz. Peygamberin öğretileri ekseninde açık bir şekilde belirtilmiştir.

Buna rağmen, İslami öğretinin sınırlarının iyi bilin(e)memesi, kavram kargaşası yaşanmasına ve muhafazakâr girişimcilerin bilerek veya bilmeyerek emek sömürüsünün ortaya çıkmasına alet olmalarına neden olmuştur. Özellikle Ak Parti hükümetleri dönemi incelendiğinde, sayısı bir hayli artan ve "ahlakilik" vurgusunu ön plana çıkaran girişimci guruplarının varlığına rağmen, emek sömürüsünün azaldığına dair gözle görülür bir ilerleme kat edemedikleri görülmektedir.

Bu makalede, Gaziantep MÜSİAD üyelerinin "İslam'da emek kavramı" üzerindeki algı düzeyi tespit edilmeye çalışılacaktır. Yapılacak anket analizleriyle, emek sömürüsünün böyle bir camia için söz konusu olup olamayacağı incelenecektir.

1. TÜRKİYE'DE İSLAMİ BURJUVAZİNİN GELİŞİMİ

İslami kesimin önder kadrolarının 1960 ve 1970'li yıllarda ilk küçük işletmelerini kurmasıyla İslami Burjuvazi olarak tabir edilen sermaye grupları ortaya çıkmıştır. 24 Ocak 1980 yılında uygulanan neo-liberal politikalar sonrasında dışa açılımı da arkasına alan İslami burjuvazi hızlı bir gelişim seyri izleyerek esnaflıktan patronluğa geçiş yapmıştır (Koç, 2013). Gelir düzeyindeki artış, hayat tarzlarında ve söylemlerde değişim yaşanmasına neden olmuştur. Öyle ki; genel öğretisi sadelik (Ahzap, 28) ve paylaşım (İsra, 26) üzerine kurulu olan İslam, "tüketim" ve "bireycilik" gibi kapitalizm uygulamalarla sentezlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca 1980 öncesi "İslamcı Militan" (Radikal İslamcı) olarak görülen birçok kişinin "İslami Girişimciye"[3] dönüşerek ticari söylemleri kullandıkları görülmektedir. Bu dönem içerisinde gittikçe sekülerleşen bu yapı, giderek Protestan ahlakının (Torun, 2002) öngörüleri çerçevesinde İslamcı kapitalist sınıflar haline dönüşmüştür.

3 Bu girişimci türünün modern anlamda genel özelliklerine ilişkin yeni ve derli toplu bir çalışma için bkz. Akın ve Emir (2016).

1990'lı yıllara gelindiğinde İslami Burjuvazi, dini söylemlerin yanına siyasi söylemleri de ekleyerek pragmatik bir tutum izlemeye başlamıştır. Özellikle MÜSİAD gibi derneklerin zaman ve şartlara bağlı olarak Anavatan Partisi (ANAP), Doğruyol Partisi (DYP) ve Refah Partisi'ne (RP) yakınlıkları dikkat çekmektedir. Nitekim Türkiye'deki İslami duyarlılığı yüksek olan çevrelere yönelik büyük bir baskının ortaya çıktığı 28 Şubat sürecine girilmesiyle beraber, birçok MÜSİAD üyesi yolsuzluk ve yasadışı para transferi gibi suçlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Böylece ekonomik ve siyasi bir çekişme olarak ortaya çıkan 28 Şubat süreci, İslami Burjuvazinin kısa vadede bile olsa gücünün azalmasına neden olmuştur (Yankaya, 2012: 7).

Ak Parti'nin 2002 yılında iktidara gelmesi ve 4 dönem art arda seçimleri kazanması ile İslami Burjuvazi daha geniş bir hareket alanı bulmuş ve bu kesim çevresinde toplanan girişimlerde sermaye birikimi büyük ölçüde artış göstermiştir. Vakıflar Yasası'ndaki değişiklerle kentsel rantlardan daha fazla yararlanan cemaatlerin içine serpilen MÜSİAD üyelerinin şirketlerinin de olduğu ve böylece "mücahitlerin müteahhitleştiği" söylemi yaygınlaşmaya başlamıştı (Koç, 2013: 2). Ak Parti dönemi boyunca kendilerini, "güçlü İslami etkiler taşıyan bir kültürel sermayenin ve çalışma ahlakının taşıyıcısı" olarak tanımlayan İslami Burjuvazinin (Yankaya, 2014: 19-20), mütedeyyin yapıdan pragmatik bir yapıya evrimleştiği görülmektedir.

2. İSLAM'DA İŞÇİ-İŞVEREN İLİŞKİLERİNE GENEL BAKIŞ

İslami öğretinin anayasası olarak değerlendirilen Kur'an'da "İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir. *Sonra çalışmasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir.*" ayetleriyle (Necm, 39-40-41) insan için maddi ve manevi yegâne değerin emek olduğuna dair önemli bir vurgu yapılmaktadır. Bu bakımdan, emek kavramının Kuran ve Peygamberin öğretileri çerçevesinde detaylıca incelenmesi ve İslami referanslara göre emek sömürüsünün hangi şartlarda gerçekleştiğine dair genel çerçeve çizilmesi büyük önemlilik arz etmektedir.

Konuyla ilgili olabilecek başlıca ayet ve hadisler şunlardır.

- *Zenginler (rızıkta üstün kılınanlar) mallarını "Arada fark kalmaz, eşit hale geliriz" diye yanındakilerle paylaşmıyorlar. Allah'ın nimetini mi inkâr ediyor bunlar?* (Nahl-71)[4]

4 İhsan Eliaçık'a göre Nahl-71'deki "Allah'ın nimetlerini inkâr mı ediyor bunlar?" sözü Nahl-112 ayetine atıfta bulunmaktadır. Yani "Bir ülke düşünün; halkı güven ve huzur içinde yaşıyor. Bolluk ve refah içinde yüzüyorlar. Derken Allah'ın nimetlerini inkâr ediyorlar. Yaptıklarına karşılık Allah da onları açlık ve korkuyla

- *Elinizin altında bulunanlara iyi muamele edin.* (Nisa-36)
- ... Ölçüyü ve tartıyı tam yapınız; insanların mallarını eksik vermeyin*iz*... (Araf-85)
- *... Herkese işlediklerinin karşılığı ödenir, kendilerine haksızlık yapılmaz.* (Ahkâf, 46-19)
- İki kadından biri: "*Babacığım! Onu ücretli olarak tut; ücretle tuttuklarının en iyisi bu güçlü ve güvenilir adamdır" dedi. (*Kasas-26)
- İşçiye, teri kurumadan ücretini veriniz. (İbn Mâce)
- *... Onlar sizin hizmetçileriniz ve aynı zamanda kardeşlerinizdir. Allah onları sizin himayenize vermiştir. Kimin himayesinde bir kardeşi varsa, kendi yediğinden ona yedirsin, giydiğinden de giydirsin. Onlara üstesinden gelemeyecekleri şeyleri yüklemeyiniz. Şayet yükleyecek olursanız kendilerine yardım ediniz.* (Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbni Mâce)
- Üç kimse kıyamet gününde, karşılarında beni (Allah›ı) bulacaklardır: 1. Benim namıma verip haksızlık eden, 2. Hür bir kimseyi satıp parasını yiyen, 3. Bir işçi tutup çalıştır*dıktan sonra ücretini vermeyen* (Buhârî).

Bu temel referanslar incelendiğinde, emek sahiplerinin güvenilir ve çalışkan, işverenlerin ise adaletli ve paylaşımcı olması gerektiği görülmektedir. Bununla birlikte, bazı İslami yorumların, bölüşüm için en az "kırkta bir" gibi küçük bir miktarın yeterli olduğunu düşünmesi, inananların paylaşımcı yönlerini törpülemiştir. Oysa İslam, mal biriktirmeyi, sadece ihtiyaç sahiplerinin payları çıktıktan sonra kalan kısım olarak sınırlamaktadır (Rum-38, Nahl-71, Tevbe, 34-35, İsra-26). Bu bakımdan İslam dini, ilk geldiği günden beri teolojik ve teorik olarak yoksulların ve ezilenlerin umudu olmuş (Tonga, 2013), adaletli ve paylaşımcı bir çizgide ilerlemeyi emretmiştir.

tanıştırıyor." ayetine gönderme yaparak, Allah'ın kullarını açlık ve korkuyla sınamasını, paylaşımın yapılmamasına bağlamaktadır. http://www.ihsaneliacik.com/2010/05/30/kuranda-usttekiler-ve-alttakiler/ (10 Mayıs 2016).

Bunlara ilave olarak, işçilerin güçlerinin yeteceğinin üzerinde çalıştırılmaması, hak ettiği ücretlerin günlük olarak kendilerine ödenmesi, her tür sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının geciktirilmeksizin karşılanması ve karın bölüşümünde "mudarebe" (emek-sermaye ortaklığı) benzeri bir çözüm içerecek şekilde kardan pay sahibi olmalarının sağlanması gibi, kapitalist piyasa ekonomisinin birçok açıdan ancak son zamanlarda yaklaşabildiği hususlara, İslam'ın Hz. Peygamber sonrasındaki yorumlarında ve uygulamalarında rastlanmaktadır (Zulfiqar, 2007).

LİTERATÜRDEKİ TARTIŞMALAR

MÜSİAD üyelerinin emek algısına yönelik çalışmalar, Türkiye'deki muhafazakâr burjuvazinin oluşumu ve İslam'da emek üzerine yapılmış genel çalışmaların sonuçlarına bağlı olarak şekillenmiştir.

Örneğin, Temelli'nin çalışması (2015: 45-52), MÜSİAD'ın kuruluş yıllarında çıkan yayınların eleştirel bir okumasını ihtiva etmekte ve bu işadamları derneğinin İslami referansları güçlü bir "ahlaki kapitalist" sistem temelleri üzerine kurulmaya çalışıldığını iddia etmektedir. Buna rağmen bu çalışmada, İslam ekonomisi söylemlerinin ahlaki olmaktan çok sınıfsal bir temele oturtulduğu tezi savunulmuştur.

Bu bağlamda Temelli, sermayenin küreselleşmesi ve neo-liberal politikaların yeniden üretilmesi sürecinde İslami söylemlerin araçsallaştırıldığını, bir bakıma meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanıldığını iddia etmektedir. Ayrıca, derneğin Batı tipi kapitalizme karşıtlık, İslami maneviyat ve ahlak vurgusu gibi ifadelerinin 28 Şubat dönemi sonrası ifade, düşünce ve din özgürlüğü gibi söylemlere dönüştüğünü, bu nedenle belirgin bir sürece tabi olmadan kendi içerisinde değişime uğradığını savunmaktadır (Temelli, 2015).

Keskin ise (2012: 173-185), Batı karşısında yaşanan düşüş sonrası oryantalist söylemlerin İslam dünyası entelektüelleri tarafından içselleştirildiğine ve Batı dünyasını olduğu gibi kabulünden ziyade, inatla kendilerini hâkim ötekinin aşağısına yerleştirme çabası olarak değerlendirmiştir.

Ahlak felsefesi üzerine yaptığı tartışmalar sonucunda Kılıç (2000: 117-136), ahlakın sadece insanlar için geçerli bir kavram olduğunu belirtmiştir. Bu bakımdan, meşru yollarla ihtiyaçların karşılanmasının ancak çalışmayla gerçekleşebileceğini ve çalışmanın insanlar için ahlaki bir zorunluluğu temsil

ettiğini ifade etmektedir. Bu nedenle, insanların ağır şartlarda çalıştırılmasının ahlaki olamayacağını vurgulayarak, Sanayi Devrimi öncesi ve sonrası dönemlerde Batının uyguladığı ağır çalışma şartlarını eleştirmiştir (Kılıç, 2000).

Ongan (2008: 213-238), ekonomik değişkenlerin belirlediği yapısal unsurların, İslam hukuku çerçevesinde şekillendirilince sosyal adalete ilişkin otomatik bir stabilizatör görevi göreceğini ileri sürmektedir. Bu açıdan İslami düsturları sosyal adaleti dengeleyen genel bir sistem olarak nitelendirirken, işleyiş biçiminin bireye indirgenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Öte yandan, bölüşüm odaklı bir mücadelenin toplu pazarlık ve grev gibi yöntemlerden geçtiğini fakat İslami yazınların bu tür uygulamalara hoş yaklaşmadığı için kendi içerisinde çelişkiye düştüğünü söylemiştir.

İslamcıların, İslami burjuvazinin yaygınlaşmadığı dönemlerde kapitalizm ve sosyalizm dışında alternatif adil bir sistemi savunduğunu ifade eden Koç (2013: 1-7), İslami burjuvazinin ortaya çıkmasıyla beraber kapitalizmin artık açıkça savulur hale geldiğini ileri sürmüştür. Bu açıdan İslamcıların kapitalistleştikçe İslamcı kimliklerini bir kenara bıraktıklarını ve işçi-işveren ilişkilerini kapitalist bir sistem üzerinden yürütmeye çalıştıklarını savunmaktadır. Ayrıca MÜSİAD, TUSKON (Türkiye İşadamları ve Sanayicileri Konfederasyonu) gibi örgütlenmeler ve İslamcıların denetimi altındaki kitle iletişim araçları vasıtasıyla İslami burjuvazinin meşrulaştırmaya çalışıldığını söylemiştir. Bu noktada hayır ve yardım kuruluşlarının araçsallaştırılmasına dikkat çekmektedir (Koç, 2013).

MÜSİAD'ın emek konusuna bakış açısı üzerinde inceleme yapan Özdemir (2010: 37-57), 6 farklı MÜSİAD Konya üyesi işverenin 24 işçisiyle soru cevap şekline görüşme yaparak geleneksel İslami bağlamın günümüze uzanan eşitlikçi-dayanışmacı çerçevesi incelemiştir. Yaptığı analizler sonucunda, çalışma koşullarının işverenin inisiyatifine bırakılmaması, devlet denetlemesi ve sendikal birlikteliklerin güçlenmesi gibi sonuçlara ulaşmıştır. Ayrıca, işçilerin birçoğunun sendikal hakların İslami prensiplere uygun olduğu yönünde kanaate sahip olduğu sonucuna varmıştır (Özdemir, 2010).

1980 sonrası liberal politikalar ile Türkiye'de yeni bir İslamcı sermaye tipolojisinin oluştuğunu belirten Akarçay (2009: 179-199), İslami sermayedarların Protestanlık benzeri bir dönüşüm içerisine girdiğini ileri sürmektedir. Bu açıdan İslami değerlere bağlı bir ruhun varlığı hala devam etse de, kapi-

talistleşme ve sekülerleşmenin doğru orantılı olarak gelişebileceğini savunmaktadır. Hatta Türkiye'de din ve ekonomi arasında yakınlaşmanın ortaya çıkmasında, Turgut Özal'ın ekonomik liberalizasyon politikalarının bir sonucu olarak İslami Protestan çalışma ahlakı oluşmasında MÜSİAD'ın öncülük ettiği ve günümüzde piyasa ekonomisinin ve neo-liberal politikaların başat savunucusu haline geldiğini iddia etmektedir.

Benzer şekilde Bölükbaşı (2012: 166-187), 28 Şubat sonra adil düzen kavramından vazgeçen İslamcı elitlerin, kapitalist sisteme entegre olan yeni bir tipoloji oluşturduklarından söz ederken Eren (2013: 367-384), İslam dinin öngördüğü insan modeli ile kapitalizmin üretim-tüketim aşamasında tanımladığı "homo economicus"un farklı iki insan modeli olduğunu savunmaktadır (Eren, 2013).

Zaim (2012), kitabında yaptığı anket analizleriyle çalışanlar için ahlaki yetkinlik açısından olumlu görüş alan ilk üç kriterin sırasıyla saygılı, güvenilir ve dürüst olması sonucuna ulaşırken, yöneticiler için bu sıralamanın inançlı olmak, öz güveni yüksek olmak ve güvenilir olmak şeklinde oluştuğunu vurgulamıştır. Yöneticilerin en zayıf özellikleri ise çalışanlarına adil olmak ve istişareye önem vermek olarak belirlenmiştir. Balcı (2012: 159-162) İslam'ın kapitalizm veya sosyalizme karşı alternatif bir sistem olarak düşülmemesi gerektiğini, İslami prensiplerin işçi-işveren ilişkilerini toplu olarak analiz eden bir sistem olarak değil de toplumda yaşayan bireyleri tek tek şekillendiren ahlaki bir sistem olarak değerlendirmesi gerektiğini belirtmiştir.

3. ARAŞTIRMA

3.1. Metodoloji

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak "anket uygulaması" yapılmıştır. Hedef kitle olarak Gaziantep MÜSİAD üyeleri seçilmiştir. Hazırlanan sorular MÜSİAD üyelerine anket formları üzerinden sunularak doldurulmaları istenmiştir.

Araştırmadaki 5 soru katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek, 10 soru araştırma konusuna ilişkin olmak üzere toplam 15 sorudan oluşmaktadır. Sorular, kapalı uçlu likert tipi dörtlü veya beşli ölçekler halinde hazırlanmış ve sadece bir seçeneğin işaretlenmesi istenmiştir. Cevap verilmek istenmeyen katılımcılar için bazı sorulara "cevap vermek istemiyorum" şıkkı

eklenerek anketin tüm sorularının cevaplanması sağlanmıştır. Eksik veya kurallara uygun cevaplanmayan anketler örneklemden çıkarılmıştır.

Araştırmaya katılım oranını arttırmak için Gaziantep MÜSİAD derneğinin olağan toplantıları sonrasında bir zaman dilimi seçilmiştir. Dernek çalışanlarından katılımı arttırmaya yönelik bilgiler edinilerek, sonuçların sağlıklı olabilmesi için anketin her aşamasında Gaziantep MÜSİAD derneği ile irtibat halinde olunmuştur. Toplam 120 kayıtlı üyesi olduğu tahmin edilen Gaziantep MÜSİAD Şubesinden 43 girişimciye ulaşılmıştır

3.2. Verilerin Değerlendirilmesi

Araştırmada elde edilen veriler, iki aşamada incelenmiştir. Birinci aşamada, Gaziantep MÜSİAD üyelerinin demografik özellikleri belirlenmiş, ikinci aşamada ise araştırmanın konusu olan sorular, istatistikî veriler kullanılarak karşılaştırmalı analize tabi tutulmuştur.

3.3. Demografik Özellikler

Anket verilerinin, cinsiyet ayrımına giderek değerlendirilmesi, örneklemin incelenmesi açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Buna rağmen, örneklemi oluşturan katılımcıların büyük çoğunluğu “erkek” girişimcilerden (3 kadına karşılık 40 erkek olmak üzere) oluşmaktadır. Bu nedenle, yapılacak analizler sağlıklı ve objektif sonuçlar sunmayacağı için kadın-erkek ayrımı içeren analizlere yer verilmeyecektir.

Şekil 1: Örneklemdeki Gaziantep MÜSİAD Üyelerinin Cinsiyet Dağılımı

TÜİK 2014 verilerine göre ülkemizde “işveren kadın girişimci oranı” %8 düzeyinde seyrederken (TÜİK, 2016) ankete katılan katılımcıların %7’sini kadın girişimciler oluşturmaktadır. Bu oranlar karşılaştırıldığında örneklemin cinsiyet dağılımının Türkiye ortalamasının bir puan aşağısında olduğu görülmektedir. Ayrıca, kadın katılımcıların hepsi hizmet sektöründe üretim yaparken, erkekler katılımcıların %67’si hizmet, % 33’ü sanayi sektöründe faaliyet göstermektedir.

Şekil 2: MÜSİAD Üyelerinin Eğitim Durumu

Ankete katılan MÜSİAD üyelerinin eğitim durumu incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır. Lise ve altı mezuniyeti olanlar, genel ortalamanın %34,88'ini oluşturmaktadır. Geriye kalan %65,12 ise ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitim alanlardan oluşmaktadır. 2012 TÜİK verilerine göre, Türkiye'nin eğitim ortalamasının 6 yıl olduğu düşünülürse, %65,12'sinin üniversite mezunu olduğu katılımcıların yüksek bir eğitim seviyesine sahip olduğu söylenebilir. Eğitim seviyesinin yükselmesinin, hedef kitlenin anket sorularını anlayıp cevaplama aşamasında daha verimli sonuçlar elde edilmesi açısından önem arz ettiği varsayılmaktadır.

Anket hazırlanırken, eğitim durumu ile Kuran-Hadis bilgisi, sendikal-örgütsel hakların sağlanması ve çalışanların taleplerinin dinlenmesi arasından anlamlı bir bağlantı olabileceği düşünülmüştür. Buna rağmen hiçbir veri arasında anlamlı bir ilişki kurulamamıştır.

İşletmeler, yıllık çalışan sayısı büyüklüklerine göre dört kategoriye ayrılmıştır. Verilen cevapların incelenmesiyle, oranlarda yuvarlama yapıldıktan sonra örneklemin %21'inin mikro ölçekli, %30'unun küçük ölçekli, %33'ünün orta ölçekli ve %16'sının büyük ölçekli işletmelerden oluştuğu görülmüştür.

Tablo 1: Araştırma Kapsamındaki İşletmelerde Çalışan Sayısı

Çalışan Kişi Sayısı			**Oran %**
10 kişiden az çalışan işletmeler		9	20,93
10 ile 49 arasında kişi çalıştıran işletmeler		13	30,23
49 ile 250 arası kişi çalıştıran işletmeler	Orta	14	32,55
250 ve üstü işi istihdam eden işletmeler		7	16,27

Faaliyette bulunulan sektörün işçi-işveren ilişkileri üzerine etkisinin nasıl olduğunun test edilmesi amacıyla katılımcılara hangi sektörde üretim yaptıkları sorulmuştur. Yapılan analiz sonucunda, faaliyette bulunulan sektörün işçi-işveren ilişkileri üzerine etkisinin "olmadığı" sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışanların sektöre göre cinsiyet dağılımının incelenmesinden de anlamlı bir bağlantı kurulamamıştır.

Şekil 3: Sanayi, Hizmet ve Sektörel İstihdam Oranlarının Karşılaştırılması

Anket sonuçlarına bağlı olarak elde edilen Şekil 3'te görüleceği üzere Gaziantep MÜSİAD üyelerinin %70'i hizmet, %30'u ise sanayi alanında üretim yapmaktadır. Sanayi sektörlerde ağırlığın orta ölçekli işletmelerden oluştuğu görülürken, hizmet sektöründe küçük işletmelerin daha fazla olduğu gözlenmektedir.

3.4. Soruların Değerlendirilmesi

İslami kaynakların iyi anlaşılması, işveren ve işçi ilişkilerinin İslami prensipler ekseninde gerçekleşmesinin üzerindeki etkisini arttıracağı düşünülmektedir. Bu nedenle, örneklemin daha iyi anlaşılması açısından, İslam'da emek kavramının, Kuran ve Hadis bilgileri ekseninde incelenmeye çalışılmıştır.

Tablo 2: Kuran ve Hadis Bilgisinin, İslam'da Emek Kavramı Üzerine Etkisi

			İSLAMDA EMEK KAVRAMI HAKKINDA BİLGİ DÜZEYİNİZ?			
				Orta		Bil-gim Yok
KURAN VE HADİS BİLG-İNİZ?	Düşük Düzey-de	Satır %	62	37	0	0
		Sütun %	62	13	0	0
		Frekans	5	3	0	0
	Orta Düzeyde	Satır %	13	78	8	0
		Sütun %	37	78	22	0
		Frekans	3	18	2	0
	Yüksek Düzeyde	Satır %	0	14	85	0
		Sütun %	0	4	66	0
		Frekans	0	1	6	0
	Bilgim Yok	Satır %	0	100	0	0
		Sütun %	0	4	0	0
		Frekans	0	1	0	0
	Cevap Vermek İstemiyorum	Satır %	0	0	25	75
		Sütun %	0	0	11	100
		Frekans	0	0	1	3

*Küsuratlar göz ardı edilmiştir.

İlk değerlendirmede, katılımcıların "Kuran", "Hadis" ve "İslam'da emek kavramı" hakkındaki bilgi düzeyleri sorularak, hem temel İslami referanslardan ne kadar haberdar oldukları, hem bilgi düzeyini "orta ve yüksek" olarak işaretleyenlerin spesifik olarak İslam'da emek kavramı hakkında ne kadar bilgiye sahip oldukları test edilmeye çalışılmıştır.

Yapılan analizler sonucunda, "Kuran ve hadis bilgisinin yüksek düzeyde" olduğu seçeneğini işaretleyen ve "İslam'da emek kavramı" hakkında bilgi düzeyinin "yüksek" olduğunu belirten katılımcıların oranı %85 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, Kuran ve Hadis ile "İslam'da emek kavramı hakkında

orta düzeyde" bilgiye sahip olanların %78, "yüksek düzeyde" bilgiye sahip olanların ise %22 olduğu görülmüştür. Bu rakamlar, katılımcıların Kuran ve Hadis bilgileriyle emek kavramı arasında büyük paralellik arz eden seçenekleri işaretlediklerini göstermektedir.

Örneklemin %18'i Kuran, Hadis ve İslam'da emek kavramı hakkında bilgi düzeyinin "düşük" olduğunu, %9'u ise "bilgisinin olmadığını" belirtmiştir. Bu verilere göre bir değerlendirme yapıldığında, katılımcıların %73'ünün Kuran, Hadis ve İslam'da emek kavramı hakkında orta ve yüksek düzeyde bilgiye sahip oldukları görülmektedir. Bu oran, bir araştırmaya göre Kuran mealini tamamen okuyanların %24 olduğu (www.kuranimiz.net) Türkiye ortalamasıyla karşılaştırılırsa oldukça yüksek bir rakamdır. Bu nedenle katılımcıların işçi-işveren ilişkilerini İslami hassasiyetlere göre belirlemesi daha olası gözükmektedir.

Birçok araştırmanın sonuçlarına göre MÜSİAD, diğer sermaye örgütlenmelerinden farklı bir söylemle, İslami referansları güçlü "ahlaki bir kapitalizm" (Temelli, 2015) ölçüsü üzerine kurmuştur. Bu nedenle MÜSİAD üyelerinin, işçi-işveren ilişkilerinin İslami hassasiyetler üzerine kurulması beklenilmektedir. "Çalışanlarınızla işveren ilişkinizi nasıl tanımlıyorsunuz?" sorusu ile bu beklentilerin ne kadarının gerçekleştiği test edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3: İslam'da Emek Kavramı Hakkında Bilgi Düzeyi ile İşçi-İşveren İlişkisi

	ÇALIŞANLARINIZLA İŞVEREN **OLARAK** İLİŞKİNİZİ NASIL TANIML**IYORSUNUZ?**			
	Tamamen İslami Hassasiyetlere Göre	Elimden Geldiği Kadar İslami Hassasiyetlere Göre	Herhangi Bir Kaygı	Cevap Vermek İstemiyorum

		Satır %	0	62	37	0
		Sütun %	0	17	42	0
			0	5	3	0
	Orta	Satır %	17	73	0	8
		Sütun %	100	58	0	66
			4	17	0	2
	Yük-sek	Satır %	0	55	33	11
		Sütun %	0	17	42	33
			0	5	3	1
	Bil-gim Yok	Satır %	0	66	33	0
		Sütun %	0	6	14	0
			0	2	1	0

*Küsuratlar göz ardı edilmiştir.

Analizin daha verimli olması açısından "İslam'da emek kavramı hakkındaki bilgi düzeyi" ile "Çalışanlarınızla ilişkinizi nasıl tanımlarsınız?" sorularının çapraz analizi yapılmıştır. Böylece İslami düsturlar hakkında bilgi düzeyi ile işçi-işveren ilişkisinin İslami hassasiyeti test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, İslam'da emek kavramı hakkında orta düzeyde bilgi seviyesine sahip olan 4 girişimci, işçi-işveren ilişkilerini "*tamamen İslami hassasiyetlere göre*" yaptığını belirtmiştir. Bu oran, 43 kişilik örneklem içerisinde sadece %9,3'e tekabül etmektedir. "*Elimden geldiği kadar İslami hassasiyete göre*" cevabını veren katılımcı sayısı 29 olup örneklemin %67,44'ünü oluşturmaktadır. "*Elimden geldiği kadar İslami hassasiyete göre*" cevabını verenlerin %58'i İslam'da emek kavramı bilgisine "orta düzeyde" sahip kişilerdir. Bunu oranı %17 gibi eşit yüzdeleri paylaşan, "İslam'da emek kavramı hakkında

düşük ve yüksek" düzeyde bilgi sahibi olanlar takip etmektedir. Katılımcıların %6'sı ise bu konuda bir bilgiye sahip olmadığını ifade edenlerden oluşmaktadır. "*Her hangi bir kaygı taşımayan*" cevabını veren üye sayısı ise 7 yani toplam örneklemin %16,27'sini oluşturmaktadır. Çalışanlarıyla ilişkilerinde "herhangi bir kaygı taşımam" seçeneğini belirtenlerin %37'si İslam'da emek kavramı hakkında düşük düzeyde bilgiye sahipken, %33 oranında İslam'da emek kavaramı üzerine yüksek düzeyde veya hiç bilgisi olmayan kişilerden oluşmaktadır. Cevap vermek istemeyen katılımcı sayısı ise 3 kişidir (%6,97).

İşçi ile işveren ilişkilerinin kompozisyonunun belirlenmesinde bazı algılayışsal farklılıkların olduğu düşünülmektedir. Konunun daha iyi anlaşılması açısından İslami referanslara baktığımızda, tüm insan ilişkilerinde olduğu gibi işçi-işveren ilişkilerin de "hak ve adalet" kavramları üzerine kurulduğu görülmektedir. Buna rağmen uygulamada, seküler bir anlayış içerisinde giderek başkalaşan ve Protestanlaşan İslam anlayışı ile işçi-işveren ilişkilerinin merkezine üretimin konulmaya çalışıldığı görülmektedir. Böylece "hak ve adalet" kavramı "üretim ve istihdam" ile ikame edilmektedir. Başka bir deyişle, bir firmanın sürekliliği (yani üretimi), emeğin sömürüsünden daha önemli olarak algılanmaktadır. İstihdam yaratma her şeyin önünde görülmektedir.

Bu algılayışların İslami referanslarda ne kadar karşılık bulduğu tartışmalı bir konudur. Çünkü İslami referansların üretim faktörleri arasında "risk" kapsamına almadığı tek faktör emektir. Hangi şartta olursa olsun sermaye, girişimcilik ve toprak gibi diğer üretim faktörlerinin hepsi çalışanlarının-kullanıcılarının hakkını vermek zorundadır. Bu açıdan İslami kaynakların, işletmenin devamlılığı veya büyümesi ile ilgilendiği pek söylenemez.

Bir sonraki aşamada, katılımcılara "çalışanlarınızın taleplerini dinliyor musunuz?" sorusu sorularak, katılımcıların işçi-işveren diyalogunun işveren gözünde hangi düzeyde gerçekleştiği belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 4: Çalışanların Taleplerinin Dinlenilmesi

		Frekans	Oran (%)
ÇALIŞANLARINIZIN TALEPLERİNİ DİNLİYOR MUSUNUZ?	Evet	39	90,69
	Hayır	0	0
	Kısmen	3	6,97
	Cevap vermek istemiyorum	1	2,32

Tablo 4'te de görüldüğü üzere, katılımcıların %90,69'u çalışanlarının talepleriyle ilgilendiklerini belirtmiştir. Bu orana "kısmen" seçeneğini belirten katılımcıları da dâhil ettiğimizde %97,68 gibi büyük bir oran ile karşılaşmaktayız.

2016 Mart Türkiye İşçi Sendikalarının yaptığı (TÜRK-İŞ, 2016) araştırmaya göre, Türkiye'de dört kişilik bir ailenin açlık sınırı 1400 lira, yoksulluk sınırı ise 4560 lira olarak gerçekleşmiştir. 31 Aralık 2015 tarihli ve 29579 Sayılı Kanun'un Resmi Gazete'de yayınlanması ile 1 Ocak 2016 yılı itibariyle da net asgari ücret 1300 lira olarak düzenlenmiştir (Resmi Gazete, 2015).

Tablo 5: Çalışanların Ücret Düzeyi Yeterliliği

		Frekans	Oran (%)
ÇALIŞANLARINIZA ÖDEDİĞİNİZ ÜCRETLERİ **YETERLİ BULUYOR MUSUNUZ?**	Evet	27	62,79
	Hayır	4	9,3
	Kısmen	9	20,93
	Cevap Vermek İstemiyorum	3	6,97

Tablo 5'te görüldüğü üzere Gaziantep MÜSİAD üyeleri %62,79'luk bir oranda çalışanlarına yeterli ücret verdiğini düşünmektedir. %20,93'lük katılımcı gurubu ise "kısmen" seçeneğini belirtmiştir. Bu iki oranı topladığımızda katılımcıların %83,72'lik kısmının çalışanlarına verdiği ücret düzeyini kısmen veya yeterli olduğunu düşündüğü görülmektedir.

7 Haziran 2015 seçimleri öncesi MÜSİAD'ın muhtelif gazetelerde verdiği "Türkiye Gerçekçi Hedefleri Hak Ediyor" isimli bildirgesinde asgari

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

FİLİSTİN TOPRAKLARINDA İSRAİL NASIL KURULDU SORUSUNA CEVAP VE İNGİLİZ TOPLAMA KAMPLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ulvi Keser[1]-Asporça Melis Keser[2]

Özet

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin hemen ardından Avrupa'nın farklı noktalarında bir araya gelen Yahudiler öncelikle ve özellikle Filistin'e doğru yola çıkarlar; ancak Ege ve Akdeniz'de yolları İngiliz savaş gemileri tarafından kesilir. İngiltere uyguladığı kotaya bağlı olarak bu Yahudilerin Filistin'e gitmesine izin vermediğinden önce Mauritus adasına yollamayı planladığı Yahudileri daha sonra Kıbrıs adasına getirir ve burada 1948 yılında İsrail devleti kuruluncaya kadar bu Yahudileri kamplarda tutar. Bu kamplar bazılarına göre ölüm kampları olurken bazıları içinse İsrail devletine giden yolda bir staj, alıştırma ve pratik alanı da olacaktır. Bu çalışma bugüne kadar üzerinde pek durulmayan Filistin topraklarında İsrail yaratma projesinin nasıl adım adım uygulandığını, Kıbrıs adasındaki Yahudi kamplarının nasıl birer okul haline getirildiğini, İsrail ordusunun çekirdek kadrosunun burada nasıl yetiştirildiğini ortaya koymak üzere hazırlanmaktadır. Çalışmanın hazırlanması aşamasında İngiltere, Kıbrıs Rum Kesimi, KKTC, İsrail ve ABD başta olmak üzere uluslararası arşivlerden istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler; İsrail, Filistin, Kıbrıs, Akdeniz, kamp

Abstract

Just after the end of the World War II, the Jewish people who have gathered in various areas of Europe have firstly made for Palestine, but the British Navy stops them in the Aegean and the Mediterranean Sea. Since the British authority has no allowance those Jewish survivors to go to Palestine, they are firstly directed to Mauritius but due to the physical and economic difficulties, then they are transported to Cyprus so as to keep in the camps up to the foundation of the state of Israel in 1948. These camps turn to be death camps for some, but the practice school for the others on the way of Israel. This scientific study will focus on the British camps in Cyprus which turns to be the practice schools and the essence of the Israel army gradually towards Israel. While preparing the study, the domestic and the international archives in TRNC, the USA, the UK

1 Prof. Dr. Girne Amerikan Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dekanı, GAÜ Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Müdürü
2 Bilkent üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

will be mostly made use of.

Key Words: Israel, Palestine, Cyprus, Mediterranean, camp

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939 günü Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla başlar. Savaşın başlamasının ardından tarafsız kalmayı esas alan Türkiye savaşa katılması veya taraf ülkelerin lehine tarafsızlık politikası izlemesi yönünde baskılarla karşılaşır. Türkiye'nin söz konusu savaş dönemindeki konumu "stratejik mevkiin önemi dolayısıyla, gerek Müttefiklerin, gerek Mihver'in Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için harcadıkları çabaların ve Türkiye üzerinde yaptıkları baskıların hikâyesinden başka bir şey değildir. İngiltere'nin kanundışı bir hareket olarak nitelendirdiği Yahudilerin Filistin'e gitme düşüncesini engelleme konusunda son derece kararlı bir tutum sergilemesi Yahudilere başka seçenek bırakmaz. Genel olarak Türkiye'nin politikası ise transit olarak Türkiye'den geçmek isteyenleri hiçbir problem yaratmamak ve destek olmak şeklindedir. Araplarla Yahudiler arasında ortaya çıkacak bir sürtüşmede taraf olmak istemeyen ve özellikle zengin petrol rezervlerinin üzerinde oturan Arap ülkelerini gücendirmekten ısrarla kaçınan İngiltere böylece bütün askerî kaynaklarını bu konuda harcamak niyetinde de değildir. Böylece Romanya ve Bulgaristan'dan kaçarak Karadeniz Boğazı'na gelen ve Türkiye'den geçmek isteyen Yahudi göçmenlerin sayısı iyice artar;[3] ancak Yahudilerin gelişi sırasında istenmeyen gemi kazaları da meydana gelir.[4] Dışişleri Bakanlığı da 14 Eylül 1942 tarihinde yayımladığı bir genelgeyle 'Son günlerde Romanya'dan 4-5 bin Musevi'nin tehcirine karar verilmesi üzerine, bunların her ne pahasına olursa olsun Romanya'yı terki tasmim ettikleri ve bu meyanda 4 vapur derununda bir çok Yahudilerin Filistin'e gitmek için hazırlık yaptıkları; ve birtakımının da ayrıca motor ve küçük vapur kiraladıkları ve bu seyahati tertip edenlerin, işbu Yahudilere ait paraları bir ecnebi diplomatik kuryesi vasıtasıyla memleketimize çıkarmaya muvaffak olduklarının haber alındığı' bildirilerek hazırlıklı olunması istenir.[5] Bu dönemde Türkiye'ye den-

3 BCA.030.10.206.407.31.
4 BCA.030.10.99.641.13.
5 BCA.030.10.99.641.13.

izyoluyla gelen Yahudi göçmenler ve bunları getiren gemiler ise şu şekildedir;[6] Transilvanya gemisiyle 8 Mart 1939 tarihinde gelen 54 Romen, Imtı gemisiyle 10 Mart 1939 tarihinde gelen 600 Romen, Atrato gemisiyle 22 Mayıs 1939 tarihinde gelen 325 Alman ve Çek, Lasparla gemisiyle 22 Haziran 1939 tarihinde gelen 380 Alman ve Çek, Rim gemisiyle 27 Haziran 1939 tarihinde gelen 450 Alman ve Çek, Frossola gemisiyle 1 Temmuz 1939 tarihinde gelen 658 Alman ve Çek, Patya gemisiyle 30 Temmuz 1939 tarihinde gelen 700 Romen, Parkerhil gemisiyle 9 Ağustos 1939 tarihinde gelen 850 Romen, Putniçer gemisiyle 16 Ağustos 1939 tarihinde gelen 271 Macar, Harziyon gemisiyle 7 Eylül 1939 tarihinde gelen 142 İngiliz, Rudniçer gemisiyle 10 Eylül 1939 tarihinde gelen 210 Bulgar, Neomi Julia gemisiyle 12 Eylül 1939 tarihinde gelen 1200 Romen, Salvator gemisiyle 1941 yılında gelen 246 Romen ve Bulgar. Marmara'da batan bu gemideki 125 göçmen boğularak hayatını kaybederken, geriye kalan 121 kişi de Filistin'e gider.[7]

Yahudilerin Durumu ve Türkiye'nin Yardım Faaliyetleri

Bu arada ülkelerini terk ederek Türkiye kanalıyla Filistin'e gitmek isteyen ve deniz yollarını tercih eden Yahudi göçmenler konusu da ciddiyetini korumaktadır. İngiltere'nin kendi iç siyaseti ise Yahudilerin Filistin'e getirilmesine açık değildir. Yahudilerin bulundukları ülkelerden ayrılarak Filistin'e gelmeleri daha diplomasi masasında İngiltere tarafından engellenir. Amerikan hükümetinin Yahudi mülteciler ve göçmenlerle ilgili çok sıkı kurallar koyması, Avrupa kıtasında bu Yahudilerin Filistin'e gidebilmek için kullanacakları en uygun yerlerden Portekiz'in ise 22 Ekim 1940 tarihinde çıkardığı bir yasayla Yahudilerin topraklarını geçiş için kullanmalarına yasak getirmesi sonrasında tek kaçış yolu olarak Türkiye kalır. Portekiz'in aksine Türkiye 20 Şubat 1941 tarihli kanunla Yahudilere transit vize konusunda her türlü kolaylığı hazırlar. Esasında daha savaş başlamadan önce özellikle "Almanya'da nasyonal-sosyalist rejimin kurulmasından sonra haklarında tatbik edilmeye başlanılan cezri muameleler dolayısıyla orada barınamayacaklarını anlayan Yahudilerin bir kısmı memleketimize gelerek yerleşmek niyetinde oldukları"[8] görülmüş ve böylece Türkiye'ye Yahudi akını başlamıştır. Bu noktada denilebilir ki

6 BCA.030.10.99.641.13.
7 BCA.030.18.01.02.93.122.16.
8 BCA.030.10.99.641.7.

eğer Hitler ve Yahudi soykırımı söz konusu olmasaydı belki de bugün İsrail devleti diye bir devlet asla söz konusu olmayacaktı. İlginç olan bir nokta ise özellikle Avrupa'da Hitler'in Yahudiler üzerindeki baskıları artıp bir soykırım ortaya çıkarken, İngiltere'nin de buna paralel olarak Yahudi göçmenlere yönelik kısıtlamalarını arttırmasıdır. Bu arada Türkiye'de Yahudi 'kesafetini önlemek üzere' bu Alman Yahudileri ülkeden çıkarılmaya başlanırlar. Bu kişiler kendilerine verilen makul bir sürenin sonunda ülkeyi terk edeceklerdir, ancak yine de pek çok Yahudi İsrail devleti kuruluncaya kadar sınır dışı edilmezler veya Türkiye'den ayrılmazlar.[9] Öte yandan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya vasıtasıyla 25 Ocak 1938 günü alınan ve Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu'na iletilen talimata göre Romen tebaası olanlar Türkiye'de "mukabele bilmisil" olarak iki aydan fazla oturamazlar. Bu kural saklı kalmak şartıyla Türkiye'ye geçici bir süre için gelecek olan Yahudiler veya bunların aileleri Türkiye'den sonra gideceği yerin vizesini de almış olacaktır. Türkiye'ye gelecek olan Yahudilere ancak bir aylık geçici ikamet müsaadesi verilecektir. Bu şekilde Türkiye'ye gelmiş olan Yahudilerin İstanbul'da kaldıkları süre içinde geçineceği kadar ve Türkiye'den ayrılırken de bineceği geminin navlun ücretine yetecek parası bulunduğunu İstanbul'da ise polise nakit olarak göstermesi gerekmektedir. Söz konusu bu para tek bir kişi için 300 lira karşılığı döviz ve her nüfus için de 150 lira karşılığı döviz olarak hesaplanacaktır.[10] Türkiye'den Boğazlar vasıtasıyla geçecek olan Yahudileri taşıyan gemilerin İstanbul'da limana uğraması ve Yahudi göçmenlerin karaya çıkıp çıkamayacakları konusundaki kararı ise yetkili polis görevlileri verecektir. Muhacir statüsünde geçici olarak Türkiye'ye gelen Yahudilerin sayısı da aylık 200 kişiyi geçmeyecektir. Bu miktardan fazla Yahudi'nin gelmesi halinde o sayı kadar Yahudi'nin Türkiye'den ayrılması sağlanacaktır. Ayrıca Türkiye gerekli şartlara sahip olsalar dahi Yahudi göçmenlerin karaya ayak basmalarına ve İstanbul'a gelmelerine izin verip vermemekte serbest olacaktır. Alınan bu kararlara rağmen Türk hükümeti ve yetkililer özellikle Yahudi göçmenler konusunda inisiyatifi esnek tutarlar ve yazılı kuralların neredeyse hiçbirini uygulamaya geçirmezler. Bu durum Dahilliye Vekaletince 10 Ağustos 1938 günü valiliklere gönderilen 40330 sayılı yazıya da "son zamanlarda bu emre karşı müsamaha edildiği" şeklinde yansır.[11] Özellikle Balkanlar'dan ve Trakya üzerinden Türkiye'ye giriş yapan Yahudilere gerekli tıbbi müdahalede bulunulur, yiyecek ihtiyaçları karşılanır ve Kıbrıs

9 BCA.030.10.99.641.7.
10 BCA.030.110.736.5.
11 BCA.030.110.736.5.

veya Suriye'ye gitmeleri konusunda yardımcı olunur. Suriye'deki Fransız yetkililerin gelen mültecilere zorluk çıkarmamaları, mültecilerin Suriye sınırını tercih etmelerine neden olur. Suriye'ye kabul edilen Yahudilerden askerlik yaşında olanlar askere alınırken geriye kalanlar da Filistin veya Mısır'a nakledilirler. Türkiye'nin Yahudilere yönelik gösterdiği kolaylık ve bu insanların Türkiye'den transit geçme konusundaki isteklerine destek olması Filistin'deki Yahudi kuruluşlarının da takdirini kazanır. 9 Ekim 1940 tarihinde Filistin Musevi Muhaceret Ajansı Başkanı Chaim Barlas tarafından Başbakanlığa gönderilir.[12] 24 Ocak 1945 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen Filistin Yahudi Ajanlığı imzalı yazıda da bu takdir ve teşekkür duyguları ifade edilir.[13] Filistin Yahudi Ajansı tarafından Kudüs Başkonsolosluğuna gönderilen bir yazı da çeşitli Yahudi meseleleriyle ilgilenmek üzere Ankara'ya gönderilmiş olan Eliyah görevlisinin Türkiye'de irtibata geçtiği Türk yetkililer tarafından büyük bir hüsnükabul gördüğü ve Yahudi mültecilere karşı Türk yetkililerin yaklaşımının son derece içten ve insani olduğu belirtilerek teşekkür edilir ve "bu insani kurtarma faaliyetine olan yardımın imkan olduğu nispette artacağına" inanıldığı belirtilir.[14] Bu dönemde Türkiye'nin Yahudi göçmenler dışında yardım etmeye çalıştığı bir başka husus ise daha önce Alman ve İtalyan savaş esirleriyle İngiliz savaş esirlerinin İzmir ve Mersin'de Türkiye'nin kontrol ve gözetiminde yapılmasında olduğu gibi farklı ülkelere ait sivil ve askerlerin mübadele edilmesidir. Bu girişimlerden birisi de Suudi Arabistan'daki İtalyanların İngilizlerle mübadelesidir.[15] Bu konuda bir başka karar ise Almanya'da bulunan Filistinli Museviler ile Filistin'de yaşayan Almanların mübadelesinin İstanbul'da yapılmasının kararlaştırılmasıdır.[16]

Kıbrıs'ta Yahudi Kampları ve İlk Gelenler

1946 yılında İngiliz hükümeti Avrupa'da Nazi zulmünden kaçmak ve Filistin'e gitmek isteyen Yahudilere müdahale etmeye başlar ve Yahudi göçmenlerin Kıbrıs'a yönlendirilmesi ve geçici bir süre de olsa burada tutul-

12 BCA.030.10.99.641.7..

13 BCA.030.10.110.736.16.

14 BCA.030.10.266.793.45.

15 BCA.030.10.219.476.15.

16 BCA.030.10.232.563.15.

maları kararlaştırılır. Adaya mültecilerin getirileceğinin duyulması Kıbrıs'ta geniş bir yankı yapar ve konu gazete manşetlerine taşınır.[17] Yahudi göçünün temelinde 2 Kasım 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu yatmaktadır. Bunun ardından Yahudiler arasında İngiltere'ye karşı bir yumuşama ve esneklik ortaya çıkar ve tıpkı Enosis hayaliyle Megali İdea fikrini gerçekleştirmek isteyen bazı Kıbrıslı Rumların gönüllü olarak İngiliz ordusuna asker yazılmaları gibi yaklaşık 18.000 Filistinli Yahudi de İngiliz ordusunda görev yapmaya başlar. Esasında İngiltere'nin Beyaz Kitap uygulamasıyla ortaya attığı şey insani duygulardan tamamen uzak; ancak geleceğe yönelik bölgesel menfaatlerini ilgilendiren hususlardır. Ortadoğu'da Yahudi nüfusunun kaçak yollarla gelmiş mültecilerle devamlı olarak artması bölgede İngiltere'ye karşı nefret ve düşmanlık duygularının, dolayısıyla da Almanlara ve Nazi siyasetine sempati duygularının yükselmesine neden olur. En kısa şekliyle İngiltere'nin Ortadoğu politikası Avrupa'da yaşanan soykırımla değil ulusal menfaatler göz önüne alınarak şekillendirilir. Beyaz Kitap çerçevesinde uygulanmaya başlayan kotalarla 1 Nisan 1939-31 Aralık 1942 döneminde 38.930 Yahudi de Filistin'e girmeyi başarır. Aynı günlerde 600 Yahudi, 9-11 Mayıs 1942 tarihinde New York'ta toplanıp Filistin'de bir İsrail devleti kurulması konusundaki kararlılıklarını gösterirler. Bir yandan Almanya ve müttefiklerine karşı savaşan İngiltere bir yandan da Ortadoğu'da zengin petrol kaynaklarının üzerinde oturan ülkeleri diplomasi ve mali destek kanalıyla etkisi altına almaya çalışır. Filistin işte tam bu noktada oyunun en önemli parçası haline gelir ve sadece kazanmaya endekslenmiş İngiltere'nin oyunu kaybetmeye neredeyse hiç niyeti yoktur. Bu arada 27 Aralık 1939 tarihinde Bükreş'ten Reginald Hoare tarafından kaleme alınan bir mektupta ise 700 kadar Yahudi göçmenin halen Sakarya isimli bir gemide oldukları, gemide elektrik ve ısıtma sistemi olmadığı ve gemidekilerin çoğunun zatürree oldukları belirtilir. İngiltere bir yandan büyük bir göç hareketini engelleyeceğini hesaplarken, bir yandan da Arap dünyasına bir mesaj vermeyi hesaplar; ancak ortaya çıkan durum Yahudilerin biraz daha cesaretlerinin kırılmasına ve moral bozukluğuna dönüştüğü şeklindedir. İngiliz Dışişleri Bakanlığı ise Yahudilere ne kadar yardımcı olduklarını açıklayarak tepkileri de azaltma gayreti içine girerler.[18] Esasında özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan bu göç hareketi farklı zamanlarda münferit gruplar tarafından da gerçekleştirilmiştir. Eylül 1940 döneminde Danzig, Prag ve Viyana'dan 3.000 kişilik bir Yahudi grubu Romanya'nın Tulcea limanından

17 Söz, 1 Mart 1946.

18 FO.PIO Communique No.5.13 Ağustos 1946.

Panama bandıralı Atlantic, Milos ve Pasific isimli üç kargo gemisine binerler (Frantz;2003,54). Gemilerin içinde en kötü şartlarda yolculuk yapılanı ise 1.875 kişinin bulunduğu Pasific isimli gemidir. 16 Ekim 1940 günü İstanbul'da yakıt ve yiyecek ikmali yapan gemi 12 Kasım 1940 günü İngiliz savaş gemileri tarafından durdurulur ve rotası Kıbrıs'a çevrilir (Frantz;2003,55). İngiliz yetkililer ise İngiltere'nin Ortadoğu'daki menfaatlerine uygun davranışın bu mültecilerin Mauritius'a gönderilmeleri olduğunu açıklar (Hurewitz;1968,140). Bu gemilerdeki Yahudiler 25 Kasım 1940 günü Mauritius'a gitmek üzere Patria isimli gemiye aktarılırken bir patlama olur ve 267 Yahudi hayatını kaybeder. Daha sonra bu sabotajın geminin Mauritius'a gitmesini engellemeye çalışan Haganah tarafından yapıldığı ortaya çıkar.[19]

Yahudi göçü sırasında kullanılan bütün gemilerde elverişsiz şartlar, kapasitenin üzerinde alınan yolcular, sağlık ve temizlik konusunda çok ilkel şartlar, gemi mürettebatlarının aşağılayıcı tavırları, yiyeceklerin berbatlığı, içecek temiz su olmaması, lavabo ve tuvalet gibi yerlerin son derece sağlıksız olması, salgın hastalıklar ortak özellik halini almıştır. Gemilerle yaklaşık 14 günlük bir yolculuk sonrasında Hayfa limanına ayak basmayı ve Filistin'e girmeyi bekleyen mültecilerin gemilerde yaşadıkları da tam bir trajedidir. Herkese ancak kendisinin sığabileceği kadar bir yer verilmektedir. Ranza şeklinde çakılmış bu düz tahtaların üzerinde oturmanın ise imkânı yoktur. 14 gün boyunca sadece yatmak ve hemen üzerindeki tahtadan başka bir şey görememek insanların sinir sistemlerini alt üst eder. Gemilerin son derece eski, güvensiz ve kapasitesinin üzerinde yolcu alması nedeniyle pek çok gemi batar veya batma tehlikesi geçirir. Ayrıca yiyecek ve su neredeyse hiç yoktur. Temizlik şartları son derece olumsuz bir durumdadır. Denizin ortasında içecek su bulamayan insanlar en doğal temizlik ihtiyaçlarını bile karşılayamayınca bulaşıcı hastalıklar da kaçınılmaz olur. Güvenlik açısından güverteye bile çıkamayan mültecilerin sağlık sorunlarına yardım edecek kimse de yoktur. Bütün bunlar insanlarda fiziki rahatsızlıklar yanında sinirsel yıpranmalara da neden olur ve bütün yolculuk boyunca umutsuz bir şekilde birbirlerine "daha ne kadar yolumuz kaldı? Daha ne kadar gideceğiz? diye sorarlar; ancak hiç kimse bu soruların cevabını veremez. İngiltere'nin adada Yahudiler için planladığı ilk kamp Mağusa yakınlarında, Karakol bölgesinde[20] 14 Ağustos 1946 günü

19 www.jafiorg.mil/education/100/act/38zion.html.

20 ATASE, K.2680,D.210,F.1-37,1-63, 1-64,1-65, F.1-59,1-60,1-61,1-62.

faaliyete geçer. İngiltere'nin Kıbrıs adasını seçmesinin sebepleri arasında bu adanın Akdeniz'deki stratejik konumu yanında Lübnan, Suriye ve Filistin'e yakınlığı da bulunmaktadır. Ayrıca adanın savaşa girmemiş ve tarafsızlığını koruyan Türkiye'ye de çok yakın olması İngiltere için bir tercih sebebidir. Mağusa'ya yakınlarındaki Karaolos kampında kullanılmak üzere öncelikle çadırlar hazırlanmaya başlanır ve kamp alanının etrafı dikenli tellerle çevrilir ve bir iddiaya göre elektrik de verilmiştir.[21] İngilizlerin en çok endişelendikleri husus ise kamplara Yahudi tedhişçileri destekleyebilecek olanların da sızması ihtimalidir.[22] Kampların etrafında iki sıra halinde çekilmiş olan dikenli tellerin arasında yaklaşık 2-3 metre genişliğinde bir boşluk bulunmaktadır ve her 100 metreye bir tane olmak üzere büyük projektörler ve nöbetçi kulübeleri de inşa edilmiştir. İngiliz askerleri ise klasik Tommy Gun silahlarıyla gerektiğinde ateş etmeye hazır nöbet tutmaktadırlar. İngiliz idaresi her ne kadar kampta kalanların burada hapis hayatı yaşamadıklarını ve gözetim altında tutulmadıklarını belirtse de "illegal" göçmen olarak kabul edilen Yahudilerin kampı sıkı koruma altına alınır. Her kamptan bir Binbaşı, bütün kamplardan ise bir Albay sorumludur. Kamplarla ilgili asıl sorumlu Filistin'deki İngiliz yönetimidir. Bu kamplarla ilgili her türlü harcama ve masraflar doğrudan Filistin'den sağlanmaktadır. Bu noktada Filistin'deki İngiliz yetkililer Yahudi Ajansı ve Müşterek Yardım Komitesi aracılığıyla yardım talebinde bulunur. Kamplar toplam 2.500 kişilik bir askerî birliğin sorumluluğundadır. Kamplarda uygulanan sistem ise bir esir kampına yönelik olarak düzenlenmiştir. Bu arada açılacak olan Yahudi kamplarının geçicimi yoksa kalıcımı olacağı konusunda endişeye kapılan Kıbrıs'taki Rum başpiskoposluğu da konuyu görüşmek üzere 16 Ağustos 1946 günü acilen bir toplantı yapar.[23] Daha kampların ilk açıldığı günlerde Esperini gazetesine bir açıklamada bulunan kamp yetkilileri Kıbrıs'a getirilen Yahudilere kesinlikle oturma izni verilmeyeceğini ve bu insanların adada temelli iskan edilmesinin söz konusu olmadığını belirtirler.[24] Esperini gazetesi ise adada üretim kısıtlı olduğundan Yahudilerin adaya getirilmemelerini ve çok daha verimli ve zengin bir Afrika ülkesine götürülmelerini ister.[25] Karaolos bölgesinde Yahudi göçmenler için 55, 60, 61, 62 ve 63 numaralı beş kamp açılır ve bunlar "yaz kampları" olarak bilinir. Bu kamplar "kış kampları" olarak bilinenlere nazaran hayatın nispeten daha kolay olduğu

21 Larchmond Gazete, 24 Kasım 2003.
22 Söz, 9 Ağustos 1946.
23 Eleftheria, 14 Ağustos 1946.
24 FO.PIO Communique Confidential Pres Comments. No.5.14 Ağustos 1946
25 FO.PIO Communique Confidential Pres Comments. No.5.14 Ağustos 1946.

yerlerdir. Kamplarda Yahudi nüfusun artmasıyla beraber Larnaka'nın Dikelya bölgesinde ve Xylotymbou'da yeni kamplar inşa edilmeye başlanır. Dikelya'daki yedi kamp ise Karaolos'takilerden farklı olarak çadır değil tamamıyla Amerikan tarzı barakalardır. Kamplarda altyapı son derece yetersiz, hatta yok denecek kadar azdır ve içecek su yoktur. Susuzluk ve pislik nedeniyle bulaşıcı hastalıklar ve deri hastalıkları ortaya çıkar. Ayrıca çadırlarda özel hayat gibi bir kavram söz konusu değildir. Böylece "seyahat kitaplarının 'Romantik Kıbrıs', Yunanlıların 'Aşk Adası' olarak isimlendirdikleri, Afrodit'in doğum yeri Kıbrıs adası Filistin'e gitmeye çalışan Yahudilerin elektrik su olmadan yazın sıcaktan kavruldukları, kışın soğuktan titredikleri bir "açık hava hapishanesi" haline gelir. Yahudilere su konusunda yardım edenler arasında Kıbrıslı Türkler de bulunmaktadır Kıbrıs Rum basını ise kamplardaki mülteci sayısının 10.000'i aşmayacağının belirtildiğini; ancak Yahudi sayısının belki de 100.000'i bile geçeceğini belirtir ve kampların açılmasını komedi olarak tarif eder.[26] Kıbrıs'a giderken ilk felaketle karşılaşan Yahudi gemisi Rafiah isimli gemidir. Filistin'e doğru yola çıkan gemi Yunanistan açıklarında kayalıklara çarpar ve parçalanır. Kazada 8 yolcu boğulurken, 785 yolcu ise bir İngiliz savaş gemisi tarafından Kıbrıs'a getirilirler. Böylece Kıbrıs'taki Yahudi kamplarının ilk "kanundışı" misafirleri de Akdeniz'de gemileri İngilizler tarafından sıkıştırılıp araya alınan ve "sandviç" yapılan gemilerdeki mültecilerdir.[27] Aynı dönemde Kıbrıs'tan Filistin'e gitmek isteyen Yahudi göçmenler için açılan ve 100.000 sterlin toplanması hedeflenen yardım kampanyasına Ermeniler de katılırlar ve kampanyaya 700 sterlin toplanır.[28] Bu arada kamptaki ihtiyaçlar da artmaya başlar ve öğretmen, doktor, hemşire konusunda ihtiyaç listeleri belirlenir. Bu arada Amerikan Dışişleri Bakanlığı bu iki gemiyle Kıbrıs'a gelen yaklaşık 15.000 kişinin Romanya'dan geldikleri için komünist ajanlar olduklarını ileri sürer. Ancak yaklaşık 400 Bulgar dışında hiç kimse komünist olduklarını belirtmez.[29] İlginç olan nokta ise özellikle Romenler arasındaki bir grubun kampta hiç de güven telkin etmeyen kanunsuz işler içine girmesi ve kampın huzurunu bozmalarıdır. İngiliz idaresi bu duruma derhal müdahale ederek bunlara öncülük eden kadınları tutuklayarak hepsini sıfır numara traş ettirir.

Kampların genel güvenliği Binbaşı sorumluluğunda yapılırken, bu kamplarla ilgili sorumluluk Kıbrıs'taki hükümet, Sömürgeler Bakanlığı ve İngiliz manda hükümeti arasında paylaşılmaktadır. İngiliz askerî yetkilileri ile söz

26 www.hri.org/news/cyprus/eng/1998 ve www.washington-report.org/backissues.
27 Larchmond Gazete, 24 Kasım 2003.
28 Söz, 14 Haziran 1947.
29 Hürsöz, 6 Şubat 1948.

konusu bu üç kuruluş ve kamplardaki Yahudi göçmenler arasındaki irtibatı sağlamak, ayrıca göçmenlerin ihtiyaçlarını, tepkilerini, istediklerini, yapılması gereken ve önceliği olan her türlü durumu yetkililere iletmek üzere Tony Aldridge, Sir Godfrey Collins gibi uzmanları göreve getirir. Sağlık işlerinden ise C.R.C. Donald isimli bir İngiliz sorumludur. Yahudilerle idare arasındaki irtibat ise 6 kişilik bir Yahudi heyeti ve C.R.C.Donald vasıtasıyla yapılır.[30] İngiliz yetkililer ise muhaceret kanununda bazı değişiklikler yapmak suretiyle gelecek olan göçmenlere yönelik tedbirler almaya da çalışırlar.[31] Filistin'deki İngiliz manda yönetimi ise 14 Kasım 1946-14 Ocak 1947 döneminde ve iki ayrı seferde toplam 3.000 kişinin Filistin'e girmelerine müsaade edileceğini bildirir.[32] Bu kontenjana Kıbrıs Valisi tarafından Karaolos kampından da ilk etapta 300 kişi eklenir. İlk grupta küçük çocuklarla bebekler ve hamile kadınlar ve hastalar bulunmaktadır. Bu sayıya Filistin'deki toplama kamplarındaki 843 Yahudi de dahildir. Ancak Filistin'e gideceklerin sayısı konusundaki bu kısıtlama Yahudiler tarafından Karaolos kampında protesto edilir.[33] Bu arada 30 Kasım 1946 günü 3 ayrı gemide toplam 3.800 Yahudi göçmen daha gelir.[34] Filistin Yüksek Komiseri Sir Alan Cunningham ise Kıbrıs'taki 6.009 Yahudi göçmenin derhal Filistin'e nakledileceklerini belirtir; ancak bu hiçbir şekilde gerçekleşmeyecektir.

Kamplardaki Yahudi göçmenlere en büyük destek İngiltere ve Amerika'daki Yahudi kuruluşlarından gelir. Bu kuruluşlar arasında ilk sırayı ise Müşterek Yardım/Dağıtım Komitesi ve Yahudi Ajansı almaktadır. Bu kuruluşlar Yahudilerin giyim ihtiyaçlarını öncelikle İngiliz askerî depolarından sağlamaya çalışırlar.[35] Başta çocuklar olmak üzere kamplardaki herkesin eğitimi yanında göçmenler için ana dilde bir gazete çıkartılması da öncelikler arasına alınır. Ayrıca dinî vecibelerini yerine getirmek isteyenlere yönelik dinî kitaplar ve yayınlarla özellikle kadınlar için şal temini planlanır. Çocuk pedagojisi ve terapisi ile spor alanında yardımcı olmak üzere iki eğitimli personel, 2 İbranice öğretmen ve bir haham da tahsis edilir ve kampa gönderilir. Ayrıca banyo, mutfak tuvalet, yemekhane, yatakhane gibi kolaylık tesisleri için de girişimlerde bulunulur.[36] Bunun hemen ardından 10 Eylül 1946 tarihinde yardım

30 FO.PIO Communique Confidential Pres Comments. No.5.16 Ağustos 1946.
31 The Cyprus Gazette, 20 Ağustos 1946.
32 Hürsöz, 14 Kasım 1946.
33 Hürsöz, 17 Kasım 1946.
34 Hürsöz, 30 Kasım 1946.
35 FO.PIO News Item. 29 Ağustos 1946.
36 FO.PIO News Item. 29 Ağustos 1946.

malzemeleri Fuadiye isimli gemiyle Mağusa'ya gelir. İlk parti acil ihtiyaç listesinde tıbbi malzeme ve ilaçlar, kitap, anasınıfı ve kreş malzemesi, dinî eşyalar, giysiler de vardır.[37] Kamplarda Filistin'de faaliyette bulunan İşçi Partisi olarak bilinen Mapai, Hashomer Hatzair, dinî ağırlıklı partiler Agudas Israel, Mizrachi, hem İşçi Partisi, hem de dinî parti gibi görünen Hapoel Hamizrachi, genel Siyonist eğilimleriyle Noar Zioni veya Betar başta olmak üzere 17 partinin bir temsilcisi ve bunların oluşturduğu bir sekreterya bulunmaktadır. Bu siyasi partiler o kadar organize ve etkili çalışmaların içindedir ki kamplarda kalan ve herhangi bir siyasi partinin üyesi olmayanlar aç kalmaktadır çünkü bütün yemek ve yiyecekleri bu partiler dağıtmakta ve sadece kendi üyelerini koruyup kollamaktadırlar.[38] Kamplardaki siyasi çekişmeler ve rekabet öyle bir boyuta gelir ki bu durum hemen herkesi rahatsız etmeye başlar ve şiddete varan çatışmalar da yaşanır. Ayrıca gelecekte kurulacak bir İsrail devletinin askerî çekirdeğini oluşturmak için liderlik vasıflarına sahip kimseler arasında Haganah tarafından gizli bir kurs da açılır.Siyasi partilerin gönderdikleri öğretmen ve eğitimciler ise eğitimsiz, tecrübesiz ve pedagojik formasyondan yoksundurlar. Bu bağlamda çocuklar yaşlarına uygun olarak değil siyasi partilerin düşüncelerine göre sınıflara alınmaya başlanır. Bu derslerde çocukları özellikle hırsızlık, cinayet, soygun gibi kanundışı faaliyetlerden uzak tutmak maksadıyla özel ihtiyaçlarına yönelik bazı dersler, Filistin ile ilgili dersler ve matematik konusunda haftada toplam 22 saatlik bir program çıkartılır. İngiliz idaresi ise kampların işleyişi konusunda 18 Ağustos 1946 gününe kadar bilgi vermekten kaçınmayı tercih eder.[39] Kamplara ilk giren ise Cyprus Mail olur. Söz konusu gazetenin muhabirleri kamplara alınacak; ancak Yahudi göçmenlerle konuşmayacaklardır.[40] Gazetecilerin kampa geldiğini gören;ancak onlarla konuşmaları yasaklanan Yahudi göçmenler ise durumu protesto ederler, bayraklar ve marşlar eşliğinde 'Filistin, Filistin' diye bağırarak yürüyüşe geçerler. Kampın ana kapısına kadar gelen göstericilerin üzerine İngiliz askerlerinin ateş açması sonucunda yaralananlar olur ve tansiyon iyice yükselir. Ortamı sakinleştirmek için Filistin gazetesi yazarı A.Fisherman İbranice bir konuşma yapmak zorunda kalır.[41] Yahudilerin kamplarla ilgili ilk şikâyetleri verilen yemeklerin ve yiyeceklerin yetersiz olduğu, çocuklara ise süt verilmediği konusundadır.[42] Yahudi kamplarına BBC ve Reuter muhabirlerinin yanında Kıbrıs'ta yayınlanmakta

37 Hürsöz, 14 Mayıs 1947.

38 www.jewishgen.org/Yizkor/libkany/lip001.html.

39 FO.PIO Communique. No.3. 16 Ağustos 1946.

40 Hürsözğustos 1946.

41 Hürsöz, 20 Ağustos 1946.

42 Hürsöz, 20 Ocak 1948.

olan Hürsöz, Vakit, Haber ve Son Dakika gazeteleri adına Türk gazetelerinin ilk girişleri ise 9 Eylül 1946 tarihinde gerçekleşir. Bu tarihte kampta 2.139 Yahudi göçmen bulunmaktadır.[43] Evli Yahudiler için müstakil çadır verilmemesi, 4 evli aileye sadece bir çadırın verilmesi, hamile kadınlara ekstra yiyecek verilmemesi ve bakımsızlıkları da şikâyet konusu olur.[44] Kamptaki görüntü içler acısıdır ve insanlar perişan vaziyettedir ve giyecek bir şeyleri yoktur. Bu arada İtalya'dan Polonya'dan kaçan Kaf-Gimel Yordei Hasira gemisi 785 yolcusuyla 18 Ağustos 1946 günü Mağusa'ya gelir. Knesset Yisrael gemisiyle gelen 3.845 Yahudi ise Mağusa limanından Karaolos kampına götürülürken üzerinde "Kıbrıslı kardeşler! Auschwitz, Bucheuwad, Maidauek'deki Alman temerküz kamplarında fena muamele gören bizler için memleketinizin de bir temerküz kampı haline getirilmesine müsaade etmeyiniz. Kıbrıslı kardeşler! Kıbrıs'ta bulunan Yahudilerin memleketleri olan Filistin'e gönderilmeleri için siz de gösteriler yapabilirsiniz."[45] yazan bildiriler dağıtırlar. İngilizler özellikle Karaolos bölgesinde göçmenlere mal satmak isteyenlere ve dükkan veya kantin çalıştırmak isteyenlere müsaade etmez. Acil ihtiyaçlar bile Lefkoşa'da Malzeme, Nakliyat ve Pazarlama Kontrolörlüğü tarafından karşılanmaktadır.[46] Esasında bu kamplara gelirken yanlarında hiçbir şey getirmemiş olan Yahudi göçmenlerin alışveriş için paraları da yoktur. Daha sonraki dönemde İngilizlerin de müsaadesiyle limonatacı, saraç, terzihaneler ve marangoz atölyeleri açılır. Ayrıca Yahudi sanatçılar da taş ve tahtadan el işi eserler yapmaya başlarlar. Kamplarda yemeklerin hazırlanması ve pişirilmesinde sadece Yahudiler görevlidir ve yemekler büyük kazanlarda pişirilmektedir. Yahudi göçmenlere haftalık olarak peynir ve marmelat, günlük olarak da genellikle pirinç bulamacı ve etli patates yemeği verilmektedir. İngilizler yemeklerin gayet doyurucu olduğunu, Kıbrıslıların bile bu yemekleri yiyemediklerini söyleseler de Yahudiler yemeklerin kalitesinden ve azlığından şikâyetçidirler. Kamplarda daha sonra Yahudi Merkez Komitesi tarafından meyve, dikiş malzemesi, gaz lambası ve bazı ufak ihtiyaç maddelerinin satıldığı kantinler açılır. Kıbrıslı Rumların bu "zavallı yaratıklara"[47] (Eleftheria, 16 Ağustos 1946.) sevgi göstermekle beraber Yahudi göçmenlerin adaya getirilmeleri konusunda tepki gösterdikleri bir husus ise hayat pahalılığının artacağı, Kıbrıslıların ikinci planda kalacağı korkusudur. Ayrıca Yahudi göçmenlerin kamptan dışarıya çıkmalarına izin verilip verilmey-

43 Vakit, 10 Eylül 1946.
44 Hürsöz, 11 Eylül 1946.
45 Hürsöz, 5 Aralık 1946.
46 FO.PIO.News Items.17 Eylül 1946.
47 Eleftheria, 16 Ağustos 1946.

eceği de belli değildir. Farklı ülkelerden ve farklı kültürlerden gelmiş olan insanların tek bir çatı altında barınmaları dinî alışkanlıkları farklı insanlar bağlamında yemek konusunda sıkıntıların çıkmasına neden olur. Örneğin Macarlar et yemeyi reddederler ve kendi kasaplarının kestiği etleri talep ederler. Kültür farklılıkları da problemler yaratır. Yahudi Müşterek Yardım Komitesi tarafından Amerika'dan getirtilen ve "Lee" fabrikası tarafından üretilen pantolonlar beklenmedik bir tepki yaratır. Tam olarak 52.384 Yahudi göçmenin barındığı kamplarda iki yılda 2.000 çocuk doğar ve erkek çocukların Yahudi geleneğine göre sünnet törenleri de burada yapılır. Kamplar deniz kıyısında olmasına rağmen çocukların denize girmelerine müsaade edilmez. Israrlı girişimler sonunda sadece Kamp 64'te çocukların silahlı nöbetçilerin arasında denize girmelerine müsaade edilir. Ortaya çıkan bu komik duruma daha fazla dayanamayan kamp komutanı Albay Dent de istifa eder ve adadan ayrılır. Kampın ilk yılında 500 bebek doğarken, yaklaşık 800 çift de evlenir. Kampta 1 yaşının altında 250'den fazla bebekle karşılaşan gazeteci Gruber bu durum karşısında hayrete düşer.[48] Genellikle göçmenler arasında gerçekleşen evliliklerin dışında görevlilerle göçmenler veya kamp görevlileri arasında da evlilikler söz konusudur. İsveç'ten kaçıp gelen ve 800 genç kadını taşıyan Chaim Arlosoroff isimli geminin 28 Şubat 1947 tarihinde Kıbrıs'a gelmesinin ardından evliliklerin sayısında büyük bir artış ortaya çıkar. Yahudi göçmenler, siyasi parti temsilcileri ve yardım kuruluşlarının personeli bu bayanlarla evlenmek için yarışırlar. Kamplarda çoğunluğu yaşlılar olmak üzere yaklaşık 400 kişi çeşitli sebeplerden hayatını kaybeder. Kamplarda hayatını kaybeden ilk İngiliz askeri ise 9 Eylül 1946'da Karaolos'ta nöbette elektrik çarpması sonucu ölür. Kamplarda hayatlarını kaybedenler Margoa adı verilen mezarlıkta gömülürler ve "unutulan adanın unutulan Yahudileri"[49] olarak ifade edilir. Yahudi Yardım Komitesi göçmenler için doktor ve hemşire bulmak için de girişimlerde bulunur ve çocuk gelişimi konusunda uzman doktorlar, kadın doğum uzmanları dahil doktorlar kamplarda istihdam edilirler. Bu arada bebek kliniği dahil farklı klinikler de açılır. Kamplarda en yaygın hastalıklar cilt hastalıkları, salgınlar ve psikolojik rahatsızlıklardır. Acil durumlar dışında Yahudi göçmenler İngiliz doktorlar tarafından tedavi edilmeyi reddederler. Ağır hastalar ise Lefkoşa'daki İngiliz askerî hastanesine kaldırılırlar. Bu hastanede göçmenler için 400 kişilik bir kontenjan ayrılmıştır. Hastanede ebe ve hemşireler, diş hekimleri, psikolog ve

48 Herald Tribune, 15 Ağustos 1948.

49 FO.PIO Communique No.6. 19 Nisan 1947.

psikiyatrlar da görev yapmaktadır. 29 Ağustos 1946 gününden itibaren kamplarda bir göz ve optik servisi de açılır. Gözlükler ihtiyaç sahiplerine aciliyet durumuna göre ve parasız verilecektir.[50] Yahudi göçmenlere günlük 2.100 kalori civarında ve genellikle ekmek, patates, sebze, süt, yumurta, margarin, çay ve etten oluşan gıdalar da verilir. Hamile kadınlara ise hamileliklerinin yirminci haftasından itibaren 550 kalorilik ekstra yiyecek yardımı yapılır. Mağusa'da mültecilere yardım edenler arasında Cafer Ertuğrul isimli Kıbrıslı Türk de bulunmaktadır;[51] (Ertuğrul; 24 Nisan 2006)

"Çocukluğum zamanında bana annemin verdiği portakalları tellerin arasından Yahudilere veriyordum. Bir gün bir İngiliz askeri beni yakaladı ve tokatladı. Bunun üzerine annem derhal Yahudi kampına giderek nöbetçi askeri etkisiz hale getirdi ve silahını elinden aldı. Daha sonra da nöbetçi askerin silahıyla beraber kamp komutanının makam odasına girdi. İçeri girmesiyle beraber komutana öyle bir çıkıştı ki komutan ne yapacağını, ne söyleyeceğini bilemedi. Komutan derhal annemden özür diledi ve beni tokatlayan askeri çağırarak hem azarladı, hem de annemden özür dilemesini emretti. Ertesi günü komutan bana bir kutu dolusu çikolata gönderdi. Komşuların anneme 'Hanife bunu nasıl yaptın? Askerler seni vurabilirdi.' sözlerine ise hiçbir zaman cevap vermedi."

Kamplarda Eğitim ve Kültür Faaliyetleri

Vakit geçirecek ve kendilerini meşgul edecek herhangi bir faaliyetin içinde olmayan insanların sosyal düzene karşı isyan ve tepki içine gireceklerinin farkında olan İngiliz idaresi bu durumla ilgili acil tedbir alma yoluna gider. Bu arada Yahudi Yardım Komitesi de kamplarda 1947 yılında sayıları 1.000 civarında olan çocuklar için ana sınıfı, kreş, ilkokul açar. Çocukların büyük bir kısmı İngilizler tarafından Kamp 65 olarak adlandırılan yaz kampında bulunmakta ve sabah saat 06.00'dan öğleyin saat 12.00'ye kadar eğitim almaktadırlar.[52] Büyükler için gün boyu verilen eğitimlerde ise Yahudi tarihi, gelenekler,

50 Hürsöz, 1 Eylül 1946.

51 Cafer Ertuğrul ile 24 Nisan 2006 tarihinde Londra'da yapılan görüşme.

52 P.I.O. News Items. 30 Ağustos 1946

protokol ve görgü kuralları ve Filistin'deki sosyal hayat, Yahudi sanatçılar, şairler, dinî liderler, edebiyat ve kültür insanlarıyla ilgili dersler bulunur. Bu bağlamda Filistin'den akademisyenler, siyasi parti temsilcileri ve kendi konularında ön plana çıkmış insanlar bu kamplara birkaç günlüğüne gelerek insanları eğitir. Kamplardaki eğitim faaliyetleri konusunda en fazla ön plana çıkan ise merkez yönetimi Hayfa'da bulunan ve yetişkin eğitimini öncelikli hedef olarak tespit eden Rutenberg Vakfı ve Henrietta Szold tarafından kurulmuş olan ve genellikle öksüz ve yetim Yahudi çocuklar konusunda faaliyette bulunan The Youth Aliya örgütüdür. Ayrıca göçmenlere marangozluk, su tesisatçılığı ve elektrikçilik gibi konularda kurslar da verilir. Kamplarda Yahudi göçmenler tarafından tiyatro ve dans grupları da oluşturulur.[53] Bu faaliyetlere ilaveten kamplarda Yahudi göçmenler tarafından 25 Eylül, 26 Eylül ve 27 Eylül günlerinde Yahudi yeni yıl kutlamalarına müsaade edilir. Bu arada Filistin'de görev yapmakta olan Kraliyet Silahlı Kuvvetleri Din işleri Departmanı'ndan Yüzbaşı B.Ebstein de Kamp 60 ve Kamp 61'de görev yapmak üzere Kıbrıs'a gelir. Kamplarda ayrıca futbol takımları kurulur ve bu futbol takımları ilerleyen günlerde İngiliz askerleriyle ve hatta adada esir tutulan Alman askerleriyle de futbol maçları yaparlar.

İsrail Devletinin Kurulması

Öte yandan BM Filistin Komitesi ve BM Genel Kurulu tarafından yapılan görüşmelerde Filistin'in taksimi konusunda sert tartışmalar gerçekleşir. Bu toplantılarda Türkiye'nin taksimin aleyhinde bir tutum sergilemesi ve bu yönde oy kullanması ise Arap ülkeleri tarafından takdirle karşılanır. Bu bağlamda BM Genel Kurulu'nda bulunan Lübnan, Suudi Arabistan, Suriye, Yemen, Irak ve Mısır delegasyonları gönderdikleri müşterek bir mektupla Türkiye'nin bu hareketinin "ebediyen minnettarlıkla karşılanacağını"[54] bildirirler. Ayrıca aynı konuyla ilgili olarak Irak, Suudi Arabistan, Lübnan ve Suriye Dışişleri Bakanlıkları da takdir duygularını belirten mesajlar gönderirler. Bu arada 28 Nisan 1947 günü yapılan toplantıda UNSCOP (United Nations Special Committee of Inquiry on Palestine) Filistin Konusunu Araştıran Özel Komite de İsveç, Uruguay, İran, Hollanda, Peru, Hindistan, Çekoslovakya, Kanada, Avustralya, Guetemala ve Yugoslavya'dan temsilcilerin katılımıyla bölgede İngiliz mandasının sona ermesi, Filistin'in ekonomik birliğinin korunması ve kutsal toprakların korunması konusunda karar alır. Bu karar doğrultusunda yapılan oylamada 7

53 FO.PIO Communique No.1. 12 Eylül 1946.
54 BCA.030.10.266.793.49.

aleyhte oy çıkarken, 45 ülke de bu kararlar lehine oy kullanırlar. 11 üyeden oluşacak olan bu özel komite derhal çalışmalarına başlayacak ve en geç 1 Eylül 1947 tarihine kadar da hazırlayacağı bir raporu BM'ye sunacaktır. Alınan bu karar daha sonra 31 Ağustos 1947 tarihinde yayımlanır.

Kurulan komitenin çalışmaları sırasında Filistin'deki Yahudi yetkililer komite üyeleriyle görüşmelere katılırken, Arap Yüksek Komitesi ise müzakerelerde bulunmayı reddeder. Komite hazırladığı raporu 31 Ağustos 1947 tarihine kadar tamamlar ve 1 Eylül 1947 günü de BM'ye takdim eder. Buna göre komisyon üyelerinden sadece Hindistan, İran ve Pakistan üyeleri azınlık planını teklif ederken, komisyon üyelerinden Çekoslovakya, Guatemala, Peru, İsveç, Uruguay, Hollanda ve Kanada üyeleri ise çoğunluk planını gündeme getirir. Komisyonun tek çekimser oyu ise Avustralya'dan gelir. Çoğunluk planı olarak kabul edilen plana göre Filistin toprakları Arap devleti, Yahudi devleti ve BM gözetimindeki Kudüs olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Arap ve Yahudiler de 1 Eylül 1947 tarihinden itibaren 2 yıl içerisinde bağımsızlıklarını kazanmış olacaklardır. Azınlık planı olarak ortaya atılan planda ise başkent Kudüs olacak şekilde Araplar ve Yahudilerin bir arada yaşadıkları bağımsız bir Filistin devleti söz konusu olmaktadır. 29 Kasım 1947 tarihinde BM Genel Kurulu'nda yapılan oylamada Avustralya, Belçika, Bolivya, Brezilya, Belarus, Kanada, Kosta Rika, Çekoslovakya, Danimarka, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, Fransa, Guatemala, Haiti, İzlanda, Liberya, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, Nikaragua, Norveç, Panama, Uruguay, Peru, Filipinler, Polonya, İsveç, Ukrayna, Güney Afrika Birliği, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, ABD, Uruguay ve Venezuela olmak üzere toplam 33 ülke taksim yönünde oy kullanır. Karşı çıkan 13 ülke arasında başta Türkiye olmak üzere Afganistan, Küba, Mısır, Yunanistan, Hindistan, İran, Irak, Lübnan, Pakistan, Suudi Arabistan, Suriye ve Yemen bulunmaktadır. Siyam oylamaya katılmazken Arjantin, Şili, Çin, Kolombiya, El Salvador, Etiyopya, Honduras, Meksika, İngiltere ve Yugoslavya olmak üzere 10 ülke çekimser oy kullanırlar. Böylece İngiltere her ne kadar ABD'den gelen baskılara dayanmaya çalışsa da artık gözden çıkardığı Filistin'le ilgili olarak ne Batı kamuoyunu, ne de Arap ülkelerini ürkütmek niyetindedir. Durum böyle olunca da kendisi devreden çıkmak suretiyle BM'yi ön plana çıkartmış ve bu sorunun BM kanalıyla çözülmesine razı bir pozisyon takınmıştır.[55] Aynı günlerde BM Filistin Komisyonu da kamplardaki Yahudi mülteciler konusunda hummalı çalışmalar içerisindedir.[56] Konuyla ilgili olarak BM New York

55 Harp Akademileri Komutanlığı, Mareşal Montgomery'nin Anıları, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1991, s. 208.

56 United Nations Palestine Commission Archive, Strictly Confidential/Restricted UK/39 sayılı ve 24 Şubat 1948 tarihli, BM Filistin Komisyonu İngiltere Delegasyonu adına Trafford Smith tarafından hazırlanan "Kıbrıs'taki Yahudi Mülteciler" konulu memorandum.

karargâhında yapılan toplantılarda komisyonun üzerinde durduğu ilk husus 1948 yılına girildiği günlerde kamplardan Filistin'e Yahudi göçmenleri taşıyan gemiler de daha sık çalışmaya başlar. Bu Yahudi yolcular arasında La Negev isimli gemiyle Kıbrıs adasına getirilenler de vardır.[57] Örneğin 13 Mayıs 1948 günü Hayfa limanına gelen 360 kişilik ilk grubun ardından Pan Crescent gemisiyle gelmeleri beklenen 10.000 Yahudi mülteci de söz konusudur.[58] Bu arada Birleşik Filistin İstinaf Mahkemesi Başkanı Dr. Israel Goldstein tarafından Filistin'de yapılan bir açıklamada bu topraklardaki İngiliz mandaterliğinin bitmesinin ardından Kıbrıs'tan tahliye edilecek ilk etapta 28.000 Yahudi mülteci için en azından 30.000.000 Dolarlık bir bütçeye ihtiyaç duyulduğu belirtilir.[59] Filistin topraklarında hareketliliğin arttığı günlerde İngiltere Dışişleri Bakanlığı da bir açıklama yaparak artık mültecileri bu kamplarda tutmanın bir geçerliliği kalmadığını bildirerek Filistin'de İngiliz mandaterliğinin sona ermesinin hemen ardından bütün mültecilerin salıverileceğini duyurur.[60] Kıbrıs›ta bulunan Yahudi yetkililer ise aylık 10.000 kişilik bir mülteci göçünün kolayca halledilebileceğini, bunun için uygun nakil araçlarına ihtiyaç duyulduğunu belirtirken İngiliz idaresi ise mültecilerin Filistin›e gönderilmeleri sırasında eskortluk yapmak üzere gemi görevlendirileceğini ve bütün bu işlerin ancak 4-5 ayda tamamlanabileceğini belirtirler.[61] Aynı gün Reuters kaynaklı olarak Roma'dan bildirilen bir haberde ise muhtemelen İrlandalı pilotların yönetiminde olan ve Filistin'deki Yahudi güçleri tarafından satın alınmış tam donanımlı ve silahlı 10 savaş uçağı İtalyan Hava Kuvvetleri tarafından indirilir.[62] 14 Mayıs 1948 tarihinde yayımlanan ve 37 üyeli Yahudi ulusal yönetimi tarafından açıklanan deklarasyonun ardından 15 Mayıs 1948 tarihinde İsrail devleti ortaya çıkar.[63] Aynı gün Tel-Aviv'de toplanan Yahudi Milli Konseyi tarafından yapılan resmi açıklamayla yeni kurulan İsrail devleti bütün dünyaya ilan edilir ve hemen ardından Ben-Guron başkanlığında geçici bir hükümet teşkil edilir. İngiliz yönetimi ise İsrail devletinin kurulduğunun açıklandığı ilk gün bu devleti bölgedeki sorun çözülünceye kadar tanımayacağını belirtir. Bu arada çıkartılan Geri Dönüş Yasası ile de bütün Yahudilerin İsrail devleti topraklarında yaşama hakkı olduğu da kanuna bağlanır. İlginçtir ki ABD Merkezi Haber Alma Dairesi CIA tarafından 28 Kasım 1947 tarihinde hazırlanan raporda ise "...Yahudilerle Araplar arasında BM Genel Asamblesi tarafından Filistin

57 Shimon Kaufman'dan aktaran www.momentmag.com
58 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 14 Mayıs 1948.
59 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 16 Mayıs 1948.
60 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 11 Mayıs 1948.
61 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 11 Mayıs 1948.
62 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 11 Mayıs 1948.
63 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 14 Mayıs 1948.

topraklarının BM Filistin Özel Komitesi tarafından tavsiye edildiği üzere Yahudi ve Arap devletleri olarak taksim edilmesi halinde silahlı çatışmalar başlayacaktır. Filistin yanında Suudi Arabistan, Ürdün, Mısır, Irak, Lübnan ve Suriye'deki Araplar ulusalcılık ve dini motiflerle coştuklarından bir Yahudi devleti kurmaya teşebbüs eden herhangi bir güç veya ortak bir güce karşı savaşmaya kararlıdırlar..."[64] denilmektedir. Konuyla ilgili olarak ortaya çıkacak durum da aşağıdaki başlıklarla verilmektedir; [65]

"a. Filistin topraklarının büyük bir kısmını işgal edecek şekilde egemen bir Yahudi devleti kurulacaktır.

b. Büyük oranda mültecinin yeni kurulan bu Yahudi devletine girmesine müsaade edilecektir.

c. Sadece Filistin Arapları değil fakat Yakındoğu'daki Arapların tamamı yukarıdaki (a) ve (b) maddelerine şiddetle karşı çıkacaklar ve Araplarla Yahudiler arasında silahlı çatışmalar çıkacaktır.

d. Filistin dışındaki Araplar ve Yahudilerden insan, silah ve malzeme anlamında yardım alınacaktır.

e. BM Filistin'de barışı korumak üzere derhal bir uluslararası polis gücü oluşturmayacaktır.

Bütün bunların ışığında aşağıdaki sorulara cevap verilmelidir;

a. **Arap-Yahudi çatışması nerelere gelecek ve nasıl sonuçlanacaktır?**

b. **Ortadoğu'da istikrar nasıl etkilenecektir?**

c. **Amerikan stratejik ve ekonomik çıkarları bundan nasıl etkilenecektir?"**

Yeni devletin kurulması Mağusa'daki kamplarda tutulan Yahudi mülteciler tarafından da coşkuyla karşılanır.[66] Öte yandan esasında Filistin topraklarında ortaya çıkan bu yeni devletin kurulmasında en etkili faktör İngiltere değil ABD olur. Özellikle Başkan Truman'ın yaklaşan 1946 kongre seçimlerini

64 ABD Merkezi Haber Alma Teşkilatı CIA tarafından hazırlanan "The Consequences of the Partition of Palestine" başlıklı, 28 Kasım 1947 tarih ve ORE 55/300016 sayılı Gizli başlıklı rapor.

65 ABD Merkezi Haber Alma Teşkilatı CIA tarafından hazırlanan "The Consequences of the Partition of Palestine" başlıklı, 28 Kasım 1947 tarih ve ORE 55/300016 sayılı Gizli başlıklı rapor.

66 Kıbrıs Mülteciler Komitesi tarafından 14 Mayıs 1948 tarihinde Dr. Joseph J. Schwartz, Moses A. Leavitt, Henrietta K. Buchman ve Raphael Levy'ye gönderilen 6776/59-59 sayılı telgraf

de düşünerek İngiltere'ye karşı inisiyatifi ele alma düşüncesi ve kaygısı savaş döneminde bütün Avrupa'yı kasıp kavuran Hitler zulmü ve Yahudi katliamlarıyla birleşince ortaya Yahudilere karşı bir ilgi ve sempatik yaklaşım çıkar. Özellikle Amerikan kamuoyunda son derece etkili olan bu ilgi ve sempati sonrasında Hitler katliamlarında kaçıp kurtulabilen Yahudilerin Filistin topraklarına gitme ve Filistin'de yerleşme konusundaki talepleri Amerikan hükümeti tarafından kamuoyu baskılarına da paralel olarak göz ardı edilemez. 2 Şubat 1948 tarihinde Magistrate Lowenberg tarafından kaleme alınan ve Nathan Glazer'a gönderilen Filistin'in son iki ayını anlatan ayrıntılı rapor ise dönemi yansıtması bağlamında kayda değerdir.[67] Buna göre BM'de taksimle ilgili oylamanın yapılması ve İsrail adıyla yeni bir devletin kurulmasının ardından bölgede olaylar artarak devam etmektedir. Rapora göre bölge son 50 yılda görmediği kadar ciddi bir çatışma ortamına girmiş durumdadır ve bu muhtemelen bir iç savaşa dönüşecektir. Rapora göre "Komşu Arap ülkelerini durduracak bir şey olmaması halinde bu iç savaş çok daha ciddi boyutlara taşınacaktır." Özellikle Kudüs-Tel Aviv ve Hayfa-Tel Aviv gibi ana arterler başta olmak üzere iletişimi kesmeye yönelik olarak yollarda müthiş bir çatışma ve savaş hali vardır. Arapların ve Yahudilerin karma olarak yaşadıkları Kudüs şehrinde de ciddi çatışmalar yaşanmaktadır. Bölgenin merkezi durumundaki bu şehirde İngiltere, Filistin ve Yahudiler başta olmak üzere üst düzey yetkililerin olması ve çatışmaların dış kamuoyuna çok çabuk ulaştırılması nedeniyle çatışmalar burada daha da yoğunlaşmış gibi görünmektedir. Aynı durum Tel Aviv ve Hayfa şehri için de geçerlidir. Doğaldır ki Yahudi yanlısı bir bakış açısıyla kaleme alınan ve bölgede olup biten her şeyden Filistinlileri sorumlu tutan rapora göre Yahudileri hayal kırıklığına uğratan bir husus ise BM yanında Arap ülkelerine karşı dik bir duruş gösteremeyen ABD'dir. İngiltere ise bölgedeki bütün askeri gücünü, savaş malzemelerini ve lojistik yükünü bölgeden temelli olarak çekmeye başlamıştır. Kamplar, askeri kışlalar ve ordugâhlar dağıtılmış, malzemeler askeri araçlara yüklenmiş durumdadır. Her hafta askeri malzeme dolu 4 İngiliz gemisi Hayfa'dan hareket etmektedir. 1947 yılında bölgede 30.000 olan İngiliz askeri gücü 1948 Ocak ayında 6.500'e düşmüş durumdadır. Tel Aviv ve Nablus bölgelerinde konuşlanmış durumdaki İngiliz polis gücü de bölgeden ayrılmış durumdadır. İngiliz yetkililer bölgeyi dönmemek üzere terk ederken bölgede bulunan aileleri de belli bir süre kalacakları Kıbrıs adasına nakledilmeye başlamışlardır. İsrail devletinin kurulması ve Yahudilerin bölgeye gelmeye başlamasının ardından 1947-1949 döneminde 600-700.000 civarında Filistin-

67 American Joint Distribution Committee tarafından kaleme alınan "Palestine Report January 1948" başlıklı rapor.

li de ya bölgeyi terk eder ya da kaçmak zorunda kalır. İsrail'in ilk başbakanı ve Mossad'ın da kurucusu olarak bilinen Yahudi Ben Gurion'un günlüklerine yazdığı "Geride kalan bütün Araplar için insani ve sosyal eşitlik sağlamak için gayret göstermeliyiz; ancak Arapların geri dönüşleri konusunda kaygılanmaksa bizim işimiz değildir..."[68] **cümlesi ne derece samimi olduklarını ortaya koymaktadır.**

Aynı dönemde Kıbrıs adasında askeri hareketlilik de son hızla devam etmektedir. Nisan-Mayıs 1948 döneminde Ortadoğu'nun problemli bölgelerindeki Amerikan vatandaşlarını güvenli bölgelere götürmek üzere Kıbrıs'a gelen ve Lefkoşa'daki havaalanına inen askeri uçaklardan sonra bu sefer de yine aynı maksatla Dakota ve Kaleler tipi nakliye uçakları adaya gelmeye başlar. Yaklaşık 12.000 Amerikan vatandaşının bulunduğu ve büyük çoğunluğu petrol işiyle uğraşan bu insanlar için Filistin, Lübnan, Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye'den gerçekleştirilecek tahliye harekâtı için uçaklar ara istasyon olarak Kıbrıs'a gelirler. İsrail'in kurulmasının ardından Yahudi göçmenler Kıbrıs'tan İsrail'e götürülmeye başlandıklarında ilginç bir olay yaşanır ve Karakol kampında kalan Arieh Zizensky isimli Yahudi bir göçmen İngiltere'nin kendisini Kıbrıs'taki bu kamplarda zorla tutmasının yasal olup olmadığını öğrenmek üzere Mağusa kaza mahkemesinde bir dava açar.[69] Esasında bu durum Yahudiler tarafından mahkemeye müracaat konusunda ilk değildir ve daha önce de pek çok defa mülteciler ve Filistin'de bulunan Yahudiler tarafından aynı konuyla ilgili olarak müracaatta bulunulmuş ve hemen hepsi mahkemeler tarafından reddedilmiştir. Aynı şekilde Mordechai Herling ve askerlik yaşına gelmiş 563 mülteci adına açılan dava İngiliz Albay Weston mültecilerin avukatı olarak görev alacaktır. Örneğin 29 Aralık 1948 günü Lefkoşa'da açılan buna benzer bir başka davada Yahudilerin avukatı adadaki İngiliz idaresini suçlayarak alıkoyma durumunun İngiltere'nin Filistin'deki ateşkesi yorumlamalarıyla ve Kıbrıs kanunlarıyla değil, tamamen İngilizler tarafından uygulanan keyfi bir tutum sonrasında olduğunu belirtir ve İngiliz adalet geleneğinin yaşatılması için bu mültecilerin derhal salıverilmeleri gerektiğini belirtir. Avukat ayrıca bu durumun tellerin arasındaki Yahudilerle tellerin arkasındaki İngiliz askerlerini de

68 David Ben Gurion idaresindeki Yahudi yönetimi ise bir yandan da Filistin'de silahlanma girişimi içerisindedir ve eski düşmanları olarak değerlendirilen Irgun, Etzel ve Lohmei Herut İsrail gibi oluşumlarla da İngiltere'nin Yahudi politikalarını hırpalamak ve bir strateji değişikliğine zorlamak maksadıyla İngilizlere karşı işbirliğine girişir. Burada stratejik kırılma noktası ise Yahudi örgütlerinin Yahudi mültecileri taşıyan gemilerle ilgili olarak geminin demir alıp hareket ettiği ülkeleri sorumlu tutmasıdır. Bunun sonucu olarak da örneğin Filistin'e yönelik Yahudi göçünün simgesi haline gelen Exodus 1947 gemisinin Fransa'ya geri gönderilmesinin ardından Fransız yetkililer mültecilerin kendi ülkelerinde karaya ayak basmalarına engel olması gösterilebilir. İngilizler genel stratejilerini devam ettirmek ve Filistin'de mevcudiyetlerini korumak amacıyla Arapları ve Yahudileri pasifize etmeye gayret ederken uzun vadede beklemedikleri tepkilerle de karşılaşacaklardır. Bütün bunların sonucu ise 1948 yılı Mayıs ayında Filistin topraklarında ortaya çıkan İsrail devleti olacaktır. Steven Wagner, "British Intelligence and the Fifth Occupying Power: The Secret Struggle to Prevent Jewish Illegal Immigration to Palestine", Intelligence and National Security, Volume 29, No 5, 2014, s. 704. Simha Flapan, The Birth of Israel;Myths and Realities, Pantheon Books, New York, Ağustos 1987, s. 98.

69 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 7 ve 30 Aralık 1948 ve Hürsöz, 27 Ağustos 1948.

aşağılayan bir husus olduğunu belirtir.

Bu davanın sonucu o sırada kamplarda kalan bütün göçmenler tarafından da merakla beklenir. Bu Yahudi gencin avukatlığını ise Kıbrıslı Türk avukat Fuat Bey yapar. Avukat Fuat Bey'e karşılık Avukat Tornaritis de İngiliz idaresini savunmaktadır ve Fuat Bey'in savunmasının tam aksine mahkemenin böyle bir konuda karar verme yetkisi yoktur. Açılan bu davayla ilgili olarak İngiltere'nin karşı tedbir alması da gecikmez ve İngiliz yetkililer 17 Eylül 1948 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan "Şüphenin İzalesi" başlıklı kanunla kamplarda muhafaza altına alınan herhangi bir şahsın bu kanun çerçevesinde tutulduklarını açıklarlar.[70] Aynı günlerde Türkiye'nin Filistin'e gitmek isteyen Türk vatandaşı Yahudilere pasaport ve vize vermeyi durdurduğu, bu kişilere müsaade etmeyeceği yönünde alınan bir haber ise **İstanbul'daki Yahudi vatandaşları harekete geçirir ve beş kişilik bir heyet hazırlanarak Ankara'ya gönderilmesine karar verilir.**[71]

Filistin topraklarında yeni bir devletin ortaya çıkmasıyla beraber Arap-İsrail savaşı da patlak verir. İngiliz hükümeti bir yandan Filistin'deki askeri gücünü geri çekme telaşı içerisindeyken Arap Birliği üyesi Mısır, Ürdün, Suriye, Irak ve Lübnan da askeri güçlerini teyakkuz durumuna geçirerek savaşa katılırlar. Savaşın balamasıyla beraber resmi Siyonist hareketinin silahlı gücü olan Haganah[72] yaklaşık 60.000-80.000, Irgun ve Stern ise 5.000-10.000 arası üyesini yeraltından düzenli asker pozisyonuna çıkartarak Arap Birliği karşısında savaşa katılırlar. Böylece bazılarınca silahsız ve mukavemetsiz oldukları ileri sürülen Filistin'deki Yahudilerin hiç de öyle olmadıkları, "paramiliter güçlerin Filistin Manda Yönetimi'ni ciddi şekilde hırpaladığı, Filistin'de yaşayan Arapların göçünü hızlandırdığı, pek çok Arap kasabası yanında onlarca Arap köyünü"[73] de işgal ettiği bir döneme girilir. Savaşı sonlandırmak amacıyla yapılan girişimlerden birisi de İsveç Kontu Folke Bernadotte tarafından yürütülür ve BM gözetiminde Rodos adasında görüşmelere başlanır. Görüşmeler sırasında ele alınan konulardan biri savaşan tarafların görüşmelerin devam ettiği sürede toprak kazanımlarına girişmemeleri konusunda getirilen kısıtlamalar ve yaptırımlardır. Bu durum özellikle Kıbrıs'taki kamplarda kalan Yahudi göçmenlerin Filistin topraklarına dönüşleri de uzun bir süre askıya alınır. Rodos adasında, Hotel Des Roses isimli otelde yapılan görüşmelerde 500 Kıbrıslı

70 Hürsöz, 18 Eylül 1948.
71 Söz, 13 Kasım 1948.
72 Gunther E. Rothenberg, "Israel", Isolating the Guerilla, Historical Evaluation and Reseacrh Organization, Washington DC, 1 Şubat 1966, s. 186
73 Walid Khalidi, "The Hebrew Reconquista of Palestine from the 1947 United Nations Partition Resolution to the First Zionist Congress of 1897", Journal of Palestine Studies, Volume 39, No 1, Ağustos 2009, s. 27.

Yahudi göçmenin yeni kurulan İsrail topraklarına dönmeleri konusunda özel izin verilir.[74] **Söz konusu bu izin verilirken öne atılan düşünce parçalanmış ailelerin birleştirilmesi olmakla birlikte perde arkasındaki asıl düşünce İsrail'e savaş için gerekli olan askeri gücü arttırma düşüncesidir. İsrail'e dönen söz konusu bu 500 kişinin neredeyse tamamı derhal askere yazılırlar ve büyük bir kısmı da Latrun'daki muharebelerde hayatlarını kaybederler.**[75] Aynı günlerde Kıbrıs'taki kampların boşaltılması faaliyetleri de devam etmektedir. Konuyla ilgili olarak mültecileri taşıyacak olan gemiler 2 Temmuz 1948 tarihi itibarıyla Hayfa'dan hareket etmiş durumdadır ve ilk etapta yaklaşık 25.000 kişinin taşınması hedeflenmektedir.[76] Bu kapsamda 10 Temmuz 1948 tarihi itibarıyla 2.000 kişilik bir Yahudi grubu Pan York gemisiyle Filistin'e doğru yola çıkarlar. BM gözetiminde yapılan tahliye sonrasında İngilizler bu gemileri havadan ve karadan takip edeceklerini ve güvenliklerini sağlayacaklarını bildirirler.[77] Bu arada Londra'da İngiliz hükümet sözcüsü tarafından yapılan açıklamada ise adadaki bütün mültecilerin 1 Ağustos 1948 tarihine kadar adadan çıkartılması ve Filistin'e gönderilmesi gerektiği vurgulanır.[78] İngiliz sözcünün "vizesiz" olarak nitelendirdiği bu Yahudi mültecilerin adadan çıkartılması süreci Filistin'deki İngiliz mandaterliğinin sona ermesiyle birlikte devreye sokulacaktır. Sözcü ayrıca bu faaliyetlerin İngiliz vergi mükelleflerine ek bir mali külfet getirmeyeceğini, bu mültecilerin taşınması sürecinde İngiliz gemilerinden istifade edilmeyeceğini de belirtir.[79] Aynı konuyla ilgili olarak İsrail hükümeti de BM Güvenlik Konseyi'nden Kıbrıs'taki Yahudi mültecilerin durumuyla ilgili olarak özel bir oturum yapılmasını talep eder.[80] Öte yandan BM Güvenlik Konseyi'nin İsrail'in ortaya attığı suçlamaları dinlemek ve İngiltere'nin Filistin Mandaterliği yaklaşık 3 ay önce bitmiş olmasına rağmen Filistin barışını Kıbrıs adasında enterne ettiği Yahudi mültecileri hala serbest bırakmayarak ihlal ettiği yönündeki iddialarını tartışmak üzere toplantı yapacağı bir sırada Arap Yüksek Komiseri de BM Güvenlik Konseyi'ne başvurarak "Yahudilerin insan gücü ve savaşçı gücünü" arttıracağı endişesiyle Kıbrıs'ta bulunan yaklaşık "11.000 Yahudi mültecinin" Kıbrıs'tan Filistin'e değil geldikleri ülkelere geri gönderilmeleri yönünde öneride bulunur.[81] Arap Yüksek Komiseri Filistin'deki savaş nedeniyle halen yaklaşık 550.000 Arap

74 İngilizler tarafından kamplardan çıkmalarına ve Filistin'e gitmelerine müsaade edilen Yahudi göçmenlerle ilgili olarak konulan 750 kişilik kotalar zaman zaman değiştirilir ve farklı sebeplerle özel izinler de verilir.
75 Morris Laub, a.g.e., s. 71.
76 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 2 Temmuz 1948.
77 Hürsöz, 10 Temmuz 1948.
78 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 13 Mayıs 1948.
79 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 13 Mayıs 1948.
80 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 5 Ağustos 1948.
81 Jewish Telegraphic Agency Bulletin, 11 Ağustos 1948.

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

KAMU POLİTİKASI BAĞLAMINDA İRAN VE TÜRKİYE ENERJİ POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRILMASI: İŞBİRLİĞİNE YÖNELİK FIRSAT VE ENGELLER ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Veysel BABAHANOĞLU[1]

Özet

Hükümetlerin herhangi bir konu hakkında bir şeyler yapması ya da yapmaması biçiminde tanımlanan kamu politikası, ülkelerin sosyopolitik, sosyoekonomik ve kültürel değerleri baz alınarak çeşitli aktörler aracılığı ile şekillendirilmektedir. Her biri ayrı bir uzmanlık alanı olan kamusal ihtiyaçlar içerisinde olağanüstü bir hızda değişime uğrayan siyasal dönüşümlere ve çatışmalara neden olan enerji, son yüzyıla damgasını vurmuş bir çatışma ve işbirliği unsurudur.

Enerji ihtiyacı, dünya nüfusuna paralel olarak hızla artmakta olup hükümetler, kamu politikası bağlamında bir dizi enerji politikası geliştirmektedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile enerji kaynaklarına sahipliği, enerji politikalarını etkileyerek, enerji arz güvenliği sorununu gündeme taşımaktadır. Enerji alanındaki gelişmeler ve yaşanan ekonomik ve siyasal krizler, kaçınılmaz bir biçimde, Türkiye'nin enerji politikalarını revize etmesini zorunlu kılmaktadır. Enerji kaynaklarının belli bir coğrafya üzerinde kümelenmiş olması ve kaynakların kıtlığı, Türkiye'nin güçlü bir kamu politikasıyla doğru kartlara oynamasını zorunlu kılmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, İran ve Türkiye'nin enerji alanındaki işbirliğine yönelik fırsat ve engellerin ortaya konulmasıdır. Anılan amaca ulaşmak için İran ve Türkiye'nin gelecekteki enerji ihtiyaçlarına ve enerji işbirliğine dair alternatiflerine mevcut durumla birlikte yer verilmiştir. Bu bağlamda iki ülke için özel önemi bulunması nedeniyle nükleer enerji alanında yapabilecekleri neorealist bir yaklaşımla ele alınmıştır. İran'ın mezhep temelli dış politikası, bölge liderliği ve bölgesel rekabet politikaları, terör ve etnik meselelerdeki (PJAK, Türk, Kürt, Azeri) çıkar çatışmaları iki ülke arasındaki işbirliğinin önündeki engellerdir. Çalışmada iki ülkenin rakip ülkeler olmakla birlikte, işbirliğine gitmesinin ve aralarındaki işbirliğine dair engelleri kaldırmasının çıkarlarına daha uygun olduğu sonucuna ulaşılmış olup; bunu desteklemek için ülkeler arası enerji alanındaki kazanımlardan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Politikası, Türkiye, İran, Enerji Kaynakları, İşbirliği

Comparison Of The Energy Policies of Iran and Turkey in the Context of Public Policy: An Evaluation Through the Obstacles and Opportunities for Cooperation

Abstract

Public policy; which is defined as governments' to do or not to do something about any subject, is shaped by the various actors on the basis of the country's

1 **Öğr.Gör.; Düzce Üniversitesi Akçakoca Meslek Yüksekokulu**, veyselbabahanoglu@duzce.edu.tr

socio-political, socio-economic and cultural values. Mutated at a remarkable rate within the public needs which each has a separated area of expertise and caused political transformations and conflicts; energy is an element of conflict and cooperation that dominated the last century.

Energy need is increasing rapidly in parallel with the world population and governments are developing a number of energy policy in the context of public policy. The ownership of energy resources and the development level of a country, has raised the energy demand security problem by influencing the energy policies. Economic and political crisis and developments in the field of energy, inevitably, requires Turkey to revise her energy policies. clustered on a certain region and scarcity of resources forces Turkey to play on the right cards with strong public policy.

The main purpose of this study, is to reveal opportunities and barriers for cooperation in the energy field between Iran and Turkey. To achieve the cited goal, Iran and Turkey's energy needs and energy cooperation alternatives in the future are given with the current situation. In this context, what they can do in the field of nuclear energy have been deal with a neorealistic approach because of its importance for both countries. Iran's sect based foreign policy, regional leadership, and regional competition policies, the conflicts of interest on terror and ethnic issues (PJAK, Turkish, Kurdish, Azeri) are obstacles to cooperation between the two countries. In the study the conclusion is reached that, although the two countries are rivals, their cooperation and eleminating the obstacles of their cooperation between them is more suitable; and to support this, earnings in the field of energy between countries are benefited.

Key Words: Public Policy, Turkey, Iran, Energy Recources, Cooperation

1.Giriş

İran ve Türkiye, Ortadoğu'nun iki kadim medeniyetidir. İki ülke tarih boyunca bir biriyle zaman zaman işbirliği zaman zaman da rekabet içinde olmuştur. Siyasi, dinsel, sosyal ve ekonomik konular ülkeler arası ilişkilerde çatışma veya işbirliği unsuru olmuştur.

Enerji kaynakları bütün ülkeler için olduğu gibi Türkiye ve İran için de hayati öneme sahiptir. İki ülkenin enerji kaynaklarına sahip olmak ve bunlarla ilgili geleceğe dair projeksiyonlar yapmak temel rekabet ve işbirliği alanlarındandır. İran, devrim sonrası Batı ile olan iyi ilişkilerini bozmuştur. Türkiye ile de zaman zaman çıkar çatışması yaşamaktadır.

Çalışmanın teorik çerçevesi neorealizm üzerine bina edilmiştir. Neorealistler, Klasik Realistlerden

daha farklı olarak ekonomik unsurların devletlerin çıkarlarına önemli hizmet edebileceği düşüncesine sahiptirler. Uluslararası politikanın en önemli aktörü olan devletler, anarşik ortamda bulunmakla beraber, uluslararası sistemi tek başlarına belirleyemezler. Aktörlerin dış politika tutumlarını belirleyen unsur, esasen uluslararası sistem ya da yapıdır. Bu bağlamda olmak üzere, devletler kendi çıkarlarının peşinde koşarlar. Devletlerin çıkarlarını besleyen unsurlardan biri de ekonomik ve ticari unsurlardır. Bunlar esas olmamakla beraber devletler tarafından çıkarların gerçekleştirilmesinde kullanılabilecek araçlardandır. Dolayısıyla devletler enerji kaynakları gibi ekonomik unsurlar üzerinde de işbirliği yapabilirler. Devletler ittifaklara her ne kadar güvenmezlerse de ittifaklara girmekten de kaçınmazlar. Çalışmada da İran ve Türkiye'nin uluslararası sistem tarafından belirlenen dış politik sınırlar içinde kaldığı, bununla birlikte enerji gibi son derece önemli bir ekonomik ve stratejik kaynak üzerinden de işbirliği yapabilecekleri ama bununla birlikte bu işbirliğine güvenemeyecekleri iddia edilmiştir. Bu tutumun iki ülke çıkarlarına daha uygun olduğu savunulan çalışmada, işbirliği önünde sosyal, siyasal ve ekonomik engellerin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve: Kamu Politikası Bağlamında Enerji Politikaları ve Neorealizm

Kamu politikası kavramı farklı yazarlar tarafından farklı şekillerde ele alınmakta olup, üzerinde uzlaşılmış genel bir tanımlamadan bahsetmek pek mümkün değildir. Kamu politikasını tanımlamalarının ortak yönleri baz alındığında; kamu kurum ve kuruluşlarının herhangi bir konu hakkında yapmayı ya da yapmamayı seçtikleri her türlü faaliyet ve işlem kamu politikası olarak nitelendirilebilmektedir (Çevik ve Demirci, 2012: 11). Kurumsallaşmış toplumsal grup ya da örgütler amaçları doğrultusunda bir takım faaliyetlerde bulunmak ve yaşamlarının devamları ile birlikte belirlenen hedeflere ulaşmak için bir takım kararlar almak zorundadırlar. Bu bağlamda devlet de kurumsallaşmış bir yapı olarak amaçlarına ulaşabilmek adına çok sayıda kararlar almaktadır. Devlet ile diğer kurumsallaşmış yapıların kararlarını bir birinden ayırt etmek için devlet nezdinde alınmış olan kararlar kamu politikası olarak adlandırılmaktadır (Biçer ve Yılmaz, 2009: 51).

Kamu politikalarının içerik yönünden taşıdığı farklılıklar ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre değişebilmektedir. Gelişmiş ülkelerde uygulanan kamu politikalarının gelişmekte ve az gelişmiş ülkelerde aynı etkiyi göstermemesi son derece normaldir. Gelişmekte olan ülkelerde kamu politikalarının oluşumunda birçok istikrarsız sosyo-politik çevre etkilidir. Bu nedenle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde kamu politikaları, içerisinde birçok sorunu ve karmaşıklığı da beraberinde barındıracaktır (Osman, 2002: 37).

Enerji, ekonomik ve politik yönleriyle bütün ülkeleri etkileyebilmesi nedeniyle büyük önem arz etmektedir. Enerji kaynaklarına sahip olan ülkeler ekonomik düzeylerini, güç ve politik etki kapasitelerini bu doğrultuda yönlendirmektedirler. Bu nedenle çeşitli enerji kaynaklarına yeterli düzeyde kesintisiz ve düşük maliyetle ulaşım enerji güvenliği kavramını ön plana çıkarmaktadır. Bugün artık enerji güvenliği tüm ülkeler için bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir (Akbaş ve Pala: 2014: 244). Bu bağlamda enerji politikalarının temelini artan enerji ihtiyacına cevap verebilmek adına mevcut durumdaki sınırlı enerji

kaynaklarını çeşitlendirmek ve bu kaynakların akılcı yöntemlerle, güvenli bir biçimde kullanıma sunulması oluşturmaktadır. Bir başka anlatımla enerji alanındaki üretkenlik, verimlilik ve güvenlik uygulanan enerji politikalarının odak noktasıdır (Külekçi, 2009: 84).

Dünyada uygulanan enerji politikaları ülkelere göre farklılıklar gösterse de bu politikaların sahip olması gereken üç temel unsur söz konusudur. İlk unsur uygulanacak olan enerji politikalarının her şeyden önce enerji güvenliği konusunu dikkate alması gerekliliğidir. Enerji politikalarının ikinci unsuru ise sosyal eşitliktir. Bu bağlamda sosyal eşitlik; enerjinin bir temel insan hakkı olarak görülmesi neticesinde insanların enerjiye yeterli düzeyde kolay ve ucuz erişimin sağlanmasıdır. Üçüncü unsur ise enerji üretiminin ve tüketiminin çevreye verdiği zararların minimize edilmesidir. Ne tür bir enerji politikası uygulanırsa uygulansın bütün ülkeler için geçerli olan bu üç unsurun bir enerji politikasında yer alması gerekmektedir (Özden, 2012: 535-536).

1970'li yıllarda artık sistemlerin analizinde ekonomik nitelikli faktörleri ön plana çıkararak ilişkilerin bir yapı içerisinde geliştiğini söyleyen globalist ya da yapısalcı grupların yanı sıra realizmin güncelleştirilmiş versiyonlarını dile getiren neorelistler popülarite kazanmıştır (Arıboğan, 2007: 243). Neorealize göre devletlerarası sistem hiyerarşik bir yapıya sahip olmamakla birlikte, aksine anarşik bir yapıdadır. Bu bağlamda devletlerarası sistem; sistemin aynı fonksiyona sahip birimler arasındaki etkileşimlerinden oluşmaktadır (Arıboğan, 2007: 244). Hiyerarşik sisteme göre kurumlar bir otoritenin altında organize olmaktadır. Bu durum devletin kanunlar ve uygulamaların verdiği güçle bireylerini sınırlayıp güvenliklerini sağlarken aynı zamanda uluslararası sistemdeki otorite boşluğu rekabetin ve çatışmanın hüküm sürdüğü bir güvenlik anlayışı ortaya çıkmaktadır (Küçüksolak, 2012: 203).

Bu teori uluslararası sistemi bir siyasi yapı ve etkileşim içerisinde bulunan devletlerden oluşan bir bütün olarak tanımlamaktadır. Bu yönüyle uluslararası ilişkiler salt devletlerin birbirleri ile olan ilişkisiyle sınırlandırılamaz. Bu ilişkileri biçimlendiren sürekli bir şekilde birbirini etkileyen ve etkileyen konumunda olan birbiri içerisindeki birçok mekanizmanın varlığıdır. Bir başka anlatımla uluslararası ilişkileri ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal etmenlerden bağımsız olarak değerlendirmek eksik bir değerlendirme olacaktır (Serdar, 2015: 16).

Neorealist teori, klasik realizmin uluslararası politikayı açıklarken kullandığı temel argümanlardan olan "insan doğası" gibi bir takım öz kavramları kullanmaktan özellikle kaçınarak (Görentaş, 2009: 47) farklı siyasal sistemlere ve ideolojilere sahip olan devletlerin benzer nitelikte politikalar gütmesinin nedenini uluslararası yapıya bağlamıştır (Arı, 2010: 187). Bu yaklaşımda devletlerarasında bir işbirliği mümkün olsa da uluslararası politika acımasız bir rekabet sürecini içerisinde barındırdığından bu işbirliği sınırlı nitelikte olacaktır. Bu işbirliğinin sınırları ise herhangi bir seviyedeki işbirliğinin düzeyinden bağımsız bir biçimde gerçekleşecek olan güvenlik sorunları üzerinden şekillenerek hâkim güvenlik rekabeti mantığına dayanacaktır (Baylis, 2008: 72).

Var olma mücadelesi içerisinde bulunan devletler neorealizme göre sistemin anarşik yapısı gereği aynı mücadeleyi vermek zorundadırlar. Bozdağlı ve Çınar'a göre buradaki "aynılık" ifadesi devletlerin

davranışlarında ya da yapının dayattırdığı görevlerin yerine getirilmesinde söz konusu olacaktır. Ancak unutulmaması gereken husus, bu mücadele içerisinde aynı fonksiyonların varlığı bunların eşit yetkinlikle gerçekleştirildiği anlamına gelmeyeceğidir. Bu nedenle devletlerarası farklılıklar sistemik fonksiyonları yerine getirme yetkinliği ile ilişkili olarak ortaya çıkacaktır. Bu yetkinlik ise sahip olunan kapasite ile ilişkili olup sahip olunan güce göre devletler fonksiyonları yerine getirecektir. Sonuç olarak neorelizmde güç, sistemin var olma mücadelesinde bir araçtır ve devletlerin bu gücü talep etmesindeki en önemli unsur insanın doğası değil, uluslararası sistemin yapısıdır (Bozdağlı ve Çınar, 2004: 62).

3.İran'ın Enerji İhtiyacı ve Enerji Politikaları

Dünya petrol rezervlerinin %10'una sahip olan İran'ın kanıtlanmış petrol rezervleri 2014 yılı itibariyle 157 milyar varil olarak tespit edilmiştir. Dünya doğal gaz rezervlerinin %18,2'sine sahip olan İran'ın kanıtlanmış doğal gaz rezervleri 33,8 trilyon metreküptür. İran, önemli bir doğalgaz üreticisi olsa da aynı zamanda iç tüketimi yüksek olan bir ülkedir. Üretmiş olduğu doğal gazın önemli bir kısmını petrol kuyularında kullanarak iç piyasada tüketmektedir. Bu nedenle İran doğalgazda ithalatçı konumdadır. Uzun yıllar uluslararası toplum tarafından uygulanan ekonomik yaptırımlar nedeniyle İran'da petrole yapılan yatırımlar gün geçtikçe azalmış, 2007'den itibaren ise üretime giren yeni bir petrol sahası oluşmamıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak 2011 yılından itibaren İran'ın petrol üretiminde sürekli bir düşüş gözlemlenmektedir (Akhundzada ve Özkan, 2014: 3-9).

ABD Enerji Ajansı (EIA) tarafından 2015 yılında yayınlanan Uluslararası Enerji Verileri ve Analiz Raporu'nun İran ile ilgili bölümünde İran'ın enerji tüketimde en büyük payın doğalgaz ve petrol olduğu belirtilmektedir. Raporda yer alan verilere göre %60'lık bir tüketim ile doğalgaz ilk sırada gelirken, petrol %38'lik bir tüketim ile sıralamayı takip etmektedir. Toplam birincil enerji tüketiminde hidroenerji %1'lik paya sahiptir. Kömür, nükleer enerji ve diğer yenilenebilir enerji kaynakları ise %1'in altında seyrederek İran'ın enerji görünümü içerisinde henüz yeteri düzeyde bir paya sahip değildir (http://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Iran/iran.pdf Erişim Tarihi 05.04.2016).

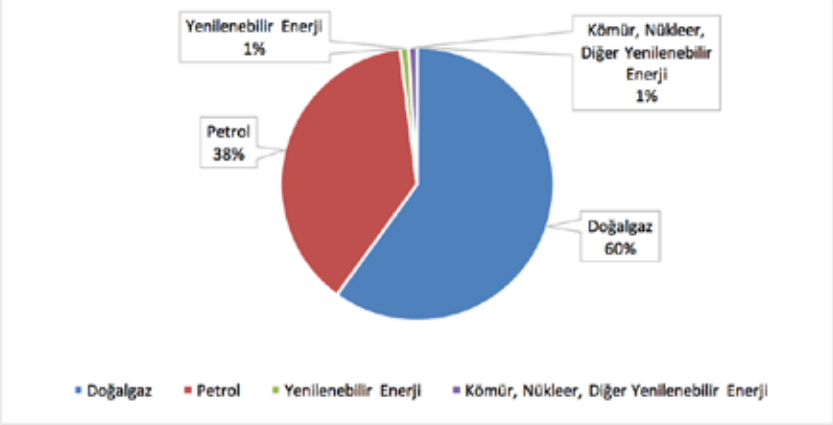

Grafik 1: Toplam Birincil Enerji Tüketimi

Kaynak: EIA, International Energy Data And Analysis, Iran, 2015, http://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Iran/iran.pdf

İran'ın enerji tüketimi ve buna bağlı olarak enerji üretimi istikrarlı bir biçimde sürekli artış eğilimindedir. İran'ın enerji üretim ve tüketim yapısında fazla iniş çıkışların yaşanmamasının en büyük nedenlerinden birinin, küresel piyasaların uygulamış olduğu ekonomik ambargolar olduğu söylenebilir. Bu yaptırımların sonucu olarak enerji üretimi ve tüketimi dış etkilere karşı nötr hale gelen İran'ın ilerleyen yıllarda uygulanan ambargoların etkilerinin bir bir ortadan kalkması ile toplam enerji tüketiminin artacağı, bu bağlamda toplam enerji üretiminin de paralel olarak artacağı düşünülmektedir. Bu durum özellikle İran halkının enerji talebinin artmasında etkin rol oynayacaktır (Akhundzada ve Özkan, 2014: 12).

İran'ın birincil enerji tüketimi için savurgan enerji kullanımını azaltmak ve iç talep büyümesini sınırlamak için 2004 yılından bu yana neredeyse %50 oranında bir büyüme gerçekleştirmiştir. İran artan enerji ihtiyacı karşısında yerli petrol, doğal gaz ve elektrik fiyatlarını yükseltmek için bir enerji sübvansiyonu reformu başlatırken, reformun ilk aşaması 2010 yılında, ikinci aşaması ise 2014 yılında hayata geçirilmiştir (http://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Iran/iran.pdf Erişim Tarihi 05.04.2016).

Nükleer enerji alanında İran'ın uygulamış olduğu enerji politikaları, dış politikasının bir uzantısı olarak şekillenmektedir. İran bu politik tavrını gerek bölgesel gerekse de küresel tehdit ve fırsat unsurlarını göz önüne alarak belirlemektedir. İran, nükleer enerji üretimini barışçıl amaçlara dayandırırken, Batılı güçler bu savunmayı inandırıcı bulmamaktadır. Bu durum halkın yönetime desteğini artırmakta ve İran'ın nükleer enerji çalışmalarını politik tavırlarla besleyerek bir iç politika unsuru haline getirmektedir. Ayrıca İran, nükleer enerji ile bölgesel rakibi olan Türkiye'ye karşı "üstünlük kurmakta"dır (Akbaş ve Baş, 2013: 21-25).

İran'daki "İslam Devrimi"nin ardından ABD elçiliğine yönelik gerçekleştirilen saldırılar neticesinde, başta ABD olmak üzere, uluslararası toplum İran'a aşamalı olarak çeşitli ambargoları uzun yıllar boyunca (1979-2016) uygulamıştır. Bu yaptırımlar içerisinde en geniş kapsamlısı şüphesiz İran'ın nükleer programı-

na yönelik olan yaptırımlardı. İran ile P5+1 ülkeleri (ABD, İngiltere, Fransa, Çin ve Rusya ile Almanya) arasında 16 Ocak 2016 tarihinde mutabakata varılmış, ülkenin nükleer programına ilişkin olarak uygulanan yaptırımlar kaldırılmıştır. İran böylece uluslararası yapı ve küresel ekonomiyle entegre olma eğilimine girmiştir. Özellikle uluslararası enerji şirketlerinin İran'da büyük yatırımlar yapacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda İran'ın izlemiş olduğu enerji politikaları ve enerji türlerine verdiği önem neticesinde nükleer enerjinin toplam birincil enerji tüketimi içerisindeki payı ilerleyen yıllarda giderek artacağı beklenilmektedir.

İran, bugün artan enerji ihtiyacını karşılamak için bir takım problemlerle karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle İran'ın bir taraftan enerji üretimini artırmak adına ihraç projeleri geliştirmek ya da var olan projelere ortak olmak veya gaz sağlamaya çabalarken, diğer taraftan da iç tüketimi hem altyapının işlerliğinde verimlilik sağlayarak hem de fiyat politikalarını gözden geçirerek enerji talebini kontrol altına almak gibi problemleri bulunmaktadır (Yazar, 2011: 44).

4.Türkiye'nin Enerji İhtiyacı ve Enerji Politikaları

Dünden bugüne Türkiye'nin sahip olduğu kültürel mirası, dinî ve siyasi bağları hem doğusu hem de batısı ile iyi ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafya, dünyanın bilinen petrol ve doğalgaz yataklarının %70'ine sahiptir. Coğrafi yapısı ile Türkiye dünya enerji rezervlerinin yoğun olduğu bölgelerle enerji tüketiminin yüksek olduğu bölgeler arasında doğal bir köprü vazifesi görmektedir. Türkiye bu bağlamda, jeopolitik ve jeostratejik açıdan küresel enerji politikaları içerisinde her ne kadar enerji üreticisi olmasa da transit ülke olarak oldukça önemli bir konuma sahiptir (Yıldız, 2013: 173; Kantörün, 2010: 88).

Türkiye enerji tüketiminde dışa bağımlı bir ülke olarak günümüzde tükettiği enerji kaynaklarından yarısını ithal etmektedir. Bu bağlamda enerjide dışa bağımlı bir ülke olarak Türkiye'nin uygulamış olduğu enerji politikaları büyük ölçüde dünya enerji sektörünün genel yapısına göre şekillenmektedir. Türkiye'de jeolojik ve doğal yapısının bir sonucu olarak neredeyse her çeşit enerji kaynağına sahip olmakla birlikte, linyit dışında kullanılan fosil kaynakların rezervleri yeterli düzeye ulaşamamakta ve bu bağlamda fayda maliyet analizleri doğrultusunda üretimleri de oldukça düşük seviyededir (Bayraç, 2009: 134).

Jeopolitik konumu itibariyle dünyanın en zengin enerji bölgelere komşu olan Türkiye; Hazar, Orta Asya, Orta Doğu ülkeleri ile Avrupa'daki tüketici pazarları arasında, doğal bir Enerji Koridoru olmak için enerji politikalarını şekillendirmekte ve bu bağlamda birçok önemli projelere imza atmaktadır. Yapılan araştırmalarla, 2030 yılına kadar olan dönemde dünya enerji tüketiminin yaklaşık %50 oranında artacağı, bu artan dünya enerji ihtiyacının ise önemli bir kısmının Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgeden karşılanacağı öngörülmektedir. Bu durum karşısında Türkiye; enerji politikalarını enerji kaynaklarını ucuz, temiz ve güvenli bir şekilde elde etme ile bu kaynakların diğer ülkelere pazarlanmasında aracılık etmeye yönelik politika tercihleri çerçevesinde şekillendirmektedir (Akbaş ve Karadağ, 2010: 54).

Doğru bir enerji politikasının sürdürülebilmesinin en temel şartlarından biri, enerji sektöründeki uygulamaları uluslararası uygulamalar uyumlaştıracak olan gerekli mevzuat altyapısının varlığıdır. Bu bağlamda Türkiye, 2001 yılından itibaren enerji sektörünü dönüştürecek mevzuat altyapısını oluşturmaya başlamıştır. 2001 yılında çıkartılmış olan Elektrik Piyasası ve Doğalgaz Piyasası yasaları bu alandaki

önemli yasalardır. Bu yasaları 2003 yılında Petrol Piyasası Kanunu, 2005 yılında Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun, 2007 yılında da Enerji Verimliliği Kanunu ve Jeotermal Kaynaklar ve Doğal Mineralli Sular Kanunu izlemiştir. Aynı zamanda bir politika belgesi olarak çıkarılan tüm bu yasal metinler, Türkiye'nin enerji sektörünü dönüştürerek enerji politikalarına yön vermektedir (Yazar, 2011: 61).

Türkiye son zamanlarda gelişen ekonomisi ile birlikte dünyanın önemli enerji tüketicileri arasında yer edinmiştir. Bu durum neticesinde Türkiye enerji talep artış oranları bakımından OECD ülkeleri arasında en yüksek oranlardan birine sahip olmuştur. Enerjide büyük oranda dışa bağımlı olan Türkiye'nin bu yüksek oranlı durumu enerji güvenliği açısından dikkati çeken bir husustur. 2013 yılında Türkiye'nin 120 milyon tpe olan birincil enerji arzında doğal gaz % 31 ile ilk sırada gelmektedir. Hemen ardından % 28 petrol gelmektedir. Bu kapsamda hassas bir bölgede yer alan Türkiye için artan enerji ihtiyacı karşısında enerji arzının kesintiye uğramaması gerekmektedir (Türkiye Petrolleri, 2015:34). Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) tarafından yapılan projeksiyonlara göre, enerji talebinin 2023 yılında 210 milyon tep'e ulaşması beklenmektedir. Bunun yanı sıra elektrik enerjisi talepleri de gün geçtikçe artan nüfusla birlikte artmaktadır. Bu artışın ortalama yıllık %5 civarında olacağı ETKB projeksiyonlarından anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye, enerjide dışa bağımlılığın azaltılması, enerji arzında yerel kaynakların payının artırılması gibi bir takım enerji hedefleri doğrultusunda enerji arz çeşitliliğine nükleer enerjiyi de ekleme yolunda çalışmalarını sürdürmektedir. Bu çerçevede, biri Mersin/Akkuyu'da diğeri Sinop'ta olmak üzere iki nükleer santral kurulması çalışmaları başlatılmıştır. Santrallerin faaliyete başlaması ile birlikte 2023 yılı itibariyle, elektrik üretiminin yaklaşık %10'unun nükleer enerjiden karşılanması hedeflenmektedir (http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa Erişim Tarihi: 01.04.2016).

Grafik 2: Akkuyu ve Sinop Nükleer Güç Santrallerinin Planlanan Yıllık Elektrik Üretim Miktarları

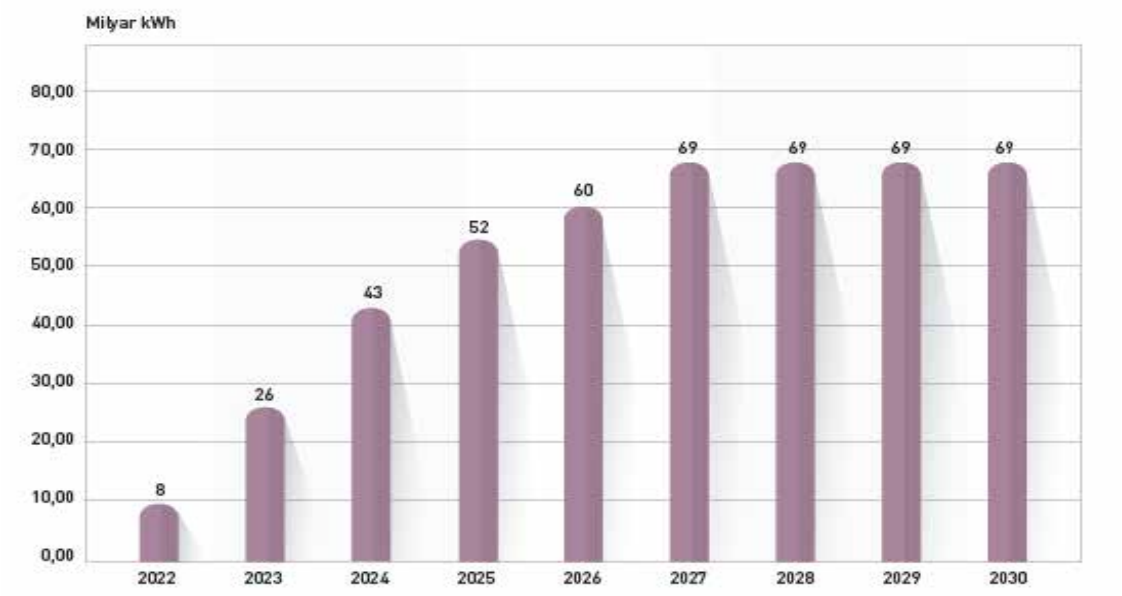

Kaynak: ETKB, 2015 Faaliyet Raporu, s. 66

Tablo 1: Türkiye Elektrik Enerjisi Talep Projeksiyonu

Yıllar	Yüksek Talep (TWh)	Yüksek Talep Artışı %	Referans Talep (TWh)	Referans Talep Artışı %	Düşük Talep (TWh)	Düşük Talep Artışı %
2015	275,14	7,3	268,82	5,1	264,35	3,6
2020	384,22	6,2	355,88	5,7	338,06	4,8
2025	498,01	5,3	456,88	5,0	417,96	4,3
2030	641,08	5,1	580,67	4,8	514,50	4,2
2035	802,18	5,0	719,54	4,3	622,68	3,8

Kaynak: ETKB, http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FE%C4%B0GM+Ana+Rapor%2FSGB-T%C3%BCrkiye+Elektrik+Enerjisi+Talep+Projeksiyonu.doc (Erişim Tarihi: 02.04.2016)

Türkiye'de enerji sektöründeki politika girişimleri stratejik hedefler bağlamında dünyadaki yeni enerji teknolojilerinin üretimine katılım noktasında henüz açık bir niyet ortaya koymamıştır. Yeni enerji teknolojilerinde yaşanan belirsizlikler ve bu teknolojilere olan yatırımın ölçeği eşanlı değerlendirildiğinde, kamunun finansman desteği; kamu-özel sektör işbirliği ve hedefe yönelik uluslararası işbirliği Türkiye'nin enerji politikaları için kaçınılmazdır. Özellikle ihtiyaç duyulan nükleer enerji olmak üzere, yeni enerji teknolojileri için mevcut AR-GE ve uygulama çalışmaları; araştırma enstitüleri ve üniversite bölümleri arasında dağılmış görülmektedir. Özel sektörün AR-GE ve uygulama yatırımları ise sınırlı orandadır. Bu sorunun aşmak üzere enerji politikaları kapsamında geliştirilen nükleer enerji projesi Türkiye için bir fırsat olarak değerlendirilirken, bu projenin karmaşık ve ileri teknoloji yoğunluklu bir işbirliği olduğu ve çeşitli riskler taşıdığı unutulmamalıdır (GİFGRF, 2013: 42-45).

ETKB Türkiye'nin enerji politikalarını; "ülke enerji ihtiyacının amaçlanan ekonomik büyümeyi gerçekleştirecek, sosyal kalkınma hamlelerini destekleyecek ve yönlendirecek şekilde, zamanında, yeterli, güvenilir, ekonomik koşullarda ve çevresel etkileri de göz önüne alınarak sağlanması" şeklinde belirlenmiştir (ETKB, 2006: 1). Türkiye enerji politikalarını kendi çıkarları doğrultusunda belirlerken bulunduğu bölgede etkin olan küresel güçlerin enerji politikalarını da göz önünde bulundurarak bir enerji aktörü olmuştur. Bu yönüyle Türkiye enerji üreticisi olmamasına rağmen, coğrafi konumunun avantajlarını kullanarak bölgesel enerji politikalarının içinde önemli rol oynamaktadır (Kantörün, 2010: 88). Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olarak enerji tüketim seviyesi gerek fert başına birincil enerji tüketimi olarak, gerekse de fert başına elektrik enerjisi tüketimi noktasında enerjiye doymuş olan gelişmiş ülkelerin oldukça gerisindedir. Bu yönüyle Türkiye'nin enerji arz ve güvenliğini esas alarak uygulamış olduğu enerji politikalarının ana ilkeleri şu şekilde sıralanmaktadır (Adaçay, 2014: 93-94):

- Enerjide kaynak çeşitliğini artırmaya çalışırken yerli enerji kaynaklarının öncelenmesi
- Enerji yatırım imkânlarını iyileştirerek serbest piyasa koşullarına tam işlerlik kazandırmak
- Enerji arzı artırılırken yenilenebilir enerji kaynaklarının payını artırmak
- Enerji verimliliğini sağlamak
- Petrol ve doğalgaz alanlarında ithalattan kaynaklanan riskleri azaltacak tedbirleri alırken bu alanlarda kaynak çeşitliğini artırmak
- Coğrafi konumu etkin kullanmak suretiyle uluslararası enerji işbirliği süreçlerini yöneterek bölgede enerji koridoru oluşturmak
- Enerji ve tabii kaynaklar alanlarında yürütülen faaliyetleri çevreye duyarlı yürüterek enerjiyi maliyet, zaman ve miktar bağlamında tüketici için erişilebilir kılmak

5.İran ve Türkiye'nin İşbirliği Alanları ve Engeller

Tarih, coğrafya, kültür ve nüfus bakımından birçok ortak noktası bulunan Türkiye ve İran, tüm bu ortak özelliklere rağmen siyasal açıdan bakıldığında birbirine en uzak olan ve dünyada bu özelliğe sahip ender sınırdaş ülkeler arasında yer almaktadırlar. Bu bağlamda her iki ülkede politik anlamda hem yakınlaşma hem de bir birinden uzaklaşma potansiyelleri tarih boyunca eşanlı olarak gerçekleştirebilmektedirler. Bu kırılgan yapı artık her iki ülke için de karakteristik bir özellik halini almıştır. Bunun altında yatan temel argüman ise Avrupa ve Asya kıtası arasındaki güç mücadelesinin ikili ilişkilerde ön plana çıkmasıdır. Anadolu'da, Kafkaslar'da ve Mezopotamya'daki topraklar üzerinde sürekli bir biçimde güç mücadelesi içerisinde olan Sasani ve Bizans imparatorluklarından kalma bir miras olan güç mücadelesi iki ülke ilişkilerinde iki kutupluluğu gerçekleştirmektedir (Elik, 2014: 19).

Türkiye ile İran'ın işbirliğine yönelik ilişkilerini şekillendiren birçok unsur bulunmaktadır. Türkiye'nin ABD ile müttefik olması ve yakın ilişkiler kurması tek belirleyici unsur olmamakla birlikte, ABD'nin İran'a yönelik uyguladığı politikalar bazı bölgesel ve uluslararası konularda Türkiye ile İran'ın işbirliği yapmasını zorlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra İsrail ile Türkiye'nin yakın ilişki içerisinde olması; İsrail'in varlığını kabul etmeyen İran'ı sürekli rahatsız etmektedir. İran ve Türkiye arasındaki rekabet ve siyasal farklılıkların neticesinde işbirliğine engel olan önemli temel olgulardan biri de İran'ın uygulamış olduğu

bölgesel politikalardır. Orta Doğu'da siyasal İslam'ı yaymak isteyen İran, bu hedefe ulaşmak için Türkiye'yi Batılı ve düşman olarak kodlayan radikal İslami grupları desteklemektedir (Keskin, 2009: 46-48).

Türkiye ile İran'ın işbirliği yapmasına engel bir başka unsur ise İran'ın devrimden sonra uyguladığı dini politikalardır. İran'ın bölgesel politikalarında ve diğer devletler ile olan ilişkilerinde din önemli bir politika aracıdır. Kendini Ortadoğu'da bulunan Müslümanların koruyucusu ve savunucusu olarak gören ve bu durumu anayasal bir görev olarak kabul eden İran aynı tutumunu Orta Asya ülkelerinde göstermemekte; hatta oradaki Müslümanları bazen kendine bir tehdit olarak dahi algılamaktadır. Özellikle Türkiye'nin kardeş ülkesi Azerbaycan'ın yaşamış olduğu Dağlık Karabağ sorununda İran, dini söylemlerden vazgeçerek, ulusal çıkarları doğrultusunda politikalar geliştirmektedir. Dağılan Sovyetler Birliği'nden sonra bölgede ortaya çıkan Müslüman nüfus ile olan ilişkileri kendi hayati çıkarları ve güvenliği nedeniyle Rusya ile olan ilişkileri kadar önemli boyutta görmemiştir. İran, Azerbaycan'la aynı dini paylaşmanın yanı sıra aynı mezhebi (Şiilik) ve Şiiliğinde aynı kolunu (İmamiyye Şiası) paylaşmaktadır. Buna rağmen, Azerbaycan'nın haklı davası olan Dağlık Karabağ sorununda destek olmak yerine Ermenistan'la ileri boyutta iyi ilişkiler kurmaktadır (Şahin, 2008: 16-18).

6.Sonuç

İran ve Türkiye, birbiriyle çakışan ve çatışan çıkarlara sahip iki bölge ülkesidir. İki ülkenin tarihsel ilişkileri, bir taraftan işbirliğinin bir taraftan rekabetin kaynağı olmuştur.

İran daha çok İslam dünyasında Şii eksenli politikalarla bölgesel liderlik arayışındadır. İran'ın devrim ihracı ve Şii eksenli dış politikası bölgesel diğer aktörlerle beraber Türkiye'yi de rahatsız etmektedir. İran bu tutumunu savaşa varan düzeylerde birer çatışma unsuru olarak da kullanmaktadır. İran'ın bu tutumu iki ülke arası ilişkileri ve bölgesel istikrarı son derece olumsuz etkilemektedir.

PKK terörü ile mücadele esasen iki ülke arasında işbirliği vesilesi olmalıyken İran'ın ikircikli tutumu nedeniyle bazen gerginlik vesilesi olmaktadır. Dolayısıyla PKK terörü ve uluslararası diğer terör örgütleri ve terörizmle mücadelede iki ülke çatışan çıkarlara sahip görünmektedir. Türkiye bu alanda İran'dan beklediği desteği görememektedir. Tarım ve ticari konular iki ülke arası işbirliğinin diğer önemli kalemleri olabilecekken, bu alanlarda da beklenen düzeyde işbirliği yoktur. Yine siyasi ve askeri konular iki ülke arasında önemli bir işbirliği unsuruyken; İran'ın pragmatik ve kısa süreli çıkarları önceleyen yaklaşımı nedeniyle sorunlu alanlar olarak varlığını devam ettirmektedir.

Uluslararası sistem uzun yıllardan beridir İran'ı baskı altında tutmaktadır. Ekonomik ambargo ve siyasi ilişkilerdeki sorunlar İran'ı yalnızlaştırmıştır. Batı ile sorunlu ilişkileri olan İran, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi konulardaki arabulucuğundan istifade etmiştir. Türkiye'nin nükleer müzakerelerdeki arabulucu rolü İran için büyük önemi haiz olmuştur.

Türkiye ve İran, her ne kadar bir biri ile bazı alanlarda çatışan çıkarlara sahip olsalar ve her ne

İNGİLTERE'DEKİ ORTA DOĞU KÖKENLİ MÜSLÜMAN GÖÇMENLER ÜZERİNE BİR ANALİZ

Yakup ÇOŞTU[1]

Özet: Günümüz İngiltere'sinde ise, Müslüman göçmenlerin varlığı önemli bir orana ulaşmıştır. Müslüman ülkelerden İngiltere'ye, insanlar çeşitli zamanlarda ve farklı nedenlerle göçmen ya da sığınmacı olarak göç etmişler ve İngiltere'nin çeşitli bölgelerine yerleşmişlerdir. Müslüman göçmenler, hemen hemen bir buçuk arsıdan beri İngiliz sosyal ve kültürel yaşamında heterojen bir yapı oluşturmaktadır. İngiltere'deki Müslüman toplulukların her birinin göç serüveni, etnik kökeni, dil özellikleri, ekonomik ve sosyo-kültürel durumları farklılık arz etmektedir. Tüm bu farklılıklar, Müslüman göçmen toplulukların dini, siyasi, etnik ve sosyal bölünmüşlüklerine zemin hazırlamaktadır. İngiltere'deki Müslüman göçmen toplulukları anlayabilmek için, onların göç süreçlerini, sosyo-ekonomik ve dini yapılarını analiz gerekmektedir.

Bu bildiri, İngiltere'deki Orta Doğu kökenli Müslüman göçmenler üzerine odaklanmaktadır. Bildiride, İngiltere'deki Suudi Arabistanlı, Mısırlı, İranlı ve Iraklı Müslüman toplulukların göç serüvenleri, etnik, dil ve dini yapılanmaları analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Göç, Sudi Arabistanlı, Mısırlı, Iraklı ve İranlı Müslüman Topluluklar

AN EVALUATION ON THE MIDDLE EAST ORIGIN MUSLIM IMMIGRANTS IN ENGLAND

Abstract: Nowadays, the entity of immigrant populations of Muslims in England constitutes a significant proportion. From Muslim countries to England, people have migrated for different purposes at different times for immigration and asylum and settled in different regions in England. They have constituted heterogeneity in the social and cultural life of Britain. Muslims in Britain have been a part of the British social and cultural landscape for almost a century and a half. There are mixed Muslim immigrant groups based on migration history, ethnicity, language, religion, and economic and cultural status. All of these can lead to considerable fragmentation within the Muslim commu-

1 Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Başkanı, Çorum, yakupcostu@hitit.edu.tr

nities in Britain. Most of these differences reflect the religious, political, ethnic and social divisions among communities. To understand Muslim communities in Britain, it is necessary to be familiar with their migration histories, socio-economic status and religious structure.

In this paper, it will be focused on the Middle East origin Muslim immigrants in England. This paper will examine the adventure of migration, ethnicity, language, and religious structure of Saudi Arabian, Egyptian, Iraqi and Iranian Muslim Communities in Britain.

Key Words: England, Migration, Saudi Arabian, Egyptian, Iraqi and Iranian Muslim Communities

Giriş

Müslümanlar hemen hemen bir buçuk arsıdan beri İngiliz sosyal ve kültürel yaşamının önemli parçasını oluşturmuştur. Günümüz İngiltere'sinde ise, Müslüman göçmenlerin varlığı önemli bir orana ulaşmıştır. Müslüman ülkelerden İngiltere'ye, insanlar çeşitli zamanlarda ve farklı nedenlerle göçmen ya da sığınmacı olarak göç etmişler ve İngiltere'nin çeşitli bölgelerine yerleşmişlerdir. İngiltere'deki Müslüman toplulukların her birinin göç serüveni, etnik kökeni, dil özellikleri, ekonomik ve sosyo-kültürel durumları farklılık arz etmektedir. Müslüman göçmenlerin dini, siyasi, etnik ve sosyal bölünmüşlükleri ise heterojen bir yapı göstermektedir. Her bir Müslüman topluluk, öncelikle kendi gruplarına yönelik faaliyetler yürütmek amacıyla sivil örgütlenmeler kurmuşlardır. Bu örgütlenmeler zamanla bir araya gelerek çatı organizasyonlar halini alarak, İngiliz makamlar nezdinde temsil gücü kazanmışlardır.

2011 nüfus sayımı verilerine göre, İngiltere'de 2.7 milyon Müslümanın yaşamaktadır (bkz. Census, 2011). Bu topluluğun çok farklı etnik ve linguistik alt gruplara ayrıldığı görülmektedir. İngiltere'deki Müslüman topluluk içerisinde önemli oranda, Orta Doğu kökenli (Irak, İran, Suudi Arabistan ve Mısır) göçmen gruplar da bulunmaktadır. Bu bildiride, İngiltere'de yerleşik olan Irak, İran, Suudi Arabistan, Mısırlı Müslüman göçmenlerin demografik yapılarına ilişkin analizler yapılacaktır.

'Büyük Britanya Birleşik Krallığı ve Kuzey İrlanda' (The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland) her biri yarı otonom idari ve siyasi yapıya sahip dört ülkeden oluşmaktadır. Bunlar: İngiltere, İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda'dır. İngiltere, İskoçya ve Galler'den ibaret birlikteliğe 'Britanya' (Britain) ya da 'Büyük Britanya' (Great Britain) denilmektedir. Birleşik Krallığın resmi dili İngilizce'dir. Sadece Galler'de Welsh dili (Galce) ikinci resmi dil olarak kullanılmaktadır (Home Office, 2007).

2011 yılı verilerine göre Birleşik Krallığın nüfusu toplam 63,182 milyondur. Bunun 53 milyonu İngiltere'nin, 5,3 milyonu İskoçya'nın, 3,1 milyonu Galler'in, 1,8 milyonu ise Kuzey İrlanda'nındır (Census, 2011). İngiltere, birçok dini, ırkı ve kültürü bir arada barındıran bir Avrupa ülkesidir. Dünyanın her yerinden insanlar, farklı çekme-itme faktörlerinin etkisiyle İngiltere'ye göç etmiş ve İngiliz sosyo-kültürel hayatında çok etnikli ve kültürlü bir yapının oluşmasını sağlamıştır.

İngiltere 12. yy'ın başlarından itibaren etnik azınlıkları barındıran bir ülkedir. Anılan yıllarda, özellikle İspanya ve İtalya'daki anti-semitik hareketler nedeniyle Yahudiler İngiltere'ye göç etmişlerdir. Yahudiler İngiltere'deki ilk farklı etnik azınlığı oluşturan topluluktur. 13. ve 14. yy'larda Avrupalı tüccarlar, 16. yy'da Avrupa'daki dinsel şiddet ortamından kaçan dinsel grup mensupları, yine aynı yüzyılda Afrika'dan getirilen köleler İngiltere'ye yerleşmişlerdir (Bloch, 2002). Böylece İngiltere'de farklı etnik ve dinsel azınlık gruplar oluşmaya başlamıştır.

19. yy boyunca İngiltere'ye göç daha çok Avrupa ülkelerinden gerçekleşmiştir. O yıllarda, Avrupa'daki ekonomik ve siyasi krizler göçü tetikleyen önemli unsurlar arasında zikredilmektedir. İngiltere'ye göç dalgası, I. Dünya savaşı sırasında daha çok Avrupa ülkelerinden iltica şeklinde gerçekleşirken, II. Dünya savaşı sırasında ve sonrasında ise, daha çok ülkenin ekonomik kalkınmasında çalıştırılmak üzere, "İngiliz Milletler Topluluğu Ülkelerinden" (the Commonwealth Countries) işçi göçü ve doğu Avrupa ülkelerinden de iltica şeklinde gerçekleşmiştir. 1970, 1980 ve 1990'lı yıllar boyunca da çeşitli nedenlerle İngiltere'ye göç süreci devam edegelmiştir (Bloch, 2002).

Günümüz İngiltere'sindeki belirgin etnik azınlıkların varlığı hiç kuşkusuz, II. Dünya savaşı sonrası İngiliz kolonilerinden gerçekleşen işgücü göçü ve bununla ilintili aile birleşimleriyle sayıları giderek artan göçmen topluluk-

lara dayanmaktadır. Bunların çoğu ise, yerleşik, kalıcı göçmenlerdir ve İngiltere'nin çoğulcu sosyo-kültürel hayatının önemli bir unsurunu oluşturmaktadır (Çoştu, 2013).

Göç alan diğer ülkelerde olduğu gibi, İngiltere'de göç dalgasını kontrol altına alma, azaltma veya sınırlama adına bir takım politikalar geliştirmiştir. Fakat burada şu hususa dikkat çekmek önem arz etmektedir: İngiliz göç politikasının seyrine bakıldığında, sömürü imparatorluğunun vesayetinin izleri görülebilmektedir. Çünkü İngiliz göç politikasının temelini, imparatorluğun egemenliği altındaki bölgelerden ülkeye yönelik göçü sınırlama amaçlı mevzuatlar oluşturmuştur. Dolayısıyla, İngiliz göç politikasının genel özelliği, yabancıların ülkeye girişinden daha ziyade, 'resmi ortak vatandaşlarının' yerleşimini kontrol ve sınırlama amaçlıdır (Joppke, 1999).

Tarihsel süreç içerisinde, İngiltere ile İslam Dünyası arasında siyasal, kültürel ve ekonomik alanlarda çeşitli vesilelerle ilişkiler meydana gelmiştir. Tarihsel kalıntıların işaret ettiğine göre, İngiltere ile İslam Dünyası arasındaki ilişkiler sekizinci asra kadar geri götürülebilmektedir (Gilliat-Ray, 2010). Kaynakların belirttiğine göre, İngiltere'deki ilk Müslüman yerleşimciler, 19. yy'ın ortalarında İngiliz ticaret filosunda çalışan denizciler ve tüccarlardan oluşmaktadır. 1860'lı yıllarda Süveyş kanalının açılmasıyla birlikte, Yemen, Somali gibi ülkelerinden onlarca Müslüman İngiltere'ye gelerek, Cardiff, Liverpool, Glasgow, Londra gibi liman kentlere ve endüstriyel bölgelere yerleşmişlerdir. Söz konusu bu ilk göçmenler, Birleşik Krallıktaki ilk Müslüman yerleşimcileri oluşturmaktadır (Ansari, 2004; Buryova, 2005; Gilliat-Ray, 2010).

İngiltere'de Müslümanlar hemen hemen bir buçuk arsıdan beri İngiliz sosyal ve kültürel yaşamının önemli parçasını oluşturmuştur (Buryova, 2005). İngiltere'deki Müslüman göçmen varlığı ile İngiltere'nin 20. yy'ın ortalarına kadar bazı Müslüman ülkeleri sömürge amaçlı kontrolü arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bugün İngiltere'deki belirgin Müslüman etnik grupları, Birleşik Krallığın eski sömürgelerinden gelenler oluşturmaktadır (Ansari, 2004; Hussain, 2008).

İngiltere'deki Müslüman yerleşimi, periyodik dalgalar şeklinde gerçeklemiş ve farklı çekme-itme etkenlerine bağlı olarak yoğunlaşmıştır. Genel hatlarıyla Müslüman göçmen toplulukların yerleşimi ikili bir tipoloji içerisinde değerlendirilebilir. İlk tipoloji, II. Dünya Savaşına kadar süreci içine

alırken, ikinci tipoloji ise, savaş sonrasını kapsamaktadır. Savaş öncesi İslam ülkelerinden İngiltere'ye yönelik göç süreci, daha çok bireysel inisiyatif sonucu gerçekleşmiştir. Bu süreçte, İngiliz ticaret filolarında çalışan Müslüman denizciler İngiltere'nin liman kentlerine veya Müslüman tüccarlar İngiltere'nin ticari bölgelerine yerleşmişlerdir. Ya da eğitim amaçlı gelenler, eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkelerine geri dönmeyip, İngiltere'nin çeşitli şehir ve kasabalarına yerleşmişlerdir. İlk tipoloji içerisindeki Müslüman yerleşimi sınırlı sayıda gerçekleşirken, görünürlük ve etkinlik bakımından ise zayıftır.

II. Dünya Savaşından günümüze kadar gerçekleşen göç süreci ise, hem görünürlük hem de etkinlik bakımından daha yoğundur. Bu süreçte, savaş sonrası ekonomik kalkınma ve sanayi alanlarında ihtiyaç duyulan işgücünü karşılamak üzere İngiltere, çoğunlukla Müslüman olan önceki kolonilerine yönelmiş ve ikili anlaşmalar ya da farklı yollarla göçü teşvik etmiştir. Bu süreçte gelen Müslüman göçmenler, çoğunlukla vasıfsız işçilerdir ve erkeklerden oluşmaktadır. Bu insanlar İngiltere'nin sanayi bölgelerine yerleşmişler ve çeşitli hizmet alanlarında istihdam edilmişlerdir. Bu süreçte göç edenler, bir gün anavatanlarına geri dönme umuduyla ekonomik olarak güçlenmeyi hedeflemişlerdir. Takip eden yıllarda İslam Ülkelerinden, eğitimsel nedenler, arkadaşlık ve akrabalık bağları, aile birleşimleri yoluyla zincirleme göç devam etmiştir. İkinci ve üçüncü kuşak neslin oluşmaya başlamasıyla birlikte ise, İngiltere'deki Müslüman yerleşimcilerin artık kalıcı oldukları anlaşılmıştır. 1980 ve 1990'lı yıllara gelindiğinde ise, İslam Ülkelerinin içinde bulunduğu olumsuz ekonomik, siyasal ve kültürel koşullar, insanların ilticacı veya sığınmacı olarak İngiltere'ye yönelmelerini sağlamıştır. 2000'li yıllarda göç süreci farklı sebeplerle devam etmiştir (Çoştu, 2013).

İngiliz hükümetine bağlı "Toplumlar ve Yerel Yönetimler Ofisi" (DCLG) 2008 yılında, İngiltere'deki Müslüman etnik varlığı üzerine bir rapor yayımlamıştır. Anılan rapor, nüfus yoğunluğu ve toplumsal görünürlük bakımında faal olan ve on üç farklı ülkeden (Pakistan, Hindistan, Afganistan, Bangladeş, Cezayir, Suudi Arabistan, Fas, Nijerya, Mısır, İran, Irak, Somali ve Türkiye) İngiltere'ye göç etmiş Müslümanları içermektedir. (DCLG. (2009a). Bu bildiri, İngiltere'deki Ortadoğu kökenli Müslüman topluluklarla sınırlı olması nedeniyle, Suudi Arabistan, Mısır, İran ve Iraklı Müslüman topluluklar esas alınmış, diğer Müslüman topluluklar araştırma dışı tutulmuştur.

1. Suudi Arabistanlı Müslüman Topluluk

Suudi Arabistan, İngiltere'nin Orta Doğu'daki önemli ticari ortaklarından birisidir. Bu ticari ilişkiler, İngiltere'deki Suudi Arabistanlıların nüfusun teşekkülünde önemli bir rol oynamıştır. Topluluk içinde, öğrenci, iş adamları ve nispeten varlıklı bireylerin ağırlıkta olduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte az da olsa, İngiltere'de sığınmacı olarak yerleşmiş Suudi Arabistanlı bulunmaktadır (DCLG, 2009b).

2011 verilerine göre, İngiltere'de Suudi Arabistan doğumlu 29,076 göçmen bulunmaktadır (Census, 2011: QS213EW). Nüfusun, % 44'ü Londra'da ikamet ederken, Londra dışında Southampton, Leeds, Birmingham, York, Newcastle gibi şehirlerde de Suudi Arabistanlılar yaşamaktadır. Öte yandan 1980-2006 yılları arasında 670 Suudi Arabistanlı, İngiliz vatandaşlığına geçmiştir (DCLG, 2009a).

Suudi Arabistan doğumlu göçmenlerin, % 64'ü Müslüman, % 21'i Hıristiyan, % 6'ıs ise hiçbir dine mensup değildir. Topluluk içindeki Müslümanlar Sünni / Hanbeli ve Vahhabi mezhebine mensuptur (DCLG, 2009b).

İngiltere'deki yüksek eğitim kurumlarında okuyan önemli oranda Suudi Arabistanlı öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrencilerin maddi finansmanı Suudi Arabistan Eğitim Bakanlığı tarafından karşılanmaktadır. Ayrıca, Suudi hükümet öğrencilerin oluşturdukları dernek, vakıf, organizasyon gibi sivil örgütlenmelerine de destek vermektedir (DCLG, 2009b). Bu organizasyonların bazıları şunlardır: "Suudi-İngiliz Toplumu", "Londra Merkez Camii" (Ayrıntılı bilgi için bkz. *Çoştu*, 2013).

2. Mısırlı Müslüman Topluluk

Mısır'dan İngiltere'ye ilk göç hareketleri 1930 ve 1940'lı yıllara kadar götürülebilmektedir. Anılan yıllarda gerçekleşen göç hareketi daha çok eğitim amaçlı gerçekleşmiştir. 1952'de Mısırda meydana gelen askeri ihtilal akabinde Cemal Abdül Nasır iktidarı ele geçirince, değişen politik rejimden memnun olmayan ağırlıklı olarak üst ve orta sınıfa mensup, eğitimli (mühendis, doktor, avukat, gibi) ve çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Mısırlıların Londra'ya göç ettikleri bilinmektedir. 1960'lı yıllarda da devam eden bu göç

hareketinde ekonomik nedenler de itici faktör olarak işlev görmüştür. Ayrıca, 1970'li yıllarda Kıpti Hıristiyan Mısırlıları Londra'ya göçe sürükleyen neden ise, Mısırda yaşanan dini hoşgörüsüzlük ortamıdır. 1990'lı ve 2000'li yıllarda da Mısırdan hem Müslümanların hem de Hıristiyanların eğitim, ekonomik krizler, siyasal istikrarsızlık gibi nedenlerle İngiltere'ye yönelik göç süreci devam etmiştir (Zohry, 2005; DCLG, 2009c). Öte yandan Temmuz 2013 tarihinde Mısır Silahlı Kuvvetlerinin askeri darbe yapması soncu oluşan siyasal ve sosyal istikrarsızlık ortamı, dış göçü tetikleyecek önemli bir etken gibi görünmektedir.

2011 verilerine göre İngiltere'de Mısır doğumlu 28,927 göçmen bulunmaktadır (Census, 2011: QS213EW). Bu nüfus sayımı verileri Mısır doğumluları içerdiğinden, bu veriler, ikinci ve üçüncü kuşak Mısırlıları kapsamamaktadır. Bu nedenle İngiltere'deki Mısırlı Müslüman göçmenlerin sayısı tam olarak bilinememektedir. Öte yandan 1980-2006 yılları arasında 11,625 Mısırlı İngiliz vatandaşlığına geçmiştir (DCLG, 2009a).

İngiltere'deki Mısırlı göçmen topluluk içinde, % 56 civarında Mısırlı Müslüman, % 32 civarından Mısırlı Hristiyan göçmen bulunmaktadır. Mısırlı Müslüman göçmenlerin % 53'ü Londra'da ikamet ederken, Londra dışında Brighton, Newcastle, Leicester, Liverpool, Birmingham, Manchester, ve Glasgow gibi şehirlerde de az da olsa Mısırlı Müslüman göçmen yaşamaktadır. İngiltere'deki Mısırlı Müslüman göçmenlerin dini yapısına bakıldığında, Hanefi mezhebine mensup olanların ağırlıkta olduğu görülürken, Şafi mezhebi ile Selefi grupların varlığı da bilinmektedir (DCLG, 2009c).

Yapılan araştırmalarda, topluluk içerisinde, dil, iletişim, kimlik, kültür ve inanç konularında kuşaklar arası önemli farklıların bulunduğu gözlemlenmektedir. Öyle ki, genç Mısırlı neslin entegrasyon konusunda ebeveynlerinin aksine daha pozitif bir yaklaşımı benimsediklerini, kendilerini İngiliz kültürüne daha yakın hissettiklerini ifade etikleri görülmüştür. Bu nedenle, 2001 nüfus sayımında topluluk içerisinde kendilerini 'Beyaz İngiliz' olarak tanımlayanların sayısı, diğer Müslüman göçmen topluluklara oranla daha fazla çıkmıştır (DCLG, 2009c).

İngiltere'deki Mısırlı göçmenlerin sosyo-ekonomik durumları ikili kategori içerisinde ele alınabilir. Birinci kategoride, alt sınıfa mensup ilk gelen göçmenler yer almaktadır ve bunlar yemek sektörü, taksi şoförlüğü, emlak ve seyahat sektörü gibi istihdam alanlarına yönelmişlerdir. İkinci kategoride ise,

orta ve üst sınıfa mensup iyi eğitimli göçmenler yer almaktadır ve bunlarda doktor, avukat, mühendis gibi çeşitli mesleki alanlara yönelmişlerdir (DCLG, 2009c).

İngiltere'deki Mısırlı göçmenlere ait sivil toplum organizasyonların çoğunluğu, sosyal ve mesleki ağların bir parçası veya kültürel faaliyetler için bir araya gelmiş birliktelikler görünümündedir. Mısırlı göçmenlerin tesis ettiği önemli organizasyonların bazıları şunlardır: "Büyük Britanya Mısır Derneği", "Mısır Tıp Derneği", "İngiliz Mısır Derneği", "Londra Anglo *Mısır Vakfı"* (Ayrıntılı bilgi için bkz. *Çoştu*, 2013).

3. İranlı Müslüman Topluluk

İngiltere'deki İranlı göçmen toplulukla ilgili demografik bilgiler sınırlıdır. Spellman'ın belirttiğine göre, İngiltere'deki İranlı nüfusun göreceli azlığı, diğer azınlık gruplar gibi yoğun bir biçimde bir arada bulunmamaları ve pek çok İranlı'nın İngiliz vatandaşlığını elde etmesi nedeniyle nüfus sayımlarında görünmemeleri gibi nedenler onların daha az gündeme gelmelerine neden olmaktadır (2004).

Kaynaklarda, İran'da dış göçü tetikleyen üç temel dalga olduğu belirtilmektedir. 1950'lerden 1979'a kadar olan ilk dalgayı, II. Dünya savaşı sonrası petrol üretiminin yeniden başlaması ve buna bağlı olarak ekonominin iyileşmesi tetiklemiştir. Bu dönemde orta ve üst sınıfa mensup İranlılar çocuklarını eğitim amaçlı yurt dışına, özellikle İngiltere'ye, göndermeye başlamışlar ve zamanla kendileri de bu sürece dahil olmuşlardır. 1979'a kadar gerçekleşen bu ilk göç dalgası daha çok eğitim amaçlı gerçekleşmiştir. 1979 yılında İran devrimini takiben ise, ikinci dalga göç hareketi başlamıştır. Bu süreçte ise, İran'da değişen siyasal yönetimden memnun olmayanlar İngiltere'ye iltica yoluyla göç etmişlerdir. 1995'ten günümüze kadar devam göç süreci ise üçüncü dalgayı oluşturmaktadır. Bu süreçte, bir yandan İran'daki üniversitelerden ayrılan yüksek eğitimli kişilerin, diğer yandan ise eğitimsiz işçi sınıfının oluşturduğu grupların İngiltere'ye göçü gerçekleşmiştir. Bu göç sürecinde, İran'daki siyasi durum, ekonomik krizler etkili olmuştur (Spellman, 2004; DCLG, 2009d). OECD'nin uluslararası göç raporuna göre, 2001-2011 yılları arasında İran'dan İngiltere'ye mülteci olarak göç edenlerin sayısı 32,987'dir (OECD, 2013).

2011 nüfus sayımı bilgilerine göre, İngiltere'de 79,985 İran doğumlu

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

FİLİSTİN KADINI, TOPLUMSAL ROLÜ VE DEĞERİ

Senem SOYER[1*]

Filistin kadını denilince akıllara ilk gelen "devrimci", "eğitimli" ve "şehit" kadın tanımlamalarıdır. Arap kadını kavramı ile Filistinli Arap kadını kavramı telaffuz edildiğinde çağrışım yapan imgeler farklılık göstermektedir. Filistinli kadın, ülkesinin özgürlüğü için aktif ve etkileyici olarak en ön safta rol almıştır. Ülke içinde ve dışında vatanı için erkeklerle beraber mücadele vermişlerdir.

Diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi Filistin'de de yakın geçmişte halk, özellikle de kadınlar bir sömürge ortamında yetişmişlerdir. Yenilginin ardından Filistin kadınının yaşadığı sıkıntılı durumlar, bir bütün olarak tüm halkı harekete geçirmiş, Filistin kadını da bu hareketin her alanında olduğu gibi bağımsızlık yolunda da yerini almıştır. Karşılaşılan ekonomik zorluklar, siyasi çalkantılar hatta eğitim sistemi Filistin kadınının günlük yaşam tarzını önemli ölçüde etkilemiştir.

Bu çalışma Filistin kadınının toplumsal konumunu ve Filistin davasında üstlenmiş olduğu rolü incelemeyi hedeflemektedir. Böylece kadınların toplumsal hayat içinde oynamış oldukları rol ve toplumsal hayata katkıları Filistin kadını özelinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Filistin, Filistinli Arap Kadın, Ortadoğu

PALESTINIAN WOMEN, HER ROLE AND VALIE IN SOCIETY

'Revolutionist', 'educated' and 'martyr' are the first descriptions that comes to mind when you say Palestinian Women. There are major differances between the concept of Arabic and Palestinian women. Palestinian women takes an active and effective role for the independence of their country. They put up a fight both inside and outside of Palestine alongside men.

Like other Arabic Countries, Palestine people and especially their women had been in a colonial environment till the recent past. After defeat, unfavorable situations that women facing impelled all society to act and Palestinian

1 * Yard. Doç .Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Mütercim-Tercümanlık (Arapça)

women take her place in this movement. Economic difficulties, political unrest and even education system affected Palestinian women's daily life considerably.

This study aims to examine social status of Palestinian women and her role in Palestine's struggle for freedom. And so the role and contribution of women in social life will be examined through Palestinian women.

Keywords: Palestine, Palestinian - Arabic Women, Middle East

Ortadoğu'da Kadın Hareketleri

Uzun ve ortak bir geçmişe sahip Arap toplumlarında kadına bakış ve onun toplumsal konumu hakkında çok fazla farklılıklar görülmemektedir. Arap toplumunda aile, ataerkil bir yapı sergilemektedir. Erkekler tarafından temsil edilen ailede kadının söz hakkı pek yoktur. Kadın ancak anne olduğu zaman özellikle de erkek çocuk annesi olduğunda büyük bir değer ve itibara kavuşmaktadır. Bu değerin bir devamı olarak da büyükanne olduğunda ailede söz sahibi olabilmektedir.

19. yüzyıl ortalarında Batıda başlayan ve Ortadoğu'ya doğru yayılan reform hareketi kadınları da derinden etkilemiştir. Ortadoğu'da kadın hareketleri daha çok sömürgeciliğe karşı yürütülen bağımsızlık savaşlarında kendini göstermiştir. Bu rolleri ile kadınlar hem bir ailenin hem de toplumun temeli olduklarını bir defa daha göstermişlerdir.

Filistin için de durum çok farklı olmamakla birlikte "*Tarihsel olarak kadınlar çatışmanın başlangıcından beri kendilerini çeşitli şekillerde göstermeyi başarmışlarsa da kadınların temel işlevi nüfusun devamını sağlama, doğan çocukları yetiştirme, onların eğitim ve sağlığıyla meşgul olma olarak tayin edilmiştir*"(Aydınalp, 2009; 202). Daha çok mücadele edecek neferleri dünyaya getiren bir varlık olarak algılanan kadın, dini ve kültürel normların öngördüğü gibi mümkün mertebe çatışmanın dışında tutulmaya çalışılmıştır.

Filistin'in bağımsızlık mücadelesinde kadınlar 1920'li yıllardan beri yer almışlar, özellikle de intifadadan sonra aktif ve etkin rol oynamışlardır. Filistin kadını 1965 devriminden sonra sosyal ve siyasi alanda büyük gelişmeler kaydetmiştir. Çünkü devrim hem emekçi kadın hem de eğitimli kadın için kendi özgürlüğü ve ülkesinin özgür geleceği bakımından önemlidir. Bu sürecin doğal bir sonucu olarak devrimci kadının kişiliği, onun şahitlik ettiği tarihi

olaylar, yaşadığı kişisel durumlar, zihinsel ve bedensel her türlü oluşumuna etki eden unsurlar ile şekillenmektedir.

Uzun yıllardan beridir işgal altındaki Filistin topraklarında ülkenin kadınları direniş mücadelesine katılmışlardır. Başlarda, 1948'den önce bilgi alışverişini sağlama, devrimcileri saklama gibi basit sayılabilecek görevleri olan Filistin kadını 1967'den sonra erkeklerle eşit ölçüde mücadele ederek Filistin davasının en güçlü savunucularından olmuşlardır. Gerektiğinde en ön safta yerini alarak gösteriler düzenleyen kadınlar, İsrail zindanlarından da kurtulamamışlardır. Burada çok zor şartlar altında yaşamışlardır. İntifada dönemleri kadınların kendilerine biçilmiş olan görevlerinin dışına çıkma dönemleri olmuştur. Aldıkları sorumluluklar ile mücadeledeki yeterliliklerini de kanıtlamışlardır. İkinci intifadadan sonra Filistin kadınları daha geniş bir çerçevede varlıklarını ortaya koymuşlardır.

Uzun yıllar Memluk hâkimiyetindeki Filistin, 1516'da Yavuz Sultan Selim tarafından Mercidabık savaşı sonrası Osmanlı yönetimine geçmiştir. Daha sonra 1917 yılında İngilizler tarafından işgal edilen Filistin, 1920 yılından itibaren resmen İngiliz yönetimine bırakılmıştır. "*Daha önce İngilizler tarafından işgal edilen Filistin 1948'de İsrail'in kurulmasıyla birlikte günümüze kadar bütün halk mücadeleci ve direnişçi doğmuş bu şekilde büyümüş ve yetişmiştir. Özellikle de 1967 savaşından itibaren Filistin kadını Yahudi düşmanlığına karşı hep direnişçi kadın olmuştur. Siyasi ve askeri alandaki faaliyetleri ile her alanda ülkesini savunmuş aynı zamanda Filistin kadınını kurumsal çalışmalarla geliştirmiştir*" (https://www.maannews.net/Content.aspx?id=833152).

Filistin kadını denilince herkesin zihinlerinde çağrışım yapan kelimelerin başında "devrimci-mücadeleci kadın, eğitimli-düşünür kadın ve şehit kadın" tanımlamaları gelmektedir. Bu sıfatlar bir yönüyle tüm Filistin kadınlarını tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu çalışmada bahsedilen tanımlara örnek olan en güçlü kadın temsilciler incelenecektir.

Devrimci ve Mücadeleci Kadın

Devrimci ve mücadeleci kadın tanımı için Arapçada "المرأة الثورية والمناضلة" (el-Mer'etu es-Sevriyyetu ve'l-Munâdile) ifadesi kullanılmaktadır. Filistin kadını, yaşadığı toplumun, ülkesinin ulusal sorunuyla sürekli ilişkili

halde olmuş ve bağımsız geleceğinin inşa edilmesinde güçlü etkin yönüyle yer almıştır. Özellikle 1965 yılındaki devrimden sonra Filistin özgürlük hareketinin temsilcisi olmuştur.

Filistin halkının yaşadığı olaylar herkes gibi kadınları da etkilemiş ve değiştirmiştir. Aida kampında yaşamış Samira'nın annesi Umm Abdullah intifada hakkında şu açıklamaları yapıyor: "*İntifada kadınları çok değiştirmişti. Bu bizi harekete geçirdi. Hayatlarımızı değiştirdi. Oğullarımızı döven askerleri gördüğümüz zaman, deliye dönüyorduk. Oğullarımızı korumak için yapabileceğimiz bir şeyler olmalıydı. Korkusuzca, düşünmeden yapmamız gereken şeyi yaptık. Bu şekilde davranan bir kadına, diğer kadınlar saygı gösterirler ve onun bir kahraman olduğunu söylerler. Bunu sadece kadınlar söylemezler. Erkekler de aynı şeyi söylerler. "Kadın, sen bizden daha güçlüsün. Daha cesursun, gerçek bir kahramansın" derler* " (Gorkin, Othman;2015, 204).

Devrim bilinci ve bilgiyle silahlanmak Filistin davasının diğer bir yönünü oluşturmuştur. İşgal altındaki vatan topraklarında bir yandan eğitim işleri yürütülmeye bir yandan da siyasi-sosyal bilinç geliştirilmeye çalışılmıştır. Eğitim yönü bu noktada kadınlara nasıl bir yol takip edecekleri, siyasi güçlerini nasıl artıracakları ve farkındalık sağlamak adına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu devrimci kadınlar da yaşamış gerçek kahramanlar ve örnek şahsiyetler olarak edebiyata konu olmuşlardır. Devrimci kadın bazen ezilmiş, emekçi biri olarak bazen de bilinçli, eğitimli biri olarak tasvir edilmiştir.

Gassân Kenefânî'nin Umm Sa'd isimli romanındaki aynı isimli kadın karakter, ezilmiş ve emekçi devrimci kadına en iyi örneklerden birisidir. Yazar bu romanı gerçek bir hayat öyküsünden yola çıkarak, o kadının gelecek nesillere örnek olarak aktarılması gerektiğini düşündüğü için yazdığını belirtmiştir. Umm Sa'd gerçek bir kahramandır. Romanın konusu, 1967 Haziran yenilgisinden sonra Beyrut kamplarında yaşayan kadının kamp günlükleri şeklindeki hayatını ele almaktadır. Halkın devrim ve direniş ruhunun uyanışı anlatılmaktadır. Kadın, kendi devrimci ruhunu iki erkek çocuğuna da aşılayan bir kadındır. Filistin'in özgürlüğü için gerilla birliklerine katılan ve hapse düşen oğlunun salıverilmesi için yetkilerle görüşmeyi reddetmiş, oğlunun orada ölmesinin daha onurlu olduğunu söylemiştir. Yazarın da ifade ettiği gibi bu kadın yenilginin bedelini ödeyen Filistinlilerin sesi olmuştur (Kenefânî, 2013).

Bu romanda tüm Filistinli kadınlar için büyük önem taşıyan anahtar sem-

bolü kullanılmıştır. Filistinli kadınlar evlerinin anahtarını boyunlarında taşımakta ve bir gün evlerine döneceklerine inanmaktadırlar.

Devrimci kadının öne çıkan özelliklerinden biri de mücadele ve çalışma yoluyla ilk olarak kendi özgürlüğünü gerçekleştirmesidir. Bu bir bakımdan evin dışına çıkabilmesi, erkeklerle yan yana sosyal, siyasi ve askeri alanda yer alarak başarılar kazanmasıdır.

Eğitimli-Düşünür Kadın

Eğitimli ve düşünür kadın tanımı için Arapçada "المرأة المثقفة والمبدعة" (el-Mer'etu el-Musekkafetu ve'l-Mubdi'a) ifadesi kullanılmıştır. Burada savaş ve devrimlerde sadece silahlanmış kadınlar değil aynı zamanda sınırlandırılmış belirli rollerle siyasi olarak da mücadele eden, çiftçi kadınların dışında kalan çoğunlukla eğitim almış bir kadın grubu kastedilmektedir. Bu kadınlar ülkelerinin bağımsız gelecekleri için çabalamışlar, daha çok siyasi olarak harekete yön veren kadınlar olmuşlardır. Mücadele durumları ile ilgili kadın hareketleri bazı kategorilere ayrılmış ve sınıflandırılmıştır. Bunlar Ferîhât,2009;73):

a) *Kadının ulusal düzeyde ülkenin bağımsızlığı için mücadele hareketine katılması*

b) *Kadının, silahlı mücadelenin olduğu Arap ülkelerinde ulusal birliği ve bağımsızlığı gerçekleştirmek için harekete katılması*

c) *Kadının, ulusal bilinç ruhunun gelişmesi için örgütler ve kadın hareketleri oluşturması*

d) *Kültürlü Arap kadınının katkısıyla başlayan milli ve ulusal hareketlerin daha sonra hızlı bir şekilde çiftçi, çalışan ve emekçi kadınlara da yayılması.*

Bunlar birer varsayım olarak ele alınsa da Arap kadınının, siyasi olarak düzenli olmayan örgütlenmesinin temelini teşkil etmiştir. Bu hareket ailesinden birini kaybetmiş (eşi, ağabeyi, kardeşi…) çiftçi ve işçi kadının işgale tepkisi olarak doğmuştur. Bu sömürü karşıtı mücadele Filistin sorunuyla etkileşim ortaya çıkarmış ve farklı biçimlerde ele alınmıştır.

Eğitim almak Filistinli kadınlara önemli üstünlükler sağlamıştır. Eğitimin

Filistinli kadınlar üzerindeki olumlu etkisine Aida kampında yaşamış Samira'nın anlattıkları örnek olarak gösterilebilir. "*Bu sırada lisedeyken, onuncu sınıftan on ikinci sınıfa kadar sınıfları geçmiştim ve daha şimdiden güçlü siyasi görüşlerim oluşmuştu. Dahası var kendi görüşlerim için savaşmak istediğimi fark etmeye başlamıştım. Her türlü kitabı – Victor Hugo'nun, Maxim Gorky'nin kitaplarını- okuyordum. Ve daha da çok siyasi kitap okuyordum. Beni gerçekten heyecanlandıran bir kitap hatırlıyorum. Kitabın adı Al-Fedaiyin [Gerilla Savaşçıları] di. Kitap, Ürdün'deki gerilla savaşçılarının kampından –the fedaiyin camps-, savaşçıların geçtiği eğitimlerden ve sürdürmüş oldukları bazı eylemlerden bahsediyordu. Onlar gibi olmak istediğimi hatırlıyorum* " (Gorkin, Othman;2015,129-130). Samira'ya ismini annesi vermiş. Ona bu ismi vermesinin nedenini şöyle açıklıyor: "*İslam için savaşmış –cesur, gerçek bir savaşçı olan bu kadın kahramandan sonra ona bu ismi koydum*" (Gorkin, Othman;2015, 168). Samira gerçekten de adını taşıdığı kadın gibi bir kadın olmuş. Aktif olarak görevler almış, defalarca hapse girip çıkmış. Başlarda öğrenci gruplarında, Kadınların Sosyal Hizmet Komitesinde yer almış, intifada ile birlikte Filistin başkaldırısına kadınların desteğini sağlamak için mülteci kampları ve köylerdeki kadınlarla görüşme ve örgütleme onun görevi olmuş.

Bütün bunlar toplumun bir yansıması olarak edebiyat alanında da var olmuştur. Özellikle Filistin kadını hem şiir hem de nesir alanında edebiyatçılar tarafından işlenmiştir. Filistin davasının güçlü sesi Fetva Tûkân, mücadeleci kimliği olan ve bu yönüyle öne çıkan bir kadın şairdir. Hayatı her türlü mücadele ile geçmiş ve hayatının ana teması mücadele olmuştur. "*Tûkân'ın otobiyografilerinin ilk cildi Rıhle Cebeliyye Rıhle Sa'ba, edebiyatçının kendi kişisel yolculuğunun bir muhasebesi, yakın çevresine karşı verdiği mücadelenin bir özetidir. Milli davaya, milli mücadeleye yani en zor yolculuğa başlamadan önce yaptığı bu dağ yolculuğu, onun kısılıp kaldığı çemberden çıkış hikâyesidir. Tûkân, ilk mücadeleyi ailesi ve geleneksel toplumuna karşı vermiştir. Bu eserde Filistin için verdiği mücadelenin nasıl ve ne şartlarda başladığını ortaya koyar*" (Üyümez, 2014;188). Çoğu Filistin kadını için 1967 Haziran Savaşı bir dönüm noktası olmuştur. "*Süveyş Krizi günlerinde siyasi bilinci yeni yeni uyanan Tûkân'ın özellikle 1967 Haziran Savaşından sonra aktifleştiği bilinmektedir. İngiltere yolculuğu onun güvensiz, içe kapalı kişiliğiyle mücadele edip, kendi ayakları üzerinde durarak hayata yeni bir pencereden bakmasını sağlamıştır*"(Üyümez, 2014; 185-186).

TÜRKİYE'DE ORTADOĞU ÜZERİNE ÇALIŞMA YAPAN DÜŞÜNCE KURULUŞLARI

Lale İZCİ[1]

İbrahim MAZMAN[2]

Uzman Sosyolog Çağatay SARP[3]

ÖZET

Ortadoğu ülkeleri ve Türkiye arasındaki diplomatik, sosyolojik ve ekonomik ilişkiler yıllardır çeşitli biçimler alarak bugüne kadar süregelmiştir. Son yıllarda dünya çapında Ortadoğu ülkeleri üzerinde yürütülen siyasi, sosyal ve ekonomik hedefler, Ortadoğu'yla ilgili konuları dünya gündemine daha çarpıcı bir şekilde taşımıştır. Türkiye'nin Ortadoğu hakkında gerek tarih boyunca izlediği dış politikası, gerekse stratejik ve jeopolitik konumu olsun Türkiye'yi de Ortadoğu politikasının önemli bir parçası haline getirmiştir. Tarihten günümüze kadar süregelen bu karmaşık ilişkiler ağını kurumsal anlamda takip edebilmek, bilimsel çalışmalara kaynak sağlayabilmek ve Ortadoğu politikaları üzerine uzman görüşlerinden yararlanarak karar alıcılara farklı fikirler sunabilmek amacıyla birçok Dernek, Vakıf, STK ve üniversite destekli araştırma merkezlerinin kurulduğu görülmektedir. Bu araştırma kurum ve kuruluşları sayesinde Ortadoğu üzerine uzmanlaşmış birçok akademik görüş bir araya gelebilmekte ve sorunlara yönelik analizler elde edilebilmektedir. Bu makale, Türkiye genelinde Ortadoğu üzerine bilimsel veri sağlayan Dernek, Vakıf, Enstitü, Araştırma Merkezlerinin ve Sivil Toplum Kuruluşlarının kısa bir tanıtımı yaparak, Ortadoğu çalışmaları hakkında yapılacak olan bilimsel çalışmalara daha kolay veri elde edilmesini amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Araştırma Merkezleri, Dergiler

1 Kırıkkale Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi lale-izci@hotmail.com

2 Kırıkkale Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doç. Dr. , ibrahimmazman5@yahoo.com

3 Kırıkkale Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi. , cagataysarp@hotmail.com

THE THINK-TANKS WORKING ON THE MIDDLE EAST IN TURKEY

ABSTRACT

Diplomatic, sociological and economic relations between the Middle East countries and Turkey have been ongoing for years by taking various forms until today. Political, social and economic subjects in the Middle East have brought many different issues in the global agenda in recent years. Turkey's foreign policy pursued about the Middle East as well as the geopolitical position of Turkey has become a key issue for many countries' Middle East policy. It has been observed that the establishment of many associations, non-governmental organizations and university-funded research centers in order to pursue the complex network of relationships provides resources for scientific research on Middle East policy and offers different ideas for decision makers. Through this research organizations and institutions many academic opinions and analysis about the Middle East can be obtained. This article aims to make relevant data more obtainable for scientific studies to be conducted on Middle Eastern studies by making a short presentation of the associations, non-governmental organizations, institutes and research centers on the Middle East in Turkey.

Key words: Middle East, Research Centers, Journals,

GİRİŞ

Son zamanlarda Türkiye'nin, gerek izlediği dış politikasıyla gerek geçmiş yıllarda hayata geçirdiği projeleriyle Ortadoğu'nun en dikkat çeken ülkelerinden biri haline geldiğini söylemek yanlış olmaz. Türkiye Osmanlıdan günümüze kadar Ortadoğu ülkeleriyle aralıksız temas halinde olan ve komşuluk ilişkilerinde hoşgörü politikası izleyen bir ülkedir. Türkiye'nin uzun süredir Ortadoğu ile olan siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkileri gerek kalıcı anlaşmalarla, gerek ikili iyi niyet ilişkileriyle daima sıcak tutulmaya çalışılmıştır. Osmanlının hoşgörü politikasıyla kurulun komşuluk ilişkileri, Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" özdeyişiyle devam ettirilmiş ve İslam Coğrafyasında kurulan kalıcı dostluk ilişiklerinin çoğu günümüze kadar süregelmiştir.

İşte bu gelişmeler Türkiye'nin bugün tarih mirasını oluşturarak ülkenin toplumsal hafızasına kazınmıştır. Türkiye'nin genel Ortadoğu ile olan tarihçesine kısaca baktığımızda daima sağduyulu, yapıcı ve bütünleştirici ilişkiler kurmaya çalıştığı görülmektedir. Bu noktada Türkiye Ortadoğu ilişkileri açısından

geleneksel dış politika çizgisinden ayrılmadığını ve oldukça istikrarlı bir dış siyaset tarihçesi olduğunu vurgulamak yanlış olmayacaktır. Bu siyasi özgeçmişi, gelecek yıllara aktarabilmek için her toplumun olduğu gibi Türkiye'nin de dününü, bugününü ve yarınını sırasıyla kayıt altında tutacak aydın bir kesime ihtiyacı vardır.

Ortadoğu'yla geçmişten günümüze yaşanan bu siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeleri kalıcı hale getirmek, farklı görüşlerin değerlendirmeleriyle tarihi yorumlamak ve geçmişten çıkarılacak dersleri geleceğe aktarmak için kurumsal altyapısı olan Ortadoğu Araştırma Merkezlerinin kurulması ve akademik çalışmaların yürütülmesi son derece önemlidir. Aydın görüşlerin tarihsel olayları yorumlaması, günümüzde yaşananlara ışık tutması ve gelecekte alınacak talihsiz kararların önüne geçmesi amacıyla çeşitli Ortadoğu Araştırma Merkezleri aktif bir şekilde çalışmalarını devam ettirmektedir. Bu merkezlerin siyasi karar alıcıların kararlarını etkilemek gibi bir güçleri olduğunu belirtmek gerekir. Ortadoğu üzerine uzmanlaşmış birçok akademisyen, gazeteci, siyasetçi ve bu konuda donanım sahibi bireylerin deneyimlerinin ve fikirlerinin ülke yöneticilerine ulaşması bir toplumun çizgisini belirleyebilir. Bu yüzden bu araştırma merkezleri, üniversiteler, dergiler ve STK kuruluşları aracılığıyla Ortadoğu üzerine daha çok bilimsel çalışma yürütmenin, halkı daha nitelikli bilinçlendirmenin ve Ortadoğu üzerine daha fazla uzman görüşlerin yetiştirilmesi gerekmektedir.

İşte bu amaçla, bu çalışmada Türkiye'de Ortadoğu üzerine çalışma yapan resmi kurum, sivil toplum kuruluşları, dergiler ve Üniversiteler çatısı altında bilimsel çalışmalar yürüten Ortadoğu Merkezleri listelenecektir. Bu sayede bu alanda bilimsel çalışmalar yapan uzmanlar için kaynaklara erişim noktasında kolaylık sağlanacak ve rehberlik edilecektir. Bu kuruluşlar, Ortadoğu Üzerine Araştırma Yapan Sivil Toplum Kuruluşları Ve Resmi Kurumlar, Ortadoğu Meseleleri Üzerine Yayın Yapan Dergiler, Üniversiteler Bünyesinde Çalışmalar Yürüten Ortadoğu Araştırma Merkezleri başlığı altında sıralanmıştır.

ORTADOĞU ÜZERİNE ARAŞTIRMA YAPAN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI VE RESMİ KURUMLAR

KURUM KURULUŞ ADI	KISALTMA	İNTERNET ADRESİ	İLETİŞİM BİLGİLERİ
Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi	ORSAM	www.orsam.org.tr	Süleyman Nazif Sokak No: 12-B Çankaya / Ankara Tel: 0 (312) 430 26 09 Faks: 0 (312) 430 39 48
Uluslar Arası Stratejik Araştırmalar Kurumu	USAK	www.usak.org.tr	Ayten Sok. No:21 Mebusevleri/Tandoğan, Ankara Tel:0 312 212 28 86
Stratejik Araştırmalar Merkezi	SAM	http://sam.gov.tr/	T.C. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi Dr. Sadık Ahmet Cad. No:8 Balgat / Ankara 06100 Tel:(0312) 292 2230
Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi	TASAM	http://www.tasam.org/	Eski Ali Paşa Cd, No.20, Fatih, İstanbul, 34091 Tel:0 (212) 635 6151 Faks:0 (212) 532 5882
Ortadoğu Ve Afrika Araştırmacılar Derneği	ORDAF	http://www.ordaf.org/	Çamlıca Sabahattin Zaim Kültür Merkezi Kısıklı Mahallesi, Hanımseti Alt Çıkmazı, No: 2, Kat: 2 Üsküdar / İstanbul
21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü		http://www.21yyte.org/tr/	Ahlatlıbel Mah. 1830. Sok. No:39 İncek/Çankaya Ankara Tel: 0 312 489 1801 Faks: 0312 489 1802
Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü	SAREN	http://www.harpak.edu.tr/saren/	Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü Harp Akademileri Komutanlığı Yenilevent/İSTANBUL Tel: 0 212 398 01 00 dahili: 3802 Faks: 0 212 398 01 41
Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı	SETAV	http://www.setav.org/	Nene Hatun Cad. No: 66 GOP 06700 Çankaya Ankara Tel: +90 312 551 21 00 Faks: +90 312 551 21 90

Stratejik Düşünce Estitüsü	SDE	http://www.sde.org.tr/	Çetin Emeç Blv. 4. Cad. 1330 Sok. No: 12 06460 Aşağı Öveçler Mah. Çankaya/Ankara Tel:(0312) 4738041-42-45 Fax:(0312) 4738046
Uluslararası İlişkiler Konseyi	UİK	http://www.uik.org.tr/	Kadir Has Üniversitesi Cibali Kampüsü Beyaz Ev, Kat 1, Oda No. 13, Cibali 34083 Fatih-İstanbul Tel: (0212) 533 65 32 – 1141 Faks: (0212) 532 20 22
Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Merkezi	TEPAV	http://www.tepav.org.tr/tr	Söğütözü Cad. No:43 TOBB-ETÜ Yerleşkesi 2. Kısım 06560 Söğütözü - Ankara Tlf: +90 312 292 5500 Faks: +90 312 292 5555
Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi	TURKSAM	http://www.turksam.org/	Güvenlik Caddesi No:7/2 Aşağı Çankaya/ANKARA Tel: +90.312.285 31 00 Faks: +90.312.285 00 71
Ekonomi ve Dış Politikalar Araştırma Merkezi	EDAM	http://www.edam.org.tr/	Hare Sokak K8 NO:16 AKATLAR 34335 İstanbul/Türkiye Tel : +90 212 352 18 54 Fax : +90 212 351 54 65
Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi	GUSAM	http://gusam.org/	Aşağı Öveçler Mahallesi 1322.Cadde No:61/7 Çankaya / Ankara Tel : 0312 472 01 40 Faks: 0312 472 01 04
Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi	BİLGESAM	http://www.bilgesam.org/	Mecidiyeköy Yolu Caddesi, No: 10, Celil Ağa İş Merkezi (Trump Towers yanı), Kat:9, Daire:36 Mecidiyeköy / İstanbul Tel: +90 212 217 65 91 Fax: +90 212 217 65 93
Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı	TESEV	http://tesev.org.tr/tr/	Mecidiye Mahallesi, Dereboyu Caddesi No:41 Kat:2-3-4 34347 Ortaköy-İstanbul Tel: +90 (212) 292 8903
İstanbul Stratejik Düşünce ve Araştırma Merkezi	İSDAM	http://www.isdam.org.tr/	Süleymaniye Caddesi Kanuni Medresesi Sokak No: 34 D. No: 1 Fatih / İstanbul Telefon : 0544 540 10 70

Global Politika ve Strateji Enstitüsü	GLOBALPSE	http://globalpse.org/	Mutlukent Mah. 1966. Cad. No:4 Ümitköy ÇANKAYA / ANKARA Telefon: +90 312 236 1121 Faks: +90 312 236 1303
Evrensel Stratejik Araştırmalar Merkezi	EVSAM	http://www.evsam.org/	Yeni Mah. Entel Yeşil Vadi Sitesi A 6 Blk D:7 Balaban Dere Sok. Sarıyer İstanbul34473
Ankara Strateji Enstitüsü	ASE	http://www.ankarastrateji.org/	Gençlik Cad. Ordular Sok. No: 25 Anıttepe 06580 ANKARA/TÜRKİYE Tel: (0312) 213 84 44 / (0312) 368 53 53 Faks: (0312) 213 84 34
Sahipkıran Stratejik Araştırmalar Merkezi	SASAM	http://sahipkiran.org/	Adres: Mithatpaşa Caddesi 54/6 Kızılay ANKARA Telefon: (0312) 433 74 17
Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı	TASAV	http://tasav.org/	Adres: Nasuh Akar Mahallesi 1.Cadde No:43/4 Balgat-Çankaya/ANKARA Telefon: +90 312 287 8899 Faks: +90 312 285 4499
Uluslararası Stratejik Tahlil ve Araştırmalar Merkezi	USTAD	http://www.ustad.org.tr/	13 Mart Mahallesi Karanfil Sokak Aksoygül Apt. Kat:5 No:10 Artuklu / MARDİN Tel: +905324422273

ORTADOĞU MESELELERİ ÜZERİNE YAYIN YAPAN DERGİLER

DERGİ ADI	İNERNET ADRESİ	İLETİŞİM ADRESİ
21. Yüzyıl Dergisi	http://www.21yuzyildergisi.com/	Ahlatlıbel Mah. 1825. sok. No: 60 İncek Çankaya Ankara Telefon :+90 312 489 18 01 Fax :+90 312 489 18 02
Güvenlik Stratejileri Dergisi	http://www.harpak.edu.tr/saren/default.asp?sayfa=5	Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yenilevent İSTANBUL Telefon: 0212 398 0100 dahili: 3842 Faks : 0212 398 01 00 dahili: 3802 Eposta:guvenlikstratejileri@gmail.com

Akademik Ortadoğu Dergisi	http://www.akademikortadogu.com/	Yıldız Posta Cad. Ayyıldız Apt. No:30 K:4 D:11 Gayrettepe-İSTANBUL Tel: 0 212 273 18 38 Faks: 0 212 273 18 19
Ortadoğu Etütleri Dergisi	http://www.orsam.org.tr/tr/Yayinlar/OrtadoguEtudleri.aspx?ID=6	OrtaDoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Süleyman Nazif Sokak No: 12-B Çankaya / Ankara Tel: +90 (312) 430 26 09 & Faks: +90 (312) 430 39 48 orsam@orsam.org.tr
Ortadoğu Analiz Dergisi	http://www.orsam.org.tr/tr/Yayinlar/OrtadoguAnaliz.aspx?ID=38	OrtaDoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Süleyman Nazif Sokak No: 12-B Çankaya / Ankara Tel: +90 (312) 430 26 09 & Faks: +90 (312) 430 39 48 orsam@orsam.org.tr
Stratejik Düşünce Enstitüsü Dergisi	http://www.sde.org.tr/tr/magazines/e-dergi/45	Çetin Emeç Blv. 4. Cad. 1330 Sok. No: 12 06460 Aşağı Öveçler Mah. Çankaya/ Ankara Telefon :(0312) 4738041-42-45 Faks :(0312) 4738046 E-Posta :sde@sde.org.tr
Uluslararası İlişkiler Dergisi	http://www.uik.org.tr/category/uluslararasi-iliskiler-dergisi	Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği Kadir Has Üniversitesi Cibali Kampüsü Beyaz Ev, Kat 1, Oda No. 13, Cibali 34083 Fatih-İstanbul TURKEY TR +90 (212) 533 6532 – 1141

ÜNİVERSİTELER BÜNYESİNDE ÇALIŞMALAR YÜRÜTEN ORTADOĞU ARAŞTIRMA MERKEZLERİ

ARAŞTIRMA MERKEZİ	**KISALTMA**	İNTERNET ADRESİ	İLETİŞİM BİLGİLERİ
Ankara Üniversitesi Orta Doğu Çalışmaları Uygulama Ve Araştırma Merkezi	ORDAM	http://odam.ankara.edu.tr/	Ankara Üniversitesi Cebeci Kampüsü, ATAUM Binası, Cemal Gürsel Caddesi,06590 Cebeci Tel: 0 (312) 362 07 62 / 2628 ve 2627 Faks: 0 (312) 320 50 61
Gazi Üniversitesi Ortadoğu Ve Orta Asya Araştırmaları Uygulama Ve Araştırma Merkezi	GORAM	http://goram.gazi.edu.tr/	Gazi İş Merkezi Eti Mah. Biricik Sok No: 1 Daire: 69 Maltepe / Ankara 0 (312) 230 30 69 – 0 (312) 230 30 69
Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi	BAŞKENT-SAM	http://sam.baskent.edu.tr/	Başkent Üniversitesi Bağlıca Kampusu Eskişehir Yolu 20.Km. ANKARA Tel : 0312 246 67 33 Faks : 0312 246 67 35
Hacettepe Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi	HÜSAM	http://www.husam.hacettepe.edu.tr/	Hacettepe Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi 06800 Beytepe / ANKARA Tel: +90.312. 297 81 11 (Dahili numara: 3)
Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi	MEDAM	http://www.medam.org.tr/	Çırağan Caddesi No:27 Kat:2 34353 Beşiktaş / İstanbul Email: medam@csc.bahcesehir.edu.tr Tel: 0212 381 0980 Faks: 0212 381 0037
Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü	ORMER	http://ormer.sakarya.edu.tr/	Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü 54187 Serdivan / SAKARYA Tel:+90 264 295 3602
Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi	İPM	http://ipc.sabanciuniv.edu/	Bankalar Caddesi, No: 2 Sabancı Üniversitesi Karaköy Minerva Han 34420 Karaköy / İstanbul – TÜRKİYE Tel.: +90 212 292 4939 Fax: +90 212 292 4957
Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi	BÜSAM	http://ees2.beykent.edu.tr/WebProjects/Web/egitim.php?Category-Id=748	Beykent Üniversitesi Taksim Yerleşkesi Telefon: 0212 867 55 82

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Ortadoğu Araştırma Ve Uygulama Merkezi	ESODAM	https://www.ogu.edu.tr/Akademik/Detay/Merkezler-Ortadogu_Arastirma_ve_Uygulama_Merkezi_(ESODAM_MESACC)/2/73	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Meşelik Kamüsü, Eskişehir Tel: +90 222 239 37 50 Fax: +90 222 229 2527
Marmara Üniversitesi Orta Doğu Ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü		https://oae.marmara.edu.tr/	Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Marmara Üniversitesi Rektörlüğü / 34122 / Sultanahmet-İSTANBUL Tel: +90 212 518 16 00/1243 / Faks: +90 212 516 22 03
Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi		http://ortadogu.firat.edu.tr/	Üniversite Mh. 23200 Elazığ Tel:+(90)424 237 00 00 / 3651 Fax: +(90)424 212 27 17
Atatürk Üniversitesi Orta Doğu Ve Orta Asya - Kafkaslar Araştırma Ve Uygulama Merkezi		http://www.atauni.edu.tr/orta-dogu-ve-orta-asya--kafkaslar-arastirma-ve-uygulama-merkezi	Atatürk Üniversitesi Kampüsü, 25030 Erzurum Telefon : +90 442 231 1111
Hasan Kalyoncu Üniversitesi Kalyoncu Ortadoğu Araştırma Merkezi	KALMEC	http://kalmec.hku.edu.tr/	Hasan Kalyoncu Üniversitesi Havalimanı Yolu Üzeri 8. Km. P.K.27410 Şahinbey/GAZİANTEP İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi (FEAS 216) Tel:+90 342 211 80 80 (1327-1328) Fax:+90 342 211 80 81
İstanbul Aydın Üniversitesi Orta Doğu Ve Kafkasya Uygulama Ve Araştırma Merkezi		http://www.aydin.edu.tr/index.asp?id=20&mnu=6	Beşyol Mah.Inönü Cad.No: 38 Sefaköy-Küçükçekmece / İSTANBUL info@aydin.edu.tr P.K.: 34295 Tel: 444 1 428 Faks: (212) 425 57 59
Dokuz Eylül Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi	SAMER	http://www.deu.edu.tr/DEUWeb/Icerik/Icerik.php?KOD=1810	Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü Cumhuriyet Bulvarı No: 144 35210 Alsancak / İZMİR İletişim Tel.: 0-232- 412 87 33 Fax: 0-232- 453 41 88

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi	ÇÖMÜ-SAM	http://sam.comu.edu.tr/	ÇOMÜ Stratejik Araştırmalar Merkezi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Terzioğlu Kampüsü Rektörlük Binası/ Çanakkale - TÜRKİYE sam@comu.edu.tr Tel: (+90) (286) 2180018-2882
Kırıkkale Üniversitesi Ortadoğu Araştırma Merkezi			Ankara Yolu 7. Km 71450 Yahşihan/Kırıkkale Telefon: 0318 357 36 44 / 0318 357 42 42 (20) PBX

SONUÇ

Bilindiği gibi bir toplum için uluslararası alanlardaki gelişmelerin değerlendirilmesi sağlam bir akademik zeminle mümkün olabilir. Yürütülen bilimsel çalışmalar, araştırmalar ve fikir yazıları toplumların stratejik adımlar atmasında oldukça önemli rol oynamaktadır. Bu doğrultuda Ortadoğu ile diğer dünya ülkelerinin ilişkilerini anlamak, yorumlamak, kuramsal ve analitik çözümlemelerde bulunmak, sivil toplum kuruluşlarının, medyanın, üniversitelerin bu konulardaki üretkenliğiyle doğru orantılıdır. Ülkemizin çevresindeki sıcak gelişmeler dikkate alındığında her geçen gün bu konular üzerine yürütülecek bilimsel çalışmalara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Neredeyse sorunların ve hedeflerin odağı haline gelen Ortadoğu üzerine ülkemizde büyük bir literatür eksikliği bulunmaktadır. Türkiye'de Ortadoğu çalışmalarının gelişimini teşvik etmek ve uluslararası alanda Ortadoğu literatürüne nitelikli katkılar yapılmasına imkân sağlamak amacıyla ülkemizde Ortadoğu üzerine yürütülecek çalışmaların sayısının artırılması gerekmektedir.

Ortadoğu tüm dünyanın hassas olduğu bir coğrafyadır. Bu nedenle bu konuda uzmanlaşacak güçlü bir akademik grubun yetişmesine yönelik sistemli bir altyapı hazırlanmalıdır. Bilimsel ve objektif kriterleri esas alarak seminer, konferans ve panel gibi eğitim çalışmaları ve kurslar düzenlemeli; bilim kurulları, komisyonlar ve jüriler oluşturulmalı, bu yönde ulusal ve uluslararası düzeyde iş birliği ve katkı sağlayacak projeler geliştirilmeli ve bu projelerin uygulanmasına her türlü destek sağlamalıdır.

KAYNAKÇA

KURULUŞLARIN RESMİ İNTERNET SİTELERİ

http://www.orsam.org.tr/tr/hakkimizda.aspx Erişim:29.04.2016

http://tesev.org.tr/tr/#anasayfa, Erişim zamanı: 29.04.2016

http://www.usak.org.tr/tr/usak-hakkinda/amaclarimiz Erişim: 29.04.2016

http://www.21yyte.org/tr/kurumsal/vakif-hakkinda Erişim zamanı:29.04.2016

http://www.sde.org.tr/tr/content/sde-tanitim/812 Erişim zamanı: 29.04.2016

http://www.setav.org/Hakkimizda Erişim Zamanı: 29.04.2016

http://www.bilgesam.org/Amac Erişim Zamanı:29.04.2016

http://www.tasam.org/tr-TR/Kurumsal/Profil Erişim Zamanı: 29.04.2016

http://www.turksam.org/tr/kurumsal Erişim Zamanı:29.04.2016

http://www.edam.org.tr/tr/AnaKategori/kurumsal-ve-yasal-yapi Erişim Zamanı:29.04.2016

http://www.tepav.org.tr/tr/html/250/Hakkimizda/ Erişim Zamanı:29.04.2016

http://www.harpak.edu.tr/saren/default.asp?sayfa=9&alt_sayfa=43 Erişim Zamanı:29.04.2016

http://gusam.org/gusam-nedir-3/ Erişim Zamanı: 29.04.2016

http://sam.gov.tr/tr/sam-hakkinda/ Erişim zamanı: 29.04.2016

http://www.uik.org.tr/category/guvenlik-serisi-kitapciklari Erişim zamanı:29.04.2016

http://tasav.org/htmldocs/index/icerik/2/tasav-turk-akademisi-siyasi-sosyal-stratejik-arastirmalar-vakfi.html Erişim zamanı:29.04.2016

http://www.ustad.org.tr/?page_id=2 Erişim zamanı:29.04.2016

http://www.isdam.org.tr/hakkimizda Erişim zamanı: 29.04.2016

http://www.evsam.org/hakkimizda/evsam-hakkinda.html Erişim zamanı:29.04.2016

http://www.ordaf.org/hakkimizda/ Erişim zamanı: 29.04.2016

http://www.ankarastrateji.org/hakk-m-zda/misyon-vizyon/ Erişim zamanı:29.04.2016

http://globalpse.org/hakkimizda/ Erişim zamanı: 29.04.2016

http://sahipkiran.org/sahipkiran-hakkinda/ Erişim zamanı:29.04.2016

DERGİLERİN RESMİ İNTERNET SİTELERİ

http://www.21yuzyildergisi.com/hakkimizda/amac.htmlErişim: 29.04.2016

http://www.harpak.edu.tr/saren/default.asp?sayfa=5&alt_sayfa=13 Erişim: 29.04.2016

http://www.akademikortadogu.com/yayin.html Erişim: 29.04.2016

http://www.orsam.org.tr/tr/Yayinlar/OrtadoguEtudleriSayfalari.aspx?ID=21 Erişim:29.04.2016 http://www.orsam.org.tr/tr/Yayinlar/OrtadoguAnalizSayfalari.aspx?ID=1 Erişim: 29.04.2016

http://www.sde.org.tr/tr/magazines/e-dergi/45 Erişim: 29.04.2016

http://www.uik.org.tr/c/55/uluslararasi-iliskiler-dergisi Erişim: 29.04.2016

http://www.uik.org.tr/c/55/uluslararasi-iliskiler-dergisi Erişim: 29.04.2016

ÜNİVERSİTELERİN RESMİ İNTERNET SİTELERİ

http://odam.ankara.edu.tr/

http://goram.gazi.edu.tr/

http://sam.baskent.edu.tr/

http://www.husam.hacettepe.edu.tr/

http://www.medam.org.tr/

http://ormer.sakarya.edu.tr/

http://ipc.sabanciuniv.edu/

http://ees2.beykent.edu.tr/WebProjects/Web/egitim.php?CategoryId=748

https://www.ogu.edu.tr/Akademik/Detay/Merkezler-Ortadogu_Arastirma_ve_Uygulama_Merkezi_(ESODAM_MESACC)/2/73

https://oae.marmara.edu.tr/

http://ortadogu.firat.edu.tr/

http://www.atauni.edu.tr/orta-dogu-ve-orta-asya--kafkaslar-arastirma-ve-uygulama-merkezi

http://kalmec.hku.edu.tr/

http://www.aydin.edu.tr/index.asp?id=20&mnu=6

http://www.deu.edu.tr/DEUWeb/Icerik/Icerik.php?KOD=1810

http://sam.comu.edu.tr/

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

ORTADOĞU ÜLKELERİNDE KADINLARIN ÇALIŞMA HAYATINA DAİR BAZI ALGILARININ TOPLUMSAL CİNSİYET AÇISINDAN İNCELENMESİ

Zafer UZUN[1]

Özet

Modern dünyada kadınlar hem aile hem de çalışma hayatlarında bir takım ikilemler yaşamaktadır. Bu durumun nedenleri arasında, ataerkil yapının cinsiyetlendirilmiş ev içi rolleri kadınlara dayatması ve kadınları erkeklere kıyasla ikincil konumda görmesi bulunmaktadır. Buradaki ince çizgi, kadınların kendilerine atfedilmiş ev hayatına ilişkin cinsiyetlendirilmiş rolleri kabullenmeleri ve eril tahakkümün gizil iktidarına karşı savaş açıp açmaması arasındadır. Bu durumun bir sonucu olarak ev ve çalışma hayatında kadına atfedilmiş birçok rol ve bu rollerden dolayı oluşan toplumsal cinsiyete dayalı bir eşitsizlik oluşabilmektedir. Bu bağlamda toplumsal konumları içerisinde kadınların çalışma yaşantısına dair algılarının keşfedilmesi önemli bir sorunsalı teşkil etmektedir. Bu çalışma, Orta doğu coğrafyası ülkelerinde kadınların çalışma hayatındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair geliştirdikleri algıların ülkelere göre nasıl farklılaştığını keşfetmeyi amaçlamaktadır. Bu genel amaç çerçevesinde; (1) "Ülkelere göre kadınların yaşam memnuniyetine dair görüşleri nasıl farklılaşmaktadır?", (2) Ülkelere göre kadınların yaşam özgürlüğ konusuna dair görüşleri nasıl farklılaşmaktadır?", (3) "Ülkelere göre kadınların çalışmanın önemine dair görüşleri nasıl farklılaşmaktadır?", (4) "Ülkelere göre kadınların iş yaşantısında kadın olmaya dair görüşleri nasıl farklılaşmaktadır?" sorularına cevap aranmıştır. Araştırmanın örneklemini Mısır, Ürdün, Irak, Lübnan, Kuveyt, Libya, Filistin, Katar, Yemen'den toplam (N) 5,901 kadın oluşturmaktadır. Araştırma verilerinin analizinde Dünya Değerler Araştırmasının (World Values Survey) (2010-2014) veri seti kullanılarak SPSS 22.0 nicel veri analiz programı üzerinden ikincil analizler yapılmıştır. Araştırma sonucunda ülkelere göre kadınların yaşam memnuniyeti, yaşam özgürlüğü, çalışmanın önemi ve iş yaşantısında kadın olmaya dair görüşlerinin anlamlı ($p< ,05$) olarak farklılaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta doğu, Toplumsal cinsiyet, Kadın, Dünya Değerler Araştırması

1 Arş. Gör. Kara Harp Okulu, Sosyoloji Bölümü, zuzun@kho.edu.tr

AN ANALYSIS OF MIDDLE EASTERN WOMEN'S PERCEPTIONS REGARDING WORKING LIFE IN TERMS OF GENDER

Abstract

In the modern world, women have some dilemmas not only in their family life, but also in their working life. This situation mainly stems from the imposition of domestic roles on women by patriarchy and the ideology that subordinates women to men. However, the important point here is whether these women will just accept the gender roles as they are or they will fight against the disguised power of male domination. In both family and working life, it is possible to see inequalities resulting from gender roles attributed to women. In this respect, it is significant to find out women's perceptions about working life in the society. This study aims to discover how the perceptions of Middle Eastern women regarding the gender inequalities in working life differ from one country to another. It also aims to find answers to the following questions: (1) How do women's opinions about life satisfaction change in each country? (2) How do their opinions about freedom of life change in each country? (3) How do their opinions about the importance of working change in each country? (4) How do their opinions about being a woman at work change in each country? The sample of this study consists of (N) 5,901 women from Egypt, Jordan, Iraq, Lebanon, Libya, Palestine, Qatar and Yemen. A secondary analysis was done through using the data set of World Values Survey (2010-2014) and SPSS 22.0 quantitative data analysis program. At the end of the study, it was found out that women's opinions about life satisfaction, freedom of life, importance of working and being a woman at work change significantly in each country ($p<,05$).

Key Words: Middle East, Gender, Women, World Values Survey

GİRİŞ

Modern dünyada kadınlar hem aile hem de çalışma hayatlarında bir takım ikilemler yaşamaktadır. Bu durumun nedenleri arasında, ataerkil yapının cinsiyetlendirilmiş ev içi rolleri kadınlara dayatması ve kadınları erkeklere kıyasla ikincil konumda görmesi de yer almaktadır. Fakat buradaki ince çizgi, kadınların kendilerine atfedilmiş ev hayatına ilişkin cinsiyetlendirilmiş rolleri kabullenmeleri ve eril tahakkümün gizil iktidarına karşı savaş açıp açmaması arasındadır. Başka bir ifade ile kadınların ev hayatından çıkarak 'erkeklere özgü' gibi görülen çalışma hayatında aktif konuma gelmesi arasındadır. Durağan bir nesne olmak-

tan çok bir süreç olarak toplumsal cinsiyet kendi tarihselliği içerisinde varlığını günümüzde de sürdürmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak ev ve çalışma hayatında kadına atfedilmiş birçok rol ortaya çıkmıştır. Toplumdan topluma ve kültürden kültüre değişen bu toplumsal roller, ortak kabullerin ve aynı zamanda inşa edilmiş toplumsal dinamiklerin de bir sonucudur.

Geleneksel toplumlarda tarım dışı çalışma bir zanaat[2] ustalığı gerektirirken modern toplumlarda çalışma yaşantısı iş bölümüne dayalı birçok uzmanlaşmış meslekler tarafından gerçekleştirilmektedir. Sanayi devrimi öncesinde hane halkının katılımı ile evlerde veya evlerin altlarındaki atölyelerde yapılan üretim, sanayi devrimi sonrasında ev ve iş yerinin ayrılması ile fabrikalara yönelmiştir (Giddens, 2012: 794). İkinci Dünya Savaşı sonrasında fabrikalarda ihtiyaç duyulan iş gücünü karşılamak adına kadın ve çocuklar ucuz iş gücü olarak üretime katılmaya başlamışlardır. Her ne kadar kadınlar çalışma yaşantısına katılmış olsa da genelde geleneksel üretim biçimlerinin görüldüğü, düşük ücretli, hizmet sektöründeki mesleklerde ikincil konumları devam etmiştir. Bu durum aynı zamanda bazı meslek gruplarına özgü toplumsal cinsiyet rolleri ve kodları atfedilerek onların 'cinsiyetleştirilmesi' ile sonuçlanmıştır.

Cinsiyetleştirilmiş meslek gruplarında sıkıştırılmış kadınların, iş gücüne katılımı ve istihdamın arttırılması, bireysel ve toplumsal açıdan sürdürülebilir bir kalkınma için gerekli ve önemlidir (Ecevit, 2010: 2). Kadınların iş gücüne katılımı ve istihdamı konusundaki gerçek ilerleme, belirli zaman aralığında, yalnızca iyi bir eğitim imkânı, sağlık hizmeti veya harcanan emek karşısında kabul edilebilir maaş imkânları sunulmakla değil, aynı zamanda sunulan bu hakların sürdürülebilir olması ile ilgilidir. Ek olarak, kadın ve erkekler arası cinsiyete dayalı eşitsizlikler sürdüğü veya arttığı sürece büyüme "kapsayıcı" da olamayacaktır (Heintz, 2013). Diğer bir ifade ile kadınlar ekonomik bağımsızlığa veya belli bir oranda ekonomik özgürlüğe sahip olmadıkça, cinsiyet eşitsizliğini önleme ile ilgili uygulanan politikalar yeterince etkili olmayacaktır (Kazemi, 2000). Bu anlamda farklı coğrafyalardaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin derecesinin keşfedilmesi adına, toplumsal konumları içerisinde kadınların çalışma yaşantısına dair algılarının incelenmesi önemli bir sorunsalı teşkil etmektedir. Bu genel sorunsaldan hareketle bu araştırmanın çalışma alanı, cinsiyet eşitsizliği denkleminin karşıt yönünü teşkil eden ataerkilliğin, birçok yönü ile bir sorun olarak algılandığı ve incelendiği Ortadoğu coğrafyası (Ahmed, 1992; Barakat,

2 Zanaat ve zanaatçılık kavramlarının çalışma yaşantısı ve toplumsal hayattaki yansımaları hakkında ayrıntılı bilgi için bknz. Richard Sennet, (2009) Zanaatkâr (Çev. Melih Pakdemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

1993; Moghadam, 1993; Lindholm, 1996; Tohidi, 1996, Kazemi, 2000) olarak belirlenmiştir.

Toplumsal Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Çalışma Hayatı

İngilizce'de, '*sex*' biyolojik anlamda kullanıla gelen 'cinsiyet' kelimesine, '*gender*' terimi ise 'toplumsal cinsiyet' kavramına karşılık gelmektedir (Illıch, 1996: 26-27; Connell, 1998). Kelime anlamının yanı sıra cinsiyet kavramı, canlıların cinsiyet kromozomları tarafından belirlenen yapısal, işlevsel ve davranışsal özelliklerini içeren (Torgrimson ve Minson, 2005: 785) bireyin kadın ya da erkek olarak gösterdiği genetik, biyolojik, fizyolojik özellikler ve farklılıklara işaret etmektedir (Marshall, 1999: 98; Cherry, 2005: 157). Toplumsal cinsiyet ise kadın ve erkeklerin yaşam deneyimleri temelinde inşa edilen (Stoller, 1968; Connel, 1998) toplumdan topluma farklılaşan bakış açıları ile farklı bir duruma atıfta bulunmaktadır.

Toplumsal cinsiyete ilişkin roller ve tanımlamalar, toplum tarafından belirlenmekle birlikte kadın ve erkeğe benimsemesi için sunulmaktadır. Bu sunuş hayatın her alanında kendini baskın bir şekilde hissettirmektedir. Sunulmuş olan roller birey üzerinde bir iktidar biçimi olarak kadınları ve erkekleri belli alanlara hapsetmektedir (Akyüz, 2011). Bunun yanı sıra toplumsal cinsiyet rolleri bireylere birtakım sorumluluklar yüklemektedir. Bireyin kişisel özellikleri, davranışları, algıları, motivasyonları, değerleri ve duyguları toplum tarafından oluşturulan söylemlerle şekillenmektedir (Lorber, 1994: 114; Scott, 2014: 11; Bilican Gökkaya, 2015). Örneğin erkeğin evini geçindirmekle yükümlü görüşü, kadının ev içi işlerden sorumlu tutulması veya kız çocuklarının giysilerinin pembe tonlarında ve süslü olması öğretilirken, erkekler de ise mavi ve pastel renkli sade kıyafetlerin tercih edilmesi bu durumun bir göstergesidir (Akın ve Demirel, 2003; Wharton, 2009: 123; Çalışır ve Okur Çakıcı, 2015).

Durağan bir nesne olmaktan çok bir süreç olarak toplumsal cinsiyet (Connell, 1998: 190-191) kendi tarihselliği içerisinde varlığını günümüzde de sürdürmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak ev ve çalışma hayatında kadına atfedilmiş birçok rol ortaya çıkmıştır. Çalışma hayatında kadın daha çok yer almaya mücadelesi verirken ataerkil düzen kadının ikincil konumunun devamı için ısrarcı davranmaktadır. Gelişmiş ekonomilerde ise bu çatışma kadınların lehine devam

etmektedir (“World Economic Forum Raporu”, 2015)

Ekonomik gelişmişlik ve ekonomik özgürlük kadının istihdamı ve cinsiyet eşitliğini ile doğrudan ilişkili yapısal bir faktördür (Kazemi, 2000). Sağlıklı istihdam politikaları ile kazanılmış ekonomik özgürlükleri ile cinsiyet eşitsizliği sorunsalına çözüm aranmaya çalışılmaktadır. Ekonominin yanı sıra eğitim, hukuk ve din kurumları da toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ilişkilidir. Toplumun hukuk, bilim-teknik ve eğitim gibi alanlarına baktığımız zaman burada toplumsal cinsiyetçi bakış açısının baskın olduğunu görmekteyiz. İlk olarak hukukun kadına yönelik adaletsizliği gidermediğini söyleyebiliriz. Hukuk alanında erkek hukukçuların kadınlara göre sayıca üstün olmaları, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin çalışma yaşantısındaki bir diğer göstergesi olarak sayılabilir[3]. Başka bir sebep ise hukukun güç, mantık ve otoritenin simgesi olarak erkeklere has bir araç olarak görülmesidir. Yani niceliksel olarak erkeklerin çoğunluğu oluşturduğu hukuk alanında erkekler gücü de elinde bulundurmaktadırlar (Finley, 1989: 888). Böylelikle bu alanda çıkan kararlar toplumsal cinsiyet temelli olmaktadır ve erkek egemen bir düzenin yeniden üretiminde bir karar mekanizması olarak kullanılabilmektedir.

Eğitim sektöründe ise kadınların erkeklerle aynı, hatta bazı durumlarda erkekleri aşan bir potansiyellerinin olmasına rağmen, kadınların bilim, teknoloji, matematik ve mühendislik (BTMM) gibi alanlarda sayıca çok düşük olduğunu görmekteyiz. Bu durum alanlarda eşit olmayan mesleki ayrımlar ve cinsiyetler arası kazanç yönünde eşitsizliğe sebep olmaktadır. Örneğin, Hollanda gibi bazı ülkelerde kadın araştırma görevlilerine yeterince kadro açılmadığı için kadınlar sistematik olarak daha az maaşla daha küçük laboratuvarlarda çalışmaya yönlendirilmekte ve sonuç olarak akademik kariyerlerini daha başlamadan sonlandırmak zorunda bırakılmaktadır (Ellemers vd., 2004: 2). Bir başka çalışmada ise Avustralya ve Moritus’ta çalışan kadın akademisyenlerin kariyerlerinde önlerine çıkan engellerin kültürel farklılığa rağmen birbirine çok benzer olduğu ifade edilmektedir. Hem Moritus hem de Avustralya’daki kadın akademisyenler, iş ve aile içindeki sorumluluklarını yerine getirirken bir takım sorunlar yaşamaktadır. Bunun sebebi ise bu iki ülkedeki üniversitelerin iş-aile dengesi konusunda

3 Türkiye Barolar Birliği verilerine göre, Türkiye’de barolara kayıtlı çalışan 86,981 avukattan 51,765’i erkek, 35,216’sı ise kadındır (www.barolarbirliği.org.tr). Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu verilerine göre Türkiye geneli toplam 12047 hâkim ve savcı çalışmaktadır. Toplam 7604 hakim’in 5046’sı (% 66,4) erkek, 2558’i (% 33,6) kadındır. 4443 savcının ise Bunun 4073’ü (% 91,7) erkek, 370’i (% 8,3) ise kadındır (www.hsyk.gov.tr).

çözüm üretme politikalarında geride kalmaları olabilmektedir (Rani Thanacoody vd., 2006: 539).

Araştırmanın Problemi ve Araştırma Soruları

Toplumların sahip oldukları ekonomik gelişmişlik seviyelerinin yanı sıra kültür ilişkin kodlar toplumsal cinsiyete dair kodların ve rollerin inşa edilmesinde etkili bir araç olarak kullanılabilmektedir. Bu çalışma, Orta doğu coğrafyası ülkelerinde kadınların çalışma hayatındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğine bağlamında kadın olmaya dair geliştirdikleri algıların ülkelere göre nasıl farklılaştığını keşfetmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

(1) Ülkelere göre kadınların yaşam memnuniyetine dair görüşleri nasıl farklılaşmaktadır?

(2) Ülkelere göre kadınların yaşam özgürlüğüne dair görüşleri nasıl farklılaşmaktadır?

(3) Ülkelere göre kadınların çalışmanın önemine dair görüşleri nasıl farklılaşmaktadır?

(4) Ülkelere göre kadınların iş yaşantısında kadın olmaya dair görüşleri nasıl farklılaşmaktadır?

YÖNTEM

Araştırmaya konu olan aynı zamanda araştırmanın örneklemini oluşturan ülkelerin belirlenmesinde Dünya Değerler Araştırmasına (2010-2014) katılan Ortadoğu ülkeleri şartı esas alınmıştır. Araştırmanın örneklemine (alfabetik sıraya göre) Filistin (N=512), Irak (N=571), Katar (N=572), Kuveyt (N=457), Libya (N=1,042), Lübnan (N=612), Mısır (N=1033), Ürdün (N=600) ve Yemen'de (N=502) araştırma sorularını cevaplandıran toplam (N) 5,901 kadın katılmıştır. Örneklemin ülkelere göre dağılımı ve araştırmanın uygulandığı yıllar Tablo 1'de sunulmuştur.

Araştırma verilerinin analizinde Dünya Değerler Araştırmasının (*World Values Survey*) (2010-2014) veri seti kullanılarak SPSS 22.0 programı üzerinden ikincil analizler yapılmıştır. Verilerin analizine başlanmadan önce, verilerin normallik dağılımı incelenmiş ve veriler normal dağılıma uygun olduğu görülmüştür. İkinci olarak normal dağılım gösteren, kadınların iş yaşantısına ilişkin görüşler-

inin ülkelere göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla parametrik testlerden olan tekyönlü varyans analizi testi (One-Way ANOVA) uygulanmıştır. Üç veya daha fazla grup ortalamasının en az birinin diğerlerinden anlamlı bir şekilde farklı olup olmadığını test etmek için, bağımsız iki örneklem t-testinin genelleştirilmiş hali olan tek yönlü varyans analizi testleri kullanılabilmektedir (Bayram, 2009: 139; İslamoğlu ve Alnıaçık, 2013: 302).

Tablo 1 Örneklem Sayısının Ülkelere Göre Dağılımı

	Ülkeler	**N (Kadın)**
1	*Filistin***	*512*
2	*Irak***	*571*
3	*Katar*****	*572*
4	*Kuveyt***	*457*
5	*Libya***	*1,042*
6	*Lübnan*	*612*
7	*Mısır****	*1033*
8	Ürdün*	*600*
9	*Yemen***	*502*
	Toplam	***5901***

Örnekleme göre *Dünya Değerler Araştırması (WVS) anket uygulama tarihleri:*

** 2014,** 2013,***2012, ****2011,*****2010.*

BULGULAR

Bu bölümde araştırmaya konu olan araştırma problemleri ile ilgili analizler sunulmuştur:

1. Ülkelere göre kadınların yaşam memnuniyetine dair görüşleri nasıl farklılaşmaktadır?

Yaşam memnuniyetinin ölçülmesi için 10'lu likert tipi ölçek uygulanarak "*Genel olarak bugünlerde hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?*" sorusunu cevaplandırmaları istenmiştir. Ölçekte, 1 puan *hiç memnun değilim*, 10 puan *son derece memnun ve tatmin olmuş* bireye karşılık gelmektedir. Ankete toplamda

5845 kadın katılmıştır. 56 katılımcı ise bu soruya cevap vermemiştir.

Ülkelere göre kadınların yaşam memnuniyetine dair görüşlerinde anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla tekyönlü varyans analizi testi (ANOVA) uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda yaşam memnuniyeti ortalamalarının ülkelere göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir (F=117,027; p=0,003) (Tablo 2).

Tablo 2 Yaşam Memnuniyeti Ortalama Değerlerinin Ülkelere Göre Karşılaştırılması (ANOVA Tablosu)

		Kareler Toplamı	***df***	***Kareler Ortalaması***	***F***	***Sig.***
Yaşam Memnuniyeti	*Gruplar arası*	*5519,407*	*8*	*689,926*		***,003***
	Gruplar içi		*5837*	*5,895*		
	Toplam		*5845*			

Ülkelere göre kadınlar tarafından algılanan yaşam memnuniyeti ortalaması en yüksek olan ülkeler sırasıyla Katar, Libya, Kuveyt, Ürdün, Lübnan, Yemen, Irak, Filistin ve Mısırdır (Tablo 3).

Tablo 3 Yaşam Memnuniyeti Ortalama Değerlerinin Ülkelere Göre Karşılaştırılması

	N	**Ort.**	**Std. Sapma**
Katar	*571*	*8,00*	*1,882*
Libya	*1030*	*7,63*	*2,540*
Kuveyt	*433*	*7,03*	*2,213*
Ürdün	*600*	*6,77*	*2,114*
Lübnan	*608*	*6,57*	*2,081*
Yemen	*496*	*6,51*	*2,777*
Irak	*565*	*5,84*	*2,184*
Filistin	*510*	*5,65*	*2,473*
Mısır	*1033*	*5,06*	*2,905*
Toplam	*5845*	*6,53*	*2,614*

2. Ülkelere göre kadınların yaşam özgürlüğü konusuna

dair görüşleri nasıl farklılaşmaktadır?

Kadınların yaşam özgürlüğüne dair görüşlerinin ölçülmesi için 10'lu likert tipi ölçek uygulanarak "*Bazı insanlar, kendi yaşamları üzerinde, tamamen özgür bir seçim hakkına sahip olduklarına, kendi yaşamlarını kendilerinin kontrol ettiğine inanırlar. Diğerleri ise, yaşamlarında başlarına gelenlerin kendi kontrollerinde olmadığını düşünürler. Siz, hayatınızın akışı ve başınıza gelenler konusunda ne kadar özgürlüğe ve kontrola sahip olduğunuzu düşünüyorsunuz?*" sorusunu cevaplandırmaları istenmiştir. Ölçekte, 1 puan *hiçbir seçim hakkım yok*, 10 puan *karar almakta özgürüm* bireye karşılık gelmektedir. Ankete toplamda 5812 kadın katılmıştır.89 katılımcı ise bu soruya cevap vermemiştir.

Ülkelere göre kadınların yaşam özgürlüğüne dair görüşlerinde anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla tekyönlü varyans analizi testi (ANOVA) uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda kadınların yaşam özgürlüğüne dair görüşlerinin ortalamalarının ülkelere göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir (F=39,483; p=0,000) (Tablo 4).

Tablo 4: Kadınların Yaşam Özgürlüğüne Dair Görüşlerinin Ortalama Değerlerinin Ülkelere Göre Karşılaştırılması (ANOVA Tablosu)

		Kareler Toplamı	***df***	***Kareler Ortalaması***	***F***	***Sig.***
Yaşam	*Gruplar arası*	*1765,763*	*8*	*220,720*		*,000*
	Gruplar içi		*5803*	*5,590*		
	Toplam		*5811*			

Ülkelere göre kadınlar tarafından algılanan yaşam memnuniyeti ortalaması en yüksek olan ülkeler sırasıyla Katar, Kuveyt, Libya, Ürdün, Lübnan, Filistin, Irak, Mısır ve Yemen'dir (Tablo 5).

Tablo 5: Kadınların Yaşam Özgürlüğüne Dair Görüşlerinin Ortalama Değerlerinin Ülkelere Göre Karşılaştırılması

	N	*Ort.*	*Std. Sapma*
Katar	*571*	*7,76*	*2,127*
Kuveyt	*441*	*7,63*	*2,253*
Libya	*1014*	*7,07*	*2,745*
Ürdün	*600*	*7,04*	*2,171*
Lübnan	*610*	*6,87*	*1,954*
Filistin	*509*	*6,40*	*2,468*
Irak	*567*	*6,26*	*2,141*
Mısır	*1033*	*6,23*	*2,372*
Yemen	*467*	*6,07*	*2,683*
Toplam	*5812*	*6,79*	*2,426*

3. Ülkelere göre kadınlar çalışmanın önemine dair görüşleri nasıl farklılaşmaktadır?

Kadınların para kazanmak amacıyla çalışmaya dair görüşlerinin ölçülmesi için 4'lü likert tipi ölçek uygulanarak "Çalışmak sizin için ne kadar önemlidir?" sorusunu cevaplandırmaları istenmiştir. Ölçekte, 1 puan hiç değil, 4 puan son derece önemliye karşılık gelmektedir. Ankete toplamda 5786 kadın katılmıştır. 115 katılımcı ise bu soruya cevap vermemiştir.

Ülkelere göre kadınların çalışmanın önemine dair görüşlerinde anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla tekyönlü varyans analizi testi (ANOVA) uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda kadınların çalışmanın önemine dair görüşlerinin ortalamalarının ülkelere göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir (F=63,728; p=0,000) (Tablo 6).

Tablo 6: Kadınların Çalışmanın Önemine Dair Görüşlerinin Ülkelere Göre Karşılaştırılması (ANOVA Tablosu)						
		Kareler Toplamı	*df*	*Kareler Ortala-ması*	*F*	*Sig.*
	Gruplar arası	*439,286*	*8*	*54,908*		***,000***
	Gruplar içi		*5778*	*,862*		
	Toplam	*5417,650*	*5786*			

Ülkelere göre kadınların çalışmanın önemine dair görüşlerinin ortalaması en yüksek olan ülkeler sırasıyla Katar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Irak, Filistin, Ürdün, Yemen ve Mısır'dır (Tablo 7).

Tablo 7: Kadınların Çalışmanın Önemine Dair Görüşlerinin Ortalama Değerlerinin Ülkelere Göre Karşılaştırılması			
	N	***Ort.***	***Std. Sapma***
Katar	*572*	*3,6451*	*,71872*
Kuveyt	*445*	*3,5955*	*,73090*
Libya	*1015*	*3,5537*	*,86279*
Lübnan	*585*	*3,3778*	*,88317*
Irak	*570*	*3,3386*	*,82753*
Filistin	*490*	*3,2837*	*,92187*
Ürdün	*586*	*3,2713*	*1,01262*
Yemen	*491*	*3,1527*	*1,03366*
Mısır	*1033*	*2,8064*	*1,12550*
Toplam	*5787*	*3,3081*	*,96765*

4. Ülkelere göre kadınların iş yaşantısında kadın olmaya dair görüşleri nasıl farklılaşmaktadır?

Kadınların iş yaşantısında kadın olmaya dair görüşlerini analiz etmek amacıyla 5 sorudan oluşan veri seti kullanılmıştır. Bu sorular;

(1) İşler azalığında erkekler bir işte çalışmak için kadınlardan daha fazla hakkı vardır.

(2) *Bir kadının kocasından daha fazla para kazanması kesin olarak bir problem oluşturur.*

(3) *Bir annenin çalışması çocukları için acı anlamına gelmektedir.*

(4) *Genel olarak, erkekler kadınlardan daha iyi bir siyasi lider olmaktadır.*

(5) *Genel olarak, erkekler kadınlardan daha iyi bir şirket yöneticisidir.*

Kadınlardan yukarıdaki yargılara katılıp katılmadıkları sorulmuştur. 3'lü likert tipi olarak hazırlanan ölçekte, 1 puan 'katılıyorum', 3 puan 'katılmıyorum'a karşılık gelmektedir. Ankete toplamda 5476 kadın katılmıştır. 425 katılımcı ise bu sorulara cevap vermemiştir. Ölçeğin güvenirlik analizi sonuçlarına göre Cronbach›s Alpha değeri ,749 olarak belirlenmiştir.

Ülkelere göre kadınların çalışmanın önemine dair görüşlerinde anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla tekyönlü varyans analizi testi (ANOVA) uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda kadınların iş yaşantısında kadın olmaya dair görüşlerinin ortalamalarının ülkelere göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir (F=65,459; p=0,000) (Tablo 8).

Tablo 8: Kadınların İş Yaşantısında Kadın Olmaya Dair Görüşlerinin Ülkelere Göre Karşılaştırılması (ANOVA Tablosu)

		Kareler Toplamı	***df***	***Kareler Ortalaması***	***F***	***Sig.***
	Gruplar arası	*164,761*	*8*	*20,595*	*65,459*	*,000*
	Gruplar içi	*1720,073*	*5467*	*,315*		
	Toplam	*1884,834*	*5475*			

Ülkelere göre kadınların çalışmanın önemine dair görüşlerinin ortalaması en yüksek olan ülkeler sırasıyla Lübnan, Irak, Kuveyt, Libya, Filistin, Yemen, Katar,

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

İSLAMİYETİN DOĞUŞUNDAN GÜNÜMÜZE İBN HALDUN'UN MÜLK TEORİSİ PERSPEKTİFİNDEN ORTA DOĞU GELİŞMELERİNE BAKMAK

Prof. Dr. Hüseyin EMİROĞLU [1*]

ÖZET

İbn Haldun, mülk teorisinde 'tekçi' (monist) karakterde merkezi siyasal yapıların nasıl inşa edildiğinin kavramlarını ve safhalarını ortaya koymuştur. İbn Haldun'un inşasını öngördüğü merkezi siyasal yapı, 'güç devleti' olarak tanımlanabilir. O'na göre, siyasal gücü ve refahı (ekonomik kaynakları) tek elde toplayan güç devletinin inşası, dünyada istikrarın, adaletin ve refahın varlığı için zorunludur. Güç devletinin inşa edilememesi, siyasal parçalanmanın ve merkezsizleşmenin hâkim olduğu bir dünya sistemine yol açmaktadır. Böyle bir dünya sistemi, istikrarsızlığa, adaletsizliğe ve halkların yoksullaşmasına daha yakındır.

İslamiyet'in doğuşu öncesinde Orta Doğu, çevrede yer alan merkezi siyasal yapıların etkisi altında parçalanmış ve edilgen bir siyasal kimliğe sahiptir. İslam, bir din olarak Tevhid inancını ortaya koyduğu gibi, yeryüzünde siyasal iktidarın ve refahın Müslümanların hâkimiyetinde olacağının da müjdesini vermiştir. Bu müjde doğrultusunda Müslümanlar, siyasal tarihte görülmedik bir hızda, en geniş anlamdaki Orta Doğu'yu tek bir siyasal çatı altında birleştirmişlerdir. Orta Doğu'da Müslümanlar tarafından inşa edilen merkezi siyasal yapılar, gerek içeriden gerekse dışarıdan çözücü/parçalayıcı tehditlerle karşılaşmalarına karşın, modern döneme kadar, İslam medeniyet havzasındaki 'tekçi temsil gücünü' korumuşlardır. Orta Doğu, 20. yüzyılda tam bir siyasal merkezsizleşme içine itilmiştir. Orta Doğu ve Müslümanların yaşadıkları merkezsizleşme olgusu, kendi siyasal geleceklerini belirleyememe ve refah kaynakları üzerinde hâkimiyetlerini kaybetmelerine yol açmıştır. Orta Doğu ve Müslümanların siyasal geleceklerine ve refah kaynaklarına sahip olabilmelerinin en önemli şartı, yeni bir merkezileşme süreci yaşamaları ve İslam medeniyet havzasında 'güç devletini' inşa etmelerine bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: Mülk teorisi, merkezileşme, merkezsizleşme, Orta

1 * KÜ İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

A GLANCE AT THE MIDDLE EASTERN DEVELOPMENTS FROM THE PERSPECTIVE OF IBN KHALDUN'S THEORY OF DOMINION (MULK) FROM THE BIRTH OF ISLAM TO THE PRESENT

ABSTRACT

In his theory of dominion, Ibn Khaldun puts forth the concepts and phases of how central political structures with a monist character are constructed. The central political structure envisaged by Ibn Khaldun can be defined as a "state of power". According to him, formation of a state of power that gathers the political power and welfare (economical resources) in one hand is essential for the presence of stability, justice and welfare in the world. The lack of such a state of power leads to a world system in which political fragmentation and decentralisation prevail. Such a world system is prone to instability, injustice and impoverishment of people.

Pre-Islamic Middle East had a passive political identity fragmented under the central political entitites lying at the periphery. As a religion, Islam not only propounded the unity but also heralded that power and welfare in the world would be in the hands of Muslims. In accordance with this glad tidings, Muslims united the Middle East with the ever-largest frontiers under a single political roof at an unprecedented speed. Although the Muslim central political structures in the Middle East faced a number of disruptive threats from both inside and outside, they maintained their "monist representative power" in the basin of Islamic civilisation until the moderrn age. The Middle East was pushed into a complete political decentralisation in the 20th century. The phenomenon of decentralisation in the Middle East made Muslims unable to determine their own future and lose their domination over the sources of welfare. The principal stipulation for the Middle East and Muslims in order to own their political future and sources of welfare is to experience a new centralisation process and build the "state of power" in the basin of Islamic civilisation.

Keywords: Theory of dominion, centralisation, decentralisation, Middle

East, state of power

GİRİŞ

İbn Haldun, göçebe ve medeni toplumların oluşturdukları siyasal yapıların karşılıklı etkileşim süreçleri neticesinde 'merkezi siyasal yapıların inşa' edildiğini 'mülk teorisinde' ifade etmiştir. İbn Haldun, mülk teorisinde bu süreci yöneten temel kavram ve safhaları ortaya koymuştur. 'Mülkleşme-Merkezi inşa' olarak ifade edebileceğimiz bu sürecin bazı anahtar kavramları şunlardır: 'asabiyet', 'riyaset', 'refah', 'mülk', 'tagallüp mülk', 'mütegallip melik' 'merkez-merkezkaç güç ilişkisi', 'güç devleti', 'merkezi siyasal yapı' 'din', 'mezellet-inkıyad'. İbn Haldun'un mülk teorisinde, siyasal merkezi inşa etme çabasındaki bütün merkezkaç unsurların hem birbirlerine karşı, hem de kendilerinden önce aynı safhalardan geçerek merkeze konuşlanan siyasal güce karşı 'döngüsel' bir çatışma dinamiği sergiledikleri betimlenmiştir. Merkeze konuşlanan güç ile merkezi ele geçirmeye çalışan merkezkaç unsurlar arasındaki çatışma dinamiğinin düzeyini, merkez gücün sahip olduğu kapasite büyüklüğü ve güç unsurlarını etkin bir şekilde kullanabilme kapasitesi ile merkezkaç güçlerin mücadele sürecini yönetme yetenekleri belirlemektedir. 'Mülkleşme süreci' bir anlamda siyasal aktörler arasında 'başat güç' olma mücadelesi olarak nitelenebilir. Mülkleşme süreci, merkezkaç unsurlardan bir tanesinin tek başına (başat güç olarak) 'mülkü' ele geçirmesi ve güç kaynakları (refah) üzerinde belirleyici bir hâkimiyet tesis etmesidir. İbn Haldun, mülkleşme süreci sonucu ortaya çıkan siyasal yapının 'tekçi' (monist) karakterde olduğuna işaret etmektedir. 'Tekçi' karakterde merkezi inşa eden güç, diğer merkezkaç unsurların tabiatlarında bir farklılaşmayı (nispi güç kapasitelerinin büyümesini) denetim altında tutabildiği oranda hâkimiyetini sürdürülebilir kılmakta ve çevrede 'dinginliği' sağlamaktadır. Merkezi inşa eden güç ya da güçlerin zayıflaması, merkezkaç unsurların yeni bir çatışma dinamiği başlatmasına sebep olmaktadır. Bir siyasal coğrafi alanda içsel ve dışsal dinamiklerin etkisiyle 'mülkleşme sürecinin' yaşanmaması/yaşanamaması bir yönüyle 'siyasal parçalanmanın' sürdürülebilir bir nitelik kazanmasına sebep olmaktadır. Mülkleşme sürecini şekillendiren temel kavramların olumlu kullanımı siyasal merkezin inşasını imkân dâhiline sokarken, olumsuz kullanımı ve yarattığı etkiler tam bir 'siyasal merkezsizleşme' sonucunu doğurmakta ve sürekli bir çatışma dinamiği yaratmaktadır. 'Merkezsizleşme süreci', hem içsel

hem de dışsal dinamiklerin etkisi altında gelişebilmektedir.

Bu çalışma, Orta Doğu'da İslam dininin doğuşundan kısa bir süre sonra Hz. Muhammed'in kurduğu devleti, mülkleşme sürecinin referans noktası olarak almaktadır. Hz. Muhammed, ortaya koyduğu Tevhid inancının yanında Müslümanlara, 'tekçi karakterde (monist)' dünya hâkimiyetinin müjdesini de vermiştir. Bir anlamda, İslam dini ile Orta Doğu, dünya politikasında 'edilgen' konumundan çıkarak 'merkez siyasal aktör' rolünü üstlenmiştir. Modern döneme kadar karşılaştığı bütün iç ve dış tehditlere rağmen, dünya sisteminde siyasal güç merkezinin İslam çatısı altında Orta Doğu eksenli inşası, bu müjdenin gerçekliğini ortaya koymuştur. Bu süreçte değişmeyen olgu, Müslümanlar tarafında yaşanan Orta Doğu eksenli mülkleşme/merkezileşme mücadelesinin sürekli çözücü/öldürücü iç ve dış tehditlerle karşılaşmasıdır.

Bu çalışma, İbn Haldun'un mülk teorisinde ortaya koyduğu kavramların ve safhaların Orta Doğu'daki mülkleşme/merkezileşme sürecini açıklamakta sahip olduğu imkânların yanında, iç ve dış tehditlerin yarattığı tehlikelerin ortaya çıkardığı çatışma dinamiğinin yol açtığı (olası) merkezsizleşme olgusunun kökenlerinin anlaşılmasında hangi ölçüde bir çözümleme imkânı sunduğunu incelemeyi amaçlamıştır.

İBN HALDUN'UN MÜLK TEORİSİ **VE MERKEZİN İNŞASININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ**

İbn Haldun, 'bedevi', 'hadari/medeni', 'asabiyet', 'riyaset', 'merkezileşme', 'merkez-merkezkaç güç ilişkisi', 'mülk', 'devşirme', 'güç devleti', 'merkezi siyasal yapı' 'din', 'mezellet-inkıyad', 'refah', 'mütegallip melik', 'tagallüp mülk' vb. gibi kavramlar çerçevesinde siyasal yapıların gelişim süreçlerini/morfolojisini 'mülk/merkezileşme teorisi' çerçevesinde ele almıştır. Bilindiği üzere İbn Haldun, 'organizmacı devlet/medeniyet' görüşüne sahiptir. İbn Haldun'a göre tarihsel süreçte, siyasal yapılar sürekli değişim ve dönüşüm içerisindedirler. Bu değişim ve dönüşüm, siyasal yapıların kendi içlerinde yaşandığı gibi, aynı zamanda, kendilerini çevreleyen siyasal entitelerle de işbirliğini ve/veya çatışmayı zorunlu kılmaktadır. Bu karşılıklı etkileşim, eşitler arasındaki ilişki düzeyinden (riyaset safhasından), diğer siyasal entitelerin hâkimiyet altına alındığı (tagallüp mülk safhasına) yeni bir sürece evrilme sonucunu doğurmaktadır/doğurma potansiyeline sahiptir. İbn Haldun'un mülk teorisinde ortaya koyduğu kavramsal çerçeve, tarihin akışının 'siyasal merkez-

in inşası' yönünde 'deterministik' bir nitelik taşıdığı şeklinde ele alınabileceği gibi, tam tersi bir sonuca ulaşmak da mümkündür. Bu başlık altında, ana hatlarını ele alacağımız İbn Haldun'un mülk/merkezileşmesi teorisi, 20. Yüzyılda Orta Doğu'daki güç yapılanmasının oluşum sürecini anlamak, gerek 20. Yüzyıl boyunca gerekse 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan şiddet/çatışma ortamına hangi düzeyde katkıda bulunduğunu çözümleme noktasında büyük önem taşımaktadır.

Bu tarz bir çözümleme çabasında ilk olarak, teorik çözümlemenin içeriği ve anahtar kavramları ortaya konulmalıdır.

İbn Haldun Mukaddimesi'nde, sahip olmak, tasarrufta bulunmak anlamına gelen 'mülk' kelimesini 'devlet' karşılığında kullanmaktadır. İbn Haldun'un mülk karşılığı olarak ifade ettiği devlet, 'monist karakterde' yani siyasal iktidara ve refah olgusuna (ekonomik kaynaklara) tek başına sahip olan kurumsallaşmış bir 'siyasal yapı'dır. Bu bağlamda İbn Haldun, siyasal tarihin herhangi bir aşamasında ulaştığı güç kapasitesi açısından merkezi ya da merkezkaç unsurları denetleme kapasitesi artan siyasal entiteleri 'merkezileşmiş devlet' olarak nitelememektedir.

Bu çerçevede İbn Haldun mülk teorisinde, devletin oluşum aşamalarına geçmeden önce, niçin insanların kendi özgürlüklerinden vaz geçerek devlet adı verilen bir siyasal yapılanmayı gerçekleştirme çabasına girdiklerini açıklamaktadır. İbn Haldun'a göre mülk insan için tabi bir mansıptır. Çünkü insanlar için yaşamak ve var olmak, zaruri ihtiyaçlarını temin etmek üzere bir araya gelmeleri ve ait oldukları topluluğun diğer bireyleriyle yardımlaşmaları sayesinde mümkündür. İnsanlar bir topluluk meydana getirdikleri zaman, zorunluluk onları muameleye ve ihtiyaçları gidermeye, her birinin ihtiyaç duyduğu şeye el atmaya ve muhtaç olduğu şeyi diğer birinin elinden çekip almaya davet eder. Çünkü hayvani tabiatta, birbirine saldırma ve zulmetme hususu mevcuttur. Öbürü ise, elindekini karşısındakine vermemek için mukavemet edecektir. Böylece mukateleye müncer olan bir çekişme durumu ortaya çıkar. Bu da kargaşaya, kan dökmeye ve neslin kesilmesine sebebiyet verir, insanların ortadan kaldırılmalarına yol açar. İnsanların yekdiğerine yönelttikleri tecavüzleri engelleyen bir hâkim olmadan kargaşa içinde bekaları ve yaşamaları imkânsızdır. Bundan dolayı bir müeyyideye muhtaç olmuşlardır. Bu müeyyide başlarındaki hâkimdir. Bu hâkim de beşeri tabiatın icabı olarak mütehakkim ve kahir olan meliktir. İbn Haldun'a göre devletin oluşumunun temelinde yatan düşüncenin,

topluluk halinde yaşayan insanların ‘güvenlik’ ve ‘adalet’ endişeleri olmasıdır. Bunu sağlayacak kuvvet ise yaptırım gücüne sahip bir yöneticidir (hükümdar, melik, kral vb.) (İbn Haldun, 1988: 537).

İnsanlarda var olan bu güvenlik ve adalet endişelerinin giderilmesi mülk’ün (devletin) oluşumunu zorunlu kılmaktadır. Ancak, yeryüzündeki (ya da uluslararası politikadaki) gelişmelerin kaotik/anarşik bir ortamda meydana geldikleri düşünüldüğünde mülkleşme sürecinin nasıl ve hangi unsurların etkisiyle ve kimler tarafından sağlanacağı sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu soruları cevaplama sürecinde iki anahtar kavram ortaya çıkmaktadır: 1. Bedevi (Göçebe)-Hadari (Medeni), 2. Asabiye.

İbn Haldun’a göre, milletlerin ve toplumların hallerinde görülen farklılıklar sadece onların geçimleri hususundaki yol ve mesleklerinin farklı oluşundan ileri gelmektedir. Çünkü insanların bir araya toplanmaları sırf geçimlerini sağlamak amacıyla yardımlaşmak içindir. Toplumların ekonomik girişimlerindeki farklılıklar onları bedevi ya da hadari (medeni) bir yaşam tarzını seçmeye zorlamaktadır (İbn Haldun, 1988: 415).

Mülkleşme sürecinin bir diğer önemli kavramı olarak asabiyet, bir kabilenin fertleri arasındaki yardımlaşmayı ve dayanışmayı temin eden his, ruh ve şuura denir. Asabiyet, kabile hamiyeti ve akrabalık gayretidir. İbn Haldun’a göre himaye, müdafaa ve hak arama, asabiyet sayesinde mümkün olur. Âdemoğlu, insani tabiatın gereği olarak her içtimada, insanların yekdiğerine olan tecavüzlerini menedecek bir yasakçıya ve hâkime muhtaçtır. Yasakçı ve hâkim olan şahsın, söz konusu asabiyetle öbürlerine galip gelmesi ve mütegallip olması zaruridir. Bu ‘tagallüp mülktür’ (hükümdarlıktır). Bu riyasetten (liderlikten) fazla ve onun ötesinde bir şeydir. Düşünür, daha sonra mülkleşme sürecini ortaya koyarken de bu süreci açıklamakta faydalı olacak bir ayrım noktası ortaya koymaktadır: ‘Tagallüp mülk’ ve ‘Riyaset’. İbn Haldun bu iki kavram arasındaki farkı şu şekilde açıklamaktadır. Bu, riyasetten (liderlikten) fazla ve onun ötesinde bir şeydir. Zira riyaset beylikten ibarettir ve riyaset sahibi rehberdir (metbudur). Verdiği hükümleri, kendisine tabi olanlara zorla tatbik edemez, onlara baskı yapamaz. Mülk ise, tagallüp ve zorla hükmetmektir. Asabiyet sahibi, bir rütbeye ve kademeye ulaşınca, onun üstündekini talep eder. Bey (şef) ve rehber olma rütbesine ulaşır ve tagallüp ve kahra yol bulursa, artık bunu bir daha terk etmez. Mülki tagallüp asabiyetin gayesidir (İbn Haldun, 1988: 450-451).

İbn Haldun, asabiyetin nihai gayesi olan 'tagallüp mülkün' oluşum sürecini şu şekilde açıklamaktadır: Bir kabilenin içinde çeşitli aileler ve birçok asabiyetler vardır ama bunlar içinde öbürlerinin tümünden daha kuvvetli bir asabiyetin var olması da zaruridir. En kuvvetli olan asabiyet diğerlerine galip gelir, onları kendine tabi kılar, böylece asabiyetlerin hepsi bu asabiyetin içinde kaynaşır, büyük bir asabiyetmiş gibi bir hale gelir. Söz konusu en kuvvetli asabiyet ve (aile) için, kendi kabilesi üzerinde hâkimiyet ve tagallüp kurma durumu hâsıl olunca, tabiatının gereği olarak kendisinden uzak olan diğer asabiyetler üzerinde de hâkimiyet kurmak ister. Şayet üzerinde hâkimiyet kurulmak istenen asabiyet, hâkimiyet kurmak isteyen asabiyetin dengi olursa veya onun hâkimiyet kurma isteğine karşı koyacak güçte ise, artık ortada birbirine denk iki savaşçı güç ve eş kuvvete sahip iki hasım var demektir. Eğer iki asabiyetten biri öbürünü mağlup eder ve onu kendine tabi kılarsa, bu durumda yine mağlup asabiyet galip asabiyetle kaynaşır. Galip ve metbu asabiyetin sahip olduğu tagallüp kuvveti daha da artmış olur. Artık bu durumdaki asabiyet, ilk gayeden daha yüksek ve daha ötede olan bir tagallüp ve tahakküm peşinde koşar. Böyle devam edip giderken, nihayet ihtiyarlık durumundaki diğer bir hanedanlığın kuvvetine denk bir kuvvete ulaşır. Şayet ihtiyarlık halindeki bir devleti yakalarsa, bu devletin kendini savunacak ve tecavüzlere karşı koyacak asabiyet sahibi taraftarları ve devlet adamları da bulunmazsa, (gelişmekte, ilerlemekte ve gücünü artırmakta olan asabiyet) onu istila eder, hâkimiyeti onun elinden çeker ve mülk tamamen ona ait olur. Eğer (gelişmekte olan) asabiyetin kuvveti son haddine erer, fakat bu durum, diğer bir devletin ihtiyarlama haline rastlamazsa, sadece asabiyet sahipleri ile kuvvetini arttırma ve üstünlüğünü ortaya koyma ihtiyacı içinde bulunan diğer bir devlete tesadüf ederse, bu devlet o asabiyetin sahiplerini kendi taraftarları ve (evliyası) arasına düzenli bir şekilde yerleştirir ve onun vasıtasıyla karşılaştığı zorlukların üstesinden gelir, güçlük çektiği maksatlarını gerçekleştirir. (İlerlemekte olan söz konusu) bu asabiyet bu durumda, müstebit ve müstakil mülkün altında ve gerisinde bir mülke sahiptir. (Devlet içinde, devlet gücüne ulaşamamış bir kuvvettir). Böylece açık bir surette ortaya çıkan şudur: Mülk, asabiyetin gayesidir. Asabiyet, gayesine ulaştığı vakit, içinde bulunulan zamanın verdiği imkân ve şartların müsaadesine göre ya istibdat ve istiklal veya müzaheret ve destek verme yolu ile kabile için mülk hâsıl olur. Eğer asabiyeti ve bunun sahibi olan kabileyi bir takım mânialar gayeye varmaktan alıkoyarsa, durumu hakkında Allah hükmünü verene kadar yerinde durur (İbn Haldun, 1988: 451-452).

İbn Haldun'a göre asabiyetin ulaşmaya çalıştığı nihai gaye mülk olmasına karşın bu sürecin tamamlanmasının önünde bazı engeller vardır. Bunlar şunlardır: 1) Refahın oluşması ve kabile mensuplarının nimetlere dalmaları asabiyetin mülk haline gelmesine engel olur. Şöyle ki, belli bir kabile, sahip olduğu asabiyete dayanarak az çok bir galibiyet elde ederse, o nispette nimete sahip olur, bolluk ve nimetler içinde yaşayanların bolluğuna ve nimetlerine iştirak eder, galibiyeti ve devlete verdiği destek sayesinde nimet ve refahtan kendisine bir sehim ve hisse ayrılır. Eğer o devlet, sahip olduğu hâkimiyeti, ne çekip almaya ne de onda ortak olmaya kimsenin tamah edemeyeceği derecede kuvvetli ise, söz konusu kabile onun velayetine boyun eğer, yüksek hâkimiyetini kabul eder, devletin gelirlerine ortak kılınmasına ve bolca nimetler tahsis edilmesine kanaat eder. Mülkü elde etmek için kavgaya girişmek veya bunun yollarına başvurmak gibi ileri derecede şeyler talep etmez. Kendileri için hâsıl olan refah ve bol imkânlar ölçüsünde bahsedilen hususlarda parlak bir hayat yaşarlar, bolluğa ve nimete tabi olan konularda cazip şeylere önem verirler. Bunun neticesinde bedevilikten gelen sertlikleri ve kabalıkları ortadan kalkar, asabiyetleri ve kahramanlıkları zayıflar. Birbiri peşinden gelen nesillerinde asabiyet, cesaret ve kahramanlık gittikçe eksilir. Bu durum asabiyetin yıkılışına kadar böyle devam eder. Refaha ve nimet içinde gömülü olma haline arız olan hususlar, tagallübe esas teşkil eden asabiyetin tesirini kırar. Asabiyet inkıraza uğradı mı, yeni haklar yanında koşması bir yana, kabile elde olanı müdafaa imkânının bile gerisinde kalır, öbür milletlerin yemi olur (İbn Haldun, 1988: 453-454). 2) Bir kabile için mezellet (küçük görülme) ve inkıyad etme (başkalarına boyun eğme) halinin meydana gelmesi mülke engel olan hususlardandır. Mezellet ve inkıyad asabiyetin tesirini ve şiddetini azaltır, mukavemetini kırar. Zaten kabile mensuplarının içinde bulundukları zillet ve boyun eğme hali, asabiyeti kaybetmiş olmalarının bir delilidir. Şüphesiz ki, (ağır vergi, resim, harç ve cizye gibi) borç altında bulunan kabileler, bu hususta mezellete razı olmadıkça söz konusu vergileri elleriyle vermeyi kabullenmezler. Zira borç ve vergilerde haksızlık ve zillet vardır (İbn Haldun, 1988: 454-456). 3) İyi hasletlerde yarışmak mülkün alametlerindendir. Bunun tersi mülkü elden çıkarmanın emarelerindendir. İnsan olması itibariyle hayra ve hayır nevinden olan hasletlere daha yakındır. O, sırf insan olması bakımından, mülk ve siyaset kendisinde mevcut olmuştur. Zira mülk ve siyaset, hayvanlara değil, sadece insanlara hastır. Hayır ve iyi olan bir şey siyasete (ve devletin umumi politikasına) uygundur. Şanın, üzerine bina edildiği bir aslı ve kökü vardır. Onun hakikati bu esasla gerçekleşir.

Bu da asabiyet ve aşiretten ibarettir. İyi ve güzel hasletler, kendisine asabiyet mevcut olan şahıslarda mülkün de mevcut olduğuna şahitlik eder. Bir milletin sahip olduğu mülkün inkıraza uğrayacağı ve harap olacağı yolunda Allah'tan izin çıktığı vakit, Hakk Taala söz konusu mülk sahiplerini kötü şeyler yapmaya, rezalet nevinden olan şeyleri benimsemeye ve bunun yollarını tutmaya sevk eder. Böylece kendilerinde var olan siyasetin faziletleri tamamen kaybolur. Mülk ellerinden çıkıp başkalarına geçinceye kadar faziletler eksilmeye devam eder durur. Kabilelerin ve asabiyet sahiplerinin, uğrunda yarıştıkları ve sahiplerinde mülkün varlığına şahitlik eden kâmil hasletlerden ve mükemmel meziyetlerden biri de âlimlere, salihlere, eşrafa, hasep sahiplerine, esnafa, tüccara ve gariplere ikramda bulunmak ve hakkı olan durumlarına göre halka muamele yapmak ve herkese hakkı ne ise onu vermektir (adalet ve müsarat). İnsanlara, hak etmiş oldukları durumlara göre muamele yapmak herkese hakkı ne ise onu vermek, doğru ve dürüst olmanın icabıdır, *adalet* de budur. Bir kimsenin asabiyet sahiplerinde, bu gibi hususların mevcudiyetinden, onların umumi siyasete hazır ve aday oldukları bilinir ki, *mülk* de budur (İbn Haldun, 1988: 458-461).

İbn Haldun'un ortaya koyduğu mülkleşme sürecini engelleyen ya da kesintiye uğratan bu engeller aşıldığı takdirde güçlü asabeye sahip olan aile riyaset aşamasından mülk aşamasına geçmiş kabul edilmekte ve bu süreçte var olan yöneten ve yönetilenlerin aynı toplumsal tabanda yer aldıkları yatay siyasal yapılanma tarzı dönüşüm geçirmektedir. Mülkleşme sürecinin bu aşaması birçok bakımdan yönetenlerle yönetilenlerin birbirlerine yabancılaşması sonucunu doğurabilecek bir dönemdir. Bu dönemin başlangıcında mülk, asabiyetin devam etmesi şartıyla bir milletin bir boyundan diğer boyuna geçmektedir. Bunun nedeni, onlar için, mülkün, ancak keskin ve tesirli galibiyetten ve öbür milletlerin kendilerine boyun eğmelerinden sonra hâsıl olmasıdır. O vakit galip milletten bu işe bizzat girişen ve tahtı taşıyanlar iş başına geçerler. İş başına geçtikten sonra ilk aşamada sınırlı sayıda mevki olmasından dolayı en yakınlar iktidar mevkilerine getirilir. Bazı kabileler iktidarın dışında kalır. Hadarilik en yüksek noktaya doğru ilerledikçe iktidardaki kabile mensupları bedevilik hasletlerini kaybederler ve yozlaşırlar. Ancak iktidardan uzak tutulan kabileler hadariliğin yozlaştırıcılığından uzak kaldıklarından bedeviliğe ait özelliklerini korumuş olurlar. İlk önce devleti bizzat idare edenler ortadan kalkarken, aynı kabilenin öbür kollarında bol bol asabiyet bulunur. Daha evvel bu mülk, kendi asabiyetleri cinsinden olan galip bir kuvvet tarafından onlardan men olunmuştu. Bunların galibiyeti bilinmekte olduğundan çekişme ortadan

kalkar, kavga son bulur, bu suretle de devlet işlerine hâkim olurlar. Artık mülk onların tarafına geçmiştir. Bütün bunların aslı ve esası sadece asabiyete dayanmaktadır. Asabiyet ise nesilden nesile farklılık göstermekte, refah ise mülkü eskitmekte, yıpratmakta ve ortadan kaldırmaktadır. Bir hanedanlık yıkılınca, sadece onların asabiyetleriyle müşterek bir asabiyeti bulunan, kendisine boyun eğilen ve teslimiyet gösterilen bir boy, bunların içinden iş başına gelir. Çünkü öbür asabiyetlerin hepsine galip gelmenin alametleri bu boyda görülmüştür (İbn Haldun, 1988: 463-465).

Mülkün söz konusu boya geçmesiyle yeni bir safhaya girilmektedir. Bu safhada yabancılaşma çok daha hızlıdır. Çünkü devlet kurumlaşma sürecini tamamladıktan ve işler yoluna girdikten sonra asabiyete ihtiyaç duymayabilecektir. İbn Haldun bu noktada şu açıklamaları yapmaktadır: Başlangıçta büyük hanedanlıklara boyun eğmek insan nefsine zor gelir, onun için galebeye dayanan kavi bir kuvvetle halkın boyun eğmesini temin etmekten başka yol yoktur. Devletteki mülke mahsus nisap sahiplerinin *riyasetleri* istikrar kazanıp ardarda gelen birçok nesil birbirini takip eden hanedanlar boyunca hanedan mensuplarından birinden öbürüne veraset yolu ile geçer hale gelince, insanlar başlangıç durumunu unuturlar. Söz konusu nisap sahiplerinde riyaset rengi koyulaşır, (hükümranlıkları sağlamlaşır), hanedan mensuplarına inkıyad etmek ve teslimiyet göstermek dini inançlarda kökleşir (devlete itaat ve sadakat, dini bir inanç haline gelir) halk hanedan mensupları ile beraber onların (iktidarı, hâkimiyeti ve) işi için, tıpkı imani hakikatler üzerinde mukatele ettikleri gibi savaşırlar. Bu takdirde hanedan mensupları (iktidarları ve) işleri hususunda büyük ölçüde asabiyete ihtiyaç duymazlar. O hanedana itaat Allah'tan gelen değiştirilemez ve aksi düşünülemez (ilahi) bir ferman gibi telakki edilir. Bu takdirde hanedan mensupları kendilerine mahsus olan devlet ve iktidarlarına, ya asabiyet veya asabiyet izzetinin gölgesinde yetişmiş olan "kullar" ve "taraftarlar" (devşirmeler) ile hâkim olurlar veya kendi neseplerinin haricinde olan ama velayetlerine dâhil bulunan (asabiyetler ve) asabelerle (ve yabancı ırktan kabilelerle) malik olurlar (İbn Haldun, 1988: 480-481).

İbn Haldun'un üzerinde durduğu bu nokta yani, hükümdarın azatlılara ve devşirmelere dayanarak kavmine-asabiyet sahiplerine karşı üstünlük kurması mülkleşme sürecinin çok önemli bir safhasını oluşturmaktadır. Düşünür bu süreci aşamalara ayırarak şu şekilde ortaya koymaktadır: Devletin başında bulunan zatın hâkimiyeti sadece kavmi ile gerçekleşir. Zira durumu hakkında

kendisine arka çıkanlar ve asabesini teşkil edenler onlardır. Hükümdar onlara dayanarak devletine başkaldıranların mukavemetini kırar, memleketindeki valileri, devletindeki vezirleri, mal ve vergi toplayan tahsildarları onlar arasından seçer. Çünkü galibiyet ve zafer hususunda kendisine yardımcı, hâkimiyeti konusunda ortakları ve diğer önemli devlet işlerinde paydaşları (hissedarları) onlardır. Devletin birinci tavrı mevcut olduğu sürece durum budur. Sonra devletin ikinci tavrı gelir, bu tavırda hükümdarın kavmine karşı müstebit ve müstakil olma, mecdi ve şanı sadece kendine tahsis etme hali ortaya çıkar. Kavmini eli ile kendisinden uzaklaştırır, defeder; böylece onlar da, hakikat-i halde onun düşmanları haline geçmiş olurlar. Bu yüzden hâkimiyetini onlara karşı müdafaa etmek ve onları ortaklıktan vazgeçirmek için, onların neslinden ve nesebinden olmayan diğer bir takım taraftarlara ve yardımcılara ihtiyaç duyar. Bunlara dayanarak onlara karşı üstünlük kurar, onları bir yana bırakarak devlet işlerinde sadece bunlara vazife verir. Bu surette berikiler kendisine ötekilerden daha yakın olurlar, daha özel yakınları ve taraftarları (kulları) haline gelirler, daha fazla tercihe ve makama şayan bir vaziyette bulunurlar. Zira esas itibariyle hükümdarın kavmine ait olan hâkimiyetin ve ortak olmaları dolayısıyla ülfet etmiş oldukları makam ve mevkilerin yine o kavme karşı müdafaası hususunda hükümdarın uğrunda canlarını feda edenler artık berikilerdir. Bu yüzden devletin başındaki hükümdar artık bunları halis dost bilir, daha fazla ikramını ve ihsanını bunlara tahsis eder. Kavminden birçoğuna vermiş olduğu şeylerin mislini bunlara da taksim eder. Önemi büyük olan vezirlik, komutanlık ve vergi toplamak gibi devlete ait makam ve mevkilere bunları tayin eder. Şahsına mahsus olan ve kavmine değil, sadece zatına inhisar eden memleket ve mülkle ilgili unvanları da bunlara tevzi eder. Zira artık onun yakın taraftarları ve samimi dostları bunlardır. Bu durum, devletin harap olmakta olduğunu ilan eder, devletteki müzmin hastalığa alamet teşkil eder. Zira galebeye esas teşkil eden asabiyet artık bozulmuştur. Bu durumda aşağılanmış olma ve sultanın düşmanca davranışlarına maruz kalma sebebiyle devlet ehlinin (ve hanedan mensuplarının) gönülleri kırılmıştır, onun için hükümdara karşı kin beslemekte ve başına felaketlerin gelmesini kollamaktadırlar. Bunun vebali ve zararı devlete ait olur. Artık devletin bu hastalıktan şifa bulmasından ümit kesilmiştir. Zira geçmişe ait hususlar (ve hatalar), devletin varlığını ve kalıntılarını ortadan kaldırana kadar müteakip nesillerde pekişerek ve kök salarak devam eder. Bu durumda devlet, onu kurandan, izzet ise bunu temin etmiş olandan başkasına geçmiştir (İbn Haldun, 1988: 529-530).

İbn Haldun'un ele aldığı bu safha, yöneten ve yönetilenlerin aynı toplumsal tabanda yer aldıkları dönemin bütünüyle geride kaldığı, merkezileşmenin çok ileri boyutta yaşanmasına karşın devletin ihtiyarlamaya ve mülkün zayıflamaya başladığı bir döneme işaret eder. Artık bu dönemde hükümdar yavaş yavaş bütünüyle devşirmelerin etkisi altına girmeye başlar. Bu durum, güçlü hükümdarlar döneminde etkisini çok fazla hissettirmese veya gelebilecek olası zararlar sınırlanabilse de küçük ve zayıf hükümdarlar döneminde daha da güçlenerek devam eder ve devletin tedavi kabul etmez hastalıklarından biri haline dönüşür (İbn Haldun, 1988: 533-535).

Bir kabilenin ya da kabile içindeki bir ailenin riyaset aşamasından mülk aşamasına (merkezi yönetimin güçlenmesi sürecine) geçerken bu süreci hızlandıran bazı unsurları vardır. Riyaset sahipleri de, genellikle başlangıç aşamasında, bu unsurları kullanarak hâkimiyetlerini sağlamlaştırmaya ve meşruiyet zemini kazanmaya, var olan meşruiyetlerini güçlendirmeye çalışırlar. Bu unsurlardan birincisi, 'din'dir; ikincisi ise, başlangıç aşamasında devletin güçlenmesine yol açan 'refah'tır.

İbn Haldun'a göre 'din' unsuru mülkün tamamlanması için en önemli şartlardandır. Din (konumuz bağlamında İslam), medeni nitelikleri teşvik etmesine karşın, bağlılarına tavsiye ettiği bazı emirler ve yaşam tarzında, bir anlamda, medeni bir toplumda zühd hayatı yaşama yani şehrin bozucu etkilerinden korunma yönündeki çabalarla toplumu dışardan gelecek tehlikelere karşı ayakta tutma işlevini görmektedir. İbn Haldun bu noktalarda şu görüşleri ileri sürmektedir: Mülk, sadece tagallüble hâsıl olur. Tagallüb de sadece asabiyete ve arzuların mutalebe (hak isteme) üzerinde birleşmesine dayanır. Kalpleri bir noktada toplama ve kaynaştırma sadece, dinini tesis hususunda Allah'tan gelen bir yardımla mümkün olur. Kalpler batıl heva ve heveslere, dünya meyline çağrılırsa, rekabet hâsıl olur, ihtilaflar yaygınlaşır. Hakk'a döndürülür, batılı ve dünyayı reddeder ve Allah'a yönelirse, cihetleri ve (gayeleri) birleşir, rekabet ortadan kalkar, ihtilaflar azalır, yardımlaşma ve dayanışmanın güzel bir şekli ortaya çıkar, bu suretle devlet büyümüş olur (İbn Haldun, 1988: 485-486).

İbn Haldun, din'in rekabeti ortadan kaldırmasının yanında onları ortak bir hedefe yönlendirerek mülkleşme (merkezileşme) sürecini hızlandırma yönünde işlev gördüğünü ifade etmektedir. Din'in güçlendirdiği asabiyetin kendisinden daha güçlü asabiyetlere ya da bedevi (sert, dayanıklı, korkusuz, savaşkan) karakterini koruyan toplulukları da yenebileceğini şu şekilde ortaya

koymaktadır: Dini renk, asabiyet sahipleri arasında mevcut olan rekabeti ve hasedi ortadan kaldırır, yönleri sadece Hakk'a çevirir. Bunun neticesinde, durumları hakkında kendileri için ileriyi görme hali hâsıl oldu mu, artık önlerinde hiç bir şey duramaz, çünkü hedef birdir, aynı şeyi herkes müsavi surette istemekte ve onun için canlarını da feda etmektedir. Ele geçirmeyi istedikleri hanedanlık mensupları ve devlet tebaası onlardan kat kat fazla olsa bile, bunların batıl sebebiyle maksatları yekdiğerine zıttır. (Refah ve nimet içinde) ölümden sakındıkları için de birbirini yardımsız ve desteksiz bırakma durumundadırlar. Bunun için, sayıca çok bile olsalar onlara mukavemet edemezler. Daha doğrusu onlar bunlara mutlaka galip gelirler. Bu suretle berikiler, kendilerinde var olan refah ve zillet sebebiyle yok olmaya duçar olurlar. Bir devlete ve (hanedana), eli ve hâkimiyeti altında bulunan sayıca kendisine denk veya kuvvetçe kendisinden fazla olan aşiretlere, din sayesinde onlara galip gelir. Kendisinde esasen mevcut olan kuvvete ilaveten, gücünü bir kat daha artıran din vasıtasıyla, asabiyet bakımından kendisinden daha fazla ve bedevilik bakımından (vahşilik) daha şiddetli olan söz konusu nitelikteki aşiretleri yenebilir (İbn Haldun, 1988: 486-487). Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere İbn Haldun mülkün tamamlanmasında ve kuvvetlenmesinde (merkezileşmenin tamamlanmasında) din'e çok önemli bir rol biçmektedir.

Din'in mülkleşme sürecine yapmış olduğu bu pozitif katkının yanında onun kadar birincil önemde olmasa da 'refah' unsuru önemli bir role sahiptir. Ancak dinin özüne sadık kalındığı sürece mülkün tamamlanmasına ve kuvvetlenmesine hizmet etmesine karşın, refah ise başlangıç aşamasında mülke kuvvet katmaktadır, ancak daha sonraki aşamalarda ise mülkü zayıflatıcı bir niteliğe bürünmektedir. Bu ise merkezileşmenin giderek zayıflaması sonucunu doğurmaktadır. İbn Haldun, refahın bu çürütücü etkisine işaret ederken, aynı zamanda onun mülkün tabiatında olan bir özellik olduğuna işaret etmektedir (İbn Haldun, 1988: 500-501). Bu bağlamda devletin geçirdiği aşamaları değişik bakış açılarından üç safhada ortaya koyarak açıklamaktadır. Üç safhada devam eden bu süreç boyunca refah, başlangıç safhalarında tüm toplumsal katmanlar tarafından paylaşılan bir zenginlik olmasına karşın, son safhada sadece yöneten/hâkim sınıfın faydalandığı yönetilenlerin uzak tutulduğu bir niteliğe bürünecektir. Mülk bu süreç sonucunda başlangıçtaki konumunu kaybedecek, ihtiyarlamaya yüz tutacak ve sonunda, içsel ya da dışsal boyutlu darbelerle ortadan kalkacaktır (merkezi yönetim çözülecektir). Sisteme yeni unsurların dâhil edilmesi belki devletin ömrünü biraz daha uzatabilecektir. Ancak bu tür

bir devlet için yıkılış kaçınılmazdır.

Mülkleşme sürecine ışık tutması açısından bu üç aşamada devlet İbn Haldun'un ifadeleriyle kısaca şu safhalardan geçmektedir: Birinci safhada mülkün tabiatı gereği şan ve ihtişamı bir tek kişinin inhisarına almasını gerektirir. Şan (ve mecd), asabe arasında müşterek olduğu ve onu temin için hepsinin çabası birleştiği vakit, başkalarına tagallüp ve bölgelerini savunma hususunda örnek bir arzu ve azim ortaya koyarlar, yurtlarını hırsla ve cesaretle müdafaa ederler. İzzet ve itibar hedefine hep birlikte yönelirler, şan ve şereflerini tesis uğrunda ölümü bile seve seve göze alırlar, kendilerini tehlikeye atmayı, şanlarının bozulmasına tercih ederler. İkinci safhada ise bunlardan biri, şanı inhisarı altına aldı mı, kendi asabiyetine mensup öbür şahısları bertaraf eder, dizginlerini çeker, onları bir yana bırakarak bütün servete ve hazineye tek başına sahip olur. Bu yüzden öbürleri gaza konusunda tembellik ve gevşeklik gösterirler. İtibarları sarsılır, nüfuzları zayıflar, zilleti ve köleleştirilmeyi benimser bir hale gelirler. Bunlardan sonra gelen ikinci nesil bu durum içinde yetiştirilmiş olur. Bunlar, sultan tarafından kendilerine ihsan edilen şeyleri koruma görevini yapmanın ve yardımda bulunmanın ücreti olduğunu sanırlar, bunun ötesine akılları ermez. (Asabiyet sahibi olma sıfatı ile devlet gelirlerine sultan kadar hak sahibi olduklarını kavrayamazlar). Hâlbuki çok az kimse ücret karşılığı kendini ölüme atar. Üçüncü safhada artık söz konusu husus devletin bir zaafı haline gelir, hanedanlığın şevketini kırar. Devlet zaaf ve ihtiyarlık sahasına doğru seyreder. Zira asabiyet sahiplerindeki metanet ve dayanıklılığın ortadan kalkmış olması sebebiyle artık asabiyet de fesada uğramıştır (İbn Haldun, 1988: 502). Bu safhalar, mülkleşme sürecini yaşamakta olan bir kabile ya da ailenin riyaset ve mülkleşme (merkezileşme) sürecinde yaşanan davranışlarının niteliklerini açıklamaktadır. Bu safhada göze çarpan en önemli nokta ilk safhada, tüm kabile ya da aile fertlerinin 'ortak hedefe' varmak amacıyla tüm tehlikeleri de göze alarak 'birlikte' hareket etmeleridir. Sonuçta elde edilen zenginlik yine ortak refahın sağlanması amacıyla harcanmaktadır. İkinci safhada, başlangıçta aynı toplumsal tabanda yer alan yöneten ve yönetilenler artık ayrışmaya başlayacak ve mülk tek bir ailenin malı haline gelecektir. Artık refah ve onun paylaştırılması bir ailenin tekelindedir. Asabiyet zayıflama sürecindedir. Üçüncü safhada ise bu nitelikler daha da pekişerek devam edecek ve devleti çöküşe götürecektir.

İbn Haldun'a göre, devlet ve hanedanlıkların ömrü üç nesli (120 yıl)

aşmaz. Yukarıda bahsettiğimiz üç safhanın karşılığı olarak üç nesil boyunca riyaset aşamasından mülk aşamasına geçilmekte ve mülkün birtakım çürütücü (bozucu) etkilerinden dolayı da devlet zaafa uğramakta, sonuçta çökmektedir. Mülkleşme sürecinin ya da merkezileşmenin en yüksek noktası ikinci nesile rastlamakta ancak, devletin zayıflama ve çöküş sürecini başlatarak merkezi yönetimin dağılmasına yol açan gelişmelerde bu dönemde meydana gelmektedir [İbn Haldun, 1988: 505-507].

İbn Haldun'un mülkleşme süreci konusunda ortaya koymuş olduğu teorik ifadeler üzerinde buraya kadar yapmış olduğumuz incelemelerden bir çerçeve çizerek şu sonuçları ortaya koymak mümkündür: Her medeni toplumun temeli bedeviliktir. Bedevi toplulukların en önemli özelliği kuvvetli bir asabiyete sahip olmasıdır. Asabiyetin nihai gayesi ise mülktür. Ve her asabiyet sahibi topluluk çeşitli süreçlerden geçerek mülkü elde etmeye yani kendi etrafında merkezi bir siyasal yapılanmaya dönük mücadele verir. Bu mücadele üç nesil boyunca üç farklı safhadan geçer. İlk neslin mücadele ettiği birinci safhada, merkezileşme yönünde asabiyete dayanılarak önemli adımlar atılır. İkinci neslin dönemi olan ikinci safhada merkezileşme belirli bir ailenin tekelinde doruk noktasına varır. Ancak bu noktada başlangıçtaki asabiyetin kuvveti zayıflamıştır. Devleti elde tutan aile asabiyete başlangıçtaki kadar ihtiyaç duymamakta, çevre' ye karşı merkezi devşirme unsurlarla ayakta tutmaktadır. Fakat bu dönem merkezi yönetimin zayıflamaya başladığı bir dönemdir. Üçüncü neslin temsil ettiği üçüncü dönem ise devletin ihtiyarlamaya yüz tuttuğu, merkezi yönetimin dağılma yönünde hızla yol aldığı bir safhadır. Üç nesil boyunca süren bu üç safhanın belirgin karakteri de, başlangıçta devletin gücüne güç katan ve toplumsal tabanda ortak bir zenginliğe yol açan refah unsurunun ikinci ve özellikle de üçüncü aşamalarda (nesilde) devletin çürümesine ve merkezi yönetimin dağılmasına yol açan bir işlev görmesidir. Din ise her üç safhada da merkezi yönetimin güçlenmesi yönünde bir rol üstlenmiştir.

İBN HALDUN'UN MÜLK TEORİSİ PERSPEKTİFİNDEN ORTA DOĞU'DA YAŞANAN MERKEZİLEŞME YA DA MERKEZSİZLEŞME SORUNU

İslamiyet'in Doğuşu Öncesi ve Sonrası **ile Raşid Halifeler döneminde Orta Doğu'da Yaşanan Merkezileşme ya da Merkezsizleşme Sorunu**

7. yüzyıl öncesinde (günümüzde kullanılan coğrafi tanımlamasıyla) Orta

Doğu bölgesi Roma İmparatorluğu ile Sasani İmparatorluğu arasında hâkimiyet mücadelesine konu olmuştur. Roma İmparatorluğu'nun MS 330 yılında bir Grek kolonisi durumunda olan İstanbul'u Roma'nın yanında ikinci yeni başkent olarak seçmesinde, Sasani tehdidi önemli rol oynamıştır. Germenlerin MS 476[2] yılında Roma İmparatorluğunu yıkmaları sonrasında, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu ile Sasaniler arasındaki hâkimiyet mücadelesi devam etmiştir. İslamiyet'in doğuşunun hemen öncesinde (603), Bizans İmparatorluğu ile Sasani İmparatorluğu uzun sürecek bir savaş sürecini başlatmışlardı. Hz. Muhammed'in peygamberliğini ilanı (610) iki büyük devletin hâkimiyet mücadelesinin ötesinde dinlerarası bir savaş ortamında gerçekleşti. Kisra II. Hüsrev Perviz'in komutasındaki Sasaniler, 613-616 yılları arasında yürüttükleri savaşlarla Kudüs başta olmak üzere Orta Doğu'nun önemli merkezlerini ele geçirdiler ve İstanbul önlerine kadar geldiler. Bizans İmparatorluğu uğradığı ezici yenilgiler sonrasında Irak, Suriye, Filistin, Mısır ve Anadolu toprakları üzerindeki hâkimiyetini kaybettiği gibi çok ağır şartlar taşıyan bir barış antlaşması imzalamak durumunda kalmıştır. 613-622 yılları arasındaki Sasani galibiyet ve hâkimiyeti döneminde Hıristiyan dünyanın Kudüs, Antakya, İskenderiye vb. gibi önemli merkezleri tahrip edilmiş ve Hıristiyan halklara yönelik büyük katliamlar yaşanmıştır. Bizans İmparatorluk merkezinin merkezkaç siyasal yapılar üzerindeki kontrolü önemli oranda zayıflamış, devlet çöküşün eşiğine gelmiştir. Bizans İmparatoru Kayser Hirakl, bütün bu olumsuz şartlara karşın 622 yılında Sasanilere karşı savaş açmıştır. Bizans İmparatorluğu, 622-625 yılları arasında Sasanilere karşı yürüttüğü savaş sonucunda, Sasanileri ezici bir yenilgiye uğratmış ve kaybedilen bütün topraklar üzerinde tekrar hâkimiyetini tesis etmiştir. Sasani İmparatorluğu, uğradığı ağır yenilgilerin sonucu olarak 626-633 yılları arasında, büyük oranda iç siyasal karışıklıklar içerisindedir.

Yukarıdaki satırlarda çok kısa olarak ifade edilen Orta Doğu'nun siyasal tarihi açısından şu tespiti yapmak imkân dâhilindedir: Orta Doğu olarak tanımlanan bölgenin ekonomik olarak gelişmiş bölgeleri, 330-633 yılları arasında iki büyük merkezi siyasal yapının hâkimiyet mücadelesine konu olmuştur. Arap yarımadasının güneyi (Yemen ve Umman'ın bulunduğu kısımlar) bir yana bırakılırsa, ekonomik olarak gelişmiş bölgeler değillerdir. Bu sebeple, 603-626 yılları arasında devam eden Bizans-Sasani mücadelesinde, Arap yarımadası ve özellikle Hicaz bölgesi halkları/aşiretleri çatışmanın doğrudan tarafları olmak-

2 Bu tarihten sonraki kullanımlarda MS (Milattan Sonra) ifadesi kullanılmayacaktır.

tan daha çok, inanç (dini) temelli dolaylı bir tarafgirlik içerisindedirler.

Hz. Muhammed'in 622 yılında Mekke'den Medine'ye Hicreti sonrasında kurduğu İslam Devleti de bu aşamada mücadelenin doğrudan bir tarafı değildir, ancak Hicretten önce amcası Ebu Talip'in müşriklerle son bir ara bulma çabasında kullandığı ifadeler bütünüyle dışında olmadığını da ortaya koymaktadır. Bu görüşmede Hz. Muhammed Mekkeli müşriklere, 'Tevhid dinine' gelmeleri karşılığında, *'(...) bütün Araplara hâkim olursunuz, Arap olmayanlar da, size boyun eğerler'* vaadinde bulunmuştur (Mustafa Asım Köksal, 5.Cilt/1987, 53). Bölgesel siyasal parçalanmışlığı kanıksamış Mekkeli müşrik liderlerinin alaycı itirazlarına karşın Hz. Muhammed, vefat ettiği 632 tarihine kadar Arap yarımadasında enerjilerini birbirlerine karşı giriştikleri çatışmalarda harcayan aşiretleri, büyük oranda İslam Devleti'nin çatısı altında birleştirmiştir. 632-661 yılları arasında görev yapan dört halife (Hulefa-i Raşidin) döneminde, tarihte ilk defa Arap yarımadasında ortaya çıkan bir siyasal aktör (İslam Devleti) tarafından, Arap yarımadasının ekonomik olarak gelişmemiş bölgelerinden hareketle, Bizans ve Sasani İmparatorluklarının kontrol ettikleri ekonomik olarak gelişmiş bölgeler hâkimiyet altına alınacaktır. Medine merkezli İslam Devleti, 633-651 yılları arasında Sasani İmparatorluğu'nun hâkim olduğu toprakları ele geçirecek ve 651 yılında bu devletin siyasal varlığına son verecektir. Bunun yanında Hulefa-i Raşidin döneminde, Bizans İmparatorluğu'nun en zengin eyaletleri ele geçirilecektir. Üçüncü Halife Hz. Osman'ın son dönemleri (650 sonrası) ve Hz. Ali döneminde İslam Devleti'nin yaşadığı içsel çatışmalara karşın, fetih hareketleri bütün hızıyla devam etmiştir.

Klasik Dönem İslam Siyasal Hâkimiyeti Döneminde Orta Doğu'da Yaşanan Merkezileşme ya da Merkezsizleşme Sorunu

Halife Hz. Ali'nin 661 yılında öldürülmesinden sonra, Hz. Hasan'ın hilafetten feragat etmesi sonrasında Muaviye'nin hilafeti meşru bir zemine oturmuştur. Muaviye, Emevi Hanedanlığının kurucusu ve ilk halifesi olarak 680 yılında ölümüne kadar geçen sürede, Emevi İslam Devleti'nin merkezini Şam'a taşımış; neredeyse bütün Kuzey Afrika'yı hâkimiyeti altına almış ve İber yarımadasının fethi için gerekli altyapıyı hazırlamıştır. Bununla birlikte Emeviler döneminde Müslümanlar, İstanbul'u ele geçirmek için beş büyük sefer yapmışlar, ancak Bizans Devleti'ni haraca bağlamanın ötesinde bir başarı sağlayamamışlardır. Emevi İslam Devleti, Abbasiler tarafından 750 yılında yıkılıncaya kadar dünya sistemindeki birçok kadim medeniyet havzasını

hâkimiyet altına almıştır. Hulefa-i Raşidin döneminde Müslümanlar, kısmi olarak dar/klasik Orta Doğu olarak nitelenen bölgelerin ötesine geçmişler; Emeviler döneminde, en geniş sınırlarıyla tanımlanan Orta Doğu'yu ele geçirmişlerdir. Hulefa-i Raşidin ve Emeviler, bu zamana kadar iki büyük siyasal güç arasında parçalanmış Orta Doğu'yu bu hüviyetinden çıkarmış; kadim medeniyetlerin topraklarını ve zenginliklerini inşa ettikleri merkezi siyasal yapının hâkimiyeti altında birleştirmişlerdir.

Hulefa-i Raşidin ve Emeviler döneminde İslam hâkimiyetinin sınırları Çin'den İber yarımadasına, Endonezya- Filipinler bölgesinden Kuzey ve Sahra-altı Afrika'ya kadar uzanan çok geniş bir coğrafyaya uzanmaktadır. Emevilerin iktidarı ele geçirme ve monarşiye dönüştürme stratejisinin yol açtığı bütün çatışmacı dinamiklere karşın, İslami fütuhat hareketi hızını kesmeden devam etmiştir. Abbasilerin iktidarı ele geçirdiği 752 yılından itibaren Emevi hanedan mensuplarına karşı izlenen şiddet ve baskı politikalarına karşın, İslam hâkimiyetinin yayılması bütün hızıyla sürmüştür. Emevi hanedan çevresinden kaçan şahıslar tarafından kurulan Endülüs Emevi Devleti, İslam Dünyasında yarattığı çift-başlılık ile merkezi otoriteyi parçalamıştır. Endülüs Emevi Devleti, yarattığı çift-başlılığa karşın Hıristiyan Batı'nın yanı başında siyasal ve askeri bir tehdit olarak var olmuştur. İngiliz tarihçi Arnold Toynbee'nin *'Bu ilk karşılaşmada Müslümanlar Batı topraklarının yarısını istila ettiler ve az kalsın hepsini ele geçireceklerdi'* ifadesi Endülüs Emevilerinin yarattığı tehdidin boyutunu ifade etmektedir (Arnold Toynbee, 1991, 165). Abbasi Halifelerinin Endülüs Emevi Devleti'nin varlığını zaman zaman tehdit olarak görmelerine rağmen, bu devletin Batı Hıristiyan dünyasına karşı stratejik bir ön-savunma hattı oluşturduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Emevi Hanedanı ile kıyaslandığında Abbasi Hanedanlığının iktidarı çok uzun sürmüştür. Abbasiler, hilafet merkezini Şam'dan Bağdat'a taşımışlardır. Abbasiler döneminde de İslami gaza hareketi devam etmiştir, ancak Emeviler dönemindeki topraksal genişlemenin sınırlarının ötesine çok fazla geçilememiştir. Uzun Abbasi hâkimiyeti, olağanüstü düzeyde artan devlet gelirlerinin bir yansıması olarak eğitimden mimariye kadar her alanda 'refah olgusunun' etkisinin derinlemesine hissedildiği bir dönemdir. En meşhur Abbasi Halifesi Harun Reşid'in gökyüzünde hareket eden bulutlara işaret ederek, *'nereye giderseniz gidin haracınız bana gelecek'* demesi, devlet iktidarının ve hazinesinin kaynaklarının ulaştığı boyutu göstermesinin yanında, aynı zamanda

iktidarın ve refahın 'tekçi' karakterini de ortaya koymaktadır (Büyük İslam Tarihi, 3. Cilt/1993, 131) . Bu dönemde Orta Doğu bu tekçi dünya görüşünün şekillendiği merkez hüviyetindedir. Abbasi Halifesi El-Mehdi'nin Endülüs Emevi yöneticilerini kendisine biat ettirmek için Endülüs'e elçiler göndermesi ve fakat kaçabilenler dışında adamlarının öldürülmesi iktidarın tekçi karakterinin en önemli göstergesidir (İhsan Süreyya Sırma, 4. Cilt/2014, 63). Endülüs Emevilerinin varlığı Orta Doğu'nun merkezsizleşmesi değil, İslam Medeniyet havzasındaki bir siyasi ayrışma olarak görülmelidir.

Abbasi merkezinin iç siyasi kavgalar neticesinde zayıflaması merkezkaç siyasal birimlerin kurulmasına imkân tanımıştır. Kuzey Afrika'nın en batısında 780 yılında kurulan İdrisiler Devleti, yine Kuzey Doğu Afrika'nın orta bölgelerinde kurulan Rüstemiler Devleti ilk Harici/Şii devletleri olarak kurulmuşlardır. Tunus merkezli olan Şii Fatımi Devleti, Kuzey Afrika, İran, Irak ve Yemen'de Şii propaganda faaliyetlerini yürüten 'Da'iler' aracılığı ile geniş bir nüfuz alanına sahip olmuşlardır. Hilafet'in Hz. Ali soyundan gelenlere ait olduğu propagandasını yapan Da'iler, Bağdat halifesinden bağımsız olduklarını ilan ederek, İslam dünyasında üç halifeli dönemi başlatacaklardır. Şii Fatımi Devleti, yıkıldığı 1171 yılında kadar Kuzey Afrika'da Tunus, Libya, Mısır ve Akdeniz'de Sicilya Adası'na hâkim olmuştur (İhsan Süreyya Sırma, 4. Cilt/2014, 133-142). Fatımiler, Suriye'de konumlarını güçlendiren Selçukluların Mısır'ı da hâkimiyetleri altına alma olasılığı sebebiyle Bizans ile bir ittifak ilişkisine girmişler; Kudüs ve çevresini yeniden ele geçirebilmek amacıyla Birinci Haçlı seferi öncesinde ve başlangıcında Haçlılarla ittifak kurma önerisinde bulunmuşlardır. Haçlıların, 1099 yılında Kudüs'ü ele geçirmeleri sonrasında Mısır'a saldırmaları, yağma ve katliamlarda bulunmaları, İslam Dünyasındaki mezhepsel bölünmenin Orta Doğu bölgesine yönelik bölge dışı siyasal aktörlerin sızmasına olanak tanıyan bir örnek olması açısından önemlidir (İhsan Süreyya Sırma, 4. Cilt/2014, 276-277, 296).

Abbasi siyasal merkezinin 10. yüzyılın sonu itibariyle zayıflaması, merkezkaç siyasal birimlerin güçlenmesi ve manevra alanlarının genişlemesi soncunu doğurmuştur. 'Beylikler dönemi' olarak nitelenebilecek bu dönem, bir yandan Orta Doğu temelli merkezi siyasal yapıyı zayıflatarak yol açtığı siyasal atomizasyon sebebiyle olumsuz bir sürecin başlangıcı olarak nitelenebilir. Diğer yandan, 998-1160 yılları arasında hüküm süren Gazneliler gibi güçlü beylikler/devletler yürüttükleri fetih hareketleri ile İslam hâkimiyetinin genişle-

mesine hizmet etmişlerdir. Örneğin, Gaznelilerin meşhur hükümdarı Gazneli Mahmud döneminde Hindistan'ın kuzeyi İslam hâkimiyeti altına alınmıştır. Tahiroğulları, Saffaroğulları, Samanoğuları, Büveyhiler, Harzemşahlar, Gazneliler ve Selçuklular bu dönemde ortaya çıkan beylikler arasında en güçlüleridir (İhsan Süreyya Sırma, 4. Cilt/2014, 243-247).

Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti Dönemlerinde Orta Doğu'da Yaşanan Merkezileşme ya da Merkezsizleşme Sorunu

Bu beyliklerden Selçuklular, 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren (961) Abbasi merkezine sağladıkları askeri desteklerini bir süre sonra siyasi nüfuza dönüştürerek yeni bir siyasal merkez inşasına girişmişlerdir. Selçuklular, 1040 yılında Dandanakan Savaşında Gaznelileri yenerek askeri/siyasi kapasitelerini; Selçuklu beylerinden Tuğrul Bey'in Abbasi halifesi tarafından Bağdat'a çağrılması ve kızıyla evlenmesi sonucunda siyasi nüfuzlarını arttırmışlardır. Harici/Şii unsurların hâkim olduğu Orta Doğu'da savaşçı Türklerin Müslüman olmaları, İslam Dünyasına yeni bir dinamizm kazandırmıştır. Abbasi siyasal merkezinin parçalanmasının derinleşmesinin ötesindeki en önemli tehdit, Haçlı Seferleri ve Moğolların yönelttiği askeri saldırı ve kalıcı siyasi nüfuz/alan kazanma mücadelesinin yaratacağı, Orta Doğu'nun merkezsizleşmesi olgusudur. Haçlı Seferleri ve Moğol saldırıları, İslam Dünyasının aşırı siyasi parçalanma içerisinde bulunduğu bir döneme rastlamıştır. Haçlı Seferlerinin teşvikçisi ve destekleyicisi Papalık, Bizans İmparatorluğu, Batı Hıristiyanları ve Moğollar arasında İslam Dünyasına karşı askeri ve siyasi ittifak kurulması için diplomatik merkez olma hüviyetine sahip olmuştur. Papalığın ortaya koyduğu ve yürütülmesine büyük katkı yaptığı siyasi ve askeri hedeflerin görünen yüzü ya da arka planına ait tasarımlar hangi içeriği sahip olursa olsun en önemli sonucu, İslami dünya hâkimiyetinin şekillendiği Orta Doğu coğrafyasının geri döndürülemez bir şekilde yeni bir merkezi siyasal yapının inşasına kaynaklık etmekten çıkarılması olacaktır. Selçuklu Sultanı Alparslan'ın 1063-1072 yılları arasında kazandığı askeri ve siyasi başarılar Orta Doğu kaderi açısından hayati önem taşımaktadır. Sultan Alparslan'ın 300000 kişilik Bizans İmparatorluk ordusu karşısında Müslümanlardan oluşan 50000 kişilik ordusu ile kazandığı Malazgirt zaferi (1071), Anadolu yarımadasının Müslüman Türklerin iskânına açılması sonucunu doğurmuş; kısa bir süre sonra başlayacak Haçlı Seferlerine ve daha sonraki Moğol saldırılarına karşı yeni bir mücadele ve yaşam alanı kazandırmıştır. Sultan Alparslan'ın 1072 yılındaki ölümü sonrasında onun

yerine oğlu Melikşah sultan olmuştur. Sultan Melikşah dönemi (1072-1092) Selçuklu Devleti'nin sınırları çok genişlemiştir. Sultan Melikşah, sadece devletin sınırlarını (Doğu Türkistan'da Kaşgar'dan Kudüs'e, İstanbul'dan Hind Okyanusuna kadar) genişletmekle kalmamış, merkezkaç güçler arasındaki çatışmalardan tahrip olan İslam ülkelerinde büyük bir imar faaliyetini gerçekleştirmiştir. Sultan Melikşah'ın 1092 yılında ölümü sonrasında merkezkaç güçler arası çatışma eğilimi güçlenmiş ve her bir merkezkaç siyasal birim diğerini düzeni bozmakla suçlayarak yeni merkezi kendisinin inşa edeceğini savunmuştur (Büyük Selçuklu Devleti gelişmeleri için bkz. İhsan Süreyya Sırma, 4. Cilt/2014, 243-267).

Anadolu Selçukluları, Süleyman Şah'ın 1075 yılında İznik'i fethetmesi ve başkent yapması ile İran Selçuklularının yanında siyasal varlık kazanmıştır. Sultan Melikşah'ın Anadolu Selçuklularını kendisine itaat ettirmek için askeri güç kullanması sonuç vermemiştir. Sultan Melikşah'ın ölümü sonrası merkezkaç güçler arasında yaşanan çatışmalardan Sultan Sencer'in kazandığı zaferler İran Selçuklularının etkisini arttırmasına yol açtı. Sultan Sencer döneminde Anadolu Selçuklularına yönelik askeri kuvvet kullanımına son verilmiştir. Kılıç Arslan, Anadolu Selçuklularının sultanı olarak tahta çıkarılmıştır. Buraya kadar ifade ettiğimiz merkez ile merkezkaç güçler arasındaki her birinin siyasal merkeze hâkim olma yönündeki mücadelelerini, İslam medeniyet havzası içerisinde yürütülen bir iktidar kavgası olarak görmek gerekir. Söz konusu iktidar kavgasının, İslam dünyasının iç enerjisini tüketici bir rol oynadığına şüphe yoktur. Merkezkaç siyasal birimler arasındaki çatışmanın bu denli şiddetli yaşanmasında, merkezi iktidarın refahın bütün kaynaklarını kontrol etme ve dağıtma gücünü elinde tutması en önemli sebeptir. Merkezi siyasal iktidara sahip olan güç, kendisine tehdit olarak algıladığı toplumsal kesimleri ya da grupları bütünüyle yok edebilmektedir. Bunun en önemli örneklerinden birisi kudretli Abbasi Sultanı Harun Reşid'in iktidarının güçlenmesinde çok faydalandığı Bermekileri saltanatının son dönemlerinde bütünüyle ortadan kaldırmasıdır (Bermekiler için bkz. Büyük İslam Tarihi, 3. Cilt/1993, 144-155).

İslam Dünyası, 11. Yüzyılın sonunda merkez-merkezkaç güçler arasında mücadele ekseninde iç enerjisini tüketirken, 661 yılından itibaren geçen yaklaşık beş asır sonrasında en ciddi dış tehdit ile karşı karşıya kalacaktır. İslam siyasal hâkimiyetinin merkez üssü durumunda olan Orta Doğu'dan Müslümanların sökülüp atılmasının yol açacağı merkezsizleşme, çevredeki

Müslüman merkezkaç siyasal birimlerin bütün direnme güçlerinin kırılmasına ve varlıklarına kolaylıkla son verilmesine yol açabilecektir. Bu sebeple Papalık, Haçlı Seferleri çerçevesinde örgütlediği Batılı Hıristiyanların askeri saldırılarını, öncelikle Endülüs Emevilerine değil, Orta Doğu'da hâkimiyet tesis eden merkezi siyasal yapılara yöneltecektir.

İslam Dünyası kendi içerisinde yaşadığı bütün siyasi-askeri çatışmalara rağmen, bir yandan Endülüs Emevi Devleti yoluyla 11. Yüzyılın başında İspanya'nın kuzeyinde ciddi başarılar kazanırken, diğer yandan Anadolu Selçuklularının fetih hareketleri sonucu 1075 yılında dini, stratejik ve askeri öneme sahip İznik şehrini ele geçirebiliyordu. Katolik ve Ortodoks Hıristiyan Dünyası, söz konusu başarıların geri döndürülemez bir nitelik kazanmasının önüne geçilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Bu noktada Endülüs, 11. Yüzyılın ilk yarısında her biri kendi bölgelerinde bağımsızlık ilan eden on bir beyliğin mücadelesine tanık oluyordu. Ancak Murabitun Devleti (k. 1048), Muvahhidun Devleti (k. 1130), Benu Ahmer Devleti (k. 1231) Endülüs'de siyasi merkezi yeniden inşa etmeye çalışmışlardır. Bu devletlerin zaman zaman kazandıkları başarılara karşın, Endülüs'de merkezkaç siyasi yapılar arasındaki mücadele sona erdirilememiştir. Tam tersi olarak, 29 Mayıs 1453 tarihinde Osmanlı Türklerinin İstanbul'u fethederek Bizans İmparatorluğunu yıkmaları, Endülüs'deki Hıristiyan merkezkaç unsurların birlikte hareket etmelerini sağlamıştır (Bu devletlerin politikaları için bkz. İhsan Süreyya Sırma, 4. Cilt/2014, 221-234).

Selçuklu merkezinin zayıflaması sonucu İran, Irak, Suriye ve Anadolu onlarca beylik ve birçok sultanlığın kendi aralarındaki çatışmalara sahne oluyordu. Katolik ve Ortodoks Hıristiyan Dünyasının en büyük korkusu, merkez-merkezkaç unsurlar arasındaki çatışmadan yeni bir güçlü merkezi yapının ortaya çıkmasıdır. Haçlı Seferleri, İslam Dünyasının zaferler ve yenilgiler ile başarılar ve başarısızlıklar arasında bocaladığı bir dönemde gerçekleşmiştir.

Orta Doğu merkezli İslam hâkimiyetine yönelik Haçlı Seferlerinin başlatılmasında, Anadolu Selçukluları tarafından İznik'in fethedilmesi sonucu, Bizans İmparatorluğunun korkuya kapılması üzerine Papalık'a yaptığı çağrı etkili olmuştur. Bizans İmparatorluğu'nun bu çağrısının ötesinde, bir kısmını yukarıda ifade ettiğimiz siyasi, askeri, ekonomik ve toplumsal birçok sebep ifade edilebilir. Çalışmanın amaç ve kapsamı bu faktörleri ifade etmek ve açıklamak

değildir. Bu noktada çalışma, 1096-1272 yılları arasında düzenlenen Haçlı Seferlerinin, Müslümanların Orta Doğu'yu merkez alarak inşa ettikleri siyasal güç merkezinde yaşanan Müslüman siyasal aktörler arasındaki parçalanmışlık ve çatışmanın nitelik değiştirerek Hıristiyan siyasal aktörlerinin bölgeye yönelik tasarımlarının yol açması olası siyasi/coğrafi parçalanma ve merkezsizleşmenin ulaştığı/ulaşacağı boyut üzerine odaklanmaktadır. Yukarıdaki satırlarda ortaya koyduğumuz ifadeler vereceğimiz şu örnekle daha iyi anlaşılabilir. Selçuklu Sultanı Kılıç Aslan, 21 Ekim 1096'da Haçlıların öncü birlikleri ile yaptığı savaşı kazanmış, sonrasında Danişmendoğulları ile mücadeleye başlamıştı. İstanbul'da toplanan Haçlı orduları Müslümanların elindeki İznik'i kuşatmışlar ve ele geçirmişlerdir. Sultan Kılıç Aslan, Haçlılar karşısında başarısızlığa uğrayarak geri çekilmiştir. Bu süreçte Selçuklular sürekli geri çekilmiş, Haçlılar Eskişehir, Tarsus, Çukurova ve Urfa'yı ele geçirmişlerdir. Kısaca karşılaştıkları büyük bir dış tehdit bile Müslümanların birlikte hareket etmesini sağlayamıyordu.

Haçlıların Urfa merkezli Edessa Krallığı'nı (Kontluğu) (1096-1144) kurmaları son derece önemli bir gelişmedir. Edessa Krallığı, Haçlıların Müslüman topraklarında kurmuş oldukları ilk devlettir. Haçlılar, uzun bir kuşatma sürecinden sonra Hıristiyan Dünya açısından önemli bir şehir olan Antakya'yı (3 Haziran 1098) ele geçirmişlerdir. Bu şehrin Haçlılar tarafından zaptedilmesinden sonra Antakya Frank Prensliği (1098-1268) kuruldu. Haçlıların 3 Haziran 1099'da başlattığı kuşatma 14 Temmuz 1099'da Kudüs'ün ele geçirilmesi ile sonuçlanmıştır. Haçlılar tarafından Kudüs Krallığı kurulmuştur. Bu süreçte İslam dünyasındaki medeniyet içi çekişmeyi göstermesi açısından şu örnek de son derece önemlidir. Daha önceki satırlarda da ifade ettiğimiz gibi Şii Fatimi Devleti, Selçuklulara karşı Bizans ile ittifak halinde idi. Birinci Haçlı Seferi süresince de müttefiki Bizans'ın '*Haçlılara güvenilemeyeceği'* uyarılarına karşın Selçuklulara saldırılarını sürdürmüşlerdir, ancak Kudüs'ün zaptedilmesinden sonra Haçlıların kendilerine saldırmasını, Mısırlı Müslümanları katletmelerini ve haraca bağlanmalarını önleyememişlerdir. Orta Doğu merkezli İslam Dünyasının parçalanmışlığından istifade eden Haçlılar, bölgede kurdukları Krallıkları üs olarak kullanarak sürekli sınırlarını genişletme eğilimi içinde olmuşlardır. Söz konusu krallıklar, bundan sonra düzenlenecek Haçlı Seferleri için bir askeri/lojistik üs işlevini yerine getireceklerdir. Bu krallıklar, aynı zamanda, Haçlıların bölgeyi her açıdan tanımalarında ve rakip Müslüman merkezkaç siyasal birimlerle diplomatik temaslar geliştirmelerinde önemli

rol oynamışlardır (Söz konusu Haçlı faaliyetleri ve politikaları için bkz. İhsan Süreyya Sırma, 4. Cilt/2014, 293-346).

Urfa'nın 1144 ve 1146 tarihlerinde (taraflar arasında iki kez el değiştiriyor) Müslümanlar tarafından fethedilmesi sonucu Haçlılarca kurulan Edessa Krallığı sona ermiştir. Urfa'nın kaybı, Frankların Orta Doğu'nun diğer bölgelerindeki kazanımlarının da ellerinden çıkmasına ve Batı Hıristiyan Dünyası ile deniz dışında karadan iletişim yollarını kaybetmelerine yol açmıştır. Urfa'nın kaybı, İkinci Haçlı Seferinin daha üst düzey bir siyasi katılımla başlamasına yol açmıştır. Alman İmparatoru III. Conrad ile Fransa Kralı VII. Louis bizzat İkinci Haçlı Seferi'nin hazırlanmasına ve askeri harekâtların yürütülmesine nezaret etmişlerdir. Bu seferde Haçlılar ilk önemli başarısızlıklarını 1148 yılında Şam kuşatmasında tatmışlardır. Antakya civarında 1149 yıllında yapılan bir savaşta uğradıkları yenilgi ise onlar için tam bir hezimet olmuş ve Kudüs'e çekilmek durumunda kalmışlardır. Bu süreçte, Şii Fatimi Devleti'nin bazı yöneticileri Haçlılarla işbirliği yapmış, ancak Frankların Mısır'ın Başkenti Kahire kuşatması, çevresinde yaptığı katliamlar ve yağmalar Suriye (Halep) Atabeylerinden Nurettin Zengi'nin yardımıyla sona erdirilmiştir. Nurettin Zengi'nin Şam'a dönmesi sonrasında Haçlılar tekrar Mısır'da hâkim konuma gelmişlerdir. Atabey Nurettin Zengi'nin gönderdiği komutanlar Mısır'da Haçlı hâkimiyetini sona erdirmişler ve onlarla işbirliği yapan bürokratları öldürmüşlerdir. Zengi'nin yeğeni ve komutanlarından Selahaddin Eyyubi Halifenin veziri olmuştur. Selahaddin Eyyubi, bir yandan, Haçlıların Mısır üzerine yaptıkları saldırıları boşa çıkartırken; diğer yandan Filistin bölgesinde Haçlıları birçok cephede yenilgiye uğratmıştır. Nureddin Zengi'nin isteği üzerine Mısır'daki hutbelerin Bağdat'taki halife adına okunmaya başlaması ve sonrasındaki siyasi gelişmeler sonucu 1171 yılında Şii Fatimi Devleti sona ermiştir. 1171 sonrasında Mısır'da Eyyubi hâkimiyeti kökleşmeye başlamıştır. Selahaddin Eyyubi, bir yandan deniz yoluyla önemli yardımlar alan, diğer yandan Kızıldeniz yoluyla Mekke ve Medine'yi ele geçirme tehdidini savurarak Hac kervanlarına yönelik saldırılarda bulunan Haçlılarla büyük bir mücadele içerisine girmiştir. Yine bu dönemde Orta Doğu Müslüman liderler arasındaki çatışmanın boyutunu gösteren şu örnek çok önemlidir: Halep bölgesindeki hâkimiyet sorunu sebebiyle, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan ile Selahaddin'in ordusu karşı karşıya gelmiştir. Yapılan diplomatik temaslar sonucunda taraflar arasında büyük bir savaşın çıkması önlenmiştir. Selahaddin, Kudüs'ü kurtarmak amacıyla bütün İslam Dünyasını Haçlılara karşı cihad bayrağı altın-

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

İKTİDAR BATAKLIĞINDA IRAK ŞİİLERİ

Ziya Abbas[1*]

Özet

ABD işgali ile Irak'ta yeniden yapılanan siyasi sürecin başatı olan Şiiler bir teorik belirsizlik içine girmiş ve rejimin meşruiyeti konusunda ayrışmışlardır. Yönetimde çoğunluk olan Irak Şiileri fiilen Irak'ı yönetmemektedirler. Nitekim Ulusal Ortaklık hükümetleri çerçevesinde iktidarı Şiilerle paylaşan Sünniler ve Kürtler, çoğu zaman Şii iktidarı olarak görülen, hükümetlerin karar mekanizmalarını derinden etkilemektedir. ABD'nin Ortadoğu'daki stratejisi Irak'ta Şiilerin tek başlarına iktidarda söz sahibi olmalarına müsaade etmemekle birlikte kontrol edilebilir kriz yönetimi ilkesinden hareketle Irak'a yönelik politikası ülkenin istikrarını derinden sarsmaktadır.

İktidarda ve karar mekanizmalarında çoğunluk olan Şiiler kendi aralarındaki bölünmüş ve halen sürgündeki muhalefet zihniyetiyle siyaset yapmaktadırlar. Bir yandan ülkenin diğer kesimlerinden uzaklaşırken diğer yandan kendi toplumundan kopmaktadırlar. Ülkedeki siyası istikrarsızlık beraberinde ekonomik ve güvenlik krizleri de getirmektedir.

Anahtar Kelimler: Şiiler, Irak, Şii İktidarı

Summary

Shiites who be the dominant political process of reconstruction in Iraq with the US occupation, are entered into a theoretical uncertainty and differentiated on the legitimacy of the regime. Shiite who are a majority management in Iraq they actually don't managing Iraq. Indeed, Shiite shared the management between Sunnis and Kurds on frame of national partnership governmentes. The governmentes often seen as a Shiite governmentes decision mechanismes are deeply affected by Sunnis and Kurds. US strategy in the Middle East is not allowed Shiite to be government alone in Iraq and adopted a controlled crises managment policy in Iraq are deeply shaken the country's stability.

[1] * Yrd. Doç. Dr. Aksaray Ün. İİBF Ulus. İlişkiler Böl.

Shiite who be a majority of the management and decision mechanisms in Iraq are divided among themselves and They still make politics with the opposition mentality are divided politically. İn one side They disconnected from their own communities and move away from other parts of the country in second side. The political instability in the country, brings economic and security crises.

Keyword: Shiite, Iraq, Shiite Management

Giriş:

Ülkede çoğunluk olmalarına rağmen asırlardan beri ezilmişlik, dışlanmışlık, şiddete maruz kalma durumunda olan ve azınlık tarafından yönetilen Irak Şiileri ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle birlikte Şii gruplar yeniden yapılanma sürecinde ön plana çıkmışlardır. Bu tarihi fırsatı kaçırmamaya karar vermelerine rağmen yeni Irak'ın statüsünde farklı ideolojiler üzerinden tartışmaya başlamışlardır, ancak Şii ulemanın ileri görüşü, akılcılığı ve halka dayalı gücü ve/veya siyasal Şii oluşumların birlikte hareket etmeleri yönündeki görüşleri bu grupları bir araya getirtmiş ve yeni yönetimde başa geçmelerinde önemli rolü oynamıştır.

ABD işgalinden sonra yönetiminde söz sahibi olan Şiiler, fıkhî olarak rejimin meşruiyeti konusunda ayrışmaktadırlar. Şiiler, işgal sonrasında oluşan durumu bir emri vaki devleti olarak oluşan otorite boşluğunu doldurma ekseninden hareket etmektedirler. Bu eğilim esasen halkı fitnelerden koruma ve kargaşaya düşmesini önlemeyi hedefleyen geçici iktidarın asla meşru bir iktidar olmayacağı yönde birçok Şii ulamasının görüşü vardır.

Bununla birlikte siyasal Şii oluşumların kendi aralarındaki bölünmüşlük ve yaklaşık 13 seneden biri iktidar olmalarına rağmen halen sürgündeki muhalefet zihniyetinde siyaset yapmalarıdır. Bunlar kadar önemli olan bir diğer faktör ise ABD'nin Ortadoğu'daki stratejik izlenimi dikkate alındığında Irak'ta Şiilerin iktidarda tek başlarına söz sahibi olmalarına müsaade etmemekle birlikte kontrol edilebilir kriz yönetimi ilkesinden hareketle Irak'a yönelik politikası ülkenin istikrarını derinden sarsmaktadır. Nitekim İran'la yakın ilişkileri ve birçok ortak yönü olan Irak Şiileri tek başlarına Irak'ta iktidar olmaları durumunda ABD'nin Ortadoğu'daki stratejileriyle çelişir ve çıkarları

için tehlike arz eder. Dolayısıyla ABD halen ulusal ortaklık adı altında uzlaşı ve paylaşım politikası çerçevesin tüm Iraklı kesimleri bir arada tutma çabasındadır.

İktidarda ve karar mekanizmalarında Şii çoğunluğu garip bir şekilde Şiilerin güçlenmesine değil zayıf düşmelerine neden olmaktadır. Zira Şiiler siyasi anlamda her geçen gün biraz daha bölünmektedirler. Saddam Hüseyin döneminde olduğu gibi Şii bölgeleri beklenen ilgi görmemekle birlikte alt yapısı oldukça geridedir. Ülkede IŞİD gibi terör örgütlerinin düzenlediği saldırıların büyük bir kısmı Şiileri hedef almaktadır.

1. Şii İktidarı ve İktidarın Meşruiyeti:

Şii Uleması iktidarın veya devletin meşruiyeti peygamber ya da Masum İmamdan kaynaklandığına inanmaktadırlar. Ancak bu din adamları Şiilerin inandığı 12. İmamın gıybetinden sonra devletin meşruiyeti konusunda ayrılmaya başlamışlardır. Bu bağlamda dört ayrı teori ortaya çıkmıştır. Bunlar, Fakihin Mutlak Velayeti, Fakihin Hisbe Velayeti, Seçkinler Teorisi ve Şura Teorisi'dir. Ancak bu teorilerde en tartışmalı ve etkili görüşe göre hâkimiyet sadece Allah'ındır, "*Allahtan gayrisi hâkim olamaz nitekim insanları eşit yaratmıştır, kimse kimseden üstün değil ve birbirlerini yönetemezler*" şeklindeki görüş esas alınmaktadır. Buna göre eğer adalet doğal olarak gerçekleşirse peygamberler insanlara tebliğ, davet ve belli bir mesaj iletmek için gönderilmiş olmazlardı; dolayısıyla hâkimiyet yalnızca gereksinimi olmayan bir vesiledir ve hedefi bulunmamaktadır (El-Hehim, 2014, s 213).

Irak'ta devletin meşruiyeti Şii fıkhına göre tam oturmamıştır. Bir emri vaki devleti olarak boşluğu doldurmaktadır. Dile getirilen görüş esas alınarak halkı fitnelerden koruma ve kargaşaya düşmesini önlemeyi hedefleyen geçici iktidarın asla yasal bir iktidar olmayacağı yönde birçok Şii ulamasının görüşü vardır (Yasin, 2007, s16)

ABD işgali ile yeniden yapılanan Irak'ta, Şii ağırlıklı iktidarın ideolojik istikrarsızlığı nedeniyle tabiri caizse Irak'ta siyasi hayat bir teorik belirsizlik içine girmiştir. Bazı siyasal Şii oluşumları tamamen Fakihin Mutlak Velayeti teorisini benimsemişken diğerlerinin iktidarın meşruiyetine yönelik görüşleri Fakihin Hisbe Velayet teorisinden geçmesi gerektiğine inanmaktadırlar.

Dolayısıyla modern devlete yönelik Irak Şiilerinin görüşünün tam olarak belirginleşmediği ve geçiş sürecinde olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle İranlı Şiiler Fakihin Mutlak Velayeti Teorisi sayesinde rejim kurmayı ve sürekli iktidar olmayı planlayıp uygularken Iraklı Şiiler iktidarın torik meşruiyeti konusunda henüz karar vermiş değillerdir (Şükür, 2003, s 38).

Modern devlet düşüncesindeki bu istikrarsızlık Iraklı Şii din adamlarının önemli kısmının görüşünü yansıtmaktadır. Onlara göre istikrarsızlık, demokratik bir rejimle anayasal sistemin kurulmasıyla seçimler yapılması için ısrar etmekten ayrı bir durumdur. Onlara göre anayasa toplumu yönetmekle sorunlarını çözmeyi amaçlayan bir boşluğu doldurmaktan ibarettir. Seçimlerse iktidarı ele alan ve toplumu yönetenlerin bu konumda olmalarını meşru kılmaktan başka bir şey değildir. Ancak 2003 ABD işgalinden sonraki süreçte olduğu gibi bazı Şii din adamlarına göre Fakihin Hisbe Velayeti iktidarın meşruiyetini sağlamaktadır. Anayasayla seçimlerin yapılmasına ısrar etmek iktidar olmak, iktidar makamlarına gelen ve toplumu yöneten kişilerin görevlerini meşru kılmakla ülkenin yasama, yargılama ve yürütme erklerinin temellerini atmakla birlikte bu erkler üzerinden rejimi güçlendirmektedir. Başka bir ifadeyle bu durum Şii dünyasında iki ana siyasi teorisi olan Fakihin Mutlak Velayeti ile Fakihin Hisbe Velayeti teorilerini bir arada bulundurmaktadır (El-Hehim, s 161).

Şii dini ve siyasi liderler devletin meşruiyetinin çıkmazı içine girmiştir. Dolayısıyla işgal sonrası Irak'ta devletin yeniden yapılanmasının gayet yavaş ilerlediğini anlamak için Şii dini - siyasal liderleri arasındaki Fakihin Mutlak Velayeti ya da Fakihin Hisbe Velayeti meşruiyeti konusundaki fikir farklılığının devam etmesinin yanı sıra Irak Şiilerinin karşılaştığı iç ve dış sorunların da oldukça büyük etkisi bulunmaktadır (El-Galibi ve El-Haşimi, 2007, s 32).

Fakihin Hisbe Velayeti Irak Şiiliğine özel bir siyasi teori konumuna gelmiştir. Nitekim önce Birleşik Irak İttifakı sonra Ulusal Irak İttifakı adı altında birleşen siyasal Şii oluşumların izlediği siyasetle sergilediği tutumlarda söz konusu teoriyi benimseyen Şii Merciliğinin etkisi açıkça görülmektedir. Öyle ki Birleşik Irak İttifakı ile Ulusal Irak İttifakı zaman zaman Şii Mericiliği'nin gölgesinde kalmış ve açık bir şekilde merciliğin görüşlerini yansıtmış ve savunmuştur. Söz konusu durum halen devam etmektedir (Abbas, 2013, 344). Nitekim ABD'nin Irak'taki sivil yöneticisi Paul Bremer gibi bazı Iraklı siyasetçiler bu durumu dile getirmişlerdir (2006, s 292). Yeni Irak'ta

2005'ten buyana kurulan hükümetlerin özü ve siyasetin ekseni olan siyasal Şii oluşumlar Şii Merciliğine bağlılıkları konusundaki şüpheler, yakın gelecekte bir şeriat devletinin ortaya çıkabileceğinin yansıması olarak görülmektedir (Abdurrazak, 2007, s 205).

Hükümet öncülüğü, kabinede ve mecliste çoğunluk olmalarına rağmen gerçek anlamda Irak Şiileri şuan Irak'ı yönetmiyorlar ya da yönetemiyorlar. Nitekim Şiilerin yanı sıra Irak halkının diğer önemli etnik ve dini kesimleri olan Sünnilerle Kürtler "Ulusal Otaklık" hükümetleri adı altında olarak iktidar bu üç grup arasında paylaşılmaktadır. Ancak bir diğer önemli unsur olan Türkmenlere hiçbir rol verilmemiştir. Bu iktidarı paylaşan diğer iki unsur çoğu zaman Şii iktidarı olarak görünen Şiilerin liderliğindeki yeni Irak'ın karar mekanizmalarını derinden etkileyip zaman zaman felce uğratmaktadır. İkinci önemli faktör siyasal Şii oluşumların kendi aralarındaki bölünmüşlük ve yaklaşık 13 seneden biri iktidar olmalarına rağmen halen sürgündeki muhalefet zihniyetinde siyaset yapmalarıdır. Bunlar kadar önemli olan bir diğer faktör ise ABD'nin Orta doğu'daki stratejik izlenimi dikkate alınırsa Irak'ta Şiilerin iktidar olması ya da ileride bir Şii devletine dönüşebilecek Şiilere özgü bir federal bölge oluşturma çabalarının önü kesilmek istenmektedir (Yasin, s 41). Zira İran'la yakın ilişkileri ve birçok ortak yönü olan Irak Şiilerinin Irak'ta tek başlarına iktidar olmaları, federal bölge ve/ veya bağımsız devlet olmaları halinde ABD'nin Ortadoğu'daki stratejileriyle çelişen ve çıkarları için tehlike arz eder. Nitekim ABD halen uzlaşı ve paylaşım politikası sayesinde tüm Iraklı kesimleri bir arada tutma çabasındadır. Böylece güneyde bir Şii devletinin oluşumu engellendiği gibi bölünmemiş bir Irak'ta ulusal ortaklık hükümetleri formülüyle Şiilerin önüne geçmekle beraber sürdürülen kontrol edilebilir kriz ortamında güçlerini minimize edilmektedir.

2. Politik yalnızlık ve Şii çıkmazını etkileyen faktörler:

ABD işgalinden sonra Irak'ta yeni sürecin başında Şiiler gelmektedir. Ancak 13 yıllık süreçte iktidarın ve karar mekanizmaların garip bir şekilde Şiilerin güçlenmesine değil zayıf düşmelerine neden olmaktadır. Bu bağlamda Şiileri İktidar bataklığına sürükleyen etkenleri doğru bir şekilde okunabilmesi için bu etkenleri sübjektif ve objektif olmak üzere iki başlıkta ele alınabilir:

2.1. Sübjektif Etkenler

Irak'ta Şiilerin iktidar tecrübesi üzerinde en büyük etkenlerin başında uluslararası ve bölgesel güçlerin bu tecrübeye yönelik tavırları ve uyguladıkları politika olmuştur. Halen de sürmekte olan bu etkenler Şiilerin iktidar tecrübesini oldukça önemli şekilde etkilemesinin yanı sıra meşruiyetini de sarsmaktadır (El-Arab, 2008, s 85).

İktidarın politik özelliğini İslami parti gibi yansıtan faktör sübjektif etkenlerin başında gelmekle birlikte Şii iktidarını istemeyen güçlerin bu durumu iyi bir şekilde değerlendirmesi Iraklı siyasal Şii oluşumların aleyhine kullandıkları görülmektedir. Bu durum ülke içinde sert tepkilere neden olduğu gibi ABD başta olmak üzere Arap dünyası, bölgesel ve uluslararası kamuoyunda büyük kuşku uyandırmıştır. Irak'ta bir Velayet Fakih modeli söz konusu olmazken Bu güçler tarafından siyasal Şii oluşumların yeni yapılanmadaki bütün faaliyetlerini Irak modelli bir Velayet Fakih Sisteminin kurulması yolunda atılan adımlar olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu durum ABD içinde de büyük tepkilere neden olmuştur. Tepkiler 2003'te yeni kurulan geçici Hükümete karşı politik tutuma dönüşerek hükümetin mali harcamalarına bile kısıtlamalar başlatmıştır. Kısıtlamalar neticesinde hükümet illerin harcamalarını kısıtlama yoluna gittiğinden dolayı durum merkezle iller arasında bir mali krize dönüşmüştür. İllerin baskısı artınca İbrahim El-Caferi hükümeti döneminde bakanlar kuruluna tahsis edilen bütçeden 75 Milyon doları illere ayırmak zorunda kalmıştır (El-Şimmeri, 2008, s 95).

Şiilerin iktidarda söz sahibi olmaları sadece Irak değil tüm Arap dünyası politikasında kökten bir değişim olmuştur. Bu duruma önce Arap ülkelerinden tepki gelmiştir. Bu bağlamda ilk tepkiler Suudi Arabistan'la Mısır'dan gelmiştir. Söz konusu iki ülke Şii iktidarına karşı politik ve mali anlamda önderlik yaparken Körfez Ülkeleri başta olmak üzere Şii karşıtı propaganda ve algı operasyonları Arap dünyasında siyaset ve medya üzerinden daha belirgin bir hal almıştır (El-Haşimi, 2007, s 104). Devrik Baas Partisi ve radikal İslamcıların tepkisi çok daha sert olarak kısa sürede şiddete başvurdukları saptanmıştır. Nitekim Şiilerin Aşure ve diğer dini törenleri hedef alınmaya başlamışlardır. Söz Konusu kesimler çocuk, kadın veya yaşlıları ayırmadan Şii toplumuna karşı şiddet eylemlerini giderek arttırmışlar ve Şiileri buldukları yerde hedef almışlardır (El-Haydari, 2007, ss 45-69). Baas Partisi ile radikal Sünni gruplar önce El- Kaide daha sonra IŞİD liderliğinde, ezilmiş Şii

toplumuyla bürokrasi ve siyasal Şii oluşumlardan ayrıt etmeden on binlerce insanı öldürmüş ve yüz binlerce insanın yerini yurdunu terk edip mülteci olmasına neden olmuştur.

Büyük çoğunluğu sürgünden gelen muhalif siyasal Şii oluşumlar teorik yönetim ilkeleriyle iktidar anlayışları olmadan zamanla tecrübe edinilir düşüncesine dayanarak Irak'ı yönetmeye soyunmuşlardır. Bunlar, gerçekçi stratejilere dayalı politika üretmemekle birlikte ister yeni yapılanmada olsun ister önceki rejimlerde olsun yapılan hatalarla yaşadıkları tecrübelerden ders çıkarmadan geçirdiğimiz birkaç sene içinde yapılan hataları da Şiilerin deneyimsizliğinden kaynaklandığına dayandırmaktadırlar. İktidarda olan siyasal Şii oluşumların ideolojik devlet ilkeleri şahsi görüşlerle özel çıkarlara yenik düşmüştür (Hani, 2007, s 69).

2003'ten sonra Irak'ta modern devlet anlayışının olmadığını söylemek mümkündür. Çoğunluk şuuru, yeni devletin kuruluşundaki gelişmelerde vatandaşlık, toplum ve hukuk ilkelerine dayanan girişimlerden çok daha etkili olmuştur. Bu durumu Mart 2010 ve Nisan 2014 meclis genel seçimleri ve sonrasında hükümetlerin oluşumu sırasında yaşanan krizlerde de açıkça görülmüştür. Buna karşısın Şii Merciliği ilk günlerden itibaren ısrarla anayasal sistemli çoğulcu bir hukuk devletinin oluşmasını ısrarla vurgulamaktadır (El-Haffaf, 2007, s 18).

Diğer yandan Şii siyasi liderlerin siyaseten deneyimsiz olmaları, kendi içlerinde bölünmüşlük ve şahsi menfaatlerin yanı sıra ülkenin istikrarını sarsan en önemli hususlardan biri de ABD'nin dayatmalarına mahkûm olmalarıydı. Zira ABD'nin önce kısa süreli sonra da kontrol edilebilir kriz yönetimi esasındaki politikaları sadece Şiiler değil Irak siyasetine dayatılmıştır. Nitekim işgalin ilk yıllarında ABD politikaları stratejilere dayalı planlı bir politik süreç olmaktan ziyade bir öğretim politikasına benzemekteydi. ABD bu politikaları Irak'a dayatarak önce altı aylık bir süreç başlatmış sonra Hükümet Konseyini denetiminde birer aylık olmak üzere dokuz aya bölmüştür. Daha sonra Hükümet Konseyi, Geçici Hükümet ve Seçilmiş Geçici Hükümetle birlikte yeni anayasanın belkemiği konumunda olan Geçici Devlet İdare Yasası dönemlerine bölünen süreç Iraklıları birinden diğerine taşıyarak gerçek anlamda devleti tesis etmelerine engel olmuştur (El-Arab, s 76; El-Ubeydi, 2007, s 204). 2005'ten sonraki süreçte ise ABD politikası biraz daha belirginleşmeye başlamış ve Irak'ta tüm etnik ve dini kesimleri bir

arada iktidarı paylaşmaya zorlamıştır. Uzlaşı adı altındaki hükümette Şiilerin ağırlığını kabullenemeyen bazı grupların tepkilerinin yanı sıra etnik, dini, siyasal kitle ve/veya parti çıkarlarının ön planda olduğu süreç kriz üstüne kriz çıkmasına yol açarken Ulusal Ortaklık Hükümetlerinin başkanlığını yürüten ve kabinelerin yarısını oluşturan Şiiler söz konusu durumun "yegâne sorumlusudur" algısı yaratılmaktadır (Errubey'i, 2011, s 61).

ABD işgalinden sonra Irak siyaseti etnik ve dini emeller üzerine kurulurken Şiilerin de 2004'te El-beyit El- Şii'yle Birleşik Irak İttifak kuruluşundan sonra kendilerine özgü bir mezhepsel yapıda birleşmiştir. Ancak bu durum Şiileri yurtiçinde ve dışında siyasi ve sosyal anlamda yalnızlaşma sürecine itmiştir. Nitekim 2005'ten sonraki siyasi süreçte Şiiler diğer kesimlerle politik ittifak aramaktan ziyade kendi içine kapanarak mezhep içinde siyasi ittifak arayışına odaklanmış ve mezhebe dayalı bir siyasi ittifak içerisinde birleştikleri görülmektedir. Şiilerin çağdaş Irak devletinin kuruluşundan beri Irak'ta sosyo – politik anlamda ağırlığı olan diğer gruplar arasında bir mahrumiyet, siyasi, toplumsal değerlerini kayıp etme ve dışlanma endişesi uyandırmıştır. Bunların yanı sıra Şii siyasetçilerin şahsi menfaatleri, aile, akraba vs. yandaş kayırma eğilimi yıllardan beri baskı ve mahrumiyet içinde yaşayan Şii toplumu başta olmak üzere tüm Irak halkının kamu çıkarından daha öncelikli olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Şii siyasetçiler Baas rejiminin mağduru olan Irak halkının refahından ziyada kendileri ve akrabalarının mağduriyetini gidermeye çalışan bir yönetim izlenimi vermektedir. Liderler kendilerini taviz ederken nispeten güvenli olan Şii bölgeleri yine yoksulluk içinde alt yapısı çökük, hizmetlerden mahrum, artan işsizlik ve enflasyon ve/veya silahlı grupların baskısıyla bazı partilerin tekeline bırakılmaktadır (Hani, s 59).

Bir Diğer Sübjektif faktörler de Şii politikacıların Deneyimli ve teknokrat kimseleri dışlamakla birlikte mezhebi partide, partiyi akraba, tanıdık ve müritlere kısıtlayarak kendilerini tecrübesizle bilgisiz dar bir grup içine sıkıştırmaktadır. Dolayısıyla kendilerini seçen toplumun büyük bir kısmın beklentilerini karşılayamamakla beraber uzlaşı demokrasisi adı altında iktidarı paylaşma yoluna giderek Şii toplumunun kendilerine olan güveni sarsılmıştır. Nitekim demokrasi ve self determinasyon ilkelerine aykırı olarak bu kısıtlamalar bağımsız ve teknokrat kimseleri yeni sürecin dışında tutmakla birlikte ülkeyi belli gruplar tekeline bırakmıştır. 2003'ten bu yana hükümetler

etnik ve dini ayrışmalar temelinde iktidar paylaşımına dayalı olduğundan karar alma mekanizmaları gruplar tekeline dönüşmüş ve ülke siyaseti kesimler arası istişareyle pekişmekten yoksun bırakılmıştır. Nitekim istisnasız olarak bakanlıklar birçok akraba, dost ve tanıdıklarla donatılmakla iktidar bir ayrıcalık olarak çöken Baas rejiminin ganimetlerini paylaşmaya dönüştürülmüş ve yolsuzluk had safhaya ulaşmıştır (El-Ubeydi, s 123).

Bunlarla birlikte farklı ideolojik görüşleriyle iktidar olan parti veya grupların politik programlarının olmaması ya da programların etnik ve dini ayrışmaları esas alması iktidar ve yönetimin toplumdan uzaklaşmasında büyük rol oynamaktadır. Dolayısıyla devlet müesseseleri durgunluk güvenlik durumu çalkantılı, halk her türlü hizmetten mahrum kalmış, su ve elektrik istasyonları, petrol boruları ve köprüler gibi ülkenin alt yapısına yönelik saldırılara sıkça rastlanılmaktadır. Hiçbir zaman olmadığı kadar yolsuzluklar artmakla birlikte milyarlarca dolar yok olmuş ve hazine tamamen boşalmıştır. Öyle ki petrol fiyatlarının düşmesiyle birlikte ülke 2015'ın sonlarına doğru iflas eşiğine gelmiş ve kamu çalışanlarının maaşlarını ödemekte zorlanmıştır. Merkezi hükümetin zayıf olması da kanunların çiğnenmesine yol açarak vatandaşlara verilen temel hizmetlerde aksamalara neden olmuştur. Nitekim iktidarda olan bürokrasinin büyük çoğunluğu yolsuzlukla suçlanmaktadır. Koalisyon hükümetlerinin başbakanlığı ve kabinelerin en az yarısını oluşturan Şiiler, en az oranları kadar sorumlu olmakla beraber, tüm bunların müsebbibi olmakla karşı karşıya kalmaktadırlar (Yasin, s 45). Oysa 2003'ten beri başbakanlığı elinde bulunduran Şiiler diğer etnik ve dini kesimlerin kabinedeki bakanları üzerinde pek etkili oldukları söylenemez. Nitekim Şii ittifakı olan Ulusal İttifak içindeki kesimler bile başbakandan değil mensup olduğu siyasi partiden direktif almaktadır. Örneğin Subat 2016'da İslami Yüksek Konseyi'ne mensup bakanlar istifalarını başbakana değil hükümet içinde herhangi bir siyasi kimliği olmayan İslami Yüksek Konseyi lideri Ammar el Hekim'e sunduktan sonra el Hekim ilgili bakanların istifalarını açıklamıştır (Al-Hadath Uluslararası Haber Ajansı, http://alhadathpcnews.net/?p=46670, 24.02.2012).

Şiilerin iktidar tecrübesini daha da zorlaştıran bir diğer konuysa bu tecrübenin yıllardan beri bir kısmın tekelinde olan iktidar anlayışının gelenek halinde olan azınlık Sünni kısmının çoğunluk olan Şiileri yönetmesiydi.

Şii karşıtı söylem ve algı operasyonları Şiilerin iktidarda söz sahibi olmasını iktidarın din adamlarının tekelinde ve ülkenin geleceğinin tehlikede

olduğu iddia etmektedir. Birçok Şii din adamanın aktif siyasette yer alması Irak'ta bir mezhep mücadelesinin verildiği izlenimine neden olmaktadır. Nitekim İran'ın Irak üzerinde nüfuz alanı genişletmeye çalıştığı algısı hem Irak içinde hem dışında Sünni Araplar arasında etkili olmaktadır.

Yeni yapılanmada Şiilerin iktidar tecrübesini zorlaştıran bir başka sorun yetkilerin dağıtımıyla merkezin zayıflatmaktadır. Geçici Devlet İdare Yasasına dayanan anayasa yetkilerinin bir kısmını yerel yönetimlere bırakarak vatandaşa hizmet verebilecek ve planlı çalışabilecek bir merkezi idarenin yetkilerini önemli ölçüde zayıflatmaktadır. Güneyde Şii kuzeyde Kürt olmak üzere etnik ve dini ayrışmalar temelinde bir federatif yapılanma yönündeki çalışmalarla birlikte başlayan tartışmalar Premer'in yerel yönetimlere verdiği yetkilerin beklenenden fazla olması, vilayetlerin merkezden kopmalarına yol açmaktadır. Yanı sıra valilerin başbakanın talimatlarına uymamaları durumu daha da karmaşık hale getirmektedir. Nitekim bazı vilayetler yetkileri dışında olmasına rağmen dış sözleşmeler imzalama yoluna gitmiştir. Bu durum devletin ve kamu kurumlarının itibarını sarsmıştır. Başka bir ifadeyle ABD işgal yönetiminin dayatmaları ve yerel yönetimlerin ayrılıkçı uygulamaları neticesinde ortaya çıkan yetki karmaşıklığının faturası hükümet başkanlığını elinde bulunduran Şiilere kesilmektedir. Kısacası Şiiler devleti yönetemedikleri halde ısrarla yönetimi elden bırakmak istemedikleri gibi yönetemedikleri devletin içinde bulunduğu siyasi kriz ve kaos ortamın tek sorumlusu olarak gösterilmektedir (Yasin, s 47).

2.2. Objektif faktörler

Sübjektif faktörler objektif faktörlerle bir bütün olarak devlet ve hükümetin işleyişini engellemektedir. ABD baskısının yanı sıra Geçici Devlet İdare Yasası ve 2005 anayasasına (138. Mad.) dayalı karmaşık bir karar alma mekanizması oluşturulmuştur. Bu karmaşık durumun var oluşu parlamenter bir rejimle birlikte başkanlık konseyinin veto yetkisine sahip oluşu yürütmenin işleyişini aksatmaktadır.

2003'ten sonra ülkede meydana etnik şiddet ile istikrarsızlık 13 yıldan beri devam etmektedir. Yeni hükümetler bu durumun önüne geçmekte son derece güçlük çekerken süreçte olan biten tüm olumsuzluklardan Şiilerin sorumlu olduğu yönünde bir algı yaratılmaya çalışılmaktadır. Devrik Baas

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

FRANSA'NIN ARAP BAHARI POLİTİKASI

İlhan **ARAS**[1*]

Özet

Arap Baharı olarak adlandırılan gelişmeler, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerini önemli ölçüde etkilemiş ve bölgede yeni dengelerin kurulmasına neden olmuştur. ABD ve Rusya gibi büyük güçlerin bölgedeki etkinliklerine benzer olarak Almanya, İngiltere ve Fransa gibi Avrupalı güçler de bölgeye yönelik çeşitli politikalar geliştirmişlerdir. Bu çerçevede çalışmada, Fransa'nın Arap Baharı'na yönelik yaklaşımı Arap Baharı'ndan önemli ölçüde etkilenen Tunus, Libya, Mısır ve Suriye çerçevesinde 2010-2015 dönemini kapsayacak şekilde incelenmiştir. Böylece, önemli bir Avrupalı güç olan Fransa'nın Arap Baharı'ndaki rolü ve etkinliği gösterilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Fransa, Tunus, Libya, Mısır, Suriye

ARAB SPRING POLICY OF FRANCE

Abstract

Developments which are called as Arab Spring have affected the Middle East and North Africa countries and have caused new balances in region. Likewise the effectiveness of big powers like the United States and Russia in the region, European big powers such as Germany, United Kingdom and France have also developed various policies towards region. In this framework, in the paper, France's approach towards Arab Spring is examined within the frame of Tunisia, Libya, Egypt, Syria that are dramatically impressed by Arab Spring over

1 * Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

the period 2010-2015. Thus, activity and role of French, which is an important European power, will be shown in context of Arab Spring.

Keywords: Arab Spring, France, Tunisia, Libya, Egypt, Syria

Giriş

Fransa, Avrupa Birliği (AB) bütünleşme sürecinin kurucu ülkelerinden biri olarak hem Birlik içinde hem de Birlik çerçevesinde kendi dış politikasında geçmişten günümüze önemli bir ülke olarak kabul edilmiştir (Tezcan, 2016: 7-69). AB'deki siyasi ve ekonomik güce sahip olan diğer ülkeler gibi Fransa da belli bir bölge odaklı politikaya sahip olmuştur. Almanya'nın Doğu Avrupa'ya yönelik yaklaşımına benzetebilecek bir bölgeye yönelik öncü rol oynama Fransa için Akdeniz'in güneyi olmuştur. Ayrıca, 1999-2004 dönemlerinde Avrupa Komisyonu Başkanı olarak görev yapan Romano Prodi'nin (2000: 69), "küresel ekonominin zorunlulukları, Avrupalılar olarak bizlerin Akdeniz'in güney sahillerini ihmal edemeyeceği anlamına gelmektedir." açıklaması bölgenin AB için de önemli olduğunu göstermektedir.

Çalışma kapsamında öncelikle Fransa'nın Orta Doğu ve Kuzey Afrika (ODKA) ülkelerine yaklaşımı hakkında tarihsel arka plan genel anlamda sunulacaktır. Sonraki bölümde Tunus, Libya, Mısır, Suriye üzerinde Fransa'nın Arap Baharı'na yaklaşımı ele alınacaktır. 2010-2015 dönemini kapsayacak bu inceleme ile hem Nicolas Sarkozy ve François Hollande dönemlerinin yaklaşımı hem de söz konusu ülkelerdeki değişimler gösterilmiş olacaktır.

Fransa'nın Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya Yaklaşımı

Fırat (2009:116), Soğuk Savaş dönemi boyunca Avrupa'da "ayrıksı" olarak nitelenen Fransa dış politikasının, Soğuk Savaş sonrası dönemde de nükleer kapasitesi, AB içindeki konumu, Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'ndeki veto hakkı ile müttefiklerinden bağımsız bir dış politika belirleme ve eski emperyal dönemindeki emperyal bağlantılarıyla büyük güç olma amacını taşıdığını belirtmektedir. Buna karşın, Soğuk Savaş ve sonrası dönemde "Fransa ikinci sınıf tren biletiyle birinci sınıf kompartmanda yolculuk yapan sorunlu ülke görünümünü sürdürmektedir".

Avrupa için yüzyıllardır önemli bir bölge olan ODKA ile ilişkiler 1960'lı yıllara kadar uzanmaktadır. 1960'lardan itibaren, Avrupa ülkeleri iki taraflı, ticari ve genel anlaşmalar yoluyla Kuzey Afrika ülkeleriyle ilişkilerinin güçlendirmeye çalışmıştır. Bu konudaki öncü girişimlerden biri de, 1976'da Fransa ile Tunus arasında imzalanan "İşbirliği Anlaşmaları" olmuştur. 1983'te, dönemin Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterand'ın katkılarıyla İtalya, Fransa, İspanya, Portekiz, Fas, Moritanya, Cezayir, Tunus, Libya ve sonradan Malta'nın katıldığı "Dokuzlar Grubu" oluşturulmuştur (Akdemir, 2012: 32; Altunışık, 1997: 354-366). Sonraki yıllarda da Akdeniz ülkeleriyle karşılıklı anlaşmalar yoluyla ekonomik ilişkiler devam etmiştir. AB'nin "Güney Hattı" olarak belirtilebilecek Akdeniz ülkeleri (Yunanistan, İtalya, Fransa, İspanya, Portekiz) için özellikle Fas, Tunus, Cezayir, Mısır, Libya'da oluşması muhtemel iç istikrarsızlıklar nedeniyle Akdeniz bölgesiyle işbirlikleri geliştirmek önemli bir amaç olmuştur (Akdemir, 2012: 33).

Avrupa'nın Akdeniz bölgesiyle ilgilenmesinde Birlik içindeki dengelerin de önemli bir rolü olmuştur. 1981'de Yunanistan'ın ve 1986'da İspanya ve Portekiz'in üyelikleri, Akdeniz ile ilişkileri geliştirmek isteyen Fransa'nın bölgeye yönelik politikasının güçlenmesini sağlamıştır. AB'yi yönlendiren en önemli iki ülke olan Almanya (Ayata, 2016) ve Fransa'nın farklı bölgelere yönelik ilişkileri de önemli bir belirleyici olmuştur. Almanya, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ekonomik ve siyasi ilişkilere önem vermiş (Aras ve Günar, 2015: 62-64), buna karşın Fransa bir Akdeniz ülkesi olması nedeniyle Akdeniz bölgesiyle ilişkilere daha fazla önem vermiştir (Denk, 1999: 197). Fransa'nın Akdeniz'de bölgesel güç olma amacı, Almanya'nın AB'nin doğu genişlemesine odaklanarak AB içindeki gücünü artırmasına karşılık geçmişten günümüze yürüttüğü politikalarındaki sürekliliğinde de görülmüştür. Fransa'nın bölgede lider rolünü üstlenmesi ve güney Avrupa ülkelerini de içine alan bir işbirliği alanıyla Almanya'nın Doğu Avrupa'daki etkinliğini dengeleme amacında olduğunu belirtmek mümkündür (Biçer, 2003: 416; Altunışık, 1997: 364).

Fransa'nın Arap dünyasıyla ilişkisi yeni bir durum olmayıp, geçmişten beri sürdürdüğü bir yaklaşımdır. 1960'lı yıllardaki De Gaulle döneminde, ODKA ülkeleriyle özel bir ilişki geliştirmek Almanya'nın Avrupa'daki ve Anglo-Amerikan ekseninin Atlantik'teki ağırlığına karşı bir denge yaratmak amacıyla bir "Akdeniz" derinliği oluşturmak üzerine hareket edilmiştir. Fransa siyasetinde önemli bir etki bırakan Jacques Chirac dönemlerinde de Fransa'nın

ODKA ile ilişkileri yüksek düzeyde devam etmiş, bölge ülkeleriyle yakın ilişkiler sürdürülmüştür (Taheri, 2003: 323-336). 2007'den itibaren Sarkozy döneminde, Fransa'nın Orta Doğu politikasında önceki dönemlerde olmayan Arap diktatörlerini desteklemeye devam edip İsrail ile ilişkileri geliştirmek şeklinde bir değişiklik olmuştur (Lakomy, 2012: 70-71). Buna karşın, bölgedeki Arap liderlerini destekleme çizgisi süreklilik göstermiştir.

Fransa genel anlamda ODKA'da pragmatik bir oyuncu olarak yer almış ve temelde bölgesel istikrar, enerji güvenliği ve silah ihracatı çizgilerinde politikalarını yürütmüştür. Ayrıca, 2003-2012 döneminde Orta Doğu'daki üçüncü büyük yatırımcı olarak bölgeye toplamda 58 milyar dolarlık yatırım yapmıştır. Bu miktarın 24.6 milyar doları kaynaklar ve petrol üretimine, 8 milyar doları petrol dışı üretime, 12.6 milyar doları ticari hizmetlere, 13 milyar doları ticareti yapılamayan farklı alanlara ayrılmıştır. Orta Doğu'ya yönelik silah ihracatı konusunda da, Fransa'nın ilk sıralarda olduğunu belirtmek mümkündür. Öyle ki, 2013'te Fransa'nın savunma ihracatının %48'i ODKA ülkelerine gitmiştir (Mikail, 2004: 1-2).

Fransa, uzun yıllar boyunca "Arap yanlısı" olarak nitelendirilen bir dış politika takip etmiştir. Ayrıca Libya'da Muhammer Kaddafi, Suriye'de Hafız Esad, Irak'ta Saddam Hüseyin gibi otoriter devlet başkanları ile kurduğu yakın ilişkiler, Fransa liderlerinin diktatör yanlısı diplomasileriyle ünlenmelerine neden olmuştur (Echagü vd., 2011: 331). Bu çerçevede Fransa'nın ODKA ile ilişkilerinin ticaret eksenli, ekonomik ve siyasi çıkarlarını koruyan otoriter rejimleri destekleme, bölgedeki İslami hareketlerin önlenmesi şeklinde özetlenebilecek diğer Avrupa ülkelerinin politikalarına benzediği görülmüştür (Küçükkeleş, 2013: 18).

1972 tarihli Küresel Akdeniz Politikası ve 1990 tarihli Yenilenmiş Akdeniz Politikası, AB'nin Akdeniz'e yönelik geliştirdiği politikaların süreklilik arz ettiğini göstermektedir. Söz konusu süreçlerde, 1990'daki 5+5 Diyaloğu, 2006'daki Euro-Arap Diyaloğu'ndaki işbirlikleri de dahil olmak üzere, Fransa'nın öncü rolü olduğu görülmektedir (Henry, 2012: 406).

Avrupa-Akdeniz Ortaklığı (*Euro-Mediterranean Partnership*) ile ilgili bazı sorunlar olduğunu belirtmek mümkündür. Bu çerçevede, Barselona'da kabul edilen Avrupa-Akdeniz Ortaklığı ile birlikte Avrupa, Akdeniz bölgesinde sorunların üstesinden gelebilecek deneyimli bir aktör olarak görülmeye başlanmıştır.

Bu süreçte, AB'nin ilk defa Orta Doğu'da daha büyük bir siyasi rol üstleneceği, bölgenin siyasi geleceği hakkında Avrupa ülkelerinin ortak bir vizyona sahip olacağı düşünülmüştür. Ancak ilerleyen dönemlerde, bu amaçların gerçekleştirilmesinin kolay olmadığı yaşanan birçok gelişme sonucunda görülmüştür. Filistin'deki ikinci intifada, 11 Eylül saldırıları, Irak Savaşı gibi gelişmeler bölgedeki dengeleri değiştirmiştir (Behr, 2008: 80-81). Bu durum, sürekli değişim ve dönüşüm geçiren bir coğrafyada istikrarlı bir politika izlemenin kolay olmadığını göstermiştir.

Sarkozy'nin "Avrupa'nın geleceği güneydedir." düşüncesi, kendi dönemindeki ODKA yaklaşımının bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Delgado, 2011: 48). Sarkozy'nin 2007 seçimlerinde gündeme getirdiği Akdeniz için Birlik projesi (*Union de la Méditerranée)*, 13 Temmuz 2008'de hayata geçirilmiştir. Libya hariç Akdeniz ülkeleri Sarkozy'nin başlattığı bu girişime katılmıştır. Böylece 1972'deki Küresel Akdeniz Politikası'ndan sonra tekrar Fransa'nın öncülüğünde yeni bir Akdeniz politikasının temelleri atılmıştır. Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın devamı niteliğinde olan Akdeniz için Birlik projesi, Akdeniz'de birçok alanda ortak hareket etme hedefleri getirmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki, bölgede demokrasi, insan hakları gibi alanlara yönelik hedefler geri planda kalmıştır. Akdeniz için Birlik, Fransa'nın bölgedeki emperyal geçmişi ve önceki Akdeniz politikalarının otoriter rejimleri desteklemesi nedeniyle bölgede kuşkuyla karşılanmıştır. Sonuç olarak, AB'nin bölgeye yönelik diğer politikaları gibi söz konusu proje de beklentileri karşılayamamış ve AB'nin bölgedeki etkinliğine önemli bir ivme kazandıramamıştır (Kınacıoğlu, 2015: 146-148; Bicchi, 2011: 3-19). Bu kapsamda ifade etmek gerekir ki, Akdeniz için Birlik projesinin önemli amaçlarından biri de, Amerika'nın 2004'te geliştirdiği "Ortadoğu ve Kuzey Afrika Serbest Ticaret Bölgesi" projesi nedeniyle Fransa'nın ekonomik zarara uğramasının önlenmesidir (Ferhavi, 2013: 5). Sarkozy döneminde bölgeyle ilişkilerde ekonomik çıkarlarının önemli bir yere sahip olduğunun göstergelerinden biri de, Sarkozy'nin Arap Baharı öncesi dönemde Kaddafi ve Esad'la yakın ilişki içinde olmasına ve bu ülkelere silah satışına yöneltilen eleştirilere, "Fransız işçiler için iş ve pazar bulduğumdan dolayı mı beni suçluyorsunuz?" açıklaması gösterilebilir (Mikail, 2011: 8).

Sarkozy'nin söz konusu projesi, başta Almanya olmak üzere kuzey ve doğu Avrupa ülkeleri tarafından memnuniyetle karşılanmamıştır. Almanya, Fransa'nın bölgesel çıkarları için oluşturduğu algısından dolayı projeye karşı

çıkmıştır. Birçok Arap ülkesi de, ilk konferansa katılmalarına rağmen, Fransa'nın kolonyal bölge tarihi ve önceki projelerindeki başarısızlıklar da projeye kuşkuyla bakılmasına neden olmuştur. Kaddafi'ye göre, Akdeniz için Birlik projesi Afrika Birliği ve Arap Birliği'ni zayıflatacağı için Libya bu girişime katılmamıştır (Ayaz, 2013: 70-72). Avrupa ülkelerinin projeye karşı çıkmalarında, Barselona sürecinin zaten devam ediyor olması, Sarkozy'nin Avrupa-Akdeniz perspektifinde kendi rolünü güçlendirmek ve bütün konuları kendi insiyatifine almayı istemesi gibi çekinceler etkili olmuştur (Echagü vd., 2011: 332).

Fransa'nın post-kolonyal tarihinde kökleşmiş bir proje olarak Akdeniz için Birlik projesi, Arap Baharı sürecinde oluşan yeni dinamikler ve projenin asıl destekçisi Sarkozy'nin görevden ayrılması sonucunda bölgeye yönelik önceki projeler gibi beklentileri tam olarak karşılayamamıştır (Darnis, 2012: 8).

Arap Baharı'nın başlamasının ardından Mayıs 2011'de, Fransa başkanlığındaki G8'in Arap Baharı'na yönelik tepkisi, Orta Doğu'da demokratik dönüşümü sağlamak için dört önemli alan belirlemek olmuştur. Bunlar istikrar, iş fırsatı yaratma, ekonomik yönetişim ve sınır-ötesi bütünleşmedir (Mikail, 2011: 6). Bu zirvede, Sarkozy tarafından gelişmiş 8 ülke tarafından Arap ülkelerinde yaşanan demokrasi hareketlerinin desteklenmesi amacıyla 40 milyar dolarlık bir paket hazırlanması talep edilmiştir ("G8 leaders pledge").

2012'de Cumhurbaşkanlığına seçilen François Hollande'ın, başta Mısır ve Tunus'da olmak üzere bölge ülkelerindeki siyasette etkin olan ortaklarla yeniden iyi ilişkiler inşa etmesi gerekmiştir (Pierini, 2012: 77).

İnanç'ın belirttiği gibi, Fransa 2010'un sonlarında ODKA coğrafyasında başlayan Arap Baharı karşısında ilk zamanlar politika geliştirme konusunda yetersiz kalmıştır. Tunus'ta ilk isyan dalgası başladığında, isyanın bastırılmasında kullanılmak üzere ek polisiye kuvvet gönderme teklifinde bulunmuş ve halk hareketlerinin yayılacağı ve uzun süreceği öngörülmediği için Tunus halkının yerine mevcut rejimleri koruyan bir görüntü çizmiştir. Buna karşın, Fransa sonraki süreçte hızlı bir şekilde halkların taleplerinin yanında yer alan bir tavır sergilemeye başlamıştır (İnanç, 2012: 26).

Belirtilmesi gereken önemli bir husus da, 2010'da başlayan Arap Baharı sürecinin ODKA ile uzun ve derin bir geçmişe sahip olan Fransa tarafından öngörülememesidir (Utley, 2013: 70). Fransa'nın bölgede yaşananları öngöre-

memesine ilave olarak Tunus, Libya, Mısır ve Suriye özelinde ele alınacak Fransa'nın Arap Baharı'na yaklaşımına dikkate edildiğinde birbirinden farklı yaklaşımlar içinde olduğu da görülmektedir.

Fransa'nın Arap Baharı Sonrası Tunus'a Yaklaşımı

1956'da Fransa'dan bağımsızlığını kazanan Tunus ile Fransa arasındaki ilişkiler 19. yüzyılın sonlarına kadar uzanmaktadır. Fransa, Tunus'un başlıca ticari ortağı olduğundan taraflar arasındaki ilişkide ekonomik çıkarlar belirleyici olmuştur. Buna ilaveten Fransa, Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin Bin Ali'yi dini aşırıcılık ve terörizme karşı bir set olarak görmüştür (Jeanjean, 2011).

Arap Baharı öncesinde Fransa için Tunus yakın siyasi, iş ve kişisel ilişkilerin kurulduğu önemli bir ülke olarak kabul edilmiştir. Sarkozy, 2008'deki ziyaretinde Bin Ali'ye halkına sağladığı özgürlükleri genişlettiği için övgüler yağdırmış, yine aynı yıl Sosyalist muhalefetin önemli isimlerinden Strauss-Khan Tunus'a düzenlediği ziyarette dünyada gelişmekte olan ülkelere bir "model" olduğu için Bin Ali'yi kutlamıştır. Fransa'nın bu şekilde bir politika izlemesi sadece Chirac döneminin bir devamı değil aynı zamanda Bin Ali'nin istikrarlı ve modernleşen bölgesel güç olma hedefinden kaynaklanmıştır (Lakomy, 2012: 72).

Arap Baharı'nın Tunus'ta başlaması, Tunus'un siyasi ve ekonomik yapısında büyük bir etkiye sahip olan Fransa için iyi yönetemediği bir gelişme olmuştur. Ulutaş ve Torlak'a göre Fransa, Aralık 2010'da başlayan olayların kısa bir sürede bastırılacağını düşündüğü için yapılan gösterilere ve Bin Ali yönetiminin bu gösterilere şiddetle karşıtlık vermesine sessiz kalmıştır. Fransa Tunus'u *péril vert*'e (yeşil tehlike), "İslami tehlikeye" karşı tampon vazifesi gören bir ülke olarak kabul etmektedir. Tunus'un ekonomik olarak en büyük ticari ortağı olan Fransa, Tunus'taki statükonun korunmasını kendi çıkarları için desteklemiştir. Ayrıca, ayaklanmalar nedeniyle Tunus'u terk eden insanların yoğun Tunuslu nüfusu olan Fransa'ya kaçma ihtimali de önemli bir etken olmuştur. Fransa ancak Bin Ali'nin ülkeyi terk etmesinden sonra Tunus halkının yanında olduğunu açıklamaya başlamıştır (Ulutaş ve Torlak, 2011: 15-18). Fransa'nın, Bin Ali'ye karşı göstericileri bastırmak için Tunus polisini desteklemesinin ardından Bin Ali'nin devrilmesi Fransa'da şaşkınlık yaratmış, ayrıca Fransa'nın bu desteği Tunus kamuoyunda Fransa'ya karşı bir öfkeye

neden olmuştur (Ferhavi, 2013: 7). Fransa'nın göstericilere karşı Tunus polisini desteklemesi, Arap Baharı'nda başlangıç safhasındaki önemli bir politika başarısızlığı olmuştur.

Tunus'ta olayların başlamasının ardından bazı nedenlerden dolayı Fransa dış politikasında önemli değişiklikler olmuştur. İlk olarak, Arap liderleriyle yakın ilişkileri olan Fransa diğer yandan demokratik dönüşümü destekleyen söylemleri nedeniyle bir çıkmazda kalmıştır. Bu çıkmaz demokratik talepleri desteklemesi bölgedeki siyasi ilişkilerine zarar vermesi ve demokrasi ile ilişkilendirilen kimliği arasında kalması şeklinde olmuştur. İkinci olarak, Arap Baharı'nın sonucunun öngörülememesi nedeniyle sorunlar karşısında tepki vermek için beklemiştir. Bir diğer neden de, ülkelerde meydana gelen bu hareketlerin AB için yasadışı göçmen akınına neden olması ve Fransa'nın bu durumun yayılma etkisinden kaçınmak istemisidir. Bu nedenle Fransa, Tunus'ta ilk gösteriler başladığında sessiz kalmayı tercih etmiştir (Lakomy, 2012: 72).

Ocak 2011'de Sarkozy tarafından bir anlamda Arap Baharı'nın bütününü de kapsayacak bir değerlendirme olarak "Kabul etmek zorundayız ki, Tunus'ta olanları doğru anlayamadık." değerlendirmesi yapılmıştır ("Sarkozy admits"). Şubat 2011'de Fransa Dışişleri Bakanı Michele Alliot-Marie ise, Tunus'ta devrilen Bin Ali iktidarıyla yakın ilişkisi olduğu gerekçesiyle yoğun bir şekilde eleştirilmiş ve istifa etmiştir ("French foreign minister").

2012'de dönemin Tunus Cumhurbaşkanı Muhammed Munsif el-Merzuki'nin Paris ziyareti, Sarkozy döneminde rejimin desteklenmesinden dolayı bozulan ilişkiler dönüşüm sürecinin desteklenmesiyle düzelme yolunda önemli bir başlangıç olmuştur ("Fransa-Tunus ilişkilerinde").

2013 yılında Tunus'u ziyaret eden Hollande tarafından, "Tunus'ta demokratik dönüşüm süreci, kurucu meclis aracılığıyla istikrarlı bir şekilde ilerlemeye devam ediyor. Demokratikleşme alanında mesafe kateden Tunus'ta bu tecrübesinin başarıya ulaşması bütün Arap dünyası ve Avrupa için büyük önem arz etmektedir." ("Fransa Cumhurbaşkanı Hollande") açıklaması yapılarak dönüşüm sürecine destek tekrarlanmıştır. Cumhurbaşkanı Merzuki, Hollande'ın ziyaretini ikili ilişkilerin gelişmesi için önemli bir fırsat olarak değerlendirmiş, Tunus'a verdiği destek nedeniyle Fransa'ya teşekkür etmiştir. Hollande ise, Tunus'un ihracatının üçte birinin Fransa ile yapıldığına dikkat çekmiştir. Hollande'ın bu ziyareti, Sarkozy'nin 2010'daki ziyaretinden üç yıl

sonra Tunus'a yapılan ilk ziyaret olması nedeniyle önemli görülmüştür ("Fransa Cumhurbaşkanı Hollande").

Tunus'ta Ocak 2014'te yürürlüğe giren yeni anayasa ile ilgili olarak, Hollande "anayasa İslam'ın tam olarak demokrasiyle uyumlu olduğunu göstermiştir. […] Kurumsal uzlaşının bir sonucu olan anayasa tarihi bir dökümandır. [yeni anayasa] diğer ülkeler için de örnek olabilir." açıklamasıyla Tunus'un dönüşüm sürecine olan desteğini yinelemiştir ("France's President Hollande").

2015 yılında da, Fransa'nın Tunus'a olan desteğinin devam ettiği görülmektedir. Resmi ziyaret için Paris'e gelen Cumhurbaşkanı El-Baci Kaid es-Sibsi ile görüşmesinin ardından Hollande, ekonomi, güvenlik, terörle mücadele alanında işbirliğinin devam edeceğini belirtmiştir. Sibsi ise, Fransa ile ekonomik ilişkinin devam edeceğini, Fransız şirketlerinin Tunus'ta daha fazla yatırım yapabileceğini vurgulamıştır. Tunus'a en fazla yatırım yapan ülkelerde olan Fransa'nın 1300 şirketi Tunus'ta faaliyet yürütmektedir ("Hollande, Tunus Cumhurbaşkanı").

Ekim 2015'te, Nobel Barış Ödülü'nü alan Tunus Ulusal Diyalog Dörtlüsü'nün Fransa ziyaretinde Hollande, "bu Nobel ödülü aynı zamanda Tunus toplumunun olgunluğuna verilmiştir. Ödül Tunus'taki bütün yetkililerin aynı diyalog ve sorumluluk ruhu içinde davranmalarını teşvik edecektir." açıklamasını yapmıştır ("Tunus Ulusal Diyalog").

Ocak 2016'da Hollande tarafından beş yıllık bir süreç içerisinde Tunus'a 1 milyar Euro'luk yardım yapılacağı açıklanmıştır. Hollande, devrimden beş yıl sonra Tunus'un demokratik dönüşümünü sağladığını ancak önemli ekonomik, sosyal ve güvenlik konularında yapılması gerekenler olduğunu belirtmiştir. Hollande ayrıca, yardımın özellikle geri kalmış bölgeleri ve genç insanları desteklemeyi amaçladığını ve istihdam sağlamaya odaklandığını açıklamıştır. Yardım kapsamında ilk olarak 60 milyon Euro ile bir hastane inşa edilecektir ("France pledges one").

Fransa'nın Arap Baharı Sonrası Libya'ya Yaklaşımı

Fransa'nın Libya ile ilişkileri Kaddafi'nin 1969'daki Paris ziyaretine ve sonrasında dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Georges Pompidou ziyareti ve 1970'lerde sonuçlanan ekonomik, tarımsal vd. konularda imzalanan antlaşma-

lara kadar uzanmaktadır (Utley, 2013: 71). 2004 yılında, Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac karşılıklı ticareti geliştirmek için Libya'yı 1951'deki bağımsızlığından beri ilk ziyaret eden Fransız devlet lideri olmuştur. Bu ziyaretten iki ay sonra taraflar arasında askeri işbirliği ve Libya'nın Fransa'dan silah ithalatı olmuştur (Zoubir, 2009: 412).

Fransa'nın Tunus ve Mısır'daki olaylara karşı politikalarındaki kötü imajını ve süreçleri yönetememesi Libya'daki olaylar sonucunda önemli ölçüde değişmiştir. Şubat 2011'de Libya'da olaylar başladığında ve giderek yayıldığında Kaddafi, bu olayları şiddetle bastırmaya çalışmıştır. Kaddafi, Fransa ve ABD gibi batılı güçlerin bu olaylarda katkıları olduğunu savunmuş bunun üzerine Fransa, İngiltere ve ABD tarafından Kaddafi'ye karşı yaptırımlar gündeme getirilmiştir (Jeanjean, 2011).

Sarkozy, Mart 2011'de Libya Ulusal Konseyi'nin temsilcileri olan Mahmoud Jibril ve Ali Al-Esawi'yle görüşmüş, böylece bu temsilcileri tanıyan ilk ülke Fransa ve Kaddafi'ye direnen bu isimlerle ilişki kuran ilk devlet başkanı Sarkozy olmuştur. Bu süreçte Fransa, Ulusal Konseyi Libya halkının tek yasal temsilcisi olarak kabul ettiğini açıklamış, bunun üzerine Libya da Fransa ile diplomatik ilişkilerini kestiğini bildirmiştir (Cowell ve Erlanger, 2011).

17 Mart 2011'de BM Güvenlik Konseyi'nin 15 üyesi, İngiltere, Lübnan ve Fransa tarafından hazırlanan karar tasarısı -1973 sayılı karar- kabul edilmiştir. Böylece, Libya hava sahası uçuşa yasak bölge ilan edilerek sivillerin korunması hedeflenmiş, ateşkes çağrısında bulunmuş ve rejime yönelik yaptırımların genişletilmesi kabul edilmiştir. Toplantıya katılan dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Alain Juppe, Libya'da çok az zaman kaldığını, her geçen saatin Libya'daki sivillerin aleyhine işlediğini belirtmiştir ("BM Libya'yı uçuşa").

11 Mart 2011'de toplanan AB Konseyi'nde Almanya'nın aksine İngiltere ile birlikte Fransa askeri müdahaleden yana olmuştur. Fransa, BM Güvenlik Konseyi'nde yapılan oylamada da Libya'ya müdahaleden yana olmuştur. 17 Mart 2011 tarihli Libya'ya askeri müdahalenin önünü açan 1973 sayılı kararın çıkmasının ardından Fransa hükümet sözcüsü Francois Baroin, BM Güvenlik Konseyi kararı doğrultusunda Kaddafi rejimini hedef alacak hava harekâtının birkaç saat içinde başlayabileceğini duyurmuş, ayrıca "Libya'yı işgal etme niyetinde değiliz. Harekâtın hedefi, Libya halkını korumak ve özgürlük taleplerine Muammer Kaddafi devrilene kadar destek vermektir." açıklamasını

yapmıştır (Emiroğlu, 2011). Bu çerçevede belirtmek gerekir ki, 1958'den beri 5. Cumhuriyet'te ilk defa Libya operasyonu gibi bir NATO operasyonuna katılmasından dolayı Fransa için bu operasyon II. Dünya Savaşı'ndan sonraki uluslararası askeri müdahale tarihinde önemli bir köşe taşı olmuştur (Lakomy, 2012: 82).

Sarkozy döneminde Fransa dış politikasında yaşanan değişimle ABD, NATO çizgisinde Transatlantik dayanışmaya katkıda bulunarak Akdeniz bölgesinde önemli bir Transatlantik işbirliği girişimi yaratılmıştır. NATO'ya katılmasının ardından İngiltere ve ABD ile daha yakın politikalar izlemesi, Kaddafi rejiminin devrilmesinde birlikte hareket edilmesini sağlamıştır (Noi, 2012: 15). Libya'ya operasyon, Fransa'nın öncülüğünde ABD, İngiltere, İtalya ve Kanada'dan oluşan koalisyonla başlamıştır. Ancak, operasyonun BM kararından 42 saat sonra başlaması, operasyonda hangi kurallarla hareket edildiği, amacın ne olduğu, koordinasyonun nasıl sağlanacağı konularında şüphe doğmasına neden olmuştur (Bölme vd., 2011: 24).

14 Nisan 2011'de ABD Başkanı Barack Obama, İngiltere Başbakanı David Cameron ve Sarkozy ortak bir metin yayınlamışlardır. Bu metinde; Kaddafi'nin halkına saldırmasıyla Libya'da yarattığı kaosun müdahaleyi kaçınılmaz kıldığı, bütün kesimlerin müdahale çağrısı yaptığı, müdahalede sivillerin korunmasının amaçlandığı, Kaddafi'nin yönetimde kalmasının düşünülemeyeceği ve yeni düzeni Libya halkının kuracağı belirtilmiştir (Obama vd., 2011).

Mayıs 2011'de düzenlenen G8 Zirvesi'nde Sarkozy, "Kaddafi'nin sürgüne gitmesi gerektiğini söylemiyoruz. İktidarı terk etmesi ve bunu ne kadar çabuk yaparsa, seçenekleri de o kadar fazla olur." açıklamasını yapmış ayrıca, çekinceleri olmasına rağmen Libya operasyonunu onaylayan BM kararını veto etmediği için Rusya'ya teşekkür etmiştir ("Tunus ve Mısır'da G8").

ABD'nin Muhammer Kaddafi rejimini devirmekte liderlik yapmak istememesi, Fransa'nın Libya'ya müdahale konusunda öne çıkması için bir fırsat olmuştur. Fransa'nın bu şekilde hareket etmesinde, Libya'daki kitle imha silahlarıyla ilgili olarak Libya, ABD ve İngiltere arasındaki gizli müzakerelerin Fransa'nın Kuzey Afrika'daki nufüzunu baskı altına almak amacıyla yapıldığını düşünmesi etkili olmuştur (Ferhavi, 2013: 7).

Paris'te 22 ülkenin yaptığı Libya Zirvesi'nin hemen ardından Fransız jetlerinin hava harekatında Kaddafi'ye bağlı güçlerin tanklarını, askeri araçlarını,

mevzilerini ve uçaklarını vurmasıyla müdahale başlamıştır. Sarkozy, hava operasyonu kararının BM kararına dayandığını, Libya'ya özgürlük getireceklerini, halkı Kaddafi teröründen kurtaracaklarını, ABD ve bazı Arap ülkeleri ile koalisyon içinde ortak hareket ettiklerini belirtmiştir. Arap halkını bu "deli cani"den kurtacaklarını açıklayan Sarkozy, "halk özgürlüğü seçti. Cani deliyi durdurmak için Arap halkının bizim desteğimize ihtiyacı var. Bunu tedarik etmek bizim görevimiz. Arap halkları kendini özgürleştirmeyi seçti. Libya'nın geleceği Libya halkına ait. Onlar adına karar vermeyi düşünmüyoruz. Sadece evrensel bir bilinç ve bu tür suçları tolere edemeyiz. Bizim Arap halkına müdahalemiz sözkonusu değil." açıklamasını yapmış ayrıca, "sivil nüfusu korumayı amaçlıyoruz. Arap halkları haklarından yoksun kalmamalı. Şiddet ve saldırılar durursa diplomasi kanalları tekrar açılacak." demiştir. ABD, İngiltere ve Fransa'nın öncülüğünde gerçekleşen askeri müdahale daha sonra NATO'ya devredilmiştir ("Sarkozy ve ABD Kaddafi'ye"). Bu noktada belirtmek gerekir ki, Fransa bu sürecin kendi kontrolünden çıkmaması, sadece operasyondaki ortaklarıyla bilgi paylaşımında bulunacak olması nedeniyle NATO'nun devreye girmesini istememiş, ancak ABD ve İngiltere'nin tutumları karşısında direnememiştir (Bölme vd., 2011: 37).

Fransa'nın Libya'daki etkinliğini, 2003 Irak müdahalesini reddeden Fransa'daki değişimi, daha sert bir Fransa dış politikasının başlangıcı olarak değerlendirmek mümkündür (Taylor, 2014). Sarkozy, Libya müdahalesiyle kendi tarihini yazmış, müdahaleye "Sarkozy'nin savaşı" hatta Sarkozy'e de "Libyalı Sarkozy" denmiştir. Öyle ki, Soğuk Savaş'tan sonraki uluslararası bir çatışmada söz sahibi olmayan Fransa için bu müdahale önemli bir başarı olmuştur (Chrisafis, 2011).

Eylül 2011'de Cameron ile birlikte Sarkozy, NATO operasyonlarının desteğiyle Kaddafi'nin yönetimden uzaklaştırılmasının ardından Libya'yı ziyaret eden ilk liderler olmuştur. Libya Ulusal Geçiş Konseyi'nin Başkanı Mustafa Abdülcelil, Kaddafi'nin devrilmesinde verdikleri destek için liderlere teşekkür etmiştir. Sarkozy, Kaddafi ve rejiminin üst düzey yetkililerinin tutuklanıp, altı ay süren savaş boyunca yaptıklarının hesabını vermeleri gerektiğini ifade etmiştir ("Cameron ve Sarkozy Libya'da").

Sarkozy'nin Eylül 2011'deki, "Fransa, İngiltere, Avrupa her zaman Libya halkının yanında olacaktır." açıklaması, Hollande'ın 2014'teki, terörün bölgeye yayılmasını engellemek ve Libya yetkililerine devlet düzenini yeniden

sağlamak için BM'nin destek vermesi gerektiğini savunan açıklamasıyla birlikte düşünüldüğünde Fransa'nın Libya'daki tutumunun süreklilik gösterdiği görülmektedir (Taylor, 2014).

Fransa Savunma Bakanı Longuet'in Şubat 2012'deki Libya ziyareti, sınırların denetlenmesi başta olmak üzere, savunma konusunda uzun vadeli işbirliğinin güçlendirilmesine ilişkin görüşülmüş, Libya'nın 4.000 kilometrelik kara sınırlarının denetlenmesine yardım edileceği ifade edilmiştir. Longuet bu ziyaretini, "Libya'nın, Fransa'nın ve Avrupa'nın yararına" olarak yorumlayarak, Libya'nın silah, uyuşturucu ve yasa dışı ihracatın geçiş yeri olarak görülmemesi gerektiğini ifade etmiştir ("Fransa savunma bakanı").

Fabius, 2012'de Trablus ziyaretinde Kaddafi sonrası dönemde seçimle iktidara gelen yeni yönetimle görüşmüş, Libya'daki demokratikleşme sürecine verecekleri katkının süreciğini ifade etmiştir. Fabius'un ziyaretini önemli kılan bir durum da, Milli Güvenlik Kongresi'nde konuşma yapan ilk yabancı yetkili olmasıdır. Fabius konuşmasında, Libya'nın önemli bir mesafe katettiğini ve Libya'ya olan desteğin süreceğini ifade etmiştir ("Fabius, Libya ziyaretinde").

2013 yılında Trablus'taki Fransa büyükelçiliği önünde saldırı düzenlenmesi üzerine, Fabius bu saldırıyı "Bu saldırı sadece Fransa'yı değil terörle mücadele eden bütün ülkeleri hedef aldı." şeklinde değerlendirmiştir ("Fransa Libya'daki saldırıyı").

Fransa Savunma Bakanı Jean-Yves Le Drian, 2014 yılında yaptığı açıklamada Güney Libya'nın İslamcı militanlar için bir kötülük yuvası haline geldiğini, bununla mücadelenin tek yolunun da komşu ülkelerden güçlü bir tepkiyle mümkün olduğunu, Libya'da devlet olmadığından dolayı sınır güvenliğini sağlamak için komşu devletler arasında güçlü bir işbirliği olması gerektiğini ifade etmiştir (Irish, 2014).

Fransa'nın Libya'daki ayaklanmalara karşı yürüttüğü öncü politikalar, son dönemlerde maruz kaldığı dünya politikalarında söz sahibi olmaması eleştirilerine bir cevap olarak okunabilir. Libya'ya müdahalede uluslararası toplumun öncülüğünü yapması, büyük güçler arasında hâlâ dikkate alınması gerektiğinin işareti olmuştur (Küçükkeleş, 2013: 19). Fransa'nın bu şekilde hareket etmesinde; Çin, Hindistan, Brezilya, ABD gibi önemli güçlerin Afrika'ya olan ilgisinin artması ve Libya'yı Afrika'ya açılan bir kapı olarak görmesinden dolayı bu ülke üzerinden bölgede etkinliğini artırma amacı önemli bir rol oynamıştır

(Bölme vd., 2011: 29-30).

Ocak 2015'te Hollande, Libya'nın güneyinde silah akışını önlemek için silahlı gruplara yönelik hava saldırısı düzenlemeye hazır olduğunu açıklamıştır. Libya'ya askeri müdahale olabileceği sinyalini veren Hollande, bu müdahaleyi Fransa'nın tek başına yapamayacağını, uluslararası toplumun sorumluluğu olması gerektiğini belirtmiştir ("Fransa Libya'ya müdahaleye").

Şubat 2016'da Libyalı kaynaklar Fransız özel güçlerin IŞİD'e karşı mücadele edenlerin arasında olduğunu ifade etmiştir. Bu iddialara karşılık Savunma Bakanı Le Drian, Libya'daki Fransız varlığına dair iddialarla ilgili bir doğrulama açıklaması yapmamıştır ("French special forces").

Fransa'nın Arap Baharı Sonrası Mısır'a Yaklaşımı

Tunus'taki gösteriler karşısındaki tutumundan ders çıkaran Fransa, Mısır'ı bölgesel istikrar için kilit ülkelerden biri olarak gördüğünden dolayı olayların en yoğun yaşandığı dönemlerde aktif bir politika izlemeye karar vermiştir. Fransa, olaylar karşısında doğrudan dönemin Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'i destekleyen bir çizgide hareket etmemiş, AB devletlerini ortak bir tutum geliştirmeleri için bir araya getirmeye çalışmıştır. 29 Ocak 2011'de Sarkozy, Almanya Başbakanı Angela Merkel ve Cameron yaptıkları ortak açıklamada, "Mısır'da tanık olduğumuz olaylarla yakından ilgiliyiz. Mübarek'in Orta Doğu'da yıllardır oynadığı ılımlı rolü kabul ediyor, şimdi de Mısır'da aynı ılımlı rolü göstermesini bekliyoruz." şeklinde beklentilerini ifade etmişlerdir (Lakomy, 2012: 75).

Akdeniz için Birlik projesinin eş başkanı ve Sarkozy'nin Akdeniz projesinin en önemli destekçisi Mübarek'in yönetimden düşmesine neden olan Arap Baharı'ndaki gelişmeler karşısında daha çok bekle ve gör politikası izlemiştir (Henry, 2012: 411). Mübarek'in görevini bırakmasının ardından Ocak 2012'de sonuçlanan ilk seçimlerde Müslüman Kardeşler tarafından kurulan Hürriyet ve Adalet Partisi seçimleri kazanmıştır.

Fransa'nın Mısır'daki göstericilere karşı tutumu öncelikle, Tunus'tan farklı olarak göstericileri desteklemek şeklinde olmuştur. Bu nedenle, Arap devletlerin iç işlerine müdahale etmeme ilkesinden farklı bir çizgide hareket etmiştir. İkinci olarak, başta İngiltere ve Almanya olmak üzere Avrupalı müttefikleriyle yakın bir işbirliğiyle hareket etmek istemiştir. Fransa'nın bu tutumuyla ortak

bir Avrupa tutumu yaratmaktan ziyade, söz konusu önemli Avrupa güçlerini yanına alarak kendi politikasını daha fazla doğru kılmayı amaçlamıştır. Üçüncü olarak, Arap Baharı'nın yaygın ve kalıcı bir etkiye sahip olacağını öngören Fransa, Arap sokaklarından destek almaya çalışmıştır. Son olarak, Mısır'daki değişimin radikal dini bir nitelik almasından duyulan korku nedeniyle Fransa, yeni yönetimin demokrasi ve insan haklarına saygı duyan bir yönetim olmasını hedeflemiştir (Lakomy, 2012: 76-77).

3 Temmuz 2013'te Muhammed Mursi'yi deviren silahlı kuvvetlerin genelkurmay başkanlığını yapan ve daha sonra Cumhurbaşkanı olan Abdülfettah El Sisi, Ağustos 2013'te Mısır'daki yönetim karşıtı gösteriye müdahale edilmesi sonucu yüzlerce sivilin ölmesi üzerine bu olaya yönelik ağır tepkiler olmuştur. 2013'te, Merkel ile Hollande Mısır hakkında telefon görüşmesi yapmışlardır. İki lider, Mısır'daki olayların durulması, tüm siyasi güçlerin katılımı ve diyalog ile sorunların çözülmesi gerektiği, AB ve üye devletlerin Mısır konusunda hızlı karar alabilmesi çağrısını yapmışlardır. Hollande ayrıca Cameron ile görüşmüş, Fransa tarafından yapılan açıklamada, Mısır'da artan şiddetin Avrupa'da güçlü bir şekilde kınanması, ülkedeki şiddet ve baskı uygulamalarının sona ermesi gerektiği belirtilmiştir ("Fransa ile Almanya"). 2013 yılında Fabius "[Mısır'daki] durum çok kritik. Şiddeti reddetme, önceki Cumhurbaşkanı Mursi de dahil omak üzere siyasi mahkumların serbest bırakılması çağrısını yapıyoruz." ("Morsi to reject") açıklamasını yapmıştır.

2014 yılındaki Sisi'nin ilk Avrupa ziyaretinde İtalya'dan sonra gittiği Fransa ziyaretinde tarafların karşılıklı işbirliği içinde oldukları görülmüştür. Hollande, Mısır'daki dönüşüm sürecinin devam etmesini istediklerini, Paris ve Kahire arasında İslamcı aşırıcılıkla mücadele etmeye ve birçok iki taraflı iş anlaşmalarına odaklanan açık bir işbirliği olmasını ifade etmiştir. Bu çerçevede, Mısır'ın ortaklarından biri olduğunu ifade eden Hollande ayrıca terörizmle mücadelede ortak hareket edeceklerini ifade etmiştir. Ziyarette taraflar arasında konuşulan önemli bir konu da, Mısır ordusuna satılması planlanan Mirage 2000 savaş jetleri olmuştur. Fransız gemi yapımcısı DCNS ise, 1 milyar Euro civarında bir anlaşma imzalamıştır. Uluslararası Af Örgütü ise, insan hakları konularından dolayı Kahire'ye silah satılmaması için Fransız yetkililere çağrı yapmıştır ("Hollande urges 'democratic"). Hollande'ın "evet Sisi'yi meşru bir lider olarak görüyoruz. Ancak konuşacak çok şey var. Mısır büyük bir ülke ve Fransa için önemli bir ortak" açıklaması Sisi'ye verilen desteği göster-

miştir ("Sisi Batılı müttefikleri"). Bu çerçevede belirtmek gerekir ki, Mısır'da Müslüman Kardeşler iktidarına Sisi tarafından darbe ile son verilmesine ekonomik ve siyasi çıkarlar ekseninde destek veren Batı ülkeleri arasında Almanya, İtalya ve Fransa gelmektedir. Sisi'nin Fransa ziyareti de bir anlamda söz konusu meşru görme durumunu yansıtmaktadır (Telci, 2016: 12).

2015 yılının önemli bir gelişmesi de Mısır'ın Fransa'dan 24 adet savaş uçağı alması olmuştur. Sisi'nin cihatçı terör örgütlerinin bölgede ilerleyişini önlemek amacıyla ordusunu güçlendirme amacı 5,2 milyar Euro'luk söz konusu satın almanın nedeni olmuştur ("Fransa Mısır'a 24"). Eylül 2015'te de, Rusya için üretilen ancak Ukrayna krizi sonrasında iptal edilen iki savaş gemisi Mısır'a 950 milyon Euro'ya satılmıştır. Hollande söz konusu satışla ilgili olarak, "Askeri işbirliğimiz nedeniyle Mısır bizim tercih ettiğimiz bir müşteri oldu. Mısır'a Rafale savaş uçaklarını sattığımızı hatırlatalım. Mısır Orta Doğu'da önemli bir role sahip. Demokratik geçiş sürecinde onlara destek olmalıyız." açıklamasını yapmıştır ("Rusya için üretilen").

Fransa'nın Arap Baharı Sonrası Suriye'ye Yaklaşımı

Eski bir Fransa sömürgesi olarak 1946'da bağımsızlığını ilan eden Suriye, Arap Baharı'nın en uzun süre devam eden çatışmalarına sahne olmuştur. Arap Baharı'nın Suriye'deki etkisi Libya, Tunus veya Mısır gibi sona ermeyen bir sürece neden olmuş böylece bölgede sonu öngörülemeyen bir durum meydana gelmiştir.

2008'de Beşar Esad Akdeniz için Birlik projesi kapsamında Paris'e davet edilmiş, Suriye devlet başkanının insan hakları konusunda çaba gösterdiğini ve bu nedenle ilişkilerin güçlendirileceği ifade edilmiştir. Ayrıca, Beşar Esad 2008'deki 14 Temmuz Ulusal Bayramı kutlamalarını Paris'te resmi tribünde izlemiştir. 2010 yılına kadar Suriye ile Fransa arasında karşılıklı ziyaretler düzenlenmiş, yakın bir ilişki sürdürülmüştür (İnanç, 2012: 24-25).

Fransa 15 Mart 2011'de Suriye'nin Dera kentinde başlayan hareketler karşısında ise, ABD ve Almanya ile koordinasyon halinde el altından desteklediği Suriye içerisindeki muhalifler tarafından rejimin devrilmesine destek vermiştir (İnanç, 2012: 26). Fransa'nın Suriye'ye karşı politikasının siyasi olduğu kadar ekonomik yönü de söz konusudur. Avrupa'da yaşanan ekonomik kriz,

İRAN YÖNETİM BİÇİMİNİ ANLAMLANDIRMAK

Muhammet Fatih Özkan[1]

Mehmet Alkış[2]

Özet: İran'da 1979 yılında yaşanan İslami devrim sonrasında halkın büyük desteğiyle kurulan yeni rejimin adı İran İslam Cumhuriyeti olmuştur. İran'ın benimsediği bu İslami Cumhuriyet modeli hem demokratik hem de otoriter rejimlerde görülebilecek birtakım unsurları bünyesinde barındırmaktadır. Dini liderin ayrıcalıklı konumu ve bürokratik kurumların geniş yetkilerine rağmen, İran'da her seçim dönemi ayrı bir değişim heyecanı uyandırmaktadır. Bu durum da İran yönetim biçimini anlamlandırmayı gerekli kılmaktadır. Nitekim bu çalışmada da, İran'ın iki ayrı uçta yer alan demokratik yönetimlerle otoriter rejimler arasındaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, öncelikli olarak ülkelerin yönetim biçimleri ilgili yapılan sınıflandırmalar ve rejim tipleri üzerinde durulmuştur. Sonrasında ise İran'ın anayasal hükümlerine, kurumsal mekanizmalarının işleyişine, seçim süreçlerine ve seçimle iş başına gelenlerin yetkilerine odaklanılmıştır. Bu incelemelerden yola çıkarak bu çalışmada İran, iki ayrı sınıflandırma içine konulmuştur. Bunlardan ilki, yerleşik yapıların farklı kanallar aracılığıyla seçilmişler üzerinde önemli bir denetim imkânına sahip olduğu "vesayetçi demokrasi"dir. Diğeri ise, seçimlere giren adayların birtakım kısıtlamalarla karşılaştığı ancak bürokratik unsurların sıcak bakmadığı isimlerin de bu seçimleri kazanabildiği "rekabetçi seçimsel otoriter rejim"dir.

Anahtar Kelimeler: İran İslam Cumhuriyeti, rejim tipleri, vesayetçi demokrasi, otoriter rejim.

MAKE SENSE OF IRAN'S FORM OF GOVERNMET

Abstract: The name of new regime became Islamic Republic of Iran, which was established by the great support of the people, after the Iran Islamic revolution in 1979. Iran's this model of Islamic Republic, incorporates some elements, which can be seen both democratic and authoritarian regimes. Despite the privileged position of the religious leader and the broad authority of

1 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi ve Doktora Öğrencisi, m.f-ozkan@hotmail.com

2 Marmara Üniversitesi, SBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi ve Doktora Öğrencisi, mmmehmet.alkis@gmail.com

bureaucratic institutions, every electoral period causes a different excitement of change in Iran. This case necessitates the sense-making of Iran's form of government. In this text, the place of Iran was tried to determine among the democratic governments and authoritarian regimes, which take place opposite sides. First of all, for that purpose, laid stress on the classifications about the countries' form of government and regime types. Thereafter, focused on Iran's constitutional provisions, the running of institutional mechanisms, electoral processes, and the authority of elected representatives. Based on this review, Iran was put inside two separate classifications in this text. First of them is "tutelary democracy" in which the constant structures of power have the possibility of supervision over the elected ones via different channels. The other one is "competitive electoral authoritarian regime" in which the candidates meet some restrictions but unwanted people, by bureaucratic elements, could win the elections.

Key Words: Islamic Republic of Iran, regime types, tutelary democracy, authoritarian regime.

Giriş

İran'da 1979 yılının Şubat ayında gerçekleşen İslami devrimle birlikte, ülkede demokrasiyle eş anlamlı olarak görülen cumhuriyetin kurulması arzusu en üst düzeye çıkmıştır. Ancak burada tartışma daha çok nasıl bir cumhuriyet olacağı etrafında şekillenmiştir. Devrimde din adamlarının önemli bir rol üstlenmesi, devrim sonrası din ve siyaset birlikteliğini kaçınılmaz kılmıştır (Kamrawa, 2011, s. 156). Dolayasıyla yeni rejim, referandumla İran İslam Cumhuriyeti adını almış ancak yeni anayasa yapım süreci, oldukça netameli geçmiştir.

Din adamlarının sayı olarak fazla olduğu bir heyetin hazırladığı anayasada en öne çıkan husus, *velayet-i fakih* kuramının devlet yönetiminde sahip olduğu roldür. Zira güçler ayrılığı ilkesi benimsenmiş ve yasama, yürütme, yargı organları birbirinden bağımsız olarak tanımlanmış olsa da bu organlardan her biri Veli-i fakih yani Rehber'in denetimine tabidir (Sinkaya, 2011, s. 19). Buna rağmen, İran'ın karmaşık da olsa istikrar kazanmış bir kurumsal mekanizması bulunmakta ve başta Cumhurbaşkanlığı olmak üzere İran'daki seçim süreçleri, dünya kamuoyunda yakından takip edilmektedir.

İran'ın deneyimlediği bu İslami Cumhuriyet modeli, özellikle dini

liderin konumu ve demokratik niteliği ağır basan kurumlar üzerindeki atanmış yapıların nüfuz çabaları nedeniyle devrimin ilk günlerinden beri belli bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmaktadır. Bu çalışma da bu uğraşların bir parçası niteliğinde olup, İran'ın iki ayrı uçta yer alan demokratik yönetimlerle otoriter rejimler arasındaki yerini belirmeye çalışacaktır. Bunun için de öncelikli olarak ülkelerin yönetim biçimleri ilgili yapılan sınıflandırmalar, özellikle de seçimsel demokrasiler ve seçimsel otoriter rejimler gibi kavramlar üzerinde durulacaktır.

İran'la ilgili yapılacak incelemede ise daha çok İran'ın anayasal hükümlerine ve kurumsal mekanizmalarının işleyişine bakılacaktır. İran, uzun bir süre uluslararası sistemin etkin güçleriyle mücadele içinde olduğundan çeşitli raporlara, değerlendirme kriterlerine ve akademik çalışmalara konu olan İran'ın özgürlükler konusundaki karnesi, fazla önyargılı yaklaşımlar da içerebildiği için bu çalışmada ikinci planda kalacaktır.

Siyasal Rejimlerin Sınıflandırılması

Rejimlerin sınıflandırılmasıyla ilgili öncü bir çalışmaya imza atan Juan J. Linz (2008)'in yaptığı tespite göre, "rejimler, değişik yönlerden gelen daima birbiriyle çelişik, açık veya gizli eğilimlerin ürünü olduklarından, daima karma biçimlere bürünürler. Ne var ki, bazı rejimler, tiplerden birine ya da ötekine daha çok yaklaşabilir. Bu anlamda, her ülkeyi belli bir an için bile, tipolojimizdeki kutuların içine yerleştirmek güçtür" (s. 20).

Son dönemlerde demokrasinin rakipsiz bir meşruiyet kaynağı olarak ön plana çıkması, otoriter rejimlerle ilgili yapılan çalışmalarda oluşturulan alt-tiplerin yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Nitekim otoriter nitelikleri şüphe götürmeyecek derecede bariz olan bazı rejimler, demokrasinin birtakım unsurlarını göstermelik de olsa hayata geçirmeye çalışmaktadır. Dolasıyla, otoriter rejimlerle demokratik rejimlerin bazı türleri arasında gri bir alanın varlığı söz konusudur. Bu durum, birçok araştırmacıyı, bu rejimleri farklı kavramlarla tanımlamak durumunda bırakmıştır (Özbudun, 2011, s. 39-40).

Collier ve Levitsky (1997), demokrasi türleriyle ilgili yapılan sınıflandırmalara "eksiltilmiş" alt tipler kavramsallaştırmasıyla katkıda bulunmuş ve bunları iki ayrı başlık altında toplamıştır (s. 437). Bunlardan ilki, "prosedürel asgari tanımdan eksiltilmiş" olanlardır ve demokrasinin üç ayrı kayıp özelliğini ön plana çıkarmıştır. Birincisi, sınırlı demokrasi, erkek demokrasisi, oligarşik demokrasi gibi tam oy hakkının bulunmadığı demokrasilerdir. İkincisi, tam rekabetin olmadığı, siyasi partilerin seçim yarışına girmesinin engellen-

diği kontrollü demokrasi, fiili tek parti demokrasisi ve sınırlı demokrasilerdir. Üçüncüsü, seçimsel, katı ve illiberal demokrasi gibi sivil özgürlükleri gerçek anlamıyla sağlamayan demokrasilerdir. Diğer başlık ise "genişletilmiş prosedürel asgari tanımdan eksiltilmiş" olanları içermekte olup seçilmiş iktidarın etkili bir şekilde hükümet etme hakkı, burada demokrasinin kayıp niteliklerinden biri olarak görülür. Ordu veya daha başka bir yerleşik iktidar aygıtının olması gerekenden fazla bir siyasi güce sahip olduğu bu tür demokrasiler de, muhafazalı, koruma altındaki yahut vesayetçi demokrasiler olarak tanımlanmıştır (s. 439-441).

Guillermo O' Donell (1994) da "delegasyoncu" demokrasi kavramı ile bazı rejimlerin karakteristik özelliklerini yansıtmıştır. Delegasyoncu demokrasilerde devlet başkanlığı seçimini kazanan adaylar, kendilerini siyasal partilerden ve devlet içindeki diğer güç odaklarının üstünde görme eğilimindedir (s. 60). Nitekim seçilen devlet başkanları, kendilerini sadece halka karşı sorumlu görür ve hesap verme makamı olarak seçmen iradesini ön plana çıkarır. Bu tür demokrasilerde, devlet başkanları karar verme sürecinde de oldukça belirleyicidir ve sonuçlarına da katlanır (s. 62).

İngiliz *The Economist* dergisi 2006 yılından beri, seçim süreci ve çoğulculuk, hükümetin işleyişi, siyasal katılım, demokratik siyasi kültür ve sivil özgürlükler gibi beş ayrı başlık altında topladığı 60 ayrı değişkenle demokrasi ölçümü yaparak bir demokrasi endeksi oluşturmaktadır (Miguel ve Martinez-Dordella, 2014, s. 101-103). *The Economist*'in yeni demokrasi indeksi, söz konusu beş başlık altında toplanan altmış değişkene göre 0'dan 10'a kadar ülkeleri puanlamakta ve her ülke için 0'dan 100 kadar bir puan belirleyerek en demokratik olandan aşağıya doğru sıralamaktadır. Bu rapor ülkeleri, tam demokrasiler, kusurlu demokrasiler, melez rejimler ve otoriter rejimler olarak sıralamaktadır. Miguel ve Martinez-Dordella (2014) ise bunu takip ederek şöyle bir sıralamayı tercih etmiştir: Demokrasiler, kusurlu demokrasiler, karışık rejimler ve otoriter/totaliter rejimler. Dördüncü grupta yer alan rejimlerin ortak özellikleri demokratik olmamalarıdır. Nitekim bunlar geleneksel otoriter, totaliter, sultancı ve totalitarizm sonrası rejimlerdir. İran da 2011'deki yeni demokrasi endeksine göre, otoriter/totaliter rejimler arasında sayılmakta ve 167 ülke arasında 157. sırada yer almaktadır (s. 134).

Seçimsel Demokrasiler ve Seçimsel Otoriter Rejimler

Demokratik bir rejimde hükümet, seçimleri kazananlar tarafından

oluşturulur. Fakat seçimler sonucu ülkeyi yönetme hakkı elde eden siyasi yapıların otoritesi birtakım dış faktörler tarafından sınırlandırılabilir. Bunlardan en dikkat çekenleri seçimle iş başına gelmeyen vesayet odaklarıdır. Her demokratik hükümet, hukukun üstünlüğü tanımak durumunda olduğu için burada kastedilen anayasal çerçevede hareket eden legal kuruluşlar değildir (Valenzuela, 1990, s. 8). Hükümet politikaları üzerinde etkili bir denetim yürütmek isteyen bir vesayet gücünün en dikkat çeken özelliği, yetki sınırlarının sorunlu bir şekilde belirlenmiş olmasıdır. Bu yüzden yapılan genel seçimleri kazanan ve hükümeti kurma hakkı elde eden bireyler, söz konusu vesayet odaklarını hesaba katmak zorunda oldukları için otomatik olarak tüm karar verme sürecini şekillendirme şansına sahip olamazlar. (Valenzuela, 1990, s. 9). "Bu vesayet makamları, çoğu zaman askeri otoritelerdir. Ancak İran örneğinde olduğu gibi, vesayetin dini otoriteler tarafından da icra edilmesi de mümkündür" (Özbudun, 2011, s. 41).

Günümüzde buna benzer sorunlarla karşı karşıya kalan birçok rejim ne tam olarak demokratik ne de tam olarak otoriter olarak değerlendirilebilir. Bunlar daha çok liberal demokrasilerle kapalı otoriter rejimler arasındaki geniş ve bulanık bir kuşakta kendilerine yer bulabilir. Bu belirsiz rejimler dünyasını belirli bir düzene sokmak için birçok akademik yayın yapılmıştır. Schedler (2002) de karşı kutuplarda yer alan liberal demokrasi ile kapalı otoriter rejimlerin arasındaki boşluğu iki simetrik kategori olan seçimsel demokrasi ve seçimsel otoriter rejimler başlıkları ile doldurmaya çalışmıştır. Liberal demokrasi ile seçimsel demokrasiler arasındaki temel fark, seçimlerin modern demokrasi için gerekli olduğu fakat yeterli olmadığı noktasında belirginleşmektedir. Seçimsel demokrasiler, asgari olarak seçim şartını sağlasa da hukukun üstünlüğü ve siyasi hesap verilebilirlik gibi demokratik anayasacılığın hayati boyutlarını kurumsallaştırmakta başarısız olmaktadırlar (s. 37).

Her ikisinde de genel seçimlerin yapıldığı seçimsel demokrasiler ile seçimsel otoriter rejimler arasındaki farka gelindiğinde ise, ilkinin seçim süreçlerinde minimum demokratik standartları benimsediği görülürken, ikincisinde seçimlerin "özgür ve adil" bir şekilde yapılmadığı düşünülür (Schedler, 2002, s. 37-38). Seçimsel otoriter rejimlerde, seçimlere katılması istenmeyen adaylar iki yöntemle seçim yarışının dışında tutulur. Bunlardan ilki ve en aşırı olanı, adaylara yönelik suikastlar veya suikast girişimleridir. Daha yumuşak bir yol olarak ise partilerin veya adayların seçime girmesini yasaklama yöntemi uygulanır. Schedler'e göre (2002), günümüz İran'ında bireylerin seçimlerde

aday olma hakkı elde edebilmesi için devrimci yeterliliklerinin devlet kurumlarınca ve dini otoritelerce tespit edilmesi gerekmektedir. Yine İran'da genel olarak siyasi partilerin yasak olması, seçim yoluyla sitemin asli unsurlarına muhalefet edebilecek örgütlü yapılar iktidardan uzak tutulmuştur (s. 42-43).

Demokrasiler, partilerin seçimleri kaybettiği bir sistem olarak tanımlanırsa, seçimsel otoriter rejimler de muhalefet partilerin seçimleri kaybettiği bir sistem olarak görülebilir. Bu rejimlerde, muhalif güçlerin etkinliği ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir. Örneğin rekabetçi seçimsel otoriter rejimler olarak adlandırılabilecek olanlarda, seçimler büyük ölçüde bir iktidar mücadelesinin yaşandığı bir alan olabilmektedir. Hegemonik seçimsel otoriter rejimler olarak tanımlananlarda ise seçimler, iktidarı elinde tutanların kendi hâkimiyetlerini pekiştirdikleri bir teatral bir etkinliğe dönüşebilmektedir (Schedler, 2002, s. 47). Diamond (2002) da, rejim tipolojilerini farklı bir sınıflandırma yöntemine tabi tutmuş ve İran'ı da rekabetçi otoriter rejimler kapsamında değerlendirmiştir (s. 31).

İslami Devrim Sonrası İran'da Yeni **Anayasa ve Velayet-i Fakih Kuramı**

1979 yılında gerçekleştirilen devrim sonrası İran yönetim biçimini anlamlandırmada en iyi yol gösterecek olan belge İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'dır. Giriş ve 14 ayrı fasıl altında toplam 177 maddeden oluşan anayasaya göre, İran'ın resmi dini, İslam ve Caferi (İsna Aşeri/12 İmam) mezhebi olarak tanımlanmıştır. Diğer yandan anayasanın cumhuriyetçi nitelikleri de vardır fakat bu hükümlerin dahi İslami referanslara sahip olduğu iddia edilir. Mesela anayasanın altıncı maddesi seçimlere atıfta bulunurken, seçimlere başvurulmasının nedeni egemenliğin milletten kaynaklanıyor olması değil, Kur'an'ın "[İnananların] işleri aralarında şura iledir" (Şura/38) ve "İdari işlerde istişare et" (Al-i İmran/159) ayetleridir (Sinkaya, 2011, s. 18-19).

İran Anayasası'nın en tartışmalı konusu ise Ayetullah Humeyni'nin *velayet-i fakih* kuramıdır. Humeyni, bu kuramıyla Müslüman toplumlar için tek meşru hükümet olarak gördüğü İslami hükümete entelektüel bir çerçeve sağlamıştır (Kamali, 1998, s. 160). Buna göre; fakih, Şii inancında var olan 'kayıp 12. İmam'ın temsilcisidir (Arı, 2008, s. 528). Aslında birçok Şii din adamı, ulemanın İmam adına konuştuğunu, onu temsil ettiğini ve bu sebeple dünyevi gücü elinde tutanlardan üstün olduğunu savunmuştur. Ancak, Humeyni bunun da ötesine geçerek, fakihin devletteki yönetim kademelerini kendi eliyle şekil-

lendiren bir pozisyonunun yanında en üst düzey denetleyici, hakem ve koruyucu olması gerektiğini savunmuştur (Milani, 1994, s. 90).

Velayet-i fakih yani rehberlik, anayasanın 57, 107, 112 ve 113. maddeleri doğrultusunda İran İslam Cumhuriyeti'nin en üst makamı olmuştur. Rehber için hiçbir kanuni sınırlama söz konusu olmasa da sorumluluk hali mevcuttur. Zira rehber vazifelerini yerine getiremez ise Akiller (Uzmanlar) Meclisi tarafından görevinden alınabilirken, rehber haksız yere mal varlığını arttırırsa yüksek yargı başkanı tarafından denetlenebilmektedir. Rehber, dış politikada belirleyici bir konuma sahipken, 57. maddeye göre, yasama, yürütme ve yargı rehberin görüşü altında görev yapmaktadır. 110. maddede yetkileri sıralanan rehberin bu yetkilerinden en önemli olanları şunlardır: Ülkenin genel siyaset ve stratejisini belirlemek; savaş, barış, seferberlik ilan edebilmek; gerek gördüğünde halkoylamasına gidebilmek, genelkurmay başkanı dâhil tüm kuvvet komutanlarını atamak ve azledebilmek; af çıkarabilmek ve halk tarafından seçilen cumhurbaşkanını onaylamak veya azledebilmek (Taflıoğlu, 2010, s. 224-225). İran'ın rehber dışındaki karmaşık kurumsal yapısını da ülkenin yönetim biçimini anlamak için incelemek gerekir.

Devlet Yönetiminde Diğer Etkili Kurumlar

İran İslam Cumhuriyeti'ndeki kurumları yasama, yürütme ve yargı olarak üçe ayırıp incelemek mümkündür (Sinkaya, 2011, s.19). İran'da parlamento iki ayaklı bir yapıya sahiptir. Bunlardan ilkine İslami Danışma (İstişare) Meclisi adı verilirken diğeri Koruyucular Konseyi'dir. 290 üyeli Danışma Meclisi'nde istenilen konular gündeme getirilir, sorunlar tartışılır, her türlü fikir açıkça söylenir hatta yasalar geçirilir fakat burası tam manasıyla kanun koyucu bir meclis değildir. Zira burada çıkarılan yasalar Koruyucular Konseyi tarafından onaylanmazsa uygulamaya konamaz. Bunun da ötesinde Danışma Meclisi'ne seçilecek olan adaylar, Koruyucular Konseyi'nin onayına bırakılarak ve "kaliteli" Müslüman olma şartı aranmaktadır (Rahnema ve Behdad, 1996, s. 10). Daha uzun adıyla Anayasa Koruyucular Konseyi (AKK) olarak anılan ve 12 din adamından oluşan Koruyucular Konseyi, mecliste alınan kararların İslam ahlakına ve anayasaya aykırı olup olmadığını inceler, parlamento adaylarının yanı sıra yerel seçimlere katılacak adayların ve hatta cumhurbaşkanı adaylarının seçimlere katılıp katılamayacağına dair karar verme yetkisine sahiptir. (Bayır, 2008, 243).

İran'da yürütme gücü, anayasada doğrudan rehbere bırakılan hususlar

dışında cumhurbaşkanı ve bakanlar eliyle kullanılır. Cumhurbaşkanı adayı İran asıllı, İran vatandaşı, güvenilir, iyi bir geçmişe sahip, iyi bir idareci aynı zamanda takva sahibi ve Caferi mezhebi mensubu olması gerekmektedir. Cumhurbaşkanı doğrudan halkoyu ile 4 yıllığına seçilirken, üst üste en fazla iki kez göreve gelebilmektedir. İran'da cumhurbaşkanı, anayasanın ve yasaların uygulanmasından, ülkenin idaresinden, ekonomik ve sosyal politikalardan, iç ve dış siyasetin yürütülmesinden sorumludur. Bazı özel konularda bakanlar kurulunun onayı ile belirli pozisyonlara çeşitli özel temsilciler atayabilen cumhurbaşkanı, dışişleri bakanının tavsiyesiyle de büyükelçilerin atamasını yapar, itimatnamelerini imzalar ve gelen büyükelçilerin itimatnamelerini kabul eder. Tüm bunlara karşın, cumhurbaşkanı ülkenin genel siyasetinin belirleyicisi değildir. Başta da belirtildiği gibi bu görev rehbere aittir ve cumhurbaşkanı ancak rehberin doğrudan yetkisine bırakılmayan hususlarda yükümlüdür (Sinkaya, 2011, s. 23-24).

İran'da yargı, Rehber ve AKK ile birlikte ulemanın siyasi gücünü gösterebileceği en önemli alanlardan biridir. Yasama ve yürütme ile karşılaştırıldığında İran'da yargı en çok tartışılan kuvvettir. Buradaki tartışmalı alanların başında rehberin yargı erki başkanlığına din adamlarından birini ataması yer almaktadır. Anayasanın 156. maddesinde mahkemeler bağımsız kurumlar olarak adlandırılsa da tüm yargıçların din adamlarından seçiliyor olması ve bu kişilerin yasal reformlara karşı mesafeli duruşu bu kişilere siyasi bir kimlik kazandırmaktadır. Diğer yandan en önemli yargı kurumu olan Yüksek Mahkeme, cumhurbaşkanı hakkında kovuşturma açabilirken (rehbere açamaz), aynı şekilde parlamento üyelerini, kürsü dokunulmazlığı hilafına mecliste ileri sürdükleri fikirlerle ilgili olarak hesap vermek zorunda bırakabilmektedir (Boroujerdi, 2011, s. 419-420).

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda yer alan iki önemli kurum daha vardır. "Bunların yetkileri yasama, yürütme veya yargı dâhilinde değildir. Bunları danışma kurulları olarak nitelemek doğru olacaktır. Bu kurullar Düzenin Yararını Teşhis Heyeti ve Yüksek Güvenlik Konseyi'dir" (Sinkaya, 2011, s. 28). Bunlardan ilki, 1988 yılında AKK ile parlamento arasında çıkan uzlaşmazlıkları çözme amacıyla oluşturulmuş bir kurumdur. (Bayır, 2008, s. 244). Maslahat Konseyi adı da verilen bu yapı, muhafazakârların elinde olmasına rağmen daha ılımlı ve pragmatist tutumlar benimsemektedir. Yüksek Güvenlik Konseyi'nin kuruluş amacı ise devrimi korumak, ulusal çıkarların takipçisi olmak ve ülkenin toprak bütünlüğünü sağlamak şeklinde tanımlanmıştır. İran'ın

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

KLASİK OSMANLI ÇAĞI TAŞRA TEŞKİLATI BAĞLAMINDA HALEP EYALETİ'NİN İDARİ, SOSYAL VE EKONOMİK TARİHİNE DAİR BAZI TESPİTLER

Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK*

Özet

Osmanlı taşra idaresi, daha önceki Türk- İslam devletlerindeki uygulamalardan birçok temel unsuru bünyesine dâhil etmiş, ancak bu teşkilat yapısını Osmanlılar önemli ölçüde geliştirmişlerdir. Osmanlı taşra teşkilatı, beylik döneminden devletleşme sürecine geçişle birlikte çeşitli aşamalardan geçtikten sonra, XVI. yüzyılda Rumeli, Anadolu, Arabistan ve Kuzey Afrika'da en geniş uygulama aşamasına ulaşmıştır. XVI. yüzyıl Osmanlı tahrir kayıtlarında günümüz Suriye'si toprakları, Osmanlı idari yapılanması içerisinde üç önemli liva şeklinde görülmekteydi. Bunlardan birincisi Suriye'nin güneyini oluşturan Şam livası (Dımaşk), ikincisi (günümüz Suriye'nin kuzeyinde bulunan) Halep livası ve üçüncüsü günümüz Suriye'sinin kuzey batısında bulunan Hama ve Humus livasıydı. XVI. yüzyıldan itibaren Halep Eyaleti XX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı taşra teşkilat yapılanmasına göre şekillendirilmiş bir idari yapılanma arz etmektedir. Buna göre bu eyalet, saliyanesiz eyaletler kapsamında yer almış ve buraya Osmanlı eyalet idarecileri ve sipahiler atanmıştır. Bunlardan ilki Karaca Ahmet Bey'dir. Osmanlı Devleti, diğer Arap eyaletlerinin aksine Şam ve Halep eyaletlerine özellikle Türkçe konuşan beyler ve sipahiler tayin etmiştir. Bu durum aynı zamanda Halep Eyaletine verilen önemin bir göstergesidir. Kayıtlardan anlaşıldığına göre; Halep Eyaletinde birçok etnik kökenden topluluklar yaşamaktadır. Ancak Halep'in nüfus yapısı esas itibari ile ana unsurunu Arap ve Türkmenler oluşturmuşlardır. Az sayıda Ermeni, Asuri, Yahudi, Kürt ve Çerkez de Halep Eyaletinde yaşantılarını sürdürmüşlerdir. Yine kayıtlar itibarıyla Halep Eyaleti ve çevresinde kadim bir Türkmen iskânının olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 24 Oğuz boyunun en az 10 boyuna ait alt oymak ve cemaatler Halep ve yöresinde yaygın bir şekilde yaşamışlardır. Bu boyların 24 Oğuz boyundan Beydili, Eymur, Afşar, Çepni, Bayat, Döğer, Yıva, Karkın, Kınık ve Peçeneklerin olduğu tespit edilmiştir. Bu 10 Oğuz boyunun alt oymak ve cemaatleri Halep ve çevresinde yaygın bir şekilde yaşantılarını idame ettirmiş ve burada Osmanlı idaresi tarafından iskân edilmişlerdir.

Abstract

The Ottoman provincial administrative structure mostly followed the tradition of Turko-Islamic governmental practices and developed them according to its own needs. In the 16th century, according to Ottoman land registers, Syrian lands were organized under three province. These are the province of Damascus, the province of Aleppo (the northern parts of the nowadays Syria) and the province of Hama and Humus (the western parts of the nowadays Syria). After the 16th century the province of Aleppo was structured as salyanesiz province (taxed directly by the central government) and the Ottoman timar officers and provincial administrators were appointed there in this respect. Contrary to the other Arabic provinces, the Turkish speaking administrators and officers were appointed to Aleppo and Damascus. This was also a result of the importance of the Aleppo province. According to the registers, people from many different ethnic origins lived together in Aleppo. But the majority of the province was constituted of Arabs and Turcoman tribes. There were also some Armenian, Jewish and Caucasian elements in Aleppo. Beside according to the registers Aleppo was an ancient Turcoman settlement. At least ten tribes of twenty-four Oghuz tribes settled and lived in and around Aleppo. Some of them are Beydilli, Eymur, Afşar, Çepni, Bayat, Döğer, Yıva, Karkın, Kınık and Pecheneks. The communities belong to these tribes were lived and settled in and around Aleppo with the support of the Ottoman authorities.

I-Giriş

Osmanlı taşra idaresi, daha önceki Türk- İslam devletlerindeki uygulamalardan birçok temel unsuru bünyesine dâhil etmiş, ancak bu teşkilat yapısını Osmanlılar önemli ölçüde geliştirmişlerdir.[1] Osmanlı taşra teşkilatı, beylik döneminden devletleşme sürecine geçişle birlikte çeşitli aşamalardan geçtikten sonra, XVI. yüzyılda Rumeli, Anadolu, Arabistan ve Kuzey Afrika'da en geniş uygulama aşamasına ulaşmıştır. [2]

Osmanlı taşra teşkilatı üzerine ilk öncü çalışma İ. Metin Kunt[3] tarafından yapılmıştır. Daha sonra yapılan çalışmalar da onun bu görüşlerine yeni bakış açıları getirmiştir.[4] Osmanlı taşra teşkilatı ile ilgili XVI. yüzyıl başlarına ait olan bazı kısa listeler yayınlanmış olmakla birlikte, bu konuda yeterli ve geniş

1 *Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Başkanı.
Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilat", Osmanlı Devleti Tarihi, Editör Ekmeleddin İhsanoğlu C.I, İstanbul, 1999, s. 222.
2 İsmail Özçelik, Devlet-i 'Aliyye'nin Kamusal Düzeni, Gazi Kitabevi, Ankara,2014, s.189 vd.
3 İ. Metin Kunt, Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerâsı ve İl İdaresi, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 1978.
4 Feridun Emecen-İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Defteri-I", Belgelerle Türk Tarih Dergisi, c. XIX, Sayı: 23, Yıl: 1998, TTK.Yay., Ankara, 1999, s. 53-54.

çaplı bir neşir çalışması yapılmamıştır.[5]

Osmanlı taşrasındaki eyalet idaresinin mülkî âmiri olan beylerbeyi, "Paşa Sancağı" diye tabir edilen eyalet merkezinde oturmakta olup, genellikle buradan elde edilen gelirleri tasarruf etmekteydi.[6] Klasik Osmanlı eyaleti, tımar sisteminin uygulandığı sancaklardan meydana gelen bir idarî birimdir. Yani sancak; askerî, idarî ve iktisadî açıdan tımar sistemi dâhilinde Devlet-i Aliye'nin taşra idaresinin ana birimidir. Bu idarî sistem içerisinde sancak taksimatı kısmen sabit kalmışsa da, eyaletlerin konumu ve sayısı devletin yıkılışına kadar sürekli değişiklik göstermiştir. Bu değişikliklerde yeni fetihler tek faktör değildi. İktisadî değişmeler de bu hususta etkin rol oynamıştır.[7]

Osmanlı kayıtlarından anlaşıldığına göre;1580 yılından itibaren "Beylerbeyilik" tabiri yerine "Eyalet" terimi kullanılmaya başlanmıştır. Bu terim XVI. yüzyıl süresince sancak veya vilayet terimlerinden ziyade, bölgesel bir idarî yerleşimi ifade ediyordu. Bu dönemde bir ülke fethedildiği zaman Osmanlı'nın taşra yönetim prensipleri yeni fethedilen bölgeye de uygulanır ve orası ihtiyaca göre birkaç eyalet ve sancağa ayrılarak Osmanlı idari yapılanmasına göre taksim edilirdi. Dolayısıyla bu taksimat esnasında birçok eski sancağın eyalet haline getirildiği de olurdu.[8] Her Osmanlı eyaleti ve kendi bünyesindeki kaza-nahiye-köy gibi idarî üniteler, belli bir coğrafî sınıra sahipti. Ancak hemen şunu belirtelim ki, bir Osmanlı eyaleti, günümüzde Türkiye'de mevcut bir ilin sınırlarından çok daha geniş coğrafî sınırlara sahipti. Yani, bir iki istisna dışında, günümüzdeki bir vilayetin genişliği, ancak bir Osmanlı sancağının genişliğine tekabül etmektedir.[9]

Osmanlılarda eyalet idaresi, devletin karakteristik toprak idare sistemi olan "dirlik sisteminin" uygulanıp uygulanmamasına göre XVI. yüzyıldan itibaren iki ana kategoriye ayrılmıştır. Buna göre: Sâliyanesiz Eyaletler, Bu eyaletler tımar sisteminin uygulandığı ve tahrir yani yazım-sayım işleminin yapıldığı eyaletlerdir. Tahrir sırasında eyaletin gelirleri has, zeamet ve tımar şeklinde dirliklere ayrılırdı. Bu türden eyaletlerin gelirleri içerisinden önemli

5 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nin, D. 5246, 8303, 9578, 9772, ve 10057'de yer alan bu listelerden bazıları kısmen ya da tamamen yayımlanmıştır. Bu çalışmalardan en önemlileri arasında; Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mâlî Yılına Ait Bütçe Örneği", İFM, XV/ 1-4 (1955) s. 303-307; M. Tayyib Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", Belleten, XX, s.247-294; Nejat Göyünç, "Diyarbekir Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimatı", Tarih Dergisi, XIII (1969), s. 23-24; İ. Metin Kunt, Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 1978, s.125-132; Mustafa Çetin Varlık, "Osmanlı İdarî Teşkilatında Kütahya", Türklük Araştırmaları Dergisi-II, İstanbul, 1987, s. 201-239, gösterilebilir.

6 Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı, Ankara,1988, s. 36; Süleyman Oğuz, Osmanlı Vilâyet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti (1878-1885), Ankara, 1986, s.7.; İ. Metin Kunt, Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi,, İstanbul,1978, s. 26-27.; Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), TTK. Yay.. Ankara, 1989, s. 30.

7 İlber Ortaylı, Türkiye İdare Tarihi, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, No:180, Ankara,1979, s. 186.

8 Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti (1878–1885)*, Ankara, 1986, s. 10.

9 İlhan Şahin, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Taşra Teşkilatının Özellikleri", XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, (Editör: Abdülkadir Özcan), İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 1997, s. 236.

bir kısmı da padişah hasları olarak merkez hazinesine aktarılırdı.[10] Ayrıca, bu eyaletlerin mahallînde yapılan harcamalardan sonra artan para, merkezî hazineye her yıl "irsaliye" olarak gönderilirdi. Saliyânesiz eyaletlerin merkezî otoriteye olan bağlılıkları çok güçlüydü. Çünkü bu eyaletlerde tımar sistemi uygulandığından, siyasî otoritenin tahrir yapmak ve tımarları teftiş etmek gibi sebeplerle taşradaki idari birimler üzerinde sıkı bir kontrolü vardı.[11]

Sâliyaneli[12]Eyaletlere gelince: Salyaneli eyaletlerde idarecilere dirlik tahsisi yapılmaz bunun yerine başında bulundukları eyaletin hazinesinden kendilerine nakit olarak takdir edilen salyane (yıllık maaş) verilirdi.[13] Salyanelerin ne miktarda olacağı kanunnamelerle tespit edilirdi.[14]

Halep Eyaletinin Klasik Osmanlı Dönemde Osmanlı Eyaletleri İçindeki Yeri

Tımar Sistemine Dâhil Eyaletler(Salyanesiz E.)[1]	TımarSistemi Dışındaki Eyaletler(Salyaneli E.)
▪ Rumeli	▪ Mısır
▪ Anadolu	▪ Bağdat
▪ Karaman	▪ Yemen
▪ Budin(Budapeşte)	▪ Habeş
▪ Temeşvar	▪ Basra
▪ Bosna	▪ Lahsa
▪ Cezâyir-iBahr-iSefid (kısmen salyaneli)	▪ Cezâyir-i Garp
▪ Kıbrıs (kısmen salyaneli)	▪ Trablusgarp
▪ Zülkadriye	▪ Tunus
▪ Diyarbekir	▪ Özi[2]

10 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, 4. Baskı, TTK, Yay., Ankara, 1983, s. 580.
11 Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", Osmanlı, c. 6, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 113.
12 Saliyane sözlük anlamı olarak "yıllık" manasına gelmektedir. Bu tabir aynı zamanda Tanzimat'tan önce bir kısım memur ve hizmetlilere senelik olarak verilen görev/ücret yerine kullanılan bir tabirdir.
13 Özçelik, age , s.189 v.d.,(BOA, Tarih: 18/N /1109 (1698), Dosya No:1, Gömlek No:45, Fon Kodu: İE.MHH.) Tersane-i Amire'den Hazine-i Mısriye'ye teslimi için muktazi elli üç kese akçe ki yirmi altı bin beş yüz guruşun mahalline teslim edildiğine dair Mısır Başkethüdası Hacı Mehmed imzasıyla Makam-ı Sadaret'e tahrir ve irsal olunan mektup.
14 Orhan Kılıç, XVI. Yüzyılda Ahlat ve Adilcevaz ve Ahlat, Tamga Yayıncılık, Ankara, 1999, s. 41.

▪ Rum (Sivas)	▪ Atina
▪ Erzurum	
▪ Şam (kısmen salyaneli)	
▪ Trablus-Şam	
▪ HALEP[3]	
▪ Rakka	
▪ Kars	
▪ Çıldır	
▪ Trabzon	
▪ Kefe	
▪ Musul	
▪ Van (kısmen salyaneli)	
▪ Şehrizor (kısmen salyaneli)	

Tımar sisteminin uygulandığı eyaletler, Aynî Âlî'nin 1609 tarihli "Kavânîn-i Âli Osman der Mezâmîn-i Defter-i Divan" adlı eserinde belirttiğine göre 23 tanedir. Bunun dışında kalan eyalet sayısı ise 11'dir.

Devlet-i Aliyye'nin ilk dönemlerinde, taşrada mülkî idarede belli konularda müstakil bir kimliğe sahip olan sancak beylerinin, XVII. yüzyılın ortalarına doğru eyalet valileri olan Beylerbeyilerin otoritesi altına girmeye başladıkları görülmektedir.[15] XVI. yüzyılın ikinci yarısında bu çatışmanın en kritik noktaya gelmesi üzerine ünlü vezir Köprülü Mehmet Paşa, merkezî idarenin üstünlüğünü yeniden kurmak istemiş, ancak bu girişim çok sayıda ümerayı çevresine toplayan Abaza Hasan Paşa'nın isyanıyla neticelenmiştir.[16]

Osmanlı taşra idaresi, XVII. yüzyıl sonlarına doğru kısmen değişikliğe uğramaya başlamıştır. 1695 yılından sonra bazı mukataalar, geliri önceden alınmak üzere bazı şahıslara devredilmiştir. İltizam ya da malikâne sistemi[17] adı verilen bu sistemde mültezimler bu gelirleri hayatları boyunca ellerinde bulun-

15 Eyalet valilerinin otoritelerini giderek arttırmaları da, mülkî idaredeki aksaklıkları gidermeye yetmemiştir. İdarî alandaki bu eksikliği kapatmak amacıyla sancakbeylerinin birçoğu üç tuğlu vezirlik rütbesine çıkartılarak vezirlerin sayılarının arttırılması yoluna gidilmiştir. Bütün bu gelişmeler neticesinde eyaletlerde görülen karışıklıklar ve taşra mülkî yönetiminin gittikçe güç kazanması, merkezî idarenin taşrayı denetlemesini güçleştirmeye başlamıştır. Dolayısıyla da merkezî yönetim ile taşra yönetimi arasında zaman zaman anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır.

16 Süleyman Oğuz, age, s. 12–13.

17 Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", Türkiye İktisat Tarihi Semineri Bildirileri, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 1975, s. 231-288.

durma yetkisine sahip olmuşlardır. Bu durum Devlet-i Aliye'nin çeşitli bölgelerinde "Ayan" [18] ismi verilen ve bölgelerinde büyük nüfuza sahip olan kimselerin taşra idaresinde söz sahibi olmalarına ve güçlenmelerine yol açmıştır. XVII. yüzyılın sonlarında da mülkî idarede değişikliklere gidilerek taşra idarecisi olan Beylerbeyi ve Sancak Beyi atamalarında rüşvetin ve iltimasın kaldırılmasına, yönetime getirilecek kimselerin bizzat hükümdar ya da sadrazam tarafından atanmasına dikkat edilmiştir.

Osmanlı Taşra teşkilatında sancak temeline dayanan idarî sistem, eyalet birimlerine rağmen XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Fakat Tanzimat'tan sonra, taşradaki eyalet örgütlenmesi değişime uğrayarak, vilayetler esasına göre yeniden düzenlenmiştir.[19] Tanzimat döneminde ayrıca taşradaki mahallî idareler de yeni bir düzenlemeye tâbi tutulmuştur.[20]

II- **Osmanlı Hâkimiyetinde Halep Eyaleti**

Tarihi MÖ 3000'li yıllara uzanan Halep Şehri ve Kalesi'nde çeşitli hâkimiyetler yaşanmıştır. Sırasıyla şehirde; Mezopotamya'da kurulan eskiçağ devletleri, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Arap hâkimiyeti, Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler, Mirdasiler, Ukayliler ve çok kısa bir süreliğine Büyük Selçuklu Devleti, Memlukler ve Osmanlı Devleti hâkimiyeti devirleri yaşanmıştır.

Osmanlı Hâkimiyeti öncesi Halep'in durumu hakkında Arap seyyahı İbni Battuta[21] geniş bilgiler verir. Buna göre Halep, XIV. Yüzyılda Hamadanioğulları'nın egemenliği altındaydı. Ünlü Seyyah Halep'ten bahsederken kentin meşhur ve bilinen bir şehir olduğunu devrin büyük şair ve yazarlarının eserlerinde Halep'ten söz ettiğini söyler. Halep'i genç bir kıza benzeten İbni Batuta "Halep perçemleri olan süslü bir genç kızdır. Bolluk ve bereket şehridir" şeklinde ifadeler kullanmıştır. Ayrıca Battuta, Bizans Döneminde Halep'te birçok kilisenin olduğunu ve bu kentin aynı zamanda Hıristiyan dininin önemli bir merkezi durumunda olduğunu yazmıştır.[22]

İbni Batuta Halep'i tanıtırken şehrin sağlam kalelerle çevrili bir kent old-

18 Geniş bilgi için bkz; Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık, Ankara, 1977.

19 Ortaylı, Türkiye İdare Tarihi, s. 184.

20 Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)" Osmanlı, c. 6, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 86.

21 İbn Battuta 14.yüzyılda Anadolu'yu gezip, ünlü seyahatnamesinde Anadolu'nun o yıllardaki yaşayışı hakkında değerli bilgiler veren, önemli bir gezgindir. İbn Battuta, 1304'de Tanca'da(Fas) doğmuş, Mısır, Suriye, Arap Yarımadası, Irak, İran, Doğu Afrika, Anadolu, Kuzey Türk illeri, Orta Asya, Hindistan, Çin, Endülüs ve Sudan gibi ülkeleri içine alan gezilerini yapmıştır. Gezilerde gördüğü ülkelerin ileri gelenlerini, adetlerini, törelerini, yaşayışlarını, yediklerini, içtiklerini, hükümdarların mücadele ve savaşlarını, dini makamları, dini kuruluşları bütün incelikleriyle okuyucularına anlatmıştır. 1369 yılında vefat eden Battuta'nın seyahatnamesi Türkçeye daha önceki yıllarda ve son olarak 2004'de çevrilmekle beraber,1971'de, Bin Temel Eser serisinde "İbn Battuta Seyahatnamesinden Seçmeler" adı altında yayınlanmıştır. İsmet Parmaksızoğlu'nun hazırladığı bu eserde İbn Battuta'nın Anadolu, Kuzey Türk illeri ve Güneydoğu Anadolu gezileri yer almaktadır.

22 Fatih İlhan, Şer'i ye sicillerine göre XVI. Yüzyılda Halep'te Fiyatlar, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Tez Danışmanı Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kabacık, Kilis Haziran-2013, s.105.

uğunu, Kalesinin etrafının yontulmuş taşlarla örüldüğünü, şehre "Kale Şehri" isminin de verildiğini söyler. Ayrıca Halep şehrinin kalede iki sıra surlar ile korunduğunu, ayrıca şehirde iki büyük su kuyusu bulunduğunu ve aylarca dışarı ile irtibat olması bile su kuyularının halkın ihtiyacını karşıladığını yazar. Halep kalesindeki surların burçlar ile art arda bağlandığını ve burçlar üzerinde kullanışlı odalar olduğunu söyleyen İbni Batuta, her odanın muhteşem sanat eseri olan pencereler ile dışarıya bağlandığını yazmıştır. Bu odaların âdete dönemin şartlarında soğuk hava deposu gibi kullanıldığını ve burada yemeklerin bozulmadığını anlatır.[23]

İbni Batuta'ya göre, şehre geldiğinde şehrin valisi Argun Deva adında biridir. Valinin adaletli, hukuk bilgisinin çok fazla, ancak çok cimri biri olduğundan bahseder. Ayrıca İbni Batuta bu şehirde her dört mezhep için ayrı bir kadının bulunduğundan da bahseder.[24]

Osmanlı dönemine gelindiğinde Halep diğer Arap şehirleriyle birlikte Mumlukların elinde bulunuyordu. Arap âlemi Kızıldeniz'deki Portekiz saldırılarından korkuya kapılmış bütün Arap dünyası, umutlarını, dönemin büyük hükümdarı olan Osmanlı sultanına bağlamışlardı. Hz. Muhammed soyundan gelme Mekke şerifi, 1516'da Yavuz Sultan Selim'e bir heyet göndermeyi önermiş, Memluk Sultanı Al-Gavri bunu önlemişti. O zamanlar Arap ülkelerinin Osmanlı yönetimini kabul etmeye hazır oldukları olasıdır; nitekim Sultan Selim, Memluklerin üzerine yürüdüğünde Araplara, kendilerini Memluk boyunduruğundan kurtarmaya ve İslam dünyasını korumaya geldiğini ilan etmiştir.[25]

Yavuz Sultan Selim'in Memluk Sultanı Kansu Gavri'yi mağlup ettiği Mercidabık Savaşı'ndan sonra (24 Ağustos 1516) Osmanlı hâkimiyeti altına giren Halep şehri (28 Ağustos 1516) doğu ile batı ticaretinde önemli bir merkez olarak gelişme göstermekteydi. Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte şehrin geçmişinde rastlanmayan büyük bir gelişme devri başladı ve bu dönem Halep tarihinin birçok bakımdan en parlak dönemini teşkil etti. Suriye bölgesinin fethinden sonra Osmanlılar bölgedeki eski Memluk idari teşkilatını bozmadılar. Halep de Memluk döneminde olduğu gibi Şam beylerbeyi idari bölgesi içinde yer alıyordu.[26] Yukarıda da ifade edildiği gibi, günümüz Güneydoğu Anadolu'nun önemli bir kısmı ve Suriye yani Çukurova ile birlikte Yavuz Sultan

23 İlhan age, s.106.
24 İlhan. age, s.109.
25 Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
26 Bruce Masters, "Halep", *DİA,* c.15, s.244-245.

Selim zamanında düzenlenen Mısır Seferi ile ve Mercidabık Savaşı sonrasında Osmanlı topraklarına katılmıştır. Memluk sultanının yenilmesiyle neticelenen bu savaş sonucunda Halep alınmış ve akabinde Hama ve Humus ile Şam şehirleri de Vezir Yunus Paşa komutasında ele geçirilmiştir. Sultan Selim, ilk Beylerbeyi olarak da Halep'e Karaca Ahmet Bey'i tayin etmiştir. Bundan sonra Sultan Selim hemen Mısır'a gitmeyip Suriye'deki Arap beylerini elde ederek onlara para ve hediyeler verip gönüllerini almıştır. Kendisine karşı savaşanların bir kısmını affetmiş, Arap eyaletindeki sancaklara sancak beyleri tayin etmiştir. Sultan, Dürzilerin memnun olması için onların beylerinden Maanoğlu'na sancak beyliği vermiştir.[27]

Halep'in idaresi de daha önceden olduğu gibi Şam beylerbeyi idari teşkilatı içerisinde yer almıştır. Yavuz Sultan Selim'in ölümü ve yerine Kanuni Sultan Süleyman'ın geçmesi üzerine, eski Memluk beylerinden olan ve Yavuz Sultan Selim tarafından Şam Beylerbeyiliği verilen Can-birdi Gazali Halep'i de tesiri altına alan bir isyan başlatmıştır. Can-birdi Gazali şehri kuşatmışsa da Halep halkı, Osmanlı garnizonu ile ortak hareket edip ona karşı direnmiştir. İsyanın bastırılmasından sonra bölgedeki idari teşkilat yeniden düzenlenmiştir.

Ancak Canbardi el-Gazali'nin 1520 deki isyanının ardından, Şam ve Halep eyaletlerine Türkçe konuşan Osmanlı valileri atandı ve tımar sistemi bu eyaletlerde kuruldu. Geleneksel Osmanlı eyalet yönetimi kalıplarının uygulamaya konulması, Suriye içlerine güvenli bir biçimde Osmanlı etki alanına soktu. Eyalet yöneticilerinin başında dili Türkçe olan Osmanlılar vardı. Halep eyaletinin birçok köyüne Türkçe konuşan sipahiler yerleştirilmişti. Diğer Arapça konuşulan eyaletlerin valileri ise tersine, sıklıkla yerel seçkinlerden atandı: Mısır ve Bağdat'a Memluklar, Lübnan'daki Trablusşam ve Irak'taki Basra eyaletlerine kabile şefleri atandı.[28]

Halep şehrinin XVI. yüzyılda fethedilmesinden sonra Osmanlı kültürüyle yoğrulup şekillendiği gözlemlenmektedir. Zaten Osmanlı devleti Suriye'yi fethedene kadar, imparatorluk inşa etme konusunda yüzyılların deneyimini kazanmışlardı. Bu deneyim Osmanlıları yeni fethettikleri toprakları, iki yoldan birini seçerek birim parçaları haline getirmeye yöneltiyordu. Bu bölgeleri ya doğrudan kendi eyalet yönetimlerine dâhil ediyorlar, ya da fetihten önceki mevcut yöresel seçkinlerin eline bırakıyorlardı. İkinci durumda yerel yöneticiler sultan adına vergileri topluyor ancak öte yandan ciddi bir bölgesel özerkliğe

27 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 2.Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara,1975, s.284-288.

28 Bruce Masters, "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti", Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul,2012, s.26-27.

de sahip oluyorlardı. Ele geçirmelerinin neredeyse hemen ardından tüm Suriye topraklarına yönelik araştırma çalışmaları yapmalarına karşın Osmanlılar, burada hangi eyalet sistemini uygulayacakları konusunda başlangıçta biraz tereddüt gösterdiler.

XVI. yüzyıl Osmanlı tahrir kayıtlarında günümüz Suriye'si toprakları, Osmanlı idari yapılanması içerisinde üç önemli liva şeklinde görülmekteydi. Bunlardan birincisi Suriye'nin güneyini oluşturan Şam livası (Dımaşk), ikincisi (günümüz Suriye'nin kuzeyinde bulunan) Halep livası ve üçüncüsü günümüz Suriye'sinin kuzey batısında bulunan Hama ve Humus livasıydı.[29] Şam livası aynı zamanda Osmanlı tahrir kayıtlarında Arap vilayeti olarak geçen ve Şam, Gazze, Safed (İsrail'in kuzey kesimi), Salt ve Aclun (Ürdün), Halep, Hama ve Humus (Batı Suriye), Trablus, Antep, Birecik, Adana, Üzeyr,(Osmaniye ve Payas içine alan Sancak) Tarsus ve Sis (Kozan) livalarını kapsayan eyaletin merkez livasıydı.[30] Şam livasına baktığımızda bu livanın ise 19 nahiyeden müteşekkil olduğu görülmektedir.[31]

Halep livası 30 nahiyeden meydana gelmekteydi.[32] 1536 Tarihinde Halep Livasında 30 nahiye, 15 şehir ve kasaba, 1.062 köy ve 2.342 mezra mevcuttur. Ayrıca Halep'te Halep ve Derbisak kaleleri bulunmaktadır. Bu tarihte Halep Livasına ait 8 kaza bulunmaktadır.[33] Halep sancağının XVI. asırda iki önemli şehri bulunmaktadır. Halep hem sancak hem de bölgedeki en önemli ticaret merkezidir.[34]

Osmanlı Devleti, sözünü ettiğimiz yerleşim birimlerinin 1516 Mercidabık ve 1517 Ridaniye Savaşları ile Osmanlı Devleti'ne katıldıktan sonra yapılan tahrirlere göre; Ramazanoğulları'ndan devralınan topraklar, Çukur-ı Abad Eyaleti, Dulkadiroğulları'ndan devralınan topraklar "Zül Kadiriyye Eyaleti" ve Memluklerden alınan topraklar ise "Arab Vilayeti" şeklinde organize edilmiştir. Bu idari yapı içerisinde dikkati çeken bir husus "Çukur-ı Abad Vilayeti"nin (Adana, Üzeyr, Tarsus ve Sis Sancakları) daha sonraki yıllarda "Arap Vilayeti"ne bağlanmış olmasıdır.

29 998 Numaralı Muhasabe-i Vilayet-i Diyar-i Bekr ve Arab ve Zülkadiriyye Defteri (937/1530) II. Cilt, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1999, s. 14-17

30 998 Numaralı Muhasabe-i Vilayet-i Diyar-i Bekr ve Arab ve Zülkadiriyye Defteri (937/1530) II. Cilt, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1999,. s. 14-21

31 998 Numaralı Muhasabe-i Vilayet-i Diyar-i Bekr ve Arab ve Zülkadiriyye Defteri (937/1530) II. Cilt, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1999,. 30-34 Bu nahiyeler nefsi şam, nahiye-i guta vel merch, nahiye-i cübbetül gaşşal vel-kara, nahiyey-i balbek, nahiye-i kara ve şüfül haradin minel bika, nahiye-i kerek-i nuh nebi, nahiye-i hammare ve şüfül beyaz, nahiye-i şayda, nahiye-i vadil yetm velhüla, nahiye-i zebdani ve vadil berade, nahiye-i darani vel billan, nahiye-i şera ve iklimiz zebib, nahiye-i nahiyeyi vadil acem, nahiye-ihavran, nahiye-işüf-i ibni maan, nahiye-igarbi Beyrut, nahiye-i cerdi Beyrut, nahiye-i el miten, nahiye-i Beyrut, nahiye-i kisrevan.

32 998 Numaralı Muhasabe-i Vilayet-i Diyar-i Bekr ve Arab ve Zülkadiriyye Defteri (937/1530) II. Cilt, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1999,. s36-37 Bu nahiyeler, ravendan, cebel-i siman, bab, nukra, mütih, harim, şugur, cebeli ala, azez, berişa, halkalar, zaviye, kuşayr, sermin, cebel-i summak, cebeli beni alim, bakraş, arsuz ili, İskenderun, Süveydiye, Altınöz, cebel-i akra, menbic, cumi şizar ve kamine, kefertab, amik, antakiyye ve ruc

33 1) Halep Kazası,2) Amik Kazası, 3) Bakras Kazası, 4) Antakya Kazası, 5) Harim Kazası, 6) Sermin Kazası, 7) Eriha Kazası, 8) Kefertab Kazası

34 397 Numaralı Halep Livası Mufassal Tahrir Defteri I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara,2010, s.11-12

III- Osmanlı Devlet İdaresinde Halep Livasının Nüfus ve Etnik Yapısı

Halep Livası'nın nüfus ve etnik yapısına bakıldığında çoğunluğun Müslüman sekeneden olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Osmanlı resmi tahrir kayıtlarından açıkça anlaşılmaktadır. Tahrirler itibariyle Halep Livasının genel durumuna bakıldığında XVI. yüzyılda Halep livasında meskun 40.491 hane, 11.018 mücerred, 1.321 imam, 45 pir-i fani ve divane, 2 fakir, 16 sipahizade, 80 şerif, 12 ama, 1 mecnun, 43 çeltükçi hanesi, 25 mücerred-i çeltükçi, 10 çeltük nehri reisi, 7 çeltük sakası, 60 kürekçi ve ayrıca Halep Türkmenlerinden 9.954 hane ve 2.753 mücerred olmak üzere toplam 65.828 nefer Müslüman bulunduğu anlaşılmaktadır. Mevcut Müslüman nüfus ekseriyetinin Arap, Türkmen, Çerkez ve Kürtlerden oluştuğunu söylemek mümkündür.

Halep livasında Müslümanların dışında Müslüman olmayan kitlelerin mevcudiyeti de ebetteki söz konusudur. Osmanlı tahrir kayıtlarında bu kesimlerle ilgili kayıtlar yer almaktadır. Kayıtlara göre; Halep Eyaletinde Gayrimüslim olan ve "Gebran cemaati" olarak adlandırılan 170 hane ve 47 mücerred mevcuttur. 16 hanesi çeltükçi olmak üzere, toplam 129 hane Ermeni ile 7 mücerredi çeltükçi olmak üzere 29 mücerred Ermeni yaşamaktadır. Ayrıca 418 Nasara[35] hanesi ile 191 mücerredi vardır.

Müslüman ve Hristiyanlardan başka Halep Livasında azda olsa Yahudiler de yaşamaktaydı. Yine Osmanlı Tahrir kayıtlarına göre; Yahudiler sadece bir köyde 6 hane ve 1 mücerred ile meskûn durumdaydılar. Netice olarak Halep livasında 1536 tarihinde yapılan tahrirde yazılmış olan 67.233 nefer bulunmaktadır. Bu da yaklaşık olarak 300.000 civarında bir nüfusa tekabül etmektedir.[36]

Halep Livasında Arap aşiretlerinin yoğun olarak bulunduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı tahrir kayıtlarına göre; Halep livası mufassal tahrir defteri kayıtlarına bakıldığında Halep livasında bulunan Arap aşiretleri ve cemaatlerinin de Menbic ve Amik nahiyeleri ağırlıklı olmak üzere Şeyzer, Cebel-i Sem'an, Cebbul, Cum, Derbisak, Bakraz (Bakraç) ve Sermin nahiyelerinde yaşadıkları görülmektedir. Konargöçer cemaatler arasında nüfusu en az olan bunlardır. 1536 tarihli defterde Halep Livasında Arap Cemaatlerin çoğu Beni Kilab kabilesine bağlıdır. Arap cemaatlerin toplamı 334 neferdir.[37]

Görüldüğü gibi Halep'te birçok etnik kökenden topluluk yaşamak-

35 Nasara: Hristiyanlar, Nasraniler demektir. Hz. İsa'ya ilk önceleri İsraillin kuzeyindeki el-Celile bölgesinde bulunan Nâsıra Köyündeki ahali yardım ettiklerinden, onlara "Nasara" ismi verilmiştir.

36 397 Numaralı Halep Livası Mufassal Tahrir Defteri I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara,2010,s.16-17

37 397 Numaralı Halep Livası Mufassal Tahrir Defteri I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara,2010,s.39.

tadır. Ancak Halep'in nüfus yapısı esas itibari ile Arap ve Türkmenlerden oluşmaktadır. Çok az sayıda Ermeni, Asuri, Yahudi, Kürt, Çerkez de Halep Eyaletinde şehirde yaşantılarını sürdürmüşlerdir.

IV- Halep Türkmenleri

Halep Livası tahrir kayıtlarında anlaşıldığına göre; Tabi Boy Beylerine bakıldığında; Kürd izzüddin,Yar Ahmet Bey, Avşari veled-i Turak Bey,, Arslan Bey, Aydoğmuş Bey Avşari evlad-ı Gündüz Murad ve İbrahim[38] gibi isimler ön plana çıkmaktadır. Bu durum yörede diğer unsurların yanında yoğun bir Türkmen varlığının göstergesi olarak kabul edilmelidir. Nitekim incelemeler neticesinde; Halep Türkmenlerinin bu yörede yaygın olarak yaşadıkları anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde şehir, kasaba ve köylerde yaşayan yetişkin erkek nüfusun kaydedildiği avarız-hane ve cizye defterlerinden başka konar-göçerlerin kaydedildiği Mufassal Türkmen defterlerin olduğunu biliyoruz. Devlet sınırları dâhilindeki Türkmen illerinde en önemlilerinden biri olan Halep Türkmenlerin taife ve cemaatleri ile nüfusu ve bağlı oldukları boyları, sahip oldukları hayvan miktarlarının ve vergilerini gösteren Halep'e ilişkin beş ayrı tahrir defteri bulunmaktadır.[39]

Daha Selçuklular zamanında 1063 yılandan başlayarak Suriye ve Halep civarına Türkmenler yoğun olarak gelmeye başlamışlardır. 1243 Kösedağ Savaşı sonrasında Yörük Türkmen topluluklarının bu civara gelmeleri yoğun bir hal almıştır.[40] Bundan sonra 40 bin çadırlık büyük Türkmen topluluğu Halep bölgesine gelerek yerleşmişlerdir ki bunların kışlağı Sürüyenin kuzeyi, yaylakları da Maraş, Uzun Yayla ve Sivas'a kadar uzanıyordu.[41]

Halep Türkmenleri arasında bulunan Döğer Oymağı, Kanuni devrinin ilk yıllarında Halep Döger'i ve Hama Döger'i olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Bunlardan Korkmaz ve Mahmut kethüdaların idaresinde bulunan Halep Döger'i oymağı 230 vergi hanesinden müteşekkildir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında diğer Oğuz Türkmen oymaklar gibi bu Dögerlerin nüfuslarının arttığı görülüyor.[42]

38 397 Numaralı Halep Livası Mufassal Tahrir Defteri I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara,2010,s.20.

39 Enver Çakar, 17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri, Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2006, s.11-12. "Bu defterlerden ilki 1630-1631 tarihli olup Başbakanlık Arşivi'nde maliyeden müdevver defterler tasnifinde 474 numarada kayıtlıdır. Türkmen defterlerin ikincisi 1642-1644 tarihli olup, Başbakanlık Arşivi'nde maliyeden müdevver defterler tasnifinde 676 numarada kayıtlıdır. Üçüncü defterde, maliyeden müdevver defterler tasnifinde 662 numarada kayıtlıdır. Bu Türkmen tahrir defteri 1662-1663 tarihlidir. Türkmen defterlerinin Dördüncüsü de 1667-1668 tarihli olup, Baş Muhasebe kalemi defterleri tasnifinde 21362 numarada kayıtlıdır. Nezaret öncesi Evkaf defterleri tasnifinde 263 numarada yer alan ve 1673 tarihli olan bir diğer Türkmen tahriri defteri de söz konusudur."

40 Faruk Sümer, "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", İÜİFM, XI. 2952. s.11.

41 Mustafa Kafalı, "Suriye Türkleri I"; Töre Dergisi, 21. Cilt, Ankara, 1973, s.33.

42 Fark Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972, s.253-254. Faruk Sümer'in tespitlerine göre sadece

Osmanlılar zamanına gelindiğinde Halep ve çevresinde Türkmenlerin iskânının bu suretle geniş bir biçimde yapıldığı ve yöreye çok sayıda Türkmen cemaatlerinin zaten daha önceden yerleştirilmiş olması nedeniyle hayatlarını burada idame ettirdikleri anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda Halep Türkmen cemaatlerinin XVII. yüzyıldaki genel durum ve dağılımı gösterilmiştir. Tablonun incelenmesinden de anlaşılacağı gibi Halep Eyaleti ve çevresinde kadim bir Türkmen iskânının olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 24 Oğuz boyunun en az 10 boyuna ait alt oymak ve cemaatler Halep ve yöresinde yaygın bir şekilde yaşamışlardır. Bu 24 Oğuz boyundan Beydili, Eymur, Afşar, Çepni, Bayat, Döğer, Yıva, Karkın, Kınık ve Peçeneklerin bölgede olduğu tespit edilmiştir.

XVII. yüzyılda Halep Eyaletinde Türkmenlerin İskân edildiğine tanık olunmaktadır. XVII. yüzyılın sonlarına doğru Halep Türemenlerinden 49 cemaat muhtelif bölgelere iskân edilmiştir. İskâna tabi olan Halep Türkmen cemaatlerinin vergi nüfusu 2.515 evli kimseden ibaret olup bu miktar Halep Türkmenlerinin %49'undan biraz fazlasını teşkil etmektedir.[43]

XVII. yüzyılda Halep Eyaleti'nde Türkmenlerin ekonomik faaliyetleri ve ödedikleri vergilere bakıldığında manzara şöyledir: Halep Türkmenleri besledikleri koyun miktarına göre devlete vergilerini yıllık olarak öderlerdi. Diğer taraftan her yetişkin erkek durumuna göre vergi mükellefi idi. Muayyen miktarda koyunu olan evli kişiler "hane" , yeterli veya hiç koyunu olmayan evli kişiler "bennak", bekâr olup ta koyunu olmayanlar ise "mücerred" statüsünde idiler ve vergileri buna göre tayin edilirdi. Haneler, 1663 ve 1673 tarihlerinde besledikleri her yüz koyun için 5,5 riyal guruş ve her bir deve için 2,5 guruş vergi öderlerdi. Bennak olanlardan yani koyunu olmayanlardan 5,5 guruş "bennak resmi" alınırdı. Oturak olanların bennak resmi ise 1663'te 7,5 guruş idi. Mücerred yani yetişkin bekârlar 3,5 guruş "mücerred resmi" öderlerdi.[44]

Halep Türkmen Oymak ve Cemaatleri[45]

Cemaatin Adı	*Cemaatin Bağlı Olduğu Boy veya Oymak*	*Yerleştikleri Yerler/ Yöre*

43 Enver Çakar XVII. Yüzyılda Haleb Eyaleti, Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2003, s.137.
44 Çakar, age, s.135.
45 Bu tablo; Çakar, age, s.183-279 tafsilatlı bilgilerin derlenmesinden oluşturulmuştur.

Abalu	Beydili	Yeni İl/Mancılık Nahi-yesi
Acurlu	-	Taşlı Öyük
Afşarlu	Eymir(Eymür)	Yeni İl
Ağca Koyunlu	-	Yeni İl /Ağca Koyunlu
Ağcalu Afşaru	Afşar(Avşar)	Yeni İl
Akaş (Amik Evi)	-	-
Arablu	Beydili (Badıllı)	Yeni İl
Baharlu	-	Şam
Balabanlı Afşa-ru	Afşar	Halep
Başı Büyklü	Beydili	-
Başın Kızdı Çepnisi	Çepni	Adana
Bayad	Bayad	Halep
Bayındır	Beydili	Şam/Rakka
Peçelü(Beçelü)	Bayad	Şam
Beğilli	Beydili	Kilis- Yeni İl
Beğliklü	Yörükan-ı Beylik Avşarı	Yeni İl-Dermeşe
Beğmişlü	Beydili	Şam- Yeni İl
Beleklü Bayadı	Bayad	-
Boynu Kısalu Afşarı	Gündüzlü Afşarı	-
Boynu Yoğunlu	-	Şam
Boz Koyunlu	Beydili	Kilis- Telbeşar
Bozcalu	Bayad	Yeni İl- Halep
Bozlu	Beydili	Kilis-Antep
Bunaklu	-	-
Büğdüz	-	Hama-Şam
Com Bahadırlu-su (Bahadırlu)	-	Halep- Com- Karadağ-Merzuman
Cumalu	Beydili	Taşlu-Öyük
Çakırlu	Beydili	Kilis
Çalıcıyan	Beydili	Antep/Nizip

Çalışlu	Bayad	Kilis-Bişani-Revan-dan-Amik
Çarıklu Eymiri	Eymir	Hama-Humus
Çepni	Çepni	Halep-Rum Kale
Çıplak	Bayad	Halep
Çoban Beğlü	Afşar	Çoban Bey-Şam-Yeni İl
Damlalucalu	-	Şam
Delice	-	Şam
Deliler Afşarı	Afşar	Yeni İl
Demirciler/ Demircilü	Döğer	Şam-Aralık Evi
Derbsak (Terbe-sak)	-	-
Dillücelü	-	Şam
Dimleklü	Beydili	Halep-Kilis- Yeni İl
Doğanlu Bayadı	Bayad	Halep
Döğerlü/Kara Kocalu	Beydili	Rakka
Dindarlü Eymiri	Eymir	Hama-Humus Halep
Emenleklü / Emenlek-i Hacıoğulları	Beydili	Halep
Eymir/Affanoğ-lu Eymiri	Eymir	-
Eyüblü	Bayad	Halep-Şam
Gariblü	-	-
Gurbetan	-	Kilis
Gün	Beydili	Yeni İl-Tonus-Kul-maç-Değermenlü
Güneç	Beydili	-
Güneş	Beydili	Yeni İl
Hacılar	-	-
Halep Döğeri	Döğer	Halep
Halicelü/Hali-calu	Beydili	Birecik

Hama Döğeri	Döğer	Hama- Halep
Harbendelü	-	Halep-Kıyanlı
Hatal Bayadı	Bayad	Abddurahmanlu
Hayli Yıva	Yıva	Halep
İğdir	Beydili	Birecik
İmanlu Afşarı	Afşar	Yeni İl
İnallu	-	Halep
Kabaklu	Beydili	Halep
Kadirlü	Beydili	Yeni İl- Rakka- Belh Nehri
Kara Afşar	Afşar	Trablusşam-Hama-Humus
Kara Burclu	Beydili	-
Karadağ Bahadırlısu	-	Com-Kars Dağı-Merzema-Kara Hasanlı-Antep
Karagözlü Eymiri	Eymir	Halep
Kara Hasanlu	Beydili	Kara Hasan-Halep
Kara Koyunlu	-	Halep
Kara Şeyhlü	Beydili	Halep
Kara Tohtemürlü	-	Halep
Karkın	Karkın	Halep-Kilis
Kazlu	Beydili	Halep- Yeni İl
Keçe Beğlü	-	Halep
Kevan/Keven	Beydili	-
Kıcılu/Kacilü	-	Şam-Halep
Kınık	Kınık	Halep-Hama-Hısnu'l Ekrad
Kıyaklu	Beydili	-
Kıyas	Beydili	Kilis
Kız Kapanlu	Bayad	Halep
Kızık	-	Halep
Kızıl Ali Tohtemürlü	-	Halep

Koçilü	Beydili	-
Kotan	Beydili	Halep
Kömür Selek(Güneşlü)	-	-
Köpeklü Afşaru	Afşar	Halep
Kösecelü Oyratlu ve Osmanlu	-	Besni
Kuzucaklu	Beydili	-
Kürdilü	Bayad	Kilis
Mahmudlu	Beydili	Halep
Mehmad Hacılu /Mehmadlu	Beydili	Yeni İl
Melek Hacılu / Meleklu Bayadı	Bayad	Halep
Merzuman Bahadırlısu	-	Halep-Com-Karadağ
Naiblü	Beydili	-
Oruçlu	Afşar	Halep
Otamışlu/ Odamışlu	Beydili	-
Peçenek	Peçenek	Halep
Pehlivanlu	Bayad	Kilis
Pürnek/Pornek	-	Yeni İl- Urfa
Receb Afşarı	Afşar	-
Rum Kala Çepnisi	Çepni	Halep
Salavatlu	Bayad	Şam
Saylak Bayadı	Bayad	-
Seçen Seçenlü	Beydili	Rakka
Sekiz Afşarı	Afşar	Kilis-Yeni İl-Ağça-Koyunlu
Sevillü	Beydili	-
Sincarlu Eğmiri	Eymir	Hama-Humus
Sipahiler	Beydili	-
Sofiyanlu	-	Bozöyük-Berkas-Belen

Ejder OKUMUŞ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Öğretim Üyesi

ejder.okumus@gmail.com

Muhammed Yâsir OKUMUŞ

Araştırma Görevlisi

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

muhammedyasir@gmail.com

THE LEGITIMACY of CONLICT in the MIDDLE EAST

Abstract

Saying that influential and common conflicts determine life in many countries in Middle Eastern Islamic geography and these conflicts create extraordinary situations means to voice the societal, political, religious, legal etc. realities of this geography. These conflicts in the Middle East result in people, who live in this societal system, suffering for their lives. The parties in these conflicts are composed of groups, organizations, movements, and states with various religious, ethnic, denominational, ethno-religious, local, national, and global dimensions. This means that the conflicts themselves have religious, ethnic, denominational, ethno-religious, local, national, and global dimensions. These conflicts indicate there are extraordinary conditions in the Middle East. It is inevitable for different legitimacy mechanisms and legitimization processes to apply in such extraordinary conditions. It is natural, in the Middle East, for legitimization processes and interactions that were valid a few years ago to change with the emergence of new chaotic and conflictual conditions. New

facts and circumstances in the region de-legitimized what was legitimate in recent history, or legitimized some illegitimate actors. Legitimization of conflict and the factors, actors, and tools that legitimize conflict are even more important. Dominating political authorities, actors, and states along with their supporters, and movements that struggle against these actors play roles that are suitable for their positions. Legitimacy is a very important dimension to understand conflicts in the Middle East, which pave the way to new hostilities, oppositions, friendships, injuries, deaths, massacres, asylums, and immigration. It seems difficult to evaluate what is happening in the Middle East without understanding the legitimacy dimension of conflicts. It is the aim of this work to evaluate, understand, and make sense of the influential conflicts in the Middle East with legitimacy aspect.

Key Words: Middle East, religion, sects, denominations, conflict, legitimacy.

ORTADOĞU'DA ÇATIŞMANIN MEŞRÛİYETİ

Özet

Ortadoğu İslam coğrafyasında yer alan birçok ülkede hayatı, etkili ve yaygın çatışmaların belirlediğini, bu çatışmaların bölgede olağanüstü durumlar yarattığını söylemek, oradaki toplumsal, siyasal, dinî, ekonomik, hukukî vs. gerçekliği dile getirmek anlamına gelir. Ortadoğu'da söz konusu çatışmalar, o toplumsal evrende yaşayanların çatışma atmosferinde hayat mücadelesi vermelerini intaç etmektedir. Söz konusu çatışmanın tarafları da oldukça farklı dinî, etnik, mezhebi, etno-dinî, yerel, ulusal ve küresel boyutlara sahip grup, örgüt, hareket ve devletlerden oluşmaktadırlar. Bu, çatışmaların da farklı dinî, etnik, mezhebi, etno-dinî, yerel, ulusal ve küresel boyutlara sahip grup, örgüt, hareket ve devletlerden oluştuğu anlamına gelmektedir. Çatışmalar, Ortadoğu'da olağanüstü durumlar olduğunun da en açık göstergesidirler. Olağanüstü durumların egemen olduğu yerde her zamankinden farklı meşruiyet mekanizması ve meşrûlaştırım süreçlerinin geçerli olması veya devreye girmesi kaçınılmazdır. Elbette Ortadoğu'da birkaç yıl önce geçerli olan meşrûlaştırım süreç ve etkileşimlerinin yeni kaotik ve çatışmalı durumların ortaya çıkmasıyla birlikte değişmesi doğaldır. Ortadoğu'da yeni durum ve şartlar, yakın geçmişte bazı meşrû olanları gayrimeşru kılmış, hatta bazı gayrımeşrû aktörleri meşru

hale getirmiştir. Daha da önemlisi, çatışmanın bu coğrafyada nasıl meşru hale geldiği, çatışmayı hangi etken, aktör veya araçların meşrulaştırdığıdır. Bir yandan bölgede egemen olan siyasal güç, aktör ve devletlerle onları destekleyen güç ve gruplar, bir yandan da bu güç ve aktörlerle mücadele eden hareketler çatışmalarda kendi konumlarına uygun roller oynamaktadırlar. Ortadoğu'da yeni düşmanlıklara, karşıtlıklara, dostluklara, yaralanmalara, ölümlere, katliamlara, ilticalara, göçlere yol açan çatışmaları anlamanın en önemli boyutlarından biri meşrûiyettir. Çatışmaların meşruiyet boyutu anlaşılmadan Ortadoğu'da neler olduğunu doğru anlamlandırmak zor görünmektedir. İşte bu çalışmada Ortadoğu'da etkili olan çatışmaları meşruiyet boyutuyla ele almak, anlamak ve anlamlandırmak amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler: Ortadoğu, din, mezhepler, çatışma, meşruiyet.

Introduction

Violent conflicts make up a significant portion of today's global issues. The impact of these conflicts on country, regional, and international level are substantial. Understanding the root causes, legitimacy sources, and dynamics of conflict in each case has an important influence on settling conflicts. The growing literature on the conflict and civil war tries to understand why conflicts occur. While some argued that conflicts, especially ethnic conflicts, were an outcome of the link between modernization and nationalism[1], some argued it was about the structures of multi-ethnic states and their political instability[2], or according to a more instrumentalist view competition over sources (Taras & Ganguly 2009: pp. 6-13). The literature on conflict in post-Cold War era began to lean towards specific models to explain conflict: ancient hatreds, human emotions, inequalities, poverty, globalization, elite-mass relations, grievances, etc.

Factors that legitimize conflict are critical in understanding the nature of conflict and proposing a model of resolution. The line separating causes and legitimizers of conflict is rather blurry, perhaps in many instances the causes of conflict legitimize it at the same time. Legitimacy is a matter of rhetoric; the resources of legitimacy are out there and a rhetoric would make these resources useful in inducing and canalizing masses into conflict. Having deprivations, inequalities, etc. that have the possibility to leading into a conflict might exist, yet without the proper mechanisms these might not be enough to trigger a conflict (Williams 2003: p.131).

The Middle East, the heart of Islamic World, is a region where influential and common conflicts determine lives and living standards of millions of people. Conflict in the Middle East, in the widest sense, have religious, ethnic, denominational, ethno-religious, local, national, and global dimensions due to the fact that the parties involved in conflict compose of groups, organizations, movements, and states with various religious, ethnic, denominational, ethno-religious, local, national, and global dimensions. Living in such extraordinary conditions generated by conflict, furthermore, participating in conflict requires various legitimacy mechanisms and legitimization processes. Addressing the rhetoric and the factors, actors, and tools that legitimize conflict make up a

1 Gellner, Ernest (2009). *Nations and Nationalism.* 2nd ed. Ithaca, NY: Cornell University Press. & Durkheim, Émile (1997). *The Division of Labor in Society*. New York: The Free Press.

2 Furnivall, John Sydenham (2010). *Netherlands India: A Study of Plural Economy*. New York: Cambridge University Press. & Kuper, Leo, Michael Garfield Smith (1971). *Pluralism in Africa.* Los Angeles, CA: University of California Press.

significant portion of understanding the nature of conflict in the region. It is the purpose of this paper to understand and evaluate some of the key legitimacy aspects and sources of conflict in the context of current conflicts in the Middle East.

On Legitimacy and Political Legitimacy

The term "legitimacy" has a wide array of meanings. In etymological terms, it refers to legality of action due to its meeting at least some dimensions of the law. Legitimacy, which has to do with the law, conscience, divine order, societal consent, etc. is about validity, rightfulness, reasonability. Human life and behavior is in many ways a matter of legitimacy. People act in a certain way due to the societal legitimacy concerns. Under normal circumstances, a person does not engage an action -expectedly- unless it would be accepted by the society. Through legitimization, the society gives an actor the rightfulness of an action. In this sense, rightfulness is a key term in understanding the social structures. Legitimacy concerns with rightfulness in three layers: the establishment of the system, installation of actors, and service to common good. In order for a system to be established and maintained, people should believe in the rightfulness of that system. Since the system is legitimate in this sense, the actors operating in that system are also rightfully operating. Service to common good is a key denominator of sourcing legitimacy; it would be chaotic to focus on individual expectations from an action, thus service to common good determines the rightfulness of an action.

In Weberian terms, legitimacy is about beliefs and/or faith. Due to various reasons, people believe in the system and its actors. The willingness to obey is a belief: "the basis of every system of authority, and correspondingly of every kind of willingness to obey, is a belief, a belief by virtue of which persons exercising authority are lent prestige" (Weber 1964: 382). Legitimacy, whether traditional, charismatic, or legal, is an important concept, due to the fact that it helps producing more stable social regularities than self-interested pursuits (Weber 1964: 124). Legitimacy cements the social order through beliefs of the individuals on the one hand, and gives the individual the right to act and recognition of the society on the other (Okumuş 2010a: 15). The mutual legitimization of system and individual leads to more stable social orders (see Okumuş 2005: 16-20).

Political legitimacy refers to acceptability and/or justification of a political system/authority/power. It is the recognition and approval of the authority, which establishes its authority with the consciousness of having the right to rule over people, by the people (Sternberger 1968: 244). The legitimacy of a specific political authority and moral justification of concept of political authority are two different issues. Political legitimacy might try to explain the historical context of a specific political authority or the concept of political authority, and why individuals are obliged to obey the authority. In any case, legitimacy is in complex relationships with various power categories: coercive, exchange, and integrative power.

An actor might assert its dominance to the society by coercive power, yet this does not mean the maintenance of the dominance is guaranteed. The actor should transform its coercive power into exchange power to legitimize its authority in order to maintain their dominance. The ruled must consent that the cost of being ruled under a certain authority should be less than not being ruled. How to get the consent of ruled is a matter of exchange power. People trust and support an authority if they are, in exchange, getting benefits from it. In this sense legitimacy is the fruit of a contract between the ruler and the ruled. Legitimacy could also be established through integrative power. Once the establishment of a political system is followed by a cultural dimension, legitimacy would not necessarily be a product of benefit equation. People might provide legitimacy to an actor as they see it is a virtue; as mentioned, legitimacy is about the notion of "right thing."

Legitimation Crisis and Conflict

Legitimation crisis, which generally shows itself in times of change and differentiation and is a common characteristic of modern societies (Çiğdem 1990: 35-36), appears when legitimacy principles or standards are violated, or the legitimizing actors are disregarded by the political authority during the reconstruction of the system. Legitimation crises also appears when different groups within the society have different legitimacy sources and tools and these different sources and tools collide; in other words, legitimation crisis happens where there is legitimation conflict (Okumuş 2010a: 28; Okumuş 2005: 35-38). Loosing legitimacy for a political authority refers to increasing legitimacy of opposing parties. Legitimation crisis feeds or promotes social, political, religious and ethno-religious conflicts, and the conflicts feed legitimation crisis,

thus forming a vicious cycle (Okumuş 2003: 46-51).

Legitimation crisis is the form of identity crisis in political affairs, which is related to the input of loyalty to the system. Legitimacy provides political authority the necessary obedience of the ruled and therefore allows the system to function. Legitimation crisis is an outcome of loss of confidence in the political authority. Although the authorities might be operating in legal terms, lack of public approval would lead to legitimation crisis. Such crises would demonstrate an inconsistency between the ideal roles of an institution and its practical functions (Habermas 1975: 46-48). Correspondingly, there would be an imbalance between the output from the authority and expectations of the society.

Global Agendas and Foreign Intervention

International actors do engage in foreign intervention. The motivations and reasons behind specific cases of foreign intervention and the intensity of local reaction and outcomes might vary. A state can intervene in another for reasons of self-interest, national security, etc. Whether the intervened state is a successful state or a failed one is not an important issue. There are numerous examples of foreign intervention; the US invasion to Iraq, Russian and Iranian intervention in Syria, Russian intervention in Ukraine, and so on. Foreign intervention, regardless of its justification and legitimacy, creates new situations and challenges that legitimizes conflict.

The US invasion of Iraq was justified by the American policy makers with claims that Iraqi regime at the time, had weapons of mass destruction and they would not hesitate to use these weapons. Regardless of its reasons, Iraq carried a devastating ethno-religious conflict in its womb. The country has been facing serious issues and going through an uncertain process of conflict, and these are mostly products of the US invasion in 2003. Whether symptoms of current problems existed during the Saddam regime is a topic of another debate, and as mentioned previously, the existence of symptoms on their own might not lead to conflict, but the intervention and the post-intervention settlements had a role in providing legitimate grounds for conflicting parties.

There are many examples from the case of Iraq in terms of the influence of foreign intervention in legitimizing conflict. The post Saddam politics has

been chaotic, and due to the legitimacy crisis, different groups legitimize their purposes and methods to overcome the legitimacy crisis in accordance with their agendas. The multi ethnic and multi denominational structure of Iraqi society is vulnerable and fragile, and lack of political authority paves the way to fractions from macro to micro level. All these fractions happen for reasons and the fractured groups have their legitimacy sources and tools.

One of the most substantial issues of the international community today is the threat of Islamic State of Iraq and the Levant (Daesh). Daesh is an armed organization that has its own agenda of establishing a state in Syria and Iraq. This agenda is fed by various sources and uses different tools of legitimacy. The birth of Daesh and its capacity to deploy militants to some extent is closely related to the American invasion of Iraq. Many of the first generation militants of Daesh were children during the invasion and they have faced the destructiveness of the two Battles of Fallujah, in which more than half of the city was destroyed. The war was devastating in every manner, and it is understandable for the people who faced such violence to carry the post-war trauma which would in the future turn into a legitimizer of the Daesh actions.

Groups engage in conflict in order to carry out their goals and design a preferred system. In this sense, support of foreign actors to local or regional groups is a legitimizing factor for conflict engagement. Support of international actors by all means provides confidence in the cause and methods of conflicting parties, and strengthens the belief of reaching success in the end, and thus increases the stability of conflict. Looking at Syria, where different actors have foreign support, it is obvious to see how foreign support empowers various actors. Russian and Iranian support by all means increased the lifetime of Assad Regime while weakening opposing groups. Turkey's support to Turkmens in northern Syria is vital for the protection of their territorial interests. Another important case is the Israeli-Palestinian conflict. The international support to both sides contribute intensifying and prolonging the conflict through motivating each party towards success.

Religion as a Basis of Legitimacy

Religion is one of the most important aspects of social life. There is a growing literature on the role of religion in conflicts, in the recent years. Religion has the potential to be a source of conflict and peace at the same time. Recent

studies on conflict resolution show that religion could provide necessary moral grounds and motivations for establishment of peace in conflict zones. As far as this paper is concerned, what is important is that religion is a strong source of legitimacy and, as Okumuş puts it (2005), an effective legitimization power. Religion could legitimize social realities, and makes inequalities bearable for people to some extent. Religion, in terms of the history of legitimization, is perhaps the most deeply rooted and most influential tool of legitimation (Berger 1967; Okumuş 2005: 49 etc.).

There are two sides to religion's relation to legitimacy: understanding the situation and making value judgements. Religion draws a perspective on social realities so that they become understandable for believers. Social inequalities including gender, economic, class, etc. are perceived as normal in the religious framework. For instance, not everyone needs to be equal in economic terms; there are poor and rich, and this is normal from the perspective of religion. A believer knows that his standards are given by God, therefore accepts his fate. This feature of religion, combined with the relative position of religious class in the society could legitimize the societal structures. The caste system in India divides the people into five social classes, and Hindu people believe this; in other words, religion protects societal and political realities (Okumuş 2010: 46).

Religions make value judgements. The fact they give an understanding to the way things are does not mean they do not have value judgements. Islam for instance, is not against private property and richness. Some people are rich and some are poor, and this is normal. It tries to canalize the richness into a specific way. Rich people should use their wealth for good, share it with poor, etc. Poor people should not just accept the fact that they are poor and act with nonchalance; but try to develop their living standards while staying in the religious circle. Continuing from this example, Islam does not support class restraints and oppression. It does not guide people to construct economic classes (Okumuş 2010b).

Looking at the two side of the medallion, it is possible to argue that religion has the possibility of legitimizing or delegitimizing a system or authority. It could prevent a legitimacy crises by decreasing people's reaction to social problems, or it could delegitimize the authority through legitimizing other actors that are against the political authority. Religion, through theodicy, legitimizes "evil"

within the framework of divine justice (Okumuş 2010b: 126). It paves the way to acceptance of the evil, yet lays the ground for struggling against injustices at the same time.

While contributing to the continuation of a social order, religion could feed social opposition. The same advantages religion provides to political authority, could be used by opposing parties. Opposition movements could criticize the political authority for not complying with the religious teachings. Furthermore, religions give the right to oppose. Islam, in specific, have various mechanisms and processes that legitimizes opposition. The concepts of bay'ah[3], shura[4], "Amr bil Maroof wa Nahi 'anil Munkar,"[5] and jihad[6] are important for they show that people have a right to choose a side and oppose.

Jihad has begun to become a popular concept as perceptions about radical movements are fed by media and other tools, and interest in Islam increased. The holy war actually permits the Muslims to fight against certain actors under various conditions. This is an important concept since it enables groups to claim that they carry out a holy war against their enemies, thus both legitimizing the group engaging in jihad and delegitimizing the opponent or in the case of the Middle East the political authorities. Recent examples of call for jihad include that of Daesh against the anti-Daesh Western coalition, International Union of Muslim Scholars against the Assad regime in Syria, and Hassan al-Tourabi against Sudanese state, Hamas against Israel etc.

The pursuit of freedom of religion is also a driving source of legitimacy that increases motivation and mobilization. Some groups engage in conflict in order to pursue their right to practice their religion freely. The course of conflict in Iraq and Syria after rise of Daesh made it inevitable for some groups to engage in the conflict. The Yazidis in Iraq and Syria were forced to migrate due to Daesh attacks. The news from the field show that some Yazidis volunteer to fight against Daesh, and they are trained and supported by different actors (Boudlal, 18 August 2014). The Syriac Military Council (MFS) for instance, was founded in 2013 to protect the rights of Syriac community in Syria, and they first cooperated with the Free Syrian Army (FSA) and they are now aligned with the People's Protection Units (YPG) (SINA, 19 March 2014).

3 In Islamic terminology, it means "oath of allegiance to a leader."
4 Arabic for "consultation."
5 Arabic phrase derived from verses of Quran meaning "enjoining good and forbidding wrong."
6 Jihad is and Islamic term basically referring to "act of striving to serve the purposes of Allah."

A general trend of increasing number of religion-affiliated conflicts could be observed especially after the 9/11 attacks in the US. Despite the fact that religion itself, in most cases, is not the cause of the conflict, the rhetoric of conflict has become highly interrelated with religion. The initial reasons behind conflict in the Middle East in specific were political, economic, social, etc. The current situation is interesting for many actors use a religious discourse in legitimizing their actions, which in turn contributes to the religiousness of the conflict.

Illegitimate Image of Political Authorities

Legitimacy of the state has been an essential topic of political thought. As mentioned in the sections on legitimacy and legitimacy crisis, the states need to acquire the confidence of their citizens. Irrespective of lawful implementation, though lawful implementation is a condition of legitimacy, it is necessary for the states to have consent of their citizens in order to dictate. Many of the states in the Middle East lack legitimacy in terms of consent of the citizens. The debate over illegitimacy of the Middle Eastern states due to their establishment and regime choices have been there for long, and the pain regarding illegitimacy of states is evident in the Arab Revolutions.

Perhaps the most important example of illegitimate states is Israel. The Israeli-Palestinian conflict has been going on for decades and as a reflection there have been serious conflicts between Israel and other states and non-state armed groups in the region. Israeli state is illegitimate in the eyes of Palestinians and armed groups fight against this authority they do not recognize. Various Arab states engaged in war with Israel for they perceive it as illegitimate (Miller 2007: 182).

Illegitimacy of political authority is a relative situation for actors; not every conflicting party claims the authority to be illegitimate. Some parties might engage in the conflict in order to confront those declaring the political authority illegitimate. While the Muslim Brotherhood and other groups declared the Hosni Mubarak regime illegitimate and began struggling, there were groups supported by the regime fighting these opposition groups. There were many incidents of wild attacks to protestors; some were carried out by pro-government groups with axes.[7]

7 An example of the news about axe carrying pro-Morsi groups: http://www.aksam.com.tr/dunya/kim-bu-baltacilar/haber-236199. An example of clash between pro and anti Morsi groups: http://web.archive.org/web/20110205085416/http://news.sky.com:80/skynews/Home/World-News/Egypt-Crisis-Violence-Breaks-Out-Between-Pro-And-Anti-Mubarak-Supporters-In-Tahrir-Square-Cairo/Article/201102115920969?lpos=World_News_Carousel_

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

İKTİSADİ AÇIDAN TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİ

Mezher YÜKSEL[1]

Özet**:** Bu çalışma 2002-2015 arası dönemde gerçekleştirilen dış ticaret üzerinden Türkiye Ortadoğu ilişkilerinin iktisadi boyutunu tartışmaktadır. Bu çerçevede yıllar ve ülkeler itibariyle ticari ilişkiler nasıl bir seyir izlemektedir, zaman içinde ne tür değişimler meydana gelmiştir, dış ticaretin genel görünümü nasıldır, Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içinde Ortadoğu'nun payı nedir ve zaman içinde nasıl bir seyir izlemiştir, ekonomik ilişkilerde ekonomi dışı faktörler ne ölçüde belirleyicidir gibi sorulara cevap aranmaktadır. Önceki dönemler ile karşılaştırıldığında Türkiye Ortadoğu ilişkileri bu dönemde hem çeşitlenmiş hem de büyük artış görmüştür.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Ortadoğu, Ekonomi, Siyaset

THE ECONOMIC ASPECT OF THE RELATION BETWEEN TURKEY AND OTHER MIDDLE EASTERN COUNTRIES

Abstract: Based on data concerning foreign trade between 2002 and 2015, this study examines the economic aspect of the relations between Turkey and other Middle Eastern countries. In this context, I aspire to answer the following questions: from the point of view of years and countries, what kind of a picture do trade relations present? What changes have been seen throughout this period? What is the general outlook of foreign trade like? What is the share of the Middle East in Turkey's total foreign trade volume and what has

1 Yrd. Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mezheryuksel@yahoo.com

it been like during the period under consideration? Lastly, to what extent have non-economic factors been a determining factor in trade relations between Turkey and other Middle Eastern countries? It can be observed that compared to earlier periods, the relations between Turkey and Middle Eastern countries have been diversified and seen an increase.

Key Words: Turkey, Middle East, Economy, Politics.

Giriş:

Türkiye Ortadoğu ilişkileri yeni yüzyılda farklı bir döneme evrilmiş görünmektedir. Bu dönem, ilişkilerin önceki dönemler ile mukayese edilemez ölçüde arttığı, çeşitlendiği ve derinleştiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bir yanda ekonomik ilişkiler gelişmekte ve dış ticaret hacmi her geçen yıl biraz daha artmakta ve bununla paralel olarak diplomatik ve siyasi ilişkiler çok boyutlu derinlik kazanmaktadır. Öte yandan turizmden eğitime bir çok alanda ilişkiler benzer bir seyir izlemektedir. Bu çerçevede Türkiye orta doğu ülkeleri için önemli turizm destinasyonlarından biridir. Türkiye üniversitelerinde okuyan yabancı uyruklu öğrenciler arasında orta doğu kökenliler önemli bir oran tutmaktadır. Örneğin 2014-2015 döneminde Türkiye'de okuyan orta doğulu öğrenci sayısı on sekiz bin civarında olup toplam yabancı uyruklu öğrencilerin yarısından fazlasını oluşturmaktadır (ÖSYM: 2016). Orta doğu ülkeleri ile ilgili yapılan lisans üstü tezlerin sayısı giderek artmaktadır (YÖK: 2016). Türk popüler kültür endüstrisinin ürünleri (televizyon dizileri, müzik eserleri) orta doğu ülkelerinde ilgiyle izlenmekte, tüketilmektedir.

Bu durumu iki açıdan değerlendirmek mümkündür. Birincisi, esasen bu durum Türkiye orta doğu ilişkileri ile sınırlı bir olgu değildir ve Türkiye'nin dış dünya ile olan ilişkilerinde gözlenen genel bir eğilimdir. Adına küreselleşme denilen ve ülkeler arasında ekonomik, siyasi, kültürel, askeri bir çok alanda çok yönlü artan ilişkiler ile karakterize edilen bir sürecin genel eğilimlerini yansıtmaktadır. Örneğin 1990'larin sonunda Türkiye'nin dış ticaret hacmi yetmiş mi-

lyar doların altında iken 2015 yılında üç yüz elli milyar dolara ulaşmış durumdadır (TÜİK: 2016). Yabancı yatırımlarda da benzer bir durum söz konusudur. 1999 yılında Türkiye'ye gelen yabancı sermaye miktarı bir milyar yedi yüz milyon dolar iken bu miktar 2015 yılı sonu itibariyle yaklaşık on yedi milyar dolara çıkmıştır (Ekonomi Bakanlığı: 2016). Yurt dışına giden Türkiyeli sayısı üç milyon civarından yaklaşık 10 milyon kişiye yükselmiştir (TÜİK: 2016). Dış hatlarda seyahat eden yolcu sayısı doksan milyona yaklaşmıştır.

İkincisi, bu yeni dönemi Türkiye'nin cumhuriyet dönemi boyunca izleye geldiği resmi politikalarında bir kırılma olarak değerlendirmek mümkündür. Orta doğu ile olan köklü tarihsel ve kültürel bağlarına karşılık Türkiye'nin bölge ile olan ilişkilerinde izlediği resmi politikaları batı eksenli olmuştur. Başta Arap-İsrail anlaşmazlığı gibi bölge içi temel meseleler olmak üzere bölgeyi ilgilendiren bir çok meselede batı-eksenli politikayı gözlemek mümkündür. Diğer bir ifade ile modern Türkiye'nin orta doğu ile olan ilişkilerine yön veren temel ilke ortak tarihsel-kültürel miras olmaktan ziyade batılılaşma yönelimli bir dış politika ekseninde ve tarihsel bağlamından arındırılmış bir mesafe ile sürdürüle gelmiştir. Kısacası, son on beş yılda geleneksel resmi politikadan radikal bir kopuş yaşanmış olmasa da söz konusu politikanın revize edildiğini görüyoruz. Bazı yorumcuların neo-Osmanlıcılık olarak tanımladığı dış politikadaki farklılık sadece orta doğu ile ilişkilerin çeşitlenerek artması ve çok boyutlu bir düzeye çıkması değildir. Esas farklılık ilişkilerin ortak kültürel-tarihsel mirasa referansla kurulmasıdır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye Ortadoğu ilişkilerini ekonomik boyutu ile değerlendirmektir. Bu amaçla 2002-2015 yılları arasında Türkiye ile orta doğu ülkeleri arasında gerçekleştirilen dış ticaret verilerine bakılacaktır. Ticari ilişkilerin genel görünümü, zaman içindeki seyri, bölge ile olan dış ticaretin Türkiye'nin genel dış ticareti içindeki yeri, ülke ve sektör bazında arz ettiği durum gibi başlıklar altında değerlendirmeler yapılacaktır. Konu ile ilgili değerlendirmeler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan verilere dayanmaktadır. Mekansal ölçekte bu araştırma on altı ülke ile sınırlı olup bu ülkeler Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Filistin, Irak, İran, İsrail, Katar, Kuveyt, KKTC, Lübnan, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Umman, Ürdün ve Yemen'dir.

İktisadi açıdan Türkiye orta doğu ile ilişkileri değerlendirildiğinde bir kaç husus öne çıkmaktadır. Birincisi, Türkiye'nin bölge ile olan dış ticaret hacmi 2002 yılından 2015 yılına yaklaşık sekiz kat artarak altı milyar dolardan yaklaşık kırk yedi milyar dolara çıkmıştır. Benzer bir şekilde bölge ile olan dış ticaretin toplam dış ticaret içindeki payı da aynı dönemde yaklaşık iki kat artarak yüzde on üçün üstüne çıkmıştır. Bununla birlikte, son üç yılda dış ticaret hacminde düzenli ve büyük bir düşüş meydana gelmiştir. 2012 yılında altmış altı milyar dolar civarında olan dış ticaret miktarı düzenli bir gerileme ile 2015 yılında kırk altı milyar dolar düzeyine düşmüştür.

Tablo 1. Yıllar itibariyle Türkiye-Ortadoğu ülkeleri dış ticaret hacmi (Milyar $)

Kaynak: TÜİK, 2016

Söz konusu dönemde Türkiye'nin toplam dış ticaretinde de genel bir düşüş eğilimi olsa da bölge ile olan ticarette meydana gelen gerileme çok daha fazladır. Başta Irak ve Suriye'de olmak üzere bölgede yaşanan savaşların bu düşüşte önemli payı olsa da esas neden İran'a uygulanan ambargodur. İran'a uygulanan ambargonun kapsamı 2011 yılı sonu itibariyle genişletilmiş ve İran'dan petrol alan ülkeler ile İran merkez bankası ile iş yapan finans kuruluşlarına yaptırımlar devreye sokulmuştur. Bu yeni ambargo paketinde Türkiye dahil on sekiz ülke için daha esnek bir ambargo takvimi öngörülmüş olsa da Türkiye'nin İran ile dış ticaret hacminde çok büyük düşüş meydana gelmiştir. 2012 yılında yaklaşık yirmi iki milyar dolar olan yıllık dış ticaret hacmi 2015 yılı sonunda on milyar doların altına gerilemiştir.

Türkiye'nin Ortadoğu ile olan ekonomik ilişkilerinde öne çıkan ikinci husus, Türkiye'nin net ihracatçı taraf konumunda olmasıdır. Toplam on altı ülkenin on beş tanesi ile yapılan ticarette ihracat tutarı ithalat miktarından fazladır. En fazla ihracat yapılan ülke olan Irak aynı zamanda en yüksek dış ticaret fazlası veren ülkedir. Türkiye'nin bölge ihracatının dörtte biri Irak'adır. Bu

ülkeye 2002-2015 döneminde toplam yaklaşık yetmiş yedi milyar dolar ihracat yapılmış buna karşılık yapılan ithalat iki milyar doların altındadır.

Öte yandan Türkiye'nin dış ticaret açığı verdiği tek ülke ise İran'dır. İran, doksan milyar dolar ile en fazla ithalat yapılan ülkedir. İthalatta en büyük kalemi enerji oluşturmaktadır. Enerjide dışa bağımlı olan Türkiye bu alandaki ihtiyacının yüzde otuzdan fazlasını İran'dan karşılamaktadır (Türkiye Petrolleri, 2015). Buna karşılık ihracat miktarı kırk milyar dolardan azdır. Kısacası, yıllar itibariyle göreli dalgalanmalar yaşanmış olsa da Türkiye'nin bölge ülkelerine ihracatı ve bölge ihracatının toplam ihracat içindeki payı artmıştır.

Tablo 2. Yıllar itibariyle Türkiye-Ortadoğu ülkeleri ihracat-ithalat rakamları (Milyon $)

Kaynak: TÜİK, 2016

Daha da önemlisi, Türkiye'nin toplam ihracatının içinde bölgenin payı düzenli olarak artmıştır. 2002 yılında yüzde on düzeyinde olan bölge payı 2015 yılı sonuna gelindiğinde iki kattan fazla artarak yüzde yirmi iki düzeyine çıkmıştır. Tablo 3'te görüldüğü üzere en yüksek orana çıktığı 2012 yılında orta doğuya yapılan ihracat toplam ihracat içinde yaklaşık yüzde otuz düzeyinde gerçekleşmiştir. Öte yandan 2013'te sert bir düşüşün meydana geldiği ve bu eğilimin sonraki iki yılda da devam ettiğini belirtmek gerekir. Bu ölçekte sert olmasa da Türkiye'nin toplam ihracatında da düşüş eğilimi vardır. 2013 yılında yüz elli iki milyar dolar civarında olan toplam ihracat 2015 yılına gelindiğinde yüz kırk dört milyar dolara gerilemiştir. Bölgeye yapılan ihracatta yaşanan gerilemenin en önemli nedeni en büyük ihracat pazarı olan Irak'a yapılan ihracatın azalmış olmasıdır. Özellikle IŞID kaynaklı şiddetin etkili olduğu bu dönemde Irak'a yapılan ihracat miktarı yaklaşık on iki milyar dolardan sekiz buçuk milyar dolara gerilemiştir.

İhracatın aksine bölgesel ithalatın toplam ithalat içindeki payı her zaman yüzde onun altında gerçekleşmiştir. 2002 yılında yüzde beşin altında olan bölgesel ithalat payı 2015 yılı sonunda yaklaşık yüzde yedidir.

Tablo 3. Ortadoğu ile yapılan dış ticaretin toplam dış ticaret içindeki payı (%)

Kaynak: TÜİK, 2016

Üçüncü husus dış ticaretin sektörel kompozisyonuna ilişkindir. Türkiye'nin ithalat sepetindeki genel eğilimler ile uyumlu olarak bölgeden yapılan ithalat enerji sektöründe yoğunlaşmaktadır. Başta İran olmak üzere S. Arabistan ve Irak gibi ülkeler Türkiye'nin petrol ve doğal gaz ithalatında tedarikçi ülkeler olarak öne çıkmaktadır (Türkiye Petrolleri, 2015). Enerjiden sonra ikinci sırada imalat sanayi gelmektedir. Özellikle İsrail bu sektörde önemli bir ortaktır. Öte yandan ihracata baktığımızda imalat sanayinin ilk sırada yer aldığını görüyoruz. Bu açıdan da Türkiye'nin dış ticaretindeki genel eğilimler ile uyumlu bir tablo vardır.

Dördüncü bir husus, Türkiye'nin bölgedeki bazı ülkeler ile yaşadığı diplomatik krizlere ve siyasal gerilimlere kaynaklık eden etnisite, din veya mezhep gibi farklılıklar iktisadi ilişkilerde temel belirleyici faktörler değildir. İsrail, Mısır, Suriye gibi ülkeler ile yaşanan diplomatik krizlerin ekonomik ilişkilere aynı düzeyde yansımadığı görülmektedir. Bu ülkelerden en uzun süreli kriz yaşanan İsrail ile olan ekonomik ilişkilerin seyri buna en iyi kanıttır. İsrail ile ilişkiler hakkında daha fazla değerlendirme ilerleyen sayfalarda yapılacaktır.

Son olarak, iktisadi ilişkilerin ülkelere göre dağılımında çok belirgin bir ayrışma vardır ve ülkeler çok keskin bir şekilde iki gruba ayrılmış durumdadır. Bir tarafta İran, Irak, İsrail, BAE, S. Arabistan ve Mısır'dan oluşan birinci grup öte yandan Filistin, Umman, Bahreyn, Yemen, Katar, Ürdün ve Lübnan'ın öne çıktığı ikinci grup. İlk grup toplam dış ticaret hacminin yüzde seksen beşten fazlasına sahiptir. Bu ülkeler ihracatın da ithalatın da yoğunlaştığı ülkelerdir. Buna karşılık ikinci grupta yer alan diğer on ülke toplam dış ticaretin yüzde on beşine sahiptir. Bu ülkeler ile olan ilişkide ihracat öne çıkmaktadır.

Tablo 4. Türkiye-Orta doğu ülkeleri dış ticaret verileri, 2002-2015 (Milyon $)

İhracat		İthalat		Dış Ticaret Hacmi	
Ülke	Miktar ($)	Ülke	Miktar ($)	Ülke	Miktar ($)
Irak	76 434	İran	90 445	İran	127 900
BAE	49 595	BAE	19 375	Irak	78 282
İran	37 455	İsrail	19 008	BAE	68 970
S. Arabistan	27 836	S. Arabistan	16 342	İsrail	45 479
İsrail	26 471	Mısır	11 333	S. Arabistan	44 178
Mısır	25 783	Suriye	3 066	Mısır	37 116
Suriye	13 870	Katar	2 682	Suriye	16 936
KKTC	11 753	Lübnan	2 018	KKTC	12 510
Lübnan	7 260	Kuveyt	1 912	Lübnan	9 278
Ürdün	6 747	Irak	1 848	Ürdün	7 420
Yemen	4 615	Bahreyn	1 268	Katar	6 606
Kuveyt	4 099	KKTC	757	Kuveyt	6 011
Katar	3 924	Ürdün	673	Yemen	4 640
Umman	2 409	Umman	521	Bahreyn	3 114
Bahreyn	1 845	Yemen	25	Umman	2 930
Filistin	523	Filistin	10	Filistin	533
Toplam	**300 620**		**171 289**		**471 909**
Türkiye	**1 501 479**		**2 351 707**		**3 853 186**

Kaynak: TÜİK, 2016

Ülkeler bazında değerlendirmeleri Türkiye'nin en yüksek ticaret hacmine sahip olduğu ilk beş ülke üzerinden yapmaya devam etmek gerekirse ilk sırada İran olduğu görülecektir. Bölgesel dış ticaretin yüzde yirmi yedisi ve ithalatın ise yaklaşık yüzde altmışı İran iledir. 2002-2015 arası dönemde İran'a toplam otuz yedi milyar dolar ihracat yapılmış buna karşılık doksan milyar dolar ithalat gerçekleştirilmiştir. Bu itibarla İran, Türkiye'nin dış ticaret

açığı verdiği tek bölge ülkesidir. Bunda Türkiye'nin enerjide dışa bağımlı ve enerji ihtiyacının önemli bir kısmını İran'dan karşılıyor olmasının payı büyüktür. Türkiye'nin toplam enerji talebinin yüzde yetmiş üçü ithalat ile karşılanmaktadır. Bu oran petrolde yüzde doksan üç doğal gazda ise yüzde doksan dokuz olup en büyük tedarikçi ülke ise İran'dır (Türkiye Petrolleri: 2015: 36-38).

Tablo 5. Yıllar itibariyle Türkiye-İran ihracat ve ithalatı (Milyon $)

Kaynak: TÜİK, 2016

Tablo 5'te de görüldüğü üzere dış ticaret hacminde yıllar itibariyle genel eğilim artış yönünde olmakla birlikte iki önemli kırılma gözlenmektedir. İlki, 2009 yılında ithalatta yaşanan sert düşüştür. Dünyada yaşanan ekonomik krizin etkisiyle dış ticaret hacminde meydana gelen daralma ile uyumlu olarak İran'dan yapılan ithalatta 2008 yılına göre yaklaşık yüzde altmışlık bir azalma meydana gelmiştir. Aynı dönemde Türkiye'nin toplam ithalatında yüzde otuzdan fazla bir düşüş yaşanmıştır. İkinci önemli kırılma 2011 yılında olup ABD öncülüğünde İran'a uygulanmakta olan uluslararası ambargonun sonrasında meydana gelmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere İran'a uygulanan ambargonun kapsamı 2011 yılı sonu itibariyle genişletilmiştir. Öyle görünüyor ki bundan en fazla etkilenen ülkelerden biri Türkiye olmuştur. 2012 yılında yaklaşık yirmi iki milyar dolar olan yıllık dış ticaret hacmi 2015 yılı sonunda on milyar doların altına gerilemiştir. 2015 yılında söz konusu ambargonun kaldırılmasından sonra ticaret hacminde bir artış meydana gelmesi beklenmektedir. 2016 yılına ait ilk beş aylık veriler bu beklentiyi destekler niteliktedir. İlgili verilere göre özellikle ihracatta yüzde otuzdan fazla bir artış meydana gelmiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2016).

Dış ticaret hacmi bakımından ikinci sırada bulunan Irak ise İran'ın tam tersine en fazla dış ticaret fazlası veren ülke konumundadır. Bu ülkeye yapılan toplam ihracat yetmiş altı milyar dolardan fazladır. İhracatın yıllar içindeki seyrine baktığımızda 2002-2013 arası dönemde, 2006 yılı hariç, sürekli bir artış eğiliminde olduğunu görüyoruz (Tablo 6). 2013 yılında on iki milyar dolar

MEDYANIN BOŞANMAYA ETKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Şahin DOĞAN*

Bu araştırmanın temel amacı halkın, medyanın boşanmaya etkisi konusundaki tutumlarının araştırılmasıdır. Bu amaçla Türkiye genelinde 33 ilde Şubat 2014 tarihinde araştırma yapılmıştır. Örneklem genişliği % 95 güvenle ve % 2.5 hata payı ile 1.667 kişi bulunmuştur. Bu 33 ilde 18 yaş ve üzeri 1.667 kişiye rastgele (randomsampling) yöntemi ile yüz yüze görüşülerek anket uygulaması yapılmıştır. Katılımcıların %58,7'i eşlerin boşanma kararı almalarında medyanın etkili olduğuna, %58,8'i televizyondaki evlendirme programlarının aileleri olumsuz yönde etkilediğine, %59,4'ü televizyonda yayınlanan bazı dizilerin eşlerin birbirlerini aldatmasında etkili olduğuna, % 69,7'si internet (facebook, twitter vb.) eşlerin birbirlerini aldatmasında etkili olduğuna, % 66,6'sı televizyonun eşler arasında iletişim kopukluğuna neden olduğuna,

% 69,3'ü televizyondaki bazı programların aile mahremiyetini olumsuz yönde etkilediğine inanmaktadır.

Anahtar kelimeler: medya, aile, boşanma, tutum, medyanın etkisi.

The main objective of this research is to investigate the attitudes of the society about the impact of media on divorce. The 58,7% of the participants indicated that the media had an impact on his/her spouse on taking a divorce decision, 58,8% of them believed that dating shows effect the families in a negative way, 59,4% of them expressed that some TV series on TV have an impact on the spouses to cheat on, 69,7% of them indicated that the internet (Facebook, twitter, etc.) had an impact on the spouses to cheat on, 66,6% of them thought that the TV causes lack of communication between the spouses, 69,3% of them believed that some TV programs affect the family privacy in a negative way.

Keywords: Media, family, internet, media impact.

Giriş

Yapılan araştırmalarda medyanın aileyi değişik açılardan etkilediği anlaşılmaktadır. Aile mahremiyeti her geçen gün biraz daha zarar görmektedir. Türk aile yapısına ve kültürüne uymayan bir çok davranış ve ilişki biçimleri medya aracılığı ile normal gibi gösteriliyor. Medya eşlerin birbirini aldatmasında etkili olmaktadır. Kısaca medya farklı açılardan aileyi olumsuz olarak etkilemektedir. Bu nedenle medyanın aileye etkisi daha fazla araştırılması geren bir konudur. Oldukça yaygın ve yoğun kullanımı nedeniyle televizyon (diziler, evlendirme programları, yarışmalar ve kadın programları), aileyi farklı yönleriyle etkilemektedir.

Küçükcan'ın yaptığı araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların %78,9'u televizyon dizilerinde kadınların reyting amacıyla çoğunlukla cinsel obje olarak sunulduğuna inanmaktadır. Benzer şekilde katılımcıların %79,1'i televizyonlardaki evlilik programlarının, Türk aile yapısı ve evlilik ilişkilerini olumsuz etkileyeceğini düşündüğünü belirtmektedir (Küçükcan, 2011:112- 115).

*Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, sahindogan@karatekin.edu.tr

I.Bölüm

Araştırmanın Konsu, Amacı, Önemi ve Yöntem Yaklaşımı

0.1. Araştırmanın Konusu: Araştırmanın konusu Türkiye'de ikamet eden 33 ildeki 18 yaş ve üzeri kadın ve erkeklerin medyanın boşanmaya etkisi konusundaki tutumlarıdır.

0.2. Araştırmanın Amacı: Türkiye'de 33 ildeki 18 yaş ve üzeri kadın ve erkeklerin medyanın boşanmaya etkisi konusundaki tutumlarının araştırılmasıdır. Araştırma betimsel bir çalışmadır genelleme iddiasıtaşımamaktadır

Araştırmanın önemi:

Aile toplumun temel yapı taşıdır. Ailenin yıkılması toplumun yıkılması demektir. Türkiye'de boşanma son yıllara kadar düşük düzeyde seyretmekteydi. Fakat son yıllarda özellikle 2000'li yıllardan sonra boşanma oranlarında hızlı bir artışın olduğu gözlenmektedir. Hatta halk içinde "boşanma artık moda oldu" gibi sözleri duyar olduk (Doğan,2016:993). Boşanmaların artmasında değişik faktörler farklı düzeylerde etkili olmaktadır. Bunlardan birisi de hiç şüphesiz medyadır. Boşanma nedenlerine yönelik ölçek geliştirme çalışmamızda da medya ile ilgili altı soru sorduk. Bunlardan üç tanesi faktörlerden bir boyutu oluşturdu. Yaptığımız araştırma sonucunda boşanma nedenlerine yönelik tutumların dört faktörde toplandığı görüldü. Bunlardan birisi de "medya etkisine tepkili" olarak adlandırdığımız medyanın etki boyutudur. Boşanmaya etki eden temel dört faktörden birisinin medya boyu olması medyanın boşanmaya etkisini göstermesi açısından oldukça önemli bir sonuçtur (Doğan,2016:1006-1007). Yapılan değişik araştırmalarda medyanın aileye olan etkisi ortaya konulmuştur. Günümüzde medya aileyi değişik yönlerden etkilemektedir. Bu nedenle bizde bu araştırmamızda boşanmaya etki eden faktörlerden medyanı boşanmaya etkisi konusunuaraştırdık.

1.1.Araştırmanın Yöntem Yaklaşımı:

1.3.1.Veri Toplama Aracı: Araştırmada nicel veri toplamak amacıyla anket formu veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Soru kağıdı 6 demografik soru, 6 tane beşli likert tipi tutum sorusu olmak üzere toplam 12 sorudanoluşmaktadır.

Medyanın boşanmaya etkisini ölçmek için kullanılan tutum soruları için Likert tipi beşli cevap kategorileri kullanan sorular kullanılmıştır. Bunlar "kesinlikle katılıyorum", "katılıyorum", "kararsızım", "katılmıyorum", "kesinlikle katılmıyorum" şeklindedir. "Kesinlikle katılıyorum" beş puan , "Katılıyorum" dört puan, "Karasızım" üç puan, "Katılmıyorum" iki puan ve "Kesinlikle katılmıyorum" bir puan üzerinden değerlendirilmiştir.

1.3.3.Veri Analizi : Araştırma soruları SPSS 22 paket programında analiz edilmiş frekans analizi yapılmıştır.

1.4. Evren ve Örneklem: Araştırmanın evrenini 18 ve üzeri yaşa sahip olanlar ve Türkiye'de (33 ilde) ikamet eden kadın ve erkekler oluşturmaktadır. Örneklem seçimi olarak tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklem genişliği %95 güvenle ve %2.4 hata payı ile 1667 kişi bulunmuştur. Örneklem nüfus genişliğine göre orantılı dağıtım yapılmış ve bu 33 ilde ikamet eden 18 yaş ve üzeri 1667 kişiye Şubat 2014'de rastgele anket uygulamasıyapılmıştır.

Tablo 1:Anket Uygulanan İller

	Sayı	Oran %

Ankara	170	10,2
Bursa	96	5,8
Çankırı	7	,4
Çorum	20	1,2
Diyarbakır	61	3,7
Eskişehir	30	1,8
Gaziantep	70	4,2
İstanbul	446	26,8
İzmir	153	9,2
İzmit	50	3,0
Kırıkkale	10	,6
Kütahya	21	1,3
Muğla	33	2,0
Nevşehir	11	,7
Ordu	27	1,6
Samsun	47	2,8
Şırnak	18	1,1
Tekirdağ	34	2,0
Karabük	9	,5
Uşak	13	,8
Siirt	12	,7
Amasya	12	,7
Balıkesir	44	2,6
Bitlis	13	,8
Denizli	36	2,2
Elazığ	21	1,3
Hatay	56	3,4
Karaman	9	,5
Kahraman Maraş	40	2,4
Mersin	64	3,8
Niğde	13	,8
Düzce	13	,8
Bilecik	8	,5
Total	1667	100,0

(Doğan, 2016:995).

II: Bölüm

Bulgular ve Yorum

Tablo 2: Katılımcıların Sosyo-demografik Değişkenlerinin Frekans Dağılımları

Değişken	Sayı	Geçerli %
Cinsiyet		
Kadın	871	52,2
Erkek	796	47,8
Toplam	1667	100,0
Yaş		
18-25 yaş	460	27,6
26-35 yaş	494	29,7
36-45 yaş	430	25,8
46 yaş ve üzeri	282	16,9
Toplam	1666	100,0
Kayıp Değer	1	
Genel Toplam	1667	
Medeni Durum		
Evli	984	59,1
Bekar	567	34,1
Eşinden Ayrılmış	73	4,4
Eşi Ölmüş	40	2,4
Toplam	1664	100,0
Kayıp Değer	3	
Genel Toplam	1667	
Eğitim		
İlkokul ve aşağısı	270	16,2
Ortaokul ve İlköğretim	192	11,5
Lise	426	25,6
Önlisans	243	14,6
Lisans ve Lisansüstü	534	32,1
Toplam	1665	100,0
Kayıp Değer	2	
Genel Toplam	1667	
Meslek		
İşçi	266	16,0
Memur	269	16,2
Esnaf	129	7,8
Serbest meslek	67	4,0
Emekli	70	4,2
Ev hanımı	261	15,7

Öğretmen	166	10,0
Çiftçi	16	1,0
İşsiz	28	1,7
Öğrenci	268	16,1
Diğer	122	7,3
Toplam	1662	100,0
Kayıp Değer	5	
Genel Toplam	1667	
Aylık Kazanç		
1000TL ve altı	273	16,4
1001-2000TLarası	386	23,2
2001-3000TLarası	349	21,0
3001TLveüzeri	144	8,7
Düzenli kazancı yok	511	30,7
Toplam	1663	100,0
Kayıp Değer	4	
Genel Toplam	1667	

(Doğan, 2016:1003-1004).

Tablo 3: Günümüzde medya, eşlerin boşanma kararı almalarında etkili olmaktadır.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	415	24,9
Kararsızım	267	16,0
Katılıyorum	978	58,7
Total	1660	99,6
Kayıp Değer	7	,4
Toplam	1667	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında medyanın eşlerin boşanma kararı almalarında etkili olduğu görüşüne katılmayanların oranı %24'5, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı %10 ve katılanların oranıise%58,7'dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların büyükoranda eşlerin boşanma kararı almalarında medyanın etkili olduğu görüşünü benimsedikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 4:Televizyondaki evlendirme programları aileleri olumsuz yönde etkilemektedir.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	429	25,7
Kararsızım	253	15,2
Katılıyorum	980	58,8
Total	1662	99,7
Kayıp değer	5	,3
Toplam	1667	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında evlendirme programlarının aileyi olumsuz yönde etkilediği görüşüne katılmayanların oranı %25'7, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı %15,2 ve katılanların oranı ise %58,8'dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların büyük oranda evlendirme programlarının aileyi olumsuz yönde etkilediği görüşünü benimsedikleri anlaşıl-

maktadır.

Tablo 5: Televizyonda yayınlanan bazı diziler eşlerin birbirlerini aldatmasında etkili olmaktadır.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	436	26,2
Kararsızım	234	14,0
Katılıyorum	990	59,4
Toplam	1660	99,6
Kayıp değer	7	,4
Genel toplam	1667	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında televizyonda yayınlanan bazı dizilerin eşlerin birbirlerini aldatmasında etkili olduğu görüşüne katılmayanların oranı %26'2, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı %14,0 ve katılanların oranı ise %59,4'dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların büyük oranda televizyonda yayınlanan bazı dizilerin eşlerin birbirlerini aldatmasında etkili olduğu görüşünü benimsedikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 6: İnternet (facebook, twitter vb.) eşlerin birbirlerini aldatmasında etkili olmaktadır.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	366	22,0
Kararsızım	134	8,0
Katılıyorum	1162	69,7
Toplam	1662	99,7
Kayıp değer	5	,3
Toplam	1667	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında internet (facebook, twitter vb.) eşlerin birbirlerini aldatmasında etkili olduğu görüşüne katılmayanların oranı %22,0, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı %8,0 ve katılanların oranı ise %69,7'dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların büyük oranda internet (facebook, twitter vb.) eşlerin birbirlerini aldatmasında etkili olduğu görüşünü benimsediklerigörülmektedir.

Tablo 7 : Televizyon eşler arasında iletişimin kopukluğuna neden olmaktadır.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	384	23,0
Kararsızım	166	10,0
Katılıyorum	1111	66,6
Toplam	1661	99,6
Kayıp değer	6	,4
Toplam		100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında televizyonun eşler arasında iletişim kopukluğuna neden televizyonun eşler arasında iletişim kopukluğuna neden görüşüne katılmayanların oranı

%23,0, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı %10,0 ve katılanların oranı ise

%66,6'dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların büyük oranda televizyonun eşler arasında iletişim kopukluğuna neden televizyonun eşler arasında iletişim kopukluğuna neden görüşünü benimsedikleri görülmektedir.

Tablo 8 : Televizyondaki bazı programlar aile mahremiyetini olumsuz yönde etkilemektedir.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	373	22,4
Kararsızım	134	8,0
Katılıyorum	1155	69,3
Toplam	1662	99,7
Kayıp değer	5	,3
Toplam		100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında televizyondaki bazı programlar aile mahremiyetini olumsuz yönde etkilediği görüşüne katılmayanların oranı %22,4, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı %8,0 ve katılanların oranı ise %69,3'dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların büyük oranda Televizyondaki bazı programlar aile mahremiyetini olumsuz yönde etkilediği görüşünü benimsedikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç

MEDYANIN AİLE ÜZERİNE ETKİLERİ (ÇANKIRI ÖRNEĞİ)

Yrd. Doç. Dr. Şahin DOĞAN*

özet

Çankırı şehir merkezinde ikamet eden 200 kişiye tesadüfi örneklem yoluyla anket uygulaması yapılmış ve medyanın etkisi farklı noktalardan sorgulanmıştır. Katılımcıların %52,5'i görsel medya nedeniyle ailesiyle yeterli iletişim kuramadığını, % 37,9'u aile şiddetinin en önemli nedeninin görsel medya araçları olduğuna inandığını, %76'sı reklamların yeni yetişen neslin tüketim çığını olmasına neden olduğuna, %68,7'i reklamların çocuklarda yoksunluk duygusu oluşmasına neden olduğuna, %34,0'ü eşinin televizyon dizilerine bağımlı olduğundan şikayetçi olduğunu, %64,3'ü televizyon dizilerini takip eden çocukların o diziden bir kişiyi kendilerine örnek aldığını, %83,8'i şiddet içerikli televizyon dizilerinin özellikle erkek çocuklarını şiddete yönelttiğini, %80,8' televizyonun aile içi eksik iletişime neden olduğunu,

% 48,4' reklamların gereksiz şeylerin alınmasına sebep olduğunu, %45,4' reklamları hiç izlemediğini,%42,9' evde akşamları kumanda kavgası yaşandığını, %82,7'si internet kullanan çocuk ve genç bireylerin aile çevresinden uzaklaştığını, bu durumun da aile içi çatışmalara neden olduğunu, %86'sı internet kullanımının çocukların aileleriyle geçirdiği zamanın azalmasına yol açtığını ve bu nedenle yüz yüze iletişimin azaldığını belirmişlerdir.

Anahter kelimeeler: Medya, aile, internet, medya etkisi.

Abstract

A questionnaire was implemented to 200 people who reside in Çankırı city center by using the random sampling method and the impact of media was investigated from various points. The 84,5% of the participants indicated that the advertisements cause the younger generation to be a consumption crazy, 77,5% of them thought that the advertisements cause the feeling of deprivation on the children, 34,0% of them complained that his/her spouse is addicted to the TV series, 86,5% of them expressed that the children who follow TV series imitate a character from those TV series, 90,5% of them thought that violent TV series direct especially the boys to the violence, 77,5% of them stated that the TV cause incomplete communication in the family, 44,5% of them remarked that the advertisements cause expense on unnecessary things, 51,5% of them complained about the fight for the remote control in the evenings, 91,0% of them thought that the child or teen who uses internet moves off the family environment and it causes family conflict, 92,5% of them indicated that the usage of internet causes less time spending with the family and a decrease in mutual communication, 98,0% of them observed that the children too much time on the

internet are asocial, 100% of them believed that the children are facing dangers that they are not aware ofthem.

Keywords: Media, family, internet, media impact.

*Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, sahindogan@karatekin.edu.tr

Giriş

Çağımız teknolojisinin getirmiş olduğu araçlardan en yaygın olarak kullanılanı hiç şüphesiz ki televizyondur. Hemen her evde temel ihtiyaç olarak değerlendirilmekte hatta bazı evlerde iki üç televizyon bulunmaktadır. İnsanlar gün boyunca uzun zamanlarını televizyon karşısında geçirir olmuşlardır. Televizyon oldukça büyük bir kitleye hitap eden bir araç olarak dikkatleri çekmektedir. Bugün kitle iletişim araçları içerisinde en önemli yeri tutan televizyon, görsel ve işitsel özellikleri bir arada bulundurması nedeniyle diğer kitle iletişim araçlarına oranla daha etkin kullanılmaktadır. Bununla beraber özellikle çocuk ve genç bireyler internet başında uzun zaman geçirmektedirler. Evliliklerin bile, televizyonda yayınlanan evlilik amaçlı tanışma programları aracılığı ile gerçekleşmeye başlaması televizyonun günlük hayatta ne kadar etkili olduğunun birgöstergesidir.

Televizyon dizileri ve magazin programları aileyi farklı açılardan olumsuz yönde etkilemektedir. Dizilerdeki değişik sahnelerde kadın cinsel obje olarak öne çıkmaktadır. Gençler dizilerdeki olumsuz rol modellerden etkilenmektedir.

Araştırmanın Konusu, Amacı ve Yöntem Yaklaşımı

0.1. Araştırmanın Konusu: Araştırmanın konusu Çankırı ilinde yaşayan 15 yaş ve üzeri kadın ve erkeklerin medyanın aileye etkisi konusundakitutumlarıdır.

0.2. Araştırmanın Amacı: Çankırı ilinde ikamet eden 15 yaş ve üzeri kadın ve erkeklerin medyanın aileye etkisi hakkındaki tutumlarınınaraştırılmasıdır.

0.3. Araştırmanın YöntemYaklaşımı:

0.3.1. Veri Toplama Aracı: Araştırmada nicel veri toplamak amacıyla anket formu veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Soru kağıdı 6 demografik soru, 15 tane de medyanın aileye etkisi konusunda beşli likert tipi tutum sorusundanoluşmaktadır.

0.3.2. Veri Analizi : Araştırma soruları SPSS 22 paket programında analiz edilmiş ve frekans dağılımlarıalınmıştır.

0.4. Evren ve Örneklem: Araştırmanın evreni halihazırda Çankırı ilinde ikamet eden 15 yaş ve üzerindeki kadın ve erkeklerden oluşmaktadır. Örneklem seçimi olarak rastgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çankırı ilinde ikamet eden 200 kişiye Mart 2016'da rastgele örnekleme yöntemi ile anket uygulamasıyapılmıştır.

0.5. Hipotezler

1. Medya aile içi iletişimietkilemektedir.
2. Medya aile bireylerinin tüketime yönelik tutum ve davranışlarınıetkilemektedir.
3. Çocuklar dizilerdeki bazı karakterleri kendilerine rol modelalmaktadırlar.
4. İnternet bağımlılığı çocukların asosyal kimliğe bürünmelerinde etkiliolmaktadır.
5. Medya aile içi şiddetin artmasında etkiliolmaktadır.

2. Bulgular ve Yorum.

Bu bölümde katılımcıların demografik değişkenleri, görsel medyanın aile içi iletişime etkisi, aile içi şiddete etkisi, tüketim alışkanlıklarına etkisi, televizyon dizilerine olan bağımlılığın etkisi, reklamların etkisi, televizyon dizilerdeki bazı karakterlerin çocuklara rol model olması, internet bağımlılığın gençler ve çocuklar üzerindeki etkileri gibi değişkenlerin frekans dağılımları yer almaktadır.

Tablo 1: Cinsiyet değişkeninin frekans dağılımı.

	Sayı	Oran %
Kadın	102	51,0
Erkek	98	49,0
Total	200	100,0

Tablo 2: Yaş değişkeninin frekans dağılımı.

Değişken	Sayı	Oran %
15-19	26	13,0
20-25	45	22,5
26-30	27	13,5
31-35	16	8,0
36-40	20	10,0
41-45	23	11,5
46-50	12	6,0
51-55	10	5,0
56-60	10	5,0
61 ve üzeri	9	4,5
Total	198	99,0
Kayıp değer	2	1,0
Total	200	100,0

Tablo 3:Medeni Durum değişkeninin frekans dağılımı.

Değişken	Sayı	Oran %
Evli	101	50,5
Bekar	87	43,5
Dul/boşanmış	8	4,0
Eşi ölmüş	3	1,5
Kayıp değer	1	,5
Total	200	100,0

Tablo 4: Eğitim Durumu değişkeninin frekans dağılımı.

Değişken	Sayı	Oran %
Okuma-yazma bilmiyor	2	1,0
okuma yazma biliyor	5	2,5
İlkokul mezunu	26	13,0
Orta okul mezunu	10	5,0
İlköğretim mezunu	23	11,5
Lise	79	39,5
Önlisans	16	8,0
Lisans	39	19,5
Toplam	200	100,0

Tablo 5:Meslek değişkeninin frekans dağılımı.

Değişken	Sayı	Oran %
İşçi	14	7,0
Memur	15	7,5
Esnaf	18	9,0
Serbest meslek	20	10,0
Emekli	10	5,0
Ev hanımı	59	29,5
Öğretmen	8	4,0
Çiftçi	1	,5
İşsiz	3	1,5
Öğrenci	29	14,5
Diğer	23	11,5
Toplam	200	100,0

Tablo 6: Aylık kazanç değişkeninin frekans dağılımı.

Değişken	Sayı	Oran %
500 TL alt	21	10,5
501-1 000 TL	33	16,5
1 001-2 000 TL	47	23,5
2 001-3 000TL	25	12,5
3001-4 000TL	3	1,5

5 000TL'den fazla	4	2,0
Düzenli kazancı yok	67	33,5
Total	200	100,0

Tablo 7: Görsel medya araçları nedeniyle ailemle yeterli iletişim kuramıyorum.

		Oran %
Katılmıyorum	78	39,0
Kararsızım	25	12,5
Katılıyorum	95	47,5
Total	198	99,0
Kayıp değer	2	1,0
Total	200	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında görsel medya nedeniyle ailemle yeterli iletişim kuramıyorum görüşüne katılmayanların oranı %39,0, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı %1,5 ve katılanların oranı ise %47,5'dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların görsel medya nedeniyle aile içi iletişimde problem yaşadıkları ve yeterli düzeyde iletişimin sağlanamadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 8: Aile içi şiddetin en önemli sebebinin görsel medya araçları olduğunu düşünüyorum.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	45	22,5
Kararsızım	44	22,0
Katılıyorum	110	55,0
Toplam	199	99,5
Kayıp değer	1	,5
Genel toplam	200	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında aile içi şiddetin en önemli sebebinin görsel medya araçları olduğu görüşüne katılmayanların oranı %22,5, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı %22,0 ve katılanların oranı ise % 55,0'dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların aile içi şiddetin artmasında büyük oranda etkili olduğu kanaatini taşıdıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 9: Reklamlar yeni yetişen neslin tüketim çılgını olmasına sebep oldu.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	19	9,5
Kararsızım	9	4,5
Katılıyorum	169	84,5
Toplam	197	98,5
Kayıp değer	3	1,5
Genel toplam	200	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında reklamlar yeni yetişen neslin tüketim çılgını olmasına sebep olduğu fikrine katılmayanların oranı %9,5, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı % 4,5, ve katılanların oranı ise % 84,5,'dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların oldukça yüksek düzeyde reklamların çocukların tüketim çılgını olmalarında etkili olduklarını göstermektedir.

Tablo 10: Reklamlar çocuklarda yoksunluk duygusunun oluşmasına neden olmaktadır.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	30	15,0
Kararsızım	19	9,5
Katılıyorum	151	75,5
Toplam	200	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında reklamlar çocuklarda yoksunluk duygusunun oluşmasına neden olduğu fikrine katılmayanların oranı % 15,0, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı % 9,5, ve katılanların oranı ise % 75,5,'dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların oldukça yüksek düzeyde reklamların çocuklarda yoksunluk duygusunun oluşmasına neden olduğu görüşüne katıldıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 11: Eşimin televizyon dizilerine bağlı olmasından şikâyetçiyim.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	71	35,5
Kararsızım	58	29,0
Katılıyorum	68	34,0
Total	197	98,5
Kayıp değer	3	1,5
Toplam	200	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında eşimin televizyon dizilerine bağlı olmasından şikâyetçiyim fikrine katılmayanların oranı % 35,5, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı % 29,0, ve katılanların oranı ise % 34,0,'tür. Tablo sonuçlarından katılımcıların eşlerinin televizyon dizilerine bağımlı olmasından şikâyetçi olanlarla olmayanların oran olarak birbirlerine oldukça yakın oldukları görülmektedir. Kararsız olanlar ise oran olarak biraz düşük olmakla beraber diğerlerine yakın sayılır. Tablo sonuçlarından dizilerin ev içinde belli bir düzeyde rahatsızlığa neden olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 12:Televizyon dizilerini takip eden çocuklar o diziden bir kişiyi kendilerine örnek alıyorlar.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	17	8,5
Kararsızım	10	5,0
Katılıyorum	173	86,5
Total	200	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında televizyon dizilerini takip eden çocuklar o diziden bir kişiyi kendilerine örnek aldıkları fikrine katılmayanların oranı %8,5, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı % 5,0, ve katılanların oranı ise % 86,5'dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların oldukça yüksek düzeyde televizyon dizilerini takip eden çocuklar o diziden bir kişiyi kendilerine örnek aldıkları fikrine katıldıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 13:Şiddet içerikli televizyon dizilerinin özellikle erkek çocuklarını şiddete yönelttiğini düşünüyorum.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	9	4,5
Kararsızım	10	5,0
Katılıyorum	181	90,5
Toplam	200	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında şiddet içerikli televizyon dizilerinin özellikle erkek çocukları şiddete yönelttiği fikrine katılmayanların oranı % 4,5, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı % 5,0, ve katılanların oranı ise % 90,5'dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların oldukça yüksek düzeyde televizyon şiddet içerikli televizyon dizilerinin özellikle erkek çocuklarını şiddete yönelttiği fikrine katıldıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 14:Televizyon aile içi eksik iletişime neden olmaktadır.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	12	6,0
Kararsızım	33	16,5
Katılıyorum	155	77,5
Toplam	200	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında televizyon aile içi eksik iletişime neden olduğu fikrine katılmayanların oranı % 6,0, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı % 16,5, ve katılanların oranı ise % 77,5'dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların yüksek düzeyde televizyon televizyonun aile içi eksik iletişime neden olduğu fikrini benimsedikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 15: Reklamlar gereksiz şeyleri almama yol açabiliyor.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	77	38,5
Kararsızım	33	16,5
Katılıyorum	89	44,5
Total	199	99,5
Kayıp değer	1	,5
Toplam	200	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında reklamlar gereksiz şeyleri almama yol açabiliyor fikrine katılmayanların oranı % 38,5, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı % 16,5, ve katılanların oranı ise %

44,5'dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların çok yüksek düzeyde olmamakla beraber reklamlar gereksiz şeyleri almama yol açabiliyor fikrine katıldıkları görülmektedir.

Tablo 16:Reklamları izlemem.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	87	43,5
Kararsızım	33	16,5
Katılıyorum	78	39,0
Total	198	99,0
Kayıp değer	2	1,0
Toplam	200	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında reklamları izlemem, fikrine katılmayanların oranı % 43,5, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı % 16,5, ve katılanların oranı ise % 39,0'dur. Tablo sonuçlarından reklamları izlediklerini belirtenlerin oranları ile izlemediklerini belirtenlerin oranı birbirlerine oldukça yakın olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 17:Akşamları evde kumanda kavgası yaşanır.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	81	40,5
Kararsızım	16	8,0
Katılıyorum	103	51,5
Toplam	200	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında akşamları evde kumanda kavgası yaşanır, fikrine katılmayanların oranı % 40,5, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı % 8,0, ve katılanların oranı ise % 51,5'dir. Tablo sonuçlarından yaklaşık olarak katılımcıların %50'sinde akşamları evlerinde kumanda kavgası yaşandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 18: İnternet kullanan çocuk ve genç bireyler aile çevresinden uzaklaşmakta ve bu da aile içi çatışmalara sebebiyetvermektedir.

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	10	5,0
Kararsızım	8	4,0
Katılıyorum	182	91,0
Toplam	200	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında internet kullanan çocuk ve genç bireyler aile çevresinden uzaklaşmakta ve bu da aile içi çatışmalara sebebiyet verdiği fikrine katılmayanların oranı % 5,0, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı % 4,0, ve katılanların oranı ise % 91,0'dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların oldukça yüksek düzeyde internet kullanan çocuk ve genç bireylerin aile çevresinden uzaklaştığı ve bunun da aile içi çatışmalara sebebiyet verdiği fikrine katıldıkları görülmektedir.

Tablo 19: İnternet kullanımı çocukların aileleriyle geçirdiği zamanın azalmasına yol açmıştır *ve yüz yüze iletişime ayrılan zamanıazaltmıştır.*

	Sayı	Oran %
Katılmıyorum	7	3,5
Kararsızım	8	4,0
Katılıyorum	185	92,5
Toplam	200	100,0

Tablo sonuçlarına bakıldığında internet kullanımı çocukların aileleriyle geçirdiği zamanın azalmasına yol açtığı ve yüz yüze iletişime ayrılan zamanı azaldığı fikrine katılmayanların oranı % 3,5, medyanın etkisi konusunda kararsız olanların oranı % 4,0, ve katılanların oranı ise % 92,5'dir. Tablo sonuçlarından katılımcıların oldukça yüksek düzeyde internet kullanımı çocukların aileleriyle geçirdiği zamanın azalmasına yol açtığı ve yüz yüze iletişime ayrılan zamanı azaldığı fikrine katıldıkları görülmektedir.

Tablo 20:İnternette fazla vakit harcayan çocukların asosyal olduğunu gözlem-

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKÂR DÜŞÜNCENİN DEĞİŞİMİ

Hasan YAYLI[1]

Ahmet FIRINCI[2]

ÖZET

Modernleşme, Avrupa'da Rönesans, Reform gibi bilimsel anlayışların sonucu olarak ortaya çıkmış olan Aydınlanma Felsefesinin, sosyal, siyasal, hayatın her alanında başlattığı bir dönüşüm olarak tarif edilebilir. Bu dönüşümün gerekliliğini savunanlar kadar eskiyi tamamen ortadan kaldırıp yerine yeni bir düzen koyma girişimi olarak yaşanacak bir dönüşümün, sorunlu olacağını iddia edenler de olmuştur. Bu bağlamda modernleşme karşıtı bir cephe oluşmuş ve bu cephe muhafazakârlık olarak ifade edilmiştir.

Bilindiği gibi siyasal terminolojide kavramlar genel olarak, Kıta Avrupası ve Anglo-Sakson modeli şeklinde bir tasnife tabi tutularak tartışılmıştır. Dolayısıyla modernleşme ve muhafazakârlık tartışmaları da böyle bir tasnife tabi tutulmuştur.

Bu çalışmada muhafazakârlığın ortaya çıkış ve gelişiminden ziyade Türkiye'de muhafazakâr düşüncenin değişimi üzerinde durulacaktır. Ancak muhafazakârlığın teorisinden ve yukarıda ifade edilen Kıta Avrupası ve Anglo-Sakson modellerinden bahsetmeden Türkiye'de muhafazakârlık tartışması yapmak temelsiz bir yol izlemek olacaktır. Bu nedenle çalışmada önce, teorik olarak muhafazakârlığın ne olduğu/ ne olmadığı tartışması yapılacaktır. Ardından Kıta Avrupası ve Anglo-Sakson muhafazakârlıkları kısaca anlatılacaktır. Sonrasında Türkiye'de "muhafazakâr" olarak tanımlanabilen sağ partilerin (Demokrat Parti, Anavatan Partisi, ve Adalet ve Kalkınma Partisi) programları ve seçim beyannameleri referans alınarak bu partilerin muhafazakârlıkları tartışılacaktır. Özellikle 2002 seçimlerinden günümüze kadar tek başına iktidar olan AK Parti'nin benimsediği muhafazakâr kimliğin, Kıta Avrupası mı yoksa Anglo-Sakson modeline mi daha yakın düştüğü irdelenecektir. Bir başka deyişle yukarıdaki siyasal partiler esas alınarak Türkiye'de muhafazakârlık zaman içerisinde giderek radikalleşen mi yoksa ılımılı, tedrici değişimden yana bir özellik mi göstermektedir sorusuna cevap aranacaktır. Bu doğrultuda on yılı aşkın bir zamandır "muhafazakâr demokrat" kimliği ile iktidarda olan AK Parti'nin muhafazakârlık anlayışı da, Türkiye'deki genel muhafazakâr paradig-

1 Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi İİBF SBKY Öğretim Üyesi, hyayli@hotmail.com
2 Kamu Yönetimi Bilim Uzmanı, ahmetfirinci24@gmail.com

manın günümüzde hangi noktada olduğunu görmemize yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Muhafazakârlık, Kıta Avrupası Muhafazakârlığı,

Anglo-Sakson Muhafazakârlığı, Türkiye'de Muhafazakârlık, Demokrat Parti, Anavatan Partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi

ABSTRACT

THE CHANGE OF CONSERVATIVE THOUGHT IN TURKEY

Modernization can be identified as a transformation that Enlightenment Philosophy, which appeared as a result of scientific understandings like renaissance and reformation in Europe, started in every field of social and political life. Some people defend the necessity of this transformation but some claim that a transformation as an attempt to a new order against a complete abolishment of old order will be problematic. In this context, a side against modernization occurred and this side was identified as conservative.

As known, the concepts in political terminology were generally discussed by classifying them in accordance with Continental Europe and Anglo-Saxon models. So, modernization and conservatism discussions were subjected to such a classification.

In this study, the change of conservative thought in Turkey will be discussed. But it will be a baseless way not to mention about Continental Europe and Anglo-Saxon models and only to discuss conservatism in Turkey. So, first what is conservatism in theoretical base will be discussed. Then, Continental Europe and Anglo-Saxon conservatism will be told briefly. After that the programmes and election declaration of conservative right parties (Democrat Party, Motherland Party, Justice and Development Party) will be taken as reference and their conservatism will be discussed. Especially, the conservative identity of Justice and Development Party which came to power alone in 2002 and continues today will be examined whether its situation is suitable to Continental Europe or Anglo-Saxon model. In other words, with respect to these parties, whether conservatism in Turkey radicalise or it shows a characteristic related to moderate and progressive change will be questioned. So, the conservatism perception of Justice and Development Party that is in power with its "conservative democrat" identity over ten years will be helpful to observe the general conservative paradigm in Turkey.

Key Words: Modernization, Conservatism, Conservatism of Continental Europe, Anglo-Saxon Conservatism, Democrat Party, Motherland Party, Justice and Development Party.

Giriş

Modernleşme, temelleri 17. yüzyılda atılmış olan; toplumsal, siyasal, hukuksal, yönetsel ve daha birçok alanda başlı başına bir dönüşümü ifade et-

mek için kullanılan entelektüel bir akım olarak ortaya çıkmış bir olgu olarak tanımlanabilir. Bu olgu, sadece kurulu düzenleri değil, yaşam alışkanlıklarını, düşünce biçimlerini bunun paralelinde siyasal söylem ve yaklaşımları da değiştirip dönüştüren bir husus olmuştur.

Bir başka deyişle modernleşme, Avrupa'da Rönesans, Reform gibi bilimsel anlayışların sonucu olarak ortaya çıkmış olan Aydınlanma Felsefesinin, sosyal, siyasal, hayatın her alanında başlattığı bir dönüşüm olarak tarif edilebilir. Bu dönüşümün gerekliliğini savunanlar kadar eskiyi tamamen ortadan kaldırıp yerine yeni bir düzen koyma girişimi olarak yaşanacak bir dönüşümün, sorunlu olacağını iddia edenler de olmuştur. Bu bağlamda modernleşme karşıtı bir cephe oluşmuş ve bu cephe muhafazakârlık olarak ifade edilmiştir.

Muhafazakârlık, modernleşmenin bütünü kökten değiştirip dönüştürme girişimi karşısında ona bir eleştiri, bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Muhafazakârlığın, dogmaların katı bir biçimde kabul ve savunucusu olmamakla birlikte zamanın değişen şartlarına göre kendini konumlayabilen bu özelliği ile de varlığını, söylemselliğini geliştirmiş bir kavram olduğu ifade edilebilir.

Bilindiği gibi siyasal terminolojide kavramlar genel olarak, Kıta Avrupası ve Anglo-Sakson modeli şeklinde bir tasnife tabi tutularak tartışılmıştır. Dolayısıyla modernleşme ve muhafazakârlık tartışmaları da böyle bir tasnife tabi tutulmuştur.

Bu çalışmada muhafazakârlığın ortaya çıkış ve gelişiminden ziyade Türkiye'de muhafazakâr düşüncenin değişimi üzerinde durulacaktır. Ancak muhafazakârlığın teorisinden ve yukarıda ifade edilen Kıta Avrupası ve Anglo-Sakson modellerinden bahsetmeden Türkiye'de muhafazakârlık tartışması yapmak temelsiz bir yol izlemek olacaktır. Bu nedenle çalışmada önce, teorik olarak muhafazakârlığın ne olduğu/ ne olmadığı tartışması yapılacaktır. Ardından Kıta Avrupası ve Anglo-Sakson muhafazakârlıkları kısaca anlatılacaktır. Sonrasında Türkiye'de "muhafazakâr" olarak tanımlanabilen sağ partilerin (Demokrat Parti, Anavatan Partisi, ve Adalet ve Kalkınma Partisi) programları ve seçim beyannameleri referans alınarak bu partilerin muhafazakârlıkları tartışılacaktır. Özellikle 2002 seçimlerinden günümüze kadar tek başına iktidar olan AK Parti'nin benimsediği muhafazakâr kimliğin, Kıta Avrupası mı yoksa Anglo-Sakson modeline mi daha yakın düştüğü irdelenecektir. Bir başka deyişle yukarıdaki siyasal partiler esas alınarak Türkiye'de muhafazakârlık zaman

içerisinde giderek radikalleşen mi yoksa ılımılı, tedrici değişimden yana bir özellik mi göstermektedir sorusuna cevap aranacaktır. Bu doğrultuda on yılı aşkın bir zamandır "muhafazakâr demokrat" kimliği ile iktidarda olan AK Parti'nin muhafazakârlık anlayışı da, Türkiye'deki genel muhafazakâr paradigmanın günümüzde hangi noktada olduğunu görmemize yardımcı olacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Muhafazakârlık üzerine yaklaşımlar çeşitli varyasyonlarda ifade edilebilir olmasına rağmen, tartışmalar daha çok, onun, bir ideoloji mi yoksa bir tutum, bir düşünce tarzı mı olduğu üzerinedir. Muhafazakârlığı bir "düşünce" tarzı şeklinde ele alan ve onun bir ideoloji olduğu fikrine toptan itiraz eden düşünürlerin başında Michael Oakshott gelmektedir. Ona göre, muhafazakâr olmak belli biçimlerde düşünme ve davranma eğiliminde olmaktır; belli tür davranışları ve beşerî durum şartlarını diğerlerine tercih etmektir (Oakshott 2004: 55). Muhafazakârlığın bu anlamı onu devrim ve değişim karşıtı gibi göstermektedir. Muhafazakâr bakış açısında devrim, çoğu zaman karmaşa ve boşluk getirir. Oysa muhafazakâr tutum için önemli olan toplumsal uyum, süreklilik ve düzendir (Safi 2005: 12).

Muhafazakârlığı ideoloji bağlamında ele alan Manheim'e göre, muhafazakârlık belli bir tarih ve sosyal duruma bağlı olması nedeniyle ideoloji ile ilgilidir. Manheim'e göre liberalizm burjuva ideolojisine, sosyalizm proleter ideolojisine ve muhafazakârlık da aristokrat ideolojisine hitap eder. Aynı şekilde Nisbet'in de muhafazakârlığı ideoloji ekseninde tanımladığını görmekteyiz. Zira ideoloji, sosyal, ahlaki, ekonomik ve kültürel ideallerin siyaset ve siyasi güç olarak en iyi şekilde referans edilmesi durumunda bir anlam kazanır (Safi 2005: 13).

Heywood da muhafazakârlığı, siyasal ideolojiler arasından entelektüel açıdan en mütevazı ideoloji olarak nitelerken, belki de bu durumdan dolayı, aynı zamanda dikkate değer bir biçimde esnek ve kendini çabucak toparlayabilen bir özelliğe sahip olduğunu ifade eder. Muhafazakârlığın, kendisini sabit fikir sistemleri ile bağlama taraftarı olmamasından dolayı onun süreklilik arz eden bir gelişme içinde olduğunu söyler (Heywood 2010: 83-84). Ayrıca muhafazakârlığın, insan doğasına, yaşanılan topluma ve özgün siyasal değerlerin önemine vurgu yapan özgün bir takım siyasal anlayışlar üzerine inşa edildiğini de belirtir. Bu bağlam da muhafazakârlık kendi içinde temel olarak gelenek,

beşeri eksiklik, organik toplum, hiyerarşi ve otorite, mülkiyet gibi düşünceleri barındırır (Heywood 2010: 86). Bir başka deyişle bu düşünceler, akıl ve din, gelenek ve tarih, toplum ve özgürlük, otorite ve mülkiyet şeklinde muhafazakârlığın unsurları olarak da ifade edilebilir.

Akıl ve Din

Bilindiği gibi aydınlanmaya ve onun akıl anlayışına yöneltilen eleştiriler, muhafazakârlığın felsefi temelini oluşturan en önemli kaynaklardandır. Çünkü aydınlanma Çiğdem'in ifadesiyle; *"On sekizinci yüzyılda, gerçekleşmesi ve sonuçları itibariyle hem Amerika hem de hemen hemen Avrupa'nın her tarafında etkili olan, geleneksel olarak İngiliz Devrimi ile başlatılıp, Fransız Devrimi ile bitirilen felsefî bir hareket ve daha da önemlisi, bu hareketin sonuçlarıyla belirginlik kazanan toplumsal ve siyasal bir süreçtir. Bu süreçte hedeflenen, insanları, esasta "kötü", bu nitelikle "köleleştirici" olduğuna inanılan mit, önyargı ve hurafenin (dolayısıyla da bunları üreten ve kurumsallaştırdığı varsayılan dinin) temsil ettiğine inanılan "eski düzen" den kurtararak, yine esasta "iyi' ve "özgürleştirici" olduğu çekincesiz kabul edilen "aklın düzeni" ne sokmaktır. Bu nedenle Aydınlanma aynı zamanda Akıl Çağı olarak da adlandırılmaktadır."* (Çiğdem 2011: 13-14).

Tabi buradan muhafazakârların "akıl" mefhumuna karşı oldukları, akılcılığı reddettikleri sonucuna varmak doğru olmaz. Aslında muhafazakârlar, akla karşı akılcı bir karşı duruş sergilemişlerdir. Çünkü eleştirdikleri aydınlanmanın anti-aydınlanmacıları olarak devamı niteliğindedirler. Dolayısıyla aydınlanmanın aklına karşıt bir akıl öne sürerler. Sadece onların akılcılığı aydınlanma akılcılığından farklıdır. Şöyle ki aydınlanma düşüncesinin aklı "reason" yani insanın salt akılla sorgulayarak kendisi için en doğru olanı bulacağı ve en iyi düzeni kuracağı algısıdır; oysa muhafazakâr düşünürlerin aklı "Wisdom" dır. Yani bilgelik, hikmet, tarihsel akıldır. Dolayısıyla bu geleneksel kurumlar ve pratiklerden doğan, kuşakları boyu aktarılan tarihsel akıldır (Güngörmez 2004: 26-27).

Muhafazakârlığın ortaya çıkışında bu felsefi yaklaşımın yanı sıra din de önemli bir faktör olmuştur. (Bülbül & Serenli 2011: 25-48) Dinin muhafazakâr düşünüşteki yeri tipik ve kritiktir: muhafazakârlık, vazgeçilmez hazinesi olan dini modern bir müdahaleye tabi tutar, onu dünyevi saiklerle yeniden yorumlar, yeniden biçimlendirmek ister. Dini, belki kendisi uğruna olmaktan ziyade,

toplumun istikrarı ve otorite açısından kaçınılmaz sayar. Dindarlıktan çok, dinin ritüellerine, din bağına ehemmiyet verir (Bora 2012: 58-60). Dolayısıyla bütün muhafazakârlar, Hegel, Haller, Coleridge de içinde olmak üzere dinî, devletin ve toplumun çok önemli bir köşe taşı kabul etmişlerdir (Bülbül & Serenli 2011: 104-105).

Gelenek ve Tarih

Muhafazakâr politikanın temeli, onun tarihin rolü konusundaki düşünceleridir. Özüne inildiğinde "tarih" tecrübeden başka bir şey değildir. Muhafazakârlığın tarihe olan inancı onun insan ilişkileri meselelerinde soyut olana ve tümden gelimci düşünceye karşı tecrübeye olan inancı üzerine kurulmuştur (Bülbül & Serenli 2011: 51). Bir başka deyişle muhafazakâr tarih anlayışında, Avrupa'da köklü dönüşümün halkaları olarak bilinen Rönesans, Reform, Aydınlanma ve Fransız Devrimi'nin, gerçekte insanlık tarihinde geriye gidişin sembolleri olduğu ifade edilir. Bu geriye gidiş sürecinde aile, cemaat gibi kutsal olan her şeyin ikinci plana itilmesiyle ahlaki değerler bozulmuş, toplumsal kargaşa ve çözülme olarak modernlik ortaya çıkmıştır. Akılcılık geleneksel dini değerlere ve âdetlere saygıyı ortadan kaldırmış, kurulu düzeni yıpratarak, zenginlik, zevk ve iktidar konusunda insanın bastırılan güdülerini ortaya çıkarmıştır (Karatepe 2011: 52).

Muhafazakâr felsefenin öncü düşünürü Burke de, halkların korumaları gereken bir mirasa, savunmaları gereken bir mal varlığına sahip olduklarını söyleyerek toplum için tarihin önemine dikkat çeker. Çünkü ona göre, geçmişin kalıntılarını karanlıklara terk etmek, bir toplumun ne olduğundan, bir toplumu nelerin oluşturduğundan hiçbir şey anlamamak demektir. Tortulaşmanın, intikalin, mirasın, tarihi bir topluluğun hayatında esas unsurlar olduğunu söyler. Bunların da insanları atalarına torunlarına bağlayacağını, toplumsal bağları sıkılaştıracağını ve hükümete aile ilişkileri benzerliğini kazandırarak herkese hakları ve yükümlülükleri ile ilgili yüce bir fikir sağlayacağını ifade eder (Beneton 2011: 20).

Muhafazakâr düşüncenin en önemli isimlerinden olan Edmund Burke'nin muhafazakârlık için önemli olan gelenek ile ilgili yaklaşımı, geleneğin bu düşünce tarzındaki yerini daha iyi anlamak adına faydalı olacaktır. Ona göre, spirütüel bağlar ve duygular cemaat (toplum) üyelerini birbirine bağlar ve bu bağlar "hava kadar hafif", "demir yolları kadar" sağlamdır. Bu bağlar dogma-

lar, önyargılar, alışkanlıklardır. Onlar kuşakları birbirine bağlayan toplumsal güçler; insanları bir arada tutan sosyal yapıştırıcılardır. Dogmalar, önyargılar, alışkanlıklar, tek bir ad altında toplamak gerekirse, "gelenek"; geçmişi, şimdiyi ve geleceği sıkı bir şekilde birbirine bağlar (Güngörmez 2004, 24)

Gelenek muhafazakârlığın önem verdiği kavramlardan biridir ve mana derinliğini tarihsel birikimden alır. Çünkü muhafazakârlığa göre insan, sınırlı bir akla sahip olduğundan toplumun tarihten, tecrübeden, dinden ve gelenekten bağımsız olarak salt akla dayandırarak mükemmelleştirmeye çalışmak imkânsızdır. Bu noktada salt akla dayanarak gelişen ve ortaya çıkan Rus ve Fransız Devrimlerinin sonuçlarına bakıldığında bu bakış açısının haklılık payının olduğu söylenilebilir (Bıdık 2007: 77-78).

Otorite ve Mülkiyet

Muhafazakârlık, otoritenin daima yukarıdan aşağıya doğru işlediğini, liderliğin ve rehberliğin vazgeçilmez olduğunu savunur. Muhafazakârlara göre, otoritenin asıl erdemi ve üstünlüğü insanların sahip olduğu aidiyet duygusunun korunmasında, toplumsal düzenin sürdürülmesinde ve siyasal sistemin toplumsal kabul görmesinde oynadığı önemli roldür. Siyasal iktidar kadar hayatın diğer alanlarında da güç yoğunlaşması yaşanmamalı, iktidarın tüm türleri mümkün olabildiği kadar tabana yayılmalıdır. İktidarın sınırlılığı hem halkın hem de siyasal sistemin korunmasının bir gereğidir. Ancak bu sınırlılık halk iradesinin sınırlı hale getirilmesi ve sistemin farklı uzuvlarının halkın iradesini yansıtmayacak şekilde kurgulanması anlamını taşımamaktadır. Muhafazakârlar devrimci dönüşümleri olumlu bulmadıkları için mutlakiyetçi ve tepeden inmeci kurtuluş reçetelerine soğuk bakmaktadır. Siyasal rejim öyle bir yapıda olmalıdır ki, insanlar veya partiler projelerini, önerilerini halka sunabilsinler, iktidara gelsinler, ama hata yaparlarsa bütün sistemi geri götürmesinler ve varolan yapıyı bozmadan yeniden deneme şansları olabilsin (Çetin 2007, 225).

Muhafazakâr düşüncede otorite, gücünü gelenekten alır. Ancak otorite, toplumda her ne kadar düzen ve dirliği sağlayan bir unsur olarak görülse de muhafazakâr perspektifte toplumun düzen içinde yaşamasında mülkiyet anlayışının da payı vardır. Nitekim Nisbet'e göre, muhafazakâr mülkiyet teorisinde güçlü bir Roma karakteristiği vardır. Mülkiyet insanın harici bir uzantısından daha fazlasıdır; insan ihtiyacının cansız hizmetçisidir. O, medeniyette her şeyin ötesinde, insanın insaniyetinin, onun bütün doğa

üzerindeki üstünlüğünün tam koşuludur. Romalı iddiaya göre bir insan çok eski dönemlerden birinde bir toprak parçası alıp onu "benim" diye ilan etmedikçe insanın toprak üzerinde ve onun üzerinde bulunan her şeyin üzerindeki egemenliğini iddia etmesi ve böylece bunun medeniyetin gelişiminde ilk adım olması mümkün olmazdı (Bülbül & Serenli 2011: 90).

Yani muhafazakârlara göre toplumsal nizamın temelinde otorite kadar mülkiyet de rol oynar. Çünkü devletin, düzenin korunması, süreklilik kazanması, mülkiyet ve otoritenin her ikisinin de olmasıyla mümkündür. Dolayısıyla düzen ile mülkiyet, özgürlüğün temelini oluşturmaktadır. Düzenin korunması bireyler açısından mülkiyetin, dolayısıyla temel hak ve hürriyetlerin korunması anlamına gelir (Vural 2007: 63).

Son olarak Burke ve diğer muhafazakârların bildikleri gibi, her vatandaş her şeyden önemli olan "toplumda bir tuğlası" olduğu duygusuna sahip olduğunda, her yurttaşta gerçek bir düzen ve özgürlük duygusu inşa etmek çok daha kolaydır (Bülbül & Serenli 2011: 98-99). Bu bağlamda toplumdaki bireyler sahip olduklarının zarar görmemesi için mevcut düzeni bozucu girişimlere izin vermeyecekleri gibi kendileri de zorunlu bir durum olmadıkça düzeni yıkmak gibi bir girişim içerisinde olmayacaklardır.

Toplum ve Özgürlük

Muhafazakâr düşüncenin özgürlük konusundaki yaklaşımının tıpkı diğer konularda olduğu gibi farklı olması onun diğer ideolojilerden farklı olarak insanı ele alışından kaynaklanır. Onlara göre insan doğası hem eksik hem de mükemmelleştirilemezdir. Çünkü insanlar psikolojik olarak sınırlı ve bağımlı yaratıklardır. Onların düşüncelerine göre insanlar yalıtım ve istikrarsızlıktan korkarlar. Yani muhafazakârların insan doğası görüşü kötümser olduğundan hem birey özgürlüğü konusunda şüphecidirler hem de insanın üstünde güçlü bir yönetim ve sert cezalar olması gerektiğini savunurlar (Heywood 2010: 88-89).

Gerçek özgürlüğün, kişinin kendisini, hakları da içinde olmak üzere bütün varlıklarını tamamen mutlak topluma teslim etmesiyle tesis edilebileceği savunulur (Bülbül & Serenli 2011: 79-81). Muhafazakârlar insanın bağımlı ve korkak olduğunu düşündüklerinden toplumu da bu anlayış üzerine bina ederler. Dolayısıyla toplum dışında birey var olamaz. Kesinlikle toplumdaki "kökler" e ait olmaya, sahip olmaya şiddetle ihtiyaç duyarlar. Birey, toplumdan koparılamaz, onu besleyen sosyal grupların bir parçasıdır. Sonuçta muhafazakâr-

lar özgürlüğü, bireyin "yalnız başına bırakıldığı" "negatif özgürlük" bakımından anlama yanlısı değildirler. Özgürlük daha ziyade, sosyal yükümlülüklerin ve değerlerinin farkında olan bireylerle kurulmuş bağlantıların istekle kabul edilmesidir (Heywood 2010: 90-91).

Burke'nin bu konudaki yaklaşımı, *"İnsan hiçbir zaman sınırsız özgürlüğe sahip değildir. Eğer insan, "Bu benim hakkımdır" diyerek her yerde ve her zaman sadece kendi zevkleri uğruna hareket ediyorsa, o insanın böyle bir hakka sahip olmadığını bilmesi lazımdır. Herkesin yaptıklarının sonuçlarının kendisine veya başka insanlara ne getireceğini hesap etmesi gerekir. Her hareket failine belli sonuçlar sorumluluklar yükler."* (Kırk: 53-54) şeklinde ifade edilebilir.

Buna paralel olarak muhafazakâr düşüncede toplumsal düzen önemli görüldüğünden güvenlik ve aidiyet duygusuna vurgu yapılması özgürlüğün ikinci plana itilmesine sebep olur. Çünkü muhafazakârlara göre, düzen belirsiz bir dünyada bile güvenlik sağlar. Oysa özgürlük, kişilere tercih hakkı tanıması nedeniyle belirsizlik ve güvensizlik getirir. Muhafazakârları böyle düşünmeye sevk eden, insanı fıtratı gereği ahlaki olarak eksik ve yetersiz görmeleridir (Karatepe 2011: 54).

Bu nedenle muhafazakâr değişim geleneği, her alanda istikrarı ve düzeni beslerken, devrimsel dönüşüm girişimleri (modern değişim) istikrarsızlığı ve krizleri besler. Dolayısıyla siyasal sistemin değişim sürecinin toplumsal konsensüsle uyuşmadığı durumlarda, meşruiyet krizleri; değişime ve doğurduğu kurumsal yapıların toplumsal dinamiklerle ve değerlerle uzlaşmadığı durumlarda, katılma krizleri; devrimin ve değişimin ilke ve beklentileri ile toplumsal kültür arasındaki uyumluluğun bozulması durumunda, bütünleşme krizleri ve değişimin aktörleri ile toplumsal rıza arasındaki ilişkilerin meşruiyet kaynakları arasındaki farklılıklarında, temsil krizleri ortaya çıkmaktadır. Bu krizler, siyasal iktidar ve toplumsal konsensüs arasındaki uyumu bozduğu gibi, siyasal gelişmenin önünü tıkayacak çeşitli siyasal, sosyal ve ekonomik çatışmalara da kaynaklık edebilmektedir (Çetin 2004: 94).

Kıta Avrupası ve Anglo-Sakson Muhafazakârlığı

Aydınlanma felsefesinin salt akla dayalı yeni bir düzen anlayışının hâkim kılınması şeklindeki yorumu, genel anlamda bir aydınlanma tasviri olarak ifade edilmektedir. Buna göre aydınlanma, aklın gücüne duyulan inancın felsefi ve

toplumsal meşrulaştırılmasından başka bir şey değildir. Böylece aklın düzeniyle var olan toplumsal kurumların rasyonel bir eleştirisini yapmak mümkün olabileceği gibi, akıl, insanları bütün sorunlardan kurtarabilir ve "eksiksiz bir topluma" götürebilir (Çiğdem 2011: 37). Buradan hareketle aydınlanma, kendisine hedef olarak geleneksel olanı seçmiş ve eskiye dayalı olanı kökten değiştirip yerine salt akla dayalı bir yaklaşımı koymayı savunmuştur. Çünkü aydınlanmacı düşünceye göre doğru olana sadece akılla varılabilir. Akıl bizi herkesin kabul edeceği genel doğrulara götürebilecek yegâne araçtır. Bu pozitivist yaklaşım ve değişimin köktenciliği anlayışı Fransız Devrimi'nin de temellerini oluşturmuştur.

Bu bağlamda muhafazakârlığın Fransız Devriminde Fransa'daki karşılığı, devrimin büyüyen güçlerine karşı eski düzenin, özellikle de Katolikliğin bir savunması olmuştur. Muhafazakârlığın daha gelişmiş biçimleri hem Aydınlanma ile hesaplaşmış, hem de yeni ortaya çıkan liberalizme meydan okuyan toplum kuramları geliştirmiştir (Giddens, 2009: 29-30).

Bu anlamda muhafazakârlık, genel anlamda Fransız Aydınlanmasında tanımlanan, rasyonalist ve devrimci teorilere kaynaklık eden Aydınlanma aklının siyasi proje ve uygulamalarına, karşı devrimci bir tepkiyi oluşturmaktadır. Buna göre Fransa'da gelişen muhafazakâr düşünce ve hareket, toplumdaki devrimci düşüncelere karşı, toplumsal geri devrimci hareketi ifade etmektedir. Yani muhafazakârlık, zaruri olunan durumlarda "devrimle", eskinin yeniden getirilmesini talep ederek, tepkici bir tutumu amaç edinmiştir. Joseph de Maistre ve Louis de Bonald'ın temsil ettikleri Fransız muhafazakârlığı, Aydınlanma ve devrimi siyasi sonuçlarıyla birlikte reddederek, teokratik ve monarşik bir düzenin kurulmasına çalışmıştır. Ancak devrimin sonraki yıllarında, devrimci kurumların toplumda işlerlik kazanması, Fransız tepkici muhafazakârlığını tarih dışı bırakmıştır (Akkaş 2001: 3).

Muhafazakârlar ihtilali "yaşamın, otoritenin, mülkiyetin ve adil özgürlüğün kuvvet kullanılarak ilga edilmesi" olarak görmüşler, yapılan yeniliklerin dejenere edici ve anarşi yaratıcı olduğunu; giderek tek kişi yönetimine ve tiranlığa yol açacağını ifade etmişlerdir. Devrimin getirmiş olduğu uygulamalardan, boşanmanın resmi hale gelmesi, mirasta büyük evlat hakkının kaldırılması, aristokrasinin ve asalet unvanlarının iptal edilmesi, loncaların kaldırılması ve tüm mesleklerin yapılmasının herkes için yeteneğe bağlı olarak serbest bırakılması, yasa önünde herkesin eşit görülmesi, kilisenin kayıt

altına alınması ve millileştirilmesi, ölçülerin standartlaştırılması ve eğitim sisteminin hükümetin eline verilmesi muhafazakârların tepkisini çekmiştir. Özellikle muhafazakârların, fikri ve ahlaki eğitimi, din ve aile kurumuna bağlı olarak düşünmelerinden dolayı eğitimin devletleştirilmesine şiddetle karşı çıkmışlardır (Karatepe 2011: 52).

Anglo-Sakson muhafazakârlığı ise, toplumsal ilerlemeyi; toplumun tarih, gelenek ve tecrübesine dayandırmaktadır ve evrimci bir geleneğe sahiptir. İngiliz toplum düşüncesinin temel dayanaklarını oluşturan evrimci muhafazakâr gelenek, pragmatik bir mizaca sahiptir. Kısaca İngiliz muhafazakârlığının, Aydınlanmanın salt aklını ve Fransız Devrimini eleştiren ılımlı, anayasal ve evrimci bir yönetim anlayışına sahip olduğu söylenebilir (Akkaş 2001: 3).

Bu aydınlanmanın temelinde İngiltere'deki bilimsel devrimin merkezinde yatan mekanik tabiat kavramı vardır. Bu kavram, tabiatın belli yasalara göre işleyen bir mekanizma ya da makine olduğu hayaline dayanır. Buna göre tabiat bütünüyle maddeden ibarettir ve maddenin hareketi zaman ve mekândaki güç yasalarınca belirlenmektedir. Burada Newton'un evrensel yer çekimi yasasında maddenin hareketini açıklarken sunduğu evren tasarımından hareketle bütün bir evren hareket etmektedir ve bu hareket her yerde aynı matematikle aynı güç tarafından yönetilmektedir (Çiğdem 2011: 60-61). Bu güç Tanrı'nın gücüdür. Anglo-Sakson toplumlarında siyasal ve sosyal alanda evrimci değişimi esas alan felsefi yaklaşımların temelini bu nokta oluşturmaktadır.

Muhafazakâr düşüncenin ortaya çıktığı Batı toplumlarında farklı anlayışların görülmesi bu toplumların modernleşme ve sanayileşme dönemlerine entegre oluşlarında zaman ve mekân bakımından birbirinden ayrı durumlarının olmasından kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda İngiltere sanayileşme ve modernleşme sürecini diğer Batı ülkelerinden daha önce tamamladığından parlamentonun kraldan bağımsız hareket edebilmesini sağlamıştır. Tabi burada İngiltere'nin feodal toplumdan modern topluma geçişinin uzun bir zamana yayılarak gerçekleşmesi feodal olanla modern olanın zaman içinde uzlaşmasına imkân tanımıştır. Böylece İngiltere'nin kendine özgü bu yapısı neticesinde İngiliz muhafazakâr anlayışı var olanı koruma amacında olmuştur (Bıdık 2007: 91).

Kıta Avrupası ile Anglo-Sakson Muhafazakârlıklarının farklılıkları aşağıdaki gibi tablo ile gösterilebilir. Böylece iki modelin birbirinden ayrıldığı nok-

talar daha net görülebilir.

Tablo1: Kıta Avrupası ve Anglo-Sakson Muhafazakârlıklarının Farklılıkları

Kıta Avrupası Muhafazakârlığı	Anglo-Sakson Muhafazakârlığı
Akıl anlayışı reasondır. Yani akılla sorgulanarak mutluluğun ulaşılabilir olduğunu savunmanın yanında siyasetinde salt akılla dizayn edilebileceğini düşünür. Aklı Tanrısal olmaktan soyutlar.	Akıl anlayışı wisdomdır. Yani bilge, tarihsel, hikmetsel akıl anlayışı hâkimdir. Buna göre aklın sınırı vardır. Doğru ve ideal olana yegâne akılla ulaşılmaz. Aklı Tanrısal olmaktan soyutlamaz.
Devrimcidir. Kurulu düzeni yıkıp yeni bir düzen inşa etmektir.	Evrimcidir. Kurulu düzeni çağın gereklerine göre yeniden yapılandırmaktır.
Geleneksel olanı kökten değiştirme anlayışı vardır.	Geleneksel olanı koruyarak değişimi savunur.
Eski ile Yeni arasında uzlaşma yoktur.	Eski ile Yeniyi uzlaştırmaya çalışır.
Radikal özellik gösterirler.	Ilımlıdırlar.
En önemli temsilcileri Joseph de Maistre ve Louis de Bonald'dır.	En önemli ismi Edmund Burke'dir.

Demokrat Parti ve Muhafazakârlık

Demokrat Partinin ortaya çıkışı iç ve dış gelişmelerin sonucu olarak iki kategoride ele alınabilir. Dış gelişmeler olarak, İkinci dünya savaşından sonra dünyanın, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) önderliğinde Batı Bloku ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) önderliğinde Doğu Bloku olmak üzere iki kutuplu bir yapıya ayrılması şeklinde ifade edilebilir. Türkiye de bu doğrultuda seçimini yaparken Batı bloğu tarafında kalmayı tercih etmiştir. Ancak bu zamana kadar dünyada hüküm sürmekte olan şeflik ya da tek parti yönetimlerinin demokratik yönetimlere sahip Batı tarafından yenilmiş olmaları Türkiye'nin bu noktada siyasal bir açılım yapmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu durum şöyle açıklanabilir:

"Şeflik sistemlerinin hâkim olduğu İtalya ve Almanya, demokratik ülkeler tarafından yenilgiye uğratılmış olduğundan Türkiye'nin de şeflik sistemiyle, en azından Batılı kamuoyları ve ülkeleri tarafından kabulü mümkün değildi. Aynı şekilde SSCB 7 Kasım 1945

yılında süresi bitecek olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşmasını, "savaş sonrasında ortaya çıkan köklü değişiklikler nedeniyle feshedeceğini" bir notayla Türkiye'ye bildirmiştir. Türkiye bunu reddetmişse de Türkiye'nin SSCB karşısından askeri olarak çok zayıf kalmasından dolayı, Sovyetler isteklerinde daha da ileri giderek, Boğazlarda üs ve Doğu Anadolu'dan toprak talep ederek Türkiye'ye, 24 Eylül 1946 tarihinde ikinci bir nota daha vermiştir. Türkiye, notanın tehdit algısını SSCB nin İran'dan da henüz çekilmemesinden dolayı çok ciddiye almıştır." (Şeyhanlıoğlu, 2011: 108)

Dolayısıyla Demokrat Partinin kuruluşundaki dış faktör bu şekilde ifade edilebilir. Bu gelişmenin yanı sıra içerideki gelişme ise, Karma Komisyonda beş ay görüşüldükten sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ne sunulan Toprak Reformu Kanunuyla ilgili oluşan muhalefet olarak belirtilebilir. Çünkü bu tasarının görüşülmesi sırasında Demokrat Partinin doğuşu net olarak gözlemlenmektedir. Tasarı hakkında meclisteki görüşmeler sırasında, Cumhuriyet Halk Partisi içinde önemli bir muhalefet gücünün var olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Zira oluşan bu muhalefetin başını çekenler bir zaman sonra Demokrat Partiyi kuracak kadrolar olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Refik Koraltan, Emin Sazak, Cavit Oral ve Damar Arıkoğlu gibi kişilerdir (Şeyhanlıoğlu, 2011: 111).

Bu kanuna karşı geliştirilen muhalefetle temelleri atılan Demokrat Partinin buradaki "siyasal liberalizasyon", "teşebbüs hürriyeti" gibi benimsediği prensipler yukarıda değinilen muhafazakârlığın unsurları arasında saydığımız otorite-mülkiyet kavramındaki anlayışa paralel düşmektedir. Zira muhafazakârlıkta, toplumsal düzenin devamlılığı ve otoritenin korunmasında insanların bireysel olarak sahibi oldukları varlıklarının olması önemi vurgulanmıştır.

Bu bağlamda Demokrat Partinin devletçiliği, *"özel teşebbüs ve sermaye faaliyeti ve tasarrufların devlet tarafından nizamlanması, özel teşebbüs menfaatleri ile genel menfaatin korunması zaruretinden ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz iktisadi şartlarımızın ihtiyaçlarımızın çizdiği yoldur."* (Demokrat Parti Seçim Programı 1946: mad.17) şeklinde yorumlaması buraya örnek verilebilir. Bir başka deyişle Demokrat Parti, özel teşebbüsün faaliyetlerine önem atfederken devleti de özel teşebbüse bu istikamette yeni ve güvenli iş sahaları oluşturma, piyasa güvenliğini sağlama ve devlet ile özel teşebbüsün

karşılıklı bir yardımlaşma içerisinde faaliyetlerini sürdürmesi gibi görevlerle konumlandırarak yukarıda birbirine bağımlı işlenen otorite-mülkiyet yaklaşımına denk düşen bir anlayışı benimsediği söylenebilir (Demokrat Parti Seçim Programı 1946: mad.42 ve diğerleri).

Bununla birlikte DP nin, ezanın yeniden Arapça okunmasını sağlaması, din adamlarının yetişmesi gerekliliğini savunarak yüksek İslam enstitülerini açması muhafazakârlıkta önemli bir sosyal yapıştırıcı olarak görülen din anlayışına paralel düşmektedir. Ayrıca bu dönemde başta İstanbul olmak üzere pek çok tarihi yapının restore edilerek geri kazanılma çabası, 1950 yıllarına kadar Türk okullarında klâsik batı müziğinin öğretimi yerine geleneksel Türk müziği, örf ve ananelerinin öğretilmesine başlanması DP yi muhafazakâr felsefedeki gelenek ve tarih anlayışıyla açıklanabilir.

Son olarak DP nin toplum ve özgürlükler noktasında da muhafazakâr felsefenin ortaya koyduğu özgürlük anlayışıyla denk bir yol çizdiği söylenebilir. Zira muhafazakârlıkta bir düzen vurgusu vardır ve insan doğası olumsuz yorumlandığından bireysel özgürlük biraz daha ikinci plâna itilmiş gibidir. Adnan Menderes'in düşünceleri bağlamında DP nin de buna benzer bir perspektifte olduğu düşünülebilir. Zira bununla ilgili Menderes'in *"Dünyanın her tarafında hürriyet rejimleri hürriyetleri ifrata götürmek suretiyle yıkılır… Hürriyet düşmanlarının kullandıkları en müessir silah ve taktik çok kere hürriyet aleyhtarlığı değil tam aksine taraftarlığı suretiyle anarşi muhiti yaratarak… Memlekete el koymaktır. (…) Hürriyet mefhumunu bizim anladığımız manada çok ulvi bir gaye olarak değil fakat sadece alelade bir vasıta hatta milli bünyenin ve hatta hürriyet nizamının bir tahrip vasıtası olarak kullanıp bizi sahip olduğumuz hürriyet nimetinden mahrum etmek isteyenlere bu memlekette asla fırsat verilmeyecektir."*(Şeyhanlıoğlu 2011: 290-291) ifadeleri örnek verilebilir.

Anavatan Partisi (ANAP) ve Muhafazakârlık

1974 te patlak veren petrol krizi sonucu, devlet eliyle çekip çevrilen ekonomiler içine düştükleri dar boğazdan çıkamayınca bu durumun üstesinden yine özel teşebbüs, serbest ekonomi anlayışıyla gelinilmeye çalışılarak liberal politikalar yeniden benimsenmiş ve yayılma imkânı bulmuştur. Dünyada yaşanan bu ekonomi temelli gelişmeler sadece mali olmakla kalmamış aynı zamanda toplumsal, siyasal ve sosyo-kültürel dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda siyasal terminolojide de değişmeler olmuştur. Gelenek-

sel olarak tanımlı ideolojik kavramlar, bu yeni şartlar veçhesinde yeniden incelenme ve tanımlanma ihtiyacı duymuştur.

Bu terminolojide yeniden anlamlandırılan kavramlardan biri de "Yeni Sağ" olarak ifade edilen ve kökenlerini neo-liberal ve neo-muhafazakârlığın oluşturduğu terminolojidir. Yeni sağı oluşturan argümanlardan bir tanesi olan neo-liberalizmin politik uyarlamasını ABD de Reagan, İngiltere'de de Thatcher ortaya koymuştur. Reaganizm ve Thatcherizm olarak da ifade edilen bu politikalarda, kamu harcamalarının azaltılması, istikrarlı bir para politikasının uygulanması, özelleştirme, vergi oranlarının indirilmesi ve tarafsız bir vergi politikası uygulanması gibi politikalar gözlenmektedir (Aktan, 1994: 116). Kavramı oluşturan ikinci argüman olan neo-muhafazakâr görüşteyse yeni liberalizmin söylemlerine (bireyi siyasal, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla bireyci bir yaklaşımı temsil etmesi, bu bağlamda bireyin özgür bırakıldığında kendisi için en uygun olanı bulacağını öngörmesi, sosyal adalet, sosyal güvenlik gibi kavramların yapay olduğu vb. ifadelerinde olduğu gibi) meşruluk kazandırmakta ve özellikle böyle bir sistemin politikalarının uygulanmasından ortaya çıkabilecek sosyal sorunları yumuşatacak kurumları önermek suretiyle liberalizme destek oluşturmaktadır (Aksoy, 1998: 6).

Bu argümanlardan hareketle Yeni Sağ siyasetin özünde, ekonomik serbestlik, demokrasiye dayalı yönetim ve minimal düzeye indirgenmiş devlet doktrini vardır. Dolayısıyla sosyal refah devleti yerini ekonomik devlete, devletçilik yerini bireyciliğe, kamu örgütlenmeleri yerini sivil toplum kuruluşlarına bırakmaktadır. Aynı şekilde bu dönemde devlet, üretme ve işletim yerine, denetim ve düzenleme rolünü üstlenmektedir. Yani yeni sağ hareket genel olarak siyasette devletin muhkem varlığını özellikle ekonomik alandan başlayarak mümkün olduğunca hayatın her alanında küçültmeye; devletin etkisinden çıkan alanlarda özel işletme ve sivil toplum kuruluşlarını hâkim kılmaya yönelerek yeniden yapılandırmayı doğrudan sivil ve özel girişimin eliyle yapmayı hedeflemektedir. Bu yönelişleri ile de kendine göre "rasyonel bir siyaset tarzı" ortaya koymaktadır.

Türkiye'de de yeni sağ hareket 1980 li yıllarda felsefi, liberal ve muhafazakâr unsurlarıyla birlikte ivme kazanmaya, onun değerlerini somut siyasal amaçlar haline dönüştürmeye başlamıştır. Dünyada bu dönemde İngiltere'de Thatcher, ABD de Reagan yönetimleri ile siyasal pratikte karşılığını bulmaya başlayan bu hareketin ülkemizde taşıyıcısı Turgut Özal ve onun liderliğindeki

ANAP hükümeti olmuştur.

Türkiye'de 1970 lerde yaşanan krizin bir uzantısı olarak ortaya çıkan toplumsal sorunlar sonucunda yaşanan 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, 1970 öncesi siyasi parti ve politikacıları siyasetten uzaklaştırmış, bu süreçte toplumu da depolitize edecek önlemleri almıştır. Bu dönemde ANAP "sivil" temsil niteliğinin yanı sıra, darbe yönetimince de benimsenen ekonomik programı (24 Ocak Ekonomik Kararları ve uzantıları) ile önemli bir güç kazanmıştır. Türkiye'de askeri darbelerin açtığı zemin üzerinde inşa edilen ve Özal (ANAP) hükümetlerinin nezdinde cisimleşen yeni sağ hegemonyası toplumsal yaşamın her alanında kendisini hâkim kılmayı başarmıştır. Sağın değişen iktidar stratejisi ve söylemi "piyasa", "cemaat olarak din" , "millet" ve bu üç unsura dayalı sivillik anlayışı ile zaman zaman devlet ve bürokrasi karşıtlığı olarak ortaya çıkan muğlak bir siyasi liberalliği eklemlemeye çalışmıştır (Safi, 2005: 171-178).

Sonuç olarak darbeyle yönetime el koyan askeri yönetim en kısa süre içinde yeni bir anayasanın hazırlanmasını ve genel seçimlere gidilerek normal siyasal düzene dönmek istiyordu. (Özdemir, 1995: 457).Kasımda yapılan seçimlere üç parti girmiştir. Bunlardan biri emekli general Sunalp'in Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), sağı işgal ediyordu; diğeri Turgut Özal'ın ANAP ı merkezi tutuyordu (Eylül 1980 den önce var olan bütün siyasal eğilimleri temsil etme iddiasında olsa da) ve İsmet İnönü'nün eski özel kalem müdür Necdet Alp, CHP nin bıraktığı boşluğu doldurma umuduyla Halkçı Partiye önderlik ediyordu. Burada merak edilen husus, cuntanın neden Anavatan Partisini kapatmayarak seçim mücadelesini denetim altında tutup sadece iki partiye izin vermediğidir. Öyle anlaşılıyor ki, Batıdan, özellikle de finans çevrelerinden aldığı destek Özal'ı kurtarmıştır (Ahmad, 1999: 223).

Başlangıçta Özal'ın seçimleri kazanacağını kimse düşünmüyordu. Şartlar Sunalp için elverişli olmakla birlikte Özal'ın serbest faiz yönlendirme ve kullanmalarına izin verilen bankerler tarafından orta gelirli pek çok aileyi dolandırmaları sonucu itibarının zarar görmesi buna neden olarak gösterilebilir. Ancak Sunalp'in beklendiği gibi bir önder olamaması ve halk tarafından benimsenmeyişi Özal'ın beklentilerin aksine seçimi önde götürmesine ve oyların %45,15 ini almasına sebep olmuştur (Ahmad, 1999: 224). Fakat bu durum Özal'ı meşrulaştırmaya yetmiyordu. Çünkü iki ana parti (SODEP ve Doğru Yol Partisi (DYP) seçimlerin dışında tutulmuştu. Dolayısıyla 1984 te yapılacak

belediye seçimlerinde Özal'ın kendisini ispat etmesi gerekiyordu.

Belediye seçimlerinde Özal, oylarında küçük bir gerileme olsa da yerini sağlamlaştırdı. Bu durum muhalif basın tarafından seçim sonuçlarının Özal'a verilen güvenoyu olarak kabul edildi. Bunlara ilaveten soldaki parçalanma Özal için bir sorun teşkil etmezken, Süleyman Demirel'in arkasında yer aldığı DYP nin temsil ettiği sağdan gelen tehditle Özal'ın baş etmesi gerekiyordu. Özal bu tehditle, sağın üç eğilimini birleştirdiğini söyleyerek başa çıkıyor ve bu söylem de partiye felsefi bir nitelik kazandırıyordu. Yani ANAP, AP kadar muhafazakâr, MSP gibi geleneklere bağlı (İslamcıların parolası), MHP gibi milliyetçiydi ve hatta sosyal demokratlar gibi o da sosyal adalete inanıyordu (Ahmad, 1999: 227).

Dolayısıyla ANAP, liberal-sağ, mukaddesatçı sağ, milliyetçi sağ ve demokratik sol yaklaşımların dördünü de yani merkezdeki sağ ve solu temsil ettiğini öne sürerek siyasete girmiştir. ANAP aslında, merkezin asker eliyle oluşturulmasına bir tepkidir ve bu tepki ülke sathında yankısını bulmuştur. Bu yönüyle ANAP a 1983 te toplamda %45,1 lik oy vermiş kesimin Türkiye'nin muhafazakâr çekirdeğini oluşturduğunu söylemek mümkündür (Göka, vd. 2003: 310). Yani, darbecilerin merkezi suni, birer sağ ve sol partiyle oluşturma gayretleri halk tarafından tepki görmüş ve halk bu tepkisini tercihini ANAP tan yana kullanarak göstermiştir.

20 Mayıs 1983 te 37 arkadaşı ile kurduğu ANAP ile Özal, yeni-sağın Türkiye sahnesindeki başrolünü oynamaya başlamıştır. Özal, yeni kurulan ANAP ı kamuoyuna, *"ANAP, TC. Anayasası, İnsan Hakları Beyannamesi, Siyasal Partiler Kanunu ve diğer Kanunların esas sınırları içerisinde faaliyet gösteren bir siyasi teşekküldür…. Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest Pazar ekonomisini esas alan bir siyasi partiyiz…. Burası bir hizmet kapısıdır. Milletimize en iyi şekilde hizmet edebileceğimize inanıyor, Yüce Allah'ın gayretlerimizde bize yardımı olmasını diliyoruz…"* şeklinde takdim etmiştir (ANAP Parti Programı, 1992: 1-2).

Turgut Özal ve ANAP'ın muhafazakâr düşüncenin neresinde olduğu ile ilgili şunlar söylenebilir. Muhafazakâr düşünce yukarıda da belirtildiği gibi ılımlı tedrici değişimi savunan yeniliklere tamamen kapalı olmayan bir muhtevaya sahiptir. Gerek partinin programında gerekse Özal'ın düşüncelerinde benzer bir yaklaşım görülür. Zira onun açısından muhafazakâr olmak, toplum-

sal, kültürel ve ahlâki değerlere, örf ve adetlere, gelenek ve dine saygılı olmak ve aynı zamanda tutucu, mutaassıp ve yeniliklere kapalı olmamaktır (Duman 2010: 261).

Bununla beraber tarihte yer edinmiş Türk büyükleri ve onların bıraktıkları eserlere sık sık atıfta bulunması Özal ve partiyi muhafazakârlığın gelenek ve tarih yaklaşımı ile denk düşürürken yapılan eserlere tarihten şahsiyetlerin isimlerinin verilmesi de bunun örneği olarak sunulabilir (döneminde İstanbul'a yapılan ikinci köprüye Fatih Sultan Mehmet adının verilmesi gibi). Ayrıca muhafazakârlıkta toplumu bir ailenin bireyleri gibi görmek ve bu bağlamda aileye önem verme durumu görülür. Bu anlamda Özal da Başbakanlığa bağlı Aile Araştırma Kurumu, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik fonu gibi kurumlar kurarak ve Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma gibi yasalar çıkararak toplumun temel direği olarak gördüğü aile yapısı ve gençliği güçlendirmek istemiştir. Buna ilaveten muhafazakârlığın din anlayışıyla uygun olarak parti programında *"... Devletin ilk ve orta öğrenim kurumlarında dini eğitim ve öğretim yapılması için gerekli tedbirleri almasını zorunlu görürüz."* İfadesi yer almaktadır. Nitekim 1970 yılında 40 imam-hatip lisesi varken bu sayı 1980 yılında 149 a 1988 de ise 383 e yükselmiştir (Duman 2010: 263).

Özal'ın serbest ekonomi anlayışı, Türkiye'yi dışarı açma, ülkeye sermayenin gelmesi için çeşitli girişimlerde bulunması muhafazakârlığın otorite mülkiyet kavramlarıyla açıklanabilir. Zira muhafazakârlıkta toplumda herkesin bir tuğlası olduğu inancı mülkiyet anlayışı ile açıklanabilirken devletin bu anlayış karşısında teşvik eden ve koruyucu olarak müdahil olmasını esas gören bağlamda kurulu otoriteye de bağlılık ve sadakat gösterilmesi söz konusudur. Ayrıca otorite anlayışıyla ilgili Özal'ın geleneksel olarak Türk Kamu yönetiminde baskın görünen bürokrasi hegemonyasını ortadan kaldırmak seçilmişlerin atanmışlar üzerinde olduğunu ortaya koymak gibi bir çaba içerisinde olduğu söylenebilir. Bu Özal'ı demokratik olmakla nitelendirilebilir kılmakla beraber muhafazakâr felsefenin otorite anlayışına da uygun düşürmektedir. Zira muhafazakârlıkta toplumun benimseyeceği bunun içinde dini, gelenek ve geçmiş bilinci yerinde olan bir gücün yönetimde olmasına dair yaklaşımı Özal'ın bu çabasıyla da paralel düşmektedir.

Son olarak Özal ve ANAP ın, toplum ve özgürlükler noktasında muhafazakâr felsefenin anlayışıyla çok da fazla örtüşmeyen bir çizgide olduğu düşünülebilir. Zira muhafazakâr düşüncede insan doğasına yönelik bakış

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

"ORTADOĞU'DA PETROLSÜZ OLMAK": ÇEVRESEL GÜVENLİK VE ENERJİ ARZ GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN ENERJİ POLİTİKASININ GELECEĞİ

Hasan YAYLI[1]

ÖZET

Çevresel güvenlik, bugün ve gelecekte ekosistemdeki yaşam destek sistemleri ve insan ihtiyaçları için önemli olan varlıkların tedariki, erişebilirliği ve yönetimi gibi konuların sürdürülebilirliği ile yoksulluğun ve çatışmaların azaltılması için katkıda bulunan süreçlerin belirlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Çevresel güvenlik üzerindeki en önemli tehdit kaynaklarının başında ise enerji politikaları gelmektedir. Ülkelerin kalkınma politikalarının en temel girdisi olan enerji kaynaklarının sürekli, güvenilir, temiz, kaliteli, çevreye uyumlu, ülke ve kaynak çeşitliliği içinde uygun maliyetle tüketiciye sağlanması ise enerji arz güvenliği kavramı ile tanımlanmaktadır.

Türkiye elektrik üretiminde büyük oranda fosil yakıt kullanmaktadır. Ancak Türkiye bir Ortadoğu ülkesi olmasına rağmen fosil yakıt kaynakları bakımından bölgenin en yoksul ülkesi durumundadır. Enerji alanında bu denli yüksek bağımlılık, Türkiye açısından farklı alanlarda da bağımlılık ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Enerji arz güvenliği bir yandan enerji tedarik edilen ülke portföyünün çeşitlenmesini gerektiren bir politika alanı iken diğer taraftan da enerji kaynakları içerisinde karbon salınımının kontrol altına alınması bağlamında da çevresel güvenlik kavramı ile yakından ilgilidir. Dolayısı ile geleceğe yönelik enerji politikalarındaki temel bağlamın mümkün olduğu kadar fosil kaynaklı yakıtlardan yenilenebilir enerji kaynaklarına ve nükleer enerjiye yönelinmesi şeklinde ortaya çıkması gerekmektedir. Bu sayede fosil yakıt kaynakları bakımından tamamen dışa bağımlı bir Ortadoğu ülkesi olan Türkiye'nin enerji arz güvenliği politikaları bakımından dışa bağımlılığı azaltılacaktır. Diğer taraftan da Paris anlaşmasında karbon salınımının gelecekte azaltmak yönünde verilen taahhüt için de önemli bir politika adımı atılmış olacaktır. Gerek enerjinin tedarik edilmesi sürecindeki yüksek dışa bağımlılığın çözülmesi ve ayrıca ihracatın ithalatı karşılama oranı açısından en önemli olumsuzluk olan enerji kaynaklarında dışa bağımlılığın ortadan kalkması ile elde edilecek toplam faydanın uzun vadede yenilenebilir enerji kaynaklarının başlangıçtaki kuruluş maliyetinin yüksekliğinden kaynaklanan dezavantajı da ortadan kaldırılmış olacaktır.

1 Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, hyayli@hotmail.com

Bu çalışmada öncelikle Türkiye'nin enerji kullanımındaki kaynak çeşitliliği ele alınarak yüksek oranda fosil kaynaklı enerji kullanımı ve bunun yarattığı enerji arz güvenliği ve çevresel güvenlik sorunları ele alınacaktır. Daha sonra çözüm önerisi olarak gerek enerji arz güvenliğinin sağlanması ve gerekse enerji üretimine bağlı çevresel güvenlik tehditlerinin azaltılması için yerli ve milli enerji kaynağı olarak yenilenebilir enerji kaynaklarının teşvik edilmesi önerilecektir.

Anahtar kelimeler; çevre sorunları, çevresel güvenlik, enerji arz güvenliği, enerji politikası,

GİRİŞ

Ülke enerji ihtiyacının amaçlanan ekonomik büyümeyi gerçekleştirecek, sosyal kalkınma hamlelerini destekleyecek ve yönlendirecek şekilde, zamanında, yeterli, güvenilir, ekonomik koşullarda ve çevresel etkileri de göz önüne alınarak sağlanması olarak tanımlanan enerji politikası, tanımdan da anlaşılacağı gibi iki temel etken çerçevesinde şekillenmektedir. Enerji politikasını etkileyen bu etmenler enerji arz güvenliği ve çevresel güvenlik olarak belirtilebilir. Bu iki etmen enerji politikasının oluşturulması sırasında çoğu zaman birbirini ters yönlü ilişki ile etkileme potansiyeli taşımaktadır. Bazen enerji arz güvenliğinin önceliği durumlarda çevresel güvenlik etmeninin enerji politikasının oluşumunda göz ardı edilmesi mümkün iken çevresel güvenliğin öncelemesi durumunda da enerji arz güvenliği açısından riskler ortaya çıkabilmektedir.

Enerji politikası sosyal ve ekonomik kalkınma hamlelerinde son derece önemli bir politika başlığıdır. Mevcut kalkınma ideolojisinin temel girdisini oluşturan enerjinin temin edilmesi ve ihtiyaç sahiplerine tam ve zamanında ulaştırılması enerji politikasının önceliğini oluşturmaktadır. Enerji arz güvenliği olarak belirtilen bu öncelik bazen çevre üzerinde negatif dışsallık üreterek çevresel güvenliği tehdit etmektedir. Türkiye gelişmekte olan bir ülke olarak sosyal ve ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşmak noktasında önemli bir enerji tüketicisi konumundadır. Ancak özellikle fosil enerji kaynakları açısından ise "fakir" bir ülkedir. Bu açıdan Türkiye birincil enerji kaynakları açısından dışa bağımlı bir ülke görünümündedir. Enerji açısından dışa bağımlılık, dış politikadan cari açığa kadar birçok alanda Türkiye'nin politika oluşturma süreci üzerinde baskı oluşturmaktadır. Politika yapıcılar, bir taraftan enerji arz

güvenliğini sağlamak için daha çok "yerli" enerji kaynakları temelinde enerji politikası üretirken diğer taraftan da taraf olduğu uluslararası anlaşmaların gereği olarak çevresel güvenliği tehdit etmeyecek kaynaklar üzerinde yoğunlaşması gerektiğini öngörmektedir. Bu durum ise her zaman mümkün değildir. Zira Türkiye'nin sahip olduğu tek yerli fosil enerji kaynağı olan "kömür", çevresel güvenlik açısından ise en kirletici fosil enerji kaynağı olarak kabul edilmektedir. Ancak çevresel güvenlik ile enerji arz güvenliği açısından bu noktada bir açmaz içinde bulunun Türkiye'nin enerji projeksiyonlarına bakıldığında enerji arz güvenliğini önceledeği açıkça görülebilmektedir. Zira çevresel güvenlik açısından en çok eleştirilen kömür ve nükleer enerji 2023 vizyon belgesinde Türkiye'nin birincil enerji kaynakları içindeki payı en çok artması öngörülen kaynak olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye'nin enerji politikasını belirlemesinde temel etmenler olarak ortaya çıkan enerji arz güvenliği ve çevresel güvenlik etmenlerinin enerji politikasının oluşumunu nasıl etkilediği ortaya koyulduktan sonra Türkiye'nin bu kısıtlardan enerji arz güvenliğini önceleyen bir politikadan yana tercihte bulunduğu tespiti ortaya koyulacaktır. Türkiye'nin bu yönlü politika tercihinde çevresel güvenliği de gözetmeye çalıştığı da bilinmektedir.

Enerji Arz Güvenliği ve Enerji Politikası

Enerji arz güvenliği, dış enerji kaynaklarından bağımsızlıkla ölçülür. Enerji ihtiyaçlarını karşılamak için ithalat bağımlılığının artması, ülkelerin enerji güvenliği için açık bir tehlike oluşturmaktadır (Marin ve Quemada,2011:12). Enerji arz güvenliği için, enerjide dış kaynaklara bağımlılığın mümkün olduğunca azaltılması ve herhangi bir kaynaktan ileri gelebilecek bir azalma, tükenme, kesilme, devre dışı kalma gibi aksaklıkların gerçekleşmesine karşı önlemlerin alınması ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Tek bir kaynaktan ya da bir kaynağın diğerlerine oranla daha yüksek oranda kullanılması ile sağlanacak enerjinin de bir tür bağımlılık yaratacağı dikkate alınmalıdır. Kaynak seçimi konusunda dikkat edilecek noktalardan birisi de tek bir kaynağa olduğu gibi tek bir ülkeye bağımlılık yaratmayacak kaynakların seçimine ağırlık verilmesidir. Yalnız seçilecek kaynaklarda değil, yapılacak enerji yatırımlarında da dışa ve tek bir ülkeye bağımlı olunmaması da önem taşımaktadır (Uğurlu, 2007: 83).

Bu bağlamda enerji arz güvenliğinin sağlanmasında politika aktörleri üç

önemli politika belirleyici kısıtla karşılaşırlar.

- Ülkenin Jeopolitik Konumu
- Yedeklilik Kısıtı
- Çeşitlilik Kısıtı

Bu kısıtlardan ilki ülkenin sahip olduğu birincil enerji kaynakları rezervlerinin miktarı ve dış tedarikçilerle olan jeopolitik temasıdır. Ülkenin jeopolitik konumu çerçevesinde politika yapıcılar birincil enerji kaynaklarını belirlerken öncelikle yerli kaynakların değerlendirilmesi yönünde bir irade ortaya koymaktadır. Bu konuda yetersiz kalındığı takdirde ülkenin jeopolitik konumunu da gözeterek dış kaynaklardan enerji tedariki yolunu tercih etmek durumundadır.

Türkiye jeopolitik konumu gereğince yerli kaynaklardan enerji tedarik etme politikası üretmek konusunda yeterince zengin bir rezerve sahip değildir. Türkiye'de birincil enerji üretiminin kaynaklar bazındaki dağılımı incelendiğinde toplam enerji üretimi içinde Taşkömürü ve Linyit toplamda %54'lük bir orana sahiptir. Bu oran kömürün birincil enerji üretimimiz içinde en önemli yerli kaynak olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Bu rakamların makro bazda ifade ettiği anlamı daha iyi yorumlamak için Şekil 2'de yer alan diyagramı incelmek gerekmektedir. Şekil 2'de görüldüğü gibi Türkiye'de yerli kaynaklardan enerji üretiminin enerji tüketimini karşılama oranı yıllar içerisinde hızla azalmıştır. Bu oran 1990 yılında %48.1 iken 2011 yılında %28.2 olarak gerçekleşmiştir (Koç ve Şenel,2013:34-35).

Şekil 1. Türkiye'de Birincil Enerji Üretiminin Kaynaklar Bazındaki Dağılımı

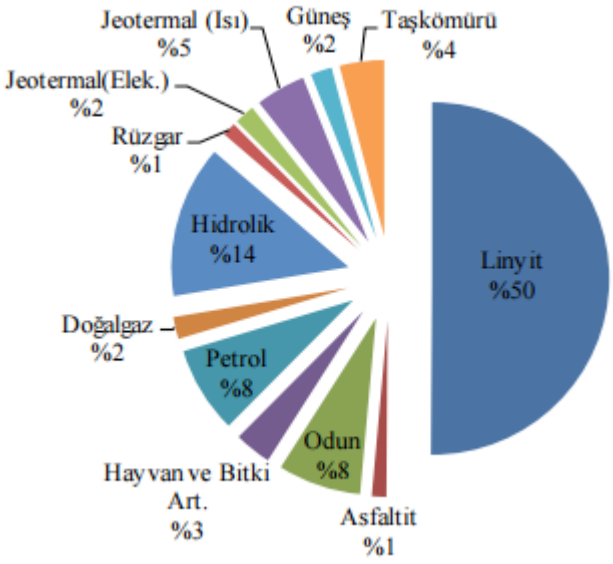

Şekil 2. Türkiye›de Yerli Kaynaklardan Enerji Üretimi ve Toplam Enerji Tüketimi

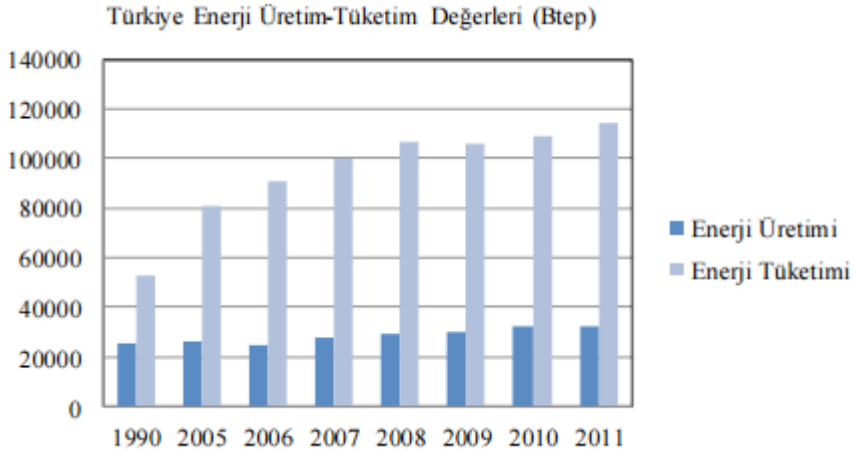

İki şekil birlikte değerlendirildiği zaman jeopolitik konum açısından Türkiye'nin enerji arz güvenliği bağlamında enerji politikasını oluştururken ortaya koyması gereken politika öncelikleri şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

- Türkiye'nin en güçlü olduğu fosil yakıt rezervi kömürdür. Enerji arz güvenliği bağlamında Türkiye, yerli kömürün enerji üretimindeki payını artıracak politikalar üretmek yönünde bir politika istikameti oluşturmuştur. Ancak yerli kömürün taşıdığı düşük kalori değeri ve atmosfer için en kirletici fosil yakıt kaynağı olması yerli kömürün çevresel güvenlik açısından önemli bir tehdit oluşturduğu da bilinmektedir. Bu çerçevede politika yapıcıların kömürün yer altından çıkarılması ve termik santrallerde enerjiye dönüştürülmesi sürecinde daha çevre dostu teknolojiler kullanıl-

masını bir zorunluluk olarak belirlemesi ve bu zorunluluğu da uygulaması durumunda çevresel güvenlik endişelerinin azaltılabileceği de bilinmektedir.

 Toplam enerji üretimi içinde %24'lük bir paya sahip olan yenilenebilir enerji kaynaklarının daha etkin değerlendirilmesi, gerek enerji arz güvenliği gerekse çevresel güvenlik bağlamında Türkiye'nin enerji politikasının öncelikleri arasında görülmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam enerji üretimi içindeki payının artırılması kamu politikası metinlerinde sıkça zikredilen bir politika önceliğidir. Ancak yenilenebilir kaynaklarının kuruluş maliyetinin yüksek olması ve emre amadelik açısından sorunlar içeriyor olması yenilenebilir enerjinin toplam üretim içindeki payının artırılmasının önündeki en önemli engel olarak değerlendirilebilir.

Enerji arz güvenliğinin sağlanmasında politika aktörlerinin karşılaşacağı diğer kısıtlar yedeklilik ve çeşitlilik kısıtlarıdır. Kısaca enerjinin tedarik edildiği kaynakların ve ülkelerin farklılaştırılması olarak ifade edebileceğimiz bu kavramlar politika yapıcıları enerji tedarik edilen kaynakları çeşitlendirmek ve özellikle enerji açısından dışa bağımlı ülkeler için enerji satın alınan ülkeleri farklılaştırmaya yöneltmektedir. Zira kaynak çeşitliliği; temel enerji girdisini oluşturan enerji kaynağında yaşanabilecek bir soruna karşı diğer kaynakların devreye sokulması yolu ile, ülke çeşitliliği de enerji ithalatı yapılan ülkelerle yaşanacak diplomatik sorunlar durumunda başka ithalatçı ülkelerin devreye sokulması ile enerji arz güvenliğini garanti altına almaktadır.

Enerji arz güvenliği bağlamında Türkiye'nin enerji politikasının geleceğine bakıldığı zaman aşağıdaki tespitlerin yapılması mümkündür.

Türkiye'nin petrol ve doğal gaz kaynakları bakımından fakir bir ülke olması enerji güvenliği için bir tehdittir. Ancak yenilenebilir enerji kaynakları yönünden uygun bir coğrafyaya ve iyi bir potansiyele sahip olması bir fırsattır. Enerji kaynağı yönünden %73 oranında dışa bağımlı olan Türkiye'nin enerji arz güvenliği yüksek riskli bir durumdadır. Doğalgaz ithalatında %55 oranında Rusya'ya bağlı olmak, Türkiye için ayrı bir risk oluşturmaktadır. Bu ülkeden yapılan doğal gaz ithalatının başka ülke kaynakları ile dengelenmesi özellikle son dönemde Rusya ile yaşanan diplomatik krizlerin doğurduğu zorunlu bir sonuçtur. Bu çerçevede yeni doğalgaz boru hatlarının inşası ve doğalgaz de-

polama alanlarının kapasitesinin ve sayısının artırılması yönünde çaba gösterilmesi gerekmektedir. Türkiye, enerji arz güvenliğini artırmak için enerjide verimliliği artıracak, enerjinin çevreye olumsuz etkilerini azaltacak en iyi teknolojileri kullanmalı, kaynak ve kaynak ülke çeşitliliğini sağlamalı, yenilenebilir kaynaklara ağırlık vermeli, her safhada teknolojik imkanları geliştirmeli, enerji iletim hatlarını çeşitlendirmeli ve güvenliklerini sağlamalıdır.

Türkiye'nin özellikle linyit rezervlerinin kapasitesince mevcut en iyi teknolojilerle yeni termik santral yapımı, ithal doğal gaza olan bağımlılığını daha düşük oranlara indirecektir. Linyit kaynaklarının elektrik üretiminde maksimum şekilde değerlendirilmesi, çevresel etkilerinin en aza indirilmesi, enerji arz güvenliği bakımından önemlidir. Türkiye'nin uzun yıllardır plan ve politikalarında yerli linyitlerin elektrik enerjisi üretiminde kullanılmasının artırılması yer almaktadır. Ancak uygulamalar, plan ve politikalara uygun olarak gerçekleşmemiştir. Bu konuda söylemden eyleme geçilmesi için gerekli şartlar sağlanmalıdır. Yakın gelecekte Türkiye'nin enerji politikasında yerli linyit kaynaklarını daha etkin kullanacağı yönündeki en önemli işaret Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ERDOĞAN'ın 24 Nisan 2016 günü yapmış olduğu şu konuşmadan anlaşılabilir:

"Geçtiğimiz yıl petrol fiyatlarındaki düşüş sayesinde enerji ithalatımızı 38 milyar dolarda tutabildik. Cari açığımızın önemli bir bölümü enerji hammaddelerinin ithalatından kaynaklanıyor. Örneğin geçtiğimiz yıl 63 milyar dolar civarında olan dış ticaret açığımızın yarısından fazlası enerji kaynaklıdır. Ülkemiz geliştikçe, büyükçükçe, sanayiden ticarete, hizmet sektöründen alt yapıya kadar her alanda ileriye gittikçe enerji ihtiyacımız da artıyor. Milletimizin refah düzeyinin yükselmesi, şehirleşmenin artması, her alanda teknolojinin daha etkin kullanılması enerji talebini yükseltiyor. 'Bir ülkenin refah düzeyi nasıldır, ne durumdadır?' sorusunun cevabı enerji tüketimiyle de orantılıdır. OECD ülkeleri arasında enerji talep artışının en fazla olduğu ülke Türkiye'dir. 2023 hedeflerimiz doğrultusunda ilerledikçe enerji talebimiz de katlanarak sürecektir. Önümüzdeki 10 yılda enerji alanında ihtiyaç duyacağımız yatırım miktarı 110 milyar dolar olarak hesaplanıyor. bunun için kömür ve su gibi kendi kaynaklarımızı, güneş ve rüzgar gibi doğal kaynakları daha etkin kullanarak enerjideki talebi karşılamayı ve dışa bağımlılığımızı asgariye indirmeyi hedefliyoruz."(http://www.hurriyet.com.tr/cumhurbaskani-erdogan-enerjisa-tufanbeyli-termik-40093834)

Kriz durumlarında devreye sokulması nedeniyle enerji arz güvenliği bakımından son derece önemli olan Türkiye'nin doğal gaz depolama kapasitesi OECD ülkelerinin depolama/talep oranı olan %10'un altındadır. Türkiye'nin enerji arz güvenliği bakımından 2,6 milyar metreküp kapasiteli doğalgaz depolama tesisleri yetersizdir. Doğalgaz depolama maliyetli bir iş olmakla birlikte enerji arz güvenliği bakımından son derece önemli olduğundan doğalgaz depolama kapasitesi artırılmalıdır. Doğalgaz depolama alanları geliştirilmediği takdirde kriz durumlarında ve soğuk geçen kış mevsimlerinde doğal gazda kısıntıya gidilmesi zorunlu hale gelebilecektir. Doğal gazda kısıntı hem elektrik santralleri, hem sanayi hem de konut ısıtmacılığında insan sağlığı için olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

Çevresel Güvenlik Ve Enerji Politikası

Çevre sorunlarının olumsuz sonuçlarının yoğun olarak hissedilmeye başlaması, 1980'lerde ve Soğuk Savaş'ın hemen ertesinde güvenlik kavramının yeniden irdelenmesinde öne çıkan bir unsur halini alması ve çevresel güvenliği ilgilendiren farklı bir güvenlik alanının meydana çıkması güvenlik kavramının yeniden tanımlanmasını gerekli kılmıştır. Küresel ısınma, ozon tabakasının delinmesi gibi çevresel bozulmayı içeren etmenlerin insan hayatını ve dolayısıyla devletlerin çıkarlarını olumsuz etkilemeye başlamasıyla birlikte çevre, giderek ulusal güvenliğin bir parçası olarak görülmeye ve güvenlik meselesiyle doğrudan ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Güvenlik kavramının genişlemesiyle alakalı bu tartışmalar, askeri güvenliğin yanı sıra yeni bir 'güvenlik tehdidi' algısının ortaya çıkmasıyla neticelenmiş, terörizm, organize suçlar, endemik ve yaygın hastalıklar, toplumsal ve dini çatışmalar, siyasi baskı, doğal kaynaklar nedeniyle çıkan çatışmalar ve çevresel bozulma, çatışma-güvenlik boyutunu ilgilendiren çatışma nedenleri olarak ortaya çıkmıştır (Sençerman,2013:11). Obi'ye göre "Çevresel güvenlik, insanoğlu ve doğa arasındaki doğal kaynak kullanımı ve doğal kaynakların gıda, mal, hizmet ve kazanca dönüştürülmesi şeklindeki etkileşimden kaynaklanan tehdit ve çatışmaların önlenmesiyle ilgilenmektedir. Doğal kaynakların tüketimi ve dönüşümünden kaynaklanan ekosistemdeki bozulma, kaynakların azalmasına ya da kaynak kalitesindeki düşüşe neden olabileceğinden bir türlü tehdit olarak algılanmaktadır ve kaynakların kullanımı ve dönüştürülmesi meselesi erişim, güç, kontrol ve mülkiyete bağlıdır ve dolayısıyla siyasi ekonomi ve güvenlikle alakalıdır (2000: 50)".

Bu bağlamda çevresel güvenlik kavramının üç boyutu vardır: (Keleş ve Ertan,2002:240-241)

1. Dünya ölçeğinde insan türü ve diğer canlı varlıkların yaşamlarını ve varlığını tehlikeye düşürecek olan çevresel kriz

2. Çevre sorunlarının ekonomik ve siyasal istikrarı tehdit eden niteliği

3. Çevresel kaynakların bölüşülmesi ve çevreden kaynaklanan sorunların ülkeler ve topluluklar arasında çatışmalara neden olma riski

Ülkelerin enerji politikalarının belirlenmesindeki birincil boyutu oluşturan enerji tedariki, tercih edilecek olan enerji kaynaklarının çevresel güvenlik üzerinde oluşturması muhtemel tehditlerin de göz önünde bulundurulacağı bir içerikle oluşturulmak durumundadır. Zira çevresel güvenlik konusunda uluslararası alanda üzerinde büyük oranda ittifak edilen tehditlerin başında İklim değişikliği gelmektedir. Farklı görüşler olmakla birlikte iklim değişikliğinin en önemli sebebi olarak görülen küresel ısınma ise büyük oranda sera etkisinden kaynaklanmaktadır.

Yeryüzünde ve atmosferde tutulan ısı enerjisi, atmosfer ve okyanus dolaşımıyla yeryüzünde dağılır ve uzun dalgalı yer radyasyonu olarak atmosfere geri verilir. Bunun bir bölümü, bulutlarca ve atmosferdeki sera etkisini düzenleyen, su buharı (H O), karbondioksit (CO), metan (CH), diazotmonoksit (N O), ozon (O), vb. sera gazlarınca soğurularak atmosferden tekrar geri alınır. Bu sayede yerküre yüzeyi ve alt atmosfer ısınır. Yerkürenin beklenenden daha fazla ısınmasını sağlayan ve ısı dengesini düzenleyen bu sürece doğal "sera etkisi" denilmektedir. Atmosferde var olan bu sera etkisi karbon temelli gazların oranlarının artması ile denge halinde çıkmakta ve yerkürede ortalama sıcaklığın artmasına neden olmaktadır.

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)'nin açıklamalarına göre, iklim sistemi kesin olarak ısınmaktadır. Gözlemler, küresel ortalama hava ve okyanus sıcaklıklarının arttığını, kar ve buz erimelerinin yayıldığını ve küresel ortalama deniz seviyesinin yükseldiğini göstermektedir. Son 150 yılda, ortalama sıcaklık dünyada neredeyse 0,8 ºC ve Avrupa'da da yaklaşık 1 ºC artmıştır . Son oniki yılın onbiri (1995-2006) küresel yüzey sıcaklığının (1850'den beri) aletsel kayda geçen en sıcak 12 yıl arasında bulunmaktadır. Emisyonları sınırlandıracak küresel eylemde bulunulmazsa, IPCC 2100'a kadar küresel

sıcaklıkların 1,8 ºC ila 4,0 ºC kadar daha artabileceğini beklemektedir. Bu, sanayi öncesi zamanlardan beri kaydedilen sıcaklık artışının 2 °C'yi aşacağı anlamına gelmektedir. Bu eşiğin ötesinde geri dönüşü olmayan ve olasılıkla felaket niteliğinde değişiklikler meydana gelme ihtimali çok daha artmaktadır (DSİ,2016).

Küresel ısınmanın yarattığı iklim değişikliğinin başta kuraklık, çölleşme, buzulların erimesi gibi doğrudan sonuçlarının yanı sıra bu sonuçlara bağlı olarak ortaya çıkacak açlık, yoksulluk, su kaynaklarının azalması vb gibi insanları doğrudan etkileyecek dolaylı olumsuz sonuçları da doğuracağı bilinmektedir (Şahin ve Kurnaz,2014).

Küresel ısınmanın temel nedenlerinden biri olarak belirtilen sera etkisinin, özellikle karbon içerikli gazların atmosferde artışından kaynaklandığı bilinmektedir. Bu tespit iklim değişikliği ile mücadelede en önemli politika başlıklarından birinin enerji politikası olarak belirlenmesi gerekliliğini doğurmaktadır. Zira karbon içerikli gazların atmosferdeki çevre dengesi üzerinde oluşturduğu olumsuz etkinin temel sebebi fosil yakıt kullanımı olarak gösterilmektedir. Kömür, petrol ve doğalgazdan oluşan fosil yakıtlar gerek Türkiye'de ve gerekse dünyada en önemli birincil enerji kaynağı olarak kullanılmaktadır. Ancak fosil yakıt kullanımının iklim değişikliği üzerinde oluşturduğu olumsuz etkiden dolayı iklim değişikliği ile mücadele politikaları büyük oranda korbon salınımının azaltılması üzerinde odaklanmış görünmektedir.

Sera gazlarının atmosferik birikimlerini insanın iklim sistemi üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirecek bir düzeyde durdurmayı sağlayabilecek en önemli ve tek hükümetlerarası çaba Birleşmiş Milletler (BM) İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'dir (İDÇS). İDÇS'nin nihai amacı, "Atmosferdeki sera gazı birikimlerini, insanın iklim sistemi üzerindeki tehlikeli etkilerini önleyecek bir düzeyde durdurmaktır" (UNEP/WMO, 1995). Haziran 1992'de Rio'da düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma Zirvesi'nde imzaya açılan İDÇS, 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 1997 yılında Kyoto'da gerçekleştirilen BMİDÇS 3. Taraflar Konferansı'nda kabul edilen Kyoto Protokolü ise, Sözleşme'nin nihai amacına ulaşması için kurgulanan ilk somut adım olarak 16 Şubat 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu her iki uluslararası sözleşme metnine Türkiye imzalayarak taraf olmuştur.

Enerji politikalarının oluşturulması ve yürütülmesinde önemli bir

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

FOUCAULT'DA ORYANTALİZM VE İRAN DEVRİMİ

Ufuk Bircan[1*]

Özet

Bildirinin konusu Foucault'da oryantalizm ve İran Devrimidir. Oryantalizm en genel anlamıyla doğubilimidir. Batılıların doğu üzerine çalışmaları ve bunun sistemli bir söylemidir. Bu söylem aynı zamanda politiktir. Edward Said oryantalist yaklaşımlı çalışmaların Napolyon'un Mısır seferinde yanında oryantalistleri götürmesiyle savaşın ötesinde bir medenileştirme çabasıyla bir dönüm noktasına ulaştığını düşünmektedir. Said aynı doğrultuda oryantalistlerin Doğu Batı ayrımını kurarken emperyalist hegemonyanın temelinde de oryantalizmin yattığını söyler. Said bilgi iktidar ilişkisi ve etkileşiminin tarihsel sorunlar ortaya çıkarabileceği fikrinde Foucault'dan da etkilenmiştir. Said'in ortyantalizme dair görüşlerinin alt yapısında Foucault'nun söylem ve özellikle bilgi ve iktidara ilişkin fikirlerinden etkilenme söz konusudur. Foucault'ya göre özne, verili bir şey olmayıp iktidar ve episteme tarafından tarihsel olarak inşa edilir. O, batıyı okurken kelimeler ve şeyler arasında bir düzen kurulduğu vakit bunun iktidardan bağımsız olamayacağını, öznenin de iktidarın normlarının objesi haline getirildiğini söyler. Foucault, Batı'yı oryantal bir rüya olarak görürken Doğu onun için dürüstlük, gerçeklik, bütünlük ve değişmezlik anlamını ifade etmektedir. O'nun doğusu hep bir cennet, doğal ve sorunsuz bir yerdir. Foucault'ya göre Batı, özgün ve üretken iken, Doğu statik ve olgunluğa ulaşmış bir yerdir. Foucault'nun Doğu'ya ilgisi Tunus'taki öğrencilik yılları ve daha çok İran'daki devrim sürecinde etkin olmuştur. Onun İran devriminin önceki dönemde ötekileştirilenlere özgürlük ve koruma getireceğine dair öngörüsü entelektüel eleştirilere yol açmıştır. Bununla birlikte İran devrimi sonrası devrimin kültürel ve siyasi olarak yakın ülkeleri etkileyeceği öngörüsü onun Doğu'ya dair iyi bir gözlemci ve okuyucu olduğunu ortaya koyar.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Foucault, Edward Said, İran Devrimi, Emperyalizm

Orientalism in Foucault and Iranian Revolution

Abstract

The subject of this paper is orientalism in Foucault and Iranian revolution. In the most general sense orientalism is about eastern science. It is about the work of the Westerners on the Eastern and its systematic discourse. This is also a political discourse. Edward Said believes that the work of orientalist approach reached a turning point with an effort of civilizing beyond war by Napoleon's taking Orientalists in the Egyptian expedition. Said says that orientalism lies in basis of the imperialist hegemony while the orientalists are establishing the separation of East and West in the same direction. Said has been affected by Foucault concerning the relation of power and knowledge and their interaction which can reveal historical problems. Said's remarks on orientalism has been influenced by Foucault's discourse and power-knowledge relation. According to Foucault the subject, not something given, is constructed by power and episteme. Reading the West he says that establishing an order between words and things cannot be independent from the power and the subject becomes the object of the norms of power. Foucault sees the West as an oriental dream and East means honesty, authenticity, integrity and constancy. His East is always a paradise, a natural and problem free place. While West is an original and productive place according to Foucault, East is a static and mature place. Foucault's interest in East was active during the years he was a student in Tunisia and mostly in the Iranian revolutionary process. His prediction that would bring freedom and protection to the ones marginalized in the previous period of the Iranian revolution led to an intellectual criticism. However, the assumption that the revolution would affect the nearby countries culturally and politically revealed that he was a good observer and reader on East.

Keywords: Orientalism, Foucault, Edward Said, Iranian Revolution, Imperialism

1 * Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü ufuk.bircan@gmail.com

Giriş

Oryantalizm en genel anlamıyla Batılıların gözünden Doğu hakkında bilgi sunan Doğubilimidir. Oryantalizm, Doğu üzerine yapılan her türlü çalışmanın anlatıldığı ve resmedildiği sistemli bir söylemdir. Buna göre Batılılar, Doğuyu ötekileştirmişlerdir. Oryantalist söylem, Doğu üzerine derinlemesine ve yapısal bağlantıları konu edinmesi yanında saf fikrî bir şey olmayıp bir politikadır da. Edward Said, oryantalizmi akademik bir disiplin, bir düşünce üslubu ve tüzel bir kurum olarak ele almıştır. Edward Said, oryantalist çalışmaların en önemli dönüm noktası olarak Napolyon'un Mısır seferini göstermektedir. Napolyon'un Mısır'ı işgalinde yanında pek çok oryantalisti de götürmüştür. Napolyon, Mısırlılara işgalin aslında bir medenileştirme olduğunu empoze etmeye çalışmıştır. Said'e göre Mısır'ın işgali, verimli Nil'in Fransızlar için kullanılabilir hale getirilmesi ve bilgi arayışı çalışmalarının emperyalizme eklenmesinin bir başlangıcıydı.

Edward Said, Doğu Batı ayrımını oryantalistlerin kurduğunu ve Batı'nın hegemonyasının temelinde de oryantalist çalışmalardaki bilgilerin olduğunu öne sürmüştür. Said, Foucault'dan da etkilenerek bilginin iktidar ile olan karşılıklı etkileşiminden ne tür tarihsel sorunlar ortaya çıkabileceği üzerinde durmuştur. Ayrıca o, siyasi ve felsefi olarak oryantalizmin sadece Doğu üzerine bir söylem olmadığını aynı zamanda iktidar hakkında da bir söylem içerdiğini düşünmüştür.

Foucault, söylemsel oluşumların nesnelerinin ifade biçimlerinin ve stratejilerin oluşum kuralı ile ilgili olduğunu söyler. O, görebilmek için bir söylemin nesnesinin oluşma olanağını verenin tarih içerisinde ortaya çıkış koşullarını meydana getiren kurallar bütününe geri dönerek nesneleri tanımlamanın gerekliğini vurgular. Foucault, söylemde öznenin konumunu önemli bir yere yerleştirmiştir. Söylemde önemli olanın süreksizlikler olduğunu ve bunun da dil içerisinde çözümlenebileceğini ifade etmiştir. Foucault'nun görüşlerinde iktidar önemli bir yere sahiptir. Bu bakış açısı, Edward Said'in oryantalizme dair fikirlerinin alt yapısını oluşturmuştur. Edward Said, Batı'nın Doğu'ya uyguladığı emperyalist sömürgeci tavrın çözümlemelerini yaparken çoğunlukla Foucaultcu okumalardan hareket etmiştir. Foucault, kelimeler ile şeyler arasında bir düzen kurulduğunda bunun iktidardan bağımsız bir şekilde yapılamayacağını, öznenin de iktidarın normlarının objesi haline getirildiğini ifade etmiştir. Ona

göre özne, verili bir şey değildir, iktidar ve episteme tarafından tarihsel olarak inşa edilmektedir. Foucault'nun yazılarında Avrupalı yabancılık yani İslam'ı, ötekiliğin ne anlama geldiği konuları sıklıkla yer almaktadır. Foucault, Avrupa düşüncesinin bir sınır deneyimi ve ikilikler içerisinde ele alır ve bu görüş açısı, Doğu için de gözlemlenmektedir. Foucault, Batı'yı oryantal bir rüya olarak bilinçli bir şekilde kullanmıştır. Onun Doğu'su, Nietzsche'nin Doğu'su ile benzerlik göstermekte ve o, Uzak Doğu'yu dürüstlük, gerçeklik, bütünlük ve değişmezlik olarak göstermiştir.

Foucault'nun Doğu ile olan ilgisi Tunus'ta olan öğrenciliği ile başlamış, daha sonraları İran Devrimi ile devam etmiştir. Devrim öncesinde İran'a iki defa ziyarette bulunmuş, Paris'te devrim taraftarları ile görüşmeler yapmıştır. Onun Doğu'ya olan ilgisi daha çok cinselliğin belirlenimi, sınır deneyimleri ve adalet uygulamaları üzerinden kendini göstermiştir. Foucault'nun İran'da bir devrimin olacağını ve bu devrimin bölgedeki diğer Müslüman ülkelerini de etkileyeceğini öngörmesi, İran Devrimi sonrası devrimcilerin ötekileştirilen bütün diğer gruplara kol kanat gerileceğine dair safiyane tutumu onun entelektüel camiada eleştirilere maruz kalmasına sebep olmuştur.

I- Oryantalizm

Oryantalizm başlangıçta Batı dünyasında entelektüellerin Doğu araştırmalarına verilen isim iken konusu da sanat, edebiyat, resim gibi alanlar olmuştur. Ancak ilerleyen süreçte farklı anlamlar kazanarak ilgi alanı politikayı da kapsayan ikinci bir oryantalist dönem doğmuştur. İkinci dönem oryantalistleri şeklinde adlandırılan bu ikinci gruptakiler politik çıkarların etkisiyle Hıristiyan Batı ile Müslüman Doğu arasındaki dini ve siyasi çatışmanın yaklaşımını sunmuşlardır. "Oryantalizm, ilk olarak on dördüncü yüzyılın başlarında Viyana Kilise Konseyi tarafından oryantal dillerin ve kültürlerin anlaşılmasını teşvik etmek için bir dizi üniversitede kürsü kurulmasıyla birlikte ortaya çıkan bir bilim dalıdır. Oryantalizmi teşvik eden ana itici güç, ticaret, rekabet ve askeri çatışmadan kaynaklanıyordu" (Turner, 2003: 67). Avrupa'nın doğu ülkelerine ait bilgisi coğrafi keşiflerle büyük oranda artmıştır. Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda öncelikli olarak Büyük Britanya, ardından Napolyon Fransa'sı ve Almanya oryantalist Asya araştırmalarına yönelik merkezler kurmuşlardır. Bu merkezler için Akdeniz'den Güneydoğu Asya'ya kadar İslam'ın yaygın olduğu topraklarda Batı'nın Doğu'ya bakış açısında dil araştırmaları önemli bir yer tutmuştur.

Edward Said'in çalışmalarının felsefi temellerini genellikle toplum eleştirisi üzerine eleştirel çalışmalarda bulunan düşünürler oluşturur. Bunlar Marx, Nietzsche, Gramsci, Adorno, Bachelard, Foucault, Chomsky, Lukacs, Blackmur gibi düşünürlerdir. Said'in kültürel tecrübe açısından etkilendiği düşünürler, Sartre ve Bourdieu; eleştirel edebiyatta etkilendikleri ise Yeats, Mahmûd Dervîş, Swift, Wilde, Joyce ve Conrad'dır (Arlı, 2003: 171-172). Said'in düşünce yapısını derinden etkileyen dilci düşünürler ise Derrida, Foucault ve Barthes'tır. Bu düşünürler, Said'in eserlerinde yöntemsel bir etkiye söylem ve metin analizleri noktasında yön vermişlerdir.

Edward Said, oryantalizmi şöyle tanımlamıştır: "Doğu hakkında ders veren, yazı yazan ve araştırma yapan herkes 'Oryantalist'tir. Ayrıca genel veya özel anlamda, etnolog, sosyolog, tarihçi ve filologları da kendi bilimsel disiplinleri ile birlikte oryantalizmin içine katmak mümkündür. […] Oryantalizm eski yapısını korumasa dahi Doğu'da ve Batı'da tez ve doktrinlerini savunarak yaşamaya devam etmektedir"(Said, 1998: 13). Said'in anladığı anlamda oryantalizm; "kültür, bilim ve kurumlar tarafından sessizce meydana çıkarılmış basit bir tema yahut politik bir alan değildir. Doğu üzerine yazılmış eserlerin geniş ve yaygın bir kolleksiyonu da değildir. Batı'nın 'Doğu' dünyasını ezmeye yönelik hain bir 'emperyalist komplosu' da sayılmaz ve bu görüşü temsil etmez. Oryantalizm estetik, bilimsel, ekonomik, sosyolojik, tarihe ait ve filolojik metinler aracılığı ile 'aktarılmaya' çalışan bir cins jeo-ekonomik görüşler bütünüdür. Oryantalizm coğrafi bir ayırım değil-dünya Doğu ve Batı olmak üzere eşit olmayan iki bölüme ayrılmıştır- bir seri 'çıkarlar' toplamıdır. Bu çıkarlar sadece yaratılmış değillerdir. Aynı zamanda bilimsel keşifler, filolojik çalışmalar, psikolojik analizler, manzara tarifleri ve sosyolojik açıklamalarla ayakta tutulmaya çalışan müesseselerdir. Bu sistem açıkça ayrı bir dünyanın yönlendirilmesi, kullanılması, hatta eritilmesi için gösterilen gayretlerin tamamını kapsar" (Said, 1998: 26). Said oryantalizmi politik iktidarla ilişkili görünmeyen ve varlığını sürdüren bir alış-veriş düzeni olarak görür. Bu alış-veriş düzeni ona göre siyasal iktidarla, dilbilimcilerle, siyasal bilimlerle, dinle, edebiyat alanında biz ve öteki ayrımına dayanan düşünce içerisinde sürüp gider. Said'in oryantalizm konusundaki tezi onun çok geniş bir alana yayılmış olması ve bizim dünyamızla gerçek Doğu'nun arasında çok az bir ilişkinin olduğunu ileri sürmesidir.

Oryantalizm düşünce sistematiği içerisinde yaşamın tamamını aklileştirme çabasına girişirken tanımlamalarını hep öteki üzerinden yapmıştır.

Oryantalist çalışmaların amacı Doğu Medeniyetinin zenginliği içinde bulunan edebi ve ideolojik ürünlerdir. Bu nedenle Edward Said, Doğu ve Doğulu fenomenleri karşılıklı ilişkilerinden hareketle ideolojik ve sosyo-ekonomik bağlantılarını ortaya çıkarma amacı gütmüştür. Başka bir ifadeyle Said, bir tamamlanmamışlığın nasıl kurulduğunu açığa çıkarma çabası içerisindedir. Said'in oryantalizmi, esas olarak Doğu'nun bir gösteren olarak kurulmasını ve gösterdiği şeyin de akademik yazılarda, ressamların tablolarında ve Foucaultcu anlamda söylemsel düzlemlerde nasıl ortaya çıktığını; arkeolojik bir çalışmayla Doğu'da üstü örtük olan anlamın nasıl belirginleştiğini göstermeye çalışmıştır. Said'e göre oryantalizm bilimsel bir nesnellik içermeyen bir söylem içerisinde ele alınır.

II- Foucault ve Oryantalizm

Foucault'nun *Bilginin Arkeolojisi* adlı eserindeki iddiasına göre tarih özne tarafından kurulmamıştır. Tarihi çağları birbirinden ayıran epistemeler ve bunların belirlediği söylemsel oluşumlar arasında kopmalar vardır. Foucault buna süreksizlik der. Ona göre söylemsel oluşumlar nesnelerin ifade biçimlerinin ve stratejilerin oluşum kurallarıyla ilgilidir. Söyleme konu olan nesnelerin meydana çıkması için bazı şartlar vardır: "başka nesnelerle bir alanın içinde bulunabilmesi için, bu nesnelerle benzerlik, yakınlık, uzaklık, farklılık, dönüşüm ilişkileri" bulunur (Foucault, 1999: 62-63). Foucault'ya göre, bilmek için bir söylemin nesnesi olarak nesnelerin oluşma olanağını veren ve tarih içerisinde ortaya çıkış koşullarını meydana getiren kurallar bütününe geri dönerek nesneleri tanımlamak gerekir. Bu tanımlama nesnelerin düzenliliklerini bozan söylemsel nesnelerin tarihini kurmaya götürür. Foucault, başka bir eseri olan *Ders Özetleri*'nde söylemi şöyle ifade eder: "söylemin üretimi, her toplumda, görevleri onun gücünü ve tehlikelerini önlemek, bellisiz olagelişini dizginlemek, ağır, korkulu maddiliğini savuşturmak olan bir takım yollarla, hem denetlenmiş, hem ayıklanmış, hem de örgütlenmiş ve yeniden paylaştırılmıştır" (Foucault, 1993: 10). Söylemde öznenin konumu, söylemsel ilişkilerle belirlenmiş konuşan özne, soru soran özne, gözlemleyen özne gibi konumlardır. Söylemde önemli olan süreklilikler olmadığı için Foucault arkeolojik yöntemle söylemin birbirinden kopuk tarihsel olaylar zincirini süreksizlik şeklinde birbirinden kopuk olayları süreklilikmiş gibi gösteren dili çözümlemeye çalışmıştır. "Söylem kendini birlik olarak gösterir ancak bu birlik fikrini dışarıda bırakmak gerekmektedir, birliği dışarıda bırakmanın ise birkaç yolu mevcuttur. Bunlardan ilki, 'süreklilik' temasını işleyen kavramlar

oyunundan kurtulmaktır. Çünkü onlar işlevleri açık olmalarına rağmen sağlam kavramsal yapılara sahip değildirler" (Demir Güneş, 2013: 59). Foucault nesne ve söyleme dair ilişkileri üç kısımda ele alır: gerçek, düşünsel ve söylemsel ilişkiler. Bu ayrımlar bize söylemsel ilişkilerin söylemin sınırındaki ilişkiler olduğunu gösterir. Bu ilişkiler de söylemin dildeki koşullarına bağlı olmayıp söylemi belirgin hale getiren ilişkiler olduğunu ortaya koyar.

Foucault'nun eserlerinde somut hale gelen iktidarın merkezi öneme sahip olması Said'in eserlerinde de oryantalizme ilişkin merkezsiz iktidar çözümlemesi şeklinde ortaya çıkar. "*Oryantalizm*, *Haberlerin Ağında İslam* ve *Kültür ve Emperyalizm* adlı eserlerinin söylem ve içerik çözümleme şekillerine dair önemli ipuçları barındıran bu yaklaşım biçimi, Said'in bütün eserlerine yayılmıştır. Bu bakış, […] Foucault'nun alışılagelen birçok kavramın *tek merkezli bir iktidar* anlayışının verimi ile oluştuğunu iddia eden ve bu metafizik hiyerarşiyi tersine çeviren biyo-siyaset düşüncesine ve yapısal tarihçiliğine çok şeyler borçludur" (Arlı, 2003: 177). Said, Batı'nın Doğu'ya uyguladığı sömürgeleştirmenin ve iktidarın çözümlemesini Foucault ve Adorno okumaları yoluyla temellendirir. Said, *Yazar ve Entelektüelin Kamusal Rolü* adlı çalışmasında entelektüelin yurdunu açıkça Adorno'nun estetik aristokratizminden hareketle tanımlar.

Foucault, kelimelerin şeylerin düzeni içerisinde öncelikli konuma sahip olmadığını söyler. Foucault, öznenin, dilin ve bilginin evrensellik içerdiğini iddia eden Aydınlanmanın meta-anlatılarının iktidar ilişkilerinden azade bir şekilde işlediğini sanmayı bir yanılsama olarak nitelemiştir. "Bu meta-anlatılar aslında, insan bedeni ve ruhu üzerinde, gücün çok ince mekanizmalarını işletmek gibi bir işlev görürler. Bu anlamda 'özne' kavramı da disiplin ve normların bir objesi haline getirilmiştir. Öznenin verili bir şey olmayıp, çeşitli siyasal ve epistemik pratikler içerisinde, tarihsel olarak oluşturulduğuna dikkat çeken Foucault, amacının, kültür içerisinde insanların özneler halinde üretildikleri değişik modların bir tarihini ortaya koymak olduğunu söyler. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi ise, öncelikli olarak 'bilgi iktidar ilişkisi'nin ve 'söylem' kavramının analizi ile mümkündür" (Küçükalp, 2003: 272-273). Düalist ayrımlara göre şekillenen oryantalizm politik içerimi olarak Batı'yı bilen özne Doğu'yu ise bilinen nesne olarak konumlandırır. Said, Marx'ın onlar kendilerini temsil edemez o yüzden temsil edilmeleri gerekir sözünden yola çıkarak; Batı'nın Doğu'yu tanımladığını, Doğu'yu Batılı için anlaşılır kılma çabasına giriştiğini belirtir. Said'in üzerinde sıklıkla durduğu gibi oryantalizmin doğuya

ilişkin ürettiği bilgiler, iktidarın tekelinde ve onun çıkarına göre üretilir ve masum değildir. Said, Foucault'dan farklı olarak oryantalizmin tek tek kişilerin görüşlerinden bağımsız olarak çizgisini korumayı başardığını şu sözleriyle anlatmaktadır: "Olay, vakti ile Avrupa'nın Rönesans başlarında eski Yunan ve Latin dünyasına karşı duyduğu heyecanlı alakanın bu defa Doğu'ya yönelmesi idi. 1829'da Hugo bu değişikliği bütün açıklığı ile ortaya koymuştu: '14. Louis'in devrinde Helenist idik, şimdi Doğucuyuz…' diyordu. Böylece ondokuzuncu yüzyıl oryantalisti ya bir bilgin, (Çin, İslam yahut indo-europeen konularında uzman) yahut yetenekli bir sanat adamı (Oriental'i ile Hugo ve Doğu-Batı Divanı ile Goethe) yahut da her ikisi olmuştu (Richard Burton, Edward Lane, Friedrich Schlegel)" (Said, 1998: 81).

Edward Said'in Foucault'dan söylem çözümlemelerinde olduğu gibi bilgi-iktidar ilişkisi konusunda da etkilendiği görülmektedir. Said, Foucault'nun bilgi-iktidar sarmalından hareketle kolonyalist Batı ile oryantalist bilgi ilişkisi çerçevesinde oryantalist çalışmaların temelinde sömürgeciliğin bulunduğunu göstermiştir. Bununla birlikte Said: "Oryantalizmin sadece sömürgecilik kurallarını haklı çıkaran bir ilim olduğunu söylemek, onun askeri işgalden çok önce sömürgeciliği yasallaştırmış olduğunu inkar etmek olur" demiştir (Said, 1998: 63). Foucault'nun bilgi-iktidar görüşü hümanist söylemin temel görüşlerine bir itiraz niteliğindedir. O, bilgi-iktidar bağlamında özellikle Aydınlanma düşüncesiyle başlayan evrensel insanlık, ilerleme, objektiflik ve bireysellik kavramlarının eleştirisine yönelik çalışmalar yapmıştır. "Foucault'nun 'modern' düşünceye vurduğu en büyük darbe, akılla özgürlük arasında Aydınlanmada kurulmuş olan bağlantıyı koparıp, bunun yerine aklı ve bilgiyi iktidarla bağlantılandırmasıdır. Foucault'ya göre, özerk olduğu iddia edilen modern özne bir kurgudur. Cinsellik, tıp, cezalandırma, delilik söylemleri ve genel olarak insan bilimleri bu özneyi bizzat oluşturur, söylemsel olarak kurar" (Savran, 2006: 18-19). Foucault yaptığı çalışmalarda hümanizmin eleştirisini toplum ve bilginin düz bir çizgide ilerlemediğini süreksizlik kavramıyla değerlendirmiştir. Aynı zamanda o, Aydınlanma ve pozitivizmden gelen ilerleme, doğruluk ve özgürlüğün teke indirgemeci yaklaşımını da eleştirmiştir. "Marxist düşünce çizgisinde Althusser'in ve Frankfurt Okulu düşünürlerinin vurguladıkları gibi Foucault'ya göre de iktidar illüzyonist bir özne ve özgürlük kanaatini yayar ve bireyler iktidarın bu oyunlarının bir aracısı olarak hareket ederler" (Hülür, 2008: 150). O, belirli tarihsel oluşumun ürünleri olarak doğruluk ve özneyi ortaya nasıl çıktıkları noktasından hareketle arkeolojik ve soy-

bilimsel yöntemle ele almıştır. Foucault, bunu süreklilik arz eden tek bir bilgi ve doğruluk anlayışının olmadığını göstermek için yapmıştır. O, iktidarın keyfi bir şekilde kendi doğruluk anlayışlarını öznelere dayatmadan yansıtıp benimsettiğini ve çoğalttığını söylemiştir. Foucault iktidarı Marx gibi ele geçirilebilecek bir kale olarak görmez. O, somut ve görünür olmayan iktidarın özneleri, toplumu ve düşünceleri farklı disiplin teknikleri ve doğruluk oyunlarıyla ürettiğini ve denetlediğini belirtir. İktidarın merkezden edilişi, iktidara direnişin olanaklarını da geçersizleştirir. *Kelimeler ve Şeyler* adlı kitabının sonunda "İnsan, düşüncemizin arkeolojisinin yakın tarihli olduğunu kolaylıkla gösterdiği bir icattır. Ve belki de yakınlardaki son. […] tıpkı XVII. yüzyılın dönemecinde klasik düşünceye yaptıkları gibi, düşüncenin zeminini sarsalasalardı; bu durumda insanın, tıpkı denizin sınırında bir kum görüntüsü gibi kaybolacağından söz edilebilirdi" (Foucault, 2001: 538-539). Foucault ölüm temasını genişletmiş -Nietzsche'nin Tanrı'yı öldürmesi, sonra Barthes'ın yazarı öldürmesi söz konusudur- ve Foucault post-modern dönemde insanın ortadan kalktığını ileri sürmüştür.

Foucault'ya göre bilim,"doğruluk kavramı üzerine kurulu çeşitli uzmanlık alanlardaki bilgi biçimlerini kapsar. Bilgi doğruluğa ulaşmak için üretilir. Ancak, Foucault'ya göre doğruluk 'içeriklerin gelişimsel ortaya çıkışı' değil, 'söylemsel pratiklerin ürünüdür'. Tarihsel olan ve her çağda farklı ölçütlerle belirlenen doğruluk iktidarın dolaysız bir yaratımıdır" (Hülür, 2008: 151). Foucault'ya göre iktidar,"mikro düzeyde, düşünce ve eylemin anlık süre gidişi üzerinde etkindir; niyetten ve amaçtan bağımsızdır; sahibi yoktur; en alt düzeyden, tabandan yayılır, kendi mekanizmalarıyla bilgi üretir ve denetim kurar" (Hülür, 2008: 152). Onun ilk dönem eserleri arkeolojik yöntemle söylem ve bilgiyi, deliliği, hastalığı, suçluluğu ele aldığı ve hümanizmaya karşı durduğu çalışmalarıdır. İkinci dönem ise soybilimsel olarak benlik teknolojileri üzerine yaptığı, özellikle *Cinselliğin Tarihi* adlı eseri, çalışmalarıdır. Foucault insanın kumsala yazılan yazı olduğunu söylerken bugünün tarihinin anlaşılmasında kartezyen ve rasyonalist görüşleri reddetmiş tarihsel gelişme anlayışını yıkmıştır.

Andrea Teti'nin *Bir İtiraf Biçimi Olarak Oryantalizm* makalesinde iddia ettiği gibi oryantalist söylem özellikle doğrulama söylemi biçiminde karakterize olur. Oryantalist söylemin konumu *Cinselliğin Tarihi* adlı eserinin birinci bölümünde işlenirken onun itiraf söylemi ile aynı özellikleri gösterir. Teti, iktidarın etkilerinden hareketle etik, politik, çözümleyici ve sınıflandırıcı hi-

yerarşilerin disipline edilmesindeki aşamaları tanımlar. Teti itiraf dispozitifleri içerisinde iktidar çözümlenmeleri ve direnmenin etkilerini açıklığa kavuşturmaya çalışır. Ona göre kurtuluşa ermenin şeytaniliğinin elimine edilmesinin izlerini hem Foucaultcu itiraf hem de Saidçi oryantalizm sağlıyor. Her iki durumda da öznenin konumu özgürleştirici gidişatı üzere tanımlanmıştır. "Said, Foucault ile ilgili düş kırıklığının hem analitik hem de politik olduğunu iddia eder. Analitik olarak Said, Foucault'nun 'metinselcilik' olarak adlandırdığı iktidara karşı bir saplantıya ve temsile, dolayısıyla direnmeye ve değişime yer bir yapısalcılığa karşı çıktı. Bu analitik 'nihilizm' açık siyasi çıkarımlar barındırır ki Said'e göre bu, Foucault'yu 'tahakküm katibi'ne indirgemiştir. Bu analitik ve politik düzeyler birbiriyle yakından bağlantılıdır" (Teti, 2014: 195). Oryantalizmin itiraf bağlamında yeniden yorumlanması doğu merkezli söylemin eleştirisine ve sınırlarının genişletilmesine izin verir. Ona göre oryantalizmin bu perspektifte yeniden okunuşu oryantalizmin içinde gerçekliğin çağdaş politik geniş görünüşünü sağlar.

Edward Said, oryantalizmin bir bilim alanı gibi nesnel bir şekilde bağımsız olarak araştırılamayacağını söyler. Çünkü ona göre oryantalizm bilimsel anlamda bir alan değildir. "Psikolojik açıdan ise Oryantalizm bir paranoya'dır. Örneğin sıradan tarih bilgisi ile alakası olmayan bir bilgidir" (Said, 1998: 109). Said oryantalizmin söylem alanını Foucault'dan mülhem olarak izah etse de ona göre oryantalizm Doğu'nun imajının Batılı düşünürler tarafından kurgulanmasıyla örtüşmez. Çünkü Foucault bilginin iktidar ile ilişkisinde bilginin gücünü bilimsellik söyleminden aldığını ifade eder. Foucault iktidarın bilgisi ve onun dışındaki bilgi şeklinde iki ayrı bilgiden bahsetmese de Said'e göre, "bilimsel olan ve bilimsel olmayan, normal olan ve normal olmayan bir bilgi ayırımı var gibidir. Bunu söylerken doğal olarak amacımız hiç de Said'in bilimsellik tutkusuyla yanıp tutuştuğunu söylemek değil. Aksine, Said oryantalizmin 'bilim görüntüsü' altında, bilim olma iddiasıyla aslında 'doğrudan' siyasî iktidarın hizmetinde olan bir bilgi alanı olduğunu göstermeye çalışır" (Tutal, 2002: 125). Said, Batıcı oryantalist kötülüğü gözler önüne sermek için bilimsel ve bilimsel olmayan oryantalizm ayrımı yapmıştır. İngiliz sömürgesi döneminde Filistin ve Mısır'da eğitim aldıktan sonra Amerika'da eğitimini devam ettiren Edward Said, Müslüman Doğu'nun kendisi için zorunlu bir ilgi odağı olmasına neden olarak doğululuk bilincini ve kültürü gösterir. Said bu durumu Foucaultcu öznelliğin inşası olarak değil de kimlik ve farklılaştırma problemi olarak işleme taraftarıdır.

Foucault sınır belirlenimi noktasında sınırların bir tarihinin yapılabileceğini şu sözlerle dile getirir: "Gerçekleşir gerçekleşmez zorunlu olarak unutulan, bir kültürün kendisi için Dışarısı olacak bir şeyi reddetmek için kullandığı bu karanlık edimlerin tarihi; ve tüm tarihi boyunca kültürü, değerleri kadar kendini soyutlamak için açtığı bu boşluk, bu boş mekanda belirler" (Foucault, 2005: 23). Foucault bunun nedeni olarak kültürün değerlerini tarih sürekliliğinde kazandığını ve bu boş mekanda uygulandığını söyler. Yine o, bir kültürü sınır deneyimleri noktasında sorgulamanın ona tarihin sınırlarında soru sormak olduğunu ve diyalektik bir süreklilikte gün ışığına çıkarılma çabası olduğunu belirtir. O, Nietzsche'den hareketle Batı dünyasının sınır deneyimlerinin odağındaki sınır deneyiminin trajik bir yapısının var olduğunu söyler. Kültürün içerisinde yer alan bu sınır deneyimlerinin sınır noktalarında kökensel bir bölmeyi ifade eden sınır çizgileri vardır. Batı aklının evrenselliğinde Doğu anlamına gelen bölmeye Foucault şöyle değinir: "Köken olarak düşünülen, geri dönüş özlemlerinin ve vaatlerinin kaynaklandığı Doğu; Batı'nın sömürgeleştirici aklına sunulmuş, ama hep sınır olarak kaldığından sonsuza kadar erişilmez kalan Doğu: içinde Batı'nın oluştuğu, ama bu arada bir bölme çizgisi de çizdiği başlangıç gecesi olarak Doğu, Batı olmayan her şeydir; ama Batı ilk hakikatini yine de Doğu'da arar" (Foucault, 2005: 23-24). Said, Hıristiyan Batı'nın 1312'de Viyana'da toplanan Kilise Konsili'yle hem oryantalizm çalışmalarının başladığını hem de Batı'nın kendisini Doğu'ya göre tanımladığını belirtmiştir. Foucault da Batı'nın ilk gerçekliğini Doğu'ya bakarak kurduğunu ifade etmiştir. O, bunlara ilave olarak cinsel yasakların tarihinden, delilik ve hapishane deneyimlerinden yola çıkarak Batı metafiziğinin tarihinin temellerini Nietzscheci trajiklikle ele alır.

Edward Said, "Foucault'nun söylem kavramına dayanarak savının şu olduğuna dikkati çeker: 'Oryantalizm bir söylem olarak incelenmedikçe, Aydınlanma sonrasında Avrupa kültürünün Doğu'yu siyasal, sosyolojik, askerî, ideolojik, bilimsel ve imgesel olarak çekip çevirebilmesini –hattâ üretebilmesini– sağlayan o müthiş sistemli disiplinin anlaşılması olanaksızdır'. Said çalışması boyunca söylemin bu merkezîliğinin altını, onu Foucault'nun toplumsal pratikler dediği, söylemsel pratiklerden ayırdığı ve daha çok kurumsal yapılarda cisimleşen iktidarla bağlantılandırarak çizer" (Tutal, 2002: 127). Foucault söylemin kısıtlamalara tabi tutulduğunu açıklamak için söylemsel pratiklerin toplumsal pratiklerle beraber çözümlenmesinden, yani doğru çizgiden bahseder. Foucault hocası Georges Canguilhem'den hareketle bir disiplinin

tamamına ait olmak için doğru veya yanlış olduğunun söylenebilmesinden önce doğru çizgide olmak zorunluluğu üzerinde durur. Said, *Oryantalizm* adlı eserinde emperyalizm ile kültürü birlikte ele alan denemelerin yazılmasını gerekli görür ve oryantalizm ile de bunu başarmaya çalıştığını ifade eder. Bu şekilde oryantalizm, yapısalcılık ve postyapısalcılıktaki doğru çizgilerde kendisine referans edinir.

Turner'ın belirttiği üzere Foucault ve Said'in ortak yönlerinden birisi de İslami bilgi ve bu bilginin yorumunu sekülarizme karşı duruş şeklinde köktenci ve Weber'in kavramsallaştırdığı şekliyle modernleşmenin değersizleştirilmesi anlamını da taşır (Turner, 2003: 24). Said bu yönüyle Batı'nın epistemolojik kültürel emperyalizmini ve sömürgecilik sonrası devam eden Batı hakimiyetini ortaya koyar. Bu tartışma, Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde Osmanlı modernleşmesinde de karşımıza çıkan Batı'nın sadece tekniğinin mi yoksa teknik ve ahlakının bir arada mı alınacağı sorunudur. Foucault, XVIII. yüzyıl sonrası iktidarın toplum üzerindeki bürokratik baskısının artmasıyla, cezalandırmadan psikiyatriye ve tıbbi alana kadar bilimsel bilginin sistematize bir şekilde geliştiğini belirtir. İktidarın bu şekilde davranması normal ve anormalin yeniden bilimsel bir söylem şeklinde toplumun kontrolünü sağlamak amacını gütmüştür. XVIII. yüzyıldan itibaren bilgi-iktidar ilişkisiyle bireyleri bürokratik amaçlarla kişiselleştiren suçlu, deli, normal, anormal ve benzeri yeni öznel er inşa edilmiştir. İktidar, aynılık ve farklılıklara göre ayırımlara giderek dile ve kurumlara egemen olmuştur. Benzer ve farklılıklardan hareketle yapılan bu tanımlamalar sadece bir reform gerçekleştirmekle kalmamış aynı zamanda iktidar ilişkilerinin ifadesinde kavramsal farklılıklar söyleminde de yer almıştır.

Foucault'nun bilgi iktidar ilişkisi, Said'in oryantalizminde kendisine bir taban bulmuştur. "Oryantalizm, egzotik, erotik, tuhaf Orienti; kategoriler, tablolar ve kavramlarla aynı anda tanımlanan ve kontrol edilen, anlaşılabilir ve kabul edilebilir bir fenomen haline getirmiştir. Bilmek hakim olmaktır. Oryantalist söylem sonuç olarak, teoloji, edebiyat, felsefe ve sosyoloji aracılığıyla ifade edilen önemli ve sürekli bir analiz çerçevesidir ki, bu çerçeve yalnızca emperyalist ilişkilerin ifade edildiği bir alan değil, aynı zamanda gerçek bir siyasî güç alanı olmuştur" (Turner, 2003: 45). Bir anlamlandırma ve adlandırma meselesi olarak bakabileceğimiz oryantalizm kendisini gerçekçi, Doğu'yu ise duygusal, hayalperest şeklindeki zıtlıklarla organize etmiştir. Bu anlamda oryantalizmin hedefi, Doğu'nun egzotikliğini ulaşılabilir ve anlaşılabilir bir sistematik çerçeveye sokmaktır. Eğer Foucault'nun iktidarın her yere yayıldığı ve

BÜYÜK DEVLETLERİN ORTA DOĞU SİYASETİNDE TERÖR KAVRAMINDAN YARARLANMA

Ph.D. Akif Marifli

(akif.marifli@gmail.com)

Azerbaycan Cumhurbaşkanı yanında Devlet Yönetim Akademisi

ÖZET

Orta Doğu'nun jeopolitik konumu burada büyük devletlerin çıkarlarını yoğunlaştırmış, bölgeye hakim olma dünyaya hakim olma anlayışı ile adeta özdeşleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ve aynı zamanda Batı'nın önde gelen devletlerinin bazı eski kolonilerini terk etmesi beraberinde yeni gerçekleri getirdi. Öyle ki, artık eski militarist yöntemlerle bölgeyi kontrol etmek mümkün değildi. Büyük devletler bölgede çıkarlarının sağlanması için neoimperializm yöntemlerine başvurmaya başladılar. Bölgenin Arap varlığının siyasi nüfuzunun azaltılması amacıyla İsrail devletinin oluşumunda bazı büyük devletlerin canfeşanlığı hissedilmeye başladı. ABD, İngiltere, Fransa, SSCB, daha sonra onun halefi Rusya bölgede kendi etkilerini güçlendirmek için bir yandan çeşitli Arap devletlerini tesir dairesine almak istiyor, diğer yandan da İsrail amilinden kendilerinin çıkarları doğrultusunda yararlanmağa çalışıyorlardı. Filistin topraklarının İsrail tarafından işgali yeni sivil toplum oyuncularının ortaya çıkmasını kaçınılmaz ediyordu. Artık

uluslar alternatifler arıyordu. İlk önce bu alternatifler İsrail'e karşı bir direniş hareketleri gibi sahneye gelse de sonraları çoğu ABD'nin ve diğer Batılı devletlerin terörist örgütler listesine dahil oldu.

Anahtar kelimeler: terör, Ortadoğu, Dış politika, Büyük devletler, erime

Benefits of big countries from terror in Middle East politics

Geopolitical situation of Middle East lay together the interests of big states and as if the idea of being leader of the region became the same with the idea of being leader of the world. The end of the World War Two and as the leading states of the West left past colonies, brought new realities. So it was impossible to keep the region under control with old militarist ways.

Big states began to apply neoimperialism methods to provide their interests in the region. In order to decrease arabian political influence, some states' diligence was felt in establishment of Israel state. The USA, Great Britain, France, SSRI, then it's follower Russia the one hand wanted on to keep different Arabian states under influence, on the other hand tried to use Israel factor for their interests in order to make their impact in the region stronger. The invasion of Palestine territories by Israel made important the existence of new non-state players. Unsystematic character and the loss of relation with nation in political government's activity of Arabian counters, but also the factual invasion

of some territories of Palestine, Egypt, Syria, Lebanese, Jordanian by Israel put the point. Nations already looked for alternatives. As the international organizations, especially UNO only sounded declarations, and there was not real interference Arabians began to use alternative resistance methods. Though at first those alternatives came to the scene as resistance movements against Israel, then most of them entered the list of terrorism organizations of the USA and other Western states. Hezbollah, HAMAS, Islamian Jihad and in some cases even FETH were described as terrorism organizations. In such case, big states began to use terror as influence method in their Middle East politics.

Keywords: Terrorism, Middle East, Foreign policy, Great states, melting

Giriş

Büyük devletlerin Ortadoğu politikalarında terör kavramından yararlanma şekilleri günümüzün araştırma mevzuları arasında kendisine dair önemli bir yer tutmaktatır. Burada bulunan konulara temas ederken genellikle ABD, Rusiya ve Avrupa ülkeleri tavırları dikkate alınmıştır. Onların bu alanda nasıl haraket ettiklerine dair verileri öğrenmeye gayret gösterilmiştir. Tarihi süreç, bazı istetistik melumatlar değerlendirilmiş, elde edinen bilgilerle ilgili sonuçları ortaya çıkarmak için analitik yöntemler kullanılmaya çalışılmıştır.

ABD Dış Politikasında yaşanan son gelişmeler dünya çapında alternatifsiz güç olmak isteğine bağlıdır. SSCB'nin çökmesi ile ABD'nin karşısında gerçek askeri ve siyasi güç olarak, durabilecek bir devlet olmadı. Fakat devletler biri birine karşı simetrik tehlike arz ediyorlar. Gayri devlet kuruluşları tarafından gelecek tehlikeler ise son derece güçlü ve yeni bir formata sahiptir. Asimetrik tehlikelerin nereden ve nasıl darbe indirebileceği bilinmemektedir. Bununla birlikte, bazı durumlarda devletler asimetrik faaliyet ile uğraşan kuruluşların faaliyetlerinden kendi çıkarları için kullanabiliyorlar. Asimetrik tehlikelerin önünde ise terörizm tehlikesi gelir. Son on beş yılda terörizm ritoriğini en çok kullanan devlet ABD'dir. Klassik anlamda terör hareketleri 90'lardan itibaren etkinliğini kaybetmeye başlarken, dünya 11 Eylül 2001 günü hiç beklemediği bir eylem ile karşılaşmışdır. Super Güc'ün kalbinde gerçekleştirilen eylem, gerçek yapısal, gerçekse taktiksal açıdan daha önce hiç karşılaşılmamış yeni bir modelin de habercisidir. (Mesut Hakkı Caşın. s.616). ABD bilinen 11 Eylül 2001 olayından sonra terörizm kavramından dış etki alanını genişletmek için kullandı. ABD yönetimi kendi halkını dış politikasının sosyal üssüne çevirmek için zaman zaman terör tehlikesini gündeme almaya başladı. Tabii ki, bu Amerikan dış politikası için bazis rolünü oynayacaktı ve Amerikalılar kendi devletlerinin dış politikasında herhangi ise bir detaya değil, Amerika›nın çıkarlarının ne kadar korumasına fikir vereceklerdi. Amerika›daki terör korkusu bu alanda araştırma yapan yazarların bile dikkatinden kenarda kalmadı: "11 Eylül sonrası yapılan birçok

çalışma vatandaşlar arasında terör korkusunun büyük ölçüde değişiklik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Boscarino ve digerlerinin yaptığı kamuoyu araştırmasında, büyük şehirlerde yaşayan Amerikalılar için terör eylemlerinin gerçekleşme ihtimalinin ciddi bir psikolojik etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir" (Fatih İrmak ve Yavuz Kahya, s. 321). 11 Eylül saldırıları sonrası bir çok adreslere şarbon içeren zarflar gönderilmiştir (Vitko, Dr. John, July 28, 2005). Bu saldırılar sonucu olarak, 5 kişi ölmüş ve 18 kişi yaralanmıştır. Şarbon saldırısı sonrası 2 milyon ABD vatandaşı "Cırpa" isimli bir ilacı almağa başlamış. Bununla da bioloji terörü de daha küresel düzleme çıkarmayı başarmışlar. Bioterörizm belli bir siyasi, dini ya da sosyal düşünceni, başka ifadeyle, ideolojiye dayanarak, bünyesine biyolojik maddeler katılmış araçların, mevcut demokratik sistemin düzenini bozmak amacıyla masum insanlara karşı yapılan şiddet içeren tecavüz gayretlerdir (Thomas V. Inglesby, December 9, 1998). Bütün bu faaliyetlerinin merkezinde duran esas faktör ABD'nin terör tehlikesinin merkezi olarak Ortadoğunu seçmesi idi. Burada tabii ki, esas amaç bölgenin petrol ve doğal gaz rezervlerine total kontrol ve ayrıca bölgede dominant güç olmak isteği idi. 2003 ABD'nin Irak'a askeri kampanyası bunun başlangıcı oldu. ABD Saddam Huseyn hakimiyetini uluslararası terörü desteklemekte itham etti. Amerika'nın bu tür bir siyasi kursa yönelmesinin temellerinde duran meselelerden biri de George Bush'un dış politika mekanizması olarak askeri gücü önemli sayması ve yumuşaklığı inkar etmesi idi. Bu özellikle Ortadoğu ile ilgili politikada kendini göstermeye başladı:

"Ocak 2001 tarihinde göreve başlayan George W. Bush yönetimi başarısız olarak gördüğü Clinton yönetiminin Ortadoğu politikasını kökten değiştirme iddiası ile iktidara gelmişti. Yeni yönetimin Ortadoğu politikası bölgeye ilişkin özellikler de taşımakla birlikte genel olarak yeni yönetimin küresel siyaset ve ABD'nin liderliğini tesis etme projesinden de büyük ölçüde etkilendi". (Meliha B. Altunışık, s.74). 2003 yılından ABD ordusu Irak'ı terk edene kadar Amerikalıların elinde esas argüman burada El-kaide tehlikesine karşı savaşmak idi. Daha sonra Amerika yeni bir tehlikeyi gündeme getirecekti. Bu tehlike El-kaide'nin genel olarak metodolojisini kabul etmiş, fakat uygulamaları açısından daha sert bir kurum olarak sahneye gelmiş olan IŞİD`dir. Gerçekleştirdiği terör eylemleriyle ve aynı zamanda Irak ve Suriye'de ele geçirdiği topraklarla 2014 yılı boyunca akılda kalmış IŞİD 1999 yılında Ebu Musab el-Zerkavi tarafından Afganistan'da kurulmuş, 2001 yılında Irak'ın kuzeyinde ABD ordusuna karşı savaşmıştır. Örgüt, 2004 yılında El Kaide ile bağlantılı hale gelerek Irak El-kaidesi adını almıştır. 2010 yılında Ebu Bekir El-Bağdadi örgütün lideri seçilmiştir. El-Bağdadi 8 Nisan 2013 yılında Irak ve Şam İslam Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiş, fakat bu karar El-kaide tarafından tanınmamış ve sonuçta El Kaide ile bağlantısı kopmuştur. 29 Haziran 2014 yılında ise halifeliği ve İslam Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiştir (Şemsettin Erdoğan ve Ergün Deligöz. s.6). Ortadoğu konusunda terörizmden kullanımın bariz örneklerinden biri de ABD'nin müttefiki İsrail'e karşı savaşan tüm filistinli örgütleri terör listesine almasıdır (http://www.state.gov/

documents/organization/65479.pdf). ABD bugün Beşşar Esed rejimine karşı savaşan bir İslamcı grupları terör listesine alsa da, Türkiye ve bölge için özel tehlike taşıyan PYD`yi terör örgütü olarak kabul etmemektedir (http://www.akademiportal.com/abd-pydyi-teror-orgutu-olarak-kabul-etmiyoruz/). Bütün bunlar onu söylemeye önem verir ki, ABD'nin Ortadoğu politikasındaki terör birçok durumlarda dış politika aracı rolünü oynamaktadır.

Rus Dış politikasında Ortadoğu ve terörizm amili

Rusya kendi Dış politikasında Suriye Arap Cumhuriyeti lideri Beşşar Esede destek vermek için terörizm bir alet olarak kullanmaya başladı. Rusya Ortadoğu'da Amerika'nın veya diğer devletin tam üstünlüğünü istememektedir. Genel olarak, şunu belirtmek gerekir ki, modern Suriye iktidarını Rusya ile sıkı ilişkiler bağlamaktadır: "Ortadoğu'da yaşanan her gelişme Suriye-Rusya ilişkilerini biraz daha yakınlaştırmış, nerede ise her iki ülkeyi kader birliği yapmaya zorlamıştır" (Bilal Karabulut). Bundan ileri gelerek belirtmek gerekir ki, Rusya bölge ülkesi olmamasına rağmen büyük güçlerin dış siyaseti gereği Sovyetlerden kalan mirası üzerinden dünyada uluslararası aktörler arasında birinci ligden geri kalmamaya, bölgesel ve küresel meselelerde kendi ağırlığını hissettirmeye çalışıyor. Rusya'nın bunu yapabilmesinin en önemli nedeni hiç kuşkusuz Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki (BMGK) veto hakkına sahip olmasından kaynaklanıyor (Seda Türkoğlu). Rusya

2016. yılın Ocak ayından başlayarak Suriye ile birge muhalifleri vurmaya başlamıştır. Rusyanın bölgesel stratejik çıkarları çoğu zaman ABD ve diğer devletlerle çatışsa da terör örgütü belirlmesinde esas itibarile islami güçleri almakla aynı safta yer almakta. Rusya hava saldırıları başlarken bu saldırıların amaclarını Rusya Dışişleri Bakanı şöyle özetledi: "Rusya'nın saldırıları, IŞİD ve Nusra Cephesi gibi terör örgütlerini gerçekten bozguna uğratana kadar sona ermeyecek" (http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/160203_rusya_lavrov_suriye). Lavrovun şöyle söylemesine rağmen Rusya yaşadığı ekonomik sıkıntılar nedeni ile askeri fealiyetlerini bölgede dayandırmalı oldu. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in danışmanı Dmitri Peskov, Suriye'deki Rus askeri varlığının azaltılmasının müzakere sürecine fayda sağlayacağını ve koşulları eşitleyeceğini savundu. (http://www.milliyet.com.tr/uzmanlar-rusya-nin-suriye-en/dunya/detay/2210128/default.htm). Burada bir şeyi de söylemek gerekir ki, Rusya Filistin`le ilgili meselelerde terör kavramı farklı izah etmekte. Rusya için ABD`nin terör grupları gibi belirlediği birçok Filistin`li grup ve aynı zamanda Lübnanın Hezbollah örgütü terror örgütü değildir.

Avrupa ülkeleri Dış politikasında Ortadoğu ve terör

Avrupa Birliği ülkelerinin Ortadoğu politikaları bugün daha çok ilgi çekmektetir. Son olaylar onu göstermekte ki, Avrupa Birliği son aylarda Ortadoğu`da özellikle de Suriye`de gelişen olayların real etkilerini kendi

üzerinde hiss etmektedir. Beşşar Esed ve savaştan kaçan binlerce insan kendi ülkelerini bırakarak Avrupa ülkelerine yönelmektetir. Fakat Avrupa`da bununla ilgili fikirler farklıdır. Avrupa devletleri Dış politikasındaki konu ile ilgili belirlilik kazanılması için kimlerinse ABD`de olduğu gibi Avrupa insanını da terörle korkutması isteği görünmekte. Avrupa'nın bölge ile olan uzun ve karmaşık tarihî bağlantısı bölgeye ilişkin bakış ve algılamalarını ABD'nin ortaya koyduğundan büyük ölçüde ayrı kılmaktadır. Bölge tarihinde Haçlı, Şövalye ve Koloniyal biçimlerde kendini gösteren Avrupa, şimdiki zamanlarda da geçmişinin bu gölgeleri ile beraber anımsanmaktadır. Bölge ülkeleri bakımından Avrupa, hem kendisine karşı hâlâ ihtiyatlı olunması gereken hem de sorunların müsebbibi olması nedeniyle suçlanması gereken bir taraftır (Zeynep Yücel). Bir çok araştırmacılar ise Avrupanın Ortadoğu ile ilgili belirli politikasının olmadığı düşüncesindeler: Avrupa Birliği'nin birleşik bir Ortadoğu politikası olduğunu söylemek güçtür. Avrupa Birliği ülkeleri bu konuda genellikle kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeyi tercih etmektedirler. Almanya Libya'ya müdahale etmekten kaçınırken, Fransa'nın istekli olması, İngiltere Mısır darbesini görmezden gelirken, İsveç'in tarafsız kalarak ilkeli duruş sergilemesi, Irak işgalinde Almanya ve Fransa'nın savaşa karşı çıkması, İngiltere'nin ABD'nin yanında yer alarak savaşı desteklemesi, bunu doğrulamaktadır. Kayt edilenler Ortadoğu'ya yönelik farklı görüşlere sahip olunduğunun bir göstergesidir" (Hasret Çomak). Avrupa Birliği Ortadoğu politikası bazan böyle yorumlanmıştır: "AB, ABD'nin saldırgan politikaları-

na konjonktüre göre değişebilme payıyla yumuşatıcı ve yıkımı onarmak adına "tedavi edici" bir rol üstlenerek eşlik etmiş, fakat bu ilişki şimdiye kadar hiçbir zaman Birliğin ABD'yi saldırgan tutumundan vazgeçirmesi şeklinde sonuçlanmamıştır". (Sinem Kaya s.46). Ortadoğu`da terör gruplarının tesbiti konusunda Avrupa Birliği büyük bir fark ortaya koymamıştır. Avrupa`daki ülkelerin terör karşısındakı konumlarının iki acıdan ele almak uygun olacaktır. Bunlardan birincisi, bu ülkelerin kendi içlerindeki, ikincisi de, diger ülkelerdeki terör örgüt ve eylemleri karşısındaki konumlarıdır (Nazmi Çora, s. 92-95). Avrupa Birliği için Ortadoğu`daki terör örgütleri ABD`nin listesinden pek fark arz etmez. ABD'de 11 Eylül 2001'de yaşanan terör eylemlerinin ardından oluşturulan, 35 kişi ve 30 örgüt isminin yer aldığı AB terör örgütleri listesindeki örgütler arasında Hamas, Hizbullah, Halkın Mücahitleri, TAK (Kürdistan Özgürlük Şahinleri), Filistin Kurtuluş Örgütü ve İslami Cihad da bulunuyor (http://www.hurriyet.com.tr/ab-teror-orgutleri-listesi-guncellestirdi-6802900). Son dönemlerde Avrupa Birliği ülkeleri, Ortadoğu ve terör dedikde bu ülkelerin IŞİD`e karşı operasyonlarda yer alması göz önünde canlandırılıyor.

ABD'ye askeri operasyonlarda ilk destek veren ülkelerden Fransa, ilk hava saldırısına 19 Eylül'de katıldı. IŞİD'e karşı savaşan Kürdistan Bölgesi'ne askeri malzeme desteği gönderen Fransa ayrıca Erbil'e 70 tonluk insani yardım malzemesi yolladı. Paris'ten Kürtler'e makineli tüfek, otomatik silah, hafif top sevkiyatı yapıldı ve bu silahların kullanımının gösterilmesi

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

ORTADOĞU'DA YÖNETİM KÜLTÜRÜ SORUNU VE İSLAMCILIK

-Muhafazakâr Siyaset ve İslamcılık Üzerine Tezler-

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Küreselleşmenin basit anlamda bilgi ve eşyanın çeşitlenmesi ve dünya ölçeğindeki dolaşımının hızlanması olmadığı, bilinçlerde ve dünya algısında köklü dönüşümleri zorlayan bir süreç olduğu gözlemlenmektedir. Bu süreç, sadece İslam dünyasının Batı ve diğer dünya ile değil Müslümanlar arasındaki ilişkilerin de artmasına ve zenginleşmesine yol açtı. Bu çerçevede modernitenin örtü altında tuttuğu kazanımlar ve olanakların yanında kadim sorunlar da ortaya çıkmaya başladı.

Bu çerçevede din-siyaset ve toplum ilişkilerinin yeniden ele alınması gereği doğmuştur. Geleneksel dinî toplumlarda siyasal kültür, açık eşitsizlikler üzerine kurulmuştu. Bu durum, dönemin mantığı için anlaşılır bir şeydir. Ancak insan, toplum ve iktidar anlayışının dönüştüğü bir dünyada köklü ve temel bir problem halini almıştır. Diğer kültürlerin kendini yenileyebilme ve toplumsal dinamizm sağlama kapasiteleri de gözden uzak tutulmaması gereken önemli bir konudur.

Eski kültürel aidiyetlerin sarsıldığı, politik dengelerin aşındığı bir dünyada yeniden yapılanmaya yönelik adımların atılması bir zorunluluk olarak kendini hissettiriyor. Ne ki anlamaya ve uyum sağlamaya çağrıldığımız dünyanın ne kadar insancıl, erdemli, eşitlikçi ve dürüst olduğu da entelektüeller tarafından sorgulanmaktadır. Bu bağlamda, değerlere sahip çıkma iddiasındaki İslamcı ve muhafazakâr ideolojilerin birer siyasal proje olarak bizlere neyi vaad ettiği ve vaad ettiklerinin ne kadarını gerçekleştirebileceği de

tartışılmaktadır.

Bildiride Ortadoğu'daki siyasal ve toplumsal sorunlar ele alınacak, yaşanan son gelişmeler ekseninde İslamcı ve muhafazakâr paradigmalar arasındaki ilişkiler ve gerilimler tartışılacaktır. Otoriteryanizm ve dogmatizm karşısında özgür, akılcı ve açık bir toplum algısının güçlendirilmesi doğrultusunda çözümler öne sürülecektir.

Anahtar Kavramlar: *Din-siyaset ilişkisi, yönetim kültürü, dinî radikalizm, İslamcılık, Muhafazakârlık, Demokrasi.*

Ortadoğu'nun Tükenmeyen Politik Teolojisi

Ortadoğu, teolojinin ve politikanın en zengin, tutkulu, canlı ve bir o kadar da yıkıcı deneyimlerinin doyasıya yaşandığı bir coğrafyadır. İbrahimî dinlerin ilki olan Yahudilik'in hikâyesi bu topraklarda başlar. Yahudilik üzerine yapılan araştırmalar teo-politikanın kadim sorunlarını karşılarında bulurlar. Yahudi kimliği teolojik olmaktan çok genetiktir. Daha doğrusu kimlik belirli bir soy algısından kendi teolojisini ve politikasını kurar. Sonradan Yahudi olunmaz, Yahudi doğulur. İslam ve Hıristiyanlıkta görülen misyonerlik ve tebliğ gibi kavramlar Yahudilikte yer almaz. O yüzden Yahudiler tarih boyunca enerjilerini misyonerliğe değil yeryüzünde daha güçlü olmaya yoğunlaştırmışlardır. Bilimlerde, sanatta, ekonomide ve politikadaki yetenekleri bu teo-politik bakıştan beslenmektedir.

Bu algının gelişmesinde ve güçlenmesinde rol oynayan temel etken, Kur'an'ın da tanıklık edip doğruladığı gibi, tarih boyunca Yahudilerden pek çok peygamber gönderilmiş olmasıdır. Tanrı'nın bu lütfu, Yahudiler tarafından bir imtiyaz ve teolojik bir ayrıcalık olarak okunmuştur. Bu okumadan "seçilmiş kavim" kavramını üreten Yahudiler, dünyanın geri kalanı ile ilişkilerini seçilmişlik sendromu üzerinden kurmaya çalışmışlardır. Dünyadaki diğer toplumlar bir tarihsel süreç yaşarken, Yahudi toplumu kendine özgü bir teolojik zaman al-

gısına dayalı olarak ayrı ve steril bir tarih yaşadıklarını düşünmüşlerdir. Yahudi tarihinde geçmişte yaşanan olaylar ve kırılma noktaları, bir vizyon olarak şimdiki zamana ve geleceğe yansıtılmıştır. Ahit, söz verme, ilahî yardım, sözünden dönme, cezalandırılma, tekrar ahidleşme, vaad edilmiş toprakları elde etme gibi teolojik kavramlar, Yahudi politik bilincinin ezelî ve ebedî belirleyicileri olmuştur.

İşler her zaman yolunda gitmemiştir. Seçilmiş halkın zaman zaman büyük yenilgi ve aşağılanmalar yaşadığı acı olaylar gerçekleşmiştir. Babil sürgünü, Roma'daki isyan sonrası yaşananlar, seçilmişlik iddiasının ve imanın sonuna kadar sınandığı olaylardır. İsa'nın ortaya çıkması ve Yahudi dinini sorgulaması, üstelik bunu politik değil dinsel bir kimlikle yapması Yahudilik için tatsız bir sürpriz olmuştur. Zira o ana kadar Yahudi kimliğini sorgulayanlar daha çok politik bir dil kullanmışlardır. Politik saldırı karşısında kimlik teolojisine sığınmış ve kendini korumasını bilmiştir. Ancak bu kez durum farklıdır. Sürekli olarak Yahudi ırkından peygamberler gönderen Tanrı tavır değiştirmiş görünmektedir. İsa her ne kadar Yahudilerin arasından çıkmış ise de, Tanrı adına konuşarak Yahudi kimliğine ve imanına sert eleştiriler yöneltmekte ve onu geçersiz kılmaya çalışmaktadır. İsa'nın hareketine ve mesajına Yahudilerin verdiği sert cevap başlangıçta sonuç vermiş ise de zamanla gizliden gizliye gelişen bir dinsel hareketin ortaya çıkmasına engel olamamıştır. Sonuçta Hıristiyanlık Yahudilik'ten bağımsız ve ona alternatif bir din olarak kurumsallaşmıştır.

İsa'nın ortaya çıktığı, faaliyette bulunduğu, çarmıh olayının gerçekleştiği ve onu ardından izleyen Azizlerin yaşadığı mekânlar ve anılar Ortadoğu'nun teo-politik haritasının zenginleşmesine yol açmıştır. Aynı mekânlara farklı teolojik ve tarihsel nedenlerle ilgi duyan ve kimliğinin ayrılmaz bir parçası sayan dinsel yapıların kurumsallaşması, belki de kıyamete kadar sürecek teo-politik gerilimin de habercisi olmuşlardır. Birbirine oldukça yakın yerler üzerinde hak iddia edildiği ve nihayet Kudüs üzerinde yoğunlaşan bir mekân algısı, bu iki dinsel geleneği karşı karşıya getirmiştir.

İslam'ın ortaya çıkması Yahudilik için değil Hıristiyanlık için de bir şok olmuştur. Hatta denebilir ki bu durumdan en çok etkilenen Hıristiyanlıktır. Zira yayılmacı ve misyoner bir din olan Hıristiyanlık güneyinden yükselen bu dalga

karşısında ciddi anlamda bir duraksama yaşamıştır.

Hiç kuşkusuz Yahudilik, İslam ile birlikte ikinci ve derin bir sarsıntı yaşamıştır. Daha ilkini (Hıristiyanlık) atlatamamışken ikinci meydan okuma (İslam) ile karşı karşıya kalan Yahudi kimliği, hem teolojik hem de politik bir sarsıntı yaşamıştır. Zira İslam, İsa'nın hareketi gibi kurumsallaşmak için uzun bir zaman beklememiş, henüz Hz. Muhammed'in hayatında kendi devletini kurmuş ve neredeyse tüm bir Arap yarımadasına yayılmıştır. İslam'ın yayılması Hıristiyanlık ve Yahudilik için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. İslam bir din için oldukça hızlı ve kapsamlı bir gelişme ve sosyalleşme süreci izlemiştir. Belki de İslam için söylenebilecek en temel şey, onun benzerlerinde görülmeyen bir hızda gelişmiş olmasının İslam düşüncesine erken dönemlerde politik bir boyutun eklemlenmiş olmasıdır. Öyle ki İslam'da dinsel olanla politik olanın, teoloji ile politikanın sınırlarının ayırt edilmesinde yaşanan zorluk hala güncel bir sorun olmaya devam etmektedir.

Pek çok Müslümanın zihninde, peygamberin şahsında peygamberlik ve devlet başkanlığı mündemiçtir ve bunları birbirinden ayrı düşünmek İslam'a ihanetle eşdeğerdir. Öte yandan Kur'an'da açık biçimde yer alan toplumsal ilişkilere yönelik hükümler, bir devlet başkanlığı ve siyasal otoriteyi doğrudan işaretlemekte ve onu gerektirmektedir. Yine Ortaçağ'da Müslümanların politik olarak egemen ve üstün olduğu dünyada üretilen fıkıh literatürü de siyasal egemenlik arzusunu beslemektedir. Bu birikim ve algıyla güçlü imparatorluklar ve devletlerin gölgesi altında yaşayan Müslümanlar, yenilenme ihtiyacı duymaksızın modern çağa ulaştılar. Güç dengeleri değişmiş ve Batı'da gerçekleşen zihniyet dönüşümü kısa zamanda Dünyanın geri kalanını derinden etkilemeye başlamıştır. Rönesans, reform ve Aydınlanma sonrası inşa edilen Modern çağın epistemik ve politik kurucusu artık Batı'dır. İslam dünyasında değerler, kurumlar, gelenekler, toplumsal yapı kökünden sarsılmaya başlamıştır. Batı'da yaşananları mağrur bir bakışla izleyen İslam dünyası, seyirci kalmanın bedelini ödemeye devam etmektedir. Batı'dan gelen saldırı ve meydan okumalara karşı Müslüman dünyada her düzeyde bir karşı koyma çabası ortaya çıkmıştır. Batı karşısında en dirençli karşı koyuşun Müslüman dünyadan geldiğini gerçeğinin altını çizmek gerekir. Bu İslam'ın teolojik olmasının yanında toplumsal ve politik kurulumuyla yakından ilgilidir.

Uzun bir süre İslam'ın politik ve toplumsal yönünün baskı altında tutulmasına karşı bu yönleri sahiplenip vurgulayan ve İslam'ın devlet olduğunu ileri süren düşünceler gelişmiştir. Batı'nın kültürel ve politik hegemonyasına karşı eşdeğer bir karşı çıkışla İslam'ı eksiksiz bir sosyal kuram ve "her şeyin teorisi" olarak tanımlayan teo-politik hareketler gelişti. İslam'ın Batı'nın tüm değerlerine alternatifler içerdiğini, kültür, politika, ahlak, ekonomi, sanat vs. alanlarında İslamî çözümler üretmeye çalışan öze dönüşçü ve ihyacı hareketlerde gözlemlenen yükseliş bu düşüncenin bir sonucudur. Özellikle politika ve devlet yönetimi alanında yoğunlaşan tartışmalarda apolojiyle tekfir arasında savrulan tepkiler gelişti. Bir kavramın başına İslam kelimesini getirerek düşünce ve tepki üretmek yaygınlaştı. Örneğin; İslam ekonomisi-İslamî ekonomi, İslam bilimi-İslamî bilim, İslam sanatı-İslamî sanat, İslamî müzik, İslamî mimarî, İslamî yönetim, İslam ahlâkı vs. gibi terimler gündelik dilin ayrılmaz bir parçası haline geldi. Bu dil meydan okumalar karşısında İslam'ı "mükemmel bir hayat nizamı" olarak sunma arzusunun bir yansımasıdır.

Bu tehlikeli düalite aslında Batı'nın kurgulayıp uyguladığı ve özünde Avrupa merkezcilik bulunan dünya görüşünün, Müslümanlar tarafından tersinden okunmasıdır. Özellikle İslam'ın bir siyasal düzen olduğu vurgusu zamanın ruhuna ve ihtiyaçlara uygun olarak öne çıkmıştır. İslam'ın yönetim tarzının Batı'da üretilen biçimlerden tamamen farklı olduğu düşüncesi hala etkinliğini korumaktadır. Batı'ya özgü olduğu varsayılan Demokrasi karşısında hissedilen esnek duygu ve düşüncelerin küfür olduğu fikri, Müslüman kamuoyunda ciddi karşılık bulmaktadır. Bunda demokrasi gerekçesiyle Müslüman dünyada uygulanan haksız politikaların etkili olduğu bir gerçektir. Ancak Müslüman dünyada bir sosyal ve siyasal teori geliştirme noktasında yaşanan tıkanmanın payını da unutmamak gerekir.

1970'li yıllardan başlayan 1990'lı yıllara kadar uzanan süreç İslamcılık bir kendini kanıtlama dönemiydi. İddiaları cazip, çalışma yöntemi demokratik ve yerel değerlerle olduğu kadar küresel değerlerle de rasyonel ilişkiler kurmaya hevesli bir tutum sergilemekteydi. Ancak 2000'li yıllarda İslam dünyasının genelinde İslamcı hareketlerin sosyal ve siyasal alanda verdikleri mücadelenin sonuçları alınmaya başladı. Bazı ülkelerde İslamcıların demokratik yöntemlerle

iş başına gelmesine tanık olunurken, diğerlerinde ise yönetimlerin İslamcıların isteklerine boyun eğmeleri süreçleri yaşandı. Nihayet İslamcılar dünyaya ve ülkelerine vaad ettiklerini gerçekleştirmelerinin önünde hiçbir engelin kalmadığı ya da bahanelerin tükendiği bir evreye ulaştılar. İslamcılığın dönüştüğü ve diğer egemen ve otoriter ideolojilerle yakınlaştığı bu değişim sonucunda, önceden öngörülmemiş sorunlarla ortaya çıktı.

Algı ve Gerçeklik Arasında İslamcılık

Ülkemizde ve yaşadığımız bölgede ortaya çıkan sıcak gelişmeler, İslam ve İslamcılık kavramları arasındaki ilişkinin yeniden tartışıldığı bir zemin oluşturdu. Bu çerçevede öne çıkan söylem, İslamcılığın bir dünya görüşü olarak artık tükendiğini hatta öldüğünü iddia etmektedir. Yaşanan bir olaydan ya da olaylar dizisinden belirli bir dünya görüşünü sorumlu tutmak, kendi içinde çok sayıda soruyu barındırır. Bu tartışmaya müdahil olan herkes, yeterince karmaşık olan bu olgu karşısında kendi arayışlarının ve eğilimlerini yansıtarak konuşmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bu yazıda yapılan değerlendirmelerin de kendi otobiyografimi yansıtacağını belirtmek durumundayım. Kısacası burada yaptığım şey, belirli ölçülerde kendi kişisel İslamcılık algımı anlatmaktır.

Kavram olarak İslamcılık, referansı İslam olan bir dünya görüşünü anlatır. İslam'dan hareket ederek ya da ona dayanarak dünyada var olma iddiasıdır. İslam'ın salt din, tarih ve gelenek olarak modern dünya sorunları karşısında Müslümanlara rehberlik etmede yetersiz kalacağını düşünen İslamcılar yorum, uzlaşı ve etkileşimlerle İslam'ı genişletme ve güncelleme çabası içindedirler. Zira gelenek ve inanç olarak anlaşıldığına İslam, daha çok geriye bakan arkaik bir anlayış olarak kalacak ve modern dünyada rehberlik yapma görevini yerine getiremeyecektir. Bu nedenle İslamcılar, modern dünyanın felsefî ve ideolojik temelleri anlamaya çalıştılar. Böylece İslam'ın bu bozuk ve kötülükler üreten dünyaya cevabını ortaya koyabileceklerdi. Ancak her anlama çabası kendini karşısındakine açmaktır. Anlarken kaçınılmaz olarak kendi kabuğunuzdan çıkar karşınızdaki benliği olduğu gibi ya da önyargılarınızın izin verdiği düzeyde görmeye çalışırsınız.

İslamcılığın, İslam'ı kendisi değil de onun ideolojik bir yorumu olduğunu söylediğimizde, onu elemiş olmayız. Aksine beşerî, tarihsel ve yakın bir konuma yerleştirmiş oluruz. Bazı çevrelerin "İslamcıların maskesini düşürdük" şehvetiyle İslamcılığın politik ve düşünsel kodlarının modern durumdan alındığını söylemek kendileri için bir keşif ise de malumu ilamdan başka bir şey değildir. İslamcılar bunu zaten bilmektedir. kavramlar İslam'dan kaygı ve motivasyon ise tarihten ve güncel durumdan alan bu düşünce…. En başından bu yana İslamcı düşünürler, ortaya attıkları düşüncelerin mutlak olmadığını belirtme dürüstlüğünü sergilemişlerdir. Allah kelamı ile insan kelamı arasındaki farkın ayırdında olan bir düşüncenin, bile bile bizzat hakikatin kendisini oynaması kolay değildir.

İslamcılığı modern Batı dünyasının meydan okumalarının yarattığı şaşkınlık, panik ve yetersizlik duygularının patolojik bir sonucu olarak görmek isteyenler, dinin toplumsal hayatta ve entelektüel düşüncede yenilenme talep eden özelliğini gözden kaçırmaktadırlar. Değerlerine bağlı bir hayat yaşamak isteyen her Müslüman yaşadığı hayat karşısında inancını ve dünya görüşünü yeniden gözden geçirme gereği hissedecektir. Bunu daha baştan bir patoloji olarak görmek insan gerçeğini eksik okumak olacaktır.

Dağılmış, siyasal otoritesini kaybetmiş, coğrafi olarak parçalanmış bir medeniyetin çocuklarının, çağın egemenlerinin değerlerini anlamanın yanında kendi temellerini sorgulamaya çalışmaları da beklenen bir durumdur. Buradan tek bir sonuç çıkmaz. Çöküşten, tümüyle kendi değerlerini ve geleneklerini sorumlu tutan ve çözümü, egemen ve güçlü olana eklemlenmekte bulan reddi-i mirasçı siyasetten, kendi değerlerinin köklerine inerek hem onu hem de modern çağı sorgulamanın tek çare olduğunu savunan düşünceye ve bu ikisi arasında yer alan diğer ideolojik çeşitlemelere kadar uzanan alternatifler dizisi söz konusudur.

Müslüman geleneği otoriter politik aklın öne çıkmasına paralel olarak sivil, entelektüel özelliğini kaybetmeye başlamıştır. İlmî alanın, iktidarlar aklının sıkı kontrolü altına girmesi Ortaçağlarda kökleşen bir süreçtir. Bu nedenle ilim yapmak, "dinî inancı ve sosyal düzeni kollamak" paradigmasına hapsolmuştur. İlim adamının düşüncelerini ve çalışma tarzını yönlendiren temel etken, özgürce sorgulamak ilkesiyle buluşamamış ve iktidarın desteklediği din

anlayışını güçlendirmekten öte geçememiştir. Bu durum Şiî ve Sünnî dünyada, belirli bir düşünürün desteklenme nedenlerini ortaya koymaktadır. Modern zamanlara, İslam'ın özgürlükçü metafiziğini toplumsal alana yansıtma fırsatı bulamadan giren İslam dünyası, problemlere hazırlıksız yakalanan bir dünya olma özelliğini üzerinden atmakta halâ zorlanmaktadır. Bu özelliğiyle İslamcılık geleneği aşma çabasıdır. Bu çabanın ne kadar başarılı olduğu tartışılır. Ancak

İslamcılık Bitmemiş Bir Projedir!

Bir din olarak İslam var oldukça ve kitleler İslam'ı tarihsel, sosyolojik ya da teolojik kimliklerinin odağı ya da bir parçası olarak görmeye devam ettikçe, bir imkân ve çaba olarak İslamcılık var olacaktır. İslam'ı din olarak benimseyen kitleler gönlünde İslam her zaman bir referans olmaya devam edecektir. Bu referanstan mevcut yararlanma biçimleri yetersiz kaldıkça, yeniden İslam'a dönme ve onu anlama çabaları ortaya çıkacaktır. Bu çabalar doğal olarak mevcut din anlayışlarına ve onların kurumsallaştırdığı geleneksel din anlayışına yönelik bir eleştiriyi içerecektir. İslamcı ideolojinin teolojik olarak öze dönüş çağrısını canlı tutmaları tıkanmışlık karşısında duyulan tepkinin bir ifadesidir. Muhafazakâr ve gelenekçi çevrelerin İslamcılık versiyonlarından hazzetmemeleri bu açıdan anlaşılabilir bir durumdur.

Her ne kadar İslam'a göndermede bulunan bir ideoloji olarak İslamcılık, dogmatik imalar taşısa da gerçekte durum tersidir. İslamcılık diğer ideolojilerden daha çok gerçekliğe açık bir karakter taşımaktadır. Zaman zaman milliyetçi, liberal, Marksist çevrelerin kaygılarına yakın durması onun dogmatik değil gerçekçi ve pratik karakterinin bir sonucudur. Bir yandan kitlelerin içe kapalı, dogmatik ve sert ideolojilerden çok acı çektiğini söylerken, diğer yandan da İslamcılığı eklektik bir dünya görüşü sunduğundan bahisle itham ve istihza diline başvurmak açık bir çelişkidir. İslam'dan hareketle kesin ve keskin bir ideoloji ortaya koymak, hem hayata hem de İslam'a karşı saygısızlık olacaktır. İslamcıların mutlakları azdır. Mutlak alanı da alabildiğince sınırlıdır. Buradan bakıldığında tarih ve toplum, kutsallık alanı olarak değil bir beşerî eylem olarak görülür ve sorgulanır.

KIZILBAŞ-ALEVÎ VE EHL-İ HAK İNANÇ GRUPLARININ DİNSEL KİMLİĞİNE YÖNELİK TARTIŞMALARA BATINİYYE/İSMAİLİYYE ÜZERİNDEN YENİDEN BAKMAK

Resul Ay[1]

Özet: İslam Dünyasındaki Sünnilik dışı dini grupları tanımlamak epey ilgi çeken bir konu olmuştur. En yaygın kabul gören yaklaşım onların senkretik doğasıdır. Fakat onları tamamen İslam dışı bağımsız birer din olarak kabul eden görüşler de yok değildir. Daha ılımlı bir yaklaşım ise bu dini grupları Aşırı Şia veya Bâtıniye geleneğinin bir çeşit uzantıları olarak görür. Anadolu'daki Aleviler ve Batı İran'daki Ehl-i Haklar Sünnilik dışı dini gruplar arasında birbirine en fazla benzeyen ve ilginç bir şekilde benzer yaklaşımlarla ele alınan gruplardır. Senkretizm görüşünü benimseyen araştırmacılar bu grupları zayıf bir İslam kimliği altında İslam öncesi inanışların bolca tezahür ettiği dinsel bir olgu olarak tarif ederler. Onlara İslam dışı bir kimlik atfetme eğiliminde olanlar bu inanışların dinsel yapısındaki İslam dışı unsurları, özellikle de teolojileri ve ritüelleri itibariyle İslam'dan farklılığını vurgulayarak görüşlerini savunurlar. Bu yüzden onlar söz konusu dini inanışları İslam'dan daha eski bağımsız dinler olarak kabul ederler.

Her bir grubu birbirinden bağımsız olarak düşündüğümüzde senkretizm ve İslam dışı nitelik atfı anlamlı bulunabilir. Fakat onlar birlikte ele alındığında büyük ölçüde homojen inanışlar oldukları görülür. Fakat bu durumda onları senkretik ve bağımsız din olarak gören yaklaşımların bu ortak kimliği izahta yetersiz kalacağı açıktır. Zira onların her birinin senkretizmi farklı içeriklerden oluşur. Aleviliğe atfedilen Şamanizm, Gök tanrı inanışı, tabiat ve atalar kültü gibi İslam öncesi Türk inanışları Kürtler için bir şey ifade etmez. Aynı şekilde Ehl-i Haklara atfedilen eski İran, Mezopotamya ve yerel inanışlar sadece bu grubu izah etmek için yeterlidir.

1 Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
ayresul@yahoo.com

Farklı dinsel ve kültürel kökene sahip toplumlar arasında ortaya çıkan bu iki grubun dinsel kimliği ancak birlikte tecrübe ettikleri benzer tarihsel süreç ve ortak koşullarla izah edilebilir. Bunu da Onların her birinin kendi dini yapılarının oluşmaya başladığı 13-14. yüzyılın dini koşullarında aramak akla en yatkın gelen yoldur. Bu yüzden, ayrı gruplar olarak bütün özgünlüklerine rağmen ortak bir dinsel kimlik görüntüsü vermeleri, onları eski Gulat Şia veya Batıniyye/İsmailiyye etkisi altında gelişen, dönemin Kalenderilik, Hurufilik ve Safevilik üzerinden tasavvuf rengine de bürünen hareketler olarak değerlendirmekle izah edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Ehl-i Hak, Batınilik, İsmaililik, İslam

A RECONSIDERATION OF THE DEBATES ON RELIGIOUS IDENTITY OF KIZILBASH-ALEVIS AND AHL-I HAQQS OVER THE BATINIYYA/ISMAILIYYA TRADITIOON

Abstract: Definition of un-orthodox religious groups in Muslim world has drawn a widespread attention as a research topic. The most widely accepted approach has been that they are syncretic in nature. There are also serious academic debates that they are the religions outside of Islam. As a more moderate approach some researchers accepted these religious movements as the extension of Extremist Shia or Batıniyyah. The Alevis in Asia Minor and Ahl-i Haqqs in Western Iran are the most similar to each other among the other un-orthodox religious groups, and interestingly they are viewed almost similarly. Those who accepted syncretism as a way of explaining describe these groups as religious phenomena composed of a combination of pre-Islamic beliefs with a weak Islamic identity. Those who attributed them non-Islamic identity defended their idea by emphasizing the multiplicity of non-Islamic properties within these belief structures, and arguing that they were different from Islam in terms of their theologies and rituals. So they accepted these religious

beliefs as independent religions that have older tradition than Islam.

Considering each group individually these syncretic and non-Islamic attribution may be found meaningful. But when they are viewed together it becomes clear that they were almost homogeneous beliefs. In that case, however the approaches viewing them as syncretic or independent religion become inadequate to explain their identity. Each feature of their syncretism is composed of different content. Pre-Islamic Turkish beliefs, such as Shamanism, sky theism and the other cults, which were attributed to Alevism does not mean anything for Kurds. Similarly, Ancient Iranian, Mesopotamian and local beliefs, which were attributed to Ahl-i Haqqs, are enough just only to define this group.

However, Religious identity of these two groups, which were formed by the people coming from different religious and cultural traditions, can probably be explained by the same historical process and common conditions that they experienced together. It would be advisable to seek this within the conditions of 13th and 14th centuries of the region when their own unique identity of each religious structure began to be formed. For this reason, despite all the originality as separate groups, the fact that they reflect a common religious identity may just be possible by evaluating them as movements growing under the influence of ancient Extremist Shia or Batiniyya/Ismailiyya tradition, assuming also the colour of mysticism of the period, such as Qalandayiyya, Hurufism and Safaviyya.

Key Words: Alevism, Ahl-i Haqqs, Batiniyya, Ismailiyya, Islam

Giriş

İslam dünyasında Sünnilik ve Ortodoks Şiilik dışında kalan Alevi, Ehl-i Hak, Kakai, Şabak, Nusayri ve Dürzi gibi dini grupları tanımlamak, onların

dinsel kimliklerini açıklayabilmek epey mesai harcanan bir konu olmuştur. Bu grupların bütün kendilerine has özgünlükler ve farklılıklarına rağmen yine de hissedilir bir ortak dinsel kimlik görünümü arz ettiklerini söylemek herhalde yanlış olmaz. Bu ortak kimliğin yansımasını Anadolu Aleviliği ve İran'daki Ehl-i Haklar arasında daha da fazla görmekteyiz. Son çeyrek yüzyıl içerisinde her iki inanç grubuna yönelik çalışmalar onların birbirleriyle ilintisi veya yakın benzerliği üzerine epey veriler ortaya koymuştur. Bu benzerlik ilginç bir şekilde her iki grupla ilgili birbirinden ayrı yapılan çalışmalarda, özellikle onların dinsel kimliğine yönelik yaklaşımlarda da kendini gösterir. İlk çalışmaları ortaya koyan 19. Yüzyıl Misyoner araştırmacılarından günümüz araştırmacılarına kadar hemen herkes bu inanışları tanımlamada, özellikle de hangi kökenden geldiklerini tespitte benzer yaklaşımlar sergilemişlerdir. Onların bağdaştırmacı (senkretik) özelliği en fazla vurgulanan ve en yaygın kabul gören yaklaşım olmuştur. Fakat onların İslamlığı veya İslam dışılığı da epey tartışmaya konu olmuştur. Yine Onları İslam dünyasındaki batını ya da Gulat Şia geleneği çerçevesinde görenler de az değildir. Bu tebliğ her iki inanç grubuna atfedilen İslam dışı müstakil bir din olgusunu yeniden tartışmaya açmayı ve söz konusu inanışlara İslam dünyasındaki batını gelenek veya aşırı Şia üzerinden yeniden bakmayı amaçlamaktadır. İslam'ın merkezi kurumsal yorumundan (hem Sünnilik hem de On iki İmam Şiiliğinden) epey farklı ve çok zayıf da olsa onların yine de bir İslam kimliği çerçevesinde ele alınmaları gerekliliği ve bu kimliğin de dönemin tasavvuf öğretileriyle donanmış söz konusu Gulat Şia veya Batınî gelenek üzerinden şekillendiği tartışmaya çalışılacaktır.

I. Bağdaştırmacı (Senkretik) Doğa

Aleviliğin ve Ehli Hak inanışının araştırmacılarca en uzlaşılan yanı onların senkretik doğasıdır. Anadolu Aleviliği ile ilgili daha ilk çalışmalarda, özellikle de Fuad Köprülü'nün (1991: 97-98; 1996: 45,47-51) çalışmalarında dile getirilen bu görüş günümüze kadar ufak itirazlarla geçerliliğini koru-

muştur. Türkiye'de Ahmet Yaşar Ocak'ın detaylandırdığı, yerli yabancı başka araştırmacıların da önemle üzerinde durduğu bu görüşe göre Anadolu Aleviliği ve Bektaşilik farklı zamanlara ve farklı mekanlara ait birbirinden farklı inanç geleneklerinin İslami bir üst kimlik altında bağdaştırılmasından oluşmuş bir inanış biçimidir. Buna göre Türklerin İslamiyet'i kabulünden önce benimsemiş oldukları Şamanizm, Gök Tanrı inanışı ve Tabiat Kültü bu bileşimin önemli unsurlarıdır. Buna ilaveten Türklerin daha önce bir şekilde mensup veya temas halinde oldukları Budizm, Maniheizm, Zerdüşlük ve Anadolu'ya geldiklerinde burada karşılaştıkları bazı Heterodoks Hıristiyan inanışlarla bölgenin kadim inanışları da belirli ölçülerde etkili olmuştur (Ocak 1996: 210-211; 2005: 13-19) Bu tezin savunulmasında Alevi ve Bektaşiliğin ilahiyatında ve mitolojisinde yer alan bazı İslam dışı unsurların söz konusu dinlerle ilişkilendirilmesi önemli dayanak teşkil eder. Aynı şekilde Anadolu'ya gelen Türkmenler arasında henüz yeterince İslam'ı özümseyememiş hatta hiç kabul etmemiş Türkmen boylarının da mevcut olması ve bu tarz göçlerin XIII-XIV. yüzyıllarda bile devam ediyor olması, yine İslam'ın bu çevrelere kitabi yolla değil de şifahi kanalla ve tasavvuf üzerinden/evliya kültleri üzerinden ulaşması, söz konusu Türkmenlerin İslamlığının çok sathî kalmasında ve eski inanç müktesebatlarını muhafaza etmelerinde hatta yeni etkilere açık olmalarında önemli faktörler olarak sıralanır (Ocak: 2005: 13-19, 51-110)

Ocak her ne kadar senkretizmin muhtevasını Hint, İran ve Mezopotamya kökenli inançları da içine alacak şekilde geniş tutsa da, ekser çalışmada Anadolu Aleviliğinin senkretizmi büyük ölçüde Türk ve Orta Asya kökeni üzerinden kurgulanmaktadır. Oysa Anadolu'da azımsanmayacak bir Kürt Aleviliği de söz konusudur. Onların Şamanizm ve Gök tanrı inanışlarıyla pek de ilgili olamayacağı düşünüldüğünde senkretizmin bileşenlerinde genellemeci olmamak gerekir. Anadolu Aleviliğiyle Kürt Aleviliğinin farklı dinsel kökenlerden geliyor olmalarına rağmen büyük ölçüde ortak bir inanış sergilemeleri onların dinsel kimliğini izahta etnik kökene dayalı yaklaşımın yeterli olamayacağını gösterir.

Kaldı ki sadece Anadolu Alevileri arasında değil Alevilerle Batı İran'daki Ehl-i Haklar (ki onlar da Kürt ve Türklerden oluşuyor) arasındaki inanç benzerliği hatta neredeyse türdeşliği bu inanışların senkretizmini izahta ihtiyatlı olmayı gerektirir. Aşağıda detaylandırılacağı gibi farklı etnik kökenden gelen inanç gruplarının her birinin inanç yapısını senkretizmle izah etmek anlamlı olabilir. Fakat farklı etnik köken ve inanışlardan gelen toplulukların ortak bir dinsel kimlik ortaya koymalarını izahta yetersiz kalacağı açıktır.

Ehl-i Hakların da inanç yapısını senkretizmle tanımlamak epey yaygındır. Anadolu Aleviliğindeki Orta Asya (Şamanizm, Gök tanrı İnanışı, Tabiat Kültü, Atalar kültü) vurgusu burada antik İran vurgusuna dönüşür. Batıda son zamanlarda Ehl-i Haklar üzerine en kapsamlı çalışmalardan birini gerçekleştiren Hamzeeh'ee, Yaresan adlı çalışmasında mezhebin neredeyse bütün ritüellerini ve itikadî unsurlarını İslam dışı eski İran İnanışlarıyla irtibatlandırır. Bu çerçevede Zerdüştlüğe ve Mazdeizme özel bir yer verir. Bununla birlikte Yezidilik, Mithraizm ve daha sınırlı olmakla birlikte eski inanç gelenekleriyle alakalı İslamî dönemdeki galiyye fırkalarına da atıfta bulunur (Hamzeh'ee 2008). Hamzeh'ee'nin neredeyse İslam dışı bir senkretizm olarak sunduğu bu inanışa bütün bu İslam dışı geleneklerle birlikte kimi zaman Gulat Şia veya ezoterik Şia üzerinden kimi zaman da tasavvuf üzerinden belirgin bir İslamî kimlik vurgusunu dile getirenler de yok değildir (Mesela bkz. Mir-Hosseini 1994a: 270; 1994b: 211-228; Ocak 1999:195-196; Bruinessen 1995: 6-8; Moosa 1988: 254).

II. İslam Dışı Köken Arayışı**: Kadimlik ve Müstakillik**

Aleviliği ve Ehl-i Hak inanışını izah ederken senkretizmin İslam boyutunu tamamen dışlayan ya da etnik temelli eski inanışların etkisini daha fazla vurgulayan yaklaşımlar da epey yaygındır. Bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılardan bazıları söz konusu inanışlardaki İslamî boyutla İslam öncesi inanışların ilişkisini 'İslami bir tabaka/cila altında İslam öncesinin bolca

tezahürü' olarak yorumlarken, kimi araştırmacılar da bu inanışları tamamen İslam dışı bir din olarak görmüşlerdir. Etnik temelli izahlarda Anadolu Aleviliği İslam öncesi Türk inanışlarıyla, Ehl-i Haklar da bazen Kürt bazen de eski İran inanışlarıyla ilişkilendirilmiştir. Anadolu Aleviliği ile ilgili etnik kökene dayalı görüşün yerleşmesinde Fuad Köprülü'ye baş rol verilir. Köprülü her ne kadar bu konularla ilgili ilk çalışmalarında Alevi ve Bektaşiliği 'müfrit' Şia ve Batıniyye ile ilişkilendirse de (Köprülü 1925:126-128; 1991: 97) Şamanizm, Göktanrıcılık ve çeşitli tabiat kültlerine yaptığı vurgu (Köprülü 1996: 45,48-49) zamanla bu bağlantının daha çok önem kazanmasına yol açmıştır. Köprülü'yle aşağı yukarı aynı dönemde Aleviliğin Şamanizm köklerini ısrarla vurgulayan Baha Said Bey, bunları takiben de, Mehmet Eröz, Bedri Noyan, Irenne Melikof ve daha pek çok araştırmacı da Aleviliğin Orta Asya kökenine daha fazla ilgi göstermek, bu bağlantıyı irdeleyen çalışmalar ortaya koymak suretiyle bu algıyı canlı tutmuşlardır. Aleviliği İslam öncesi Türk inanışlarıyla gereğinden fazla irtibatlandıran bu anlayışa bugün pek çok araştırmacı itiraz etmektedir (Bu anlayışın detaylı bir incelemesi ve eleştirisi için bkz. Dressler 2015: 605-612). Özellikle konuyu Kürt Aleviliği üzerinden okuyanlar Ehl-i Hakla ve Yezidi, Nusayri gibi gruplarla olan ilişkisine hatta türdeşliğine temas etmekte ve bu ortaklık üzerinden yeni bir kimlik, yeni bir köken ve farklı bir tarihsel süreç kurgusu önermektedirler. (Gezik 2012: 25, 32-36; Bruinessen 2015: 613-630; Bayrak 2015: 543-559).

İslam dışı referanslarla dinsel kimliği izah yaklaşımını benzer bir şekilde Ehl-i Hak araştırmalarında da görüyoruz. Erken dönem araştırmacıların ekseriyeti hatta onları takip eden oryantalistlerin bazıları Ehl-i Hak inanışını On İki İmamcılık cilası altında eski İran dinlerinin, bilhassa Mazdeizm ve Mithraizm etkisinde bir din olarak görmüşlerdir. Bu konudaki uzmanlığıyla dikkat çeken Hamzeh'ee de söz konusu inanışın İslam öncesi kültler ve dinlerle ilişkisine özel bir önem atfetmektedir. Kendisi de Ehl-i Hak kökenli bir İranlı olan yazar Ehl-i Hakk'ın İslam'la bağlantısına neredeyse hiç temas etmeyerek bu inanışı

İslam dışı bir çerçevede değerlendirme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Benzer yaklaşımı başka araştırmacılarda da görmek mümkün (During 2010: 146,148-149; krş. Hamze'ee 2008: 38-41). Mesela yine aynı gelenekten gelen Baghban da daha açık bir şekilde Ehl-i Hak inanışının İslam'dan farklı bir din olduğunu kanıtlamaya çalışır. (During 2010: 149)

Ehl-i Hak'ın İslam'dan farklılığını ispatlamaya çalışan Izady ise ona bir Kürt kökeni atfetme eğilimindedir. Yazar Ehl-i Hak'ı Meleklerin Kültü (The Cult of Angels) olarak adlandırdığı antik bir dinin kolu olarak görür. Bu kült ona göre Semitik olmayan Aryan kökenli ve Zagros bölgesine has bir dini temele dayanır ve İslam'dan bin yıl öncesine kadar uzanır. Bu yüzden Ehl-i Hak'ı ve kollarını İslam olarak tanımlamayı bir hata olarak görür. (Mir-Hosseini 1996: 132, dn. 19).

Aynı yaklaşımı Anadolu Aleviliği için de benimseyen, ona bütünüyle İslam dışı bir kimlik atfeden araştırmacılar da vardır. Yakın geçmişte 'Ali'siz Alevilik' olarak simgeleşen bu iddia, Aleviliğin aslında İslam'la ve Ali'yle herhangi bir bağının olmadığını, Anadolu'nun eski dönemlerinden kalma veya eski Mezopotamya ve İran inanışlarının bir uzantısı ya da tamamen kendine has bir inanış olduğunu savunur. Bu iddianın öncülerinden biri olan Nejat Birdoğan Anadolu Aleviliğinin İslam'ın genel kabul görmüş veya kurumsallaşmış yorumunun muhalifi ya da alternatifi anlamında bir heterodoksi olmadığını, başlı başına bir inanç olduğunu, çok eskiden beri sürüp gelen ve 'karmalaşarak' bağımsız bir din durumuna gelen bir olgu olduğunu ifade eder. Bu itibarla Alevilik İslam'ın farklı bir yorumu olmak bir tarafa ritüelleri itibariyle ondan çok eskiye dayanan bir dindi. Adı Alevilik olmasa da farklı adlarla hep var ola gelmiş, bu yüzden var olmak için İslam'a veya başka bir dine hiç ihtiyaç duymamıştı. Onun İslamlığı (İslam adı altında görünmesi) ise sadece korunma maksatlı adeta bir kamuflajdı (Birdoğan 1995: 11-13, 15).

Aleviliğin kadimliği ve müstakilliğini savunan bu tez popüler veya aka-

demisyen araştırmacılar elinde pek çok çalışmaya konu teşkil etmiştir. Bu tezi savunanların en temel argümanı Aleviliğin ritüellerinin ve teolojisinin İslam'la (en azından yazılı kaynaklarıyla) hiç bir ortak noktasının bulunmadığı, Aleviliğin Ali algısıyla tarihsel Ali'nin hiç bir şekilde örtüşmediği iddiasıdır. Tarihsel veriler ışığında Ali'nin şeriata bağlı kişiliği ve diğer pek çok yönüyle Alevilerin temel değerleri arasındaki uyumsuzluk Alevilerin Ali'sinin tarihsel Ali'den ziyade kurgusal ve kozmik bir Ali olduğu çıkarımı dile getirilir (Aydın 2005: 4, 14-15; Bulut 2007: 11-12)

Ali'siz Aleviliğin farklı bir savunucusu Erdoğan Çınar daha da uç bir yaklaşımla Aleviliğin Ali isminden değil ışık anlamında alev kelimesinden türediğini, bunun da Anadolu'nun eski uygarlıklarından Luvilerle alakalı olduğunu pek de tatmin etmeyen argümanlarla izah etmeye çalışır. Hatta Osmanlı döneminde bazı sufi gruplara (kalenderi grupları) verilen ışık adını da tezinin bir delili olarak savunur (Çınar 2015: 27-41). Ona göre, Aleviliğin Ali ismiyle ilişkilendirilmesi XV. yüzyıl sonu XVI. yüzyıl başlarında gerçekleşen bir hadisedir. Osmanlı döneminde Aleviler tarafından güvenlik ve korunma amaçlı geliştirilmiştir. (s.16-17). Bu görüşün savunucusu Aleviliği İslam dışı görmekle birlikte onun çeşitli dinlerin bir sentezi olduğu görüşünü de reddeder. Ona göre Alevilik bütün dinlere kaynaklık etmiş bir inanıştır, 'serçeşmedir'. (s. 19).

Hem Anadolu Aleviliği hem de Ehl-i Haklar için dile getirilen kadimlik ve müstakillik iddiası, yine İslam'ın bu kadim inanç geleneğini herhangi bir şekilde etkilemeyip sadece korunma refleksiyle bir kamuflaj olarak benimsenmesi iddiaları pek çok yönü itibariyle sorgulanmaya muhtaçtır. Her iki inanç grubunun ritüellerinde ve teolojisinde İslam öncesi inanışların çok belirgin bir etkisinin olması onların başlangıcı belli olmayan binlerce yıl öncesinden beri sanki linear bir biçimde devam edegelen bir dine mensup olduklarını iddia etmek ne ölçüde gerçekçi olur. Her şeyden önce Bahsedilen kadim inanışların farklı zamanlarda ve farklı mekanlarda etkili olmuş dinler olması böyle bir

müstakil din olgusunu gereçsiz kılar. Zerdüştlük, Mazdeizm, Budizm, Manicilik, Mithraizm, Türkler söz konusu olduğunda bunlara ilaveten Şamanizm, Gök Tanrı inanışı ve çeşitli kültler gibi birbirinden çok farklı dinlerden/inanışlardan Alevi ve Ehl-i Haklar için müstakil bir din geçmişi varsaymak nasıl mümkün olabilir? Acaba bütün bu dinlerin ya da bir kısmının senkretizminden oluşmuş müstakil bir inanış veya yerleşik bir kült vardı da Türklerin bir kısmı İran'a ve Anadolu'ya geldiklerinde bu inanışı mı benimsediler? Bu sorulara olumlu cevaplar vermek herhalde çok güçtür.

İnanç hareketlerini veya dini oluşumları kendi zamanlarının ürünü olarak görmek akla en yatkın gelen yoldur. Yoksa farklı dinsel kökenlere sahip Türklerin ve Kürtlerin günümüze Alevilik ve Ehl-i Hak olarak ulaşan dinsel oluşumların her ikisinde de birlikte yer almaları nasıl izah edilebilir. Her iki topluluğun birlikte öteden beri mevcut olan ortak bir inanışa intisabı da bir izah şekli olabilir ya da birinin diğerinin inancına! Fakat bunu izah ne ölçüde mümkün olabilir? Oysa hem Anadolu Aleviliğinin hem de Ehli Hak inanışının özgün bir kimlik olarak ortaya çıkması aşağı yukarı 13-14. yüzyıla dayanır. Elbette bu inanışın şekillenmesinde etkili olan halkların eski inanışlarının ve bulundukları coğrafyadaki yerleşik inanışların etkisi büyüktür. Ama yine de bunlar bahsedilen yüzyılın özgün koşullarında şekillenmiştir ve zaman içerisinde yeni etkiler almaya da devam etmiştir. Farklı inanç müktesebatlarına sahip olan Türklerin ve Kürtlerin bu şekilde ortak bir inanış içinde yer almaları zamanın koşullarına birlikte muhatap olmalarıyla ancak izah edilebilir.

Peki nedir bu koşullar? Her şeyden önce bu dini yapılar İslam coğrafyasında ve yönetimi altında, daha da önemlisi İslam'ı en azından bir kimlik olarak henüz benimsemiş olan halklar arasında gerçekleşiyor. Burada söz konusu halkların yeni dinsel kimliklerini (en azından Türkler için) ne şekilde, hangi kanallarla ve araçlarla kabul ettikleri ve onunla ne yoğunlukta teması sürdürdükleri büyük önem taşıyor. Onların epey süredir veya yeni

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

‘DEVLET VE EGEMENLİK : SURİYE İÇ SAVAŞI VE RUSYA DAVETİNİN ANALİZİ’

‘THE STATE AND SOVEREIGNTY: AN ANALYSIS OF SYRIAN CIVIL WAR AND INVITATION TO RUSSIA’

Doç Dr. Elife Hatun KILIÇBEYLİ
Çukurova Üniversitesi İİBF
Uluslararası İlişkiler Bölümü
elifhatun001@gmail.com

Özet

Devletlerin dış dünya ile ilgisi olduğu kadar ülkeiçi’ne de ilgisi önemlidir. Egemenliğin doğasına ilişkin ilk sistematik tartışma Jean Bodin tarafından Fransa’da yapılmıştır. J.Bodin’in anavatanı o zamanlarda feodalizmin son safhalarından başka bir duruma dönüşerek, iç savaş sarsıntısını yaşamış ve geçmiş, Merkezi bir devlet biçimine kavuşmuştu (Merriam, 2001; 7). Soğuk Savaş bittikten sonra, “Devlet” in kendisini güncel kullanımında iki farklı anlamı vardır; İlk kullanım, egemen siyasal varlıklar, yaniUluslararası tanınma, kendi sınırları içindeki varlığı, Birleşmiş Milletler (BM) içinde kendi koltuğu ve kendi bayrağıkonumu ve değeridir. Diğeri ise, bu kurum ve uygulamalara atıfta bulunmaktadır . İdari, adli, iç regülasyon ve zorlayıcı güçleri birleştiren güçler şeklinde. Kelimenin ilk anlamda kullanımı son derece açıktır ve Ortadoğu’da

da rahatlıkla kullanılabilir. Hatta doğrudan Arap ülkelerine, Türkiye'ye, İran'a ve İsrail'e atıfta bulunma bağlamında kullanımı yanlış olmayacaktır(Owen., 2004; 1). Bu bağlamda, makale, 'modern biçimi, devletin egemenliği'konusundadır.

Resmi ve egemen bir devletin kendi ulusal topraklarında devlet olmanın getirdiği hakların kullanımı konusudur. Bu çalışmada Suriye İç Savaşı üzerine yapılan bir analiz olarak , 'devletin egemenliği ve ikili anlaşma' ve 'Suriye ve Rusya arasındaki işbirliği'irdelenmektedir. Rus Ordusu'nun, hava, deniz ve kara gücünü Suriye devletinin sınırlarında o ülke için kullanma sorunsalını, 2015 yılı son çeyreğinde 'Sivil çatışmayı, Suriye içsavaşını sona erdirmek' amacıyla kullanımı değerlendirilmektedir. Türk dış politikasına ve Uluslararası terör gruplarına karşı savaş sırasında karar vericilerin yapmış olduğu son derece önemli değişiklikler ve bu dönemde çatışma taraflarına ekonomik ve politik bir nitelik kazandırması tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Suriye İç Savaşı,, Suriye, Rusya, Orta Doğu,Uluslararası Hukuk.*

Abstract

States have always faced outwards as well as inwards. The first systematic discussion of the nature of sovereignty was made in France by Jean Bodin. His native land was then passing out of the last stages of feudalism, through the convulsion of civil war, into the form of a centralized state (Merriam,2001;7). After ending the Cold War, the word of 'state' itself has two district meanings in everyday

usage even though the two are often conflated. One use refers to sovereign political entities, i.e. those states with international recognition, their own boundaries, their own seat at the United Nations(UN) and their own flag. The other refers to that set of institutions and practices which combines administrative, judicial, rulemaking and coercive powers. While the use of the word in the first sense is absolutely clear, and can be used in Middle Eastern context to refer directly to the Arab states, Turkey, Iran and Israel (Owen.,2004;1). In this context, the article will discuss to means of 'state as a modern format , sovereignty as use of state rights on her official state-land. On this case, the article make an analysis on Syrian Civil War; 'state's rights sovereignty and 'bilateral agreement and cooperation between Syria and Russia', and after this Syrian government's invitation to Russian Army on air, sea and land power for securing to Syrian state's borders and ending to Civil Conflict at the end of 2015.And impact to Turkish foreign policy and extremely changes on decision makers during the war against to terrorist groups and effect to conflict sides as an economical and politcal in this period.

Keywords: *Syrian Civil War, Syria, Russia, Middle East, International Law.*

Giriş.

Siyaset kuramının en güncel iddialarından biri ulusal egemenliğin günümüzün toplumsal ve siyasal koşullarında anlamını yitirdiği ya da en azından belirgin bir dönüşüme uğradığıdır. Egemenliğin "ulus-devlet" için taşıdığı önem göz önünde bulundurulduğunda bu yaklaşım gayet doğal karşılanmalıdır. "Modern Devlet" dediğimiz en yetkin siyasal örgütlenme biçimi, hukuksal açıdan varlığını "egemen" olmasına borçludur. Fransız Devrimi'nden sonra "ulus-devlet" ile özdeşleşen "Modern Devlet"in kendi öncesindeki siyasal yapılanmalardan farkını gösteren ana unsur egemenliğidir. Bu nedenle ulus-devletin rolü ve işlevlerinin sıkça sorgulandığı bir dönemde egemenlik kavramının da eleştirel değerlendirmelerin konusu olmaması beklenemez (Beriş H.E, 2007: 56).

Bu makale, egemenliğin devlet için taşıdığı önemi, kavramın tarihsel gelişiminden hareketle ortaya koyan bir bölümle başlamaktadır. Çalışmanın izleyen bölümünde, egemenliğin günümüz siyasal ilişkilerinin anlamlandırılmasında etkisi ve rolü üzerinde durulacaktır.Bu anlayış dahilinde 'Devlet', 'Egemenlik', 'Siyasal iktidarın Meşruiyeti' konuları üzerinde 2015 yılında Suriye Devlet Başkanı'nın Rusya Federasyonu Devlet Başkanı ile hava kuvvetleri öncelikli olmak üzere deniz ve kara kuvvetlerini Suriye devleti sınırlarının korunması amacıyla yapmış olduğu görüşmeleri; Rusya'nın bu öneriye karşılık siyasi tavır ve talepleri ile gerçekleşen durumu nihai olarak 30.Haziran.2016 tarihiyle değerlendirilecektir. Uluslararası Hukuk'un temel ilkelerinden başlamak üzere mevcut durumun analizi yapılacaktır. Egemenlik anlayışının öngördüğü "mutlaklığın" kırılmasına ilişkin örnekler ele alınacak; buradan hareketle hukuk devleti fikrinin güçlenmesi veya uluslararası hukukun gelişmesi gibi nedenlerle, devletlerin, çoğu zaman kendi iradeleriyle olsa bile, egemenliklerini kısıtlamayı kabullendikleri savunulacaktır. Uluslararası sistemin parçası olarak kalabilmek ya da kendi aralarında kurdukları ekonomik veya siyasal örgütler aracılığıyla daha büyük kazanımlar elde edebilmek için devletlerin işbirliğine gitme çabaları, egemenlik üzerinde kısıtlayıcı bir etki yaratmaktadır. Devletlerin gerek yurttaşlarıyla gerekse kendi aralarında kuracakları ilişkilerde hukuku temel almalarının bireysel haklarla evrensel barışın korunmasını sağlayacağına duyulan inançtır. Egemenlikten doğan haklara riayetsizlik, uluslararası sistemi bir kaosa sürüklemekte; buna karşılık egemenliği dış müdahaleden tamamen bağımsız görmek ise bireysel hakların ihlaline neden olmaktadır

(Pazarcı,1989: 48).

1 . Devlet : Egemenlik , Bağımsızlık ve Uluslararası Anlaşmalar

Pazarcı'nın Uluslararası Hukuk Derslerinde uluslararası hukuki sonuçlara göre değerlendirdiği yayın çalışması bize bu konuda en geniş bilgiyi sunmaktadır. 1989 yılında yayınlanan bu kitaba göre ; Uluslararası hukukta yerleşmiş bir tanıma göre devlet en az üç temel öğenin b i r a r a y a gelmesinden oluşmaktadır:

A . bir insan topluluğu;

B. bir ülke;

C. kendi üstünde herhangi bir otoriteye bağlı olmayan bir siyasal yönetim.

Devlet, uluslararası kişi olarak aşağıdaki koşulları varlığında birleştirmek zorundadır: i) sürekli insan topluluğu; ii) belirli ülke; iii) hükümet; iv) öteki devletlerle ilişkiye girme yeteneği .(Pazarcı,1989, 61)

Devleti oluşturan, insan topluluğu, ülke ve başka bir otoriteye bağımlı olmayan siyasal yönetim öğeleri ise Pazarcı'nın 'Uluslararası Hukuk Dersleri' yayınında aşağıdaki gibi düzenlenmiştir(Pazarcı, 1989:65).

1.1. İnsan topluluğu (population; Staatsvolk)

A. Genel. Bir Devletin kurucu öğesi olarak insan topluluğunun uluslararası hukuk bakımından sahip olması gereken özelliklerinin başında süreklilik gelmektedir. Başka bir deyişle, geçici olarak biraraya gelen ve sonra dağılan insan topluluklarının bir devletin kurucu öğesini oluşturması olanağı yoktur. Ancak insan topluluğunun sürekli birarada yaşaması koşulunun aranması, bunun bireyler düzeyinde değil, toplum düzeyinde sağlanmasını gerektirmektedir.

B. Self-determination ilkesi. Bir dönemler ulus niteliğini kazanmış insan topluluklarının bir devlete sahip olmaları konusu uluslararası hukuk çerçevesinde birtakım gelişmelere sahne olmuştur. 1789 Fransız devriminden etkilenerek "Milliyetler prensibi" (Principe des nationalites) adı altında uluslararası öğretide taraftar bulan bir görüş, her ulusal topluluğun bağımsız bir devlet kurma hakkı olduğunu ileri sürmüştür. Self-determination ilkesinin anlamı incelendiği zaman, iki yam bulunduğu

görülmektedir. Birinci yanı devletlerin iç örgütlenmelerine ilişkin olup, bir halkın dilediği yönetim biçimini, herhangi bir dış baskı olmadan, seçmesi hakkı bulunduğunu belirtmektedir. Bu hakkın en çok siyasal yönetim biçimi ile ilgili olduğu ve özellikle devlet ve hükümet biçimlerinin saptanmasında halklara serbestlik tanınması olarak yorumlandığı görülmektedir. Ancak, bu yönetim biçimini seçme hakkının giderek ekonomik bir içerik de kazandığı ve devletlerin doğal kaynaklar üzerindeki sürekli egemenliği ilkesinin Self-determination hakkının bir parçası olduğunun gerek B.M. Genel Kurulunca, kabul edildiği görülmektedir. Self-determination ilkesinin ikinci yanı, bir halkın bağımsız bir devlet kurmak dahil, dilediği devlete bağlı olmayı seçme hakkını belirtmektedir.

1.2. Egemenlik ya da bağımsızlık . Belirli bir insan topluluğunun belirli bir ülke üzerinde siyasal ve hukuksal örgütlenmesi devlet olabilmenin maddi koşullarını yerine getirmiş olmakla birlikte, bu örgütlenmenin yine belirli bir insan topluluğu ve ülke üzerinde faaliyet gösteren öteki kamu örgütlenmelerinden ayırt edilmesi için yeterli değildir.Sözcüğün tam anlamında egemenlik, üstün iktidarı, hiçbir denetime bağlı olmayan kesin buyruklar verme gücünü belirtmektedir . Modern ve merkezci devletlerin doğduğu 16. ve 17. yüzyılda, devletin sahip olduğu ve kendisini öteki örgütlenmiş topluluklardan ayıran gücün bu tür bir egemenlik yetkisi olduğu düşünülmüştür. Devletin üstünde hiç bir otorite yoktur, o zaman devletlerin uyması gereken herhangi bir kurallar bütünü de söz konusu olamayacaktır. Oysa, toplumsal ve tarihsel gereklilikler, önce Avrupa'da 1648 Westphalia andlaşmaları ile devletler arasında yerleşmeye başlayan bir ortak düzenin, uluslararası hukuk düzeninin, doğmasını zorunlu kılmıştır. Bu durum, bir devletin hem sözcüğün tam anlammda egemen olmasının, hem de belirli birtakım ortak kurallardan oluşan bir hukuk düzeninin yasaklamalarına bağlı olmasının mantık açısından olanaksızlığını ortaya koymuştur(Pazarcı, 1989:67)

Egemenlik, her şeyden önce devletle özdeşleşen ve devletin ayırıcı vasfı olarak görülen bir kamusal güçtür. Söz konusu gücün devlete getirdiği, toplumsal ve siyasal alanı düzenleme amacıyla norm koyma ve bunların gereklerini yerine getirme yetkisidir. Devletin meşruluğunu açıklayan temel hukuksal ilke olarak beliren egemenlikten beklenen işlev, devletin hükmetme gücünün hukuksal dayanaklarını ortaya koyabilmektir (Beriş, 2007: 58). Egemenlik, içişlerine karışmama ve sınırların dokunulmazlığı ile genel ilke ve kurallar olmakla birlikte bazı özel durumlarda bunlara istisna getirilebilmektedir. 2.Dünya Savaşı sonrası yeniden kurulan siyasi düzende bu istisnaların temel gerekçesi olarak uluslararası güvenlik ve

istikrar gösterilmiştir. Yani, devletlerin savaş açma hakları ellerinden alınmış ve kuvvet kullanma dahil zorlayıcı tedbirlere başvurma yetkisi BMGK verilmiştir.(Çakmak, 2015: 57). Egemenlik açısından en önemli milat, Fransız Devrimi'dir. Zira 1789'dan sonra egemenliğin tek yetkin şekli olarak "ulusal egemenlik" belirmiştir. Fransa'da devrimi gerçekleştiren isimler, ancien régime'in kurumlarını tasfiye ederken devletin meşruluk kaynağı olan egemenliğin özüne dokunmamışlardır. Bu dönemde gerçekleşen tek, ama köklü değişiklik egemenliğin monarktan alınıp ulusa verilmesidir (Ağaoğulları, 2006: 236). Fransız Devrimi'nin pratik sonuçlarından birisi, modern devlet ile ulus-devletin özdeşleşmesidir. Bu durum, egemenliğin ulusa aktarılmasının doğrudan sonucu olarak görülebilir (Şaylan, 2003: 45). Ulusal egemenliğin belirleyici özelliği, hukuksal bir birim olarak ulusun, devletin meşruluk kaynağını oluşturmasıdır (Nalbant, 1997: 65). Nitekim 26.08.1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin 3. maddesinde "[h]er egemenliğin özü esas olarak millettedir. Hiçbir heyet, hiçbir fert, açıkça milletten kaynaklanmayan bir otoriteyi kullanamaz." (aktaran Teziç, 1996: 95) şeklinde ifade edilen bu ilke, 1791 Anayasasıyla anayasal norm haline getirilecektir. Söz konusu Anayasanın üçüncü maddesi egemenliğin özünü ulusta görmekte ve hiçbir kişi ya da kurulun açıkça ulustan gelmeyen bir otoriteyi kullanamayacağını hükme bağlamaktadır. Bu anlayış, egemenliğin kuramsal açıdan taşıdığı "süreklilik" ilkesine uygundur. Ayrıca ulusal egemenlik kuramı, iktidarı kişisizleştirmesi ve yasalardan üstün olmayı engellemesi nedeniyle iktidarı sınırlayan bir mahiyet arz eder. Ulusal egemenlik ile hiçbir yurttaş yasaların üstünde yer almayacak ve herkesin iradesinden çıktığı kabul edilen yasalar istisnasız herkesi bağlayacaktır. (Beriş,2007: 60). Böylece Fransız Devrimi'nden sonra egemenlik, "ulusal" bir içerik kazanır. Başka bir ifadeyle devlet otoritesi ulusun varlığıyla özdeşleştirir; siyasal toplum doğrudan kurucu bir irade olarak ulusun rızasına bağlanır. Diğer taraftan ulusal egemenlik kuramı, tek kişiye dayalı hükümet sistemlerine karşı halkın çoğunluğundan güç alan temsilî demokrasinin kurumsallaşmasını sağlamıştır. Fransız Devrimi'nin ilk dönemi, ulusal egemenliğin gerçek anlamını bulması açısından temsilî ve doğrudan demokrasi yandaşlarının tartışmalarına sahne olmuştur. Ancak gerek Devrim'in öncüsü durumunda bulunan burjuvazinin sınıfsal çıkarları, gerekse siyasetin pratikleri, temsilî demokrasinin daha "gerçekçi" bir model olarak belirmesine neden olmuştur. Nitekim ulus-devlet modeli aracılığıyla temsilî demokrasinin kurumsallaşması sağlanmış olur. Bu modelde, bireyler, yurttaş sıfatıyla, halk ya da ulus kimliği içerisinde bütünleşirler ve bu bütünleşme, bireylerin tekil iradelerinin,

en azından kamusal alanda, dikkate alınmamasını, tamamının iradesinin "genel irade" çatısı altında bir araya gelmesini ifade eder (Ağaoğulları, 1991: 22-23). Aslında, son yıllarda öğretinin egemenlik kavramının iki yanı üzerinde bir ayrıma gittiği ve iktidar olgusu üzerine kurulan siyasal egemenlik ile hukuk kuralları çerçevesinde serbestçe davranma yetkisini belirten hukuksal egemenlik kavramlarının farklı olmasına dikkati çektiği görülmektedir. Devletler arasındaki ilişkilerde egemenlik, bağımsızlığı belirtmektedir (Pazarcı,1989; 72).

1.3. Uygulanan uluslararası hukuktaki durum. "Devletin, hukuksal açıdan başka bir dış ya da üstün iktidara bağlı olmadan ve yalnızca uluslararası hukuk kuralları ya da kendi kabul ettiği bağlantılarıyla sınırlanan, serbestçe karar verme yetkisi".Her devletin egemen davranma ve karar verme yetkisinin bulunduğunu bildirdikten sonra bu yetkinin, devletin kabul ettiği yükümlülükleri varsa, bunlarla sınırlı olacağını belirtmektedir. Böyle tanımlanan bir egemenlik yetkisinin uygulanan uluslararası hukuktaki kapsamı aşağıdaki noktalarda ortaya çıkmaktadır. Devlet anılan yetkisini kullanmada uluslararası hukukun öngördüğü yükümlülükler dışında hiçbir başka otoriteye bağımlı değildir. Devlet ülkesi üzerinde egemenlik yetkisini münhasır bir biçimde kullanır. Devletin egemenlik yetkisini hiçbir başka otoriteye bağlı olmadan kullanması, onun uluslararası hukuk kurallarının öngördüğü durumlar dışında, hiçbir otoriteden buyruk almayacağını ya da izin istemeyeceğini belirtmektedir. Bu çerçevede, uluslararası içtihat bir devletin yetkilerinin kaynağının bizzat egemenliği olduğunu bildirmektedir(Pazarcı, 1989: 68).

1.4. Uluslararası andlaşmalar. Devletin egemenliğini ancak uluslararası hukuk kuralları yada onun rızası ile sınırlanacağını kanıtlayan çeşitli hükümler içermektedir. Bunların en tanınmışları, Milletler Cemiyeti (MC) Sözleşmesinin uluslar arası hukukun üye devletlerin ulusal yetkisine bıraktığı alanlarda MC'nin karışamıyacağını öngören 15. Madde 8. fıkrası ile Birleşmiş Milletler(BM) Andlaşmasın üye devletlerin ulusal yetkisine giren konularda örgütün karışamayacağını öngören 2.madde 7. fıkrası olmaktadır.Devletlerin kendi kararlarını serbestçe almaları konusunda uluslararası içtihat açıklığa kavuşturduğu bir başka nokta da, devletlerin andlaşma yapma yoluyla yükümlülük altına girmelerinin egemenlik yetkisinin terki olarak değerlendirilmeyeceği konusudur. Ancak, uluslararası bağlantılar yapma yetkisi bizzat devlet egemenliğinin bir sonucudur". Egemenlik hakkının kapsamının ikinci yanını oluşturan devletin ülkesi üzerinde münhasır yetkiye sahip olması ilkesine gelince, bu ilkenin de iki yanı vardır. Birincisi, belli bir devletin ülkesi üzerinde

yalnızca bu devlet egemenlik yetkilerine sahip bulunmaktadır. Böylece, belli bir devlet ülkesinde kamu gücü bu devlet dışında ilke olarak başka bir otorite tarafından uygulanmaz. "Dünyanın bir parçası ile ilgili olarak bağımsızlık, orada, bütün öteki devletler dışında, devlet yetkilerini uygulama hakkıdır". Devletin ülkesi üzerinde münhasır egemenliği ilkesinin ikinci yanı ise, bir devletin egemenliğinin, ilke olarak, ülkesi ile sınırlanmasıdır. Bunun doğal sonucu da bir devletin başka bir devlet ülkesi üzerinde ilke olarak onun rızası olmadan herhangi bir egemenlik yetkisi kullanamaması olmaktadır (Pazarcı, 1989:69)

2. SSCB'den Rusya'ya Suriye ile İkili İlişkiler

Yaklaşık 400 yıllık tarihsel geçmişi bulunan bugünkü Suriye-Lübnan-Filistin topraklarında varolan Asurilerle Ruslar, yeni dönemde Temmuz.1944 yılından itibaren egemen devlet statüsünde işbirliğine başlamışlardır. SSCB Dışişleri Bakanı V.M.Molotov ile Suriye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı C. Mardambey ile varılan anlaşma ile ikili diplomatik ve dostluk ilişkileri başlatılmıştır(Yevsiyev, 2015:6). İkinci Dünya Savaşı süresince Almanya veya başka bir emperyalist devlet tarafından işgal edilebileceği kaygısıyla SSCB, güvenlik açısından güçlü olmayan Suriye'nin askeri olarak desteklenmesini onaylayarak, Suriye ordusunun eğitimi-mühimmatı-donanımı konusunda tam destek sağlamıştır. İkili işbirliği karakteristiği, 1945 yılı Mart ayından itibaren değişim gösterdi. İkinci Dünya Savaşında maddi ve manevi büyük kayıplara uğrayan SSCB, artık öncelikle ideolojik savaşın içindeydi. Ve Suriye bu yeni savaşta SSCB'nin yanında olsa da önemli bir etkisi ilk yıllarda olamazdı. İkili İşbirliği eğitim-kültür-teknolojik gelişime daha çok kaydırıldı. Uluslararasılaşma sürecinde Suriye'ye destek oldu. Fransa'da hem Levantenler, hem Maruniler nedeniyle de Suriye ile özellikle sosyo-kültürel ilişkilerini ihmal etmedi.

Osmanlı Devletinin son döneminde Fransa tarafından işgal edilen ve

II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

IŞİD VE EL NUSRA TERÖR ÖRGÜTLERİNİN ULUSLARARASI GÜVENLİK VE SOSYOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN KARŞILAŞTIRILMASI

Öğr. Gör. İsmail YAŞAR[1*], Öğr. Gör. Sezgin ERDEM[2**], Arş. Gör. Zafer UZUN[3***]

Özet

2011 Mart Ayından itibaren başlayan Suriye'deki olayların iç savaş halini almasından sonra oluşan otorite boşluğuyla beraber bölgede öne çıkan iki önemli terör örgütü El Nusra ve IŞİD olmuştur. Dünyanın her tarafından katılımın olduğu bu iki terör örgütü aynı ideolojik kökene sahiptir. İlk başta El Kaide küresel yapılanmasının altında olan iki örgüt, sonrasında farklı yollar izleyerek ayrışmıştır. El Nusra ve IŞİD'in organizasyonel anlamdaki yapısı ve temel hedefleri benzer olmasına rağmen eleman temininde ve belirledikleri hedeflere ulaşmada kullandıkları yollar farklıdır. Bu farklılığın sebepleri, uluslararası ilişkiler/güvenlik ve sosyoloji perspektifinden bakıldığında değişiklik arz etmektedir. Ancak bu değişiklikleri her iki disiplinin bakış açısından yararlanarak bütüncül bir şekilde ele almak önemlidir. Yapılan çalışma, bu eksikliği göz önünde bulundurarak, Türkçe literatüre katkı yapmayı amaçlamıştır. Çalışmada, El Nusra ve IŞİD terör örgütünün yapısı ve hedefleri kısaca tanıtıldıktan sonra iki örgütün ortak yönleri ve farklılıkları ele alınmıştır. Ardından sosyolojik bir değerlendirme ile birlikte bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda aynı mezhepsel/ideolojik kökene sahip olan iki örgütün, aynı hedefe farklı yollardan gitmeye çalışırken kullandığı yöntemler ortaya çıkartılmıştır. Ayrıca bu örgütlerin hitap ettiği kitlelerin sosyal dokusuna nasıl dikkat ettiğinin ve bu sosyal dokuyu nasıl kullandıklarının değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *El Nusra, IŞİD, Suriye, Eleman Temini, Sosyolojik Perspektif*

Comparing ISIS and Al-Nusra Terror Organizations Perspectives on İnternational Security and Sociology

Abstract

After events became a civil war in Syria, beginning from March 2011, there appeared an authority gap and this caused coming to the forefront of two important terror organizations; Al-Nusra and ISIS. There are participations from all around the world for these two terror organizations and these two have the same ideological origin. Firstly, they were under Al Qaida global organization but following they started to trace different ways and separated from each other. Despite having similar structures and main objectives Al-Nusra and ISIS have different member provision and different ways attaining the objective. Reasons of these differences show an alteration according to international relations/security and sociology. However, it is important to embrace these differences holistically using two disciplines. This study aims to contribute to Turkish literature by taking into consideration of this lack. After introduced Al-Nusra's and ISIS's structure and goals, it is discussed that these two organizations' similarities and differences in this study. Then it is aimed to reach a result with a sociological consideration. The findings of the study revealed the methods of these two organizations which use different ways to reach the same target even they have the same sectarian / ideological origin. In addition, it is evaluated that how these two organizations pay attention to sociological background of people they address and how they use this social background.

Keywords: *Al-Nusra, ISIS, Syria, Recruitment, Sociological Perspective*

1 [*] Kara Harp Okulu, Bölgesel Dil ve İlişkiler Ana Bilim Dalı, iyasar@kho.edu.tr
2 [**] Kara Harp Okulu, serdem@kho.edu.tr
3 [***] Kara Harp Okulu, Sosyoloji Bölümü, zuzun@kho.edu.tr

GİRİŞ

Ortadoğu coğrafyası tarihsel geçmişi çok eskilere dayanan birçok kültüre ev sahipliği yapmaktadır. Bu farklılıkların yanı sıra Ortadoğu birçok medeniyet için ulaşılmak ve elde tutulmak istenen bir amaç haline gelmiştir. Birçok ülke ise bu 'kutsal' amaçlar doğrultusunda yüzyıllardır devam eden savaşlara katılmışlardır ve bu kutsal amaçlarına ulaşmak için gerek dini gerek siyasi ideolojiler ile bu fikirlerini beslemişlerdir.

Geçmişten günümüze yaşanan bu gerilim ve çatışma iklimi son bulmamış aksine biçim ve şekil değiştirerek yeniden sahnelenmiştir. Buna bir örnek olarak 2010 yılının sonlarında Tunus'ta başlayıp sonrasında 'Arap Baharı' olarak isimlendirilen halk hareketleri, birçok ülkede etkili olduktan sonra 2011 yılı Mart ayında Suriye'ye sıçrayarak yayılmıştır. Suriye'de ise halkın ayaklanması ile oluşan muhalif gruplar daha da büyüyerek güçlenmiştir. Ancak sonrasında bu muhalif grupların bir araya gelememeleri ve farklı aktörlerin devreye girerek Esad'ı desteklemeleri sonrasında rejimin devrilmesini engellemiştir. Mevcut rejimi destekleyenler ve rejim muhalifleri şeklinde iki ayrı grup arasındaki mücadele çıkmaza girmiş ve sonuç olarak iç savaşa dönüşmüştür. Suriye'de başlayan iç savaş sonrasında oluşan otorite boşluğu yeni örgütlerin iktidar mücadelesine sebep olmuştur. Irak Şam İslam Devleti (IŞİD) ve El Nusra (Cephesi) bu otorite boşluğundan ortaya çıkan iki önemli unsur olmuştur.

Bu iki terör örgütü, El Kaide'nin birer kolu olması ve aynı ideolojik kökten gelmesine rağmen, IŞİD bir süre sonra El Kaide'den ayrılmış ve bağımsız bir şekilde hareket etmeye başlamıştır. Bu süreç içerisinde IŞİD, 2013 yılının Nisan ayından itibaren El Nusra'nın kendi bünyesine katılmasını istemiş ancak El Nusra bunu reddetmiştir. Şubat 2014'te ise El Kaide örgütü IŞİD'i tekfir ederek kendisiyle bağının olmadığını belirtmiştir. Sonuç olarak uyguladığı yöntemler ve tutumlar nedeniyle daha da fazla radikalleşen IŞİD dünya gündemini meşgul eden ve aynı zamanda ülkeleri tehdit eden boyutlara ulaşmıştır. Bu durumun siyasal, ekonomik ve sosyolojik sonuçları ise Ortadoğu coğrafyasının her alanında derinden hissedilmeye başlanmıştır.

Şimdiye kadar IŞİD'i konu alan çalışmalarda örgütlerin tarihçesi niteliğindeki kronolojik bilgiler, El Kaide ile organik ve inorganik ilişkileri veya IŞİD'in diğer örgütlerden ayrılma süreci ile ilgili bilgiler fazlaca analiz

edilmiştir. Literatürdeki çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada söz konusu örgütleri güvenlik/uluslararası ilişkiler ve sosyoloji perspektiflerinden ayrı ayrı değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu genel amaçtan hareket ile ilk olarak iki terör örgütü çok kısa bir şekilde tanıtılarak örgütlerin yapıları ve temel hedefleri hakkında bilgi sunulmuştur. Sonrasında örgütlerin ortak noktaları ve farklılaştıkları alanlar güvenlik ve uluslararası ilişkiler açısından tartışılacaktır. Üçüncü olarak terör örgütlerine katılımda sosyolojik perspektiften bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Son olarak iki örgütün ortak noktaları ve farkları araştırmanın amaçları bağlamında tartışılmıştır.

IŞİD TERÖR ÖRGÜTÜ

Örgütün Yapısı ve Temel Hedefleri

Örgütün yapısına dair farklı çalışmalarda farklı veriler ortaya konulmaktadır. Bunlardan 2014 tarihli BM Güvenlik Konseyi'nin kendi bünyesindeki '*Analitik Destek ve Yaptırım Gözlem Timi*' *(UN Analytical Support and Sanctions Monitoring Team)*'nin hazırladığı bu rapor baz alınarak yapısı kısaca açıklanacaktır. Bu raporun seçilmesinde çalışmanın hem farklı bilim adamlarının hem de farklı istihbarat servislerinin desteğiyle hazırlanması etkili olmuştur. Bu rapora göre örgüt, temel olarak üç ana organdan oluşmaktadır. Birinci grup örgütün ana yönetim kadrosudur. Iraklıların ağırlıkta olduğu bu kadroda Ebu Bekir el-Bağdadi 'Halife' sıfatıyla hem bu kadronun hem de örgütün başında bulunmaktadır. İkinci ana organda askeri ve idari işlere bakan ağırlıklı olarak Iraklılar ve Suriyelilerden oluşan gruptur. Son grup ise seksenden fazla farklı ülkenin vatandaşının bulunduğu yabancı terörist savaşçılardan oluşan örgütün silahlı gücünü barındıran gruptur (UN, 2014).

Bu ana yapıların yanında Bağdadi'ye bağlı emirlikler ve alt konseyler bulunmaktadır. Kendisine her gün rapor sunan iki yardımcısı ve on iki emiri bulunmaktadır. Sekiz tane alt konsey şunlardan oluşmaktadır (Group, 2016): (1) Mali Konsey, (2) Liderlik Konseyi, (3) Askeri Konsey, (4) Adalet Konseyi, (5) Militanlardan Desteğinden Sorumlu Konsey, (6) Güvenlik Konseyi, (7) İstihbarat Konseyi, (8) Medya Konseyi.

- IŞİD'in stratejik hedeflerini şu başlıklar altında değerlendirmek mümkündür:

- Kurduğu 'Halifeliği' korumak,
- Halifeliği Dar'ül İslam olarak ilan ettiği veya tüm Müslüman toprakları içine alacak şekilde genişletmek,
- Halifelik otoritesini tartışmasız bir şekilde sürdürmek,

➢ Batı ile olan (kutsal/vahyi) savaşı kazanmak (Cafarella vd., 2016).

IŞİD'in Eleman Temini ve Kullandığı *Teknikler*

IŞİD'in eleman temininde farklı araçları kullanmaktadır. Teknolojinin bütün imkânını eleman temin etmekte kullanan örgüt kendine yeni alanlar açarak bu araçsallaştırmasını devam ettirmiştir. Örgütün kullandığı bazı Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

➢ ***Online/Dijital Eleman Temini***: Al Hayat medya merkezi ile farklı dillerde yayın yaparak eleman temini yapmaktadır. Amaçlarının tüm Müslümanları tek bayrak altında toplamak olduğunu söyleyerek reklam yapmaktadırlar.

➢ ***Sosyal Medya***: Örgüt Twitter, Facebook, YouTube, Tumblr ve askFM kullanmaktadır. Ayrıca Wickr, KiK, ve YikYak gibi anında mesaj ileten programları da etkin şekilde kullanmaktadır. Ayrıca bu propagandayı yaparken yüksek çözünürlüklü, kaliteli yapım aşamasından geçmiş videolar kullanmaktadır.

➢ ***Yazılı Basın:*** Dabiq adlı dergiyi Arapça, İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça ve Türkçe (Konstatiniyye) yayınlamaktadır.

➢ ***Örgüt Elemanlarının Propagandası***: Örgüte katılımı sağlayan elemanlar da örgüte personel temininde "Bu sizin dini bir göreviniz" propagandasını psikolojik bir taktik olarak kullanmaktadır.

➢ ***Sahada Eleman Temini:*** Camiler, kafeler, restoranlar, fitness merkezleri, özel ev ve apartmanlarda propaganda yapmaktadır. Bu propagandayı da vaiz, din adamı ve Suriye'den dönen terörist savaşçılar ile yaparak daha etkin olmaktadır (Group, 2016).

IŞİD'in propaganda tekniklerini Ellul'un "Propaganda" isimli çalışmasını (Ellul, 1973) IŞİD'e uyarlayarak analiz eden Winter (2015) ise yapılan propagandanın öne çıkan özeliklerini şöyle sıralamıştır:

➢ ***Politik ve Sosyolojik Hedefler Arasında Denge***: IŞİD eleman temininde ve eylemlerinde hem politik bir hedef gözetiyor hem de sosyolojik bir hedef belirliyor. Bu ikisi arasındaki dengeyi de gözetmeye çalışıyor. Politik hedef doğrudan dosta ve düşmana karşılık olarak hemen icra

edilirken, sosyolojik hedef zamana yayılarak, organik bir şekilde verilmeye çalışılmaktadır.

- ***Taktik ve Stratejik Hedef***: IŞİD stratejik hedef ve taktik hedefler belirleyerek her ikisi için de farklı eylemler hedeflemektedir.

- ***Dikey ve Yatay Propaganda***: Dikey propaganda, IŞİD'in resmi olarak kendi yaptığı propagandadır. Yatay propaganda ise sosyolojik propagandaya benzer şekilde, resmi propagandasından ziyade destekçileri tarafından yapılan propagandadır.

- ***Kışkırtma ve Bütünleştirme***: Kışkırtma kavramından kast edilen yapılan eylemin sert, dikkat çeken şekilde yapılması, bütünleştirmeden kast edilen ise daha çok sosyolojik ve stratejik propagandayı destekleyen propaganda olmasıdır.

-
-
-
-
-

Tablo 1 IŞİD'in Kapasitesi, Gereksinimleri ve Zaafları (Cafarella vd., 2016)

Kapasitesi	*Gereksinimleri*	*Zaafları*

-Arazi kontrolü -Yönetme kabiliyeti -Halifelik ilanından dolayı otoritesi -Savunma ve saldırı yapabilecek askeri kapasitesi -Küresel ölçekli mesajı	-Bünyesine kattığı üyelerin sosyal kontrolü -Askeri tehditlere karşı korunması -Dirençli askeri liderlik -Dini liderliğin sürdürülmesi -Halifelik ideolojisini doktrine etmek - Eğitimli elit personel -Yönetme iddiasında olmak için kontrol ettiği alanı elinde tutması -Eleman temini ve mevcut elemanların ihtiyaçlarını karşılama -Ailelerin barınma, sağlık güvencesi gibi ihtiyaçlarını karşılama -Farklı dillerde medya iletişimi -Korunaklı bir sosyal medya ağı -Başarılı olmak için güçlü bir mesaja sahip	-Topraklarını koruma -Beklentileri karşılayabilecek yerel yönetim ihtiyaçlarını karşılama -'Popülaritesini' koruma -Merkezi ile kontrolü altındaki diğer şubeleri arasındaki ihtilafları yönetme -Militanlarını kontrol altında tutarak yönetme

IŞİD yaptığı propagandada altı farklı tema kullanarak bunları sosyolojik bir zemine inşa etmektedir (Winter, 2015). Bunlar; (1) Vahşilik, (2) Merhamet, (3) Mağduriyet, (4) Savaş, (5) Aidiyet, (6) Ütopyacılık

EL NUSRA TERÖR ÖRGÜTÜ

Örgütün Yapısı ve Temel Hedefleri

El Nusra örgütünün yapısı askeri, siyasi ve dini kanat olmak üzere üç ayrı kanattan oluşmaktadır. Bunların yanında stratejik hedefler belirlemek, dini rehberlik yapmak gibi görevleri yürüten bir yerel temsilcilerden oluşan şura meclisi de bulunmaktadır (UN, 2014). Bu ana yapının altında birçok askeri ve dini alt organlar bulunmaktadır. Suriye'deki sekiz farklı şehirde iki ana yönetim birimi, en az on farklı idare organı ve dokuz adet askeri karargâh bulunmaktadır. Bunların dışında, en bilineni Dava ve İrşad Mektebi olan kurumsallaşan birçok sosyal destek programı vardır. Ayrıca, yargı sistemini kontrol eden alt organ da bulunmaktadır (Joscelyn, 2014).

El Nusra halen El Kaide'nin Suriye kolu olarak eylemlerini devam ettirdiği için El Kaide'nin genel stratejisinden bağımsız hareket ettiği belirtilemez. Ürdünlü gazeteci Fuat Hüseyin'in El Kaide yöneticisi ile yapmış olduğu mülakat sonrası ortaya çıkan plana göre 20 yıllık süre içerisinde 7 farklı evre var ve plan en sonunda "İslam Devleti'nin" kurulmasıyla son buluyor. Buna göre El Kaidenin 20 yıllık 'cihat' planı şu safhalardan oluşmaktadır: (1) ***İlk evre: uyanış***: Bu evre 2000-2003 yılları arası döneme karşılık gelmektedir. (2) ***İkinci evre: Göz açma***. Bu evre 2003-2006 yılları arası döneme karşılık gelmektedir. Irak sonrası oluşan otorite boşluğunda El Kaide'nin Irak'a nüfuz etmesi amaçlanmaktadır. (3) ***Üçüncü evre: Yükselme ve ayağa kalkma***. Bu evre 2006-2010 yılları arası döneme karşılık gelmektedir. (4) ***Dördüncü evre: Rejimleri değiştirme***. Bu evre 2010-2013 yılları arası döneme karşılık gelmektedir. (5) ***Beşinci evre: Halifeliğin İlanı.*** Bu evre 2013-2016 yılları arası döneme karşılık gelmektedir. (6) ***Altıncı evre: Topyekûn çatışma***. Bu evre 2016-2020 yılları arası döneme karşılık gelmektedir. (7)***Yedinci evre: Nihai zafer.*** Bu evre 2020 yılından sonraki döneme karşılık gelmektedir.

Örgütün lideri Golani El Jazeera'ye verdiği röportajda öncelikli hedeflerinin Esad Rejimi olduğunu diğer hedeflerinin ise Hizbullah ve IŞİD olduğunu belirtmiştir. Bu üç düşmanının da kendi aralarında ikili çıkarlarının olduğunu belirtmiştir. İslam Devleti kurup kurmayacağı sorusuna verdiği cevap ise savaş tamamen bittiğinde bunun danışılabileceğini belirtmiştir (Al-Golani, 2015). El Kaide'nin yukarıdaki stratejik hedeflerine de bağlı kalarak,

El Nusra'nın kendi ajandasındaki hedefler ise şöyle sıralanabilir;

- Esad rejimini yok etmek,
- Suriye toplumunun laik milliyetçi yapısını İslami teokratik yapıya dönüştürme,
- Olası İslami emirliğin öncü yerel yönetimini kurmak,
- Suriyeli muhalif gruplarla işbirliği yaparak İslam Emirliğini korumak için ordu kurmak,
- IŞİD ile birlikte arasındaki 'fitneyi' sona erdirmek,
- Suriye'deki ABD etkisi ile mücadele etmek,
- Suriye'de ve Levant'ta 'İslam Devleti' kurmak,
- Lübnan'a ve Ürdün'e genişleyecek koşulları sağlamak (Noman ve Blake, 2014; Cafarella vd., 2016).

El Nusra'nın Eleman Temini ve Kullandığı Teknikler

El Nusra, El Kaide'ye bağlı olmasına rağmen bu bağı gevşek tutmaktadır. Rejime muhalif olan grupları bünyesine katmada veya diğer muhaliflerle işbirliğinde daha esnek davranmaktadır. Golani röportajında, Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu başkanı Halid Hoca'nın kendilerine El Kaide'den ayrılması yönünde teklif yaptığını belirtmiştir (Al-Golani, 2015). El Nusra bu teklife evet dememiştir. Ancak keskin bir hayır cevabı vermemiş ve bir nevi zımnen 'ılımlı muhaliflerle' birlikteyim mesajı vermiştir. Bu hamleler, El Nusra'nın eleman temininde kolaylık sağlayarak Selefi ideolojiye uzak olup Esad muhalifi olanlara da sempatik gelmiştir. Böylece El Nusra Selefi olmayan grupları da bünyesine katabilmiştir.

El Nusra, elemanlarının Suriyeli olmasına öncelik vermektedir. Bu da örgütün Suriye içerisinde çok hızlı mobilize olmasını sağlamaktadır (Cafarella, 2014). Örgütün resmi temsilcisi Ebu Adnan Time dergisine verdiği röportajda, eleman temininde fiziksel durumlarının yanında moral değerlerinin de iyi olmasına, niceliğe değil niteliğe baktıklarını belirtmiştir (Adnan, 2014). Golani ise Al Jazeera söyleşisinde yüksek kalitede savaşçılara ihtiyaçları olduğunu belirtip çok fazla elemanın kendileri için ayak bağı olacağını ifade etmiştir (Al-Golani, 2015). Örgüte yeni katılan birisi için de kefil gerekmektedir.

Katıldıktan sonra, 15-20 günlük askeri eğitim verilmektedir. Bu eğitimin ardından 10 günlük dini eğitim verilmektedir. En sonunda da biat ederek örgüte katılım tamamlanmış olmaktadır (UN, 2014).

Örgüt, 'El- Manara el-Bayda (Beyaz Minare)' isimli medya merkezi ve 'Shumukh el-İslam' isimli online forumu ile sanal alemde eleman temini yapmak için kullanmaktadır. Özellikle Suriye'nin kuzeybatı ve güneybatı bölgelerinde daha aktiftir. Halep, Hama, Humus, Deraa ve İdlip'in bazı kesimleri ile Şam'ın kenar mahalleleri hâkim olduğu bölgelerdir. El Nusra, bu vilayetlerde insani yardım faaliyetleri yürüterek dinî mahkemeler ve okullar açmıştır. Bununla birlikte Deraa vilayetinde, Ürdün sınırında ve Şam'da da benzer uygulamalarına rastlanmaktadır (Cafarella, 2014: 20).

Tablo 2 El Nusra'nın Kapasitesi, Gereksinimleri ve Zaafları (Cafarella vd., 2016)

Kapasitesi	*Gereksinimleri*	*Zaafları*

-Elit askeri birlikleri vasıtasıyla el yapımı patlayıcı ile donatılmış araçlar/yelekler ile intihar eylemleri -İslamî fraksiyonlar arasında arabuluculuk -İsyancıların elindeki Suriye'de genel olarak ve yereldeki etkisi -Operasyonlara kaynak sağlamadaki başarısı -Yönetim ve yönetişim becerisi -El Kaide'nin merkezi desteği	-Suriye'nin yapısına entegre olmak için zaman ve alan ihtiyacı -Hareket ve manevra özgürlüğü -Ahrar el Şam ile olan birlikteliğini geliştirmek -Suriyeli militan temin etme ihtiyacı -Rakibi olduğu İslamî gruplar üzerinde dini otorite kurma - Kontrol ettiği yerlerde insani yardım -Eylemlerinde kullanacağı malzemelerin temini -Yabancı savaşçıların Suriye'ye girişindeki sorunları çözme -Yönettiği halka yönetim ve adalet sistemini kabul ettirme	-Dini açıdan nihai amaçları Suriyelilerin hepsi tarafından benimsenmemesi -Suriyeli isyancıların ve sivillerin bir an önce çözüm istemesi -Örgütün lider kadrosu ile alt kadroları arasındaki görüş ayrılıkları -Ilımlı muhalifler ile aralarındaki maskın açılması -Askeri gücünün yetersiz olması -IŞİD ile aralarındaki mücadele -Yaptığı eylemlerde masum sivillerin zarar görmesi

Şekil 1 Selefilik (Kaynak: Demir, 2014)

IŞİD VE EL NUSRA'NIN ORTAK NOKTALARI VE FARKLILAŞMA ALANLARI

IŞID ve El Nusra mezhepsel ve ideolojik olarak Vehhabi-Selefi bir örgüttür. Vehhabiler, Hz. Muhammed'den sonra gelen üç nesil sonrasında ortaya çıkan mezhepleri ve gelenekleri yok saymıştır. Bugün daha çok Selefilik olarak isimlendirilen anlayışın temel felsefesi budur. Batıda Cihadî Selefilik olarak bu anlayışı Hilmi Demir Devrimci Selefilik olarak isimlendirmektedir. Ona göre Selefilik, üç akımdan oluşmaktadır. Yenilenme hareketini ifade eden ve İçtihat fikrini benimseyen Islahçı Selefilik, Kuran'a dönüşü ifade eden düşüncesini öne çıkaran Selefileri Entelektüel Selefilik ve son olarak şiddeti benimseyen dışlayıcılığı öne çıkaran Selefileri Devrimci Selefiler olarak adlandırmaktır (Bkz. Şekil 1) (Demir, 2014).

İki örgütün ortak yanları olarak, literatürde geçerli olan terör dalgalarına eklenen yeni terör dalgası içerisinde değerlendirilmesi de eklenebilir. Rapoport'un yapmış olduğu dört terör dalgası (Anarşist, Anti-Kolonyal, Devrimci Sol, Dini dalga) sınıflandırması (Rapoport, 2004) sonrasında Jefrey Kaplan, IŞİD gibi oluşumları beşinci terör dalgası olarak sunmaktadır (Kaplan, 2008).[41] Bu beşinci terör dalgasının özelliklerini El Kaide türevi terör örgütlerine uyarlamıştır. Beşinci terör dalgasının özellikleri hem El Nusra hem de IŞİD'in ortak yönleri olarak sıralanabilir. Bunlar:

1. Sosyal-Politik düzenin reddi,
2. Geçmişi kutsayarak idealize etme,
3. Yeni adalet düzeni arayışı,

[1] Kaplan aslında beşinci terör dalgasının öncülerini Kamboçya'daki Kızıl Kımerler ve Uganda orjinli Lord's Resistance Army olarak görmektedir.

4. Gençlik kültürü,

5. Kadınlara ve çocuklara kötü muamele,

6. Adam kaçırma,

7. Etnik-Mezhepsel temizlik,

8. Kontrolsüz şiddet,

9. Karizmatik liderlik,

10. Yeni bir toplum inşa etme iddiası (Kaplan, 2008).

Her iki örgütün eleman temininde internetin rolü özellikle üç amaç için kullanılmaktadır. Bunlar (Kaplan, 2008):

- Doktrinizasyon,
- 'Cihadı' öğretme,
- Sosyalizasyon.

Byman da yaptığı çalışmada El Kaide'ye katılımın sebeplerini sıralamıştır. Bu sebepler de iki örgüte katılımda ortak motivasyon olarak değerlendirilebilir (Byman, 2012):

- Hayal Kırıklığı,
- Para,
- Cennet,
- Eğitim, askeri tecrübe,
- Şöhret,
- Kişisel birliktelikler (Sosyalleşme).

İki örgütün gerek eleman temininde gerekse de ideolojik arka planındaki bu ortak noktaların yanı sıra farklılaştıkları alanlarda bulunmaktadır. Örneğin, Başlangıçta El Kaide'nin Irak kolu olan IŞİD, Şubat 2014'te El Kaide ile bağlarını kopartmıştır. El Kaide'nin Suriye kolu olan El Nusra ise halen El Kaide'nin bir unsuru pozisyonundadır. El Nusra El Kaide'nin global hedeflerine hizmet ederken IŞİD kendi ajandasını takip etmektedir.

IŞİD, bir toprak parçasını ele geçirip orada devlet kurma fikrine sahipken El Nusra da toprak kontrolü olsa da kalıcı açık bir devlet kurma beyanı bulunmamaktadır. Rejimin gitmesi ve cihat fikrini ön plana çıkarmaktadır.

IŞİD, Sünniliği dar bir zemine indirgemektedir. Sünniliği Selefilik ile eş görüp Şiileri öncelikli düşman olarak görmektedir. El Nusra örgütü ise öncelikli hedef olarak Şiileri veya diğer dinleri görmemektedir. Mecut rejim öncelikli hedef konumundadır. Golani verdiği röportajda Esad Rejimine destek veren Nusayri azınlığı bile hedef almadıklarını açıklamıştır (Al-Golani, 2015). El Nusra sivillerin zarar görmesini en aza indirmeyi hedefleyerek yerel halka karşı daha dikkatli davranmaya özen göstermektedir. IŞİD'in ve El Kaide'nin Irak'ta yaptığı hataları tekrarlamamaya çalışmaktadır. Bunun ötesinde kontrolü altındaki yerlerde halka elektrik, su ve yiyecek temin ederek sosyal yardım sağlamaktadır (UN, 2014).

El Nusra'nın ve IŞİD'in ideolojisi aynı olmasına rağmen eleman temininde, eylemlerinde ve halka karşı olan diyaloğunda farklı davranmaktadırlar. Yine kendi hedeflerine ulaşmak için şeriat kurallarını dayatıp halkı uzaklaştırmak istememektedir. El Nusra'nın kullandığı retorik de IŞİD'den çok daha yumuşaktır (Kagan vd., 2016). Örneğin El Nusra BM görevlilerine iyi davranırken IŞİD kendisinden olmayanı düşman olarak görmektedir.

IŞİD eleman temininde Avrupa'yı daha çok kullanmaktadır. Burada banliyölerde yaşayan dindar olmayan Müslümanları kendisine hedef olarak belirlemiştir. Bu sayede onların din bilgisindeki zayıflığından yararlanarak doktrinizasyon sürecini hızlıca tamamlamaktadır. Özelikle Batılı genç müslümanların kişisel ve sosyal sorunlarına odaklanarak bunların çözümünün cihattan geçtiğini belirtmektedir (Gendron, 2016: 14). IŞİD bu propagandasını yaparken karizmatik din adamlarını kullanmaktadır. El Nusra örgütü ise eleman temininde daha çok yerel unsurları hedef almaktadır.

IŞİD'in lideri Bağdadi, karizmatik genç bir lider olarak görülmektedir ve bu da özellikle gençlerin örgüte katılmalarını kolaylaştıran etken olarak görülmektedir. El Nusra ise merkezî olarak El Kaide'ye bağlı olduğu için bundan etkilenmektedir. Bin Ladin'in ölümünden sonra gelen lider Ayman al-Zawahiri'nin yaşlı olması ve 'heyecan vermemesi' El Nusra'nın eleman teminini IŞİD'e göre zorlaştırmaktadır (Cafarella vd., 2016)

IŞİD, elinde büyük bir toprak parçasını kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. Bu da kendisini kolay bir hedef pozisyonuna sokmaktadır. El Nusra ise tüm dünyanın IŞİD'e karşı mücadelesinden dolayı oluşan boşluktan yararlanmaya çalışmaktadır.

IŞİD sosyal medyayı ve interneti El Nusra'dan çok daha etkin bir şekilde kullanmaktadır. IŞİD'in kontrolündeki petrol sahaları sayesinde finansman olarak El Nusra'dan çok daha iyi durumdadır.

IŞİD'in yükselişinden dolayı El Kaide'nin Mağrip Kolu (AQIM), Tunus Kolu (Ansar al-Dine), Boko Haram ve Arap Yarımadası'ndaki Kolu (AQAP) gibi diğer El Kaide unsurları IŞİD'e katılmıştır. Bu da El Nusra'yı etkilemiştir.

Tablo 3 IŞİD ile El Nusra Arasındaki Farklar

IŞİD	**El NUSRA**
IŞİD kendi ajandasını takip etmektedir.	*El Nusra, El Kaide'nin global hedeflerine hizmet etmektedir*
Sünniliği dar bir zemine indirgemektedir. Sünniliği Selefilik ile eş görüp Şiileri öncelikli düşman olarak görmektedir.	*Öncelikli hedef Şiiler veya diğer dinler değildir.*
Halka zorlama yoluyla kurallarını dayatmaktadır.	*IŞİD'in aksine halka zorlama yapmadığı için halkın nezdinde daha itibarlı ve kırılganlığı azdır.*
Eleman temininde Batılı Müslüman gençler hedef konumunda	*Eleman temininde Suriyeliler hedef konumunda*
Başında 'karizmatik, genç' lider olması eleman teminini kolaylaştırmaktadır.	*Merkezi anlamda yaşlı ve heyecan vermeyen lidere sahip olması örgüte katılımı olumsuz etkilemektedir.*
Elinde büyük bir toprak parçasını kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. Daha çok hedef konumundadır.	*Tüm dünyanın IŞİD'e karşı mücadelesinden dolayı oluşan boşluktan yararlanmaya çalışmaktadır.*
IŞİD sosyal medyayı ve interneti etkin bir şekilde kullanmaktadır.	*Sosyal medya ve interneti IŞİD kadar etkin kullanamamaktadır.*
Mali açıdan iyi durumdadır.	*Mali açıdan çok iyi durumda değildir.*

El Kaide'nin Mağrip Kolu (AQIM), Tunus Kolu (Ansar al-Dine), Boko Haram ve Arap Yarımadası'ndaki Kolu (AQAP) bünyesine katılmıştır.	*El Kaide'nin çekim gücü azaldığı için etkilenmektedir.*

Her iki örgüt de kendi yayınlarını basmaktadırlar. Zevahiri'nin "Biz bir savaş içerindeyiz ve bu savaşın yarıdan fazlası medya üzerinden yapılıyor" sözü hem El Nusra'da hem de IŞİD'de karşılık bulmuştur (Novenario, 2016). İki örgütün mantalitesini değerlendirebilmek için yapılan çalışma sonucu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4 El Kaide ve IŞİD'in Dergilerinde Stratejik Mantıklarına Vurgu Yapan Bazı Verilerin Yüzdelik Dağılımı

Dergi Adı	***Yıpratma***	***Gözdağı Verme***		***Bozma***	***Artırma***
Inspire and	*43*	*5*	*6*	*19*	*23*
Dabiq	*13*	*23*	*5*	*15*	*42*

Çalışmada kullanılan dergilerde aranan 5 farklı veri Andrew H. Kydd and Barbara F. Walter'a ait çalışmada (Kydd ve Walter, 2006) kullanılan verilerdir[52]. Çalışmada çıkan sonuca göre, El Kaide'nin asıl amacı olan Batı ile mücadele ve O'nu 'ümmet'i Batıya karşı koruma olduğu için burada yıpratma stratejisini benimsediği görülmüştür. El Nusra da bunu yerel bazda (Suriye'de) uygulamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken organize eylemler yapmaktadır. IŞİD ise bireysel eylemlerle Halifelik kurma stratejisini gerçekleştirmeye çalışmaktadır (Novenario, 2016).

Terör Örgütlerine Katılımda Sosyolojik Perspektiften Bazı Değerlendirmeler

Bu çalışmada IŞİD ve El-Nusra gibi terör örgütlerine yönelen insanların ihtiyaç, duyarlılıklarının yanı sıra inşa edilmiş anlam dünyaları dört başlık altında sosyolojik perspektiften tartışılmıştır. Bu başlıkların oluşturulmasında mikrodan makroya doğru ilişkisel ve bütünleştirici bir yaklaşım sunulmaya çalışılmıştır. İlk olarak bireysel kimlikten kolektif kimliğe ve kolektif kimlikler

5 [2] *Yıpratma:* Kendilerinin istediklerini şiddetle birlikte zorla yaptırıldıklarına işaret eder. *Gözdağı Verme*: Kendilerinin gücünü ve yerel/resmi hükümetlerin acziyetini ortaya koyma kast ediliyor. *Provokasyon:* Yaptığı eylemlerle orantısız tepki toplamayı ve böylece yandaş toplamayı kast ediliyor. *Bozma:* Ilımlı olanların zayıflığını ortaya koyarak çözüm yollarını bozma kast ediliyor. *Artırma:* Haklı olduklarını öne çıkarmak için militanların ölüm hikâyelerini kahramanlaştırarak eleman teminini kolaylaştırma kast ediliyor.

ile birey arasındaki iktidar ilişkisini içine alan bir inşa sürecinde bireyleri terör örgütlerine katılmaya iten nedenler tartışılmıştır. İkinci olarak bu örgütlerin var olan siyasal iktidarlarını meşrulaştırmaya yarayan ideolojik tutumları üzerinden değerlendirmelerde bulunulmuştur. Üçüncü ve son olarak yeni kapitalizm kültürünün bireyin anlam dünyasında yarattığı kargaşanın terör örgütlerine katılımdaki etkisi değerlendirilmiştir.

Şekil 2 Terör Örgütlerine Katılımda Sosyolojik Değerlendirmeler

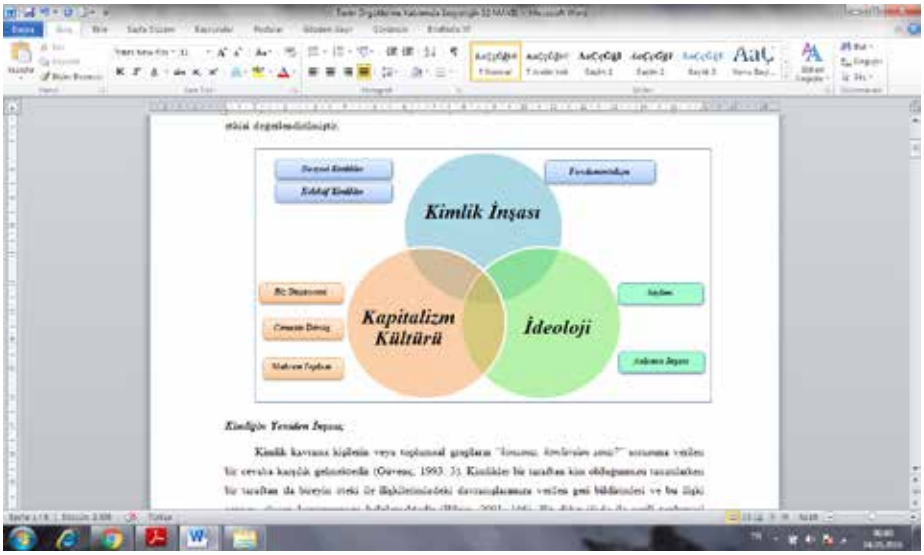

Kimliğin Yeniden İnşası

Kimlik kavramı kişilerin veya toplumsal grupların "*kimsiniz, kimlerden siniz?*" sorusuna verilen bir cevaba karşılık gelmektedir (Güvenç, 1993: 3). Kimlikler bir taraftan kim olduğumuzu tanımlarken bir taraftan da bireyin öteki ile ilişkilerimizdeki davranışlarımıza verilen geri bildirimleri ve bu ilişki sonucu oluşan konumumuzu belirlemektedir (Bilgin, 2001: 156). Bir diğer ifade ile verili toplumsal bağlamlardaki sosyal ilişki rutinleri, ötekiler ile olan ilişkilerimizde önceden tasarlanmış özel bir dikkate/düşünceye gerek kalmaksızın hareket etmemizde bize yol gösterici bir rol oynamaktadır (Goffman, 2014: 30).

En temel düzeyde kimlikler, *bireysel* ve *kolektif kimlikler* olarak incelenebilmektedir (Smith, 2002: 139). Gerek bireysel gerekse de kolektif olsun kimliklerin inşası çok boyutlu bir etkileşim süreci içerisinde olmaktadır. Burada önemli olan ise bireyin (sosyolojik anlamda aktörün) kendisine sunulmuş kimlik kodlarını ve anlam ağlarını içselleştirerek bireyselleşmesidir. Castells, egemen toplumsal kurumların kimlik inşasında

ORTADOĞU'DAKİ ÖZGÜRLÜK SORUNUNUN BATI VE İSLAM SİYASET FELSEFESİ TEMELİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Demet Konur & Salih Toprak

Özet

Hak, özgürlük eşitlik gibi kavramların insan zihninde bir anlam bulması ve onun pratik hayatta hayata kavuşabilmesi için bu kavramlara dair felsefenin arka planının toplumun düşünsel tarihinde oluşmuş olması gerekmektedir. Kavramların anlamları içinde doğdukları toplumsal yapılara göre farklılık arz edebilmektedir. Özgürlük kavramı örneğinde konu ele alındığında özgürlüğün anlamlandırılması veya özgürlük probleminin ele alınması toplumsal yapılar ve gereksinimlere göre farklılık gösterecektir. Batı dünyasındaki felsefi tartışmalarla biçimlenen ve günümüzdeki genel karakterini kazanan özgürlük kavramı veya özgürlük sorunsalının dünyadaki diğer tüm toplumsal koşullar için genellenmesi özellikle Ortadoğu özelinde bir takım algı ve değerlendirme problemlerine yol açmaktadır. Buradan hareketle günümüzdeki özgürlük kavramının anlamının oluşması bağlamında Batı düşüncesindeki ana hatların ele alınması gerekmektedir. Bundan sonra ise kavram Ortadoğu özelinde değerlendirilebilir.

1.Giriş

Bir sorunu en iyi anlamanın yolu elbette onu çözümlemekten geçmektedir. Aynı biçimde bir kavramı en iyi anlamanın yolu da kuşkusuz altında yatan sebepleri, kökenlerini, sınırlarını kavramaktan yani onu çözümlemekten geçmektedir. Bu düşünceden hareketle Ortadoğu'daki özgürlük anlayışının temellerine inecek olursak kuşkusuz İslam siyaset felsefesindeki düşünürlerin özgürlükten ne anladıklarına değinmemiz gerekmektedir.

İslam felsefesi 9 ile 12. Yüzyılları arasında insanlık tarihine birçok eser katmıştır. İslam felsefesini tek başına ele almak onu kısıtlamak olur çünkü İslam felsefesi Yunan ile Avrupa arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Yani İslam felsefesi Yunan ve diğer uygarlıklarla bir etkileşim içerisinde olmuştur. Bu etkileşim en fazla Rönesans dediğimiz dönemde gerçekleşmiştir. Rönesans aslında uygarlıkların kaynaşması demektir. Bu noktada Batı felsefesi temsilcilerine de yer vermemizi gerektiren bir durumla karşı karşıya kalmaktayız. Nitekim Batı felsefesinden bağımsız bir İslam felsefesi tarihi düşünülememektedir.[1] Kavramsal bağlamda üzerinde oldukça farklı tartışmaların gerçekleştiği ve düşüncelerin ifade edildiği "özgürlük" ilk çağlardan günümüze felsefi bağlamda önemli bir problem alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.Batı'da Özgürlük Sorunsalının Temellendirilmesi

Felsefenin doğuşu kabul edilen Yunan topraklarından yola çıkarak özgürlük anlayışlarının farklı ifadelerine yer verecek olursak ilk olarak Platon her ne olursa olsun varlık âlemindeki her bir şeyin iyi veya kötü olarak yargılanması gerektiğini ifade etmektedir. Bu çerçevede ona göre iyinin formu etik olarak değerlendirilmektedir.[2] İnsanın iyi ile kötü arasında etik olanı tercih etmesi dolayısıyla bu ayrımı yapabilecek algısal alanının genişliği ve kararlarını etik olanın dairesi içerisinde verebilmesi özgür bir eylemin gerçekleşmesi olarak nitelendirilir. Bu çerçevede özgürlük etik olanın yapılması ya da etik ile bağlantılı

1 Hilmi Ziya Ülken, İslam Felsefesi Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru, Ülken Yayınları, İstanbul, 1976, s. 1.
2 Donald Tannenbaum, David Schults, **Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri**, Adres Yayınları, Ankara 2011, s.72

bir boyutta ele alınmaktadır. Sokrates'in kendi geleceği hakkında vermiş olduğu kararın ahlakilik boyutu ne kadar tartışma götürmez bir durumsa bu kararın özgürlük boyutu da o kadar tartışma götürmez bir yapıya sahiptir.

Bu düşünceler çerçevesinde ilkçağda özellikle Atina şehir devletindeki özgürlük anlayışını irdelediğimizde yurttaşlık kavramı bağlamında siyasal katılımın belirlendiği görülmektedir. Özgür yurttaşlar site devletinin yönetiminde söz sahibi olabilen insanlardır.[3] Burada özgür insan kendisi için neyin iyi veya kötü olabileceğine karar verebilme kabiliyetinde ve de imkânında olan insanlardır. Böylece özgürlük herkes için kullanılabilecek bir durum değildir. Bu durum günümüze kadar gelen ve kabul gören bir tutumdur.

Kişinin eylemlerinde, düşüncesinde, inançlarında herhangi bir kısıtlama olmaması anlamından ziyade özgürlük Platon için kişinin her istek ve arzusunun peşinden gitmesi ve bunların kölesi olması değil, kişinin iyi idesinin peşinden gidip yaşamını da iyi idesine uygun olarak düzenlemesi anlamına gelmektedir.[4] İstisnasız tüm insanların böyle bir bilgeliğe yahut iyi idesine ulaşabilmesine Platon'a göre imkân da yoktur. Bu durum özgürlüğün herkes için evrensel olarak nitelendirilen bir hak olmasının önüne geçmektedir. Bu idealist bir yaklaşımdır. Dönemin bir diğer önemli düşünürü olan Aristoteles'te de Özgürlük kavramı yine bireysel bilinç temelli olarak bulunmaktadır. Ona göre bir insanın özgür olabilmesi için öncelikle eyleminin temelinde kendi rızasının yatması gerekmektedir. Bu doğrultuda başka bir insan için değil de kendisi için eyleyebilen insan özgür eylemi gerçekleştirmiş olur.[5] Bu minvalde özgürlüğün temelinde bireyin bağımlı olmaması yatmaktadır. Özgürlüğün tüm insanlar için düşünülebilmesi aynı zamanda toplumsal ve siyasal düzen bağlamında bir insanın hiçbir biçimde başka bir insana bağımlı olmadığı bir yapıyı zorunlu kılar. Böyle bir yapının olmadığı bir siyasal sistem içerisinde herkesin özgür irade ile davranış sergilemesi veya herkese aynı özgürlüklerin verilmesi onun deyimi ile çoğunluğun tiranlığı, cahillerin yönetimi dediği durumun, erdemsiz toplumun ortaya çıkmasını sağlar.

Aristoteles'te Özgürlük sorumluluğu da beraberinde getirmektedir. Her insanın özgür bir iradeye sahip olmadığı düşünüldüğünde bu insanların yapmış olduğu eylemlerden sorumlu tutulması gibi bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla üzerinde herhangi bir baskı veya zorunluluk hissedilmeden kişinin kendi iradesiyle yapmış olduğu davranışlar özgür davranıştır ki bunun karşısında belirli zorunluluklar ile yapılan davranışlar sorumluluk taşıyan davranışlar değildir.

Özgürlük kavramı Roma Siyasi düşüncesine geldiğimizde Cicero ile Aristoteles ve Platon düşüncesine paralel olarak gelişmeye devam etmiştir. Cicero özgürlüğü yükümlülükler boyutunda ele almıştır. Ona göre yaşamın hiçbir kısmı yükümlülüklerden bağımsız olamaz ve yanlış yapılan her şey bu yükümlülüklerin göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır.[6] Kendisine yükümlülük verilen birey aynı zamanda bir takım sorumlulukları da üstlenmiştir. Bu sorumlulukları yerine getirebilmesindeki temel koşut özgür eyleyebilme kabiliyetine muktedir olmasından geçmektedir. Yine burada da kişinin bu sorumlulukları alabilecek mahiyette olmasına dikkat çekilmiştir.

3 Oktay Uygun, Demokrasinin Tarihsel, Felsefi ve Ahlaki Boyutları, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2003, s.73.
4 Ahmet Arslan, İlkçağ Felsefe Tarihi 2: Sofistlerden Platon'a, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, 363-364.
5 Kaan H. Ökten, **Aristoteles**, Say Yayınları, İstanbul 2007, s.200
6 Cicero, **Yükümlülükler Üzerine**, Çev., Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013, s. 44-47.

Yani akıl ve akıl sahibi insanların sorumlu hareket etmesi bağlamında ilkçağ düşüncesinde ele alınan özgürlük kavramı ortaçağda dinsel içerik kazanarak dönüşüm geçirmiştir. İyi ve erdem tanrısal buyruklar ile gerçekleşen olgulara dönüştüğünde Augustinus tanrının emirlerinin yerine getirilerek özgür bir yaşamın gerçekleştirileceğini ifade etmektedir. Ona göre ilk günah insanın tercih yapabilme özgürlüğünü elinden almıştır. İnsan bu günahtan önce cennette tanrının buyruklarına uyarak özgürce eyleyen bir varlıktı, günahın işlenmesi insanı asıl kişiliğinden uzaklaştırdı ve tanrısal olanla bağlantısını yok etti. Ona göre ilk günah kalıtımsal yolla diğer insan nesline de sirayet etti böylece insan kendi başına iyi ve doğru olanı tercih etme yeteneğini kaybetti ve tanrının inayeti ve onun buyruklarına uymadan yeniden özgür ve mükemmel bir varlık olması mümkün değildir.[7] Özgürlük bireysel arzu ve isteklerden arınmış, tamamen iyinin (tanrının) bilgisine sahip olan insanın yapıp etmelerinde ortaya çıkan bir durum olarak nitelendirilmektedir. Bu çerçevede ortaçağ düşüncesinde hiçbir insanın tam anlamıyla özgürlüğe sahip olması diye bir durumun olmadığı görülmektedir. Çünkü özgürlük salt anlamda ilk günah öncesi durum için geçerli görünmektedir. Diğer taraftan salt özgürlükten ziyade tanrının inayeti ve onun buyruklarına insanların uyma düzeyleri onların özgürlük seviyelerini de arttıracaktır. Böylece iman ya da takva düzeyine paralel bir özgürlük düzeyi artışı söz konusudur.

Özgürlük kavramı çerçevesinde ortaçağ sonrasında yani dinin tesirinden kurtulma ve Grek felsefesine dönüşün yaşandığı dönemden bir düşünür olan Machiavelli'ye gelindiğinde geleneksel erdem ve iyi anlayışlarının, siyaset felsefesinin dönüşümüne paralel olarak özgürlüğün mahiyetinin de dönüştüğü görülmektedir. Özgürlük onun için sonsuza dek genişleyebilen bir amaçtır. Bu amaç peşinde insanlar koşmakta ve genişletebildikleri yere kadar genişletmektedirler. Bunu yaparken akıllarını kullanmaktadırlar. İnsanlar daha güvenli bir hayat yaşamak için özgürlüğü arzu ederler. Özgürlüğü sürdürmek gerektiğinde onun için savaşa gitmeyi de içerebilir.[8] Özgürlük toplumun geneline yayılabilecek bir durum değildir. Machiavelli toplumu ikiye ayırmaktadır. Bir yanda talihin belirlediği yani irade dışı olgularla kaderleri belirlenen insanlar "kitleler" diğer yanda ise kendi talihlerini belirleme konusunda akıllarını kullanan insanlar. İşte akıllarını kullanan insanlar kendi hareket alanlarını geliştirmek için sürekli çevreyi ve diğer insanları düzenlerler ve böylece aslında rahatça eyleyebilecekleri alanda gelişmiş olur. Ona göre en özgür birey tiran ya da diktatördür. Çünkü o bir yasa ile sınırlandırılmamıştır. Kitleler özgürlüğün asgari düzeyine sahip olma ile yetinebilecek bir yapıya sahiptirler. Çünkü onlar kendi durumlarını muhakeme edebilecek akla, yeteneğe sahip değildirler, korkak ve ürkektirler. Böylece özgür eylem özgürlüğü arzu edenin sahip olabileceği ve gerçekleştirebileceği bir şeydir. Bu çerçevede özgürlük günümüzdeki anlamıyla sınırları belirli olmayan bir noktada Machiavelli ile karşımıza çıkmaktadır. Fakat yine özgürlüğün temeli onu kullanmayı, onun değerini bilmeyi başka bir deyişle akıl ve muhakeme yeteneğine sahip olmayı gerekli kılmaktadır.

Hobbes'a gelindiğinde özgürlük herkes için bireysel bir hak olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre özgürlük engelleme olmaması anlamına gelmektedir. Ki bu da günümüzde özgürlük denilince ilk akıllara gelen tanımdır. Özgür ve özgürlük kelimelerinin varlıklar dışında bir şeye uygulandığında yanlış anlaşıldığını ifade eden Hobbes bu konuyu özgürce konuşma çerçevesinde açıklamaktadır. Özgürce

7 Muttalip Özcan, İnsan Felsefesi: İnsanın Neliği Üzerine Bir Soruşturma, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2006, s.171.
8 Donald Tannenbaum, David Schults, **Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri**, Adres Yayınları, Ankara 2011, s. 176-180.

konuştuğumuzda sözün veya konuşmanın özgürlüğünden bahsedilmediğini konuşanın yasal bir zorunluluk veya kısıtlama ile eylemini gerçekleştirmiş olması veya olmamasının temel olduğunu ifade etmektedir. Kişi yapmak istediğini kendi iradesiyle yaparken bir engelle karşılaşmaz ise özgür olur. Bu çerçevede Korku ve özgürlük birbiri ile tutarlıdır. Kişi akılsal çıkarımla bir şeyden korkuyor ise ve bu korkuyu azaltmak istiyorsa bunu yapmaya yönelik eylemi özgür bir eylem olarak nitelendirilir. Eylemi yapma zorunluluğunun oluşması durumunda insanın eylemi gerçekleştirmesi özgür bir eylem olarak nitelendirilebilir. Burada insan zorunluluğu akılsal olarak fark etmiş ve kendi iradesiyle buna uymayı tercih etmiştir. Böylece yasaya uymak özgür bir eylem gerçekleştirmek anlamına gelmektedir. O kendinden önceki düşünürlerin övdüğü özgürlüğün tek tek bireylerin sahip olduğu özgürlük değil egemenin özgürlüğü olduğunu ifade etmektedir.[9] Böylece bireyler siyasal bir yapının altında özgürce yaşayabileceklerdir. Yasalara uymak kaynaklı bu özgürlükte yasayı ihlal eden egemenin ne hakla olursa olsun bireyde müdahale edemeyeceği bir özgürlük alanı vardır ki o da var olma özgürlüğüdür. Hobbes yasalara uymayı özgürlüğün temeline koyarken bireysel var oluşu, yaşam hakkını en temel özgürlük olarak belirlemekte ve birey temelli özgürlük anlayışının gelişimine zemin hazırlamaktadır.

Günümüzdeki özgürlük anlayışına paralel bir başka bakış açısından Locke'a gelindiğinde özgürlük bireyin kendisi dışında gelişen ve keyfi hiçbir baskıya maruz kalmaksızın davranabilmesi ve hareket edebilmesini içermektedir. Böylece özgürlüğün alanı bireyin bu etkilere maruz kalmadığı sınırlar tarafından belirlenmektedir.[10] Locke doğal özgürlük ve toplumsal özgürlük ayrımı yapmaktadır. İnsanın tamamen doğa yasasına tabi olması durumunu doğal özgürlük olarak nitelendirirken, toplum içerisinde bir uzlaşıyla kurulmuş yasalar çerçevesinde belirlenmiş olan temel hakların oluştuğu özgürlük alanını toplumsal özgürlük alanı olarak belirlemektedir. Bu çerçevede özgürlük insanın her istediğini yapması olarak değerlendirilmez.[11] Ona göre doğal durumda insanlar eşit ve özgürdürler fakat doğa yasalarına aykırı hareket etmek kaynaklı ortaya çıkan kargaşa durumu onların özgürlüklerini ve mülkiyetlerini korumak amacıyla siyasal bir yapı yani toplumu kurmalarını zorunlu hale getirmiştir. Siyasal toplumun amacı bu çerçevede insanların mülkiyetlerini ve özgürlüklerini korumak olacaktır. Bu ancak yasa ile söz konusu olabilir. Dolayısıyla yasalara uygun olarak hareket etmek insanları eylemlerinde özgür kılacaktır. Yasalar her bir bireyin özgürlüğünü teminat altına almaktadır. Dolayısıyla yasalar sadece bireyi değil devleti, egemeni de kapsamaktadır. Böylece devlete karşı bireyin özgürlükleri korunmaktadır. Bu durum devletin sınırlı bir yapıya veya güce sahip olması anlamına gelmektedir.

Batı siyaset felsefesi içerisinde özgürlük hakkında ifade edilen görüşler daha da çeşitlendirilebilir. Fakat düşüncenin gelişim cizgisi bu günkü özgürlük anlayışının temelini oluşturmaktadır. İlk çağda Batıda özgürlük bireysel temelde irdelenirken Ortaçağlarda özgürlük tanrının müsaade ettiği sınırlar içerisinde kalmış ve Aydınlanma dönemi ile birlikte dinin etkisinin azalmasıyla özgürlük yine bireysel temelde irdelenmeye başlanmış ve bu günkü anlam ve kavrayışa ulaşmıştır.

3.Ortadoğu'da Özgürlük Düşüncesi Hakkında Bazı Görüşler

Ortadoğu'da özgürlük düşüncesinin tartışılması, İslamiyet'ten bağımsız olarak gerçekleşmiş felse-

9 Thomas Hobbes, **Leviathan**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 162-170.
10 Atilla Yayla, **Liberalizm**, Liberte Yayınları, Ankara 2008, s. 165.
11 John Locke, **Hükümet Üzerine İkinci İnceleme**, Babil Yayınları, Ankara 2004, s. 21

fi bir etkinlik olarak değerlendirilemez. Ortadoğu pek çok farklı uygarlığa beşiklik yapmış bir coğrafya olarak değerlendirildiğinde bu coğrafyada toplumların, toplumsal yapıların ayakta kalabilmesinde temel olan unsur genelde bireysel varlığın toplumsal ve devletsel bütünlüğe tercih edilmiş olması olarak görünmektedir. Bu durum tarihsel olarak insan ve topluma bakış acısını belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam medeniyetinin bu coğrafyada hakim olması ile de bu gelenek devam etmiş ve dinsel bağlamda da meşrulaştırılmıştır. İslam dini toplumsal dayanışmaya son derece önem veren bir dindir. Dayanışma ve yardımlaşmanın dinsel buyruklarla desteklenmesi, insanların bir birlerine karşı sorumluluklarının öncelenmesi ve bunların tanrısal buyruklar olarak ortaya konulması bireyselliğin ve bireysel temelde özgürlük anlayışının Batı dünyasındakinden farklı bir boyutta ortaya çıkmasına ya da ikinci planda kalmasına yol açmıştır.

Özgürlük düşüncesinin dinsel bağlamda açıklanması açısından Gazali'nin düşüncelerine bakacak olursak; insan irade sahibi toplum içinde yaşayan ve içinde yaşadığı topluma karşı sorumlulukları olan bir varlıktır. Topluma karşı davranışlar sergilemesi onun özgür olup olmamasıyla alakalıdır. Topluma karşı sorumlu olan birey aynı zamanda Allah'a karşı da sorumludur. Yine İslam felsefesi içerisinde inancı, insanları ele alan ve sorgulayan bir kesim olarak kelamcıların değindiği ve üzerinde durdukları özgürlük probleminde beş başlık görmekteyiz.[12] *Mutezili kelamcılar insan özgürlüğüne ilişkin görüşlerini beş temel ilkelerinden biri olan adalet ilkesi çerçevesinde ele almışlardır. Eş'ari kelamcılar konuyu genelde Allah'ın sıfatları özelde ilahi irade ve kudret bağlamında değerlendirmişlerdir. Ebu Mansur el-Maturidi ise irade özgürlüğü konusunu kaza ve kader konusu içinde fiillerin yaratılması başlığı altında tartışmıştır. Bir Eş'ari kelamcısı olan Gazâli de konuyu, Allah'ın kudret ve irade sıfatları başlığı altında ele almaktadır.*[13] Özgürlük aslında her hangi bir dış etki altında kalmaksızın kendi istek, arzu ve davranışlarını ifade etme özgürlüğüdür. Gazali, insan eylemlerini yaparken yaratıcının emir ve yasaklarını göz önünde bulundurması onun eylemlerini ya da özgürlüğü kısıtlanmış olur mu? Sorusu üzerinde durmuş ve insan irade sahibi bir varlık olduğu için yaratıcı insana bütün olanakları sunmakta ve insan bu sunulan olanakların nasıl ve ne şekilde yapma konusunda özgür bırakılmaktadır cevabını vermiştir.[14]

İslam dünyasında özgürlük problemini ele alan bir diğer düşünür İbn Sinadır. İbn Sina özgürlük problemini ele alırken iradeden bahsetmektedir. Ona göre iki irade vardır.

1) Külli İrade,

2) Cüzi İrade.

Külli İrade: Allah'ın yukarda belirtilen sonsuz gücüne, dünya ve evrendeki düzenin kaynağına denir. Cüzi İrade: Allah'ın insanlara vermiş olduğu küçük iradedir. [15] Bütün her şeye gücü yeten Allah her şeyi yaratmış ve iyinin ve kötünün ne olduğunu insanlara bildirmiştir. Bunun yanında insana bu iyiyi ve kötüyü ayırt etmesi için bir de irade vermiştir. İyiyi ve kötüyü ayırt etmesi iradeyle yani bilinçle olacağından insanın eylemlerini o yönde şekillendirmesi istenmiştir. Yani insan bu noktada neyi seçip seçmemesi

12 Rabiye Çetin, **Gazali'de İnsan Özgürlüğü,** Dini Araştırmalar, Cilt: 14, Sayı: 39, 2011, s. 71.
13 Çetin, a.g.e., s. 71.
14 Çetin, a.g.e., s. 73.
15 Adil Çağlar, İbni Sina Felsefesinde Ahlak, M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Sayı 6, 1994, s. 29.

konusunda özgür bırakılmıştır. Yani insanın kötü karşısında iyiyi seçmesi onun cüzi iradesiyle ilgilidir.[16]

İyilik ve kötülük aslında insan eylemiyle seçilebilen iki unsurdur. Tanrı'nın insanı seçmede özgür bırakma eylemidir. *Tanrı kötü değildir, yani kötülüğün kaynağı Tanrı değildir; kötülük, bil-fiil varlıkların kendini kendilerini oluşturmalarının, daha açık bir ifadeyle seçme özgürlüğüne sahip olmalarının bir sonucudur.*[17]

İslam felsefesine genel anlamda baktığımızda bireysel bir iradenin olduğunu ve insanın yapmış olduğu ve yapacağı eylemlerden kendisinin sorumlu olduğunu anlamaktayız. Burada önemli olan şey bilinç ve iradenin yerinde kullanılmasıdır. Yani din, toplum, örf, adet, gelenek ve görenek ne olursa olsun insan eylemlerinde özgürdür çünkü iradesi vardır.

Bir diğer düşünür olan Farabi'de de külli ve cüz'i irade kavramları çerçevesinde geliştirilen bir özgürlük anlayışıyla karşılaşmaktayız. *'Allah âlemi yaratmada, muhafaza etmede ve yönetmede özgürlüğe sahiptir.' Fakat bu, Allah'ın insanların iradesi üzerinde de dayatması vardır anlamına gelmemektedir. Kuran'da 'Ve eğer Allah dileseydi, elbette sizi tek bir ümmet kılardı. Fakat O, dilediğini (doğuştan bütün insanlar dalâlette olduğundan Allah'a ulaşmayı dilemeyeni, Allah kendisine ulaştırmaz, böylece onu) dalâlette bırakır. Ve dilediğini (Allah›a ulaşmayı dileyeni) hidayete erdirir (verdiği söz gereğince, kefaleti sebebiyle kendisine ulaştırır). Ve elbette yaptıklarınızdan (yapmış olduğunuz amellerinizden) sorgulanacaksınız.' Burada yaptıklarınızdan sorgulanmanın belirtilmesi insanın davranışlarındaki sorumluluğa işaret eder, sorumluluk da akıl ve irade ile doğrudan ilişkilidir denebilir.*[18] *Bu da bizi insanın sorumluluk alma noktasındaki Yunan düşüncesine götürmektedir.*

Bunun yanı sıra Farabi'ye göre insan eylemlerinde özgürlük yoktur çünkü insan eylemlerini tanrı yönlendirmekte ve tanrıya bu sayede itaatkâr olmaktadırlar. Eğer insanların bütün eylemlerine tanrı müdahale ediyorsa insan bu durumda sorumlu tutulamaz ve özgür olduğu da söylenemez. *Farabi'ye göre insan iradesini tam anlamıyla kullanabilmek için sadece ona sahip olmakla yetinemez. İradeyi kullanabilmek için her şeyden önce bir nesne gerekmektedir. Bu nesne de irade edecek insan tarafından arzu edilebilir bir nitelik taşımak durumundadır. Duygu, tahayyül veya düşünme; duyulan, tahayyül edilen veya düşünülen veya bilinen şeyle ilgili bir arzu kendileriyle birlikte bulunmadıkça fiillerini kendi başlarına yapmakta yeterli değildirler. Zira irade, idrak edilen şeye arzu kuvvetiyle yönelmedir. Bu yönelme esnasında insanın eylemlerine doğrudan etki eden bir harici kuvvetin Farabi felsefesinde yeri yoktur. Ancak Farabi, mutlak özgürlük anlayışını da savunmaz. Ona göre insanın eylemleri her ne kadar dış etkenlerce belirlenmese de, hiçbir zaman için dış etkenlerden de bağımsız olamaz. Ona göre insan eylemlerinin altında yatan bir sebep mutlaka vardır. İnsan bu etkenler çerçevesinde eylemlerini hür iradesiyle seçer ve yapar.*[19]

4.Sonuç

16 Çağlar, a.g.e., s. 29.
17 Kevser Çelik, Kötülüğün **Felsefesi: Felsefi Tecrübede Kötülük Sorunu Ve Kötülüğü Haklılaştırma Olarak Teodise**, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl 2, Sayı 6, 2014, s. 174.
18 Ferhat Ağırman, Fatma Ruveyda Özdemir, İslam Düşüncesinde İrade Problemi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı 13, 2012, s. 21.
19 Hasan Ocak, **Farabi Felsefesinde Bazı İlahi Sıfatların Hürriyet Problemi Açısından Analizi,** Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011/1, c. 10, sayı: 19, s. 134.

Özgürlüğün Batı felsefesinde bireysel bilinç temelli olduğunu aynı zamanda bireyin eylemlerini gerçekleştirirken kendi rızasıyla eylemesi ve bu eylemlerinin sorumluluğunu da alması gerektiği temelini İslam düşünürlerinde de görmekteyiz. İslam düşünürlerinde de özgürlük, Tanrı'nın emirleriyle hareket eden bireyin kendisine Tanrı tarafından verilen irade ile seçim yapabilmesi ile temellendirilmektedir. İslam düşünürleriyle paralel Ortaçağ Hıristiyan düşünürlerinin Tanrı buyrukları altındaki insanın özgürlüğü anlayışının Rönesans'tan itibaren yerini yine bilinçli bireylerin merkeze alınıp geliştirildiği bir özgürlük anlayışına bıraktığı söylenebilir. Aydınlanma ile ortaya çıkan özgürlük anlayışı tanrısal sorumluluğu aşarak bireysel sorumluluk temelinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Batı'daki bu dönüşümün Ortadoğu'da tam anlamıyla görülmediği ifade edilebilinir.

Batı aydınlanmasına benzer bir aydınlanmanın Ortadoğu'da gerçekleşmemiş olması özgürlük düşüncesinin evriminin aynı biçimde ortaya çıkmamasına yol açmıştır. Burada özellikle dinsel, siyasal ve toplumsal dinamiklerdeki ayrılık bu ayniliğin oluşmamasına sebebiyet vermektedir.

Bu günkü durumda Ortadoğu'da bulunan ülkelerin vatandaşları için düşündükleri veya imkan tanıdıkları özgürlüğün Batı ülkelerindekilerle ile benzer olmamasının sebebi kavramın düşünsel evriminin farklı seyir ve mahiyette gerçekleşmiş olmasıdır. Ortadoğu İslam düşüncesinde bireysel temelde ifade edilen özgürlüğün gerçekte bireyin cüzzi iradesiyle kullanılan bir olgu olarak tanımlanması aslında tan anlamıyla insanın özgürlüğü kullanma noktasında tanrısal buyruklar karşısında aciz durumda olması anlamına gelmektedir. Böylece tanrı her zaman öncelenen konumunu korumaktadır. Rasyonalite temelinde durum değerlendirildiğinde insan rasyonel davranışlar sergileyebilen bir varlık olarak kabul edilse de insanın sahip olduğu tüm yetiler "cüzzi" temelde değerlendirilir ve her zaman daha üstün bir otorite "Tanrı" her şeyin daha iyisini bilendir. Bu bakış acısı dinsel buyruklarla ifade edilen şeylerin insanın rasyonel düşüncesini her zaman aşacağı anlamına gelir. Böylece eylemlerde özgürlük bireysel anlamda tanrı buyruklarına ya da tanrı buyruğu olarak ifade edilen şeyler temelinde hareket etmeyi gerektirir. Bu gün Ortadoğu'da yaşayan insanların özgür eylem bağlamında karşılaştıkları temel problem budur.

Batı dünyası aydınlanma ile birlikte tanrısal buyrukların ötesine geçmeyi başarmış ve böylece insan aklını temele almıştır. Bireyin rasyonalite temelinde kullandığı akılsallık "cüzzi" olarak değerlendirilmez ki bunun anlamı bireyin durumu yorumlaması, anlamlandırması dolayısıyla kullandığı özgürlüğü ve davranışlarından sorumluluğu tamamen kendine aittir. Bu noktada tanrısal buyruklar farklı ifadelere sahip olsa da rasyonel akıl bu buyruklardan daha öndedir. Böylece birey kendi eyleminin sorumluluğunu tamamen almak durumundadır. Özgürlüğün sınırları dinsel buyruklarla değil kolektif rasyonalite temelinde belirlenir ve bireylerin bunlara uymaları yine rasyonalite temelinde sağlanır. Bu tamamen birey temelli bir özgürlük anlayışını ortaya çıkartır.

Özgürlüğün bireysel temeldeki algılanması bağlamında Batı özgürlük anlayışı ve buna bağlı olarak kurulan hukuksal, toplumsal sistemler ile Ortadoğu'da var olan hukuksal, toplumsal sistemler arasında farklılıklar oluşmaktadır. Dinsel buyrukların yorumu bağlamında özgürlüğün sınırları çizildiğinde dinsel yorum zenginliği içinde Ortadoğu'da özgürlük Batı'dakinden çok farklı biçimlerde anlamlandırılabilmektedir.

Diğer taraftan siyasal, ekonomik ve demografik koşulların da özgürlük düşüncesinin değerlendirilmesinde çok önemli belirleyenler olarak göz önünde tutulması gerekmektedir. Montesquieu yasların ruhunda her toplumun kendine ait bir ruhu olduğunu ifade etmektedir. Bu ruh o toplumun bulunduğu özel koşullar tarafından tarihsel süreç içinde oluşmaktadır. Toplumlarda hakim olan kanunların o toplumun ruhuna uygun olması gerekmektedir. Bu ruh o toplumların yönetim biçimlerini de belirlemektedir. Böylece demokratik bir ruha sahip olmayan toplumda demokrasinin hakim kılınmaya çalışılması çok kısa bir süre sonra o toplumda tiranlığın ortaya çıkması ile sonuçlanabilir. Böylece kavramlar içinde yeşerdiği toplumsal durumlara göre anlamlanmakta ve özelde özgürlük probleminin, problemin tartışıldığı ülke koşullarında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bugün Ortadoğu dünyada hakim olan bireysel özgürlük kriterleri çerçevesinde değerlendirildiğinde çoğu ülke nazarında geride kalabilir. Fakat evrensel olarak nitelendirilen özgürlük kıstaslarının bu ülkelerin özel koşulları temelinde ele alınması gerekmektedir. Neticede bireysel temelde insan hak ve özgürlükleri, insanca yaşamayı temel alsa da bu özgürlüklerin tanımlanan imkanlarını oluşturmak için siyasal, toplumsal kavrayış zeminine sahip olması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Adil Çağlar, İbni Sina Felsefesinde Ahlak, M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Sayı 6, 1994.

Ahmet Arslan, İlkçağ Felsefe Tarihi 2: Sofistlerden Platon'a, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

Atilla Yayla, **Liberalizm**, Liberte Yayınları, Ankara, 2008.

Batıya Yön Veren Metinler, 1133.

Cicero, **Yükümlülükler Üzerine**, Çev., Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013.

Donald Tannenbaum, David Schults, **Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri**, Adres Yayınları, Ankara 2011.

Eyüp Şahin, İslâm Felsefesi Geleneğinde Özgürlük Düşüncesi Üzerine, Kelam Araştırmaları 7: 1 (Ocak 2009).

Ferhat Ağırman, Fatma Ruveyda Özdemir, İslam Düşüncesinde İrade Problemi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı 13, 2012.

Hasan Ocak, **Farabi Felsefesinde Bazı İlahi Sıfatların Hürriyet Problemi Açısından Analizi,** Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011/1, c. 10, sayı: 19.

Hilmi Ziya Ülken, İslam Felsefesi Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru, Ülken Yayınları, İstanbul, 1976.

John Locke, **Hükümet Üzerine İkinci İnceleme**, Babil Yayınları, Ankara, 2004.

Kaan H. Ökten, **Aristoteles**, Say Yayınları, İstanbul 2007.

Kevser Çelik, **Kötülüğün Felsefesi: Felsefi Tecrübede Kötülük Sorunu Ve Kötülüğü Haklılaştırma Olarak Teodise**, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl 2, Sayı 6, 2014.

Oktay Uygun, Demokrasinin Tarihsel, Felsefi ve Ahlaki Boyutları, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2003.

Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Ansiklopedisi**, Remzi Kitabevi, Cilt 5, İstanbul, 2012.

Rabiye Çetin, **Gazali'de İnsan Özgürlüğü,** Dini Araştırmalar, Cilt: 14, Sayı: 39, 2011.

Thomas Hobbes, **Leviathan**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومين همايش بين المللى خاورميانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

SULTAN SELİM VE ŞAH İSMAİL BAĞLAMINDA, OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Doç. Dr. Rafet METİN

ÖZET

Kökleri mazinin derinliklerinde olan Osmanlı ve İran en eski dönemden itibaren siyasi, dini, iktisadi ve jeopolitik nedenlerle birbiriyle sürekli mücadele etmişlerdir. XVI. yüzyılın başında Safevî Devleti'nin İran coğrafyasında ortaya çıkışı, sosyal, siyasî ve dinî değişikliklerin başlangıç noktası olmuştur. Şah İsmail'in Tebriz'de bir devlet kurarak, Şiiliği resmî mezhep olarak ilân etmesi ve bu konudaki tavizsiz tutumu, kısa zamanda İran'ın çevresindeki Sünnî devletler açısından ciddi bir tehlike hâlini almıştır.Bu durum bölgenin hem en büyük hâkimi hem de Sünnî bir devlet olan Osmanlı Devletini rahatsız etmiştir. Şah İsmail'in Osmanlı topraklarına çok yakın bir bölgede mezhebini yayması ve bu mezhebin kapsamlı bir propagandasını yapması, Osmanlıların endişelenmesine sebep olmuştur. Dönemin Osmanlı hükümdarı II. Bayezid diplomatik yöntemlerle soruna çözüm aramaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Oğlu Sultan Selim, Şah İsmail ve kurduğu Safevî Devleti'ni Osmanlı'nın bütünlüğü açısından ciddi bir tehlike olarak görmüştür.Bu nedenle iki ülke arasındaki gergin vaziyet savaşla neticelenmiştir. Savaşı Osmanlı Devleti kazanmıştır. Fakat iki ülke arasındaki gergin durum uzun yıllar varlığını devam ettirmiştir. Bu çalışmada her iki ülkenin de siyasî, sosyal, dinî ve askerî tarihini etkileyen ilişkiler, Sultan Selim ve Şah İsmail merkezli ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şii, Safevi Devleti, Osmanlı Devleti, Şah İsmail, Sultan Selim

IN THE CONTEXT OF SULTAN SELİM AND SHAH İSMAİL, A GENERAL OUTLOOK ON THE RELATIONS OF OTTOMAN EMPIRE AND IRAN

ABSTRACT

Ottoman and Iran which have deep rooted past, struggled constantly due to political, religious, economical and geopolitics matters from far in the past. At the beginning of 16. Century, the appearance of Safevi State in Iran geography changed social, political and religious circumstances. Establishing of state in Tebriz, declaration of Shiism as official sect and Shah İsmail's uncompromising manner on this topic in a short span of time became menace for Sunni states which residented around Iran. This situation disturbed Ottoman Empire who is region's greater power and Sunni state. In this context, Shah İsmail spreads its sect round Ottoman and starts comprehensive propaganda about Shiism disturbed to Ottoman. Sultan of Ottoman emperor of this period II. Bayezid tried to diplomatic solutions to problems but he failed. Sultan Selim who is son of II. Bayezid viewed Shah İsmail and his Safevi state as a ciritical threat for Ottoman's integrity. Therefore, state of tension between two states ended with war. Ottoman Empire defeated the

Safevi state. But, state of tension between two states continued for many years. This study aimed to evaluate to political, social, religious and military relations between two state in terms of Sultan Selim and ShahIsmail.

KeyWords: Shiah, Safevi State, Ottoman State, Shah İsmail, Sultan Selim.

Giriş

Anadolu ve İran coğrafyaları, kökleri mazinin derinliklerinde olan bir kültür ve medeniyete sahiptir. Bu iki coğrafyanın sahipleri kim olursa olsun, en eski çağlardan itibaren siyasi, dini, iktisadi, jeopolitik vs. sebepler yüzünden birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Nitekim, Lidyalılar Persler; Makedonyalılar-Medler (İskender-Dara); Romalılar-Sasaniler;Anadolu Selçukluları-Moğollar; Timurlular-Osmanlılar; Osmanlılar Safeviler ve nihayet Osmanlılar-Afşarlar… Bu mücadeleler veyahut savaşların bazılarının sonunda İran, Anadolu'yu istila ederken; bazılarının sonunda da Anadolu, İran'ın batı bölgelerini kısa süreli de olsa hakimiyeti altına almıştır (Ateş, 2008 : 66). Moğol hâkimiyetinin çöküşünden itibaren İran coğrafyası, sürekli olarak iç savaşlar ile anılmıştır. Timurluların 1370'te bölgede hâkimiyeti ele geçirmesi de bu durumu değiştirmemiş ve sonunda Timurlular (1370-1507) Devleti de sona ermiştir. Timurların son yıllarında yaşanan iç savaşlar sebebiyle ülkede karışıklıklar çıkmış; doğudan Özbekler, batıdan da Akkoyunlular (1340- 1514)ve Karakoyunlular (1351-1469)ile çatışmaya girilmiştir. Buradan hareketle, Safevîlerin (1501-1736) hâkimiyeti ele geçirmelerine kadar geçen süre içerisinde İran coğrafyasında siyasî bir birlik bulunmadığı gibi iç savaşlar ve merkezî bir otoritenin bulunmayışından dolayı iç ve dış tehditlere karşı tamamen emniyetsiz bir hâldeydi. XVI. yüzyılın başında adını merkezi Erdebil'de bulunan Safeviyye tarikatının pîri Şeyh Safiyyüddin'den alan Safevî Devleti'nin İran coğrafyasında ortaya çıkışı, sosyal, siyasî ve dinî değişikliklerin başlangıç noktası olmuştur (Gündüz,2008: 451).

Safevi Devletinin Kurulmasında Rol Oynayan Etmenler

Safavi şeyhlerinden Şeyh İbrahim'in 882/1447'de ölümünden sonra, kardeşi Cafer, müritlerin büyük çoğunluğunun desteğini alarak ve yeğeni Cüneyd'in henüz genç olmasını sebep göstererek Şeyh oldu (Yazıcı, 1993: 123). Böylece ilk defa Safevî tarikatında bir şeyhlik mücadelesi ortaya çıktı. Bu mücadelede sırasında Cüneyd şiîlik fikirlerini ortaya atarak amcasıyla arasının açılmasına sebep oldu. Bu gelişmenin ardından, bölgenin hâkim gücü Karakoyunlu Devletinin hükümdarı Cihan şah Cafer"e destek vererek Şeyh Cüneyd'in Erdebil"den çıkmasına izin verdi (Çetinkaya, 1999: 404). Aynı zamanda Şah İsmail'in dedesi olan Şeyh Cüneyd, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begüm ile

evlendi. Şeyh Cüneyd bu durumdan yararlanarak Akkoyunlu ülkesinde Uzun Hasan'ın himayesinde Şiîlik görüşünü propaganda yaparak hayli taraftar topladı. Şeyh Cüneyd (1447-1460) zamanında Safevîyye tarikatı tamamen siyâsî gayeler taşıyan bir teşekkül haline gelmişti. Şeyhliğe, şahlığı da ilave ederek siyâsî faaliyetlerini sürdüren Cüneyd, zamanla amcası Cafer ile arası açılınca Erdebil'i terk etmek zorunda kalmıştır. Başlangıçta Sünnî iken, daha sonra Şiîliği de benimseyen Cüneyd, Karakoyunlular'dan Cihan Şah tarafından sınır dışı edilmiş ve Osmanlı ülkesine gelmiştir (Hınz, 1992: 14-15). Anadolu'da oturmak için Sultan II. Murat'tan izin alamayan ve burada tutunamayacağını anlayan Şeyh Cüneyd, Konya"ya gidip Sadreddîn Konevî'nin zaviyesinde misafir oldu(Dedeyev, 2008: 212). Burada ashab ile ilgili başlatmış olduğu asılsız tartışmalardan sonra daha fazla kalamadı ve Konya'yı terk etti (Çetinkaya, 1999: 406). Bundan sonra Şam'a giden Cüneyd, Antakya taraflarında Arûs dağında Haçlılardan kalan yıkık bir kaleyi tamir ettikten sonra, burayı tekke olarak kulandı ve böylece Antakya, Kilis, Antep ve Maraş bölgelerinde yoğun bir propaganda faaliyetinde bulundu. Bu sayede etrafında birçok mürit topladı. Şam valisi Sultan Çakmak, bu durumdan endişelenerek Cüneyd"in oradan uzaklaştırılması için bir ordu gönderdi. Cüneyd bu orduya yenilerek bölgeyi terk etmek zorunda kaldı (Yazıcı, 1993: 123-124). Bir süre sonra Akkoyunlu Uzun Hasan'ın yanına sığınan Şeyh Cüneyd 20 binden fazla müride sahip olmuştu (Dedeyev, 2008: 2129.

Akkoyunlu Uzun Hasan'ın yanında, her geçen gün durumunu kuvvetlenen Şeyh Cüneyd'in amacı, Anadolu üzerinde güçlü bir siyâsî hâkimiyet kurmuş olan Osmanlı Devleti topraklarının bir kısmını yönetimi altına almak ve burada müstakil bir devlet kurmaktı (Saray, 1999: 18) . O sırada Uzun Hasan, Karakoyunlu Şahı Cihan Şah ile savaş halinde idi. Yanındaki kuvvetlerle birlikte Cüneyd"in kendisine destek verebileceğini öğrenmesi üzerine, Uzun Hasan, Cüneyd"i serbest bıraktı ve kız kardeşi Hatice Begüm ile evlendirdi (Yazıcı, 1993: 124). Bu arada on iki bin silahlı müridi ile Gürcü ve Çerkez memleketlerine akınlar Yapan Şeyh Cüneyd **Şirvân hükümdarı Halilullah, ile yaptığı savaşı kaybetti. Ve (4 Mart 1460) yılında öldürüldü** (Kütükoğlu, 1993: 2)**.** Şeyh Cüneyd, Safevî lideri olarak ilk defa *sultanlık* lâkabını kullanmıştı. O kendisinden önceki Safevî liderlerin izlemiş olduğu barışçıl yollara başvurmamış saldırgan bir tavır sergilemiştir (Çetinkaya, 1999: 413). Bu hadiseden sonra Safevî müritleri, Uzun Hasan'ın kız kardeşinden doğan Şeyh Cüneyd'in oğlu Haydar'ın etrafında toplanıp onu şeyh ilan etmişlerdir. Şeyh Haydar (1460-1488), Uzun Hasan'ın kızı Alemşah olarak da bilinen Halime Begüm ile evlenmişti. On iki dilimli "Kızıl Tac" giymeye, kızıl sarık sarmaya başlamış, müritlerine dahi giydirmiştir. Buna "Haydarî Tac" denilmiş ve bundan böyle İran'daki Safevî şahlarına tâbi olanlara Sünnîler tarafından "Kızılbaş" denilmiştir (Uğur, 1989: 46) . **Şeyh Haydar zamanında yapılan propagandalar sonucu Anadolu'da, Safevîyye tarikatının mensupları çoğalmış, bunlar hediyeler ile Erdebil'deki şeyhlerini ziyarete başlamışlardı. Bu tarikatın başı Azerbaycan ülkesindeki Erdebil'de, gövdesi ise Anadolu** coğrafyasında bulunuyordu. Çok geçmeden Safevî Şeyhi Haydar, siyâsî emelleri için Şirvân hükümdarı Ferruh Yesar üzerine intikam almak düşüncesiyle yürümüş, başarılı olamayarak savaşta öldürülmüştür (9 Temmuz 1488). Oğulları Ali ve İsmail, Akkoyunlu hânedânından dayıları Sultan Yakup tarafından korunmuştur. Daha sonraları Ali ölmüş ve İsmail bir kısım müritleri ile toparlanma sürecine girmiştir

(Saray,1990: 15).

Şah İsmail ve Safevi Devletinin Kuruluşu

Şeyh Haydar'ın oğlu İsmail, Uzun Hasan'ın kızı Halime Begüm'den (Alemşah) 1487 yılında doğdu (Sümer, 1992: 11). İzini kaybettirmek isteyen müritleri tarafından İsmail, 1493'de Gilân'a kaçırılmıştır. Gîlân, tarihinin bu devrinde Akkoyunlu hâkimiyetini tanımakla berâber, yarı bağımsız bir beylik olarak varlığını sürdürüyordu. Gaskar hâkimi Emîr Siyâvuş, İsmâîl'i bizzât karşılamış ve Reşt'e hareket edene kadar kendi evinde misâfir etmiştir.(Rumlu, 2004: 9). Altı yıldan fazla burada kalan İsmail, çoğu zaman Lahicân şehrinde saklanmıştı. Akkoyunlular arasında taht mücadelesi sürüp giderken, Osmanlılar tarafından yetiştirilmiş olan, Uzun Hasan oğlu Uğurlu Mehmed oğlu Göde Ahmed, Azerbaycan'a gelerek, Akkoyunlu Sultan Rüstem'i mağlup edip 1497'de Akkoyunlu tahtına oturmuştu(Sümer,1992: 16). Azerbaycan'da Akkoyunlu hânedânları arasında müthiş bir saltanat mücadelesi devam ederken, İsmail Gilân'dan ayrılıp, müritlerinin yanına Erzincan'a kadar gelmişti. Dört bir taraftan gelen Türkmenler; Şamlu, Ustacalu, Rumlu, Tekelü, Dulkadırlu, Karamanlu ve Varsaklara mensup idiler(Sümer, 1992: 16). 16.yüzyılda Tebriz'de Safevî Devleti'ni kuran ve devam ettiren Anadolu Türkmenleri bunlardır. Bu Türk zümrelerinin büyük çoğunluğu Orta Anadolu ve Güney Anadolu bölgelerinden idiler (Kütükoğlu,1993: 3). Kızılbaş Türkmenler diyebileceğimiz bu Safevî müritleri, Erzincan'da aynı zamanda şeyhleri de olan İsmail'e, Şah İsmail diyerek 1501 yılında harekete geçmişlerdir. Şah İsmail, yedi bin silahlı askeri-müridi ile Safevî hükümdarı olarak önce Şirvân ülkesine saldırmış ve Ferruh Yesar'ı öldürerek burasını ele geçirmiştir (Sümer, 1992: 20). Artık Şah İsmail, kendini Akkoyunlu Devleti'nin bir varisi olarak gördüğü için bütün Azerbaycan ve Diyarbakır bölgelerini kendi ülkesi ilan etmiştir.

Şah İsmail, Akkoyunlu Elvend Mirza'yı yenerek Azerbaycan ülkesini ele geçirerek (1501), Tebriz'e girip saltanat tacını giyerken, Elvend Mirzâ on beş bin kadar Türkmen'i kayıp vererek Diyarbakır'a çekilmişti. Şah İsmail, Tebriz'de İran saltanat tahtına geçtikten sonra, kendi adına para bastırdı, tayinler yaptı, Şiîlik Mezhebi'ni resmî Mezhep ilan etti, on iki imam adına hutbe okuttu ve resmen Safevî Devleti'ni kurmuştu (Sümer, 1992: 21-22).Böylece, senelerden beri verilen mücadele sonunda, Safevî şeyhlerinin düşüncesi ile Türkmen aşiretlerinin arzuları doğrultusunda hayal gibi görülen devletin kuruluşu gerçekleştirilmiş oldu. Bu durumda alınan tüm önlemlere rağmen, Osmanlı topraklarından Azerbaycan'a olan göç önlenememiş; İsmail, Tebriz'i ele geçirip devletini ilân etmişti (Dedeyev, 2009: 127). Bu sırada Venedik'le ciddî bir şekilde sorun yaşayan II. Bayezid (1481–1512), Safevi Devleti'nin kurulmasını engellemekte biraz geç kalmıştı. Aldığı önlemler ise sınır valileri yüzünden etkisiz olmuştu (Dedeyev, 2009: 126-127).

Türkmenleri kendisine asker ve mürit ederek, Anadolu'yu yurt edinmek isteyen Şah İsmail 1507 yılında büyük bir ordu ile Doğu Anadolu'yu geçerek Erzurum, Erzincan yolu ile Dulkadıroğlu Alauddevle Bozkurt Bey'in üzerine yürümüştür (Sümer,1992: 28-29). Anadolu'daki Türkmen müritlerine güven vermek Şah İsmail'in amaçları arasında gözükmektedir. Alaüddevle Bey, Safevîler karşısında dayanamayacağını anlayınca sarp Turna Dağı'na sığındı. Şah İsmail, bir müddet bekledikten sonra, Elbistan ve Maraş'ı aldı. Bu seferde, Safevîlerin tek kazancı, Diyarbakır bölgesini denetim altına almaları olmuştur.Bu gelişmelerden sonra Osmanlı Devleti'nde kaygı düzeyi artmaya başladı.(Dedeyev, 2009: 129) **Şah İsmail, 1510 yılında bir fırsatını bularak, Özbeklerin hükümdarı Muhammed Şeybanî Han'ı (1451-1510) çetin bir savaştan sonra mağlup ederek öldürmüştür** Merv de Safevîler'in kontrolü altına girdi. Şeybânî Han'dan sonra Özbekler'in başına geçen Ubeydullah Han 1512'de Horasan'a girerek Herat'a kadar olan yerleri ele geçirdiyse de çok geçmeden Şah İsmâil, Horasan'a ordu sevkedip Herat, Belh ve Meşhed'i geri aldı. Dönüşte Safevîler'e karşı isyan halinde olan Nesâ ve Ebîverd itaat altına alındı (Gündüz, 2010: 254).

Böylece Safevî Devleti'nin sınırları; Fırat nehrinden Ceyhun nehrine kadar uzanıyordu. Azerbaycan, Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem (Bağdat ve Tebriz şehirleri ve bütün muhitleri), Fars Eyâleti, Doğu'da Horasan ve Herat, Batı'da ise, Osmanlılarla olan hudut Erzurum, Erzincan, Kemah, İran'da kalmak üzere Sivas'ın Suşehri taraflarından başlıyor ve Karadeniz sahiline kadar ulaşıyordu (Sümer, 1992: 31). Trabzon valisi Şehzâde Selim ile Şah İsmail'in karşı karşıya gelmesi de bu dönemden sonra ortaya çıkmaya başlamıştır.

Şehzadelikten Padişahlığa (Selim-I)

Şah İsmail'in Safavi Devleti'nin sınırlarını genişlettiği dönemde Trabzon'da Sancak beyi olarak görev yapıyordu (Emecen, 2012 : 32) . Karadeniz'in hırçın dalgalarının dövdüğü bu şehirde muhtemelen karekterinin haşin ve sert yönleri de oluşmaya başlamıştır (Emecen, 2012:33). Babasına yazmış olduğu mektuplarda bölgede cereyan eden olayları detaylı bir şekilde aktarmış ve önlemleri sıralamıştır. Şah İsmail'in 1507 yılında Anadolu'ya yaptığı tehditkâr tutumu ber taraf etmek üzere Erzincan'a hareket etmiş ve şehri kontrol altına almıştır(Emecen, 2012: 37) . Selim daha sonra Şah İsmail'in baskıları sonucu Akkoyunlu topraklarından kaçmak zorunda kalan Sünni halkı Trabzon'a yerleştirmiştir (Emecen, 2012: 37). Trabzon'da iken yanına Safavilerden kaçan bazı ulema ve sanatkârları kabul etmesi Trabzon'un önemli bir kültür muhiti olmasına yol açmıştır(Emecen, 2012: 43).

Saltanat Mücadelesine Başlaması ve Padişah Olması

Trabzon'da, babasının gücünün giderek zayıfladığını anlayan, özellikle Amasya'da bulunan ağabeyi Ahmed'in taht için önde gelen aday olarak görüldüğünü fark eden Şehzâde Selim'in ağabeyinin padişahlığı oldubittiye getirmesini bekleyemezdi. 1500-1510 yılları arasında Anadolu'ya yönelik olarak Şah İsmail'in faaliyetleri, büyük bir karışıklığın ortaya çıkmasına yol açmış, bundan en çok Orta ve Kuzey Anadolu etkilenmiş, ciddi bir tehlike baş göstermişti (Emecen, 2012: 45) Önce genel vaziyetin çok kritik olduğu bir zamanda babasına yazdığı bir mektupla halinden şikayet etmiştir. Mektubunda imkanlarının darlığından, serhatte olmakla da sürekli mücadele içinde bulunduğundan artık burada durmaya takatinin kalmadığını belirterek babasından bu duruma bir çare bulmasını istemiştir.İsteklerinin pek dikkate alınmadığını gören Selim kardeşi Şehzade Ahmed ile babasına savaş açtı.(Emecen, 2012:47) Hatta 1511 yılında Çorlu'ya yakın Uğraş mevkiinde babası ile giriştiği savaşı kaybedip Kefe'ye döndü. Aynı yıl içerisinde baş gösteren Şahkulu İsyanında beceriksizliği nedeniyle yeniçeriler tarafından eleştirilen Şehzade Ahmed'in rekabet edecek durumda olamaması babasının da tahttan feragat etmesi neticesinde 24 Nisan 1512'de dokuzuncu Osmanlı padişahı olarak tahta çıktı (Emecen, 2012: 66) . Saltanatının ilk yıllarında ilk hedefi kardeşleri Ahmed ve Korkut'un bertaraf edilmesi oldu.O sırada Anadolu'da vuku bulan bir takım Şiî hareketler, Safevî hükümdarı Şah İsmail tarafından desteklenmiştir. Osmanlı Devleti parçalanarak yıkılmak istenmiştir. Bu hareketin derhal bertaraf edilmesi Sultan Selim'in en büyük meselesi olmuştur (Yücel, 1991: 8). Safevî Şahı İsmail'in, Şiîliği devlet dini olarak ilan etmiş olması, batı komşusu Osmanlı Devleti'ne ve Doğu'daki Özbekler'e karşı yaptığı savaşları bir din savaşı gibi göstermiş olması, XVI. Yüzyılda Sünnîler ile Şiîler arasında Ortaçağ boyunca görülmeyen bir mücadele yaşanmasına yol açmıştır. Şah İsmail özellikle Osmanlı Devleti'nin sıkı iktisadi ve sosyal baskısı altındaki büyük konargöçer gruplar üzerinde etkili olmuştur. Özellikle Doğu ve Güney Anadolu, Kuzey Karadeniz yaylalarında ve iç kesimlerdeki nispeten serbest yaşamaya alışmış büyük Türkmen teşekkülleri, Osmanlı idaresinin vergi toplama amaçlı iskan, belirli bir nizam altına alma, tımar rejimini güçlendirme çabalarından büyük rahatsızlık duyarak adeta bir kurtarıcı beklemeye başlamışlardı.Bu kurtarıcı kendilerine öz dilleri ve Şamanist öğelerle yoğurdukları İslami anlayışlarıyla seslenen Şah İsmail olmuştur (Emecen, 2012: 89). Gerçekten bu boyların büyük bölümü yüksek islami kalıplardan uzak, Şamanist dönemden kalma motif ve geleneklerle süslü basit bir İslami telakki içinde idi (Emecen, 2012: 89) . Bu durum bir bakıma benzer inançlar manzumesi içinden çıkan Osmanlılar tarafından başlangıçta pek de yadırganmamaktaydı. Fakat Şah İsmail'in ortaya çıkarak bu inançları siyasi bir kılıfa sokması, hedef olarak da Anadolu'yu seçmesi söz konusu bakışı değiştirdi. Osmanlı uleması buna karşı olarak daha katı bir dini anlayışı siyasi sisteme ikame ettiler. Bu durum Osmanlı Devleti'nin XVI.yüzyıldaki dini misyonunda ciddi bir kırılmayı da beraberinde getirdi (Emecen,2012: 90) . Bu değişikliğin sebebi İran'daki Safevî Devleti'nin Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğu bölgesi için tehlikeli bir politika izleyerek, Anadolu'yu istilâ etmeyi amaçlaması ve Osmanlı Devleti'ni yıkmak istemesidir. Başta Anadolu'nun birlik ve bütünlüğünü korumayı düşünen Sultan Selim ise, Sünnî akideyi güçlendirerek, İslâm Dünyası'nın birliği siyasetini de gütmektedir. Böylece Safevî tehlikesini tamamen ortadan kaldırmak istiyordu (Altundağ, 1966: 423).

Kardeşlerini ortadan kaldıran I.Selim için hanedanın diğer bazı üyelerine sığınma hakkı veren Şah İsmail, artık tam anlamıyla ön plana çıkmaya başlamıştı. Üstelik Selim'in padişahlığını kutlamak için elçi göndermedi. Aksine Şehzade Ahmed'in oğlu olan Şehzade Murad'ı koruması altına aldı. Fars vilayetinden bazı yerlere idareci olarak atadı(Emecen, 2012: 92).

Safavi kaynaklarının yanında bazı Osmanlı kaynaklarında da yer alan bilgilere göre Şah İsmail, kendi inançlarını kabul ettirmek için ele geçirdiği şehir ve kasabalarda halka çok sert davranmış Sünni kalanlara yaşama hakkı tanımamıştır. Özellikle İsfehan, Kirman,Horasan gibi bölgelerdeki yoğun Sünni nüfus Şah İsmail'in inançlarına karşı çıktıkları için katledildiler.Dönemin kaynaklarında katledilenlerin sayısı 40.000-50.000 olarak gösterilmektedir (Emecen, 2012: 95). Bu konuda İbn Kemal mealen şöyle yazmaktadır.

" *…..Tebriz'e doğrulup herhangi bir engelle karşılaşmadan şehre girdi. Akkoyunlu cemaatinden bulduğuna aman vermedi, kırdı atasının öcünü alıp, yaşlı-genç, kadın çocuk kırk elli bin mikdarı Akkoyunluyu helâk edip Hasan Han ile Mirza Amed'i bırakıp diğer emir ve sultanların kemiklerini mezarlarından çıkardı ateşe attırdı..kendi anasını ki Hasan Han'ın kızıydı, küfür ve zulümden men edip ona karşı çıktığı için kendi eliyle öldürdü….*" (Emecen, 2012:95).

Buna mukabil "40.000 Alevi'nin Yavuz tarafından katledildiği" söylemine gelince:

Ebulfazl Mehmed Çelebi'nin verdiği bilgilere göre Çaldıran Seferine çıkmadan önce Edirne'de hazırlık yaparken I.Selim'in "Kızılbaş taifesinin kökünü kazımak için" memleketteki idarecilere bir hüküm yolladığı belirtilerek şöyle emrettiği belirtilir.

"...hiç beklemeksizin her yörede Kızılbaş taifesinden her kim varsa ve nerede oturuyorsa üç atasına dek bu Safaviye şeyhlerinin inanan müritlerinden iseler, her halükarda "imanı inkar ile değiştiren şüphesiz doğru *yoldan sapmış olur"* ayeti gereğince köklerinin kazınmasını ve tebdil ile cezalandırılmayı hak etmişlerdir. Kaçınılmaz olarak Rum (Anadolu) beldelerinde oturan ve yolculuk halinde bulunan bu taifenin yediden yetmişe hepsini yazsınlar ve kadılar arz etsinler.Bu emir uyarınca büyük bir kitlenin öldürülmüş olduğu kayıtlarda yer almaktadır (Emecen, 2012:98).

Daha önce de belirtildiği üzere İsmail'in asıl amacı İran, Horasan ve bütün Türkistan'ı ve Doğu-Anadolu'daki Alevî Türkmenleri birleştirip Caferî mezhebine, Şiîlik ve eski Türk akidesine dayanan büyükbir hükümet kurmak, Arapların, Türklük üzerindeki manevî baskısını ve diğer dört mezhebi ortadan kaldırmaktı. Sultan Selim ise, Ehl-i Sünnet ve bu mezhepler üzerinde kurulan şeriat yolunda bütün Müslüman-

ları birleştirmek, onların başı ve peygamber vekili olmak için uğraşıyordu. İslâmiyet'i Avrupa'ya yayarak, Roma İmparatorluğu ile Abbasi Halifeliği'nin hükmettiği bütün ülkeleri idaresi altına almak istiyordu. Bunun için ilk önce Alevîlik ve Şiîliği temsil ederek ülkesini tehdit eden Safevî Devleti'nin ortadan kaldırılmasının gereğine inanıyordu.

Edirne'de toplanan olağan üstü divanda alınan savaş kararı üzerine Sultan Selim İran seferine çıktı ve bunu bir mektupla Şah İsmâil'e bildirdi (Varlık, 1993:193). Osmanlı ordusu Yenişehir, Seyitgazi ve Konya üzerinden Sivas'a geldi. Padişah, muhtemel bir Şiî ayaklanmasına karşı Sivas-Kayseri arasında hasta ve zayıflardan 40.000 kişilik bir ihtiyat kuvveti bıraktı. Osmanlı ordusunun geçeceği yerlerdeki mahsül, otlak ve meskenlerin şahın emriyle yakılması yüzünden ordu sıkıntı içinde ilerliyordu. Erzincan'da şaha ikinci bir mektup gönderen Selim onu tekrar savaşa davet etti. Bir süre sonra şahtan bir mektup ile içi afyon dolu altın bir kutu geldi. Şah İsmâil karışıklık çıkmasını istemediğini, aksi halde kendisinin de savaşa hazır olduğunu bildiriyordu. Sultan Selim hızlı bir yürüyüşle Çermük'e geldi, fakat İran ordusu hâlâ görünmemişti. Buradan Şah İsmâil'e bir mektup daha gönderdi. Bu mektupta günlerdir ülkesinde yürüdüğü halde ortaya çıkmadığını belirtiyordu. Öte yandan verdiği söze rağmen şahın meydanda görünmemesi, çorak arazide büyük sıkıntı çeken asker arasında hoşnutsuzluk doğurdu. Bazı kumandanların da gizli tahriklerine kapılan yeniçeriler Eleşkirt ovasında padişahın otağına kurşun atacak kadar ileri gittiler. Fakat Sultan Selim'in askere hitaben yaptığı sert, kısa ve tesirli konuşma durumu düzeltti ve ordu tekrar hareket etti. Bu sırada öncü kuvvetlerden İran ordusunun yaklaşmakta olduğu haberi gelmişti. Osmanlı ordusu 23 Ağustos günü İran Azerbaycanı'nda Çaldıran ovasına geldi ve bir kısım devlet adamının muhalefetine rağmen hemen savaş için mevzilendi (Varlık, 1993:193-194).

Çaldıran Savaşı, 23 Ağustos çarşamba günü şahın emrindeki 40.000 seçkin süvarinin saldırısıyla başladı. Aynı anda Ustaclu Muhammed de Anadolu ve Karaman kuvvetlerine saldırdı. Fakat Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'nın yapılan plan gereğince askerleri hızla geri çekerek Safevî askerlerini Türk topçularıyla karşı karşıya getirmesi ve topçuların hep birden ateş açmaları üzerine Şiî ordusunun bu kanadı perişan oldu. Başta Ustaclu oğlu olmak üzere pek çok Safevî kumandanı öldü. Sinan Paşa'nın kuvvetleri ayrıca Abdülbâki Han kumandasındaki İran piyadelerini dağıttı ve bu hanı da ortadan kaldırdı, kaçanlar ise şahın yanına gittiler. Osmanlı merkez kuvvetlerine saldıran Şah İsmâil top ve tüfeklerin etkili ateşi karşısında çekilmek zorunda kaldı. Ardından Osmanlı ordusunun sol kanadına hücuma karar verdi ve Malkoçoğlu Ali Bey ile kardeşi Tur Ali Bey'in zayıf kuvvetlerine saldırdı. Büyük kahramanlık göstermelerine rağmen hemen yardımcı kuvvet yetişemediğinden bu iki kardeş şehid oldular. Daha sonra asıl kuvvetler üzerine yönelen İran Şahı kısa sürede azebleri da dağıtarak Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'nın kumandasındaki sol kol kuvvetlerinin üzerine yürüdü. Bu koldaki Osmanlı kuvvetleri önceden hazırlanmış planı uygulayamamış, topların önündeki azablar zamanında geri çekilemediği için toplardan gereği gibi faydalanılamamıştı. Hasan Paşa'nın da ölümü bu kanadın çözülmesine ve askerlerin padişaha doğru kaçmasına sebep olmuştu.

Sultan Selim Rumeli askerlerinin oluşturduğu sol kanada yardım için hemen yeni kuvvetler sevketti. Tüfekli yeniçerilerin müdahaleleri savaşın seyrini değiştirdi. Şah İsmâil hemen hücum yönünü değiştirerek Osmanlı artçı kuvvetlerine saldırdıysa da başarılı olamadı. Osmanlı merkezî kuvvetlerinin topluca savaşa girmesi, Şah İsmâil'in bir tüfek kurşunu ile yaralanması ve atının yere yuvarlanması Safevî hükümdarına çok tehlikeli anlar yaşattı. Bir Osmanlı süvarisinin üzerine yürüdüğü sırada kendisine çok benzeyen yakın adamı Mirza Ali'nin "Şah benim" diyerek teslim olması İran şahını kurtardı. Ümit kalmadığını anlayan şah önce Tebriz'e, buradan da Dergüzîn'e kaçtı. Onun yaralanıp kaçmasından sonra İran ordusu daha fazla direnemedi ve dağıldı, savaş da Osmanlılar'ın kesin galibiyetiyle sonuçlandı. Bu meydan muharebesinin kazanılmasında Yavuz'un savaşı olağan üstü başarıyla yönetmesinin yanında istenildiği yere çevrilebilen seyyar topların çok büyük rolü olmuştur (Varlık, 1993: 194). Zaferden sonra Şiî ordugâhı, Şah İsmâil'in hazineleri, hanımları ve emîrleri Osmanlıların eline geçti. Savaşta her iki taraftan pek çok asker öldü. Osmanlılardan Rumeli beylerbeyi ile on sancak beyi hayatını kaybetti. Çaldıran Zaferi'nden sonra Yavuz Sultan Selim Tebriz'e hareket etti ve halka aman vererek 5 Eylül'de şehre girdi. Bir hafta kadar Tebriz'de kalan Sultan Selim şahın hazinelerini ve bazı sanatkârları alarak yola çıktı. Kışı Karabağ'da geçirmek istediyse de yeniçerilerin muhalefeti üzerine Kars ve Bayburt üzerinden geriye hareket etti. Bu arada zaferi bildirmek için komşu devletlere fetihnâmeler yazılıp gönderildi Çaldıran muharebesinden sonra başta Diyarbekir olmak üzere birçok Doğu Anadolu şehri Osmanlıların eline geçti. Böylece Selçuklular' dan sonra bozulan Anadolu birliği tekrar ve kalıcı olarak sağlanmış oldu. (Varlık, 1993: 194).

Sonuç

Osmanlı Padişahı Selim ile Safevî Şahı İsmail, 1514 yılında yaptıkları Çaldıran savaşı öncesinde, devletlerinin yükselmesi, ülkelerinin genişlemesi arzusundaydı. Orta ve Doğu-Anadolu her iki hükümdarın nüfuz sahası olmuştu. Şah İsmail'in asıl amacı İran, Horasan ve bütün Türkistan'ı ve Doğu-Anadolu'daki Alevî Türkmenleri birleştirip Caferî mezhebine, Şiîlik ve eski Türk akidesine dayanan büyük bir hükümet kurmak, Arapların, Türklük üzerindeki manevî baskısını ve diğer dört mezhebi ortadan kaldırmaktı. Sultan Selim ise, Ehl-i Sünnet ve bu mezhepler üzerinde kurulan şeriat yolunda bütün Müslümanları birleştirmek, onların başı ve peygamber vekili olmak için uğraşıyordu. İslâmiyet'i Avrupa'ya yayarak, Roma İmparatorluğu ile Abbasi Halifeliği'nin hükmettiği bütün ülkeleri idaresi altına almak istiyordu. Bunun için ilk önce Alevîlik ve Şiîliği temsil eden, ülkesini tehdit eden Safevî Devleti'nin ve Şah İsmail'in ortadan kaldırılmasının gereğine inanıyordu. Yapılan mücadelede neticesinde Padişah Selim Şah İsmail'e karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Anadolu'nun birliğini sağlayan Selim, Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu sınırlarını değişmeyecek şekilde genişletmiştir. Sultan Selim, Safevî istilâsından kurtarılan Anadolu topraklarını ilelebet Şiî tehlikesinden korumak için askeri önlemler haricinde ekonomik önlemlerde almış İran ipek ticaretine kısıtlama getirmiştir. Neticede, Sultan Selim zamanında, Şiîlik bugünkü gibi sırf İran'ın içinde kalmaya mahkûm edilmiştir. Anadolu, Kızılbaş teh-

likesinden korunmuş, Safevîlerin gücü iyice zayıflatılmış ve Şah İsmail sindirilmiştir.

Kaynakça

Altundağ, Ş. (1966). *Selim I*, İ.A., XI, M.E.B., İstanbul.

Ateş, A. (2008). XVIII. Yy'ın İkinci Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri. *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3).

Çetikaya, N. (1999). *Kızılbaş Türkler Tarihî, Oluşum ve Gelişimi*, Ankara: Kum Saati Yayınları

Dedeyev, B. (2009). Çaldıran Savaşı'na Kadar Osmanlı – Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, 2(6).

Emecen, F. (2011). *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.

Gündüz, T. (2008). Safaviler. 35, D İ A. İstanbul.

Hınz, W. (1992). *XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi (Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd) (Çev. Tevfik Bıyıkoğlu, 2.Baskı).* Ankara: T.T.K. Yayınları.

Kütükoğlu, B. (1993). *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612).* İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Rumlu, H. (2004*). Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'-t-tevârih), Cevat Cevan (trc.).* Ankara: Ardıç Yayınları.

Saray, M. (1999). *Türk-İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Saray, M. (1990). *Türk-İran Münâsebetlerinde Şiîliğin Rolü*. Ankara: T.K.A.E. Yayınları.

Sümer, F. (1992). *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*. Ankara: T.T.K. Yayınları.

Uğur, A. (1989). *Yavuz Sultan Selim*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Varlık M. Ç. (1993). Çaldıran, . TDV İ.A, VIII.

Yazıcı, T. (1993). Cüneyd-i Safevî. 8, İstanbul: DİA

Yücel, Y. (1991). *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl (2. Baskı)*. Ankara: T.T.K. Basımevi.

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

ORTA-DOĞU'NUN ŞEKİLLENMESİNDE ROL OYNAYAN MOĞOL İSTİLASI VE KARŞI İTTİFAK ÇABALARI

(Harezmşah-Selçuklu-Eyyubi)

Süleyman ÖZBEK[1*]

Özet:

XIII. yüzyılın ilk yarısı Türk - İslam aleminin en karışık olduğu bir devreyi ihtiva eder. Bu zaman dilimi içerisinde gelişen pek çok olay, daha sonraları Orta-Doğu'nun siyasi haritasında yeni şekillenmelere sebep olmuştur. Bunlardan birisi de Cengiz Han'a bağlı Moğol kuvvetlerinin 1220'li yıllarda İslam beldelerine doğru başlattığı istila girişimidir. Karşısına çıkan bütün mukavemet güçlerini adeta bir kasırga gibi yerle bir eden Moğollar etrafa korku ve dehşet saçarak bir sonraki hedeflerine emin adımlarla ilerlemişlerdir. Türk İslam devletleri Moğollara karşı mücadele azmini yitirmiş ve psikolojik çöküntü içerisine düşmüştür. Bu dönemde İslam aleminde Moğollara karşı mücadele edebilecek sadece birkaç devlet vardır ki bunlar arasında Harzemşahlar, Türkiye Selçukluları ve Eyyubiler ön plana çıkar. Bu devletler Moğollara karşı ise güçlerini birleştirerek ortak bir güç birliği oluşturmak yerine, hırs ve çıkara dayalı kısır mücadelelere girmişlerdir. Bunun sonucunda bütün Orta-Doğu coğrafyası Moğol istilasına maruz kalarak kan ve gözyaşına boğulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Moğol İstilası, Türkiye Selçukluları, Harezmşahlar, Eyyubiler, İttifak Çabaları

THE MONGOL İNVASİON THAT PLAY A ROLE İN THE SHAPİNG OF

THE MİDDLE EAST AND THE EFFORTS OF THE ALLİANCE

(Khorezms-Seljuks-Ayyubids)

Summary:

The first half of the 13 century comprises most of a complicated circuit of turkısh-islamic world. Many events developing in that time frame , afterwards has led to the formation of new in the Middle East's political map. One of them is the initiative of invasion towards to islam town in 1220 by the Mongol force that connected to Genghis Khan . Mongols who destroyed like a hurricane against all resistance forces, progressed their next goals with confident steps with fear and terror. Turkey- Muslim states has lost its determination to fight against the Mongols and has fallen into psychological depression. . During this period,in the Islamic world there are only a few States that can fight against the Mongols and among these Anatolian Seljuks,Khorezms and ayyubids,come to the fore. These states,instead of creating a joint force to work against Mongols,entered into a vicious struggle that is based on ambition and interests. As a result of this,region of middle-east being exposed the mongol invasion has overwhelmed blood and tears.

1 * Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi (sozbek@gazi.edu.tr)

Keywords: Middle East, the Mongol Invasion, Turkey Seljuk, Khorezm, Ayyubids, Alliance Efforts

* * *

Alâaddîn Keykubâd'ın tahta çıktığı yıllar, Orta-Doğu coğrafyasının büyük bir karşıklığa gebe olduğu zamandır. Orta-Asya'dan hareketle karşısına çıkan bütün güçleri ezip geçen Cengiz Han idaresindeki Moğollar, büyük bir süratle İran'ı geçerek Anadolu ve Kuzey Suriye'ye ulaşmışlardı. Bu acımasız istilâ orduları karşısında ister istemez korkuya kapılan Alâaddîn Keykubâd, derhal Selçuklu sınır boylarında savunma önlemleri almaya yöneldi. O, bir taraftan Moğol istilâsına karşı sınır boylarında gerekli siyasî ve askerî önlemleri alırken, bir tarafdan Sivas, Kayseri ve Konya gibi büyük şehirlerin surlarını tamir ve tahkîm ettirmeyi ihmal etmedi ([2]). Alınan bütün bu tedbirler, Alâaddîn Keykubâd'ın Moğollar ve onların askerî güçleri hakkında pek çok bilgi topladığı ve onlardan gerçekten çekindiği kanaatini uyandırmaktadır.

Selçuklu sultanı Keykubad gibi Moğol tehlikesinin farkında olan bir başka siyasi teşekkül ise Abbasi Halifeliğidir. Abbasî halifesi en-Nâsır Lidînillah, yaklaşmakta olan Moğol tehdidine karşı İslam birliğini sağlamak ve ortak askeri bir güç oluşturmak amacıyla 616 / 1219-1220 ve 623 / 1226 senelerinde başta Selçuklular ve Eyyubiler olmak üzere bölgedeki İslam devletlerine elçi heyetleri gönderdi ([3]).

Bu bağlamda Selçuklu devletine gelen Abbasi elçisi Muhyiddîn İbnü'l-Cevzî, yaklaşmakta olan Moğol istilası sebebiyle hilafet merkezi Bağdat'ı korumak için Halifenin müslüman devletlerden bir ordu kuracağını Selçuklu sultanından da bu ordu için 2.000 asker taleb ettiğini bildirdi. Bu taleb karşısında Keykubâd, Hilafet elçisine, "Moğolların bir sel gibi önlerine çıkan her şeyi yakıp yıktıklarına işaret ederek, Moğollarla savaşmak yerine dostluk ilişkilerinde bulunmanın daha doğru olacağını, kendisinin de bu siyaseti izleyeceği" tavsiyesinde bulundu. Bu düşüncesine rağmen, Halifenin talebini geri çevirmeyen Selçuklu sultanı, Malatya subaşısı Bahâeddîn Kutluğca idaresinde Anadolu'nun kadîm sipahilerinden seçme 5.000 süvariyi bir yıllık erzak ve silahları ile Bağdat'a gönderdi ([4]). Bu kuvvetler henüz

2 İbn Bibi, surların tamiri ile ilgili olarak Alaaddin Keykubad'ın "Cihan bizim gücümüzü bilir. Lakin yarının ne getireceğini kimse bilmez tedbirli olmak gerekir" sözlerini kaydeder (**el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l- Umuri'l-Alâ'iyye** (Nşr. A. Erzi), s. 253); **Anonim Selçukname**, (Nşr. F.N.Uzluk), Ankara, 1952, s. 29; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**, İstanbul, 1971, s. 331-332.

3 İbn Vasıl, **Müferricü'l-Kürûb fî Ahbârı Benî Eyyûb**, (Nşr. Hasaneyn Rabie - S. Abdülfettah Aşur), Kahire, 1972-1977, IV, s. 49-50; İbnü'l-Adim, **Zübdetü'l-Haleb min Tarih-i Haleb**, (Nşr. Sami ed-Dehhân), Dımaşk, 1951-1968. III, s. 197; İbnü'l-Esir, **İslâm Tarihi, İbnü'l-Esîr el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi** (Türkçe trc. A. Ağırakça, A. Özaydın), C. XII, İstanbul, 1987. s. 337, 398-402; Makrizi, **Kitabu's-Sülûk li Marifeti Düveli'l-Mülûk**, (Nşr. M.M. Ziyade), C.I, Kahire, 1934 -1958, s. 256; Mehmet Ersan, "Türkiye Selçukluları'nda Hediye ve Hediyeleşme-II", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı XV, 2000, ss. 95-104.

4 İbn Bibi**, el-Evamiru'l-Alaiye**, s. 259-260.

Erbile ulaştımışlardı ki, Abbasî halifesinden yeni bir haber geldi. Halife, Moğol ordularının İran'a geri döndüklerini ve tehlikenin şimdilik geçtiğini beyan ederek Selçuklu askerlerine ihtiyaç kalmadığını bildiriyordu. Bu durum karşısında Bahâeddîn Kutluğca durumu Alaaddin Keykubad'a rapor ederek Malatya'ya geri döndü([5]).

Alâaddîn Keykubâd, Halifelik elçisine yapmış olduğu Moğollara karşı temkinli ve tedbirli politika takip edilmesi tavsiyesini bizzat kendisi de tatbik etmek için komşu devletler ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştığını görüyoruz. Ancak Selçuklu Sultanı, Moğollarla tek başına mücadele edemiyeceğinin bilincinde olarak, komşu devletlerden bu konuda kendisine yardımcı olacak müttefikler aramaya başladı. Bölgedeki devletler arasında bu konuda yardım alabileceği en önemli siyasi oluşum Suriye'de hakim unsur olan Eyyubiler idi. Ancak Keykubad'ın bu konuda işi hayli zordu. Nitekim kısa bir süre önce selefi I. İzzeddin Keykavus zamanında Eyyubilere karşı yapılan Haleb seferi iki devlet arasındaki ilişkileri bozmuştu. Eyyubilerle iyi ilişkiler kurmak için derhal harekete geçen Keykubâd, kısa zamanda bir taraftan Halep Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir Gazi'nin dostluğunu kazanarken, diğer taraftan da Ahlat Eyyûbî melîki el-Eşref'e bir elçi göndererek iki devlet arasında dostluk ve iyi ilişkiler kurmak istediğini bildirdi. Keykubad'ın bu samimi talepleri Eyyubiler cenahında memnuniyetle karşılandı ([6]).

Aslında bu dönemde Anadolu ve Suriye coğrafyasında siyasi şartlar bölge devletlerini birbirleriyle yakın ilişkiler kurmaya mecbur bırakıyordu. Şöyle ki; Mısır Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Adil Seyfeddin'in 615/1218 yılında ölümü üzerine Eyyubi hanedan üyeleri arasında bir hâkimiyet mücadelesi başlamış ve Eyyubi melikleri bu mücadele esnasında hakim oldukları bölgeyi ve kendilerini koruyacak güçlü bir müttefik arama yoluna gitmişlerdi. Buna göre; Ahlat sahibi el-Melikü'l-Eşref Musa, Dımaşk hâkimi el-Melikü'l-Muazzam'a karşı, Mısır Eyyubi hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'le işbirliğine girmiş ve bu ittifaka kısa sure sonra sonra Meyyafarikın sahibi Şihabeddîn Gazi de katılmıştır. Bunun üzerine bölgede yalnız kalan Dımaşk hakimi el-Melikü'l-Muazzam, kendisni korumak için Moğollar önünden çekilerek Azerbaycan'a gelen Celâleddîn Harezmşâh ile 622/1225 yılında irtibata geçerek diğer Hanedan üyelerine karşı yeni bir ittifak cephesi oluşturdu([7]).

5 İbn Bibi, **el-Evamiru'l-Alaiye**, s. 259-264.

6 İbn Vasıl, **Müferricü'l-Kürûb**, IV, s. 30; İbnü'l-Esir, **el-Kamil,** s. 355; İbnü'l-Adim, **Zübdetü'l-Haleb**, III, s. 188; Makrizi, **es-Sülûk**, I, s. 258.

7 İbn Vasıl, **Müferricü'l-Kürub**, IV, s 145-146; İbnü'l-Esir, **el-Kamil**, XII, s. 425-432; İbnü'l-Adim, **Zübdetü'l-Haleb**, III, s.198-199; Nesevi, **Siretu Celaleddin Mengubirti** (Arapça trc. ve tahkikli nşr., H. Ahmed Hamdi), Kahire, 1953. s. 209; Sıbt, **Mira'tü'z-zeman fî Tarihi'l-Ayan**, Haydarabad, 1951, C. II, s. 623, 632-633; İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, (Nşr.A.Ebû Mülhim , A.N. Atavî, A. Abdü'ş- Şâtır), 4. bsk, Beyrut, 1988. XIII, s. 105; el-Makrizî, **es-Sülûk**, I, s. 258-259.

Bölgede değişen şartların icabına göre bazen Eyyûbîleri bazen de Selçukluları metbu tanıyan bölge hakimlerinden Hısn-ı Keyfâ Artuklu meliki Rükneddîn Mevdud, Mardin Artuklu meliki Nasreddîn el-Artukî ve Erbil hâkimi Muzafferüddîn Gökböri de el-Melikü'l-Muazzam ile Celâleddîn'in oluşturduğu ittifaka dahil oldular ([8]). Bu yeni ittifak grubuna karşı bölgede tehdid altında kalan Ahlat hakimi el-Melikü'l-Eşref, bu ittifakı bozmak ve bölgedeki diğer Eyyûbî hükümdarlarını Celâleddîn'e karşı uyararak onları kendi yanına çekebilmek için büyük çaba sarfettiyse de umduğu yardım ve desteği alamadı ([9]). Bu durum karşısında müttefikler karşısında yalnız kalan el-Eşref, Selçuklu devletinden gelen ilişkilerini dostluk ve işbirliği isteğini memnuniyetle kabul ederek 623/1226 yılında Selçuklu sultanına bir elçi heyeti gönderdi.

Gerçekte Alâaddîn Keykubâd, Celaledîn Harezmşah'ın bölgeye gelmesinden rahatsız olmakla birlikte Moğollarla araya bir tampon devlet gireceği için önceleri ses çıkarmamıştır. Ancak kısa süre sonra bölgede ortaya çıkan yeni gelişmeler ve kurulan geniş çaplı ittifak girişimlerinin zamanla Selçuklu devletine zarar vermesinden de endişelenmekteydi ([10]).

Güney-Doğu Anadolu'da Eyyubi Hanedanına bağlı bazı meliklerin Celâleddîn Harezmşah'ı metbu tanıyarak onun adına hutbe okutması, bölgeden hayli uzakta olan Mısır Eyyûbî hükümdarı el-Kâmil Muhammed'i de rahatsız etmişti. Bunun yanında Celâleddîn'in 622/1225 yılında başta el-Melik Kâmil ve el-Melik Eşref olmak üzere diğer Eyyûbî hükümdarlarına da birer mektup göndererek, kendisine tabi olmaları hususunda onları tehdid etmesi de, el-Kâmil'i çileden çıkarmıştı ([11]). Bu sebeble el-Kâmil, yeni bir Haçlı seferine hazırlan Kutsal Roma Cermen İmparatoru II. Friedrich'e bir anlaşma teklifinde bulundu. Buna göre, Friedrich Suriye'ye geldiğinde Mısır'a saldırıda bulunmayacak, el-Kâmil de, Friedrich'in Suriye'de yerleşmesine yardımcı olacak ve ses çıkarmayacaktı ([12]). el-Kâmil'in müslümanlara karşı Hrıstiyan aleminden yardım istemesinin altında yatan asıl gaye, Celâleddîn ile ittifak yapan el-Muazzam'a karşı bölgede tampon bir güç oluşturmaktan başka bir şey değildi. Ne var ki, Alman İmparatoru Friedrich anlaşmaya uymamış ve kendisi İtalya'da kalarak, Bavyera Dükü Ludwig kumandasında Suriye'ye gönderdiği Haçlı ordusu Mısır üzerine saldırıya geçmiştir. Eyyûbîler karşısında bozguna uğrayan ve esir düşen pek çok Haçlı asili, ancak fidye ödeyerek ülkelerine

8 İbnü'l-Esir, **el-Kamil**, trc. XII, s. 381; İbn Vasıl, **Müferricü'l-Kürub**, IV, s. 176; İbnü'l-Adim, **Zübdetü'l-Haleb**, III, s. 197; Cüveyni, **Tarihi Cihanguşa**, II, s. 148; R. Şeşen, "Eyyûbîler Devleti ", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, VI, İstanbul 1987, s. 362-363.

9 İbnü'l-Adim, **Zübdetü'l-Haleb**, III, s. 200.

10 İbn Bibi, **el-Evamiru'l-Alaiye**, s. 275; İbn Vasıl, **Müferricü'l-Kürub**, IV, s. 178.

11 el-Makrizî, **es-Sülûk**, I, s. 252.

12 İbn Vasıl, **Müferricü'l-Kürub**, IV, s. 206-207; Sıbt, **Miratu'z-Zaman**, II, 647-648; Ebu'l-Fida, **el-Muhtasar Fî Tarihi'l-Beşer,** İstanbul, 1286, C. III, s. 137-138; S. Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Akka Krallığı ve Daha Sonraki Haçlı Seferleri, (Trc. F. Işıltan), III. cilt Ankara, 1987, s. 146.

dönebilmişlerdir ([13]).

Suriye'de bu olaylar olurken Azarbaycan bölgesine yerleşen Celaleddin Harezmşah'da Kirman'da çıkan bir isyan sebebiyle bölgeden ayrılmıştı ([14]). Bu durumdan yararlanan Keykubâd, Selçuklu itaatinden çıkarak Celaleddin tabi olan Hısnı Keyfa Artuklu meliki Rükneddin Mevdud'u cezalandırmak üzere harekete geçti. Şaban 623/ Temmuz-Ağustos 1226'da Emîr-i çaşnigîr Mübarizüddîn Çavlı'yı, Mevdud'un elinde bulunan Kâhta üzerine gönderirken, Emîr Esedüddîn Ayas'ı da başta Hısn-ı Mansur ve Çemişkezek olmak üzere Mevdud'un elinde bulunan diğer kaleleri ele geçirmekle görevlendirdi ([15]). Zor durumda kalan Rükneddîn Mevdud, derhal Eyyubi meliki el-Eşref'ten Keykubad ile arasında arabulucu olmasını istedi. Bu talep üzerine el-Eşref, Selçuklu sultanından harekata son vermesini ve ele geçirdiği kaleleri Mevdud'a geri vermesini istedi. Gerçekte Harezmşah ve Dımaşk hakimi ile ittifak yaptığı için Mevdud'un cezalandırılmasını bizzat el- Eşref istemişti. Bu iki yüzlü oyununa çok kızan Alâaddîn Keykubâd, "ben el-Eşref'in bir naibi miyim ki bana emir veriyor " diyerek, el-Eşref'in isteğini geri çevirdi. Bunun üzerine el-Eşref, Keykubad ile yaptığı ittifakı sonlandırarak, Kahta'ya yardım için 10 bin süvari gönderdi. Fakat yapılan savaşta müttefik Artuklu ve Eyyûbî orduları yenildi ([16]). Yardım beklentileri boşa çıkan Kahta müdafileri bir süre sonra emir Mübarizüddîn Çavlı'ya elçi göndererek canlarına ve mallarına dokunulmamak şartıyla kaleyi teslim ettiler ([17]). Rükneddîn Mevdud ise, yeni hâmisi Celâleddîn'in Kirman'a gitmesi, el-Eşref'in de Keykubâd karşısında aciz kalması karşısında durumunu tekrar gözden geçirdi. Selçuklu sultanı adına hutbe okutacağını, her yıl vergileri muntazam ödeyeceğini ve gerekli hallerde de her türlü hizmeti yerine getireceğini taahhüt etti ([18]).

Alâaddîn Keykubâd'ın Moğollara karşı müttefik arayışı içerisinde olduğu bir dönemde el-Eşref Musa ile arasının bozulmasına neden dikkat etmediği düşünülebilir. Gerçekte Keykubad, bir müttefikten bulmaktan ziyade, öncelikle kendi ülkesinin sınırlarını emniyet altına alması gerektiğine inanıyordu. Bu sebeble bölgede bir nevi merkez karakol durumunda olan Kâhta ve Amid gibi müstahkem kaleleri ele geçirerek buralarda güçlü bir savunma hattı kurmak istiyordu. Ayrıca daha önce kendisine tabi bir hükümdar iken itaattan ayrılarak Celâleddîn Harezmşah ve Eyyûbîler safına geçen Hısn-ı Keyfâ Artuklularını tekrar kendisine bağlayarak, Moğollar ile arasına da bir tampon devlet

13 S. Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi** , III, s. 146.146-149.
14 Nesevi, **Sireti Celaleddin**, s. 213-214; Cüveyni, **Tarih-i Cihangüşâ** (trc. M. Öztürk), Ankara, 1989-, II, s. 132.
15 İbnBîbî, **el-Evamiru'l-Alaiye**, s. 275-276.
16 İbn Bibi, **el-Evamiru'l-Alaiye**, s. 276-277; İbnü'l-Esir, **el-Kamil**, XII, s.420-421; İbnü'l-Adim, **Zübdetü'l-Haleb**, III, s. 198; İbn Vasıl, **Müferricü'l-Kürub**, IV, s. 178-179 ve 202-203; Ebu'l-Fida, **Ahbâru Beşer**, III, s. 137.
17 İbn Bibi, **el-Evamiru'l-Alaiye**, s. 279-282 ; Anonim, **Selçuknâme** , (Nşr. F.N.Uzluk), Ankara, 1952, s. 30 ; İbn Vasıl, **Müferricü'l-Kürub**, IV, s. 178-179; İbnü'l-Esir, **el-Kamil**, trc. XII, s. 421.
18 R. Ataoğlu, **Hısn-ı Keyfâ Artuklu Devleti**, Ank. Ün. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1989, s. 147-148.

yerleştirmiş oluyordu.

Alâaddîn Keykubâd, bütün bu yaşanan olumsuzluklara rağmen Anadolu kapılarına dayanan Moğol tehlikesine karşı güçlü bir müttefik olarak el-Eşref Musa ile arasını düzeltmek için harekete geçti. Ancak, el-Eşref'in yanında diğer Eyyûbî meliklerinin özellikle de Mısır Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'in dostluğunu ve desteğini kazanmanın gerektiğini biliyordu. Bu sebeble, 1227 yılında Dımaş hâkimi el-Melikü'l-Muazzam'a bir elçi göndererek, aralarında geçen mücadeleleri unutmak ve dostluk kurmak istediğini bildirdi. Bunun yanında bir süre önce vefat eden Mısır Eyyûbî hükümdarı el-Adil Seyfeddin'in kızı ile evlenerek bu dostluğu daha da kuvvetlendirmek istediğini bildirdi. Eyyûbî tarafının da meseleye olumlu yaklaşması üzerine bir Selçuklu heyeti, Dımaşk'a giderek gerekli hediyeleri takdim ettikten sonra, karşılıklı anlaşma gereği nikah akdini yerine getirdi. Alaaddin Keykubâd, bu evlilikten doğan oğlu İzzeddîn Kılıç Arslan'ı da hayatının son zamanlarında kendisine veliahd olarak tayin etti ([19]). Böylece Selçuklu sultanı Moğollar karşısında güney sınırlarını emniyete almayı başarmış, sıra doğu eyaletlerini de Celaleddin Harezmşah ile kuracağı bir ittifak ile emniyet altına almasına gelmişti.

Gerçekte Moğollar önünden kaçarak Azarbaycan'a gelen Celâleddîn Harezmşâh da kendisini emniyet altına almak istiyordu. Bu amaçla, 1225 yılı Temmuz ayında Alâaddîn Keykubâd'a bir elçi gönderdi. Celâleddîn, Selçuklu sultanını "Alâu'd'-dünyâ ve'd-dîn Muizzü'l-İslâm ve'l-Müslimîn, sultân-ı gâzi ve garb ülkelerinin şehinşâhı" gibi süslü lakaplar ile övdükten sonra, iki büyük mücahid hükümdarın güçlerini birleştirerek küffara karşı birlik halinde İslamı müdafaa etmeyi teklif ediyordu ([20]). Bu teklif Selçuklu canibinde memnuniyetle karşılanmıştı. Ayrıca, yapılan ikili görüşmeler sonucunda kurulacak bu ittifakı perçinlemek için Celâleddîn Harezmşâh'ın kızı ile Alâaddîn Keykubâd'ın oğlu Gıyâseddîn Keyhûsrev'in evlendirilmelerine de karar verilmiştir ([21]).

Celâleddîn Harezmşâh'ın, Azerbaycan'a gelir gelmez kendisini emniyet altına almak için Selçuklu sultanı ile ittifak kurma çabası önemlidir. Niteki O, bu ittifakı isterken İslam dinini ve bu dinin bir gereği olan cihad farizasını öne sürmeyi de ihmal etmiyordu.

Alâaddîn Keykubâd açısından bu ittifak Moğol istilâsının Anadolu kapı-

19 İbn Bibi, **el-Evamiru'l-Alaiye**, s. ; Ebu'l-Ferec, **Ebu'l-Ferec Tarihi** (Trc. Ö.R. Doğrul), Ankara, 1945-1950, C. II, s. 505; Ebu'l-Fida, **Ahbaru Beşer**, III, s. 162; İbn Kesir, **el-Bidâye**, XIII, s. 156; O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 350-351; Mehmet, Ersan, "Türk Ermeni İlişkileri (XI-XIII Yüzyıllar)", **Tarihte Türkler ve Ermeniler (Ortaçağ)**, C.II, Ankara 2014, s. 190.

20 İbn Bibi, **el-Evamiru'l-Alaiye**, s. 367-371; Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar**, Ankara, 1958, s. 82-83; A. Taneri, **Celalu'd-Din Harizmşah ve Zamanı**, Ankara 1977, s. 63.

21 O. Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 88; Mehmet Ersan,"Türkiye Selçukluları'nda Hediye ve Hediyeleşme-I", **Tarih İncelemeleri Dergisi,** Sayı XIV, 1999, s. 65-78.

larına dayandığı bir bulunmaz bir fırsat olmuştur. Keykubâd, her ne kadar dara düşmüş bir İslam hükümdarına yardım etmeyi inancının bir gereği sayıyor olsa da, gerçekte siyasî çıkarlarını da ön planda tutmayı ihmal etmedi. Bu sebeble O, Harezmşâhların Azerbaycan'da yurt tutarak yerleşmesi durumunda kendisi ile Moğollar arasında tampon bir bölge oluşturmuş olacaktı. Nitekim bu siyaset sadece Selçuklular tarafından benimsenmemiş, bölgedeki diğer İslâm devletleri de Celâleddîn Harezmşah'ı kendileri ile Moğollar arasında bir tampon devlet olarak görmek istemişler ve siyasetlerini bu yönde belirlemişlerdir ([22]).

Harzemşahlar ile ittifaka büyük önem veren Selçuklu sultanı, iki devlet arasındaki ilişkileri geliştirmek ve güçlendirmek için Celaleddine bir kaç defa elçi heyeti göndermeyi ihmal etmedi. Nitekim 1226 yılında gönderilen Selçuklu elçi heyeti, Harezmşâh hükümdarına hediye olarak 10.000 Sultani altın, 30.000 dirhem gümüş, Kıpçak, Rum, Rus vs. asıllı cariye ve kölelerin yanında cins atlar ile çeşitli hilatler götürürken, Sultan Alaaddin'in, karşı tarafça yapılacak her türlü yardım talebinde, tereddütsüz yardıma hazır olduğu bildiriliyordu ([23]). Ancak Selçuklu tarafının bütün bu iyi niyetine rağmen Celâleddîn'in veziri Şerefü'l-Mülk, Selçuklu elçisinden sert bir dille "Harezmşâh sultanının Moğol istilasına karşı koymak için bütün hazinesini harcadığını, elinde bir kılıçtan başka bir şeyi kalmadığını bu sebeble Selçuklu sultanının Haremşâh Celâleddîn'e para yardımında bulunmasını " istedi ([24]). Nesevî Harezmşâh vezirinin Selçuklulardan bu şekilde para talebinin yanlış olduğuna işaret ederek, bunun daha münasip ve doğru olanının para yerine asker ve silah istemek olacağını kaydeder. Bize göre bu talebin altında yatan asıl amaç, Anadolu ve Suriye üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen Celâleddîn'in böyle bir talep ile yıllık vergi verilmesini ve tâbiyeti kastetmiş olmasıdır. Nitekim kısa bir süre sonra Ahlat'ı ele geçiren Celâleddîn, civar beldelere yazdığı fetihnamelerde sıranın Anadolu ve Suriye'ye geldiğini açıkça ifade etmekten hiç çekinmemesi de bunu doğrulamaktadır ([25]).

Alaaddin Keykubad'ın Moğollara karşı bütün olumsuzlukları göğüsleyerek oluşturduğu bu ittifak fazla uzun sürmeyecek ve Celaleddin Harezmşah'ın hırsına ve tamahına kurban gidecektir. Celaleddin Harezmşah, kısa sure sonra komşu devletlere karşı saldırgan bir tutum içerisine girmesiyle başta Selçuklu sultanı Alâaddîn Keykubâd ve Mısır Eyyubi hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil olmak üzere bölgedeki bütün İslam hükümdarların tepkisini çekecektir.

Komşu İslam hükümdarlarının bütün ikazlara rağmen saldırgan tutumunu

22 İbn Tanrıbirdi**, en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mûlûki Mısır ve'l-Kahire**, 1-12. ciltler, Nşr. Daru'l-Kütübi'l-Mısrıyye, Kahire, 1929-1956, VI, s. 276-277.

23 İbn Bibi, **el-Evamiru'l-Alaiye**, s. 371; O. Turan, **Resmî Vesikalar**, s. 89.

24 Nesevî, **Siret-i Celâleddîn**, s. 318.

25 Nesevî, **Siret-i Celâleddîn**, s. 318; Cüveynî, **Tarihi Cihanguşa**, II, s. 147.

devam ettiren Celaleddin, Önce 621/1224 yılında Bağdat Abbasî halifesine ait topraklara da bir seferde bulunarak, Bağdat ve civarını tahrip etti ([26]). Onun Ortaçağ İslam devletleri ananesine göre kutsal sayılan hilafet müessesesine saldırıda bulunması ve yağmalaması İslâm âlemi tarafından nefretle karşılandı. Bu olaydan kısa bir süre sonra Celâleddîn Harzemşah'ın, 623/1226 yılında Eyyubilere ait Ahlat şehrini ele geçirmek amacıyla acımasız bir kuşatma gerçekleştirmesi ise bardağı taşıran son damla oldu. Celâleddîn Harezmşâh'ın doğu sınırlarında faaliyetlerini artırarak bölgede tehdit unsuru haline gelmesi üzerine komşu İslam hükümdarları Celâleddîn'e karşı dostane tavırlarını değiştirerek mesafeli bir politika izlemeye başladılar.

Başta Selçuklu sultanlığı olmak üzere bölgedeki İslam devletlerinin kendisine karşı tavır değiştirdiğini farkeden Celâleddîn'de, üzerindeki Moğol baskısının da tesiriyle yönünü Anadolu içlerine çevirerek Ağustos-Eylül 1229'da stratejik bir öneme sahip olan Ahlat'ı muhasara etti ([27]). Alâaddîn Keykubâd, Celâleddîn Harezmşâh'a bir elçi göndererek, Ahlat muhasarasını kaldırmasını ve Moğollar ile de barış yapmasını istedi. Bu barışın temini için kendisine yardımcı olacağını, tavsiyelerine uyacak olursa Celâleddîn'e para ve asker yardımında bulunacağını, aksi takdirde ona karşı tavır almak zorunda kalacağını bildirdiysede bir sonuç alamadı. Şiddetli kuşatma ve saldırılar nedeniyle şehirde kıtlık başgöstermiş, Halk yaşanan açlık sebebiyle kedi ve köpekleri dahi yemeye başlamıştı. 15 Nisan 1230'da Ahlat'ın ele geçirildi. Harezmşâh sultanı, bir İslam beldesi olmasına rağmen Ahlat'ın üç gün boyunca yağmalanmasına müsaade etti ([28]).

Ahlat'tan dönen Selçuklu elçilerinin Celâleddîn hakkındaki intibaları ve Celâleddîn'in Ahlat'ın fethini müteakip civar beldelere gönderdiği fetihnamede "Sultan, kendisine miras kalan toprakları genişletti. Artık şimdi Suriye ve Anadolu'nun Sultanın eline geçmesi an meselesidir" ([29]) satırlarıyla sıranın Suriye ve Anadolu'ya geldiğini açık bir biçimde ifade etmesi üzerine Alâaddîn Keykubâd, Celaleddin ile mücadeleye karar verdi. Keykubâd, Mısır Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'e bir elçi göndererek, Celâleddîn'in Suriye ve Anadolu üzerindeki emelleri hakkında tafsilatlı bilgi verdi. Daha sonra da yaptıkları ittifak gereği Eyyûbîlerin harekete geçmesini istedi. Celaleddin'in bölgede bir sorun haline geldiğini düşünen el-Melikü'l- Kâmil de, yanında Eyyûbî hanedanına mensup emirlerden el- Melikü'l-Eşref, el-Melikü'l-Cevâd,

26 Cüveyni, **Tarihi Cihanguşa**, II, s. 124-125; Sıbt, **Miratu'z-Zaman**, II, s. 634; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, XIII, s.83; el-Makrizî, **es-Sülûk**, I, s. 252; Muammer Gül, "Harezmli Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'daki Rolleri ve Tesirleri", **Belleten** , Cilt: LXX - Sayı: 257 , Nisan 2006, s. 1-25.

27 Nesevi, **Sireti Celaleddin,** s. 299-300; Cüveyni, **Tarihi Cihanguşa**, II, s. 143.

28 **Anonim Selçukname**, s. 30 ; Nesevi, **Sireti Celaleddin**, s. 220-321; Ahmed b. Mahmud, **Selçuk-Nâme**, II, (Haz. E. Merçil), İstanbul, 1977, s. 151; Cüveyni, **Tarihi Cihanguşa**, II, s. 144-146; İbnü'l-Esir**, el-Kamil**, trc. XII, s. 450-451; İbnü'l-Adim, **Zübdetü'l-Haleb**, III, s. 208; Ebu'l-Fida, **Ahbaru Beşer**, III, s. 146; İbn Kesir, **el-Bidâye**, XIII, s. 136-137; Sıbt, **Miratu'z-Zaman**, II, s. 657,659-660; Makrizi, **es-Süluk**, I, s. 277 ; A. Taneri, **Celalu'd-Din Harizmşah**, s. 68.

29 Nesevi, **Sireti Celaleddin**, s. 318; **Tarihi Cihanguşa**, II, s. 147.

el-Melikü'l-Muzaffer Gâzi, el-Melikü'l-Mugîs ve el-Melikü'l-Azîz olduğu halde Keykubad ile buluşmak üzere büyük bir orduyla Rahbe'ye kadar geldi. Ancak, Mısır'a yeni bir Haçlı saldırısının haberini alınca el-Eşref'i yaklaşık 10 bin kilşilik bir kuvvetle Anadolu'ya göndererek süratle Mısır'a döndü ([30]).

Celâleddîn Harezmşâh ise, Ahlat'ın zaptından sonra zafer sarhoşluğu içerisinde hareket ederek, askerlerinin büyük kısmını Azerbaycan ve Karabağ'a göndermiş idi. Müttefik Selçuklu ve Eyyûbî kuvvetlerini durdurmak amacıyla harekete geçen Celâleddîn, kendisine katılan Erzurum melîki Cihanşâh ile birlikte Sivas'a doğru yola çıktı. İki ordu 28 Ramazan 627 / 10 Ağustos 1230'da Erzincan yakınlarındaki Yassı Çemen denilen ovada savaşa tutuştu. Şiddetli cereyan eden savaşın ilerleyen zamanlarında Harezm ordusunda dağılma belirtisi ortaya çıktı. Beklemediği bu durum karşısında şaşkına dönen Celâleddîn, savaş alanını terkederek kaçmayı tercih etti ([31]). Selçuklu ordusu sayısız ganimet ve esir elde etti. Harezm ordusundan kaçanlardan bir kısmı Trabzon Rum devletine sığındı. Fakat, gerçekte Celâleddîn Harezmşâh'ın tabiyetini tanıyan Trabzon Rum İmparatoru, mülteci Harezm askerlerini hoş karşılamadı. Hatta Rum İmparatoru bunlardan pek çoğunun Rumlar tarafından katledilmesine dahi göz yumdu ([32]).

Celâleddîn Harezmşâh, Yassı Çemen savaşından sonra önce Harput'a oradan da Ahlat üzerinden Azerbaycan'a geçti. Buradan Alâaddîn Keykubâd'a ve el-Eşref'e elçiler göndererek, hatalarından dolayı duyduğu pişmanlığı dile getiren Celâleddîn, tekrar dostluk tesis etmek istediğini bildirdi. Moğol tehlikesinin Anadolu kapılarına dayandığı bir sırada Celâleddîn Harezmşâh'a karşı takip edilecek düşmanca bir siyasetin taraflara hiç bir fayda sağlamıyacağını düşünen Keykubâd, bu dostluk ve sulh teklifini olumlu karşıladı. Yapılan anlaşma gereği eskiden olduğu gibi tarafların sahip oldukları bölgelerde birbirlerinin hâkimiyetlerini tanımalarına karar verildi ([33]).

Celâleddîn, Azerbaycan'da kalarak kuvvetlerini tekrar toplamak istedi. Fakat bu istekleri İslâm devletleri tarafından hiç itibar görmeyen Celâleddîn, gerek Moğol saldırıları gerekse kendi adamlarının ihanetleri yüzünden yorgun ve bitkin bir halde, Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Eşref'e sığınmak üzere Azerbaycan'dan ayrıldı. Ne varki talihi bu seferde kendisine gülmeyen

30 İbn Bibi, **el-Evamiru'l-Alaiye**, s.385; İbnü'l-Esir, **el-Kamil**, trc. XII, s. 453; Sıbt, **Miratu'z-Zaman**, II, s. 660; Cüveyni, **Tarihi Cihanguşa**, II, s. 148-149; Ebu'l-Fida, **Ahbaru Beşer**, III, s.146; İbn Kesir, **el-Bidâye**, XIII, s. 136-137; Ahmed b. Mahmud, **Selçuk-Nâme,** II, s. 151-152.

31 İbn Bibi**, el-Evamiru'l-Alaiye**, s. 403-435; İbnü'l-Esir**, el-Kamil**, trc. XII, s. 453-454; İbnü'l-Adim, **Zübdetü'l-Haleb**, III, s. 209; Sıbt, **Miratu'z-Zaman**, II, s. 661; Cüveyni, **Tarihi Cihanguşa**, II, s. 149; Ebu'l-Fida, **Ahbaru Beşer**, III, s.146; İbn Kesir, **el-Bidâye**, XIII, s. 136-137 ve 156; Makrizi, **es-Süluk**, I, s. 279; O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 369-373.

32 Ebu'l-Ferec, **Tarih**, II, s.528; O. Turan**, Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 372; Muammer, Gül, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti**, Yeditepe yay. İstanbul, 2005, s. 68-72.

33 İbnü'l-Esir**, el-Kamil**, trc. XII, s. 455; Ebu'l-Fida, **Ahbaru Beşer**, III, s.146; Cüveyni, **Tarihi Cihanguşa**, II, s. 150; **Anonim Selçukname**, s. 152.

Celâleddîn, Meyyafarikın yakınlarında kürtler tarafından pusuya düşürülerek öldürüldü ([34]).

Celaleddîn'in Anadolu'da gerçekleştirdiği hatalı faaliyetler hakkında B. Spuler'in şu teşhisi gayet isabetlidir: "Sert ve asker huyu onun siyasal akıl ve tedbirini elinden almış olduğundan, hükümdarlar arasında bir ittifak yapıp Moğollardan korunmasını bilemedi"([35]). Ancak bütün hatalarına rağmen İslam kaynakları Celaleddin'den sitayişle bahsederler. Celâleddîn'in ölümü üzerine el-Eşrefin "O Moğollar ile bizi aramızda Ye'cüc ile Me'cüc kavmi gibiydi. O sed yıkıldı. Şimdi Moğollar İslâm memleketlerine saldıracaklardır" sözleri, zamanın idarecilerinin tehlikenin farkında olmalarma rağmen ittifak yerine savaşı tercih ettiklerini de göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır[36]. Gerçekten de gerek Moğollara karşı gerekse Hristiyan Haçlı ordularına karşı ittifak halinde mücadele etmeleri gereken İslam kuvvetlerinin bu şekilde birbirleriyle mücadeleye girişmeleri Orta-Doğu coğrafyasını uzun yıllar sürecek bir karışıklığın kucağına atmıştır.

Yassı Çemen savaşından sonra başsız kalan Harezmli askerler, bölgede yağma ve tahribatta bulunuyorlardı. Selçuklu sultanı, bölge idarecilerine gönderdiği talimatla Harezm emirlerine sert davranılmamasını ve Selçuklu ordusunda hizmete davet edilmelerini bildirdi. Bu siyasetin bir sonucu olarak, başta Kayır Hân, Bereket Hân, Saru Hân, Küçlü Hân olmak üzere pek çok Harezm emiri yağma ve çapulu terkederek, idarelerindeki askerlerle Selçuklu ordusuna katıldılar.

Celâleddîn Harezmşâh'ın bölgeden çekilmesiyle Anadolu, Irak ve Suriye toprakları doğrudan doğruya Moğolların saldırıları ile karşı karşıya geldi. 1231 yılında Celâleddîn Harezmşâh'ı takip eden Moğollar, Doğu-Anadolu'da bulunan Erciş, Ahlat, Bitlis, Amid, Meyyafarikın ve Harput gibi Eyyûbîlere bağlı kale ve şehirleri yağma ve tahrip ettiler. Bu bölgelerdeki idarecilerin Moğol saldırıları karşısında ürkek ve çekingen davranışları, halk arasında büyük bir korku ve paniğe sebeb oldu. Moğolların Sivas yakınlarına kadar sokuldukları haberinin gelmesi üzerine Alâaddîn Keykubâd, Kemâleddîn Kâmyâr'ı bir ordu ile durumu tedkik için gönderdi. Erzurum'a kadar giden Kemâleddîn Kâmyâr, bölgedeki Moğol askerlerinin sadece bir keşif birliği olduğunu ve İran'a geri döndüklerini öğrendi ([37]).

Moğolların keşif amaçlı olsa da, Anadolu içlerine girmeye başlamaları

34 Cüveyni, **Tarihi Cihanguşa**, II, s. 150,156-157; İbnü'l-Esir, **el-Kamil**, trc. XII, s. 460-462; Ebul-'l-Ferec, **Tarih,** II, s. 529; Sıbt, **Miratu'z-Zaman**, II, s. 668-671; Ebu'l-Fida, **Ahbaru Beşer**, III, s.147; İbn Kesir, **el-Bidâye**, XIII, s.142; Makrizi, **es-Süluk**, I, s. 280; Muammer Gül, "Harezmli Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'daki Rolleri ve Tesirleri" s. 1-25.

35 B. Spuler, **İran Moğolları, Siyaset İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri** 1220-1350 (trc. C. Köprülü) II. Bsk. Ankara 1987, s. 42.

36 Sıbt, Celaleddin için "O Müslümanlar ile kafirler arasında bir sed idi. İslamı afir Moğollara karşı savunuyordu şimdi onun ölümüyle bu sed yıkıldı" kaydını düşer (**Mir'atu'z-Zaman**, II, s. 668-671; İbn Tanrıberdi de eserinde, kendisine Celaleddin'in ölüm haberi müjdelendiğinde el-Eşrefin ağzından yukarıdaki ifadeleri kaydeder (**en-Nücum**, VI, s. 276-277).

37 İbn Bibi, **el-Evamiru'l-Alaiye**, s. 418-420; Muammer Gül, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti**, s. 68-72.

SON YILLARDA İRAN VE IRAK'TA YAŞANAN KÜRESEL ENERJİ SORUNLARININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİSİ

Baybarshan Ali KAZANCI

Nazan ŞAHBAZ KILINÇ

Öznur ERMEZ

Özet

Günümüz dünyasında ekonomilerin mal ve hizmet üretiminde enerjiye olan talep sürekli artmaktadır. Bu ihtiyacın artmasıyla ülkelerin enerji bağımlılıkları yükselmekte ve bu bağımlılık enerji ithal eden ülkelere önemli maliyetler oluşturmaktadır. Bu durumda ekonomiye bağlı olarak enerji odaklı siyasi ve sosyal göstergeler arasındaki ilişkilerin birbirlerine olan etkileşimi bu çalışmanın motivasyon kaynağı olmuştur. Bulunduğu jeolojik konum ile stratejik öneme sahip olan Türkiye, enerji kaynaklarına yakınlığı ile enerji ihtiyacı olan ülkeler için bir ilgi odağıdır. Bu açıdan bakıldığında enerji alanında Türkiye'nin yanı başında bulunan İran ve Irak'ın sorunlarından dolayı Türkiye'yi gelecekte nelerin bekleyeceği, dışa bağımlılığın azaltılması için nelerin yapılabileceği ve hangi çözüm önerilerinin daha sağlıklı olabileceği konuları incelenmiştir.

Bu çalışmada; enerji kaynakları ihraç eden ülkeler olan Irak ve İran'ın son yıllarda ekonomik, siyasi ve sosyal alanda yaşadığı sorunlara yönelik çıkarımlarda bulunulmuş ve Türkiye'ye olan etkileri belirtilmiştir. Türkiye'nin güney doğusunda olan Irak'ın önemli miktarda petrol rezervine sahip olmasına rağmen ekonomik, siyasi, sosyal ve din kökenli yaşadığı sorunların küresel etkilerine değinilmiştir. Türkiye'nin doğu komşusu İran'a uygulanan ambargo nedeniyle Türkiye'ye olan olumsuz etkilerinin kısa ve uzun vadede neler olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin birincil enerji kaynaklarında, ekonomik gelişmeye bağlı olarak dışa bağımlılığın artacağı sonucuna varılmıştır. İran ve Irak tarafından yaşanan küresel yönlü sorunların Türkiye ekonomisine, siyasetine ve toplumsal yapısına olumsuz etki doğurduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Enerji Politikası, Enerji Kaynakları, Uluslararası Enerji, Enerji Bağımlılığı

IN RECENT YEARS IN IRAQ IRAN AND THE GLOBAL ENERGY ISSUES EFFECT OF TURKISH ECONOMY

ABSTRACT

In today’s world, economies are increasingly in need of energy for production of goods and services. With this rise in need for energy comes increasing energy dependency for the resource-poor countries. This results in significant increase in energy import costs for these economies. Given this context, the interaction between energy-related economic and social indicators in the economy has been the main source of motivation for this research. Having a strategic importance with its precious geopolitical location, Turkey has been spotlighted with its proximity to rich energy resources on the one hand and rich energy markets on the other. From this perspective, this research investigates the challenges posed by problems in Iraq and Iran, and possible measures that need to be taken in order for decreasing Turkey`s energy dependency.

This research comes up with some conclusions regarding economic, social and political problems that Iraq and Iran faces and investigates their impact on Turkey. As a neighbor of Turkey in its south-east, having rich oil reseources, Iraq faces significant problems related to various economic, political and religious factors. This study analyzes global impact of these problems. Furthermore, this study investigates short term and long term implications of sanctions imposed on Iran for Turkey. This study concludes that because of economic development, Turkey`s primary energy dependence will further increase. And this research further argues that multi-dimensional challenges faced by Iraq and Iran will continue to have significant negative impacts on Turkish economy, politics and society.

Keywords: Energy, Energy Policy, Energy Resources, International Energy, Energy Dependence

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

YASADIŞI GÖÇ VE TÜRKİYE

Dolunay ŞENOL[1]

Ramazan ATIM[2]

Özet: Göç, ilk insanlık tarihinden itibaren görülen bir olgudur. Ancak göçün şekli, yönü, boyutları, farklı dönemlerde, farklı sosyo-kültürel ortamlarda farklılıklar ortaya koymaktadır. Tarihin tüm dönemlerinde insanlar farklı gerekçelerle bulundukları yerleşim yerlerini isteyerek veya istemeyerek değiştirmişler. Ancak bugün gerek kitle iletişim araçlarının ve gerekse de ulaşım araçlarının sayısının fazlalığı, insanları farklı dünyalardan haberdar olmaya ve farklı dünyaların da ulaşılabilir olduğu düşüncesinin zihinlerde hâkim olmasını sağladı. Yine ülkelerin yaşamış oldukları siyasi çalkantılar, savaşlar, ekonomik yetersizlikler vb. pek çok sebep insanları eskisinden çok daha fazla göç hareketine zorlamaktadır. Bugün Ortadoğu ülkelerinde yaşanan sıkıntılar, Türkiye'nin hem göç alan hem de transit ülke konumunda olmasında son derece etkin rol oynamaktadır. Hem göç veren hem göç alan hem de transit ülke konumunda olmanın ülkelere yüklemiş olduğu önemli sorumluluklar söz konusudur. Türkiye de bugün geldiği noktada bu sıkıntıların pek çoğunu yaşamakta ve yaşatmaktadır. Biz de bu çalışmamızda Türkiye'nin yaşamış olduğu göç ve özellikle de yasadışı göç olgusunu ortaya koymaya çalışacağız. Göç meşru yollarla gerçekleştiğinde göç edenlere, göç alan ve veren ülkelere farklı sorumluluklar yüklerken, bu eylem yasadışı yollarla gerçekleştiğinde sorumlulara çok daha büyük sorumluluklar yüklemektedir. Son yıllarda ülkemizin gelmiş olduğu noktada yasadışı göçte önemli sorumlulukları almak zorunda kalması da söz konusu olmuştur. Biz de çalışmamızda konu ile ilgili çalışma yapacak ve sorumluluk alacak olanlara ışık tutmayı hedefledik.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Göç, Yasadışı Göç, Türkiye ve Yasa Dışı Göç.

ILLEGAL MIGRATION AND TURKEY

Abstract: Migration is a social fact which has been seen from the beginning of the history of humanity. However, types, directions, sizes of migration are differ under the different times and socio-cultural circumstances. People have changed their habitual places either intentionally or unintentionally in all periods of history. However, today, abundance of media and transportation vehicles assisted people to realise how accessible the rest of the world and get information about the rest of the world. Additionally, lots of reasons including the political instability in a country, wars, economic instability force more powerfully to migration. Today problems in middleastern countries have significant importance on Turkey's status of migration-receiving and transit country. There are important liabilities of being migration-receiving, transit and emigrant country. In accordance to that, Turkey suffers and causes others to experience some problems. In this study we will try to put forth the immigration problem, in particular illegal immigration problem, which Turkey has been experiencing. Legal migration imposes important obligations to the migration-receiving and emigrant countries. Moreover these obligations are much more serious when the migration is illegal. In recent years, Turkey had to face with serious obligations in terms of illegal migration. In this study we aimed to help those people, who need to take responsibility on illegal migration.

Key Words: Middle East, Migration, Illegal Migration, Turkey and Illegal Migration.

1 Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, dolunay_senol@yahoo.com
2 Beytepe Jandarma Okulları Yabancı Dil Bölümü Öğretim Görevlisi

Giriş

Bir insan varoluşunu kendisi seçmez. Cinsiyetini, anne ve babasını, memleketini belirleyemez. Varlıklı veya yoksul bir ailede doğması kendi isteğine bağlı değildir. Ancakdünyaya geldikten bir süre sonra seçimlerini yapmaya başlar. İşini, eşini, arkadaşlarını vb. seçebilir. Bu seçimlerinden birisi de yaşadığı muhit hakkında olacaktır. Birey ya var olduğu yerde yaşamaya devam eder ya da başka bir yere ya da yerlere göç etmeyi tercih edebilir. Onu bu seçimi yapmaya iten ana sebep genellikle yaşam koşullarını daha iyi bir seviyeye getirme isteğidir. Hayatını idame ettirmek için çalışmak zorunda olan insanoğlu, dünyaya geldiği günden itibaren fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmak zorunda kalmaktadır.

İnsanlık tarihinin ilk devirlerinde yaşamak için göçebe bir yaşam sürdüren insanoğlu, "…toprağı işlemeyi keşfetmesiyle beraber göçebe düzenden yerleşik hayata geçmeye başlamıştır. Ancak tarih boyunca insanların farklı yöreler, bölgeler, ülkeler arasındaki hareketi farklı etkenlerle devam etmiş ve halen de etmektedir" (Aksoy, 2012: 292). Bu sebeple göçün dünya döndükçe devam edeceği söylenebilir. Çünkü insanoğlu dinamik bir sosyal yapıya sahiptir. Bu dinamiklik onu devamlı bir arayış içerisine sokacaktır.

İnsanların farklı nedenlerle, yaşadıkları mekânı terk edip başka mekânlara yerleşerek hayatlarını orada sürdürmeleri göç olarak tanımlanmaktadır. "Göçler erken dönemlerinden bu yana insanlık tarihinin birer parçası olmuştur" (Castles-Miller, 2008: 7). İnsanlık var olduğu günden bu yana göç de hep olagelmiştir. Göç ile ilgili geçmişten bugüne birçok araştırmacı farklı çalışmalar yapmış ve birçok göç tanımı ortaya koymuştur.

Göç Türleri

Göç olgusuyla ile ilgili yapılan araştırma ve çalışmalarla, göçün çeşitleri belirlenmiştir. Bu çalışmadagöç çeşitleriiki temel başlık altında toplanmıştır.Bunlardan birincisinde oluşumlarına göre göçün çeşitleri tanımlanırken, ikinci başlıkta ülke sınırlarını esas alangöç çeşitleri tanımlanmaktır.

1. Oluş Şekline Göre Göç Türleri

Cemal Yalçın'ın(2004: 14-12) göç sınıflamasına sadık kalarak yapmış olduğumuz sınıflamada göç olgusu şekillenirken, onun ortaya çıkmasına sebep olan nedenlerden bağımsız olmadığı görülmektedir. Bu yönüyle bütün göçler kendisini oluşturan sebeplere bağlı olarak şekil almıştır.

1.1. İlkel Göç

Buradaki ilkellik insanların doğanın gücü karşısında düşmüş oldukları acziyetten dolayı yapmak zorunda oldukları göçtür. Ekolojik itici faktörler bu göç tipinin oluşumundaki esas nedenler olarak gösterilmektedir. İnsanoğlunun doğaya güç yetiremediği durumlarda ortaya çıkmaktadırlar. Bu tip göç türlerinin endüstri ve sanayi devrimleri öncesinde daha fazla görüldüğünü söylemek mümkündür.

1.2. Zorlama İle Yapılan Göçler

Zorlama ile yapılan göçlerde ilkel göçlerden farklı olarak itici faktörler doğal nedenler değil, daha ziyade sosyal yapılardır. Bu göç tipinde mağdurları göçe zorlayan faktör, kontrolü elinde bulunduran güçtür. Bazen bu nedenler dini kimlikten kaynaklanırken bazen de etnik kimlikten kaynaklanabilmektedir.

1.3. Serbest Göç

Bu göç tipinde göç eden insanlar göç etme hususunda herhangi bir zorlamaya tabi değillerdir. Tamamen özgür iradelerinin verdiği kararla göç olayını gerçekleştirmektedirler. İnsanların göç etmesine neden olan faktörler vardır ancak bireyin bu sebeplere binaen göç etmesi zorunlu bir sonuç değildir aksine kendi tercihidir.

1.4. Kitlesel ve Bireysel Göçler

Bu göç tipi de tamamen insanın serbest iradesiyle ortaya çıkan bir harekettir. Küçük bir hareketle başlayan göç, göçmenlerin sayılarının artmasıyla kartopu gibi büyüyerek kitlesel bir hale gelmektedir.

2. Ülke Sınırı Esasına Göre Göç Türleri

Bu başlık altında da şu ana kadar verdiğimiz bilgilerle beraber, göçte hedeflenen yerin yönü ve konumu dikkate alınmıştır. Bu sınıflandırmada göçü doğuran sebepler göz ardı edilerek ülke sınırları içinde gerçekleştirilen göçler iç göç, sınır aşan göçler isedış göç olarak isimlendirilmiştir.

2.1. İç Göçler

Sebeplerine bakılmaksızın ikamet edilen bir yerden diğerine yerleşmek amacıyla ülke içerisinde bölge, kent veya köy gibi yerleşim alanlarından bir diğer yerleşim alanına yapılan nüfus hareketleri iç göç hareketleri olarak tanımlanmaktadır (Üner, 1972: 77). Bu nüfus hareketleri genellikle az gelişmiş bölgelerden daha gelişmiş bölgelere doğru veya kırsaldan kente doğru gerçekleşmektedir.

2.2. Dış Göçler

Genel olarak dış göç, çalışmak ve ikamet etmek amacıyla hâlihazırda yaşanılan ülkenin terk edilerek belli bir süre veya devamlı kalınmak üzere başka bir ülkeye yapılan nüfus hareketidir (Üner, 1972: 77). Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi dış göç olgusunda belirgin olan husus insanların yaşadıkları mekânları terk ederek sınır ötesi bir yolculuğa çıkmalarıdır.

Sosyal bilimciler birçok faktörü göz önünde bulundurarak dış göçleri "sığınma göçleri", "mübadele göçü", "iş göçü" ve "beyin göçü" olarak sınıflandırmışlardır. Şimdi bunları sırasıyla tanımlamaya çalışalım.

2.2.1. Sığınma Göçü

İnsanların yaşadıkları ülkeyi çeşitli zorlayıcı ve can yakıcı sebeplerle terk ederek başka bir ülkeye

sığınmasıyla ortaya çıkan göç şekli sığınma göçü olarak tanımlanmaktadır. Bu zorlayıcı faktörler savaşlar, iç karışıklıklar, terör, dini-etnik-siyasi baskılar, siyasi sınırlardaki değişiklikler, büyük doğal afetler, açlık-sefalet, ekonomik dengeleri alt üst eden büyük ekonomik buhranların yaşanması gibi sebepler olabilmektedir.

2.2.2. Mübadele Göçü

Birden fazla ülkenin kendi aralarında yaptıkları anlaşmalar sonucunda, ülkelerinde yaşayan nüfusun bir kısmının karşılıklı olarak yer değiştirmesi hareketi mübadele göçü olarak tanımlanmaktadır.

2.2.3. İş Göçü

Çalışma koşullarının iyi olmadığı, iş gücü istihdamında yetersizlikler yaşanan ve ekonomik koşullarının kötü olduğu görülen yerlerden, bu koşulların daha iyi seviyede olduğu değerlendirilen ülkelere ve yerleşim yerlerinedoğru iş gücü göçü yaşanır. Bireylerin veya kitlelerin işsizlik nedeniyle veya daha iyi iş imkânlarına sahip olmak için göç etmeleri iş göçü olarak nitelendirilmektedir.

2.2.4. Beyin Göçü

Beyin göçü diğer göç çeşitlerinden bir ölçüde farklılık ortaya koymaktadır. Beyin göçüne konu olan göçmenler eğitimli ve yüksek niteliklere sahip kişilerdir. İyi seviyede eğitim almış, alanında uzmanlaşmış, imkân sağlandığında başarılı çalışmalar yapabilecek seviyede olan bireylerin yaşadıkları ülkelerdeki çalışma koşullarının yetersiz olması, emeklerinin karşılığını yeterince alamamaları vb. gibi nedenlerle, başka ülkelere göç etmeleri beyin göçü olarak tanımlanmaktadır.

Yasadışı Göç

Günümüzde modern dünyayı rahatsız eden birçok sorunun yanında yasadışı göç, uluslararası arenada en önemli sınır aşan problemlerden birisi olarak kabul görmektedir. Göç, gerek ulusal sınırlar içerisinde gerekse de sınır aşarak bir yerden başka bir yere sürekli veya geçici süreliğine yer değiştirme eylemidir. Göçün tarihine bakıldığında, insanlık tarihininhemen hemen her devresinde göç olayının gerçekleştiği görülmektedir. Bu yönüyle göç olgusunun insanlık tarihi kadar eski olduğu kabul edilmektedir.

Göç olayının uluslararası arenada daha büyük toplulukları etkileyecek şekilde daha sık ve yoğun bir şekilde görülmesi iltica, mülteci, yasadışı göç gibi kavramların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ancak ülkeler arası her alanda artan eşitsizlikler ve yasal göçe getirilen sınırlamalar nedeniyle göçmenlerin göç için yeni yöntemler geliştirmesiyle bu kavramların çeşitliliği artmaktadır (Gençler, 2003: 175). Bu yönüyle göç bir kanaldan devamlı akan bir akarsu gibidir. Onun önüne ne kadar set yapılırsa yapılsın, ya o seti yıkıp akacak ya da kendisine yeni bir yol bularak oradan akıp gitmeye devam edecektir. Göç de böyle önü alınamaz bir hareket olarak tanımlanmaktadır.

Yasadışı göçün tanımını yapmadan önce yasal göçün ne olduğuna bakmak gerekir. Bulundukları ülkeleri farklı amaçlarla terk ederek diğer ülkelerde hayatlarını sürdürmek isteyen, bu nedenle hedef olarak

belirledikleri ülkenin yasalarına uygun bir şekilde ülkeye giriş yapmış ve yine bulunuş amaçlarına uygun olarak yetkili makamlardan gerekli izinleri aldıktan sonra ikamet etmeye başlayan kişiler yasal göç kapsamında değerlendirilmektedirler. Yasal göç çerçevesinde göç eden kişilere yönelik yaklaşımlar, her ülkenin kendi iç prosedürleri, siyasi ve sosyal politikaları çerçevesinde şekillenmektedir (Akçadağ, 2012: 4). Bu tanımdan anlaşılacağı üzere yasal göçte esas olan, göç edilen ülke makamlarının bilgisi ve izni dâhilinde bu eylemin gerçekleştirilmiş olmasıdır.

Yasadışı göçte ise, yasal sınırlar dışına çıkılarak takip edilmesi gereken prosedürler atlanarak, bir ülkenin sınırının geçilmesi veya ülkeye yasal yollardan girildikten sonra süre bitiminde ülkeyi terk etmeyerek, izin alınmaksızın ülkede ikamet edilmeye devam edilmesi söz konusudur. Her ne kadar ikincisinde izinli olarak ülkeye girilmiş olsa dahi, ülkede kalmaya devam edebilmek için izin alınması şarttır. Aksi takdirde bu göçmenlerin eylemi de her ne kadar yasal yollarla ülkeye girmiş olsalar da ilgili ülke tarafından yasadışı göç kapsamında değerlendirilmekte ve yasadışı göçmenlere uygulanan yaptırımlarla muhatap edilmektedirler.

Yasadışı göçte görüldüğü üzere, sınırların geçilmesinde veya yasal yollardan ülkeye girildikten sonra, süresi içinde ülkeyi terk etmemek söz konusudur. Buradan hareketle yasadışı göç olgusunu, kanun tarafından desteklenmeyen doğrudan veya dolaylı olarak maddi veya manevi çıkar elde etmek maksadıyla, bir kişinin veya grubun uyruğunu taşımadığı veya daimi ikamet hakkına sahip olmadığı başka bir devlete yasadışı yollardan girişi (Gençler, 2003: 176) olarak tanımlanmaktadır. Burada da esas olan unsur, hedef olan ülke yetkililerinin izni dışında bu hareketi gerçekleştirmiş olmaktır.

Yasadışı göç hareketlerine bakıldığında, bu hareketin belirli geçiş güzergâhlarına sahip olduğu görülmektedir. Yasadışı göç kaynak ülkeden başlayıp geçiş güzergâhındaki ülkeleri transit geçerek hedeflenen ülkede göç eyleminin noktalanması sureti ilemeydana gelmektedir. Kaynak ülke kavramı göçmenlerin terk ettikleri ülkeyi ifade ederken, hedef ülke ise göçmenlerin yasadışı göç hareketinde varmayı planladıkları ülkeyi temsil etmektedir. Kaynak ülkeden hedef ülkeye göç ederken göçmenlerin kullandıkları güzergâhlardaki ülkeler ise transit ülke kavramıyla tanımlanmaktadır (Özdemir, 2008: 13). Ancak bazı ülkeler hem transit hem de hedef ülke konumunu kazanabilmektedir. Örneğin Türkiye birçok kaçak göçmen için transit ülke konumunda iken birçok göçmen için de hedef ülke niteliğini taşımaktadır.

Yasadışı göç hareketine konu olan ülkeleri göç hareketindeki konumları itibari ile aşağıdaki şekilde sınıflandırmaya tabi tutmamız mümkündür (Gençler, 2003: 175):

Kaynak Ülkeler; Irak, İran, Suriye, Afganistan, Çin Halk Cumhuriyeti, Bangladeş, Pakistan, Hindistan, Sri Lanka, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Bulgaristan, Türkiye, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Romanya, Moldova, Ukrayna, Belarus, Rusya Federasyonu, Afrika Ülkeleri, Meksika, Kuzey Kore, Moğolistan, Vietnam, Nepal, Lübnan.

Transit Ülkeler; Endonezya, Singapur, Malezya, Japonya, Güney Kore, Tayvan, Irak, İran, Gürcistan, Azerbaycan, Türkiye, Suriye, Lübnan, Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Mısır, KKTC, Güney Kıbrıs,

Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Slovenya, Slovakya, Polonya, Makedonya, Macaristan, Hırvatistan, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Filistin, Ürdün, Meksika.

Hedef Ülkeler; ABD, Kanada, Avustralya, Almanya, İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, İsveç, Danimarka, İtalya, Yunanistan, Finlandiya, İspanya, Avusturya, Japonya, Güney Kore, Türkiye, Bulgaristan, Malezya, Singapur.

Yukarıdakiülke isimleri incelendiğindedünyanın yedi kıtasından ve neredeyse her milletten insanın yasadışı göç olayından bir şekilde etkilenmiş olduğu dikkati çekmektedir. Yukarıdaki liste,yasadışı göç olayının dünyanın gündemini meşgul edecek kadar önemli bir olay olduğunu ortaya koymaktadır. ABD ve Avrupa ülkeleri yasadışı göçle mücadelelerini kararlılıkla sürdürmektedirler. Ve bu ülkelerde yasadışı göç, mülteci sorunu gibi konular politik çevreler tarafından da gündeme getirilmekteve kamuoyunu meşgul etmektedir.

Suç örgütleri, yasadışı göç olayının gerçekleşmesinde büyük bir role sahiptirler. Suç örgütleri kanun dışı yollardan göçmenleri ülkelere sokup çıkarmada mahir hale gelmişlerdir. Yasal olarak ülkelerinden ayrılma ve istedikleri ülkelere gitme şansları olmayan göçmen adaylarına aracılık eden suç örgütlerinin, 1990 yılında bu işten yılda 1,5-2 milyar dolar kazandıkları tahmin edilmiştir. Gün geçtikçe gelişmiş ülkelerin göçmen kotalarını azaltması sonucunda, yeraltı örgütleri eliyle gerçekleşen göçte büyük bir artış görülmektedir. 2005 yılında suç örgütlerinin, yasadışı göçten yılda 7-10 milyar dolar arasında bir kazanç elde ettiği tahmin edilmektedir. “Göçmen kaçakçılığı” veya “insan kaçakçılığı” olarak tanımlanan bu suç, günümüzde organize suç örgütlerinin uyuşturucu ve silah kaçakçılığından sonraki en önemli gelir kaynakları arasında olduğu tahmin edilmektedir (Gün, 2005). Bu yönüyle devletler yasadışı göçle mücadele ederken konunun bu yönünü de göz ardı etmemek zorundadır. Aksi takdirde yasadışı göçle mücadele yarım kalacaktır.

Yasadışı Göçün Nedenleri

Günümüze gelene kadar küresel ekonomik sistemin bir sonucu olarak gelişmiş ülkeler ile gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında yaşam tarzı ve yaşam kalitesi yönünden derin ayrılıklar oluşmuştur. Yaşam kalitesinin düşüklüğü insanları dahakaliteli yaşam arayışına itmiştir. Bunun insanlara ve toplumlara yansımasının bir şekli de göçtür. Son yıllarda gelişmiş ülkelerin göç politikalarını değiştirmeleri ve genelde göçmenlere kapılarını kapatmaları, bu insanları yasadışı yollara sevk etmiştir.

Yasadışı göçün sebeplerini incelerken göç teorilerine bakmak, göçü daha gerçekçi ve farklı açılardan değerlendirmeye katkı sağlayacaktır. Göç alanında bilinen ilk bilimsel çalışmayı yapan Ravenstein“… insanların ekonomik anlamda daha iyi olma arzusu ile gerçekleştirdikleri göç dalgalarının; kötü veya baskıcı kanunlar, ağır vergiler, kötü iklim koşulları vb. sebeplerle meydana gelen göç dalgalarından daha etkili olduğu”nu ileri sürmüştür (Ravenstein, 1885: 198-199). Ona göre insanları göçe iten sebeplerden en

önemlisi ve etkilisi ekonomik sebeplerdir. Ravenstein, diğer faktörleride önemli ancak tali sebepler olarak değerlendirmektedir.

Everett Lee'nin geliştirdiği "itme çekme teorisi" ne (Lee, 1969: 285-286) göre göçün kaynağını oluşturan bölge ve ülkelerdeki işsizlik, yoksulluk, geri kalmışlık gibi sebepler göçün oluşmasında önemli rolleri oynamaktadırlar. Bunun yanında göç edilmesi düşünülen ülke ve bölgelerdeki yüksek gelir seviyesi, iş imkânlarının fazlalığı ve çeşitliliği, yaşam koşullarının iyi seviyede olması gibi sebepler göç edecek olan nüfusu çekici bir etkiye sahiptir. İtici sebepler göçün oluşmasında etkili olurken göçün yönünün belirlenmesinde de çekici faktörler etkilidir. Hiçbir çekiciliği olmayan bir şehir veya ülke göçe hedef olmayacaktır.

Merkez çevre teorisine göre ise merkezi temsil eden ülkeler, ekonomik gelişme sonucu zenginlik ve refah seviyesi bakımından zirveyi temsil etmektedirler. Dünyadaki endüstri ve ticaret merkezlerinin ekserisi merkez ülkelerde toplanmıştır. Ticaret, merkez ülkelerin lehine işlemektedir. Sanayi ve ticaret merkezlerinin bu ülkelerde yoğunlaşması beraberinde refah ve zenginliği getirmiştir. Refah ve zenginlik de merkez ülkelerin cazibesini arttırmış ve onları çekim merkezine dönüştürmüştür. Çevre veya yarı çevre olarak nitelendirilebilecek ülkelerde yaşayan insanlar ise, içinde bulundukları zor yaşam koşullarından kurtulmak ve refah seviyelerini yükseltmek için, kendilerine daha yüksek standartlarda yaşam sunacağına inandıkları merkez ülkelere yönelmektedirler. Böylece göç gerçekleşmektedir.

Günümüzde teknolojik alandaki gelişmeler sayesinde modern dünyada yaşanan her türlü gelişme anlık olarak insanların eline ulaşmaktadır. Bunun yanında ulaşım alanında da çok önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve seyahat süreleri oldukça kısalmıştır. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerdeki yaşam kalitesi tüm dünyadan kolaylıkla görülebilmekte, böylece fakir ülkelerde yaşayan yoksul insanlar, gelişmiş ülkelerdeki yaşam standartlarından haberdar olabilmektedir. Bir sonraki aşamada ise yoksul insanlar büyük bir özenti ile gelişmiş ülkelere gitmenin yollarını araştırmaya koyulmaktadırlar (Akçadağ, 2012: 4). Göçmenler bu uğurda çok büyük zahmetlere katlanmakta ve bu yolculuklar esnasında ölümler dahi yaşanmaktadır. Ölümler yaşanmasına rağmen göçmenler gerçekleştirmek istedikleri göç olayından vazgeçmemektedirler. Çünkü bu yolculuk bir umut yolculuğudur. Umuda yapılan bu yolculukta göçmenler ölüm riskini dahi göze alıyorlarsa demek ki içinde bulundukları koşullar ölümü dahi göze aldıracak kadar çetindir. Tabii ki göçmenler umut yolculuğuna çıkarken ölme isteğiyle gitmiyorlar ancak başlarına böyle bir kazanın gelebileceğini kabullenerek yola çıktıkları da muhakkaktır.

Tablo 1. 1 Ocak 2015, 19 Nisan 2015 Arasında Dünya Genelinde Göç Sırasında Meydana Gelen Ölüm Rakamları

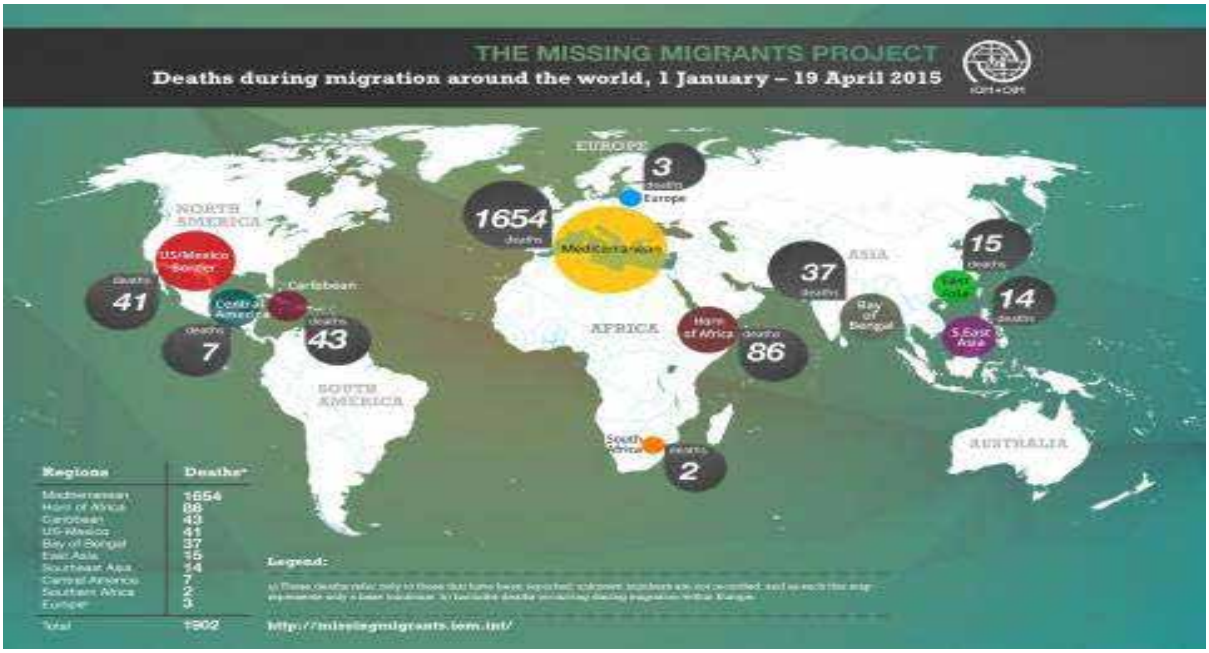

Kaynak: www.iom.int

Ayrıca göç hareketlerinin bazı karakteristik özelliklerinden de bahsedebiliriz. Birincisi, göç artık küresel bir niteliğe bürünmüştür. Göç hareketlerinden etkilenmeyen ülke yok gibidir. Uluslararası Göç Örgütü'nün (IOM) verilerine göre 2015 yılı itibariyle dünyada 232 milyon insan göçmen konumundadır (www.iom.int/). Bu rakamın Türkiye nüfusunun üç katına tekabül ettiği düşünüldüğünde, dünya nüfusuna oranla ne kadar önemli bir rakam olduğu daha iyi anlaşılacaktır. İkincisi göçün tüm dünyada hızlanmış olmasıdır. Uluslararası göç hareketi dünya üzerindekibütün bölgelere yayılmıştır. Hükümet politikalarındaki istikrarsızlıklar bu oranı daha da arttırmıştır. Üçüncüsü, göçün çeşitlenmesidir. Birçok ülke tek tip göçle değil, işgücü göçü, iltica ve kalıcı olarak yerleşmek isteyen göçmenlerle uğraşmaktadır. Dördüncüsü göçün gün geçtikçe feminen bir yapıya bürünmesidir. İlk zamanlar göçlerde erkek egemen bir nüfus varken, 1960'lardan bu yana kadınların da sayısı artmıştır. Bunun yanında göçmen yasalarının yeterli olmaması ve yasadışı göç ile mücadelede her devletin aynı kararlılığı sergilememesi, "göçmen hakları" kavramının giderek uluslararası toplumda kabul görmesi, sorunun daha da derinleşmesine ve konuya bakışın çeşitlenmesine neden olmaktadır (Kırlı, 2009: 3).

Uluslararası toplum nezdinde gittikçe daha çok yer işgal eden yasadışı göç, tüm dünya devletlerini az çok ilgilendiren bir sorun haline gelmiştir. Kanun dışı bir hareket olan yasadışı göç, figüranları açısından hemen hemen aynı gerekçelerle sahnelenmiştir. Bu gerekçelere bakıldığında gelir dağılımındaki farklılıklar, yaşam koşullarının güçlüğü, iç karışıklıklar, savaş, kıtlık, büyük doğal afetleri görmek mümkündür. Bu sebeplerin varlığı ve yoğunluğu göç olayının şeklini ve gücünü etkileyentemel unsurlardır.

Türkiye'de Yasadışı Göç

Türkiye siyasi ve coğrafi konumu nedeniyle devamlı olarak yasadışı göç hareketlerine maruz kalan bir ülkedir. Türkiye'ye komşu olan ülkelerdeki siyasi ve ekonomik buhranlar, bu ülkelerde yaşayan insan-

ların gerek can güvenliklerini sağlamak gerekse de hayatlarını idame ettirmek için göç etmelerine neden olmuştur. Türkiye'nin aynı zamanda gelişmiş Avrupa ülkelerine çok uzak olmaması; Türkiye'yi yasadışı göç olayında transit ülke konumuna sokmuştur. Ayrıca Türkiye'nin coğrafi yapısı itibariyle üç tarafının denizlerle çevrili olması, geri kalan sınır bölgelerinin yüksek sarp dağlarla çevrili olması sınır kontrollerini güçleştirmektedir. Türkiye'nin bu yapısı yasadışı göçmenlerin ülkemizi transit ülke olarak kullanmalarına neden olmaktadır. Yasadışı göçmenler, hayallerini süsleyen Avrupa ülkelerine ulaşabilmek için Türkiye'yi köprü olarak kullanmaktadırlar.

Türkiye coğrafi konumu itibariyle Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının arasındaki ulaşım güzergâhlarında önemli bir yere sahip olması, komşu ülkelerinde devam ede gelen iç karışıklıklar, sahip olduğu fiziki özellikler Türkiye'yi yasadışı göç olaylarında farklı bir konuma taşımaktadır. Henüz gelişmesini tam olarak sağlayamamış olan Türkiye, özellikle Ortadoğu ve eski sosyalist ülke vatandaşları tarafından bazen gelişmiş ülkelere geçişte transit geçiş için bazen de yerleşmek için hedef olarak seçilmektedir. Bu yönüyle uluslararası göç günümüzde Türkiye'nin en önemli problemlerinden birisi haline gelecek gibi görünmektedir (Erbaş, 2009: 189). Nitekim Türkiye'de bulunan Suriyeli mültecilerin Avrupa'ya geçmemesi için Avrupa ülkeleri, uluslararası platformda Türkiye ile temasta bulunmuşlardır. Türkiye'ye verecekleri tavizler karşılığında mültecilerin Türkiye'de kalmalarının sağlanmasını istemişlerdir. 18 Mart 2016 tarihinde gerçekleştirilen Türkiye-Avrupa Birliği Zirvesi'nde alınan kararlar doğrultusunda 20 Mart 2016 tarihinde ülkemizden Yunanistan'a geçen ve uluslararası korumaya muhtaç olmayan düzensiz göçmenlerin geri dönüşleri 4 Nisan 2016 tarihi itibariyle Göç İdaresi Genel Müdürlüğünün koordinasyonunda başlamıştır. Bu kapsamda ilgili tarihten itibaren Yunanistan'a geçen düzensiz göçmenler, ilk etapta Yunan adalarında kurulan kamplara alınmakta ve akabinde Türkiye'ye iade edilmektedir. Bu antlaşma ile Türkiye resmen Avrupa Birliğinin mülteci deposuna dönüşme yolunda önemli bir adım atmıştır.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz havzasında, uluslararası göç rejimleri içinde Avrupa'nın ana giriş kapısı ve Asya, Afrika ve Orta Doğu göçmenlerinin çıkış noktası olması açısından özellikli bir yeri vardır. Türkiye, kendi vatandaşlarının başka ülkelere göç etmesi ve başka ülkelerden göçmenlerin göçüne maruz kalmanın dışında aynı zamanda da transit ülke olma özelliği taşımaktadır. Bu açıdan yoğun bir şekilde yasadışı göç sorunlarıyla uğraşmaktadır (Aksoy, 2012: 292). Her yıl Türkiye sınırlarında yakalanan yasadışı göçmenler bu gerçeği tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır.

Türkiye bugün hem göçe kaynaklık eden hem de göçe maruz kalan bir ülke durumundadır. Geniş kara ve deniz sınırlarına sahip olması, yalnızca ekonomik nedenlerle göç edenler için değil, mülteciler ve yasadışı göçmenler için de başta güvenlik ihtiyacı gibi çok farklı nedenlerle hedef ülke haline gelmesine neden olmaktadır. Bu sebeple Türkiye aynı zamanda hem bir göç köprüsü hem de bir varış noktası olmaktadır (Südaş ve Mutluer, 2008: 52). Uluslararası Göç Örgütü'nün verilerine göre, 2011 yılından beri Türkiye artan bir oranda Suriyeli göçmen ağırlamıştır. 2015 Eylül ayı itibari ile bu rakam 2 milyonun üzerine çıkarak Türkiye'yi dünyada en fazla göçmen ağırlayan ülke konumuna getirmiştir (www.iom.int). Bu rakamlar Türkiye'nin sırtında ne kadar ağır bir yük olduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü bu kadar insanın barındırılması, beslenmesi, eğitim, sağlık gibi ihtiyaçlarının karşılanması oldukça yüksek meblağlara mal

olmaktadır.

Türkiye, göçmen kaçakçılığı faaliyetlerinde genellikle transit ülke olarak kullanılırken, son zamanlarda yükselen yaşam standartlarıyla hedef ülke konumuna dagelmeye başlamıştır. Ülkemizin özellikle büyük şehirlerinde değişik ülkelerden göç ederek gelmiş ve ülkemize yerleşmiş insanları görmek mümkündür. Ülkemizde yerleşik bir demokrasinin olması ve ekonomisinin yükselen bir eğilim göstermesi yasadışı göçmenler için ülkemizi hedef haline getirmektedir.

Son yıllarda Ortadoğu'da meydana gelen karışıklıklar yüz binlerce bölge insanının hayatta kalabilmek için göç etmelerine neden olmuştur. Ortadoğu insanının Türkiye'yi güvenli bir liman olarak görmesi, Türkiye'nin ülkemize sığınan mültecilere tarihte olduğu gibi bugün de kapılarını ardına kadar açması ve Türkiye'nin karışıklıkların yaşandığı ülkelere komşu olması, vb. sebeplerle göç eden bu insanların hedefi haline gelmesine neden olmuştur. Mültecileri barındırmak büyük bir maliyet gerektirmesine rağmen, devletimiz tarafından Türkiye'ye göç eden mülteciler için öncellikle sınır illerinde barınma kampları oluşturulmuştur. Ancak Türkiye'ye göç eden mültecilerin sayısının öngörülen sayının çok üstünde bir rakama ulaşması, mültecilere sağlanan imkânların yetersiz kalmasına neden olmuştur. Daha iyi yaşam koşullarına kavuşmak isteyen mülteciler, başta büyük şehirler olmak üzere Türkiye'nin farklı yerlerine dağılmışlardır.Bu da hem Türkiye hem de mülteciler için karmaşık bir problem ağının ortaya çıkmasında önemli bir etken olarak değerlendirilmektedir.

Hayatta kalabilmek için Türkiye'ye göç eden göçmenler, ekonomik imkânlardan daha fazla yarar sağlamak, huzurlu bir yaşam elde edebilmek maksadıyla özellikle Türkiye'nin büyük şehirlerine doğru yeniden göç etmeye başlamışlardır. Bu göçler bir takım sosyal, siyasi, hukuki ve ekonomik sorunları daberaberinde getirmiştir. Göç ettikleri şehirlerde barınma imkânı bulamayan göçmenler parklarda, inşaatlarda, harabelerde yaşamak zorunda kalmaktadırlar. Beklenmeyen bu göç dalgası neticesinde temel insani değerlerin kaybedilmesi gibi önemli bir problemle karşılaşılmıştır. Göçmenlerin birçoğu cadde ve sokaklarda dilenmek zorunda kalırken, bazıları da farklı istismarlara maruz kalmışlardır. Daha iyi bir yaşam elde edeceğine inanarak yola çıkangöçmenler hayatta kalabilmenin dışında, hayal ettiklerine ulaşma noktasında önemli engel ve hayal kırıklıkları ile karşılaşmışlardır.

Bu sorun, halen bütün ağırlığıyla ülkemizin önünde durmaktadır. Önümüzdeki yıllarda ne tür buhranlara sebep olacağı kestirilemeyen sorunun çözümü için çok ciddi çalışmalar yapılması gerektiği su götürmez bir gerçektir. Ancak gelişmiş ülkelerin bu sorunla mücadelede ülkemizi yalnız bırakmış oldukları, işbirliği ve işbölümü noktasında çekimser oldukları görülmektedir. Böyle bir sorunla etkin mücadele yöntemleri geliştirebilmenin ancak ülkeler arası işbirliği ile mümkün olabileceği noktasında bütün dünya hemfikir olmasına rağmen mücadelede yalnız kalındığını fark ederek tek başımıza yapılabilecek en etkin politikaların üretilerek uygulanılmasının bir zorunluluk olduğu da fark edilmelidir.

"Arap Baharı" adıyla isimlendirilen 2011 yılında başlayan halk isyanları neticesinde Avrupa Birliği ve Türkiye yoğun bir şekilde göç dalgalarına maruz kalmıştır. Tunus, Libya, Mısır ve Suriye'de yaşanan halk ayaklanmaları ve bunların neticesinde meydana gelen şiddet olaylarından kaçan on binlerce insan

her şeylerini geride bırakarak güvenli ülkelere doğru göç etmeye başlamıştır. Göçmenlerin ilk etapta zorladıkları kapı, Avrupa Birliği ve Türkiye olmuştur. Avrupa Birliği göçmenler konusunda katı tutumlar sergileyerek öncelikle kendi menfaatini düşünerek hareket etmiştir. Bu da Türkiye'nin daha fazla göçmeni barındırmasını zorunlu hale getirmiştir.

Avrupa Birliğine nazaran Türkiye, bölgede yaşanan bu insanlık dramına,sorumluluk alarak daha etkin bir şekilde müdahale etmiştir. Türkiye, TBMM'den bir tezkere geçirerek Türk vatandaşları ile yaralı ve yardıma muhtaç göçmenlerin Libya ve Mısırdan Türkiye'ye sevkini gerçekleştirmiştir (Sever, 2013: 102). Türkiye'nin yaptığı yardımlar bunlarla sınırlı kalmamıştır. Türkiye sınır bölgelerinde çadır kentler kurarak,ülkemize sığınan mültecileri bu kamplarda barındırarak göçmenlere mümkün olan en iyi şartları sunmaya çalışmıştır.

Tablo 2.Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler

Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (www.goc.gov.tr)

Türkiye, Suriye'de yaşanan halk ayaklanmalarından kaçan ve Türkiye sınırına dayanan yüz binlerce göçmene kapılarını açarak sınır illerinde çadır kentler oluşturup göçmenlere insani yardım yapması nedeniyle Suriye'den Türkiye'ye mülteci akını devam etmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Suriye'deki şiddet olaylarının giderek artmasıyla Türkiye'deki mülteci sayısı 2,5 milyonu aşmıştır. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğününson verilerine göre31Mart 2016 itibari ile Türkiye'de kayıtlı Suriyeli sığınmacı sayısı 2 milyon 749 bin 140'aulaştığını öğrenmiş bulunuyoruz. Türkiye'nin güney sınır illerinde oluşturulan çadır kentlerde Suriyeli göçmenlerin barınma, iaşe ve güvenlik ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Göçmenlerin sayısının devamlı olarak artmasına rağmen Türkiye bütün maliyeti üzerine alarak Suriyeli göçmenlere yardım etmeye devam etmiştir (Sever, 2013: 103). Bu sorunun insanlık dramına dönüşmemesi için tabii ki Türkiye insanlık namına ülkemize sığınan mültecilere yardım etmelidir. Ancak bu durum bir kısır döngü olarak devam edecektir. Türkiye Suriyeli sığınmacılara yardım ettikçe mülteciler Türkiye'ye sığınmayı öncelikli hedef olarak belirleyecektir. Türkiye'ye geldikten sonra başka ülkelere geçmeyi ise daha sonra düşüneceklerdir.

Tablo 3. 2015 Yılında Yakalanan Düzensiz Göçmenler (İlk 10 Uyruk)

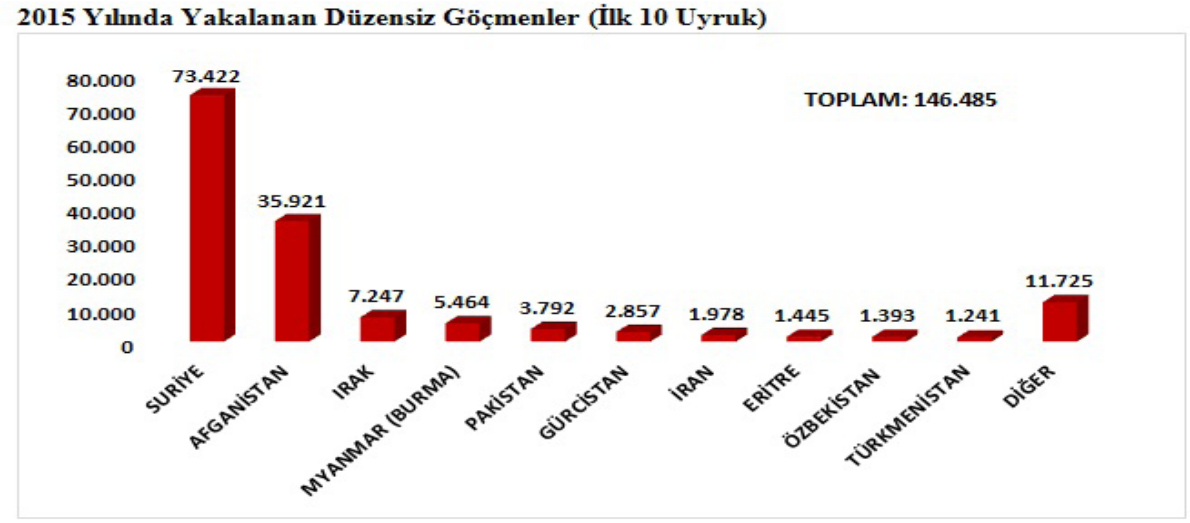

Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (www.goc.gov.tr)

Yukarıdaki Tablo 3'ü incelediğimizde sadece Suriyelilerin değil birçok ülkeden yasadışı göçmenin Türkiye'ye düzensiz göç gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bunda Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkelerinin adeta giriş kapısı olması niteliğinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Avrupa Birliği üyesi ülkelerin komşularıyla olan sınırlarının korunmasını ve güvenliğini sağlamak amacıyla oluşturulmuş olan Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Dış Sınırlarının Yönetimi için Operasyonel İşbirliği Ajansı, "Frontex" 2015 yılında Avrupa Birliğinin maruz kaldığı yasadışı göç hareketleri ile ilgili yeni bir Yıllık Risk Analiz (frontex.europa.eu) raporu yayımlamıştır. Bu raporda Türkiye'nin de içinde bulunduğu bazı bölgeler ile ilgili tespitlerini, çekincelerini ve tavsiyelerini ortaya koymuştur. Rapora genel olarak bakıldığında Avrupa Birliği üyesi ülkelere doğru gerçekleştirilen göç hareketleri daha çok üçüncü dünya ülkesi olarak nitelendirilen gelişmemiş ülkelerden Avrupa'ya doğru olduğu dikkati çekmektedir.

Başta Ortadoğu ülkeleri olmak üzere, Güney Afrika ülkelerinden, uzak doğudan Avrupa Birliğine doğru göç hareketleri tespit edilmiştir. Yasa dışı göçmenler, hedefledikleri ülkelere ulaşabilmek için daha az engelle karşılaşabileceklerini umdukları bölgeleri geçiş güzergâhı olarak seçmişlerdir. Özellikle Ortadoğu kökenli yasa dışı göçmenler için en başat transit ülke Türkiye'dir. Çünkü Türkiye hem geçiş güzergâhı üzerindedir hem de Avrupa'nın kapısı niteliğindedir.Özellikle Suriye'den Türkiye'ye gelen göçmenler öncelikle güvenlik ihtiyacı için Türkiye'yi hedef ülke olarakseçipakabinde de yaşam koşullarını daha iyi hale getirmek için Avrupa'ya geçişte transit ülke olarak kullandıkları tespit edilmiştir. Yine Frontex'in tespitlerine göre, Libya'dan ayrılan göçmenlere ek olarak Eylül 2014'ten beri Türkiye'den kargo gemileri ile direkt İtalya'ya gönderilen göçmenlerin miktarında önemli bir oranda artış olduğu görülmüştür. Bu yeni akım Avrupa Birliği ülkelerine gitmeye çalışan göçmenlere Doğu Akdeniz havzasını bir ayrılış bölgesi ve Orta Akdeniz havzasını ise bir varış noktası olarak belirlediklerini ortaya koymuştur(Annual Risk Analy-

sis, 2015:19). Bu akım özellikle 'Arap Baharı' ile Ortadoğu bölgesinde iç karışıklıkların yaşamasıyla daha dahareketlenmiştir.

Tablo 4. 2009-2014 Yılları Arası Yasa Dışı Sınır Geçiş Yakalamaları

Table 3. **Detections of illegal border-crossing between BCPs**
Detections reported by routes and top three nationalities at the external borders

Routes	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Share of parent row total	% change on previous year
Central Mediterranean route (ITA and MLT)	11 043	4 450	64 261	15 151	45 298	170 664	60	277
Syria	40	191	283	581	11 503	39 651	23	245
Eritrea	1 084	55	659	1 889	10 398	33 559	20	223
Unspecified sub-Saharan nationals	0	0	0	0	0	26 340	15	n.a.
Eastern Mediterranean route (GRC, BGR AND CYP)	39 975	55 688	57 025	37 224	24 799	50 834	18	105
Sea	28 848	6 175	1 467	4 370	11 831	44 057	87	272
Syria	184	139	76	906	5 361	27 025	61	404
Afghanistan	11 758	1 373	310	1 593	4 080	11 582	26	184
Somalia	5 675	416	42	56	526	1 621	3.7	208
Land	11 127	49 513	55 558	32 854	12 968	6 777	13	-48
Syria	354	495	1 216	6 216	7 366	4 648	69	-37
Afghanistan	639	21 389	19 308	7 973	2 049	893	13	-56
Iraq	2 674	2 704	1 054	987	372	483	7.1	30
Western Balkan route	3 089	2 371	4 658	6 391	19 951	43 357	15	117
Kosovo*	705	372	498	942	6 303	22 059	51	250
Afghanistan	700	469	983	1 665	2 174	8 342	19	284
Syria	0	12	34	178	1 171	7 320	17	525
Circular route from Albania to Greece	40 250	35 297	5 269	5 502	8 728	8 841	3.1	1.3
Albania	38 017	32 451	5 022	5 398	8 592	8 757	99	1.9
FYR Macedonia	97	40	23	36	21	31	0.4	48
Georgia	12	16	21	7	23	14	0.2	-39
Western Mediterranean route	6 642	5 003	8 448	6 397	6 838	7 842	2.8	15
Sea	5 003	3 436	5 103	3 558	2 609	4 755	61	82
Cameroon	122	254	181	146	255	845	18	231
Algeria	3 190	1 242	1 037	1 048	536	734	15	37
Morocco	254	300	775	364	282	468	10	66
Land	1 639	1 567	3 345	2 839	4 229	3 087	39	-27
Mali	:	:	:	:	:	669	22	n.a.
Cameroon	:	:	:	:	:	652	21	n.a.
Syria	:	:	:	:	:	405	13	n.a.
Eastern borders route	1 335	1 052	1 049	1 597	1 316	1 275	0.4	-3
Vietnam	31	39	23	158	149	257	20	72
Afghanistan	163	132	105	200	149	209	16	40
Georgia	173	144	209	328	235	171	13	-27
Black Sea route	1	0	0	1	148	433	0.2	193
Afghanistan	0	0	0	0	62	261	60	321
Iraq	0	0	0	0	0	90	21	n.a.
Iran	0	0	0	1	0	45	10	n.a.
Western African route	2 244	196	340	174	283	276	0.1	-3
Morocco	176	179	321	104	104	52	19	-50
Guinea	304	0	4	2	12	50	18	317
Senegal	186	2	4	15	10	26	9.4	160
Other	20	3	1	0	4	10	0	150
Russian Federation	0	2	0	0	0	4	40	n.a.
Iraq	0	0	0	0	0	3	30	n.a.
Serbia	0	0	0	0	0	1	10	n.a.
Total	104 599	104 060	141 051	72 437	107 365	283 532	100	164

* This designation is without prejudice to positions on status, and is in line with UNSCR 1244 and the ICJ Opinion on the Kosovo declaration of independence.

Source: FRAN data as of 9 February 2015

Kaynak: FRONTEX (frontex.europa.eu)

Yukarıdaki Tablo 4'te, 2009-2014 yılları incelendiğinde, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Doğu Akdeniz rotasını kullanarak Avrupa'ya giriş yaparken yakalanan yasa dışı göçmenlerin uyruğuna bakıldığında deniz yoluyla giriş yapanlardan ilk üç sırayı Suriye, Afganistan ve Somali uyruklularınoluşturduğu görülmektedir. Türkiye'ye karayolu ile giriş yapanlara bakıldığında ise ilk üç sırayı Suriye, Afganistan ve

Iraklıların oluşturduğu dikkati çekmektedir. Söz konusu ülkelere genel olarak bakıldığında, gelişmemiş ve iç siyasetlerinde karışıklıklar yaşanan ülkeler olduğu görülmektedir. Bu ülkelerin hepsinde de iç savaş nedeniyle insanların can güvenliklerinin olmamasının yanı sıra ekonomik yönden deinsani yaşama standardının altındaki ülkeler oldukları görülmektedir. Savaşlardan ve fakirlikten kaçan halk can güvenliklerini emniyet altına almak ve geçimlerini sağlamak için ülkelerini terk ederek gelişmiş olan ülkelere doğru göç etmektedirler.

Tablo 5. 2014 Yılındaki Yasadışı Sınır Geçiş Güzergâhlarının 2013 Oranlarıyla Karşılaştırılması

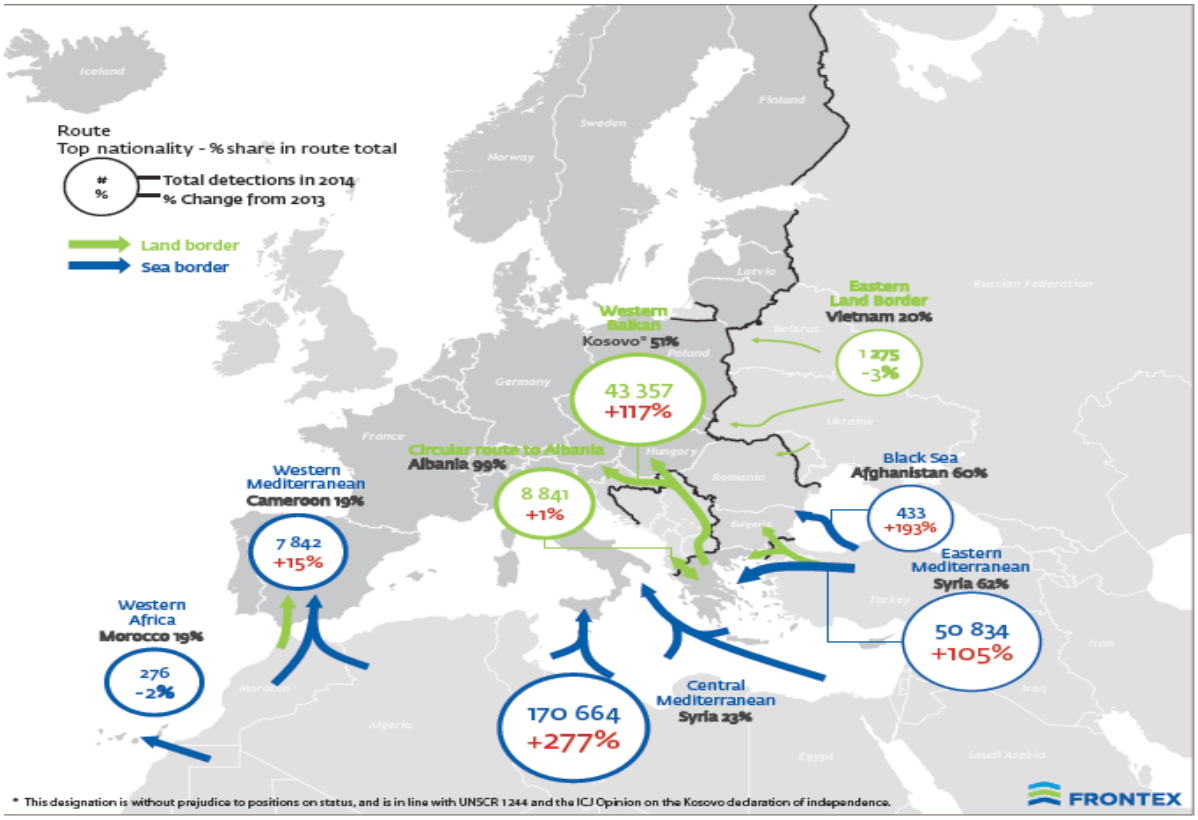

Kaynak: FRONTEX (frontex.europa.eu)

Tablo 5 incelendiğinde Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dan Avrupa'ya doğru olan göç hareketlerinin 2014 yılının 2013 yılına oranla değişimi görülmektedir. Buna göreTürkiye'den Avrupa'ya doğru göç hareketlerinin iki rotadan gerçekleştiği görülmektedir. Frontex, Türkiye'nin kuzeyinden gerçekleştirilen göç rotasını Karadeniz, Türkiye'nin Ege sahillerinden gerçekleştirilen göçlerin yolunu ise Doğu Akdeniz rotası olarak isimlendirmiştir.

Karadeniz rotasına bakıldığında Türkiye'nin Karadeniz sahillerinden Romanya ve Bulgaristan sahillerine ulaşmak için 2014 yılında 433 yasadışı göçmen ilgili ülkeler tarafından yakalanmıştır.Buna göre 2013 yılına oranla %193'lük bir artış tespit edilmiştir. Yakalanan yasadışı göçmenlerin %60'ını Afganistan uyruklu göçmenler oluşturmaktadır. Geri kalan %40'lık dilim ise farklı ülkelere göre dağılım göstermiştir. Bu güzergâhı kullanan yasadışı göçmenlerin tamamı Doğu Avrupa kıyılarına ulaşmak için deniz yolunu

kullanmışlar.

Türkiye üzerinden gerçekleştirilen yasadışı göçlerde kullanılan bir diğer güzergâh olan Doğu Akdeniz rotası incelendiğinde güzergâhın ikiye ayrıldığı görülmektedir. Yasadışı göçmenlerin bir kısmının Trakya üzerinden karayolu ile Yunanistan ve Bulgaristan'a bir diğer kısmının ise Türkiye'nin Ege sahillerinden Yunanistan kıyılarına ulaştıkları görülüyor. 2014 yılında Doğu Akdeniz rotasını kullanarak Avrupa'ya yasadışı bir şekilde ulaşmaya çalışan 50,834 yasadışı göçmen yakalanmıştır. 2013 yılı ile kıyaslandığında yakalanan yasadışı göçmen sayısında %105'lik bir artış olduğu görülmüştür.

Yakalanan yasadışı göçmenlerin %62'sini Suriyeli göçmenler oluşturmuştur. Geri kalan %38'lik dilim ise farklı ülkelere göre dağılım göstermiştir. Doğu Akdeniz rotası incelendiğindegörülüyorki yasadışı göçmenlerin bir kısmı karayoluyla Türkiye'nin Trakya Bölgesinden sınırı ihlal etmek suretiyle Yunanistan ve Bulgaristan'a, bir diğer kısmı ise Türkiye'nin Ege sahillerini kullanarak kargo gemileri veya küçük teknelerle Yunanistan sahillerine ulaşmaya çalışmışlar. Yukarıdaki tablonunortaya koyduğu veriler, Türkiye'nin yasadışı göç olayında transit bir ülke olarak kullanıldığını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Frontex'e göre günümüze kadar Mersin, Avrupa Birliği'ne üye ülkelere kaçak olarak seyahat etmek isteyenlerin kaçakçılarla bağlantı kurduğu bir yer olmuştur. Mersin kaçak göçmenler için tek bağlantı noktası değildir. Türkiye'nin sahilleri boyunca Hatay ve Adana'da da çokça görüldüğü gibi birçok noktadan tahta kayıklarla açıkta bekleyen kargo gemilerine ulaşmak üzere yola çıkan pek çok mülteci bulunmaktadır (Annual Risk Analysis, 2015:21). Büyük kargo gemilerine bindirilen yasa dışı göçmenler başta İtalya ve Yunanistan olmak üzere Avrupa Birliği ülkelerine taşınmaktadırlar.

Peki, neden insanlar yasadışı göç olayını gerçekleştirirken Türkiye'yi transit ülke olarak kullanıyorlar? Bunun birçok sebebi olabileceği gibi en birinci sebebiolarak ülkemizin Avrupa'nın hemen yanı başında giriş kapısı niteliğinde olması ve göçe kaynaklık eden ülkelere de komşu olması gösterilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin demokratik bir hukuk sistemine sahip olması ve göçmenlere insancıl davranılıyor olması da göçmenler için bir tercih sebebi olabiliyor. En azından Türk Sahil Güvenlik ekipleriningöçmenlerin gemilerini denizde batırmaya teşebbüs edip onları ölüme terk etmemesi dahi son derece etkili bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 6. Eylül 2014'te Kargo Gemisi Sandy ile Birlikte İtalya'ya Giden Rota Örneği

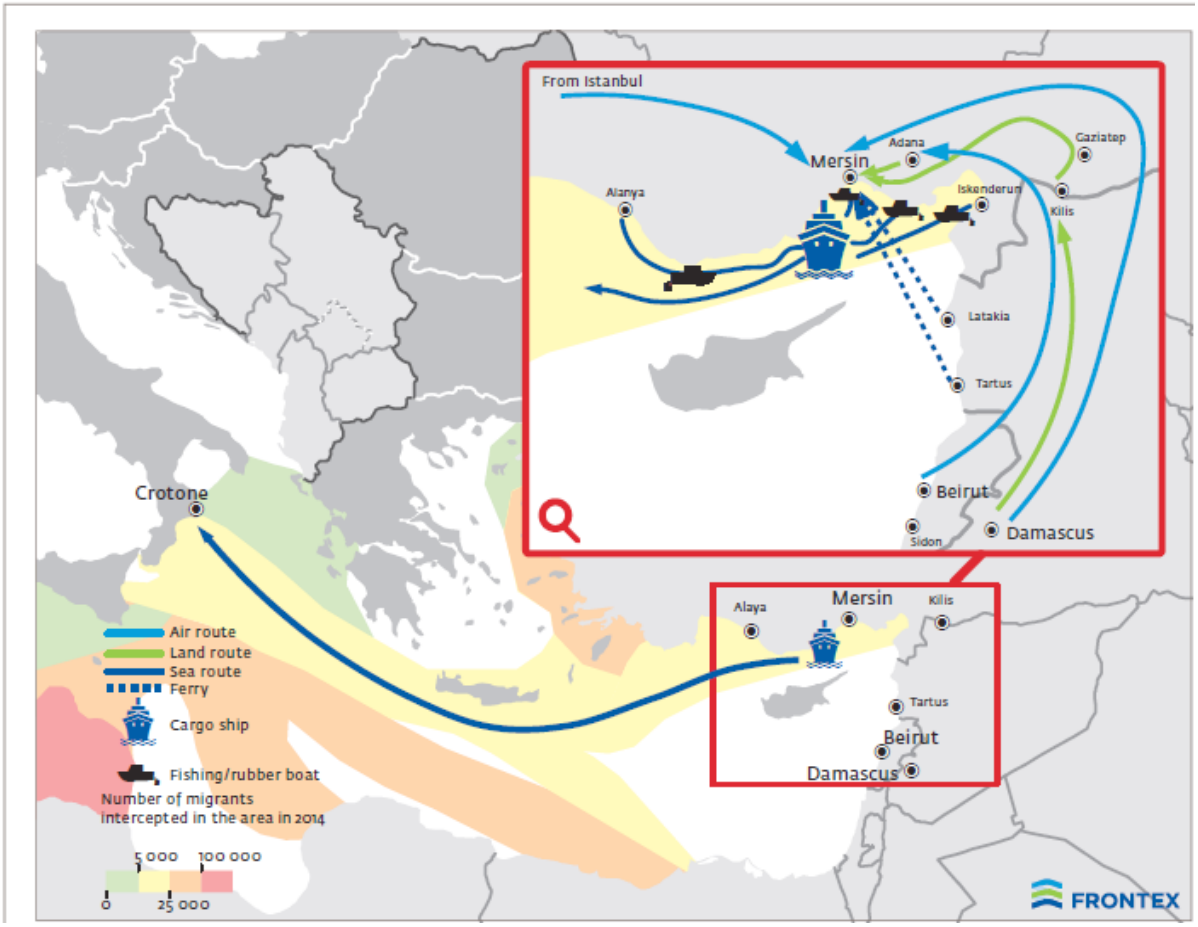

Kaynak: FRONTEX(frontex.europa.eu)

Yasadışı göçmen kaçakçılığı yapanlar için göçmenleri büyük kargo gemilerinin güvertesinde Türkiye'den kaçırmanın da oldukça karlı bir iş olması konunun bir başka özendirici boyutu olarak görülmektedir.Bu tür işlerden elde ettikleri kârlar ile diğer suç hareketlerine bulaşan kaçakçılık ağlarının önemli miktarda finansmanını sağlamaktadırlar. Bu durum, suç örgütlerinin Suriye'de yerlerinden olan mağdur aile gruplarını sömürerek bulaştıkları diğer suç faaliyetlerini finanse etmelerine büyük katkı sağlamaktadır (Annual Risk Analysis, 2015:21). Bu yüzden uluslararası toplum, yasadışı göçle mücadele ederken konunun bu yönünü ihmal etmemek zorundadır. Yasadışı göçmen kaçakçılığı yapan organizatörlere karşı mücadele ederken başta istihbarat paylaşımı olmak üzere her alanda bilgi paylaşımı yapılmalıdır. Aksi takdirde bireysel çabalar istenilen sonucu vermeyecektir.

Orta Akdeniz bölgesinde birçok bölge, Kuzey Afrika'dan yasadışı yollarla Avrupa'ya geçişler için kullanılabiliyor. Daha fazla Güney Afrikalı, Kuzey Afrika ülkelerini AB'ye gidebilmek için transit ülke olarak kullanmaktadır. Bu yolu kullanan göçmenler farklı uyruktan ülkelere mensup oldukları için, geçiş miktarı konusunda tahmin yapılmasını zorlaştırmaktadır. Mısır ve Cezayir, göçmen hareketlerindeki aşırı artış nedeniyle Suriye uyruklulara vize işlemi uygulamaktadır ve bu durum Suriyelilerin 2014 yılında gözde kalkış noktası olan Libya'ya ulaşmak için kullandıkları bu rota cazibesini yitirmiştir. Fakat Türkiye, Suriye uyruklular için vize uygulaması yapmadığı için şu anda Suriyelilerin Avrupa Birliği üyesi ülkelere varmak

için ana kalkış üssü olarak kullanılmaktadır (Annual Risk Analysis, 2015:48). Daha önceki tespitlerdende anlaşılabileceği gibi Türkiye'nin bu cazibesini yakın zamanda kaybetmesi beklenmemektedir.

Frontex'in raporundaki bir diğer iddiaya göre Türkiye yasal ve ucuz seyahat seçeneklerinin elverişliliği ve coğrafi konumu sebebiyle yabancı savaşçıların Suriye'ye giriş ve çıkış için tercih ettiği bir ülke olmuştur. Bu gibi ülkelerin karşılaştığı sınır yönetimi ve sınır güvenliği ile alakalı riskleri tanımlamak ve sonrasında yerel ve bölgesel anlamda çeşitli önlemler tavsiye etmek Avrupa Birliğinin sınır güvenliği için faydalı sonuçlar doğuracaktır.Bir başlangıç önerisi olarak Türkiye kendisiyle bu çalışma metodu ve hedeflenen işbirliğinin uygulanabileceği AB'ye aday makul bir ülke olarak ön plana çıkmaktadır. Bu durum AB komşuluğunda hayati öneme haiz olan diğer transit ve kaynak ülkelerle işbirliğinin de sağlanması gerekliliğini otaya koymaktadır (Annual Risk Analysis, 2015:54-55).

Frontex'in ortaya koyduğu verilerden hareketle Türkiye'nin yasadışı göçmenler için transit bir ülke olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Hatta AB'nin bir diğer önemli endişesi ve iddiası,Türkiye'nin dünyanın değişik ülkelerinden Suriye'ye savaşmak için gelen cihatçıların da geçiş ülkesi konumunda olmasıdır. Bütün bu verilere bakıldığında, Türkiye yasadışı göçmenlere transit ülke olarak dayelik yaptığı gibi aynı zamanda daçeşitli iç dinamikleri itibari ile göç veren kaynak bir ülke olduğu görülmektedir. Fakat göz ardı edilmemesi gereken bir diğer gerçek de Suriyeli göçmenlerin durumudur. Türkiye'ye sığınan Suriyeli mültecilerin büyük kısmı halen Türkiye'de yaşamlarını sürdürmektedir. Bunlar Türkiye'de mi kalacaklar, üçüncü bir ülkeye mi gidecekler yoksa ülkelerine geri mi dönecekler? Bu konu henüz netlik kazanmış değildir. Türkiye'ye ciddi mali ve sosyal yükler getiren bu sorunun varacağı son noktayı, şu andaki verilerle kestirebilmek mümkün değil, bunu ancakzaman gösterecektir.

Son yıllarda Türkiye'den Batı Avrupa ülkelerine yönelen yasadışı göç hareketlerinin önemli bir kısmı deniz yoluyla gerçekleşmektedir. Çünkü Türkiye'den gemi ile hareket eden göçmenlerin hedefledikleri ülkelere varmak için gemi yolculuğu boyunca çok fazla sorunla karşılaşmayacakları ve daha zahmetsiz seyahat edecekleri varsayılmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin Akdeniz ve Ege kıyılarından küçük teknelere binen yasadışı göçmenler buradan hareketle açıkta bekleyen büyük gemilere binmeye çalışmaktadırlar. Bu gemilere binebilen göçmenler Avrupa kıyılarına doğru seyahat etmektedirler veya bu hayalle yola çıkmaktadırlar.

Emniyet Genel Müdürlüğünün internet sitesinden (www.egm.gov.tr)edinilen bilgilere göre, Türkiye'den hareket eden ve Avrupa ülkelerine ulaşan gemi ya da teknelerin sayısı 2001 yılında 17;2002 yılında 2, 2003 yılında ise sadece bir geminin Türkiye'den hareket ettiği bilgisine ulaşılabilmiştir. 2004, 2005 ve 2006 yıllarında Türkiye'den yasadışı yollarla çıkış yaparak Avrupa'ya ulaşan bir gemi ya da tekne bilgisibulunmamaktadır. 2007 ve 2009 yıllarında Türkiye'den hareket ederek İtalya kıyılarına ulaşabilmiş yalnızca birer gemi kaydına ulaşılırken, 2010 yılında 4 gemi yurtdışına göçmen götürürken yakalanmıştır. Bununla birlikte, yasadışı göçmenlerle birlikte çıkış yapmaya çalışırken 2001 yılında 19, 2002 yılında 70, 2003 yılında 18, 2004 yılında 12, 2005 yılında 28, 2006 yılında 27, 2007 yılında 51, 2008 yılında 379, 2009 yılında 155, 2010 yılında 39 tekne Türk güvenlik güçleri tarafından yakalanmıştır.

Son zamanlarda basına yansıyan haberlerden Ege Denizinde, tekne faciası yaşayan yüzlerce hatta binlerce Suriyelinin ölümüne ve deniz sularında kayboluşuna şahit olundu. Kendilerine daha iyi bir yaşam alanı bulmak için yollara düşen Suriyeliler, umut tacirlerinin yanıltması ileEge Denizinin soğuk sularında yaşamlarını yitirmektedirler. Ege Denizinde yaşanan ölümler uluslararası toplumu harekete geçirmiştir. Ancak uluslararası toplumun vicdan sızlaması çok sürmemiş ve Suriyeli mülteci sorunu Türkiye'nin üzerine yıkılmaya çalışılmıştır. Türkiye ise her şeye rağmen bu mağdur insanlara yardım etmeyi sürdürmektedir.

Tablo 7. Yıllara Göre Düzensiz Göçmen Sayısı

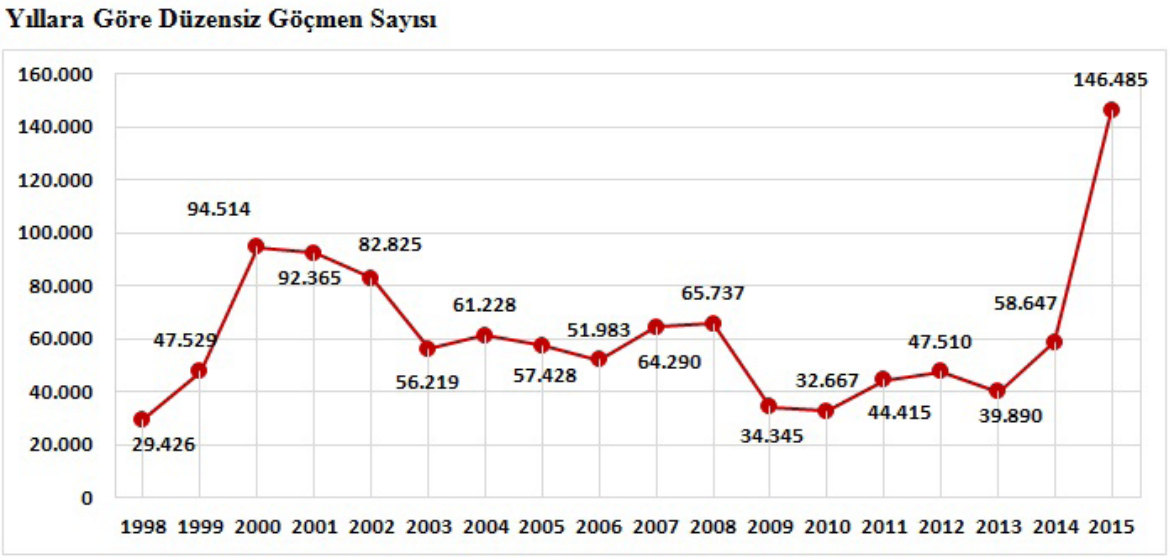

Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (www.goc.gov.tr)

İçişleri Bakanlığı bünyesinde kurulan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Türkiye'de yakalanan yasadışı göçmen sayılarını yayımlamıştır. Yukarıdaki Tablo 7'de 2015 yılında Türkiye'de yakalanan yasa dışı göçmen sayısı görülmektedir. Yakalanan yasa dışı göçmenlerin miktarı yıllara göre değişkenlik arz ederken son yıllarda yeniden artma eğilimi içerisine girdiği görülmektedir. Bu artışta göçmenlerin bulunduğu bölgede meydana gelen siyasi karışıklıklar ve savaş hali, bu göçleri tetikler niteliktedir. Özellikle Suriye'deki iç savaş bu ülke insanlarının ülkelerini terk etmelerine neden olmuştur. Savaştan kaçan Suriyeliler öncelikle komşu ülke olan Türkiye'ye sığınmıştır. Bölgedeki siyasi karışıklıkların devam etmesi durumunda insanlar, güvenlik ihtiyacını karşılayabilmek için göç etmeye devam edecektir. İmkân verilirse yasal yollardan, verilmez ise de yasadışı yollardan göç olayını devam ettirecekleri düşünülmektedir. Bu bölgede yaşayan insanlar ölüm kalım mücadelesi vermektedirler. Ülkelerinde kalmaları durumunda her an üzerlerinebir bombanın düşme ihtimali söz konusudur. Göç ederlerse en azından can güvenliklerini sağlayacakları düşüncesi göç etmeyi akıllarına yerleştirenler üzerinde hâkim olmaktadır.

Tablo 8. 2015 Yılında Yakalanan Düzensiz Göçmenler

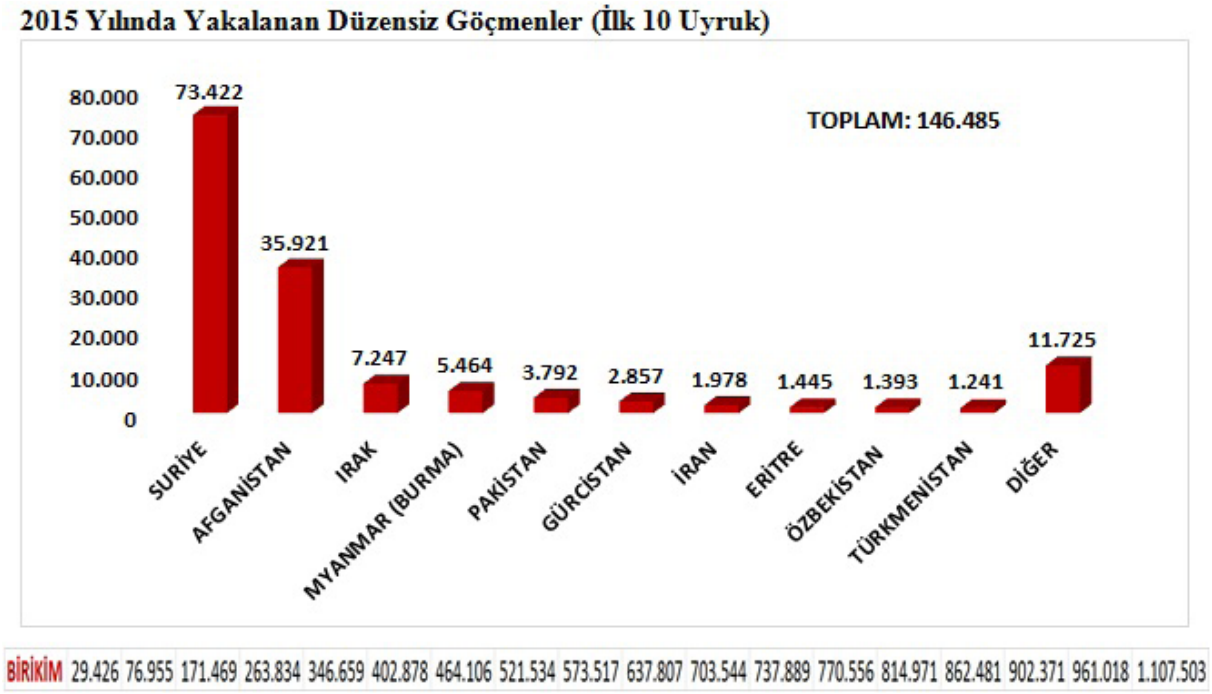

Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (www.goc.gov.tr)

Tablo 8'de 2015 yılında Türkiye'den yasadışı yollarla transit geçiş yapmaya çalışırken yakalanan göçmenlerin en fazla mensup olduğu uyruklara göre dağılımlar görülmektedir. Tablo incelendiğindeSuriye ve Afganistan gibi Ortadoğu ülkelerine mensup yasa dışı göçmen miktarının zirve noktaya ulaştığıgörülmektedir. Suriyeli göçmenlerin fazla olmasının en büyük nedeni Suriye'de can güvenliğinin olmadığı çok şiddetli bir savaşın devam ediyor olmasıdır. İnsanlar hayatta kalabilmek için ülkelerini terk ederek başka ülkelere göç etmeye çalışmaktadırlar.

Suriyelilerin sığınmak için en fazla rağbet gösterdikleri ülke Türkiye'dir. Bunun sebebi Türkiye'nin, Suriyelilere vize uygulamamasıyla beraber tamamen insani kaygılarla mağdur Suriyelilere yardım etmesidir. Aynı zamanda Suriye ile sınır komşusu olunmasıve Suriyelilere açık kapı politikası izlenmesi nedeniyle, Suriyeliler tarafından tercih edilmede ayrı bir etkendir. Bununla beraber Türkiye'de 2,5 milyondan fazla Suriyeli mülteci barınmaktadır. Bu mültecilerden bir kısmı yasadışı yollardan AB ülkelerine geçmeye çalışmaktadırlar.

SONUÇ

Günümüzde yaşanan göç hareketlerinin en önemli sebeplerinden birisinin göçe kaynaklık eden ülkelerdeki siyasi karışıklıklar, savaş ve anarşi olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Örneğin, Ortadoğu

bölgesi bu kapsamda öne çıkmaktadır. Ortadoğu bölgesi incelendiğinde, Suriye, Irak, Libya, Afganistan, Pakistan, Filistin gibi ülkelerdeki karışıklıkların bu ülke insanlarının vatanlarını terk etmelerine neden olduğu görülmüştür. Düzensiz ve yasadışı bir şekilde ülkelerini terk eden bu insanlar can güvenliklerinin emniyette olacağı ve hayatlarını idame ettirebilecekleri gelişmiş ülkelere doğru göç etmektedirler. Bölgedeki göç güzergâhları incelendiğinde, yasa dışı göçmenlerin nihai hedef noktalarının iyi yaşam koşullarına ulaşmak hedefiyle Avrupa ülkeleri olduğugörülmektedir. Fiziki konumu nedeniyle ülkemize komşu olmaları veya geçiş güzergâhında bulunması nedeni ile de, Türkiye yasadışı göçmenlerin transit olarak en fazla kullandıkları ülke olmuştur.

Bugüne kadar uluslararası toplum, yasadışı göç küresel anlamda neredeyse bütün dünya ülkelerini bir şekilde etkilediği için göç ve göçmenlerle ilgili birçok çalışma yapmıştır. Bugün de, özellikle Ortadoğu'dan gelen yasadışı göçmenlerin Avrupa Birliği için büyük sorun olduğu ve gerek AB'ye üye ülkeler arasında gerekse birliğe üye olmayan Türkiye ile AB yetkilileri arasında sıkıntılara neden olduğu görülmektedir.

Frontex'in 2015 yılı Risk Analiz raporunda, başta Ortadoğu ülkeleri olmak üzere, Güney Afrika ülkelerinden, Uzak Doğudan Avrupa Birliğine doğru göç hareketleri olduğu tespit edilmiştir. Yasa dışı göçmenler hedefledikleri ülkelere ulaşabilmek için daha az engelle karşılaşabileceklerini umdukları bölgeleri geçiş güzergâhı olarak seçmişlerdir. Bu kapsamda, özellikle Ortadoğu kökenli yasadışı göçmenler için önde gelen transit ülke Avrupa'nın kapısı niteliğindeki Türkiye'dir.

Bölgemizde ve dünyadaki gelişmelere bakıldığında gerek siyasi belirsizlikler, gerek bölgesel savaşların devam etmesi, gerekse de ekonomik problemlerin devam etmesi insanların yaşadıkları çevreleri terk etmelerine neden olmaktadır. 2015 yılı içindeki bölgesel ve küresel gelişmeler dikkate alındığında,göçlerin artarak devam edeceği ve bu konuya çözüm bulunamadığı takdirde yasadışı göçün en önemli küresel sorunlar arasında yer almaya devam edeceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

AKÇADAĞ, Emine, "Yasadışı Göç ve Türkiye", ***Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi***, Rapor No: 42, İstanbul, 2012.

AKSOY, Zeynep "Uluslararası Göç Ve Kültürlerarası İletişim**"**, ***Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi***, Sayı 20, 2012, Cilt 5, s. 292-303.

CASTLES, Stephen, Miller, J.Mark, **Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri**, çev. Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

ERBAŞ, Hayriye, ***Küreselleşme, Kapitalizm ve Toplumsal Dönüşümler***, Palme Yayıncılık, Ankara, 2009.

GENÇLER, Ayhan, "Büyüyen Yasadışı Göç Sorunu ve Türkiye", ***Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimle Dergisi***, Sayı 11, Cilt 3, 2003 s. 175-176.

KIRLI, Özlem, "Yasadışı Göç", ***International DavrazCongress on SocialandEconomicIssuesShapingTheWorld'sFuture: New Global Diologue***, Suleyman Demirel University, September 24-27.

LEE, Everett S., "***A Theory of Migration***", in Migration, ed. J.A. Jackson, London: Cambridge UniversityPress, 1969.

ÖZDEMİR, Murat, ***Türkiye'de İçgöç Olgusu, Nedenleri Ve Çorlu Örneği***, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008.

RAVENSTEIN, Ernst, Georg, "TheLaws of Migration", ***Journal of theRoyal Statistical Society***, Vol.52, No.2. s. 196-199.

SEVER, Hanifi, Sever, Muhammet, "Avrupa Birliği ve Türkiye Ekseninde Yasadışı Göç ve İltica Paradoksu: Domino Etkisi Sonrası Yaşananlar**"**, ***Polis Bilimleri Dergisi***, Sayı 15 (2), 2013 s. 85-108.

SÜDAŞ, İlkay, Mutluer, Mustafa , "Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye'nin Turizm Merkezlerine Yönelik Avrupalı Göçleri*",**Ege Coğrafya Dergisi***, 17/1-2, 2008, s. 51-59.

ÜNER, Sunday, ***Nüfusbilim Sözlüğü***, Hacettepe **Üniversitesi Y**ayınları, Ankara, 1972.

YALÇIN, Cemal, ***Göç Sosyolojisi***, Anı Yayınları, Ankara 2004.

ANNUAL Risk Analysis 2015, (Erişim) http://frontex.europa.eu/ assets/ Publications /Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2015.pdf 10 Ekim 2015.

Emniyet Genel Müdürlüğü, (Erişim) www.egm.gov.tr/içerikdetay.aspx?id=125 4 Aralık 2011.

GÜN, Ercan, "Mülteci Mafyası 7 Milyar Dolar Kazanıyor!" Aksiyon Dergisi, 22 Ağustos 2005, (Erişim) http://www.aksiyon.com.tr/kapak/multeci-mafyasi-7-milyar-dolar-kazaniyor_513639, 21.11.2015 sayı:559.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Hakkımızda, (Erişim) http://www.goc.gov.tr/icerik /hakkimizda_308_309, 28 Kasım 2015.

IOM, A Vast Migration Tragedy (Erişim) http://www.iom.int/oped/vast-migration-tragedy, 26 Kasım 2015.

IOM, AdressingComplex Migration Flows in theMediterranean: IOM Response Plan Spotlight on South-Eastern Europe, October 2015, s. 4, (Erişim) https://www.iom.int/sites/default/files/country/docs/seeeca/SEE-Adressing-Complex-Flows-in-the-Mediterranean.pdf, 23 Kasım 2015.

Uluslararası II. Ortadoğu Sempozyumu
www.ods2016.org
2nd International Middle East Symposium
المؤتمر الدولي الثاني للشرق الأوسط
دومین همایش بین المللی خاورمیانه
MAY 04-07, 2016
KIRIKKALE UNIVERSITY

DİL VE EDEBİYAT ARAŞTIRMALARININ DEVLETLER ARASI SİYASETE ETKİSİ

Adnan Karaismailoğlu[1*]

Bu tebliğ daha çok Farsça ve Türkçe klasik şiir alanında çalışmalar yapan ve Hz. Mevlana'nın eserleri ve düşüncesi üzerinde ilgisini yoğunlaştıran şahsım için farklı bir yaklaşım olarak görülebilir. Böyle düşünüleceğini bilerek biraz cesaret göstererek, bilimsel tespit veya değerlendirmelerle siyasi mülahazaları bir araya getirmeyi gerekli görmekteyim. Günümüzde şu veya benzeri soruları hatıra getirmek galiba gereklidir. Dil ve edebiyat araştırmalarında ideolojik ve siyasi yönlendirme mevcut mudur? Bilime hizmet hedefi dışında böyle bir amaçla geçmişte doğu dünyası için bu tür çalışmalar yapılmış mıdır? Ülkelerin kültür ve siyaset hayatında bu yolla önemli farklılaşmalar olmuş mudur?

Doğu dünyasında modern dil ve edebiyat araştırmalarıyla geleneksel tarzdaki sarf-nahiv, sözlük ve tezkire kitapları arasında yaklaşım itibariyle metot ve yöntem açısından büyük farklılıklar vardır. Yeni özellikteki çalışmaların ortaya koyduğu bilimsel bilgi ve veriler ülke ve ulusların XX. asırdaki modern devlet kimliklerine büyük katkılar sağlamıştır. Ancak bu değişme ve yenileşme yıllarının bütün orta doğuda uluslar arasında dil ve edebiyat açısından ciddi ayrışmalara yol açtığı galiba kabul edilmelidir.

Yeni ulus devletler kendilerine tarihi dayanak ve gerekçeler oluştururken, dil ve edebiyat alanını öncelikle dikkate aldıkları görülmektedir. İslam dininin kutsal kitabının yazıldığı harfler olması nedeniyle asırlardır Arapların dışındaki Müslüman kavimlerin de kullandığı Arap harfli alfabeler, başta Türkiye, İran ve Azerbaycan olmak üzere tartışılan bir konu oldu. Şu veya bu gerekçelerle Türkiye, Türk cumhuriyetleri ve Tacikistan'da adımlar atılmış oldu. Bu tartışmalar ve varılan kararlar, konumuz dışıdır. Ancak kültür ve edebiyat alanındaki ayrışmalar ve özellikle Türk, Arap ve Fars ulusları arasında ortaya çıkan soğukluk ve uzaklık tabii ki konumuzdur.

Dil alanındaki tartışmalar, alfabeyle sınırlı kalmamıştır. Alfabesini değiştirenler ve değiştirmeyenler dil üzerinden eski ile yeniyi çatıştıran bir anlayışla ulusların yakınlaşmasına yardımcı olan ortak sözcük ve kavramlardan dili arındırma gayretinde bulundular. Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde bu çabanın süreçleri tarihi sıralamayla ayrı ayrı ele alınabilmektedir. Hatta Arapça'da daha çok olmak üzere aynı dili kullananlar arasında dahi ayrışmalar oluştu.

Gerek alfabe ve gerekse kelimeler üzerinden yürütülen tercih ve politikalar, birinci dünya savaşından sonra söz konusu ülkelerdeki siyasi iradenin öncüğünde yürütüldü. Bugün yaşanan çatışmaların bir anlamda iyi niyetle de olsa ilk adımı galiba ulus devlet oluşturma çabalarıyla atıldı.

Konuyu özelleştirirsek Türkçe, Farsça ve Arapça edebiyat tarihi kitaplarında kendi dil ve edebiyatını vurgulayan, diğer dil ve edebiyatları bir şekilde dışlayan bir anlatım geçerli olmuştur. Farsça İran edebiyat tarihlerinde olabildiğince İslamiyetin yayılışı göz ardı edilerek Arap istilasından söz edilmekte, Araplara

1 * Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü

yönelik olumsuz anlatımlar yer almaktadır. İkinci dikkat çeken husus ise Farsçanın ve Fars kimliğinin üstünlüğünü vurgulama anlamında Türklerin olumsuzlanmakta, Farsçanın Türk dili ve edebiyatı üzerindeki etkisi önemle dile getirilmektedir. Bu genel çerçeve son yüzyıl İran edebi çevrelerinde ve kültüründe, en azından bir bölümünde etkin olmuştur. Bu amaçla yazılmış birçok Farsça eser kaleme alınmıştır.

Arap edebiyat tarihlerinde ise bu tablonun aksine Fars kimliği aleyhine bir çok konu ve iddiayla karşılaşmak mümkündür. Her iki taraf için tarihten yararlanma imkanı vardır. İlk hicri asırlarda ortaya çıkan Arap kavmiyetçiliği ve Şuûbilik akımları bu konuda yeterince malzeme sağlamaktadır. Bu ayrıştırma ve üstünlük iddialarını tespit etmek ve sıralamak kolay bir bilimsel çalışma olabilir. Ancak amacımız bundan çok daha ileri düzeydedir.

Batılı şarkiyatçılar tarafından kendi usul ve yöntemleriyle başlatılan doğu araştırmaları, doğulu araştırmacılar tarafından XX. yüzyılın ilk yarısında örnek alındı. Türkiye'de ve İran'da batı kaynaklı disiplin ve prensiplerle başlatılan modern edebiyat tarihi çalışmaları önemli eserlerin yazılmasını sağladı. Doğuda ve batıda yayımlanan İslam Ansiklopedileri bu alandaki önemli bir yakınlığı ve yaygın çabayı temsil etmektedir. Bu çalışmalar arasında klasik kaynaklardaki bilgilerin modern tarzdaki başarılı çalışmalarda bir araya getirilmesi dikkat çekici sonuçlar vermiştir. Böylece geride kalan asırda Türkçede ve Farsçada edebiyat tarihçiliğinin önemli örnekleri oluşmuştur.

Türkiye'de ve İran'da bu alanda önemli eserler kaleme alındı. Birçok ismin arasında her iki ülkeden öncelikle iki ünlü bilim adamının, Mehmed Fuad Köprülü (1890-1966) ile Zebîhullâh-i Sefâ'nın (1911-1999) adını öne çıkarmak gereklidir, sanırım. Bu iki kıymetli edebiyat tarihçisi, tarihi kaynaklardan aktardıkları bilgiler veya yayımladıkları eserler açısından emsalleri arasında adeta benzersizdir.

Ancak doğu kültürü ve geleneği açısından değerlendirildiğinde bu büyük başarıları gölgelenmektedir. Zira onların ve benzeri doğulu ve batılı edebiyat tarihçilerinden birçoğu, doğulu edebi şahsiyetlerin düşünce ve şiir dünyalarıyla ilgili farklı, galiba dışlayıcı ve ayrıştırıcı tespitler oluşturdular. Türk, Fars ve Arap kimlikleri üzerinde tarihsel dayanakları tartışılacak yargıların yaygınlaşmasına zemin hazırladılar. Doğu edebiyatının Türkçe, Farsça ve Arapça kollarının ayrıştırılarak ve karşıtlıklar üzerinden ele alınması anlayışının öğreticisi oldular.

Avrupa'da ve Türkiye'de bu yeni tercih yönünde başta Türklerin klasik şiiri ve geleneği hakkında çok olumsuz tespit, görüş ve yorumlar bilimsel tezler olarak kayıtlara geçti. Önek olarak Türkler XX. asra kadar Fars dili ve edebiyatının egemenliğinde yabancı hissiyatla eser vermişlerdir. W. Gibb, M. F. Köprülü bibi araştırmacılar bu görüşleri ciddi yazı ve kitaplarda dile getirirken[2], İranlı araştırmacılar da Fars dili, edebiyatı ve kültürünün Türk edebiyatını, dilini, kültürünü, hatta dini anlayışını ne kadar derinden etkilediğini anlatan makale ve kitaplar yazmaya yöneldiler.

Öne çıkan "Farslaşmış Türk şairler" ve "İranlılaşmış Türkler" ve benzeri kalıp ifadelerle önce Batıda sonra Türkiye'de ve İran'da Osmanlı dönemi klasik Türk şiiri ve geleneği hakkında olumsuz çeşitli genellemeler yaygınlaştı. Örnek olarak W. Gibb'in şu çok genel cümleleri, Türkler içindir:

Bu meselede de yine, İran harsının hakikat halde kendi tabiatlarına uyup uymadığını düşünmem-

2 Adnan Karaismailoğlu, Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Açısından Klâsik Türk Edebiyatı ile İran Edebiyatı, Bilig, sayı 23, 2002 Güz, s. 141-154.

işler, hatta millî hususiyetlerine uyabilecek şekilde onu tadile bile kalkışmamışlardır, bilakis kendilerini ona uydurmağa çalışmışlar, İranlılar gibi düşünmeğe ve İranlıların gözüyle görmeğe kendilerini icbar etmişlerdir[3].

Günümüzde edebiyat tarihi kitaplarından sosyal ve siyasal alana ulaşıp daha da yaygınlaştığını gördüğümüz bu ve benzeri olumsuz yargılara kaynak gösterebileceğimiz çok örnek mevcuttur. M. Fuad Köprülü'nun şu ve benzeri ifadeleri bu türdendir:

Horasan ve Maverâün'-nehr, hilâfet merkezine isimce bağlı yerli -ve sonraları çok acemleşmiş Türk- sülâleler eline geçtikten sonra, İslâm istilâsının bütün merhamet bilmez dehşetine rağmen ortadan kaldıramadığı eski İran rûhu tekrar kendini gösterdi ve IV. asırdan başlayarak İran lisan ve edebiyatı İslâmî bir şekil altında gelişme ve yükselmeğe başladı.[4]

Türk diline değil asıl Fars edebiyatına büyük hizmet etmiş olan Mevlânâ ve Sultan Veled'in te'siriyle Mevlevî tekyeleri, Türkiye'de asırlarca birer "İran kültürünün propaganda merkezi" mahiyetini muhafaza etmişler ve işte bundan dolayı, klâsik Türk şiirinin inkişafında çok büyük bir rol oynamışlardır.[5]

Sultan Veled'in bu manzumelerinde Türk kelimesini, tıpkı Mevlânâ gibi, "merkezî idareye tabi olmayan ve daima karışıklıklar çıkaran göçebe Türkler" mânâsında kullandığı, ve bunların ne kadar derin bir kin ve şiddetle aleyhinde bulunduğu açıkça görülmektedir. O, devrin umumî telâkkiylerine tâbi olarak, şehirlerde yüksek bir kültür seviyesine erişmiş olan Türkleri Rûmî addetmektedir ki, İran kültürünün hâkim olduğu Türk sâhalarındaki Türk şairlerinde ve umumiyetle İran müelliflerinde hemen daima bu tarzda kullanılışına tesadüf ederiz.[6]

Günümüzde edebiyat tarihi ile ilgili çeşitli konular, yaşanan güncel hadiseler ve siyasi gelişmelerin de katkısıyla tekrar tekrar bilimsel ve kültürel alanlarda ele alınmalıdır.

İranlı edebiyat tarihçilerinin Fars dili ve edebiyatının Türk dili ve edebiyatı üzerindeki tesiri ve üstünlüğü konusuna heyecanla yönelmelerinin yanı sıra İran tarihindeki Türklerin varlığı hakkındaki olumsuz beyanları dikkat çekicidir. Bu konularla ilgili onlarca makale ve kitap adı burada verilebilir, ancak gerekli görülmemektedir.

Konuyu merhum araştırmacı âlim Z. Sefâ üzerinden izah ederken öncelikle birkaç hususa işaret etmek uygundur. Doğu için edebiyat tarihi kitapları, ırka dayalı bir hassasiyetle kaleme alınmıştır. Kanaatimizce Z. Sefâ da eserini bir asır öncesinin ulus devlet ideal ve arzularına uygun şekilde ele alınmış, Fars asıllı oluş ve İranlılık anlayışı eserine hakimdir. Dolayısıyla Türkler ve diğerleri, muhalif ulus olarak şiddetle yerilmiştir. İkinci ayrılık ve karşıtlık gerekçesi dini ve mezhep kaynaklıdır. Aşırı dini fırkalar dikkate alınmaksızın Şii ve Sünni ayırımı öne çıkarılmış, Şia ve Mutezile bir taraf; Sünnilik, Hanefilik ve Eş'arîlik diğer taraf olarak konu edinilmiştir. Böylece ırka dayalı yaklaşım, dini temelli bir yaklaşımla da pekiştirilmiştir.

3 E. J.W.Gibb, a History of Ottoman Poetry, E. J. W. Gibb, Volume I, London, 1900, s. 7; ---, Osmanlı Şiir Tarihi, Çev. Halide Edib öncülüğünde heyet, Cilt I, Kitap 1, İstanbul, 1943, s. 7.

4 M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, 1976, s. 20.

5 M. Fuad Köprülü, Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları, Belleten, cilt: VII, 1943 (s. 379-521), s. 453.

6 M. Fuad Köprülü, Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları, s. 455.

Bu hususlara Z. Sefâ'nın eserlerinden bir iki örnek getirmek yeterli olacaktır. Onun, önemli eseri "Hemâseserâyî der Îrân"daki bazı görüşleri şöyledir:

IV. asrın sonlarından itibaren ilk olarak azad edilmiş Türkler ve daha sonra Türk asıllı saldırgan kabileler art arda İran'a hakim oldular. Bu kavmin kirli eli İran ülkesi ve ordusuna uzandığı ve kişisel taassupları, katılık ve saflıkları meşhur olan bu topluluğun İran'a hakim ve İranlıların yöneticisi oldukları günden itibaren ülkemizin işi başka bir şekle büründü. Arap nüfuzu ve hakimiyetinin İran kavmine yapmadığını, Türklerin hakimiyeti ve iktidarı yaptı. Arapların hakimiyet ve üstünlüğünde eksik, yarım ve etkisiz kalan tahribat, bu siyasi ve sosyal hakimiyet ve nüfuzda tam ve eksiksiz oldu.[7]

Şu cümleler de "Târîh-i edebiyyât der Îran" isimli eserindendir:

Türklerin İran'a hakim olmaları ve onların merhametsiz azap ve zulümleri doğal olarak beyaz ve sarı derili iki ırk arasında bir çekişme doğurmuştu. İki unsurun bu mücadele ve kavgası İslam ülkelerinde yeni bir durum değildi.[8]

Doğu edebiyatının Mevlânâ, Yunus Emre, Sa'dî ve Hâfız gibi mümtaz şahsiyetlerinin adları anıldığında hatıra gelen düşünceler ve hissedilenlerle yukarıdaki sadece örnek olarak verdiğimiz birkaç alıntı, galiba, çok farklı dünyalara bakmaktadır. Son yıllarda Türkiye'de öne çıkan Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi ve çeşitli Türk lehçelerini öğretme ve öğrenme heyecanı önce anılan mümtaz şahsiyetleri anlamada ve ardından edebiyat tarihçiliği alanında büyük yardımcı olacaktır.

Bildirinin başlangıcındaki soruları tekrar hatırlayalım: Dil ve edebiyat araştırmalarında ideolojik ve siyasi yönlendirme mevcut mudur? Bilime hizmet hedefi dışında böyle bir amaçla geçmişte doğu dünyası için bu tür çalışmalar yapılmış mıdır? Ülkelerin kültür ve siyaset hayatında bu yolla önemli farklılaşmalar olmuş mudur?

Bu sorulara maalesef olumlu cevap vermek durumundayız. Doğu dünyasında son yıllarda yaşanan büyük ayrışmalar ve acılar herkesi daha sorumlu ve dikkatli olmaya mecbur etmektedir. Konular yeniden ve daha bilimsel ve gerçekçi bir şekilde ele alınmalıdır. Bilim ve kültür alanlarında artık eldeki tarihi kaynaklar ve yayımlanmış eserler bize daha çok yardımcı olacak özelliktedir. Vurgulamak gerekir ki XIX. ikinci yarısında ve XX. asrın başların ortaya konmuş olan Batı oryantalizminin ve siyasi gelişmelerin baskısı giderek yön değiştirmektedir.

7 Z. Sefâ, Hemâseserâyî der Îrân, Tahran, 1333hş., s. 154-155.

8 Z. Sefâ, Târîh-i edebiyyât der Îrân, II, 130-131.

2003-2015 DÖNEMİNDE IRAK VE SURİYE'DE YAŞANAN ÇATIŞMALARIN VE TERÖRÜN GÖÇ ÜZERİNE ETKİSİ

Cengiz DİNÇ[1]

İrem TUNÇOL[2]

Özet

Irak'ta 2003 Amerikan müdahalesinden beri devam eden çatışmalar ve terör eylemleri sebebiyle yaklaşık olarak 600 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Hayatını kaybedenlerin dışında ülke içinde yaklaşık 2 milyon kişi yerini değiştirmek zorunda bırakılmış; bir o kadar kişi de ülke dışına göç etmek durumunda kalmıştır. El Kaide'nin bir uzantısı olarak bölgede 2004'ten itibaren varlığını hissettirmeye başlayan IŞİD, sözde İslam Devleti kurmak amacıyla ortaya çıkmış ve çatışmaların daha da artmasına sebep olmuştur. IŞİD baskısı sebebiyle yaklaşık olarak 3 milyon kişinin toplu göçe maruz kaldığı görülmektedir.

Suriye'de ise 2011 yılında Arap Baharı ile başlayan ve halen devam eden çatışmalar sebebiyle yaklaşık olarak 4 milyon 200 bin kişinin komşu ülkelere sığındığı, 7 milyon 600 bin kişinin ülke içinde yer değiştirdiği BMMYK tarafından belirtilmiştir. Çatışmaların şiddetlenerek devam etmesinde Irak'ta ortaya çıkan IŞİD'in eylemlerine devam etmesi ve mezhepsel çatışmaların tırmanması büyük etkiye sahiptir. Çalışmamızda öncelikle göç, çatışma ve terör olguları genel olarak ele alınacaktır. Daha sonra Irak ve Suriye'de inceleyeceğimiz dönemde yaşanan çatışma, terör faaliyetleri ve bu olayların göç üzerine etkisi incelenip, analiz edilecektir.

THE INFLUENCE OF CONFLICTS AND TERROR ON MIGRATION IN ORAQ AND SYRIA BETWEEN 2003-2015

Abstract

Since the American intervention in 2003, approximately 600 thousand people have lost their lives as a result of ongoing conflicts and terrorist actions in Iraq. Apart from those who lost their lives, around 2 million people are forced to migrate within the country while approximately similar amount of people have been forced to emigrate to other countries. ISIL, which emerged as an offshoot of El Qaida began to exert increasing influence in the region since 2004 with a claim to establish an Islamic State; this also caused to aggravate the conflicts. As a result of the ISIL pressures, approximately 3 million people have been forced to emigrate.

In Syria, on the other hand, it is estimated by the UNHCR that approximately 4 million 200 thousand people have been forced to seek refuge in the neighboring countries while 7 million 600 thousand have become internally displaced. The operations of ISIL in the region and the sectarian conflicts have been the main reasons in spiraling of the violence out of control. In our study, we briefly examine the concepts of migration, conflict and terrorism. Later, we examine the conflicts and terrorism in Iraq and Syria between 2003 and 2015 to ascertain their effects on the migration of the inhabitants of the region.

ÇATIŞMA, TERÖR VE GÖÇ KAVRAMLARI

1 Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üni. Ulus. İliş. Bölümü
2 Eskişehir Osmangazi Üni. Ulus. İliş. Bölümü Yük. Lİs. Öğrencis

ÇATIŞMA KAVRAMI

Uluslararası ilişkilerde çatışma, terör ve göç kavramları daha önce pek çok kez ele alınıp, incelenmiştir. Çatışmalar kimi zaman devletler arasında, kimi zamansa devletler ve devlet dışı aktörler arasında yaşanmış ve ağır sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Aynı şekilde terör kavramı, kimi zaman devlet dışı aktörler tarafından devlete karşı kullanılmış, kimi zaman da devletin kendisi bu silahı kullanmıştır. Sonuç olarak yaşanan çatışmalar ve terör olayları, pek çok insanın ülke içinde yada dışına yer değiştirmesine sebep olmuştur. Bu da bu üç kavram arasında karşılıklı ve aynı yönde etkileşim yaşandığının bir göstergesidir.

Çatışma kavramı temel olarak, iki veya daha fazla aktörün, karşılıklı olarak bir diğerini dışarıda bırakan veya karşılıklı olarak birbirleriyle uyuşmayan hedefler güttüğü zaman ortaya çıkan toplumsal durumu ifade eder.[3] Soğuk Savaş sonrası dönemde devletler arası çatışma ihtimali, tamamen ortadan kalkmasa da nispeten azalmış; bunun yerine iç çatışmalar artmıştır.[4] Burada karşımıza çıkan iç çatışma kavramı, anlaşmazlıklar başladığında egemen olan otoritenin, devlet sınırları içerisinde devam eden silahlı çatışmaları anlamında kullanılmaktadır.[5] Soğuk Savaş'ın sona ermesinden 21. yüzyılın başlamasına kadar geçen süre içerisinde yaşanan 116 çatışmadan 89'u iç çatışma, 20'si ise yabancı müdahaleli iç çatışmadır.[6] Yaşanan bu çatışmaların pek çoğu, çatışan tarafların kendilerini kısmen dil, din ya da benzeri kültürel özelliklerle gruplara ayırmasıyla oluşan etnik ya da cemaatler arası çatışmalardır. Çatışmalardan bazıları hükümetler tarafından kasten körüklenmiş; bazıları ise hükümetler tarafından durdurulma gücü bulunamadığı için devam etmiştir.[7]

İç çatışmalar, çeşitli sebeplerden dolayı bir uluslararası ilişkiler sorunu haline gelebilmektedir. Bunlardan birincisi, günümüzde iç çatışmalar kendi sınırları dışına kolaylıkla sıçrayabilir ve iç çatışmanın taraflarına başka devletler tarafından siyasi ve ekonomik yardımlar yapılarak sorun uluslararası bir sorun haline gelebilir. [8] Özellikle etnik çatışmalar yayılarak uluslararası kriz ve savaşlara yol açabilirler. Bunun en büyük sebebi, çatışma bölgesinde oluşan güvenlik krizlerinin dış müdahale fırsatı yaratarak, küresel kriz ve savaşlara yol açabilme olanağıdır. [9] İkinci olarak, iç çatışmaların bir süre sonra başarısız devletlere yol açma ihtimalleridir. Başarısız devlet kavramı, bazı çok etnikli devletlerde, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra yeni ve tehlikeli bir gelişme olarak hukuk, düzen ve temel hizmetlerin kesintiye uğramasıyla ortaya çıkan devletleri ifade eder. Ortaya çıkan bu duruma, topluluk çatışmaları, şiddetli ve etnik milliyetçilik ve bölgesel çatışmalar eşlik eder ve kaos ortamı ortaya çıkabilir.[10] Bir devlet, kendi sınırları içerisinde egemenliğini koruyabilmek adına siyasal, ekonomik ve toplumsal otoritesini sağlayamadığında başarısız devletler ortaya çıkar. Devletin, uzun süre kendisine karşı gelen silahlı gruplarla çatışması ve çatışmanın yayılması, bu gruplara iç ve dış desteğin artması, o devletin yönetim kapasitesini düşürebilir ve devlet bazı bölgelerinin kontrolünü yitirebilir. Bu durumda insan hakları ihlallerinden toplu göçe, komşularla sınır çatışmalarına kadar pek çok sorun yaşanabilir.[11] 2011 yılından itibaren Suriye'de yaşanan olaylar ve gelinen durum, bunun bir örneğidir. Yaşanan çatışmalar, devletin başarısız olarak nitelendirilmesine, toplu göç hareketlerine, ihlallere, devletin bölgesel olarak çoğu yerde güç kaybetmesine sebep olmaktadır.[12]

Çatışmalar, ekonomik, sosyal, siyasi ya da kültürel sorunlardan ortaya çıkabilmektedir. İç çatışmaların ekonomik sebeplerden ortaya çıktığını savunan Dünya Bankası ekonomistlerinden Collier ve Anke Hoeffler'e göre, iç çatışmaların çoğunlukla az gelişmiş ülkelerde görülmesi, sorunun aslında bir

3 Evans,Graham, Newnham, Jeffrey, Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, (çev.)H.Ahsen Utku, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2007, s.127.
4 Harbom, Lotta, Wallensteen, Peter, Armed Conflict and Its Dimensions: 1946-2004, Journal of Peace Research, v.42, n.5, 2005, s. 625.
5 Kalyvas, Stathis, The Logic of Violence in Civil War, Department of Politics New York University, 2000, s.4-5.
6 Eriksson ve Wallensteen, Armed Conflict 1989-2003, Journal of Peace Research, v.41, i.5, September 2004, s.626.
7 Nye,Joseph S, Welch, David A, Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak, (çev)Renan Akman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul,2015, s.276.
8 Şatana, Nil S, İç Çatışma: Nedenler, Mekanizmalar, Aktörler, (ed.) Evren Balta, Küresel Siyasete Giriş içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.305.
9 Carment, David, James, Patrick, Two Level Games and Third- Party Intervention: Evidence from Ethnic Conflict in the Balkans and South Asia, Canadian Journal of Political Science, v.29, n.3,1996, p.530.
10 Evans ve Newnham, Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, s.83.
11 Şatana, İç Çatışma: Nedenler, Mekanizmalar, Aktörler, s.306.
12 başarısız devlet (*failed state; failing state*) kategorisi, egemen bir devletten beklenen temel bazı şartları ve sorumlulukları taşıyamayan devletler için kullanılmaktadır. Konunun değişik tartışma boyutları için bkz., örneğin, Edward Newman, "Failed States and International Order: Constructing a Post-Westphalian World", Contemporary Security Policy, Cilt 30, No 3, 2009, s. 421-443; A. David Morton, "The 'failed state' of international relations", New Political Economy, Cilt 10, No 3, 2005, s 371- 379; Charles T Call, "The Fallacy of the 'Failed State'", Third World Quarterly, Cilt 29, No 8, 2008, 1491-1507; ayrıca, Benjamin R. Maitre. "What Sustains 'Internal Wars'? The dynamics of violent conflict and state weakness in Sudan", Third World Quarterly, Cilt 30, No1, 2009, s.53- 68.

gelişmemişlik sorunu olduğunun bir göstergesidir. Anlaşmazlıklar başladığında kimlik gibi manevi sorunlar her ne kadar ön plandaymış gibi gözükse de asıl konu, bireylerin ekonomik çıkarları adına yapmayı göze aldıklarıdır. Kişiler ve gruplar kendi çıkarları için en kazançlı eylemin ne olduğunu hesaplamakta ve ona göre hareket etmektedir. [13] Çatışmaları ortaya çıkaran diğer bir sebep, grupların sosyal, kültürel, siyasi amaç ve isteklerinin tatmin olmama durumudur. Etnik kimliğini özgürce ifade edebilmek ve etnik ve dini ihtiyaçlarına göre yaşam tarzını düzenleyebilmek, kültürel ihtiyaçlar arasında ilk sıradadır. Bu ihtiyacını sağlamayanların yanı sıra, demokratik hak ve hürriyetleri kısıtlananlar ile insan hakları ihlallerine maruz kalan gruplar, çatışma ortamının oluşmasına sebep olabilmektedirler. Suriye İç Savaşı'nda demokratik katılım ve temsil haklarının azlığından kaynaklanan şikayetler öncelikle kimlik ayrımı olmaksızın insanları Esad'a karşı birleştirmiş; savaş başladıktan sonra liderlerin ve dış desteklerin örgütlenmesiyle kimlik ayrıştırıcı bir unsur haline gelmiş ve savaşın uzamasına sebep olmuştur.[14]

Çatışmaların çözümüne yönelik adımlar, BM Antlaşması VI. Bölüm Uyuşmazlıkların Barışçıl Yollarla Çözülmesi başlıklı kısımda belirtilmiştir. Madde 33.1'e göre; süregitmesi uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehlikeye düşürebilecek nitelikte bir uyuşmazlığa taraf olanlar, her şeyden önce görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, hakemlik ve yargısal çözüm yolları ile, bölgesel kuruluş ya da anlaşmalara başvurarak veya kendi seçecekleri başka yollarla buna çözüm aramalıdırlar. [15] Bunların dışında çatışmalar, çatışmaların kilit taraflarından bir veya birkaçının siyasi liderliğini değiştirerek de sonlandırılabilinir. Taraflar arasındaki uzlaşma isteği de çözüm için hayati öneme sahiptir. [16]

GÖÇ KAVRAMI

Göç, insanlık tarihi kadar eski olan ve birden fazla olaydan etkilenen çok boyutlu ve karmaşık bir olgudur. Uluslararası Göç Örgütü (IOM)'nün tanımına göre göç, uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmek; süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir.[17] İnsanlar, sosyo-kültürel, ekonomi-politik ve toplumsal-çevresel faktörlerin etkisiyle daha iyi bir yaşam sürmek amacıyla, kalıcı veya geçici olarak yer değiştirme eylemlerinde bulunabilirler.[18] İnsanlık tarihi kadar eski olarak nitelendirilen göç olgusu, Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyanın dört bir tarafında belirgin bir şekilde arttı. Savaşın sona ermesinin ardından bazı ülkelerin içerisindeki çatışmaların artmasıyla bu ülkelerin sınırları içerisinde yerinden edilmiş büyük kitleler oluştu. Sınırı aşan insan hareketleri, çok eski zamanlardan beri insanları ve toplumları şekillendirirken, Soğuk Savaş'ın ardından yaşanan küreselleşme ile birlikte bu hareketlerin, küresel kapsamlarının değişimi, yerel ve uluslararası politikada yarattığı etkiler ve sosyo-ekonomik sonuçlarıyla daha fazla önem arz ettikleri görülmektedir.[19] Nitekim, 2011 sonrası dönemde Ortadoğu ve Afrika bölgesindeki çatışmalar sebebiyle bu ülkelerden dışarıya yönelen göç dalgası, özellikle Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye açısından hem dış, hem de iç politikalarında önemli konu başlıkları haline getirildi.[20] Yaşanan göç dalgasından en çok etkilenen ülke Türkiye'dir. Afet ve Acil Durum Yönetimi (AFAD) Başkanı Fuat Oktay'ın ifadesine göre, Nisan 2014 itibariyle Türkiye, Suriye'li göçmenler için yaklaşık 2,5 milyar dolarlık harcama yapmış; bunun sadece 200 milyon dolarlık kısmı yurt dışından gelen yardımlardan oluşmaktadır..[21] Yapılan yardımların büyüklüğü

13 Collier,Paul, Hoefler, Anke, On the Economic Causes of Civil War, Oxford Economic Papers, v.50, i.4,1998,p.563-573.
14 Şatana, İç Çatışma: Nedenler, Mekanizmalar, Aktörler, s.310-313.
15 BM Kurucu Antlaşması, madde 33.
16 Evans ve Newnham, Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, s.129-130.
17 IOM Uluslararası Göç Örgütü, Göç Terimleri Sözlüğü, (ed)Doç. Dr. Bülent Çiçekli, 2009, s.22
18 Özyakışır, Deniz, Göç: Kuramsal ve Bölgesel Bir Uygulama, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, Temmuz 2013, s.7
19 Castles, Stephen, Miller, Mark J, Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.3-5.
20 Özer, Yeşim, Uluslararası Göç ve Yabancı Düşmanlığı, Derin Yayınları, İstanbul, 2015, s.10
21 AFAD Başkanı Fuat Oktay'ın açıklaması: Türkiye'deki Suriyeliler için 2.5 milyar dolar harcandı. DHA, 24.04.2014, http://www.dha.com.tr/turkiyedeki-suriyeliler-icin-25-milyar-dolar-harcandi_655868.html, çevrimiçi (12.04.2016)

ve göçmen sayısındaki hızla artış, Türkiye iç politikasında önemli bir konu haline gelmiş ve tartışmalara sebep olmuştur. Nitekim, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin göçmenlere yapılan harcamalar ile ilgili; "Milletimizin alın teri, insanımızın el emeği Başbakan ve hükümeti tarafından çarçur ve heba edilmektedir. Milyonlarca yoksulumuz ve işsizimiz varken, yardımlarla güç bela, kıt kanaat geçinenlerimiz bulunuyorken, devlet hazinesini küresel kanlı planların emrine havale etmek, önüne gelen ulufe gibi dağıtmak bir defa akılsızlık ve düşüncesizliktir."[22] ifadesi göçmenlerin yarattığı tartışmalardan birine örnek olarak verilebilir. İç politikada muhalif seslerin yükselmesine olanak sağlayan, beklenmedik şekilde büyüyen göç dalgası, sosyal yaşamda da halk arasında olumsuzlukların yaşanmasına sebep olmuştur.

Genel olarak bakıldığında insanları göçe sürükleyen faktörler; onların içinde yaşadıkları koşullara katlanamaması ve bu koşullardan rahatsızlık duymasından kaynaklanmaktadır. Bu faktörler; düşük toprak verimi, ücretlerin düşük olması, sınırlı iş olanakları, eğitim ve sağlık gibi temel gereksinimlerden mahrum olmak, yoksulluk, kıtlık, toplumsal çatışma ve terör olarak sıralanabilir.[23] Bu sebeplerin etkisiyle yapılan göçler; iç göç, dış göç (uluslararası göç) ve zorunlu göç olarak sınıflandırabilir.

- İç göç; yeni bir ikamete sahip olmak amacıyla veya yeni bir ikametle sonuçlanacak şekilde insanların ülkenin bir bölgesinden başka bir bölgesine göç etmeleridir. Bu göç, geçici veya daimi olabilir.[24]

- Dış göç (uluslararası göç); kişilerin geçici veya daimi olarak başka bir ülkeye yerleşmek üzere menşe ülkelerinden[25] veya mutat olarak ikamet ettikleri ülkeden ayrılmalarıdır. Dolayısıyla, uluslararası bir sınırın geçilmesi söz konusudur.[26]

- Zorunlu göç; doğal ya da insan yapımı nedenlerden dolayı içerisinde yaşama ve refaha yönelik tehditleri de içeren bir zorlama unsuru bulunan göç hareketini tanımlamak için kullanılan genel terim.[27]

Göç, ilkel dönemlerde büyük oranda doğal afetler, kaynak kıtlığı, kuraklık, açlık, iklim değişiklikleri ve çatışmalar sebebiyle yaşanmıştır. Dolayısıyla tarihsel açıdan bakıldığında, yaşanan kitlesel göçlerin büyük oranda zorunluluktan kaynaklandığı görülmektedir.[28] Günümüzde ise yaşanan çatışmalar zorunlu göçe sebep olması açısından önem taşımaktadır. Suriye'de 2011'de başlayan çatışmalar sebebiyle, 2015 yılı verilerine göre yaklaşık 5 milyon kişi ülke dışına; 7,6 milyon kişi de ülke içinde göç etmek zorunda bırakılmıştır.[29] Irak'ta da durum farklı değildir. Amerika Birleşik Devleti'nin 2003'te Irak'a müdahalesi ile başlayan ve uzun süre devam eden çatışmalar sebebiyle yaklaşık 7.000.000 kişi yerlerinden edilip, göçe zorlanmıştır.[30]

Yaşanan göç dalgaları sonrasında oluşan mülteci kavramı, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından hazırlanan Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme'de şu şekilde ifade edilmiştir: ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen şahıslardır.[31] Sığınmacı kavramı ise, ilgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde bir ülkeye mülteci olarak kabul edilmek isteyen ve mültecilik statüsüne ilişkin yaptıkları başvurunun sonucunu bekleyen kişilerdir. Olumsuz bir karar çıkması sonucunda bu kişiler,

22 "Önce Kandil'deki Yezidlere Bak", Milliyet, 06.11.2013, http://www.milliyet.com.tr/once-kandil-deki-yezidlere-bak/siyaset/detay/1787772/default.htm, çevrimiçi (12.04.2016)
23 Keleş, Ruşen, Yerinden Yönetim ve Siyaset, Cem Yayınevi, İstanbul,1998, s.73
24 IOM, Göç Terimleri Sözlüğü, s.27.
25 Menşe ülke: göç akınlarının kaynağı durumundaki ülke
26 IOM, Göç Terimleri Sözlüğü, s.59.
27 IOM, Göç Terimleri Sözlüğü, s.69.
28 Yalçın,Cemal, Göç Sosyolojisi, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004, s.1-3.
29 Amnesty International, Annual Report 2015/2016, s.22.
30 ORSAM, Irak'tan Irağa: 2003 Sonrası Irak'tan Komşu Ülkelere ve Türkiye'ye Yönelik Göçler, Rapor no 21, Kasım 2010, s.7.
31 BM Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, I.Bölüm 1.(2) madde.

ülkeyi terk etmek zorundadırlar.[32]

Suriye ve Irak'ta ele alacağımız dönem içerisinde gerçekleşen göç dalgaları ilerleyen kısımlarda daha detaylı bir şekilde incelenecektir. Özellikle Suriye'den yaşanan kitlesel göç, dünyada daha önce yaşanmamış kadar büyük mülteci akınına sebep olması bakımından önem arz etmektedir.

TERÖR KAVRAMI

Geçmişten beri otoritelerin kabul edilmemesiyle ortaya çıkan en sert hareketlerden biri terörizm olmuştur. siyasi olarak güdülenmiş şiddet olarak ifade edilebilen terörizm, devletler ve halklar üzerinde moral bozucu, yıkıcı, korkutucu bir etki yaratma amacı taşımaktadır. Masum insanların saldırılardan etkilenmesi, hükümetlerin vatandaşlarını koruyamadığı mesajını verir.[33]

Terör, büyük oranda korku yaratan ve bireylerde yılgınlık ortaya çıkaran bir eylem durumunu ifade ederken; terörizm, siyasal amaçlar için mevcut olan durumu yasal olmayan yollardan değiştirmek istemiyle örgütlü, sistemli ve sürekli terör eylemlerini kullanmayı bir usul olarak benimseme durumudur. Terörizm, halkı korkutmak ve yıldırmak için şiddet kullanmayı politika olarak benimseyen bir stratejidir. Terör bir hareket biçimi iken, terörizm bir sistemdir.[34]

Terörizm yeni bir olgu değildir. Geçmişten beri kullanılan bir silahtır. Fakat popüler hala gelmesi 1789 Fransız Devrimi'nden kaynaklanmaktadır. Bu dönemde terör ile devlet birbirine bağlıydı. Çünkü devletin düşmanı olan kişiler halk önünde idam ediliyordu. İlerleyen yıllarda devlet terörü, 1930 ve 1940'larda Sovyetler Birliği ve Nazi Almanya'sında yaşanmıştır. İdamlar, çok sayıda kişinin sürgün edilmesi, o zamanki rejimlerin halk arasında korku yaratarak devlete daha fazla itaat etmeleri için kullandıkları bir yöntemdi.[35] Günümüzden devlet terörüne örnek vermek gerekirse, 2011 yılında Suriye'de başlayan muhalif seslere karşı rejim güçlerinin uyguladığı artan şiddet politikaları gösterilebilir. Bu politikalar sebebiyle, ülke istikrarsızlığa sürüklenmiş, çatışmalar sona erdirilememiştir.[36]

Terör örgütleri günümüzde, mevcut organizasyon yapılarını, finans kaynaklarını, saldırı taktiklerini değişen koşullara adapte edebilirken; uluslararası sistemdeki siyasal çalkantıları, çatışma alanlarını, fakirlik, kitlesel göç, adaletsizlik ve eşitsizlik gibi teröre sebebiyet veren yeni uyuşmazlıkları derinleştirmekte, yarattıkları korku ve şiddet ikilemini sahip oldukları olanaklarla daha geniş coğrafyalar üzerinde yayabilmektedirler. Bu sebeple terörizm günümüzde, daha ölümcül, daha şiddetli ve daha yıkıcıdır. [37] Terörizm, genellikle kesin siyasi hedefi olanların, müzakere ile kabul edilebilecek bir yol bulamadıklarında, bu duruma dair umutları kalmadığında başvurulan bir yöntem olabilmektedir. Nedenleri pek çok faktöre bağlı olabilir. Bu nedenlerden bazıları; haksızlık olarak görülen bir konu sebebiyle duyulan kin, eziyet çekilen durumdan dolayı intikam alma güdüsü, mevcut olan statükoyu ve istenmeyen siyasi veya demografik realiteyi değiştirme amacı, kendi davalarında haklı olduklarına dair inanca sahip olmak.[38] Örneğin, pek çok kişi tarafından terör örgütü olarak kabul edilen, Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD)'in Irak ve Suriye'deki eylemlerinin nedeni, sahip oldukları coğrafyada bir İslam Devleti kurma hedefidir.[39] Suriye'de başlayan çatışmalardan sonra önemli bir konuma gelen El Nusra adlı grubun IŞİD'le arasında taktik farklılığı olsa da amaçları aynıdır; düşmanları ortaktır.[40] Terörizm, insanlar arasında çıkan anlaşmazlıkların çözülmesi için kullanılan en kötü yöntemdir. Yeni terör faaliyetleriyle ortaya çıkan ve kitlesel ölümlere yol açan şiddet eylemleri, uluslararası boyutta ülke ve milliyet farkını büyük oranda ortadan kaldırmıştır.[41]

32 IOM, Göç Terimleri Sözlüğü, s.49.
33 Viotti, Paul, Kauppi, Mark, Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti, (çev.) Ayşe Özbay Erozan, Nobel Akademik Yayıncılık, Ekim 2014, s.338.
34 Caşın, Mesut Hakkı, Uluslararası Terörizm, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, Şubat 2008, s.37.
35 Viotti ve Kauppi, Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti, s.338-339.
36 Orhan, Duygu Dersan, Ortadoğu'nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği, Atılım Sosyal Bilimler Dergisi, c.3, n.1-2, 2013, s.27.
37 Caşın, Uluslararası Terörizm, s.11.
38 Taslaman, Caner, Kapitan, Tomis, 'Terör'ün ve 'Cihad'ın' Retoriği, İstanbul Yayınevi, 2012, s.77
39 Luizard, IŞİD Tuzağı, s.13.
40 Terkan, Zayıf ve Yaşar, El Nusra Cephesi, s.44
41 Caşın, Uluslararası Terörizm, s.37.

IRAK

Irak'ın Kısa Tarihsel Gelişimi

Irak, geçmişten beri bağımsızlık kazanma süreci ve sonrasında, pek çok kez ayaklanma, çatışma ve darbelerin yaşandığı bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. I.Dünya Savaşı'ndan önceki yılların büyük çoğunluğunda Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında bulunan Irak, 1916 yılında Fransa ve İngiltere arasında gizli imzalanan Sykes-Picot Antlaşmasıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu diğer Ortadoğu toprakları da dâhil olmak üzere paylaşılmıştır. Bu antlaşmaya göre; Fransa, Suriye, Lübnan, Kilikya ve Musul bölgelerini, İngiltere ise Ürdün, Irak ve Kuzey Filistin bölgesini ele geçirmekteydi.[42] Antlaşmadan dört yıl sonra 1920'de Irak, İngiliz mandası altında Irak devletine dönüştü. Osmanlı Devleti'nin himayesi altındayken bölge, Musul, Bağdat ve Güney vilayeti olmak üzere üç ayrı vilayet olarak yönetilmekteydi. Etnik ve dini bakımdan Arap bölgeleri arasındaki en farklı olan bu vilayetleri, tek bir ülke olarak birleştirip millet yaratmak çok zordu. Araplar nüfusun yaklaşık olarak yüzde 80'ini oluşturmaktaydı; bunların yarısından biraz fazlası Şii, geri kalan Arap nüfusu ise Sünni'ydi. İngilizler, azınlıkta olmalarına rağmen yeni kurdukları devlette Sünni'lerin siyasal bakımdan önem kazanmasını desteklemekteydiler. Toplam nüfusun yüzde 20'sini oluşturan Kürtler ise, Sünni Müslüman olmalarına rağmen dil ve kültür olarak farklı bir etnik topluluktu. Yeni kurulan devletin merkezileştirme çabalarına direnen ve asimile olmak istemeyen Kürtler, Irak'ın kuruluşundan günümüze kadar çatışma durumunda hayatlarına devam etmek durumunda kalmışlardır.[43] Irak, önce İngiliz mandası altında Kral Faysal yönetiminde bir monarşi haline geldi, 1932 yılında ise, İngiltere'den ayrılmıştır. Krallık çok uzun sürmemiş, 1958 yılında monarşi kaldırılmış, yerine pek çok askeri diktatörlükler yaşanmıştır. Çoğu zaman ayaklanmalar ve darbelerle karşılaşılan Irak'ta muhalif azınlıkları ve bölgeleri bastırmak için çoğunlukla güç kullanılmıştır.[44] 1968'de Baas Darbesi'nin ardından nispi bir istikrar yaşanmaya başlamıştır. 1976'da Saddam Hüseyin kendisini general rütbesiyle ordunun başına getirmiş, ardından 1979 yılında tüm denetimi eline geçirerek, diktatörlüğünün yolunu açmıştır.[45]

1980-1988 döneminde İran'la savaşan Irak, İran hükümetini devirememiş; fakat askeri gücünü 190 binden 1 milyona çıkarmış ve büyük bir bölgesel askeri güç olmuştu. Hafif silahlardan kimyasal silahlara kadar her şeyi üretme kapasitesine sahip bir silah sanayisi oluşturmuştu. Savaşın ardından ekonomik durumun askeri harcamaları kısıp, petrol gelirlerini yeniden yapılandırılarak düzeltilebileceği beklentileri, 1989'a kadar geçen bir yılda 10 milyar dolar askeri harcama yapılınca gerçekleşemedi. Bu da Saddam'ın Kuveyt'i 1990 yılında ilhaka kalkışmasının bir sebebi oldu.[46] Kuveyt'in ilhakı bir yıl sürdü ve ardından 1991 Şubat'ının son günlerinde başlayan pek çok ayaklanmaya olanak sağladı. Özellikle Kürt ve Şii isyanlarına cevaben Saddam rejimi sert politikalar uygulamaya başladı. İlk olarak Bağdat'ta güç kazanan rejim, kuzeye ve güneye yöneldi. Kimyasal saldırılardan korkan Kürtler dağa çıktılar ve çok geçmeden yaklaşık iki milyon insan Türk ve İran sınırına yığıldı. Şiilere yönelik tepkiler ise daha sert oldu. Özellikle Necef'te ağır bombardımana maruz kalındı ve kitlesel infazlar dâhilinde tahminen 100.000-300.000 arasında insan hayatını kaybetti. Rejim kendini yeniden inşa etme sürecinde, 1992'de spekülasyonla suçladığı kırk iki tüccarı ve 1994 ve 1996 yılları arasında da darbeyle suçladıkları pek çok subay ve muhalifleri idam etti. Bireysel olarak da zorlaştırma politikasına giden rejim, aldıkları kararlarla hırsızların sağ ellerinin kesilmesi, asker kaçaklarının kulaklarının kesilmesi, tüm kadın sekreterlerin işten çıkarılması gibi sert politikalara yöneldi.[47] Sert politikalarına ve diktatörlüğüne devam eden Saddam rejimi, 2003 ABD müdahalesi ile sona erdi. Irak için bitmeyecek olan karışıklık ve kaos dönemine girilmiş oldu.

42 Sander, Oral, Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e, İmge Kitabevi, Ankara, 2009,s.382.
43 Cleveland, William L, Modern Ortadoğu Tarihi, (çev.) Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s.229-230.
44 Lewis, Bernard, Ortadoğu, (çev.)Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2014, s.447-451.
45 Arı, Tayyar, Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s.475-477.
46 Cleveland, Modern Ortadoğu Tarihi, s.464-465.
47 Bozarslan, Hamit,Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi, s.258-261.

2003 MÜDAHALESİ

2001'de başa geçen Bush yönetiminin Ortadoğu politikasında gerekli görülen adımlardan biri, Ortadoğu'da gerekirse askeri güç kullanarak demokratikleştirme ve ekonomik reformları gerçekleştirmekti. Aslında Clinton döneminde de siyasi ve ekonomik reformların desteklenmesi fikri daima bulunmaktaydı. Bu politikanın temelleri, 1980'lerde uluslararası sistemde baskın olan liberal söylemle devamlılık sunmaktaydı.[48] Barış ve refahın sağlanması için liberal demokrasinin ve serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaşması gerektiğine inanan liberal uluslararası siyaset anlayışı, bu dönemde otoriter ve totaliter rejimlerin ezdiği bireyleri korumak için, insani müdahalenin meşru ve haklı olduğunu ileri sürmekteydi. Bush yönetimi, bu söylemi daha da genişleterek 11 Eylül saldırılarından sonra, terörle savaş stratejisinin bir parçası haline getirdi. O dönemde ileri sürülen bu görüşlere göre, terörizmin çözümü demokrasi ve özgürlük anlayışıydı ve bu yüzden Ortadoğu'da rejim değişikliği gerekliydi.[49]

Bush yönetiminin benimsediği bu görüşleri uygulama alanı ilk olarak Irak oldu. Irak'ın kitle imha silahları geliştirdiği ve Saddam rejimiyle el-Kaide'nin işbirliği yaptığı gerekçesiyle ABD ve birkaç müttefik devlet, 19 Mart 2003'te Irak'ın Özgürlüğü askeri seferini başlattı. Direnişle karşılaşmadan Bağdat'a girdiler ve Bush 1 Mayıs 2003'te zafer ilan etti. İlan edilen bu zaferden altı ay sonra, sürekli tırmanan şiddet dönemi başladı. Ne 30 Ocak ve 15 Aralık 2005'te yapılan parlamento seçimleri ne de 15 Ekim 2005'te gerçekleştirilen anayasa referandumu bu şiddete bir son veremedi.[50] Savaş çok sayıda Iraklının ve ABD askerinin hayatına mal olmuştur. Ayrıca savaş ve ABD işgali, Irak'ın alt yapısını ve kurumlarını ortadan kaldırmıştır. Yine savaşla birlikte Irak, radikal grupların bir üssü haline gelmiş, mezhepsel ve etnik düşmanlıklar körüklenmiştir.[51] Sonuç olarak işgal, güvensiz, çatışmalı, ekonomik olarak çökmüş ve devlet otoritesinin olmadığı bir ortam yaratmıştır.

IRAK ŞAM İSLAM DEVLETİ (IŞİD)'in ORTAYA ÇIKIŞI VE IRAK'TAKİ DURUMU

Kökeni, ABD'nin 2003'te Irak'a müdahalesine dayanan ve 2011'de Suriye'de Arap Baharı'nın başlamasıyla oraya geçip daha fazla dikkatleri üzerine çeken Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD)'nin yükselişi ve gücü, bugüne kadar gelmiş geçmiş en büyük terörist gruplardan biri olduğunun bir işaretidir. Geçmişteki terör gruplarıyla karşılaştırıldığında, eşi benzeri olmayan bir meydan okuma sunan örgüt, devletin iyi eğitilmiş ve silahlandırılmış ordusuna karşı aldığı zaferlerle gücünü kanıtlamıştır.[52] Daha önceleri küçük bir selefi- cihatçı gruptan ibaret olduğu düşünülen IŞİD'in devlet kurma hedefiyle ortaya çıkması, yerel ve uluslararası aktörleri şaşırttı. Kısa sürede gerçekleştirdiği toprak kazanımları ve kendi görüşlerine karşı olan güçlere yönelik gerçekleştirdiği savaşlar, örgüte küresel bir boyut kazandırmıştır.[53]

IŞİD' in kuruluşu 2000'li yılların başına dayanmaktadır. Bugünkü durumuna gelene kadar pek çok isim değiştiren örgütün kurucusu, Ürdün doğumlu Ebu Musab el-Zerkavi'dir. Afganistan'a Usame bin Ladin ile tanışmak için giden Zerkavi, beklediği karşılığı alamayınca 2000 yılının başında Afganistan'ın Herat Kampında kendi adamlarını yetiştirmek üzere Tevhid ve Cihad Örgütü (TCÖ)'nü kurmuştur. Filistin, Ürdün ve Suriyeli İslamcı militanlardan oluşan örgüt 2001'de ABD'nin Afganistan'a saldırmasıyla önce İran'a, ardından Irak'ın kuzeyine yerleşmiştir. Burada el- Kaide ile müttefik olduğu ileri sürülen Kürt hareketi Ensar el-İslam[54] örgütü ile bağlantıya geçmiştir. Burada ilk olarak Irak el- Kaidesi olarak adlandırılacak olan IŞİD'in temelleri atılmıştır.[55]

48 Dodge, Coming Face to Face with Bloody Reality: Liberal common sense and the Ideological Failure of the Bush Doctrine in Iraq, International Politics, c.46, n.2&3, 2009, s.255.
49 Altunışık, Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken, Ortadoğu Etütleri, c.1, n.1, 2009, s.76-77.
50 Bozarslan, Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.329.
51 Altunışık, Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken, s.77-78.
52 Bowie, Colin, "The Islamic State of Iraq and the Levant (ISIL): Combatting the Challenge of Post-Modern Islamic Terrorism", MAD-RUSH Undergraduate Research Conference, April 2015, Paper 1, s.4.
53 Luizard, Pierre- Jean, IŞİD Tuzağı, s.11.
54 Irak'taki en eski cihadi gruplardandır. 2001 yılında Molla Fatih Krekar tarafından kurulmuş, Irak'ın kuzeyindeki Kürt bölgelerinde ve özellikle Halepçe çevresinde etkinlik kurmuş bir örgüttür. (http://www.terororgutleri.com/ensar-el-islam-cemaat-ensarul-islam/) Dipnotun nasıl ekleneceği kontrol edilecek !!!
55 Gürler, Recep Tayyip, Özdemir, Ömer Behram, "El Kaide'den Post Kaide'ye Dönüşüm: IŞİD", Sakarya Üniversitesi Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Mayıs 2014, c.1, n.1, s.116-117.

El-Zerkavi'nin Irak'a geçmesinin ardından 2003 yılında ABD, Irak'a müdahale etmiştir. Müdahale ile birlikte Irak'ta Şii milislerin gücü artmış, Sünni grupların etkisi kısıtlanmıştır. Şiilere karşı Sünni azınlığın kısıtlanması, silahlı terör gruplarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.[56] ABD ve koalisyon güçlerinin işgalinin ardından başlayan Sünni direnişe katılıp savaşmak üzere, Afganistan, Çeçenistan, Bosna ve Keşmir gibi cephelerde daha önce savaşan tecrübeli savaşçılar ve Arap ve İslam dünyasından ilk cihadi deneyimini yaşamak üzere gelen genç savaşçılar Zerkavi liderliğinde buluştular. Burada el- Kaide, Zerkavi ile iletişime geçmiş, birlikte hareket etmeye başlamışlardır. 2004 yılında da Zerkavi, el-Kaide'ye bağlılığına ilan ederek örgütün adını, Tanzim el-Kaide fi Bilad er-Rafideyn(İki Nehir Arası el-Kaide/Irak-Mezopotamya El Kaidesi) olarak değiştirmiştir. Bu süreçten itibaren kısaca Irak el-Kaidesi olarak anılan grup, ABD ile işgal güçlerine büyük saldırılar gerçekleştirmeye başlamış ve büyük bir güce ulaşmıştır.[57]

I.Dünya Savaşı'ndan bu yana ilk kez silahlı bir organizasyon, fetih savaşı başlatarak 1916'da oluşturulan Sykes-Picot[58] düzenini yeniden şekillendirmeye çalışmaktadır.[59] Diğer bir deyişle IŞİD, Sykes-Picot Anlaşması'nın orta doğuda çizdiği sınırları reddederek, bağımsız bir İslam Devleti kurarak sınırları yeniden çizmek amacıyla hareket etmektedir.[60] Bu amacını gerçekleştirebilmek için, kısa, orta ve uzun dönem hedeflere sahiptir. Kısa dönem hedefi, kontrol ettiği bölgelerde varlığını sağlamlaştırmak ve Irak ve Suriye'de yeni bölgeler ele geçirmektir. Bu amacına ulaşmak adına uyguladığı en temel strateji, Sünniler ve Şiiler arasında çatışma ortamı yaratarak, Şiileri katletmektir. Böylelikle, Sünnilerin desteğini almak hedeflenmektedir. Orta vadede hedefi, Irak ve Suriye'deki varlığını sağlamlaştırmak ve genişlemektir. Uzun dönemdeki hedefi ise, komşu Sünni devletlere genişlemektir.[61] IŞİD tarafından İngilizce yayınlanan Dabiq dergisinde el-Bağdadi'nin , "Suriye Suriyelilerin, Irak Iraklıların değildir, yeryüzü Allah'ındır ve İslam Devleti tüm Müslümanların devletidir." ifadesine ve Müslümanların geçmişteki itibarlarını, kuvvetlerini ve liderliklerini yeniden kazanacağına yemin eden Bağdadi'nin doktorlara, mühendislere, hakimlere ve fıkıh uzmanlarına kendisine katılmaları için yaptığı çağrıya yer verilmiştir.[62] Yapılan bu çağrıyla, devlet kurmak adına sadece savaşçılara değil, eğitimli güce de ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir.

IŞİD' in dini maskesinin ve terörist taktiklerinin altında, uluslaşma gayesiyle hareket eden siyasi ve askeri bir düzen yatmaktadır. Bölgesel fetihlerinin ardından fikir birliği arayışına giren örgüt, fethettikleri bölgelerde yollardaki çukurları onararak, evsizler için aşevi kurarak, elektriğin kesilmeden gece gündüz kullanılmasını sağlayarak bir devlet gibi hareket etmeye başlamıştır.[63] Ayrıca yerel halkın desteğini almak adına, ele geçirdikleri şehirlerin her birinde, yerel iktidarları yerel aktörlere iade etmiştir. Irak'ta yükselen yerel suiistimaller ve aşırı yolsuzlukların yanında, yerel Sünni seçkinlerden oluşan siyasi temsilcilerin sistemli olarak hukuki eziyetlere maruz kalmaları ve sürgün edilmeleri, Irak politik sisteminde bütünleşme umutlarının yok olduğuna dair işaretler olarak algılanmaktaydı. Bu sebeple halk, 2013 yılı boyunca şiddet içermeyen protesto gösterileri düzenlerken, ordu bu gösterileri bastırmak için ağır silahlara başvurmaktan çekinmedi. IŞİD ise, rüşvet ve yolsuzluğa karşı simgesel önlemler alarak, yolsuzlukla suçlananları kamu önünde infaz etti ve iktidarı aşiret şeflerine teslim etti.[64]

Dini örgüt olarak nitelendirilen IŞİD' in diğer bir politik amacı, İslami Hilafeti geri getirmektir. Bu amaçla, Haziran 2014'te, Musul'un ele geçirilmesinin ardından, örgüt lideri El- Bağdadi halifeliğini ilan etmiştir.[65] Hilafetini ilan ettiği konuşmada el-Bağdadi'nin, " Ey tüm mekanlardaki Müslümanlar!

56 Kam, Ephraim, "The Rise of the Islamic State Organization", Strategic Assessment, october 2014, volume 17, issue 3, pp.41.
57 Acun, Can, "Neo el-Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD)", Seta Perspektif, Haziran 2014, sayı:53, s.2.
58 16 Mayıs 1916 tarihinde Britanya ve Fransa arasında yapılan ve Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu'daki topraklarının paylaşılmasını öngören gizli antlaşmadır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Sykes-Picot_Anla%C5%9Fmas%C4%B1 çevrimiçi erişim tarihi: 24.03.2016)
59 Napoleoni, Lorette, İslam ve Modern Cihat, (çev.)Fulya Çeçen- Ahmet Faruk Çeçen, Altın Bilek Yayınları, İstanbul, 2015, s.17.
60 ORSAM, Rapor no:202,s.89.
61 Clarion Project, The Islamic State, Special Report, mayıs 2015, s.15-16.
62 Dabiq, issue 1, 2014, p.11.
63 Napoleoni, İslam e Modern Cihat,s.20-21.
64 Luizard, IŞİD Tuzağı, s.14-17.
65 Lewis, Jessica, "The Islamic State: A Counter-Strategy for A Counter-State", Institute for The Study of War, Middle East Security Report 21, 2014, s.10.

Sevinin ve hayır umun, başlarınızı iyice dikin! Zira bugün Allah'ın lütfüyle bir devletiniz ve halifeliğiniz var. Size onurunuzu ve izzetinizi geri döndürecek, haklarınızı ve egemenliğinizi geri getirecek bir devlet ve hilafet. İçinde acemin de Arap'ın da, beyazın da siyahın da, doğulunun da batılının da bulunduğu kardeşlik devleti. (…)"[66] ifadeleri, IŞİD' in hilafetle yönetilen devlet kurma isteğini göstermektedir.

Irak'ta 2006'dan itibaren eylemlerine devam eden IŞİD' in lideri el-Bağdadi, Temmuz 2012'de 'Duvarları Yıkma' operasyonu adıyla bir dizi eylem gerçekleştirdi. Bu harekâtta iki önemli basamak bulunmaktaydı;

- Bomba yüklü araçlarla intihar saldırıları düzenlemek
- Hapishane baskınları yapıp ve tutuklu olan cihat yanlılarını kaçırmak.

Harekât 21 Temmuz 2013'e kadar sürdü ve IŞİD bu eylemlerde başarılı oldu. Harekâtla birlikte örgüt adını tüm dünyaya duyurdu; kaçan cihat yanlılarının örgüte katılması IŞİD' i güçlendirdi. Bu dönemde sosyal medya dahil olmak üzere yapılan propagandalarla birlikte tüm dünyadan örgüte katılımlar arttı.[67] Bu artışla birlikte 2014'e gelindiğinde yaklaşık 30.000[68] militanı bulunan IŞİD' in yabancı asker sayısı yaklaşık 5.000-10.000 arasındaydı.

Irak'ta Şii lider Maliki'nin etnik ve mezhepsel ayrımcı politikalarını arttırması, Şiileri başta Bağdat olmak üzere büyük kentlere yerleştirmesi ve bu kentlerin nüfus yapısını bozması, Sünnileri dışlayıcı girişimleri ülkenin bütünlüğünü tehdit etmeye devam etti. 30 Nisan 2014'te İran'ın desteği ile Maliki'nin seçimleri kazanması gerilimi daha da arttırdı.[69] İran'ın Irak'taki politikaları 2014'te IŞİD' in bölgede etkin olmaya başlamasıyla daha da önemli hale geldi. 2013'te Suriye'deki savaş tam bir iç savaşa dönüşmüştü ve İran, Irak'ı bir üs olarak kullanıp Esad rejimini korumak ve Hizbullah ile bağlantısının devam etmesini sağlamak açısından önemli görüyordu. İran bu sebeple Irak'ta etkinliğini sürdürdü ve Irak ordusunun gücü azalınca Şii milisleri bölgede yönlendirdi. Ayrıca bu süreçte IŞİD' e karşı Kürt birliklere destek verdi.[70] IŞİD, yapılan ayrımcılık politikalarını fırsata çevirip, Sünni aşiretlerden birçoğunun desteğini aldı. Suriye-Irak sınırında petrol kaynakları dâhil pek çok bölgeyi ele geçirdi ve bölgelerden elde ettiği gelirlerle birlikte, silah gücü, militan gücü ve mali kaynak kazanarak daha da güçlendi.[71]

Haziran 2014'te Musul, Tikrit'in alınması, IŞİD' in sınırlarını daha da genişletti. Irak'lı Şii dini lider Ayetullah Sistani, IŞİD' in Bağdat'a bu hızda ilerlemesinden endişe duyarak IŞİD' e karşı cihat çağrısında bulundu.[72] Fakat Temmuz ayına gelindiğinde çağrı yapılan bu Şii milisler, yarı aç dolaşıp kendi silah ve kendi cephanelerini kendileri temin ettiklerinden yakınarak evlerine dönmeye başladı. Şii ordularının dağılmasının ardından Maliki, Kürt başkenti olan Erbil'in 'IŞİD'in, Baasçıların, El-Kaide'nin ve teröristlerin karargahı haline geldiğini' ileri sürüyordu. Bu sebeple ihanete uğradıklarını ve Şii ordusunun bu yüzden dağıldığına inanıyorlardı. Kürtlerle aralarındaki bu ihtilaf, IŞİD'e karşı bir cephe yaratmalarını imkansız hale getiriyordu. Kürt lider Mesut Barzani, Irak ordusunun dağılmasını fırsat bilip Kerkük şehri dahil bir çok bölgeyi ele geçirdi. Bu sebeple Barzani, 2014'te IŞİD ile 600 millik bir ortak sınıra sahipti.[73]

Ağustos 2014'te IŞİD, Türkmenlerin çoğunlukta yaşadığı Telafer'i ve Ezidiler'in yaşadığı Sincar'ı ele geçirdi. Bunun üzerine, ABD hava saldırılarına başladı, 18 Ağustos'ta hava saldırılarının yardımıyla

66 Dabiq, issue 1, 2014, s.7.
67 Lewis, Jessica D, Al Qaeda in Iraq Resurgent: The Breaking the Walls Campaign, Middle East Security Report 14, Institute for the Study of War, 2013, p.7-12.
68 Cockburn, Patrick, War with ISIS: Islamic militants have army 200.000, claims senior Kurdish Leader, November 2014, www.independent.co.uk/news/world/middle-east/war-with-isis-islamic-militants-have-army-of-200000-claims-kurdish-leader-9863418.html, (çevrimiçi) erişim tarihi: 21 nisan 2016.
69 BİLGESAM, Terörün Geldiği Yeni Boyut: IŞİD Örneği, Rapor No:65, Haziran 2015, s.19.
70 International Crisis Group, Arming Iraq's Kurds: Fighting IS, Inviting Conflict, Middle East Report no: 158, 12 May 2015, p.12.
71 BİLGESAM, Terörün Geldiği Yeni Boyut: IŞİD Örneği, Rapor No:65, Haziran 2015, s.20.
72 Luizard, Pierre-Jean, IŞİD Tuzağı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s.25.
73 Cockburn, Patrick, İslam Devleti'nin Yükselişi IŞİD ve Yeni Sünni Ayaklanması, (çev) Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2014, s. 29-32.

Peşmerge ve Irak ordusu IŞİD'den Musul Barajını geri aldı. Tikrit ise, 1 Nisan 2015'te IŞİD'den geri alındı.[74]

Yaşanan tüm bu saldırıların ardından, Irak'ta yerinden edilmiş kitleler oluştu. IŞİD Musul'u ele geçirdikten sonra, bölgede yaşayan 1.800 Hıristiyan önce Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin başkenti Erbil'e, daha sonra da Ürdün kralının daveti ile Ürdün'e sığındı.[75] Türkmenler'e ve Ezidiler'e yapılan saldırıların ardından, göç edenlerin sayısının 1 milyona ve ölenlerin sayısının ise 6 bine ulaştığı ifade edildi. Ayrıca kaçırılan ya da kaybolan Ezidi kadınların sayısı ise 2.500 olarak belirtildi.[76]

Tüm bunlara ilaveten, IŞİD'in ideolojisi, söylemi ve uzun vadeli amaçları El Kaide'ye benzemektedir. Ancak El Kaide değildir. Terörist taktikleri kullanmasına rağmen tamamen bir terör örgütü değildir. Çünkü, Irak ve Suriye'de toprak kontrol etmekte, askeri kapasitesini muhafaza etmekte, iletişim hatlarını ve altyapıyı idare edebilmekte ve kendisini finanse edebilmektedir. IŞİD'i bir ordu tarafından yönetilen bir sözde-devlet olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır.[77]

IRAK VE GÖÇ

Irak kuruluşundan itibaren pek çok çatışmaya ve devrimlere sahne olmuş; yaşanan bu gelişmeler pek çok kişinin ölümüne veya göç etmesine sebep olmuştur. Irak, 1920'lerden 2003'e kadar kabaca; Sünnilerin Şiiler üzerindeki mezhepçi ve Arapların Kürtler üzerindeki etnik hâkimiyetine dayalı ikili bir baskı ilişkisine dayanan pek çok sorun yaşamıştır.[78] Bu süreç içerisinde, uluslararası kamuoyunda da en çok dikkat çeken gelişmelerden biri de 1988'de gerçekleşen Halepçe katliamıdır. İran sınırında, Süleymaniye'nin güneydoğusunda küçük bir Kürt kasabası olan Halepçe, Iraklı Kürt peşmergelerin yardımıyla İran tarafından işgal edilmişti. Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak, binlerce sivil kürtün ölümüne yol açan kimyasal silahlarla kasabaya misilleme yaptı.[79] Yaşanan bu kimyasal bombardımanın ardından, çoğunluğu kadın ve çocuk olan yaklaşık 5.000 kişi hayatını kaybetti. 1987-1988 döneminde gerçekleşen saldırılarla birlikte, Irak'taki 3,5 milyon Kürt halkından yaklaşık 1 milyonu Türkiye, İran ve Pakistan'a göç etmek durumunda kalmıştı.[80] 1990'da Körfez Savaşı'ndan yenilgiyle çıkan Saddam'a karşı Mart 1991'de Kürtler büyük bir ayaklanma gerçekleştirdi. Saddam'ın savaşla birlikte askeri gücünün yok olduğuna dair umutların yeşermesiyle hareket eden Kürtlerin fosfor ve sülfirik asit bombardımanıyla karşı karşıya kalması gerçekle yüzleşmelerine sebep oldu. Bombardımanın ardından pek çok Kürt, panik içinde dağlara ve Türk ya da İran sınırına doğru kaçtı. Böylece iki milyon insan, Irak Kürtlerinin yarısı ya da daha fazlası, göç etmek zorunda kaldı.[81]

2003'te ABD müdahalesinin ardından beklentilerin aksine, Irak'ta büyük göç akınları görülmedi. Endişeli yardım görevlileri sınırda kümelendi, fakat beklenen kriz durumlarıyla karşılaşmadıkları için daha önemli olan bölgelere yöneldiler. 2006'da Şiiler için büyük öneme sahip olan Samarra kentindeki El Askeri Cami'sine yapılan bombalı saldırıyla birlikte, Irak'ta mezhep çatışmaları şiddetlendi. Saldırının ardından, milyonlarca Iraklı evini terk etti ve yer değiştirme sivil savaşın merkezi stratejisi haline geldi.[82] IOM verilerine göre, şubat 2006-2008 arasında yaklaşık 1.504.000 kişi yerinden edildi. Şubat 2006 öncesinde yerinden edilen 1.200.000 kişi ile birlikte, yer değiştirenlerin toplam sayısı yaklaşık 3.000.000 kişiye ulaştı. Bazı Iraklılar ise ülkelerine geri dönüş yaptı, fakat geri döndüklerinde yaşam koşulları çok zordu. Temel ihtiyaçlara ulaşımları; su, elektrik, yiyecek, sağlık ve eğitim hizmetleri gibi, daha da zorlaştı. Geri dönme sebepleri olarak;

74 BİLGESAM, Terörün Geldiği Yeni Boyut: IŞİD Örneği, Rapor No:65, Haziran 2015, s.21-22.
75 IŞİD'den Kaçan Iraklı Hıristiyanlar, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141015_isid_hristiyanlar
76 Irak'taki IŞİD krizinde 6 bin kişi öldü, http://www.dunyabulteni.net/asya/317583/1-milyon-yezidi-ve-turkmen-isidden-kacti
77 Cronin, Audrey Kurth, ISIS is not a Terrorist Group, Foreign Affairs
78 Luizard, Pierre-Jean, IŞİD Tuzağı, (çev.) Yasemin Özden Charles, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.43.
79 Bruinessen, Martin van, Ağa, Şeyh, Devlet, (çev.) Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.73.
80 Human Rights Watch Report, What Happened to the Iraqi Kurds?, 1991, s.1.
81 Bruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet, s.75.
82 Lischer, Sarah Kenyon, Security and Displacement in Iraq: responding to the forced migration crisis, International Security, Vol.33, No.2, Fall 2008, pp.95-119.

- Gittikleri ülkelerdeki sağlık, eğitim vb. temel ihtiyaçlara ulaşım konusunda yaşadıkları zorluklar
- Ülke dışına çıktıklarında yasal statü kazanamamaları
- Gittikleri ülkelerde kazandıkları gelirin yetersiz olması
- Terk ettikleri şehirlerde tekrar sağlanan güvenlik verilebilir.[83]

IOM'un 2012 verilerine bakıldığında ise, Irak'ta ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin yaklaşık olarak %75'i beş yıldan fazladır yerinden edilmiş durumdadır. Yapılan araştırmalara göre, pek çok kişi geri dönmeyi düşünmüyor. Geri dönmeme sebepleri, bölgelere göre değişmektedir. Örneğin, Babil'den göç edenler için geri dönmeme sebebi % 90 oranında güvenlik kaygısı iken; Muthanna'dan gelenler için sebep %92 oranında kuraklıktır.

Etnik ve dini kaynaklı çatışmalar, Irak'ın demografik yapısını değiştirmiştir. Yerinden edilen Şii ailelerin %38'i Bağdat'a, %10'u ise diğer vilayetlere taşınmıştır. Sünnilerin, %18'i Diyala'ya, %18 Salah al-Din'e, %17'si Kerkük'e, %15'i ise Bağdat'a yerleşmek zorunda kalmıştır. Yerlerinden edilmiş olan Hıristiyanların %45'i Ninova'ya, %26'sı Duhok'a, %17'si ise Erbil'e; Ezidilerin ise %34'ü Ninova'ya, %27'si Duhok'a ve %16'sı Süleymaniye'ye taşınmıştır. 2012 verilerine göre gerçekleşen yerinden edilmelerin sebepleri tabloda gösterilmektedir.

Kaynak: IOM 2012 verilerine göre düzenlenmiştir.

Tablodan da görüldüğü üzere, yerinden edilme nedenleri arasında en önemli sebepler, çatışma, şiddet ve terör eylemleridir. Göçmenlerin büyük çoğunluğu, yaklaşık %85'i, geri dönmek istemiyor, bulundukları yerlerde kalıp uyum sağlamak istiyorlar. Bunun en büyük sebepleri güvenlik kaygısı ve kendi vilayetlerinde devam eden çatışmalardır.[84]

2012 verilerine göre göçmenlerin %10'ununda geri dönme isteği vardır. Bunun sebepleri;

- Güvenlik şartlarındaki iyileşme (% 97)
- Göç edilen yerdeki zor şartlar (% 74)
- Geri dönenlere yapılan ödemeler (% 53)
- Yerel toplumdan yardım (%31)
- Ve yerel toplumla iyileşen ilişkiler (%25) olarak görülmektedir.[85]

Yerinden edilmiş kişilerin temel ihtiyaçları ise;

- **İş sahibi olmak, gelir elde etmek (%79)**
- Gıda dışı ihtiyaçlar (elektrik, besin güvenliği, hijyen, eğitim, yasal yardım ve diğer ihtiyaçlar) (%62)
- Gıda (%57)

83 International Organization for Migration, IOM Needs Assessments, Post February 2006 Displacement in Iraq, March 2008.
84 International Organization for Migration, IOM Iraq Displacement Monitoring and Needs Assessments, Final Report 2012.
85 IOM 2012, s.8-9.

- Barınma (% 35)
- Su (% 27)
- Sağlık ihtiyaçları (% 26)

Yerinden edilmiş kişilerin büyük çoğunluğu temel ihtiyaçlarından yoksun durumda yaşamaktadırlar. Bulundukları yerlere uyum sağlayabilmek için temel ihtiyaçlarını karşılamaları gerekmektedir. Irak nüfusunun %23'ü fakirlik sınırının altında bulunmaktadırlar, yerlerinden edilmiş kişilerde ise bu oran daha fazladır.

Göç etmek durumunda kalanların geçim kaynaklarına bakılacak olursa büyük çoğunluğu günlük yevmiyelerle geçinmektedir. Akraba ve arkadaşlarından yardım alanların oranı ikinci sırada, diğerleri ise genelde maaş almakta, hükümetten yardım almakta, tarım ve balıkçılık sektöründen geçimlerini sağlamaktadırlar.[86]

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK)'nin verilerine göre 2015 yılında Irak'ta yerinden edilmiş kişilerin sayısı yaklaşık olarak, 4 milyon, mültecilerin sayısı ise yaklaşık olarak 400 bin kişidir. Geri dönen kişilerin sayısı ise yaklaşık olarak 4.000'dir.[87] Görüldüğü üzere, Irak'ta gerek hükümetin gerekse hükümet dışı organizasyonların kullandığı şiddet sebebiyle ölümlerin dışında pek çok kişi göç etmek ya da yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Yıllar geçtikçe verilerden de görüldüğü üzere geri dönüş isteği de azalmaktadır. Devam eden çatışmalar, parçalanmış bir Irak'ı ve halkını ortaya çıkarmıştır.

SURİYE

SURİYE'NİN KISA TARİHSEL GELİŞİMİ

Geçmişten bu yana Suriye, sahip olduğu etnik ve dinsel farklılıklarla birlikte zengin olduğu kadar, bu farklılıklardan doğan bir çok çatışmanın, darbenin, huzursuzluğun yaşandığı yer olarak karşımıza çıkmaktadır. I. Dünya Savaşı'na kadar yaklaşık 400 yıl Osmanlı Hakimiyeti altında bulunan Suriye, savaştan bir süre sonra Fransız mandası altına girmişti. Fransa manda yönetimi boyunca bölgede birlik yaratmak yerine, etnik parçalanmayı destekledi. Verimli Bekaa Vadisi'ni Suriye'den alıp, 1920'de Trablus, Beyrut Sayda, Sidon kıyı şehirlerini de dahil ederek Büyük Lübnan'ı yaratan Fransa, ilk siyasal bölünmeyi gerçekleştirdi. Yine aynı yıl, Şam ve Halep kendi valisi ve Fransız danışmanlarıyla iki ayrı devlete bölündü. Bölünme faaliyetlerine devam eden Fransa, Alevi ve Dürzilerin her birine ayrı devlet verdi. Aleviler kuzeyde Lazıkiye çevresine, Dürziler ise Cebel adı verilen Şam'ın güneyindeki bölgede hakimiyet kurdular. Fransa 1924'te Şam ve Halep devletlerini Hama ve Humus'u da kapsayacak şekilde birleştirerek Suriye Devleti'ni kurdu. Bu şehirlerde toplumsal ve siyasal hayat, Sünnilerin hakimiyeti altındaydı. Bu hamleyle birlikte Alevi ve Dürziler milli politikadan çıkarılmış oldu.[88]

1943'te kağıt üstüne, 1946'da fiilen bağımsızlığını ilan eden Suriye'de, o zamana kadar geçen sürede manda yönetimine karşı pek çok ayaklanma gerçekleştirildi. Bağımsızlığın kazanılmasının ardından ilk darbe 1949'da Kürt general Hüsnü Zaim tarafından yapıldı. Zaim birkaç ay sonra devrilip idam edildi ve ülkede bu süreçten sonra pek çok darbe yaşandı. 1958›de Mısır›la Birleşik Arap Cumhuriyeti kurma tecrübesi yaşayan Suriye, bu konuda başarılı olamadı ve 1961›de birlikten ayrıldı. 28 Eylül 1961›de Haydar el-Kuzberi tarafından yapılan darbeyle çoğu askerlerden oluşan yeni bir zümre iktidara geldi. 8 Mart 1963'te Hafız el-Esad, Salah Cedid ve Amin el- Hafız liderliğinde oluşturulan Baas grubu, yeni bir darbe yaparak hükümetin yerine Devrim Komuta Konseyi'ni geçirdi. Hafız Esad bu tarihten itibaren sivil ve askeri yönetimde pek çok görev aldı ve 13 Kasım 1970'de kansız bir darbe yaparak iktidarı ele geçirdi.[89] Mustafa Sibai tarafından 1945-1946'da dağınık haldeki İslami cemiyet ve dernekleri bir araya getirilerek

86 IOM 2012 Report, s.11-15.
87 UNHCR 2015 Country Operations Profile-Iraq, http://www.unhcr.org/pages/49e486426.html, Erişim Tarihi:20.04.2016.
88 Cleveland, William L, Modern Ortadoğu Tarihi, (çev.)Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul,2008, s.244-245.
89 Bozarslan, Hamit, Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye, (çev.)Ali Berktay, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.92-93.

kurulan Suriye İhvanı Baas rejimine karşıydı. İhvana göre laik kafir Baas rejimi yıkılmalıydı, buna karşılık Baas rejimi de tehlikeli fanatiklerin toplumdan sökülüp atılması konusunda hem fikirdi. Sonuç olarak 2 şubat 1982'de Hama'da ayaklanma başladı, Hafız Esad ve alevilere karşı İhvan›ın başlattığı ayaklanma Hafız Esad'ın müdahalesiyle kanlı bir şekilde bastırıldı, pek çok kişi yaşamını yitirdi. 1982'den sonra ise şiddet tamamen durmadı, örneğin 1986'da Şam'da düzenlenen bombalı saldırıda pek çok kişi hayatını kaybetti.[90]

1990 ve sonrasında Suriye, devlet kontrolünü kaybetme sürecine girmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından SSCB'nin dağılması, Suriye'nin Batı'ya ve ABD'ye karşı en güçlü desteğinin kaybolmasına sebep oldu. ABD'nin Körfez Harekâtı ile Ortadoğu'da varlığı ve Saddam rejimini kısıtlaması da Suriye'nin ideolojik yapısının bozulmasına olanak sağladı. Bu gelişmelerle birlikte Suriye'de Baas rejimi etkisini kaybetmeye, rejimin yarattığı baskı ve korku politikaları da gücünü kaybetmeye başladı.[91]

10 Haziran 2000'de Hafız Esad'ın ölümünün ardından görevi oğlu Beşar Esad devraldı. Suriye içinde ve dışında pek çok sorunla karşılaşan Beşar Esad, kimi zaman babasıyla aynı kimi zaman da farklı politikalar izledi. Avrupa ve ABD ile ılımlı politikalar yürütmeye çalıştı ve 2003 Irak Müdahalesi'nde ABD ile uyumlu hale gelmeye çalıştı.[92] Halka reform ve şeffaflık sözü veren Esad, Irak Müdahalesi sonrası yaklaşık 3 milyon Iraklı mültecinin sorunları, 2004'te Kamışlı'da Kürtlerin isyanı, İsrail›in Lübnan ve Gazze saldırıları sebebiyle gündemini reformlardan güvenlik eksenli önlemlere kaydırdı.[93]

Esad rejimi sonuç olarak uzun bir süre sözünü tutmadı ve ülke iç savaşa sürüklendi. Geçmişten beri tam anlamıyla istikrar sağlayamamış ülkede son 5 yılda gerçekleşen olaylarla verilen kayıplar, kitlesel göç hareketleri uluslararası kamuoyunda dikkat çekmeye devam etmektedir.

ARAP AYAKLANMALARI

Tunus'ta 17 Aralık 2010'da Sidi Bu Zeyd şehrinde Muhammed Buazizi'nin eylemi Arap ayaklanmalarının sembolü olmuştu. Polis tarafından aşağılanan ve geçim kaynağını kaybetme korkusu yaşayan Buazizi kendini yakarak protesto gösterisinde bulundu.[94]Yaşanan bu olaydan sonra başlayan ayaklanmalar ve gösteriler, yüz yıl önce kaybedilen Arap devlet sisteminin yenilenmesi için taze bir nefes gibiydi. Bir an ayaklanmalar, uygulamada eski olan otoriter rejimlerin yarattığı, devlet çıkarı ve millet çıkarı arasındaki yanlış ikili yapının alaşağı edeceği izlemini verdi.[95] Yaşanan ayaklanmaların kökeninde anti-demokratik yönetimlere karşı demokrasi, değişim, insani hak ve hukuk talepleri ile yönetime katılım istekleri bulunmaktaydı. Ayrıca, Arap toplumlarının kuvvetli dini eğilimlerinin iktidar olmak adına ettiği mücadeleler de bu sebeplerin arasındaydı.[96]

Yakın tarihte gerçekleşen bu ayaklanmalar Arap dünyası için ilk değildi. Kısaca tarihe bakmak gerekirse, I. Dünya Savaşı'nın ardından geçen 17 ay içerisinde Kuzey İrlanda ve Yugoslavya ile birlikte Ortadoğu'nun da sınırları belirlendi.[97] Belirlenen sınırların başlangıçtan itibaren sorunlu olmasının yanında, Batılı güçlerin manda yönetimlerinin sona ermesinden sonra başa getirdiği yönetimler daha da sorunluydu. Özellikle Suriye, Irak ve Lübnan gibi ülkelerde, çoğulcu meşru rejimlerden farklı olarak yönetim idaresi belirli etnik ve dinsel azınlıklara verildi.[98] Bu şekilde izlenilen etnik ve dinsel ayrımcılık politikaları, anti-demokratik yaklaşımlar Arap halklarını memnuniyetsizliğe sürükledi ve ayaklanmalar, çatışmalar, darbeler

90 Taştekin, Fehim, Suriye Yıkıl Git, Diren Kal!, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.37-40.
91 Kodaman, Timuçin ve Birsel, Haktan, Arap Baharı Rüzgarında Bir Kimlik Arayışı, Arap Milliyetçiliğinden Suriyeliliğe: Bir Suriye Paradoksu, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, C.4, n.7, 2012, s.24.
92 Mercan, Muhammed Hüseyin, Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim, Akademik ORTA DOĞU, c.4, s.2, 2010, s.110.
93 Taştekin, Fehim, Suriye Yıkıl Git, Diren Kal!,s.48.
94 Dalacoura, Katerina, The 2011 Uprisings in the Arab Middle East: political change and geopolitical implications, International Affairs, v.88, i.1, January 2012, s.63-64.
95 Salloukh, Bassel, The Arab Uprisings and the Geopolitics of the Middle East, The International Spectator: Italian Journal of International Affairs,v.48, i.2, 2013, s.32.
96 Demir, Sertif, Irak ve Suriye Krizlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Nedenler, Gelişmeler, Sonuçlar ve Türkiye Üzerine Etkileri, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, c.12, s.2, 2012, s.564-565.
97 Fisk, The Great War of Civilization, New York, 2006, s.21.
98 Kıran, Abdullah, Arap Baharı, Suriye ve Demokratik Dönüşüm Beklentileri, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c.2, n.1, 2014, s.98.

yaşandı. Örneğin 30 Haziran 2013 darbesiyle kıyaslandığında toplumsal seferberlik boyutunun daha sınırlı kaldığı görülen 1952 Temmuz Devrimi, Mısır'da kitlelerin siyasete katılmasına olanak sağladığından önem arz etmekteydi. Devrim ile birlikte yönetimi ele geçiren Cemal Abdül Nasır, Ortadoğu'da sosyal adalet, eşitsizlik, bağımsızlık, Arap sosyalizmi gibi değer ve kavramların sembol ismi olarak görülmeye başladı.[99] Diğer bir örnek olarak 2000'li yıllarda Filistin'de yaşanan toplumsal hareketler verilebilir. 2000-2005 döneminde Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Filistinliler için İsrail'e karşı büyük bir örgütlenme yaşandı.[100] Bu dönemde yaşanan örgütlenmiş dayanışma hareketleri, protesto gösterileri, yardım faaliyetleri, öğrenci, esnaf, işçiler gibi toplumun büyük kesimini İsrail yönetimiyle kısmi olarak iyi ilişkiler yürüten yöneticileri karşı karşıya getirdi.[101]

Kısaca tarihi açıdan bakıldığında Arap ayaklanmaları, geçmişte de çoğu kez yaşandı. 2010'da Tunus'ta başlayan ve Arap Baharı olarak nitelendirilen ayaklanmalar geçmişte olduğu gibi büyük yankı uyandırdı, hükümet değişiklikleri, uzun süre devam eden iç çatışmalar, büyük sivil kayıplara sebep oldu. Tunus'ta Zeynel Abidin Bin Ali'nin resmen devrilmesi, Mısır'da popüler politik hareketlenmelere örnek teşkil etti. 25 Ocak 2011'de sivil toplumun ve rejim karşıtı grupların katılımıyla gösteriler başladı ve hızla büyüdü. 11 Şubat'ta Mısır lideri Hüsnü Mübarek istifa ederek yönetimi orduya teslim etti ve altı ay sonra yargılanmaya başladı. Benzer hareketler Libya'da da görüldü ve Muammer Kaddafi'nin yönetimi ele geçirildi. 20 Ekim 2011'de Kaddafi yakalanarak öldürüldü.[102]

Kuveyt, Irak, Yemen, Bahreyn gibi Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin pek çoğunda yaşanan ayaklanmaların belki de en şiddetli ve etkili olanı 2011'de Suriye'de yaşanmaya başladı. Suriye Sünni çoğunluk üzerinde Şii azınlığın hüküm sürdüğü, baskıcı rejime sahip olan bir ülkedir. Yaşanan ayaklanmalar ekonomik kaynaklı olmanın yanında, etnik ve mezhepsel mücadeleye dayanmaktaydı. Yönetimi elinde bulunduran Baas rejiminin baskıcı olması ve katı devletçi idare şekli sebebiyle uzun yıllardır Suriye halkı büyük sıkıntı yaşadı. Bölgedeki gelişmelerden etkilenen halk, özellikle Baas'ın geleneksel destekçileri olan işçiler ve köylüler ilk kez rejime sırt çevirdi ve Mart 2011'de köklü siyasi, ekonomik ve toplumsal reformlar talep etmek için protesto gösterilerine başladı.[103] Olayların başlamasının ardından yaşanan ve hala devam eden çatışmalar, iç çatışmaların ne kadar şiddetli ve uzun sürebileceğinin bir kanıtı oldu. Rejim güçleri ilk zamanlarda muhalif sesleri kontrol etmeyi başarsa da hareketlere karşı uyguladığı artan şiddet politikası sebebiyle ülke istikrarsızlığa sürüklendi. Muhalif güçler olarak ortaya çıkan PYD, El Nusra, Irak Şam İslam Devleti (IŞİD) gibi yapılanmalar çatışmaların daha da şiddetlenmesine ve ayaklanmanın hala devam etmesine sebep oldu.[104] Esad yönetiminin gerekli reformları yapmakta ve ülkeyi normalleştirme sürecine götürmekte geç kalması, devletin katı yapısından kaynaklanan olumsuzluklar, halkı ikna etmede yetersiz kaldı.[105]

Suriye'de yaşanan Arap ayaklanması uluslararası nitelik açısından büyük öneme sahip bir olaydır. Bu açıdan bakıldığında, olaylar bölgeyi riskli duruma sokmaktadır. Suriye'de yaşanan ayaklanma artık bir iç savaş niteliğindedir ve ülke dışına taşması, bölgeye yayılma riski her geçen gün daha fazladır.[106] Sivil hedeflere yönelen aşırı şiddetin, etnik ve mezhepsel çatışmaların artması pek çok kişinin yer değiştirerek göç etmesine sebep olmuştur. Yaklaşık beş yıldır sürdürülen çatışmalar sebebiyle 21 milyon nüfuslu ülkenin yarısı ya içeride ya da dışarıya giderek yer değiştirmek zorunda kaldı ve ölü sayısı yaklaşık 250.000'e ulaştı.[107]

99 Çetinkaya, Doğan, Kalın Çizgilerle Ortadoğu Tarihinde Direniş ve Toplumsal/Siyasal Aktörler (1798-2011), (der.) Y.Doğan Çetinkaya, Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.53-54.
100 Bayat, Asef, The 'Arab Street', s.80.
101 Çetinkaya, Kalın Çizgilerle Ortadoğu Tarihinde Direniş ve Toplumsal/Siyasal Aktörler (1798-2011), s.61.
102 Dalacoura, The 2011 Uprisings in the Arab Middle East: political change and geopolitical implications, s.64-65.
103 Demir, Irak ve Suriye Krizlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Nedenler, Gelişmeler, Sonuçlar ve Türkiye Üzerine Etkileri, s.567-568.
104 Orhan, Ortadoğu'nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği, s.26.
105 Kocaoğlu, Arap Baharına Farklı Bakış, s.24.
106 Demir, Irak ve Suriye Krizlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Nedenler, Gelişmeler, Sonuçlar ve Türkiye Üzerine Etkileri, s.569.
107 Erkiner, Mülteciler ve Göçmenler, TDAS Yayınları, İstanbul, 2016, s.142.

Mary Kaldor, savaşın yeni tanımında iki ya da daha çok örgütlü grubun siyasi terimlerle şekillendirdiği şiddet eylemi ifadesini kullanmıştır. Bu tanımlamayla birlikte, geleneksel tanımda kullanılan devlet terimi savaşın olmazsa olmazı durumunda değildir.[108] Yeni savaşlar, küreselleşme çağına ait savaşlar olmakla birlikte, geç dışa açılan, zayıf otoriter devletlerde ortaya çıkar.[109]

Yeni savaşların güncel bir örneği 2011'den bu yana Suriye'de yaşanmaktadır. 2011'de barışçıl protestolarla rejime karşı başlayan isyan, geçen zaman zarfında iç savaşa dönüşmüştür. Rejimin sivil halkı şiddetle bastırmasıyla birlikte ülkenin çeşitli yerlerinde muhalif gruplar oluşmuş ve çatışmalar başlayarak her geçen gün şiddetlenmiştir.[110]

Çıkan çatışmalardaki aktörlerden bir tanesi 24 Ocak 2012'de varlığını resmen ilan eden El Nusra Cephesi adlı örgüttür. El Kaidenin Suriye kolu olarak eylemlerini devam ettirmektedir. IŞİD gibi radikal cihatçı olan grubun hedefi IŞİD'den farklı olarak Suriye'deki hükümet güçleri ile savaşa odaklanmaktır.[111] Suriye'nin kuzeybatı ve güneybatı bölgelerinde daha aktif olan örgüt, hakim olduğu bölgelerde insani yardım faaliyetleri yürüterek, dini mahkemeler ve okullar açmıştır.[112] Örgüt Suriye'de dini dayalı bir ülke kurulana kadar eylemlerini devam ettireceklerini ileri sürmüştür.

Özgür Suriye Ordusu (ÖSO), rejimin halka karşı uyguladığı şiddet ve tutuklama eylemlerinin ardından 29 temmuz 2011'de kurulmuştur. Kuruluş açıklamasında temel amaçlarının rejimi sona erdirmek olduğu ve rejime destek veren tüm birimlerin hedeflerinde olduğu belirtilmiştir. Başlangıçta yerli savaşçılardan oluşan grubun en dikkat çeken eylemi, 2012'de Cisru'ş Şuğur kasabasında 120 rejim askerinin öldürülmesi olayıdır. Grup kısa sürede orduya karşı büyük başarılar elde ederek, rejimin bir çok bölgede toplu katliamlar yapmasını engellemiştir.[113]

Irak'ta ortaya çıkan IŞİD, Suriye'de en etkin grup olarak karşımıza çıkmaktadır. 2012'de Suriye'de rejime karşı savaşmaya başlamıştır. 2014'te Halep'i kontrol altına alan örgüt, aynı yıl halifeliği ilan ederek Irak ve Suriye'de yeni bir İslam Devleti kurduğunu ilan etmiştir. Kullandığı terörist taktiklerin yanı sıra elde ettiği bölgelerde vergi toplayarak, mahkemeler kurarak, petrol ve elektrik satarak adeta bir devlet gibi çalışmaya başlamıştır. Sünni olmayan gruplara saldıran IŞİD, izlediği mezhepçi politika sebebiyle pek çok kişinin ölümüne ve göç etmesine sebep olmuştur.[114]

Suriye rejimi, tüm bu aktörlerle çatışırken dışarıdan da destek almaktadır. Bu desteklerden bir tanesi Hizbullah'tan gelmektedir. Rejimi açıkça savunan Hizbullah, olayların dış güçler tarafından düzenlenmiş bir komplo olduğunu ileri sürmektedir. Rejime karşı olan yaygın rahatsızlığın varlığını kabul etmemekte direnen Hizbullah, rejimden ve çatışmalardan kaçan mülteciler için Lübnan'da kamplar kurulmasına karşı çıkmaktadır. Rejimle arasının hiçbir şekilde bozulmasını istemeyen Hizbullah tüm insani gerekçeleri bir kenara bırakarak mültecileri kabul etmemektedir.[115]

Kürdistan İşçi Partisi (PKK) tarafından 2003'te Suriye kolu olarak Demokratik Birlik Partisi (PYD) kuruldu. Bu kuruluş PKK'ya yardım eden Esad tarafından hoş karşılanmadı ve bu yapıya yönelik tutuklanmalar gerçekleştirildi. 2011'de başlayan ayaklanmalar ile birlikte diğer Kürt gruplarla hareket eden PYD, rejim karşıtı ayaklanmalara destek verdi. Fakat daha sonra Esad ile anlaşmaya varan PYD rejimin yanında savaşmaya başlamış ve diğer isyancı Kürt hareketleriyle de savaşmıştır. Haseke kentini rejime bağlı güçlerle yöneten PYD, IŞİD'in Kobani kuşatması sonrasında ABD'den de askeri ve silah yardımı almaya başlamıştır. 2014'te Kuzey Suriye'nin bazı bölgelerinde, Cezire, Kobani, Afrin, özerklik ilan edilmiş ve bu bölgeler kanton olarak kabul edilip yönetilmeye başlamıştır. 2015'te Rusya'nın Suriye savaşına dâhil

108 Kaldor, Mary, Inconclusive Wars: Is Clausewitz Still Relevant in these Global Times?, Global Policy Journal, v.1, i.3, October 2010, s.3.
109 Kaldor, Mary, In Defence of New Wars, Stability Journal, v.2, i.1, 2013, s.2.
110 Eker, Sami, Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, c.2, s.1, 2015, s.45.
111 United Nations Report, The Islamic State in Iraq and the Levant and the Al-Nusrah Front for the People of the Levant: report and recommendations submitted pursuant to resolution, 2014.
112 Cafarella, Jennifer, Jabhat Al-Nusra in Syria an Islamic emirate for Al-Qaeda, Middle East Security report 25, Institute for the Study of War, 2014, s.20.
113 ORSAM, Suriye Askeri Muhalefeti, Rapor no:202, Ekim 2015, s.16.
114 Taşdemir, Fatma, İç Savaş Çerçevesinde Terörizm ve IŞİD Örneği, Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi, c.11, s.42, 2015, s.57-59.
115 Bakeer, Ali Hussein, Hizbullah'ın Suriye'deki Askeri Operasyonları ve Olası Yansımaları, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), Analiz no:22, 2013, s.3-6.

olmasıyla bu ülkeye işbirliği arayışına giren PYD, rejim yanlısı olarak savaşmaya devam etmiştir.[116]

Bölgede daha birçok örgüt, grup bulunmaktadır. Fakat en etkili gruplar yukarıda bahsettiklerimizdir. Bu gruplar rejimin eylemleriyle de beraber Suriye'de şiddeti tırmandırmış, çatışmaların uzamasına ve kitlesel göç akınlarının oluşmasına sebep olmuşlardır.

SURİYE VE GÖÇ

2011'de başlayan olaylar sebebiyle son 5 yılda Suriye'de yaklaşık 6,5 milyon kişi iç göçe, yaklaşık 5 milyon kişi de dış göçe maruz kalmıştır. En büyük mülteci akınına uğrayan ülkeler ve IOM 2016 verilerine göre misafir ettikleri mülteci sayıları;

- Türkiye; 2.7 milyon kişi
- Lübnan, 1.07 milyon kişi
- Ürdün, 639.704 kişi
- Irak, 246.051 kişi
- Mısır, 118.512 kişidir.
- Son 5 yılda ülke içinde yaklaşık 13.5 milyon kişi insani yardıma muhtaç durumuna düşmüş, bunların 6.5 milyonu ülke içinde yaşadığı yeri terk edip ülke içi başka bir yere göç etmek zorunda kalmıştır.[117]

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiseri António Guterres, Suriyeli mültecilerin bir nesilde tek bir çatışma nedeniyle yerinden edilmiş dünyadaki en büyük mülteci nüfusunu oluşturduğu belirtmiş, dünyanın desteğine ihtiyaç duyan bu nesilin, kötü koşullar altında yaşadığını ve her gün daha fazla fakirliğe sürüklendiğini ifade etmiştir. Artan sayıda mülteci nüfusu pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar;

- Ülkeye geri dönüş umutlarının azalması
- Mültecilerin yoksullaşması
- Çocuk işçiliği, dilencilik ve çocuk yaşta evliliklerin artması
- Mültecileri ev sahipliği yapan toplumlarda temel ihtiyaçlar için artan gelir harcamaları ve yerel halkların mültecilere gösterdikleri tepkiler gösterilebilir.[118]

2014'te Sakarya'da mitingde yaptığı konuşmada Türkiye Cumhuriyeti dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'de artan mülteci sayısı ile ilgili olarak, "Biz bunları bombalara mı terk edelim? Son günlerde Suriyeli kardeşlerimize yönelik maalesef bazı yerlerde provokatif eylemler var. Ben kimler tarafından bunların yapıldığını biliyorum, bunu bu süreçte bunu seslendirmeyeceğim. Ama gerekirse açıklarım". açıklamasında bulunmuştur. O dönemde, Suriyeli mültecilerin yoğun olarak bulunduğu Gaziantep, Adana, İstanbul gibi kentlerde toplumsal sorunlar ortaya çıkmıştır ve bu sorunlar hala devam etmektedir. Yerel halk mültecileri, iş yerlerini almak, istihdamı azaltmak ve askeri ücret altında çalışmaya razı olarak kendi maaşlarını düşürmek

116 Acun, Can, Keskin, Bünyamin, PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG, Seta Rapor 2016, s.10-16.
117 IOM, Syria Overview, https://www.iom.int/countries/syria, (çevrimiçi) ulaşım tarihi: 23.04.2016.
118 UNHCR, UNHCR: Suriyeli Mültecilerin Toplam Sayısı İlk Kez 4 Milyonu Geçti, http://www.unhcr.org/turkey/home.php?content=648, (çevrimiçi) erişim tarihi: 23.04.2016.

gibi ekonomik sebeplerden dolayı suçlamaktadır.[119]

IŞİD'in saldırılarını devam ettirmesi çatışmaların artması sebebiyle Suriyeli mülteci sayısı her geçen gün artmaya devam etmektedir. IŞİD'in Halep'in kuzeyindeki 10 mülteci kampına yaptığı saldırılar nedeniyle 2016'da 30 bin kişi, Türkiye'nin Kilis sınırında giriş yapabilmek için beklemeye başladı. Açıklama yapan bir mülteci, sınırın bir korunak olduğunu ve onları cehenneme gönderen bir engel olduğunu ifade etmiştir.[120] Çatışmalardan kaçan Suriyeliler bombardıman başlayınca evlerini hiç bir şey almadan terk etmek zorunda kaldıklarını ve temel ihtiyaçlarını bile karşılayacak paralarının olmadıklarını ifade etmektedirler. Göç etme yollarında da risk yaşayan mültecilerin yer değiştirmesi ve temel ihtiyaçlara ulaşımları çok zor gözükmektedir.[121]

BMMYK 2015 verilerine göre;

- Kriz başladığından beri Suriye'de ortalama yaşam beklentisi 20 yıl düşmüştür.
- İnsanı yardıma muhtaç yaklaşık 13.5 milyon kişi bulunmaktadır.
- Sağlık yardımına muhtaç kişi sayısı yaklaşık 11 milyondur.
- Yaklaşık 5.7 milyon çocuk ve genç eğitim yardımına muhtaçtır.
- Ayrıca yerinden edilen pek çok kişi, doğum belgesi, kimlikleri gibi kişisel belgelerini kaybetmiş durumdadır. Bu sebeple pek çok kişi, eğitim ve sağlık ihtiyaçları gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için başvuruda bulunamamaktadır.
- Yaklaşık 2.4 milyon kişi yaşamını sürdürecek kesin bir barınağa sahip değildir.
- Devlet Hastanelerinin %58'i devlet sağlık kurumlarının %49'ı ya kapanmış ya da kısmen hizmet verebilmektedir.
- Yaklaşık 1.7 milyon kişi kamplarda yaşamaktadır.[122]

UNICEF çocuklara ve gençlere eğitim, sağlık, gıda, barınma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bir dizi yardım planını 2014'ten itibaren devreye sokmuştur. Özellikle eğitim konusunda okullarına gidemeyen hem ülke içindeki hem de ülke dışındaki çocuklara yardım etmek amacıyla, malzemeler dağıtmış, ülke dışındaki mülteci çocukların eğitimlerini devam ettirebilmesi açısından öğretmen yardımı, malzeme yardımı, para yardımında bulunmaya başlamıştır.[123]

Devam eden çatışmalar sebebiyle pek çok göçmen, ülkelerine güvenlik kaygısı, devam eden çatışmaların yarattığı maddi sıkıntılar gibi sebeplerden dolayı geri dönememektedir. Çatışmaların sürmesi, dünyada en büyük mülteci nüfusunu ortaya çıkararak, Suriyelilerin temel ihtiyaçlarını bile karşılayamayacak duruma düşmesine sebep olmuştur. Göç etme yolunda pek çok suç örgütünün eline düşen mülteciler, sahte pasaport ve vize işlemleri için 18.000 dolar gibi bir ücret yatırmak zorunda kalmaktadırlar. İnsan kaçakçılarına kişi başı 1.000-2000 dolar ödeyen Suriyeliler sayesinde kaçakçılar günde yaklaşık 500.000 dolar kazanmaktadırlar.[124]

119 Al-Monitor, Suriyeli Mülteci Sorunu Kontrolden Çıkıyor, http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2014/07/idiz-turkey-syrian-refugees-local-tension-adana-istanbul.html#, (çevrimiçi) erişim tarihi:23.04.2016.

120 Milliyet Gazetesi, IŞİD'den Kaçan 30 bin Suriyeli sınıra akın etti, http://www.milliyet.com.tr/isid-den-kacan-30-bin-suriyeli/dunya/detay/2227939/default.htm, (çevrimiçi) erişim tarihi:24.04.2016.

121 IOM, Displacement Surges as Thousands of Syrians Flee Conflict in Homs, Hama, https://www.iom.int/news/displacement-surges-thousands-syrians-flee-conflict-homs-hama, (çevrimiçi) erişim tarihi:23.04.2016.

122 UNHCR, Protecting and Supporting The Displaced in Syria, Syria End of Year 2015 Report, s.9.

123 UNICEF, Suriye Krizi Aylık İnsani Durum Raporu, Ekim 2014.

124 Hudson, Leila, Liquidating Syria, Fracking Europe, Middle East Policy, v.22, i.4, 2015.

SONUÇ

Soğuk Savaş Sonrası dönemde savaşların değişen doğası gereği yeni savaşlar ortaya çıkmış ve devlet dışı aktörler de savaşlarda yerini almıştır. Belirtilen dönem içerisinde yaşanan çatışmalar yeni savaşların doğasına uygun bir şekilde ülke sınırları içinde ve devlet dışı aktörlerin katılımıyla devam etmiş; pek çok kişinin ölümüne, yer değiştirmesine sebep olmuştur.

Suriye ve Irak'ta yaşanan gelişmeler, geçmişten bu yana istikrar sağlayamamış iki ülkede büyük krizlere sebep olmuş, göç etme eğilimlerini de büyük oranda etkilemiştir. Çatışmaların etnik ve dini bakımdan ayrımcılığa dayalı olması, iki ülkede de ayrımcılığı daha da tetiklemiştir. İki ülke dışında, yaşanan mülteci sorunu, Türkiye, Lübnan, Ürdün, ABD hatta Avrupa›yı bile etkilemiş, dünya çözüme ulaşılamayan bir krizle karşı karşıya kalmıştır.

Milyonlarca göç etmek zorunda kalanlar açısından bakıldığında ise, ülkelerindeki karışıklıktan kaçan insanlar daha da kötü durumlarla yüzleşmek zorunda kalmışlar, temel ihtiyaçlarını bile karşılayamayacak duruma gelmişlerdir. Dünyadaki en büyük mülteci nüfusunu oluşturan Suriyeli göçmenler, eğitim, sağlık, gıda, barınak gibi temel ihtiyaçlarının dışında suç örgütlerinin eline düşmüşler, ülkelerindeki durumlarından daha kötü bir duruma gelmişlerdir. Gittikleri ülkelerde de sayılarının çokluğu sebebiyle çoğunlukla hoş karşılanmayan mülteciler, toplum tarafından maddi ve manevi şiddetle karşı karşıya kalmışlardır. Sonuç olarak krizin devam etmesi ile birlikte daha büyük sorunlar ortaya çıkmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

"Önce Kandil'deki Yezidlere Bak", Milliyet, 06.11.2013, http://www.milliyet.com.tr/once-kandil-deki-yezidlere-bak/siyaset/detay/1787772/default.htm, çevrimiçi (12.04.2016)

Acun, Can, "Neo el-Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD)", Seta Perspektif, sayı:53, Haziran 2014.

Acun, Can, Keskin, Bünyamin, PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG, Seta Rapor 2016.

AFAD Başkanı Fuat Oktay'ın açıklaması: Türkiye'deki Suriyeliler için 2.5 milyar dolar harcandı. DHA, 24.04.2014, http://www.dha.com.tr/turkiyedeki-suriyeliler-icin-25-milyar-dolar-harcandi_655868.html, çevrimiçi (12.04.2016)

Altunışık, Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken, Ortadoğu Etütleri, c.1, n.1, 2009.

Amnesty International, Annual Report 2015/2016.

Arı, Tayyar, Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.

Bakeer, Ali Hussein, Hizbullah'ın Suriye'deki Askeri Operasyonları ve Olası Yansımaları, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), Analiz no:22, 2013

BİLGESAM, Terörün Geldiği Yeni Boyut: IŞİD Örneği, Rapor No:65, Haziran 2015.

BM Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, I.Bölüm

Bowie, Colin, "The Islamic State of Iraq and the Levant (ISIL): Combatting the Challenge of Post-Modern Islamic Terrorism", MAD-RUSH Undergraduate Research Conference, April 2015.

Bozarslan, Hamit, Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye, (çev.)Ali Berktay, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Bruinessen, Martin van, Ağa, Şeyh, Devlet, (çev.) Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Cafarella, Jennifer, Jabhat Al-Nusra in Syria an Islamic emirate for Al-Qaeda, Middle East Security report 25, Institute for the Study of War, 2014.

Carment, David, James, Patrick, Two Level Games and Third- Party Intervention: Evidence from Ethnic Conflict in the Balkans and South Asia, Canadian Journal of Political Science, v.29, n.3,1996.

Castles, Stephen, Miller, Mark J, Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Caşın, Mesut Hakkı, Uluslararası Terörizm, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, Şubat 2008.

Clarion Project, The Islamic State, Special Report, Mayıs 2015.

Cleveland, William L, Modern Ortadoğu Tarihi, (çev.) Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.

Cockburn, Patrick, İslam Devleti'nin Yükselişi IŞİD ve Yeni Sünni Ayaklanması, (çev) Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2014.

Cockburn, Patrick, War with ISIS: Islamic militants have army 200.000, claims senior Kurdish Leader, November 2014, http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/war-with-isis-islamic-militants-have-army-of-200000-claims-kurdish-leader-9863418.html, (çevrimiçi) erişim tarihi: 21 nisan 2016.

Collier,Paul, Hoefler, Anke, On the Economic Causes of Civil War, Oxford Economic Papers, v.50, i.4,1998.

Cronin, Audrey Kurth, ISIS is not a Terrorist Group, Foreign Affairs, April 2015.

Çetinkaya, Doğan, Kalın Çizgilerle Ortadoğu Tarihinde Direniş ve Toplumsal/Siyasal Aktörler (1798-2011), (der.) Y.Doğan Çetinkaya, Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Dabiq, issue 1, http://www.clarionproject.org/news/islamic-state-isis-isil-propaganda-magazine-dabiq, 2014.

Dalacoura, Katerina, The 2011 Uprisings in the Arab Middle East: political change and geopolitical implications, International Affairs, v.88, i.1, January 2012.

Demir, Sertif, Irak ve Suriye Krizlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Nedenler, Gelişmeler, Sonuçlar ve Türkiye Üzerine Etkileri, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, c.12, s.2, 2012.

Dodge, Coming Face to Face with Bloody Reality: Liberal common sense and the Ideological Failure of the Bush Doctrine in Iraq, International Politics, c.46, n.2&3, 2009.

Eker, Sami, Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, c.2, s.1, 2015.

Eriksson ve Wallensteen, Armed Conflict 1989-2003, Journal of Peace Research, v.41, i.5, September 2004.

Erkiner, Mülteciler ve Göçmenler, TDAS Yayınları, İstanbul, 2016.

Evans,Graham, Newnham, Jeffrey, Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, (çev.)H.Ahsen Utku, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2007.

Fisk, Robert, The Great War of Civilization, New York, 2006.

Gürler, Recep Tayyip, Özdemir, Ömer Behram, "El Kaide'den Post Kaide'ye Dönüşüm: IŞİD", Sakarya Üniversitesi Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, c.1, n.1, Mayıs 2014.

Harbom, Lotta, Wallensteen, Peter, Armed Conflict and Its Dimensions: 1946-2004, Journal of Peace Research, v.42, n.5, 2005.

Hudson, Leila, Liquidating Syria, Fracking Europe, Middle East Policy, v.22, i.4, 2015.

Human Rights Watch Report, What Happened to the Iraqi Kurds?, 1991.

International Crisis Group, Arming Iraq's Kurds: Fighting IS, Inviting Conflict, Middle East Report no: 158, 12 May 2015.

International Organization for Migration, IOM Iraq Displacement Monitoring and Needs Assessments, Final Report 2012.

International Organization for Migration, IOM Needs Assessments, Post February 2006 Displacement in Iraq, March 2008.

IOM Uluslararası Göç Örgütü, Göç Terimleri Sözlüğü, (ed)Doç. Dr. Bülent Çiçekli, 2009.

IOM, Displacement Surges as Thousands of Syrians Flee Conflict in Homs, Hama, https://www.iom.int/news/displacement-surges-thousands-syrians-flee-conflict-homs-hama, (çevrimiçi) erişim tarihi:23.04.2016

IOM, Syria Overview, https://www.iom.int/countries/syria, (çevrimiçi) ulaşım tarihi: 23.04.2016.

Irak'taki IŞİD krizinde 6 bin kişi öldü, http://www.dunyabulteni.net/asya/317583/1-milyon-yezidi-ve-turkmen-isidden-kacti, erişim tarihi:19.04.2016.

IŞİD'den Kaçan Iraklı Hıristiyanlar, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141015_isid_hristiyanlar, erişim tarihi:19.04.2016.

Kaldor, Mary, In Defence of New Wars, Stability Journal, v.2, i.1, 2013.

Kaldor, Mary, Inconclusive Wars: Is Clausewitz Still Relevant in these Global Times?, Global Policy Journal, v.1, i.3, October 2010.

Kalyvas, Stathis, The Logic of Violence in Civil War, Department of Politics New York University, 2000.

Kam, Ephraim, "The Rise of the Islamic State Organization", Strategic Assessment, volume 17, issue 3, October 2014.

Keleş, Ruşen, Yerinden Yönetim ve Siyaset, Cem Yayınevi, İstanbul,1998.

Kıran, Abdullah, Arap Baharı, Suriye ve Demokratik Dönüşüm Beklentileri, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c.2, n.1, 2014.

Kodaman, Timuçin ve Birsel, Haktan, Arap Baharı Rüzgârında Bir Kimlik Arayışı, Arap Milliyetçiliğinden Suriyeliliğe: Bir Suriye Paradoksu, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, C.4, n.7, 2012.

Lewis, Bernard, Ortadoğu, (çev.)Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2014.

Lewis, Jessica D, Al Qaeda in Iraq Resurgent: The Breaking the Walls Campaign, Middle East Security Report 14, Institute for the Study of War, 2013.

Lewis, Jessica, "The Islamic State: A Counter-Strategy for A Counter-State", Institute for The Study of War, Middle East Security Report 21, 2014.

Lischer, Sarah Kenyon, Security and Displacement in Iraq: responding to the forced migration crisis, International Security, Vol.33, No.2, Fall 2008.

Luizard, Pierre-Jean, IŞİD Tuzağı, (çev.)Yasemin Özden Charles, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Mercan, Muhammed Hüseyin, Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim, Akademik ORTA DOĞU, c.4, s.2, 2010.

Milliyet Gazetesi, IŞİD'den Kaçan 30 bin Suriyeli sınıra akın etti, http://www.milliyet.com.tr/isid-den-kacan-30-bin-suriyeli/dunya/detay/2227939/default.htm, (çevrimiçi) erişim tarihi:24.04.2016.

Napoleoni, Lorette, İslam ve Modern Cihat, (çev.)Fulya Çeçen- Ahmet Faruk Çeçen, Altın Bilek Yayınları, İstanbul, 2015.

Nye, Joseph S, Welch, David A, Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak, (çev)Renan Akman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul,2015.

Orhan, Duygu Dersan, Ortadoğu'nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği, Atılım Sosyal Bilimler Dergisi, c.3, n.1-2, 2013.

ORSAM, Irak'tan Irağa: 2003 Sonrası Irak'tan Komşu Ülkelere ve Türkiye'ye Yönelik Göçler, Rapor no 21, Kasım 2010.

ORSAM, Suriye Askeri Muhalefeti, Rapor no:202, ekim 2015.

Özer, Yeşim, Uluslararası Göç ve Yabancı Düşmanlığı, Derin Yayınları, İstanbul, 2015.

Özyakışır, Deniz, Göç: Kuramsal ve Bölgesel Bir Uygulama, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, Temmuz 2013.

Salloukh, Bassel, The Arab Uprisings and the Geopolitics of the Middle East, The International Spectator: Italian Journal of International Affairs, v.48, i.2, 2013

Sander, Oral, Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e, İmge Kitabevi, Ankara, 2009.

Şatana, Nil S, İç Çatışma: Nedenler, Mekanizmalar, Aktörler, (ed.) Evren Balta, Küresel Siyasete Giriş içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Taslaman, Caner, Kapitan, Tomis, 'Terör'ün ve 'Cihad'ın' Retoriği, İstanbul Yayınevi, 2012.

Taşdemir, Fatma, İç Savaş Çerçevesinde Terörizm ve IŞİD Örneği, Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi, c.11, s.42, 2015.

Taştekin, Fehim, Suriye Yıkıl Git, Diren Kal!, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015.

UNHCR 2015 Country Operations Profile-Iraq, http://www.unhcr.org/pages/49e486426.html, Erişim Tarihi:20.04.2016.

UNHCR, Protecting and Supporting The Displaced in Syria, Syria End of Year 2015 Report.

UNHCR, UNHCR: Suriyeli Mültecilerin Toplam Sayısı İlk Kez 4 Milyonu Geçti, http://www.unhcr.org/turkey/home.php?content=648, (çevrimiçi) erişim tarihi: 23.04.2016.

UNICEF, Suriye Krizi Aylık İnsani Durum Raporu, Ekim 2014.

United Nations Report, The Islamic State in Iraq and the Levant and the Al-Nusrah Front for the People of the Levant: report and recommendations submitted pursuant to resolution, 2014.

Viotti, Paul, Kauppi, Mark, Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti, (çev.) Ayşe Özbay Erozan, Nobel Akademik Yayıncılık, Ekim 2014.

Yalçın,Cemal, Göç Sosyolojisi, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004.

The role of Quran in fight terrorism in the Middle East

YRD.DOÇ.Dr. Mesut cevher

Abstract:Thanks to Allah and that's enough, Allah blessings and peace upon his worshipers whom chosen by him, after that,

The Mohammedan message is the message of mercy; its God is most merciful, and its prophet is mercy to the world (We sent thee not, but as a Mercy for all creatures) (Al-Anbiyaa: 107), and its author is light and mercy for the believers; so it's not strange that Quran calls for compassion, and rooting for it in society was being ruled by power, controlled by the vices of lust, and its prevailing law is cruelty, society was bragging about looting, prospering by kill and cutting wombs, the strong person eat the weak one, also the weak is punished, while the strong is never punished. The man raped his own daughter and she is not allowed to cry. There is no doubt a society like this does not raise to honor the Caliphate and the construction of the earth but perish the offspring; that's why it was very difficult for any reformer to change these blindness tempers, such matters were unable to be solved by human being, as it needed Allah mercy to save the humanity, Mohammedan message came to fix what people spoiled with mercy and good sermon, and return the beautiful image which Allah created people in.Jaafar bin Abi Talib, summarized in his speech in front of Nagaci the king of Abyssinia when he said: (dear king, we were blindness people, worship idols and eat the dead bodies, and do immorality things and cut wombs and the strong person eat the weak one, we were like that for a long time till Allah sent to us the prophet whom we know him, his truth, and his honesty, he called us to worship one God and stop our worships to the idols which is stone and he orders us to be honest and act in good manner to our relatives and neighbors and stop doing any wrong things…) these words ensure that when Quran came, the people turned from a bad society to a good one.

It is known that one of the most important five elements of Islam is the safety of human being, that's why Quran said(…the taking off one innocent life is like the taking of all mankind; and let the an innocent live, like he let all innocents live as well..) and it's important to mention that Quran does differentiate between people though their religion or color, however Quran stated that its not allowed to kill a human being or destroy the earth and who kills an innocent, Allah will punish him badly and consider him as he called all mankind, while who save an innocent from death Allah will re-

wards him and consider him as he saved all mankind. Undoubtedly, that a person who learned what mentioned above about Quran will never accept any terrorism, as Islam fight against terrorism; actually, there are well known entities that are responsible for it and try to attach it to Islam, although Islam is innocent of it. Also it's not enough for person who learned teachings of Islam to dislike the terrorism, but also to fight it to save the mankind and that what Islam aims to.

It's clear the importance of Quran education in maintaining security and fighting terrorism in our area, as it removes the false claims which trying to attach terrorism with Islam and protect Muslim youth from be involved with Extremist groups. In addition to ensure about the respect of the human being as a human being regardless his religion or his color. Hence the importance of this study, which aims to uncover the truth, discuss the false ideas, And refute the false fabrications. This study will depend on the analytical approach inductive which we will collect evidence and introductions then analyze it to gain access to scientific results

I will cover with power of Allah in this research the role of the Qur'an in the fight against terrorism in the Middle East in the main points as follows:

- Holy Quran strategies in the consolidation of Mercy in Muslim person.
- Holy Quran strategies in the consolidation of compassion among family members.
- Holy Quran strategies in the consolidation of compassion among members of society.
- Holy Quran strategies in consolidation of compassion among all mankind.
- The role of the Qur'an in achieving security and the fight against terrorism in the Middle East.

I pray to Allah that I will be able to deliver the truth and being useful, Allah can do that.

دور القرآن في محاربة الإرهاب في الشرق الأوسط

الحمد لله وكفى ، وصلاة وسلاما على عباده الذين اصطفى وبعد ،

فإن الرسالة المحمدية هي رسالة رحمة ، فربها الرحمن الرحيم ، ورسولها رحمة للعالمين (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ) ، وكتابها نور ورحمة للمؤمنين ؛ فليس غريبا إذن أن يدعو القرآن الكريم إلى التراحم ، بل ويؤصل له في مجتمع كانت تحكمه القوة ، وتسيطير عليه رذائل الشهوة ، ويعتبر قانونه السائد هو القسوة ، مجتمع كان يتفاخر بالسلب والنهب ، ويزهو بالقتل والضرب ، تقطع فيه الأرحام ، يأكل القوي فيه الضعيف ، ويعاقب الضعيف ويترك الشريف ، يئد الرجل فيه بنته وفلذة كبده دون أن تذرف دمعة من مقلتيه ، ولا شك أن مجتمعا بهذا الشكل لايرقى إلى شرف الخلافة وإعمار الأرض ، بل إنه يهلك الحرث والنسل ؛ لذا فقد كان عسيرا على كل مصلح أن يغير هذه الطبائع الجاهلية ، ولم يعد الأمر بمقدور العزائم البشرية ؛ فكان لزاما أن تتدخل العناية الربانية لإنقاذ البشرية ، فجاءت الرسالة المحمدية لتصلح ما أفسده بنو الإنسان بالرحمة والموعظة الحسنة ، وتعيده إلى جمال الفطرة التي فطر الله الناس عليها .

وقد لخص جعفر بن أبي طالب رضي الله عنه في خطابه أمام النجاشي ملك الحبشة حيث قال : (أيها الملك، كنا قوما أهل جاهلية، نعبد الأصنام ونأكل الميتة ونأتي الفواحش ونقطع الأرحام ونسيء الجوار ويأكل القوي منا الضعيف. فكنا على ذلك حتى بعث الله إلينا رسولا منا نعرف نسبه وصدقه وأمانته وعفافه، فدعانا إلى الله لنوحده ونعبده ، ونخلع ما كنا نعبد نحن وآباؤنا من دونه من الحجارة والأوثان ، وأمرنا بصدق الحديث وأداء الأمانة وصلة الرحم وحسن الجوار والكف عن المحارم والدماء.....) وهذه الكلمة تؤكد أنه لما جاء القرآن حول هذا المجتمع من مجتمع يغوص في الرذيلة إلى مجتمع تزينه الفضيلة .

ومن المعلوم أن من أهم كليات الإسلام الخمس حفظ النفس ،وقد قدمها أهل الأصول على بقية الكليات عدا حفظ الدين ؛ ولذا فقد جعل القرآن الكريم من (.....قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا.....) ولعل من الجدير بالذكر هنا أن القرآن لم يفرق بين الناس على أساس الدين أو العرق أو اللون ، بل جعل المعيار قتل نفس أو إفساد في الأرض ، ولا يجوز بغير هذين التعدي على حق الإنسان في الحياة ، ومن يتعد فيقتل نفسا فإن عقابه عند الله شديد كأنما قتل الناس جميعا ، ومن ينقذ نفسا من الموت أو الهلاك فله أجر وكأنه أنقذ الإنسانية كلها .

ومما لا شك فيه أن شخصية تربت بهذه التربية القرآنية لن تقبل ما يمارس من إرهاب ، ينبذه الإسلام ويحاربه ، تقترفه جهات معروفة وتحاول إلصاقه بالإسلام ، وهو منه بريء ، ولا يكفي من تربى بتربية القرآن أن ينفر من الإرهاب بل يوجب عليه دينه أن يكون سدا يحمي الإنسانية من هذا البلاء .

وهنا تتضح أهمية دور التربية القرآنية في الحفاظ على الأمن ، ومحاربة الإرهاب في منطقتنا ؛ فهي تكشف زيغ الادعاءات التي تلصق الإرهاب بالإسلام ، وتحصن الشباب المسلم من الوقوع في شرك الجماعات المتطرفة

، وتعمق في النفوس احترام الإنسان كإنسان ، بغض النظر عن دينه أوعرقه أو لونه . ومن هنا كانت أهمية هذه الدراسة التي تهدف إلى كشف الحقائق ، ومناقشة الأفكار الزائفة ، ودحض الافتراءات الباطلة . وسوف تعتمد هذه الدراسة المنهج الاستقرائي التحليلي ، حيث سنقوم بجمع الأدلة والمقدمات ، ثم نقوم بتحليلها للوصول إلى النتائج العلمية .

أ- مصطلح الإرهاب:

1.المعنى اللغوي:

يقتضي المنهج العلمي منا تحديد المصطلح قبل الخوض في الحديث عنه ، ذلك نبدأ بالمعنى اللغوي له ، فالإرهاب في اللغة العربية :

رهب : كعلم ، رهبة ورهبا ، بالضم وبالفتح وبالتحريك ، ورهبانا ، بالضم ويحرك : خاف . وأرهبه واسترهبه : أخافه .

والراهب : واحد رهبان في الديانة المسيحية . وهو اسم فاعل من رهب : إذا خاف ، أي : الخوف من الله سبحانه وتعالى . وعليه ؛ فالإرهاب في اللغة هو الإفزاع والإخافة ، يقال : أرهبه ، ورهبه أي أخافه .

قال عنترة :

لولا الذي ترهب الأملاك قدرته

جعلت من جوادي قبة الفلك

وبالنظر فيما سبق من معاني مادة " رهب " وبعض ما تفرع عنها يتضح أنها تعني : الخوف ، وهو ما يعني الإمعان في الهرب من المكروه ، وقد يكون هذا الهرب بالكف عن فعل ما ينتج عنه مكروه أو ببذل الأسباب التي تمنع حدوثه ، ومنه إمعان الإنسان في العبادة والزهد في الدنيا خوفا من الله وطمعا في رضاه . وأما أرهب ، فتعني : قصد التخويف والإفزاع والترويع ، من قوة تفوق قوة ذات المخوف أو المروع ، فهو حالة من تسليط عناصر خارجية تتسبب في ضعف داخلي يعتري الإنسان ، فيجبره على التخلي عن شيء من اختصاصه ، أو عن شيء يحبه .

ولقد أقر مجمع اللغة العربية في القاهرة استخدام كلمة الإرهاب بوصفه مصطلحا حديثا في اللغة العربية أساسه (رهب) بمعنى خاف ، وأوضح المجمع : (أن الإرهابيين وصف يطلق على الذين يسلكون سبيل العنف لتحقيق أهدافهم السياسية) .

ومعنى الإرهاب في اللغات الأخرى ليس بعيدا عن معناه في اللغة العربية ؛ ففي اللغة الإنجليزية مثلا كلمة Terrorism التي تعني الإرهاب ، وهي مشتقة من كلمة Terror أي تخويف أو Terrorize وكلها تعني الخوف ومشتقاته . وعرف قاموس أكسفورد الإرهاب بأنه : (استخدام العنف والتخويف بصفة خاصة لتحقيق أهداف سياسية) .

وعرفه قاموس روبير الفرنسي بأنه : (الاستعمال المنظم لوسائل استثنائية للعنف من أجل تحقيق هدف سياسي ؛ مثل الاستيلاء ، أو المحافظة على السلطة ، أو ممارسة السلطة . . .) .

2. المعنى الاصطلاحي :

أما التعريف الاصطلاحي للإرهاب هو محل الاختلاف وتباين الآراء ووجهات النظر ، وذلك لاعتبارات كثيرة منها : اعتبارات تاريخية ، ولاختلاف الأهداف والتوجهات وسياسات الدول ومصالحها ، تلك التي أدت إلى الاختلاف والتباين على أرض الواقع ، فتعددت وتنوعت التعريفات إلى الدرجة التي وجد معها الباحثون في مجال الإرهاب أن عدد التعريفات الاصطلاحية التي ظهرت في المؤلفات التي اهتمت بظاهرة الإرهاب تزيد عن مائة تعريف ، وفيها تفاوت وتباين وزيادة واتفاق ؛ فالبعض يركز في تعريف الإرهاب على الأسلوب أو الطريقة فيرون أن الإرهاب ليس فلسفة ولا حركة ، وإنما أسلوب أو طريقة لغرض تحقيق هدف سياسي لجماعة منعزلة ومحبطة ، تدرك أن لا أمل لها في الوصول إلى ما تريده إلا عن طريق تخويف الأغلبية ومؤسساتها عن طريق إشاعة الرعب والتضليل بينما يركز آخرون على الأهداف أو الوسائل أو الأسباب . وهكذا كل يركز على ما يدخل في نطاق اهتمامه . ورغم الصعوبة القائمة في التعريف الاصطلاحي للإرهاب ، فإن الباحثين ما زالوا يتلمسون طريقهم للوصول إلى تعريف يتفق عليه ، ويكون وسيلة لمعالجة جماعية .

وفيما يلي سأسرد بعض التعريفات الاصطلاحية للإرهاب ، أملا في أن يكمل بعضها بعضا ، فما ينقص في تعريف تكملة التعريفات الأخرى . فضلا عن أن تعدد تلك التعريفات يدل على الاهتمام الذي وجه إلى هذه الظاهرة في العصر الحديث ، حيث ابتليت بها كثير من المجتمعات الإنسانية ، وفيما يأتي أبرز تلك التعريفات :

- عرفه عبد الستار الطويلة : " محاولة فرد أو مجموعة من الأفراد أو الجماعات ، فرض رأي أو فكر أو مذهب أو دين أو موقف معين من قضية من القضايا ، بالقوة والأساليب العنيفة ، على أناس أو شعوب أو دول ، بدلا من اللجوء إلى الحوار والوسائل المشروعة الحضارية ، وهذه الجماعات أو الأفراد تحاول فرض هذه الأفكار بالقوة لأنها تعتبر نفسها على صواب والأغلبية مهما كانت نسبتها على ضلال ، وتعطي نفسها وضع الوصاية عليها تحت أي مبرر " .

- وعرفه حسين الشريف :

" منهج أو نظام ، تحاول من خلاله مجموعة منظمة ، أو طرف معين ، جذب الانتباه إلى أهدافها ، أو تجبر الطرف الآخر بتقديم تنازلات وفاء بأهدافها ، بواسطة الاستخدام المنظم والمقصود للعنف " .

(والإرهابي النمطي هو الشخص المدرب من أجل تنفيذ أعمال العنف المقررة بواسطة المنظمة أو الجماعة أو الجهة التي يتبعها ، بحيث إنه في حال القبض على هذا النوع من الإرهابيين النمطيين ، فإنهم يتحدثون أثناء محاكمتهم ليس من أجل تبرئة أنفسهم ، بل لمحاولة نشر الأفكار السياسية لمنظمتهم ، ويعدون ذلك هدفا من أهداف إرهابهم) .

- وعرف القانون المصري الإرهاب كما يأتي :

نصت المادة (86ع) المضافة إلى القانون 97 لسنة 1992 م على ما يأتي : " يقصد بالإرهاب في تطبيق أحكام هذا القانون كل استخدام للقوة أو العنف أو الترويع ، يلجأ إليه الجاني تنفيذا لمشروع إجرامي ، فردي أو جماعي ، بهدف الإخلال بالنظام العام أو تعريض سلامة المجتمع وأمنه للخطر ، إذا كان من شأن ذلك إيذاء الأشخاص أو إلقاء الرعب بينهم ، أو تعريض حياتهم أو حرياتهم أو أمنهم للخطر ، أو إلحاق الضرر بالبيئة ، أو بالاتصالات أو المواصلات أو بالأموال أو بالمباني ، أو الأملاك العامة أو الخاصة أو احتلالها أو الاستيلاء عليها أو منع أو عرقلة ممارسة السلطات العامة أو دور العبادة أو معاهد العلم لأعمالها ، أو تعطيل تطبيق الدستور أو القوانين أو اللوائح " .

ووفقا لهذا التعريف والذي سبقه فإن الإرهاب يولد إرهابا مماثلا ، مما يجعله سهل الانتشار ، فتنتشر عدواه ، وتأتي جرائمة على كافة المجتمعات كما تأتي النار الهشيم ، أي إن هذا التعريف تحدث عن الربط بين الإرهاب والأسباب التي تدفع إليه .

- وفي قاموس أكسفور نجد كلمة إرهاب Terrorism تعني سياسة أو أسلوب يعد لإرهاب المناوئين أو المعارضين لحكومة ما وإفزاعهم . فالإرهابي Terrorist هو الشخص الذي يحاول أن يدعم آراءه بالإكراه أو التهديد أو الترويع .

- وفي معجم مصطلحات العلوم الاجتماعية يعني الإرهاب :

" بث الرعب الذي يثير الجسم أو العقل ، أي الطريقة التي تحاول بها جماعة منظمة أو حزب أن يحقق أهدافه عن طريق استخدام العنف . وتوجه الأعمال الإرهابية ضد الأشخاص ، سواء كانوا أفرادا أو ممثلين للسلطة ، ممن يعارضون أهداف هذه الجماعة " .

- وعرفه (جونز برج) Ginsburg بأنه " الاستعمال العمدي للوسائل القادرة على إحداث خطر عام يهدد الحياة أو السلامة الجسدية أو الصحية أو الأموال العامة " .

- كما عرفه (سوتيل) بأنه " العمل الإجرامي المقترف عن طريق الرعب أو العنف ، أو الفزع الشديد من أجل تحقيق هدف محدد " .

- ونظر (نومي جال ارو) " Noemi Gal-or " إلى الإرهاب على أنه " طريقة عنيفة أو أسلوب عنيف للمعارضة السياسية ، وهو يتكون من العنف والتهديد ، وقد يمارس الإرهاب ضد أبرياء أو ضد أهداف لها ارتباط مباشر بالقضية التي يعمل من أجلها الإرهابي " . والخلاصة أنه يمكننا تعريف الإرهاب بأنه : عمل إجرامي منظم ، يتخذ العنف وسيلة لتحقيق أهداف معينة ، ولفرض رؤية مجموعة على المجتمع .

ب- الدلالة اللفظية لجذر (رهب) في الآيات القرآنية :

وردت كلمة رهب ومشتقاتها في اثني عشر موضعا في القرآن الكريم ؛ هي قوله تعالى : { يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ } . والمعنى هنا أن خافون واتقون .

وفي وقوله :{فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَى وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ } ومعنى الرهب هنا الخوف من عذاب الله ، وهذا الخوف ثمرته الرهبة كما أن الرجاء ثمرته الرغبة . وقوله :{ قَالَ أَلْقُوا فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ } والمعنى أنهم طلبوا إخافة الناس بأوهام السحر ليفعلوا ما أراده السحرة . وقوله :{ وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاحَ وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ} . ودلالته هنا أنهم يخافون الله بالفعل والاستعداد ،أو بترك الشرك والمعاصي . وقوله : { وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ} . وهنا يأمر القرآن المسلمين بإعداد العدة ووسائل القوة ، وإعلان جاهزيتهم للدفاع عن أنفسهم ؛ ليخاف من يعرفون ومن لم يعرفوا من أعدا الله ، فيحجموا عن الحرب ويميلوا إلى السلم ، فيكون التخويف هنا وسيلة لتحقيق السلم والأمن ، وليس بالاعتداء والغدر، وهذه الآية هي دليل على أن القرآن يدعو إلى حفظ النفس حتى ولو كانت من أعداء الله ، وإلا فلماذا يأمرنا بإعداد العدة والقوة التي تمنعهم من الاعتداء ؟ . وقوله :{ اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ } . وقوله :{ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ} .{ إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ

وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ } . وقوله : { فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَى وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ} . وقوله :{ اسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ} . وقوله : { ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَى آثَارِهِمْ بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ} .ومعنى الرهبانية هنا هي الانقطاع للعبادة من شدة الخوف ، وقرئت رُهبانية بالضم نسبة إلى الرهبان وهم عباد النصارى . وقوله تعالى :{ لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ } .

وحتى لانطيل بلا فائدة نود أن نوجز هنا أن جميع ما ورد في القرآن الكريم من هذا الجذر ومشتقاته لا تمت بصلة إلى المعنى الاصطلاحي للإرهاب ، وإننا لا نعلم خلافا بين المفسرين لتلك الآيات على أمرين أولهما : أن الدلالة اللفظية في كل تلك المواضع تعني الخوف أو الخشية وما اشتق منهما ، والآخر أنه ليس من دلالة تلك الآيات ما يفيد إباحة القيام بالقتل والتخريب والإفساد والاعتداء على الآخرين ، فالمقصود الخوف بمعناه الإيجابي الذي يقود إلى طاعة الله سبحانه وتعالى ، والتبتل إليه خشية وخوفا من عقابه وأملا في رضاه ، تفعيلا لاستراتيجية الوقاية التي تعني البناء الإيجابي بالإقلاع عن الذنب والارتداع عن فعل الجريمة ، والمنهج القرآني هنا يسد باب الاعتداء والقتل ، ويحفظ النفس الإنسانية بصفتها نفسا ، دون الالتفات إلى أي تصنيف يمكن أن يصنفه البشر لها. والأمثلة من الواقع تشهد على صدق هذا المنهج القرآني وواقعيته ؛ فإن من ينظر إلى أحوال العالم اليوم يجد - دون عناء – أن سبب كل الحروب وما تعانيه البشرية من ويلات هو في الأساس غياب قوة الردع ، بمعنى أن غياب توازن القوى هو المحرك للحروب .

جـ - استراتيجيات القرآن الكريم في مكافحة الإرهاب وأسبابه :

لقد خط القرآن في تحقيق الأمن استراتيجيتين متوازيتين :

أولها :الاستراتيجية الوقائية ، ونقصد بها تكوين المناعة الذاتية للفرد المسلم ضد هذه الجريمة ، وذلك وفق منهج تربوي فريد ، يربطها بالخالق ، ويجعل من الضمير البشري رقيبا عليه ، فيعصمه من الانجراف في تيار الشهوات والعدوانية بكل أنواعها ، وهذه الاستراتيجية هي موضوع بحثنا هذا وعماده .

والأخرى هي الاستراتيجية العلاجية ، ويأتي دورها في حالات الشذوذ عن الفطرة السوية ، وظهور الأمراض التي لاتجدي معها الوسائل التربوية ، وهذه الاستراتيجية تمثل نهاية المطاف في المنهج القرآني ، وهي آخر العلاج .

الاستراتيجية الوقائية:

لقد بنى القرآن الشخصية المسلمة بناء محكما ، يخرجها من الظلمات إلى النور ، ومن الجور إلى العدالة ، وكان من أهم عناصر بناء هذه الشخصية عنصر الرحمة ، الذي تكفل القرآن بغرسه ، ورعاه وسقاه ، حتى نما وأثمر ، فأخرج من أشد الناس غلظة أرق القلوب وأرحمهما ، وليس أدل على ذلك من عمر بن الخطاب – رضي اله عنه – فقد كان من أشد الناس غلظة في الجاهلية ، ومن قسوته أنه دفن ابنته حية في التراب ، ولم يشعر بندم على فعلته قبل إسلامه ، أما بعد الإسلام فقد تغير الحال ، وتبدل المقال ، فكان عمر من أشد الناس رحمة بالخلق عامة ، حتى أثر عنه قوله : لو أن بغلة عثرت في العراق لخشيت أن يسألني الله عنها: لم لم أسو لها الطريق؟،والأمثلة في هذا المجال يضيق عن ذكرها المقال ، وقد رأيت أن يتناول المطلب دعائم استراتيجية القرآن الكريم في تأصيل شعور الرحمة والتراحم كالتالي :

أ- استراتيجيات القرآن الكريم في ترسيخ الرحمة في نفس الفرد المسلم :

إن القرآن لكونه كتاب الخالق البارئ يخطب الفطرة الإنسانية ، لعلم منزله أن الإنسان يحب نفسه ويؤثرها على غيرها ؛ فيحضه على تحقيق معاني الطاعة لخالقه ومراقبته ،ومن طاعة الله ورسوله فعل كل ما هو خير ، ونبذ كل ما هو شر ، ويستخدم القرآن هذه الغريزة لتطويع جبروت الإنسان طمعا في رحمة الرحمن .وقد تعددت التراكيب القرآنية التي ترسخ هذه المعاني فمنها افعلوا كذا وكذا { لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ}وقد ورد هذا التركيب في كتاب الله ست مرات جميعها تأتي بعد أمر جلل ، يحتاج الإنسان إلى جهد وجهاد ليحققه ولكنه يبذل كل ذلك هينا إذا كانت ثمرته هي رحمة الله له ، وقد جاء ترتيب الآيات التي وردت فيها هذه العبارة القرآنية كالتالي :قال تعالى : { وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ } ، وقال :{ وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ } ، وقال تعالى :{ وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ } { وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ } { قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ } { وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ } { إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ } ،وكما نرى من البيان المحكم للآيات السابقة ، فإن كل آية منها تمثل منهجا يوصل الإنسان إلى رحمة الله ، وهي تهز القلب الذي يطلب هذه الرحمة ، لكي يصلح ولا يفسد ، يعمر ولا يهدم ، يساعد ويرحم ، ولا يكبر ويتجبر .

ويدعو القرآن بني البشر جميعا - وإن كان الخطاب موجها لبني إسرائيل – إلى التوبة والإقلاع عن سفك الدماء وانتهاك الأعراض ، ويحرك فيهم وازع الرحمة لتتحقق لهم رحمة الله فيقول :{ عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ وَإِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا } ، بل يدعو القرآن إلى الرقي بالكلمات حتى لاتؤدي إلى المفاسد ، بل يأمر بأحسن القول فيقول :{ رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِنْ يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا } ، ويعبر القرآن عن هذه الرغبة في الرحمة ، ويبين تلهف الإنسان إليها حتى وإن كان من الكافرين المشركين ؛ فيقول :{ وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ } ، وقد وردت كلمة رحمة في القرآن الكريم مفردة ومضافة إلى لفظ الجلالة ، وكلها في مجال ترغيب البشر في الرحمة والتراحم ، ولأنه يصعب أن نوردها جميعا هنا ، فقد آثرت الإشارة إليها ، وذكر أقربها إلى موضوع البحث هنا كمثال عليها ، ومنها قوله تعالى :{ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ } وهل هناك فساد أكبر من الإرهاب وسفك دماء الأبرياء ؟ ، وهل يمكن أن يفكر عاقل في أن المجرم الإرهابي يكون من المحسنين ؟ ،ومنها قوله تعالى :{مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ } وما دام الأمر كذلك فليس أمام الإنسان إلا اللجوء إلى الرحمن الرحيم ، وطلب الرحمة منه فيقول :{ رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ } ، وإن يطمع في رحمة الله لابد له أن يرحم خلقه ؛ فالراحمون يرحمهم الرحمن ، ومن يرحم من في الأرض يحمه من في السماء ، أما من ينحرف عن الفطرة ، ويعرض عن الهدي ، فهو محروم من هذه الرحمة ، فقد ظلم نفسه ولم يظلمه الخالق تعالى ؛ فمن لا يرحم لا يرحم .

ب- استراتيجيات القرآن الكريم في ترسيخ الرحمة بين أفراد الأسرة :

لقد اتخذ القرآن الكريم من خلق الأزواج دليلا على وجود الله ،ووجوب عبادته وحده ، ودعا البشر إلى التفكير في ذلك الأمر ، فقال تعالى : {وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ

فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ } ، ولا شك أن صاحب العقل السليم إذا ما تدبر هذه الآية الربانية فسوف يقوده عقله إلى الإيمان ، ويهتف شكرا لله على هذه النعمة ، وإن النظرة السطحية البسيطة قد تغفل عن عظم هذه الآية ، فيرى صاحبها أن المسألة مجرد حاجة غريزية ، وليس هناك ما يدعو إلى الدهشة والانبهار ، حتى تكون دليلا على وجود الله تعالى ، وإذا ما رجعنا للآية نتدبرها فسوف نضع أيدينا على بعض أسرارها التي تبين عظمة الخالق ، وعظم المسألة ، وإذا ما دققنا في التعبير القرآني { لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا } وقارناه بتعبيرنا لِتَسْكُنُوا معها يتضح لنا البون الشاسع بين العبارتين ؛ ففي عبارتنا لِتَسْكُنُوا معها يكون المعنى مجرد الجمع في السكنى ، وقد يكون في هذا الجمع شيء من الحب وقد لايكون ، فالجانب العاطفي مهمل هنا ، أما في حالة التعبير القرآني { لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا } فقد جعل السكن إلى الزوج ليدل ذلك على الاشتياق والتلهف ، وبهذا السكن ينزاح عن المرء كل هموم ومشاكل الحياة ، ويعبر عن معنى الإفضاء بين طرفي العلاقة الزوجية ، فلا يبقى بينهما سر أو محظور ، بل يجد كل منهما الأنس والمتعة في تقاسم الحياة مع الطرف الآخر ، وفي التعبير القرأني معنى تحقيق الطمأنينة والهدوء والراحة بهذه السكنى . ومن المعجزات في هذه العلاقة ما يعبر عنه القرآن بقوله تعالى : { وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً } وما أجمل هذه العبارة ؛ فرغم أن كلاً من الزوجين غريب عن الآخر قبل هذه العلاقة ، فقد جعل الله بينهما المودة وهي أعلى درجات الحب ، كما غرس الرحمة بينهما غرسا ينمو كلما طالت هذه الحياة الزوجية ، ولن تثمر الرحمة سوى التراحم ؛ لذلك فإن المسألة ليست هينة بل هي معجزة يجب دراستها ، والتفكير فيها ، وشكر الله على هذه النعمة العظيمة . وقد كرر القرآن الحديث عن هذه الآية ليدعونا إلى الإيمان بالله ، وشكره على هذه النعمة فقال تعالى : { وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْوَاجًا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَى وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ} وقال :{ فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ} وقال :{وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا } .

وبعد بناء قلعة الرحمة والمودة الأسرية الأولى ، ونعني بها الوالدين ، فإن القرآن ينهج منهجا فريدا في تشييد بقية قلاع الرحمة في مؤسسة الأسرة ؛ فمن اللافت للنظر أن القرآن لم يأمر الوالدين برحمة أبنائهما على غرار ما فعل مع الأبناء ؛ وذلك لأن الرحمة فطرة غرسها الخالق في الوالدين ، ولذلك فقد دعا من ليس لديه ذرية الله أن يرزقه ذرية فقال : {..... رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ } ، ولايخفى على أحد ما يقاسيه الناس في الدنيا من أجل توفير الراحة والعيش الطيب لأولادهم ، ولا يقتصر الأمر على ذلك بل يتعدى تفكير الإنسان في مستقبل أولاده حياته ،فيقلق ويضطرب ويرهق نفسه في تأمين الحياة لهم بعد مماته ؛ لذلك أرشد القرآن الذي يخاطب الفطرة ، ويوجهها لخدمة الحق والعدل ، فقال تعالى {وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا } ، فمن رحم أولاده وأشفق عليهم أن يتركهم ضعافا فليرحم أبناء الآخري اليتامى ، وليحافظ على حقوقهم ، ويتقي الله فيهم ، ليحفظ الله ذريته ، ويجزيه أجره في الآخرة ، فالجزاء مضاعف له ، والصنيع مردود في ذريته .

أما في حالة الأولاد فإن حبهم لوالديهم ليس فطريا ؛ لذلك أوصى الله الأبناء بهم فقال تعالى :{ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا .....} ، وقال :{وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا } ، وقال :{ قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا } ، وقال:{وَقَضَى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا (23) وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا (24) رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غَفُورًا (25) } ، ونلاحظ أن القرآن الكريم قرن بر الوالدين والإحسان إليهما في الآيات السابقة كلها بأعظم ما أمر به ، وبأهم ما دعى إليه كل الرسل ، ألا وهو التوحيد ،وإن دل هذا على شيء فإنما يدل على أن بر الوالدين ومعملتهما برفق ورحمة ذو منزلة عظيمة ، وأنه يفوق كثيرا من العبادات ، ويتقدم حتى على الجهاد في سبيل الله ،أما آيات سورة الإسراء فتزيد على تلك المعاني معنى جديدا ألا وهو التذلل أمام الوالدين

والانسكار عندهما في حال الكبر والضعف ، وفي الوقت الذي ينكسون فيه فيرجعون إلى مرحلة الطفولة بكل معانيها ، بينما يكون الابن في عنفوانه ، وحتى لاتغلب القوة ، وتتحكم القسوة ، يأمر القرآن بالتواضع والرحمة ، فعلى الابن أن يتلطف في القول ، ويتواضع لوالديه ، ويزيد على ذلك الدعاء لهما بالرحمة والمغفرة ، ويعترف بفضلهما في رعايته وتربيته ، ثم تعقب الآيات تعقيبا يلمس القلب ، ويحرك الوجدان والحس ، فتخبر بأن الله أعلم بما في قلوبكنا ، خبير بنوايانا ، فعلينا أن لانكتفي بالظاهر من القول والفعل ، بل علينا بإصلاح الداخل ، فهو معيار القبول ، وعنوان رحمة اله لنا ، وبهذا التسلسل المتميز يبني القرآن الكريم اللبنات واحدة تلو الأخرى ، ثم يربطها برباط الرحمة والتراحم ، لتكون كل واحدة منها نواة لمجتمع تسوده الرحمة ، ويعمه السلام ، وينعم بالأمن .

د- استراتيجيات القرآن الكريم في ترسيخ الرحمة بالخلق جميعا .

يستمر القرآن الكريم في التفرد بمنهجه ؛ فيرسخ الرحمة والتراحم بين أفراد المجتمع الإنساني ، لا يفرق في ذلك بين البشر على أساس اللون ،أو العرق ، أو الدين ، فالناس كلهم لآدم وآدم من تراب ، وقد حاولنا أن نرصد هنا أسس استراتيجية القرآن في هذا الباب ، فوجدناها تعتمد على أسس كثيرة ،فجمعنا أهمها فيما يلي :

1- دعوة القرآن الكريم إلى السلام :

جاء القرآن الكريم كتابا لجميع البشر ، يؤسس للسلام في الأرض ، وينهى كل مظاهر العنف ، فهو لايقبل العنف اللفظي ، فضلا عن العنف المادي ، وإن الدين الذي يدعو إليه القرآن هو الإسلام ، ومدلول الكلمة اللغوي واضح يدل على القطيعة مع كل مظاهر الإرهاب والترويع ، وهو يدعو إلى السلم في وقت الحرب ، فما بالنا بوقت السلم ؟ ، قال تعالى : { وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (61) وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ } ومما امتن الله به على عباده نعمة الأمن ، وهي من أعظم النعم التي أنعم الله بها عليهم ؛ قال تعالى : { الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ } .

2- إشاعة العدل في كل شيء :

العدل من العوامل الرئيسة ، والآداب السامية ، والأخلاق الرفيعة التي تؤدي إلى الوقاية من الظلم والطغيان ، وبالتالي تقطع الطريق على التطرف والإرهاب ؛ لأن عدم العدل بين الناس هو من أسس نشأة الإرهاب ، لأن المظلوم أو المقهور إن لم يستطع نيل حقه بالطرق المشروعة ، فقد يعلن عن غضبه بقيامه برد الظلم بمثله ، ومن هنا ينشأ الإرهاب المضاد . ولذلك كان أمر الله سبحانه وتعالى بالعدل صريحا ، حيث قال : { إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ } . ولمعنى العدل في الإسلام مفاهيم كثيرة ، والمعنى في هذه الآية هو الحكم المنصف ، أي : أداء كل شيء إلى من هو له على وجه الإنصاف ، أو إيفاء الناس حقوقهم التي تجب .

ولم يفرق الإسلام بين الناس في مسألة العدل بسبب الجنس أو الديانة أو العرق ، فحقوق الإنسان مكفولة في الإسلام باعتبار أن كل البشر عند الله بمكانة واحدة من حيث العدل بينهم ، ولا تمييز بين الناس إلا في مسألة الطاعة لله سبحانه وتعالى والتقوى : { يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ } . وفي ذلك يقول الرسول صلى الله عليه وسلم { كلكم لآدم ، وآدم من تراب } .

وانطلاقا من مبدأ إنسانية الإسلام وعالميته ، فإن الله يأمر المسلمين بالعدل الشامل الكامل ، حتى مع من يسيئون إليهم ؛ لأن العدل حق لله ، ولا ينبغي تجاوزه : { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ } . يقول الإمام الطبري : " يا أيها الذين آمنوا بالله وبرسوله محمد ليكن من أخلاقكم وصفاتكم القيام لله ، شهداء بالعدل في أوليائكم وأعدائكم ، ولا تجوروا في أحكامكم وأفعالكم ، فتجاوزوا ما حددت لكم في أعدائكم لعداوتهم لكم ، ولا تقصروا فيما حددت لكم من أحكامي وحدودي في أوليائكم لولاياتهم ، ولكن انتهوا في جميعهم إلى حدي ، واعملوا فيه بأمري ، ولا يحملنكم عداوة قوم على ألا تعدلوا في حكمكم فيهم وسيرتكم بينهم ، فتجوروا عليهم من أجل ما بينكم وبينهم من العداوة ، واعدلوا أيها المؤمنون على كل أحد من الناس وليا لكم كان أو عدوا ، فاحملوهم على ما أمرتم أن تحملوهم عليه من أحكامي ، ولا تجوروا بأحد منهم عنه " . وهذا هو عدل الإسلام في أحكامه مع جميع الناس .

-3 دعوة الإسلام إلى التراحم بين الناس :

الإسلام دين الرحمة ، والرحمة ضد القسوة ، فالرحمة من الصفات الفطرية في الخلق عامة ، بل إنها من كمال فطرة البشر ، وقد جعل المولى سبحانه وتعالى الرحمة غاية رئيسة في الإسلام بعد توحيد الله ، قال تعالى : { وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ} أي رحمة للبشرية كلها . وجاءت تعاليمه كلها رحمة وشفاء لما في الصدور ، قال تعالى : { يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ } . وخاطب المولى سبحانه رسوله الكريم بقوله : { فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ } ، وهذه إبانة أن الشدة والغلظة والعنف سبب رئيس من أسباب التفرق والتشتت وعدم الاجتماع ، وحث رسول الله الناس على هذا الخلق القويم ، فقال عليه الصلاة والسلام : { من لا يرحم لا يرحم } ، وقال : { الراحمون يرحمهم الرحمن ، ارحموا من في الأرض يرحمكم من في السماء } ، فالرحمة تكون لجنس من في الأرض جميعا دون تفريق بسبب من الأسباب .

-4 الحرية المسئولة :

الإسلام يحارب الإكراه بكل صوره وأشكاله ؛ لأن الإكراه يؤدي إلى نقيض المطلوب ، وإلى شيوع النفاق الذي هو قاعدة الغدر والخيانة والتربص ؛ لأن الإكراه ضرب من ضروب الإرهاب ، حتى في مسألة اعتناق الإسلام لم يشرع المولى سبحانه إكراه الناس على ذلك ، فقال سبحانه : { لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ } ؛ لأن الإيمان قناعة وقبول قلبي ، والقلب لا سلطان عليه إلا لخالقه الذي يقول : { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ } . والقناعة الذاتية وحرية الإنسان في الاختيار تجعله طبيعيا يتحمل المسئولية ، ويكون إيمانه قويا ، يقول الله لرسوله { ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ } ، بل إن المكره لا يحاسب في الإسلام عما يفعل حال الإكراه المؤدي إلى ضرر يلحق به .

-5 لطف التعامل مع غير المسلمين في القرآن الكريم:

لقد سمت شريعة الإسلام في التعامل مع غير المسلمين سموا لم يرق إليه قانون من القوانين البشرية أو نظام من الأنظمة ؛ إذ حفظ لهم الإسلام حقوقهم المالية والأخلاقية والاجتماعية ، كما حفظ أموالهم وأرواحهم وأعراضهم ، ولم يكرههم على ترك دينهم أو ما هو أدنى من ذلك ، فخاطب القرآن الكريم أهل الكتاب خطابا راقيا بقوله سبحانه وتعالى : { قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ} ، فهذا تشريع الإسلام في الدعوة ، ذلك التشريع

القائم على مبدأ الحوار والإقناع بالحجة دون إكراه . وقال صلى الله عليه وسلم في حق أهل الكتاب : {من آذى ذميا فأنا خصمه، ومن كنت خصمه خصمته يوم القيامة} وقال: {من قتل معاهدا لم يرح رائحة الجنة، وإن ريحها ليوجد من مسيرة أربعين عاما }

وقال عمر بن الخطاب حين رأى يهوديا مسنا يسأل الناس ما معناه : " والله ما أنصفناه ؛ أخذنا منه في شبيبته وننساه في شيبته ، اضربوا له من بيت المال " . أي : اجعلوا له خراجا يعيش منه .

ووجه القرآن الكريم إلى حسن معاملتهم والتعامل معهم ، بل برهم والقسط إليهم ، يقول المولى سبحانه وتعالى : { لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ } ، وأعطى لهم المولى سبحانه وتعالى حق الاستجارة بالمسلمين ، قال تعالى : { وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ } ، ليس لأن تمن عليه أو تستغل ضعفه لأي شيء آخر ، إنما لقصد سماعه كلام الله ، وقال في ذلك : { ألا من ظلم معاهدا ، أو انتقصه أو كلفه فوق طاقته ، أو أخذ منه شيئا بغير طيب نفس ، فأنا حجيجه يوم القيامة } ، وقال عليه الصلاة والسلام : { من آذى ذميا فأنا خصيمه ، ومن كنت خصيمه خصمته يوم القيامة } . وحرم الله سبحانه وتعالى قتل النفس التي حرم الله إلا بالحق ، فحرمة الأنفس على إطلاقها مكفولة في الشريعة الإسلامية ، قال تعالى : وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا } ، وقال { من قتل معاهدا لم يرح رائحة الجنة ، وإن ريحها ليوجد من مسيرة أربعين عاما } .

6- الدعوة إلى الوسطية والاعتدال وعدم الغلو في الدين :

الغلو في الدين هو الطريق إلى التطرف الفكري والاعتقادي . والفهم الخاطئ للدين قد يدفع الإنسان إلى محاولة فرض ما يعتقده ويؤمن به بالقوة ، وهذا ما أثبته الواقع المشاهد .

وقد نهت الشريعة الإسلامية عن الغلو في الدين ، وحذرت المسلمين منه حتى لا ينجرفوا وينحرفوا ، فجعل الله هذه الأمة وسطا ؛ لأن دينهم كذلك ، قال تعالى : { وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ} ، ومثل هذا التوجيه جاء صريحا لأهل الكتاب ؛ قال تعالى : { قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ} . فالغلو خلاف الوسطية ، فإذ كانت الوسطية تعني الاعتدال والتوازن في الأمور كلها ، فإن الغلو يعني الشقة والتضييق على النفس باتباع طريق واحد بعيدا عن الوسط ، ووسطية الإسلام توازن بين الأحكام ، فلا غلو وتشدد ، ولا تفلت ولا تسيب ، فلا إفراط ولا تفريط في الإسلام ، وقد ضرب لنا رسول الله المثل العملي في ذلك مع بعض الصحابة الذين شددوا على أنفسهم بحثا عن المزيد من الطاعة ، فقال أحدهم : أصوم الدهر كله ولا أفطر ، وقال الآخر : أقوم الليل كله ولا أنام ، وقال الثالث : لا أتزوج النساء . فلما بلغ ذلك رسول الله علمنا درسا عميقا في الوسطية والاعتدال ، حيث قال صلى الله عليه وسلم: { أما والله إني لأخشاكم لله وأتقاكم له ، ولكني أصلي وأنام ، وأصوم وأفطر ، وأتزوج النساء ، فمن رغب عن سنتي فليس مني } ، حيث إن ذلك بعيد عن روح الإسلام ومبادئه التي بنيت على التيسير وعدم التنفير وما خير رسول الله بين أمرين إلا اختار أيسرهما ما لم يكن فيه إثم أو قطيعة رحم ، وقد قال سبحانه وتعالى : { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ } ، وقال جل شأنه : { وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ } ، وقال سبحانه : { شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ

وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} . ووسطية الإسلام تحصين للمجتمع من الإفرازات التي يمكن أن توجد بسبب التضييق من المتطرفين الذي يعتمدون على نظرة ضيقة للكون وللحياة ، وينطلقون منها إلى تخطئة كل رأي مخالف لهم باسم الدين ، ويدينون كل فكر مخالف لفكرهم باسم الدين ، الأمر الذي ينتهي بهم إلى تكفير الناس ، بل والنيل من أعراض العلماء ، ووصمهم بصفات غير لائقة ، فالغلو في الدين باب إلى التطرف الذي يقود إلى العنف والسعي إلى إلزام المخالف رأيه بالقوة .

-7 أعلى القرآن الكريم مكانة النفس:

إن الإسلام قد كرم ابن آدم وأنزله منزلة رفيعة بما حباه الله من طاقات عقلية ونفسية ، وبما أعطاه من قوام جميل وصورة حسنة لا يماثله فيها أحد من خلق الله على وجه الأرض .

إن الإنسان هو الكائن المفضل الذي كتب الله له أن يتبوأ الصدارة والمكانة الرفيعة بين الخليقة والكائنات جميعا ، قال الله تعالى : { وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا} .

يقول الفخر الرازي في تعليقه على الآية : " فالنفس الإنسانية أشرف النفوس الموجودة في العالم السفلي ، وبدنه أشرف الأجسام الموجودة في العالم السفلي " .

-8 تحريم قتل النفس :

حرم الإسلام قتل النفس وسفك الدم المعصوم ، وجعل ذلك من كبائر الذنوب ؛ قال تعالى : { وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا } ، " والقتل ظلما أكبر الكبائر بعد الكفر ، وموجب لاستحقاق العقوبة في الدنيا والآخرة " .

وقال تعالى : { مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ } ، وقال : { وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا} ، وجعل من صفات المؤمن عدم القتل ؛ قال تعالى : { وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا } ، ويقول الإمام القرطبي - رحمه الله- في تفسير هذه الآية : " دلت هذه الآية على أنه ليس بعد الكفر أعظم من قتل النفس بغير الحق ، ثم الزنا " .

ومن السنة ما رواه الإمام البخاري عن أبي هريرة ، قال : قال رسول الله : { اجتنبوا السبع الموبقات ، قيل : يا رسول الله ، وما هن ؟ قال : الشرك بالله ، والسحر ، وقتل النفس التي حرم الله إلا بالحق . . . } .

وروى الإمام البخاري عن عبد الله بن عمر - رضي الله عنهما- قال : قال رسول الله { لن يزال المؤمن في فسحة من دينه ما لم يصب دما حراما } ، وقال ابن عمر " إن من ورطات الأمور التي لا مخرج لمن أوقع نفسه فيها سفك الدم الحرام بغير حله " ولو اشترك أهل السماء والأرض في قتل رجل واحد ، لكان ذلك موجبا لدخولهم النار جميعا ، روى الإمام الترمذي : { لو أن أهل السماء والأرض اشتركوا في دم مؤمن لأكبهم الله في النار } .

-9 تكوين روح التكافل بين أفراد المجتمع :

من العوامل التي قد تدفع الإنسان إلى ارتكاب الجريمة : الفقر ، وعدم وجود عدل في الأمور الاجتماعية بين أفراد المجتمع الواحد ، أو بين المجتمعات بعضها مع بعض ، وقد جاء الربط بين الفقر وارتكاب جريمة القتل في قوله تعالى : { قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ

إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ } ، وفي تفسيرها يقول الإمام الطبري : " ولا تئدوا أولادكم فتقتلوهم من خشية الفقر على أنفسكم بنفقاتهم ، فإن الله هو رازقكم وإياهم ، ليس عليكم رزقهم ، فتخافون بحياتهم على أنفسكم العجز على أرزاقهم وأقواتهم " . وما استعاذ النبي من شيء أكثر من استعاذته من الفقر ، الذي جاء في بعض الآثار ما يفيد أن الفقر من أسباب الكفر . ومعالجة لهذا العامل فقد جاء في التشريع الإسلامي كثير من التوجيهات والوصايا لمعالجة مشكلة الفقر ، فشرعت الزكاة والوقف والصدقات والكفارات وغيرها من الواجبات في أموال الناس عامة وتصرف على الفقراء حسب أحكامها وشروطها . كما أوجب على الدولة السعي إلى رزق الفقراء والمحتاجين ، وتنظيم معيشتهم ، وتدبير سكنهم وتعليمهم وعلاجهم ، وغير ذلك من الواجبات الاجتماعية على الدولة .

-10 حماية الروابط الاجتماعية مما يفسدها :

يحتل بناء الروابط الاجتماعية في الإسلام مكانة مهمة . ولهذا سعى إلى العمل على صيانتها ومعاجلة العوامل التي تهدد تماسكها وترابطها ، وتقود إلى الشقاق والمنازعات والعداوة والبغضاء ، مما يعرض الأمن العام للخطر .

ومن أهم العوامل التي تؤثر سلبا في العلاقات الاجتماعية الإشاعة ، وهي بث الأخبار بقصد الإفساد مباشرة ، أو بشكل غير مباشر ، ولهذا وضع الإسلام منهاجا خاصا لتلقي الأخبار ، وذلك لأن الشائعات تزعزع الأمن والاستقرار ، وتحدث الفوضى من الهرج والمرج في المجتمع ، بل قد تكون سببا في حدوث كوارث ونكبات في المجتمع بين أفراده وغيرهم . قال تعالى : { وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (5) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ } .

ومنها أيضا الغضب الذي قد يدفع الإنسان إلى ارتكاب جريمة الاعتداء . ولهذا وجه الإسلام إلى عدم الغضب والبعد عن أسبابه لما له من آثار سلبية على علاقة الناس بعضهم ببعض ، ولما يسببه من شحناء وبغض ونفرة قد تكون سببا في حدوث اعتداء بين أفراد المجتمع ، فقال تعالى : { خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ } ، وقال تعالى : { وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ (34) وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ } ، وقال تعالى : { وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ (133) الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ } ، وقال الله تعالى : { وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ } . وروى الإمام البخاري عن أبي هريرة قال : { إن رجلا قال للنبي أوصني . قال : " لا تغضب " ، فكرر السؤال مرارا ، وفي كل مرة يقول له النبي " لا تغضب " } .

-11 تحريم ترويع الآمنين :

حرم الإسلام ترويع الآمنين المباشر وغير المباشر ، ووجه إلى سد كل المنافذ وأبواب الذرائع التي قد تكون وسيلة للترويع ، أو تعكير الجو الآمن ، وجاءت الأحكام الشرعية مانعة لبعض الأفعال التي قد تسبب ترويع الآمنين وإخافتهم مثل تحريم الإسلام للإشارة بالسلاح ، إذ شدد الإسلام في النهي عن هذا الفعل . وجاء في الحديث عن المصطفى أن الإشارة بالسلاح من موجبات الاستحقاق لعذاب الله الأليم في جهنم ، فقد روى الإمام النسائي عن أبي بكرة أن رسول الله قال : { إذا أشار المسلم على أخيه المسلم بالسلاح ، فهما على جرف جهنم ، فإذا قتله خرا جميعا فيها } .

الخاتمة

تبين لنا من خلال هذا البحث أن هناك إشكالية في تحديد المعنى الدقيق للإرهاب ، وأنه ليس من المبالغة إذا قلنا إنه من شبه المستحيل – إذا استمر الأمر على ماهو عليه – أن نضع تعريفا دقيقا جامعا مانعا له ؛ وذلك لتباين الرؤى لمفهوم الإرهاب من مجتمع لآخر ، ومن باحث لآخر، كما تتباين نظرة الدول نفسها على المستوى الرسمي في هذا المجال ؛ فما تراه دولة تنظيما إرهابيا قد تراه دولة أخرى حركة تحررية ، أو مقاومة مشروعة لاحتلال غاشم .ومن خلال مناقشة بعض التعريفات التي قدمت للإرهاب حاولنا تقديم تعريف جامع مانع له بأنه : عمل إجرامي منظم ، يتخذ العنف وسيلة لتحقيق أهداف معينة ، ولفرض رؤية مجموعة على المجتمع بأسره ، وكما هو واضح من التعريف فإن الإرهاب لا دين ولا وطن له ؛ فلا يمكننا وصف أهل دين أو بلد ما بأنهم إرهابيون .

كما رأينا خلال سطور هذا البحث الخيوط العامة لاستراتيجية القرآن الكريم في محاربة الإرهاب ، ورأينا أنه لاينتظر -كما يفعل البشر ونظمه – حتى يستفحل الخطر ، ثم يبدأ في العلاج ، وإنما وجدناه يجفف منابع الإرهاب ، ويزرع أشجار الود والمحبة بين البشرية جمعاء ،ووجدناه يربط الرحمة بالرحمن ، ويشجع البشر على التراحم طلبا لرحمته .

وقد تفرد النهج القرآني باسترتيجية محكمة في هذا المجال ؛ فهو يبدأ بالفرد ، فيحارب فيه نزعات الشر ، ويضعفها ، ويقوي نزعات الخير ، ويغذيها ، ثم يجعل من ضمير الإنسان رقيبا بعد الله عليه ، فلا يحتاج بعدها لمراقبة البشر ، بل ينزجر بوازع داخلي طمعا في رحمة الله ، وخوفا من عقابه ، ثم يبني القرآن أسس التراحم بين أفراد الأسرة ، ليكون اللبنة الأساس في بناء مجتمع متلاحم ،غير مشتت ، متراحم غير متناحر .

ثم ينتقل القرآن إلى المستوى الأعم في الرحمة ، ألا وهو المجتمع ، المجتمع بكل مكوناته ، وبكل تعدداته ، لا يفرق بين الناس على أساس الدين أو اللون أو العرق ، ويعلي القرآن من شأن النفس البشرية ، مهما كانت ، فيضع القوانين الصارمة لحمايتها ، ويتوعد من يعتدي عليها ، ويعد من يحميها ويحييها ، والميزان هنا هو ميزان العدل ، فلا تزهق نفس بغير حق ، ولا يقبل من يعتدي عليها في مجتمع المتراحمين ، ولا تشمله رحمة رب العالمين ، بل هو مطرود منها ، مستحق للعقاب .

وبهذا المنج الفريد ، يغرس القرآن أسمى المعاني ، وهي الرحمة ، ويحارب العدوان بكل أشكاله ، وينذ الانحراف بكل ألوانه ، فيحقق الأمن والسلام ، ويعم الخير البشرية جمعاء ،وهذا ما يرمي إليه ، ويسعى لتحقيقه منذ جاء وإلى يوم الدين .

المراجع :

-1 أبو حفص عمر بن علي ابن عادل الدمشقي الحنبلي ، اللباب في علوم الكتاب ، دار الكتب العلمية - بيروت / لبنان - 1419 هـ 1998- م تحقيق : الشيخ عادل أحمد عبد الموجود والشيخ علي محمد معوض .

-2 ابن كثير القرشي عماد الدين أبو الفداء إسماعيل بن عمر البصري ثم الدمشقي ، تفسير ابن كثير تحقيق سامي بن محمد سلامة ، الطبعة الثانية ، دار طيبة للنشر والتوزيع ، 1420 هـ 1999-م .

-3 ابن أمير الحاج توفي (879هـ) التقرير والتحرير في علم الأصول الناشر دار الفكر بيروت1417هـ - 1996م

-4 ابن منظور محمد بن مكرم بن على، أبو الفضل، جمال الدين ابن منظور الانصاري الرويفعى الافريقى، لسان العرب بيروت بدون تاريخ.

-5 أبو السعود العمادي ، محمد بن محمد بن مصطفى العمادي ، إرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم بيروت بدون تاريخ .

-6 أبو زهرة التعاون الاجتماعي في الإسلام إسطنبول 1993 م.

-7 أبو عَوَانة الأسفراييني محمد أبو عَوَانة ، تحقيق أيمن الدمشقي بيروت 1998م.

-8 أحمد زكي ، معجم مصطلحات العلوم الاجتماعية (بيروت : مكتبة لبنان ، 1977 م).

-9 أسد محمد رسالة القرآن الترجمة التركية ، جاهيد كويتاك و أحمد أرتورك.

-10 الألوسي أبو الفضل ، روح المعاني في تفسير القرآن العظيم ، بيروت بدون تاريخ .

-11 البغوي أبو أحمد معالم التنزيل ،الطبعة الثانية بيروت 1407هـ البيضاوي ، تفسير البيضاوي ،تحقيق عبد القادر حسوني بيروت 1416هـ

-12 الجوهري إسماعيل بن محمد ، الصحاح مصر بدون تاريخ.الجوزي ،عبد الرجمن ،زاد المسير الطبعة الثالثة بيروت 1404 هـ .

-13 الثعالبي محمد بن مخلوف الجواهر الحسان في تفسير القرآن ، بيروت بدون تاريخ .

-14 الحسيني محب الدينمحمد مرتضى ، تاج العروس بيروت 1994.

-15 الرازي فخر الدين مفاتيح الغيب دار إحياء التراث العربى الطبعة الأولى بدون تحقيق بيروت 1990م.

-16 السُّيوطي،عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين، الدر المنثور دار الفكر - بيروت ، 1993.

-17 الصابوني محمد علي ، صفوة التفاسير ، دار سعادت ، إسطنبول بدون تاريخ .

-19 الصنعاني عبد الرزاق بن همام بن نافع الحميري ، تفسير القرآن تحقيق مصطفى مسلم الطبعة الأولى الرياض ،1410 هـ .

-20 الطبري محمد بن جرير بن يزيد بن كثير بن غالب ، أبو جعفر ، جامع البيان في تأويل القرآن ،بيروت 1405 هـ.

-21 الفيروزآبادي محمد بن يعقوب بن محمد بن إبراهيم بن عمر، أبو طاهر، مجد الدين الشيرازي ا ، القاموس المحيط، مصر 1913م .

-23 القرطبي أبو عبد الله تفسير القرطبي ، تحقيق أحمد البردوني دار الكتب المصرية - القاهرة

، 1384هـ - 1964 م.

24- النحاس أحمد بن محمد بن إسماعيل المرادي المصري، أبو جعفر معاني القرآن الكريم تحقيق محمد علي الصابوني مكة 1409هـ .

25- النسفي عبد الله بن أحمد بن محمود ، أبو البركات تفسير النسفي بدون تاريخ .

26- الواحدي علي بن أحمد بن محمد بن علي الواحدي، النيسابوري، الشافعي (أبو الحسن) الوجيز في تفسير الكتاب العزيز الطبعة الأولى ، تحقيق صفوان عدنان الداوودي بيروت – دمشق 1415 هـ.

27- جابر بن موسى بن عبد القادر بن جابر أبو بكر الجزائري أيسر التفاسير لكلام العلي الكبير مكتبة العلوم والحكم، المدينة المنورة، المملكة العربية السعودية ، 1424هـ/2003م .

28- عبد العزيز مخيمر عبد الهادي ، الإرهاب الدولي (القاهرة : دار النهضة العربية ، 1986 م)

29- عبد الستار الطويلة ، أمراء الإرهاب ، كتاب اليوم ، العدد 342 (القاهرة : دار أخبار اليوم ، 1993 م)

30- علاء الدين علي بن حسام الدين المتقي الهندي البرهان فوري (المتوفى : 975هـ) ،كنز العمال في سنن الأقوال والأفعال ، تحقيق بكري حياني - صفوة السقا، مؤسسة الرسالة: الطبعة الخامسة ،1401هـ/1981م

31- محمد رشيد بن علي رضا ، تفسير القرآن الحكيم (تفسير المنار) ، الهيئة المصرية العامة للكتاب 1990 م.

32- قطب سيد ، في ظلال القرآن الطبعة الرابعة والعشرون القاهرة 1995 م.

33- محمد تاج الدين الحسيني ، مساهمة في فهم ظاهرة الإرهاب الدولي ، القاهرة 1990 م .

34- مجد الدين محمد بن يعقوب الفيروزآبادي ، القاموس المحيط ، ط5 ، (بيروت : مؤسسة الرسالة ، 1416 هـ / 1996م) .

35- محمد الطاهر بن محمد بن محمد الطاهر بن عاشور التونسي ، التحرير والتنوير «تحرير المعنى السديد وتنوير العقل الجديد من تفسير الكتاب المجيد ، الدار التونسية للنشر - تونس 1984 هـ.

36- مجمع اللغة العربية ، المعجم الوسيط (القاهرة : مجمع اللغة العربية)

37- محمد مؤنس محي الدين ، الإرهاب في القانون الجنائي ، دراسة قانونية مقارنة على المستوين الوطني والدولي (القاهرة : مكتبة الأنجلو المصرية ، 1981 م) .

38- هارون عمر فاروق ، نظرة النصارى للإسلام الطبعة الأولى إسطنبول 1993.

39- William little etal ، The Shorter Oxford English Dictionary (london : Oxford University press ، 1967) p . 2155 .